Universidad de Deusto
Biblioteca

COMENTARI
ION: MALD

Universidad de Deusto
Biblioteca

Martini Simonetta
Capellani medelensis

Constat f. 1 x 48.

Universidad de Deusto
Biblioteca

IOANNIS MALDONATI

SOCIETATIS IESV THEOLOGI

COMMENTARII

In Quattuor Euangelistas

17907

NVNC PRIMVM IN LVCEM EDITI, & in duos Tomos diuisi.

Quorum prior eos, qui in MATTHAEVM & MARCVM; posterior eos, qui in LVCAM, & IOANNEM complectitur.

Bibliotheca Facult. Philosophiae Prov. Cast. Orient. S.I.

DOM. COMPL.
PROV. GERM. BIBL. SCRIPT. SOC. JESU

BRIXIAE,
APVD SOCIETATEM BRIXIENSEM,
M. D. XCVII.

Universidad de Deusto
Biblioteca

VENERANDO DOMINO GERVASIO ALDO CAENOBII AMBROSIANI MAIORIS ARCHIMANDRITAE

PETRVS MARTYR. S. D. P.

VM multa sint in vita, Antistes venerande, quæ aditum nobis ad gloriam patefaciunt: tum nulla est certior, nec tutior via, nulla ratio illustrandi nominis homine christiano dignior: quam eorum, qui se ad communem humanæ societatis vtilitatem natos arbitrati, omne studium, operam, diligentiam, omnes denique cogitationes ad iuuandam remp. conferunt. Neque verò prisci illi rudes & inculti homines, alios pro dijs coluerunt: quàm eos, a quibus magnum aliquod beneficium sibi accepisse viderentur. Sed de tam multis, qui boni publici promouendi auiditate inflammati, totos se augendis humanæ vitæ commodis addixerunt, eos in primis immortalitate dignos iudicaui: qui in studijs litterarum promouendis (quod humanitatis maximè proprium est) tempus, & operam præcipuè consumpserint. In his autem principatum nemo non stultissimus negauerit ijs: qui sacras litteras, quibus religionis nostræ mysteria continentur, explanandas sibi proposuerunt. Aliorum scriptorum primi nominis opera, qui suis commentarijs doctè, accuratè,

perſpicuè explanarunt, egregiam ſanè laudem, ſuo iure conſecuti ſunt: ſed qui ſacrorum autorum obſcuris locis lumen, & ſplendorem attulerunt, maiore multis partibus beneficio ſibi deuinxerunt remp. chriſtianam. In hoc genere, ex ſocietate Ieſu quam plurimi excelluerunt (eſt enim totus ille ordo cum optimis artium, & pietatis ſtudijs deditus, tum reipub. Chriſtianæ vtilitati mancipatus) ſed, ſi verum fateri volumus, ita ſe geſsit Ioannes Maldonatus, vt κατ' ἀντίφρασιν hoc illi nomen inditum eſſe videri poſsit. Hunc non beneuolentiam modo eximiam, ſed operam etiam ſtudioſis omnibus vtiliſsimam nauaſſe, vel hoc argumento eſt maximo: quod de tot exemplaribus commentariorum, quos edidit in euangelia, vix vllum venale reperias in officinis bibliopolarum, &, ſi qua ſunt, magna mercede ex remotiſsima regione arceſſenda ſunt. Qua de re cum ſæpe audirem querelas multorum: qui tam docti, tamque exacti & diligentis ſcriptoris iniquiſsimè ferrent libros iam editos, magno ſtudioſorum detrimento, ad tantam paucitatem, & penuriam redactos eſſe; prouidendum, & conſulendum putaui honeſtis eorum deſiderijs; & eoſdem curaui denuò excudendos. Cum verò iam in promptu eſſent operę typographicæ, & ad operis perfectionem paratæ: &, quod facere plerique omnes ſolent, vt ſua opera in medium proditura magni alicuius viri nomine, & autoritate præmuniant, non negligendum exiſtimarem: tu vnus occurriſti digniſsimus, qui veſtibulum operis ſanctiſsimi ſplendore nominis, & integritatis tuæ exornares. Tam pio, & chriſtiano operi, prælucere æquum eſt nomen viri, & doctrinæ laude, &

religio-

religionis ardore, & ſanctimonia vitæ clariſsimi. Me vero in eam mentem duo potiſsimum impulerunt: vnum, quod, tibi quem in hoc genere præponerem, non habebam: alterum verò, quod iamdudum cupiebam extare aliquod meæ erga te beneuolentiæ & obſeruantiæ teſtimonium. Accipies igitur hoc ab amico homine, & tibi deditiſsimo munuſculum læta & placida fronte, & quod datur ex animo ſatis magnum, nec te indignum iudicabis.

AD EVNDEM DOMINVM GERVASIVM Aldum Cœnobiarcham Nicolai Sturmij ſub perſona Petri martyris.

Militibus gladios largitus, aratra colonis,
Munera perſonæ congrua cuique dedit.
Sed tibi, quem doctrina facit, pietaſq; decorum,
Et vitiorum expers, ac ſine labe decus,
Qui dare digna ſolet dignis moderator olympi,
Reddere pro meritis præmia digna poteſt.
Nos tenues, quamuis cupiamus, grandia magnis
Mittere nam ſortis dextra maligna vetat.
Accipies tamen hunc porrecta fronte libellum:
Exiguum nihil eſt, quod dat amica manus.

AD IOANNEM MALDONATVM THEOLOgum ex ſocietate Ieſu eiuſdem Sturmij.

QVAE tenerum te lacte parens Hiſpania fouit,
Læta tuis ſacras fontibus haurit aquas.
Artibus & quæ te tantis donauit, Alumno
Non minus eſt felix Gallia noſtra ſuo.
Celta σὺ μὲν ἀκτρεν habet, θρησκεία laudat Iberus:
Queis tua cæleſtes penna dat, oſq; cibos.
Nec tantum hic aut ille tuo iam nectare viuit:
Paſcitur hoc, Chriſti dogmata quiſquis amat.
Tot bona cum dones, tot ſint tibi ab æthere dona,
Nunc Benedonati nomina iuſta feres.

MVSSIPONTANI
THEOLOGI
SOCIETATIS IESV LECTORI S.

NONNVLLA sunt, Lector optime, quæ te, nescius ne sis, monendum duximus. Primum est, vt ne penitus huius operis auctorem ignotum habeas, Ioannem Maldonatum patria fuisse Boeticum, genere nobilem, professione Theologum, vitæ statu Societatis nostræ Sacerdotem. Is primam ætatem in Academia Salmanticensi exegit doctissimis, & celeberrimis vsus præceptoribus, præcipuè Dominico à Soto Ordinis S. Dominici, & Francisco Toleto tunc sæculari, postmodum Societatis nostræ Theologo, nunc S.R.E. Cardinali. Posteaquàm se absolutis studijs Societati nostræ addixit, Romam profectus aliquot menses Theologiam docuit: sed dum Collegij nostri Parisiensis scholæ primùm aperirentur, singulari Dei consilio, & instinctu Lutetiam est missus, vbi primus è nostris Theologiam docuit totos annos decem magna laude, & celebritate, ingentique frequentissimorum auditorum concursu, qui nimirum quotidie duabus, tribusue horis, antequàm scholam ingrederetur, subsellia certatim implerent. Quia verò se in ijs locis docere animaduertebat, vbi hæreses vigerent plurimùm, varijque errores in dies increbrescerent, priscos illos, sanctosque Patres imitatus, qui ad refellendos potissimum ætatis suæ hæreticos studia sua omnia referebant, in id maximè docendo incubuit, vt Lutheri, Zuinglij, Caluini, aliorumque hæreticorum huius sæculi nefariam, & sceleratam doctrinam conuelleret, veramque & orthodoxam fidem corroboraret. In quo sanè profecit plurimùm. Nam ex eius schola prodierunt viri eruditi quamplurimi, Episcopi, Doctores, Concionatores, Parochi, & vix postea fuit quisquam in Gallia, qui cùm eius auditor esse non potuisset, quæ in schola dictauerat, sibi descripta domi non haberet. Vir sanè fuit multis, magnisque à Deo donis cumulatus, ingenij subtilis, iudicij admirabilis, memoriæ excellentis, diligentiæ incredibilis, indefessi studij, laboris supra corporis vires assidui, quæ cùm initio firmæ essent paullatim tamen lectione, scriptioneque continua exhaustæ sunt. Legendis enim libris continuò vacabat; sic vt nullum probatum in Theologia Græcum, Latinumve auctorem prætermiserit, quin totum peruolutarit, legeritque diligenter, ac notarit. Et hæc, quæ plurimis nota erant, laudabantur palam, immò prædicabantur à multis. Sed alia sine dubitatione maiora, laudeque digniora, quæ minus oculis paterent, accipe. Virtus in eo planè fuit eximia, sanctitas potiùs appellanda. Testes aliqui sumus, qui cum eo familiariter viximus. Magna in eo rerum humanarum despicientia; magna laudis, & auræ popularis contemptio; humilitas, & modestia incredibilis, vt tam doctus doctum se nesciret, tam in ore hominum positus homines sperneret, tam apud Principes, Præsules, primarios viros carus, & honoratus, maiorem in modum eorum aditum, conspectumque declinaret; vt id etiam à nonnullis morositati tribueretur, dum ne inuitatus quidem ad eos accederet; ardens, & iuge orationis, ac meditationis diuinarum rerum studium; summa in cibo, potuque parcitas; paupertatis Euangelicæ rigida obseruatio; vt qui præter cæteros nihil quidquam haberet, retineretue, cum ex vno loco in alium abiret, nisi vestem, quam humeris gestaret vilem potiùs, quàm simplicem, & aliqua eorum, quæ legisset, obseruassetue, manu sua exarata. Aduersaria. In summa, vt multa paucis complectamur, vir fuit mundo, sibique crucifixus. Atque hoc esto verum ipsius elogium, & præcipuum quasi Epitaphij præconium. Excessit è vita ætatis suæ vix dum quinquagesimo ineunte anno M. D. LXXXII I. Romæ, quò fuerat è Gallia à Gregorio XIII. euocatus ad editionem Græcam septuaginta interpretum, quæ post eius obitum in vulgus exijt.

Secundum est, Ioannem Maldonatum plurimum ætatis suæ in schola docendo, disputandoque posuisse; exiguum in cubiculo, & secessu scribendo. Docuit ille multos annos Lutetiæ; cumque primùm totam Theologiam quattuor annis per Compendium tradidisset, iterum eanden, vberiùs tradere erat aggressus; iamque longè prouectus erat, & post tractatas de Deo, Deique attributis, Trinitate, prouidentia, prædestinatione, Angelis, homine, hominisque creatione, peccato originali, libero arbitrio, iustificatione, meritis operum quæstiones, & disputationes, ad eam se demum partem, quæ de Christo est, eiusque incarnatione, & generis humani redemptione, transferebat, cum ecce alienissimo sanè tempore, certè magno multorum damno à nonnullis Lutetiæ zelo partim præpostero, partim non secundùm scientiam hæresis arcessitus est. Res acta est vtrinque grauiter, tandemque auctoritate summi Pontificis Gregorij XIII. ab æquissimo, & integerrimo Iudice Illustrissi. D. Petro Gondio tunc Parisiensi Episcopo, nunc insuper S. R. E. Cardinali amplissimo secundùm eum sententia lata est, quæ ne quem lateat, neue apud posteros litis illius exitum ignorantes tanti viri nomini, famæque labes aliqua aspergi possit, tota hic à nobis, vt typis fuit excusa, publiceque proposita, ad verbum subijcietur;

PETRVS GONDIVS Dei, & sanctæ Sedis Apostolicæ gratia Parisiensis Episcopus, vniuersis præsentes litteras inspecturis Salutem in Domino. Notum facimus, quòd cum nuper vir venerabilis, & discretus Magister Ioannes Maldonatus, Presbyter Societatis nominis IESV, Theologiæ professor in Collegio Claromontensi in Academia Parisiensi fundato apud nos delatus fuisset, quòd in suis prælectionibus aliquid aduersus fidem Christianam dixisset, & suis auditoribus dictasset, ac de ea re à quodam declamatum diceretur: Nos super eo testes per Promotorem Curiæ nostræ audiri, ac informationem fieri mandauimus; & subinde eundem Maldonatum coram nobis accitum, & comparentem interrogeuimus, & audiuimus. Denique postquam nobis visi sumus de ea re satis instructi, ac cum doctis, & peritis viris negotio communicato: Die datæ præsentium sententiam nostram in hunc, & sequentem modum protulimus, & pronunciauimus. CHRISTI NOMINE INVOCATO, visis informationibus per Promotorem Curiæ nostræ Episcopalis Parisiensis de ordinatione nostra factis super his, quæ contra venerabilem virum Magistrum Ioannem Maldonatum Doctorem Collegij Societatis nominis IESV publicè dicta, & declamata sunt, quòd hæretice docuisset, & super his audito eodem Maldonato, adhibitoque virorum proborum, & peritorum consilio: Nos dictum Maldonatum nihil hæreticum, nec à fide, & Religione Catholica alienum docuisse dicimus, & pronunciamus In cuius rei fidem, & testimonium præsentes litteras per Magistrum Ludouicum Ioysel dictæ Curiæ nostræ actuarium, & scribam iuratum fieri, & signari, sigillique eiusdem Curiæ iussimus, & fecimus appensione communiri. Datum Parisiis anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quinto, die decima septima mensis Ianuarij.

Verumenimuerò etsi hac sententia satis eius innocentia, & fides probata, testataque esset, satius tamen fore putauit, si, præsertim ingrauescente ætate, paucorum æmulationi cederet, lucemque illam hominum fugeret; nihilo enim se minus posteritati seruiturum, si animum ad scribendum appelleret, & silente lingua calamo loqueretur. Ita quippe non vni Prouinciæ solùm, sed pluribus; non huic tantum sæculo, sed consequentibus profuturum. Quamobrem in Collegio

gio nostro Biturigensi abditus hos primùm commentarios edidit, alioſque in Prophetas maiores, quorum duos, qui ad manus nostras peruenerunt, propediem sumus edituri. Cogitabat, & omnes Scripturæ libros commentarijs illustrare, & Idiotismos, Phrases, Hebraismos, aliaque istiusmodi edere ad intelligendam sacram Scripturam peropportuna; sed cogitationes mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ. Romam enim accersitus, ibique non multum temporis versatus, laborum suorum à Deo præmia consequuturus ad meliorem vitam commigrauit.

Tertium est, hoc opus Ioannem Maldonatum ad annum M. D. LXXVIII. perfeciſſe quidem, sed non limasse, ipsum enim iterum illud incudi redditurum, & perfectius, limatiusque editurum fuisse, si superstes diutius extitisset: quam ob caussam nonnulla suppleuimus. Nam in plerisque Scripturæ, & auctorum veterum locis nec liber, nec caput adscribebatur, quod sine dubio erat facturus; nos ad marginem adscripsimus. Annotatiunculas etiam passim adiecimus, quæ summam rerum tractatarum, & illustriores locos, digressioneſue indicarent. Indicem pariter texuimus vtriusque tomi duplicem, ipsumque opus in duos Tomos distribuimus, vt citiùs per partes prodiret.

Quartum est, quibusdam in locis textum Euangelij ab eo dissentire, quem in commentarijs habet. Tunc enim, cum opus hoc scriberet, non exstabat hæc vltima vulgata editio auctoritate S.D. nostri Clementis VIII. nouissimè edita; quare Plantiniana, quę tunc erat vulgatior, perpetuò est vsus. Nos verò decernente Summo Pontifice, vt hęc vltima editio in omnibus retineatur, eam prætermittere maius incommodum duximus, quàm si inter Euangelij, & commentariorum textum aliquid cerneretur discriminis, quod tamen infrequens admodum est.

Quintum est, horum Commentariorum editionem deberi in primis R.P. Claudio Aquauiuę Societatis nostræ Generali Præposito, qui eos sibi ab auctore paullo ante decessum oblatos tanquam magni pretij depositum curauit diligenter seruari, recognosci, à mendis scripturæ repurgari, & hic tandem excudi. Multum etiam ad id operæ contulit Ioannes Porcelletus à Malliana Balliuus Metensis, vir nobilis, pius iuxta & eruditus, supra Theologum miles, supra militem Theologus, qui & Romæ nomine Illustrissi. Cardinalis à Lotharingia, & suo magnopere instituit, vt ederentur, & hic ad Typographiæ sumptum mutuam pecuniam liberaliter contulit. Nos denique non dissitemur aliquid ad hoc ipsum attulisse opis, & adiumenti, dum præter superiora, quæ à nobis narrata indicauimus, & manu scriptum exemplar passim vitiosum emendamus, quòd cum autographo Romæ remanente propter itinerum pericula conferri non posset, & operas vrgemus, earumque negligentiam nostra diligentia supplemus. Tu Lector optime his omnibus habeto gratiam; & hoc erit nouæ gratiæ, & beneficij prouocatio. Sic nullus prętęribit annus, quin tibi is aliquid à nobis nouum afferat, quod ex vsu tuo fiet. Vale.

INDEX LOCORVM SCRIPTVRÆ QVAE IN COMMENTARIIS IN MATTHAEVM, ET MARcum exponuntur.

GENESIS.

C1. v. 28. Creſcite, & multiplicamini. 297
2. 24. Relinquet patrem, & matrem, & adhærebit vxori. 379
Et erunt duo in carne vna. 379
2. 22. Ædificauit Dominus costam, quam tulerat. 379
4. 24. Septuplum vltio dabitur de Cain. 373
21. 12. In Isaac vocabitur tibi semen. 104
22. 17. & 24. 60. Possidebit semen tuum portas. 329
32. 10. In baculo meo transiui Iordanem. 277
48. 16. Angelus qui eruit me de cunctis malis. 364
49. 10. Non auferetur sceptrum de Iuda. 42

EXODI.

23. 4. Si occurreris boui inimici tui. 113
30. 13. Dabit omnis, qui transit ad nomen, dimidium sicli. 355

NVMERORVM.

11. 29. Quis tribuat, vt omnis populus prophetet 767.d
14. 22. Tentauerunt me iam per decem vices. 492
24. 17. Orietur stella ex Iacob. 48

DEVTERONOM.

5. 11. Non assumes nomen Dei tui. 122
24. 1. Si acceperit homo vxorem. 380
32. 8. Constituit terminos populorum. 363

IVDIC.

6. 23. Pax tecum, ne timeas. 218
13. 7. Erit enim puer Nazaræus Dei. 60

I. REGVM.

21. 2. Pueris meis condixi in illum locum. 248
25. 32. Benedictus dominus Deus Israel. 292

II. REGVM.

7. 14. Ego ero illi in patrem. 80
16. 10. Quid mihi, & vobis filij Saruiæ 70

III. REGVM.

18. 10. Non est gens, aut regnum, quò non miserit. 633

IIII. REGVM.

5. 11. Putabam, quòd egrederetur ad me. 750

IOB.

15. 6. Condemnabit te os tuum, & non ego. 259
39. 33. Vbicunque cadauer fuerit, statim adest. 482

PSALMOR.

2. 6. Ego autem constitutus sum Rex ab eo. 610
8. 3. Perfeciſti laudem propter inimicos. 409
14. 3. Qui non egit dolum in lingua sua. 198
16. 15. Satiabor, cùm apparuerit gloria tua. 446
17. 46. Filij alieni mentiti sunt mihi.

266. 757
21. 1. Longè à salute mea verba delictorum. 634
21. 8. Et mouerunt caput. 623
22. 5. Parasti in conspectu meo mensam. 531
23. 4. Qui non accepit in vano animam. 122
26. 4. Vnam petij à Domino, hanc requiram. 442
33. 11. Inquirentes Dominum non minuentur. 152
34. 13. Et oratio mea in sinu meo conuertetur. 218
40. 1. Beatus qui intelligit super egenum. 274
50. 6. Tibi soli peccaui. 366
62. 7. In matutinis meditabor in te. 698
68. 22. Dederunt in escam meam fel. 620
70. 20. Et conuersus viuificasti me. 338
76. 8. Non apponet, vt complacitior sit. 81
77. 57. Conuersi sunt in arcum prauum. 263
79. 9. Vineã de Ægypto transtulisti. 438
84. 7. Deus tu conuersus viuificabis nos. 338
88. 49. Et non videbit mortem. 341
102. 18. Misericordia Domini ab æterno. 131
103. 30. Emitte spiritum tuum, & creabuntur. 33
103. 3. Qui ponis nubem ascensum tuum. 346
109. 1. Dixit Dominus domino meo. 461.802
109. 1. Donec ponam inimicos tuos scabellum. 679.685
111. 9. Iustitia eius manet in sæculum. 131
117. 22. Lapidem, quem reprobauerunt. 440
122. 1. Qui habitas in cœlis. 138
125. 1. In conuertendo Dominus captiuitatem. 316
143. 7. Et de manu filiorum alienorum. 757
148. 14. Populo appropinquanti sibi. 311

PROVERB.

11. 22. Circulus aureus in naribus suis. 159
24. 16. Septies in die cadet iustus. 372
30. 19. Tria sunt difficilia mihi. 37

ECCLESIASTÆ.

10. 2. Cor sapientis in dextera eius. 506

CANT. CANTICORVM.

2. 10. Columba mea, formosa mea. 79

SAPIENTIÆ.

4. 13. Consummatus in breui expleuit tempora. 410
10. 13. Venditum iustum non dereliquit. 684

ECCLESIASTICI.

48. 10. Qui inscriptus est in indicijs. 349

ISAIÆ.

1. 26. Vocaberis ciuitas iusti 37
6. 9. Audite audientes, & nolite intelligere. 272
6. 10. Excæca cor populi huius, & aures aggraua. 272
7. 9. Nisi credideritis, non intelligetis. *secundum LXX.* 727
7. 10. Pete tibi signum à Domino. 37
7. 14. Vocabitur nomen eius Emmanuel 37
9. 6. Admirabilis, consiliarius, Deus fortis. 37
11. 1. Egredietur virga de radice Iesse. 60
13. 9. Ecce dies Domini veniet crudelis. 483
22. 22. Et dabo clauem domus Dauid super humerum. 332
24. 23. Erubescet luna, & confundetur sol. 483
29. 13. Populus hic labijs me honorat. 55. & 309
33. 3. Præparata est ab heri Thophet. 117
40. 3. Vox clamantis in deserto 63
40. 9. Super montem excelsum ascende. 97
42. 3. Arundinem quassatam non confringet. 250
53. 4. Ipse infirmitates nostras accepit. 182
55. 11. Verbum meum non reuertetur ad me. 218
61. 1. Ad annuntiandum pauperibus misit me. 229
62. 11. Dicite filiæ Sion, ecce Saluator. 428

66. 24. Vermis eorum nõ moritur. 769

HIEREMIÆ.

2. 18. Quid tibi vis in vijs Ægypti. 214
7. 4. Templum Domini est. 784
7. 13. Locutus sum ad vos mane consurgens. 413
12. 7. Reliqui domum meam. 470
22. 30. Scribe virum istum sterilem 21
23. 6. Vocabunt eum, Dominus iustus noster. 37

EZECHIELIS.

15. 2. Quid fiet de ligno vitis ex omnibus. 105
29. 21. Tibi dabo apertum os in medio. 98

DANIELIS.

7. 14. Dedit ei potestatem, & honorem 679
9. 27. Et erit in templo abominatio desolationis. 478
10. 8. Et non remansit in me fortitudo 664

OSEE.

6. 6. Misericordiam volui, & non sacrificium. 197.465
11. 1. Ex Ægypto vocaui filium meum. 55

IOELIS.

2. 10. A facie eius cõtremuit terra. 449

MICHÆÆ.

5. 2. Et tu Bethlehem terra Iuda. 50
6. 8. Facere iudicium, & diligere misericordiam. 465

ZACHARIÆ.

9. 9. Euxlta satis filia Sion. 428
11. 12. Et appenderunt mercedem meã 30. argenteos. 608
12. 10. Aspicient ad me, quem confixerunt. 645
13. 7. Percute pastorem, & dispergẽtur oues. 575

MALACHIÆ.

3. 1. Ecce ego mitto angelum meum, qui præparabit. 229.690
4. 1. Ecce dies veniet succensa quasi caminus. 769
4. 5. Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam. 236.349

MATTHÆI.

10. 20. Nõ estis vos qui loquimini. 197
10. 27. Quod dico in tenebris, dicite in lumine. 158
11. 12. Qui enim habet, dabitur ei. 728
21. 25. Baptismus Ioannis ex cęlo erat. 74
26. 41. Orate ne intretis in tentationem. 144

MARCI.

9. 28. Hoc genus dæmoniorum non eijcitur. 208
16. 16. Qui crediderit, & baptizatus fuerit. 143

LVCÆ.

1. 6. Et erant iusti ambo ante Deum. 198
11. 28. Quinimo beati qui audiunt verbum Dei. 265
12. 59. Donec reddas nouissimum minutum. 150
13. 6. Arborem fici habebat quidã. 436
18. 1. Oportet semper orare. 135
18. 34. Et ipsi nihil horum intellexerũt. 416
23. 42. Memento mei, cùm veneris in regnum. 65

IOANNIS.

3. 18. Qui non credit, iam iudicatus est. 505
4. 13. Omnis, qui bibit ex hac aqua, sitiet. 553
5. 45. Est qui accusat vos Moyses. 404
6. 51. Panis, quem ego dabo, caro mea est. 553
7. 16. Doctrina mea non est mea. 197
9. 4. Venit nox, quando nemo potest operari. 411
9. 42. Si cęci essetis non haberetis peccatum. 198
10. 34. Ego dixi, dij estis vos; si illos dixit Deos. 336
11. 9. Nonne 12. sunt horæ diei. 412

ACT. APOSTOLORVM.

4. 11. Hic est lapis, q̃ reprobatus est. 441
7. 9. Et erat Deus cum eo. 684
13. 46. Ecce conuertimur ad gẽtes. 159
15. 10. Quid tentatis Deum imponere iugum. 243
19. 3. In quo ergo baptizati estis? in Ioãnis bap. 73

AD ROMANOS.

5. 19. Sicut per inobedientiam vnius hominis. 415
7. 3. Vocabitur adultera, si fuerit cum alio. 385
9. 16. Non volentis, neque currentis. 197

13. 8. Qui diligit proximum, legem impleuit. 161
13. 9. Non adulterabis, non occides. 395

I. AD CORINTHIOS.

3. 8. Secundum suum laborem propriã mercedem. 226
3. 11. Fundamentum aliud nemo potest. 170
10. 1. Nolo enim vos ignorare fratres. 565
10. 16. Calix benedictionis, cui benedicimus. 297
11. 20. Iam non est dominicam cœnam. 546
11. 27. Itaque quicunque manducauerit panem hunc. 560
12. 3. Nemo potest dicere Iesus, nisi in spiritu. 169
13. 2. Si habuero omnem fidem, ita vt montes. 353
14. 16. Si benedixeris spiritu. 548
15. 10. Et gratia eius in me vacua non fuit. 497
15. 50. Caro & sanguis regnum Dei nõ possidebunt. 325

II. AD CORINTHIOS.

8. 18. Cuius laus est in Euangelio. 3
9. 10. Incrementa frugum iustitiæ. 131

AD PHILIPPENSES.

1. 18. Siue per occasionem, siue per veritatem. 767

II. AD THESSALONICENSES.

2. 11. Mittet illis operationem erroris. 479

I. AD TIMOTHEVM.

5. 3. Viduas honora, quæ verè viduæ sunt. 306

AD HEBRÆOS.

12. 8. Adulteri & non filij estis. 757

IACOBI.

5. 12. Nolite iurare neque per cœlum. 122
5. 12. Sit sermo vester, est, est, non, non. 122
5. 14. Infirmatur quis in vobis? inducat presb. 744

I. PETRI.

4. 8. Caritas operit multitudinem peccatorum. 192

II. PETRI.

2. 22. Canis reuersus ad vomitum. 158

I. IOANNIS.

2. 18. Nouissima hora est. 494
3. 22. Quicquid petierimus, accipiemus ab eo. 160

APOCALYPS.

19. 16. Et in femore suo scriptum, Rex Regum. 610
21. 14. Murus ciuitatis habens fundamenta. 12. 328

INDEX EORVM, QVÆ IN COMMENTARIIS IN MATTHAEVM, ET MARCVM NOTATV DIGNIORA SVNT,

Quæstiones vero controuersas subiectæ his vocibus notæ indicabunt *Beza*, *Caluinus*, *Caluinistæ*, *Lutherus*, *Lutherani*, &c.

A

Abba pater, cur dictum sit 581
Abel inter prophetas numeratur 467
Abnegare semetipsum quid sit 340
Abominatio desolationis quid sit 478
Abrahæ filius cur Christus dicatur 11. filios ex lapidibus suscitare 70. Deus cur dicatur 454. sinus paradisus 628. similis Petrus 327. cum Abraham recumbere beati cur dicantur 179. R. Abraham citatur 523
Abundare, maiorem esse 111
Accipere, pro tollere 225
Acetum Christo porrectum 636. crucifixis cur datum 636
Adam si non peccasset, Christus non venisset 199
Adiurare per Deum quid 591
Admiratio quomodo in Christo 177. cum timore 196
Admiramur etiam quæ non probamus 737
Adorans id est inclinans se 417. adorabat leprosus Christum. 173. adorant Christum vt Deum Magi 492 an in præsepi 52
Aduentus filij hominis iudicium 222. aduentus Christi secundi signa 474
Aduersarius quis sit, cui consentire oportet 118
Adultera, id est degenerãs 259. & peccatrix 757 adulteræ quæ pœna in veteri lege 121. adulteram retinere an viro liceat 33. dimittere qui liceat 382
Aedificare, id est docere 441
Aegri an curati sint à Christo animo, vt corpore 194
Aegyptus Iudæorum confugium in aduersis 52 schola filiorum Dei ibid in Aegypto quot annos manserit Christus 54. visa ecclipsis passionis 632
Aes pecuniam omnem significat 216
Aetas doctoris apud Iudæos 62
Æternæ sunt inferni pœnæ 509
Aetius rem Veneream necessitatẽ dixit 388
Ad agnatos deducuntur furiosi 720
Ager figuli emitur 606
Agnoetæ hæretici 486
Agnus Pasch quando occidendus esset 515. Comedendus inter vesperas 539 agnum stantes comedant 539 quo die Christus comederit 522
Alabastrum vnguenti quid sit 529
Albis vestibus beatorum gloria significatur 345
Alexandri Seueri de Christianis dictũ 162
Alieni filij qui dicantur 215. 737
Amalechitæ delendi 469
Ambiguis verbis vtitur Christus 205. 573. ambiguitate verbi ludit 340. 428. deludit Pharisæos 260
Ambitionem Apostolorum quam reprehendat Christus 361
Ambrosius in plerisque Græcos sequitur 37. non est auctor commentariorum in epist. ad Roma. 237. ad Corinth. 382 ad Galatas 326. memoria lapsus 343. de passione cautè legendus 636
Ambulat supra mare Christus 300

Universidad de Deusto
Biblioteca

Ambulatio vitæ actiones significat 252
Amen quid significat 109. 565
Amicos qui diligit mercedem habebit 128
Amor diuidi non potest 147
Anabaptistæ iurare non licere putant 122 refutantur 680
Anabaptistas conuincere nequeunt Caluinistæ 391
Andreas quando vocatus 92. Petro prior ad Dominum 213
Angariare vnde ductum verbum 127
Angelica virtus castitas 454
Angelus quomodo Ioannes 230
Angeli duo hominibus dati 118. duo cur apparuerint 662. hominum habitu apparent 658 cur iuuenili forma 659 cum Christo ad iudicium 504
Angelis Dei comparati beati 453
Angelum malum an singuli habeant 364
Angelorum apparitio timorem affert 665. ministerio vti noluit Christus 695
Angelos custodes regna habent 363. singuli homines habent 364. mittere proprium Dei 485 mittit Christus Deus ibid.
Angli exules, ne fiedm amitterent 100
Angularis lapis Christus 441
Angulus secretum locum significat 134
Angustam per portam intrandum 162
Anima cuiusque sponsa Christi 447 pro vita ponitur 58. 148. 225. plus est quam esca 148
Anima compensatio, id est vita 340
Animam suam inuenire 223
Animarum salus precipue concionatoribus quærenda 705 transmigratio Carpocratianorum 118. Pharisaica 288
Annas, & Caiphas non eodem anno Pontifices 590. ad Annam cur ductus Iesus 590
Antequam, quomodo in Scriptura accipiatur 38
Anticipasse Christum in Paschate falsũ 515
Per anticipationem loquitur Lucas 661
Antichristus in templo Dei sessurus 498. Antichristi satellites Caluinistæ 481. Antichristi tempore quæ accident 476
Antipas Herodes Magni filius 288. filijs caruit 288
Aperiri oculos quid sit 207
Aperuisse os Christum quid sit 97
Apò cum verbis passiuis pro vnà 675
Apocryphus Ieremiæ liber 607
Apostata omnium pessimi 263
Apostoli ad prædicandum mittuntur 742. ad uersus Caluinistas defensi 348. an cum Iuda murmurauerint 531 an montes trãstulerint 354 an multa reliquerint 402. agros vngunt oleo 742 bona pauperibus deberunt 401 claues an habuerint 332 contra Caluinum defenduntur 300 766. contra hæreticos defensi 265. cur non plures quam 111. Ecclesiæ lapides & fundamenta 328. fere omnes Galilæi 228. Apost. id est missi 211 718 in transfiguratione diuinitatem an viderint 343. Iudæos, & alios homines iudicabunt 404. legem seruarunt 108. Patres credentium 211. Prophetæ, & Scribæ dicuntur 467. quando sic appellari 211 quomodo iudicabunt 403 quomodo ligarint & solverint 334 quomodo Moysem agnouerint 346
Apostolorum obedientia 717. officium alij non debent vsurpare 207. importuni accusatores Caluinistæ 406 paupertas 296. sedes in iudicio quales 402. vocatio varia 91
Apostolis infensi Caluinistæ 295. Apostolos Caluinus stultos, & impios appellat 387. item stupidos, & ignaros 300. 588. ex discipulis elegit Christus 717. superbos, & inuidos hæretici dicunt 767. quomodo elegerit Christus 718 Apostolica traditio ieiunium communicare 547
Apparitio Christi vltima 677. Apparitiones Christi post resurrectionem 676
Approbationis iudicium 505
Appropinquare Deo, Deum colere 309
Aqua baptismi materia necessaria 680 aqua & sanguis de latere Christi 644 aqua manus abluere quę ceremonia 615. aquæ an solidæ sint in Christi miraculo 300 aquæ calix mercedẽ meretur 768. aquæ frigidæ calicem 226. nũ solidæ sub pedibus Christi 300. aquam benedictam in cœmeterijs spargere 186
Aquilæ ad cadauera 482 aquilæ quinam similes sint 482
Arabia Palæstinæ ad Meridiem, & Orientem 45
Arbitrij libertas asseritur 141. 166. 717. arbitrium liberum negant Lutherani 623
Arbor bona bonos fructus 258. Christo in Aegypto acclinata 55. quæ bona, quæ mala 164
Archelaus Herodis filius 58. in exilium missus 685 Rex nunquam fuit 288.
Archisynagogi domus in qua vrbe 739. soli Iudæos excommunicabant 367
Areopagita vbi eclipsum viderit 631
Aretæ regis filia vxor Herodis 289
Argenteus idem quod siclus 535. argenteos Iudas proiecit 605
Argumentum commune 457
Ariani conuincuntur 591 infideliores dæmonibus 716 refutantur de Christi Deitate 303. 392. Arianorum argumentum solvitur 678. error de filij deitate 561. impietas refutatur 716
Arianizat Caluinus 394 & Beza 177
Aridam manum habens sanatur 714
Arimathæa Iudæorum ciuitas 646
Aristobuli filia Herodias fuit 290
Aristoteli minùs credendum, quam Christo 484
Arnobio in Psalmos liber falsò ascriptus 423
Ars nihil credendi 551
Arundo hominem leuem denotat 230. pro sceptro Christo data 616. arundinem quassatam confringere 232
Ascendere Hebrais idem quod ire 416
Asina, & pullus quid designarent 427 asini sepultura digni hæretici 292 asino vectus cur Christus vrbem intret 428. asino vectus est solo Christus non asina 427 429
Assumere id est loqui incipere 337. assumere nomẽ Dei in vanum quid 121. assumpsit, id est segregauit 416
Ex astris natum esse hominem sciri nequit 48
Athanasio falsò ascriptæ quæstiones 282 411
Atheismus nascitur ex Caluinismo 551
Auctor imperfecti operis in Matth Arianus 176. 421. loci de diuinitate Christi vitiati 242
Auctoris ipsius verbis vti conciliat auctoritatem 752 auctores quid sentiant scire, pars eruditionis 256. auctoritas Christi in docendo 697
Audire Hebrais est obedire 348
Auditiones bellorum rumores 415
Auditorum turba messis 208
Auditus, id est fama, Hebraismus 703
Aues dæmones in parabola 275
Augusti quo anno Christus natus 62
Augustinus in Donatistis Caluinistas refutat 283. memoria lapsus 344 Augustini locus, de consilijs Euangelicis 398 sententia de prædestinatione 270
Aures audiendi 238. in aures surdi missi digitos Christus 751
Aurora, dies appellatur 764
Aurum Apostolis interdicitur 215. Magorũ, qua in re expenderit Beata Virgo 53. aurum templi quid sit 464
Austri regina 262
De Azymo pane contra Græcos 515. Azymi panes an comederentur à mundis 517. an Pascha dicerentur 517 Azymorum dies primus Paschæ 520. Azymorum dies prima quæ 520

B

Baetica melle sylvestri abundat 67
Balaam posteri Magi 48
Baptismata calicum, & vrceorum 749
Baptismus Ioannis non idem qui Christi 69. 72. an fuerit sacramentum 76 fuit omne eius institutum 437 eum diuinum probat Christus 437
Baptismus pro doctrina nusquam accipitur 74 duplex apud Cyrillum 645 paruulorũ 680. Marcionistarum reiectus 681. Paulianistarum damnatus 681. in nomine Christi 682
Baptismi materia necessaria aqua 680 forma & materia ex traditione 681 verba quauis lingua valent 752 necessitas 797
Baptista cur Ioannes cognominatus 62. baptizandos esse infantes non probant Caluinistæ 391 baptizare, hæreticis docere verbum Dei 67 an bene possit malus 166. noĩe patris, qd sit 681. baptizari curvoluerit Christus 76. baptizatus qnõ est. surdus est 749
Bar-Iona, filius Ioannis 325
Barnabæ epistola magnæ auctoritatis 363
Beata Virgo concepta sine peccato 199. contra hæreticos defenditur 265 omnium beatissima 266. à Zacharia defensa 468. Beatæ Virginis inuocatione dæmonium eiectum 208. soror Mariæ Cleophæ 264. Beatæ Virgini apparuit Christus post resurrectionem 676. Beata Virgine maior non fuit Ioannes 234
Beata vita saturitate designatur 102. est regnum cœlorum 167. cur merces vocetur 226. per cõuiuium etiam designatur 447. cur hæreditas dicatur 508 propter laborem datur 507. beati in cœlis stant, non sedent 801
Beatitudo dicitur regnum patris 573. in Christo cum tristitia 578. beatitudines alij octo, alij quattuor 98
Beati angelis comparati 453 pares erunt, & impares

impares 112. supplicia damnatorum videbunt 769. beati oculi qui Christum viderunt 273
Beatorum gloria albis vestibus significatur 344 gloria non erit æqualis 409 mercès inæqualis erit 225. præmia inæqualia 275
Beelzebub idolum Accaronitarum 224
Bellum quale miserit Christus 224
Benedicere an idem sit, quod gratias agere. 297. idem quod beneficijs afficere 506 Euangelistis gratias agere, 548. de verbo benedicere, contra Caluinistas 547
Benedictio calicis, in Eucharistia 297. manuum impositione, apud Hebræos 390 pro consecratione sumitur 548
Benedictionis panis formula Hebræorũ 550. benedictionem accipiendi ab Episcopis mos 391
Benedicti Patris, id est, à Patre dilecti 506. benedictus, qui venit in nomine Domini 470
Benedicuntur à Christo paruuli 391. benedixit cibum ter Christus 550
Berengarius auctor hæresis de Eucharistia 562
Bethania vbi sita 427 in eam secedebat Christus 778
Bethlehẽ quotuplex in scriptura 42. & 51 in ea natus Dauid 41
Bethphage quantum ab Ierosolymis distaret 427
Bethsabee cur non nominata à Matthæo 17
Bethsaida ciuitas Galilææ 239 in Galilæa Herodi subdita 294 vbi sita 755. vicus etiam dicitur 756
Bethsaidæ incredulæ 757
Beza Arianizat 177. refutatur cap. 1 Mat. 31 34 reprehenditur circa dogmata 177
Beza reprehenditur de primatu Petri 313. de descensu Christi ad inferos 262. de asina pullo 429 in versione scripturæ 89 279. 344 in expositione 203. 436. 347. 368
Blasphemare quid sit 593. blasphematur nomen Dei 139
Blasphemia audita scissæ vestes 593 Caluini de Christo 634. Spiritus non remittetur 255. in verbis contumeliosis 255
Ἐλπεῖν, & ὁρᾶν differunt 322
Boanerges filij Zebedæi 718. boni bona loqui solent 258. non soli in Ecclesia 275 bonis nocẽt dæmones, cũ corporibus nequeũt 188. à bonitate non se excludit Christus 392
Bonorum operum merita 396
Breuiarium Euangelij oratio Dominica 137
Breuis vitæ quæ sunt cum fœno collata 152

C

Cadaueri seipsum comparat Christus 482
Cadere in faciem non semper est adorare 347
Cæsareæ duplex fuit 324
κολαφίζειν pro ἀλλὰ 239
Caiphas & Annas non eodem anno Pontifices 589
Calceamenta prohibita Apostolis 216 portare vile ministerium 73
Calcei an diuersi à sandalijs 217. calceos ponunt Iudæi templũ ingressuri 72 calix aquæ mercedem meretur 768
Calix aquæ frigidæ 226. calicis quod deforis est 465
Caluaria nomen vnde 618
Caluinarianizat 394 Apostolorum criminator 619. damnat quem Christus absoluit 766. Apostolos insectatur 767. in Apostolos blasphemus 387 contumeliosus in Apostolos 301. Apostolos impudenter accusat ibid. stultos appellat 588. refutatur de Salome 27. de magis 45. 50 de Philippo Tetrarcha 59
Caluini diabolica planè expositio 391. petulantia in Petrũ 302 procacia in pios 303. inepta argutia de ieiunio 302. in Chrysostomum procacia 508
Caluini errores in dogmatibus. de Dei mandatis 457. de prædestinatione 270. 409 544. de Christo super aquas ambulante 301 de Christo in cruce 634. moriente 620. de traditione Iudæ 544. de primatu Petri 327. de natalitijs Sanctorum 291. de reliquijs 294 303. de ornatu templorum 532. de baptismo Ioannis 72 de clauibus 330. de peccatorum remissione 370 de iustificatione 167. 260. de merito 396. de ciborum delectu 311 de ieiunio 86 319 de dono continentiæ 380. de consilijs 396
Caluini errores in versione Scripturæ 344. 461. 488. in expositione Scripturæ 368. 372 374 387 354. 396. 539. 636. 766. in Græcis historia & alijs eiusmodi 59. 132. 205. 290. 498
Caluinista castus monstrum inauditum 388. Caluinistæ maximè vitandi 360. Apostolorum criminatores 295. 348 406.

maxi-

maximè hæretici 277. sensu omni carent excepto gustu 319. contradictionis arguuntur 389. Antichristi metatores 481. dicunt ecce hic est Christus 481. hostes cilicij 67 probare non possunt baptismum parvulorum 392. sola fide dæmones eijci dicunt 354 hypocritæ sunt 322. scripturæ adulterantur 350 mandata Dei impossibilia dicunt 162. Sadducæis similes 68 452. Montanistis 334. Nouatianis 196. Iudæ proditori 531. Deo tribuunt officia diaboli 83 falsi prophetæ 164. in Petrum insolentes 338. polygamiam introducunt 378. non missi docent 680. Eliam venturum non credunt 349. agni nati lupi moriuntur 165
Caluinistarum argumenta contra Eucharistiam soluuntur 565. de coniugijs lex fœda 389 fatuitas reprehenditur 481. errores refutantur de iustificatione 170. 193. ieiunia præludia bellorum 312. Euangeliũ quomodo fulguri simile 482
Caluinistarum errores refelluntur, de potentia Dei 581. de permissione Dei 382. de præ destinatione 544 de proditione Iudæ 535. de Christi aduentu 316 de Angelis custodibus 363. de baptismo Ioannis 72. de consilijs Euangelicis 396 de castitate 388 de Primatu Petri 327. de Eucharistia 452. 551 552 565 de ornatu templorum 532. de Purgatorio 259. de reliquijs Sanctor. 205. 2. 2. de baptismi necessitate 797. de clauibus 330 de missione Doctorum 680. de diuortijs 382. de deserto Ioannis 63 de Ecclesiæ immunitate 358. de libero arbitr. 166. de remissione peccatorum 196 de meritis operum 275. 396 406 de operibus supererogationis 397 de ciborũ delectu 399. de Quadragesima 84 202 an iusti sint vlli 198 de præmijs Sanctorum 275. 409. de traditionibus 311
Caluinistis licet miracula facerent non credendum 481
Caluinistas in Donatistis refutat Augustinus 284
Camelus per foramen acus 401. prouerbium maximum ponitur 465
Cananæus Simon vnde 215
Canes dicti Gentiles 318 canibus sanctum non dandum 158
Cantus Ecclesiastici exemplar hymnus à Christo dictus 574
Capere id est intelligere 387. 391. capiat qui capere potest ibid. capiunt hoc verbum non omnes 387
Capharnaum sedes Euangelij 698. cur ciuitas Christi 101. ad infernum descendet 241
Capitalium pœnarum genera 117. capita mouentur ab irridentib. 623 per caput nostrũ non iurandum 124. caput suum vngat ieiunans 146
Cardines cœli in scriptura quid 484
Carioth in tribu Iudæ 215
Caritas omnia communia facit 406. caritas inter fidem & opera 177. ordinem suum habet 128. refrigescet 496. caro apud Hebræos pro toto homine 380. caro & sanguis homines carnales 325. caro vna quomodo vir, & mulier 380. caro Christi salutifera, & viuifica 174
Carpocratianorum μετεμψύχωσις 119
Castalio reprehenditur 368
Castitas virtus angelica 453. cordis puritas 103. castitatis donum, oĩbus offertur 187. cõtra hæreticos asseritur 388. quid sit 387
Casuum reseruatorum fundamentum 332
Catelli de micis comedunt 318
Cathedra Mosis quid sit 460
Catholicos solos rudes hæretici dicunt 648
Causæ naturales à moralibus quid differant 167
Cecinimus & non saltastis 238
Centuplum id est plura & meliora 406
Centurio Gentilis fuit 175. 178. regnum cœlorum rapuit 236
Chaldæi à leonibus deuorati 215
Chaldæa Iudæis Septentrionalis 45
Chaldaicam vocem cur retinuerit Euangelista 752
Chananæa mulier Syrophœnissa 315. regnum cœlorum rapuit 236
Chiliastæ refutantur 406
Christus natus quo anno Augusti 54. 62. an cognitus à dæmonibus 186 lapis dicitur 441 442 etiam, vt homo peccata remittit 196. vt homo tributũ debuit 357. cur Abrahã filius dicatur 11. cur Dauidis ibi. f. cur diuinitatem suam celaret 357. pro solis prædestinatis nõ venit 316 piscis dictus à Sibylla 93. an diẽ iudicij ignorarit 484. humano more loquitur 205 pp quos iustos venerit 198 vt homo an diem iudicij ignoret 486. habitº Deus ab Apostolis 303 nõ venissetsi Adã nõ peccasset 200 cur baptizari voluerit 76. Dei filiº naturalis 326.

omnem

Universidad de Deusto
Biblioteca

omnem potestatem habet, vt Deus 678. Nazarꝰ cur dictus 60. cur filius hominis 182. conceptus de Spiritu sancto dicitur per attributionem 32. habitus faber 285. Leuitica ex tribu non fuit 27. primogenitus Mariæ cur dictus 40. Christus nomen officij IESVS persona 37. Sanctus Dei à dæmonibus dicitur 701. Emmanuel quomodo vocatur 37. an asinæ insederit 429. Ierosolymã quo die ingressus sit 514. 777. an præuenerit Pascha Iudæorũ 522. Pascha q... die comederit 521. se & à patre traditus 523. an rex temporalis fuerit 610 qua hora crucifixus 628. cur inter duos latrones crucifixus 622. passus est feria 6. 602. sponte mortuus est. 588. pro solis prædestinatis mortuus nõ est 620. Christi diuinitas probatur 174 486 ostenditur 435. defenditur contra Arrianos 716. an visa in transfiguratione 344. Christi consilia non semper imitanda 160. fratres, cõsobrini eius 264. patria Nazareth 284. caro salutifera, et vitifica 174. corporis partes salutiferæ 750. Christũ, & Christi figurã vnũ verbum significat 49. qui se dicit Christũ regẽ se dicit 602. imitari arrogãtia nõ est 85. in Christo volũtates duæ 581. admiratio quomodo 265. tristitia quomodo 577. Christiani lux mundi 106. pisces sũt in aqua nati 93. eladem Ierosolymitanam effugerunt 279. dicuntur Nazarei 60. Christianorum cum Christo collatio 33. Christianis omnia communia facit caritas 406. Chrysostomi nõ sunt homiliæ in Marcum 736. locus de Eucharistia expositus 563. Chrysostomum philosophum Caluinus appellat 508
Cibos an possit certos prohibere Ecclesia 312
Cilicium pœnitentiæ habitus 241. Luther. & Caluinianis inusitatum 63. eo vsus Ioannes Baptista 67. Ethnici 241
Cinis, & cilicium apud Ethnicos 241
Circuncisionis noũe tota lex intelligitur 435
Cistartium quid 216
Ciuitas sancta Ierusalem 642. ciuitates filiæ appellantur 429. maritimæ vitijs dedita 241. tres Christi dicuntur 191
Citò, qui veniunt, citò abeunt 275
Clamor Christi in cruce qualis 634
Clauem scientiæ Scribæ tulerunt 462. claues regni cœlorum quid 330. in scriptura principatum significant 333
Græci duces hæretici 315
Cœlum suspicit Christus miracula editurus 297
Cœlibatus apud Deum meritorius 387
Cœlum Dei thronus est 124. ante Christi mortem nemo ingressus 65. 297. Dei sedes 139. cœli an aperti re vera sint 78. cælorũ regnum paruulorum est 391. reg. cœ. Ecclesia 361. conuiuio significatur 179. cœlorum virtutes quæ sint 484
Cœna nomen Eucharistiæ non tribuendum 547. cœna apud veteres dictũ prandium 445. cœnam Eucharistiam appellant hæretici 546
Cogitationes solus Deꝰ nouit 194. videt Christus 361. ad cognatos deducti insani 720. cognoscere affectum, & approbationem significat 170. cognoscere de re vxoria dicitur in scriptura 40
Congregare in nomine Christi quid sit 372
Coloni vineæ qui sint 439
Columbæ simplicitas 220. columba corpus in baptismo an verum fuerit 74
Commentariorum in epistolam ad Corinthios Remigius auctor 383
Commiserationis iudicium motio capitis 623
Commune dicitur quod mundum non est 348
Commissura vestimenti quid sit 203
Comparationis iudicio Niniuitæ iudicabunt 262. comparatiuum pro superlatiuo Græci 161. comparationis iudicium 404
Conceptio B Virginis sine peccato 199
Conciliorum Prouincialium auctoritas 372. verum quodnam sit 371. Concilio reum esse quid sit 117. Conciliorum auctoritas quanta 372. Conc nomine quid intelligendum 220. 371.
Concionator bona quæ fecerit Deo accepta ferat 745. concionatores non frequentiam ciuitatũ, sed salutẽ indigentiũ prædicatione quærãt 741. fructũ nõ plausũ qrant 705. cõcionatorib illiterati pleraq; tribuũt 349
Condemnaberis ex verbis tuis 260. condemnare quando liceat 155 156
Conditionum affirmantium, & negantium discrimen 143
Conducendi verbum meritum probat 409
Confessio peccatorum 333. coram Ioanne 68. ante baptismum olim 69. Confessionis præceptum dedit Christus 338. auricularis assertio 337
Confirmationis sacramentum 801
Confiteor 1 gratias ago 241. confiteri, gloriando profiteri 223

Confundi Christum quid sit 757. confundere aliquem quid sit ibid. congregari in nomine Christi quid sit 372
Coniugum fructus trigesimus 275
Conscientiæ libertas non permittenda 277
Consilium paupertatis Euangelicum 397. cõsilia Euangelica metu non omittenda 500
Consobrini Christi fratres eius 264
Consolatio afflictorum 105
Consuetudo pœnam peccati non leuat 117. consuetudinem exprimit repetitio 167
Consummare ciuitates quid 222
Continentiæ donum contra Caluinum 389
Contractus rescinditur ei, qui conditiones non seruat 121
Contra me est qui non est mecum 255. contractus rescinditur ei, qui conditiones non seruat 121
Conuenire quid significat 31
Conuersio iterationem significat 338
Conuiuia ad cœnam potius, quam ad prandium 181. conuiuio regnum cœlorum significatur 179. cõuiuijs celebratæ nuptiæ 200
Cophini duodecim superfuerunt 299
Corbana gazophylacium 605 781
Cor maris medium maris 262. cor terræ sepulcrum 262. infernus ibid. cordis puritas castitas 103. de corde exeunt quæ coinquinãt 314. corde tuo diligere quid sit 456. Deus quomodo diligatur 114
Corosain ciuitas Galileæ 239
Corpus Christi quot modis accipitur 560. quomodo panis 553. corporis sordes Pharisæi lauant non animæ 466. corp. cura quæ prohibita 148. corpora damnatorum deponere non licet 646
Correctio fraterna quibus adhibenda 368. quando non adhibenda 158
Coruorum pulli deserti à matre 150
Cosmas Græcus auctor citatur ex ms. 72
Crastinum pro futuro acceptum 153
Creatura pro homine sumpta 796
Creaturis qui honor debeatur 124
Credendi nihil ars quædam 551. non credentes in se curat turale est 724
Crescente vti oratione naturale est 716
Cur Christi titulo distincta 621. signum filij hominis 486. titulus vbi affixus 621. & supplicium vsitatum apud Romanos 523. cruces in cœmeterijs vnde 187. crucem accipere quid sit 225. Christus cur gestarit 616. in cruce fuit horas sex Christus 631. crucifixus qua hora fuerit Christus 628. crucifigere Iudæis non licebat 609. crura franguntur crucifixis 644
In cubiculo orare quid sit 134
Cubitum addere corpori quid sit 150
Culicem excolare quid sit 465
Culpa sine pœna remittitur 259. culpa remissa non pœna 628. à culpa & à pœna absoluunt sacerdotes 336
Curat non credentes in se Christus 704
Curiositas in alienis vetita 155
Cyrene vrbs in Syria 626
Cyrenæus Simon an Gentilis fuerit 616
Cyrilli locus insignis de Eucharistia 565

D

Daemon eiectus Biturigibus 208
Dæmon lunaticos cur faciat 351
Dæmones an Christũ cognouerint 186. 701. an torqueãtur ante iudicij diẽ 188. an iudicũ diem nouerint ibid. nocent bonis, cum nequeunt corpori 188. quidam ieiunio expelluntur 355. an eorum confessio coacta fuerit ibid. cur eos tacere iubeat Christus ibi. quomodo Christo procidérent 716. eos non soli Apostoli eijciebant 765. cur olim plures eijcerent 766. eijcere etiam mali possunt ibid. Magi an edocti per dæmones 48
Dæmonium mutum 208. non sinebat Christus loqui dæmonia 704. Apostolis data potestas eijciendi dæmonia 718
Dæmoniaci cur in sepulchris 186. dæmoniacus appellatur Ioannes 239
Damascenus vel auctor hist Barlaam 492
Damnatorum inæquales pœnæ 220
Damnatorum corpora nõ licet deponere 645
Damnum repetitur iniuria remissa 145
Dare sanctum canibus 158. dare gloriã Deo, verum fateri 642
Dauid cur rex nominetur 16. vbi natus 42. Dauid aut is qui Psalmos collegit 98. infantem se dicit 435. vocat Christum dominum 460. an officiosè mentitus sit 249.
Dauidis filius Christus cur dictus 12
De pro ex, vsurpat interpres vulgatæ 34
Debitum minimum quadrans vel minutum 119. cur peccata dicantur debita 143
Decapolitæ vicini Gentilibus 715. semigentiles erant 736. dæmoniacus Decapolita sanatur 736
Decem virginibus cur comparatum regnum cœlorum 491. decem tribus à captiuitate non redierunt 215

Universidad de Deusto
Biblioteca

Decurio nobilis Ioseph 646
Demoliri facies 147
Denarius operariorum merces 414. *quid significet* 413
Denarius diurnus debetur operarijs 411. *Denarij Romani valor* 452. *apud Iudæos eius valor* 374. *Denarũ* 175. *quot aureos efficiant* 295
Denarius numerus vniuersitatem significat 492
Desertum Ioannis quale fuerit 63. *locus est tentationi aptus* 83. *ex deserto quod exit, venerandum est* 84. *in deserto viuentem supra homines esse* 64. *deserta multa in scriptura memorantur* 65
Desolationis abominatio quid sit 478
Desperationem — Christo tribuit Caluinus 634
Deus anima mundi Platoni 33. *non oculis sed corde videtur* 103. *quomodo toto corde diligatur* 114. *quomodo tentet* 145. *Deus futurus erat Christus* 112. *non est Deus mortuorum* 455. *cur dicatur Deus Abraham* 454. *cur dicatur Deus viuus* 325. *nõ est auctor maledictionis* 159. *malignis voluntatem solam allegat* 410. *plura potest, quàm vult* 581. 589
Dei proprium cogitationes nosse 194. *Dei mãdata non sunt impossibilia* 456 *Dei filiũ, & Deum esse, idem* 303. *Dei gloria miraculorum gloria* 355. *Dei filius idem — & Deus* 591
Deo & Mammonæ seruire 148
Deum in omnibus rebus inuenire possumus 50. *Deum magis diligit, qui proximum — 162. Deum potiùs dicit patrem Christus quàm dominum* 736
Dextra virtutis Dei, & esse à dextris virtutis Dei 593. 802
Diabolus aliquando spiritus dicitur 82. *diabolus, id est, calumniator* 83. 84. 87. *regna dare non potest* 90. *diabolus auctor temere iurandi* 124. *cur Beelzebub dictus* 224. *ei paratus ignis inferni* 509. *quando diuinitatem Christi cognouerut* 614
Diabolicus interpres Caluinus 391 *diabolicum an fuerit somniũ vxoris Pilati* 614
Dic, id est, iube, Hebraismus 418
Dicere, idem quod iubere 177 715. *dicere intra se, & in corde suo, cogitare* 194. 720. *dicitur, id est, cognominatur* 214
Didrachma soluit Christus 355. *quid sit didrachmum, & drachma ibid.*
Dies pro tempore sumuntur Heb. 43. 62. 201. *dies est sollicitus sibi ipsi* 153. *dies à Iudæis in 4. diuisus partes* 412. *dies vnde incipierent Iudæi* 515. *diei in 12 horas diuisio* 412. *diem iudicij an nouerint dæmones* 188. *& eum — quomodo ignoret Christus* 487. *diem naturalem quomodo Hebræi designent* 262
Diffamare in bonam partem acceptum 705. *diffamauerunt id est, diuulgauerunt* 208
Digito mouere onera 461. *digitos misit in aures surdi Christus* 751
Dilatare phylacteria quid 461
Dilecti filij vnigeniti 80
Dilectionis Dei gradus varij 114
Diligendus proximus quomodo 460. *diligere toto corde quid sit* 460
Dimissa vxore nubere non licet 385
Dimittere Mariam qui voluerit Ioseph 34
Dimitti peccata quid sit 142
Dionysius vbi eclypsin viderit 632
Discerpsit dæmon id est, vexauit 702
Discipuli Ioãnis ad Christũ 200. *ijdẽ ieiunabant* 199. *de Christo dubitant* 229. *Christi discipuli à Pharisæis cur accusati* 748
Discipulus super magistrum 223
Discussionis iudicium 505
Diues difficilè in regnum cœlorũ intrat 662. *diuites cur panem à Deo petant* 141. *diuitibus omnes dant* 270. *ijsdem accessus ad iudices patet* 645. *diuitię maximè reuocant à regno cœlorum* 401
Diuidetur seruus malus 488
Diuinitas Christi probatur 461 *eam Christus ipse probat* 435. 337. *eandem Christus celauit* 704. *an ea sit visa in Transfiguratione* 344 *diuinitas Christi contra Arrianos* 392. *quando eam cognouerit diabolus* 614. 716. *diuinitatem suam Christus aperiri voluit* 701
Diuortium apud Christianos qui licitũ 382. *de diuortijs ampla disputatio* 383
Docendi potestas à clauibus diuersa 330
Doctores ad scholam — mittit Christus 198. *Doctores Ecclesiæ per seruos designati* 497
Doctrina nusquam baptismus dicitur 74
Dominica oratio an semel tantùm — edita 136
Dominica cœna quæ apud Paulum 546
Dominica dies prima sabbati 654
Dominus nõ pater in veteri Testamẽto Deus 138. *Dominus est res, cui nimis deditus fumus* 149. *dominum potiùs quàm Deũ se Chri-*

Christus dicit 736. *super dominum — non est seruus* 223
Domine, domine, dicunt falsi prophetæ 167
Dominis duobus seruire 148
Domum an habuerit Petrus 182
Dona Dei auferuntur ijs, qui abutũtur 503. *non dantur æqualiter omnibus* 499
Donatistarum error de baptismo 166. *in Donatistis Caluinistas refutauit Augustinus* 284
Donec in scriptura quo sensu dicatur 39 *itẽ quo modo accipiatur* 685
Dormientes, id est mortui 205. *dormire quando dicatur Christus* 687
Drachmæ Atticæ æquale pondus, & denarij 452
Duas tunicas ne ferant Apostoli 216. *duobus dominis seruire* 148
De dubijs iudicandum non est 156
Duodecastylo numero fundata testamenta 211
Duodecim tantum numero Apostoli 211 *duodecim cophini super fuerunt* 299. 12. *tribus iudicabuntur* 405
Duodenarij numeri commendatio 211. *perfectionem significat* 405
Dux militum — templi 646. *Duces χιλιάρχοι mille hominibus præerant* 52

E

ECce propinquum tempus indicat 470
Ecclesia an possit vetare cibos quosdam 312 *auctoritatem scripturis asserit* 5. *Christi sponsa* 447. 491. *initio exigua* 279. *Lunę similis ibi regnum Dei* 442. *militãs, in parabola vineę* 409 *mortuos suffragijs iuuat* 337. *non congregatio tantùm, sed & templum* 93. *nunc nõ est in republica* 280. *nusquam dicitur synagoga* 268. *per orbem est, hæresis in angulo* 279 *potestatem habet in mortuos* 336. *regnum — Dei in parabola* 729 *super successores Petri fundata* 334. *visibilis est* 368
Ecclesię doctrina — media inter errores duos 622. *finis qui, & orbis terrę* 679 *fundamentum Petrus* 327. *immunitas à tributo* 338. *lapis Christus* 441. *Ecclesię nomine quid intelligendum* 368. *thesaurus ex sanctorum meritis* 495. *vtilitas spectanda in fuga* 222 *Ecclesię tradita potestas excommunicandi* 370. *Ecclesiam — non vident Caluinistæ cæci* 279
Extra Ecclesiam non intelliguntur scripturæ 453 *Ecclesiasticæ traditiones humanę non sunt* 310. *Ecclesiastici immunes à tributis* 357
Eclipsis passionis Christi 631
Edit Christus post resurrectionem 207
Efficaces res igni comparantur 354
Ἐγγαστρίμυθοι Pythones 43
Electi in errore mori nequeunt 482. *pauci sunt* 416. *electos à se Deus dignos facit* 717
Eleemosyna per oleum designatur 493. *eleemosynam qui dat thesaurum — congregat* 399. *eleemosyna in scriptura iustitia dicitur* 132. *eleemosynam nesciat sinistra* 133
Elegantia quæque nostra prouidet Deus 151
Elegerit Apostolos Christus quomodo 717
Emblemata parabolarum 373. *partes quædã parabolarum* 277
Emmanuel quomodo Christus vocatus 37
Ephphetha vocem cur retinuerit Euangelista 752. *quid significet* 752
Ἐπιούσιος panis quis sit 141
Epiphonema in fine parabolarum 314
Erasmus reprehenditur 203. 279. 488
Ergo non illatiua, sed incœptiua coniunctio 148
Erit pro sit, vel fiat, Hebraismus 763
Esdræ lib. 3 vidit Euthymius Græcè, qui & nunc extat 19
Est, est, non, non 125. *est non idem quod significat* 556
Esurientes quinam beati 101. *esurijt Christus sponte* 436
Et pro, vt Hebraismus 157. *comparatiua particula* 772
Euangelica consilia non sunt negligẽda 500. *Euangelica gratia filiorum panis* 318. *Euangelica perfectio in quo posita* 398. *Euãgelicæ paupertatis gradus varij* 100. *Euangelicus doctor scriba dicitur* 284
Euangelista quis dicatur 4. *Euãgelista vnus partẽ vnã, alter alterã explicat* 528. *Euãgelistę an memoria lapsi* 50. 607. *nõ ijsdẽ verbis, sed eadẽ sententia vtuntur* 446. *nõ verba sed sensum verborum Christi exprimũt* 693. *ordinem tẽporis nõ seruãt* 155. 159 446. *cur scripserint* 8. *qua lingua* 7. *quot sint* 5. *cur non plures quattuor?* 5
Euangelistarum auctoritas quanta 3. *quattuor animalia figurę* 6. *Euãgelistæ abscondita sæp entibus* 241. *an olim toto orbe prædicatum* 497. 796. *Hebraicum suspectum*

Universidad de Deusto
Biblioteca

253. lege leuius 244. non prædicandũ indignis 158. pro Euangelica historia 533. quãdo prædicari cęperit 696. quanta auctoritatis 7. 146. quid sit 4. quot modis accipiatur 3. simile fulguri 482. verbum regni 274
Euangelij dignitas 234. Doctor Propheta dicitur 225. in toto orbe prædicatio quomodo signum finis mundi 497. prædicatores, vocari debent 498. prima vox pœnitentiã 742 spiritus qualis sit 244
Euangelizare in scriptura quid significet 2. euangelizari pauperes quid sit 231
Εὐδοκία & εὐδοκῶν in scriptura quid 80
Eucharistia à ieiunis sumenda 547. εὐχαριστηθῶσα τροφὴ 461. manibus accepta olim 550 morbos curat 304. quomodo panis appellatur 553. Eucharistiæ veritas contra Lutheranos et Caluinistas defenditur 551. ex alijs mysterijs probatur 561. per incarnationem probata 563. Eucharistiam cœnam Caluinistæ & Lutherani appellant 546. 547 in Eucharistiam ridicula argumenta Caluinistarum 452. alia argumenta hæreticorum 551
Euchitæ hæretici cur habiti 136
Eunomiani diuinitatem Spiritus sancti negabant 256
Euntes dicite, Hebraismus 198
Eunuchus Candacis Reginæ 453 Eunuchi castrauerunt &c. 389. Eunuchorum tria genera 389
Eustathianorum error de matrimonio 397. Euthymius diligens in verborum proprietatibus obseruandis 351. Euthymij locus notatur 200
Excidium Ierusalem sub Tito 617. cum fine mundi coniunctum putatur 475
Excipiendi quidam dum … generaliter loquimur 179
Excolare culicem 466
Excommunicabant Iudæos Archisynagogi soli 368. excommunicandi, potestas Ecclesiæ tradita 370. excommunicati vitandi sunt 368
Excutere puluerem pedum 218
Exemplis maximè docetur 698
Exomologesis apud Tertullianum 333
Exorcistæ Iudæorum quinam 253. dæmones ejiciebant 703
Exterminare facies quid sit 147
Extraordinaria potestas Christi remittendi peccata 338
De extrema vnctione disputatio 742
Ezechiel filius hominis cur dictus 184

F

FAber habitus Christus 285 faber qualis fuerit Ioseph 285
Facies Dei splendor essentiæ diuinæ 366. in faciem cadere non semper est adorare 347. faciem videre Dei, propinquũ illi esse 365. facies exterminare quid sit 147. facierum panes qui 249
Facio Pascha, id est facere decreui 538
Facta cum verbis coniungebat Christus 378
Fallacia diuitiarum Heb. phrasis 275
Falsi prophetæ fugiendi 163
Fames Christi voluntaria 436
Famem sequitur pestis 476
Familiares sponsi, filij sponsi 200
Fatuæ virgines quinque 492
Felle mixtum vinum Christo datum 619
Feria quarta olim ieiunium 533
Feria sexta passus est Christus 513
Fermentum in bonam, & in malam, partem 280
Fermentum Pharisæorum hæretica doctrina 322
Festum omne sabbatum dicitur 247. festum Pentecostes sabbatum secundo primum … 247. festa duo continua num celebrent Iudæi 247. 521
Ficum Christus curare fecerit 435. ficu ex arbore Iudas pependit 610. à ficu parabola 489
Fides aliquando sola causa iustificationis dicitur 394 fides bona, mala opera 165. Chananæa magna 316. fides credere quod non vides 207. fides Gentilium Iudaica maior 319. hæreticorum triplex 192. fides mensura qua remetitur Deus 727. minima cum grano sinapis collata 353. miraculis quomodo confirmetur 169. fides miraculorum quæ 192. Caluinistica 352. paralytici magna 192. Petri ambulat super aquas 229. præcedens miracula plus meretur 196. per lampades denotatur 492. quasi Dei manus est 355. seruanda humana 465. sine caritate non est 192. sine operibus non valet ad salutem 493. languet 493. non est vera 503. sola non sufficit ad salutẽ 283. 797. fides vnius alteri prodest 181. 192
Fidei fructus bona opera 275. fidem bonam qui habet, eius mala opera 166. Petrus nõ amisit negando 575. 598. fide aliena peccata remittuntur 195. fide an iustificemur. 193
Fide sola num dæmones ejiciantur 354
Fideles cæci esse debent 207
Figuli ager quis esset 606
Figuram Christi & Christum vnum verbũ significat 80
Per figuram interpretari est aliquando increpare dolorum 181
Filia dicitur, & neptis ab Hebræis 18. filia principis synagogæ 203 filia appellantur ciuitates 429
Filius ad vineam missus 439. Dauid, id est Messias 253. Dei naturalis, Christus non adoptiuus 326. hominis, Christus cur dictus 182 pacis, quis 218
Filij hominis signum 484
Filij nomen Hebr. conformationem significat 104 129
Filium Dei esse, & Deum idem 303
Filium Dei se esse cur celarit Christus 337
Filium Dei Christum fatẽtur dæmones 716
In filium hominis peccatum 256
Filium hominis humiliter se dicit Christus 325
Filij alieni qui dicantur 752. Dei adoptiui Christiani 138 Iudæorum …, imitatione. 468. regni qui dicantur. 179. 200. sapientiæ, qui sint. 239 sponsi, siue thalami. 200. viperarum, id est viperę 70. Zebedæi, quid petant 418
Filiorum duorum in vineam missorum parabola 436
Filios suscitare quid sit 71
Fimbriam vestis Christi tangit mulier 205. alij tangere volebant 303. fimbrias magnificare quid sit 461
Finalis impœnitentia num peccatum in Spiritum 256
Finis mundi, & finis templi coniuncti 474
Finis mundi figura Hierosolymitana vastatio 489
Finitus numerus pro infinito 406
Flagella Dei sunt morbi plerique 716
Flagellatus quibus virgis Christus 615
Flaminius scorti rogatu hominẽ occidit 291
Fluxus sanguinis in muliere 205
Fœderis nomen multa significat 568
Fœminę viris curiosiores, & religiosiores 299
Fœminæ non numerantur apud Iudæos 299
Fœmininum genus Heb. pro neutro 442
Fœno collata, quæ vilia, & breuis vita 152
Folia sunt simulatio, fructus opera 864
Forma, & materia Baptismi 681
Formula libelli repudij apud Iudæos 382
Formula viuendi 309
Fornicationis nomine quid significetur. 120
Ob fornicationem Iudæi vxorem … dimittebant. 380
Forte, non dubitantis, sed affirmantis 240
Fortis siue Gigas, Diabolus 255
Forum in parabola quid notet 413
Frangere panem Iudæi dicunt pro cœne 550
Frater omnis Christianus. 42. fratres Christi qui fuerint. 263 fratres cur appellati à Christo discipuli 674. fratri reconciliari debemus ante sacrificium …. 117. fraterna correctio quomodo adhibenda 368
Fraudem … serui non probat Deus sed industriam 503
Fructus fidei opera bona 273. fructus non plausus Concionatoribus quærendus. 705. fructus pœnitentiæ digni qui. 71. fructus expers synagoga. 436. fructum aliud centesimum, aliud &c. 275. fructuum tempus semper fuit. 441. fructus bonos arbor bona. 165. A fructibus cognoscuntur falsi prophetæ. 163
Fruges iustitiæ eleemosyna 132
Fuga in hyeme molesta 480
Fuga in persecutione exemplum 714
Fugit Christus qua de causa 251. fugit Herodem Christus 293. fugere insidias pars prudentiæ 221. fugienda quomodo sit persecutio. 222. fugiendum a ciuitate in ciuitatem 222
Fulguri simile Euangelium 482
Funera cum tibicinibus 205
Furiosum an verè putarint Christum cognati 720 vincire cur velint cognati 721
Futuro in sæculo peccata remissa 259

G

GAdara vrbs 188
Gadarenus lacus 189
Galilæa duplex in nouo testamento. 91. in ea transfiguratus dominus 355. in eam bis fugit Christus. 696. eam petit Christus 695
Galilæi fere omnes Apostoli 229
Galilæi lingua dignoscebantur 597
Galli cantus in scriptura quid 576. quæ hora 592. vt gallina congregat pullos 469. gallus negante Petro cantauit. 597

Universidad de Deusto
Biblioteca

vxorẽ nubere & vxorem ducere 453
Gazophylacium quid esset 781
Gebennensis vrbis statuta 389
Gehennæ ignis, & frigoris 181
Gehennæ nomen vnde deductum 117
Geminare verba solet affectus 167
In genealogia Christi an peccatores prætermissi 17
In genealogijs genitiuus ad vltimum referetur 13
Generatio ad partum, an ad conceptum referatur 29 generatio hæc, id est, totus mundus 484 generatio, id est, genus 469 generationis nomine quæ significentur 11
Generalis sententia maioris efficacitatis est. 251
Generales sententiæ quomodo intelligẽdæ 799
Generali caritate complectendi inimici 128
Generaliter loquentes excipiendos quosdam intelligimus 179
Generis loco vna species ponitur 508
Genesar terra vltra lacum 304
Genesareth lacus mare dicitur 384
Genesareth stagnum vbi situm 299.737
Gennadius auctor libri de Ecclesiasticis dogmatibus 398
Genimen vitis quid appellet Christus 571. 573
Gentes omnes in iudicio congregandæ 505 remotæ insularum nomine intelligũtur 293. gentibus dabitur regnum Dei 436. quare traditus Christus 416
Gentiles canes 317. Gentiles, omnes Græci dicti 316. Gentiles naturæ legem non seruarunt 437 Gentiles per alterum filium designati 436. Gentiles spurij Dei filij 138. gentiles vrbes Tyrus & Sidon 314 Gentilium ciuitatès an adierit Christus 749. 314 Gentilium fides maior quam Iudæorum 319. obiectio refellitur 158. in viam ire vetat 215 vocatio 70
Genus fœmininum pro neutro Hebræis 442
Genuflexo orabant Iudæi 134
Gera senorum regio vltra lacum 92
Gethsemani vallis pinguis 577
Gignere in scriptura dicuntur aui nepotes 79
Gladium mittere venit Christus 224
Gladio peribunt qui gladium accipiunt 587
Gloria cælestis per conuiuiũ designatur. 447. gloria Dei, miraculorum gloria 355 gloria Dei, regula fugæ 222 gloriæ sedes 504 gloriam da Deo, id est verum fatere. 642
Golgotha Caluariæ locus 618
Gomorrhæis tolerabilius erit 219
Gorgonia Eucharistia tactu sanatur 304
Græcæ lectioni antefertur Latina 215. Græci comparatiuis pro superlatiuis vsi 278. Græci dominicæ orationi addiderunt. 145. Græcis libris emendatiores Latini 344 Græcorum opinio de anticipatione Paschæ. 513. Græcus Matthæi interpres citat LXX. 273
Grani sinapis parabola 279
Gratia bene vtenti maior datur 271. 503. cõtempta malis pessimi fiunt 264 gratia Dei regnum Dei 152. vita æterna 152. cum ea Dei mandata seruantur. 107 dum otiosa est, amittitur. 327 gratum faciens præcipuum donum Dei. 526 gratia in Euangelio non retributio. 498. necessaria an detur omnibus 241. non est sacramentis alligata 766. nouitas est. 201. quibusdam auferetur 503
Gratiæ accessionem meremur 491
Gratiæ affluentia per conuiuium designatur 447
Gratiam qui habet, certus non est se habere 391
Gratiarum actio Iudæorum quibus verbis 574
Gratias agere num idem & benedicere 547. 297
Gratis accepta danda gratis 215
Grauia onera Scribarum 461
Gregorius Thaumaturgus montes transtulit 354

H

HAbenti dabitur & abundabit 271. & 503
Habitare pro sedere 279
Hæreditas beata vita 22. cur dicatur beata vita. 508. quomodo sit vita æterna. 507. hæreditate non datur regnum cœlorum. 236
Hæresis fulguri similis 482 inter duas veritates 68 in angulo, Ecclesia per orbem 279
Hæretica vxor dimittenda est. 120 hæretici cuiusdam absurda expositio. 399 hæretici alij alia Euangelia admittebant. 4 aduersarij Ioannis Baptistæ 231 a sini sepultura digni. 292 contrarij inter se in Ecclesiam conspirant 322 cimicibus similes 105. de baptismi materia 681. Dei voluntatem causam reprobationis dicunt. 247. falsi prophetæ 164. legentes Patres musci similes 265 non missi docent 680. Nec cum vera dicunt audiendi 323
Hæretici omnium maximè Lutherani, & Caluinistæ 277 pro arbitrio scripturas admittunt 4. paupertatis hostes 181. ita sunt docti, vt iusti 194. suos ministros Ioanne maiores dicunt 234 Sadducæis similes. 68. de Ioanne Baptista male sentiunt. 232
Hæreticorum alchymia noua 67. concordia in Ecclesiam 453. interpretatio refutatur de domo Petri 182. pessimi apostatæ 263. puerilis error 91. hæreticos puniendos esse 277. cum hæreticis quomodo conuersandum 173
Hebraicè an Syriacè scripserit Matthæus. 253. Hebraicum Euangelium à Munstero editum 7. 146. Nuperum suspectũ 253. Hebraicas voces interpretes cur aliquando non vertant 117
Herbam producere semen quid significet 731
Hermiæ hæresis de baptismo 681
Herodes Antipas filius eius, qui Innocentes occidit 288. Herodes M. quot annos regnauit 54 quando infantes occiderit 57. quot liberos susceperit 58. Herodes Politicorum princeps 324 452. serius audiuit de Christo 288 Tetrarcha Rex dictus 45. hæredes tres in nouo testamento 43. Herodem cur fugerit Christus 294
Herodias Aretæ filia non fuit 290. cuius vxor fuerit 290. Herodiadis filia Salome. 292
Herodiani, & aliæ sectæ Iudæorum contra Christum conueniunt 453 quinam essent 451. quam sectam constituerint. 323
Hieronymus noui testamenti editionem correxit 134 Hieronymi non est opus in Marcũ 530. nec in epistolas 364 Hieronymo falsò ascriptus liber de ortu B Virginis 24
Hierosolyma ciuitas magni regis 124 Hierosolymitana vastatio figura finis mundi. 481. Hierusalem cur sancta 642 Hierusalem vastatio, & finis mundi simul 474
Hilarius in plerisque Græcos imitatur 264. Hilarij locus de passione caute legẽdus 348
Hœdi, & hirci cur malos designent 506
Homo rex, id est rex quidam 373
Homines dicunt i. vulgus 325 homines, id est vulgus 186 105. homines i. mundani 222. homines omnes nati mulierum 234. hominum gloria quomodo sectanda 107
Honorare idem quod alere 307
Honor Dei regula vtilitatis nostræ 137. honor religionis alijs præter Deum 124. honor sepulturæ Christi exhibitus 646
Hora nona prandium veterum 533. hora nouissima finis mundi 413. hora qua crucifixus Christus 628. horam hebræi breuissimum spatium temporis 582 horæ diei duodecim æquales apud Iudæos 412. horas duodecim dies habet 412 horis sex fuit in cruce Christus 631
Hosanna quid significet 431
Hospitium non mutandum 219
Humana fides seruanda 465. humano more loquitur Christus 205 humanæ non sunt ecclesiasticæ traditiones 311
Humilis corde Christus 243
Humilitas Deo quantum placeat 764. humilitatẽ docet Christus 361 humilitate maior sit qui auctoritate 764
Hyeme ne fuga fiat 480
Hyperbole in prouerbijs 401. hyperbolicæ sunt locutiones prouerbiales 544
Hypocritæ Phar sæi 452. cur ita dicti 309. Caluinistæ sunt hypocritæ 322
Hyssopus animum reddit exanimatis 638. hyssopus pro minima herba 637

I

IAcob primogenituram qua ratione obtinuerit 15
Iacobus maior Zebedæi filius 215. in transfiguratione 344
Iacobo, & Ioanni vitiosè præpositus Philippus 213
Idumæi hostes Iudæorum 715
Iechonias cur sterilis dictus à Ieremia 22. Iechoniæ fratres cur nominentur 20
Ieiunabant Ioannis discipuli, non Christi. 710 ieiunans caput quomodo vngat 146
Ieiunium quadragesimæ defenditur 84 Iudæorum quale fuerit 84. olim feria quarta 533. nuptijs non conuenit 200 ieiunia discipulorum Ioannis voluntaria 202 ieiunia Caluinistarum præludia belli 312. ieiunium an sigillum sit Euangelij 86. ieiunio dæmones quidam expelluntur 355 ieiunum cõcare traditio apostolica 547
Ieremias an Zachariæ loco citatus 607. Ieremiæ liber apocryphus 607. Ieremiæ lamentationes qua occasione 18
Ierosolymitanũ excidiũ quæ præcedent 476.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Ierosolymitani scribæ arrogantissimi 306. Ierusalem sancta cur dicta 642 in edito loco sita 416. Ierusalē excidiū sub Tito 617
Iesus seruatorem sonat 11. De nomine Iesu, & eius etymologia 36
Ignis spiritus sanctus 76 ignis inferni verus non metaphoricus 509 diabolo paratus. 509 lucidus non est 181. non extinguitur 769 igni quæ res soleant comparari 353
Illucescit sabbatum, id est appropinquat 653
De imaginum veneratione 560
Imitari Christum arrogantia non est 85
Immortalitas animarum, & resurrectio coniuncta 455
Immundi spiritus dæmones 213
Imperatiuum verbum pro futuro 218. 271
Imperare, et increpare cōminari significat 351
Imperatores principum humeris gestari 504
Imperfecti operis auctor Arianus 137
Imperfectum pro perfecto Græca phrasi 724
Impleri prophetiam quid sit 55
Implere mensuram patrum 466
Implicita fides apud hæreticos nulla 193
In pro cum Hebr. 341. pro per 270 propter 136. in ianuis est, id est ante pedes 484. in Iudam intrasse Satanam quid sit 534 in spiritu immundo homo, id est habens spiritum 740. in doctrina mirari, pro, doctrinam mirari 699
Increduli factis conuincendi 230
Incredulitate sapientiam metiuntur Caluinistæ 322
Indignis Euangelium non prædicandum 158 indignos miraculis priuabat Christus 740
Inducere in tentationem quid sit 144
De infantia Saluatoris liber apocryphus 55
Infantes non baptizati ad sinistram erunt 506. infantes baptizandos improbant Caluinistæ 392
Infernus quibus vocibus designetur 117. cor terræ 262. inferni pœnæ æternæ sunt 374. inæquales 220. inferi portæ potentia diaboli 329
Infideles an miracula faciant 169. canes in scriptura 158
Innocentes verè martyres 59. Innocentes quādo occiderit Herodes 57
Inimici quomodo diligendi 128
Inimicitias immortales mortales nec gerant. 146. iniuriæ quales remittendæ 144. iniuria quomodo remittenda 374. iniuria remissa damnum repetitur 144
Insulæ id est gentes remotæ 253
Intelligere, curare fouere 274
Interpres Matthæi Græcus sequitur LXX. 273
Interpretationes nominum in scriptura an ab auctore 7
Intueri, & videre diuersa sunt 322
Inuenire animam suam 226
Inuidiam declinat Pharisæorum Christus 736
Ioannes cur in deserto 63. ad 30 annos 65. an Christum cognouerit ante baptismum 76. à Christo baptizatus fuit 77. an de Christo dubitet 228. Ioānis vestis cilicium 67. discipuli cur ieiunarent 201. ieiunabant 710 de Christo dubitant 228 officium erat à lege reuocare 697 baptismus an diuersus à Christi baptismo 72. mors vindicata bellis, & cladibus 290. quando accederit 288. eam qui nunciarint Christo 745. Ioannes quomodo maior inter natos mulierum 232 quomodo propheta 231. quomodo Elias sit 237. inter sanctos veteris testamenti 236. lamentatus est, Christus cecinit 238
Ioannes Euangelista quando scripserit Euangelium 7. cur scripserit 8. an mortuus sit 341
Iob amici reges appellati 44
Ionæ prophetæ signum 260
Trans Iordanem regio quæ dicatur 715. terra quæ sit 91
Ioseph decurio nobilis 646 Iosephus Gorionis f. fabulosus 325 Ioseph quot argenteis vēditus 536. Ioseph Iacob an Heli filius naturalis 24. Ioseph appellabatur Iacobi frater 644 Ioseph, & Maria ex eadem tribu 22. ad Ioseph, non ad Mariam Dei mandata mitiuntur 205 cur genealogia Christi deducta 23 Ioseph dormienti cur angelus apparuerit 36. de crastino sollicitus. 153. faber lignarius 285. Iosephus sæpe obliuione labitur 290. Iosephi lapsus de Herodiade 290
Iota littera minima 110
Iouinianus Caluini parens 391
Ira Dei terræ motu significatur 641 Ira ventura damnatio est æterna 71 ira Dei signum solis obscuratio 632 iram quamnā vetuerit Christus 115. irati sunt, & viri sancti 116
Isaiæ verba quæ nec Hebraicè, nec apud LXX. 251
Iscariotes Iudas cur dicatur 215 534

Ita adhibitum in repetitionibus 243
Iter sabbati mille passus 427
Iudæa quæ regio dicta 774. eius fines vltra Iordanem 43 prouincia Romanorū 603. quid eius nomine intelligatur, & quid Iuda 42
Iudæus fuit Simon Cyrenæus 616
Iudæi oues, Gentiles canes 317. filij sapientiæ 239. duos continuos festos dies non habuerunt 522. viros solos numerant 299. quo die Pascha comederint 516. vnde dies inciperent 515. templum ingressuri calceos ponunt 72 inuitati venire noluerunt 447. 448 Iudæorum lotiones frequētes 507. traditiones 748. Iudæorum ieiunium quale fuerit 84 gratiarum actio post cibum 574 Iudæis tribunalia fuerunt tria 115. lex qd profuerit 72. pro Iudæis solis se venisse ait Christus 316. Iudæis an licuerit reos necare 603. Iudæis naturalis cognitio ablata. 271. quomodo permissum vxores dimittere 381. Iudæos accusabit Moyses 405
Iudas trinomius 215 Thadæus 215
Iudas auarissimus, & fur 528. Iudas vtri veteri similis 263. miracula fecit 169. an Eucharistiam perceperit 540 an proditor à Deo factus 545. ex qua sustensus arbore 605. an Christum tradendo peccarit 544 quomodo iudicatus à Christo 542. ad mortem Christum non tradidit 604. Iudæ traditio opus Dei Caluinistis 535. pœnitentia qualis 604. Iudæ traditionem Caluinistæ Deo attribuunt 544. proditionem qui laudabant 363. Iudæ quando tradita sit buccella 541. cur corpus suum Christus dederit 160. melius fuisset natum non esse 543 à Iuda venditio quando facta 533
Iudicium comparationis 182 421
Iudices ordinarij apud Iudæos 443
Iudicium potestas defenditur 488
Iudicij dies an dæmoni notus 188
Iudicij diem an Christus ignorarit 484
Iudicium exercebant in synagogis Iudæi 372
Iudicio comparationis Niniuitæ iudicati 262
Iudicio reum esse quid sit 115 116
Iugum Domini suaue 243
Iulianus apostata Iudæis concedit, vt templū instaurent 473 refutatur 55
Iurandum non est sine necessitate 122
Iurare in templo quid sit 464. Christianis an liceat 122
Iurata contra fas seruabant Iudæi 291
Iurisiurādi summa apud Iudæos religio 291
Ius suum persequi licet apud iudicem 126
An iustificemur ex operibus 167
Iustificaberis ex verbis tuis 260
Iustificare hominem quàm difficile 195
Iustificari hominem operibus 254
Iustificata à filiis sapientia 239
De iustificatione contra Caluinistas agitur 170
Iustificatus à peccato, id est liberatus 239
Iustificati omnes per fidem in Christum 198
Iustitia pro eleemosyna in scriptura 132. quicquid iusti officio conuenit 78. iustitia Dei quærenda 152 iustitia obseruatio mādatorum 112. iustitia imputatiua Caluinistarum refellitur 167 198. 260 iustitiæ via quid 438. iustitiam esuriant quinam 102
Iusti an vlli sint homines 198. iusti merces quæ 225. iustos an vllos Christus inuenerit
Iuuencus citatur 198
Iuuenum specie cur appareant angeli 37 658

L

Lacus maria appellantur 184
Laicorum communio sub vna specie 567
λαμβάνειν apud Septuaginta pro φέρειν 183
Lamentauimus, & non planxistis 237
Lampas est fides 492 lampades suas ornant virgines 464
Lapis angularis, & offensionis 442 cur dicatur Christus 441. duplex in monumento 661. pretiosus 442. sepulcri obsignatus 649 lapidem quem reprobauerunt, Hebraismus 441. super lapidem cadere quid sit 442. 443. lapides multi in Ecclesia 320 lapidabatur, qui blasphemabat 593
Latina editio corrigenda 1334. 4 Græca anteferatur 215. 344
Latro vterque an maledixerit 624 latroni paradisum promittit Christus 627 latronum vestes an diuisæ sint 621. latronibus an positi sint tituli 621 latrones inter duos cur Christus 622
Lauantur Pharisæi crebrius inter prandendum 748.
Laudem fugere docet Christus 704.
Laurentij ad Præsidem verba 126.
Lectos quosnam lauarent Iudæi 749
Leones Samaritani dum timent, Deum colunt 215
Leontij locus ex M.S Vatic. 300.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Leprosus Christum adorabat 174. mundatus ostendit se sacerdoti 174. Simõ à Christo curatus 528
Leuitica tribus Deo data 404
Lex concupiscentiam prohibebat 112. lex & propheta id est verus testamentum 162. 236 lex grauabat potiùs, quàm leuabat 242 Iudais quid profuerit 72 nomine circuncisionis designatur 435 noua praestantior veteri 235 pædagogus Iudæorum 112 post Christi aduentum, & iubet, & iuuat 108. quando fuerit abrogata 109. vetus vtres veteres 201. vsque ad Ioannem Baptist 235 lex talionis naturalis 125
Legis ceremonias an abrogauit Christus 460. Doctores Scribæ apud Iudæos 467. quattuor partes 109 veteris ieiunia 202
Legisperiti apud Iudæos qui 49
Legislatoris persona Patri tribuitur . 68
Legem an soluerit Christus 108. Christus correxit 112. nouam condit Christus 114
Lege est leuius Euangelium 243. à lege sensim auellebat Ioannes 697
Legalia quænam dicantur 394
Leui cognomen Matthæi 198
Liber de infantia Saluatoris apocryphus . 55
Libellus repudij permissus à Moyse 379. eius formula apud Iudæos 382
Libertas conscientiæ non permittenda . 277
Liberum arbitrium Caluinistæ tollunt 166. libero arbitrio probatur . 146. 166. 718
Ligat Paulus Satanæ tradendo 332. ligandi potestas in quo sita 334
Lignarius faber Ioseph 285
Lilia agri, & hortensia 150
Linguarum in specie cur Spiritus sanctus 80
Litteralem sensum quærit, non allegoricum Maldonatus 587
Locum primum in regno Dei quis obtinebit 764
Locustæ quod animalium genus 67
Lotiones Iudæorum frequentes 307
Lucas præ cæteris ordinem seruat 162
Lucerna sub modio 107. 724
Lucrum turpe à templo repellitur 606
Lucæ ambiguitate Christus 340
Lugentur mortui adhibito ieiunio 202. lugere non possunt filij Sponsi 200. pro ieiunare positum ibidem lugentes quinam beati sunt 101
Lumen tuum tenebræ sunt 148. in lumine id est in publico 224
Luna verene obscuranda in die iudicij 483. lunaticos cur faciat dæmon 358
Lutetiæ vir robustus sanguinem sudat. 579
Lutheri turpe dictum contra castitatem 389
Lutheranus casus monstrum 388. Lutherani, & Caluinistæ in Ecclesiam conspirant 322 cilicium oderunt 67 sunt maximè hæretici 281 Sadducæis similes 68 cœnam appellant Eucharistiam . 546
Lutheranorum errores, de Eucharistia 552. de clauibus 331 de diuortio 382. de castitate 388. de Purgatorio 258. de meritis operum 275. an iusti sint vlli 198. vide & Caluinistarum errores cum istis communes.
Lux mundi Apostoli sunt 105
Lyrani sententia de sicli pretio 356

M

Machabæorum libros reijciunt Caluinistæ 455
Macharuntina in arce Ioannes casus. 292
Magdalena vna tantùm fuit 655. an sapius vnxerit Christum 527. Magdalenæ an plures, siue quę Christum vnxerint. 525
Magi Pharaonis an miracula fecerint. 169 qui fuerint 42. an fuerint reges 44. quot fuerint 44. vnde venerint 44. quando venerint 46
Magis melior, phrasis inusitatior 251
Magister bonus Christus dicitur 392. magistri nomen auctoritatem Christi indicat 538. magistros vocare an liceat. 462
Magnus valde, Hebraismus, id est maximus 52
Maldonatus litteralem sensum, non allegorias quærit 587 eius commentarij in Ieremiam 56. in Ezechielem 182. sententia de Conceptione B.V. 199
Maledictionis Deus auctor non est 158
Malè loqui de Christo quid sit 767
Malitia diei sufficit 153

Malum

Malum qui petit, iniuriam Deo facit 160. malo resistendum non est 126. malus est diabolus, à quo liberari primus 145. malus id est diabolus 124. malus, malignus diabolus 274. malos malè perdet 441
Mammona quid sit 148
Mandata Dei seruanda 394 non impossibilia 162. 456 prima & secundę tabulę 396 parentum, & magistratuũ, seruanda 394
Manichæi homines natura bonos, aut malos dicunt 164. liberum arbitrium negãt 623. refelluntur 295. 303. eorum error de matrimonio 388
Manus dextra quæ scandalizet 119. cum manus impositione oratio iungebatur 392 manu tenet, quam suscitat Christus 207 manus imponebat pueris Christus 390. imponit viri sancti 750 manibus impositis curat Christus 741. 750. illotis manducant discipuli 747. manus aqua abluere Iudæis ceremonia 615
Marcionis baptismus damnatus 681 Marcionitæ refutantur 303
Marcus Alexandrinus Episcopus 689 an pollicem sibi abscideri ibi. alicuius filius fuerit 688. Petri comes 689. redegit Matthęũ in compendium 688. non seruat ordinem narrationis 689 quo tẽpore mortuus 769
Margaritas ne porcis obijciamus 159. quærit negotiator 632
Ad mare cur tendat Christus 709. cur doceret Christus 723
MARIA virgo concepta sine peccato 198. omniũ beatissima 265. virgo, vide & Beata virgo. eius virginitas à Zacharia defensa 467. Maria, & Ioseph ex eadem tribu 22 cognata Elisabeth quomodo 23 nupta an fuerit Ioseph, an desponsata tantùm 30. cur desponsata fuerit 31. Mariæ matri apparuit Christus 675
Mariæ Cleophæ ąnæ 644. soror B. Virg. 264
Maria mater Iacobi, & Ioseph 644. 647
Maria soror Lazari quæ fuerit 527
Maria omnes aquarum congregationes 91
Martyrum fruillus centesimus 449. Martyres fuerunt innocentes 59
Matthæus an Syriacè scripserit 200. 693. quando 7 prior Luca scripsit 25. Thomæ se postponit 213. Matthæi locus transpositus 100. eius domus à telonio diuersa 709
Matres etiam nomina filijs imponunt 39
Matrimoniũ ex lege diuina, & naturali 380
Maxillam percutienti cedendum 326
Media nocte venit Sponsus 494
Medico sani non indigent 710
Melle syluestri vescitur Ioannes 67
Memoria an sint lapsi Euangelistæ 50. 607. memoria lapsi veteres multi 392
Mendacium emunt Scribæ 67. militum coarguit Sedulius ibid mend. testimonium veritati dicere Christus non vult 704
Mensa publicanorum 196 mẽsa assederit ne, an recubuerit Christus 539
Mensura eadem remetietur Deus 158. 727. qua remetitur nobis Deus, fides 727. mensuram patrum implere 467
Merces beatorum inæqualis 225. æterna non tempori, sed labori respondet 411. merces propriè vita æterna 507 mercedis nomen meritæ operum confirmat 225. mercedi prophetæ accipere quid 225
Meretrices præcedunt Pharisæos 437
Meritum de congruo 396. merita bonorũ operum 394 defenduntur 275 ex mercedis nomine 226 non semper in operibus 506 merita Sanctorũ vtilia mortuis 495. de merito contra Caluinum 507. de meritis operũ 406 de meritorũ, & præmiorum inæqualitate 409. doctrina confirmatur 271
Meritoriè est cęlibatus cõtra Caluinistas 390
Meroe Saba meridionalis 262
Messias id est vnctus 11
Messis multa, operarij pauci 108 messis dominus quis ibi. metere in festo non licet 247. metis vbi non seminasti 502
Metaphoricus non est ignis inferni 509
μεταφυχωσις Pharisaica 288
μεταφρίζουσα solicitudine suspensum esse 152
Mica de mensa, minora miracula 318
Mille passus sabbati iter 427
Millenarij refutantur 406
Minimũ maximi maximo minimi 234
Minister nullus eunuchus ob Euangeliũ 390
Minoribus supamur, maioribus superatis 302
Minuta duo cõtinet quadrans 118 150. 782
*Miraculum latere non vult Christus 205. euulgari iubet 736 vulgari non vult 207. miraculũ perpetuum Io Baptista 230. miracula à non credentib fiunt 463. apud incredulos non facit Christus 196. nõ potuit Christus facere in patria 740 Christi in Aegypto 55. facturus orat 751. miracula cur virtutes dicantur 740. sine necessitate nõ facit Deus 48. nec Christus 301. 319. per malos an fieri possint 169 qui volunt, sine miraculis credant 196. miracula

Universidad de Deusto
Biblioteca

precedens fides plus meretur 296. Caluini ſtæ fucum appellant 301. miraculorum fides laudata 192 poteſtas data Chriſtianis quæ 800. occaſiones pmittit Chriſtus 435. fides Caluiniſtica 352. ad miracula quæ requirantur 740 miraculis quomodo fides confirmetur 169 miraculis ruſticani magis moti 215
Miſericordia Magna peccatores ad pœnitentiam vocare. 198 eleemoſynam ſignificat 132. ſacrificio antefertur 198. miſericordes beati ſunt 103
Miſſa integra audienda 574
Mitis Chriſtus, & humilis corde 243. mites quinam ſint. 100
Mittere, in ſcriptura nõ expreſſa perſona miſſa 57 mitti debent Doctore, & Paſtores 680
μυστήριον quid ſignificet 31
μεγαλάλος ægrè loquens 753
Modio lucerna tur occultetur 107
Mœchari ſpecies totum genus indicat 119
Moloch Saturnus Iudæis 100
Monachus bonus clericus bonus 65
Mons ex quo aſcẽdit Dñs 677. Mons oliueti quo ſpatio diſtaret ab vrbe 574 montem aſcendit Chriſtus cũ turbam fugit 98 mõtem cur aſcenderit in trãſiguratione 344. orandi cauſa aſcendit 716. montes; Prophetas, & Apoſtolos ſignificant. 107
Mõtaniſtæ quadrageſima poſt Pẽtecoſtẽ 201
In monumentis quomodo dæmoniaci 186
Moralium cauſſarum, & naturalium diſcrimen 167
Moras non patitur Spiritus ſanctus 693
Morbi corporis peccati pœna 182. 192. plerique Dei flagella ſunt 716 per dæmones immiſſi 185. morbos ob cõtagioſos vxor dimiſſa 581
Mores puerorum amat Deus 763
Mortis Chriſti myſterium ignotum dæmoni 186 mortem guſtare, & videre 341
Mortali peccato infinita pœna debetur 119
Mortui an ſint, qui reſurrexerunt cum Chriſto 642 Deo viuunt 453. dormientes dicti 206. ieiunio lugẽtur 202. mortui metaphoricè qui 184 mortuorũ Deus non eſt 455. mortuorum corpora vnguntur 532 mortuos Eccleſia ſuffragijs iuuat 337 mortuos ſuos quos appellent quidam 184
Moyſes accuſabit Iudæos 405. an venturus ante iudicium 350 cur legis auctor diceretur 113 Moyſes cum in transfiguratione 346. libellum repudij permiſit 380. libros eius Sadducæi recipiunt ſolum 455
Mulier ſanguinis fluxũ paſſa 205. mulieres maximè afflictæ in excidio Ieruſalẽ 617. mulieres præferunt ſe Doctoribꝰ apud Galileos 454. mulieribus Chriſtus cur apparuerit 673
Multi, id eſt omnes in ſcriptura 273. 416. multi vocati, pauci electi. 273
Multiplicatio panum vbi facta 297
Mundi finem quę præſſura ſint 476 mundi pax, & Chriſti diuerſa 224
Mundi corde beati 103
Munus, id eſt, Deo conſecratum 307 non ſine munere Reges Perſarum adiri 46
Murmur operariorum quid ſignificet 414
Murmuratio nulla in ſanctis ibid.
Muſcarum Deus quis eſſet 224. Myagrum Deum muſcarum qui inuocent ibid.
Mutum dæmonium 208. muti dæmones an ſint ibid.
Myrrhatum vinum quale fuerit 619

N

NArdus piſtica qua ſit 529
Nardus ſpicata 530
Narrationis ſeriẽ non ſeruat Matthæus 180
Natalitia Sanctorum reijcit Caluinus 291
Naturalis ratio talẽtum an ſit 498. naturalia Iudæis ablata ſunt dona 271. naturaliũ & moralium cauſarũ diſcrimen 167
Naturę habilitas ſpectata in electione Apoſtolorum 717 naturæ legem non ſeruarunt Gentiles 436 eius rationem habet Deus dona diſtribuens ſua 491
Natus mulieris, & ex muliere 233
Nauiculam ſibi deſeruire vult Chriſtus 715
In nauim cur aſcenderit Chriſtus 721
Nazarçus Chriſtus vnde dictus 60 Nazarãi dicti ab Hebræis Chriſtiani ibid Nazarenum dæmon Chriſtũ vocauit primus 700. Nazarenorum Euangelium 468.
Nazareth Chriſti patria dicitur 741 Galilæa ciuitas cur dicta 693. patria Chriſti 284 in Nazareth quot annos fuerit Chriſtus 693
Neceſſaria negligũt Phariſei 466. neceſſaria non delicias Deus ſuppeditat 299
Neceſſe eſt, vt ſcandala veniant 363
Neceſſitas metẽtes Apoſtolos excuſat 247 neceſſitatẽ rem Venereã dixit Aetius 389
Negant Hebrię, quod poſtponunt alteri 198. negantes promiſſiones abſolutè intelligẽdæ 143. negarit Chriſtũ Petrus quoties? 576. 595. negauit Chriſtum Petrus 598

Negotiator cæleſtis gratia 399. negotiatori ſimile regnum cœlorum 273
Negotiũ totum in parabolis ſpectandum 239
Nemo nouit patrem niſi filius 243. nemo poteſt duobus ſeruire 148. nec ſi nul ſorbere, & flare 148. nec ſine peccato viuit 143 nemini, vt dicerent, præcipit Chriſtus quibuſdam, quos ſanauit 336
Neque oculus vitiatus 148
Neſcio vos ſcientia approbationis 496. Neſtorianorum error de Trinitate 623. Niniuita Ionæ crediderunt 260. nitimur in vetitum ſemper 271
Nobe ciuitas ſacerdotum 249
Nolle, id eſt non poſſe 196
Nomen Dei non aſſumendum in vanũ 122. nomen Dei ſanctificetur 139 in nomine Chriſti quid ſit 372. nomine Patris baptizare quid ſit 682. nomina Apoſtolorum cur expreſſa 213. nomina filijs non ſoli patres imponunt 36
Non nubent, neque nubentur 453
Nona hora prandebant olim 445
Nnaginta nouem oues relictæ 199
Noſtrum patrem cur appellemus Deum 137
Nouatiani pœnitentiam negabant 256. eorũ error de claubus 333. eorundem error refellitur 196
Nouiſſimi erunt primi 406
Nouit filium ſolus pater 243
Nouitas eſt gratia 201
Nouum apud Hebræos quod iucundũ 572 teſtam. nouum Lat. correctum ab Hierony. 134. teſtamentũ nouũ vbi conſtituit Chriſtus 569 noui Teſtamenti ſanguis 568
Nox in 4 vigilias diuiſa 300 412. nox luceſcere quomodo dicatur 653. noctis vigilia quattuor 300 noctẽ Hebræi veſperam appellant 652 noctẽ ebrij ſunt, qui ebrij 180. nocte media venit ſponſus 494. noctibus quot fuerit in ſepulcro Chriſtus 161
Nubere, id eſt vxorem ducere 586
Nubes Chriſti, & Apoſtolorũ ſedes 403. Chriſti in iudicio 505. in nube Dei maieſtas oſtenditur 346
Numeralia ordinalia pro diſtributiuis 274
Numerant ſolos viros Iudæi 298
Numerus ad ſententiã non pertinet in parabolis 235 certus pro incerto 403. infinitus pro infinito 405 effectus poni ſolet in ſcriptura 298. numero certo cur electi Apoſtoli 212
Nuptiæ Chriſti quando celebratæ 447. cum conuiuijs celebratæ 454. nuptias beati non ineunt 200
Nutrientibus væ denunciatur 480

O

OBlationes templis factæ defenſæ 782
Obmutueſcere dæmones cur iubeat Chriſtus 701
Occaſionẽ talũ niãdi pbet Chriſtus 192. occaſiones miraculorũ permittit Chriſtus 435
Occulta tulpa occultè coarguitur 764
Octauus dies eodem ritu quo primus 246
Oculus abſcindendus, qui ſcandalizet. 119. pro oculo reddendus 125. ſi nequam fuerit 147 oculum pro oculo exigunt Chriſtiani iudices 126. oculi aperti ſunt 207 beati qui Chriſtum viderunt 272 oculis non videtur Deus, at corde 103
Officium Apoſtolorum miracula Chriſti prædicare 707
Oleum miſericordiam ſignificat 493. oleo ægros vngunt Apoſtoli 742
Omnes Dei viuũt 455 fieri ſaluos vult Deus 271. omnes gentes an congreganda in iudicio 505. omnia Chriſto tradita 242
Onera grauia Scribæ alligant 461
Operarij in vineam mittuntur 408. pauci, multa meſſis 208. operariorum merces denarius 413
Opera bona acceſſionem gratiæ merentur 491 fructus fidei 274 opera feſtis diebus licita 249 fructus arboris 164. infidelium omnia, peccata non ſunt 165. ſupererogationis 77. 397. operum bonorum merita 394 406. præmium merito maius 501. operibus an iuſtificetur homo 166. 192 bonis augenda gratia 497. iuſtificari hominem 166 illis vacua fides languet 493
Opertum nihil, quod non reueletur 223
Oportet, poſito Dei decreto 476
Oratio prolixa an prohibita 134 orationis Dominicæ laudes 136. orationis efficacia 370. orationi Dominicæ quid Græci addãt 145. orationem præmittit maioribus rebus Chriſtus 344. oratione dæmones expelluntur 354. orat Ioannes propter exemplum. 704 miraculo facturus 751. orabant genua flexo Iudæi 134 orandi cauſſa montẽ aſcẽdit Chriſtus 716 orandum an ſit in publico 134 orantis affectu exoratur Deus 135 oraturus fugit Chriſtus 300
Ordo dignitatis in nominibus Apoſtolorum 212 ordo in caritate ſeruandus 127 ordinem narrationis non ſeruat Marcus 769. nec temporis 727. nec rerum ſeruant Euangeliſtæ

Universidad de Deusto
Biblioteca

gelista 663 nec temporis 87. 255. 158
Ordinaria remedia peccatorũ Sacramẽta 337
Orientales litteræ Ph delectantur 315. vnguentis in conuiuijs vsi 531. in oriente an apparuerit stella 48
Origenes damnatus quod se exsecuerit 110. videtur putare nullo modo iurãdum 122. eius audax coniectura 395. error de Angelis custodibus 365
Origenistarum error de animabus 544 de inferno 509
Originale peccatum cur Pelagiani tollãt 170 eo caruit B Virgo 198
Ornamẽta tẽplorũ repudiãt Caluinistę 531
Ornant sepulcra Pharisei 466
Ornatus nostri cura est Deo 151
Osanna quid sonet 430
Os aperuisse Christum quid sit 197. os Apostolorum Petrus 327. in o quod intrat, nõ coinquinat 311
Osculi consuetudo apud Iudęos, & Christianos 586
Osee pmisiũ filios fornicationũ suscipere 381
Otiosum verbum quodnam sit 259
Oues à dextris erũt 506 nonaginta nouẽ relictę 199. sicut oues occisionis 219. oues populus Dei peculiaris Iudęorum 215. vt oues quod inermes, & infirmi 219 ouium in vestimentis lupi 163. ouinis pellibus pastores vestiti 163

P

PAcifici Christum imitantur 104. quinam beati 103
Pax Apostolis commendata 104 Christi, & mundi diuersa 223. huic domui 218 pacem facere Dei proprium 104
Pedagogus Iudęorum lex fuit 112
In Palestina messis quando 247. Palestinę domus plana tecta habuerunt 88
Palæstini vnguentis vtuntur sępe 146
Panis benedicitur à Christo 297. Eucharistia dicitur in scriptura 553. Hebręis omnis cibus 86 pro omni cibo sumptus 718. quotidianus Eucharistia 140 eius nomine cibus omnis 140 eum frangebant non scindebant Iudęi 550 quomodo fregerit Christus 549 panes azymi Pascha dicebantur 517. facierum 248. propositionis quales 248 vbi multiplicati sint 297. panes manducare quid sit 748
Pannus rudis in parabola quid 201
Parabola, & ænigma idem 732. operariorũ, & vineę 408 parabolę membra ab accidentibus distinguenda 447. in parabola partes, & emblemata 373. 411. parabolę breues sentẽtię 289 Græcis similitudines 269 partes earum quędam non necessarię 276. 729 quomodo applicandę 238 per parabolas Iudęis quomodo sẽper loqueretur Christus 732. parabolis cur vsus sit Christus 271 732 in parabolis verisimilia narrantur 491
Paradisi nomine quid intelligendum 627
Paratus est diabolo ignis inferni 509
παραδιδασκαλίαι, traducere, diuulgare 34
Paralyticus tollere iubetur 196
Paropside cœnat 465
Parasceue Græcè προσάββατον 518. Pascha quid sit. 518 solitus est sabbati 518
Parentes à filijs iuuandi 309 in eleemosyna præferendi alijs 128
Pares, & impares erunt beati 511
Participium pro infinitiuo Hebraicè 227
Participia actiua pro verbalibus sumpta 441 709
Parvulis hæc reuelasti 241. quomodo similes esse debeamus 365
Parturientis dolores maximi 476
Pascha dies primus azymorum 520. dicebatur, & azymi panes 517. Iudæi quando transferrent 523. num anticipauerit Christus 515. quo die Christus comederit 522.
Pascere populum id est regere 51
Passio Christi patientiæ exemplum 336. passionis Christi eclypsis 631 passionem suam quando primum indicarit Christus 336. passiones in Christo non fuerunt, sed pro passiones 577 passionum Christi, & nostrarum discrimen 578
Patria Christi Nazareth 284 Christi triplex 739. in patria miracula facere non potest Christus 740
Patris à nomine cur exordiamur 136 est præmia dare 224 regnum quid sit 572 patrẽ sepelire vocante Christo an liceat 184 patres credentium Apostoli 211 patrum operibus consentiunt Pharisei 466. patres vocare an liceat 462
Paulus ius suum persecutus est 126
Pauli Burgensis lib de votis 308
Paulianistæ cur damnati in Niceno conc 681
Paupertas Apostolorum 295 paupertatis cõsilium contra Caluinum 396. Euangelica, gradus varij 99
Pauperes Apostoli 181. Euangelizari quid sit 230. quomodo beati sint 98. pauperibus etiam necessaria largienda 296. omnia simul dare melius 398
Peccatum in filium hominis 256. in Spiritũ sanctum 255. qui remittatur 256. nõ quic quid contra voluntatem Dei 581. nullum à Deo remitti non potest 256 omne veniã non meretur 256 peccati originalis expers B Virgo 198 peccato nemo caret 142
Peccata aliena fide remissa 194 an sola caritate remittantur 192. cur debita dicãtur 142 dimitti qd sit 142 post mortẽ remissa 604 quomodo per claues remissa 332. remittuntur in futuro sæculo 258. remissa nõ redeũt 374 peccata cur remittat Christus ægris 192. remittit Christus etiã, vt homo 196 remittunt homines contra Caluinist. 196. remittere quàm difficile 186
Peccans publicè arguendus 366
Peccatores publici publicani 129. peccatorum opera bona num peccata sint 166 pœna, sunt morbi 192
Pedum pluuerem excutere 218
Pelagiani cur peccatum originale tollãt 165. iurandum nullo modo putant 122. eorum error de peccato 142. & de paupertate 396
Pentecoste sabbatum secundo primum 247
Peregrinorum sepultura 606
Perfectionem non omnibus Christus proponebat 96
Periurium vetitum est 121
Permittitur aliquid 4 modis 381 permittere Deum probatur contra Caluinist. 380
Persecutio quomodo fugienda 221
à Perside ad Hierusalem quot leuęę 46. ex Perside Magi an venerint 45
Personarum acceptio in eleemosyna 127. mores in parabolis exprimuntur 413. trium diuersitas in Trinitate 682
Pestilentia post famem 476
Petamus, & accipiamus qua conditione 159. qui petit malum, iniuriam Deo facit 160
Petra ipse Christus 326. super quam Ecclesia, Petrus 326
Petrus Apostolorum princeps 325. an domũ habuerit 181 aduersus hæreticos defenditur 509 contra Caluinũ defenditur 302. 346 contra Caluinistas defensus 301. est petra super quam Ecclesia 326. fidem non amisit negando 575. 598 iamior cęli 328. os Apostolorum 325 primo loco positus 212. quando sic appellatus 325. quoties Christum negarit 576. 595. vbique ardentissimæ fidei 301. 313. eius amor singularis in Christum 337 à Caluinistis defensio 337. domus in qua vrbe 775. fides ambulando super æquas 329. negationes tres in domo Caiphæ 589. primatus 358. primatus contra Caluinum 327. pœnitentia insignis 598 successores, Romani Pontifices 334 successores fundamenta Ecclesiæ 333. successoribus data claues 333. eidem data claues regni cœlorum 330. suprema potestas per claues concessa 333
Petrus Canisius laudatur 62
Ph pro p. quæ nationes vsurpent 315
Phantasticum corpus non habuit Christus 302
Phantasma quid sit 301
Pharisæus an fuerit Simon leprosus 525
Pharisæi cum Sadducæis contra Christũ 321 in Galilæam calumniandi causſa veniunt 747. non multò ante Christi tempora 113 per tribus dispersi 306. quidã Scribę erant 456. quodnam hominum genus 68. eorum à fermento abstinendum 322. declinat inuidiam Christus 736. resurrectio Pythagorica 228. quanta auctoritas apud omnes 778. cur timebant ibid. ipsis parere iubet Christus 460
Philippus cur fuerit à Christo interrogatus 294
Philippus Galilæa Tetrarcha Caluino 59. viuente Herodius Herodem sequuta 290
Philosophicè non loquitur Christus, sed populariter 314. Philosophicè non loquimur in prouerbijs 279
ex Philosophia in sacris litteris quid assumẽdum 29
Phlegon meminit eclipsis passionis 634
Phylacteria Scribarum 461
Pilatus quam Iudæa partem regeret 603. vexilla Romanorum Hierusalẽ intulit 478. eius vxor salua 614 eius somnium 187. Pilato cur traditus sit Christus 602
Pinnaculum templi quid sit 88
Piscari homines Apostolorum proprium 93
Piscis dictus Christus à Sibylla 93. pisces sunt Christiani 93 expiscibus an superfuerit aliquid in miraculo 298
Pistica nardus quæ esset 529
Placitum ante te, tibi visum 242
Plagula in veste quid sit 242
Planta quæ bona, quæ mala 312
Platonicorum sententia de mortuis 185
Plenitudo vestis quid 203
Pœna remissa, culpa non remissa 628. sine pœna

Universidad de Deusto
Biblioteca

Pœna remittitur culpa 257. Pœna damnatorum inæquales 219
Pœnitentia Iudæ qualis 604. Petri insignis. 598. prædicationis materia. 742. prima vox Euangelij 742. pœnitentia sacramento remissa peccata 332. pœnitentia vestis cilicium 66
Pœnitentium actiones olim 332 habitus, cilicium 240
Politici qui nunc vocentur 189 Politicorum magister Herodes 452
Polygamiam introducunt Caluinistæ 378
Pontificis Romani primatus 333. Pontifices Romani Petri successores 334
Pontificatus Iudæorum annuus 49
Populariter loquitur Christus, non philosophicè 314
Porci apud Iudæos 188 porcis cur immissi Dæmones 196 margaritæ non dandæ 158
Portare calceamenta vile ministerium 72
Portam per angustam intrandum 162 portæ inferi Diaboli potentia 329
Positiuus pro superlatiuo Hebr. 456
Posse in scriptura pro velle 706. non posse in scriptura varijs modis accipitur 740
Post dies id est post multos dies 708 post tres dies id est intra tres dies 647
Posteriora peiora prioribus 263
Potestatem omnem habet Christus 678
Præcepta à consilijs distinguuntur 397. cæremonialia, & iudicialia non seruantur 110 Dei seruari possunt 397. Deus cur det non obseruaturis 753
Prædestinatio Patris esse dicitur 421. prædestinationis certitudo 482. de prædestinationis quæstione 240
Prædestinatianorum error refutatur 422
Pro prædestinatis solis mortuus non est Christus 620 nec ob eos solos venit 316
Prædicandum non est indignis 158
Prægnantibus væ denuntiatur 480
Præmium bonorum operum maius quam meritum 501 præmiorum inæqualitas in vita æterna 275 409
in præsepi Christus an adoratus à Magis 52
Præses Iudæis quo die vinctũ dimiserit. 521. Præsidi cur traditus sit Christus 602
Præteritum pro præsenti Hebr. 192
Prætorium Pilati quis locus 615
Prandium cœna dicitur 445
Primus in regno Dei quis erit 764. primum esse velle in cœlo ambitio non est 361 primi erunt nouissimi 406
Primitiuorum festum quando 347
Primogenitus filius quis dicatur 39
Princeps dæmoniorũ. 208 synagogæ quis 203
Principes sacerdotum qui dicantur 49
Principes hæreticos punire debent. 277. serò res pias discunt 287
Pricillianistæ quid de Magis 48
Promissiones negantes, & affirmantes quomodo intelligendæ sint 143. 160
Propheta doctor Euangelij. 225. nomen sanctitatis 230 quomodo esset Ioannes. 231. Prophetæ mercedem accipere 225. Prophetiam impleri quid sit 54 Prophetæ falsi cauendi. 163 qui dignoscendi 167. rebus edocent 762. voluerunt videre quæ videtis. 273 vsque ad Ioan. Baptistam 236
Prophetarum genera tria 59. horum fuit docere populum 163
Prophetiæ ad similẽ sẽsũ accõmodãtur 182
Prophetare Caluinus ineptè exponit docere 168
Propinquitas carnalis negligenda 265
Propinquis pauperibus dandum 402
Propitius tibi sis, absit 358
Proprius sensus præcipuè retinendus 180
Propter quod vnumquodque tale &c. 465
προσλαμβάνεσθαι quid sit aliquando 338
in prouerbijs vulgariter loquimur 279
Prouerbiales locutiones hyperbolicæ sunt 544
Prouidentia Patris esse dicitur 421
Proximus quis dicatur 27 quis sit 460. proximum diligere facilius quàm Deum 395
Prudentes sicut serpentes 220
Publicani præcedunt Pharisæos in regno 437. per alterum filium in parabola designati. 437. pro publicis peccatoribus habiti 368. quinam essent 129
Publicanorum mensa telonium 188
Puer exemplum humilitatis 763 puer meus, id est seruus meus 270 puero nihil simplicius 764. Puerorũ ludus apud Iudæos 237 pueris quomodo similes esse debeamus 362
Puerilis error Caluini 289
Puella dæmonio liberata Biturig. 208
Puluerem pedum excutere 218
Punica lingua Hebrææ affinis 315
Purgatorium confirmatur 626 contra hæreticos defenditur. 628. defenditur contra Caluinistas 257. per tenebras exteriores. 179
Purpura regum indumentum 616
Pythagorica μετεμψυχωσις Pharisæorum 288
Pythones ἐγγαστρίμυθοι 43

Quadra-

Q

Quadragenarius numerus mysticus 84
Quadragesimæ ieiunium contra hæret 84 20 311
Montanistis post Pascha 201
Quadraginta diebus ieiunarunt quidam 85
Quadrãs pro minima moneta 118. 279 765
Quadrantis pars dimidia minutum 118. 150
Quartus decimus dies criticus 29
Quattuor Apostoli, familiarissimi omnium 474
Quattuor Euangelistæ 4 anni tempora 212
Quattuor Euangelistæ tantum cur 5
Quattuor millia 7 panibus pascũtur 7. 323
Quattuor suppliciorum genera apud Iudæos 117 488
Quattuor somniorum genera 613
Quattuor vigilia noctis 300
Quaternionibus ex tribus duodenarius 211
Quærite primum regnum Dei 151
Quendam suppresso nomine dicunt Hebr. 536
Quid nobis, & tibi, quid sit 700
Quinquagenos iubet discumbere 296
Quinque millia hominum refecta 298
quinque sensus virginibus designati 492
Quinque virgines fatuæ 492
Quotidianus panis Eucharistia 140

R

Rabbi vocari nolite 461
Raca quid significet 116
Rachelis nomine duæ tribus intellig. 56
Rahaban meretrix fuerit 14
Rama quid significet 57
Rami arborum Hosanna 430
Rationem non reddit malignus Deus 410
Recumbens Christus an comederit 339
Recõciliare homines Deo Christi propriũ 104
Regeneratio extremum iudicium 411
Rex temporalis an sit Christus. 610. Regẽ se dicit qui se Christum dicit 602. Reges non viderunt quæ videtis 273 An fuerint magi. 43 à quibus tributa accipiunt. 357. dicuntur in Euangelio Tetrarchæ 58 Regum habitus purpura 616
Regiam dignitatem recusat Christus 299
Regina Austri 262
Regnum cœlorum quando Ecclesiam, vel vitam æternam significet. 167 cœlum ipsum 64. Ecclesia 36. 233. claudunt Scribæ 462 ex parvo magnum fore. 279. iudicij tempus 111
Regnum Dei aduẽtus Christi 253 adueniat petimus. 138 primum quærendum 151. gẽtibus dandum 442. Patris, quid dicatur. 572 regnum Christi quid sit 341. non terrenum sed spirituale. 610 679 regnum Iudæa an Christi esset. 682. regni filij qui sint. 179 regna dare Dei est solius 89
Relatiuum abundat ex Hebraismo. 348 ex Hebraismo repetendum 385
Religionis actus est iurare. 123. honor alteri quam Deo. 123
Reliquiarum cultus defenditur 304
Remittendæ fratribus offensæ. 373. remittere peccata cuius sit 195
Repetitio consuetudinem indicat. 167 & exprimit 167. in Hebræorum idiomate frequens 466
Reprobationis auctor non est Deus 408 causa hæreticis Dei voluntas 242. reprobare lapidem quid sit 441
Repudij libellus quomodo Iudæis concessus. 120 repudij libelli ceremonia 381. cũ permisit Moyses 380
Respondet per alteram interrogationem Christus. 436 Respondens id est verba facere orsus. 241. 401 Respondere. i. aggredi ad loquendum 765
Respublica nunc est in Ecclesia 279. non euertit eam lex Christi 126
Restringenda non est scripturæ sententia 498
Resurrectio esu suscitati confirmatur 207. immortalitas animarum cum ea coniuncta. 455 negant Sadducæi 452 quã credebant Pharisæi 288 in resurrectione. i post resurrectionem 453. qui resurrexerunt cũ Christo an iterum mortui sint. 642
Retributio in lege non in Euangelio 125
Reuelatur parvulis Euangelium 241
Reum esse iudicio quid sit 115
Romani Pontificis primatus 333. defensio in hæreticos 339
Romani Pontifices Petri successores 333
Romani quod tributũ imperarent Iudæis 452
Romanorum exercitus abominatio desolationis 478
Rubor vespertinus serenitatis signum 321
Rudis pannus quid in parabola 201
Rufini apud Eusebium lapsus 295
Rupertus antiquæ eruditionis auctor 121

S

Sabbatum cur institutum fuerit. 711 illucescebat id est appropinquabat. 653 omne festum

Universidad de Deusto
Biblioteca

festum dicitur. 247. propter hominem factum 711 pro tota hebdomada 654 secundo primum quodnam 246 sabbati die synagoga congregabatur 249. quę non licerent. 525. sabbati dominus, filius hominis 249. 711. iter quid sit 427. solius erat parasceue 510. Sabbatum violāt sacerdotes 249. sabbato curare an licent 75. ne fiat fuga. 480. non licet ante occasum solis laborare 703. sepelire 509. sabbata dicuntur dies hebdomadæ 698. sabbatis in synagoga conueniebant Iudæi 713
Saba meridionalis Iudæis 262
Sabellianorum error de Trinitate 623. error refutatur 682 697
Sacerdotes an à pœna tantum, non à culpa absoluant 735. an pro arbitrio possint soluere 334. in templo sabbatum violāt 711. sacerdoti quando fugere liceat 310
Sacramentum rei præsentis est 566. sacramenta instituere solius est Christi 610. num sigilla sint 560 peccatorum remedia ordinaria 336. sacramentis non alligata est gratia 766
Sacramentalis loquutio quænam 566
Sacrificium non interrumpendum 117
Sadducæi cum Pharisæis in Christum 321. nihil supra naturam credebant 452. quinam essent 68. quos libros reciperent 455. eis similes Caluinistæ 452
Sagenę missæ in mare simile regnum 282
Salis proprietates duę 104. salienda est victima 780
Saliua cæcum sanat Christus 756. curauit ægrotos 751 cur mutum curarit 751
Salome filia Herodiadis 291. uxor Zebedæi 416
Salomon opulentissimus, & sapientissimus 151. adiectæ sunt ei diuitiæ 152
Salutatio Hebræorum 218
Samaritani neque Iudæi neque Gētiles 215. Samaritanorum urbes non adeundę 215
Samuel quomodo Dauidem cognouerit 76
Sancta cur dicta Hierusalem 642
Sanctificare Heb celebrare 118
Sancti in iudicio non iuuabunt 495. Sanctorum fide an maior ea Centurionis 178. inuocatio 316. merita mortuis utilia 495 reliquiæ uenerandæ 304
Sanctum canibus non dandum 157
Sanctus Dei Christus dicitur 701
Sandalia an diuersa à calceis 216
Sanguis Christi cur pro multis dicatur effusus 554. eius super nos sit 467. & aqua de latere Christi 644. noui testamenti cur dictus 569. sanguinis fluxum patiens mulier 204. sanguinis pretium, id est mortis 610. sanguinem quomodo sudarit Christus 580
Sapientia iustificatur à filijs 238. sapiētiam incredulitate metiuntur Caluinistæ 321
Sapientibus abscondisti, non paruulis 241
Satan apud Hebræos aduersarius 83. 86. quomodo in Iuda 534. Satanam Petrum Christus dixit 339
Satum quod mensuræ genus 280
Saturitas vitam beatam denotat 102
Scandalum acceptum vitat Christus 357. scandala vt veniant, necesse est 363
Scandalizari, cadere, fidem deserere 274. in Christo quid sit 230. peccatum est 363. propriè impingere 285
Scandalizare, iniuria afficere 362
Scholæ subtilitas non conuenit cum locutionibus scripturæ 544
Scientia experimentalis in Christo 177
Sciendi verbum non cognitionem, sed affectū denotat 496
Scindebant vestem Iudæi 593
Scriba dicitur doctor Euangelij 283. Scribæ Iudæorum quinam essent 49. legis doctores Iudæorum 467 per tribus dispersi 306 quidam erant Pharisęi 456
Scriptura adimpleri quando dicatur 55. scripturę num sit contraria 50 vulgariter nō subtiliter loquitur 150
Scripturę auctoritas ab Ecclesia 4 extra Ecclesiam intelligi nequit 453. locus de vna persona ad aliam accommodatur 43 locutiones ad scholę subtilitatem non reuocandę 544 ntitiam iactant Caluinistæ 455. sententia non restringenda 498. Scripturā Christus non ad verbum sed ad sensum citat 90. Scripturas hæretici pro arbitrio admittunt 3. legunt, nec intelligunt Caluinistæ 453
Sebastianus Castalio reprehenditur 368
Seculo in futuro peccata remissa 258
Securis ad radicem posita quid 71
Sedes Apostolorum duodecim 403. Apostolorum in iudicio quales 402
Sedere in iudicio iudicis est 262. eorum qui docent 97
Seductores Catholicos hæretici vocant 647
Sensus in Eucharistia non sequendus 562
Sepelire sabbato non licebat 518

Sepes in parabola quid denotet 438
Septem pro multis Heb. 263
Septenarius numerus pro infinito 372
Septuaginta absurditatē sententiæ tollūt 251. cur Hebraicas voces non vertant 116 demonstratiua pro reciprocis sumunt 79 eorum locus vitiosus 252. iudices Iudæorū 114 eorumdem non Hebraam lectionem Euangelistæ citant 428. sepulchrum Christi describitur 661. in sepulchro tribus noctibus Christus 261 sepulchra olim cauerna 185 sepulchra ædificant Pharisæi 466. sepulchrorum honor apud Iudæos 466
Sepulturę mos apud Iudæos 606. sepultura asini digni hæretici 292
Serenitatis signum vespertinus rubor 321
Sermo, & verbum Hebrais pro re quauis 705
Serum, tempus inclinatum ad vesperam 645 sero improuidi opera bona sibi comparant 496. sero sabbati id est transacto sabbato 652
Seruire duob dominis 147 seruus Dei Christus, vt homo 250 seruis datur mensura tritici 488
Siclus argenteus appellatur 535. Hebræorum tetradrachmus 355
Sicut æqualitatem non similitudinem declarat 129 sicut te ipsum quid sit 460
Sidon ciuitas Gentilis 240. Sidonij audiunt Christum 715
Signum filij hominis quid 484 Iona propheta 260 signum rei præsentis est 566
Similitudines aliquando fingimus 256. accumulat Christus, vt rem vnam indicet. 106
Simon Cyrenæus an Gentilis fuerit 616 Cananæus 214 leprosus an idem apud Lucam 525
Simplicitas Apostolis commendata 103
Simulatio diu durare nequit 165
Sinapis grani parabola 278. grano quæ comparantur 352. sinapi in Hispania crescit 279
Sion mons in quo regia
Sinus Abrahæ paradisus 428
Sitis vehemens desiderium in scriptura 101
Sol an verè obscurandus in die iudicij 483. cur obscuratus in passione 632 solis eclipsis in passione Christi 631. obscuratio, ira Dei signum 632
Solemnis dies, id est dies Paschæ 612
Solicitudo corporis quæ prohibita 148. de cræstino quæ prohibita 153. seculi, quid 274
Solitudinē petit Christus post miracula 695. 704. ex solitudine Euangelium affert 83
Solœcismi apud Septuaginta 278
Somnium vxoris Pilati 187. 613 somniorum quattuor genera 613
Somnus Christi voluntarius 185
Sordes corporis non animæ Pharisæi lauant 465
Sorte sola tunica Christi obuenit 620
Species vna pro toto genere 505
Spicata nardus 530
Spicas vellentes Apostoli accusati 247
Spinas Scribæ in vestimentis gerunt 461
Spiritus pro voluntate sumitur 99
Spiritus sanctus cur in Christum 79. dispensator 414 in specie columbæ 79. moras nō patitur 693 num pater Christi 32 in Spiritum sanctum 255
Spiritum immundorum potestas 212
Sponsa Christi Ecclesia, vel anima cuiusque 447 sponsus est Christus 200. 493
Stare, id est adesse 341. 662 stantes agnum comedebant 539. stantes Iudæi in synagoga docent 460 stant beati 861
Stateris valor 358
Statim non momentum, sed breue temporis interuallum significat 694
Stella Magorum an vera fuerit 47. an cometa aut Angelus 47. quando apparuerit 47
Stellæ verenę de cœlo cadent 483
Subtilitas in superuacaneis vitanda 415
σωλήριον apud Iudæos 114
Super eam id est contra eam 384. super me id est propter me 617
Supererogationis opus 77. 397
Superstitiosos Caluinus eos, qui fimbriam Christi tangebant, dicit 303
Supersubstantialis panis 141
Surgere accusatoris est in iudicio 262
Suscitare filios Hebraismus 71
Sustinete hic, id est manete 580
Syllepsis scripturæ familiaris 313. 429. 473. 531. 624. 662. 720. 795
Synagoga die sabbati congregabatur 249. Ecclesia non dicitur 368 dicitur, & congregatio, & templum 93 sicut arefactæ similis 436. Synagogæ princeps quis 203. Synagogæ templa Iudæis 132
Syriacè an scripserit Matthæus 252
Syrophœnices qui 315

Universidad de Deusto
Biblioteca

T

Tabernaculum cur facere velit Petrus 346
Tabernaculum in ciuitate Nobe 213
Tabulæ secundæ mandata 395
Talentum defodere quid sit 500. talēta Christianis omnibus data 497. talentorum decem millia quantum valeant 374
Tangit Christum qui fide accedit 204. tangebat Christus ques sanabat 755. tangi cur noluerit Christus à mulieribus 673 tangendo cur Christus sanarit 173
Tecta plana in Palæstina 88 480 super tecta Iudæi cœnabant 480 super tecta prædicare 223
Teloniũm publicanorum quid 196
Tempestas occasio miraculi 435
Tempestates immittuntur à Deo 185
Templum in monte Moria fuit 88 tertiũm ab Herode structum 473. reædificant Iudæi consensu Iuliani 473 templi de destructione loqui periculosum 124. in templo iurare quid 464 templorum ornamenta Caluinistæ reijciunt 531 782
Temporis ordo non seruatus in Euãgelio 155. 191. temporis non habetur ratio sed laboris 410
Tenebræ quantæ erunt si lumen &c. 147. exteriores quænam sint 179. an per vniuersam terram in passione 633
Tentare varia significat 83. tentare quomodo dicatur Deus 144. tentari cur voluerit Christus 84
Tentatio quid sit 144. tentationes maiores ferunt probi 702
Tentator nomen diaboli 86
Ter solum Petrus negauit Christum 595
Per terram iurandum non est 124 terra viuentium cœlum 100 terra pro hominibus qui eam incoluit 104 terræ motus signum iræ Dei 641
Terrena etiam pollicetur Christus 100
Tertullianus licet hæreticus citatur. 176. quid de columba senserit 79 Tertulliani sententia de fuga fugienda est 222. eius error de prophetia Ioannis 228
Tertulliani starum error de mortuis 185
In tessaradecades genealogia cur diuisa 28
Testamentum διαθηκην potius quã fœdus 567
Testamentum nouum vbi constituerit Christus 569
Testes falsi in Christum 591
Testes adhibendi in correctione 387
Testimonium dæmonum repudiat Christus. 702. in testimonium aliquid agebant Iudæi 219 in testimonium contingit 226
Tetrarchæ reges appellantur 288
Tetrarchia quid sit 287
Thadæus Iudas 214
Themistiani hæretici 484
Thesaurus pro penu 283. thesaurus est vbi cor prouerb. 147 thesaurus cur dicatur vita æterna 398
Thopheth locus pœnarum 117
Tiberiadis mare vnde dictum 91
Tibicines in funeribus 205
Timere, & admirari idem aliquando 196. timere Deum colere 310
Timor Dei pro omni cultu eius 90. ex reuerentia ortus 196
Tinguere vertit Tertullianus βαπτιζειν 680
Tituli librorum scriptura vnde sint 10 tituli an latronib. appositi sint 621. tituli Christi verba quæ fuerint 621
Tonitrui filij Boanerges 718
Torcular quid sit in parabola 439
Totum pro maiori parte dicit scriptura 89
Traditio Apostolica ieiunium communicare 547. traditionis Iudæ auctor Deus secundum Caluinistas 535 544 traditiones seniorum 306. Catholicæ defenduntur 310. traditionum genera tria 310. hostes Saddæi & Caluinistæ 69
Traditus fuit à se, & à Patre Christus 523
Traducere quid significet 34
Transfigurandi verbum Latinum est 344. transfiguratio regnum Christi 341 transfiguratus cur fuerit Christus 344 transfiguratus est in Galilæa Christus 355
Transformandi verbum num melius quam transfigurandi 344
Trans Hebraicè, tam citra, quam vltra 91. trans Iordanem regio quædam 714. trans Iordanem terra quæ dicatur 91. 93. 293
Transire idem valet quod perire 109
Transsubstantiatio exemplis probata 563 de ea Patrum testimonia 562
Tribunalia apud Iudæos tria 114
Tribus diebus, & tribus noctibus 261
Tribus Israel omnes homines denotant 404
Tribus decem à captiuitate nõ redierunt 215
Tributum quodnã Iudæi soluerent 355 452. Christiani soluere debent 357
Triginta anni ætas doctoris 62
Triginta Francis Gallicis venditus Christus 535
Trinitatis opera externa personis communia
Trinitatis mysterium probatur 32
Tristitia somnum gignit 582. in Christo quomodo fuerit 682
Tritici mensura datur seruis 578
Triumphum ne ante victoriam 488
Triumuirum tribunal Iudaicum 417
Tuba regiæ maiestatis indicium 487. tuba verane an metaphorica in iudicio ibid. tuba populus conuocatur Iudæus 132. tuba clangor ad terrendum 483
Tunc non proximum tempus significat 481
Tunc non idem punctum temporis significat 55
Tunica Christi sorte obuenit 620
Tunicas duas ferre prohibentur Apostoli 216
Turbam quot modis fugiat Christus 97
Turca templum ingressuri calceos ponunt 72
Turpe lucrum arcetur à templo 606
Turris in parabola quid denotet 438
Tyrij auditum Christum veniunt 715
Tyrus ciuitas Gentilis 240

V

Vade Hebraismus est concedentis 181
Vasa id est supellectilem diripit 254
Vasa fictilia humana corpora 493
Venite post me Hebraismus 93
Venire dicitur Christus cum opitulatur 222
Verbum sine supposito Hebræorum more 208 731 733 742 755
Verbum Dei per se fructum profert 730 verbum pro re, apud Hebræos 705. otiosum quodnam sit 259 verbum non actionem sed consuetudinem significans 336. verba sæpe non effectum, sed affectum significant 765. verba Christi sanandi vim habebãt 752. verbis ipsis auctoris vti auctoritatem conciliat 752. ex verbis tuis iustificaberis 259
Vermis non moritur damnatorum 769
Vesperæ diei finem mundi 414 vesperti quid sit 652. vesperam Hebræi totam noctem appellant ibid. inter duas vesperas quid sit 515. inter eas agnus comedendus 539
Vespertinus rubor serenitatem
Vestem quando scinderent Iudæi 593. vestes Christi diuisæ 720. latronum an diuisæ sint 728
Via veritatis difficilis 162. viam maris sequi 91 in viam gentium ire 24. in viam iustitiæ id est per modum iustitiæ 438
Vicarius Christi Petrus 327
Victima sale salietur 770 victimæ dicũtur, qui puniuntur 771
Videre, & intueri diuersa sunt 522
Videre mulierem id est oculos injicere in eam 119
Videri velle benefacere culpa non est 133
Viduarum fructus centesimus 275
Vigiliæ noctis quatuor apud Iudæos 124. 412
Vilissima etiam curat Deus 151. cum fœno comparantur 151
Vinea plantata quid significet 438. vineæ coloni qui sint 439. in vineam mittuntur operarii 407
Vinum gemmen vitis 662
Vinum myrrhatum Christo datum 619
Viperarum progenies Pharisæi 69
Virga Apostolis prohibita 217
Virgis quibus nam cæsus Christus 615
Virginitas summa virtus 491
Virginitatis donum omnibus datur 387
Virgines fatuæ oleo carent 493
Virginum fructus centesimus 276
Viri, & vxoris par causa 121
Viri soli numerantur à Iudæis 498
Virtutes cur dicantur miracula 740
Virtutibus suis nemo confidat 492
Vita æterna thesaurus quæ dicatur 398. vita austera imbecillibus non conuenit 201. vita communis Christi vita 200. ad vitam æternam necessaria mandata Dei 394
Vitij via facilis 162
Viuus Deus cur dicatur 325
Vltio non quærenda 125
Vnam petij id est vnum 442
Vngunt ægros Apostoli 742. 744
Vngebantur corpora mortuorum 532
Vngi quænam partes corporis solerent 527
Vngi se cur permiserit Christus 532
Vngebant Orientales in conuiuijs 531
Vngendum caput ieiunanti 146 vngueuti alabastrum quid sit 529. effusio charitatẽ indicauit 529
Vnigeniti dicti etiam primogeniti 40
Vnigeniti filij dilecti dicti 80
Vnus apud Hebræos pro primo 148. 634
Vocari debent Ecclesiæ Doctores 498. vocari in scriptura idem quod esse 104. 111
Vocati sunt multi 415

Universidad de Deusto
Biblioteca

INDEX

Vocationes Apostolorum varia 92
Volatilia cœli respicite 149
Voluntas Dei permittens, & absoluta 380. *voluntas Dei, vt fiat petimus* 139. *voluntatem solam Deus malignis allegat* 410. *voluntates in Christo duæ* 581
Vouendi formula Iudaica 308
Vox de cœlo in Christi baptismo 80
Vsque quomodo intelligatur in scriptura 39. 685
Vsura in parabola quid significet 503
Vsuram non probat Deus 502
Vt, non causam sed euentum aliquando 54. 107
In vtero habere Græca phrasis 32
Vtri veteri Iudas comparatus 28
Vtres veteres quid denotent 201
Vulgata editio defenditur 203. 208. 344. 486 *corrigenda* 414
Vulgariter non subtiliter loquitur Scriptura 150
Vult eum, id est amat eum 624
Vxor hæretica dimittenda 120 *pro Christo quomodo derelinquenda* 405. *vxor, & vir quomodo vna caro* 379. *vxoris, & viri par causa in Euangelio* 121. *vxori adhærere quid sit* 379. *dimissa nubere non licet* 384. *an liceat plures viros habere* 378 *vxorem an liceat dimittere* 377. *Iudæis qui licuerit* 120. 380 *vxorem inuenire non posse bonum est* 383. *alienigenas ducebant Iudæi* 15. *Christum quibus de causis dimittant* 120. *dimittendo an peccarent Iudæi* 381 *plures Caluinista permittit* 378

Z

Zacharias filius Barachiæ 468 *Zachariæ loco an citatus sit Hieremias* 607
Zebedæi filii Boanerges 718. *Zebedæi filiorum mater soror B. Virg.* 417. *Zebedæi filiorum petitio* 416. *Zebedæi Iacobus subfilius* 213. *Zebedæi vxor Salome* 764
Zelare non licet Christiano 416. *Zelotes Simon vnde dictus* 214. *Zelotæ seditionis duces* 479
Zizaniorum parabola 275
Zona Ioannis pellicea 66

FINIS.

IOANNIS MALDONATI SOCIETATIS IESV THEOLOGI COMMENTARII IN QVATTVOR EVANGELISTAS.

PRAEFATIO.

QVAE de quattuor communiter Euangelistis quæri posse video, antequam ad singulorum explanationem aggrediar, breuiter exponam. Ea autem omnia ad sex capita referuntur Euangelij & Euangelistæ nomen declaret. Quantam Euangelistæ, & vnde auctoritatem habeant. Quot; & quam ob rem non plures quattuor, non pauciores sint. Quo quisque tempore scripserit. Qua lingua. Quo consilio.

CAP. I. *Euangelij variæ significationes.*

EVANGELION faustum iucundumque nuntium significat; & εὐαγγελιζειν, aut, quod frequentius vsurpatur, εὐαγγελίζεσθαι, eiusmodi asserre nuntium; adeò iam vulgò notum est, vt non tam dicendum fuerit, quàm non prætermittendum. Illud minus vulgare; hæc duo verba, etsi apud profanos etiam auctores aliquando reperiuntur; propriè tamen esse Ecclesiastica. Auctoribus enim septuaginta interpretibus Ecclesia, quasi ciuitate, donata sunt. Nam alij quidem Græci etiam in fastissimis nuntijs, cõmuni potius nunciandi verbo ἀγγέλλειν, quam proprio εὐαγγελίζειν vti solent. Hebræi vero summa religione in rebus lætis verbi בשר proprietatem seruant, in alijs verbis communibus vtuntur חשמיע חבר, & si quæ sunt alia. Eorum verborum discrimen

Universidad de Deusto
Biblioteca

scrimen intelligitur. 2.Reg. cap.4. 10. & cap.18.19.25.26.31.& 4.Regum 7.9. Duo sunt loci, vbi verbum בשר dici videtur de rebus tristibus: alter 1.Regum 4.17.vbi, qui captam à Philistæis arcam Domini, cæsum ac fugatum populum Israel, mortuos duos filios Heli patri nuntiabat, vocatur מבשר Euangelista. Alter 2.Reg.1.20. vbi Dauid Saulis & Ionathan mortem lugens ait תבשרו בחוצת אשקלן אל *ne ista euangelizetis in plateis Ascalon*. Sed in his etiam locis verbi proprietas seruata est in priore quidem, nō quia bonus erat nuntius, vt nonnulli interpretantur, malos sacerdotes occisos esse. Nam etsi id vtile erat, tamen patri, cui id nuntiabatur, iucundum non erat: certè non erat, bonus nuntius, concisum esse populum, captam esse arcam: quo audito Heli examinatus concidit, & fracta ceruice interijt: sed quia auctor eius libri vsus est verbo non accommodatè ad rem & veritatem; sed ad opinionem & expectationem hominum, qui, cum arcam Domini in castris esse scirent, certum victoriæ nuntium opperiebantur. Nisi ironiam esse malis, quæ haud scio, an in tāta calamitate populi Dei narranda fuerit opportuna. Calamitosum enim hominem insuper rideri, duplex calamitas est. Posteriore verò loco etsi mors Saulis & Ionathæ Dauidi dolorem, tamen Philistæis lætitiam afferebat. Quorum respectu dicit, *Ne euangelizetis hoc in ciuitatibus Philistinorum*, vt statim exponit, *Ne exultent filia incircuncisorum*. Itaque in his etiam locis & Hebræus verbo בשר & Sept. verbo εὐαγγελίζεσθαι propriè sunt vsi. Dum ergo conantur Sept. æmulatione quadam linguæ Hebraici verbi vim exprimere, verbum εὐαγγελίζεσθαι sic vsu triuerunt, vt iam non tam Græcorum, quàm Ecclesiæ esse videatur. Nam ab Hebræis Sept. per imitationem: à Septuaginta Apostoli, ab Apostolis Ecclesia omnis non Græca modo, sed Latina etiam accepit, quæ euangelizare, sicut baptizare, ita dicit; vt qui nimis religiosè ab ijs abstinent; parum religiosi habeantur, meritoque putentur Ciceronianum potius spiritum, quam Ecclesiasticum habere. Significat etiam εὐαγγέλιον donum, quod bonum afferenti nuntium dari solet. Notum est carmen Græci poetæ. Sicut apud Hebræos בשורה secundi Regum 18.20.22. quanquam Sept. duobus illis locis non εὐαγγέλιον, sed altero εὐαγγελισμόν, altero εὐχαριστίαν reddiderunt. Itemque sacrificium, quod bono accepto nuntio in gratiarum actionem offerebatur, vt à multis notatum, nescio an ab aliquo ignoratum est. Eadem prorsus ratione, qua diuinum nostrum sacrificium εὐχαριστίαν Græci primum Christiani, deinde etiam Latini vocauerunt. Sed hæ duæ posteriores significationes à nostro instituto alienæ sunt. Nobis enim Christianis nomen εὐαγγελίς Euangelij, nihil aliud quàm bonum optatumque nuntium significat; nec eum quidem omnem: sed illum, quo nullus melior, nullus optabilior, neque hominibus afferri, neque à Deo mitti potuit, filium Dei procurandæ salutis nostræ causa hominem factum, nosque morte sua, id est, gloriosissima victoria è crudelissimi hostis manibus, certaque, & nunquam moritura morte eripuisse: Plusque honoris in Ecclesia, vbi quodam modo peregrinatur, quàm in Græcia patria sua hoc nomen consecutum est. Id enim aliarum significationum, quas secum attulerat, oblitum. κατ' ἐξοχὴν solum declarat, quod est præstantissimum. Nec aliud iam quam Christum, salutem hominum, cœlum, vitamque beatam loquitur. Itaque rectè veteres Theologi Ambrosius, aut potius Remigius in cap.1.ad Romanos, & in c.1.ad Galatas, & Eusebius lib.1.de præpar.Euang.c.1. Euangelium definire solent bonum nuntium, quo peccatores ad indulgentiam vocantur. Si addas per Christum, nō solum perfecta, sed etiam magis explicata erit definitio. Sed ne hoc quidem sensu dicūtur hæc, de quibus dicere aggredimur. Animaduerto enim nomen Euāgelij in nouo testamento quattuor modis accipi solere. Primò pro re ipsa lætaquæ

Homer.

Vide Oecumenium. Act. 1.1.

quæ nuntiatur, vt Matt.4.23.& Matth.9.35. & Mar.1.14. Secūdò pro doctrina Christi, Matth. 24.14. & Matth.26.12.Mar.1.15. & 8.35. & 10.29. Tertiò pro prædicatione, quæ significatio apud D. Paulum est frequentissima. Rom.1.1.& 16.25.& 1.Cor.4.15. & 9.24. & Gal. 2.2. Quartò pro historia, qua Euangelium, id est Christi ad nos aduentus & vita narratur. Marc.1.1. ac nescio, an alibi vsquam in hac significatione reperiatur. Nam quod ait D. Paulus de Luca loquens, *Cuius laus est in Euangelio*: licet multi, & in ijs grauis auctor Hiero. de viris illust. in Luca, de Euangelio à Luca scripto interpretentur; & alij putent, quoties

2.Co.8.18.

D. Paulus Euangelium suum nominat, quod sæpe facit, de Lucæ Euangelio intelligendum: interpretatio non constat: & est probabilius D. Paulum, laborem in prædicando Lucæ magnū diuturnum, & cum multis coniunctū periculis: quàm scribendi nec ita magnum, & perbreuem, periculiq; expertem commendare. Hoc igitur sensu hæc quattuor, de quibus agimus, Euangelia vocantur; vt definire Euangelium liceat, historiam Christi ad nos aduentum, actaq; continentem, Ecclesiæ Catholicæ auctoritate, tanquam dictatam ab Spiritu sancto, approbatam. Nec. n. omnis de Christo historia, etiam vera, est Euangelium, nisi illi Ecclesiæ auctoritas accedat, vt secundo præfationis capite dicemus.

Euangelij definitio.

Euāgelista quis dicatur.

Euangelistæ autem & si ab Euangelio nomen habent; tamen, quantum nūc quidem meminisse queo, nusquā dicuntur in scripturis sacris, qui Euāgelicam historiam scribunt; sed qui prædicant Euangeliū. Isa.41.29.quantum eum locum Sept. Græcè nō vertunt, & Act.21.8.Eph.4.11.2. Tim.4.5. vsus tamen ecclesiasticus obtinuit, vt qui in sacris litteris Euangelistæ vocantur, ij vulgo nunquam; & qui in sacris litteris nunquam, ij vulgo sem per Euangelistæ vocentur. Nec ideo contemnendus matris nostræ sermo est, sed imitandus. Nam & in ciuitate ij optimè loqui censentur, qui eo sermone vtuntur, quē à matre vel à nutrice, modo non rustica, sed vrbana beneq; instituta didicerunt; quod illis clarissimis Romanorum oratoribus contigisse legimus. Et vt in ciuitate verbis vti non ciuilibus olet barbariem; ita in Ecclesia verbis vti non ecclesiasticis olet hæresim. Euangelista igitur nobis sit, qui Euangelicam Spiritu sancto dictante scripsit historiam, & ab Ecclesia Catholica, vt eius modi, probatus est.

Ecclesiasticis verbis vtendum.

CAP. II. *Auctoritas Euangelistarum.*

QVantam autem auctoritatem Euangelistæ habeant, mirabitur à nobis quæri, quisquis ecclesiasticam non legit historiā; quisquis autē legit, recordabitur multos olim hæreticos extitisse, qui ipsis etiam quattuor Euangelistis, de quorū nefas esse videtur auctoritate quærere, auctoritatē detraxerint: intelligetq; nos minimè dubitantes, ne alij dubitēt, pro alijs dubitare. Ebionæi solum ex omnibus Euangelistis Matthæum recipiebāt, quod vnus, dum in humana Christi natura fere totus occupatur, minus aduersari ipsorum impietati videretur. Auctor Irenæus lib.1. c.16. Alij solū Marcum, quos non nomina tos idem Irenæus lib.3.c.11. reprehendit. Alij solum Lucam, vt Marcionistæ, & Cerdoniani, quemadmodum Tertull.lib.de præscrip.& lib.4. cōtra Mar.Iren.li.3.c.11.Philast. c.45. & Epipha.hæresi 42.scribunt. Alij solū Ioannem, vt Manichæi, sicut indicat Aug. Alogiani Arianorum genus omnes, præter Ioannem, nec.n. illud cœlestis nitru audire poterant, quo penitus ipsorum hæresis, quasi de cælo tacta, disijciebatur: *In principio erat verbum, & verbū erat apud Deum, & Deus erat verbum*. Teltis est Epiphanius hæresi. 51. Neq; vero illos ipsos, quos recipiebāt, totos integrosq; sed mutilatos, &, vt Irenæus loquitur, circumcisos recipiebant. Nempe similes alienigenis illis mulieribus diuinos putabant Euangelistas, quas captas in bello aliter quàm tonso capillo, resectisque vnguibus lex antiqua duci prohibebat. Dispiciebant enim diligenter,

Hæretici scripturas pro arbitrio admittunt.

ecquid esset, quod suæ aduersari hæresi videretur; idq; non erat Euangelium, & delentes, quasi correcturi corrumpebant. Itaq; coargui à Catholicis non poterãt, nisi ex ijs locis, quos aut obliuione, aut inconsiderantia, aut confidentia non deleuissent. Ridet Tertullianus libr. 5. contra Marc. Marcionis spongiam, quòd non satis diligenter omnia, ex quibus Marcion reuinci poterat, induxisset. Alij ne impij, sed religiosi viderentur, Euangelistas ab hæreticis corruptos fuisse quæ renantur; &, ne omnino mentirentur, per religiosam speciem emendandi ipsi corrumpebant; fictaque librorum corruptio materia illis erat veræ corruptionis. *Humana temeritatis.* (inquit Tertullianus contra Marcionem. 4.) *non diuina auctoritatis est hæresi, quæ sic semper emendat Euangelia, cum vitiat.* In quo impudentiæ genere cum omnes hæretici versati sunt, tum maximè Manichæi excelluerunt. Itaque vix poterat Augustinus epistola 19. contra illos disputans stare, & in vllo scripturæ loco pedem figere, quin locus ipse subtractus à Manichæis pedem falleret. Antiquum hæreticorum artificium; Nam & illis primis Apostolorum temporibus, vt ait Ignatius 1. epistola ad Philad. nonnulli erant, qui adeò suspecta haberent omnia, vt negarent se Euangelia, nisi in Ecclesiæ archiuijs inuenirent, credituros. Manichæi alia non minore impietate negabant hæc, quæ habemus, Euangelia ab eis auctoribus scripta, quorum nomina præ se ferunt: sed ab alijs longè posterioribus scripta dicebant, qui nec vidissent ea, quę narrarent, nec ab ijs, qui viderant, accepissent. Sic apud August. libr. contra Faustũ 33. c. 3. Faustus ipse Manichæorum princeps loquitur, & tamẽ habebant Manichæi suum purum & incorruptum Euangelium, quod Manichęo Spiritus sanctus tradidisset. Mos nimirum omnium hæreticorum scripturas non admittere, sed facere; Euangelium non recipere, sed dare. Nam & hodie, nisi Caluino placuisset, quatuor Euangelia non haberemus. Potuit enim eadem temeritate, qua alios ab Ecclesia probatos libros reijcit, ista reijcere. Habẽt ergo quattuor Euangelistę tantam auctoritatẽ, quantam habet Spiritus sanctus, cuius inscribendo tantum fuerunt amanuenses. Nec enim litteræ nostræ auctoritatem habent, quia à seruo scriptæ; sed quia à nobis dictatæ sunt.

Scripturæ auctoritas quõ ab Ecclesia.

Offendi solent hæretici, & quasi audita impietate cohorrescere, cum dicimus Euangelistas & cæteros scriptores sacros ab Ecclesia auctoritatẽ habere, quasi Deo Ecclesiam anteponamus. Nec enim intelligunt homines valde, vt sibi videntur, acuti nos ita docere Ecclesiam scripturis auctoritatẽ dare; quod à Deo datam declaret; & eas ab ipso dictatas esse cõfirmet. Cur eos non reprehendunt, qui vulgo dicunt litteras regias à Nomophylace, qui sigillum adhibuit, auctoritatẽ habere, quasi Dño seruum præponant? & Dei sigillum Ecclesia profecto, non Caluinus habet, illum ipsum spiritum, qui non Caluino, sed Ecclesiæ promissus ac datus est, vt cũ illa maneret in æternũ quiq; suam manũ scripturãq; haud paullo sanè melius, quam Caluinus recognoscit. Hic est, qui quattuor Euangelia primum dictauit; deinde nobis ea à se dictata fuisse per Ecclesiã declarauit; nosq; idem docet spiritum istum Caluini, quo has scripturas probat, illas improbat, hæreticum esse. Cũ ergo omnes scriptores sacri tantam habeant auctoritatem, quantam possunt habere maximã, tamen quattuor Euangelistæ (si maxima maior esse potest) maiorem habent maxima. Nemo enim Christianus est, quin ductu quodam religionis, cum omnibus sacris auctoritatibus, quantum potest, tribuat, quattuor Euangelistis plus quam alijs tribuere videatur, & quia ij ipsa dicta factaque Christi commemorant, vt cum eos legimus Christum ipsum intueri, audireque videamur, vt D. Basilius homil. in Euang. Ioannis. *In principio erat verbum* adnotauit, & quia Euangelia finis sunt veterum scripturarum, nouarum fons, omnium, vt Origenes tomo 1. in Ioan. vocat, primitiæ, & quia eadem à quattuor testibus dicta, quæ testium multitudo etsi fidei non est necessaria, humanæ tamen fragilitati est vtilis.

CAP. III. Quot Euãgelista.

PLVRES etiam Euangelium scripsisse vnus ex his quattuor, qui indubitatam fidem meruerunt, D. Lucas cap. 1. indicat, & ex antiquis scriptoribus clarius distinctiusque cognoscimus. Nam apud Clementem Alexan. l. 2. & 3. Strom. Origenem Tract. 8. in Matth. Irenæum lib. 1. ca. 35. Athanasium in Synopsi, Epiphanium hær. 26. & 46. Chrysostomum, & Hieronymum in prol. in Matth. Ambrosium lib. 1. in Luc. c. 1. Euangelium Hebræorum, Ægyptiorum, Nazaræorum, Ebionitarum, Iacobi, Philippi, Bartholomæi, Thomæ, Matthiæ, Iudę etiam traditoris, & duodecim Apostolorum legimus. Scripserunt & multi hęretici, aut finxerunt Euangelia, Apelles & Basilides apud Epiphanium. Ex tam multis solos quattuor mystico, vt creditur, numero Ecclesia probauit. Hæretici quattuor veris repudiatis multa receperunt falsa, vt rectè eleganterq; Origenes & Ambrosius ibidem dixerint. *Ecclesia cum quattuor tantum Euangelij libros habeat per vniuersum mundum, Euangelistis redundat, hæreses cum multa habeant, vnum non habent.*

Cur quattuor tantum Euangelista.

Cur autem plures, cum tam scripserint, Ecclesia non receperit, iam olim quæritur. Sed in promptu ratio est, quia non plures inuenit diuino scripsisse spiritu, quod ipsum eodem spiritu auctore factum creditur: Eiusq; rei multæ à nonnullis causæ afferuntur. Mihi illa maxime placet, quã vetustissimi illi auctores reddiderũt, Irenæus lib. 3 c. 11. Anastasius q. 65. in scripturam, Hierony. in prologo in Matth. & August. lib. 1. de consensu Euangelistarum c. 2. quòd quattuor sint orbis terrarum plagæ, per quas deferendũ esset Euangelium. Habet enim Deus in Ecclesia sua administranda rationem huius numeri, vt accommodatè ad hominum consuetudinem, & rerũ naturam agat atq; loquatur. Sic videmus Christum, Matth. 24. 31. dicere tũ cum finiendum erit Euangelium, & eius, vt ipse vocat, messis colligenda, missurum se Angelos (vt opinor quattuor) in quattuor ventos terræ, vt vbi seminatum est, ibi metatur, & quadripartito æqualiter agro par metentiũ atq; seminantium numerus sit. Sic in Apoc. c. 7. 1. quattuor angelos quattuor ventos cohibere. Sic apud Ezechielem 1. & Ioannem Apocal. 4. 6. illustrem illum currum, cui diuina insidet maiestas, à quattuor animalibus trahi. Et Euangelium currus Dei est, in quo diuina maiestas maxime lucet. *Virtus enim Dei est,* vt loquitur D. Paulus, *in salutem omni credenti,* à quattuor igitur animalibus trahendum erat. Itaq; cum multis in veteri testamento figuris quattuor Euangelistas significatos fuisse veteres auctores dixerint, quattuor Paradisi fluminibus, quattuor annulis, quibus arca Domini gestabatur, vt Hieronymus in prol. in Marcum scribit, quattuor illis animalibus Ezechielis: reliquæ figuræ, & eleganter adaptatæ mihi videntur, & esse probabiles, hæc non probabilis; modo sed certa etiam ac necessaria, in hoc ipsum à Spiritu sancto instituta, vt quattuor futuros Euãgelistas præmonstraret. Nec enim dubium est, quin quattuor animalia idẽ in Ezechiele, & in Apocalypsi significent: in Apocalypsi autẽ, cum viginti quattuor seniores, qui thronũ circunstant, viginti quattuor illas colũnas Ecclesię, duodecim Patriarchas, totidẽq; Apostolos significare manifestũ sit; quis dubitet quatuor, q̃ thronũ gestãt, animalia quattuor Euãgelistas declarare? Itaque nec sine causa, nec sine diuino, vt arbitror, afflatu factum est, vt, cum veteres Theologi alij alias quattuor Euangelistarum figuras inuenerint, in hac cuncti Iren. li. 3. c. 11. Hiero. in prol. in Matth. Anast. q. 65. Eucherius q. 1. in nou. Testam. cõsenserint. Raro autẽ solent sine spiritu Dei humana consentire ingenia.

Figura Euangelistarum.

Cur autẽ illis quattuor animalibus homini, boui, leoni, & aquilæ potius,

Universidad de Deusto
Biblioteca

rum 4 animalia.

quàm alijs Deus insideat, & in commentarijs in Ezechielem aliquot causas attulimus; & hic illam vnam attingere satis est, quam ijdem illi Theologi veteres attulerunt, quòd hæ animalium formæ ad exprimendos quattuor Euangelistarum mores aptissimæ viderentur. Nam Ioannes primo statim impetu vsque ad Christi diuinitatem volans similis est aquilæ. Lucas ab officio sacerdotis exorsus similis boui animali sacrificijs apto. Marcus à voce clamantis in deserto initium sumens rugientem in montibus leonem refert. Matthæus ab humana Christi generatione incipiens se ipse vnà cum Christo quodammodo hominem facit. Ita ferè omnes auctores quattuor animalium figuras ad quattuor Euangelistas accommodarunt. Nonnulli paullo aliter. Nam omnium antiquissimus Irenæus Ioannē leonem, Marcum aquilam facit, quod Ioannes fortiter & efficaciter aggrediatur. *In principio erat verbum, &, omnia per ipsum facta sunt:* & Marcus Spiritu prophetico sublatus sic ordiatur, *Vox clamantis in deserto.* Sed hæc varietas fidem figuræ non detrahit. Sedulius poeta Christianus quattuor Euangelistarum numero vniuersitatem tẽporum significari putat. Nam duodecim Apostolos duodecim anni menses, quattuor Euangelistas, quattuor anni tempora, per quæ sol Euangelij decurrat, designare ait.

CAP. IIII Quo tẽpore Euãgelista scripserint.

DE tempore autem quo suum quisq; scripserit Euangelium, in eo omnes prorsus auctores conuenire video; eo ordine temporis scripsisse eos, quo ordine inter se collocati sunt. Nam, vt in publicis confessibus fieri solet, sua cuique ætas locum dedit. Itaq; dubium non est, quin primus Matthæus, secundus Marcus, tertius Lucas, postremus Ioānes scripserit. Scio nostro tempore hæreticum quendam affirmasse, Lucam primum omnium scripsisse, idq; ex eius præfatione probare voluisse. Sed si hæreticis crederemus, nihil in ipsa etiã religione certum, stabileq; haberemus. Quo autem quisq; præcisè tempore, & quo loco scripserit, incertum. Matthæum pleriq; tradunt anno tertio Caligulæ, id est octo post Christi ascẽsionem annis, Romæ Petro & Paulo (vt bona cum venia dicamus hæreticorum) Euangelium prædicantibus, in Iudæa suis potissimum popularibus scripsisse. Sic ferè Irenæus lib. 3. c. 1. etsi tempus Caligulæ non notat, sic Athanasius in Synop. sic Eusebius lib. 5. hist. Eccles. c. 8. & in Chron. sic Chrysostomus, sic Augustinus lib. 1. de consens. Euang. c. 2. & Theophylactus in procœmio comment. in Matth. quasi ex maiorum traditione docuerunt. Etsi ex illis nonnulli dicunt, Petrum etiam tum Antiochiæ fuisse, vt Eusebius, & Athanas. Theophylactus affirmat Marcum decem post annis. Lucam quindecim, Ioannem triginta duobus suum Euangelium edidisse. Vindicet auctor suam fidem. Ioannem Euangelium in Pathmo insula scripsisse Theophylact. in eius prologo, Nicephorus lib. 2. c. 42. Prochorus in vita Ioannis ca. 36. Dorotheus, Simeon Metaphrastes. Ephesi scripsisse post reditum ab exilio Irenæus lib. 3. c. 1. Eusebius lib. 5. c. 8. Augustinus, aut quisquis auctor est prologi eius in Ioan. Hierony. Isidorus, Gregorius Turon. in lib. de gloria martyrum ca. 3. Isidorus in lib. de sanctis noui Testamen. Beda, Euthymius, Theophylact. item & Nicephorus scripsisse ante excidium Hierosoly. anno post ascensionem Christi trigesimo secundo, aut tertio: idemq; necesse est senserint auctores illi, qui in Pathmo insula scripsisse putauerunt. Hieronymus, & alij post excidium annis post ascensionem 68. & Beda 65.

Beza in Lucam.

CONstantissima autem apud omnes veteres auctores fuit opinio eẽte ros quidẽ Grẽcè, quæ tunc lingua, vt paullo ante Cicero dixerat, *Latissimè per omnes fere gẽtes audiebatur:* Matthæũ verò Hebraico scripsisse sermone. Quod & illi scriptores, quos paullo

CAP. V. Qua lin. quæ Euang. gelistæ scr. pserunt Pro Archi. poeta.

paullo ante nominaui, & præterea Origenes, & Papias vetustissimus auctor apud Eusebium lib. 3. hist. c. 39. & Epiphanius hæres. 30. & Chrysostomus homil. 1. in Matthæum, & Hieronymus lib. de viris illust. & in prologo in Matthæum, & quicunq; de hac quæstione mentionem fecerunt, tradunt. Quis autem ex Hebraico in Græcum sermonem verterit, pauci dicũt, & qui dicunt inter se non consonãt. Nam Athanasius Iacobum, fratrẽ Domini, Theophylactus Ioannem transtulisse scribit. Augustinus incertum putat, cuius ego sententiam credo esse certissimam. Hieronymus Hebraicè se vidisse testatur, hodieq; inter Iudæos reperitur, prodijtque ante non multos annos typis excusum, quod an illud idem sit, quod Hieronymus viderat, constare non potest. mihi valde suspectum est, quod per Iudaicas primum manus, deinde per hæreticas acceptum est, vtrasque minimè sanè fideles. Negare autem Matthæum Hebraicè Euangelium edidisse, quod quidam non indocti nostro tempore fecerunt, nescio an aliquam temeritatis notam mereatur. Ego quidem certè non negauero. Plus enim apud me perpetua antiquitatis opinio, & omnium veterum scriptorũ auctoritas, quàm istorum quamuis subtiles rationes valent. Nam quod dicunt non potuisse Matthæum Hebraicè scribere, cum nomina Hebraica sæpe interpretetur, vt *Emanuel, id est nobiscum Deus, Eli, Eli lammasabacthani, id est Deus meus, Deus meus quare me dereliquisti?* non tanti est, vt confirmatam tot sæculorum antiquitate sententiam desere debeamus. Minus etiã illud, Cur potius hæc duo nomina Hebraica, quàm alia omnia interpretabatur, si omnia scripta erant Hebraicè? Et qua lingua interpretabatur? Hebraica? nõ opus erat: alia? Non poterat, cum alia non scriberet lingua. Isto enim modo probare possent, nec vetus testamẽtum Hebraicè, neq; Græcè nouũ scriptũ esse. Nã & in veteri aliquãdo Hebraica Græcè, sæpe vero Latinè; & in nouo Latine Græca interpretata legimus 1. reg. c. 7. 12. אבן חעזר. ויקרא. *Et vocauit nomen eius Ebenazer.* Septuaginta verterunt addẽtes nomi nis proprij interpretationẽ καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀβενέζερ, ὃ σημαίνει λίθος τοῦ βοηθοῦ; & Gen. 31. 48. *appellatũ est nomẽ eius* גלעד, Latinus addidit, *Id est tumulus testis.* Et Gene. 35. 18. *Et vocauit nomẽ eius* בן אוני *Benoni*, Latinus addit, *id est filius doloris mei*, & rursum, *Pater vero vocauit eum* בנימין *Beniamin*, addit Latinus, *id est filius dexteræ meæ.* Exodi 16. 15. 31. *vocauit nomen eius* מן הוא *Manhu.* Latinus adiecit *quod significat. Quid est hoc.* Et in Apocalyps. c. 9. 11. ὄνομα αὐτῷ ἑβραϊστὶ, ἀβαδδών, καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει ἀπολλύων. *Nomen illi Hebraicè Abaddon, & Græcè nomẽ habet Apollyon.* Addit latinus interpres, *& Latinè habens nomen Exterminans.* Si Moses Hebraicè scribebat, quomodo Hebraica, si Ioānes Græcè, quomodo Græca nomina Latinè interpretabatur? Istæ igitur interpretationes non auctoris, sed interpretis sunt. Adde quod non est absurdum Hebraica verba Hebraicè scribentem alijs Hebraicis verbis interpretari. Id enim cum aliquod compositum verbum est, aut minus vsitatum, etiam vernacula loquentes lingua facere solemus. Quale erat nomen עמנואל quod etiam Hebraicè non solum exponi potest, sed etiã opus est. עמנו יוי aut עמנו אל, &, Eli Eli lammasabacthani quod cũ Syriacum sit, Hebraicè verti poterat. Quanquam in eo Euangelio, quod nunc extat Hebraicè, nõ additur eorum nominũ interpretatio; nec hoc dico, quòd factum; sed quod fieri potuisse credam. Probabilius enim esse arbitror huiusmodi etymologias, & explicationes nominum interpretẽ adhibuisse. Nec id quicquam de scripturæ auctoritate minuit.

CAP. VI. Cur Euan gelistæ scripserunt.

QVo autem consilio, & quibus causis Euangelistæ ad scribendum adducti fuerint, partim ipsi indicant, partim nos ex veterum auctorum lectione cognoscere, partim coniectura consequi possumus. Lucas c. 1. 1. si-

Universidad de Deusto
Biblioteca

gnificat se ad scribendum impulsum, quòd videret conatos esse multos Euangelium scribere, qui parũ fideliter id præstitissent. Quod postremum etsi apertè non dicit, velle tamen videtur intelligi. Cum enim dicit se à principio assecutum diligenter omnia ad scribendum accedere; obscurè indicat eos, de quibus loquebatur, nondum satis veritatem assecutos aggressos scribere. Sed vir nimirum sanctus maioris esse modestiæ indicauit diligentiam, fidemq; suam ad scribẽdam historiam necessariam profiteri, quàm alienam negligentiam, infidelitatemq; reprehendere. Illo etiam verbo, quo vtitur initio ἐπιχείρησαν *conati sunt*; significat eos, quos tacitè subaccusat, conatos quidẽ fuisse: sed, quod conati essent, minimè perfecisse, vt veteres auctores Origenes homilia 1. in Luc. Ambrosius in Lucæ c. 1. & August. lib. 4. de consen. Euang. c. 8. adnotauerunt. Eandem etiã causam cæteros Euangelistas, vt scriberent, impulisse, quamuis non dicant, ex Luca, qui dicit, intelligendum est. Aliam causam Ioannes affert, quam etsi alij non afferunt, tamen quia eadem omnium erat mens, cor vnum & anima vna, eadem sanctitas, credẽdum est omnibus fuisse communem. *Hęc*, inquit Ioan. 20. 31. *scripta sunt vt credatis, quia Iesus Christus est filius Dei, & vt credentes vitam habeatis in nomine eius.* Tertia causa videtur fuisse, vt auditores, quibus Euãgelium prædicauerant, scripto haberent, quæ viua voce loquentes Apostolos audiuerant, ne aut obliuiscerẽtur, aut secus interpretarentur, quàm dicta fuerãt. Nam hanc etiam causam reddit Luc. c. 1. 4. *Vt cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.* Quod expressius Græcè dixit

eorum, quæ viua voce audiuisti. Quarta, vt quod præsentibus prædicauerant, absentibus quoq; per scripturam prædicarent. Hoc enim modo, *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum* vt D. Paulus interpretatur, Rom. 10. 18. quum eorum vox breuissimo terræ spatio terminaretur. Quinta, vt non solum ijs hominibus, qui tunc erant; sed ijs etiam omnibus, qui futuri aliquando erant; ipsi non solum viui, sed etiã mortui Euangelium annuntiarent. Vt quemadmodum mortuis prædicatum erat (dabit enim nobis hanc veniam hæreticus interpres) ita etiam per mortuos prędicaret. Adeo eius cognitio erat necessaria, vt omnibus in locis, omnibus temporibus, omnibus hominibus, & per omne hominum genus esset annuntiandum. Hæ communes sunt causæ, potuerunt tamen singuli alias præterea habere priuatas. Nam Ioannem omnes veteres auctores tradunt hæreticorum causa cõpulsum scribere. Cum enim Ebionæi, Cerinthiani, & Nicolaitæ diuinitatem Christi iam negarent, videretque cæteros Euangelistas minus in ea confirmanda operæ posuisse, ad eã potissimum probandam Euangelium scribendum sibi esse iudicasse. Ita Hiero. lib. de vir. illust. in Ioanne, Epiph. hæres. 51. August. in procem. in Ioan. Quod quidem consilium præterquã quod prisci scriptores docent, non solum ex initio, sed ex toto etiam opere manifestum apparet. Vbiq; enim Christi diuinitatẽ sequitur. Et alios Euangelistas suas etiam proprias scribendi causas habuisse existimat, & exponit Ephiphanius hæres. 51. & Eusebius lib. 3. Eccles. hist. c. 24.

AN-

SANCTVM

IESV CHRISTI EVANGELIVM

SECVNDVM MATTHAEVM.

CAPVT PRIMVM.

1. LIBER generationis Iesu Christi filij Dauid, filj Abraham. 2. Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autẽ genuit Iudam, & fratres eius. 3. Iudas autẽ genuit Phares, & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esron. Esron autem genuit Aram. 4. Aram autẽ genuit Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon. 5. Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Iesse. Iesse autem genuit Dauid regem. 6. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea, quæ fuit Vriæ. 7. Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abias autem genuit Asa. 8. Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Oziam. 9. Ozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezechiam. 10. Ezechias autem genuit Manassen. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam. 11. Iosias autem genuit Iechoniam, & fratres eius in transmigratione Babylonis. 12. Et post transmigrationem Babylonis: Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel. 13. Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autẽ genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor. 14. Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud. 15. Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Mathan. Mathan autem genuit Iacob. 16. Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus. 17. Omnes itaque generationes ab Abraham vsq; ad Dauid, generationes quattuordecim: & à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis, generationes quattuordecim: & à transmigratione Babylonis vsque ad Christum, generationes quattuordecim. 18. Christi autem generatio sic erat: Cum esset desponsata Mater eius Maria Ioseph antequam conuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritu Sancto. 19. Ioseph autem vir eius cùm esset iustus, & nollet eam traducere: voluit occultè dimittere eam. 20. Hęc autem eo

Luc. 3. c. 31
Genes. 21. a. 3.
Genes. 25. d. 26.
Genes. 29. d. 35.
Genes. 38. g. 29.
1. Par. 2. a. 5.
a. 5. Ruth. 4. d. 28.
Num. 7. b. 12.
1. Reg. 16. Ruth 4. d. Reg. 12. f. 24.
3. Reg. 11. g. 43.
3. Reg. 14. g. 31.
3. Reg 15. b. 9.
2. Par. 26. d. 23.
2. Par. 27. d. 9.
2. Par. 28. d. 27.
2. Par. 32. g. 33.
2. Par. 33. d. 20. & 25
2. Par 36. a. 1. 2. Luc. 7. c. 27.

cogitan-

cogitante, ecce Angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens: Ioseph fili Dauid, noli timere accipere Mariam coniugem tuam: quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est. 21. pariet autem filium: & vocabis nomen eius IESVM: ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. 22. Hoc autem totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem: 23. Ecce virgo in vtero habebit, & pariet filium: & vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum Nobiscum Deus. 24. Exurgens autem Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei Angelus Domini, & accepit coniugem suam. 25. Et non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum: & vocauit nomen eius Iesum.

Luc. 1. c. 31
Act 4 b. 12
Is. 7. c. 14.

IN CAPVT PRIMVM.

Euangeliorum tituli.

Euangelium secũdum Matthæum.) Hic idem titulus, mutato tantũ Euãgelistæ nomine, omnibus præfigitur Euangelijs. Sunt, qui ab ipsis Euangelistis appositum putent, vt libro auctoritatem conciliarent. Et quidem Tertullianus lib. 4. cõtra Marcion. Marcionem reprehendit, quod Lucæ Euangelio, quod solum recipiebat, titulum non apponeret; *Marcion* (inquit) *Euangelio scilicet suo nullũ adscribit auctorem. Quasi non licuerit illi titulum quoq; affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus euertere. Et possem hic iam gradum figere, non agnoscendum contendens opus, quod non erigat frontem, quod nullam constantiam præferat; nullam fidẽ repromittat de plenitudine tituli, & professione debita auctoris.* Ex quo perspicuum est semper hunc titulum omnia Euangelia habuisse. Additum autem fuisse ab Euangelistis, apud nullum veterem auctorem inuenio; quia Tertullianus superiore loco indicat apponi solitum ab Ecclesia, cum Marcionem reprehendit, quòd non apponat; Et non est sacrorum scriptorum consuetudo, vt ante initium librorum titulos ponant, sed vt vel omittant, vel prima libri verba titulum faciant, Vt, *Visio Isaię Prophetæ, Apocalypsis Iesu Christi.* Et titulos illos omnes, qui extra libros sunt, *Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium, Libri Regum, Psalmi Dauid,* & quicunque sunt similes; omnes confitentur non à librorum auctoribus positos, sed a scriptoribus additos. Quod idem credibile est in quattuor Euangeliorum libris accidisse. Certè si Marcus peæposuisset hunc titulum, *Euangelium secundum Marcum,* non adiecisset statim aliud, *Initium Euangelij Iesu Christi.* Nam hic etiam titulus est. Ipsa quoq; titulorum similitudo indicat non ab Euangelistis, sed ab Ecclesia appositos fuisse. Nam si ipsi adhibuissent, nõ ijsdem omnino verbis vsi fuissent, *Euangelium secundum N.* quemadmodum in alijs etiam, cum idem narrãt, non ijsdem vtuntur verbis. Indicat etiam Græcorum & Latinorum titulorum dissimilitudo. Nam Græcè hic titulus est κατὰ N. Latini vero in plerisque codicibus *Sacrosanctum Iesu Christi Euangelium secundum N.* quòd Græcum titulum Græcas; Latinum Latina adiecerit Ecclesia. Nec propterea libri minus habent auctoritatis, quàm si titulos ipsi Euangelistæ posuissent. Nam ne ipsis quidem affirmantibus se hos scripsisse libros crederemus, nisi nos Ecclesię commoueret auctoritas. Adiuncti autem tituli sunt non solum ad adhibendam libris auctoritatem ex auctorum nominibus; sed etiam, ad discernenda ipsa inter se Euangelia. Hoc enim est κατὰ *secundum Matthæum*, id est, prout scriptum est à Matthæo.

Quare

Quare significatur & alios scripsisse, & non eodem modo. Itaq; illud κατὰ non diuersam doctrinam atque sententiam, vt cum Græci Philosophi dicunt. κατ' Ἀριστοτέλη, & κατὰ Πλάτωνα, sed diuersos tantum auctores, & modum scribendi diuersum declarat.

1, Liber generationis.) Quidam putant non esse hunc totius libri titulũ; sed initium solius genealogiæ Christi, quæ sequitur. βίβλος enim librum interpretantur narrationẽ, vt Hebraicè ספר Gen. 5. 1. תולדת אדם זה ספר *hic est liber generationum Adam*, id est, hæc est narratio genealogiæ ductę ab Adam, sicut dicitur ספר *Liber iustorum, liber Dei*, in quo iustorum nomina notantur, factaque recẽsentur. Exodi 32. 33. Iosue 10. 13. 2. Reg. 1. 18. Alij existimant titulum esse libri, sed sumptum ex eo, quod initio narratur, id est ex Christi genealogia, sicut librum Geneseos, id est generationis omnium rerum appellamus, cum solo primo capite agatur de rerum generatione. Hæc interpretatio plures ac meliores auctores habet, in quibus Augustinũ lib. 2. contrà Faust. c. 6. Alij & titulum esse dicunt, & non vnam tantum partem, sed totum libri argumentum declarare. Esse enim Hebraismum, quo nomen תולדה Græcè γένεσις significat non solùm generationem, sed totum etiam vitæ cursum, & vt Hebræi dicunt מקרים quicquid homini accidit in vita, quẽadmodum Gene. 6. 9. Noe dicitur *perfectus in omnibus generationibus suis*, id est omnibus partibus vitæ suæ. Vt perinde sit, *Liber generationis Iesu Christi.* ac si diceret, liber de vita Christi. Quæ interpretatio ideo mihi magis placet, quòd & Hebraismo consentanea est, & plenior. Faustus vero Manichæus, qui hoc Euangeliũ esse negabat, quod non Euangelium, sed *Liber generationis* inscriberetur non solum impius, sed etiam imperitus erat; non intelligẽs totam Christi vitam generationem appellari. Cur autem generationis, non generationum dixerit, à nonnullis quæritur, quorum alij respondent causam esse, quòd cum duas Christus generationes diuinam & humanam habeat; de sola humana ageret Euangelista. Nam de diuina sciebat dictum esse Isa. 53. 8. *Generationem eius quis enarrabit?* sed hoc subtile est. Melius Hieronymus, quòd quamuis multas Euangelista generationes numerare vellet, vnam tamẽ quęreret Christi. Adde quod nomen γενέσεως singulari numero sæpe sumitur pro plurali γενέσεων septuaginta interpretum more. Nam Gene. 5. 1. vbi Hebræus dixit ספר תולדת *Liber generationum*, Septuaginta verterunt βίβλος γενέσεως eodem prorsus modo, quo Matthæus hic dicit: & quod Matthæus hic dicit βίβλος γενέσεως, Hebræus quisquis fuit, dixit ספר תולדת *Liber generationum.*

IESV CHRISTI.) Etsi nomen & cognomen proprium hoc sit Christi, tamen videri potest initio positum vim habere nominis appellatiui, quo excitentur auditorum animi. Nam cum Iesus seruatorem, & Christus vnctum; id est Messiam illum significet, quem tanto Iudæi expectabant desiderio, videtur eorum animos erigere, & attentionem beneuolentiamq; conciliare, dicens se illius tam optati seruatoris, tamq; expectati Messiæ texere historiam, vt apparet ex conclusione. ver. 16. & c. 2. 4. & 16. 16. 20. & 27. 17. 22. & Lucæ 3. 15. & 4. 41. & 22. 67. & 23. 2. 35. 39.

Filij Dauid, filij Abraham.) Tres hic quæstiões sunt. Prima, cur hos potissimũ duos ex tã longa parentũ Christi serie Euangelista nominauerit? Secunda, cur Dauidem Abrahamo, iuniorem seniori anteposuerit? Tertia, ad quem referatur secundus genitiuus *Filij*, ad Christum, an ad Dauidem?

Ad primam omnes auctores respõdent causam fuisse, quod his potissimum duobus promissio nascituri ex ipsis Christi facta esset; Abrahamo Gene. 12. 13. & 22. 18. *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quod D. Paulus de Christo intelligendum esse docet Cal. 3. 17. Dauidi vero 2. Reg. 7. 12. 1. Paral. 17. 11. Psal. 88. 4. & Psal.

131.

Universidad de Deusto
Biblioteca

131. 11. *Iurauit dominus Dauid veritatem, & non frustrabitur eum, de fructu vē tris tui ponam super sedem tuam.* Nam cō ditio, quæ sequitur, *Si custodierint filij tui testamētum meum, & testimonia mea, quæ docebo eos.* non pertinet ad Christum, quasi Christus regnaturus non esset, si filij Dauid Dei mandata non seruarent; Sed sensus est, si custodierint testimonia eius, fore vt soli regnent, vt euentus interpretatur. Nam, quia non seruauerunt, regnum scissum est 3 Reg. 12. 20. & in maiore parte, id est decem tribubus Ieroboam regnare cœpit. Quo minus autem totum regnum à familia Dauidis alienaretur, nasciturus impediuit Christus, *Ne inferretur sceptrum de tribu Iuda, & dux de femore eius, donec veniret qui mittendus erat.* Gene. 49. 10. Et radix Iesse penitus exscinderetur, de qua flos ille pullulaturus erat, qui merito Nazaræus vocaretur Isa. 11. 1. Et virga illa, quæ ex Sion mittēda erat, vt dominaretur in medio inimicorum suorum. Psal. 109. 2. 3. Reg. 11. 36. & 15. 4. 2. Cor. 1. 20. Et ne parua illa lucerna Dauidis extingueretur, ex qua iustitiæ solem accendi oportebat. Verè omnes promissiones in Christo sunt Amen, inuersusq; est ordo naturæ, & non radix ramum, sed ramus radicem portauit. Nominati igitur sunt initio Dauid & Abraham, quibus Iudæi sciebant factas de Messia promissiones, quas volebat Matthæus docere in Christo cōpletas esse: hoc enim erat Euangelium, id est bonum nuntium, quod illis afferebat. Sic Iren. lib. 8. c. 18. & Ambr. lib. 3. com. in Luc. c. 3. & Chrys. hom. 2. in Matth. & Hierony. in hunc locum.

Ad secundam verò quæstionem, non eandem omnes rationem afferunt. Nam alij causam fuisse dixerunt quòd cum Euangelista Christum nominasset, velletq; ad primum fontem Abrahamum ascendere, Dauidem tanquam fontem alterum, Vnde Christus aqua viua manasset, ascendendo necessario nominauit. Quam opinionē Chrysost. hom. 2. in Matth. recitat, ac refellit, quòd ista ratione eodem modo Matthæus atq; Lucas Christi generationem ascendendo narrasset, cum constet contrariam eum rationem tenere voluisse. Sed nescio quàm merito. Nam Lucas à Christo vsq; ad Deū ascendit; non vt rursus descenderet; sed vt ibi staret. Matthæus à Christo ad Dauidem, & à Dauide ad Abrahamum non numeratis gradibus; sed duobus veluti saltibus ascendit; vt inde rursus ad Christum non saltando, sed gradiendo descenderet. Contra quàm Moses, qui cum è cœlo in terram, quasi saltu vno descendisset dicens, *In principio creauit Deus Cœlum & terram*, rursum à terra in cœlum pedetentim per singularum rerum generationem ascendit, *Terra autem erat inanis & vacua, &c.* Hieronymus ideo factum esse dicit, ne si prius Abrahamum quàm Dauidem nominaret, ei rursus nominādus esset Abrahamus, ab eo generationis series duceretur, & iterum à Dauide ad Abrahamum, & ab Abrahamo rursum ad Dauidē redire cogeretur, Filij Abraham, Filij Dauid. Abraham autem genuit, &c. Hæc ratio multis placuit, nec mihi quidem displicet. Sic enim Hæbræos loqui solere scio, vt, cum res multas numerant, eam, vnde volunt incipere, vltimo loco ponant, vt Gene. 1. 1. *In principio creauit Deus Cœlum & terram, terra autem.* Sed alia ab alijs aucto ribus melior affertur, in primisque à Chrysostomo, Theophylacto & Euthymio, quòd etiam si vtriq; promissio facta esset: promissio tamen Dauidis, & recentior, & specialior, & honorificentior esset, ideoq; Iudæis gratior, magisq; omnium ore celebrata. Promissa enim erat Abrahamo filiorum multitudo, quam consequuti iam Iudæi contemnere videbantur: Dauidi perpetuum regnum, in quod voluenda die rex ille regum succederet, & dominus dominantium, qui saluum faceret populum suum: gentes autem regeret in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringeret, quòd in eorum animis tenaciter hærebat. Itaq; omnes etiā vulgo sciebant Messiā filiū Dauidis esse oportere, Matth. 22. 42.

Christus cur fili Dauid.

22. 42. Interrogati à Christo Pharisæi, *Quid vobis videtur de Christo, cuius filius est?* inconstanter respondent, *Dauid*. Tuba ipsa popularis vilis admirabilibus Christi factis dicebat: *Nunquid hic est filius Dauid.* Matth. 12. 23. Et eo Ierosolymitanam vrbem ineunte acclamauit, *Osanna filio Dauid.* Populares etiam homines erant, qui dicebant: *Nōne scriptura dicit, quia de semine Dauid, & de Bethlehem castello, vbi erat Dauid, venit Christus?* Illud etiā animaduerto, omnes, qui à Christo beneficia petebant, solitos eum prius Dauidis filium appellare; vt significarent eum illum esse Messiam, qui populum suum beneficijs esset cumulaturus. Huc illæ spectabant voces, *Miserere mei fili Dauid.* Matt. 9. 27. & 15. 22. & 20. 30. 31. & Marc. 10. 47. 48. & Luc. 18. 38. 39. Hæc eadem causa est, cur quoties Deus promittit se non penitus populum suum deleturum, non propter Dauidem, sed propter Abrahamum, qui radix erat populi, cui perpetuum germen promissum erat, id se facturum dicat, vt Isa. 51. 2. Cum autem regnum se non extincturum dicit, non propter Abrahamum; sed propter Dauidem facturum testatur. 3. Reg. 11. 12. 13. 32. 34. & 15. 4. & 4. Reg. 8. 19. 34. & 20. 6. Vocauerat ergo Euangelista Iesum Christum, subiecit statim, filium Dauid, vt ostenderet se non de quouis Christo, sed illo vnico tam expectato agere, qui & filius & successor in perpetuum regnum Dauidis futurus erat.

Ad tertiam quæstionem plerique respondent, secundum genitiuum, *Filij*, ad Christum referri, quemadmodum si Matthæus diceret, Liber generationis Iesu Christi, qui fuit filius Dauid & Abraham. Et quidem ita Hieronymus intellexit, vt ex eius ad superiorem quæstionem responsione colligitur. Sed quo minus assentiar, Hebræorum obstat consuetudo, quam, dubium non est, Matthæum hoc loco imitari voluisse. Solent enim illi in recensendis genealogijs vltimum genitiuum filij ad proximum referre. Cuius rei docti exemplis non egent. Alij legant exempla 1. Reg 1. 1. & 1. Paral. 4. 37. & 5 8. 14 & 6. 34. vsque ad versum 50 At quorsum Dauidem Abrahami filium esse diceret, cum non Dauidis, sed Christi generatio quæreretur? Respondeo, factum id esse necessariò, quia cum à Dauide ad Abrahamum vellet ascendere, non potuit nō dicere Dauidem Abrahami fuisse filiū, nec extra viam ascendere videretur.

2. Abraham autem genuit Isaac) Nec Ismaelis fili item Abraham, nec Esau filij Isaac factam esse mentionem idcirco nonnulli arbitrantur, quòd pra uis fuerint moribus; quos meritò Chrysostomus homil. 3. in Matthæum reprehendit, cum in eadem genealogia etiam adulterarum & meretricū mentionem fieri videamus. Prætermissi igitur sunt, vt idem Chrysostomus, & Theophylactus ait, quia Christus ab illis non descendit. Cur igitur statim inter filios Iacob, non solùm Iudas, à quo Christus genus duxit, sed omnes etiam eius fratres: & inter filios Iudæ non solus Phares, sed etiam Zaram nominati sunt? Summa vtrūque ratione factum est. Nam fratres Iudæ ideò nominandi fuerunt, quia Patriarchæ suæ quisque fuerunt tribus, & quasi duodecim populi Iudaici & regni Christi columnæ. Itaque in Apocalypsi throno eius adstant. Nominantur ergo nō tanquam Christi parentes, sed tanquam regni eius & Reipublicæ conditores. Ideoque non nominatim, vt Iudas, sed generaliter & quasi Iudæ comites nominantur, vt Chrysostomus homilia 3. in Matth. adnotauit. Zaram autem ideò cum Phares numeratum fuisse putat Ambrosius, vt fœcunditatis Iudaici populi mysterium significaretur, quia Phares & Zaram vno partu editi sunt. Genesis 38. 27. At ista ratione etiam Esau cum Iacob fuerat connumerandus. Chrysostomus, Euthimius, & Theophylactus, propter mysterium duorum populorum Iudaici atque Gentilis, aut sub duplici lege Mosaica, & Euangelica viuentis factum putant. Sed eadem ratio in Iacob, & Esau locum habuisset,

Universidad de Deusto
Biblioteca

set, eo etiam magis quod hoc mysterium fuisse scriptura declarat Genesis vigesimoquinto 22. 23. Illud autem non declarat. Veram igitur arbitror fuisse causam, quod in partu Thamar prior Zaram extra vterum manum protulit, qua retracta Phares prior exijt. Contendere enim iâ tum in vtero gemelli infantes videbãtur, vter primogenitus, & Christi parens futurus esset, vt dubium fuisse videatur, vter primogenitus habendus esset. Itaque voluit Euangelista honorẽ illis quodam modo partiri, ita Phares in Christi genealogia numerans, vt Zaram non penitus excluderet; sed suum illi, quod habuisse videbatur ius, quo vno poterat modo, declarando reseruaret. Magna enim laus fuit, quin parens esset Christi, tam parũ abfuisse. Accidit in Iacob & Esau simile quiddam. Nam & Iacob in vtero matris plantam Esau exeuntis tenuit, quasi prior nasci conaretur; sed non vicit: sicut Phares: Nec aut naturæ iure, aut viribus suis; sed matris industria, Dei gratia, fratris culpa primogenituram obtinuit. Accedit alia ratio, cur potius Zaram, quam Esau fuerit nominandus, quod Esau non solum, quod ad Christi genealogiam ius habebat; temere vendiderit; sed etiam se à corpore Christi, quod erat Ecclesia, magis temerè seiunxerit, & alium populum à populo Dei, quasi aliam Ecclesiam, hæreticorum more constituerit.

De Thamar) ex Thamar. Obseruauit Hieronymus in tota Christi genealogia, excepta sanctissima eius matre, quæ necessario fuerat nominanda, nullam sanctarum assumi mulierum: sed eas solum, quas scriptura reprehendit, nominari, Thamar, quę se Iudæ habitu meretricis exposuit, Rahab, quam scriptura ipsa meretricem appellat, Ruth, quæ ante legitimas nuptias Booz ambiuit amplexum, Bersabee, quæ cum Dauide adulterium admisit. Cuius rei causam Hieronymus, Ambrosius, Chrysostomus, Euthymius fuisse putant; vt appareret voluisse Christum, qui propter peccata veniebat, de peccatoribus nasci. Quod quomodo conueniat cum eo, quod paullo infra ver. 8. idẽ Hieronymus, & alij omnes auctores docent, non video, Ideo Euangelistam tres Reges Ochoziam, Ioam, & Amasiam silentio præterijsse, quod impietatem Iezabel secuti essent. Quare aliam ego rationem fuisse arbitror, quòd cæteræ mulieres & Iudææ, & legitimę vxores fuerint, ideoque opus non fuerit eas nominari; quia nemo dubitare poterat filios, quos Euangelista recensebat, ex illis fuisse procreatos. De Rahab autem dubitari poterat, quia fuerat meretrix, & alienigena, de Bersabee, quia adultera; de Ruth, quia Moabitis; de Thamar, quia extra legitimum coniugium conceperat. Prætermisit igitur Euangelista, quod ordinarium erat, quodque per se intelligi poterat; quod autem singulare ac dubium erat, exposuit, quod alijs quoque locis ab eo factum animaduertimus, vt infra ver. 25.

5. Salmon autem genuit Booz de Rahab.) An hæc fuerit Rahab illa Ierichontina, quæ Hebræorum excepit exploratores Iosue 2. 1. 2. an alia nominis eiusdem; auctor operis imperfecti, qui falsò Chrysostomus dicitur, non audet affirmare, & Theophylactus dubitat. Alij omnes, quos legerim, illam eandem fuisse affirmant: nec ego vllo modo dubito. Nec enim nominata fuisset, nisi quia alienigena, quia meretrix, quia de populo Dei bene merita. An autem fuerit meretrix; veterum auctorum nemo, quod sciam, dubitauit, quia constanter omnes meretricem & appellant, & re vera fuisse docent. Nonnulli tamen Hebræi vt R. Silon. Ios. 2. non meretricẽ, sed hospitem fuisse dicunt, quæ cauponariam faceret, ideoq; ad eam exploratores diuertisse. Id enim nomẽ זונה etiam significare. Itaque Chaldæum vertisse פונדקיתא, quod hospitam declarat. Quam sententiã Lyranus doctus sanè & laboriosus interpres pio, vt arbitror, studio secutus est, vtinamq; nostri temporis nouatores eodem animo secuti essent.

Rahab meretrix fuerit.

Nos,

Nos, quid de ea re sentiremus, copiosius eo loco diximus. Nunc hoc tantùm, me nullo prorsus modo dubitare, quin verè fuerit meretrix, & quia nomen זונה id semper significat, nunquam verò hospitam. Non enim citatur, nisi hic locus, & alter Ioel 3. vbi pro hospita accipi videatur. Doctissimi verò inter Hebræos existimant, resq; ipsa declarat, etiam duobus illis locis meretricem significari. Et quia Septuaginta nusquam nisi πόρνην meretricem vocant, & quia ita D. Paulus Heb. 11. 31. & Iacobus. c. 2. 25. etiam appellant, & quia Chaldæus paraphrastes, cuius isti auctores versionem sequuntur, nõ reddit hospitam, sed meretricem; nam apud illum פונדקיתא, quemadmodum adnotauit R. Dauid, meretricem significat, vt Iud. 11. 1. & 16. 1. & 3. Regum 3. 16. & quia vt sæpè iam diximus vna ex causis, cur hic fuerit appellata, fuit, quòd fuisset meretrix. At quis credat exploratores ad publicum scortum potius quàm ad hospitam diuertisse? Respondet. Kimhi, hospitas meretrices esse solere. Certæ meretrices recipiebant hospitio. Sed alia hinc nascitur quæstio, quomodo Salmon vnus, vt creditur, è principibus populi sui Rahab & alienigenam, & meretricem duxit? vtrum que lege prohibitum. Exo. 34. 16. Deu. 7. 3. 3. Reg. 11. 2. Deuter. 23. 17. Rectè ab aliis responsum est fuisse quidem meretricem, sed esse desijsse. Alienigenas autem non fuisse lege prohibitum vxores ducere, quod alienigenæ essent; sed quod idololatræ, hæc enim legis ratio redditur. Exo. 24. 16. *ne postquam ipsæ fuerint fornicatæ, fornicari faciant & filios tuos in Deos suos.* Qua sublata causa alienigenas vxores ducere licebat. Nam & Dauidem virum sanctum Maacham filiam Regis Gessur sine vlla scripturæ reprehensione duxisse legimus. 2. Reg. 3. 3. quia etsi scriptura non dicit, tamen non gentilem adhuc; sed factam prius religione Hebræam duxisse credendum est. Multo verò magis credendum Rahab relicto prius falsæ religionis errore à Salmone ductam fuisse, cùm id scriptura non obscurè significet. Hæc enim est confessio conuersæ Rahab Iosue. 2. 11. *Dominus Deus noster, ipse est Deus in cœlo sursum, & in terra deorsum.* Est autem verò simillimum, mulierem quamuis prius meretricem, bene tamen meritam de populo Dei principis viri coniugio honoratam fuisse. Quodque de Rahab Ierechontina diximus, id etiam de Ruth Moabitide, & ipsa alienigena intelligẽdum est, quam etiam scriptura piam fuisse docet. Sic enim respondet socrui. *Populus tuus, populus meus; & Deus tuus, Deus meus*, Ruth. 1. 16.

Alienigenas quomodo Iudæi ducebant.

Obed autem genuit Iesse.) Hic est pater Dauidis. Itaque meritò est à quibusdam dubitatum, quomodo inter Salmonem & Dauidem non nisi tres viri Booz, Obed, & Iesse numerentur, cum constet trecentos sexaginta sex annos intercessisse. Templum enim cœptum est ædificari quadringentesimo octogesimo anno postquam populus excesserat ex Ægypto, quarto verò anno regni Salomonis. 3. Regum 6. 1. Deme quattuor annos, quos iam Salomon post Dauidis mortem regnauerat. 3. Reg. 2. 10. & septuaginta, quos Dauid vixerat. 2. Reg. 5. 4. & quadraginta annos, quos populus antequam caperet Iericho in deserto versatus fuerat. (Nam statim vt Iordanẽ traiecit, Ierichontem cœpit Ios. 6. 1.) inuenies reliquos trecentos sexaginta sex annos. Lyranus, vt hûc nodum solueret, tres Booz eiusdem nominis alium continenter post alium fuisse dixit; meritò ab alijs reprehensus, nõ solùm quia ex scriptura non probat; verum etiam quia contrarium scriptura probatur. Nam Ruth. 4. 18. genealogia à Phares vsque ad Dauidem texitur, at vnus tantum Booz, sicut hoc loco, numeratur. Idem fit. 1 Paralip. 11. 12. præterquam quod si tres fuissent nomine Booz, non iam quattuordecim in hac tessaradecade, sed sexdecim fuissent generationes. Itaq; melius alij respondent, non esse incredibile quattuor homines, eius præsertim temporis, quo humana vita, siue natura, siue temperantia longius

tende-

tendebatur; trecentorum sexaginta sex annorum numerum æquasse. Nam si Salomonē numeres, quem, vero simile est, cum Rahab vxorem duxit, fuisse adolescentem, inuenies singulos infra centum vixisse annos, cum illo eodem tempore centum viginti immensis licet laboribus exercitus Moses vixerit, Deut. 34. 7.

6. Iesse autem genuit.) Humilis conditionis fuisse Iesse constat. Nam Saul opprobrij causa Dauidem filium Iesse solebat appellare. 1. Reg. 20. 27. 30. 31. & 22. 7. 8. 9. 12. & 25. 10. Electus tamen est, vt esset radix regni Christi. Exiturus enim erat flos de radice Iesse. Isa. 11. 1.

Dauid regem.) Dauid, cum multi alij reges numerentur; solus rex cognominatur, quia primus, & quia perpetui regni promissio illi facta est. 2. Regum 7. 12. & 1. Paral. 17. 11. & Psal. 88. 4. & 131. 11. Nam etsi Saul ante regnauerat, tamē nec ad Christi genus pertinebat; neque diuina voluntate; sed intemperāti populi studio electus est: vt non regni Dei, sed Iudæorum rex fuisse videatur; quasi ad tēpus à Deo concessus, dum Dauid adolesceret, quem Dominus sciebat secūdum cor suum futurum fuisse; & vt Iudæi sibimetipsi, non ipsis Deus regis iugum imposuisse videretur.

Ex ea, quæ fuit Vriæ.) Mirum statim legenti videtur, cur Bethsabee Euangelista suo nomine non appellauerit; sed circumlocutione describserit. Quod quidam ideò factum fuisse dicunt, quòd Bethsabee notior ex marito, quàm ex nomine suo esset. Quod non ita est nam Vrias in scriptura rarò, Bethsabee sæpè nominatur. Præterquam quod nō poterat regis vxor priuato milite non esse celebrior. Alij quod conscia fuerit homicidij mariti sui, vt Remigius. Quod neque credibile est, & ea potius de causa fuisset nominata. Alij refricare voluisse putant Euangelistam memoriam adulterij Dauid, sicut supra meretrices nominauit. Veram causam fuisse existimo, quòd voluerit Euangelista rem, vt erat, fideliter narrare, Salomonem susceptum ex Bethsabee; quæ quamuis vxor ante fuisset Vriæ, tamen non erat tum, sed legitima Dauidis vxor, cum ex ea Salomon procreatus est. Ne quis Salomonem ex adulterio natum putaret. Itaque ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου clarius quidam vertendū existimarunt; ex ea, quæ fuerat (vxor) Vriæ. Quanquam, quod noster dixit interpres, idem significat. Nam si dixisset, ex ea, quæ erat Vriæ, indicasset, eam vxorē fuisse Vriæ tum, cum ex ea Salomon conceptus est. Cum verò dixerit, ex ea quæ fuit: satis ostendit fuisse quidem ante; sed non fuisse tunc cum Salomonem concepit. Itaque non video cur fuerit à quibusdam vetus interpres reprehendendus. Etsi, vt ante dixi, nō diffiteor clarius esse. Fuerat.

8. Ioram autem genuit Oziam.) Ioram nō Oziam; sed Ochoziam; Ochoziam autem, Ioam; Ioam Amasiam; Amanam demum Oziam genuisse eū, qui hoc loco à Ioram genitus fuisse dicitur, ex historia regum manifestum est. 4. Reg. 8. 24. & 11. 2. & 12. 21. & 14. 21. & 2. Paral. 3. 11. & 2. Paral. 26. 1. Ozias autem alio nomine Azarias vocabatur. 4. Reg. 14. 21. & 1. Paral. 3. 11. Par. 26. 1. Itaque duæ hinc difficiles quæstiones exiluunt: vna, cur Euangelista tres reges Ochoziam, Ioam, Amasiam in recta genealogiæ linea prætermiserit? altera quomodo dicat Ioram Oziam genuisse, cum Ozias non à Ioram, sed ab Amasia genitus fuerit? Ad priorē quæstionem aliqui respondent, ideò hos tres reges prætermissos, quia propositum erat Euangelistæ tribus tessaradecadibus totam Christi genealogiam comprehendere. Quod si eos numerasset, in hac secunda tessaradecade, non quattuordecim, sed septendecim fuissent generationes. Hos autem potius quam alios prætermisisse, quòd peccatores fuerint, quippe qui semini Achab regium Iudæ sanguinem miscuissent. Hæc primum Hilarij & Hieronymi, deinde multorum sententia est. Quæ vtinam mihi ita probari posset, vt opus non esset meliorem quærere. Sed vix mihi persuadere possum, Euangelistam tantum mysteriam tantū numeri mysterio (si quod est tamen mysterium) tribuisse; vt ob eam causam tres reges præterire debuisset. Nam isto quidem modo non tribus solum tessaradecadibus, sed tribus etiam decadibus, ac minore etiam numero comprehendere totam genealogiā potuisset, nec enim peccatores defuissent, quos merito prætermisisse, videretur. Præterquā quod nec isti tam mali fuerunt, vt præteriri; nec alij tam boni vt recenseri mererentur. Nam Ioas & Amasias inter bonos reges in scriptura numerantur, qui rectum fecerint coram Domino. 4. Reg. 12. 2. & 14. 3. & Salomon multo peiora fecit, & idololatriam non solūm, vt isti non deleuit; sed primus inuexit. 3. Reg. 11. 6. 7. & 4. Regum. 23. 13. Quod autem isti cum domo Achab coniugia copulauerint, male fecerunt; peius tamen fecisse Salomonem fatendum est, qui non ex familia Achab, qui etsi malus, tamen eiusdem erat populi, & peccati pœnitentiam egit. 3. Regum. 21. 29. sed ex alienigenis idololatris, non vnam vt isti; sed multas vxores duxerit, quarum est impietatem imitatus. 3. Regum. 11. 2. Neque verum est istos tres reges ex domo Achab vxores duxisse. Nam Ochozias duxit vxorem ex Bersabee; ex qua genuit Ioā. 4. Reg. 12. 1. Ioas autem vxorem habuit Ierosolymitanam. 4. Reg. 14. 2. Amasias similiter ex Ierusalem vxorem habuisse dicitur. 4. Reg. 15. 2. Itaque si ob affinitatem coniunctam cū domo Achab aliquis à genealogia excludendus erat; Iosaphat potius erat excludendus, qui primus omnium Achab affinitate dicitur fuisse coniunctus. 2. Par. 18. 1. & eius filius Ioram, qui filiā Achab vxorem accepit. 4. Reg. 8. 18. Malim ergo idcirco excluſos dicere, quòd nati essent ex semine Achab. Nā Ioram ex filia Achab Ochoziam; Ochozias deinde Ioam; Ioas vero Oziā genuit. Itaq; nō propter sua, nec propter patrū suorum, sed propter Achab peccata ex catalogo parentum Christi deleti sunt. Et vt dicam melius, non tam propter impietatem Achab, quam propter promissionem Dei, qui per Eliam Prophetam comminatus illi fuerat se omnem eius posteritatem penitus deleturum. 3. Reg. 21. 21. quod vsque ad quartam generationem intelligendum erat, quæ in Amasia terminata est. Nam vxor Ioram filia Achab: prima erat generatio: Ochozias, secunda: Ioas, tertia: Amasias, quarta. Quemadmodum è contrario Iehu, quamuis malo etiam regi, quia tamen iussu Domini Achab posteritatem deleuit, Deus posteritatem promisit, quæ vsque ad quartam pro eo generationem regnaret. 4. Reg. 10. 30. & 15. 12. Non ergo sunt tres isti reges numerati, quia etsi vixarūt, atque regnarunt, tamen capite minuti erant; & diuina sententia condemnati, quodam modo ciuiliter mortui. Sic ego interpretor, hac contentus interpretatione, dum meliorem inuenio. Vnum tantum in ea nodum video; quem nemo, quod sciam, hoc loco attigit, nedum soluit; Quòd Ochozias non dicatur in scriptura filius filiæ Achab: sed Athalię filię Amri regis Israel. 4. Reg. 8. 26. & 11. 1. & 2. Par. 22. 2 10. Quod si ita est neq; Ochozias, neq; qui post eum consecuti sunt, Ioas, & Amasias ex Achab genus duxerūt; itaq; non propterea fuerant de catalogo regum expungēdi. Respondeo me existimare Athaliam matrem Ochoziæ, quamuis filiā Amri scriptura vocet, nō fuisse eius propriè filiam; sed Achab: vocari autē filiā Amri, id est neptem, Hebræorum nō ignorata cōsuetudine. Nā Achab filius erat Amri. 3. Reg. 16. 29. Vt autē ita sentiam, his rationibus adducor. Primùm, quod scriptura disertis verbis dicat Ioram accepisse in vxorem filiam Achab 4. Regum. 8. 18. nec legamus illum aliam vxorem habuisse, ex qua Ochoziam suscipere potuerit. Deinde, quòd Iehu dum Domini mandato extinguit posteros Achab, intereos Ochoziam regem Iudæ etiam occiderit. 4. Regum. 9. 27. minimè profecto occisurus, nisi nepos fuisset Achab,

Universidad de Deusto
Biblioteca

cùm nullas cum illo gereret inimicitias. Noluit autem fortasse scriptura Athaliam filiam Achab, sed Amri potius appellare propter execratam memoriam Achab; & ne sibi contradicere videretur, cũ diceret omnem eius posteritatem fuisse deletam. Deleti.n.erãt omnes, qui erant in Samaria. Athalia autem, quæ erat in Ierusalem, per Iehu deleri non potuit. Quæ tamen ipsa sentẽ tiam Dei non effugit: nã paullo post, cum Ioas eius filius regnum inijsset; occisa est. 4.Reg.11.16. Vt vt sit, meæ certe sententiæ Hebræos, diligentes harum rerum inuestigatores, suffragatores habeo R.Dauid, & R.Leui.B. G.4.Reg. 8. 26. Vnus adhuc hoc loco scrupulus reliquus est; Quomodo dicatur Ioram Oziam genuisse; cum nõ ipse; sed Amasias eum genuerit? Respondeo verbum gignendi hoc in loco non esse propriè & physicè; sed vulgariter accipiendum. Vulgò autẽ ita loquimur, Adam genuit omnes homines, quamuis non ignoremus non ipsum per sese; sed per filios & posteros suos genuisse.

11. Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius.) Maior est obscuritas huius loci, vt mihi quidem videtur, quàm multis videri solet. Fidem aduersarij nostri faciunt. Nec enim sine causa Porphyrius olim Christianis hunc locum, tanquam inextricabilem, obijciebat; vt Hieronymus scribit Dan. 1. Iosias rex ille fuit, qui 4. Regum. cap. 22. & 23. & 2.Paralip. cap. 34. & 35. tantopere laudatur, vt dicatur fecisse, quod placitum erat coram Domino, ambulasseque in omnibus vijs Dauidis patris sui, non declinasse neque ad dexteram, neque ad sinistram. 4. Regum. 22. & 2. Paral. 34. 2. qui templum Domini restaurauit. 2.Paralip. 35. 20. legitimum Dei cultum restituit; idololatriam aboleuit, librum legis negligentia superiorum regum perditum per Helciam Pontificem inuenit. 4. Regum. 22. 8. & 2. Paralip. 34. 14. Ob cuius mortem tradunt Hebræi lamentationes à Ieremia fuisse compositas, vt eo loco diximus. Huic ergo quattuor fuerunt filij. 1. Par. 3. 15. Iohanan, qui & Ioachaz appellabatur. 4. Regum. 23. 30. 31. Ioacim, Sedecias, qui ante Mathanias dicebatur 4. Regum. 24. 17. Sallum. Vnde nascitur prima quæstio, quomodo dicatur hoc loco Iechoniam genuisse; cum nemo fuerit inter eius filios, qui Iechonias appellaretur. Multi, ijque graues auctores, Ambros. lib. 3. comment. in Lucam, Epiphan. lib. 1. de hæres. in secta Epicuræorum, Augustin. libro 2. de cons. Euang. cap. 4. Euthym. hoc loco existimarunt Ioacim filium Iosiæ secundum alio nomine vocatum fuisse Iechoniam: eamque sententiam omnes, quos me legisse memini nostri temporis interpretes & Catholici, & hæretici secuti sunt; quibus facile assentior, si probassent. At in canonicis scripturis non legimus Ioacim Iosiæ filium vocatum vnquam fuisse Iechoniam. Vocabatur quidem ante Eliacim. 4. Regum. 23. 34. Sed Nechao rex Ægypti occiso prius Iosia eius patre, deinde vincto Ioachaz fratre primogenito, & in Ægyptum ducto, Eliacim regem Iudæ constituit, nomenque illi mutauit Ioacim. Hic filium habuit eiusdem nominis Ioachin, nisi quod nomen patris scribebatur per ק & יהויקים Ioacim, nomẽ filij per כ & יהויכין 4. Regum. 24. 6. Atque hic vocatus est alio nomine Iechonias. 1. Par. 3. 16. Ierem. 22. 24. 28. & 24. 1. & 27. 20. & 28. 4. & 29. 2. & 31. 1. sed fratres nullos habuit. Nam propterea Nabuchodonosor rex Babylonis, cum eum Babylonem transtulisset, constituit regem Iudæ patruũ eius Mathaniam, vocans alio nomine Sedeciam. 4. Regum 24. 17. aliquem potius eius fratrem constituturus, si quem habuisset. Quæ duæ res non solum persuadent; sed etiam impellunt, vt credam, legendum esse hoc loco, *Iosias autem genuit Ioacim & fratres eius.)* Nam cum plerique confiteantur corruptum

ptum esse locum, vnamque, vt post dicemus generationem desiderari: prudentiæ simul & religionis esse arbitror nomina ad corrigendum locum non fingere, sed ea ex sacris literis accipere. Fateor lib. 3. Esdræ. cap. 1. 34. Ioacim Iosiæ filium etiam Iechoniam appellari. Nam & eo loco Euthymius vsus est: ex quo constat eum librum illum Græcè, quo nos caremus, habuisse; nisi fortasse homo Græcus Latina legit, sicut nos aliquando Latini legimus Græca. Sed nec liber ecclesiasticam habet auctoritatem, & in omnibus codicibus vitiosè scribitur Iechonias pro Ieconias. Nam si dilatandum nomẽ fuit, sicut ex Ioachin factus est Iechonias, ita ex Ioacim Iechonias, aut potius Ieconias faciendus erat. Et vt hoc vitium nominis irrepsit; ita illud potuit irrepere, vt pro Ioacim Iechonias scriberetur. Omnia igitur rectè conuenient, si legamus, *Iosias autem genuit Ioacim & fratres eius.* Quod ex secundæ quæstionis explicatione, quæ hinc oboritur, magis manifestum erit. Meritò igitur omnes auctores mirantur, qui factum sit, vt cum Euãgelista ver. 17. dicat se ter quattuordecim, id est quadraginta duas ab Abraham vsque ad Christum genera tiones recensuisse, non nisi quadraginta vna reperiantur.

Itaque secunda quæstio est, an aliqua desit generatio. Sunt qui nullam deesse putant; quod non omnes eodem modo probant. Alij enim existimant Dauidem bis repetendum, vt sit finis primæ tessaradecadis, & principium tertiæ; itemque Iosiam finem secundæ, initium tertiæ: quod si fiat, & Christus non numeretur, nulla deerit generatio. Euangelistam enim non. 42. personas, sed. 42. generationes numerasse. Alij Christum numerant, sed Iechoniam bis numerandum dicunt, patrem, qui finis est secundæ, & filium, qui principium est tertiæ tessaradecadis, vt August. lib. 2. de consensu Euang. cap. 4. Idemq; Hieronymus videtur significare Dan. 1. Alij ipsam captiuitatẽ pro vna persona numerandam esse putauerunt, vt refert Theophylactus, itaq; nullã deesse. Itaq; magis mihi Epiphanij, Ambrosij, Euthymij, & aliorũ auctorũ ingenuitas placet, qui vnam deesse generationem liberè cõfitentur. Sed quia in prima tessarade cadẽ, quæ ab Abrahamo vsq; ad Dauidem texitur, certum est non deesse, & iacturam eius, quæ deest generationis in angulo, quo secunda tertiaque connectuntur, factam esse cõstat.

Tertia quæstio est, vtrinam, secundæ desit, an tertiæ. Nam si secundam tessaradecadem à Salomone vsq; ad Iechoniam illum numeremus, qui hoc loco pater fuisse dicitur Salathielis, tertiæ tessaradecadi vna deerit generatio: si vero Iechoniam patrẽ Salathielis in tertia tessaradecade numeremus, deerit secundæ. Plerique igitur interpretes in tertia tessarade cade generationem illam vnam deesse putant. Quod eò videtur probabilius, quòd manifestum sit Euangelistam tribus tessaradecadibus, tripli cem populi statum, sub iudicibus, sub regibus, sub ducibus comprehendere: Iechonias autem pater Salathielis sub regibus & rex ipse fuit; ad secundam ergo, non ad tertiam tessaradecadem pertinet. Alia vero expar te, si Iechonias in secunda tessaradecade ponatur, non iam quattuordecim, sed quindecim in ea (si Ioacim & fratres eius numeremus) generationes erunt, & Iechoniam patrẽ Salathielis in tertia numerandũ patet. Quare alij non in tertia, sed in secũda tessaradecade generationem illã vnam desiderãt. Nam etsi Iechonias rex fuit, tamen post Ioacim patrem, aut potius post Iosiam auũ eius tres reges Ioacim, Iechonias, & Sedecias ita regnarunt, vt non reges, sed captiui & serui regis Babylonis esse viderentur. Et non est necesse vt omnes, qui in prima tessaradecade, sub iudicibus; & omnes, qui in secunda sub regibus; & qui in tertia numerantur, sub ducibus fuerint. Nam tpe Abraham, Isaac, Iacob, & Iuda iudi-

Universidad de Deusto
Biblioteca

ces nondum erant; & ad primã teſſaradecadem in primis pertinent. Placet mihi media ſententia, nec in ſecũda, nec in tertia; ſed in vtriuſq; conſinio deeſſe. Nam ſi à Salomone vſque ad Ieconiam, aut potius Ioacim & fratres eius numeras quattuordecim etſi a Iechonia patre Salathielis vſq; ad Chriſtum alias quattuordecim generationes inuenies, ſed inter vtraq; teſſaradecadem deſunt hæc verba. *Ioacim autem genuit Iechoniam*, quæ ideo ad neutram teſſaradecadẽ pertinẽt, quia iam Ioacim (aut Ieconias) in ſecunda numeratus fuerat; & Iechonias ſtatim in tertia numeratur.

Hinc quarta oritur quæſtio, qua ratione deſit iſta generatio: an de induſtria ab Euangeliſta prætermiſſa, an ſimilitudine nominis inſinuata, an myſterio, an vitio ſcribentium præterita? Quot enim quæſtionis membra feci, tot opiniones inuenio. Nam aliquid ſcienter putant Ioacim ab Euangeliſta prætermiſſum; quòd nõ a populo, ſed a Nechao rege Ægypti regnum accepiſſet. 4. Reg. 23. 34. & 2. Par. 36. 4. Ita Pſeudochryſoſtomus hom. 1. in Matth. Alij ideo fuiſſe prætermiſſum, quod cum Iechonias & pater, & filius vocaretur, bis erat a lectore idem nomen repetẽdum. Itaq; etſi non apparent, tamen duo homines pater & filius ſub vno latent nomine Iechoniæ. Sic Aug. lib. 2. de cõſ. Euang. c. 4. Addit commodè id quaſi in angulo ſecundæ & tertiæ teſſaradecadis factum eſſe: cum enim alicuius ædificij lapides numeramus, cum ad angulum peruenimus eum lapidẽ qui angulum facit, bis ſolemus numerare. Hoc nonnullis placuit, & mihi tanti auctoris nomine commendatum non diſplicet. Tertiam interpretationem idem Auguſt. affert, myſterium in ea re fuiſſe, vt Iechonias bis numeraretur; ſignificari enim per Iechoniam factam eſſe quaſi in angulo quandam veluti ad extraneas gentes deflexionem. Epiphan. in ſecta Epicuræorum, quem recentiores interpretes fere ſequuntur, ſcriptorum vitio & ignoratione factum affirmat, vt poſt hæc verba, *Iechoniam & fratres eius in tranſmigratione Babylonis*, hæc interciderint; *Ieconias autem genuit Iechoniam.* Cum enim Iechoniæ nomen quater repeteretur, ſcriptores ignorantes patrem & filium vocari Iechoniam, putantes q; redundare, prætermiſerunt. Epiphanio in hoc aſſentior, vt exiſtimem ſcriptorum vitio aliqua verba intercidiſſe, quibus ſignificetur, Ioacim filium Ioſiæ genuiſſe Iechoniam. In eo nõ aſſentior quod non exiſtimo deeſſe hæc, *Ieconias autem genuit Iechoniam.*) Sed hæc, *Ioacim autem genuit Iechoniam.*) Nam, vt ſupra probauimus, Ioacim filius Ioſiæ nunquam in ſcripturis canonicis vocatur Ieconias. Itaq; totum locum ſic reſtituendum puto. *Ioſias autem genuit Ioacim, & fratres eius in tranſmigratione Babylonis* (quem admodũ Stapulenſis affirmat ſe in antiquo quodam Græco codice legiſſe) *Ioacim autem genuit Iechoniam.*

Et fratres eius.) Fratres eius nominat, quia etſi non ex illis propagatus eſt Chriſtus, tamen omnes fere Chriſtus, tamen omnes fere Chriſti regnum tenuerunt. Nam Ioachas, quẽ & Iohanam paullo ante vocatum fuiſſe diximus, tres regnauit menſes. 4. Reg. 23. 30. 31. & 2. Par. 36. 1. 2. Et Mathanias, cui & Sedeciæ nomen fuit, regnauit vndecim. 4. Reg. 24. 17. 18. & 2. Par. 36. 11. Solus non regnauit Sellum, quia antequam regnare poſſet, regnum defuit. 4. Reg. 25. 7. & Iere. 52. 11. Adde quod & Sellũ regnaſſe indicat Iere. c. 22. 11. vt in cõmentarijs eius loci ad notauimus.

In tranſmigratione Babylonis) Inſtante tranſmigratione Babylonica. Nã cum Ioſias genuit Ioacim & fratres eius, nondum populus Dei Babylonem migrauerat. Tranſmigratio. n. facta eſt tertio menſe regni Iechonię filij Ioacim. 4. Reg. 24. 12. & 2. Par. 36. 10. Itaque inter natalem diem Ioacim & tranſmigrationem triginta ſex anni & tres menſes interfuerunt. Nam viginti quinque annorũ erat Ioacim cum regnare cępiſſet, & vnde-

vndecim annos regnauit. 4. reg. 23. 36. & 2. Par. 36. 5. Sed totum hoc ſpatium vocatur tempus tranſmigrationis; ſiue quia comparatione regni breue eſt, ſiue quia regnum Iuda nõdum conciderat; nutabat tamen: atq; hoc, ppriè, vt arbitror, eſt ἐπὶ τῆς μετοικεσίας ſub tranſmigrationẽ, id eſt paullo ante. Itaq; qui hoc loco vertunt; *In exilio Babylonico*, vt ferè omnes hæretici faciunt; non ſolum tãquam nouitatis amatores; ſed tanquam mali etiam interpretes reprehendendi mihi videntur. Exilium enim tempus illud ſignificat, quo quis exulat. Itaque in exilio Babylonico Ioacim genitũ eſſe, eſt genitum eſſe, dum Iudæi exularent, cum Euangeliſta non tempus exilij, ſed ante exilium voluerit deſignare; quod multo profectò melius nomine tranſmigrationis intelligitur, quod ſolum, vt ita dicam, tranſmigrandi actum ſignificat; & apud bonos Latinitatis auctores: Liuium & Tranquillum reperitur. Illud etiã etſi leue eſt, non tamen prætermittẽdum non dixiſſe Euangeliſtam ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας in captiuitate; ſed ἐπὶ τῆς μετοικεσίας in tranſmigratione. Quia cum bis duæ tribus, ex quibus regnum Iuda conſtabat, in exilium Babylonicum tranſlatæ fuerint, primùm ſub Iechonia. 4. Reg. 24. 12. & 2. Par. 36. 10. Deinde ſub Sedecia. 4. Reg. 25. 8. & Iere. 39. 7. & 52. 4. prior, ppriè dicitur Hebraicè גולה, Græcè μετοικεσία, Latinè tranſmigratio; non שבות non αἰχμαλωσία non captiuitas. Secunda vero dicitur שבות αἰχμαλωσία captiuitas; Quia in priore Iechonias cum toto populo ſponte ſe dedidit ſuaſu Ieremiæ Prophetæ, & Babylonem abijt. 4. Reg. 24. 12. In poſteriore vero, in qua regnum penitus deletum eſt: non ſponte dediti Iudæi, ſed vi capti Babylonem ducti ſunt 4. Reg. 25. 8. & Ierem. 39. 7. quemadmodum Ierem. 29. 1. & Ezech. 1. 1. adnotauimus. Quamquã hoc diſcrimen non ſemper obſeruatur. Nam Eſdræ. 2. 1. vtrumq; coniungitur ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς ἀποικίας, quia tamen Euangeliſta ſeruare videtur voluiſſe, non debuit hæreticus interpres deportationem vertere.

Beda in Matt. ann. 1559.

12. Et poſt tranſmigrationem Babylonis, Tempore exilij in ipſa captiuitate facta iam populi tranſmigratione.

Iechonias genuit Salathiel. 1. par. 3. 17. 18. Iechoniæ octo filij numerãtur, quorum natu ſecundus dicitur Salathiel. Alijs quoq; multis locis Salathiel Ieremiæ filius appellatur. Agg. 1. 1. 2. 1. 4. & 2. 3. 24. & lib. 1. Eſd. 3. 2. 12. 1 Scrupulum tamen inijcit, quod legimus apud Iere. c. 22. 30 *Hæc dicit Dominus, Scribe virum iſtum ſterilem*, (loquitur autem de Iechonia) *Virum qui in diebus ſuis non proſperabitur. Nec enim erit de ſemine eius vir, qui ſedeat ſuper ſolium Dauid, & poteſtatem habeat vltra in Iuda*. Sed iam eo loco reſpondimus, non vocari Iechoniam ſterilẽ, propterea quòd nullos liberos habuerit, cum ex eodem Ieremiæ capite ver. 28. filios habuiſſe conſtet; ſed quia nemo ex ejs regnauit, quod attinet ad regni ſucceſſionem, perinde fuit, ac ſi fuiſſet ſterilis. Alius reſtat ſcrupulus, quomodo potuerit Iechonias in ipſa captiuitate filios procrea re, cum in carcere vinctus fuerit. Reſpondeo Euilmerodach filium Nabuchodonoſoris mortuo patre eduxiſſe è carcere Iechoniam, & regio habitu habuiſſe. 4. reg. 25. 27. 28. & Iere. 52. 31. trigeſimo ſeptimo anno tranſmigrationis, quo tẽpore liberos genuit qui ideo in terram, quam ignorabãt, proiecti fuiſſe dicuntur Ierem. 22. 28. quia in ea captiui nati ſunt. Nam tẽpore tranſmigrationis, etſi Iechonias vxorem habebat. 4. reg. 24. 15. tamen credibile eſt nondum filios habuiſſe. Alioqui Nabuchodonoſor non Mathaniã eius patruũ; ſed aliquẽ potius ex eius filijs regem pro ipſo conſtituiſſet. 4. reg. 24. 17. & 2. par. 36. 10. Hac etiam ratione fieri potuit, vt eius nepos Zorobabel filius Salathiel is vſque ad templi reſtaurationem vixerit, & rediens ab exilio princeps fuerit. 1. Eſdrę. 3. 2. & 5. 2. & lib. 2. 12. 1. Ita omnis benè conſtat hiſtoria.

16. Iacob aũt genuit Ioſeph virũ Marię.)

Universidad de Deusto
Biblioteca

In hunc locum totam de Christi genealogia disputationem, & quæ de concordia duorum Euangelistarum Matthæi & Lucæ dici solent, reseruauimus. Cuius summa nos difficultas, si paullo longiores fuerimus, excusabit. Hoc enim cõsilio solemus res faciles aut præterire, aut leuiter attingere, vt liceat nobis in difficilibus esse longiores. Premebãt olim hoc loco Christianos non tantum Iudæi, verum etiam gẽiles, qui aliquam sacrarum litterarum cognitionem delibauerant, Celsus apud Origenem lib. 2. Iulianus Augustus apud Cyrillum Alex. lib. 1 aduersus illum. 8. Prima quæstio, quæ sese statim lectori offert, est illa, quæ ab illis Ecclesiæ hostibus obijciebatur. Si Christus non fuit filius Ioseph, (vt re vera nõ fuit) quid attinet ad illum Iosephi genealogia iam inde ab Abrahamo & Dauide deducta? non enim Ioseph, sed Christi genealogia quærebatur. Omnes veteres theologi vno ore respondent Ioseph & Mariam Christi matrem eiusdem fuisse tribus atq; familiæ: itaq; dum Euangelistæ Matthæus & Lucas Ioseph genealogiam recensent, Mariæ quoq; ac proinde Christi recensent. Ita Iren. lib. 3. c. 18. Tertul. libro contra Iudæos, Athanas. in epist. ad Epictetum aduersus hæreticos, Ambr. lib. 2. de pœnit. c. 8. & lib. 3. comment. in Lucam, August. in qq. in lib. Iud. q. 47. & in qq. ex nouo test. q. 86. & lib. 23. contra Faustum. c. 3. & 4. Hieron. hoc loco, Greg. Nyss. in oratione de sancta Christi natiuitate, Iuuencus poeta, Eucherius in qq. in nouum test. Damas. 4. lib. de fide. c. 15. Id aduersarij Iudæi, Iulianus, Celsus, Porphyrius, Faustus negabant, rationemq; afferebant, quòd Mariam Dei matrem ex tribu Leui fuisse constet. Erat enim cognata Elisabeth vxoris Zachariæ, Luc. 1. 36. quæ erat ex filiabus Aaron. Luc. 1. 5. non ergo erat ex tribu Iuda, multoq; minus ex familia Dauidis, ex qua erat Ioseph.

Cur ad Iosephum genealogia deducatur.

B. Maria ex tribu Dauid.

Nostri cõtrà certissimis testimonijs B. Mariam Christi matrem ex familia Dauidis, exq; tribu Iuda esse demonstrabant. Ipse enim Euangelista Matthæus, qui. c. 1. 18. 20. docet Mariam non ex Ioseph, sed ex Spiritu sancto Christum concepisse; ver. 25. Ioseph eam non cognouisse, ver. 1. vocat eum filium Dauidis; *Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid*; non poterat autẽ filius esse Dauidis, nisi per matrem, cum patrem hominem non haberet; erat ergo mater ex domo Dauid. Præterea Lucas. c. 1. ver. 35. dicit Christum ex virgine Maria sine viro ex Spiritu sancto conceptum, & c. 3. 23. putatum fuisse, id est non fuisse filium Ioseph, versu vero. 32. eiusdem. 1. cap. dicit idem angelus, *Et dabit illi Dominus sedem Dauid patris sui.* Et ver. 69. Zacharias canit, *Et erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui.* Et c. 2. 4. scribit Ioseph & Mariam ascendisse ex Galilæa in Iudæam in ciuitatem Dauid, quę vocatur Bethlehem, vt ibi describerentur, quòd essent ex familia Dauid. In cæteris vero libris noui testamenti passim non a turba populari, sed ab Apostolis dicitur filius esse Dauidis. Rom. 1. 3. 2. Tim. 2 8. Apoc. 22. 16. Quo ergo modo Maria cognata erat Elisabethæ ex filiabus Aaron? rectè respondet August. q. 47. in lib. Iud. aliquem ex tribu Iuda & familia Dauidis, aliquam ex tribu Leui vxorem duxisse, vnde B. Virgo Maria originem traxerit. Nã ne illi quidem ipsi, qui B. Virginem non ex tribu Dauid, sed ex tribu Leui fuisse dicunt; negare possunt illam nupsisse Ioseph, quem ex tribu Dauid fuisse non negant. Quo autem modo fieri potuerit, vt inter diuersas tribus coniugia miscerẽtur, paullo post dicam. Hactenus cõstet Euangelistas, dum Ioseph genealogiam narrant; etiam Mariæ genealogiam recensere.

Itaque restat secunda quæstio, cur non potius ad Mariam, quàm ad Ioseph genealogiam deduxerint; cum id fuisset nihilo difficilius, & ad genus Christi intelligendum multo clarius. Qui respondent, Euangelistas multorum opinioni seruire voluisse, qui vt ait Lucas. c. 3. 2. Christum filiũ Ioseph esse arbitrabantur, & iniuriã

Cur Matthæus ad Ioseph genealogiam deduxerit.

Euange-

Euangelistæ faciunt; & nõ vident nõ debuisse eum ista ratione de Spiritu sancto non ex Ioseph conceptum dicere. ver. 18. 20. 25. Veteres ergo illi eius rei duas rationes reddiderunt. Alteram, quòd non fuerit Hebræorum consuetudo genealogias per mulieres ducere. Quod vt est certum, ita ad soluendam quæstionem non satis est. Poterat enim genealogia vsq; ad Mariam per viros de more duci: Maria vero sola, quia præter consuetudinem ex Spiritu sancto conceperat, præter cõsuetudinem numerari. Itaque hanc rationẽ, quæ sola non sufficiebat, altera ratione corroborabãt, legẽ fuisse Num. 36. 6. 7. vt ex sua quisque tribu vxorem duceret, ne hæreditates ab vna tribu in aliam auerterẽtur; quam legem à Ioseph, cùm vir esset iustus, fuisse seruatam. Sic Hiero. Ambr. August. Eucherius, Damasc. ijs locis, quos supra designauim⁹. Iudæi tamen, & qui hoc tempore, quo maximè incredulitas regnat, ingenij magnitudinem incredulitate metiũtur, in hac ratione non acquiescunt. Eam enim legem ne à iustissimis quidem hominibus seruatam fuisse. Nã parentes Mariæ sanctissimæ Christi matris iusti erant, tamen cum ipsi essent ex tribu Iuda, cum tribu Leui cõnubia iunxerunt, & Iud. 21. 1. vndecim tribus iurant se tribui Beniamin filias suas nuptui non daturas propter insigne facinus, quasi & tunc inter se, & antea illi publicè aliæ alijs darent. Iustus etiam erat Dauid, tamen cum ipse ex tribu esset Iuda, & Saul ex tribu Beniamin. 1. Reg. 9. 1. Michol filiam eius duxit. 1. Reg. 18. 27. Iustus Ioiada sacerdos ex tribu Leui, filiam tamen Ioram regis ex tribu Iuda in matrimonium accepit. 2. Paral. 22. 11. Adde quòd ea lex nõ intelligebatur, nisi de mulieribus, quæ cum fratres non haberent, in hæreditatem succedebant, vt Ambr. etiam interpretatur lib. 3. in Luc. tunc enim non licebat illis alterius tribus viro nubere, ne paterna hæreditas in aliã tribum traduceretur. Hæc enim ratio redditur legis. Quare non satis est legem allegare, & Ioseph ac Marię parentes probare iustos, sed necessarium præterea est docere Mariã Virginem hæredem fuisse, vt non potuerit extra tribum suam nubere. Quod ex sacris quidem litteris non cõstat: si constaret, tamen non satis esset, vt ea in qua versamur, quæstio solueretur. Quid enim? fit B. Mariæ ex eadem tribu; an propterea sequitur ex eadẽ esse familia? quod tamen video multos interpretes non animaduertere. Itaq; respondeo, legem illam eiusq; interpretationem veram esse, ideoq; coniugia illa, quæ proferũtur ab aduersarijs, inter diuersas tribus fuisse copulata, quòd in illis ratio legis locum non haberet, sed adeo notũ vulgo fuisse Ioseph & Mariam non ex eadem modo tribu, sed ex eadẽ prosus esse familia, vt Euangelistæ non dixerint. Illud etiam addo, existimare me B. Virginem Ioseph, tanquam maximè omnium propinquo, non solum sponte, verum etiam necessitate legis traditam fuisse. Credo enim legem illam Num. 36. 6. 7. non solum de eadem tribu, sed etiam de eadem familia intelligi debere; vt, cum mulier aliqua paternæ hæreditatis sola hæres esset, non posset nisi eiusdem familiæ viro, & quidem propinquissimo nubere. Adducor autem ratione legis; quæ propterea prohibebat extra propriam tribum nubere, ne hæreditates, quæ Dei arbitrio inter eas tribus æqualiter fuerant distributæ, Ios. 19. perturbarentur. At eadem ratio in singulis familijs locum habebat, quæ in eadem quoq; tribu æquales terræ portiones acceperant. Hoc enim est, quod tam sæpe dicitur Ios. 19. per cognationes suas. Certe Hilarius in Matth. 1. Mariã ex lege Ioseph nupsisse affirmat, & Eucher. 9. 2. in Matth. & Theophyl. & Euthym. in comment. legem non de eadem tantum familia interpretantur. Sed quid opus est coniecturis, aut testibus, cũ scriptura ipsa vtrumque doceat? Sic eñ est Hebraicè

תהיה וחלבת ירשת משפחת חת משה אביה
ישראל לאחד אשר איש נחלת אבתיו נחלה מטות בני

לאשה למטן יורשו בני ישראל *Omnis filia hæres hereditatis ex tribubus filiorũ Israel, vni ex familia tribus patris sui erit in vxorem, vt possideant filij Israel vnusquisque hæreditatem patrũ suorum.* Nullos enim eã fratres habuisse, non ex traditione tantum; sed ex sacris etiam litteris manifestum est, quæ eius, si quos habuisset, fratres non tacuissent. Hęc igitur omnia fecerunt, vt Euangelistæ contenti fuerint Ioseph genealogiam demonstrasse, quã certum ac notum erat eandẽ esse Mariæ. Atque in hac re Matthæus Lucasque consentiunt. Veniamus nunc ad ea, in quibus videtur dissentire. Quæ multa sũt. Primũ, ꝙ Matthęus Ioseph filiũ Iacob, Lucas Heli fuisse dicat. Secũdũ, qđ a Ioseph vsq; ad Zorobabel Lucas diuersos prorsus Christi parẽtes numerat atq; Matthęus. Tertiũ, ꝙ Matthæus a Ioseph vsq; ad Zorobabel non numerat, nisi nouẽ, Lucas vero duodeuiginti. Quartum, ꝙ Matthęus dicat Salathielẽ filium fuisse Iechoniæ; Lucas Neri. Quintum, ꝙ à Salathiele vsque ad Dauid alios rursus Lucas, quã Matthęus recẽseat: & Matthæus per Salomonem, Lucas per Nathã ad Dauidem perueniat. Sextũ, ꝙ Matthæus consistat in Abraham; Lucas ad Adam & ad Deum vsque perueniat. Octauum, quòd Matthæus a parentibus ad filios descendendo; Lucas a filijs ad parentes ascendendo progrediatur. Quod ad primum discrimen attinet, Augusti. libr. 2. qq. Euang. q. 5. & lib. 2. de cõsensu Euag. c. 2. & 3. tribus modis responderi putat posse; primo, Heli apud Lucam patrem dici Ioseph, non ꝙ pater, sed ꝙ socer esset, paterque B. Virginis, idem qui Ioachim alio nomine vocari soleat: Iacob autem, quod verè pater esset. Quę responsio nec Augustino displicet: & nonnullis alijs valde placuit, vt auctori libelli de ortu B. Virginis falsò inscripti Hieronymo, & recẽtioribus valde multis. Mihi quoq; placeret, nisi viderẽ Euãgelistas verum Iosephi genus describere voluisse. Illam subtilitatem probare non queo, qua vir quidã ætatis nostræ sanè perquàm eruditus scribit, cum Lucas dicit de Christo; *Filius, vt putabatur, Ioseph qui fuit Heli*; relatiuum, *qui*, non ad Ioseph, sed ad Christũ referendum; vt sit sensus, qui Christus fuit filius, id est nepos Heli. Qđ si verum esset, nullus quęstioni locus relinqueretur; sed quis non videt esse coactum. Secunda igitur Augustini responsio est, Ioseph vnius quidẽ natura, alterius aũt adoptione filiũ fuisse, quemadmodũ Ephraim & Manasses cum natura filij essent Ioseph illius patriarchę; adoptione tũ filij fuerunt Iacob, ideoq; suam quisque tribũ, sicut cæteri eius filij effecerũt. Gen. 48. 56. Probabile hoc est, proque vero teneri põt, si aliud repertũ non esset probabilius. Tertia est, Ioseph filium fuisse alterius naturalẽ; alterius legalẽ; Iacob. n. & Heli fuisse fratres, quorũ alter ducta vxore sine liberis decessisset; alter, vt lex iubebat, Deut. 25. 5. ex ducta vidua Iosephum suscepit; qui propterea nunc illius, qui verè ipsum genuit; nunc illius, ex cuius vxore genitus est, filius appelletur. Hæc interpretatio ab ipsis, vt ait Africanus, Christi cognatis accepta, & ab eodem Africano in epistola ad Aristidem exposita summo ab omni antiquitate consensu probata est, à Iustino. q. ad orthodox. 66. ad Eusebio lib. 1. hist. Ecclesiast. c. 7. ab Hieronymo in commenta. in hunc locum, ab Ambr. lib. 3. in Lucam, ab Eucher. q. 3. in Matthęum, à Damasceno libr. 4. de fide. c 15. à Beda in Lucam. cap. 10. à Theophylacto in Lucam. cap. 3. quo magis mirum est vni non fuisse probatam Augustino lib. 2. qq. Euange. q. 5. Quantumquam is ipse eam quoque sub finem vitæ doctior probauerit libr. 2. retract. c. 7. Nemoque de ea postea dubitauerit, donec Euangeliũ nostri inuenerunt, qui omnia, quæ in Euangelio essent, quasi altioris ingenij homines in dubium reuocarent. Eorum enim quidam hanc totius antiquitatis opinionẽ somniũ, delirium, monstrum appellat. Legem enim illam non, nisi de fratribus eodem patre natis, simulq; habitantibus intelligendam; Iacob autem & Heli diuersos constat patres habuisse; Iacob enim patrem habuit Mathan, Matthæi. 1. 15. Heli verò Nathat Luc. 3. 24. Non solere legales filios legalium parentum; sed naturalium filios appellari, debuisse, qui ea lege ex fratre natus esset, demortui fratris nomen gerere. At nos scripturæ credimus, quæ & verbis, & exemplis docet legales filios legalium parentum nomine censeri. Quid enim Deuteronomij lege clarius? *Quando habitauerint fratres simul, & vnus ex eis absque liberis mortuus fuerit, vxor defuncti non nubet alteri; sed accipiet eã frater eius, et suscitabit semen fratri suo, & primogenitum ex ea filium, nomine illius appellabit, vt non deleatur nomen eius ex Israel.* Quid illo manifestius exemplo Gen. 38. 9. *Onam autem sciens non nasci sibi filios introiens ad vxorem fratris sui semen fundebat in terram, ne liberi fratris nomine nascerentur.* Quid quòd ipsi quoque Saducæi septem, id est quotquot essent fratres eandem vxorem ducere debere intelligebãt, quoad primogenito liberos procrearent? Matth. 22. 22. Quid quòd Booz non frater, sed cognatus, diues & senex, nec simul habitans, tamen vt legem seruet, Ruth mulierem alienigenam, & pęnè mendicam vxorem ducit? Ruth. 4. 10. & qui inde natus est filius non Booz, non Ruth, sed Noemi matri defunctę is natus esse dicit? Ex quo vno exemplo intelligimus, neq; necessarium fuisse, vt fratres eodem patre nati essent, nec vt omnino proprieque fratres essent; sed fratrum nomen ad cognatos omnes extendi, qui ad defuncti hęreditatem ius aliquod haberent; quam adire nisi eius vxore ducta non poterant. Ruth. 4. 5. Intelligimus etiã non fuisse necessarium, vt simul, id est in eadẽ domo, aut eodem ẽt oppido habitarẽt; primus. n. maritus Ruth lõgè à patria vxorẽ duxerat, ac mortuus erat: sed vt hęreditates ad eandẽ familiã pertinerent; nõ debuisse natũ filiũ legalis patris nomẽ gerere, quod Augustinum aliqui fefellit; nec. n. filius Ruth Cheliõ vt legalis, nec Booz vt naturalis pater; sed Obed, vt neuter appellatus est: sed iubetur frater primogenitum filium demortui fratris nomine nuncupare, id est nõ suum, sed fratris sui censere filiũ: quod tandẽ animaduertit Augustinus in lib. quæstionum in Deuter. q. 46. & lib. 2. retrac. c. 7. Quisquis ergo tot tantorumq; auctorum non contentus sententia aliã quærit, videat ne peiorẽ inueniat. Nos quidẽ in ea penitus cõquiescimus. Quæri aũt solet vter nã Iacob an Heli Iosephi fuerit naturalis pater. Nõnulli Heli naturalẽ, Iacob legalẽ patrem fuisse dicunt, vt inter veteres Ambrosius, & alij, quorum Aug. meminit. in qq. nou. test. q. 56. inter posteriores multi; sed maiorẽ partẽ hęretici, qui à via regia libẽter deflectũt. Oẽs alij ijs locis, quos paullo ante demõstrauimus, Iacobũ naturalẽ, Heli legalẽ patrẽ fuisse putãt. Nathã. n. qui apud Matthęũ pater Iacob, & Matthat, qui apud Lucã pater Heli fuisse dr, eandẽ vxorem habuisse, quam vno mortuo viduam, aut ab eo adhuc viuente repudiatam alter duxerit: ex qua Nathan Iacob; Matthat Heli susceperit. Itaque Iacob & Heli fratres eadem matre (quam Hestam vocatam tradunt) non eodem patre natos fuisse; Heli ducta vxore sine liberis mortuũ, Iacob ex lege ex vidua Iosephum genuisse. Quam ego sententiam, & quia plures, & quia meliores auctores habet, & quia firmioribus rationibus nititur, longè probabiliorem duco. Manifestũ enim est voluisse Matthæũ facta statim in exordio mẽtione Dauidis continuationem regij generis vsque ad Christũ demõstrare. Quod multo melius probabitur, si Iacob naturalis, quàm si legalis pater sit. Deinde, quia vt Africanus & Augustinus adnotauerunt, Matthæus de industria gignendi verbo vsus; Lucas de industria videtur abstinuisse. Qđ etsi necessarium non, est argumentum, probabile tamen est; quia Matthæus prior scripsit, neget licet hæreticus interpres; & credibile est, qui prior scripserit, naturalem patrem;

Beza in annot.

Universidad de Deusto
Biblioteca

trem; qui vero posterior legalem naturali iam nominato nominare voluisse.

Secundi autem inter duos Euangelistas discriminis tres rationes afferri solent. Nam alij propterea Lucam à Ioseph vsq; ad Zorobabel diuersos quàm Matthæum Christi parentes nominasse videri putãt, quòd binomij fuerint; & vnum Matthæus nomen; Lucas alterum expresserit; quod & Philonis auctoritate confirmant. Ego, vt non negauerim multos fuisse binomios, ita omnes fuisse ægrè, repugnanteque iudicio concesserim: quod tamen concedat necesse est, quisquis Euangelistas vult ista ratione conciliare, cùm non pauci aliquot, omnes diuersi nominentur. Alij respondent ideo diuersos à diuersis Euangelistis recenseri; quòd Matthæus regale Christi genus, Lucas sacerdotale narret. Sic existimat Augustinus lib. 83. qq. q. 61. & lib. 1. de cõsens. Euangelistarum c. 2. & Ambros. lib. 3. in Lucã, & Iulianus Pomerius libro aduersus Iudæos. 3. multiq; hodie. Quorum mihi sententia ideo nõ probatur, quia non constat Christũ ex tribu Leui sacerdotalis aliquid generis habuisse; quin viri nonnulli insigniter docti atq; Catholici id nostro tempore præcisè negauerunt; quòd D. etiam Paulus toto septimo capite epistolæ ad Hebræos negare videatur. Quod autẽ dicitur Luc. 1. 36. B. Virginem cognatam fuisse Elisabethæ, quæ erat ex genere Aaron ver. 5. facile probabiliterq; interpretantur patrem aut auum aliquem Elisabethæ sacerdotem ex tribu Leui vxorẽ aliquando duxisse ex tribu Iuda & familia Dauid, ex quo coniugio nata fuerit Elisabetha cognata B. Virgini ea ex parte, qua ex familia Dauid; nõ ea qua ex tribu Leui genus ducebat, & quidem Ambrosius non alia ratione Elisabetham Mariæ cognatã fuisse interpretatur lib. 3. in Lucam, quã quòd ex tribu Iuda vtraq; esset. Deinde quia ex omnibus ijs, quos Lucas parentes enumerat, neminem sacerdotem fuisse legimus. Quod si sacerdotale genus recensebat; sacerdotes in primis debuit nominare. Alij ergo propterea diuersos parentes numerari putant, quod vnus Euangelista naturalem, alter legalem Christi originem, enarret. Quorum etsi genere vna videtur esse sententia, specie tamen & explicatione est tripartita. Nam ex illis alij dicunt, Matthæum naturalem, Lucam legalem originẽ exponere; quòd ille eam per Salomonem naturalem Dauidis filium; hic per Nathan adoptiuum ducat. Quam opinionem vnde Lyranus hauserit non intelligo. Nam scriptura Nathã non legalem, sed maximè naturalem filium Dauidis facit. 2. Reg. 5. 14. & 1. Par. 3. 5. Nec monerem Nathan illũ, cuius Lucas mentionem facit, non illum fuisse Prophetam, à quo Dauid ob patratum adulterium & homicidium correptus est. 2. Reg. 12. 2. nisi scirem ita locutum aliquando Augustinum l. 83. qq. q. 59. & l. 2. de consen. Euang. c. 4. vt eundem hominem fuisse colligere ex eo quis possit: quod tamen alio loco idem admonuit, nempe l. 1. Retract. c. 26. & l. 2. c. 16. Alij cõtra Lucam naturales, Matthæum legales patres numerare putant, ideoque pauciores apud Matthæum esse, quam apud Lucam; quod legales pauciores semper, quàm natutales esse soleant. Legales autem parentes, quos Matthæus commemorat, dici volũt, quòd successio Salomonis in Ochozia rege defecerit 4. Reg. 9. 27. Ioas enim, qui post eum regnauit 4. Reg. 11. 12. & 2. Par. 23. 11. quamuis filius dicatur Ochoziæ, non fuisse tamen eius filium, verum quia ex genere Dauid per Nathan originem trahebat, & Ochoziam proximo attingebat gradu, eius vocari filium; In Hebræorum commentarijs memoriæ proditum esse Dauidem, quasi testamento, constituisse, vt si quando Salomonis soboles extingueretur; ad posteros Nathan regnum deuolueretur. Ita hæreticorum sentit magister absurdamq; sententiam absurdioribus probat argumentis; Probabile esse, Athaliam mulierem dominandi cupidam

Elisabetha quomodo cognata B. Virginis.

Caluinus in Harmonia.

pidam ideo regnum Iudæ occupasse, ne in ordinem redacta in alienã domum translatũ videret; quod si Ioas filius fuisset Ochoziæ, id est nepos Athaliæ, libenter eã eo prætextu vsuram fuisse, vt regnum nepotis nomine gubernaret. *Ecquis* (inquit) *mediocri iudicio præditus credat naturalem regis filium potuisse à sacerdote Ioiada abscondi, vt non magis solicitè eum auia quæreret?* Hæc, vt dixi, sententia non solum, quia minimè bonos habet auctores; verum multò magis quia sacris litteris repugnat, absurda mihi semper visa est. Si enim Ioas semel tantum filius regis appellaretur, possemus interpretari filium regis appellari, quòd ex regio Dauidis genere originem duceret; ac ius haberet ad regnum; nunc autem cum tam sæpe non regis, sed ipsius Ochoziæ appelletur. 4. Reg. 11. 2. & 13. 1. & 14. 13. & 2. Par. 22. 11. quis non credat filium fuisse Ochoziæ, nisi Caluinus? Quid quod 1. Par. 3. 11. vbi posteri Dauidis per Salomonem recensentur, Ioram genuisse dicitur Ochoziam, ex quo ortus est Ioas? Quod ergo dicit *Athaliam deminationis cupidam propterea hæredes regni extinxisse, ne in ordinem redacta regnum in alienam domum translatũ videret*: falsum omnino est. Tantæ. n. ambitionis & crudelitatis eam fuisse scriptura significat; vt proprios Ochoziæ filios, id est nepotes suos trucidauerit; non ne in ordinem redigeretur, sed vt regnaret. Nec enim nepotis nomine contenta fuit ambitiosa mulier Iezabelis filia regnum administrare; sed suo ipsa nomine regnare voluit. *At quis credat regis filium à sacerdote Ioiada occultari potuisse?* Respondeo, quis credat hæredem regni, cùm Athalia omne semen regiũ delere vellet, occultari potuisse? Nam scriptura certè Ioam eiusdem generis & gradus facit cum cæteris, qui occisi sunt. 4. Reg. 11. 2. & 2. Par. 22. 10. *Tollens autem Iosaba filia regis Ioram soror Ochozia Ioas filium Ochoziæ furata est eum de medio filiorum regis, qui interficiebantur, & nutricem eius de triclinio, & abscondit eum à facie Athaliæ, ne interficeretur.* Fingamus eos, qui occisi sunt, non Ochoziæ filios; sed tamen hæredes regni. Quomodo eos Athalia occidit; Ioas verò, qui eodem erat gradu, non occidit, nisi quia aut falso rumore nuntio cum alijs occisum putauit; aut quia quantumuis magna quærens diligentia inuenire non potuit? Quis credat infantem Mosem crudelissimi Pharaonis edictum matris occultatione effugere potuisse? At Moses priuatus erat. Quis credat Christum regni hæredem, & futurũ Magorum prædictione regem Herode retinendi regni causa omnes infantes trucidante latere potuisse? At id diuina factũ est prouidentia. Quasi vero Dauidis regnũ sine diuina prouidentia; ac non potius Dei fide & veluti tutela conseruatum sit. 3. Reg. 11. 12. & 13. 32. 34. & 15. 4. & 4. Reg. 8. 19. & 18. 34. & 20. 6. Sed isti, vt opinor profanis scriptoribus Remum & Romulum primos Romani imperij conditores, & Cyrum Persarum atq; Medorum futurum regem latuisse vsq; ad multam ætatem affirmantibus credunt: scripturæ vero filium regis latuisse dicenti non credunt. Reliqua igitur est tertia sententia, quæ mihi maximè probatur; Matthæum naturales; Lucam legales patres recensere non quod omnes, quos Lucas commemorat, legales sint. Id enim absurdũ profectò mihi videtur; sed quod Matthæus Iacob, qui naturalis; Lucas Heli, qui legalis Iosephi pater erat, maiores numeret.

Tertium inter Euangelistas discrimen variè etiam à diuersis auctoribus explicatur. Illi quos paullo ante refutauimus facile respondent, ideo pauciores à Matthæo, plures à Luca progenitores Christi numerari; qđ Lucas naturales, Matthæus legales numeret, qui pauciores q̃ naturales esse soleant. Sed hæc solutio quãuis facilis sit, quia falso nititur fundamẽto stare nõ põt. Multo melius Amb. li. 3. com. in Lucã, & Aug. li. 1. q. in Gen. q. 121. credibile esse eos, quos Matthæus quàm eos, quos Lucas enumerat, longioris fuisse vitæ. Præterquã qđ Matth.

Universidad de Deusto
Biblioteca

th. tres reges ver. 8. cõfilio ptermisit.

Quartum discrimen à paucis admodum interpretibus attingitur. Eorum verò, qui attingunt, vt Lyrani, communis interpretandi ratio est; Salathielem Iechoniæ natura; Neri vero adoptione fuisse filium. Malim credere Iechoniam, quamuis scriptura non declaret, filiam Neri, qui ex Dauide per Nathan genus ducebat, vxorem habuisse, ex qua Salathielem procreauerit, qui Iechoniæ proprie filius, quia ab eo genitus, Neri vero minus proprie, quia filiæ eius erat, filius appellatur; quemadmodũ ver. 8. Athaliam docuimus filiam Amri, quia neptis eius erat, appellari: Lucas ergo cum Matthæum vidisset Christi originem à Dauide per Salomonem ductam diligenter explicasse; voluit eiusdem originem per Nathan ipse deducere, vt probaret modis omnibus filium esse Dauidis, vtrumque regni eius successorem. Cum autem venisset ad Salathiel, qui materno tantum genere ex Nathan ortum trahebat, noluit eius matrem propter scripturarum consuetudinem, de qua paullo supra diximus, sed eius auum patris loco numerare. Ad quintum discrimen eodem modo, quo ad secundum. Ad sextum vero eodem, quo ad tertium, respondeti debet. Cur autem Matthæus consistat in Abraham, Lucas autem vsque ad Adamum, Deumque progrediatur; quod erat septimum; aliqui respondent voluisse Lucam ostendere Christum non alium habuisse patrem, nisi Deum, ideoque ad Deum vsque peruenisse. Matthæum verò rationem habuisse promissionum, quæ Dauidi & Abrahamo factæ fuerant, vt diximus ver. 1. Ambros. libr. 1. in Lucam, & Theophylact. in hunc locum. Aliæ præterea tres mihi occurrunt causæ. Prima, voluisse Lucam in scribenda historia diligentiam simul, & fidem suam probare. Nam & diligentia fuit singularis Christi originem ab ipsa mundi origine deducere; & ea ipsa diligentia fidem auget historiæ. Secunda, respexisse primam promissionem de venturo Christo factam. *Ipse conteret caput tuum.* Gen. 3. 15. voluisseque ad Adamum peruenire, qui primam causam aduentus Christi peccando præbuerat; quique antithesi quadam Christo respondebat. *Primus enim homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis.* 1. Cor. 15. 47. & vt ait Epiphanius hæres. 51. vt ostenderet, quem Christus nascendo perditum quærebat. Nescio an modum etiam generationis vtriusque respexerit, vt non malis placet auctoribus. Adam enim ex virgine formatus terra, Christus ex virgine Maria, solum vterq; Deum patrem habuit. Tertia, voluisse Christi aduentum nõ ad causas naturales, sed ad æternam Dei prædestinationem reuocare. Hoc est, *Qui fuit Dei.* Prædestinatus enim ab omni æternitate erat filius Dei Rom. 1. 4. & ab origine mundi agnus occidebatur Apocal. 13. 8. In octauo discrimine non exiſtimo magnopere esse laborandum, vt alias quæramus causas, cùm sciamus consuetudinem esse Hebræorum, vt in recensendis huiusmodi genealogijs ab eo incipiant, quod postremum in ore fuit. Exempla sunt multa; sed vnum caput quintum libr. 1. Par. vtriusque generis exemplum suppeditabit. Matthæus ergo cum Abraham ob eas causas, quas ver. 1. exposuimus vltimo loco nominasset; ab eo vsque ad Christum processit. Lucas verò cũ dixisset; *Ipse Iesus erat incipiens, quasi annorum triginta*, ab eo exorsus; *Filius, vt putabatur, Ioseph, qui fuit Heli, &c.* vsque ad Deum ascendendo progressus est.

17. *Omnes itaque generationes.*) Duo sunt hoc loco explicanda, vt mens Euangelistæ intelligatur. Alterum, cur diuiserit omnes generationes in tres tessaradecades. Alterum, cur id admonuerit, cùm quiuis lector facile posset animaduertere numerãdo. Diuisionis vna ab omnibus; deinde aliæ ab alijs causæ afferuntur. Ab omnibus illa, quòd voluerit Matthæus triplicem populi statum, sub iudicibus, sub regibus, sub ducibus, & sacerdotibus designare, simplex & minime quæsita ratio, eoque probabilior, quòd tam diuersa in eam incurrerint ingenia. Sed aliæ contemnendæ non sunt, quas diuersas diuersi auctores repererunt. Augustinus mysterium esse putat, quo totum vitæ nostræ tempus quadragenario numero significatur. Nam si Christus non numeretur; & Iechonias (quem bis eundem numerari putat) semel tantum numeretur, quadraginta personæ reperientur. Vero aliquanto similius Origenes homil. 27. in Numer. & Hieronymus in epistola ad Fabiolam has quadraginta duas generationes quadraginta duabus mansionibus, quibus filij Israel ex Ægypto vsque ad terram promissionis peruenerunt, respondere. Totidem enim generationibus, quasi gradibus filij Abraham vsq; ad Christum promissum salutis portum peruenerunt. Proximè autem ad similitudinem veritatis mihi videtur Chrysostomus accedere homil. in Matthæum 4. Euangelistam significare voluisse Deum, antequam filium suum mitteret, omnes tentasse vias, vt populum suum per homines gubernaret, & in officio contineret; per iudices, per reges, per duces & sacerdotes; cumque nihil profeciſſet, misisse filium suum. Conuenit Euangelica parabola Matth. 21. 33. & Luc. 20. 9. vbi Dominus ille vineæ triplices ad repetendum fructum misit seruos, qui cum nihil effeciſſent, misit ad extremum filium suum. Non amo in sacris litteris philosophari, colligo tamen si quid ex philosophia spõte cadat. Medici quartumdecimũ diẽ criticum vocant, & omnium in morbis periculosissimum esse dicunt. Videtur igitur Deus congruenter naturę decimoquarto quoque seculo populi sui statũ mutare voluisse, vt vna Republ. quodammodo mortua, alia nasceretur melior. Cur autem Euangelista generationum summã expreſserit, duas potissimũ causas fuisse arbitror; Alterã, vt intelligeremus aliquid in ea re subesse mysterij, nec inconsiderantes præteriremus; Alterã, ne quis exiſtimaret se errore, aut obliuione tres illos reges ver. 8. prætermisisse. Voluit quoque fortasse cauere, ne quis posset generationis Christi seriem aut minuendo, aut augendo numero corrumpere.

18. *Christi autem generatio sic erat.*) In multis Græcis codicibus est τοῦ χριστοῦ Iesu Christi. Sed neque noster interpres legit nomẽ Iesu, neq; Græci auctores Chrysostomus & Theophylactus, quãuis Euthymius legat. Lectionem autem nostri interpretis magis probo; & quia antiquior est, & quia, vt quidã ante me notauit, proximè præcesserat, *A transmigratione Babylonis, vsque ad Christum generationes quattuordecim*; & est vero simile Euãgeliſtam nomen Christi in proximo repetiuisse. *Christi autẽ generatio.* Quidã verò natiuitatẽ, quam generationem reddere maluerũt, q; generationis nomen non ad partũ, sed ad conceptũ pertinere videatur; quibus ego minimè assentior. Manifestũ. n. est voluisse Euangeliſtã eandẽ rẽ, quam noster interpres generationẽ vocat, tribus nominibus ab eadẽ origine paululum deflexis appellare γένεσιν ver. 1. γενεὰν v. 17. & γένναν hoc loco. Itaque cũ isti ipsi verterint. ver. 1. *Liber generationis Iesu Christi*, & v. 17. *ab Abraham vsque ad Dauid generationes quattuordecim, &c.* similiter hoc loco vertere debebant, *Christi autem generatio sic erat.* Præterquam quòd hoc loco non solum de partu, sed multò magis etiam de conceptu agitur, de quo potius quàm de partu poterat dubitari. εἶναι τῶ præteritum imperfectum pro perfecto ex linguæ proprietate, quod & Latine accidit aliquando; *adhuc modum se habuit.* Quod Remigius exiſtimauit posse hæc verba ad præcedentia pertinere, quasi sensus sit, Hactenus autem de Christi generatione, prorsus alienum puto. Cur autem hoc addiderit Euangeliſta, cõiectura est facilis; Quia Generationẽ Christi cum aliorũ generationibus connumerauerat; ne quis exiſtimaret eodem modo, atq; alios, genitũ fuisse,

Universidad de Deusto
Biblioteca

fuisse, modum, quo genitus est, singularem explicauit. *Sic erat*, id est non sicut aliorum generationes, *sed cum esset desponsata mater eius.* Eodem pertinet, quod matrem eius vocat, significans patrem non habuisse, eadem prorsus cautione, qua dixerat ver. 16. *Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, de qua natus est Iesus, qui vocatur Christus.*

B. Virgo an vera vxor Ioseph.

Cum esset desponsata) μνηστευθείσης δὲ, noster interpres non legit δὲ causalem particulam, nec ego legendam arbitror, quòd sensum non iuuet, & impediat. Nonnulli hærentes in proprietate verbi μνηστεύσασθαι existimant B. Virginem cum Christum cõcepit, nondum fuisse nuptam, sed desponsam. Eodem enim modo differre apud Græcos μνηστεύσασθαι & γαμῆσαι, quo apud Latinos desponderi, & nubere. Itaque nondum illam Iosephũ domum duxisse; Atque hoc esse, quod paullo post ver. 20. dicitur, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam*, quasi nondum accepisset, id est duxisset; in qua sententia magnos etiam auctores Origenem hom. 1. in diuersos Euangelistas, Hilarium hoc loco, Basilium in hom. de humana Christi generatione, & Epiphanium hær. 78. fuisse video. Sed pluribus auctoribus Chrysostomo hom. 4. in Matthæum, auctori operis imperfecti hom. 1. Ambrosio lib. 2. in Lucam, Theophylacto in commentarijs, & omnibus fere Theologis subscribo, verè iam tum fuisse nuptam. Præcipua enim causa, cur Spiritus sanctus voluerit Christum ex nupta nasci, hæc ab omnibus fuisse creditur, vt virginis honori consuleretur; atqui non est consultum, si desponsa tantum, nondum nupta concepit, & ver. 19. Ioseph vocatur ἀνὴρ αὐτῆς *vir eius*, non νυμφίος sponsus, & ver. 20. vocatur γυνὴ vxor Ioseph, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam*. Nam quod hæreticus interpres exponit μὴ τὸ εἶναι γυναῖκά σου vt sit vxor tua, aut quæ desponsa tibi est pro vxore, coactũ est. Nam si Hebraismum, vt ille putat, imitari voluisset; dixisset μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν τὴν μαριὰμ τὸ γυναῖκά σου aut potius σοι. *Ne timeas accipere Mariam in coniugem tibi*; & exemplum quod profert Mar. 12. 23. illi aduersatur maximè οἱ γὰρ ἑπτὰ εἶχον αὐτὴν γυναῖκα, *septem enim habuerunt eam vxorem*. Non enim significat eam futuram fuisse; sed fuisse reuera vxorem. Quod autem dicit eam esse vim verbi μνηστεύσασθαι non ignoramus; sed scimus etiam non semper obseruari. Nã Lucas c. 2. 5. eandem Mariam iam domum ductam à Iosepho vocat μεμνηστευμένην. vocat ergo Matthæus Mariam μνηστευθῆσαν sponsam, non quòd ducta non esset; sed quòd non magis à viro cognita, quàm sponsæ, quæ nondum nuptæ sunt, vt rectissimè Chrysostomus adnotauit. Nolo tamen eiusdem Chrysostomi & Bernardi in hom. in illa verba Lucæ 1. 26. *Missus est*, vti suffragijs, qui consuetudinem Hebræorum fuisse dicunt, vt generi etiam ante nuptias in sponsarum domibus habitarent. Nam generos Loth, quorum vtuntur exemplo, scriptura docet in domo Loth nõ habitasse, Genes. 19. 14. Teneamus ergo, quod aut omnes, aut optimi Theologi tenent, verum fuisse iam tum, cum Christus conceptus fuit, inter Iosephum & Mariam matrimonium; quod aduersus Iulianum Pelagianum, qui concubitu matrimoniũ definiebat, probat August. libr. 5. c. 9. & libr. 1. de nuptijs & concupiscentia ca. 11. Cur autem ex nupta Christus nasci voluerit, præter alias, quas facile per se quisque excogitare potest; quinque causas veteres Theologi tradiderunt. Ignatius in epistola ad Philadelph. Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, Hilarius can. 1. in Matth. Chrysostomus hom. 4. Basilius in hom. de humana Christi generatione, Ambrosius libr. 2. in Lucam, & in lib. de institut. virg. cap. 6. Theophylactus hoc loco, Bernardus hom. in illa verba *Missus est Angelus*. Prima est, ne Maria si innupta peperisset, stupri rea putaretur: maluit enim Christus filius Ioseph, quàm impudicæ fœminæ videri. Et, vt scitè ait Ambrosius;

Cur Christus ex nupta natus

brosius, *maluit aliquos de sua generatione, quam de matris pudore dubitare, nec putauit hortus sui fidem matris iniurijs astruendam*. Secunda, ne ipse spurius videretur, ideoque tanquã verus Messias non reciperetur à Iudæis. Nam si, cum ex legitimo matrimonio procreatum putarent; tamen ideo contempserũt, quòd fabri filium esse crederent Matth. 13. 55. & Mar. 6. 3. quid facturi erant, si spurium dicere potuissent? Tertia, vt Ioseph & Mariæ, & infanti adiumento esset atque custodiæ. Itaque cum aliquid agẽdum est, non ad Mariã, sed ad Ioseph Dei mãdata mittuntur Matth. 2. 13. *Ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens; Surge, & accipe puerum & matrẽ eius, & fuge in Aegyptum, & esto ibi, vsque dum dicam tibi*, & ver. 19. *Ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens, surge, accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel.* Cumque puer pditur, quæritur à Ioseph Luc. 2. 48. Quarta, vt Ioseph testis esset virginitatis Mariæ. Nemo enim in eius asserenda castitate tam dignus esse poterat fide, quàm qui custos illius erat, qui maximè & scire debuit, & potuit: quemque credibilius erat naturali maritorum zelotypia impudicitiæ crimen, vbi non esset, suspicatum, quam vbi esset defensurum fuisse. Quia Bernardi verba imitari non possum, recitabo. *Sicut*, inquit, *Thomas dubitando, palpando, constantissimus factus est Dominicæ confessor resurrectionis, ita & Ioseph Mariam sibi desponsando, eiusque conuersationem tempore custodiæ studiosius comprobando factus est pudicitiæ fidelissimus testis. Pulchra vtriusque rei conuenientia & dubitatio Thomæ & desponsatio Mariæ. Poterant quidem similis erroris laqueum nobis injicere, fidei videlicet in illo, castitatis in illa veritatem in suspicionem adducere. Sed valde prudenter & piè factum est per contrarium, vt vnde metuebatur suspicio, firma sit certitudo. Nam & de filij resurrectione citius quidẽ ego (qui infirmus sum) crediderim Thomæ dubitanti & palpantiq; quam Cephæ audienti & credenti: & de matris continentia facilius sponso eius custodienti & experienti, quàm ipsi quoque virgini de sola sua conscientia se defendenti.* Additur ferè ab omnibus quinta, vt hac ratione mysterium nati Christi diabolo celaretur, ne infanti struere insidias; quam malo liberè fateri me non intelligere, quàm temerè reprehendere. Non, inquam intelligo, quo modo Diabolus Mariæ virginitatem, si modo animaduertit, potuerit ignorare, cum integrum & incorruptum corpus, quamuis nuptæ videre posset.

Maria virginitas post partum.

Antequam conuenirent.) Hoc loco Hilarij interpretatio est, *antequam transiret in coniugis nomen*; quasi conuenire significet simul habitare: quã interpretationem, nõ quia vera; sed, vt opinor, quia noua videbatur, nonnulli nouitatum sectatores hæretici secuti sunt; nescio an secuturi, si Hilarij fuisse cognouissent. Sed iam ante probauimus, iam tùm veram fuisse coniugem; & ex consequentibus manifestum est conuenire hoc loco significare rem matrimonij, vt Hieronymus loquitur, exercere, esseque vt Græci vocãt ἀποχορισμὸν, quo res inhonesta honesto declaratur verbo. Voluit enim Euangelista rationem reddere, cur voluerit Ioseph occultè Mariam dimittere, quia inuenta est in vtero habens, antequam conuenirent, id est, cum eam non cognouisset, vt loquitur ver. 25. Nemini non statim occurrit obiectio: Ergo postea conuenerunt. Hoc enim potissimũ argumento nonnulli quondam hæretici, vt Antidicomarianistæ apud Epipha. hær. 78. Iouinianus apud Augustinum in libr. de hæresib. Heluidius apud Hieronymum in libro aduersus Heluidium adducti sunt, vt post Christij partum Mariã à Ioseph cognitam fuisse crederent, ex eoque coniugio natos fuisse eos, qui in scripturis Domini fratres appellantur Matth. 12. 46. 47. & 13. 55. Mar. 13. 31. 33. Lucæ 8. 19. 20. A quorum impietate nonnulli ex nostris hæreticis non procul abfuerunt. Sed hunc errorem & scripturis & exemplis ita Hieron. fregit, vt si quis refutare velit, actum agat:

Beza in annot.

agat:& nos non disputationes nunc scribimus, sed commentarios. Summa rei est, non quoties dicitur aliquid non ante factum esse; significari factum esse postea. Cum enim dicimus hæreticos non acturos pœnitentiam, priusquam moriantur (vt Hieronymi vtar exemplo) non significamus eos pœnitentiam post mortem acturos: sed tacemus, quod est certũ, dicimus quod est dubium. Certũ est post mortem neminem posse agere pœnitentiam; Quia *in inferno quis confitebitur tibi?* sed dubium est an ante mortem acturus sit. Certum quoque erat post Christi partum Ioseph Mariam non cognouisse, cum non aliũ, quàm Christum filium habuisset. Certè de eo non erat quæstio. An autem Christus ex Ioseph, an ex Spiritu sancto conceptus esset; & dubitari potest, & necessariò erat explicandum. Hoc ergo explicauit Euangelista, qđ dubium, quodque necessarium erat; illud prætermisit, quod neque quęrebatur, neque dictu erat necessarium. Quo autẽ modo fratres Christi quidam sint appellati dicemus Matth. 12. 46.

Psal.6.6.

Inuenta est) Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, & Hieronymus in commentarijs multa ex illo mutuatus, à Ioseph inuentam esse dicũt, qui penè licentia maritali futuræ vxoris omnia nouerat, quod nisi metantorum auctorum reuerentia reti neret, minus reuerenter dictum dicerem, satis habeo illis non assentiri. nam ἐυρίσκειν Græcè nõ significat quærendo, scrutandoque, sed potius nõ quærendo, non cogitando, præter opinionem expectationemq; aliquid inuenire, vt Chrysost. idoneus Græci sermonis testis adnotauit. Non ergo Ioseph vestigando, sed non quærendo; nec tactu, sed visu, eoque purissimo, minimeque curioso Mariã prægnãtem inuenit. Nec significatur ab eo potius, quàm ab alio inuentã fuisse: sed vis verbi ἐυρέθη est eam subito & inopinato ita tumido apparuisse vtero, vt quiuis, qui mõ oculos adijceret, videre posset eã fuisse grauidã.

In vtero habens) prægnans, grauida, vterum gerens. Illa enima Græca, hæc Latina est phrasis.

De Spiritu sancto.) Sunt qui hæc verba cum superioribus ita iungant, vt hæc sit sententia, Ioseph non solum prægnantem Mariam deprehendisse; sed etiam eam de Spiritu sancto concepisse; vt Basilius in hom. de humana Christi generatione, vt Theophylactus in commentarijs, idemq; videntur Origenes hom. 1. in diuersos Euangelistas, & Bernardus hom. in illa verba *Missus est*, immo etiam Hieronymus in hunc locum existimare. Auctor autem operis imperfecti non incerto cognouisse, sed dubitasse ait, an diuinitus concepisset. Sed ex consequentibus manifestum est, cum ignorasse vnde virgo sacra concepisset, propterea enim voluit dimittere ver. 19 propterea ab angelo docetur ver. 20. *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam, quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.* Atq; ita oẽs alij auctores interpretantur.

De Spiritu sancto) non quod Spiritus sanctus pater fuerit Christi, quẽ admodum ait Hieronymus nonnullos olim existimasse; sed quod Spiritus sancti virtute factum sit, vt sine viro virgo conciperet. Nec enim Spiritus sanctus ad modum viri cũ Maria concubuit, vt quendam nostro tẽpore dicere non puduit: sed quod vi rile semen facturum erat, ipse sine semine multo perfectius fecit; sicut Adamũ olim Deus fecerat; nisi quod Adamum ex limo terræ, qui quasi terræ semen est; Christum ex sanguine Mariæ. Neque de Spiritu sancto conceptus dicitur Christus, quod solus Spiritus, non etiam pater, & ipse, qui gignebatur filius, eius generationem effecerint. Vera enim illa regula est ab omnibus antiquis Theologis tradita, & ab Scholasticis retẽta: Omnia opera Trinitatis extra ipsã omnibus personis esse communia. Sed dicitur Christus ex Spiritu sancto conceptus per illam vsitatam in sacris litteris attributionem; qua quod tribus personis commune est,

propter officium, aut proprietatem vni tribuitur; vt quod potentiæ est & gubernationis, patris; quod sapientiæ, filio; quod benignitatis, beneficij, liberalitatis, fœcunditatis, Spiritui sancto. Duabus ergo de causis Christi conceptio Spiritui sancto tribuitur, & quia summum fuit erga homines beneficium, omniumque beneficiorum caput; & quia fœcunditatis ac viuificationis opus fuit. Est enim Spiritus quasi diuinum quoddam semen, quo omnia fœcundantur, quemadmodum illud Genes. 1.2. interpretati sunt multi: *Spiritus domini ferebatur super aquas*, & quasi anima, qua animantur & viuificantur omnia. *Spiritus enim est, qui viuificat.* & *Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ.* Quod Plato alijque Philosophi, & alij secuti poetæ, tanquam in tenebris allucinantes Deum animam mundi esse dixerunt. Per quam elegãs est inter Christum & Christianos, id est inter caput & membra comparatio; quam omnes ferè auctores veteres Ambrosius, Augustinus, Leo, obseruauerũt. Christus ex Maria virgine natus est; Christiani ex virgine Ecclesia nascũtur. Ecclesia virgo & mater sine macula & ruga, vt Maria, Ephes. 5. 27. fons baptismi vterus; aqua semen Ecclesiæ, quæ producit animam viuentem, Spiritus sanctus supplet semen viri. Itaque vt Christus ex semine virginis & Spiritu sancto natus est, sic Christianus, id est membrũ Christi oportet, ex aqua & Spiritu sancto renascatur Ioãnis. 3. 5. *De Spiritu sancto*) ἐκ πνεύματος ἁγίου, ex Spiritu sancto. Animaduerto nostrũ interpretẽ particula, De, cum possit dicere, Ex, miri ficè delectari, vt supra ver. 3. 5. 16. & infra. ver. 20. &c. 19. 11. Nec ignoramus clarius fuisse, Ex, quod, De, materiam videatur significare, sed explicanda fuit versio, non euertenda.

Ioã. 6. 63. Psal. 103. 30.

19. *Ioseph autem vir eius*) Vir eius appellat, non quia corpore, sed quia vero illi cõiũctus erat matrimonio.

Cum esset iustus) δίκαιος ὢν, & Græca & Latina verba duplicem intellectum admittunt; vel quamuis esset iustus, vel quia erat iustus. Hæreticus in terpres aduersatiuè accipiendum putat; quasi sensus sit, quamuis Ioseph vir esset iustus, tamen sinistra aduersus beatam virginem suspicione nõ caruisse. Clarius, si ausus esset, dixisset, Ioseph merito de sanctissimę Virginis castitate dubitasse. At quis non videt non aduersatiuè, sed causaliter Græcum participium accipiendum? Causa enim redditur eorum, quæ sequuntur. Vtrius autem causa reddatur, cum duo sequantur, alterum, quod noluerit eam traducere; alterum, quod voluerit occulte dimittere, de eo poterat merito dubitari. Aliqui ergo existimarunt, secundi membri causam reddi; vt Chrysostomus homil. in Matth. 4. Propterea enim voluisse dimittere, quod iustus esset, nolletque, quam adulteram suspicabatur, retinere. Fuit enim Chrysostom. Hieronymus, & nonnulli alij graues auctores in ea sententia, vt putauerint non licere viro adulteram vxorem retinere. Id que ne fieret, fuit aliquando ecclesia sticis decretis constitutum. Alij causam prioris membri reddi dicunt, vt Hieronymus, Ambrosius lib. 2. in Lucam, Theophylactus; quod ego multo probabilius esse arbitror. Videntur enim hæc verba. *Et nollet eam traducere* apposita esse ἐξηγητικὼς expositionis loco; quasi dicat, quia erat vir iustus, ideoque nolebat eam traducere, cepit aliam dimittendi rationem honorabiliorem cogitare. Et illa Chrysostomi sententia non solum à Theologis; sed à tota etiam Ecclesia deserta est. Lex enim adulteram dimittere permittebat, non iubebat; Christo etiam interprete. Matth. 19. 8. Mar. 10. 5. Dicet aliquis, si lex permittebat, licebat ergo adulteram accusare; quare & Ioseph, quamlibet iustus, salua iustitia id facere potuit. Respondeo Ioseph vocari iustum, nõ quod iustitia una ex quattuor uirtutibus moralibus præditus esset, sed quod oĩ uirtutũ genere cumulatus, vt Chrysostomus adnotauit. Eiusmo

Universidad de Deusto
Biblioteca

di autem quisquis est, D. Paulum imitatus dicit: *Omnia mihi licent; sed non omnia expediunt*. Itaque potuit quidē traducere; sed non debuit; quia maioris fuit caritatis occultè dimittere. Quia ergo vir erat iustus, id est magna præditus caritate, in qua, vt ait Augustinus, omnis Christiana iustitia consistit; noluit facere, quod iustitia vna priuata virtus permittebat; sed quod caritas omnium virtutum regina postulabat.

1. Cor. 10. 22.

Traducere) παραδειγματίσαι publico exemplo puniendam curare, ignominiosè accusare, ad verbum, exemplare, vt alicubi Augustinus Epistola 59. vertit. Quamquam idem alias vertere solet, diuulgare, vt epistola. 54. & serm. 16. de verbis Domini. Id autem Ioseph fecisset, si in iudicium vocasset, & omnium oculis, tanquam adulterij ream, proposuisset. Vsus est eodem verbo D. Paulus ad Hebræos. 6. 6. *Iterum crucifigentes filium Dei*, καὶ παραδειγματίζοντες & publicæ ignominiæ exponentes, vbi noster interpres vertit, *ostentui habentes*. Quod Hispani significantissimo verbo dicerent: *Sacandolo otra vez a la verguenza*, qua phrasi non sola Christi crucifixio; sed tota eius passio probris plena significatur. Simili prorsus significatione idem verbum septuaginta interpretes vsurparunt. Num. 25. 4. & Esther. 14. 8.

Quid traducere in scriptura.

Voluit occultè dimittere eam) Quare? Nonnulli existimarunt ideo dimittere voluisse, quod videret eam de Spiritu sancto concepisse, seque eius consortio indignum iudicaret. Eodem prorsus modo, quo Petrus dixit Christo, *Exi à me Domine, quia homo peccator sum*. Luc. 5. 8. & Centurio ille, *Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum*. Matth. 8. 8. Sic Origenes homil. 1. in diuersos Euangelistas, & Bernardus homilia in illa verba, *Missus est Angelus*: & si bene intelligo, Hieronymus in commētarijs interpretantur. Quæ interpretatio, etsi loco nō conuenit, eorū tñ auctorū pietati maximè cōuenit. Alij prorsus contrariam sequuntur opinionem, ideo dimittere voluisse; quod adulteratam suspicaretur, vt Chrysostom hoc loco, & in homilia de sancta Susanna, & Augustinus Epistola. 54. & serm. 16. de verbis Domini, & serm. 18. de tempore, si tamen illius est Theophylactus, & Euthymius in commentarijs. Quorum sententiam sequentia verba confirmant: *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam, quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est*, quasi Ioseph non de Spiritu sancto, sed de adulterio natum putaret, ideoque timeret accipere, ne probare adulterium videretur; aut quia factam, vt putabat, sibi ferre nolebat iniuriam. Sententia Pseudochrysostomi media inter has duas nec à veritate, nec à pietate discedit, non iudicasse Ioseph ex adulterio virginem concepisse, sed vnde aut quomodo concepisset, dubitasse, & quia non ex se concepisse certo sciebat, dimittere voluisse. Quæ autem fuerit illa ratio, quam cogitabat, occultè eam dimittendi; incertum est; & quod Abulensis dicit cogitasse illi occultè dare libellum repudij, mihi non videtur conuenire. Nam quamuis occultè dedisset, omnis scriptura natura sua publica est. Præterquam quòd non poterat diuortium infamiaque latere; si, cum in eadem domo cœpissent habitare, fuissent priuato iudicio separati, eo præsertim tempore, quo Mariæ vterus apparebat. Itaque credibilius, quod alij dicunt, esse arbitror, voluntarium in aliam regionem secessum cogitasse, vt per speciem peregrinationis ita dimitteret, vt non vitio aliquo repudiasse; sed necessitate deseruisse videretur. Hoc mihi videtur non solum aduerbio λάθρα occultè: sed ipso etiam verbo ἀπολῦσαι significari, quod Gallicè diceretur, *l'en deffaire*; eodem omnino sensu, quo ille dixit amicitias non disrumpendas esse; sed dissuendas.

Hæc eo cogitante) Quo modo eam occultè dimitteret, antequam aut consilium inueniret, aut inuentum exequeretur? Videtur enim Euangelista significare voluisse, Deum expectasse opportunum temporis articulum, vt angelum mitteret. Si enim ante mississet, quàm Ioseph grauidam Mariam animaduertisset; fortasse Ioseph angelo, sicut Zacharias nō credidisset. Hanc enim Chrysostomus, & auctor imperfecti rationem reddunt, si post quam ab ea discessisset, nimis serò misisset. Mittit ergo Deus ad ægrotum medicum, nec ante quàm incipiat, nec postquàm mortuus, definat ægrotare. Aliam ijdem auctores rationem reddunt, quòd Ioseph minus idoneus virginitatis Mariæ fuisset testis, si, antequam de illa dimittenda cogitaret, ab angelo fuisset admonitus. Quis enim marito non credat de sponsæ integritate testanti? & illi marito, qui eo vsque processerit, vt suspicatus sit adulterium, & de diuortio cogitauerit? Diuina est prouidentia; quæ ægrotare vnum permittit hominem, vt multis ex eius morbo medicinam faciat. Ea fuit, quæ Petrum & Thomam permisit circa fidem cadere; ne nos caderemus. Ea expectauit donec Ioseph de Mariæ virginitate dubitaret, ne ipsi dubitaremus, vt ver. 19. ex verbis Bernardi recitauimus. Cur ergo ad Mariam, antequam concipiat, angelus mittitur? Luc. 1. 26. Causa, vt opinor, fuit quod à Maria, vt esset sponsa Spiritus sancti, ex eoque conciperet, consensus requirendus fuit. Deinde, quòd non decebat ignorare virginem, quem in vtero gereret, & vnde concepisset. Prius enim, vt Augustinus libr. de sancta virgin. & Leo sermo. de Natali Domini dixerunt, Christum fide, quàm carne concepit, quam non admonita habere non poterat. Illud etiam à quibusdam quæri solet, cur Mariæ vigilanti, Iosepho dormienti missus sit angelus. Cur Mariæ vigilanti, ex ijs quæ paullo ante diximus, apparet, erat enim ab ea fides, consensusque requirendus. Cur autem Iosepho dormienti, difficilius est dictu. Probabiliter tamen

Cicero in Milo.

mihi videtur hom. 4. Chrysostomus respondere, quod Ioseph vir iustus & fidelis fuerit, quem satis erat dormientem admonere. Deinde, quod iam vterum viderat, &, vnde impletus fuisset, dubitabat; itaque paullo momento inclinari poterat, vt ab Spiritu sancto impletum crederet. Nam facilius, quæ facta sunt, diuinitus & præter naturæ leges fieri potuisse; quam, quæ facienda, fieri posse credimus. Mirum etiam videri potest; cur sanctissima virgo, quid sibi angelus de Christo concipiendo nuntiasset; sponso suo non dixerit, vt & se infamiæ periculo, & illum sinistra suspicione liberaret. Verū similiter etiam ad hoc idem Chrysostomus respondit, Iosephum maritum de sponsæ castitate solicitum, virgini quamuis sanctę pro se loquenti non fuisse creditu-rum. Et verò quis maritus nisi à Deo monitus credidisset?

Noli timere) μὴ φοβηθῇς, ne timeas, ne dubites accipere, acceptam retinere, vt probauimus ver. 18.

Quod enim in ea natum est) conceptum, genitum.

De Spiritu sancto est) non, vt suspicaris, ex adulterio. vide ver. 19. Omnia eo pertinent, vt tristem Ioseph, & incertum consilij consoletur: & vt persuadeat non doloris, sed lætitiæ eum materiam habere; quòd ex eius sponsa Messias ille tam diu expectatus e virgine nasciturus sit: propterea vocat filium Dauid, non solum quia honorificus erat titulus, sed etiam, vt significet eum, qui ex virgine eiusdem familiæ conceptus erat, illum esse Messiam, qui filius Dauid futurus erat. Vide ver. 1. Propterea dicit, De Spiritu sancto est vt reuocet illi in memoriam Isaiæ testimonium, quod paullo post sequitur, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*, vt credat, & gaudeat id in sua sponsa fuisse perfectum. c. 7. 14.

21. *Pariet autem filium.*) Τέξεται δέ videtur poni pro γὰρ enim, vt Matth. 23. 5. & aliàs sæpe. Videtur enim afferri hoc ab angelo tāquam certum

signum & argumentum ad faciendam eius, quod dixerat, fidem. Eodem modo, quo dixerat Isaias: *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emmanuel*. Perinde ac si diceret; sponsa enim tua non est adultera, sed virgo illa integerrima, de qua Isaias dixit; *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*. Pariet enim filiũ, non filiã; quod cum videbis, non dubitabis, quin ex Spiritu sancto cõcepe rit. Cũ.n. videris q̃ futura p̃dixi, vera esse credes, q̃ dixi, p̃terita vera fuisse.

c.7.34.

c.7.14.

Et vocabis nomen eius Iesum) Eodẽ hoc pertinet, tribuit enim illi hũc honorẽ, vt infanti non ex se, sed ex Spiritu sancto nato, tanquam proprio filio, nomen imponat. Adnotarũt quidam, non matres, sed patres solitos fuisse filijs nomen imponere. Quod etsi credibile est vsitatum fuisse; constat tamen non fuisse perpetuum. N. & Rachel vocauit filium suũ *Benoni*. Gene. 35. 18. & Labes non pater; sed mater nomen dedit, q̃ maximo eum cum dolore peperisset 1. par. 4.9. & quemadmodum hoc loco Iosepho, ita Luc.1.32. Mariæ dicitur.

De nomine IESV.

Et vocabis nomen eius Iesum.) Hoc est certũ voluisse angelum Iosephũ officio patris honorare, simulq; probare, quod dixerat, de cęlo cõceptũ, cui de cęlo nomen imponeretur. Ob seruamus.n. diuinitus cõceptis nomina quoq;, antequã nascant, diuinitus dari; Isaac Gen.17.19. Ioãni Luc.1.13. & ex noie ipso doceri, qualis sit, qui cõceptus est ifans, ille nimirũ Missus, qui populum suum à peccatis liberaturus erat. Hoc enim est Iesus יהושע seruator. De quo nomine vt multa omittam, quæ à quibusdam obseruata sunt, certum est illud nomen Ἰησοῦς, Iesus à Græcis Latinos, ab Hebræis Græcos accepisse. Nam vbicunque fere est in veteri testamentto יהושע nomen proprium. Septuaginta verterunt, Ἰησοῦς, Hebraicum vocabulum ad Græcam, vt potuerunt, aut vt sciuerunt, formam reducentes. 1. tamen par. c.7.27. vertunt Ἰησοῦ. Significat autem id nomen salutem, aut seruatorem. Quo etsi multos appellatos fuisse legimus, vt Iesum filium Naue, Iosue 1. 1. & filium Iosedech sacerdotem Agg. 1. 1.12.14. illis tamen casu, Christo consilio, eoque non humano, sed diuino hoc datum est nomen; & illi non erant, quod hoc nomine significabatur, verè Seruatores; Christus plus est, quàm hoc nomine significatur. Itaque alijs nomen erat quodammodo cõmune, & certe vulgare; Christo proprium, & vt propheta prædixerat, nouum & singulare; quia eo modo, quo de Christo dicitur, nemini præterea conuenit, quia non est in aliquo alio salus. Quod autem recentiores Iudæi non יהושע sed ישו vocare soleant, partim ex sono vulgarium linguarum, quem illi solum audiunt; partim irrisione & malignitate faciunt, significantes Christum non esse יהושע seruatorem, sed Iesu, quod illis nihil nisi vulgarem aliquem hominem significare videatur. Sed bene est, quòd non tam facile possunt suam Christo diuinitatem detrahere; quam facile eius nomini syllabas detrahunt. Hoc ergo proprium Christi nomen est, quo & eius diuina simul humanaque natura, & præstantissimum redemptoris officium declaratur. Hoc *datum illi est nomen super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur terrestrium, & cœlestium & infernorum*. Itaque rectè à quibusdam adnotatum est; Euangelistas, cum Seruatorem nostrum proprio nomine appellare volunt, non Christum, sed Iesum appellare, vt hoc loco, & cap. 2.2. & Luc. 1.31. & 3.23. & 4.1. Christus enim nomen est officij, Iesus naturæ atque personæ. Dubitabit autem aliquis, quo modo angelus Iesum vocari iubeat; cum Isaias dixerit vocandum Emmanuelem. Id nobis Iudæi, vt probent illam in Christum prophetiam non conuenire, solent obijcere. Sed satis copiosè pro nobis iam diu veteres auctores respõderũt. Iustinus. q.ad orthodoxos. 131. Tertullianus aduersus Iudæos, & libr. 3. contra Marcionẽ, Lactãtius lib. 4. de vera sap. ca. 12. Chrisostomus lib. de incarn. cap. 2. Prophetam, non qui vocandus Christus, sed qui futurus; Euangelistam, qui vocandus & qui futurus esset, declarare voluisse. Noluit enim dicere Propheta, fore, vt proprium Christi nomẽ esset, Emmanuel, sed vt res eo nomine significata illi conueniret, ideoq; merito Emmanuelem vocari posse. Quemadmodum idem Isaias. c.1.26. prædixerat de Ieruſalem, *Posthac vocaberis ciuitas iusti vrbs fidelis*: non quod eo vnquam nomine vocanda esset; sed quod talis futura, vt ita merito vocari posset. Eadem ratione dixit. ca.60. 14. *Vocabunt te ciuitatem Domini Sion sancti Israel*, cum nunquam tamen eo nomine vocata sit. Similia exempla sunt Ier.3.17. Et Zachar. 8.3. & de Christo ipso idem Isaias dixit. c.9.6. fore, vt vocaretur nomen eius, *Admirabilis, Consiliarius, Deus, fortis, Pater futuri seculi, Princeps pacis*; non quòd tot nomina, sed quòd tot res habiturus esset. Et Ieremias. cap.23.6. *Hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus iustus noster*. Verè enim Christus dominus iustus noster fuit. Verè quoque *Emmanuel*, quod est, nobiscum Deus. Ita Euangelistam locum Isaiæ intellexisse ex eo manifestum est, q̃ cum dixisset, *Vocabis nomen eius Iesum*, quasi vt probaret ita vocari debuisse, Isaiæ locum induxit. *Et vocabitur nomen eius Emmanuel*. Idem ergo est Iesus & Emmanuel, non sono, vt ait Tertullianus, sed sensu. Esse enim Deum nobiscum, quod Emmanuelis, est Deum seruatorem esse nostrũ, quod nomine Iesu significatur.

Philip. 2.

22. *Hoc autem totum)* Chrysostomus hom. 5. Theophyl. & Euthym. in commentarijs hæc verba adhuc loquentis angeli esse putant, sed non dubiũ est, quin sint Euangelistæ volentis ijs, quæ narrauerat ex prophetę testimonio fidem adhiberi.

Totum) quòd virgo conceperit, quòd Iesus infans nondum natus appelletur. Auctor imperfecti.

23. *Ecce virgo)* Huius versus explicatio ex commentarijs in cap. Isa. 7.

peti potest. Transferam inde in hunc locum, quæ necessaria esse videbũtur. Iudæi autem quinque potissimum argumentis hunc nobis locum è manibus eripere conantur. Primum est, quòd apud Isaiam non בתולה, quæ proprie virgo est; sed העלמה legatur, quod non virginem, sed puellam; nõ conditionem, sed ætatem significat: cui argumento nemo potest melius, quàm Hieronymus in traditionibus Hebraicis in Genesim, & libr. 1. contra Iouinianum, & in commentarijs in 7. cap. Isaiæ respondere עלמה apud Hebræos non solum virginem, sed plus etiam quam virginẽ, id est puellam absconditam & diligenter custoditam significare, quę ne virorum quidem oculis pateat, quæque non solum corpore; sed etiam aspectu casta sit. Idque nominis originem indicare; dictam enim esse עלם à עלמה quod est abscondere, quasi inclusam & reconditam virginem; nec in scripturis vspiam, nisi pro virgine poni, vt Genes. 24. 16. Rebecca virgo pulcherrima & incognita viro, ver. 43. vocatur עלמה; itemque Maria soror Mosis. Exodi. 2.8. lingua quoque Punica, quæ ex Hebraica originem habet, virginem עלמה vocari. Itaque בתולה solam virginitatem, עלמה & ætatem & virginitatem simul coniunctam significare. Atque hunc esse Prophetæ sensum, vt ita dicam ἐμφατικώτερον, virginem adhuc teneram, & ne virorum quidem oculos expertam concepturam esse. Addunt quidam nomini עלמה eo loci adiunctam esse ה emphaticam apud Hebræos particulam, qualis apud Græcos est articulus ἡ, quod & Chrysostomus ad eum locum adnotauit, quasi virgo non vulgaris; sed præstantissima & maximè virgo significetur. Vnum nobis Iudæi locum obijciunt. Prouerb. 30.19. *Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro. Via aquilæ in cœlo, via colubri super petram, via nauis in medio mari, & via viri in adolescentula* בעלמה vbi non tantùm Hebręi, verumetia Christiani nonnulli, idque nostro iam

Universidad de Deusto
Biblioteca

tempore contendunt, nomen עלמה pro muliere corrupta positum esse. Id enim loci circunstantiam postulare. Ego vero ex eo maxime loco probari posse existimo, nomẽ עלמה nunquam nisi virginem significare. Nam vt alias, quas alienas iudico, interpretationes omittam, manifestũ est Salomonem dicere voluisse, difficilius esse cognoscere, an fœmina, q̃, q; recondita semper fuerit, maximè virgo putatur, virgo sit; quã cognoscere, an aquila per aera, coluber super petram, nauis per mare transierit. Hoc enim est, & quartum penitus ignoro. Hoc autẽ vt significaret per ἔκτασιν vsus est nomine עלמה, quod & ætatem, & conditionem perfectissimæ virginitatis declarat. Secũdum argumentum est, non esse sensum, fore, vt virgo, manẽs virgo, sed vt quæ ante virgo erat, postea viro nupta ex eo concipiat. Hoc non modò, vt falsum; sed etiam, vt absurdum atque ridiculum veteres auctores reiecerũt: nullum hoc esse miraculum, nullum signum: Prophetam autem signũ, idque inauditum, & maximè admirabile præbere voluisse, ver. 10. *Pete tibi signum à Domino Deo tuo in profundum inferni, siue in excelsum supra.* Et ver. 14. *Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce virgo concipiet.* Sic Iustinus contra Tryph. Tertul. aduersus Iudæos & libr. aduersus Marcionem. 3. Basilius in homilia de humana Christi generatione, Epiphanius aduersus Ebionitas, Cyrillus Alexan. & Chrysostomus in 7. cap. Isaiæ respondent. Tertium erat, quòd Isaias dicat vocandum esse nomen nascituri filij Emmanuelem, quod nomẽ Christus non habuerit; quomodo antiqui auctores respondent, diximus ver. 21. Quartum ergo erat, ex loci circunstantijs apparere, dictum hoc esse de vxore Regis Achaz, & de filio Ezechia, quem erat paritura. Quod multo magis Epiphanius & Hieronymus meritò rident. Edita enim est hæc prophetia regnante iam Achaz: ad eum enim, tanquam regem, dirigebatur. Fingamus primo anno regni eius editam fuisse, iam Ezechiam nouèm vt minimùm annos natum fuisse constat. Regnauit enim Achaz sexdecim annos. 4. regum. 16. 2. & 2. par. 28. 1. quo mortuo statim regnauit eius filius Ezechias 4. reg. 16. 26. erat autem viginti quinque iam annorum cum regnare cœpit. 4. reg. 18. 2. & 2. par. 29. 1. Nihilo plus coloris habet, quod alij dicebant id esse de vxore Isaiæ intelligendum. Nam neque virgo erat, neque filium vllum peperisse constat, qui Emmanuel aut fuerit, aut vocatus sit. Quintum recentiores Iudæi nobis obijciunt, quod & prisci scriptores vix attigerunt, & maiorem habet speciem difficultatis: non potuisse dari signum Achaz, quod videre ipse non posset, quippe quod non, nisi octingentis post annis esset euenturum. Quomodo respondendum sit, Chrysostomus in commentarijs ad eum locum videtur indicare; signum non dari Achaz, sed domui Dauid, quæ non solum vsque ad Christum permansura; sed ipsum quoque Christum parituram erat. Principio quidem propheta regi Achaz petendi quodcunque vellet, signi conditionem obtulerat, ex quo intelligeret Deum sibi contra regem Assyriorum affuturum. ver. 11. *Pete tibi signum à Domino Deo tuo.* Quod quia contemnens petere noluit: commutata oratione propheta aliud maius signum, quam quod petere non auderet, maioris liberationis argumentum Deum non iam Achaz, sed domui Dauidis daturum prædicit. ver. 13. 14. *Audite domus Dauid, numquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo? Propterea ecce Dominus ipse dabit vobis signum* q. d. quia vos petere negligitis, ipse vltro dabit, non iã quale regi obtuli, fore, vt Deus populum suum à rege Assyriorum liberet; sed longè maius, fore, vt liberet à peccatis & diaboli tyrannide. Itaq; à maiore probat minus.

Et vocabunt.) Quod quidam mirantur apud Isaiam esse vocabis; & Euangelistam dixisse κἀλέσουσι, vocabũt, nullam iam admirationis habet causam, qa, vt ait Hieronymus, sæpe Euangelistæ sententiam, non verba citare solent; sed & nihil hoc loco, quomodo Euãgelista diceret, κἀλέσεις, vt Septuaginta verterunt; an κἀλεσῶ, vt Chaldæus; an κἀλέσουσι, referebat.

Quod est interpretatum Emmanuel nobiscum Deus.) Quo autẽ modo Deus nobiscum esse per hoc nomen significetur, quæri solere video. Quorumdam non probo sententiam, qui spiritualiter tantũ interpretantur Deũ esse nobiscum, id est nobis recõciliatum. Col. 1. 20. Quod antè iniquitates nostræ nos ab illo disiungeret Isa. 59. 2. Melius Chrysostomus, & alij nõnulli patres, ipsam filij Dei incarnationem declarari putant. Est enim Deus nobiscum, non solum, quia auxilium præstat, & peccata remittit; quo modo etiam cum antiquis illis Iudæis erat: sed quia *verbum caro factum est, & habitauit in nobis*, Ioan. 1. 14. quia *in terris visus est, & cum hominibus conuersatus*, Baruch. 3. 38. quia *cõmunicauit carni & sanguini*, Hebræorum 2. 14. Quod aũt ex hoc loco quidam colligunt Matthæũ Hebraicè nõ scripsisse, refellimus in præfatione. c. 5.

25. *Et non cognoscebat eam*) Hilarius cognoscere, interpretatur, pro vxorẽ habere, nam ante, inquit, sponsa erat; postea in nomen trãsiuit vxoris, non quòd marito coniuncta fuerit, sed quòd peperit, vt faciũt vxores. Epiphanius verò aduersus Ebionæos prius dicit non cognouisse, post partum verò cognouisse non eius quidẽ corpus; sed animum, virtutem, sanctitatem. At iam monitus ab Angelo, non poterat eius ignorare virtutẽ, quam sciret de Spiritu sancto concepisse; & nemo non videt Hebraicam esse phrasim, qua honestè vsus matrimonij significatur, vt Genesis. 4. & 19. 8. Numeror. 31. 35. & 3. reg. 1. 4. Illud verò, quod quidam adnotarunt hoc verbum non dici, nisi cum primum virgo defloratur, falsum esse constat Genes. 4. 25. & 38. 26. & 1. reg. 1. 19. Arripiebant hic Iouinianus, Heluidius, Ebionitæ, &, vt ait auctor imperfecti, Eunomiani ansam de Beatæ Mariæ post partum virginitate male sentiendi, vide ver. 18. tantum admonendum est, quemadmodum, has particulas (*Antequàm*) & (*priusquàm*, ita has *donec* & *vsque*. & si quæ sunt aliæ similes, non semper affirmationem post tempus, quod notatur, si negatio præcessit; nec semper negationem, cum præcessit affirmatio, significare, vt Hieronymus aduersus Heluidium, & Chrysostomus hoc loco multis exemplis demonstrarunt Matthæi 28. 20. *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem saculi*; non indicat postea cum illis non futurum, sed multo magis futurum 2. reg. 6. 26. *Michol filiæ Saul non est natus filius vsque in diem mortis suæ*; non significat eam post mortem peperisse. Psal. 109. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* non significat postea non sessurũ. Matth. 5. 19. *Donec transeat cœlum, & terra, iota vnum, aut vnus apex non præteribit à lege*, non indicat fore, vt postea prætereat. Ergo in his omnibus locutionibus, id dicitur quod est dubium, id tacetur, quod est certum.

Donec, vsque, ante quam, quomodo accipienda in scriptura.

Filium suum primogenitum) Hoc aliud erat hæreticorum argumentum, qui de Mariæ virginitate male sentiebant, quod Christum Euangelista Mariæ primogenitũ appellet, quasi post eum alios genuerit; vbi enim secundo genitus nullus est; ibi nec primogenitum esse posse. Epiphanius videtur vim argumenti declinasse. Negat enim hæres. 78. Christum Mariæ primogenitum appellatum. Nec enim Euangelistam dixisse, donec peperit filium primogenitum suum; sed filiũ suum primogenitum, vt significaret filium esse Mariæ, primogenitum autem Dei. *Ipse namque est primogenitus omnis creaturæ*, Colos. 1. 15. & *primogenitus ex mortuis* ver. 18. & Rom. 8. 29. *primogenitus in multis fratribus*. Melius & fortius Hieronymus aduersus Heluidium, primogenitum Mariæ Christum dici, non quod post eum alius; sed quod ante eum nemo genitus

Vsus nominis primogeniti.

tus sit. Hunc enim scripturarum esse vsum, vt vnigeniti etiam primogeniti dicantur; quia qui vnigenitus est, necessario ante omnes alios, id est, nemo ante eum genitus est; quod est esse primogenitum, Exod. 4. 22. Deus vocat populum Israel primogenitum suum, cum alium non haberet. Et cap. 12. 29. dicitur percussisse omnia primogenita terræ Ægypti; inter quos non dubium, quin aliqui vnigeniti fuerint, & cap. 13. 2. & 23. 29. Iubet omnem primogenitum sibi sanctificari; consuetudo autem legis, interpres etiam vnigenitos docet intelligendos; alioqui expectandum erat, donec alij posterius geniti nascerentur D. etiam Paulus Hebræor. 1. 6. primogenitum Dei, pro vnigenito Christum appellauit. Cur ergo Euangelista addidit epithetum, *Primogenitum?* ideo, vt opinor, vt significaret Mariam nō solum concepisse virgineum, sed etiam peperisse. Nam de conceptu dixerat, ver. 18. *Antequam conuenirent, inuenta est habens in vtero de Spiritu sancto.* De partu nunc dicit; *Non cognoscebat eam, donec peperit filium suum primogenitum;* id est cum eam non cognouisset, peperit filium suum; qui ideo solus maxime propriè primogenitus dicitur, quia cum primogenitus diceretur, qui vuluam aperiebat, Exodi. 13. 2. & 34. 19. solus ille aperuit, qui solus clausam inuenit, vt Tertullianus docuerat. Aperuisse autem interpretor, non verè aperiendo, sed quemadmodum si aperuisset, verè nascendo.

CAPVT II.

Luc. 2. 4. 7.

CVM ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iuda in diebus Herodis regis, ecce Magi ab oriente venerunt Ierosolymam, 2. dicentes: Vbi est, qui natus est rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in oriente, & venimus adorare eum. 3. Audiens autem Herodes rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cum illo. 4. Et congregans omnes principes sacerdotum, & Scribas populi, sciscitabatur ab eis, vbi Christus nasceretur. 5. At illi dixerunt ei In Bethlehem Iudæ: Sic enim scriptum est per Prophetam: 6. Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda: ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. 7. Tunc Herodes clam vocatis Magis diligenter didicit ab eis tempus stellæ, quæ apparuit eis: 8. & mittens illos in Bethlehem, dixit: Ite, & interrogate diligenter de puero: & cum inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniens adorem eum. 9. Qui cum audissent regem, abierunt, & ecce stella, quam viderant in oriente, antecedebat eos, vsquedum veniens staret supra, vbi erat puer. 10. Videntes autem stellam gauisi sunt gaudio magno valde. 11. Et intrantes domum, inuenerunt puerum cum Maria matre eius, & procidentes adorauerunt eum: & apertis thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham. 12. Et respōso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliam viam reuersi sunt in regionem suam. 13. Qui cum recessissent, ecce angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem

Mich. 5. 2. Ioan. 7. 42.

Psal. 71. 10.

trem eius, & fuge in Aegyptum, & esto ibi, vsque dum dicam tibi: Futurum est enim, vt Herodes quærat puerum ad perdendum eum. 14. Qui comsurgens accepit puerum, & matrem eius nocte, & secessit in Aegyptum: 15. & erat ibi vsque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictum est à Domino per Prophetam dicentem: Ex Aegypto vocaui filium meum. 16. Tunc Herodes videns, quoniam illusus esset à Magis, iratus est valde, & mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem, & in omnibus finibus eius à bimatu & infra secundum tempus, quod exquisierat à Magis. 17. Tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiā Prophetam dicentem: 18. Vox in Rama audita est, ploratus, & vlulatus multus, Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt. 19. Defuncto autem Herode, ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in Aegypto, 20. dicens: Surge, & accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel: defuncti sunt enim, qui quærebant animam pueri. 21. Qui consurgens, accepit puerum, et matrem eius, et venit in terram Israel. 22. Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: et admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ. 23. Et veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazareth: vt adimpleretur quod dictum est per Prophetas: Quoniam Nazaræus vocabitur.

Osee 11. 1.

Ier. 31. 1. 15.

IN CAPVT II.

CVM ergo.) τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος, id rectè vertit noster interpres, ergo, quia magis conuenit huic loco, vt continuatiua sententia, vt Grammatici vocant, quàm vt aduersatiua sit.

In Bethlehem.) Seruans Euangelista leges historiæ locum, tempus, euentaq; describit. Locum, *in Bethlehem*, tempus, *in diebus Herodis*; euenta, *Ecce Magi ab Oriente venerunt.* Cur autem natus sit in Bethlehem, ratio est facilis; primū quòd Michæas Propheta prædixisset. c. 5. 2. & oportebat eum etiā ex natali solo probare se eum esse ducem, de quo Propheta loqueretur: Deinde, quia eodem loco natus erat Dauid 1. Reg. 17. 1. & 17. 12. Cuius ipse successor & restaurator regni veniebat; oportebatque inde de radice Iesse florem ascēdere, vbi erat radix. Itaq; vix dum natus, ex loco natalis sui aduersarios suos principes sacerdotum, & Scribas populi conuincit; si non vt se Christum esse credant, vt quodam modo profiteantur ver. 5. Itaq; cum Ioseph & Maria non in Bethlehem; sed in Nazareth habitarent, occasione imperati ab Augusto census veniunt in Bethlehem, Lucæ 2. 4. quasi non alia de causa totus describeretur orbis, quam vt ne totius orbis dominus extra patriam suam nasceretur; coegit Deus Imperatoris edictum prophetiæ veritati seruire.

Cur Christus in Bethlehem natus.

Iuda.) Pleriq; codices habent τῆς Ἰουδαίας, Iudææ, atq; ita videtur Chrysostomus, & Euthymius legisse; multiq; ita legendum censent, consensione, vt opinor, plurium codicum adducti. Ego Hieronymo potius assentior, qui & hoc loco, & in cōmentarijs

Universidad de Deusto
Biblioteca

rijs in c. Mich. 5. Iudææ pro Iuda vitiosè legi contendit. Iudæam.n.totam terram duodecim tribuum, Iuda verò solam sortem tribus Iudæ appellari. Cum autem constet duas fuisse Bethlehem; alteram in tribu Iuda, vbi Dauid & Christus natus est: alteram in tribu Zabulon, Iosue. 19. 15. & Iud. 12. 8. manifestum esse voluisse Euangelistam, eam, quæ in tribu Iuda, ab ea, quæ in tribu erat Zabulon explicatione tribus separare. A qua minime separasset, si dixisset, *In Bethlehem Iudææ*, cum in Iudæa, sed non in Iuda vtraq; esset. Neq;, quod quidam à Hieronymo dissentientes respondent, mihi probatur, etiam terram tribus Iuda, & Beniamin (simul enim habitabant) Iudæam appellari, vt infra ver. 22. Nam etsi id verum est tamen ita appellari cœpta non est, nisi postquam à Romanis factum est regnum, qui Latina forma à Iudæis Iudeam vocauerunt. itaq; nunquam, nisi cum de regno agitur, ita vocatur. Nobis autem non Romanorum; sed scripturarum sequendus est vsus, quæ cum hanc Bethlehem ab illa distingunt, nunquam Bethlehem Iudææ, semper Iudæ vocare solent Iud. 19. 1. Mich. 5. 1.

In diebus.) Hebraismus בימי. Hebrçi ferè semper dicunt, *In diebus*, pro tempore, præsertim in historia 4. Reg. 23. 29. & 24. 1. Herodis non illius Tetrarchæ Galilææ. Lucæ. 1. 3. qui Antipas cognomento vocabatur, qui Ioannem Baptistam interemit, Christũ irrisit, nec illius, qui Iacobũ occidit, Petrum vinxit; sed patris illius & aui huius, qui Herodes primus, Magnus, Ascalonita, Antipatri dictus est, cui primo populus Romanus regis Iudææ titulum dedit, Iosephus lib. 14. ant. c. 18. Hegesippus lib. 1. cap. 30. Euseb. lib. 1. c. 6. Cœptum iam erat tum annos per Cæsares numerare, quod & Lucas fecit. c. 3. 1. & Act. 11. 28. sed Matthæus, quia de regno Herodis agebat, cuius verum successorem natum dixerat, eius potius, quàm Cæsaris mentionem fecit.

Matth. 14. Luc. 21. 11 Act. 12. 2.

Regis) vt distinguat à Tetrarcha, de quo. c. 14. 1. Videtur autem Euangelista indicare voluisse tempus fuisse maturum, vt Christus nasceretur. Cũ enim prædictum esset *non auferendum sceptrum de tribu Iuda, donec veniret, qui mittendus erat*, Gene. 49. 10. dum dicit Herodem hominem alienigenam regnasse, indicat sce ptrũde tribu Iuda defuisse, exactumque fuisse tempus, quo ex prophetia Iacob Christus venturus erat. Gene. 49. 10. vt Chrysostomus, & Theophylactus adnotauit.

Ecce) Hæc particula duplicem hoc loco vim habet. Significat enim statim nato Christo venisse Magos, vt paullo post exponemus; & inopinatò venisse, quod ciuitatis tumultuatione declaratur. ver. 3.

Magi ab Oriente venerunt.) Quattuor de Magis quæstiões esse possunt; Qui fuerint? quot? vnde venerint? quo tempore profecti? Nam de stella qualis fuerit, & quo modo ex ea Christũ natum cognouerint, postea dicemus. Prima quæstio ex altera pendere mihi videtur; Num Hebraicè an Græcè Matthæus scripserit. Nam si Hebraicè, significatio nominis מגשמים sequenda erit; si Græcè, nominis μάγος. Hebraicè autem scripsisse diximus in præfationis capite quinto. Videndũ ergo, qui sint, qui Hebraicè vocantur מגשמים quod hoc loco legimus. מגשמים igitur vocant Hebræi, quos Latini præstigiatores, vt apud Plautum legimus, id est, qui incantationibus, aut alia, qua arte rerum species immutant, vt aliæ sint, aliæ videantur, vt ait R. Abraham. Quales illos Pharaonis fuisse legimus, qui diabolica arte diuinam Mosis artem in transformandis rebus imitabantur. Exod. 7. 12. 22. & 8. 7. At istos nec noster interpres, nec Septuaginta Magos solent vertere: sed ille vbique maleficos; hi φαρμακοὺς aut φαρμακᾶς vt Exod. 7. 11. & 22. 18. Deut. 18. 10. & 2. Par. 33. 6. Iere. 27. 9. Daniel. 2. 2. Malac. 3. 5. Magos vero & noster interpres, & Septuaginta eos vocare solet, quos Hebræi אשפים, id est, qui inspectione siderum futura prædicunt, sagacitate naturæ somnia interpretãtur,

Magi à Matthæo cur appellati.

1. quid de Magis.

Magi Hebraicè vocati. In Asia.

tur, vt Dan. 1. 20. & 2. 2. 10. 27. & 4. 4. & 5. 7. 11. 15. Vertit etiam Magos vetus interpres, quos Hebræi vocant אבות Pythones, Septuaginta vero solet reddere ἐγγαστριμύθους, μαγοι vt Leuit. 19. 31. & 20. 6. & 1. Reg. 28. 3. 9. Hos autem, de quibus Matthæus loquitur, credibile vix est fuisse מגשמים præstigiatores, nomen apud omnes gentes infame; cum eos Euãgelista Magos honoris causa nominare videatur. Vnde me suspicio aliqua subit, aut totũ Euangelium, quod Hebraicè nunc habemus, aut hoc certe verbum non à Matthæo; sed à Mustero scriptum esse, qui scripturæ consuetudine parum animaduersa, quos אשפים Magos vocare oportebat מגשמים præstigiatores appellauerit. Itaq; quia Hebraica fides fefellit nos, Græcam sequamur μαγοι. Magos ergo tribus modis appellatos inuenio. Nam & qui nefarijs magiæ non naturalis, sed diabolicæ artibus vtebantur, Magi dicti sunt Leu. 19. 31. & 20. 6. & Act. 8. 9. & 13. 6. & apud Herodotũ lib. 3. & Strabonem. 15. non artis, aut conditionis, sed nationis nomen est: interquinq; enim gentes, quæ Mediam incolebant, Magos cõnumerat, quod idem facit Epiphanius in Epitome fidei Catholicæ, nisi quòd aliam illis originem, & regionem aliã assignat. Scribit enim filios fuisse Abrahami ex Cethura concubina, qui cum electi à patre essent, in Magodiam Arabiæ regionem venerint, ibique sedes fixerint; vnde & nomen, vt videtur, putat accepisse. 5. Magis vero vsitata huius nominis significatio est, vt Magi apud Persas patrio sermone sapiẽtes appellentur; vt apud Græcos Philosophi, apud Italos Hetruriæ aruspices atq; Pontifices, apud Indos Brachmanes, aut Gymnosophistæ; apud Babylonios Chaldçi, apud Ægyptios Hierophantæ; apud Gallos Druidæ vocabantur, vt Cicero lib. 1. de diuinat. & Strabo lib. 16. tradiderunt, & noster Tertullianus lib. aduersus Marcionem. 1. quo sensu & vero simile est, & creditum a plerisq; Magos hoc loco nomirari; & quia ab Oriente venerunt, vbi celebre Magorum nomẽ erat; & quia stella sunt ducti, quasi homines, qui omnem vitæ cursum stellarum obseruatione gubernarẽt, in qua omnis tunc Magorum sapientia versabatur; & quia Euangelista honoris causa videtur Magos appellasse.

Illud minus est certum, an fuerint reges. Ridet Ecclesiam Catholicam hæreticus interpres, quod Reges fuisse credat; quasi locum Psal. 71. 10. male de illis interpretetur, Reges Tharsis, & insulæ munera offerent; & ex Meridie, & Occidente Orientem fecerit. Rideat ergo Tertullianum in lib. contra Iudæos, & lib. contra Marcionem tertio; Rideat Cyprianum in sermone de baptismo Christi; Rideat Chrysostomum hom. 6. in Matthæ. Rideat Hilarium lib. 4. de Trin. Rideat Basil. hom. de hum. Christ. gener. Rideat Idacium ad Varim. Rideat Hieronymum aut Hieronymo æqualem ætate auctorem, Psal. 21. Rideat Augustinum, aut vetustum certè, quisquis est, auctorem lib. 3. de mirabilibus sacræ scripturæ. Rideat Isidorum, Bedam, & Strabum, vt alios non nominem, quos liberiore fortasse impudẽtia ridebit. Hi enim omnes reges fuisse credunt, & illo psalmi loco fidem faciunt. Nõ quod credant reges fuisse Tharsis; sed quod reges Tharsis pro quibusuis Gentilium regibus, quasi exempli loco à Dauide positos putent, vt Tertullianus exemplis etiam scripturarum docet, eodemque sensu Ecclesia in festo Epiphaniæ illum psalmi locum vsurpat. Solet enim sæpe, quæ de vna persona dicta sunt, ad aliam propter similitudinem non ignoranter, sed prudenter accõmodare. Nec enim ignorat, quod scriptum est. Luc. 10. 42. *Mariam optimam partem elegit*. non de Maria Christi matre; sed de Maria Lazari sorore dictum esse; tamen ad Christi matrem in eius festo prudenter accommodat, quia & ipsa Maria est, & verè optimam partem elegit. Præterquam quod Ecclesia Magos fuisse reges non certa, & Catholica fide,

Magi an reges.

Beza in annot.

sed

Universidad de Deusto
Biblioteca

Mātuanus in Fastis.

sed probabili opinione credit. Licuit enim Christiano poetæ patrum nostrorum memoria salua religione dicere; *Nec reges vt opinor erant*. Licuit multis nostro tempore Catholicis, & eruditis Theologis idem scribere, suamque opinionem, non vt ille risu, sed magnis argumentis confirmare; non fuisse Euangelistam silentio nomen regum, si reges fuissent, præteriturum; cum id ad honorem adorandi Christi magnopere pertineret; maiore apparatu excipiendos ab Herode reges à rege. Ista nos non ignoramus, & malumus tamen credere fuisse reges; non illos quidem Persarum nobilissimos, sed tamen principes, qui regum aut regulorum nomē mererentur, sicut ille Ioan. 4. 46. 49. & sicut amici Iob, qui ad consolandum eum venerant, Tob. 2. 15. reges appellantur, & vt Marcus c. 6. 14. Herodem magni Herodis filium regem appellauit, cum non rex, sed Tetrarcha esset Galilææ Matth. 14. 1. & Luc. 3. 1. Certe poeta Iuuencus primores gentis suæ, & proceres appellat. Coniecturæ sunt, quòd ab Oriente vsque veniant; vnde priuati profecto philosophi tam longo suscepto itinere nō venissent; quòd regem natum adoraturi; quod facere soli principes solēt; quòd thesauros habuerint ver. 11. quòd ab Herode simul, vt venerunt, comprehensi non sint, & in crucem acti; quòd ipse Herodes dicat se quoque adorandi causa, cum, vbi sit, intellexerit, iturum esse. Simulatè, quis neget? tamen veritatem certè simulabat, quasi omnes reges deberent Magorum exemplo nouum regem adorare, quòd priuati homines nunquam ausi fuissent coram tyranno profiteri, legitimum Iudæorum regē natum esse. At cur Euangelista reges non appellauit? Cur auctor libri Iob amicos eius reges non appellat; Tobiæ verò libri auctor appellat? Si alius Euangelista illam eandem scripsisset historiam, quam Ioannes c. 4. 46. scripsit illum fortasse, quem Ioannes regulum vocat, alio nomine vocauisset. Neq; ratio quærenti omnino deerit, cur Matthæus Magos potius quam reges, cū vtrumq; essent, appellauerit. Voluit enim tacite rationem reddere, cur ex stella Christum natum esse cognouissent. Hoc enim Magorum non regum fuit.

2. quot fuer. Magi. Caluin. in Ha.

De numero minus constat, Hic etiam ridet nos hæreticorum interpres, quòd tres fuisse credamus, inde in errorem ducti, quod tria fuerint munera, Quasi singuli singula, non cuncti cuncta communiter obtulerint. Ipse quattuordecim fuisse nescio apud quem auctorem legerit, cer certè nō nisi apud Catholicos legit. vnde potuit facile cognoscere nos non certò fuisse tres, sed probabiliter credere. Auctor operis imperfecti ex apocrypha quadam scriptura, quam suo tempore nomine Seth extitisse dicit, duodecim fuisse tradit. Strabus plures tantum fuisse ex modo loquendi Euangelistæ colligit. Cōmunis non solùm vulgi, sed veterum etiam auctorū opinio est fuisse tres, Augustini serm. 29. & 33. de tempore, Leo. ser. 1. 4. 5. 6. 7. 8. de Epiphania, Ruperti in commentarijs, eaq; multo est cæteris probabilior. Illud enim certum est plures fuisse, cum Euangelista numero semper multitudinis Magos appellet, & probabile est plures fuisse duobus, quia non duali, vt vocant, sed plurali vsus est numero. Fuisse autem tres, etsi non certa, tamen probabili coniectura ex donorum numero colligitur. Credibilius enim est diuersa, quàm eadē omnes munera dedisse, quòd id magis sit vsitatum, & gratius accipientibus, honorificentius dantibus esse soleat. Certè hæc opinio aliqua, aliæ nulla ratione probari possunt.

3. quā Vnde v gi vene

Vnde autem venerint, quæ tertia erat quæstio, etsi magna ex parte Euangelista declarauit, relictus tamen est diuersis opinionibus locus. Multi. n. veteres auctores ex Arabia venisse putant. Iustinus in Trypone, Tertullianus aduersus Iudæos, & lib. 3. contra Marcionem, Cyprianus in ser. de stella & Magis, Epiphanius in Epitome. Nec tamen ex Occidente, vt hæ-

Calvin. Haym.

reticus

reticus putat, Orientem fecerunt. Est enim Arabia ad Palestinam inter Orientem & Meridiem, & solent regiones mediæ nunc Orientales, nūc Meridionales appellari, sicut Regina Saba Regina Austri, id est, Meridiona lis dicta est Matth. 12. 42. & Luc. 11. 31. Moti sunt non immerito hi auctores Prophetia Dauidis. Ps. 71. 10. Reges Arabum & Saba dona adducent. Ipsa quoq; munera patriā produnt. Nam Arabiam totam auro, & Sabæorum regionem thure odoribusq; abū dare adeo certum est, vt his ipsis rebus eæ regiones apud poetas celebrē tur. Alij Chaldæos fuisse dicūt, quod aliquando Chrysostomo placuit. Scribit enim, quod mirum est, à Septentrione venisse. Idemque Strabus auctor Glossæ, quam vocāt, ordinariā; & nonnulli nostro tempore viri sanè eruditi senserunt, quorum potissimū est argumentum, quod neq; ex Persida, neq; ex Arabia tredecim dierum spatio venire potuissent. Horum ego minime assentior opinioni. Nam etsi Chaldæam mediam inter Septentriones & Orientem esse scio, tamē consuetudo scripturæ est, vt Septentrionalis appelletur. Notæ sunt illæ prophetarum voces, Chaldæam significantes, *Ab aquilone pandetur omne malum*. Iere. 1. 14. & 4. 6. & 25. 9. Communis mihi placet opinio ex Persida venisse, & quia plures habet auctores, Chrysostomum hom. 7. Auct. operis imperfecti, hom. 2. Cyrillum Alex. lib. 4. in Isaiam, Iuuencum poetam, Theophylactū, & omnes fere posteriores, & quia nomen ipsum Magorū Persicum est, & quia Euangelista dicit ab Oriēte venisse, &, quia Persicos, præ se mores ferunt. Reges. n. adorare, & non sine munere adire Persica lex erat, vt omnes eius gentis scriptores tradunt. Quo autem modo tredecim diebus venire potuerint, paullo post explicabimus.

4 Quæstio, quādo Magi venerūt.

Quarta superest quæstio, quando nam venerint, & quando profecti sint, duas enim has partes quæstio habet. Epiphanius duobus post natum Christum annis venisse affirmat, & omni ope cōtendit hær. 30. & 31. propter illa verba ver. 16. *Occidit omnes pueros à bimatu, & infra secundum tempus, quod exquisierat à Magis.* Idemque ante eum Eusebium Cæsariensem sensisse ex eius apparet Chronico. Multo verior est Ecclesiæ sententia decimo tertio die post natum Christum venisse, quod veteres etiam auctores tradiderunt, Augustinus ser. 1. 2. & 3. de Epiphania, Leo octo sermonibus. Certe illud constat, non multis post diebus aduenisse. Hoc. n. Euangelista significat, cum dicit, *Cum natus esset Iesus, ecce Magi venerunt.* Nam, & connexio verborum, & particula illa, ecce, indicat post Christi natalem statim Magorum aduentum secutum fuisse, vt Gene. 29. 9 *Adhuc loquebantur & ecce Rachel veniebat cum ouibus patris sui.* Et Gene. 24. 15. *Necdum intra se verba cōpleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur*; & quia certum est, Ioseph & Mariam non mansisse in Bethlehem supra quadraginta dies purificationis, qui ex lege præscripti erant; Leuit. 12. 2. Statim enim venerunt in Ierusalem, vt sisterent eum Domino Lucæ. 2. 22. & statim reuerterunt in Galilæam ver. 39. Magi autem Christum in Bethlehē inuenerunt Matt. 2. 9. ergo ante quadragesimū à natali diē Magi venerunt. Quod. n. Epiphanius ait Ioseph & Mariā singulis annis eo die ex Ægypto in Bethlehē venire consueuisse; cumq; post duos annos redijssent, Magos eos inuenisse: mirū videri potest tā erudito viro in mentē venire potuisse: quis. n. credat Ioseph & contra naturalē caritatē, & cōtra mā datum Dei Matth. 2. 13. infantem in illū ipsum locū, vbi à tyranno quæri sciebat, reducturū fuisse? cū etiā mortuo, & à Deo admonitus, vt reuerteretur, ausus non fuerit in Iudeā redire, sed in Galilæam diuertit ver. 22. Aliquod etiam est argumentū, quod Ioseph & Maria adeo incōmodē in Bethlehē habiti fuerint, vt credibile non sit diu iacente in præsepi Christo eos manere voluisse. Quando ergo ex patria profecti sunt? Quidā duobus ante natalē Christi annis

profe-

profectos putant ijsdem impulsi verbis ver. 16. *à bimatu & infra secundum tempus, quod exquisierat à Magis*. Ad quam sententiam auctor operis imperfecti hom. 2. & Augustinus ser. 7. de Epiphania accedere videntur. Mihi vero incredibile videtur, Magos duos integros annos in itinere posuisse, etiam si totum terrarum orbem pedibus peragrassent. Nam nostra ætate Magallanius duobus annis multis superatis impedimentis, in multis diu locis commoratus vna naui totum circum orbem terræ nauigauit. Aiunt quidam stellam quidem ante duos annos Magis apparuisse; non tamen statim profectos fuisse eos, prius disputandum fuisse diu, quid stella portenderet, re vero explorata adornandam profectionem. Hoc etiam postea, cum de stella agemus, refutabimus. Fingamus tamen ita esse, nimis adhuc longũ erit tempus. Mihi Augustini sententia valde placet ser. 32. de tempore eos non nisi nato iam Christo ex patria discessisse. Hãc enim vim habet, *Vidimus stellam eius in Oriente*, id est, quæ natũ significabat. Cum autem decimo tertio post die credantur adorasse, reliquum est non vltra octo aut nouem dies in itinere posuisse. Nec enim eodem die, quo stellam viderunt, discessisse credendum est, & Ierosolymis Herodes eos interrogat, dum Scribas & sacerdotes consulit, duos vt minimum manssisse dies valde est vero simile. Quo magis mirum est eos tantillo tempore ex Perside vsq; venire potuisse. Duæ tamen res admirationem tollent, altera quòd credibile sit eos non ex vltimis, sed ex proximis Persarum finibus venisse, qui ab Ierusalem vix vltra ducentas leucas distare reperiuntur. Altera, quòd verosimile sit camelis vsos esse, qui quamuis onerati quadraginta quoti die leucas conficere dicuntur. Nam quod Remigius vult diuina id factũ virtute, vt fieri potuisse credendum est, ita factum fuisse non est necessarium, nisi probetur.

Cur Magi *Ierosolymam.)* Mirum cur Ierosolymam venerint, cum in Bethlehem ab *Ierosolymam* stella ducerentur. Sunt, qui putẽt stellam prope Ierosolymam disparuisse, vt Magi natum regem in vrbe regia nuntiarent, ne Iudæi ignorare possent, quod Gentilium testimonio didicissent. In qua sententia Ambrosius est lib. 2. in Lucam c. 2. & August. ser. 30. 31. & 35. de tempore, & Chrysostomus hom. 7. in Matth. Basil. in hom. de hum. Christi gen. Theophylact. Bern. in sentẽt. Quod eo est probabilius, quòd Ierosolymitani stellã non viderint. nec enim Euangelista videtur prætermissurus fuisse. Quod si non disparuisset, omnes vbiq; eam vidissent. Id etiam indicat Euangelista ver. 9. *Qui cum audissent regem, abierunt, & ecce stella, quam viderant in Oriẽte, antecedebat eos, vsque dum veniens staret supra, vbi erat puer.* Quasi dum fuissent Ierosolymæ, non vidissent, & simul atq; inde discessissent, iterum videre cœpissent. Bernardus existimat prius Magos Ierosolymam venire voluisse, vt de nato interrogarent rege, ideoq; stellam sese occultasse, vt qui humanum quærebant consilium, diuinum amitterent ducem. Mihi nõ tam eorum curiositate, quam diuino consilio factum videtur, vt Ierosolymam venerint: partim vt Iudæi inexcusabiles essent, vt Hieronymus ait: partim vt prius à gentibus, quam à Iudæis Christus rex natus annuntiaretur, ne Iudæorum de suo rege testimonium suspectum haberetur, vt Basilius hom. de humana Christi generatione. Humana etiam postulabat ratio, vt qui natum quærebant regem, in regiam vrbem venirent.

2. Qui natus est.) Notanda Magorũ asseueratio, non enim dubitantes interrogant, an natus sit, sed certi tanquam à Deo docti, natum esse asseuerant. Videntur etiam ita loqui, quasi omnes natum esse sciãt. Et verò quis crederet Iudæorum natum regem Persas scire, ignorare Iudæos? Credibile etiam est eos de nouo rege interrogasse, de quo cum nihil cognoscere potuerint, Ierosolymam venerint, quasi in vrbe regia scituri, quod in

in alijs scire non potuissent.

Rex Iudæorum.) Duobus modis hęc verba iungi possunt, vel Rex Iudæorum, qui natus est, vel, qui natus est Rex Iudæorum. vterque sensus probabilis, secundus tamen mihi videtur probabilior, quia ἐμφατικώτερος. Nec enim ignorare Magi poterant Herodem legitimum & naturalem non esse regem, sed factitium, & à populo Romano datum. Factitio ergo regi naturalem opponunt.

Vidimus enim stellam eius.) indicem natalis eius. Quinq; de hac stella quęri possunt: qualis fuerit? quando primum visa? Vbi? quomodo ex ea Magi cognouerint natum esse Christum? Cur per eam potius, quàm alia ratione docti fuerint? Veram fuisse stellam vnam de numero cęterarum, quæ ad præstandum Magis obsequium descẽderit, Gregorius Nyssenus existimat in homilia de Christi incar. Alij fere omnes non veram stellam, sed stellæ similitudinem fuisse putãt, Chrysost. hom. in Matth. 6. Basilius hom. de humana Christi generatione, Ambrosius lib. 2. in Lucam c. 2. Augustinus ser. 30. de tempore, Fulgentius in homilia de Epiphania, Auctor librorum de mirabilibus sacræ scripturæ, qui nomine Augustini circunferuntur, lib. 3. c. 4. Quod multis probant argumentis: quòd nunquam antea visa, quòd nunquam post, quòd non fuerit in cœlo, alioqui viam monstrare non potuisset, quòd ab Oriente in Occidentem contra naturalem cursum venerit, quòd non solum noctu, sed etiam interdiu luxerit, quòd se se aliquando occultauerit, vt diximus ver. 1. quod steterit supra domum, vbi erat puer. Quæ omnia probabilia, nõ necessaria argumenta sunt. Nam qui fecerat aliquando, vt sol staret, aliquando vt retrorsum reuerteretur, facere potuit, vt vera stella statione naturali relicta isthæc præter naturam suam officia præstaret. sed, quia miracula Deus sine necessitate facere non solet, nec à nobis, nisi probentur, pro miraculis habenda sunt, credibilius est veram non fuisse stellam, cum stellæ similitudo esse potuerit, & ad docendos ducendosq; Magos satis esset, stellam apparentem Euangelista propter similitudinem, non propter veritatem appellauit, sicut nos cometã stellam vocamus. Quid autem fuerit, magna inter scriptores dissensio est. Nonnulli Spiritum sanctum fuisse putant, qui, vt post baptismum specie columbæ; ita nunc specie stellæ ad demonstrandum Christum descenderit. Ita auctor ille librorum de mirabilibus sacræ scriptu ræ lib. 3. c. 4. Alij fuisse Angelum, qui stellæ speciem induerit. Nam & Angelos stellas appellari Apoc. 1. 20. hãc opinionem auctor ille, quem paullo ante nominauimus, probabilẽ, Theophylactus veram existimat. Plerique alij cometam fuisse dicunt. Ego, aut cometam, aut Angelum dixerim.

1. Quæstio, de stella Magorum an vera fuerit.

Quando autem sit visa, non conuenit. Quidam duobus annis, antequã Christus nascereturvisam dixerunt propter illa verba ver. 16 *A bimatu & infra, secundum tempus, quod exquisierat à Magis*, vt refert Euthymius. Et quidem auctor operis imperf. homil. 2. ita sentit, & Nicephorus lib. 1. 13. Idẽ que aliquando sensit Augustinus, vt apparet ex ser. 36. de tempore: quamquam sententiam postea correxit. Alij vno ante anno, vt idem refert Euthymius. Alij aliquanto ante, vt Chrysost. Euthymius & Theophylactus. Alij eo ipso die, quo natus est Christus, vt Augustinus ser. 4. de Epiphania, quod ego probabilissimum puto. Hanc enim vim in illis verbis animaduerto, *Vidimus stellam eius in Oriente*, id est, quæ eum natum significabat: & in illis, *Vbi est, qui natus est?* quasi ex stella non nasciturum Christum; sed iam natum certò cognouissent. Cur ergo Herodes à bimatu, & infra pueros occidit, secundum tempus, quod exquisierat à Magis? ver. 16. dicemus.

2. Quæstio, quãdo stella apparuit

Vbi viderint, non constat. Hæc n. verba ambigua sunt, *Vidimus stellam eius in Oriente*. Sensus enim duplex esse potest, aut eos cum in Oriente essent, stellam in Occidente vidisse, aut videsse

3. Quæstio, vbi stella apparuit.

Universidad de Deusto
Biblioteca

vidisse stellam, quæ apparuerit in Oriente, vt 2.Reg.11.2. *Viditq; mulierē ex aduerso se lauantem super solarium suum*. Dubium enim est, an viderit mulierem, quæ super solarium suum lauabat, an ipse ex solario suo eam viderit. Nonnulli ergo non in Oriente, sed in Occidente stellam apparuisse putant, quod auctor lib. de mirab. sac. scripturæ lib. 3. c. 4. affirmat. Strabus in medio relinquit. Sed non videtur mihi dubitandum, quin in ipso illis Oriente primum apparuerit, & viæ dux fuerit. Cum enim dicunt, *Vidimus stellam eius in Oriente* non tā vnde, quam qua ratione moti venerint, dicere volunt, quòd stellam nimirum eius viderint. Sensus ergo est eam in Oriente apparuisse, quia non agebatur, vbi ipsi essent, sed vbi eam vidissent. Deinde si in Occidente, id est, in Iudæa apparuisset, vtique visa fuisset à Iudæis, quod Euangelista nō tacuisset. Præterea quamuis Euangelista non dicat stellam per totam viā Magos antecessisse, tamen quia dicit ver. 9. antecessisse eos, postquam exierunt ex Ierusalem, vsq; dum veniens staret supra vbi erat puer; credendū est idem eam ante officium ab Oriente vsq; in Occidentem præstitisse.

1. *quæstio, quō ex stella Magi Christū cognouerunt.*

Quo autem modo Magi visa stella Christum natum esse cognouerint, difficile dictu est. Auctor operis imperfecti historiam apocrypham recitat in stella similitudinem pueri fuisse, qui Magos allocutus Christum natum docuerit, & vt eum adoraturi proficiscerentur, imperauit. Alij naturali astrorum scientia eos coniecisse, quod videntur Priscillianistæ existimasse, sæpe de hac re ab Augusti no, Chrysostomo, Leone, & Gregorio reprehensi. Enim vero certum est naturali scientia non solum Deum, sed ne hominem quidem vllum natum esse cognosci posse. Reliquum ergo est, vt reuelatione cognouerint. Quo autem modo, aut quando ea facta sit, de eo dubitatur. Hieron. in caput Isaiæ 19. per dæmones factam putat. Idemque scripsisse lib. 1. contra Celsum videtur Origenes, qui sicut alia, sic etiam hoc adiurati Magos docuerint, quid stella significaret. Nec improbabile omnino est voluisse Deum filij sui ortum per dæmones declarari, cum videamus eos Christum negantibus Iudæis confiteri Matth. 8 29. & consentaneum videbatur, vt pastores, qui cœlum perpetuo contuebantur, per Angelos à cœlo; Magi, qui ab inferno scientiam hauriebant, ab inferno per dæmones docerentur. Alij per angelos factam malunt, vt August. ser. de Epiph. Alij intrinsecus à Deo hoc mysterium eorū animis inspirando, vt Leo ser. 1. de Epiph. quod & Augustinus videtur approbare ser. 34. de tempore. Constantissima vero omnium ferè veterum auctorum opinio est Magos ex Prophetia Balaam iam diu cognouisse Christo nascente stellam orituram Num. 24. 17. *Orietur stella ex Iacob.* Magos enim aut posteros fuisse Balaam, aut ex eius posteris, qui vicini fuerint, eam Prophetiam traditionemque accepisse, Origenes hom. 13. in Num. Ambro. lib. 2. in Lucam c. 2. Chrysost. hom. 1. in varios Euangelistas, Epiphanius in epitome, Basilius hom. de humana Christi generat. Auctor imperfecti hom. 2. Hierony. hoc loco. Quod ego, & propter tot tantorumque testium auctoritatem, & propter verisimilitudinē valde probabile iudico. Videnturque Magi, cū dicunt, *Vidimus stellam eius in Oriente* ita loqui quasi de re, quæ Iudæis nota esset, existimantes Iudæos eā prophetiam, quam ipsi Gentiles scirent, ignorare non posse. Non enim dicunt, *Vidimus stellam quandam in occidente*, sed *vidimus stellam eius*, quia de illa loquebantur, quam omnes sciebant nascente Christo apparituram, quemadmodum si quis nunc diceret, Antichristus venit, & vt Andreas Petro fratri suo dixit, *Inuenimus Messiam*, Ioan. 1. 45. Auget probabilitatem, quòd Herodes crediderit per eam stellam natum significari Christum, quasi id vulgo notum esset. Nec enim rogat principes sacerdotum, an Christo nascente stella apparitura sit,

sit, sed vbi Christus sit nasciturus. Quod autem quidam obijciunt in illa prophetia Balaam stellam Christum ipsum appellari, cum ex Iacob dicatur oritura; non nego. Sed nouum non est, vt vnum verbum præsertim in prophetijs, & Christum, & Christi figuram significet, vt infra ver. 15. *Ex Aegypto vocaui filium meum*. Illud certum esse arbitror, Magos præter stellam, aliquam siue per hanc prophetiam, siue aliunde, diuinam reuelationem habuisse, asseuerāter enim, & tanquam à Deo docti loquuntur; *Vbi est qui natus est rex Iudæorum?*

5 *Quæstio, cur per stellam Magos Deus docuit.*

Postrema quæstio erat; Cur Deus Magos per stellam docuerit? Non est difficilis coniectura; & Gregorius docuit voluisse Deum accommodatè ad eorum scientiam eos erudire; vt, qui in stellarum obseruatione versabantur, ex stellis Christum cognoscerent. Omnibus in rebus, & quærere, & inuenire possumus Deum.

Et venimus adorare eum.) Qui hoc loco non aliam quàm vrbanitatis adorationem intelligunt, nimis mihi videntur vrbani. Cur enim tot alios Iudæorum natos reges nemo peregre adoraturus venit, vt Athanasius in lib. de incarnatione argumentatur? Quo modo in stabulo, & in præsepi iacentem adorant; si nihil nisi hominem cogitant? Quomodo Herodes se quoque adoraturum dicit? Frustra profecto Deus tam inusitato eos miraculo docuisset, vt solum hominem, nō etiam Deum adorarent. 29.

Caluin. in Harmon.

4. *Et congregans omnes principes)* Vnū tantum fuisse principem sacerdotum ex multis locis perspicuum est. Matthæus. 26. 59. 61. vsque ad ver. 65. Marcus. 1. 44. & 2. 26. Lucæ 22. 50. 54. Act. 4. 6. & 5. 17. 21. 27. & 7. 1. & 9. 1. & 22. 5. & 23. 2. & 24. 1. Itaque merito quæritur, quo sensu, quasi multi fuerint, principes sacerdotum appellentur. Quod non hoc tantum loco, sed multis etiam alijs fieri animaduertimus, vt Matth. 16. 21. & 20. 18. & 21. 15. 23. 45. Sunt, qui dicant principes sacerdotum appellari omnes, qui summi aliquando fuissent sacerdotes: erant enim annui, & venales, Ioan. 11. 49. & 18. 13. ex quo Pompeius vrbem expugnauerat, & vestem sacerdotalem in suam, populiq; Romani potestatem redegerat, vt Iosephus scribit lib. 18. ant. c. 6. & Eusebius lib. 1. hist. eccles. c. 6. Ita Chrysost. & Euthym. infra. ca. 26. 5. & Theophylact. interpretantur; Marc. 14. quorum opinio inde refellitur, quòd antequam annui essent summi sacerdotes, cum ea dignitas non ante finem vitæ finiretur, plures tamen principes sacerdotum dictos legimus 2. Par. 36. 14. Vnus ergo erat, & multi. Vnus summus, qui absolutè principes sacerdotum, aut Pontifex vocabatur. Multi, qui erant ראשי אבת capita familiarum sacerdotalium, vt apparet 1. par. 15. ver. 6. vsque ad 12. & cap. 24. 6. Vocat ergo Herodes sacerdotes, quia eorum erat officium de lege respondere Malac. 2. 7. non omnes, quia infinitus fuisset numerus: sed principes, qui, & pauciores, & doctiores erant; & quia erant ex numero Sanedrim ordinariorum iudicum, & quasi consiliarij, vt intelligitur 1. par. 23. 4. Matth. 26. 3. Marc. 11. 18. Act. 4. 26. & multis alijs locis, vbi sine principibus sacerdotum nullum concilium cogitur.

Qui principes sacerdotum.

Et scribas populi.) Scribæ ספרים pro priè erant publici notarij, quorum officium erat non solum publica instrumenta conficere, sed etiam sacras scripturas incorruptas seruare, earumque sensum interpretari, vt constat 4. Regum. 22. 8. 9. 10. & 1. Esdræ. 7. 10. 11. & Matth. 7. 29. & 17. 10. & 23. 2. & 1. Corinth. 1. 20. Itaque ijdem νομικοὶ, id est legis periti vocabantur Lucæ. 7. 30. & 11. 46. Non item νομοθέται legislatores, vt quidam putant. Horum enim maior erat dignitas. Quemadmodū apud Græcos Grāmatici primum dicti sunt, qui litteras nouerant, i. legere, & scribere; deinde qui auctores

Quinam scribæ.

corrigebant,& interpretabãtur; qui in omnibus quæstionibus, quæ de historijs, fabulis,auctorum sensu incidebant,iudices erãt. Theophylactus: Ideo ab Herode etiam vocantur, & quia pars magna Cõcilij erant Marc. 14.53.& 15.1.Lucæ 22.66.

Vbi Christus nasceretur) Hebraismꝰ, id est,vbi nasciturus esset, יולד.

6. Et tu Bethlehem.) Hunc locum dissensio,quæ prima specie magna videtur esse inter Euangelistam atque Prophetam,difficilẽ facit. Quattuor autem rebus vidẽtur dissidere. Quòd Euãgelista dicat, *& tu Bethlehem terra Iuda;* Propheta verò, *& tu Bethlehem Ephrathas;* Quòd Euangelista, *Nequaquã minima es*, Propheta צעיר להיות minima es, vt sis; quod Euangelista ex te exiet dux; Propheta ducem non nominet. Quòd Euangelista dicat, *Qui regat*, aut, ὅστις ποιμανεῖ, qui pascat; Propheta ימשל, qui dominetur. Deniq; Euangelista, vt Hieronymus ait, neque cum Propheta, neq; cum Sept. vllo modo videtur conuenire. Quidã nimis facile respondẽt Euangelistas memoria sæpe lapsos testimonia scripturarũ non alijs tantum verbis, sed alio etiam, contrario q; sensu recitare. Cuius sententiæ magnum auctorẽ in epistola ad Pãmachium Hieronymum citant. Euangelistas contrario sensu scripturas citare dictu impium iudico; neq; id vsquam Hierony. dixit. Nam quod ait in epistola ad Pãmachium de hoc ipso loco agens sensum esse contrarium, non significat totius loci Euãgelistę sensum totius loci Prophetæ sensui, sed vnius verbi Euangelistę sensum vnius verbi Prophetæ sensui, si per se consideretur, contrarium esse,Nam, *minima es*, & *non minima es*, per se consideratꝰ, contraria profecto sunt, vt autẽ ab Euangelista,& Propheta dicuntur, non cõtraria, sed idem sunt, vt paullo post exponemus. Memoriæ autem lapsum qui Euangelistis tribuunt, quorum ore Spiritus sanctus loquebatur, etsi rem, quasi humanum sit, extenuant; videant, an in Euangelistis excusent, quod in se si quis excusaret, rideri se putarent. Ego id, aut impium etiam esse, aut prope ab impietate abesse arbitror. Cautior Hieronymus; qui sacerdotes potius,& Scribas, quàm Euangelistam accusare maluit. Putat enim in commentarijs in cap. 5. Michææ Euangelistã, non quid propheta dixerit, sed quid sacerdotes, & Scribæ responderint narrare voluisse, vt scripturarum in illis ignorantiam notaret. Sed neque credibile est sacerdotes, quantumuis indoctos, Prophetæ verba infideliter recitasse, præsertim cùm verò simile sit in re tam seria librum ipsum in medium protulisse,& Euangelista potius laudandi, quàm reprehendendi causa videtur eorum responsum recitasse; vt ex aduersariorum etiam sententia probaret Christum in Bethlehem fuisse nasciturum. Alij interrogatiuè locum Prophetæ legendum putant, vt idem sit, *An minima es?* apud Prophetam, & *nequaquam minima es* apud Euangelistam, quod non esset incredibile, si probaretur. Alij צעיר apud Prophetam neutro genere positum dicunt, vt sit sensus, parũ est, vt sis in millibus Iuda, id est, maxima es, vt sis inter principes Iudæ, quod Euangelista dixit, *Nequaquam minima es.* Hæc interpretatio cum mihi ipsi, sicut, & illa superior, ante quã apud vllum auctorem legerem, venisset in mentem, vix inuenta displicuit quod Hebræi non soleant eo sensu dicere, צעיר, sed מעט, vt Gene. 30.15. Isa.7.13. Credo ego huius rei explicationem ex alia quæstione pendere, an hęc verba sint sacerdotum, & Scribarũ, an Euangelistæ. Nonnulli enim interpretes Euangelistæ esse putant, qui haud scio, quo modo explicare quæstionem possent, sed eos connexio, contextusque verborum videtur redarguere. Sunt ergo sacerdotum verba ab Euangelista fideliter recitata. Quare sic existimo Euangelistam non verba prophetæ, sed sacerdotũ Scribarumque interpretationem recitare voluisse: quæ eiusmodi fuit. *Et tu Bethlehem Ephratha*, id est, terra Iudæ. Hæc enim Bethlehem olim Ephratha vocata fuerat. Gene. 35.16. 19.& 48. 7. Quia ergo alia erat Bethlehem in tribu Zabulon Iosue. 19.15. & Iud. 18. 8. quæ Ephratha non cognominabatur, addidit Propheta hoc epithetum, vt hanc Bethlehem, ab illa distingueret: sacerdotes vero epithetum prophetæ, alio clariore epitheto explicare voluerunt. *Et tu Bethlehem Ephratha*, id est, quæ es terra Iuda, non Zabulon; vt doceant sensum Prophetæ esse, non in ea Bethlehem, quæ erat in tribu Zabulon, sed in ea, quæ in tribu erat Iudæ, Christũ nasciturum. Id enim Herodes magnopere putabat sua interesse, vt sciret. Quod autem sequitur, *Minima es, vt sis*, sic exposuerunt, quasi Propheta ironicè locutus fuisse, Minima quidem videris, si murorum tuorum spectetur ambitus, at nequaquam minima es; *Ex te enim exiet dux, &c.* In millibus אלפים interpretati sunt, in ducibus, id est, inter duces, aut proceruentu ducum. Nomen enim אלפים vtrumque significat, & duces, & mille, quia duces mille plerumque hominibus præerant, inde χιλίαρχοι, à Græcis appellati, fuisse autem populum in chiliadas distributum, & nemo nescit, & Exod. 18. 25. & 1. Par. 23. 4. manifestum est. Quod idem in vetere Græcorum Rep. factum fuisse apud Aristotelem, & Platonem legimus. Dubium autem non est, quin Propheta non solum ad ortum futurum Christi prospexerit, sed etiam ad præteritum Dauidis alluserit, significans parum oppidum vnum iam præstantissimum ducem Dauidem protulisse, alterum verò longè præstantiorem Christum prolaturũ; & quia de Christi ducis ortu agebatur, appositè sacerdotes interpretati sunt יהודה באלפים, in ducibus Iuda. Quod autem pro משל dominetur, interpretati sunt ποιμανεῖ pascet, regendi modum declarare voluerunt, futurum significantes; vt Christus non in virga ferrea, vt gentes, sed in pedo benigni pastoris, cuius oues essent propriæ, populum suum regeret, simulque, vt opinor, ad Dauidem

Christi figuram alludunt, qui à pascendis ouibus ad pascendum populum Dei traductus est. *Nam de gregibus ouium assumpsit eum, de post fetantes accepit eum pascere Iacob seruum suum, & Israel hæreditatem suam.* Psal.77.70.71. sicut Petrus,& Andreas allusione ad præteritum officium piscatores hominum facti dicuntur Matth. 4. 19. Melius tamen mihi noster interpres vertisse videtur, reget, quàm alij nõnulli vertunt, *pascet*; quia non vocauerant Christum ποιμένα pastorem, sicut reges Homerus vocare solet, sed ἡγεμόνα ducem, cum quo melius regendi, quàm pascendi cohæret verbum. Chrysost. & auctor operis imperfecti sacerdotes reprehendunt, quod non integrum Prophetæ testimoniũ produxerint. Sequebatur enim; *Et egressus eius a diebus æternitatis*, quod illi tacuerunt. Sed non tam malignitate, quã prudentia mihi videntur tacuisse, quod ad quæstionem ab Herode propositam, *Vbi Christus nasciturus esset*, nihil attinebat.

7. Clam vocatis magis.) Clam vocat, quia Christo insidias parat.

Tempus stellæ) τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, tempus, quo apparuerat stella, id est, quo illis tempore primum cœpisset apparere.

10. Videtes autem stellam.) Qui hinc colligunt stellam non fuisse Magis totius ducem viæ, quod quasi nouo nunc eius officio lætentur, non vidẽtur animaduertere, eadem ratione probari posse, ne visam quidem illis antea fuisse, quòd ita nunc, quasi ante non vidissent, ea visa lætentur. Quod absurdum profecto est. Iam enim dixerant; *Vidimus stellam eius in Oriente* ver. 2. Non id ergo, sed illud potius colligitur, eam ad tempus, cũ Magi Ierosolymis essent, disparuisse, vt ver. 1. Ambrosium, Chrysostomum, Basilium, Augustinum, Bernardum, Theophylactum diximus docuisse. Neque mihi videntur horum verborum sensum penitus intelligere. Nec enim significat, vt ego quidem arbitror, Euangelista Magos aspectu stellæ, quæ paullo ante

euanuisse videbatur, lætos fuisse. Id enim si dicere voluisset, non hoc loco, sed ante dixisset. *Et ecce stella, quã viderant in Oriente antecedebat eos, & gauisi sunt gaudio magno valde*; sed significat eos gauisos fuisse videntes stellam (sicut proximè dixerat) stantem supra, vbi erat puer. Lætantur enim, non quod stellam viderint; quã sæpe iam viderant, sed quod Christum, quem quærebant, inuenerint.

Gaudio magno valde גדולה מאוד, id est, maximo. Notus, & frequens Hebraismus Ierem. 24. *ficus bonas bonas valde*, id est, optimas, *Et ficus malas malas valde*, id est, pessimas.

11. Et intrantes domum. Quia domum, non stabulum intrasse dicuntur Magi, nata quæstio est, an adhuc in præsepi iacentem Christum inuenerint. Epiphanius hæresi 31. hinc argumẽtatur Magos duobus post Christum natum annis venisse, quod non in stabulo, vbi natus fuerat, sed in domo eum dicantur inuenisse, idemque Theophylactus affirmat. Alij fere omnes in præsepi à Magis inuentum, & adoratum fuisse tradunt. Iustinus in Tryph. Chrysostom. hom. in Matth. 7. auctor imper. hom. 2. August. ser. 1. & 2. de Epiphania. Immò vero Euthymius dubitat, vtri prius Magi, an pastores adorauerint, pariterque vtrumque putat esse probabile. Quamquam ego de eo non existimo dubitandum, cùm eadem nocte, qua Christus natus est, pastores constet adorasse Luc. 2. 11. 16. Magos autem, etsi tertiodecimo venerunt die, non iam in præsepi, sed honestiore loco Christum inuenisse mihi probabile videtur. Quod enim in præsepi repositus fuerit, partim mysterio, partim necessitate factum est, quia confluentibus vndique in Bethlehem descriptionis causa, qui ex familia Dauidis genus ducebant, non erat locus in diuersorio Luc. 2. 7. Mysterio iam erat satisfactum. Necessitatem cessisse credendum est; & Mariam, aut Ioseph omni diligentia commodiorem locum quæsiuisse suadet ipsorum pietas. Auctores vero illi superiores concionando fortasse, magis quàm interpretando in præsepi adoratum dixerunt, quòd id, & mysterium, & admirationem, & Magorum fidem augere videretur, sed quia illa superior fere communis est Patrum sententia, non facile est reijcienda.

Cum Maria matre eius) Quòd Ioseph mentio non fiat, aut casu, quòd fortè domi tunc non esset; aut mysterio factum est, vt Ioseph à Magis non inueniretur, ne forte Christi patrem putarent. Nam pastores pueri cum Ioseph, & Maria dicuntur inuenisse, Luc. 2. 16.

Obtulerunt ei munera aurum, thus & myrrham) Quibus Orientales abũdant, quamquam nolim mysterium excludere, quod omnes hic veteres auctores tanto consensu cognouerunt, vt Regi aurum, Deo thus, homini myrrha data sint. Minus enim mysterij esse videbatur, quòd mulier illa vnguẽto Christum perfudisset, quod nihilo minus erat apud Orientales vsitatum; tamen Christus ad significandam suam sepulturam, de qua nihil fortasse mulier cogitabat, factum dixit Matth. 26. 12. Huius autem mysterij etsi non Christum, quia nihil eum de Magis locutum legimus; tamen omnes veteres auctores interpretes habemus, Irenæum lib. 3. cap. 10. Cyprian. serm. de stella, & Magis, Origen. lib. 2. contra Celsum, Basil. hom. de hum. Christi generatione, Gregorium Nyssen. hom. de Christi natiuitate, Chrysost. hom. 1. in varios Euangelistas, Ambros. lib. 1. de fide. cap. 2. August. ser. 1. de Epiphan. & ser. 37. Hieronym. in comment. Iuuencum, & Sedulium, quorum nota sunt carmina. Solus in sententijs Bernardus cum totus alias mysticus esse soleat, & hoc ipsum mysterio tribuat, serm. 2. & 3. de Epiphan. nullum hic mysterium agnoscit; sed aurum paupertati, myrrham consolidandis infantilibus membris, thus loci fœtori mitigando datum putat. An autem singuli singula, an cuncti communiter cuncta obtulerint dona, quod Strabus in certum relinquit, diximus ver. 5. Ahã hic nonnulli quæstionẽ mouent, quã, vt curiosam, præterijssem, nisi aliquã ad explicandum alium scripturæ locum lucem afferre posse iudicassem: Qua in re tantum thesaurum Ioseph, & Maria consumpserint? Nec enim vero simile est reges, qui ex Oriente vsq; venisse, & thesauros aperuisse dicuntur, parum quiddam obtulisse auri, & videmus tamen Mariam Purificationis die agnum, vt præscriptum in lege erat, emere non potuisse, ideoque par turturum, aut duos pullos columbinos obtulisse. Lucæ 2. 24. Respõdeo non constare ex eo loco, vtrum Maria agnum, an par turturum, vel duos pullos columbarum obtulerit: tamen, quia probabiliter inde colligitur, & ita omnes sentiunt, placet mihi, quod à quibusdam dictum est; thesaurum illum Deo fuisse ab illis consecratum. Nam quod alij dicunt ad peregrinationem Ægypti seruatum fuisse, ideo minus credo, quòd & aurũ tam redoleat, & quando puer præsentatus in templo est, nihil dum de ea peregrinatione Ioseph us cogitauerat, quo tempore thesaurum consumptum iam fuisse probauimus.

Mystica significatio.

13. Surge & accipe) ἔγειρε καὶ παράλαβε, expergefactus accipe, id est expergiscere statim, & accipe, vt effectus interpretatur.

14. Qui consurgens) ὁ δὲ ἐγερθείς, Ille vero expergefactus, id est, cum statim post visum euigilasset, accepit puerũ, & de nocte fugit. Credibile est prope fuisse carnifices, qui puerum quærebant, quando intempesta nocte fugere iubetur. Fugerunt autem non ex Bethlehem, nec ex Ierusalem, sed ex Nazareth, quæ erat in Galilæa, vt perspicuum est ex Luc. c. 2. 39. Cur autem in Ægyptum, prompta est causa, vt esset extra Herodis imperium. Aliam Euangelista reddit, vt impleretur qd dictum fuerat per Prophetam, *Ex Aegypto vocaui filium meum*. quamquã ibi non tam causa, quam euentus significatur. Erat Ægyptus in rebus aduersis Iudæorum confugium. Nam fame olim impulsi in Ægyptum confugerunt. Gene. 46. 6. & bello longe post a Chaldæis vexati, qui ex calamitate reliqui erant, eodem sese contulerũt. 4. Reg. 25. 26. Videtur Ægyptus schola esse filiorum Dei, qui adolescere non possunt, nisi vexentur.

Quo expẽderit B. Maria Magorum aurũ.

Osee. 11. 1.

Et erat ibi vsq; ad obitum Herodis.) Quamdiu Christus manserit in Ægypto, aut quo loco, quidue ibi egerit, nec expressit Euãgelista, nec aliunde certò constare posse arbitror. Qui septem annos fuisse dicunt, auctorem secuti eum, qui Scholasticam, vt vocant, scripsit historiam; non probant. Neque qui tres, vt Nicephorus lib. 1. c. 14. Omnium fere sentẽtia est duos fuisse annos, quod Epiphanius hær. 51. videtur approbare. Res fortasse non ita magni refert, sed si volumus, quod in ea est probatissimum, perue stigare, tria nobis principia sequenda sunt, quæ ex Euãgelista facile probantur. Vnum est, hanc fugam eodem anno contigisse, quo Christus à Magis adoratus est, & quidem non multò post adorationem. Hoc. n. verba illa significant: *Tunc Herodes videns, quòd illusus esset à Magis*, & hæc ver. 13. *Qui cum recessissent, ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph*, quę quãuis, vt diximus, non significent statim; tamen certe significant nõ multò post Magorum abitum, & Ioseph, vt fugeret, admonitum, & Herodem pueros occidere cepisse. Alterum est, eodem anno, quo Herodes mortuus est, Christum ab Aegypto reuertisse. Hoc. n. illa indicant verba, ver. 19. 20. *Defuncto autem Herode ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph dicens, Surge & accipe puerum, & matrem eius, & vade in terram Israel.* Tertium est, Magos paucis post natalem Christi diebus aduenisse, vt ver. 1. à nobis probatũ est. Quibus tribus principijs, etsi alia duo ex Apfanis addamus historijs, quot annos Herodes regnauerit, & quoto regni eius anno Christus natus sit, facile spatiũ tpis, quo morat' fuerit in Aegypto, reperiemus. Ex his ergo duobus postremis principijs alterum

Quamdiu Christus in Aegypto mansit.

Universidad de Deusto
Biblioteca

terum est certum, Herodem triginta septem regnasse annos, Iosepho lib. 1. de bello Iud. cap. 21. & Eusebio in Chronico certissimis testibus. De altero duobus annis inter se auctores dissentiunt. Nam alij anno quadragesimo primo Imperatoris Augusti Christum natum scribunt, vt Irenæus lib. 3. c. 25. & Tertullian. aduersus Iudæos; alij quadragesimo secundo, vt Eusebius lib. 1. hist. Eccles. cap. 5. & in Chronico, & Epiphanius hær. 51. Rursus autem quis annus Augusti in quem Herodis annum inciderit, altero dissident anno. Nam alij quadragesimum primum Augusti, trigesimum primum Herodis, vt Eusebius; alij tricesimum secundum, vt Epiphanius, fuisse dicunt. Si ergo Irenæi, & Tertulliani sententiam in eo sequamur, vt dicamus Christum quadragesimo primo Augusti anno natum fuisse: Eusebij verò in eo, vt eum annum tricesimum primum Herodis fuisse credamus, necesse erit Christū in Ægypto sex integros mansisse annos, aut etiam septem, si illum ipsum quo fugit, id est, tricesimum primum Herodis numeremus. Quæ est illa prima, &, vt apparet, vetus opinio. si verò Irenæum, & Tertullianum in Augusti; Epiphanium in Herodis sequamur annis, restabunt anni quinque, aut si primum numeremus, sex, quos fuerit Christus in Ægypto: totidemque secundum Eusebij computationem erunt anni, si eum solum, & in Augusti, & in Herodis annis sequamur. Sin autem Eusebio in annis Augusti; Epiphanio in annis Herodis credimus; Christus fuit in Ægypto, vt plurimum quinque, si primum numeremus; vt minimum quattuor, si primum non numeremus, annos. Itaque hoc tantum certum est, neque plures septem, neq; pauciores quattuor in Ægypto annos commorari potuisse. Quare opinio illa vulgaris, per duos; & altera illa Nicephori per tres in Ægypto fuisse annos, nihil habet prorsus probabilitatis, nisi dicamus Magos duobus annis natū Christum adorasse, quod ver. 1. refutauimus. In qua autem vrbe Ægypti māserit, quidue ibi egerit, monendum lectorem iudico, vt non solū in inquirendo minimè curiosus, sed etiā in credēdo, si quid inuenerit, cautus sit. Multa. n. de Christi in Ægypto miraculis obscuris vulgo auctoribus circumferri video, quæ haud scio, an ex Alcorano Mahumeti, manauerint, vbi eadem inter fabulas lego; & non decet Christianos à Mahumeto spurcissimo, & mēdacissimo auctore Christi discere miracula. Euangelistam habemus Ioannem, qui Christum affirmat primum in Cana Galilææ conuerta in vinum aqua miraculum edidisse c. 2. 11. Quod etsi scio ad ea, quæ post reditum ab Ægypto fecit, posse restringi, tamen cum nihil sit, quod restringi cogat, multo est probabilius vniuerse intelligēdum esse, quod vniuersè dictum est. Nec volo, cum hæc dico, bonis auctoribus fidē abrogare qui Christo in Ægyptū ingrediente idola corruisse tradunt, vt Hieronymus in c. 19. refert, nec reijcit; quodq; tam multi dixerūt, vt merito traditio videri possit. Palladius in Lausiaca histor. Credatur sanè Sozomeno lib. 5. c. 20. veterem famam referenti, Christo infanti Hermopolim Ægypti vrbem ingredienti præcelsam arborem acclinatam; Mahumeto tamē, & nescio cui de infantia Saluatoris libro toties ab Hieronymo alijsq; Patribus repudiato, ne credatur.

In Ægypto Christus an mansit sex menses.

15. Vt adimpleretur.) *Vt*, hoc loco non videtur mihi causam, sed euentū significare, quod Chryso. & Damasc. multis locis fieri obseruauerunt, vt infra c. 5. 16. Ioan. 9. 39. 1. Cor. 11. 19. Nec. n. propterea fugit in Ægyptum, vt prophetia adimpleretur, sed cum vitandi Herodis causa eò fugisset, factū est vt prophetia propriè impleri videretur. Quæ phrasis, quia frequentissimè occurrit, explicāda semel est. המלא ἀναπληρωθῶσι impleri prophetiam est fieri, quod per Prophetam prædictū est, phrasi propria quidem scripturarum, sed minimè, vt quidā putant, barbara. Nam, & Cicero implere, qđ professus sis, dicit, & promissa cōplere,

Vt, quia scriptura accipitur.

Impleri phetia quia in scriptura dicitur.

Pro Cluēt. de Inuent. re, & cōpleri rem, ad exitumq; perduci. Quæ omnia eodē sensu, quo in sacris litteris prophetias impleri, manifestum est dici. Dicitur autem prophetia, quantū equidem obseruare potui, quattuor modis impleri. Primū, quum id ipsum fit, de quo propriè, & litterali, vt dicitur sensu intelligebatur, sicut c. 1. 22. Matth. dixit impletā in Maria Isaiæ prophetam fuisse, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium.* Secūdo, cum fit nō id de quo propriè intelligebatur prophetia, sed id, quod per illud significabatur, vt 2. Reg. 7. 14. *Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filiū,* quod propriè de Salomone dictū esse perspicuum est, D. tamen Paulus de Christo, cuius Salomon figura erat, interpretatur Hebræor. 1. 6. quasi in eo impletū esset, & quod Exod. 12. 46. dictum est, *Os non comminetis ex eo*, certum est intelligi de agno, tamen Isā. c. 19. 36. in Christo, qui per agnum significabatur, impletum dicit. Tertiò, cū nec id fit de quo propriè intelligitur prophetia, nec id quod per illud significatur; sed quod illi simile est, & omnino eiusmodi, vt prophetia non minus aptè de eo, quā de quo dicta est, dici potuisse videatur. Nam *Populus hic labijs me honorat*, de Iudæis, qui tēpore Isaiæ erant, Deus dixerat Isa. 29. 13. Christus autem in ijs, qui suo erant tempore, impletum significat Matth. 15. 7. 8. Simile est exemplū Matth. 13. 14. & Act. 28. 26. Quarto cum id ipsum, quod per prophetiam, aut scripturam dictum erat, quamuis iam factum fuerit, tamē magis ac magis fit. Tunc. n. scriptura impleri dicitur, id est, quod per eam dictum erat, cumulatissimè fieri. Obseruamus. n. in scripturis sæpe fieri dici nō solum, quod fieri incipit, sed quod magis ac magis fit; sicut Ioan. 2. 11. dicuntur discipuli Christi viso miraculo aquę in vinum conuersæ credidisse, quia magis ac magis crediderunt; nā iam certè ante crediderant. Quemadmodum locum difficillimum Iaco. 2. 23. sumus Deo volente explicaturi. Illa ergo Osee prophetia, *ex Aegypto vocaui filium meum*, propriè de populo Israel, quē

Cap. 7. 14.

Cap. 11. 1

Deus filium primogenitum suum appellare solet Exod. 4. 22. intelligebatur, vt ex verbis prophetæ manifestū est, *Quia puer Israel, & dilexi eum & ex Aegypto vocaui filium meum.* Dicitur autem nunc impleta secundo ac tertio modo. Nā & populus ille in Ægypto exulans Christi ibidem exulaturi figura dici potest, sicut nunc corpus mysticum Ecclesiæ corporis naturalis Christi figura est, & Christus populo in eo est similis, quòd vterq; Dei filius appellatur. Significat autē Euangelista illam prophetiam propriè ac perfectè in populo, qui propriè filius non erat, impleri non potuisse, in Christo autē, qui propriè, & naturaliter filius erat, perfectissimè impletā esse, quemadmodum si quis diceret illa verba, *Ego ero illi in patrem & ille erit mihi in filium,* propriè de Salomone, qui propriè non erat filius, dicta nō esse, de Christo autem proprio, & naturali filio, propriè dicta esse. *Ex Aegypto vocaui filium meum;* Septuaginta verterunt, τὰ τέκνα αὐτοῦ, filios eius, aut quia pro בני filiū meū legerunt בניו filios eius vnius adiectione litterę; aut, qa sensum magis consentaneum esse iudicauerūt, si ita legerent, sicut re vera fuisset, nisi constaret Euangelistam legisse בני filium meum. Itaq; imperitè Iulianus hunc Christianis locum obijciebat, quasi Euangelista mala fide Prophetę testimonium retulisset, non animaduertens Euangelistam non Græcam Septuaginta versionem, sed Hebraica prophetæ verba secutum fuisse, Hieronymus in c. Osee. 11.

2. Reg. 7. 14

16. Tunc Herodes.) *Tunc*, hoc loco nō existimo punctum temporis significare, quasi statim, vt Magi discesserunt, infantes occiderit. Nā inter Magorum discessum, & puerorum cædē aliquantum interfuisse tpis necesse est, & qa vicesimo septimo post adorationem die, Christus est in tēplo Ierosolymę repræsentatus, Luc. 2. 22. & quia post aliquādiu mansit in Nazareth Lu. 2. 39. &, quia credibile est Herodē, quis cruētū, & crudelē tyrānū, prius tentasse, an Christum inuenire

posset, vt solum occideret, quàm omnes infantes trucidaret: quod se sine magno totius populi in se odio facere non posse non ignorabat; cùm ex Iosepho intelligamus eum omnibus modis gratiam populi venari solitum, ne tanquam peregrinus de regno deturbaretur. Quæsito igitur prius Christo, nec inuento, ne vnus euaderet, omnes inuadit. quod sine aliquanto tempore fieri non potuit.

Et mittens.) Hebraismus שלח נישלה solent Hebræi vti verbo שלח & Græci ἀποστέλλω absolutè non expressa, sed intellecta persona patiente, quod Latini, aut nunquam, aut rarò admodũ faciunt. Ea phrasi vsus est hoc loco Euãgelista, *Mittens* sub. carnifices, vt infra c. 14. 10. *Misitque, & decollauit Ioannem in carcere.* sicut Hispani simili phrasi dicunt. *Embio acortar la cabeça.* & c. 27. 19 *Misit ad eum vxor eius dicès, nihil tibi & iusto illi,* Psal. 56. 4. *Misit de Cœlo & liberauit me,* sub Angelos, & Ps. 104. 19. *Misit rex, & soluit eum princeps populorum, & dimisit eum.* Similia sunt exempla Marc. 3. 31. & 6. 17.

Cur Herodes bimos infantes occidit.

A bimatu & infra.) Locus propter obscuritatẽ historiæ, & propter opinionum varietatem difficilis. Quidã dixerunt duobus post Christi natalẽ annis venisse Magos, ideoq; Herodẽ bimos infantes occidisse. Alij vno anno, aut circiter altero post, Magos venisse. Qui oẽs, si veræ de stella, & Magorum aduentu eorum essent opiniones, facillimè sese expedirent ex hoc loco; sed eas ver. 1. & 2. refutauimus. Alij non statim Herodem post Magorũ discessum, sed duobus annis post, infantes occidisse: eo. n. tempore vocatum fuisse Romã, vt de morte filiorum caussam diceret. Sed ij etiam, & contextu verborum Euangelistæ, quæ non tam longum patiuntur spatium, & historia refelluntur. Apparet enim ex Chronico Eusebij eum ante quinque annos filios suos occidisse. Nobis vero, qui neque stellam ante natalem Christi apparuisse, nec Magos multis post diebus venisse credimus, non licet istis fugere diuerticulis. Valde mihi Strabi, & Euthymij placet interpretatio, quam & nonnullis nostro tempore viris doctis placuisse gaudeo, Herodem ad illud tempus, quod exquisierat à Magis, duos præterea adiecisse annos. Itaque illa verba, *Secundum tempus, quod exquisierat à Magis,* non significant occisos esse omnes pueros, qui nati essent duobus annis postquam stella Magis apparuisset; sed eos, qui nati essent duobus antequam appareret annis. Dices, cur duobus annis ante, non duobus post? Respondeo primùm, quia non erant duo anni post: sed pauci admodum dies, vt ver. 1. ac 2. probatum est. Deinde, quia Magi, vt ver. 2. diximus, non nasciturũ; sed iam natum esse Christum affirmauerant: at quanto ante tempore natus esset, neque affirmauerant, neque fortasse sciebant. Stella enim iã natum, non quando natus esset, significabat. Voluit ergo Herodes cautionis, & securitatis causa omnes, qui duobus annis ante quàm stella apparuisset, nati essent, occidere; sicut non solum eos, qui in Bethlehẽ vbi Christum sacerdotes nasciturum dixerãt, sed etiam omnes, qui in omnibus finibus eius nati essent, occidit, & non solum loco, sed etiam tẽpore plusquam necesse erat, crudelitatem extendit, & ne forte erraret, errorem auxit.

17. Tunc adimpletum est.) Eodem modo hæc prophetia tunc impleta fuisse dicitur, quo illa Osee ver. 15.

18. Vox in Rama audita est.) Hunc locum in commentarijs in Ieremiam copiosius tractauimus, summam huc transferemus. Hebræi de abductione duarum tribuũ Iudę, & Beniamin interpretãtur 4. Reg. 24. 10. & 25. 4. Nec dubium est ex circunstantijs Ieremię quin de illis intelligatur, & per Rachelem tota regio duarum tribuum significetur duplici metonymia, altera, qua per personam locus, altera qua per vnam vrbem tota regio intelligitur. Rachelem in Bethlehem fuisse sepultam. Gene. 35. 19. scriptum est. Vnde factum, vt per Rachelem Bethlehem intelligatur. Cur autem

autem non simpliciter dixerit Bethlehem plorans filios suos; sed Rachelem, quæ iam mortua erat, maluerit appellare, cum mortui plorare non soleant, caussam esse arbitror, quòd Rachel fœmina fuerit, fœminarum autem est in eiusmodi plorare calamitatibus. Nescio etiam an Prophetа ad eius partum alluserit. Maximo enim cum dolore Beniamin peperisse dicitur Genes. 35. 18. & solent matres eos filios amissos magis flere, quos maiore cum dolore peperẽrunt. Illud etiam, quod admirabile videri potest, Rachelem iam mortuam plorantem induci, non solum elegans; sed magni quoque affectus, & significationis plenum est. Indicat enim, nisi me coniectura fallit, ea re Propheta tantam futuram calamitatem, vt ne vna quidem mulier superstes sit, quæ plorare possit, & necesse sit ad plorandum ipsos quoque mortuos excitare. Videmus in tragœdijs simile quiddam fieri, cum mortuorum manes, aut euersarum vrbium vmbræ lamentantes inducuntur. At cur per fletum Rachelis Iudaici regni casus significatur, cum Rachel non Iudæ, sed Beniamin Genes. 35. 18. mater fuerit. Quia regni caput erat Ierusalem dicta prius Iebus, quæ in tribu erat Beniamin Iosue 18. 28. 1. Paralip. 11. 4. Quod ergo tunc propheta de captiuitate dixit, Matthæus ad eædem infantum accommodauit indicans illam prophetiam, quamuis de infantibus dicta non fuerit, multo tamen aptius de illis, quàm de captiuis Iudęis dici potuisse. Et quia illi viri, hi infantes; illi meriti, hi immerentes innocentesque; illi capti, hi crudeliter trucidati sunt; illi Iudęi, hi propriè Bethlehemitæ erant, vt meritò Rachel, id est Bethlehem magis hos, quàm illos plorare debeat. Ploratus autem vehemens & grauis significatur, & & accumulatione verborum θρῆνος, καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς lamentatio & ploratus, & eiulatio. Quanquam noster interpres duo tantum legit, melius, vt opinor, quia apud prophetam duo tantum sunt נחי בכי, nisi dicamus Euangelistam hoc loco Septuaginta interpretes secutum esse, qui duo Hebraica nomina his tribus, quæ recitauimus, Græcis reddiderunt; & epitheti additione πολὺς multus. i. magnus, quod Hebraicè est תמרורים amari. Sensus tamen est idẽ. Nam & Latinè dicimus amarè, id est multum, flere; & loco, vbi flebilis clamor auditus sit, *In Rama,* in cuius explicatione nominis, putant aliqui nomen appellationis esse, non proprium, quod Hebraicè excelsum significat, quasi dicat vocem vsque ad cęlos peruenisse, & vt Iuuencus Christianus poeta dixit.

Horrẽdis grauiter cœlũ pulsasse querelis,

Ipse quoque apud Ieremiam Hieronymus ita vertit. Sed multis mihi rationibus persuadeo nomẽ esse proprium, primùm quòd potius propheta Hebraicè dixisset ברום aut במרום quàm ברמה, vt Isaias in simili sententia dixit ca. 58. 4. & Dauid Psalm. 92. 4. Deinde quia & Chaldæus paraphrastes, & Septuaginta interpretes nomen proprium fecerũt. Postremò quia quisquis Euãgelium Matthæi ex Hebręo in Gręcum sermonem vertit; itemque Latinus noster interpres, si nomen propriũ esse non existimassent, nõ ipsum Hebraicum nomen integrum reliquissent; sed vterq; sua lingua resoluisset; ille ἐν τοῖς ὑψίστοις, aut ἐν τῷ ὑψίστῳ, hic in excelsis, vt Mar. 11. 10. Nemo negat Rama nomen esse vrbis, sed quia nec est in tribu Iuda, nec propè Bethlehem, sed in tribu Beniamin, & iuxta Gabaon Iosue 18. 25. & Iud. 4. 5. & 19. 13. non putarunt interpretes de ea loqui posse Prophetam. Ego vero propterea existimo Prophetam eam vrbem nominasse, & non in tribu Iuda; sed in tribu esset Beniamin, voluit enim significare luctum vtrique tribui communẽ futurum fuisse, quia vtraque tribus in captiuitatem ducẽda erat, ideoque vnam vrbem Bethlehem ex Iuda; alteram ex Beniamin Rama nominauit. Quod aũt objicitur Rama à Bethlehem lõgè distare,

vt

vt fingamus ita esse; tamen cœlum longius certe distabat, & tamen omnes interpretantur ploratum Rachelis ad cœlum vsque peruenisse. Præterquàm quod Rama non ita longe à Bethlehem distare potuit; cum constet Bethlehem à Ierusalem non longe distare; & Rama adeo vicina Ierosolymæ fuerit, vt vir ille Leuita asinis & vxore impeditus potuerit à Ierosolyma occidente pene sole profectus Rama ante noctem peruenire Iud.19.10.3. Immo non alia opus est coniectura, quàm quòd idem illi adeo impeditus & bene pransus incli nato iam ad vesperum die profectus ex Bethlehem Rama potuerit peruenire, vt ex eodem loco constat ver. 1.9.13. Cur ergo Propheta Rama potius quam aliam vrbem nominauit? quia, vt ex eodem loco perspicuum est, Rama in confinio tribus Beniamin & Iudæ erat, & voluit Propheta significare planctum Iudæ adeo futurum magnum, vt vsque ad tribũ Beniamin ex audiretur. Nescio etiã, an Propheta situs & nominis eius vrbis rationem habuerit. Credibile tamen est eam in excesso fuisse loco, vnde & nomen fortassis acceperat.

Quia non sunt) Hic etiam Euangelista, aut eius Græcus interpres nõ Hebraica Prophetæ verba, sed Septuaginta versionem secutus est. Propheta enim dixerat בי אינגנו quia non est, id est quia nemo eorum remanserat, omnibus aut occisis, aut in captiuitatem ductis. Septuaginta verò, quia plurali numero filios suos Propheta dixerat, obscuritatem fugientes plurali etiam numero verterunt ὅτι οὐκ εἰσί, quod multis alijs locis eos feciisse animaduertimus. Est autẽ Hebraismus, quo significatur eos, qui antea fuerint, penitus ac subito mortuos, vt euanuisse derepente videantur, vt Gen.5.24. de Enoch dictũ est, ואינגנו & *non fuit*, id est non apparuit vltrà, *quia transtulit eum Dominus*, & Psa.36.36. *Vidi impium super exaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui* (aut potius transiuit) *& ecce non erat*, ואינגנו significatur ergo hoc loco Iudæos Babylonem, infantes in sinum Abrahæ translatos esse. Incredibili enim consensu omnes veteres auctores hos infantes verè martyres faciunt. Nam etsi nec baptizati, nec sponte liberaque volũtate pro Christo mortui sunt; suo tamen fuisse sanguine baptizatos & quod in infantũ baptismate aliena fides facit; hoc in his peruersam tyranni voluntatem pro Christo eos occidentis effeciisse, quantumque ipsi obfuit; tantum illis Herodis crudelitatem profuisse, Iré. libr.3.c.8. Iustinus q.13. ad Orthodo. Cyprian.lib.4 epist.6. Origen. homi. in Matth. Hilarius in commen. Chrysost.hom.2.in varios Euangelist. Eusebius Emissen. August.lib.3.de expositione symb.c.4. & libr.13.de ciuitate c.7. Prudentius in hymno de Epiphania, Fulgentius de Epiph. & lib.1. de fide ad Petrum c.3. & 39. Leo sermo. 1. de Epiphania, Bernardus in serm. de Innocentibus, & homil. in cantica 66.

Innocentes vere martyres.

19. *Defuncto autem Herode.)* Quo morbo extinctus fuerit scribit Iosephus lib.17.ant.ca.8. & lib.1.de bello Iud.c.21. & Hegesippus lib.1.ca.45. & Eusebius lib.1.hist.eccles.1.8.qui & illud addit ob nefariam cædem infantum tam infami genere morbi fuisse confectum.

20. *Surge & accipe.)* Vidé ver.13.

Defuncti sunt enim) Syllepsis est, qua de vno loquens vtitur numero plurium. Vnus Herodes mortuus erat, sed multi carnifices eius iussu quærebant animam pueri. Animam ab Hebræis pro vita poni, notius est, quàm vt quisquam possit ignorare.

Herodis filij.

22 *Audiens autem quod Archelaus regnaret.)* Nouem Herodes vxores habuit. Ex duabus, altera consobrina, altera fratris filia nullos suscepit filios. Ex alijs nouem filios procreauit, Alexandrum, Aristobulum, Antipatrum, Herodem, Antipam, qui & ipse postea Herodis cognomentum accepit, Archelaum, Herodem alterum, Philippum, Phasellũ, filias tres, Roxanem, Salomẽ, & Olympiadem, Iosephus lib.17.ant.c.1. & lib. 18.c.7. &

& lib.1.de bello Iudaico ca.18. Ex filijs duos primos strangulauerat libr. 16.ant.c.17. & lib.1. de bello Iudaico c.17. Tertium Antipatrum quinque ante mortem suam diebus occidit. libr.17.ant.c.9. Alij mortui erant. Tres patri Herodi superstites fuerunt Archelaus, Antipas, & Philippus. Duo autem testamenta Herodes fecerat. In priore Antipam regni hæredem scripserat; in posteriore mutata subito voluntate Archelaum Iudæę regem, Antipam Galilæę & Peræę Tetrarcham; Philippum Tetrarchã Trachonitidis, Gaulonitidis, Bataneæ, & Paneadis regionis. Ea tamen conditione, vt nec Archelaus regis nomen assumeret, nec quicquam quod testamento mandasset, nisi approbante Cæsare, ratum esset, Ioseph lib.17. ant.c.10. & lib.1. de bello Iud.cap.21. Quamuis autem Cæsar Archelao regis nomen dare noluerit, sed Tetrarcham eum Iudææ, Idumææ, & Samariæ fecerit libr. 17.ant.cap.13. tamen quia regia vtebatur potestate, & milites eum statim post mortem patris regem conclamarunt lib. 17.ant.cap. 10. rex vulgo dicebatur, quam appellationem hoc loco Euangelista vsurpauit. Mirum autem videri potest, cui Ioseph tanquam rem nouam existimauerit, quòd audierit Archelaum regnare, ideoque timuerit in Iudæã venire; cum audita Herodis morte facile credere debuisset aliquem eius in regnum filium successisse. Respondeo esse credibile Ioseph existimasse, aut neminem fuisse successurum, cùm regnum nullo ab Herode iure fuisset occupatum, aut Antipam successurum, quem priore testamento regem pater designauerat; quemque mitioris esse sciebat ingenij. Nam hæc vna potest esse causa, cur in Galilæam, vbi ille dominabatur, ab Angelo diuertere iubetur. Etsi altera est certior, quòd cum de rege Iudæorũ Christo ageretur, plus ab Archelao rege, quam ab Antipa Tetrarcha timendum erat. Hæreticus interpres Philippum placidissimi hominem ingenij Galilęæ Tetrarcham imperito errore facit. Sed cui licet facere Ministros, cur Tetrarchas facere non liceat?

Caluinus in Harmonia.

23. *Vt adimpleretur.)* Hoc testimonium nusquam in sacris litteris ijsdem verbis reperitur. Quæ res occasionem interpretibus varias quærendi interpretationes præbuit. Chrysostomus homil.9. Theophylact. & Euthymius nullum ex ijs, qui nunc extent, sed aliquem ex ijs, qui perierint prophetam citari dicunt, qualis fuit Nathan & Esdræ Prophetia, & aliorum, quorum scripta, & Chrysostomus, & Athanasius in Synopsi, & res ipsa perijsse docent. At difficile creditu est prophetias, quæ non extarent, Euangelistam sine vlla, vt videtur, necessitate citasse, quamuis à Iuda prophetiam Enoch, quæ non extet, alia prorsus occasione citari videamus. Alij putant Euangelistã pro ferre testimoniũ ex prophetijs, quæ extarent quidem tunc, sed in canone ecclesiastico non essent, vt auctor operis imperf. Alij citari Prophetas, id est Prophetarum interpretes, qui ex canonicis prophetijs, licet ex presso non esset; hunc tamen sensum elicerent, fore, vt Christus Nazaræus appellaretur; tria Prophetarum fuisse genera, alios quibus semper Spiritus sanctus adesset, quales maiores fuerint; alios quibus non semper quidem; sed sæpe tamen adesset, quales minores; alios qui Prophetæ dicerentur, non quod futura prædicerent, sed quòd, quæ à Prophetis dicta essent, Spiritu Dei interpretarentur, qui in vetere testamẽto filij Prophetarum 3.reg.20.35. & 4 reg 2.3.5. 7.15. & 4.38. & 5.22. & 6.1. & 9.1. in nouo Prophetę etiam appellentur 1. Cor. 12.28. & 14.29.32.37. Quæ in hac sententia de triplici Prophetarũ genere dicuntur, nunc in quæstionẽ adhibere non vacat. Illud tamen dico mihi hos interpretes non probare Euangelistam de huiusmodi tertianis Prophetis loqui, quorum testimonium nemo vnquam produxerit Apostolorum. Alij librum Iudicum cap.13.7. citari putant, vbi dicitur,

Universidad de Deusto
Biblioteca

tur, *Erit enim puer Nazarenus Dei ab infantia sua*, quod quamuis de Sanſone dictum ſit; tamẽ in Chriſto, cuius Sanſon figura erat, Euãgeliſta impletum eſſe dicat, ſicut cęteras prophetias ver. 15. 17. 18. ideoq; non dixiſſe per Prophetam; ſed per Prophetas, ꝙ liber ille non ab vno, ſed à multis ſibi alijs poſt alios ſuccedentibus Prophetis ſcriptus ſit. Repugnat huic interpretationi, quod Chriſtus non ſit dictus נזיר Nazaræus, vt Sanſon; ſed נצרי Natzaræus, aut Natſaræus, vt & ex crucis titulo, & ex veterũ Hebræorum commentarijs apparet. Alij ad Iſaiam referunt c. 11. 1. *Egredietur virga de radice Ieſſe, & flos de radice eius aſcendet* Heb. נצר germen, ſurculus, vnde nomen נצרי Natſaræus dictum ſit. Quam ſententiam Hieronymus, & auctor operis imperfecti probabilem putant. Alij nullum ex vno, ſed vnũ ex omnibus Prophetis teſtimonium afferri; omnes enim Prophetas Chriſtum ſanctum, immo ſanctũ ſanctorum appellare Daniel. 9. 24. quod nomen נזיר Nazaræus, id eſt ſeparatus, Deoq; conſecratus ſignificat. In qua tandem ſententia Hieronymus conquieſcit. Ego, ſi quid tamen meũ valet iudicium, ſic exiſtimo, voluiſſe Euangeliſtam odium huius nominis in honorem cõuertere, & vnde Chriſtus ridebatur, inde probare verum illum eſſe Meſſiam. Vocabatur Chriſtus a Iudæis per contemptum Nazaræus, ſicut olim omnes Chriſtianos à Gentilibus eodem contemptu vocatos fuiſſe conſtat; ſicut & hodie נצרים ab Hebræis appellantur, idq; multos impediebat, quo minus eum Meſſiam eſſe crederent, *Nũquid à Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?* Ioan. 1. 46. *Et nũquid à Galilæa venit Chriſtus? Nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid & de Bethlehem caſtello, vbi erat Dauid?* Ioan. 7. 41. 42. & rurſum, *Nũquid & tu Galilæus es? ſcrutare ſcripturas, & vide, quia à Galilæa Propheta nõ ſurgit*, ibidem ver. 52. ergo voluit docere Euangeliſta id impedimento eſſe non debere, quo minus Chriſtus Meſſias crederetur. Nam etſi ſcriptura nõ ex Nazareth Galilæę: ſed ex Bethlehem Iudæ venturum teſtatur, Chriſtum tamen non vocari Nazaræum, ꝙ in Nazareth natus eſſet; ſed quod in ea habitauerit, natum enim fuiſſe, vt antea dixerat, in Bethleem Iudæ: quin potius nomen Nazaræi argumento eſſe eum eſſe Meſſiam, cùm eũ Iſaias Propheta נצר id eſt Nazaræum appellauerit. Tres contra hanc interpretationem obiectiones occurrunt. Prima, quod alio ſenſu Chriſtus apud Prophetam נצר germẽ, aut flos; alio à Iudæis נצרי Nazaræus ab vrbe Nazareth vocatus ſit. Reſpondeo id Buã geliſtam non ignoraſſe, ſed contentum fuiſſe docere illud ipſum nomẽ, quod Chriſto à Iudæis per contemptum tribui ſolebat, à Propheta illi honoris cauſa tributum fuiſſe; & eorum in ipſos calumniam retorquere. Secunda eſt, ꝙ Nazareth non per ע ſed per ז id eſt non per ſ. ſed per ζ. litteram ſcribit. צר autem id eſt Nazaræus apud Iſaiam, per ſ. ſcriptum ſit. Reſpondeo Græcos ſ in ζ facile mutare. Deinde nomen huius vrbis in vetere teſtamento ſcriptum non reperiri, vt inde iudicare liceat, quibus Hebraicis litteris ſcribi debeat. Poſtremò ex titulo crucis, & ex Hebræorum ſcriptis manifeſtũ eſſe hanc vrbem ab Hebræis נצרית Natſareth vocatam fuiſſe, cum inde Chriſtum נצרי Natſarẽum appellarint; Græcos verò & Latinos aſperitatem litteræ fugientes Nazareth & Nazarenũ appellaſſe. Tertia eſt, quòd Euangeliſta non dicat dictum eſſe per Prophetã; ſed per Prophetas, quaſi fixum, vt ait Hieronymus, de ſcripturis teſtimonium non proferens. Reſpondeo nó eſſe nouum, vt, cum vnius tantũ Prophetæ teſtimonium producitur, per Prophetas ſcriptum dicatur. Cuius rei exempla ſunt apud hunc ipſum Euangeliſtam ca. 26. 56. & Ioan. 6. 45. & Act. 13. 40. & 15. 15. Similemq; ſyllepſim paullo ante obſeruauimus ver ſic. 20. vbi defuncti eſſe dicuntur, qui quærebant animam pueri, cum ſolus Herodes defunctus ſignificetur.

Vnde Chriſtus Nazaræus, appellatus.

CAPVT

CAPVT III.

1 IN diebus autem illis venit Ioannes Baptiſta prædicans in deſerto Iudææ, 2. & dicens: Pœnitentiam agite; appropinquauit enim regnũ cœlorum. 3. Hic eſt enim, qui dictus eſt per Iſaiam Prophetam dicentem: Vox clamantis in deſerto: Parate viam Domini: rectas facite ſemitas eius. 4. Ipſe autem Ioannes habebat veſtimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos ſuos: eſca autem eius erat locuſtæ, & mel ſilueſtre. 5. Tunc exibat ad eum Ieroſolyma, & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem, 6. & baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata ſua. 7. Videns autem multos Phariſæorum, & Sadducæorum venientes ad baptiſmum ſuum, dixit eis: Progenies viperarum, quis demonſtrauit vobis fugere à ventura ira? 8. Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ. 9. Et ne velitis dicere intra vos: Patrem habemus Abraham. dico enim vobis quoniam potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ. 10. Iam enim ſecuris ad radicem arborum poſita eſt. Omnis ergo arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. 11. Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem poſt me venturus eſt, is fortior me eſt, cuius non ſum dignus calceamenta portare: ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni. 12. Cuius ventilabrũ in manu ſua: & permundabit aream ſuam: & cõgregabit triticum ſuum in horreum, paleas aũt cõburet igni inextinguibili. 13. Tunc venit Ieſus à Galilæa in Iordanem ad Ioannem, vt baptizaretur ab eo. 14. Ioannes autem prohibebat eum, dicens: Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me? 15. Reſpondens autem Ieſus, dixit ei: Sine modo: ſic enim decet nos implere omnem iuſtitiam. Tunc dimiſit eum. 16. Baptizatus autem Ieſus, confeſtim aſcendit de aqua. & ecce aperti ſunt ei cęli: & vidit ſpiritum Dei deſcendentem ſicut columbam, & venientem ſuper ſe. 17. Et ecce vox de cęlis dicens: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi complacui.

Mar. 1. a 4. Luc. 3. a 3. Iſa. 40. a 3.

Mar. 1. a 3. Luc. 3. a 4.

Ioan. 8. c 39.

Mar. 1. a 8. Luc. 3. d 16 Ioã. 1. d 26. Act. 1. b 5. Mar. 1. b 9. Luc. 3. c 21.

Luc. 9. c 35. 2. Pet. 1. d 17.

IN CAPVT TERTIVM.

IN diebus autem illis venit,) Totos viginti tres & amplius annos, quibus Chriſtus in Nazareth creditur habitaſſe, Matthæus, Marcus, & Ioannes, prætermittunt, quia totum illud tempus ſilentio ferè tranſegit expectans, dum triginta annorum, quæ doctoris ætas erat, accederet. Solus Lucas de eius pueritia pauca quædam attigit. c. 2. 40. 42.

In diebus.) Manifeſtum eſt triginta poſt aut circiter annorum tempus ſignificari, vt colligitur ex Luca c. 3. 1.

qui

Universidad de Deusto
Biblioteca

qui hoc anno quinto decimo Tyberij Cæsaris factum scribit. Certum autem est Christum, quadragesimo primo, aut quadragesimo secundo Augusti anno natum fuisse, vt ver. 13.c.1.docuimus,& constat ex omnibus historijs Augustum sex,& quinquaginta annos imperasse. Itaq; merito aliquis quærat, cur Matthæus dicat *In diebus illis*. יומים dies apud Hebræos accipi pro anno perspicuum est Gen.24.55. Exod.13.10. Leuit. 25. 29.Iud.19.2.1.reg.1.3.Amos. 4.4.Itéque pro tempore, quamlibet etiam longo, Iud.18.1. Ezech. 38.17.Itaque idem valet hoc loco, *In diebus illis*, ac si diceret,post aliquot annos, aut aliquanto post tempore, quod Chrysostomus hom.10.& Strabus videntur indicare, aut, vt ait Theophylactus aliud seculum significatur, quam in quo hæc scribebat Euangelista, vel, quod mihi magis placet,significatur tempus,quo adhuc in Nazareth Christus habitabat.Sic enim melius Euangelistæ verba cohærent.Dixerat namque c.2.25.*Et veniens habitauit in ciuitate, quæ vocatur Nazareth*, & addit, *in diebus illis*, id est eo ibi habitante.

Actus doctoris apud Iudæos.

Venit.) Cur non ante venit? quia nondum triginta natus erat annos, ante quam ætatem nemini sacerdotis,doctoris, aut Prophetæ officium fungi licebat, vt & Hebræi tradúnt & ex 1.par.c.23.3.colligitur. Hæc enim eadem ratio fuit, cur Christus ipse ante tricesimum ætatis annum docere non cœperit. Neque verò significat Euangelista tunc primum Ioannem in desertum venisse; sed tũc primum in deserto sese ostendisse,pœnitentiamq; cœpisse prædicare,vt paullo post docebimus.

Cur Ioannes appellatur Baptista.

Ioannes Baptista.) Nisi, cum in hæreticorum legerem commentarijs Ioannem ideo Baptistam cognominatum, quòd per eius ministerium sacramentum baptismi Deus instituisset,quasi alius,quam Christus,aut per alium, quàm per se ipsum sacramenta nobis instituerit. Verum istũ & impium & absurdissimum errorẽ. ver.11.refutabimus.Sciamus nũc Baptistæ cognomentum, vel quòd primus baptizare cœperit,vel quòd Christum baptizauerit illi datum esse. Apparet autem eum honoris causa ita vocatum: omnibus enim persuasum erat,eum,qui baptizaret, virum esse sanctissimum. Ideo illi inferunt *quid ergo baptizas, si tu non es Christus, nec Elias,neque Propheta?* Ioan.1.25.

Prædicans in deserto) Multo verò magis ridicula est eorundem in hunc locum hæreticorum interpretatio Ioãnẽ non in loco prorsus solo deserto quę habitasse, sed in ciuitatibus, quæ erant in deserto iuxta Iordanem, quod non ideo desertum appellabatur,quòd nullo modo; sed quòd minus frequenter habitaretur; quemadmodum si hodie Hercyniam Syluam aut Vogesos montes desertum appellemus, & vt Heluetiam olim terram non incultam nonnulli scriptores Heluetiorum eremum vocauere, sicut Ioab *in deserto* mortuus esse dicitur, cum domi suæ mortuus sit. 3. reg.2.34.Et vt Idumæa *desertum* vocatur 4 reg.3.8.& Psal.62.1.& vt Iosue. 14. 61. tribui Iudæ sex ciuitates cum suis villis in *deserto* assignatæ fuisse dicuntur. Sic Beata Virgo concepto Christo in montana ad domum Zachariæ abijsse dicitur Luc.1.39.Denique si istis credimus interpretibus, Ioannis desertum paterna domus fuit, quæ in montana erat ciuitate. Valde scilicet de Ioannis honore soliciti id vnum vel repugnãtibus scripturis agunt, ne Baptista monachus fuisse videatur; & tamen fuerũt ijdẽ isti ali quando monachi. Sed ne violatæ religionis rei esse videantur,nolunt fuisse Ioannem, quod ipsi esse noluerunt. Falsas eorum & absurdas de hac re sententias vir nostro tempore eruditus, & non eadem modo fide, sed ijsdem etiam vitæ rationibus mihi coniunctus iusto opere docte,copioseque refutauit. Nos commentarios scribimus,quibus satis erit ostendere istos Euangelicos interpretes neque hunc locum, neque eos,vnde hic pendet, intelligere.Fontem primum petamus. Manifestum

Deserta Ioãnis le fuisse Beda not. Bucer. in Matth.

Petrus missus cerrup verbi

est

est Euangelistam alludere ad locum Isaiæ.c.40.3 quem & paullo post ver. 3.producit, *Vox clamantis, in deserto*, Itaque necesse est, vt nomen deserti eodem modo hic,& apud Isaiam accipiatur. At apud Isaiam quisquis dicit desertum locum minus frequenter habitatum significare, prophetæ sensum penitus ignorat. Agebat enim de reditu filiorum Israel ex Babylonica captiuitate,in quam præcedente capite ducendos prædixerat; alludensque ad exitum ex Ægypto, vnde eos Deus per inuiam solitudinem infinitis difficultatibus superatis eduxit, & in Palæstinam intulit, viam illis per Iordanem, per desertum,per mare faciens;significat Deũ eodem modo, quo eos ex Ægypto in terram Israel induxit, ex Babylone reducturum,nihil Deo,quominus id faciat impedimento esse posse. Eum enim populo suo per inaccessas solitudines, per montes, per rupes planissimam straturum viam,& vt de Annibale Alpes transituro poeta quidam dixit, *Est cœlo qui pandat iter.* Hic litteralis sensus est. Mysticus ille,quo populus sub Diaboli tyrannide constitutus populo sub rege Babylonis captiuo comparatur, Christus cum Cyro,qui populum ad libertatem inuitat 2.par.36 22.23.& 1.Esdræ. 1.1.2.Isai. 44.28.& 45.1.Ioãnes cum præconibus Cyri,qui Iudæos ad reditum in patriam inuitant,& omnia necessaria ad superandas omnes viæ difficultates pollicentur. Hoc est *parare viam Domino & rectas facere semitas eius.* Hoc est, *erunt prauа in directa & aspera in vias planas*, vt & plana & recta via Deus cũ populo suo transeat.Desertum autem, in quo Ioãnes fuisse dicitur, deserto de quo Isaias loquitur,respondet. Isaias autẽ non de Heluetia aut de Hercinya loquitur syluaſsed de aspera & inaccessa penitus solitudine, quo magis miraculum, & Dei erga populum suũ beneficium eluceat.In simili igitur solitudine, non in paternis ædibus Ioãnes habitabat.Quod Lucas cap.1.80. declarat. *Puer*, inquit, *crescebat, & confortabatur spiritu, & erat in desertis vsque ad diem ostensionis suæ ad Israel.* Indicat enim ideo in desertis locis ab omni hominum conuictu remotum habitasse, vt vnà cum ætate spiritu crescęret, qui in hominum frequentia ratò augetur,sępe minuitur, & c.3.1.2.3. *verbum Domini ad eum in deserto factum fuisse* dicit, indeq; prædicandæ pœnitentiæ & baptizandi causa in omnem circa Iordanem regionem venisse.Atqui isti ciuiles interpretes illam ipsam circa Iordanẽ regionem desertum, vbi Ioannes habitauerit,fuisse dicunt.Non enim ęci vident Euangelistam disertis verbis dicere eum ex deserto, id est ex intima solitudine in hanc regionem prodijsse.Quod si nihil vllus Euangelista significasset; ipse victus atq; vestitus istos, si quid iudicij habuissẽt, docere potuit, in quo deserto Ioannes habitasset. Quid enim? an sacerdotis filius,isque vnicus,à parẽtibus tot expetitus votis, in paterna id est nobili & locuplete domo non alio vestitu, quàm pilis camelorum, non alio cibo,quàm locustis, & melle syluestri vsus fuisset?Ipsa epitheta vestis & cibi locum habitationis indicant. Cur enim camelorum potius, quàm ouium pellibus;nisi quia in loco,vbi cameli,non oues erant, id est longe ab vrbibus habitabat? Cur locustis, nisi quia in locis maxime desertis maxime versantur? Cur cum dixisset mel, addidit syluestre, nisi quia domi non erat, vbi domestico melle vti posset;sed in solitudine,vbi non alium haberet cibũ, quàm mel, quod apes in rupibus, & truncis arborum confecissent, quale illud erat, quod inter petrarum fissuras Ionathas inuenit. 1.reg.14.27. Neque rationem isti intelligunt, cur in deserto Ioannes habitauerit, ideoque nec quale desertum fuerit, possunt intelligere. Data lex Moysi fuerat in deserto, & quidem in monte prorsus inaccesso totos dies quadraginta ieiunanti. Mori quodammodo in deserto eandem oportebat, & nouam dari. Veniebat Ioannes in spiritu & virtute

Cur Ioãnes in deserto vixit.

Eliæ

Eliæ Matth.11.4. Luc.1.17. oportebat exemplo Eliæ in deserto versari. 3. reg.19.4. Veniebat, vt tantam præ se sanctitatem ferret, vt Messias videri posset, quo facilius crederetur negan ti se, affirmanti Christum esse Messiã, oportebat ab oculis hominum remo tum viuere, oportebat & cibo, & po tu, & vestitu, & habitationis loco, qualis esset, ostendere (nam & ille philosophus eos, qui in solitudine vi uerent, supra homines posuit) oportebat monachum esse. Nam & quidã istorum inde monachorum institutum natum scribit, quòd voluerint homines externis rebus opinionem de se sanctitatis excitare. Succesſit euentus. Inde enim factum est, vt inte græ ciuitates, simul atque sese cœpit ostendere, ad eum tanquam ad mon tanum aliquem Deum visendum ef funderentur. *Quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam?* Matth.11.7. Luc.7.24. Hic etiam arun do desertum ostendit. Cur enim arũ dinem cum deserto coniunxit, nisi quia in desertis locis, non domi na sci solet? Hinc factum, vt Christus, aut certe Elias putaretur Ioannis. 1. 21. Hinc, vt illud Christi mereretur testimoniũ, *Inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista* Matth. 11.11. Oportebat, antequam ad do cendos populos accederet, ipse se se in solitudine, veluti in monasterio, doceret. Notum enim est antiquum apud Augustinum prouerbium, Qui non fuit bonus monachus, non erit bonus clericus. Nam & Christus ip se, vt Hieronymus obseruauit, ante quam doceat, sese in deserto modo quodam exercet. Matth. 4.1. & mul to ergo melius veteres illi, quàm no ui isti interpretes scripturam intelle xerunt. Omnes enim docent Ioan nem totam à prima pueritia vsque ad tricesimum annum ætatem in re mota solitudine transegisse, Orige. hom.11. & 15. in Lucam. Euseb. libr. 9. de demonstrat. ca. 5 Chrysost. homil. 10. & 39. in Matth. & hom. 15. in Ioã. & in hom. de natiuitate Ioannis Bap t. Cyrill. lib. 2. thesaur. cap. 4. Hieron. contra Lucifer. & in epistola ad Rũ sticum Monachum, Prudentius in hymno ieiunantium.

Arist. 1. Pol. 3.

Epist. 76. ad Auaelium.

In deserto Iudæ.) Multa deserta in scripturis legimus. Desertum Ziph, 1. reg. 23. 15. quod erat inter Occidẽ tem & Meridiem longe à Ierusalem. Desertum Maon illi vicinum. 1. reg. 23. 24. Desertum Engaddi. 1. regum. 24. 2. Desertum Pharan. 1. reg. 25. 1. Desertum Idumææ ad Meridiem. 4. reg. 3. 8. Cum autem absolutè desertũ nominatur, desertum Iudææ intelligitur, vt Matth. 4. 1. & 11. 7. & 15. 33. Mar. 1. 3. 4. 12. 13. Luc. 1. 80. & 3. 2. nisi ex circunstantijs aliud intelligatur, vt Ioan. 3. 14. Addidit tamen Matth. epitheton Iudææ, vt ab alijs discerne ret. Erat autem hoc inter Orientem & Septentrionem citra Iordanem secundum fluuium. In extrema parte erat Ænnon & Salim, vbi Ioannes baptizare solitus dicitur Ioan. 3. 23.

Luc.

2. *Pœnitentiam agite.*) Hoc est *parate vias Domini, rectas facite semitas eius.* Relinquite errores, & sequimini veritatem; discedite à malo & facite bonum.

Appropinquauit enim regnum cœlorum.) Quidam hoc loco regnum cœlorum gratiam, fidem, renouationẽque spiritus interpretantur, quòd in ter nos ipsos esse dicitur Luc. 17. 21. Quod etsi non reprehendo, illud tamen magis propo, vt cœlum ipsum significetur, vt Matth. 25. 34. & Luc. 13. 28. 29. & 23. 42. Est enim, vt mihi quidem videtur, tacita quædam allusio & antithesis ad exitum filiorum Israel ex Ægypto, & reditum ex Babylonica captiuitate in terram Cha naan, quæ illis promissa fuerat, quãque non dubium est cœli figurã fuisse. Perinde ergo est, ac si dicat, parate vos per pœnitentiam, id est nolite Pharaoni, & Regi Babylonis, hoc est Diabolo seruire, nolite libertati seruitutem, regno captiuitatem anteponere, quod quosdam olim igna uos & degeneres Iudæos fecisse legimus. 1. Esdræ. 1. 5. Appropinquauit enim iam tempus, quo in cœlum, qui volent, ingrediantur. Simili oratione Ioſue ad populum vsus est, cum in terram Chanaan post longam peregrinationem ingressurus esset. *Sanctificamini*, inquit, *cras enim faciet Dominus inter vos mirabilia* Ioſue. 3. 5. Appropinquare autem regnum cœlorum dicitur, quia cum ante clausum fuisset, paullo post per mortem Christi erat aperiendum. Credimus enim, licet hæretici negent, neminem ante mortem Christi in cœlum ingressum: quod non veteres solum auctores; sed D. etiam Paulus tam perspicuè docet, Heb. 9. 8. & 11. 39. 40. vt mirer istos aut tam esse cæcos, vt non videant; aut tam obtusos, vt non intelligant; aut tam impudentes, vt videntes, intelligentesque negare audeant. Quin Christus ipse docet. Cum enim dicit, *Non bibam de hoc genimine vitis, donec bibam illud vobiscum nouum in regno patris mei* Matth. 26. 29. & Lucæ. 22. 18. quid aliud significat, quàm regnum Dei sua morte resurrectioneque patefactum? Latro melius, quàm isti Euangelici homines intellexit. *Memento*, inquit, *mei, cum veneris in regnum tuum*. Luc 23. 42. quasi nondum vtique veniſſet, neque ante eum quisquam ingredi posset. Nempe crux Christi arca fuit testamenti, qua Iordanis vnde diuisæ sunt, & ad promissam terram aditus patefactus Ioſ. 3. 16. Nam & nos per Iordanem, id est per baptismum in cœlum ingredimur. Cur autem *regnum cœlorum* potius, quàm patriam aut cœlestem Ierusalem, vt D. Paulus, appellauerit, facilis ratio: voluit enim ad Iudæorum de futuro Christi regno expectationem alludere; volensque eam superare, addit *cœlorum*, quasi dicat, vos terrenum expectatis regnum; ego cœleste appropinquare confirmo.

Ante mortem Christi nemo cælũ ingressus.

c 40. 3.

3. *Hic est.*) Euthymius hæc verba Ioannis esse putat. Esse autem Euangelistæ volentis Isaiæ prophetiam more suo ad Ioannem accommodare constat ex Mar. 1. 1. & ex Luca. 3. 4. *Vox clamantis*, hominis, aut vox clamans Hebraismo. Nam קול קורא etiam Hebraicè ambiguum est. Intelligitur, audietur. Non solum Matthæus, Marcus, & Lucas hoc Isaiæ testimonium ad Ioannem accommodarunt; sed ipse quoque Ioannes testatur vocem esse clamantis in deserto Ioann. 1. 23. Quem locum & in commentarijs ad Isaiam, & supra ver. 1. explicauimus. Nunc non explicandus. sed ad rem propositam applicandus est. Quod apud Isaiam dicitur de via in deserto paranda; hic dicitur de Iudæorum animis, qui cũ inculti, & lapidei essent, iubentur eos pœnitẽtia colere, & emollire, humilitate explanare, fide dirigere, vt Christus per eos transeat, & secum in cœleste regnũ ducat.

4. *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis camelorum.*) Miro studio tres Euangelistæ Matthæus, Marcus, & Lucas Ioannis personam exprimunt, partim opinor, vt viri sanctitatem commendent, partim vt rationem tacitè reddant, cur tantam de se Iudæorum opinionem concitauerit, vt ad eum visendum omnes vndique confluerent. ver. 5.

De pilis camelorum) Hæreticis, hominibus scilicet elegantibus, omnia in Ioanne fœtent, locus, vestitus, victus. Ideoque omnia in illo permutant, vt olim in Ioseph Pharaonem feciſſe traditur, vt dignus sit, qui in ipsorum conspectu appareat. Ex eius solitudine vrbes fabricantur: ex pilis camelorum pretiosam illi vestem contexunt; locustas in marinos cancros conuertunt. reperti enim inter illos sunt, qui vestem ex pilis camelorum scutulatam, vndulatamque vestem interpretarentur; qua reges olim vsos legimus. Diuino factum consilio, vt omnes cognoscerent, quantum isti, qui sibi videntur sapere, haberent cerebri. Qui paullo inter eos prudentiores sunt, veste ex crudis camelorũ pellibus confectam fuisse dicunt, minime tamen singularem, quali monachi & eremitæ uti soleant; sed vulgarem & usitatam, eum enim fuisse

Vestimentum Ioãnis quale fuerit.

pauperum eius regionis communē habitum. Qui sapientissimi, singularem fuisse vestem negare non audēt, rideri quippe nolunt, docent tamen Ioannem ea veste, non vlla religione, sed sola necessitate vsum fuisse. Omnes istorum interpretationes minimè obscuris Euangelistarū verbis consensuque refelluntur. Cur enim omnes Ioannis habitum describunt, nisi quia singularis, quia nunquam visus, nunquam auditus erat? Cur nisi, vt viri sanctitatem commēdarent? Cur populi ad eum confluūt, nisi vt & virum & sanctum audiant, & monstrosum habitum videant, suo nimirum concursu istorum stultitiam refutantes? Cur signatè dicūt Euangelistæ vestem ex pilis camelorum, zonam autem pelliceam fuisse, nisi quia vestis pellicea non erat? Erat quidem zona singularis, sed minus singularis, minusque aspera & horrida, quàm vestis; nam etsi ex cruda & pilosa pelle fuisse credendum est; tamen notum erat Eliam similem aliquando gestasse 4. regum 1.8. & consuetudini congruebat, vt paullo melior esset zona, quam vestis. Omnes enim homines pretiosiore zona, quàm veste vti solent. Zona igitur cum ex cruda pilosaque pelle fuerit; qualem fuisse vestem credendum est, nisi horridum, aculeatumque cilicium? Quem habitum semper pœnitentiæ fuisse scimus. Gene. 37.34.2. regum 21. 10.3. reg. 21.27.4. regum 6.30.1.Par. 21. 16. Iudith 4.9. Psalm.34.13.Ier.4.8.& 6.26. & 48.37. & 49.3. postea in Ecclesia tanquam arma, vt ait Hieronymus, pœnitentiæ vsurpatum. Isti quid sit non intelligunt. Sponsionem enim fecerim neminem vnquam neque Lutheranum, neque Caluinianum, ex quo à Domino illuminati sunt, cilicio vsum fuisse. Multi certè & graues auctores vestem Ioannis cilicium interpretantur, Emissenus homilia. 1. de Ioanne Baptista, & Anselmus in hunc locum: ratioque ipsa persuadet. Conueniebat enim, vt qui pœnitentiam prædicabat, pro veste pœnitentiæ habitu vteretur.

Ioannes cilicio vsus.

Lutherani & Caluini ſtæ hoſtes cilicij.

Esca autem eius erat locustæ.) Græcè ἀκρίδες, quæ locustæ Latinè propriè dicuntur, genus notum insecti, humiliter plerumque & saltando volitans, vnde & Gallicè nomen habet. Nonnulli, vt dixi, hæreticorum marinos cancros interpretantur, quos captos cum alijs piscibus piscatores ad Iordanis ripam eijcerent, quòd, quia lege immundi erant Leuit. 11. vendere non possent, Ioannes vero colligeret, eisque, quamuis repugnante lege, vteretur, vt Euangelicam iam tum libertatem doceret, quæ nullum ciborum discrimen admitteret. Quis enim dubitat Ioannem Baptistam Lutheranum aut Caluinianum fuisse? Miror equidem tam ingeniosos homines non Phasianas potius ex locustis aues, quàm marinos fecisse cancros; cum eadem vtrumque facilitate, eademque impudentiæ arte fieri potuisset. Et verò nomen Græcum ἀκρίδες non magis cancros, quàm perdices aut Phasianos significare potest, & illis vescens Ioannes, neque legem violasset, & minus eremita esse videretur, quod isti solum volunt. Illud etiam miror homines impudētes qui tantopere quadragesimam nostram exhorrescunt, non timuisse, ne pro vna quadragesima duas, alteram ex Christi ieiunio, alteram ex Ioannis cancris faceremus. At non omnes Catholici locustas insectum animal interpretantur, fateor; sed quia non malo, vt isti scripserunt animo, vt Ioannis sanctitatem extenuarent; sed quòd cibum nobis inusitatum & horrendum esse scirent, digni sunt excusatione. Nec enim ignoro quosdam iam olim auctores herbas, nescio quales, interpretatos Euthymio & Theophylacto referentibus; alios pyra syluestria; alios arborum frondiumque summas partes, quæ ἀπὸ τοῦ ἄκρας εἶναι, quod extremæ sint ἀκρίδες appellentur, vt Nicephoro placuit lib.1.c.14. Sed hi ipsi, si legissent locustas animalia insecta apud Orientales viliſſimo quidem, sed tamen

Quales cuſpides vtebatur Baptiſta. Sanctus vidit ſiſſe.

in Acharn.

Quale mel Ioannis.

men esui fuisse, quod Plinius libr.11. c.29. & Plutarchus in symp. scribunt, & ex Aristophane poeta colligitur; de illis hunc locum exposuissent. Certè si in cibo non fuissent, non eas Moses Leuit. 11.22. inter munda animalia, quibus vesci licebat, numerasset. Nos quia nō vidimus, abhorremus, æquè profectò, si non vidissemus, ab esulimacum, fucorum, & formicarū abhorreremus. Et tamen alicubi vix alium in hospitio cibum, quàm limaces, inuenias. Et fucis qui vescerentur, sæpe ego vidi & apud Indos formicas in delicijs esse, & Plinius scribit, & ex nostrorum, qui illic sunt, literis intelligimus. Atque ita hunc locū omnes ferè veteres auctores sunt interpretati, Origenes homil.11. in Lucam, Hilar.can.2. Ambros. libr.2. in Luc c.3. Chrysost. homi. 2. in Mar. Auctor imperfecti hom.3. August. libr.10. confes. c.31.

Mel syluestre) In regionibus calidioribus tanta apū copia esse solet, vt cum aluearibus capi non possint, in syluas auolent, & aut in arborum truncis, aut in rupium fissuris mellificent. Vidi ego in Bætica homines pauperes, qui hoc ex syluis colligendo, vendendoque melle quæstum factitarent. Id in Palæstina multum fuisse credendum est, & quia calida & fertilis erat regio, & quia Deus sæpe vocat terram lacte & melle manantem, Exodi.3.8. 17.& 13.5.& 33. 3.& Leuit.20.24. Numer. 13.28.& 14. 8.& Deutero. 6.3. & 11.9. & 26.9.15. & 27.3.& 31.20. Iosue. 5.6.& quia ex facto Ionathæ 1. regum 14.27. manifestum est mel è rupibus re vera fluxisse. Quod autem quidam boni etiam auctores tradiderunt mel fuisse amarum, & ori insuaue, expertus non credo. sapit quidem plerunque naturam florum, quibus apes pascuntur, & arborum, in quarum truncis confectum est, semper tamen est mel, id est dulce. Minus etiam probabile est, quod Suidas, & alij nonnulli auctores putauerunt hoc non mel, sed nescio quem rorem fuisse, quo Ioannes, sicut olim in deserto populus, alitus sit.

6. Et baptizabantur ab eo in Iordane.) Absurdissima hoc loco est hæreticorum interpretatio, baptizabantur, id est docebantur: prædicabat enim (inquiunt) baptismum pœnitentiæ. Mar. 1.4. Luc. 3.3. Baptizare enim illis est docere verbum Dei, pœnæ oblitus sum addere, purum putum. Sic isti boni doctores septem sacramenta in duo, duo in verbum, verbum in fidē, fidem in hæresim, hæresim in atheismum, id est in nihil resoluunt. Fallor, nisi propterea in Iordane, & in Ænon, vbi aquæ multæ erant, Ioannes baptizabat, quia loqui sine aqua non poterat. Et propterea D. Paulus dicit se non esse missum ad baptizandum; sed ad euangelizandum; quia baptizare & euangelizare idem est, & tamen istos asinos mundus hodie audit, & admiratur. Alij aqua quidem baptizasse concedunt, & quidem ita, vt verum baptismi sacramentum instituerit, nulla re à Christi baptismo distinctum. Rectè Tertullianus dixit semper Christum inter duos latrones, id est inter duos hæreticos crucifigi. Nesciunt hæretici tenere medium. Sed hunc posterio rem errorem ver. 11. refutabimus. 4.

Calui. in harm. & alij.

Noua hæreticorum alchymia.

1. Cor. 1. 17.

Confitentes peccata sua.) Hic non refutandi, sed deridendi hæretici sunt, qui longissimis hoc loco commentarijs in Ecclesiasticam confessionem inuehantur, quasi ex hoc à nobis potissimum loco probetur. Fortes fine aduersario viri; & Andabatarum more irrito in tenebris ictu vires fatigantes. Quis enim vnquam Catholicus tam fuit indoctus, vt ex hoc loco Confessionis probaret sacramentum? Illud affirmamus eos, qui ad baptismū Ioannis veniebant, non generaliter solum, vt isti putant, sese peccatores esse confessos fuisse. Quis enim se peccatorem non confiteretur? sed specie etiam suaquemque peccata, vt veniam & remedium peterent, declarasse. Hoc enim est confiteri peccata sua. Quod Euangelistę, non tanquam rem vsitatam, quę ab omnibus fieret se peccatores

Hæresis inter duas veritates.

Qualis erat cōfessio peccator. apud Ioannē Baptistam.

Universidad de Deusto
Biblioteca

esse dicentibus, sed tanquam nouã, singularem, & admirabilem narrãt. Verè namque nouum, & admirabile fuit, vt homines arrogantes non solum sese peccatores; sed tales etiam aut tales peccatores esse confiterentur. Quod si vellemus istorum in interpretandis scripturis licentiã imitari: multo profecto melius ex hoc loco confessionem nos, quàm illi sacramentum baptismi probaremus. Nam si Ioannis & Christi baptismus idem est, necesse est, vt qui Christi baptismum accipiunt, confessionem etiam adiungant. Sanè quidem, inquiunt illi; sed ante baptismum, quẽadmodum in vetere Ecclesia factum accipimus. Nam qui à Ioanne baptizabantur, non post, sed ante baptismum confitebantur. Nos quidem id credimus, sed vos boni viri non probatis, & si vellemus captare verba, contrarium ex verborum contextu probaremus. Nam & hoc loco, & apud Mar.c.1.5. prius est, *Baptizabantur*, deinde, *Cõfitentes peccata sua*. Nec est ἐξομολογούμενοι, confitentes, cùm ante confessi essent: sed ἐξομολογούμενοι confitentes, quasi post baptismũ confiterentur. Sed malumus fideles & simplices; quàm subtiles & contentiosi videri interpretes.

7 Videns autem multos Phariſæorum & Sadducæorum) Duo hominum genera, qui plurimum apud Iudæos gratia, & auctoritate valebant. Quibuscum perpetuum Christo bellum fuisse animaduertimus, simulq; cum Scribis infra.cap.5.20. & 16.11. & 22. 23. & 23.13. De his nihil in veteri testamento legimus. Genus enim erat non officij & potestatis, quales sacerdotes & Scribæ; sed hæresis non multo ante Christi tempora introductæ, vt ex Iosepho illo antiquo, & ex illo altero Ben-Gorionis colligitur; quales hodie sunt Ministri & Superuigilantij, & similia nomina nuper inuenta eorum, qui nulla vocati auctoritate docendi, regendiq; populi officium vsurparunt. Vtroq; inter alias Iudæorum sectas Iosephus describit lib.13.ant.c.9. & 23.libr.17. c.11. & 18.c.2. & lib.1.de bello Iudaico c.7. & Epiphanius lib.1.Panar. Phariſæos quidam quasi expositos oculis hominum, id est conspicuos & illustres dictos putant, quod phylacteria sua dilatarent Matth.23.5. & amarẽt salutationes in foro, ibidem ver.7. & Luc.20.46. Nam פרש exponere, explicare, expandere, significat. Alij quasi פורשים את תורה exponentes legem, quod ex Iosepho colligunt, qui eos scripturarum interpretatione nobiles fuisse tradit. Meliusque possent ex altero Iosepho Ben-Gor. colligere libr.4.cap.6. sed hos Grammatica refellit, non enim vocantur ab Hebræis פורשים expositores; sed פרושים expositi, aut separati. Itaque Hebræis potius credo, qui, vt ait Baal Haruc, homnes docent Phariſæos dictos esse, quasi à cæteris hominibus ob insignem eruditionem & sanctitatem separatos. Hoc enim significat etiam פרש sicut Nazaræi olim à נזר quod est, separare, dicti fuerant. Et à Latinis, qui aliqua re insignes & nobiles sunt, viri egregij, eximij, & singulares appellãtur. Sadducæos à צדק iustitia, quasi homines iustos, Epiphanius hæres. 14. & Hieronym. in commenta.in cap.23.Matthæi dictos putant. Phariſæi quasi Catholici à Iudæis habebantur. Itaque publicè docendi munus, & auctoritatem habebant Christi etiam testimonio confirmatam. *Super cathedram Moſis ſederunt Scribæ, & Phariſæi Mat.* 23.2. Obseruo semper Scribas Phariſæis anteponi, fortasse quòd antiquiores, & diuinæ institutionis essent. Nam Phariſæi humano institutio introducti fuerant. Sadducæos, tanquam hæreticos, Iudæi habebãt, vt Act.23.6. manifestum est, eosque Iosephus Lutheranis & Caluinistis simillimos facit, superbos, seditiosos, principum gratiam captantes, incredulos. Nam neque resurrectionem, neque animorum immortalitatem, neque spiritum credebant. Neque aliud quidpiam, quod non sensu, aut ratione manifesta comprehenderent. Mar.12.18. Act.5.17. & 23.8.

Qui & vnde dicti Phariſæi & Sadducæi.

Lutherani & Caluinistæ Sadducæis similes.

23.8. In eo etiam similes, quòd nullas admitterent non scriptas traditiones; & ex sacris ipsis libris, quos vellent, approbarent; quos vellent, reijcerent. Itaque solum Mosis Pentateuchum, tanquam à Deo dictatum, recipiebant; cæteros homines fuisse, errareque potuisse. Quæ causa fuisse creditur, cur eos Christus de resurrectione disputans, non alijs testimonijs, quàm Pentateuchi, cum alia clariora essent, coarguerit Matth.22.31.32. Qualescunque tamen & Phariſæi & Sadducæi fuerint, mirum videri potest tam asperis à Ioanne exceptos verbis, vt progenies viperarum appellauerit. Ratio, quæ à nonnullis affertur, quòd voluerit Ioannes eorum mores populo audiente grauiter reprehendere, vt Christum potius, quàm illos minimè bonos magistros sequeretur; mihi non placet. Aliò enim tẽpore id erat agendum, non tum, cum vt ab eo baptizarentur confitentes peccata sua supplices veniebant. Melius Origenes tom.6.in Ioãnem, Chrysostom. homil.11. Auctor imperf. homil.3. & Theophylact. in commentarijs respondent cognouisse Ioannem eos non syncero, sed ficto simulatoque animo venisse. Quod & eorum moribus valde congruit, qui etiam à Ioanne reprehensi simulatè vbique & tentandi causa Christum interrogant, vt infra.cap. 16.1. & 19.3. & 22.15. 18.35. Mar.7.5. & 10.2. & Lucæ 20.20. 21.23. Ioann. 8.6. & ex hoc loco facile quoque colligitur. Addit enim, *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ*, quasi dicat, ostendite rebus ipsis vos non simulatè, sed simpliciter huc accedere. Cur ergo accedebant, si simulate? Respondet Origenes tomo.6. in Ioannem, ne impij & veluti hæretici à populo haberentur, cuius magna de Ioanne erat opinio. Id confirmatur ex cap. 21.26. Vbi propterea non audent dicere baptismum Ioannis ex hominibus esse, *quia timebant turbam. Omnes enim sicut prophetam habebant Ioannem.* Eodem prorsus metu, quo nonnulli hodie, maximè hæretici Catholicam frequentãt Ecclesiam, ne, quod sunt, esse videantur.

Cur Ioãnes in Phariſæos inueãtus.

Hæreticorũ in religione ſimulatio.

Progenies viperarum.) Ambros.libr.2.in Lucam ca.3. non tam reprehensionem, quàm laudem hanc esse putat; quasi laudet, quòd cùm viperarum filij sint, parentes tamen suos non imitentur; sed ad pœnitentiam veniant. Sed & ex verbis, & ex modo dicendi, & ex simili phrasi, qua Christus ca.23.33. non laudando, sed reprehendendo vsus est, perspici potest non laudem, sed reprehensionem esse eamque grauissimam. Est autem Hebraismus בני יולדי אפעים *filij viperarum*, id est viperę. quia enim filij parentibus plerumque similes sunt, vt viperas appellet, filios viperarum vocat, *Et vos*, inquit Christus, *implete mensuram patrum vestrorum*. Matth.23.32. Alienum esse arbitror multa hoc loco de vipera philosophari, cùm sensus appareat. Viperam omnium bestiarum venenosissimam esse certum est. Act.28.4.6. Nam cum Paulus extremo digito à vipera morsus, non statim inflatus concidisset, pro Deo ab incolis habitus est. Summam ergo Phariſæorum, Sadducæorumque malitiam nocentissimo animali comparat, eã præsertim, quæ in calumniandis, & quasi mordendis sanctis viris consistit; quæ Phariſæis & Sadducæis tam propria, quàm viperæ venenum erat, quemadmodum Hieronymus in 30.cap.Isaiæ, & Gregorius homil. 20.in Euange. interpretantur. Quam quam Ambrosius, & alij ad prudentiam referunt. Nunc hæretici sunt viperę.

Cur Phariſæi cum viperis comparati.

Quis demonſtrauit vos fugere à ventura ira?) Quis docuit vos huc venire, vt remedium ad fugiẽdam futuram iram quęrere tis, cum viperę potius, quam homines sitis, q.d. id non ex vobis, sed ex diuina gratia prouidentiaque profectum est, vt Chrysost. & Ambrosius interpretantur. vel, quis demonstrauit vos fugere à futura ira; nisi conscientia ipsa vestra, quæ vos intus damnat, & cogit remediũ

quærere; quis enim docere vos potuit, qui omnes docetis, à nemine docemini? sicut Adamo Deus dixit, *Quis indicauit tibi, quod esses nudus?* Gene. 3.11. Aliqui Latini codices legũt, *Quis demonstrabit?* quæ lectio si Græcorum codicum auctoritate confirmari posset, valde mihi quidem placeret. Quia & sensus esset melior, quasi diceret, Militibus quidem, & publicanis, & turbis salutis à me remedium simpliciter petentibus, ostẽdi. Luc. 3.11.12.14. vobis autem hypocritis, qui simulato animo petitis, quis demonstrare poterit? Nemo. Nec. n. qui morbum celat, curari à medico potest? & quia Christus. c. 23. 33. eadem vsus sententia, per futurũ loquitur, *Quo modo fugietis?* Et quamuis nihil exiitimem temere corrigendum, tamen κατέδησεν pro κατέδησε facile legi, aut scribi potuit.

A ventura ira? Bernardus ser. 10. in Psal. & ser. in c. Matt. 19. per iram pœnitentiam videtur intelligere, quasi sensus sit: Quis docuit vos pœnitentiam refugere. Alij excidium Ierosolymitanum intelligunt. Sed non dubito, quin æternam damnationem futuram iram appellet. Et quia saluti & regno cœlorum, quod appropinquare dixerat, opponitur, & quia quòd hic Matthæus venturam iram vocat, Christus c. 23. 33. iudicium gehennæ appellat.

8. *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.* Græca constructio καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας id est ostendite vos nõ simulatè venire. Fructus pœnitentię dignos appellat omnia externa signa, ex quibus vera animi pœnitentia cognosci potest, quales sunt lacrymæ, præteritorum peccatorũ detestatio, bona opera præcedentibus cõtraria.

9. *Et ne velitis dicere intra vos.)* Facilius est hoc loco sensum interpretari; quàm verba. Nam sensum quidem hunc esse constat. Nolite contenti & securi esse, quòd filij sitis Abraham, quasi id satis vobis ad salutem futurum sit. Operibus vobis opus est. Et, si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Ioan. 8.39. Verba autem Græca sunt obscura μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Ne existimaueritis dicere, aut ne visi fueritis dicere in vobis ipsis. Quod inusitatum dicendi genus est, & de medio, vt opinor sumptum; sicut & illud Luc. 3.8. μὴ ἄρξησθε λέγειν, *ne cœperitis dicere*; quod idem valet, ac si diceret, definite dicere: sicut Gallicè, *ne vous mettez point à dire.* & *laissez de aire:* & Hispanicè, *Dexaos de dezir*. Credendum est autem, idem hoc loco Matthæum alio verbo dicere voluisse, Ne videamini dicere, id est, ne ostendatis vos dicere, filij Abrahæ sumus, Ne ostendatis vos contentos esse, quòd vos filios Abrahæ dicere possitis, Ne sitis contenti nomine, sed digna nomine opera factaq; adhibete. *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.* Hanc vim habent tria illa verba magno, vt mihi videtur, delectu ab Euangelista vsurpata, δοκεῖν videri, λέγειν dicere: vtrumque enim verbum opponitur veritati, & ἐν ἑαυτοῖς in vobismetipsis, id est non rebus & factis, sed opinione & verbis docentes vos filios esse Abrahæ. Eodem sensu D. Paulus videtur verbum δοκεῖν vsurpasse ad Heb. 4.1.

Potens est Deus de lapidibus.) Veros significat lapides, ex quibus non minus potest Deus filios Abrahæ suscitare, quàm potuit Adam ex terra, Heuam ex latere Adam Genes. 2.22. filiũ Abrahæ Isaac ex mortua iam vulua Saræ Gene. 15.4 5. & Rom. 4.19. Eo enim Euangelista videtur alludere. Simul tamen spectat ad vocationem gentium, ex quibus Deus, quasi ex rudibus & impolitis lapidibus filios Abrahæ, id est fideles facturus erat, vt Hieronymus, & omnes veteres auctores interpretantur. Nihil magis distat à vita & ratione, quàm lapis. Nihil difficilius, quàm ex lapidibus homines, aut simile quidpiam facere. Vsus ergo est in exemplum re omnium difficillima, vt doceret, nihil Deo esse difficile, vt c. 4. 3. *Si filius Dei es, dic vt, lapides isti panes fiant;* Et Luc. 19.40. *si hi tacuerint, lapides clamabunt;* Et Deuter. 32.13. *vt sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo.* Quod autem

autem Remigius refert dixisse quosdam Ioannem hæc dicentem eos demonstrasse lapides, quos olim Hebræi Iordanem traijcientes in sempiternum monimentum erexerunt Iosue 4 7. non est creditu necessariũ, & nimis sententiam restringit. Illud malim obseruari, susciture filios, Hebraicam esse locutionem הקים בנים quæ plusquam gignere significat, nẽpe gignere, vnde videntur gigni non posse. Sic frater viuus fratri mortuo semen suscitare dicebatur, quòd mortuus quodam modo gignere videretur Genes. 38.8. Deuteron. 25.5.7. Ruth. 4.10.

10. *Iam enim securis ad radicem arboris posita est.)* Quinque hoc loco sunt verba translata, ideoque difficilia. Securis, radix, arbor, exscindi, in ignem mitti. Arborem hominem significare manifestum est. vt infra. ca. 12.33. *aut facite arborem bonam, & fructus eius bonos, aut arborem malam, & fructus eius malos*, & Lucæ. 13.6 quid cætera significent, non ita est facile. Nam securim quidam verbum Dei, & virtutem Euangelij, radicem vniuscuiusque fidem interpretantur, vt Iren. libr. 5. cap. 17. & Hieronym. in comment. Alij securim mortem, radicem vitam, vt Athan. q. 43. & alij, quorum Euthymius meminit. Alij securim Christum, vt Greg. homi. 20. in Euangelia. Mihi facilis videtur esse sensus. Securim vocat diuinum iudicium, quod omnia ad viuum resecat, vt ex circunstantijs apparet, *Omnis arbor, quę non facit fructum bonum, excindetur, & in ignem mittetur.* Securis ergo vocatur terribilis & præcisa illa sententia, *Ite maledicti in ignem æternum*. cap. 25.41. Arbor hoc loco est Iudæus; de illis enim loquitur; radix est Abraham, ex qua omnes Iudæi, tanquam diuersæ arbores, erant propagati. Probat enim Ioannes non debere eos contentos esse, quòd filij essent Abrahæ, neque in radice sua confidere, quę paulo post exscindenda sit. Confidant in Christo & bonis operibus, quæ exscindi non possunt. Hæc aptè ad hunc locum hærent. Atque ad hunc ferme modum Hilarius, Chrysostomus, & Theophylactus intelligunt. Illud tamen videtur esse difficile, quomodo Abraham exscindẽdus esse significetur. Respondeo Ioannẽ non dicere ipsam radicem exscindẽdam esse, sed arborem, quæ non fecerit fructum bonum. Cur ergo securis ad radicem ponitur? non vt ipsa radice, sed vt ab radice, hoc est radicitus arbores præcidantur, quo sensu ipsa radix quodam modo præscinditur. Dicuntur autem Iudæi ab Abraham, quasi à radice sua, præscindi, quãdo diuina sententia declarantur nõ esse verè filij Abrahæ, quod non eius fidem, operaque fuerint imitati. *Non enim, qui semen sunt Abrahæ, omnes filii, sed in Isaac vocabitur tibi semẽ, id est, non qui filij carnis; sed qui filij sunt promissionis* Rom. 9.7.8. & Gal. 4.28. Cur igitur nunc securis ad radicem posita dicitur, quasi ante non esset? Nam & ante, qui fidem & opera Abrahæ non imitabantur, non minus quàm nunc exscindebantur. Testes sunt Dathan & Abiron Numer. 16.31. testes tot millia in deserto prostrata. Numer. 26.65. 1. Corin. 10. 5. Respondeo propterea nunc exscindi, non ante, quoniam ante aliquid iuuabat Iudæos esse filios Abrahæ secundum carnem, quia propterea lex illis data est, quæ alijs gentibus non est data, & poterant facilius per legem, quàm sine lege salui esse, vt docet D. Paulus Rom. 3. 1.2. *Quid ergo amplius Iudæo est, aut quæ vtilitas circuncisionis? Multùm per omnem modum. Primum, quia credita sunt illis eloquia Dei*. Post Christi autem aduentum nihil prorsus iuuat, quia Euangelium non magis illis, quàm cęteris gentibus prædicatur. *Lex & Prophetæ vsque ad Ioannem Baptistam;* post Ioãnem autem Baptistam *regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud* ca. 11. 12. Itaque si Abrahamum non imitentur, exscinduntur à radice, & in ignem mittuntur, id est non magis filij Abrahæ, quam gentes iudicantur. Gentes autem exscin-

di non dicuntur, quia nunquam in radice fuerunt; id est nunquam filij Abrahæ secundum carnem.

11. *Ego quidem baptizo vos in aqua.*) Ego, qui homo tãtum sum, aqua vos tantũ baptizo, & cõrpora solũ lauo.

In pœnitentiam.) Vt pœnitentiam agatis, per eamq; præparati eum recipiatis, qui post me venturus est. Monet enim vos baptismus meus, vt quemadmodum aqua corpus abluit, ita vos curetis animos vestros à peccatorum maculis abluere.

Qui autem post me venturus est.) ὁ ἐρχόμενος, qui post me venit; significat enim iam natum esse, propeque aduentare, id est Christus.

Fortior me est.) ἰσχυρότερος potentior, maioriſque virtutis est, ita prorsus, vt dignus ego non sim eius calceamenta portare, id est vel vilissima in re illi seruire. Eandem sententiam alij Euangelistæ Mar. c. 1. 7. Luc. c. 3. 16. & Ioan. c. 1. 26. 27. diuersa phrasi expresserunt; nec enim ipsa Ioannis verba, sed sensum recitare voluerunt. Sensus autem idem est, quia vtraque phrasi abiectissimum declaratur ministerium; quemadmodum si Gallicè quis diceret, non sum dignus portare tibi librum, alius vero, non sum dignus ingredi in scholam tuã, vterque diuersa phrasi idem significaret, se non esse dignum, qui discipulus eius sit. Ea phrasis, qua Matthæus vtitur portare calceamẽta, aut κατοδήματα sandalia, aut soleas, sumpta est ex Hebræorum consuetudine, qui sacratiorem locum ingressuri calceos ponebant, quod nunc Turcæ & Africani faciunt, vt Exod. 3. 5. & Iosue 5. 15. perspicuum est. Qui ergo illustriores erant, puerum habebant, qui calceos, cum posuissent, portaret, quemadmodum nunc apud nos post viros paullo nobiliores vilissimus puer crepidas portat. Ad eam consuetudinem Matthæus allusit. Alij vero Euangelistæ ad formam calciatus; nam in calidioribus regionibus calcei soleis tantum infernè constabant, superne ligabantur vinculis, quæ à Græcis κατοδήματα à Latinis crepidę dicebantur. Itaque soluendæ erant, antequã extrahi possent. Ex parte igitur totum significatur, id est ex vinculorum solutione tota excalceatio; sicut Galli dicunt, non sum dignus illum excalceare. Itaque quod Cosmas Græcus auctor scribit, quemadmodum in Græca Catena citatum inuenio, corrigiam illam, quam Ioannes se soluere non posse dicit, coniunctionem humanæ diuinæque in Christo naturæ esse, quam nemo soluere, nemo enodare, nemo explicare possit; generatione enim eius quem posse enarrare? magis mysticum, quam litterale est. Hic ergo tanto me fortior ac maior, quia non homo tantùm, sed etiam Deus est, baptizabit vos Spiritu sancto & igne, id est non solum corpora, vt ego aqua; verum animos etiam vestros effuso Spiritu sancto purgabit, diuinoq; inflammabit igne. Hic huius loci verus & simplex sensus est, quemadmodum, vt postea dicemus, omnes auctores veteres explicarunt. Neque longiore opus fuisset commentario, nisi noui hæretici, sicut alia multa, ita ẽt hunc locum peruersissima interpretatione deprauassent, Ioannes, inquiunt, baptismi sacramentum instituit, à Christi baptismo nulla re diuersum, nisi quod alia dabatur manu, vterque ex aqua, vterque ex Deo, vterque in pœnitentiã, vterque in remissionem peccatorũ, vterque in nomine Christi, vterque eandem fidei confessionem requirebat, vterque eadem doctrina tradebatur, neq; à Ioanne Christus alium baptismum, quam suum recipere voluisset. Vtinam possemus tam breues esse, quàm cupimus, sed cum de fide agitur genus quoddam perfidiæ est, aut hæreticis parcere, aut nimis esse breuem. Si certi essemus fore, vt breui tempore scholas Theologicas in lucẽ crederemus, ad eas lectorẽ mitteremus, vbi iã diu satis, vt arbitror copiosè, hunc errorem refutauimus. Qui eundem Ioãnis & Christi baptismum fuisse putant, neque quid hoc loco Ioannes dicat, neque cur dicat

De baptismo contra recentiores.

vllo modo videntur intelligere. Quorsum enim de baptismo Christi mentionem inferret, nisi, vt ex diuersa baptismi conditione diuersam personæ suæ, & Christi conditionem probaret? Persuasum habebant Iudæi fore, vt Christus eum veniret, baptizaret. Ioann. 1. 25. videbant baptizare Ioannem, incipiebant dubitare, an esset Christus. Propterea mittunt ad eum sacerdotes, & Leuitas, vt interrogent, *Tu quis es?* & de baptismo cum eo disputent Ioan. 1. 19. 25. *Existimante autem populo* (inquit Lucas) *& cogitantibus omnibus in corde suo de Ioanne, ne forte ipse esset Christus, respondit Ioannes dicens omnibus ego quidem aqua baptizo; veniet autem fortior me, cuius non sum dignus soluere corrigiam calceamentorum eius, ille vos baptizabit Spiritu sancto, & igne.* cap. 3. 15. 16. Probat vtique ex effectu baptismi se non esse Christum, quod ipse sola aqua, Christus Spiritu sancto, ipse corpora, Christus animos lauet. Non loquitur, inquiunt hæretici, de Christi in aqua baptismo, sed de effusione Spiritus sancti die Pentecostes. Esto de illa loquatur, negari tamen, nisi impudenter, non potest de Christi quoq; in aqua baptismo loqui, de quo Christus ipse dicit, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*, Io. 3. 5. Nam quod istorum quidam negant eo loco agi de baptismo, tam est absurdum, vt refutari non debeat. Baptismus Christi ex aqua & Spiritu sancto, sicut homo ex corpore, & animo constat. Ioãnis baptismus ex sola aqua constat, neque enim, vt ipse testatur, confert Spiritũ sanctum; non igitur idem est. Præterea cum Ioannes dicit, *Ille vos baptizabit Spiritu sancto, & igni*, manifestũ est ex Ioannis cap. 3. 5. intelligendum esse, *non tantùm aqua*, q. d. Ille vos baptizabit non tantùm aqua; sed etiam Spiritu, & igne; ergo è contrario cũ dicit, *ego baptizo vos aqua*, eadem particula, *tantùm*, intelligenda est. Quod si ita est, baptismum suum Christi baptismo longe inferiorem facit. Hanc etiam vim habet illud epitheton ἰσχυρότερός μου, *fortior ac potentior me*, cur enim potentiorem potius, quàm meliorem, sanctiorem, maiorem appellauit; nisi quia probare volebat se non posse per baptismum suum facere, quod ille facturus erat. Præterea Ioannes dicit se baptizare in pœnitentiam Marc. 1. 4. Luc. 3. 3. Actor. 19. 4. ideoque baptismus pœnitentiæ vocatus est, quod de Christi baptismo nusquam legimus. Quia nimirum baptismus Ioannis non iam acta, sed vt ageretur; baptismus Christi non, vt ageretur, sed iam acta pœnitentia conferebatur. Ioannes non dicitur prædicare pœnitentiam & baptismum, sed baptismum, & pœnitentiam, aut, quod idem est, baptismum pœnitentiæ, quia baptismus præcedebat, pœnitentia sequebatur, de Christi autem baptismo Petrus non dicit, baptizetur vnusquisque vestrum, & pœnitentiam agat; sed, *pœnitentiam agite, & baptizetur vnusquisque vestrum*, Act. 2. 38. quia baptismus sequebatur, pœnitentia præcedebat. Non idem igitur erat. Quod autem clarius potest testimonium esse, quã quòd ij, qui Ioannis baptismum acceperãt, iubentur iterũ à Paulo baptizari. Act. 19. 5. Negãt nõnulli ex iistis bonis interptib⁹ Ephesios, quos Paulus denuò baptizari iubet, Ioã. baptismũ accepisse. At illi affirmant. Vtris magis credem⁹? Interrogati. n. à Paulo, *In quo ergo baptizati estis?* Rñdẽt, *In Ioannis baptismate.* Interpretant hoies acuti baptizatos fuisse baptismo Ioãnis. i. doctrina Ioãnis imbutos; baptizari. n. est illis docere. Primũ q. dẽ ab illis exigim⁹, vt aliquo exẽplo doceãt baptismũ accipi ꝓ doctrina; nec. n. illis, tãtis. s. lectatoribus verbi Dei, nisi verbo Dei nouã istã Grãmaticã, pbãtib. volum⁹ credere; qđ hacten⁹ nõ fecerũt. Petijsẽt à nobis vnũ illis locũ obtulissem⁹, quẽ si aĩa duertissent, magna nobis cõfidẽtia iã diu obiecisset. Interrogat Christus principes sacerdotũ Matt. 21. 25. 26 *Baptismus Ioannis vnde erat, ex cœlo, an hoibus? At illi cogitabãt inter se dicẽtes si dixerimus è cœlo,*

Baptismus in sacris literis nusquam pro doctrina positus.

dicet

dicet verbis quare ergo nō credidistis illi? De baptismo interrogati, quasi baptismus, & quidem ille Ioānis, de quo disputamus, & doctrina idem essent, de doctrina rñdēt. At homines cauti nō quid Christus interrogaret, sed quorsum intenderet, considerarunt. Sciebant enim doctrinam non quidem eandem, sed coniunctam cum baptismo esse oportuisse. Nam cum intelligerent neminem, nisi à Deo missum baptizare potuisse, esseque baptismū diuinum doctrinæ testimonium, videbant se baptismum probare non posse, doctrinam repudiare. Baptismum in sacris litteris pro igne, pro morte, pro afflictione positum legimus, pro doctrina non legimus. Si Ambrosium legissent, magnum se auctorem sententiæ suæ habere existimarent. Sic enim lib. 2. de Spiritu sancto cap. 3. loquitur, *ergo isti* (Ephesij) *quia nec in Christi nomine, nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant; non potuerant accipere baptismatis sacramentum. Baptizati sunt itaque in nomine Iesu Christi; nec iteratum est in his baptisma, sed nouatum.* At Ambrosius non negat illos fuisse baptismo Ioannis baptizatos, sed baptismi Sacramentum accepisse, quod iterari non potest. Vnde potius sequitur Ioannis baptismum, quem accepisse illos confitetur, cum Sacramentum non fuerit, à Christi baptismo, quod Sacramentum erat, fuisse diuersum, vt paullo post ex eodem Ambrosio demonstrabimus. Alij baptizatos baptismo Ioannis concedunt; iterum vero baptizatos negant. Quos non minus quā altero: Lucæ verba redarguunt. *His* (inquit Act. 19. 5.) *auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.* Iam dixerant se Ioānis baptismate baptizatos. His autem auditis non in nomine Ioannis; sed in nomine Iesu; id est, non Ioannis, sed Christi baptismū recipiūt. Quid clarius dici potuit? quid vero est, *His auditis?* cum audissent ex Paulo alium esse Ioannis, alium Christi baptismum, nec baptismo Ioānis homines Christianos, sed pœnitentes, & catechumenos fieri, *Ioannes* (inquit ver. 4.) *baptizauit baptismo pœnitentiæ populum dicens, in eum, qui venturus esset post ipsum, vt crederent, hoc est in Iesum. His auditis baptizati sunt in nomine Iesu.* Interpretatur hæreticus baptizatos in nomine Iesu, id est, Christi doctrina instructos fuisse. Sed iam probauimus baptismum nunquā accipi pro doctrina, & ex ipsorum opinione, atque ex hoc ipso loco manifestū est. Si enim baptizari fuit doceri, non potuerunt Ioannis baptismum sine baptismo Christi recipere, quia, vt isti dicunt, baptismus Ioannis, & Christi ideo idem erat, quia eadē in vtroque doctrina tradebatur. Deinde si idē fuisset doceri, ac baptizari, nō dixisset Lucas, *his auditis baptizati sunt.* Audire enim fuit doceri, & si doceri fuit baptizari, perinde est, acsi dixisset, baptizati baptizati sunt, ridicula prorsus ταυτολογία. Deinde si doceri fuit baptizari, ergo cum illi Ephesij secundo baptizati dicuntur, à Paulo sunt baptizati. Nā ab illo docti sunt, at Lucas manifeste indicat non fuisse à Paulo baptizatos. *His auditis baptizati sunt, & cum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos.* Si à Paulo baptizati fuissent, non dixisset, *Baptizati sunt, & cū imposuisset illis manus Paulus:* sed cum illos Paulus baptizasset, & manus eis imposuisset. Denique cum eodem loco bis baptizati fuisse dicantur, primùm Ioannis baptismate, dein in nomine Iesu, cuius est iudicij idem verbum in eodem loco positum diuersa significatione interpretari? Error sua ipse arguitur nouitate. Nam antequā noui illi Euangelistæ venirent, nemini in mentem venerat dicere Ioannis, & Christi eundem fuisse baptismum; contra verò non interrogati, non vlla coacti disputatione omnes, quotquot fuere, veteres auctores negauerunt, Iustinus q. ad Orthod. 37. Tertullian. in lib. de bapt. Origen. lib. 5. in epist. ad Romanos c. 6. & tom. 6. in Ioan. Optatus lib. 5. aduersus Parmenianum, Chrysost. hom. 10. in Matth. & hom. 1. in Mar. Auctor imperfecti hom. 3. Ambros. lib. 2. in Luc. c. 3. & in

in præfat. in Psal. 37. & ser. 16. in Psal. 118. Athan. q. 134. Gregor. Nazian. in oratione in sancta lumin. Basil. in exhortatione ad baptismum, & in oratione de baptismo Ioannis, Hieron. aduersus Luciferianos, Cyrill. Alex. lib. 2. in Ioan. c. 57. August. sexcentis pene locis, illustriores indicabo, lib. 2. contra litteras Petiliani c. 37. & lib. 3. c. 56. lib. 5. de bapt. contra Donat. c. 9. 10. 15. in Enchir. c. 49. epistola 48. Gregor. hom. 20. in Euang. vt posteriores Bedam, Theophylactum, Oecumenium, Anselmum prætermittam. Poetas nobis Prudentium, & Iuuencum aliquis obijciat, qui vterque baptismum Ioannis Christi baptismo videtur æquiparare. Peccata enim remisisse dicunt. Possem respondere non subtiliter, sed poeticè locutos: sed nō opus est poesi sententiam excusare, cùm possimus in bonam partem interpretari. Multi enim veteres auctores eodem modo locuti sunt, qui ijdem tamen negant eundem Christi atque Ioannis fuisse baptismum, in quibus Basilius in hom. de baptismo Ioannis, Chrysost. hom. 1. in Matth. Augu. lib. 5. de bapt. contra Donat. c. 10. Grego. hom. 20. in Euang. Beda in 3. c. Luc. Theophylact. hoc loco. Dicūt enim baptismum Ioannis datū fuisse in pœnitentiam in remissionem peccatorum Luc. 3. 3. non quòd per illū peccata remitteretur; sed quòd ad pœnitentiam excitaret: per pœnitentiam verò, aut tunc, aut post Christi accedente baptismo remitterentur. Propterea non legimus Ioannis baptismum remissionis peccatorū, sed baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum appellatum, quia non per illum, sed per subsequentem, aut præcedentem pœnitentiam peccata remittebantur. Nec opus est cæteris hæreticorum argumentis respōdere, & quia non scholas, sed commētarios scribimus; & quia adeo infirma sunt, vt ipsa per se confirmata veritate concidant. Eodemque consilio illas quoq; quæstiones, quę à Theologorum potius scholis petēdæ sunt, prætermittimus. Num Ioannis baptismus fuerit Sacramentum, num certa verborum forma datus, num ad veterem, an ad Euangelicam legem pertineret, & si quę sunt similes.

Et igni.) Sunt qui ignem hoc loco purgatorium interpretentur, quo homines post mortem quodammodo baptizantur, id est, à peccatorum maculis, si quas adhuc habent, abluūtur, vt Origen. tract. 9. in Matth. & hom. 24. in Luc. & Hilar. & Hierony. hoc loco. Sed dubium non est, quin per ignem Spiritus sanctus significetur. Coniunctio enim, &, hic non est cōiunctiua, sed explicatiua. Addita autem est explicatio, vt non qualiscunque Spiritus sancti communicatio, sed illa illustrissima, quæ Pentecostes specie ignis facta est, significaretur. Argumētum est, quòd cum Christus de solo baptismo aquæ agit Ioā. 3. 5. hanc explicationem non addit.

Cur Christus à Ioanne baptizari voluerit.

13. *Tum venit Iesus à Galilæa in Iordanem.)* Cur Christus à Ioanne, dominus à seruo baptizari voluerit, vnam ipse ver. 15. rationem declarat, vt iustitiam omnem impleret, alias valde probabiles antiqui Theologi tradiderunt. Primam, vt hac ratione testimonium Christo de cœlo præberetur, vt Hieronymus ait. Hac enim potissimum de causa Ioannes iussus est baptizare, vt confluentibus vndique ad eum populis Christum illis ostenderet. Secundam, vt Ioannis baptismo auctoritatem daret. Tertiam, vt ea re ad suum baptismum homines alliceret, &, vt ait Augustinus, ne homines grauarentur ad baptismum Domini venire, cùm non grauaretur Dominus venire ad baptismum serui. Quartam, vt aquas suscipiendo baptismo sanctificaret, Epiphanius in Anchor. Addere possumus voluisse Christum, antequam doceret, quodāmodo initiari, & (vt ita dicam) se ipsum Christum docturus, Christianus fieri, si quo modo Ioānis baptismus facere Christianum poterat, quia viā ad Christum prænostrabat. Illud certum, non necessitate vlla agendæ pœnitentiæ pœnitentiæ baptismum accepisse eum, qui peccatum non fecit,

neque

neque inuentus est dolus in ore eius; sed potius, vt peccata nostra in desertum, sicut olim hircus, deportaturus, in pœnitentiæ, & peccatorum baptismo peccatoris personam indueret.

14. Ioannes autem prohibebat eum.) Prohibebat, quia sciebat eum baptismo non indigere, &, quia, si non indigens baptizari vellet, se tamen, vt illum, baptizaret, merito indignũ iudicabat. Hoc est, *ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?* ex quo perspicuũ est Ioannem Christum, quis esset, cognouisse. Quod manifestius ex Ioanne est. c. 1. 29. 30. *Altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se, & ait, ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Hic est de quo dixi, post me venit vir, qui ante me factus est.* Vnde nascitur quæstio, quomodo idem Ioannes ver. 33. dicat. *Et ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare, ille mihi dixit, super quẽ videris spiritum descendentem, & manentem super eum, ille est, qui baptizat in Spiritu Sancto, & igni.* Nostri hæretici pene hæreticum D. Ioannem faciunt, quasi antequã descensu Spiritus sancti doceretur, non satis firmam de Christo opinionem habuerit. Augu. quẽ Strabus, & Lyranus secuti sunt, cognouisse quidem ante esse Christũ; sed non cognouisse eum sibi potestatem in igne baptizandi soli reseruaturum, donec Spiritum super eum videret descendentem. At iam dixerat, *Ille vos baptizabit Spiritu sancto & igni.* Itaque melius, vt mihi videtur, Chrysost. hom. 16. in Ioannem, Euthym. & Theophylactus, Ioan. 1. 33. semper eũ redemptorem, Deumq; & quidquid erat cognouisse; cum ad eius aduentum in vtero etiam matris exultasset, sed de facie non cognouisse, antequam ad baptismum veniret, cùm Christus in Nazareth, & in Ægypto, ipse in solitudine totam ante vitam transegisset. Simul autem atq; vidit, diuino afflatu cognouit illum ipsum esse, quem natum sciebat, quem post se venturum, & in Spiritu, & igne baptizaturum prædicauerat, quemadmodum olim Samuel, vt ait Rupertus auctor meliore sanè dignus tempore, certò sciebat inter filios Isai vnum esse, qui in regem vngendus erat, cum neminem eorum de facie cognouisset, & simul atque Dauidem vidit Deo inspirante eum esse cognouit 1. Reg. 16. 12. nam eorum nõ probo sententiam, qui columbam super Christum, antequam baptizaretur, venisse dicunt, Euangelistarum, vt mihi videtur, verbis repugnãtibus. Quorsum ergo Ioanni à Deo dictum est, *Super quem videris Spiritum descendentem, ipse est?* Respondet Hilarius lib. 6. de Trinit. id non Ioanni propter ipsum, sed propter adstantem populũ dictum esse, vt diuino testimonio illum Christum esse doceret, quem antequam cognouisset, prædicauerat, ne quis, vt ait Chrysostomus, existimaret solius Ioannis testimonium diuino testimonio non confirmatũ, aut cognitioni, aut familiaritati, & gratiæ datum esse. Quid ergo Ioannes ex descensu Spiritus sancti, & ex voce cælitus audita cognouit? nihil noui, sed ea cognitio, quam ante habebat, & perfecta, & confirmata est, vt ait Beda, & Rupertus in 1. cap. Ioannis.

Ioannes Christum ante baptismũ agnouit.

Ego à te debeo baptizari:) Mihi opus est à te baptizari. Nam quod quidam propius ad verba verterunt, necesse habeo, plus quiddam mihi videtur significare. Colligunt nonnulli auctores ex hoc loco Ioannem postea à Christo baptizatum fuisse, tum ex illis etiam, quæ sequuntur, *Sine modò*, Chrysost. Hieron. Auct. imperfect. ho. 4. Euthym. & Theophyl. hoc loco.

15. Sine modò.) Modò, cum nondũ sum descensu Spiritus sancti, & voce de cœlo missa Christus declaratus, non tanquam Christus; sed tanquam vnus de cæterorum hominum numero homo priuatus accedo; ideoque non debes recusare mihi, quòd maior te sim, baptismum sicut cæteris, impendere, Chrysost. Euthym. Theophylact. quòd verò auctor imperfecti 4. interpretatur, *Sic*, id est, prius faciendo, quam docendo, *cœpit enim facere, & docere*, Act. 1. 1. subtile. Ego accommodate ad personas, & rem subiectã interpretor *Sic*, id est, dũ maior à minore, dum dominus à seruo baptizatur.

Ioannis baptismus nõ fuit sacramẽtum veteris legis.

Decet.) Quamuis non necessarium sit, tamen conuenit. Opera, vt vocãt, supererogationis.

Nos) Quidam exponunt, *nos*, id est omnes homines, qui docendi munus susceipimus. Malim sic, *Nos*, id est, me susceipiendo, te dando baptismo.

Implere.) Nihil prætermittendo, non solum ex ijs, quæ necessaria; sed etiam ex ijs, quæ factu vtilia, & decora sunt. Hæc enim vis est verbi.

Omnem iustitiam) Sunt, qui legis iustitiam interpretentur, quę in varijs, vt loquitur D. Paulus baptismatibus, & cæremonijs externis consistebat, Hebr. 9. 10. quam Christus implere voluerit, sicut circuncidi voluit, quia non venit soluere legem, sed adimplere, Matth. 5. 17. vt Hierony. & Euthym. quibus necesse est dicere baptismum Ioannis veteris legis Sacramentum fuisse, quod multi de schola Theologi magistrum secuti suum, docuerunt. Melius D. Thomas, qui vnus instar est omnium, neque Sacramentum fuisse, neq; cæremoniam legis, sed mediam inter legem, & Euangelium, à Deo quidem, sed ad breue tẽpus institutam, vt Christus eiusq; baptismus introduceretur, sicut Ioannes ipse inter legem, & Euangelium; inter Prophetas, & Christum medius fuit. Nomen ergo iustitiæ hoc in loco, nec vllam partẽ veteris legis, neque virtutem vllam in præcepto positam, quàmque obseruare necesse esset, significare arbitror; sed quicquid sancti viri virtuti, & officio consentaneum est, etiam si non facere sine peccato liceat. Hoc enim omnia indicat verbo, dixerat Ioannes, *Ego à te debeo baptizari*, quasi dicat, tu à me non debes, id est, non indiges, οὐ χρείαν ἔχεις, Respondet Christus, etsi non oportet, tamen decet me abs te baptizari, vt impleamus omnem iustitiam, id est, vt non solum, quæ præcepta, sed etiam, quæ honesta, & sanctitati consentanea sunt, faciamus. Cur autem decuerit baptizari Christum diximus ver. 13.

16. Et baptizatus Iesus confestim ascendit de aqua) Aduerbium confestim non temere, sed significanter additum esse constat ex Mar. c. 1. 10. qui & ipse addidit. Quod Euthym. scribit ideo Euangelistam dixisse Christum statim ab aqua ascendisse, vt inter Christum, & Ioannem alios homines, quid interesset, significaret: solitum quippe fuisse Ioannem cæteros in Iordane collo tenus immersos manu capiti imposita detinere, donec peccata sua confiterentur; Christum verò, quia peccatum, quod confiteretur, non habebat, statim ascendisse, ab eo creditum ac dictum miror. Quod autem ait Chrysostomus; ideo statim ascendisse, vt significaret eos, qui baptizantur statim à peccatis, quasi in nouam vitam, ascendere, morale est, & nos litteralem quærimus sensum. Existimo igitur traiectionem esse, quales multas in nouo præsertim testamento animaduertimus. Et illud *statim*, aut *confestim*, non ad verbum, ascendit, sed ad id, quod sequitur, referendum, *& ecce aperti sunt ei cœli*, aut sic esse verba copulanda, statim vt baptizatus est, ita vt vix è flumine ascendisset, aperti sunt ei cœli. Hunc esse sensum apparet ex Marco, *& statim*, inquit, *ascendens ex aqua*, vidit cœlos apertos, id est, statim, vt ascendit, vidit. Ratio quoque docet hunc esse sensum. Nam, vt dicere tur Christus statim post acceptum baptismum à flumine ascendisse, nulla caussa erat. Quis enim dubitasset? aut quid iam baptizatus Christus in flumine feciisset? vt autem diceretur statim post baptismum, & exscensionem è fluuio apertos vidisse cœlos, non solum vtilis; sed etiam necessaria caussa erat. Voluit enim Euangelista docere cœleste illud diuinumq; testimonium ita cum baptismo nulla interposita mora fuisse coniunctũ, vt nihil aliud expectasse videatur Deus, vt testimonium de Christo suũ exhiberet, nisi vt baptismus, & Ioannis præcederet testimonium. Debuit enim hominis Deus, non Dei homo testimonium confirmare. Qui autem quæ-

Cap. 1. 10.

quærunt, cur Euangelistæ ascendendi potius, quam exeundi verbo vsi fuerint, ignorare videntur terram altiorem esse, quàm flumina. Lucas ora te Christo cœlos apertos, & columbam descendisse narrat; itaque credē dum est eum simul atque in terram euasit sese in genua prouoluisse, vt reuerenter patris testimonium excipe ret. Nam, & filij bene instituti, dum ipsos parentes alloquuntur, caput aperiunt.

Et ecce aperti sunt ei cœli.) Ei, id est, Christo, vt ex huius loci contextu, & ex Mar. c. 1. 10. manifestum est. Credē dum est omnibus, qui adstabant, apertos fuisset, id est, ab omnibus tanquā apertos visos fuisse, cum propterea vero simile sit apertos fuisse, vt omnes intelligerent, & Spiritum sanctum, & vocem de cœlo descendisse. Sed Christo tantùm aperti dicuntur, quia propter eum aperti sunt. An autem re ipsa, an sola specie aperti fuerint, magni non refert, sed quia quēri solet, dici debet. Chrysostomus de cœlis vbique non aliter, quàm de cæteris corporibus sentiens, indicare videtur, apertos re ipsa fuisse. Auctor vero operis imperfecti hom. 4. & Hie rony. hoc loco, & in c. 1. Ezech. non re vera, sed visu, quorum est sententia probabilior, & quia ad id, quod agebatur, efficiēdum nihil referebat, vtrum re ipsa, an sola specie aperirentur, & quia non est credibile cœlorū soliditatem fuisse non necessariò violatam, & quia similiter alijs locis aperti fuisse dicuntur, vbi re ipsa apertos non fuisse constat Gene. 7. 11. & Act. 7. 56. vbi si re vera aperti fuissent, non solus Stephanus, sed omnes, qui aderant, apertos vidissent, cùm solus Stephanus vidisse referatur: & quia, vbi è contrario claudi dicuntur; non re vera clauduntur, eum aperte ante non essent, vt Deut. 11. 17. 3. Reg. 8. 35. 2. Par. 6. 26. & 7. 13.

Cœli in baptismo Christi quomodo aperti.

Et vidit.) Pleriq; referunt ad Ioannem, quia Ioan. 1. 33. dicit, *& ego nesciebam eum; sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, super quem videris Spiritum descendentem, & manentem super eum, ille est*, &c. quod valde mihi coactum videtur, cùm post initium ver. 14. Ioannes non fuerit nominatus, & omnia, quæ præcedunt, verba ad Christum referantur; & Marcus Matthæi interpres c. 1. 10. dicat, *& statim ascendens de aqua vidit cœlos apertos, & Spiritum, tanquam columbam, descendentem super ipsum.* Quod autem dicitur Ioan. 1. 33. non est contrarium, quia, vt paullo ante diximus, non solum Christus, & Ioannes; sed omnes etiam qui aderant, apertos cœlos, & Spiritum descendentem viderunt: Christus, quia propter ipsum, Ioannes, quia hoc illi à Deo datū erat signum: alij, vt eo signo Ioanni crederent. Sed nimirum non omnes Euangelistæ omnia dicere voluerunt. Matthæus, & Marcus, quia de Christo agebant, dixerunt eum Spiritum descendentem vidisse: Ioannes de Ioanne agens Ioānem vidisse dixit. Turbam quæ aderat, vidisse nemo dixit, quia de illa agebat nemo.

Sicut columbam.) Tertullianus lib. de carne Christi, veram putat fuisse columbam, idemq; D. Augustinum sensisse in lib. de agone Christiano c. 22. pleriq; existimant: quod ideo nō credo, quia nec eo loco quicquam aliud Augustinus probat, quàm verū fuisse corpus, quod longè aliud est, quàm veram esse columbam, & multis alijs locis non veram columbam, sed columbæ speciem fuisse docet, quemadmodnm omnes alij auctores, quos legere memini, docuerunt, Ambr. in præfat. lib. 3. de Spiritu sancto, Aug. aut quisquis est, lib. 3. de mirabilibus sacræ scripturæ c. 5. Quod eò est probabilius, quòd omnes Euāgelistas, quasi de industria, particula similitudinis vsos esse videamus, & quòd ad id, quod agebatur, necessarium non fuerit veram esse columbam. Vtrum autem verum fuerit corpus columbæ speciem præ se ferens, an ne corpus quidem re ipsa fuerit, sed quasi corpus esset, ita ab astantibus visum; diuersa est quæstio. In qua Augustini probo sententiam, verum fuisse corpus, quia, si verum nō fuisset,

An Spiritus sanctus fuerit columba, vel in columbæ specie?

set, aut non ab omnibus visum esset, aut tot fuissent facta miracula, quot homines fuerunt, cùm miraculum, non in columbæ corpore; sed in oculis hominum fieret, quod non est temere concedendum. Illud tamen cauendum, quod D. Augustinus admonuit, ne existimemus sic Spiritum, sanctum cum corpore columbæ; sicut filium Dei cum natura humana hypostaticè vnitum fuisse, quod videtur Tertullianus existimasse; sed sicut Angelos, vt ab hominibus viderentur, humana sæpe corpora sumpsisse legimus. Non sine causa à nonnullis quæsitum est, cur hoc loco Spiritus sanctus specie columbæ descēdat; die autem Pentecostes specie ignis atq; linguarum, Act. 2. 3. facilis ratio. Nunc in Christum descendit, nō vt ascendat, quia ipse Deus erat, Deus autē ignis consumens est; non vt loqui doceat, quia diffusa erat gratia in labijs eius sed vt testimoniū de illo perhibeat. Qui autem testimonium perhibet, debet personæ, de qua loquitur, naturam, proprietatesq; declarare. Dictū erat de Christo, *arundinem quassatā non confringet, & linum fumigans non extinguet*, & quidem eo loco dictum erat, vbi de descensu in eum Spiritus sancti agebatur, Isa. 42. 1. 2. 3. *Dedi Spiritum meum super eum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, nec accipiet personam, nec audietur vox eius foris Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet.* Dicit ipse de se Christus. Discite à me, qa mitis sum, & humilis corde Matth. 11. 29. Colūba mitissimum est animal, &, vt ait Cyprianus, sine felle amarum, sine morsibus sæuum. Credo etiam specie columbæ naturam, &, vt ita dicam, habitum Spiritus sancti declaratum; omnium largitor gratiarum Spiritus est, *dividens singulis, prout vult* 1. Cor. 12. 11. Columba gratiam, mansuetudinemq; significat; amorem quoque patris in Christum declarari suspicor vt columbæ species voxq; audita consentiant, *Hic est filius meus dilectus.* Est enim columba amantissimum animal, carmen semper amatorium immurmurans. Itaque sponsa illa Dei amantissima columba sæpe, quasi dilecta, appellatur. *Columba mea, formosa mea*, Cant. 2. 10. 14. *Soror mea, columba mea*, Cant. 5. 2. *Vna est columba mea*, Cant. 6. 8. Apostolis verò datus est Spiritus sanctus, quia indigebant, vt eos caritate inflāmaret, & varijs linguis loqui doceret, ideo specie ignis atque linguarum datus est.

Tertulliani error de Spiritu sancto cum colūba hypostaticè vnito.

Cur Spiritus sanctus specie colūbæ apparuit

Et venientem super ipsum) Christum ἐπ' αὐτὸν super ipsum, pro ἐφ' ἑαυτὸν super se. Solent enim aliquando Græci, sæpe vero Septuaginta, & Latinus interpres pronomina demonstratiua pro reciprocis ponere, quia eadē apud Hebræos vox עליו vtrumque significat. Vide. 1. Reg. 17. 39. & 23. 6. Cur Spiritus sanctus super Christum recens baptizatum descenderit, difficilis non est coniectura, & veteres Theologi Irenæus lib. 3. c. 19. Iustinus in Tryphon. Ambrosius in præfatione lib. 3. de Spiritu sancto, & Hieronymus. q. 2. ad Algasiam scriptum reliquerunt. Dixerat Isa. c 11. 1. 2. *Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ, & intellectus.* Dixerat. c. 42. 1. *Dedi super eum spiritum meum, iudicium gentibus proferet.* Dixerat. c. 61. 1. *Spiritus Domini super me, eo quod vnxerit me, ad annuntiandum mansuetis misit me vt mederer contritis corde, vt prædicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem.* Debuerunt impleri Prophetiæ. Debuit Spiritus sanctus super Christum venire, & vt ait Ioannes c. 1. 33. super ipsum manere, hoc est requiescere, & quidē tunc, cum, vt annunciaret mansuetis, & mederetur contritis corde, prædicaretq; captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, baptismo, quasi magisterio quodam initiabatur, vt omnes eum esse Christum intelligerent, de quo fuisset Isaias tam longo ante tempore vaticinatus. Itaque ipse Christus cum, secundum, illum Isaiæ locum in Synagoga legisset, addidit, *Hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris*, Luc. 4. 21. Aliam rationem Hieronymus, Chrysostomus,

Cur Christum baptizatum Spiritus sanctus descendit.

mus, Euthymius, & Theophylactus afferunt, vt inde intelligeremus etiã nobis Spiritum sanctum, quamuis minimè videamus, baptizatis dari. Sed hæc ratio minus conuenit, quia nos non per Ioannis, sed per Christi baptismum Spiritum sanctum recipimus. Certè altera melior, quia illud præcessit, hoc secutum est.

17. Hic est filius meus dilectus.) Mar. c.1.11. & Luc.c.3.22. dicũt, *Tu es filius meus.* Quæ ideo contraria non sunt, quia credendum est alios Euangelistas verba, alios sensum retulisse. Vtri autem verba, incertum; verò simile tamen est Marcum, & Lucam verba recitasse, & quia plures sunt, & quia consentaneum fuit, vt in quem Spiritus sanctus descendebat, ad eum vox dirigeretur. Sicut in transfiguratione, quia vox dirigebatur ad Apostolos, non dixit, Tu es filius meus: sed *hic est filius meus dilectus.* Lu.9.35. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητος. Hic est filius ille meus, ille, inquam, carissimus. Ostendit enim gemino articulo se non de quouis, sed de naturali, de vnico, de æterno, de sibi æquali filio loqui. Nam cæteri adoptione tantũ filij sunt. ἀγαπητον dilectum, aut quod amplius est, carissimum Athanasius in oratione aduersus Arianos, quòd Deus ex Deo sit verbum, vnigenitum interpretatur. Hoc enim epitheto nõ apud Homerum solum, sed etiam in sacris litteris vnigenitos filios solitos appellari, Gene. 22. 2. *Tolle filium tuum vnigenitum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis,* sicut è contrario Ioan.c.3.16. & 1.epistola 4.9. *vnigenitũ* posuit pro carissimo, *Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret.*

Significatio verbi complaceo, in scriptura.

In quo mihi bene complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα, ad verbum, In quo placui. Sed noster interpres explendæ sententiæ causa, dandi casum addidit. Verbum est valde in sacris litteris vsitatum, sicut, & nomen εὐδοκία, inde deriuatiuum. Noster interpres εὐδοκῶν solet vertere, sibi complacere, vt Matth. 12.18. & 17.5. Marc.1.11. Luc.3.22. & 2.Petr.1.17. εὐδοκία autem beneplacitũ, vt ad Eph. 1.9. aliquando bonam voluntatem, vt Lucæ 2.14. De quibus duobus verbis multa ab interpretibus disputantur, quæ etsi vera sunt, tamen non videntur eorum vim prorsus exprimere, sensumq; complere. Græcum verbum à Septuaginta interpretibus introductum est, qui vbicunque ferè Hebraicè erat רצה verterunt εὐδοκῶν vt Psal. 39.14.43.4. & 149.4. nec memini eos vspiam aliter vertere, nisi Isa. 42.1. Quare ex verbo Hebraico רצה Græci verbi εὐδοκῶν vis intelligenda est. רצה autem Hebraicè cum multa significat, tum etiã aliquando placari, reconciliari, in grãm redire, vt Ps. 76.8. *Nunquid in æternum proüciet Deus, & non apponet, vt complacitior sit adhuc.* H. לרצות עוד vt iterum reconcilietur. G. τοῦ εὐδοκῆσαι ἔτι, & Psal.84.1. *Benedixisti Domine terram tuam, auertisti captiuitatem Iacob.* H. רצית יהוה ארצך placatus es (aut reconciliatus) terræ tuæ, id est populo tuo, vt Hebræi interpretantur, & quæ sequuntur, verba confirmant, Auertisti captiuitatem Iacob. G. εὐδόκησας κύριε τὴν γῆν σου, ergo hoc loco ἐν ᾧ εὐδόκησα, *in quo complacui*, vt nostri interpretis versionem retineam, nõ significat, quem vnicè amaui, neque quo valde delector, neq; in quo conquiesco, vt noui quidam vertunt interpretes; sed, in quo, id est, perquem placatus ac reconciliatus sum mundo, hoc est, placari, & recõciliari decreui, In quem cum intueor, omnem iram, & offensionem pono. Voluit enim pater per vocem illam cœlitus missam declarare non tantum filium esse suum; sed quorsum etiam mitteret, vt libentius ab hominibus reciperetur. Alludit autem ad prophetiam Isa.42.1. *Ecce seruus meus, suscipiam eum; electus meus, complacuit sibi in eo anima mea* רצתה נפשי. Cur autem hæc vox cœlitus missa sit, non est difficile rationem reddere. Columbæ species erat muta, quæ multa significare poterat, addita vox est, quæ symbolũ declararet. Sicut *accedit verbum, inquit Aug. ad elementũ, & fit sacramẽtũ,*

Cur missa vox fuerit.

Tract. 80. in Ioan.

quia

quia quod elementis obscurè, id apertè verbis significatur. *Filius Dei.* (inquit Hilar.can.2.) *auditu cõspectuq; mõ stratur, pleriq; infidæ & prophetis inobedienti testimonium de Domino suo mittitur, & contemplationis, & vocis. Fide dignus est testis, qui & audiuit, & vidit.* Simile quiddam in transfiguratione factum est Matth.17.5. & Luc.9.35. sed alia ratione, vt Apostolorum principes, qui vt ait D.Paulus, quasi Ecclesiæ columnæ futuri erant, stabilirentur. Omnes veteres auctores, ijq; maximè, qui aduersus Arianos disputarunt, aliam causam reddiderunt, vt Trinitatis mysterium declararetur, Patris loquentis, Filij testimonium recipientis. Spiritus sancti columbæ specie descendentis. Qualis aut quo modo facta vox, obscurum non est, potuit Deus, qui omnes humanas voces aere in humano ore formare solet, humanam vocem eodem aere sine ore formare, vt Marcus. 9. 7. & Ioann. 12. 28. Exodi. 3. 4. Act. 10. 13. 15.

CAPVT IIII.

1 TVNC Iesus ductus est in desertum à Spiritu, vt tentaretur à diabolo. 2. Et cum ieiunasset quadraginta diebus, & quadraginta noctibus postea esurijt. 3. Et accedens tentator dixit ei: Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant. 4. Qui respondens dixit: Scriptum est: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. 5. Tunc assumpsit eum diabolus in sanctam ciuitatẽ, & statuit eum super pinnaculum templi, 6. & dixit ei: Si filius Dei es, mitte te deorsum. Scriptum est enim: Quia angelis suis mandauit de te, & in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum. 7. Ait illi Iesus: Rursum scriptum est: Non tentabis Dominum Deum tuum. 8. Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde: & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum, 9. & dixit ei: Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me. 10. Tunc dicit ei Iesus: Vade Satana: Scriptum est enim: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. 11. Tunc reliquit eum diabolus: & ecce angeli accesserunt, & ministrabant ei. 12. Cum autem audisset Iesus quòd Ioannes traditus esset, secessit in Galilæam: 13. & relicta ciuitate Nazareth, venit, & habitauit in Capharnaum maritima, in finibus Zabulon, & Nephthalim: 14. Vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam: 15. Terra Zabulon, & terra Nephthalim, via maris trans Iordanem, Galilæa gentium. 16. populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam: & sedentibus in regione vmbræ mortis, lux orta est eis. 17. Exinde cœpit Iesus prædicare, & dicere: Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cœlorum. 18. Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus & Andreã

Marc. 1.b. 12. Luc.4.a.1.
Deu.8.a.3.
Ps.90.c.11
Deut.6.
Deut. 6.b. 13.
Marc. 1.c 14. Lu.4.c.14. Io.4.f.43.
Isa.9.a.1.
Marc. 1.b. 15.
Marc. 1.b. 16. Luc.5.a.1.

fratrem eius, mittentes rete in mare, (erant enim piscatores.) 19. & ait illis: Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum. 20. At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum. 21. Et procedens inde, vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & vocauit eos. 22. Illi autem statim relictis retibus, & patre, secuti sunt eum. 23. Et circuibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prędicans Euāgelium regni: et sanans omnem languorem, et omnem infirmitatem in populo. 24. Et abijt opinio eius in totam Syriam, et obtulerunt ei omnes male habentes, varijs languoribus, et tormentis comprehensos, et qui dæmonia habebant, et lunaticos, et paralyticos, et curauit eos: 25. et secutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa, et Decapoli, et de Ierosolymis, et de Iudæa, et de trans Iordanem.

Mar. 3. n. 7 Lu. 6. c. 17.

IN CAPVT IIII.

TVNC) statim, vt expressit Marcus c. 1. 12.

Ductus est.) ἀνήχθη subductus, aut abreptus, Marc⁹ τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει *expellit eum Spiritus*. Credibile est non per aera raptum, vt Habacuc, Daniel. 14. 35. & Philippum Act. 8. 39. quia id Euangelistæ non tacuissent, sed pedibus dictum, non coactum, sed libentem. Dicit tamen Matthæus subductum, Marcus expulsum; non vt vim illatam Christo, sed vt efficientiam, & impulsum Spiritus sancti significaret, sicut cum D. Paulus dicit, *Qui spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei*, Rom. 8. 14. vt Hilarius, Hieronym. & Auctor imperfecti obseruarunt. Nec significatur ante non fuisse actum ab Spiritu: sed tum maximè vim Spiritus apparuisse.

In desertum) In locum tentationi, & singulari aptum certamini. *Vae nim soli quia cum ceciderit, non habet sublevantem se*. Eccles. 4. 10. Nec ideo damnandi, qui in solitudine vitam agunt. Quod genus vitæ, & Ioannes Baptista primus, & multi post viri sanctissimi exemplo virtutis singulari, & Chrysostomus, Basilius, Gregorius Nazianzenus, Hieronymus, Theodoritus homines experti, quàm diuinum esset, integris volumi nibus testati sunt. Illis potius, quam hominibus, aut hæreticis, aut ambitiosis, & delicatis credendum est. Cùm illi ipsi, qui subleuare debent, deijciunt, præstat solum esse, & solum contra solum dæmonem, quàm contra dæmones, hominesque pugnare. Solus non est, qui Deum sequitur ducem, cuius auxilium tanto magis in solitudine, quàm in ciuitate; quanto minus ab hominibus impeditur; apparet. Desertum autem hoc loco Iudææ intelligendum est, vt diximus cap. 3. 1. illud idem, vbi Ioannes Baptista vitam egerat, & quia prope Iordanē erat, vt illic explicauimus, & quia absolutè desertum appellatur. Ductus ergo est à Iordane in intimam solitudinem, vbi inter bestias agebat, vt ait Marcus cap. 1. 13.

Laus vitę solitariæ.

A Spiritu.) Paullo post ver. 5. & ver. 8. & apud Lucam. cap. 4. ver. 5. & 9. dicitur ductus à diabolo, qui, & ipse aliquando spiritus appellatur, vt infra. cap. 8. 16. & 10. 1. & 12. 43. sed hoc loco Spiritus sanctus intelligendus est, & quia in proximo de eo Euangelista locutus fuerat.

A quo Christus in desertum ductus est.

rat cap. 3. & quia cum articulo, & quia absolute Spiritus dicitur, quod nunquam fit nisi cum Spiritus sanctus significatur, vt Didymus, & Hierony. obseruarunt.

Tentare variis modis accipitur.

Vt tentaretur.) Tentare aliquando est ad peccandum incitare, vt Act. 5. 3. & 1. ad Corinth. 7. 5. & 1. Thes. 3. 5. Iacob. 1. 13. Apocal. 3. 10. Hoc modo Diabolus tentare dicitur. Inde nomen habens Satan, apud Hebræos aduersarius, diabolus apud Græcos calumniator, & insidiator, qui circuit quærens, quem deuoret. Homines etiam, tanquam diaboli ministri, sic alij alios tentare solent. Deus nequaquam. *Intentator enim malorum est.* Iacob. 1. 13. Quanquam Caluiniani hæretici hoc etiam modo Deum, & quidem in primis tentare dicunt, diaboli scilicet officium Deo tribuentes. Tentare etiam est cognoscendi causa inquirere, & explorare; quomodo, & diabolus, & homines, & Deus tentat. Aliter tamen Deus, aliter homines, & dæmones. Hi vt cognoscant, quod ignorant; ille, vt quod scit, scire etiam videatur, quēadmodū si explorādo experiēdoq; didicisset, aut non, vt ipse, sed vt ij, quos tentat, sese cognoscāt, vt D. Aug. interpretatur. Ita Gene. 22. 1. Exod. 16. 4. & Deut. 8. 2. & 13. 3. Sapient. 3. 5. Hebr. 4. 15. & 11. 17. 37. Apocal. 2. 2. Tentare etiam est ad iram prouocare, vt cum dicimur tentare Deum, quia eius potentiam experiri volumus infra ver. 7. & Exod. 17. 2. 7. & Num. 14. 22. Psal. 77. 18. 41. & 94. 9. & 105. 14. Christus non poterat, nisi secundo, & tertio modo tentari, tamen credibile est, in desertum abijsse, vt se diabolo omnibus modis tentandum præberet; & ad peccandum etiam solicitaretur, vt posset dicere, *venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam* Ioannis. 14. 30. Id ex facto diaboli manifestum est, qui illum, vt se præcipitem daret, seque adoraret, incitauit, quod vtrumque grauissimum peccatum erat. Hac enim ratione, an filius Dei esset, vt dicebatur, experiri voluit. Sciebat enim, si ad peccandum trahi posset, filium Dei esse non posse.

Deus quō tentat, & non tentat.

A diabolo.) Nomen proprium, aut potius cognomen est Luciferi principis dæmoniorum, ex calumniandi, insidiandique excellentia desumptum, vt Matthæus. 25. 41. & Apocalip. 12. 9. & 20. 2. 10. Voluit enim Christus hominum princeps diabolum principem dæmoniorum ad singulare certamen prouocare, & vt suis parceretur militibus, & vt hostium primo conflictu victo duce totus in fugam exercitus verteretur. Atque hæc vna causa ab Euangelistis reddita est, cur Christus in desertum abierit. Quia aduersarius aggredi non audebat, obuiam illi procedit, & quodammodo irritat, quē scit non pugnaturum, nisi lacessitum, Hilar. cant. 3. Ambros. lib. 4. in Luc. cap. 2. Auctor imperf. hom. 5. Alias quoque fuisse causas, cur in desertum Christus secesserit, licet ab Euangelistis non exprimantur, incredibile non est. Moses antiquus legislator, antequam à Deo legem accipiat, quadraginta dies solus in monte versatur. Ioannes, antequam ad prædicandum, & baptizandum prodeat, in eadem solitudine vitam agit Quod enim ex solitudine proficiscitur, non ex hominibus, sed ex Deo profectum putatur, maioreque excipitur reuerentia. Voluit ergo Christus etiam ex solitudine Euangelium afferre. Voluit eum se esse ostendere, cuius Moses figura fuisset; cuius præcursor Ioannes, quem ijsdem vestigijs per solitudinem sequeretur. Voluit nos exemplo docere, vt cum de vitæ rationibus, vel de re alia graui deliberamus, turbam relinquamus hominum, & nos in solitudinem colligamus nostra cum Deo consilia communicaturi, quæ frequentia hominum impediuntur, solitudine iuuantur. Nam, & Comicus ille dixit, Meditatus venis alicunde ex solo loco. Cur autem tentari Christus

Diaboli nomen.

Cur Christus in desertum ire voluit.

Cur Christus tentari voluit.

Universidad de Deusto
Biblioteca

ſtus voluerit, multæ ab interpretibus cauſæ afferuntur. Prima illa eſt, quòd oportuerit nouum militem in ipſo inclareſcere tyrocinio; & ad grauiorem pugnam leuioribus durari velitationibus. Secunda, vt tentatus ipſe per omnia, vt ait D. Paulus, tentatis nobis maiore commiſeratione opem ferret. *In eo enim, in quo paſſus eſt ipſe, & tentatus, potens eſt, & ijs, qui tentantur, auxiliari* Heb. 2. 18. vt Pontificem haberemus, *qui ſciret compati infirmitatibus noſtris*. Hebr. 4. 15. Tertia, vt exemplo doceret nos, cũ accedimus ad ſeruituteṁ Dei, præparare animas noſtras ad tentationem Eccleſ. 2. 1. quam Hilar. & Chryſo. indicarunt. Quarta, vt deuicto ſtatim hoſte nos redderet ſecuriores, *Confidite* (inqt) *ego vici mundũ*. Io. 16. 33. Nã, *niſi ille certaſſet, non mihi iſte vicciſſet*, vt ait Amb. li. 4. in Lu. c. 2. Quinta, vt nos quoq; illo vincẽte, vincemus, Augu. in Pſal. 60. *Agnoſce te in illo tentatum, & te in illo agnoſce vincentem. Petra erat Chriſtus. Propterea petra illa, in qua ædificati ſumus, prior percuſſa eſt ventis flamine pluuia, quando Chriſtus à diabolo tentabatur. Ecce in qua firmitate te voluit ſtabilire.* Et in Pſal. 90. parte 2. *Ideo tentatus eſt Chriſtus, ne vincatur à tentatore Chriſtianus.*

2. Et cum ieiunaſſet, quadraginta diebus, & quadraginta noctibus) id eſt, quadraginta integros dies. Sic enim Hebræi loqui ſolent. Aut ideo diebus Euangeliſta noctes adiecit, vt indicaret eum non Iudæorũ more ieiunaſſe, qui per diem nihil cibi potuſue ſumentes noctu veſcebantur, ſed ita vt totos quadraginta dies, totidẽq; noctes nihil guſtauerit. Qd Moſem ante Exod. 24. 18. & 34. 28. & Eliam. 3. reg. 19. 8. feciſſe legimus. Obſeruarunt veteres auctores myſticum hũc eſſe numerum, vt Baſil. in homil. in quadraginta martyrum Ambroſ. ſerm. 34. de quadrageſima, & lib. 4. in Luc. cap. 2. Hieronym. in 3. cap. Ionæ, Auguſt. lib. de Geneſ. ad litteram. cap. 169. & lib. 2. de conſen. Euang. c. 4. Quod non ab illis excogitatum, ſed à Deo declaratum fuiſſe multis ſacrarum litterarum exemplis perſpicuum eſt. Nam non ſolum Chriſtus, Moſes, & Elias, quaſi numeratis ad calculum, quadraginta diebus ieiunarũt, quod ipſum, erat ſatis, vt aliquod ineſſe huic numero myſterium intelligeremus; ſed multa etiam alia hoc numero videmus facta, quæ caſu facta eſſe nõ poſſunt. Quadraginta dies ac noctes pluit, cum aquarum mũdatione mundũ Deus purgare voluit. Geneſ. 7. 12. Quadraginta dies mortui aromatibus cõditi aſſeruantur, antequã ſepulturæ mandentur, Geneſ. 50. 3. Quadraginta dies exploratores illi à Moſe miſſi Chanaan promiſſam à Deo terram perluſtrant Num. 13. 26. Quadraginta dies Goliath diabolũ aduerſarium noſtrum ſignificãs, ſtat exprobrans contra populum Dei. 1. Reg. 17. 16. Quadraginta annos filij Iſrael in deſerto morantur Exod. 16. 35. Quadraginta dies Ezechiel iubetur in dextrum latus cubare, vt portet iniquitates domus Iuda Ezech. 4. 6. Quadraginta annos Ægyptus deſerta cogitur quodammodo agere pœnitentiam Ezech. 29. 11. 12. Quadraginta dies Chriſtus poſt reſurrectionem, antequam in cœlum aſcendat, in terris verſatur. Non poteſt fortuitò fieri, quod tam ſæpe fit. Quadragenarius ergo numerus totum, (vt ait Auguſtin.) præſentis vitæ ſignificat curſum, tempus pœnitentiæ, peccatorumq; expiationi deſtinatũ. Ieiunium autem pars eſt pœnitentiæ. Valde Caluiniani vellent, aut quadraginta dies non ieiunaſſe Chriſtum, aut id Euangeliſtas non commemoraſſe; aut Eccleſiam Chriſti exemplũ in vtilitatem Chriſtianorum, ſumq; pœnitentiæ non conuertiſſe, vanam eſſe ſuperſtitionem, quia ſemel Chriſtus hoc numero dierum ieiunauit, ſingulis annis totidem dies ieiunare, magnã arrogantiam Chriſtum imitari velle, intolerabilẽ illi fieri iniuriã, quòd in ordinẽ nobiſcũ redigatur, reſcindi Euangelium, cuius Chriſti ieiunium ſigillum fuit. Homines tam ſoliciti de honore Chriſti, quàm Iudas de pauperibus alendis, cum fur eſſet,

Cur Chriſtus 40. dies ieiunauit.

De ſuperſtitione Quadrageſimæ hæreticorum.

eſſet, & loculos haberet. Si quadraginta dies ieiunare ſuperſtitionẽ putant; ieiunent quinquaginta, Si quod ſemel Chriſtus fecit, non eſt à nobis ſingulis annis repetendum, ne celebrent octauo quoq; die Dominicam reſurrectionem. Chriſtus enim non niſi ſemel reſurrexit. Si arrogantia eſt Chriſtũ imitari, arrogans Paulus, qui ſe Chriſti imitatorem vocat, & ea quidem in re, quæ illi fuit maximè proptia, vt pro Eccleſia ſua more retur, At *adimpleo*, inquit, *ea, quæ deſunt paſſionum Chriſti in carne mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia*; arrogantes nos Chriſtus eſſe iubet, qui vult nos eſſe perfectos, ſicut pater noſter cœleſtis perfectus eſt, qui vult eſſe vnum, ſicut ipſe, & pater vnũ ſunt. At in his rebus non ad æqualitatem, ſed ad facultatem noſtram imitamur. Nec in ieiunio; nam ille quadraginta dies, nec edit, nec bibit, nec eſuriuit, aut ſitiuit; nos, & edimus, & bibimus, & tamẽ eſurimus ac ſitimus. Imitamur, quia ſequimur, quamuis non aſſequamur. Sequimur autem, quam proximè poſſumus, homines Deum. Nam ſatis eſt, vt eandem teneamus viam. Non facimus illi iniuriam, quia non comitem, ſed ducem facimus. Quid, quod nonnullos Chriſtianos legimus totos quadraginta dies ſine vllo cibo, & potu ieiunaſſe? in quibus Deus ſingulari miraculo, & ipſorum in imitando Chriſto pium probauit ſtudium; & iſtorum hæreſim, inſaniãque refutauit. Legant grauiſſimum auctorem Theodoritum, exempla reperient. Et, ſi Chriſti ieiunium Euangelij ſigillum eſt, vtri reſcinduntne nos, qui ſeruamus, an illi, qui rident? vt nõ diſputemus, quàm aptè acutus, vt ſibi videtur, hæreſiarcha ieiunium Chriſti Euangelij ſigillum appellet; quaſi nondum ſcripto, neque vero prædicato Euangelio ſigillum Chriſtus adhibuerit. Non ergo ſigillum, ſed exordium eſt Euangelij; quo ſe Chriſtus parat, vt prædicet, nos vt recipiamus, hoc, inquam, Euangelium Chriſti, quod ieiunio inchoatur, ieiunio finitur; non illud Caluini, quod tantopere ieiunia reformidat. At Chriſtus non præcipit, qui ſcitis? ſcriptum non eſt. Vbi ſcriptum eſt diei Dominicæ obſeruationem præcepiſſe? Eſto, non præcepit, certè fecit. Et fecit myſterio, quòd quadraginta, non plures, non pauciores dies ieiunauerit; vt hoc numero, quemadmodum Hieronymus ſcribit, quadrageſimæ nobis ieiunium conſecraret. Nec ille ſolus, ſed omnes etiam illi antiquiſſimi, doctiſſimi, ſanctiſſimi Eccleſiæ doctores, aut Chriſtum, aut Apoſtolos Chriſti imitatos exemplum quadrageſimæ ieiunium conſtituiſſe docuerunt, Ambroſ. ſerm. de quadrageſima. 23. 25. 27. 36. 38. & Leo ſerm. 6. & 9. Hieronym. qui, quam vos ſuperſtitionem vocatis, Chriſti hæreditatem vocat. Horum, qui ſcripta legit, & cum veſtris confert, ſi non videt eorum ſpiritum eſſe Chriſtianum, veſtrum diabolicum, & hæreticum, cæcus eſt.

Ioan. 12. 6.

Coloſ. 1. 24

Matth. 5. 48.

Io. 17. 21.

In hiſtor. Theophyl.

Caluin. in harm.

Poſtea eſurijt.) Indicat ante ſpatiũ quadraginta dierum non eſurijſſe. De Moſe, & Elia vtrum, vel ante, vel poſt, vel nunquam eſurierint, non dicitur, ideoque credendum eſt non eſurijſſe, cùm hoc de Chriſto, tanquam ſingulare, dicatur. Eadem enim virtus Dei, quæ conſeruabat, ſatiabat. Cur ergo Chriſtus eſurijt? vt timido hoſti; & quaſi Deum aggredi non audenti, oſtendens ſe hominem eſſe ad aggrediendum animum addat; & quia ad armatũ accedere timebat, arma quodam modo diuinitatis ponit, & quaſi nudus, & inermis homo contra luctatorum morem eſuriens in arenam deſcendit, & aduerſarium non virtutis, vt fieri ſolet, iactatione; ſed infirmitatis oſtentatione prouocat, Iren. lib. 3. cap. 32. Chryſoſt. hom. 13. in Matth. Auctor imperf. hom. 5. Hieronym. in comment. Ambroſ. lib. 4. in Lucam. c. 2. Cuius acuta eſt, & ſcita ſententia. *Fames Domini piæfraus eſt, vt in quo diabolus maiora metuens iam cauebat, famis ſpecie lactatus tentaret, vt hominem.*

Cur Chriſtus eſurijt poſt 40. dies ieiunij.

3. Et accedens.) Quomodo, aut qua

forma accesserit Euangelistæ non dicunt. Potuit, aut inuisibiliter accedere, sicut nos quotidie tentare solet, aut sumpta aliqua visibili forma. Omnes auctores forma corporea, eaque humana accessisse putant, quod est valde probabile, & quia cum Christo multa est collocutus, & quia se adorari voluit, & quia si alia accessisset forma, Euangelistæ non tacuissent. Nam cum Heuam specie serpentis tẽ tauit, quia minus vsitata forma erat, scriptura non tacuit Gene. 3. 1.

Diabolus forma visibili Christũ tentauit.

Tentator.) ὁ πειράζων, ille, qui tentare solet, nomen officij omnium dæmonum; sed per attributionem proprium diaboli dæmoniorũ principis Nam quem modo diabolum appellauerat, nũc tentatorem appellat, quasi dicat, accessit luctator, accessit pugnator, vt. 1. ad Thes. 3. 5. Ne forte tentauerit vos is, qui tentat, ὁ πειράζων, tentator. Notatio est Hebraici nominis שטן Satan, & Græci διάβολος, diabolus, vt infra ver. 10. & cap. 16. 23. & Luc. 22. 3. 31. & Act. 5. 3. & 1. Corin. 7. 5. & Apocal. 12. 9. & 20. 2. vbi ille ipse dæmoniorum princeps proprio nomine Satã appellatur. Nescio quid fuerit in causa, cur noster interpres in vetere testamento semper Satan, in nouo duabus adiectis litteris semper Satanam vocauerit, nisi forte quia vetus testamentum ex Hebraico sermone vertit, in quo שטן Satan; nouum ex Græco in quo placuit Septuaginta σατανᾶν Satanam potius, quam σατὰν Satan appellare. Diabolus etiam eiusdem principis nomen est proprium Psal. 108. 6. Eph. 6. 11. 1. Petri 5. 8. Apoc. 12, 9. & 20. 2.

Si filius Dei es.) Audierat fortasse cę lestem vocem, *Hic est filius meus dilectus*, aut ex Ioannis prædicatione, vel fama cognouerat. Credibile autem est non per modũ dubitantis, aut negantis, aut irridentis hoc diabolũ dixisse, sicut illi eius ministri dixerunt, *Si filius Dei est, descendat nunc de Cruce* c. 27. 42. sed per modum potius credẽtis, & affirmantis, & bene Christo cõsulere volentis, quasi dicat, quandoquidem filius Dei es, ne famem patiare, sed quia potes, & aliunde nõ suppetit cibus, dic, vt lapides isti panes fiant. Hoc enim illius serpentis calliditati magis conueniebat ita tentare, vt non tentare, sed bene consulere videretur.

Dic.) Etsi non ignoro, quod hæretici interpretes adnotauerunt, dicere apud Hebræos idem sæpe esse atq; iubere, tamen in eo eorum leuitatem accuso, iudiciumque desidero, quod pro, *dic*, verterint, *iube*, non intelligẽtes etiã si idem vtrumq; verbũ significet, tamen maiorẽ habere vim dicere quàm iubere, ideoq; & Hebræos, & Euangelistas ita loqui. Plus enim est, *Dixit, fiat lux, & facta est* lux, Gene. 1. 3. quàm si dixisset, *iussit*, plus est, *Verbo Domini cœli firmati sunt* Psal. 32. 6. quã si dixisset *iussit*. Significat enim tantum os Deum aperuisse, omniaq; facta fuisse. Similiter hoc loco plus est, *Dic*, quàm, *Iube*: loquitur enim de filio Dei, tanquam de eo verbo, quo mundum fabricatum fuisse sciebat, qui eodem verbo, quo cœlum terramque fecisset, posset, & ex lapidibus panes facere.

Vt lapides isti.) Lapides potius quã terram, quam aerem, quàm arbores ostendit, & quia res erat ante pedes posita, & quia difficilior, & quia aliquam cum pane lapis habet similitudinem, cum sit pani maximè contrarius, qua ratione Christus dixit. *Quis est ex vobis homo, quem si petierit filius eius panem, nunquid lapidem porriget ei?* infra c. 7. 9.

Panes fiant.) Quod Theophylact. & alij quidam diaboli curiositate factũ putant, vt *panes*, non panem dixerit, non alia de causa factum arbitror, quàm quod pluraliter lapides dixerat: nam Lucas c. 4. 3. singulari numero dixit, *panis fiat*. Itaq; non constat vtro modo diabolus dixerit, quia alter Euangelista verba, alter sensum recitauit; vter verò hunc, vter illa, nescimus.

4. Scriptum est.) Quia diabolus ad scripturam Gene. 1. & Ps. 32. 6. alludisse videbatur, scriptura refellit, quod in alijs quoque tentationibus facit.

Non

Non in solo pane.) Panem vsitatum vocat, sed Hebræorum more per panem omnis consuetus cibus intelligitur.

Viuit, ζήσεται, viuet, id est, viuere potest, modus, vt vocant Grammatici, potentialis apud Hebræos יחיה, vt Exod. 33. 20 *non videbit me homo, & viuet*, id est, nemo, qui me viderit, viuere poterit.

Sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.) פי יהוה על כל מוצא *in omni egrediente ore Dei*, ad verbum, Deut. 8. 3. Septuaginta vero, & Latinus interpres sententiam magis, quàm verba reddere volentes, nomen *verbi* addiderunt. Quod multis alijs feciisse locis in Idiomatibus adnotauimus. Id ẽt siue imitatione, siue proprio consilio fecit Euangelista: sensus est Deum nõ indigere vsitato cibo, vt seruos suos alat; posse enim vno verbo nouum formare cibum. Id enim de Manna dictum est, *Afflixit*, inquit, *te penuria, & dedit tibi cibum Manna, quod ignorabas tu, & patres tui, vt ostenderet tibi, quòd non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod egredietur de ore Domini*. Non respondet Christus se esse, aut non esse filium Dei, quia quamuis id maximè diabolus auebat scire, minimè tamẽ interrogabat; quin se credere fingebat. Tantùm volebat videri dare consilium, *Dic, vt, lapides isti panes fiant*. Christus ergo ad id respondet, quod dixerat, non ad id, quod tacuerat. Optima ratio eos deludendi, qui fallaciter consulunt.

De ordine tentationũ Christi.

5. Tunc, id est, secundò: non enim significat id statim post primam tentationem factum esse. Credibile enim est aliquanto tempore quieuisse. Cum verò dicò, secundò, non certa, sed probabili opinione dico. Nam Lucas. cap. 4. 9. hanc tentationem non secundo, sed vltimo loco ponit; secundo verò illam, quam Matthæus vltimo. Nec enim solent Euangelistæ, sicut nec cæteri scriptores sacri in narratione rerum ordinem seruare temporum. Probabile tamen est Lucam eo ordine, quo occurrerunt Matthæum eo quo acciderunt tentationes Christi commemorasse, quia vero simillimum videtur esse, diabolum illis Christi verbis territum victumque piscessisse *vade post me Satana*, hæc autem verba non fuit a Christo dicta, nisi in monte, cum diabolus Christo dixisset, *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me*, & quia id narrat Euangelista, & quia diaboli postulatio eam responsionem postulabat. Itaque Strabus nulla mihi videtur probabilitate contrarium affirmare. Sunt qui apud Lucam scriptorum negligentia tẽtationum ordinem mutatum putent, quòd Ambrosius lib. in Lucam. 4 eodem ordine, quo Matthæus narrat, tentationes exponat. Sed potius colligendum erat, Ambrosium, quamuis Lucam interpretaretur; tamen tentationes non quo ordine à Luca narrabantur; sed quo ordine accidisse putabat, narrare voluisse. Quod meam quoque confirmat opinionem Matthæum ordinem, quo acciderant, secutum esse. Et si alteruter corrigendus esset, Ambrosius potiùs quam Euangelista corrigendus esset. Etsi scio esse, qui se vidisse Lucæ codices affirment, vbi eodem ordine, quo apud Matthæum tentationes narrarentur.

Quo diabolus Christũ assumpsit.

Assumpsit.) παραλαμβάνει assumit. Quomodo Christum diabolus assumpserit, Euangelistæ non exponunt, & potest varias in partes probabiliter disputari. Illud certum inuitum non assumpsisse. Nec enim cogere potuit, quẽ ne aggredi quidẽ, nisi volentem, seseq; ingerentem potuisset. An autem visibiliter, an inuisibiliter: & si visibiliter an per aera raptum deportauerit, vel pedibus ingredientem duxerit, incertum. Cyprianus in sermone de ieiunio, & tentationibus Christi, quem alij nonnulli secuti sunt, omnes Christi tentationes putant inuisibiliter contigisse, quemadmodum ea, quæ de Prophetis legimus, vt Ezechielem raptum fuisse ex Chaldæa in Ierusalem, vt vrbem metiretur, Ezech. 40. 1.

Universidad de Deusto
Biblioteca

& alia similia. Quibus ego, magnis licet auctoribus, ideo non assentior, quod dictu absurdum videatur diabolum Christo eodem modo, quo Prophetis Deum visiones animo iniecisse. Prꝛter quam quod illa, quæ Prophetis acciderunt, non reipsa, sed visione accidisse Prophetæ ipsi declarant Ezechiel. 40. 2. etsi non declarassent ex eo ipso, quòd Prophetæ erât intelligi poterat. At Euangelistæ non solum non declarant Christi tentationes per visionem accidisse, sed etiã indicant accidisse re vera. Quo enim modo sese per visionem præcipitassẽt, aut quomodo cum non re vera, sed falsa opinione præcipitatum angeli custodissent, & quod rem maximè continet, quomodo falsa opinio præcipitationis Christi animum subire potuisset? Alij volentem per aera raptum existimant. Quod videtur assumẽdi verbum παραλαμβάνειν significare, vt Hieronymus, auctor operis imperfecti, Gregorius, & Strabus. Alij ductum pedibus, vt Euthymius in commentarijs in 4. cap. Lucæ quibus ideo potius subscribo, quod parum mihi videatur vero simile, tantum diabolo Christum erga se permissse, vt ab eo deportaretur. Prꝛterquam quod si id permittente Christo diabolus fecisset, nimium se, quis esset, declarasset, quod ille cum tẽtat facere non solet, potius transfigurat se in angelũ lucis. 2 Cor. 11. 14. Accedit, quòd Lucas non dixit παρέλαβεν, sed ἤγαγεν duxit, & illud ipsum verbum παραλαμβάνειν non semper significet ita assumere, vt portes; sed aliquã do ita, vt ducas, supra. cap. 1. 20. 24. & cap. 2. 14. 20.

In sanctam ciuitatem.) In Ierusalẽ, quæ sancta dicebatur ciuitas, qꝛ in ea Deus propter arcã, & templũ, quod ibi erat, habitaret. 2. Par. 6. 2. 18. & 7. 16. Psal. 9. 12. & 21. 4. & 67. 17. & 73. 2. & 134. 21. Itaque sic vulgò vocabatur Matth. 27. 53. Apocal. 11. 2. & 21. 2. 10. & Daniel. 3. 28. Prophetæ post Christi aduentum, & propter eius præsentiam ita vocandam prædixerãt, Isa. 52. 1. & 60. 14. & Zach. 8. 3.

Super pinnaculum tẽpli.) ἐπὶ τὸ πτερύγιον super alam, aut super pinnam templi. Quidam fastigiatam, & acuminatam turrem fuisse tradunt, in qua lamina esset ad ventorum mutationẽ versatilis, quæ ob alæ similitudinem πτερύγιον vocaretur, quales nũc in templis nostris, & principium Basilicis videmus. At nihil eiusmodi in templo Ierosolymitano fuisse legimus. Theophylactus locum πτερύγιον fuisse dicit, id est fastigiatum tectum, ex cuius dorso vtramq; in partem pluuia defflueret, qualia sunt in Gallia adeo acuminata, vt duas habere alas volareq; domus videantur. Sed scimus neq; templum, neq; cæteras in Palæstina domus eiusmodi tecta habuisse, quin supernè planæ erant, vt in illis cœnandi, apricandi, ambulandi, confabulandi commodus locus esset, vt intelligitur Iosue. 2. 6. & Iudic. 16. 27. & 1. Reg. 9. 25. 26. & 2. Reg. 11. 2. & 16. 22. & 4. Reg. 23. 12. Isa. 15. 3. Matth. 10. 27. & 24. 17. Mar. 13. 15. Lu. 12. 3. & 17. 31. Itaq; melius sentiunt, qui pinnã tẽpli vocari existimant peribolũ, qui circum summũ tectum erat, ne quis ibi ambulans caderet, qualem Deus omnibus in tectis fieri iusserat Deut. 22. 8. Latini podium. vt opinor, appellant. Id πτερύγιον pinna vocatur, quia ab ædificijs extabat, & veluti in aere pendere, vt alę similis videbatur, quales sunt, quos Galli in turribus *creneaux* vocant. Cur autem eò Christum diabolus duxerit, in promptu est ratio, quia persuadere volebat, vt se præcipitem mitteret, conueniebat eius consilio, vt in editissimũ locum duceret. Erat autem Ierusalem in loco edito, templum autem in editissimo totius vrbis in monte Moria. 2. Par. 3. 1. pinna autem locus erat totius templi altissimus. Nam quod Remigius, multique alij auctores tradiderunt, idcirco eum in tectum templi duxisse, quòd ibi solerent Pharisæi, legisq; doctores ad populum concionari, vt doctoris inflatus opinione facilius se præcipitem iaceret; mihi nõ probatur, qꝛ nusquã legere memini in tecto templi docere legis

legis peritos consueuisse. Contra vero lego in porticu Salomonis conciones habitas Ioan. 10. 23.

6. Si filius Dei es.) Hoc diabolum vrebat, vt sciret, an filius Dei esset. Credibile tamen est affirmando dixisse, sicut ante ver. 3.

Et in manibus tollent te.) Quidam de industria illam partem testimonij à diabolo prætermissam putant, *vt custodiant te in omnibus viis tuis*, quod hæc verba diabolo aduersari viderentur. Vias enim interpretantur viam, quam homo ire debet, non quam prꝛcipitem agi; & omnes actiones non impia temeritate, qualis erat sese præcipitare; sed pio prudentique consilio susceptas. Quod si nõ est verum, est argutum, & diaboli congruum ingenio. Illud dubiũ non est, diabolum si non verba, certè tamen verborum sententiam corrupisse. Nec enim voluit Spiritus sanctus significare fore, vt, quidquid iustus, siue iure, siue iniuria aggrederetur, bene succederet; sed vt in ijs, quæ vt vir iustus ageret, etiam si totus aduersaretur mundus, tam præsens tamen Dei experiretur auxilium, vt angelorum manibus gestari videretur. Quod autem dixit, *in manibus*, potius quàm in humeris, allusit ad consuetudinem, qua, quæ carissima nobis sunt, ne perdamus, neve quis furetur, in manibus gestamus, sicut Hispani dicunt, gestat illum supra palmas manuum suarum, id est valde amat, diligentissimeque custodit. Itaque male mihi vertisse videtur hæreticus interpres, in manus tollent te, vi detracta verbis; quod autem illo Psalmo 90. de omni viro iusto dictum erat, diabolus, quasi à minore ad maius argumentando, ad Christum, qui non vir modò iustus, verum etiam filius Dei vocatus fuerat, accommodauit.

Beza in annot.

7. Rursum.) Etiam scriptum est. Est enim hoc aduerbium cum sequẽtibus, non cum Præcedentibus copulandum.

Non tentabis.) Quid hoc loco significet tentare, vide ver. 1.

8. Iterum assumpsit.) Vide ver. 5.

In montem.) Quis hic fuerit mons, quia Euangelistę nõ dicunt, neq; scire possumus, neq; curiositatis vitio licet inquirere. Illud scimus Ierosolymã mõtibus fuisse circundatã. *Fundamenta eius in montibus sanctis.* Psal. 86. 1. &, *montes in circuitu eius* Psa. 124. 2. Illud autem etsi nescimus, tñ valdè simile vero est diabolum in aliquem propinquum Ierosolymæ montẽ duxisse. Quòd vero Origenes, Ambrosius, Hieronymus & Theophylactus de superbia interpretantur, in quam diabolus homines ducit; nõ sensum, quem nos quærimus litteralem, sed allegoriam explicare voluerunt.

Omnia regna mundi.) Quomodo potuerit ex uno monte omnia mundi regna diabolus ostẽdere, quæri inter interpretes solet. Sũt, qui id sola animi uisione factum uelint, ut Cyprianus & Strabus, quemadmodum uer. 5. docuimus, quod ibidem et refutauimus. Melius auctor operis imperfecti, & Euthym. re ipsa ostendisse, nõ ita ut uiderit; sed ita ut cuiusq; regni plagam digito designauerit. Adde qꝛ non est necesse, ut singula prorsus ostenderit regna. Sæpe enim ita scriptura loquitur, ut totum dicat pro maiore parte Mat. 9. 26. & 27. 45.

Et gloriam eorum.) Hebraismus, id est qua quodque re maximè præstaret, quod uerbis, non manu ostendisse credendum est.

9 Hæc omnia tibi dabo.) Lucas c. 4. 6. scribit diabolum addidisse, *quia mihi tradita sunt, & cui volo, do illa* Nempe quia à Christo, an filius Dei esset extorquere non potuit, fingit se filium esse Dei, qui solus uerè potuit dicere, *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra*. Dicitur quidem diabolus princeps huius mundi Ioan. 12. 31. & 14. 30. & 16. 11. non quòd mundi, sed quòd uitiorum, quæ propria sunt mundi, dominus sit. Itaq; nec regna dare, nec auferre potest, quod proprium est Dei, Prouerb. 8. 15. Daniel. 2. 21. Nec regna solum, sed nec alia bona, nisi permissu Dei, aut dare, potest, aut eripere; argumen-

Matth. 28. 18.

tum

tum est Iob. 1.11.12. nec illa ipsa vitia, quibus maximè dominatur, nisi nobis volentibus dare potest. *Funibus enim peccatorum suorum quisque constringitur* Prouerb. 5.22.

10. *Vade Satana.*) Multi Græci, Latinique codices legunt, *Post me*, aut *Retro me* ὀπίσω μου, vt Matthæus 16. 23. & Mar. 8.33. Satanam autem suo vocat nomine, quem Euangelista ver. 3. tentatorem vocauerat, vt ostendat se scire illum nõ esse filium Dei, quẽ se esse simulabat, sed diabolum, quẽ dissimulabat. Est hæc vox imperantis simul & increpantis.

Dominum Deum tuum adorabis.) Non citat Christus verba, sed sẽsum. Non enim est תשתחוה adorabis, sed תירא timebis. Sed apud Hebræos timere Dominum est illum adorare, & colere, & timor Domini significat omnem diuinum cultum, sicut homines religiosi, castique Deum colentes timentes Deum appellantur Iob. 1.1.8.9. & 2.3. & Psal. 21.24.25.26. & 24.14. & 32.8.18. & 65.16. & 113. 11. & 117.4. & 127.1.4. & fere vbique de ijs dicitur, qui ad populum Dei pertinebãt. Nec est *illi soli seruies*, sed, *illi seruies*. Septuaginta tamen interpretes & Latinus addiderunt, *soli*, vt sententiam exprimerent. Cum enim Deus iubet adorare se sibique seruire, vetat alios adorare Deos, & seruire illis. Itaque idem est, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi seruies*, ac si dixisset, Dominum Deum tuum solum adorabis, illique soli seruies. Has tantùm tentationes Christi tres Euangelistæ exposuerunt, non est tamen opinor exiſtimandum his tantum tribus modis fuisse tentatum, cum ideo in desertum exisset, vt tentaretur, & Marcus scribat cap. 1.13. *Et erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana*, quasi totos quadraginta dies tẽtatus esset. Certe auctor operis imperfecti hom 5. & August. lib. 2. de cõsensu Euangelistar. c. 4. Beda, & Remigius ita senserunt. Cur ergo Matth. dixit ver. 3. *Accessit tentator*, quasi ante non accessisset? Interpretari possumus, accessit, vt exploraret, an filius esset Dei; aggressus est experto Marte, cum videret se nihil per cuniculos effecisse; & Euangelistæ noluerũt bellum, & singulas pugnas, sed præliã narrare. Hoc tamen non pro vero, sed pro simili vero haberi volumus.

Pluribus modis tentatus Christus à diabolo.

12. *Cum autem audisset.*) Hæc non statim post Christi tentationes acciderunt. Aliquanto enim tempore, antequam in vincula Ioannes conijceretur, Christum baptizasse, & Euangelium prædicasse: Ioanne etiam baptizante atque prædicante, & ita quidem, vt inter vtriusque discipulos æmulatio aliqua nasceretur, manifestũ est Ioan. 3.22.23. & 4.1.

Secessit in Galilæam.) Causa secessus Christi facile ex verbis Euangelistæ colligitur, qui ideo indicat secessisse, quòd Ioannes traditus esset, ne videlicet & ipse traderetur. Quo autem modo in Galilæam secesserit, cum Ioannes in Galilæa traditus fuerit, meritò potest non exercitatus in scripturis lector dubitare. Ioannem in Galilæa traditum fuisse certũ est. Traditus enim est ab Herode infra. 14.3. & Mar. 6.17. Luc. 3.19. Erat autẽ Herodes Galilææ Tetrarcha. Luc. 3.1. Omnes hæreticorũ interpretes hoc loco pueriliter errarunt existimãtes eandem esse Galileam, in quam Christus secessit, & ex qua prius venerat, vt à Ioanne baptizaretur supra ca. 3. 13. ideoque, ἀνεχώρησεν, vertunt, *rediit in Galilæam*. Atqui Galilæa, vnde antea venerat, illa ipsa erat, in qua Ioannes traditus est. Venerat enim ex Nazareth. Mar. 1.9. Nazareth autem in ea fuisse Galilæa, vbi Tetrarcha erat Herodes, quis ignorat? Propterea enim iussus est Ioseph cum infante Christo eò diuertere supra. cap. 2.22. Itaque Christus non fugisset periculum in eam Galilæam secedens, sed in periculum coniecisset. Secessit ergo ex Galilæa Iudæorum, cuius Tetrarcha Herodes, quæ inferior dicebatur, in superiorem Galilæam, quæ extra Herodis iurisdictionem erat, & Galilæa gentium vocabatur, quòd magna ex parte à gentibus habitaretur.

Error Iulii Hala-rum.

tur. In ea enim Salomon Hiram Tyriorum regi viginti vrbes olim dederat. 3.9.11. quod non solum ex Strabo vulgari nostro auctore; sed ex ipso etiam Euangelista intelligere potuerunt. Addit enim ver. 13. Christũ discessisse ex Nazareth, quæ, vt diximus, erat in Herodis Galilæa, & venisse, vt habitaret in Capharnaum, quam in finibus alterius Galilææ esse constat, & ver. 15. *Terra Zabulon & terra Nephtalim via maris trans Iordanem Galilææ gentium*. Itaque melius noster interpres vertit, *Secessit*, quam isti noui, *rediit*; quamuis verbum vtrũque significet. Ex his perspicuum est non esse eandem historiam, quã hoc loco Matthæus, & quam Lucas. ca. 4. 14. commemorat: sed Lucam illic agere de reditu Christi statim post ieiunium, & tentationes in Galilæã Herodis; Matthæum verò hic de eius secessu ex Galilæa Herodis in Galilæã gentium; quod non alios solum minores auctores; sed magnum etiã Augustinum videtur latuisse. lib. 2. de cõsensu Euang. c. 18.

14. *Vt adimpleretur.*) Prophetiam Isaiæ, quam de liberatione trium tribuum Zebulon, Nephthalim, & Aser, quæ eam partem incolebãt, quidam interpretantur, suo more ad Christũ accommodat, vt aliàs c. 2.15.18. & c. 3.3. Locus est apud Isaiam difficilis, quia Hebræi non solum alium sequũtur sensum; sed aliter etiam legunt, aliterque verba coniũgunt. Illic docuimus veram lectionem, veramque esse sententiam, quam & noster interpres, & Euangelista secutus est. Nec enim illam prophetiam ante Christi aduentum & prædicationẽ propriè legimus impletam.

15. *Terra Zabulon & terra Nephtalim via maris.*) regio tribus Zabulon & tribus Nephthalim: hæ enim duæ tribus in superiore Galilæa sortem acceperant Iosue 19.10.33. regio maritima. Erant enim tres illę tribus vicinæ mari Phœnicio, vbi Tyrus dominabatur. Græc° dixit ὁδὸν θαλάσσης viam maris accusatiuo aduerbialiter posito, id est versus mare, imitatione, vt opinor, Septuaginta, qui ita solent vertere, quod Hebræi dicunt דרך via, id est versus, vt 2. par. 6.38.

Trans Iordanem.) Terram Zabulon & terram Nephtalim non esse trans, sed citra Iordanem respectu Ierosolymæ nemo ignorat. Quo maiorem hic locus difficultatem interpretibus peperit. Ego quod sentio, breuiter dicam, aliorum non aspernatus sententiam, sed breuitatem secutus. Solebãt Hebræi ex Ægypto venientes, antequam Iordanem traijcerent, terram Chanaan, quæ vltra Iordanem erat, vocare ארצ בעבר הירדן terram trans Iordanem, Num. 32.19. Deut. 3.20.25. & 11.30. Quam consuetudinem etiã in Palæstinam ingressi retinuerunt, ita loquentes, quemadmodum ante loquebantur, cum essent vltra Iordanem, sicut è contrario, antequã Iordanem traiecissent, regionem, quę illis cis Iordanem erat, trans Iordanẽ appellabant, ita loquentes, quemadmodum si iam essent in terra Chanaan. Cuius vtriusque rei in libro Iosue sunt exempla, quæ facilius lector reperire poterit, quam ego notare. Hoc si non placet, breuius veriusque dici põt Hebraica phrasis עבר הירדן tam citra, quàm vltrà significare, vt 2. par. 20.2. מעבר לים à regione, quæ est citra mare.

17. *Appropinquauit regnum cœlorum.*) Quid sit regnum cælorum appropinquare, diximus. c. 3.2. Hic tantum notandum ijsdem verbis Christum & Ioannem Euangelij prædicationem inchoare; vt intelligamus Ioannem legatum fuisse Christi, qui non suis; sed eius, à quo missus fuerat, verbis vsus fuerit, & exordium Euangelij eſ se pœnitentiam.

18. *Iuxta mare Galilææ.*) Non erat mare, sed lacus, quem Iordanis in humiliorem locum incidẽs efficiebat. Vocatur autem mare Hebræorũ more, qui, vt Hieronymus ait, omnem aquarum congregationem mare appellant Gen. 1.10. Galilææ vero dicitur; quia in finibus vtriusque Galilææ situs erat, olim Tarichea, vt auctor est Plinius, & mare Tiberiadis propter

propter Tiberiadem vrbem in eius ora sitam, quam non multo ante Herodes ædificauerat, & ambitione gratiæ Imperatoris Tiberij de eius nomine vocauit, vt Iosephus scribit libr. 18. antiq. c. 3. & stagnum Genesareth, quia tota regio, vt Hegesippus ait, Genesaris vocabatur. Lacum describunt Strabo libr. 16. Plinius lib. 5. c. 15. & Hegesippus lib. 3. c. 26.

De Apostolorum vocatione.

Petrum & Andream.) Petri & Andreæ vocationem diuersi Euangelistæ diuersis modis narrant. Marcus c. 3. 13. & Lucas c. 6. 13. videntur significare omnes Apostolos simul vocatos fuisse; Ioannes ca. 1. 40. 41. Andreã prius, deinde Petrum vocatum. Præterea Lucas c. 5. 1. 10. alia ratione Petrum vocatum scribit: nõ enim Christum prætereuntem, sed in Petri naucula concionantem, & incredibili piscium multitudine capta obstupescentem Petrum vocauisse, nulla de Andrea facta mentione. Prima illa dissensio facile explicatur, Marcum c. 3. 13. & Lucam c. 6. 13. non agere de Apostolorum vocatione, vt Christũ sequerentur, sed vt Apostoli fierent. Prius enim discipuli, deinde Apostoli ex discipulorum numero, id est magistri, vt alios docerent, electi sunt; sicut nunc ex presbyterorum numero Episcopi eliguntur. Secunda quæstio paullo est difficilior, quam qui se mel tantum Petrum & Andream vocatos fuisse contendunt: non video, qua ratione probabiliter explicare possint. Contendit autem hæreticus interpres timens ipse apostata, ne Apostoli, si semel vocat, ad piscationis dicantur officium redijsse, apostatæ fuisse videantur. Facile verò explicant, qui duas fuisse dicunt Petri & Andreæ vocationes, alteram, qua, nõ vt discipuli & comites, sed vt familiares auditores admissi sunt, de qua Ioannes c. 1. 40. 41. agat; alteram, qua vocati sunt ita, vt omnibus relictis rebus Christum perpetuò sequerentur, vt August. tract. in Ioan. 7. Chrysostomus homil. 14. in Matth. Euthymius, & Theophylactus interpretantur. Facilius, qui tres, primam, quam Ioannes, secundam, quam Lucas, tertiam, quam hic Matthæus describit. Sed duas priores non ad perfectum discipulorum officium, sed ad familiaritatem, tertiam ad discipulorum & Apostolorum officium factam esse. In qua sententia Lyranus fuit: quam ego vehementer probo, tantum aliter loqui velim. Nec enim credibile mihi videtur quemquam alia de causa à Christo vocatum fuisse, quàm vt verus esset discipulus, sequeretur. Itaque duas priores nolim vocationes, sed admonitiones, & quasi futuræ vocationis præparationes appellare, ne duo maximi Apostoli parum obsecuti vocanti Christo fuisse videãtur; cum cæteros Apostolos ad primum Christi se vocantis verbum omnia reliquisse, ipsumq; secutos legamus. Et quidem nemo Euangelistarum duas priores vocationes appellat. Nam apud Ioan. c. 1. 42. tantum prædicit Christus Petro, quod futurum erat. *Tu* inquit *vocaberis Cephas.* Lucas. c. 5. 11. non dicit à Christo vocatos fuisse; sed viso miraculo captorũ piscium subductis ad terram nauibus relictis omnibus secutos fuisse Christum, quod interpretari possumus non relictis id est abdicatis, quę admodum, cùm à Christo vocati sunt, abdicatis abiectisque omnibus rebus Christum secuti sunt, vt Petrus postea dixit Matth. 19. 27. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te;* sed relictis omnibus, id est desertis nauibus & retibus; sicut mulier illa Samaritana relicta hydria abijt in ciuitatem, dixitque popularibus suis, *Venite & videte hominem, qui dixit mihi omnia, quæcunque feci, nunquid ipse est Christus?* Ioan. 4. 28. 29. Matthæus autem hic vocatos fuisse dicit, quia veram narrat vocationem, qua omnibus abiectis rebus Christum secuti sunt.

19. *Venite post me,)* Hebraismus לכו אחרי id est, sequimini me, vt Deuter. 6. 14. & 11. 28. & 1. reg. 7. 2. & 4. reg. 23. 3.

Piscatores hominum) Alludit ad præteritum officium, sicut in Dauide. Psal. 77. 70. 71. *Sustulit eum de gregibus ouium. de post fatantes accepit eum, pascere Iacob seruum suum, & Israel hæreditatem suam.* Simulque Apostolorum describitur officium homines piscari, & ad Christum summum piscatorem trahere. Ille enim est, qui sagenam mittit in mare, ex omni genere piscium congregantem, infra c. 13 47. Illius verbo atque virtute pisces capiũ tur, sine eo frustra tota nocte labora tur Lucæ. 5. 5. Christiani sunt pisces, nam propterea in baptismi aqua nascuntur. Propterea Christus à veteribus illis ἰχθὺς piscis appellabatur, cuius anagrammatismus erat, Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτὴρ Iesus Christus Dei filius saluator, de qua re extat carmẽ Erythrææ Sibyllæ, Tertullianus libr. de baptismo, August. lib. 18. c. 23. Prosper lib. de promission & prædict. par. 2. c. 39.

23. *Totam Galilæam.)* Galilæam gentium, in quam secesserat, supra ver. 12. & 15.

In Synagogis.) Hebræi à congregando locum vbi conciones habentur vocant עירה congregationem, Græci συναγωγὴ, synagogam, proprium vocabulum Septuaginta interpretũ Exodi. 34. 31. & Nume. 16. 2. & 31. 13.

Psalm. 7. 8. & 81. 1. ex quibus Apostoli mutuati sunt, cum Hebræorum congregationem, aut congregationis locum significant. Nam Christianorum differentiæ causa ἐκκλησίαν Ecclesiam appellant infra. c 18. 17. quod nomen non solum congregationẽ, vt noui hæretici erecto supercilio dictitare solent, ridentes nos homines indoctos, quòd templa Ecclesias appellemus: sed locum etiam vbi Ecclesia congregatur, quemadmodum synagoga significat, non tantum apud Eusebium & cæteros Theologos Græcos, sed etiam apud D. Paulum. 1. Cor. 11. 16. 18. & 14. 28. 34. 35. Erat autem apud Iudæos synagoga, sicut apud nos Ecclesia locus ad docendũ designatus Act. 15. 21.

Euangelium regni.) bonum nuntiũ, quo prædicabat regnum cælorum appropinquare ver. 17. Vide præfationem. c. 1. & supra c. 3. 2.

Et trans Iordanem) repetenda est ἀπὸ κοινοῦ præpositio, *de Et de omni regione, quæ erat trans Iordanem,* id est citra, vt ver. 15. Quod ante distributè dixerat, dicit nunc vniuersè. Simili phrasi vsus est Seneca libro quinto de benefic. capitu. 16. Trans Alpes accitus hostis, id est è regione, qua trans Alpes est.

CAPVT V.

1 VIDENS autem Iesus turbas, ascendit in mõtem, & cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius, 2. & aperiens os suum docebat eos dicens: 3. Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cœlorum. 4. Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram. 5. Beati, qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur. 6. Beati, qui esuriunt, & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. 7. Beati misericordes; quoniam ipsi misericordiam consequentur. 8. Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt. 9. Beati pacifici: quoniam filij Dei vocabuntur. 10. Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam: quoniam ipsorum est regnum cœlorum. 11. Beati estis cum maledixerint vobis, & persecuti vos fuerint, &

Luc. 6. d 20. *Psal. 36 a 11* *Isa. 61. a 3* *Psal. 23. a 4* *1. Pet. 2. d 20. & 3. c. 14. & 4. d 14.*

& dixerint omne malum aduersum vos, mentientes propter me. 12. gaudete, & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlis. sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos. 13. Vos estis sal terræ. Quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet vltra, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab hominibus. 14. Vos estis lux mundi. Non potest ciuitas abscondi supra montem posita. 15. neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt. 16. Sic luceat lux vestra coram hominibus: vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cęlis est. 17. Nolite putare quoniam veni soluere legem, aut prophetas: non veni soluere, sed adimplere. 18. Amen quippe dico vobis, donec transeat cœlum & terra, iota vnum, aut vnus apex, non præteribit à lege, donec omnia fiant. 19. Qui ergo soluerit vnum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum. 20. Dico enim vobis, quia nisi abundauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum, & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum. 21. Audistis quia dictum est antiquis: Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio. 22. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo, raca: reus erit concilio. Qui autem dixerit, fatue: reus erit gehennę ignis. 23. Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te: 24. relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo: & tunc veniens offeres munus tuum. 25. Esto consentiens aduersario tuo cito, dum es in via cum eo: ne forte tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro: & in carcerem mittaris. 26. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas nouissimum quadrantem. 27. Audistis quia dictum est antiquis: Non mœchaberis. 28. Ego autem dico vobis: quia omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo. 29. Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proijce abs te: expedit enim tibi, vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam. 30. Et si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, & proijce abs te: expedit enim tibi, vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum eat in gehennam. 31. Dictum est autem: Quicumque dimiserit vxorem suam, det ei libellum repudij. 32. Ego autem dico vobis: Quia omnis, qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari: & qui dimissam

Mar. 9. g 50. Luc. 14. g 34. Mar. 4. c. 21. Luc. 8. c. 16 & 11. e 33. 1. Pet. 2. c. 12. Luc. 16. d 17. Ias. 2. b. 10. Luc. 11. e 39. Exod. 20. c. 13. Deut. 5. b. 17. Luc. 12. g. 58. Exo. 20. c. 14. Inf. 18. b. 9 Mar. 9 g. 47. Deut. 24. a 1. Inf. 19. b 7 Mar. 14. a 4.

sam duxerit, adulterat. 33. Iterum audistis quia dictum est antiquis: Non periurabis: reddes autem Domino iuramenta tua. 34. Ego autem dico vobis, non iurare omnino, neque per cœlum, quia thronus Dei est: 35. neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Ierosolymam, quia ciuitas est magni regis: 36. neque per caput tuum iuraueris, quia non potes vnum capillum album facere, aut nigrum. 37. Sit autem sermo vester, est, est: non, non: quod autem his abundantius est, à malo est. 38. Audistis quia dictum est: Oculum pro oculo, & dentem pro dente. 39. Ego autem dico vobis, non resistere malo: sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram: 40. & ei, qui vult tecum iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium. 41. & quicunque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo. 42. Qui petit à te, da ei: & volenti mutuari à te, ne auertaris. 43. Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. 44. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui oderunt vos: & orate pro persequentibus, & calumniãtibus vos; 45. vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est: qui solem suum oriri facit super bonos, & malos: & pluit super iustos & iniustos. 46. Si enim diligitis eos, qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne & publicani hoc faciunt? 47. Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & ethnici hoc faciunt? 48. Estote ergo vos perfecti, sicut & pater vester cœlestis perfectus est.

Luc. 16. d 18. 1. Cor. 7. b. 10. Leuit. 19. b. 11. Exo. 20. b 7. Deut. 3. b. 11. Iac. 5. c. 12 Exo. 21. d 24. Deut. 19. d. 21. Leuit. 24. d. 20. Luc. 6. d. 29 1. Cor. 6. b. 7. Deu. 15. b. 7. Leuit. 19. d. 18. Luc. 6. d 27 Ro. 12. d 20 All. 7. g. 60. Luc. 23. c. 34.

IN CAPVT V.

1 VIDENS autem.) Nõ potest benè hic locus intelligi, nisi prius intelligatur, an eadem fit concio, quæ hic à Matthæo, & à Luca. c. 6. 17. narratur. Multis enim in rebus in eius narratione videntur Matthæus, Lucasque dissidere. Matthæus significat Christum concionandi causa in montem subijsse; Lucas ascendisse dicit, vt oraret; Matthæus non dicit orasse; sed docuisse: Lucas dicit totam orando noctem duxisse: Matthæus non dicit Christum post orationem discipulos vocasse, & ex ijs duodecim Apostolos elegisse: quin eorum electionem, quasi longè post factam, narrat. c. 10. 2. Lucas dicit: Matthæus hanc à Christo concionem in monte habitam scribit; Lucas in loco campestri, cum ex monte iam descendisset: Matthæus octo, vt vocant, beatitudines ab eo explicatas tradit, Lucas non nisi quattuor. Quibus rebus magni auctores adducti sunt, vt existimaret non eandem hic à Matthæo, & illic à Luca concionem recẽseri; sed Christum, vt solet concionatoribus accidere, eadem in diuersis cõcionibus, vel additis, vel detractis paucis repetiuisse. In qua sententia fuit Augustinus lib. 2. de consensu Euangel. ca. 19. & Auctor imperfect. homil. 9. Chromatius in hunc locum, & Gregorius hom. 9. in Ezechiel. Alij eandem putant

tant esse concionem, vt Tatianus in harmonia, Hieronymus in commentarijs, Chrysost. hom. 15. Origen. tract. in Matth. 24. Euthymius & Theophyl. in commentarijs. Quorum propterea iudico probabiliorem esse sententiam, quia vterque Euangelista ita beatitudines à Christo explicatas narrat, non quasi pauca quædã præcepta ex aliqua superiore concione repetita; sed quasi totum concionis argumentum, in quo omnis eius consumpta sit oratio. Et ita quidem narrat, vt vterque à paupertate exordium sumpsisse dicat. Quod autem obijcitur multis eos rebus dissidere; non est tam difficile soluere, quàm videtur. Dicit quidem Lucas Christum orandi causa in montem ascendisse; Matthæus non dicit, at non negat, nec dicit, qua occasione ascenderit, sed quid ibi fecerit; nec quicquid fecit; sed quod ad suum pertinebat institutum; institutum autem eius erat agere de Christi doctrina; ideo orationem tacet, concionem exponit; eademque de causa Apostolorum electionem prætermtitit, de qua postea agit. c. 10. 1. non seruato, vt sæpe admonuimus, ordine temporis. Ille difficilior est nodus, quòd Matthæus in monte, Lucas in campo hanc concionem habitam dicat. Sed is etiã multis modis lib. 2. de consensu Euangelistarum. c. 19. soluitur ab Augustino. Fieri enim potest, vt Christus ascenderit in montem, vt vterque Euangelista dicit, orandi causa, quod solus Lucas dicit, in ibique Apostolos elegerit, vt idem solus dicit, deinde descenderit, quod Matthæus tacet, Lucas dicit, & concionatus fuerit, vt vterque dicit, nisi quòd Lucas campestrem locum expressit, Matthæus suppressit. Quanquam hæc explicatio mihi parum verisimilis videtur, minus etiam altera quam affert, nõ descendisse penitus Christum de monte, sed ex summo montis fastigio in aliquem eiusdem montis planum locum, quem Matthæus montem, Lucas campum appellet; quia non videtur hæc concio ad omnem, quæ Christum sequebatur turbam, sed ad solos discipulos habita esse primùm, quia materia ipsa postulat, vt ad solos discipulos habita credatur. Nec enim omnibus Christus Euangelicã perfectionem proponebat, sed turbę dicebat; *Pœnitentiam agite. c. 4. 17.* & *nisi pœnitentiam egeritis, omnes simul peribitis*. Luc. 13. 3. 5. perfectis autem esse volentibus perfecta proponebat; *si vis*, inquit, *perfectus esse, vade, vende vniuersa, quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*, Matth. 19. 21. Deinde, quia vterque Euangelista docet Christum ad solos discipulos orationem cõuertisse, *Et cum sedisset*, inquit, Matthæus, *accesserunt ad eum discipuli eius, & aperiens os suum docebat eos dicens, Beati pauperes spiritu*; Lucas verò, *& ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat, Beati pauperes*, & quia Christus ver. 13. 14. solos discipulos alloquitur, *vos estis sal terræ, vos estis lux mundi*. Vnde perspicuum est, hanc concionem non in campo, sed in monte habitam esse, in quem soli discipuli relicta turba cum Christo conscenderunt, vt paullo post dicemus, nec esse ex Luca Matthæum, sed ex Matthæo Lucam interpretandum. Lucas ergo non de eadem in montem ascensione, de qua Matthæus agit; sed de alia, qua ideo ascenderit, vt oraret, & Apostolos elegerit. Quod autem addit, postquam descendisset, copiosam vndique multitudinem hominum secutam eum fuisse, & ipsum eleuatis oculis in discipulos suos dixisse, *Beati pauperes*, non est intelligendum statim & in loco campestri factum esse, sed longè post, & alio loco, id est in monte, in quem iterum ascendit, vt Matthæus dicit, Lucas tacet, quia res, non loca, & tempora coniungit. Quod autem Matthæus octo, Lucas quattuor tantùm referat beatitudines. leue est; nec enim propositum fuit Euangelistis omnia, sed summam omnium recensere. Itaque de hac ipsa concione, non solũ Matthæus quædam narrat, quæ Lucas prætermittit; sed quædam etiã Matthæus prætermittit, quæ narrat Lucas,

cas, vt illa antitheta, *Væ vobis diuitibus, væ vobis, qui ridetis, væ vobis, qui saturati estis, væ cum benedixerint vobis homines.*

Videns autem Iesus.) *Iesus* in Græcis exemplaribus non legitur, neque Theophylactus, & Euthym. legunt, & quidem adeo est oratio cum capit. 4. postremo, vbi de Christo agitur, copulata, vt frustra additum videri possit. Sed tamen Chrysostomus, Auctor imperfect. Augustin. libr. 1. de serm. Domini in monte, & Bernardus sermone. 1. de omnibus sanctis legunt. Cũ autem Euangelista dicit, *Videns autem Iesus turbas ascendit in montem*, dubium non est causam, cur in montem ascenderit, significare voluisse, quod copiosam vidisset turbam. Cur autem propter turbam ascenderit, incertum. Potuit enim propter turbam ascendere, id est, vt eam in superiore doceret, loco, vt auctor operis imperfecti interpretatur, quasi dicat, videns tantam auditorum copiam, quæ finit commodum ad concionandum locum. Potuit etiam propter turbam ascendere, id est, vt turbam fugeret, vt exponit Augustinus libro 1. de sermone Domini in monte, & Chrysostom. homil. 15. Hieron. in commen. Euthym. Theophylactus, Leo in homi. de omnibus sanctis, & Remigius, qui & illud obseruauit triplex à turba effugium Christum solitum quærere, desertum. cap. 4. 1. nauem Luc. 5. 3. montem hic, & infra. cap. 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. & Marc. 3. 13. & 6. 46. & 9. 2. & Lucæ. 6. 12. & 9. 28. & 21. 37. & Ioan. 6. 3. 15. & 8. 1. Atque hunc arbitror verum esse sensum, quia, vt paullo ante diximus, hanc concionem non ad turbam, sed ad discipulos habitam fuisse constat, & quia non solet Christus, cùm turbam quærit, sed cùm fugit, in montem exscendere, vt ex Ioanne. cap. 6. 3. 15. & 8. 1. manifestum est. Auctor imperfecti & Chromatius aliã reddunt causam, vt Isaiæ prophetiam impleret. capit. 40. 9. *Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam tu, qui euangelizas Ierusalem*. Sed nec Euangelista eam causam, si veram existimasset, silentio præterijsset, qui tam diligens in quærendis, & accommodandis ad Christum prophetijs esse solet; & alius est prophetæ sensus; non enim iubet, vt in montem re uera conscendat; sed vt ita loquatur, vt longè lateque Euangelij prædicatio exaudiri possit, vt eorũ vox, qui de summis montium cacuminibus clamant. Quis autem mons fuerit, in quem tunc Christus ascenderit, scire non possumus. Refert Hieronymus Christianos aliquos simplices existimasse fuisse montem oliuarum, non animaduertentes Christũ tunc in superiore fuisse Galilæa, montem autem oliuarum Ierosolymę vicinum esse. Ipse Hieronymus probabile putat fuisse Thabor.

Et cum sedisset) Hieronymi & aliorum interpretationes, quia allegoricæ sunt, prætermitto. Quod autem Augustinus lib. 1. de sermone Domini in monte adnotauit, sedere ad magisterij pertinere dignitatem, quodque alij hoc loco tradiderunt morem fuisse sedendo docendi Mat. 26. 55. Luc. 4. 20. & Ioan. 8. 2. dubium non est; nescio tamen an propterea hoc loco sederit Christus, cum prius sedisse dicatur, quàm ad eum discipuli accessissent. Neque vero simile est semper Christum sedendo docuisse. Nam cum in medio campo concionatus est, non, vt opinor, sedebat.

Quid sit Christũ aperuisse os suum.

2. *Et aperiens os suum.*) Præterijssem tanquam facilem hunc locum, nisi omnes fere interpretes obseruassent, quòd Christus os suum dicatur aperuisse; non solum non pleonasmum, sed aliquid etiam esse mysterij. Mysterium autem quod sit, nõ omnes consentiunt. Augustin. libro 1. de sermon. domini in monte, & Gregor. libro tertio in Iob. capi. 5. significari putant Christum, qui prius prophetarum aperiebat ora, nunc tandem os suum aperuisse, id est ipsum per se locutum esse, vt ait D. Paulus Hebræor. 1 1. Alij os quodam

modo manibus, id est verba factis opponi putant, vt indicet Euangelista Christum antea exemplo, tum etiã verbis docuisse. *Cœpit* enim *prius facere, deinde docere* Act. 1.1. Ita Chrysostom. Euthymius & Theophylactus exponunt. Alij longum fuisse sermonem indicari oris apertione dicũt, quod etiam Augustinus probat. Alij res magnas dixisse atque diuinas, sic enim dictum esse *aperuit os suum*, vt si dixisset Euangelista, aperuit abyssum omnis scientiæ, & sapientiæ suæ. Sic Hilar. & Strabus. Alij simplicem esse putãt Hebraismum. q.d. exorsus est loqui. Hebræis enim aperire os est loqui incipere. Ego aliquã hoc loco maiorem vim arbitror inesse. Igitur, vt multa alia prætermittam, quæ apud Hebræos hæc phrasis significat, tantum dicam, quæ ad rem maximè videntur pertinere. Os aperire est aliquando liberè & clara voce loqui Ezechiel. 29. 21. *In die illo pullulabit cornu Domini Israel, & tibi dabo apertum os in medio eorum, & scient, quia ego Dominus*, Ecclesiast. 15.5. *In medio Ecclesiæ aperiet os eius*, id est, corã omnibus liberè loquetur, loquetur in cõspectu regum & non confundetur, Psal. 118.46. Hoc modo Christum os aperuisse verum est; sed satis non est. Quis enim dubitabit eum liberè locutum, nisi significare Euãgelista voluerit, non Scribarum & Pharisæorũ more, sed liberè & tanquã potestatem habentem docuisse, vt infra. ca. 7.29. sed hic sensus melius conueniret, si Christus hanc concionem non ad solos discipulos, sed ad promiscuam multitudinem habuisset. Aliquando aperire os est post longum, diuturnumque silentium in verba prorumpere, vt Iob. 3.1. *Post hæc aperuit Iob os suum & maledixit diei suo, & locutus est, pereat dies*. Antea enim dictum fuerat. *In omnibus his non peccauit Iob labijs suis, neque stultum quid contra Deum locutus est.* c.1.22. Sic mihi videtur Christus hoc loco os suum aperuisse, non quòd ante locutus, aut etiam concionatus non esset; sed quòd nunquam ante sublimem illam de Euangelica perfectione doctrinam proposuisset. Tunc ergo aperuit os suum, id est diuina mysteria, vt ait Hilarius, quæ ante tacuerat, patefecit; sicut magnus ille apud Ciceronem Orator Brutus, cũ multa de Oratore perfecto disputasset, victus ad extremum precibus, & auditores nactus idoneos, *dicam*, inquit, *quod semper tacui, semperque tacendum putaui. Mihi quique optimè dicunt, quique id facillimè facere possunt, nisi initio dicendi contremiscant, pænè impudentes videntur.*

3. Beati.) Exordìtur Christus ab eo, quod omnes expetunt sicut Dauid, aut is, qui eius in vnum volumen Psalmos colligauit; *Beatus vir qui non abijt in consilio impiorum*. Psal. 1.1. Beatitudinem enim non solum nemo non appetit; sed nemo quicquam, nisi propter eam appetit. Beatos vero Christus in hac tota concione vocat non eos, qui re iam ipsa, sed qui spe beati sunt; & qui per gradus, quibus ad beatitudinẽ itur, ascendunt. Nec beati dicuntur, quòd certi sint ad beatitudinem se peruenturos, sed quòd recta ad eam incedãt via, &, nisi quod vitium impediat, peruenturi sint. Vno verbo beati pauperes appellantur, quantum ex parte ad beatitudinem, vt ait Gregorius, leues & expediti sunt, potest tamen morbus, potest aliquod peccatum currentes impedire. Nec desiderare in interprete prudens debet lector, vt plura hoc loco de beatitudine disputet, sumat ab schola.

Pauperes spiritu.) Pauperes spiritu maior pars auctorum humiles interpretatur, Hilarius. can. 4. Chrysostom. hom. in Matth. 15. Auctor imperfect. homil. 9. Ambros. lib. 5. in Lucam. August. libr. 1. de serm. Domini in monte, Gregorius Nyssenus libr. de beatitudinibus, Epiphan. hæres. 66. Leo in homil. de omnibus sanctis, Gregorius magnus libr. 36. in Iob. cap. 20. Itaque quamuis facultatibus diuites, modò humiles sint, pauperes spiritu vocari putant. Alij pauperes spiritu esse dicunt eos, qui siue pauperes, siue diuites sint, non habent tamen diuitijs addictum animum, nec ibi cor ipsorum, vbi thesaurus ipsorum est, vt sæpe etiam Augustinus exponit. Alij re vera pauperes, qui opes non habent, significari sentiunt, vt Tertullianus lib. aduersus Marcionem. 4. Cypria. lib. de duodecim abusionibus, Hieronym. in commentarijs. Nec mihi dubium est, quin verè pauperes significentur, & quia nomen πτωχοὶ, quo vtitur Euangelista, non solum pauperes, sed quod amplius quidam est, mendicos significat, quemadmodũ Tertullianus verendum putauit; & quia de humilibus paullo infra ver. 4. dicit, *Beati mites*; & quia illis regnum cœlorum, quasi pauperibus opes promittuntur, & quia Lucas veros illis diuites, non superbos opponit, *Væ*, inquit, *vobis diuitibus.* ca. 6.24. Cur autem addat spiritu, varia opinio. Qui humiles intelligunt, ideo additum putant, vt non vera paupertas, sed humilitas, quæ paupertas spiritus est, significetur. Alij, vt non quælibet etiam vera paupertas, sed voluntaria paupertas declaretur. Paupertas enim coacta, virtus non est, sed miseria. Hanc ego veram arbitror esse sententiam. Spiritum enim sæpe pro voluntate poni animaduerto, vt Matth 26. 41. & Mar. 14.38. *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma* Rom. 1.9. *Cui seruio in spiritu meo*, id est ex animo. 1. Cor. 7.34. vult Paulus virginem esse sanctam, non solum corpore; sed etiam *spiritu*, id est castam & facto, & voluntate. Ephesios monet. ca. 4.3. *Vt solliciti sint seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis*, id est, voluntatum, animorumque consensionem. Nec omnem voluntariam paupertatem significari putandum est: sed eam, quæ propter regnum cœlorum, aut sponte suscipitur, aut patienter toleratur. Itaque Basilius in breuioribus regulis interrog. 205. *Pauperes spiritu*, id est propter spiritum interpretatur. Pauper spiritu est, qui vendit omnia, quæ habet, & dat pauperibus, vt pauper ac nudus, pauperem ac nudum sequatur Christum. Atque hic primus Euangelicæ paupertatis est gradus. Secundus eorum qui nõ quidem vendiderunt, sed ne Christum amitterent, amiserunt. Tertius eorũ, qui bona sua non prorsus amiserũt, sed vt Christum Ecclesiamque Catholicam sequerentur; deseruerunt. Quales multos nunc habet Anglia peregrinis regionibus exulantes, & pauperem trahentes vitam, quia signum bestiæ accipere noluerunt. Quartus eorum, qui cum diuites malis artibus esse possint, timorem tamen Dei perituris opibus anteponẽ tes pauperes esse malunt, & illud dicunt, Tob. 4.23 *pauperem quidem vitam gerimus; sed multa bona habebimus, si timuerimus Deum, & recesserimus ab omni peccato, & fecerimus bene*. Quintus eorum, qui nec sunt, nec possunt, nec volunt diuites esse panem à Deo petentes quotidianum, & habentes victum & vestitum his cõtenti sunt. Sextus eorum, qui vellent, si possent, sine cuiusquam iniuria diuites fieri, sed, cum non possint, æquo propter Christum animo paupertatem ferũt. Quærit Ambrosius libr. in Lucam. 6. cur Christus pauperes beatos appellet, cum & paupertas, & diuitiæ res sint indifferentes, quæ natura sua nec bonæ, nec malæ sint. Responsio est, Christum non de paupertate natura sua considerata, sed de paupertate spiritus, quam declarauimus disputare. At cur ab ea exorsus est Christus, cum aut per se virtus nõ sit, aut non maxima certè virtutum? Nolo de virtutum comparatione differere, & cum aliarum inuidia paupertatem extollere. Tantum dico voluisse Christum rectissimam, & expeditissimam ad cœlum viam ostendere. Nihil autem esse, quod magis, quàm diuitiæ euntem impediat. Impossibile enim est diuitem intrare in regnum cœlorum; propterea Christum paupertatem primo loco posuisse.

Quoniam ipsorum est regnum cœlorũ.) Qui regnum cœlorum hic pro Euangelij prædicatione sumunt, quòd

Pauperitatis Euangelicæ varij gradus.

Apocal. 16. 2. & 19. 20

pauperibus potissimum Euangelium prædicetur, vt Christus ait Matth. 11. 5. *Pauperes euangelizantur*, & Isa. 61. 1. vt Hebræi legunt, *Euangelizare pauperibus misit me* non animaduertunt regnum cœlorum, tanquam paupertati diuitias opponi, sicut in sequentibus semper contraria contrarijs opponuntur. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur: Beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabuntur.*

4. *Beati mites.*) Hic est apud Græcos versus quintus, quæ autē versu quinto dicuntur, *Beati qui lugent*, ponuntur hoc loco. Et quidem Leo auctor Latinus homil. de omnibus sanctis Græcorum more legit, vt non temere videri possit verba in Latinis codicibus per amanuenses fuisse transposita. Mites dicuntur, qui humiles sunt & mansueti, Christoque similes Matth. 11. 29. *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde:* itaque non possunt non esse beati, Basilius in regulis breuior. inter. 191. Qui non reddunt malum pro malo, sed vincunt in bono malum Rom. 12. 17. 21.

Quoniam ipsi possidebunt terram.) G. κληρονομήσουσι. hæreditate possidebunt. Quam autem terram intelligat non satis constat. Alij istam, in qua viuimus, terram interpretantur, vt Chrysostom. homil. in Matth. 15. Augustin. libr. 1. de ser. Domini in monte, Euthym. & Theophylactus. Solere enim Christum non modò cœlestia & futura, sed etiam terrena & præsentia bona polliceri, vt Matth. 6. 33. *Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis* & Marc. 10. 29. 30. *Amen dico vobis, nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me, & propter Euangelium, qui non accipiat centies tantum nunc, in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & agros cum persecutionibus, & in sæculo futuro vitam æternam.* Alij per terram cælum intelligunt, quæ terra viuentium vocari solet Psal. 26. 13. & 141. 6. Sic Origen. homil. 26. in Numer. Basilius in comment. in Psal. 33. Cyrillus in cap. Isaiæ. 58. auctor imper. homil. 9. Gregor. Nyssen. in libr. de Beatitudinibus, Hieronym. in hunc locum. Quorum ego sententiæ magis accedo, & quia in tam seria concione vero simile non est eam Christum promisisse terram, quam despiciendam docebat, & quia in alijs beatitudinibus nihil eum terreni videmus polliceri, & quia sententia vera non esset; nec enim solent mites terram hanc possidere: sed de eius potius possessione deturbari. At neque domos & agros possidere solent, qui propter Euangelium domos agrosque reliquerunt, & tamen Christus illis Marc. 10. 30. etiam in hoc mundo pollicetur. Respondeo illic Christum non domos & agros, sed spiritualia dona, quæ domibus & agris meliora sunt, polliceri. Cur ergo domos & agros appellat? vt domibus & agris sponte relictis opponeret. Quod hoc loco, cum terram ante non nominauerit, dici non potest. Cur igitur terram potius quam cœlum appellauit? Primum varietatis causa, quia iam prius cœlum appellauerat, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Deinde, vt terrenæ, vt ita dicam, terræ cœlestem opponeret, doceretque mites, qui huius terræ possessione excludi solent, aliam meliorem possessuros terram, sicut D. Paulus & Apostolus Ioannes cœlum Ierusalem appellare solent, vt terrenę Ierusalem opponant, cuius habitatione Iudęi maximè gloriabantur, Gal. 4. 26. Hebręor. 12. 22. Apocali. 3. 12. & 21. 2. 10. Nescio etiam, an ad terram Chanaan Christus alludere voluerit, in quam cum omnes contenderent Hebræi, non nisi pauci mites & patientes ingressi sunt.

5. *Beati qui lugent.*) Non omnes, qui lugent, beatos esse manifestum est. Itaque merito quæri potest, quos lugentes beatos appellet. Quidam eos dicunt, qui peccata sua lugent, vt Chrysostom. homil. 15. Ambrosi. libr. 6. in Lucam, & Cyrillus libr. 5. in Isaiam, & Hilarius can. 4. Alij, qui vel sua, vel aliena, sicut Christus luxit

xit Ierusalem Lucæ. 19. 41. & vt Samuel luxit Saul. 1. reg 16. 1. Auctor imperfecti homi. 9. Hieron. in commen. & Leo in homi. de omnibus Sanctis. Alij qui earum rerum amissione lugent, August. libr. 1. de serm. Domini in monte, & Gregor. Nysse. in lib. de beat. Potest sensus esse, vt lugentes Christus appellet eos, qui propter regnum cęlorum oppressi lugent, quod alijs verbis dicit ver. 10 *Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam. Omnes enim qui piè volunt viuere in Christo; persecutionem patiuntur.* 2. ad Tim. 3. 12. *vos*, inquit Christus, *plorabitis & flebitis, mundus autem gaudebit.* Et rursum, *In mundo pressuram habebitis*, Ioan. 16. 33. *Gloriamur*, ait D. Paulus, *in tribulationibus, scientes, quòd tribulatio patientiā operatur; patientia aūt probationem; probatio autem spem; spes autem non confundit.* Rom. 5. 3. 4. Hunc autem esse sensum intelligitur ex Luca cap. 6. 25. vbi lugentibus ridentes, quasi oppressis oppressores, victis victores opponit. *Vę*, inquit, *vobis, qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.*

Quia ipsi consolabuntur.) Gaudebūt, ridebunt. G. παρακληθήσονται. consolationem accipient, vt August. aliquando vertit. Noster interpres, vt verbum vnum Græcum vno altero Latino redderet, præter Latini sermonis consuetudinem locutus est. Hoc est, quod Christus dixit Ioan. 16. 20. *Plorabitis & flebitis vos, mundus autē gaudebit; sed tristitia vestra vertetur in gaudium*, & Ioan. in Apocali. ca. 7. 17. *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum*, & 21. 4. *& mors vltra nō erit, neque luctus neque dolor erit vltra.*

6. *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam.*) Lucas cap. 6. 21. absolute dicit, *Beati, qui nunc esuritis, quia saturabimini.* Matthæus *iustitiam*, addens, sententiam, non, vt plerique putant, explicauit; sed longè difficiliorem reddidit. Ex hoc enim verbo ansam omnes interpretes acceperunt, vt hunc locum de siti, id est ardenti desiderio consequendæ iustitiæ intelligendum putarent. Ambros. libr. 6. in Lucam. Hiero. in commen. Chrysost. hom. 15. auctor imperfect. hom. 9. August. libr. 1. de ser. Domini in monte, Hilarius cano. 4. Leo ho. de omnibus Sanctis, Greg. Nyss. lib. de beat. Cæsarius Arelat. hom. 22. Bernard. serm. 1. de omnibus Sāctis, Euthym. & Theophyl. in commenta. videturq; eorum fauere scriptura sententiæ, quæ per sitim vehemens solet desiderium significare, Psalm. 41. 1. 2. 3. *Quemadmodum desiderat cerous ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum*, & Psalm. 62. 2. *Sitiuit in te anima mea* Eccles. 24. 29. *Qui bibunt me, adhuc sitient* Isai. 55. 1. *Omnes sitientes venite ad aquas.* Hos auctores tot ac tantos & honestum & tutum est sequi; sed mihi si liceat secundum eos meā dicere sententiam, fateor probabilius videri Christum nō de metaphorica, sed de vera fame, sitiq; loqui, & quia etsi vehemens desiderium sitis in sacris litteris appelletur, fames tamen, quā tum equidem memini, nusquam appellatur. Hic autem non solum, qui sitiunt, sed etiam qui esuriunt, beatos Christus pronunciat; deinde qa Christus hoc loco non agit, nisi de certis quibusdā, & priuatis virtutibus, quæ maius, quàm videntur, adiumentum ad beatitudinem habent, qualis est paupertas, humilitas, patientia. Desiderare autem & appetere iustitiam, nō specialis; sed generalis est virtus, nihilq; noui aut magni dixisse videretur Christus, si eos, qui iusti esse vellent, beatos appellasset. Præterea, qa manifestum est voluisse in tota hac concione Christum mundi opinionem coarguere ijs extollēdis rebus, quas ille maximè contēnit, propterea paupertatem, propterea humilitatem, propterea patientiam tātopere commendat; at velle iustum esse mūdus non damnat, sed laudat, quāuis iniustus; famem autem, & sitim verā maximè refugit, eamque tolerare putat insaniam: de ea igitur loquitur Christus. Postremò Lucas esurientibus, ac sitientibus saturos opponit. *Vę* inquit *vobis qui saturati estis.* Saturos autem nō vocat eos, qui iustitia

satiati sunt: non enim eos miseros, sed beatos appellaret; ergo nec esurientes & sitientes dicuntur ij, qui iustitiam desiderant. Propius videtur mihi Rupertus ad sensum accessisse, vt esurire, & sitire iustitiam dicantur, quibus iustitia non administratur, quales sunt pauperes, viduæ, & pupilli, quorum iudicium à Deo tam sæpe, tamque diligenter commendatur, Psal. 9. 18. *Iudicate pupillo, & humili, vt non apponat amplius magnificare se homo super terram*, & Psal. 81. 3. *Iudicate egeno & pupillo, humilem & pauperem iustificate*. Isai. 1. 23. *Pupillo non iudicant, & caussa viduæ non ingreditur ad eos*. Ierem. 5. 28. *Causssam viduæ non iudicauerunt, causssam pupilli non direxerunt, iudicium pauperum non iudicauerunt*. Hi ergo dicuntur esurire & sitire iustitiam, quia cum iustitia, id est iuris administratione, indigeant, eamque petant; nemo tamē illis præbuit. Sicut panem esuriunt, qui cum petant, nemo illis porrigit. Nihil esset, quod in hac interpretatione desiderarem, si Lucæ verba cum ea conuenirent. Sed quia videtur Lucas de fame panis & siti aquæ loqui; aliter explicari potest, *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam*, id est, qui propterea esuriunt & sitiunt, quòd ius illis suum non tribuatur, quales sunt, qui iniustè damnati bona sua perdiderunt, aut qui quod suum est, quia pauperes sunt, recuperare non possunt, aut quia iusti sunt. Vt, *Iustitiam*, δικαιοσύνην, dictum sit, pro, *propter iustitiam* διὰ τὴν δικαιοσύνην, & propter iustitiam intelligamus, quia illis iustitia non iudicatur, aut vt iustitiam sequantur. Sic enim Matthæus, Lucasque conuenient. Sed Lucas solam famem, Matthæus autem & famem, & causssam famis exposuit. At non quicunque ita etiam esuriunt & sitiunt, beati sunt, sed qui id propter regnum cœlorum patiuntur: multi enim fame moriuntur; quia ius illis non administratur, qui non idcirco beati sunt. Beati autem erant illi (ad quos hæc verba diriguntur) qui dicebant, *Vsque in hanc horam, & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cadimur, & instabiles sumus*. 1. Cor. 4. 11. & *in labore & arumna & vigilijs multis, in fame, & siti, in ieiunijs multis, in frigore & nuditate*. 2. Cor. 11. 27. & *egentes, angustiati, afflicti: quibus dignus non erat mundus*, Hebræor. 11. 37. 38.

Quoniam ipsi saturabuntur.) *Satiabor cum apparuerit gloria tua*, Psal. 16. 15. *Beatus qui manducabit panem in regno Dei*. Luc. 14. 15. *Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo*. Luc. 22. 29. 30. His enim rebus accommodatè ad hominum opinionem, qui cibum & potum magnā felicitatem putant, vita beata & regnum cœlorum significatur, quod D. Paulus escam & potum esse negat. Similis sententia Isai. 49. 10. *Non esurient, neq; sitient, nec percutiet eos sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos*, & Isai. 65. 13. *Ecce serui mei comedent, & vos esurietis: Ecce serui mei bibent, & vos sitietis*. Et Apocal. 7. 17. *Agnus, qui in medio throni est, regit illos, & deducet illos ad vitæ fontes aquarum. Qui ex ea bibit aqua, non sitiet in æternum* Ioan. 4. 13. 14.

7. *Beati misericordes.*) Hoc de omni misericordiæ genere potest intelligi, vt Hieron. Chrysosto. auctor imperfect. & Theophylact existimant, exemplo est Euangelica parabola Matth. 18. 28. 32. 33. *Serue nequam omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me; nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?* Gregorius tamen Nyssenus in libr. de beat. August. libr. 1. de serm. Domini in monte, & Leo in homil. de omnibus sanctis propriè de eleemosyna intelligendum putant; ea enim homines verè beatos facit. Matt. 25. 34. 35. *Venite benedicti patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est à constitutione mundi, quia esuriui, & dedistis mihi manducare: sitiui & dedistis mihi bibere*, Luc. 16. 9. *Facite vobis amicos de Mammona iniquitatis, vt, cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula*, Psal. 40. 1. *Beatus vir, qui intelligit super egenum,*

egenum, & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus, Psalm. 111. 5. *Beatus vir, qui miseretur & commodat, disponet sermones suos in iudicio, quia in æternum non commouebitur*, Prouerb. 14. 21. *qui miseretur pauperis beatus erit*, Prouerb. 19. 17. *fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, vicissitudinem suam reddet ei*. Iob. 4. 7. Matth. 7. 2. Iacob. 2. 13. Mihi, quia hæc Apostolis dicta sunt, misericordes propriè videntur appellari non solum, qui in dandis eleemosynis liberales sunt, quas Apostoli relictis omnibus dare non poterant; sed multo magis, qui iniurias facile condonant, quas Apostoli sæpe erāt accepturi, vt per illam parabolam Matt. 18. 28. significatur.

8. *Beati mundo corde.*) οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ mundi corde, aut, vt Augustinus & alij veteres Latini sæpe loquuntur, mundicordes, vel puricordes. Quidam mundos corde vocari putant, qui pura sunt conscientia, quos nullius peccati conscientia redarguit, vt Hilar. can. 4. Basil. in regul. breuior. rib. inter. 280. Gregor. Nyssen. libr. de beat. Hier. in comment. auctor operis imperfecti homi. 9. Leo hom. de festo omni sanctorum, Bernardus in sermo. de conuer. c. 25. & in serm. de omnibus sanctis. Hoc licet à multis & magnis dictum auctoribus difficultate non caret, quia nemo est; quē conscientia non accuset; *Quis enim gloriabitur mundum se habere cor, & purum esse à peccato?* Prouerbi. 20 9. Deinde, quia ea non est priuata, sed generalis virtus, & vt iam diximus, Christus hic de priuatis agit virtutibus. Alij per puritatem cordis simplicitatem intelligunt, vt August. lib. 1. de ser. Domini; quod ideo mihi magis placet, q̄ ea virtus minimè in mundo est vsitata, qui *totus in maligno positus est*. 1. Ioan. 5. 19. & quia Apostolis erat maximè necessaria, qui mundum in sapientia sua non astutiā, sed simplicitate capturi erant. Ideoque cum eos Christus ad prædicandum mitteret, simplicitatem illis in primis commē dauit, *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ*. Matth. 10. 16. *Si oculus*, inquit, *tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit*. Matt. 6. 22. sæpe autem monuimus agi hic de virtutibus, quas maximè mundus despicit, quæque Apostolis maximè erant necessariæ. Laudat Deus simplicitatē Iob. 1. 1. 8. *Et erat vir ille simplex, & rectus*. Vxor tamen eius, id est mūdus, & sapientia carnis irridet, *Adhuc tu permanes in simplicitate tua*. Iob. 2. 9. Accedit, q̄ mundis corde visionem Dei Christus promittit, quemadmodum si cæcis lumen, ignorantibus scientiam, eamque beatissimam promittat. Mundus enim simplices cæcos, & ignorantes appellat. Interpretatio tamen Chrysostomi, Euthymij, & Theophylacti mihi non displicet, qui per cordis puritatem castitatem intelligunt: nam & eam virtutē mundus vix nouit: Christus à suis discipulis maximè requirit, *sunt Eunuchi*, inquit, *qui se ipsos castrauerunt propter regnum cœlorum* Matt. 19. 12.

Quoniam ipsi Deum videbunt.) Accommodata redditio. Nam vt, qui purioribus sunt oculis, melius colores vident; ita qui puriore sunt corde, melius Deum videbunt. Vnde sequitur Deum non oculis, sed corde à nobis esse videndum, vt August. argumentatur.

9. *Beati pacifici.*) Pacificos plerique intelligunt, qui dissensionum auctores non sunt. Alij, qui iniurias facile condonant, vt Hilarius in commenta. Alij, qui in seipsis pacem habent, id est nullis conscientiæ fluctibus agitantur, vt Augustinus. Alij, quod affine est, qui nullas cum Deo gerunt inimicitias, vt Leo. Alij, qui & ipsi quieti, & pacati sunt, & alios, quantum in ipsis est, reconciliant, & vt vno dicam verbo, qui paci studēt, vt Chrysostom. Auctor imperfect. Euthym. & Theophylact Hæc mihi interpretatio magis placet, & quia Græcum verbum εἰρηνοποιοὶ eos propriè significat, qui pacem conciliant, & quia aliæ interpretationes nimis sunt generales. Nam habere vel in se, vel cum Deo pacem communis est virtus; & quia mundus plu-

ris facere, eos solet, qui fortiter & prudenter bella gerunt, quàm qui pacem componunt, & quia hæc virtus maximè erat Apostolis commendanda, qui non armis, sed mansuetudine mundum erant expugnaturi. *In quãcunque*, inquit, *domum intraueritis, primùm dicite, pax huic domui* Luc. 10. 5. & quia sequitur. *Quia filij Dei vocabuntur*, id est, quia similes Deo erunt, duplici Hebraismo, altero in verbo, *Filij*, quod apud Hebræos conformationem, similitudinemque significat, vt infra. ver. 44. & 45. *Diligite inimicos vestros, benefacite ijs, qui oderunt vos, orate pro persequentibus & calumniantibus vos, vt sitis filij* (id est similes) *patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos, & malos, & pluit super iustos, & iniustos*; altero in verbo, *vocabuntur*, id est erunt Genes. 21. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen*, quod D. Paulus per verbum substantiuum interpretatur Roman. 9. 7. 8. *Non qui filij carnis, ij filij Dei; sed qui filij sunt promissionis æstimãtur in semine*, & quod Isaias dixerat. c. 56. 7. *Domus mea domus orationis vocabitur*, Lucas. c. 19. 46. dicit *domus orationis est*. Plus etiam quiddam mihi videtur, vocari, quàm, esse, significare; nempe ita, aliquid esse, vt appareat, vt omnium ore celebretur; itaque beati pacifici, quia non solum filij Dei erunt, sed ita erunt, vt mundus ipse, qui eos ante stultos reputabat, filios Dei confiteri cogatur & appellare, *Hi sunt, quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij; nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam & finem illorum sine honore; ecce quomodo computati sunt inter filios Dei*. Sapien. 5. 3. 4. Proprium autem est Dei pacẽ facere. Non enim est Deus dissensionis; sed pacis. 1. Corin. 14. 33. ideoque Deus pacis appellari solet, Roma. 15. 33. & 16. 20. & 2. Cor. 13. 11. ad Philip. 4. 9. 1. ad Thess. 5. 23. 2. ad Thessa. 3. 16. ad Hebræos. 13. 20. Chrysostomi autem, Euthymij, & Theophylacti interpretatio bona est, propterea pacificos filios Dei appellari, quòd Christum filium eius naturalem imitentur, cuius officium est homines Deo reconciliare Roma. 5. 10. 2. Cor. 5. 18. ad Coloss. 1. 20. ad Ephes. 2. 14. quique pacẽ in terram attulit Luc. 2. 14. Ioan. 14. 27. quã mundus dare nõ poterat.

10. *Propter iustitiam.*) Propterea quòd iusti, propterea quòd iustitiam sequuntur, quòd Christiani sint Act. 5. 41. *Ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine IESV contumeliam pati*, & 1. Petr. 4. 15. 16. *Nemo vestrum patiatur, vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem, vt Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine*, & 1. Petr. 2. 20. 21. *Quæ enim est gratia, si peccantes, & colaphizati sustinetis? sed si benefacientes patienter sustinetis, hæc est gratia apud Deum. In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*, & cap. 3. 14. *Sed etsi quid patimini propter iustitiam, beati.*

Ipsorum est. n. regnum cœlorum.) Propter iustitiã patiẽtibus, tãquã pugnãtibus, regnũ ipsum, pro quo pugnãt, pollicetur. Cõis in scripturis consolatio Ierem 31. 16. *Quiescat vox tua à ploratu, & oculi tui à lachrymis, quia est merces operi tuo*. 2. ad Tim. 4. 8. *Bonum certamen certaui, cursum cõsummaui, de reliquo reposita est mihi corona iustitiæ*. 1. Cor. 15. 58. *Itaque fratres mei stabiles estote, & immobiles abundãtes in opere bono semper, scientes quòd labor vester non est inanis in Domino.*

13. *Vos estis sal terræ*) Salis duas esse proprietates & saporẽ rebus insipidis dare, & eas cõseruare, ne corrumpãtur, notum est. Quod est in cibis sapor, est in hoibus ab eodẽ verbo dicta sapiẽtia; qđ in rebus alijs cõseruatio, est in hoibus in bonis moribus cõfirmatio, quã diuinę litterę ędificationẽ vocant. Apostoli ergo sal terrę vocãtur, quia hoies, & sua sapientia docere debent, & suis moribus ædificare. Quare aũt hoc dicat, causã Augustinus reddit lib. i. de serm. Dñi. Excitauerat Christus Apostolos paullo ante ad summã vitæ perfectionem,

Beati

Beati pauperes spiritu, &c. Vult nũc parare eos tales esse oportere, quia sal terræ futuri sunt. Per terram autem homines intelligi & D. August. adnotauit, & certũ est, & in scripturis vsitatum. Illud magis necessariũ, quod Chrysost. & Theophylact. obseruauerunt, propterea Apostolos sal terræ dictos esse, vt non vnius, aut paucorum hominum, sed totius orbis terræ magistri futuri intelligerentur, Marci. 16. 15. *Ite in mundum vniuersum, & prædicate Euangelium omni creaturæ*. Mar. c. 9. 50. & Luc. c. 14. 34. alia occasione narrant Christum hanc similitudinem vsurpasse. Sed facilis est, & probabilis solutio, credendum esse, non semel tantum Christum, sed sæpe, prout res postulabat, eadem similitudine vsum fuisse, quod nobis etiã sæpe docentibus vsu venit.

Quod si sal euanuerit) G. μωρανθῇ infatuatum fuerit, ad verbum, id est, saporem, & acrimoniam amiserit. Infatuantur autem doctores, cum aut malè docent, aut malè ædificant.

In quo salietur?) Ipsum sal. Mar. 9. 50. Non enim sal salis est, si doctor malè docuerit, à quo doctor ipse docebitur? si male vixerit, à quo corrigetur? non enim doctor doctorum est, Non quòd doctor, & doceri, & emẽdari non possit, sed quòd fieri non soleat, aut difficile possit.

Nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus) ab hominibus prætereuntibus; sicut, quæ in publicã viã eijciuntur, conculcari solent. Hebraismus: dicunt enim Hebræi איש virum, aut hominem, id est, quemlibet. Itaque Septuaginta, vbi Hebraicè est איש, aliquando vertunt ἕκαστος vnusquisque, vt Iud. 21. 25. Latini dicerẽt, vt vulgò conculcetur. Significat alias res, etiam si naturalem vsum amittant, ad aliquid tamen vtiles esse. Fractus est nummus aureus; non erit nummus, sed erit aurum; non seruiet commercio, sed seruiet aurifici. Corruptus est cibus, non dabitur homini; sed dabitur cani. Trita est vestis, in sterquilinium mittetur; hominem fouere non potest, terram fouebit. i. sal, si à natura sua degenerauerit, ne in sterquilinium quidẽ aliquid valet, terram non fœcundat; sed sterilem reddit. *Posuit* inquit Dauid, *terram fructiferam & salsuginem à malitia inhabitantium in ea*, Psal. 106 34. Hoc Lucas explicauit c. 14 35. *Nec enim in terram, nec in sterquilinium vtile est, sed foras mittetur*. Solent, quæ vtilissima sunt, cum natura sua discedunt, inutilissima fieri. Sarmentum ad fructum ferendum vtilissimum, si aruerit, nihil inutilius Ezech. 15. 2. 3. 4. *Quid fiet de ligno vitis ex omnibus lignis nemorum, quæ sunt inter ligna syluarum? Nunquid tolletur de ea lignum, vt fiat opus? aut fabricabitur de ea paxillus. vt dependeat ex eo quodcunq; vas. Ecce igni datum est in escam.* Quod illic de vite, hic de sale dicitur. Vtriusq; sententiæ summa est, degeneres doctores, quales imprimis hæretici sunt, ad nihilum vltra quicquã valere, nisi vt pœnas luant, nisi vt conculcentur, nisi vt crementur. Peiores etiam quàm sal infatuatum, quàmq; aridum sarmentum, hæretici cimicibus, vt ait Augustinus, similes sunt. Vi ui mordent, mortui fœtent. *Hæretici sali infatuato & cimicibus similes.*

14. Vos estis lux mundi.) Qui vniuersum mũdũ doctrina, & exẽplo debetis illuminare. Nullos bonos ptervos mũdus hẽt magistros. Quã vim hȩ dicimus supiore versu nomẽ terræ, eã hoc loco mũdi nomẽ hẽt, vt ijdẽ auctores Chryso. & Theoph. obseruauerũt. Qđ aũt auctor opis impfecti adnotauit Apostolos sali cõparari respectu Iudæorũ; luci vero respectu gẽtiliũ, q. Iudæos veritatẽ iã cognoscẽtes in eodem statu conseruare deberent, quod propriũ est salis; Gentiles autẽ docere, quod propriũ est lucis; vereor ne & nimis argutum sit, & nõ satis verũ. Probabilius, voluisse Christum tribus similitudinibus salis. ducis, & ciuitatis rem vnam eandemq; declarare. Hanc enim Syrorum, quorum vtebatur lingua, consuetudinem fuisse alibi Hieronymus admonuit. Itaque non hoc tantum loco, sed multis quoque alijs videmus Christum, vt eandem rem exprimat, multas similitudines

Inc. 18. Matth.

dines alias super alias accumulare, cuius rei exempla vnum caput Matthæi.13.multa suppeditabit.Illud obseruandum solum Christum veram esse lucem,quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum Ioan.1.9.& Io.3.19. *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras,quàm lucem*,& Ioan.8.12,*Ego sum lux mundi:qui sequitur me, non ambulat in tenebris*, & Cap.9.5.*Quamdiu sum in mundo,lux sum mundi*,& cap.12.35.*Ambulate,dum lucem habetis*,& ver.36. *Dũ lucem habetis,credite in lucem*. Lux autẽ vera dicitur Christus,quia summam & ex seipso lucem habet;cum quo, si non modo Apostoli,cæteriq; viri sancti atque doctores; sed ille quoq; Baptista Ioannes, quo inter natos mulierum maior non surrexit,compare

Cap. 1. 8. tur;verè alter Ioannes dicit, *Non erat ille lux, sed vt testimonium perhiberet de lumine*. Et tamen de eodem illo Ioanne ille idem Ioannes scribit.cap.5.35. *Ille erat lucerna ardens, & lucens*: sicut hoc loco Apostoli lux appellantur. Omnes etiam Christiani lux vocari solent,Philip.2.15.*vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione in medio nationis praua, & peuersa, inter quos lucetis,sicut luminaria in mundo*,& Ephes. 5. 8. *Eratis enim aliquando tenebra,nunc autem lux in Domino;sicut filij lucis ambulate*,& 1.Thes.5.5. *Omnes autem vos filij lucis estis, & filij diei,non sumus noctis, neque tenebrarum*. Christus lux natura sua; alij eius beneficio, quia ab eo illuminati sunt; Christus, quia non solum extrinsecus doctrina, exemploq; illuminat omnem hominem venientem in hunc mũdum; sed etiam per geatiam intrinsecus: Apostoli, quia extrinsecus nõ solum exemplo, sed etiam doctrina: Christiani,quia exemplo alijs lucent.

Non potest ciuitas abscondi) Deest prima pars similitudinis, vos estis ciuitas,aut similes ciuitati supra montẽ positæ.Per montes solere Prophetas, & Apostolos significari multis Hieronymus locis obseruauit, quia edito in Ecclesia loco positi ab omnibus conspiciuntur.Significantur etiã per turres, vt ait Auctor operis imperfecti, *Fiat pax in virtute tua, & abũdantia in turribus tuis*,Psal.121.7.Quanquam hic sensus mysticus est, litteralis alius.Eadem ratione hic ciuitati, aut potius vrbi comparantur.

Non potest.) Illa non potest; vos non debetis. Non enim monet eos, vt bene viuant, nẽ quem offendant, quòd eorum exemplum, quasi vrbs supra montem sita latere non possit: sed exhortatur, ne lateant, vt paullo post apparebit.

16 Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio.) Quid verba significent,manifestum est:quorsum dicta difficile. Hieronymus propterea Christum dixisse putat, vt Apostolis fiduciam ad liberè prædicandum Euangelium, & animum adderet; quemadmodum si pugilem exhortarer,vti strenuè & fortiter pugnet;omnium enim oculos in eum esse conuersos. Alij monere eos voluisse, vt cautè viuerent;ne quid facerẽt,quod quemquam posset offendere; non enim vrbem supra montem sitam latere posse; nec eos similes esse lucernæ sub modio, sed supra candelabrũ positæ(nec enim sub modio poni solere)quæ non possit non ab omnibus videri; quemadmodum Philippenses D.Paulus admonuit c.2.15. *Vt essent sine querela & reprehensione in medio nationis prauæ atque peruersæ, inter quos lucerent sicut luminaria in mundo*,& Petrus 1.epist.ca.3.16.*cum modestia, & timore conscientiam habentes bonam, vt in eo, quod detrahunt vobis, confundantur,qui calumniantur vestram bonam in Christo conuersationem*. Ad hũc modum Chrysostomus,& Theophylactus exponũt. Vera mihi ratio,cur hoc Christus dixerit, videtur esse; vt Apostolos exhortaretur,vti gnauiter, & verbis,& exemplo lucerent, ne laborí parcerent.Propterea se eos,tanquam lucernam,accendisse,id est, Apostolos cõstituisse; propterea supra alios, tanquam vrbem supra montem, posuisse, vt appareant,vt luceant,vt doceat non vt lateant.Nec enim vrbs supra montem ædificatur, vt nõ videatur, sed

sed vt non videri non possit; nec accenditur lucerna, vt sub modio abscondatur; sed vt supra candelabrum posita, & luceat omnibus, & cernatur ab omnibus, eadem prorsus sententia,qua alibi Christus dicit, *Ignem veni mittere in terram, & quid volo,nisi vt accendatur?* Lucæ. 12. 49 & qua D. Paulus Timotheum exhortatus.2.Tim.4.2. *Prædica verbum,insta opportunè,importunè, argue, obsecra,increpa in oi patientia, & doctrina*. Confirmant hãc rationem verba, quæ sequuntur, *Sic luceat lux vestra corã hominibus*. Quod autem dicit, *& ponunt eam sub modio*, non ob aliam causam sub modio potius, quàm sub alia re dixisse arbitror, nisi quia modius res erat apta, vt sub eo lucerna conderetur.Itaque Lucas.c.8.16. paullo aliter dixit, *nemo autem lucernam accendens operit eam vase, aut subtus lectum ponit*. Vnde satis apparet Hilarij, & Augustini interpretationes,qui in modio aliquid putant esse mysterij, quasi Apostoli largiter, & sine mensura suam deberent doctrinam impertiri, mysticas esse,non litterales.

17.Sic luceat lux vestra coram hominibus,vt videant opera vestra bona) Contrarium videtur Christus alibi docere,infra.c.6.1.2.5. *Attendite ne iustitiã vestram faciatis coram hominibus*, & alia in hanc sententiam eodem loco multa. Facilis solutio, *vt*, hoc loco non causam; sed consequentiam significare,vt Ioan.9.39. &1. Cor. 11. 19.Chrysost.hom.10.in epistolam ad

1.Cor. 11. 19. Rom & hom.27.in 1.ad Cor.& hom. in illud Pauli dictum, *oportet hæreses esse*,& Damascenus,alijq; Græci Theologi solent dicere non esse ἀληθικὸν, sed ἐπιζητικόν. Non enim iubet eos, propterea bene agere, vt ab hominibus videantur; quod. c.6.fieri vetat; sed ita viuere, vt,quisquis eorum actiones considerauerit, glorificet non ipsos,sed patrem,qui in cœlis est;cuius est gratia,vt bene viuant,quod. ca.6. fieri non vetat. Quid ergo, an non licet aliquid aliquando boni agere, vt ab hominibus videare;quod factu rus alioqui non esses? licet, si modo non propter te,sed propter Deum videri velis.Licet eo fine; sed non vltimo bene agere. Licet eò peruenire; sed non ibi stare.Ad gloriam Dei tẽdendus est animus,qui ante quàm ad Deum perueniat,stetit,non stetit, sed cecidit. Qui ab hominibus bene agẽs videri vult, non vt ipse, sed vt pater, qui in cœlis est, glorificetur;non se, sed Deum videri vult. Nemo enim, vt videatur,sed,vt visus aliquid consequatur gloriæ, videri cupit. Si autem gloriam non quærit, aut non sibi,sed Deo quærit; etiam si videri cupiat,videri non cupit. Hoc sensu Petrus 1.epist. c.2. 12. Christianos bene viuentes vult à Gentilibus velle videri,*Conuersationem vestram inter gentes habentes bonam, vt in eo, quod detrectant de vobis, tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos cõsiderantes, glorificent Deum in die visitationis*. Hoc sensu videtur etiam mihi dixisse Christus, *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona*;quo loco, *vt*,non solum euentum,& consequẽtiam, sed finem etiam, causamq; significat.Lucernæ enim Apostolos cõparauit. Lucerna autem eo animo accenditur,vt videatur. Sed, vt diximus,non ibi Christus insistit, porrò progreditur, *vt glorificent patrem vestrum, qui in cœlis est*.

18 Nolite putare,quoniam veni soluere legem) Primum videndum, quorsum hoc nunc Christus dicat;aut quomodo cum superioribus ista sententia cohærear. Plerique putant ideo hoc Christum addidisse,quòd iam tum à Iudæis accusaretur, quasi legem solueret;aut quòd se certè accusatum iri sciret: quod videmus Matth. 7.29.& 15.9.& Ioan.9.16.euenisse. Alij,quia ad perfectiorem legis interpretationem transitionem faciebat; monere voluisse, vt vel ex eo intelligerent se non venisse,vt legem solueret; sed vt impleret,id est, vt magis astringeret, & magis ad mentem legislatoris interpretaretur.*Audistis*,inquit,*quia dictum est antiquis; ego autem dico vobis*. Ita Chrysostomus,& Theophylactus. veram mihi videtur causam,quisquis

Duo coram hominibus opera bona facienda.

fuit

Universidad de Deusto
Biblioteca

fuit auctor operis imperfecti, hom. 10. tetigisse. Dixerat Apostolis Christus, *Vos estis lux mundi*, &, *Sic luceat lux vestra coram hominibus*, quod de vita simul, & de doctrina intelligendũ esse diximus: docet nunc eos suo exẽplo, quomodo viuere, & docere debeant; debere eos legem melius seruare, quàm hactenus seruata esset; melius interpretari, quàm Scribæ, & Pharisæi interpretarentur, ne existimarent licere sibi, quòd Christi, id est, ipsius legislatoris discipuli essent, legem violare; sicut solent, qui ex familia principis sunt, omnibus pœne legibus soluti esse. Ego ipse, qui legem condidi, non veni, vt soluerem legẽ, sed adimplerem, &, *nisi abundauerit iustitia vestra plusquam scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum*. Sic sententiam sententia consequitur. Nunc de verborum sensu disputandum. Quomodo Christus dicit se non venisse, vt legem solueret, sed vt adimpleret, cum re ipsa soluerit, & abrogauerit? Nam *lex & Prophetæ vsque ad Ioannem Baptistam* Matth. 11. 13. *& translato sacerdotio necessarium fuit & legis translationem fieri* Hebr. 7. 12. Adeoque legi contrarius est Christus, vt legem seruantibus Christus nihil prosit, Galat. 5. 2. Qui respondent ideo dixisse Christum se non venisse, vt legem solueret, quia etiam si soluturus erat, non per se, sed per Apostolos post reditum in cœlum suum soluturus erat, quemadmodum dixit se non venisse, *nisi ad oues, quæ perierant domus Israel* Matth. 15. 24. non quòd non propter alias etiam venisset; sed quòd alias non per se, sed per Apostolos suos ad fidem adducturus esset: ij, inquam, non videntur animaduertere, quorsum Christus hoc dixerit. Voluit enim, vt paullo ante diximus, Apostolos exhortari, vt legem perfectè seruarent; quemadmodum ipse non venerat, vt legem solueret, sed, vt adimpleret. Eodem ergo modo, quo ipse seruauit, Apostolos seruare voluit, eo modo quo abrogare voluit, non per Apostolos; sed per se ipsum abrogauit. Verus igitur sensus est Christum venisse, non vt legem solueret, sed adimpleret. Primùm, quia quamdiu lex vigere debuit, ipse eam, licet nulla Deus lege teneretur, diligentissimè seruauit, &, vt Apostoli seruarent, curam habuit; & ipse, & Apostoli circuncisi sunt, ascendunt quotannis ad diem festum Ioan. 7. 8. Pascha celebrant. Marc. 14. 12. Quòd enim accusatur, quòd sabbata non seruet, quòd eius discipuli in sabbato spicas vellant. Matth. 12. 1. 2. quòd manus pransuri non lauent. Matth. 15. 2. calumnia erat Pharisæorum, legem non ad legislatoris mentem, sed ad suam voluntatem, & traditiones interpretantium, vt ijsdem locis Christus coarguit. Secundò legem dicitur non soluisse, sed adimplesse, quia benè interpretãdo perfecit. Cum enim dixisset, *Non veni legem soluere, sed adimplere*, quasi declarare velit, quomodo implesse, addidit seueriores illas legis interpretationes, *Audistis, quia dictum est antiquis, ego autem dico vobis.* Ita Gregorius Nyssenus, aduersus Iudæos, & Euthymius, & Theophylactus in commentarijs. Tertiò legem impleuit, quia gratiam, per quam impleri posset, nobis attulit. Prius enim, vt solet Augustinus dicere, iubebat, sed non iuuabat. Post Christi aduentum, & iubet, & iuuat. Ante corpus erat graue sine anima pondus, Christus gratiam, & Spiritum quasi animam indidit, qua mouetur, & agit. *Lex enim per Moysem data est; gratia autem per Iesum Christum facta est.* Ioan. 1. 17. Sic Augustinus lib. 17. cõtra Faustum. c. 5. & lib. 19. c. 7. & Chrysostom. hom. 16. Quartò, quia, quę in lege promissa erant, exhibuit, quæ ceremonijs, & figuris adumbrata repræsentauit, quemadmodum omnes ferè veteres auctores interpretati sunt, Irenæus lib. 4. c. 27. & 67. & Tertullianus in libro de patientia, Hilarius cap. 4. Athanasius in serm. contra omnes hæreses, Cyrillus libro de adoratione in spiritu, & veritate, Augustinus in quæst. noui testamenti quæst. 69. Conuenit, quod Christus dicit, Luc. 24. 44. *Hæc sunt verba, quæ locutus sum ad*

Matth. 5. 20.

Lex Christo plena.

vos, cum adhuc essem vobiscum, quoniã necesse est impleri omnia, quæ scripta sunt in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me. Hoc est, quod tam sæpe solent Euãgelistæ, maximeq; Matthæus dicere, *Vt adimpleretur, quod dictũ est per Prophetas*. Sunt, qui addant quinto etiam alio modo legem implesse Christum, quia pro temporalibus supplicijs, & præmijs, quæ lex proponebat, æterna proposuit. Itaque cum in lege, & Prophetis quattuor essent partes, promissa, & vaticinia; præcepta decalogi; ceremonialia, iudicialia, Christus omnia compleuit. Promissa, & vaticinia, exhibendo, quæ promissa, quæque prædicta erant; præcepta decalogi moralia, melius interpretando, ceremonialia, quæ per ceremonias significabantur exhibendo vt pro circumcisione carnis baptismum & circumcisionem cordis, iudicialia, quia præmia, & supplicia corporea, & temporalia in spiritualia, & æterna commutauit. Quo ergo modo legem abrogauit? non soluendo; sed implendo; non violando, sed perficiendo; sicut pictor (vt Theophylactus ait) inchoatæ, & extremis tantum lineamentis adumbratæ imagini dum extremam apponit manum, & colores adhibet, priorem imaginem abolet, nouam inducit. Abolet autem non dissoluendo; sed absoluendo, non delendo, sed perficiendo. Quo autem sensu dicatur lex vsque ad Ioannem tantùm Baptistam durauisse, alia est quæstio, non hoc loco, sed infra cap. 11. 13. explicanda. Nunc satis est scire legem vsque ad Ioannem tantùm Baptistam durauisse, non quia per Ioannem abrogata, aut statim, vt ille prædicare cœpit, mortua est, sed quia ægrotare tunc cœpit, non multo post Christi mortem moritura. Abrogata lex est, quia per Euangelium perfecta eodem tempore abrogari cœpit, quo Euangelium prædicari: quò magis Euangeliũ vigebat, eò magis illa languebat, cũ Euangelium est penitus prædicatũ, illa est penitus abrogata.

Christus quo legem abrogauit.

Lex quo tẽpore abrogata.

Significatio Amen.) אמן Hebraicè veritatem Ifa. 65. 16. Itaque *Amen dico vobis*, idẽ *tio & vsus* est, atque, In veritate dico vobis, vt *vocis, Amẽ* Luc. 4. 25. Ioann. 16. 7. Duplicem habet vsum: alterum, vt sit confirmatio eorum, quæ à nobis, vel ab alio ante dicta sunt, vt Num. 5. 22. Deut. 27. 26. 1. Cor. 14. 16. alterum, vt sit affirmatio eorum, quæ dicturi sumus, vt hoc loco, & alijs pœne innumerabilibus. Prior vsus in vetere testamento frequentissimus; in nouo rarus: Posterior frequentissimus in nouo; aut nullus, aut rarissimus in veteri. Causam esse arbitror, quòd veteris testamenti scriptores Hebraicè loquerentur, noui Syriacè. Hebraicè autem אמן potius confirmantis, quàm affirmantis; Syriacè potius affirmantis, quàm confirmantis sit. Græci, Latinique interpretes Hebraicam dictionem vsu notam retinuerunt. Quanquam Aquila πεπιστωμένως, Septuaginta γένοιτο aliquando verterunt, vt Hiero. in epist. ad Sophroniũ, & in secunda ad Marcellam scribit.

Donec transeat.) Donec pereat Psal. 101. donec dissoluatur. 2. Pet. 3. 10. id est, donec immutet. Hebraismus עבר sæpe etiã in nouo testamento vsurpatus G. παρέρχεσθαι Matth. 24. 35. & 26. 39 42. Marci 13. 31. Luc. 21. 33. sicut παραφέρειν transferre pro hithpael העבור Mar. 14. 36. Luc 22. 42. & μεταβαίνεσθαι ad Hebr. 7. 12.

Cœlum & terra.) Totus mundus, qui firmissimis fundamentis creditur stare. Hilarius, *Cœlum quidem & terram maxima, vt arbitramur, elementa esse soluenda, cæterum ne minimum quidẽ posse esse de mandatis legis infectum.* Solet scriptura similibus vti comparationibus. Psal. 71. 5. *permanebit cum sole, & ante lunam in generatione & generationem*, & ver. 7. *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis, donec auferatur luna*, & Psal. 88. 38. *Thronus eius, sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in cœlo fidelis*, Ierem. 33. 20. 21. *si irritum potest fieri pactum meum cum die, & pactum meum cum nocte, vt non sit dies, & non sit nox in tempore suo, & pactum meum irritum esse poterit cum Dauid seruo meo.*

Iota

Universidad de Deusto
Biblioteca

Iota vnum, vel vnus apex.) Quidam interpretantur, Iota minimam esse litterarum, apicem minimam eius particulam in capite eius expressam, quasi dicat, ne minima quidem legis mandata, aut minimam minimi mãdati partem solutum iri. Sed hæc interpretatio in Grẽca, & Hebraica lingua, qua Euangelium hoc scriptũ est, itemq; in Syriaca, qua Christus loquebatur, locum non habet, quia suprà *Iota* apex non inscribitur. Apicẽ ergo vocat minimam litterarum partem, vt caput, aut caudam ipsius *Iod.* rem scilicet minutissimam. Nã puncta tunc apud Hebræos, & Syros nõ fuisse nemo nescit. Genuit ex hoc loco littera Iota, licet omnium minima, maximam hæresim apud Irenæũ lib. 1. c. 1. lege.

19. De mandatis istis minimis) Quidam veteres auctores per minima mandata mortem volunt & crucem Christi intelligi; quòd mors & crux res abiecta contemptaque videatur, quam tamen qui erubescit, saluus esse nõ possit. Ad hunc modum Hilarius, & alij, quorum Theophylactus meminit. De Cruce hic non agi manifestũ est, quæ autem mandata Christus minima vocet, dubium. Quidam enim ad præcedentia referunt, vt August. lib. 1. de sermone Domini in monte, quasi dicat, qui soluerit vnum de mãdatis istis minimis, quæ ego veni nõ soluere, sed adimplere. Videtur enim pronomen, *Istis*, illa, de quibus Christus locutus fuerat, demonstrare. Alij ad sequentia, vt Chrysostomus hom. 16. Auctor imperf. hom. 10. & Theophylactus, quod est probabilius, quia minima legis veteris mandata erant cæremonialia, & iudicialia, quæ nolebat Christus post Euangelij prædicationem seruari, sed aboleri; & quia sequitur, *nisi abundauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum & Pharisæorum, & audistis, quia dictum est antiquis, ego autem dico vobis*. Ergo pronomen illud, *istis*, non eadem, de quibus locutus Christus erat, demonstrat; sed similia; similia autem, quia vtraque minima videbantur. Minima verò mandata, de quibus dicturus est, vocat; non quòd re vera, sed quòd Pharisæorum opinione minima, aut potius nulla essent, qui, vt ab oculis hominũ toti pendebant, homicidium, quod oculis videbatur, peccatum putabãt; homicidij patrandi voluntatem, quæ non videbatur, forte non putabant.

Et docuerit sic homines.) *Sic* vna est syllaba, sed magnam continet difficultatem, in eaque tota huius loci sententia versatur. Hieronymus, & nonnulli interpretes noui exponunt, *& docuerit sic*, id est, quemadmodum ego dico, atque præcipio, quasi dicat, qui vnum ex mandatis hisce minimis nõ seruauerit, quamuis doceat alios ea esse seruanda, tamen minimum futurum in regno cœlorum. Cum qua interpretatione conuenit, quod idem Christus dicit. c. 23. 2. 3. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisei: omnia ergo, quæcunque dixerint vobis, seruate & facite, secundum autem opera eorũ nolite facere: dicunt enim, & non faciunt.* Eosdem enim hic Scribas, & Pharisæos notare voluit. Sed ideo hic sensus videtur minus proprius, quia hoc loco Christus non solum Pharisæorum vitam, sed etiam doctrinam reprehendit, *Audistis, quia dictum est antiquis, ego autem dico vobis*. Itaque melius omnes alij interpretes, vt Chrysostomus hom. in Matth. 16. & auctor imperf. hom. 10. & Augustinus lib. 1. de ser. Domini & Gregorius lib. 19. in Iob. c. 5. exponunt, *Sic*, id est, quemadmodum ipse facit, qui nec ipse seruat, & alios docet nõ esse seruanda.

Minimus vocabitur.) Minimum nõnulli nullum interpretantur, vt Chrysostomus, & Theophylactus, vt opinor, quòd absurdum iudicarẽt eum, qui hæc Christi mandata non obseruasset, aliquem in regno cœlorum locum habere. Alij non nullum, sed minimum in regno cœlorum futurum dicunt, quia non magna, sed minima mandata violauit, quorum transgressio veniale peccatum est. Quæ interpretatio inde refutatur, quòd quæ Christus Pharisæorum opinione vocat

eat minima, re ipsa maxima sunt. Nam qui homicidium non fecit, voluit tamen facere, & qui adulterium non admisit, vidit tamen mulierem ad concupiscendum eam, quia eius iustitia non abundat plus quàm Scribarum, & Pharisæorum, in regnum cœlorum non intrabit. Tota sententia ex eo pendet, quid vocetur hic regnum cœlorum, quod paullo post sumus explicaturi. Interim minimum vltimum, non nullum interpretor, ne emphasis huius nominis pereat, quam de industria videtur Christus adhibuisse, qui ideo non nullum, sed minimum fore dixit, quia minima violauit mandata, vtens elegante paronomasia. *Vocabitur* autem dixit, pro, erit, vt supra ver. 9. nisi malimus interpretari, *vocabitur*, id est, pronuntiabitur, iudicis Christi sententia declarabitur, qua quantus quisque sit, apparebit.

In regno cœlorum.) Augustinus lib. 1. de serm. Domini, & Gregorius lib. 19. moral. c. 5. & alij ferè omnes regnum cœlorum hoc loco Ecclesiam vocari dicunt, ne, si verum regnum cœlorum accipiatur, illud sequatur absurdè, vt qui aliquod ex his violauerit mandatis, aliquo in regno cœlorum loco sit, cum paullo post dicat, *Nisi abundauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum, & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum*. Melius, vt mihi quidem videtur, Chrysostomus & Theophylactus regnum cœlorum resurrectionis, & vltimi iudicij tempus vocari putant. Tunc ergo, qui vnum de mandatis istis minimis nõ seruauerit, minimus vocabitur, id est sententia iudicis declarabitur. Nec erit nullo loco, quia, & ipse resurget, & iudicabitur, sed erit vltimo, quia eijcietur in tenebras exteriores. Quæritur à quibusdam, cur de ijs, qui magna mandata, nec faciunt, nec docẽt; & de ijs, qui docent, sed non faciunt; & de ijs, qui faciunt, sed nõ docent, & de ijs, qui minima docent, & non faciunt, aut faciunt, & non docent, Christus mentionem non faciat. Respondeo causam eius rei fuisse, quòd de solis Pharisæis quæstio esset, qui ista, quæ minima putabant, nec faciebant, & sic homines docebant. Si ergo, qui vnum ex mandatis istis minimis nõ seruauerit, vltimo loco erit, id est, minimus vocabitur; qui non seruauerit maiora, vbi erit? & ipse vltimo loco. Erunt igitur pares, & impares: pares, quia vterque minimus, vterq; vltimo loco, i. in inferno: impares, quia in illo vltimo loco, sicut & in primo, q̃ est cœlũ, mãsiões multæ sunt, & alij maioribus, quàm alij supplicijs afficiuntur, sicut qui in primo loco, id est, in cœlo erunt, omnes erunt pares, quia eundem omnes denarium accepturi sunt. Matth. 20. 10. & impares, quia *in domo patris mei mãsiones multæ sunt.* Ioan. 14. 2 & quia *alia claritas solis, alia claritas lunæ, alia claritas stellarũ, & stella ab stella differt in claritate.* 1 Cor. 15 41. 42. pares honoris genere, impares specie, sicut omnes reges pares dignitate, & impares opibus, atque potentia.

20. Dico enim vobis) Reddit causam cur dixerit, *qui soluerit vnum de mandatis istis minimis*, quasi idem sit soluere, & non abundare eius iustitiam, plus quàm Scribarum & Pharisæorum.

Nisi abũdauerit.) Nisi maior fuerit. Græcismus ἐὰν μὴ περισσεύσῃ, aut Hebraismus אם לא רבה

Iustitia vestra.) Legis obseruatio, quam Christus ipse iustitiam appellat, quia obseruatione mandatorum Dei iustificamur.

Quàm Scribarum, & Pharisæorum.) Qui ista minima esse dicunt. Nominat Scribas, & Pharisæos, quia & doctores erant, & cæteris multo sanctiores habebantur, vide. c. 3. 7.

21 Audistis) Quæ sequuntur vsque ad finem capitis intelligi non possunt, nisi illud prius intelligatur, de quo magna hoc loco inter interpretes vertitur q̃stio; nũ Christus veteri legi, an Pharisæorũ tantùm interpretationi aliquid addat, cum dicit, *ego autem dico vobis*. Omnes hæreticorum interpretes pro comperto habent (Spiritus enim sanctus illis opinor reuelauit) Christum non legem, sed Scri-

Christus an veteri legi, an Pharisæorum interpretationi aliquid addat?

Universidad de Deusto
Biblioteca

pretationi quippiam hic addat.

Scribarum, & Pharisæorũ traditiones, interpretationesque corrigere; eaq; de re impudenter veteres auctores, quòd aliter senserint, reprehendunt. Idem scilicet olim alij hæretici Pelagiani docuerunt, vt lib. aduersus illos primo Hieronymus scribit, Catholicus nescio an quisquam præter Strabum, & nostro tempore nonnullos, qui minore, quàm Catholicos decet, cautione hæreticorum legerunt commentarios. Nec inficior aliqua esse argumenta huius sententiæ, quæ aut minus doctum, aut minus constantem lectorem mouere possint. Primum ponderant illud in singulis mandatis repetitum verbum, *Dictum est*, quasi ideo dictum, non autem scriptum dixerit, quia non de lege; sed de Pharisæorum traditione, explicationeque loquebatur. Deinde quòd se illis Christus opponat, quasi peruersis interpretibus bonum legislatorem veteri legislatori neutiquam oppositurus; siue ipse, siue Pater fuerit, qui Mosi veterem legem dedit. Præterea, quòd hæc, quæ hoc loco Christus addit, vetere lege continebantur. Nõ enim solum adulterium; sed etiam cõcupiscentia prohibebatur, *Non concupisces*, inquit, *uxorem proximi tui* Exodi. 20. 17. Testis D. Paulus, *Concupiscentiã*, inq̃t, *ne sciebã, nisi lex diceret, non concupisces.* Ro. 7. 7. non ergo Christus legi quicquam, sed interpretationi Pharisæorum suam interpretationẽ addit. Præterea lex non iubebat odio inimicos habere, sed potius amare. Exod. 23. 4. *Si occurreris boui inimici tui, aut asino erranti, reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non pertransibis, sed subleuabis eum.* Præterea cũm Christus ab adolescente illo interrogatur, *quid faciendo vitam æternam possidebo?* nihil aliud respondet, quàm, *serua mandata* Luc. 18. 18. nihil ergo quod Christus adijceret, in legis mandatis desiderabatur. Deniq; nulla in Euangelio perfectio maior est, neq; verò potest excogitari, quàm diligere Deum ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima, ex totis viribus; atqui id ipsum lex præcipiebat Deut. 6. 5. Accedit, quod Christus dicit ver. 20. *Nisi abundauerit iustitia vestra plus quàm Scribarum, & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum*, quasi indicans se non legem; sed Pharisæorum interpretationẽ velle corrigere. Multa etiam Christus dicit dicta fuisse antiquis, quæ in lege nõ reperiuntur, vt illud ver. 21. *Reus erit iudicio*, & illud ver. 33. *non peierabis*, & illud ver. 43. *Odio habebis inimicum tuũ.* Viderant ista, vt opinor, veteres auctores, incredibili tamen omnes consensu docuerunt Christum legem ipsam veterem correxisse adiunctis ijs, quæ ad perfectionẽ Euangelicã desiderabantur, non quòd lex in suo genere perfecta nõ fuerit; sed quòd minus perfecta, quàm Euangelium; pædagogum enim fuisse Iudæis, tanquam pueris ruditer erudiendis adhibitum donec melior magister Christus firmioribus iam ingenijs profectiora proponeret. Atque ad hunc modum præter alios, de quibus ver. 18. diximus Christum legem implesse, quia addidit, quæ in illa desiderabantur. Sic Irenæus lib. 4. c. 27. Tertull. lib. de patientia, Clemens Alexãdrinus lib. 6. Strom. Hilarius, can. in Matth. 4. Epiphan. aduersus Ptolomaitas hær. 33. Basil. hom. in Psal. 14. Chrys. hom. 16. in Matth. Auctor imperfect. hom. 11. Ambros. ser. 5. in Psal. 118. Hiero. in epistola ad Gerontiam de monogamia, Chromatius, Theophylactus, & Euthymius in commentarijs ad hunc locum. Quorum sententiam nõ solum eorum fractus auctoritate; sed maioribus etiam in hanc partem argumentis impulsus verissimam iudico. Primum, vt hæretici expendunt verbum illud, *dictum est*, ego contrà expendo, quod sequitur, *antiquis*, id est illis, quibus Moses legem dedit, quasi Mosaicis, & legalibus hominibus Christianos, & Euangelicos opponat, *ego autem dico vobis.* Enim vero si de solis Pharisæorum traditionibus, interpretationibusque loqueretur, non diceret, *audistis, quia dictum est*, quasi ipsi ab eo, qui dixit non audiuerint, sed ab alijs, qui audiuerant, acceperint. Sed dixisset simpliciter, *Audistis, non occides*; aut, dictum vobis est, nõ occides, qui aũt occiderit reus erit iudicio. Nec nomini Scribarum, & Pharisæorũ eos reprehendens peperciisset; sed disertè dixisset, audistis a Scribis, & Pharisæis. Hac. n. libertate semper vsum videmus Christum. 9. *Cauete* (inquit) *à fermẽto*, id est doctrina *Pharisæorum & Sadducæorum*, Matth. 16. 6. 11. 12. Nec antiquos vocare potest eos, qui paullo ante fuerant; nec. n. Pharisæi multo ante Christi tẽpora, vt ex Iosepho colligitur, extiterunt. Deinde, q̃a multa Christus corrigit hoc loco, quæ constat nõ à Pharisæis introducta; sed in lege expressa esse, quale est illud ver. 31. *Quicumq; dimiserit vxorem suam, det illi libellũ repudii.* Deut. 24. 1. quid, quæso, hic Pharisæi corruperant? Christus tñ corrigit, *ego aũt dico vobis*, & illud ver. 33. *non peierabis.* Lex. n. dicit Leuit. 19 12. nec id Pharisæi corrumpebant. Nam q̃ dicunt solitos docere Pharisæos non peccare, qui per cœlum, aut terram iurarent, ver. 33. refutabimus. Quod autem Christus Matth. 23. 16. Pharisæos reprehendit, q̃ dicerent, *qui iurat in templo, nihil est; qui aũt iurat in auro templi, tenetur*, diuersum est. Nec. n. Christus falsam in illis legis interpretationem reprehẽdit; quod si facere voluisset, non illo, sed hoc loco vtiq; dixisset. Nec. n. lex per templum iurare prohibebat; Christus primus prohibuit, sed reprehendit auaritiam, qua, qui per templum iurabant, absoluebant; qui per aurum, dãnabant, quasi magis auro; q̃ Dei honore tangerentur. Præterea, vbi lex dicebat, vt, si qs te in vnam maxillam percuteret, illi alteram verteres, aut quæ Pharisæorum culpa erat, quòd non ita, cũ lex non diceret, interpretarentur; cum nunc Christo ipso docente vix capere possimus? Vbi scriptum erat, vt tolenti nobis tunicam, & pallium dimitteremus? Non ergo legem tantũ interpretatur Christus, sed nouã condit legẽ, nouam affert doctrinã. Præterea illud, *Diligite inimicos vestros*, vbi lex dicit? Nã quod affertur ex Exod. 23. 4. *Si occurreris boui inimici tui*; nihil est, loquitur. n. de Iudæo, cum quo Iudæus inimicitias gerere prohibebaẽ. Itaq;, qui illic inimicus dr, Deut. 22. 1. frater appellatur, *non videbis bouẽ fratris tui, aut ouem errantem, & præteribis; sed reduces.* Cum aũt de veris loquitur inimicis, non solũ odio habere, verũ etiam delere iubet, *Delebis nomen eius sub cœlo, caue ne obliuiscaris*, Deut. 25. 19. In Euangelio neminẽ oino odisse licet, neminem priuata auctoritate delere. Deniq; videmus Christũ hoc loco præmia, suppliciaq; veteris legis amplificasse. Quam ob rem, nisi quia perfectionem legis auxit? Ex ijs, quæ diximus, q̃ aliquo sunt ingenio, quo modo contrarijs argumentis rñdere oporteat, nõ difficulter colligent; non pigebit tñ rudioribus rñdendi modũ ostẽdere. Quod objicitur primo loco nõ dixisse Christum scriptũ est, sed *dictum est*, nimiùm est leue. Nã aut nihil in eo verbo mysterij est; cũ videamus Euangelistas his duobus verbis sine discrimine vti, *sicut dictũ est per Prophetas*, &, *sicut scriptũ est*, aut siquid est in eo verbo mysterij, nõ id est, quod hæretici putant; sed quod Chrys. & Theophy. adnotauerunt, ne si patrem, a quo id dictũ erat, nominaret, se illi, aut opponere, aut etiam anteponere videretur, si se, qui etiam veterem legẽ dederat, inuidiam in se auditorum concitaret, aut, vt ego suspicor, non se sibi, aut patri, sed Mosi tacitè opponit. Nam etsi lex vetus à Deo data erat, tũ quia populus non à Deo, sed à Mose eam acceperat, eius auctor Moses videbaẽ. *Lex*, inquit, *per Moysem data est* Io. 1. 17. &, *nonne Moyses dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?* Io. 7. 19. Deniq; Lex Mosis appellatur Luc. 2. 22. & 24. 44. & Ioan. 7. 23. Act. 13. 38. & 15. 5. & 28. 23. & quæ in lege scripta atq; præcepta erant, Moses scripsisse, ac præcepisse dicitur Io. 8. 5. & 1. 45. Se igitur Christus tacitè opponit Mosi, cum dicit, *ego aũt dico vobis*, sed noluit eum ad vitandam inuidiam nominare. Atq; hac ratione non solùm primum, sed secundũ etiam argumentum facilè soluitur.

Tertium sic, non dubium est, quin cõ cupiscentia in veteri lege prohiberetur: sed multò minus expresè atque præcisè quã à Christo hoc loco prohibetur. Lex quippe tm dicebat, non concupisces vxorem proximi tui, sed non dicebat eum, qui impudicis oculis aspiceret, adulterij teneri. Quartum paullo ante aliud agentes obiter soluimus. Docuimus. n. legem præcepisse quosdam publicos non solum odisse hostes, sed penitus etiam abolere. Atq; eò hoc loco Christus alludit, cum dicit, *ego aũt dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite ijs, qui oderũt vos*, ver. 44. In quinto, solum probatur non omnia, quæ ad legem Christus adiecit, esse præcepta, quod negandũ nõ est, pleriq; enim, vt suo dicemus loco, consilia sunt Euangelica: ideoq; Christus ab illo adolescente tantùm exigit, vt mandata seruet, si tamen Euangelicam perfectionẽ sequi velit, vendat vniuersa, quę habet, & det pauperibus, seq; sequatur, hoc est, quod hoc loco dicit, pallium etiã dimittere, vt nudum Christum, nudus sequare. At quæ maior perfectio, quàm Deum ex toto corde diligere? respondeo magis ex toto corde diligere. Nã qui sic diligit, vt nullius rei amori, Dei præponat amorem, ex toto corde Deum diligit; qui propterea relinquit omnia, quæ habet, & Christum sequitur, quemadmodum Apostolos fecisse legimus, magis ex toto corde diligit. Vno dicam verbo, diligere Deum ex toto corde est eum ita diligere, vt non etiã idola, non aliud quidpiam ei contrarium diligamus, vt Deut. 6. 5. & exposuimus. & probauimus. Hanc perfectionem Deus ab Abrahamo requirebat, cum dicebat, *Ambula coram me, & esto perfectus* Gene. 17. 1. Quod autem Christus dicit, *Nisi abundauerit iustitia vestra plusquã Scribarũ & Phariseorũ, non intrabitis in regnum cœlorũ*; non ideò dicit, vt eorum doctrinam, sed vt eorum vitam reprehendat, cùm alio loco dicat, *super cathedrã Moysi sederunt Scribę, & Pharisæi; oĩa ergo, quæcunq; dixerint vobis, seruate & facite: secundũ aũt opera eorum nolite facere; dicunt enim & non faciunt*. Matth. 23. 2. Ideò etiam dicit, quia Pharisæi adeo se legi addictos esse profitebantur, vt si quid melius atq; perfectius Christus doceret, longè reijcerent. Neq; verò nego Scribas, & Pharisæos multis in rebus malè interpretatos fuisse legem. Scio. n. monuisse discipulos suos alibi Christum, vt ab eorum fermẽto, id est, doctrina, cauerent. Matth. 16. 12. Tantũ dico Christum hoc loco non id agere, vt Pharisæorum traditiones, aut interpretationes reprehendat, sed, vt additis partim præceptis, partim cõsilijs, Euangelicis legem perficiat. Quod postremo loco obiectum est, multa hic, quasi antiqs dicta, à Christo recitari, quę in lege non reperiantur. ver. 21. 33. & 43. refutabimus.

Reus erit iudicio) Ad notarunt quidam ex Thalmudicis traditionibus tria fuisse apud Hebræos tribunalia. Primùm Triumuirum, in quo de minutissimis disceptaretur causis. Secundum, in quo viginti tres iudices de causis maioribus, itemq; capitalibus cognoscebant. Tertium, in quo vnus, & septuaginta lecti viri de rebus grauissimis, maximeq; publicis, vt de pace, de bello, de falso propheta, de summo sacerdote iudicabant. Primum vocatum fuisse משפט, iudicium; secundum, סנדרים σωλέδριον consessum voce à Græcis vsurpata, tertium magnum consessum, sicut Galli magnũ regis consilium appellant. Verum id quidem, quod de triplici tribunali tradunt, quod autem de nomine, & causarum cognitione, non omnino verum. Nam perspicuum ex hoc loco est capitalium causarum cognitionẽ ad iudicium pertinuisse, cùm homicida reus dicatur esse iudicij. Itaque alterutrum necesse est, aut in primo tribunali etiam capitales causas fuisse tractatas, aut quod est vero similius, primum & secundum tribunal iudicium, tertium סנדרים σωλέδριον Synedrium appellatum. Confirmat hanc opinionem, quod postquam Christus Synedrium nominasset, quasi id esset apud Iudæos vltimum tribunal, non

non habens aliud, quod præterea nominaret, Gehennam ignis nominauit. Quid autem sit reum esse iudicij, interpretes non consentiunt. Quidam idem esse putant, quod dignum esse, vt in iudicio eius exploretur causa, vt Aug. lib. 1. de serm. Domini in monte, & Gregorius lib. 21. in Iob. c. 4. Alij melius, vt Euthym. & poeta Iuuencus reum esse pœnæ capitalis, quæ contra homicidas in iudicio decernebatur. Hanc interpretationẽ ideo priori præfero, quia capitalis homicidæ pœna non iudicum decernebatur arbitrio, sed iure constituta erat, quã iudices mutare non poterant Leuit. 24. 21. & Num. 35. 16. 17. 30. Et quia videtur Christus significare voluisse eum, qui in Euangelio sola occidit voluntate, non minore dignum esse pœna; quàm qui re ipsa occidebat in lege, leuissimamque Euangelij pœnam grauissimæ, id est capitali pœnæ legis æqualem esse. Vbi scriptum erat in lege, *Reus erit iudicio?* Respondeo Christum non legis verba; sed sensum recitare. Scriptum autem erat, vt paullo ante indicauimus, vt homicida moreretur.

22. Qui irascitur) Constat non omnem iram esse peccatum, nam non modo alij viri sancti, verum etiam D. Paulus Act. 23. 3. & Petrus Act. 8. 20. & Christus ipse Matth. 15. 7 & 22. 18. & 23. 1. 13. 14. 15. 23. 29. fuisse videntur irati. Quæ res effecit, vt interpretes varias huius sententiæ explicationes quærerent. Quidam Græci codices legunt ῥακά, temerè sine causa, quam lectionem, qui secuti sunt, facile responderunt, non omnem iram, sed eam, quæ iustitia, quæ causa, quæ ratione caret esse peccatum; Christum vero, & Apostolos iratos quidem fuisse, sed non sine causa. Sequuntur autem Irenęus lib. 4. cap. 27. Iustinus in epistola ad Zenam. & Serenum de vita Christiana, Chrysostomus. hom. 17. Auctor imperfect. homil. 2. Aug. lib. 1. de ser. Domini, Theophy. Euthym. in comment. Sed eam lectionem neque noster interpres secutus est, & meritò mihi videtur Hieronymus reprehendere. Primùm, quia non esset vera sententia. Sicut enim homini iusta etiam de causa priuata auctoritate licet occidere, ita nemini, quamuis iusta de causa, licet irasci. Deinde quia, etiam si sententia fuisset vera, Christus tamen hoc loco non dixisset. Nec enim locus erat aptus moderandæ hac adiectione sententiæ, vbi maximè volebat iræ culpã exaggerare. Deinde quia, si qua erat adhibenda moderatio, potius ad illud verbum superioris versus *non occides*, adhibenda erat, quàm ad verbum irascendi, quia grauius peccatum est sine causa occidere, quàm sine causa irasci. Alij sic respondent, cum ratione irasci nullum; sine ratione, veniale peccatum esse. At Christus dicit eum, qui sic irascitur, reum esse iudicij, id est capitalis pœnæ, quam certè non meretur veniale peccatum. Res ita expediri potest. loquitur Christus accommodatè ad homicidium, de quo agebatur, & iram vocat non omnem appetitionem vindictæ, quemadmodum à philosophis diffinitur; sed eam propriè, quæ tendit ad homicidium. Voluit enim dicere non solum eum, qui re ipsa, sed eum etiam, qui sola occidisset voluntate, reum esse iudicij; sicut ver. 27. & 28. dicit nõ solum eum, qui re ipsa adulterium patrauit; sed etiam, qui patrare voluit, adulterum esse. Voluntatem igitur occidendi iram vocat, quæ siue cum causa, siue sine causa sit; in priuata persona sine grauissima nunquam est culpa. Neque hoc modo Christus, aut Apostoli vnquam irati sunt. Nam quòd Petrus videtur Saphiram iratus occidisse Act. 5. 9. non ira, sed religione, non vt priuatum hominem, sed vt Dei ministrum fecisse credẽdum est.

Reus erit iudicio.) mortis æternæ quam iudicium vocat, vt conuenienter loquatur Iudæorum consuetudini, qui חיב משפט dignum, aut reum iudicij appellabant eum, qui morte dignus erat; sed illi de corporis, Christus de animæ morte loquebatur.

Auget enim Christus peccatorum supplicia non augendo; sed delarando. Nec propterea Euangelicum iugum legis iugo grauius. Quia nec peccata magis auget; sed maiora, quàm in lege putabantur, esse declarat, nec minoribus peccatis maiores minatur pœnas; sed peccatorum exposita grauitate, grauiores, quàm apparebant, pœnas exposuit. Quin multò leuius, quia etsi peccata magis indicat, tamen indicata curat; Lex minus indicabat, nullo modo curabat Roma 8.3.

Qui autem dixerit fratri suo raca.) Ignoratio linguę varias hoc loco interpretationes peperit. Quidam graues etiam auctores Chrysostomus, & Theophylactus docent *raca* Syriaca lingua idem esse, quod *Tu*, nihilque aliud hic significari, quam parum honorificam, & asperam locutionem, vt cum seruo dicimus, Abi tu. Idem Euthymius dicit, nisi quòd non Syriacam, sed Hebraicam dictionem facit. Hoc nec in Græcis auctoribus, qui ab Hebraica, & Syriaca lingua fuerunt alieniſſimi, mirandum est; nec imprudenter credendum. Scimus enim neque Hebraicè, neque Syriacè eiusmodi esse pronomen. Nihilo vero similius, quod Augustinus lib. 1. de serm. Domini scribit nonnullos docuisse *raca* vocem esse Græcam, hominemque pauperem & pannosum significare. ῥάκος enim Græcis pannum esse Matth. 9.10 Probabilius, quod idem eodem loco dicit Augustinus se ab Hebræo quodam, quem ea de re consuluerat, accepisse non nomen, sed irascentis interiectionem esse, qualem apud Latinos, *Hem*, quòdque Gregorius lib. in Iob. 21. c. 4. & Rupertus in commenta. probauerunt, quòdque, & Græcus, & Latinus interpres videntur existimasse, quia vt Augustinus adnotauit, propterea credibile est eos ipsam dictionem integram reliquisse, quasi nihil aliud, quàm naturalem vocem ira commoti hominis significantem. Hoc, inquam probabile; sed illud, quod alij tradunt, meo iudicio probabilius רקא Chaldaicam, aut Syriacam esse vocem, quæ ab Hebraica tantùm lingua manauerit. ריק enim Hebræi leuem, & inconstantem hominem appellant Iudic. 11. 3. 2. Reg. 6. 20. 2. Paral. 13. 7. Vnde factum, vt רקא homo minimi iudicij à Thalmudicis, vt quidam obseruauerunt, vocari soleat; quod propriè quidem hominem vacuum, & inanem significat, qui quamuis idem esse atque stultus multis videatur; tantum ab illo distat, quantum Latinè, leuis. Ita sententia bene cohæret. Certum enim est Christum peccatorum, & pœnarum gradus tres distinguere voluisse, quorum primo secundus; secundo tertius maior esset. Primus est ira in verba non erumpens; secundus contumeliosum verbum ex ira proficiscens, quo frater leuis; tertius magis contumeliosum, quo fatuus, aut stultus appellatur. Quòd autem interpretes Syriacam dictionem non conuerterint, non ideò factum esse existimo, quòd interiectio sit. Nam & interiectiones solent vertere, vt אחה a. a. a. Ieremiæ. 1. 6. & 14. 13. Ezech. 4. 14. & 20. 49. & Ioel. 1. 15. sed, aut quòd locutio esset vulgo tunc adeò vsitata, vt, si verteretur, vim & gratiam amitteret; quemadmodum si vertissent, Amen, aut quod non satis certis de eius significatione noluerint præiudicium lectoribus afferre. Quod Septuaginta sæpe interpretes Latinum aliquàdo feciſse in eorum Idiomatis adnotamus.

Reus erit concilio.) τῷ συνεδρίῳ, tertio tribunali, quod concilium, aut consilium potest appellari; ad verbum autem consessus: per concilium autem capitalem pœnam, quæ in eo statui solebat, intelligit, vt ver. 22. per ciuilem in autem capitis pœnam sempiternam animæ mortẽ intelligit, sed, vt antè monuimus, loquitur accommodatè ad consuetudinẽ iuris. Dubitabit aliquis, quomodo per iudicium, & per conciliũ capitalẽ pœnã intelligat; cũ manifestũ sit tres pœnarum gradus velle distinguere. Respondeo gradus qnidem distinguere, non genus. Nam vtrobiq; capitalem; sed in iudicio leuiorem, in cõcilio grauiorẽ iudices pœnã constituebant, quẽadmodũ grauiores ad consiliũ, q̃ ad iudiciũ causæ deferebãtur. Scitũ est quattuor apud Iudæos capitaliũ pœnarũ fuisse genera, strangulationẽ, gladium, lapidationẽ, cõbustionem, vt in libro סנדרים notatum est. Sic ẽt Christus & eũ, qui irascitur, & eum, qui fratrẽ suum leuẽ, & eum, qui stultũ appellat, eadẽ inferni pœna; non eadem pœnæ grauitate dignũ docet. Mirantur, vt ait Chrysost. multi hoiem, qui fratrem leuem, aut fatuum appellauerit, sempiternę mortis condẽnari; cùm tertio quoq; verbo alij alijs id dicere soleamus. Primũ nõ debet cõsuetudo peccãdi pœnæ admirationẽ afferre. Nam & eos, qui temere iurãt, dãnari non miramur. Quid aũt tã vsitatũ? Augere, non leuare consuetudo peccãdi pœnã debet: quæ auget non leuat culpã. Deinde non oĩs, qni irascitur, & qui fratrẽ suũ leuẽ, aut stultum appellat, cõtiuuò dãnatur; sed qui ita irascitur, & appellat, vt his veluti gradibus ad homicidium ascendat. De ijs. n. non tanq̃ de affectu & verbis, sed tanq̃ de initijs homicidij loquitur Christus, *Audistis, quia dictũ est antiquis, non occides; ego aũt dico vobis.* Non ergo, qui ioco, non qui subita animi cõmotione sine cędis appetitione, & sine voluntate grauem inferendi contumeliam fratrem stultum appellat, continuò æternæ mortis tenetur reus.

Quattuor pœnarũ capitaliũ genera apud Hebræos.

Vnde nomẽ gehennæ.

Reus erit gehennæ ignis.) Gehennõ id est vallis Ennõ, vt Ben-Ennõ, filij Ennom, locus erat amœnus, & fontis Siloe aquis irriguus iuxta Ierosolymã ad radicem montis Moria, vt Hiero. scribit, & cõstat Ios. 15. 8 & 18. 16. vocabatur aũt גי הנם vallis Hennom à possessore. Eo loco, vel quia amœnus erat, vel quia impiũ habebat dñm, factus est locus ad colendũ Moloch nobile Ammonitarũ idolum, quẽ nonnulli Saturnũ fuisse putant; cęptumq; infantes crudeli impietate cremare.

4. Reg. 16. 3. & 17. 17. 31. & 23. 10. & 2. Par. 28. 3. & 33. 6. Vocat⁹ est postea locus Thopheth. 4. Reg. 23. 10. Isa. 30. 33. Iere. 7. 31. 32. & 19. 6. 11. 12. 13. à ritu, vt quidam putant sacrificandi, q̃ interim dum infantes cremabantur, tympana pulsarentur, ne parentes eorum audientes vagitus dolore tangerentur. Tympanum. n Hebraicè תף appellari. Inde factũ creditur, vt infernus gehenna vocaretur, quòd ignibus in ea sempiternis damnati crementur. Credibile iam Christi ætate vsitatũ fuisse, vt ita vocaretur; vtitur. n. Christus eo nomine, tanq̃ vulgò noto, etsi, vt Hieron. in c. Matth. 10. obseruauit, neminem in sacris litteris auctorem ante Christũ vsum legimus. Addidit autem epithetum ignis, &, vt pœnarum qualitatem declararet, & vt grauissimã omniũ, quas apud Iudæos esse diximus, pœnarnm cremandi homines alluderet; cum aliàs gehennã simpliciter vocare soleat, vt infra. ver. 30. & c. 10. 28. & 23. 15. 33. & Mar. 9. 43. & Luc. 12. 5.

23. Si ergo offers munus tuum ad altare.) Rem Deo maximè gratã inchoatã iubet relinquere, vt fratri reconcilietur; quia misericordiam Deus vult non sacrificium Ose. 6. 6. Matth. 9. 13. & dilectioni quodam modo sui proximi dilectionem anteponit.

Et ibi recordatus fueris.) Magnam emphasim habet *ibi*, *Ibi* in ipsa ara. *Ibi* stans coram Deo. Non solum inter Iudæos, sed etiam inter cæteras gentes imperfectum relinquere sacrificium magnum piaculum habebatur, adolescentem nescio quem Valerius laudat, quòd, cùm sacrificanti Alexãdro acerram teneret, brachium sibi exuri passus sit, ne interrupti sacrificij reus esset. *Lib. 3. c. 3.*

Habet aliquid aduersum te.) Sententia postulare videbatur, vt diceret: Et ibi recordatus fueris, quod habes aliquid contra fratrem tuum. Si enim frater meus habet aliquid aduersum me, id est, si me odit; nõ ego illi, sed ille mihi reconciliari debet. Nonnulli hæc verba vicissitudinem significare putant, quemadmo-

Universidad de Deusto
Biblioteca

dum si diceret,& ibi recordatus fueris,quòd frater tuus habet aliquid aduersum te, & tu aduersus illum, Euthym.Alij maiorem perfectionē præscribi,velleque Christum, vt non solùm,cum alios læsimus, sed etiam cū ab illis læsi sumus, relicto sacrificio priores recōciliationem quæramus. Melius Chrysostomus hom. 17.& Auctor imperf.August.& Hierony. fratrem habere aliquid aduersum nos esse habere iustam contra nos querelam,quòd à nobis iniuriam aliquam acceperit,quemadmodum in Apocalypsi Ioannes loqui solet.c.2. 4. Iubet ergo prius iniuriæ satisfacere, deinde sacrificium offerre;& Deum placato prius fratre placare. Referuntur enim hæc ad ea,quæ paullo antè dixerat,*Qui dixerit fratri suo raca,& qui dixerit fatue*, quasi dicat,si ibi recordatus fueris,quòd dixeris fratri tuo raca,aut fatue, aut aliquam aliam feceris iniuriā, relinque ibi munus tuum ante altare,& vade, recōciliare prius fratri tuo: quod, vt Augustinus ait, non ita intelligendum est, quasi semper ad fratrem ire debeamus. Sanctū id quidem consilium,&, cum caritas efflagitat, præceptum etiam necessarium: plerumq; tamen affectibus potius, aut effectibus, quàm pedibus ire debemus. Affectu,iniuriam,si quam nos ab illo accepimus, condonantes oinmque remittentes: effectu,iniuriæ,siquam ille à nobis accepit,satisfacientes. Hoc est præceptum; illud consilium.Loquitur autem Christus de veteribus Iudæorum sacrificijs, quæ tunc etiam vigebant; sed quod de illis dictū est, multò magis de Eucharistiæ sacrificio intelligendum; quod & vnionem cum fratribus significat; & reconciliationem cum Deo facit. Vnum enim corpus multi sumus,quicumque de vno pane participamus.1.Cor.10.17.

25.Esto consentiens.) ἴνθι εὐνοῶν, beneuolus. Tertullianus in lib. de patientia, beneuolentiam habeto,Hilarius.can. 4.beneuolentia reconciliare.

Aduersario tuo.) Quis hic aduersarius intelligatur, multas Hieronym. in commentarijs opiniones recitat: nec omnes tamen enumerauit. Carpocratiani hinc suam μετεμψύχωσιν, id est animarum in idem corpus remigrationem probabant. Carcerem.n. corpus, aduersarium bonum Angelū interpretabantur, qui in hoc officiū à Deo creatus esset, vt animas, quæ officio suo in corpore benè nō essent functæ, in corpus reuocaret, quoad omnes officij partes explerent. Auctor Tertullianus lib.de anima, & Epiha.hære. 27. Hæc somnia opus nō est refutare. Alij malum angelum intelligunt; duos enim cuiq; datos homini,bonum alterum,qui ad bene,alterum malum,qui ad male agendum solicitet. Origenes homilia in Luc. 35.Alij carnem,quæ repugnat aduersus spiritum,Athanasius. q. 62. & Iuuencus poeta, quod & Hieronymus videtur approbare. Alij conscientiā, quæ nos tanquam grauissimus aduersarius accusat, Athanasius eodem loco. Alij diabolum,vt Tertullianus in libro de anima. Alij Deum,aut eius legem,quæ nos apud eum accusat, vt Augustinus lib.1.de ser.Domini & in quæst.noui testamenti q.7. & Nouatus in lib.de humilitate,& patientia. Alij eum, qui conatur nobis aliquid adimere,quia sequitur, *dimitte ei & pallium*,Basilius in regul.breuioribus. int.222. Alij eum,de quo paullo ante dixerat, *vade prius, reconciliare fratri tuo.*)Hilar.can.4.Ambro.lib.7.in Lucam.c.12.Auctor imperfecti hom.11. Hiero. in commēt. Atq; hic verus est sensus,id enim postulat consequentia sententiæ, vt aduersarius appelletur is,qui habet aliquid aduersum nos. Aduersarius igitur noster est ille,quē læsimus,quem raca,aut stultum appellauimus, qui actionem apud Deum contra nos habet. Via est huius vitæ tps, iudex Christus, qui dicturus est, *qđ vni ex his minimis meis feciſtis, mihi feciſtis*:minister dæmon malus,qui in torquendis damnatis Deo ministeriū præbet;carcer infernus;quadrans minima culpa. Erat.n.quadrans minimus nummus, duo continens minuta; itaq; ad vltimum quadrantem

Matth. 25.

soluere.

soluere,pro summo iure puniri, prouerbio dicebatur.Poterit aliquis dubitare, quomodo frater à nobis læsus,sit nos iudici traditurus, cùm & ipse sit iudicādus.Hæc vna ratio mouit Augustinum, quò minus hanc interpretationem sequeretur, sed non debuit meo iudicio mouere. Loquitur.n.Christus accommodatè ad hominum morem,& forensem consuetudinem, vbi, qui iniuriam accepit, aduersarium coram iudice sistit; non quòd nos affect⁹ iniuria frater apud Christum sit accusaturus.Tradet etiā nos iudici,quia eius causa trademur; tradet non ipse, sed pro illo diabolus, qui etiam condonatam nobis à fratre refricabit iniuriam. Quod autem dicit nos inde non exituros, donec vltimum quadrantem persoluamus,nō significat,vt ait Augustinus, exituros posteà; sed nunquam exituros,quia,qui in inferno sunt, cū sem per debitas pœnas soluant, quia pro quolibet mortali peccato infinitas pœnas debent, nunquam persoluūt. Itaq; eodem sensu hoc loco dictio illa,donec,accipienda est,quo supra.c. 1.25.Luc.c.12. 59. pro quadrante minutum dixit, quæ quadrantis media pars erat:sed sentētia eadē est, vtraq; enim phrasi minimum debitum significatur. Cætera etiam paullo aliter narrat,sed facilis solutio; non eadem erat concio.

28.Qui viderit.) ὁ βλέπων, qui aspicit:non enim significatur, qui casu in mulieris vultum, oculis incurrit, sed qui impudico in eam animo oculos iniecit.

Mulierem.)vxorē alterius, quia sequitur μοιχᾶται, mœchatus est, quod non simplicem,vt vocant,fornicationem; sed adulterium propriè significat.Quanquam per vnam speciem totum genus intelligit.

Iam mœchatus est.) Iam adulterium commisit, minus tamen peccauit, quàm si rem ipsam patrauisset.

29.30 Si oculus tuus dexter.) Quia si oculus & manus propriè sumantur, & absurda, & crudelis videt esse sentētia, pleriq; veteres interpretes metaphoricè sumpserunt.Quid autē per oculum dextrum, quid per sinistrū, quid item per manum dextram,quid per sinistram intelligatur, ipsis inter se non conuenit.Alij oculum dextrū mētem,sinistrū corporis sensum; manum dextram voluntatē, sinistrā carnis appetitum interpretantur. Non solùm igitur corporis sensum,appetitumq; refrænandum, sed superiores quoq; animæ partes mentem & volū tatem,si rectę non sint,quodam modo resecandas,& à nobis abijciendas esse,Auctor imperf.hom. 12. Alij per oculū dext.& manū dexterā idem significari,mulierem amicā;quia paullo antè dictū est, *qui viderit mulierem ad concupiſcendum eum*,Chrys.hom.17. Alij oculum dextrum dilectum amicum,manum dexterā coadiutorem, & necessarium ministrum, Augu.lib. 1.de ser.Domini,& Euthy.in hunc locum. Alij tam per oculum, quàm per manum dexteram eos omnes intelligunt,qui nos arctissima, aut cognationis,aut familiaritatis coniunctione contingunt,quos debemus,si nos à Deo alienant,à nobis repellere,Hilar.can.4.Athan.q.70.Pacianus epist. 3.aduersus Nouatianos, Cyrillus lib. 12.in Io.c.28.Anast. q.73. Saluianus. lib.3.de prouidentia,Theophy.hoc loco.Probat Pacianus ex simili sententia,quæ legitur Deut.13. 6. 7. 8. *Si tibi voluerit persuadere frater tuus filius matris tuæ,aut filius tuus vel filia,siue vxor quę est in sinu tuo,aut amicus,quem diligis,vt animā tuam,clam dicēs, eamus & seruiamus dijs alienis, quos ignoras tu & patres tui,ne acquiescas ei,nec audias,nec parcat ei oculus tuus, vt miserearis & occultes eū,sed statim interficies,sit primum manus tua super eum.* Alij animæ affectus intelligi volunt, quos D. Paulus ad Colos.3. 5. quia ex corpore proficiscūtur, membra corporis appellat, *mortificate*,inquit, *membra vestra, quæ sunt super terram,fornicationē, immunditiam,libidinē,auaritiā*. Hiero.in comment. Mihi perire videtur sensus, & energia,gratiaq; locutionis; si aliud, q̄ verum oculū,veramq; manū intelligamus. Est.n.elegans exaggeratio,ā

chirurgorum arte desumpta, qui, cũ per vnum membrũ totum periclitat̃ corpus, vt corpus conseruent, membrũ exscindunt. Propterea duas partes corporis, & nobis carissimas, & maximè necessarias oculos, & man⁹, & ex ijs dexteram potius, q̃ sinistrã, quam magis amamus, quaq; magis indigemus, Christus nominauit. Nec absurda sententia est. Non.n.vult, vt manus ipsi nobis amputemus, aut oculos eruamus; sed, vt in exaggerationibus fieri solet, intelligatur exceptio si fieri posset, aut liceret; Quemadmodum dixit D. Paulus ad Gal. 4. 15. *Testimonium.n perhibeo vobis, quoniã si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.* Potuit. n. vtiq;, sed non licuit. Significat ergo Christus quod uis potius damnum debere nos subire, q̃ culpam. Eò quidem vsq;, vt vel oculum dextrum, dextramq; nobis manum rescindamus, si aliter peccatum effugere non possumus; sed quia semper possumus, nefas est aliquã nobis corporis partem amputare. Origenem & alios, qui sese seruandæ castitatis causa exsecuerunt, ab Ecclesia damnatos legimus.

31. *Quicunq; dimiserit.)* Quod apud Theologos disputatur, num in veteri lege vxorem, quæ grata non esset viro, dimittere, præceptum, an priuilegium fuerit, ex his paucis verbis finiri potest. Non.n. dicit dimittat vxorem; sed, si dimiserit, det illi libellum repudij; ne ipsa libertatis causa maritum fugisse videatur; & vt alteri sine ignominia possit nubere. An autem repudium, tanquam bonum, concessum, an, tanquam minus malum, adhibendum maius permissum fuerit c. 19 8. commodiore dicemus loco. Libelli autem repudij exemplum Deut. 24. 1. ex Hebræorũ traditionibus exscripsimus, & multi hoc loco ponũt.

32. *Excepta fornicationis causa)* Non concedit Christus etiam fornicationis causa libellum repudij dare, quẽadmodum & verba ipsa, & perpetuus Ecclesiæ vsus declarat. Nã neq; Christus dicit det illi libellũ repudij, q̃ fornicatiõis causa dimittit, ꝙ imprimis dicendũ fuerat, vt repudiandi licẽtiã frenaret; si q̃dẽ voluisset, fornicationis causa dimissam nubere posse, vt noui docẽt hæretici: cũ lex, q̃ in cõcedẽdis diuortijs multo erat liberior hoc in ipsum licẽtiæ frenũ injiceret, vt multi graues auctores adnotauerũt. Et Ecclesia libellũ repudij nõ nouit; vt q̃ de Iudæis audiuit, *ad duritiẽ cordis cõcessit hoc vobis Moyses*. Sed hũc Lutheranorũ, & Caluinistarũ errorẽ. c. 19. 9. refutabimus. Illud hoc loco disputãdũ, nũ sola fornicationis causa vxorẽ dimittere Christianis liceat; Quidã ob oĩa peccata, q̃ in scripturis fornicatio vocari solẽt, licere putãt, vt sentire vĩ Origenes tract. in Matthæũ 7. & Aug. lib. 1. de ser. Dñi & Strabus hoc loco. Sed istud est nimis dilatare sñiam, quã videmus Christũ maximè restringere voluisse, & maiorẽ penè Christianis dimittẽdarũ vxorũ, q̃ Iudæis dare licẽtiã; oĩa.n. ferè peccata fornicatio vocant, qa ꝑ ea à Creatoris auertimur amore, & ad creaturarũ amorẽ cõuertimur. Quare & ipse Aug. li. 1. Retract. c. 19. hoc retractat̃ se visus est, saltẽ de eo dubitasse. Quid ergo? nõne multæ sunt causæ, qbus iustius, q̃ ob adulteriũ vxor dimittat̃? sunt planè; peius.n. est hæreticã, aut paricidã, q̃ adulterã esse. Id ẽt ex D. Paulo haud obscurè colligit; cũ.n. iubet, vt, si mulier infidelis cõsentit habitare cũ marito fideli, retineat̃. 1. Cor. 7. 12. vult etiam, vt, si non consentit, ejiciatur. Non consentit autem, quæ non vult cum marito salua religione habitare. Tunc igitur eruendus oculus, tunc dextra manus resecanda, proculque reijcienda, vt Pacianus interpretatur, sed ne liberum cuique esset causas fingere dimissionis, tres potissimum Ecclesia diffiniuit; primam, si vxor Sodomitica esset. cap. maritus. de adulter: secundam, si hæretica. cap. quæsiuit. de diuortijs: tertiam, si maritus ad aliquod graue peccatum trahere conetur. eodem cap. Cur ergo Christus solam excepit fornicationem? Tribus, vt opinor, de causis, prima, quòd propter solam fornicationem absolu-

tè, & in perpetuum vxor dimittatur, ita vt, etiam si sese dimissa correxerit; maritus, si nolit, resumere non debeat. Nõ enim dimittitur, ne faciat; sed quia fecit iniuriam; non vt culpã corrigat; sed vt toto vitæ tẽpore culpæ pœnam luat. Cum autem alijs de causis dimittitur, non absolutè, non in perpetuum; sed ad tempus dimittitur; dum se dimissa & afflicta corrigit; dum insipiens resipiscit, vt ad maritum redeat, si ad mentem redierit. Secunda, quia adulteram volentem etiam cum marito manere, seseque corrigere, dimittere tamen maritus potest; quia, vt diximus, in pœnam violatæ coniugalis fidei, non in correctionem dimittitur: alijs verò vitijs deditam, emendari tamen volentem, marito dimittere non licet, id antiquæ eruditionis auctor Rupertus animaduertit. Tertia, ꝙ aliæ dimittendæ vxoris causę propriæ non sint matrimonij, sed omnis communes consortij. Nam siue vxor, siue familiaris, siue cognata, siue soror, siue mater sit; si auctor nobis peccandi est, longè est à nobis remouẽda; adulterium causa est vxoris dimittendæ propria matrimonij, quia coniugalem fidem violat, quæ basis quodammodo matrimonij est, itaq; quia contractus ciuilis est, matrimonium soluit. Ius enim est maximè naturale; vt ei, qui contractus conditiones nõ seruat, cõtractus rescindatur. Restat, vt ait Aug. sacramenti maius vinculum; quod non adulterium; sed sola mors soluit. Quid, ergo dicet aliqs, Christus hoc loco addidit legi? Multa omnino. Primum, quod in lege propter adulterium vxor non dimittebatur; sed aut comburebatur veteri exemplo Genes. 38. 24. aut lapidabatur Leuit. 20. 10. Ioan. 8. 5. certè tollebat̃ è medio Dan. 13. 42. Hoc Christus sustulit: veterem.n. abrogans legem non iussit adulteram mori: sed dimitti permisit. In quo Caluinistæ, dũ se seueros impudicitiæ vindices volũt ostẽdere; & se hæreticos, & vxores suas sæpe adulteras ostẽdũt. Addidit præterea, ꝙ noluit etiam adulterij causa dimissæ libellum repudij dari; quo segniores in dimittẽdis vxoribus essent viri, si scirẽt nec sibi, nec vxori licere alias tẽtare nuptias; sed solis, dũ vterq; viueret, esse viuendũ. Addidit, ꝙ innumerabiles causas, quibus in lege vxorem dimittere licebat, resecuit. nam quacunque ferè de causa vxor viro non placuisset, dimittere licebat Deut. 24. 1. solamque fornicationem excepit. Addidit, ꝙ cum in lege semel dimissam vir reuocare non posset; in Euangelio reuocari non quidem iussit; sed optauit. *Maneat*, inquit, Paulus *innupta, aut viro suo reconcilietur*. 1. Cor. 7. 11. Addidit, ꝙ cum in lege vxorem viro, non virum vxori dimittere liceret; in Euangelio parem viri, & vxoris causam esse voluit. Quod etsi ipse hoc loco non expressit, expressit tñ pro illo D. Paulus. 1. Cor. 7. 10. 11.

33. *Non periurabis.)* Frustrà à nonnullis laboratur, vt rationem inueniant, cur à præceptis secundę tabulę ad præcepta primæ reuertatur; nec enim ordinem in dicẽdo seruare voluit; sed res dicere, vt occurrebant. Quærunt hæreticorum interpretes, vbi hoc in lege scriptum sit, quod cũ totidem scriptum verbis non inueniunt, Pharisęorum interpretationẽ, non legis sententiam fuisse dicunt. Scilicet non animaduertunt Christũ non verba, sed sensum legis recitare. Quod enim quidam hæc ipsa verba *non periurabis* ex Leui. c. 19. 12. sumpta esse putant; nec ipsi animaduertunt Hebraicè non esse לא תשבע שקר non periurabis; sed שם יהוה אלהיך לשוא לא תשא את non iurabis in vanum, vt Exo. 20. 7. & Deut. 5. 11. dicitur nõ assumes nomen Dei in vanum; assumere autem nomen Dei in vanũ est peierare, quia שוא apud Hebræos, sicut vanum apud Latinos vtrumque significat, & quod non necessarium, & quod falsum est. Atque ita non solum R. Abraham Exod. 20. 7. sed etiã noster interpres Leuit. 19. 12. & Christus hoc loco interpretatur.

Reddes autẽ Domino iuramenta tua.) Hanc etiã putant hæretici additionẽ esse

Universidad de Deusto
Biblioteca

esse Pharisæorum; sed verba ipsa præ se ferunt sententiam esse legis; quia tanquam antithetum præcedētium verborum legis recitantur, & in Numer.cap.30.3.eodem sensu, quamuis pluribus verbis, scriptum est, *Si quis Vivorum votum Domino vouerit, aut se constrinxerit iuramento, non faciet irritum verbum suum; sed omne, quod promisit, implebit.* Hoc est illud Psalm.23 4. *Qui non accepit in vanum animam suam* (eius, Dei, id est, qui falsum per Deū viuentem non iurauit) *non iurauit in dolo proximo suo.* Cum autem duę sint iuramentorum species, altera quæ præterita confirmamus, altera quæ futura promittimus, vnam pro toto genere posuit speciem, vt versu etiā. 29.adnotauimus.

An liceat aliquando iurare.

34.*Non iurare omnino.)* Multos hæc verba non intellecta fefellerunt, vt existimarent nūquam omnino Christiano licere iurare, vt hodie Anabaptistæ docent, & patrum nostrorum memoria Vviclefistæ docuerunt. Error antiquus. Nam & Hilarius Syracusanus ille in epistola ad Augustinum, quæ inter Augustini epistolas 88.est, narrat quosdam Syracusis in ea hæresi fuisse, vt nūquam per Deū iurandum putarent; Pelagianorum genus fuisse & ex alijs ipsorum erroribus, qui simul in ea epistola recitantur; & ex Augustini responsione epistola.89.q.5.colligitur. Quin & Origenes tract.in Matth.35. prope ab eo errore videtur abesse. Errandi causa fuit, quòd non animaduerterint illud aduerbium *omnino*, non genus, sed formam significare. Non enim prohibet vllo tempore, aut vllo casu; sed vllo modo vllaque forma iurare, neque per Deum, neque per cœlum, neque per terram, neque per sanctam ciuitatem, neque per caput nostrum iurare, vt statim addidit explicans, quod dixerat, *omnino.* Eodemque modo Iacobus c.5.12.exponit, *Ante omnia, fratres mei, nolite iurare, neque per cœlum neque per terrā, neque aliud quodcunque iuramentum.* Aliam quoque vim habet, *omnino*, quam paullo infra explanabimus. Licere autem Christianus vbi, quando, & qua ratione oportet iurare, & perpetuus Ecclesiæ vsus, & sanctorum docent exempla. Iurauit enim Paulus Rom.1.9.2.Corin.1.23.Philippen.1.8.1.Thessal.2.5.10.iurat angelus Apocal.10.6. Quod enim Pelagiani illi dicebant non iurasse Paulum, quia nō dixit per Deūm sed coram Deo, aut testis est mihi Deus, quem ipsi, vt putabant, imitantes omnibus modis Dei nomen polluebant, maximeque iurantes nō iurabant, modo ab vna syllaba, per, linguam abstinerent; ridendum potius est, quàm refutandum. Quid ergo Christus addidit legi? Quidam id, quod hic dicitur addidisse, crediderunt, vt per Deum quidem, cum ratio, æquitasque postularet; per creaturas, per quas Iudæis, ne per Deum iurarent, iurare licuisset, nullo modo, nullo tempore iuraremus, Hilarius.can.4.Cyrillus lib. 5.in Isai.cap. 65.Chrysostom.homi.17.Hieronym. & Theophylactus in commentarijs. At non probatur id Iudæis licuisse. Itaque multi recentiores interpretes, non lege, sed Pharisæorum opinione, interpretationeque licitum fuisse dicunt. Quod & ipsi nihilo magis probant; & nos ver.21.confutaui mus. Credibilius non licitum, sed cō suetum Iudæis fuisse per cœlum, per terram, per sanctam ciuitatem, per tēplum iurare, vt colligitur ex c.23.16. Qui autem per templum iurauerit, nihil est. Nihil igitur hoc loco aliud Christus legi addidit, nisi quòd expressit, quæ in lege expressa non erāt. In legē enim tantum dictum erat. *Non assumes nomen Dei tui in vanum.* Christus addit, non solum nomen Dei; sed neque nomen cœli & terræ, aut alterius creaturæ in vanum assumes. Addidit etiam, quòd, cùm illis legis verbis, *Non assumes nomen Dei tui in vanum*, solum prohiberetur periurium; ipse non solum periurio, sed verum etiam, non tamen necessariō prohibuit iuramentum. Cur autem prohibuerit sine necessitate, licet verè, iurare; non prætermittenda hoc loco quæstio est. Plerique veteres au-

Deut.5.11.

Deut.5.11.

Christus cur omnino iurare prohibuit.

ctores

ctores videntur in ea fuisse sentētia, vt existimauerint nō propterea præcipuè prohibuisse, quòd sine necessitate verum iurare peccatum sit; sed ne sæpe iurando verum, aliquando falsum iuraremus, vt ait Sapiens Eccles.23.9. *Iurationi non assuescat os tuū; multus enim casus in illa*, & ver.12. *Vir multum iurans replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga.* Sicut prohibetur garrulitas & multiloquium, quia *in multiloquio non deerit peccatum* Prouerb.10.19.Sic Clemens Alexandrinus 7.Strō. Chrysosto.homil.in Matth. 17. Auctor imperfecti. homi.12. Basil.hom.in Psalm. 14. Ambros.serm.14.in Psalm. 118.August.libr.1. de sermo. Domini & in Psal.88. & 109.Hieron. Zachar. 8.videturque ea sententia ex verbis Iacobi.c.5.12. confirmari. *Sit sermo vester est, est, nō, nō; ne sub iudicio decidatis.* G. ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε, ne in iudicium (id est condemnationem) incidatis; quasi dicat, ne sæpe iurando, aliquando peieretis, & in peccatum, quo condemnemini, incidatis. verùm enim verò cōtrarius est sensus Ecclesiæ, & ex hoc ipso loco manifestum est Christum non ad vitandum maioris peccati periculum, sed quia ipsum per se peccatum est, iuramentum non necessarium vetuisse: cur enim neq; per cœlum, neque per terram iurare nos vetat, rationem reddit; non ne frequenter iurando aliquando peieremus: sed quia ille thronus Dei est; hoc scabellum pedum eius; & irreuerentiæ culpa est ponere in cœlum os nostrum, & linguam nostram transire per terram, vt, quod Psalm. 72.9. alio sensu dictum esse non ignoramus, in hanc sententiam accommodemus. Atque hæc mihi videtur esse vis illius aduerbij, *omnino*, quasi dicat, *Audistis, quia dictum est antiquis, non periurabis*, id est, non iurabis falsum; *Ego autem dico vobis non iurare omnino*, id est, ne verum quidem iurare; intelligitur autem sine necessitate, quia alludit ad alteram significationem verbi לשוא in vanum, id est fruſtra, sine causa, sine necessitate.

Neque per cœlum, quia Thronus Dei est.) Colligitur ex hac ratione Christi, etiam creaturis, quatenus ad Deū referuntur, aliquem non solum vrbanitatis, vt noui dicunt hæretici; sed etiam religionis honorem deberi. Nam sicut iurare per aliquem, quando, & quomodo non oportet, actus est religioni contrarius: ita quando oportet, & quomodo oportet iurare, actus est religionis. Propterea iussit Deus non per nomina falsorum Deorum, sed per nomen suum iurare Deut.6.13.propterea *Laudabuntur, qui iurant in eo* Psal.62.12. Si ergo per cœlum & terram iurare religio est, quia illud thronus, hæc scabellum pedum Dei est, quanto magis per Petrum, per Paulum, perque cęteros sanctos, & beatos viros, qui templū Dei sunt? Quòd si hic illis religionis debetur honos; & cæteri eiusdem generis debentur, vt eos veneremur, vt in fra Deum, vt Dei seruos, templumq; colamus; nam neque cœlo & terræ religionis honorem tribuimus, ꝙ Deus, sed quòd aliquid Dei sint. Impius igitur & imperitus Lutheranorum, & Caluinistarum error est, nullum, nisi Deo religionis honorem tribuentium.

35.*Neque per Ierosolymam, quia ciuitas est magni regis.)* Dei, qui est *rex regum, & Dominus dominantium.* 1.Tim. 6.14. Apocal.19.16.vocat autem regē potius, quàm Dominum aut Deum, quia alludit ad regem Iudæ, qui Ierosolymæ regiā habebat. Addit, *magni*, vt ab eo distinguat. q.d.quia ciuitas sancta est, vt supra.c.4.5.

36.*Neque per caput tuum iuraueris, quia non potes vnum capillum album facere, aut nigrum.)* Quia de cœlo dixerat, *quia thronus Dei est*, de terra, *quia scabellum est pedum eius*, de Ierosolyma, *quia ciuitas est magni regis*; ne putaremus saltem per caput nostrū iurare licere, quia nostrum est; addidit, *neque per caput tuum iuraueris.* Reddit autem aliam, quam in cæteris rationem. Nam per alia iurare prohibuit, quia aliquid habent ex ministerio, quod Deo exhibent, sanctitatis: per

caput,

Universidad de Deusto
Biblioteca

caput, quia quamuis noſtrum ſit, noſtrum non eſt; noſtrum, quia à Deo quaſi vtendum accepimus, & ad tempus poſſidemus; non noſtrum, quia non ſolum ipſum non fecimus; ſed ne vnum quidem eius capillum aut album, aut nigrum facere poſſumus. Alio etiam ſenſu per caput, quã per cœlum & terram iurare vetat. Nam cum per cœlum & terram iuramus, tãquam per res aliquas ſanctitatem habentes iuramus, cum per caput noſtrum iuramus, nõ propriè iuramus; ſed tanquam rem noſtram deuouemus. Hoc ipſum Chriſtus prohibet, quia quod noſtrum eſſe putamus, minimè eſt noſtrum, cùm nequaquã in noſtra ſit poteſtate, & iniquum omnino eſt rem alienam deuouere. Eſt vero ſimile Iudæos per caput ſuum iurare ex Græcis & Latinis, quibuſcum verſabantur, didiciſſe. Nam apud illos illa iurandi forma vſitata erat τὴν τῆσ κεφαλῆν; apud hos, Per caput hoc iuro, vt ille apud poetã ait. Chriſtiani nunc, O impietatem, non per ſuum, ſed per Dei caput, perque omnia eius membra iurare ſolent. Scilicet capiti ſuo parcunt, Dei capiti non parcunt.

37. *Sit autem ſermo veſter Eſt, Eſt, Non, Non.*) G ναὶ, ναὶ, οὒ, οὔ Etiam, Etiam, Non, Non, Quod quidam noui dixerunt interpretes per interrogationẽ & reſponſionem legendum eſſe, vt ſenſus ſit, cum aliquis interrogauerit vos, ſit ne aliquid, nihil aliud reſpondeatis, quàm, Eſt. Cum interrogauerit, an non ſit; nihil aliud quàm non; hoc, inquam, ego nullo prorſus modo probare poſſum. Quid enim ſi id, de quo interrogor, an ſit, non ſit? an mentiens reſpondebo, Eſt? D. Auguſt. in Enchiridio. c. 17. & 22. *Senſum* inquit *eſſe dicamus, id eſt, vt ſemper vera loquamur.* Alij, quod promiſeritis vos facturos facite; quod non facturos, ne facite, vt loquitur D. Paulus. 2. Corin. 1. 17. 18. *nunquid leuitate vſus ſum, aut quæ cogito, ſecundum carnem cogito, vt ſit apud me Eſt, & Non. fidelis autem Deus: quia ſermo noſter, qui fuit apud vos, non eſt in illo, Eſt, & Non.* Sed hæ duæ interpretationes ex materia ſermonis refutantur. Non enim id hoc loco Chriſtus agebat, vt aut vera ſemper loqueremur, aut conſtantes in promiſſis præſtandis eſſemus; ſed illud, vt ab omni iuramenti ſpecie abſtineremus. Itaq; neceſſe eſt. vt hæc verba *Eſt, Eſt, Non, Non*, iuramento, non mendacio, aut leuitati opponantur. Sẽſus ergo eſt, cùm dicendum erit, *Eſt*, id eſt affirmãdum, ne affirmetis iuramẽto, ſed ſimplici affirmatione dicentes, ita eſt. Cùm aliquid negandum, ne iuretis non ita eſſe; ſed ſimpliciter dicite, *non*, id eſt non ita eſſe. Ita Chryſoſto. in hunc locum, & Hieronymus in epiſtola ad Celantiam de inſtitutione matris familias, & Rabanus apud D. Thom.

Virg. 9. Aeneid.

Quod amplius eſt, à malo eſt.) Quid hic appellet malum, magna etiam eſt interpretum diſſenſio. Alij à malo eſt, id eſt ab eo proficiſcitur, qui ſimpliciter affirmanti non credit, itaq; incredulitatis eius vitium à loquente iuramentum extorquet, Auguſtin. lib. 1. de ſermon. Domini in monte. Alij à malo, id eſt ab infirmitate Iudæorum, quibus, ne per Deum iurarent, per creaturas iurare cõceſſum erat, Chryſoſtom. Hanc opinionem. ver. 34. confutauimus. Alij à malo, id eſt à Diabolo, qui iurandi conſuetudinem induxit, Theophylact. Atque hic mihi videtur germanus eſſe ſenſus, & quia non dicit ἐκ τοῦ κακοῦ, ſed ἐκ τοῦ πονηροῦ à maligno, quo noïe diabolus vocari ſolet, vt infra. c. 6. 13. & cap. 13. 19. & quia addidit articulum, quaſi dicat, quod amplius eſt, à maligno illo introductum eſt: & quia tacita inter ſe, & diabolum vtitur antitheſi. Dixerat, *ego autem dico vobis non iurare omnino*; ſed ſimplici vti ſermone, *Eſt, Non. Quod enim amplius eſt*, id eſt iuramentum, quod ad ſimplicem affirmationem, vel negationem adiũgitur; non ego dico, non ego doceo adiungere, ſi diabolus eſt qui docet, quique ad iurandum inſtigat, eius hoc eſt inuentum tam ſæpe, tamque temere iurandi.

38. Ocu-

38. *Oculum pro oculo.*) Reddat, qui alterius oculum eruit. Ipſa verba ſunt legis Exodi. 21. 24. Leuit. 24. 20. Deut. 19. 21. Sed non recitat, niſi legis initium, quòd cætera nota eſſent, quod & hodie iuris periti faciunt. Erat autem lex talionis maximè, vt Philoſophi docent, naturalis, & omnium gẽtium opinione iuſtiſſima, vt quod quiſque feciſſet, idem pateretur. Itaque inter leges illas duodecim tabularum, quæ quaſi naturæ erant documenta, vna huic erat ſimilis his concepta verbis, *Si membrum rupit meum, ex pacto talio eſto*. Extat de hac re apud Ariſtotelem. 5. de moribus ad Nicomachum libro, & apud Gelliũ libr. 20. inter Sextum Cæcilium Iureconſultum & Phauorinum Philoſophum ſubtilis, & bene longa diſputatio. Hic etiam hæretici fallũtur, quòd exiſtiment Scribas & Phariſæos docuiſſe licere vnicuique ſuarum priuatim iniuriarum apud iudicem vltionem perſequi, cum hæc talionis lex non priuatis hominibus, ſed magiſtratibus, ne pœnæ modum aut excederent, aut non attingerent, quaſi regula data eſſet. Nam priuatis quidem hominibus contrà dictum eſſe Leuiti. 19. 18. *non quæras vltionem, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum*. At neque probari poteſt hoc Phariſæos docuiſſe, nec, ſi docuiſſent, non licuiſſe priuatis hominibus ius ſuum apud iudicem perſequi. Si enim ius erat, iuſtum erat, & vnicuique licet, quod iuſtum eſt, iuris ordine, apud iudicem poſtulare. Nam & in Euangelio licet. Nec lex illa talionis ſolis iudicibus, vt regulas; ſed multo magis priuatis hominibus, vt pœna, qua ab homicidio & cæde deterrerentur, data erat, vt rectè Chryſoſtomus, & Auguſtinus adnotarunt. Quid ergo Leuit. 19. prohibetur? non ius, ſed vltionẽ quærere. *Mihi enim vindicta, & ego retribuam.* Quid igitur Chriſtus adiecit legi? primùm hoc ipſum, quod talionem ſuſtulit, quæ hominem ſolo pœnæ metu continebat, ne alijs manus inferret, vt Hilarius, Chryſoſtomus homi. 18. auctor imperfecti, homi. 12. Euthymius, & Theophylactus obſeruarunt; voluit enim nos nõ metu, tanquam ſeruos, ſed amore, tanquam filios, bene agere. *Non enim accepimus ſpiritum ſeruitutis iterum in timore: ſed accepimus ſpiritum adoptionis filiorum Dei.* Roman. 8. 15. Lex namque *iram operabatur* Rom. 4. 15. Euangeliũ gratiam, quia *gratia per Ieſum Chriſtum facta eſt.* Ioan. 1. 17. Præterea addidit, quòd non ſolũ docuit nos nõ expetere vindictam; verùm etiam patienter iniurias tolerare; nec tolerare modo, ſed optare, ſed illis gloriari; denique percutienti nos in vna maxilla, alteram obuertere; volenti tunicam nobis tollere, & pallium relinquere. *Non ſolum*, inquit D. Paulus, *ſed & gloriamur in tribulationibus noſtris.* Roman. 5. 3. vt obſeruauit Hilarius. Addidit, quòd cum lex tantùm ramos, ipſe vitiorum etiam radices excidit. *In lege* (inquit Hieronymus) *retributio eſt, in Euangelio gratia. Ibi culpa emendatur; hic peccatorum auferuntur exordia.*

Deut. 32. 35. Rom. 12. 19. Lex talionis à Chriſto ſublata.

39. *Non reſiſtere malo.*) Hoc etiam loco Chryſoſtomus homil 18. Theophylactus, & Euthymius per malum diabolum intelligunt. puto quòd & eodem vtatur nomine, πονηρῷ, & τῷ articulum adiungat. Quid ergo? docet ne nos non reſiſtere diabolo, cui Iacobus. cap. 4. 7. & Petrus, 1. epiſtola. cap. 5. 9. iubent, vt fortes in fide reſiſtamus? Reſpondent reſiſtendũ quidem, ſed non hoc modo; non vltionẽ quærendo: hoc enim non eſt reſiſtere, ſed manus illi dare. *Ignis*, inquiũt, *non igne extinguitur, ſed augetur.* Alij interpretantur malo, id eſt iniuriam facienti. Alij putant malum non perſonam, ſed rem malam ſignificare. Et ex ijs alij ſextum eſſe caſum, quaſi dicat, ne malum pro malo reddamus; ſed vincamus in bono malum Rom. 12. 17. 21. & 1. Petr. 3. 9. Alij tertium, quod ego iudico probabilius. Malũ enim vocat iniuriam, quæ nobis infertur; cui iubet nõ reſiſtere, ſed nos potius illi excipiendæ paratos exhibere; & cum in vna maxilla plagam, aut colaphum accipimus, alteram

vertere.

Universidad de Deusto
Biblioteca

vertere. Disputat Augustinus libro. 2. de sermon. Domini in monte neque Christum, neque quamuis perfectos Apostolos hoc seruasse. Nam neque Christus vnam percutienti coram iudice maxillam, alteram vertit; sed si non manu, lingua tamen restitit. *Si bene locutus sum, quid me cadis? si autem male, testimonium perhibe de malo* Ioã. 18.23.& 9 Paulus etiam iussu iudicis percussus non solùm alteram malam non præbuit; sed, quantum potuit, vtique restitit, & iniuriam insuper addidit, *Percutiet te Deus paries dealbate*, Act.23.3. Cæsus autem virgis, & in vincula coniectus ius suum minaciter persecutus est, Act.16.37. *Cæsos nos publicè indemnatos homines Romanos miserunt in carcerem, & nunc occultè nos eijciunt? non ita, sed veniant, & ipsi nos eijciant.* His exemplis intelligimus, aut, quod hoc loco Christus docet, non esse præceptum, aut non esse ita, vt verba sonant, intelligendum. Nam si, aut præceptum esset, aut ad verbũ intelligendum, & Christus, & Paulus ad verbum vtique seruassent. Partim ergo præcepti, partim cõsilij est. Præcepti hæc sunt; primum, vt vindictã non quæramus. Deinde, vt potius alteram maxillam re ipsa vertamus, id est, alteram accipiamus iniuriam, quàm acceptam vlciscamur. Præterea, vt animo parati simus ad remittẽdum de iure nostro, quandocunque id caritas, & Dei gloria videbitur postulare. Consilij autem est, vt quãuis neque caritas, neque Dei gloria id à nobis exigat; mortificationis tamen nostrę causa ad verbum hæc omnia faciamus; non quidem irritantes aduersarium ad inferendam iniuriam, sed nos ipsos ad excipiendam inuitantes. Sic Laurentium dixisse traditur, *assatum est iam; versa, & manduca.*

Ambr. l. 1. Offic. c. 41.

Sed si quis te percusserit in dexterã.) Quòd dexteram potius maxillam, quàm sinistram nominauerit, cùm colaphus in sinistram prius, quæ ad dexteram cædẽtis manum est, quàm in dexteram impingi soleat, vt disputat Augustinus, nullum videtur aliud esse mysterium, quàm quod cum vellet dicere, si quis te percusserit in vna maxilla, verte illi & alteram; pro vna. & altera, dextram, & sinistram expresso manus nomine dicere maluit; & quia prius dexteram, quàm sinistram solemus nominare; non cædendi, sed loquendi consuetudinem secutus est. Sicut scriptura loquitur, *Non declinabitis ad dexteram, neque ad sinistrã* Num.20.17.& 22.26. Deut. 2.27.& 5.32.& 17.11.& 28.14. Neque vspiam legimus, ad sinistram & dexteram. Itaque Lucas. cap.6.29. simpliciter dixit, *& qui te percusserit in maxilla, præbe ei & alteram.* Notanda autem est Christiana & elegans antithesis: legi enim talionis, oculum pro oculo; patientiæ, vt ita dicam, talionẽ opponit, vt pro accepta iniuria iniuriam alteram accipiamus. *Ego autem dico vobis, si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi & alterã.* Hoc scilicet erat, quod Ethnici olim non intelligentes dictitabant hanc legem Christi omnem Rempublicam euertere; impunitatem enim perditis hominibus peccandi dari, vt Marcellinus ad Augustinum scribit epistola 4. Quasi verò Respublica non firmius stet patientia, quàm vi; virtute, quàm legibus. Præterquàm quòd Christus nõ ligat hoc loco iudici manus, quominus in homicidas & cæteros sceleratos homines animaduertat; nec ita legem illam abrogat, vt ea iudex vti non possit; sed vt non cogatur. Nam & Christiani iudices, oculum pro oculo, dentem pro dente exigũt, cùm homicidas mori cogunt. Sed priuatis hominibus velut manicas iniicit ne, dum sua manu iniuriam repellere conantur, duplicent iniuriam; nec puniendi potestatem tollit, sed peccandi occasionem præcidit.

41. *Et quicumque te angariauerit.)* ἀγγαρεύσει, neque hoc Græcum, neque illud Latinum genere suo verbum est, vtrumq; à Persis, vt nonnulli adnotauerunt, originem traxit, apud quos publici nuntij, aut cursores angari vocabantur. Ijs publica potestate quoscumque homines ad ferenda onera cogere, quosuis equos, quasuis naues licebat vsurpare. Vnde factum, vt & Græci & Latini angariare dicerent, id est aliquẽ cogere soluta mercede, vel ad onera portanda; vel ad viam præmonstrandam, quemadmodum Simonem illum Cyrenæum ad gestandam Christi crucem angariatum legimus cap.27.32. Itaque merito id Christus numerat, aut inter beneficia, quæ alijs præstamus, si sponte facimus; aut inter iniurias, quas ab illis accipimus, si coacti.

Vade cum illo & alia duo.) ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο, abi cum eo duo, sub. millia passuum. Noster interpres fortasse legit ἄλλα δύο, *alia duo*, quæ efficiunt tria millia. Nisi, vt nonnulli suspicantur, aut ipse aut alius quispiam addidit postea illud *alia*. Melius sententia constabit, si non legatur; manifestum enim est Christum dicere voluisse duplicem accipiendam iniuriam, vt cum dixit, *Si quis te percusserit in dexteram maxillam, præbe illi & alteram.*

In eleemosyna danda cauẽda personarũ acceptio.

42. *Qui autem petit à te da ei.)* Id est, quisquis sit, qui petit à te, da ei, vt appareat ex Luca.6.30. *Omni petenti te tribue.* Quibus verbis non iubemur nullum inter pauperes habere discrimẽ; præferendi enim sunt, qui magis egent. Neque bona nostra in omnes, qui quacunque ratione petierint, effundere; neque facultatum nostrarũ rationem non ducere, nec amicos inimicis; cognatos alienis pares facere. Habet caritas ordinem suum, qui postulat, vt parentibus potius, quàm alienis, vt amicis, quàm ignotis subueniamus. Quem ordinẽ perfi cere haud dubiè voluit Christus, non euertere. Tantùm ergò prohibetur προσωποληψία personarum, vt vocatur, acceptio, quæ iustitiæ, non caritati contraria est. Occcurrit pater, & ignotus homo æqualiter egens; non possum vtrique dare; dabo patri, altero præterito. Id enim à me caritas exigit. Occurrit diues notus, & pauper ignotus, idem à me petentes, ille, vt ludat, hic vt viuat; vetat Christus diuiti dare, negare pauperi. Id illa parabola declaratur, quæ apud Lucã est.c.14.12. *Cũ facis prandiũ, aut cœnã, noli vocare amicos tuos, neq; fratres tuos neq; cognatos, neq; vicinos diuites; ne forte ipsi te reuocent, & fiat tibi retributio: voca pauperes, cæcos, claudos, & debiles.* Summa est; non personarum; sed paupertatis, sed caritatis habendam esse rationem. Habetur autem, vt Theologi docent, personarum ratio, cùm in danda eleemosyna consideratur aliqua personæ qualitas, quæ aut eleemosynę contraria est, vt cùm do, quia diues est, quia potest mihi reddere; aut certè non propria, vt cũ do, quia Græcus natione, aut Latinus est. Non enim nationi, sed paupertati eleemosyna datur.

43. *Audistis.)* Vbi hoc dictum fuerit, ver.21. disputauimus. *Proximum tuum* רעך amicum tuum, id enim Hebraicum verbum propriè significat, πλησίον σου, qui te aliqua, aut sanguinis, aut amicitiæ necessitudine attingit. Is etiam, non, vt multi putãt, barbarè; sed Latinè proximus dicitur; sic enim non alij solum auctores benè Latini, sed ipse etiam Cicero sæpe loquitur. Sensus ergo illius præcepti in lege erat, *Diliges proximum tuum*, id est amicum tuum, vt ex vi verbi ἀγαπήσεις, & ex antithesi, qua Christus vtitur, manifestum est. Amicus autem in lege vocabatur non solum, qui erat, sed qui debebat esse: esse verò debebat is, qui Iudæus erat. Itaque quod à quibusdam obijcitur, præsertim hæreticis, etiam Iudæis in lege præceptum fuisse, vt inimicos diligerent, quòd Exod.23.4. scriptum sit, *Si occurreris boui inimici tui: aut asino erranti, reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non præteribis; sed subleuabis cum eo*: hoc inquam, alienum abs re est. Ille enim ipse, qui illic inimicus vocatur, amicus erat. Amicus, quia Iudæus; inimicus, quia priuato odio alterum prosequebatur. Itaque idem ille Deute. 22.1. frater appellatur. Illud difficilius, quòd Christus apud Lucam. cap.10.29. aliter videatur, quis proximus esset, interpretari. Sed illa interpretatio nõ legalis,

Universidad de Deusto
Biblioteca

legalis,sed Euangelica est;qua voluit Christus disrupta iam maceria discrimen tollere nationum, quia in illo neque Iudæus, neque Græcus est, sed noua creatura; neque Iudæorum populus illi iam peculiaris; sed erit vnum ouile, & vnus pastor. Præterquàm quòd, si subtiliter vellemus de illa Christi parabola disputare; inde potius probaremus Pharisæos in eius præcepti interpretatione non erraſſe; & nomine proximi solos amicos,& eos, qui benè de nobis merentur,intelligendos.Nam legis ille peritus idem,vt opinor, Scriba.vel Pharisæus,aut Scribarum certè & Pharisæorum opinionibus imbutus, rectè à Christo dicitur iudicasse, quòd nõ sacerdotem & Leuitam, sed Samaritanum, qui amici erga illum, qui in latrones inciderat, functus erat officio,proximum appellauerit. Sed scimus aliò intendisse Christum. Hoc tantum tenere volumus, ex eo loco probari non posse proximum in illo legis præcepto quemlibet hominem appellari.

44. *Diligite inimicos vestros.)* Hoc, vt omnes auctores antiqui tradiderunt,& nos ver.21. & 43.probauimus,proprium est Euãgelij. In quo, sicut in cœteris, quæ legi Christus adiecit, quædam præcepti, quædam consilij sunt. Præcepti hæc, ne odio habentes nos odio habeamus,ne reddamus malum pro malo, ne quid illis optemus mali, vt eos generali,vt Theologi docent, charitate complectamur, vt communibus orationibus, eleemosynis, beneficijs, quæ in omnes fiunt,non excludamus.Consilij, vt eis etiam non ad extremam necessitatem indigentibus, benefaciamus; vt eos nominatim salutemus,vt familiariter alloquamur.Sed hæc à Theologis copiosè disputantur; à nobis propter huius explicationem loci attingenda modò fuerunt.Verba autem illa, quæ in Græcis nunc leguntur codicibus, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμας benedicite ijs, qui maledicunt vobis,noster non legit interpres; nec sunt ad implẽdam loci sententiam necessaria: conueniunt tamen,& eo quidem magis, quòd B. Paulus huc videri possit allusisse.*Maledicimur,& benedicimus.* 1.Corin.4.12.

45. *Vt sitis filij.)* Plerique sic interpretãtur,*vt sitis*, id est vos esse filios declaretis. Quod vt non improbo, sic illud magis probo,vt Hebraismus sit,quo, qui alteri similis est, eius filius esse dicitur, sicut Hispani sua lingua solent dicere, videtur illum genuisse,id est adeo illi similis est,vt eius filius esse videatur. Hic sensus multo magis conuenit, quia dicere esse filios patris sui,tautologia est;dicere autem esse similes, vsitata locutio;& quia statim declaratur,quomodo patris sui filij, id est similes,si bene omnibus fecerint, erunt, quia Deus *solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos;* & quia ver.48.dicitur, *Estote ergo vos perfecti,sicut pater vester, qui in cœlis est,perfectus est,* vbi non quomodo filij sed quomodo similes esse possimus,declaratur.Non nego tamen data esse potestatem filios Dei fieri ijs qui credunt in nomine Christi, qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri; sed ex Deo nati sunt. Sed quis huius loci sit sensus, expono.

46. *Quam mercedem habebitis.)* Non negat mercedem habituros quicumque amicos diligunt, cum amicos diligere caritatis sit. Sed negat mercedem habituros, si, vt publicani, tantùm id faciant, id est,si non propter Deum, sed aut propter naturalem in amicos propensionem, aut propter vtilitatem suam faciant.Quisquis autem inimicos non diligit,satis declarat se amicos non propter Deum, sed propter se diligere. Si enim propter Deum diligeret, etiam diligeret inimicos,qui non minus, quàm amici imago Dei sunt.Qui ergo amicos, non inimicos diligit, quia non propter Deum diligit,vt ab amicis mercedem naturalis amicitiæ habeat; à Deo caritatis mercedem non habet. Qui non solùm amicos, sed etiam inimi-

inimicos diligit, non solùm caritatis erga inimicos; sed etiam erga amicos suæ mercedem habebit; quia Deus non naturam, sed gratiam remuneratur.

Qui publicani.

Nonne & publicani hoc faciunt.) Publicani à Latinis, τελῶναι a Græcis, מכשים ab Hebræis dicebantur,qui publica pro principe vectigalia colligebant, auarum hominum genus, & omni odiosum populo,eo præsertim tempore, quo Christus ista dicebat, cùm Iudæi non suæ gentis regi, sed Romano Imperatori tributa pendere cogebantur.Inde enim illa nata est quæstio, an liceret tributum Cæsari dare Mar.12.14.Luc.20.22.Publicanos pro publicis & perditis peccatoribus habitos fuisse constat Matth. 9.10.11.& 11.19.& 18.17.& 21.31.32. & Luc. 3.12. 13.Cui opinioni congruenter loquitur Christus. Fuit & noster Matthæus aliquando publicanus;& in telonio sedit.cap.9.9.sed ex publicano filium Dei, Apostolum, Euangelistam gratia Dei fecit.

48.*Estote ergo vos perfecti sicut pater vester.)* sicut, non æqualitatem, sed qualitatem,similitudinemque declarat; & eam quidem similitudinem, quæ inter Deum & hominem, non, quæ inter hominem & hominem esse potest.Sicut Christus orat Ioã. 17. 21. *vt simus* vnum, sicut ipse cum patre vnum est:nec enim illam,quæ inter patrem & filium est, naturalem, vnitatem æquare possumus;sed possumus tamen imitari. Proponit nobis Christus signum ad collimandũ,quò scit nos peruenire non posse;vt, quò possumus,perueniamus. Nõ vult nos eò vsque progredi; sed non stare. Vult autem nos omnibus in rebus quàm simillimos esse patri,sed in ea maximè, quæ illi est maximè propria,misericordia.Itaque quod Matthæus dicit, *Estote perfecti;* Lucas.cap. 6.6. dicit, *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est.*

CAPVT VI.

1 ATTENDITE ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus,vt videamini ab eis:alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrũ, qui in cœlis est. 2. Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te: sicut hypocritæ faciunt in synagogis,& in vicis, vt honorificentur ab hominibus: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam. 3. Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua, quid faciat dextura tua: 4. vt sit eleemosyna tua in abscondito,& pater tuus,qui videt in abscondito,reddet tibi. 5. Et cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis, & in angulis platearum stantes orare, vt videantur ab hominibus: amen dico vobis, receperunt mercedem suam. 6. Tu autem cum oraueris,intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora patrem tuum in abscondito:& pater tuus,qui videt in abscondito, reddet tibi. 7. Orantes autem,nolite multum loqui,sicut ethnici. Putant enim quòd in multiloquio suo exaudiantur. 8. Nolite ergo assimilari eis: scit enim pater vester, quid opus sit vobis,antequam petatis eum. 9. Sic ergo vos orabitis:Pater noster,qui es in cœlis:sanctificetur nomen tuum. 10. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua,sicut in cœlo, & in terra. 11.Pa-

Luc.11.& 2

Universidad de Deusto
Biblioteca

nem noſtrum ſuperſubſtantialem da nobis hodie. 12. Et dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. 13. Et ne nos inducas in tentationem. Sed libera nos à malo. Amen. 14. Si enim dimiſeritis hominibus peccata eorum: dimittet & vobis pater veſter cæleſtis delicta veſtra. 15. Si autem non dimiſeritis hominibus: nec pater veſter dimittet vobis peccata veſtra. 16. Cum autem ieiunatis, nolite fieri ſicut hypocritæ triſtes. exterminant enim facies ſuas, vt appareant hominibus ieiunantes. Amen dico vobis, quia receperunt mercedem ſuam. 17. Tu autem, cum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua, 18. ne videaris hominibus ieiunans, ſed patri tuo, qui eſt in abſcondito: & pater tuus, qui videt in abſcondito, reddet tibi. 19. Nolite theſaurizare vobis theſauros in terra: vbi ærugo, & tinea demolitur: & vbi fures effodiunt, & furantur. 20. Theſaurizate autem vobis theſauros in cœlo: vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, nec furantur. 21. Vbi enim eſt theſaurus tuus, ibi eſt & cor tuum. 22. Lucerna corporis tui eſt oculus tuus. Si oculus tuus fuerit ſimplex: totum corpus tuum lucidum erit. 23. Si autem oculus tuus fuerit nequam: totum corpus tuum tenebroſum erit. Si ergo lumen, quod in te eſt, tenebræ ſunt: ipſæ tenebræ quantæ erunt? 24. Nemo poteſt duobus dominis ſeruire: aut enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut unum ſuſtinebit, & alterum contemnet. Non poteſtis Deo ſeruire, et mammonæ. 25. Ideo dico uobis, ne ſoliciti ſitis animæ ueſtræ quid manducetis, neque corpori veſtro quid induamini. Nonne anima plus eſt quàm eſca: et corpus plus quàm ueſtimentum? 26. Reſpicite uolatilia cœli, quoniam non ſerunt, neque metunt, neque congregant in horrea: et pater ueſter cœleſtis paſcit illa. Nonne uos magis pluris eſtis illis? 27. Quis autem ueſtrum cogitans poteſt adijcere ad ſtaturam ſuam cubitum unum? 28. Et de ueſtimento quid ſoliciti eſtis? Conſiderate lilia agri quomodo creſcunt: non laborant, neque nent. 29. Dico autem uobis, quoniam nec Salomon in omni gloria ſua coopertus eſt, ſicut unum ex iſtis. 30. Si autem fœnum agri, quod hodie eſt, et cras in clibanum mittitur, Deus ſic ueſtit: quanto magis uos modicæ fidei? 31. Nolite ergo ſoliciti eſſe, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? 32. hæc enim omnia gentes inquirunt. Sic enim pater ueſter, quia his omnibus indigetis. 33. Quærite ergo primum regnum Dei, et iuſtitiã eius: et hæc oĩa adijcientur uobis. 34. Nolite ergo ſoliciti eſſe in craſtinũ. Craſtinus. n. dies ſolicitus erit ſibijpſi. ſufficit diei malitia ſua.

Inf. 18. d 33. Mar. 11. c. 25. Eccl. 28. a. 3. 4. 5.

Luc. 12. c. 33. 1. Tim. 6. d. 19.

Luc. 11. c. 34.

Luc. 16. c. 13. Luc. 12. c. 22. 1. Pet. 5. b 7. Pſal. 54. d. 23. Phil. 4 b 6. 2. Tim. b. 7.

IN

IN CAPVT VI.

1 ATTENDITE.) Cauete. Dubitari poteſt, an hæc eadẽ ſit concio, quam Chriſtus in monte habuit, quamque Euangelista ſuperiore capite inchoatam, nũc proſequatur. Eandem enim eſſe contextus orationis; non eandẽ, argumẽti diſſimilitudo arguit. Hoc probabilius: quia illa ſuperioris capitis ad ſolos, vt probauimus, Apoſtolos in mõte dirigebatur; hæc ad omnes in campo. Illic de Euangelica tantùm perfectione Apoſtolis, hic de communiũ fuga vitiorum agitur omnibus neceſſaria; ita prorſus, vt ſi propiùs vtramque intueamur, ipſa oratio, orationiſque materia de monte in vallẽ deſcendiſſe videatur.

Ne iuſtitiam) Omnes Græci codices pro iuſtitia ἐλεημοσύνη, eleemoſynam legunt, quemadmodum Chryſoſtomus homil. 19. Auctor imperfecti, hom. 13. Theophylactus, & Euthymius legit. Latini auctores omnes iuſtitiam, Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus tract. 6. in epiſtolam Ioan. & ſer. 59. de tempore, & lib. 2. de ſer. Domini, & Gregorius lib. 8. in Iob. c. 30. & in Paſtor. 3. p. admonit. 36. & poeta Iuuencus. Etiam inter Græcos Origenes hom. 2. in Exod. Credibile eſt Græcum aliquem non intelligentẽ, quid hoc loco iuſtitiæ nomen ſignificaret, legentemque proximo verſu ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, *Cum ergo facis eleemoſynam*, mendum putaſſe, & pro iuſtitia *eleemoſinam* poſuiſſe. Ego noſtram lectionem multo magis probo, & quia noſter interpres, & veteres illi auctores Latini, qui eius verſione non vtebantur, ita legunt, & quia, vt pro eleemoſyna ſcriptorum ignoratione iuſtitia poneretur, nulla fuit ratio; vt autem pro iuſtitia poneretur eleemoſyna, potuit eſſe ea, quam diximus, & quia vis dicẽdi poſtulat, vt primo loco generalis iuſtitia, deinde ſpecialis eleemoſyna poſita ſuperiore capite inchoatam, nũc proſequatur. Eandem enim eſſe contextus orationis; non eandẽ, argumẽti diſſimilitudo arguit. Hoc probabilius: quia illa ſuperioris capitis ad ſolos, vt probauimus, Apoſtolos in mõte dirigebatur; hæc ad omnes in campo. Illic de Euangelica tantùm perfectione Apoſtolis, hic de communiũ fuga vitiorum agitur omnibus neceſſaria; ita prorſus, vt ſi propiùs vtramque intueamur, ipſa oratio, orationiſque materia de monte in vallẽ deſcendiſſe videatur.

Iuſtitia pro eleemoſyna in ſcriptura.

Ne iuſtitiam) Omnes Græci codices pro iuſtitia ἐλεημοσύνη, eleemoſynam legunt, quemadmodum Chryſoſtomus homil. 19. Auctor imperfecti, hom. 13. Theophylactus, & Euthymius legit. Latini auctores omnes iuſtitiam, Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus tract. 6. in epiſtolam Ioan. & ſer. 59. de tempore, & lib. 2. de ſer. Domini, & Gregorius lib. 8. in Iob. c. 30. & in Paſtor. 3. p. admonit. 36. & poeta Iuuencus. Etiam inter Græcos Origenes hom. 2. in Exod. Credibile eſt Græcum aliquem non intelligentẽ, quid hoc loco iuſtitiæ nomen ſignificaret, legentemque proximo verſu ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, *Cum ergo facis eleemoſynam*, mendum putaſſe, & pro iuſtitia *eleemoſinam* poſuiſſe. Ego noſtram lectionem multo magis probo, & quia noſter interpres, & veteres illi auctores Latini, qui eius verſione non vtebantur, ita legunt, & quia, vt pro eleemoſyna ſcriptorum ignoratione iuſtitia poneretur, nulla fuit ratio; vt autem pro iuſtitia poneretur eleemoſyna, potuit eſſe ea, quam diximus, & quia vis dicẽdi poſtulat, vt primo loco generalis iuſtitia, deinde ſpecialis eleemoſyna poſita ſuperiore capite inchoatam, nũc proſequatur. Eandem enim eſſe contextus orationis; non eandẽ, argumẽti diſſimilitudo arguit. Hoc probabilius: quia illa ſuperioris capitis ad ſolos, vt probauimus, Apoſtolos in mõte dirigebatur; hæc ad omnes in campo. Illic de Euangelica tantùm perfectione Apoſtolis, hic de communiũ fuga vitiorum agitur omnibus neceſſaria; ita prorſus, vt ſi propiùs vtramque intueamur, ipſa oratio, orationiſque materia de monte in vallẽ deſcendiſſe videatur.

Ne iuſtitiam) Omnes Græci codices pro iuſtitia ἐλεημοσύνη, eleemoſynam legunt, quemadmodum Chryſoſtomus homil. 19. Auctor imperfecti, hom. 13. Theophylactus, & Euthymius legit. Latini auctores omnes iuſtitiam, Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus tract. 6. in epiſtolam Ioan. & ſer. 59. de tempore, & lib. 2. de ſer. Domini, & Gregorius lib. 8. in Iob. c. 30. & in Paſtor. 3. p. admonit. 36. & poeta Iuuencus. Etiam inter Græcos Origenes hom. 2. in Exod. Credibile eſt Græcum aliquem non intelligentẽ, quid hoc loco iuſtitiæ nomen ſignificaret, legentemque proximo verſu ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, *Cum ergo facis eleemoſynam*, mendum putaſſe, & pro iuſtitia *eleemoſinam* poſuiſſe. Ego noſtram lectionem multo magis probo, & quia noſter interpres, & veteres illi auctores Latini, qui eius verſione non vtebantur, ita legunt, & quia, vt pro eleemoſyna ſcriptorum ignoratione iuſtitia poneretur, nulla fuit ratio; vt autem pro iuſtitia poneretur eleemoſyna, potuit eſſe ea, quam diximus, & quia vis dicẽdi poſtulat, vt primo loco generalis iuſtitia, deinde ſpecialis eleemoſyna poſita ſuperiore capite inchoatam, nũc proſequatur. Eandem enim eſſe contextus orationis; non eandẽ, argumẽti diſſimilitudo arguit. Hoc probabilius: quia illa ſuperioris capitis ad ſolos, vt probauimus, Apoſtolos in mõte dirigebatur; hæc ad omnes in campo. Illic de Euangelica tantùm perfectione Apoſtolis, hic de communiũ fuga vitiorum agitur omnibus neceſſaria; ita prorſus, vt ſi propiùs vtramque intueamur, ipſa oratio, orationiſque materia de monte in vallẽ deſcendiſſe videatur.

Ne iuſtitiam) Omnes Græci codices pro iuſtitia ἐλεημοσύνη, eleemoſynam legunt, quemadmodum Chryſoſtomus homil. 19. Auctor imperfecti, hom. 13. Theophylactus, & Euthymius legit. Latini auctores omnes iuſtitiam, Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus tract. 6. in epiſtolam Ioan. & ſer. 59. de tempore, & lib. 2. de ſer. Domini, & Gregorius lib. 8. in Iob. c. 30. & in Paſtor. 3. p. admonit. 36. & poeta Iuuencus. Etiam inter Græcos Origenes hom. 2. in Exod. Credibile eſt Græcum aliquem non intelligentẽ, quid hoc loco iuſtitiæ nomen ſignificaret, legentemque proximo verſu ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, *Cum ergo facis eleemoſynam*, mendum putaſſe, & pro iuſtitia *eleemoſinam* poſuiſſe. Ego noſtram lectionem multo magis probo, & quia noſter interpres, & veteres illi auctores Latini, qui eius verſione non vtebantur, ita legunt, & quia, vt pro eleemoſyna ſcriptorum ignoratione iuſtitia poneretur, nulla fuit ratio; vt autem pro iuſtitia poneretur eleemoſyna, potuit eſſe ea, quam diximus, & quia vis dicẽdi poſtulat, vt primo loco generalis iuſtitia, deinde ſpecialis eleemoſyna poſita ſuperiore capite inchoatam, nũc proſequatur. Eandem enim eſſe contextus orationis; non eandẽ, argumẽti diſſimilitudo arguit. Hoc probabilius: quia illa ſuperioris capitis ad ſolos, vt probauimus, Apoſtolos in mõte dirigebatur; hæc ad omnes in campo. Illic de Euangelica tantùm perfectione Apoſtolis, hic de communiũ fuga vitiorum agitur omnibus neceſſaria; ita prorſus, vt ſi propiùs vtramque intueamur, ipſa oratio, orationiſque materia de monte in vallẽ deſcendiſſe videatur.

Ne iuſtitiam) Omnes Græci codices pro iuſtitia ἐλεημοσύνη, eleemoſynam legunt, quemadmodum Chryſoſtomus homil. 19. Auctor imperfecti, hom. 13. Theophylactus, & Euthymius legit. Latini auctores omnes iuſtitiam, Hilarius, Hieronymus, Auguſtinus tract. 6. in epiſtolam Ioan. & ſer. 59. de tempore, & lib. 2. de ſer. Domini, & Gregorius lib. 8. in Iob. c. 30. & in Paſtor. 3. p. admonit. 36. & poeta Iuuencus. Etiam inter Græcos Origenes hom. 2. in Exod. Credibile eſt Græcum aliquem non intelligentẽ, quid hoc loco iuſtitiæ nomen ſignificaret, legentemque proximo verſu ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, *Cum ergo facis eleemoſynam*, mendum putaſſe, & pro iuſtitia *eleemoſinam* poſuiſſe. Ego noſtram lectionem multo magis probo, & quia noſter interpres, & veteres illi auctores Latini, qui eius verſione non vtebantur, ita legunt, & quia, vt pro eleemoſyna ſcriptorum ignoratione iuſtitia poneretur, nulla fuit ratio; vt autem pro iuſtitia poneretur eleemoſyna, potuit eſſe ea, quam diximus, & quia vis dicẽdi poſtulat, vt primo loco generalis iuſtitia, deinde ſpecialis eleemoſyna po-

Universidad de Deusto
Biblioteca

æquum est, vt cui quisque laborat, ab eo mercedem accipiat; & vt vnius laboris non duplex, sed vna sit merces.

2. *Noli tuba canere.)* Quod Euthymius refert dixisse quosdam, quod quidam Strabus probabile, Lyranus verũ putat, consuetudinem aut communiter Iudæorum, aut priuatim Phariſęorũ fuisse, vt cum eleemosynas daturi erant, tuba pauperes cõuocarent; nullo mihi testimonio, nullo probant exemplo, & vanos quidẽ fuisse scio, tam liberales fuisse nescio. Contrà certè Chrysostomus homi. 19. auctor imperf. hom. 13. & Theophylactus in commentarijs sentit. Potiùs credo ad consuetudinem congregãdi tuba populum, cùm aliquid publicè, aut faciendum, aut edicendum erat, Christum alluisse, vt Ioel. 2. 15. *Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, vocate cœtum, congregate populum, coadunate senes, congregate paruulos sugentes vbera*; aut ad tragœdiarum & comœdiarũ morem, quam initio tubis canitur, vt populus admoneatur histrionem exire, oculosque & aures attendat. Nam & hoc loco, quasi tragœdiam, aut comœdiam aliquam Phariſæorum Christus inducit. Primum nomẽ ipsum ὑποκριτής hypocrita, quo vtitur, histrionem, propriè significat, qui, alia persona cum sit, aliam agit; vt D. etiam Augustinus adnotauit. Deinde verbum quo superiore versu vsus est πρὸς τὸ θεαθῆναι, vt spectemini, theatrale est; nam & theatrum ipsum ab eodem dictum est verbo, & tuba canere proprium est etiam theatri. Significat igitur nihil in hypocritis esse veræ, solidæque virtutis, quicquid agunt, simulationem, laruam, tragœdiam & comœdiam esse, ideoque spectari velle; nos solidam debere sequi virtutem, nec alios spectatores, quàm Deum desiderare.

In Synagogis.) vide cap. 4. 23. Hæreticorum interpretes fere omnes conuenticula, aut conciliabula hoc loco reddunt, nimis eleuata exaggeratione sententiæ. Voluit enim Christus significare solere hypocritas loca quærere maximè frequentia, vt à pluribus videantur, qualis erat Synagoga, in quam, sicut nunc ad templa nostra, omnis populus cõueniebat. Sensũ minuit quisquis de Synagoga conciliabulũ aut cõuenticulũ facit; quod minus esse, quàm Synagogã, vel ipsa vocabulorum indicat diminutio.

3 *Nesciat sinistra tua.)* Quia sinistra nec scire potest, nec ignorare, dum metaphoram interpretes quærunt, incredibilem interpretationem varietatem pepererunt. Nonnulli dexteram intentionem seruandi præcepta diuina; sinistrã delectationem humanæ laudis intelligunt, vt Augustinus libr. 2. de ser. Domini & serm. de tẽpore. 60. & Greg. 3. p. past. ca. 21. Alij dexteram superiorem voluntatem; sinistram inferiorem appetitũ, auctor imperfecti homi. 13. Alij dexterã populum Christianum; sinistram Gentilem, quemadmodũ idem auctor scribit fuisse in quodam Apostolorũ canone declaratum. Alij dexteram te ipsum, sinistram vxorem tuam; quam etiam interpretationem August. memorat. Alij dexteram nos ipsos; sinistram coniunctissimum quemque, & familiarissimum amicum, Ambrosius libro primo de officijs. capit. 30. & Euthymius in hunc locum. Rem mihi Chrysostomus hom. 19. & Theophylactus acu videntur tetigisse, non metaphoricam, sed hyperbolicam esse locutionem, qualem illam superiorem capit. 5. 29. 30. esse diximus, si oculus tuus scandalizat te, &c. sensus ergo est, adeo debere nos iustitiæ nostræ testes effugere, vt si sinistra manus nostra oculos haberet, videre tamen non posset quid dextera boni faceret. Quod autem contra consuetudinem, quam capit. 5. 39. explicauimus, prius sinistram quàm dexteram nominauit; & dexteræ actionem, sinistræ cognitionem tribuit; ideo factum est, quòd eleemosynam, de qua loquebatur, non sinistra, sed dextera porrigere soleamus, & cętera opera, quæ manu fiũt, dextera faciat: sinistra illi tanquam adiu-

adiutrix assistat, ita ut si oculos haberet, quidquid dextera faceret, ignorare non posset. Eleemosynã ergo Christus ita vult fieri, vt ne sinistra quidem manus, quæ omnium operum dexteræ non modo conscia, sed adiutrix etiã esse solet, scire possit. Quod cùm in omnibus rectè factis intelligendum est, tum in danda eleemosyna ideò potissimum commendatur, quòd nec vlla magis in re gloriã homines quærere soleant; nec in vlla minus quærere debeant. Eleemosyna, quamuis parua magnum beneficium est pauperi; maius, si latet: si nemo, nisi qui accipit, nouit. Qui laudẽ hominum intuens dedit; sibi, nõ pauperi dedit. Aut si quid dedit, vendidit, non donauit. Non potuit pauper pretium soluere; sed pro illo alij soluunt; cum dantem laudant, eum tantum spectant. Pretium est illi videri. Apud Ecclesiasticum. c. 29. 15. similis est omnino sententia, *Conclude eleemosynam in sinu pauperis, & illa exorabit pro te ab omni malo*. Non est culpa benefacientes videri; sed velle videri. Nec omnino videri velle; sed propter colligendam humanam laudem videri velle: hoc tantũ hoc loco Christus prohibet. Nam velle propter Deũ videri, non prohibet; sed iubet, *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant vestra bona opera, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est*. c. 5. 16.

4. *In absconditο.)* Deo, & tibi soli cognita.

Reddet tibi.) Græci codices addunt ἐν τῷ φανερῷ in aperto, in propatulo. contrario tempore Augustini Latini codices legebant, Græci non legebant, vt ille lib. 2. de sermon. Domini scribit. Itaque suspicio mihi est primos illos codices Græcos, ex quibus translatio Latina, qua Ecclesia ante Hieronymum vtebatur, facta fuerat, hæc verba legisse post scriptorum vitio in Græcis abolita, in Latinis conseruata. Hieronymum verò, cum iam ipsius tempore in Græcis non legerentur, quia ad Græcorum, vt ipse ait, codicum veritatem Latinam editionem corrigebat, expunxisse de Latina, quod non inuenit in Græca. Nam legenda quidem esse ipsa indicat antithesis: In abscondito & in propatulo, & quòd Lucas. cap. 14. 14. pro ἐν τῷ φανερῷ in propatulo dicat, *in resurrectione*, id est in vltimo iudicio, coram omnibus hominibus. qui sunt, qui fuerũt, qui futuri sunt. Postulat etiam æquitas, atque sententia, vt hoc credamus dixisse Christum nos multò maiorem etiam apud homines gloriam habituros, si clam eleemosynam faceremus, quàm qui non alia de causa faciunt, quàm vt gloriam apud homines habeant; quia illi non nisi in paucorum hominum conspectu facere possunt, quorum gloria in iudicio coram omnibus hominibus maximæ erit ignominiæ. Nos, qui, cùm facimus, à nemine videri volumus; etiam si nolimus, ab omnibus tunc videbimur, ab omnibus laudabimur. Solet se, & alios ita consolari D. Paulus, vt ad Philippenses. 2. 16. *Verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, nec in vacuum laboraui*, & 2. ad Timo. 1. 12. 18. *Sed non confundor; scio enim cui credidi, & certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem*, & c. 4. 8. *De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Deus in illa die iustus iudex*.

5. *Qui amant.)* G. ὅτι φιλοῦσιν, quia amant. Itaque aut noster interpres pro ὅτι legit οἱ, aut aliquis in eius versione pro *quia* scripsit *qui*. Facilius fuit ex *quia* facere *qui*, quàm ex ὅτι οἱ. Itaque hoc quidem loco nostram potius, quàm Græcam versionem iudico corrigendam: φιλοῦσιν autem secuti, vertunt *solent*. Melius noster interpres, quia non solam consuetudinem, quæ sine affectatione nata esse poterat, sed multo magis studium gloriæ Christus reprehendit, vt capit. 23. 6. *Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi*.

In Synagogis.) Vide ver. 2.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Et in angulis.) Non significat hoc loco angulus abditum & secretum locum, vt solet plerumque significare, quemadmodum cum dicimus, abdere se in angulum, vt Act. 26.26. *Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor; latere enim eum nihil horum arbitror; nec enim in angulo quicquam horum gestum est;* sed potius significat locum maximè publicum, maximè conspicuum, maximè frequentè propter adiunctum, quod sequitur, *platearum.* Plateas enim vocat vicos, & publicas vrbis vias; angulos, biuia, & triuia, vbi maior hominum concursus diuersis venientium vijs esse solet; sicut Thamar, cum se meretricem esse fingeret, quæ à quamplurimis inueniri velle videretur, sedit in biuio. Gen. 38.14.

Stantes) Sunt, qui putant Iudæorum morem fuisse, vt stantes orarẽt, quòd pluribus in locis, qui orant, dicantur stare Mar. 11.25. *Et cùm stabitis ad orandum, dimittite; si quid habetis aduersus aliquem* Luc. 18.11. *Pharisæus stans hæc apud se orabat.* Non assentior, quia ex alijs locis perspicuum est consuetudinem fuisse flexis genibus orandi, Act. 9.40. *Petrus autem ponens genus orauit dicens, Tabitha surge,* Act. 20.36. *& cum hæc dixisset* (Paulus) *positis genibus orauit cum omnibus illis.* & c. 21.5. *& positis genibus in littore orauimus.* Christus etiam flexis genibus orasse dicitur Luc. 22.41. Natura quoque ipsa flexo genu orare docet; nec est vero simile Pharisæos, qui maximè volebant videri sancti, aliter orasse. Stantes igitur hoc loco interpretor, manentes, fixi, immobiles, quasi homines animo in cœlum rapti, vt infrà. ca. 20.3.6. & Mar. 3.31. & 11.25. & Luc. 18.11.

Mercedem suam) qua sola digni erant, aut quam quærebant, Hieron. & August.

6. *Intra in cubiculum tuum.)* Multas interpretationes, quas Augustinus, & Hieronymus, alijque multi auctores afferunt, quia allegoricę sunt, prætermitto; & per cubiculum, verũ cubiculum intelligo cum Chrysosto. hom. 8. in 1. epistolam ad Timoth. & Theophylact. in hunc locum. At non iubet nos ingredi re vera in cubiculum, & ostium claudere; sed tantùm inanem hominum laudem fugere. Itaque, qui in publico orat, nolens ab alio, quàm à Deo audiri, aut videri, aut si ab hominibus audiri, & videri vult, non propter suam, sed propter Dei laudem vult, is in cubiculo clauso ostio orat; quia non magis laudem suam quærit, quàm si in cubiculo solus oraret. Contrà, qui in cubiculo clauso ostio solus orat, volens tamen, vt homines id sciant, is in plateis orat, & tuba ante se canit: & quo se magis abdit, magis prodit, auctor imperfecti. Non abrogat ergo Christus morem in publico orandi laudabili & Iudæorum, & Christianorum vsu firmatum. 3. regum. 8.29. Act. 1.24. & 3.1. & 4.24. & 6.6. & 12.12. Tantùm intentionem animi corrigit. D. Paulus vult in omni loco nos orare leuantes puras manus. 1. Timoth. 2.8. Nostra factum est negligentia, vt oratio, quæ in publico fit, humanam laudem venari possit. Si enim omnes, & vbique oraremus; singulare esset in publico quemquã orare; nec ex eo, quòd ab omnibus fieret, laus vlla quæreretur, maioresque oratio haberet vires, nec humanæ expectatione laudis impedita; & simul orantium precibus adiuta. *Quasi facta manu,* inquit Tertullianus in Apol *oramus, hæc vis Deo grata est.* De qua re Origenes hom. 7. in Iosue, & Chrysost. hom. 3. de incomprehensibili Dei natura disputarunt.

Oratio publica dubitatio.

7. *Nolite multùm loqui.)* μὴ βαττολογήσητε, ne nimium loquamini, ne vtamini superuacaneis repetitionibus. Verbum est, aut à Batto quodam poeta, qui ineptis repetitionibus vsus dicitur quibusdam; aut à Batto nescio quo homine balbo, vt alijs placet, deriuatum. Illud probabilius. Non enim loquendi in orando balbutiem, & celeritatem Christus reprehendit, quamuis ea etiam merito sit reprehendenda; sed superuacaneã, & inanem studio affectatam verborum

Oratio prolixa an prohibita.

rum copiam; vt constat ex sequentibus verbis, *Putant enim, quod in multiloquio suo exaudiantur*, quod & Greg. Nyssen. in libr. de oratione adnotauit. Nec prohibet longas Christus orationes, qui alibi perpetuas imperauit, Luc. 18.1. sicut & D. Paulus. 1. ad Thess. 5.17. & ad Colos. 4.2. neque loqui, cùm oramus; neque repetitionibus vti, cùm & ipse orando locutus sit, & ter eundem sermonem repetierit infra. c. 26.44. & Mar. 14.39. sed prohibet eo animo multùm loqui, vt hominibus bene orare videamur, de hoc enim agebat, & existimantes facilius Deum multa, quàm pauca auditurum verba, vt statim exponit: Putant enim, quòd in multiloquio suo exaudiantur. Nec Euchitæ propterea hæretici habiti sunt, quòd multum orarent apud Epiphanium. hæres. 80 & apud Augustin. in libr. ad Quoduult. cap. 57. sed quòd existimarent neminem, nisi continenter oraret, saluum esse posse, non intelligentes, quod Lucæ. 18.1. Christus dicit, *oportet semper orare, & nunquam deficere*; quod non significat debere nos perpetuò, & sine vlla intermissione orare, quod sciebat Christus à nobis fieri non posse; sed cum semel aliquid à Deo postulauimus, nec obtinuimus, non debere propterea fatigari, aut fiduciam abijcere, iterum atque iterum nullo definito modo idem orandum; hac enim ratione fore, vt tandem, quod petimus, obtineamus. Hoc illa, quæ sequitur, parabola significatur, *Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur*, &c.

Ethnici.) Errorem Ethnicorum fuisse, vt existimarent, quò plura, clarioreque voce loquerentur, facilius se à Deo exaudiri, ex 3. reg. 18.27. colligitur, vbi Elias alludens ad Ethnicorum ritum, quem decem tribus Israel imitabantur, *Clamate*, inquit, *voce maiore, Deus enim est, & forsitan loquitur, aut in diuersorio est, aut in itinere, aut certè dormit, vt excitetur.*

In multiloquio) Hebraismus, In pro Propter, ב pro בגלל, vt Mar. 9.38.

9. *Sic ergo vos orabitis)* Incertum vtrùm bis, an semel tantùm Dominicam orationem Christus docuerit. Dubitandi causa est, quod Lucas. c. 11.1.2. scribat eum à discipulis rogatum, *Domine doce nos orare, sicut Ioannes docuit discipulos suos*, respondisse; *Cum oratis dicite, Pater sanctificetur nomen tuum.* &c. Matthæus autem hoc loco non rogatum, sed sponte significare videatur eum concionantem hanc orationem tradidisse. Vix quisquam veterum auctorum hanc quæstionem attigit; &, qui attigit, Rupertus bis putat Christum eandem orãdi formam diuersa occasione docuisse. Contrarium tamen mihi videtur probabilius. Quorsum enim eosdem discipulos bis eandem orationem docuisset? Nisi fortè dicamus, quod mihi omnino non displicet, apud Lucam solos discipulos, à quibus rogatus fuerat; hic omnem turbam auditorum, quæ eam orationem nondum audiuerat, docuisse. Si semel tantum traditam dicamus, dicendum erit Matthæum non vnam solũ Christi concionem recitare; sed quæ ille diuersis temporibus, multisque concionibus docuisset, in vnum locum conijcere voluisse, vt omnem fere eius doctrinam sub vnum poneret aspectum.

Sic ergo vos.) vos, qui laudem apud Deum, non apud homines, vt illi, quærere debetis. Vos, qui melius docti à me estis, Deum non multitudine verborum, sed magno orantis affectu, nihil nisi iusta, & ad eius gloriã conducentia petentis exorari.

Sic.) Non his necessariò verbis; sed hac aut simili sententia Augustinus libr. de magistro cap. 1. & in epistola ad Probam. 121. cap. 12. & Beda in hunc locum. Nam nec Apostolos orando his ipsis verbis vsos fuisse legimus; alijs legimus Act. 1.24. *Tu domine, qui corda nosti omnium ostende, quem elegeris ex ijs duobus vnum.* Sed dum id ad propagandũ Euangelium, & gloriam Dei illustrandam faciunt, si non verbis, re tamen ipsa dicunt, *Sanctificetur nomen tuum.* Et cum

Universidad de Deusto
Biblioteca

Dei voluntatem electionemque volunt cognoscere, quid aliud dicunt, quàm *fiat voluntas tua*? neque Christus his vnquam verbis orasse dicitur, in eandem tamen sententiam orauit: *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste, veruntamen non sicut ego volo; sed sicut tu vis*, Matth. 26. 39. Luc. 22. 42. Sed tamen paucis verbis omnia, quæ in hac oratione docuerat, dicit, exceptis ijs, quæ dicere non poterat. Nam & ipse patrem appellat, sicut nos appellare docuit; & vt eius nomen sanctificetur, petit, cùm eius quærit gloriam, *si possibile* inquit *est*, id est, si salua gloria tua fieri potest; absolutè namque fieri posse non ignorabat, & vt eius voluntas fiat, *veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis*, & panem suum quotidianum petit, cum viram petit. Solùm non petit, vt debita sibi remittantur, quia *peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*, &, vt in tentationem non inducatur, qui cadere non poterat, &, vt à malo liberaretur, quem singulari certamine iam vicerat. cap. 4. 1. Neque voluit Christus, vt quotiescunque oramus, ista omnia, quæ hac oratione continentur, peteremus, sed vt omnia, aut aliqua, aut nihil certè his contrarium peteremus. Ipse pro crucifigentibus se orauit; nō erat vnum ex ijs; sed consentaneum vni ex ijs, vt Dei nomen etiam in inimicorum salute sanctificaretur. Merito tamen Ecclesia tantum huic orationi tribuit, vt non solum sententia, sed ipsis etiam Christi verbis vteretur. *Amica* (inquit Cyprian. in lib. de oratio.) *& familiaris est oratio, Deum de suo rogare, ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cum qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce.* Merito illi inter omnes & priuatas & publicas preces primū locum dedit. Dixerat Christus paullo ante, *nolite multum loqui*; præscribit nunc breuissimam, qua vtamur, orationis formam. Tamen *breuitas ista* (ait Tertullianus in libr. de oratione) *magna ac beata interpretationis substantia fuit, quantumque substringitur verbis; tantum diffunditur sensibus. Qualia sunt* (inquit Cyprianus) *fratres dilectissimi, orationis Dominicæ sacramenta, quàm multa, quàm magna breuiter in sermone collecta: sed in virtute spiritualiter copiosa, vt nihil omnino prætermissum sit, quod non in præcibus, atque orationibus nostris cœlestis doctrina compendio comprehendatur.* Itaque rectè Tertullianus hanc orationem Euangelij breuiarium appellauit D. Augustinus lib. 2. de ser. Domini in monte, & hūc omnes deinceps Theologi secuti septē petitiones continere docuerunt; Primam, *Sanctificetur nomen tuum*; secundam, *Adueniat regnum tuum*; tertiā, *fiat voluntas tua*, quartam, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie*; quintam, *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*; sextam, *& ne nos inducas in tentationem*; septimam, *sed libera nos à malo*. Recentiores quidam sex tantum; nam ex duabus vltimis vnam faciunt. De quare non est operæpretium disceptare. Illud non prætermittendum, quod à multis indicatum est, tres primas petitiones ad honorem Dei, reliquas ad vtilitatem nostram pertinere; quemadmodum decalogi præcepta in duas diuisa sunt tabulas; in priore erant, quæ ad Deum; in altera, quæ ad proximum pertinebant. Hoc est quod ver. 33. dicitur, *Quærite ergo primùm regnum Dei*. Non vult Deus nostram vtilitatem ab honore suo esse disiunctam: quia nec vtile nobis esse potest, quod ipsi honorificum non est. Ideo que honorem suum vtilitatis nostræ regulam facit, quam nec, qui sequitur, errare potest; nec, qui non sequitur, non errare.

Septem petitiones Dominicæ orationis.

Pater.) Quod à nomine patris exordiri iubet; non ideo tantùm facit, vt fiduciam nobis Deum alloquēdi, præbeat, quemadmodum Tertullianus, Cyprianus, Chryso. hom. 20. alijque multi interpretes voluerunt; sed multò magis, vt blando nomine Dei beneuolentiam captaremus, & ad concedendum, quod postulamus, patris eū appellatione moueremus, vt Augustino lib. 2. de ser. Domini placuit. Habet oratio Dominica rhetoricam suam. Huc spectat, quod c. 7. 11. Christus dicit, *Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris, quāto magis pater vester cœlestis dabit bona petentibus se?* Nomē ipsum patris pro nobis orat, quia patris est filijs necessaria prouidere, patris est filijs ignoscere. Eodem exordio perditus ille adolescens ad se rediens vsus est, *Pater peccaui in cœlum, & coram te*, Luc. 15. 18. Adnotauit Tertullianus in lib. de oratione, & Augustinus, lib. 2. de sermon. Domini Deum in veteri testamento non patrem, sed Dominum vocari voluisse; quia illi serui erant, nos filij sumus, *nec enim accepimus spiritum seruitutis iterum in timore; sed accepimus spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus Abba pater*, Roman. 8. 15. An autem hoc loco solam primam Trinitatis personam, an totam ipsam Trinitatem patrem appellemus; in vtramque partem disputari potest. Plerique ad solum patrem hæc verba dirigi putant, vt Cyprianus, Chrysostomus, & Rupertus sensisse videntur. Argumento est, quòd Christus eundem suum, atque nostrum patrem, quamuis non eodem modo vocare soleat; *Ascendo*, inquit, *ad patrem meum, & patrem vestrum*, Ioann. 20. 17. Magis aliorum probo sententiam, qui totam hic Trinitatem patrem à nobis vocari dicunt. Cur enim Deum patrem appellamus? primùm, quia creauit; at non solus pater, sed tota nos Trinitas creauit. Deinde, quia conseruat; at non solus pater, sed tota Trinitas conseruat. Tertiò, quia redemit; at non solus pater, sed tota redemit Trinitas; tota Trinitas agendo; solus filius patiendo. Itaque respectu quidem redemptionis solus potius filius, quàm solus pater, pater nobis est appellandus. Quartò, quia per gratiam regenerauit; at tota Trinitas regenerauit.

Noster.) Vt non suum quisque priuatim, sed nostrum communiter patrem appellaremus, Christus ideo iubet, quia non priuata, sed publica totius Ecclesiæ oratio est, & cùm Deum oramus tanquam vnum Ecclesiæ membrum oramus. Qui aliter orat, orare fortasse potest, exorare certè non potest. Hoc non à me primum, sed à Cypriano lib. de oratione Dominica, ab Ambrosio lib. 5. de sacramentis. cap. 4. ab auctore operis imperfecti. homil. 14. ab Augustino lib. 2. de sermon. Domini, à Theophylacto, & Euthymio notatum est. Illud etiam à nonnullis illorum notatur indicari his verbis differentiam, quæ est inter nos & Christum; nos Deum non patrem meum, sed nostrum; Christum non patrem nostrum, sed meum appellare, quia eo modo, quo pater noster est; omnium communiter pater est; omnes enim creauit, omnes conseruat, omnes nutrit, omnes, quantum in ipso quidem fuit, etiam redemit. Eo autem modo, quo Christi pater est, non alterius est pater. Pater enim illius, non quia creauit, sed quia ex sua substantia genuit; ideo patrem peculiariter (inquit Ambrosius lib. 5. de sacramen. cap. 4.) suum appellat; nos verò patrem communiter nostrum appellamus; quia illum genuit, nos creauit. Alia magis propria videtur esse ratio, cur & Deum patrem, & nostrum appellemus, quòd illi regenerati per Christum simus. Manifestum enim est eos, qui nec baptizati sunt, nec in Christum crediderunt, hanc orationem pronuntiare non posse, & tamen à Deo creati & tamen conseruati, & tamen redempti sunt. Non ergo hoc loco ideò Deum patrem appellamus; quia tantum nos creauit, quia conseruat, quia redemit; sed etiam quia per fidem, & gratiam baptismi regenerauit, *Dedit* enim *potestatem filios Dei fieri ijs, qui credunt in nomine eius*; alijs ergo non dedit; ab alijs pater vocari non potest. Hoc etiam Tertullian. & Cyprianus in lib. de oratione Dominica obseruarunt. Quare cū dicimus

1. Pet. 2. 22

Ioan. 1. 12.

Universidad de Deusto
Biblioteca

dicimus nostrum, non solum à Christo, sed etiam ab infidelibus hoc verbo distinguimur, & Deum patrẽ nostrum, ideſt, credentium, non infidelium appellamus. Quidnam non est pater omnium; est enim uero. Ephe. 4. 6. sed eorum peculiari ratione, qui in Christum credentes vnum cum illo corpus facti sunt. Nos igitur inter Christum, & infideles medij sumus, Christus naturalis Dei filius, infideles quodam modo spurij, quia ab eo creati, quia ad eius imaginem facti sunt, ex natura, quasi ex ancilla, non ex gratia, quasi ex libera geniti; sicut Ismael naturali virtute, non sicut Isaac supernaturali gratia. Nos filij, nec naturales, vt Christus, nec spurij, vt infideles, sed tamen adoptiui, sed tamen legitimi, alioqui hæredes non essemus Dei, & cohæredes Christi; Rom. 8. 17.

Qui es in cœlis.) Quod multi hæretici, cœlestis, vno verbo; dicere maluerunt, minimè probo; nõ solum, quia mali sunt auctores, & quia non tam breuitatis, quàm nouitatis studio facere videntur, sed etiam quia veram horum verborum sententiam corrũpunt. Primum quidem, si Græca verba, vt noster interpres, secuti fuissent vt ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς verterent, *qui es in cœlis*, errare non potuissent; & cœlestis dicitur non solùm, qui in cœlo habitat; sed qui ex cœlo originem ducit, aut qui de cœlo venit, vt Christus. 1. Cor. 15. 48. 49. & qui cœlesti constãt materia, cœlestes globos appellamus. Hic autem certum est Dei habitationem significari, qui ideo in cœlis habitare dicitur, quod quamuis vbique sit, ibi tamen eius gloria potissimum eluceat, quia *in sole posuit tabernaculum suum.* Psal. 18. 6. Sic Psal. 2. 4 *Qui habitat in cœlis irridebit eos*, & Psal. 112. 5. *Qui sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat*, & 122. 1. *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis.* Scribit Aristoteles omnium gentium quasi à natura insitam opinionem fuisse, Deum in cœlo habitare, vnde illud tam frequens apud Græcos poetas natum sit, ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει, superiq; habitator Olympi. Ambrosius, & Augustinus cœlos, sanctos interpretantur, in quibus Deus peculiariter dicitur habitare, sed iste allegoricus, non litteralis sensus est.

1. de cœlo t. 3.

Hesiod. in Operibus.

Sanctificetur nomen tuum.) Nomen Dei dicitur, nõ hoc solum Deus; quo eum appellamus, sed hominum de illo existimatio, & quidquid ad illum quoquo modo pertinet, quod tunc ab hominibus sanctificari dicitur, cũ ab illis timetur, amatur, colitur, cum eius augetur gloria, cum bonitas, cũ sanctitas, cùm maiestas celebratur. Hebræi enim קדש sanctificare dicere solent, id est celebrare, vt sanctificare sabbatum. Ezech. 44. 24. sanctificare iejunium, Ioel. 1. 14. Aut sanctificari Dei nomen dicitur, cùm tanquam sanctum colitur, & honoratur; sicut è cõtrario blasphemari dicitur, cùm sine debita ab hominibus reuerentia tractatur, Isa. 52. 5. & ad Ro. 2. 24. & pollui, cum tanquam vile & sordidum habetur. Ezech. 20. 39. & 22. 26. & 36. 20. & 39. 7. & 43. 8. & Hiere. 7. 30. Atq; ad hunc sensum Hieron. in commentarijs, & Augustinus, lib. 2. de ser. Domini interpretantur. *Non sic petitur*, inquit Aug. *Sanctificetur nomen tuum, quasi non sit sanctum nomen Dei, sed vt sanctum habeatur ab hominibus, id est, ita illis innotescat Deus, vt non existiment aliquid sanctum, quod magis offendere timeant.* In eandem fere sententiã Gregorius Nyssenus in lib. de oratione Dominica, Chrysost. hom. 20. auctor imperfecti ho. 14. Theophy. & Euthy. Paullo longius à sensu Amb. discedit lib. 5. de sacra. c. 4. *Sanctificatos*, inquit *nos dicit in nomine Domine Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri: hæc sanctificatio, vt in nobis permaneat, oramus.* Cum autem non dicimus, à quibus Dei nomen sanctificari velimus: ab omnibus sanctificari velle significamus. Ideo, inquit Tertullianus in lib. de oratione, *suspensa enuntiatione, non dicentes sanctificetur in nobis; in omnibus dicimus.*

10 Adueniat regnum tuum.) Quid hoc loco regnum Dei appelletur, & quid sit aduenire, variæ sententiæ.

Non-

Nonnulli regnum illud intelligunt, quo Deus in iustorum cordibus regnare dicitur, sicut è cõtrario in corpore iniustorum peccatũ dr regnare, Ro. 6. 12. & sicut dicitur, *regnum Dei intra vos est* Lucæ 17. 21. Ad hunc modum Ambrosius lib. 5. de sacramentis. cap. 4. Auctor imperfecti hom. 14. Hieron. in commentarijs, & lib. contra Pelagianos. 3. Gregorius Nyssen. in lib. de orat. Dominica, & Euthymius. Alij de illo regno accipiendum putant, quo in beatis regnat; quasi petamus illud, quod iam alijs beatis aduenit, nobis etiam aduenire; quasi petamus *dissolui & esse cum Christo*, Philipp. 1. 23. sicut dicuntur fideles diligere aduentum Christi. 2. ad Tim. 4. 8. & ad Tit. 2. 13. & sicut animæ illæ, quæ subtus altare sunt, petunt, vt vindicetur sanguis fratrum suorum, & corporibus suis iterum indutæ regno fruantur, Apocal. 6. 9. 10. Ita Tertullianus, & Cyprian. in lib. de orat. Chrysost. hom. 20. auctor etiam imperfecti hom. 14. & Aug. in epist. ad Probam 121. Alij *Regnum tuum adueniat*, id est gloria tua manifestetur hominibus, vt idem August. lib 2. de serm. Domini. Verus sensus mihi videtur esse, quẽ Theophlactus, & Rupertus breuiter indicarunt, vt regnum Dei vocetur illud, quo Deus positis omnibus inimicis suis in scabellum pedum suorum, vbique regnaturus est, & vt loquitur D. Paulus, *erit omnia in omnibus* 1. Cor. 15. 28. Nam etsi nunc etiã vbique regnat, tamen quia non pacificè & sine hoste, ac bello regnat, & quia multi illi quasi rebelles resistunt, regnare non dicitur. Tunc autem subiugatis hostibus, & amicis liberatis, inimicis damnatis plenè regnare dicetur. Hunc esse sensum ex illo loco D. Pauli, quem notauimus, non obscurè colligitur; tum etiam ex hoc ipso. Manifestum enim est nos hic non nostrum, sed Dei regnum postulare. Nãtres primæ, vt diximus, petitiones ad Deum; reliquæ ad nos pertinent. Non est ergo sensus, vt Deus regnet in cordibus nostris; aut vt nos cum beatis regnemus; hoc enim ad nos maximè pertinet; sed vt Deus absolutè, & sine aduersario regnet. Sic. n. dicimus, *Adueniat regnum tuum*, quemadmodum si filij patri regni pacificum regnum, & victoriam contra hostes precaremur; non vt nos; sed vt ille regnet. Aduenire autem optamus; sicut illi diligunt aduentum Christi. 2. Tim. 4. 8. & ad Tit. 2. 13. & animæ illæ Apoc. 6. 9. 10.

Fiat voluntas tua.) Alias Cypriani, Augustini, & Gregorij interpretationes, quia allegoricè sunt, prætermittendas puto. Inter litterales illa communis est, vt petamus fieri Dei voluntatem in terra, sicut in cœlo, id est, vt ita illi homines obediãt, sicut angeli obediunt, Hiero. Chrysost. hom. 20. auctor imperf. hom. 14. Aug. lib. 2. de ser. Domini, Theophyl. & Euthy. Alij paullo aliter, *Fiat voluntas tua in terra, sicut in cœlo*, id est pacificetur terra; sicut olim cœlum pacificatũ est. Nam, vt aliquando in cœlo inter bonos & malos angelos bellum fuisse dicitur Apocal. 12. 7. deiectoq; in terram diabolo pax in cœlo consecuta est, ita nunc in terra inter diabolum & hominem bellum est, petimusque, vt victus à terra in abyssum deijciatur, &, vt ait Christus, vt eijciatur foras, Ioan. 12. 31. vnde illa consequatur pax, quam angeli nato Christo hominibus annunciarunt, Luc. 2. 14. Sic Ambros. lib. 5. de sacram. c. 4. Tertullianus vero promptum in nobis, & paratum animum significari putat; vt quidquid calamitatis, quicqd boni, vel mali Deus nobis immittat, patienter feramus, sicut Iob dicebat, *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, ita factum est, sit nomen Domini benedictum*, 1. 21. Verùm non videtur restringenda esse generalis sententia, quod istæ omnes interpretationes faciunt. Nam de sola præceptorum obseruatione, aut de sola pace, vel patientia interpretari parum est. Ex omnibus si vna confletur, æqualis erit. Petimus ergo, vt omnibus in rebus voluntas Dei fiat, non solum à nobis, sed etiam in nobis; sicut Christus, cum peccare non posse, dicebat,

tamen

Universidad de Deusto
Biblioteca

tamen non mea, sed tua voluntas fiat, Lu. 22. 42. vtique non tantùm à se, sed etiam in se.

Sicut in cælo.) Vbi nihil est, quod Deo resistat nihil quod non ad nutũ obediat, Psal. 102. 20. 21. *Benedicite Domino omnes Angeli eius potentes virtute, qui facitis verbum eius, ad audiendam vocem sermonem eius, Benedicite Domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius.*

11. *Panem nostrum quotidianum.*) Fructuosus locus: agitur enim de pane nostro; sed & verborum obscuritate difficilis, & interpretationum varietate implicatus. Plerique veteres auctores piè & religiosè, atque ad Ecclesiæ vsum accommodatè dixerunt panem nostrum quotidianum Christi corpus appellari. Nam & verus panis est, qui de cœlo descendit, & quotidianus, quia aut à singulis, aut à tota quotidie sumitur Ecclesia, Tertullianus lib. de oratione, Cyprianus de oratione Dominica, Ambr. lib. 5. de sacram. c. 4. Marius Victorinus lib. 3. aduersus Arium, Athanas. in lib. de incar. Iuuencus, Hieronymus in cõment. & lib. 3. aduersus Pelagianos. Est in hanc sententiam non minimũ argumentum, quòd vero simile esse videatur Christum in tam perfecta diuinaque oratione nihil nos terrenum, nihil non diuinum petere docuisse. Obstat tamen, quod sequitur, *da nobis hodie*, quasi in crastinum petere prohibeamur, vt ver. 34. explicatur. Obstat, quod tanquam rem quotidie singulis nobis necessariam postulare videamur, corpus autẽ Christi quotidie sumere perquàm vtile est, non est tamen necessarium, nec, vt ait Augustinus, ab Orientalibus Christianis eius tempore sumebatur. Quæ res eundem impulit Augustinum lib. 2. de ser. Domini, vt panem quotidianum nostrum Dei voluntatem interpretaretur, sicut Christus dicebat Ioan. 4. 34. *Meus cibus est, vt faciam voluntatem patris mei*, & Io. 6. 27. *Operamini non cibum, qui perit; sed qui permanet in vitam æternam.* Quam interpretationem & Origenes hom. in Ezech. 14. ante illum adhibuerat. At istum cibum non in hodiernum tantùm diem; sed in omnem omnino vitam petere Christus docuisset, sicut illi dixerunt, *semper da nobis hunc panem* Ioan 6. 34. & illa, *da mihi hanc aquam, vt non sitiam neq. veniam huc haurire.* Ioan. 4. 15. Itaque probabilius est, quod idem Augustinus lib. 1. locut. in Gene. c. 39. & epist. ad Probam. 121. c. 12. Basilius in regul. breu. inter. 252. Chryso. hom. 20. auctor imperf. hom. 14. Grego. Nyssen. in lib. de oratione, & Theodoritus in comment. in c. 4. epistolæ ad Philippenses dixerunt, panem hoc loco nostrum & quotidianum omnem necessarium cibum appellari; panis autem appellatione omnia ad sustentandam vitam necessaria intelligi debere, id ex omnibus huius loci circunstantijs manifestum est. Nam & quòd nostrum, id est nobis necessarium; & quòd quotidianum, id est non superuacaneum; & quod in hodiernum, non in futurum petimus, & quòd ver. 34. eodem sensu prohibemur in crastinum esse solliciti, omnia indicant de cibo corporis agi. At non est verosimile (dicunt quidam) Christum in tam cœlesti precatione quidquam terrenum postulare docuisse. Respondeo non fuisse Christi consilium, vt panem resque necessarias quærere iuberet, quod terrenum est, quodq; idem Christus ver. 25. facere prohibet, & ad quod satis sumus natura nostra procliues; sed vt doceret vnde, & quatenus quærere deberemus. Non enim à terra, vt pecudes, sed à Deo, vt homines, non in omne tempus, sed in præsentem tantùm diem petere docet. Hoc autem cœleste præceptum non terrenũ est. Eo quidem vsq;, vt etiam Christo docente pauci admodum faciant. Illud magis mouere potest credibile non videri Christum, quantumuis moderatam corporis curam animæ curæ præposuisset. Id autem fecit, si interea, quæ nobis ipsis petimus, primo loco panem, secundo remissionem peccatorum; tertio liberationem à tentatione petere docuit. Respondeo Christum non tam ordinem dignitatis rerum; quàm naturæ, & infirmitatis nostræ sequi voluisse. Natura prius vult viuere, deinde bene viuere. Huius rei Christus rationem habuit. Adde quòd cum panem docet petere, non tam corporis, q̃ animæ curam habet. Exscindit. n. maximum & vehementissimũ affectum, ex quo maior peccatorum pars proficiscuntur; & vt dicam breuiter, hac petitione cauet, ne peccata fiant, sequente. quomodo facta remittantur.

Nostrum) Qui panẽ, Christi corpus intelligunt, ij nostrum. i. fidelium, nõ infidelium interpretantur, vt Cypr. Alij nostrum, id est, qui nobis à te dari solet; Greg. lib. 33. moral. c. 5. *Ecce & nostrum dicimus, & tamen vt detur oramus; noster quippe fit, cũ accipitur, qui tamen Dei est, cum ab illo datur. Et Dei ergo est ex munere, & noster sit veraciter per acceptionem.* Alij nostrum, id est hominum, nõ pecudum. Alij volunt nostrum vocari illum etiam ipsum, quẽ iam habemus; quem nihilominus à Deo petere iubemur, quia cũ Dei potius, quàm noster re vera sit, non debemus eo prius vti, quã vtendi à Deo petamus facultatem. Sic auctor imperfecti: quod verum quidem & piũ, sed alienum esse arbitror. Vult enim Christus prauam hominum consuetudinem corrigere, qui nullum auaritiæ suæ modum ponunt, vt ex ver. 19. & sequentibus perspicuum est. Non solent autem homines, quæ habent, aut industria sua quærere, si malis, aut à Deo petere, si boni sunt: cùm igitur panem petimus, quem non habemus, cur qui diuites sunt petunt? Mouit quæstionem, idemque explicauit Aug. pauperes petere, vt habeãt; diuites, vt non amittant. *Et quid eget* (inquit) *dines? audeo dicere ipso pane quotidiano eget dines, quare enim abundant illi omnia? vnde? nisi quia Deus dedit? Quid habebit, si Deus subrahat manum suam? nonne multi dormierunt diuites, & surrexerunt pauperes?* Sic igit interpretari possumus, vt noster dicatur panis, qui nobis est necessarius. Hoc enim cum Christi consilio bene conuenit, qui tantùm nobis vult potestatem facere in præsentem diem necessaria.

Quotidianum.) Græcum verbum τὸν ἐπιούσιον magnam difficultatem peperit. Vetus interpres quotidianum reddidit, vt ex Hieronymo in hunc locum manifestum est. Atque ita omnes veteres auctores Latini legunt. Hieronymus supersubsubstantialem vertit, quanquam in eo veterem versionem noluit corrigere. Itaque incautè quidam nostro tẽpore in vulgata editione pro quotidiano supersubstantialem posuerunt: quod corporis cibo, quem à nobis peti probauimus, minimè conuenit. Alij consubstantialem, id est eiusdem nobiscum substantiæ reddiderunt, vt inde ὁμοούσιον, de quo tantopere aduersus Arianos disputabatur, confirmarent, vt Marius Victorinus libro 3. aduersus Arium. Hieronymus scribit se in Hebræorum Euangelio pro ἐπιούσιος legisse מחר crastinum quasi inter crastinum, & hodie antithesis quædam fit; & hodie in diem crastinum necessarium petamus panem. Et quidem verborum antithesis rectè congruit; sententia verò non congruit: non enim docet, sed prohibet Christus in crastinum esse solicitos. ver. 34. Alij exponunt ἐπιούσιον substantiæ nostræ alendæ accommodatum, id est panem cibarium, non delicatum, non superuacaneum; quod non prorsus malè conuenit. Sed nihil æquè mihi videtur conuenire, atque vt noster vertit interpres, *quotidianum*; vt intelligitur ex eo, quod sequitur, *da nobis hodie*. Non enim est verborum antithesis, quam quidam, vbi non est, quærunt; sed cognatio, similitudoque sententiæ, quemadmodum si coniugatis etiam dixisset verbis, panem nostrum hodiernum, id est, nobis in hodiernum diem necessarium, da nobis hodie. Sed vocauit potius quotidianum, quàm hodiernum, vt generalior esset sententia, significaretque Deũ singulis diebus seruis suis necessariũ cibũ dare solere. Diarũ Latinã vocant.

vocant. Petimus ergo à Deo, vt ne patiatur diarium nostrum nobis hodie deesse. Loquimur enim tanquam filioli, qui mane in scholam proficiscẽtes primo loco eius dici statutam panis portionem postulant. Consonat huic sententiæ Syriaca trãslatio, quę pro pane quotidiano legit דסומנקנן יומנא לחמנא panem indigentiæ nostræ. Vnus adhuc angere potest scrupulus, quòd ἐπιούσιος non à participio οὖσα, sed à nomine οὐσία, sicut ὁμοούσιος, & ὁμοουσιότης Græcæ linguæ consuetudine cadere debeat. Quod si ita est, non præsentis diei cibum, sed substantialem, aut supersubstantialem, aut ad substantiam denique, quæ οὐσία dicitur pertinentem significare potest. Respondeo Euangelistam, aut Euangelistæ interpretem nouo vocabulo, aut veteri noua significatione vti potuisse, quemadmodum sæpe Apostoli vti solent. Deinde nisi me coniectura fallit, Hebraismum sapere. Dicunt enim Hebræi עצם היום חזה substantiam diei huius, pro hunc ipsum diẽ, vt Gene. 7. 13. & Leuit. 23. 14. Sic ergo vocare potuit Euangelista ἐπιούσιος panem, qui ad substantiam præsentis diei pertineret, id est, portionem panis nostri, quæ præsenti diei respondet. Nolo tamen meam valere coniecturam; nisi, qui doctiores sunt approbauerint.

12. Et dimitte nobis debita nostra.) Peccata nostra debita vocamus, quia illis tanquam ære alieno obstricti tenemur Deo. Id constat ex Luca. c. 11. 4. qui pro debitis peccata dixit; & ex parabola, quæ est infra. c. 18. 27. quid autem sit peccata remitti, ad Roma. 4. 8. diputauimus: nunc sine disputatione, ne forte lector erret, admonemus dimitti esse non solùm non imputari, non solùm dissimulari, non solùm tegi, non solum non puniri, vt noui hæretici fabulantur, sed penitus etiam tolli, penitus deleri, & in profundum maris proijci, vt scriptura loquitur. Ioan. 1. 9. Isa 43. 25. Mich. 7. 19. Probarunt ex hoc loco veteres Catholici aduersus Pelagianos neminẽ in hac vita sine peccato esse, quando omnes dicere iubemur, *Dimitte nobis debita nostra*. Hieronymus lib. 3. aduersus Pelagianos, Augustinus lib. 2. contra ep. Parm. c. 10. & lib. 3. contra duas ep. Pelag. c. 5. & lib. 3. de peccat. mer. c. 13. & epist. 89. & hom. 42. Duobus modis Pelagiani respondebant; primùm viros sanctos, cum hæc dicunt verba, non pro se, sed pro alijs orare, August. lib. 2. de peccator. mer. c. 10. Deinde non ex veritate, sed ex modestia, & humilitate dicere. Aug. lib. 2. contra duas ep. Parm. c. 10. quibus ijsdem locis respondet.

Nemo sine peccato.

Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.) Periculosam nobis videtur Christus regulã tradere. Malè enim omnino nobiscum agetur, si non aliter nobis Deus, quàm nostris nos debitoribus peccata dimittat. At nó est regula, sed conditio. Non esse regulam manifestum est; quia Deus nobis & multo plura, & multo maiora, & multo liberalius, & multo minus merentibus remittat; quàm nos debitoribus nostris, aut remittere soleamus, aut etiam possimus. Itaque si regula esset, non salutem, sed damnationem potius nostram à Deo petere mus. Hoc per illam, quam diximus, parabolam c. 18. 24. 28. significatur, vbi Dominus seruo decem millia talenta remisit; seruus conseruo centũ denarios noluit condonare; nec Dominus propterea dimisit, quòd seruus debitori suo prius dimisisset quæ si eius exemplo prouocatus; sed prius Dominus dimisit, postea seruus dimittere noluit. Denique regula est, quam imitamur; non autem Deus nos, sed nos Deum in remittendis peccatis imitamur, non ergo nos illi sed ille nobis regula est. Nos illi conditio sumus, quia si nos debitoribus nostris non remittamus, neq; nobis ille remittit, vt supra c. 5. 23. 24. significatur. *Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid aduersus te; relinque ibi munus tuum ante altare, & vade reconciliari prius fratri tuo & tunc veniens offeres munus tuum*, & Marc. 11. 25. *Cum stabitis ad orandum, dimittite, si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, dimittat vobis peccata vestra.* Et Lucas. c. 11. 4. non dixit, *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*: sed, *siquidẽ nos dimittimus omni debenti nobis*. Cur ergo Christus hanc non iam regulam, sed conditionem adiecit, cum potius impedire rei, quam petimus impetrationem, quàm iuuare videatur? Respondeo, duabus de causis appositam fuisse; & ad corrigendam orationem nostrã, ne nobis à Deo peteremus, quod alijs ipsi nollemus dare; & ad commonefaciendos nos, vt quod à Deo petimus, id nos alijs concedamus. Reliquum est, vt videamus, quo modo sit intelligenda. Nescio qui olim hæretici ita intelligebant, quasi quantumcunque homines peccarent, & quacunque ratione viuerent, modo acceptas iniurias condonarent, certi essent fore, vt peccata sibi à Deo remitterentur, vt scribit Augustinus lib. 21. de ciuitat. c. 22. & 27. quibus respondet, non vt fiant, sed quia fiunt peccata, ideo dicitur, dimitte nobis debita nostra; sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Non ergo est sensus fore, vt hac sola conditione nobis Deus debita nostra dimittat, si nos debitoribus nostris dimittamus; sed, vt nisi dimiserimus alijs, nec ille nobis dimittat, vt ver. 15. *Si non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra*, quare quod paulo ante ver. 14. dictum est, *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet vobis pater vester delicta vestra*, non absolutè, vt Augustinus admonuit, intelligendum est, sed si cætera accedant, quæ sunt necessaria, si nos peccasse pęniteat, si animus sit non iterum peccandi, & si quid est aliud, quod ad peccatorum remissionem requiratur. Nam, vt semel dicã, hoc inter negantes, & affirmantes promissiones, aut conditiones differt: quòd negantes absolutè, & sine alia superaddita conditione; affirmãtes nunquam absolutè, sed cum exceptione, nisi quid aliud impediat, intelliguntur. Vnus & idem locus Mar. 16. 16. illustre vtriusq; regulæ præbet exemplum. *Qui*, inquit, *non crediderit, condemnabitur*. Hæc enim promissio, quia negans est, absolutè, & sine vlla conditione est intelligenda, fore, vt quisquis non crediderit, quantumuis bene viuat, & quidquid aliud faciat, condemnetur. Quod autem ibidem dicitur, *qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*; quia affirmatio est, non absolutè, & sine exceptione intelligendum, sed si cætera habeat necessaria. Sic hoc loco, quod dicitur ver. 15. quia per negationem pronuntiatur, absolutè; quod vero ver. 14. quia per affirmationem, non absolutè, sed cum exceptione intelligendũ. est. Alteram huius conditionis explicationem, nimis tamen angustam, Augustinus affert, vt nostris debitoribus debita remittamus, id à nobis petentibus, sicut nos à Deo petimus, vt nobis nostra dimittat; & sicut seruus ille conseruum suum rogabat, *patientiam habe in me*, Matth. 18. 29. Hæc, inquam, interpretatio, & sensum nimis stringit, & conscientiam nimis laxat. Iubemur enim Marc. 11. 25. non solum rogati, sed nostra etiam sponte, cum stamus ad orandum dimittere, si quid aduersus aliquẽ habemus: quanquam & generaliter ac sine restrictione de omnibus intellexisse videtur ipse August. lib. 2. de serm. Domini in monte. Illa difficilior est quæstio, quatenus debitoribus nostris remittere debeamus, vt nobis Deus debita nostra dimittat. De ea re copiosè Theologi disputant: ad eorum scholam auidum lectorẽ mittimus. Nos hic ea tantum, quæ ad huius explanationem loci necessaria iudicamus, dicturi sumus. Hoc ergo non de omnibus debitis, sed de priuatis iniurijs intelligendum. Mille aureos nũmos mihi debes; an, nisi condonauero Deus mihi peccata mea non condonabit? nequaquam ita est. Si enim condono, beneficium confero; si nõ condono, peccatum non admitto. Nec illa obstat parabola Matth. 18. 24. quòd de pecuniæ debito loquatur. Nam per pecuniam peccata sunt significata.

Quid inter affirmãtes & negãtes conditiones in scriptura intersit.

Quales iniuria remittendæ, & quomodo.

gnificata. Patrem meum occidisti; an necesse est, vt nihil à te exigam, si volo, vt nihil à me exigat Deus? minimè. Honorem mihi falsa criminatione detraxisti; an mihi repetere corã iudice non licebit? licebit. Quid ergo? iniuriam, non damnum remittamus necesse est, si volumus, vt nostræ in Deum iniuriæ ab eo nobis remittantur. Iniuriam enim à damno subtiliter Theologi distingunt. Cum patrẽ meum occidisti, & fecisti iniuriam, & damnum attulisti. Iniuriam, quia offendisti animum meum, quia contempsisti me; damnum, quia eum mihi eripuisti, qui me alebat, qui docebat, qui tuebatur; damnum repetere possum; iniuriam condonare debeo, ita vt nihil propterea velim mali; vt nullas tecum geram inimicitias, & vindictam non quærã. Idem in alijs exemplis intelligendum.

13. Et ne nos inducas in tentationem) Duo hic explicanda sunt verba; quid sit tentatio, & quid in tentationem inducere. Pelagiani hoc loco non peccatorum contra nos pugnam, quam tentationem scriptura solet appellare; sed humanos casus, quos ipsi per nos, nisi Deus auertat, effugere non possumus, intelligebant. Auctor Augustinus epist. 94. Nempe, quia in eo errore versabatur, vt existimarẽt nostra esse potestate, vt nulla Dei adiuti gratia omnia peccata vitaremus, & à Catholicis hoc loco premebantur, quòd à Deo petamus ne nos in tentationem inducat, quasi nõ possimus sine eius auxilio superare, vt Hieronymus libro aduersus eos, 3. & Augustinus multis locis argumentatur; hanc interpretationem, tanquam diuerticulum, quà euaderent, quæsiuerunt. Sed ex proximo verbo facile refelluntur; *sed libera nos à malo*, vbi per malum, vt paullo post docebimus non potest, nisi diabolus intelligi, tũ etiam ex c. 26 41. *Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem: Spiritus enim promptus est, caro autem infirma*, vbi certum est de peccatorum tentatione agi: quod ergo illic iubet exercere, hic docuerat. Quomodo autem nos Deus in tentationem inducat; facile Caluinistæ enim respõdent, quia nos ad peccandum impellit. Facile enim est hæreticum esse. Sed stat Iacobi sententia, quam nulla poterit hæresis abolere, *Nemo, cum tentatur dicat, quoniam à Deo tentatur; Deus enim intentator malorum est, sed vnusquisq; tentatur à concupiscentia sua abstractus, & illectus.* c. 1. 13. 14. Vera ac firma olim semp Catholicorũ sententia fuit, Deum, cũ de peccatis agitur, non impellendo, non incitando; sed permittendo tentare, vt Tertul. & Cyprianus in lib. de orat. Dominica, & August. ser. 124. de tempore, & sæpe alias interpretatur. Hoc constat. Quid autem sit Deum non permittere, vt in tentationem inducamur, id non constat. Nam nõnulli interpretantur, non ne in tentationem incidamus, quod dum carnẽ circumferimus, fieri non putant posse; sed ne, cùm inciderimus, ab illa superemur, vt August. lib. 2. de sermone Domini, & epist. 121. & Theophylactus in commentarijs in hunc locum. Melius, vt mihi videtur, idem D. Augustinus in lib. de bono perseuerantiæ ca. 6. Tertullianus, Cyprianus de orat. Dominica, Chryso. hom. 20. auctor imperf. 14. & Euthymius in hũc locum putant nos rogare, vt non incidamus in tentationẽ. nostræ enim infirmitatis memores, non solum, vt vincamus, petimus, sed etiam ne in certamen descendamus, ne forte vincamur. Hunc sensum Christus c. 26. 41. prorsus expressit, *Vigilate*, inquit, *& orate, ne intretis in tentationem spiritus promptus est, caro autem infirma*. Pugnam ergo, sicut Christus, detrectamus; sed nos cum diabolo, ille cum morte, *Pater si possibile est transeat à me calix iste.* Matth. 26. 39.

Sed libera nos à malo.) Cyprianus omne generaliter malum intelligit; siue peccatũ; siue quiduis aliud, quod detrimentum nobis afferat. Alij ad tẽtationem referunt, quasi sensus sit, ne nos inducas in tentationem; sed libera nos ab illa, vt August. lib. 2. de peccatorum meritis. c. 4. & lib. 2. de sermon. Domini in monte, & auctor imperfecti hom. 14. quod cum altera Augustini opinione, de qua ver. 9. diximus, qui septem esse putat orationis Dominicæ petitiones, non satis bene consistit. Idem enim esset, *ne nos inducas in tentationẽ, & libera nos à malo*; nisi forte in priore rogamus ne in tentationem incurramus; in posteriore, vt si incurrerimus, ab ea liberemur, quod perexiguum, & subtile discrimen est. Magis mihi Tertulliani placet interpretatio, vt per malum diabolus intelligatur: *Ipse* (inquit lib. de orat.) *à diabolo tentatus præsidem, & artificem tentationis demonstrauit*, quod & Chrysostomo homil. 20. & Chrysostomi sectatoribus Euthymio, & Theophylacto placuisse video. Iuuat nomen πονηρὸς, quo diabolus vocari solet, vt supra. cap. 5. 37. & infra. cap. 13. 19. & additus articulus, quasi malignum illum digito demonstrans. Adnotauit Augustinus lib. 2. de peccatorum merit. cap. 4. quod ante eum Tertullianus indicauerat, eo artificio has petitiones esse dispositas, vt prima rogemus, præterita nobis dimitti peccata; in secunda, vt ne in futurorum irritamenta prolabamur, in tertia, vt à præsentibus, quibuscum conflictamur, liberemur. Adiecit (inquit Tertull.) ad plenitudinem tam expeditæ orationis, vt non de remittendis tantum; sed etiam de auertendis in totũ delictis supplicaremus.

Quia tuum est regnũ.) Hæc verba in Græcis codicibus adduntur ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν, *quia tuum est regnum, & potestas, & gloria in secula amen*; quæ, quia in nostra versione non legimus, nec in precibus dicere solemus; clamant hæretici, & nobis partim ignorantiam, partim falsi crimen obijciunt, quasi alias de nostro commenti Dominicam mutilauerimus orationem. Sed vt alij ante me monuerunt; non nos hæc verba detraximus; sed Græci solemni precationi addiderunt; vnde credibile est, in Euangelistæ contextum fuisse trãslata: quemadmodum angelicæ saluta-

tioni addiderunt ὅτι σὺ ἔτεκες τὸν σωτῆρα ἡμῶν, *quia tu peperisti seruatorem nostrum*, & Psalmis, *Gloria patri, & filio, & Spiritui sancto*. Estque id Græcorum ingenio & moribus valde consentaneum, qui ad finem concionum solent adiungere, ὅτι σοί ἐστι κράτος, καὶ δόξα, καὶ βασιλεία, aut aliquid simile, vt apud Chrysostomum, & alios Græcos concionatores sæpe legimus. Confirmat coniecturam, quòd vetustissimi auctores non legant. Et solebant tamen Tertullianus & Cyprianus Græcis potiùs vti exemplaribus, quàm Latinis, maximeque cum Græca Latinaque dissidebant, & Hieronymus Latinam editionem ad Grẽcam corrigens veritatem, tamen nec vertit, nec in commentarijs exponit. Nec vero simile est Christum in tam breui, præcisaque oratione non necessaria addidisse verba. Fateor Græcos auctores Chrysostomum, auctorem imperfecti, Theophylactum, & Euthymium legere: fateor & in Hebraico, & in Syriaco Euangelio reperiri. Sed Græci legunt ex consuetudine Ecclesiæ suæ; Hebræus, quia Græcè legit; quantum enim auctoritatis Hebraicum illud habeat Euangelium, in præfatione diximus. Syrus verò, quia credibile est eum ex Græco Euangelium transtulisse; nisi forte & Syri ex Simili precandi consuetudine addiderunt.

14. 15. Si enim dimiseritis hominibus.) Quidquid est in his duobus versibus difficultatis supra ver. 12. explicauimus. Nunc antithesis tantùm inter homines & Deum notanda est, *Si*, inquit, *dimiseritis hominibus*, id est æqualibus vestris; conseruis vestris, vt in parabola debitorum c. 18. 28. 29. Magis enim debet homo homini, seruus conseruo, quàm homini Deus, seruo dominus iniurias condonare, quia mortalis cùm sit, non debet immortales gerere inimicitias, & quia minus æqualis ab æquali; quàm ab inferiore superior, præsertim ab infimo summus offenditur. Iubemur ergo facere, quod est minus, vt obtineamus, quod est maius; & centũ cõseruis

Universidad de Deusto
Biblioteca

noſtris denarios remittere; vt decem millia nobis talenta à domino remittantur. Hanc vim habet, *hominibus*. Similis ſententia Eccle.28.1.2.3.4.5. *Qui vindicari vult, à Domino inueniet vindictam, & peccata illius ſeruans ſeruabit. Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata ſoluentur. Homo homini reſeruat iram, & à Deo quærit medelam? In hominem ſimilem ſibi non habet miſericordiam, & de peccatis ſuis deprecatur? Ipſe dum caro ſit reſeruat iram, & propitiationem petit à Deo? quis exorabit pro delictis illius?*

16. Sicut hypocritæ.) De hoc nomine diximus. ver.2.

Triſtes.) σκυθρωποὶ, qui triſti ſunt vultu; quod non de vera triſtitia, ſed de ſeueritatis ſanctitatisq; vt ait Hieronymus, ſimulatione eſt intelligendum.

Exterminant.) ἀφανίζουσι, ſic vertit, non Hieronymus, ſed vetus ante illum interpres, vt ex Hilario can.5. & Auguſtino lib.2. de ſermone Domini perſpicuum eſt. Nam Hieronymus, demoliuntur, reddendum putat, veterem ſubreprehendens interpretem, quod nec ipſum eſt propriũ. Melius Hilarius, conficiunt, & Chryſoſtomus διαφθείρουσι corrumpunt, propius alij, obſcurant. Senſus eſt, hypocritas, vt ieiunare videantur, natiuum, & vegetum colorem, aut triſtitiæ ſimulatione, aut alicuius medicamenti artificio in pallidum tetricumque conuertere: contra quàm mulieres faciunt, vt pulchriores appareant.

Mercedem ſuam.) quam quærunt, vt ver.1.2.5.

Tu autem.) mutatio numeri, vt ver.21. ex Hebræorum conſuetudine. 4.Regum.17.29. Solebant Palæſtini, vt ait Hieronymus hoc loco, diebus feſtis vngi. Nec ſolùm Palæſtini, ſed omnes Orientales in lætitia, & rebus proſperis vngebantur, vt ex his locis intelligimus Ruth.3.3.2.Regum.12.20.& 14.2.& 4.Regum.4.2.& Iudith.10.3.& 16.10.& Eſter.2.12. Quomodo autem intelligendum ſit, quod Chriſtus iubet caput vngere, cum ieiunamus, Chryſoſt.hom.21.& auctor imperfecti homil.15. Hieronymus, Theophylactus, Euthymius, Rupertus rectè expoſuerunt; non iubere, vt re vera caput vngamus, ſed vt ieiunij fugiamus oſtentationem, & hilaritatem potiùs atq; lætitiam, quemadmodum qui caput vngunt, quàm triſtitiam præferamus ſicut intelligitur, quod ſupra dictum eſt ver.3. *neſciat ſiniſtra tua, quid faciat dextra tua*; & ver.6. *intra in cubiculum tuum*. Aliæ interpretationes, quas partim ijdem auctores, partim Origenes, Hilarius, Baſilius, Auguſtinus, & Beda afferunt, allegoricæ ſunt.

19. Nolite theſaurizare.) μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν, ne theſaurizetis vobis, vt hoc vtamur verbo. Vetus interpres in huiuſmodi imperandi modis, qui per negationem dicuntur, addere ſolet verbum, *nolite*; ſententiam exprimens, non verba, vt infra ver.34. & c.7.1.6. Quòd autem quidam Auguſtinum traducunt, quòd ex ſimilibus locis in lib.de gratia & lib.arb. liberum hominis arbitrium confirmat, parum benignè faciunt. Nam & in nonnullis locis eſt μὴ θέλει, & ſi non eſſet, nihilo minus ex illis liberum probaretur arbitrium; quia nemo, præter hæreticos, tam eſt inſanus, vt Deum nobis præcipere dicat, quæ facere non poſſumus. Et multo profectò illi magis ridiculè, & imperitè ex alijs locis ad tollendam, quàm Auguſtinus ex ijs ad aſſerendam libertatem arbitrij, argumentantur. Quid Chriſtus per theſaurum intelligat, non ſatis compertum eſt. Hilarius humanam laudem intelligi putat, quam ver.2.5.& 16. mercedem appellauit, quam qui conſectantur, ij theſaurum non in cœlo apud Deum, ſed in terra apud homines ponunt. Melius alij omnes auctores, quos legiſſe memini, de terrenis opibus interpretantur. Quod ex ver.24. confirmatur, *non poteſtis Deo ſeruire; & mammonæ.*

21. Theſaurus tuus.) Græcè ὑμῶν veſter, ſicut paullo infra καρδία ὑμῶν cor veſtrum. Melius mihi videtur legiſſe noſter interpres: nam & Chryſoſt. & auctor imperf. Græci ſcriptores ita legunt; & hæc numeri mutatio in cõcione maiorem habet vim, vt ſupra ver.17. Apparet autem hoc fuiſſe prouerbium ſumptum de medio; qualia multa & in hoc, & in ſequente capite reperiuntur, vt illud ver.24. *nemo poteſt duobus Dominis ſeruire.*

22. Lucerna corporis tui.) Græci non legunt, tui. Quod q̃ maiorem vim habere putant. Ego contra eo pronomine vehementius auditorem ſeriri arbitror, præterquàm quòd verſu præcedenti iam cœperat ſecundam alloqui perſonam, & verſu hunc proximè ſequente addit, ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σε πονηρὸς ᾖ, *ſi oculus tuus fuerit nequam*. Atque ita legit Hilarius, & Ambroſius in lib. de dignit. ſacerdotali cap.6. & Auguſtinus lib.2. de ſermon. Domini, & inter Græcos auctor operis imperfecti. Dubitare autem aliquis poterit, quorſum hęc verba pertineant, & qua conſequentia ſuperioribus adhæreant. Chryſoſt. & auctor imperfect. ita coniungunt. Dixerat paullo ante, *vbi eſt theſaurus tuus, ibi eſt cor tuum*; cor eſt in animo, quod oculus in corpore: declarat ergo ex ſimilitudine oculi cor poris non poſſe ſe animum benè habere, cum cor eſt in theſaurum intentum & auaritia obcæcatum.

Si ergo.) οὖν, ergo hoc loco non eſt, vt grammatici loquuntur, illatiua coniunctio, ſed incœptiua, aut continuatiua ſententiæ.

Oculus tuus fuerit ſimplex.) Purus, mundus, non prauis infectus humoribus.

Totum corpus tuum lucidum erit.) Erit veluti oculatum. Nã oculus perexiguus orbiculus ita toti corpori neceſſarium lumen præbet, vt cum oculus purus eſt, totum omnino corpus oculus eſſe videatur: omnia enim membra ad fungendas actiones ſuas per oculum vident.

23. Si autem oculus tuus fuerit nequam) πονηρὸς, malè affectus, vitiatus, immundus. Opponit enim ſimplici, id eſt mundo. Si *ergo*, οὖν pro γὰρ *enim*: redditur enim cauſa.

Lumen, quod in te eſt, tenebræ ſunt.) Quomodo lumen tenebræ eſſe poſſunt? aut ſi tenebræ ſunt, quomodo lumen vocat? nõ quia eſt, ſed quia eſſe debuit, vt, *filij autem regni eijcientur foras*, Matth.8.12. id eſt, qui filij regni eſſe debuerũt. Et, *iuſtificata eſt ſapientia à filijs ſuis*, id eſt ab ijs, quos filios ſapientiæ eſſe oportebat, Luc.7.35.

Ipſæ tenebræ quantæ erunt?) Reliqua corporis membra, quæ natura ſua tenebræ ſunt, quia nullum niſi ex oculis lumen habent.

24. Non poteſtis duobus dominis ſeruire.) Quorſum hoc? Reſpondet Chryſ. hom.22.& auctor imperf.16. quia dixerat ver.19. *nolite theſaurizare vobis theſauros in terra*, quod probat non eſſe faciendum, quia nõ poſſumus Deo ſeruire, & mammonæ. Probabile eſt, vt ante diximus, vulgare hoc fuiſſe prouerbium, quale illud apud Latinos eſt, *nemo poteſt ſimul ſorbere, & flare*. Quo autem modo intelligendum ſit, Chryſ.hom.22.& Theophy. exponunt, neminem poſſe duobus dominis ſeruire contraria præcipientibus, quales Deus & mammona eſſe ſolẽt, quod etſi verum eſt, tamen aliã Chriſtus rationem affert. *Aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget; aut vnũ ſuſtinebit, & alterum contemnet*; quibus verbis ſignificat neminẽ duobus Dominis non ſolum contraria, ſed etiã diuerſa præcipientibus ſeruire poſſe, quia natura ipſa prohibet, vt amor ſerui in diuerſos diſtrahatur dominos, quemadmodum ſi dixiſſet nullã mulierem duos maritos habere poſſe, non modo, quia contraria præcipiunt, ſed quia coniugalis amor natura ſua eiuſmodi eſt, vt nõ niſi vnius eſſe poſſit. Sic vnus dominus multos ſeruos habere põt, vnus ſeruus multos dominos habere nõ poteſt, quia domini eſt ſeruum nõ amare, ſed regere, ſerui dominum non regere, ſed amare, & imperium diuidi poteſt, amor non poteſt. Itaque indicat Chriſtus diuitias non ſolùm, cùm iniquè

Universidad de Deusto
Biblioteca

parantur,& iniustè dispensantur;sed etiam cùm non iniquè, nō iniustè ;si tamen amantur, ab amore Dei homi nem auocare,quia nemo potest duos amare dominos,sicut alibi dixit, *Impossibile est diuitem intrare in regnum cœlorum*,c. 19.26. Obseruauit auctor imperf. hom. 16. non dixisse, nemo potest duos dominos habere, sed *nemo potest duobus dominis seruire*.Dominum autem vocat omnem rem, cui nimis dediti sumus ,cui quodammodo seruimus, vt Rom. 6. 16. *nescitis,quia cui exhibetis vos seruos ad obediendum , serui estis eius,cui obeditis,siue peccati ad mortem,siue obeditionis ad iustitiam*,& 2.Petri. 2. 19. à quo enim quis superatus est,huius & seruus est . Sic Basilius in moralibus regulis 2.c.1.

Aut enim vnum odio habebit .) Cum sententia sit facilis , locus est difficilis: videtur enim opponere vnū vni , alterum alteri,& cum dicit in secunda parte, *aut vnum sustinebit, & alterū contemnet;* incipere à posteriore membro prioris patris , & vnum dicere , quem ante alterum dixerat ; hoc videtur oratio, & consuetudo loquendi postulare .Quod si ita est,apparet inanem esse repetitionem , quemadmodum si diceret , aut Petrum odio habebit, & Paulum diliget , aut Paulum sustinebit,& Petrum cōtemnet , & ita pleriq; acceperunt: quod cum alij absurdum esse animaduerterent, dixerunt,vnum non certum, sed vnā aliquam,quam designare velis, persona demonstrare, alterum alteram . Mihi facilis huius rei explicatio videtur esse,adeo vt pigeat alias interpretationes fine operæ pretio recitare. Vnus enim hoc loco accipitur pro primo, alter pro secundo , notissimo omnibus etiam,qui Hebraicè nesciūt Hebraismo . Itaque nomina duos, quos velis,dominos , Petrum & Paulum , aut vnum , id est primum Petrū odio habebit,& alterum id est secundum Paulum diliget: aut vnum id est primum Petrum sustinebit ; & alterum,id est,secundum Paulum contēnet .Vno dicam verbo non opponit personam personæ, sed odium personæ eiusdem amori . Similis est locutio apud Lucam.c. 16.13.

Non potestis Deo seruire & mammonæ.) Mammon Chaldaicè,mammona Syriacè diuitiæ dicuntur , vt Hieronymus hoc loco , & Elias in Thesb. docent . Consonat Punica lingua , quæ Hebraicæ affinis atque Chaldaicæ,lucrum mammon appellat, vt August.lib.2.de serm.Domini,& ser. 35. de verbis Domini secundum Lucam adnotauit.

25.Animæ vestræ.) Animam hoc loco pro altera hominis parte positam esse ex alterius partis oppositione manifestum est , *nec corpori vestro,quid induamini* : sed quia ea parte viuimus , anima pro vita ponitur Hebræorum consuetudine, vt etiam Augustinus admonuit, vt infra cap. 10. 39.& 16.25.Ioan.10.11.& 12.25.& 13. 37.38.& 15.13. & alijs locis pœne innumeris.

Neque corpori vestro .) Nominauit duas res homini charissimas , & de quibus maximè solet esse solicitus, quia tota in illis vita consistit, vetatq; etiam de illis solicitudinem habere . Non autem omnem prohibet solicitudinem;sed eam, quæ ex diffidentia erga Deum proficiscitur , vt apparet ex ver.26.28. & 30. & eam quæ à Dei seruitute hominem distrahit , vt constat ex ver. 24. *non potestis Deo seruire,& mammonæ* . Deniq; non omnem improbat solicitudinē , sed eam, quam seruus erga Dominum habet,loquitur enim conuenienter ijs, quæ ver. 24.dixerat,*nemo potest duobus dominis seruire.*

Nonne anima plus est , quàm esca?) Meritò dubitari potest , quorsum spectet hæc ratio . Hieronymus , Augustinus libro 2. de sermone Domini , Chrysostomus homilia 22. auctor imperfecti . 16. Beda , Theophylactus , Euthymius , & Strabus huiusmodi argumentum esse putant , *nonne anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum ?* Quis vobis animam & corpus dedit, nisi Deus ? qui ergo,quod maius est, dedit,& qđ minus est,dabit . Sic vult Petrus,

Petrus , vt omnem in illum nostram solicitudinem proijciamus , certi nos illi curæ esse, epistola 1. capit. 5. 7. Confirmatur hæc ratio ver. 26. 27. 28. 29. 30. Quòd autem nonnulli quondam monachi hoc loco ad otium , & desidiam abutebantur , ideo non laborantes , vt victum quærerent , quòd Dominum omnem corporis solicitudinem pro hibuisse dicerent; ex ijs , quæ paullo ante docuimus , non omnem solicitudinem prohiberi , refutari potest ; & Diuus Augustinus integro lib. de opere monachorum copiosius refutauit.

26.Respicite volatilia .) Quidam olim per volatilia angelos intellexerunt, vt in commentarijs refert Hieronymus . Contrà Hilarius,immundos spiritus intelligit, fortasse allegoricè . Sed perspicuum est aues intelligi debere , nisi velimus non solum vim argumenti , sed omnem etiam sententiam prorsus perire . Cur autem aues potius, quàm alia animalia nominauerit , tres potissimum causas fuisse arbitror . Primam , quòd voluerit in toto quodammodo mundo exempla nobis diuinæ prouidentiæ proponere . Incipit ergo à cœlo , *respicite volatilia cœli* , & desinit in terram ver. 28. *considerate lilia agri* . Secundam,quòd cùm in sublimi aere versentur , longius à cibo absunt ; & tamen Deus pascit illa . Tertiam , quòd terrestria animalia plus in quærendo , & recondendo cibo habere soleant industriæ;itaque Salomon,vt prouidi, & laborioſi esse discamus,mittit nos ad formicam, Prouerb. 6.6.& 30.25. *formica*,inquit,*populus infirmus,qui præparat in messe cibum sibi.*

Cœli . Eodem hoc epithetum pertinet ; sunt enim , & domesticæ aues, quæ hominum aluntur prouidentia; cœlestes autem solus Deus alit . Lucas cap. 12. 24. coruos nominatim dixit,ideo , vt quidam putant, quòd coruorum pulli simul , vt excluſi sunt,à patre & matre deseran tur; ita vt ex Dei sola pendeant prouidentia; ideo de coruis nominatim dictum esse,*quis præparat coruo escam suam , quando pulli eius clamant ad Deum , vagantes eò quod non habeant cibos* Iob. 39.3.*& qui dat iumentis escam ipsorum , & pullis coruorum inuocantibus eum*,Psal.146. 9.

Et pater vester cœlestis pascit illa .) Non dicit pater eorum ; sed pater vester , quasi dicat , si Deus illa, cum & viliſſima sint animalia , & eorum ipse pater non sit ; tamen prouidentissimè pascit; quanto magis pascet vos , qui & homines , & eius filij estis? Poterat , inquit , Chrysostomus homil. 22. in Mose , in Elia,& Ioanne diuinæ prouidentiæ exempla proponere, quorum Moses quadraginta dies à Deo sine cibo sustentatus est , Exodi . 24. 18. Elias & per coruum alitus auium voracissimam , & quæ maximè cibo eget. 3. Reg. 17. 4. 6. Ioannes in solitudine sine vlla victus & vestitus solicitudine vitam egit , supra. c. 3. 4. Sed voluit ostendere diuinam prouidentiā ad minimas quasque atque viliſſimas etiam res pertinere,nec , vt stulti illi dicebant,cœlo claudi,Iob.22.14.

Nonne vos magis pluris estis illis?) Maluit noster interpres à Latini sermonis cōsuetudine,quā à Græcis verbis discedere , οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν ; nonne vos longè illis antecellitis? Aut,nonne vos longè illis estis præstantiores?

27. Quis autem vestrum cogitans .) Quantumuis intendat neruos ingenij, quantumuis sese cogitando discruciet μερμηνῶν .

Cubitum vnum .) Quorsum hoc dicat,non facile dictu est . Hieronymus, Augustinus lib.2.de sermon.Domini ; Beda & Strabus in commentarijs existimant ; sicut paullo ante probauit animam pluris esse , quàm escam;ita nunc probare velle corpus pluris esse, quam vestimentum ; & Deum, qui istam nobis corporis staturam dedit, conueniens illi vestimē tum daturum esse; nos,qui staturā facere non possimus, nec vestimentum illi accōmodatum, nisi Deo cōcedē-

Universidad de Deusto
Biblioteca

te reperire posse. At id non hoc loco, sed ver. sequenti facit. *Et de vestimento quid soliciti estis?* quasi nondum cœpisset de vestimento disputare. Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus. Si non potestis, quantumuis edatis, & bibatis, & staturam corporis vestri, vel vnum cubitum adijcere, nisi Deus augeat, quid de cibo, & potu soliciti estis? *neque enim qui plantat, neque qui rigat, est aliquid, sed qui incrementum dat Deus.* 1. Cor. 3. 7. Hunc non esse sensum constat ex Luca. cap. 12. 26. *si ergo, quod minimum est, non potestis, quid de cæteris soliciti estis?* Ex quo loco necesse est, vt hunc, si rectè volumus intelligere, interpretemur. Ex Luca autem manifestum est, voluisse Christum ab eo, quod erat minus, ad id, quod maius erat, argumentari. Vocat ergo minimum, cubitum vnum ad staturam corporis adijcere, non comparatione indumenti, aut cibi, aut potus. Nec enim dubium est, quin maius sit, atque difficilius, non dico vnum cubitum; sed vel vnum pilum corpori nostro addere, quàm victum, & vestitum inuenire. Sed vocat minimum comparatione totius corporis, & animę, vt rectè auctor imperfecti animaduertit. Probat igitur Christus his verbis minorem superioris argumentationis propositionem, quam suppresserat. Sic enim argumentatus fuerat: Anima plus est quàm esca, & corpus, quàm vestimentum. sub. sed animam & corpus non vos, sed Deus facit; ergo escam & vestimentũ non vos debetis quærere, sed Deus. Illam autem partem minoris propositionis, animam & corpus vos facere non potestis, nunc probat. Non potestis vnum cubitum facere; ergo multo minus totum. Quod autem quidam Euthymium secuti putant, ideò potius cubitum, quàm palmum, aliàue mensuram nominasse, quòd cubitus propria humani corporis mensura sit; vniuscuiusque enim hominis corpus quattuor eiusdem hominis constare cubitis; iudicent alij. Ego hoc tantùm compertum habeo Christum, cùm minimam corporis partem, vt argumentationis vis requirebat, dicere vellet, cubitum appellasse, non quòd non alia mensura minor sit; sed quòd ea vna sit ex minimis. In his enim rebus non subtiliter, sed vulgariter loqui consueuimus: quemadmodum qui dicit se ne vnum quidem assem habere, vt significet nullam se prorsus habere pecuniam; non ideo assem nominat, quòd minima pecunia, sed quòd ex minimis vna sit. Itaque qui Gallicè dicit, ne vnum quidem assem habeo; & qui dicit, ne vnum quidem denarium habeo, quamuis asse denarius minor sit; idem tamen dicit. Simile exemplum supra notauimus cap. 5. 26. Nam quod Matthæus dixit, *non exies inde, donec soluas nouissimum quadrantem*, Lucas. c. 12. 59. dicit, *donec soluas nouissimum minutum*, quod quadrantis media pars erat? idem tamen dicunt, id est donec omne prorsus debitum soluas. Sic quod hoc loco Matthæus dicit, *quis vestrum cogitans potest adijcere ad staturam suam cubitum vnum*, id est, vel minimam partem; supra. cap. 5. 36. dissimili argumento, simili sententia dixit, *non potes vnum pilum album facere, aut nigrum*. Quòd autem Hilarius ad staturam corporis Christi hoc retulit, de qua loquitur. D. Paulus Ephe. 4. 13. satis apparet non esse litterale.

28. Lilia agri.) Eadem ratione, qua paullo ante non dixit, volatilia tantùm, sed volatilia cœli; nunc non tantum dicit respicite lilia, sed lilia agri; vt ab hortensibus distinguat, quæ hominum cura, & plantantur, & aluntur. Videtur autem Christus hoc exemplo docere voluisse Deum non solùm necessitatis, sed etiam elegantiæ, & pulchritudinis nostræ curam habere, vt ne eius quidem causa solicitos nos esse oporteat. Quemadmodum patres non solùm prouident, ne quid liberis suis ad vitam, & studia; sed etiam ne quid ad vsitatam elegantiam, & honestam recreationem desit. Huc spectat, quod dicit,

dicit, *nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut vnum ex istis.* Porro quod hic verbis docet, iam olim re ipsa docuerat. Hebræos enim per quadraginta annos in solitudine vestiuit Deut. 8. 4. *Vestimentum tuum, quo operiebaris, nequaquam vetustate defecit, & pes tuus non est subtritus, en quadragesimus annus est.*

29. Nec Salomon.) Proposuit Salomonis potius, quàm alterius regis exemplum, quia & opibus, & potentia, & sapientia omnibus, qui ante, quique post ipsum fuerunt, antecelluit. 3. Reg. 3. 13. quibus rebus, & excogitari, & parari solent ea, quæ ad ornamenta corporis pertinent.

In omni gloria sua.) Quod quidam noui interpretes vertunt ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ cum omni gloria sua, vt ἐν pro ἐνώ, sicut ב apud Hebræos, accipiatur, probare non possum; quia & à propria verborum significatione nulla coacti necessitate discedunt; & vim sententiæ non exprimunt. Non enim est sensus, ne Salomonem quidem, quantumuis inclytus, & gloriosus fuerit, tam eleganter vestiri potuisse; vt isti videntur existimare; sed ne Salomonem quidem, etiam tum, cum in summo fastigio gloriæ suæ erat, ita potuisse vestiri. Est enim ἀυξησις, quia ex regibus maximum nominat Salomonem; ex Salomonis verò temporibus, illud, quo eius gloria atque potentia maximè vigebat. Itaque melius noster vertit interpres.

30. Si autem fœnum) Duo oportuit contraria in lilijs exaggerare, summam pulchritudinem; & infimam vilitatem. Pulchritudinem, vt eam Salomonis anteponeret elegantiæ; vilitatem, vt ostenderet nihil tam vile, nihil tam abiectum esse, cuius Deus summam non habeat curam. Cum de pulchritudine agebat, lilia, cum de vilitate χόρτον fœnum appellauit. Solet scriptura, quæ vilissima, & brevissimæ vitæ sunt, fœno comparare Psal. 36. 2. & 71. 16. & 91. 8. & 101. 5. 12. & 102. 15. & 128. 6. & Eccle. 14. 18. Isa. 37. 27. & 40. 6.

33. Quærite.) Soliciti estote de regno Dei; sicut dixerat ver. 25. *nolite soliciti esse animæ vestræ, quid manducetis, nec corpori vestro, quid induamini*, & ver. 28. *& de vestimẽto quid soliciti estis?* & 31. *nolite ergo soliciti esse.* Illi enim solicitudini hanc opponit; superuacaneæ necessariam, malæ bonam. Ergo. G. ζητεῖτε autem id est, quærite non illa, sed regnum Dei.

Primùm.) Non videtur dicendum fuisse primùm, sed, tantùm; non enim significat illa secundo loco quæ rẽda, cùm paullo ante omnino quęri prohibuerit. Scio quosdam aliter respondere, ego tamen ita respondeo; Christum non omnino vetuisse cætera quærere: sed ita quærere, vt eorum solicitudo à Dei regno quærendo nos auertat; ita quærere, vt illis seruire videamur: non enim possumus duobus dominis seruire, ver. 24. Quærere autem secundo loco, id est, propter regnum Dei, non vetuit; sed docuit. Nam in oratione Dominica, postquàm præcepit dicere, *adueniat regnum tuum*, præcepit etiam, vt diceremus, *panem nostrum quotidianũ da nobis hodie*, quasi re ipsa ostendens, quid esset, quod hoc loco dicit, *primùm quærite regnum Dei*, vt Chrysost. hom. 23 & Euthy. obseruarunt. Obijcitur, quod statim sequitur, *& hęc omnia adijcientur vobis*, quasi non quærentibus, quasi non solicitis, quasi non petentibus. Respondeo adijci, quia non primo loco quæruntur; quod autem non primo loco, ac propter se sed secundo, & propter Deum quæritur, quæri non videtur, quia non ipsum, sed Deus in ipso quæritur. Tum etiam, quòd hæc sæpe etiam à Deo non quærentibus, neque cogitantibus adijciantur, vt paullo infra dicemus.

Regnum Dei.) Quidam illud regnum intelligunt, de quo ver. 10. dixit, *adueniat regnum tuum*, vt Chrysostom. & Euthymius quod perbellè quidem conueniret, nisi constaret hic non agi de ijs, quæ Deo, sed de ijs, quæ nobis ipsis petimus; & nisi sequeretur statim, *& iustitiam eius*,

Universidad de Deusto
Biblioteca

quam certum est, nobis quærere debere, non Deo. Alij beatam vitam interpretantur, quasi dicat, studete primum ad regnum Dei peruenire, vt auctor imperf. hom. 16. & Beda, idemque Euthymius in commentarijs. Possumus etiam regnũ Dei Dei gratiam accipere, quam in primis tanquam animarum nostrarum vitam quærere debemus, sicut Luc. 17. 21. dicitur, *regnũ cælorum intra vos est.*

Et iustitiam eius.) ἀυτοῦ Dei, quod hæreticorum patriarcha Caluinus non animaduertens, scripsit hunc genitiuum, vel ad Deũ, vel ad regnũ referri posse, quod, etsi puerilis erroris est, tacitè præterijssem, sciens eiusmodi potius inconsiderantiã, quàm ignorationem in viros quamuis doctos cadere posse; nisi certus essem illum, si quis id dixisset Catholicorũ, insolenter more suo fuisse risurum. Vocatur autẽ Dei iustitia, quã Deus nobis præscripsit, quasi dicat, curate imprimis Dei facere voluntatem; curate eius obseruare mandata, sicut Zacharias, & Elisabeth dicuntur in omnibus iustificationibus, id est mãdatis Dei ambulasse, Lu. 1. 6. Possumus etiam intelligere ipsum regnum Dei, per expositionem *iustitiam eius appellari*; sicut ait D. Paulus Roman. 4. 17. *non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, gaudium, & pax in spiritu sancto.*

Regnum enim Græcè est fœminini generis, & ἀυτοῦ masculini.

Hæc omnia adijcientur vobis.) videtur mihi metaphora esse sumpta à rebus vilibus, quæ in rerum pretiosarũ emptione, non computantur in pretiũ; sed dantur pro corollarijs. Illustre Salomonis exemplum est, qui cũ non opes, non gloriam, non potentiam; sed sapientiam ad regendum populũ Dei, id est solum Dei regnum quæsiisset: cætera etiam illi, quæ non petiit, data sunt. 3. Reg. 3. 13. Similes sententiæ sæpe in Psalmis occurrunt Ps. 33. 11. *inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono*, & 110. 5. *escam dedit timentibus se.*

34. *Nolite ergo.*) Hanc vim habet, volatilia cœli, & lilia agri solicita non sunt, & tamen Deus pascit, ac vestit ea; nõ ergo vos, qui eius estis filij, debetis esse soliciti; aut, cùm hæc, de quibus vos maximè estis soliciti, etiam de illis non solicitis, sed tantùm regnum Dei quærentibus adijciantur, nolite pro illis esse soliciti, nolite vos sine vlla necessitate solicitudine cruciare, parcite vobis ipsis. *Sufficit enim diei malitia sua.*

In crastinum.) Indicat in hodiernum aliquam nos solicitudinem habere posse, sed petendi potius à Deo, quàm industria nostra quærendi: videtur enim alludere ad illud, quod ver. 11. docuit petere, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Luc. cap. 12. 29. dixit μὴ μετεωρίζεσθε, ne sitis longa futuri solicitudine suspensi, ne philosophemini apud vos de rebus longè remotis, sicut Mathematici cùm de cœlo disputant; vt illi, qui apud Iacobum cap. 4. 13. dicunt. *hodie, aut in crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus.* Crastinum pro futuro accipi ex Hebræorum consuetudine Hilarius & Hieronymus admonuerunt, vt Gene. 30. 33. *& respondebit mihi cras iustitia mea.*

Crastinus enim dies solicitus erit sibi ipsi.) μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, solicitus erit de ijs, quæ ad ipsum pertinent, id est satis vobis solicitudinis afferet ad quærenda ea, quæ, cùm venerint, erũt in ipso necessaria: loquitur, vt ait Chrysostomus hom. 23. de die re inanimata per prosopopœiam, quasi solicitus esse posset, aut, vt ego arbitror, eadem metonymia, qua mors dicitur pallida, quia homines pallidos facit. Sic enim dies dicitur pro rebus suis esse solicitus, quia nos pro illis solicitos reddit.

Malitia sua.) Solicitudo, de qua agebat, quam κακίαν, id est malitiam, id est afflictionem & vexationem appellat, vt Tertul. lib. 2 cõtra Marcion. Hiero. in commentarijs, Chryso. ho. 23. Aug. lib. 2. de ser. Domini, Euthymius, & Theophy. exponunt. κακίαν autem dixisse pro κάκωσιν Hieronymus monuit. Superest quæstio de veritate sententiæ, quomodo nos in crastinum solicitos esse prohibeat, cùm

Christus

Christus ipse loculos habens Ioã. 12. 6. & 13. 29. vtique non solum in crastinum, sed in plures etiam dies solicitus fuisse videatur. Certè Ioseph Euangelicæ vir sanctitatis in septennium magna etiam laude prudentiæ solicitus fuit Genes. 41. 35. 48. & Apostoli ad futuram famem annonam parandam curauerunt Act. 11. 29. & Salomon nos, vt discamus de futuro soliciti esse, ad formicam mittit prouerb. 6. 6. & 30. 25. &, si in crastinum solicitos esse non licet; neque planta re, neque serere licebit, quæ non nisi solicitudine futuri fiunt. Respondet Aug. per crastinum bona temporalia intelligenda, quæ quærere non debeamus: at de bonis temporalibus nos solicitos esse posse, aliquando etiam debere, superioribus probatur exemplis. Auctor imperfecti in crastinum esse solicitum interpretatur pro rebus non necessarijs solicitudinem gerere. At etiam loquitur Christus de necessarijs, de victu, atque vestitu, *respicite volatilia cæli*, ver. 26. *& de vestimento quid solici estis?* ver. 28. *& nolite soliciti esse dicentes, quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?* ver. 31. &, *scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis*, ibidem. E superioribus ergo eliciẽdus est sensus. Non omnem in futurum solicitudinem prohiberi superiora docent exẽpla; quæ autem prohibeatur, ex his, quæ toto capite dicta sunt, colligendum est. Primùm ea prohibetur, quæ impedit, quominus quæramus regnum Dei. ver. 33. Deinde ea, quæ nascitur ex diffidentia aduersus Deum; *si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicæ fidei*, ver. 30. postremò ea, quæ non, sequitur, sed præcedit solicitudinem, regni Dei, quod primo loco quærere debemus; &, quæ tanta est, vt illi seruiamus, quia duobus dominis seruire non possumus. ver. 24.

CAPVT VII.

1 NOLITE iudicare, vt non iudicemini. 2. In quo enim iudicio iudicãueritis, iudicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. 3. Quid autem vides festucam in oculo fratris tui: & trabem in oculo tuo non vides? 4. Aut quomodo dicis fratri tuo: Sine eijciam festucam de oculo tuo: & ecce trabs est in oculo tuo? 5. Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc videbis eijcere festucam de oculo fratris tui. 6. Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. 7. Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis. 8. Omnis enim, qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur. 9. Aut quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, nunquid lapidem porriget ei? 10. Aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei? 11. Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris: quanto magis pater vester, qui in cœlis est, dabit bona petentibus se? 12. Omnia ergo quæcumque vultis, vt faciant vobis homines,

Luc. 6. f. 37. Rom. 2. a. 1. Mar. 4. c. 24.

Inf. 25. c. 22. Mar. 15. c. 24. Luc. 11. b. 9. Ioan 14. b 13. Iac. 1. a. 6. Luc. 6. c. 38.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Tob.4.c.16 *Luc.13. c.24.* mines,& vos facite illis. Hæc est enim lex,& Prophetæ. 13. Intrate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem,& multi sunt,qui intrant per eam. 14. *Luc.6 g.44* Quàm angusta porta,& arcta via est,quæ ducit ad vitam:& pauci sunt,qui inueniunt eam. 15. Attendite à falsis prophetis,qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces: 16. à fructibus eorum cognoscetis eos. Numquid colligunt de spinis vuas,aut de tribulis ficus? 17. Sic omnis arbor bona fructus bonos facit. 18. mala autem arbor malos fructus facit. Non potest arbor bona malos fructus facere: neque ar *Sup.3.c.10* bor mala bonos fructus facere: 19. Omnis arbor, quæ non fa- *Inf.25.n.5.* cit fructum bonum,excidetur, & in ignem mittetur. 20. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos. 21. Non omnis, qui dicit mihi,Domine,Domine,intrabit in regnum cœlorum: sed qui fa- *Act.13. c.13.* cit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum. 22. Multi dicent mihi in illa die:Domine,Domine,nonne in nomine tuo prophetauimus,& in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? 23. *Psal.6.c.9.* Et tunc confitebor illis:Quia nunquam noui vos:discedite à me, qui operamini iniquitatem. 24. Omnis ergo, qui audit verba *Inf. 25. d.41.* mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram, 25. & descendit pluuia,& venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non *Luc 13. f.27.* cecidit:fundata enim erat super petram. 26. Et omnis, qui au- *Luc.6 g.48* dit verba mea hæc,& non facit ea,similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam: 27. & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam,& cecidit,& fuit ruina illius magna. 28. Et factum est:cum *Rom 2. c.13.* consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius. 29. *Iac. 1.d.22* Erat enim docens eos sicut potestatem habens, *Mar.1. c.22.* & non sicut Scribæ eorum,& Pharisæi. *Luc 4. c.32.*

IN CAP. VII.

1 NOLITE.) Primùm hoc loco quærendũ, quo vinculo hæc cũ superioribus copulentur. Augustinus lib.2.de sermon.Domini existimat, propterea quòd superiore capite temporalium rerum solicitudinem, Christus prohibuerat; nunc eos, qui eas nõ quærunt,cõmonefacere; ne malè de quærentibus iudicent,cum benè & malè quæri possint; & existimare debeant eos, qui querunt,bono animo quærere; sicut D.Paulus cum idolothytis vesci prohibebat.1. Cor.8.tamen non vult, vt qui illis non vescuntur, de vescentibus malè iudicent,quia possunt, aut per ignorantiam,aut bono animo vesci. *Qui*, inquit, *non manducat, manducantem ne iudicet* Rom.14.3. Auctor imperfecti vult cum oratione Dominica

nica iungi. Dixerat enim, cap. 6.12. *dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, & ver. 14. *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet vobis pater vester cœlestis peccata vestra; nolite ergo iudicare, & non iudicabimini*. Ego iam monui non esse anxiè quærendam in Euangelistis sententiarum connexionem, quia res non eo ordine scribere voluerunt, quo factæ à Christo, vel dictæ sunt. Quod præcipuè in eius concionibus obseruatur, in quibus nec omnia, quæ dixit, nec eo, quo dixit, ordine recensent, contenti præcipua eius doctrinæ capita commemorare. Quòd si quam nobis licet ex argumenti similitudine coniecturam ducere; credibile est hæc verba non in communi ad populum concione; sed in illa ad Apostolos priuata, quam Matthæus.5.ca.recitauit, dicta fuisse, essequecum ver.48.capitis quinti iũgenda, *Estote ergo perfecti, sicut pater vester cœlestis perfectus est*; &, quia hoc mõ sententia sententiæ; verba verbis bene cohærent; & quia Lucas.c.6.36. 37.ita coniungit.

Iudicare.) Interpretatio est Hilarij can.5. Ambrosij libr.de paradiso c.5. nolite iudicare de iudicijs & promissis Dei, ne ab eo iudiceminis; sicut Iacobus.c.4.11.ait *qui detrahit fratri, iudicat legem; si autem iudicas legem; non es factor legis; sed iudex*. Alij interpretantur, *nolite iudicare*, id est seueri esse in proximos, & iniurias ab illis acceptas animo conseruare; vt auctor imperfecti.hom.17. Alij *iudicare*, pro cõdemnare accipiunt, vt Euthymius, & Theophylactus. Alij non condemnationem tantùm aliorum, sed etiam iudicium prohiberi putant, Augusti. lib.2.de sermone Domini, & sermo. 202.de tempore, Basilius in reg.breu. 164. Hieronym.in commentar.Chrysostom. homi.24. Anastas.q.83. Beda, & Rupertus. Quod ego etiam verum puto; credo tamen non solum iudicium, sed etiam curiositatem in alienos mores inquirendi prohiberi, quia sic condemnationi iudicium, sicut sententiæ iudiciali inquisitionẽ anteponit. Nam quod sequitur, *nolite condemnare, & non condemnabimini*; vt paullo post docturi sumus, non eiusdem, vt multi existimant, expositio sententiæ, sed alia sententia est. Quærit Hieronymus; Chrysostomus, Anastasius, Augusti. Beda, & Euthymius, quomodo Christus de alijs iudicare prohibeat, cum aliquando adeo manifesta eorum peccata sint, vt nõ possimus de illis non malè iudicare. Video patrantem cædem, video alienã vxorem contrectantem, an non iudicabo peccare? Legimus etiam D. Paulum non iudicasse modò, verum etiam Corinthium illum condemnasse. 1. Corin. 5. 3. legimus quosdam alios Satanæ tradidisse, vt discerent non blasphemare. 1. ad Timoth. 1. 20. Legimus Petrum Ananiam & Saphiram interemisse. Act. 5. 1. Legimus Christum Apostolis iudicãdi de peccatis tradidisse potestatem infra. ca. 16. 19. & c. 18. 18. Ioan. 20. 23. & 21. 15. Legimus nobis omnibus præcepisse, vt rectum iudicium iudicaremus, Ioan. 7. 24. Argumentatur etiam Hilarius, si omnino iudicandum non est, quomodo dicit, *in quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini?* Rectè Hieronymus respondet; non prohibuit Christus iudicare, sed docuit. Primum certum est non prohibuisse eos, qui non solum publicam potestatem, sed publicam etiam habent obligationem de alijs iudicandi; quales sunt iudices & magistratus, cuiusmodi & Apostoli fuerunt. Illud etiam certum, non prohibuisse de apertis iudicare, de quibus D. Paulus dicit, *quorundam peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium*. 1. Timot. 5. 24. Præterea neque de dubijs, modo non vltra, quàm, quò nos ducunt indicia, iudicemus. Quæ omnia rectè sunt à Theologis diffinita. De alijs, quæ benè & malè interpretari possumus, malè iudicare prohibuit: id enim à nobis caritas exigit, quæ *non cogitat malum*, 1. Cor. 13. 5. Sic Basilius, Augusti. & Beda ijs locis, quos paulo ante designauimus; nisi quod August. nimium videtur sensum restringere, *hoc*, inquit, *lo-*

Quomodo de alijs iudicare licet.

eo nihil aliud nobis præcipi existimo, nisi vt ea facta, quę dubium est, quo animo fiant, in meliorem partem interpretemur. Non enim de animo solum alterius, sed etiam de rebus ipsis dubijs iudicare prohibemur. Rom. 14. 4. 10. 13. & 1. Cor. 4. 5. Iacob. 4. 11. 12. Illud autem maximè vetat Christus, ne cum ipsi ijsdem aut maioribus fortè peccatis obstricti simus, curiosè de aliorū minoribus iudicemus. Hoc enim sequitur ver. 3. *quid autem vides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?* Et Rom. 2. 1. *Propter quod, ô homo, inexcusabilis es, omnis qui iudicas: in quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas: eadem enim agis, quæ iudicas,* vt Basilius, Chrysostomus, auctor operis imperfecti, & Euthym. monuerūt. Multò verò magis, ne de alijs detrahēdo iudicemus: duplicem enim illi de quo detrahimus, facimus iniuriam, & quòd ipsi bonam de illo, vt caritas postulat, opinionem non habemus, & quòd quam alij habent, denigramus, Iacob. c. 4. 11. *Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit legi.*

Et non iudicabimini.) Ἵνα μὴ κριθῆτε, vt non iudicemini. Noster interpres videtur legisse καὶ μὴ κριθήσεσθε eodem sensu, sed Hebraismo καὶ & pro *vt*, & futuro tēpore indicatiui pro præsenti coniunctiui. Quidam, & non iudicemini, ad homines referunt, quasi dicat, si vultis, vt alij de vobis non iudicent, ne iudicetis de illis; sicut dicit ver. 12. *Omnia quęcunque vultis, vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis,* & c. 26. 52. *convertę gladium tuum in locum suum. Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt,* & Isa. 33. 1. *væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? væ qui spernis, nonne & ipse sperneris?* Videtur hunc sensum confirmare verbum hoc loco, & apud Lucam cap. 6. 38. fine certa persona positum, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Alij melius, vt mihi videtur, ad Deū, vt Chrysostom. hom. 14. & auctor imperfect. 17. Augustl. lib. 2. de serm. Domini, Beda, & Euthymius. Credibile enim est Christum iudicium potiùs Dei, quàm hominum ijs, qui de alijs temerè iudicant, comminari voluisse; multo enim est terribilius. Hoc ipsum postulat antithesis, nolite de hominibus iudicare, ne à Deo iudicemini. Adde quòd, vt docuimus, hæc sententia cum fine quinti capitis hęret. *Estote ergo misericordes, sicut pater vester cœlestis misericors est,* Ibi autē ver. 7. dictum erat *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur,* non dubium, quin à Deo; aut, vt alij putant, cum c. 6. ver. 15 *si autem non dimiseritis hominibus, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra;* vbi non homi um, sed Dei iudicium nobis proponitur.

Nolite condemnare, & non condemnabimini.) Hæc verba nunc Græci non legunt; nec videntur veteres Latini legisse. Tertullianus lib. de patientia, Hilarius in commentarijs, Ambros. in lib. de paradiso. c. 11. Augustl. lib. de serm. Domini. 2. Beda, Strabus, Ruperus, Chrysosto. certè homi. 24. auctor imperfect. 17. Euthymius & Theophylactus non legunt, & putant recētiores interpretes ex margine, vbi forte aliquis, vt illa verba, *nolite iudicare,* exponeret, scripserat; *nolite condemnare;* in contextum fuisse translata. Ego mihi legenda esse certò persuadeo, nosterque mihi interpres instar omnium auctorum est. Magnum etiā argumentum, quod apud Lucam. ca. 6. 37 eadem verba legantur, & credibile non sit idem vtroque loco vitiū accidisse. Accedit, quod singuli versus singulis constant sententijs, & fere pares sunt; si autem hæc verba tollantur, mutilus remanebit versus, & tam brevis, quàm nescio, an vllus alius in toto nouo testamento reperiatur. Condemnare autem alios nō idem est hoc loco, quod iudicare, vt Theophylactus & Euthymius existimant; sed iudicando condemnare. Hoc enim sententiæ gradus postulat, quæ ex communi consuetudine sumpta est, qua iudicium condemnationem antecedit. At quomodo possumus nos, dicet aliquis, cùm publicam non habeamus auctoritatem, alios

alios condemnare? Respondeo, solere nos quantum in nobis est, damnare alios; id est æterna aut temporali pœna dignos iudicare, quod Christus vetat facere. Sic Simon ille Pharisæus mulierem illam peccatricem damnauit Lucæ. 7. 39. Christus absoluit, *remittuntur tibi peccata tua,* versi. 48. Sic Pharisæi publicanos damnabant, & extra omnem spem salutis ponebant Matth. 9. 11. Christus autē ex illis Apostolos fecit ver. 9. Deniq; prohibemur his verbis Dei, qui solus verus est iudex, officium occupare, vt 1. Cor. 4. 5. *Nolite ante tempus iudicare, donec veniat Dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium.*

2. *In quo enim iudicio.* Hebraismus במשפט אשר תשפטו pro במשפט secundum iudicium, quo de alijs iudicaueritis, de vobis iudicabitur. Quod Hilarius argumentatur, quomodo in quo iudicio iudicabimus, iudicabitur de nobis, si omnino non licet nobis iudicare? explicari potest; non enim omnino, sed malè iudicare prohibemur. Quod si fecerimus, malè quoque, id est seuerè de nobis iudicabitur. Illud difficilius quod multis locis Augustinus quærit, vt lib. 2. de sermo. Domini, & epistola 49. q. 4. & libro 2. qq. Euang. c. 8. & Beda, Chrysostomus, & Euthymius in hæc verba; quomodo, in quo iudicio iudicabimus, de nobis iudicabitur? an si nos de alijs temere, iniustèque iudicauerimus, temere de nobis Deus, iniustèque iudicabit? Augustinus & Beda respondent sensum esse, non Deum, sed iudicium ipsum nostrum temerarium, & iniustum de nobis iudicatum, id est causam futurum, vt de nobis iudicetur. Respondēdum potius videtur non spectari hic omnes iudicij qualitates, sed solam curiositatē, seueritatemque iudicādi. Qua enim curiositate atque seueritate de alijs iudicauerimus; eadē de nobis Deus iudicabit. Cum autem eadem dico, non re, sed proportione eandem intelligo; nam eius misericordia & bonitas infinitis semper partibus maior est nostra; sed tamen proportione quadam, quo nos erga alios seueriores fuerimus, hoc etiam erga nos seuerior ille erit.

Et in qua mensura mensi fueritis.) Videtur Lucas. c. 6. 39. significare, nō eadem nobis, qua mensi fuerimus, sed maiore mensura remetiendum. *Mensuram,* inquit, *bonam & confertam & coagitatam, & superefluentem dabunt in sinum vestrum,* Vtrunque verum est, & eadem, & maiore mensura nobis remetiēdum. Eadem, si proportione; maiore, si rem datam consideres. Quomodo proportione eadem, iam expositum; quomodo re maiore, facile intelligetur. Nam siue futuram gloriam, siue pœnam, quam nobis Deus adiudicat spectemus, multo maior est, quàm, qua nos alios condemnando dignos iudicamus. *Non enim sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Rom. 8. 18. &, *quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* 2. Corin. 4. 17. Eodem modo Gentilium obiectioni respondendum est, qui hanc olim sententiā calumniabantur, quasi non eadem mensura futura esset, cum altera esset æterna, altera temporalis, vt scribit Augustinus epistola. 48. & 49. & lib. 21. de ciuitate. ca. 11. quamquam aliter Augustinus illis respondet. Et hanc, & pleraque alias ex ijs, quæ quuntur, prouerbiales fuisse sententias opus non est lectorem admonere, quia & ipsum per se manifestum est, & multi iam interpretes monuerunt.

6. *Nolite dare sanctum canibus.)* Quorsum hoc? Auctor imperfecti homi. 17. refert ad capi 5. versum. 44. 45. vbi Christus dixerat, *diligite inimicos vestros, & benefacite ijs, qui oderunt vos, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos:* adhibere nunc eius sententiæ moderationem, ne ita diligant, vt sine iudicio & discrimine dent canibus sanctum, & margaritas proijciant. Alij, quia

quia proximo versu quinto de aliorum correctione mentionē fecerat; *ejice prius trabem de oculo tuo, & tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui*; admonere nunc ne dent sanctum canibus, porcisque margaritas, id est ne vbi nulla proficiendi spes est, correctionem adhibeāt, quæ nunc Theologorum regula est; sic Strabus. Alij; quia c. 6. 23. simplicitatem docuerat, *Si oculus fuerit simplex, totū corpus tuū lucidum erit*; nunc prudētiam docere, *nolite sanctum dare canibus, nec proīcietis margaritas ante porcos*, sicut alio loco dicit, *Estote prudentes sicut serpētes, & simplices sicut columbæ* cap. 10. 16. sic Augustinus lib. 2. de sermone Domini. Ego partem sermonis in monte ad Apostolos habiti esse arbitror, quia ad eos propriè pertinet, qui alios docturi sunt; sed, vt sæpe diximus, Euangelista Christi sententias non quo ordine ab illo dictæ fuerāt, sed quo sibi in mentem veniebant, recitauit. Quid vocet sanctum, quid margaritas, quos canes, quos porcos appellet, difficile non est; non conuenit tamen omnibus. Quidam sanctū baptismum, Eucharistiam, cæteraque sacramenta, margaritas Euangelicæ prædicationis mysteria vocari putant: nam indignis nec Ecclesiastica sacramenta conferenda, nec fidei nostræ mysteria patefacienda sunt, auctor imperfecti hom. 18. Hinc cōsuetudinem natam esse, vt ijs qui baptizati non essent, nec videre, nec audire corpus & sanguinem Christi, cum nominabatur, licitè reputarentur. vt multis locis Chrysostomus, & Augustinus indicare solent. Canes etiam, & porcos plerique distinguunt. Nam quidā, vt hoc loco Hieronymus scribit, porcos infideles, canes Christianos, qui post receptam fidem ad vomitum reuertissent, dixerunt appellari. Contra Chrysostomus, & Euthymius canes infideles, porcos carnales Christianos intelligunt. Nam & Christus infideles canes vocat, cum dicit, *non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus* cap. 15. 26. Mihi Augustini placet opinio, idē per sanctum & margaritas, per canes & porcos significari; sicut apud Petrum epistola 2. cap. 2. 22. idem duplici metaphorico prouerbio altero canis, altero porci significatur, *tanquam canis reuersus ad vomitum suum, & tanquam sus lota in volutabro luti*. Aut si quid est differentiæ; per sanctum omne mysterium; per margaritas, quæ inter mysteria maxima & quasi pretiosissima sunt, intelligi oportere. Per canes autem, & porcos duo hominum siue fidelium, siue infidelium genera notari, quibus tradenda mysteria nō sunt; eos, qui tantum contemnunt, vt canes nihil inter sanctum & profanū discernentes; & eos, qui non solum contemnunt, sed insuper irritantur, & magis nocent, vt porci. Cur autē illi per canes, hi per porcos significētur, postea docebimus. Quærit Chrysostomus hom. 24. & Augustinus lib. 2. de sermone Domini, quomodo vetet Christus diuina mysteria indignos docere, cum alijs locis omnes sine discrimine doceri iubeat, vt cap. 10. 27. *quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, & quod in aure auditis, prædicate super tecta*. Et Marci 16. 15. *prædicate Euangelium omni creaturæ*. Respondent in hāc ferè sententiam, illic agi de Euāgelio ipso per se, quod cum omnibus ad salutem sit necessarium, omnibus est sine personarum exceptione prædicandum; hic autem de idoneis auditoribus, & prudentia Euangelij cum illis communicandi: quod si aut nulla spes vtilitatis, aut timor etiam certus damni sit, prædicandum illis non est, ne non solum operæ pretium, sed ipsa etiam opera perdatur. Sic Christus Apostolis dicit Ioan. 16. 12. multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Sic Paulus. 1. Cor. 3. 1. 2. quæritur se non potuisse Corinthijs tanquā spiritualibus, sed tanquam carnalibus loqui, & vt paruulis in Christo lac, non solidum dedisse cibum. Sic ad Hebræos 5. 12. scribit, *Cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis, vt doceamini, quæ sint elementa sermonum Dei, & facti estis, quibus lacte opus*

opus sit, non solido cibo. Sic Paulus & Timotheus prohibentur à Spiritu sancto loqui verbum Dei in Asia, quia non erant auditores recepturi Act. 16. 6. Sic Iudæis Antiochenis, quia non modo verbum Dei non recipiebant, sed pedibus etiam conculcabāt, id est conuitijs afficiebant, & conuersi Apostolos discerpere conabantur, id est mortis illis periculum concitato populo creabant, Paulus & Barnabas dicunt, *vobis quidem oportebat primùm loqui verbum Dei, sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes*. Act. 13. 46. Sic Hymenæum & Alexandrum, qui verbum Dei conculcabant, idem Paulus Satanæ tradidit, vt discerent non blasphemare. 1. Tim. 1. 20. Sic eos fugiendos, non docendos monet, qui quemadmodum Iannes & Mambres restiterunt Mosi, ita ipsi veritati resistebant 2. Tim. 3. 8. Sic Alexandrū rarium vitare iubet, quia valde ipsius verbis contradicebat. 2. Timo. 4. 15. Sic Ioannes Diotrephem 3. Ioan. 9. & 10. Denique non vult Christus canibus & porcis sua proijci mysteria, id est animalibus hominibus, qui non percipiunt, ea quæ sunt spiritus Dei. 1. Cor. 2. 14. Obijci potest Iudas, cui quamuis indigno, quamuis cani ac porco, corpus & sanguinem suum omnium mysteriorum maximum Christus tradidit, vt maior veterum auctorum pars existimauerunt. Sed primum, Christi consilia, quia eorū nos sæpe latent causæ, non semper nobis imitanda sunt. Deinde, Iudas peccator quidem erat; sed occultus, nec negato singulariter sacramento indicandus, ne mors Christi omniū mysteriorū caput impediretur. Cur sanctum, non margaritas canibus; margaritas, non sanctum porcis dari, vetuerit, quæstio est, quæ non omnino caret operæ pretio. Puto cum sanctum dicit, ad vetera respicere sacrificia, quorum carnes sanctæ erāt, nec licebat canibus dare, aut in aliū, quàm in Dei, & sacerdotum, eorumque, qui sacrificium obtulerant vsum conuertere. Carnes autem non solēt porcis, sed canibus dari; qui inter sanctas & profanas minimè discernūt. Propterea dicit *nolite dare sanctum canibus*. In porcis & margaritis contraria est ratio; non enim propterea dicit, *nolite proijcere margaritas ante porcos*, quòd porcis margaritæ proijci soleant; sed quòd minimè soleant; nihilque porco fœdissimæ, & spurcissimæ pecudi minus, quàm margaritæ pretiosissimus conueniat ornatus. *Circulus*, inquit, *aureus in naribus suis mulier pulchra, & fatua* Prouer. 11. 22. Nisi forte alludit ad consuetudinem glandes porcis proijciendi, quemadmodum in calidioribus fit regionibus; & respicit similitudinem, quæ inter glandes, & margaritas videtur esse; quasi dicat, videte ne porcis pro glandibus margaritas proijciatis, sicut ver. 9. & 10. dicit, *Quis est ex vobis homo, quem si petierit filius eius panem, nunquid lapidem porriget ei? aut si piscē petierit, nunquid serpentem porriget ei?* Lapis enim pani, serpens pisci similis est. Alia superest dubitatio, cur de porcis dixit, & conuersi disrumpāt vos, de canibus non dixit? cum non porci soleant disrumpere, sed canes. Respondeo ingratam porcorum stolidi tatem notare voluisse, qui in eū, qui cibum porrigit, impetum solent facere, & nisi iaciat, disrumpere. Fideliores canes, qui non mordendo, sed blandiendo; non dentibus, sed cauda cibum petunt. Porcis ergo stupidi quidam homines similes sunt, qui cō culcata vera doctrina falsam vi armorum exigunt.

7. *Petite & dabitur*) Sæpe monuimus, cum Euangelistæ Christi concio nes recitant, non esse laborandum, quo modo inter se sententiæ cohæreant. Sed non sunt bonorum auctorum interpretationes contemnēdæ. Hilarius. can. 6. Chrysostom. hom. 24. auctor imperfect. 18. Euthymius & Theophylactus existimant propterea nunc Christum hæc dicere, quia supra valde difficilia docuerat, vt ostendat, qua ratione teneri possint. Alij hunc sensum esse putant, Si feceritis, quæ hactenus dixi, petite, & accipie-

Universidad de Deusto
Biblioteca

cipietis,quemadmodum Ioannes ait 1.epistola.c.3.21. *Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum; & quidquid petierimus, accipiemus ab eo;* quam sententiam idem auctor operis imperfect. refert ac probat. Augustin. autem libr.2.de sermo. Domini sic, *Potuit auditor suæ ignorantiæ conscius dicere, quid sanctum me dare canibus vetas, cum adhuc ea me habere non videamsideo opportunè subiecit, petite, & accipietis.* Ego cum oratione Dominica coniungendum, hoc membrum existimo: & quia de oratione agitur, & credibile est Christum tũ, cum Apostolos orare doceret, ista dixisse; & quia Lucas.cap.11.9.cum illa coniungit. De sensu nunc disputandum. Quo modo olim hæretici ad probanda sua, vt ipsi putabant, mysteria; vt res erat, deliria, hoc loco abusi fuerint, scribit Irenæus libr.2. ca.18.& 26.& 53. Augustinus hæc tria petere, quærere, pulsare, non idem putauit significare lib.2.de serm. Domini sed lib.1.retract.ca.19. sententiam doctior correxit. Exaggeratio igitur est, quæ fit accumulatione verborũ.

Cur nõ semper impetramus, quod à Deo petimus.

Maior quæstio est, quo modo sententia vera sit, cum experientia quotidiana doceat multa nos, quæ petimus, non accipere. Cap.6.12. docuimus affirmantes promissiones nunquam esse simpliciter, & sine exceptione intelligendas; ad eam regulam hic locus explicandus est. Non enim omnis, qui petit, accipit; sed qui ita petit, vt debet. Primum non accipimus, cum mala, id est non petenda petimus. Iniuriam enim Deo facit, qui ab eo, quod malum est, petit, quasi mali eum auctorem faciat. Deinde non accipimus, cum non mala, tamẽ in malum finem petimus Iacob. 4.3. *petitis, & non accipitis, eo quòd male petatis, vt in concupiscentijs vestris insumatis.* Non accipimus, cum ipsi, qui petimus, mali, indigniq; sumus; *Deus enim peccatores non audit*, Ioann. 9.31. Non accipimus, cum aut nulla, aut infirma, & vacillante fide petimus Iacob. 1.5.6.7. *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter & non improperat, & dabitur ei. Postulet autem in fide nihil hæsitans; qui enim hæsitat similis est fluctui maris, qui à vento mouetur, & circumfertur: non ergo existimet homo ille, quod accipiat aliquid à Domino.* Non accipimus, cum id quod petimus, quamuis aut non malum, aut etiam bonũ sit, tamen quia maius impedit bonum, salua Dei gloria fieri non potest. Nõ accipimus aliquãdo, quia vult Deus, vt sæpe petamus, vt duabus illis parabolis, altera importuni amici panes intempesta nocte ab amico mutuò petentis, Lucæ 11.8. altera iudicis & viduæ Lucæ 18.3. declaratur. August. serm. 5. de verbis Domini secundum Matth. *Cum aliquando* (inquit) *tardius dat, commendat dona, non negat. Diu desiderata dulcius obtinentur, cito autem data vilescunt; pete, quære, insta, petendo, & quærendo crescis, vt capias. Seruat tibi Deus, quod non vult citò dare, vt tu discas magna magnè desiderare.* Non accipimus aliquando; vt meliora, quam petimus, accipiamus. August. lib.2.de serm. Domini, & epistola 34. ad Paulinum, *Bonus autem Dominus, qui non tribuit sæpe, quod volumus, vt quod malle mus, attribuat.*

9. *Aut quis est.*) G. an quisquam est ex vobis homo, id est non Deus, vt pater vester cœlestis: opponit enim hominem Deo, & ex vobis; qui maligni estis.

Quem si petierit &c. nunquid.) Duricies orationis Latinis auribus insolens, Hebræis vsitata. Filio panem petenti dicit patrem lapidẽ non porrecturũ, quia vna ex parte nihil pani lapide magis est simile; altera nihil dissimilius. Nihil similius colore & forma; nihil dissimilius natura & vsu, sicut.c.4.3. Diabolus dixit, *dic, vt lapides isti panes fiant.* Eadem ratione piscì serpentem opposuit. Dubitari potest, quam ob rem Christus hoc dicat; plus enim videtur respondisse, quàm opus erat. Ita omnino est; nõ enim solum probat Deum nobis petentibus opem laturum esse; sed bona etiam daturum, panem non lapidem, piscem non serpentem porrecturum

cturum Chrysostomus homil.24. auctor imperfect.18.& Theophylactus.

11. *Si ergo vos cum sitis mali.*) Non natura, sed Dei comparatione Hier. Chrysostom. Euthy. vel naturali procliuitate Genes. 8.21. *Sensus enim, & cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua*, vt idem etiã Hieronymus interpretatẽ; aut quod ego magis credo, non solum comparatione Dei, quod nihil esset dicere, cum & in angelis suis reperiat prauitatem, & stellæ non sint mundæ in conspectu eius; nec sola naturali propensione; sed voluntate etiam, & moribus malos appellat; quia videtur eos obiter perstringere voluisse.

Nostis.) id est consueuistis; vt, *sol cognouit occasum suum* Psal.103.19.

Quanto magis pater vester.) Comparat patrem patri. cœlestem terreno, Deum homini, bonitatem nequitiæ; vt à minori ad maius argumẽtetur. Nõ absimile illud est, Isa.49.15. *nũquid obliui sci poterit mulier infantem suũ. vt non miseretur filio vteri sui? & si illa oblita fuerit, ego tamen nõ obliuiscar tui.*

12. *Omnia ergo.*) Eadem hoc loco, quæ in multis superioribus, quæstio est; quorsum ista pertineant. Chrysostomus hom.24. Euthymius, & Theophylactus compendium, & quasi epilogum omnium, quæ tribus hisce capitibus dicta sunt, esse existimãt. Alij referunt ad ver.1. *nolite iudicare*, quasi cætera parenthesi dicta sint, vt auctor imperfec.hom.18. non omnino malè. Alij ad ver.7. *petite & accipietis*, quasi modum doceat, quæ petimus, impetrandi, si alijs fecerimus, quod nobis ab illis fieri velimus, vt August. lib.2.de serm. Domini. Alij ad c.6.22. *Lucerna corporis tui est oculus tuus*, quasi doceat eadem erga alios simplicitate vti, qua erga nos alios vti volumus, vt idem quoque Augustinus exponit. Ego hæc verba post illa capitis quinti ver.42. Christum dixisse arbitror, *qui petit à te, da ei. & volenti à te mutuare, ne auertaris*, & quia cum illis bene ista cohærent, *Et omnia, quæ vultis, vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis*, & quia Lucas.c.6.31. cũ illis ista coniungit. Lucam ergo dictorũ Christi in hac re ordinem seruasse: Matthæum verò non seruasse, &, quæ apud illum est, cohærentia; &, quæ apud hunc, indicat dissonantia.

Hæc est lex & prophetæ.) Id est hoc principio summa omnium, quæ in lege & prohetis præcepta sunt, continentur, legem autem, & prophetas totum vetus testamentum appellat; legem quinque libros Mosis; prophetas reliquos omnes, Hebrçorum more, qui etiam libros regum paralipomenon, & Psalmos, prophetarum nomine vocare solent, vt infra. 11.13. & 22.40.& Luc.16.16.& Act. 24.14.& 28.23. Quærit August. lib.2.de sermo. Domini, & lib.8.de Trinitate.c.7. & Euthymius in commẽtarijs, quo modo dicatur hæc esse lex, & prophetæ; cum ca.22.40. non in hoc vno, sed in duobus illis præceptis consistere dicatur, *Diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & proximum tuum sicut te ipsum.* August. lib.2. de sermon. Domini respondet hic non dici totam legem, sed legem in hoc principio sitam esse, illic autem dici hanc totam esse legem, quasi hic vbi de solo diligendo proximo agebatur; alteri mãdato de diligendo Deo locus sit reseruatus. Melius lib.8. de Trinitate etiam hic, quamuis non dicatur, totam legem intelligi, quia qui diligit proximum, non potest non ipsam diligere dilectionem; dilectio autem est Deus, quia *Deus caritas est.* 1. Ioan. 4.16. Facilius dixerimus non de quacunque proximi dilectione hoc loco agi; sed de ea, qua proximũ nec propter nos, nec propter illum, sed propter Deum diligimus. Sic enim præceptum de diligendo proximo intelligitur. Qui autem propter Deũ proximum diligit, Deum magis diligit. Nam & Aristotelica illa regula scripturæ seruit. Quapropter D. Paulus vnico præcepto de proximo diligendo totam dicit legem contineri. Roma.13.8. *Qui diligit proximũ legem impleuit*, &, *plenitudo legis est dilectio* ibid. ver. 10. loquitur autem de proximi dilectione. Et ad Gala. 5.14. *Omnis lex*

Propter quod vnũquodq; et c. 1. poster. Analy. c. 2.

in vno sermone impletur, Diliges proximum tuum, sicut te ipsum, & ad Gal. 6. 2. *alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi.* Simile quiddam est apud Tobiam ca. 4. 16. *quæ ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.* Meritò philosophi hoc primum naturæ, & moralis philosophiæ principium esse putauerunt. Lego in Romanorum historijs Alexandrum Seuerum Imperatorem, qui animo ad Christianam religionē propensus fuisse creditur, solitū dicere, ideo Christianos sibi placere, q̄, quæ sibi fieri vellent, alijs id ipsi facerent. Non dixisset fortasse, si nostra vixisset ætate; neque mores nostros, sed legem laudare potuisset.

13. *Intrate per angustam portam.)* Illi ipsi auctores, quos superiore versu nominauimus, variè ista cum præcedentibus nectunt. Videat qui volet. Me enim iam piget in re non magnopere necessaria tot opinionibus recitandis immorari. Ego hæc post illa, quæ capite quinto de beatitudinibus tradita sunt, dicta esse suspicor. Ea enim angusta est porta; aut certè non concionando; sed cum à quodam admirante præceptorum ipsius seueritatem interrogatus fuisset Christus, *Domine si pauci sunt, qui saluantur,* respondens dixit, *contendite intrare per angustam portam:* sic enim Lucas narrat. c. 13. 23. 24. qui in recensendis Christi sentētijs plus ordinis seruare solet. Quærunt Chrysostomus & Euthymius, quo modo præceptorum suorum viam arctam & portam angustam esse dicat, cum. c. 11. 30. iugum suū suaue esse doceat, & onus suum leue. Caluinistæ facile ista conciliabunt, qui suaue & leue importabile, &, vt ipsorum etiam vtar verbo, impossibile interpretātur. Sed nos, qui tam subtiles non sumus artifices scripturas interpretandi, aliam quærere debemus explicationē. Respondet igitur Chrysostomus, & Euthymius iugum Christi durum esse carnalibus & terrena quærentibus; suaue & leue spiritualibus, & prospicientibus in futura. *Non enim sunt condignæ passiones huius temporis ad futurā gloriā, quæ reuelabitur in nobis,* Rom. 8. 18. *Et quod in præsenti est momentaneū, & leue tribulationis nostræ, æternum gloriæ pondus operatur in nobis,* 2. Corin. 4. 17. Sic D. Paulus illa, quæ veteres illi sancti perpessi sunt, gladios, ignes, & cætera quæ narrat eiusmodi, quāuis per se grauia, leuia tñ illis fuisse dicit, quia *aspiciebant,* inquit, *in remunerationem* Hebr. 11. 26. Sic ipsemet cum plus cæteris Apostolis laborasset, *in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.* 2. Cor. 11. 13. omnia tñ propter Christum leuissima duxit, quia, quæ retro erant oblitus, in anteriora sese extendebat Philip. 3. 13. Angustam ergo Christus portā, & arctā viā vocat, partim quia natura sua difficilior virtutis quàm vitij via est; illa. n. ardua, hæc prona, illa vna, hæc multiplex; illa vix vllis & notabilibus, hæc multis & altè impressis calcata vestigijs, τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν, dixit Græcus ille poeta; partim etiam, quia nostra eam segnities difficiliorē reddit. Nihil enim est non conātibus facile.

Mandata Dei nō impossibilia.

14. *Quàm angusta.)* G. ὅτι στενὴ, quoniam angusta est, vt suspicio esse possit in nostra versione pro, *quàm,* quī esse legendum, aut quod quidam putant nostrum interpretem ὡς pro ὅτι legisse. Neutrum credo. Potius legisse ὅτι, quemadmodū Euthymius & Theophylactus legunt, illud et monētes τὸ accipi pro ὡς *quàm,* vt noster vertit interpres. Est aūt, vt ego quidē opinor, Hebraismus מה quidem significat τί quid, &, ὡς quàm vt Psal. 8 1. 10. *qūàm admirabile est nomen tuum* מה אדיר שמך & Psal. 30. 20. *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine* מה רב & Psal. 83. 1. *Quàm dilecta tabernacula tua Dñe virtutum* מה ידידות. Quęri pōt, an idē per angustā portā, & per arctā viā intelligat. Ita Chrysostomus existimat. Sed verò similius mihi vī esse, vt viā pcepta, portā pceptorū finē, id est ingressū in regnū cęlorū itelligam. Est. n. porta finis vię.

15. *Attendite à falsis prophetis.)* Quidam hæc referunt ad c. 6. 1. *Attēdite ne*

iustitiā vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis, quasi hypocritas illos, qui iustitiā suam corā hominibus faciunt, falsos nunc prophetas appellet, vt fugiendos esse doceat, auctor imperf. homi. 19. maiore verborum, quàm sententiæ similitudine in hāc opinionem inductus. Melius Augustinus lib. 2. de ser. Dñi, cum proximo copulat versu. Dixerat arctā esse viā, quæ ducit ad vitā; solemus autē, cū arcta & obscura via est, qui monstret, aut ducē, aut indicem quærere; monet Christus, ne omni duci, ne oī indici fidē habeamus; multos esse falsos prophetas, qui fallēdi causa duces sese, aut indices prębeāt, vestimentis ouium, quasi viatorū induti habitu.

A falsis prophetis.) Falsos prophetas non omnes hypocritas, vt nōnulli putant, sed falsos tātùm doctores, id est oēs hęreticos intelligit, quos ideo prophetas vocat, quia propheta rum apud Iudæos officium fuit non tantùm futura prædicere, sed ēt ex lege Dei populum docere, & salutis illi viam indicare. Agitur enim de arcta via monstranda. Quamquam & prophetas ēt veros possumus intelligere; veros inquam, quia vera prædicunt, qualis fuisse traditur Balaās falsos tñ, quia nec à Deo missi sunt, & quia vera prædicendo falsa suadent. Nam ver. 22. de huiusmodi prophetis agitur. *multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus?* Qui veniunt ad vos spōte sua, non missi à Deo, quales illi apud Ieremiam 23. 21. *Ipsi currebant, & ego non mittebam eos.*

In vestimentis ouium.) Sensus est facilis: vestimenta vocat quidquid extrinsecus apparet, verba, & opera, eleemosynas, omniaque officia caritatis, vt ait auctor imperfecti hom. 19. Cur autem dicat ouium, incertum, vtrum velit dicere eos habitu ouium venire, id est veras se oues esse fingentes, quo minus timeantur; quēadmodum lupum aliqñ se ouina indutum pelle veram esse ouem simulasse traditum est fabulis, siue habitu pastorū, quod mihi magis placet; agitur. n. de populo docendo, quod Ecclesiastici pastoris officium est, & solet Christus illos, qui docent, pastores appellare, *Pasce,* inquit, *oues meas,* Et, *ego sum pastor bonus.* Ideo autem dicit in vestimentis ouium venire, quia solēt pastores ouinis vestiri pellibus. Falsi prophetæ sunt omnes hæretici, omnium verò maximè Caluinistæ. Primum, quia non missi venerunt. Deinde quia ouina induti pelles nihil. n. in eorum erat ore, nisi Dñs, nisi Pater noster cœlestis, nisi Christus, nisi fides, iuramentum inauditum; nihil in eorum factis apparebat, nisi eleemosynę, nisi temperantia, nisi modestia. Quo habitu pastores emētiti magnā in grege Dñi fecerunt stragem; feciss̄entque multo maiorem; nisi homines eos ex ipsorum tādem fructibus cognouissent, vidissentq; istam non natiuam, sed apposititi ā fuisse pellē. *Io. 21. 17. & 10. 14.* *Caluinistæ falsi prophetæ.*

16. *A fructibus eorum.)* Quia dixerat à falsis prophetis esse cauendum, necesse fuit tradere ad eos dignoscendos aliquod indicium. Certum tradere non potuit, quia magna esse solet eorū simulatio, & solus Deus humani scrutator est cordis: tradidit ergo probabile, quodque ad humanū ingenium accōmodatū est, quod non potest, nisi ex fructibus homines noscere, & plerumq; verum esse solet. *A fructibus,* inquit, *eorum cognoscetis eos.* Lucas c. 6. 43. in alium sensum, & alio loco dictum hoc fuisse, videtur significare. Coniungit enim cum illa sententia, quam ver. 5. Matthæus cōmemorauit. *Hypocrita eiice prius trabē de oculo tuo, & tunc videbis eiicere festucā de oculo fratris tui; non est enim arbor bona, quæ facit fructus malos:* quasi sensus sit, hypocrita, quid vis arborē te bonam simulare, cum facias fructus malos? quantumcunque enim malitiam tuam dissimules, ex fructibus cognosceris, quia non est arbor bona, quæ facit fructus malos, & omnis arbor ex fructu suo cognoscitur. Quo etiā sensu Matthæus cap. 12. 33. eandem à Christo similitudinem vsurpatā scribit, *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut facite arborem ma-*

Universidad de Deusto
Biblioteca

Iam, & fructum eius malum; ex fructu enim arbor cognoscitur: quasi dicat, si vultis boni videri, ne simuletis bona, sed facite. Simulatio folia sunt, opera fructus, nō ex folijs, sed ex fructibus arbor cognoscitur. Quare manifestum est Christum non semel hac similitudine vsum fuisse. Itaq; Lucas aut nō eandem, quam hic Matthæus, recitat, aut dictorum ordinem, connexionemque non seruat. Nam apud Matthæum quidem tam aptè adhæret proximæ sententiæ, vt diuelli ab illa non possit, nisi altera, aut vtraq; rumpatur. Videndum nunc quid arborem, quid fructus appellet. Tertullianus libr. 1. contra Marcionem fidē putat arborem appellare. Quod eatenus bene conuenit, quia de dignoscēda vera & falsa agitur fide. Augustinus verò in Enchirid. ca. 15. & libr. 1. contra Iulian. c. 3. & Beda in hunc locum arborem humanam voluntatē, terram hominem faciūt, Nam, vt ex eadem terra bona & mala arbor nasci potest, ex eadem autem arbore bonus & malus fructus nasci non pōt; sed bonus ex bona, malus ex mala; sic ex eodem homine nunc bona, nunc mala voluntas gigni potest: ex eadē autem voluntate bona & mala opera proficisci non possunt. Impulit in hanc sententiam Augustinum studiū Manichæos refutandi. Timuit enim, ne si diceret hominem arborem esse, quemadmodum dicebant Manichæi, primum eorum loqui more, deinde eorum errorem confirmare videretur, alios esse homines natura bonos, qui malè; alios natura malos, qui benè agere non possent. Has duas, alteram Tertulliani, alteram Augustini sententias illud refellit, quod ver. 19. sequitur, *omnis arbor, quę non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.* Non enim fides aut voluntas mala, sed homo malus est, qui mittitur in ignem. Idem Augustinus lib. 1. de gratia Christi c. 18. & 19. auctor imperfecti hom. 19. Chrysost. homi. 24. Theophylactus & Lyranus, hominem bonam habentem voluntatem arborem bonam; malam habentem malam esse dicunt. Quorum sententia per se vera huic loco cōueniret, si nō de vera fide, sed bona voluntate cognoscenda ageretur; at de fide agitur, *Cauete*, inquit, *à falsis prophetis*. Arborem ergo hominem bonam aut malam fidem habentem appellat; arborem quidem bonam, si bonam; malam, si malam fidem habet. Obijci potest, sæpe qui bonam habet fidem, malos fructus facere, id est malè viuere. Non nego, & qui negant, hæreticos puto; sed Christus non dicit, quid aliquando; sed quid plerunque; neque quid hominum peruersitate, sed quid natura fidei solet accidere. Fides autem natura sua neque mala bonos, neque bona malos generat fructus. Fructus verò nostri temporis hæretici non solum opera, sed etiam doctrinam intelligunt; ita, vt opinor, doctrina confidentes sua, vt ex ea fidem probari velint; nihil enim nisi purum, &, vt ipsi solent dicere putum, vt ego, putidū verbum Dei docent; sic Ioannem admonere, ne omni spiritui credamus, sed vt probemus spiritus vtrum ex Deo sint 1. Ioan. 4. 1. At hic de fide, id est de ipsa falsorum prophetarum doctrina cognoscēda agitur; & absurdum dictu est, doctrinam ex doctrina probari. Omnes igitur veteres auctores per fructus opera intelligunt, quæ doctrinam natura sua malū mala, bonam bona consequuntur.

18. *Non potest.)* Quia videtur his verbis experientia quotidiana repugnare, dum multos ex malis bonos, aut ex bonis malos fieri videmus, multæ quęsitę sunt in hūc locū interpretationes. Quidā sic exposuerūt, arborē bonā dum bona est, non posse malos: & arborē malā, dum est mala, nō posse bonos fructus facere, vt Augustinus, Chrysostomus, auctor imperfecti, & Beda ijs locis, quos paullo ante notauimus. Alij viderunt nō satis hac ratione veritati, experientiæque satisfieri. Nam etsi bona arbor, id est homo iustus, manens bona non posset malos fructus facere; tamen mala manens mala bonos aliquos fructus facere

facere potest. Nec enim sequenda illà opinio est, quam Tridentinum Concilium nuper meritò damnauit, omnia peccatorum, aut etiam infidelium opera esse peccata, quamuis maximū auctorem D. Augustinum lib. 4. cōtra Iulianum. c. 3. & lib. 3. contra duas epistolas Pelagian. ca. 5. & Prosperum sentent. 106. habuisse videatur; & ex Catholicis aliquādo Theologis suos habuerit defensores: ideoq; dixerunt nō posse arborem bonā, quatenus bona est, malos; nec arborē malā quatenus mala est, bonos fructus facere, quod & ego aliqū approbaui ac docui. Sed postea animaduerti non posse hac ratione arborem bonam, malamque cognosci, quod hic in primis agitur. Quomodo ergo non potest arbor bona malos; neque mala bonos fructus facere? Ego quid sentiā, priuatim dicā; quid probabilius sit, doctioribus iudicādum relinquam. Non solum arbor mala potest aliquos bonos; sed & arbor bona & manens bona potest aliquos malos fructus facere. Arbor enim bona hoc loco, vt ante probauimus, nō est vir bonus, sed vir fidelis, id est, non qui bonam voluntatem; sed qui veram fidem habet: posse autem, qui bonam habet fidem mala habere opera, non est huius loci probare; sed & experientia, & ipsa de se fides docet. Non ergo dicitur arbor bona malos; aut mala bonos fructus facere non posse, quòd omnino nō possit; sed quòd natura sua non possit; & quòd non semper bona malos; aut mala bonos facere soleat; sicut. capit. 12. 34. cum paullo ante Christus dixisset, *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut arborem malam & fructum eius malum*; addidit; *quomodo potestis bona loqui. cùm sitis mali?* Non enim significat omnino non posse. Nam Scribæ & Pharisæi, de quibus dicit cap. 23. 2. 3. *super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi; omnia ergo, quæcunque dixerint vobis, facite; secundum autem opera eorum nolite facere*; certè mali erant, quia mala faciebant; & bona loquebantur, quia quæ dicebant facienda erant; sed tantum significat contra naturam fieri, & fieri non solere. Natura enim sua *ex abundantia cordis os loquitur*, Matthæi 12. 34. & *bonus homo de bono thesauro profert bona*, ver. 35. Obijciet aliquis: si & bona arbor malos, & mala bonos fructus facere potest, quomodo docemur ex fructibus arborem dignoscere? Obijciam & ego idem, si Pharisæi, cum malos fructus facerent, bona tamen arbor, id est non falsi prophetæ, sed veri doctores erant, quomodo ex fructibus cognosci potuerunt? Nam si auditores hāc Christi secuti regulam ex eorum moribus de doctrina iudicassent; tanquam falsam reiecissent. Ergo respōdeo Christum hoc loco non certum indicium; sed probabile tantùm signum tradere voluisse; docereque non posse falsos prophetas, qui simulatione sanctitatis falsam doctrinam probant, diu se ita ouina pelle tegere, quin aliquando, qui sub ea latet lupus, appareat. Non enim potest diu simulatio veritatem imitari. Hoc in Caluinistis sumus experti; agni nati sunt, lupi moriuntur. Mirum; quàm multi errores ex hac bona & mala arbore nati sint. Primùm ille absurdissimus Manichæorum, alios homines natura bonos, qui nunquam mali; alios natura malos esse, qui nunquam boni esse possint, quem Hieronymus in commentarijs ad hunc locum, & Augustinus libro 1. contra Iulianum cap. 3. & in disputatione secunda contra Fortunatum, & libr. 1. contra aduersar. leg. & proph. cap. 22. multis sacrarum litterarum exemplis refutarunt. Deinde ille Pelagianorum, qui ideò peccatum tollebant originale, quòd dicerent coniugium, quæ bona vtique arbor est, non posse malos fructus facere, id est peccatum originale generare, vt scribit Augustinus lib. 2. de nuptijs & concup. c. 26. & ille alter eorundē, liberum arbitrium quasi radicē quādam in nobis esse, quæ possit ipsa per se, aut arborem bonam, id est bonam voluntatem, aut arborem malam, id

Caluinistæ agni nati lupi moriūtur.

Universidad de Deusto
Biblioteca

est malam voluntatem generare. Auctor August. lib.1.de gratia Christi c. 18.Quartus quorundam etiam ex Pelagianis,quanquam Donatistarum, potiùs hæresi conueniebat;neque bonum sacerdotem, malè, neque malum benè baptizare posse, sed similem esse baptizatori baptismũ, quia non, potest arbor bona malos, neque mala bonos fructus facere, vt refert Augustinus lib.3.contra lit.Petiliani c.44. Noluerunt minus ingenio si videri Caluinistæ: nam & ipsi hinc cum Manichæis liberum tollunt arbitrium.Hoc etiam subtilius, quòd illi in vtramque pariter partem; hi in bonum,non in malum tollunt; non videntes homines errore, suo cæci non solum malam arborem bonos; sed nec bonam malos fructus facere posse.Itaque si ad bonum, cùm mali sumus,liberum propterea non habemus arbitrium, quia mala sumus arbor, & non potest arbor mala, bonos fructus facere: neque ad malum, cùm simus boni, liberum possumus arbitrium habere; quia bona sumus arbor,& non põt arbor bona malos fructus facere; neque illud considerantes, quod idem Christus dicit ca. 12.34.*aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum;aut facite arborem malam, & fructum eius malum*; quasi in nostra vtique sit potestate, vel bonam,vel malam arborem facere. Nec ergo tantum hinc colligitur, quantum Pelagiani; nec tam parũ, quàm Caluinistæ colligi volunt. Nam non solum in malum; sed etiam in bonum liberum habemus arbitriũ,contra quàm Caluinistæ; & non æqualiter in vtrumque, sed in malum satis fortè, in bonum, nisi Dei gratia adiuuetur,infirmum, contra quàm Pelagiani sentiebant.Alterum hinc Caluiniani non minus absurdum errorem hauserunt; non posse operibus hominem iustificari; sed iustum declarari, atque cognosci, quia non fit arbor bona, quia facit fructus bonos;sed quia bona est,bonos fructus facit.Nam vt arborem fructu, ita bonam arborem bono fructu priorem esse necesse est. Nec arbor bona, ex fructu bono bona fit; sed bona esse cognoscitur.Valde sibi illi, cùm hoc dicunt,placere solent;valde ego,cùm audio,ridere soleo: & argumentum in illos,qui irrito contorserunt impetu,efficaci retorquere. Si iustis operibus non efficimur iusti, sed declaramur,quia arbor bona non fit ex fructu bono bona, sed bona esse cognoscitur;ergo iniustis operibus non efficimur iniusti, quia arbor mala non fit ex fructu malo mala,sed mala esse cognoscitur.Ita efficitur istorum argumentatione Adamum,qui bona à Deo arbor factus erat, peccare non potuisse, quia non potuit arbor bona malos fructus facere; & si peccauit, non fuisse tamen iniustè agendo factum iniustum:quia arbor ex malo fructu mala esse cognosci potest,mala fieri non potest. Ita homines improuidi foderunt ante faciem nostrã foueam,& inciderunt in eam.Nec intelligunt imperiti, quod in nostris scholis etiam pueri docent, quid inter naturales & morales causas interfit. Naturales enim non ex bono vel malo effectu bonæ,vel malæ fiũt; sed quia bonæ vel malæ sunt,bonum vel malum effectum habent. Morales verò non solùm,quia bonæ, vel malæ sunt,benè vel malè agunt: sed ẽt, quia benè,vel malè agunt, bonæ vel malæ fiunt Nec enim tantùm, quia temperantes sumus, viuimus temperanter;sed etiam temperanter viuendo, temperantes efficimur. Arbor causa naturalis est, propterea nec ex bono fructu bona, nec ex malo mala fit:sed quia bona vel mala est,bonum vel malum gignit fructum: homo moralis, propterea non solùm,quia bonus vel malus est,benè vel malè agit, sed etiam quia benè vel malè agit,bonus vel malus fit. Neque requirendum est, vt omnibus in rebus arboris similitudo homini conueniat, sed in ea tantùm,qua de agebatur,& arborem ex fructu;& hominem ex moribus iudicari.

Cõtra Caluinistas liberũ arbitrium tollentes.

Cõtra Caluinistarum imputatiuam iustitiam.

Natural. & morales causas differunt.

21.*Non omnis,qui dicit mihi.*) Quidam hæc omnibus à Christo dicta fuisse

fuisse putant,quia Lucas ca.6.46.post illa verba, *Hypocrita eijce prius trabem de oculo tuo*; & ,*non est arbor bona, quę facit fructum malum*, &, *bonus homo de bono thesauro profert bona, & malus homo de malo thesauro profert mala*, hæc adiũgit,*quid autem vocatis me, Domine Dñe,& non facitis, quę dico?* Melius Hilarius, & Hieronymus in commentarijs, & auctor imperfecti homil. 19.& Augustinus libro 2. de sermon. Domini ad solos falsos prophetas referri dicunt, quia & generalis sententia est, & in omnibus malis Christianis locum habet;tamen hic de solis falsis prophetis internoscendis agebatur,qui non ex verbis, quamuis nomen Domini semper in ore, habeant, sed ex factis iudicandi sunt; quasi dicat,nolite credere omnibus, qui dicunt mihi Domine, Domine; multi enim mihi dicunt,qui non intrabunt in regnum cœlorum, quia falsi prophetæ sunt.Lucas ergo quid, non quibus, aut qua ratione, Christus dixisset,commemorauit,& quia concionem narrabat, concionatorum more per secundam personam loquentem inducit, *quid vocatis me, Domine, Domine?* Fieri etiam potest vt bis, aut sæpius diuersis personis, & in diuersam sententiam idem dixerit,& Matthęus,quod de falsis prophetis, Lucas, quod de præsentibus auditoribus dixerat, recensuerit.

Domine, Domine.) Hanc repetitionem non, solùm ex linguæ Hebraicæ,vt quidam volunt, consuetudine adiectam puto, vt illam apud Ieremiæ 7.4. *templum Domini, templum Domini*; sed multò magis ad significandam consuetudinem, quasi dicat, non omnis, qui dicere solet, non omnis qui dictitat mihi Domine,Domine,intrabit in regnum cœlorum.Nam & apud Ieremiam gemina illa *templum Domini, templum Domini*; frequentem loquendi apud Iudæos consuetudinem exprimit. Potest etiam hoc loco simulatum falsorum prophetarum in loquendo, vel orando affectum declarare. Solet enim vehemens affectus erumpentia verba geminare,vt infra capit.25.11. *Domine, Domine aperi nobis*. Quod autem dicunt falsi prophetæ, *Domine, Domine*, plerique ad preces referunt; quòd orantes Christum Dominum vocare soleant. Alij ad fidem, quasi idem sit vocare Christum Dominũ, & credere, velitque significare, non omnes,qui fidem habent, saluos futuros, vt Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus interpretantur. Alij ad verba, & consuetudinem eorum loquendi,quòd de Christo ita loquantur,vt quasi in illum credant, Dominum appellent, vt auctor imperfecti.Hoc probabilius. Iam enim docuimus agi hic de falsis prophetis,qui veram non habent, sed habere se simulant,fidem.Et quidem cum hæc scriberem,quidam ad me ex Caluinistis falsus propheta venit, qui nunquam aliter Christum interloquendum, quàm Christum Dominũ nostrum appellabat, fecitque vt melius hunc locum intelligerem.

In regnum cœlorum.)Multi hæretico rum interpretes errant existimantes Ecclesiam hoc loco regnum cœlorum appellari; quasi dicat, non omnis qui dicit mihi Domine, Domine,in mea Ecclesia censendus est,neque meus discipulus habendus. Multò prudentius omnes veteres auctores de beata vita intelligendum putauerunt. Nam quamuis Ecclesia regnum aliquando cœlorum appelletur; tamen cùm dicitur, *intrare in regnum cœlorum*, nunquam Ecclesia,sed vita semper beata significatur. Et hoc loco manifestum est agi de præmio,quod non in Ecclesia,sed in cœlo datur;quasi dicat,non itur ad cœlum verbis,sed factis. Et ex versu sequenti de vltimo iudicio agi cõstat, cùm alij in cœlum admittendi, alij ab eo exeludendi sunt. *Multi dicent mihi in illa die, Domine, Domine nonne in nomine tuo prophetauimus?*

Sed qui facit voluntatem patris mei.) Videtur dicere debuisse, sed qui facit voluntatem meam; ipsum enim non patrem Dominum appellabant,& eius voluntatem facere debebant,quę

Universidad de Deusto
Biblioteca

dominum suum confitebantur, sicut dicit apud Lucam c.6. 46. *quid vocatis me Domine, Domine, & non facitis, quæ dico?* Respondent Chryso.& Theoph. hinc colligi eandem esse patris, & filij voluntatem, cùm filius, vbi suam dicere debuit pro sua, patris sui dixerit voluntatem. At si eadem erat vtriusque, cur patris potiùs, quàm suã dixit? Respondent, quòd id auditoribus gratius futurum esset; & minus sibi conflaturum inuidiæ. Aliam ego orationem adiungo, quòd patri vbique legislatoris personam tribuat; ipse verò se, quasi eius legatum, gerat; ideoq; sese in ijs numeret, qui patris sui voluntatem faciunt, vt cap.26.42. Ioan. 4.34.& 5.30.& 6.38. propterea semper solet dicere voluntatẽ patris mei, non meam, vt infra c.12 50.

22. *In illa die.*) terribili, & celeberrima, hanc enim vim habet pronomen demonstratiuum *illa*, quasi de die nõ alijs simili, sed certa, & singulari, & futuri iudicis fama, metuque insigni fermo sit, vt infra c.24. 36.& Mar.13. 32. Luc. 21.34.1. ad Thes. 5. 4.2. ad Timo.1.12.18.& 4.8. Nominat autem illam diem, quia *in igne reuelabitur, & vniuscuiusque opus, quale sit, ignis probabit* 1.Cor. 3.13. & quia tùm *illuminabuntur abscondita tenebrarum, & manifestabuntur consilia cordium* 1. Cor.4.5.

Caluini reprehensio.

Prophetauimus.) Ineptè Caluinus interpretatur, *prophetauimus*, id est docuimus. Nam vt demus id aliquando hoc verbum significare, sicut ver. 15. falsos doctores, falsos prophetas appellauit, tamen debuit animaduertere hic falsos illos prophetas allegare miracula, *nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo damonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?* Prophetare igitur non est docere, sed futura prædicere. Hoc enim miraculũ est, illud non est. Atq; hãc vim habet illud, *In nomine tuo*, id est, virtute tua. Non enim in nomine Christi, sed Christum docere dicimur: prophetare autem non Christum, sed in nomine Christi.

Virtutes multas.) Miracula multiplicis generis, aut sæpe. Quod.n. ante per partes, & distributè dixerat, nũc in genere concludit, quemadmodũ si diceret, nonne in nomine tuo prophetauimus, & dæmonia eiecimus, & alia multa fecimus miracula? Exístit ex hoc loco de miraculis qõ, nũ etiam per malos fieri possint. Illud certum, cùm duo miraculorum, alia vera, alia falsa, genera sint, falsa etiã per malos fieri posse. Nam Antichristum falsa editurum esse prodigia testatur 2.Thes.2.9. D.Paulus. Et Magos illos Pharaonis, quamuis verane an falsa miracula fecerint, disputetur, tamen manifestum est, saltem falsa fecisse. De veris igitur, an per malos fieri possint, quæstio est. Hic etiam adhibenda distinctio. Nam vera miracula per malos, aut cùm mali sunt, aut antequàm incipiant, aut postquàm definunt mali esse, fieri possunt. Ante, vel post fieri posse dubium nõ est. Nam Saulem ante quàm malus fieret, cùm filius vnius anni esset, prophetasse legimus 1. Reg. 10. 10. 11.& Matthæus publicanus noster, postea quàm publicanus, id est publicus peccator esse desijt; multa, vt cæteri Apostoli, fecit miracula. De ijs, qui mali sunt; quãdiu mali sunt, magis est dubium. Alia rursus adhibenda distinctio. Nam aũt de malis, sed fidelibus; aut de malis, & infidelibus quæri potest. De malis, qui fidem habent, scriptura docet vera eos miracula fecisse. Prophetauit enim Caiphas homo iniquus, quia Pontifex erat anni illius. Fecit Iudas miracula, dũ in Christum credebat; nam & potestatem cũ alijs Apostolis accepit Matth.10.1.& cum alijs gloriatus est, quòd sibi dæmonia subijcerentur Luc. 10. 17.& tũ fur erat, & loculos habebat Ioan. 12.6. Saul postquàm ab eo Dñs discesserat, in cuneo prophetarũ medius, vt cæteri prophetauit 1.reg.19.24. De ijs, qui fidẽ non habent, propterea q̃ miracula fide potissimũ fiũt; nõ, an faciãt, quia id scriptura testatur: sed, an vera faciant miracula, dubitari pot. Chrys.ho.25. Hiero. Euthym. & Theophyla. multis probant exẽplis et per homines infideles vera miracula facta esse. Nã Balaam falsus alioquin, & infidelis propheta vera p̃dixit Num. 24.17.& ex hoc ipso loco facilè colligitur, falsos istos prophetas, de q̃bus loquitur Christus, vera miracula facturos, verè prophetasse, verè dæmonia eiecisse; nec.n. rñdet Christus mẽtiri eos, sed se eos, q̃uis ista fecerint, nõ nosse, & sentẽtia postulat, vt Christus significet vera eos miracula facturos; nõ.n. mirũ esset, si illis, q̃ nõ vera, sed falsa miracula feciss̃et, rñderet se nõ nosse eos, valde aũt mirũ, vt ijs, q̃ vera fecerũt miracula, ita rñdeat. Nec magnum esset, si moneret nos; ne falsa facientibus miracula crederemus; magnum oĩno, & admirabile, q̃ moneat, ne falsis prophetis credamus vera etiã miracula faciẽtibus; nec ex solis miraculis, sed etiã ex fructibus, id est ex moribus ipsorũ veros falsosq; prophetas discernamus. Nullũ ergo, dicet aliquis, ad probandam verã doctrinam ex veris miraculis argumentum sumi potest. Non sequitur oĩnò nullum, sed non oinò necessariũ sumi posse. Scimus. n. Christum ad confirmandã doctrinã suam potestatẽ faciendi miracula Apostolis tradidisse. Scimus vi miraculorũ totum pœne terrarũ orbem ad fidem fuisse pertractum. Quod qui negant, vt disputat aduersus Gentiles Augustinus, maius ipsi miracula tollendo miraculorũ faciunt. Incredibilius.n. miraculum est totũ orbem terræ, id est tot Philosophos, tot sapientes viros, tam paucis Apostolis, tã imperitis, tam incredibilia humanæ rationi prædicantibus, sine vllis miraculis credidisse, q̃ illa ipsa miracula, quæ per eos facta narrantur. Probabile igitur fidei argumentum est, q̃ ex miraculis sumitur, quia per fidẽ sæpe, sine fide rarò admodum fieri solent. Et cùm fiunt, nõ ad probandam eorum, qui faciunt; sed eorum, qui veram fidem habent, fieri solent. Nec enim Balaam futura prædicendo suam ipsius; sed populi potius Dei, aduersus quem conductus fuerat, fidem confirmauit; & ferè omnia miracula, quæ per hæreticos facta fuisse legimus, quæ paucissima sunt, huiusmodi esse constat; qualia ea, quæ in ecclesiasticis historijs, & apud Anastasium in quæstionibus scripturæ recensentur. Est etiam argumentum à miraculis ductum; si non omni, vna saltem, aut duabus etiam ex partibus necessarium. Nam etsi non necessariò sequitur, eum, qui miracula faciat, veram habere fidem; tamen necessariò sequitur, eam, in qua frequentia, & quasi ordinaria miracula fiant, veram esse Ecclesiam; quia etsi aliquando Deus per priuatos extra Ecclesiam suam homines miracula fieri permittat, sicut & per asinam fecit Balaam, quæ in Ecclesia certè non erat: tamen nulli generaliter hominum societati, nisi Ecclesiæ suæ ordinariam faciendi miracula concessit potestatem. Magis etiam necessarium est, quod altera ex parte per negationem ducitur, in qua miracula nulla fiant, eam veram Ecclesiam esse non posse, quia scimus Christum Ecclesiæ suæ potestatem ad facienda miracula dedisse. Itaque rectè hinc probare possumus Caluinistarum, Lutheranorum, Anabaptistarum, & cæteras eorum, qui hodie regnant, hæreticorum congregationes non veras Ecclesias, sed synagogas esse Satanæ, quia in nulla earũ vllũ vnquã miraculũ visum est. Obijciunt hoc loco Hiero. & Augu. neminẽ posse dicere *Iesus, nisi in Spiritu sancto* 1.Corinth.12.3. Quomodo ergo possunt non solùm dicere *Domine, Domine*, sed etiam nomine Christi miracula facere, qui Spiritum sanctum non habent? Respondent dicere Iesus eo in loco non significare verbis dicere; sed factis, id est Christum non solùm fide cõfiteri, sed moribus etiam exprimere, quod manifestum est neminem sine Spiritu sancto facere posse.

Mirandi an per malos fieri possint, & quomodo.

Quo per miracula fides cõfirmatur & vera Ecclesia probatur.

Hæretici nostra ætatis sine miraculis.

23. *Et tunc.*) In illa die, de qua dixerat versu præcedẽti, coram oĩbus hominibus, qñ reuelabuntur abscondita tenebrarum, quasi dicat vsq; ad illam diem patiar, ac dissimulabo, & quasi paleas granis iu arena mixtas relinquam; tunc discernã; tunc ventilabo.

Universidad de Deusto
Biblioteca

labo. Hiero. auctor imperf. & Beda.

Confitebor.) Auctor imperfecti ho. 19. pro ὁμολογήσω, confitebor videtur legisse ὁμώσω iurabo, quod bene admodum congruit. Iurare autem intelligit dicere, *Amen, Amen dico vobis, nescio vos.* vt c.25.12. Alij interpretantur, *confitebor*, id est publicè profitebor me eos non nosse, vt Hiero. videtur autem simulatè eorum confessioni veram suam confessionem opponere, quasi dicat illi me coram hominibus fictè confessi sunt; ego eos coram patre meo verè confitebor, sed me eos minimè cognoscere; sicut è contrario de ijs, qui verè eum, sincereq; confitentur, dicit c. 10. 32. *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor, & ego eum coram patre meo.*

Nunquam noui vos.) Theophy. ne tũ quidem, cum miracula faceretis. Omnes veteres auctores obseruauerunt, imprimisq; Origenes in c.8. ad Rom. cognoscẽdi verbum hoc loco, alijsq; similibus non cognitionem, sed affectum approbationemq; significare, vt, *ego cognosco oues meas* Ioan. 10. 14 & *Cognouit Dominus, qui sunt eius* 2. Tim. 2.19. &, *nescio vos.* Matth. 25.12. & Luc. 13.25. Omnes enim Deus cognoscit, sed non omnes pro suis approbat. Sensus ergo multiplex huius loci esse potest, aut, *nunquam noui vos*, id est nũquam vos pro meis habui, nunquam in prædestinatorum numero posui, aut, nunquam pro veris habui Prophetis, quales vos esse simulabatis, quod videtur ad hunc locum, vbi de dignoscendis falsis Prophetis agitur, magis accommodatum.

24. Omnis ergo.) Disputauerat propriè de falsis Prophetis, concludit generaliter de omnibus hominibus.

Qui audit verba hæc.) Quidam ad ea referunt, quæ supra tribus capitibus dicta sunt, vt auctor imperf. Certius est generaliter de omnibus Christi verbis intelligere, itaq; interpretor *verba hæc*, id est huiusmodi, hæc & similia, aut hæc, id est mea, quia illa, quæ ante dixerat, ipsius erant verba, & solet ex vno aliquando indiuiduo totum genus significari.

Qui ædificat.) Ædificare est in Christum credere 1. Cor. 3.10. Huius ædificij duplex esse dicit fundamentum, arenam, & petram. Arenam vocat solam fidem operibus vacuam, ver. 26. *& omnis, qui audit verba hæc, & non facit ea similis erit viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam.* Petram vocat bona opera ver. 24. *Omnis ergo, qui audit verba hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram.* Vnde duo contra duos Caluinistarum errores colligũtur. Alterum, solam fidem ad salutem non satis esse; alterum, bona opera, quæ adiuncta sunt fidei non solùm iustificare, & ad salutem plurimum valere, sed firmissimum etiam salutis nostræ esse fundamentum. Neq; huic sententiæ illa contraria est 1. Cor. 3. 11. *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter id, quod positum est, quod est Christus Iesus.* Multi enim in eodem fundamento lapides sunt, summus & primus solus est Christus, & præter illud fundamentum aliud nemo potest ponere. Super illũ autem alia etiam sunt, quæ eo nituntur fundamento; nam & Apostoli & Prophetæ fundamentũ appellantur, sed *ipso summo angulari lapide Christo Iesu.* Ephes. 2.20. & Apoc. 21.14. Sic etiam fides & opera duo sunt fundamenta, vtrũq; primo ac firmissimo fundamẽto niti tur Christo. Sed sola fides arena super petram posita est, quæ quamuis stante, quamuis inconcussa petra facilè per se ipsa dilabitur, & quidquid superædificatum est, in ruinam trahit, opera petra super petram, quę nulla pluuia, nullo vento, nullius impetu fluminis labefactatur. Pluuiam autem, ventum, & flumen, nonnulli ita distinguunt, quasi tribus rebus tres res aliæ significentur. Probabilius Christum tribus rebus, quibus potissimum ædificia labefactari solent eãdem diem iudicij, quasi terribilem quandam tẽpestatẽ describere voluisse, vt Psal. 49. 3. *Deus manifestè veniet, Deus noster & non silebit; ignis in conspectu eius exardescet & in circuitu eius tempestas valida.* Docet ergo Christus eos,

eos, qui bona habuerint opera, firmiter in iudicio, staturos esse; alios quãtumcunque fidem habuerint, causa casuros. Non enim resurgent impij in iudicio Hebr. לא יקומו non stabunt sicut orator ille Latinus loquitur, *Cic. l. 1. epi.* cum in Senatu pulcherrimè staremus.

CAPVT VIII.

1 CVM autem descendisset de monte, secutæ sunt eum turbæ multæ: 2. & ecce leprosus veniens, adorabat eum, dicens: Domine, si vis, potes me mundare. 3. Et extendens Iesus manum, tetigit eum, dicens: Volo, Mundare. Et confestim mundata est lepra eius. *Marc. 1. d. 40. Lu. 5. c. 12.*

4. Et ait illi Iesus: Vide, nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer munus, quod præcepit Moyses, in testimonium illis. *Leu. 14. a 2 Luc. 7. a. 1.*

5. Cum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum, 6. & dicens: Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, & malè torquetur. *Luc. 7. a. 5*

7. Et ait illi Iesus: Ego veniam, & curabo eum. 8. Et respondens Centurio, ait: Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum: sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus. 9. Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic: Vade, & vadit: & alij, Veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.

10. Audiens autem Iesus miratus est, & sequentibus se dixit: Amen dico vobis, non inueni tantam fidem in Israel. *Mal. 1. c.* 11. Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cœlorum: 12. filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stridor dentium. 13. & dixit Iesus Centurioni: Vade, & sicut credidisti, fiat tibi. Et sanatus est puer in illa hora. 14. Et cum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentem, & febricitantem: 15. & tetigit manum eius, & dimisit eam febris, & surrexit, & ministrabat eis. *Mar. 1. d. 32.* 16. Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes: & eijciebat spiritus verbo: & omnes malè habentes curauit: 17. vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam, dicentem: Ipse infirmitates nostras accepit: & ægrotationes nostras portauit. *Is. 53. a. 4. 1. Pet. 2. d. 24.* 18. Videns autem Iesus turbas multas circum se, iussit ire trans fretum.

19. Et accedens vnus scriba, ait illi: Magister, sequar te, quocumque ieris. 20. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autem hominis non habet, vbi caput reclinet. *Lu. 9. g. 54.* 21. Alius autem de discipulis eius ait illi: Domine, permitte me primum ire, & sepelire patrem meum. 22. Iesus autem

ait

ait illi: Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos. 23. Et ascendente eo in nauiculam, secuti sunt eum discipuli eius: *Marc.4.d.* 24. & ecce motus magnus factus est in mari, ita vt nauicula ope-
36. riretur fluctibus, ipse verò dormiebat. 25. Et accesserunt ad
Lu.8.d.22 eum discipuli eius, & suscitauerunt eum, dicentes: Domine: salua nos, perimus. 26. Et dicit eis Iesus: Quid timidi estis modicæ fidei? Tunc surgens imperauit ventis, & mari, & facta est tran-
Mar.5.a.1 quillitas magua. 27. Porro homines mirati sunt, dicentes: Qua-
Lu.8.d.26. lis est hic, quia venti, & mare obediunt ei? 28. Et cùm venissent trans fretum in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita vt nemo posset transire per viam illam. 29. Et ecce clamauerunt, di-
Marc.5.a. centes: Quid nobis, & tibi, Iesu fili Dei? Venisti huc ante tempus
11. torquere nos? 30. Erat autem non longe ab illis grex multo-
Lu.8.d.32, rum porcorum pascens. 31. Dæmones autem rogabant eum, dicentes: Si eijcis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum. 32. Et ait illis: Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos, & ecce impetu abijt totus grex per præceps in mare: & mortui sunt in aquis. 33. Pastores autem fugerunt: & venientes in ciuitatem, nunciauerunt omnia, & de eis, qui dæmonia habuerant.
Marc.5.b. 34. Et ecce tota ciuitas exijt obuiam Iesu: & viso eo rogabant,
17. vt transiret à finibus eorum.
Lu.8.c.17.

IN CAP. VIII.

1 CVM *autem descendisset.*) Hiero. Chrysost. hom. 26. auctor imperfecti 21. ita hoc interpretatur, quasi οἷα, q̃ trib⁹ supiorib. capitibus dicta sunt, in monte à Christo tradita fuerint. Id non ita esse c. 6. 1. probauimus. Dicit ergo Matthę⁹, *cum descendisset de monte*, non quòd omnia superiora in monte dixisset; sed quòd cùm c. 5. 1. scripsisset, eum, vt turbam hominum fugeret, in montem ascendisse, ibiq; ad Apostolos cõcionem habuisse, eiusq; concionis occasione alias quoque eius conciones recitasset, volens nunc exponere, quid postea sequentibus iterum fecisset turbis, necesse habuit dicere eũ de monte descendisse. Nec enim eum turbæ, nisi in campo, sequi poterant. Dicet aliquis, cur tum cùm c. 6. & 7. eas conciones retulit, quas ad easdẽ turbas Christus habuerat, non dixit Euangelista de monte descendisse, neq; turbas eum secutas esse. Respondeo non fuisse necessarium dicere eũ de monte descendisse, nisi vt redderetur causa, cur eum turbæ secutæ essent, nec dicere turbas eum concionantem secutas esse, quia non referebat, quos auditores, aut doctrinæ suæ testes, cum concionaretur, habuisset: Referebat autem scire, quot habuisset miraculorum suorum testes, ne quis supprimere, aut obscurare vellet. Propterea cùm Euangelista, posteaquàm de eius egisset doctrina, cuius etiam, vt ait Hieronymus, facta narrare vellet, dixit, *secutæ sunt eum turbę.* Qua in re alium Matthæus, quàm cæteri Euangelistæ, secutus est ordinem.

ordinem. Nam alij prius Christi miracula, quàm doctrinam exposuerint, quasi ex miraculis, doctrinæ facturi fidem.

2. *Et ecce leprosus.*) Marc. c. 1. & Lucas. 5. alia quædam miracula prius narrant. Itaque incertum est, vtrùm hoc post illa, an post hoc illa facta sint. Nisi quod Matthæus dicens, *Et ecce leprosus*, videtur significare hoc statim, vt Christus de monte descendit, factum esse. Hanc. n. vim habet illud, *& ecce*, vt c. 2. 1. exposuimus. Commodè autem Leontius monet ideo, dum in monte esset, ęgrotos illi oblatos non fuisse, ne eius conciones, quas in monte habebat, impedirentur.

Adorabat) προσεκύνει, flectebat genua, prouoluebat se ad eius pedes Marc. 1. 40. γονυπετῶν αὐτὸν, vt si Gallicè diceres, *luy faisant tout plain de reuerences*, Lucas 5. 12. πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, *cadens in faciem* Hebraismum secutus, לפניו נופל, quòd multi vrbanitatem Christo, tanquam Prophetæ, aut viro sancto exhibitam, interpretantur. Ego verò religionẽ fuisse puto, quia ideo videntur omnes Euangelistæ tanto studio hanc circunstantiam exprimere voluisse, vt eius leprosi fidem declararent, quę minima profectò fuisset, si Christum nihil supra quàm Prophetam, aut virum sanctum credidisset. Deum ergo credidit, neque alij, quàm Deo dicere potuit, *Si vis, potes me mundare.* Non enim dixit, si patrẽ oraueris, sed si vis, significans æqualem ipsum cum patre habere potestatem, vt Chrysostomus hom. 26 Theophylactus, & Euthymius obseruauerunt. Magna omnino fides, & ratio orandi singularis, quæ nihil petit, sed necessitatem ostendit, fidẽ prætendit.

Cyrnadi vaso singularis.

3. *Et extendens Iesus manum.*) Quid opus erat extendere, præsertim ad tangendum leprosum, cuius contactus in veteri lege immundus habebatur? Notarunt ex hoc loco, & alijs similibus veteres auctores, quibus Cyrillus Alexandrinus, ideo Christũ contactu carnis suæ aliquos ægrotos curare voluisse, vt ostenderet etiã carnem suam propter coniunctionẽ cum diuinitate vim salutiferam, & viuificam habere. Ambrosius lib. 5. in Lucam aliam rationem affert, vt humanæ naturæ, quam habebat, probaret veritatem. 4. Alij, vt ostenderet se veteri lege non teneri, quæ lepram tangere prohibebat Leuit. 14. 46. sed tanquam legislatorem superiorem esse lege, Chrysost. hom. 26. in Matth. & hom. 17. ex varijs locis Matthęi, auctor imperf. hom 21. idem quoq; Ambrosius eodem loco, Euthy. & Theophylactus. Alij, vt ostenderet se esse non alium qui curauisset, cùm ipse non alius tetigisset, quod apud D. Thomam ex Chrysostomo citatum lego. Alij, vt doceret legem, quæ leprę contactum prohibebat, ne contingens contaminaretur, in se non habere locum, qui nec contaminari poterat, & leprosum non contaminandi, sed curandi causa tetigisset, vt Tertullianus ait lib. aduersus Marcionem 4. Eodem modo hunc Euangelica, & Ecclesiastica lex intelligenda, qua cum hæreticis agere prohibemur. 2. Tim. 3. 5. & 2. Ioan. 10. Non. n. prohibemur cum illis agere, vt eos conuertamus; sed ne nos ipsi peruertamur, quia malitia eorum, sicut cancer serpit. Ergo qui Christus est, qui nec peruerti potest, & conuertere potest, & Ecclesiæ doctores, qui Christi personam gerunt, hæreticos tangãt, considerantes tamen seipsos, ne & ipsi tententur; cæteri quàm longissimè fugiant, maximè verò Caluinistas, quorum & pernicios issimus, & maximè contagiosus est morbus.

Quibus, & quo conuersandum cũ hæreticis.

Volo, mundare.) Respondet ijsdem duobus verbis, quibus leprosus vsus fuerat, vt eius fidem effectu confirmet, Ambr. lib. 5. in Lucam. Chryso. hom. 17. ex varijs locis Matth.

Cur Christus leprosum tetigerit.

Mundare.) Non esse infinitum, sed imperandi modũ Hiero. & Chrysostomus monuerunt. Quod Hieronymum hominem Latinum fecisse non miror, quia Latinum verbum vtriusque modi esse poterat, Chrysostomum Græcum fecisse miror, cùm Græcum verbum καθαρίσθητι non nisi imperandi

Universidad de Deusto
Biblioteca

Christi diuinitas.

di modi esse possit. Quæ res facit, vt suspicer id Chrysostomi interpretem addidisse. Rectè ex hoc loco veteres auctores Christi diuinitatem probauerunt, quòd quasi propria non aliena vsus potestate volendo, imperandoque curauerit, Iustinus in expositione fidei, Tertullianus libro 4. contra Marcionem, Athanasius in libro de communi essentia. p. & f. & Spiritus sancti. Idacius Clarius lib. 3. contra Varimadum. Ambrosius libro 5. in Lucam, Chrysostomus homil. 26. & quidam diuinitatem simul & humanitatem probauerunt, vt Tertullianus, Cyrillus, & Ambrosius, cuius hæc verba sunt, *Volo ergo dicit propter Photinum; imperat propter Arium; tangit propter Manichæum.*

4. Nemini dixeris.) Dignum est quæri, cur Christus tantum beneficiũ prædicare vetet, & quodammodo eum, qui accepit, ingratum esse iubeat. Respondet Hilarius can. 7. vt salus hæc non offerretur, sed quæreretur, id est, ne ideo hoc miraculum, quasi iussu Christi, iactari videretur, vt alij etiã ægroti ad quærendam venirent curationem; & fidei meritum amitterẽt, si non sponte, sed miraculo impulsi venirent, quam etiam rationem indicauit Ambrosius. Hierony. ideo prohibuisse, quia necessarium non erat, vt sermone iactaret, quod toto corpore præferebat. Alij, ne gloriam suã quærere videretur, Ambrosius libro 5. in Lucam, Chrysostomus homilia 26. Beda, Euthymius, Theophylactus. Mihi sentẽtia auctoris operis imperfecti valde placet, non omninò vetuisse Christũ, ne quid vnquam diceret, sed ne diceret, antequàm se sacerdotibus ostenderet, ne si sacerdotes vulgata fama factum cognouissent, calumniarentur non esse verè mundatum, cuius mundities sicut lex Leuit. 14. præcipiebat, non esset ipsorum iudicio comprobata. Propterea dicit statim, *ostende te sacerdoti*. Quod cur præceperit, etiam inter interpretes disputatur. Plerique respondent ideo præcepisse, vt ostenderet se legem seruare, vt Tertullianus libro 4. contra Marcionem, Chrysostomus hom. 26. Hieronym. & Euthym. Alij, ne, si sacerdoti non ostendisset, extra ciuitatem secundum legem manere cogeretur, nec accepto beneficio fruerentur, quia curatis à lepra redire nõ licebat in ciuitatem, priusquàm à summo sacerdote de eorum esset curatione iudicatum. Theophylactus. Alias præterea rationes duas Hieronymus affert; alteram, vt humilitatem suam doceret, alteram, quam & Bedã probasse video, & ego omnium maximè probo, vt inexcusabiles essent sacerdotes, si in ipsum non crederent, cuius miracula probassent. Hoc enim est, quod statim addit, *in testimonium illis*, quod, vt paullo post dicam, non solùm ad oblationem muneris; sed etiam ad ostensionem spectat.

In testimonium illis.) Quidam hoc referunt ad verbum, *præcepit*, vt sit sensus, & offer munus tuum, quod præcepit Moses, vt esset in testimonium illis curationem non ex sacerdotibus, aut oĩnò ex hominibus, sed ex Deo profectam esse, ad quem fere modum Hilarius interpretatur. Nonnulli ad verbum, *offer*, vt auctor imperf. hom. 21. & Theophylactus, quasi dicat, offer illis munus, ne, si non obtuleris, curationem tuam calumnientur, & vt muneris acceptio perpetuum contra illos veræ curationis tuæ testimonium sit. Nec enim dicere poterunt nõ verè fuisse curatum, pro cuius cognita, approbataq; curatione munus acceperint. Alij ad vtrumq;, & ad verbum, *ostende*, & ad verbum *offer*, vt Tertul. Chrysost. & Ambro. ijs locis, quos ante designauimus, quod ego verissimum iudico. Reddit enim rationem non solùm, cur munus illum offerre iubeat; sed etiam cur ad sacerdotes mittat, & cur quicquam prius dicere prohibeat. Sensus ergo est, *nemini quicquam dixeris, sed ostende te sacerdoti, & offer munus tuum, quod præcepit Moyses*, vt illi ipsi, qui maximè mihi aduersantur, primi meorum miraculorum testes sint, & proprio ipsorum testimonio eorum incredulitas arguatur. Quale autem munus offerendum

dum esset, scribitur Leuit. 14. 4.

5. Accessit ad eum Centurio.) Hominem fuisse Gentilem vel ex ipso nomine manifestum est, nec enim tum cùm Iudæi Romani imperij tyrannide permebantur, Centuriones ex ipsis factos fuisse credẽdum est, vt Chrysostomus, & Augustinus admonuerunt: & ex ver. 10. & Lucæ. 7. 3. colligitur. Disputant autem interpretes an idem hic Centurio sit, & ille, de quo Lucas scribit. Dubitandi multis causam attulit, quòd magna videatur inter Matthæum, & Lucam in eius historiæ narratione esse discordia. Matthæus dicit Centurionem ad Christum accessisse; Lucas misisse ad eum primùm seniores Iudæorum, deinde amicos suos, excusasseque, quòd ad eum ipse non venisset, nec enim se, vt veniret, dignum iudicasse. Matthæus dicit Centurionem rogasse Christũ, ne in domũ suam veniret; nec enim se dignum esse; Lucas rogasse, vt veniret. Quibus rationibus adducti nõnulli fuerunt, vt diuersam historiam esse dicerent, vt Chrysostomus hom. 27. & Euthymius meminerunt. Sed omnes veteres interpretes eandem esse putant. Et verò quis credat duo miracula tam similia esse potuisse, vtrumque in Capernaum, vtrumque eodem tempore, vtrumque in seruo Centurionis, vtrumque in seruo paralytico, vtrumque Centurionem dixisse, *non sum dignus, vt intres sub tectũ meum*. Illi ergo, qui contra sentiunt, inconsideratè faciunt, quòd dissimilia, non similia considerent. Quòd autem Matthæus Centurionem accessisse, Lucas seniores Iudæorum misisse dicat, quidam respondent, vtrumque fecisse, & principio seniores Iudæorum, & postea amicos suos, cum audiuisset Christum aduentare, ad eum misisse, quod Lucas; & ad extremum ingrauescente morbo ipsum etiam accessisse, quod Matthæus exposuit, vt Chrysostomus hom. 27. Theophylactus, & Euthymius. Alij per alios tantum non per se accessisse, accedere enim dicitur non solum, qui per se, sed etiam qui per alios accedit, vt cõparere coram iudice, non solum qui per se sed & qui per procuratorem, comparet. Sic Augustinus lib. 2. de cõsensu Euangelistarum c. 20. & lib. 33. cont. Faustum. c. 7. & 8. & Beda, & Leontius hoc in loco. Nec obstat, quod Matthæus dicit ver. 8. Centurionem respondisse, *Domine non sum dignus*, & ver. 9. *Nam & ego homo sum.* Nam quemadmodum qui per alium accedit, accessisse, ita qui per alium respondet, respondisse dicitur. Illud maius est argumentum, quod vero simile esse non videatur seniores Iudæorum, qui apud Lucam rogant, vt veniat, hic rogare ne veniat. Sed facile responderi potest id apud Lucam seniores Iudæorum de suo addidisse. Nam Centurionem non dixisse illis, vt rogarent Christum ad se venire, ex eodem Luca perspicuũ est, ver. 6. 7. *Domine noli vexari, non enim sum dignus, vt sub tectum meum intres, propterquòd & me ipsum non sum dignum arbitratus, vt ad te venirem, sed dic verbo, & sanabitur puer meus.* Ergo seniores Iudæorum minus quàm Centurio fidei plus verò habentes vanitatis nõ sunt functi fideliter legatione, sed partim non credentes posse Christum solo verbo absentem curare paralyticum, partim, vt ait Chrysostomus, ostendere volentes tantum se auctoritate valere, vt possent Christum adducere contra quàm in mandatis habebant, rogarunt, vt veniret. Sicut & illud de suo addiderunt, *Dignus enim est cui hoc præstes, diligit enim gentem nostram, & Synagogam ipse ædificauit nobis.* Non enim Centurio illis mandauerat, vt se dignum esse dicerent, sed potius indignum. Vnus igitur Euangelista, quid Centurio mandasset, aliter, quid Iudæi dixissent, exposuit. Illud ego credo, ea verba, quæ ver. 8. & 9. sequũtur, à Iudæis dicta non fuisse, nec enim tantum habebant fidei, vt tam plenis fidei verbis vti possent, præsertim cùm, vt ex Luca constat, ante rogassent, vt veniret; sed dicta fuisse ab amicis Centurionis, quos, vt ait Lucas, cum audisset aduentare Christum, ad eum misit, quosque credibi-

Universidad de Deusto
Biblioteca

le est Gentiles fuisse, quia eos Euangelista non Iudæos, vt priores, sed amicos vocat. Eos ergo tanquam magis familiares, videns priores infideliter mandata sua peregisse, melius instruxit, vt se hominem esse dicant sub potestate constitutum, tamen dicere huic militi vade, & vadere; alteri fac hoc, & facere, quod, vt erant fideliores, ijsdem, quibus acceperant verbis, recitauerunt. Fuerunt, & qui dicerẽt hunc Centurionem illum fuisse regulum, de quo Ioannes scribit c. 4. 46. & miraculũ, quod hoc & illo loco narratur idem. Leontius hic, & apud Ioannem, itemque apud eundem Ioannem Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius referunt, eorumque opinionem meritò refellunt, nosque illic refutauimus. Itaq; abs re est, quòd ad marginem huius loci locus notatur Ioannis, quasi eadem sit historia.

6. Puer meus.) Seruus meus, vt constat ex Luca c. 7. 3.

8. Non sum dignus .) ἱκανὸς sufficiens, id est dignus, vt supra c. 3. 11. & 1. Cor. 15. 9. & ad Colos. 1. 12.

Vt intres sub tectum meum) Nõ probo, quod quidam dicunt propterea se Centurionem indignum appellasse, quòd Gentilis esset, & non liceret Iudæis in Gentilium domo ingredi. Id enim non minus facile dixisset, & non solum dicit se indignum, vt in domum suam intret, sed etiam vt ipse ad eum adeat Luc. 7. 7. Non ergo, quia Gentilem, sed quia peccatorem se esse sciebat, non superstitione, sed fide dixit se indignum esse, vt sub tectum suum intraret, sicut Petrus Lu. 5. 8. *Exi a me Domine, quia homo peccator sum.* Beda.

Sed tantum dic verbo) Hebraismus, אמור *dic*, id est iube, *verbo*, vnico verbo; non enim solùm opponit verbum facto, sed longo etiam sermoni, vt cũ dicit, *verbo Domini cœli firmati sunt*, id est vnico ac breuissimo verbo, *Fiant, & facti sunt* Psal. 32. 6. Credibile est audiuisse Centurionem, quomodo Christus leprosum, non multo antè vnico verbo curauisset, *volo, mundare*, indeq; tantam concepisse fidem, vt idem in suo seruo facere posse non dubitaret. Refert Leontius dixisse quosdã propterea Centurionem seruum ad Christum non adduxisse, quia iam agebat animam; itaq; timuisse, ne in via agitatus moreretur, quod ille Centurionis fide indignum putat. Qui enim credidit solo verbo morientem sanare potuisse; & illud existimandum est credidisse posse Christum efficere, ne per viam moreretur.

9. Nam & ego homo sum .) Theodorus Caluinistarum interpres pro ὑπὸ ἐξουσίαν, *sub potestate*, legendum putat ἐπ' ἐξουσίαν, in potestate, sensu prorsus contrario, quasi ita Centurio argumentetur, non opus est, vt venias, nã & ego homo sum sicut tu, quamuis minore, in aliqua tamen potestate cõstitutus, & solo imperio facio, quæ volo: duabusque in hanc opinionem ductus est coniecturis, altera, quòd non dicat, ἐγὼ δέ, ego enim homo sum, indicans Christum plus esse quã hominem; sed καὶ γὰρ ἐγὼ *nam & ego homo sum*, quasi dicat, vt tu. Altera, quòd statim adijciat, *& habeo sub me milites*, quasi volens explicare, quod dixerat se esse in potestate constitutum. Nolo, testis mihi mea conscientia est, aduersarium inuidia grauare, sed lectorem moneo eam fuisse Arianorum interpretationem, sic enim auctor operis imperfecti, homo, vt ex multis locis commentariorum ipsius manifestum est, Arianus. Quo consilio non solemus eum, vt multi faciunt, Chrysostomi nomine citare, ne sanctissimi & eruditissimi viri auctoritatem spurij & hæretici operis attributione polluamus; nec omnino citaremus, nisi hanc illi, & antiquitas, & eruditio, & subtilitas interpretandi auctoritatem tribuisset, vt etiam hæreticus à Catholicis citari posset, sicut Tertullianum, & alios nonnullos, quos hæreticos fuisse scimus, sæpe citamus. Sensus igitur est omnino contrarius. Non enim à pari, sed à minori ad maius argumentatur. Si ego homo cũ sim sub alterius potestate, id est sub Chiliarcho, & sub Imperatore constitutus, tamen quia sub me milites habeo, dico huic vade, & vadit, & alteri veni, & venit; quanto magis tu, qui sub nullius es potestate, poteris solo tuo imperio seruum meum curare? id est per alios facere, quod per te facere potes, vt omnes veteres auctores Catholici exposuerunt, Augustinus ser. 6. de verb. Domini secundum Matth. Chrysost. hom. 27. Beda, Strabus in commentarijs: omnium autem optimè Leõtius ὑπὸ ἐξουσίαν interpretans ὑπὸ βασιλέα sub rege; cuius interpretationis, si aliud non haberemus argumentum, quàm quòd hic sensus vberior est, & illa tanta Centurionis fide magis dignus: hoc vnum satis esse magnum existimare deberemus. Quis enim nõ videt, non esse tantæ illi Centurionis fidei consentaneum, vt se & naturã, & officio quodam modo æquaret Christo, quod etiã si fingamus eũ verè facere potuisse, tamen profecto non fecisset. Mali omnino fuisset oratoris se illi, à quo beneficiũ peteret, æquare. Potius se, quamuis superiorẽ duceret, inferiorem diceret. Et contrariæ coniecturæ non modò leues, sed etiam falsæ sunt. Nec enim est Græcè ἔστι γὰρ ἐγὼ, nam & ego, vt esse oportebat, vt ille, quem isti putant, esset sensus; sed καὶ γὰρ ἐγὼ, etenim ego quod sensum habet omnino contrarium. Etenim ego, cum non sim Deus, vt tu; sed homo vt cæteri, quibus impero, tamen quia sub me milites habeo, dico huic vade, & vadit, & alteri veni, & venit. Quod autem dicit se milites habere, non ideo dicit, vt probet se in potestate esse constitutum, sed vt reddat causam, quamobrem dicit huic vade, & vadat; illi veni & veniat, lego quidẽ apud Danielem c. 3. 2. τοὺς ἐπ' ἐξουσιῶν genus quoddam militarium præfectorum in Theodotionis editione nominari, qui תפתיא Chaldaicè vocantur, sed illos ipsos à potestate, sub qua, nõ in qua essent, sic appellatos puto, tanquam si subpræfectos dicas.

Bis dicit mitte.

10. Miratus est .) Admirationem nemo ignorat ex antegressa ignoratione, & consecuta cognitione proficisci. Admiramur enim, quæ videmus, aut audimus aliaue ratione cognoscimus, cum ante nõ solùm ignoraremus; sed nec cogitaremus quidem. Itaque hoc ipsum admiratum fuisse Christum, cùm nihil ignoraret, multo vero minus illam ipsam Centurionis fidem, quam mirabatur, cùm, vt ait Augustinus, ipse eam fecisset; meritò miraremur. Quod quidam respondent, miratum, vt hominem, non probo, quia ne homo quidem fidem illam ignorabat. Nihilo probabilius, quod alij dicunt, non propter nouam cognitionem, sed propter nouam experientiam fuisse miratum. Ponunt enim Theologi scientiam quandam in Christo, quam experimentalẽ vocant, quàmque illum nouis rebus acquirere posse dicunt, quemadmodum ait D. Paulus, *didicit ex ijs, quæ passus est obedientiam* Hebræo. 5. 8. Cæterum experientia non potest admirationem afferre ijs, qui quicquid experiuntur, animo præsumpserunt; cuiusmodi Christum fuisse certum est. Multo probabilius Aug. nõ fuisse re vera miratũ; sed vt nos miraremur, quasi admirãdo dixisse, *non inueni tantam fidem in Israel*, li. 1. cõtra aduer. leg. & pph. c. 7. *Quisquis* (inquit) *miratur, secundum consuetudinem, qua homines loquuntur, inopinatum atque improuisum sibi esse significat, quod miratur. Sed Iesus, qui omnia præsciebat, quod mirandum alijs commendabat, mirando laudabat,* & li. 1. de Genes. contra Manich. c. 8. *Quis autem in illis fecerat ipsam fidem, nisi ipse qui eam mirabatur? quod si & alius eam fecisset, vt quid miraretur, qui præscius erat? quod mirabatur Dominus noster, nobis mirandũ esse significat, quibus adhuc est opus sic moueri. Omnes igitur tales motus eius non perturbati animi sunt signa, sed docentis magistri.* Credo ego ita Christum mirari dici, sicut irasci dicitur Deus, nõ quòd re vera irascatur, sed quòd puniat, quod homines irati facere solent. Sic Christus miratus dicitur, nõ quòd miratus, sed quòd ad modum mirantis hominis locutus sit, *O mulier,*

Admiratio quomodo in Christo.

Deus quo sensu irasci dicitur.

Universidad de Deusto
Biblioteca

lier, *magna est fides tua*. capitul. 15. 28.

Non inueni tantam fidem in Israel. G. οὐ δὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ne in Israel quidem tantam fidem inueni. Quidam, vt ait Chrysost. hom. 27. ex hoc loco, & ex illo Luc. c. 7. 5. *& synagogam ipse ædificauit nobis*, collegerunt hunc Centurionem Israelitam, non Gentilem fuisse. Ex quo vtroque loco cõtrarium colligere debuerunt. Nam & hic cum dicit Christus se ne in Israel quidem, vbi plus fidei esse oportebat, quòd filius esset Abrahami, q pater fuit omniũ credẽtiũ, tantã inueniſſe fidẽ, nõ obscurè significat Centurionem fuisse Gentilem; & apud Lucã eò magis seniores Iudæorum eum commendant, quòd cum Iudæus non esset, Iudæos tamen amaret, & Synagogam illis ædificasset. Quo autem modo dicat Christus se ne in Israel quidem tantam fidem inueniſſe, cum in Prophetis & Apostolis, certè in B. Virgine credendum sit fuisse maiorem, meritò quæritur. Quidam Patriarchas & prophetas excludunt, vt Hieronymus, & Beda, quia non dicit nõ fuit, sed *non inueni*, id est non sum expertus in Israel, ex quo homo factus sum. Sed quid de Apostolis, & de B. Virgine dicemus? Putat etiam Hieron. non vnius Centurionis cũ singulorum Israelitarum, sed Ecclesiæ Gentilium, quæ per vnum Centurionem significatur, fidem cum totius Ecclesiæ Iudæorum fide comparari, illique præferri. Sed vt hic sensus anagogicus sit, non est certè litteralis; nam ipsius etiam Centurionis fidem Christus miratur. Auctor imperfecti hom. 22. duas interpretationes non incommodas affert. Alteram, re vera maiorem in Centurione, quàm in Apostolis fuisse fidem. Nec id existimandum absurdum, cùm Christus Centurionis fidem tantopere laudet, Apostolorum incredulitatem tantopere sæpe reprehendat, infra ver. 26. & cap. 14. 31. & 16. 8. & 17. 20. & Marc. 16. 14. Alteram, non simpliciter, sed proportione personæ fidem Centurionis Apostolorum fide maiorem fuisse, quia Apostoli Iudæi, Centurio Gentilis erat. Itaque maior erat in illo mediocris, quàm in Apostolis summa fides, sicut hominem rusticum, si quid ex philosophia delibauerit, magnum dicimus esse philosophum, & Aristotelibus, atque Platonibus anteponimus. Memini legere Traianum Imperatorem magnum habitum fuisse pictorem, quia quantuscunque pictor esset, magnus tamen Imperator magnus pictor esse non debuit. Sic homines sumus, vt quidquid præter debitum & opinionem accedit, pro magno habeamus. Duobus ergo modis interpretor, altero, vt Christus non comparet Centurionis fidem cum singulorum etiam Apostolorum; sed cum populi fide; sic enim solemus aliquando generaliter loqui, vt eos, de quibus dubium non est, excipiendos intelligamus. Dicimus aliquando coram doctissimo viro, illum, vel illum omnium, quos vnquam nouerimus, doctissimum esse, nimirum eo excepto, quo cum loquimur, cum quo inuidiosum, & inurbanum esset alterum comparare. Dicit rex illum, aut illum esse hominem totius regni sui potentissimum, haud dubiè se ipsum excipiens, quem longè scit esse potentiorem. Dicit Christus inter natos mulierum non surrexisse maiorem Ioanne Baptista infra cap. 11. 11. non comprehendens se ipsum, qui & ex muliere natus, & longè maior erat. Sic hoc loco, cùm dicit se in Israel tantam fidem non inueniſse, familiam suam, id est Beatam Virginem, & Apostolos non comprehendit. Altero modo sic, vt non de ipsa fide, sed de externis signis fidei Christus loquatur, quasi dicat non inueni, qui ita mihi respondebit, qui tantam præ se fidem ferret. Priorem tamen interpretationem magis probo.

An maior Cẽturionis fides, quã aliorũ Sanctorum.

11. Ab Oriente & ab Occidente.) à toto orbe terrarum extra regnum Iudæ; posuit enim duas remotissimas partes pro omnibus, Augustin. sermon. 6. de verbis Domin. secundum Matth. venient autem vocati: loquitur enim de gentium vocatione de qua Isaias cap. 43. 5. 6. 7. 8. 9. vaticinatus fuerat, & de qua tota epistola ad Romanos, maximè vero vndecimo capite latè disputat Diuus Paulus.

Et recumbent.) ad mensam, metaphora sumpta de conuiuio: solet enim regnum cœlorum per conuiuium significari, quia satiabimur, cum apparuerit gloria eius, Psal. 16. 15. vt Lucæ 14. 15. *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei*, & Lucæ 22. 29. 30. *Ego dispono vobis, vt dispositit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*; & Apocal. 19. 9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt*. Hoc ipsum per illam Parabolam de nuptijs, & inuitatis significatur Matth. 22. 2. Luc. 14. 16. Non solebant Gentiles, nec licebat illis prius cum Iudæis ad mensam discumbere; docet Christus in Cœlo cum ipsis Iudæorum Patriarchis Abraham, Isaac, & Iacob discubituros, & Iudæis ipsis anteponendos.

Cum Abraham, Isaac, & Iacob.) Cur hos tres potissimum nominauerit, multas causas interpretes afferunt. Prima est, quòd Deus eorum Deus vocabatur, Exod. 3. 6. 15. 16. Hiero. Secunda quòd illis promissio terræ Chanaan, per quam regnum cœlorum significabatur, facta esset, Gene. 12. 7. & 15. 13. Theophylact. Tertia propter fidem, quæ in illis maximè eluxit, cuiusque imitatione gentes in bonam oliuam insertæ seruantur, quam etiam Hieronymus indicat. Mihi videntur hi tres tanquam Reipublicæ Iudæorum fundatores nominari, qui veluti in capite mensæ sessuri sint, vt significetur gentes cũ illis, id est proximè illos sessuras esse, Iudæis q; præferendas, sicut illius Centurionis fides, cuius occasione hæc dicta sunt, propius ad fidem Abraham, Isaac, & Iacob, quàm Iudæorum fides accessit, sicut sinus Abraham vocatus est, illud veluti conclaue, vbi Abraham cœlestium delitiarum gustu quodam expectatione fruebatur, Luc. 16. 22.

12 Filij autem regni.) Filios regni, quasi filios regis, id est Dei, & proinde haredes nonnulli vocari putant. Non approbo; cur enim non potius filios regis appellasset? Alij, in quibus Deus ante regnauerat. *Notus enim in Iudæa Deus*, Psal. 75. 1. Hiero. & Beda. Alij, quod mihi magis placet, quibus regnum cœlorum promissum erat, & qui in eius quodammodo erant possessione; propterea enim dicuntur eijci foras, quasi iam prius intus fuissent, vt ille, qui in cœnaculo sine veste nuptiali inuentus est c. 22. 12 sic ferè Theophylactus. Dicuntur ergo filij regni Hebraismo, quia ad regnum nati destinatiq; erãt; sicut filius mortis, qui ad mortem est destinatus, aut filius mortificationis, Psal. 78. 11. בני תמותה quos noster interpres reddit *filios mortificatorum*. Non displicet tamen, quod nonnulli dicunt, filios regni vocati, quòd in regno Iudæorum nati essent, quod veluti vmbra quædam, & exordium erat regni cœlestis, vt opponantur Iudæi gentibus, quasi indigenæ alienigenis, &, vt Galli dicunt, naturales subiecti externis; & quod alij, filios regni appellari, non quòd essent, nec enim foras eiecti essent, sed quòd esse debuerunt suaque non fuerunt culpa; quemadmodum filij sapientiæ vocati sunt, non quia erant, sed quia maximè debebant esse sapientes, Luc. 7. 35. *iustificata est sapientia à filijs suis*.

Purgatorium.

In tenebras exteriores.) Infernum significari dubium non est, etsi Origenes tractatu in Matth. 23. Purgatorium, quod extra infernum sit, interpretatur. Dubium tamen, cur tenebræ, & cur exteriores appellentur, cum & ignis illic sit, & maximè internæ, & abditæ esse videantur. Certum est ita Christum de inferno, sicut de carcere aliquo loqui, qui vt tenebrosus sit; tamen tenebræ internæ sunt, non externę; & eò quidem magis internę, quo maiores sunt. Cur tenebrę vocentur, multi rationem alij aliam

Infernus & tenebras exteriores inscriptura cur designetur.

reddiderunt, cur exteriores, admodum pauci. Hieronymus in commentarijs, & Auguſt. epiſtola ad Honoratum 120. c. 22. & Ambroſius lib. 7. in Lucam propterea damnatos in tenebras mitti dicunt, quòd à Deo vero lumine diſcedant. Neſcio an hoc, etſi verum eſt, potius ſit allegoricum. Sicut & illa altera interpretatio, quam affert Auguſtinus in commentarijs in Pſal. 6. exteriores tenebras extremam, & quæ vltra ſanari non poſſit, cæcitatem appellari; in quam omnes damnati mittuntur, quia nullam in inferno agere poſſunt pœnitentiam. Alij tenebras quidem dici, quòd locus ille inferni luce careat, vt ait Iudas ver. 6. *angelos verò, qui non ſeruauerunt ſuum principatum, ſed reliquerunt ſuum domicilium ad iudicium magnæ diei vinculis æternis ſub caligine reſeruauit.* Nam etſi in inferno verus eſt ignis, tamen, vt Baſilius & Damaſ. docent, calidus eſt, lucidus non eſt, quia non ſolo calore damnatos, ſed etiam obſcuritate torquet; exteriores autem appellari non omnes, quæ in inferno ſunt; ſed eas, in quas dicuntur eijci ēdi eſſe Iudæi. Multos. n. illic eſſe pœnarum gradus, omniū grauiſſimas tenebras exteriores nominari; ita Theophylactus. Quod eò videtur magis cōuenire, quò plenior eſt inter Gētiles, & Iudæos antitheſis, vt quemadmodum dixerat Gentiles cum Abrahā, Iſaac, & Iacob, id eſt primo loco in cœlo diſcubituros; ita nunc dicat Iudæos vltimo in inferno loco futuros eſſe. Sed aliter tamē interpretari poſſumus: cum enim agatur de regno cœlorum, ex quo, qui excluduntur, in tenebras exteriores eijci dicantur, ratio poſtulat, vt inde cauſa petatur, quare locus, in quem mittuntur, & tenebræ, & exteriores appellentur.

In ſcriptura vita aeterna cur potius cœna quàm prandium.

Agitur autem hoc loco, ſicut multis alijs, de regno cœlorum ſub figura, & ſimilitudine conuiuij; nec prandij ſed cœnæ, quia antiquus mos eſt, vt conuiuia ad cœnam potius, quàm ad prandium celebrentur, quia poſtis tūc negotiorum curis longius in noctem, quàm in diem trahi poſſunt. Itaq; rectè dixit D. Paulus, *qui ebrij ſunt, nocte ebrij ſunt.* 1. Theſſal. 5. 7. Quam ob rem ſemper videmus cœnam, nunquam prandium appellari Matth. 22. 2. Luc. 14. 16. Apocal. 19. 9. ſolent autem conuiuiales cœnæ, quia de nocte fiunt, copioſo tædarū lumine celebrari, quod non ſolum ad neceſſitatem, & vſum, ſed etiam ad celebritatem, & ambitionem adhibetur. Itaq; qui in cœnaculo ſunt, in magno ſunt lumine; qui extra, in magnis verſantur tenebris. Ideo, qui ex regno cœlorum extruduntur, in tenebras exteriores eijci dicuntur, quia quidquid tunc extra regnum cœlorum erit, ſi cum eo comparetur, tenebræ erit. Nam qui in eo erunt, *non egebunt lumine ſolis, neq; lumine lucernæ, quoniam Dominus Deus illuminabit eos, & regnabunt in æternum,* Apoc. 22. 5.

In inferno fletus dentium.

Ibi erit fletus & ſtridor dentiū.) Quidam hæc duo ita diſtinguunt, vt duo ſuppliciorum genera alterum ignis, alterū frigoris ſignificentur, vt apud Iob. 24. 19 *ad nimium calorem tranſeat ab aquis niuium, & vſq; ad inferos peccatum illius.* Beda hoc loco, & Hieronymus aut, ſi quis alius eſt auctor, in commentarijs in c. 24. Iob. Duplicem enim eſſe Gehennam, alteram caloris, alteram frigoris, ideoq; ſolere aliquando addito epitheto *Gehennam ignis* appellari, quaſi vt ab altera, quæ nimis eſt, diſtinguatur, Matth. 5. 22. & 18. 9. Non diſputo, an duplex Gehenna ſit, nec quo modo locus ille Iob intelligatur, quia huius loci non eſt. Tantùm dico eam opinionem non eſſe aliorum auctorum approbatione receptam, & Chriſtum hoc loco, & alijs ſimilibus, nō ideo fletum & ſtridorem dentium nominaſſe, vt duo ſuppliciorum genera notaret, quaſi fletum calor, & fumus; ſtridorem frigus effecturum ſit: ſed vnam & eandem rem, id eſt maximam tormentorum vim fletu, & ſtridore dentium ſignificaſſe, quia vtrumque, qui vehementiſſimè torquentur, facere ſolēt, & flent, & dentibus ſtridēt. An autem & fletus, & ſtridor dentium verus futurus ſit, an per hæc duo, quæ apud

apud nos in ſupplicijs fieri ſolent, maxima illa inferni ſupplicia per metaphoram declarentur, nihil auſim in vnam, vel alteram partem affirmare; ſi malim tamen verum fletum, & ſtridorem, quàm metaphoricum, & quia ita Hieronymus ſentit, hinc futuram corporum reſurrectionem probans; & quia quod propriè interpretari poſſumus, per figuram interpretari incredulorum hominum eſt, & quaſi fidei diuerticula quærentium.

Fides vnius alteri prodeſt.

13. Vade.) Hebraiſmus eſt hominis concedentis, quod rogabatur, vt Iudit. 11. 38. & 1. Regum. 17. 37. & 2. Regum. 14. 8. & Marc. 5. 34. Luc. 7. 50. & 8. 48. & Ioan. 4. 50. *Vade filius tuus viuit*; quemadmodum Galli dicunt, vt ſignificent ſe, quod petitur, liberaliter, & hilarè concedere, *alles vous l'aures.* Collegerunt veteres auctores, & hoc ex alijs conſimilibus locis vt infra. cap. 9. 2. & Marc. 2. 5. & Lu. 5. 20. fidem vnius alteri prodeſſe. Nam ſeruus Centurionis, aut fidem nō habebat; aut ſi habebat, nec enim conſtat, non propter ſuam, ſed propter Centurionis fidem ſanatus eſt. Ita Cyrillus Hieroſolymitanus catechēſi. 5. Chryſoſt. hom. 28. Ambro. lib. 5. in Lucam.

14. Cum veniſſet.) Accidit hoc ſimul atque Chriſtus in ſynagoga Capernaum cōcionem illam habuiſſet, propter quam miratæ ſunt turbæ, c. 7. 28. vt conſtat ex Marc. 1. 22. & ex Luca 4. 32. & poſtquam dæmonium illud eieciſſet, de quo Marc. 1. 24. & Luc. 4. 34. ſcripſerunt, de quo Matthæus mentionem non fecit. Deſcribitur autem tota hæc hiſtoria diſtinctius à Marco, vt Chryſoſt. hom. 28. & Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euang. c. 21. admonuerūt. narrat enim quattuor tantùm Apoſtolos Petrum, Andreā, Iacobum, Ioannem fuiſſe cum Chriſto, cum venit in domum Petri, eorumque indicio monitum fuiſſe Petri ſocrum ægrotare, rogatumque curaſſe.

In domum Petri.) Duplex ex vno verbo oritur quæſtio, altera quomodo tunc Petrus domum haberet, cùm omnia iam reliquiſſet, cap. 19. 27. Hæreticorum interpretes reſpondere ſolent, non omnino Apoſtolos omnia ſua reliquiſſe, ſed curam adminiſtrationemque ſuorum bonorum, quam Chriſtum ſequentes, & Euangelio ſeruientes, gerere non poterāt; ſolitos tamen ad ſua redire, cum Euangelij prædicatio non impediebat. Vellent, vt opinor, boni illi viri Apoſtoli videri; ſed quia ſimiles Apoſtolis fieri nolunt, volunt ſibi Apoſtolos ſimiles facere. Nonnullos miror Catholicos interpretes, dum eorum commentarios minus cautè legunt, in eundem errorem abductos. Reſpondeo ergo Petrum domum nō habuiſſe; nec enim mentitus dixit, *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te*, c. 19. 27. Nec interpretari poſſumus reliquiſſe curam; quia dubium non eſt eo modo dicere voluiſſe ſe & cæteros Apoſtolos omnia reliquiſſe, quo Chriſtus paullo ante illi adoleſcenti dixerat ver. 21. *Si vis perfectus eſſe, vade, vende vniuerſa quæ habes, & da pauperibus, & veni ſequere me.* Ad hæc enim verba Chriſti alludens Petrus dicit, *Ecce nos reliquimus omnia & ſecuti ſumus te; quid ergo erit nobis?* Domus ergo Petri vocatur, non quia tunc erat, ſed quia aliquando Petri fuerat, quam credibile eſt, quia paupes erāt, vxori, & ſocrui ſuæ reliquiſſe; niſi ipſarum fortaſſe erat, & Petri vocabatur, quia Petrus in ea, antequam Apoſtolus eſſet, habitabat. Sed quia Marc. 1. 29. dicit fuiſſe domum Simonis & Andreæ, credibile eſt neutrius fuiſſe; ſed patris eorum, quę eorum dicitur, ſicut domus parentum dicitur etiam filiorum. Altera quæſtio eſt, quomodo Petrus in Capharnaum domum haberet, cum Bethſaidæ ciuis eſſet, Ioan. 1. 44. Nam hæc in Capharnaum facta eſſe conſtat Mar. 1. 21. Luc. 4. 31. Hæretici interpretes fingunt eum duplicem habuiſſe domum, alteram Bethſaidæ, vbi natus erat; alteram in Capharnaum, vbi propter piſcationis commoditatem habitabat. Erat enim Capharnaum

Hæretici paupertatis Apoſtolorū hoſtes.

Petrus an domū poſſederit.

ad oram Genesarethici lacus piscatione nobilissimi; aut certè, quia Christus in Capharnaum solebat habitare, eò domum suam transtulisse; scilicet non errore vno contenti, quòd Petrum bona sua negassent reliquisse, errorem alterum addiderunt, vt Petrum iam factum Apostolum altero tanto, quam vnquam priuatus piscator fuerat, locupletionem facerent. Catholicos sanè laudare non possum, qui hac in te hæreticorum, quam Catholicorum interpretationem sequi maluerunt, quasi non esset Deus in Israel; & viri docti, atque Catholici ad hanc quæstionem multò ante melius respondissent hanc domum Petri non fuisse in Capharnaũ, sed Bethsaidæ, quæ vicinissima erat; ita vt Christus exiens ex synagoga Capharnaitarum Bethsaidam pransum, aut cænatum ire potuerit.

15. Et tetigit.) vt apprehenderet manum eius, ac leuaret, vt exponit Marcus c. 1. 31.

17. Vt adimpleretur.) vide c. 2. 15.

Ipse infirmitates nostras accepit. ἀνέλαβε, accepit, dixit, pro, ἦρεν, tulit, portauit, vt est apud Isaiam נשא חלינו והוא Hieronymus vertit ad verbum, *infirmitates nostras ipse portauit*. Septuaginta sensum non verba reddiderunt, οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει ipse peccata nostra portat, more Septuag. qui λαμβάνειν *accipere* solent dicere pro φέρειν *portare*, vt Leuit. 17. 16. & 22 9. Quod à Propheta de peccatis dictum erat, Euãgelista ad morbos corporis accommodat, siue quia Christus corporis morbos, non nisi propter morbos animi curabat: siue, vt ait hom. 28. Chrysost. quia morbi corporis peccati pœna sunt, & plerunque ex morbis animi nascuntur; siue quia ita solet Matthæus prophetias non ad eundem, sed ad similem sensum accommodare, vt c. 2. 15. 18,

Cap. 53. 4.

18. Videns autem turbas.) Reddit tacitè causam, cur stagnum traiecerit, nempe vt fugeret multitudinem vt c. 5. 1. *Videns autem Iesus turbas ascendit in montem*, Marcus c. 1. 35. *diluculo valde surgens*, Lucas cap. 4. 42. *& die facta*, id est prima luce. vterque significat Christum clam subfugere voluisse, ne se hominum turba sequeretur, ut Ioseph. c. 2. 14. *Qui consurgens accepit puerum & matrem eius nocte, & secessit in Aegyptum*. D. Augustinus libro 2. de consensu Euangelistarum cap. 21. putat non accidisse hoc postridie, quàm concionem illam c. 7. habuisset, & socrum Petri curauisset, quia Marcus, & Lucas scribunt eum tunc in desertum secessisse. Sed intelligendum est secessisse in desertum traiecto lacu; nam vltra lacum desertum, & montes fuisse constat ex Marco 5. 11. & ex Luca cap. 8. 32.

20. Et dicit ei Iesus.) Cur Christus istum Scribam volentem eius esse discipulum tam asperè reiecerit; mirum videri potest. Sed ex circunstantia personæ, & ex Christi responso non est difficilis coniectura cognouisse Christum eum non tam perfectionis, quàm lucri, aut gloriæ causa venire, ideoque proposita paupertate terruisse, sicut filios Zebedæi, qui honoris eum causa sequi volebant, expositа Crucis ignominia deterret, *potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum* infra cap. 20. 22. & illum, qui satis sibi bonus esse videbatur, paupertatis proposita profectione. *si vis perfectus esse, vade, & vende vniuersa, quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me*, Chrysost. hom. 28. Hilarius, Hieronym. in comment. August. sermo. 7. de verbis Domini secundum Matthæum, Theophylactus, & Euthym. in hunc locum.

Filius hominis.) ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Hinc olim Gentiles probare conabantur Christum virili semine natum fuisse, quod non ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου id est filius hominis fœminæ; sed ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου id est filius hominis maris diceretur, auctor Iustinus. quæstio. 66. ad Orthodoxos. Quorum ille argumento, non tam respondet, quàm ex alijs scripturæ locis probat Christum ex viri semine natum non fuisse. Sed non est difficilis responsio, filium hominis Hebræorum idiomate nihil aliud, quàm hominem significare. Nam cum omnes filios hominum generaliter scriptura nominat, Adamum etiam primum hominem comprehendit, qui neque hominis maris, neque fœminæ filius fuit; sed tamen, quia homo fuit, filius hominis appellatur. Nisi si quis malit dicere vocari filium hominis eo modo, quo eum filium Abraham, & filium Dauid scriptura vocat. Illa maior & difficilior est quæstio, cur solus Christus in nouo, solus Ezechiel in veteri testamento ita vocetur. Nec enim memini alium quem præter hos duos, aut certè tam frequenter, & propriè ita vocari, licet communiter, & in genere omnes homines filij hominum appellentur. Nam quod Daniel c. 7. 13. dicit, *& ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniebat*, omnes de Christo interpretãtur, nec dubium est, quin de illo sit intelligendum. Cur Ezechiel ita vocatus sit, diximus in eius commentarijs c. 2. 1. cur Christus, hic dicendum. Deliria veterum hæreticorum prætermitto, quæ, si quem scire iuuat, Ireneum legat lib. 1. ca. 7. aliorum tantum opiniones recitabo. Quidam ergo sic appellari voluisse dicunt, vt ostenderet se eum esse, quem prophetæ humanam naturam sumpturum prædixerant, quemque filium etiam hominis appellauerant, Daniel. 7. 13. Hæc est Epiphanij sententia aduersus Noetianos hæres. 57. & Theodoreti in comment. in cap. 7. Danielis. Alij filium hominis quasi Adami vocari putant, vt ostendat se patrem hominem non habere, sed per virginem ex Adamo vsque genus traxisse. Hæc Gregorij Nazian. orat. 4. de Theolog. Alij, vt ipso nomine incarnationis suæ magnum erga nos beneficiũ declararet, August. lib. 2. de consensu Euang. c. 1. *Commendans* (inquit) *nobis, quia misericorditer dignatus sit esse pro nobis*. Aliam alijs locis rationem affert, quia erat etiam filius Dei, voluisse humanam naturam ea appellatione à diuina distinguere, vt indicat epistola 174 & tract. 25. in Ioannem. Alij simpliciter dicunt voluisse se verum esse hominem significare, vt Tertull. in lib. de carne Christi. Mihi vera ratio, cur sese ita vocauerit, duabus ex rebus petenda esse videtur; altera, quòd solus ipse & Ezechiel ita vocetur, vt Irenæus lib. 3. cap. 18. notauit; altera, quòd solus ipse se ita vocet. Nam alij in nouo testamento nũquam eum filium hominis appellãt. Ex priore re intelligimus posse eadem, aut simili de causa, qua Ezechielem filium hominis appellari. Cur autem Ezechiel ita vocatus sit, cum multas illic opiniones recensuerimus, illam R. Abraham maximè probauimus, vocari eum filium hominis, quia semper cum angelis loquebatur, qui eum, vt à se, qui homines non erant, sed videbantur, distinguerent, filium hominis appellabant. Nec enim ipse se, sed eum angeli ita vocant. Simili fortasse ratione Christus, quia Deus erat, & filius Dei, quasi antithesi quadam cum de se, vt homine, loquitur, filiũ hominis vocat: non quòd alius, sed quòd aliter filius Dei, quia Deus, & filius hominis, quia homo esset, quemadmodum Augustinus indicauit. Ex posteriore probabilem coniecturam ducimus eum se non honoris, sed abiectionis causa ita vocare, sicut apud prophetam vermem, & opprobriũm hominum appellat Psal. 21. 7. Nisi enim abiectionis nomen esset, alij etiam eum aliquando eodem modo vocauissent. Sed obseruamus Ezechielem nunquã à se, sed ab alijs; Christum nunquam ab alijs, sed à se filium hominis appellari. Ideo ergo se filium hominis appellat, vt significet se, cum in forma Dei esset, nec rapinam arbitraretur se esse æqualem Deo, exinaniisse tamen semetipsum, formamque serui accepisse, & habitu inuentum, vt hominem Philip. 2. 6. 7.

Cur Ezechiel filius hominis appellatus.

21. Alius autem.) Prius Christus illi dixerat, *sequere me*, quod Matthæus tacet, Luc. dicit c. 9. 59. ideo petit à Christo facultatem patrem prius sepeliendi.

Permitte me primùm ire, & sepelire patrem

patrem meum.) Sunt, qui putent nondum fuisse mortuum; sed sensum esse permitte me ire, & adesse patri meo iam seni, donec moriatur; eo mortuo & sepulto te sequar, quemadmodum, & Lyranus interpretatur. Multò magis opinionem probo veterum interpretum Chrys. hom. 28. Basil. in lib. de const. monastic. c. 21. Theophylacti, & Euthymij, iam eius patrē fuisse mortuum. Mortuum. n. fuisse nomine sepulturę declaratur; mortuum autem non fuisse, non declaratur. Et verisimile non est eum, quem Christus cognoscens vocabat, tā longi, tamq; incerti temporis inducias petiuisse. Nec mirandum esset Christum illi respondisse, *sine mortuos sepelire mortuos suos*, quia meritò reprehēdēdus erat, si tam longo à Christo tempore iam vocatus abesse voluisset. Mirandū autem, quòd Christus eum ne ad sepeliē dum quidem iam mortuum patrem ire permiserit, & manifestū est Christum, cùm ita respōdit, rem maximè mirabilem, & præter humanam opinionem dicere voluisse. Itaq; qui hac vtuntur ratione, vt probēt nondum illius patrem fuisse mortuū, quòd vero simile nō putent tam crudelē fuisse Christum, vt tātillum temporis ad sepeliendum iam mortuum patrē cōcedere noluerit, non mihi videntur satis Christi cōsilium intelligere, qui proculdubio docere voluit, cū ab eo vocamur, ne vnius quidem diei, aut horæ moram etiā pietatis causa, etiā ad sepeliendum iam mortuū patrem interponere debere, quominus è vestigio vocantem sequamur. Nullā maiorem esse posse pietatem, quàm ipsum sequi; cum ne patrem quidē nisi propter ipsum, sepelire debeamus.

22. *Sine mortuos.*) Manifestū est Christum eleganti eiusdē nominis ambiguitate vti voluisse. Cum. n. bis nominet mortuos, dubium non est, quin eodem vtrobiq; modo non accipiatur. Aut. n. vtrobique mortuos, aut vtrobiq; viuos, sed metaphoricè mortuos appellaret. Quod vtrumq; fieri non potest; quia neque mortui mortuos, neq; viui viuos sepelire possunt. Mortuos ergo priore loco quidā infideles vocari putāt, vt Hilarius, Chrysost. hom. 28. Hierony. Ambrosius in Psal. 48. Alij, quibus magis assentior, omnes peccatores, qui non de Christo, sed de huius mundi rebus cogitant, vt Augu. lib. 4. de Trinitate c. 3. & lib. 20. de ciuitate c. 6. & q. 6. in Matthæum, vt ad Ephe. 2. 1. *Et vos conuiuificauit cum essetis mortui delictis, & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis*; & ad Ephes. 5. 14 *Surge, qui dormis, & exurge à mortuis; & illuminabit te Christus*; & 1. Tim. 5. 6 *nam quæ in deliciis est, viuens mortua est.*

Mortuos suos) Hic vocat mortuos, qui verè mortui sunt. Cur autem vocet *suos*; quæstione non vacat. Hilarius, Chrysostomus, & Euthymius colligunt hinc patrem eius, quem Christus vocauerat, Gentilem fuisse, ideoque suum appellare, quasi dicat, sine Gentiles sepelire Gentiles suos; sed credibile non est Christum hominem, qui Iudæus non esset, ad prædicandum Euangelium vocauisse; cùm etiam ad prædicandum gentibus non Gentilem; sed Iudæum vocauerit D. Paulum. *Suos* ergo vocat, qui sicut illi mortui sunt, *suos* id est sibi similes, quia vtrique, quamuis non eodem modo mortui sunt. Aut *suos*, id est suum quemque patrem, suum filium, suam vxorem, vt loquitur Abraham Gene. 23. 4. *date mihi ius sepulchri vobiscum, vt sepeliam mortuum meum*, & ver. 13. *dabo pecuniam pro agro, suscipe eam, & sic sepeliam mortuū meū.*

24. *Et ecce motus magnus factus est in mari.*) In lacu Genesareth. Itaque Lucas cap. 8. 22. stagnum appellat. Nemo enim nescit, & illum, & Asphaltitem lacum mare propter magnitudinem vocari. Tria autem videntur hic non casu, neque natura; sed consilio, & prouidentia Christi facta esse. Primum, quòd Christus solus cum discipulis nauim vnam conscenderit, vt explicatur à Luca c. 8. 22. vt posset liberius eorum reprehendere diffidentiam, *quid timidi estis modicæ fidei?* ver. 26. Secundum vt tempestas exorta sit; excitat enim nobis

nobis ipse aliquando Deus tempestates, vt probet, sicut excitauit Iob. Tertium, vt Christus dormiret, quem, etsi verum & naturalem; non simulatum, vt quidam putant, somnū fuisse putandum est, tamen est credibile, fuisse etiam voluntarium & procuratum, vt tempestas eo dormiente, & quasi sine eius consilio oriretur.

26. *Imperauit.*) Fortè legendum increpauit, ἐπετίμησεν, vt Mar. 4. 39. & Lucæ. 4. 39. & 8. 24. Sic enim alijs locis solet vertere, & propius abest à Græco. Loquitur autem Christus ventis, tempestati, & morbis, alijsque rebus similibus, perinde atque si malis spiritibus loqueretur. Neque enim res naturales, sed rationales increpamus, vt infra ca. 17. 18. & Luc. 4. 35. 41. & 9. 42. Ideo, vt opinor, quia morbi, & tempestates sæpe per malos spiritus immittuntur; vt ait Dauid, immissiones per angelos malos, Psalm. 77. 49. & sicut Satan immisit ventum validum à regione deserti, & concussit quattuor angulos domus, vbi filij, filiæque Iob conuiuabantur, ita vt eos domus obruerit, Iob. 1. 19.

27. *Porro homines mirati sunt.*) Qui homines? Hironymus Apostolos intelligit. Beda alios, qui in eadem erāt naui. Sed nec Apostolos miratos fuisse credendum est tot iam Christi miraculis assuetos: & alios in naui non fuisse ver. 24. probatum à nobis est. Quare reliquum est, vt alios homines intelligamus, qui in alijs erāt nauibus. Nec enim tam clam Christus potuit discedere, quin multi etiā conscensis nauibus sequerentur, vt scribit Marcus cap. 4. 36. Est autem, vt ego arbitror, Hebraismus, quo nomine hominum vulgus significatur, vt supra c. 5. 13. *Ad nihilum valet vltra, nisi vt conculcetur ab hominibus*, id est, vt Galli loquuntur, ab omnibus prætereuntibus. Et infra c. 16. 13. *quem dicunt homines esse filium hominis?* id est, quem vulgò dicunt?

28. *Duo habentes dæmonia.*) Marcus ca. 5. 2. & Lucas c. 8. 27. vnius tantùm meminerunt. Eadem tamen historia. Sed Matthæus de duobus mentionē fecit, quia duo erant? Marcus & Lucas de vno tantùm, siue quia persona erat nobilior, vt Augustinus libr. 2. de consensu Euangelistar. c. 24. & Beda, & Strabus in commētarijs existimant; siue, quod magis credo, q̄ alter sæuior esset, multoque magis vexaretur, quippe qui ab integra legione dæmonum obsideretur, Marc. 5. 9. & Luc. 8. 30. vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylac. arbitrantur. Voluerunt enim Marcus, & Lucas miraculum illud de integra legione dæmonum, quod singulare erat, singulariter persequi, ideoque alterum in hoc occupati silentio prætereunt: de hoc autem multa recensent, quę Matthæus prætermisit.

De monumentis exeuntes.) Quia in monumentis habitabant, vt declarat Marcus ca. 5. 3. & Lucas cap. 8. 27. Quo autem modo potuerint in monumentis, id est in sepulchris habitare, facilè ex forma veterū sepulchrorum intelligitur. Erant enim sepulchra cauernæ aut in rupibus excisæ, aut lapideo, vel lateritio opere cameratæ, quales nunc sunt cellæ vinariæ; vt ex Christi sepulchro manifestum est, quod excisum erat in petra ca. 27. 60. & in quod Ioannes, & Petrus intrarunt Ioann. 20. 6. & tres illæ mulieres portantes aromata ingressæ sunt Lucæ 24. 3. Quæri propter hunc locum solet, quare dæmoniaci illi in sepulchris habitarent. Chrysoysto mus hom. 28. Euthymius & Theophylactus id à dæmonibus factus fuisse dicunt, vt homines in eum errorem inducerent, quem Chrysostomus indicat suo tempore viguisse, mortuorum animas in dæmones commutari. Eam Platonicorum fuisse sententiam D. August. lib. 9. de ciuitate c. 11. auctor est. Eandemque Tertullianistarum scribit in libr. de hæres. ad Quoduul. c. 86. Alij putant dæmones eos, quos torquebant, ideo in sepulchris habitare coegisse, vt magis horrore loci, fœtoreque vexarent. Alij libenter in sepulchris versari dæmones, vt odio generis humani mortuorum corporibus illudant. Nam & de

Mosis

Universidad de Deusto
Biblioteca

Mosis corpore Michaelem Archangelum cum diabolo contendisse legimus in epist. Iud. 9 Vnde, vt opinor, laudabilis Ecclesiæ consuetudo nata est in sepulchris ponendi cruces, & sacratam exorcismis aquam aspergẽdi. Veram causam mihi videtur obscurè Lucas c. 8. 27. indicasse, *neque vestimento*, inquit, *induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis*. Quod ideo dicit, vt probet fæuum admodum fuisse dæmonium: vnde colligimus idcirco in domo non habitasse, quòd nemo dæmoniacum, propter fæuitiam domo recipere auderet: exclusus autem communi hominũ habitatione in sepulchra, quia, vt diximus, quasi cameræ erant, se se recipiebat.

29. *Quid nobis & tibi.)* Ante quam hoc dæmones dicerent, iusserat eos Christus exire, vt ait Marcus cap. 5. 8. *dicebat enim illi, Exi immunde spiritus ab homine isto*, & Luca c. 8. 29. *præcipiebat enim spiritui immundo, vt exiret ab homine.* Ideo Christum deprecabãtur. Matthæus factum narrat, facti causam tacet.

Quid nobis & tibi) Non videtur mihi esse sensus, quid nobis tecum commune est, vt plerique interpretãtur. Hoc enim fuisset iniuria potius Christum afficere, quàm exorare, quasi negarent se seruos, illum dominum esse, sicut Israelitæ dixerunt, cùm se à regno Dauidis eximerent, *quę nobis pars in Dauid?* 3. reg. 12. 16. sed sensus potius est, quid tibi mali facimus, quamobrem nos eijcias? Alios prætereuntes lædere solemus, te non attingimus, non inuadimus, sed veneramur, sed adoramus, sed Dominum confitemur, vt 2. reg. 16. 10. *quid mihi, & vobis est filij Saruiæ?* id est quid feci vobis, cur me huius tentationis Dei fructu priuetis? Nec enim negat sibi quidquam cum illis esse commune, cùm eorum rex & dominus esset, & 2. par. 35. 21. *Quid mihi & tibi est rex Iuda?* ait rex Ægypti, aliquid enim illis erat, cum prius amici essent: sed quid tibi feci mali, quam occasionem dedi, vt contra me in prælium exires?

An dæmones isti, nes Christum cognouerint.

An dæmones isti, & alij Christum cognouerint à Theologis quæritur. Vetustam quorundam opinionem, qui existimabant dæmones cognouisse, diabolum verò dæmoniorum principem ignorasse meritò in commentarijs Hieronymus refellit. Hieron. verò ipse & Augustinus libr. 9. de ciuit. c. 21. Remigius apud D. Thomam, & plerique ex posterioribus Theologis, non certa quidem scientia, sed probabili coniectura, & suspicione, cognouisse dicunt. Si enim certò cognouissent, conati vtique essent eius mortem impedire. Atqui non impediuerunt; sed procurarunt. Miserunt enim in cor Iudæ, vt eum traderet Ioann. 13. 2. sicut paullò post cum cognouissent, per vxorem Pilati impedire voluerunt infra c. 27. 19. *Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.* Quid ex litteris sacris colligatur in Theologicis scholis explicauimus. Primùm antequam prædicare inciperet, non fuisse à dæmonibus cognitum, an filius Dei, & verus Messias esset, quia si cognouissent, non tentassent, & quia in hoc tentarũt, vt id exploratè cognoscerent, *Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant*, & *si filius Dei es, mitte te deorsum* supra ca. 4. 3. 6. Post tentationem verò certò cognouisse dæmones illum verum filium Dei, verumque Messiam esse, & ex hoc loco non obscurè colligitur, & ex alijs etiam perspicuum est Mar. 1. 34. *Et non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum*, & Luc. 4. 41 *Exibant autem dæmonia à multis clamantia, & dicẽtia, quia tu es Christus filius Dei, & increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant eum esse Christũ.* Mysterium tamen mortis eius, quod ea ratione homines esset ab ipsorum tyrannide liberaturus, credibile est non benè cognouisse, quia si cognouissent, nunquam Iudam ad proditionem incitassent. Somnia tamen vxoris Pilati, vtrum à dæmonibus, vel ab angelis, vel à natura profecta fuerint, incertum. Illud credendum, quod insignis Theologus D. Thomas admonuit, diuinitus impeditum fuisse

se dæmonem, quò minus multa de Christo cognosceret, quæ non impeditus natura sua facilè cognouisset.

Venisti huc ante tempus torquere nos.) Dubium, quæ quibus sint verba iungenda. Quidam enim illud, *ante tempus*, cum verbo, *venisti*, coniungunt, quasi quęrantur dæmones Christum ante tempus in hunc mundum *venisse*. Quorum sententiam nullo modo probare possum; nec enim dæmones ignorare poterant tempus aduentus Christi à Prophetis designatum iam fuisse transactum, cùm id homines mediocriter docti scirent. Nec aduerbium illud ὧδε, *huc*, mundum, sed regionem illam Gerasenorum, in quã Christus tunc venerat, & vbi antea dæmones liberi, & veluti impunè grassabantur, significare arbitror. Illud ergo, *ante tempus*, cum sequentibus copulandum est, quid venisti torquere nos, antequam tempus sit, vt torqueamur. Cur autem ante tempus se torqueri dicãt, maior est quæstio. Mirum quanto consensu plerique veteres auctores, quorum nomina in Theologicis scholis recitamus, & hic recensere & longum esset, & non necessarium; docuerint dæmones ante diem iudicij non torqueri, quòd Petrus scribat epistola 2. c. 2. 4. *Si angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reseruari*, & Iudas ver. 6. *Angelos, qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magnæ diei vinculis æternis sub caligine reseruauit.* Sic ergo interpretantur, que ri dæmones *ante tempus*, id est ante diem iudicij se torqueri, quemadmodum can. 8. Hilarius exponit. Sed tenenda opinio, quæ in Ecclesia iam inualuit, etiam nunc torqueri dæmones, & quocunq; eant, vt scribit Strabus in ca. 3. epistolæ ad Philippenses, sua secum supplicia circumferre; minus tamen puniri nunc, quia & vagandi per mundum hunc, & hominibus nocendi potestatem habent, quã non sunt post iudicij diem habituri. Atque ita forè asse antiquorum illorum sententiam interpretari possumus. Illud non dubito sensum huius loci esse *ante tempus*, id est ante diem iudicij, quia Lucas 8. 31. scribit rogasse dæmones Christum, ne sibi imperaret, vt in abyssum irent, quasi eodem modo, quo post iudicij diem, ante tempus excruciãdi. Ex hac quæstione alia suboritur, an diem iudicij nouerint? Si enim non nouerũt, quomodo dicere potuerunt *ante tempus*, id est ante iudicij diem se torqueri. Augustinus in ea sententia est, vt existimet, putasse dæmones, cũ Christum viderent, iudicij diem, quẽ non dum expectabant, instare. Sic enim interpretatur *ante tempus*, id est antequàm putabamus. Quam interpretationem plerique secuti sunt. Sed Dæmones diem iudicij ignorare dubiũ esse non debet, cùm & angeli, qui in cœlis sunt, eum ignorent cap. 24. 36. sciebant tamen tunc nondum venisse, ideo conqueruntur *ante tempus* se torqueri. At quomodo torquebantur? quia inuiti ex ijs, quos obsidebant, expellebantur; & incredibile non est aliquem illis cruciatum, vt exirent, Christum addidisse.

An dæmones ante diẽ iudicij torqueantur.

Cur dæmones timent, ne in infernum mittã tur.

Dæmones an diem iudicij nouerint.

30. *Erat autem non longè.)* G. ἦν δὲ μακρὰν, erat autem longè, sensu contrario. Græcam lectionem nonnulli magis probant, & Latina corrigunt, homines alioqui minimè Græci. Nõ faciunt tamen sine argumentis, primùm quòd omnes Græci codices affirmationem, non negationem habeant. Deinde quòd vero simile esse videatur Christum dæmones quàm longissimè ab eo loco, quem infestũ habebant, pepulisse. Sed non dubito Latinam lectionem incorruptiorem esse, & quia omnes etiam veteres & noui Latini codices, & quia omnes antiqui interpretes præter Euthymium ita legunt, & quia Marcus c. 5. 11. & Lucas c. 8. 32. dicunt, *Erant autem ibi*, id est in eo loco, quod Matthæus dicit, *non longè*, & quia Lucas dicit ἐν τῷ ὄρει *in monte*, Marcus πρὸς τῷ ὄρει *iuxta montes*, quos prope lacũ fuisse certum est, & quia, vt paullo infra dicturi sumus, propterea Christus

Universidad de Deusto
Biblioteca

ſus conceſſit, vt in porcos irruerẽt, vt qui illic aderant, & qui curati fuerant, ex porcorum interitu cognoſcerent, quàm multi, & quàm ſęui dęmones fuiſſent; quod nequę cognouiſſent, ſi porcos non vidiſſent; nec vidiſſent, ſi procul fuiſſent. Quęritur à quibuſdam quomodo porci illic eſſe potuerint, quibus nefas eſſet veſci Iudæos? Nonnulli putant Iudæos eius regionis contra legem porcos habuiſſe, ideoque Chriſtum eos, in qua re peccabant, in ea mulctare voluiſſe, Rupertus. Probabilius mihi alij dicere videtur Gadaram, & alias ibi vicinas ciuitates Græcę fuiſſe religionis, vt Ioſephus lib. 17. antiq. ca. 13. auctor eſt, ideoque porcos habuiſſe. Cur ergo Chriſtus eò ibat, cũ non veniſſet niſi ad oues, quæ perierant domus Iſrael? c. 15. 24. Reſpondet nõ ſolùm in Græcis, ſed etiam in Latinis ciuitatibus multos tunc fuiſſe Iudæos, quorũ cauſa Chriſtus eò ibat. Præter quàm quòd Gadara propriè ad regnum Iudææ pertinebat, ſed, vt ait Ioſephus, à Cæſare fuerat Græcis ad habitandum attributa.

31. *Dæmones autem rogabant eum dicentes.)* Duo dæmones petiuerunt, alterum ne in abyſſum mitterentur, vt Lucas c. 8. 31. expreſſit; alterũ, vt mitterentur in porcos. Cur rogauerint, ne mitterentur in abyſſum ver. 29. declarauimus. Cur rogent, vt mittantur in porcos; multas cauſas apud varios auctores lego. Chryſoſtomus homi. 29. Euthymius, & Theophylactus ideo petiuiſſe ſuſpicantur, vt homines eius ciuitatis porcorum affecti damno Chriſtum non reciperent: quam coniecturam exitus videtur confirmare ver. 34. *Et rogabant eum, vt tranſiret à finibus ſuis.* Alij odio hominum id feciſſe, quorum corporibus cum nocere non poſſunt, bonis, ſi poſſunt, nocent. Quam rationem magnus ille Hilarion, vt in eius vita Hieronymus ſcribit, cùm ex ingenti quodam camelo dæmonem eieciſſet, afferebat. Quod & ex hoc loco, & ex Iob exemplo probabat. Magis mirum, cur id Chriſtus conceſſerit. Eius rei Hieronymus hanc rationem reddit, vt ea vexatione eius ciuitatis homines ad ſalutem adducerentur. Rupertus verò, vt ante meminimus, vt ciues illos Iudæos, qui contra legem porcis vtebantur, porcorum iactura puniret. Hilarius indicat Sadducæorum cauſa id factum eſſe, qui ſpiritus eſſe negabant, vt re ipſa viderent ſpiritus eſſe. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius tres rationes afferunt. Prima eſt: vt qui liberati fuerant, beneficij magnitudinẽ agnoſcerent, videntes quanta multitudine dæmonum liberati eſſent. Secunda, vt ſciremus ne in porcos quidem, niſi Deo permittente, dæmones habere poteſtatem. Tertia, vt liberati, quid ipſi paſſi fuiſſent, intelligerent, niſi à Deo ſeruati eſſent, cum videret porcos ſimul atque in eos dæmones ingreſſi eſſent, præcipitatos in mare. Hilarion apud Hieronymum, vt appareret, quanta ex vno homine dæmonum multitudo eiecta eſſet, cùm totum porcorũ gregem impleuerit. Quod autem idem Chryſoſtomus & Auguſtinus tractatu 6. in can. Ioann. dicunt Chriſtum etiam oſtendere voluiſſe dæmones in hominibus porcorum modo viuentibus libenter habitare, verum, ſed myſticum eſt. Quæri etiam à quibuſdam ſolet, cur Chriſtus tam mitis, vt arundinem quaſſatam non confringeret, & linum fumigans non extingueret; tantum illis ciuibus damnum intulerit. Reſpondeo voluiſſe Chriſtum, vt etiam porci gloriæ Dei, & hominum ſaluti ſeruirent. Seruierunt autem gloriæ Dei, quia ſua præcipitatione Chriſti poteſtatẽ declararunt. Hominum autẽ ſaluti ſeruiſſent, ſi ciues illi pro eo ae debuerunt, viſo miraculo Chriſtum recepiſſent. Sed impediuit humana malitia diuina conſilia.

c. 1. 15. Cur Chriſtus dæmones in porcos irruere permiſerit.

32. *In mare.)* In lacum Geneſareth, vt Hieronymus in locis Hebraicis interpretatur. Nam mare propter magnitudinẽ appellari diximus ver. 24. Quod autem quidam dicunt aliũ quendam fuiſſe in montibus Gadarenum lacum, de quo Strabo mẽtionem

nem fecerit, quique poſtea ab incolis aggeratus modò non extet, in eumque fuiſſe porcos præcipitatos, tam alienum eſt, vt refutare non libeat. Quid enim opus eſt, tam longè lacũ, qui non extat, quærere; cum tam prope mare, quod extat, habeamus?

34. *Rogabant eum, vt tranſiret à finibus eorum.)* Cur iſti homines Gadareni Chriſtum non admiſerint, incertum. Hieronymus, &, Beda putant eos id humilitate feciſſe, ſicut Petrus Luc. 5. 8. rogabat Chriſtum, *Exi à me Domine, quia homo peccator ſum.* Alij timore, ne alios etiam dæmones ab hominibus eiectos in ipſorum greges immitteret, quod ex Mar. 5. 15. & Luca 8. 35. 37. confirmatur, qui ſcribunt eos valde timuiſſe. Ita Theophylactus, Euthymius, quod de hominibus Gadarenis, id eſt Græcorum conſuetudine nimis ſapientibus, quos nunc vulgò politicos appellamus, facilius eſt creditu. Nam & nũc multi ſunt, qui Chriſtum potius, id eſt eos, qui Chriſtũ ſequuntur, quàm porcos, atheos, hæreticos, & omnibus vitijs inquinatos homines ſimili ſpecie humanæ prudentiæ ex ſuis ciuitatibus expellunt.

CAPVT IX.

1 ET aſcendens in nauiculam, transfretauit, & venit in ciuitatem ſuam. 2. Et ecce offerebant ei paralyticum iacentem in lecto. Et videns Ieſus fidem illorum, dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. 3. Et ecce quidam de Scribis dixerunt intra ſe: Hic blaſphemat. 4. Et cum vidiſſet Ieſus cogitationes eorum, dixit: Vt quid cogitatis mala in cordibus veſtris? 5. Quid eſt facilius dicere: Dimittuntur tibi peccata tua: an dicere: Surge, & ambula? 6. Vt autem ſciatis, quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimittendi peccata, tunc ait paralytico: Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam. 7. Et ſurrexit, & abijt in domum ſuam. 8. Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum, qui dedit poteſtatem talem hominibus. 9. Et cum tranſiret inde Ieſus, vidit hominem ſedentem in telonio, Matthæum nomine. Et ait illi: Sequere me. Et ſurgens, ſecutus eſt eum. 10. Et factum eſt diſcumbente eo in domo, ecce multi publicani, & peccatores venientes diſcumbebant cum Ieſu, & diſcipulis eius. 11. Et videntes Phariſæi, dicebant diſcipulis eius: Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat magiſter veſter 12. At Ieſus audiens, ait: Non eſt opus valentibus medicus, ſed male habentibus. 13. Euntes autem diſcite quid eſt: Miſericordiam volo, & non ſacrificium. Non enim veni vocare iuſtos, ſed peccatores. 14. Tunc acceſſerunt ad eum diſcipuli Ioannis, dicentes: Quare nos, & Phariſæi ieiunamus frequenter: diſcipuli autem tui non ieiunant? 15. Et ait illis Ieſus: Numquid poſſunt filij ſponſi lugere, quamdiu cum illis eſt ſpon-

Mar. 2. a. 3. Luc. 5. d. 18.

Mar. 2. 14. Luc. 5. f. 27.

Oſea 6. c. 6. Inf 12. a. 7. 1. Tim. 1. c. 27. Mar. 2. c. 18. Luc. 5. f. 33.

sponsus? Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus: & tunc ieiunabunt. 16. Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimento: & peior scissura fit. 17. Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres. alioquin rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt. Sed vinum nouum in vtres nouos mittunt: & ambo conseruantur. 18. Hæc illo loquente ad eos, ecce princeps vnus accessit, & adorabat eum, dicens: Domine, filia mea modo defuncta est: sed veni, impone manum tuam super eam, & viuet. 19. Et surgens Iesus, sequebatur eum, & discipuli eius. 20. Et ecce mulier, quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius. 21. Dicebat enim intra se: Si tetigero tantum vestimentum eius: salua ero. 22. At Iesus conuersus, & videns eam, dixit: Confide filia, fides tua te saluam fecit. Et salua facta est mulier ex illa hora. 23. Et cum venisset Iesus in domum principis, & vidisset tibicines, & turbam tumultuantem, dicebat: 24. Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eum. 25. Et cum eiecta esset turba, intrauit: & tenuit manum eius. Et surrexit puella. 26. Et exiit fama hæc in vniuersam terram illam. 27. Et transeunte inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes: Miserere nostri, fili Dauid. 28. Cum autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci. Et dicit eis Iesus: Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei: Vtique, Domine. 29. Tunc tetigit oculos eorum, dicens: Secundum fidem vestram fiat vobis. 30. Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus, dicens: Videte ne quis sciat. 31. Illi autem exeuntes, diffamauerunt eum in tota terra illa. 32. Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem. 33. Et eiecto dæmonio, locutus est mutus, & miratæ sunt turbæ, dicentes: Numquam apparuit sic in Israel. 34. Pharisæi autem dicebant: In principe dæmoniorum eijcit dæmones. 35. Et circuibat Iesus omnes ciuitates, & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & curans omnem languorem, & omnem infirmitatem. 36. Videns autem turbas, misertus est eis: quia erant vexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem. 37. Tunc dicit discipulis suis: Messis quidem multa, operarij autem pauci. 38. Rogate ergo Dominum messis, vt mittat operarios in messem suam.

Mar. 5. b. 22. Luc 8. f. 41

Mar. 5. b. 24. Luc. 8 f. 43

Inf. 12. b. 22. Luc. 11. b. 14.

Mar. 6. a. 6.

Luc. 10. a. 2

IN

IN CAPVT IX.

1 ET *ascendens*) Marcus c. 2. 3. & Lucas ca. 5. 18. hæc prius narrant, quàm quæ superiore capite à Matthæo dicta sunt. Sed ex ipsis illis patet ordinem eos non seruasse temporis.

In ciuitatem suam) Nonnulli Nazareth Christi ciuitatem vocari putãt, vt Lucæ 2. 39. Hieronymus in comment. quod non improbat Augusti. lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 25. monet tamen, si hanc sequamur opinionem, dicendum esse, Christũ primùm iuisse in Nazareth ciuitatẽ suam, deinde ex Nazareth redijsse ad Capharnaum, vbi hæc, quæ sequũtur, acciderunt. Alij, quòd longius à vero distat, Bethlehem intelligunt, vt Sedulius lib. 3. carm.

Intrauit natale solum, quo corpore nasci
Se voluit, patriamq; sibi pater ipse dicauit,

ibidemque paralyticum sanatum putat. Meliùs eodem loco idem Augustinus, & Chrysostom. Beda, Strabus, Hugo, Lyranus ciuitatem Christi vocari Capharnaum. Nam omnes tres Euangelistæ ita loquuntur, vt omnino significent recta eum via venisse, & statim ea, quæ de paralytico narrant, consecuta. Cur autem Capharnaum Christi ciuitas appelletur, non omnibus conuenit. Augustinus, Beda, Strabus, Hugo, & Lyranus existimant ideo eius vocari ciuitatẽ, quia Galilææ metropolis erat, cui subiecta erat Nazareth ciuitas Christi; sicut Romanus appellatur non solùm, qui in ipsa vrbe Roma, sed etiam qui in oppidis, quæ sub eius iurisdictione sunt, aut habitat, aut natus est. Chrysostomus verò, Theophylactus, & Euthymius, quòd in ea vrbe Christus frequenter habitaret. Tres enim illum ciuitates habuisse, Bethlehem, in qua natus; Nazareth, in qua educatus; Capharnaum, in qua frequentius cõmoratus est. Hoc probabilius.

Tres Christi ciuitates.

2. *Et offerebant*) Tacuit Matthæus necessariam ad intelligendum hunc locum circunstantiam, quam Marcus c. 2. 3. & Lucas cap. 5. 19. expresserunt, tantam confluxisse in domum, vbi Christus erat, multitudinem, vt nemo ingredi posset, ideoque in tectum eos, qui paralyticum gestabãt, ascendisse, eoque aperto paralyticũ ante Christum demisisse. Hanc enim fidem videns Christus dixit paralytico, *Confide fili remittuntur tibi peccata tua.*

Fidem illorum.) Quidam & ad paralyticum, & ad eos, qui gestabant, referendum existimant, vt Euthymius. Si enim, inquiunt, paralyticus fidem non habuisset, neque se efferri passus esset in tectũ, neque peccata illi Christus remisisset. Quo nullo prorsus modo probare possum. Nam etsi nõ dubito, quin magnam paralyticus fidem habuerit, tamen ita omnes Euãgelistæ loquuntur, vt dubium non sit fidem tantùm eorum, qui portabãt, notare voluisse; sicut omnes significarunt fide Centurionis eius paralyticum seruum fuisse curatum supra c. 8. 10. 13. & Lucæ 7. 9. Atque ita omnes boni auctores interpretãtur Cyrillus Hierosolymitanus Cateches. 5. Ambrosius lib. 5. in Lucam, Hieronymus, & Chrysost. hom. 30.

Confide fili.) bono animo esto, plus enim, quàm petis, impetrabis. Petis corporis, impetrabis etiam animi sanitatem. Quòd autem, quẽ Matthæus & Marcus filium, Lucas c. 5. 20. hominem à Christo vocatum dicit, leue est. Nam, vt sæpe aliàs, alij verba, alij sensum retulerunt. Magis autem conuenit benignitati Christi, vt filium, quàm vt hominem appellauerit, vt infra hæmorrhoissæ, dicit, *Confide filia* ver. 22.

Remittuntur tibi peccata tua.) ἀφίωνται ad verbum, remissa sunt. Sed melius nolter interpres per præsens tempus, quàm nouo quodam per præteritum, reddidit; quia & multa

alia

Universidad de Deusto
Biblioteca

alia Hebræorum more; & hoc ipsum iure quodam proprio pro præsenti poni solet, vt ex ver. 5. & ex Lucæ ca. 7.47.48. manifestum est. Meritò quæri potest, cur Christus peccata illi remittat, cùm non peccatorum remissionem, sed corporis curationẽ quæreret. Respondent Hieronymus, Euthymius, & ☞ Theophylactus morbi originem & indicare, & prius quàm morbum ipsum, tollere voluisse. Solent enim plerumque morbi & effecta, & pœnæ esse peccati. Probabile etiam est, quod homil. 30. Chrysosto. putat Christum occasionem Scribis calumniandi præbere voluisse, vt ipse quoque ex eorum calumnia occasionem sumeret suam probandi diuinitatem. Fieri etiam potest, vt ea ratione docere voluerit, quid primo loco paralyticus petere debuisset. Iã enim dixerat, *Primùm quærite regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adijcientur vobis* c. 6. 33. Colligunt ex hoc loco Caluinistæ sola fide peccata remitti. Non enim, inquiunt, dixit Euangelista, videns opera eorum, aut laborem considerans, quòd paralyticum in tectum extulissent, quòd tecto disrupto eum demisissent; sed, *videns fidem eorum*. Quod multis similibus locis confirmare solent, vt infra ver. 22. *Confide filia fides tua te saluum fecit*, & Mar. 5. 34. Lucæ 7. 50. & 8. 48. & 50 *Noli timere, crede tantùm* ☞, *& salua erit* & cap. 17 19. *Surge, & vade, quia fides tua te saluum fecit*, & 18. 42. cæco dixit, *Respice, fides tua te saluum fecit*. Ideo Christum ab ijs, quos sanare vult, fidem exigere, vt infra ☞ ver. 28. 29. *Creditis quia hoc possum facere vobis? secundum fidem vestram fiat vobis*, multaque alia nullo prorsus iudicio eiusdem generis accumulant. Mirum enim, quàm diligentes sint in ☞ testimonijs stultitiæ suæ colligendis. Quibus ne sæpe per singula loca cogamur respondere, semel hoc loco respondendum est. Ita tamen respondẽdum, vt non de tota de fide & iustificatione quæstione; sed de huius & similium locorum interpretatione ☞ disputemus. Possem dicere, quod omnes hactenus Catholici responderũt, nos non negare; sed docere, primam iustificationem, de qua in omnibus locis agitur, propter opera non fieri. Eos tamen non continuò probare ☞ sola fieri fide; nam inter fidem & opera ☞ caritas est, quam Petrus affirmat peccatorum multitudinem operire 1. epistola capit. 4. 8. & Christus, *remittuntur illi peccata multa, quia dilexit multum* Luc. 7. 47. nam istorum in eum locum interpretamentum, illic refutabimus. Itaque cùm peccata nõ nominata caritate fide remitti dicũtur, caritate ☞ etiam remitti ex alijs locis intelligendum est; vbi dicũtur non nominata fide remitti caritate. Nam sicut ex illis, vbi fides non nominatur, colligi non potest sola caritate sine fide remitti; ita ex his, vbi non nominatur caritas, peruersè colligitur sola fide remitti sine caritate. Præsertim cùm illi doceant, sicut caritas sine fide esse non potest, ita sine caritate esse non posse fidem; vnus enim eorum error errore altero refutatur. Fides autem potius, quàm caritas in iustificatione nominatur, non quia dignitate, aut efficacitate maior, sed quia ordine naturæ prior est. Possem, inquam, ita respondere, vt omnes Catholici respondent, & satis superque factum esset. Sed contentus non ero; nisi effecero, vt omnes, qui communi sensu non carent, istorum non solùm ignorantiam, sed etiam stoliditatem, & stultitiam intelligant. Triplicem isti magni Theologi fidem faciunt, historicam, qua ☞ credimus omnia, quæ à Deo dicta ☞ sunt, vera esse; miraculorum, qua credimus nihil esse, quod à Deo fieri nõ possit; iustificantem & Christianam, qua credimus meritis Christi remissa nobis esse peccata. Has tres in nobis fides (fides enim isti, tanquam in lyra, non tanquam in religione fidẽ faciunt) tribus in Deo proprietatibus respondere, historicam veritatis miraculorum, potentiæ; iustificãtem bonitati, non omni, sed illi propriè, qua cum adhuc peccatores essemus, vt ait D. Paulus, *Christus pro nobis mortuus est*: nos nec prima, nec secunda, sed sola tertia iustificari. Quod etsi absurdum est, tamen & eorum errorem refellit, & cęcitatem mirificè declarat. Nam in istis omnibus locis, quæ tanta accumulant diligẽtia, nulla prorsus de fide eorum iustificante mentio fit. *Videns Iesus fidem illorum*. Quam fidem? vtique miraculorũ, qua credebãt paralyticum à Christo posse curari; non iustificantem, de qua ne cogitauerant quidam, cũ nec ipsi vnquam audiuissent, nec Christus vnquam dũ dixisset se pro peccatis hominum moriturum. Nec respondere possunt implicitè ista credidisse, quia apud illos nulla implicita fides est (ac ne explicita quidem) nosq; homines acutiores rident, & implicitam quandam faciamus fidem. Dixit de Cẽturione, *Vade, & sicut credidisti, fiat tibi, & non inueni tantã fidem in Israel*. Quã fidem? non vtique iustificantem, de qua Centurio ne ☞ suspicari quidem poterat; sed miraculorum, qua dixerat, *Domine non sum dignus, vt intres sub tectum meum, sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus* c. 8. 8. Dicit mulieri, quæ fluxu sanguinis laborabat, *Vade, fides tua te saluam fecit*, infra versi. 22. Quæ fides? miraculorum, qua dixerat intra se, *si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero* ver. 21. De qua & in cęteris, quæ proferunt, testimonijs, agi perspicuum est, eamq; Christum ab ijs, quos curat, requirere solere, vt ver. 28. *Creditis, quia hoc possum facere vobis?* Cur ergo istos nõ pudet tam multa testimonia tanto studio congerere, vt nos sola fide iustificari probent; cùm in nullo prorsus eorũ de ea agatur fide, qua sola nos docẽt iustificari? Hæc satis magna impudentia, & cęcitas erat; sed illa non minor, quòd non videant; aut ☜ videre non pudeat, vt alia prætermittam argumenta; non posse in his locis de ipsorum iustificante fide agi, etiam si de fide miraculorum non ageretur, quia in plerisque ☞ non de propria, sed de aliena agitur fide ☞, hic de fide eorum ☞, qui paralyticum per tectum demiserunt; supra capitu. 8. 8. de fide ☞ non ☞ serui ægrotantis, sed pro seruo rogantis Centurionis. Lucæ. 8. 50. non de fide ☞ filiæ iam mortuæ, sed Archisynagogi. Marc. 9. 23. non de fide filij, qui mutum dæmonium habebat; sed de fide patris, qui pro filio rogabat, cui Christus dicit, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*. Istorum autem opinione ☞, qui adulti iam sunt (nam de ☞ infantibus contrariam ☞ sunt hæresim fabricati) non possunt aliena fide, sed propria iustificari, quia ideo, inquiunt, iustificamur, quia Christi iustitiam apprehendimus, & ☞ apprehendendo nostram facimus; facta nostra iustificamur, id est tecti, ac vestiti Christi iustitia iusti apud Deum ☞ ☜ videmur, ac reputamur. Fallimus enim Deum ☞, non placamus. Quod si ita est, sua quisque, non aliena fide iustificetur necesse est: nec magis vnus potest fide, qua alter pro illo credit, iustificari, quàm veste, quam alter pro eo induit, aut ornari, aut calefieri. Per fidem enim, ☜ vt aiunt, Christi iustitiam induimus, qua ornati non sumus iusti, sed apparemus. Quæ igitur est amentia ad probandum nos sola fide iustificari, ea producere testimonia, in quibus, non de propria, sed de aliena; & ☞ de aliena non iustificante, sed miraculorum fide agitur? & tamen soli hodie multorum iudicio, maximè ☜ verò suo, isti asini sapiunt, soli doctissimi sunt, soli verbum Dei purum docent: præsertim in quæstione de iustificatione, quam illi omnis doctrinæ suæ caput, ego omnium hæresum ipsorum seminarium puto. Appellemus quidem doctos, quia tantopere volunt: sed ita doctos, vt iustos; non ☞ quia sunt; sed quia reputantur. Quid igitur nos de his locis dicemus? An qui corpore, non ijdem animo curati sunt? De plerisque, non ☞ communiter de omnibus ita credendum. Nam Malchum illum seruum Pontificis, cui Petrus auriculam absciderat, à Christo sanatum legimus; iustificatum ☞ non credimus Ioan. 18. 10. non enim

De iustificatione per fidem.

Fides sine caritate nõ iustificat.

Matth. 8. ver. 13.

Triplex fides reticuit & des tinata.

Haereticorũ caecitas & impudẽtia.

Haereticorũ stoliditas.

Haretici docti vt iusti.

Christus nõ omnes animo sanauit, quos corpore.

Ro. 5. 8.

Universidad de Deusto
Biblioteca

fide sua, sed Christi benignitate, qui nolebat arundinem quassatam confringere, sanatus est. Cæteros verò, qui fide curati sunt, non sola, sed eadem tamen fide, qua corpore sanati sunt, animo etiam credimus esse sanatos. Non ea, quam isti solam iustificantem, & Christianam appellant, quaque fingunt Christi iustitiam apprehendere; sed illa, quæ Apostolorum symbolo continetur, quæ eadem & historica, & miraculorum, & iustificans est. Nam ista triplex fides, quam isti nuper inuenerunt, figmentum est, somnium est, portentum est, chimæra est, &, si vnam haberent fidem, omnem haberent: quia triplicem habent, nullam habent. Quomodo ergo propter alienam portantium fidem peccata paralytico remittuntur? Veteres, vt supra cap. 13. diximus, auctores absolutè dixerunt, aliorum fide aliorum aliquando peccata remitti, quod huius loci exemplo potissimum probant. Quod quidem verum est, sed ita tamen intelligendum; vt non solum aliena in adultis fide, sed etiam propria remitti credamus, dum propria ab aliena iuuatur. Nec enim credendum est ijs, qui nullam fidem habent, aliorū fide peccata remitti; sed ijs, qui tam imbecillam habent, vt nisi Deus in eorum, qui pro illis orant, fidem intueretur, non esset illis peccata remissurus. Quamquam hunc, de quo agitur, paralyticum non minorem, quā eos, à quibus gestabatur, id est satis magnam fidem habuisse verosimile est; sed dicitur illi Christus propter gestantium fidem peccata remisisse; quia tantam fidei eorum rationem habuit, vt etiamsi paralyticus minorem, quàm necesse erat, habuisset; tamen illi eorum motus fide remisisset. Alio etiam modo aliorum fide alijs peccata remittuntur: dum aliorum orando fides, alijs aut nihil agē tibus, aut malè agentibus, certè non credentibus fidem impetrat, vt sæpe dicere Augustinum memini Stephanum Paulo fidem impetrauisse.

Quomodo aliena fide adultis peccata remittantur.

3. *Quidam de Scribis.)* Qui fuerunt Scribæ, diximus cap. 2. 4.

Intra se.) ἐν ἑαυτοῖς quidam interpretantur *Inter se*, quasi inter se alij cum alijs de Christi facto murmurarent. Sed ex versi. 4. manifestum est sensum esse non inter se, sed intra se murmurasse, id est cogitasse Christum blasphemare. Non enim dicit Euangelista, cum audisset, aut cognouisset sermones eorum: *sed cùm vidisset cogitationes eorum*. Et non dicit Christus, quid murmuratis; *sed, quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Dicere enim intra se Hebraica phrasis לאמור בקרבו dicere in medio sui, est cogitare, vt supra ca. 3. 9. & infra hoc capite, ver. 21. & Luc. 7. 39. 49. & 16. 3. & 18. 4. quod simili phrasi dicunt, dicere in corde suo לאמור בלבו Psal. 4. 5. & 10. secūdum Hebræos 11. 13. & innumeris alijs locis, quod etiam D. August. lib. de Trini. 15. c. 10. notauit.

Hic blasphemat.) Blasphemare Christum dicunt, quia quod Dei proprium est, sibi attribuebat, remittere peccata: legerant enim, quod dixerat Isai. c. 43. 25. *ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas*, sed non legerant, aut non intellexerant, quod idē dicit ca. 53. 6. *Posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrū*. Nec meminerat, quod Ioannes dixerat, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*. ca. 1. 29. Alij Euangelistæ causam, quam afferebant blasphemiæ, expressérunt, *Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus*. Mar. 2. 7. & Luc. 5. 21.

4. *Et cū vidisset Iesus cogitationes eorū.)* Vtrumque magno consilio expressit Euangelista, & ꝙ non oblocuti sint, sed intra se tantùm cogitauerint, & ꝙ Christus eorum cogitationes non solū coniectura cognouerit; sed quasi oculis viderit, vt Christi diuinitatē declararet. Expressius ēt Marc. c. 2. 8. *Quo statim cognito Iesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se, dicit illis, quid ista cogitatis in cordibus vestris?* Solum Deū hominum corda, cogitationesq; cognoscere tota scriptura testatur 1. Par. 28. 9. & 2. Par. 6. 30. Ierem. 17. 10. Rom. 8. 27. 1. Corin. 2. 10. Itaque rectè ex hoc loco Christi diuinitatem veteres

Christi diuinitas confirmatur.

teres Theologi probauerunt.

5. *Quid est facilius dicere.)* Sentētia, meo quidem iudicio, nisi nimio inquirendi studio difficilis fiat, per se ipsa facilis est. *Dicere* hoc loco, nec pro solis verbis, nec pro solis rebus positum est. Nam si verba quidem solùm spectes, æquè est facilè dicere, *Remittuntur tibi peccata tua*, & dicere, *Surge & ambula*. Si res, multò est difficilius peccata remittere, quàm dissoluta paralytici membra curare. Nam quod nonnulli dicunt interpretes corpus propria, non aliena auctoritate sanare æquè esse difficile, atque remittere peccata, ne audiēdum quidem est. Vera enim est Augustini sententia tract. in Ioan. 72. difficilius esse hominem iustificare, quàm cœlum & terrā creare. Sed ponitur pro verbis externa effectus probatione coniunctis. Hoc enim modo difficilius est dicere, *Surge & ambula*, quàm *remittuntur tibi peccata tua*: quia an peccata verè remittantur, qui audiunt, videre nō possunt; an autē paralyticus surgat, & ambulet, non videre non possunt. Itaq; illic dicentis auctoritas, quia mendacij argui non potest, non periclitatur; hic quia oculis conuinci potest, in periculum adducitur. Quēadmodum si quis diceret sibi difficilius esse de rebus proximis atque recētibus, quàm de remotissimis & incognitis historiam scribere, aut de plātis, de terra, de animantibus; quàm de cœlo, quàm de concentricis, & excentricis, de cyclis, & epicyclis philosophari: non quòd difficilius non sit hæc scire, quàm illa; sed quòd facilius hæc, quàm illa probare; vbi dicere auditori incredulo possumus, Non credis? ascende in cœlum, vide, metire. Si ita non est, mendacij doctorem argue. Ad hunc sensum Hieronymus, Chrysostomus, Beda, & Theophylactus exponunt: & perdere miihi videntur operam non solùm qui aliam quærunt; sed etiam qui aliam inueniunt interpretationem. Quod autem Hilarius, & Ambrosius de resurrectione corporum interpretantur, quasi per hunc paralyticum mortui significentur, & difficilius sit mortuos suscitare, quàm peccata remittere; ingeniosa & elegans est allegoria; sed nos, vt sæpe diximus, aliud quærimus. Illud quamuis magnis auctoribus non concedo difficilius esse mortuos suscitare, quàm peccata remittere, quia qui fecit te sine te, suscitabit te sine te; sed non iustificabit te sine te, vt loquitur Augustinus. Poterit autem aliquis meritò dubitare, quomodo Christus, quod probandum erat, concludat. Nam si remittere peccata erat re vera difficilius, dum experientia curati paralytici docet se, quod re ipsa facilius est, posse facere; non benè probat posse, & se peccata remittere, quod erat difficilius. Respondeo, Christum tantùm probare voluisse sibi esse credendum, quod bene probat ab eo, cuius probatio erat difficilior; quasi dicat, si non fallo, cùm dico paralytico *Surge, & ambula*, vbi difficilius est probare me verum dicere; cur creditis me fallere, cùm dico *remittuntur tibi peccata tua?* Denique ex re, quæ effectu probari potest, in re, quæ probari non potest, sibi fidem facit.

Difficilius peccatorem iustificare, quàm mortuum suscitare. 15. de verb. Apost.

6. *Vt autem sciatis.)* Quidam hæc verba Euangelistæ esse putant. Quod ne simile quidem veri est, & quia sententia ipsa postulat, vt Scribis Christus hoc dixerit, vt probaret se potestatem habere peccata remittendi; & quia omnes Euangelistæ Marcus capitu. 2. 10. & Lucas capitu. 5. 24 eadem ponunt, quod profectò non fecissent, si ipsorum fuissent verba, non Christi. Plerique interpretes existimant Christum probare voluisse se esse Deum, ac propterea non blasphemare, cùm dicit se remittere peccata. Ego nihil me, si cum illis conferat, iudicio, & auctoritate valere scio; sed tamen & singula verba, & totum argumentum perpendenti videtur probare Christus non solum Deum potestatem habere peccata remittendi.

Credibile enim est contrarium eius, quod Scribæ putabant, probare voluisse. Putabant autem illi & solum Deum posse peccata remittere, & Christum vtique non esse Deum. Christus probat & se Deum esse, & etiam, vt hominem, remittere peccata, non vt qualemcunque hominem, sed vt hominem Deum. Deum esse non tam argumentando probat; quàm experientia demonstrat, dum illis, quid cogitent, exponit; se, vt hominem, remittere peccata probat eo, quod vers. 5. explicauimus, argumento. Atque hanc vim hæc duo verba, *Filius hominis*, &, *super terram* habere mihi videntur. Non enim dixit, vt autem sciatis filium Dei habere potestatem: sed *filium hominis*; & non dixit in cœlo; sed *super terram*, vt ostenderet se etiam, vt hominem, remittere peccata. Abutebantur hoc loco Nouatiani, vt probarent non posse sacerdotes remittere peccata; quemadmodum hodie eorum hæredes Caluiniani in eundem errorem abuntur. Vtrisque D. Ambrosius duobus de pœnitentia libris abundè respondit: & ex his, quæ modo diximus, facilis est responsio, quemadmodum potestas remittendi peccata cum natura etiam humana Christi à diuinitate communicata est; ita fuisse à Christo, tanquam à capite, cum quibus voluit membris, id est cum sacerdotibus communicatam. Quod & in potestate faciendi miracula factum videmus, quæ cùm propria Dei sint; à diuinitate Christi cum humanitate; & à Christo cum Apostolis communicata est, nisi quòd Christus sua, cæteri Christi vtrumque auctoritate faciunt.

Christus, et vt homo, peccata remisit.

Quomodo homines peccata remittant.

Surge, tolle, & vade.) Hæc tria verba ad euidentem curationis probationem Christus adiecit. Nec enim videri poterat simulata, aut imperfecta curatio, qua impotens membrorum paralyticus surrexisset, insuper lectum suum in humeros sustulisset, & in domum suã portasset, vt Chrysostom. adnotauit.

7. *Timuerunt.*) ἐθαύμασαν admirati sunt, quidam ἐφόβησαν timuerunt legendum putant, non intelligentes hæreticorum scholiastem, quem sequi voluerunt. Nam ne ille quidem ita legendum existimat, sed id verbum significare, nostrumque interpretem parum propriè vertisse. Vtique errant; nam noster interpres sensum, non verba respexit. Et quamuis θαυμάζειν propriè sit admirari, tamen hoc loco positum est pro timere. Est enim admiratio quædam, quæ ex gaudio, alia quæ ex timore proficiscitur. Itaque Lucas capitu. 5 26. quod hic Matthæus θαυμασμὸν admirationem vocat, ἔκστασιν stuporem appellat, & vehementem timorem interpretatur. *Et stupor* (inquit) *apprehendit omnes, & magnificabant Deum, & repleti sunt timore.* Timor autem intelligendus est, non ille, qui ex odio, sed ille, qui ex magna alicuius opinione & reuerentia nasci solet, cuius libr. 3. Reg. capitu. 3. 28. singulare exemplum est, vbi cùm populus in illo iudicio inter duas meretrices Salomonis sapientiã perspexisset, timuisse dicitur Salomonem. Quemadmodum ergo illic, timere pro admirari, ita hic admirari pro timere positum est.

9. *Transiens inde.*) Rediens ad mare, vt explicat Marcus capitu. 2. 13. De Apostolorum vocatione, quæ hoc loco dici poterant, diximus supra c. 5. 1.

Quid sit telonium.

Ad telonium.) Ad mensam publicanorum, ad quam publica Cæsaris vectigalia referebantur, ἀπὸ τοῦ τέλους, quod vectigal significat, τελώνιον telonium dictum est, id est locus vbi vectigalia reponuntur. Sed quia plerunq; vectigal pecunia erat, quæ super mensam numerari solet, mẽsa etiam appellabatur, ideoq; ad telonium, id est ad mensam sedere dicitur. Sicut vsque ad hodiernum diem in Hispania vocatur. *La mesa maestral*, id est mensa magistralis, locus, ad quem vectigalia Magistri equitum D. Iacobi apportantur. Constat enim tributa olim nõ ostiatim colligi solita, sed

sed à subditis ipsis in certum locum referri. Sicut decimæ in Hispania non solùm non extorquentur, sed ne petũtur quidem; at sponte ab ijs, à quibus debentur, afferuntur. Hanc mensam, ad quam sedebat Matthæus, credibile est non in ipsius fuisse domo, sed in loco aliquo publico iuxta mare, vt facilius mercium, quæ mari adducebantur, tributa in eum colligerentur. Nam Marcus c. 2. 15. & Lucas c. 5. 29. significant inde Christum in Matthæi domum sese contulisse, vbi magnum illi Matthæus conuiuiũ apparauit.

Matthæum nomine.) Marcus c. 2. 14. & Lucas c. 5. 27. 29. Matthæum nomine, id est cognomento Leui. Apparet autem honorificentius fuisse cognomen Leui, quàm nomen Matthæi, quia animaduertimus nunquam se Leui, sed semper Matthæum modestiæ, alios eum non solum Matthæũ, sed etiam Leui honoris causa vocare, vt Hieronymus obseruauit.

10. *In domo.*) Eiusdẽ Matthæi, Marc. 2. 15. & Luc. 5. 29.

13. *Euntes,*) Hebraismus לכו ואמרו *ite, & dicite*, vt Iud. 10. 14. *Ite, & inuocate Deos, quos elegistis, ipsi vos liberent in tempore angustiæ.* Eadem phrasi dicũt Galli, *Allez, apprenez que c'est.*

Dicite.) Mittit ad scholam doctores legis, vt eius rei, cuius scientia maximè gloriabantur, maximam exprobret ignorantiam, vt Euthymius adnotauit. Quod alijs quoque locis facere solet, vt cap. 12. 3. *non legistis, quid fecerit Dauid quando esurijt, & qui cum eo erant.* & ibidem ver. 5. *non legistis in lege, quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violant, & sine crimine sunt?* & c. 19. 4. *non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum, & fœminam fecit eos.* similia ca. 21. 16. 42. & 22. 31. & Mar. 12. 10. 26. Pharisæos legis doctores fuisse diximus ca. 2. 4.

Misericordiam volo.) Primum quæ rendum, quorsum Christus hoc dicat; nec enim hic de sacrificio, aut misericordia agebatur. Respondeo, magnam fuisse misericordiam peccatores ad pœnitentiam vocare, vt paullo post dicit: quam probat à maiori ad minus omnibus esse rebus præferendam. Si enim sacrificio, quod Deo offertur, teste Propheta præferenda est, quibus non erit rebus anteponenda? sicut supra dixit cap 5. 24. 25. *si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quod frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo.* Ad hũc ferme sensum Euthymius exponit.

Et non sacrificium.) Non negat se sacrificium velle, cum ipse instituerit, sibique iusserit offerri; sed dicit se misericordiam malle, quàm sacrificium, id est sacrificium internum, quàm externum, &, si alterutrum de futurum est, malle externum. quod in carnalibus hostijs quàm internũ, quod in corde consistit, deesse sacrificium. Est enim Hebræorum idioma, quo solent illi, cùm vnum alteri præferunt, non illud magis, hoc minus affirmare; sed illud affirmare omnino, hoc omnino negare; vt, *doctrina mea, non est mea*, id est non tam mea, quàm patris est; ab eo enim ego accepi Ioan 7. 16. *Non estis vos, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis*, id est non tam vos, quàm ille infra c. 10. 20. *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*, id est, nõ tam volentis hominis, quàm miserentis est Dei Romanorum 9. 16. sic Chrysostomus explicat hom. 31. Itaque Ambrosius. lib. de pœnitentia capi. 2. ita legit *misericordiam malo, quàm sacrificium*. Augustinus verò libr. 20. contra Faustum cap. 16. & libr. 2. de consensu Euangelist. capi. 27. *misericordiam volo, quàm sacrificium*, forma loquendi apud veteres Theologos vsque ad Gregorij tempora frequenter vsurpata, &, vt suspicor, ex veteri nata editione, qua ante Hieronymum Latina vtebatur Ecclesia, cuius auctorẽ credibile est Hebraismum imitatum solitum dicere זה חפצתי מזה hoc volo, quàm hoc, id est hoc malo. Idem Augustinus. libr. 10. de ciuit. ca. 5; & Cæsarius homil. 36. legunt, *misericordiam magis volo, quàm sacrificium*, ad sensum fortasse,

Scripturæ idioma notabile.

Universidad de Deusto
Biblioteca

tasse, non ad verba respicientes. Hūc autem esse sensum ex eodem loco Prophetæ, ex quo hæc sumpta sunt verba, Osee.6.6. manifestum est; sequitur enim, *& scientiam Dei magis quàm holocausta.* Per sacrificium autē, quia externus erat cultus, omnis cultus externus, per misericordiam omnia caritatis opera intelligenda sunt.

Non veni vocare iustos, sed peccatores) Duæ hoc loco quæstiones sunt, vna, an aliquos, cùm Christus venit, iustos inuenerit; altera, an propter illos etiam, si qui erant, venerit. Hæretici huius temporis Lutherani, & Caluiniani non solùm, cùm Christus venit; sed etiam post quemquam verè iustum fuisse negant. Quem errorem etsi alio loco copiosius sumus refutaturi; hic etiam obiter perstringemus. Certè Zacharias, & Elisabeth iusti erant, quocunque tandem modo iustos interpretentur. Propterea enim negant non solùm esse quemquam, sed etiam esse posse iustū, quia nemo totam (inquiunt) legem seruare potest. De Zacharia autem & Elisabeth c.1.6. Lucas scribit, *Et erant iusti ambo ante Deum incedentes in omnibus mandatis, & iustificationibus Domini sine querela.* Iustos non reputatos, vt isti commentantur, sed fuisse dicit, & fuisse non apud homines tantùm, sed ante Deum, & non, quia peccata illis non imputabantur, sed quia peccata non habebant, id est, quia legem obseruabant, quod isti boni Euangelistæ, vt eorum etiam verbo vtar, impossibile esse dicūt, *incedentes* (inquit) *in omnibus mandatis, & iustificationibus Domini sine querela* id est, ita vt nihil in eis desiderari posset. Si ergo talis Elisabeth, qualis Maria de qua ille dicit, *Vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* Lucæ. 1.43. Alios quoque, de quibus scriptura mētionem non fecerit, iustos fuisse credendum est, quando ex his constat esse potuisse. Nam & Nathanael Christus verum Israelitam appellauit, in quo dolus non esset Ioann. 1.47. quæ phrasi solet scriptura hominem perfectè iustum significare, vt Psal. 14.3. *Qui non egit dolum in lingua sua,* & 31. 2. *nec est in spiritu eius dolus.* Denique de Christo ipso ad magnam laudem dictum est, *qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* Alia ex parte scriptura docet omnes fuisse peccatores Roman. 3. 22. 23. *iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, qui credunt in eum; non enim est distinctio; omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei,* & 2. Cor. 5. 14. 15. *si vnus pro omnibus mortuus est ergo omnes mortui sunt, & vnus pro omnibus mortuus est Christus.* Ita etiam omnes veteres auctores sentiunt, Christum cùm venit, neminem iustum reperisse: sed dixisse, *non veni vocare iustos*, non quòd aliqui iusti essent, sed quòd se aliqui iustos esse reputarent, quales illi ipsi erant Pharisæi, quibus ista dicebat. Propter eos autem non venisse, non quòd propter omnes non venerit, sed quòd illi, qui se iustos putabant, vt, qui cùm ægroti sint, se sanos esse dicunt, medicum nō quærerent. Sicut illis Christus dicit Ioann. 9.41. *si cæci essetis, non haberetis peccatū; nunc verò dicitis, quia videmus, peccatum vestrum manet.* Ita Hilarius & Chrysostomus homi. 31. Hieronym. Beda, Theophylact. Euthym. quasi per ironiam iustos appellatos intelligunt. Scripturæ autem, quæ hac in re videntur esse contrariæ, ad hunc modum conciliandæ sunt. Inuenit Christus veniens, vt probatum à nobis est, aliquos iustos, & tamen neminem, vt aliæ scripturæ docent, iustum inuenit; aliquos, qui re vera iusti erant, neminem qui per se, id est sine ipso Christo iustus esset. Nam ipsi illi, qui ante quàm Christus veniret, iusti vnquam fuerunt, non nisi per eius gratiam & fidem, & vi futuri aduentus eius fuerūt iustificati, vt Petrus testatur Act. 15.11. *per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.* Illa ipsa Christi mater B. Virgo Maria omnium iustorum hominum iustissima, quam à peccato etiam originali præseruatā credimus, inter eos numeratur, qui gratia Dei indigue-

Error hæreticorum refutatur, ne minem esse iustum.

Mat. 9 13

B. Virgo ab omni peccato fuit immunis.

Quomodo Christus nō venit propter iustos.

runt, & propter quos etiam Christus venit, quia si Christus non venisset eius gratia præseruata non fuisset. Superest quæstio secunda, quomodo dicat Christus se non venisse, vt iustos vocaret, cùm nemo sine eius vocante gratia iustus fuerit. Quomodo veteres auctores responderint, paullo ante commemorauimus; non venisse, vt vocaret iustos, id est, qui se iustos esse existimabant, non quòd ille vocare nollet, sed quòd illi etiamsi vocaret, venire nollent. Hoc probabile est. Illud autem quod Euthymius dicit, nisi aliqua benigniore interpretatione molliri possit, prorsus Pelagianum; Christum non venisse propter iustos, quia iusti ipsi sibi ad salutem sufficiebant. Quamquam non auctorem, qui & Catholicus, & pius, & eruditus est, sed auctoris minus cautum loquendi modum damno. Ego, si quid tamen meum valet iudiciū, sic intelligo Christum non venisse, vt iustos, sed vt peccatores vocaret, quemadmodum nonaginta nouem oues, quæ non errauerant, vt vnam quæreret errantem, in deserto dicitur reliquisse infra cap. 18.12. Non enim significat, vt quidam interpretā tur, angelos reliquisse, vt hominem quæreret; nec nonaginta nouem homines, qui non errauerant, vt vnum quæreret aberrantem, quasi non nisi nonagesimus nonus quisque homo iniustus esset. *Omnes* enim *in viam suam declinauerunt*, Isa. 56.11. *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt*, Ps. 13.3. & 52.4. sed significat se adeo esse bonum & misericordem, vt si non fuissent, nisi centum homines, nonaginta nouem iusti, & vnus iniustus; nonaginta nouem iustos reliquisset, vt vnum iniustum quæreret, & se propter illum solum in hunc mundū venturum, & mortem susceptorum fuisse. Similiter hoc loco non significat aliquos sine gratia aduentus sui iustos esse, ad quos vocandos nō venerit; sed se ita peccatores quærere, vt si aliqui fuissent iusti, nō propter eos, sed propter peccatores vēturus fuisset. Hic, nisi valde fallor, verus est sensus. Itaque illa quorundam Theologorum opinio, qui existimant, etiam si homines nō peccassent, Christum fuisse venturum, non solū huic loco, sed scripturæ mihi videtur esse contraria; & dum incertum Christi beneficium fingit; certum illud, quo maius esse non potuit, redemptionis nostræ extenuare. Et verò, nisi scirem etiam nonnullos Catholicos, & eruditos viros in ea esse sententia, multò eam grauioribus notarē verbis. Sed nolo, dum sententiam reprehendo, auctores quoque videri velle reprehendere. Tantùm dico non posse me eos, qui eam etiamnum defensitant, non mirari.

14. *Tunc accesserunt*) Cùm Pharisæi in priore quæstione victi fuissent.

Discipuli Ioannis.) Lucas ca. 5.33. ipsos Pharisæos accessisse dicit: quod D. Augustin. libr. 2. de consens. Euangelist. c. 27. ita conciliat, vtrosque accessisse, sed Lucam solos Pharisæos, Matthæum solos discipulos Ioannis nominasse. Sed videtur ita Matthæus loqui, vt significare velle videatur Pharisæos ausos non fuisse ad Christum accedere. Nam & paullo ante ver. 11 non Christo, sed eius discipulis dixisse ait, *quare cum publicanis, & peccatoribus manducat magister vester?* Quare probabilius est Ioannis discipulos à Pharisæis summissos accessisse, quod eò illi libentius fortasse fecerunt, q̄ inter Ioannis & Christi discipulos aliquam fuisse constet æmulatiunculum Ioan. 3.26. *Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimoniū perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.* Propterea Lucas Pharisæos accessisse dicit, quia Ioānis discipuli instigātibus Pharisæis accesserūt.

Discipuli autem tui non ieiunant.) Lucas c. 5.33. dicit, *discipuli autem tui edunt, & bibunt*, quasi immoderatum cibi, & potus vsum notare voluerint, & quidem credibilius est, & Pharisæorum ingenio magis consentaneum ita dixisse. Nam per hæc verba *edunt, & bibunt*, discipulorum intemperantiam, per discipulos autem magistrum ipsum Christum notare

Universidad de Deusto
Biblioteca

voluisse Christus ad hunc locum, alludens significat capit. 11.18.19. *venit Ioannes Baptista nec manducãs nec bibens, & dicunt damonium habet; venit filius hominis manducans. & bibens, et dicunt, ecce homo vorax & potator vini, publicanorum, & peccatorum amicus*. Homines opinione sui inflati, & se laudant, *quare nos ieiunamus*, & ne se laudare videantur, discipulos Ioannis laudis socios assumunt: Christum autem, & eius discipulos non solùm tãquam parum religiosos, sed etiam tã quam intemperantes, & ebriosos accusant. *Quare nos*, plus quàm dicunt his verbis significant. Quare nos, & non tu? nisi quia nos sancti, ac iusti, & ex Deo sumus: tu peccator, & ex hominibus, cùm interim, dum nos ieiunamus, tu peccatorum hominum comessationibus delecteris?

15. *Nunquid possunt filij sponsi.)* οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος thalami, aut cubiculi nuptialis Marc. 2.19. idem noster interpres vertit nuptiarum. Qui autem dicantur filij sponsi, aut thalami manifestum est; loquitur enim Christus de discipulis suis, de quibus obiecta illi quæstio fuerat. Cur verò ita vocẽtur, de eo interpretes dissident. Ambros. lib. 5. in Lucam, Hier. & Beda in commen. ideo filios vocari docent, quòd ab eo spiritualiter nati essent. Ijs potius assentior, qui Hebraismum esse dicunt, quo filij thalami, aut nuptiarum appellantur, qui familiares sponsi sunt, qui eius varijs lætitiæ argumentis celebrant nuptias, quod nũc corruptis apud nos moribus conuiuijs, saltationibus, ludis fieri solet; tunc saltem conuiuijs, vt ex nuptijs in Cana Galilææ celebratis Ioann. 2. 1. perspicuum est, ideoque dicit ieiunare non posse, quia repugnat nuptiarum celebrationi ieiunium. Quemadmodum enim filij regni vocati sunt c. 3. 12. qui sunt ex regno, ita filij nuptiarum, qui celebrant nuptias, quod significantius Galli dicunt, *ceux qui sont de la feste des nopces*. Amici sponsi, vt vocat se ipsum Ioannes Baptista Ioann. 3. 29. sponsus autem est Christus, vt in illa parabola nuptiarum adumbratur ca. 22. 2. & c. 25. 1. 5. 6. 10. & Apoc. 19. 7. 9. Cuius, vt ita dicã, sponsalia hic celebrantur Matt. 22. 2. & 25. 1. nuptiæ autem in cœlo, vbi matrimoniũ quodam modo cũ Ecclesia eius sponsa consumat Apoc. 19. 7. 9. quia tunc eam in cubiculum suum, id est in cœlum introducet, vbi perpetuis eius fruetur amplexibus.

Lugere) cur non dicit ieiunare, nõ enim de luctu, sed de ieiunio quærebatur. Ideo, vt opinor, vt in genere, nõ solùm ieiunium, sed omnes alias luctus species comprehendat, & plus quã ab aduersarijs interrogabatur, respõdeat. & vt à negatione generis ad negationem speciei fortius argumentetur. Si enim animal esse nõ potest, quomodo homo esse poterit? Si filij sponsi lugere non possunt, quomodo ieiunare poterunt? Lugere enim hoc loco non significat lacrymas fundere, aut plangere, sed tristẽ esse, &, vt Latini loquuntur, in luctu, sordibusq; versari; sicut dicunt mortui certo tempore lugeri, non q eos viui perpetuò fleant, sed q pro illis lugubrem vestem gerant. Quæri hoc loco merito potest, si non possunt filij sponsi, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare, cur Ioannes Baptista, eiusq; discipuli ieiunauerint; nam & ipse filius, id est amicus erat sponsi, qui vocem eius audiens gaudebat Ioan. 3. 29. Respondeo id factum necessariò, vt omnibus modis ad salutem homines allicerentur, & singulari, qualis fuit Ioãnis; & communi, qualis fuit Christi; more viuendi; vt Christus c. 11. 18. 19. significat, *venit Ioannes nec manducans, nec bibens, & dicunt, damonium habet; venit filius hominis manducans, & bibens, & dicunt, ecce homo vorax, & potator vini, & iustificata est sapientia à filijs suis*. Præterquam quòd Ioannes, etsi amicus erat spõsi; filius tamen, id est discipulus propriè non erat; parabat enim viam, qua alij ad nuptias venirent, ipse non venit. Qui veniebant, aspera venturi erant via; cùm venissent, non asperam, sed hilarem, & iucundam, quamdiu cum sponso essent, acturi vitam, vt nuptiarum

Cur discipuli Ioannis ieiunauerint nõ Christi.

tiarum festiua celebratio postulabat. At cur Christus saltẽ ipse, si non eius discipuli, non ieiunabat? Eadem ratione responderi posset, quia sponsus erat, & sponsalia sua celebrabat, sed ipse aliam rationem reddit, quia *nemo immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus*, ver. 16.

Venient autem dies.) Dies pro tempore Hebræorum more, quasi dicat, satis temporis ad ieiunandum habebunt, cùm ablatus illis fuerit spõsus. Non dicit, cùm ab illis discesserit, nec cùm mortuus fuerit; sed cum ablatus fuerit, significans miserabiliter ab illis ipsis Pharisæis, quibuscum loquebatur, de medio tollendum. *Tunc*, inquit, *ieiunabunt*, id est, tunc lugebunt. Nã, vt paullo ante lugere posuit pro ieiunare, genus pro specie; sita nunc ieiunare pro lugere, speciem pro genere posuit; quasi dicat, sicut nunc celebrant meas nuptias, ideoq; non ieiunant, ita tunc meam lugebunt mortem, ideoq; ieiunabunt. Alludit enim ad veterem morem lugendi mortuos adhibito ieiunio: solent enim, qui lugent, cibo abstinere. Euentus hanc Christi sententiam nõ probauit modo; sed etiam declarauit. Legimus. n. quàm assidui post ascensum in cœlũ Christi in ieiunijs, & orationibus Apostoli fuerint Act. 13. 2. 3. 2. Cor. 6. 5. in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigilijs multis in fame, & siti, & ieiunijs multis. Ineptus erat Montanus, Priscilla, & Maximilla, qui, vt ait hoc loco Hieronymus, huius occasione sententiæ Quadragesimam post Pẽtecosten celebrabant. Intemperantes Caluinistæ, qui nullam omninò Quadragesimam amant, nosq;, homines valde suo iudicio sapientes, irrident, quasi ex hoc loco Quadragesimam colligamus. Nos verò hinc non tam Quadragesimam colligimus, quàm eorum argumẽtum refutamus; qui ideo Quadragesimam reijciunt, quòd Christus cũ discipulis suis Quadragesimam non ieiunauerit; quibus idem, quod Christus hoc loco Pharisæis, respondemus, non potuisse sponsum, neque filios sponsi, quandiu cum ipsis sponsus erat, ieiunare; ablato autem sponso sapienter, & piè, & voluntati ac verbis Christi congruenter Ecclesiã fecisse, quòd ieiunium, instituerit Quadragesimæ.

Quadragesima defenso contra Caluinistas.

16. Nemo autem immittit) Hoc ideo dicit Christus, vt probet prudenter se facere, quòd non cogat suos discipulos ieiunare, vt Hiero. Chrys. hom. 31. & Remig. indicauerunt. Id autem duobus probat exemplis, altero panni rudis & vestimenti veteris; altero vini noui, & vtris veteris, quorum neutrum cum altero benè conueniũt. Sensus est facilis; verborum, exemplorumque accommodatio difficilis. Nec enim dubiũ est, quin velit Christus docere esse genus viuendi ad discipulorum captum, consuetudinemque accommodandum; ne, si initio præter consuetudinem cogantur ieiunare, institutum deterriti derelinquant. Itaq; certũ est discipulos suos vestimento, ytribusq; veteribus, genus autem viuendi austerum, & asperum panno adhuc rudi, vinoq; nouo comparari. Atq; hanc esse sententiã, quemadmodum vestimento veteri non adijcitur assumentum ex panno rudi, quia si adijciatur, veterẽ vestem magis disrũpit, neq; vinum nouum mittitur in ytres veteres, quia si mittatur, ytres iam attriti vetustate feruente crepant vino; ita non cõuenire, vt discipulis faciliori viuendi rationi assuetis genus vitæ difficilius, prorsusq; dissimile subitò præscribatur, ne difficultati succumbant, & à bene cœpto vitæ instituto desistant. Ita Euthymius, & Theophylactus interpretantur; nec melior meo iudicio interpretatio desiderari potest. Quanquam Tertull. lib. 3. & 4. contra Marc. veterem vestem, & ytres veteres legem veterem; pannum rudem, & vinum nouum Euangelium esse dicit, aut dicentibus Marcionistis ipse non negat Ambrosius verò lib. in Lucam 8. vestimentum vetus, & veteres ytres ieiunium. Hilarius, Hieronym. Chrysost. & Beda Pharisæos, August. ser. de tempore 186. omnes homines carnales,

carnales, *Spiritualia*, inquit, *non capit carnalis, carnalitas vetustas est, gratia nouitas est* Quæ omnia, quamuis acutè eruditeque dicta sint, tamen in prima, vt diximus, interpretatione standum est. Obijciet autem aliquis discipulos etiam Ioannis vetus vestimentum, & vtres veteres fuisse; ieiunium tamen illis, & vitæ genus asperrimum Ioannem proposuisse. Iam ver. 15. respondimus id eum fecisse necessariò, quia viam ad Christū præparabat; quam asperam & difficilem, id est lachrymarum, ieiuniorum, & omnis pœnitentiæ generis plenam esse oportebat. Decebat autem Dominum mitiorem, humanioremq; esse, quàm seruum; & quodammodo vngere, quos ille vulnerauerat. Obijci propterea potest, discipulos Christi nouos adhuc fuisse, non ergo potuisse vestimento, vtribusq; veteribus cōparari. Respondeo aut propter infirmitatem, vt vult Euthymius; aut propter veterem consuetudinem omnino dissimilē, vt ego potius credo, veteres appellari. Adhuc enim sicut vestis attrita, & veteres vtres vetere viuendi consuetudine nondum exuta imbecilles erant, nec vinum nouū capere poterant. *Multa*, inquit Christus, *habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo.* Ioan. 16. 12. Potest adhuc occurri ieiunium rem fuisse veterem & vsitatam; propterea Ioannis discipulos, & Pharisæos Christo obijcere, quòd nec ipse, nec eius discipuli ieiunent, quasi veteres non seruent traditiones. Respondeo quædam fuisse in veteri lege præcepta ieiunia, de quibus D. Lucas in Actis c. 27. 9. mentionem facit; sed Pharisæos non de illis loqui, quæ & vetera erant, & ab omnibus, sicut nunc Ecclesiastica ieiunia, seruabantur; sed de suis, & discipulorum Ioannis ieiunijs, quæ præcepta non erant, neque communia, sed voluntaria & illis propria, quibus se Pharisæos, id est singulares, cæteris q; sanctiores esse gloriabatur; sicut Pharisæus ille Lucæ 18. 11. 12. in templo orans dicebat, non sum sicut cæteri hominum, sicut etiam *hic publicanus; ieiuno bis in sabbatho*. Quòd autem Marcion ex hoc loco suam hæresim confirmabat, quasi inter veterem, & Euangelicam legem tanta sit dissimilitudo, vt vnus vtriusque auctor esse non possit, vt Tertullianus lib. aduersus illum 3. & 4. & Epiphanius hæres. 42. tradiderunt, & ab illis est satis refutatum, & adeo futile est, vt operæ pretium facturus non sit, qui refutauerit. Similis Manichæorum error, contra quem Augustinus lib. 8. aduersus Faustum disputauit. Diximus de sententia, dicamus de verbis, vbi pluisculum est difficultatis.

Commissuram.) ἐπίβλημα additamentum, vt quidam vertunt, aut potius, si Latinitas pateretur, adiectamentum. Quidam hæreticorum interpretes existimant non significari additamentum panni, quod ad sarciendam plagam veteris vestis adijcitur, quam *peciam*, vulgò vocāt; sed partem panni, quæ, quando ad confician-dam vestem satis panni ex veteri nō est, ex nouo in supplementum assumitur, sententia prorsus corrupta. Et quia id, cui adijcitur, vocat ἱμάτιον παλαιὸν vestem veterem, significans iam fuisse cōfectam vestem, ante quā additamentum assumeretur; sed veterem detritam, & plagas habentem; & quia dicit *& peior scissura fit*, scilicet, quàm ea, quæ ante facta fuerat. Loquitur ergo de veste iam facta, sed scissuras habente, ad quas resarciendas dicit non esse rudem pannū insuendum, ne peior scissura fiat. Tertullianus, & August. plagulam vocāt.

Tollit enim plenitudinem.) ἄιρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου; verba sunt ambigua, quia τὸ πλήρωμα & nominandi, & accusandi casus esse potest. Si nominandi sit, sensus erit plenitudo eius, id est commissura illa; quæ ad implendum, quod deerat, adiecta est veteri vestimento, tollet (*aliquid*) ab illo, id est arrodet, & lacerabit illud. Quem sensum Theodorus hæreticorum interpres, & in vertendo, & in exponendo secutus est, parùm recto, vt mihi videtur, iudicio. Si sit accusandi casus, duplex sensus esse potest, alter,

alter, vt suppositum verbi, *tollit*, repetatur ex verbo, *immittit*, quasi dicat, alioqui, quicunq; id facit, tollit pleni tudinem eius à vestimēto. Quam interpretationem Erasmus inuenit, in eo prudētiùs q̄ Beza, quòd τὸ πλήρωμα non primum, sed quartum facit casum; in eo non benè, quòd verbum, *tollit*, referat ad eum, qui commissuram adiecit. Verum sensum nemo potest melius, quàm noster interpres, exprimere. πλήρωμα enim plenitudinem vocat Euangelista eam partē vestis, quæ cum illi commissura immitteretur, adhuc integra erat; quā ipsam nō ille, qui commissuram adiecit; sed commissura ipsa panni rudis rigore suo tollit. Plenitudinē aūt vocat Hebræorum more מלא, quod integrum & sanum est; quemadmodum in altero, quod sequitur exemplo, non ille qui vinum nouū in vtres veteres immisit; sed vinum ipsum nouum, qui fortius est, quàm, vt vtres ferre possint, vtres corrumpit, id est vtrium plenitudinem tollit. Et, qui aliter interpretantur, & veterem fallidientes versionem nouam quæsiuerunt, mihi nullo modo videntur sententiæ vim proprietatemq; perspexisse; quæ in eo maximè obseruatur, vt si pannus rudis vesti veteri assuatur, aut vinū nouum in veteres mittatur vtres, id quod vestem conseruare debuit, perdat; & vinum, quod, vt seruaretur, in vtres missum est, efficiat vtres rumpendo, vt seruari non possit. Sic enim nimis rigidum vitæ genus, si discipulis, vt meliores fiant, adhuc infirmis, & veteribus assuetis moribus præscribatur, illud ipsum, quod eos meliores facere debuit, deterrendo, auertendo, fugando peiores faciet. Et quod illis, vt conseruarent, exercerentq; tanquam vtribus vetustis vinum nouum committeretur, dum ferre non possent, eos desperatione quadam perderet, & ipsum quoq; periret. Viuum exemplum Iudas præbuit, cui cùm non satis idoneo Apostoli commissum esset officium, & quasi veteri vtri vinum nouum infusum, non solùm moribus, sed corpore etiam ipso, tanquam nimis inflatus vter crepuit medius, & perditum est, id est quodam modo ignominia affectum Apostolicum officium.

Vulgata editio defenditur.

18. Princeps vnus Synagogæ.) Nomine Iairus Mar. 5. 22. Lucæ 8. 41. Princeps autem Synagogæ vocabatur, qui Synagogæ præsidebat; quemadmodū in scholis, qui Decanus facultatis appellatur. *Quis Synagogæ princeps.*

Modo defuncta est.) Magna inter Matthæum, & cæteros Euangelistas videtur esse dissensio. Nam Marcus c. 5. 23. non mortuam puellam, sed *in extremis fuisse* dicit Lucas vero c. 8. 42. *& hac moriebatur*. Chrysostomus hom. 32. Beda, Euthym. & Theophy. ita conciliant Principem istum non ideo dixisse mortuam esse filiam suā, quòd verè mortua esset; sed vel quòd adeo grauiter, cum ipse domo discessit, ægrotaret; vt iam mortuam esse conijceret: aut quòd orationem dolor exaggerauerit. Augustinus lib. 2. de consensu Euang. c. 28. Matthæum non recitasse, quod princeps dixerat, sed quod cogitabat. Probabilius est, qđ quidam putant, vtrumq; dixisse, & in extremis esse, & iam esse mortuam. Initio quidem dixisse eam in extremis esse, posteà venisse familiares, qui mortuam esse nuntiarent, vt Marc. 5. 35. & Luc. 8. 49. expositum est tùm principem Christo dixisse, quod Matthæus narrat, filiam suam iam esse mortuā. Illud ego mihi persuadeo non dixisse principem Synagogæ simul, quæ Matthæus simul narrat. *filia mea modo defuncta est, sed veni, impone manum tuā & viuet*, sed hęc verba, *veni, impone manum tuam super eam* dixisse, ante quā mortuam esse sciret. Morte autem audita potius rogasse Christum, aut rogare cogitasse, ne veniret, cùm mortua iam esset, & quia Marcus, & Lucas ita narrant, & quia accepto nuntio de morte Christus illi dixit, *noli timere, crede tantum, & salua erit*, quasi iam timere cœpisset, ne Christus, qui moribundam sanare poterat, mortuam suscitare non posset, & quia hominem Iudæum, eumque Synagogæ princi-

Universidad de Deusto
Biblioteca

principem credibile non videtur tantam habuisse fidem, vt crederet posse Christum mortuam iam puellam tactu manus suscitare.

20. Et ecce mulier.) Ciuem fuisse Cæsareæ Philippi, quæ Christo statuam ante domum suam posuerit accepti beneficij monimentum scribit Eusebius lib.7.c.28.& Sozomen lib.5.c.21. cuius & Theophylactus hoc loco mẽtionem facit. Itaque minus est probabile, quod in lib.de Salomone cap. 5. Ambrosius scribit fuisse Martham, Lazari sororem.

Quę duodecim annis.) Facit hoc ad miraculi probationẽ, sicut quod Mar. c.5.26.& Lucas c.8.43. expresserunt, eam omnes suas facultates in medicos expendisse, nec profeciſſe quicquam. His enim circunstantijs docẽt non solum inueteratum, sed etiã incurabilem fuisse morbum, vt magis curationis miraculum appareat.

Accessit retro.) Non est ausa palàm accedere, siue, vt quidam putant, humilitate, siue, vt Optatus lib. 5. cõtra Parmen. & Ambr. libro de Salomone c.5.pudore, quòd turpi laboraret morbo. siue quòd, vt alij dicunt, lege à consortio hominum arceretur Leuit.15.24. Fluxum autem sanguinis, multi fluxum seminis fuisse putant, qui honestiore vocabulo fluxus sanguinis appelletur, vt Chrys. hom.32. & Theophylactus in commentarijs.

22. At Iesus conuersus, & videns.) ἐπιστραφεὶς δὲ καὶ ἰδών, conuersus, & aspiciens, quasi ignoraret, & quæreret, quis esset, qui se tetigisset, vt alij narrant Euangelistæ. Quòd ideo fecit, vt mulier videns se latere non posse, proderet se se, & miraculum non ex eius, qui contulerat, sed ex eius, quæ beneficium acceperat, ore cognosceretur. Quod autem Luc.c.8.46. ait dixisse Christum *Tetigit me aliquis, nam ego noui virtutem de me exijsse.* humano locutus est more, quasi ita ex illo virtus exijsset, quemadmodum solet ex corpore secta vena sanguis exire. Narrat Lucas dixisse discipulos Christo *Turba comprimunt te, & dicis, quis me tetigit?* In quæ verba D. Augu. multis locis notare solet, non omnes, qui sequuntur, & tangunt Christum, verè tangere, sed potius comprimere; eos verè tangere, qui fide ad Christum accedentes fructum percipiunt. *Fide,* inquit Ambrosius, *tangitur Christus,* lib.6.in Lucam.

Confide filia.) Apparet mulierem, cùm videret quæri à Christo, quis se tetigisset, valde timuisse, quasi sacrilegium patrasset, & clam sanitatem furata esset, vt Chryso.ait, pœnasq; temeritatis suæ datura esset, vt Mar. c. 5.33.& Luc.c.8.47 declararunt. *Mulier verò timens, & tremens, sciens, quod factum esset in se, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatem,* ideo iubetur confidere, id est non timere, bono esse animo. Quod autem Marcus *mulierem*, Matthæus *filiam*, à Christo vocatam dicit, leuis dissensio est; alter verba, alter sententiam recitauit. Vter verba? Matthæus opinor, qa magis conuenit benignitati, & consuetudini Christi, vt filiã, q̃ vt mulierẽ appellauerit, p̃sertim q̃ trem entẽ ac pauidã blandioribus verbis erigere volebat, vt supra ver.2 *cõfide fili, remittũtur tibi peccata tua.* Quærunt nõnulli, cur Christus noluerit miraculũ latere. Respondet Chrys. & Theophy. ideo noluisse, vt & Dei gloria magis eluceret, & fides principis Synagogæ qui Christum sequebatur, confirmaretur. Quæ somnia Valentiniani ex hoc loco cõfinxerint, scribit Irenæus lib.2.c.36. Caluinus valde hoc loco sudat timens, ne hinc reliquiarũ vsum comprobemus, &, quibus teneri se videt, vincula, quia soluere non potest, rumpit. Primùm hanc mulierem indiscreto zelo, vt ei⁹ vtar verbis, Christi fimbriam tetigisse ait, & aliquid in ea fuisse superstitionis. Deinde, quamuis tactu fimbriæ sanata sit, factum tamen fuisse singulare, quod ad exempli imitationem valere nõ debeat, vt propterea ex reliquijs sanitatem petamus. O asinum, o cæcos homines, qui non vident hunc non tm hæreticum, sed prorsus etiã diabolicũ esse spiritum. Euangelistæ oẽs summa diligentia hanc circunstantiã expressere, quòd dixerit intra se, *si tetigero tantùm fimbriã vestimenti eius, salua ero*, vt singularem eius fidẽ declararent, atq; commẽdarent; iste bonus Euangelista indiscretum zelũ vocat. Christus eius fidẽ non solùm effectu, sed verbis etiam approbat, *fides tua te saluam fecit*; Caluinus superstitionem fuisse docet. Tales hodie magistros mundus meretur.

23. Tibicines) Putat Theophylactus, propterea quòd innupta puella erat, &, vt Marcus, & Lucas scribunt, duodecim tm annorum, tibias, quas in nuptijs fuerat habitura, de more gentis ad funus adhibitas. At eam fuisse consuetudinem alibi auctorem nõ habeo. Verius, quod lib.in Lucam.8. Ambr. scribit, morem fuisse Gentilium, vt ad omne funus lamentatrices, & tibicines adhiberentur, qui lacrymas audientibus cantatis nænijs elicerẽt, eaq; consuetudinem ad Iudæos quoq; permanasse. Et de lamẽtatricibus q̃dem Iere.c.9.17. mentionem fecit; & memini ego, cum etiam in nonnullis Hispaniæ locis adhiberentur, nunc res exoleuit, de tibijs Euangelistæ satis est testimonium: nec enim aliud in sacris litteris habemus, sed profanus poeta dixit,

Tibicines in funeribus.

Cantabat mœstis tibia funeribus.

Hæc omnia ideo narrat Euangelista, vt miraculum augeat, probans verè iam mortuam fuisse adolescentulã cùm iã tibicines acciti fuissent, vt tota planctu familia turbata tumultuaretur. Eadem ratione Marcus & Lucas notauerunt venisse nuntios, qui affirmarent patri iam esse mortuam, nec esse, cur Christum vexaret.

Caluinipue rilis error in harmon.

Recedite.) Cur turbam iubeat recedere, varias varij auctores afferunt causas. Chryso. hom.32. Hila. & Theophyl. quòd turba indigna esset, quæ miraculum videret, quia tumultuabatur, quia fidem non habebat, quia Christũ dicentem non esse mortuã, sed somno oppressam deridebat. Alij quidam, ne multitudine miraculum obscuraretur, quod credibile non est; non.n.solent miracula spectatorum multitudine obscurari, sed magis inclarescere. Vera causa, vt mihi quidẽ videtur, ex Marco c. 5. 43. & Luca 8. 56. facile colligitur. Vterq; n. narrat Christum parentibus puellæ vehemẽter præcepisse, ne quis id sciret. Propterea ergo turbam excludit, quæ cõtinere secretum nescit. Propterea illi dixit, *non est mortua puella, sed dormit,* vt, cum postea ambulantem videret, non à morte suscitatam; sed à somno expergefactã putaret. Delusit.n. Christus turbam ambiguitate verborum. Quam autem ob rem noluerit Christus miraculum diuulgari ver. 24. dicemus. Marcus & Lucas scribũt quinque tantum testes Christum admisisse, Petrum, Iacobum, & Ioannem, & patrem, & matrẽ puellę. Nam quòd Caluinus dicit etiã comites principis Synagogæ inductos fuisse puerilis est error hominis Grãmaticam nõ intelligentis. Putauit.n homo suo iudicio ualde acutus apud Marcum c.5.40. cũ dicitur Christus assumpsisse patrem, & matrem puellæ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, *& eos, qui cum ipso erant*, relatiuum αὐτοῦ ad patrem referri, cùm ut constat ex uer.37. ad Christum referatur. Quòd si Caluinus ueterẽ interpretem, quem tantopere contemnit, secutus fuisset, non errasset, quia non uertit, qui cum eo, aut cum ipso erant; sed *qui secum erant.*

Caluinus in præfat. ad Euang.

24. Non est mortua puella sed dormit.) Aug. lib.2. de consen. Euang. c.28. non puellã, sed mulierem legit, aut errore memoriæ, aut quòd magis credo, ex antiqua uersione. Quæritur ab oĩbus quo sensu dicat Christus nõ esse mortuam puellã, sed dormire. Pleriq; putant scripturarum more loqui, quæ mortuos dormientes uocare solet, quia oĩa Deo viuũt, ut Hiero. Chrys. Theoph. hoc loco rũdent. At Christ⁹ nõ solũ dormire dicit, sed mortuã esse negat: scriptura autẽ etsi mortuos, qa resurrecturi aliq̃n sũt, dormientes appellat, mortuos tm nõ negat esse, & ut uer.23. diximus, manifestũ est Christũ turbã fallere uoluisse, psuãdere q; nõ esse mortuã. Nec, ut alij existimãt, iõ dormire ñ mortuã eẽ dicit, ut significet paullò post esse à se suscitãdã, ñ-

Caluinus in præfat. ad Euang. præfatus ea tantùm se sumsisse, quæ ad historiam pertinerent.

cut

Universidad de Deusto
Biblioteca

ent de Lazaro dixit Io.11.11.12. *Lazarus amicus noster dormit*. Nam Lazarū nō negauit esse mortuū, sed potius significauit, cum dormire dixit quod cùm discipuli nondum intelligerent, apertè dixit, *Lazarus amicus noster mortuus est*, ver.14. Hic aūt & dicit, & credi vult puellam non esse mortuam, & non intelligentibus, sed potius deridentibus, non explicat, quo dormiat. Voluit ergo significare verè non esse mortuam, sed dormire, vt quemadmodū ver. præcedenti diximus turba expergefactam, non suscitatā putaret, & miraculum non diuulgaret, qd pro miraculo non haberet. Dicit autem non esse verè mortuam, non q verè mortua non esset, sed quòd non esset mortua eo modo, quo turba putabat, ita vt ad vitam reuocari nō posset. Nam si turba sciuisset paullò post surrecturam, vt verè surrexit, non mortuā fuisse, sed dormisse existimassent. Loquitur ergo Christus ex eorum opinione non, quam habebāt (credebant.n. verè fuisse mortuam,) sed quàm eos habituros fuisse sciebat si cognouissent paullò post fuisse surrecturam.

25. *Tenuit manum eius.*) Solo verbo suscitare potuit, sed ideo manum tenuit, quia à patre rogatus fuerat, vt manum illi imponeret ver. 18. & vt ostenderet se non aliter mortuam, quàm dormientem, vt paullò ante dixerat, prehensa manu suscitare. Solemus.n. eorum, quos dormientes, aut ægrotantes excitare, & leuare volumus, manum apprehendere. Sicut idē Christus socrum Petri decumbentē apprehensa erexit manu c.8.15. Alias causas, cur Christus solitus sit ægrotos, aut mortuos manu tangere c.8.3. 15. exposuimus.

Et dixit.) Imperat animæ, vt redeat quia ipse habet clauem mortis, & inferni Apoc.1.18. ipse *mortificat, & viuificat, deducit ad inferos, & reducit* 1. Reg.2.6. Lucas vers.54. dicit clamasse; quod etiam in Lazari suscitatione Ioan.11.43. fecisse legimus, non quòd voce illi, aut magna, aut parua opus esset, sed vt more hominum loqueretur, qui eos, qui longè distant, clamando vocant, quasi volens significare non solùm mortuam fuisse puellā, sed procul etiam eius animā abfuisse. Vbi nescimus, sed tamen, si quid sciri potest, cōmodius apud Lucam c.16. 22. inuestigabimus, vbi locus ipse & disputandi occasionem, & inueniēdi argumēta suppeditabit, Scribūt Marcus, & Lucas Christum patri, & matri puellæ grauiter præcepisse, ne quis id sciret. Quod cur fecerit, ignoramus; scimus tamen Christum nō sine summa ratione, & consilio fecisse; &, quantum ego assequi cōiectura possum, ad vitandam Pharisæorū & Scribarum fecit inuidiam, qui si minora miracula ferre non poterant, quid facturi erant, si mortuos suscitatos audiuissent? Animaduertimus enim de solis mortuis suscitatis, & curatis cæcis Christum, ne id sciretur, vetuisse infra ver.30. quia cæteri morbi curabiles videri poterant; vitam, & visum nemo ignorabat non posse vlla arte semel amissum reuocari. Nam leprosō, quem mundauerat c.8.4. non absolutè dixit, ne cui id diceret, sed, ne antequam se sacerdotibus ostendisset. At sciebat vtiq; Christus miraculum, quamuis ipse præciperet, non esse celandum, sciebat futurum, quod Euangelista factum narrat ver. 26. *& exiit fama hęc in vniuersam terram*; cur ergo præcipiebat? Vt faceret, qđ in se erat. Sciebat Iudam futurum proditorē, cur elegit? sciebat homines mandata sua non facturos, cur dedit? sciebat peccaturum Adamum, cur fecit? sexcenta sunt eiusmodi. At si non expediebat, vt miraculum tunc diuulgaretur, & tamen diuulgandum sciebat, cur fecit? Quia non debuit Pharisæorum inuidia credenti principi fraudi esse, quò minus eius filia suscitaretur.

26 *Exiit fama hæc.*) Ad probationē miraculi hoc dicit Euangelista, ne quis à se fictum putet: testis enim tota fuit regio. Hoc enim significat ὅλην τὴν ἐκείνην omnis terra illa, id est tota illa prouincia. Eodem consilio Marcus cap. 5.42. dixit facto miraculo omnes obstupuisse, & vterque Euan-

Euangelista Marcus & Lucas dixisse Christum, *date illi manducare*, vt eendo ostenderet se non esse phantasma, sed verè suscitatam. Quemadmodum Christus ipse, vt se suscitatum doceret, post resurrectionem cum discipulis edit, & bibit Lucæ. 24.41. 43. Ioan. 21.5. Act.10.41. scio non esse necessarium argumentum, est tamen probabile, vt apud Lucam disputabimus.

28. *Cum autem venisset domum*) Cur non in via curauit? Respondet Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, vt secretius domi curaret, doceretque se gloriam non quærere. Alij, quod probabilius videtur esse, vt eorum fidem experiretur. Est etiā vero simile Christum initio cognouisse eorum fidem non satis esse perfectam, voluisseque, vt tempore patientiamque matureſceret. Nec mirum. Cœci enim erant, & miracula, quæ Christus faciebat, audire tantùm poterant, non videre. Hæc autem vera fides est, vt Gregorius, & Augustinus ait. *Credere, quod non vides. Beati*, enim, *qui non viderunt & crediderunt*. Io.20.29. Qui verè fideles esse volunt, cœcos esse oportet, ante quàm credant; credentes videbunt.

Fidei simplicitas.

30. *Aperti sunt oculi eorum*) Id est viderunt, nam & ante aperti erant, sed clausi esse dicebantur, si spectes effectum, quia non magis videbant, quā si fuissent omnino clausi. Ita Hebræi loqui solent Isa.35.5. *Tunc aperientur oculi cœcorum, & aures surdorum patebunt*, & 42.6.7. *Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cœcorum*. Ita infra c.20.33. & Lu.24.31. Io. 9.10.14 21.26.30.32. & 10.21. Aliquando dicuntur aperiri oculi, qui ante non modò non clausi, sed ne cæci quidem erant, quia non videbant, quod vident postea, sicut primis parentibus dicuntur sumpto cibo illo vetito aperti fuisse oculi, quia nuditatē suā, quam ante nō cognoscebant; cognoscere cœperunt Gene.3.7. Eodem sensu aures dicuntur aperiri Mar. 7.35.

Et comminatus est) Malè mihi videtur Euthy. hoc factum interpretari, & secus omninò, quàm Christi mansuetudinem deceat. *Interminatus*, inquit, *est, austerè videlicet intuens, contractis supercilijs, commoto capite*, quos ego gestus alienissimos à Christi morib. fuisse credo. Nam etsi verbum ἐνεβριμήσατο, quo Græcè Euangelista vsus est, interminationem cum increpatione, & vocis auctoritate, & veluti fremitu coniunctam significat; tamē Christo nō est ex hoc verbo, nisi quātùm decet, tribuendum, eum serio & grauiter cæcis præcepisse, ne cui quid dicerent. Cur autem præceperit, verā nos causam paullò ante exposuimus ver.25. Aliā hoc loco Hiero. & Beda, & Greg. lib.19. moral. c.14. rationem afferunt modestia, & humilitate id Christum fecisse. Hilarius verò, quòd Christi miracula prædicare Apostolorum esset officium, quod alij non debebant vsurpare.

31. *Illi autem exeuntes diffamauerūt*) Famam Christi & facti miraculi diuulgauerunt, propria verbi significatione, & verbi Græci significatione ex quo respondente. διαφημίσαι, quanquam apud Latinos auctores parùm vsitata, apud quos nō memini legere, nisi in malam partem, idq; perraro; fortasse, si plures haberemus auctores, etiam in bonam apud aliquē legeremus. Nostrum interpretem cōstat in bonam partem posuisse. Quæritur à nonnullis, num cœci illi peccauerint, qui contra Christi, vt videtur, præceptum, miraculum diuulgarūt. Valde eos hæreticus interpres reprehendit, quòd verbis Christi, quibus ipse credere nō solet, nō obedierint. Omnes tamen veteres auctores meritò videntur excusare, quòd non tā, vt non obedirent, quàm vt grati essent, id fecerint, Chrys. ho.33. Hiero. Beda, Theophy. Est etiam vero simile credidisse eos Christum nō seriò, sed modestię suæ causa, ne id dicerent, ve tuisse. Nec mirum, cum tam multi postea tam docti viri Hiero. Grego. & Beda idem existimauerint.

Caluinus in harmon.

32. *Ecce obtulerunt.*) Verbū sine suppositō Hebræorum more, quia ex ipso verbo solent desumere, *obtulerunt*, sub-

Universidad de Deusto
Biblioteca

sub.offerentes.Primùm hoc loco dubitari potest, num hæc eadē sit historia,quæ à Luca narratur c. 11.14.Nōnulli, quia apud Lucā alio loco posita vident,diuersam putāt. Sed multò est probabilius eandem, & vnam esse, quia vtrobiq; dæmonium mutū erat,vtrobiq; eiecto dæmonio turbę dicuntur admiratæ; vtrobiq; Pharisæi dixerunt,*in principe dæmoniorum eijcit dæmonia;* quę omnia vix in diuersa miracula conuenire potuerunt. Sed Lucas nimirum ordinem rei gestæ non seruauit. Nam hoc miraculū statim post curatos duos cœcos accidisse apertè Matthæus dicit;Lucas verò non dicit,sed non negat.

Mutum.) κωφὸν quod nomen, vt hoc loco Hieronymus admonuit,magis surdum,quàm mutum significare solet,vt Mar.7.32. sed aliquando etiā mutum, vt hoc loco: sequitur enim *& locutus est mutus*,& c.12.22. & Luc. 11.14.Quod quidam etiam exijs,qui nostram versionem ex Græca corrigere voluerunt, adnotarunt,mutum posse vel cum dæmonio, vel cum homine coniungi,ridiculum est, nec.n. Græcè vlla est ambiguitas ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον. Quanquam apud Lucam c.11.14.dæmonium ipsum mutum appellatur, καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν *& erat eijciens dæmonium, & illud erat mutū.* Quod Theologis occasionem præbuit disputandi, & qui dæmones muti essent.Nam alios mutos,vt eo loco,alios μογιλάλους semimutos vocatos legimus Marc. 7. 32.sicut & lunaticos infra c.17.15.& nos ipsi anno 1578. Auarici Biturigum mutā puellam vidimus dæmonium habentem, quæ inuocatione nominis B. Mariæ Virginis eiecto dæmonio locuta est. Quæstio autem est,quo sensu quidam dæmones muti vocentur, & an omnes muti vocentur, & an omnes,cum volunt muti sint. Quidam mutos dici volunt,q; natura sua eiusmodi sint.Alij, quòd in mutis hominibus habitent. Alij, quod probabilius videtur, quòd homines mutos efficiant.Credo tamen ego non omnes dæmones mutos aliquando esse; sed quemadmodum alij libidine, alij auaritia,alij alijs modis homines vexandi delectantur; ita esse quosdam, qui ament homines,quos obsident, mutos reddere,alios, qui, vt ait Hieron.lunæ mutationes obseruent,vt homines vexent, & Dei creaturam infament. Colligo hoc ex c.17.20.& Mar.9.28.*hoc genus*,inquit Christus,*dæmoniorum non eijcitur, nisi in oratione,& ieiunio*, quasi ipsorum naturæ hoc attribuens.

Vulgatæ editionis defensio.

Dæmones qui muti, & quomodo.

Energumena Biturigibus curata ann. 1578.

33.Et eiecto dæmonio) Non exigit à dæmoniaco fidem vt à cæcis, quia mutus erat,& quia muti surdi esse solent,& tā surdus,vt nec audire,nec respōdere posset,Chrys.Euthy.Theoph.

34.Pharisæi autem) Turbis credentibus,& admirantibus Pharisæos nō credentes, sed etiam murmurantes, & blasphemantes opponit, Chrysostomus hom.33.

In principe dæmoniorum.) Tanquam vnus ex ipsis dæmonibus, tanquam diaboli minister, diabolica virtute, Lucas c.11. 15.*in Belzebub principe dæmoniorum*, sic.n.ex famoso idolo,vt illic exponemus,appellabant. Summa, vt notat Chrysostomus, cæcitas; solet enim inuidia sic homines obcæcare,vt quid dicant,nō videant. Quomodo enim poterat Satanas Satanam eijcere, vt illos Christus coarguit c.12.26 Mar.3.22.Luc.11.18.

37.Messis quidem multa) Hoc est in multis antiquis libris, etiā apud Strabum,Hugonem, Lyranum decimi capitis initium. Et quidem non absurdè. hinc enim eius sententia dependet. Redditur enim hoc loco causa missionis Apostolorum, de qua agitur c.10.1.nam propterea missi sunt, quia messis erat multa, operarij autē pauci.Messem vocat auditorum multitudinem verbum Dei auentium audire.Exierat enim,qui seminat,id est Christus ipse seminare semen suum; creuerat feliciter semen,& seges matura iam erat ad messem, propterea nō iā semen,nō segetē,sed messem vocat Lu.10.2.Io.4.35.38. Chryf. Euthy.

38.Dominū messis) Chryf. & Euthy. dominum messis Christū ipsum intelligunt. Et est ille quidem verè Dominus,sed probabilius tamen est patrem suum dominum messis appellare,sicut alio loco dicit *pater meus agricola est*, Ioan.15.1.Vineæ quoq; dominum non se,sed patrem facit,infra c. 21. 33. 38. Marcus 12.1. Lucas 20.9. se filium familias esse significat, qui pro patre, & sementem facit, & metit; quemque pater, cum multos misisset seruos, ut à uinitoribus fructus acciperent, aliumque contumelijs affectum dimisisset, alium lapidassent; ad extremum misit dicens, *verebuntur forte filium meum*.

CAPVT X.

1 ET conuocatis duodecim Discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, vt eijcerent eos, & curarent omnem languorem,& omnem infirmitatē. 2. Duodecim autem Apostolorū nomina sunt hæc. Primus: Simon, qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius, 3. Iacobus Zebedæi, & Ioannes frater eius, Philippus, & Bartholomæus, Thomas, & Matthæus publicanus, Iacobus Alphæi, & Thaddæus, 4. Simon Cananæus,& Iudas Iscariotes,qui & tradidit eum. 5. Hos duodecim misit Iesus: præcipiens eis, dicens: In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis: 6. sed potius ite ad oues, quæ perierunt domus Israel. 7. Euntes autem prædicate, dicentes: Quia appropinquauit regnum cœlorum. 8. Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eijcite: gratis accepistis, gratis date. 9. Nolite possidere aurum,neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris: 10. non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam: dignus enim est operarius cibo suo. 11. In quamcumque autem ciuitatem, aut castellum intraueritis, interrogate,quis in ea dignus sit: & ibi manete,donec exeatis. 12. Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes: Pax huic domui. 13. Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos. 14. Et quicumque non receperit vos, neque audierit sermones vestros: exeuntes foras de domo, vel ciuitate, excutite puluerem de pedibus vestris. 15. Amen dico vobis: Tolerabilius erit terræ Sodomorum, & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm illi ciuitati. 16. Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporum. Estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. 17. Cauete autem ab hominibus. Tradent enim vos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt vos: 18. & ad præsides, & ad reges ducemini propter

Marc. 3. b 13. Luc. 6.b.13 & 9.a.1. & 10.a.1.

Mar.6.a 3 Luc.9.a 3. & 10.a.4. Act. 13 8. 46.

Lu.10.a 3.

Lu.12.b.11

O me

me in testimonium illis, & gentibus. 19. Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora, quid loquamini. 20. non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. 21. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient: 22. & eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. 23. Cum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam. Amen dico vobis, non consummabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis. 24. Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum. 25. sufficit discipulo, vt sit sicut magister eius: & seruo, sicut dominus eius. Si patrem familias Beelzebub vocauerunt: quanto magis domesticos eius? 26. Ne ergo timueritis eos: Nihil enim est opertum, quod non reuelabitur: & occultum, quod non scietur. 27. Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta. 28. Et nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest & animam, & corpus perdere in gehennam. 29. Nonne duo passeres asse væneunt: & vnus ex illis non cadet super terram sine patre vestro? 30. Vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt. 31. Nolite ergo timere: multis passeribus meliores estis vos. 32. Omnis ergo, qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est: 33. qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est. 34. Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium. 35. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam: 36. & inimici hominis domestici eius. 37. Qui amat patrem, aut patrem plus quàm me, non est me dignus, & qui amat filium, aut filiam super me, non est me dignus. 38. Et qui non accipit Crucem suam, & sequitur me, non est me dignus. 39. Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. 40. Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum, qui me misit. 41. Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet: & qui recipit iustum in nomine iusti, merce dem iusti accipiet. 42. Et quicumque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantum in nomine discipuli: amen dico vobis, non perdet mercedem suam.

Lu.6 f 40. Io.13.b.16 & 15.c.20 Marc. 4. c. 22. Lu.8.c.17. & 12. a 2. Act. 27. f. 35. 2. Reg. 14. c.11. Marc. 8. d 38. Lu.9.c 26. & 12.b. 8. 2 Timo. 2. b. 18. Lu.12 f.51 Mic.7.b 6. Lu.14.f 26 Marc. 8.d. 30. Inf. 16. d. 24. Lu.9.c.24. & 14 f 26 & 26 g.33 Io.12.d 25 Lu.10.c 16 Io.13. c.20 Marc. 9.f. 31.

IN

IN CAP. X.

1. *Et conuocatis duodecim discipulis suis.)* Ante hoc tempus, discipuli, non Apostoli vocabantur. Qui, etsi multo plures Christus habebat, discipuli tamen absolutè, & duodecim dici solebant, quia & magis erant Christo familiares, & ad Apostolorum officium fuerant designati. Nunc eos Apostolos, id est missos mittendo facit, quasi ex discipulis magistros. Misit & alios Septuaginta duos Luc. 10. 1. sed hos solos duodecim, quia generaliter postea in mundum vniuersum missi sunt. c.28. 19. & Mar. 16. 15. Apostolos dicitur appellasse. Quanquam veteres auctores vim secuti nominis, etiam Septuaginta duos aliquando Apostolos vocant, vt Irenæus libro secundo c. 37. & Tertullianus libr. 4. aduersus Marcionem. Dixerat cap. 9. 37. *messis quidem multa, operarij autem pauci*, propterea mittit nunc operarios in messem sua prædicatione paratam, & veluti naturam Ioan. 4. 35. commouerat enim prædicatione, & miraculis omnium hominum animos, vt leui momento trahi possent. Hoc est, quod dicit Ioan. 4. 38. *Ego misi vos metere, quod non laborastis, alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.* Quòd autem non plures, non pauciores, quàm duodecim miserit, certum est non casu, sed consilio, & mysterio fecisse, & Act. 1. 16. quasi necessarium esset duodecim Apostolorum numerum esse completum, in locum Iudæ proditoris Matthias electus est; & Apocal. 4. 4. vbi manifestum est per viginti quattuor seniores duodecim Patriarchas, & duodecim Apostolos intelligi. Hac ergo de causa duodecim Christus Apostolos esse voluit, vt duodecim Patriarcharum figuram impleret; & quemadmodum ex duodecim Patriarchis totus Iudaicus populus carnaliter propagatus est, ita totus populus Christianorum spiritualiter ex duodecim Apostolis propagaretur; venerat enim Christus, vt carnem in spiritum commutaret. Nam Apostolos patres fuisse eorum, qui per eos crediderunt, declarat illud Pauli 1. ad Cor. 4. 15. *nam in Christo Iesu per Euangelium ego vos genui*, & ad Philem. 10. *quem genui in vinculis*. Hoc numeri mysterium omnes veteres auctores agnouerunt, Iren. lib. 4. cap. 38. hinc etiam aduersus Marcionistas, & Valentinianos probat non alium noui, atque veteris testamenti auctorem fuisse, quando vtrumque duodecatylo, id est duodecim columnarum numero fundatum sit. Alias huius numeri figuras multi auctores recensuerunt. Iustinus in lib. de verit. Christiana, Tertullianus libr. aduersus Marcionem 4. Hieronym. in commentarijs ad hunc locum, multisque alijs locis, Theodoritus in qq. in cap. 1. Iosue, Theophylact. hoc loco. Qui omnes volet collectas videre Rabanum apud D. Thomam in catena legat. Ego Tertulliani tantùm verba ponam, *Cur*, inquit, *duodecim Apostolos elegit, & non alium quemlibet numerum? Na & ex hoc meum Christum interpretari possem non tantum vocibus prophetarum, sed argumentis rerum prædicatum. Huius enim numeri figuras apud creatorem deprehendo, duodecim fontes in Elim, & duodecim lapides ab Iesu in Iordane electos, & in arca testamenti conditos. Totidem enim Apostoli portendebantur, proinde vt fontes, & amnes rigaturi aridum retrò, & desertum — à notitia orbem nationum —.* Aliæ quoque huius numeri rationes ab alijs afferuntur, vt ꝙ hic numerus perfectus sit, quo vniuersus mundus in quem Apostoli mittebantur, significabatur. Ex tribus enim constare quaternionibus, quia in nomine Trinitatis per vniuersum mundum — quattuor in partes diuisum Euangelium erat ab Apostolis prædicandum, Augustin. Psalm. 59. & 103. Alij eleganter sanè & subtiliter duodecim Apostolos duodecim anni mensibus; quattuor verò Euangelistas quattuor anni temporibus cò-

Cur Christus Apostolos duodecim numero elegit.

Universidad de Deusto
Biblioteca

pararunt, vt Hieronym. in c. 1. Ezechiel. & Sedulius,

Lib. 1. Carm.

Quattuor hi proceres vna te voce canentes,
Tempora ceu totidem latum spargunturin orbem,
Sic & Apostolici semper duodenus honoris
Fulget apex numero mensesimitatus, & horas,
Omnibus vt rebus semper tibi militet annus.

Idem Hieronymus hoc loco, & Augustinus lib. 1. de actis cum Felice Manichæo c. 4. ideo certo numero & insigni Christum Apostolos dicunt elegisse, ne quisquam per fraudem in Apostolorum numerum irreperet. At nihil omnino est, quo hæretici non abutantur. Hinc etiam Valentiniani suorũ æonũ figmẽta probabãt, vt lib. 1. c. 1. & 15. scribit Irenæus.

Et dedit eis potestatem spirituum immundorum.) Eijciendi spiritus immũdos, vt statim declarat, vt eijcerẽt eos in nonnullis Græcis exẽplaribus est, κατὰ τῶν πνευμάτων ἀκαθάρτων contra spiritus immundos, quod suspicor ab aliquo primum Græco explanationis causa ad marginem appositũ in contextum subijsse. Nam noster certè interpres ita non legit. Immundos autem vocat, non quòd ipsi per se immundi sint; sed quòd rebus immundis delectentur, ad easque potissimum homines incitent, vt infra c. 12. 43. & Mar. 1. 23. 26. 27. & 3. 11. 30. & 5. 2. 8. 13. & 6. 7. & 7. 25. & 9. 25. & ferè vbique ita vocantur. Instruxerat Christus Apostolos suos doctrina cap. 5. & 6. & 7. instruit nunc, cum mittendi sunt, potestate. Erat autem hæc in illis potestas in primis necessaria: quo enim modo homines doctrinæ rudes res tantas, tamque incredibiles sine miraculis persuadere potuissent? Et conueniebat, vt quemadmodum Moses primus veteris legis doctor larga faciendi miracula potestate donatus fuerat; ita Apostoli Euangelicæ, id est melioris legis doctores, eadem, aut potius maiore donarentur.

2. *Duodecim autem discipulorum nomina sunt.*) Eo consilio Euangelista Apostolorum ponit nomina, ne quis se pro Apostolo nobis venditet, vt Hieronymus & Augustinus lib. 1. de actis cum Felice Manichæo cap. 4. & Euthymius adnotarunt. Præterquam quòd non decebat eorum nomina, per quos geniti essent, Christianos ignorare.

Primus Petrus.) Valde vellẽt hæretici nunquam Euangelista primo loco Petrum posuisset; aut primum certè non appellasset. Et verò Theodorus non ille Atheus, sed iste hæreticus ab aliquo, qui Rom. Pontificis auctoritatem asserere voluerit, additum suspicatur. Scilicet hoc est, *in principe dæmoniorum eijcit dæmonia*. Quasi Græci qui maximè semper Romano Pontifici potestatem inuiderunt, Euangelium corruperint, vt eam auctoritatem, quam minuere cupiebãt, magis augerẽt. Melius dixisset, quod omnes alij Calpiniani dicunt, Euangelistam in recitandis Apostolorum nominibus dignitatis rationem nõ habuisse, sed Petrum primum vocasse, quia primus occurrit. Id enim non solum Chrysostomi hom. 34. sed multorum etiam nostri temporis Catholicorum interpretum testimonio probare potuisset, qui propterea docent non ex cuiusque dignitate Apostolos nominatos, quòd in ijs connumerandis non eundem omnes Euangelistæ ordinem obseruauerint. Argumentum, vt illis videtur, indissolubile. Mihi verò nõ indissolubile; sed infirmum videri solet, doleoq; quosdãm Catholicos tam leuibus hæreticorum argumentis superari. Ego à Romano Pontifice nihil vnquam habui, nihil me habiturum spero, nihil habere volo; sed tamen etiam atque etiam asseuero Euangelistam in recensendis Apostolorum nominibus dignitatis ordinem tenere voluisse. Primum quid est, quòd omnes Euangelistæ, Matthæus hoc loco, Marcus cap. 3. 16. Lucas cap. 6. 14. Petrum primo loco ponunt, quia primo, inquiunt, loco vocatus est.

Primus Petrus. Primus Petrus hæreticus.

At

At cur nemo prius Andream fratrẽ eius nominat, qui eum ad Christum adduxerat, & prior Christum secutus est? Ioann. 1. 40. 41. Cur omnes Iudam proditorem vltimum numerãt, nisi quia omnium indignissimus erat? Cur ergo in vltimo dicamus ordinem seruauisse, quem tamen vltimum non appellant, in Petro autem non dicamus, quem & primum numerant, & primum appellant? Deinde cur quemadmodum Petrum primum, non etiam reliquos secundum tertium, quartum, & deinceps appellarunt, nisi quia Petrum non ideo primum vocarunt, quòd primo loco numerandus occurreret, sed quòd dignitate, & auctoritate primus esset; & quòd hoc nomen non numerum, sed primatum significaret? Si enim numerale nomen esset, cætera quoque numeralia, nomina quæ post illud sequuntur, posita essent. Cur etiã in cæteris Apostolis numerandis eũdem omnes Euangelistæ ordinem tenent, paucis modo exceptis, quæ vt statim dicturi sumus, necessariò variarunt, ex quibus tamen ipsis maximũ capitur argumentum Euangelistas, quoad eius fieri potuit, dignitatis ordinem seruare voluisse. Primum ergo isti interpretes obijciunt, quòd, cùm Matthæus, & Lucas post Petrum Andream ponant, Marcus Iacobum, & Ioannem ante Andream numerauerit. Respondeo id feciſſe Marcum necessariò, quia simul dicere volebat, quibus Christus nomina mutauisset. *Et imposuit*, inquit, *Simoni nomen Petrus, & Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem Iacobi; & imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui, & Andream*. Itaque Iacobum & Ioannem inter Petrum & Andream per parentheſim posuit, Andream verò cum Petro finita parentheſi copulauit, indicans, quamuis quarto loco esset, secundum tamen ad eum locum pertinere. Atque ita rem esse ex eo manifestum est, quòd cùm & Marcus, & cæteri Euangelistæ omnes Apostolos, vt missi fuerant, binos nominauerint, nisi Andreas cum Petro coniungatur, vterque socio carebit. Secundo loco obijciunt, quòd Matthæus Philippum & Bartholomæum Iacobo & Ioanni præponat; alij postponant. Respondeo etiam apud Matthæum non solùm in omnibus Græcis codicibus, sed etiam in omnibus antiquis & emendatis Latinis esse, postpositos, vt apud Hieronymum, & Bedam, scribentium autem negligentia, aut fortasse hæreticorum malitia factum esse, vt in quibusdam libris Hugonis, & Lyrani ppositi fuerint. Certè probabilius suspicari possumus hoc ab hæreticis, qui semper Pontifici Romano iniqui fuerunt, factum esse; quàm Theodorus à Catholicis epithetum *primus* Petro additũ suspicatur. Et malignè Theodorus fecit, quòd cùm ignorare non posset & Hieronymum, & omnes alios Latinos codices aliter legere, vitiosum exemplar versioni suæ apposuerit, vt suum inde errorem confirmaret. Tertiò obijciunt, quòd alij Euangelistæ Matthæũ Thomæ præponant, ipse verò Matthæus se illi postponat. At quihoc ego argumento maximè confirmo Euangelistas dignitatis vtriusque ordinis rationem habuisse. Cur. n. se Matthæus postposuit, alij antepositi sunt; nisi quia Matthæus modestiæ causa noluit se Thomæ præponere? quòd si non ex dignitate numerabantur, neque quicquam intererat, quo quisque loco nominaretur, nec modestia in Matthæo fuit se Thomæ postponere, nec immodestia videri poterat, si se illi præposuisset. At Paulus, inquiunt, ad Galat. 2. 9. Iacobum Petro antetulit. Respondeo Diuum Paulum non dignitatis, sed ætatis rationem habuisse, qua Iacobus Petrum antecedebat. Præterquàm quòd in ea epistola id D. Paulus agebat, vt se cæteris Apostolis æqualẽ probaret, nec erat opportunũ, vt de cuiusquã prærogatiua loqueretur. Quã ob rem non dixit, Iacobus & Cephas & Ioannes, qui colũnæ erãt, cũ id verè dicere potuisset; videmus. n. Christum eos tres Apostolos cæteris semper prætulisse, sed dixit, *qui videbantur columnæ esse.*

Qui dicitur Petrus.) Simon cognomento Petrus; id enim Christus illi cognomen dederat cap. 16. 18. & Ioannes 1. 42. de quo illic differemus. Hoc autem loco ideo additum est, vt à Simone Cananæo distinguatur ver. 4.

Iacobus maior.

Iacobus Zebedæi.) intelligitur filius Hebraica phrasi, sicut & Hispanica Ioannes Martini, id est Ioannes filius Martini. Zebedæi autem filius dictus est, vt ab altero illo Iacobo distingueretur, qui Alphæi filius erat ver. 3. Hic dictus est Iacobus maior propter ætatẽ, occisusq; est ab Herode Act. 12. 2.

Iacobus minor,

3. Iacobus Alphei.) Filius, vt in superiore versu. Hic dictus est minor, quia iunior erat Mar. 15. 40. & frater Domini ad Galat. 1. 19. quòd filius esset Mariæ sororis Mariæ matris Domini, vt Hieronymus in eius vita sentit, & iustus propter singularem sanctitatem, auctor epistolæ Catholicæ, Iacobi 1. 1. primus Hierosolymorum Episcopus Hieron. de script. Eccles.

Thomas.) ille qui Christum resurrexisse non credebat, quique dictus est Didymus Ioan. 20. 27.

Et Thadæus) Hic, vt ait Hieron. trinomius fuit. Nam & Thadæus, vt hoc loco, vocatus est, & Iudas Iacobi frater, Iud. 1. & Lebbæus, id est corculum vel, vt alij volũt, leunculus. Sunt enim qui tradant morem Iudæorum fuisse, vt quicunque quattuor literas nomi nis Dei יהוה in suo haberent nomine, alio nomine vocarentur vt יהודה Iudas. Eos autem, quibus Iudas nomen esset, Leones appellatos, quòd Iudas ille primus Patriarcha dictus sit leo Gene. 49. 9. *Catulus leonis Iuda, & sicut leo accubuisti.* Probent auctores.

Simon cur Cananæus dictus.

4 Simon Cananæus.) quia ex Cana Galilææ erat, vt Hieronymus ait, quanquam quibusdam videtur Canæum potius vocandum fuisse; non enim Canan, sed Cana Galilææ oppidum appellabatur; Canæum autem non ab oppido, sed à zelo, id est Zelotem dictum fuisse, sicut apud Lucam cap. 6. 15. & Act. 1. 13. appellatur קנא. Cana enim Hebraicè zelum significat. Itaque Græcè pro καναναίτης legendum esse ζηλωτής. Contra est, quòd, si nomen zeli, & non oppidi esset, non haberet Græcè gentilium nominum formam. Itaque potius credo propterea quòd ex oppido Cana, aut Canan esset; aut Canæum, aut Cananæum dictum esse, &, quia idem rursus zelo feruebat, facta ad significationem nominis oppidi allusionem Zelotem appellatũ. Quemadmodum si quis Simon Valentiæ natus, vir fortis esset, & Valentinus gentili forma, & valens à fortitudine, sed per allusionem ad nomen vrbis suæ vocaretur.

Iudas Iscariotes.) Iscariotem pleriq; auctorem secuti Hieronymum à tribu sua Isachar, quasi Isachariotem dictum putant. Quibus illud repugnat, quòd non Ischariotem; sed Hacharitem vocari oportebat. Alij quasi איש קריות virum Carioth, id est, ex vrbe Carioth dictum volunt. Carioth enim vrbs erat in tribu Iudæ Ios. 15. 25. Quod mihi non displicet.

Iudas Iscariotes dictus.

5. In viam gentium ne abieritis.) Ad gentes, Hebraica phrasi דרך הגוים, vt Ierem. 2. 18. *Quid tibi vis in vijs Ægypti?* id est, quorsum tam frequenter is in Ægyptum? Vulgaris apud omnes quæstio est, cur Christus ad gentes Apostolos non ire iusserit, cum post iusserit cap. 28. 19. & Marc. 16. 15. Vulgaris etiam & vera responsio, quia Iudæi filij regni erant, supra ca. 8. 12. & illis facta fuerat regni promissio Gene. 17. 1. & Rom. 15. 8. Et non venerat Christus, nisi ad oues, quæ perierant domus Israel, id est, ad eas imprimis cap. 15. 24. illis enim oportebat primùm prædicari verbum Dei. Act. 13. 46. Alias quoque alij auctores rationes afferunt, ne vllam Iudæi haberent excusationem, si Christum non recepissent, dicentes eum ad gentiles & hostes suos Apostolos misisse, vt Hieronymus, Augustinus q. 77. ex veteri, & nouo testamento, Beda, Strabus, & Theophylactus. Alij, vt ostenderet se iniuriarum, quas à Iudæis acceperat, non meminisse. Chrysostomus hom. 33. & Euth.

Cur Christus vetuit Apostolos Gentes, & Samaritanos.

Et

Et in ciuitate.) G. καὶ εἰς πόλεν, in ciuitatem, id est in nullam ciuitatem Samaritanorum, quemadmodum Clemens Alexand. in 3. Strom. legit. Quanquam melius nostrum interpretem εἰς πόλεις *in ciuitates* legisse credo. Distinguit autem Samaritanos & à Iudæis, & à gentibus, quia propriè neque Iudæi, neque Gentiles erant. Decem enim tribus, quæ in Chaldæam abductæ fuerant, non redierant; duæ tantùm tribus Iuda, & Beniamin dicuntur redijsse Esdræ 1. quibus solis reditus promissus fuerat Ierem. 25. 12. Loco autem Samaritanorum, id est decem tribuum, rex Assyriorum misit Chaldæorum colonias, qui terram illam desertam inhabitarent, quos cum leones deuorarent, iussit mitti ad eos Hebræum sacerdotem; qui eos Hebræorum ritu Deum colere doceret, leonumque rabies auerteret. Quod cùm esset factũ, & idola sua more patrio, & Deum Israel leonum metu colebant 4. Reg. 17. 24. 27. Itaque nec Iudæi erant, neque Gentiles, & tamen Israelitæ videri volebant Ioan. 4. 9. propterea vetat Christus Apostolos ad eos ire.

Samaritani neq; Iudæi, neque Gentiles.

6. Ite potius ad oues.) Oues vocat, quia erat populus Dei peculiaris, & eius veluti grex, quem ipse, & per se, & per reges, & propheras pascere dicebatur, Psal. 73. 1. *Vt quid Deus repulisti in finem, iratus est furor tuus super oues pascuæ tuæ?* & Psal. 76. 21. *deduxisti, sicut oues populum tuũ in manu Moysi, & Aaron,* & Psal. 77. 52. *& abstulit sicut oues populum suum, & deduxit eos, & suffulit eum de gregibus ouium, de post fœtantes accepit eum, pascere Iacob seruũ suum, & Israel hæreditatem suam,* & Psal. 78. 13. *nos autem populus tuus, & oues pascuæ tuæ confitebimur tibi in seculum.* Et Psal. 79. 1. *Qui regis,* רועה qui pascis, *Israel intende, qui deducis velut ouem, Ioseph.*

Quæ perierunt.) Quia *omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt.* Psal. 13. 3. & 52. 4. & Isa. 53. 6. *Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisq; in viam suam declinauit,* & Ezech. 34. 5. *& dispersa sunt ouet mea, eo, quod non erat pastor, & facta sunt in deuorationem omnium bestiarum agri, & dispersæ sunt.*

7. Quia appropinquauit.) Vide quæ diximus c. 3. 2.

8. Infirmos curate.) Docet, vt data sibi paullò ante potestate miracula faciendi, liberaliter, & largiter vtantur, sciens homines, vt ait Hieronymus, rusticanos maiorem miraculis fidem, quàm verbis facturos esse, qua si dicat, ne parcatis miraculis, facite quotiescunq; ad persuadendum, aut necessariũ, aut vtile esse iudicabitis.

Gratis accepistis, gratis date.) Non solùm mihi videtur his verbis iactantiæ occasionem auferre voluisse, vt Chrysost. Euthym. & Theophyl. putauerunt, & Simonię, & auaritię, vt alij dicunt, vitium præcidere; sed etiam probare, quod proximis verbis docuerat; debere eos miraculorum dono largiter vti. Solemus enim quæq; gratis accipimus, quæque gratis damus, largiter & copiosè dare.

9. Nolite possidere aurum.) Assentiri non possum ijs, qui istam Christi prohibitionem vniuersalem esse nolunt, sed ad istam tantùm primam Apostolorum missionẽ pertinere, quasi hoc veluti præludio & ipsorum patientiã voluerit experiri; &, vt diuinam ipsi prouidentiam experirentur, non solùm, quia hæreticos malos omninò sequuntur auctores; sed quia interpretatio & institutio Christi, & alijs huius loci circunstantijs, & omnibus antiquis, ac bonis repugnat auctoribus, qui hoc præceptum perpetuum esse putant; nec ad hanc solùm missionem, sed ad omnes, & omninò ad totum Apostolorum officium pertinere, Hilar. Chrysost. hom. 33. Ambro. lib. 9. in Lucam, Hieronymus, Augustlib. 2. de consen. Euangelist. c. 30. Primùm, quis non videt Christum propterea nolle Apostolos habere aurũ, ne auri & cæterarum ad vitam necessariarum rerum solicitudo Apostoli cum officium impediat? non enim bonum erat *relinquere verbum Dei, & ministrare mensis.* Act. 6. 2. quantò minus de victu, vestituq; quærendo solicitè

Præceptum Christi datum Apostolis de pecunia non habenda, perpetuum.

cogitare? Atqui hæc ratio non minorem in secũda missione, quam in prima; sed aliquãtò potius maiorem locum habuit. Nam hæc prima; velitatio tantùm erat quædam, & in solam Iudæam excursio; illa, quasi iustum erat prælium, in quod ad debellandum vniuersum terrarum orbem omnes erant copiæ conferendæ, vbi magis expeditos milites esse oportebat. Quis etiam non videt voluisse Christum Apostolos in hac prima missione ad illam secundam exercere. Si in ludrica pugna auro vult abstinere, quanto magis in seria? *Cum*, inquit, *misi vos sine sacculo, & pera, nunquid alicui defuit vobis?* Luc. 22. 36. Idem intelligitur ex antecedentibus, & sequẽtibus huius loci, ver. 8 *gratis accepistis, gratis date*, id est, ne vendatis prætextu victus, vestitusq; quærendi; nolo enim vos aurum, nec argentum habere. At illud, quod dixerat, *gratis accepistis, gratis date*, nõ solùm ad primam, sed multò etiam magis ad secundam missionem pertinet, in qua plura, maioraq; miracula faciẽda erant: & vbi inter gentes plus occasionis, & necessitatis, quàm inter Iudæos donasista vendendi habituri erant. Præterea ratio, quę redditur ver. 10. cur nec aurũ, nec argentũ, nec aliud quicquam habere debeant, quia dignus est operarius cibo suo, non minus ad secundã, quàm ad primam missionem pertinet, ergo & id, quod ex ea probatur, vt nec aurum, nec argentũ habeant. Immo, quod amplius est, id, quod dicit ver. 16. *Ecce ego mitto vos, sicut oues in medio luporum*, aut solùm, aut potissimum de secũda missione dictum est. Nam in prima non sunt lupos experti, quin gloriantes redierũt, quòd sibi in nomine Christi dæmonia subijcerentur Lu. 10. 17. Res est omnibus bonis perspicua iudicijs; sed nimirũ boni illi Apostoli vellent Apostolos, & diuites, & coniuges; & elegantes, ac benè vestitos fuisse; ne monachis, quos ferre non possunt, similes fuisse viderentur. Ijsdẽ argumentis eorum etiã sententia refutatur, qui interpretantur, *nolite possidere*, id est præparare in viaticum, quod ex Marco c. 6. 8. & Luc. c. 9. 3. confirmant, qui dicunt, *& præcepit eis, ne quid tollerent in viam, non aurum, non argentum*. Respondeo per viam totã profectionem, totam peregrinationem, totã missionem intelligi sicut ver. 5. *per viam gentium*, gentes intelliguntur.

Neq; pecuniam) μηδὲ χαλκὸν, nec ęs, id est nec vllam aliam pecuniã; omnis. n. pecunia, aut ex auro, aut ex argento, aut ex ære conficiebatur.

In zonis vestris.) in crumenis, quæ in ipsis zonis olim erant.

10. Non peram.) Ad ferendum panem, & cæteras escas, citarchinm, aut cistartium vocat Hieronymus. 1. reg. 9. 7. sportulam vocabant Romani, de qua Tertullianus mentionem facit. Per peram intelligit res, quæ pera portabantur, per cõtinens contentũ.

Nec duas tunicas) Nõ prohibet duabus simul, si necessitas, & frigus postulet, tunicis indui, sed plures habere tunicas, quàm in præsentẽ necessitatem requirantur, vt solent diuites, & homines istarum rerum soliciti habere vnam in præsentem vsum, alteram in futurum, vt Hieronymus notat, sicut Luc. 3. 11. *qui habet duas tunicas, det non habenti*. Nam & Christum duabus simul tunicis indutum fuisse ex Ioan. 19. 23. manifestum est. Eodemq; modo intelligẽdum est, quod dicit Mar. c. 6. 9. *ne induerentur duabus tunicis*, id est, ne duas tunicas haberent, quibus diuersis temporibus induerentur.

Neque calceamenta.) Quid ergo? voluitne Apostolos nudis ire pedibus? Sunt, qui putent nõ omne genus calceatus, sed calceos tantum prohibuisse, qui totum pedem tegerent, quique propriè ὑποδήματα calcei vocarẽtur. Nam Mar. c. 6. 9. dicit, *sed calceatos sandaliis*, quasi sandalia, quæ soleæ erant, solamque tegebant plantam, concesserit, calceos prohibuerit, vt videtur Hieronymus hoc loco, & August. lib. 2. de consen. Euangelist. c. 30. interpretari. Idq; videtur ex Luc. c. 22. 36 cõfirmari, *Quando*, inquit, *misi vos sine sacculo, & pera, & calceamentis nunquid alicui defuit vobis?* Sed vix ego mihi persuadeo tam subtiliter Christum inter calceos, & sandalia distinguere voluisse. Nam quemadmodum Matthæus dicit Christum prohibuisse, ne virgam ferrent; Marcus autem dicit permisisse, de eadem, vt paullò post dicemus, loquens virga: ita cum dicit concessisse sandalia, vocat ea ipsa, quæ Matthæus ὑποδήματα, calceamenta, & ex Act. ca. 12. 8. apparet ὑποδήματα & σανδάλια idẽ fuisse. Quo ergo modo Matthæus prohibuisse, Marcus concessisse Christum dicit? Facilè & benè noui quidam interpretes respondent, cum dicit hoc loco Matthæus, neque calceamẽta, intelligendum esse ἀπὸ κοινοῦ δύο duo, sicut dixerat, *neque duas tunicas*, quemadmodum & Iuuencum olim poetam interpretatum video, *nec plantis tegmina bina*. Itaque idem Matthæus, & Marcus contrarijs in speciem verbis dicunt. Nam Matthæus significat prohibuisse Christum, ne Apostoli duo, aut plura calceorum paria, quasi de futuro soliciti, secum ferrent; & Marcus significat iussisse Christũ, vt illa ipsa sandalia, quibus tunc calceati erant, non plura ferrẽt. Similis de virga quæstio est. Nam Matthæus dicit Christum vetuisse, ne virgam ferrent; Marcus dicit concessisse. Vbi omnes interpretationes eò tendunt, vt non eadem de virga significatione vterque loquatur Euangelista; sed Matthæus quidem de propria, Marcus de metaphorica, siue pro potestate faciendi miracula, quam & Mosis virga significabat, vt nonnulli volunt; siue accipiendi, quæ ad vitam necessaria essent ab ijs, quibus Euangelium prædicarent, vt putat Augustin. libro 2. de consen. Euangel. capitul. 30. & Strabus, siue pro ipsa prædicandi potestate, vt Rupertus existimat. Alij vtramque virgam metaphoricam faciunt; sed apud Matthæum pro potestate puniendi accipi, vt in Psal. 2. 9. *Reges eos in virga ferrea*, & apud D. Paulum, *nunquid vultis in virga veniam ad vos?* apud Marcum autem pro virga auxilij & consolationis, vt *virga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt*. Ego animo comprehendere non possum voluisse Christum inter aurum, argentum, pecuniam, zonas, calceos, peram pro priè sumpta solam ponere virgam metaphoricè, quòd si aliqua in alijs metaphora vsus fuisset; tamen concedere non possem virgam metaphoricè posuisse. Perire enim mihi non solum vis, elegantiaque sententiæ, sed sententia ipsa videtur, nisi apud vtrumque Euangelistam & propriè, & eodem modo virga sumatur. Contrarijs enim verbis eandem vterque sententiam eleganter expressit. Vterque enim non Christi verba, sed sensum exponens voluit significare Christum Apostolis præcepisse, ne quid haberent, præter ea, quæ essent in præsentem vsum necessaria. Id Matthæus significauit dicens, *ne virgam quidem*: virgam enim pauperrimus quisque habet. Marcus significauit dicens, *sed virgam tantùm*. Nam qui virgam tantùm habet, nihil superfluum habet; sicut dixit Iacob. Genes. 32. 10. *in baculo meo transiui Iordanem istum*, id est pauper nihil habens, nisi baculum in manu more mendici, quemadmodum Gallicè in re prorsus simili contrarijs verbis eadem sententia significatur iter facere more pauperis, *S'en aller abeau pied sans lance, & s'en aller à pied auec vn baston en la main.*

11. Interrogate quis in ea dignus sit.) Hieronymus interpretatur, quis dignus sit hoc à vobis accipere beneficium, vt apud eum hospitium habeatis, quasi ea in re Apostoli darent, nõ acciperent beneficium. Alij, quis dignus sit, id est magis idoneus, vt illi Euangelium annuntietur. Alij, quis bonis sit moribus, & hospitalis. Quæ omnia in eundem fere redeunt sensum.

Et ibi manete donec exeatis.) quamdiu in ea fueritis ciuitate, id est ne mutetis hospitium, vt Lucas clarius dixit ca. 10. 7. *nolite transire de domo in domum*. Cur autem id Christus præceperit, vulgaris est quæstio. Tres eius præce-

Lib. 2 hist. Euang.

Virga quo Apostolis prohibita.

Calceamenta Apostolis prohibita.

2 Cor. 4. 21.

Psal. 22. 4.

Cur Christus prohibet transire de domo in domum.

præcepti apud interpretes causas inuenio; primam, ne inconstantes, & leues esse viderentur, apud Chryso. homi. 33. & Bedam. Secundam, ne delicati, qui ijs, quę apponerentur in primo hospitio non contenti, meliora quærerent, apud eundem Chryso. Euthy. & Theophyl. Tertiam, ne priorē hospitem offenderent, quasi parùm dignum, aut hospitalem relinquētes, apud eosdem auctores.

12. *Dicentes pax huic domui*) Græcè hæc verba non leguntur, sed legenda esse constat ex versu. 13. & *si quidem fuerit domus digna, veniet pax vestra super eam; si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos.* Leguntur etiā apud Lucam c. 10. 5. Leguntur ab Hilario, Chrysostom. Theophylact. Hier. in commentarijs, non in textu, vt ferenda non sit typographorum negligentia, qui, cùm ex commētarijs textum corrigere deberent, contrarium commentarijs textum apposuerunt: quod multis alijs fecisse, & locis animaduerti. Euthymius tamen non legit. Est autem Hebræis, vt ait Hieronymus, vsitata salutatio שלם לך pax tecum. Ea aliquando significatur pacificus eius, qui venit, & salutat, aduētus, vt Genes. 43. 23. *At ille respondit, pax vobiscum, nolite timere.* & Iud. 6. 23. *pax tecum, ne timeas, non morieris.* Aliquando his verbis omnia his, quos salutant, bona precantur, vt 1. par. 12. 18. Vtrumque vero simile est voluisse Christum Apostolos facere, & vt quocunque venirent, pacem se, non bellum afferre significarent; & vt ijs, ad quos diuerterent, bona omnia precarentur, vt ex ver. 13. colligitur, *pax vestra reuertetur ad vos.*

Pacis salutatio.

13. *Et si quidem fuerit domus illa digna.*) vt pacem vestram recipiat. Lucas c. 10. 6. *& si ibi fuerit filius pacis,* id est hospes pacis amator, aut pace dignus, vt filius mortis, id est dignus morte.

Veniet pax vestra super eam.) Euenient illi omnia bona, quæ illi pacis nomine precati estis.

Si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos.) G. ἐπιστραφήτω reuertatur. Quod quidam sic interpretantur, quasi iubeat eos oblatam pacem, quantum in ipsis erit, reuocare, & aliò pergere, vt Euthymius. Quod ió mihi non placet, quòd benignitate Christi dignum non videatur, vt Apostolos iubeat datam pacem resumere, quod tantundem valet, ac si ite rum precarentur, ne ea, quæ hospitibus benè precati fuerant, euenirent. Itaque meliùs alij ita interpretantur, vt ex Hebræorum idiomate imperandi modus pro futuro ponatur, quemadmodum constat ex Luca c. 10. 6. qui futuro vsus est; quare noster interpres negligens verba, sensum secutus est. Sensus autem duplex esse potest, vel reuertetur ad vos, id est vobis eueniet, quod illi precati eratis, vt Psa. 34. 13. *Et oratio mea in sinum meum conuertetur,* id est, vtinam mihi eueniat, quod inimicis meis precatus sum: è contrario futurum pro imperatiuo, sicut Hispani dicūt, *El mal, que le deseo, me venga,* vt Iuuencus poeta, & apud D. Thom. Remig. exponit, vel, quod magis credo, non significat hac phrasi ea, quæ precati fuerāt, ipsis Apostolis euentura; sed illis, quibus precati fuerant, non ventura. Sic enim loquuntur Hebræi, *Verbum meum non reuertetur ad me vacuum,* Isa. 55. 11. Itaque reuerti est effectum non habere. At quorsum hoc Christus dixisset? vt significaret Apostolos fecisse.

14. *Excutite puluerem.*) Quare hoc iubet Christus cum; species impatientiæ, & indignationis esse videatur? Multæ eius rei causæ ab interpretibus afferuntur, Chrysostomus, Hieronymus, Theophylactus, & Augustinus q. 7. in Matthæum propterea iussisse dicunt, vt ostenderent se nihil cum eis habere velle, quando & puluerem ipsorum illis relinquant. Idem rursus auctores & Beda in commentarijs, vt ostenderent se frustra pro illis tam longum iter suscepisse; puluis enim pedum iter significat. Ambrosius lib. in Lucam 9. & Euthymius hoc loco, vt declararent etiam eorum puluerem esse impium, ideoque nolle se eum habere. Hilarius indicat id iussos facere Apostolos in signum anathematis. Vera, nisi fallor caussa est, quam idem Hilarius, & Origenes homilia in Genes. 18. significarunt, vt ostenderent illū ipsum puluerem, quem ex itinere collegissent, in die iudicij testem contra eos futurum, qui se recipere noluissent. Solebant enim Iudæi aliquid notabile facere, vt testimonium esset rei factæ, siue lapidem erigere, vt Iosue 24. 26. siue lapidum aceruum, vt Genes. 31. 47. siue altare, vt Iosue 22. 26. siue vestem abscindere Matth. 26. 65. quemadmodum Romani in pangendis fœderibus suem lapide feriebant; vnde ferire & percutere fœdus dictum est.

Cur Apostoli iubentur puluerem excutere.

Roma infer tibi.

15. *Tolerabilius erit.*) Non quòd nō maiora fortasse Sodomęi & Gomorræi habuerint peccata, aut quòd de peccato solum inhospitalitatis hic agatur, vt Remigius apud D. Thomā, & Lyranus existimant; nec quòd iam incendio partem aliquam pœnæ luissent, vt Anastasius q. 17. in script. sed quia illis non fuerat Euangeliū prædicatum, vt Hilarius, Hieronymus, Beda, & Theophyl. interpretantur, & ex c. 11. 23. 24. colligitur. *Si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, fortè mansissent vsque in hanc diem, verumtamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit, in die iudicij, quàm tibi.* Duo ex hoc loco dogmata colliguntur. Alterum à Hieronymo, æquales non esse omnium damnatorum pœnas; alterum ab Anastasio, aliquos non solum in hac vita, sed etiam in altera puniri. Nam Sodomitæ iam vrbis incendio puniti erant, & tamen Christus adhuc in die iudicij puniendos significat.

16. *Ecce ego mitto vos.*) Præmunit ad futura pericula. Qui putant hæc à Christo in hac prima missione Apostolis dicta non fuisse, ex Luca capit. 10. 3. refelluntur, vbi eadem Septuaginta discipulis in prima missione dicta referuntur, quemadmodum & Chrysostomus adnotauit; & nos supra ver. 9. docuimus hęc etiāsi ad primam missionem non omnia essent necessaria; tamen omnia in illa dicta fuisse, quia Apostoli non ad eam solùm, sed ad omnes futuras docebantur. Cum dicit, *Ecce ego,* & vim verbis, & discipulis animum addit, vt auctor imperfecti homil. 24. Chrysostom. Euthym. & Theophylact. adnotarunt, quasi dicat, *Ecce ego mitto vos,* qui & liberare ex omnibus periculis possum, sicut Absalon dixit seruis suis, cum præciperet, vt Amnon fratrem suum interficerent, *percutite eum & interficite, nolite timere; ego enim sum, qui præcipio vobis.* 2. reg. 13. 28. *Ego sum,* id est regis filius, qui vos facile defendam. Videtur Christus ad veterem prophetarum missionem alludere, ego qui illos misi, mitto etiam vos; qui illos cū opus fuit, liberaui, & vos liberabo.

Sicut oues.) Oues mihi videtur appellare, non solùm quia innocentes, & serui Dei erant, vt plerique putant interpretes; sed multo maximè, quia inermes, quia ab omnibus humanis præsidijs imparati. Alludit enim, vt opinor, ad id, quod vers. 9. præceperat, ne virgam, aut peram secum ferrent, vt Psa. 43. 22. *æstimati sumus, sicut oues occisionis,* id est adeo infirmi, & iniurijs expositi sumus, vt, quicunq; velit, possit nos occidere.

In medio.) In medium בתוך pro בקרב, אל ק, ב vt Luc. 10. 3. sicut Hebraicè in medio, id est inter lupos; qua phrasi significat lupos esse multos, oues paucas. Vnus lupus inter multas oues magnam edit stragem, quid fiet cum lupi multo plures, quàm oues erunt? Chrysost. homi. 34. Lupos autē vocat omnes homines, qui Euangelio repugnaturi erant, sicut cùm versu sequenti dicit, *cauete ab hominibus,* non solùm Scribas & Pharisęos, quę admodum nimis restricta sententia Hieronymus exponit.

Estote ergo prudentes.) Vt caueatis eorum insidias, & fugiatis, vt explicat ver. 23.

Et simplices sicut columbæ.) κ) ἀκέραιοι innocentes, sinceri, ne illis vllā vobis nocendi occasionem præbeatis, vel

ne

Universidad de Deusto
Biblioteca

ne iniurias vlciſcamini, vt Chryſ. homil. 34. & auctor imperfect. 24. interpretantur. Sic D. Paulus monet 1. Corin. 14. 20. *nolite pueri effici ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtote*, & ad Epheſ. 5. 15. 16. *Videte fratres quomodo cautè ambuletis, non quaſi inſipientes, ſed quaſi ſapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali ſunt*, & ad Coloſ. 4. 5. *in ſapientia ambulate ad eos, qui foris ſunt, tempus redimentes*. Cur ſerpentum prudẽtiam, & columbarum ſimplicitatem requirat, cùm per ſe perſpicuum ſit, obſcurius fiet, ſi multa philoſophemur. Elegantes allegorias ſi quis amat, Hilarium, Chryſoſt. & Hieronymum hoc loco legat.

17. *Cauete autem.*) καὶ videtur poni pro ἄρα ergo, cauete ergo, vt c. 2. 1. noſter vertit interpres.

Ab hominibus.) Explicat, quos paullo ante lupos appellauerit; homo. n. homini lupus. Hoïes aũt vocat non omnes, ſed mundanos, vt infra c. 16. 13. *quẽ dicunt homines eſſe filiũ hominis?*

Tradent enim vos in concilijs.) Quidam per concilia gentium tribunalia; per Synagogas Iudęorum cœtus intelligunt. Alij vtrumque ad gẽtes pertinere putant, & Synagogas panegyres, id eſt populares earum concio nes intelligi. Ego probabilius exiſtimo, ſi ad Iudæos vtrumq; referatur, qui & Synagogam, id eſt publicam totius populi concionem habebant, vbi qui flagris digni erant, flagellabantur; & συνέδριον id eſt concilium, vbi grauiores cauſſæ decernebãtur, ſupra c. 5. 23. Nam de Gentilium tribunalibus ver. ſequenti agit, *& ad præſides & ad reges ducemini propter me.* Atque ita Euthymius interpretatur. Exempla ſunt Act. 4. 7. & 5. 27. & 6. 12. & 2. Cor. 11. 24.

18. *In teſtimonium*) Nonnulli intelligunt, vt illis de me teſtimoniũ conſtanter fortiterq; patiendo præbeatis; intelligent enim non eſſe remvanam, pro qua vos mori paratos viderint. Vnde qui pro Chriſto eiuſq; religione moriũntur, martyres, id eſt Chriſti teſtes appellantur Act. 22. 20. & Apocal. 17. 6. Alij, vt vobis ea res aduerſus illos teſtimonium ſit in die iudicij, quod vos excuſet, illos accuſet. Quo ſenſu videtur Lucas ſcribere c. 21. 13. *Continget autem vobis in teſtimonium.* Atque ita Hilarius, auctor imperfecti, Beda, & Euthymius videntur exponere.

Illis, & gentibus.) Iudæis, & Gentilibus. De Iudeis enim locutus erat, cũ dixit, *Tradent enim vos in concilijs, & in Synagogis ſuis flagellabunt vos*; & de gentibus, cum dixit, *ad præſides & ad reges ducemini*, ſub. à Iudæis, Vtriſque ergo veſtra patientia teſtimonium erit, & illis, id eſt Iudæis, & Gentibus, ad quas illi vos ducent. Hic eſt verus ſenſus, quem ſolus Theophylactus, & Euthymius videntur attigiſſe.

19. *Nolite cogitare.*) Non docet eſſe negligentes, atque vecordes; ſed nimis timidos. & ſolicitos eſſe prohibet. Quod Græcum verbum declarat μεριμνήσητε, vt ſupra ca. 6. 25. 28. 31. 34. Eodemque modo intelligendum, quod Marcus dicit c. 13. 11. *Et cum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare, quid loquamini, ſed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquamini*; & quod Luc. c. 21. 14. *ponite ergo in cordibus veſtris non præmeditari, quemadmodum reſpondeatis*. Non enim omnem præcedentem meditationem vetat; ſed eã, quæ diffidentiam diuinæ prouidentiæ, & opis habeat; quæque nimio metu ac ſolicitudine liberam Euangelij prædicationem impediat.

Dabitur enim vobis) Luc. 21. 15. *Ego dabo vobis os, & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere & contradicere omnes aduerſarij veſtri.* Euthymius.

20 *Non enim vos eſtis.*) Non tam vos, quàm ſpiritus patris veſtri, quia non veſtro, ſed illius ſenſu, conſilioque reſpondebitis, vt ſupra c. 9. 13. *miſericordiam volo, non ſacrificium*, id eſt non tam ſacrificium, quàm miſericordiam. Vide, quæ ad illum aſcripſimus locum. Vis hæc eſt ſententiæ, nõ eſt veſtra cauſa, ſed mea, & patris veſtri, qui in cœlis eſt, quare paracletus, id eſt meus, patriſque aduocatus etiam vobis tacentibus reſpondebit, vt videntur auctor imperfecti, & Hieronymus interpretari.

23. *Cum autem perſequentur vos*) Dixerat verſi. 16. *Eſtote prudentes*, docet nunc partem vnam prudentiæ, qua aduerſariorum fugiant inſidias, & ab hominibus caueant, vt ver. 17. monuerat. Non vult Chriſtus milites ſuos pugnare, ſed fugere. Duo hic ab interpretibus diſputantur; alterum, an hæc in hac prima Apoſtolorum miſſione dicta ſint, alterum, quomodo fugere iubeat, cùm apud Ioãnem c. 10. 11. 12. 13. doceat bonum paſtorẽ animam ſuam ponere pro ouibus ſuis; mercenarium autem, cum videt lupum venientem, fugere. Hæc ad ſolam primam miſſionem pertinere multi, & graues volunt auctores, Tertullianus libr. de fuga in perſecutione, Hieronym. Chryſoſto. hom. 35. Euthym & Theophyla. Alij generaliter ad omnem miſſionem, totumq; Apoſtolorum officium extendunt, vt illa, quæ ver. 9. dicta ſunt, vt ſentire videtur Origen. homi. 9. in lib. Iudic. & Athanaſius in epiſtola ad orthodoxos, & in epiſtola ad Marcum Ponticem Romanum; & Gregor. Nazian. orat. 1. aduerſus Iulianũ. Quod multò mihi videtur eſſe probabilius. Nã in prima quidem miſſione nihil eiuſmodi Apoſtoli ſunt experti, quamobrem ab vna ciuitate in aliam fugere deberent, omnia illis ex voto ſuccеſſerunt, itaque læti glorianteſque redierunt, quòd ipſa ſibi dæmonia ſubijcerentur, Luc. 10. 17. Quod Chriſtus, ante quàm fieret, ignorare non poterat. Sententia igitur eſt generalis, ſed occaſione, non neceſſitate primæ miſſionis à Chriſto pronuntiata. Cæterum priores illi auctores, quos nominauimus, non ad exitum rei, ex quo potiſſimum Chriſti prædictio erat intelligenda, ſed ad illa ſola verba, quæ ſequuntur, animum attenderunt, *non conſummabitis ciuitates Iſrael, donec veniat filius hominis.* Altera quæſtio quomodo fugere Apoſtolos Chriſtus doceat, neque ſubtilius, neque copioſius, neque elegantius, quàm ab Auguſtino epiſtola ad Honoratum 180. tractata eſt, diſputari poteſt. Illud tamen non diffiniuit, an, quod Chriſtus hoc loco tradit, præceptum ſit, an conſilium. Athanaſius quidem, & Gregorius Nazianze. præceptum vocat; ſed vulgariter fortaſſe loquuntur. Ego vtrumque pro diuerſis loci, temporis, perſonarum, & rerum circunſtantijs eſſe arbitror; ſed propriè à Chriſto propter primã potiſſimùm miſſionem, & magnam partem ſecundæ, tanquam præceptũ traditum; voluit enim Apoſtolis præcipere, vt ſeſe propagando latius Euangelio reſeruarent, nec ſe in primo ſtatim prælio objicerent morti; nondum tempus illis eſſe moriendi, diu prius pugnandum eſſe, longè lateque fines regni Dei proferendos. Miles, qui fugit (vt Græco dicitur prouèrbio) iterum pugnabit. Hoc ſẽſu præceptum eſt. Hoc ſenſu Chriſtus ipſe ſæpe fugit, primùm in Ægyptũ infans ſupra c. 2. 14. deinde cum eum Nazarethani ipſius ciues præcipitare voluerunt Luc. 4. 30. *nondum enim venerat hora eius.* Ioann. 7. 30. Simili in cauſa non ijs ſolum, qui tunc erant Apoſtolis, ſed ijs etiam, qui poſtea futuri erant, nobiſque omnino omnibus præceptum eſt. Nam cum Euangelium ipſum, propter quod fugiendum non eſt, poſtulat, vt fugiamus, fugiendum eſt. Tunc fugere nõ metus, ſed pietas; non fugere, non fortitudo, ſed pertinacia eſt. Hac de cauſa Act. 9. 25. & 2. Cori. 11. 33. D. Paulum fugiſſe legimus. Maior gloria Dei, & Eccleſiæ vtilitas regula nobis eſſe debet; cum aut vtraque, aut alterutra, vt fugiamus, à nobis exigit, non fugere peccatum eſt. Alijs caſibus non debemus; an autem poſſimus; alia eſt quæſtio, quam ſolam Auguſtinus explicauit. Hæc eius ſententiæ ſumma eſt. Primùm fugere ſacerdoti licere, quando ipſe priuatim ab aduerſarijs quæritur, & ſunt alij, qui poſſint pro illo ſacramenta populo miniſtrare. Secundò, quando omnes eius oues fuga diſſipatæ ſunt. Tertiò, quandocunque plus fugiendo, quàm manendo iuuare poteſt. Addit Chryſoſtom. fugere licere, & neſcio, an oportere, cum

De fuga in perſecutione.

Quomodo Chriſtus Apoſtolos fugere perſecutionem docuerit.

cum eius, si manserit, fides periclitabitur, *Christum*, inquit, *fugiendo nō negat: qui ideo fugit, ne neget.* Alias non licet, alias manendum est, & pro ouibus anima ponenda, quod mercenarius non facit, qui quando cumq; videt lupum venientem, & relinquit oues, & fugit Ioan. 10.12.13. Tertulliani verò sententia, qui nunquam fugere licere vlli Christiano existimauit, meritò damnata est; illiusque de fuga in persecutione librum ad uersus Ecclesiam scriptam esse Hieronymus in eius vita dicere, non dubitat.

Tertulliani error de fuga in persecutione.

Non consummabitis.) Non potest hic locus intelligi, nisi prius, quorsum hæc à Christo dicta sint, intelligatur. Ideo autem dicta esse videntur, vt significaret Christus non defuturas in Israel ciuitates, quæ nondum Euangelium audiuissent, in quas possint Apostoli in alijs ciuitatibus non recepti confugere, & in illis maiore cum fructu prædicare. Quid autem sit, quod dicit, *non consummabitis*, non omnes intelligunt eodem modo. Hilarius consummare interpretatur ad fidei & Euangelicæ virtutis perfectionem adducere. Chrysostom. homil. 35. Euthymius, & Theophylactus ciuitates prædicando perambulare. Ego Hilarij sententiam propter id, quod statim sequitur, magis probo; voluit enim Christus, vt paullò post explicabimus, non solùm ciuitatum multitudinem; sed etiam obiter Iudæorum incredulitatem notare, adeo scilicet eos futuros incredulos, vt satis in illis conuertendis Apostoli futuri sint occupati, donec filius hominis veniat.

Donec veniat filius hominis.) Plerique aduentum hoc loco filij hominis vocari putant eius auxilium, consolationemque. Dicitur enim ad nos Deus venire, cum nobis opitulatur. Huius interpretationis Chrysosto. Theophylac. & Euthy. auctores sunt, quam ex Luca cap. 10.1. confirmant. *& misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipse venturus* quasi dicat, ego vobis adero, & opem feram, antequam Euangelium in omnibus Iudææ ciuitatibus prædicetis. Alij, resurrectionem non consummabitis, antequàm filius hominis resurgat, vt Beda. Tunc enim dicitur venisse Christus, quia victo hoste regnare cœpit, *non bibam à modo de hoc genimine vitis, vsque in diem illum, cum illud bibam vobiscum nouum in regno patris mei*, infra cap. 26. 29. &, *vado, & venio ad vos*, Ioann. 14. 28. Alij aduentum ad iudicium, sed ciuitates Israel vocari putant omnes etiam Gentilium ciuitates, quæ ante diem iudicij conuertendæ ad fidem sunt; sic Rupertus & Lyranus, nescio etiam an Augustinus; sed nullo prorsus modo illis assentior, quia dubiũ non est Christum de illis loqui ciuitatibus, ad quas Apostolos tunc mittebat; non autem mittebat, nisi ad ciuitates Iudæ ver. 5. & 6. *in viam gentium ne abieritis.* Alij Iudæorum, vt supra attigimus, incredulitatem notari putant, significarique priùs Gentiles, quàm Iudæos ad fidem vēturos, vt in epistola ad Roman. c. 11. differit D. Paulus. Ita Hilarius, cuius sententia hoc mihi magis placet, quòd nihil in ea coactum esse video, & quòd aduentus filij hominis nusquà, quod sciam, alius, quàm supremus ille, quo ad iudicium venturus est, appellari soleat. Quamquam Bedæ interpretatio non displicet. Quod subijcit, *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum*, tribus modis ve teres interpretes intelligunt. Primũ, vt de omnibus discipulis, & de omnibus seruis accipiatur; sed non dicatur, quòd semper, sed quòd plerumque fiat; plerumque enim magistrum discipulo, dominum seruo maiorem esse, atque meliorem, quamuis cõtrà accidat aliquando. Sic Chrysostom. auctor imperfect. Euthym. Secundò, vt de omnibus quidem accipiatur, sed non intelligatur verum esse, nisi quamdiu discipulus discipulus, & seruus seruus est; tunc enim, nec discipulus magistro, nec seruus domino maior esse potest, cum maior est, iam nec ille discipulus, nec hic seruus est;

est; sit a ijdem auctores Chrysostom. & auctor imperfect. Theophyl. Theodorus Mopsuest. & Leontius. Tertiò, vt de solis Christi discipulis dictum sit, qui nunquam magistrum æquare poterant, homines Deum, & qui etiam tunc, cum magistri facti sunt, & doctores Euangelij, discipuli Christi & vocabantur, & re ipsa erant, quia quidquid docebant, ab illo accipiebant; quemadmodum ille idem Leõtius interpretatur. Mihi non tam docere videtur Christus, quales discipuli, & serui esse soleant, quàm quo modo se erga magistrum, atque dominum suum gerere debeant, nempe sic, vt non existiment se melioris, quàm illum conditionis esse debere. Hoc enim ad rem maximè pertinebat, atq; hoc eodem modo Hilarius videtur intellexisse.

25. *Si patrem familias.*) Me qui Ecclesiam guberno, qui eius dominus sum.

Origo nomin. Beelzebub.

Beelzebub.) Legendum esse Beelzebub, nemo, vt opinor, ignorat, idque Hebraica docet etymologia. Nobile erat Accaronitarum idolum 4. reg. 1.2.3.6.16. Beelzebub, id est dominus muscæ appellatus, siue, vt plerique arbitrantur, quia propter victimarum sanguinem, quo erat aspersum, muscis plenum erat; siue, vt alij volunt, & ego magis credo, quia aduersus muscarum pestem potissimum inuocabatur. Constat enim apud Græcos simile quoddam fuisse, quod eadem ratione, & simili, sed Græca etymologia μύαγρος, quasi muscarum venator, aut interemptor appellabatur. Auctor Plinius lib. 10. c. 28. *Inuocant*, inquit, *& Aegyptij ibes suas contra serpentum aduentum, & Elai Myagrum Deum muscarum multitudine pestilentiam afferente.* Hinc factum, vt horrorus, & abominationis causa diabolus à Iudæis Beelzebub appellaretur; sicut infernum Gehennam, à loco, vbi infantes idolis immolabantur, simili ratione vocatum diximus capitu. 5. 22.

26. *Nihil est opertum, quod non reuelabitur.*) οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, quod nõ fit reuelandum. Quando? Hilarius, Hieron. & Beda in die iudicij, quando illuminabuntur absconditatenebrarum 1. Cor. 4. 5. Alij progressu tẽporis etiam in hac vita, vt Chrysost. homil. 35. auctor imperfect. 25. Theophylact. & Euthym. quem ego arbitror verum esse sensum. Voluit enim Christus etiam in hac vita, quia multa illis prædixerat terribilia, consolationem adiungere, *Ne timueritis eos, nihil est enim occultum, quod non reuelabitur*, id est quamuis omnes vos initiò persequantur, omnes Beelzebub, & seductores appellent, vestra tandem virtus cognoscetur; & qui vos paullo ante iniurijs afficiebant, honorabunt.

27. *Quod dico vobis in tenebris.*) Priuatim.

Dicite in lumine.) In publico, sic etiam Latini loquuntur versari in oculis, & luce hominum, id est in publico.

Et quod in aurem auditis. Secretò.

Praedicate super tecta.) Clara voce, vt omnes audiant. Diximus c. 4. 5. in Palæstina tecta domorum fuisse plana, in illisque solitos Iudæos confabulari, sicut nunc in foro. Quæ autem illic dicebantur, minimè secreta erãt, quia cùm locus editus esset, ac patulus, facilè à vicinis audiebantur. Hortatur ergo discipulos, vt liberè, confidenter, fortiter, & clara voce Euangelium prædicent, vt Isai. 40. 9. *Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion; exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem, exalta, noli timere; dic ciuitatibus Iudæ, ecce Deus vester.*

32. *Omnis ergo, qui confitebitur me.*) G. ἐν ἐμοί in me, ἐν pro בְּ Hebraico articulo accusatiui ex Septuag. interpretum imitatione, vt in Idiomatis adnotamus 3. reg. 8. 16. & 4. reg. 17. 25. & 1. par. 21. 17. & 27. 24. & 29. 1. & 2. par. 6. 5. & 7. 12. & 9. 8. & 29. 11. Nisi forte alius est Hebraismus, & verbũ ὁμολογεῖν positum, est pro Hebraico Hitphael הִתְוַדֶּה quod propriè significat, non solùm confiteri, sed etiam palàm, & gloriando quodammodo confi-

confiteri, vt si Latinè dicas, quisquis in me gloriabitur coram hominibus, gloriabor & ego in eo corã patre meo; se verò hominibus æquat; homines Deo opponit. Propterea autem dicit *coram patre meo*, quia patris est præmia sua cuique, & honoris locum dare. *Non est*, inquit, *meum dare vobis, sed quibus paratum est à patre meo* ca.20.23. se, etsi iudex futurus est, quasi testem facit, quia non nisi ex patris voluntate, & prædestinatione sententiam laturus est.

34. *Nolite arbitrari.*) Hæc cum superioribus hoc modo cohærent, prædixerat multa aduersa prædicantibus Euangelium ventura, docet nũc ideo se quodammodo venisse, vt ea euenirent, id est non sine sua prouidentia euentura; quare non debere eos, cum ea viderint, deterreri. vt Ioann.16.4. *Hæc locutus sum vobis, vt cum venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis.* Duo, vt hic locus intelligatur, notanda sunt. Primùm Christum de pace & bello non ex sua, sed ex hominum opinione loqui, qui concordiã in rebus malis pacem ducunt, posse liberè emere, liberè vendere; posse comessari, posse omnibus vitijs seruire pax mundi est. Qualis illa erat, qua superbi olim homines conspirarunt, vt Babylonicam turrem ædificarent Genes.11.4. qualis illa, qua Herodes & Pilatus ad persequendum Christum, cùm ante inimici essent, amici facti sunt Luc.23.12. qualis illa impiorum, quæ Psal.2.1. describitur. *Quare fremuerunt gentes*, conspirauerunt, *& populi meditati sunt inania?* Non hanc pacem Christus venit mittere in terram; sed pacem illam Dei, *quæ exuperat omnem sensum*, Philipp.4.7. Hanc prophetæ Christum allaturũ prædixerant Isai.9.6.7. & 11.6. & 65.25. Hanc angeli nato Christo hominibus annuntiant, *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus*, Lucæ.2.14. Hanc se Christus, non illam dare dicit Ioann.14.27. *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, nõ quõ mũdus dat, ego do vobis.* Hanc Apostolos quocumq; irent, precari docuit, *pax huic domui* supra ver.12. Ita Hieronymus, Chrysostomus homil. 36. auctor imperfect.26. Gregorius 3. par. pastor.c.23. Beda & Theophylactus hoc loco. Alterum est, Christum non significare ideo se venisse, vt bellum hoc inter parentes, & liberos, cæteraq; necessitudines exsuscitaret; sed ita hæc ex eius aduentu consecutura, tanquã ea de causa veniisset, vt Ioan.9.39. *in iudicium ego in hunc mundum veni, vt, qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant*; & sicut à Simeone in multorum ruinam positus dicitur Lucæ 2.34.

Pax Christi, & mundi diuersa.

Sed gladium.) Plerique verbum Dei interpretantur. Gladius enim est verbum Dei Ephes.6.17 &, *viuus est sermo Dei, & efficax & penetrabilior omni gladio ancipiti; ac pertingens vsque ad diuisionem animæ, & spiritus*, Hebræ.4.12, Sic Hilarius, Auctor imperfect.hom.26. August.q.3. in Matth. & Theophylact. Alij amorem Dei gladium vocari putant, cuius causa filij à parentibus separantur, vt Euthym. Illud certò constat Euangelium significari. Gladium autem potiùs, quàm bellũ dixit, vt Chrysostomus adnotauit, vt vim adderet orationi. solet enim gladio caput à corpore separari. Lucas pro gladio, *separationem*, dixit ca.12.51. & *ignem* c.12.49.

35. *Hominem aduersus patrem.*) Nominat personas coniunctissimas, vt declaret nullum tam arctum esse vinculum, quod non disrumpat Euangelium.

36. *Et inimici.*) Repetendum verbũ ex ver.34. veni & efficere, vt inimici hominis sint domestici eius, id est implere prophetiam Micheæ, quamuis in aliam sententiam ab illo pronunciatam c.7.6.

Hominis.) Id est vniuscuiusque, Hebraismus.

38. *Et qui non accipit.*) Qui non tollit in humeros suos, & portat crucẽ suam; posuit enim λαμβάνει accipit, pro αἴρει tollit, sicut Hebræi dicunt לקח, accipere, pro נשא, tollere, portare, vide supra c.8.17. alludit enim, nisi fallor, Christus ad crucem, quam ipse

ipse erat humeris suis, vt crucifigeretur portaturus, Ioann.19.17. Hoc est, *suam*, id est, vt ego meam. Idem dicit capitu.16.24. & Marc.8.34. in eodem versatus argumento, & Lucæ 9.23. diuerso. Vnde perspicuum est; quàm sæpe hoc nobis Christus commendauerit. Tollere autem crucem suam nihil aliud est, quàm paratum esse pro Christo non quoquo modo mori, sed etiam crucifigi, sicut Petrus dixit, *Domine tecum paratus sum & in carcerem, & in mortem ire* Lucæ 22.33. Chrysostomus homili. 36. Auctor imperfecti 26. Theophylactus. Interpretatio autem Hilarij, & Euthymij, qui crucem illam vocari putant, qua mundo mortui esse debemus, sicut D. Paulus dixit, *mihi mundus crucifixus est, & ego mundo* ad Galat.6.14. &, *qui carnem suam crucifixerunt cum vitijs, & concupiscentijs* capitu.5.24. magis moralis est, quàm literalis.

Quid sit crucem suã portare.

39. *Qui inuenit animam suam.*) Loquitur non ex veritate, sed ex vulgari hominum opinione, qui se animam suam inuenisse putant, cùm ex certo eam, & præsenti mortis periculo eripuerunt, quasi iam perditam recuperauerint. Nomine autem animæ vtitur ambiguè, quod in similibus ambiguis vocabulis nõ solùm, sine vitio, sed etiam cum elegantia & emphasi fieri solet, vt supra notauimus capitu.8.22. *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* In prior loco accipit animam pro vita ex Hebræorum idiomate; in posteriori pro anima, quæ aut in vitam æternam recipienda, aut in ignem æternum mittenda est.

40. *Qui recipit vos.*) Nihil hoc loco difficile est, nisi intelligere, quorsum hoc Christus dicat. Hieronym. & Euthym. consolationem esse dicunt, quæ ad ver.9. referatur. Nam quia, ibi dixerat, *nolite possidere aurum &c.* ne cogitarent, quomodo viuere inter ignotos possent, aperit illis omnium domos, inquit Euthymius, dicens eos non minus libenter ab omnibus recipiendos, quàm si ipsemet iret, quia *qui recipit vos, me recipit.* Rectè, si hæc non Apostolis, sed illis, qui eos recepturi erant, dicta fuissent. Nunc autem Apostolis dicuntur. Credo ergo non alia de causa hæc Christum dixisse, quàm vt Apostolis significaret, quantam eorum curam habiturus esset, cùm ipsius personam sustinerent.

41. *In nomine prophetæ.*) Quia propheta est, id est missus à me, non quia cognatus, non quia Iudæus, aut alio quouis nomine, Auctor imperfect. Hiero. Chrys. Beda, Theophylact. Prophetam autem vocat Euangelij doctorem. de ijs enim loquebatur.

Mercedem prophetæ.) Quidam mercedem, quam illi propheta dabit, quia docebit eum Euangelium; & *mercedem iusti*, id est quam iustus illi impetrabit orando pro illo, aut quia eius causa Deus illi dabit, vt Lucæ 16.9. *facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt, cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Alij mercedem, quam ego illi dabo, qui propheta sum & iustus; prorsus violentè. Alij mercedem prophetæ & iusti, id est, quæ recipientibus prophetas, & Iustos à Deo constituta est. Probabilis quidem inrerpretatio; sed ego non dubito, quin sensus sit, *mercedem prophetæ accipiet*, id est quam ipse propheta accepturus est, quia dum prophetam, quia propheta est, recipit, perinde apud Deum est, atque si prophetæ officio fungeretur: sicut Dauid dixit 1.reg.30.24. *æqua pars erit descendentis in prælium, & remanentis ad sarcinas*; & sicut è contrario Augustinus multis locis solet dicere D. Paulum, dum lapidantium Stephanum vestimenta seruabat, omnium manibus lapidasse; & vt sæpe principes & rebelles, & eos, qui eos domo recipiunt, occultantue, eadem pœna punire solent. Ita existimo omnes veteres interpretes intellexisse, sed quia facilem interpretationem esse putarunt, non explicasse; nos aliquando in scirpo nodum quærimus. Certè non aliter intelle-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tellexisse videtur Clemens, cum libr. 4. strom. ex hac sententia confirmat non æqualem omnium beatorum esse mercedem.

42. *Ex minimis istis calicem aquæ frigidæ.)* Proponit personas abiectissimas, & rem vilissimam calicem aquæ, & aquæ non calidæ, quæ sine impensa ignis calefieri non potest; sed frigidæ, qualis natura sua manat ex fonte.

Mercedem suam.) Vbicunque noui hæretici hoc nomen inueniunt, miris modis efficere conantur, vt ne mercedem significare videatur, ne quis ex mercede merita colligat. Dicunt vitam æternam mercedem appellari, non quòd propter opera, sed quòd post opera detur, sicut merces post meritum, ac laborem dari solet. Quod valde acutè probare sibi videntur, cum dicunt non posse eandem & mercedem, & hæreditatem esse; hæreditatem enim non labori, sed generi dari; atqui vitam æternam passim hæreditatem appellari. Quid si docuerimus non solùm post opera, sed etiam propter opera nobis dari? concidat vtique eorum error dirato fundamento necesse erit. Atqui id vel ex hoc ipso loco, vt longiùs non abeamus, manifestum est. Non enim obscurè significat Christus, vt rectè Clemens Alexandrinus adnotauit, non eandem eum, qui prophetam, & eum qui quemlibet hominem iustum exceperit, mercedem recepturum; sicut nec ipsi propheta & iustus eandem recepturi sunt. Maiori ergo maior; minor minori meritò respondet. Quid autem est propter merita dari, si hoc non est? Nam si sola posterioris, & prioris consequentia, vt hæretici volunt, mercedis nomine significaretur; nec maiori labori maior, nec minori minor, sed tantũ priori prior, posteriori posterior redderetur. Quod cum D. Pauli sententia omnino pugnat. 1. Corinth. 3. 8. *Vnusquisque secundum suum laborem propriam mercedem accipiet.* Quid est *secundum suum laborem*, nisi qui magis laborauit, maiorem; qui minus minorem recipiet? Quod alio loco dicit, *qua seminauerit homo, hæc & metet; qui parcè seminat, parcè & metet.* 2. Corinth. 9. 6. & ad Galat. 6. 7. Quod autem obijciunt, mercedem esse non posse, quæ eadem hæreditas appelletur, perquàm imperitè faciunt, non aliter de diuina, quàm de humana hæreditate iudicantes, quæ non solùm sine meritis, sed sæpe etiam temerè, sine iudicio, sine voluntate parentum filijs obtingit. Non sic Deus suam temerè hæreditatem proijcit; certo iudicio nobis dat, & quia filijs, & quia meritis. Quia filijs quidem, dat, quia meritis, magis meritis maiorem, minus meritis minorem dat. Quia filijs datur, hæreditas; quia meritis filijs, merces appellatur.

CAPVT XI.

Luc. 7. a. 18

IT factum est, cum consummasset Iesus, præcipiens duodecim discipulis suis, transiit inde, vt doceret, & prædicaret in ciuitatibus eorum. 2. Ioannes autem cum audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, 3. ait illi: Tu es, qui venturus es, an alium expectamus? 4. Et respondens Iesus ait illis: Euntes renunciate Ioanni, quæ audistis, & vidistis. 5. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur: 6. & beatus est, quicunque non fuerit

Isai. 35. a. 5 & 61. a. 1.

rit scandalizatus in me. 7. Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Ioanne: Quid existis in desertum videre? arundinem vento agitatam? 8. Sed quid existis videre? hominem mollibus vestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt. 9. Sed quid existis videre? prophetam? Etiam dico vobis, & plus quàm prophetam. 10. Hic est enim, de quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te. 11. Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptista: qui autem minor est in regno cœlorum, maior est illo. 12. A diebus autem Ioannis Baptistæ vsque nunc, regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. 13. Omnes enim prophetæ, & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt: 14. & si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus est. 15. Qui habet aures audiendi, audiat. 16. Cui autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro: qui clamantes coæqualibus 17. dicunt: Cecinimus vobis, & non saltastis: lamentauimus, & non planxistis. 18. Venit enim Ioannes neq; mãducans, neque bibens, & dicunt: Dæmonium habet. 19. Venit filius hominis manducans, & bibens, & dicunt: Ecce homo vorax, & potator vini, publicanorum, & peccatorũ amicus. Et iustificata est sapientia à filijs suis. 20. Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus, in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius, quia non egissent pœnitentiam. 21. Væ tibi Corozain, væ tibi Bethsaida; quia, si in Tyro, & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egissent. 22. Veruntamen dico vobis, Tyro, & Sydoni remissius erit in die iudicij, quàm vobis. 23. Et tu Capharnaum nunquid vsq; in cœlum exaltaberis? vsq; in infernum descendes. quia, si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in te, forte mansissent vsque in hanc diem. 24. Veruntamen dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicij, quàm tibi. 25. In illo tempore respondens Iesus dixit: Confiteor tibi, Pater, Domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus', & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. 26. Ita Pater: quoniam sic fuit placitum ante te. 27. Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo nouit Filium, nisi Pater: neque Patrem quis nouit, nisi Filius, & cui voluerit filius reuelare. 28. Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. 29. Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum, & humilis corde: & inuenietis requiem animabus vestris. 30. Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.

Luc. 7. c. 24
Mal. 3. a. b 1.
Mar 1. a 2
Luc. 7. d. 27
Mal. 4. b. 5.
Luc. 10. d. 13.
Ioan. 6. c. 46. & 7. d 28. & 7. b 19. & 10. c. 15.
Ier. 6. d 16
1. Io. 5. a 3

IN CAP. XI.

1 *ET factum est.)* frequentissimus Hebraismus ויהי, quod Septuaginta solent vertere, καὶ ἐγένετο, & fuit, aut factum est, accidit; sed hoc postremum huic loco non conuenit, ne casu id factum videatur, quod summo cõsilio factum est. Septuaginta interpretes Euangelistę imitati sunt. Prætermisit Matthæus, quę Apostoli in sua missione fecerunt. Marcus c. 6. 12. 13. & Luc. c. 9. 6. breuiter narrant.

Cum consummasset Iesus præcipiens.) Præcipere, participium pro infinito ex Grœco idiomate, Latini dixissent, cum præcipiendi finem fecisset. Non significantur necessariò ea præcepta, quæ à consilijs apud Theologos distinguuntur; sed institutio illa partim præceptis, partim consilijs constans, quam Christus Apostolis tradidit. Hoc enim est διατάττειν, ordinare, disponere, vt 1. Cor. 11. 34.

Transit inde) Dum Apostoli in sua missione versabantur, ne sua præsentia eorum auctoritatem minueret, claritatemque miraculorum obscuraret. Quam ob rem, Theophylactus existimat nullum interim Christum miraculum edidisse; ideoque non dixisse Euangelistam, vt miracula faceret, sed vt doceret. Tenuis coniectura.

In ciuitatibus eorum.) Multi ciuitates discipulorum intelligunt; sed cur eorum appellantur? Nonnulli Galilææ ciuitates significari putant. Erant enim Apostoli aut omnes, aut maxima parte Galilæi Act. 2. 7. *Nonne ecce omnes isti, qui loquuntur, Galilæi sunt*, vt Ethymius, & Hugon. Alij ciuitates, in quibus Apostoli prædicassent, vt Lucas ait c. 10. 1. *misit eos binos in omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipse venturus*. Quam interpretationem ne probem, multis causis impedior, & quia hæreticorum est, nec vllum bonum, ac veterem auctorem habet, & quia ciuitates Apostolorũ vocari eas, in quibus Apostoli modò prædicassent, aut quas tantùm obijssent; durum mihi prorsus videtur, & quia Euangelista significat Christum & statim, vt Apostolos misit, & in locum diuersum diuertisse. Misit ergo eos, vt ait Lucas in omnem ciuitatem & locum, quò ipse non statim, sed longè post venturus erat. Scribit enim idem Lucas capit. 10. 17. non Christum ad eos venisse, sed eos ad Christum redijsse. Magis mihi placet Euthymij, & Bedæ interpretatio, ciuitates Iudæorum significari, vt aut relatiuum sine antecedente positum sit, aut non ad proximum, sed ad remotum antecedens referatur c. 10. 6. *Ite potius ad oues, quę perierunt domus Israel*, aut ad versic. 23. *non consummabitis ciuitates Israel, donec veniat filius hominis*. Vtrumque enim apud Hebræos vsitatissimũ est 4. Reg. 17. 24. & 3. Reg. 5. 3.

3. *Tu es, qui venturus es.)* Locus ideo difficilis, quia statim lectoris animum percutit dubitatio, quomodo Ioannes de eo, quem, antequam miraculum fecisset vllum, agnum Dei confessus fuerat; post tot facta miracula dubitare videatur. Iustinus quidem certè, aut quisquis ille fuit auctor quæst. 38. ad orthodoxos, & Tertullianus libr. aduersus Marcionem 4. dicere non dubitant verè de Christo Ioannem dubitasse. Pejus etiam quiddam Tertullianus adiungit, propterea dubitasse, quòd spiritus prophetiæ ab eo in Christũ recessisset. Illa nimirum ętate nondum satis culta Theologia huiusmodi aliquando spinas proferebat. Alij quia id absurdum esse animauerterunt, aliam quæsiuerũt interpretationem, non dubitasse Ioannẽ, an Christus agnus Dei, verusq; Messias esset, qualẽ idẽ ante testatus fuerat; sed an moriturus esset, & ad inferos descensurus. In quam sniam meliore nondum inuenta maxima pars veterum auctorum concesserunt, Ambros. lib. in Lucam 7. Eusebius Emissenus in homil. Iulianus Pomerius libro 3. contra Iudæos, Venantius in expositione Symboli Apostolorum, Gregorius homil. 1. in Ezech. Cuius opinionis etiam Chrysostomus homil. 37. & Theophylactus in commentarijs ad hunc locum mentionem fecit, eamque meritò refutauit. Quo enim modo mortem Christi, & descensum ad inferos Ioannes ignorare poterat, quæ nemo tunc prophetã, nemo doctus, qui antiquorum prophetarum vaticinia legisset, ignorabat? Vera igitur est Hilarij, Chrysostomi, auctoris imperfecti, Cyrilli Alexand. libr. 2. thesauri capitu. 4. Euthymij, Theophylacti, Ruperti sententia, Ioannem nullo modo, eius verò discipulos aliquo modo de Christo dubitasse. Amabant enim nimium præceptorem suum eò quidẽ vsque, vt ne illi quidem Christum sibi longo interuallo anteponenti, seque, vt corrigiam calceamenti eius solueret, indignum prædicanti satis crederent. Putabant fortasse modestia, non veritate dicere, quoque se humiliorem, & Christo minorem faciebat, eò credebant illo esse maiorem. Vnde illa aduersus Christum ipsorum æmulatio nata est Ioan. 3. 26. *Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad illum*. Cum ergò Ioannes morti se proximum videret, & miracula Christi, quæ durissimum quemque ad credendum mouere possent, audiuisset; discipulos suos ad illum misit, vt qui si bi non crediderant, Christi miraculis crederent. Misit autem, quasi ipse dubitaret, quia nunquam ausi fuissent suo Christum nomine interrogare. Sic enim optimus quisque medicus, vt ægrotum curet, se etiam fingit ægrotare. *Quis infirmatur, & ego non infirmor?* 2. Corinth. 11. 29. Hunc verum esse sensum ex ratione, quæ ver. 2. redditur, perspicuum est, *Cum*, inquit, *audisset Ioannes in vinculis opera Christi, misit duos de discipulis suis*. Quæ opera? miracula. An miracula

Tertullianus errat.

Dubitatio discipulorũ Ioannis de Christo.

Christi in dubitationem adduxissent eum, qui ante sine miraculis nõ solum crediderat, sed etiam prædicauerat? Discipulos ergo mittit, vt miracula videant, & de Christo desinãt dubitare. Hieronymus & Beda amplius quiddam dicunt, ne discipulos quidem Ioannis, an Christus verus esset redẽptor dubitasse; sed an mortem subiturus, & ad inferos descensurus esset; eamque ob rem ad eum missos fuisse, sed non congruit interpretatio. Quo enim modo ex miraculis, vtrum Christus moriturus, & ad inferos descensurus esset, cognoscere potuissent?

4. *Renuntiate Ioanni.)* Sciebat Christus eos non Ioanni, sed sibi interrogasse; noluit tamen significare, ne eos incredulitatis, & simulationis insimulare videretur, ideo dicit, *Renuntiate Ioanni*. Aut forte putabant nuntij verè Ioannem non simulare dubitasse; nec enim id discipulis declarasse credendum est, quo Christum liberiùs interrogarent, & faciliùs credente postea præceptore, & quasi mutante eo sententiam, ipsi quoque mutarent. Cùm imus ad vitia, duces esse volumus; ad virtutem pudet nos ire sine duce.

Quæ audistis, & vidistis.) Miracula, quæ à me facta esse ab ijs, qui viderunt, audiuistis; &, quæ vos ipsi præsentes conspexistis. Scribit enim Lucas capit. 7. 21. multos coram illis Christum curasse cæcos, multos varijs afflictos morbis sanauisse, multos à dæmonibus liberasse. At cur non distertè ad quæstionem respondit se esse Christum; cum mulieri Samaritanæ etiam non interroganti, se esse dixerit? Ioann. 4. 26. Respõdent Chrysostomus & Rupertus homines incredulos non verbis, sed factis persuadere, & conuincere voluisse, vt Ioann. 5. 33. 36. *Vos misistis ad Ioannem, & testimonium perhibuit veritati, ego autem habeo testimonium maius Ioanne; opera enim quæ dedit mihi pater, vt perficiã ea, ipsa opera, q̃ ego facio, testimoniũ perhibẽt de me, qa pater misit me*. & c. 10. 37. 38. *si non facio opa patris*

mei, nolite credere; si aũt facio, & si mihi non vultis credere, operibus credite, & ca. 15.24. *Si opera non feciſſem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatũ non haberent; nũc aũt & viderunt, & oderunt & me, & patrem meum.* Cur ergo ſe Samaritanæ Chriſtum eſſe dixit? quia ſciebat eam facilè, vt euentus declarauit, verbis credituram.

5. *Pauperes euangelizantur.)* εὐαγγελίζονται, quod Theophy. & Euthy. actiuè interpretantur, quaſi dicat, pauperes prædicant Euangelium. Pauperes autem Apoſtolos vocari dicunt, non verè pauperis, & humilis cõditionis eſſent. Et quidem ſolet hoc verbum, quemadmodum in cõi ad quattuor Euangeliſtas præfatione monuimus, non ſolùm paſſiua voce actionem ſignificare; ſed etiam aliquando paſſionem, vt ad Hebræos 4.2. & 1. Petri 1. 25. & 4.6. quæ ſignificatio ſola etiam poteſt in hunc locum conuenire. Numerat enim inter miracula, quòd pauperes euangelizentur. Non erat autem miraculum, vt pauperes Euangelium annuntiarent. Solent enim homines abiectiſſimi magnarum rerum eſſe nuntij. Vt autem pauperes euangelizarentur, id eſt Euangelium illis prædicaretur, valde mirum erat. Annuntiari enim pauperibus Euangelium eſt regnum cœlorum illis promitti, ſupra ca. 3.2. & 4.17. & 9.35. Quid aũt admirabilius, quàm pauperem regem fieri? Propterea cùm omnibus æqualiter Euangelium prædicaretur, ſolos tamen pauperes nominauit, & quia id inter miracula ponendum erat; & vt ad Iſaiæ prophetiam alluderet, oſtenderetq; ſe illum eſſe Chriſtum, de quo eſſet propheta vaticinatus c. 61.1. *Spiritus Domini ſuper me, eo quòd vnxerit me, ad annuntiãdum pauperibus miſit me.*

6. *Qui nõ fuerit ſcandalizatus in me.)* Qui, vnde vitam haurire debuit, mortis occaſionem non acceperit, & qui ad credendum moueri miraculis, motus non fuerit ad accuſandum, quod Scribis & Phariſæis accidiſſe legimus, qui eum in principe dæmoniorum dæmonia eijcere dicebant. Erat enim petra ſcandali; & lapis offenſionis Iſaia. 8. 14. Roman. 9.33. & poſitus in ruinam multorum Luc. 2.34. ſed non credentibus. Nam credentibus, quidem lapis erat ſummus, angularis, electus, vt D. Petrus interpretatur 1. epiſtola capi. 2. 6. 7 Putant Hieronymus, & Beda Chriſtum his verbis Ioannis diſcipulos, qui non crederent, notare voluiſſe.

7. *Illis autem abeuntibus.* Quare non ante? Reſpondent Chryſoſtomus, & Euthymius, ne Ioannem coram eius diſcipulis adulatoriè laudare videretur.

Cœpit Ieſus dicere) Quare? ne ij, qui aderant, & Ioannis legationem audierant, exiſtimarent eum priorem ſententiam, qua magnificũ de Chriſto teſtimonium præbuerat, mutauiſſe, aut de Chriſto certè cœpiſſe dubitare, & ipſi quoque fide vacillarent, vt Hiero. Chryſo. Cyrillus lib. 2. Theſ. c. 4. Beda auctor imperfe. Theophy. & Euthy. adnotarunt; quod ſequens arundo confirmat, quaſi dicat non eſſe Ioannem hominem leuem, & ſimilem arundini, qui ſententiam temerè mutauerit.

Quid exiſtis.) Cur non potius dixit qualem hominem Ioannem putatis? vt alludat ad illud, quod ſupra ca. 3.5. dictum eſt, *tum exibat ad eum Ieroſolyma, et omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem*, & Luc. 3.7. *dicebat ergo ad turbas, quæ exibant, vt baptizarentur ab ipſo*, quaſi dicat, non eſt, quòd vos pœniteat ad videndum Ioannem quaſi virum ſingularẽ exijſſe, quaſi in peius mutatus ſit; maior etiam eſt, quàm tum cum ad eum exiretis, putabatis.

10. *Hic eſt enim)* Probat, quod paulo ante dixerat, Ioannem maiorem eſſe propheta, quia quodammodo angelus eſt; & non angelus qualiſcunque, ſed ille nobiliſſimus, de quo apud Malachiam Deus prædixerat, *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam.* Dicuntur quidem & alij prophetæ, & ſacerdotes angeli apud eundem prophetam cap. 2.7. & Act. 7.53. ſed alio modo, quàm Ioannes. Illi quia ad homines; Ioannes, quia ad Chriſtum, id eſt ad Deum ipſum miſſus eſt. Et quidem ante faciem eius, id eſt, vt illum proximè præcederet, quod honoratiſſimorum amicorum eſt; cùm alij ſerui non præcedere dominum, ſed ſequi ſoleant, quemadmodum Chryſoſt. & auctor imperfe. adnotarunt. Atque hoc eodem ſenſu intelligendum eſt, quod Ioannes ipſe Ioan. 1.21. prophetam ſe eſſe negat, quia non aliorum more propheta erat, qui de longè poſt venturo Chriſto vaticinabantur. Non erat prophe ta, quia Chriſtum non futurum prænunciabat, ſed digito præſentem demonſtrabat. Propheta autem erat, quia Chriſtum nemine indicante diuino ſpiritu cognouit. Quanquam alio modo Chriſtus eum, alio ipſe ſe prophetã eſſe negat. Chriſtus vt maiorem, ipſe vt ſe minorem ſignificaret. Vterque tamen eadem ratione, quia non aliorum more propheta erat. Quam autem ob rem pluſquam propheta eſſe dicatur, difficile non eſt per ſe quemque cogitare. Illuſtriſſima enim eius vita fuit; & cùm miraculum nullum fecerit, perpetuum fuit ipſe miraculum. Miraculo conceptus, miraculo clauſus adhuc in vtero venientem Dominum ſentiens, & matri ſuæ demonſtrans; miraculo circumciſus mutam patris ſui linguam exoluens: miraculo inter feras vitam degens, vt quemadmodum auctor imperfecti ſcribit, non ſolùm æquaſſe angelos, ſed ſuperaſſe etiam videatur, qui cùm homo, non angelus eſſet, angelicam, non humanam vitam duxerit; vt non omninò ſine cauſa multi eum Iudæi verum etiam fuiſſe angelum exiſtimauerint, vt Euſebius lib. 9. de demonſtrat. Euangel. c. 5. auctor eſt.

Ante faciem tuam.) Apud Malachiã c. 3.1. non legitur, *ante faciem tuã*; ſed *ante faciem meam.* Sed ſenſus eſt idem. Nam illic Chriſtus de ſe loquitur; hic pater de filio. Hinc etiam Chriſti diuinitas probari poteſt. Certum enim eſt apud prophetam Deum eſſe, qui loquitur; ex eodem autem loco manifeſtum eſt fuiſſe Chriſtum.

11. *Non ſurrexit.)* Hebraiſmus לֹא קָם, Latini dicunt, non extitit, niſi quòd ſurgere paullo maiorem emphaſim habet; ſignificat enim non ſolum extitiſſe, ſed præterea eminuiſſe.

Inter natos mulierum non ſurrexit maior Ioanne Baptiſta. Locus difficilis, quia nõ apparet, quomodo verè poſſit eſſe ſententia, quæ adeò Ioannem extollit, vt non ſolùm alios omnes, verùm Chriſtum etiam ipſum deprimere videatur. Noui hæreticorum interpretes facilem ad fugiendũ hoc incommodum viam repererunt. Dicunt Ioannis officium, & dignitatem cum ſuperiorum Prophetarũ officio, dignitateque, non ſanctitatem cum ſanctitate comparari. Id ex Luca probant, qui non abſolutè dicit neminẽ Ioanne maiorem; ſed neminem maiorem fuiſſe prophetam. Tum etiam ex hoc loco, vbi id agebatur, vt Ioannes plus quàm Propheta eſſe probaretur. Verùm enimuerò hæc, quæ plana illis viſa eſt via; periculoſus error eſt, & à Chriſti ſententia, & à pietate diſcedẽs. Nam & Chriſtũ plus quiddam de Ioanne dicere voluiſſe paullò infra docebimus; & pietas ipſa ſuadet, vt plus de illo dictum credamus. Cæterum noui hæretici, homines ſcilicet pij, quidquid pietatem attenuat, aut B. Virginis, Ioannis Baptiſtæ, & Apoſtolorum ſanctitatem minuit, nimis libenter amplecti ſolent. Primùm quidem omnes veteres auctores nemine, quod ſciam, prorſus excepto de ſanctitate, non de officio expoſuerunt, Tertullianus lib. de Baptiſmo, Cyrillus Ieroſolymitanus Cateches. 3. & alter Cyrillus Alexandrinus libro 2. theſauri capitu. 4. & lib. 2. in Ioann. capi. 34. Ambroſius libr. 6. in Luc. Chryſoſtomus homil. in hunc locum. 38. auctor imperfect. hom. 27. Hieronym. Auguſtin. tracta. 13. in Ioann. & lib. 2. contra aduerſarium leg. & proph. cap. 5. Hilarius cano. 11. Maximus in homi. de S. Ioanne, neque quiſquam, vt dixi, aliter. Nec eſt profectò tam ſubtilis & recondita hæreticorum interpretatio,

Ioannes Bapt. quomodo propheta, et nõ propheta.

Ioannes per ſeruum miraculum.

Ioannes quomodo angelus.

De Ioãnis ſanctitate contra hæreticos.

Hæretici aduerſarij B. Virginis S. Ioannis, & Apoſtolorũ.

vt nemo eam inter tot tam præstanti ingenio viros potuerit inuenire, sed tam falsa, vt nemo eam etiã sponte occurrentem voluerit amplecti. Et verò si spectemus Christi propositũ, videbimus istam interpretationem ab eo, quòd agere volebat, abhorrere. Nolebat Christus probare Ioannem prophetiæ munere ornatum fuisse, eoque cæteris præstitisse. Id enim iam dixerat ver. 9. *etiam dico vobis, & plus quàm prophetam*, & prorsus inepte ista cohærerẽt, *plus est, q̃ prophe ta, quia nemo maior eo ꝓpheta surrexit*. Si n. plus q̃ propheta erat, q̃s dubitare poterat nullum eo maiorẽ fuisse prophetã? Sed voluit auditoribus, ne pp auditam eius legationem, *Tu es, qui venturus es*, de cuius constantia, virtute q; dubitarent, eius singularem sanctitatem prædicare. Quid hoc ad officium pertinebat, vbi de moribus agebatur? Certè cum dicit, *quid existis in desertum videre?* non de officio, sed de moribus agit: quem hominem? quàm religiosum? quàm sanctum? Nam & illa, quæ subijcit, arundo, & molles vestes, non officio, sed moribus opponuntur; arundo constantiæ, mollis vestitus vitæ asperitati, atque rigori. Deinde cum addit, *qui autem minor in regno cœlorum, maior est illo*, non dubium est, quin eodem modo ij, qui sunt in regno cœlorum cum illo, quo ille cum ijs, qui in lege fuerant, comparentur. At alij cum illo non officij præstantia, sed morũ sanctitate comparantur. Non enim est sensus minimum prophetam in regno cœlorum maiorem prophetam esse, quàm illum; sed quemlibet hominem beatiorem, quàm illum esse, aut, si velit, esse posse, vt paullò post explicaturi sumus. Non ergo Ioannes cum ijs, qui in vetere lege fuerunt, officio, sed sanctitate confertur. Idem ex versic. 12. colligitur, *à diebus Ioannis Baptistæ regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud*, id est omnibus expositum est, quisquis contendere voluerit, Ioanne Baptista maior erit, non prophetiæ officio, quod gratis donatur, non laboribus redditur; sed sanctitate, quam quò magis quisque contendit, maiorem obtinet. Denique, quod Christus hoc loco dicit, *non surrexit maior Ioanne Baptista*; angelus apud Lucam cap. 1. 15. prædixerat, *erit enim magnus coram Domino*; angelus autem de moribus, non de officio loquebatur. Hoc enim est, *coram Domino*, coram quo nemo, nisi iustus, nisi sanctus, magnus est. Quod ergo ex alio loco Lucæ capitul. 7. 28. ab istis objcitur; *Propheta non fuit maior Ioanne Baptista*; alij ante nos Catholici interpretes explicauerunt. In primis Euthymius nomen ipsum prophetæ apud Lucam non officium, sed sanctitatem declarare. Quia enim Prophetæ sancti & esse solebant, & habebantur; viri sancti, etiamsi prophetæ non essent, prophetæ vocabantur. Quo sensu passim videmus Christum à Iudæis prophetam appellari, non quòd futura prædiceret; sed quòd suam miraculis sanctitatem declararet, Math. 21. 11. Marc. 6. 4. 15. Luc. 7. 16. & 24. 19. Ioann. 4. 19. & 6. 14. & 7. 40. 52. & 9. 17. Quòd si etiam apud Lucam nomen esset officij, nihil tamen efficere ex eo loco possent. Concedimus enim Ioannem cum solis prophetis veteris testamenti comparari, quod vnum ex Luca colligi potest, & auctor operis imperfect. homil. 27. & Augustin. libro 2. contra aduersar. leg. & prophet. sponte concedunt. An propterea sequitur cum prophetis in solo prophetæ officio comparari? Illud auctores illi confitentur, hoc negant. Nam quia prophetæ omnium sanctissimi habebantur, dum illis confertur, in sanctitate conferturꝫ & dum illis anteponitur, omnibus alijs sanctis, quamuis non nominentur, anteponitur. Deiecta est hæreticorum interpretatio; sed constat maior nobis quæstio. Quomodo inter natos mulierum nemo maior, id est sanctior Ioãne Baptista? An Christus illo non sanctior? Multi multis modis ab hac comparatione Christum excludunt. Alij per illud verbũ mulierum, quod corruptas videtur significare; cum Christus non ex corrupta, sed ex integerrima virgine natus sit, vt Ambros. libro 5. in Lucam, Hieronym. Beda, Theophylactus. *Hũc* (inquit Ambrosius.) *omnibus dico esse maiorem sed inter mulierum, non inter virginis natos. Maior enim fuit ijs, quibus æqualis esse poterat sorte nascendi*. Alij, quia non dixit, inter natos de mulieribus, quemadmodum Christus dicitur factus ex muliere ad Gala. 4. 4. sed *inter natos mulierum*. Christum enim non esse natum mulieris, sed de muliere. Ita auctor imperfecti homil. 27. *aliud est*, inquit, *esse natum mulieris. aliud, esse natum de muliere. Qui mulieris natus est, in muliere quidem natus est, & initium de muliere habet, & ante mulierem non fuit; qui autem de muliere natus est, neque in muliere natus est. Ecce enim Christus de muliere natus est*. Alij in verbo γεγεννητοῖς, hanc vim inesse putant, vt eos tantùm significet, qui ex viro & muliere geniti sunt; hoc enim propriè esse γυναῖ, generare. Quæ obseruatio, vt vera sit, non est tamen, vt postea dicam, necessaria. Alij natos mulierum vocari dicunt, qui nõ ex Deo, sed ex voluntate viri, & ex voluntate carnis nati sunt; quibus opponantur, qui sunt nati ex Deo, id est diuino spiritu regenerati: inter quos, qui minimus est, maior est Ioanne Baptista. Ita Cyrillus libro 2. Thessal. cap. 4. Alij sequentibus verbis Christum excipi volunt, *qui minor est in regno cœlorum, maior est illo*, vt Chrysostomus, & Euthymius. Quę omnes opiniones, vt veras eas esse dicamus, quæstionem tamen non soluunt. Nam ponamus excluſum Christum, quid de sanctissima Christi matre dicemus? quam nemo vir pius negare potest eò Ioanne Baptista fuisse sanctiorem, quò propiùs Christum mater, quàm præcursor attingebat. Breuiter igitur, & facilè respondeo Ioannem (quemadmodum Hieronymus docet) non cum omnibus, sed cum solis sanctis veteris Testamenti comparari. At Christus, & eius mater, omnesque Apostoli ad nouum pertinent Testamentum. Nec in illo verbo *natos mulierum* aliud mysterium, quàm Hebraismum video, quo per periphrasim omnes homines ילדי הנשים nati mulierum appellantur.

Qui autem minor est in regno cœlorum maior est illo.) Hic locus est multò, quàm superior, meo quidem iudicio difficilior. Hæretici priorem secuti errorem, alterum adiungunt, qui vel minimum in Ecclesia officium habet, eum Ioanne Baptista esse maiorem. Apertiùs vt dicam, suos Ministros, suos Superuigilantes, suos Diaconos, &, si quos habent alios ex nostrorum monachorum fœcibus collectos, si quos ob infame aliquod scelus ex Ecclesia fugitiuos, Ioanne Baptista maiores esse volunt. Sed iã probauimus de officio non agi. D. Augustinus lib. 2. cõtra aduersarium leg. & prophet. c. 5. regnum cœlorum, cœlum; eos qui in regno cœlorum sunt, angelos, qui in cœlo sunt, interpretatur. At quorsum Christus angelos Ioanne Baptista maiores esse diceret? nec enim de angelis, sed de hominibus agebatur. Hieronymus, & Beda regnum cœlorum cœlum etiam intelligendum esse putant; eos autem, qui in regno cœlorum sunt, homines iam in cœlo beatos, inter quos, qui minimus est, maior est Ioanne Baptista, quia *aliud* (inquit Hieronymus) *est coronam victoriæ possidere, aliud adhuc in acie pugnare*. Multi de Christo ipso hoc dictum existimant; sed non omnes eodem modo; quidam sic, *qui minor est in regno cœlorum*, id est in Ecclesia, id est ego, qui omnium humillimus sum, maior sum illo, vt Rupertus. Alij; ego qui & ætate minor sum, & hominũ opinione Ioãne minor habeor; maior illo sum, sicut Ioannes ipse dixit, *Qui autem post me venturus est, cuius non sum dignus calceamenta portare, ille baptizabit vos*, c. 3. 11. Sic Hilar. Chrys. auctor imperf. Euthym. & Theoph. quam etiam interpretationem approbat Aug. tract. 13. in Ioan. & lib. 2. contra aduersf. leg. & prophet.

prophet.ca. 5. Memini & hanc interpretationem apud neſcio quem auctorem legere, *qui minor eſt*, id eſt humilior Ioanne Baptiſta, *maior eſt illo*, quia qui ſe humiliat, exaltabitur. Habet ex multis opinionibus, quam eligat lector; ſed ſi meam quoq; ſententiam auet audire, liberè fatebor in nulla prorſus earum meum qualecũque iudicium acquieſcere. Nec probare poſſum, vt regnum cœlorum pro cœlo ponatur, quia manifeſtum eſt Chriſtum antitheſi quadam inter ve tus, & nouum Teſtamentum vti voluiſſe, vt conſtat ex ver. 12. & 13. *à diebus Ioannis Baptiſtæ vſq; nunc regnum cœlorum vim patitur, & omnes prophetæ, & lex vſq; ad Ioannem prophetauerunt*: nec vt Chriſtus cum Ioanne confera tur, & quia ea comparatio ad rẽ non pertinebat, vbi Euangelium cum lege veteri conferebatur; & quia apertius dixiſſet ſe eo maiorem eſſe, vt c. 12. 41. 42. *Ecce pluſquam Ionas hic, & ecce pluſquam Salomon hic*; & quia vis locutionis perit, niſi ſententia generalis ſit, & nõ ad vnum definita, *qui minor eſt*, id eſt quiſquis minor eſt, aut minimus quiſque in regno cœlorum, *maior eſt illo*. Nam quod dubitat D. Auguſt. an hæc verba *in regno cœlorum*, cũ præcedentibus, an cum ſequentibus iungi debeant, dubium eſſe non arbitror, quin ſint præcedentibus copulanda, *qui in regno cœlorum minor eſt, maior eſt illo*. Ergo hic mihi videtur eſſe ſenſus, de quo tamen nõ ſolum Eccleſiæ, vt omnibus in rebus, ſed alijs omnibus, qui me doctiores ſunt; iudicium relinquo. Minimus quiſque in Euangelio, id eſt eorum, qui Euangelium recipiunt, maior eſt illo. Sic. n. & antitheſis inter Euangelium, & legem, qua Chriſtum vſum eſſe perſpicuum eſt, & inter Euangelij, & legis perſonas aptiſſimè conuenit, vt qui minimus eſt in Euangelio, eo qui in lege maximus fuit, maior eſſe dicatur. Notum eſt illud philoſophorum axioma, *Minimum maximi maius eſt maximo minimi*. Supereſt magna, vt videtur difficultas, quomodo, qui minimus eſt in Euangelio, maior, id eſt ſanctior ſit Ioanne Baptiſta. Duobus modis reſpondeo, primùm Chriſtũ de Ioanne, & ijs qui Euangelium recipiunt præciſè loqui, quatenus ille ad legem, hi ad Euangelium pertinẽt. Nam etſi dubium non eſt, quin Ioannes non ſolùm multos, ſed etiam plerosq; qui in Euangelio ſunt, ſanctitate longè præceſſerit; tamen quidquid & ille, & alij ſancti vteris Teſtamenti ſanctitatis habuerunt, non ex lege, ſed ex Euangelio habuerunt, cuius futura virtus ad eos vſq;, quamuis longè adhuc remotos, porrigebatur; ideo qui minimus eſt in Euangelio eo, qui maximus fuit in lege, maior fuiſſe perhibetur, quia hic veluti hæreditaria, & domi nata; ille aliena & quaſi mutuo accepta virtute factus eſt magnus. Sic enim D. Paulus de lege, & Euãgelio loqui ſolet, vt doceat legem ex fide non eſſe, & fidem Euangelij propriam faciat, Rom. 3. 27. 28. 31. & ad Galat. 3. 12. cùm Abraham, qui, vt idem D. Paulus ait, pater fuit omnium credentium, non in Euangelio, ſed in lege, aut potius ante legẽ fuerit. Sed negat legem fidem habuiſſe, & iuſtificaſſe, quia non ex ſe, ſed ex futuro Euangelio, quaſi anticipatam fidem habebat, & mutuata ex eo gratia iuſtificabat. Secundo loco reſpondeo eum, qui in Euangelio minimus eſt, eo, qui in lege fuit maximus, maiorem dici; non quòd continuò re vera maior ſit; ſed quòd ex Euangelij natura maior eſſe poſſit. Quid in lege? an non potuit quiſquis voluit Ioanne Baptiſta maior eſſe? potuit fortaſſe, at non ex natura legis, quæ certis repagulis claudebatur. Quibus reuulſis, *à diebus Ioannis Baptiſtæ regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud*, quò quiſq; violentior eſt, eò ſanctior. Ante prophetis, & cæteris ſanctis, prout officium, aut miniſterium ſiue prænuntiandi, ſiue præfigurandi venturum Chriſtum poſtulabat, maior, minorve dabatur gratia, ideoq; Ioanni maxima data eſt, quia non modo prædicere; ſed digito etiam debuit demonſtrare; poſtea effuſa eſt, & in medio poſita, tantum quiſque capit,

capit, quantum virtute & animo contendit. Hoc enim eſt, *regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

12. Regnum cœlorum.) Quidã Chriſtum ipſum regnum cœlorum vocari putant, vt Ambro. ſerm. 15. de nata li Domini. Alij vitam æternam, aut cœlum, vt Grego. hom. 20. in Euang. & Beda in hunc locum. Alij fidem, vt Chryſoſt. Euthy. & Theophyl. Alij Eccleſiam, aut Euangelium, vt multis alijs locis. His ſolis aſſentior, iam enim ſuperiore verſu docuimus antitheſi inter legem & Euangelium vti voluiſſe.

Vim patitur.) Magno ad illud impetu curritur, quam interpretationem hæreticorum interpretes, & ſine auctore (nec enim cuiuſquam meminerunt) & ſine iudicio ſecuti ſunt; Nam, vt paullo poſt apparebit, non eſt ad rem. Pleriq; ſic exponũt, *vim patitur*, id eſt mortificatione, pœnitentia, ignominia, paupertate obtinetur, & ea ad illuditur via, quam Ioannes & verbis & factis demõſtrauit, Baſilius in oratione de abdicatione rerum, Chryſoſt. Hiero. Augu. lib. 2. qq. Euãg. q. 37. Grego. hom. 20. in Euang. Theophy. Euthym. & Beda in comment. & Bernar. in ſent. c. 5. Ego vehementer Hilarij can. 11. & Ambroſij lib. in Lucam 6. & ſerm. 15. de natali Domini probo ſentẽtiam, propterea dici vim pati regnum cœlorum, & rapi à violentis, quia non intra vnum populũ, vt in veteri lege concluſum eſt, & quaſi certis finibus cuſtoditum; ſed omnibus apertum, omnibus expoſitum, vt quicunq; velit in illud irruat; & quia non iam hæreditati, vt Iudæis, ſed virtuti datur. *Multi enim ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob, in regno cœlorum, filij autem regni eiẽcientur in tenebras exteriores.* Hoc eſt rapere regnum Dei, hoc eſt violentum eſſe non genere, & hæreditate; ſed virtute & perſeuerantia, quaſi bello & armis obtinere, & legitimos hæredes, quia ignaui ſunt, ab eo deturbare. Rapere enim dicimur, quod de alicuius manibus extorquemus, quemadmodum multi ab Oriente, & Occidente venientes de manibus Iudæorum, qui in poſſeſſione erant, extorſerunt. Regnum cœlorum Iudæis rapuit ille Centurio, de quo Chriſtus dixit, *nec in Iſrael tantam fidem inueni*, quia Iudæis non credentibus, credidit c. 8. 6. Regnum cœlorum rapuit mulier illa Chananæa, quæ à Chriſto fide argumentando, & ſe plus quàm Iudæos credere docendo filiæ ſuæ ſanitatem impetrauit c. 15. 22. Hanc interpretationem eò magis probabit lector, ſi animaduerterit, verba hoc loco eſſe tranſpoſita. Nam hæc verba debuerunt eſſe ver. 13. & ea, quę ver. 13. ſunt hoc loco poni, & quia id ſententiarũ ſeries, & conſequentia videtur omninò poſtulare; probat enim Chriſtus, qui minor eſt in regno cœlorũ, Ioanne Baptiſta poſſe eſſe maiorem, quia nullis legis vinculis impeditur. Nam omnes prophetæ, & lex vſque ad Ioannem prophetauerunt, & quia Lucas c. 16. 16. ita narrat, *lex & prophetæ vſq; ad Ioãnem; ex eo regnum euangelizatur, & omnis in illud vim facit*. Sed Matthęus, vt in alijs multis locis, narrationis ſeriem non ſeruauit. Illam verò Ambroſij eodem loco interpretationem non probo, qui & legit, *regnum cœlorum cogitur*, & exponit, *denſatur*, quia cùm prius ſoli in eo eſſent Iudæi, ingredientibus gentilibus frequentia, & turba fit denſior.

13. Omnis enim.) Si hæc verba, vt paullò ante docuimus, cum ver. 11. coniungantur, nemo non perſpiciet, cuius rei cauſa reddatur. Dixerat illic, *inter natos mulierum non ſurrexit maior Ioanne Baptiſta, ſed, qui minor eſt in regno cœlorum maior eſt illo*. Reddit his verbis rationem, *quia prophetæ & lex vſq; ad Ioannem prophetauerunt*, id eſt durauerunt, quaſi dicat, ante homines erant quodammodo ligati lege, nec licebat vnicuiq; in regnum cœlorum irrumpere; *at à diebus Ioannis Baptiſtæ regnum cœlorum vim patitur*, propterea nemo eſt, qui ſi velit contendere, non poſſit illo eſſe maior. Hanc vim habet hoc loco, cauſalis, *enim*, & ver. 12. aduerſatiua, *autem*.

Matth. 8. 11. 12.

Prophe-

Prophetę & lex vsq; ad Ioannem prophetauerunt.) Innumerabiles interpretationes, & quia piget me, & quia nihil mihi habere videntur probabilitatis, prætermitto. Eas tantùm recitabo, quas venerandos auctores habere video, quibus hoc debemus, vt eorum sententias, aut sequamur, aut honorificè certè recitemus. Omnes fere veteres ita exponunt, vt legis vmbris Euangelij claritas, & lumen opponatur. Non enim de omnibus prophetis agi putant, sed de ijs tantùm, qui Christum prædixerant esse venturum. Illi enim omnes, & obscurè solo spiritu, & quasi longè adhuc remotum præuiderunt; & obscurioribus verbis indicarunt: Ioannes & oculis præsentem vidit, & digito demonstrauit. In hanc sententiam Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Euthym. hunc locum ediſſerunt. Quæ quidem vera sententia est; sed non satis apta, vt mihi videtur, interpretatio. Nec enim Ioannes à Christo inter noui, sed inter veteris Testamenti propheras, sanctosq; numeratur. His.n. confertur, *inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista.* Illis opponitur, *sed qui minor est in regno cœlorum, maior est illo*, vt illic copiosè disputaui mus. Sensus ergo mihi videtur esse, lege, & prophetas vsq; ad Ioannem Baptistam prophetasse, id est viguisse, vim habuisse, officio suo functos esse. Legem enim, & prophetas totum vetus testamentum appellat, vt ca. 7. 12. & 22. 40. & prophetare significat officio fungi prophetæ, sicut lib. 1. Esdr. c. 5. 1. dicuntur Aggæus, & Zacharias prophetasse. Itaq; nihil aliud voluit Christus dicere, quàm legem, & prophetas vsq; ad Ioannem Baptistâ durauisse; vt facilè intelligitur ex antitheto, *A diebus autem Ioannis Baptistæ regnum cœlorum vim patitur.* Nam legi & prophetis regnum cœlorum, id est veteri testamento, nouum; & verbo prophetandi, rapiendi, & vim patiendi verbum opponit; quasi dicat, vsq; ad Ioannem lex vigebat, quæ solis Iudæis data erat, nec homines iuuabat, sed grauabat, ideo nemo in ea surrexit maior Ioanne Baptista; at deinceps remoto legis impedimento regnum cœlorum vim patitur, & qui in eo minor est, maior est illo. Vnde apparet omnes illas quæstiones quę à multis pluribus verbis disputãtur, an in nouo Testamento prophetæ fuerint, an de personis, vel de scriptis prophetarũ hoc, quod Christus dicit, intelligatur, locum nõ habere. Illud potiùs dicendum fuit, quo modo lex vsq; ad Ioannem tantùm fuisse dicatur, cùm non statim abrogata fuerit, vt Ioannes venit; sed longo post tempore durauerit. Respondeo primùm non esse sensum legem vsq; ad Ioannem, id est vsq; ad Ioannis natiuitatem; sed vsq; ad Ioannem, id est vsq; ad Ioannis prædicationem viguisse. Deinde non significari tunc fuisse statim momento temporis extinctam, sed nascente Euangelio, mori cępisse, vt explicauimus c. 5. 17.

14 Et si vultis recipere.) Chrysostomus duas affert rationes; quam ob rẽ non dixerit absolutè, *ipse est Elias.* Altera est, quia ad fidem nemo cogi debet, quia nec fides est, si libera nõ est ac voluntaria. Altera, quam & Theophylactus reddit, vt significet Ioannem esse Eliã, si velint attentè vtriusque officium, & similitudinem considerare. Potiùs credo ideo ita loquutum Christum, vt indicaret non esse verè Eliam, sed officio & effectu, quia quod Elias in secundo eius aduentu hominibus præstiturus est, hoc Ioannes in primo præstabat; præstare autem nisi volentibus, recipientibusq; non poterat. Ideo dicit, *si vultis recipere*, quasi dicat, si vultis recipere, erit vobis Elias, quia vos ad Deum conuertit, si non vultis, non erit.

Ipse est Elias.) Promiserat Deus se Eliam missurum Malac. 4. 5. 6. *Ecce ego mitto vobis Eliam prophetam, antequàm veniat dies Domini magnus & horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum*, quod de secundo Domini aduentu intelligendum esse ex eodem loco perspicuum est. Itaq; constãtissima semper fuit Christianorum opinio Eliam ante diem

Elias venturus ante diẽ iudicij.

iudicij, qui terribilis, & magnus appellatur, re ipsa esse venturum, vt discimus ex Hippolyto in libro de consummat. mundi, ex Tertul. in lib. de anima, ex Origen. tract. 3. in Matth. ex Ambrosio, aut alio, quisquis est, auctore commentariorum in epistolam ad Romanos c. 4. ex Chrysostomo hom. 4. in 2. epist. ad Thes. ex Augustino lib. 83. qq. q. 58. & tract. 4. in Ioannẽ, & Hieronymo in 17. c. Matth. ex Theodorito in comment. in 4. c. Malach. ex Gregorio lib. 9. in Iob c. 4. & lib. 11. c. 9. & lib. 20 c. 25. & lib. 35. c. 10. Quod non ex illo tantùm Malachiæ; sed ex alijs quoque scripturæ locis confirmatur, Matth. 17. 10. 11. *Quid ergo Scribæ dicunt, quòd Eliam oportet primum venire? at ille respondens ait eis, Elias quidem vẽturus est, & restituet omnia.* Idem Marc. 9. 11. 12. Eam quoq; Iudæorum opinionem fuisse, etsi fortasse, quando venturus esset, non intelligebant, & ex ijsdem duobus locis, & ex Matth. c. 16. 14. & ex Marc. c. 6. 15. satis apparet. Dicit autem Christus Ioannem esse Eliam, non quòd Elias esset, id enim Ioannes ipse negarat. Ioannis c. 1. 21. sed quòd in spiritu, & virtute Eliæ venisset, vt angelus apud Lucam dixit c. 1. 17. Ita nulla inter Christi, & Ioannis verba est repugnantia. Augustin. tract. 4. in Ioan. & Gregorius hom. 7. in Euang.

Ioãnes quo Elias.

15. Qui habet aures audiendi, audiat.) Audire hoc loco significat intelligere, & obedire, vt Lucæ 10. 16. *Qui vos audit me audit*, & Matth. 18. 15. *si te audierit, lucratus eris fratrem tuũ.* & Mar. 8. 18. *aures habentes non auditis.* Itaque indicat non omnes, qui habent aures habere aures audiendi, id est dociles, & obedientes, vt c. 13. 13. *videntes non vident, & audientes non audiunt.* & Isa. 6. 9. *Audite audientes, & nolite intelligere.* Solet Christus hac vti phrasi, cũ de re maximè seria, & quæ maximè auditores attingit, verba facit, vt attentionem & studium auditorũ excitet, vt c. 13. 9. 43. & Mar. 4. 9. 23. & Lu. 8. 9. Ideo & hoc loco vsus est, qa plurimùm auditorum intererat, quæ dixerat, intelligere, legem & Prophetas vsq; ad Ioannem tantum viguisse, postea regnum cœlorum vim pati, id est nullum illis salutis remedium superesse, si in lege confidant, si Ioannem, & quem Ioãne indicabat, Christum non recepissent. Eodem fere sensu Chrysostomus, atque Euthymius exponunt.

16 Cui autem similem æstimabo generationem istam) istud hominũ genus, Hebraismus הדור הזה, quos, & quare his verbis Christus reprehẽdat apparet ex Luc c. 7. 29. 30. 31. *Et omnis populus audiens* (quæ de Ioannes Baptista Christus paulò ante dixit) *& publicani iustificauerunt Deum baptizati baptismo Ioannis; Pharisæi autem, & legis periti consilium Dei spreuerunt in semetipsos. Ait autem Dominus: cui ergo similes dicam homines generationis huius?* De Pharisæis ergo, & iuris peritis, id est de Scribis loquitur.

Similis est pueris.) Quod nonnulli dicunt vsitatum fuisse apud Iudæos puerorum ludum, vt in duos diuisi choros alij flerẽt, alij tibijs canerẽt, vtriq; cantitarent, illi, *Lamentauimus vobis, & non planxistis*; hi, *Cantauimus vobis, & non saltastis*, quamuis Theophylactum in cap. 7. Lucæ, & Lyranum hoc loco auctorem habeant, quia aut Hebræum, aut magis antiquum non habent, verisimile non videtur esse. Nec necesse est, vt ex re vsitata Christus similitudinem sumpserit; satis est, vt ex re, quæ aut soleret, aut posset fieri. Aliquando enim non transferimus, sed fingimus similitudines: quemadmodum si diceret, perinde Scribæ & Pharisæi sese habent, atque si pueri ludentes in foro dicerent, *lamentauimus vobis, & non planxistis.* Multò maior est in similitudinis accommodatione difficultas. Videtur enim, Scribas, & Pharisæos pueris, qui lamentati sunt, & cecinerunt, comparasse, quique æqualibus suis dicunt, *Cecinimus vobis, & non saltastis, lamentauimus, & non planxistis*; cùm illis potius comparare debuisse videatur, qui alijs canentibus saltare; lamentãtibus plangere noluerũt. Euthymius

pueros

pueros Christum, & Ioannē propter innocentiam vocari putat, quibus Iudæi dicunt, *Cecinimus vobis, & non saltastis, lamentauimus vobis, & non planxistis*, sensu menti Christi prorsus contrario. Hieronymus, & cęteri omnes auctores Christum, & Ioannem esse pueros, qui cecinerunt, & lamentati sunt; nam Christus ab hilari & communi hominum vita nō abhorrens, canere; Ioannes cilicio indutus, & in solitudine durissimam vitam agens lamentari videbatur. Paullò propius sensum videtur Hugo Cardinalis attigisse; scribit enim nō personas personis; sed negotium negotio; nec partes partibus; sed totum toti comparari; sensum enim esse, perinde se Scribarum & Pharisæorum causam habere, atq; si pueri dicant sodalibus suis, *cecinimus vobis, &c.* Sic enim posse illis dici, Ioannes vobis lamentatus est, & non planxistis; filius hominis cecinit, & non saltastis. Hunc esse verum sensum ver. 19. magis probabimus. Nunc satis est, vt moneamus valde esse usitatum, vt in parabolis non personæ personis, non partes partibus; sed totum negotium, toti negotio comparetur c. 24. 13. *Simile factum est regnum cœlorum homini, qui seminauit bonum semen in agro*. Non enim regnum cœlorum homini, sed potius semini, aut agro simile est. Itaq; sensus est, idem accidit in regno cœlorum, atque si quis seminasset bonum semen in agro suo; & ibidem ver. 45. *simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas*. Non enim homini, sed potius margaritæ simile est; & idem accidit in regno cęlorum, atq; si quis quærat bonas margaritas, inuenta autem vna preciosa margarita vēdat omnia, quæ habeat, & emat eam. Sexcenta sunt exempla generis eiusdem. Itaq; frustra laborat, qui anxiè quærit, quomodo personæ personis, partes partibus respōdeant. Totum sententiæ corpus intuendum est, & integrum ex integra parabola trahendum; ne in partes diuisum pereat, atque dissoluatur.

Parabolæ quomodo applicādæ.

18. Neque manducans.) Non manducasse dicitur, aut quia nemo eum mā ducare viderat; aut quia parcè admodum, & leuiter māducabat; aut quia non more aliorum hominum, sed ferarum potius cibis viuebat.

Dæmonium habet.) Nihil vspiam alibi legimus aduersus Ioannem à Iudæis dictum esse, sed & ex hoc loco manifestum est à nonnullis pro dæmoniaco habitum fuisse; quem admodum nunc, qui arctius vitæ institutū sectantur, non solùm ab hæreticis, sed à plerisque etiam Catholicis pro stultis haberi solent; & experientia docet insignem virtutem inuidia, & obtrectatione carere non posse.

19. Venit filius hominis.) Cur Christus filius hominis appelletur, diximus c. 8. 20.

Et iustificata est sapiētia à filijs suis.) Difficilis locus. Consistit autem tribus in rebus difficultas, primū, quid vocetur sapientia; deinde qui filij sapientiæ appellentur; postremò quid sit iustificari. Alij Christum ipsum, alij diuinam prouidentiam sapientiā vocari dicunt. Filios autem sapientiæ alij Christum, & Ioannē; alij Iudæos, qui eos receperunt; alij eos, qui non receperunt, appellari. Alij filios sapiētiæ vocari negant, dicentes relatiuū ἀυτῆς, non ad sapientiam, sed ad γενεὰν generationem referendum, vt sit sensus, *iustificata est sapientia à filijs* eius, id est generationis huius. Sed isti, vt apparet, Græca sciebant, Hebraica nesciebāt. intellexissent enim Hebraismum esse, quo sapientes filij sapientiæ appellantur. Iustificari autē alij pro laudari, alij pro liberari, alij pro iustam apparere positum putāt. Itaq; nonnulli sic exponunt, *iustificata est*, id est liberata ab omni calumnia, & accusationis iusta causa, *sapientia*, id est diuina prouidentia, *à filijs suis*, id est à me, & à Ioanne, qui filij sapientiæ, id est sapientes sumus; liberata autem est, quia effecimus quidquid diuersis modis fieri poterat, vt homines ego canendo, ille lamentando ad salutem adduceremus; ita vt nemo posset diuinam erga homines sapientiam, prouidentiamq; desiderare.

rare. Huic interpretationi repugnat, quod Lucas dicit c. 7. 35. *ab omnibus filijs suis*, quod de solis Christo, & Ioanne dici non potuit. Alij *iustificata est*, id est cognita, laudata, & pro iusta habita diuina erga homines *sapientia à filijs suis*, id est ab ijs, qui verè sapientes erant, eamque amplexi sunt. Ita Hierony. Beda, & Euthymius. Alij *iustificata*, id est libera est, sicut qui mortuus est, iustificatus est à peccato, id est liberatus, ita vt iam peccare non possit Rom. 6. 7. *sapientia* diuina prouidentia *à filijs suis* à Scribis. & Pharisęis, qui filij sapientiæ, id est sapientes appellantur, non quòd sint, sed quòd sibi esse videantur; aut quòd esse debeant sapientes, vt infra ver. 25. ita vt non habeant, quod diuinam prouidentiam accusare possint. Sic Chrysost. Ego sapientientiam, vt Chryso. Hiero. Beda, & Euthy. diuinam prouidentiam vocari arbitror; filios autē sapientiæ omnes Iudæos, & eos, qui sapientiam receperunt, & eos, qui receperunt, non quòd sapientes aut essent, aut esse deberent, aut esse sibi viderentur, sed quòd essent quasi pueri & discipuli diuinæ prouidentiæ, quæ Iudæos peculiariter, tanquam proprios filios, gubernabat; propterea enim in pueris, non in viris similitudinem proposuit. Iustificatam autem esse ab vtrisque & bonis, & malis, id est iustam declaratam, dum canente Christo, & lamentante Ioanne alij saltauerunt, id est Christum; alij planxerunt, id est Ioannem secuti sunt, alij autem neque plangere, neque saltare voluerunt; ij enim, qui saltarunt, Christi exemplum secuti dicere possunt Scribis & Pharisæis, *cecinimus vobis, & non saltastis*, nam & illi canere dicuntur, quia canentem Christum imitati sunt, & alijs Iudęis vt saltarent, exemplum præbuerunt. Qui verò secuti sunt Ioannem, lamētati cum illo sunt, & Scribas, ac Pharisæos exemplo, vt idem facerent, prouocarunt; sed plangere noluerūt; solus autem Christus & Ioannes nominantur, quia ambo, ille canentiū, hic lamentantium duces erant. Vtrique ergo, & qui crediderunt, & qui non crediderunt, diuinam sapientiā iustificarunt, illi eam amplectendo, hi quia illis eam amplectentibus repudiarunt; nam dum nec Christi cantui, nec Ioannis lamentationi credere voluerunt, satis ostenderunt se nullo modo velle credere, & per se, non per diuinam stare sapientiam, quominus conuerterētur. Vt ita exponam, mouet me primum sententia, quæ hoc modo plenior, grādior, & Christi maiestate dignior est, vt ipsimet filij sapientiæ eam iustificarent, siue recipiant, siue non recipiant. Itaque præpositionem ἀπὸ à contra multorum opinionem personam agentem non materiam, significare arbitror. Infinitis enim locis pro ἀπὸ poni solere nemo mediocriter in lingua Græca versatus ignorare potest. Deinde coniunctio καὶ &, quæ hanc videtur habere vim, vt significet ipsosmet filios sapientiæ, id est discipulos magistram alios discendo, alios non discendo iustificasse. Certè illam interpretationem quorundam admittere hęc particula non potest, qui exponunt sapientiam à filijs suis, id est ab ijs tantum, qui eam receperunt, iustificatam. Non enim dixisset καὶ &, sed ἀλλὰ *veruntamen*. Nam etsi scio aliquando καὶ pro ἀλλὰ, vt ו Hebraicè poni solere; tamen hoc loco id prorsus violētum videtur, vbi omnia nos verba in naturalem ducunt significationem.

20. Tunc) Cum discipulos ad prædicandum mitteret Euangelium, vt cōstat ex Luca c. 10. 13. Inde enim videtur occasionem sumpsisse ea, quæ sequuntur, dicendi, quòd Apostolos ideo ad remotas mitteret ciuitates, quia Corozain, Bethsaida, & Capernaum, in quibus diu non discipuli, sed magister ipse Christus prædicauerat, Euangelium recipere noluissent.

21. Væ tibi Corozain.) Corozain, Bethsaida, & Capernaum Galilææ ciuitates erant prope lacum Genesareth, in quibus frequentissimè Christus cum suis discipulis Euangelium prædicans, & miracula faciens versaba-

sabatur. Ideo illis exprobrat incredulitatem.

Si in Tiro & Sidone.) Tribus de causis has duas ciuitates duabus illis opponit, primùm quòd Gentiles essent; deinde quòd vicinæ; postremò quòd idololatræ, delitijs, auaritia, & omni vitiorum genere corruptissimæ, vt prophetæ Isaias, & Ezechiel sæpe testantur, Isa. 23. 1. Ezech. 26. 2. 27. 3. & 28. 2. 12. Amos. 1. 9.

Olim.) Iam diu, non expectassent tamdiu, quâ vos, non tot exhortationes, non tot miracula desiderassent.

In cilicio & cinere.) Id est maximam egissent pœnitentiam. Ille. n. grauissimæ pœnitentiæ habitus erat, Isa. 58. 5. Iere. 6. 26. & 25. 34. Thren. 2. 10. Daniel. 9. 3. Quem ritum Gētiles quoq; imitatos fuisse constat ex Iona c. 3. 6. Quæstionē de prædestinatione, quā hoc loco nonnulli excitant, idcirco prætermitto, quia & maior est, quā vt in commentarios includi possit; & ad huius loci explicationem non necessaria. Tantùm dico, quod nonnulli ex hoc loco collegerunt, Deum ideo multis gratiam ad salutem necessariam non dare, quòd prædestinati non sint, meo iudicio colligi non posse. Nec enim hic de necessaria gratia; sed de superabundante, id est de miraculorum magnitudine, multitudineq; agebatur. Deinde quia Gentiles, non Iudæi erant, qui poterant seruata lege naturæ omnium confessione salui esse; lex autem naturæ satis illis erat ab ipsa natura prædicata. Postremò quia Scribæ & Pharisæi, quorum Christus incredulitatem reprehendit, aut omnes, aut magna ex parte reprobati erant, & tamen illis Euangelium prædicatum, tamen illis multa, magnaq; miracula facta; non ergo Tyrijs, & Sidonijs ideo nō prædicatum Euangelium, ideo nō facta miracula, quòd prædestinati non essent. Cur ergo Christus, qui eos credituros sciebat, illis non prædicauit? in promptu est ratio; non erat missus, nisi ad oues, quæ perierāt domus Israel. Cuius rationis ratio etiam cōstat, quia cum Abrahamo pactū propter eius singularem fidem inierat, & debuit fidem suā liberare. Postea & Tyrijs, & Sidonijs, sicut alijs omnibus gentibus, prædicatum est, & quicunque voluere, crediderunt.

Locus circa quæstionē prædestinationis explicatur.

23. Et tu Capharnaum.) Nominat separatim, & vltimo loco & per apostrophem Capharnaū, quia in ea frequentior fuerat, adeo, vt propter affiduam in ea commemorationē eius patria vocaretur c. 9. 1. & quia cùm maior esset, atq; maritima, credibile est pluribus vitijs abundasse; vt maritimæ, frequentesq; ciuitates abundare solent.

Nunquid vsq; in cœlum exaltaberis.) ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ, quæ vsque ad cœlum exaltata es, vt Luc. 10. 15. in eadem sententia legitur, & vt legunt Chryso. Euthym. & Theophy. & Hieron. admonet se in nonnullis legisse codicibus. Sensus non est diuersus, sed est magis perspicuus. Noster vero interpres videtur pro ἡ legisse ἢ & pro ὑψωθῆσε ὑψωθήσῃ.

Vsque ad infernum descendes.) καταβιβασθήσῃ, deprimeris, non enim spōte descendet, sed vi detrudetur. Solet Deus hac phrasi superbis, ac gloriosis ciuitatibus interitum comminari, quia semper illud verum est; *qui se exaltauerit, humiliabitur*, c. 23. 12. Iere. 49. 16. *Arrogantia tua decepit te, & superbia cordis tui, qui habitas in cauernis petræ, & apprehendere niteris altitudinē cœli. Cum exaltaueris, quasi aquila, nidū tuum, inde detraham te, dicit dominus.* Abdiæ 1. 4. Christus autem hoc loco non de vrbis excidio, sed de æterna ciuium damnatione loquitur; quod non de omnibus, sed de pluribus, aut de præcipuis, quales erant Scribæ & Pharisæi, est intelligendum.

Si in Sodomis.) Sodoma proponit, quia corruptissima fuerāt, & singulari excidio nobilissima, vt supra c. 10. 15. & Ezechiel. 16. 46. 48. 49.

Forte mansissent.) Forte hoc loco, non est dubitantis, sed affirmātis ἄν vt supra ver. 21. quòd idem interpres videns non significare dubitationē, vertendum non putauit.

24. Terræ Sodomorum.) Vide, quæ diximus

ximus capit. 10. 15.

25. In illo tempore.) Postquam discipuli ad prædicandum missi redierunt, vt apparet Luc. 10. 21. ex eorum enim gaudio & gloriatione, quòd in nomine Christi etiam dæmonia sibi subijcerentur, beneque omnia successissent, occasionem Christus accepit dicendi, quæ sequuntur, vt notauit auctor imperfecti hom. 28.

Respondens.) Orsus. Hebraismus. Apud Hebræos נען respondere, non solùm significat interrogantibus, aut prius locutis reddere responsum; sed sæpe etiam exordiri loqui, vt Euthymius, tametsi auctor minimè Hebræus obseruauit. Quanquam sunt, qui hoc loco suam proprietatem retinere putent; significareque responsum, quod Christus gloriantibus Apostolis reddidit. Sed Lucas c. 10. 21. post responsum Christi ponit, & apertè ab illo distinguit.

Confiteor pro gratias ago in scriptura.

Confiteor.) Gratias ago, laudo te, alter Hebraismus ידה, quod & confiteri, & gratias agere, & laudare significat. Quod in psalmis passim occurrit, Psalm. 6. 6. & 7. 18. & 9. 2. & 17. 50. Id Hieronym. Chryso. hom. 39. Augustinus. quæst. 9. in Matth. Beda, Theophylact. Euthym. & nemo non adnotauit.

Tibi pater, Domine cœli, & terræ.) Obseruarūt aduersus Arianos Athanasius in epistola ad Marcum Rom. Pontific. & Cyrillus libro 5. thesauri c. 5. interpunctionem inter nomen patris, & domini à Christo studiosè, & significanter adhibitam, ne Deum non solum patrem, sed etiam dominum suum vocare videretur. Patrem enim non cœli ac terræ; sed suum: dominum verò non suum, sed cœli appellat, & terræ.

Quia abscondisti hæc.) Quæ? mysteria regni cœlestis, quę & ipso, & Apostolis prædicantibus, & miracula facientibus paruuli perceperunt, sapientes reiecerunt.

A sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.) Quidam sapientes Iudæos legis ornatos scientia; paruulos Gentiles intelligunt, quia Dei, legisque non habebant cognitionem, vt auctor imperfecti & Theophylactus, sed nondum erat gentibus Euangelium prædicatum. Melius Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Beda sapientes Scribas & Pharisæos, & eorum similes; paruulos Apostolos intelligunt. Quanquam mihi non videtur paruuos tā Apostolos, quàm qui illis Christoque prædicantibus crediderant, appellare; de fructu enim prædicationis, vt ex Luca constat, agebatur. Illos sapientes vocat, non quòd essent; sed quòd esse deberent; aut quòd esse sibi viderentur, vt ait Hilarius; vel quòd sapientes re vera essent, non tamen secundùm spiritum; sed secundùm carnem, vt Chrysostom. Ea enim sapientia *stultitia est apud Deum*. 1. Corinth. 3. 19. ea *legi Dei non est subiecta*. Roman. 8. 7. Eiusmodi sapientes non crediderunt, *Videte vocationem vestram fratres, quia non multi sapientes secundùm carnem, non multi potentes, non multi nobiles* 1. Corinth. 1. 26. Quare *si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat, vt sapiens sit*. 3. 18. Eos autem qui crediderant νήπια infantes paruulos vocat, quia *malitia paruuli* erat, vt ait Diuus Paulus 1. Corinth. 14. 20. & *sicut modò geniti infantes*. 1. Petri 2. 2. Mirum videri potest, quàm ob rem Christus gratias patri agat, quòd Euangelium à sapientibus absconderit, quasi ob eorum damnationem gratuletur. Respondet Chryso. Christum non agere gratias, quòd sapientibus absconderit, sed quòd cum illis absconderit, paruulis reuelauerit. At abscondit certè. Nō propriè dicitur abscondisse. Nec enim abscondit prò priè, qui ideo filium suum misit, vt Euangelium illis, sicut & cæteris omnibus Indæis, reuelaret: sed absconditum dicitur, quia nolentibus recipere retraxit, quia noluit vi intrudere, quia noluit indignis dare, vt Chrys. & Theophy. docent. Denique ita illis pater Euangelium abscondit, sicut eos filius excæcauit Ioan. 9. 39. *In iudi-*

Euangeliū quo sensu Christus nonnullis abscondit.

cium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant; & qui vident, cæci fiant.

26. Ita pater.) ναὶ ὁ πατὴρ, næ pater; quod Hieronym. hoc sensu interpretatur, quasi Christus dicere voluerit, ita ète pater, perge ita facere, quemadmodum cœpisti. Alij, *ita pater*, factum est, *quia sic placitum fuit ante te*, quasi non alia eius rei, quam Dei voluntas, qua eos reprobauerat, caussa reddatur, vt, qui nullam, præter Dei voluntatem, reprobationis caussam esse volunt. In quo errore omnes nostri temporis hæretici pertinacissimè versantur. Sed quomodo, & quam ob caussam Deus illis absconderit, versu superiore exposuimus. Ego igitur sic interpretor. *Ita pater*, supple, *confiteor*, ex superiore oratione, quasi dicat, etiam, atque etiam pater gratias tibi ago, quòd sic facere volueris, vt cùm sapientes Euangelium recipere noluerint, paruulis non sis dedignatus reuelare. Solet enim Christus hac phrasi, quod ante dixerat, repetere, & magis ac magis confirmare, sicut cùm Latini dicunt, etiam atque etiam; aut enimuero, vt Lucæ 12. 5. *ostendam autem vobis, quem timeatis: timete eum, qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in Gehennam. Ita dico vobis, hunc timete.*

Quoniam sic fuit placitum ante te.) Hebraismus, quia ita tibi visum est.

27. Omnia mihi tradita sunt.) Qua ratione hæc cum superioribus hæreat, facile non apparet. Pleriqne veteres interpretes putant ideo hæc dixisse Christum, ne paullò ante tanquam minor gratias patri egisse videretur, vt Hilarius, Athanasius in oration. de æterna subsian. filij, & spiritus sancti cum Deo, contra Sabelij gregales, Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus hoc loco. Potius credo ideo dixisse, vt rationem redderet eorum, quæ ver. 28. 29. 30. dicturus erat, *venite ad me*. Itaque non sunt cum præcedentibus, sed cum sequentibus copulanda.

Locus contra Arianos explicatus.

Omnia.) Hieronymus, & Beda *omnia*, interpretantur omnes homines, qui veniunt ad patrem, vt Ioannes 6. 39. *Hæc est voluntas eius, qui misit me patris, vt omne, quod dedit mihi non perdam ex eo*, & cap. 18. 9. *quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quemquam.* Hilarius verò, & Euthymius, illa, quæ sola nota sunt patri, quæque ad naturam diuinam pertinent, vt Ioann. 16. 15. *Omnia, quæcunque habet pater, mea sunt, propterea dixi, quia de meo accipiet.* Irenæus verò libro 4. cap. 37. & Tertull. in 4. libro contra Marc. omnia, quæ per ipsum facta sunt, interpretantur. Auctor imperfect. omnia regna cœlestium, terrestrium, & infernorum. Chrysostomus, omnis potestas miracula faciendi. Quæ omnia vera quidem sunt, sed non videntur ad hunc locum aptè hærere. Itaque malim per *omnia* omnem potestatem gubernandi, seruandique homines intelligere, vt infra cap. 28. 18. *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Inuitat enim homines, vt ad se veniant, quia potestatem habet seruandi eos, *venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.* Potest quæri, qua ratione loquatur Christus, vt Deus ne, an homo? Theophylactus, & vt videtur etiam Hilarius, & Euthymius, vt Deum loqui putant; sed tantùm significare se vnà cum natura diuina omnia à patre accepisse; quemadmodum si pulchri patris pariter pulcher dicat filius se omnem pulchritudinem à patre suo habuisse; nec enim propterea minorem se illo esse significabit. Itaque nihil Ariani ex hoc loco contra Christi diuinitatem argumentari possunt. Fuisse enim solitos obijcere Cyrillus libro 10. thesaur. capit. 10. auctor est. Auctor vero imperfecti, vt hominem loqui dicit, quòd cum superiore nostra interpretatione magis conuenit; nam, vt homo, hominum caput est. Quanquam verba illa apud auctorem operis imperfecti adiecta ab aliquo fuisse suspicor, vt eius errorem emendaret. Sæpe

pè enim animaduerti omnes fere locos, vbi auctor ille de Christi diuinitate agit, simili ratione esse vitiatos.

Et nemo nouit filium, nisi pater.) Chrysostomus, valde probo sententiam, qui ἀπὸ κοινοῦ ex membro sequenti intelligendum putat, *aut, cui voluerit pater reuelare*, vt capit. 16. 17. *Beatus es Simon Bariona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi; sed pater meus, qui in cœlis est*, & Ioann. 6. 44. *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum*. Alioquin hæc verba frustra addita esse viderentur. Nunc autem ideo addita esse apparet, ne quis miretur, si Scribæ & Pharisæi Euangelio non credant; non enim possunt filium cognoscere, nisi pater, qui solus eum nouit, reuelauerit; nec ad eum venire, nisi pater eos traxerit. Trahit autem volentes, non trahit, qui nolunt. Quod autem dicit neminem filium nosse, nisi patrem; & patrem neminem, nisi filium; non de natura solùm diuina, sed etiam de patris consilijs, & filij officijs intelligendum esse videtur. Nemo enim nouit patris consilia, qua ratione velit homines seruare, nisi filius, & nemo nouit filij officium, cuius caussa in hunc mundum venit, nisi pater. Hic enim sensus ad id, quod agitur, magis est accommodatus, *venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.*

28. Qui laboratis.) οἱ κοπιῶντες, qui lassi, qui fatigati estis. Qua re? peccatis degrauati, vt Chrysostomus, Hieronymus, August. ser. 11. de verbis Domini secundum Matth. & Euthymius, interpretantur. *Lassati* (inquit ille) *sumus in via iniquitatis Sapien. 5. 7. & iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me*. Psalm. 37. 5. Alij ad graue legis iugum putant alludere, in quibus Hilarius est, & Theophylactus, quasi iugo legis Euangelium iugum opponatur. *Iugum enim meum suaue est, et onus meum leue*. Quod mihi non displicet, modo peccata non excludantur, quę lex aggrauabat potius, quàm alleuabat. Eò enim videtur in primis spectasse Christus.

29. Tollite iugum meum. Euangelium Hilar. & Beda.

Et discite à me, quia mitis sum, & humilis corde.) Omnes fere auctores ita interpretati sunt, vt sensus sit, discite meo exemplo mites, & humiles esse, vt Chrysostomus homil. 39. & Augustinus sermon. 10. de verbis Domini secundum Matth. cuius illa est à concionatoribus decantata sententia, *Discite à me non miracula facere, non omnia visibilia, & inuisibilia creare, sed quoniam mitis sum, & humilis corde*. Vera omnino sententia, sed non propria tamen interpretatio. Vult enim probare Christus iugum suum suaue esse, & onus suum leue. Itaque verus mihi videtur esse sensus, quem auctor imperfecti animaduertit, *Discite à me*, id est sublato iugo meo experimini me mitem esse, & humilem corde. Inuitat enim vt ad se veniant, quòd nō tyrannus, sed benignus, & mansuetus Dominus sit; nec vult sibi credere, sed sublato iugo experiri.

30. Iugum enim meum suaue est.) χρηστὸς lene, vocat iugum epitheto moribus suis accommodato. χρηστὸς enim, bonus, probus, benignus, suauis, non tam ad res, quàm ad personas, & mores pertinet; quasi dicat, iugum meum non est iugum hominis crudelis, quale solent huius mundi reges suis populis imponere, sed benigni, suauis, & clementis patris. Excitat in commentarijs huius loci quæstionem Hieronymus, quomodo Euangelicum iugum suaue, & onus leue esse dicat, cùm multò grauius, quàm legale esse videatur. In lege homicidium, in Euangelio verbum Raca; in lege adulterium, in Euangelio mulieris ad concupiscendum aspectus hominem damnat, cap. 5. 22. 28. Respondeo quattuor de caussis dici lenius. Prima est, quòd in

Iugum Euangelij leuius iugo legis 4. ob causas.

Euangelio non sint, nisi necessaria ad salutem præcepta, quæ natura ipsa docet, quæque vno verbo continentur; *omnia quæcunque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis*, c. 7. 12. vt hoc loco docet Hilarius. In lege autem Mosis infinita erat præceptorum multitudo, quæ non ideo data fuerant, quòd ad salutem natura sua essent necessaria, sed vt seueriore disciplina rudem populum exercent. Quò spectauit Petrus Act. 15. 10. *Quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus.* Secunda, quòd sublata supplicia illa grauissima, quæ lex

Exo. 21. 14 comminabatur, *dentem pro dente, oculum pro oculo. Lex enim iram operabatur* Roman. 4. 15. spiritus legis spiritus erat timoris, & seruitutis Ro. 8. 15. *non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore: sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei.* Spiritus Euangelij spiritus est caritatis, benignitatis, & mansuetudinis. Itaque volentes aliquando discipulos ignem de cœlo deuocare, vt Samaritanos, qui Christum recipere noluerant, abstineret, *nescitis*, inquit, *cuius spiritus estis*. Tertia, quia in lege omnia vi fiebant, quæ res leuissimas grauissimas reddit; In Euangelio omnia caritate & voluntate fiunt, & nihil graue, ac difficile volenti. *Hæc* (inquit Ioânes) *est caritas Dei, vt mandata eius custodiamus, & mandata eius grauia nō sunt, quoniam omne, quod natum est ex Deo, vincit mundum.* 1. Ioann. 5. 3. 4. quam rationem Hieronymus reddit. Quarta, quia lex onerabat, non iuuabat; in Euangelio autem vna cum onere spiritus datur, qui adiuuat infirmitatem nostram, vt Augustinus respondet. sermon. 9. de verbis Domini secundum Matthæum.

Luc. 9.

CAPVT XII.

Marc. 2. d. 23. Luc. 6. a 1.

1 IN illo tempore abijt Iesus per sata sabbato: discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas, & manducare. 2. Pharisæi autem videntes, dixerunt ei: Ecce discipuli tui faciunt, quod non licet facere sabbatis. 3. At ille dixit eis: Non legistis, quid fecerit Da-

1. Reg. 21. a. 4. Nume. 28. b. 9. Leu. 24 b. 8

uid, quando esurijt, & qui cum eo erant: 4. quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis comedit, quos non licebat ei

Osee. 6. c. 6.

edere, neque his, qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus? 5. Aut non legistis in lege, quia sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant, & sine crimine sunt? 6. Dico autem vobis, quia templo maior est hic. 7. Si autem sciretis, quid est: Misericordiam volo, & non sacrificium: nunquam condemnassetis innocentes: 8. Dominus enim est filius hominis etiam sabbati. 9. Et cum inde transisset, venit in synagogam eorum. 10. Et ecce homo manum habens aridam, & interrogabant eum, di-

Mar. 3. a. 1 Luc. 6. a. 6. Deute. 22. a. 4.

centes: Si licet sabbatis curare? vt accusarent eum. 11. Ipse autem dixit illis: Quis erit ex vobis homo, qui habeat ouem vnam, & si ceciderit hæc sabbatis in foueam, nonne tenebit, & leuabit eam? 12. Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbatis benefacere. 13. Tunc ait homini: Extende manum

num tuam. Et extendit, & restituta est sanitati sicut altera. 14. Exeuntes autem Pharisæi, consilium faciebant aduersus eum, quomodo perderent eum. 15. Iesus autem sciens recessit inde: & secuti sunt eum multi, & curauit eos omnes: 16. & præcepit eis, ne manifestum eum facerent. 17. Vt adimpleretur, quod dictum est per Isaiam prophetam, dicentem: 18. Ecce puer meus, quem elegi, dilectus meus, in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam spiritum meum super eum, & iudi- *Isa. 42. a. 1*
cium gentibus nunciabit. 19. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius: 20. arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, donec eijciat ad victoriam iudicium: 21. & in nomine eius Gentes sperabunt. 22. Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæcus, & mutus, & curauit eum ita, vt loqueretur, & videret. 23. Et stupebant omnes turbæ, & dicebant: Numquid hic est filius Da- *Marc. 3. a.*
uid? 24. Pharisæi autem audientes, dixerunt: Hic non eijcit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. 25. Iesus autem sciens cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnum diuisum contra se, desolabitur: & omnis ciuitas, vel domus diuisa contra se, non stabit. 26. Et si satanas satanam eijcit, aduersus se diuisus est: quomodo ergo stabit regnum eius? 27. Et si ego in Beelzebub eijcio dæmones, filij vestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices vestri erunt. 28. Si autem ego in spiritu Dei eijcio dæmones, igitur peruenit in vos regnum Dei. 29. aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem? & tunc domum illius diripiet. 30. Qui non est mecum, contra me est: & qui non congre- *Marc. 3. d. 28.*
gat mecum, spargit. 31. Ideo dico vobis: Omne peccatum, & blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemiæ non remittetur. 32. Et quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc sæculo, neque in futuro. 33. Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut facite arborem malam, & fructum eius malum: siquidem ex fructu arbor agnoscitur. 34. Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur. 35. Bonus homo de bono thesauro profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala. 36. Dico autem vobis, quoniam omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die iudicij. 37. Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. 38. Tunc *Inf. 16. a. 14.*
responderunt ei quidam de Scribis & Pharisæis, dicentes: Magister, volumus à te signum videre. 39 Qui respondens ait illis:

Luc. 11. c. 29. Generatio mala, & adultera ſignum quærit: & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ prophetæ. 40. Sicut enim fuit Ionas in
1. Cor. 1. d. 22. ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus; ſic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus, & tribus noctibus. 41. Viri
Ion. 2. a. 2. Ion. 3. b. 5. Niniuitæ ſurgent in iudicio cum generatione iſta, & condemnabunt eam: quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ. Et
3. Reg. 10. a. 10. 2. Paral. 9. a. 1. ecce plus quàm Ionas hic. 42. Regina auſtri ſurget in iudicio cum generatione iſta, & condemnabit eam: quia venit à finibus
Luc. 11. c. 24. terræ audire ſapientiam Salomonis, & ecce plus quàm Salomon
1. Petr. 2. d. 20. hic. 43. Cum autem immundus ſpiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quærens requiem, & non inuenit. 44. Tunc
dicit: Reuertar in domum meam, vnde exiui. Et veniens inuenit eam vacantem, ſcopis mundatam, & ornatam. 45. Tunc vadit, & aſſumit ſeptem alios ſpiritus ſecum nequiores ſe, & intran-
Marc. 3. d. 31. tes habitant ibi: & fiunt nouiſsima hominis illius peiora prioribus. Sic erit & generationi huic peſsimæ. 46. Adhuc eo lo-
Lu. 8. c. 20. quente ad turbas, ecce mater eius, & fratres ſtabant foris, quærentes loqui ei. 47. Dixit autem ei quidam: Ecce mater tua, & fratres tui foris ſtant quærentes te. 48. At ipſe reſpondens dicenti ſibi, ait: Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei? 49. Et extendens manum in diſcipulos ſuos, dixit: Ecce mater mea, & fratres mei. 50. Quicumque enim fecerit voluntatem Patris mei, qui in cœlis eſt: ipſe meus frater, & ſoror, & mater eſt.

IN CAPVT XII.

1 *ABIIT Ieſus per ſata ſabbato.)* Nihil eſſet hoc loco difficultatis, ſi ſolus Matthæus hanc narraſſet hiſtoriam. Nunc autem, quia Lucas c. 6. 1. eandem recenſens dicit id in ſabbato δευτεροπρώτῳ ſecundo primo accidiſſe; intelligi hic locus non poteſt, niſi ille Lucæ intelligatur; quem nõ video ſatis apud interpretes explicatum. Ponam, vt ſoleo in rebus difficilioribus, aliorum primùm opiniones, deinde meam adiungam. Multi putant ſabbatum δευτεροπρωτον, ſecundo primum appellari ſolitum fuiſſe octauum diem eorũ feſtorum, quæ per octo dies continuos agebantur, quale erat feſtũ azymorũ, & tabernaculorũ. Octauus n. dies eodem ritu, ceremoniaq; quo primus celebrabatur Leuit. 23. 36. 39. & Num. 29. 35. ſecundo verò primũ appellatum, quòd, cùm primo celebritate par eſſet, ſecundus tamen ab eo eſſet loco. Illud ergo, de quo Matthæus hic, & Lucas illic agit, fuiſſe diem octauũ azymorum, ſic Epiphanius hæreſ. 51. & pleriq; recentiores. Alij primum diem azymorum ita vocatum, quòd ſecundus eſſet à Paſcha, vt Euthym. & Iſidor. apud D. Thomã. Alij fuiſſe ſabbatum, quod proximè ſequebatur feſtum aliquod, quod in feriã ſextam incidiſſet, vt Theoph. & Chryſ. hom. 40. Alij ſecundũ aliquod, id eſt minus feſtum, quale neomenię. Alij geminum ſabbatum, ſabbatum ordinarium, quod ſeptimo quoq; die recurrit, & feſtũ aliquod, quod in idẽ ſabbatum incidiſſet, omne. n. feſtum ſabbatũ vocabatur. Mihi quædã videtur certa eſſe principia, ex quibus eiꝰ loci explicatio neceſſariò colligenda ſit. Primùm eſt, Lucam, cum ſabbatũ illud vocauit ſecundo primum, non aliquod è pluribus, quæ ſecundo prima dicerentur: ſed vnũ certum ſabbatum ſignificare voluiſſe, quod ſolum ex oĩbus ſecũdoprimũ appellaretur. Voluit. n. Lucas diem certum deſcribere, vt meliùs occaſio calumnię Phariſæorum intelligeretur. Ex quo oẽs illæ interpretationes refellũtur, quæ vnum è multis fuiſſe volunt; vt Euthymij, Iſidor. Chryſoſtomi, & Theophylacti. Secũdum eſt, fuiſſe illud ſabbatum eo tempore, quo ſegetes maturæ erant, ſed teneræ, & necdũ meſſę alioqui diſcipuli non velliſſent, & confricuiſſent ſpicas. Ex quo refellitur Epiphanij ſententia, & eorũ omniũ, qui ſabbatum ſecundoprimum diem aliquam azymorum interpretãtur; nec. n. die decimoquinto, aut vigeſimo Martij ſpicæ maturæ eſſe potuerunt. Quod. n. quidam adnotarũt in Paleſtina eo tempore propter vehemẽtem calorem ſegetes ſolitas matureſcere; fictum eſſe arbitror. Nam nec illi probare poſſunt; & nos poſſumus ſcriptura, experientiaq; refutare. Ioãnes. n. teſtatur tempore paſſionis Chriſti frigus fuiſſe, & ſe homines ad ignem calefeciſſe; & feſtũ primitiuorum celebrabatur quinquagesimo die poſt Paſcha, celebrabatur autem ſimul atq; primafalx in meſſem mittebatur, Deut. 16. 9. non ergo poterant in feſto azymorũ, id eſt quinquaginta ante diebus ſegetes eſſe maturæ. Experientia verò docet non ſolum in Paleſtina, ſed neq; in multò calidioribus Africæ regionibus ſegetes tã citò matureſcere. Ex quo etiã ſequitur non potuiſſe ſabbatum illud eſſe in feſto, vt alij putant, tabernaculorum, quod menſe ſeptimo celebratur Leuit. 23. 34. quia iam ſegetes collectæ erant. Tertiũ eſt, quod ex Hebræorũ accipimus traditiõe, vt c. 26. dicturi ſumus, poſt exiliũ Babylonicũ nunquã Iudæos vnũ feſtum poſtridie alterius celebraſſe, ne populus duos cõtinuos dies quieſcere cogeret. Vnde eorũ refutatur opinio, qui ſabbatũ ſecundo primũ vocari putant, & feſtũ aliquod proximè ſequeretur. Sequitur ergo ſabbatum ſecũdoprimũ non potuiſſe eſſe, niſi feſtum Penteceſtes, aut, quod idẽ erat, primitiuorũ, quia non niſi vnum erat, quale diximus D. Lucã proprio noie deſignare voluiſſe; & in illud tẽpus incurrebat, quo & ſegetes maturæ erant & nondũ meſſæ, & ad idipſum ſignificandũ celebrabatur. Reliquũ eſt quęrere, cur ſecundoprimũ appelletur. Nihil compertũ habeo; quorundam tũ cõiectura probabiliſſima mihi videt, ideo ita vocari, quòd, cũ tria eſſent præter ſabbatum prima. i. præcipua feſta, azymorum, primitiuorũ, & tabernaculorũ, (omnia quippe alia, vt neomeniæ, multò erant minora) inter illa feſtũ primitiuorũ, & loco, & celebritate ſecundum eſſet à primo. Obijciunt quidam in omnibus feſtis excepto ſabbato licuiſſe cibos parare Exod. 12. 16. Itaq; non potuiſſe Phariſæos accuſare diſcipulos, q ſpicas confricarent. Reſpondeo non accuſaſſe, propterea, q parabant cibos, ſed propterea, q ſpicas colligebant, quaſi quodammodo meterent, quod in nullo feſto die facere licebat. Deinde potuiſſe illos immeritò, vt ſolebãt, diſcipulos accuſare. Et quidem Iren. lib. 4. c. 20. ſcribit non fuiſſe prohibitũ in ſabbato, & feſtis ſpicas vellere, ſed metere. Sed rñſio Chriſti oſtẽdit feciſſe diſcipulos, quod alioqui in eo feſto facere nõ licuiſſet, niſi neceſſitas eos, vt Dauidẽ; & Dñi præſentia, qui templo maior erat, vt ſacerdotes, excuſaſſet. Poteſt etiã obijci Græcè numerum eſſe pluriũ ἐν τοῖς σάββασιν in ſabbatis, quod occaſionẽ nonnullis præbuit, vt exiſtimarent non vnũ tũc feſtum, ſed duo, aut plura ſignificari, quæ aut eodem die, aut vnum poſtridie alterius celebrarentur. Facilis reſponſio pluralẽ numerum pro ſingulari Hebræorum more poſitum eſſe, quo non multa

De ſabbato ſecundo primo quæſtio.

sabbata, sed vnum è multis sabbatis significatur, vt ver. 5. & 10.

2. Pharisæi autem videntes dixerunt ei.) Luc. c. 6. 2. scribit pharisæos non Christo, sed discipulis dixisse, cur facerent, quod illis in Sabbatho facere non liceret. Responderi potest, aut vtrisque, primùm discipulis, deinde Christo dixisse, aut Christo tãtum qui respondit. Sed Lucam ideo dicere discipulis dixisse, quia quod magistro dixerunt, non solùm de discipulis sed etiã discipulis ipsis dixisse videbantur. Adnotauit in hunc locũ D. Thomas nõ accusasse Pharisæos discipulos, quod ex agro alieno spicas colligerent; quia id lege permissum erat. Deut. 23. 25. *Si intraueris segetem amici tui, franges spicas, & manu conteres; falce autem non metes.*

3. Non legistis.) Obijcit opinione scientiæ legis inflatis legis ignorantiam, vt Euthymius adnotauit.

Et qui cum eo erant.) 1. Reg. c. 21. 1. dicitur solus fuisse Dauid, itaq; non videntur hæc verba cum historia, ad q̃ alludunt, conuenire. Rñdent quidam fuisse quidẽ solum, cum in sacerdotis domum ingressus est, sed aliquos habuisse comites, qui illũ alio loco opperirentur, sicut ipse sacerdoti dixit; *nã & pueris meis condixi in illũ, & illum locũ*, ver. 2. Alij habuisse etiã tum comites secum, sed sacerdotem, vt ait eo loco Lyranus, rogasse, cur solus esset; non q̃ solus esset, sed q̃ cum multis militibus cinctus esse soleret, paucos tunc haberet, sicut regẽ dicimus ire solum, cũ eum pauci sequuntur. Vtramq; opinionẽ alij refutant, propterea, q̃ scriptura disertè dicat illũ fuisse solum, & postea q̃ inde discessit, solũ etiam ad regẽ Achis adijsse. Illũ verò, cùm dixit *se pueris suis in illũ, & illũ locum condixisse*, officioso vsũ fuisse mẽdacio, vt fugã dissimularet: Christum aũt hoc loco non ex veritate, & opinione sua, sed ex verbis Dauidis locutũ esse. Horum ego opinionẽ etiam refello, q̃ non solum Dauidem, sed Christũ pẽnè ipsum mendacij arguere videantur, & q̃ Christus apud Marcum c. 2. 26. & Lucam c. 6. 4. dicat Dauidẽ ex panibus propositionis comedisse, & dedisse ijs, qui cum ipso erant; quod non video quo modo, si nemo cum illo erat, interpretari possint. Eorum ergo probo sententiam, qui existimant neminem cum eo fuisse, cum panes accepit, sed aliquos alio loco socios habuisse, quibus ex panibus dederit.

4. Quomodo intrauit in domum Dei.) Nondũ fuisse tẽplũ nemo nescit, nec ibi arcam fuisse legimus, quæ toto illo tẽpore in Silo fuisse dicitur 1. Reg. 1. 24. & 3. 21. & 4. 3. quę domus Dei appellabatur, sed est vero simile, aut potius necessariũ fuisse ibi tabernaculũ, vbi panes propositionis de more ponebãtur; erat. n. Nobe, vbi erat Achimelech, qui Dauidi panes dedit, ciuitas sacerdotũ. 1. reg. 22. 9. Quod autẽ Mar. c. 2. 26. dicit sub Abiathar sacerdote id contigisse, alia est quæstio, quæ cõmodius illic, q̃ hic disputabit.

Et panes propositionis comedit.) Hebręi panes propositiõis duobus modis vocant לחם פנים panẽ, vt ita dicã, facierũ, quia in tabernaculo, vbi Dñs habitabat, seni ex vna, & seni ex altera parte, quasi ante duas eius facies, proponebant. (Hebręi. n. duas facies in hoie, sicut nos duas genas, faciũt) & לחם מערכת panẽ ordinationis, aut dispositionis, quia certo, vt dixi ordine, certoq; tẽpore disponebant. Aia duerti aũt hoc secũdo modo, nõ nisi in libris Par. & Esdr. vocari, qui post exiliũ Babylonicũ. scripti sunt 1. Par. 9. 32. & 23. 29. & 2. Esdr. 10. 33. Sept. interpretes trib⁹ modis verterunt. Aliq̃ ἄρτοις ἐνωπίοις quasi dicas panes faciales, vt Exod. 25. 30. Aliq̃ ἄρτοις τοῦ προσώπου vt 2. Esdr. 10. 33. id est panes faciẽi. Fere sp ἄρτοις τῆς προθέσεως panes, ppositionis, vt Exod. 35. 13. & 40. 21. & 1. Reg. 21. 6. & 3. Reg. 7. 48. & 1. Par. 9. 32. & 23. 29. & 2. Par. 4. 19. Latinus interps sp panes, ppositionis appellat.

5. Aut non legistis in lege.) Leuit. 24. 8. & Num. 28. 29.

Quia sabbatis.) Per singula sabbata.

Sacerdotes in templo.) Omnia, vt Chrysost. & Euthym. obseruauerunt, emphasim habẽt. Paucis enim verbis expressit omnia, quæ ad exẽpli exaggerationem pertinebant. Legem præcipiente tempe; personas sacerdotum, qui maximè debebant sabbatum colere; locum, in templo; vbi maximè coli oportebat; tempus, in sabbathis, quæ maxime obseruationem requirebãt; rem, sabbathũ violant, quod plus est, quam si dixisset, non obseruant. Vocasse autem sacerdotes sabbathum dicit, non q̃ verè violarẽt; sed quòd ea facerent, quæ, nisi Dei cultus excusaret, facere non licuisset. Nempe victimas mactabant, pelles detrahebant, intestina lauabant, ligna findebant, ignẽ accendebant; pueros circuncidebant, vt Hiero. Chryso. & Euthy. exponunt. Cõfirmatur ex hoc loco nostrorum Theologorum de festorum celebratione sententia, non violari festum, cùm ea in festo fiunt, quæ ad eius celebrationẽ pertinent, nec alio tempore fieri possunt, vt cum pulsantur cãpanę, feruntur cruces, mũdatur aliq̃n templum, & si quid eius est modi. Multò verò minus, cùm ea fiunt, quæ ad salutẽ animarum necessaria sunt; de hoc enim propriè hoc loco agebatur. Hoc est, quod maximè Apostolos excusabat, q̃ in prędicando, & faciendis miraculis adeo, vt ait Marcus, fuissent occupati, vt nec parare cibum, nec capere possent. Hoc est *misericordiam volo, non sacrificium.* Hoc. n. sensu Christus inducit, quasi dicat, melius esse, vt Apostoli animas hominum, quàm sabbathum seruent.

Opera diebus festis licita.

6. Templo maior est hic.) ὧδε hoc loco. De quo autem loquatur, non consentiunt interpretes. Quidam ex hæreticis salutem hominum significari putant, quæ templo præponatur; minimè bono, vt mihi videtur, iudicio. Hieronymus locum, in quo Christus erat. Cùm enim Deus esset, vbicunque erat, templum erat. Sed non dubito, quin se ipsum templum appellauerit, quia in ipso habitabat *omnis plenitudo diuinitatis corporaliter* ad Colossen. 2. 9. sicut versi. 41. de se ipse dicit, *Ecce plus quàm Ionas hic.* & ver. 42. *Ecce plus quàm Salomon hic*, & infra ver. 8. *dominus est filius hominis etiã sabbathi.*

Atque ita Euthymius, & Theophylactus interpretantur.

7. Si autem sciretis, quid est.) Quorsum hoc prophetę testimonium Christus inducat ver. 5. exposuimus, ipsum verò testimonium c. 9. 13.

8. Dominus est filius hominis etiam sabbathi.) Probat se, & templo esse maiorem, & in sabbathi obseruatione dispensare posse, quia *dominus est etiam sabbathi*, & vnusquisque potest de re sua, quod velit facere. Mar. capitu. 2. 27. scribit dixisse, *sabbathum propter hominem factum est; non homo propter sabbathum.* Vtrumque ergo dixit, & quod Matthæus narrat, vt probaret se templo esse maiorem, quia templum sabbatho seruiebat, ipse autem dominus erat sabbathi, & quod Marcus, vt probaret hominum salutem sabbathi obseruationi esse præferendam.

9. Et cum transisset inde.) Scribit Lucas capitu. 6. 6. id altero die sabbathi contigisse. Quod ex hoc etiam loco manifestum est. Venit enim in Synagogam eorum: Synagoga vero die sabbathi congregabatur. Et propterea interrogarunt eum, an liceret in sabbatho curare, quia sabbathum erat ver. 10. August. lib. 2. de cons. Euang. c. 35. & Euthym.

In synagogam eorum.) Qui præcedente die sabbathi discipulos, quòd spicas vellerent, accusauerant. Nõ enim minus quærebat Christus occasionẽ, vt iniustè accusaretur, quàm illi vt accusarent; vt ex eorum accusatione ansam caperet eos docendi, atque obiurgandi.

10. Et interrogabant eum.) Marcus c. 3. 4. & Lucas ca. 6. 9. dicunt Christum Pharisæos interrogasse. August. libr. 2. de consens. Euang. c. 35. & Theophylact. hoc loco respondent Pharisæos prius Christum; deinde Christum Pharisæos interrogasse. Sed facilior responsio est Marcum & Lucã nõ dicere Christũ interrogasse Pharisæos, vtrum liceret in sabbatho curare; sed vtrùm liceret bene facere, an malè. Itaq; non eadem est quæstio, quã Pharisęis Christus, & q̃ Christo Pharisęi propo-

propoſuerunt; ſed Phariſæi priùs interrogarunt Chriſtum num liceret in ſabbato curare, Chriſtus, vt eorum malignitatem coargueret, immutata paululum quæſtione interrogauit Phariſæos, an liceret in ſabbato benefacere, an malè; vt verbis ipſis quæſtionis eos pungeret, & pudefaceret.

12. *Quanto magis melior.)* Phraſis Latinis inuſitata, quamuis nonnulli auctores Eccleſiaſtici mille ab hinc annis ita locuti ſint. Græci ea vtuntur, vt ſupra c.6.26. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; quod noſter interpres retenta Græca phraſi conuertit, *nonne vos magis pluris eſtis illis?* altero comparatiuo redundante. Itaque ſuſpicor hoc etiã loco pro πόσῳ οὖν διαφέρει noſtrum interpretem legiſſe πόσῳ οὖν μᾶλλον διαφέρει.

Itaque licet ſabbatis benefacere.) Non concludit licere curare, vt Phariſæi interrogauerant, ſed licere benefacere, ſicut ipſe interrogauerat Phariſæos apud Mar.c.3.4. & Luc.ca. 6.9. Habet etiam maiorem efficacitatem generalis ſententia, & verbum ipſum benefaciendi, ſub quo includitur etiam curare, quia curare eſt benefacere.

15. *Ieſus autem ſciens.)* Nemine indicante, ſicut eorum videbat cogitationes infra verſic. 25. & ſupra capitul. 9.4. & Lucæ 5.22. & 6.8. & 9.47. & 11.17.

Chriſtus cur fugit Phariſæos.

Receſſit.) Ad mare, vt explicat Marcus c.3.7. fugit, ſicut Apoſtolos fugere docuerat c.10.23 Fugit autem non metu; aut impotentia reſiſtendi, ſed quia nondum venerat hora eius, vt in cauſis ſimilibus Ioannes ait ca.7. 30. & 8.20. & 13.1. & 16.21. Reſiſtere autem, & ſi poterat, nolebat; quia cum fuga cauere poſſet, non erat neceſſarium; & ne arundinem quaſſatam confringeret, infra verſic.20. & *curauit eos omnes*. Non omnes, qui ſequebantur; ſed omnes, qui ægroti erant, & curari voluerunt. Tantùm enim ſignificare voluit Euangeliſta Chriſtum non malignè ac parcè; ſed prolixè ac liberaliter in omnes, qui fidem habebant, & ægroti erant, ſine vllo diſcrimine perſonarum ſanitatis beneficium contuliſſe.

16. *Et præcepit eis.)* Marc. 13.12. dicit dæmonijs præcepiſſe, ne ſe manifeſtarent, quia clamabant, *Tu es filius Dei.* Quia ergo dæmonia in hominibus erant, Matthæus dixit hominibus eum præcepiſſe. Cur autem præceperit, ſupra diſputauimus capitu.9.30.

17. *Vt adimpleretur.)* Quorſum Euangeliſta hoc Iſaiæ c.42.1. teſtimonium proponat, aut quomodo impletum eſſe dicat, non ſatis apparet. Sunt qui putent propterea propoſuiſſe, quòd Chriſtus prohibuerit miracula ſua diuulgari, ne Phariſæorum æmulatio magis exacerbaretur; nolebat enim arundinem quaſſatam confringere. Alij referunt ad fugam: ideo fugiſſe, ne reſiſtendo confringeret arundinem quaſſatam, id eſt minus manſuetudinis oſtenderet, quã de illo propheta prædicauerat, Chryſoſt.hom.41. Vtrumque probabile ſi ſed illud meo iudicio probabilius hoc teſtimonium ad ver. 15. referri. Reddit enim cauſam, cur omnes curauerit, quia quemadmodum propheta prædixerat: adeò benignus & manſuetus erat, vt nemo in plateis vocem eius auditurus eſſet; adeo verò miſericors, vt omnes ſanaret, neminem læderet, ac ne arundinem quidem quaſſatam confringeret, & linum fumigans non extingueret.

18. *Ecce.)* Demonſtrat ſpiritu prophetico, quem poſtea Ioannes digito demonſtrauit, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Ioann.1.29. & quem pater miſſa de cœlo voce poſt baptiſmum oſtẽdit, *hic eſt filius meus dilectus*, ſupra c.3.17.

Puer meus) עבדי ſeruus meus. Seruum autem vocat, vt hominem, quia *formam ſerui accepit, & habitu inuentus eſt, vt homo* Phil.2.7. ſicut Iſai. 43.10. & Zacha. 3.8. nec illum ipſum hominem Chriſtum eodem modo, quo alios vulgariter ſeruum appellat; ſed per excellentiam, & honoris ſui cauſa, quaſi glorietur Deus, quòd inter homines talem habeat ſeruum, vt in eo ſibi placeat anima ipſius, &, vt poſſit ei proprium Dei officium committere, totam Eccleſiam gubernandi, & quod maximum eſt, regnum ſuum perditum recuperandi, vt indicat D.Paulus 1.Cor.15.24. Sic, ſi minora licet maioribus comparare, Moſem Deus ſeruum ſuum ſolebat appellare Nume. 12.7.8. Iob Iob 1.8. & 2.3. *Conſideraſti ſeruum meum Iob, quòd non ſit ei ſimilis in terra.* Septuaginta interpretes apud Iſaiam nomen *Iacob* præpoſuerũt, vel ne Chriſtum Deus ſeruum vocare videretur, vel quia alijs locis ita legebant, vt ca.41.8.9. & 44.1.2. Obſeruauimus in Idiomatis, ſolitos Septuaginta, cum ſententia aliquid videtur abſurdi continere, addere, aut detrahere, aut mutare aliquid; vt abſurditatem tollerent.

Quem elegi.) vt hominem. Nam inter omnes homines illum aſſumpſit (loquor enim veterum Theologorũ more) & Deum fecit, Pſalm.44.3.8. *Speciоſus forma præ filijs hominum, diffuſa eſt gratia in labijs tuis, propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lętitię præ cõſortibus tuis,* & Pſal.2.6. *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicans præceptum eius.* In hoc enim elegit, vt eſſet rex, & verbum eius, qui ipſe verbum eius erat, prædicaret.

Dilectus meus.) Septuaginta addiderunt, *Iſrael*, ſicut paullo ante Iacob ὁ ἐκλεκτός μου, quia ita capit. 41.8. legerant, *tu Iſrael ſerue meus, Iacob, quem dilexi.*

In quo bene complacuit.) Vide explicationem c.3.17.

Ponam ſpiritum meum.) Noui hæretici orum interpretes ad baptiſmum hoc referunt, quòd in Chriſtum recens baptizatum Spiritus ſanctus deſcenderit c.3.16. Alij, quia ætate, & ſapientia proficiebat, Luc.2.52. Spiritũ ſuper illum poſitum dicunt. Certius eſt de ipſa eius conceptione interpretari, in qua Spiritu ſancto impletus eſt Iſai. 11.2. nec enim Ioanne peior erat, de quo angelus dixerat, *& Spiritu ſancto replebitur adhuc ex vtero matris ſuę* Luc.1.15.

Iudicium gentibus nunciabit.) יוציא proferet, id eſt legiſlator erit, legem Euangelicam, non, vt Moſes, ſuam ſolis Iudæis, ſed omnibus gentibus dabit, Pſal 9.21. *Conſtitue Domine legiſlatorem ſuper eos, vt ſciant gentes, quoniam homines ſunt.* Aut gentes omnes iudicabit, quia *pater omne iudicium dedit filio* Ioan.5.22.

Non contendet,) Hæc verba neque apud Hebræos, nec apud Septuaginta in Iſaia leguntur; ſed eſt vero ſimile Euangeliſtam explicationis cauſa addidiſſe. Significat.n. Propheta Chriſtũ ſine cõtentione, ſine clamoribus, quibus forum perſtrepere cõſueuit, quiete, placideque iudicaturum. Hoc enim eſt, quod ipſe dixit capitu.11.29. *Tollite iugum meum ſuper vos, & diſcite à me, quia mitis ſum, & humilis corde.* Toto denique hoc Iſaiæ teſtimonio nihil aliud quam Chriſti manſuetudo declaratur, vt apud Zachar.9.9. & Matth.21.5. Ioan.12.15. *dicite filiæ Siõ, Ecce rex tuus venit tibi manſuetus.*

Non clamabit.) Hebraicè additur לו nõ tollet, poteſt autem intelligi, vt ait Hieron. פנים facies, id eſt, non habebit in iudicando vilam rationem perſonarum, ſic enim Hebręi dicunt, quod Græci πρόσωπον λαμβάνειν perſonam accipere. Vel קולו vocem ſuam, vt interpretatur R. Salom. id eſt non vociferabitur.

Donec eiiciat ad victoriam iudicium.) Locus eſt, vt mihi videtur difficilior, quam pleriſque interpretibus viſus eſt. Primum apud Iſaiam ſic legitur, בארץ קנה רצץ לא ישבור ופשתה כהה יוציא משפת:לא יכהה ולא ירוץ עד ישים ולתורתו איים יוחלו. לא יכבנה לאמת משפת *Arundinẽ quaſſatam nõ conteret, & linum fumigans nõ extinguet, ad veritatem proferet iudicium, nõ turbabitur, nec animo frangetur, donec ponat in terra iudicium, & in lege eius inſulæ ſperabũt;* id eſt adeo quietè, & attentè ambulabit, vt etiam ſi ſuper arundinem iam quaſſatam, qua nihil fragilius eſſe poteſt, pedem ponat, eam non confringat; & ſi ſuper ſtuppam non omnino arden-

Universidad de Deusto
Biblioteca

ardentem, sed tantùm fumigantem, non extinguat. Apparet enim fuisse prouerbium, quo summa incedētis lenitas significabatur, sicut Galli, & Hispani de similibus hominibus dicere solent, etiamsi super paumentum ouis stratum ambularet, nullum frangeret. Per incessum autē, & ambulationem omnes vitæ actiones intelliguntur ex Hebræorū idiomate. Significatur ergo Christū omnibus in rebus incredibili mansuetudine, ac lenitate vsurum fuisse. Euangelista cæteris verbis prætermissis tātùm hæc posuit, *donec eijciat ad victoriam iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt.* Quæ ipsa, etsi aliquo modo ijs, quæ apud prophetam leguntur, videntur esse similia; eadem tamen nō sunt. Hiero. in commentarijs ad eum Isaiæ locum, & in epistola ad Algasiam q.2. existimat id scriptorum vitio accidisse, quod ego nullo modo mihi persuadeo. Quin Hebraicum illud, quod nunc habemus, Euangeliū, nusquam mihi quàm hoc loco magis suspectum est, quòd omnia & eadem, quæ apud Isaiam verba sunt, recitet. Nimis enim affectata fides meritò suspecta est. Non solet Matthæus, cum testimonia ex prophetis adducit, verba numerare. Iste, qui, vt Matthæus esse videretur, numerauit, hoc est apud me consecutus, vt minimè Matthæus esse videatur. Manifestum est, idque omnes, præter Hieronymum, interpretes sentiunt, hæc verba Euangelistæ *donec eijciat ad victoriā iudicium*, Illis Isaiæ verbis respōdere לאמת יוציא משפט, ad veritatē proferet iudicium, id est omnia, dum iudicabit, ad verum examinabit, verum pronunciabit iudicium. Cur autem Euangelista pro proferet, dixerit ἐκβάλλει eijciet, quod Septuaginta dixerunt ἄγοντι inferet, non ita magni refert. Potuit enim Matthæus Hebraicè dicere יוציא, proferet, vt est apud prophetam, & Græcus interpres vertere ἐκβάλλει, quia id etiam potest Hebraicum verbum significare. Nec enim assentior ijs, qui id ab Euangelista, vt maiorem vim adderet verbo, certo consilio factum putant, tam quam voluerit declarare, etiam vi compulsurum Christum homines, vt verum iudicium subeant; non enim de Christi seueritate; sed de mansuetudine, & mititate agitur. Illud longè difficilius, quomodo pro לאמת ad veritatem, dixerit Euangelista *in victoriam* ad victoriam. Quòd enim omnes dicunt, non verba, sed sensum exprimere voluisse, fateor mihi satisfacere non posse. Nam nec idem videtur esse sensus; & vt idem esset, tamen hic obscurior certè, quàm ille est; & non est vero simile Euangelistam diluciorem prophetæ sententiam alia obscuriore sententia exposuisse. Itaque cogor meam lectori coniectura indicare, doctioribus verò iudicandam relinquere. Suspicatus fueram aliquando Matthæum non pura, & antiqua Hebræorum lingua; sed corrupta illa ex Chaldaica, & Syriaca, quæ Christi tempore in vsu erat, Euangelium scripsisse, & pro אמת dixisse וכות aut וכותא, quod & veritatem, puritatem, innocentiam, & victoriā significat; interpretem verò Græcum non veritatem, vt est apud Isaiam, sed victoriam, alteram vocabuli significationem secutum conuertisse. Consului cum hæc scriberem, Syriacum Euangelium; comperique rectè me diuinasse: nam לוכושש scriptum inueni, quod & ad innocentiam, & veritatem, & ad victoriam potest significare.

Pseudo euangelium Hebraicum Matthęi.

21. *Et in nomine eius gentes sperabūt.)* Duobus verbis Matthęus hic videtur à propheta discrepare. Primum, pro בתורתו *in lege eius*, dicat, *in nomine eius*. Hic etiam omnes dicunt eandem esse sententiam. Quod etsi non satis intelligo, quia omnium tamen opinio est, refutare nolo. Tantùm dico, quòd in lectionibus veteris, ac noui Testamenti adnotaui, magnam mihi apud Septuaginta vitiati loci suspicionem esse. Nam pro בתורתו *in lege eius*, nō credo eos vertisse ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, *in nomine eius*, sicut nunc legimus, sed ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ, *in lege eius*, vt legitur Hebraicè. Nominū autem similitu

militudinem erroris fuisse causam, vt amanuenses pro νόμῳ, ὀνόματι scripserint. Similem enim errorem in ijsdem duobus vocabulis alijs etiam locis obseruauimus. Matthæi igitur Græcus interpres Septuaginta secutus pro lege nomen posuit. Deinde discrepat, quòd pro אוירים insulis, dicat ἔθνη gentes. Sed hoc discrimen leue admodum est. Insulas enim propheta remotissimas quasque gentes appellauit, quia insulæ à continente remotæ sunt, sicut poeta dixit, *& toto diuisos orbe Britannos*; vt apud eundē prophetam c.49.1. *audite insulę, & attendite*, & 51.5. *me insulæ expectabunt*, & 60.9. & 66.19. *mittam ad insulas longè ad eos, qui non audierunt de me.*

Virgil. in Eclog. 1.

22. *Tunc.)* Cum è synagoga egressus esset, auctor imperfect. & Remig. vel non significatur certum, & designatum tepus, vt putat Euthymius. Quamquam Marcus ca.3.20. videtur dicere id accidisse, simul atque egressus è synagoga in domum venit. Monendus mihi lector est non esse hāc illam historiam, quæ à Luca c.11.14. narratur, vt plerique interpretes putant. Nam de eo dæmonio capi.9.32. Matthæus scripsit, & nós hanc illic opinionem probauimus.

Cæcus & mutus.) Dubium, vtrùm natura, aut morbo, vt sentire Hieronymus videtur, an dæmonis malefício, vt Chrysosto. & Theophyl. cæcus & mutus fuerit. Credibilius tamen est dæmonem auditum, & visum illi ita ligasse, vt neque audire, nec videre posset: indicat enim Euangelista sola eum dæmonis eiectione auditū, visumque recuperasse, quasi prius nulla causa, quò minus audiret, videretque, nisi dęmon, impediuisset.

23. *Nunquid hic est filius Dauid?)* Id est Messias ille toties promissus, tam diu expectatus, qui ex genere Dauidis futurus creditur. Vide, quæ diximus c.1.2.

24. *In Beelzebub.)* tanquam diaboli minister, magicis artibus. Vide ca.9. 34. & 10.25.

Iudæorum exorcistæ.

27. *Filij vestri.)* Plerique recentiores interpretes existimant Exorcistas illos Iudæorum significari, quorum artem quādam à Salomone traditam fuisse lib.8. antiquit. ca.2. Iosephus scripsit: & de quibus Lucas in Actis Apostolorum c.19.13. mentionem fecit. Filios autem Pharisæorū appellari, quòd Iudæi essent, vt illi, & aliqui aliquando eorum filij. Argumētum verò esse, cur potius me, quā filios vestros dicitis in Beelzebub eij cere dęmonia, cùm vtriq; eijciamus? cur de me malè, cùm idem faciamus; de illis bene iudicatis? Veteres de Apostolis hoc dictum putāt, Hilarius, Chrysost. homi. 42. auctor imperfect. 29. Hieron. Theophy. & Euthym. ad quorum sententiam libentius accedo, nisi quòd plus Christum, quàm illi dicunt, arbitror significare, voluisse. Apostoli enim in nomine Christi dæmonia eijciebant Luc.10.17. argumentatur ergo, *Filij vestri*, id est Apostoli, qui ex populo vestro sunt, *in quo dæmonia eijciunt?* nonne in nomine meo? si ergo illi non in nomine Beelzebub, sed in nomine meo dæmonia eijciunt, quomodo dicitis me in nomine Beelzebub eijcere? Nam si illi in meo nomine eijciunt, maior ego dæmonibus sum, cuius nomine, virtuteque pelluntur: non ergo in nomine Beelzebub ego eijcio: nam si Apostoli mea virtute eijciunt, quod negare non potestis, multò magis ego, cuius est virtus.

Iudicium comparationis.

Ideo iudices vestri erunt.) Quia *sedebunt super duodecim sedes iudicantes duodecim tribus Israel* capi. 19 28. Hieron. Quanquam ego de alio iudicio agi puto, quòd Theologi comparationis vocant. Iudices enim eorum erunt, quia in illo vltimo iudicio apparebit Apostolos in nomine Christi dæmonia eiecisse, quòd cum vidissent, & credidissent Pharisæi, tamen Christum ipsum, quem multo magis credere debebant propria virtute dæmones eijcere, in Beelzebub eijcere dixerunt; sicut verficu. 41. & 42. ait, *Viri Niniuitę surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam; & Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam, quia ve*

nit

nit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis.

28. *Peruenit in vos regnum Dei.*) Se ipsum, & aduentum suum regnũ Dei vocat, quia initium fuit regni Dei, & aditum nobis ad illud patefecit, Hieron. Chrysosto. & Theophy. argumentum hoc est, si autem in spiritu Dei, vt superiore argumento probatum est, eijcio dæmonia, ergo verum est, quod & ego, & Apostoli mei, & Ioannes prædicamus appropinquasse, & venisse regnum Dei. Nam Spiritus sanctus, qui miracula per nos operatur, nostram prædicationem veram esse testatur.

29. *Aut quomodo potest quisquam.*) Facilis sensus, quomodo possum ego diabolum de possessione sua deturbare, id est ex hominibus eijcere, nisi fortior sim illo? Nemo enim in domum fortis intrare potest, & illam spoliare, nisi fortior, & superior illo sit, vt possit prius eũ armis suis exuere. Fortem vocat גבור quem Septuaginta gigantem solent vertere; domum autem fortis vocat arcem, quæ à gigante custoditur. Fortem intelligit diabolum, quia *non est potestas super terram, quæ comparetur ei.* Iob. 41.24. *Non est nobis colluctatio,* inquit D. Paulus, *aduersus carnem, & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores* Ephes. 6.12. Domum eius intelligit mundum, in quo, antequam Christus veniret, dominabatur, quem, vt significat superioribus verbis D. Paulus, suo regebat arbitrio. Vasa autem eius, non arma, vt multi interpretantur, sed spolia & suppellectilem; prius enim ligat, deinde vasa eius, id est suppellectilem domus eius diripit, & Lucas c. 11.22. arma ab spolijs separauit. Suppellectilem autem diaboli vocat miseras animas, quas sub captiuitate detinebat, quasque Christus illi eripuit, & *ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem,* Psal. 67.19. & Ephes. 4.8.

30. *Qui non est mecum, contra me est.*) Primùm quærendum, de quo Christus loquatur. Hilar. ca. 12. Chrysosto. hom. 42. Hieronym. auctor imperfe. Beda, Euthym. Theophyl. de diabolo loqui existimant, quasi sensus sit, tantùm abest, vt diabolus amicus mihi sit, eiusque nomine dæmones eijciã, vt maximè mihi sit aduersarius. Melior mihi altera videtur interpretatio, quam etiam Chrysosto. & Theophy. afferunt, vt de Pharisæis hoc dictum sit. Quorsum autem ita de illis Christus loquatur, non satis compertùm apud interpretes inuenio. Videtur tamen mihi Pharisæorum hypocrisim reprehendere voluisse, qui cũ fingerent se Christo non aduersari, sed tantùm gloriam Dei, & legis obseruationem afferere, maximè tamẽ illi aduersabantur. Hoc colligitur ex ver. 33. *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut facite arborem malam, & fructum eius malum.* Volebant Pharisæi in causa Christi iudices haberi: ad se enim pertinere de religione ac miraculis iudicare: ideo indifferentes videri volebant, quasi nec pro Christo, nec contra Christum essent, cum maximè illi essent inimici; vt suam inuidiam simulata boni iudicis persona occultarent. Hanc illis Christus personam detrahit. Ne, inquit, erretis, & ne alios fallatis: etiã si, quod simulatis vos non esse pro me, neque contra me, verum esset; tamen ob idipsum essetis reprehendendi; quia, *qui non est mecum, cõtra me est.* Quid ergo attinet dissimulare? minor erit culpa, si vos mihi palam aduersarios esse profiteamini; *aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut arborem malam, & fructum eius malum.* Quomodo autem hæc sententia vera sit, *qui non est mecum, cõtra me est, & qui non colligit mecum, spargit,* aut quomodo cum illa conueniat, quæ apud Lucam est c. 9. 50. *qui non est aduersum vos, pro vobis est,* dubitare lector potest. Sunt, qui ad solos referãt Pharisæos; quasi non vniuersè, sed in illis tãtum vera sit, in alijs verò, quæ apud Lucam est, locum habeat, *qui nõ est contra vos, pro vobis est.* Non proboni etsi propter solos Pharisæos hoc dictum est, non in illis tamen solis verum est; sed in omnibus, in quibus eadem

eadem reperitur ratio. Debebãt Pharisæi, quia legis scientiam profitebãtur; primi omnium Christum recipere, ac pro illo esse; qui autem pro illo esse debebat, & pro illo non erat, cõtra illum erat. Non potest rex de ijs, qui ad regnum suum non pertinent, dicere, *qui non est mecum, contra me est;* de suis autem subditis potest. Non solùm enim, qui regem suũ impugnat; sed etiam, qui pro eo, cum debet, ac necesse est, non propugnat, læsæ maiestatis reus est. Omnes ergo, qui Christum recipere debebant, siue Pharisæi, siue alij, si non recipiebant, contra illum erant. Debebant autem omnes cum primis Iudæi. Nam Gẽtiles, qui eum nec viderant, neque audiuerant; si non erant contra illum, pro illo erant. Nihil enim aliud apud Lucam significat, nisi eos, qui pro se esse non debeant, si contra se non sint, et se pro se. Nam, qui Christum non persequitur, quamuis nondum ad illum venerit, tamen non longè abest à regno cœlorum, & vt perueniat, aliquem videtur fecisse gradum. Quam quam ille, de quo eo loco Christus loquebatur, verè pro illo erat, quia dæmonia in nomine eius eijciebat; sed loquitur ex suorum discipulorũ opinione, qui non putabant pro se esse, nisi, qui secum, non doctrina, sed pedibus ambularent. *Vidimus,* inquiũt, *quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, qui non sequitur nobiscum; & prohibuimus illum. Nolite,* inquit Christus, *prohibere; qui enim non est contra vos,* id est, qui eadem, quæ vos, docet, ac facit, etiamsi, quia vos non sequitur, pro vobis esse non videatur; *pro vobis est,* quia doctrinam, factaque vestra confirmat.

31. *Ideo dico vobis.*) Causalis dictio non refertur ad ea, quæ proximè præcesserunt; sed ad ver. 24. *Hic non eijcit dæmones, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum,* vt constat ex Marc. 3.30. *quoniam,* inquit, *dicebant, spiritum immundum habet.*

Spiritus autem blasphemia non remittetur.) id est, blasphemia contra Spiritum sanctum, vt explicatur versic. sequenti, & Marc. 3.29. & Lucæ 12.10. Existit ex hoc loco maxima quæstio, vt D. quidem August. nullam in scriptura maiorem esse putet ser. 11. de verb. Dom. Quæstionis duæ partes sunt; altera, quod sit peccatum cõtra Spiritum sanctum; altera quomodo nec in hoc sæculo, nec in futuro remittatur. Primùm, quę certa sunt, ponamus, non disputemus. Certum est peccatum in Spiritum sanctum non dici, quod contra Spiritus sancti personam est, vt rectè D. Augusti. admonuit, nam nullum peccatum, magis contra Spiritus sancti personam esse poterat, quàm Eunomianorum, qui Spiritus sancti diuinitatem negabant; tamen inter peccata in Spiritũ sanctum non numerabatur; quotidie enim Eunomiani, vt ait Chrysosto. ad Ecclesiam venientes recipiuntur; & illud, cuius causa hæc à Christo sententia pronuntiata est, non contra personam Spiritus sancti, sed contra Christi personam erat; dicebãt enim eum spiritum immundum habere; & in Beelzebub principe dæmoniorum eijcere dæmonia. Illud etiam certũ, peccatum in Spiritum sanctum non semper omnium peccatorũ esse grauissimum; nec propterea non remitti in hoc sæculo, nec in futuro; q̃ cæteris maius sit. Nam Sadducæi, qui Spiritum sanctum esse negabant; & athei, quibus hodie plenus est orbis, haud paullo magis peccãt, quàm qui dubitant, an dæmonia à malo, an à bono spiritu eijciantur. Certum etiã, quod idem adnotauit Augustin. non de omni peccati in Spiritum sanctũ genere Christum hic agere, sed de eo tantum, quod in contumeliosis consistit verbis; hoc enim blasphemiæ nomen significat, hoc statim ver. 32. explicatur, *quicunque dixerit verbum*. Tametsi quinquè diuersis in locis diuersas opiniones secutus est. Aliàs dicit peccatum in Spiritum sanctum esse finalem, quam vocant impœnitentiam, vt lib. de fide ad Petrum c. 3. & lib. de vera & falsa pœnitentia ca. 4. & ser. 11. de verbis Domini. Aliàs in Spiritum sanctum peccare, qui in Eccle-

Quodnam in Spiritum sanctũ peccatũ appelletur, prima quæstio.

Ecclesia remitti peccata non credés contemnit tantam diuini muneris largitatem, & in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, vt Enchir.c.83. Aliàs per malitiam, & inuidiam fraternam oppugnare caritatem post acceptam gratiam Spiritus sancti, vt lib.1. de sermone Domini in monte. Aliàs peccatum in Spiritum sanctum esse desperationem indulgentiæ Dei, in commentarijs inchoatis in epist. ad Romanos, quem Bacchiarius eiusdem auctor ætatis in epistola de recipiendis lapsis secutus est. Ex quibus nulla blasphemia est, nec sunt verba, sed facta. Aliàs propiùs ad veritatem, scienter opera Spiritus sancti dæmoni tribuere, vt in qq. ex vtroque Test. q.102. Vnde vulgaris Theologorum opinio nata, sex peccati in Spiritum sanctum genera ponentium, finalem impœnitentiam, desperationem, obstinationem in malo, scienter veritatem impugnare, præsumptionem, & fraternæ caritatis inuidiam. Nouatiani verò peccatum in Spiritum sanctum interpretabantur Christum negare, vt suũ confirmarent errorem, eos, qui Christum negassent, non esse ad pœnitentiam recipiendos, vt auctor Augustinus est q.102. ex vtroque Test. Alij etiam, vt opinor, Nouatiani, omne graue peccatum, quale homicidium, & adulterium post baptismum commissum peccatum in Spiritum sanctum appellabant, vt idem refert Augustinus sermo. 11. de verbis Domini; quod & Origenem & Theognostũ vetustiores auctores ante docuisse scribit in hom. ad hunc locum Athanasius. Alij negare Christi diuinitatem, sicut Pharisæi negare videbantur, vt Hilarius can.12. & Ambr. libr. 7. in Lucam. Alij negare in baptismo, & Eucharistia, cæterisque Ecclesiasticis sacramentis per gratiam Spiritus sancti peccata remitti, vt Beda in hunc locum. Alij generaliùs hæreticum esse esse peccatum in Spiritum sanctum, vt Philastrius interpretatur in hæresi Rhetorij. Molestum fortasse lectori est tot audire sententias; recitaui tamen, quia semper existimaui in rebus grauioribus partem esse aliquam eruditionis, quid boni senserint auctores, non ignorare. Necommemoraui tamen, quas inueni; sed quæ magnos habent auctores, qui hoc digni sunt honore, vt etiam aliena dicentes attentè, ac reuerenter audiantur. Verus sensus non aliunde, quàm ex hoc ipso loco eruendus. Videmus, qua occasione, hoc Christus dixerit, quia dicebant Pharisæi eum in Beelzebub eijcere dæmonia, manifesta Spiritus sancti opera dæmoni tribuentes; hoc ergo est peccare in Spiritum sanctum. Animaduertimus etiam Christum non dicere, quicunque dixerit verbum in patrem; neque, quicunque dixerit verbum in filium; sed *quicunque dixerit verbum in filium hominis*; ex quo intelligimus illum de se, non tàquam de Deo; sed tanquam de homine loqui, eumque in filium hominis verbum dicere, qui humana deceptus specie, aut offensus infirmitate de illo infra illius dignitatem sentit, ac loquitur: ideoque veniam meretur, quia peccati excusationem aliquam habet; qui verò manifesta Spiritus sancti opera dæmoni tribuit, nõ meretur, quia nullam potest peccato excusationem obtendere. Vnde altera quæstionis pars facilè intelligitur, cur peccatum in Spiritum sanctum nunquam remittatur; non vtiq; propterea quòd remitti non possit; tenenda enim est regula fidei, quæ nullum peccatum esse docet, quod à Deo remitti non possit, neque propterea, q nũquam remittatur; credibile enim est aliquos etiã ex illis, qui tunc Christum dicebant in Beelzebub eijcere dæmonia, postea respuisse; sed propterea quòd, qui in Spiritum sanctũ peccant, nullam peccati excusationẽ habeant, ideoque natura sua veniam non mereantur. In alijs enim plerisque peccatis aut ignorantia, aut infirmitas, si non omnino, aliqua saltẽ ex parte culpa excusat. *Misericordiam*, inquit D. Paulus 1. Timo. 1. 13. *consecutus sum, quia ignorans feci; & ipse cogno-*

uit figmentum nostrum, recordatus est, quoniam puluis sumus, Psalm. 102. 14. *Spiritus vadens, & non rediens* Psal. 77. 39. At in peccato in Spiritum sanctum nihil eiusmodi, quod culpam eleuare possit, reperitur. Hæc est vera huius loci interpretatio, non quidem mea; sed Athanasij in homil. in hæc verba, Paciani epist. 1. Anastasij q.68. in script. Basilij interro. 273. in reg. breuior. Ambrosij libro 2. de pœnit. cap. 4. Hieron. in commentar. Quanquam ex ijs alij, cur peccatum in Spiritum sanctum non remittatur, alias rationes afferunt; in eo tamen consentiunt, peccatum in Spiritum sanctum id esse, quod explicauimus. Eodem fere redit, quod Chrysosto. ait, ideo dici nunquam remitti, quia difficiliùs remittitur. Sed meliùs, vt diximus, alij, quia natura sua, cum excusationem nullam habeat, remitti non potest; sicut alio loco Christus dixit, impossibile esse, vt diues in regnum cœlorum intret; non q Deo; sed q natura sua impossibile fit. At omnia peccata mortalia, dicet aliquis, eiusmodi sunt, vt veniam natura sua non mereãtur: cur enim, quæ mortalia non sunt, venialia dicuntur, nisi quia veniam merentur? Si igitur illa ideo venialia sunt, quia merentur; hæc, quæ venialia nõ sunt, non merentur. Respondeo nullum peccatum mortale natura sua veniã mereri; sed alia, si cum hoc comparentur, quia aliquam excusationem præ se ferunt, digna videri venia. Id-circo hoc solum esse, quod nunquam natura sua remitti possit; sicut multi sunt alij, præter diuites, qui suis viribus in regnum cœlorum intrare nõ possunt, sed ideo de solis hoc diuitibus dictum est: quia plus habent diuitijs onusti, atque grauati, impedimẽti. Hinc sequitur, quamuis Christus de sola blasphemia, id est contumeliosis in Spiritum sanctum verbis loquatur; eius tamen sententiam, nõ in blasphemia solùm, sed in omnibus omninò peccatis, in quibus eadem est ratio, veram esse. Quale est, si quis non verbo; sed facto, aut animi cogitatione Spiritus sancti opera dæmoni tribuat. In hoc genere nostri temporis hæretici peccant, miracula, quæ in Ecclesia Catholica fiũt, illaque maximè, quibus per exorcismos, & Eucharistiam dæmones expelluntur, aut non credentes, aut magiam interpretantes. Nam, vt Pharisæi Christum, ita illi Christi corpus, quod est Ecclesia, persequuntur, nec credunt, quæ facit, vera esse miracula. Multi hoc loco hæretici refutãtur; Eunomiani, qui Spiritus sancti negabant diuinitatem, quos Ambr. lib. 1. de Spiritu sancto c. 3. inde refellit, q omnis blasphemia hominibus remittatur; blasphemia autem in Spiritum sanctum non remittatur; Sabelliani, qui tres in Deo personas confundebant, cùm hic persona Filij, & Spiritus sancti adeò distinguantur, vt, qui in illum peccat, veniam obtineat; qui in hunc, non obtineat; Caluinistę & Lutherani, quos necdum natos Augustinus lib. 21. de ciuit. capi. 24. & libr. 6. contra Iulian. cap. 5. & Grego. libr. 4. Dialog. c ap. 39. & Beda in commentarijs huius loci, & Bernard. sermon. 66. in Cantica refutarunt; hi enim ex hoc loco purgatorium probauerunt, ex eo, quod dicitur ver. 32. *Qui dixerit verbum in Spiritum sanctũ, non remittetur ei, nec in hoc sæculo, nec in futuro*, colligentes, aliqua in futuro sæculo peccata remitti. At rident isti; quid tum? etiam Pharisæi dicta, factaque Christi ridebant. Dicunt phrasim esse, qua nihil aliud significatur, quàm peccatum in Spiritum sanctum nunquam remitti, id à Marco declarari cap. 3. 29. qui pro *hoc sæculo, & futuro*, vno verbo dicat *in æternum*. Non ignoramus phrasim esse, quæ idem valeat, quod *in æternum*: sed dicimus *æternum* illud, quod significatur, duas habere partes, hoc sęculum, & futurum; & quod Marcus vniuersè dixit, id Matthæum per partes distributè dixisse, quod nunquam eum facturum fuisse contendimus, nisi ad vtramque partem, & præsens sæculum, & futurum peccatorũ remissio pertineret. Ineptum enim esse, qui

Mat. 3. g. 29.

Hæretici nostræ ætatis contra Spiritũ sanctum peccant.

Spiritus sancti diuinitas.

Personæ Trinitatis distinctæ.

Purgatorium contra Lutheranos & Caluinistas probatur.

ita loquatur, non ducam vxorẽ, nec in hac vita, nec in futura; cùm in futura vxores duci non possint. Si non credunt, proferant nobis aliquod ex sacris litteris exemplum, vbi eadem phrasis in rebus, quæ ad vnum tantũ sæculum pertinent, vsurpetur, & vincant; si proferre nõ possunt, hæresim suam agnoscant, & fateantur. Rogat aliquis, quod & hæretici Sadducæorum & Pharisęorum more, id est nõ credentes, sed irridentes, nec vt credant, sed vt calumnientur, rogare solẽt, quomodo peccata illa, præsertim grauissima, quibus in filium hominis blasphematur, in futuro sæculo remittantur; cùm nostra sententia, quisquis mortali obstrictus peccato vitam finit, non temporalibus Purgatorij, sed æternis inferni pœnis cõdemnetur? Itaq; si in hoc sæculo peccata illi remissa sunt, in altero nõ remittuntur, quia peccata non habet, quæ remittantur; si remissa nõ sunt, remitti in futuro sæculo nõ possunt, quia clausa est remissionis ianua. Facilis est, & expedita solutio; in futuro sæculo remitti peccata dicuntur, nõ ꝙ culpa, sed ꝙ pœna remittatur, culpa prius in hoc sæculo remissa. Scio aliam esse istorum hæresim, quòd culpam retenta pœna remitti posse negent. Sed tam imperitus, & inconsideratus error est, vt non vnius, aut alterius hominis, sed totius humani generis exemplo refutetur. Omnes enim homines peccati originalis ꝑ baptismũ remissa culpa grauissimas, atq; diuturnas tota vita pœnas luũt, famem, sitim, morbos, mortẽ, quas peccati originalis pœnas esse & scriptura testatur, & ipsi non negant.

Culpa sine pœna remittitur.

33. *Aut facite.*) Hæc verba ad diuersas res, ac personas à diuersis auctoribus referuntur. Hilarius, Chrysosto. Euthy. & Theophyl. referunt ad Christum, vt sensus sit, cur aliter de me, aliter de meis operibus iudicatis? quomodo possum ego, si, vt vos putatis, peccator sum, & spiritũ immundum habeo, bona opera facere, quale est, dæmones ab hominibus expellere, cæcos, surdos, mutos, leprosos curare, mortuos suscitare? Aut ergo facite me malum, & opera mea mala, aut me bonum, & opera mea bona. Hieronymus ad diabolum, quasi dicat, dicitis me in Beelzebub eijcere dæmonia, quomodo potest diabolus arbor mala bonum fructum facere, qualis est dæmonum expulsio; *aut ergo facite arborem bonam, & fructum eius bonum, aut arborem malam, & fructum eius malum.* Beda ad vtrumque, arborem bonam ad Christũ, ad diabolum malam, tanquam sensus sit, quomodo possum ego, qui sũ arbor bona, facere fructus malos, id est opera diaboli, qui est arbor mala? aut dicite me esse bonum, & opera mea bona, aut me esse malum, & opera mea mala. Ambros. lib. 2. de pœnit. c. 4. arborem bonam Ecclesiam, malam synagogam; fructus malos ipsos Pharisæos interpretatur, vt si dicat, non potest mala mater Synagoga bonos filios generare. Verus sensus mihi videtur esse, quem multis locis D. Augustinus exposuit, libr. 2. de ser. Domini in monte; libr. 2. de actis cum Felice Manichæo c. 4. lib. 2. contra litteras Petil. c. 6. & ser. 12. de verbis Domini, arborem & bonam & malam ipsos Pharisęos appellari. Reprehendit enim Christus eorũ hypocrisim, ꝙ cum bona arbor videri vellent, malos tũ fructus facerent; aut ꝙ cum mala arbor essent, bonos videri vellent fructus facere, jubetq; aut apertè malos, aut apertè bonos esse. Potest hæc sententia illi, quę verproximo sequitur, videri contraria, *quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?* Itemque illi, quæ est ca. 7. 18. *non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere,* sed bene intellecta cõtraria non est. Non enim dicuntur hoc loco Pharisęi mali bona, aut boni mala opera facere, quod statim fieri non posse dr, *quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali,* & in altero loco, *non potest arbor bona malos, nec mala bonos fructus facere:* sed non tantum, quòd cùm mali sint, & videri velint boni, & sua opera, tanquam sancta, religiosaque probari.

34. *Proge-*

34. *Progenies viperarum.*) Hęc sententia supra explicata à nobis est ca. 3. 7.

Quomodo potestis.) Non negat absolutè, & omninò posse; multi enim mali cum sint, bona loquuntur: sed dicit, quod naturale, quod vsitatum, quod diuturnum est. Ita enim natura comparatum; ita moribus hominum consuetum est, vt mali mala, boni bona loquantur; *ex abundantia enim cordis os loquitur.* Si quando secus fit, id, & præter naturam, & præter consuetudinem accidit, & diuturnũ esse non potest.

Matth. 12. 34.

36. *Omne verbum otiosum.*) Constructio Hebraica, qua nominatiuus redundat. Duo hic quæri possunt, quorsum hoc à Christo dictum sit, & quid verbum otiosum appelletur. Omnes, quos legisse memini, auctores putant argumentum à minori ad maius esse; perinde ac si dicat; si de minimo verbo otioso; quãto magis de blasphemo, quale vestrum est, quo dicitis me in Beelzebub eijcere dæmonia, ratio in die iudicij reddẽda erit. Verbum autem otiosum appellari, quod nullam, aut audienti, aut dicenti ædificationis vtilitatem affert. Hier. Chryso. homi. 43. Basil. in regulis breuior. inter. 23. Ambrosius in Psal. 38. Gregorius ho. 6. in Euang. Beda in comment. Solus Theoph. & Euthym. calumniatorium, & falsum interpretantur, quod aliquos etiam vetustiores auctores dixisse Chrysostomus affirmat. Suspicor ego Hebraicè scriptum fuisse שוא, quod & frustra, & mendax, atque calumniatorium significare potest, vt Exod. 20. 7. Græcum autem interpretem vertisse otiosum, id est frustra dictum; alios interpretatos altera nominis significatione, mendax, falsum, calumniatorium, quod magis videtur ad locum adhærere; quia Pharisæi non otiosè modo, sed etiam calumniatoriè, & mendaciter de Christo loquebantur. Sed veterum auctorum sententiam, quàm coniecturam meam, eamq; obscuram, & incertam amplecti malo; eò etiam magis, ꝙ videatur Christus aliquo exaggerationis genere vti, & noui aliquid, atque admirãdi dicere voluisse; de verbis autem calumniatorijs, deque falsis criminationibus in die iudicij reddendam esse rationem, neque nouum, neque admirabile videri poterat.

Quale verbũ est otiosum.

37. *Ex verbis enim tuis.*) Apparet hoc fuisse prouerbium. Et quidem Theophylact. scripturæ testimonium esse dicit. Forte illud, quod legimus apud Iob c. 15. 6. *Condemnabit te os tuum, & non ego, & labia tua respondebunt tibi.* Quòd autem ait, *ex verbis tuis condemnaberis*, non ita intelligendũ, quasi sola verba, aut condemnatura, aut iustificatura vnumquemque sint; multis enim alijs aut iustificabimur, aut condemnabimur argumentis; sed ita vt ad iustificandos, vel condemnandos multos, qui benè aut malè loquuti sunt, sola ipsorum verba suffiant; sicut princeps ille sacerdotum in dissimili prorsus Christi causa dixit c. 26. 65. *quid adhuc egemus testibus? Ecce audistis blasphemiam.* Nam vt ille Christum ex vno verbo, quo se filium Dei esse significauerat, condemnandum fine alio testimonio iudicauit; ita ipse ex illo solo verbo, quo Christum blasphemasse dixit, etiam si aliud non haberet peccatum, damnari posset. Nemo igitur nobis infantes obijciat, qui prius moriũtur, quàm loqui possint. De ijs enim agitur, qui benè, maleque loqui potuerunt; & benè maleue locuti sunt. Sensus enim est adeo accuratè omnium rerum in iudicio reddendam esse rationem, vt vel in minimo verbo satis Deus argumenti, vt homines vel iustificet, vel condemnet, sic deprehensurus. Ridiculus est omninò Caluinus, qui hoc loco ridet nos, quòd hinc hominem non sola fide, sed verbis etiam, & operibus bonis iustificari colligamus. Quis enim hinc colligit? quis Catholicorum mediocriter doctus ignorat, non hic de iustificatione, qua iusti efficimur; sed de iudicis agi sententia, qua sumpto ex verbis nostris argumento iusti declaramur? Non hoc vti solemus loco; satis habemus multa, & satis manifesta

Ridiculus Caluinus in harm.

sta testimonia, quibus eius hæresim refellamus. Quanquam ne iste quidem locus, si diligentius excutiatur, atque versetur, inutilis nobis contra illum erit. Primùm eodem modo ex verbis iustificandi dicimur, atque damnandi. Damnari autem non est declarari nos pro iniustis habitos fuisse; sed fuisse re vera iniustos; ergo è contrario iustificari non est declarari habitos fuisse pro iustis, sed fuisse re vera iustos. Vbi ergo est figmentum imputatiuæ iustitiæ? Deinde, cùm ex verbis nostris condemnamur, declaramur verbis ipsis, quibus malè locuti sumus, iniusti facti fuisse. Nã profectò Pharisæi, qui Christũ dicebant habere spiritum immundũ, etiam si fuissent ante iustissimi, illo solo verbo facti fuissent iniusti. Ergo cum ex verbis iustificamur, declaramur verbis ipsis, quibus benè, pieque locuti sumus, facti fuisse iusti. *Ore enim confessio fit ad salutem*; nec quicquam ad salutem, præter vnam iustitiam, aliquid valet.

Error Caluini de iustificatione p fidem, et imputatiua iustitia, refellitur.

Rom. 10. 10.

39. *Generatio mala, & adultera.*) Generationem vocat Hebraico idioma te genus hominum; adulteram verò degenerem, quæ à maioribus suis degenerauit, Hebræi בני נכר filios alienos, id est degeneres, adulterinos vocare solent, vt Ps. 17. 46. *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt*, id est degeneres facti, sicut plantæ, quæ vetustate degenerant, & Psalm. 143. 7. *Libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum*.

Filij alieni in scriptura.

Et signum non dabitur ei.) Ab omnibus quæritur, quomodo dicat Christus, signum non dabitur ei, cùm tam multa postea ab eo miracula facta sint. Respondent Chrysost. & Euthy. non fuisse illis facta, qui obstinati erant; sed alijs, qui fructum erant ex illis percepturi. Alij facta quidẽ fuisse, sed non qualia illi postulabant: quærebant enim signum de cælo, vt Mar. c. 8. 11. & Luc. c. 11. 16. declarant, id est, vt Hier. ait, vel in morem Eliæ ignem de sublimi venire; vel in similitudinẽ Samuelis tempore æstiuo contra naturã loci mugire tonitrua. Alij meo iudicio simpliciùs, & ad rẽ, de qua agitur, magis accommodatè, non esse dandum illis signum, id est illis petẽtibus, atq; rogantibus; quia malo animo, & tentandi causa quærebãt. Hæc enim ratio est, cur Deus aliorũ sæpe rogatu signa dederit, Ezechiæ Isa. 38. 22. Gedeonis Iudic. 6. 17. 36. horũ verò rogatu non dederit; quia illi bono, hi malo animo petierunt. Quod, vt Chrysostomus obseruauit, ex verbis etiam ipsis eorum apparet; non enim rogant, sed quodammodo imperant, *volumus à te signum videre*.

Nisi signum Ionæ prophetæ.) Non inuenio, qui verum sensum huius loci, meo quidem iudicio, præter Hilarium attigerit. Nec enim, vt omnes interpretantur, sensum esse arbitror, non aliud ad faciendum fidem diuinitatis suæ Christum esse daturum signum, quàm, quòd sit, sicut Ionas, post tres dies, resurrecturus. Qui.n. ita interpretatur, rationem reddere non possunt, cur Ionę potius signũ, cùm tam multa sint, quàm aliud nominauerit. Poterat Eliæ signum promittere, qui igneo in cœlum curru sublatus est; nec enim minus ascensu in cælũ suo, quàm resurrectione suã diuinitatem probare potuisset. At ne quæstionem quidem interpretes, quos legerim, attigerunt. Quæ facile tamen occurrit, & adeo est necessaria, vt totus hic locus sine eius explicatione intelligi non possit. Non ergo loquitur Christus de signo ad persuadendum, sed de signo ad condemnandum; vtiturq; eleganti verbi ambiguitate, vt in multis alijs locis obseruauimus ca. 10. 39. *qui inuenit animam suam, perdet eam*, & c. 8. 22. *dimitte mortuos sepelire mortuos suos*. Sic hoc loco Pharisæos ambiguitate deludit. Cùm enim ad credendum signum petant; respondet non esse dandũ illis signum, quale petũt, vt credant, sed quale non petunt, vt condemnẽtur. Signum autem, id est argumentum, quo condemnabũtur, est, quòd cùm Niniuitæ homines Gentiles & barbari, nullaque scientia legis exculti ad vnum verbũ Ionæ homi-

hominis peregrini, & illis ignoti crediderint, & singularem egerint pœnitentiam; illi tot Christi auditis exhortationibus, tot visis miraculis, non modò non crediderint, sed dæmonium eum habere dictitauerint. Hoc est, quod dicit ver. 41. *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cũ generatione ista.* Illud huic interpretationi contrariũ videri potest, quòd statim, quasi explicans, quo sensu signum Ionæ prophetæ appellauerit, dicit, *sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus, & tribus noctibus, sic erit filius hominis &c.* Respondeo hac explicatione nihil aliud Christum docere voluisse, quàm se esse Iudæis, quod Ionas fuerat Niniuitis; sed etiam maiorem, quò magis est mortuum resurgere; quam euomi deuoratum; & tamen Niniuitas Ionæ credidisse, Iudæos sibi non credere.

40. *Sic erit filius hominis.*) Cur filius hominis appelletur, diximus c. 8. 20.

In corde terræ.) Beda, & Euthymius cor terræ sepulchrum intelligunt, quæ hodie est Caluinistarum interpretatio. Hoc interest, quòd illi bono, vt mortem significarent, hi malo intellexerunt animo, vt suum illum alterum errorem confirmarẽt, Christum ad inferos non descendisse. Nos non solùm sepulchrum, sed etiã infernum significari contendimus, quò verè Christus descenderit, vt in omni semper Ecclesia, tanquam pars fidei Catholicæ, creditum est. Id primùm ex ipsa phrasi probare possumus. Nam בלב *in corde*, pro, in medio, dicunt Hebræi, quia in medio animalis cor est Psalm. 45. 3. *propterea non timebimus, dum turbabitur terra, & tranferentur montes in cor maris*. Infernus verò, non sepulchrum in medio terræ est. Deinde, quid causæ est, cur de nemine alio dictum sit, in corde terræ fuisse; cùm tam multi in sepulchro fuerint; si cor terræ sepulchrum significat? Cur nemo, præter Christum, dicitur non solùm in sepulchrum; sed & in inferiores, id est infimas partes terræ descẽdisse ad Ephe. 4. 9. nisi quia non solùm in sepulchrũ corpore; sed etiam in infernum anima descendit? Denique *ijs, qui in carcere erant*, hoc est in medio terræ prædicauit 1. Petri 3. 19. quod certè non in sepulchro fecit, sed in inferno. Nã Theodori hæretici in eum locũ interpretatio tam est inepta, vt nõ timeamus, ne cui persuaderi possit; & eã eo loco, si Deus iuuerit refutabimus.

Descensus Christi ad inferos probatur cõtra Caluinistas.

Eos in scriptura pro medio.

Tribus diebus, & tribus noctibus.) Plerisque hic locus multo, quàm est, difficilior videri solet. Nec enim Christus tres, sed vnam, aut, vt plurimum, duas noctes in sepulchro fuisse creditur; feria enim sexta sepultus ante diem Dominicum, quæ prima sabbathi vocabatur, resurrexit capitu. 28. 1. Marc. 16. 2. & Ioann. 20. 1. Nec satisfacit illis, quod ab omnibus vetustis auctoribus dictum est, Augustin. epistola. 49. quæst. 6. Hieronym. hoc loco & in commentarijs in 2. ca. Ionæ, Beda & Theophylacto, synecdochen esse, qua pro toto pars ponitur; nam neque Christum tres integras noctes, nec partem trium noctium in sepulchro iacuisse. Cur non intelligant, causa est, quòd à diebus noctes disiungant, cùm sint potius cum illis coniungendæ; Quòd enim dies, & noctes distinctè nominauerit, non ideo fecit, vt videntur existimare, vt tres integros dies, & tres integras noctes, sed vt tres naturales dies significaret, & eos ab vsualibus, vt vocant, diebus distingueret: hac enim phrasi diem, & noctem solent Hebræi naturalem diem, qui viginti quattuor horarum est, declarare Genes. 7. 4. 12. Exod. 24. 18. & 34. 28. Deuteron. 9. 9. 11. 18. 25. & 10. 10. & 1. reg. 30. 12. & 3. reg. 19. 8. Fingamus ergo dixisse tribus diebus naturalibus; nemo dubitaret per synecdochem intelligendum tribus diebus fuisse, quia trium dierum per aliquam partem fuit; partem. l. sextæ feriæ, totum sabbathum, & partem primæ feriæ. Cùm enim Iudęi à vespere die inchoarẽt, nox sabbathi in die Dominico, qui tertius est, numerat. Cur ergo eodem modo dubitãt intelligere, quia tribus diebus, & tribus noctibus dixit,

Quomodo Christus tres dies, & noctes in sepulchro fuerit.

xit, cum nihil aliud his verbis voluerit, quàm tres naturales dies significare?

41. *Viri Niniuitæ.*) Quod quidam ex hæreticis dicit interpres, quia de signo Ionæ prophetæ mentionem Christus fecerat, in mentem illi venisse, vt de Niniuitis loqueretur, nimis ineptum, ac ridiculum est. Deridebitur enim, si rogetur, qua occasione Regina illi Saba venerit in mentem, cum de Salomone mentionem non fecisset. Ergo, vt diximus, explicatio hæc est signi Ionæ prophetæ. Sed, quia exemplum Reginæ Saba simile esse videbatur, hoc cũ illo coniunxit.

Surgent.) non ad iudicandum, vt omnes, quos legi, interpretantur, recentiores præsertim Theologi, qui hoc de iudicio, vt vocant, comparationis, exponunt. Nec enim iudicis est surgere; sed sedere; *Sedebitis*, inquit, *super duodecim sedes iudicantes duodecim tribus Israel.* cap. 19. 28. sed surgent ad accusandum: accusatoris enim est surgere. Eodemque modo intelligendum, quod statim sequitur, *& condemnabunt eam.* Non enim iudicando, sed accusando condemnabũt. Nam & accusator condemnasse reum dicitur, cum in iudicio ita conuicit, vt ob eius accusationem condemnaretur. Accusabunt autem, & condemnabunt non verbis, sed exẽplo, quia cum Ionæ ipsi crediderint, Iudæi Christo non crediderunt. Itaque non surgent, sed vt cæteri stabunt: loquitur tamen Christus accommodatè ad consuetudinem fori. Alio sensu solent dicere Hebræi, in iudicio surgere, id est intrepidum stare, bene causam suam defendere, causa non cadere, vt Psal. 1. 5 *Ideo non resurgent impij in iudicio.* Quod Latini vno verbo dicunt stare; *Cum pulcherrimè*, inquit ille, *in senatu staremus.* *Cic. l. 1. epist.*

42. *Regina Austri.*) Meridionalis, quæ in Meridie dominabatur, periphrasis est reginæ Sabæ. 3. reg. 10. 1. 4. 10. 13. & 2. par. 9. 1. 9. vnde constat longè illam, lateque imperium habuisse; non enim alioqui à tota mundi Meridionali plaga; sed ab ea ciuitate, in qua regiam habebat, vt scriptura alijs locis facere solet, appellasset. Quod à Christo certo consilio factum arbitror, vt eius Reginæ maiestatem, amplitudinemq; declararet. Pertinebat enim ad rem, vt Reginæ Saba potentia declararetur, quò magis eius commendaretur factum; quòd tanta Regina tam longè venerit, vt Salomonis sapientiam audiret. Notanda enim vis, quæ in singulis inest verbis, & tacita quædã inter Christum, & Salomonem; inter Iudæos, & Reginam antithesis, Regina, fœmina, barbara, potentissima, à finibus terræ venit, vt audiret sapiẽtiam Salomonis, hominis mortalis, cæterorum similis, vt audiret sapientiam humanam vtique, non diuinam; non vt miracula videret, quæ nulla fecisse Salomonem legimus. Iudæi, Pharisæi, viri non solùm docti, sed doctores legis venientem ad se dominum, filium Dei, & diuinæ sapientiæ thesauros ore fundentem in auditaque coram illis miracula facientem contemnunt. Non opus est lectorem mediocriter docti admonere, Saba, vbi hæc dicitur in scriptura fuisse Regina, non illam Orientalem fuisse, vnde Sabæi thure nobiles dicti sunt populi; sed alteram Meridionalem in Æthiopia, ciuitatem regiam, de qua Isaias c. 43. 3. quã postea Cambyses sororis suæ nomine Meroem appellauit. Auctor Iosephus libr. 2. antiquit. c. 10. Strabo lib. 16. *Duplex Saba vrbs.*

43. *Cum autem immundus spiritus.*) Lucas capitu. 11. 24. hoc ante ea, quæ supra Matthæus dixit, narrauit: sed, cum exposuerimus quorsum hoc Christus dixerit, apparebit non Lucam, sed Matthæum rerum gestarum ordinem tenuisse. Ideo, vt opinor, Christus hoc dixit, vt doceret peiores esse Iudæos, quàm si nunquam Dei legem, & cognitionem accepissent. Cum enim per legem diabolus quodammodo ab illis eiectus esset, quia edocti per legem sunt Deo vni ac vero; non idolis, non diabolo seruire, contempta Dei gratia digni facti

sunt, vt septem in eos pro vno immundo spiritu, spiritus ingrederentur. Huc tota tendit parabola, vt Hilarius, Hieronym. & Beda exposuerunt. Quamquam Chrysostomus, & Theophylactus longius à sensu discedentes de excidio vrbis Ierosolymitanæ interpretantur; quasi Christus dicere voluerit Iudæos ab exilio Babylonico liberatos, & restaurato priore templo multo grauius excidium, exiliumque passuros esse, quòd oblatam per se Dei gratiam fastidiosè, arroganterque contempsissent. Hoc, inquam, etsi verum est, tamen longius abest à sensu. Nec enim dubito, quin voluerit Christus rationem reddere, cur Pharisæi non crederent; quòd septem dæmonibus, id est in reprobum sensum, ob contemptam Dei gratiam traditi essent. Solet enim Christus incredulitatis eorum similem alijs locis rationem reddere. *Omnis*, inquit, *plantatio, quam non plantauit pater meus, eradicabitur* cap. 15. 13. & *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum* Ioann. 6. 44. & *Qui ex Deo est, verba Dei audit propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis* Ioan. 8. 47.

Ambulat per loca arida.) Hoc ad allegoriam plerique referunt, quasi loca arida Gentiles appellet, & eos omnes, qui Dei cognitione culti non sunt, in quibus non contentus spiritus immundus commorari, & eos sibi iam obstrictos teneat; eos quærit, qui, cum scientiam Dei habuerint, contempserunt; maius lucrum ratus vnum ex illis peruertere, quàm in alijs multis pro suo arbitrio dominari. Ego Christum de diabolo, tanquam de homine, loqui existimo; solent enim homines domo sua pulsi huc illuc per sola, deserta que loca vagari, vt sedes sibi quærant, quas commodas non inuenientes in priorem domum reuertuntur, eamque vacuam, & à nouo habitatore paratam, ornatamque reperientes, multo in ea commodius, quàm, antequam ea expellerentur, habitant. Quod autem ait versicu. 45. *Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se*, nihil aliud significat, quam eos, qui optimi sunt, si quando contempta diuina gratia, mali fiant, pessimos fieri solere; quasi pro vno spiritu immundo, qui prius, quàm boni fierent, in illis erat; septem in illos ingrediantur. Septem autem Hebræorum consuetudine pro multis posuit, certum numerum pro incerto. Cuius rei, quia multa, notaque sunt exempla, non recensemus. In eo etiam de spiritibus immundis, tanquam de hominibus loquitur; quòd dicat vnum alios ad commodam habitationem inuitare. Propterea enim vocat, non vt se, ne iterum expellatur, eorum præsidio defendat, vt Chrysostomus, multiq; alij exposuerunt. Summa est diabolum in ijs, qui boni aliquando fuerunt, & mali fiunt, libentius, & quodammodo commodius habitare, quia domus ornamenta, id est mysteriorum cognitio, excultum scientia diuinarum rerum ingenium, & si qua sunt eiusmodi, quæ Deo parata fuerant, illi seruiunt. Sic fiunt posteriora eorum peiora prioribus. Experimur hoc quotidie. Nulli peiores sunt hæretici, quàm qui, cùm boni aliquando Catholici fuissent; diuinam aspernati gratiam, & Catholicæ fidei simplicitatem, quasi cibum leuissimum fastidientes, vt iuxta ollas carnium sederent, hæretici facti sunt, id est in Ægyptum, vnde per fidem exierant, perdita fide redierunt. Nulli peiores Catholici, quã qui, cùm aliquãdo religiosissimi fuissent, non benè tenuerunt, quod habebant. Vt verissimè dixerit Augustinus, se non vidisse meliores, quàm qui in monasterijs profecerunt, neque peiores, quàm qui à monasterijs defecerunt. *Conuersi sunt*, inquit Dauid, Psalm. 77. 57. *in arcum prauum*, id est in modum arcus duri & manui non obedientis, qui si forte retendatur; aut vi, & impetu suo rumpitur, aut in peiorem formam, quàm in qua, antequam tenderetur, erat, certè reuertitur. *Inter hæreticos pessimi monachi apostatæ.* *Epist. 137.*

Quinã fratres Christi.

46. *Ecce mater eius, & frater.*) Fratres Christi quidam filios Ioseph ex Beata Maria Christi matre interpretati sunt, quos nato iam Christo peperisset. Quæ fuit hæresis Heluidij satis superque à D. Hieronymo scripto aduersus illum libro refutata. Alij filios Ioseph ex alia vxore, quam antequam Dei matrem duxisset, habuisset. In qua opinione omnes pœnæ auctores Græci fuerunt, ideoque opus non est singulos nominare; monere modò lectorem volui, vt, cum Græcos legit, istud caueat. In eadem est sententia ex Latinis Hilarius, & Ambrosius, qui plerisque in rebus Græcos imitabantur auctores. Hos non miror; recentissimos quosdam, & doctos, & Catholicos miror eam opinionem tenuisse. Vera sententia est, quam Hieronymus validissimè probauit, fratres Christi consobrinos, & cognatos eius appellari, quales erant Iacobus minor, Iose, Iudas, & Simon, vt explicatur ca. 13. 55. Filios fuisse sororis Mariæ Virginis, quæ & ipsa Maria vocabatur, Iacobũ quidem, & Iose constat. Nam Mariã Cleopæ filiam, Alphæi autem vxorẽ Ioannes vocat sororem matris Domini c. 19. 25. Eandem verò Matthæus capi. 27. 56. & Marcus. 15. 40. Mariam Iacobi, & Iose matrem appellant. Quòd enim eam Gregorius Nyssen. oratione 2. de resurrectione Christi matrem fuisse dicit, admittendum non est. Solitos consobrinos, & cognatos fratres appellari ex multis locis manifestum est. Nam Lot, quem filium Aram fratris Abraham fuisse scriptura testatur, Abrahami frater vocatus est Genes. 13. 8. & Laban, cũ frater esset matris Iacob Genes. 28. 2. Iacob frater appellatur Genes. 29. 15. Hoc ergo sensu illi, quos supra nominauimus, fratres Domini vocantur. Maior, ac difficilior quæstio est, cur eò venerint, & tempore minimè opportuno cum Christo loqui voluerint, vt non dubitauerint eum concionantem interpellare, & misso nuntio euocare foras, vt ait Marc. c. 3. 31. Idem Marcus eius rei causam insinuat; sed causam eiusmodi, vt neque hanc quæstionem tollat, & aliam multò maiorem gignere videatur. *Dicebant enim*, inquit, ver. 21. *quoniam in furorem versus est*. Marci locum, si eò nos Deus peruenire volet, ibi explanabimus; interim fingamus id de Christo dictum esse, non dicit Euangelista eum in furorem versum; sed eius fratres id dixisse. Eos autem ex animo dixisse credendum non est; sed, vt eo prætextu de manibus eum Pharisæorum liberarent; odorati enim fuerant, vt vero simile est, ipsorum consilium, quod de perdendo Christo conceperant, vt supra Matthæus dixit vers. 14. Credibile enim est consanguineos de eius salute fuisse solicitos. Ideo ergo venerant, ideo eius matrem, quò plus eũ mouerent, adduxerant; ideo interpellant; ideò importuni sunt, quia timent, ne periculosum sit expectare, ne forte in ipsa concione à Pharisæis apprehendatur. Itaque, quod Tertullianus in lib. de carne Christi, Chrysostomus, & Theophylactus dicunt, eos ambitione quadam impulsos venisse, vt ostenderent se eius esse cognatos, & aliquam in eum auctoritatem habere, à veritate alienũ est. Illud nullo modo ferendum, quod in eandem culpã omnis immunem culpæ Christi matrem inuoluant. Quod vtrumque libenter Caluinistæ, & Lutherani hæretici sunt imitati; multa etiam de suo addentes acerbiora. Nempe muscis, vt Gregorius ait Nazianzenus, similes sunt, quæ per corpus discurrẽtes, quod sanum est, prætereunt, quod vlcerosum, ac purulentum exsugunt. Sic isti, quæ à veteribus auctoribus piè sapienterque dicta sunt, omninò contemnunt; si quid illis minus consideratum excidit, id excipiunt, id vnum laudant. Scio scripsisse Ioannẽ cap. 7. 5. *neque enim fratres eius credebant in eum.* Sed aliud est in eum non credere, aliud ambitiosos esse; nec hoc ex illo colligitur. Si quid autem ex eo, quòd in eum nondum credebant, colligi potest; potius contrariũ potest, nulla eos ambitione ad Christum

Frater in scriptura pro consobrino.

stum venisse; quæ enim ambitionis materia erat, si in eum nõ credebãt? Adde, quòd Ioannes non significat fratres eius nullo prorsus modo in eum credidisse; sed non tam perfectè credidisse, quàm postea tot visis miraculis crederet; quomodo enim, si non credebant, Apostoli erant? quẽadmodum idem alio loco Ioannes dixit capi. 2. 11. *& crediderunt in eum discipuli eius*, non quòd ante non credidissent, sed quòd magis tunc viso miraculo credidissent. Denique non est rationi consentaneum peius de Beata Virgine, & Apostolis sentire, ac loqui; quàm de quouis homine loqui, atq; sentire bono viro licet: qui nullius factum quantamcunque speciem peccati habeat, quamdiu benè interpretari potest, reprehendit. Apostolorũ hoc loco ambitio nullo scripturæ testimonio, nulla vero simili coniectura probari potest. Quæ igitur est ista æquitas peiùs de Apostolis sine vllo argumento, quàm de cæteris hominibus cogitare? Simile est, quod auctor imperfecti hom. 30. diuinauit, Apostolos Christi cognatos à diabolo instigatos fuisse, vt eò venirent, vt homines, qui Christi diuinitatem credere incipiebant, visis eius cognatis purum hominem crederẽt.

Stabant foris.) Hoc etiam hæretici, immeritò arrogantiæ tribuunt, quasi non sint dignati in domum ingredi, & verbum Dei cum alijs audire, cùm apertè Lucas dicat ideo ingressos non esse, quia præ turba ingredi nõ potuerunt. Intolerabilis audacia non solùm sine scriptura, sed etiam contra scripturam malè de Apostolis iudicare.

47. *Dixit autem ei quidam.*) Marcus c. 3. 30. ait, *nuntiauerunt ad eum vocantes eum.* Itaq; hunc, qui Christo matrem fratresque eius adesse renunciauit, ab Apostolis summissum fuisse, cum ipsi ingredi non possent, credendum est. Quòd autem Matthæus vnũ, Marcus, & Lucas plures illi renuntiasse dicunt, facilè soluitur, vnum prius, multos deinde, vt fieri solet, cum nondum exiret, renuntiasse.

Quo Christus matrẽ, & fratres neget.

48. *Quæ est mater mea.*) Illud primũ tenendum, quod Epiphan. hæres. 42. Chryso. & Hiero. in hunc locum ad notarunt, non ideo hoc dixisse Christum, vt matrem, fratresq; negaret, & iuxta Marcionẽ, vt ait Hierony. & Manichæum, qui hoc abutebantur loco, de phantasmate natus putaretur. Cur autem tam asperè responderit, & ab omnibus auctoribus quæsitum est, & non eadem ab omnibus causa reddita. Hierony. putat eum, qui illi matrem, & fratres eius adesse renuntiauerat, malo id animo fecisse, vt experiretur, an parentis, & consanguineorũ affectu tangeretur, ideoq; illi, tanq; insidiatori, asperius respondisse; sed iam ex Mar. c. 3. 30. probauimus illum non tentandi; sed obediẽdi causa iussum à fratribus Dñi eorũ illi aduentum renũtiasse. Epiphanius autem hæres. 42. & Chryso. propterea quod importunè eum interpellabãt. Ambr. meliùs in c. 8. Luc. *nec*, inquit, *iniuriosè refutantur parentes; sed religiosiores copulę mentium docentur esse, quã corporum*. In eandem sententiã Hilarius scribit, *Formam*, inquit, *se ipsum vniuersis agendi, sentiendiq; constituens propinquitatum omnium ius, atq; nomen iam non de conditione nascendi; sed de Ecclesiæ communione retinendum*. Idẽ rursus Ambrosius eundem in locum, *Moralis* (inquit) *magister, qui se cæteris præbet exemplum, atque ipse præceptor, ipse etiam suorum executor est præceptorum. Præscripturus enim cæteris, quoniam qui non reliquerit patrem, aut matrem suam, non est filio Dei dignus, sententiæ huic primus ipse se subiecit, non quò materna refutet pietatis obsequia, (ipsius enim præceptum est, qui non honorauerit patrem & matrem, morte moriatur) sed quia paternis se mysterijs amplius, quàm maternis affectibus debere cognoscat.* Itaque docere homines voluit posse vnumquẽlibet & fratrem, & matrem esse ipsius. Nec carnales parentes negat; sed spirituales præfert: sicut cũ Lucæ 11. 27. 28. mulieri dicenti, *beatus venter, quite portauit & vbera, quæ suxisti*; respondit, *quinimmo beati, qui audiũt verbum Dei, & custodiunt illud*; non negãs beatum

Universidad de Deusto
Biblioteca

tum ventrem; sed mentem beatiorē affirmans, quæ audit verbum Dei, & custodit illud; nec alios matri, sed matrem matri præferens, matrem audientem, & custodientem verbum Dei, matri in vtero gestanti, atque lactanti. Ideo enim mater Christi omnium hominum beatissima fuit, quia plusquam omnes homines verbum Dei audiuit, & credidit. *Beata* (inquit illa) *quæ credidisti, quoniam perficientur ea, quę dicta sunt tibi à Domino*, Luc. 1. 45. Similiter hoc loco nec matrem, nec fratres suos negat, nec alios illis sed matrem matri, fratres fratribus anteponit. Nam, etsi virgo corpore verè eius mater, & Iacobus, Iose, Iudas, & Simon consanguinitate verè eius fratres erant, tamen multò perfectius, & maiore cum merito mente, & illa mater, & illi fratres erant; quia faciebant voluntatem patris eius, qui in cœlis est.

CAPVT XIII.

Mar. 4. a. 1. Lu. 8. a. 4.

1 IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare. 2. Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita vt in nauiculam ascendens sederet: & omnis turba stabat in littore, 3. & locutus est eis multa in parabolis, dicens: Ecce exijt, qui seminat, seminare. 4. Et dum seminat, quædam ceciderunt secus viam, & venerunt volucres cœli, & comederunt ea. 5. Alia autem ceciderunt in petrosa, vbi non habebant terram multam: & continuo exorta sunt, quia non habebant altitudinem terræ. 6. sole autem orto æstuauerunt: & quia non habebant radicem, aruerunt. 7. Alia autem ceciderunt in spinas: & creuerunt spinæ, & suffocauerunt ea. 8. Alia autem ceciderunt in terram bonam: & dabant fructum, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud trigesimum. 9. Qui habet aures audiendi, audiat. 10. Et accedentes discipuli dixerunt ei: Quare in parabolis loqueris eis? 11. Qui respondens, ait illis: Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum: illis autem

Inf. 25. c. 29. non est datum. 12. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo. 13. Ideo in parabolis loquor eis: quia videntes non vident, & audientes

Isa. 6. c. 9. Marc. 4 b. 14. Lu. 8. c. 10. Ioan. 12. f. 40. Act. 28. f. 26. Ro. 11. b. 8. Lu. 8. c. 11. Luc. 10. d. 24. non audiunt, neque intelligunt. 14. Et adimpletur in eis prophetia Isaiæ dicentis: Auditu audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non videbitis. 15. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt: nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos. 16. Vestri autem beati oculi, quia vident, & aures vestræ, quia audiunt. 17. Amen quippe dico vobis, quia multi prophetæ, & iusti cupierunt videre, quæ videtis, & non viderunt: & audire, quæ auditis, & non audierunt. 18. Vos ergo audite parabolam seminantis. 19. Omnis, qui audit

audit verbum regni, & non intelligit, venit malus, et rapit quod seminatum est in corde eius: hic est, qui secus viam seminatus est. 20. Qui autem super petrosa seminatus est, hic est, qui uerbum audit, et continuo cum gaudio accipit illud: 21. non habet autem in se radicem, sed est temporalis, facta autem tribulatione et persecutione propter verbū, continuo scandalizatur. 22. Qui autem seminatus est in spinis, hic est, qui verbum audit, et solicitudo sæculi istius, et fallacia diuitiarum suffocat verbum, et sine fructu efficitur. 23. Qui vero in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, et fructum affert, et facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud vero trigesimum. 24. Aliam parabolam proposuit illis, dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini, qui seminauit bonum semen in agro suo. 25. cum autem dormirent homines, venit inimicus eius, et superseminauit zizania in medio tritici, et abijt. 26. Cum autem creuisset herba, et fructum fecisset, tunc apparuerunt et zizania. 27. Accedentes autem serui patrisfamilias, dixerunt ei: Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Vnde ergo habet zizania? 28. Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit: Serui autē dixerunt ei, Vis, imus, et colligimus ea? 29. Et ait: Non: ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum. 30. Sinite vtraque crescere vsque ad messem, & in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendum, triticum autem congregate in horreum meum. 31. Aliam parabolam proposuit eis dicens: Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acciens homo seminauit in agro suo: 32. quod minimum quidē est omnibus seminibus: cum autem creuerit, maius est omnibus oleribus, & fit arbor, ita vt volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius. 33. Aliam parabolam locutus est eis. Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum. 34. Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis: 35. vt impleretur, quod dictum erat per Prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi. 36. Tunc, dimissis turbis, venit in domum: & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Edisserere nobis parabolam zizaniorum agri. 37. Qui respondens ait illis: Qui seminat bonum semen, est Filius hominis. 38. Ager autem, est mundus. Bonum vero semen, hi sunt filij regni. Zizania autem, filij sunt nequam. 39. Inimicus autem, qui seminauit ea, est diabolus. Messis vero, consummatio sæculi est. Messores autem, angeli sunt. 40. Sicut ergo colliguntur zizania,

Mar. 4. d. 30. Luc. 13. c. 18. Luc. 13. c. 21. Ps 77. a. 2. Marc. 4. d. 32. Apoc. 14. c.

Mare. 4. c. 24.

&

& igni comburuntur: sic erit in consummatione sæculi. 41. mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & eos, qui faciunt iniquitatem: 42. & mittent eos in caminum ignis. Ibi erit fletus, & stridor dentium. 43. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi audiat. 44. Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit, & vendit vniuersa, quæ habet, & emit agrum illum. 45. Iterum simile est regnum cœlorum homini negotiatori, quærenti bonas margaritas. 46. Inuenta autem vna pretiosa margarita, abijt, & vendidit omnia, quę habuit, & emit eam. 47. Iterum simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti. 48. quam, cum impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt. 49. Sic erit in consummatione sęculi: exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum, 50. & mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus, & stridor dentium. 51. Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam. 52. Ait illis: ideo omnis scriba doctus in regno cœlorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo noua & vetera. 53. Et factum est, cum consummasset Iesus parabolas istas, transijt inde. 54. Et veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum, ita vt mirarentur, & dicerent: Vnde huic sapientia hæc, & virtutes? 55. Nonne hic est fabri filius? Nonne mater eius dicitur Maria, & fratres eius, Iacobus, & Ioseph, & Simon, & Iudas: 56. & sorores eius, nonne omnes apud nos sunt? Vnde ergo huic omnia ista? 57. Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis: Non est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua. 58. Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum.

Cap. 3. b. 7. Dan. 12. a. 3.

Mar. 6. a. 1 Lu. 4. c. 16. Io. 6. a. 42.

IN CAPVT XIII.

1 IN illo die.) Quo in domo concionante illo tanta hominum multitudo concurrerat, vt domus eos capere non posset, ideoq; fratres eius foris starent, quia ingredi non poterant, supra c. 12. 46. & Lu. 8. 19. Ideirco domo exijt, & ad mare contendit, vt latiorem in locum concionem educeret, quemadmodum Euthymius aduotauit.

2. Et congregata sunt ad eum turbæ.) Ideo hoc narrat Euangelista, vt concionis & parabolarum, quas narraturus est, occasionem exponat: ideo enim concionem habuit Christus, & parabolas multas, illa præsertim de semine in diuersam terram cadente proposuit, quia turbam magnam auditorum vidit, in quibus & ipse sciebat, & erat per se vero simile alios viæ, alios petrosis locis, alios spinosis, alios bonæ terræ similes esse. Ita

Ita vt in nauiculam ascendẽs sederet.) in nauiculam ascendit, vel, ne à multitudine opprimeretur, & audiri non posset, vel, vt Chrysostomus, & Theophylactus existimant, vt omnes auditores ante conspectum suum, & in se intentos haberet. Nam Hilarij, & Hieronymi allegoriam, etsi bella omnino est, tamen quia est allegoria, prætermitto.

In pro per in scriptura.

3. In parabolis.) Per parabolas, *in pro per*, ex Hebræorum lingua, apud quos ב *in* idem valet, quod *per*, vt *in manu prophetę*, id est per manum prophetæ. Parabolæ Græcis sunt Latinis similitudines, Hebræis חידות enigmata, sermo qui aliud sonat, aliud significat, obscuris rerum similitudinibus inuolutus. Nomen est apud Ecclesiasticos auctores adeo vsitatum, vt quemadmodum in nonnullis superiorum seculorum scripto ribus obseruaui, omne verbum parabolam appellauerint; vnde Italis & Gallis *parola*, Hispanis *palabra*, quasi parabola facta est. Cur autem non apertè, & explicatè, sed per parabolas Christus hoc loco locutus sit, ipse infra explicabit ver. 13.

Aggæi 1. 3. & 2. 2. Parabola quid sit.

Qui seminat.) Periphrasis agricolæ ὁ σπείρων seminans, id est seminator, qui seminare solet.

4. Et dum seminat.) καὶ ἐν τῷ σπείρειν, & in seminando, id est dum seminarer. Reliqua vsque ad versum. 9. explicabuntur ver. 19.

10. Qui habet aures.) Excitat auditorum studium, vt diligenter parabolæ significationem inquirant, vide cap. 11. 15.

11. Quia vobis datum est.) Commouetur hic de prædestinatione, & reprobatione difficilis quæstio, de qua ego, antequam nostræ de ea re Theologicæ scholæ exeant; non libenter, quasi ex itinere, dico sententiam. Tantùm attingam, quæ ad eos locos, de quibus agetur, explanandos, necessaria mihi esse videbuntur. Duo hic quæri possunt; alterum, cur Apostolis datum: alterum, cur alijs non datum. Catholici, qui Diui Augustini de prædestinatione sententiam sequuntur, ideo Apostolis datum esse docent, quia prædestinati; ideo alijs non datum, quia reprobati erant; hoc enim loco inter alios; vt sententiam de prædestinatione, & reprobatione suam probaret, vsus est Augustinus in lib. de prædestinatione Sanctorum cap. 8. & 16. lib. de bono perseuerantiæ cap. 8. 9. 11. & lib. de gratia & lib. arbitr. cap. 23. & lib. de corrept. & gratia cap. 4. 6. 7. 8. De Augustini vt dixi, opinione non disputo, de huius loci interpretatione disputo, & multos graues, antiquos, doctos secutus auctores affirmo non eam fuisse causam, cur Apostolis datum sit mysteria regni cœlorum cognoscere, quod prædestinati; nec eam, cur alijs datum non sit, quòd reprobati essent; sed quod Apostoli digni essent, alij indigni, vt Hila Chrys. ho. 46. Hieron. auctor operis imperfecti, Beda, Theoph. Euthy. existimant. Primum non omnes Apostoli prædestinati erant; nam certè Iudas non erat prædestinatus, & tamen omnibus datum est nosse mysteria regni cœlorum; omnibus enim Christus parabolam explicauit; non ergo ideo datum, quia prædestinati erant. Contra verò non omnes, qui erant in turba præter Apostolos reprobati erãt. Quis enim id credat. Omnibus tamen negatum est; non igitur ideo illis non datum, quia reprobati erant. Præterea etsi, cur datum sit Apostolis, apertè explicatum non est; tamen, cur alijs datum non sit, explicatum est, quia videntes non videbant, & audientes non audiebant, id est, quia cùm credere nollent, atque intelligere, indigni erant, quibus mysteria regni cœlorum explicarentur, ver. 13. propterea ergo Apostolis datum, quia digni erant, quia intelligere, quia credere volebant; quia quæsiuerant, vt ait Marcus cap. 4. 10. Qua ratione credendum est Christum his dedisse, & illis negasse, nisi qua postea Apostoli eius voluntatem, & exemplum secuti gẽtibus dederunt, Iudęis negauerũt? Act. 13. 46.

trà sententiã D. Augustini de prædestinatione explicatus.

Lucæ 8. 10. Marci 4. 10. Matth. 11. 25.

vobis

vobis (inquiunt) *oportebat primum loqui*
Ca. 21.43. *verbum Dei, sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ ecce cõuertimur ad gentes.* Qua ratione credimus Christum his dedisse, illis negasse, nisi qua alio loco dicit, *auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius?* Cur enim illis ablatũ, nisi quia fructus eius non faciebant? Cur his datum, nisi quia sciebantur esse facturi? Illud verò, quod Caluinus dicit, verba Christi obscura non fuisse; sed auditores cæcos, ideoq; intelligere non potuisse, non solùm falsò, sed etiam imperitè ac ridiculè dictum est. Nam Apostoli profectò cæci non erant, & tamen sensum parabolæ, donec illis Christus exposuit, non intellexerunt. Sed scio quid Caluinus velit, & dicere non audeat, sibi ac suis omne verbum Dei facile, & perspicuum esse, quia oculos, id est Spiritum sanctum habent: Apostolis difficile, quia cæci erant, & Geneuensi carebant spiritu.

12. Qui enim habet, dabitur ei.) Prouerbialem fuisse locutionẽ inde colligitur, quòd alijs etiam locis in eandem sententiam à Christo repetatur, vt infra c. 25. 29. Simile apud Hispanos prouerbium est, quò significatur diuitibus omnes dare, pauperibus auferre. Sensus autem est, ita plerunque fieri solere, vt ei, qui plus habet, plus detur, quia plus meretur: ei, qui non habet, etiam si quid reliquum illi est, auferatur; quia indignus est, vt habeat. Id parabola illa de talentis ca. 25. 28. aptissimè explicatum est; vbi propterea illi, qui quinq; habebat talenta, aliud insuper datum est, quia illud benè negotiando, & alia quinq; talenta lucrando meruerat; propterea verò alteri vnum, quod solum habebat, talentum, aufertur, quia illud in sudarium inuoluerat, & dum non multiplicauit, indignum se, qui haberet, effecit. Id etiã, vel ex nostris moribus discere possumus, si pecuniam negotiandi causa daturi sumus, illi potius mercatori damus, quem bene negotiando diuitem factum scimus; & quò plus pecuniæ habet, plus illi pecuniæ concredimus. Contra illi, quem sua negligentia pauperem videmus, non solum nihil damus, sed si quid illi dederamus, id etiam, ne forte perdat, repetimus. Capite 25. 29. & Lucæ 8. 18. non dicitur, & id quod habet, auferetur ab eo; sed, *id quod videtur habere*, aut *quod putat se habere*. Quod occasionem multis præbuit hunc locum ex illis interpretandi, quasi non sit ablatum Iudæis, quod se vera habebant; sed quod sibi habere videbantur. Quod si verum esset, nihil illis verè esset ablatum. Nec.n. verè aufertur, quod verè non habetur. At Christus aliquid verè auferri significat, alioqui nulla esset pœna. Videmus autem illum hoc Iudæis tanquam pœnam, cõminari, & c. 25. 29. talentum, quod negligens ille seruus non solum habere videbatur; sed habebat, auferri iubet, & alteri dari. Cur ergo dicit, *quod videbatur habere?* vel quia dixerat, *non habenti auferetur*, & poterat aliquis dubitare, quomodo non habenti auferri posset, dixit non quod habebat, sed *quod habere videbatur*. Vel, vt ait D. Augustinus, quia perinde habebat, ac si non haberet, cùm eo non vteretur, non dicitur habere, sed habere videri. Quid ergo Iudæis, quod habebant, ablatũ est, quia oblata Euangelij gratia vti noluerunt? Respondent Hiero. Chrysosto. & auctor operis imperfecti ablatã illis esse ipsam quodãmodo naturam, id est naturalem cognitionem, quia excæcati sunt, ita vt ne illa quidem, quæ duce natura intelliguntur, intelligerẽt. Quis enim philosophus si tot Christi, ac tanta miracula oculis suis perspexisset; non credidisset aliquam in eo fuisse diuinitatem? Apostolis ergo gratiam ad intelligẽda diuina mysteria iam habentibus, eaque bene vtentibus maior insuper gratia ad maiora mysteria comprehendenda data est: illis neque habentibus, neque recipere oblatam volentibus natura quodammodo ipsa erepta est. Ex hoc loco nostra de meritis sententia aptissimè potest, vt mihi videtur, explicari. Nam qui gratiam Dei

Probatur doctrina Ecclesiæ de meritis.

Dei non habet, nihil omninò mereri potest, nisi, vt etiam aliquid sibi ex ipsis rebus naturalibus auferatur. Qui autem habet, eaque bene vtitur, quò plus habet, & melius vtitur, eò plus gratiæ meretur, eò plus accipit; & quò plus accipit, eò dignior fit, vt plus etiam accipiat. Ita semper quod ait Christus, verum est, *qui enim habet, dabitur ei, & abundabit, qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.*

13. Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes, non vident.) Id est, cùm miracula certissima eorum, quæ dico, argumenta oculis suis videant, & auribus audiant, nec intelligere, nec credere volunt. In pœnam ergo incredulitatis obscurè illis loquitur; quia dum, quæ perspicuè, ac dilucidè illis dicebantur, intelligere noluerunt, illud meruere, vt ita illis loqueretur, vt, etiam si vellent, intelligere non possent. Sic solet Deus iustissimo iudicio, ijs, qui oblatum verbum suum repudiarunt, prorsus auferre; seruat enim ipse in primis præceptum suũ, *nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos*, vt dixit c. 7. 6. Sic minatur apud Amos illis, qui tot prophetis credere noluerant c. 8. 11. *mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini*. Cur ergo illis Christus parabolas proponebat, cùm intelligi ab illis nollet? Rectissimè hom. 46. Chrysostomus respondet, ideo noluisse eos intelligere, vt intelligerent. Excitatur enim auditorum studium, & inquirendi diligentia, cum ea audiunt, quæ non intelligunt, & habere tamẽ magnarum rerum significationem animaduertũt. Ita fit, vt pœna illis in emendationẽ cedat, nisi pœna ipsa etiam abutantur. Huius loci si qua erat difficultas, explanata est. Alia venit ex Marco, qui c. 4. 12. ait Christum dixisse, *propterea in parabolis loquor, vt videntes non videant, & audientes non intelligant, nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata*. Quod enim dicit, *vt videntes non videant; & audientes non intelligãt*, iam ex Chrysostomi sententia explicatum est. Quod autem adiungit, *ne quando dimittantur illis peccata*, nec ea ratione, nec alia explicari videtur posse, quàm vt Christus eos conuerti & saluos esse nolit. Eodem tamẽ modo Chrysostomus respondet, sic noluisse Christum Iudæos conuerti, & peccata illis remitti; sicut intelligere noluit, quę dicebat; non in perpetuũ, sed ad tempus clausit illis salutis ianuam, vt pulsarent, qui, cum aperta esset, ingredi noluerãt. Nitimur.n. in vetitũ. Noluit tunc malè cõuerti, vt, cũ se derelictos viderẽt, melius cõuerterentur. Noluit tũc peccata illis dimitti, vt vexati malis debitum agnoscerent, & cõmodiore illis tpe, maiorique cum fructu dimitterentur. Aliter Euthymius in illum Marci locũ scribens, hæc verba *nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata*, non coniungit cum verbo *in parabolis loquor*, quasi propterea Christus in parabolis loqueretur; ne illis peccata conuersis remitterentur, sed refert ad verba illa, *vt videntes non videant, & audientes non intelligant*, vt sensus sit propterea nolle eos videre, & intelligere, ne conuertantur, & peccata illis remittãtur; sicut de impio & perdito homine dixit Dauid, *noluit intelligere, vt bene ageret* id est ne bene ageret. Ac verò apud Isaiam prophetã, ad quem his verbis Christus allusit, hic sensus est, vt ver. 15. explicabimus. Sed quocunq; tandem modo hic locus intelligatur; certè non ita intelligitur, vt significetur Christum nolle, vt conuertantur, & peccata illis remittantur. Illæ enim nobis, quæ non ambiguæ, sed certæ; non obscuræ, sed dilucidæ sunt, fixæ debent esse sententiæ, velle Deum omnes homines saluos fieri, nolle quenquam perire, nolle mortem peccatoris, sed magis, vt conuertatur, & viuat; non voluntatis eius mortem esse impij, & aliæ pẽ innumerabiles generis eiusdem, quibus tota scriptura sacra plena est.

Psal. 35. 4.

1. Tim. 2. 4. Ezech. 18. 23. 32.

14. Et adimpleretur in eis.) In eis adimpletur, quod de vetere populo dictum erat; *auditu audietis, & non intelligetis*: in me verò, quod de Deo, *excæca*

Domine

Cur Christus parabolas proponeret.

Domine cor populi huius.

Auditu audietis, & non intelligetis.) Quæ hic per futura tempora dicuntur, apud Isaiam c.6.9. in Hebræo per imperatiua dicta sunt. *Audiendo audite, & ne intelligatis, & videndo videte, & ne videatis.* Septuaginta verò existimantes imperatiua, vt sæpe apud Hebræos fieri solet, pro futuris poni, per futura conuerterunt, quos hic siue Matth. siue Matthæi Græcus, Latinusque interpres secutus est. Vterque sensus bene, conuenienterq; loco hæret. Nam si per futurum legamus, nõ quid eos Deus facere velit, sed quid ipsi facturi sint, significatur. Si per imperandi modum, sensus verus est, & elegans, sed difficilior, quia videtur illis Deus imperare, vt audiant, & non intelligant. Sed hac etiam phrasi, quamuis imperando loqui videatur, tamen non imperat; neque quid ipse velit, sed quid illi sint facturi, declarat; quemadmodum Galli seruo perdito solent dicere, caue ne vir bonus sis, non imperando, non volendo, vt bonus vir non sit; sed declarando se scire eum bonum virum nũ quam futurum. Sic loquitur Christus infra c.23.32. *& vos implete mensuram patrum vestrorum.* Imperare enim videtur, quod non imperat, sed declarat eos esse facturos. Nec enim concessio est, vt plerique putant, sicut, *I, sequere Italiam ventis*; sed modus loquendi Hebræis familiaris longè plus habens energiæ.

Virgil. Aen. 4.

15. Incrassatum est enim) Quod hic per præteritum dictum est, apud Isaiam mandandi modus est השמן *incrassa, impingua cor populi huius*; Similiter quod sequitur, *& auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt*, Hebraicè est אזניו הכבד *aures eorum aggraua*, & עיניו השע oculos eorũ caligine offunde, id est *excæca*, vt illic D. Hieronymus vertit; Septuaginta verò ijsdem verbis conuerterunt, quibus hic Euangelista vsus est, vt vero simile sit, quod in præfatione ad quattuor. Euangelistas dixisse memini, sæpe Græcum Matthæi interpretem testimonia, quæ ex vetere citantur Testamento, non vt sunt in Hebræo, sed vt in Septuaginta interpretibus conuersa transtulisse. Cur autem ita Sept. conuerterint in libro Hebraicarum lectionum rationem reddimus. Nempe hæc tria verba השמן הכבד השע alijs punctis legerunt, quàm nũc leguntur ab Hebræis. Nunc enim legimus השמן *impingua, incrassa*; illi legerunt השמן *impinguatum est, incrassatum est*: nunc legimus הכבד *aggraua*; illi legerunt הכבד *aggauatum est*, quod per periphrasim explicarunt, τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, *auribus grauiter audiuerunt*; nunc legimus השע caligare fac, illi legerunt השע oculus; eorum caligine offusus est, & per periphrasim καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, & oculis suis caligauerũt. Versio Septuaginta, quã aut Euangelista, aut eius interpres hoc loco secutus est, multo meliorem habet sensum, quia Deus ipse loquitur, non propheta; Deus autem non dixisset, *impingua cor populi huius, & aures eorum aggraua*: cui enim dixisset, cum nemo præter ipsum, aut excæcare cor, aut illuminare possit? Deinde, quia iam cor populi impinguatum erat, iam aures aggrauatæ, iam oculi excæcati, propterea enim dixerat, *audiendo audite, & nolite intelligere*, quia sciebat adeo excæcatos esse, vt etiamsi audirent, intellecturi non essent. Non ergo nunc iubet Deus, aut propheta orat, vt excæcentur, qui excæcati iam erant: sed reddit rationẽ, cur intellecturi nõ essent, quia cæci erãt. Itaque superuacaneum hoc loco est, quomodo Deus excæcare, & indurare dicatur, disputare; de ea re in epistola ad Roman. cap. 9. Deo iuuante disseremus.

16. Vestri autem beati oculi.) Videri potest huic sententiæ illa esse contraria, *Quia vidisti me Thoma credidisti, beati qui non viderunt, & crediderunt.* Nam prophetæ illi, & iusti, quibus Apostolos Christus antefert, eo fuisse videtur Apostolis beatiores, quòd non videntes crediderunt. Facilis erit solutio, si spectemus, quid hic, quid illic Christus agat. Hic Apostolos prophetis beatiores dicit, quia cum vtrique crediderint, tamen quę credebant, & videre optabant, illi viderunt, hi non viderunt. Et erat merito in beatitudine ponendum filiũ Dei tam diu expectatum, tam ad liberandos à tyrannide diaboli homines necessarium videre illis contigisse. Hoc enim sensu Simeon ille, qui *Luc. 2.29.* redemptionem Israelis expectabat, cum Christum in vlnas excepisset, dixit. *Nunc dimittis seruum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Cum *Io. 20. 29.* autem dixit, *beati qui non viderunt, & crediderunt*, illos, qui nõ videntes credunt, illis præfert, qui oculis fidem metientes, non credunt, nisi quod videnti. Sunt, qui, vt has sententias concilient, hunc locum non de oculis corporeis; sed de oculis mentis interpretentur, vt Hieronymus, & Chrysostomus; sed non est istud necessarium; præter quàm quòd de solis oculis mentis intelligi nõ potest; quibus prophetæ, & iusti Christum venturum viderunt. *Abraham*, inquit, *exultauit, vt videret diem meum, vidit, & gauisus est* Ioan. 8.56. & non est dubium voluisse Christum Apostolos prophetis anteferre, quòd, quæ prophetæ longè, illi prope; quæ prophetę obscurè, illi perspicuè; quæ prophetæ spiritu; illi oculis etiam vidissent, manibusq; tenuissent, sicut Ioannes ait 1. epistola c. 1.12. *Quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de verbo vitę, testamur, & annunciamus vobis*, & Petrus epist. 2.1.18.19 *& hanc*, inquit, *vocem nos audiuimus de cœlo allatam, cum essemus cum illo in monte sancto, & habemus firmiorem propheticum sermonem.* Atque hoc sensu Theophylactus, & Euthymius exponunt.

17. Multi prophetæ, & iusti.) Nominat nobilissimas quasque personas, quæq; dignissimæ fuisse videbantur, quæ Christum viderent, nec tamen videre potuerunt, quò magis gratiã & felicitatem Apostolis à Deo concessam commendat. Quò etiam spectat, quod Lucas c.10.24. ad prophetas nõ iustos, sed reges adiungit. Credibile. n. est Christum ea tria personarum genera præstantissima nominasse, prophetas, iustos, & reges, sed Matthæum reges, Lucam iustos prætermisisse. Quòd autẽ Hiero. & Euth. adnotauerunt non dixisse Christũ omnes prophetæ, sed multi; quòd aliqui ex illis viderint, vt Abraham, qui exultauit, vt videret diem Christi, vidit, & gauisus est, verisimile non esse arbitror; quin multos pro omnibus posuit; vt Apostolis, qui pauci erant, opponeret, vt Rom. 5. 19. multisq; alijs locis factum videmus. Nam ne ipse quidem Abraham ita Christũ vidit, quemadmodum Apostoli viderunt.

18 Vos ergo.) Vos qui vidistis, quæ multi prophetæ, & iusti voluerunt videre, & non viderunt; & audistis, quæ voluerunt audire, & non audierunt; vos quibus datum est nosse mysteria regni cœlorum, cùm cæteris datum non sit, vt dixit ver. 11.

Audite.) Intelligite parabolæ significationem; iam enim parabolam audiuerant. Marcus c. 4. 13. indicat Apostolos à Christo subreprehensos, quòd parabolam non intellexissent, cum primum audierunt, *Nescitis parabolam hanc, & quomodo omnes parabolas cognoscitis?* quasi dicat, si hanc, quæ omnium facillima est, non intelligitis, quomodo omnes alias, quæ difficiliores sunt, intelligetis? sicut infra cap. 15.16. *adhuc & vos sine intellectu estis?* Reprehendit ergo, non quòd intellectu res esset facilis; quis enim nostrum, si audisset, nemine interpretante intelligere potuisset? sed quòd, cùm tam diu cum ipso versati fuissent, & deberent magistri esse propter tempus, præceptore in ijs rebus, quas ipsi alijs explicare deberẽt, indigerent. Vt alio loco, *Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me* Ioan. 14.9

19. Oi qui audit verbũ regni.) Euãg.

Et non intelligit.) Non recondit altè in animo, non fouet, non meditatur, & quasi terra cordis sui tegit.

Nam non intelligere, non ſemper culpa eſt; hic autem culpa notatur. Sic ergo hoc loco accipitur intelligere, quemadmodum Pſal. 40. 1. *Beatus, qui intelligit ſuper egenum, & pauperem*, id eſt, qui curam illius habet, qui illum fouet, qui tegit, qui nutrit; redundat nominatiuus *omnis* ex Hebræorum idiomate.

Venit malus.) ὁ πονηρὸς malignus, diabolus, vt c. 6. 13. & alijs locis, quos illic adnotauimus.

Hic eſt, qui ſecus viam ſeminatus eſt.) Verba hæc occaſionem multis præbuerunt longam texendi diſputationem, quomodo ille, qui audit, & non intelligit, ſecus viam ſeminatus dicatur, cùm nõ ipſe, ſed granum ſeminatum ſit. Nam, dum ſeminat, aliud cecidit ſecus viam, aliud in petroſa, verſu 4. Res non eſt, vt mihi videtur, adeo difficilis, vt tam longis indigeat commentarijs. Seminari dicitur, & ſemen quod iacitur, & ager, in quem iacitur. Nam & ſata inde dicuntur agri ipſi, qui ſeruntur. Ergo, qui audit verbum regni, & non intelligit, ſecus viam ſeminatus dicitur, non vt ſemen; ſed vt ager, & terra, quæ ſecus viam dura eſt, præter euntium calcata veſtigijs. Eodem modo, quod ver. 20. 22. & 23. dicitur, intelligendum eſt. Seminatorem Chriſtus ſe ipſum vocat; ſemen verbum Euangelicum; agrum mundum, diuerſam in eodem agro terram, aliam ſecus viam, aliam petroſam, aliam ſpinis coopertam, aliam bonam, homines diuerſos, volucres, dæmones, qui id quærant, ne quod bonum ſemen in noſtris animis foueatur. Eos, qui audiunt, & non intelligunt calcatæ viæ comparat, quia, vt ſemen, quod in viam cadit, nulla tegitur terra; ſed auibus expoſitum manet: ſic verbum Dei, quod in aures corporis incidit, in animum verò non deſcendit, quaſi nulla terra tectum, facilè à diabolo diripitur.

20. Qui autem ſuper petroſa ſeminatus eſt.) Semen excipit. vide ſuperiorem verſum.

Et continuò cum gaudio accipit illud.) Intelligit, recondit, cordis terra tegit; opponit enim hunc illi, qui cum audiat, non intelligit, verſu præcedente 9. *Cum gaudio* autem dixit, vt ſignificaret hominis leuitatem. Nulli enim minùs conſtantes auditores eſſe ſolent, quàm, qui initio maximè videntur ardere. Id etiam in religione ſepe vſu venit. Qui citò veniunt, citò abeunt; hoc eſt, quod ſequitur.

21. Non habet autem in ſe radicem.) Conſtantiam non habet altè impreſſum Dei verbum, quia non habet terram multam, id eſt magnam, profundamque, vt ita dicam, voluntatem. Ideo ſemina, quæ in eam ceciderunt, continuò exorta ſunt, quia non habebant terram multam, vt dixit ver. 5. Nam ſemen, quod ſola terræ ſuperficie tegitur, citius exoritur, ſed citius etiam æſtuante ſole, & aduſtis radicibus areſcit. Quod in terram altè deſcendit, ſerò naſcitur, diu vireſcit. Vtriuſque rei eadem eſt cauſa, quia terram habet multam, quæ quo minus citò enaſcatur, & appareat, impedit; natum ex imo miſſo humore nutrit.

Continuò ſcandalizatur.) Cadit, id eſt fidem deſerit; hoc enim verbum ſignificat. Tria terræ genera diſtinxit, quæ nullo modo arata eſt, vt via, & nullam, vt ita dicam, terram habet; quæ paucam habet; quæ multam, & fortaſſe bonam, ſed ſpinis opertam, quas, ſi non haberet, vberem eſſet fructum redditura. Hoc eſt, quod ait.

22. Qui autem ſeminatus eſt.) Vide verſum 19.

In ſpinis.) Qui in terram quidem multam, ac bonam; ſed ſpinis plenã ſemen excipit.

Hic eſt, qui verbum Dei audit.) Plus, quàm dicit, ſignificat. Intelligendũ enim eſt, qui audit, & intelligit, vt de ſuperiore dixit, cum gaudio accipit illud. Hunc enim illi præponit, tanquam propius ad eos, qui multiplicẽ fructum ferunt, accedat. Naſcitur etenim in illo verbum, ſed ſolicitudo ſæculi iſtius, & fallacia diuitiarum, illud

illud ſuffocat, efficitque, vt fructum non ferat. Solicitudinem huius ſæculi vno verbo vocauit, quicquid in illo præter regnum Dei, magno ſtudio homines quærunt, honorum ambitionem, negotia, lites, & quidquid à quærendo regno Dei hominem tardat. In quibus & diuitiæ comprehenduntur, ſed eas propterea nominatim expreſſit, quia maxima pars hominum quaſi publico eas ſtudio conſectantur. Fallaces verò appellat, & quia fugaces, & inſtabiles ſunt, & quia homines fallũt. Hebraica enim eſt phraſis, fallacia diuitiarum, pro fallacibus diuitijs, vt corpus mortis huius, pro corpore hoc mortali Rom. 7. 24.

23. Qui verò in terram bonam ſeminatus eſt.) Quemadmodum eorum, qui fructum non ferunt, tria fecit genera ita, vt notauit Hieronymus, tria eorum, qui fructum ferunt, genera diſtinguit, quibus omnes vnius, atque alterius generis homines comprehendit. Bonam autem terram appellat non ſolùm, qua natura ſua bona eſt; ſed quæ benè culta, quæ ſubacta, quæ purgata eſt. Nam, &, quæ ſecus viam eſt, bona eſt, ſed arata non eſt: &, quæ ſpinis operta, bona fortaſſe, ſed inculta. Illa abſolutè bona dicitur, quæ & natura pinguis, & diligentia benè culta eſt. Sic exemplum magis in homines conuenit. Quorum eadem, id eſt bona per ſe natura eſt, bona per ſe voluntas; ſed eam alij, aut non colendo viæ ſimilem; aut non ſarriendo ſpinoſam faciunt.

Hic eſt, qui audit verbum, & intelligit.) Meditatur, exercet, vt ſup. ver. 19.

Et facit aliud quidem centeſimum.) ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα. *Hoc quidem centum, hoc autem ſexaginta, hoc vero triginta.* Sed Græcè nomina, vt Grammatici vocant, numeralia ordinalia poſita ſunt pro numeralibus diſtributiuis, vt conſtat ex ſenſu; voluit enim dicere ſingulas mẽ ſuras, alias centenas, alias ſexagenas, alias tricenas afferre. Latinus verò interpres pro centenis, ſexagenis, tricenis, *centeſimum, ſexageſimum, trigeſimum* dixit; non ſatis vſitatè, quanquam aliqui non mali auctores ita locuti ſunt. Fructum vocat, aut opera bona, quæ fidei, & verbi Dei fructus eſſe ſolent, vt, *auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius* c. 21. 43. aut, quod magis credo, vitã æternã, vt 2. Cor. 9. 6. *qui parcè ſeminat parcè & metet, &, qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet*, & ibidẽ ver. 10. *Qui aũt admniſtrat ſemẽ ſeminãti, & panẽ ad mãducãdũ ꝓſtabit, & multiplicabit ſemen veſtrũ, & augebit incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ*, & ad Gal. 6. 7. 8. *Quæ enim ſeminauerit homo, hæc & metet. Qui ſeminat in carne, de carne & metet corruptionẽ, qui autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu & metet vitam æternam*, & Iacob. 3. 18. *fructus autem iuſtitiæ in pace ſeminatur facientibus pacem.* Itaq; duo ex hoc loco Caluiniſtarũ, & Lutheranorum errores refelluntur. Alter, quòd nos vitã æternam mereri negant: fructus. n. non ſolùm terræ qualitati, ſed etiam colentis diligentiæ reſpondet. Immo ſecundùm diuinam gratiam vnuſquiſq; ſe ipſum, vt ait Auguſtinus, bonam, vel malam terram facit. Alter, quòd omnium beatorum præmium æquale faciunt, cùm videamus alios centeſimum, alios ſexageſimũ, alios trigeſimum fructum afferre, prout nimirum quiſq; terram colit. Lucas c. 8. 15. addit, *& fructum afferunt in patientia*, quod non ideo dixiſſe arbitror Chriſtum, quòd quicunq; volũt in illo piè viuere, perſecutionem patiantur 2. ad Tim. 3. 12. vt in quibuſdam nouorum hæreticorum commentarijs lego: ſed quia, *qui perſeuerauerit vſq; in finem, hic ſaluus erit* ſup. c. 10. 22. alludit enim Chriſtus de ſemine, & eius fructu agens ad patientiã agricolarum, *quoniam debet in ſpe, qui arat, arare, & qui triturat, in ſpe fructus percipiendi.* 1. Cor. 9. 10. Deinde, quia voluit hos illis opponere, qui continuò exorti ſunt, quia terram multã non habebant ſupra ver. 5. Illi enim fructum non ferunt; hi ſerò quidem & diu, patienterq; expectatum, ſed ta

Merita bonorum opera contra hæreticos.

Lib. 2. de ſer. Domini in mõte; & ſer. 12. de ver. Domini.

Inæquale beatorum præmium contra hæreticos.

de harm.

mẽ eo vberiorem ferunt. Ridet Caluinus oẽs veteres interpretes haud paullo, vt opinor, ipso meliores, quòd centesimum fructum alij ad virgines, sexagesimum ad viduas, trigesimum ad coniuges referant, vt Hieronymus in hunc locum, & lib. contra Iouinianum primo, & in apologia ad Pammachium; & Athanasius in epistola ad Ammun. Alij cẽ tesimum ad martyres, sexagesimum ad virgines, trigesimum ad viduas, vt idem refert Hieronymus. Alij centesimum ad martyres, sexagesimum ad virgines, trigesimum ad cõiuges, vt Augustinus lib. 1. qq. Euang. q. 9. Alij centesimum ad martyres, sexagesimum ad eos, qui bona propter Christum contemnentes vendunt vniuersa, quæ habent, & dant ea pauperibus; trigesimum ad eos, qui contenti sunt præceptorum obseruatione, vt auctor imperfecti hom. 31. Alij centesimum ad anachoretas, sexagesimum ad cœnobitas, trigesimũ ad coniuges, vt hoc loco Theophy. Caluinus nullos in sua Ecclesia habere vult gradus, omnes apud illum, sicut apud eiusdem hæresis auctorem Iouinianum, æquales sunt, omnes sancti, omnes perfecti. Non ignorabant isti auctores, qui à Caluino ridẽtur, non propterea Christum hæc tria genera distinxisse, vt virgines, viduas, coniuges; aut martyres, virgines, viduas significaret; sed parabolam ad mores nostros, alij aliter, omnes vtiliter accommodarunt. Sciebãt Christo illud tantùm fuisse propositum, vt doceret omne semen, quod in bonam terram cadit, adeo multiplicari, vt quod minimum ferret fructũ, trigesimum ferret, quantum non nisi optima, & benè culta terra ferre solet; quod maximum, centesimum, quod mediocrem, sexagesimum. Nam etsi Augustinus subtiliter de his numeris, vt solet, disputat, tamen non tam interpretando, quàm concionando facit. Caluinus dum non concionatur, sed interpretatur, absurdè & turpiter errat, quia, quod cum primis Christus significare voluit, negat vllam meritorum, vllam fructuum; atque præmiorum esse differentiam.

Fructus cẽ tesimus, & sexagesim' martyrum, virginum, & monachorum ex Patribus cõtra Caluinum.

24. Simile est regnum cœlorum homini.) Non opus est disputare, quid per regnum cœlorum significetur. Manifestum enim est Euangelium significari. Quòd autem non semini, sed homini seminanti simile dicatur c. 11. 16. explicatum à nobis est. Nihil enim aliud voluit Christus dicere, quàm perinde se Euangelium habere, atq; si quis in agro suo bonum semen seminauerit, & aliquis eius inimicus superseminet malum.

Metaphora inusitata.

25. Cum autem dormirent homines.) Id est omnes, quem Hebraismum ꝛpe iam adnotauimus, vt c. 5. 13. Galli dicerent, cum totus mundus dormiret. Tres in primis res hac parabola Christus voluit significare. Primum, in Ecclesia nõ solum bonum semen, id est homines bonos, sed etiam malum, id est homines malos esse; deinde, se non esse mali seminis auctorẽ, sed boni; malum à diabolo seminatum; postremò malum semen, quod seminatum à diabolo est, se patienter vsque ad messem laturum esse; nec statim euulsurum.

26. Et fructum feciſſet.) Spicam protulisset, grana genuisset; vnde potissimum bona, & mala herba dignoscitur: messis enim nondum venerat. Parabolam Christus ipse exponit vers. 37. Ipse est, qui seminat; eius ager mundus; bonum semen filij regni, id est boni, qui regni cœlorum hæredes sunt, aut Euangelica doctrina, quæ bonos eos facit; zizania, filij nequam οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ maligni, id est diaboli, vt ver. 19. Dicuntur autem filij diaboli, qui eius opera imitantur, vt Ioan. 8. 44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere,* & 1. Ioan. 3. 8. *qui facit peccatum ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat.* Reliqua perspicua sunt Qui sint homines, quibus dormientibus zizania diabolus seminauit, qui serui, qui accesserunt ad dñm, rogauerunt que, vellet ne, vt zizania euellerent, Christus non explicat, ideo, vt opinor, qa ista ad parabolæ significationem,

Non omnia in parabolis ad rem pertinent.

tionem, quam Christus sibi proposuerat, non pertinebant. Multa. n. in parabolis non ad significandum, sed ad implendam narrationem adhibentur; non quasi parabolæ partes, sed quasi emblemata; non quia necessaria sunt, sed quia fieri solent. Omnes tamen veteres interpretes homines dormientes Episcopos, & eos, qui regendæ Ecclesiæ curam habent, interpretantur; quod, & si multis non placere video, vtinam verum non esset; quanquam non ignoro Christũ tantùm significare voluisse diabolũ occultè, & nemine aduertente zizania seminasse; seruos autem, qui dominum rogant, velit ne, vt zizania euellant, ardentes aliquos Ecclesiæ ministros esse, qui & hæreticos, & malos Catholicos bono quodã, & pio religionis studio de medio tolli velent. Sunt, qui hoc loco abutantur, vt probent, aut non puniendos, aut nõ occidendos hæreticos. Quod qui faciunt, de se ipsi mihi videntur esse soliciti. Primùm quidem non de solis agitur hæreticis, sed de omnibus filijs diaboli, qui filijs regni opponuntur; inter quos præcipua quidem species hæretici sunt, totum autem genus non sunt. Itaque, qui hæreticos tollendos esse negant; multò magis fures, multò magis homicidas tollendos esse negare debent. Tantò enim perniciosiores hæretici, quàm fures, & homicidæ sunt; quantò maius est scelus animas furari, atq; occidere, quàm corpora. Ideo ergo veteres fere omnes auctores, vt Chrysost. Hieronym. & Augustin. de hæreticis interpretantur, non quia soli, sed quia maximè zizania sunt. Præterea, vt soli hæretici intelligantur, tamen non absolutè paterfamilias prohibet euelli zizania; sed ne forte simul & triticum eradicetur; tunc ergo ex sententia, & voluntate illius, euellenda non sunt, cum periculum est, ne & triticũ eradicetur, vt rectè D. Augustin. lib. 2. contra epistol. Parmeniani cap. 2. & Diuus Thomas maximus Theologus obseruauit; cum ergo periculum non est, ne simul triticum eradicetur; sed periculum potius est, ne si nõ euellantur, triticum lædant; quid opus est messem expectare? maturè euellenda sunt, maturè comburenda. Præterea, cur periculum est, ne simul cum zizanijs triticum euellatur, aut cur iubet paterfamilias messem expectare; nisi quia ante messem dignosci, & separari à tritico non possunt? Cum ergo & dignosci possunt, & separari, vtique separanda sunt, vtique comburenda. *Præmonet Dominus* (inquit Hiero.) *nos, vbi quid ambiguum est, citò sententiam proferamus, sed Deo iudici terminum reseruemus; vt cum dies iudicij venerit, ille non suspicionem crtminis; sed manifestum reatum de sanctorum cœtu eijciat.* Caluinistas, & Lutheranos, quis non cognouit? quis hæreticos esse non videt, qui vix vllam antiquam hæresim non renouarunt? Nullus vnquam profectò hæreticus fuit; nullus hæreticus esse potest, si illi hæretici nõ sunt. At sunt quieti; qui vnquam fuere turbulentiores? qui vnquam tot excitarunt bella? qui vnquam tanta vsi crudelitate tantum humani sanguinis effuderunt. Neque verò hæc ideo dico, quòd non malim eos conuerti, quã occidi; sed tantùm principes, aut, quia principes istæ lecturi non sunt, eos, qui principes monere possunt, admoneo, non licere illis istas, quas vocant, conscientiæ libertates nimiùm nostro tempore vsitatas hæreticis dare, nisi prius Ecclesia, aut is, qui Ecclesiæ caput est Romanus Pontifex Christi persona, & tanquam paterfamilias iudicauerit non posse euelli zizania, nisi simul & triticum euellatur; & è re Ecclesiæ esse, vt vsque ad messem permittantur vtraque crescere. Huius enim rei non principes, qui patrisfamilias serui sunt; sed ipsius patrisfamilias, id est Ecclesiæ gubernationis iudicium esse debet. Nec debent principes patremfamilias rogare, vt sinat vtraque crescere vsque ad messem: sed an velit, vt eant, & euellant zizania. Ita eos affectos, atque paratos esse opor-

Caluinistæ & Lutherani maximè hæretici.

Contra libertatem cõscientiæ.

Sententia Ecclesiæ de puniendis hæreticis desinitur.

2. 2. q. 10. ar. 8. ad 1. & 11. ar. 3. ad 3.

tet, vt à patrefamilias coerceri potius opus sit, quàm incitari.

31. Simile est.) Tertiam eiusdem generis parabolam ponit; adhuc enim de semente, id est de initio loquitur Euangelij. Per primam declarauit diuersum Euangelij effectum prout in bonam, vel malam terram cadit, cum seminatur. Per secundam, quomodo superseminato per diabolum malo semine adulteretur. Per hanc, quantam bonum Euangelij semen habeat vim, & ex quàm paruo initio in quàm admirandam magnitudinem excrescat. Non dubito, quin regnum cœlorum in hac parabola, sicut in præcedentibus, Euangelium significet, aut, quod idem est, fidem, doctrinam Euangelicam, verbum Dei, quemadmodum Ambrosius in capit. 13. Lucæ, Chrysostomus homil. 47. Theophylactus, Euthymius, Hieronymus, Beda, & Augustinus sermon. 31. & 33. de sanctis interpretantur. Etsi Hilarius Christum ipsum regnum cœlorum, & granum sinapis; alij verò Ecclesiam vocari putant. Omnia, quod ad sensum attinet, eodem redeunt. Nam & Christus lapis sine manibus excisus in montem magnum factus esse dicitur Dan. 2. 35. & Euangelium paullo post vers. 33. fermento comparatur, quia occultam crescendi vim habet, & Ecclesia luna in scripturis sacris vocari solet, quæ initio tenuis & exigua, in dies crescit, quoad plena sit. Sic enim Ecclesia initio quidem exigua & obscura fuit, *incipientibus* (inquit) *à Ierusalem* Luc. 24. 47. semper increscit, donec totum compleat orbem; hoc enim de Christo verè dici potuit, qui dominaturus est *à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum*. Psal. 71. 8. Diuus Augustinus non alio magis argumento Donatistas in vno Africæ angulo, sicut nunc Caluinistæ Germaniæ Ecclesiam Catholicam concludentes refellit, quàm quòd non posset Ecclesia post tot annos tam angustis terminis definiri. Ecclesia, inquit, lunæ similis est, si quis nouam Lunam primo, & secundo die non videt, dignus est venia: qui autem iam plenam non videt, cæcus est. Quod propterea dixi, quia multo magis contra Caluinistas nunc, quàm contra Donatistas tunc valere arbitror. Si enim Augustinus Donatistas, quia quadringentis post Christum annis Ecclesiam non videbant, cæcos appellat: quo nomine Caluinistas, qui mille quingentis octoginta post annis non solum non vident; sed ne videri quidem posse dicunt, appellasset?

Ps. 88. 38. Cant. 6. 9.

Ecclesia Catholica per totum orbẽ. Hæresis in angulo.

Grano sinapis.) Augustinus serm. 31. 33. de Sanctis, propter ardorem regnum cœlorum grano sinapis comparari putat, quod multi alij non tam docendo, quàm concionando secuti sunt. Nec enim dubium est, quin propterea à grano sinapis simile dicatur esse, quòd, cùm initio parvum sit, in ingentem magnitudinem crescat, vt ex sequenti versu intelligitur.

32. Quod minimum quidem est omnibus seminibus.) Siue Hieron. siue alius quis fuit interpres, qui hoc modo conuertit, credendus est non ignorãtia, sed certo potius consilio solœcismo vsus esse. Quod & Septuagiata interpretes multis in locis simili de causa fecisse in eorum Idiomatis adnotauimus. Quod enim Græcè per comparatiuum dictum est, μικρότερον πάντων σπερμάτων, minus omnibus seminibus, vim habet superlatiui. Solent enim frequenter Græci comparatiuis pro superlatiuis vti, vt cum Apostoli dicũtur inter se disputasse, quis eorum esset maior, id est, quis maximus. Voluit igitur interpres comparatiuum in superlatiuum vertere, vt verum sensum exprimeret, & tamen comparatiui constructionem retineret; vt non superlatiuum, sed comparatiuum Græcè esse indicaret. Quo autem modo granum sinapis minimum omnium seminum esse dicatur cùm alia minutiora, vt papaueris semen, esse constet, frustra mihi videntur nonnulli interpretes disputare. Nec enim minimũ omnium dicitur, quòd

Luc. 9. 46. & 22. 24.

Græca.

Sapis inter Hebræorũ prouerbia.

quòd omnium omninò minimum, sed quòd ex omnium minimis vnum sit. In prouerbialibus.n. sententijs, qualem istam apud Hebræos fuisse, credendum est; vt, cum aliquid valde paruum esse significabatur, grano sinapis simile esse diceretur; cùm ea cõparatioue non vno tantùm loco, sed pluribus Christus vtatur; vt cum dicit, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis* c. 17. 20. in huiusmodi, inquam, sententijs non solemus philosophicè & subtiliter; sed populariter, & ex vulgi opinione loqui. Vulgus autem inter vsitata semina granum sinapis, aut minimum putat, aut verè in minimis numerat; quemadmodum Matth. c. 5. 26. quadrantem pro minima moneta dixit, *non exies*, inquit, *inde, donec soluas nouissimum quadrantem*, non quòd minima esset, sed quòd ex minimis; nam certè minutum altera parte minus erat. Itaq; Lucas, vt idẽ significaret, non dixit, *donec soluas nouissimum quadrantem*, sed, *nouissimum minutum* c. 12. 59. Quomodo arbor fiat, cùm herba sit, nonnulli etiã quærunt, ac disputant, qui sinapi, vt opinor, non viderunt. In calidioribus locis longè supra humanam staturã assurgit; vt vbi copia est, sylua esse videatur. Vidi ego sæpe in Hispania sinapi loco lignorum magnos furnos ad coquendum panẽ calefieri. Amãt vehementer aues eius granum; sitaq; cùm feruente æstate maturuit, in eius ramis, vt semen edant, insidere solẽt; quas, etiamsi multæ sint, possunt infracti sustinere. Hoc est, quod dicit, *ita vt volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius.* Habitare dixit pro sedere, sicut è contrario sedere sæpe ponitur pro habitare propter Hebraicum verbum ישב quod vtrunq; significat. Quare non debuerũt noui quidam interpretes vertere καθᾶσκηνοῦν nidulari, cùm nec verbũ id propriè significet; nec sententiæ veritas respondeat. Nam ego, qui magnas aliquando sinapis syluas vidi, insidentes sæpe aues vidi, nidos non vidi. Quid per aues cœli significetur, opus non est quærere, quia non ideo de auibus mentionem Christus fecit, vt aliquid indicaret noui mysterij; sed vt arbusculæ magnitudinem, firmitatem q; declararet, quæ insidentes aues sustinere possit. Itaq; non est, vt soleo dicere, pars parabolæ; sed emblema. Si quis tamen contendet aliquid præterea significare, non repugno; sed potius doceo conuenienter litteris sacris reges, & principes, eosque omnes, qui, vt loquitur D. Paulus, in sublimitate constituti sunt, significare posse, qui in Euangelio, & Ecclesia sustentãtur, &, vt solet Chrysostomus dicere, signum crucis gestant in frontibus. Nam & apud Danielem c. 4. 9. volucres, quæ in ramis magnæ illius arboris erant, qd aliud quàm principes, & reges significabant, qui quasi sub Nabuchodonosoris vmbra viuebant? Olim Ecclesia in Republi. erat, nunc Respub. est in Ecclesia.

Erasmus, & Beza.

Respublica in Ecclesia.

33. Aliam parabolam.) Proponit aliam, & in alio genere parabolam, sed idem significantem, regni cœlorum ex paruo initio maximum incrementum esse sumptum. Diuersas habet fermentum proprietates. Corruptio quædam est massæ nimis cale factæ. Et quia conceptum in se calorem habet, vim etiam continet ea, quibus immiscetur, augendi. Propter priorem proprietatem in malam partem poni solet, vt 16. 6. *Cauete à fermento phariseorum, & Sadducæorum*, & 1. Cor. 5. 6. *Modicum fermentũ totam massam corrumpit*, & 7. *Expurgate vetus fermẽtum, vt sitis noua conspersio.* Propter secundam ponitur in bonũ, illiq; regnum cœlorum comparatur; quod sicut fermentum, cùm modicũ sit, in magnam massam immissum totam peruadit & multò, quàm erat, maiorem reddit; ita verbum Dei vno loco seminatum totum peruaserit terrarum orbem; ita Ecclesia initio minima, breui tempore longè lateq; in omnes terræ partes propagata sit, *Operuit montes vmbra eius, & arbusta eius cedros Dei, extendit palmites suos vsq; ad mare, & vsq; ad flumen propagines eius*, Psal. 79. 12.

Quod acceptum mulier.) Quòd mulierem potiùs, quàm virum dixit, nullam aliam causam fuisse arbitror, quàm quòd pinsere magis muliebre, quàm virile officium sit; etsi eos non reprehendo, qui concionantes potiùs, quàm scripturam enarrantes, mulierem diuinam sapientiam interpretantur. Mulier ergo, aut pars necessaria parabolæ non est, sed ideo nominata, quòd id plerumque mulieres facere soleant, aut, si pars est, Euangelicum doctorem significat, qui verbum Dei in animos auditorum, quasi fermentum in massam infundit. Nec enim sexus, sed officium spectari debet.

Abscondit.) Miscuit, ita confudit, vt non appareret, quasi abscondisset.

In farinæ sata tria.) סאה satum, vocant Hebræi genus quoddam mensuræ rerum liquidarum, quæ, vt ait Iosephus lib. 9. antiq. c. 2, & Hieronym. hoc loco, modium Italicum, & dimidium continebat. Tria sata faciebant Ephi. Auctam fuisse mensuram post Babylonicum exilium tradunt Hebræi in libr. משנות. Sunt, qui nostra ætate de Hebræorum mensuris scripserint; ad eos lectorem mittimus; nos de Euangelio, non de mensuris agimus. Cur tria sata potiùs, quàm plura, aut pauciora nominauerit, Chrysostomus, & Euthymius respondent tria pro omnibus posuisse, quasi diceret, quantumcumque farinæ fermentare velit, non nisi paululum fermenti miscere. Alij dicunt ideo dixisse tria, quòd tria sata efficerent vnum Ephi, & solerent plerumque mulieres vnum farinæ Ephi pinsere, ac coquere, vt fecit Sara Genes. 18. 6. Potius credo ideo tria posuisse, quòd Ephi tria sata contineret, eaque esset vsitatissima mensura; sicut apud Hispanos, quan *fanecam*, apud Gallos, quem *boisseau*, vocant.

34. Et sine parabolis non loquebatur eis.) Tunc, & in ea concione, de qua agitur; nam & ante, & post multas alias parabolas proposuit, vt c. 20. & 22. & 25. vt Chrysostomus hom. 48. Euthymius, Theophylact. exponunt. Vide quæ diximus supra ver. 11. Marcus c. 4. 33. addit, *prout poterant audire*, quod quidam interpretantur, accommodans sese ad auditorum captum, sensui menti Christi penitus contrario; non enim, vt melius intelligerent sed, vt non intelligerent, in parabolis loquebatur, vt ver. 13. & 14. explicatum est. Quod ergo ait Marcus *prout poterant*, nihil aliud significat, quàm Christum obscurè locutum esse, vt qui posset capere, caperet, vt ipse explicat alio loco, cum similem parabolam proposuisset, infra c. 19. 12. vel vt Euthymius locũ illum Marci interpretatur *prout poterant*, id est, prout digni erant; non. n. erãt digni, vt illis Christus apertè, & sine parabolis loqueretur, vt ver. 13. significauit.

35. Vt adimpleretur.) *Vt* hoc loco non significat causam, quam obrem Christus per parabolas locutus sit; non enim ideo per parabolas loquebatur, vt Dauidis dictum adimpleret sed quia auditores indigni erat, quibus apertè loqueretur vt ver. 11. 12. & 13. explicatũ est. Nec vult Euangelista docere Dauidis prophetiã propriè à Christo impletam fuisse. Non. n. erat prophetia; sed rerum præteritarũ historia, de qua Dauid agebat; neq; nomen חידות, quo Dauid vsus est, hoc genus parabolarũ significat eo loco, quibus hic Christus vtebatur, quãuis vtrumque genus Hebræi חורה, id est parabolam appellent; nã hic Euangelista vocat parabolas obscuras, & similitudinibus adumbratas locutiones: illic Dauid Psal. 77. 2. cum dicit, *aperiam in parabolis*, aut *in parabolas os meum*, vocat חידות parabolas breues & acutas sententias, quas ἀποφθέγματα Græci nominãt. Sed Euãgelista, vt solet, q. à Dauide alio sensu dictũ erat, nõ ad eundẽ, sed ad similẽ sensum accõmodauit. vt c. 2. 15. 17. explicauimꝰ.

37. Qui seminat.) Hęc, quæ sequuntur vsq; ad versum 42. supra ver. 24. & 25. exposita sunt.

41. Omnia scãdala.) Scandala vocat eos, per quos scandala venerunt, id est zizania, & filios diaboli.

Et

Et eos qui faciunt iniquitatem.) Hebraismus עון וכל פעלי, & omnes qui iniquitatem exercent, &, vt ita dicã, iniquitatis artem factitant; magis enim habitus, quàm actus Hebraica phrasi significatur.

42. *In caminum ignis.*) In Gehẽnam ignis, vt cap. 5. 22. 29. 30. & 10. 28. & infra c. 18. 9.

Ibi erit fletus.) Hæc explicata sunt cap. 8. 12.

43. *Tunc.*) Cum scandala sublata erunt; cum zizania separata, quæ impediunt, quo minus triticũ appareat; cum paleæ euentilatæ fuerint, quę triticum tegebant, quo minus effulgeret, vt in parabola areæ declaratur supra c. 3. 12. & Luc. 3. 17. Fulgor gloriam significat, vt in Christi transfiguratione apparet c. 17. 2. Itaque beati soli, lunæ, & stellis comparari solent, vt ibidem, & *splenduit facies eius sicut sol*. Et Danielis 12. 3. *Qui autem docti fuerint*, id est, qui benè, sapienter que vitam suam gubernarint; hos enim scriptura vocare solet משכלים habentes intellectum, sicut Galli, nõ eos, qui docti sunt, sed eos, qui moderati, sapientes appellant: hi ergo (inquit Daniel) *fulgebunt, quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiũt plurimos, quasi stellæ, in perpetuas æterni tates*; & 1. Cor. 15. 41. 42. *alia claritas solis, alia claritas lunæ, alia claritas stellarum; stella enim ab stella differt in claritate: sic erit resurrectio mortuorum.*

Qui habet aures) Significat id quod dixerat, auditorum maximè interesse. Vide c. 11. 15.

44. *Simile est.*) Hanc parabolam non iam omnibus auditoribus; sed solis domi Apostolis propositam à Christo fuisse nonnulli putant, vt colligitur ex ver. 36. Euthymius hoc loco; ego vero similius esse arbitror antè dictam fuisse vnà cum superioribus. Sed quia Apostoli non omnium parabolarum, sed zizaniorum, post quàm domum redierunt, explicationem petiuerunt, Euangelistam post zizaniorum parabolã narrasse, quomodo domum redijsset, & parabolã Apostoli sibi explicari postulassent. Idemque de omnibus, quæ hoc capite sequuntur, dicendum est. Hactenus quattuor parabolis seminantis, grani sinapis, boni seminis, & mali; & fermenti duas regni cœlorum proprietates declarauit, quo modo diuersum habeat in diuersis hominibus effectum; & quo modo ex paruo initio magnum sumat incrementũ; nunc pretium exponit, vt doceat quãti illud homines facere debeant, & quanta quærere diligentia. Regnum cęlorum hoc loco eodem modo, quo in superioribus parabolis pro fide, Euangelio, Euangelica doctrina accipiendum existimo, vt Ambros. ser. 2. in Psal. 118. Euthymius, & Theophyl. Etsi sunt, qui regnum cęlorum Christum vocari putent, vt Irenęus lib. 4. c. 43. Hilarius, Athanas. q. 54. si tamen illius quæstiones sunt, Hiero. in comment. & Vigilius lib. 3. de incarnatione. Sunt, qui vetus & nouum testamẽtum, vt August. libr. 1. qq. Euang. c. 13. & Beda, quod & Hieronymus approbat.

Thesauro.) Rei, quæ æstimari non potest. Qui enim tantum habent pecuniæ, vt numerari non possit, eos thesaurum habere dicimus. Ita D. Paulus 1. Cor. 2. 9. *neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus ijs, qui diligunt illum.*

Abscondito.) Quia à sæculo nõ erat auditum Isa. 64. 4. & 1. Cor. 2. 7. *sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram.*

Quem, qui inuenit homo.) Quisquis inuenit; hominem pro quolibet homine, & pro nota vniuersali apud Hebræos poni sæpe monuimus.

Abscondit.) Hoc non est necesse ad rem per parabolam significatam accõmodare, quia, vt soleo dicere, non pars parabolę, sed emblema est; nec dicitur, vt aliquid significets sed vt parabolã impleat, & quia fieri solet, vt, qui thesaurũ inuenit, si statim tollere non possit, illum abscondat, ne, dum abit, vt fodiendi instrumenta quęrat, alius eripiat: quanquã Hieronym.

nym. & Beda eum, qui regnum cœlorum inuenit, in corde suo dicunt abscondere, id est fouere, seruare, ne effluat. si quid significat, illud tantum mihi videtur significare eum, qui regnum cœlorum, id est Euangelium inuenerit, occasionem tenere, ne elabatur, oportere, & omnem cõtinuò adhibere diligentiam, vt illud obtineat. Hoc est abscondere: non, ne alius inueniat, sed ne ipse perdat. Nã etsi, qui thesaurum inuenit, ideò abscondit, ne alius inueniat, quia si alius inuenerit, ipse perdet: non est in eo similis parabola regno cœlorum, quod non ideo alius perdet, quia alius inuenit: ab omnibus enim & pariter inueniri, & æqualiter potest possideri. Quanquam ita etiam aliquando scriptura loquatur, quasi vnus accipere non possit, nisi alius amittat. *Fracti*, inquit, *sunt rami, vt ego inserar* Roman. 11. 19. &, *tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam* Apocalyps. 3. 11. sed id accommodatè ad ramos arborum, & coronam regum dictum est: quia neque nouus surculus in arborem inseri potest, nisi vetus frangatur ramus; neque vnus coronam præripere, nisi alius amiserit.

Præ gaudio illius) inuenti.

Vendit vniuersa, quæ habet.) Non significat emendum Euangeliũ, *gratis* enim, inquit, *accepistis, gratis date* cap. 10. 8. sed significat tanti æstimãdum, vt qui inuenerit, nihil non, vt illud obtineat, facere debeat; etiam si omnia bona vendenda, etiamsi perdenda, etiamsi infamia subeunda, etiamsi amittenda vita. Cæterum bona potius, quàm vitam, & honorem, aut aliud, si quid homines habent, nominauit, vt accommodatè ad hominũ consuetudinem loqueretur, qui, vt thesaurum habeant, omnia sua bona solent vendere. Denique nihil aliud hæc parabola significatur, quã quod alio loco alijs dicit verbis, *Qui amat patrem, aut matrem plus quàm me, non est me dignus; & qui amat filium, aut filiam supra me, non est me dignus* ca. 10. 37. Res enim omnium carissimas nominauit, quas qui, cum opus est, propter regnum cœlorum, non abijcit, indignus, qui illud obtineat, iudicatur.

45. *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori.)* Non homini, sed margaritæ regnum cœlorum simile est, sicut in præcedente parabola nõ homini inuenienti, sed thesauro inuento comparatum est: sed sensus est, idẽ accidere in inueniendo, acquirendo que regno cœlorum, atque si quis mercator bonas quærens margaritas vna pretiosa inuenta abeat, vendatque, vt illam emat, vniuersa, quæ habet, vt supra explicauimus, cap. 11. 16. 17. Nos vero homini negotiatori similes esse debemus, qui, cum regnũ cœlorum inuenerimus, nullis sumptibus, nullis laboribus, nulli omninò rei, vt illud habeamus, debemus parcere. Hæc enim parabola eandem prorsus, atque præcedens, significationem habet; sola differt materia. Bonas, καλοὺς, pulchras; in hoc enim genere mercium, quæ pulchræ sunt, eædem bonæ.

Margaritas.) Speciem videtur vnam pro toto genere posuisse; id est margaritam pro omni lapide pretioso. Margarita enim, aut alio genere margaritum tantùm, vt opinor, illã speciem vnionis significat, quæ in conchylijs inuenitur, quam omnes fere in Europa nationes *palam* appellant. Quanquam fieri potest, vt propterea margaritam potius, quàm vnionẽ, quod totum genus est, aut vnam aliquam aliam vnionis speciem nominauerit, quòd fere inter omnes pretiosos lapides margarita pretiosissimus habeatur, quemadmodum pretiosorum lapidum mercatorẽ ex præstantissima specie margaritarum appellamus mercatorem.

47. *Simile est.)* Credibile mihi videtur hanc parabolam post illam superiorem de bono semine, & zizanijs à Christo propositam fuisse vers. 43. Sed Euangelistam narrationis ordinem non tenuisse, quia eandem prorsus habet significationem; &, vt videmus reliquas, quæ eiusdem erant significationis, fuisse coniunctas; vt parabolam grani sinapis cum parabola fermenti ver. 31. & 33. & parabolam thesauri absconditi cum parabola pretiosæ margaritæ vers. 44. & 45. Hoc autem loco regnum cœlorum, aut Euangelium, vt in superioribus parabolis, aut, quod eodem redit, Ecclesiam possumus intelligere. Vtrum uis intelligamus, magnum hinc contra nouos hæreticos argumentum sumemus. Nam si Euangelium intelligimus, significat Christus non omnes, qui Euangelium, id est fidem recipiunt, saluos futuros; sed eos tantùm, qui boni fuerint pisces; id est, qui non solam fidem; sed bona etiam opera habuerint; omnes enim pisces, id est omnes Christiani, omnes fideles; sed illi mali; hi boni sunt; contra quàm istorum hæresis docet omnes, qui fidem habuerint, saluos futuros esse. Si regnum cœlorum Ecclesiam interpretemur, non iam nos, sed D. pro nobis contra illos Augusti. argumentabitur, qui Donatistas veteres istis nouis similes hæreticos, qui in Ecclesia solos, sicut isti, bonos esse dicebant, non alio frequentiùs, nõ alio fortiùs argumento refellit, quàm q Ecclesia sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti comparetur. Soleo dicere D. Augustinum nullum hæreticorum genus tam strenuè, atque Donatistas refutasse, & illos tot libros, quos aduersus illos composuit, non tam contra illos, quàm contra longè post futuros Lutheranos, & Caluinistas composuisse: tantùm opus esse, vt qui eos legit, pro Donatistarum, Caluinistarum, aut Lutheranorum nomen ponat.

Fides sola ad salutem nõ sufficit.

Augustinus acerrimus Lutheranorum et Caluinistarum refutator.

52. *Ideo.)* Cuius rei Christus, cum dicit, *ideo*, causam reddat, facile non est dicere. Sunt, qui ad hunc modum exponant; *ideo*, quia intellexistis, subintelligendum, dico vobis, *omnis Scriba doctus*, & reliqua. Rogauerat enim discipulos, *intellexistis hæc omnia?* & responderant, *etiam Domine*. Quia ergo intellexistis, illud etiam addo, *omnis Scriba doctus*, &c. Sunt qui hoc modo, *ideo*, supple, rogaui, quia *omnis Scriba doctus profert de thesauro suo noua, & vetera*. Euthymius putat ὅτι τοῦτο, non causam hoc loco; sed affirmationem significare, quasi dicat, vtique *omnis Scriba doctus profert de thesauro suo noua, & vetera*. Mihi Augustini sententia lib. qq. in Matth. capi. 16. omnium maximè placet; Comparauerat Christus regnum cœlorum thesauro abscondito in agro; rogauerat discipulos, num intellexissent; responderãt, *etiam*; adijcit, *ideo*, id est quando quidem regnum cœlorum thesauro simile est, debet omnis Scriba doctus & noua, & vetera ex illo proferre.

Scriba.) Doctor legis peritus, vt ex posuimus c. 2. 4. Euangelicum doctorem legali nomine Scribam appellat. Euthymius existimat Christum, se ipsum Scribam vocare; sed vero similius est generalem esse sententiã, qua Apostolis Euangelici doctoris officium declarat.

Doctus in regno cœlorum.) μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν eruditus in regnum cœlorum. Non assentior ijs, qui putant hoc loco εἰς pro ἐν positum esse; etsi non ignoro sæpe eas duas particulas alteram pro altera poni solere. Magis enim videtur conuenire, vt vertamus in regnum cœlorum, id est ad regnum cœlorũ, quàm in regno cœlorum; cum de ijs agatur, qui ad prædicandum regnum cœlorum edocti sunt. Noster interpres videtur legisse ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν *in regno cœlorum*, nisi si quis malit dicere in Latina versione, *in regno* pro in regnum corruptè legi; sed debebit alicuius veteris codicis auctoritate vitium probare.

Similis est homini patrifamilias.) Quia sicut patrisfamilias officium est domum suam corporali cibo; ita Euangelici doctoris populum Christianum spirituali nutrire 1. Cor. 3. 2. *tanquam paruulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam.*

De thesauro suo.) De penu: abusus est nomine thesauri ad significandum quidquid repositum, ac reconditum est.

Noua & vetera.) omnia ciborum genera,

Universidad de Deusto
Biblioteca

genera, vt familiam suam, aut inuitatos conuiuas alat; id est, qui non parcè, non miserè, sed liberaliter omni ciborum varietate pro personarum & temporum qualitate familiam suam alit. Noua & vetera proferre, etsi mihi simile in scripturis exemplum non occurrit, Hebraico prouerbio dictum videtur; cui simile illud Gallicum est, *viride, & siccum*. Significatur hac parte parabolæ Euangelicum doctorem omni diuinæ scientiæ; omni exemplorum, omni similitudinum genere instructū esse oportere; vt omnes pro suo quemque captu docere possit. Antiqui fere omnes auctores *noua, & vetera* nouum, & vetus Testamentum intellexerūt, Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, & Euthymius in hunc locum, & Augustinus libr. qq. in Matth. c. 16. quos immerito noui hæreticorum interpretes reprehendunt. Cum enim sensum esse fateantur oportere doctorem Euangelicum ab omni doctrinæ genere paratum esse; vnde eam melius, quā ex nouo, & veteri Testamento proferre potest? Noluerunt enim magni illi auctores dicere Christum vetus, & nouum, quod nondum erat, Testamētum significare voluisse: sed quod generaliter Christus de omni doctrinæ copia dixerat; id illi ad nouum, & vetus Testamentum aptè, atq; prudenter accommodarunt.

Adagium Hebræorum noua & vetera proferre.

Caluinus in harmon.

54. *Et veniens in patriam suam,*) cap. 9. 1. tres Christum patrias habuisse diximus Bethlehem, in qua natus; Nazareth, in qua educatus; Capernaū, in qua frequenter versatus fuit. Hoc loco Nazareth omnes, quos legerim, interpretes intelligunt, Hieronymus, Chrysostomus, Euthy. Theophylactus. Quod etiam ex Luca probari potest c. 4. 16. *venit*, (inquit) *Nazareth, vbi erat nutritus*. Eādem enim illic à Luca, atque hic à Matthæo historiam narrari ne dubitandum quidem esse arbitror. Id etiam ex hoc loco colligitur, quia ciuibus eius vrbis, de qua hic agitur, Christi fratres nominatim notos fuisse constat, ver. 55. & 56. & non autem fuissent, vel in Bethlehē, vbi tantùm natus, vel in Capernaum, vbi tantùm ad tēpus cōmoratus fuerat, sed in Nazareth, vbi cognatos B. Mariæ, atque Ioseph fuisse apparet. Deinde, quia, vt Chrysostomus argumentatur, in Capernaū multa Christus miracula fecerat cap. 11. 23. In Bethlehem nullum fecisse legimus, in hac, quæ eius hoc loco vocatur patria, nec multa, nec nullum; sed pauca fecit, vt constat ex versic. 58. & ex Marco cap. 6. 5. erat ergo Nazareth.

Triplex Christi patria.

Et docebat eos in synagogis.) in ipsorum synagoga; pluralis enim numerus positus esse videtur pro singulari. Nec enim in paruo oppido multas fuisse synagogas credendum est. Nisi forte pluralis numerus hunc habet sensum, *docebat eos in synagogis*, id est per singula sabbatha in synagoga, vt nomen synagogæ hoc in loco nō locum, sed conuentum significet, vt apud Græcos ἐκκλησία, apud Latinos concio. Marcus ca 6. 2. *Et facto sabbatho cœpit in synagoga docere*. Lucas cap. 4. 16. *& intrauit secundum consuetudinē suam die sabbathi in synagogam, & surrexit legere*. Totam historiā copiosius, & distinctius narrat Lucas, surrexisse ad legendum, quod volentis in synagoga aliquid docere signum erat, vt eo loco explicabimus; tradi ipsum illi librum Isaiæ prophetæ, quē cum aperuisset, legisse locum illum, qui est ca. 61. 1. *Spiritus Domini super me, euangelizare pauperibus misit me*; quo lecto librum complicuisse, ac resedisse, dixisseque *hodie hæc prophetia impleta est in auribus vestris*; cumque eorum incredulitatem coarguisset, quòd se ciuem suum, & prophetam non reciperent; repletos fuisse ira, & eiecisse eū extra ciuitatem, vt ex monte, supra quem eorum vrbs ædificata erat, præcipitem darent.

Vnde huic sapientia?) Sciebant vtique eum litteras non didicisse, vt dicunt Ioann. 7. 15. *quo modo hic litteras scit, cùm non didicerit?* Itaque credibile est eos sapientiam, & miracula, quæ in eo videbant, malis artibus tribuisse.

se. Cùm enim omnes Euangelistæ dicant eos ipsius doctrinam admiratos fuisse, simul etiam scandalizatos dicunt; non potuerunt autem, cùm admirarentur, scandalizari, nisi credidissent, quæ dicebat, atq; faciebat, diaboli opera dicere, ac facere, vt illi, qui dicebant, *in principe dæmoniorum ejcit dæmonia* c. 9. 34. & 12. 24.

Et virtutes.) Miracula; fecerat ergo coram illis Christus aliqua miracula; vt narrat Marcus c. 6. 5. sed pauca, vt ait Matthæus infra versu. 58.

Ioseph qua lis fuerit.

55. *Nonne hic est fabri filius?*) Ioseph fabrum fuisse ex hoc loco manifestum est; cius enim filius Christus putabatur Lucæ 3. 23. Qualis autem faber & incertum, & scitu non necessarium. Sunt, qui ferrarium fuisse, putent, vt Hilarius & Ambrosius 3. lib. in Lucam, & Beda in 3. caput Marci. Sunt, qui aurificem, vt Hugo. Sunt, qui murarium; quod idem etiam Hugo videtur approbare. Sunt, qui lignarium, vt Chrysostomus apud D. Thomam in 1. cap. Matthæi, & ipse D. Thomas in commentar. Quæ publica nunc opinio est, & antiquissimam fuisse constat, vt ex lib. de infantia Saluatoris, licet apocrypho, colligitur, vbi miraculum in lignaria Ioseph officina à Christo factum narratur, & ex historia Sozom. libro 6. ca. 2. vbi narrat Christianum quendam à Gentili per derisum interrogatum, quid faceret filius fabri, respondisse, feretrum Iuliano Imperatori fabricare; & ex auctore imperfecti homil. 32. Marcus capi. 6. 3. fabrum Christum ipsum vocatum dicit; siue quòd vtrumque Nazarethani dixerint; siue quòd ex communi loquendi consuetudine filius fabri faber etiam vocaretur. Itaque, quod à nonnullis non malis auctoribus dictum est Christum, ante quàm prædicare inciperet, fabrilem artem exercuisse, valde mihi videtur esse probabile; sicut & Lyrano visum est; quid enim totos triginta annos in Nazareth egisset? quanquam D. Augustinus libr. 2. de consensu Euangelistar. c. 42. ideo fabrum vocatum dicit; quòd, cùm fabri putaretur filius, faber etiam esse crederetur.

In ca. 1. & 13. Matth.

Christus ex fabrili arte exercuit.

56. *Et fratres eius.*) Hæc à nobis explicata sunt supra c. 12. 46.

57. *Et scandalizabantur in eo.*) Impingebant in eum, tanquam in lapidem, & corruebant. Hoc enim propriè est σκανδαλίζεσθαι scandalizari. Erat quippe *positus in ruinam, & in resurrectionem multorum* Luc. 2. 34. erat *credentibus lapis electus, & angularis; non credentibus autem petra scandali, & lapis offensionis* 1. Petri 2. 8. Quomodo autem scandalizati fuerint in illo, dīximus ver. 54.

58. *Et non fecit ibi virtutes multas.*) Multa miracula sicut alibi; cum autem non multas fecisse dicit, aliquas fecisse indicat, vt & Marcus declarat cap. 6. 5. *& non poterat ibi virtutem vllam facere, nisi paucos infirmos impositis manibus curauit*. Dicit autem nō potuisse, non quòd non potuerit; sed quòd noluerit; dicimur enim aliquando facere non posse, quæ facere nolumus; vt de filijs Iacob dictum est Genes. 37. 4. *nec poterat ei quicquam pacificè loqui*, id est nolebant, & recte Gregorius Nazianzenus in quarta de Theologia oratione adnotauit. Noluit autem propter incredulitatem eorum; siue quia sciebat eos etiā conspectis miraculis nō credituros; quemadmodum nec Pharisæi crediderunt: siue quia indigni erant, quibus miracula plura fierent; qui malè ea, quæ viderant interpretabantur, dicentes, *vnde huic virtutes?* Videmus Christum miracula facturum fidem eorum, quibus facturus erat, prius exigere, supra cap. 9. 28. Marc. 5. 36. & 9 23. Lucæ 8. 50. quia minus meriti habet fides, quæ miracula sequitur, quàm quæ præcedit; & indignus est, qui miracula videat, quisquis nō aliter, quàm visis miraculis credit. Propterea Christus coram incredulis miracula non facit. Eadem ratio est, cur etiam hodie, qui maximè miracula videre volunt, minimè videant; quia non credentes, sed de fide dubitantes videre volunt. Ita enim Herodes, qui, vt Lucas ait cap. 23. 8. longo

Cur Christus apud incredulos miracula nō faciebat.

longo tempore aliquod Christi miraculum videre voluit, videre non potuit, vt Gregorius lib. 10. moral. c. 17. notauit. Ita Pharisæis signum à Christo videre volentibus, respondetur, *generatio prauа, & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei* cap. 12. 39. Videant ergo, qui miracula requirunt, quique, si non fiant, mirari solent; ne ipsorum culpa non fiant; & si videre miracula volunt, sine miraculis credant.

CAPVT XIIII.

Mar. 6. b. 14. Luc. 9. a 7. Mar. 6. c. 17. Luc. 3. d 19

1 IN illo tempore audiuit Herodes tetrarcha fa-
mam Iesu: 2. & ait pueris suis: Hic est Ioan-
nes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo
virtutes operantur in eo. 3. Herodes enim
tenuit Ioannem, & alligauit eum: & posuit in
carcerem propter Herodiadem vxorem fra-
tris sui. 4. Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere
eam. 5. Et volens illum occidere, timuit populum: quia sicut
prophetam eum habebant. 6. Die autem natalis Herodis sal-
tauit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi. 7. Vnde
cum iuramento pollicitus est ei dare quodcumque, postulasset
ab eo. 8. At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hic
in disco caput Ioannis Baptistæ. 9. Et contristatus est rex:
propter iuramentum autem, & eos, qui pariter recumbebant,
iussit dari. 10. Misitque, & decollauit Ioannem in carcere.
11. Et allatum est caput eius in disco, & datum est puellæ, & at-
tulit matri suæ. 12. Et accedentes discipuli eius, tulerunt cor-
pus eius, & sepelierunt illud: & venientes nunciauerunt Iesu. 13.
Quod cum audisset Iesus, secessit inde in nauicula, in locum de-
sertũ seorsum: & cum audissent turbæ, secutæ sunt eum pedestres
de ciuitatibus. 14. Et exiens vidit turbam multam, & misertus est
eis & curauit languidos eorum. 15. Vespere autem facto, ac-
cesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Desertus est locus, &
hora iam præterijt: dimitte turbas, vt euntes in castella, emant
sibi escas. 16. Iesus autem dixit eis: Non habent necesse ire:
date illis vos manducare. 17. Responderunt ei: Non habe-
mus hic nisi quinque panes, & duos pisces. 18. Qui ait eis:
Afferte mihi illos huc. 19. Et cum iussisset turbam discumbe-
re super fœnum, acceptis quinque panibus, & duobus piscibus,
aspiciens in cœlum benedixit, & fregit, & dedit discipulis panes,
discipuli autem turbis. 20. Et manducauerunt omnes, & satu-
rati sunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmen-
torum plenos. 21. Manducantium autem fuit numerus, quin-
que millia virorum, exceptis mulieribus, & paruulis. 22. Et
statim

Luc. 9. b 10 Mar. 6. d 37. Ioan. 6. b. 9

Mar. 6. f. 45.

statim compulit Iesus discipulos ascendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretum, donec dimitteret turbas. 23. Et dimissa turba, ascendit in montem solus orare. Vespere autem facto solus erat ibi. 24. nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus. 25. Quarta autem vigilia noctis venit ad eos ambulans super mare. 26. Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt, dicentes: Quia phantasma est. Et præ timore clamauerunt. 27. Statimque Iesus locutus est eis, dicens: Habete fiduciam: ego sum, nolite timere. 28. Respondens autem Petrus dixit: Domine, si tu es, iube me ad te venire super aquas. 29. At ipse ait veni. Et descendens Petrus de nauicula, ambulabat super aquam, vt veniret ad Iesum. 30. Videns verò ventum validum, timuit: & cum cœpisset mergi, clamauit dicens: Domine, saluum me fac. 31. Et continuo Iesus extendens manum, apprehendit eum: & ait illi: Modicæ fidei, quare dubitasti? 32. Et cum ascendissent in nauiculam, cessauit ventus. 33. Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt eum, dicentes: Vere filius Dei es. 34. Et cum transfretassent, venerunt in terram Genesar. 35. Et cum cognouissent eum viri loci illius, miserunt in vniuersam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes: 36. & rogabant eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. Et quicumque tetigerunt, salui facti sunt.

Ioan. 6. b 9. Ioã. 6. b. 17.

Mar. 6. f. 53.

IN CAP. XIIII.

1 *IN illo tempore.*) Quidam tempus illud significari volunt, quo Apostoli in sua legatione versabantur, q. Marcus ca. 6. 14. & Lucas cap. 9. 7. hanc historiam statim post Apostolorum missionem ponãt. Sed obstat, quòd, cum hæc acciderũt, Apostolos cum Christo fuisse cõstat infra ver. 15. Itaque, vt D. Augest. lib. 2. de consens. Euang. ca. 45. existimat, iam Apostoli redierant.

Auditit.) Quærunt multi, qui fieri potuerit, vt non prius audiret. Respondent Chrysostomus, & Theophylactus res sanctas ac bonas serò ad aures principum peruenire. Verum id quidem, sed si aliquam curiositatis, aut periculi excitandi tumultus speciem habere videantur, qualem Christi miracula nonnullam præbere poterant, si non religio, at certè curiositas, & ambitio quamprimũ ad illos perfert. Itaq; aliam, cur nondũ Herodes audiuisset, arbitror fuisse causam; quòd mors Ioannis non multo post, quàm Christus prædicare cœpit, acciderit. Nam cum iam in vinculis esset, ne eius quidem discipuli Christi miracula aut vidisse videntur, aut audiuisse; propterea factis coram ipsis miraculis Christus illis dixit, *euntes renuntiate Ioanni, quæ vidistis, & audistis* c. 11. 4.

Herodes.) Antipas, magni Herodis filius, quo regnante natus est Christus, quique infantes occidit. Vide quæ diximus c. 2. 22.

Qui Tetrarcha.

Tetrarcha.) Galilææ, vt Lucas c. 3. 1. declarat.

declarat. Cum regnum in quattuor partes soluebatur, & vnicuique princeps vnus præficiebatur; quattuor partes Tetrarchiæ, & principes Tetrarchæ à Græcis vocabantur, vt veteres tradunt auctores. Postea factũ, vt etiamsi plures, aut pauciores essent partes, eodem tamen nomine Tetrarchæ dicerentur, vt ex Strabone lib.12.& ex Plinio lib.5.c.18.& 21.potest intelligi. Quomodo autem Iudæorum regnum,& in quot Tetrarchias diuisum fuerit; & quis cuique Tetrarcha præfectus c.2.22. satis exposuimus. Marcus ca.6.14 Herodẽ regem vocat, sicut & Matthæus infra ver.9.non quòd verè rex esset, sed ꝙ Tetrarchæ regia, aut regiæ simili vterentur potestate: itaque Tetrarchias Cicero, & Plinius regna vocant; quẽ admodum Matthæus ca.2.22.Archelaum, cùm nunquam verè rex fuerit, regem appellauit.

2. *Et ait pueris suis.)* famulis suis: nã etsi nomen παῖς & filium, & famulũ significare possit; tamen Herodem non legimus filios habuisse. Lucas c.9.7.8.9. non ipsum Herodem, sed alios Herodi dixisse ait, *& audiuit* (inquit) *Herodes Tetrarcha omnia, quę fiebant ab eo, & hæsitabat, eo quòd dicerẽtur à quibusdam, quia Ioannes surrexit à mortuis; à quibusdam verò, quia Elias apparuit; à quibusdam verò, quia vnus de antiquis prophetis surrexit. Et ait Herodes, Ioannem ego decollaui quis est autẽ iste, de quo talia audio?* Vbi duo sunt, in quibus videtur à Matthæo Lucas dissentire. Primum, quòd non Herodem, sed alios dixisse narret Ioannẽ à mortuis surrexisse. Deinde, quòd videatur indicare Herodem non credidisse Ioannem esse, cùm eum ipse decollasset; hic autem Herodes dicat, ver.2. *hic est Ioannes Baptista, ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.* Chrysostomus, & Euthymius respondent, primùm non Herodem, sed homines vulgò dictitasse Ioannem à mortuis surrexisse, tuncque Herodem non credidisse, sed hęsitasse, dixisseque, vt ait Lucas, *Ioannem ego decollaui, quis est autem iste, de quo talia audio?* Postea verò credidisse, & quasi alijs assentiendo dixisse, *Ioannes Baptista ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eos*; vt ait Matthæus. Idem Theophylactus videtur indicare, & Augustinus omnino probat lib.2.de consensu Euangelist. c.43. Eius rei aliquod ex hoc loco argumentum sumi potest; propterea enim, vt Euthymius ait, non alijs, sed pueris suis dixit, *Ioannes surrexit à mortuis*, quòd non auderet id palã, & coram alijs, etiamsi crederet confiteri. Fieri etiam potest, vt etiãsi crederet, fingeret se non credere, ne assentiri populi opinioni videretur; & eius erga Ioannem studium confirmare. Quod autem Augustinus ait, Matthæi hoc loco verba per interrogationem legi posse, quod si fiat, eundem sensum atque verba Lucæ habitura; & quod alij respondent Christũ hoc loco non sua, sed aliorum locutum esse persona, minus probo.

Ipse surrexit à mortuis.) Sunt, qui non veram, qua anima in idem redit corpus; sed Pharisaicam resurrectionem interpretentur, qua anima ex vno egressa corpore migrat in aliud. Pharisæorum enim hęresim fuisse putant, quòd ex Pythagorææ doctrina μετεμψυχωσιν crederent. Quod ex Iosepho probant libro 2.de bello Iudaico cap.7.& verò Hieronymus indicat nonnullos solitos hoc loco Pythagoræorum errorem confirmare. Sed nullo modo mihi persuadeo de ea hic agi resurrectione; sed de ea potius, qua & homines, qui hunc rumorem disseminauerant, nonnullos à Christo suscitatos viderant; & in veteri Testamento mortuum illum ad tactum ossium Elisæi 4.reg.13.21.& filium Sarepthanæ viduæ 3.reg.17.22.& filium Sunamitidis 4.reg.4.34.35. surrexisse aut legerant, aut audiuerãt. Neque Iosephus eam opinionem, vt mihi videtur, Pharisæis tribuit; sed quam habent omnes fere Iudæi, non omniũ mortuorum, sed tantùm bonorum animas in sua quidem, sed meliora, & ideo quodammodo alia corpora in resurrectione rediturus. Ioannem ergo Iudæi, & quia vir erat sanctus, & quia iniustè occisus, facilè credebant surrexisse, vt Herodis scelus vindicaret; Eliam verò veteri opinione, quã vt supra c.11.14. docuimus, Christus videtur approbasse; qua propter Malachiæ cap.4.5. prophetiam imbuti erant, venturum Eliam. Propterea Ioannem, quia mortuus erat, surrexisse; Eliam, quia non mortuus, sed raptus fuerat; non surrexisse dicunt, sed apparuisse. Infra capit.16. 14. vbi eadem de Christo hominum opinio recitatur. Ieremias etiam nominatur fortasse propter similitudinem spiritus, & libertatem homines reprehendendi, quam in Christo singularem, & minimè in alijs doctoribus vsitatam videbant; *erat enim*, inquit, *docens eos, tanquam potestatem habens, & non sicut Scriba eorum, & Pharisæi* c.7.29.

Ideo.) Dubium, quam rationem reddat, cur suscitatus Ioannes miracula facere credatur; cum viuens, vt ait Ioannes c.10.41. signum nullum fecerit; fortasse quòd sanctiores resurgere homines crederent, quàm morerentur; aut quòd à Deo maiore cum potestate ad puniendum Herodem missum putarent; nam & bella, & exilium, & alias calamitates, quæ Herodi postea contigerunt, & vulgò inter Iudæos creditum est propter Ioannis necem accidisse, vt lib.18. ant.ca.10. Iosephus affirmat.

Operantur in eo.) ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ. Sunt qui ἐνεργεῖν patiendi significatione positum putent, vt ἀσθενῆ pro ἀσθενοῦντα, & apud Latinos lauare pro lauari, vt sit sensus, ideo virtutes fiũt in illo, id est per illum, Hebraico idiomate. Alij actiuè sumunt; sed virtutes, non miracula, sed facultatem miracula faciendi intelligi volunt, quasi dicat, ideo donum faciendorum miraculorum miracula in eo operatur. Alij à sensu longiùs abeunt *virtutes*: angelos interpretantes, qui in Ioanne miracula ederent. Res mihi videtur facilis; ἐνεργεῖν nec passionem hoc loco, nec actionem transeuntem

Iudæorum opinio de resurrectione.

significat, sed pro verbo neutro positum est, idemque significat, quod apud Latinos vigere, apud philosophos in actu esse, quemadmodum apud Aristotelem vsurpari solet, vt τὸ ἐνεργείᾳ opponatur τῷ ἐν δυνάμει ὄντι. Sensus ergo est Ioannem à mortuis suscitatum, propterea miracula in eo vigere, apparere, sese ostendere.

3. *Propter Herodiadem vxorem Philippi.)* Magna est hic inter Euãgelistas, & Iosephum lib.18.antiq. c.6.7.9.omninò discordia, quam Hieronymus, cæterique veteres interpretes præterierunt, ex recentioribus autem etiam Iosephum citantibus pauci admodùm attigerunt. Euangelistæ dicũt Herodiadem Philippi, Iosephus alterius Herodis Herodis huius fratris vxorẽ fuisse. Nam quod Caluinus dicit Iosephũ Herodis fratris Herodis magni, huius autem Herodis, & Herodiadis patrui, & regis Chalcidis vxorem Herodiadem facere, puerilis est error; cùm idem Iosephus c.10.Herodem illum, cuius Herodiadem vxorem fuisse dicit; eius Herodis, qui eã à marito subduxit, germanum fratrem appellet. Ad quę stionem ergo quidam respondẽt, Philippum cognomento Herodem etiã vocatum fuisse; Euangelistas nomine, Iosephum cognomine eum appellasse; quòd si probarent facillimam solutionem inuenissent. Alij Iosephum, aut ignorantia, aut obliuione lapsum dicunt; quod illi sæpe accidisse videtur. Ex duabus hisce solutionibus, quam probabiliorem iudicabit, lector eligat; modò illud teneat Iosephum ex Euangelistis; non ex Iosepho Euangelistas emendandos. Nã, vt fingamus non diuino; sed humano spiritu historiam composuisse; tamen, & quia plures sunt, & quia res, quæ suo acciderant tempore, conscripserunt; multò maiorem, quàm Iosephus fidem, merentur. Altera hic inter auctores de Herodiade dissensio est. Iosephus Aristobuli Herodis, & Philippi ex Herode magno fratris filiã fuisse dicit, Hieronymus verò hoc loco, & Ruffinus Eusebiurn vertens

Caluini puerilis error.

De Herodiade disputatio, qua, qualisque fuerit.

vertens libro 1.Ecclesiast. histor.cap. 23.& Beda, & Strabus filiam faciunt Aretæ Regis. Qua in re non dubito, quin Ruffinus primum, deinde Ruffinum Hieronymus, Hieronymum & Beda & Strabus secutus errauerit. Cum enim Eusebius Iosephum imitatus Herodis priorem vxorem Aretæ Regis filiam fuisse & diceret. Ruffinus existimans eum de secunda vxore & Herodiade loqui, & Iosephum, Hegesippumque non consulens, Herodiadis in versione & explicandi causa nomen addidit; dumque & historiam vult explicare, vitiauit. Hieronym. non Græcè, vt poterat, ac solebat; sed Latinè legens ex corrupto fonte errorem hausit; ex illo alij deriuarunt. Adeò facile alienorum errorum contagionem trahimus; dum aliena opera confidimus, In eo etiam Hieronym. Beda, & Strabus minimè sequendi, quod dicant, non ipsum & Herodem fratris vxorem vsurpasse; sed Aretam Regem Arabum propter inimicitias, quas cum Philippo gerebat, filiam Herodiadem, quam & illi nuptum dederat, abstulisse, & & fratri eius, ac riuali Herodi tradidisse. Iosephus lib. 18. cap. 9. & Hegesippus libr. 2. cap. 12. sic narrant historiam; Herodem, cum Romam iret, à fratre Herode (secundum Euangelistas Philippo) exceptum hospitio, dumque apud eum moraretur, eius vxorem & Herodiadem subornasse vt sibi, postquàm Roma redijsset, relicto fratre nuberet; ibique pactas inter eos fuisse nuptias. Itaque dubium non & est, quod à multis tamen, tanquam dubium, in vtramque partem disputatur, quin viuente adhuc fratre Philippo eius vxorem Herodes vsurpauerit. Quanquam veteres etiam de ea & re auctores video dissentire &. Nam Hiero. Beda, & Strabus viuum adhuc Philippum fuisse putant. Tertul. verò lib. aduersus Marcionem 4. Chrysost. Theophy. & Euthym. hoc loco mortuum. August. lib. de fide, & operibus c. 19. dubium esse existimat, neque sciri posse. Sed hi auctores Iosephum & forte non legerant.

4. *Dicebat enim & illi.)* Iosephus libr. 18. antiq. cap. 10. aliam causam reddit, cur Herodes Ioannem occiderit; quòd nimirum timuerit, vt in magna erat apud populares suos gratia, ne ad seditionem populum & excitaret. Vtrumque verum esse credibile est, & & Herodem Herodiadis insidijs, atque rogatu Ioannem occidisse, vt narrant Euangelistæ; & eum rumorem ad placandum populum & disseminasse, Ioannem contra se populum ad seditionem conatum commouere; quem vulgi rumorem Iosephus secutus sit.

5. *Et volens eum occidere.)* Marcus cap. 6. 19. 20. videtur prorsus contrarium indicare &. Herodiadem Ioanni, vt eum de medio tolleret, insidiatam; Herodem verò, quia Ioannem reuerebatur, impediuisse &, *Herodias (inquit) insidiabatur illi, & volebat occidere eum &, nec poterat. Herodes enim metuebat Ioannem &, sciens eum virum iustum &, & sanctum &; & custodiebat eum, & audito eo multa faciebat, & libenter eum & audiebat.* Vnde colligitur Herodem non ideo Ioannem & in carcerem coniecisse, vt illum occideret, sed potius, vt ab Herodiadis insidijs indemnem seruaret, placans hac ratione iram impotentis mulieris, & & spe secuturæ necis deludens. Euthymius respondet credibile esse principio quidem solam Herodiadem Ioanni, vt siue per maritum, siue alio dolo eum interimeret, insidias tetendisse; Herodem autem, vt Marcus significat, obstitisse; postea & verò Herodiadis victum precibus occidere voluisse; sed timuisse populũ, qui vt prophetam eum habebat, vt scribit Matthæus.

6. *Die autem natalis.)* Origenes homilia in Matthæum 14. Hieronymus & Beda obseruarunt nullius iusti viri, sed duorum tantum sceleratorum hominum Herodis, & Pharaonis natalem diem in scripturis celebrari. Caluinus tamen, quasi iurasset se omnibus in rebus hæreticum esse, hunc morem nõ solùm excusat; sed etiam laudat. Hac enim ratione & gratias nos

Caluini ca nos Deo agere, quòd in lucem eius beneficio editi simus; & profiteri anteactam vitam inutiliter transegisse. Quis hæreticum non agnoscat spiritum? Pharaonis, & Herodis natales dies celebrari uult; Petri & Pauli, immo matris Dei; immo Christi natalem celebrari prohibet. Viuentium natales, ubi ambitionis, & gloriç plurimum est, agi laudat: mortuorum, qui Deo seruierunt, & eo iam securi fruuntur, ubi nulla ambitio, nulla & humana gloria esse potest, natales agi uetat. Conuiuijs homines nequissimos in lucem editos fuisse Deo gratias agendas esse docet; orationibus, & laudibus homines sanctissimos, & de Ecclesia Christi optimè meritos natos esse, si quis Deo gratias agat, superstitiosum putat. Superiorem uitam inutiliter nobis effluxisse comes sando, & potando agnoscere sanctũ est; ieiunando & pœnitentiam agẽdo profanum, anile, Papisticum. Quid ita? quia ipse dixit.

Saltante filia) Salome ex Philippo priore marito genita &; propterea & non uocat Herodis filiam, sed Herodiadis. Videtur Herodias hanc occasionem natalis diei Herodis obseruasse, eaque de causa filiam ad saltandum induxisse.

8. *Pramonita.)* προβιβασθεῖσα, inducta, instigata, impulsa; non enim admonitionem solam; sed persuasionẽ, incitationem, vim insuper quandam significat. Strabus existimat totam & tragœdiam ab Herode fuisse compositam, ne sponte sua, sed iuramenti coactus religione Ioannem videretur occidisse. Quod, quamuis peruersus fuerit, & callidus, verum esse non credo; multo enim meliores prę textus homo acutus quærere, inueni reque potuisset, & quia, vt versu sequenti dicemus, verè videtur caput Ioannis puella petente doluisse, & & quia valde illi probrosum erat rogatu saltantis puellę virũ sanctũ occidere, & nõ est verò simile hominẽ cautum, qui populum timebat, quique & rationem minuendi quærebat sceleris, nouo scelere augere voluisse.

Da mihi.) Marcus c. 6. 24. 25. addit, *quæ cùm exisset dixit matri suæ, quid petam? at illa dixit, caput Ioannis Baptistę. Cumque introijsset statim cum festinatione ad regem, petijt dicens; volo, vt protinus des mihi in disco caput Ioãnis Bapti.*

9. *Et contristatus est rex.)* Quare regem vocet, cum rex non esset, vide supra ver. 1. Contristatum autem & non verè, sed simulatè multi auctores putant, Hilarius, Hieronym. & & Strabus, quia ver. 5. Euangelista dixit voluisse Herodem Ioannem occidere, sed populum timuisse; quomodo enim verè dolere potuit, si eum occidere volebat? Magis tamen Chryso. Euthym. & Theophyl. probo sententiam, qui verè eum existimant doluisse. Nam etsi eum occidere volebat, tamen non poterat, quantumuis cæcus homo, non videre turpe sibi, & ignominiosum apud populum futurum, quod tanti, tamque sancti, & & admirandi prophetæ caput lasciuæ puellæ saltationis præmium concessisset. Scio Romanarum rerum scriptores tradere Romanũ nescio quẽ ducem mensæ accumbentem amicæ rogatu, quę dicebat se nunquam hominem iugulari vidisse, continuò vnius ex proscriptis securi decussum caput ad mensam; vt amica videret, afferri iussisse. Sed cùm Herodẽ Euangelista contristatum fuisse dicat; non debemus, nisi probari possit, simulationem putare. Doluit ergo verè, nõ quòd Ioannem occideret, quem iam ante occidere volebat; sed quòd ea ratione occideret, quæ suis rationibus minimè conueniret.

Cic. de senect. Plutar. in T. Q. Flaminio.

Propter iusiurandum tamen.) Et hoc verè, vt puto, non simulatè. Tanta enim apud Iudæos religio erat iurisiurandi, vt etiam, quę contra fas iurata essent, non seruare, nefas duceret, & vt ex Iosue iuramento Gabaonitis prǽstito Iosue 9. 15. 18. 19. & Iephthe Iud. 11. 35. manifestum est. Quæ rectè veteres auctores mouerunt nõ fuisse seruanda, Orig. hom. in Mat. 14. Chryso. hoc loco, Ambrosius lib. 1. de offi cijs c. 50. Hiero. in commenta. Quod Euthym. exemplo Dauidis probat 1.

Iuramenta mala nõ seruanda.

Reg.25.22.qui,cùm iurasset se non relicturum vsque in diem crastinum in domo Nabal mingentem ad parietem;iniquum iuramentum admonitus, rogatusque ab Abigail non seruauit, deque ea re gratias Deo egit ver.32.33. *Benedictus Dominus Deus Israel, qui misit hodie te in occursum meũ: & benedictum eloquium tuum, & benedicta tu, quę prohibuisti me hodie, ne irem ad sanguinẽ, & vlciscerer me manu mea.*

10. *Misitque.)* carnificem vt c.2.16. vbi eum Hebraismum explicauimus. Marcus c.6.27.explicatè dixit, *sed misso confestim spiculatore iussit afferri caput Ioannis indisco*. Hinc colligitur Herodem hoc conuiuium in arce Macheruntina celebrasse, quæ in finibus Galilææ, & Arabiæ erat. In ea enim arce scribit Iosephus lib.18.c.10.vinctum fuisse Ioannem. Constat autem ex hoc loco, & multo etiam magis ex Marco hoc conuiuium eodem loco,in quo Ioannes vinctus erat,celebratum fuisse.

12. *Et accedentes discipuli eius.)* Dubitari potest, quomodo discipuli Ioannis in carcerem ingredi potuerint. Nonnulli putant corpus Ioannis ignominiosè fuisse proiectum: quod nulla historia; nulla coniectura probare possunt. Alij aditum discipulis ad carcerem patuisse;nam vt ex cap.11.2.perspicuum est,viuentem adhuc Ioannem, & vinctum visitabant. Hoc probabilius; illud etiam probabile petentibus discipulis corpus specie quadam humanitatis facilè concessum, volebat enim Herodes populi, quem, vt ait Euangelista, timebat,iram lenire. Hæretico rum interpretes hinc argumentantur non alium Sanctorum corporibus honorem deberi, quàm sepulturæ: quia discipuli Ioannis eius corpus; non, vt nos, reliquias seruauerunt;sed sepelierunt. Acuti sanè argumentatores:qui eadem ratione probare potuerunt, ne corpori quidem Christi, alium, quàm sepulturæ,honorem deberi, quia Ioseph eius discipulus non seruauit;sed sepeliuit capit.27.60. Atqui isti boni Ecclesiæ reformatores, qui ideo sepulturę honorem Sanctis tribui volunt;ne quis honor maior tribuatur; ne hunc qui dẽ illis honorem tribuunt;mortuos mortui noctu sepeliunt;non vt honorentur,sed ne fœteant; non vt homines;sed vt asinos,vt canes. Cæterum benè est, quòd non contingit illis, nisi hæreticos sepelire, qui digni nõ sunt,vt alia, quàm asini sepultura, vt scriptura de impio illo rege loquitur,sepeliantur.

Digressiuncula de reliquijs Sãctorum cõtra hæreticos.

13. *Quod cum audisset Iesus.)* Quid dicatur Iesus audiuisse,quãobrẽ inde secesserit,non satis inter interpretes constat.Augustlib.2.de consens.Euãgelist.cap.45.Euthymius, & Theoph. ad mortem Ioannis referunt.Chrysost.verò homil.50. quod etiam probat Euthy. ad id quod ver. 2. & apud Lucam c.9.9.dictum est, Herodem dixisse, *Hic est Ioannes Baptista,ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo;* & voluisse Christum videre. Augustini opinionem probabiliorem puto; sic enim hoc loco verba hærẽt, vt relatiuum, quod, non ad aliud, quàm ad Ioannis mortem, quam discipuli Christo nũtiarunt, referri posse videatur,ver.12.13. *& accedentes discipuli eius tulerunt corpus, & sepelierunt illud; & venientes nuntiauerunt Iesu. Quod cùm audisset Iesus, secessit inde.* At iam diu Ioannes in vinculis fuerat c.11.2. fuerat quidem iam diu in vinculis,sed non occisus. *Elmsl. 14.*

Secessit inde.) Quare? illud certum, quod Hieronymus & Chrysostomus admonuerunt, non metu; sed consilio, rationeque secessisse. Quo autem consilio,incertum est.Hieronymus, & Beda ideo secessisse putãt, ne tyrãnus homicidio homicidium cumularet, quasi Christum etiam, si apprehendere potuisset,occisurus esset;noluisse enim Herodi peccandi materiam suppeditare;itaq; sese subtraxisse,fecisseque quod Apostolis ipse præceperat, *Cum vos persequentur in ciuitate ista,fugite in aliam* capi.10.23. Chrysostomus verò, & Euthymius aliã afferunt causã,ne,si Herodis manus diuinitus,vt poterat, euaderet, Deum

Deum se esse declararet, quod nolebat tam citò notum esse. Aliam Theophylactus, vt fugiendo non phantasma,vt Marcionistæ, & Manichæi putauerunt; sed verum hominem, qui teneri,& occidi posset,se esse ostenderet. Veram ego causam fuisse arbitror, quam in simili exemplo Ioannes reddit c.7.30. quia *nondum venerat hora eius.* Aliam etiam,cur secesserit Marcus rationem affert c. 6.31.q discipuli ex sua legatione fatigati redijssent, & requiete indigerent, quã eo loco habere non poterant,vt propter hominum confluentium multitudine cibum illis sumere non liceret. *Venite* (inquit) *seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum.*

In nauicula.) Cur non pedibus?ne, inquit Chrysostom.turbæ eum sequerentur,quas fugere volebat.Alij, quia lacus in vlteriorem ripam traijciendus erat.Quod ego nullo modo credo, quia disertis verbis Lucas dicit c.9.10. venisse eum in desertum locũ, qui erat Bethsaidæ; Bethsaidam autem citra, non vltra lacum fuisse dubium non est;id est in Galilæa Herodis Tetrarchia,vbi tunc Christus versabatur.Nam & Petrus, qui ex Bethsaida ciuitate erat Ioann. 1.44.Galilęus erat Mat.26.72.73.Nõ ergo Christus totum lacum; sed sinum aliquẽ, aut potius promontorium lacus tra iecit;vt in alium remotum locũ secederet. Cuius rei præter illud, quod ex Luca protulimus, certum ẽt est argumentum,q,vt ait Matthęus,turbę eum pedestres secutæ sunt. Nã quod nonnulli dicunt per aliquem põtem tranfire potuisse; vel non agi de turbis,quæ in Galilęa erant, sed de ijs, quæ vltra ripam in regione Gerasenorũ habitabant, absurdum est. Etenim nec tantus lacus, quantum Plinius,Straboq; describunt, ponte iũgi potuit,nec in Iordane ipso, qui in lacum influebat, pontem vllum præter pontem Tiberiadis fuisse, qui longè distabat,legimus;& turba,quæ in vlteriore ripa erat, expectare venientẽ Christum potuit,sequi non potuit.Si mile est, quod ijdem dicunt,Bethsaidæ desertum apud Lucam appellari, non quòd prope Bethsaidam esset; quòd vltra lacum è regione Bethsaidæ, aut quòd Bethsaidæ esset; vtrumque enim sine vlla ratione dictum est.Solus Ioannes cap.6.1.videri potest horum auctorum sententiam iuuare, quòd dicat Christum abijsse trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis; traiecit ergo vltra mare. Respondeo sensum esse eum venisse in eum locum,qui vulgò vltra mare Galilææ vocabatur, non quòd Christo vltra mare esset; sed quòd Iudæis ex Ægypto venientibus vltra mare fuerat, vnde perpetuò nomen retinuit, vt ca.4.15.multis probauimus exemplis.At quomodo Christus vltra mare venisse dicitur,cùm vltra mare esset? Respondeo, quia ex vno loco in alium transijt, qui propriè vltra mare vocabatur,quod quisquis c.4.15.legerit, minimè mirum putabit. Nam & illic,qui loquebatur, propheta illũ ipsum locum,vbi ipse erat,trans Iordanem vocat,cum illi non trans,sed citra Iordanem esset.Traiecit ergo Christus partem tantùm aliquam lacus circùm aliquod promontorium, qua ratione factum est, cũ turbæ terra sequerentur,vt prius ad locũ, quò appulit,quàm ille peruenirent, vt ait Marc.c.6.33.quia, etsi plerunq; citius mari, quàm terra itur, tamen Christus promontorium circuibat,turbæ recta tendebant via.

14. *Et exiens vidit turbam.)* Exiens è naui,quia,vt ait Marcus,turbæ eum præuenerant. Hieronym. & Euthym.& ex recentioribus multi interpretantur, exiẽs à deserto,quia Lucas cap.9.11.dicit, *& excepit illos*, quasi obuiam illis exierit,& Ioan.ca. 6.3.*Subijt ergo in montem, & ibi sedebat cũ discipulis suis.* Quod ego ne probabile quidẽ esse arbitror; cùm Marcus apertè dicat turbas eum præuenisse. Nam quod ait Lucas Christum excepisse illos, non significat obuiã iuisse *& excepit*, inquit, *eos, & loquebatur illis de regno Dei.* Quod & Marcus expo suit, *& exiens vidit turbam multam; & misertus est super eos,quia erant sicut*

oues non habentes pastorem, & cœpit eos docere multa.

15. *Accesserunt ad eum discipuli eius.)* Videtur Leontius relatiuum *eius* ad Ioannem referre, de quo paullo supra mentio facta fuerat, quasi discipuli Ioannis fuerint, qui ad Christum accedentes rogauerint, vt turbam dimitteret. Hinc enim manifestum esse dicit iam tũ Ioannis discipulos mortuo præceptore adhæsisse Christo. Sed ex Luca cap. 9.12. perspicuum est eos, qui hoc Christo proposuere, duodecim Apostolos fuisse. Ioann. 6.6. videtur factum aliter narrare, ait enim Christum Philippo dixisse, *vnde ememus panes, vt manducent hi? hoc autem* (inquit) *dicebat tentans eum; ipse enim sciebat, quid esset facturus.* Facilis coniectura, primùm discipulos Christo subiecisse, vt Matthæus ait, vti turbas dimitteret; deinde Christum, vt narrat Ioannes, tentandi causa Philippũ interrogasse, *vnde ememus panes, vt manducent hi?* vt Chrysostomus, Leõtius, & Theophylactus interpretantur. Duplex autem apud Ioannẽ quæstio, cur Christus discipulos, & cur Philippum potius quàm alium interrogauerit. Ad priorem Ioannes ipse videtur respondere, non interrogasse, vt discereti; *sciebat enim, quid esset facturus*, sed vt tentaret. At hoc ipsum quæritur, cur tentare voluerit? Amphylochius existimat quamuis minimè ignorantem, ad modum tamen ignorantis interrogasse, vt se ad auditorum opinionem, & infirmitatẽ accommodaret: Augustinus, Beda, & Rupertus, non vt ipse fidem discipuli cognosceret, quam nequaquã ignorabat; sed vt illi suam incredulitatem ostenderet. Cyrillus Græcus (nã Latinum à quibusdam alienis scriptis autctum lectorem moneo nunquã à me citari, ideo putat interrogasse, vt magis miraculum, quod facturus erat, illustraret. Ex eius enim interrogatione consecutum fuisse, vt Philippus responderet ducentos denarios nõ sufficere, vt panes emerent; & Andreas, esse quidem illic quinque panes, & duos pisces, sed quid ad tantam hominum multitudinẽ? Quò ergo plures panes Philippus, & Andreas necessarios esse declararunt, cò maius postea miraculum apparuisse. Chrysostomus, Theophylactus, Ammonius, Theodorus Heracleotes, & Mopsuest. voluisse Christum interrogando, ac respondendo vltro, citroque discipulorum excitare fidem, eosque ad considerandum futurum miraculum attentiores reddere. Si enim de improuiso hac cum discipulis disputatione non antegressa miraculum edidisset, minùs fuisset animaduersum; cùm & hominum multitudo, & fames, & paucitas panum minus fuisset disputando perspecta. Ad posteriorem quæstionem idem Chrysostomus, Theophylact. Theodorus Mopsu. & Leontius respondent, propterea Philippum potiùs, quàm alium interrogasse, quia ille maximè omnium fide indigebat; eum enim fuisse, qui quasi in fide vacillans dixit, *Ostende nobis patrem, & sufficit nobis* Ioann. 14. 8. Addit Ioannes dixisse Andreã fratrem Petri, *Est puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos pisces, sed hæc quid sunt inter tantos?* Quod Theodorus Mopsu. Leontius, & Ammonius ideo dixisse putant, ne videretur velle sibi reseruare. Notant verò Chrysostom. Cyrillus, Theodorus Heracleotes, Leontius, & Theophyl. aliquantò plus fidei Andream, quàm Philippum ostẽdisse; videri enim spe aliqua futuri miraculi dixisse, hæc, scientem Elisæum panem aliquando multiplicasse, perfectam tamen non habuisse fidem, cum dicat: *sed hæc quid sunt inter tantos?* quasi crederet posse quidem Christum multiplicare panes, sed ex pluribus plures, ex pauciores pauciores posse facere. Mihi probabilius videtur, Andream cum hæc dixit, nihil de miraculo cogitasse. Docet nos Christus, vt ait Leontius, & Theodorus Mopsu. hoc exemplo nunquam in rebus angustiis desperare, sed in ipso semper confidere, qui panem nostrum, si quem habemus, augere; si non habemus, ex nihilo creare possit. Chrysostom. &

Theophy. ex hoc loco Manichæos refellunt, qui panem ab alio, nescio quo, malo Deo factum esse delirabãt. Nec enim Christus multiplicare potuisset, si ab alio, quàm à se, & patre suo fuisset factus. Adnotauit Euthymius Christum data opera vsque ad ferum diei tempus sermonem traxisse, vt necessitas eius, quod postea fecit, miraculi nota esset. Non decet cuiusdam magni nominis Caluinistæ interpretationem silentio prætere rire. Scribit Euangelicus Doctor Apostolos nõ caritate; sed tædio Christo suggessisse, vt turbas dimitteret, vt se labore, fastidioque liberarent. Profectò hoc Caluinistæ non fecissent. Hoc enim voluit bonus iste Doctor significare se, suosque Ministros plus quàm Apostolos habere caritatis. Huiusmodi est hæreticorum spiritus; dolent, &, si quomodo possunt, negant Apostolos fuisse sanctos, vt ipsi Apostolis meliores esse videantur, nec intelligunt omnium hominum sceleratissimos Apostolos esse oportuisse; vt noui isti Apostoli eorum similes videri possent.

Caluinista Apostolus impius.

16. *Date illis vos manducare*) Ioann. cap. 6.7. narrat respondisse Philippũ, *ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt vnusquisque modicum quid accipiat.* Vnde colligit quidam hæreticorum interpres Christum, & Apostolos ducentos denarios, id est vise. Nec enim monachis nostris mendicantibus, sed Caluinianis Ministris similes erant, nummati, coniugati, compti, elegantes. Quod ex eodẽ spiritu atque illud, quod paullo ante commemorauimus, profectum est, maligno, peruerso, hæretico, diaboli co, & præterea cæco; quis enim non videt propterà Philippum dixisse ducentos denarios non sufficere, quòd nec eos haberent, nec habere possẽt? Argumentatur enim non posse se tãtam hominum multitudinem pascere, quòd ne ducenti quidem denarij satis sint, cum ipsi ne vnum quidem fortasse denarium haberent. Si enim habuissent, iussisset vtique Christus

Apostolus vt plurimum contra Caluinistas.

in panes expẽdi, nec miraculo opus fuisset. Quantò melius Theodorus Heracleota ex hoc loco voluntariam Christi, & discipulorum eius paupertatem probat, qui ne ad emendos quidem cibos sibi necessarios satis habuerint pecuniæ. Eius verba propter Caluinistas huc adscribam, τῶν σωὸντων ἑαυτῷ τὸ ἀφιλάργυρον, κ τὴν ἐκούσιον πλοχείαν ἐπιδείκνυσι, οὐδ' ὅσον ἂν τὸ πρίασθαι τὰς ἀναγκαίας ἐχόντων τροφὰς, Notat Leontius propterea non dixisse, ego illis cibum dabo, sed *date vos illis manducare*, ne arroganter de se loqui, & miraculum iactare videretur. *Ex codice m. s. Vatica no.*

17. *Non habemus hic nisi quinque panes.)* Ioan. c. 6. 8. 9. ait, *Dicit ei vnus ex discipulis eius Andreas frater Simonis Petri, est puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos?* Dubitant autem interpretes, an panes illi Apostolorum essent, quos illis puer portaret; an puer, vt venderet, attulerit. Chrysostomus hom. 50. Leontius, & Cyrillus, & Theophylactus Apostolorum fuisse putant; Euthymius, &, vt videtur, Cyrillus, cui magis assentior, venales. Nam quod Apostoli dicunt, *non habemus hic nisi quinque panes, & duos pisces*; non significant fuisse ipsorum; sed totam, quanta quanta erat, hominum multitudinem non nisi quinque panes, & duos pisces habuisse.

Qui ait eis; afferte mihi illos huc.) Iubet sibi panes afferri, inquit Chrysostomus, & Leontius, vt ostendat se esse, qui totum nutrit terrarum orbem; neque ex hora vlla, aut tempore pendere; sed quocunque tempore, & ex quacunque materia posse, quotquot velit, panes facere. Non dicit Euangelista discipulos paruisse, sed ex sequentibus satis intelligitur. Qua re Chrysostomus, Theophy. Euthymius, Cyrillus, & Leontius egregium nobis documentum dari docent, vt hospitibus, & egenis etiam, quæ nobis necessaria sunt, liberaliter elargiamur, fore, vt hac ratione panis nobis crescat.

19. *Et cum iussisset turbam discumbere*) Marcus 6.39 *præcepit illis, vt accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum*; fœnum enim copiosum erat, quia, vt Leontius, & Theophylactus adnotarunt, primum erat ver, cùm proximum esset Pascha, vt ait Ioannes c.6.4. Lucas ca.9.14. *facite eos discumbere per conuiuia quinquagenos*. Quod multis de causis vero simile est Christum fecisse, vt numerus hominum ex distributione magis appareret, eaque ratione miraculi magnitudo constaret, vt sine cõfusione Apostoli omnibus ex panibus, & piscibus darent; vt omnes nemine præterito suo quisque ordine portionem acciperet. Aliam Cyrillus, & Leontius in commentarijs, & nescio quis alius sine nomine in Græca citatus catena, sed mysticam afferunt caussam, tanquam bestias super fœnum accumbere iussisse; quinque enim illos panes ordeaceos quinque legis Mosaicæ libros significasse, quibus Iudæi tanquam ordeo, sine vllo delicato gustu, sine sensu, tanquã animalia bruta, vescerentur. In quã sententiam multa quoque Rupertus scribit. Cyrillus verò reprehensionem esse putat, quasi dicat Christus, O tardi homines, & hebetes ad intelligendã virtutem meam, facite eos discumbere, vt non verbis, sed factis doceam vos, quid possim facere. Idemque in Græcorum catena scribit Apollinarius.

In cod. Vaticano mſ.

In cod. Vatic.mſ.

Aſpiciens in cœlum.) Vt ostenderet se à patre vnà cum diuinitate vim faciendorum miraculorum accepisse, Hilarius, Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus; vt idem nos facere doceret, vt ijdem dicunt auctores, Leontius, & Ammonius; vt ostenderet vnde nobis omnibus in rebus petendum auxilium, Hieronymus, & Beda; vt ostenderet se contrariũ non esse Deo, vt idem Ammonius, & Leõtius tradunt; vt vsque ad passionem, tanquam homo Deum orans, principem huius mundi lateret, quam causam solus reddit Ammonius. Aliam quoque Leontius rationem affert, ne patre se maiorem facere videretur, de quo dictum à Iudæis fuerat, *Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto?* Adnotauit etiam Chrysosto. 19. Leontius, & Euthym. Christum non quotiescunque miracula fecit, in cõspectum suspexisse; sed aliquando, vt hoc loco, & in Lazari suscitatione Ioan. 11.41. & in oratione, qua patrem rogauit, vt se clarificaret. Ioan. 17.1. ne si semper faceret, videretur non sua, sed aliena auctoritate miracula facere: si nunquam, patrem suum non recognoscere.

In cõment. & catena Græca cod. Vatic.

Benedixit) Caluinistæ interpretantur, gratias egit qa quod Matthæus, Marcus c.6.41. & Lucas c.9.16. dicunt εὐλογησεν, *benedixit*, Ioannes cap.6.11. dixit καὶ εὐχαριστήσας *& cùm gratias egisset*; & quod hic Matthæus, & Marcus dicunt εὐλόγησεν, *benedixit*; idem Matthæus cap.15.36. & Marcus cap.8.6. narrantes alterum miraculum de septem panibus dicunt καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, *& gratias agens fregit*. Rursus, quod Matthæus cap.26.26. & Marcus 14.22. de sacramento corporis Christi loquentes dicunt εὐλογήσας, *benedixit, & fregit*, Lucas cap.22.19. & D. Paulus 1.Cor.11.24. dicũt, εὐχαριστήσας *gratias egit & fregit*. Ex quibus locis omnibus illud perspicuum est idem esse εὐλογεῖν benedicere, & εὐχαριστεῖν gratias agere; sed probandum hæreticis erat εὐλογεῖν benedicere, accipi pro εὐχαριστεῖν gratias agere, non potius è contrariò εὐχαριστεῖν gratias agere pro εὐλογεῖν, benedicere, quod nec probare conati sunt, nec si maximè conentur, probare possunt. Nos contrà εὐχαριστεῖν gratias agere, poni pro εὐλογεῖν benedicere facilè probamus. Primùm, quia gratiarum actio his in locis nihil, benedictio autem maximè ad rem pertinebat. Volebat enim Christus panem multiplicare, nondum multiplicarat; non ergo patri gratias agebat, quòd multiplicasset; sed panem benedicebat, vt multiplicaretur. Deinde, quia si gratias egisset, patri vtique, non pani egisset; at panem ipsum benedixisse dicitur Luc. 9. 16. εὐλόγησεν αὐτοὺς *benedixit illis*, non

De benedictione contra Caluinistas.

non ergo εὐλογεῖν benedicere accipitur pro εὐχαριστεῖν gratias agere, sed è contrario εὐχαριστεῖν gratias agere, pro εὐλογεῖν benedicere. Interpretantur illi εὐλόγησεν αὐτοὺς *benedixit illis*, id est gratias super illos egit, quam illi interpretationem nullo exemplo probare possunt; nos ex ipsa Grammatica refutare possumus; si enim Euangelista id dicere voluisset, non dixisset εὐλόγησεν αὐτοὺς benedixit illis, sed εὐλόγησεν ἐν αὐτοῖς benedixit in illis, aut ἐπ' αὐτοῖς super illos: at & Lucas dicit εὐλόγησεν αὐτοὺς *benedixit illis*, & D. Paulus 1.Corin. 10.16. τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν *calix benedictionis, cui benedicimus*: ipsum enim benedicimus calicem. Simile est, quod idem Diuus Paulus ait 1.Timoth. 4.4.5. cibum, quem sumimus, per verbum Dei sanctificari; accedit ergo aliquid cibo ex eo, quòd benedicatur. Benedictio igitur, & ad Deum, tanquam ad auctorem, à quo petitur, dirigitur, & ad panem, tanquam ad materiam benedictioni subiectam, quod non fieret, si benedictio pro gratiarum actione sumeretur. Præterea, quid causæ est, cur Christum non legamus panem benedixisse, nisi cùm in melius mutare, aut multiplicare voluit, cùm quotidie sumeret cibum, nisi quia per benedictionem aliquam panibus, vt crescerent, & multiplicarentur, virtutem impressit, quemadmodum, cum primos parentes benedixit Genes. 1. 28. *Crescite, & multiplicamini, & replete terram.* Cum ergo Christus suspexit in cœlum, & panes benedixit, patrem orauit, vt suam in panes, qua multiplicarentur, benedictionem infunderet. Et cum dicitur apud Ioannem εὐχαριστεῖν non significatur egisse gratias; sed gratiam patris in panes, vt multiplicarentur, inuocasse: argumentum est, quòd veteres auctores Græci Ecclesiastici transitiuè, hoc verbo vsi sint; vocant enim panem Eucharistiæ εὐχαριστηθέντα, vt Iustinus 2. apolog. pro Christianis, & Irenæus lib.4.c.34.

Multiplicatio panum in manibus Christi & Apostolorũ facta.

Et dedit discipulis suis.) Vt per eos quodammodo tanquam ministros, miraculum fieret; quod, vt Hieronymus, & Beda scribit, significat populum Christianum per Apostolos fuisse pascendum; vel vt testes certiores miraculi essent, quod suis manibus tetigissent, quemadmodũm ait Leontius, & Euthym. vel, vt altiùs in memoria defigerent, quod suis ipsi manibus contrectassent, vt vult Theophylact. Videtur mihi voluisse Christus miraculi gloriam à se in Apostolos quodãmodo transferre. Vbi mul tiplicati panes fuerint, vtrùm in manibus Christi, an in manibus Apostolorum; an in manibus, aut in ore sumentium Hilarius dubitat. Illud mihi certum pęnè videtur non fuisse in manibus, aut ore sumentium multiplicatos, quemadmodum noui hæretici docent Eucharistiam nõ esse corpus Christi, nisi in ore sumentium. Sibi, enim quodammodo homines satiati miraculum tribuissent. Hieronymus in manibus Christi; Chrysostomus, Leontius, & Euthymius in manibus Apostolorum multiplicatos fuisse putant. Vtrumq; probabile; sed illud, vt mihi videtur probabili, primùm in manibus Christi, qui primus miraculi auctor erat, multiplicatos; frangẽdo enim multiplicasse credibile est, & duodecim cophinos impleuisse, quos Apostoli duodecim ad suum quisque ordinem ferrent, sicut Sareptana illa vidua 3. Regum 17. 14. 15. 16. & illa altera de vxoribus prophetarum 4. Reg. 4. 5. 6. hauriendo oleum multiplicauit: deinde verò in Apostolorum manibus, aut in ipsis cophinis creuisse, ita vt quantum ex corbibus, vt discumbentibus darent, detraherent; tantum diuinitus accresceret; sicut in lecytho illius viduæ factum est, vt quantum hauriebat, tantũ rursus emanaret, ita vt lecythus, vt ait scriptura, nõ fit imminutus. Inde factũ est, vt Apostoli duodecim plenos cophinos, id est, quãtũ à Christo acceperãt, tũ collegerint.

Multiplicatio panum in manibus Christi & Apostolorũ facta.

20. *Et comederunt omnes.*) Tria hic ad miraculi euidentiam, & probationem dicit Euangelista. Primum

mum omnes comedisse; secundum saturatos fuisse; Quod propterea Euangelistam dixisse Leontius, Chrysostomus, & Theophylactus putant, vt miraculi veritatem ab ipsis, qui comederunt, probatam fuisse demonstraret, cùm prius esurientes re ipsa, & non opinione sola saturati fuerint. tertium superfuisse duodecim cophinos. Duodecim autem cophinos superasse propterea Hierony. Chrysostomus, & Theophylactus, & Euthymius existimãt, quia duodecim erat Apostoli, vt etiã Iudas, inquit Chrysostomus, cophinũ suum ferret. Causam ego eam, quam superiore versu indicaui, fuisse suspicor, quòd prius Apostoli duodecim à Christo plenos cophinos accepissent, & decebat vt boni beneficiorum Dei dispensatores tantum redderent, quantum accepissent. Quòd autem non integrorum panum, sed fragmentorum duodecim cophinos superare voluerit, eadem ratione Chrysostomus factum existimat; si enim integri superfuissent panes, imaginarium miraculum videri poterat; cum autem fragmẽta superfuissent, manifestum erat turbam ex panibus verè comedisse. Quærit Chrysostomus, quam ob rẽ ex piscibus nihil superfuerit, cũ post resurrectionem ita legamus multiplicasse pisces, vt permulti superauerint Ioan. 21. 11. Nihil respondent aliud significare voluisse Christum, quòd nunc ex subiecta materia pisces multiplicasset, non impotentia vlla sua factum fuisse, cũ postea sine vlla materia tã multos procreauerit pisces, vt saturatis discipulis multi superfuerint. Rectè, si illud priùs, quàm hoc, fecisset. Simpliciùs dixerim, primùm non constare, an nihil ex piscibus superfuerit; quin ego multum superfuisse credo, quamuis nec id Euangelista dixerit, neq; Christus piscium fragmenta iusserit colligi, satis esse ratus ad miraculi demonstrationem, vt panum fragmenta colligerentur. Deinde, vt nihil superfuerit ex piscibus, ideo non superfuisse, quia satis erat ad probandam miraculum, vt vel panes, vel pisces superessent. Voluit autem panes potius, quàm pisces superare; quia cibus est omnium vsitatissimus, & in quo maximè poterat apparere, quid in eo genere posset facere. Valet hoc ipsum ad mores; vult Deus panes, id est res necessarias abundè nobis suppetere; pisces verò, id est delicias minimè redundare. *Allegoria moralis.*

21. Quinque millia hominum.) G. ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, quasi quinque millia, quemadmodum etiam apud Marcum c. 6. 44. & apud Ioan. c. 6. 10. legitur. Noster interpres neque hic, neq; apud Marcum legit; apud Ioannem autem legit. Quod attinet ad sententiam, nihil interest. Solent enim auctores sacri perfectum numerum ponere, etiamsi paullo minor, aut maior sit. Duo etiam hic sunt, quæ propterea narrat Euangelista, vt miraculi commendet magnitudinem, quòd quinq; hominum millia fuerint, & quòd mulieres, & pueros non numerauerit; quorum non quidem tantũ quantum virorum, quia longo itinere venerant; sed magnum tamen fuisse numerum credendum est, siue quia religiosiores, siue quia curiosiores viris fœminæ sunt. Notant Leontius, Cyrillus, & Ammonius apud Ioannem in Græcorum catena citati, propterea Euangelistas solos viros, non mulieres numerasse, vt Iudæorum consuetudini seruirent, qui solos numerabant viros, quemadmodum feciſse legimus Mosem. Id quoque morale esse, nihil apud Deum recenseri, & vllo in numero esse, nisi quod virile sit, atque perfectum. *In cod. Vatic. mu.* *In lib. Num. Allegoria moralis.*

22. Et statim compulit.) Ioannes c. 6. 16. contrà videtur dicere discipulos non iussu quidem Christi, qui sese ab eorum oculis subtraxerat, sed proprio consilio, cùm eum eodem in loco vsque ad vesperum expectassent, vidissentq; non redire, conscendisse nauim, vt nauigarent in Capernaũ, ibiq; eum quærerent. Vtrumq; factũ esse credendum est, & Christum, antequam se subduceret, præcepisse eis, vt nauigarent in Capernaum, & ipsos vsque ad noctem expectasse sperantes

rantes rediturum: aut è contrario prius compulisse discipulos nauem ascendere, seq; præcedere prætextu dimittendæ turbæ, quibus profectis ipsum in montem relicta turba fugisse, vt oraret. Sed Ioannem hoc secundum narrasse, primum præterijsse. Quare verò compulerit, vt se relicto prænauigarent, duæ ex Euangelistis causæ colliguntur, altera ex Matthæo versu sequẽti, quia volebat solus orare, ideoq; præmissis discipulis, & relicta turba in montem solus ascendit. Altera ex Ioanne c. 6. 15. vbi propterea dicit solum in montem fugisse, quia sciebat fore, vt turba venirer, vt se raperet, ac regem faceret. Volebat enim expeditus esse, & à tota turba, & ab Apostolis, vt cùm periculũ imminerer, momento temporis, vt postea fecisse credendum est, per aera permeans discipulos consequeretur. Videtur etiam ea ratione sequẽti miraculo occasionem præbere voluisse; nisi enim Apostolos præmisisset, neque laborassent illi fortassis in remigando; neque super mare ipse ambulasset, neque Petrum iussisset ambulare, quæ omnia miracula vno facta sunt tempore. Aliam Chrysostomus, & Theophylactus afferunt causam, vt fragmenta panum, quæ superfuerant, secum portarent. ac soli inter se præteritum miraculum recognoscerent. Compulisse autem eos dicit Euangelista, quia credibile est illos ab eo discedere noluisse, vt Hierony. Chrysostomus, Theophylactus adnotarunt. At verò non eorũ solùm erga Christum amoris; sed communi etiam humanitati repugnare videbatur, vt discipuli magistrum solum inter homines ignotos, & quidem citra mare relinquerẽt, cum ipsi essent vltra mare nauigaturi, sed obediunt tamen, quia sciunt, nihil esse, quod Christus facere non possit.

Et præcedere eum transfretum.) In regionem Gerasenorum, quæ vltra lacum erat, vt constat ex versu 34. Itaq; nunc nõ solùm partem vnam lacus, aut promontorium, vt ante adnauigarunt, sed totum penitus lacum transiecerunt. Voluit enim Christus è Galilæa fugere, & in oppositam Gerasenorum regionem venire, & vt Herodis insidias vitaret; & vt eorum declinaret studium, qui sibi eum regem facere volebant. Videri potest contrarium, quod Ioãnes scribit c. 6. 17. Venisse discipulos trans mare in Capernaum. Neq; satisfacit, quod Augustinus lib. 2. de consensu Euang. c. 48. respondet, Genesareth, quò eos Matthæus venisse dicit, esse prope Capernaum, quò Ioannes dicit appulisse. Repugnat enim Geographia, ex qua manifestum est Genesareth in altera opposita lacus parte esse. Idq; ex superiore c. 8. 28. & 9. 1. colligitur; si duo illi inter se loci conferantur. Constat ex Ioanne & discipulos, & Christum priùs venisse Capernaum, ibiq; præclaram illam de corpore, & sanguine, suo disputationem habuisse, quam toto c. 6. Ioannes describit. Cõstat miraculum hoc in mari factum tunc accidisse, cum discipuli ex eo loco, vbi panes Christus multiplicauerat, in Capernaum noctu nauigarẽt. Deinde ex Capernaum in Gerasenorum regionem vltra lacum nauigasse. Ioannes ergo, quia volebat disputationem illam de corpore, & sanguine narrare, reliquit profectionem in regionem Gerasenorum. Matthæus verò, & Marcus, cùm vellent solum miraculum in mari factum exponere, & quo modo iterum Christus in terram Gerasenorum traiecisset, quę autem in Capernaum acciderãt, præterire, ita narrant historiam, vt significare videantur miraculum illud maris tunc accidisse, cum in Gerasenorum terram discipuli nauigarent. Eadẽ enim fuit nauigatio, nisi quòd aliquantisper in Capernaum commorati sunt, dum de corpore & sanguine suo Christus differebat.

23. Ascendit in montem solus orare.) Bis in montem ascendisse constat ex Ioanne; primùm simul vt in desertũ locum venit c. 6. 3. *subijt ergo in montẽ Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.* Deinde post factum miraculum, & postea quã Apostolos dimisisset, ibidem

dem ver. 15. *Iesus ergo cum cognouisset, quia venturi erant, vt caperent eum, & facerent eum regem fugit iterum in montem ipse solus.* Prius fugerat, vt lateret; nunc fugit, vt oret.

4. noctis vigilia.

25. *Quarta autem vigilia noctis.)* Vltima, quæ matutina dicebatur, Exod. 14. 24. & 1. Reg. 11. 11. In quattuor partes militari arte distributam fuisse noctẽ, quæ quattuor vigiliæ, quòd vigiles quater mutarentur, vocatæ fuerint, nemo nescit, & in scripturis sæpe etiã indicatur, Iud. 7. 11. 19. Thrẽ. 2. 19. Lucæ 2. 8. & 12. 38. Triplicem igitur faciẽdi miraculi occasionẽ Christus expectauit, vt discipuli essent in medio mari, vbi nullum humanum auxilium expectare poterant; vt ventus contrarius esset, & nauis magnis fluctibus iactaretur; & vltima noctis vigilia veniret, vt discipulorum fidẽ, patientiamq; probaret; simul vt miraculi necessitatem Apostoli cognoscerent; nec enim solebat sine necessitate, eaq; cognita, atq; perspecta miracula facere. Hæc ferè eadem Leontius obseruauit, habentq;, vt idem ille monet, vtile documentum, non debere mirari nos, si, cùm rebus aduersis conflictamur, non continuò diuinum nobis auxilium adesse videatur; velle Deum nostram priùs patiẽtiam experiri, certamenq; nostrum, quasi spectatorem, contemplari in vltima vigilia, id est cum in extremum periculum adducti sumus. Idem Cyrillus scribit Alexandrinus Io. 6. 17.

Quo Christus super aquas ambulauit cõtra Caluinistas.

Ambulans supra mare) Caluinus timens, ne corpus Christi in sacramento Eucharistiæ posse esse videatur, nullum vult in eo miraculum esse factum, non ex vtero virginis integra virginitate prodijsse; nõ, ante quàm lapis remoueretur, exijsse de sepulchro; non clausis ad discipulos ingressum ianuis; non factum inuisibilem per medium eorum, qui prehendere volebant, euasisse; non super liquidas vndas ambulasse. Denique, vt vnam defenderet hæresim, necesse illi fuit multas, & inauditas hæreses excogitare. Dicit Christum non effeciße, vt graue suum corpus in liquidis aquis non mergeretur; sed aquas ita solidasse, vt graue sustinerent corpus. Non audet homo impius, quod sentit palam dicere; sed eius tamen sententia est Christum id facere non potuisse. Nec enim alia de causa fecisse negat, nisi quia potuisse facere non credit. Isto sanè modo & barbaræ gentes propè glaciale mare habitantes super mare ambulant, super mare currunt, super mare carpenta quadrigis ducunt. Isto modo maius illa, de qua poeta scribit, miraculum fecit.

Virgil. 6. Aeneid.

Quę mare per medium fluctu suspensa tumenti.
Ferret iter, celeres nec tingeret aquore plantas.

Isto modo nec Petrus mergi potuit, nec timere. Solidum enim erat mare. Sed nescio, vtrum ineptius sit ista dicere, an refutare. Tantùm admonere lectorem volo, ne Hieronymi non bene intellecta sententia fallatur. Cum enim dicit hoc loco, *Tu præcipe, & illico solidabuntur vndæ*, non significat verè fuisse solidatas; sed perinde corpus sustinuisse, atq; si solidæ, & concretæ fuissent; addit enim, *& leue fiet corpus, quod per se graue est*; cùm nec aquæ solidatæ fuerint, nec corpus leue factum, sed effectum, vt graue corpus in liquidis, ac mollibus aquis non mergeretur. Eodemq; modo intelligendum, quod hoc loco Leontius scribit, ὡς θεῷ δὲ ὑπετάγη ἐκάστῳ τὰ κτίσματα, αὐτῷ ἡ θάλασσα, καὶ πεπάτητο ὑπὸ τοῦ ὕδατος. Hoc enim miraculum fuit. Atq; hoc sensu veteres auctores Iustinus q. 117. & D. Aug. ser. de tempore. 159. Ambr. lib. 1. de interpellat. Iob. c. 5. interpretantur.

In cõmentario Leontij.

26. *Et videntes eum supra mare ambulantem turbati sunt.)* Hic etiam Caluinus Apostolis, vt sibi videtur, maior de Apostolis in mari periclitãtibus, atq; turbatis securus iudicat. Crassi stuporis, & brutæ ignorantiæ fuisse dicit, quòd Apostoli turbati fuerint, neq; Christum super mare ambulantem agnouerint. Alius non minùs, sed non tam celebris hæreticus ingratitudinem, & incredulitatem vocat.

Apostolos defendit cõtra Caluinistam.

cat. Apponam Hilarij verba, vt appareat, quid inter hæreticum, & Christianum spiritum intersit, *Et quia de Antichristi consuetudine ad omnem tentationum nouitatem solliciti erant, etiam ad Domini aduentum falsas verum imagines, & subrepentia oculis figmenta metuẽtes.* Si hoc Caluinus fecisset, cum illi primùm hæresis venit in mentem; si, cum diabolus illi in Christi speciem transfiguratus apparuit, timuisset; hæreticus non fuisset. De re loquamur, si crassi erroris, & brutæ fuit ignorantiæ, quòd Apostoli ad aspectum Christi super mare ambulantis turbati sunt; crassi etiam stuporis, & brutæ ignorantiæ fuit, quòd sanctissima Christi mater ad aspectum, & salutationem angeli turbata est Luc. 1. 29. Pœnitet me hoc exemplum posuisse verentem, ne isti, vt sunt pij, facilè concedant. Rogabo tamen eos, si tam crassus Apostolorum stupor, si tam bruta ignorantia, si tam non ferenda ingratitudo, & incredulitas fuit, quid est, quòd Christus, qui leuioribus eos in rebus solet reprehendere, hic non reprehẽdit? quid est, quòd reprehendit Petrum, quòd timuerit; non reprehẽdit Apostolos, quòd turbati fuerint? Illud etiã rogabo, quid est, quòd Christus Apostolos non reprehendit, isti reprehẽdunt? nisi quia isti Antichristi sunt? Nimis fortassis vrgeo, sed licet Apostolorum causam agẽti adhuc vrgere. Quid isti fortes hæretici fecissent, si fuissent in nau, & in medijs tenebris aliquem super mare ambulantem vidissent? præsertim, cùm non credant Christum, nisi conglaciato mari id facere potuisse? Opinor, non trepidassent; quia neque Christum, neque spectrum esse credidissent; sed fuco oculos falli; sic enim solent miracula, quæ in Ecclesia fiũt, interpretari. At dicit Marcus c. 6. 52. Apostolos non intellexisse de panibus, quia *erat cor eorum obcæcatum*; facile fuisset bonis viris id in meliorem partem interpretari. Non enim significat ita cor eorum obcæcatum fuisse, vt paullo ante factum miraculum, quod omnes turbæ intellexerant, non intellexerint, sed adeo fuisse attonitos, & obstupefactos, vt non potuerint cogitare eum, qui paullo ante panes multiplicauerat, ambulare super mare potuisse; vt solet subitus horror aut eripere, aut impedire rationem.

Petrus defenditur cõtra Caluinistas.

Quia phantasma est.) spectrum, & visum vocant Latini, quidquid corporea apparet forma, quod corpus non sit, siue Angelus, siue dæmon, siue alius spiritus sit. Eiusmodi spectra aliquando videri vulgaris opinio erat, vt colligitur ex Luca cap. 24. 37. & ex Actis Apost. cap. 12. 15. Et quia aut nocuisse multis, aut nocere posse credebantur, Apostoli timuerunt.

28. *Si tu es.)* Hic etiam omnes hæretici Petrum multis modis reprehẽdunt, & quia dixit, *si*, quasi in fide dubitauerit; & quia voluit solus dimissis alijs ad Christum ire, quod alius hæreticus stultum seruorem, alius arrogantiam fuisse dicit. Hic quoque Hilarij, & Hieronymi verba subscribam, vt, quid inter nostros, & hæreticorum interpretes sit discriminis, prudens lector cognoscat. *Et hoc*, inquit Hilarius, *in Petro considerandum est, fide eũ cæteros anteijsse.* Hilarius singulari, & excellẽti Petri fidei, isti infidelitati, stultiæ, & arrogantiæ tribuunt, quòd ad Christũ super mare ire voluerit. Hieronymus autem sic scribit. *In omnibus locis ardentissima fidei inuenitur Petrus*, quod cùm multis probasset exemplis, addidit, *Eodem igitur fidei ardore, quo semper, nunc quoque cæteris tacentibus credit se posse facere per voluntatem magistri, quod illi poterant per naturam.* Satis nobis erat Hilariũ, & Hieronymũ oĩbus Caluinistarũ interpretibus opponere, sed magistrũ Christũ audiamus. Ille quidem certè Petri desideriũ & petitionẽ nõ reprehendit; sed potiùs cõcedendo probauit, nõ cõcessurus profectò, si arrogãter, si sine fide petiuisset, qui ab omnibus, quibus miracula faciebat, fidem exigebat. Neque reprehensionem prætermisisset, si eum reprehen-

henſione dignum iudicaſſet. Reprehendit enim paullo poſt, cum, propterea quòd timuit, reprehenſione dignum iudicauit. Cum ergo dicit *ſi tu es*, non dubitat de fide, ſed de facto. Credebat enim poſſe Chriſtum efficere, vt ipſe quoque ſuper aquas ambularet, quod Caluiniſtæ non credunt, ſed dubitabat, an Chriſtus eſſet, qui loquebatur, an aliquis ſpiritus, qui ſe Chriſtũ eſſe fingeret, quia ſciebat aliquando Satanam ſe in angelum lucis transfigurare; & volebat probare ſpiritus, an ex Deo eſſent, quod Caluiniſtæ nõ faciunt. Si enim de fide, vt ait Theophylactus, dubitaſſet, non dixiſſet, *iube me ad te venire ſuper aquas*, volens loquentis verba factis probare. Sciebat enim poſſe quidem angelum & malum, & bonum ſumpta humani corporis forma ambulare ſuper aquas, & Chriſti vocem imitari; ſed alijs, vt idem facerent, præſtare non poſſe.

2. Cor. 11. 14.

1. Ioã. 4. 1.

Petrus defenditur cõtra Caluini petulantiam.

19. Veni.) Ideo Chriſtus Petro, qđ petit, cõcedit, vt ſe eſſe doceat, quod experiri Petrus volebat. Caluinus dignam ſuo, id eſt hæretico ſpiritu rationem reddit, *vt* inquit *eius ſtultitiã experientia ipſa redargueret, cum in medijs fluctibus mergeretur*. Itaq; ſtultitiã vocat, quòd Petrus crediderit poſſe ſe iubente Chriſto ſuper aquas ambulare. Quod recitare opus fuit, vt hæreticus ab omnibus ſpiritus cognoſcatur; refutare opus non eſt. Refellit Hieronymus hoc loco Marcioniſtarum, & Manichæorum errorem, qui Chriſtum ex eo probabant non verum, ſed phãtaſticum corpus habuiſſe, quòd ſuper aquas ambulauerit. Petrus enim auctore Chriſto idem fecit, qui verum tamen, non phantaſticum corpus habebat. Fuerunt, vt ait in lib. de baptiſmo Tertullianus, qui dicerent Apoſtolos non alium baptiſmum recepiſſe, quàm quòd fuerint in hac tempeſtate vndis maris aſperſi. Quibus his verbis reſpondet, *aliud eſt aſpergi, vel intercipi violentia maris, aliud tingi diſciplina religionis.*

30. Videns verò ventum validum timuit.) Hic etiam hæretici inuehuntur in Petrum, nec ea, qua Chriſtus vſus eſt, reprehenſione contenti, ſeueriorem in illum cenſuram ſtringunt. Non conſiderantes humanum eſſe præſentibus periculis commoueri. *Homana*, inquit Chryſoſtomus Petrũ excuſans, *hæc conditio eſt, vt difficilioribus nonnunquam ſuperatis ſuccumbat in minoribus*. Quod etiam Elias ſub Iezabel, & Moſes in Ægypto paſſus eſt. Plus etiam excuſat Theophylactus, *non omninò*, inquit, *dubitauit, qui clamauit, Domine ſaluum me fac.*

Hom. 1.

31. Modicæ fidei.) Magna quidem erat & ſingularis fides Petri, qui, quod Chriſtus faciebat, ſe quoque eo iuuante facere poſſe crediderat, qui ſe in mare ambulaturus miſerat ſuper aquas, ſed præſenti periculo humano timore correptus eſt. *Si Apoſtolo Petro*, inquit Hieronymus, *de cuius fide, & ardore mentis ſupra diximus, qui confidenter rogauerat Saluatorem dicens, Domine iube me venire ad te ſuper aquas quia paululum timuit, dicitur, modicæ fidei quare dubitaſti? quid nobis dicendum eſt, qui huius modicæ fidei, ne minimam quidem habemus portiunculam?* Dubitari poteſt, quam ob rem Chriſtus permiſerit aut mergi: aut timere. Reſpõdet Chryſoſto. & Theophy. ne tanto miraculo ſuperbiret. Hieronymus verò his verbis, *Ardebat animi fides, ſed humana fragilitas in profundum trahebat. Paululum ergo relinquitur tentationi, vt augeatur fides, & intelligat ſe non facilitate poſtulationis, ſed potentia Domini conſeruatum.*

32. Et cum aſcendiſſent.) Chriſtus, & Petrus. Ioannes c. 6. 21. videtur ſignificare Chriſtum in nauim non aſcendiſſe. *Voluerunt*, inquit, *accipere eum in nauim, & ſtatim nauis fuit ad terram.* Reſpondent Chryſoſtomus, & Theophylactus voluiſſe Apoſtolos Chriſtum in nauim excipere, eum verò tunc noluiſſe, ſed vnà cum Petro magno ſpatio, vt eius confirmaret fidẽ, ſuper aquas ambulaſſe; cũ verò prope terram eſſent in nauim aſcendiſſe. Mihi non videtur Ioannes ſignificare voluiſſe non aſcendiſſe Chriſtum in nauim, ſed non fuiſſe opus, vt aſcenderet; quia momento nauis ad terrã appulſa eſt. Quinq; ergo vno tempore miracula facta ſunt, Chriſtus per aera, vt opinor raptus Apoſtolos cõſecutus eſt, ſuper mare ambulauit, vt Petrus ambularet, effecit, ventum & tempeſtatem compeſcuit, nauim, ſimul atq; in eam aſcendit, momento ad terram appulit.

33. Qui autem in nauicula erant.) Chryſoſtomus, & alij fere omnes interpretes Apoſtolos intelligunt. Alij nautas, & vectores, quos credibile eſt fuiſſe nonnullos. His magis aſſentior, quia quod ſequitur, *venerunt, & adorauerunt eum dicentes verè filius Dei es*, parùm mihi videtur Apoſtolis cõuenire, qui iam dudum credebant eũ filium eſſe Dei. Itaq; quod Ioannes ait c. 6. 22. non introiſſe Chriſtum cũ illis in nauim, ſed ſolos diſcipulos abiiſſe; non eſt intelligendum ſolos diſcipulos abiiſſe, ita vt nemo præter illos fuerit in nauis ſed ſolos diſcipulos, id eſt ſine Chriſto.

Chriſtus ſi pulſiſſent, vt indicat Marcus c. 6. 54.

Filius Dei natura, non adoptione, quia non ſed natura, non vt virum iuſtum; ſed vt verum Deũ cõfitentur. Eo nimirũ modo, quo Phariſæi filium Dei eſſe negabant pro eodem accipientes filium Dei, atque Deum eſſe, Ioan. 10. 33. de bono opere non lapidamus te, ſed quia tu, cum homo ſis facis teipſum Deũ, cum non ſe Deum, ſed filium Dei eſſe dixiſſet, & Ioan. 19. 7 nos legem habemus, & ſecundum legem noſtram debet mori, quia filium Dei ſe fecit, & Matth. 27. 40. *ſi filius Dei es, deſcende de Cruce.* Hæc enim omnia non de adoptione, de qua dubium non erat; ſed de natura intelliguntur. Nam Chriſtum eſſe filium Dei, id eſt virum iuſtum nemo dubitabat, neq; ſi quis ſe eo modo filium Dei eſſe diceret, lege puniẽdus erat. Itaq; valet contra Arianos hic locus. Adnotauit etiam Chryſoſtomus Chriſtum eos, qui ſe filium Dei appellabant, non reprehendiſſe, ſed eorum potius opinionem multis coram factis miraculis confirmaſſe.

34. Venerunt in terram Geneſar.) Quę vltra lacũ erat, & vnde lacus nomẽ acceperat, vide ſup. ver. 22. & c. 8. 28.

35. Et cũ cognouiſſent eum.) *Rumore*, inquit Hieronymus, *non facie*. Sed & facie multos eum cognouiſſe credibile eſt, quia iam ante ibi fuerat. & duos dæmoniacos curauerat c. 8. 28. Quod autem dicunt nonnulli nõ eodẽ die, quo Chriſtus eò appulit, hæc, quæ narrat Euangeliſta, accidiſſe; ſed poſtquàm eius aduentus fama percrebruiſſet, Euangeliſtam verò res diuerſis geſtas diebus copulaſſe, nõ eſt incredibile. Illud mirum videri poteſt, cur nunc Geneſareni tanta auiditate Chriſtum excipiant; cùm non multo ante de ſuis eum finibus eieciſſent c. 8 34. Facilis reſponſio, creuerat miraculorũ eius fama, creuerat, vt ait Chryſoſtomus, eorum fides. Hoc Chriſtus non ignorabat. Itaq;, qui prius ſciens eos non eſſe maturos ad recipiendum Euangelium, inde diſceſſit, nunc maturos eſſe ſciens quaſi ad meſſem redijt.

36. Et rogabant eum, vt vel fimbriam veſtimenti eius tangerent.) Quorum fidem Euangeliſta, vt ſingularem, laudans declarat; eos Caluinus homo religioſus, quaſi ſuperſtitioſos accuſat; quòd ad tactum veſtis Chriſti gratiam reſtringere videantur. Licet. n. illi, cui hæreſiarchæ eſſe licuit, quæ Euangeliſtæ laudant, reprehendere. Non ergo ſignificatur, vt iſte nouus propheta ſomniat, Geneſarenos ad tactum fimbriæ Chriſti gratiam reſtrinxiſſe: ſed tantam eorum fuiſſe fidem, vt crederent vel ſolo fimbriæ eius tactu omnia morborum genera curari poſſe. Hoc enim ſenſu narrat Euangeliſta rogaſſe illos, vt vel fimbriam veſtimenti eius tangerent. Ea autem hæc vera, & eximia fides, an ſuperſtitio fuerit, melius, vt opinor, Chriſtus factis, quàm Caluinus verbis declarabit. *Quicunque*, inquit: Euãgeſta, *tetigerunt, ſalui facti ſunt*. Miracula fidei, non ſuperſtitionis reſpectu fieri ſolent. Sed verè dum eſt, ne Chriſtum etiam Caluinus reprehendat, quòd Geneſarenorum ſuperſtitione factis miraculis confirmaſſe videa-

In hormen. Caluini pro cacia repre henditur.

Reliquiarũ veneratio.

Universidad de Deusto
Biblioteca

tur;& nos in similem errorẽ sanctorũ reliquias venerãdi induxisse. Hoc enim,si auderet,homo impudens diceret. Neq; potest dicere,quod alibi cum dixisse memini,nõ esse hoc imitandum,quòd non ordinarium, sed extraordinarium sit exemplum. Ordinarium.n. profectò est, quod quotiescunq; fit, miraculũ sequitur. Hic, *quicunq; tetigerunt, salui facti sunt*,c.9. 20.21. hæmorrhoussa tetigit,& curata est. Quid ergo est ordinariũ,si hoc non est? Adijciam, quod valde Calui no doleat. Chrysostomus scribit hoc loco nos nõ solam fimbriam,sed totum Christi corpus in Eucharistia apud nos habere;si illi, qui fimbriam tangebant, sanabantur, quanto magis nos,si Christi corpus tangamus? Chrysostomi sententiam multis experientia miraculis cõfirmauit. Narrat Gregorius Naz.in oratione funebri pro sorore sua Gorgonia eam tactu Eucharistiæ à grauissimo morbo fuisse curatam. *Mirabile de virtute Eucharistiæ.*

CAPVT XV.

Marc.7.a.1.

TVnc accesserunt ad eum ab Ierosolymis Scribæ,& Pharisæi,dicentes: 2. Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum? non enim lauant manus suas,cum panẽ manducant. 3. Ipse autem respondens ait illis: Quare & vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram? Nam Deus dixit: 4. Honora patrem,& matrem,&: Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur. 5. Vos autem dicitis: Quicumque dixerit patri,vel matri, Munus quodcumque est ex me,tibi proderit: 6. & non honorificabit patrem suum; aut matrem suam: & irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram. 7. Hypocritæ,bene prophetauit de vobis Isaias,dicens: 8. Populus hic labijs me honorat: cor autem eorum longè est à me. 9. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, & mandata hominum. 10. Et conuocatis ad se turbis, dixit eis: Audite,& intelligite. 11. Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem. 12. Tunc accedentes discipuli eius,dixerunt ei: Scis quia Pharisæi audito verbo hoc, scandalizati sunt? 13. At ille respõdens ait: Omnis plantatio,quam non plantauit Pater meus cœlestis eradicabitur. 14. Sinite illos: cœci sunt, & duces cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt. 15. Respondens autem Petrus dixit ei: Edissere nobis parabolam istam. 16. At ille dixit: Adhuc & vos sine intellectu estis? 17. Non intelligitis,quia omne, quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur? 18. Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem: 19. de corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria,

Exo.20.c.12. Deut.5.b.16. Eph.6.a.2. Exo.21.[c.16. Leu.20.b.9. Prou.20.c.20.] Isa.29.d.13. Mar.7.a.6. Io.15.a.2. Luc.6.f.39 Mar.7.c.17.

teria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ: 20. hæc sunt, quæ coinquinant hominem. Non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominem. 21. Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri, & Sidonis. 22. Et ecce mulier Chananæa à finibus illis egressa clamauit, dicens ei: Miserere mei Domine fili Dauid: filia mea malè à dæmonio vexatur. 23. Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli eius rogabant eum dicentes: Dimitte eam: quia clamat post nos. 24. Ipse autem respondens ait: Non sum missus nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel. 25. At illa venit, & adorauit eum, dicens: Domine, adiuua me. 26. Qui respondens ait: Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus. 27. At illa dixit: Etiam Domine: nam & catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum. 28. Tunc respondens Iesus, ait illi: O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora. 29. Et cum transisset inde Iesus, venit secus Mare Galilææ: & ascendens in montem, sedebat ibi. 30. Et accesserunt ad eum turbæ multæ, habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos: & proiecerunt eos ad pedes eius, & curauit eos: 31. ita vt turbæ mirarentur videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Israel. 32. Iesus autem, conuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbæ, quia triduo iam perseuerant mecum, & non habent, quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via. 33. Et dicunt ei discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt saturemus turbam tantam? 34. Et ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerunt: Septem, & paucos piscículos. 35. Et præcepit turbæ, vt discumberent super terram. 36. Et accipiens septem panes, & pisces, & gratias agens fregit, & dedit discipulis suis, & discipuli dederunt populo. 37. Et comederunt omnes,& saturati sunt. Et quod superfuit de fragmentis, tulerunnt septem sportas plenas. 38. Erant autem,qui manducauerunt, quattuor millia hominum, extra paruulos, & mulieres. 39. Et, dimissa turba, ascendit in naiculam: & venit in fines Magedan.

Marc.7.c. *Sup.10.a.6* *Io.10.a.3.* *Isa.35.b.5.* *Mar.8.a.1*

IN CAPVT XV.

1 TVNC.) Cum tot fecisset miracula, Chrysostomus, homil. 52. Io c. 7. 1. videtur docere Christum, cum hoc accidit, iam in Galilæam redijsse. *Post hæc*, inquit, *ambulabat Iesus in Galilæa non enim volebat in Iudæa ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.*

Ab Ierosolymis) Per omnes tribus, inquit Chrysostomus, & Euthymius, & Leontius, erant Scribæ, & Pharisæi dispersi; sed omnium arrogantissimi erant Ierosolymitani, quòd in principe habitarent ciuitate, & omnium sapientissimi haberentur. Melius dixissent, per omnes ciuitates, aut per omnia loca, vt Theophylactus dicit, quàm per omnes tribus, quia tribus tunc non erant nisi duæ, quæ solæ ex Babylonico redierant exilio. De Scribis, & Pharisæis vide, quæ diximus c. 2. 4. Quod quidam dicunt hos à concilio Ierosolymitano rum Scribarum, & Pharisæorum, vt Christum tentarent, missos fuisse, credibile, & eorum ingenio, atque consuetudini rectè conuenit. Nam & ca. 22 16. discipulos suos cum Herodianis eodem animo ad Christum, miserunt.

2. *Quare discipuli tui*) Marcus ca. 7. 2. ex præsenti discipulorum facto accusationis materiam arripuisse narrat, *& cum vidissent*, inquit *quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est non lotis manducare panes vituperauerunt.*

Transgrediuntur traditionem seniorum.) Non dicunt, inquit Chrysostomus homil. 52. legem transgredi, quia nihil de ea re lex præcipiebat: sed traditionem seniorum, quam Marcus ca. 7. 3. 4. copiosiùs declarat. *Pharisæi*, inquit, *& Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non manducant tenentes traditionem seniorum; & à foro, nisi baptizentur, non comedunt, & alia multa sunt, quæ tradita sunt illis seruare baptismata calicum, & vrceorum, & æramentorum, & lectorum.* Extat Hebraicè liber מצנרת non multo ante Christum à quibusdam Scribis editus, vbi eiusmodi traditiones, & præcepta ad seruandam accuratè legem perscripta sunt. Quia multa erant, quorum tactu secundum legem homines inquinabantur; ne quid eiusmodi imprudentes fortasse tetigissent, constituerunt Scribæ, vt crebrò etiam inter prandendum lauarent, quicunque vellent bene, diligenterq; legem obseruare. Quod videtur etiã ex Ioanne colligi cap. 2. 6. Nam in illo nuptiarum conuiuio, ad quas Christus inuitatus fuit, dicuntur sex hydriæ positæ fuisse secundùm purificationem Iudæorum. Non vocant traditionem suam, quamuis ipsorum, id est Scribarum, & Pharisæorum esset, sed seniorum, vt & maiorum auctoritate, & traditionum antiquitate Christum, eiusque discipulos grauent inuidia. Nec dicunt, quare tu non lauas manus, cum credibile sit, non magis Christũ, quàm discipulos lauare solitum: sed *quare discipuli tui*, aut quia non sunt auſi illum accusare, aut quia discipulos accusantes mordaciùs eum accusare videbantur; sicut ca. 9. 14. non dicunt, quare tu non ieiunas; sed *quare discipuli tui non ieiunant?*

3. *Quare & vos*) Nihil de traditione lauandi manus dicit, ne, si laudaret, approbare; si non laudaret, vituperare videretur, & sine necessitate in inuidiam incurreret, vt Chrysost. & Euthymius adnotarunt.

4 *Honora patrem & matrem.*) Verum est, quod hoc loco Hieronymus scribit, & ab eo mutuatus est Beda, honorem in scripturis non tam salutationibus, & officijs deferendis, quã elemosynis, ac munerum oblatione sentiri, vt 1. Tim. 5. 3. *Viduas honora, quæ verè viduæ sunt*; id est Ecclesiasticis elemosynis ale, & eodem capite capite ver. 17. *qui bene præsunt, presbyteri duplici honore digni habeantur, maximè qui laborant in verbo, & doctrina*; id est maiore præmio, quàm cæteri. Id etiam ex hoc loco colligitur; nam honori parentum opponit dicere illis, *munus, quodcunque est ex me, tibi proderit*, id est nihil illis dare. Multo etiam clarius ex Marco c. 7. 12. *& vltra non dimittitis eum quidquam facere patri suo aut matri.* Facere ergo aliquid, patri suo, & matri, id est illos iuuare est illos honorare.

Honora patrem & matrem — *Honorem in scripturis non tam salutationibus, & officijs, quàm elemosynis, ac munerum oblatione sentiri.*

Qui maledixerint) Non citat Christus totam legem, nec vnã, sed duas. Nam *honora patrem tuum, & matrem vt sis longæuus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi*, est Exod. 20. 12. sed posteriora omisit verba, quia ad rem non pertinebant. *Qui maledixerit patri suo, aut matri moriatur*, est c. 21. 16. quod quam ob rem Christus adiecerit, cum hic non de verbis; sed de rebus agatur, meritò potest dubitari Chrysostom. ideo putat addidisse, vt doceret, quanti apud Deum sit præceptum parentes honorandi, quando, qui solo eos verbo lædit, capite punitur. Beda verò existimat, sicut in priore membro *honorandi* verbum non eum, qui in verbis; sed eum qui in rebus consistit, honorem significat; ita verbum *maledicendi*, non iniuriam, quæ verbis, sed, quæ factis fit negando parentibus debitum auxilium, significare. Sed manifestum est ex vsu legis *maledicendi* verbum propriè accipi debere. Itaque probabilior est Chrysostomi sententia.

5. *Munus, quodcunque est ex me, tibi proderit.*) Quia perdificilis locus est, feret æquo animo lector, vt omnes bonorum auctorum interpretationes referamus. Primùm quidem non eodem modo ab omnibus legitur; sed quidam ita legunt, vt plena; alij ita vt ecliptica, id est defectiua sit oratio. Qui plenam, & perfectam orationem esse putant, sic legunt, atque interpretantur; *Quicunque dixerit*, id est quilibet dicere poterit, *munus, quodcunq; est ex me, tibi proderit*, id est quod Deo offero, tibi etiam prodest, quemadmodum si tibi darem. Ita Hugo inter alias, quas ponit expositiones, & nonnulli recentiores interpretes. Quam interpretationẽ Græca verba recipere non possunt, quia non est ἕκαστος vnusquisque, sed ὃς ἂν quisquis, quod aliquid requirit sibi respondens. Qui deficientem orationem esse dicunt, alij vno tantùm loco, quia illud *quicunq;* nihil habet, quod sibi respondeant, vt eius natura postulat; alij duobus, & eo, quem modo diximus; & quia in nomine, *munus*, substantiuum verbum desiderari putant, vt sit sensus, *munus est*, id est Deo consecratum, quidquid ex meis bonis tibi prodesse poterat. Ergo quidam iam olim sic interpretati sunt, vt refert Chrysostom. Nihil tibi debeo, sed si quid tibi ex rebus meis emolumenti prouenit, id *munus est*, id est non debito, sed dono tibi do. Alij sic, *Munus, quodcunq; est ex me, tibi proderit?* per interrogationem, aut admirationem legentes. q. d. minimè, vt citat Diuus Thomas in catena. Alij *quicunque dixerit, munus* (est) *quodcunque ex me tibi proderit*, id est quidqd ex rebus meis prodesse tibi poterat, iam est à me Deo consecratum. Quem ad sensum Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus interpretantur. Nisi quod Theophylactus dicit Scribas & Pharisæos solitos filijs persuadere, vt omnia bona sua templo offerrent, vt si quid postea parentes peterent, respõderent se dare nõ posse, quia omnia iam erant Deo consecrata. Quod Iudæis hominibus auariſſimis persuaderi potuisse credibile non est, præterquàm quòd, si id fecissent, ne ipsi quidem bonis suis vti potuissent. Chrysostomus verò & Euthym. putant mentiri solitos filios dicentes se, quod parentes petebant, Deo obtulisse, ne illis darent; atq; ita duplici impietate, & Deum, & parentes simul fraudasse. Quod etsi fortasse credibile est fecisse aliquos, tamen credibile non est Scribarum, & Pharisæorum

fæorum consilio feciſſe, quia nulla erat cauſa, neque auaritia, neque religionis ſpecies, quam ob rem id Scribæ, & Phariſæi perſuadere conarentur; ſed multiplex, vt diximus, impietas. Chriſtus autem reprehēdit, quod Scribæ & Phariſæi populum facere docebant; & eſt per ſe vero ſimile nihil eos, qui videri religioſiſſimi volebant, niſi religionis ſpecie docuiſſe. Hieronymus duas affert expoſitiones; vna eſt hæc, *vos autem dicitis, quicunque voluerit, quod parentibus* daturus erat, Deo offerre, immunis erit. Quæ interpretatio non ſatis cum Chriſti verbis congruit; altera, *quid quid Deo oblaturus eram, in tuos, ò pater, cibos conſumo*. Quod & Beda ſequitur. Sed non eſt credendum hoc Scribas, & Phariſæos dicere docuiſſe; hoc enim non erat, non honorare parentes; ſed quæri, quòd fraudato Deo eos honorarent; cum Chriſtus ideo Scribas & Phariſæos accuſet, quòd potius prætextu honorandi Deum parentes docerent non honorare; ſicut ſtatim ſequitur, & *non honorificabit patrem ſuum, aut matrem ſuam*. Auguſtinus autem lib. 1. qq. Euangelic. cap. 16. ſic exponit, *Quicunque dixerit*, id eſt dicere poterit *patri ſuo, munus quodcunque eſt ex me*, id eſt quod pro me Deo offerre conſueuiſti, *tibi proſit*, id eſt tibi habe, pro te offer, non pro me, ego iam ætatem habeo, vt, cum voluero, pro me ipſe offeram. Quæ interpretatio, præterquàm quòd verbis coactè inſidet; etiam ſi bene cum verbis conueniret, ad rem non eſſet. Non enim Scribæ, & Phariſæi docebant, ne parentes pro filijs offerrent. Alij ad hunc modum, *munus, quodcunque eſt ex me, tibi proderit?* id eſt, an, ſi tibi dem, quod Deo conſecrare deſtinaui, prodeſſe tibi poterit? minimè, quin potius obeſſet, quia rebus ſacris abuteretur, Hugo. Quod non omnino malè conuenit, niſi quòd interrogatio iſta in nullis, quod ſciam, legitur libris; & non videtur admodum vero ſimile Scribas, & Phariſæos per interrogationem præcepta ſua tradidiſſe. Paulus Burgenſis homo ſuo tempore doctiſſimus, noſtro non indoctus ex lib. נדרים id eſt, de votis, qui inter Thalmudicos habetur, Iudæorum traditionē fuiſſe docet, vt quiſquis vellet vel generaliter, & abſolutè, vel ſpecialiter reſpectu huius, vel illius, aut omnia, aut quædam ex ſuis bonis deuoueret, ita vt illi, cuius reſpectu deuota eſſent, illis vti non liceret. Sed non video, quomodo illud, *Tibi proderit*, poſſit interpretari. Vir quidam noſtro tempore multarum ſanè litterarum, & ſingularis diligētiæ ſimilem quandam ex alio traditionum libro, in quem ſe incidiſſe dicit, interpretationem profert; duo fuiſſe inter alia apud Iudæos ex traditione vororū genera; alterum priuatæ continentiæ quo ſibi quiſq; cibo, aut potu interdicebat; alterum, quo quis adhibito iureiurando negabat ſe alterum adiuturum ſiue patrem, ſiue fratrem, ſiue quempiam aliū. Id appellari קונאם votum vtilitatis. Vouendi formam fuiſſe אם נדר אני voueo ſi, cui adiungebatur voti materia; Grauiſſimum vouendi genus fuiſſe, cum iuramentum adhibebatur; adhibebatur autē aut per templum, aut per altare, aut per munus, quod ſuper altare erat, vt Chriſtus indicat cap. 23. 16. Sic ergo interpretatur, ac verba diſtinguit δῶρον, ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, Munus, ſi in me iuraberis, id eſt, iuro per munus, fore, vt nunquam à me iueris. Quæ interpretatio, quia ex Iudæorum traditionibus, de quibus hic Chriſtus agit, deprompta eſt, miri ficè mihi placeret, niſi vna tantùm obſtaret ſyllaba, ē, quæ, non inuenio, qua ratione cum hac poſſit expoſitione conuenire. Neque credendum præterea eſt Scribas, & Phariſæos præcepiſſe, vt quiſquam iuraret ſe parentes non iuuaturum, & illa verba, *Quicunque dixerit*, & illa, *& non honorificabit patrem ſuum*, neſcio quomodo poſſit hic auctor interpretari. Itaque dum aut iſtam melius intelligo aut aliam meliorem inuenio Strabi, Hugonis, & Lyrani opinionem probo. Qui ad hunc modum interpretantur, *Munus quodcunque ex me proficiſcetur*, id eſt quodcunq; obtulero Deo) *tibi proderit*, perinde ac ſi tibi dediſſem; præſtat ergo Deo offerre, quàm tibi dare. Cum hac enim interpretatione rectè omnis ſententia, & verba omnia conueniunt, & ex Marco c. 7. 11. 12. valde confirmatur, *Vos autem dicitis, ſi dixerit homo patri, aut matri, Corbam, quod eſt donum, quodcunque ex me tibi profuerit, & vltra non dimittitis eum quicquam facere patri ſuo, aut matri*. Cum enim dicit, *vltra non dimittitis quicquam facere patri ſuo aut matri*, apertè indicat dicendo *munus, quodcunque eſt ex me, tibi proderit*, aliquid feciſſe, aut ſe facturum promiſiſſe, tantùm abeſt, vt per ea verba iurauerit nihil ſe patri, aut matri bona facturum. Iubet ergo patrem filius ex Scribarum, & Phariſæorum traditione eſſe contentum, vt pro ſe, & illo offerat ſacrificium, & nihil amplius requirat. Ij autem, pro quibus ſacrificium offerebatur, ſacrificio, niſi holocauſtum eſſet, veſcebantur. Itaque hac etiam ratione pater minus quidem, quàm oportebat; ſed tamen quoquo modo iuuabatur. Reliquum eſt videre, quomodo implenda ſit oratio. Duo loci ſunt vacui; primùm ille *quicunque*, quem rectè omnes fere interpretes ſic explendū putant, culpa vacabit, innocens erit præcepto de honorandis parentibus ſatisfaciet. Deinde ille δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ *donum quodcunque ex me*, quem noſter interpres addito verbo ſubſtantiuo, *eſt*, ſatis impleuit, ſed clarius eſſet, ſi diceremus, quodcunq; ex me proficiſcetur, aut profectum fuerit.

Et non honorificabit patrem ſuum, aut matrem.) Quidam hæc non Scribarū & Phariſæorum, ſed Chriſti verba eſſe putant, ſicut illa apud Marcum ca. 7. 12. *& vltra non dimittitis quicquam facere patri ſuo, aut matri*; vt ſit ſenſus, ſic fit vobis auctoribus, vt nemo honorificet patrem ſuum, aut matrem. Sed non dubito, quin Scribarum, & Phariſæorum verba ſint. Itaque ſenſus eſt, *quicunque dixerit patri ſuo, aut matri, munus, quodcunque eſt ex me tibi proderit*, culpa vacabit, & poterit non honorare alia in re patrem ſuum, aut matrem, vel etiamſi non alia in re honorauerit patrem ſuum, aut matrem.

7. Hypocritæ.) Dubium non eſt Scribas, & Phariſæos hypocritas fuiſſe, ſed dubium eſſe poteſt, quam ob rem Chriſtus hoc loco hypocritas vocet, cum non de hypocriſi, ſed de peruerſa agatur doctrina. Reſpondet Euthymius, quia, cùm diligentiſſimi legis obſeruatores videri vellent, legem tamen propter traditiones ſuas tranſgrediebantur.

Bene prophetauit de vobis.) Non loquebatur Iſaias de Scribis tantùm, & Phariſæis, ſed de toto populo Iudæorum, & non de eo, qui futurus erat, ſed de eo, qui tunc erat. Itaque non ſunt propriè vaticinantis verba; ſed accuſantis. Accommodat tamen Chriſtus ad Scribas, & Phariſæos, quaſi dicat adeo id, quod Iſaias de toto populo Iudæorum, qui tunc erat, accuſando dixerat, in Scribas, & Phariſæos conuenire; vt non præſentem accuſaſſe populum, ſed de futuris Scribis, & Phariſæis prophetaſſe videatur, vt ſupra c. 13. 35.

8. Populus hic.) Græcè legitur. *Appropinquat mihi populus hic ore ſuo, & labijs me honorat; cor autem eorum longè abeſt à me*, ſicut apud Iſaiam cap. 29. 13. Septuaginta verterunt, niſi quod apud Septuaginta non eſt στόματι αὐτῶν, vt hoc loco; ſed αὐτοῦ, nec τιμᾷ, ſed τιμῶσι, nulla tamen iniuria ſententiæ. Appropinquare Deo eſt, Deum colere, vt Pſalm. 148. 14. *hymnus omnibus ſanctis eius, filijs Iſrael, populo appropinquanti ſibi*, id eſt, qui illum colit; appropinquantes enim vocat, quos proximis verbis ſanctos appellauerat; ſicut è contrario longè eſſe à Deo eſt illum non colere. Senſus ergo eſt, populus hic labijs colit me, corde non colit. Noſter interpres priora verba non legit, neque quiſquam, quod ſciam, Latinus, aut Græcus auctor præ-

ter recentiores Euthymium, & Theophylactum; & est vero simile Christum ex Isaia ea tantùm decerpsisse, quæ pertinebant ad caussam, de qua agebatur. Agebatur autem de honore.

9. Sine causa autem.) Hebraicè apud propheram non est, sine causa, sed ותהי יראתם אתי *& est timor eorum aduersus me*, id est me timent, colunt me; nam apud Hebræos timere Deum est Deum colere, qui autem non, vt Deus docet, sed pro suo arbitrio Deum colit, frustra, & sine fructu colit. Itaque Septuaginta sententiam explicandi caussa addiderunt μάτην frustra, & יראתם אתי *timor aduersus me*, verterunt, σέβονταί μοι, *colunt me*, quos Matthæus secutus est.

Docentes doctrinas mandata hominum.) Doctrinas, quæ non sunt Dei, sed hominum mandata; sic humanas vocat traditiones, quæ præceptis Dei contrariæ sunt מצות אנשים מלמדה præcepta hominum docta, id est, ab hominibus inuenta, ac tradita. Septuaginta sicut & Latinus interpres legerunt, vt opinor, alijs punctis מלמדה doctrinam, verterunt addita explicationis causa coniunctione διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων, καὶ διδασκαλίας, *docentes præcepta hominum, & doctrinas*. Euangelista verba transposuit, nisi fortasse scriptorum negligentia transposita sunt, quemadmodum multis in locis factum fuisse in lectionibus veteris, nouiq; Testamenti adnotauimus. Clamant hoc loco Caluinistę noui hęretici hanc in nos sententiam conuenire, qui humanis traditionibus, plus quàm Dei verbo tribuamus; stupidi nimirum homines, neque, quid sit verbum Dei, neque, quid humanæ traditiones, intelligunt. Nam & verbum Dei scripto definiunt, & omnes non in sacris litteris scriptas traditiones humanas appellant. Quod vtrumque non modo falsò; sed etiam absurdè, & imperitè dictum est. Nam, quæ Dinus Paulus 2. ad Thes. 2. 15. seruari iubet, verbum Dei erant; sed scripta non erant; & hæc ipsa, quæ nunc scripta sunt, ante quàm scriberentur, Dei verbum erant, seruanda erant, credenda erant; scripta non erant. Traditionum igitur tria sunt genera, primum earum, quas Deus ipse tradidit, sed nemo scripsit; Ecclesia tamen semper obseruauit, & ad nos viua voce transmisit; qualis est, vt baptizentur infantes, quod Caluinistæ faciunt, sed nullo verbi testimonio probare possunt, etsi nobis propriè, quia probare possumus, traditio nō est. Has ego non modò humanas, sed ne Ecclesiasticas quidem traditiones appellauerim, quia licet per Ecclesiam traditæ, non ab Ecclesia, sed à Deo constitutæ sunt; sicut scripturam sacram, licet ab Ecclesia conseruata & tradita sit, nemo Ecclesiasticam traditionem appellat. Secundum earum, quas Ecclesia nō solùm tradidit, sed etiam instituit, qualis est Dominicæ diei obseruatio, & Quadragesimæ ieiunium, à carnibus certis diebus abstinere. Quas, qui humanas vocat traditiones, vehementer errat, &, quid Ecclesia sit ignorat. Nec enim hominibus, sed Spiritu sancto Ecclesiam gubernante auctore institutæ sunt; sicut vehementer erraret, quisquis decretum illud Apostolorum, Act. 15. 20. vt Christiani à sanguine, & suffocato abstinerent, humanam vocaret traditionē. *Visum enim est*, inquiunt vers. 28. *Spiritui sancto, & nobis* Atqui illud non diuinum, sed Ecclesiasticum præceptū erat; omnis enim congregata Ecclesia definierat. Quare quidquid postea Ecclesia eodem modo congregata definiuit, eodem loco habendum est. Nec enim Spiritus sanctus minùs Ecclesiæ, quàm Apostolis & promissus, & exhibitus fuit: quin etiam magis, quia Apostolis non propter ipsos, sed propter Ecclesiam; Ecclesiæ non propter Apostolos, sed propter ipsam datus est, vt eam doceret omnem veritatem; & cum ea maneret vsque ad consummationem sæculi. Itaq; non minus nunc Ecclesiam gubernat, quàm tunc Apostolos gubernabat. Tertium genus est earum, quæ

Traditionū defensio cōtra Caluinistas.

Traditionum tria genera.

Ecclesia ea tradit, quæ ipsa non facit.

Quæ primum humano

neque

neque à Deo, neq; ab Ecclesia; sed aut à Rep. aut à priuatis, hominibus institutæ sunt: earumque duo sunt genera, alterum earum, quæ nec præceptis, nec consilijs Dei cōtrariæ sunt; alterum earum, quę sunt contrariæ: de prioribus Christus hic non agit; sed tota potius scriptura docet, vt eas obseruemus, si ab ijs, qui auctori tatem habent, institutæ sint, quia debemus illis *non solùm propter iram; sed etiam propter conscientiam obedire* Roman. 13. 5. Tantùm agit de ijs, quæ, nisi præceptum Dei violetur, seruari non possunt; quales erant illæ Scribarum, & Pharisæorum, de quibus dicit ver. 6. *& irritum fecistis mandatum Dei propter traditionum vestram*.

11. Non quod intrat in os coinquinat hominem.) Non dixit, inquit Chrysostomus, cibos non coinquinare, etsi intelligebat; sed quod intrat per os, quod de sordibus illotarum manuum, de quibus agebatur, intelligi poterat; ne si cibos diceret, vehementer offenderentur; in tanta enim religione ciborum delectus habebatur, vt etiam post resurrectionem Petrus illis vti recusauerit, Act. 10. 14. Omnibus in locis Caluinistarum peruersitatem, & ignorantiam mirari soleo, hoc autem loco vsque adeo eorum stupiditatem, & cœcitatem miror, vt omni prorsus sensu carere mihi videantur; solum gustum excipio, quem delicatum sanè habent, & subtiliter inter carnem, & pisces discernentem; cuius causam optimi patroni maiore, quàm religionis cura defendunt. Valde appositæ inquit Caluinus aduersum nos hunc locum citari posse. Quid ita? *Quia putaris*, inquit, *quod intrat per os hominem coinquinare*. Allucinaris Rabbi. Nam eos, qui id sentiunt, aut Iudæos vt Scribas illos, & Pharisæos, contra quos Christus disputabat, hæreticos similes tui, vt Manichæos esse existimamus. Nec alio modo, quam Christus sensit, & docuit, sentimus ipsi, atque docemus. Quod facilè, si hūc locū excutiamus, atq; versemus, apparebit. Quid n. Christus dicit? *quod intrat per os, non coinquinat hominem*. Fingam me contra Christum disputare, vt sensus appareat, & isti, si oculos habent, videant. Si, quod intrat per os, non coinquinat hominem; ebrietas ergo non coinquinat hominem; nam vinum, vt opinor, per os intrat. Si, quod intrat per os, non coinquinat hominem, intemperantia cibi non coinquinat; nam & cibus per os intrat. Respondebunt, vt arbitror, si bene responderint, quod intrat per os, non coinquinare hominem natura sua, *quia omnis creatura Dei bona est* 1. Timoth. 4. 4. sed intemperantem animum, qui plus cibi, aut potus sumit, quàm ratio præscribit, hominem coinquinare. Ita prorsus est, nosque idem dicimus, quod intrat per os, non coinquinare hominem; scimus enim omnem creaturam Dei bonam, sed inobedientem animum, qui contra Ecclesiæ præceptum, cui Deus obedire iussit, cibum sumit, hominem inquinare. At Ecclesia non potest, inquiunt, bonos natura sua cibos prohibere. Id nunc videamus. Sanguis, & pullus columbinus suffocatus bonus sanè natura sua cibus est. Ecclesia tamen prohibuit illis vti Act. 15. 20. Caro bonus natura sua cibus est, atqui D. Paulus carne sibi interdicit in æternum, ne fratrem scandalizet, ita vt si vescatur, non cibi natura, sed caritatis defectu inquinari seputet 1. Cor. 8. 13. Omnis creatura Dei bona est, tamen si quis ægrotus medico prohibente, & certum vitæ periculum prædicente vino vtatur, quis dubitet eum non quidem vini natura, sed inobediēte inquinari voluntate? Potest ergo non iam dico Ecclesia, sed medicus hos, vel illos cibos, hunc, vel illum ægrotis potum prohibere. Qui ieiunium indicit, cibum vtique certo tempore prohibet: atqui non modò Ecclesia Catholica, sed Caluinistarum etiam Satanica synagoga, cum aliqua molienda prodi tio est, cum rex insidijs appetendus, & cum de regno deturbādus, cum crudelissi-

Ex delectu ciborū contra Caluinistas.

Caluinistarū ieiunia tumultuū, & bellorū præludia.

delissima, & sceleratissima bella mouenda, cum plurimus innocentum fundendus est sanguis, ieiunium indicit. Quid ergo? potuit Ecclesia Apostolorum tempore sanguinem, & suffocatum tum, cum minimè prohiberi debere videbantur, id est, cum abroganda, non confirmanda vetus lex erat, prohibere, vt suauius abrogaretur; & non poterit nunc meliore de causa, vt caro dometur, certis diebus carnem delicatissimum cibum prohibere? Potuit Diuus Paulus, ne vel minimum fratrem offenderet, carnem sibi in perpetuum prohibere; & nō poterit Ecclesia, ne nos caro nostra peius offendat, non iam in perpetuum, sed ad breue tempus carnem nobis prohibere. Potest medicus propter salutem corporis; non poterit Ecclesia propter salutem animæ? Potest hæreticorum synagoga, vt malè agat; non poterit Dei Ecclesia, ne malè agat? Legant Augustinum, qui Manichæis hoc ipsum, quod illi obijciunt Catholicis, obijcientibus lib. 30. contra Faustum c. 5. ita respondet, *& Christiani non hæretici, sed Catholici edomandi corpori causa propter animam ab irrationabilibus motibus amplius humiliandam non quòd illa esse immunda credant, non solum à carnibus, verum à quibusdam etiam terræ fructibus abstinent, vel semper sicut pauci, vel certis diebus, atque temporibus, sicut per Quadragesimam ferme omnes.* Hæc nostra sententia est; nos illi Catholici sumus; Caluinistæ illi hæretici.

Sed quod procedit.) Nec omne, quod procedit ex ore, coinquinat hominem; nec omne, quod coinquinat, ex ore procedit. Nam laudes Dei ex ore procedunt, & non coinquinant; sed potius iustificant hominem, & malæ, nefariæque cogitationes, quas solus apud se animus versat, hominem inquinant, ex ore verò non procedunt. Sed sensus est ea, quæ coinquinant hominem, & per os intrant, aut exeunt, non ideo coinquinant, quia intrant, sed quia exeunt, & non, quia exeunt tantum ex ore, nam & cibus aliquando ex ore per vomitum reditus exit, sed quia ex inquinato corde procedunt. Itaque ipse cibus, & potus, qui aut immoderatè, aut contra Ecclesiæ præceptum sumptus est, non intrando, sed exeundo coinquinat. Exit autem, cū intemperans, & inobediens animus prodit in opus, & cibum, & potum aut immodicū, aut contra Ecclesiæ mandatum non solùm vult sumere; sed sumit, & in os mittit. Intrando ergo cibus exit; & non quia intrat, sed quia exit, hominem inquinat. Cur igitur Christus hoc tam obscurè dictum addidit? Puto voluisse eum antithesi intrandi, & procedendi vti, & fortasse alludere ad calumniatoriam Scribarum & Pharisæorum interrogationem, vt oblique ostenderet non suos discipulos manuum illotarum sordibus: sed ipsos malignis, & calumniatorijs verbis inquinari.

12. *Scandalizati sunt.*) quia videbatur, vt indicat Chrysostom. contra ciborum delectum lege præscriptum loqui, legemque ipsam abrogare.

13. *Omnis plantatio.*) Plantationem vocat plantam ipsam. Plantam autē multi, boniq; auctores doctrinā interpretantur, vt Theophilus Alexandrinus epist. 1. Paschali, Hilar. Theophyl. & Euthy. in commentarijs. Alij, homines bonam, aut malam habētes voluntatem plantas bonas, vel malas esse, vt Athanas. in epis. de Synod. Ariminens. & Seleucien. Hiero. hoc loco, Prosper lib. 1. de vocatione gent. c. 2. Augu. lib. 1. qq. Euang. c. 17. Beda. Alij vtrumq;, & hoies, & doctrinam, vt Chrys. Non dubito, quin hoies ipsos, id est Scribas, & Pharisæos plantam Christus appellet, sicut versu sequenti cæcos, & duces cæcorum appellauit. Nos aliqñ bonæ, aliquando malæ plantæ sumus; Deus nos bonas plantas facit, nos ipsi facimus malas Iere. 2. 21. *Ego plantaui te vineam electā omne semen verum; quō conuersa es mihi in prauā vinea aliena?* Sensus ergo est, eos, qui, cū plantati sint à Deo vinea electa, in vineā pranā versi sunt, aut qui se ipsi vineam prauam ab initio plantauerunt, diu vigere, & fructum ferre non posse; itaque exscindendos esse, & in ignem æternum mittendos, vt supra de arbore, & mala dixit cap. 3. 10. & 7. 19. In hanc sententiam Origenes homi. 1. in Ieremiam, & Hieronymus exponunt. Itaque nihil aliud voluit Christus dicere, quam illos, tanquam homines perditos, & profligatos esse dimittendos, quia non spiritum Dei, sed suum sensum, traditionesque sequebantur; ideoq; Christi verba spiritus plena capere non poterant: sicut statim dicit, ver. 14. *sinite illos, cæci sunt, & duces cæcorū*, &, vt Ioann. 6. 44. *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum.* Quidam interpretes noui ad prædestinationem, & reprobationem referunt; quod ne D. quidem Augustinus fecit; nec ego illis assentiri possum; excusaret enim, potius illos Christus, quàm accusaret, si diceret dimittendos esse, quia reprobati erāt, nec aliter, quàm faciebant, poterant facere, & fortasse non omnes illi reprobati erant, fortasse aliqui postea ex illis crediderunt. Certè cum Christus reprobatos fuisse non dixerit, temerarium est dicere. Dimittendos ergo non tanquam reprobatos; sed tanquam cæcos esse dicit. Possunt autem, qui cæci sunt, illuminari; nam & alij multi cæci erant, & illuminati sunt: & eradicandos esse intelligit non absolutè; sed si non conuertantur, si arbor bona esse noluerint, vt supra dixit cap. 12. 33. *facit arborem bonam, & fructum eius bonam*, & sicut paterfamilias diu expectauit, vt ficus illa, quam in vinea sua plantatam habebat, fructum ferret, id est bona fieret Luc. 13. 7.

14. *Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt.*) Cæci sunt omnes hæreticorum doctores, & cæcorum duces. Hinc ergo colligitur non solùm magistros, sed etiam, qui eos sequuntur in foueam cadere; nec ignorantia excusari posse.

15. *Respondens autem.*) Hebraismus respondere, pro exordiri ad loquendum, vt c. 11. 25.

Petrus.) Petrus, inquit Chrysostomus, vt omnium ardentissimus solet cæteros anteire. Existimat autem Theophylactus Petrum, rectè, quæ Christus dixerat, intellexisse: sed ignorantiam simulasse, quia sciebat contra legem esse, & non audebat apertè dicere, cupiebatque, vt Christus magis explicaret, ne auditores offenderentur. Hieronymus, & Euthymius, re vera non intellexisse, sed putasse parabolam esse, quæ non erat, eò magis, vt ait Euthymius quòd, vt scribit Marcus capit. 7. 16. eodem hoc loco epiphonemate, quo in fine parabolarum vti solebat, vsus est, *Si quis habet aures audiendi, audiat*; Petrum quidem non intellexisse ex Christi responso manifestum est, *adhuc & vos sine intellectu estis?* Quòd autem parabolam vocauerit, non continuò sequitur eum existimasse propriè esse parabolam; potuit enim propter obscuritatem, quam sermo Christi cum parabolis communem habebat, parabolam appellare. Marcus scribit capit. 7. 17. non Petrum, sed discipulos id interrogasse, cum in domum Christus introisset. Euthymius respondet Petrum exorsum, alios deinde secutos esse. Malo dicere esse syllepsim, qua quod vnus interrogauit, omnes dicuntur interrogasse, aut quia ille vnus nomine omnium interrogauit, quod est valde probabile, cùm non dicat, edissere mihi, sed *edissere nobis parabolam hanc*; aut quia, si pro se tantùm interrogauit, solet scriptura, per hanc figuram plures ponere pro vno, cùm omnes eiusdem sunt generis, sicut hic omnes, vt Petrus, discipuli erant, vt cap. 26. 8. Matthæus scribit effuso vnguento indignatos fuisse discipulos, cum ex Ioann. 12. 4. manifestum sit solum Iudam indignatum fuisse, & capi. 27. 44. Latrones, qui cum Christo crucifixi erant, blasphemasse dicuntur, cùm ex Luca capitu. 23. 39. 40. vnum tantùm blasphemasse constet, ab altero verò non blasphemante Christum, sed confitente fuisse reprehensum.

Syllepsis scriptura familiaris.

Nec

Nec obstat, quod Christus non de vno, sed de pluribus loquens statim dicit, *Adhuc & vos sine intellectu estis?* Nam & Matt. 26. 10. & Mar. 14. 6. cùm solus Iudas contra illam mulierem, quæ vnguentum effuderat, murmurasset, Christus de pluribus loquens dixit, *finite eam, & quid molesti estis huic mulieri?*

17. *Non intelligitis.)* Scribit Hieronymus profanos nescio quos homines Christum, tanquàm philosophiæ ignarũ, accusasse, quòd dixerit, quidquid per os sumitur, in secessum abire; cum aliquid remaneat, quo hominis corpus alatur. Id scilicet Christus nesciebat, quod nemo nescit. Loquitur igitur non philosophicè, non subtiliter; sed populariter; nam quia minimum remanet, ita loquitur, quasi nihil significet remanere. Quàquam si & ipsi voluerimus argumentari, nihil probabimus remanere, quia, qđ remanet, non iam cibus; sed substantia humani corporis est. Sed ista tanquam futilia relinquamus. Illud quæri dignum est, quale hoc sit argumentum, quo vtitur Christus. Quod intrat per os primùm in ventrem, deinde in secessum vadit, non ergo coinquinat hominem. Non enim apparet, quomodo conclusio ex antecedente colligatur. Respondeo Christum ponere, tãquam per se notum, hoc principium, nihil posse hominẽ coinquinare, nisi cor hominis, quod fons totius hominis est, aut quod in corde hæret, vel ex eo procedit; vt vers. 18. & 19. declarat, *quæ autem de ore procedunt, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem*. Ex eo ergo, quod cibus non exit ex corde, nec in eo hæret, sed in ventrem abit, & in secessum emittitur, rectè colligit non posse hominem inquinare.

18. *Quæ autem procedunt de ore.)* De ore dicit procedere non solùm verba, quanquam ea maximè propriè ex ore procedunt; sed etiam facta, & quidquid in actum exit, quia omnia opera in corde primùm concipiuntur, vnde non videntur, nisi per os exire posse, quod vnicum cordis foramen est: & quia ita plerumq; naturaliter fit, vt primùm, quæ factu ri sumus, animo concipiamus, deinde eloquamur ore, ad extremum perficiamus. Itaque opera per verba ex corde procedunt. Fit quidem aliquando, vt nihil loquentes faciamus, sed Christus non spectauit, nisi quod plerumq; fieri sciebat. Ideo dicit, quod sequitur.

19. *De corde exeunt cogitationes.)* Exeunt, quia inde manant, quamuis non semper in verba erumpant, aut facta.

Homicidia, adulteria.) Hæc, & quæ sequuntur, eo modo ex ore procedunt, quo superiore versu explicauimus.

21. *In partes Tyri, & Sidonis.)* Duæ erant, & Gentiles, & maritimæ ciuitates, vicinæque Galilææ Septẽtrionesversus vt cap. 11. 21. exposuimus. Non satis compertum videtur esse, an in regionem ipsam Gentilium ingressus sit Christus, quanquam id fere omnes putant interpretes; an solùm venerit in fines Galilææ, & Phœniciæ, vbi Tyrus, & Sidon sitæ erant. Nam vna quidem ex parte non videtur vero simile Christũ fecisse, quod Apostolos facere prohibuerat c. 10. 5. *in viam gentium ne abieritis*; præsertim cùm Christus solos Iudæos, Apostoli etiam gentes aliquando docturi essent. Alia ex parte Marcus cap. 7. 24. videtur significare in ipsam Gentilium regionem ingressum esse. *Et inde*, inquit, *surgens abijt in fines Tyri, & Sidonis, & ingressus in domum neminem voluit scire, & non potuit latere.* Sed ne ex hoc quidem loco satis colligitur. Nam quod idem Marcus dicit vers. 31. venisse *per Sidonem ad mare Galilææ*, vitiosè legitur *per Sidonem*, vt multi interpretes adnotauerunt. Itaque potiùs credo ingressum non fuisse in terram Gentilium. Cur autem eò venerit, quæri potest. Marcus cap. 7. 24. videtur indicare ideo venisse, vt lateret, *& neminem*, inquit, *voluit scire, & non potuit latere*. Vnde satis manifestum est, eum, cum eò venisset, latere voluisse; an autem ideo venerit,

nerit, vt lateret, incertum. Chrysostomus homi. 53. existimat ideo venisse, quia paullo ante legis ceremonias, ciborumque obseruationes abrogasse videbatur, voluisseque ad Gentiles veniendo docere, non esse iam Iudæum, & Græcum, vt Petrus simul atque vidit linteum omnium animalium genere plenum, quo edoctus est, nullam iam ciborum differentiã adhibendam esse, iussus est ad Cornelium hominem Gentilem ire Act. 10. 19. 20. Alij ideo se eò recepisse, quia Iudæi eius doctrinam recipere noluerant, sicut Paulus & Barnabas dixerunt Act. 13. 46. *vobis oportebat primũ loqui verbum Dei. sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æterna vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* Ita Hieronymus, Beda, & Theophylactus, nisi qđ Theophylactus nõ existimat, docẽdi causa venisse, sed, vt opinor, latendi. Euthymius verò quiescendi.

22. *Et ecce mulier Chananæa.)* Marc. ca. 7. 26. vocat Syrophœnissam, quod nihil Matthæo repugnat. Nam ipsi Tyrij, & Sidonij Syrophœnices erat. Vnam enim partem Syriæ fuisse Phœniciam Plin. libr. 5. c. 12. & 20. & Strabo libr. 6. auctores sunt. Phœniciam autem eam fuisse oram, vbi Tyrus, & Sidon erat, ijdem docent. Vocati sũt compositio nomine Syrophœnices, quòd Syrij Phœniciam occupassent, vt plerique putant, sicut Gallograeci, & Celtiberi dicti sunt; aut, quod alij dicunt, ego quoque probabilius esse arbitror, quia alij erant Phœnices, qui non in Syria, sed in Africa habitabant, qui Libyophœnices, id est Phœnices Libyæ habitatores, sicut illi Syrophœnices, id est Phœnices habitatores Syriæ dicti sunt. Inde Africani Pœnorum, quasi Phœnicum, aut Phœnorum nomen acceperunt. Solent enim Meridionales, & Occidentales gentes ex littera Ph. qua mirum in modum Orientales delectantur, aspirationem tollere, sicut pro Philistinis, Palæstinos dicimus. Inde Punica lingua manauit, quã Hebraicæ confinem fuisse Hieronymus, & Augustinus sæpe testantur. Difficilius dictu est, cur eam mulierẽ Matthæus Chananæam appellauerit. Sunt qui putent eam ciuem fuisse Canæ maioris, quæ vrbs in Phœnicia erat contermina tribui Aser, Iosue 19. 28. qđ mihi non displicet. Nam quod quidam obijciunt illam Canam apud Iosue scribi per ϸ id est per c. nostrũ non aspiratum, apud Matthæum verò mulierem Chananæam per aspirationem appellari, parùm me admodum mouet: passim enim solent Septuaginta, & Euangelistæ, dum Græcè scribunt, Hebraicas litteras permutare. Iuuat etiam hanc opinionẽ, quod eam Canam in finibus Phœniciæ, & Galilææ fuisse constet, & ea mulier à finibus illis egressa dicatur. Quamquam communis sententia probabilis est, vocatam esse Chananæam, vel quia Phœnices ex terra Chanaan ingredientibus Hebræis eiecti fuerant; vel, vt alij volunt, quia posteri erant Cham filij Noe, cuius primogenitus filius Sidon vocabatur Genes. 10. 15. quem vrbis Sidonis fundatorẽ fuisse ferunt. Quanquam scriptores profani alium eius vrbis auctorem fuisse tradunt. Adnotauit Chrysostomus ideo Euangelistam Chananæam fuisse expressisse, quò admirabilior eius fides appareret; habebantur enim Chananæi apud Iudæos omniũ gentium maximè impij. Eodem consilio Marcus expressit fuisse Ἑλληνίδα Græcam, id est Gentilem, vt noster vertit interpres; solent enim omnes Gentiles in sacris litteris noui præsertim Testamenti Græci vocari, & Iudæis opponi, quamuis neque lingua, neque genere Græci sint, Act. 9. 29. & 18. 4. Rom. 1. 16. & 2. 9. 10. & 3. 9. & 10. 12. 1. Cor. 1. 22. 24. Gal. 3. 28.

Qui Syrophœnices.

In scriptura Græci pro Gẽtilibus.

Miserére mei.) *Mei* dicit, vt magis Christum moueat quàm si diceret, filiæ meę. Aut vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius putãt, quia eius filia fine sensu iacebat; ipsa verò vtriusque, & suum, & filiæ sentiebat dolorem.

Fili Dauid.) Cur ita Christus ab ijs potissimum, qui aliquod ab eo beneficium postulabant, appellaretur, dixi-

mus

mus c.1.2. Hanc autem mulierem, & si Iudæa non erat, credēdum est propter Iudæorum vicinitatem, aut de prophetijs, quibus Christus filius Dauidis futurus dicebatur, inaudiuisse aliquid, aut cognouisse certè ita vulgò à Iudæis, qui in illum crederent, appellari.

23. *Qui non respondit ei verbum.)* Ne sibi, inquiunt Hieronymus, & Beda, contrarius esse videretur, quia c.10.5. discipulis dixerat *in viam gentium ne abieritis*, sicut respondet versu sequenti, *non sum missus nisi ad oues, qua perierunt domus Israel*. Mihi ob alias etiam duas causas videtur tacuisse, & vt mulieris fidem, constantiam que probaret, aut alijs potius, vt ait Chrysostomus, patefaceret. Magnæ enim fidei, & singularis fuit contemptam, & ne verbo quidem dignam, iudicatam perseuerare; & vt ostenderet se non sponte, sed quodam modo inuitum, & importunis mulieris precibus coactum miraculorum gratiam gentibus impertiri, cùm non esset missus, nisi ad oues, quæ perierāt domus Israel.

Sanctorum intercessio & inuocatio.

Dimitte eam.) Concedendo, quod petit; rogabant enim pro illa, vt ait Euthymius; & est vero simile ab ipsa muliere, vt pro se rogarent, fuisse rogatos. Nec enim Christo faciunt iniuriam, vt Caluinistæ delirant, qui ad Christum per Sanctos adeunt.

Quia clamat post nos.) Hoc mihi videntur dicere, concede illi, quod petit, saltem propter improbitatem, vt tu ipse in illa parabola amici intempesta nocte panes ab amico petentis docuisti, Luc.11.8. quod Hieronymus dicit, ideo Apostolos pro ea rogasse, vt molestia liberarentur, duriusculè dictum videtur. Marcus ca.7.25. dicit eam in domum, vbi Christus erat, ingressam ad pedes eius procidisse, qd videtur huic loco esse contrarium, vbi significatur eam Christum, per viam euntem secutam esse, & à tergo clamasse. Augustinus lib.2. de consensu Euangel. ca.49. respondet primùm in domum ingressam, vbi erat Christus, & ad eius pedes procidisse, dixisse que *miserere mei*, vt ait Marcus. Christum verò nullo reddito responso domo exijsse, eamque secutam fuisse, & post eum clamasse, vt ait Matthæus. Hoc ex Marco facilè colligitur, qui narrat Christum, simul atque in eam regionem venit, in domum ingressum, latereque voluisse, nec potuisse tamen; venisse enim statim mulierē Syrophœnissam, & ad eius pedes procidisse. Itaque, quod alij dicūt, priùs hanc mulierem euntem per viā Christum secutam fuisse, & ponè clamasse, discipulosque dixisse, *dimitte illam, quia clamat post nos*, tunc in domum ingressum, vt illi secreto in loco concederet, quod petebat, eamque ad eius pedes accidisse, nequaquam probo.

24. *Non sum missus, nisi ad oues, qua perierunt domus Israel.)* Absurdissimus est, & maximè impius, Christoq; ingratus Caluinistarum error Christū non omnium hominum caussa venisse, aut mortuum fuisse; sed prædestinatorum solùm, quem alio copiosius loco refutabimus. Nam ex hoc quidem loco errorem suum confirmare non possunt, cùm dicat se non propter prædestinatos; verùm propter solos Iudæos missum fuisse. Quin hinc nos refutare possumus; dicit enim se propter solos Iudæos missum esse, cùm non omnes prædestinatos fuisse, sed maxima pars reprobari esset; non ergo propter solos prædestinatos missus est. Dicit ergo se non esse missum, nisi ad oues, quæ perierant domus Israel, aut quia primùm ad eas venerat, sicut Paulus dicit, *vobis oportebat primùm loqui verbum Dei*, Act. 13.46. vt ait Ambrosius in Psal. 43. & Gaudentius tractatu 7. in Exodum, & Cyrillus Alex. libr.5. in Isaiā, & Hieronymus, & Beda in commentarijs, aut, quia non venerat, vt præsentiam suam, prædicationem, & miraculorum gratiam exhiberet, nisi Iudæis; gentibus enim non ipse per se, sed per Apostolos suos, & prædicaturus Euangelium, & miracula facturus erat, ideoque à D. Paulo minister circuncisionis appellatur Rom.15.8. vt Hilarius, & Augustinus tractatu in Ioan. 31. & 47. existimāt. Ideo Iudæos vocat oues, vt supra ex plicauimus capi.10.6. Gentiles canes vers.26. Cur autem noluerit præsentiam suam alijs gentibus, quàm Iudæis exhibere, facilis est ratio, quia vt ait Augu. tract. in Ioan. 31. solis Iudæis propter fidem Abrahæ promissio venturi Messiæ facta erat, vt c.1.1. disputauimus. Itaque neque in regionem Tyri & Sydonis venit, vt prædicaret, aut vt miracula faceret, sed potiùs, vt lateret, si eò tamen venit, vt ver.21. disseruimus; neque hoc miraculum, quasi ex instituto & suscepto consilio; sed quasi precibus & importunitate mulieris coactus fecit, vt diximus ver.23. & tanquam panem cani non dedit, sed proiecit, aut ne proiecit quidem, sed illi excidit, vt mica de mensa vt ver.27. exponemus.

Cur Christus filius Iudæis prædicauit.

26. *Non est bonum.)* καλὸν honestū, decens, conueniens.

Sumere.) Eripere.

Panem.) Panem vocat gratiam miraculorum, de qua agebatur, & generaliter gratiam Euangelicam, quæ solis quodammodo Iudæis, quibus ex fœdere Abrahæ promissa erat, debebatur.

Filiorum.) Iudæos filios appellat, quia illis ipse loco patris erat, sicut Exod.4.22. vocat filium suum primogenitum Israel.

Et mittere.) καὶ βαλεῖν, proijcere, in ipso enim proijciendi verbo vis est, qua significatur, non esse delicatum filiorum panem tam malè collocandum, quasi non ratione, & cōsilio distribueretur, sed proijceretur temere. Habent canes panem suum minus delicatum, quàm filij. res naturales, Sol, Luna, pluuia, & cætera idē genus canum, id est Gentilium panis sunt, quæ prouidentia quidem Dei; sed generali, minusque accurata dispensantur, & omnibus in commune, sicut porcis glandes, proijciuntur: Euangelica gratia, quæ supra naturam est, panis est filiorum non proijciendus temere, sed maiore consilio, rationeque distribuendus.

Canes à Iudæis Gentes appellabantur.

Canibus.) Canes filijs opponit, quia quamuis vtrorumq; paterfamilias curam habeat; tamen filiorum in primis, multoque maiorem, quàm canum habet. Credibile est consueuisse Iudæos omnes alias gentes כלבים barbaros. Nam ex illis, vt opinor, *ti.* cum in Hispania essent, Hispani didicerunt Mahumetanos, & Æthiopes canes appellare. Illud certè constat homines vilissimos per cōtemptum ita vocari consueuisse vt 2. Reg. 3.8. & 16.9. & 4. Reg. 8.13. Marc. c.7.27. ait dixisse Christum, *sine priùs saturari filios*, quibus verbis spem aliquam mulieri dedisse videbatur, fore, vt aliquando illi concederet, quod petebat; sciebat vtique non saturandos filios, sed panem cælestem oblatū contemptim reiecturos; sed mysterium est: neque, quod culpa Iudæorum accidit, sed quod diuino consilio, & ex fœdere cum Abrahamo inito fieri debuit, explicauit.

27. *Etiam Domine.)* Omnes fere interpretes obseruarūt ναὶ *etiam* non esse contradicentis, sed approbantis; sed non facilè apparet, quomodo mulier Chananæa argumentetur, & qua ratione conueniat particula causalis. *Nam & Catelli.* Si enim concedit verum esse, quod Christus dixerat, non esse bonum sumere panem filiorum, & canibus proijcere; non potuit colligere catellos comedere de micis, etsi re vera comedunt, & si id dicere volebat, potius debuit dicere; *sed*, quam *nam. Etiam Domine, sed tamen catelli comedunt de micis, qua cadunt de mensa dominorum suorum*, id est quamuis non sit bonum sumere panem filiorum, & illis dare, tamen permittunt domini eos de micis, quæ de mensa cadunt, comedere. Qui propiùs mihi videntur sensum attigisse, sic exponunt, *etiam Domine*; nam catelli quidem non comedunt ex pane filiorum, sed ex micis. Quod multis tamen de causis mihi non placet; primùm quia in hac interpretatione multa necessariò, & coactè supplēda sunt,

sunt, vt hæc, nam catelli quidem nõ comedunt ex pane filiorum; sed comedunt ex micis, quæ cadunt; quod vno verbo dicere potuisset, *Etiam Domine*, sed tamen catelli comedunt de micis. Deinde, quia hac ratione perit omnis acrimonia, & omnis argutia, & subtilitas disputationis, quę tanta tamen fuit, vt quodammodo coegerit exclamare Christum, ò mulier magna est fides tua. Sic igitur interpretor, vocauerat Christus Chananæam canem, arripuit mulier ex verbo contumelioso, vt Chrysostomus adnotauit, argumentum, & subtiliter causam suam probat. *Etiam Domine*, id est sim sanè canis, *nam & catelli comedunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum*, itaque si canis sum, de micis saltem edere debeo. Ergo idem valet hoc loco, ναὶ *etiam*, atque quod vulgò disputantes dicere solemus, cum aduersarius aliquid dicit, quod maximè nobis aduersari putat, nos autem existimamus causam nostram maximè iuuare, indeque argumentamur; Hoc est, quod volo, me esse canem, nam & catelli comedunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorũ. Hilarius putat esse vim in nomine diminutiuo *catelli*, quasi Christus canem appellauerit, ipsa minus se, quã canem, nempe catellam: esse fatetur. Sed vbique & versu 26. & hic diminutiuum est, τὰ κυνάρια *catelli*, & in eo ipso gratia est, & subtilitas argumenti, quod idem prorsus verbum, quo Christus vsus fuerat, mulier arripiat, quamuis noster interpres illic canes, hic catellos verterit. Si qua in vis est, hæc potius est, vt Christus nõ dixerit κυνάς canes, sed κυνάρια catellos, vt pusillos, & nullius vtilitatis, ac pretij canes significaret, quibus multo minus, quàm magnis illis, qui aliquid vtilitatis afferunt, filiorum panis proijciendus est: mulier verò nõ, vt se minùs, quàm canem esse confiteretur; sed vt meliùs, &, vt vulgò dicunt, ad hominem argumentaretur, eodem vsa sit verbo.

De micis.) Micas vocat minora, & minus frequentia miracula; vt Theophylactus adnotauit, quasi dicat, nõ peto à te, vt passim hic, sicut apud Iudęos miracula facias, vt cęcos cures, mortuos exsuscites; sed vnum tantũ, & minus natura sua difficile, vt dæmonem à filia mea expellas.

Quæ cadunt.) Respondet hoc verbum illi, quo Christus vsus fuerat, βαλῶ proijcere, illique opponitur, quasi dicat, non rogo, vt ex professo, vt apud Iudæos, miraculum facias, sed vt obiter: non quasi dederis, ac ne proieceris quidem, sed quasi tibi exciderit; quemadmodum solent ex mensa diuitum micæ cadere.

De mensa.) Mensam vocat gratiarum omnium, vt ita dicam, copiam, quæ erat in Christo; sicut mensa diuitum omni ciborum genere referta esse solet. *In ipso enim inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter; & de plenitudine eius nos omnes accepimus.* Coloss. 2. Ioan. 1.

Dominorum suorum.) Dominos suos, inquit Chrysostomus, Iudæos vocat, quos Christus filios appellauerat, quod magnæ tribuit humilitati. Potiùs Christum ipsum Dominum vocare credo; sed loquitur pluraliter propter canes, quorum suũ quisque dominum habet.

28. *O mulier magna est fides tua.)* Vox admirantis. Obseruatione autẽ dignum est, nullius hominis fidem, nisi Gentilium admiratum fuisse Christum, vt huius mulieris, & illius Centurionis capit. 8. 10. Maior enim Gentilium, quàm Iudæorum fides. Quo autem modo admiratio in Christum cadere potuerit, illic disputauimus.

32. *Conuocatis discipulis suis.)* Vt sua, vt indicat Hieronymus, consilia cum illis communicaret. Videtur etiam mihi voluisse Christus eorum explorare fidem, & futuri miraculi occasionem captare, vt discipulorũ confessione constaret, non esse panẽ, vnde tanta turba pasci posset. Semper enim obseruamus Christum nunquam sine magna, compertaque necessitate miracula fecisse. Quam etiã ob rem triduum, antequàm sequens mira-

miraculum faceret, expectauit, vt si quid ciborum secum, alioqui tulissent, consumeretur, quemadmodum Chrysostomus, & Euthymius monuerunt. Idem etiam Chrysostomus, & post Theophylactus adnotarunt non suggessisse nunc discipulos Christo, vt turbas dimitteret, vt in pagos irent, & cibos emerent, quemadmodum fecerant c. 14. 15. quòd iam aliquantum fide profecissent, & quòd viderent omnes alacres esse, & audiendi auiditate famem non sentire.

Quia triduo iam perseuerant mecũ.) Sunt, qui putent totum triduum, aut omnes, aut plerosque fuisse ieiunos, quod magnus ieiunij magister Calui- Caluinũ, nostra ar- gentia con- futa iniu- ria.
uinus non virtuti, sed aeri subtiliori tribuendum existimat; nos enim crassa sub aere natos tam diuturnum ieiunium ferre non posse. Quasi verò, quò subtilior aer est, non eò edaciores homines reddat. Sed non vult, vt opinor, Gallos prætextu crassi aeris ieiunare. Legimus non solùm apud Orientales, sed etiam apud Europęos multò longiora ieiunia: tamen ex hoc loco aut omnes, aut aliquos per triduum ieiunasse colligi nõ potest. Tantùm colligitur tunc, cum hæc dicit Christus, *& dimittere eos ieiunos nolo*; cõsumpserant enim, vt ait Euthymius, quid quid secum attulerant cibi. Quæ sequuntur vsque ad versum 38. supra exposuimus capit. 14. à versu 15. vsque ad 21.

39. *In fines.)* Quidam Græci codices legunt εἰς τὰ ὄρη in montes, parùm emendatè pro τὰ ὅρια in terminos.

Magedan.) Marcus c. 8. 10. dicit venisse in partes *Dalmanutha*. Quam credibile est vitiosam esse lectionẽ, legendumque, vt hoc loco, *Magedan*, quemadmodum Hieronymus in lib. de locis Hebraicis legit, & vt Augustinus lib. 2. de consens. Euang. ca. 51. & Beda Marc. 8. testantur plerosque suo tempore codices habuisse. Argumentum nonnullum est, quod *Dalmanutha* alibi in scriptura non legatur, nec apud vllum, quod sciam, profanum auctorem reperiatur: Magedã autem, aut, vt Græcè hoc loco est, *Magdala* lib. 1. Reg. c. 17. 20. legamus, quamuis incertum sit vtrum vnus, idemque sit locus. Tamen si legamus *Dalmanutha*, nullam propterea existimandum est esse repugnantiam; nam aut, vt aiunt Augustinus, & Beda sub diuerso nomine idem locus significatur; aut, vt alij conijciunt, alterum regionis, alterum vrbis nomen est; aut vtrumque vrbis, sed vtraque vrbs vicina erat, ita vt, qui in fines vnius veniret, in fines etiam alterius venisse diceretur; sicut supra vers. 21. dicitur venisse Christus in partes Tyri & Sidonis.

CAPVT XVI.

1 ET accesserunt ad eum Pharisæi, & Sadducæi tentantes: & rogauerunt eum vt signum de cęlo ostenderet eis. 2. At ille respondens, ait illis: Facto uespere dicitis: Serenum erit, rubicundum est enim cœlum. 3. Et mane: Hodie tempestas, rutilat enim triste cœlum. 4. Faciem ergo cœli dijudicare nostis: signa autem temporum non potestis scire? Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Et relictis illis, abijt. 5. Et cum venissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere. 6. Qui dixit illis: Intuemini, & cauete à fermento Pharisæorum, & Sadducęorum. 7. At illi cogitabant intra

Matt. 8. b 12. Luc. 12 g. 54.
Sup. 12. g. 39.
Ionæ 2.
Marc. 8. b. 14. Luc. 12. a.

intra se dicentes: Quia panes non accepimus. 8. Sciens autem Iesus, dixit: Quid cogitatis intra vos modicæ fidei, quia panes non habetis? 9. Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis? 10. neque septem panum in quattuor millia hominum, & quot sportas sumpsistis? 11. Quare non intelligitis, quia non de pane dixi vobis: Cauete à fermento Pharisæorum, & Sadducæorum? 12. Tunc intellexerunt quia non dixerit cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum, & Sadducęorum.

Sup. 14. c. 17.
Ioã. 6. b. 9.
Sup. 15. d. 34.
Mar. 8. c. 17
Luc. 9. c. 18

13. Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens: Quem dicunt homines esse Filium hominis? 14. At illi dixerunt: Alij Ioannem Baptistam, alij autem Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex prophetis. 15. Dicit illis Iesus: Vos autem quem me esse dicitis? 16. Respondens Simon Petrus dixit: Tu es Christus filius Dei viui. 17. Respondens autem Iesus, dixit ei: Beatus es Simon Bar Iona: quia caro, & sanguis non reuelauit tibi, sed Pater meus, qui in cœlis est. 18. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam. 19. Et tibi dabo claues regni cœlorum. Et quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum & in cœlis: & quodcunque solueris super terram, erit solutum & in cœlis. 20. Tunc præcepit discipulis suis, vt nemini dicerent, quia ipse esset Iesus Christus. 21. Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis, quia oporteret eum ire Ierosolymam, & multa pati à senioribus, & Scribis, & principibus sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere. 22. Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum dicens: Absit à te, Domine, non erit tibi hoc. 23. Qui conuersus, dixit Petro: Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea, quæ Dei sunt, sed ea, quæ hominum. 24. Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. 25. Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam, qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. 26. Quid enim prodest homini, si mundum vniuersum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? 27. Filius enim hominis venturus est in gloria patris sui cum angelis suis: & tunc reddet vnicuique secundum opera eius. Amen dico vobis, sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno suo.

Mar. 8. d. 33.
Sup 10. d. 38.
Luc. 9. g. 23 et 14. f 17. et 17. g. 33.
Ioan. 12. d. 25.
Act. 17. g. 31.
Ro. 2. a. 6.
Mar. 9. a. 1
Luc. 9. c. 27

IN

IN CAP. XVI.

TRES primos versus huius capitis, aut etiã quattuor indicat Hieronymus in plerisque codicibus non haberi. Omnes tamen & Græci, & Latini auctores legunt, & apud Marcum ca. 8. 11. leguntur; nec vero simile est vtroque in loco additos fuisse. Potest ali quem mouere, & c. 12. 38. eadem iam Euangelista narrasset. Sed nihil vetat sæpe Scribas, & Pharisæos non eosdem, sed alias alios eadem interrogasse. Præterquam quòd illic Scribæ, & Pharisæi; hic Pharisæi, & Sadducæi interrogasse dicuntur, & illic nõ ea de causa Christum conuenisse, sed in media cum Christo disputatione respondisse, *volumus à te signum videre*: hic accessisse dicuntur, quasi eam ob causam ad Christum venerint, vt signum ab eo de cęlo peterent.

1. *Pharisæi, & Sadducæi.*) De Pharisæorum, & Sadducæorum sectis c. 3. 7. disputauimus. Notandum hic tantùmest, quomodo duæ maximè contrariæ hæreticorum sectæ Pharisæi, & Sadducæi inter se conueniant, vt Christum impugnent. Pharisęi enim, & Sadducæi immortales inter se inimicitias gerebant, vt non modo ex Iosepho, sed etiam ex Luca Act. 23. 6. intelligitur. Sic olim Pilatus, & Herodes, cùm inimici essent, vt Christũ irriderent, amici facti sunt Luc. 23. 12. Sic nunc Lutherani, & Caluinistæ hæretici maximè inter se contrarij aduersus Ecclesiam Catholicam, id est corpus Christi conspirare solent. *Semper enim Christus*, vt ait Tertullianus, *inter duos latrones crucifigitur*.

Vt signum de cœlo ostenderet eis) Hęc exposuimus c. 12. 38.

2. *Facto vespere.*) Quia signum de cœlo petierant, ex cęlestibus signis probat non debere eos de cœlo signum petere. Vespertinum ruborem serenitatis, matutinum pluuiæ signum esse longa experientia omnes homines docuit, nec opus est de ea re longius philosophari.

Hæretici in re fidei dissentiunt ad-uersus Ecclesiam conspirant.

3 *Faciem ergo cœli.*) Græcè legitur τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε, Hypocritæ faciem cæli cognoscitis, quod & Lucas legit ca. 12. 54. Vocat autem hypocritas hoc loco, vt ait Euthymius, quia sapientes videri volebant, cùm essent insipientissimi quales hodie sunt Caluinistæ, qui sibi omnium mortalium sapientissimi videntur; cùm omnium, meo iudicio, insipientissimi sint. Quæ enim maior insipientia, quàm homines, qui Christiani dici, videriq; volunt sapientiam incredulitate meriri? Nos enim, qui simplices, qui tardi, qui fatui, & insipientes habemur, si nihil, nisi, quod humana ratio persuadet, crederemus, sapientissimi apud illos haberemur. Tota huius loci difficultas in eo est, qua ratione Christus argumentationem concludat. Quidam sine interrogatione legentes, vt Chrysostomus, & Theophylactus ad hunc modum argumentum explicant. Faciem quidem cœli cognoscere potestis; signa autem temporum (aduentus mei) cognoscere non potestis; non enim primus meus aduentus ex cœlestibus signis Solis, ac Lunæ; sed ex prophetijs, & miraculis, quæ facio, cognosci debet. *Non venit regnum Dei cum obseruatione; sed regnum Dei intra vos est.* Luc. 17. 20. 21. Alij per interrogationem, vt Hilarius, Hieronymus, Beda, & Euthymius. Si faciẽ cęli cognoscitis, id est signa serenitatis & pluuiæ, quod difficilius est, & incertius; quomodo signa temporum aduentus mei, quæ tot prophetijs consignata, tot à me miraculis comprobata sunt, cognoscere nescitis? cõ firmat hanc interpretationem Luc. c. 12. 56. *Hypocritæ faciem cœli, & terræ nostis probare, hoc autem tempus quomodo non probatis?* Nã etsi illis turbis; hic Pharisęis, & Sadducęis loquitur, credibile tñ est eodem vtrobique modo Christum argumentum; à maiore

Caluinistæ sibi sapientes reuera insipientissimi.

Caluinistæ sapientiam incredulitate metiuntur.

Universidad de Deusto
Biblioteca

scilicet ad minus, quod alij à minore ad maius vocant. Vtraque interpretatio probabilis.

4. *Generatio.)* Hæc à nobis ca.12.34. explicata sunt.

5. *Et cum venissent discipuli eius.)* Cum soluerent, vt venirent; tunc enim, cùm proficiscerẽtur, obliti sunt panes secum accipere. Quærit Hieronymus quomodo obliuisci potuerint, cum paullo ante c.15.37. septem sportas plenas facto miraculo collegerint? Respondet eos panes secum tulisse, sed, cum discederent, oblitos fuisse eos accipere. Vero simili⁹ mihi videtur septem illas sportas discipulos, aut suapte sponte, aut iussu Christi in pauperes distribuisse. Itaq; obliti sunt panes accipere, id est emere. Illud Hieronymo concedere nõ possum, ea quæ sequuntur in ipso mari inter nauigandum accidisse, quia diserte scribit Lucas c.12.1. multis circunstantibus turbis, ita vt se se conculcarẽt, cœpisse Christum discipulis dicere, *attendite à fermento Phariseorũ.*

Trans fretum.) In Bethsaidam, vt ait Marcus c.8.22.

6. *Qui dixit illis.)* G. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς; Iesus autem dixit illis. Noster interpres aut pro ὁ δὲ Ἰησοῦς legit ὅς, aut antecedens per relatiuum expresit, quod sæpissime solet in veteri præsertim Testamento facere, vt in Idiomatis obseruauimus.

Intuemini.) ὁρᾶτε, videte. Aliud enim est videre, quàm intueri; sicut apud Græcos, aliud βλέπειν quàm ὁρᾶν; videt enim aliquando, qui non intuetur, hoc autem sensu Latinĩ videre dicunt, non intueri; id est animũ aduertere. Noster interpres catachresi vsus est, qua & Græcè de eadem re loquens vtitur Marcus ca.8.15. ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης, *videte, & cauete à fermento.*

A fermento) Hilarius, & Hieronymus legis obseruationem fermentũ vocari putant. Quod non conuenit cum eo, quod postea Christus dicit c.23.2. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi; omnia ergo, quæcunq; dixerint vobis, facite.* Iubet enim Mosis doctrinam obseruari. Potius ergo ea Pharisæorum, & Sadducæorũ doctrina intelligitur, qua hæretici erãt, legemque corrumpebant, & quam c.15.3.5.6. Christus reprehenderat. Nã de doctrina intelligendum ex vers.12. perspicuum est. Quanquam, quod Lucas dicit cap.12.1. *Attendite à fermento Phariseorum, quod est hypocrisis*, contrarium videri potest. Respondere possumus, quod & Beda videtur indicare, ipsam Pharisæorum, & Sadducæorum doctrinam hypocrisim appellasse, quia aliud docebant, aliud faciebant; aut quia omnis eorum doctrina ad hypocrisim spectabat. Maior est quæstio, quo modo Christus hoc loco iubeat ab eorum doctrina cauere, cùm ca.23.2. doceat facere, quæcunque dicunt. Respondeo illic agere de Scribis, & Pharisæis super cathedram Mosis sedentibus; id est Mosis legem explicantibus, quod dum faciunt, ipsis credendum est; hic autem non de lege Mosis, sed de proprio eorum fermento, id est de hæretica doctrina, à qua cauere iubet. Nemo tamen colligat audiendos esse hæreticorum magistros, &, cùm sacris litteris consentanea docent, sequendos, cum sua miscent, refellendos; quod multi hoc tempore, qui Catholici videri volunt, dicere solent. Illi enim, quibus hoc Christus dicebat, alios tunc præceptores non habebant; & illi ipsi nondum exauctorati erant; nondum tanquam hæretici declarati. Nũc autem, cùm tot Catholicos doctores habeamus; cùm Lutherani, & Caluinistæ à Deo, & Ecclesia, tanquam perniciosissimi hæretici declarati sint, non magis etiam, cum vera dicunt, audiendi sunt, quàm diabolus, cum Christum filium Dei esse confiteretur. Non magis debet homo Catholicus hæreticum, quàm mulier pudica impudicum amatorem etiam honestã loquentem audire.

Hæretici quidem, vera dicunt, audiendi.

Pharisæorum, & Sadducæorum.) Marcus c.8.15. addit *& Herodis*, aut, vt in alijs codicibus legitur, *Herodianorũ.* Vnde manifestum est aliquam etiam Hero-

Herodianam Herodiani.

dianorum, aut Herodis sectam fuisse. De sectis enim hic agitur, cùm Sadducæi nominentur, quos certum est hæreticos, aut plus etiam, quàm hæreticos fuisse, & ex ver.12. apparet agi de falsa corruptaque doctrina. Vter autem Herodes fuerit eius sectæ auctor, magnusue ille Antipatri filius, qui vltimus regnauit; an Herodes Antipas eius filius Galilææ Tetrarcha, & quam doctrinam inuexerit, incertum est; nihil enim de ea re, quod sciam, aut in sacris litteris, aut in profanis auctoribus legitur. Nisi quòd coniectura ex ijs, quæ de Herode rege Iosephus scribit impensè Romanis studente, suspicor eum auctorem huius fuisse sectæ; ex gradatione verò ipsa, qua vtitur Euangelista, qui Herodẽ vltimo loco ponit, eius sectam nihil aliud fuisse, quàm meram hypocrisim, qua se ad omnẽ religionem regnandi causa accommodabat; quales nunc sunt, quos politicos appellamus, homines aut nullam religionem habentes, aut omnẽ religionem simulantes. Sed de hac re c.22.16. plura dicemus.

Contra veterem sententiam simulantes.

7. *At illi cogitabant.)* Non solùm quomodo Christi verba intelligerentur; sed etiam quid acturi essent, cùm panes non accepissent. Hoc enim est διελογίζοντο, disceptabant, id est, consultabant, solicitique erant. Propterea eos Christus reprehendit, & non recordarentur duorum tam insigniũ miraculorum, quibus paucis panibus paullo ante tot hominum millia satiauerat.

8. *Sciens autem Iesus.)* Eorum cogitationes. Præcedentium miraculorum obliuionem, vt ait Chrysostomus, declarandis ipsorum cogitationibus, id est nouo miraculo illis exprobrat.

9. *Quinque panum in quinque millia hominũ.)* Græcè τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων quinq; illos panes quinq; millium (hominũ) id est, qui in quinque millia hominum distributi sunt. Eodem modo versu sequenti.

10. *Neque septem panum, & quatuor millium hominum.)* G. οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων neque septem illos panes quattuor millium (hominum) id est, qui in quattuor hominũ millia multiplicati sunt. Noster scilicet interpres sententiam, non verba, aut Grammaticam vertit.

13. *In partes Cæsareæ Philippi.)* Duas fuisse Cæsareas nemo nescit. Alteram veterem, quæ antea Stratonis turris vocabatur; ab Herode autem rege amplificata, multisq; visendis operibus exornata ad promerendam gratiam Augusti Cæsaris, Cæsarea appellata est, vt auctor est Iosephus libr.1. de bello Iudaico ca.16. & libr.15. ant.c.13. & Hieronymus hoc loco. Ea autem, vt ijdem auctores docent, ad litus maris Mediterranei inter Doram, & Ioppem sita erat. Alteram recentiorem in Phœnicia ad radicem mõtis Libani, vnde Iordanis fluuius erumpebat, quæ prius Paneas dicebatur, quam Philippus Herodis magni filius, & Trachonitidis regionis Tetrarcha Luc.3.1.2. auctam, ornatamque in honorem Tiberij Cæsaris Cæsaream etiã vocari iussit; postea rex Agrippa, vt Neroni adularetur, Neroniadem appellauit, vt Iosephus scribit lib.20 ant.ca.8. Quod in commentarijs ad hunc locum Hieronymus dicit nunc Paneadem vocari, non est, vt opinor, obliuione dictum historiæ; sed est vero simile eius tempore deleto fucato illo, & adulatorio nomine Cæsareæ, vetus Paneadis vocabulum recepisse. Cæsarea ergo Philippi dicta est, quia à Philippo Tetrarcha sic fuerat appellata, & vt ab altera Herodis Cæsarea distingueretur.

Duplex Cæsareæ.

Et interrogabat discipulos.) Mar.c.8.27. scribit hoc in via accidisse, Lucas vero cap.9.18. cum solus esset orans. Euthymius respondet simul iter fecisse, & orasse, quod vt verum sit, tamen vero simile non est, simul orasse, & discipulos interrogasse, longũque cum illis sermonem vltrò citroquè contulisse. Probabilius quod dicit Augustinus lib.2. de consen. Euangel. c.53. in ipsa via antequàm ad locum, quò tendebat, peruenirent, solũ in aliquem ad orandum locum à via

diuertisse: finita autem oratione cœpisse pergere, atque tunc discipulos interrogasse, quem se homines esse dicerent. Itaque, quod Lucas ait, cũ solus oraret, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον κατὰμόνας, sic interpretatur, postquàm solus orasset, sicut Hispani eadem prorsus phrasi dicunt, in faciendo orationem, id est simul atq; orationem fecisset; potestque Hebraismus esse, quo in aliquando idem valet, quod postquam, vt Psalm. 125.1. *In conuertendo Dominus captiuitatem Sion*, id est postquam conuertit, aut cum conuertisset. Fingamus eo loco Latinum interpretem vertisse, cum conuerteret Dominus; sicut hoc loco simile phrasim ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον κατὰμόνας vertit, *cum esset solus orans*; non dubium esset ex Hebraismo, quin deberemus interpretari, postquàm conuertisset; ergo & hic interpretabimur, postquã fuisset solus orans, id est postquàm solus orasset.

Quem dicunt.) Multi Latini codices, & Græci plerique habent, *quem me dicunt homines esse filium hominis?* Triplex enim lectio reperitur. Prima, *quem dicunt homines esse filium hominis?* Secunda, *quem me dicunt homines esse filium hominis?* Tertia *quem me dicunt homines esse?* Primo modo omnes fere codices Latini, & omnes auctores legunt. Secundo modo Epiphanius in Ancorato, Theophylactus, &, vt videtur, etiam Hilarius. Tertio Chrysostomus homi. 55. Non dubito primam lectionem, quæ vulgaris, & communis est, multo esse meliorem; eorumque coniecturam valde probo, qui existimant primùm ita scriptum fuisse, *quem dicunt homines esse filium hominis?* aliquem deinde Græcum, vt moneret Christum de se loqui ad marginem apposuisse, *me*, postea aliquem alium correctionem esse putasse, itaque in contextum trãstulisse, cœptumque esse legi, *quem me dicunt homines esse filium hominis?* postremò alium, cùm alterutrum redundare iudicaret, sustulisse *filium hominis*, quod erat obscurius, reliquisse, *me*, quod erat clarius. Scio quo modo multi, qui vtrumque legunt interpretentur, aut sine interrogatione per appositionem; aut per interrogationem hoc modo, *quem dicunt homines esse? filium hominis?* quod vtrumque absurdum mihi videtur, secundum absurdius. Non enim solet se Christus honorificè, sed humiliter filium hominis appellare, nec aliter quàm de se per tertiam personam loquens. Cuius rei tot sunt exẽpla, quoties se filium hominis appellat. Notanda etiam antithesis. Christus rogat, *quem dicunt homines esse filium hominis?* Petrus respondet, *tu es filius Dei viui.* Vnde apparet legendum hoc loco esse, *filium hominis*, vt antithesis cõstet. Videtur. n. Christus data opera contemptissimo vocabulo se *filium hominis* appellasse, vt discipulorum fidem exploraret, occasionemque præberet illis, quod sentiebant, etiam si nihil de ipso supra hominem sentirent, liberè dicẽdi. Quare, quod hæreticus quidam interpres Græcum articulum exprimens vertit, *quem dicunt homines esse illum filium hominis*; putidum iudico. Non enim Christus, vt se Messiam illum à prophetis prædictum; sed contrario prorsus consilio, vt se maximè abijceret, & quasi humi prostratus sentẽtiam exciperet, *filium hominis* dixit.

Homines) Vulgò, quem Hebraismum sæpe iam exposuimus vt cap. 5. 13. & Lucas ipse explicat. Nam quod dicit Matthæus, *quem dicunt homines esse filium hominis*; ille dicit cap. 9. 18. *quem me dicunt esse turbæ?* Nec est contrarium, quod hic dicat dixisse Christum, *quem dicunt homines esse filium hominis*, illic verò, *quem me esse dicunt?* Matthæus enim, vt probauimus, verba; Lucas sensum, expositionemque recitauit.

14. *Alij Ioannem Baptistam.)* Cur alij Ioannem Baptistam, alij Eliam, alij Ieremiam esse existimauerint, diximus supra c. 11. 4. & 14. 2. Quod autem quidam ex Iosepho Ben-Gorionis afferunt, vt probent Ieremiam esse venturum, apocryphum est; sicut totus ille auctor fabulosissimus.

15. *Vos*

15. *Vos autem, quem me esse dicitis?)* Manifesta antithesis est, *vos autem*. Putat Hieronymus Christum Apostolos, tanquam plusquàm homines hominibus opposuisse. *Prudens*, inquit, *lector attende, quòd ex consequentibus, textuque sermonis Apostoli nequaquam homines, sed dij appellantur. Cum enim dixisset, quem dicunt homines esse filium hominis, subiecit, vos autem quem me esse dicitis?* Ego non hominibus tanquam deos: sed vulgò tanquam homines non vulgares opponi credo, quod & Chrysostomus indicat, *vos*, inquit, *qui mecum semper versantes, plura me fecisse vidistis, qui meo nomine complures virtutes ipsi quoq; feciſtis, quem me esse dicitis?*

16. *Respondens Petrus.)* Cur potiùs Petrus, quàm alij, responderit, multas rationes veteres auctores afferũt. Prima est, quòd Petrus omnium fuerit princeps, vt Chrysostomus ait homi. 55. Secunda, ꝙ ardentioris fuerit fidei, vt Hilarius, & Hiero. in c. 14. 28. docuerunt. Tertia, ꝙ quasi os Apostolorum fuerit, qui pro omnibus loqui soleat, quemadmodum D. Chrysost. hoc loco, & D. Aug. solent appellare, nam & Ioan. 6. 68. Cum Christus omnibus discipulis dixisset, *nunquid & vos vultis abire?* Petrus respondit, *ad quem ibimus? verba æterna vitæ habes.* An autem in hoc loco pro se tantũ, an pro omnibus responderit ver. 18. dicemus.

Tu es filius Dei viui.) Filium Dei vocat natura, non adoptione. Adoptione enim omnes confitebantur filium esse Dei, quandoquidem virum iustum, & prophetam putabant. Certissimum autem argumentum est, ꝙ Petrus Christum filium Dei viui appellans Ioanni, Eliæ, Hieremiæ, & prophetis opponat, quos certum est filios Dei fuisse adoptione, Christũ ergo non adoptione, sed natura filiũ Dei appellat. Itaque rectè veteres auctores ex hoc loco Christi diuinitatẽ probauerunt, vt Hilarius in commẽtarijs, & lib. 6. de Trinitate, & Athanas. sermon. 3. contra Arianos, & in epistol. de sententia Dionys. Alexand. contra Arianos.

Viui.) Deum viuum appellat scripturarum more, vt ab idolis distinguat, quæ res mortuæ sunt, vt Hiero. Beda, Euthy. annotauerunt. D. Basil. in hom. de pœnitentia legit filiũ Dei excelsi. Rectè autem notauit Theophy. adiectum fuisse articulum Græcum nomini filij, vt significaretur non qualiscunque, sed vnicus ille, & naturalis filius.

17. *Simon.)* Ita priùs vocabat, c. 10. 2.

Bar-iona.) Bar-iona dictum est per contractionem pro Bar-Iohanna, quod Chaldaicè filium Iohannis significat, quemadmodum Ioann. 21. 15. appellatur. Simili contractione vsus est Lucas c. 3. 30.

Quia caro & sanguis.) Carnem, & sanguinem vocat homines carne & sanguine cõstãtes. Opponit. n. homines Deo, *sed pater meus*, inquit, *qui in cœlis est*, vt ad Galat. 1. 16. Continuò non acquieui carni, & sanguini, & Ioan. 1. 13. *Qui non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Ita solet scriptura homines carnalia sapientes appellare, & Deo, aut diuina sapientibus opponere, vt 1. ad Cor. 15. 50. *caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* Ita etiam sapientia & prudentia carnis appellatur Rom. 8. 6. 7.

18. *Et ego.)* Elegans antithesis, Græcè ẽt efficacior, καγὼ δέ. Sed & ego dico tibi, quasi dicat, tu, qui homo es, filium Dei viui me esse dixisti; ego verò qui filius Dei viui sum, dico te esse Petrum, id est vicarium meũ, quem filium Dei esse confessus es. Nã Ecclesiam meam, quæ super me ædificata est, super te etiam, tanquam super secundarium quoddam fundamentum ædificabo.

Tu es Petrus.) Sunt, qui putent nondum antea Petrum vocatum fuisse, sed nomen tantùm illi fuisse promissum Ioan. 1. 42. *Tu*, inquit, *vocaberis Cephas.* Probabilius tamen, quod lib. 2. de consens. Euangel. dicit Augustin. iam inde à principio vocationis suæ sic appellatum, vt Marci 3. 16. & Lucæ 6. 14. manifestum est.

Itaque cum Christus illi dixit Ioan. 1.42. *Tu vocaberis Cephas*, nomen illi imposuit, quasi diceret deinceps nō vocaberis Simon, sed Cephas, id est Petrus, sicut Deus Abrahamo per futurum etiam loquens nomen imposuit Genes. 17.5 *nec vltra*, inquit, *vocabitur nomen tuum Abrum, sed appellaberis Abraham, quia patrem multarum gentium constitui te.*

Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.) Sunt inter veteres auctores, qui interpretentur super hanc petram, id est super hanc fidem, aut super hanc fidei confessionem, quasi me filium dei viui esse dixisti, vt Hil. libr. 6. de Trinitate, & Gregorius Nyssenus in lib. contra Iudæos, & Chrysostom. homil. 55. in hunc locum, & orat. 2. aduersus Iudæos, & Cyrillus Alexandrin. dial. 4. de Trinitate, auctor commentariorum in epist. D. Pauli, qui Ambrosio tribuuntur, in c. 4. epistolæ ad Galat. Longius etiam à sensu recedens D. Augustin. interpretatur tracta. in Ioann. 27. & 124. & sermon. 13. de verbis domini secund. Matth. *Super hanc petram*, id est super me ipsum, quia petra erat Christus 1. Corinth. 10. 4. Et quia *fundamentum aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus*. 1. Corinth. 3. 11. Origenes verò tracta. in Matth. *super hanc petram*, id est super omnes homines eandem fidem habentes. Quas interpretationes aliter, quàm præ se ferunt, intelligendas Caluinistæ multò auidius, quam veritatem amplexi sunt: ne, si Ecclesiam super Petrum ædificatam fuisse fateantur. Romanum Pontificem caput, aut fundamentum Ecclesiæ cogantur eadem ratione confiteri. Cæteros auctores paullo post interpretabimur. Nunc nihil magis à sensu Christi alienum cogitari potuit, quā vt dicere voluerit super seipsum, aut super aliam rem quàm super Petrū fundaturum Ecclesiam. Primū, quis non videt pronomen demonstratiuum *hanc* positum esse loco relatiui, perinde ac si dixisset, tu es Petra, super quam ædificabo Ecclesiam meā? Petrus enim, & petra idem sunt. Nā quod Caluinus dicit non sine causa Euangelistam orationem variasse, cumque dixisset *Tu es Petrus*, secundo loco non dixisse super Petrū sed *super hanc petram*, vt aliam petram, quàm Petrum significaret; puerile, & ridiculum est. Nec enim Matth. Græca, sed Hebraica, aut Chaldaica, & Syriaca lingua, vt in præfatione probauimus, Euangelium scripsit. Quibus linguis ista generis differentia, quæ Græcè, & Latinè est inter Petrum & petram, non reperitur, sed vno, eodemq; nomine siue Hebraicè, siue, & Syriacè Christus dixit *tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Quemadmodum si Latinè Petrus non Petrus, sed petra vocaretur, & Christus dixisset, tu es Petra, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, nemo profectò sanè mētis intelligere potuisset, aliam petrā, aut alium hominem, quàm Petrum ipsum demonstrare; super illum ergo Ecclesiam Christus ædificauit. Dubitabit aliquis, cùr si non Matthæus, Matthæi tamen Græcos interpres illam nominum, & generis distinctionem adhibuerit. Respondeo in promptu rationem esse, quia quamuis Græcè petra & πέτρος genere masculino, & πέτρα fœminino dicatur, tamen Petrus, quia vir erat, non petra fœminino, sed Petrus masculino nomine vocandus erat. Secundo autem loco, vbi de ædificij fundamento agebatur, non Petrum, sed petram dixit, quamuis idem vtrumque nomen significaret, quia in eiusmodi ædificijs nomen petræ fœmininum magis est vsitatum. πέτρος enim & Atticum, & rarum est. Præterea cui dubium est Christum his verbis aliquid magnum, & singulare tanquam fidei confessionis præmium Petro concedere, aut promittere voluisse? quid autem concessisset, si tantùm illi dedisset nomen, vt Petrus vocaretur? imò ne nomen quidem dedisset; nam, vt paullo ante probauimus, iam Petrus appellabatur: his ergo verbis,

Ecclesia super Petrum ædificata contra Caluinum.

bis, *& super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, significat hanc se illi eximiam, & singularem dignitatem concessurum, vt super eum Ecclesiam suam ædificaret, id est eum Ecclesiæ caput constitueret, suumque in ea Vicarium faceret. Deinde ex verbis consequentibus, *& tibi dabo claues regni cœlorum*, perspicuum est hæc etiam verba, de quibus disputamus, ad Petrum pertinere; absurdum enim est tam paucis verbis rerum, aut personarum mutationem fieri. Quemadmodum ergo dicit, *tibi dabo claues regni cœlorum*, ita dicit, *super hāc petram*, id est super te, ædificabo Ecclesiam meam. Idem enim diuersis verbis, diuersisque metaphoris illi concedit, vt ipsius in Ecclesia Vicarius sit, quam dignitatem priùs fundamenti, cum dicit *& super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, deinde principis, aut capitis in Ecclesia sua, cum quasi ciuitatis claues tradit, metaphora declarat; sicut ipse Christus & fundamentum, & caput Ecclesiæ est, quibus duobus nominibus, atque metaphoris non duæ, sed vna, eademque res significatur. Quæret aliquis, cur ergo Christus non apertè, & vno verbo dixit *super te* ædificabo Ecclesiam meam? Responsio est facilis, ne locutionis gratia, & energia periret, quæ in eo consistebat, vt cùm de Ecclesia Christus, tanquam de ædificio aliquo ageret, accōmodatè ad ædificium loqueretur: non fuisset autem accommodatè locutus, si dixisset, super te ædificabo Ecclesiam meam, quia ædificia non super homines, sed super petras fundari solent: quod & D. Hieronym. admonet. Præterea, si sensus esset *super hanc petram*, id est super hanc fidem, aut super meipsum *ædificabo Ecclesiam meam*, maximè propter aduersariorum rationem, qui existimant Petrum non pro se tantùm, sed pro omnibus Apostolis respondisse, *Tu es Christus filius Dei viui*, quod fateor nonnullos etiam auctores vetares putasse Chryso. Hieron. hoc loco, & August. fermone 13. de verbis Domini secundum Matth. Sed hos auctores paullò post reuerenter interpretabimur. Nunc Caluinistarum opinionem refutamus. Si enim pro omnibus Petrus loquebatur, cur nō omnibus à Christo dictum est, Beati estis, quia caro & sanguis non reuelauit vobis? &c. Cur non omnibus mutata nomina sunt? Cur non omnibus dictum, vobis dabo claues regni cœlorum? Deinde cùm omnes Christus interrogasset, cur non omnes responderunt? præsertim cùm paullo ante interrogante eo, quem se homines esse dicerent, non solus Petrus, sed omnes, aut quicunque voluerunt, responderint, alij Ioannem Baptistam, alij Eliam, alij Hieremiā, aut vnum ex prophetis: meliùs ergo omnes alij senserunt auctores Petrum pro se vno respondisse, non quòd alij idem non crederent, ac dicturi etiam fuissent, nisi Petrus præuenisset, sed quòd Petrus maiore fide in confessionem primus eruperit. Atque hoc tantùm indicare auctores illi voluerunt, qui dixerunt illum pro omnibus respondisse, quiq; eum os Apostolorum appellauerunt. Adhæc conueniebat vtique, vt quem admodum Christus Apostolos duodecim ad duodecim Patriarcharum similitudinem elegerat, ita vnum veluti Abrahamum eligeret, qui propter maiorem fidem omniū caput, & vt Abrahamū veteris, ita ille Euangelicę Ecclesię fundamentū esset: paria enim in vtroq; sunt omnia, fide Abrahamus excelluit, & Petrus: nomen Abrahamo, quia pater multarū gentiū futurus erat mutatū est Gen. 17.5. & Petro, quia omniū Christianorum futurus erat pater, & caput. Illa ēt vnica ratio, ob quā hęretici Ecclesiam super Petrum fundatā fuisse negant, q̄ non potuerit aliud fundamentum poni *præter id, quod positū est, quod est Christus Iesus* 1. Cor. 3. 11. falsa omnino est. Nam idem D. Paulus ad Ephes. 2. 20. Apostolos, & Prophetas Ecclesiæ fundamentum appellat *superædificati*, inquit *super fundamentū Apostolorum, & prophetarum*. Nā quod

Noui primum.

fidem hæretici exponunt, *super fundamentum Apostolorum, & prophetarum*, id est super eorum fidem, atque doctrinam peruersa omnino interpretatio est. Addit enim Apostolus, *ipso summo angulari lapide Christo Iesu.* Quibus verbis significat in Ecclesia, sicut in cæterorum ædificiorum fundamentis multos esse lapides: primum & maximum, atque angularem Christum, quo alij omnes innituntur; secundarios verò Apostolos, & Prophetas, qui & ipsi quidem super primum fundati sint: sed tamen aliorũ Christianorum sunt fundamentum, quod D. Ioan in Apocalypsi c. 21. 14. disertis verbis, & nullam iam hæreticorum interpretationem recipientibus explicauit, *& murus*, inquit, *ciuitatis* (de Ecclesia loquens) *habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum agni.* Cur ergo D. Paulus non potiùs dixit nos super Christum, quam super Apostolos, & Prophetas ædificatos? Proptũ est rñdere, quia nos longiùs à Christo, quam ab Apostolis & Prophetis in Ecclesiæ ædificio positi sumus. Christus enim primo loco primus lapis, & angularis: super Christũ Apostoli & Prophetę: super Apostolos, & Prophetas nos ædificati sumus. Deinde super ipsum Petrum Ecclesiã ædificatam fuisse omnes prorsus, præter hæreticos, veteres auctores docuerunt. Quorum sententias etsi alij diligenter inuestigatas recitarunt, tñ quia res est hoc tempore maximi momenti, nõ præteribo, locos solùm indicabo, verba ipsa si quis desiderabit, apud auctores leget. Ita ergo Clemens Romanus in epistola ad Iacobum; ita Hyppolitus in libro de consummatione mundi, ita Dionysius in epistola ad Timotheum; ita Tertull. in libro de præscriptionibus, & in libro de pudicitia; ita Cyprianus in epist. ad Iubaianum, & in epist. ad Cornelium: ita Origenes homi. 5. in Exodum; ita Epiphanius in Anchoro; ita Gregorius Nazianzen. in orat. de moderatione in disputationibus seruanda; ita Basilius in hom. de pœnitentia, & lib. 2. aduersus Eunomium; ita Ambrosius sermone 47. de fide Petri, & serm. 68. de natali Petri & Pauli, & in hymno, qui in Ecclesia decantatur,

Hoc ipsa petra Ecclesia
Canente culpam diluit,

quem hymnum à D. Ambrosio fuisse compositum testatur Augustin. ita Hiero. in epist. ad Marcellam aduersus Montanum, & lib. 1. contra Iouinianum; ita auctor commentarij in epist. D. Pauli, qui vulgò Ambrosio tribuuntur, ad Galat. 2. ita Leo serm. 2. de Petro, & Paulo, & in epistol. ad Episcopum Viennensem, & in epist. ad Geminianum, ita totum Calcedonense Concilium; ita Pselus apud Theodoritum libr. 3. in Cantica; ita denique illi ipsi auctores senserunt, qui contrà sensisse perhibentur. Nam idem Hilarius eodẽ libro 6. de Trinitate, vbi dicit Christum super fidem Petri Ecclesiam ædificasse, his verbis, & scribit, *& post sacramenti confessionem Beatus Simon ædificationi Ecclesiæ subiacens, & claues regni cœlestis accipiens.* Et in commentarijs in Psal. 131. *Tanta*, inquit, *ei religio fuit pro humani generis salute patiendi, vt Petrum primum Dei confessorem Ecclesiæ fundamentum, cœlestis regni ianitorem, & in terreno iudicio iudicem cœli Satana conuitio nuncuparet*, & canone 16. in Matth. *O in nuncupatione nouæ nominis fœlix Ecclesiæ fundamentum, dignaque ædificatione illius petræ, qua inferas leges; & tartari portas, & omnia mortis claustra dissolueret*, & Chryso. hom. 2. in psalm. 50 *audi denique, quid Petro dixerit Christus columnæ, & fundamento fidei, qui ob robur confessionis vocatus est Petrus dicente Domino, Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, & Cyrillus libr. 2. in Ioan. c. 12. *Tu es Simon filius Iona, tu vocaberis Cephas, vocabulo ipso commodè significans, quod in eo tanquam in petra, lapideqi firmissimo suam esset ędificaturus Ecclesiã*, & Aug. serm. 49. de verbis Dñi secundum Ioann. *dicit*, inquit, *Petro, in quo vno format Ecclesiam, Petre amas me?* & lib. 1. retractationum ca. 21. aliorũ auctorum, qui Ecclesiam super Petrũ fundatam dixerant sententiam non improbat. Ex quo apparet hos auctores, qui *super hanc petram*, id est super hanc fidem exponendum esse dixerunt, aliter quàm hæretici intelligũt, interpretandos esse. Commodissima autem interpretatio mihi videtur, si dicamus eos dicere voluisse super fidem, & confessionem Petri Ecclesiã ædificatam, id est super Petrum propter fidem, & confessionem, quemadmodum & omnes alij senserunt auctores. Huiusmodi enim phrasibus vulgò etiam vtimur, vt dicamus in vnius hominis fide fundatã esse rem pub. id est in vno homine propter ipsius fidem. Quemadmodum D. Amb. in lib. de Resurrectionis fide dixit super aquas non Petri corpus, sed fidẽ ambulasse; quia non corpus, sed fides effecit, vt super aquas ambularet. Certè ex ipsorum verbis manifestum est eos, quod nunc hæretici negant, negare noluisse Petrum esse fundamentum Ecclesiæ. Dicet aliquis, si omnes alij non solùm Apostoli, sed etiam Prophetæ, vt ait D. Paulus, fundamentum Ecclesiæ sunt, quid his verbis singulariter Petro concessum est, *tu es Petrus, & super hanc petram ędifico Ecclesiam meam?* Respondeo hoc illi cõcessum esse, vt inter omnes Prophetas, & Apostolos primum post Christum Ecclesiæ fundamentum sit, & locum illius absentis teneat. Nã his verbis aliquid vni Petro singulare concessum esse satis à nobis suprà probatum est. Cum autem alij etiam fundamentum sint, nihil aliud concedi potuit, quàm vt secundus post Christum fundamẽti lapis esset, & eo modo, quo Christus, id est ita, vt in eo non vna tantùm pars, sed tota Ecclesia niteretur. Hoc interest, quòd Christus sua, Petrus Christi virtute fundamentum est; & Christus nullo alio, Petrus verò alio, id est Christo nititur fundamento.

Testimonia Petrũ pro primatu Petri.

Ecclesiam meam.) Ecclesiam Christus suam vocat indicans se Deum esse, & dominum Ecclesiæ, vt rectè Theophylactus annotauit.

Et portæ inferi.) Per portas inferi omnem diaboli potentiam significari dubium non est; illud verò dubiũ quare per portas potentia significetur; & quare non proprio noie potentiam, sed metaphoricè portas Christus appellauerit, vtrumq; facilè conijcitur. Loquebatur de Ecclesia, tanquã de ciuitate aliqua Christus. Solet autẽ munitissima pars vrbium esse portæ, vt Psal. 147. 13. *Quoniam confortauit seras portarum tuarum, benedixit filijs tuis in te*; & quia vrbes plerunque per portas expugnari consueuerunt, vt Gene. 22. 17. & 24. 60. *& possidebit semen tuum portas inimicorum suorum*, id est hostium suorũ vrbes expugnabit, & Iudic. 5. 8. *noua bella elegit dominus, & portas hostium ipse subuertit*, & 3. Reg. 8. 37. *si afflixerit eum inimicus eius portas obsidẽs.* Propterea ergo diaboli potentiã, non potẽtiam, sed portas inferi appellauit. At cur *inferi* dixit, & non potius diaboli, qui Ecclesiæ hostis est, sicut Moyses dixit *possidebit semen tuum portas inimicorũ suorum?* Id etiam facile, quia sicut de Ecclesia, ita etiã de inferno, vbi diabolus dominatur, tanquã de vrbe aliqua loquitur, sicut Psal. 106. 16. *Qui cõtriuit portas æreas, & vectes ferreos cõfregit.* Hæ enim duæ illæ sunt ciuitates, altera Dei, diaboli altera, de quibus D. Augu. suos scripsit libros.

Quid per portas inferi intelligendum.

Non præualebunt) οὐ κατισχύσουσιν id est non vincent, aut non superabũt. Quorũ verborum sensus nõ videtur mihi esse, quem oẽs, præter Hilariũ, quos legisse memini, auctores putãt. Omnes. n. existimant sensum esse fore, vt diaboli potentia Ecclesiã quidem exerceat, nunquã verò vincat, nunquam opprimat. Quæ sententia, etsi vera est, tamen est parua, & locũ, ac verba Christi nõ implet. Maius. n. quiddã videtur Christus significare voluisse. Nec. n. solent portæ vincere, sed resistere; itaq; nõ potuit offendẽdi, sed defendẽdi vis per portas significari. Sensus igitur, nisi fallor, est fore, vt Ecclesia super petrã à Christo fundata omnem diaboli potentiã expugnet, ita vt nulla arte, nullis viribus possit

possit resistere. Hoc enim multo maius est,& verbis magis consentaneũ: portas enim inferi non præualituras aduersus Ecclesiam Hebraica phrasis est לא יכלו לה non poterunt aduersus illam,id est non poterunt illi resistere. Hunc sensum Hilarium secutũ apparet,*qua* (Ecclesia scilicet) *inferas leges, & Tartari portas, & omnia mortis clausura dissolueret.* Veteres auctores per portas inferi, id est diaboli potentiam,alij hæreses, vt Epiphanius in Anchorato; alij vitia,vt Ambrosius in libro de bono mortis cap. 12.& in commentarijs in c.9. Lucæ; alij vtrumque,vt Origenes tract.1.in Matth.Hieronymus,& Beda; alij blasphemias hæreticorum,& eorum aduersus Ecclesiam persecutiones, vt Euthymius; alij omnes Ecclesiæ persecutores, vt Theophylactus intelligunt. Præstat non restringere sententiam,sed generaliter omnem diaboli potentiam interpretari.

Aduersus illam.) Origenes tract.1. in Matth. & Chrysostomus hom. 55. putant relatiuum vel ad petram, vel ad Ecclesiam referri posse; sed non dubito,quin ad Ecclesiam referatur, quod & ijdem auctores probabilius & alij omnes verum putant, quanquam propterea significat Christus portas inferi aduersus Ecclesiam nõ præualituras, quia supra petram ædificata est,sicut supra c. 7. 24.25 dixit, *Omnis qui audit verba hac, & facit ea, assimilabitur viro sapienti,qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam & non cecidit; fundata enim erat super petram* Nisi quod illic significatur domum illam pluuiæ,fluminibus, & vẽtis restitisse; hic verò Ecclesiam non solùm inferno restituram, sed illum etiam expugnaturam esse, quia super firmam petram fundata est. Agitur enim de Ecclesia, & inferno,tanquã de duabus,vt iam monuimus, vrbibus,aut arcibus inter se vicinis, atq; pugnantibus; quarum, quæ melius fundata est atque munita, alteram expugnat.

19. Et tibi dabo claues.) Clauis per metaphoram appellatur potestas aperiendi, atque claudendi regni cœlorum,vt Lucæ 11. 52. *væ vobis legisperitis, qui tulistis clauem scientiæ, ipsi non introistis,& eos qui introibant, prohibuistis.* Quam potestatem alia statim metaphora ligandi, atque soluendi declarat. In quo autem hæc potestas cõsistat. de eo inter nos,& nouos hæreticos Lutheranos, & Caluinistas hoc tempore disputatur.Illi enim nõ alia ratione homines cœlum aperire, ligare,& soluere; peccata aut remittere,aut retinere putant, quàm docendo,aut remissa iam esse, aut fore, vt, si quis Euangelio crediderit, illi remittantur. Noua,inaudita, & prorsus absurda sententia. Isto enim modo nihil aliud Christus Petro concessis clauibus regni cœlorum dedit, quàm quod ante illũ Scribæ, & Pharisæi etiam habebant,c.23.2. *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi: omnia ergo,quæcunque dixerint vobis,seruate & facite,* & Lucæ 11. 52. *Væ vobis, qui tulistis clauem scientiæ.* At ia satis a nobis probatum est Christum non solùm plus,quàm Scribis,& Pharisæis; sed plus etiam, quàm cæteris Apostolis Petro dare voluisse; aliqd ergo per clauium potestatem supra docendi potestatem significatur.Prę terea docendi potestatem non solis Christus Apostolis, sed Septuaginta etiam duobus discipulis dedit in ca. 10.Luc.ver.1.claues autem, & ligandi, atque soluendi potestatem solis Apostolis: non ergo eadem est clauium,ligandi,& soluendi,quæ docẽdi potestas. Præterea docendi potestatem iam Christus Apostolis dederat c.10.7. Clauium autem, & ligandi, soluendique potestatem non dederat; non est igitur eadem. Nam quod Caluinus dicit isto loco non dedisse Christum Apostolis generalem vbique,sed specialem ad tempus in solis Iudæorum vrbibus docendi potestatem; & falsum est,&, si verum esset,nihil efficeret.Iam enim eo loco probauimus generalem docendi facultatem etiam tunc Apostolis fuisse con-

cessam, sed vsum ad tempus fuisse restrictum, ne in viam gẽtium abirent, quia non conueniebat priùs gẽtibus Euangelium,quàm Iudæis quibus promissum fuerat,prædicari. Et vt fingamus specialem tantùm potestatem illis datam fuisse, quid ad præsentem quæstionem? Certè si idem est docere,atque remittere peccata, vbicunque,& quandocunque docere poterant, poterant & peccata remittere;at videmus potestatem illis docendi tunc datam fuisse, potestatem verò remittendi peccata datam non fuisse;distincta igitur potestas est. Videmus etiam hoc loco, vbi claues cõceduntur; & ligandi, atque soluendi peccata facultas datur, nullam de docendo mentionem fieri: contra verò c.28.19.& Marci 16.15. vbi iubentur Apostoli omni creaturæ Euangeliũ prædicare,nullam mentionem de clauibus, nullam de ligando, & soluendo factam esse. Nam, quod Ioannes ait c.20.22.23.Christum, cum Apostolos mitteret,dixisse, *Accipite Spiritum sanctum,quorum remiseritis peccata, remittuntur eis,* etsi sub idem dictum est tempus, non tanquam idem dictum est:propterea enim,vt alia multa,Ioannes, tanquam ab alijs prætermissa Euãgelistis commemorat. Illud etiã non minimum est argumentum, quòd potestatem remittendi peccata alia Christus ceremonia,quàm docendi potestatem Apostolis dederit. Nam cum potestatem peccata remittendi dedit,dicitur in Apostolos insufflasse,dixisseque, *Accipite Spiritum sanctum.* Cum autem docendi facultatem dedit,neque insufflasse, neque Spiritum sanctum dedisse dicitur:diuersa igitur docendi, atque peccata remittendi potestas est. Ad hæc,si nõ aliter homines hominibus peccata remittunt, quicunq; alium docebit, etiamsi mulier sit, peccata remittet, quod & inauditum, & absurdissimũ est. Prætereà si docere est soluere,id est peccata remittere, nõ docere erit ligare,id est peccata retinere. Itaque omnes homines,qui non docent, ligandi, id est peccata retinendi potestatem habent. Quod quid absurdius? Præterea,si docere esset soluere, & non docere ligare, non dedisset Christus Apostolis ligandi potestatem,cum eos iusserit docere omnem creaturam, id est (si istorum sententia vera est) omnes homines soluere, neminem ligare. Quorsum igitur ligandi potestas,si nemo ligãdus erat? sequitur etiam ex istorum sententia Christi falsam esse sententiam. Nam si soluere est docere, non quæcunq; Apostoli soluerunt super terram,soluta fuerunt & in cœlo; quot enim homines bene docuerunt,quibus nõ credentibus peccata in cœlo soluta non sunt? Immo quot etiam crediderunt,& bene docti, beneque credentes damnati sunt? Scio aliam esse istorum hæresim, neminem bene credentem damnari posse: sed istud monstrum alio loco debellabimus. Denique quos in scriptura ligatos fuisse legimus, nec docendo, nec non docendo ligati sunt. Ligauit Paulus Corinthium illum 1.Cor.5.5.Ligauit hęreticos illos 1. Tim.1.20.non docendo, sed Satanæ tradendo, cum bene ante docuisset,sicut nunc ipsos hæreticos,quibus cum disputamus,Ecclesia Catholica excommunicando, id est Satanæ tradendo ligat. Exempla verò ligandi, quæ Caluinus proponit,risu mihi legenti mouent:Paulus inquit, & Barnabas Iudæos ligauerunt Actorum 13. 46.cum dixerunt, *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* Et Actorum 18. 6. cum prædicante D. Paulo Iudæi qui Corinthi erant,credere noluissent,*Contradicentibus,* inquit,*eis,& blasphemantibus excutiens vestimenta sua dixit ad eos, sanguis vester super caput vestrum, mundus ego ex hoc ad gentes vado.* Quis enim istas non rideat ineptias? scilicet D. Paulus excutiendo vestem homines ligauit. Fallor,nisi cum Christus Apostolos iussit in eos,qui se nõ recepissent, pulverem etiam pedum suorum

Exẽplacaluini ridicula.

suorum excutere, ex Caluini sententia ligandi illis dedit potestatem. Si aliud argumentum non esset, sua iste error nouitate refelleretur. Cui n. antequam isti nascerētur, aut potiùs hæretici fierent, venerāt in mentem? Fuerunt Nouatiani hæretici istorum similes, qui clauium potestatem Ecclesiæ non datam negarēt; sed ad certorum tantùm peccatorum remissionem restringerent; argumentabantur, vt ait Ambrosius libro de pœnitentia c. 2. non posse hominem peccata remittere: sed tam subtiles nō fuerunt, vt istam Caluinistarum rationem, qua non Apostoli tantùm; sed omnes etiam mulieres in religione mediocriter institutæ facilè peccata remittant, excogitarent. Quomodo sensserint omnes, qui post Christum fuerunt, Catholici auctores peccata per claues Ecclesiæ remitti, prolatis eorum testimonijs explicandum esset, si quis eorum aliter quàm per pœnitentiæ sacramentum id fieri dixisset; sed vbi nemo contradicit, opus non est testibus. Verba tantùm Tertulliani lib. de pœnitentia ponam; *Presbyteris aduolui, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere; hæc omnia exomologesis, vt pœnitentiam commendet, de periculi timore dominum honoret, vt in peccatorem ipsa pronuncians pro Dei indignatione fungatur, & temporali afflictatione aterna supplicia non dicam fruſtretur, sed expungat.* hac ratione, non docendo peccata remittebātur. Ponam & Cypriani in sermone de lapsis; *Confiteātur singuli quæso, fratres, delictum suum, dum adhuc, qui deliquit in sæculo est, dum admitti eius confessio potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotē apud hominem grata est*, & alio loco reprehendens eos, qui cùm publica peccata commisissent, confessi non erant; *Quanto* inquit, *& fide maiores, & timore meliores sunt, qui quamuis nullo sacrificij, aut libelli scelere constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitarunt, hoc ipsum apud sacerdotes dolenter, & simpliciter cōfitentur.* Itaque confessione, & pœnitentia, non doctrina peccata remittuntur. Hactenus vnus est hæreticorum de hoc loco error refutatus. Secundus est, quòd negent aliquid his verbis Petro datum esse, quod non omnibus pariter Apostolis datum sit; id nunc refutandum est, non de illis disputando verbis *super hanc petrā ædificabo Ecclesiam meam*, de quibus satis supra disputauimus, probauimusque hoc singulariter fuisse Petro concessum, vt Ecclesia super illum ædificaretur. De his verbis nunc agimus *tibi dabo claues regni Cœlorum.* Quibus ego verbis contra hæreticorum, & nonnullorum Catholicorum opinionem Ecclesiæ principatum Petro datum esse contendo, non quòd Catholici illi datum negent: sed quòd non hic, sed illis præcedentibus verbis *super hanc petram ædificabo Ecclesiā meam*, datum putent: claues verò nō singulariter Petro, sed omnibus communiter Apostolis fuisse collatas. Ego verò, vt iam diu in Theologicis scholis docuisse memini, vtrisq; verbis eundem arbitror Ecclesiæ principatum Petro fuisse concessum. Primū enim hoc phrasis significat. Solent enim domus, aut vrbis claues penes eum esse, qui in domo, vel ciuitate princeps est. Itaque per claues in scriptura principatus significatur, vt apud Isaiam c. 22. 22. *Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet & non erit, qui claudat, & claudet, & non erit, qui aperiat*, id est supremam illi in regno Dauid potestatem dabo. Super humerum autem dixit, cùm claues non super humerum, sed in zona gestari soleant, duas, vt sæpe in scriptura fieri solet, confundens metaphoras idem significantes; alteram clauium, alteram sceptri, quarum vtraq; summum declarat imperium: quia ergo sceptrum super humerum gestari solet, dixit se claues domus Dauid super humerum eius posituram, sicut apud eundem Isaiā c. 9. 6 cuius *principatus super humerum eius*. Eodem sensu dicitur Christus Apoc. 1. 18. habere claues mortis & inferni, id est dominus esse vitæ & mortis, & c. 3. 7. habere clauē Dauid, qui

In eodē ser. paullo sup.

qui aperiat, & nemo claudat, qui claudat & nemo aperiat. Hoc igitur sensu claues Petro datæ sunt, id est suprema secundum Christum in Ecclesia potestas, vt claudat, & nemo aperiat; aperiat, & nemo claudat; id est, vt quæ soluerit, nemo ligare; quæ ligauerit, nemo soluere possit. Vnde potestas Romani Pontificis ad referendos, quos vocant, casus efficacissimè probatur. Id etiam inde colligo, quòd soli Petro hoc loco dicatur, *tibi dabo claues regni Cœlorum*, & ita dicatur, tanquam alijs dandæ non essent, quia solus respondit *Tu es filius Dei viui*, sicut soli dictum est, *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*. Diuersis enim metaphoris altera fundamenti, altera clauium vnus idemque principatus significatur, & vna alterius explicatio est. Non nego cæteros Apostolos suas etiam claues, id est ligandi, soluendique potestatem habuisse, quemadmodum omnes veteres auctores docent, dicentes claues omnibus datas fuisse; sed nego has, de quibus hic agitur, claues habuisse, & nego eas, quas habuerunt quasq; omnes semper Catholici verè quidem, sed alio tamen sensu claues appellarunt, in sacris vsquam litteris claues vocari. Firmissimum etiā est argumentum, quòd cum Christus aliis Apostolis infra c. 18. 18. & Ioan. 20. 23. ligandi, soluendique potestatem dedit, nullam de clauibus mentionem fecit. Solus ergo Petrus eas claues habuit, quibus ita aperiebatur vt nemo clauderet; ita claudebatur, vt nemo aperiret; sicut in domo etiamsi aut omnes, aut multi suas habeant claues, solus tamen dominus & domi omnes, & secretas habet, quibus cū vult, ita claudit, vt nemo aperire; ita aperit, vt nemo possit claudere. Notauit hoc ipsum Origenes tract. in Matth. 1. Sed veram, solidamque sententiam nimis subtiliter prosequi perdidit. Ait enim plus Petro, quàm cæteris Apostolis concessum fuisse. Hoc bene. Probat, quia cæteris Apostolis dictū est, *Quæcunq; solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo.* Petro verò, *quodcunq; solueritis super terram erit solutum & in Cœlis*, quasi Petrus in omnibus cœlis, alij Apostoli in vno soluendi potestatem acceperint. Hoc nimis subtiliter. Tertius Caluinistarū hoc loco error est, hanc potestatem, quæ Petro data est, eius successoribus non itē datam esse. Itaq; quamuis concedatur Petrū Ecclesiæ principatum habuisse, inde tamen probari nō posse eundē principatum eius habere successores, & quidem id ipsum in lib. de pudicitia Tertul. dicere videtur, hanc potestatē soli Petro *personaliter*, vt eius vtar verbo, fuisse concessam. Sed bene est, quod id Tertull. non Catholicus, sed hæreticus dixit, cùm iam ab Ecclesia ad Montanistarum castra transfugisset. Admonet enim Hieronym in lib. de scriptoribus Ecclesiasticis librum illum de pudicitia à Tertulliano aduersus Ecclesiam fuisse conscriptum: confirmat ergo magnopere opinionem nostram, quòd nemo id vnquā, nisi hæreticus, id est Caluinistarum similis dixerit. Nam & Montanistæ Caluinistarum in hoc similes erant, quòd & illi se Spiritum sanctum habere faterentur, vt ex eodem Tertulliani libro satis apparet. Probauimus idē per claues, & per petrā, super quā Ecclesiam Christus ædificauit, significari. Quis tam sit amens, vt credat Christum Ecclesiam immortalem super mortalem hominem ædificasse, quo mortuo Ecclesiam corruere necesse esset? Non ergo super solum Petrum, sed super illum, & super omnes eius successores Ecclesiam fundauit; qui quoniam defuturi nūquam sunt, Ecclesia non corruet. Idem de clauibus idem, vt diximus, significantibus dicēdum est. Præterea quorsum Christus soli Petro, non autem eius successoribus daret? Constituebat enim Ecclesiam, instituebat officia, quę vel imprudentissimus quisq; non in personarum honorem, sed in eiusdē Ecclesiæ vtilitatem instituisset. Tamdiu igitur erunt, quādiu Ecclesia ipsa duratura, maximeq; illud, qđ, vt oīum maximū, ita omniū erat maximè necessarium

Petri soli suprema claues potestas.

Fundamēta tasiū refutata.

Per claues principatus in scriptura significatur.

Potestas claiuium Petro pro se, & successoribus data cōtra Caluinum.

Universidad de Deusto Biblioteca

ceſſarium principis Eccleſiæ, qui eius fundamentum futurus erat. Itaque, vt alia officia minora in poſteros transferenda non eſſent, tamen hoc trãſmitti ad ſucceſſores neceſſe erat, atque ita omnes veteres auctores docuerunt. Quartus etiam eſt error,

Romani Pontifices Petri ſucceſſores.

qnod negant Romanum Pontificem eſſe Petri ſucceſſorem; nec enim aut Petrum vnquam Romæ fuiſſe, aut, ſi fuiſſet, propterea colligi poſſe quicũque Romanus ſit Pontifex eius eſſe continuò ſucceſſorem. Hunc errorẽ, quia locus proprius non eſt, non hic aliter refutabimus, quàm vt iubeamus illos contra totum terrarum orbem pugnare. Nemo enim ante illos neque Catholicus, neque hæreticus auctor fuit, qui non affirmauerit, & Petrum Romæ mortuum, & Romanos Pontifices eius ſucceſſores eſſe,

Sap. 5. 21. *Pugnabit* ergo, vt ait ſapiens, *pro illo orbis terrarum contra inſenſatos.* Quintus error eſt, quòd putant neceſſarium eſſe, vt Romani Pontifices Petro doctrina, & moribus ſimiles ſint, vt eiꝰ ſucceſſores dici poſſint, qua ratione neceſſe etiam erat, vt Matthias Iudæ cui ſucceſſit, ſimilis eſſet, quod dici ſine riſu non poteſt. Neceſſe etiã erat, vt Iudas alijs ſimilis eſſet Apoſtolis, vt eandem atque illi, Apoſtoli dignitatem retineret. At Apoſtolus eſſe nõ deſijt etiam tunc, cum fur eſſet, & loculos haberet, etiam tum cùm in mẽſa diſcumbens de vendendo Chriſto cogitaret, etiam tum cùm vendidiſſet, antequam ſuſpenſus creparet medius, vt ſignificat Petrus Actorum. 1. 18. Quemadmodũ ergo Matthias, quia in Iudæ locum electus eſt, quãuis multo illo melior, verus ſucceſſor eius fuit: ita Iudas, ſi in Matthiæ locum electus fuiſſet, quamuis multo illo peior, eius fuiſſet tamen ſucceſſor. Fingamus Romanum aliquem Pontificem talem eſſe, qualem iſti in ſuis concionibus ſolent pingere: fingamus eſſe Iudam; ſucceſſor tamen Petri eſſe non deſinit.

Et quodcunque ligaueris.) Hæc etiam metaphora eſt, qua idem, quod duabus ſuperioribus, ſignificatur, ſupremam remittendi, aut retinendi peccata poteſtatem Petrum habuiſſe; nec enim eodem ſenſu, quo Petro, atque alijs Apoſtolis dictum interpretor, *quodcunque ſolueris ſuper terrã, erit ſolutum & in cœlis;* etſi video omnes auctores præter Origenem in eadem fuiſſe ſententia: ſed eo ſenſu, quo ſuper ſolum Petrum Eccleſia ædificata eſt, quo ſoli datæ ſunt claues, vt ita liget, vt nemo ſoluere; ita ſoluat, vt nemo ligare poſſit. Quod ijſdem argumentis probari poteſt, quibus ſupra probauimus Eccleſiam ſuper Petrum ædificatam, ſolique claues, id eſt Eccleſiæ principatum datum eſſe. Quæri autem ſolet in quo ligandi & ſoluendi poteſtas ſita ſit. D. Thomas in commentarijs tres de ea re errores vitandos eſſe monet. Primus eſt eorum, qui arroganter videntur exiſtimaſſe poſſe ſacerdotes quemlibet pro ſuo arbitrio ligare, aut ſoluere, & quicquid iure, vel iniuria fecerint, ratum in cœlo futurum eſſe. Et verò ſi quis in ſola verba animum figat, id videbuntur præ ſe ferre, *quodcunque, inquit, ligaueris ſuper terram, erit ligatũ & in cœlis, & quodcunque ſolueris ſuper terram erit ſolutum & in Cœlis.* At nõ ita eſt. Tantùm enim voluit Chriſtus Petro imprimis, deinde cæteris Apoſtolis vices ſuas in terris dare, vt facerent, quod ipſe, ſi in terris eſſet, facturus erat, & eodem modo, quo facturus erat, vt ligandos ligarent, ſoluendos ſoluerent. Hoc tantùm excepto, quòd Chriſtus propria, Apoſtoli aliena, id eſt Chriſti virtute ligaturi erant, aut ſoluturi. Ex eo ergo ipſo, quod ſuas illis vices tradit, intelligit debere eos, non pro ipſorum, ſed pro ſuo ipſius iudicio vel ſoluere, vel ligare; ita vt, quemadmodum rectè Cyprianus ait, iudicaturo Chriſto nemo præiudicet. Hoc eſt, quod Theologi dicunt, claue non errante. Secundus error eſt, ligare aut ſoluere nihil aliud eſſe, quàm homines, aut iam à Deo ligatos, aut iam ſolutos declarare, ſicut in veteri lege ſacerdotes leprosos neque faciebant, neque curabant; ſed aut verè leprosos, aut verè à lepra

lepra curatos declarabant, quemadmodum videtur hoc loco Hieronymus docere, ex quo nonnulli Theologi eandem hauſerunt opinionem, vt Rabanus, quem D. Thomas citat, & quidam de ſchola poſteriores, quos Caluiniſtæ, vt ſolent ſcabroſa conſectari, libenter ſecuti ſunt. Sed hic error ex hoc ipſo loco refutatur. Si. n. non aliter ſacerdotes, aut peccata ſoluerent, aut ligarent, nõ dixiſſet Chriſtus, *quæcunque ſolueritis ſuper terram, erunt ſoluta & in Cœlis:* ſed quæcunq; ſoluta erunt in cœlis, ſolueris ſuper terram. Cùm autem è contrario dicat quæcunque ſoluetis ſuper terrã, erunt ſoluta & in cœlis, apertiſſimè ſignificat prius ab Apoſtolis ſuper terram, quàm à Deo in cœlis eſſe ſoluenda. Atq; hoc fuit munus Apoſtolis dignum Chriſti perſonam referẽtibus, vt quemadmodum cum Chriſtus ipſe in terris verſabatur, quæcunque ſoluebat ſuper terram, ſoluebantur à patre, & in cœlis; ita eo in cœlum recepto, quidquid Apoſtoli ſuper terram ſoluerent, & ab eo in cœlis ſolueretur. Nec verò exiſtimo aliã fuiſſe Hieronymi ſententiam, aut eũ hunc errorem confirmare: ſed illum tantum priorem, de quo iam dixi-mus, refutare voluiſſe. Tertius error eſt, cum in peccato ſint duo, culpa, & reatus pœnæ æternæ, ab vtroque hominem per contritionem abſolui æterna pœna in temporalem commutata; ſacerdotes verò, cum abſoluunt nihil aliud facere, quam aliquid de illa ipſa temporali pœna minuere. Hoc etiã facilè refellitur; dicit enim Chriſtus apud Ioannem, *Quorum remiſeritis peccata remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta ſunt;* Sacerdotes igitur non à pœna ſolùm, ſed à culpa etiam abſoluunt. Nec id magis mirum videri debet per ſacramentũ Pœnitentiæ, quàm per Sacramentũ Baptiſmi poſſe facere, ſacerdotes; quemadmodum D. Ambroſius aduerſus Nouatianos diſputans lib. 1. de pœnitentia c. 2. docuit. Poteſt obijci ſacerdotes, cum ligant, non facere homines peccatores, ſed declarare; ergo & cum abſoluunt, non facere iuſtos, ſed iuſtos iam eſſe, & à peccatis abſolutos teſtificari. Reſpondeo non bene ſequi, quia poteſtas ligandi, & ſoluẽdi nõ eſt propter iuſtos, ſed propter peccatores Apoſtolis data. Nam eos, qui iuſti, id eſt ſoluti ſunt, Deus ligari non vult. Eos autem qui peccatores id eſt, ligati ſunt, ſolui cupit, ſi digni; vel ligari, ſi indigni ſint: propterea non poſſunt ſacerdotes eodẽ modo ligare, atq; ſoluere; ſed ſoluunt verè ſoluendo, ligant non ſoluendo, id eſt quemadmodum Ioannes loquitur, non faciendo, ſed retinendo peccata.

Super terram.) Sunt qui colligant ex hoc loco Eccleſiæ poteſtatem ad ligandum, atque ſoluendum ad mortuos non pertinere, quia ſuper terrã, id eſt, ſub Eccleſiæ iuriſdictione non ſunt, vt ait Strabus auctor gloſſæ, quã vocant, ordinariæ; quod, an verum ſit, non eſt hic locus ſubtiliter diſputandi, tantùm dico ex hoc loco colligi non poſſe, illud enim *ſuper terram*, non eſt ad eos, qui ligantur, aut ſoluuntur, ſed ad eos, qui ligant, vel ſoluunt, referendum; quaſi dicat Chriſtus, quicquid vos ſuper terram habitantes ſolueritis, aut ligaueritis, ſolutum, vel ligatum erit à Deo, qui habitat in cœlis; aut breuius, quidquid ſolutum, vel ligatum fuerit à vobis hominibus, ſolutum, & ligatum erit à Deo. Nam per terram homines, per cœlos Deus ſignificatur, eſtque elegans antitheſis, qua propter ſummã diſtantiam, quæ inter cœlum & terram eſt, poteſtas Apoſtolis data commendatur. Quemadmodum ſi quis princeps alicui diceret, quidquid vel apud Indos egeris, ratum habebo, indicans quantopere illi confidat, & quam amplam illi concedat poteſtatem. Minus enim ſolemus habere ratum, quod noſtro nomine per alium fit, nobis procul abſentibus, quàm quòd præſentibus, aut prope commorantibus nobis fit. Solent enim ſerui, quò longius dominus abeſt, eò maiore vti licentia, ſicut parabola illa Euangelica ſignificatur. Matthæi

Potestascla uium etiã in mortuos extenditur.

24.48. 49. vbi malus ille seruus Regis ait, *moram facit dominus meus venire, & cœpit percutere conseruos suos, & mandu care, & bibere cum ebriosis.* Duo tamen certa, fixaq; esse debent; alterum, Ecclesiam potestatem habere etiã mortuos excommunicandi, id est, ius pri

Cypr. epist. 66.

uandi suffragijs, quod ex D. Cypriano, & Augustino semper factum fuisse constat; alterum, hanc Ecclesiam habere potestatem, vt eos, qui in purgatorio sunt, suffragijs suis liberare

Cõfessionis articularis assertio.

possit. Porro hic locus est, ex quo Cõfessionis Ecclesiasticæ vsus apertissimè probatur. Nam non potuit hæc potestas Apostolis data sine peccatorum cognitione exerceri; nec peccata, quia plerumque occulta sunt, sine propria eius, qui peccauit, confessione cognosci. Itaque ex hoc loco omnes veteres auctores confessionis, ac pœnitentiæ vsum collegerunt, vt Cyprianus in sermone de lapsis, Athanasius homilia in illa verba, Ite in castellum, quod contra vos est, Basilius in epistola ad Amphilochium. Addo etiam, Christum his verbis non solũ potestatem absoluendi Apostolis tradidisse, sed etiam confitendi præceptum omnibus dedisse Christianis.

Cõfessionis auricularis præceptum.

Sensus enim est, non solùm fore, vt, quicquid Apostoli soluerint in terra & ipse soluat in cœlo, sed præterea significat, nihil se soluturum, aut ligaturum in cœlo, nisi quod eius Apostoli, aut eorum successores aut soluerint, aut ligauerint super terrã. Dat enim illis suam ipsius potestatem, vt pro se Ecclesiam gubernent. Itaque quicunq; peccatorum solutione indigebunt, vult, vt ad Apostolos, vel eorum successores, tãquam ad seipsum, si in terris esset, veniant, & ab illis peccata confessi solutionem petant. Quemadmodum si ille in terris versaretur neminem à peccatis absolueret, nisi sua prius peccata confiteretur: sed ille, quia Deus, sine Sacramento; Apostoli, quia homines erant, nõ nisi per Sacramẽtum, tanquam Christi manum, soluere poterant. Hoc tale est, quemadmodũ si quis princeps aliquem pro se in longinquam prouinciam gubernatorem mittens illi diceret, quidquid egeris, probatum habebo, eo ipso eius prouinciæ hominibus præceptum daret, vt quicunq; aliquid litis haberent, ad illum tanquam ad seipsum venirent, & coram illo causas suas agerent: non quòd se potestate sua spoliauerit, quominus possit & ipse, cum velit, causas cognoscere, & de rebus omnibus iudicare: sed quòd ordinariæ potestatis vsum in gubernatorem transtulerit, extraordinariæ sibi reseruauerit. Sic intelligo Christum ordinariam suam potestatem in Apostolos trãstulisse, extraordinariam sibi reseruasse. Ordinaria enim remedia in Ecclesia ad remittenda peccata sunt ab eo instituta Sacramenta, sine quibus homines peccata remittere non possunt, Christus potest, sed extraordinariè, & multò rariùs facit, quam per Sacramenta. Noluit igitur homines extraordinarijs remedijs remissionis peccatorum confidere, quę & rara sunt, & incerta: sed ordinaria, &, vt ita dicam, visibilia Sacramentorum quære re remedia. Quare sicut Baptismi, & Eucharistiæ, ita Confessionis, & Pœnitentiæ præceptũm dedit.

20. Vt nemini dicerent.) Cur Christus tam sæpe vetuerit vulgari, quæ faciebat, quæq; ipsum Deum esse declarabant, diximus c. 8. 4. c. 9. 30. cur autẽ hoc loco id vetuerit, Marcus c. 8. 30. & Luc. in c. 9. 22. & hoc ipso loco Matth. ver. sequenti docẽt. Omnes enim hi tres Euangelistæ narrant Christũ statim atq; Petrus illum filium Dei vi ui confessus esset, exponere cœpisse, quomodo Ierosolymis multa passurus, ac moriturus esset, ex qua narratione consequentia colligitur ideo noluisse, vt Apostoli se filium Dei esse promulgarent, ne qui id audiuissent, si post eum morientem vidissent, infirmitate carnis eius offensi fidem perderent. Nam eo in cruce pendente nonnullos ex ijs, qui eum filiũ Dei esse audiuerant, dixisse legimus, *si filius Dei es, descende de Cruce*, infra c. 27. 40. Noluit ergo Christ⁹, vt quod se moriente paucis accidit, omnibus

bus accideret. Hanc rationem Chrysost. Hiero. & Beda afferunt. Duplex autem occurrit quæstio, altera cur supra cap. 10. 7. miserit Apostolos regnũ Dei prædicare, quod nihil aliud erat, quàm aduentus filij. Altera cur ipse tam sæpe, aut se filium Dei, aut Deum patrem suum appellauerit, si nolebat, vt se filium esse Dei homines scirent. Hæreticus interpres, qui missionem illam temporalem tantũ fuisse respondet, nihil mihi ad rem videtur respondere. Quid enim refert, aut temporalem, aut perpetuam missionem fuisse, si aduẽtum filij Dei prædicabãt? Origenes tract. 1. in Matth. respondet Apostolos, non Christum, sed regnum Dei prædicasse. Hieron. è contrario prædicasse quidem Christum, sed non Iesum, id est docuisse illum virum esse iustum, prophetam, inaudita miracula faciẽtem, Messiam à Deo promissum; sed non docuisse illum esse filium Dei viui, id est verum & naturalem Deum, qualem nunc Petrus confessus est; quia id ne ipsi quidem tunc Apostoli fortassis intelligebant; hoc autem loco prohibuisse, ne se Iesum Christum esse dicerent, vt in plerisq; legitur exẽplaribus, neque, vt nonnulli putant, abundat. Nam Iesus Dei, quia seruatorem significat; Christus hominis nomen est. Placet mihi hæc ratio, quemadmodum & Ambrosio in c. 9. Lucæ, & Euthymio video placuisse. Illud certum nũquam Christum ante passionem suam Apostolis præcepisse, vt se filium Dei esse prædicarent; ipse verò nunquam satis apertè se filium esse Dei in publico declarauit, quia, cùm aliquando offensi nonnulli essent, quòd Deum patrem suum appellasset, eorum opinionem ambiguitate nominis ludificauit, *nonne*, inquit, *scriptum est in lege vestra, ego dixi Dij estis vos; si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, quem pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemas, quia dixi filius Dei sum?* Ioan. 10. 34. 35. 36.

21. Exinde.) Interpretatio Hieronymi est, *Exinde*, id est, cum passus fuero. Sed manifestum est indicare Euangelistam voluisse Christum ex eo tempore, quo Petrus illum filium Dei esse confessus fuerat, cœpisse de futura sua morte, verba facere, & non semel, sed sæpius Apostolos monere, quod futurum erat, quasi dicat ex eo tempore non tenuit Christus secretam futuram passionem suam, sed palam, aperteque de ea loquebatur. Potest quæri, cur ex eo tempore potius, quàm ante. Causa in promptu est, quam & Chrysostomus, & Euthymius, & Theophylactus indicant, quia ante nondum satis ab Apostolis, tanquam filius Dei naturalis, aut cognitus, aut publica confessione pronunciatus fuerat: & verendum erat, ne si de futuræ mortis suæ ignominia mentionem faceret, offenderentur, & aut discederent, aut à cursu fidei retardarentur. At cur postea? Eadem nimirum de causa, quia cum se filium Dei confessi fuissent, idonei videbantur, vt futuræ mortis illis mysterium explicaretur. Atque adeo necessarium erat, vt id fieret, ne postea, si non præmoniti patientem Christum viderent, de eius diuinitate dubitarent, quemadmodum Theophylactus obseruauit. Idem enim alibi in simili fecit causa Ioannis 16. 1. *Hæc locutus sum vobis, vt non scandalizemini, absque synagogis facient vos.* Aliam etiam alij rationem afferunt, vt discipulos suos Christus futuro exemplo suo ad patientiam præmuniret, quemadmodum ex versu 24. colligitur *si quis*, inquit, *vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat Crucem suam, & sequatur me.* Ita Petrus epistola 1. cap. 2. 21. inquit, *Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.*

Oporteret.) Non absolutè, sed posito patris decreto, quo hominum genus per mortem filij sui constituerat liberare, pati, morique eum oportebat. Quo sensu ipse apud Lucam dixit c. 24. 46. *sic scriptum*

eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertia die.

22. Et aſſumens eum) καὶ προσλαβόμενος, quod omnes interpretantur ſegregans, aut ſubducens eum, quaſi auſus non fuerit coram alijs Chriſtum increpare. Ita Chryſoſtomus, Hieronymus, Beda, & Euthymius. Ego ſem per exiſtimaui phraſim eſſe Hebraicã ſimilem Gallicæ, qua, cum ſignificare Galli volunt aliquem erga alium increpatione vſum fuiſſe, ſolent dicere *il le vous a pris*, ſenſusq; conuenit optimè, ſed non audeo affirmare verum eſſe, quia non poſſum idoneis exemplis vſum phraſis Hebraicæ confirmare, quanquam obſeruaui in Numeris cap. 16. 1. Verbum לקח id eſt accipere poſitum eſſe pro loqui, aut alloqui incipere, ſicut hoc ipſum verbum παραλαμβάνειν infra cap. 20. 17. ויקח קרח & accepit Core, quod Septuaginta verterunt καὶ ἐλάλησε κορέ & locutus eſt Core: quibus hęc interpretatio non placet, illa fortaſſe placebit, mihi certè non diſplicet παραλαμβάνειν, aut προσλαμβάνειν, id eſt aſſumere, vel accipere ſæpe in Apoſtolicis ſcriptis ſignificare miſereri, vt ad Romanos 14. 1. *infirmum autem in fide* προσλαμβάνεσθε *aſſumite*, id eſt miſeremini, & cap. 15. 7. *propter quod*, inquit, προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, aſſumite, aut, vt noſter vertit interpres, *ſuſcipite inuicem*, id eſt mutua alij in alios vtimini miſericordia. Hic etiam ſenſus bene congruit, vt Petrus audita futura Chriſti paſſione commiſeratione commotus, hoc eſt aſſumens eum cœperit dehortari. Quem ſenſum videtur Hieronymus ſecutus eſſe, aſſumens, inquit, illum in affectum ſuum.

Cœpit increpare.) Non reprehendentis, ſed amici conſulentis more, vt Beda & Euthymius annotarunt. Nam quod Caluiniſtarum interpretes inſolentibus verbis Petrum reprehendunt, quaſi ſtultè voluerit Chriſtum à morte, ex qua ſalus noſtra pendebat, reuocare, ſuo illi more faciunt. Petri fidem eleuant, vt plus ipſi, quàm ille, fidei habere videantur: ſed ſi iſti fideliſſimi homines illic fuiſſent, vix fortaſſe quicquam credidiſſent; &, ſi eorum ingenio licet facere coniecturam, qui omnibus in rebus aut ſenſum, aut, cùm ſe maximè humo attollunt, rationem, non fidem ſequi ſolent, Chriſtum, vt opinor, irriſiſſent. Alia modeſtia de Petro Chryſoſtomus, & Hieronymus hoc loco loquuntur. Nimirum quemadmodum paullo ante ver. 16. Chriſtum filium Dei viui eſſe dicens maiorem, quàm cæteri Apoſtoli, fidem oſtendit; ita nunc illum maiorem erga eundem Chriſtum amorem demonſtrare.

Petri defenſio contra Caluiniſtas.

Petri fides maior erga Chriſtum.

Abſit a te Domine.) Non potuit noſter interpres melius vertere, quod Græcè eſt ἵλεώς σοι, id eſt propitius tibi, ad verbum, vbi alij ſubintelligendum putant, ſis, alij, ſit Deus, ego neutrum. Non enim dubito, quin Græcus Matthæi interpres ex Septuaginta eam phraſim fuerit mutuatus. Solent autem Septuaginta duobus in locis vertere ἵλεώς σοι, propitius tibi, aut cum Hebraicè eſt שלום לכם *pax vobis*, vt Geneſ. 43. 22. aut cum eſt חלילה prohibitio, id eſt abſit, vt 1. Reg. 14. 45. & 20. 2. 9. vox ergo abominantis eſt, & ne id eueniat, quod dictum eſt, deprecantis.

23. Qui conuerſus.) Id eſt reſpiciens, vt Marcus cap. 8. 33. exponit, *qui conuerſus*, inquit, *& videns diſcipulos ſuos comminatus eſt Petro*. Fortaſſe Hebraiſmus eſt, quo contraria reſponſio ſignificatur, quaſi dicat Euangeliſta Petrum obiurgaſſe Chriſtum, quòd pati vellet; Chriſtum verò è contrario obiurgaſſe Petrum, quòd ſe pati nollet, vt Pſalmo 70. 20. *Quantas oſtendiſti mihi tribulationes multas & malas, & conuerſus viuificaſti me, & de abyſſis terræ iterum reduxiſti me*; illud enim *conuerſus* iterationem, & vicem contrariam ſignificat, quemadmodum ſi diceret, tu me prius occidiſti, idèq; me poſtea è cõtrario viuificaſti, & Pſal. 84. 7. *Deus tu conuerſus viuificabis nos, & plebs tua lætabitur in te*, i. quèadmodũ tu prius nos occidiſti, ita nũc idẽ è cõtrario viuificabis.

Vade

Vade poſt me.) לך אחרי, Hebraica phraſis, ppriè ſignificat ſequere me, quemadmodũ & Hilarius interpretatur. Quaſi dicat potius deberes ſequi imitariq; paſſionem meã, quàm me ab ea reuocare. Simili etiã ſententia Origenes tract. 1. in Matth. & Hiero. in commentarijs interpretantur, *vade poſt me*, id eſt ſequere potius meam ſententiam, quàm tuam, quemadmodum & D. Aug. ſer. 13. de verbis Dñi ſecũdùm Matth. videtur intellexiſſe. Vertit. n. *redi poſt me*. Sed hoc loco dubium non eſt, quin oratio ſit faceſſere iubentis, quemadmodum Satanæ idem Chriſtus dixit c. 4. 10. *vade poſt me ſatana*. Nam quod ſuperiores auctores annotarũt, diabolo nõ dixiſſe *vade poſt me*, ſed tantùm *vade*; Petro aũt dixiſſe *poſt me*, non ſatis eſt firmũ, & quia idem ſignificat *vade*, & *vade poſt me*, & quia etiã c. 4 10. quẽadmodũ illic annotauimus in multis Græcis codicibus legitur ὀπίσω μου. *poſt me. Satana.*) D. Hilarius veritus eſt eximere Satanæ nomen Petro tribuũ. Itaq; ſic verba diſtinguit *vade poſt me*, vt haũtenus cum Petro Chriſtus loquatur, deinde quaſi ad diabolum, qui eam Petro opinionem ſuggereret, vt ipſum, ne moreretur, impediret, conuerſus dicat *Satana ſcandalum es mihi*. Quod eo magis miror, quòd idem Hilarius in comment. in Pſal. 131. Petrum ipſum dicat Satanam appellatũ. Neq; de eo alius quiſquã dubitauit. Meritò admirari aliquis poteſt, quod & D. Aug. ſer. 13. de verbis Domini ſecũdùm Matth. admiratur, cur Chriſtus tam breui interuallo eundẽ Petrum, & beatũ, & Satanam appellauit. Reſpondet Hiero nondum Eccleſiam ſuper illum ædificatam fuiſſe: propterea erraſſe: propterea Satanã vocari potuiſſe. Reſpondent Aug. & Theophy. beatum, cum non caro & ſanguis, ſed pater, qui in cœlis eſt, illi reuelauit: Satanã, cũ non ea, quę Dei, ſed quę hominum erant, ſapiebat, vocarũ fuiſſe: Impudentes noſtri temporis hæretici ſunt, qui in hunc ſolũ titulum Romanum Põtificem Petro ſucceſſiſſe dictitant. Si, inquiunt, Petrum Chriſtus Satanam appellauit, quo nomine Romanum Pontificem appellauiſſet? Reſpondeo, *Tu es Petrus & ſuper hanc petrã ædificabo Eccleſiam meam*. Rogoq; viciſſim eos, ſi Petrum Apoſtolorum principem Satanã appellauit, quo nomine Lutherum, quo Caluinũ non hæreticos tantùm, ſed perniciоſiſſimos hæreſiarchas appellaſſet? Non ergo Petrum Satanã, qua ſi proprio diaboli, ſed quaſi communi aduerſarij nomine vocauit, quia ſibi pro omnibus hominibus mori volenti aduerſabatur. At cur tã acriter reprehendit? non tam quòd Petri culpa, ſi qua tamen fuit, quàm quòd rei, de qua agebatur, magnitudo merebatur.

Duo ſenſus Petrus à Chriſto Satanas vocatus.

Romanus Pontifex ab hæreticis vix titulum accipit.

24. Tunc.) Ante quàm Petrum' reprehenderet, vt mihi videtur ex Luca colligi, qui hæc verba ante Petri reprehenſionem poſuit c. 9. 23. quamuis Chryſoſtomo, & Theophylacto ſecus videatur.

Diſcipulis.) Lucas ait, *dicebat autem ad omnes*, & Marc. c. 8. 34. *& conuocata turba cum diſcipulis ſuis dixit eis*: quam Euangeliſtarum diſſenſionem duobus modis interpretor, aut Chriſtũ præſentibus turbis, & quaſi teſtibus aduocatis id dixiſſe ſolis Apoſtolis; aut præcipuè Apoſtolis dictum voluiſſe; turbam verò, quæ aderat, quod Apoſtolis dicebatur, ſibi dictum putaſſe.

Si quis vult.) Rectè Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus admonuerunt liberum ex his verbis arbitrium confirmari.

Liberũ arbitrium.

Abneget ſemetipſum.) Quid ſit ſeipſum abnegare, variè interpretes exponunt. Hieronymus, & Beda hoc loco, & Gregorius hom. 10. in Ezechielem exiſtimant nihil aliud eſſe ſeipſum abnegare, quàm veterem hominem exuere, induere nouum'. *Tunc*, inquit, Beda, *nos abnegamus, cum vitamus, quod per vetuſtatem fuimus, & annitimur, quò per nouitatem vocamur*. Sed manifeſtum eſt hoc loco non de moribus, ſed de mortibus agi, vt ver. 25. declaratur. *Qui voluerit animam ſuam ſaluam facere, perdet eam: qui autem*

Quid abnegare ſeipſũ.

tem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. Meliùs Chrysostomus, quid nos ipsos abnegare ex aliorum abnegatione admonet intelligendũ. Alios abnegare est illos cõtemnere, atq; deserere, nullam eorum habere rationem, nullam curam, pro nihilo eorum vitã ducere. Hoc idẽ est se ipsum abnegare, nullam sui habere rationẽ; vitam suam, cum opus est, pro Christo cõtemnere, vt ver. 25. declaratur. Vocat. n. seipsum non animam, sed vitã corporis, quam contẽnere oportet, vt anima viuat: quia *qui voluerit animam suam*, id est vitam corporis *saluam facere, perdet eã*, id est vitã aiæ vt c. 10. 38. 39. explicauimus.

26. Anima vero suæ detrimentum patiatur.) τὼ δὲ ψυχὼ αὐτοῦ ζημιωθῇ, id est anima verò sua multetur, metaphora de foro sumpta, in quo si quis de possessione aliqua, quantumuis locupleti, & de vita litigaret, nihil lucraretur, si possessionem quidem obtineret, sed vitam perderet. Nam & hoc loco de iudicio agitur; sequitur enim statim ver. 27. *filius enim hominis venturus est in gloria patris cum angelis suis, & tunc reddet vnicuique secundum opera sua*.

Aut quam dabit commutationem.) ἀντάλλαγμα, compensationem pro anima sua, id est pro vita sua; metaphora etiã est, aut à iudicio, aut à bello sumpta; nam & in iudicio aliqñ, qui capite damnatus est, pecuniæ magnitudine vitam redimit, aut quia vita corporis quoquo modo pecunia æstimari potest; aut quia pecunia iudices corrumpuntur: at pro æterna animæ vita nulla in Dei iudicio pecunia, nulla compensatio dari potest, neque Deus, qui iudex futurus est, corrũpi muneribus. Et in bello solent homines, cum victi sunt, vitã pretio à victoribus emere; sed in iudicio vitam animæ emere non potuerũt. Quam. n. cõmutationem dabũt pro anima sua? Ludit ergo Christus nominis ambiguitate, & tacitè à vita corporis ad animæ vitam argumentatur. Vtramq; n. nomen *animæ* significat, sicut ver. præcedenti & c. 10. 38. 39. quasi dicat quẽadmodum pro vita corporis in bello, vel in iudicio nullam satis dignam cõpensationẽ quisquã dare potest, ita & multò etiã minus pro vita animæ. Quòd aũt dicit *homo*, Hebraismus est pro *quisquam*. Sic. n. solent Sept. vertere vbi est Hebraicè אִישׁ id est vir, qui pro *quisquam* apud illos ponitur, vt Iudic. 2. 21. & 4. 20. Ruth. 3. 3. & 1. Reg. 17. 25. & 24. 20. & 4. Reg. 18. 21.

27. Filius enim hominis.) Putat D. Hieronymus hoc ad cõsolãdos discipulos Christũ dixisse; potius credo propterea addidisse hoc, qa de aiæ cõmutatione mẽtionẽ fecerat, q̃ ex forensi iudicio translata fuerat. Probat. n. his verbis nullã pro aĩa cõmutationẽ dari posse, qa nõ qlibet iudex, sed filius hoĩs ad iudicandũ vẽturus est; neq; quolibet modo, sed in gloria patris sui, & cũ angelis suis vẽturus est, ita vt honorũ nostrorũ non indigeat. Cur aũt filius hoĩs appelleẽ, diximus c. 8. 20.

In gloria patris sui.) *In* pro *cum* ex Hebræorum idiomate; gloriam autẽ non suam, sed patris sui vocat: vel quia, etsi ipsius erat, pater tamen illi vnà cũ natura dederat, vel, vt Chrysostomus, & Euthym. existimant, vt significet illam sibi communem esse cum patre. Nam & angelos statim non patris, sed suos vocat. Qui autẽ angelorũ dominus erat, verus Deus erat, communemq; cum patre habebat gloriam: sed dicitur in gloria venturus, quasi tunc in gloria non esset: quia quamuis eandem tunc gloriam haberet, tamen tunc occultabat, postea ostensurus erat.

Et tunc reddet vnicuiq;.) Hæc verba c. 10. 41. exposuimus.

28. Sunt quidã de his stãtibus.) id est ex ijs, qui hic adsunt, vt c. 6. 5. docuimus stãdi verbũ in sacris litteris nõ semp statũ corporis, sed aliqñ solam præsentiam significare, sicut & Hispani stare pro adesse solent dicere.

Quinõ gustabũt mortẽ.) Id est non morientur; Hebraismus, qualis apud Lu. c. 9. 27. Ioan. c. 2. 52. & apud D. Paulum ad Hebr. 2. 9. quãuis Hebræi puti⁹ soleãt dicere רְאוֹת מָוֶת videre mortem,

tem, quàm gustare Psal. 88. 49. *Quis est homo, qui viuet, & non videbit mortem.* Cæterum quia videre apud Hebræos significat experiri, quod apud Græcos melius, dicitur γεύεσθαι gustare, quàm videre, solẽt ita loqui scriptores Ecclesiastici. Hoc Ambr. in c. 9. Lucæ de morte animæ intelligendũ putat, quasi dicat Christus nonnullos illic esse, qui condemnandi non erunt, cum filius hominis venerit: aut qui peccaturi amplius non sunt, donec filium hominis venientem videant: quod coactum admodum est.

In regno suo.) Quid Christus hoc loco per regnum suum intelligat, interpretum sententiæ mirum in modum variant. Nonnulli de vltimo iudicio interpretantur, de quo ver. præcedenti dixerat, *filius enim hominis vẽturus est in gloria patris sui*, idq; videtur esse valde consequens, sed quomodo aliqui ex ijs, qui astabant, vsq; ad diem iudicij morituri non essent, id non satis est consequens. Quidam de Ioanne Euangelista id dictum volunt, quem credunt mortuum non esse, quod apud alium auctorem, quã apud Strabum nõ inuenio, neq; scripturæ consentaneum est; ipse enim Ioannes videtur c. 21. 23. hanc de se vulgo conceptam opinionem refutare. Alij de tempore illo, quod post Christi resurrectionem fuit, interpretantur: id enim, quia tunc gloriosus resurrexit, regnum Dei vocari solet, vt infra c. 26. 29. Et Marci 14. 25. & Luc. 22. 29. 30. quod plerisq; nouis interpretibus placuisse video, mihi verò nullo modo placet, & qa id Christus regnum Dei, quia iam diabolus victus erat, sed non regnũ suum, qa nondũ in gloria sua venerat, appellare solet, & quia, si id diceret, nihil diceret. Quid. n. magni erat nonnullos ex discipulis suis morituros nõ esse, prius quàm ipsum resurgentem viderent, cùm non nonnulli, sed omnes viderint: hoc autem loco cum dicit, *sunt quidem de hic stantibus*, minimè obscurè significat non omnes discipulos, sed paucos tantùm, & electos eosq; singulari priuilegio regnum illud suum, de quo loquebatur, prius quàm morerentur, visuros esse. Itaq; vera est omnium veterum auctorum interpretatio, Origenis tract. 3. in Matth. Hilarij canone 16. Chrysostomi, Hieronymi, Bedæ, Theophylacti, & Euthymij in commentarijs Amb. in c. 9. Lucæ, Augustin. in caput 2. epist. ad Galatas, Remigij apud D. Thomã regnum Dei Christi transfigurationem appellari, quam non omnes, sed solus Petrus, Iacobus, & Ioannes, ante quàm morerentur, videre meruerunt, quod vel ex eo probari potest, quòd statim omnes Euangelistæ subiungant sex post diebus Christum coram tribus illis Apostolis fuisse trãsfiguratum: præterquam quòd si nec de tempore iudicij, nec de tempore resurrectionis, vt probatum est, intelligi potest, necesse est, vt de transfiguratione intelligatur. Nam quod Beda, & Gregorius apud D. Thomã de Euangelij, Ecclesiæq; propagatione interpretantur, alienum videtur. Vocat ergo Christus transfigurationem regnum suum, non quia propriè regnum, sed quia futuri regni imago erat. Potest autem meritò dubitari, cur Christus, tãquam magni aliquid dicat, nonnullos ex circunstantibus morituros non esse, antequam ipsius viderent regnum, si per regnum suũ transfigurationem intelligebat, quæ sexto post die facta est; quo tempore non solum tres illi, qui viderunt, sed omnes etiam Apostoli superstites erant. Respondeo id ad futurum longè post regnum esse referendum, de quo ver. præcedenti locutus fuerat, *filius enim hominis venturus est in gloria patris sui*, ante cuius regni visionẽ non mori magnum profectò quiddã erat: sed illud ipsum regnum tres illi Apostoli non in ipso, sed in figura; non præsens, sed per transennam ostensum viderunt.

Ioannes Euangelista non mortem.

CAPVT XVII.

Mar.9.a.2 *Lu.9.d.28* 1 ET post dies sex assumpsit Iesus Petrum, & Iacobum, & Ioannem fratrem eius, & ducit illos in montem excelsum seorsum: 2. & transfiguratus est ante eos. Et resplenduit facies eius sicut sol: vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix. 3. Et ecce apparuerunt illis Moyses, & Elias cum eo loquentes. 4. Respondens autem Petrus, dixit ad Iesum: Domine, bonum est nos hic esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, Moysi vnum, & Eliæ vnum. 5. Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obrumbrauit eos. Et ecce vox de nube, dicens: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite. 6. Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde. 7. Et accessit Iesus, & tetigit eos: dixitque eis: Surgite, & nolite timere. 8. Leuantes autem oculos suos neminem uiderunt, nisi solum Iesum. 9. Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens: Nemini dixeritis visionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat. 10. Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes: Quid ergo Scribæ dicunt, quòd Eliam oporteat primum venire? 11. At ille respondens, ait eis: Elias quidem venturus est, & restituet omnia. 12. dico autem vobis, quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum, sed fecerunt in eo quæcumque voluerunt. Sic & Filius hominis passurus est ab eis. 13. Tunc intellexerunt discipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis. 14. Et cum venissent ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum, dicens: Domine, miserere filio meo, quia lunaticus est, & male patitur: nam sæpe cadit in ignem, & crebro in aquam. 15. & obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum: 16. Respondens autem Iesus, ait: O generatio incredula, & peruersa, quousque ero vobiscum? vsquequo patiar vos? Afferte huc illum ad me. 17. Et increpauit illum Iesus, & exijt ab eo dæmonium, & curatus est puer ex illa hora. 18. Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secreto, & dixerunt: Quare nos non potuimus eijcere illum? 19. Dixit illis Iesus: Propter incredulitatem vestram. *Lu.17.b.6* Amen quippe dico vobis, si habueritis fidem, sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc, & transibit, & nihil impossibile erit vobis. 20. Hoc autem genus non eijcitur nisi per orationem, & ieiunium. 21. Conuersantibus autem

a.Pet.1.d 17. *Sup.3.d.17* *Marc.9.b. 11.* *Mal.4.b 5* *Sup.11.b 14.* *Sup.14.a 9* *Marc.9.c. 17.* *Lu.9.c.38*

Matt.9.c. 31. Lu.9.d.44. Inf. 20.c. 18. autem eis in Galilæa, dixit illis Iesus: Filius hominis tradendus est in manus hominum: 22. & occident eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt uehementer. 23. Et cum venissent Capharnaum, accesserunt, qui didrachma accipiebant, ad Petrum, & dixerunt ei: Magister uester non soluit didrachma? 24. Ait: Etiam. Et cum intrasset in domum, præuenit eum Iesus, dicens: Quid tibi uidetur Simon? Reges terræ, à quibus accipiunt tributum uel censum? à filijs suis, an ab alienis? 25. Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi sunt filij. 26. Vt autem non scandalizemus eos, uade ad mare, & mitte hamum: & eum piscem, qui primus ascenderit, tolle: & aperto ore eius, inuenies staterem: illum sumens, da eis pro me, et te.

IN CAPVT XVII.

1 *POST dies sex.)* Idem tempus ponit Marcus c.9.2. Lucas verò c.9.28. post octo fere dies id factum dicit, quod Hierony. Chrysost. Beda, Theophyl. Euthy. hoc loco, & August. lib.2. de consensu Euang. c.56. ita soluunt; Matthæum, & Marcum eum diem, quo superiora gesta fuerant, non numerasse, Lucam verò numerasse. Potest & alio modo solui Lucam non præcisè, sed confusè notasse tempus, ideoque dixisse fere.

Cur Christus transfiguratus. *Assumpsit.)* Multa hic quæri possunt. Primò, cur Christus transfigurari voluerit, ad quam quæstionem Hilarius, & Chrysost. & Euthy. respondent id fecisse, vt discipulos mentione futuræ mortis suæ mœrentes cõsolaretur. Theophylactus verò, vt probaret, quod superiore capite ver. 27. dixerat, se in gloria patris sui venturum esse; quod vtrumque probabilius est, quàm quòd hæreticorum interpreres dicunt, voluisse ostendere se non inuitum, sed sponte sua mori turum, cùm tãtam haberet gloriam. *Cur Christus coram omnibus transfiguratus?* Alia quæstio est, cur non sit coram omnibus discipulis transfiguratus? Ratio ex ver. 9. facile colligitur, vbi præcipit tribus illis Apostolis, qui ipsius gloriam conspicati fuerant, vt nemini visionem illam dicerent, donec filius hominis à mortuis resurgeret. Noluit ergo Christus gloriã suam euulgari ob eas causas, quas illic explicabimus. Tertia est, cur tribus, non pluribus, non paucioribus gloriam suam ostenderit? Ideo, vt opinor, quia volebat futuræ suæ gloriæ testes aliquos exstare; *in ore* autem *duorum, aut trium testium stabit omne verbum* Deuter.19.15. & Matth.18.16. Adde, quod ita accidit, vt tres haberet discipulos secretorum suorum, maximè capaces; hos enim tres ad res magis secretas solebat adhibere, vt apparet ex Marco c.14.33. Quarta, cur his potiùs, quàm alijs ostenderit, cuius rei vna modo exposita est ratio. Alia verò est, quòd Petrus & primus Apostolorum esset, & maximè ipsum amaret: Ioannem verò ipse amaret maximè; Iacobus autẽ post Petrum ex primis esset, & fide ardentissimus. Itaque primus omnium ab Herode pro Christo occisus est Act. 12.2. quam rationem Origenes tractatu 3. in Matthæum, Ambrosius in c.9. Lucæ, August. in cap.2. epistolæ ad Galatas, Hieronymus, Theophylactus, & Euthymius in commentarijs reddunt. In eo autem Ambrosius, & Augustin. memoria sunt lapsi, quòd existimauerint hunc Iacobum fratrẽ

illum Domini fuisse: cùm Euangelistæ fratrem illum Ioannis Zebedæi filium fuisse dicant.

Cur Christus in mõte, & in quo monte transfiguratus.

In montem excelsum.) Quis hic mõs fuerit Euangelistæ nõ dicunt, neq; vllus, quod sciam, satis antiquus, & grauis auctor; vulgò tamen iamdiu inualuit opinio eum fuisse Tabor, quem D. Hieronymus in locis Hebraicis in medio Galilææ campo esse dicit mira rotunditate sublimem. Siue is, siue alius mons fuerit, quæri videtur posse, cur, vt gloriam suam demonstraret, in montem ascenderit: ratio vna eius rei ex Luca c. 9. 28. colligitur; dicit enim ascendisse, vt oraret; solebat autem Christus orandi causa in mõtem ascendere, vbi & solitudo maior est, & cœli cõspectus liberior, vt Marci 6. 46. & Lucæ 6. 12. Quod autẽ Luc. dicit ascendisse, vt oraret, nõ ita intelligendum arbitror, quasi ea tantũ ascenderit causa: sed quia solebat in omnibus maioribus rebus orationẽ præmittere, antequàm gloriam suã ostenderet, orauit, & est vero simile, cum ab Apostolis discederet, non dixisse se transfigurationis, sed orationis causa in montem ascendere, ne remanẽtibus inuidiæ occasionẽ relinqueret. Accedit, quòd plerũq; Dei gloria in montibus, qui cælo propinquiores sunt, & ab hominibus remotiores, non in vallibus ostenditur: sic enim Mosi in monte Sina Dei maiestas apparuit Exod. 19. 11. & erat illa res, vt ait Hila. figura trãsfiguratiõis.

Caluinus in harm. & Beza in Matth.

2. Et transfiguratus est.) Putridè mihi videtur hæreticus quidam interpres transtulisse, & transformatus est, cũ Græcum verbum μεταμορφοῦσθαι non magis transformari, quam trãsfigurari significet, & tranformandi verbum nec magis vsitatum, quàm transfigurandi Latinis sit, quo sæpe vtuntur & periculosam includat ambiguitatem. Potest enim & ad externam figuram, & ad essentialem, quã vocant, formam referri, cùm manifestũ sit, vt Hierony. admonet, Christũ non corporis sui naturam, sed externam tm̃ speciẽ, figuramq; mutauisse.

Plin. lib. 9. hist. 31. & lib. 6. Inst. c. 2. in Neronis c. 51.

Sicut nix.) Omnia fere Græcorum exemplaria legunt, ὡσ τὸ φῶσ sicut lux: nostrum interpretem legisse constat ὡσ χιὼν *sicut nix*, quemadmodũ & in nonnullis Græcis codicibus legitur: eamque lectionem omnino probandam existimo, & quia Marcus c. 9. 3. ita etiam scribit, & quia Hilarius, & omnes veteres auctores ita legunt; & quia comparatio similior, & magis est vsitata; non enim, quæ alba sunt, solemus lumini, sed niui cõparare: splendida lumini comparamus; beatorum autem gloria albis vestibus significari solet, vt Apocalypsis cap. 1. 14. & 3. 4. 5. 18. & 4. 4. & 6. 11. & 7. 9. 13. & 19. 14. Fuerunt nostro tempore viri eruditissimi duo, qui existimauerunt Apostolos in transfiguratione Christi vidisse diuinitatem. In quam sentẽtiam & plurimos auctores veteres, & Ecclesiasticum hymnum, quasi ita sentiat Ecclesia, proferre solent.

Vulgata editio habet ditur.

Illustre quiddam cernimus,
Quod nescias finem pati,
Sublime, celsum, interminum,
Antiquius cœlo, & Chao.

Minimè tamen illis assentior, neque vllum veterem auctorem ita sensisse credo, & ita sentire periculosum esse arbitror. Nam omnes illi, qui citantur veteres auctores, nihil aliud dicere voluerunt, quàm Apostolos Christi diuinitatem, id est diuinitatis signum oculis conspexisse. Argumentabantur enim aduersus Arianos, vt Christi diuinitatem inde probarent, & in illo ipso hymno, quem proferunt, Ecclesiastico id etiam explicatur.

Apostoli diuinitatem Christi non viderunt.

Quicunque Christum quæritis,
Oculos in altum tollite,
Illic licebit visere
Signum perennis gloriæ.

Non igitur Christus diuinitatem suã quæ corporeis oculis videri non potuit, sed diuinitatis speciem, & corporis gloriam ostendit, quemadmodum & hoc loco Hieronymus indicat, & D. Tho. in Theologiæ Summa subtiliter explicauit, quã legere, qui subtiliora desiderãt, Theologi debẽt.

3. Prud. in hymn. de Epiphania.

3. Moyses & Elias.) Cur voluerit Christus aliquos ex alio mundo suæ transfigurationis testes adesse, meritò quæri potest. Hilarius respondet, vt resurrectionis fides suscitato Moyse confirmaretur: cæterum non de resurrectione, sed de futuro Christi regno quæstio erat. Itaque duabus de causis interfuisse arbitror: altera, ne res Apostolis ficta videretur: altera, vt futurum Christi regnum ad viuum representaretur, sub cuius aduẽtum duos testes mittendos esse testatur Ioannes in Apocalypsi cap. 11. 3. Cur autem hos potiùs duos, quàm alios voluerit adesse, omnes veteres auctores hanc causam fuisse putant, vt per Moysem lex, per Eliam Prophetæ significarentur, legemque, & Prophetas in Christum tendere, in eoque terminari doceremur, Tertullian. lib. aduersus Marcionem 4. hinc Marcionistas refellens Christum legi, & Prophetis non esse contrariũ, Hilar. Chrysostom. Hieronym. Beda, & Euthym. hoc loco, & Ambro. in c. 9. Lucæ, & August. in libr. de quinque hæresibus cap. 7. Alias idem Chrysost. & Euthym. rationes adferunt, quia multa vterque, & Moyses, & Elias miracula fecerat, & quia alij dicebant Christum esse Eliam, alij vnum ex antiquis Prophetis, Moyses autem antiquissimus fuit, & vt ostenderet vitæ, & mortis se dominum esse, qui & adhuc viuentem Eliam, & iam mortuum Moysem testes excitaret. Simile est, quod Hieronymus dicit, Scribis, & Pharisæis signum de cælo petentibus, & de cœlo Elia deuocato, & de inferno suscitato Moyse signũ dare voluisse. Alij, vt Moysis mansuetudinem, Eliæq; zelum discipuli imitarentur, vt Euthymius exponit, Tertull. autem in libr. aduersus Praxeam putat impletum esse, quod Deus promiserat in Numeris cap. 12. 8. se cum Moyse ore ad os locuturum esse. Verissimam ego causam, cur Moyses, & Elias apparuerint, esse arbitror, quã doctus quidam nostri temporis interpres indicauit, quòd voluerit Christus futuri aduentus sui imaginem representare; ante secundum autem eius aduentum Moyses, & Elias venturi sint, quemadmodum ex Apocalypsi c. 11 3. 4. 5. 6. haud obscurè colligitur. *& dabo*, inquit, *duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta amicti saccis; hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu domini stantes, & si quis eos nocere voluerit, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum, & si quis voluerit eos lædere, sic oportet eum occidi. Hi habent potestatem claudendi cœlum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*, quibus verbis Elias: *& potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga, quotiescunque voluerit*, quibus verbis Moyses apertè describitur. Solet quæri, an verè apparuerint. Ita quidem omnes, quos ego quidem legi, auctores sentiunt. Strabum, & D. Thomam excipio; quorum ille in commentarijs in cap. 9. Lucæ existimat non verè ipsos, sed ipsorum imagines apparuisse: hic verò in commentarijs ad hunc locum Eliam quidem, quia mortuus nõ erat, verè adfuisse; Moysem aũt, quia mortuus erat, non verum, & integrum; sed eius tantùm animam non proprio, sed alieno aliquo assumpto corpore apparuisse. Probabilius, quod omnes alij sentiunt auctores, vtrumque verum, vtrumque integrum fuisse. Nec enim conueniebat, vt mendacio veritas probaretur; & erat rationi cõsentaneum, vt quemadmodum Christus non falsam, & adumbratã, sed veram, & expressam gloriã ostendebat; sic non falsis, & imaginarijs, sed veris cõfirmaretur testibus. Quæritur etiam à quibusdam, quomodo Apostoli Moysem, & Eliam, quos nũquam viderant, cognoscere potuerint. Respondet Euthymius in antiquis Hebræorum libris eorum formas fuisse descriptas, vel ex traditione cognitum vulgò fuisse, quas fuissent forma. Theophylactus verò ex colloquijs, quæ inter se miscebãt, ab Apostolis cognitos fuisse putat: nam fortasse, inquit, Moyses dicebat, Tu es, cuius ego passionem occiso agno,

Cur Moyses & Elias contrarias figuræ transfigurationi apparuerint.

Moyses in vero corpore in Trãsfiguratione apparuit.

& celebrato Pascha prefiguraui. Elias verò, Tu es, cuius ego resurrectionem suscitato viduæ filio significaui. Scribit quidem Lucas ca. 9. 30. 31. sermones illos inter se aliquos miscuisse, non de his tamen rebus, *sed dicebant*, inquit, *excessum eius, quem completurus erat in Hierusalem*, ideo, vt opinor, vt quod Christus de sua futura morte paullo ante prædixerat, confirmaret, & Apostoli offendi desinerent. Fieri etiam potest, quod alij dicunt, vt interna Dei inspiratione cognouerint. Narrat idem Lucas Petrum, & qui cũ eo erant grauatos fuisse somno, quẽ Chrysostom. non verum somnum, sed stuporem interpretatur, quod vero valde simile est, quomodo enim in tanta gloria dormirent? Nisi fortasse interim, dum Christus orabat, dormire cœperint, quemadmodum passionis tempore fecerunt ca. 26. 40. 43. idq; diuino permissu, vt interim & Moyses, & Elias venirent, & sese Christus transfiguraret. Quod & Lucas indicat dicens, *& euigilantes viderunt maiestatem eius, & duos viros, qui stabant cum illo*.

4. *Respondens.*) Hebraismus est respondere pro loqui, vt sæpe iam explicauimus.

Faciamus hic tria tabernacula.) de se, & alijs Apostolis mentionem nõ facit, de solo Christo, Moyse, & Elia solicitus. Dubitatur à quibusdã, cur tabernacula facere voluerit, & in eo loco manere. Respondent Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius metu Iudæorum id cogitasse, atq; dixisse, ne Christus, quemadmodum paullo ante dixerat, in eorum manus traderetur, quasi in summo mõte latere posset, &, si opus esset, à Moyse, & Elia defendi, quorum alter Ægyptios, & Amalechitas: alter duos aut tres Centuriones cum ipsorum militibus deuocato cælitus igne consumpserat. Sed hæc cogitatio vix Petro videtur digna. Vera igitur causa fuit, quam Petrus ipse indicat dicẽs, *bonum est nos hic esse*.) Bonum enim non vtile, aut tutum, vt auctores illi interpretantur, sed iucundum vocat, quemadmodum Galli dicunt, *il fait bon estre icy*. Placuerat enim illi gloriosus ille Christi, Moysis, & Eliæ status, in quo eos permansuros credebat, si semper in monte commorarẽtur. Aliam videtur causam cap. 9. 33. Lucas indicare; ait enim Petrum hoc dixisse, cùm vidisset Moysem, & Eliã discessisse, quasi eos discedere dolueret, velletque ibi semper manere. Marcus c. 9. 6. & Lucas cap. 9. 33. annotant Petrum nescisse, quid diceret: vnde Caluinistæ more suo occasionem arripiunt Petrum imprudenter accusandi, quasi Moysem, & Eliam Christi collegas illique pares facere voluerit; quod ne in mentem quidem illi venit; neque propterea Euangelistę dixerunt illum, quid diceret, nescisse, quòd quicquam contra fidem locutus sit, sed quòd rude, & quasi puerile desiderium magni amoris signum declarauerit, non considerans illis, qui tam glorioſi essent, opus nõ esse tabernaculis. Non autem considerauit, quia propter gloriæ magnitudinem, quam conspexerat, obstupefactus erat: *erant enim*, inquit Marcus, *timore exterriti*. Iuuat videre quanto verius, quantoque meliore spiritu D. Ambros. quàm Caluinus Petri factũ interpretetur. Is in c. 9. Lucæ his verbis scribit, *Bonum est, inquit, nos hic esse Hinc & ille, Dissolui, & cum Christo esse multo melius. Nec laudasse contentus non solùm affectu, sed etiam factorum denotione præstantior ad exædificanda tabernacula tria impiger operarius communis obsequij ministerium pollicetur. Et quamuis nesciret, quid diceret, tamen pollicebatur officium: in quo non inconsulta petulantia, sed præmaturæ deuotio fructũ pietatis accumulat. Nam quod ignorabat, conditionis fuit: quod promittebat, deuotionis*.

Caluinus in harm. Petrum ne-uerba Chrysost. tiam hãc dicit.

5. *Ecce nubes lucida.*) In nube solere Dei maiestatem ostendi innumeris locis patet. Exodi 16. 10. & 19. 9. 16. & 24. 15. 16. & 33. 9. 10. & 34. 5. & 40. 32. 33. 34. 36. Vnde & Dauid dicit Psalm. 103. 3. *Qui ponis nubem ascensum tuum, qui ambulas super pennas ventorum*: & Christus ad demonstrandam maiestatem

statem suam dicitur ad iudicium in nubibus cœli venturus esse, infra ca. 24. 30. 26. 64. Cur id fiat, facilis coniectura est; nubes res est cœlestis; declaratur ergo per nubem diuina maiestas, vt verus Deus, qui loquitur, cœlique dominator, non falsus, non terrenus esse significetur. Atque hæc fuit causa, cur hoc loco nubes descenderit, vt vox illa, quæ audira est, *Hic est filius meus dilectus*, non alius, quàm Deus esse crederetur, quemadmodum Euthymius animaduertit. Illa etiam fortassis, quam reddit Ambros. vt Apostoli Dei loquentis maiestatem interposita nube ferre possent: nam eandem ob causam Moysi per nubẽ locutum legimus. Annotarunt Chrysostom. & Theophylactus hanc nubẽ lucidam fuisse, non qualis in veteri testamento esse solebat, caliginosam; quia Deus non ad terrendum; sed ad docendum descendebat. Laudo allegoriæ subtilitatem: sed potiùs propterea lucidã fuisse credo, vt rei, quæ agebatur, id est Christi gloriæ, transfiguratione conueniret.

Et ecce vox de cœlo dicens.) Rectè Chrysostom. obseruauit hanc vocem, postquam Moyses, & Elias discessissent, emissam fuisse, vt dubium nõ esset non ad alium quàm ad solũ Christum esse referendam.

Hic est filius meus.) Ambro. & Hieronym. existimant in pronomine *hic* emphasim esse, quasi dicat, non Moyses, non Elias, sed hic est filius meus. Idem hæreticorum interpretes, sed peruerso animo dicunt, vt Petrum, quasi Moysem, & Eliam Christo æquantem carpant. Ego emphasim qui dem in eo pronomine, sed aliam esse arbitror. Neque enim Apostoli dubitabant non Moysem, non Eliam, sed Christum filium esse Dei viui, cùm paullo ante, cum nondum Christi gloriam vidissent, id Petrus confessus esset. Itaque non opus erat, vt Christus à Moyse, & Elia cœlesti voce discerneretur. Hæc igitur est emphasis, *hic*, id est quem fulgentem, vt solem, quem glorioſum vidistis, est filius meus. Non enim hæc vox ad docendos discipulos Christum esse filiũ Dei missa est: sed ad docendum, qualis venturus esset, & confirmandum, quod cap. 16. 27. Christus dixerat *filius enim hominis venturus est in gloria patris sui*, & ad comprobandam Petri confessionem vers. 16. *Tu es Christus filius Dei viui*, vt alijs futuri regni Christi certior esset testis, quemadmodum ipse testatur. 2. epist. c. 1. 18. *Et hanc vocem nos audiuimus de cœlo allatam, cum essemus cum ipso in monte sancto*. Hunc locum supra tractauimus cap. 3. 17.

Ipsum audite.) Constituit, aut esse indicat Christum legislatorem, cui obediendum sit. Audire enim hoc loco Hebræorum more significat obedire. Sic Psalm. 2. 6. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius prædicans præceptum eius*. Tertull. libr. 4. contra Marcionem ad hunc modum interpretatur, *ipsum audite*, id est, non Moysem, neque Eliam, quasi hoc loco lex, & Prophetæ abrogatæ sint. Caluinistæ verò hæc verba in memoria figenda esse monent, ne alium, quàm ipsum Christũ audiamus. Boni sanè consiliarij, quorum consilium vtinam diligentius sequeremur, ne vllos vnquam hæreticos audiremus: nullum enim illi auditorem haberent. *Cal. in har.*

6. *Ceciderunt in faciem suam.*) Ineptè quidam Caluinistarum interpres exponit Apostolos audita voce in terram adorabundos cecidisse: id enim Hebraicam phrasim significare נפל על *cadere in faciem*. Quod, vt plerumque verum sit; semper tamen verum non est. Nam 1. Reg. 17. 49. Goliath *in faciem cecidisse* dicitur non adorans, sed moriens, & Daniel cap. 8. 17. & 10. 9. etiam dicitur *in faciem cecidisse* non adorabundus, sed visione perterritus, & obstupefactus. In hunc autem locum ea phrasis conuenire non potest; quia statim Euangelista ver. 7. declarat, quare ceciderũt. *Et timuerunt*, inquit, *valde, & accessit Iesus, & tetigit eos, dixitque eis, Surgite, & nolite timere*. Vnde manifestum est eos exanimes, aut semianimes fuisse; *Beza in ann. not.*

Universidad de Deusto
Biblioteca

se; propterea enim dicitur eos Christus tetigisse: sicut solemus, vt ad se reuocent, exanimes tangere. Timore ergo, non veneratione ceciderunt. At quare timebant? Quis loquentem

Gen. 3. 10. Deum non timeat? *Vocem tuam*, inquit, *audiui, & timui*, &, *vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia, vox Domini confringentis cedros, vox domini intercidentis flammam ignis: vox domini concutientis desertum*. Psalm. 28. 4. 5. 7. *Leo rugiet, quis non timebit?* id est, si rugierit Amos. 3. 8.

9. *Et descendentibus illis de monte praecepit eis.)* Alterum relatiuum abundat ex Hebraeorum idiomate. Latinè dicendum erat, & descendentibus illis de monte praecepit.

Nemini dixeritis visionem hanc.) Hunc locum supra cap. 16. 20. explicauimus. Probabile est, quod Hieronym. & Beda indicant prohibuisse, ne in populum euulgarẽt nihil enim incõmodi sequi poterat, si id alij Apostoli scirent, & illud commodi, vt magis in fide confirmarentur: vt autem omnis populus sciret, id sequebatur incommodi, vt c. 16. 20. exposuimus, vt qui eius audiuissent gloriam, si postea confixum viderent, quasi falsa gloriae fama decepti fuissent, à fide deficerent, vt Chrysostom. Euthym. Hieronym. Beda, & Theophylactus putant. Probabilius tamen, & Euangelistis magis cõsentaneum videtur nec cœteros quidem Apostolos scire voluisse: dicit enim Marcus cap. 9. 10. verbum apud se tres illos Apostolos continuisse, & Lucas capit. 9. 36. *& ipsi*, inquit, *tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex ijs, quae viderant*.

Donec filius hominis à mortuis resurgat) Cur non ante dici voluerit, supra exposuimus. Cur autem postea voluerit sciri, in promptu ratio est, quia illud incommodum, quod ante sequebatur, tunc sequi non poterat, & quia tunc totis velis Euangelium erat praedicandum.

10. *Quid ergo Scribae dicunt.)* Quorsum hoc Apostoli interrogent, difficultate non caret. Caluinistarum interpretes malignè, & impiè interpretantur propterea hoc Apostolos dixisse, quia non credebant Christum esse Messiam, de suo, vt opinor, ingenio Apostolos iudicantes. Hieronym. quia putabant eum iam in gloria venisse, cum eum transfiguratum vidissent, & tamen Eliam discessisse. Ego ex proximis Christi verbis *donec filius hominis à mortuis resurgat*, occasionem eos sumpsisse arbitror id interrogandi. Quia enim dixerat *donec à mortuis resurgat*, se citò moriturum significauerat; siquidẽ indicabat post eius resurrectionem Apostolos adhuc superstites dicturos esse, qui dum aetate iam grandes viuere non poterant. Ergo non intelligentes resurrectionis mysterium, vt docent Euangelistae, existimabant Christum antequàm moreretur in gloria illa, de qua locutus fuerat, venturum esse, vt redderet vnicuique secundum opera sua. Nam venturum esse post mortẽ animo comprehendere non poterant. Quia igitur putabant Christi aduentum instare, videbantque Eliã nondum venisse, eo saltem modo, quo venturus esse dicebatur, vt cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres reuocaret, omniaque restitueret. (nam in transfiguratione non tam venisse, quam apparuisse videbatur) interrogant quomodo Scribę dicant ante eius aduentum Eliam esse venturum. Non erat ea priuata Scribarum opinio, sed omni Iudaeorum populo communis, Verum, quia Scribae legis doctores erant, eamque traditionem, vt vero simile est, populo solebant explicare, illis eam attribuunt: quemadmodum si quis apud nos de plebe dicat; quomodo hoc, vel illud Concionatores dicant, cũ id non Concionatores modo, sed Christiani omnes, & scriptura ipsa dicat: sed illiterati homines, qui scripturam non legunt, omnia solent Doctoribus, aut Concionatoribus attribuere.

11. *Elias quidem venit.)* Tempus praesens ex vulgari loquendi more pro futuro positũ est, aut potius pro infinito cum verbo debitum significante, quasi dicat, Elias quidem venire debet, aut Eliam quidem venire oportet. Sicut infra ver. 24. *magister vester non soluit didrachmat* id est, nõne debet soluere? & Ioann. 21. 23. *exiit sermo inter fratres, quòd discipulus ille non moritur*, id est moriturus non esset, aut mori non deberet. Christus affirmat Eliam venturum esse: Caluinistae tamen, vt sibi videntur, sapientiores Christo non credunt: nosque, quia id credimus, simplices putant: & quod ait Christus Eliam venturum esse, de Ioanne intelligẽdum esse dicunt: quemadmodum idẽ Christus ver. sequenti videtur exponere. ferant tamen aequo animo, qui se spiritum Dei habere putant, simplicitatem nostram, vt scripturae potiùs quàm ipsorum sapientiae fidem habeamus. Primùm quidem Christus non dicit Eliam iam venisse, sed venturum esse: nam quod versi. sequenti. iam venisse dicit, non de eo Elia, quẽ hic venturum dicit, sed de Ioanne Baptista loquitur, qui in spiritu, & virtute Eliae iam venerat: & ex eo ipso, quod de Ioanne per praeteritum, de Elia per futurum, aut per praesens loco futuri positum tempus loquitur, colligere debuerũt voluisse Christum docere praeter Ioannem, qui in spiritu Eliae iam venerat, ipsum verũ Eliam venturum esse; Deinde, quia addit, *& restituet omnia*, quod Ioanes non fecit. Nam quòd isti interpretãtur Ioannem omnia restituisse, quia Christum praedicauit, qui omnia restituit, ineptum est. Nam illo quidẽ modo omnes, qui Christum praedicauerunt, omnia restituerunt. At manifestum est Christum Eliam alijs omnibus opponere, quasi solus post ipsum omnia restituerit. Quod autem dicit eum omnia restituturum, non malè quidem exponunt, quasi paraphrasis sit verborum Malachiae. cap. 4. 6 *& conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum*. Etsi ego alium potiùs arbitror esse sensum, vt Elias omnia dicatur restituturus essẽ; partim quia multa ipse per se restituit: partim, multoque magis, quia signum restitutionis omnium, id est consummationis seculi futurus est, quod in Ioannem conuenire nõ potest. Praetereà Malachiae testimonium apertum est cap. 4. 5. *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam, ante quàm veniat dies Domini magnus, & horribilis*. Manifestum enim est Prophetam de die iudicij magno, & horribili loqui, ante quem Elias venturus promittitur; non ergo de Ioanne, sed de vero Elia id est intelligendum. Praetereà auctor Ecclesiastici cap. 48. 10. de Elia ipso loquens, & ad Malachiae testimonium alludens, *qui inscriptus* inquit, *est in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob*. Quemadmodum & hoc loco Christus dixit, *& restituet omnia*. At liber, inquiũt Caluinistae, non est canonicus. Id haereticè, & sine ratione dicunt: sed fingamus ita esse, certè ex eo intelligitur antiquissima traditio, quã Christus ijsdem verbis confirmauerit, verum Eliam venturum esse. Praetereà Ioannes in Apocalypsi capit. 11. 3. 6. tam apertè scribit Moysem & Eliam esse venturos, vt nemo non solum sine temeritate, sed nec sine impudentia negare possit, *& dabo*, inquit, *duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta amicti saccis*. Quos qui futuri sunt, statim describit, *Hi habent potestatem claudendi cœlum, ne pluat, diebus prophetiae ipsorum. Quis non videt Eliam? & potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga, quotiescunque voluerint*. Quis non videt Moysem quasi digito demonstrari? Accedit, quòd vt vers. 3. docuimus, haec rõ potissima fuit, cur Moyses, & Elias potiùs, quam alij ex Prophetis Domini transfigurationi interfuerunt, quia voluit Christus futurum suum aduentum tribus illis Apostolis ante oculos ponere, & quia in secundo aduentu suo Moyses, & Elias sunt praemittendi, vt eius viã, quemadmodum in priori aduentu Ioannes fecit, praeparent, adesse eos voluit.

Elias antequam veniat ad iudicium venturus contra Caluinistas.

Moyses & Elias ante diem iudicij venturi.

voluit. Denique hæc omnium veterum auctorum opinio fuit; de Elia quidem constantissima, ac nemine dissentiente, quemadmodum supra ca. 2.4 probauimus: de Moyse minùs constans: nam secundum secundi aduentus domini testem alij Moysem, alij Enoch futurum esse tradiderunt. Objciunt Caluinistæ, quòd versu sequenti Christus dicit, *Elias iam venit, & non cognouerunt eum*, & ver.13. *tunc intellexerunt discipuli, quia de Ioanne Baptista dixisset eis.* Respondeo nos non ignorare Christum de Ioanne Baptista locutum fuisse, & Ioannem venisse in spiritu, & virtute Eliæ, vt Angelus, apud Lucam cap.1.17. testatus est: sed affirmamus Christum nõ negare propterea, sed disertis potiùs verbis confirmare etiam Eliam ante secundum aduentum suum esse venturum. Cum autem dixit *Elias iam venit*, tantum voluit significare, quod attinet ad effectum, id est ad signum prioris aduentus, & ad pœnitentiæ prædicationem, quod vtrumque in secundo aduentu Elias facturus est, eum iam venisse, quia in priori aduẽtu Ioannes vtrumque præstiterat, quia sicut de secundo aduentu Malachias dixit, *Ecce ego mitto Eliam Prophetam*: Sic de priori aduentu, & de Ioanne Baptista dixerat capi. 3.1. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciẽ tuam, qui præparabit viam tuam ante te.* Voluit ergo Christus dicere non per id stare, quo minus Iudæi crederent: sed quia peruersi, & obstinati erant. Elias enim ille, qui ante primum aduentum promissus fuerat, id est Ioannes iam venerat. Quemadmodum capit. 11.14. dixit, *Et si vultis credere, ipse est Elias.*

15. *Quia lunaticus est.)* Marcus ca. 9.17. mutum, & vers.25. surdum fuisse dicit. Lucas verò ca 9.39. dæmoniacũ fuisse declarat. Vnde sequitur non fuisse, vt nonnulli putant, naturalem; sed à dæmone inuectum morbum. Cur ergo lunaticus appellatur? Quidam vtrumque fuisse existimant, & natura, aut morbo lunaticum, & à dæmone vexatũ. Vero similius, quod Chrysostomus scribit hom.58. neque natura, neque morbo, sed dæmonis arte, ac vexatione lunaticum fuisse; nam quem Marcus surdum, & mutũ spiritum, quem Lucas dæmoniacum, Matthæus lunaticum appellauit. Qua vero ob rem quosdam dæmon lunaticos faciat, multas diuersi auctores rationes adferunt, Origenes tractatu 4. in Matthæum, Chrysostomus homil. 58. Hieronymus in commentarijs in cap.4. Matth. ver.24. vt Lunam Dei creaturam infamet, quasi morborum causa sit. Quod non tam mirabile est, quàm hæreticorum putant interpretes. Experientia enim docet, quanto studio persuadere dæmones conentur nonnullas creaturas plus, quàm illis natura concessit, habere virtutis. Beda verò, & Euthymius, vt creatorem ipsum in inuidiam, & odium adducant, hominesque illum blasphement. Non est etiam illa improbabilis coniectura id aliquando dissimulandi, & latendi causa dæmonem facere. Lucas videtur indicare dæmonem in hoc adolescente non perpetuò manere solitum, sed aliquando exire, aliquando redire: quod & Christus apud Marcum capit. 9.25. videtur significare, cum dicit dæmoni, *exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.*

Cur lunaticus fuerit.

Calixtus harum.

16. *Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.)* Vero simile est hunc hominem, dum Christus cum tribus discipulis in monte versaretur, filium suum reliquis discipulis obtulisse, vt Hilarius annotauit, illud duriusculè addens, quemadmodum olim populum, dum Moyses in monte maneret; ita nunc discipulos dum Christus in monte versaretur, fidem perdidisse. Nam, vt minorem, quàm debebant, fidem habuerint, vt Christus vers.20. videtur significare: fidem tamen certè non perdiderũt. Simile quidam videtur Chrysostom. indicare dicens propterea discipulos dæmonem illum eijcere non potuisse, quia Apostolorum columnæ non aderant; sed fidem eos perdidisse nõ dicit. Totam historiam Marcus capi. 9.14.

apertiùs, & copiosiùs scribit, cũ Christus ex monte descendisset, inuenisse discipulos, & Scribas magna circumfusa turba disputantes, interrogasseque eos, quidnam id esset, de quo inter se disceptarent: tunc vnum ex turba respondisse, vers.17. & 18. *Magister attuli filium meum ad te habẽtem spiritum mutum, qui vbicunque eũ apprehenderit, allidit illũ, & spumat, & stridet dentibus, & arescit, & dixi discipulis tuis, vt eijcerent illum, & non potuerunt.* Ex qua narrationis serie colligi videtur posse Scribas de ea ipsa re cũ Christi discipulis disceptasse exprobrantes, quòd dæmonem illum eijcere non potuissent, ac fortasse dicentes inanem esse, & deluforiam potestatem, quam se à Christo ad pellendos dæmones, aliaque miracula patranda iactarent accepisse. Putant autem Chrysostom. Hieronym. Theophyla. & Beda hunc hominem tacitè apud Christum eius discipulos accusasse. Id de homine Iudæo facilè credi potest; sed benignius interpretari possumus eum; non vt discipulos accusaret; sed, vt dæmonis malignitatem, malique grauitatem exaggaret, dixisse eos eijcere non potuisse.

17. *O generatio incredula.*) Omnes fere auctores existimant Christum hoc non de discipulis, sed de patre adolescentis, & de toto Iudæorum genere dixisse, vt Hilarius, Chrysost. Hieronym. Beda, Strabus, Theophyl. & D. Thom. in commentarijs. Quod valde probabile est; Ait enim Marc. cap.9.19. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ, *Ille autem*, id est Christus, *respondens ei*, id est patri adolescentis, *dixit, O generatio incredula.* Itaque patrem ipsum adolescentis, & cæteros illius similes Iudæos generationem appellauit. Argumentum etiam non minimũ est, quod ibidem ver. 22. pater adolescentis Christo dicat; *sed si quid potes, adiuua nos*, quasi de Christi potestate dubitaret, & quod ver.23. Christus respondeat, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*, quemadmodũ Chrysostom. & Theophyl. obseruauerunt. Quidam tamen solis discipulis dictũ putant, vt Origenes tracta.4. in Matthæum: alij ad vtrosque, & ad discipulos, & ad cæteros Iudæos referũt, vt Lyranus. Monuerunt Hiero. Beda, Strabus, & D. Thom. hæc verba non esse indignantis, sed vitia reprehendentis.

V squequo ero vobiscum?) Chrysostomo, Euthymio, & Theophylacto nõ assentior, qui existimant Christum his verbis significasse se moriendi teneri desiderio, vt à Iudæorum prauitate liberaretur; potiùs enim credo verba esse salutem Iudæorum desiderantis, & magistri de discipulorum moribus, & tarditate querentis, sicut Apostolis dixit Ioann.14.9. *Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me? Philippe, &c.*

18. *Et increpauit.)* Græcè ἐπετίμησεν αὐτῷ, id est imperauit illi. Vtrumque enim, & increpare, & imperare, & comminari significat, quemadmodum Græcus auctor Euthymius, & in verborum proprietatibus obseruandis diligentissimus hoc loco, & supra cap. 16.22. adnotauit. Imperandi autem significatio magis, quàm increpandi conuenit in hunc locũ: quod Marcus explicauit dicens Christum imperasse dæmoni dicendo, *ego præcipio tibi, exi ab eo.* Itaque quod Hieron. Beda, & Theophy. dubitant, quò pronomen illud referatur, ad dæmonem, an ad adolescentem, sine causa dubitant: nam & ex eo Marci loco, & ex eodem capite ver.21. & ex Luca cap.9.42. perspicuum est non ad adolescentem, sed ad dæmonem esse referendum.

20. *Propter incredulitatem vestram.)* Ante patris adolescentis, omniumq; Iudæorum incredulitatem publicè reprehenderat: nunc Apostolorum incredulitatem non publicè, sed priuatim, vt eorum auctoritati cõsulat, reprehendit. Incredulitatem autem, vt ego quidem interpretor, non infidelitatem, aut minimam etiam fidẽ: magnam enim Apostolos habuisse credendum est: sed fidem minorem, quàm habere Apostolos tam diucũ Christo versatos tot tantisque visis mira-

miraculis oportebat. Propterea enim eos Christus reprehendit. Credibile etiam est, quod Chrisostom. Hieronym. Beda, Strabus, Theophylact. & D. Thom. existimant Apostolos non solùm propter suam, sed etiam propter parentis adolescentuli incredulitatem dæmonem expellere non potuisse; quod ex Marco colligitur, vbi Christus patri dicit, *si potes credere, omnia possibilia sunt credenti*, quasi indicans propter eius incredulitatem non potuisse Apostolos priùs eijcere.

Cõtra Caluinisticam miraculorũ fidem.

Si habueritis fidem.) Chrysostomus, & Euthymius fidem miraculorum, non eam, qua Christiani sumus, intelligunt: itemque nostri temporis hæretici, quorum errorem miror, nonnullos doctos etiam & Catholicos interpretes, dum parum cautè hæreticorum scripta legunt, imprudenter secutos esse. Nolo in eodem errore Chrysostomum, & Theophylactum ponere, quia scio eos tam bono, quam hæreticos malo animo idem dixisse; hæreticos, vt multas fides, cùm nullam haberent, fabricarentur; Chrysostomum verò, & Theophylactum, vt discipulorum culpam eleuarent, ne viderentur illam ipsam fidem, qua Christiani sumus, non habuisse. Caluinistarum errorem capit. 9. 2. copiosè, &, nisi fallor, efficaciter refutauimus. Idem quoque ex huius loci circunstantijs refutari potest. Primùm, quia minimè dubium est, quin Christus, dum hoc dicit, Apostolos reprehendat, & eorum incredulitatem accuset, quemadmodum Marci 16. 14. eorum incredulitatem dicitur exprobrasse, *quia ijs, qui viderant eum resurrexisse, non crediderant*. Nemo autem reprehendi potest, quòd fidem miraculorum non habeat. Est enim donum Dei, non ex humana, sed ex diuina solùm pendens voluntate: quod non ijs, qui volunt, quemadmodum ea. fides, qua Christiani sumus; sed ijs, quibus Deus vult, concedi solet; ijs etiam aliquando, qui Christianam non habent fidem, quemadmodum prophetia, & aliorum miraculorum dona, sicut supra capit. 7. 22. diffeuimus: quare non magis reprehendi Apostoli potuerunt, quòd fidem miraculorum non haberent, vt fingamus aliquam esse distinctam miraculorum fidem, quàm quod non haberent donum prophetiæ. Præterea eodem modo patris adolescentis, quo Apostolorum incredulitatem Christus reprehendit. Incredulitas autem illa, quam in patre reprehendebat, non miraculorum, sed Christianæ fidei opponebatur, quia de Christi diuinitate, potentiaque dubitatur; ergo & in Apostolis non fidei miraculorum; sed Christianæ defectum reprehendit. Deinde quia hoc non solùm reprehendendo, sed etiam exhortando Christus dicit, vt statim sequitur, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis*. Nemo autem quemquam exhortatur, vt donum miraculorum habeat, sicut neque, vt habeat prophetiam, aut linguarum donum, quia id non in nostra situm est potestate. Denique manifestum est de eadem fide Christum loqui, de qua 1. ad Corinth. 13. 2. loquitur D. Paulus; ad hunc enim locum alludit, *si habuero*, inquit, *omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum*. D. autem Paulum non de fide miraculorum (quamquam de ea etiam Caluinistæ eum locum interpretantur) sed de Christiana, quæ vna ex tribus Theologicis virtutibus est, loqui ex versu 13. perspicuum est, *nunc*, inquit, *manent, fides, spes, charitas, tria hæc, maior autem horum est charitas.*

Sicut granum sinapis.) Omnes fere, & veteres, & noui auctores, vt Origenes tracta. in Matthæum 4. Hieronym. Beda, & Strabus, alicubi etiam D. Augustin. fidem hic non magnitudine, sed efficacitate, & acrimonia comparari putant: quasi dicat Christus, si habueritis fidem tam ardentem, tam vehementem, tam efficacem, quàm granum sinapis est, *dicetis*

dicetis monti huic, transi hinc illuc, & transibit. Quod etsi à multis summisque auctoribus probatum est, difficultate non caret. Primùm, quia non solemus res ardentes, & efficaces: sed paruas grano sinapis comparare, vt supra cap. 13. 31. 32. *Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod minimum est omnibus seminibus*. Res verò ardentes, & efficaces igni potius, quàm grano sinapis comparari solent: sicut Euangelium comparatur Luc. 12. 49. *Ignem veni mittere in terram*. Deinde quia si propter acrimoniam, & ardorem grano sinapis fides comparetur, non fuit necesse dicere, *si habueritis fidem, sicut granum sinapis*; sed si habueritis fidem, sicut sinapi, vt natura, & effectus, non exiguitas significaretur. Cùm autem non sinapi, sed granum sinapis dictum sit: manifestum est non vim, & naturam; sed paruitatem significatam fuisse. Præterea non obscura antithesis est inter granum sinapis, & montem; illam rem minimam, hanc maximam. Voluit enim Christus dicere vel minimam fidem, quale granum sinapis est, vel maximum montem posse transferre: de fidei igitur magnitudine, aut paruitate, non de efficacitate agitur. Non quòd non etiam efficacitas inde colligatur: sed quòd non efficacitate; sed exiguitate grano sinapis fides conferatur. Accedit quòd, etsi videri potest exiguum, magnum tamen apud me argumentum est, quia ex Christi ingenio, & maiestate sumitur. Si dicere voluisset, si habueritis fidē tam ardētem, quàm granum sinapis, dicetis monti huic transi hinc illuc, & transibit: sensus quidem verus esset: sed vulgaris, humilis, abiectus, inefficax, & magnitudine ingenij Christi minimè dignus. Quid enim gratiæ, aut acuminis haberet, si habueritis ardentem fidem, montes transferetis? scimus enim ignem propter ardorem solere magna ponderа propellere. Minimam autem fidem, id est grano sinapis similem ingentem montem posse transferre, id & gratiam propter antithesim, & acumen propter insperatam sententiam habet. Confirmat me aliquorum antiquissimorũ auctorum iudicium, quos testatur Hieronymus ita sensisse. Itaque quod Origenes, Hieronymus, Beda, & Strabus existimant hic non minimam, sed maximam potius fidem grano sinapis comparari, quam D. Paulus omnem, id est totam, integram, & perfectam fidem appellet, sententiæ huius loci mihi videtur esse contrarium. Video, quid obijci mihi possit, quidque omnes, qui contra sentiunt, auctores mouerit. Certum est D. Paulum 1. ad Corint. 13. 2. ad hunc locum alludere voluisse; atqui non de minima, sed de maxima fide loquitur, *si habuero*, inquit, *omnem fidem, ita vt montes transferam*. Respondeo eandem fidem diuerso respectu, & à Christo minimã, & à D. Paulo maximam appellari: minimam quidem à Christo ad eã, quam Apostolos tam diu cum ipso versatos habere oportebat; non enim significat Apostolos ne minimam quidem habere fidem, quippe magnam habebant, qui ipsum paullo ante filium Dei confessi fuerant; sed reprehendentis more vtitur hyperbole, & exaggeratione, quasi dicat, si miminam fidem habueritis, id est tantam, quantam habere deberetis, non maiorem, diceretis monti huic, transi hinc, & tranfiret. Quemadmodum homini alioqui ingenioso, minùs tamen, quod dicimus intelligenti obiurgantes dicere solemus, si vel minimum haberes ingeniũ, hoc intelligeres. Non enim significamus eum ne minimum quidē ingenij habere; sed minùs habere, quam, vt hoc intelligeret, oporteret: hoc ergo sensu Christus minimam fidem appellauit. D. autem Paulus eandem fidem comparatione eius, quã aut ipse, aut alij vulgò habebant, maximã vocat, quia nemo dum eò peruenisse videbatur fidei, vt montes verbo trãsferre posset. Hinc intelligitur necessarium non esse, vt omnis, qui minimã

fidem habet, transferat montes. Neque verò omnis, qui maximam habet. Nam Apostolos si non tunc, at certè posteà tantam illam fidem, quantam in illis tunc Christus desiderabat, vt montes transferre possent, habuisse credendum est. Nec tamen montem illos vllum transtulisse legimus. Etsi, quod Chrysostom. Euthym. & Theophylact. scribunt, probabile esse non nego eos, id aliquando fortasse fecisse: sed sacris literis mandatum non esse, quia nec omnia Christi miracula, vt ait D. Ioannes, scripta sunt. Rectè ijdem auctores dicunt, si non Apostolos, Apostolicos tamen viros id præstitisse alludentes, vt opinor, ad notam Neocæsarienses Gregorij historiam, qui, vt Eusebius libro 7. capit. 23. auctor est, vt Ecclesia quædam ædificaretur, montem, qui obstabat, in aliũ locum transposuit. Cur autem id Apostoli non fecerint, prudenter ijdem auctores respondent, quia necesse non fuit. Nec enim Apostoli, sicut nec Christus, omnia, quę potuerunt: sed quæ oportebat, quæque necesse erat facere, fecerunt; necessitatis autem regula Dei gloria est; ea cum postulat, miracula facienda, cum non postulat, prætermittenda sunt. Hier. & Beda in commentarijs, & D. Aug. lib. 1. quæst. Euang. cap. 29. allegoricè explicarunt qui superbiam humanam, quam Apostoli transtulerunt, atque superarunt, per montem intelligunt.

Apostoli an montes transtulerint.

Gregorius Neocæsariẽsis montem trãsferens.

Regula miraculorum Dei gloria.

Et nihil impossibile erit vobis.) Non docet, quid illis, sed quid fidei possibile sit; sicut Marci 9. 23. *Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.* Fides enim quasi Dei manus est, quicquid Deus potest, fides potest, & ij, qui fidem habent, possunt, quia non suis, sed Dei manibus operantur. Nec propterea sequitur, vt annotat D. Thom. eos esse, dicique posse omnipotentes: omnipotens enim dicitur non quisquis omnia potest, sed quisquis suapte natura, & virtute potest, qualis solus est Deus.

21. *Hoc autem genus.*) Athanasius in libr. de virginitate, Chrysostomus Euthym. & D. Thom. in huius loci commentarijs existimant non vnum aliquod certum, sed omne dæmoniorum genus significari, quòd eiusmodi sunt omnes, vt non nisi per orationem, & ieiunium expelli possint. Verum multa dæmonia Apostoli non oratione, & ieiunio: sed nominis Christi inuocatione pepulerant, Lucæ 10. 17. *etiam dæmonia subijciuntur nobis in nomine tuo.* Loquitur ergo Christus de certo aliquo dæmoniorum genere, in quo expellendo plus sit, quàm in alijs difficultatis: ita vt orationem etiam, atque ieiunium oporteat adhibere. Quod autem id genus sit, incertum; Hieronym. hoc loco, & Leo Sermon. 2. de ieiunio septimi mensis existimant nequissimum dæmoniorum genus significari. Alij antiquissimum, id est, quod diu hominem possederit, quasi vt difficilius est diu inueteratos, quàm recentes curare morbos; ita etiam sit difficilius eos dæmones, qui diu, quàm qui breui tempore in homine fuerint, expellere. Ideo putant interrogasse Christum apud Marcum cap. 9. 21. quantum temporis esset, ex quo illi accidisset. Mihi obstinatissimum, & ferocissimum genus dæmonum videtur indicari: loquitur enim Christus de dæmone tanquam de aliquo hoste arcem custodiente, qui, quo ferocior, & obstinatior est, eo difficilius pelli potest, sicut Lucæ 11. 21. *Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt omnia, quæ possidet.* Hoc mihi colligi ex effectu videtur; fecerat hic dæmon adolescentem illum lunaticum, mutum, & surdum, quales obstinatissimi homines esse solent, cerebri phantastici, superbi, qui nihil rogantibus respondeant, precibus surdi. Disputauimus de hac re capit. 9. 22. vbi ex hoc loco diuersa dæmonum esse genera docuimus.

Qui dæmones ieiunio & orationi pellendi.

Nisi in oratione, & ieiunio.) Errant hæreticorum interpretes existimantes orationem, & ieiunium non nisi tãquam cotes, quibus fides acuitur, desiderari: sola enim fide dæmonem pelli, cæteraque fieri miracula. Quod si verum esset, sufficiebat superior illa sententia, vers. 20. *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc, & transibit.* Nunc autem manifestum est Christum fidem, orationem, & ieiunium, tanquam tria distincta remedia, proposuisse. Fateor & oratione fidem, & ieiunio orationem excitari, sed non propterea neque orationis, neque ieiunij vllę sunt partes. Similis eorundem error est, ieiunium nihil habere meriti, quod iam olim similis ipsorum hæreticus Iouinianus dixerat, quem Hieronymus confutauit. Quid ergo ad pellendum dæmonem ieiunium valet? Nam quid fides, quid oratio valeat, obscurum non est. Respondeo, quid valet crapula ad alliciendum, ac detinendum dæmonem? Quemadmodum ergo crapula delectatur, ita ieiunium ferre non potest. Fides credendo, oratio petendo, ieiunium tacendo, sed flagellando, & vrendo dæmonem pellit. Quemadmodum hostes non solùm tormentis, aut iaculis, sed etiam fame pelluntur. Dubium inter interpretes est, vternam orare, ac ieiunare debeat, is ne, qui dæmonem pellit, an is, à quo pellitur: sunt etenim, qui putent Christum significare eum, à quo pellendus dæmon est, ieiunare debere. Alij vtrumque, vt Chrysostomus Euthymius, & Theophylactus. Non dubito vtriusque ieiunium, orationemque iuuare: sed Christus de eo tantùm, qui dæmonem expellit, mihi videtur loqui; docet enim Apostolos, quemadmodum hoc dæmoniorum genus eijcere debeant.

Ieiunij & orationis vis ad dæmones ejiciendos.

22. *Conuersantibus autem illis in Galilæa.*) ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν, vel conuersantibus, vel reuertentibus: Ambiguum enim est. Sed meliùs credo notum interpretem conuersantibus reddidisse, quia iam diu Christus in Galilæa versabatur: neque Euangelistæ postea dixerunt eum exiuisse. Nam ex Phœnicia, quò supra Matthæus c. 15. 21. dixerat iuisse, iam diu redierat: & constans opinio est eum in Galilæa fuisse transfiguratum; ergo sensus est, cum adhuc in Galilæa versarentur, antequàm inde exirent. Postea enim exiuerunt, vt in Iudæã venirent, & Lazarum Christus suscitaret. Ioan. 11. 14. 15.

Quomodo tempora Calistrato.

24. *Accesserunt, qui didrachma accipiebant, ad Petrum.*) Chrysostom. Hieronym. Beda, Theophylact. & Euthym. existimant propter miraculorum Christi magnitudinem reuerentiæ causa ausos non fuisse ad Christum accedere. Quod probabilius videtur esse, quàm quod ijdem probabile etiam esse putant, eos fortasse malitiosè ad Petrum potiùs, quàm ad Christum accessisse, vt ex eo faciliùs elicerent, num Christus tributum Cæsari solueret; vt, si negaret, occasionem caperent accusandi. Cur autem ad Petrum potiùs, quam ad alium discipulum accesserunt, versu. 27. dicemus Didrachmum autem argenteæ monetæ genus erat idẽ prorsus valens, atque duo Hispanica Regalia, duo Italici Iulij, decem solidi Gallici hoc quidem tempore. Nam Regale Hispanicum drachmam vnã argenti pendit: & didrachmum duas, vt nomen indicat, drachmas continebat; sicut tridrachmum tres, tetradrachmum quattuor, id est siclum Hebraicum. Siclus enim Iudæorum tantùm pendebat, quantùm quattuor Hispanica Regalia, & quantum Francus Gallicus, quem Henricus tertius his annis cudit. Quod autem tributum id fuerit, nõ omnibus cõuenit. Hilarius existimat illud fuisse, quod Exo. 30. 13. singuli Iudæi soluere singulis annis in templum iussi sunt, *hoc*, inquit, *dabit omnis, qui transit ad nomen, dimidium sicli mensuram templi. Siclus viginti obolos habet. Media pars sicli offeretur domino* Et quidẽ põdus, & pretium rectè conuenit; nam, vt diximus, tetradrachmum, id est quattuor drachmæ siclum efficiebãt, vnde sequitur didrachmũ, id est duas drachmas dimidium sicli effeciſſe, quod singuli Iudæi maiores viginti

Quid dicedrachma, ann. 1578. & drachma.

Quid sicclus.

Quale tributum fuit quod Iudæi Christi tẽpore soluebant.

singulis annis pendere iubentur. Ex eo autem Exodi loco Lyrani opinio à multis iam refutata, apertè conuincitur. Putat enim didrachmum solidum fuisse, Gallicum, id est duodecim, vt ipse vocat, paruos Turonicos; cùm Moyses dicat siclum viginti obolos habuisse; constat autem obolum vnum idem fuisse, atque solidum Gallicum. Nam, vt diximus, ex ipso pondere certum est Francum vnum, vnum siclum pependisse, sicut quattuor Hispanica Regalia, & Francum viginti solidos, sicut siclum viginti obolos habere. Itaque didrachmum, quod Lyranus vnum tantùm solidum habuisse putat, decem solidos habebat. Plura de hac re non dicimus, quia multi de ea authores copiosè, diligenterque tractauerunt: tantùm pretium pecuniæ ad vsum nostri temporis accommodauimus. Quod ideo dicimus, ne quis miretur, si apud alios legerit didrachmum septem solidos, apud nos decem habere. Tunc enim Hispanicum Regale, quæ drachma argenti est; tribus solidis cum semisse æstimabatur, nunc æstimatur quinque. Chrysostomus verò, Euthymius, & Theophylactus existimant hoc fuisse tributum, quod Iudæi iussi sunt Domino dare Numerorum 3. 46. 47. propter eos primogenitos, quibus cæteræ tribus Leuiticam excedebant. Quod ne probabile quidem est. Illud enim tributum non nisi semel, & non nisi à primogenitis, & non nisi à ducentis septuaginta tribus solutum est, quibus tunc inuentæ sunt reliquę tribus Leuitarum tribum superare. Itaque multo verior est Hieronymi, & Bedæ sententia, qui existimant hoc vectigal illud esse, quod Augustus Iudæis imposuit, cum iussit, vt vniuersus orbis describeretur, Lucæ 2. 1. vero simili eius rei coniectura, est, quòd Vespasianus expugnatis postea Hierosolymis tantùm Iudæis tributi imposuerit, quantum ante templo soluebant, vt Iosephus lib. 7. de bello Iudaico ca. 26. auctor est, & est credibile Vespasianum illud ipsum tributum, quod Augustus imperauerat, & à quo sese Iudæi rebellando exemerant, illis vbicunque, vt ait Iosephus, terrarum essent, reposuisse. Atqui hoc fortasse dicere Hilarius voluit Christum illud solnisse tributum, quod Iudæi templo soluebant, quasi non Cæsari, sed patri suo soluerit.

Iudæus l. de ass.

25. *Etiam.*) Respondet Petrus affirmanter, antequam cõsulat Christum. Vnde colligitur, aut metu eum ita, respondisse, ne si negare, aut dubitare videretur, publicanos offenderet, quasi Christus ex eorum numero esset, qui, vt postea accusatus est, negabant tributum dari Cæsari, aut quia de Christi voluntate non dubitabat, aut quia sciebat Christum alijs annis solitum soluere, quòd multò est probabilius. Cum enim publicani interrogant *Magister vester non soluit didrachma?* sensus est, non solet soluere? est enim verbum non actionem, sed consuetudinem significans, qualia in scriptura multa notauimus. Vnum satis erit exemplum Ioannis 4. 9. *non coutuntur Iudæi Samaritanis*, id est non solent vti. Petrus autem respondet *etiam* confirmans Christum solitum soluere. Cur ergo Euangelistæ huius tantum anni solutionis meminerũt? vt miraculũ, quod pp solutionẽ factũ est, exponerent.

Luc. 23.

Reges terrę.) Quod Christus Petrum prauenit, eiusque cogitationem nouit, magnum per seipsum miraculum fuit. Videtur autem Christus non conuenienter Petrum interrogare, *Reges terrę, à quibus accipiunt tributum, vel censum, à filijs, an ab alienis?* quia videtur indicare, aut se terreni Regis esse filium, & quidẽ Cæsaris, siquidem ea ratione probare vult se non debere Cęsari soluere tributum; aut tributum illud non Cęsari, sed Deo, cuius ipse filius erat, datũ fuisse. Respondeo eum à minori ad maius argumentari, vt D. Chrysosto. annotauit, quasi dicat, si filij Regis terreni illi tributum non debẽt ego, qui Dei Regis Regũ filius sum, nulli Regi debeo. Potuit etiam alludere ad originẽ illius tributi, quod petebatur, quæ, vt diximus, ea fuit, vt templo, id est Deo solueretur, quem admodum Hilarius, & Theophylactus existimant. Disputant nonnulli, an re vera Christus, tanquam homo, tributum debuerit? Respondent debuisse, quia D. Paulus testatur illum per omnia nobis, excepto peccato, similem factum fuisse, & hoc loco, nõ tanquam hominem; sed tanquam Deum argumentari se à tributo liberum esse. Id, an dici possit, doctiores viderint; ego quidem non dixerim. Obijci potest, quòd Christus non de se tantùm; sed etiam de Petro loqui videatur, & quòd dicat plurali numero liberos esse filios, & quòd paullo post addat, *vt autem nõ scandalizemus eos.* Priori ratione non moueor, quia certum est Christum de se, tanquam de naturali Dei filio, locutum esse; qualis Petrus non erat. Itaque non potuit cum filiorum nomine comprehẽdere; sed locutus pluraliter est, quia de omnibus generaliter Regum filijs loquebatur. Secunda magis moueor, quare videtur mihi Christus significare voluisse nec se, nec discipulos suos tributum debere; se, quia filius Dei erat; discipulos suos, quia ipsius familiares, & domestici censebãtur. Et non solum Regum filij; sed eorum etiam domestici à tributis liberi sunt. Quod autem quidam disputant, vtrùm omnes Christiani, quia filij adoptione Dei, aut quia quodãmodo Christi familiares sunt, tributis soluti sint, ne locum quidem vllum dubitationis habere puto. Nam etsi Christiani adoptione filij sunt Dei, Christiq; nomen gerunt, tamen eius domestici, vt Apostoli non sunt; & D. Paulus ad Roman. 13. 7. Christianos iubet suum cuique reddere, cui honorem, honorem; cui tributũ, tributum. Neque Diuus Augustinus, qui in eam sententiam citari solet lib. 1. qq. Euangelicarum c. 23. ita sensit. Maiore probabilitate potuissent Hieronym. allegare, qui ita ad hunc

Christus, & eius familiares à tributis liberi.

Christus seruat omnia antiqua, tamen solum debuit quod debuit

locum scripsit, *Ille pro nobis crucem sustinuit, & tributa reddidit; nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij Regis à vectigalibus immunes sumus.* Sed aut allegoricè loquitur, quòd tributum, vt ante solebamus, diabolo non soluamus; aut de solis agit Ecclesiasticis, qui ipsius tempore Christianis iam Imperatoribus à vectigalibus immunes erant.

27. *Vt autem non scandalizemus eos.*) Non fuisset datum, sed acceptum, vt Theologi vocant, scandalum, sed id ipsum, cùm facile posset, vitare voluit. Itaque, quod Theologi vulgò dicunt scandalum datum, non acceptum esse vitandum, non est pro certa, ac perpetua regula accipiendum. Nam & Christus hoc loco, & Diuus Paulus ad Romanos 14. 21. & 1. ad Corinth. 8. 13. etiam scandalum acceptum fugiendum putauerunt; cùm idem Christus supra cap. 15. 14. vitare noluerit, sed contemnendum putauerit, *Sinite*, inquit, *illos, cæci sunt, & duces cæcorum*. Quemadmodum Chrysostomus, & Euthymius annotarunt. Ijdem respondent id Christum pro ratione temporis, & aliarum circunstantiarum fecisse. Illic enim gloria Dei postulabat, vt propter Pharisæorum scandalum à docenda veritate non desisteret: eadem gloria hic postulabat, vt, cùm facilem posset soluere tributum, publicanos non offenderet, & maleuolis Iudæis criminandi occasionem non daret. Nã & cùm semper tributum soluisset, tamen accusatus est postea, quòd tributa Cęsari soluere prohiberet, Lucę 23. 2. Idemq; nobis faciendum esse monent.

Duplex scãndalum.

Scandalum passiuũ quòd vitandum.

Et eũ piscem, qui primus ascenderit.) Magnum hoc fuisse miraculum certũ est: sed meritò Hiero. dubitat, in qua re fuerit; vtrum in eo, quòd sciuerit Christus, quis esset ille piscis, qui in ore staterem haberet; an in eo, quòd sciuerit illum primum omniũ ascensurum esse: an quòd fecerit ipse, vt ille primus ascenderet; an quòd in eo, qui primus ascendit, staterem ipse solo verbo formauerit. Quod postre-

mum mihi videtur probabilius, quia non ſolent piſces, ſi quando ſtateram, aut aliam pecuniam deglutiunt, eam in ore habere, ſed in ventre. Itaque ille piſcis, ſi staterem illum ipſe accepiſſet, non in ore, ſed in ventre habuiſſet. Nam quod nonnulli dixerunt, quemadmodum Theophylactus recitat; ſtaterem illum, non pecuniam fuiſſe, ſed margaritam, quam piſces habere ſolent, ſimile vero non eſt: quia nec margaritæ in ore, ſed in ventre; nec in piſcibus, qui reti capiuntur, ſed in ſolis conchylijs, quæ vrinatores à ſcopulis maris manibus auellunt, reperiri ſolent.

Quid ſtater.

Staterem) Stater apud Græcos idē erat, atq; ſiclus apud Iudæos, eademque eſt & Hebraici, & Græci nominis origo; vtrumq; enim pondus ſignificat. Itaq; idem erat ſtater, & tetradrachmum, id eſt duo didrachma propterea iubet Chriſtus pro ſe, & pro Petro ſtaterem dare, quia vnuſquiſq; didrachmum, id eſt dimidium ſicli pendere debebat.

Pro me & te) Quare pro Petro potius, quàm pro alijs Apoſtolis dari tributum iuſſerit, ſolet hic diſputari. Chryſoſt & Euthym. reſpondent tributū illud à ſolis primogenitis fuiſſe ſoluendum; Petrum autem primogenitum fuiſſe. Quæ opinio præterquam quòd verſu præcedenti refuta eſt, ex eo etiā refutari poteſt, quod inter alios etiam Apoſtolos aliquos fuiſſe primogenitos credendum eſt.

Petri primatus.

Melior eſt altera illa ratio, quam ijdē auctores, & Hiero. adferunt, propterea Chriſtum pro ſe & Petro ſoluiſſe quòd Apoſtolorum caput eſſet. Scio hanc rationem noſtris hæreticis nō placere; ſed multò profecto eſt, quàm illa, quam ipſi adferunt, probabilior,

Beda in marg.

ideo Petro ſoluiſſe Chriſtum, quòd in eius diuerſaretur domo. Nam c. 8. 14. apertè probauimus Petrū in Capharnaum domum nō habuiſſe. Alij exiſtimant ſolum Petrum cum Chriſto tunc fuiſſe, cùm de alijs diſcipulis mentio non fiat: aut propterea pro illo ſoluiſſe, quia illum tantùm Publicani adierant. Inepti vero hic Hæretici ci ſunt, qui hinc Romani Pontificis primatum refellunt, & Eccleſiæ immunitatem tollunt, quòd Petrus tributum ſoluerit. Nam iſta quidem ratione nec Chriſtus quidem Eccleſiæ caput eſſet: ſoluit enim tributum. at ſoluit, cùm non deberet: nec Petrus, vt ante probauimus, debebat. Et nō conſiderant Petrū, ſi nunc inter Chriſtianos Reges in viuis eſſet, Eccleſiāque gubernaret, ſoluturum non fuiſſe. Alia à veteribus auctoribus quæſtio proponitur: quare Chriſtus, cùm loculos haberet, & mulieres religioſæ, quæ illum ex Iudæa ſequebantur, neceſſaria ei ſuppeditarent, non ex ſuis loculis, ſed ex piſce tributum ſoluit? Ratio, quam Hieronymus reddit noluiſſe Chriſtum bona pauperum in tributum cōuertere, à paucis probata eſt. Nam, quę in loculis erant, ad omnia neceſſaria mittebantur, & tributum ſoluere, quando ita Chriſtus volebat, vnum erat ex neceſſarijs. Chryſoſt. & Euthy. putant Chriſtum oſtendere voluiſſe ſe, etiam ſi tributum ſolueret, & terræ & maris dominum eſſe, quando quidem ex mari ipſe tributum acciperet. Magis altera ratio, quam ijdem reddunt, mihi placet: ita Chriſtum tributum ſoluere voluiſſe, vt nec publicanos offenderet, nec ſuum perderet priuilegium, dum non ex ſuo, ſed ex inuento ſolueret. Quanquam ego veram ſuſpicor eſſe rationem, quòd tunc alij diſcipuli, qui loculos geſtabant, non adeſſent, & cum nollet publicanos offendere, ad ſoluendum tributum miraculum fecerit.

Hæretici inepti contra immunitatem Eccleſiæ hoc.

IN CAPVT XVIII.

1 IN illa hora acceſſerunt diſcipuli ad Ieſum, dicentes: Quis putas, maior eſt in regno cœlorum? 2. Et aduocans Ieſus paruulum, ſtatuit eum in medio eorum, 3. & dixit: Amen dico vobis, niſi conuerſi fueritis, & efficiamini ſicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum. 4. Quicumque ergo humiliauerit ſe ſicut paruulus iſte, hic eſt maior in regno cœlorum. 5. Et qui ſuſceperit vnum paruulum talem in nomine meo, me ſuſcipit. 6. qui autem ſcandalizauerit vnum de puſillis iſtis, qui in me credunt, expedit ei vt ſuſpendatur mola aſinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris. 7. Væ mundo à ſcandalis. Neceſſe eſt enim vt veniant ſcandala: veruntamen væ homini illi, per quem ſcandalum venit. 8. Si autem manus tua, vel pes tuus ſcandalizat te: abſcinde eum, & proijce abs te: bonum tibi eſt ad vitam ingredi debilem, vel claudum, quàm duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum. 9. Et ſi oculus tuus ſcandalizat te, erue eum, & proijce abs te: bonum tibi eſt cum vno oculo in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis. 10. Videte ne contemnatis vnum ex his puſillis: dico enim vobis, quia angeli eorum in cœlis ſemper vident faciem patris mei, qui in cœlis eſt. 11 Venit enim filius hominis ſaluare, quod perierat. 12. Quid vobis videtur? ſi fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis: nonne relinquit nonagintanouem in montibus, & vadit quærere eam, quæ errauit? 13. & ſi contigerit, vt inueniat eam: amen dico vobis, quia gaudet ſuper eam magis quàm ſuper nonagintanouem, quæ non errauerunt. 14. Sic non eſt voluntas ante patrem veſtrum, qui in cœlis eſt, vt pereat vnus de puſillis iſtis. 15. Si autem peccauerit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te, & ipſum ſolum, ſi te audierit, lucratus eris fratrem tuum. 16. ſi autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum, vel duos, vt in ore duorum, vel trium teſtium ſtet omne verbum. 17. Quòd ſi non audierit eos: dic eccleſiæ. ſi autem eccleſiam non audierit: ſit tibi ſicut ethnicus, & publicanus. 18. Amen dico vobis, quæcumque aliigaueritis ſuper terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcumque ſolueritis ſuper terram, erunt ſoluta & in cœlo. 19. Iterum dico vobis, quia ſi duo ex vobis conſenſerint ſuper terram, de omni re quamcumque petierint, fiet illis à patre meo, qui in cœlis eſt. 20. Vbi enim ſunt

Marc. 9. c. 34. Lu 9 f 46. Inf. 19. b. 14.
1. Cor. 14. d. 20.
Marc. 9. f. 42. Lu. 17. a. 1 Sup 5. c. 30 Mar. 9. g. 43.
Pſ 33. a. 8. Lu. 19 b. 10 Lu. 15. a. 4
Lu. 17. a 3 Le. 19. d. 17 Eccl. 19 b. 13. Iac 5. d. 19 Deut 19 b. 15. 2. Cor 13. a 1. Hebr. 10. c. 28 Io 8. c. 17. 2 Theſſ 3. d. 14.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Cor.5.b.9. duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. 21. Tunc accedens Petrus ad eum,dixit:Domine quoties
o.20 e.23 peccabit in me frater meus,& dimittam ei? vsq; septies? 22. Dicit illi Iesus:Non dico tibi vsq; septies:sed vsq; septuagies septies.
23. Ideo assimilatum est regnum cœlorum homini regi,qui voluit rationem ponere cum seruis suis. 24. Et cum cœpisset rationem ponere,oblatus est ei vnus, qui debebat ei decem millia talenta. 25. Cum autem non haberet vnde redderet, iussit eum dominus eius venundari,& vxorem eius,& filios, & omnia, quæ habebat,& reddi. 26. Procidens autem seruus ille,orabat eum, dicens: Patientiam habe in me,& omnia reddam tibi. 27. Misertus autem dominus serui illius,dimisit eum,& debitum dimisit ei. 28. Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens: Redde, quod debes. 29. Et procidens conseruus eius, rogabat eum,dicens:Patientiam habe in me,& omnia reddam tibi. 30. Ille autem noluit:sed abijt,& misit eum in carcerem donec redderet debitum, 31. Videntes autem conserui eius, quæ fiebant, contristati sunt valde: & venerunt,& narrauerunt domino suo omnia,quæ facta fuerant. 32. Tunc vocauit illum dominus suus:& ait illi: Serue nequam,omne debitum dimisi tibi quoniam rogasti me: 33. nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum? 34. Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus,quoadusq; redderet vniuersum debitum. 35. Sic & Pater meus cœlestis faciet vobis,si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.

IN CAPVT XVIII.

1 *In illa hora.)* Sub idem tempus, Hebraismus est frequenter vsurpatus.Mar.c.9.33.Christum eos præueniisse dicit, rogasseq;,quid in via tractauissent, tractauerat aũt, *quis eorũ esset maior.* Lucas verò ca.9.46.vidisse cogitationes eorum,& nõ quidem interrogasse, sed accersito puero dixisse, *quicunq; susceperit puerũ istũ in nomine meo,me suscipit;& qui susceperit me,suscipit eũ, qui me misit. Nã qui minor est inter vos omnes, hic maior est*. De qua specie discordiæ nihil dixit hunc locũ tractans lib. 2.de conf. Euangelistarum c.61. Augu. Respondent Chryſ.& Euthym.Apostolos de ea re non semel; sed sæpe contẽdisse; Primùm in via; deinde domi,cũ Petrũ vidissent in tributi solutione sibi fuisse prælarum;postremò cùm interrogati a Christo fuissent, quid in via tractauissent. Primum ergo Christus Apostolos,quid tractauissent, interrogauit:tunc verò Apostoli videntes suas cogitationes, cõtentionesq; patefactas Christũ interrogauerunt, qđ interrogare priùs non audebãt, *quis eorũ esset maior.* Disputatur hoc loco, qua occasiõe id Apostoli rogauerint. Hiero.Beda,& Euthy. existimant occasionẽ fuisse, ꝙ vidissent Christum pro se, ac Petro soluere tributũ. Qđ non-

nonnulli ideo non probant, quia ex Marc.c.9. 33. cõstet eos in via, anteq̃ venirent Capharnaũ, & tributũ solueretur,ea de re cogitasse: sed iã dixi mus ex Chryſ. & Euthy. eos sæpe, & diuersis de causis in eã venisse cogitationẽ.Itaq; tributũ pro Petro datum nõ illis eã cogitationẽ ingenerauit, sed genitã auxit. Alias etiã prius occasiones habere potuerũt, ꝙ vidissent Petrum cum duobus alijs in mõtem cũ Christo ascendisse, illi datas fuisse claues regni cœlorũ c.16.19.vt idem Chryſ. & Euthy. scribunt. Alij aliã reddunt causam,quæ mihi nõ displicet,ꝙ audiuissent Christũ de morte sua sæpe mentionem facere, quasi ꝓxima iã esset, & cogitarẽt,quis eo mortuo eius quodãmodo hæres, id est eius Vicarius futurus esset. Id.n. consuetudini, ac moribus hoium valde consentaneũ est,qui morituris de successione cogitantes astare solent, & idem videmus Apostolos instante Christi passione fecisse Luc. 22. 24.

Quis putas.) τίς ἄρα; Quis tandẽ? aut quisnã in regno cœlorum maior futurus est?Comparatiuũ pro superlatiuo ponitur ex Græcorũ consuetudine. Et verbum prẽsens est pro futuro: quasi dicant,quis nostrum maximus in regno cœlorum futurus est?

In regno cœlorum.) Quidã regnum cœlorũ cœlum ipsum, & cẽlestẽ gloriam vocari putat,vt Chryſ. & Euth. quod vĩ ex versu 3. probari posse, *Nisi*, inquit, *cõuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorum.* Credibile.n.est de eodẽ regno cœlorũ, de quo Apostoli interrogauerant, respondisse Christum. Probabilius tamen est regnũ cœlorum hoc loco Ecclesiam appellari.Primũ propter occasiones, quibus Apostoli, vt id interrogarent, moti sunt,quòd videret omnibus in rebus Petrum præferri, & cogitauerunt oĩum in Ecclesia caput futurũ esse.Deinde ex Christi reprehensione:non.n.dubium est, quin eorũ ambitiunculam reprehenderit. Velle autem in cœlo oium maximũ esse,charitas erat,non ambitio; in Ecclesia verò primum esse velle,cẽteriſq; præesse id meritò fuit,tanquã ambitiosum,reprehendendũ. Id etiã ex versu 3. vnde contraria probatur opinio,confirmari potest. Voluit.n. Christus dicere eum, qui in præsenti regno cẽlorũ,id est in Ecclesia minimus esset, eũ maximũ haberi, ideoq; in cœlo futurũ maximum. Itaq; Lucas de ꝓsenti Ecclesiæ regno loquens c.9.48. *Qui minor,* inquit, *est inter vos omnes, hic maior est*. Ludit ergo Christus nominis ambiguitate, cũ dicit, *nisi efficiamini, sicut paruuli, non intrabitis in regnũ cœlorũ*, quẽadmodũ multis locis annotauimus eũ facere solere.

2.Et aduocans Iesus paruulum) Qui infantẽ fuisse putãt, propterea quòd Marc,c.9. 36. dicit Christũ eum,quẽadmodum Græcè est, in vlnas suscepisse,falli videtur. Nam & maior infante in vlnas tolli potuit,& qui aduocatus fuit,grãdiusculus erat, quia ambulare poterat.Puerum ergo,non infantẽ;sed innocentem Christus vocauit, & in medio constituit,vt quẽadmodum Chryſ.obseruauit,non solùm verbis;sed rebus etiam ipsis præsentibus humilitatem, simplicitatemque doceret.

3.Nisi conuersi fueritis.) Malè quidã ex hoc loco colligere videntur Apostolos tunc in statu mortalis peccati fuisse,propterea ꝙ dicat Christus, *nisi cõuersi fueritis, & efficiamini, sicut parauli, non intrabitis in regnum cœlorum*, quasi tunc nõ tales essent, vt intrare possẽt. Nihil.n.aliud significare Christus voluit, quã non posse eos in regnũ cẽlorũ intrare, nisi simplicitate, & humilitate similes essent pueris, ꝙ non ita intelligendum est,quasi oĩno æqualis in omnibus humilitas, atq; simplicitas illi,quæ in pueris est, desideretur. Quis.n.in regnum cẽlorum intraret; sed proponitur maximũ humilitatis exemplũ, nõ vt ad illud omnino perueniamus:sed vt accedamus quàm proximè possimus; sicut iubemur esse perfecti; sicut pater noster cœlestis perfectus est c.5. 48. Neq; significatur Apostolos non tantam habere humilitatem, vt in regnum cẽlorum intrare possint: sed ostenditur

Ambitio Apostolorũ an peccatũ mortale fuerit.

tur quid illis fit neceſſarium, vt ſi nō habent, comparent: ſi habent; conſeruent. Quod autem dicit, *niſi efficiamini*, non ſignificat eos tales non eſſe, ſed alludit ad eorum ætatem, qui cū grandes iam eſſent, deberent pueri fieri, ſicut Ioannis 3.3. Nicodemo dixit, *Niſi quis renatus fuerit denuo, non poteſt videre regnum Dei*. At Chriſtus Apoſtolorum ambitionem reprehendit. Fateor; ſed non continuò ſequitur eam ambitionem fuiſſe tantam, vt mortale peccatum eſſet, & ab ingreſſu regni cœlorum impediret: potuit enim eſſe veniale: & eiuſmodi fuiſſe piū, & religioſum eſt credere. Deniq; aut iſta, aut alia meliori ratione excuſandi Apoſtoli ſunt, vt Chryſo. excuſat; non accuſandi, vt facere Hæretici ſolent. Iubet nos Chriſtus nō omnibus in rebus; ſed in ſimplicitate, humilitate, innocētia ſimiles eſſe pueris, ſicut D. Paulus 1. ad Cor. 14. 20. *Nolite pueri effici ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtote*, quemadmodum Clemens Alexandrinus lib. 1. pædagogi c. 5. & D. Ambr. ſerm. 10. interpretantur.

5. *Et qui ſuſceperit vnum paruulum talem.*) Quorſum hæc Chriſtus dicat dubitare lector poteſt: ſed id facilè ex præcedentibus, & conſequentibus intelligitur. Vult probare eum maiorem, qui minimo ſimilior eſt: quia ſibi puer ſimillimus eſt, & ipſius perſonam gerit; id autem probat, quia qui puerum ſuſcipit, ipſum ſuſcipit: ſuſcipere verò eſt non ſolùm, vt quidam interpretantur, domo eum excipere, ſed quouis beneuolētiæ genere proſequi, & vno verbo benefacere, ſicut in iudicio dicturus eſt, *quamdiu vni de his fratribus meis minimis feciſtis, mihi feciſtis* cap. 25. 40. Marcus, & Lucas hoc ſolùm narrāt dixiſſe Chriſtum, cætera, quæ Matthæus ſcribit, prætermittunt. Ideo, vt opinor, quia hæc ſumma rei erat.

6. *Qui autem ſcandalizauerit.*) Argumentum eſt à contrario, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus monuerūt; ſcandalizare autem hoc loco non ſignificat, vt alias, malum præbere exē plum: ſed iniuria aliquem afficere, quemadmodum Chryſoſtomus, Euthym. & D. Thom. animaduerterunt. Quod ex antitheſi manifeſtum eſt. Suſcipere enim paruulos, & ſcandalizare inter ſe opponuntur. Suſcipere, vt diximus, eſt benefacere, ergo ſcandalizare malefacere, id eſt afficere iniuria. Paruulos verò hic appellat non iam ætate; qualis ille erat, quem in exemplū propoſuerat; ſed moribus: quia addit, *qui in me credunt*. ij enim ſunt, quibus iniuria plerunque fieri ſolet, quòd homines ſimplices, & abiecti habeantur.

Mola aſinaria.) Pleriq; molam aſinariam vocare putant inferiorem molam, quæ Græcè ὄνος, ideſt aſinus dicitur, & ſuperiore maior eſſe ſolet. Perſpicuum enim eſt Chriſtum prægrandem molam ſignificare voluiſſe. Id mihi propterea non placet, quia Chriſtus non Græcè, ſed Syriacè loquebatur, vbi ea nominis ambiguitas locum non habet. Itaq; Hilarij canone 18. & Ambroſij ſer. 10. interpretationem ſequor, aſinariam molam vocatam eſſe, quam aſinus ad multas res commodēdas circumagere ſolet. Quæ ideo aſinaria dicta eſt, vt à truſatili, id eſt ab ea, quam homines vi brachiorum circumferunt, diſtingueretur. Eam autē Chriſtus propoſuit, quia multo maior, quàm truſatilis eſſe ſolet. Adnotat Hieronymus hoc inter veteres Iudæos vſitatum fuiſſe ſupplicium, ſicut nunc homines nefarios, ac deteſtabiles ſepultura, indignos iudicantes in flumen mergimus. Forte Chriſtus ad ſuperbiam, contra quam loquebatur, alluſit, ſicut c. 11. 23. dixit, *Et tu Capharnaū, nunquid vſq; in cœlū exaltaberis? vſq; in infernū deſcendes.* Quod autē D. Aug. lib. 1. qq. Euangelicarum c. 24. molam aſinariam peccatorū pondus, quo homines deprimuntur, eſſe dicit, allegoricum eſt.

Mola aſinaria.

7. *Væ mundo à ſcandalis.*) Ita Græcè locutus eſt, quamadmodum, ſi Latinè diceremus, magnum mundo periculum a ſcandalis imminet. Mundū autem nonnulli eos intelligunt, qui ſcandali auctores ſunt, quaſi eorum Chriſtus vicem doleat: nō enim, qui patiuntur, ſed qui faciunt ſcandala, miſeri ſunt. Magis Hilario, Chryſoſtomo, Euthymio, & Theophylacto ſubſcribo, mundum vocari eos, qui in mundo ſunt, quos paullo ante paruulos appellauerat, & de quibus dixerat *qui autem ſcandalizauerit vnum de puſillis iſtis*. Quia enim de eorum ſcandalo mentionem fecerat, addit multa illis ſcandala imminere. In eo Chryſoſtomo, Euthymio, & Theophylacto non aſſentior, quòd exiſtiment ideo hoc dixiſſe Chriſtum, vt eos, qui ſcandalizandi erant, reprehenderet; quemadmodum paullo ante eos, qui ſcandalum erant præbituri, reprehenderat. Non enim ſolum ſcandalizare, ſed etiam ſcandalizari peccatum eſſe, quia infirmitatis eſt. Cæterum, vt aliquando ſcandalizari peccatum ſit, vt cum Phariſæi Chriſti miraculis ſcandalizabantur, ea interpretatio apta non eſt, quia, vt ex iiſdem auctoribus verſu præcedenti docuimus, ſcandalizare hoc loco nō ſignificat ſcādalum præbere, ſed iniuriam facere. Pati autem iniuriam nulla culpa, ſed magna virtus eſt. Itaque non reprehendēs, ſed miſerans Chriſtus dicit, *Væ mundo à ſcandalis. Neceſſe eſt enim, vt veniant ſcandala.* Neceſſe eſſe dicit, non abſolutè; ſed hominū peruerſitate conſiderata, vt Chryſo. Hierony. Beda, Euthym. obſcurè licet, videntur indicare. Illud etiam Chryſoſtomus, ac Euthymius admonent, non quia Chriſtus prædixit, ſcādala ventura eſſe: ſed quia ventura erant, Chriſtum prædixiſſe. Obijciet aliquis aduerſatiuam illam particulam, *Veruntamen væ homini illi, per quē ſcandalum venit*, indicare hunc eſſe ſenſum, quamuis neceſſarium ſit ſcandala venire, non propterea, qui ſcandalum fecerit, culpa vacare. Reſpondeo non eum, ſed ſimilem eſſe ſenſum. Quamuis alioqui ſcandalum vē turum eſſet, non propterea, qui illud facit, culpa carere. Quemadmodum quamuis Saul moriturus erat, nō idcirco, qui illū occidit, culpa vacauit.

Veruntamen væ homini illi.) Multi veteres auctores hominem illum Iudā vocari putauerunt, vt Philaſtrius in hæreſi eorum, qui Iudę proditionem laudabant, & D. Hierony. & Beda in huius loci commentarijs, & Ambroſius, aut, vt ego arbitror, Remigius in commentarijs in c. 11. 1. epiſtolæ ad Cor. ſed manifeſtum eſt generalem eſſe ſententiam.

8. *Si autem manus tua.*) Docet quanto ſtudio ſcandala vitare debeamus, vſqueadeo vt manus abſcindēda, oculus, ſi ſcandalizauerit, eruendus ſit. Hanc ſententiam, totumq; hunc verſum, atque ſequentem cap. 5. 29. 30. expoſuimus.

10. *Angeli eorum.*) Probat non eſſe paruulos offendendos, aut contemnendos, cùm Deo tantæ ſint curæ, vt apud eum angelos habeant, à quibus cuſtodiatur. Ex hoc loco, & alijs nōnullis communis opinio de angelis cuſtodibus nata eſt. Primùm quidem ex ſcripturis conſtat ſingulis regnis, atq; prouincijs etiam infidelium ſingulos angelos eſſe præpoſitos, Danielis 10. 13. 20. Quod & veteres auctores fere omnes, maximèq; Romanus Clemens lib. 2. recognitionū & Clemens alter Alexandrinus lib. 6. Stromatum, Chryſoſt. ho. 61. in Matthæū, & Theodoritus oratione 10. in Danielem colligunt ex Deuteronomio c. 32. 8. *Conſtituit terminos populorū iuxta numerum filiorum Iſrael* ſecuti Septuaginta verſionem, qui pro filijs Iſrael angelos Dei reddiderunt, quaſi ſenſus eſſet vnicuiq; prouinciæ, ac populo vnum angelum eſſe præfectū. Illud etiam conſtat Apoc. 2 8. 12. 18. & 3. 1. 7. & 14. vnicuiq; Eccleſiæ vnū angelum, à quo quodammodo gubernetur datum eſſe, vt Hilarius in Pſalmum 124. & Gregorius Nazianzenus in oratione habita coram centum quinquaginta Epiſcopis, & Hierony. in c. 1. Eccleſiaſt. & auctor commentariorum in epiſtolas ad Cor. qui falsò Hieronymo tribuuntur epiſtola 1. c. 11. Illud etiam non perpetua traditione ſolùm, ſed pluſquam probabilibus ſcripturæ teſtimonijs ſemper

De angelis cuſtodibus digreſſio.

Angelū cuſtodem regna habēt.

Angelū cuſtodē Eccleſię habent.

Angelū cuſtodē ſingulis homines habent.

semper est creditum, singulos Christianos singulos angelos bonos habere, quorum curæ commissi sint. Sic enim hoc loco Christus loqtur, quasi de re comperta, & quasi cùm certum sit singulos homines angelum aliquem habere, paruulorum, id est iustorum angelos aliorum angelis præferat. Idem ex Genesi c. 48. 16. colligitur. *Angelus*, inquit Iacob, *qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis, & inuocetur super eos nomen meum, nomina quoque patrum meorum*. Et Actorum 12. 15. ex communi proculdubio opinione de Petro, cum è carcere ab angelo nimirum suo liberatus esset, foresq; notæ domus intempesta nocte pulsaret, dictum est non Petrum, sed angelum eius esse. Hactenus omnes veteres auctores consentiunt, Iustinus quæstione 30. earum, quas gentes Christianis proponebant, Lactantius lib. 2. c. 15. & Basilius in Psalmum 33. & 58. & in c. 8. Esaiæ, & in lib. 3. contra Eunomium de Spiritu sancto, Chrysostomus hoc loco, & auctor operis imperfecti hom. 40. & Hiero. in c. 66. Isaiæ, & in commentarijs huius loci, & Theodoritus lib. 5. diuinorum decretorum, & orat. 10. in Danielem, & Isidorus lib. 1. de summo bono c. 12. & Origenes quamplurimis in locis, de cuius singulari sententia posteà dicemus. Longiùs Theologi quidam nec mali, neque recentissimi progressi sunt, vt etiam Christum Angelum custodē habuisse dixerint, de quo Lucæ 22. 43. dictum est, *apparuit autem illi angelus de cœlo confortans eum*. Sed hoc & paradoxū est, & Christo vero Deo minimè dignū. Habet quidem angelos, à quibus sibi ministretur, nō à quibus custodiatur. Caluiniſtæ tamen, vt sapientissimi suo iudicio sunt, nihil credunt, tantùm dicunt omnes angelos omnium hominum esse custodes, quia vt ait D. Paulus ad Hebræos 1. 14. *Omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis*. Sed finamus eos sua vti impudentia. De eo à nonnullis dubitatum est, an omnibus hominibus, etiam non Christianis, dati sint angeli. Origenes enim tractatu in Matthæum 6. & auctor imperfecti homil. 5. videntur existimasse solis baptizatis datos esse. Sed & omnium aliorum auctorū contraria sententia est, & ea ex scriptura, & ratione refutatur. Nam si infideli Græcorum, & Persarum regno angelus præfectus est, & singulis etiam Græcis, & Persis hominibus aliquem datum esse angelum credendum est: maiorem enim hominum, quàm regnorum Deus curam habet. Et nō solùm Christianorum, sed omnium omnino hominum salutē quærit, in qua procurāda angelorum vtitur ministerio, quia *omnes administratorij sunt spiritus propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis*. Illud etiam apud auctores minus est certum, an singuli homines non solùm vnum, à quo defendātur; sed etiam malum, à quo impugnentur, angelum habeant. Sed tamen & hoc ipsum antiquissima traditione non Christianorum modò; sed etiam Hebræorum traditum est, vt scribit Rabbi Moses lib. 3. More c. 25. Quam traditionem ex antiquo libro Pastoris, & ex epistola Barnabæ, quam olim inter Christianos in magna auctoritate fuisse legimus, veteres auctores probare solent, vt Origenes hom. 10. in Lucam, & lib. 3. de principijs c. 2. & Cassianus collatione 8. c. 17. & collat. 13. c. 12. & Beda in c. 12. Act. Apostolorum. Confirmant eandem traditionē Gregorius Nyssenus in vita Mosis, & auctor imperfecti homil. 5. in Matthæum. Potest aliquod eius rei vestigium in scriptura notari; nam D. Paulus datum sibi dicit angelum Satanæ, qui se colaphizet. Quod etsi alijs modis intelligi potest, potest & hoc: & credibile est diabolum dæmoniorum principem in administratione regni sui Deum imitari: & quemadmodum Deus singulis hominibus singulos angelos præponit, ita eum opponere singulos dæmones. Videtur autem Christus, cum dicit, *Angeli eorum semper vident faciem patris mei*, aliquid singulare paruulorum angelis attribuere, quasi cæteri

Angelū custodē Christus non habuit.

Origenis error de angelis custodibus.

Angeli singulis hominibus singulos angelos custodes præponunt.

2. Cor. 12. 7.

cæteri minores sint, & quasi illi faciem Dei videant, alij non videant. Et quidem Origenes homil. in Lucā 35. hinc suum confirmat errorē, quasi angeli etiam beati propter negligētiam custodiendorum hominum suam aliquando beatitudinem amittant, quasi sensus sit aliorum hominum angelos aliquando videre faciem Dei, aliquando nō videre; quia aliquando homines bene, aliquando malè custodiunt; paruulorum autē angelos semper videre, quia bene semp̄ custodiunt. Cū ergo paruuli diligentiùs, quàm cæteri homines ab angelis custodiantur, offendendos, contemnendosue non esse. Chryso. etiam existimat aliquid singulare paruulorum angelis tribui, & non omnes faciem Dei videre, sed eos, qui supremi ordinis sunt, significariq; hoc loco paruulorum curam supremis angelis commissam esse. Credo ego certē aliquid discriminis inter paruulorum, & cæterorum hominum angelos indicari: sed nec illud, quod Origenes, nec illud, quod Chrysost. putat: sed maiores esse paruulorum, quàm aliorum hominum angelos. Quod ne quis miretur, intelligat hoc loco paruulos non pueros, sed homines iustos appellari, quorum Deum curam maiorem, quàm aliorū hominum habere tota scriptura testatur. Maiores autem, & honorabiliores esse paruulorum, quàm aliorum hominum angelos ex effectu probat, quia semper vident faciem Dei: non quòd alij angeli non videant; sed quòd ea phrasi Hebræi significent Deo aliquem esse propinquum, & familiarem. Sumpta enim est ex aulæ consuetudine metaphora, vbi quò quis honoratior est, eò propinquior est regi, eoque frequentius in eius conspectu versari solet. Ita loquitur regina Saba de seruis Salomonis 3. Regum 10. 8. *Beati viri tui, & beati serui tui hi, qui stant coram te semper, & audiunt sapientiam tuam*. Notauit Gregorius, & Diuus Bernardus sermone quinto, de dedicatione Ecclesiæ colligi ex hoc loco posse, quod omnes postea Theologi docuerunt, angelos, quocunque eunt, suam secum beatitudinem ferre, id est semper faciem Dei videre. Faciem autem Dei per metaphoram, Christus appellauit splendorem essentiæ diuinæ, sicut facies, aut potius vultus hominis est, in quo persona tota resplendet.

11. Venit enim filius hominis saluare, quod perierat.) Secundum hoc est argumentum, quo probat Christus contemnendos non esse paruulos, quandoquidem propter eorum salutem filius hominis venit. Simile argumentum apud Diuum Paulum legimus 1. ad Corinthios. 8. 11. *& peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quem Christus mortuus est?* Loquitur autem Christus ex hominum opinione, qui existimant eos, qui maximè iusti sunt, quia abiectos & humiles vident, maximè esse peccatores, sicut Pharisæi cœco illi, qui à Christo curatus fuerat, dixerunt Ioannis 9. 34. *in peccatis natus es totus, & tu doces nos?* Nec cum hoc Christus dicit, indicat cæteros homines non perijsse: sed tantùm significat se propter peccatores venisse. Ita vt, si quis peccator non esset, propter eum venturus non fuisset; quemadmodum capit. 9. 12. dixit *non est opus valentibus medicus, sed malè habentibus*; vbi copiosiùs totum hunc locum explicauimus.

12. Si fuerint centum oues.) Tertium est argumentum, quo bonus pastor. exemplo pastorum probat pluris se facere paruulorum, id est eorum, qui peccatores habentur, quàm aliorum hominum salutem. Nec quicquam in hac parabola difficile est; nec enim, vt paullo ante diximus, significatur aliquos fuisse homines, qui non errauerunt; sed tantùm propter eos, qui errauerunt, Christum venisse. De eo autem inter interpretes magna disceptatio est, quæ illa

illæ 99. sint oues, quæ non errauerunt. Vetustissimi auctores angelos bonos dixerunt esse. Oues enim Dei esse omnes creaturas rationales ex quibus aliæ, id est homines errauerint; aliæ, id est angeli non errauerint. Ita sensisse videtur Irrenæus libro 3.c.21.& 39. & Origenes homil. 2.in Genesim & homil.7. in Iosue,& Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 15.& Hilarius hoc loco, & Ambrosius in Apologia Dauidis c.5. & Gregorius homilia 34. in Euangelia, & Theophylactus. Cuius opinionis & hoc loco Hieronymus meminit,& Athanasius q.2. Sed dubium non est, quin de solis hominibus Christus loquatur, nisi, quod absurdissimum est, cum Origene dicamus etiam propter angelos, qui peccauerunt, adueniisse. Sensus igitur est non quidem eum reliquisse nonaginta nouem oues, quæ non errauerunt, vt vnam, quæ sola errauerat, quæreret: sed tanti vel vnius hominis salutem facere, vt si tantùm centum essent homines quorum vnus tantùm errauisset, nonaginta nouem relicturus esset, vt illum vnum quæreret: quemadmodũ boni pastores facere solent. Magnum ipsius erga nos charitatis indicium, magnum argumẽtum ad eorum refellendam opinionem, qui etiamsi homines non peccassent, Christum venturum fuisse docere solent. Itaq; versu 14. non concludit Christus sic, se nonaginta nouem oues, quæ non errauerant, vt vnam, quæ errauerat, quæreret, reliquisse; sed *sic non est voluntas ante patrem vestrum, qui in cœlis est, vt pereat vnus de pusillis istis.*

Christus non venisset, si Adã nõ peccasset

14. Sic.) Id est sicut pastor ille non patitur vel minimam ex suo grege ouem perire; sed magis eius, quæ perijt, quam earum, quæ non perierũt, salutẽ amat; *sic non est voluntas patris vestri*, vt vel minimus ex ijs pereat. Intelligitur enim comparatio, sicut in proposita parabola, quæ latet in vna illa syllaba, *sic*, quasi dicat, sic minus vult Deus perire minimos istos, quàm maximos illos. Idem altera parabola filij perditi apud Lucam c.15. 24.32. declaratur. Quòd autem dicit *ante patrem vestrum*, Hebraismus est ex regum edictis sumptus, quæ ab eorum conspectu, vt firma habeantur, dicuntur prodijsse. 9. Loquitur enim de diuina voluntate, tanquam de aliquo decreto. *Ante patrem* autem *vestrum*, potius, quàm ante meum dixisse arbitror, vt accommodatè ad id, de quo agebat, loqueretur: agebat verò de Dei erga homines amore, & misericordia, quod vtrumque patris est proprium.

15. Si autem peccauerit in te frater tuus.) Fratrem generaliter vocat omnem Christianum; de alijs enim non agit, vt constat ex versu 17. *dic Ecclesiæ, & si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus.* Nam Ethnicum, & publicanum fratri opponit; & Ecclesia de ijs non iudicat, qui foris sunt 1.ad Corinth.5.12. propriè tamen illum, quem versu 10. pusillũ appellauit, nunc fratrem vocat, docetq; eum, si quid forte peccauerit, non seuerè, & tanquam hostem: sed misericorditer, & tanquam fratrem esse tractandum, sicut eum filius hominis tractat, qui venit, vt saluaret, quod perierat.

In te.) Quidam hæreticorum interpretes exponunt priuatim, & te solo sciente: tunc enim priuatim, secretèque eum, qui peccauit, esse corrigendum. Nam eos, qui publicè peccant, publicè arguendos docet D. Paulus 1.ad Timotheum 5.20. Deberent interpretationem aliquo exẽplo probare, *in te* idem esse, atq; priuatim. Potuissent dicere Hebraismum esse, qualem Psalmo 50.6. legimus *tibi soli peccaui*, id est secretò, teque solo sciente: sed repugnat huic interpretationi D. Lucas c.17.3. *Si peccauerit*, inquit, *in te frater tuus, increpa illum; si pœnitentiam egerit, dimitte illi.* Loquitur ergo Christus non de eo, qui secretò, sed de eo, qui contra nos peccat. Repugnat & Petri interrogatio infra ver. 21. *quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei?* De quibus autem peccatis hoc intelligendũ sit, meritò quæri

ri potest: quia quædam eiusmodi videntur esse, vt non sit, qui peccat, priuatim corrigendus. Origenes tractatu in Matthæum 6. de solis venialibus siue contra nos, siue contra Deum factis interpretatur. Hilarius, Chrysostomus, Hieronym. Ambrosius in c. 17. Lucæ, Augustinus sermone 16. de verbis Domini secundùm Matthæũ, Theophylact. & Euthymius de mortalibus; sed de his tantùm, quæ contra nos, non de ijs, quæ contra Deũ fiunt; nam ea non esse dissimulanda. Credo ego de omni peccatorum genere siue contra nos, siue cõtra Deũ agi. Spectandum enim est Christi consilium, vt peccantem non acerbè accusemus; sed benignè corrigamus. Dixit autem, *si peccauerit in te*; quia tunc acerbi, tunc acres, tunc diserti reprehensores esse solemus, cum eos, qui contra nos peccauerunt, obiurgamus. Et voluit sapientissimè Christus ibi nobis frænum injcere, vbi maximum periculum erat, ne præcipites ageremur: tamẽ ex vna peccatorum specie totum genus intelligendum est, nisi si quid aliunde obstat, quo minus fraterna correctio sit adhibenda. Dubitari potest, cur non dixerit, *si peccauerit in te frater tuus*, dimitte illi, sicut alijs locis dicere solet c. 5. 23. *Si offert munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo*, & c.6.14. *si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis pater vester cœlestis delicta vestra.* Respondeo in hac affirmatione, *corripe eum inter te, & ipsum*, tacitam nẽgationem delitescere; perinde enim est, ac si dicat, si peccauerit frater tuus, ne continuò eum accuses, ne cõtinuò eum ad Ecclesiæ iudicium defe ras; prius peccatum corrige. An autẽ omnis, in quem peccatur, vel qui peccatum alterius nouit, & an in omni peccati genere eum, qui peccauit, corrigere debeat, ex Theologorum regula iudicandum est, quæ ex verbis Christi colligitur, *si*, inquit, *te audierit, lucratus eris fratrem tuum.* Cum ergo spes est spiritualis lucri, corrigendus est frater; cum non est, aut accusandus coram Ecclesia, si fructus speretur; aut Domino relinquendus, si non speretur.

16. Adhibe tecum adhuc vnum, vel duos.) Dubium, cur testes post primã admonitionem adhiberi velit. Quidam propterea inquiunt, vt seuerior sit reprehensio, & pudere eum, qui peccauit, propter præsentiam testiũ incipiat. Alij, vt cõstet testibus eum, qui corrigit, suo functum officio, vt Euthym. Alij, vt si se non correxerit, is, qui admoner, testes habeat, vt eum coram Ecclesia possit accusare, quem admodum multi noui interpretes exponunt. Alij, vt qui corrigit, faciliùs ei, qui peccauit, persuadeat eum peccauisse, cùm id non ipse solus; sed duo etiam, aut tres testes affirment, vt Chrysostomus, August. sermone 11 lo 16. de verbis domini, & Theophylactus interpretantur. Hoc probabilius. In hanc enim sententiam legis testimonia ex Deuteronomio Christus inducit, *in ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum.* Hoc tantùm interest, quod in Deuteronomio Deus terrere ea lege voluit c.17.6.& 19. 15. ne quis vno tantùm teste; sed, vt minimum, duobus, vel tribus condemnaretur: hic autem Christus dicere voluit duos, vel tres testes ad faciendam fidem satis esse. Vtrum autẽ duo, vel tres testes simul, an separatim, primùm vnus, deinde secundus, aut duo; postremò tertius, aut tres adhiberi debeant; non satis est explicatum. Et quidem Hieronym. primùm vnum, deinde alterum, postremò tertium adhibendum putat. Sed ex fine, cur adhibendi sunt, & ex sententia Deuteronomij, quam Christus in probationem citat, perspicuũ est, non esse separatim, sed simul, vel duos, vel tres testes, vt minimũ, adhibendos. Non enim in ore vnius, sed in ore duorum, vel trium stabit omne verbum.

17. Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ.) Id est, si ne illis quidem crediderit, tunc tibi licebit ad Ecclesiæ

iudicium

iudicium fratrem deferre: audire enim hoc loco pro obedire ponitur ex Hebraismo, vt sæpe aliàs. Quidam ex hæreticorum interpretibus nomine Ecclesiæ hoc loco prorsus absurdè Iudæorum Synagogam intelligunt. Nam nusquā Synagoga in nouo Testamento Ecclesia vocatur, quemadmodum D. August. in epistolam ad Roman. & in Psalmum 81. obseruauit; & statim versu sequenti de ea Ecclesia loquens, cur peccatorem deferendum esse dixerit, *quæcumque*, inquit *alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo:* potestas autem ligandi, atque soluendi non Iudæorum Synagogæ, sed Christianorum Ecclesiæ data est; deinde, cum id Christus non Iudæis, sed Apostolis dicat, dubitare non possumus de Ecclesia, non de Synagoga dictum esse. Alij ex eodem hæreticorum grege Ecclesiam quidē Christianam intelligunt: sed omnem Christianorum multitudinē interpretantur. Id etiam absurdum; & quia omni multitudini dici non potest, & quia, si posset, nihil iuuaret; quid enim imperiti artifices, quid fœminæ peccatori facerent? Deinde quia illi proculdubio Ecclesiæ dici voluit, cui statim dixit, *quæcumque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo*: hoc autem non omni multitudini, sed solis Apostolis, cum quibus Christus loquebatur, & ijs, qui in eorum locum succeßuri erant, dictū est. Præterea quia ne apud ipsos quidem Iudæos omnis populi multitudo: sed soli seniores & Archisynagogi excommunicare consueuerant, vt nonnulli etiam eorumdem hæretico rum interpretes annotauerunt. Denique perpetuus vsus Ecclesiæ docet huiusmodi homines non ad totam multitudinem, sed ad eos, qui ligandi, & soluendi potestatem habent, esse deferendos: qui, quia Ecclesiæ gubernatores sunt, & totius Ecclesiæ personam repræsentant, Ecclesia vocantur: quemadmodum D. Chrysost. & Euthym. monuerunt. Sic enim & magistratus, qui Rempublicam gerunt, Respublica vocantur, & quod ab illis fit, à Republica factum esse dicitur. Quod ergo D. Paulus 1. ad Corinth. 5. 3. 4. dicit, *ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu iam iudicaui vt præsens, in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis vobis tradere huiusmodi Satanæ*, & quod ex Tertull. in Apologetico nonnulli proferunt solitum fuisse, vt in Christianorum congregationibus de peccatoribus iudicaretur, nihil hunc iuuat errorem. Illud enim solùm inde colligitur coram multitudine, sed non à tota multitudine iudicia exerceri cōsueuisse. Nam & D. Paulus disertè dicit se, nō autem totam Corinthiorum Ecclesiam scelestum illum hominem Satanæ tradidisse. Alter hæreticorum interpres, qui hoc loco pro Ecclesia Rempub. vertit, ridendus est, non refutandus. Quamquam istæ ridiculæ ineptiæ periculosæ sunt, quæ Ecclesiam in Rempublicam, & vt dicam clariùs, in politicam hominum nihil credentium congregationem vertūt. Colligitur ex hoc loco Ecclesiam visibilem esse, quam nostri etiam hæretici inuisibilem, aut potiùs nullam nobis faciunt. Quia enim Ecclesiæ iudicium reformidant, videri posse nolunt.

Caluin. in harm. & Beza in annot.

Schisma nus Caluinista.

Ecclesia visibilis.

Sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus.) Alludit ad consuetudinem Iudæorū, qui ab Ethnicorum, & publicanorū, quos pro publicis peccatoribus habebant, consuetudine abstinebant. Itaque sensus est, eos, qui Ecclesiæ iudicio non obediunt, non aliter quàm, si Ethnici essent, esse vitandos. Quod duabus dē causis fieri iubet Christus; & vt qui eiusmodi sunt, cum se alienatos ab Ecclesia viderint, resipiscāt, vt ait D. Paulus 1. ad Cor. 5. 5. vt spiritus saluus fiat; & ne, qui sani sunt, eorū cōsortio cōtagionē trahant, vt eodem loco versu 11. indicat D. Paulus *cum huiusmodi nec cibum sumere*, & ad Tit. 3. 10. 11. *hæreticū hominem post vnā, & secundam correctionem deuita, sciens, quia subuersus est, qui eiusmodi est.* Et D. Io. 2 epist. ver. 10. 11. *Si quis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domū, nec aue ei dixeritis.*

Qui

Qui enim dicit ei aue, communicat operibus eius malignis. Eiusmodi sunt omnes, quos excommunicauit Ecclesia: excommunicatorum verò maximè hæretici: hæreticorum maximè Caluinistæ, quorū sermo, vt cancer, multo magis serpit, quàm eorū, de quibus id 2. ad Timoth. 2. 17. dixit Diuus Paulus.

Caluinista nouandi.

18. Quæcunq; alligaueritis.) Origenes, & Theophylactus, & Anastasius q. 2. in scripturam, nescio etiam an Chryſ. (obscurè enim dicit) hæc verba ad omnes prorsus Christianos existimant pertinere decepti, vt opinor, contextu, consecutioneq; verborū: quia enim dixerat Christus paullo ante, *si peccauerit in te frater tuus*, & nunc dixit, *quæcumq; alligaueritis super terrā, erunt ligata & in cœlo, & quæcumq; solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo*, putauerunt hæc verba ad eos solos, contra quos peccatum est, pertinere, quasi sententia sit, si illis iniuriam remiseritis, Deus etiam remittet, si non remiseritis, non remittet. Eundem errorem Caluinistarum interpretes hausisse non contenti maiore auxerunt errore, quasi nullam Christus Apostolis potestatem, ac nec Petro quidē ipsi dederit, quā non omnibus Christianis concesserit. Sic quidam eorum, qui apud eos doctissimi habentur, in hunc locum scribunt. Veteres illi auctores, etsi in interpretatione huius loci magis allegoricè, quàm propriè locuti sunt, quasi vnusquisq; possit alteri, dum illi parcit, peccata soluere; tamen Apostolis singularem propriè ligandi, atque soluendi potestatem datā fuisse non negauerunt; sed docuerunt. Facile error vterque refutatur; perspicuum enim est Christum eū, contra quem peccatum est, testes, & Ecclesiam distinguere, & soli Ecclesiæ dicere, *quæcumque alligaueritis super terram erunt ligata & in cœlo.* Deinde cum dicit, *si Ecclesiam non audierit sit tibi sicut Ethnicus, & publicanus*, quis non videt Ecclesiam ab eo, qui ad Ecclesiā peccatorem detulit, distingui, sensumque esse, si Ecclesiæ liganti non obediuerit, sit tibi, contra quem peccauit, quique eum detulisti, tanquam Ethnicus & publicanus? alius ergo est, qui iniuriam accipit, alius qui ligat, & soluit. Illa maior quæstio, an de sola externa, & vt ita dicam politica Ecclesiæ potestate hic agatur, vt quidam nescio an satis Catholici videntur existimare. Dubium non est, quin & de externa, & de interna ligandi potestate Christus loquatur, cùm dicat, *Quæcumque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo; & quæcumque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo*; id est apud Deum; quod enim apud Deum ligatur, & soluitur, non solùm extrinsecus, & hominum opinione, sed etiam intrinsecus, & re vera ligatur, & soluitur. Adde quòd, qui aliter interpretantur, Christi consilium non intelligunt: voluit enim Ecclesiæ tribunal vltimum esse, ad quod essent peccatores, cùm aliud non esset emendationis remedium, deferendi. Ideoque summam illi tribuit potestatem: summam autem non tribuisset, si maiorem illi non dedisset, quàm omnis Respublica iure suo habet, vt homines pernicioſos mittat in exilium, quod in Ecclesia est excommunicare. Quid autem sit ligare, & soluere, & quomodo hinc Confessionis præceptum necessariò colligatur cap. 16. 19. exposuimus. Illinc, quæ hic desiderabuntur, petenda erunt. Poterit aliquis objicere ex hoc loco colligi, aut non agi hic, nisi de externa excommunicandi potestate, non autem de potestate absoluendi in Sacramento Pœnitentiæ; aut, si de Sacramento Pœnitentiæ agitur, aliud è contrario sequi, neminem posse, qui sacerdos non sit excommunicare: quod Ecclesiæ vsu falsum esse conuincitur. Respondeo propriè de Sacramento Pœnitentiæ Christum agere, & excommunicandi potestatem partem esse potestatis per Sacramentum Pœnitentiæ ligandi, atque soluendi. Nam quisquis auditum pœnitentem non absoluit, priuatim quodammodo excommunicat,

Potestas excommunicandi Ecclesiæ tradita.

municat, quia Sacramentorum perceptione eum priuat, quamuis quia ea excommunicatio secreta est, excommunicatio vocari non solet. Qui autem, cum sacerdotes non sint, excommunicant, alia id ratione faciunt; nempe quia Superiores sunt, & Ecclesiasticam habent iurisdictionem, publicum peccatorem & Sacramentorum participatione, & ecclesiæ suffragijs priuant. Itaque communi vsu excommunicatio vocatur.

19. Iterum dico vobis.) Non videntur prima specie bene hęc verba cum superioribus cohærere. Hilarius Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Theophylactus eò pertinere putant, vt Christus concordiam, de qua loqui cœperat, cum dixit, *si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te, & ipsum*, magis commendaret, dicens tantum valere concordiam, vt quotiescunque duo ad aliquid à Deo petendum conspirauissent, obtenturi essent. Potius existimo Christum à minori ad maius argumentari voluisse; si quicquid duo petierint, Deus illis concedit, quanto magis Ecclesiæ iudicium ratum habebit? Quod & Diuus Gregorius lib. 7. registri epist. 110. videtur indicasse. Atque hoc est, quod dicit, *Iterũ dico vobis*, quasi dicat, non solùm quęcunq; ligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo, sed, quod amplius est, etiam vobis promitto fore, vt quicquid duo de vobis communi cõsensu petierint, consequantur. At nõ agebatur de oratione, dicet aliquis, sed de ligandi, soluendique potestate; quorsum ergo de oratione subiecit, *si duo ex vobis consenserint super terram de omni re, quamcunque petierint, fiet illis à patre meo?* Respondeo, propterea id subiecisse, vt ostenderet fore, vt Deus nunquam eos in iudicando, id est in ligando, atque soluendo errare pateretur, si suo nomine iudicarent, quia quidquid suo nomine à patre petierint, fiet illis, sicut Ioannes 14.13. & 16.23. *Amen, amen dico vobis, si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis.* Sunt, qui putant propterea Christum de oratione hæc addidisse, quia intelligebat Apostolos, & quicunque ligandi, & soluendi haberent potestatem, nunquam ea nisi præmissa oratione vsuros esse, qua oratione peterent, vt Deus sibi gratiam daret rectè, iustèque iudicandi. Quod mihi non displicet.

Si duo ex vobis.) Hæc verba miris modis exposita sunt. Origenes tractatu in Matthæum 6. ad virum, & vxorem refert, qui, vt ait Diuus Paulus si ab vsu coniugii orationis causa abstinere consenserint, quicquid petierint, impetrabunt. Alij ad animam, & corpus, vt eodem loco idem Origenes, & Athanasius, quæstione 61. & Ambrosius, in institutione virginis cap. 2. & in caput 14. Lucæ, Hieronymus, Beda, & Theophylactus in commentarijs, quasi quidquid sine vllo malo affectu, id est carne aduersus spiritum non repugnante, facilè sint consecuturi; sed hoc ipse Hieronymus allegoricum esse fatetur. Alij referunt ad solos Apostolos, vt Chrysostomus, & Euthymius. Alij ad reprehensum, & reprehendentem vt Anastasius quæstione 74. Alij ad omnes Christianos: quia sequitur, *vbi sunt duo, vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum*; quia generalis videtur esse sententia. *1. Cor. 7.*

Super terram.) propterea addidit *super terram*, vt cœlo terram opponeret, significaretque eos, quãuis in terra essent, longeque à cœlo distarent, ibi tamen, cum orarent, exaudiendos esse, quemadmodum similem sententiam c. 16. 19. explicauimus.

De omni re.) Etiamsi generaliter, & vniuersè loquatur, non adeo generaliter intelligenda sententia est, vt existimemus fore, vt quicquid petierimus siue bonum, siue malum, siue honestum, siue inhonestum, simus impetraturi. Ponit enim tanquam rem certam, quod & apud viros bonos, quasi naturę lege positum est, non nisi honesta petenda esse; quòd autem dicit *de omni re*, non ideo dicit, vt bona, & mala; sed vt parua, & magna; vt facilia, & difficilia

cilia comprehendat. Cur autem non semper, quod petimus, obtineamus, & quibus conditionibus huiusmodi promissiones intelligẽdæ sint, c. 7. 7. docuimus.

20. Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo.) Confirmatio est superioris versus, qua rationem reddit, cur, quidquid duo consentientes petierint, impetraturi sint, quia ipse nimirum in medio eorum est, & quasi ipsorum ore pro illis loquitur: aut versus 18. qua probat fore, vt, quidquid ligauerint super terram, sit ligatum & in cœlo, & quicquid soluerint super terram, sit solutum & in cœlo, quia ipse in medio eorum est pro illis ligans, aut soluens. Hilarij, Chrysostomi, & Theophylacti interpretatio coacta est, qui congregari nihil aliud esse putant, quàm, quod paullo ante dixit, consentire, id est amicitia propter Christum coniungi. Cùm enim Christus dicat *ibi sum in medio eorum*, perspicuum est eum de cœtu, & consessu agere, in quo se tanquam iudicem medium sedere significat. Alludit autem, vt opinor, ad Iudæorum consuetudinem, qui in congregationibus, id est synagogis iudicium exercebant. Difficilius dictu est, quid sit *In nomine Christi congregari.* in nomine Christi congregari. Alij enim in nomine Christi, id est propter Christum interpretantur, ita vt qui congregantur, nihil aliud, quàm Christum, & gloriam eius quærant, vt Chrysostomus, & Euthymius. Alij *Coloniae Agrippin.* inuocato nomine Christi, quod & videtur melius conuenire, quòd de oratione agebatur. Hæretici verbo Dei omnia metiuntur, cùm omnia contra verbum Dei dicant; In nomine, inquiunt, Christi congregari, est secundùm verbum Dei ad decernendum aliquid ex solis scripturis conuenire. Sed istæ verbi Dei iactationes iam nos mouere desierunt, scientes idem dicere omnes hæreticos consueuisse. Mihi accommodatè ad id, de quo agitur, & ad consuetudinem locutionis nomine Christi congregari nihil aliud videtur esse, quàm eius auctoritate, eiusque personam gerentes conuenire, sicut Diuus Paulus 1. ad Corinth. 5. 4. dicit se in nomine Christi, id est, Christi auctoritate, atque virtute, vt statim declarat, Corinthium illum Satanæ tradidisse; & sicut Apostolos legimus in nomine Christi baptizasse, & miracula fecisse. Itaque cùm ij, qui auctoritatem in Ecclesia iudicandi habent, ad iudicandum conueniunt, eo ipso in nomine Christi dicuntur conuenire. Neque necesse est, vt nihil aliud, quàm Christum, quærant; quotus enim quisque id faceret? Præterquàm quòd nunquam constare posset, vtrùm, qui congregati essent, in nomine Christi conuenissent. Quis enim præter Deum hominum cognoscit voluntates? Quod autem hæretici ex eo iudicandum esse dicunt vtrùm in nomine Christi cõuenerint, si nihil nisi ex verbo Dei constituerint, peruerso faciunt iudicio. Non enim, quia nihil nisi ex verbo Dei decernũt, in nomine Christi conuenerunt: sed quia in nomine Christi conuenerunt, nihil nisi ex verbo Dei possunt decernere. Priùs enim in nomine Christi cõueniunt, quàm aliquid decernant. Et qui in Christi nomine non conuenerunt, possunt aliquando ex verbo Dei omnia decernere. Itaque incertam nobis hæresim, & fallacem regulam tradunt, quæ si vera esset, nunquam sciri posset, an aliquod Concilium in nomine Christi conueniisset. Nam ad examinandum, vtrùm aliquid non ex verbo Dei decreuisset, alio Concilio opus esset; & ad examinandum, an illud alterum aliquid dixisset præter verbum Dei, rursus opus altero: sic nusquam fides nra gradũ figeret. *Fallax hæreticorum regula ad verum cognoscẽdum Concilium.*

Ibi sum in medio eorum.) Quod Origenes, Chrysostomus, & Euthymius annotarunt nõ dixisse Christum ibi ero; sed *ibi sum*, vt ostenderet se iã esse præsentem, haud scio, quàm probabile. Illud potius explicandum, quid sit Christum esse *in medio eorum*. Hilarius ita videt exponere, quasi nihil aliud sit, quàm in illis per gratiam habita-

re. Sed isto modo in omnibus iustis est, quamuis congregati non sint: Christum verò aliter se in medio cõgregatorum, quàm in medio aliorũ, qui congregati non sunt, esse significat. Alij interpretantur esse *in medio eorum*, id est pro illis petere, pro illis orare. Ego non solùm auxilium; sed etiam auctoritatem significari arbitror, quasi dicat, ego in medio eorũ, tanquam supremus iudex sedeo, eorũ sententiam confirmans, quã in meo nomine pronunciant, sicut Dauid dixit Psal. 81. 1. *Deus stetit in synagoga Deorum*, id est iudicum, *in medio autem Deos dijudicat*. Solet hoc testimonium ad probandam Conciliorũ auctoritatem adduci, quod non hæretici modo, sed nonnulli etiã Catholici fieri posse negant, quia & de oratione, nõ de decernendi potestate; & de duorũ vel trium, non de iusti Concilij congregatione agebatur. Hi licet ingeniosi homines sunt, sentire tñ vim argumenti non videntur, quod à minori ad maius inde deducitur. Si.n.cũ duo, vel tres Ecclesiastici iudices in nomine Christi ad iudicandum de re aliquando nõ magna cõueniunt, Christus affirmat se in medio eorum esse, quomodo non erit, cùm nõ duo vel tres non de re parua, sed de fide, de religione, de hominum salute, de totius Ecclesiæ gubernatione omnes Ecclesiæ iudices, id est Episcopi conueniunt? Vt D. Grego. lib. 7. regist. c. 110. argumentatur. Obijciet aliquis, ergo & Prouincialiũ, vt vocant, Conciliorum ex hoc loco eodem modo, atq; Generaliũ probatur auctoritas. Nam & in illis non duo, vel tres, sed multi Episcopi congregantur. Concedo id ita esse, modò Prouincialia Cõcilia in Christi noie congregentur: tunc aũt in eius noie congregantur, cum eius auctoritate conueniunt: tũc eius auctoritate conueniunt, cũ Romani Pontificis eius Vicarij auctoritate conuocantur & confirmantur, sine qua, quia cõgregari nõ possunt, nec Christi noie conuenire possunt, ideoq; non negamus, cum in Christi noie non conueniunt errare posse.

Confirmatur Conciliorum auctoritas.

Conciliorũ Prouinciarum quænam auctoritas.

21. Tunc accedens Petrus.) Quid Petrum mouerit, vt hanc Christo quæstionem proponeret, non satis apparet. Hiero. occasionem fuisse putat, ꝙ Christus dixisset versu 15. *si peccauerit in te frater tuus, vade, corripe eũ inter te & ipsum*; meritò. n. dubitasse Petrum, quoties peccãti contra se fratri iniuriã remittere oporteret. At Christus non de iniuriæ remissione: sed de fraterna correptione locutus fuerat. Chrys. & Euthy. existimant Petrum, quasi gloriabundũ, & misericordiæ opinionem captaturum hoc interrogasse: putasse. n. se magni aliquid dicere, ꝙ septies peccanti fratri vel dubitando esse diceret remittendũ. Mihi ex verbis Christi Luc. 17. 4. occasionẽ interrogationis vĩ accepisse, *& si septies*, inquit, *in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te dicens, pœnitet me, dimitte illi*. Nam hæc verba quãuis Matth. silentio pterierit, credibile tñ est tunc dixisse Christum, cum dixit, *si peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te, & ipsum*: hæc. n. cum illis Lucas copulauit. Quamquã D. Augu. alio tpe ea, quæ Lucas narrat dicta fuisse putat 2. lib. de conf. Euangelistarũ c. 61. sed præstat credere Euangelistã alio loco, & alio ordine narasse: quã Christũ alio tenore dixisse.

Vsq; septies.) Qđ Christ⁹ infinitè dixerat, Petr⁹ definitè itellexit. Septies, n. id est quotiescũq; peccauisset, fratri offensionẽ esse remittẽdã Christus significauerat. Nã septenariũ numerũ ꝓ infinito, atq; incerto poni solere notũ est. Proue. 24. 16. *Septies in die cadet iust⁹, & resurget*, i. quotiescũq; ceciderit, resurget, qa dñs eũ nõ deseret.

Septenarius numerus pro infinito.

22. Nõ dico tibi vsq; septies, sed vsq; septuagies septies.) Numerũ infinitũ in denariũ cõuersum, & ꝓ eundẽ multiplicatũ magis infinitũ reddidit. Quãquã re ipsa idẽ est, *vsq; septies*, & *vsq; septuagies septies*, cum vterque numerus numeri negationem, id est innumerabilitatẽ significet, quẽadmodũ si diceret, nõ solũ dico tibi, vt innumerabilibus vicibus nimirum fratri remittas: sed etiam innumerabiliter innumerabilibus. In quam sententiam

Septuagies pro infinito.

tiam Chrysostomus, & Euthymius interpretantur. Quemadmodum Genesis 4. 24. Deus dixit, *septuplum vltio habitur de Cain, de Lamech verò septuagies septies*, ad quem locum indicat Hilarius hic Christum allusisse, vt quẽadmodum pœna, ita & venia in infinitum extenderetur, quia *vbi abundauit delictum, superabundauit & gratia*. Rom. 5. 20. Id, vt Hieronymus, & Beda annotauerunt, de fratre septuagies septies contra nos eodem die peccante intelligẽdum est, quod perspicuum est ex Luca, *si*, inquit, *septies in die peccauerit in te, & septies conuersus fuerit dicens, pœnitet me, dimitte illi*. Qua sententia non docẽtur sacerdotes absolutionem sæpe peccantibus temerè dare, sed docentur offensi semper ad ignoscendum parati esse. Illud videtur habere difficultatem, quomodo Christus apud Lucam dicat, *si conuersus fuerit, dimitte illi*, quasi significet non debere nimirum remittere, nisi priùs eum, qui nos offendit, pœnituerit. Quod omni scripturæ prorsus contrarium est: certissima enim est regula. *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, &, *si non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra* supra c. 6. 12. 15. Quod quidam nobilissimus hæreticorum interpres respondet, duobus modis nos offensas remittere, aut ignoscendo, aut de eo, qui nos offendit, bonam habendo existimationem, nouum commẽtum est. Nam bonam opinionem habere idem esse, quod iniuriam remittere, quis vnquam cogitauit? Duobus ergo modis iniuriam remittimus, & dum ei, à quo sumus offensi, non malè volumus, quod semper, etiamsi eum non pœniteat, facere debemus, vt Deus nobis nostra debita dimittat: aut dũ eum nõ accusamus. Nam non accusare, non deferre, non puniendum curare, parcere est. Atq; hoc modo intelligendum est, quod Christus significat, non debere nos peccanti fratri parcere, nisi eũ priùs pœniteat. Hoc. n. agebat, vt diceret, non esse fratrem ad ecclesiam deferẽdum, nisi priùs priuatim, deinde coram duobus, vel tribus testibus admonitus, obstinatus in peccato perseueraſſet.

Bonam opinionem habere, iniuriam remittere.

Ecclesiam non audiens.

23 Ideo) Potius dicẽdum fuisse videtur, *quia*, quàm *ideo*: sed aut διὰ τοῦτο ponitur ὅτι, id est *propterea*, pro, *quia*; sicut aliquando apud Hebræos לכן pro כי, aut est subintelligendũ ideo hæc dici, quia simile est regnum cœlorum homini regi: aut, ideo dico vobis simile esse regnum cœlorum homini regi, id est regi cuidam, quẽ Hebraismum multis iam locis adnotauimus. Quod autem dicit simile esse regnum cœlorũ homini regi, perinde est, ac si diceret idem in regno cœlorum accidere, atq; si aliquis rex rationẽ cum seruis suis ponere cœpisset, quemadmodum c. 11. 16. exposuimus: nec. n. regnum cœlorũ, id est Ecclesia: sed qui regni cœlorum dñs est, regi comparatur. Quid sibi tota velit parabola, ex versu 35. colligitur, nempe Deũ nobis peccata nõ esse remissurũ, nisi nos fratribus offensas remittamus, cũ potius nos illis, quã nobis Deum remittere æquũ sit; nam nos hoies sumus similes illis; ille Deo dissimilis nobis; peccata contra Deũ nostra, & innumerabilia, & infinitè grauia; peccata contra nos fratrum & pauca, & plerumq; leuia. Sunt aũt in hac parabola, vt in oĩbus alijs, quẽ admodũ sæpe monuimus, quædã necessaria, & tanquã propriè parabolæ partes: quædam, quasi emblemata, & ad ornatum parabolæ, & expletionem adiecta. Necessariæ igitur huius parabolæ partes sunt rex, duo serui, alter, cui dominus debitum dimisit; alter, cui alius seruus dimittere debitum noluit: deinde debitum decem millium talentorum, quod alter seruus regi debebat, & debitum centũ denariorum, quod alter seruus debebat alteri. Emblemata autem sunt, primum, quod versu 25. dicitur regẽ iussisse vxorẽ, & liberos eius, qui decem millia talenta debebat, venundari; hoc enim non est ita ad rem, de qua agitur, accommodandum, quasi significetur fore, vt vxor pro-

Hebraismus.

In parabolis quædam necessaria, quædam ad ornatũ additæ.

Universidad de Deusto
Biblioteca

pter maritum, liberi propter patrem condemnentur; sed aut ad ornatum hæc sunt, aut eò tãtum valent, vt grauissima pœna significetur, qualis est ea, qua secundum leges ciuiles non solùm is, qui peccauit; sed eius etiam vxor, & liberi condemnantur: quod & apud Hebræos vsitatum fuisse ex 4. Regum. 4. 1. manifestum. Emblema etiam est, quod versu 31. dicitur, *videntes autem conserui, quæ fiebant, contristati sunt valde, & venerunt, & narrauerunt domino suo*. Non enim significatur Sanctos, id est seruos Dei eos accusare, qui fratribus suis iniurias nõ remittunt; sed ideo additum est, quia ita inter homines fieri solet, vt alij serui alios apud dominum accusent.

24. Decem millia talenta.) Talentorum varia fuisse genera nemo nescit Christum de eo loqui credibile est, q̃ apud Iudæos erat vsitatum. quodq; sexcentos aureos nummos valuisse creditur; vt diligentes harum rerum scriptores tradiderunt. Itaq; decem millia talentorum summã sexagies centum millium aureorum nostrorũ efficiunt. Nihil refert verum talenti pretium ad iustũ æstimare: illud refert, vt intelligamus ingẽtem hoc loco pecuniæ summam significari. Ingens autem erit summa, si vel minimo pretio talentum æstimetur.

28. Centum denarios.) Denarium in veteri testamento non legimus; fuisse tamẽ monetam apud Iudæos post Babylonicum exilium, quæ דנר denarius sumpto ex Latinis noïe vocaretur, Chaldæus Paraphrastes 4. Reg. 5. 5. & Elias Thesbit. auctores sunt. Alij Hebræi tradũt aliũ apud eos aureũ, alium argenteum fuisse denarium. Argenteum, qui probabilissimè loquuntur, sex obolos habuisse dicunt Atticos, id est quinque Gallicos solidos, aut Regale vnum Hispanicum; hoc enim rectè conuenit cum eo, quod cap. 20. 2. dicitur conuenisse patremfamilias cum operarijs ex denario, vt in vinea sua laborarent. Itaque centum denarij paullo plus, quàm octo aureos nostros efficiebant, quæ minima erat summa, vt propterea seruus debitorem suum suffocaret. Quidquid denarius valuerit, illud certum valde exiguum debitum significari.

De denario.

34. Quousque redderet.) Id est semper, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus interpretantur: non enim significatur fore, vt, qui damnati sunt, pœnas aliquando persoluant, & quasi reddito debito liberentur, qui Origenistarum error fuit: sed fore, vt nunquam liberentur, nisi pœnas persoluant, quas, quia persoluere nunquam poterunt, nunquam liberabuntur. Nec significatur Deum remissa iam peccata propter sequens peccatum in quæstionem reuocare, atque punire: sed hoc tm̃, quod Christus agebat, Deum ijs, qui fratribus suis peccata non remisserunt, peccata non remissurum. Quamquã, quod optimus Theologus D. Th. dixit remissa peccata nouo peccato superueniẽte, propter ingratitudinem quodammodo puniri, verum est; non quòd iam remissa puniantur; sed quòd, si remissa non essent, sequens peccatum minùs grauiter puniretur; quia minùs fuisset ingratus is, cui priora peccata remissa nõ essent, si aliud peccatũ addidisset.

Panarum inferni non sunt finis.

CAPVT XIX.

1 ET factum est, cum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudęę trans Iordanem, 2. & secutæ sunt eum turbæ multæ, & curauit eos ibi. 3. Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicentes: Si licet homini dimittere vxorem suã quacumque ex causa? 4. Qui respondens, ait eis: Non legistis quia

Matt. 19. a. 1.

Matt. 19. a. 2.

Gen. 1. d. 27.

quia, qui fecit hominem ab initio, masculum, & fœminam fecit eos? & dixit: 5. Propter hoc dimittet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. 6. itaque iam non sunt duo, sed vna caro. Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet. 7. Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij, & dimittere? 8. Ait illis: Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autem non fuit sic. 9. Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur. 10. Dicunt ei discipuli eius: Si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere. 11. Qui dixit illis: Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. 12. Sunt enim eunuchi, qui de matris vtero sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi, qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere capiat. 13. Tunc oblati sunt ei paruuli, vt manus eis imponeret, & oraret. Discipuli autem increpabant eos. 14. Iesus vero ait eis: Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad me venire: talium est enim regnum cœlorum. 15. Et cum imposuisset eis manus, abijt inde. 16. Et ecce vnus accedens, ait illi: Magister bone, quid boni faciam, vt habeam vitam æternam? 17. Qui dixit ei: Quid me interrogas de bono? Vnus est bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi, serua mandata. 18. Dicit illi: Quæ? Iesus autem dixit: Non homicidium facies: Non adulterabis: Non facies furtum: Non falsum testimonium dices: 19. Honora patrem tuum, & matrem tuam, & diliges proximum tuum sicut teipsum. 20. Dicit illi adolescens: Omnia hæc custodiui à iuuentute mea, quid adhuc mihi deest? 21. Ait illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade, vende, quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me. 22. Cum audisset autem adolescens verbum, abijt tristis: erat enim habens multas possessiones. 23. Iesus autem dixit discipulis suis: Amen dico vobis, quia diues difficile intrabit in regnum cœlorum. 24. Et iterum dico vobis: Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum. 25. Auditis autem his, discipuli mirabantur valde, dicentes: Quis ergo poterit saluus esse? 26. Aspiciens autem Iesus, dixit illis: Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt. 27. Tunc respondens Petrus, dixit ei: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergo erit nobis? 28. Iesus autem dixit illis: Amen dico vobis, quòd vos, qui secuti estis

Gen. 2. d. 21. Ephes. 5. g 31. 1. Cor. 6. d 16. Deut. 24. a 1. Sup. 5. c. 32 Mar. 10. b. 11. Luc. 16. d. 88. 1. Cor. 7. b. 18. Mar. 10. d 13. Luc. 18. c. 15. Sup. 18. a. 3 Mar. 10. b. 17. Luc. 18. d. 16. Exod. 20. c. 13.

me, in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. 29. Et omnis, qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit. 30. * Multi autem erunt primi nouissimi & nouissimi primi.

* *Inf. 20. b. 16. Mar. 10. d 31. Luc. 13. f. 30. & 18. c*

IN CAPVT XIX.

1 *CVM consummasset Iesus sermones istos.*) Hæc verba duobus modis posse videntur intelligi, vel cùm hæc dixisset, vt omnes interpretantur. Significatur autem parabola, quæ extremo capite superiore posita est.

Migrauit à Galilæa.) Hilarius legit *in Galilæam*, sensu contrario. Sed minimè dubium est Christum in Galilæa tunc fuisse; itaque non in Galilæam, sed à Galilæa migrare potuit. Præterquam quòd Lucas dicit, ideo migrauisse, vt veniret in Ierusalem c. 9. 51. Quare, quod Hilarius existimat non in Iudæam, sed in fines Iudææ venisse Christum, ne probabile quidem est. Quæritur ab interpretibus vtrùm eadem sit historia, quæ hic à Matthæo, & quæ à Marco cap. 10. 1. & à Luca 9. 51. & Ioannes capit. 7. 1. 2. narratur. A Matthæo, & Marco eandem omnes narrari concedunt, de alijs duobus Euangelistis dubitatur; quia vterque multa posteà commemorat, quę post hunc Christi in Iudæam aduentum fieri non potuerunt. Ego de Luca nõ dubito; quin eandem narret historiam. Primùm, quia hanc Christi in Iudæam profectionem vltimam fuisse constat; tum quia aliam post hanc Euangelistæ non narrant; tum quia id Christus capit. 16. 21. & cap. 17. 22. indicauit dicens se ascensurum in Hierusalem, ibique passurum, quasi de proxima morte sua loqueretur. Lucas autem de vltima etiam loquitur, *factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit, vt iret in Hierusalem*. Quod ergo multa postea idem Lucas commemoret, quæ ante hanc profectionem facta fuerant, mirum videri non debet, cùm passim videamus Euangelistas rerum gestarum ordinem non tenere. De Ioanne idem nonnulli putant eandem historiam recitare, quod ego persuadere mihi non possum. Primùm, quia apud Ioannem eodem cap. 7. versu 6. Christus dicit tempus suum nondum venisse: hic autem apud Matthæum contrarium iam bis significauit, instare tempus passionis suæ. Deinde quia apud Ioannem versu 9. & 10. Christus dicitur solus in Iudæam ascendisse, cùm hic dicantur non solum discipuli, sed multa etiam turba illum secuta fuisse. Postremo, quia profectio illa, de qua ibi loquitur Ioannes, vltima non fuit, cùm idem postea capit. 11. 7. dicat Christum vt Lazarum suscitaret, in Iudæam iterum venisse.

Et venit in fines Iudææ.) Hilarius, vt paullo ante diximus, existimat Christum in Iudæam ingressum non fuisse: sed ad solos Iudæos, & Galilææ fines peruenisse; idemque Chrysostomus, & Euthymius arbitrantur. Quidam è contrario prius Hierosolymam venisse putant; deinde ex Hierosolyma in fines Iudææ, & Galilææ redijsse: nulla, vt mihi videtur, probabili ratione, cùm ita iam narret Euangelista, vt non obscurè declaret eum ex Galilæa in fines Iudææ recta venisse, nullasque eum turbas secutas esse. Venit ergo in fines Iudææ, vt Hierosolymam veniret; sed fecit Euangelista eius loci mentionem, vt circunstantiam loci, vbi miraculum, quod narraturus erat, factum fuerat, explicaret, *& curauit*, inquit, *eos ibi*.

Trans Iordanem,) Vtraque, & Iudæa, & Galilæa non trans, sed citra Iordanem erat; sed dicitur esse trãs Iordanem venientibus ab Ægypto in terram Chanaan: quemadmodum c. 4. 15. exposuimus.

2. *Et curauit eos ibi.*) Non significat omnes, qui secuti fuerant; sed omnes, qui ægrotabant, nec eos ipsos fortassis omnes; sed eos tantùm, qui digni erant, curatos fuisse: sicut c. 14. 14. Marcus ca. 10. 1. scribit Christum eos, qui se secuti fuerant, ibi docuisse, quod Matthæus prætermisit: sed quãuis Marcus non dixisset, ex Christi consuetudine, poterat intelligi, qui vix sine doctrina miracula faciebat. Coniungebat enim semper facta cum verbis, vt Chrysostomus, & Euthymius adnotauerunt.

Ibi.) id est in finibus Galilææ, & Iudææ; noluit enim, vt Galilæi, qui se secuti fuerant, extra patriam suam egrederentur, aut, vt auctor imperfecti hom. 32. indicauit, ne Iudæi, vt calumniatores erant, dicerent ipsum ita fugientiæ causa magnam post se hominum multitudinem trahere.

3. *Et accesserunt.*) Non satis expressum est, an eodem in loco ad Christum accesserint Pharisæi: est tamen probabilius, quia id narrationis consecutio & apud Matthæum, & apud Marcum videtur indicare. Atque ita Chrysostomus, & Theophylactus existimant.

Quacunque ex causa.) Non dixerunt an liceat vxorem dimittere aliqua ex causa, sed quacunque ex causa. Nam aliqua de causa licere non dubitabant, vt Origenes tractatu in Matthæum 7. Hierony. & Beda obseruauerunt. Dubitatur à quibusdam, qua occasione hanc Pharisæi quæstionem proposuerint. Nonnulli occasionem fuisse putant, quòd Christus c. 11. 13. dixisset, *Prophetę, & lex vsque ad Ioannem*, quasi legem iã abrogatam significaret, voluerunt que Pharisæi experiri num id, dum ad quæstionem responderet, fateretur. Hæc causa & nimis remota, & parũ propria mihi videtur; & quia iã diu Christus id prædixerat; & quia, vt id experirentur, multas alias de lege quæstiones proponere potuerunt. Theophylac. hanc quæstionis causam reddit, quòd Christus c. 5. 32. dixisset, *Ego autem dico vobis, quia omnis, qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari*, & qui dimissam duxerit, mœchatur. Auctor imperfect. hom. 32. quia homines carnales erant, de nuptijs eos, interrogasse, quemadmodum, qui valetudinarij sunt, semper loquuntur de medicina. Probabile etiam est, quod alij dicunt, fortasse eam quæstionem fuisse tunc inter Iudæos agitatam, vt illa ẽt erat, quam eadẽ de causa Christo proposuerunt, vtrùm liceret tributũ dare Cæsari c. 22. 17. Solent enim alio tempore alias vrgere quæstiones. Digna etiam Pharisæorum ingenio cõiectura est, propterea eos hanc potiùs quæstionem, quàm aliam proposuisse, quòd cum omnes attingeret, inuidiæ plena esset.

4. *Non legistis.*) Respondet Christus exprobrans illis legis, cuius se scientia iactabant, ignorantiam vt c. 12. 3. 5. etiam fecerat, ibique Euthymius obseruauit. Marcus scribit Christum eos interrogasse, *quid vobis præcepit Moyses?* quod videtur huic loco esse contrarium. Respondet Augustinus libr. 2. de consensu Euangelistar. cap. 62. Marcum non verba Christi, sed voluntatem exprimere voluisse. Credibile etiam est vtrumque, & quod Marcus narrat, Christum dixisse, sed prius interrogasse Pharisæos, *quid vobis præcepit Moyses?* eos verò respondisse Moysem permisisse vxorẽ libello repudij dato dimittere. Tunc subie-

subiecisse Christum', quod Matthæus scribit, *Non legistis, quòd, qui fecit ab initio, masculum, & fœminam fecit eos &c.* Deinde Pharisæos iterum obiecisse, quod ait Matthæus ver. 7. *quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij, & dimittere?* Non respondet Christus ad quæstionem directè: sed producens scripturæ testimonium, facit, vt Deus, aut Moyses, cuius Pharisæi doctrinam gloriosè sectabãtur, pro se tacitè respondeant, vt Chrysostomus, & Euthymius animaduertunt, illud etiam notantes, ex factis, & ex verbis Dei Christum ad quæstionem respondisse: ex factis, cum dicit, *non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum, & fœminam fecit eos?* ex verbis, cum dicit versu 5. *& dixit, propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ.*

Qui fecit.) ὁ κτίσας, id est creator.

Masculum, & fœminam fecit eos) Quærendum hoc loco est, in quo huius argumenti vis posita sit. Quidam in sexu sitam esse volunt, quasi ex diuerso sexu Christus argumentetur non debere vnum virum, nisi vnam habere vxorem, quòd ex vtroque, quasi ex duabus imperfectis partibus, vt Plato quodam loco scribit, vnus perfectus homo fiat. Quam interpretationem D. Augustinus libro 14. de ciuitate ca. 22. secutus videtur. Omnes alij interpretes non in sexu, sed in numero vim esse putant, quasi Christus ita argumẽtetur, si Deus voluisset vnum virum plures habere vxores, non vnam tantùm; sed plures fœminas initio fecisset. Ita Chrysostomus, Hieronym. auctor imperfecti, Beda, Theophylactus, Euthym. Strabus. Vidi ego aliquando à quodam Caluinistarum Ministro de hac quæstione compositum librum, an liceret vnum virum plures vxores, nõ vnam quidem post aliam, sed eodem tempore habere: erat autem scriptus per dialogum, in quo, qui non licere dicebat, ita defendebat causam, vt facilè eum appareret præuaricari, & quasi sponte victum succumbere. Adduxerat hunc locum, vt probaret non licere; respondebat nihil hinc colligi posse, quod non idem posset cõcludi de omnibus animalibus, quæ initio non nisi mas, & fœmina facta sunt. Hanc responsionem bellus ille Minister existimabat refutari nõ posse, eò nimirum impudentiæ progressi sunt, vt non solùm castitatis votũ; sed ipsam etiam castitatem tollant: nec vna contenti vxore plures habere volunt. Paria illis, vt merebantur, vxores fecerunt. Scio enim eas aliquando disputasse, &, vt audio, quæstionem ad Ministros retulisse, an vni etiam vxori liceret plures habere viros. Ergo satis Christianis esse debet Christum hoc argumento vsum fuisse, vt necessarium credatur; præterquàm quòd in alijs generibus animantium non constat vnum tantùm marem, vnamque fœminam, Deum initio condidisse. Potest aliquis obijcere fidem argumentum valere posse, vt probetur ne mortua quidem priore vxore aliam ducere licere. Respondeo ideo non valere, quia prima, & secunda vna reputantur; quia vna item caro est.

In Conuiuio, vel de amore.

Ministri Caluinista polygamiã introducentes.

5. *Et dixit.)* Deus; de eo enim loquebatur. Dubitat Hilarius, quomodo Christus dicat hoc Deum dixisse, cùm non Deus, sed Adamus dixerit Gen. 2. 24. Respondent Augustinus libro 9. de Genesi ad litteram ca. 19. & Theophylactus, & Euthymius in cõmentarijs Adamum, tanquam Prophetam, spiritu Dei hoc dixisse, Deũque ore ipsius locutum fuisse.

Propter hoc dimittet homo.) hominẽ posuit Latinus pro viro, sicut Græcus ἄνθρωπον pro ἄνδρα, quemadmodum & infra versu 10.

Patrem & matrem.) Admirabilis est, & minimè probabilis Hugonis, & quorundam recentium, & auctorum interpretatio, quam & Diui Augustini esse putant, sensum esse *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori suæ*, id est cum omnibus præter patrem, & matrem coniugium poterit copulare. Quomodo enim vir patrem suum in vxorem acciperet? de solo enim viro sermonem esse manifestum est, etiamsi idem sit de vxore per consequentiam intelligendum. Alij interpretantur *relinquet patrem, & adhærebit vxori suæ*, id est magis vxorem suã amabit, quàm patrem, & matrem; sicut lib. 3. Esdræ capi. 4. 25. dicitur: sed etsi hoc fortasse verum est, non est ad locum accommodatum; vbi non de amore, sed de cohabitatione, & de matrimonij vinculo agitur. Itaque sensum esse arbitror *relinquet patrem, & matrem*, id est discedet à parentibus, vt cum vxore habitet, quemadmodum vsus ipse interpretatur. Solent enim liberi vsque ad nuptias cũ parentibus habitare, post nuptias à parentum domo discedere, & vir vxorem, vxor virum sequi: quemadmodum eodem lib. 3. Esdræ c. 4. 20. dictum est, *homo patrem suum relinquit, qui nutriuit illum, & suam regionem, & ad mulierem se coniungit.*

Et adhærebit vxori suæ.) Monuit Chrysostom. tria hoc loco esse, quæ magnam vim habeant. Primum relinquere patrem, & matrem, secundum adhærere, id est non quoquo modo coniungi, sed penitus adglutinari vxori suæ, hoc enim Latinè est adhærere, Græcè κολλᾶσθαι, Hebraicè דבק; tertium *& erunt duo in carne vna.*

Et erunt duo in carne vna.) εἰς σάρκα μίαν, in carnem vnam לבשר אחד ad carnem vnam, id est, vt sint vna caro, vt explicatur versu sequenti, sicut Gen. 2. 7. factus esse dicitur Adam in animam viuentem, id est homo viuens, & versu 22. *ædificauit dominus Deus costam, quam tulerat de Adam in mulierem*, id est vt esset mulier. Quomodo autem vir, & mulier dicantur vna esse caro, de eo disputatur. Hieronym. & Beda, vt D. Thom. in Catena, & in commentarijs ad hunc locũ interpretatur, ad liberos referunt, quia ex viro, & vxore genitus filius vna vtriusque communis est caro. Alij ad corporum coniunctionem, quemadmodum D. Paulus. 1. ad Cor. 9. 16. videtur interpretari, *qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur.* Alij ad amorem mutuum, de quo D. Paulus ad Ephes. 5. 28. *ita & viri debent diligere vxores suas, vt corpora sua. Qui vxorem suam diligit, se ipsum diligit.* Alij ad potestatem, quam vir in vxorem, vxor in virum habet, tanquã in propriam carnem, vt D. Paul. 1. ad Cor. 7. 4. dicit. Alij, quorum ego sententiã maximè probo, vnam carnem esse interpretantur esse vnum hominem: carnem enim ab Hebræis pro toto homine poni notum est. Significat ergo Christus virum, & vxorem non duos esse homines, sed vnum, vxorẽ veluti corpus, virum veluti spiritum, & animam esse. Itaque non magis debere virum ab vxore, quàm animam a corpore separari.

6. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.) id est, non iam duo sunt homines, sed vnus.

Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.) Non dixit, quos Deus coniũxit, sed *quod Deus coniunxit*, vt non tãquam de duobus, sed tanquam de vno corpore loqueretur, quia paullo ante dixerat, *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.* Notauit D. Chrysostom. Christum ex lege naturali, & diuina matrimonij vinculum probauisse. Naturalis consistit in facto, & Deus vni viro vnam fecerit mulierem; diuina in verbis, quibus Deus præcepit, vt homo relinqueret patrem & matrem; & adhæreret vxori suæ, quibus verbis videtur Deus vxorem viro inseparabiliter copulasse, vt ait sapiens Prouerbiorum 19. 14. *Domus, et diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens.*

7. *Quid ergo Moyses mandauit.)* Marcus cap. 10. 4. non dicit Pharisæos respondisse, Moysem mandasse; sed permisisse. E contrario verò Matthæus dicit Christum dixisse, Moysem non mandasse, sed permisisse; Marcus autem scribit dixisse Christum, *quid vobis præcepit Moyses?* Hęc quæstio ex ijs, quæ paullo supra diximus, facilè soluitur. Primũ enim credibile est Christum interrogasse eos, quid de ea re Moyses præcepisset: illos verò respõdisse Moysem permisisse vxorem dimit-

mittere: tunc Christum matrimonij originem explicasse, & scripturæ testimonium produxisse, vt probaret non esse dimittendam; iterum Pharisæos obiecisse, quomodo Moyses mãdasset vxorem dimittere, vtentes mãdandi, non permittendi verbo, vt argumentationi vim adijcerent. Christum verò respondisse, non iam præcipiendi, sed permittendi vsum verbo, *ad duritiem cordis vestri permisit vobis Moyses*. Atque hoc modo nulla inter Euangelistas dissensio est.

Permissio in Deo contra Caluinistas.

8. *Ad duritiem cordis vestri permisit vobis Moyses.)* Corrigit Christus Pharisæorum verbum; illi dixerant *mandauit:* Christus dicit *permisit*. Ex quo vel vno loco, si alij non essent, Caluinistarum error confutaretur, qui in Deo nullam permissionẽ agnoscunt, & Theologorum distinctionem inter voluntatem Dei absolutam, & permittentem ridere solent. Nam quod hoc loco Moyses permisisse dicitur, Deus vtique permisit: nihil enim Moyses agebat, nisi ex diuino præcepto. Cur ergo dixit Moysem potius, quàm Deum permisisse, cum è contrario versu 5. non Moysem, neque Adamum, sed Deum dixisse dixerit, *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem?* Respondeo voluisse Christum & argumento, & responsioni vim adaugere; ideo, cum argumentabatur non licere vxorem dimittere, non dixit aut Adamum, aut Moysẽ, sed Deum dixisse, *propter hoc relinquet homo patrem, & matrem:* quamuis ea verba & Adamus pronunciauerit, & Moyses scripserit: cum autem respondet Pharisæorum argumento non vult dicere Deum, sed Moysem permisisse: quanquam Deus etiam permiserat. Ita intelligendi sunt multi auctores, qui ita hunc locum interpretantur, quasi Christus significauerit non Deum, sed Moysem hoc permisisse, & quasi Deum, quem ipse citauerat, Moysi, quem citauerant Pharisæi, opponere voluerit, vt Hiero. Beda, Strabus, D. Thomas, Hugo. Multæ hoc loco quæstiones sunt. Prima, quibus de causis in veteri lege vxorem dimittere licuerit. Tertull. 4. aduersus Marcionem libro non nisi ob fornicationem, vt nunc existimat, licuisse: sic enim interpretatur, quod in Deuteronomio ca. 24. 1. scriptum est, *si acceperit homo vxorem, & habuerit eam, & non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem*, id est propter fornicationem; hoc tantùm interesse, quòd tunc dimissa propter fornicationem vxore aliam ducere licebat, modò non licet. Origen. Chrysostom. hoc loco, & omnes alij auctores, quos legisse memini, nõ solum ob fornicationem: sed multis etiam alijs de causis licuisse putant. idque est multo meo iudicio probabilius. Primùm, quia, si ob solam fornicationem licuisset, nullus Pharisæorum quæstioni locus fuisset; nimis enim impudenter interrogassent, an quacunque ex causa vxorem dimittere liceret; si sola fornicationis causa licuisset. Cùm autem interrogent, an quacunque ex causa liceat; haud dubium est, quin certi sint multis de causis licere. Id etiam intelligitur ex Christi responso: sic enim respondit, vt voluerit Mosis permissionem restringere, vt cùm ante multis de causis liceret, iam non nisi ob fornicationem liceat. Probatur etiã ex verbis Deuteronomij. Cum enim dicit, *si non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatem, scribet libellum repudij, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo sua*, perspicuum est non loqui de fornicatione, propter quam non dimittebatur vxor, sed lapidabatur. Deinde quia in libello repudij significabatur mulierem adulterium non commisisse; ea enim potissimùm de causa iussus est dari, vt mulieris honos saluus esset, posset que alteri viro, si vellet, nubere. Non ergo ob fornicationem tantùm, sed alias etiam ob causas dimittebatur. Quæ autem causæ fuerint, incertum. Lyranus in commentarijs in cap. 24. Deuteronomij duas recitat opiniones: alteram, licuisse propter omnem rem turpem, vt propter contagiosos morbos, vel aliquid simile, quod matrimonij coniunctionem præcessisset alteram, licuisse etiam ob omnes causas matrimonio contrarias, etiãsi matrimonio superuenissent, vt si mulier venefica esset, aut liberorum interfectrix, quod & Origenes tractatu 7. in Matthæum videtur approbare; quamuis de lege Euangelica potius, quam Mosaica loquatur. Secunda quæstio est, quo sensu Iudæis permissum fuerit vxorem dimittere, an ita, vt dimittendo non peccarent; an ita vt peccarent quidem, sed lege nõ punirentur. Notauit insignis Theologus D. Thomas quattuor modis permitti aliquid: aut quod bonum est, sed non præceptum, vt vendere omnia, & dare pauperibus, permissum esse dicitur, quia bonum est, & non imperatum: aut quia minus bonum est, cuius maius bonum non est præceptum; sicut dicitur matrimonium esse permissum, quia virginitas, quæ maius est bonum, non est præcepta: aut quia malum est; sed non impeditur, sicut Deus dicitur omnia peccata permittere; quia, cùm impedire possit, impedire nõ vult: aut quia malum quidem est, sed lege non punitur, sicut permisit Deus Iudæis cum alienigenis vsuram exercere, quia nõ statuit in lege aduersus eos, qui eam exercerent, vllam pœnam. Alio etiã modo permitti dicitur, quod, cùm malum sit, dum ab eo, qui dispensandi potestatem habet, fieri permittitur, malum esse definit, quemadmodum permissum fuit Oseę Prophetæ filios fornicationis suscipere, Oseę 1. 2. Quidam ergo uxorem dimittere, aut hoc postremo modo; aut tanquam minus bonum existimant permissum fuisse Iudæis certis de causis uxores dimittere. Alij non tanquam minus bonum; sed tanquam minus malum, ita ut peccarẽt quidem uxorem dimittendo, sed non punirẽtur. Vtrumque probabile est, & bonos vtraque opinio auctores habet: prior auctorem imperfecti, & D. Thom. posterior Tertullianum libr. de monogamia, Origenem tractatu 7. in Matthæum, Chromatium in commentarijs in c. Matth. 5. Hieronym. Bedam, Euthy. & Theophylactum hoc loco; nisi malè intelligendo fallor. Mihi durum uidetur dictu Iudæos post tãamplam, & luculentam Dei permissionem dimittendis uxoribus peccauisse; præsertim cùm, antequàm Christus explicaret, non satis ex uerbis Deuteronomij compertum esse posset, utrùm permissio, an præceptum esset; & ut constaret esse permissionẽ, certè nõ constabat tanquà rem malã permitti, quod satis esse uidebatur; vt, qui ea vterentur, culpa vacarent. Quod autem ex hoc loco obijci potest, quòd Christus dicat ad duritiẽ cordis eorum hoc fuisse permissum, facilè etiam solui potest; potuit enim propter duritiem cordis permitti, ita tamen, vt peccatum esse defineret. Tertia quæstio est, quibus ceremonijs, & cautionibus libellus repudij dari soleret. Ab Hebræis decem recitantur. Prima erat, vt vxor nusquam discederet, nisi volente marito, hoc enim ipsum in libello repudij exprimebatur. Secunda erat, vt libellus, quemadmodum dicitur in Deuteronomio, in manu vxoris tradere tur. Tertia erat, vt scriberentur, vt minimùm, nomina duorum testium. Quarta, vt exprimerentur tres generationes viri, & tres mulieris, vt paullo post ex libelli forma intelligetur. Quinta, vt scriberetur libellus litteris rotundis, distinctis, atq; perspicuis; ita vt vna aliam non attingeret, ne quod scripturæ vitium irrepe ret. Sexta, vt si inter scribendum aliqua attramenti gottula in chartam decideret, libellus auctoritatem non haberet, aliusque denuo scriberetur. Septima vt in libello nullum rasuræ vestigium appareret, ne suspectus esset vitij. Octaua, vt charta longior esset, quàm latior. Nona, vt omnes testes, qui aderant suum quisque sigillum adhiberent. Decima, vt maritus diceret, *Accipe libellum repudij, & esto à me abiecta, & cuicunque uiro permissa*. Forma aũt libelli repudij erat hęc; *Ego Rabbi. N. filius Rabbi. N. filij Rabbi N. filij Rabbi N. die 1. mẽsis 2. an*

Cap. 5. in nouo. Deuteronomij.

Casuistæ per tria. 24. Deuteronomij. Ioan. 8. 4. 5. 7. 9. 2. 4. 10.

Ceremonia libelli repudij apud Iudæos.

Formula libelli repudii apud Iudæos.

ni. N. a creatione mundi in tali loco ex animi mei consensu, & sine ulla coactione repudiaui. N. filiam Rabbi. N filij Rabbi. N. filij Rabbi, N & dedi illi libellum repudij in manu, schedam abscissionis, & signaculum diuisionis, ut sit à me abiecta, & abeat quocunque uelit, & nemo possit illi prohibere iuxta constitutiones Moysi, & Israel.

9. *Dico autem vobis.)* Marcus c. 10. 10. scribit hoc Christum solis discipulis dixisse, cum se iam domum recepissent. Respondet Euthymius, quod probabile videtur, bis hoc dixisse Christum; primùm omnibus in commune, vt Matthæus significat; deinde priuatim discipulis domi; & quidem vero simile est, quod Matthæus versu 10. ait dixisse Christo discipulos, *si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere*, non publicè corã omnibus; sed priuatim, & secreto in loco dixisse, sicut proponere solebant seorsum, cum aliquid de eius concionibus dubitabant. Tunc ergo interrogatus à discipulis Christus eadẽ verba iterauit, quamuis Matthæus non narret, addiditque, quod de Eunuchis narrat Matthæus, tacet Marcus. Difficilis hic locus est, & magnã nobis cum hæreticis controuersiæ materiam præbuit. Summa quæstionis est, in quod hic Christus dicit licere fornicationis caussa vxorem dimittere, ita intelligendum sit, vt & dimittens, & dimissa possit secundas inire nuptias. Tres de hac re opiniones inuenio. Prima est vtrique licere, & dimittenti, & dimissæ; & innocenti, & sontijin quo errore non solùm Lutherani, & Caluinistæ: sed scriptores etiam quidam Catholici versantur. Secunda est innocenti licere, reo non licere; quemadmodum ex Caluinistis nonnulli aliorum hæresim temperantes dixerunt, vt minus ipsi hæretici viderentur. Legimus nõnullos auctores veteres in ea fuisse sententia, Tertullianum lib. 4. contra Marcionem, Ambrosium, aut, vt ego arbitror, Remigium in commentarijs in priorem epistolam ad Cor. c. 7. nam eos commentarios Ambrosiij non esse, qui & illos, & Ambrosij legit scripta, dubitare non potest. Scribit etiã Origenes hoc loco quosdam sua ætate Catholicos Antistites permisisse ijs, quorum vxores adulterium admisissent, vt illis dimissis, ducerent alias, idemque in Concilio Eliberino concessum fuit, si Gratianus fideliter recitat 31. q. 1. cap *si qua mulier*, & in Concilio 1. Aurelianensi ca. 10. Tertia est, quam semper Ecclesia secuta est, & vltimo Tridentino Concilio ita est nostro tempore confirmata, vt nemini iam Catholico dubitare liceat, Christum ita permisisse, adulteram vxorem dimittere, vt nec vxori liceat alij nubere viro, neque viro aliam vxorem ducere, quamdiu vixerit vterque. Quam ego sententiã non solùm propter Ecclesiæ definitionem, quæ sola homini Christiano satis esse debet: sed etiam propter argumentorum, quibus probari potest, momenta adeo veram iudico, vt mirari satis non possim inuentos esse, qui aliter senserint. Primùm hæc sententia antiquiores, plures, meliores habet auctores. In Canone 47. Apostolorum absolutè, & generaliter excommunicatur is, qui vxore dimissa aliam duxerit nõ adhibita exceptione, nisi fornicationis causa dimissa esset, quæ adhibita profectò fuisset, si cùm ea de causa dimissa esset, aliam ducere liceret. Idem Euaristus epistola. 2. & Clemens Alexandrin. libr. 2. Stromatum fine vlla exceptione docent, & Origenes tractatu 7. in Matthæum Episcopos illos, qui suo tempore permittebant, tanquam rerum Ecclesiasticarum imperitos reprehẽdit. Sic sentit Chrysost. homi. in Matthæum 17. & Hieronym. hoc loco, & in epitaphio Fabiolæ, & Innocentius primus in epistola ad Exuperiũ Tholosanum Episcopum c. 4. & D. Augustinus duobus de hac re scriptis libris de adulterinis coniugijs ad Polentium, & Isidorus libr. 2. de officijs c. 19. & Beda melior auctor, quã Remigius in commentarijs in capi. 10. Marci. Siciam olim definiuit Concilium Mileuitanum canone 17. & Concilium

De diuortio contra Lutheranos, & Caluinistas.

Commentarij in epist.

Statu in vir. illu. Ambro.

Concil. Eliberi. in de diuort. Aurelia.

cilium Africanum, si tamen diuersum est canone 69. & Forolienſe canone 10. & Nannetense canone 12. Itaque decreta illa Concilij Eliberitani, & Aurelianensis, quæ in contrariam partem adduximus, aut apocrypha sunt, & spuria, aut ita intelligenda, vt marito, qui ob adulterium uxorem dimisit, liceat alteram ducere, non quidem uiuente, sed mortua priore. Dicet aliquis, quid opus erat, ut id permitteretur, cum dubiũ non esset, quin illi liceret? Respõdeo id expressum fuisse ad declarandam differentiam inter maritum, & uxorem adulteram, quæ loco pœnitentiæ iubebatur aliquando etiam mari to mortuo à nuptijs abstinere; ne quis ergo idem de marito intelligeret, explicatum est, vt maritus, si vellet, aliam duceret: sed intelligendum ex communi lege Ecclesiastica, mortua priore. Præterea ex ea ratione, quã hoc loco Christus vsus est, aut nihil probatur, aut hæc sententia probatur; primum argumentatur Deum non plures, sed vnam tantùm fœminam vni feciſſe viro, inde colligit nõ debere plures habere: id est vnam dimittere, & aliam ducere, quæ ratio idem omnino valet, vt probetur etiã propter fornicationem vxore dimissa aliam ducere non licere: nec enim refert, qua de causa dimissa sit, cum eadem semper aliam non ducendi causa maneat, quòd vni viro vna tãtùm fœmina facta sit. Præterea quia Christus non solum multas illas causas, quibus Iudæi vxores dimittebãt, ad vnam fornicationem reuocauit; sed etiam libellum repudij omnino sustulit, quem non nisi propter Iudæorum duritiem concessum fuisse dicit. Post Christum autẽ inter Christianos nunquam auditum est libellum repudij datum fuisse. Atqui idẽ erat libellum repudij dare, & posse virum aliam vxorem ducere, vxorẽ alij viro nubere; ergo hanc iterũ vxorem ducendi, & iterum nubendi potestatem sublato libello repudij sustulit Christus: quæ vna ratio, si aliæ deessent, satis superque hanc sententiã corroboraret. Deinde si dimissæ ob fornicationem vxori alij uiro nubere liceret; sequeretur, quod absurdissimum est, melioris esse conditionis mulierem, quæ ob adulterium, quàm quæ ob morbum, aut aliqua alia de causa citra culpam dimissa sit; cùm adulteræ uiuente adhuc priore marito alias nuptias inire liceret, alteri non liceret. Deinde dubium non est, quin propterea Christus concesserit vxorem adulteram dimittere, ne cogerentur mariti cum adultera doloris plenam vitam agere, cùm vxor ipsa indignam se adulterando reddidisset, vt cum ea maritus habitaret; hæc autem ratio non eò usque pertinet, ut marito aliam uxorem ducere licere possit: satis enim est, ut liceat priore liberari. Itaque, quod hæretici solent obijcere, nihil Christum maritis concessisse, si non aliter uxores adulteras dimittere concessit, quam vt sine uxore manerent, ineptum est, & hominum pluris carnem, quã honorem, uitæque tranquillitatem ęstimantium. Viri enim boni pro magno ducunt beneficio, quòd sibi liceat mala carere uxore, quamuis aliam ducere non liceat; imo hoc ipsum, quòd non liceat alteram ducere, qui prudentiores sunt, beneficij loco habẽt: quemadmodum qui naufragium semel fecerunt, quòd sibi iterum mare tentare non liceat. Maius bonum est non posse malam uxorẽ inuenire, quàm inuenire aliquã bonam posse. Malam autem non inuenire non potest, nisi qui uxorem ducere non potest. Illa etiam ratio, quã Hieronymus affert, multum habet ponderis, si maritis liceret dimissis adulteris vxoribus alias ducere, quotidie, qui nouas uxores appeterent, contra priores adulteria confingerent, ut illis repudiatis alias haberẽt. Itaque non restrinxisset Christus ueteris legis disciplinam, sed relaxasset. Nam ne in ueteri quidẽ lege huic mutandarum uxorum libidini tantum loci erat, cum adultera non dimitteretur, sed occideretur. Ista uerò ratione, quam hæretici commi-

niscun-

niſcuntur, licentiam Chriſtus maritis præbuiſſet uxores quotidie mutãdi: quàm enim facile eſt, ſi quis animum attendat, aut uerum in uxore adulterium, aut probabile deprehendere? quàm facile fingere? Prorſus mihi ſpiritum Chriſti non cognoſcere, eiuſque mentem non intelligere uidentur ij, qui ad hunc modum eius uerba interpretantur. Quis enim nõ uidet Chriſtum, cum uelit Euangelicam diſciplinam maximè reſtringere, & matrimonij uinculum indiſſolubile eſſe docere, non ſolum non debuiſſe poteſtatem facere maritis dimiſſis adulteris uxoribus alias ducendi: ſed frenum potius illis injicere, ut ſi nollent uxore carere, adulteras paterentur, & corrigere conarẽtur, non repudiare? Voluntas enim Chriſti erat, ut maritus etiam adulteram uxorem non dimitteret: ſed ut eius dolori conſuleret, permiſit, non præcepit, ut dimittere, ſi uellet, poſſet. Illud etiam, quod Hieronym. obſeruauit, hanc ſententiam magnopere cõfirmat, quòd Chriſtus non dixerit, ſi dimiſsa nupſerit, mœchatur: ſed, *qui dimiſſam duxerit, mœchatur*. Cuius rei non alia potuit eſſe cauſa, quàm q̃ Chriſtus de uxore etiam propter fornicationem dimiſsa loqueretur, de qua, quia iam adultera erat, noluit dicere mœchatur, quia nihil noui dixiſset: ſed dixit fore, ut quicumque eam duceret, mœchareturſut ſignificaret nec dimiſsæ licere alteri uiro nubere; neque alteri uiro uxorem eã ducere. Ad hæc dubitandum non eſt, quin oporteat hunc locum ex alijs ſcripturæ locis, in quibus de eadem re agitur, explicare; in alijs autem locis ſemper abſolutè dicitur non licere uxori dimiſsæ nubere, ut apud eũdem Matthæum ſupra c. 5. 32. *Ego autem dico vobis, quia quicumque dimiſerit vxorem ſuam, excepta fornicationis cauſa, facit eam mœchari, & qui dimiſſam duxerit, adulterat*; quo loco probauimus illud uerbum, *qui dimiſſam duxerit, adulterat*, ſine exceptione intelligendum eſſe. Præterea Marcus, & Lucas hanc ipſam narrantes hiſtoriam ſine vlla exceptione dixerunt, quicumque dimiſſam duxerit, mœchari. Marcus c. 10. 11. *quicunque dimiſerit vxorem ſuam, & aliam duxerit, adulterium committit ſuper eam*. vbi non poteſt excogitari alia cauſa, cur Matthæus exceperit fornicationem; Marcus verò non exceperit, niſi quia Matthæus voluit explicare aliquando licere vxorem dimittere, ſi nimirum adultera ſit; Marcus autem docere voluit nunquam licere aliam vxorem ducere; etiamſi prior propter adulterium dimiſſa ſit. Illud etiam in verbis Marci obſeruatione dignũ eſt, quòd dicat *adulterium committit ſuper eam*, id eſt contra eam: Hebraiſmus enim eſt, quia ע vtrumq; ſignificat, & *ſuper*, & *contra*, quod ideo Marcus dixit, vt indicaret non magis marito licere dimiſſa vxore aliam ducere, quàm vxore cõtra ipſum adulterium comittente cõtra illam adulterium committere; non enim licet in hoc genere facere paria. Lucas verò c. 16. 18. generaliter etiã dixit *Omnis, qui dimittit vxorem ſuam, & alteram ducit, mœchatur, & qui dimiſſam à viro ducit, mœchatur*. Fingamus Matthæum Euangelium non ſcripſiſſe, profectò ex verbis Marci, & Lucæ alium ſenſum elicere non poſſemus, quàm nunquam licere marito, quacumque de cauſa vxorem dimiſiſſet, alteram ducere; nunquam licere vxori, quacumq; de cauſa dimiſſa eſſet, alteri nubere; nec vllus dubitationi locus eſſet. Nunc Matthæus ſcripſit, ſed ſcripſit obſcurè, ita vt de eius ſenſu, atque interpretatione inter nos, & hæreticos diſceptetur; quis non intelligit hominis eſſe prudentis Matthæi obſcurum locum ex Marci, & Lucæ perſpicuis verbis interpretari? ſcripſit poſt Matthæum, vt creditur Marcus, & Lucas: credibile profectò eſt eos, qd obſcurè Matthæus dixerat, perſpicuè, & ſine vlla ambiguitate dicere voluiſſe: dixerunt autem nunquam viro dimiſſa vxore alteram ducere licere: hoc igitur tenendum, quod ſine ambiguitate, & quaſi interpretationis

tionis loco dictum eſt. Matthæi autem teſtimonium ex aliorum duorũ Euangeliſtarum explicatione intelligendum. Contra facere; quemadmodum hæretici faciunt, aut nullius, aut peruerſi, & diſtorti iudicij eſt. Scripſit etiam poſt Matthæum D. Paulus epiſtolam ad Romanos, & ad Cor. In vtraque hanc quæſtionem tractat; nunquam adhibet exceptionem, ſed ad Rom. 7. 3. generaliter dicit, *igitur viuente viro vocabitur adultera, ſi fuerit cum alio viro; ſi autem mortuus fuerit vir eius, liberata eſt à lege viri, vt non ſit adultera, ſi fuerit cum alio viro*, & 1. ad Cor. 7. 10. 11. *ijs autem, qui matrimonio iuncti ſunt, præcipio nõ ego, ſed Dominus vxorem à viro non diſcedere; quod ſi diſceſſerit, manere innuptam, aut viro ſuo reconciliari*. Explicat D. Paulus Chriſti ſententiam, de qua hoc loco diſputamus; quis dubitat exceptionem adhibiturum fuiſſe, ſi vlla fuiſſet exceptio, qua dimiſſæ vxori nubere alteri viro liceret. Nunc autẽ generaliter, vniuersè, & abſolutè dicit, vt maneat innupta, aut viro ſuo reconcilietur. Loquitur autem de vxore propter adulteriũ à viro diſcedente, qua ſola cauſa diſcedere licebat; alioqui non reliquiſſet D. Paulus in eius poteſtate, vt ſeparata à viro, ſed innupta maneret, aut vt viro ſuo reconciliaretur, ſed diuerſis verbis præcepiſſet, vt rediret ad virũ, cùm illi non liceret ob aliam cauſam, quàm ob adulterium à viro ſeparatã viuere. Ergo illam ipſam mulierem, quæ à viro ob adulterium diſceſſerat; iubet nõ ex ſua, ſed ex Chriſti ſentẽtia aut innuptam viuere, aut priori viro reconciliari. Denique ſi ſenſus huius loci eſſet, quem eſſe hæretici putant, vt verba Matthæi coniunctà intelligantur, *quicumque dimiſerit vxorem ſuã, niſi ob fornicationem, & aliã duxerit mœchatur, & qui dimiſſam duxerit, mœchatur*, quaſi ſententia ſit, qui dimiſerit vxorem ſuam ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: ſi verò ob fornicationem dimiſerit, & aliam duxerit, non mœchatur; & quicunq; ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem dimiſſam duxerit, mœchatur; qui autem ob fornicationem dimiſſam duxerit, non mœchatur: Si hic inquam eſſet ſenſus, ſequeretur imperfectam eſſe ſententiam; Chriſtus tantùm dicit, *qui dimiſerit vxorem ſuam, niſi ab fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur*; quod hæreticorum iudicio intelligitur, ſi ob aliam cauſam dimiſerit; ſed alteram non duxerit; hoc enim Chriſtus non explicauit, quod imprimis explicandum erat. Noſtra autem interpretatione perfecta, & abſoluta ſententia eſt. Nam ſi ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem dimiſerit, quamuis aliam non duxerit, mœchatur, quia vxorem ſuam mœchari facit, vt cap. 5. 32. explicatur. Si autem ob fornicationem dimiſerit, & alteram duxerit, etiam mœchatur; non quia adulteram dimiſit, ſed quia alteram duxit. Itaque verbum *mœchatur* hoc loco & ad eum, qui ob aliam cauſam, quàm ob fornicationem vxorem dimiſit, & ad eum, qui, cùm ob fornicationem dimiſerit, alteram duxerit, referendum eſt, tanquam ſi diceret, quicumque dimiſerit vxorem ſuam, niſi ob fornicationem, mœchatur, id eſt facit eam mœchari, & quicumque alteram duxerit (quacumque de cauſa priore dimiſſa) mœchatur, id eſt adulterium contra priorem vxorem committit, vt Marcus interpretatur. Obijciet aliquis, ſi hic eſſet ſenſus, debuiſſet Euangeliſta dicere, quicumque dimiſerit vxorem ſuam, niſi ob fornicationem, & qui aliam duxerit, mœchatur; non autem dixiſſe, & qui aliam duxerit, ſed *& aliam duxerit*. Reſpondeo ex Hæbreorum conſuetudine ἀπὸ κοινοῦ relatiuũ præcedens eſſe repetendum; cætera, quæ ad huius loci interpretationem deſiderari poſſunt, ſupra c. 5. 32. explicata à nobis ſunt.

10. *Si ita eſt*.) Ambroſius in exhortatione ad virgines, Hieronym. Chryſoſt. & Euthym. hoc loco iſtud

ita est ad hunc modum intelligunt, *si ita est*, vt non liceat viro, nisi adulterij causa, vxorem dimittere. Gregorius verò Nazian. in oratione, qua edisserit hæc verba, Pharisæorum verba esse dicit, aut errore memoriæ, aut, quod magis credo, significans Apostolos ea ex Pharisæorum consuetudine, & sensu dixisse. Mihi sensus hic videtur esse, *si ita est*, vt etiam ob adulterium vxore dimissa aliam ducere non liceat, non expedit nubere. Credibile enim est, quod magis nouum erat, magisque difficile magis Apostolos commouisse. Quod autem vxore etiam adulterij causa dimissa, aliam ducere non liceret, multo magis nouum, atque difficile videri poterat, quàm quòd nō ob aliam causam, quàm ob adulterium vxorem dimittere liceret. Præsertim cum etiam nunc in quæstione versetur, an in veteri lege alia de causa, quàm adulterij dimitti posset.

Causa.) ἡ αἰτία, negotium, aut ius coniugale, quasi dicat, si ita inter virum & vxorem se habet res, aut si hoc iure, si hac lege vir vxorem ducit, vt ea etiam adulterij causa dimissa aliam ducere non possit, præstat nullam vxorē ducere. Theophylact. auctor est quosdam ad hunc modum exposuisse, *si ita est causa hominis cum vxore*, id est si propter vxorem dimissam vir reus factus est, vxorem ducere non expedit. Græcum enim verbum αἰτία reatū propriè significat.

Hominis.) hominem Latinus posuit pro viro, sicut Græcus ἀνθρώπου pro ἀνδρός, vt supra versu 5. quemadmodum apparet ex antitheſi, *cum vxore*.

Non expedit nubere.) Nubere, dixit Latinus interpres pro vxorem ducere contra consuetudinem Latini sermonis Græci verbi ambiguitatem secutus; quia γαμῆσαι vtrumque significat, & vxorem ducere, & nubere. Hoc autem loco non nubere, sed vxorem ducere significat, quia non de vxore, sed de viro agitur; neque de vxorum, sed de virorum conditione Apostoli querebantur, *si ita*, inquiunt, *est causa hominis cum vxore*. Itaque nouorum hæreticorum versionem non probo, qui hoc loco pro γαμῆσαι, matrimonium contrahere transtulerint; non enim generaliter de matrimonio, id est de ducendo vxorem, & de nubendo, sed de virorum conditione in ducendis vxoribus agitur. Caluinus, vt solet, non solùm hoc loco falsus interpres, sed impius etiam; & aduersus Apostolos blasphemus est; vocat enim illos stultos, ingratos, impios; homo scilicet pius, quia existimauit Apostolos hoc ideo dixisse, quòd homines omnino carnales essent, & nuptiarum multitudi ne insatiabiles; tam longè nimirum ab eorum mente, quàm ab eorum sanctitate distabat. Tantum enim abest, vt propterea id Apostoli dixerint, vt contrario omnino animo fuerint. Nam cùm Christus dixisset adulterū esse, qui etiam ob adulterium vxore dimissa alteram duceret; collegerunt, quod res erat, quòdque Christus responso suo comprobauit, non expedire omnino vxorem ducere: quandoquidem adeo vsitatum esset adulterium, vt vix inuenienda vxor esset, quæ futura non esset adultera, qua dimissa manendum viro sine vxore esset. Itaque præstare ab initio vsque ad finem vitæ sine vxore manere, & matrimonij molestijs, & adulteræ vxoris zelotypia liberum esse.

Impietas Caluini in Apostolos.

11. *Non omnes capiunt verbum hoc.)* Non assentior ijs interpretibus, qui existimant Christum neque approbare, neque improbare Apostolorum dictum, quòd vxorem ducere non expediat; probat enim, & maximè quidem probat; vultq; eos eò perfectionis adducere, vt, quod verbis dixerant, moribus, ac rebus præstent. Et, vt solemus vulgò dicere, indicat eos plus dixisse, quàm intelligebant. Quod autem dicit *non omnes capiunt verbum hoc*, ita fere omnes exponūt, tanquam si sensus esset, non omnes, quod dicitis, præstare possunt, id est vxore carere, quia non omnes castitatis donum habent; sed quibus datum est: quemadmodum D. Paulus 1. ad

1. ad Corin. 6. 13. iubet dilatari Corinthios, vt maiorum Dei donorum capaces sint. Itaque *non capere* hoc loco significat non esse capacem tantę virtutis, vt sine vxore viuere quis possit. Hunc sensum Origen. tractatu in Matthæum 7. Gregorius Nazianz. oratione in hæc verba, & Ambros. in exhortatione ad virgines secuti sūt. Quam interpretationem adducinon possum, vt sequar; quia cum Christus versu sequenti dicit, *qui potest capere, capiat*, minimè dubium est, quin *capere* dicat pro intelligere, vt eo loco probabimus; ergo & hic, cum dicit *non omnes capiunt*, sensus est non omnes intelligunt, non omnes animo comprehendunt. Accedit, quòd additur, *verbum hoc*, quod etsi aliquando rem omnem significat, tamen natura sua non accipitur, nisi pro sermone; nec debemus aliter, nisi aliquid nos cogat, interpretari; hic nihil cogit; sermonem autem capere, nihil aliud est, quàm intelligere. Sensus igitur est, non omnes hoc verbum intelligunt; atque ita Epiphanius, quem huius expositionis auctorem habeo aduersus. Manichæos hæresi 66. interpretatur. Accedit, quòd ita Christus loqui consueuit, vt Ioannis. 8. 37. *Quæritis me interficere, quia sermo meus non capitur in vobis.* Poterit aliquis obijcere, quod sequitur, *sed quibus datum est*; vnde colligi videtur posse non de intelligentia, sed de castitatis dono agi. Respondeo etiam intelligentiam donū esse Dei, vt idem Christus apud Ioannem c. 6. 44. declarat, *nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum*; agebat enim contra eos, qui ea, quæ dicebat, propterea non credebant, quia non intelligebant. Itaque necesse non est hoc loco de castitatis dono disputare: sed quia omnes interpretes disputant, & quia nonlo quemquam meis interpretationibus addictum esse, & quia hoc testimonio hæretici impudenter abuntur, dicam obiter, quid veteres senserint auctores. Gregorius Nazianz. in oratione ad hūc locum, & Chrysost. homil. 64. in Matthæum donum castitatis nihil aliud esse videntur existimare, quam propensionem quandam naturalem, qua alij alijs ad castitatem magis apti, ad libidinem minus procliues sunt; ita vt non difficulter vxore careant. Alij omnes auctores præter naturalem propensionem, aut etiam contra illam diuinā gratiam esse putant: sed ijdem docēt omnibus volentibus, petentibus, & obtinere conantibus eam dari, quēadmodum Origenes tractatu 7. in Matth. & D. Ambros. lib. 3. de virginibus, & auctor imperfecti homil. 32. Hieronym. Beda Theophylact. & Euthym. solus D. August. docere solet nō omnibus, sed quibusdam tantùm donum illud conferri; sed tamen ex ijs, quæ D. Augustin. adnotauit, in lib. de continentia c. 1. ipsius opinio refutari, aliorum probari potest. Monuit D. Paulum 1. ad Cor. 7. 7. cum dixit, *vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius autem sic*, non solùm de virginitate, sed etiā de matrimonio locutum esse. Donū autem matrimonij omnibus volentibus datur, ergo & donum virginitatis, & castitatis: hoc tantùm interest, quòd difficilius hoc, quàm illud obtinetur, maioremque conatum requirit. Abusi hoc loco sunt Manichęi, vt probarēt diuersas esse in hominibus naturas, alios ita factos, vt vxore carere non possent; alios ita, vt non possint habere, vt Hieronym. hoc loco indicat, & Philastrius in hęresi Abstinentium; sed hoc opus non est refutare. Abutuntur & Lutherani, & Caluinistæ, vt probent impios esse (sic enim loquuntur) qui nō certi de dono Dei continentiam profitentur; non enim omnes habere. Apud illos non solum non omnes, sed nemo prorsus habet; certè non apparet. Hactenus enim hominem Lutheranum, aut Caluinistam perpetuam seruasse virginitatem monstrum inauditum est. Non ergo id hæretici agunt, quod agere se simulant, vt Dei gratiam commendent, dum eā non omnibus, sed quibusdam tan-

Quid castitatis donum.

Donū castitatis omnibus offertur.

De castitatis dono cōtra hæreticos nostræ ætatis.

Lutheranus, aut Caluinista virginitatē colens monstrum inauditum.

tùm dari dicunt; sed illud potiùs, vt omnes homines ab Euangelica perfectione, & puritate ad suas reuocent sordes, malintque homines adulteros esse, quàm virgines. Cur enim eos, qui virginitatem profitentur, impios appellant: eos verò, qui adulterijs omnia permiscent, nunquam impios appellauerunt? Pudet me recitare, quod primum eorum magistrum Lutherum dicere, profiterique non puduit, non vxore magis posse virum sine vxore, quàm sine cibo, ac potu viuere; vtrumque enim rem esse naturalem, & necessariam. Epicurum illum, qui sola voluptate beatitudinem æstimabat, nihil tam Epicuræum dixisse legimus; & porci, si loqui scirent, dicere non auderent. Dicebat olim simile quiddam Aetius rem Veneream χρέαν necessitatem appellans, vt auctor est aduersus illum scribens Epiphanius. Hoc si ita est, satis apparet non solum non omnibus: sed nemini prorsus hoc à Deo donum dari, vt sine vxore viuat. Nã & quidam ex eodem porcorum grege, magnus tamen apud illos habitus doctor, Catholicis dicentibus hanc seruandæ castitatis gratiam, etsi certò nescimus nos habere, tamen posse orationibus obtineri; respondet perinde esse, ac si profiteremur nunquam nos cibum, & potum sumpturos esse, dicentes à Deo nos precibus impetraturos, vt sine cibo, potuque viueremus. Constat igitur horum doctorum hanc esse sententiam nos non magis sine vxore, quàm sine cibo, & potu viuere posse. Vnde sequitur, primùm neminem debere sine matrimonio viuere velle, aut experiri, ne Deum tentare videatur. Itaque quod Christus ver. 12. dicit esse Eunuchos quosdam, qui se castrauerũt propter regnum cælorum, istorum opinione locum non habet; nemo enim se propter regnum castrare potest magis, quàm cibo, & potu carere. Deinde licere maritis, si eorum vxores ægrotę sunt, longiore præsertim tempore, aut alias vxores ducere, aut alias mulieres

Lutheri turpe dictũ contra castitatem. l. de vita cõiugali, et in epist. ad Vvolfãgũ Reissemb.

Absurdę fœditates ex doctrina Hęreticorum contra castitatem.

inire: quemadmodum si quis omni cibo, potuque careat, licet vndecunque poterit arripere, & vitam sustentare. Tertio loco sequitur, si maritus, aut vxor diu absit, etiamsi in viuis sit, licere alteri coniugi alias adire nuptias: quo enim modo tam diu sine cibo, & potu viuet? Hoc postremum Caluinistæ absurdum esse non ducunt; sed vsu potius probant, & in quodam eorum Conciliabulo decretum est licere vxori, si maritus, nescio quam, diu abfuerit, alteri nubere. Hæc est Caluinistarum doctrina, quam expedit in vulgus indicari, in lucemque proferri, vt omnes eorum impietatem cognoscant.

Vide etiam firmitas castitatis bonorum.

12. *Sunt enim Eunuchi.)* Non satis apparet, quorsum hanc Eunuchorũ distinctionem Christus subiecerit. Quidam ex hæreticorum interpretibus putant voluisse declarare, quod paullo ante dixerat, quibusnam datum sit, vt capiant verbum hoc. Maior verò magister Caluinus ita exponit, quasi præcedentibus verbis Christus dicere voluerit omnes necessariò debere vxorem ducere, nisi impij esse vellent, exceptis ijs, quibus Deus reuelauerit posse cœlibes viuere: qui autem illi sint, qui à matrimonij obligatione sint immunes, nunc Christum his verbis declarare. Itaque Caluini sententia vxorem ducere non solùm natura sua necessarium est; sed diuinum etiam præceptum: vxorem autem non ducere nõ consilium; sed Dei dispensatione esse putat. *Audiat hæc æther,* audiant omnes, & horreant. Quanto meliore spiritu, & iudicio Chrysost. existimauit Christum his verbis docere voluisse possibile esse, quod tunc vulgò (nunc à Caluinistis impossibile) putabatur posse aliquos, imo quicunque conarentur; gratia enim omnibus præsto est; tã castè viuere, quàm si Eunuchi essent: propterea enim Christũ non quocunque modo; sed explicatis tribus Eunuchorum generibus Apostolorum dictum confirmauit, non expedire vxorem ducere, id que hanc difficile fieri posse, si quis seipsum propter regnum cælorum castrare vellet, id est carnem non secare. sed domare. Proponit ergo, vt ait Hilar. tria Eunuchorum genera, quosdam à natura, quosdam ab hominibus, quosdam à seipsis factos; quorũ primi & culpa, & merito careant: secundi culpam, si suo consensu exfecti sint: tertij meritum habeant.

Qui seipsos.) Duplex in hoc verbo vis est: altera, qua liberum arbitriũ significatur, quo se quisque Dei adiuuante gratia castrare potest, id est castum efficere, quemadmodum Chrysost. annotauit: nam & castrandi verbum inde à Latinis dictum arbitror: altera, qua significatur id non sine carnis repugnantia fieri, vt Gregorius Nazianzenus obseruauit. Itaque, quod Caluinistæ dicunt, ridiculum est. Primùm, neminem debere continentiam experiri, nisi certus sit se à Deo continentiæ donum habere: secundò, quisquis continentiæ donum habet, certò scire se habere: quemadmodum, qui fidem habet, certò se habere nouit. Hæc enim & falsa sunt, & inter se pugnant. Nam eum, qui continentiæ donum habet, certò scire se habere, tam falsum & hæreticum est, quàm quod Caluinistæ docent, eum, qui gratiam dei habet, certò scire se eam habere. Nam donum continentiæ gratia quædam est. Et exemplum fidei, quod afferunt, est falsum, & si verum esset, tamen esset ineptum: falsum quidem, quia, qui fidem habet, non scit, sed credit se fidem habere; ipsa enim fide, non alia cognitione id nouit: per fidem autẽ non scimus, sed credimus: & quisquis fidem scientiam appellat, fidem perdit, quia ex diuina, & Christiana fide humanam facit: ineptum autem, quia etiamsi, quisquis fidem habet, necessariò sciret se habere, non continuò sequeretur quisquis donum habet continentiæ, id etiam scire; quia fides cognitio quędam est, donum autem continentiæ non est cognitio: Itaque perinde isti boni Theologi argumentantur, atque si dicerent, quisquis visum habet, certò scit se visum habere; ergo quisquis bonum sanguinem habet, certò scit se bonum sanguinem habere. Pugnantia autem dicunt, quia nemo, ni si experiendo scire potest, an castitatis donum habeat; experiri autem, vt isti volunt, non priùs debet, quàm de dono castitatis certus sit.

Caluinistæ contradictionis arguuntur.

Propter regnum cælorum,) Hæretici exponunt *propter regnum cęlorum*, id est propter Euangelium, vt illi nimirum seruiant. Timent enim, ne ex hoc loco meritum colligamus. Sed ista eorum ratione soli Ecclesiæ Doctores, id est Episcopi, & presbyteri castrare sese deberent, quos illi imprimis coniugatos esse volunt, & quidem hactenus nullum apud eos Ministrum nouimus, qui etiam isto modo, id est, vt Euangelio licet falso, seruiret, se se castrauerit. Sensus ergo est *propter regnum cęlorum*, id est ad regnum cęlorum promerendum, vt Origenes, Hilarius, Chrysost. auctor imperfecti, & Euthym. interpretantur. Generaliter enim de omnibus, non de solis Apostolis, & Euangelij Doctoribus loquitur Christus. Solent dicere Caluinistæ cælibatum non magis esse meritorium, quàm ieiunium, quod per se nec bonum, nec malum est: sed quatenus ad orandum conducit. Exemplum arripio, si ieiunium per se nec bonum, nec malum est; ergo intemperantia, cui ieiunium opponitur, nec bona, nec mala est. Atqui intemperantia per se est mala, ieiunium igitur per se est bonum, & cœlibatus, quandoquidem eandem vtriusque rationem esse putant. Et vt per se hæc bona non sint, non sequitur meritoria non esse; non enim solum meremur, dum ea facimus, quæ per se bona sunt, sed etiam, dum ea, quæ ad id, quod per se bonum est, aliquid iuuant. Cuius rei in hoc ipso capite manifestum est argumentum. Nã omnes diuitias abijcere, sicut eas retinere, per se nec bonũ, nec malum est: tamen propter regnum cælorum eas abijcere non solùm alicuius, sed etiã

Meritum.

Cœlibatus meritorius apud deum contra Caluinistas.

singularis, & excellentis meriti esse ex singulari præmio perspicuum est, *vos*, inquit, *qui reliquistis omnia, & secuti estis me, sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, infra versu. 27. & 28.

Qui potest capere capiat.) Caluinus suam secutus impietatẽ ad hunc modum exponit, vt Christus docere voluerit minimè spernendum esse coniugij vsum, nisi cæca temeritate nos in exitium velimus præcipites dare. Nam discipulis, inquit, quos videbat sine iudicio ruere, manum inijcere oportuit. Itaque bonus iste Euangelicæ perfectionis interpres nõ putat Christum, quod Apostoli dixerant, approbare: sed reprehendere, eosq; temerarios, ac cęcos fuisse significat, quòd existimauerint bonũ esse vxorem non ducere. Hæc autẽ verba *qui potest capere capiat*, non exhortantis, sed prohibentis esse interpretatur, quasi dicat Christus, vos existimatis bonum esse vxore carere: ego autem vero, ne quisquam id facere tentet, nisi certus sit se id capere posse, id est sine vxore viuere. Ipse, vt opinor, diabolus, si commentarios scripsisset, non potuisset peiore spiritu, & sensu Christi sensui magis contrario verba eius interpretari. Quis enim nõ videt voluisse Christum homines ad castitatem, & cœlibis vitæ perfectionem quasi proposito præmio cohortari? Caluini verbis verba Hieronymi opponamus, vt quemadmodũ dicere soleo, quid inter Catholicum, & hæreticum spiritum intersit ex cõparatione lector agnoscat. Hic contra Iouinianum, id est contra patrẽ Caluini lib. 1. scribit, *Proponit ἀγωνοθέτης præmium, inuitat ad cursum, tenet in manu virginitatis brauium, ostendit purissimum fontem, & clamat, qui sitit veniat ad me, & bibat, qui potest capere, capiat.* Ergo, vt concedamus capiendi verbum hoc loco non pro intelligere; sed pro apprehendere, & obtinere positum esse, quemadmodum Hieronymus, Chrysost. Theophylact. & Euthym. existimant; tamen inde potius sequeretur non prohibentis, sed exhortantis esse verba: loquitur enim Christus, quemadmodum Hieronym. indicat, tanquam agonotheta præmium manu tenens, & in stadio currẽtes clara voce cohortatur, *qui potest capere, capiat*, quibus verbis non significat non omnes posse capere: sed alludit ad stadium, vnde metaphora sumpta est, in quo omnes quidem currunt: sed vnus accipit brauiũ 1. ad Cor. 9. 24. Nos autem iam suprà monuimus *capere*, hoc loco idem significare atque intelligere: nihil enim aliud voluit Christus dicere, quàm quod aliàs, cum de re aliqua egit graui, dicere consuevit, *qui habet aures audiendi, audiat*, vt supra. ca. 11. 15. & c. 13. 9. 43. & Marci 4. 9. 23. & 7. 16. & Lucæ 8. 8.

Caluini diabolica interpretatio.

Iouinianus Caluini parens.

13. *Tunc.*) Posthac, non enim constat, an statim post superiora hoc factum sit: nam Lucas multa in medio narrat, & nolumus sententiam plus iusto restringere. Quanquam auctor imperfecti non dubitat statim interpretari.

Oblati sunt ei paruuli.) Ex Luca c. 18. 15. perspicuum est non solùm pueros paruulos fuisse, sed etiam infantes προσφέρον αὐτῶν τὰ βρέφη & offerebant illi infantes. Nimirum cum videret populus omnes adultos, qui ad Christum accedebãt, magnis aut sanctitatis, aut aliarum rerum cumulari beneficijs, cœpit & illi infantes offerre; vt quatenus ea ferebat ætas, beneficiorum Christi participes fierẽt. Non enim, vt sanarentur, sicut adulti: sed, vt spiritualem aliquam gratiam perciperent, illi offerebantur, vt statim explicat Euangelista.

Vt eis manus imponeret, & oraret.) Id est, vt impositis super eis manibus eis beneciceret, beneque precaretur. Hebræorum consuetudinem fuisse, vt qui maiores erant, & aliqua pollebant diuina gratia, manuum impositione inferioribus benedicerent, constat ex Genesi. 48. 14. 15. hac ergo ratione adducti parentes infantes ad Christum afferebant, vt impositis manibus illis benediceret. Vnde Ecclesiastica consuetudo

Mos accipiendi bene dictionẽ ab episcopis et presbyteris.

nata est, vt laici, ac præsertim pueri à sacerdotibus, & Episcopis etiam extra Ecclesiam benedicantur, quam consuetudinem auctor imperfecti commendat.

Discipuli autem increpabant eos.) Id est prohibebant, vt Euthym. interpretatur; id enim significat etiam verbũ ἐπετίμησεν, vt supra alio loco monuimus. Dubium quare discipuli parentes prohibuerunt ad Christum accedere, & illi infantes offerre. Chrysost. auctor imperfecti. Euthym, & Theophyl. ideo prohibuisse putant, quòd eam ætatem indignam iudicarent, vt ad Christum accederet: quasi Christi minueretur dignitas, si in benedicendis pueris occuparetur. Itaque tanquam de honore, & dignitate magistri soliciti, pueros arcebant. Probabilius hoc est, quàm quòd Hieronym. & Beda dicunt; non quòd nollent eis saluatoris & manu, & voce benedici, sed quòd necdum habentes pleniſſimam fidẽ putarent eum hominũ offerentium importunitate lassari. Nam quod Christus subiecit, *sinite paruulos venire ad me; talium est enim regnum cælorum*, Chrysostomi videtur interpretationem confirmare.

14. *Sinite paruulos venire ad me.*) Paruulos vocat & per ætatem infantes, & per simplicitatem morum adultos, vt statim explicat dicens *talium est regnum cælorum*. Propterea enim non dixit horum, sed *talium est regnum cælorum*, vt non solum ætate pueros; sed etiam moribus pueris similes comprehenderet, vt Origenes, Hieronym. Augustl. lib. 1. de peccatorum meritis c. 19. Beda, Theophylact. & Euthym. monuerunt. Quod Lucas magis expressit cap. 18. 17. addens, *Amen dico vobis quicumque non acceperit regnum Dei sicut puer, non introibit in illud*. Non habent aliud Caluinistæ quod obijciant nõ baptizãdos infantes Christi baptismũ, nisi quòd Christus dicat *sinite paruulos venire ad me*. Nam illud fortissimum, & apertissimum, quo semper Ecclesia, vt infantes baptizaret, adducta est, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*, illi non de baptismo, sed de doctrina interpretantur: ita fit, vt dum hæretici esse volunt, & Ecclesiæ Catholicæ resistere, seipsos exarment, & Anabaptistis, qui infantes baptizandos esse negant, resistere non possint. Nam etsi ex hoc loco aliquid argumenti colligitur; quemadmodum & D. Bernardus epist. 240. colligit: tamen non adeo firmum est, vt tam certi, tamque necessarij ad salutem dogmatis fundamentum esse possit.

Caluinistæ acceperit nõ trahit

Anabaptistæ.

15. *Et cum imposuisset eis manus.*) Dixerat Euangelista ver. 13. oblatos Christo fuisse pueros, vt manus illis imponeret, & oraret; dicit nunc manus illis imposuisse, sed orasse non dicit. cuius rei causam Orig. fuisse putat, quòd Christus manus imposuerit, non autem orauerit: quia infantes impositionis manuum capaces erant: orationis, quam intelligere nõ poterant, non erant: opinio minimè probabilis. Nam opus non erat, vt infantes orationem intelligerẽt, vt eius participes esse possent: quemadmodum nunc opus non est, vt verba, quibus baptismus confertur, intelligant, vt baptismi fructum percipiant: & in manuum impositione oratio etiam comprehenditur. Nec enim sola manuum impositio sine oratione, ac benedictione vnquam adhibebatur, & Marcus ca. 10. 16. id expressit, & *complexans eos, & imponens manus super illos benedicebat eos.*

16. *Et ecce vnus.*) ἷς *vnus* pro τὶς quidam positum est: sicut & Galli loqui solent. Lucas c. 18. 18. principem fuisse scribit, id est primarium, vt interpretor, virum; quia vt ait Matthæus versu 22. dives admodum erat. Videntur multi veteres auctores hunc adolescentem cum illo legisperito, de quo Lucas scribit c. 10. 25. lapsi memoria confudisse: nam & hunc legisperitum fuisse dicunt, vt Hieronym. Ambros. in c. 18. Lucæ, & Cyrillus Alexandrin. 2. lib. Thesauri c. 1. Meliùs D. Basilius in hom. cõtra

Canon Cõcilij Eliberini de diuortio explicatus.

diuites auaros non solùm non putat legisperitum fuisse: sed legisperito illi, de quo Lucas scripsit, opponit, quòd ille tentandi causa, huc discendi ad Christum accesserit. Et verò si legisperitus fuisset, id potiùs expressissent Euangelistæ, quàm alias circunstantias, quas videmus eos magno studio declarasse, vt quòd princeps fuerit, quòd diues, quòd adolescens. Putant ijdem auctores, tum etiam Epiphanius in Anchorato, & hæresi 69. hunc etiam adolescentem non bono, ac simplici, sed tentandi animo ad Christum adijsse, quam opinionem & D. Basil. in eo loco, quem paullo ante annotauimus, & Chrysosto. & Euthym. in huius loci commentarijs meritò mihi videntur, magnisque commentarijs refutare: Primùm quia, vt Marcus c. 10. 17. declarat, valde reuerenter, & suppliciter genua subinde flectens ad Christum accessit, quod superbi illi, & inflati Scribæ, & Pharisæi, qui tentaturi Christum adibant, facere non solebant. Deinde quia quoties aliquis tentandi causa Christum interrogat, Euangelistæ solent exprimere; de hoc verò adolescente nihil tale significarunt. Tertiò, quia rogat, qui adhuc sibi defit, vt ad vitam æternam peruenire possit. Quartò, quia, cùm Christus illi dixisset, *vade, & vende, quæ habes, & da pauperibus*, tristis discessit: nulla autem tristitiæ causa fuisset, si malo simulatoque animo Christum interrogasset. Itaque multo meliùs hinc Chrysostom. quàm Hieronym. ad probandam suam opinionem argumentatur. Addo ego, quod, qui tentandi causa Christum interrogabant, non solebant de seipsis, suaque salute: sed de lege, deque rebus controuersis, & curiosis quæstionem proponere, vt, an liceat tributum dare Cæsari; an liceat quacunque ex causa vxorem dimittere; quod sit maximum legis mandatum; cuius illa mulier in resurrectione futura sit vxor, quæ, dum viueret, septem fratres maritos habuisset. Hic autem adolescens non curiosa, non subtilia, non supernacanea rogat: sed sibi necessaria, *quid boni faciam, vt habeam vitam æternam?*

Magister bone.) Vtitur honorifica præfatione ad captandam Christi beneuolentiam. Alij Christum Rabbi, id est magistrum aliquid interrogaturi appellabant, ille, vt maiorem animi propensionem ostenderet, magistrum bonum appellauit.

17. *Quid me interrogas de bono?)* Græcè in omnibus fere libris est, τί με λέγεις ἀγαθόν; Quid me dicis bonum? nemo bonus; nisi vnus Deus: atque ita legit Origen. tractatu in Matthæum. 7. Hilarius, Chrysost. Auctor imperfecti in hunc locum, & Gaudentius tractatu 7. in Exodum. Noster interpres legit τί με ἐρωτᾷς περὶ ἀγαθοῦ; *Quid me interrogas de bono?* quemadmodum in nonnullis etiam nunc Græcis codicibus legitur, & vt Hieronym. hoc loco, & D. Augustin. lib. 1. de Trinitate cap. 13. legunt. Origen. vtramque lectionem ponit. Verùm eorum coniecturam nequaquam probo, qui vtroque modo Christum dixisse putant; priùs quidem, *Quid me dicis bonum?* quia dixerat adolescens *magister bone*: deinde *quid me interrogas de bono?* si ita legamus, non significat, quid me interrogas, quid boni facturus sis? sed, quid me interrogas bonũ appellans? *Vnus est bonus Deus.*) Obijciebant Ariani Catholicis hunc locum, vt probarent Christum non esse Deum, quod videtur his verbis à bonitate, diuinitateque seipsum excludere, vt scribit Epiphanius aduersus Arianos hæresi 69. & Cyrillus Alexand. lib. 2. thesauri cap. 1. & D. Basilius in epistola ad Amphilochium, & D. Ambros. in commentarijs in ca. 18. Lucæ, & D. Augustinus lib. 3. contra Maximinum Arianorum Episcopum capit. 23. Omnes respondent Christum non negare se bonum esse, ac Deum. Nam & homines, & Angelos, & multa alia præter Deum suo quodam modo bona esse manifestum est, & multis scripturæ exemplis probat Epiphan. sed dicit neminem

Locus contra Arianos probans Christum esse Deum.

nem bonum esse præter Deum, eo modo, quo Deus bonus est, id est per se, & natura sua: quemadmodum dixit Diuus Paulus 1. ad Timoth. 6. 16. solum Deum habere immortalitatem, cùm & Angelos, & animos nostros immortales esse constet: quia nemo præter Deum natura sua; id est non alterius participatione immortalis est: quemadmodum in quæstionibus Christianis propositis Iustinus explicauit. Itaque etsi Christus Deus non fuisset, bonus tamen fuisset: & quemadmodum se à bonitate non excludit dicendo *vnus est bonus, Deus*, ita non excludit à diuinitate: quinimò his verbis, vt paullo post explicabimus, maximè indicat se esse Deum. Cur ergo ita Christus adolescenti respondit? Ratio, quam Caluinus affert, inepta est, & ad Arianorũ errorem accedit, vt, inquit, ostẽderet suam doctrinam à Deo profectam esse. Nam neque id Christus voluit ostendere, sed potius dicere se esse Deum; &, si voluisset, non bene ea ratione ostendere potuisset. Alij voluisse Christum adolescentem illum, quasi nimium operibus legis confidentem, ab illis auellere, & ad fidem in se adducere; quod facit, dum indicat se non solùm magistrũ bonum, sed etiam bonum Deum esse: ita Origenes videtur significare tractatu in Matthæum 8. ita certè Epiphan. aduersus Arianos, & Cyrillus libro 2. Thesauri cap. 1. interpretantur. Quod dicunt Christum voluisse significare se esse Deum, vehementer probo: quod dicunt adolescentem in operibus legis confidisse, & ab illis eum Christum voluisse reuocare, non probo; nec illi mihi videntur bene probare. Vera igitur causa, cur ita Christus responderit, ea mihi videtur esse, quam auctor imperfecti homil. 33. Hieronym. in commentarijs, Gaudent. tractatu. 7. in Exodum, August. lib. 1. de Trinitate cap. 13. & lib. 3. contra Maximinum c. 23. Ida, Theophylactus, & Euthymius, hoc loco afferunt, quòd adolescens illẽ, etsi bonam, non tamen satis ma-

Caluinus reprehenditur.

Locus contra Arianos probans Christum esse Deum.

Caluinus reprehenditur.

Si aũt vis ad vitã ingredi, serua mãdata.) Pernicio sissima, & menti Christi oĩno cõtraria est iterptatio Caluini, sic.n. exponit, quasi Christ⁹ bonũ illũ, & simplicẽ adolescẽtẽ deludere voluerit; quẽadmodũ si qs interrogãti qua

via

via Romam iretur, extremos Indos ostenderet. Sic enim putat Christum respondisse *si vis ad vitam ingredi, serua mandata*, non quòd mandatorum obseruatio vitæ æternæ via esset, sed potiùs diuerticulum, quo à vita æterna homines aberrarent: iuuenem enim illum obseruatione legaliũ præceptorum inflatum fuisse, atque confisum, quæ tantùm abest, vt homines ad vitam æternam duceret, vt ab ea potius retardaret. Duplex error; alter, quem iam refutauimus, quòd existimet illum adolescentem in legaliũ præceptorum obseruatione confidisse, nec enim confidebat, qui præter illa quærebat aliquid, quod faciendo in vitam æternam ingrederetur: alter, quòd putet Christum de legalibus agere præceptis; de quibus enim agat, statim ipsemet exponit, *non homicidium facies &c.* quæ præcepta non legalia, sed Euangelica sunt: quisquis autem legalia esse putat, legem ignorat: si enim legalia fuissent, vnà cum ipsa lege fuissent abrogata; tantùm verò abest, vt abrogata fuerint, vt tũc cœperint maximè vigere, cum cœpit lex maximè mori; vt Christus c. 5. explicauit. Legalia igitur ea tantùm, quæ cum lege perierunt, vt Circuncisio, cæteræque cæremoniæ, ac sacramenta. Verùm vitæ æternæ viã Christus ostendit, à qua longissimè Caluinus aberrauit. Nam nec viam illam legis adolescens ignorabat: nec eam Christus ostendisset; qui ideo venerat, vt ea abolita nouam homines viam docerets; velitque nolit Caluinus merita hinc bonorum operum apertissimè probantur: nec enim mandata ideo tantùm via vitæ æternæ vocantur, quòd per ea, sed etiam quòd propter ea ad vitam æternam homines veniãt, vt c. 25. 34. 35. manifestum est, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esurini enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me; nudus, & operuistis me.* Neque hæc Christi sententia, vt Caluinus putat, nobis aduersatur: quasi hunc colligatur nulla alia præcepta, præter decem Decalogi, nullasque traditiones esse ad salutem necessarias; eodem enim argumẽto colligeret ad salutem necessarium non fuisse, vt Christiani Apostolorum constitutiones obseruarent, & à sanguine, suffocatoq; abstinerent Actorum 15. 20. eodem argumento colligeret nulla esse in Euangelio necessaria sacramenta; nec enim in Decalogo continentur. Meliùs obijcere potuisset; si mandatorum obseruatio, vt Christus significat, ad salutem satis est, fidem non esse necessariam. Respondeo Christum tantùm respondisse ad quæstionem adolescentis, *quid boni faciam, vt habeam vitam æternam?* propterea non docet, quid credere debeat; sed quid facere: inter ea autem, quæ ad consequendam vitam æternam facienda erant, sola mandatorum obseruatio sufficiebat, in quibus & parentum, & Ecclesiæ mandata, traditionesque comprehẽduntur. Nam cum in quarto præcepto iubemur parentes honorare, iubemur illis obedire: cum autem illis iubemur obedire, iubemur obedire omnibus, qui parentum nobis loco esse debent, quales Reges sunt, & magistratus, multò verò magis Ecclesia quin potius ex hoc loco maximum aduersus Caluinistas sumitur argumentum, vt probetur malè eos colligere sola nos fide iustificari, & sanctos fieri, quia sola aliquando fides inter iustificationis causas nominatur. Nam quemadmodum hic cum sola mandatorum obseruatio causa salutis esse dicitur, non excluditur fides; sed tantùm significatur inter ea, quæ facienda sunt, satis esse mandata seruare: ita, cum sola fides inter iustificationis, & salutis nostræ causas nominatur, opera non excluduntur, sed tantùm ostenditur inter ea, quæ non facienda, sed cognoscenda sunt; satis esse credere, fidemque nobis, licet obscuram, & quodammodo cæcam cognitionem instar omnis scientiæ, omniumque doctrinarum esse oportere.

Merita bonorum operum.

18. Quæ?) Hieronymus, qui hunc adolescentem tentandi causa venisse putat, non simpliciter, sed fraudulenter interrogasse dicit, quænam essent illa mandata; quasi dissimulauerit scire se, quod maximè putabat scire: sed hanc opinionem versu 16. refutauimus, & ex ipso verborum contextu perspicuum est, eum propterea interrogasse, quænam ea mandata essent, quòd ad Christum tanquam ad nouum aliquem, & maximum magistrum venisset, vt aliquid ab eo supra legem disceret, nam legis mandata non solùm sciebat; sed etiam obseruauerat, vt versu 20. probabimus. Interrogat ergo, *qua?* putans fore, vt Christus aliqua, præter legem, præcepta sibi tradat.

Non homicidium facies.) Proponit illi Christus præcepta Decalogi non omnia, sed secundæ tantùm tabulæ; nec ea quidem ordine, sed prout sese offerebant: nec enim id agebat, vt totum Decalogum memoriter, & ad verbum recitaret: sed vt sententiam proponeret. Potest quæri, cur primę tantùm tabulæ mentionem non fecerit. Respondet Euthymius, propterea quòd primæ tabulæ obseruatio in occulto, id est in animo lateat; secundæ autem tabulæ manifesta sunt opera, non occidere, non mœchari &c. Non probo rationem, nec enim Christus adolescentem arguere, vt quidam putant, sed vt nos supra probauimus, docere voluit; nec docere, quomodo bonus esse videretur sed quomodo bonus ac iustus esset: nec enim hypocritam, sed Christianum facere volebat. Vera mihi videtur fuisse ratio, quòd quicunque secundam tabulam obseruat, & primam obseruet: quemadmodum Diuus Paulus ait ad Romanos 13. 9. 10. *Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut te ipsum: plenitudo ergo legis est dilectio.* Propterea & Christus hic, & Diuus Paulus illic volentes mandatorum obseruationem proponere secundæ tantùm tabulæ meminerunt. Dicet aliquis eadem ratione, ac multo etiam maiore primam tantùm tabulam proponere debuisse, quia & qui primam obseruat, secundam obseruat; qui enim Deum diligit, omnia, quæ Deus præcipit, facit: estque prima tabula multo breuior, quàm secunda, vt eò magis videatur, tanquam omnium præceptorum summa proponi debuisse. Respondeo istæc omnia vera esse: sed tamen facilius esse proximum diligere, quàm Deum, vt Diuus Ioannes 1. epistola cap. 4. 20. argumentatur, *qui enim non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?* Solet ergo scriptura sacra ad obseruationem nos mandatorum Dei per secundam tabulam, tanquam per magis facilem, magis planam, magis nobis notam viam deducere.

19. Diliges proximum tuum sicut teipsum.) Nimis audax Origenis tractatu in Matthæum 8. coniectura est hæc verba ab aliquo esse addita, propterea quod apud alios Euangelistas non legantur. Præstabat existimare ab alijs prætermissa, quemadmodum solent non omnia semper dicta, factaque Christi commemorare. Est ergo, quasi breuis complexio, qua omnia, quæ Christus recitauerat, vno verbo comprehenduntur, quali & Diuus Paulus ad Roman. 13. 9. 10. & ad Galat. 5. 14. vsus est. Nec enim vnum est præceptum: sed omnium præceptorum summa ex Leuitico c. 19. 18.

20. Omnia hæc custodiui à iuuentute mea.) Hilarius canone in Matthæum 19. auctor imperfecti homil. 33. Ambrosius in commentaris in cap. Lucæ 18. Diuus Augustinus epistola 89. Hieronymus, & Beda hoc loco, & nonnulli, vt opinor, Græci, quorum Theophylactus opinionem recitat, existimarunt hunc adolescentem, cum dixit se omnia mandata à iuuentute sua seruauisse, fuisse mentitum. Multò magis Diui Basilij homilia contra diuites auaros, & Chrysostomi, atque Euthymij probo sen-

bo sententiam,eum dixisse, quod res erat; nec enim sine causa narrat Marcus cap. 10. 21. Christum hoc audito eum dilexisse; quod profecto non fecisset,si simulator fuisset, quod Christum omnia scientem latere non potuit. Quod autem Caluinus respondet dilexisse eum, sicut diligit Deus res omnes naturales, qa natura sua bonæ sunt: ridiculum est. Nam isto quidem modo non solùm omnes homines: sed omnes etiam dæmones diligit. Perspicuum autem est Euangelistam aliquem Christi erga hunc adolescentem propter mandatorum obseruationem singularem amorem significare voluisse; quo amore non solùm non alios peccatores: sed ne illum quidem ipsum, antequàm id audiuisset,prosequeretur: non quòd id priùs ignoraret, aut quòd non priùs eum diligeret: sed quòd ostenderet se more hominum ex eius responso, quod ante ignoraret didicisse,& quem ante non diligebat,diligere cœpisse. Quod ad confirmationẽ sententiæ nostræ satis est. Magis etiam ridiculum, quod idem Caluinus Catholicis ex hoc loco colligentibus peccatorẽ posse se p bona opera, & mandatorum obseruationem ad iustificationẽ disponere; ea enim bona,quæ facit, antequàm iustificetur,suo quodammodo Deo grata esse,ac vt Theologi vocant, meritoria de congruo, respondet eodem modo ranas,& culices mereri; quia ea, quæ faciunt, naturaliter bona sunt, eaque Deus amat. Iam enim docuimus Christum hunc adolescentem, non tantùm propter naturalem bonitatem, sicut omnes communiter homines; sed propriè propter mandatorum obseruationem, quæ naturalis non est,singulariter amasse.

Caluinus reprehenditur.

Meritũ de congruo.

21. Si vis perfectus esse, vade, vende omnia,quæ habes, & da pauperibus.) Peruersa etiam hoc loco, & maligna interpretatio Caluini, qui existimat Christum non seriò, & vt perfectionis consilium daret: sed cautè,vt adolescentis hypocrisim detegeret, hoc illi dixisse. Quia enim, inquit, mentitus est, dicens se mandata omnia obseruasse, voluit Christus, vt palàm omnes intelligerent non ita esse, proponens illi vnum tantùm præceptum, ex quo, an proximum diligeret,appareret, vt venderet omnia,& daret pauperibus, sciens eum facturum non esse, atque ita eius mẽdacium deprehendendum. Multi sunt hic eius errores: primus est, quòd illum adolescentem mentitum putet, quem superiore versu refutaui mus. Hic dignus erat venia,nec error appellandus,quia multi, vt diximus, & graues auctores in eadem fuerunt opinione: nisi illi Catholico, Caluinus hæretico animo dixisset, non, vt aliquid eorum auctoritati tribueret, quos si sciuisset ita sensisse, contrarium fortasse, vt solet, dicturus fuisset; sed vt Euangelica consilia, quæ illi & probarunt maximè, & secuti sunt, non solùm ipse non sequeretur,sed etiam refutaret, & quantum in se esset, penitus tolleret. Secundus est, quòd nullum prorsus consilium esse putet, & hoc ipsum,quod Christus adolescenti dixit, vt sua omnia venderet, & daret pauperibus, seque sequeretur, non consilium,sed præceptum esse dicat,quod ante illum nemo cogitauerat. Est genus quoddam Pelagianorum, qui olim docere videbantur neminem saluum esse posse, nisi omnia venderet, & daret pauperibus, quasi non consilium, sed præceptum hoc esset; non tam ab Augustino epistola 89. paucis verbis refutati sunt, quàm, vt insani, ab omnibus irrisi. Et verò quis non videt consilium illud esse,quod cùm bonum sit, imperatum tamen non est, alioquin & perpetuam seruare virginitatem præceptum esset, quia bonum esse Diuus Paulus testatur. At hoc Caluinus, vt opinor, non concedet. Nam si præceptum est, seruari ergo ab omnibus debet; & qui non seruant, salui esse non possunt. Itaque eò Caluinus suo errore ducatur necesse est, vt affirmet,quod olim Eustathiani in Concilio Gangrensi condemnati affirmabant, neminem, qui vxorem haberet, saluum esse posse, &, quod stulti illi Pelagiani dicebant, neminẽ posse ad vitam æternam peruenire, nisi omnia venderet, & pauperibus daret. Deinde quis tam obtusus est, vt non animaduertat,quàm exquisitis studioscè verbis præcepta Christus,consiliaque distinguat? Cum de præceptis loquitur, non dicit, si vis perfectus esse, serua mandata, sed *si vis ad vitam ingredi:* cum verò de consilio,non dicit si vis ad vitam ingredi; sed *si vis perfectus esse*. Prætereà mandatorum obseruationi, tanquã præmium,proponit vitam æternam, *si vis*,inquit,*ad vitam ingredi, serua mãdata*: obseruationi verò consiliorum non vitam æternam,sed *thesaurum in cœlo*,id est vitæ æternæ maiores diuitias pollicetur. Et non solùm: beatũ esse,sed beatorum principem,& iudicem, *sedebitis*,inquit, *& vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*.Non possum ego melioribus verbis, quàm Augustinus sermone 61. de tempore,aut probare, aut explicare Euangelica consilia: *Aliud*,inquit, *est consilium,aliud præceptum. Consilium datur,vt virginitas conseruetur, vt à vino,& carnibus abstineatur, vt vendantur omnia, & pauperibus erogentur: præceptum verò datur, vt iustitia custodiatur, vt omnis homo diuertat à malo, & faciat bonum. Denique de Virginitate dicitur,qui potest capere,capiat, de iustitia verò non dicitur, qui potest facere,faciat, sed omnis arbor, quæ non facit fructum bonum excindetur, & in ignem mittetur. Consilium qui libenter audierit & fecerit, maiorem habebit gloriam; præceptum qui non impleuerit,nisi pœnitẽtia subuenerit, pœnam euadere non poterit.* Et rursus in lib.de sancta Virginitate c.14. *Præcepto*,inquit, *qui quis non obtemperat,reus est & debitor pœnæ. Proinde quia vxorem ducere,vel nubere peccatum non est,si autem peccatum esset præcepto vetaretur,propterea præceptum Domini de virginibus nullum est: sed quoniam deuitatis,remissisue peccatis adeunda est vita æterna, in qua est quædam egregia gloria, non omnibus in æternum*

Errores multi Catholici nomine Pelagiani notantur.

Pauperibus erogentur contra Caluinum.

1.Cor.7.

villuris,sed quibusdam ibi tribuenda, cui consequenda parum est liberatum esse à peccatis, nisi aliquidipsi liberatori voueatur, quod non sit criminis non votuisse; sed vouisse, ac reddidisse sit laudis. Consilium,inquit,do tanquam miseritordiam consecutus à Deo, vt fidelis essem. & eiusdem libri c. 30. *Nec enim sicut non mœchaberis, non occides; ita dici potest non nubes: illa exiguntur, ista offeruntur. Si fiunt ista, laudantur, nisi fiant illa, damnantur, in illis dominus debitum imperat vobis: in hoc autem, si quid amplius supererogaueritis,in reddendo reddet vobis.* Et sermone 18.de verbis Apostoli, *Quid iubes, ne adulterẽ simus? hoc præcipis; amando te plus facimus, quàm iubes. De Virginibus, ait Apostolus, præceptum Domini non habeo. Ergo quare hoc faciunt. Consilium autem do. Illę autem mentes, quibus terrenę nuptiæ viluerunt,quę terrenos amplexus non desiderauerunt, vsque adeo acceptauerunt præceptum, vt non recusarent consilium.*

1.Co.7.25.

Supererogationis opera.

Eant Caluinistæ, & negent vllum esse consilium, dicant opera supererogationis Sophistarũ esse commentum.Nos enim Christũ, & D. Paulum consiliorum ac præceptorum doctores atque assertores; Christi verò ac Diui Pauli D.Augustinum, omnesque omnino veteres auctores interpretes habemus. Caluinistæ,quia Euangelica consilia seruare nolunt,esse non credunt,aut se credere dissimulant, & obijciunt illud tritum,quod Christus ait apud Lucam, *Cum feceritis omnia, qua præcepta sunt vobis,dicite, serui inutiles sumus* cap.17. 10. Illum locum in commentarijs in Lucam, si Dñs iuuerit, explicabimus: nunc tm dicimus illum Caluinistis aduersari maximè:primùm,quia docent neminem oĩa præcepta seruare posse: Christus aũt ostẽdit nos posse seruare,cũ dicit, *cũ feceritis oĩa,quæ præcepta sunt vobis.* Deinde qa ex illis ipsis verbis colligit posse nos vltra pcepta aliqd facere. Huc. n. tota spectabat parabola,vt doceret Christus eũ, q nõ facit, nisi quæ sibi pcepta sunt, non maiorẽ gloriandi occasionẽ habere,quàm seruũ, qui dño suo tm mi-

Caluini obiectio contra opera supererogationis diluitur.

Præcepta Dei oĩa seruari possũt contra Caluinum.

nistra-

nistrauit. Indicat ergo tunc gloriari nos posse, cũ vltra præcepta aliquid etiam boni fecerimus; facere igitur possumus. Expressum est exemplum in D. Paulo. præceperat Christus, vt Euangelium prædicaret; non præceperat; sed tanquam consilium in medio reliquerat, vt qui Euangeliũ prædicarent, de Euangelio non viuerẽt, dicit se, si Euangelium prædicauerit, nullam gloriam habere; necessitatem enim, id est præceptum sibi incumbere: gloriam autem suam esse, vt *Euangelium prędicans sine sumptu ponat Euangelium* 1. ad Corin. 9. 15. 16. 18. Objicit etiam Caluinus, quòd Abrahamo Genesis 17. 1. à Deo dictum sit, *Ambula coram me, & esto perfectus*, cum illi nõ consilia, sed præcepta seruanda traderentur, quasi inde sequatur Euangelicam perfectionem non in consilio rum, sed in præceptorum obseruatione sitam esse. Respondeo puerilis esse ignorantiæ nescire inter legalem, aut naturalem, & Euangelicam perfectionem distinguere. Tertius error est, quòd existimet satius esse bona sua retinere, & paulatim ex illis pauperes iuuare, quàm simul illis erogare. Hoc quidem non præceptum, sed cõsilium est, non tamen Christi; sed hominum auarorum, qui hoc solẽt prætextu diuitias suas retinere eundemque Vigilantij olim errorem fuisse aduersus illum Hieronymus scribit, idemq; in lib. de Ecclesiasticis dogmatibus c. 71. Gennadius indicauit. Non Caluinus, non Vigilantius, sed Christus est, qui adolescenti consilium dedit, vt si perfectus esse vellet, non post longas inducias, sed statim; nec paulatim, sed simul omnia, quæ haberet, venderet, ac pauperibus daret, seque nudum nudus quoque sequeretur.

Melius ẽt simul dare pauperibus quã paulatim contra Caluinũ.

Auctor libri de Eccles. dogm. Gẽnadius.

Et habebis thesaurum.) Valde risi, cum apud magnum quendam hæreticorum interpretem hanc expositionem legerem, ne, inquit, putaret sibi deperdita esse bona, si illa pauperibus daret, adiunxit præcepti huius vtilitatem. Per imitationem autem loquitur ob id, quod hic adolescens non simpliciter bona sua, sed thesauri loco possidebat. Quasi dicat putas te thesaurum habere, quia dues es, maiorem habebis in cœlo, si me audieris. Quæ omnia propterea hæreticus iste dicit, ne merita bonorum operum, quæ hinc manifestissimè colliguntur, colligi posse videantur; propterea paucis verbis multos errores complexus est; quòd præceptum vocet, quod cõsilium est; quòd propterea putet Christum vitam æternam thesaurum appellasse, vt adolescentis opinionem alluderet, qui magnum se habere thesaurum arbitraretur; quod nolit sensum esse, propter relicta, & pauperibus data, bona thesaurum in cœlo illum habiturum, ne merita concedere videatur. Primum errorem satis paullo ante refutauimus. Secundum non magnopere opus est refutare, quia quisquis aliquid habet iudicij, facile reprehendet, & ridebit. Quis enim tam hebes est, vt non animaduertat voluisse Christum ad mercatorum consuetudinem alludere, qui vno loco minorem pecuniæ summam dare solent, vt in alio longè distante maiorem recipiant? Propterea ergo vitam æternam thesaurum appellauit, quòd hic bona reponantur, vt illic acta inueniantur: sicut solet quotidie crescere thesaurus, cum aliquo recondidit: quemadmodum c. 6. 20. Christus dixit *thesaurizate vobis thesauros in cœlo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, neque furantur*. Agebat autem de eleemosyna, sicut hoc loco, significatq; eum, qui dat eleemosynam, quasi in cœlũ thesaurum transmittere, sicut Salomon dixit Prouerbiorum 19. 17. *fœneratur domino, qui miseretur pauperis*. Ex illo ergo superiori loco, non ex hæreticorum interpretatione hic est intelligendus. Præterea quis non animaduertit voluisse Christum hominem diuitem, &, vt vero simile est, deditum lucro spe maioris lucri, quæ eiusmodi homines capi solent, ad regnum cœlorum allicere? quasi dicat; etiam si multa habeas bona; multo tamen plura, maioraque recipies si

ea pauperibus dederis. Itaq; tantũ abest, vt voluerit Christus ad thesaurum, quem se adolescens habere arbitraretur alludere, vt potius voluerit significare illum nihil habere; si ea, quæ habebat, cum regni cœlorum diuitijs compararentur; illum enim, vt dues sit, tamen thesaurum non habere, quem non nisi Reges, nec illi quidem omnes habent: in cœlo autem thesaurum habiturum. Thesaurum ergo regni cœlorum opibus adolescentis non æquiparat; sed opponit: quemadmodum si quis exiguis possessionibus ingentes totius mundi opes opponat. Præterea illud Christus significat eum maiorem in cœlo gloriam habiturum, si Euangelica consilia, quàm si sola præcepta secutus fuerit. Nam qui præcepta sola sequuntur singuli singulos tantùm denarios accipiunt, vt sequenti c. versu 9. & 10. explicatur: illum autem, si præter præcepta, quæ iam seruauerat, hoc etiam consilium amplexus fuerit, vt omnia sua bona pauperibus tribuat: non tãtùm denarium: sed ingentem etiam thesaurum accepturum esse. Atque hinc etiam tertius error refutatur: ex hoc enim sensu, quem proprium, ac genuinum esse constat, manifestũ est homines per eleemosynas, & pro inde per omnia opera bona vitam æternam promereri. Idem enim, imo maius quiddam hoc loco significatur, quàm apud Lucam c. 16. 9. *facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula*. Nam & illic de eleemosynis agitur, & facere sibi amicos nihil aliud est, quam eorũ amicitiam, gratiamque promereri. Atque hoc sensu omnes veteres doctores interpretantur. Cypria. lib. de opere & eleemos. negotiatorem cœlestis gratiæ, & cõparatorem salutis æternæ distractis omnibus rebus suis pretiosam margaritam, hoc est vitam æternam Christi cruore pretiosam de quantitate patrimonij sui dicit debere mercari, & Hilarius. *Iactura*, inquit *terrenę substantiæ cœlorum opes emendæ sunt*. & Chrysosto. homil. in Matthæum 64. *nam quoniam magna illi cura de pecunijs erat, & quandoquidem ipsum cunctis denudari rebus consulebat, vt ostendat non amissurum bona sua: sed tantò plura, maioraq; inuenturum, quantò terra cœlum præstabilius est, retributionis præstantiam thesaurum appellauit, & simul stabilitatem, atque incorruptibilitatem præmij, vt fieri poterat, humano verbo significanter expressit*. Ad eundem modum Chromatius in commentarijs in cap. 6. Matthæi.

Et veni, sequere me.) Tria Christus adolescenti facienda præscripsit, vt omnia bona sua venderet, vt confectam pecuniam pauperibus daret, vt se sequeretur, quod vltimum omniũ summa erat. Nam & Socrates, vt ait Hieronymus, & alij multi Philosophi diuitias contempserunt; sed quia Christum secuti non sunt, nihil illis profuit. Quomodo autem Christus intelligat *sequere me*, minus certum est quàm vulgò videtur existimari. Clemens Alexand. lib. Stromatum 4. Hieronymus hoc loco, alijq; nonnulli interpretes de Christi imitatione dictum intelligunt, quod & ex Marco 10. 21. videtur confirmari, vbi in quibusdam Græcis codicibus legitur ἆρας τὸν σταυρὸν *tollens crucem*: sed verbum illud *veni* indicat Christum non de imitatione solùm, sed de corporali etiam comitatu agere, inuitareque eum, vt se sequatur, quẽadmodum Apostoli, & familiares discipuli sequerẽtur. Quod autem Marcus ait *tollens crucem*, si eam lectionẽ admittimus, contrarium huic interpretationi non est. Nam Apostoli, & discipuli maximè crucem ferebant, qui Christum non animo tantùm; verumetiam pedibus proximi sequebantur.

22 *Abijt tristis.*) Hæretici interpretantur propterea tristem abijsse, quia victus, atque confusus conscientia sua fuerat, quòd mandata non seruauisset: quemadmodum se paullo ante iactauerat: sed hanc interpretationẽ iam versu 20. refutauimus. Tristis ergo abijt, quia, cùm mandata seruauisset, non existimabat quicquam sibi

tam

tam arduum, quàm Christus dixit, ad consequendam perfectionem superesse, vt vendenda sibi omnia bona essent, & pauperibus distribuenda. Denique rationem, cur tristis discesserit, expressit Euangelista, *erat enim habens multas possessiones*. Facilius enim est pauca, quàm multa bona de relinquere.

23. Diues.) Marcus cap. 10. 23. & Lucas 18. 24. pro diuite dicunt, qui pecunias habet, non quantascunque, sed magnas pecunias intelligentes: de diuitibus enim Christus, vt Matthæus explicauit, loquebatur.

Difficilè intrabit in regnum cælorum.) Marcus scribit Christum circunspexisse, dixisseque, *quàm difficile, qui pecunias habent in regnum Dei introibunt*: quod vtrumque ad sententiæ commendationem, & exaggerationem pertinet. Circunspexisse enim ad postulandam attentionem rem, maximè necessariam dicturus videtur, & eadem de causa vsus admiratione, *O quàm difficilè, qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt*. Potest dubitare lector, quorsum hoc de adolescente Christus dicat, & quorsum Apostolis; cum adolescentem non à præceptorum obseruatione, nec à regni cœlorum ingressu; sed à sola Euangelicæ perfectionis consecutione diuitiæ retardauerint. Responsio est facilis, Christum ex adolescente, qui propter diuitias à consilijs Euangelicis deterritus fuerat, occasionem accepisse de diuitibus in vniuerso genere disputandi, quomodo à vita æterna propter diuitias retardentur.

24. Et iterum dico vobis.) Marcus cap. 10. 24. scribit, antequàm hoc Christus diceret, discipulos miratos fuisse; vnde horum verborum sensus colligendus est, quia enim Apostoli mirabantur, quasi nimis dura esset, ac seuera sententia; respondit Christus eam etiam, atque etiam, exaggerans, & seueriorem reddens; atque hoc est, quod ait, *iterum dico vobis*, quasi dicat, non solùm, quod modo dixi, verum est; sed amplius etiam vobis dico *facilius esse camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum.*

Facilius est camelum.) Absurditas, vt videbatur, aut potiùs admirabilitas huius sententiæ in causa fuit, vt quidam cameli nomine nauticum funem, quo anchoræ alligantur, intelligerent: quasi absurdum esset camelum prægrandem, & deformem belluam per foramen acus introire: funis autem cum acu analogiam aliquam haberet, quia solet filum, aut funiculus per foramen acus induci, & auctore Suida Græcũ nomen κάμηλος id etiam significat. Sic Theophylactus interpretatur, & nonnulli alij, vt opinor, Græci, vt refert Euthymius. Alij peiùs in vrbe Ierosolymitana portam quandam fuisse fingunt, quæ foramen acus appellaretur, adeo humilem, vt cameli per eam, nisi exonerati, ingredi non possent. Isti interpretes non animaduertunt, quò absurdior videtur, eò veriorem oportere esse sententiam; propterea enim Christus dixit facilius esse camelum introire per foramen acus, quàm diuitem in regnum cœlorum, quia camelum per foramẽ acus introire maximè absurdum, & impossibile erat; & volebat significare maximè absurdum, & impossibile esse, vt dives in regnum cœlorum introiret, sicut paullo post versu 26. *hoc*, inquit, *apud homines impossibile est, apud Deum autem omnia possibilia sunt.* Itaque qua ratione moti sunt, ne camelum animal intelligerent; ea maximè moueri debuerunt, vt animal interpretarentur, quemadmodum Origenes, Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, auctor imperfecti, Iuuencus libro 3. histo. Euang. Sedulius libro 4. carminum interpretantur. Syrus etiam interpres vertit גמלא, quod non potest, nisi camelum animal significare. Erat autem hæc prouerbialis vulgò locutio, qua cum aliquid significabatur, impossibile esse, dicebatur facilius camelum per foramen acus introire posse, quàm id fieri,

fieri, quemadmodum & Thalmuditæ sæpe loquuntur, vt multi iam viri docti annotauerunt. Est autem hyperbole, & exaggeratio, qualis in eiusmodi prouerbijs esse solet. Itaq; disputare quomodo difficilius sit diuitem in regnum cœlorum, quàm camelum per foramen acus introire, inanis est operæ: cùm sententiæ sum mam esse constet valde esse difficile diuitem in regnum cœlorum introire, nec sit necesse, vt difficilius sit, quàm vt camelus per foramen acus introeat, quia, vt diximus, prouerbialis hyperbole est. Illud maioris, vt arbitror, est operæ pretij inuestigare, cur potiùs de diuitijs, quàm de alijs rebus hoc dictum sit, cùm multæ sint aliæ, quæ hominis salutem magis impediunt, vt ambitio, libido, iracundia. Ratio, vt ego quidem existimo, est; quia cæteræ res, etsi aliquos magis, tamen plerosque minus impediunt, diuitiæ verò fere omnes retardant, quia omnes auariciæ student, à minore vsque ad maiorem Isaiæ 56. 11. & Ieremiæ 6. 13. & 8. 10. & de ipsis Euangelij prædicatoribus loquens Diuus Paulus ad Philip. 2. 21. dixit *omnes, quæ sua sunt, quærunt, non quæ sunt Iesu Christi.*

25. Quis ergo poterit saluus esse?) Quasi dicant, cum omnes diuitijs incumbant, & diues in regnum cœlorum introire non possit, quis saluus esse poterit? Marcus cap. 10. 26. ait Apostolos hoc dixisse πρὸς ἑαυτοὺς inter se ipsos, id est tacitè, ita vt ipsi soli audire possent, quod ideo notandum putaui, quia ex eo ver. 26. intelligendus est.

26. Aspiciens.) Propterea, vt arbitror, Christus discipulos aspexit, vt indicaret, se eorum cogitationes, sermonesque, quamuis secretos, intellexisse; eò enim pertinet, quod Marcus, vt paullo ante annotauimus, scripsit Apostolos hos inter se tantùm sermones mussitasse.

Apud homines hoc impossibile est.) Omnes Euangelistæ in eo conueniunt, vt priori loco doceant difficile esse diuitem intrare in regnum cœlorum: secundo loco dicant impossibile esse. Quod magnum est argumentum eos non sententiam tantùm: sed verba etiam Christi recitasse, Christumque voluisse sententiam suam magis, ac magis exaggerando confirmare. Primùm.n. simpliciter dixit difficile esse diuitem in regnum cœlorum introire: secundo loco dixit facilius esse camelum introire per foramen acus. Tertio impossibile omnino esse, sed apud homines, non apud Deũ.

27. Tunc respondens Petrus.) Id est verba facere exorsus, eo Hebraismo, quo, vt sæpe notauimus, respondere dicitur, quicumq; loquitur, quamuis nemini interroganti, aut loquenti respondeat. Quanquam hoc loco Petrus videri potest Christo priùs locuto respondisse.

Ecce nos reliquimus oĩa.) Caussam, cur hoc Petrus interrogauerit, nõnulli fuisse putant, q; Christus adolescẽti dixisset, *vade, & vẽde quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*: Petrus verò de se, deq; alijs Apostolis dubitauerit, quale essent pmiũ habituri, qa, etsi sua oĩa reliquerant, tñ nec vẽdiderãt, nec pauperibus dederãt, ita vt nõ viderent Christi satisfeciſse cõ filio, nec digni esse, vt pmissum adolescẽti in cælo thesaurũ cõsequerent: Secus, vt mihi vr, potiùs apparet voluisse Petrũ significare se, aliosq; Apostolos fecisse iã, q; Christus ab adolescẽte illo postulauerat, quẽadmodũ Orig. Hiero. & Chrys. existimãt. Cur ergo dubitabat, *quid erit nobis?* cur nõ credebat se, cæteros q; Apostolos thesaurũ in cælo habituros? qa thesaurũ Christus ideo adolescẽti pmiserat, qa possessiones multas relictur⁹ erat: Apostoli verò paucas, & exiguas, aut ẽt nullas reliquerãt; ideo thesaurũ in cælo spare nõ audẽr: sed qa aliquẽ in cælo gradũ sperãt, interrogãt qualis, quãtusue futurus sit. Nec illud pbo, q; interpretes illi absolutè, & sine exceptione pronũtiãt Apostolos bona sua nõ vẽdidisse, nec dedisse pauperibus. Nã etsi id in scriptura expressum non est, tãmẽ est credibile, & Apostolorũ virtuti, perfectioniq; consenta-

Apostoli bona sua pauperibus dederunt.

neum aut omnes, aut aliquos vel omnia, vel aliqua ex ijs, quæ habebant, vendidisse, ac dedisse pauperibus; qui verò non vendiderunt, propinquis suis, quia verè pauperes erant, reliquisse, idque ex Petri interrogatione haud improbabili coniectura colligitur; cùm enim rogat, *ecce nos reliquimus omnia; quid ergo erit nobis?* quānuis non dicat vendidimus, & pauperibus dedimus; intelligi tamen vult, quia significat se omnia fecisse, quæ Christus ab adolescente postulabat. Quemadmodum versu sequēti Christus respondit, *Amen dico vobis, quòd vos, qui secuti estis me.* Quamuis non dicat eos sua omnia reliquisse, intelligitur tamen. Dicet aliquis, quomodo Petrus, & reliqui Apostoli fecerant, quod ab adolescente Christus requirebat, siquidem pauca quędam, & vilia reliquerant; ille autem possessiones multas, quas habebat, relinquere iubebatur. Respondet alicubi D. Gregorius, & eius verbis Bernar. in declamatione in hæc verba, *Multum deseruit, qui voluntatem habendi dereliquit. A sequentibus tanta relicta sunt, quanta à non sequentibus desiderari potuerunt.* *Homil. 5. in Euang.*

28. Vos qui secuti estis me.) Non dicit reliquistis omnia; sed dicendo, quod maius erat, quod erat minus, intelligit, vt D. Hiero. indicauit.

In regeneratione.) Diuus Hilarius, & auctor imperfecti homil. 33. regenerationem baptismum interpretantur. Sic enim apud Diuum Paulum appellari ad Titum 3 5. aut tempus, quo baptismus frequentandus erat post Christi resurrectionem, quasi dicat fore, vt Apostoli, cum Ecclesia florere cœperit, in magna sint, sicut ipse, auctoritate. Sed manifestum est regenerationem hoc loco extremū iudicium appellari, siue quia tunc totus mundus renouandus est, & quodammodo regenerandus, vt ait Ioan. in Apocal. c. 21. 1. *Vidi cœlum nouum, & terram nouam,* & ver. 5. *Ecce noua facio omnia,* & D. Petrus in secunda epistola cap. 3. 13. *nouos verò cœlos, & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus,* & Isaias cap. 65. 17. *Ecce ego creo cœlos nouos, & terram nouam,* & c. 66. 22. *sicut cœli noui, & terra nouа, quа ego facio stare coram me, dicit Dominus, sic stabit semen vestrum, & nomen vestrum,* & Diuus Paulus ad Romanos 8. 21. *Ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei:* siue quia tunc mortalitatem exuti, induti verò immortalitatem regenerandi quodammodo homines sumus, vt Diuus Paulus ait 2. ad Corinth. 5. 4. *nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri; vt absorbeatur, quod mortale est, à vita,* & ad Philippens. 3. 21. *reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suę.* Sic Diuus Augustinus libro 3. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 3. & libro 4. cap. 11. & libro 2. contra Iulianum, & Gregorius libro 4. moralium cap. 23. Theophylactus, & Euthymius in commentarijs, & Diuus Bernardus in declamatione, quam in hunc locum scripsit, & Gaudentius in præfatione in Exodum. *Regeneratio in scriptura interdum extremum iudicium significat.*

Cum sederit filius hominis.) Diuus Hilarius, & auctor imperfecti, qui per regenerationem baptismi vigorem, & gloriam intelligunt, sedere filium hominis interpretantur non in tribunali ad iudicandum; sed ad dexteram patris, vbi paullo post resurrectionem in cœlum ascendens sedere cœpit. Chrysostomus verò, Euthymius, & Theophylactus, etsi id de iudicio interpretantur; tamen non existimant vllam sedem neque Christi, neque Apostolorum, sed solam gloriam, maiestatemque significari, in qua Christus, & secundùm illum Apostoli apparituri sunt. Non agi hic de Christi ad dexteram patris sessione manifestum est, omnesque præter Hilarium, & auctorem imperfecti interpretes dicunt, cùm de iudicio Christus loquatur, *sedebitis,* inquit, *& vos iudicantes duodecim tribus Israel:* quales autem & Christi, & Apostolorum futuræ sint sedes, nec cer-

certum est, & est fortasse curiosum inquirere, & aliquid definire velle temerarium; sed temerarium non est coniecturas, quò nos ducunt, probabiliter sequi. Hanc igitur ego secutus & Christi, & Apostolorum sedes nubes futuras arbitror, quia vbique scripturam video dicere Christum in nube venturum, vt infra ca. 24, 30. & 26. 64. & Apocalypsis 1. 7. & est vero simile in eadem nube, qua venturus est, sessurum esse. Id etiam ex alio loco Apocalip. colligitur c. 14. 14. *& vidi, & ecce nubē candidam, & super nubem sedentem similem filio hominis habentem in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.* De Christo enim loquitur Ioann. cùm filium hominis appellat, & de extremo iudicio, vt falx in manu sedentis declarat. Apostolorum autem sedes futuras esse similes indicat hoc loco Christus, *sedebitis,* inquit, *& vos super sedes duodecim,* quasi dicat, sicut ego, ita & vos sedebitis. De numero sedium dubitari potest, quomodo duodecim futuras esse dicat, cùm constet Iudam vnum è duodecim Apostolis sessurum non esse. Itaque si vndecim tantùm sedebunt, tantùm vndecim erunt sedes. Si præter vndecim Apostolos, qui sessuri sunt, etiam Paulus, & Barnabas, qui postea ad Apostolatum extraordinariè vocati fuerunt, sedebunt, non duodecim, sed tredecim erunt sedes. Respondent Diuus Augustinus libro 20. de ciuitate cap. 5 & Beda in commentarijs ad hunc locum numerum certum, & finitum pro incerto, & infinito positum esse: quasi dicat, sedebitis vnusquisque super sedem suam. Sed quia duodecim erant Apostoli, quibus cum loquebatur, dixit, super duodecim sedes, quasi etiam Iudas sessurus esset; non quòd putaret esse sessurum; sed quòd si in officio perstitisset, sicut alij sessurus fuisset: quemadmodum Diuus Chrysostomus annotauit. Loquitur enim Christus, vt Theologi dicunt, secundum præsentem iustitiā, & non tam de personis, quā de personarum statu: quasi dicat Apostolorum officium hoc habere propositū præmium, vt qui eo bene functus fuerit, super sedem in iudicio sessurus sit, & cæteros iudicaturus. *Quia Apostoli duodecim sedes intelligunt.*

Iudicantes) Non displicet interpretatio Hieronymi, etsi nonnulli displicere video, qui iudicare hoc loco accipit pro condemnare. Quo autem modo iudicaturi Apostoli sint, vix nobis compertū esse potest: quemadmodum magni quidam Theologi dixerunt. Communis multorū opinio est eos non aliter, quàm per cōparationē iudicaturos, quia illis credentibus cæteri Iudæi credere noluerūt, quemadmodum viri Niniuitę surgēt in iudicio contra generationē hanc, quia in prædicatione Ionæ pœnitētiam egerunt; hæc autem generatio Christo prædicante noluit agere pœnitentiam, & Regina Austri dicitur Iudæos cōdēnatura, quia *venit à finibus terrę audire sapientiā Salomonis & ecce pluſquā Salomon hic* c. 12. 41. 42. sic Hiero. auctor imperf. & alij plerique interpretantur. Nonnulli verò Theologi, quia plus Apostolis hoc loco, quàm Niniuitis, & reginæ Austri Christus vī promittere voluisse dixerunt Apostolos iudicaturos non per comparationem solùm; sed tanquam ministros, & quasi præcones Christi eius sententiam promulgantes. Alij iudicaturos esse tanquam Christi cō filiarios, sicut ij, qui iudici assidēt, dicuntur etiam iudicare. Quod eò mihi minus placet, quòd ab hæreticorū interpretibus profectum video, & *quis consiliarius eius fuit?* mihi illud certum videtur esse Apostolos non per cōparationem tm, sed modo aliquo honorificentiore esse iudicaturos, quia per cōparationem nō solū iusti omnes; sed multi etiam peccatores, & iniusti magis iniustos iudicabunt, sicut Niniuitæ Iudæos, & manifestum est aliquid hic Apostolis tribui, quod non solū iniustis, sed ne iustis quidem omnibus concessum sit. Quis autem ille honorificentior modus sit, mea hæc est opinio, quam neminem sequi cogo; Apostolos iudi- *Quo Apostoli iudicabunt.* *Ro. 11. 34.*

caturos; tanquam doctores, tanquam teſtes accuſantes quodammodo eos, qui ſibi Euangelium prædicantibus, & ſalutis viam docentibus credere noluerunt: condemnabunt enim eos conuincentes eorum incredulitatem, dicentesque feciſſe ſe, vt illi crederent, & ſalui eſſent, quicquid potuerunt. Quemadmodum de Moyſe Chriſtus dicit Ioannis 5. 45. *nolite putare, quia ego accuſaturus ſum vos apud patrem, eſt, qui accuſat vos Moyſes.* Moyſen enim dicit eos accuſare, nō quòd verbis accuſet; ſed quòd nec illi credere, nec eius legem ſeruare voluerint. Idem de Apoſtolis dicit, quia ſicut Moyſes veteris Teſtamenti legiſlator, & doctor; ita Apoſtoli noui doctores fuerunt. Quod ergo illic dicit accuſare, hic dicit iudicare. Ergo & Moyſes, dicet aliquis, ſedebit ſuper ſedem, & duodecim tribus iudicabit? fortaſſe; quid enim abſurdi eſt? tamen non ſequitur neceſſariò; quia Chriſtus hunc honorem non omni doctori concedit; ſed illis, qui relictis omnibus rebus ſe propter Euangelium pauperes ſecuti ſunt. Quid ergo, an ſoli Apoſtoli ſedebunt? Origenes tractatu in Matthæum 8. D. Auguſt. lib. 20. de ciuitate cap. 5. Cyrilli Alexandrini in commentarijs in c. 60. Iſaiæ opinionem probabilem eſſe non nego, eamque ſecutus ſum aliquando, omnes, qui idem fecerint, id eſt propter Euangelium bona ſua vendiderint, & pauperibus dederint, eundem eſſe honorem habituros. Sed mihi videtur eſſe hic honor promiſſus non ſolùm, quia Euangelij doctores; ſed qui primi fuerūt, per quos promulgatum eſt Euangelium, quemadmodum non oēs, qui veterē legē docuerunt; ſed ſolus, qui primus docuit.

Duodecim tribus Iſrael.) Similis huic oritur quæſtio, cur duodecim tantùm tribus Apoſtoli dicantur iudicaturi; cum tredecim eſſent tribus ſi Leuitica etiā numeretur; quæ haud dubiè eſt iudicanda, & non ſolis Iudæis; ſed etiam gentibus Euangelium prædicaretur, ex quibus multi obſtinati non crediderunt. His etiam Auguſt. & Beda reſpondent, numerum certum pro incerto poſitum. Id probo; rationem quā afferunt, non probo, quia, inquiunt, duodenarius numerus perfectionem vniuerſitatēq; ſignificat: quaſi ſenſus ſit vniuerſos hoies iudicaturos. Cur. n. potiùs duodenario, quàm ſeptenario, aut denario vſus eſt numero, q & ipſi vniuerſitatē ſolēt ſignificare? Cauſam ergo fuiſſe arbitror, q Chriſtus accōmodatè ad eos, quibuſcum loquebatur, & ad eos, de quibus loquebat, locutus ſit. Loquebatur cū Apoſtolis, qui duodecim erant; loquebat de Iudæis inter quos erat, & ad quos imprimis venerat, &, cū quibus volebat Apoſtolos cōparare: quaſi ſi eos illis præferret, oībus præferret. Iudæorū aūt, etſi tredecim re quidē ipſa erant tribus, tñ quia Leuitica quaſi exēpta ex numero erat, & Deo primogenitorū loco data, nō numerabatur; quaſi nō iā ad hoies, ſed ad Deum pertineret; ideoq; duodecim tm tribus ſolebāt noīari. Intelligit ergo Chriſtus nō ſolū duodecim Apoſtolos, ſed etiā tredecim Paulo, & Barnabę numeratis excluſo verò Iuda eſſe iudicaturos non ſolū duodecim tribus; ſed oēs ēt gentes, quibus Euangeliū prædicauerūt. Alia etiā eſt rō, cur duodecim tribus noīauerit: quia gentes, q Euāgelio crediderunt, quaſi in populū Iudaicū inſertę ſunt, & veluti ciuitate donatæ, vt nō iā gētes, ſed Iudæi. i. cō fitentes, credētesq; appellarentur in duodecim tribus cooptatæ, ſicut diſputat D. Paul. ad Ro. 11. 17. 19. & 24. *cū oleſter*, inq̄t, *eſſes*, i. Gētilis, *inſertus es in illis*, i. in populū Iudaicū, & rurſus, *fracti ſunt rami, vt ego inſerar*, i. Iudęi nō credētes Gētiles reputati ſūt; ego Gētilis cū eſſem, credēdo Iudęus factus ſum. Hęc eadē eſt cā, cur D. Ioannes in Apoc. oium p̄deſtinatorū numerū ad duodecī tribꝰ Iſrael reuocauerit; *Ex tribu*, inq̄t, *Iuda duodecī millia ſignati, &c.* c. 7. 5. & i portis cęleſtis Ieruſalē, q̄ c. 21. 12. deſcribit, noia duodecī tribuū Iſrael ſcripta ſe vidiſſe dixerit. Itaq; Theoph. & Euthy. nō ꝓbo ſen-

tentiam, qui exiſtimant Apoſtolos ſolos eſſe Iudæos iudicaturos.

29. Et omnis, qui reliquerit.) Chryſoſtom. auctor imperfecti, & Theophylactus putant hanc ſententiam, vt omnes, qui idem fecerunt, eundem honorem recipiant. Origenes verò, cuius opinionem probabiliorem arbitror, exiſtimat Chriſtum de alio inferiori hominum gradu diſſerere voluiſſe. Dixerat ante de ijs, qui omnia ſua bona vendidiſſent, dediſſentque pauperibus, ſeque pauperes facti ſecuti eſſent: dicit nunc de ijs, qui non omnia quidem ſua aut vendiderint, aut pauperibus dederint, aut ſe in ſimilitudinem Apoſtolorum ſecuti fuerint, ſed tamen propter ſe aliquid reliquerint, aut patrem, aut matrem, aut fratres, aut ſorores, aut vxorem, aut liberos, aut domum, aut agrum; illis enim non tantùm quidem, quantum Apoſtolis honorem pollicetur: ſed magnum tamen præmium promittit, fore, vt centuplum accipiant, & vitam æternam poſſideant. De vxore, quomodo propter Chriſtum relinqui poſſit, nonnulli dubitant, quia diſſolui non poteſt matrimonium. Reſpondet Chryſoſtom. & Euthymius ita dictum eſſe. *qui reliquerit vxorem, centuplum accipiet*, &c. ſicut dictum eſt c. 10. 39. & 16. 25. *qui perdiderit animam ſuam propter me, inueniet eam.* Non ergo vult Chriſtus matrimonium diſſolui: ſed vult ſe vxori præferri, &, ſi vxor virum impediat, quo minus Chriſtum ſequatur, vxorem relinqui non matrimonio diſſoluto; ſed facto diuortio. Vult, vt maritus potius vxorem, quàm Chriſtum perdat; vult ſpiritualia carnalibus anteponi, vt Fulgentius epiſtola 2. de ſtatu viduali interpretatur. Quamquam & de matrimonij inter gentes diſſolutione interpretari poſſumus, quorum alter ſi factus Chriſtianus ſit, alterq; fieri Chriſtianus nolit, neq; cū Chriſtiano ſine religionis iniuria habitare, Chriſtianus poteſt non Chriſtianū diſſoluto matrimonio derelinquere, vt 1. ad Cor. 7. 15. docet D. Paul. ſed generalis ſnīa ad vnā ſpeciē reſtringi non dēt.

Centuplū accipiet.) Id eſt infinitis partibus plura, ac meliora; ſicut dixit D. Paul. ad Rom. 8. 18. *non ſunt condigna paſſiones huius temporis ad futurā gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Numerus ergo finitus pro infinito poſitus eſt, vt conſtat ex Luca c. 18. 30. qui nō centuplum, ſed *multò plura* accepturū dixit. Idem Lucas, & Marcus c. 10. 30. addiderunt, *nunc in tempore hoc*, quod verbum, vt ait Hiero. Millenarijs antiquis hæreticis occaſionem prębuit ſuum errorem confirmandi futuros poſt reſurrectionē mille annos, quibus iuſti pro ſingulis rebus, quas in hac vita reliquiſſent, centenas eſſent accepturi, quos Hierony. ita refellit. *Non intelligentes*, inquit, *quòd, ſi in cateris digna ſit repromiſſio, in vxoribus apparet turpitudo; vt, qui vnam pro domino dimiſerit, cētum recipiat in futuro.* Itaq; idem Hiero. & eum ſecutus Beda, bona; pars poſteriorū interpretū ſenſum eſſe putant fore, *vt qui carnalia*, vt Hieronymi verbis vtar *pro Saluatore dimiſerit, ſpiritualia recipiat, qua comparatione, & merito ſui ita erunt quaſi ſi paruo numero centenarius numerus comparetur.* Quibus repugnat, quod Marcus dicit non ſolùm centuplū in hoc ſæculo accepturum, ſed etiam explicat, quibus in rebus acceptur us ſit, *domos*, inquit, *& fratres, & ſorores, & matres, & filios, & agros.* Propterea Origenes, auctor imperf. Theophyl. & Euthy. interpretantur centuplum in hoc ſæculo acceptur um, quia omnia inter Chriſtianos communia quodā modo charitas facit; omnes enim viros fratres eſſe, omnes fœminas ſorores, omnia bona communia, vt in ter primos Chriſtianos fuiſſe legimus Actor. 4. 35. At qſio communes vxores, qua inter Chriſtianos maximè ſunt propriæ? Quamquā dici pōt charitate oēs vxores cōes eſſe, qa ita oēs Chriſtianos in Dño ſicut viros ſuos diligunt. Sed ego tñ aliter interpretor centuplū recepturū, *& domos, & fratres, & matres, & filios*, &c. non quòd illa recepturus ſit; ſed Chriſtū, q ei inſtar eſt oium, qq; nobis, & pa-

Numerus finitus in ſcriptura pro indefinito.

Cōtra Chiliaſtas.

ter, & mater, & frater, & soror, & vxor, & liberi, & domus, & possessio esse debet, sicut ipsemet docuit cap. 12. 49. 50. *Ecce mater mea, & fratres mei; quicunque enim fecerit voluntatem patris mei, qui in cœlis est, ipse meus frater, & soror, & mater est.* Adnotauit Diuus Bernardus in declamatione in hunc locum hoc Christum Apostolis non dixisse, propterea quòd domos, & agros, quos non habebant, non reliquissent. At certè patrem, & retia, quæ habebant, reliquerant, & ad primum verbum vocantem Christum secuti fuerant cap. 4. 22. Propterea ergo hoc illis non dixit, quia maiora fecerant, illisque maiora promiserat, *sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim, &c.*

Caluinista rum præpostera interpretatio cõtra doctrina Ecclesiæ de meritis operum.

30. *Multi autem erunt nouissimi primi.*) Non apparet quorsum hoc Christus adiunxerit. Chrysostomus & Euthymius existimant ideo addidisse, vt homines ad sequendam Euangelicam perfectionem proposito singulari præmio magis accenderet. Aliam etiam nobis causam suspicari licet, ne Apostoli nimia securitate confiderent, propterea quòd omnium primi vocati fuissent; sed sic currerent, non quasi in incertum; sic pugnarent, non quasi aerem verberantes: sed castigarent corpus suum, & in seruitutem redigerent, ne, cum alijs prædicarent, ipsi reprobi efficerentur, vt de se ait Diuus Paulus 1. ad Corinth. 9. 26. 27. Quæ autem esset horum verborum sententia, nemo dubitare posset; nisi eam, vt solent, hæreticorum interpretes, peruertissent, dicentes præuidisse Christum futuros multos, id est omnes Catholicos, qui operibus bonis confiderent, illisque existimarent se vitam æternam promereri, ideoque primos inter Christianos se esse ducerent; in iudicio autem omnium vltimi futuri essent, id est à regno cœlorum penitus excludendi; arroganter enim Petrum meritis confisum dixisse, *Ecce nos reliquimus omnia.* Non erat dignus tam absurdus error confutatione: sed expedit, vt lector hæreticorum interpretum peruersitatem intelligat. Primum cum Christus dicit *erunt primi nouissimi*, manifestum est non appellare primos eos, qui aut opinione sua, aut dignitate, & meritis primi sunt: sed qui primi vocati fuerunt, & ad vineam domini venerunt, vt subiecta statim parabola declarat c. 20. 16. Isti autem boni interpretes primos vocari putât, qui aut meritis primi sint, aut primi sibi esse videantur; perinde prorsus atq; si nigrum album interpretentur. Deinde istorum opinione omnes *primi erunt nouissimi*, id est omnes à regno cœlorum excludêtur, quia omnes, qui putant se vitam æternam mereri, primi sunt, & omnes à regno cœlorum excludentur; at Christus non dicit omnes; sed *multi erunt primi nouissimi*, indicans aliquos, qui primi fuerunt, primos etiam, cum denarius soluetur, futuros esse. Itaq; non potuerût isti quicquam dicere magis Christi menti, & consilio contrarium: denique Christus non dicit multos primos futuros nullos in regno cœlorum, id est excludendos esse: sed futuros nouissimos, id est minores multis, qui post illos venerunt. Loquitur enim de ijs, qui omnes denarium acceperunt; sed qui vltimi venerât primo loco, vt sequenti parabola declaratur. Nam quod Basilius putat in reg. breuior. inter. 255. cum dictum est c. seq. 14. operario illi quærenti, *Tolle, quod tuum est, & vade*, iussum esse in infernum ire, meritò neminî, quod sciam, probatum est; sed scilicet apud Caluinistas istud est egregiũ scripturæ interpretem esse Apostolos accusare; Christi mentem torquere, sensumque peruertere.

Caluinista Apostolorũ imperitiam accusatores.

CAP.

CAPVT XX.

1 Simile est regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exijt primo mane conducere operarios in vineam suam. 2. Conuentione autem facta cum operarijs ex denario diurno, misit eos in vineam suam. 3. Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos, 4. & dixit illis: Ite & vos in vineam meam, & quod iustum fuerit, dabo vobis. 5. Illi autem abierunt. Iterum autem exijt circa sextam, & nonam horam: & fecit similiter. 6. Circa vndecimam vero exijt, & inuenit alios stantes, & dicit illis: Quid hic statis tota die otiosi? 7. Dicunt ei: Quia nemo nos conduxit. Dicit illis: Ite & vos in vineam meam. 8. Cum sero autem factum esset, dicit Dominus vineæ procuratori suo: Voca operarios, & redde illis mercedem incipiens à nouissimis vsque ad primos. 9. Cum venissent ergo, qui circa vndecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios. 10. Venientes autem & primi, arbitrati sunt, quòd plus essent accepturi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios. 11. Et accipientes murmurabât aduersus patrẽfamilias, 12. dicẽtes. Hi nouissimi vna hora fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstus. 13. At ille respondens vni eorum, dixit: Amice non facio tibi iniuriam: nonne ex denario conueniſti mecum? 14. Tolle quod tuum est, & vade: volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi. 15. Aut non licet mihi, quod volo, facere? an oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum? 16. Sic erunt nouissimi primi, & primi nouissimi. multi enim sunt vocati, pauci vero electi. 17. Et ascendens Iesus Ierosolymam, assumpsit duodecim discipulos secreto, & ait illis: 18. Ecce ascendimus Ierosolymam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotum, & Scribis, & condemnabunt eum morte, 19. & tradent eum Gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum, & tertia die resurget. 20. Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedęi cum filijs suis, adorans, & petens aliquid ab eo. 21. Qui dixit ei: Quid vis? Ait illi: Dic, vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram in regno tuo. 22. Respondens autem Iesus, dixit: Nescitis quid petatis. Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? Dicunt ei: Possumus. 23. Ait illis: Calicẽm quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam vel sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum

Sup. 19. d. 30. Mar. 10. d. 38. Luc. 13. f. 31. Marc. 10. d 31. Luc 18. e. Mar 10. e. 35.

Marc. 10. tum est à Patre meo. 24. Et audientes decem, indignati sunt de
l. 41. duobus fratribus. 25. Iesus autem vocauit eos ad se, & ait: Sci-
Luc. 22. c. tis quia principes gentium dominantur eorum: & qui maiores
25. sunt, potestatē exercēt in eos. 26. Nō ita erit inter vos: sed quicū-
Phil. 2. n. 7 que voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister: 27. & qui
voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus. 28. sicut filius
hominis non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam
suam, redemptionem pro multis. 29. Et egredientibus illis ab
Marc. 10. Iericho, secuta est eum turba multa, 30. & ecce duo cæci se-
l. 46. dentes secus viam, audierunt, quia Iesus transiret: & clamaue-
Luc. 18. f. runt, dicentes: Domine miserere nostri, fili Dauid. 31. Turba
35. autem increpabat eos vt tacerent, At illi magis clamabant, di-
centes: Domine, miserere nostri, fili Dauid. 32. Et stetit Ie-
sus, et vocauit eos, et ait: Quid vultis, vt faciam vobis? 33. Di-
cunt illi: Domine, vt aperiantur oculi nostri. 34. Misertus au-
tem eorum Iesus, tetigit oculos eorum. Et confestim viderunt, et
secuti sunt eum.

IN CAPVT XX.

1 *Similè est regnum cœlorum homini patrisfamilias.)* Id est ita se habet regnum cœlorum, quemadmodum si quis paterfamilias exiret primo mane cōducere operarios in vineam suam. Non. n. regnum cœlorum homini comparat, sed domui patrisfamilias, hoies operarijs, & negotiū negotio simile esse dicit, i. quod accidit in regno cœlorum, & quod accidit in vinea patrisfamilias; quemadmodū c. 11. 16. ex Hugone explicauimus, qui id optimè omnium, & nescio an primus adnotauit. Regnum autem cœlorum hoc loco, aut solam militantē Ecclesiam, vt pleriq;, aut militantem simul, & triumphantem, vt nonnulli, interpretari possumus. Nam in militante operarij conducuntur, in triumphante denarius soluitur. Tota parabola, quæ vsq; ad versum 16. extēditur, facilis est: duo tantùm in illa sunt, quæ difficultatem habēt: alterū, quò tota spectet parabola, id est quorsum proposita sit: alterum, quæ sint eius partes necessariæ, & veluti proprię, q̄ ad sensum aliq̄d conferant, & quō intelligēdę. Hęc igit duo nūc explicabimus, & necesse nō erit vsq; ad versum 16. vt solemus, verba pcurrere. Hęretici cū varijs modis exponāt quorsum tota parabola tēdat, & q̄s sit, vt ipsi loquunt, illius scopus, nemo eorū scopū attigit. Nonnulli dicūt nihil aliud Christū declarare voluisse, q̄ æqualē futurā oium beatorū gloriā, quia nō pp merita, sed gratis dabitur, quemadmodū vī versu 10. significari, vbi eundem oēs operarij denarium accipiunt. Credo istos nō tam certo animi sensu hoc dixisse, q̄ metu, ne, si non dicerent, oēs ex hoc loco, vt verba prę se ferūt, merita æquarent, & voluerūt veritatē impudētia puenire. Bene est, q̄ ista interpretatio magno ipsorū magistro Caluino non placuit. Quanq̄ ideo, vt opinor, nō placuit, vt pnicioſiorē adhiberet, & suū de reprobatione errorē cōfirmaret, quasi nihil aliud probare Christus voluerit, q̄ Deū posse, & solere reprobare pro suo arbitrio, quos vult. Sūt etiā inter Catholicos, qui

Calu. blasphemia.

de reprob. sententia. qui hoc tantùm spectare parabolam putent, ut probet Christus Deum præter omnium opinionē alijs plus, aliis minus, quàm sperabant daturum esse. Mihi non videtur alio interprete, quàm ipso Euangelista opus esse. Dixerat capit. prȩcedenti extremo, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*, adijcit ítatim parabolam; ergo hoc est, quod tota parabola significare, ac probare uoluit multos, qui primi fuissent nouissimos; multos, qui nouisimi, primos futuros esse. Id etiam ex cōclusione parabolæ uersu. 16. perspicuum est, ubi concludendo eadē repetit uerba, *sic*, inquit, *erunt nouissimi primi, & primi nouissimi*. Firmat hanc opinionem, quòd in Grȩcis codicibus, & nonnullis etiam manuscriptis Latinis initio capitis causalis particula ponatur ad hunc modum, *simile enim est regnū calorum homini patrisfamilias*; vnde perspicitur Christum per hanc parabolam prȩcedentem illam sententiam probare, voluisse, *multi erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*. Itaque non debuit caput hoc 20. à prȩcedente distingui, ne inchoata abrumperetur sententia, sed versu potius sequenti 17. vbi nouum argumentum Christus orditur. Veruntamen quisquis primus capita distinxit, hoc non animaduertit. Non opus esset hac tam bene confirmata sententia hęreticorum interpretationem refutare: nisi publicè interesset Ecclesiæ, vt eorum ignorantiam simul, & malignitatem omnes cognoscerent. Tantùm abest, vt docere Christus voluerit, quod illi fingunt, ęqualem omnium beatorum futuram gloriam, quia non meritis; sed gratis datur; vt contrarium omnino probare, voluerit non omnium gloriam ęqualem futuram esse; quia non gratis, sed meritis datur; quod autem datur meritis, non ęqualiter omnibus; sed aliis plus, aliis minus pro cuiusque meritis datur. Id ita esse, primum ex propositione, ad quam probandam inducta parabola est, plane in re ipsa negotium. Propositio verò est, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*. Ibi autem de meritis, & prȩmijs agebat: vnde eius propositionis occasio sumpta est. Dixerat enim Christus adolescenti, *si vis perfectus esse, vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, sequere me*, hoc meritum est, *& habebis thesaurū in cęlo*, hoc prȩmium est. Dixerat Petrus, *ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te, quid ergo erit nobis?* prȩmium vtique pro meritis postulat. Respondet Christus, *Amen dico vobis, quòd vos, qui secuti estis me, in regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, prȩmium vtique promittit. Adiunxit & generalem sententiam, *quicumque reliquerit domum, vel fratres, &c.* & hoc meritum est, *centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit*, & hoc prȩmiū. Adiecit continenter, *multi autem erunt primi nouissimi, & nouissimi primi*, significat ergo propterea multos primos nouissimos futuros esse, quia quamuis primi venerunt ad vineam, minus tamen laborauerunt, ideoque minorem mercedem meruerunt. Deinde ipsum initium parabolę hæreticos refellit, *exijt*, inquit, *primo mane conducere operarios*: operarius enim est, qui propter mercedem, quam labore suo meretur, laborat, & *conducere* verbum iustitiæ, id est meriti, & mercedis est. Conducimus enim pacta pro meritis mercede; & versu 21. *conuentione autem*, inquit, *facta cum operarijs ex denario diurno, misit eos in vineam suam*. Conuentionem ex denario facere iustitia vtique est, non solùm gratia. Præterea versu 4. *Ite*, inquit, *& vos in vineam meam, & quod iustum fuerit, dabo vobis*, non potuit profectò apertius meriti, & mercedis iustitiam declarare. Atqui hic, vt postea dicemus, minùs, quàm primis operarijs promittit, cum quibus ex denario diurno conuentionem fecerat. Propterea non denarium, sed quod iustum fuerit, illis promittit.

Ad hæc

Ad hæc versu 13.14. operario de mercede conquerenti Oeconomus respondet, *Amice non facio tibi iniuriã. tolle, quod tuum est, & vade.* Quid est, *non facio tibi iniuriam*, nisi, quod iustum erat, tibi dedi? Quid est *tolle, quod tuum est*, nisi, tolle, quod iustum est, tolle, quod tibi debetur, tolle, quod meruisti, & vade? Fingamus nullam esse ad probandam hanc sententiam coniecturam, tota ipsa parabola probaret, tota perpetuum esset argumentum: comparat enim Deum patrifamilias, homines operarijs, Ecclesiam vineæ, gloriam denario diurno; quemadmodum ergo operarij in vinea laborantes denariũ diurnum propriè, vereque merentur; ita qui in Ecclesia Dei laborant, verè merentur vitam æternam. Finis ergo parabolæ est mercedem vitæ æternæ non tempori, quo quis laborauit; sed labori, & operi, quod fecit, respondere. Sæpe enim fieri, vt aliquis vna hora tantum laboret, quantum alius toto die, ideoque æqualem mercedem, id est eundem denarium accepturum esse, eodem plane sensu, quo Sapiens dixit c. 4. 13. *Consummatus in breui expleuit tempora multa*, id est cùm breui tempore vir iustus vixerit, tantum fecit boni, quantum multi, qui longo tempore vixerunt: propterea non debere quemquã antiquitate vocationis suæ gloriari: *erunt enim multi primi nouissimi, & nouissimi primi.* Potest aliquis obijcere, cur ergo idem omnibus denarius datus est, quo videtur æqualitas gloriæ significari? Respondeo, quia Christus tantùm volebat probare plus aliquem breuiori tempore, quam aliũ longiore laborare. Cur ergo non plus denario dedit ijs, qui vndecima hora venerant, si quidem nouissimi primi futuri erant? Respondeo eos in eo fuisse cæteris prælatos, quòd, cùm nouissimi venissent, primi omnium denarium acceperunt. Eundem igitur acceperunt denarium, quia tantum vna hora, quantum cæteri tota die laborauerant; primi autem acceperunt, quia hoc ipsum egregiæ fuit laudis, qua primum locum inter eos, quibus merces soluebatur, meruerunt, quòd tantum vna horã, quantum alij multis laborassent. Nam æquale opus æqualem meretem, maior diligentia, & breuius tempus primum locum meruit. Obijci etiam potest, quod versu 14. dicitur, *volo autem & huic nouissimo dare, sicut tibi*, & versu 15. *aut non licet mihi, quod volo, facere?* quibus verbis videtur significari denarium non ex merito, & iustitia; sed ex sola patrisfamilias voluntate datum esse. Respondeo non eam fuisse causam, cur paterfamilias ita responderit; sed quia voluit personæ decorum seruare; nõ conueniebat autem personæ patrisfamilias, vt vili operario declararet, cur tantum nouissimis, quantum primis daret: sed tanquam dominum decere sic volo, sic iubeo. Nam & prudentes domini seruis rationem quærentibus, cur hoc, vel illud iubeant, etiamsi intimam habeant consiliorũ suorum rationem; non solent tamen rationem reddere, sed pro ratione suam exponere voluntatem, cur iubes? quia volo. Adde quod noluit prudens paterfamilias conquerentem operarium pudore suffundere; quod vtique fecisset, si rationem illi exposuisset, cur tantum nouissimis, quantum primis daret, quia tantum nimirum, quantum illi laborauissent. Hoc enim fuisset eius, & aliorum, qui primi venerant, negligentiam obliquè subnotare, quod & Chrysostom. obseruauit. Pertinet ad hunc locum, quod appositè Theophylact. in commentarijs in epistolam ad Rom. cap. 9. 19. annotauit, solere Deum, cum agit cum hominibus non malignis, & indocilibus, factorum suorum rationem reddere; cum autem agit cum malignis, & querulis, suam solam allegare voluntatem, quia digni non sunt, vt rationem illis Deus reddat. Huius rei in scriptura infinita sunt exempla, quorum nonnulla Theophylact. recitat, hoc autem vnum est, nam quia ille operarius præter rationem, & malignè

quèquerebatur, non aliter illi paterfamilias respondet, quàm *tolle, quod tuum est, & vade: volo autem & huic nouissimo dare, sicut tibi, & an non licet mihi, quod volo, facere?* Cùm tamen præcedent: capite, cùm Christus cũ Apostolis, & alijs docilioribus ageret, causam explicauerit, cur alijs minus, alijs maius detur præmium. Nã seruantibus tantùm mandata propositum vitam æternam versu 17. venditi autem omnia, quæ haberet, & pauperibus danti, seque Apostolorum more sequenti promisit thesaurum in cælo, id est maiorem, & excellentiorem gloriam versu 21. maiorem adhuc Apostolis, quia nõ solùm omnia reliquissent, sed Euangelij etiam primi promulgatores futuri essent, *sedebitis*, inquit, *& vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, versu 28. Minorem verò, qui pauciora reliquissent, *Qui reliquerit*, inquit, *domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit* versu 29. Hactenus expositimus, quis huius parabolæ finis esset, in quem omnis eius sententia dirigeretur. Reliqua altera difficultas est, quæ sint eius propriæ partes, ac necessariæ, & quid quæque significet. Nam, vt sæpe monuimus, & hoc loco Chrysostom. docet, in omni parabola sunt quædam, quasi propria eius membra, atque necessaria, sine quibus stare sententia non possit; alia quasi adiuncta, &, vt ego vocare soleo, emblemata vel ad explicandã, vel ad ornandam parabolæ narrationem. In hac ergo parabola octo ego partes necessarias esse arbitror. Prima est paterfamilias, qui ad vineam suam operarios conduxit. Hunc plerique Deum interpretantur, cuius vinea est, & de quo Christus dicit *pater meus agricola est* Ioan. 15. 1. &, vt altera parabola declarat cap. sequenti versu 28. & 33. & Marci 12. 1. & Luc. 13. 6. & sicut Deus apud Prophetas populum suum vineam suam passim appellat, ut Isaiæ 3. 14. & 5. 1. 2. 3. 4. 5. 7. & 27. 2. & 32. 12. & Ierem. 2. 21. & 12. 10. & Ezechielis 17. 6. 7. 8. & Ioelis 1. 7. 12. Sic Irenæus interpretatur lib. 4. cap. 70. & Athanasius aut quisquis auctor est, quæst. 52. & Gregorius homilia 19. in Euangelia, & Beda in commentarijs ad hunc locum. Alij Christum intelligunt, qui semper in hunc mundum, quasi in forum exierit, vt in vineam suam conduceret operarios: eum enim fuisse, qui olim Patriarchis apparebat, & Prophetis loquebatur. Ita Hilarius canone in Matthæ. 20. & auctor imperfecti homilia 34. & Theophylact. hoc loco. Vtrumque probabile. Secunda parabolæ pars est dies, cuius mane paterfamilias in forum exiuit, & cuius vespere mercedem operarijs soluit; hanc igitur diem plerique putant totum significare tempus, quod inter initium, & finem mundi interiectum est, ut Irenæus libro 4. cap. 70. Origenes tractatu in Matthæum 10. Hilarius canone 20. Optat. Mileuit. lib. 5. contra Parmenianum, auctor imperfecti homil. 34. Gregorius hom. 19. in Euangelia, Beda hoc loco: quam opinionem illud confirmat, quòd certum sit per vesperam tempus vltimi iudicij significari, quo vnicuique denarius, id est merces secundùm opera reddendus est; sic ergo vespera eius diei, quia tempus vltimi iudicij; mane erit mundi initium. Totus verò dies, quicquid interiacet temporis. Alij non totum hoc sæculum, sed tempus, quod est à primo aduentu Christi ad secundum, diem de quo hic agitur, esse putant, ut Athanasius quæstione 52. Alij vniuscuiusque hominis ætatem eius esse diem, ut Christus significat cùm dicit, *ambulate, dum lucem habetis* Ioan. 12. 35. & *me oportet operari opera eius, qui misit me, donec dies est; venit nox quando nemo potest operari* c. 9. 4. noctem cuiusque mortem appellat: sic Hieronymus, & Chrysostomus intelligunt; & eam sententiam magis etiam, quàm alteram Origenes videtur approbare. Ego quidẽ certè magis probo, quia,

vt

vt paullo post dicturi sumus, non refert ad consilium Christi, qua quisq; mundi ætate; sed qua ætatis suæ parte vocatus sit. Tertia pars est vinea, quam nonnulli iustitiam, & mandata Dei interpretantur, quæ, vt colãt homines, vocantur, vt Irenæus libro 4. cap. 70. Chrysostomus auctor imperfecti, & Euthymius hoc loco. Alij totum mundum, vt Athanasius quæstione illa 52. Alij cuiusque animam, quam iubetur excolere, vt Theophylactus. Alij Ecclesiam, vt Origenes, & Gregorius homilia in Euangelia 19. hoc postremum probabilius. Quarta pars est hora prima, tertia, sexta, nona, & vndecima, quid quæque significat. Auctores, qui totum diem vniuersum mundi ætatem interpretantur, horam primam fuisse dicunt ab Adam vsque ad Noe, tertiam à Noe vsque ad Abraham; sextam ab Abrahamo vsque ad Moysem; nonam à Moyse vsque ad Christum; vndecimam à Christo vsque ad finem mundi, quò videtur alludere D. Ioann. cum dicit nouissimam horam esse 1. epist. cap 2. 18. sic Hilarius, auctor imperfecti, Gregorius, Beda, & Theophylactus quam opinionem, & Hieronymus recitat; sed non probat. Alij diuersas horas diuersas cuiusque hominis ætates esse intelligunt, primam horam esse infantiam, tertiam pubertatem, sextam ætatem virilem, nonam ætatem in senectutem inclinatam, vndecimã decrepitam. Nam nonnulli à prima infantia, & ab vtero matris vocari solent, vt Samuel, Ieremias, Ioannes Baptista; alij alijs ætatibus. Sic D. Basilius in regulis breuioribus interrogatione 224. D. Hieronymus, Beda, & Euthymius hoc loco, & Fulgentius epistola 7. quam opinionem & Theophylactus probat. Ego non dubito, quin diuersæ horæ non diuersas mundi, sed diuersas cuiusque hominis ætates significent, quia, vt diximus, huc tota spectat parabola, vt Christus doceat alios plùs minori tẽpore, quàm alios maiore laborare: vt autem hoc probet, nihil refert, quamundi ætate; sed quo ætatis suæ tempore quisque vocetur. Quæ autem sit prima, quæ tertia, quæ sexta, quæ nona, quæ vndecima hora, non arbitror esse subtiliter inquirendum, ne nimis sententia restringi videatur. Nam quod Christus diuersas horas nominauerit, id ad parabolæ significationem necessarium est, quia docere volebat plus alios breuiori tempore, quàm alios longiore laborare. Quòd autem, has quinque horas nominauerit, id non necessariò, sed ex consuetudine fecit, & vt parabolam ornaret. Solebant enim veteres Iudæi, sicut & multæ aliæ gentes, totum diem à solis ortu vsque ad occasum in duodecim æquales partes distribuere, quas horas appellabant, sicut Christus apud Ioannem c. 11. 9. dicit *nonne duodecim sunt horæ diei?* quæ eodem die æquales erant, diuersis verò diebus inæquales: sicut omnes inter se dies inæquales sunt. Itaque prima hora erat diei, qua sol oriebatur, tertia media inter solis ortum, atque meridiem vtrinque æqualiter distans, sexta meridies, nona media inter meridiem, & solis occasum tribus vtrinque horis distans. Vndecima, vna hora ante solis occasum. Dividebant rursum totum diẽ in quattuor partes, quarum vnaquæque tribus constabat horis, sicut noctem in quattuor uigilias distribuebant, quarum unaquæque tres horas continebat. Hæc est causa, cur frequentiùs in scriptura hora prima, tertia, sexta, & nona, quàm cæteræ diei horæ nominentur; quia præcipuas diei partes efficiebãt: propterea etiam eas Christus hoc loco nominauit, ut quicquã noui mysterij significaret, nisi quòd iam diximus, alios priùs, alios posterius à Deo uocari. Cur ergo, dicet aliquis, non quattuor, sed quinque horas nominauit? in promptu est responsio, quia uoluit initium primæ, quartæ partis diei, & finem ultimæ explicare, ut doceret alios initio uitæ suæ, alios sub finem uitæ uocari. Quinta pars est forum, in quod paterfamilias dicitur exijsse, ut con-

conduceret operarios; per quod recte Origenes & auctor imperfecti intelligunt totum mundum, qui extra Ecclesiam est, in quo homines toti sunt, aut otiosi, aut saeculares, negotijs occupati, & inde in Ecclesiam, tanquam in vineam, vocantur. Sexta pars est denarius, qui idem omnibus datus, quo non est dubium salutem, ac vitam æternam significari, in eoque auctores omnes consentiunt. Solus Diuus Basilius in breuioribus regulis interrogatione 255. ita videtur interpretari, quasi denarius præmium aliquod huius vitæ significet, quo etiam, qui damnantur, donari soleant; sic enim, vt diximus, exponit illud, quod versu 14. dicitur, *tolle, quod tuum est, & vade*, quasi operarius ille accepto temporali aliquo præmio, quod meruerat, in infernum mittatur. Sed id iam diximus non magnam speciem habere probabilitatis. Potest dubitari, cur denario potius, quàm alteri pecuniæ generi vitam æternam comparauerit. Respondet Irenæus libro quarto, capitolo 70. propterea quòd denarius imaginem regis haberet, & qui salui erunt, conformes fiant imagini filij Dei, vt Diui Paulus ad Romanos octauo, 29. & *reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ* Philippenses tertio, vigesimoprimo. Et quidem hoc scitum, sed allegoricum; nec aliam ego causam fuisse arbitror, cur potiùs denarium, quàm aliam pecuniam nominauerit, quàm, vt accommodatè ad consuetudinem loqueretur. Est autem credibile vsitatam tunc operariorum in singulos dies mercedem fuisse denarium, qui, vt capitolo 18. 28. diximus, quinque aut sex obolos, id est Gallicos solidos continebat. Quærit Chrysostomus, quid causæ fuerit, cur paterfamilias cum solis illis, quos primo mane conduxit, ex denario conuentionem fecerit; cum alijs autem conuentionem non fecerit; sed tantùm dixerit; *& quod iustum fuerit, dabo vobis*. Credo etiam in ea re vulgarem consuetudinem secutum esse Christum; non enim solemus certam mercedem pangere, nisi ijs operarijs, quos mane conducimus, vt toto laborent die; si qui seriùs veniunt, quasi nihil eo die lucraturi sint, nihil certi pollicemur; tantùm promittimus aliquid nos illis daturos esse: hoc est, quod ait, *&, quod iustum fuerit, dabo vobis*. Quærit etiam idem, & Euthym. cur Deus non omnes statim primo mane vocet. Respondent omnes vocari, sed non omnes venire velle, quod & Origenes indicat; argumentum est eius rei, quòd paterfamilias, quotquot in foro inuenit, conduxerit; omnes ergo primo mane Deus vocat: quemadmodum & per Prophetam dicit, *Locutus sum ad vos mane consurgens, & loquens, & non audistis* Ieremiæ 7. 13. & rursum *mane consurgens contestatus sum, & dixi, audite vocem meam, & non audierunt, nec inclinauerunt aurem suam* Ieremiæ 11. 7. 8. & iterum, *Ego autem locutus sum ad vos de mane consurgens, & loquens, & non obedistis mihi* Ieremiæ 35. 14. Quam ob rem, quod operarij illi responderunt versu 7. *quia nemo nos conduxit*, excusationis causa non verè dictum esse, Chrysostomus putat, quod valde mihi probabile videtur. Solet enim Christus in parabolis personarum mores exprimere: mos autem pigrorum, & desidum est ad hunc modum sese semper excusare: quemadmodum si robustum adolescentem mendicantem quis roger, cur non laborando potius, quàm mendicando victum quærat; promptus, & affirmans respondet, nihil aliud optare se, sed herum non inuenire; quem ideo non inuenit, quia non quærit, quia laborare non vult. Cur ergo paterfamilias eos non reprehendit, & se mentiente excusent? Respondet Chrysostom. noluisse eos accusare, & tristitia afficere, vt faciliùs alliceret. Facilior responsio erit patrẽfamilias, etsi

etsi Deum significabat, hominem tamen fuisse, non Deum. Itaque scire non potuit, an operarij mentirentur: Christus autem narrauit, quæ verissimile erat, & operarios excusationis causa dixisse, & patremfamilias respondisset. Septima pars est, vespera diei, quando denarius soluitur, qua nemo dubitat finem mundi, & vltimi iudicij tempus declarari. Illud videtur non conuenire, quòd supra diximus diem non totum hoc sæculum, sed vniuscuiusque hominis ætatem significare: quod si verum est, non potest vespera finis mundi, sed mors vniuscuiusque esse. Respondeo hæc, quamuis diuersa esse videantur, in idem redire; quia enim vsque ad finem mundi aliqui homines erunt, & vniuscuiusque vita dies est, vniuscuiusque mors vespera, vltima vespera erit finis mundi, cum omnes, qui adhuc viuent, simul morientur, aut rapientur in aera cum Christo, vt D. Paulus ait 1. ad Thessalon. 4. 17. Octaua pars est, quòd paterfamilias iubeat in soluenda mercede ab ijs, qui vltimi venerant, incipere, hoc ad parabolæ significationem maximè pertinet. Significatio autem facilis est; præferuntur enim nouissimi, & fiunt primi, quia tantùm vna hora, quantum alij toto die laborauerunt: quemadmodum initio explicauimus. Nam quod Chrysostom. indicat, propterea id præcepisse patremfamilias, vt declararet se ijs, qui vna tantùm hora laborauerant, non ex debito, sed ex liberalitate sua dare denarium, verbis ipsius patrisfamilias contrarium est, *Ite*, inquit, *& uos in uineam meam, & quod iustum fuerit, dabo vobis.* Sic enim dixit nō solùm ijs, quos hora tertia versu 4. sed etiam ijs, quos hora vndecima, id est vna hora ante solis occasum conduxit versu 7. vt in Græcis codicibus legitur, & si non legeretur, ex versu 4. esset intelligendum. Hæc sunt, quæ in hac parabola necessariam habent significationem. Cætera emblemata sunt, & circumstantiæ non necessariæ, quas quisquis discutere voluerit, nullum faciet operæpretium: quale est quòd quinque horæ diei nominātur, quòd quidam in foro otiosi inuenti sunt, quòd conducti non fuerint, quòd paterfamilias procuratorem dicatur habuisse; nec enim in regno cælorum, de quo parabola proposita est, quærendum esse arbitror, quis sit procurator; quanquam Christus videri possit, qui mercedem soluet, quemadmodum scribit Isaias c. 40. 10. & 62. 11. & Ioannes in Apocalypsi ca. 22. 12. *Ecce venio citò, & merces mea mecum est, reddere unicuique secundùm opera sua.* Quanquam Irenæus lib. 4. c. 70. Spiritum sanctum dispensatorem huius esse dicit, qui diuidit singulis dona, sicut vult, vt D. Paulus ait 1. ad Cor. 12. 11. Emblema etiam est, quòd denarius potius, quàm aliud pecuniæ genus proponitur, & quòd, qui primi venerant, accepto denario murmurauerunt: nec enim significatur aliquos ex ijs, qui vitam æternam accepturi sunt, murmuraturos esse, propterea quòd alij in ea gloriam accipiant: nec enim in cælo vlla est murmuratio; sed aut nihil significatur, tantumque eam ob causam id narratum est, quòd ita in similibus causis fieri soleat, & vt narrationis decorum seruaretur; aut significaretur, vt Chrysostom. ait, adeo magnam mercedem multos, qui vltimi venerunt, accepturos, vt si fieri posset, vt beati murmurarent, ob mercedis magnitudinem murmuraturi essent. Simile quod versu 14. & 15. dicitur *Volo autem huic nouissimo dare, sicut & tibi, & an non licet mihi in meis facere, quod volo?* sic enim Græcè legitur, & ad hunc modum Latinam versionem corrigendam puto. Quibus verbis, vt supra disputauimus, non indicatur Deum pro sua tantùm voluntate, nullaque habita iustitiæ ratione vitam nobis æternam daturum esse: sed dicitur, quia credibile est ita responsurum fuisse patremfamilias, si alij operarij sine vlla causa murmurauissent; aut, si quam hoc habet significationem,

nem, illud tantùm significat non debere Deum quam ob rem alijs plus, aliis minus mercedis dederit, rationem nobis reddere. Hæc, vt diximus, & si quæ sunt alia generis eiusdem, si quis ad aliquid significandū volet subtiliter trahere, non solùm operam perdet; sed in periculum etiam incurret multa aut falsa, aut ridicula, aut certè aliena comminiscēdijs quisquis enim, quod non est, quæret; aliquando sibi fingit, quod illud, quod quærit, esse videatur, & maiult falsum incurrere, quàm nihil. Frænandum autem humanum ingenium est, ne sua subtilitate intemperanter, & in rebus superuacaneis abutatur.

16. *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.*) Mirum videri potest, cur hanc sententiam Christus adiunxerit, cùm minimè præcedenti cōgruere videatur. In superiore enim parabola de ijs tatùm dictum est, qui omnes salui futuri sunt; omnes enim denarium, id est vitam æternam accepturi sunt: hic autem agit de iis, qui cùm vocati fuerint, non omnes sunt saluandi sed plerique damnantur. Hoc vix apud vllum interpretem explicatum inuenio: sed ita tamen existimo voluisse Christum ex vna, specialique sententia aliam, & generalem concludere. Probauerat per parabolam non omnes æqualem mercedem recepturos esse: sed futuros multos primos nouissimos, multos nouissimos primos esse, quia non omnes, qui vocati veniunt ad vineam, eadem diligentia laborant; concludit nunc generalius nō omnes, qui vocati sunt, mercedem accepturos; quia plerique vocati venire nolunt: quemadmodum supra ex Origenis, Chrysostomi, & Euthymij sententia declarauimus. Sic Christus in præcedenti cap. versu 23. ex occasione vnius adolescētis, qui diuitijs suis impeditus Euangelica consilia sequi noluerat, generalem sententiam de omnibus diuitibus, & non iam de consiliorum, sed de præceptorum obseruatione confuit difficile esse diuitem in regnum cælorum introire. Non ergo significatur non omnes esse vocatos; omnes enim vocat, qui ideo venit in hunc mundum, vt peccatores vocaret ad pœnitentiam cap. 9. 13. Omnes enim peccatores erant; omnes vocauit, *qui vult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire* 1. ad Timot. 2. 4. omnes vocauit, qui pro omnibus mortuus est. Cur ergo non dicit omnes: sed multos vocatos esse? quia omnes multi sunt, & voluit multos paucis opponere, non omnes nullis, sicut D. Paulus ad Rom. 5. 19. *Sicut*, inquit, *per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi; ita & per vnius obeditionem iusti constituentur multi.* Nam per vnius hominis inobedientiam non solùm multi, sed etiam omnes peccatores constituti fuerant, sicut idem Paulus paullo ante versu 12. dixerat, *& ita in omnes homines mors pertransijt*, & versu 18. *igitur sicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem; sic & per vnius iustitiam in omnes homines in iustificationem*: propterea ergo dixit paullo post per vnius hominis inobedientiam multos esse peccatores constitutos, vt multos opponeret vni, & non solùm sententiæ, sed etiam orationi elegantiam adhiberet. Eodem modo hoc loco dicit Christus multos vocatos, paucos electos, per multos, omnes intelligens. Id ex altera parabola nuptiarum, quam c. 22. proponit, perspicuum est, vbi non solum omnes ad nuptias vocati, sicut & claudi, cæci, & quotquot in plateis erant, sed compulsi etiam intrare. Et tamen eodem modo parabolam cōcludit *multi sunt vocati, pauci verò electi*, vbi certum est multos non omnibus, sed paucis opponere. Omnes enim vocati fuerant.

Scriptura sæpe multos dicit pro omnibus.

17 *Et ascendens.*) Multis locis in vetere testamento Rabbinorum commentum refutauimus, qui putant Ierusalem altissimū totius orbis terrarum locum esse, ideoque ire in Ierusalem ascendere esse, quòd vndiq; eò ascendatur. Nam si de loco, situq; loquun-

loquuntur, nullus est in rotundo terræ corpore altero altior; si de monte, multi sunt longè etiam altiores. Solet ergo scriptura dicere ascendere in Ierusalem, vel quia vna eius pars in monte Sion posita erat, vel quia Hebræi, & multò magis Chaldæi, & Syri, quorum lingua Christus loquebatur, ascendere dicunt pro ire. Marcus cap. 10. 32. sic narrat, *Erant autem in via ascendentes Ierosolymam, & præcedebat eos Iesus, & stupebant, & sequentes timebant.* Vbi & Christi ad mortem euntis alacritas, & Apostolorum admiratio, timorque significatur. Mirabantur Christum tam erecto, fidentique animo Ierosolymam ire, vbi se multa passurum sæpe dixerat c. 16. 21. & 17. 22. timebant illi, ac sibi. Præcedebat autem Christus, vt viam Apostolis ad crucem ostenderet, doceretque, quàm prompti, cum opus esset, obire mortem deberent, sicut D. Paulus verus Christi discipulus dicebat Act. 21. 13. *Ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalem paratus sum propter nomen Domini Iesu*, quemadmodum Orig. obseruauit.

Ascendere apud Hebræos ire significat.

Assumpsit.) Segregauit vt c. 16. 22. noluit enim discipulis coram omnibus dicere, ne res euulgata aut impediretur, aut mors ab ipso videretur procurata. Possumus etiam interpretari παρέλαβε, aggressus est eos alloqui. Hoc enim verbum etiam significat, vt illic docuimus, & ea significatio rectè conuenit in hunc locum.

18. *Ecce.*) Videtur hæc particula hoc loco tempus iam instans indicare.

19. *Et tradent eum gentibus.*) Pilato, & cæteris Romanis. Est autem antithesis inter Iudæos, & gentes, quasi inter amicos, & hostes: quasi dicat, non erunt contenti Iudæi filium hominis ipsi per se supplicijs afficere; sed hostibus eum tradent, vt grauiùs etiam crucietur, & interficiatur. Illis enim non licebat interficere quemquam Ioan. 18. 31. scribit Lucas c. 18. 34. *& ipsi nihil horum intellexerunt.* Quod nō ita intelligendum est, quasi Christi verba non intellexerint, quibus significauerat se ad mortem progredi; sed ita vt mortis eius mysterium non comprehenderint; neque cognouerint morte sua Christum salutem vniuerso hominum generi allaturum, quemadmodum prudenter D. Chrysostom. animaduertit. Si enim verba non intellexissent, nec mirati fuissent Christum euntem, neque mortis periculum timuissent, vt Mar. scribit cap. 10. 32. Potest aliquis dubitare, cur hæc Christus Ierosolymæ appropinquans Apostolis dixerit. Respondet Chrysostomus, vt eos ad patientiam, & animi constantiam præmuniret: qua etiam de causa sæpe eos ante præmunierat vt c. 16. 21. & c. 17. 12.

20. *Tunc.*) Id est, cum videret eius mortem instare: ambit enim veluti morituri hominis hæreditatem. Accedendi namque ad Christum, & honoris primum filijs suis locum in regno petendi occasio fuit, quòd paulo ante de proxima sua morte locutus esset Christus, vt Hieron. Beda, & Euthym. obseruauerunt.

Mater filiorum Zebedæi.) Salome, vt annotat auctor imperfecti, & vt ex Matth. Marcique comparatione colligitur. Nam quam Matthæus c. 27. 56. vocat matrem filiorum Zebedæi, Marcus ca. 15. 40. appellat Salomem. Qui fuerint filij Zebedæi inter Apostolos, supra dixit Euangelista c. 10. 3. Marcus cap. 10. 35. scribit ipsos filios Zebedæi ad Christum accessisse, dixisseque, *Magister, volumus, vt quodcumque petierimus, facias nobis*, quod etsi videtur esse, non est tamen contrarium, quia dixisse dicuntur quod per matrem suam, non per se dixerunt, vt August. lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 64. & Chrysost. homilia. 66. respondent. Simile exemplum habuimus supra c. 8. 5. vbi Matth. dicit Centurionem quendam ad Christum accessisse, rogasseque, vt seruum suum paralyticum sanaret, cùm Lucas c. 7. 3. non ipsum Centurionem: sed per amicos suos accessisse, rogasseque dixerit. Dubium an Apostoli matrem solicitauerint, atque suaserint, vt hunc sibi à Christo honorem peteret: quasi facilius mulier, &, vt multi existimant, Christo cognata (sororem enim beatæ Virginis fuisse credunt) esset, quicquid peteret, impetratura, & sibi pudorem, atque aliorum Apostolorum inuidiam effugerent: quasi non ipsi, sed pro ipsis mater, vt cæteris præponerentur, petiuisset. Sic multi sentiunt auctores August. lib. 2. de consensu Euangelistarum c. 64. Chrysost. Auctor imperfecti, Theophylact. Euthym. hoc loco, & Gregorius hom. in Euangelia 27. Alij matrem per se pro filiis solicitam nullius eorum impulsu petiuisse credunt, vt Hilarius canone in Matthæ. vigesimo, & Ambros. libro 5. de fide cap. 3. quod valde mihi improbabile videtur nolenti de Apostolis malè iudicare. Nam aliorum auctorum argumentum, quo matrem à filijs submissam probant, quòd non illi; sed filijs Christus respondeat versu 22. *nescitis, quid petatis*, & rursum, *potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* facile solui potest, propterea illis respondisse, non quòd illi per matrem: sed quòd pro illis mater petiuisset. Placet etiam mihi pietas Ambrosij, atque Hieronymi, qui matrem ipsam excusant. Ambros. quidem his verbis *Considerate*, inquit, *qua cum filijs, & pro filijs petat; mater est vtique, cui pro filiorum honore solicita immoderatior quidem: sed tamen ignoscenda mensura votorum est. Atque mater ætate longæua, studio religiosa, solatio destituta, quę tunc temporis, quando vel iuuanda, vel alenda foret valida prolis auxilio, abesse sibi liberos patiebatur, & voluptati suæ mercedem sequentium Christum præstulerit filiorum.* At paullo infra, *Et si error*, inquit, *est, pietatis tamen error est: nescijt enim materna viscera patientiā; etsi voti auara; tamen venerabilis cupiditas quæ non pecuniæ est auida: sed gratiæ. Nec inuerecunda petitio, quę non sibi; sed liberis consulebat. Matrem considerate, matrem cogitate.* Hierony. autē sic; *postulat mater filiorum Zebedæi errore muliebri, & pietatis affectu nescians, quid peteret.* quin etiam inter eos auctores, qui filios matrem subornasse dicunt, auctor imperfecti sic eos excusat, quòd nihil temporale, nihil carnale, nihil ambitiosum: sed solam spiritualem perfectionem postulauerint: quod & de matre dicit Ambr. si peccandum est, præstat in hanc partem cum tam bonis auctoribus, quā cum hæreticis in contrariam peccare semper Apostolos accusantibus.

Hæretici nullam occasionē accusandi Apostolos præmittūt.

Adorans. προσκυνοῦσα Inclinans se, aut genua flectens quod eò pertinebat, vt Christi sibi gratiam, beneuolentiamque conciliaret.

Et petens aliquid.) Aliquid hoc loco non diminutionem, sed incremētum potius videtur significare, quasi dicat petens magnum quiddam ab eo; sic enim Græci loquuntur τινά τι εἶναι aliquid, id est esse magnum: sicut & Galli solent dicere, videtur sibi aliquid esse, id est magnus esse vir, quemadmodum Paulus loquitur Actorum 23. 17. *Adolescentem hunc perduc ad Tribunum: habet enim aliquid indicare illi*, id est rem magni momēti. Hanc ob causam, vt opinor, exposuit Euangelista illam adorabundam accessisse, vt indicaret voluisse magnum aliquid postulare. At cur non statim dixit, quid postulauerit? quia voluit rem, vt gesta erat exponere; illa autem initio non declarauit quid vellet petere, sed generaliter rogauit Christū, vt, quicquid peteret, sibi concederet, vt intelligitur ex Marco c. 10. 35. *Volumus, vt, quodcumque petierimus, facias nobis.* Illa enim verba, vt paullo ante docuimus, quamuis filijs Marcus attribuat; nō à filijs, sed à matre dicta sunt. Accessit ergo supplicabunda mulier, dixitque, volo, aut rogo, vt, quicquid petiero, mihi concedas; si solent enim, qui aliquid volunt petere, q, an impetraturi sint, dubitant, nō statim, quid sibi dari velint, declarare, ne, si declarauerint, sibi negetur: sed generaliter, atque confusè dicere quiddam habeo, quod te rogem; sed velim mihi priùs te facturū promittas: quemadmodum mater Salomo-

nis li. 3. Regum c. 2. 20. filium rogat. *Petitionem vnam paruulam ego deprecor à te, rogo, ne confundas faciem meam.*

21 *Quid vultis.*) *Mater*, inquit Hieronym. *postulat, & Dominus discipulis loquitur intelligens preces eius ex filiorũ descendere voluntate.* Sed iam diximus potius filijs, non matri respondere, quia etsi non eorum impulsu, tamen pro eis mater postulauerat.

Hebraismus.

Dic.) Hebraismus pro iube, statue: sicut c. 8. 8. *tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus.*

Vt sedeant.) Nonnulli auctores, in quibus Euthym. existimant motam fuisse eam mulierem, vt hoc peteret, ex verbis Christi capit. 19. 28. *Sedebitis & vos super sedes duodecim.* Cùm enim intellexisset omnes Apostolos in regno Dei circum Christũ fessuros esse, optabat, vt duo filij sui proximi illi assiderent, alter ad dexteram, alter ad sinistram. Putat etiã Euthymius Petrum timuisse, quem videbat omnibus in rebus cæteris Apostolis anteponi.

22. *Nescitis quid petatis.*) Plerique ita interpretantur, quasi propterea dicat eos nescire, quid petant; quia non spiritualia: sed carnalia petebant, quasi Christus more regum temporaliter esset regnaturus, & principes viros habiturus aliquos, qui sibi assiderent: quorum eo quisque esset honoratior, quo propius se sederet. Alij diuerso penitus sensu non carnalia, sed spiritualia petiuisse; tamen propterea Christum dixisse *nescitis, quid petatis*, quia rem maiorem, melioremque petebant, quàm existimabant, quemadmodum Chrysost. Euthymius & Theophyl. exponunt. Alij bonum quidem, & spirituale eos petiuisse: vt cæteris Apostolis virtute, ac meritis antecellerent: sed non eo ordine, quo debebant; quia petebant ante victoriam triumphum, vt exponit auctor imperfecti, quam interpretationem videntur illa verba confirmare *potestis bibere calicem, quẽ ego bibiturus sũ?* quasi viam illis demonstret, qua ad dexteram, & sinistram suam ponerẽtur. Nescitis ergo quid petatis, quia, etsi quod petitis, bonum est, tamen non intelligitis triumphum ante victoriam nec dari posse, nec promitti. Alij, bonum quidem petitis, sed non bene intellectum: putatis enim occupari precibus posse, cùm eiusmodi sit, vt non petentibus, sed merentibus dari possit: Omnes istæ interpretationes probabiles; probabilissima postrema.

Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?) Hæreticorum interpretes, qui hoc ad calicem Eucharistiæ referendum existimant, omnino mihi videntur delirare; quis enim calicem illum bibere non potest? Dubium igitur non est, quin Christus passionem suam, & mortem calicem appellet, vt c. 26. 39. & Mar. 14. 36. & Luc. 22. 42. & Ioann. 18. 11. Cur autem passio, ac mors calix appelletur, minus cõpertum. Chrysost. Euthym. & Theophylact. ideo vocari putant calicem, quòd eam Christus non minus libenter obierit, quàm si poculum vini biberet. Parùm conueniens Christo metaphora, præterquàm quòd ista ratione sola Christi mors, non aliorum, calix appellaretur. Credo ergo metaphoram ex antiqua cõsuetudine ductam, qua solebat damnatis ad mortem poculum veneno plenum porrigi, vt ea ratione vitam finirent; quemadmodũ Athenis Socrati ab Areopagitis datũ legimus; inde factum, vt mors ipsa, & supplicium calix, siue poculum appellaretur, vt Psal. 115. versu 13. *Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo*, id est mortem libens, & nomen domini inuocans subibo, vt hoc loco Origenes, & Hieronymus interpretantur. Sequitur etiam, *pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.* Scio aliam etiam esse in scripturis metaphoram calicis ex vetere deductam more, quo inter Iudæos paterfamilias, aut quisquis in conuiuio honoratissimus erat, vinum pro suo arbitrio temperabat, & vnicuique conuiuæ alij plùs, alij minus distribuebat. Itaque alijs melior, alijs pe-

Delira hæretici interpretatio.

Cur calix mortis pro morte pellatur.

Diog. Laert. lib.

ior portio contingebat. Qua ratione factum est, vt vniuscuiusque hominis sors, quæ à Deo immittitur siue bona, siue mala, calix appelletur; bona vt Psalm. 15. 5. *Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis*, & Psalm. 22. 5. *Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians quàm præclarus est?* Mala vt Psalm. 10. 7. *Pluet super peccatores laqueos, ignis, sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum*, & Psalm. 74. 9. *Hunc humiliat, & hunc exaltat, quia calix in manu Domini vini meri plenus mixto, & inclinauit ex hoc in hoc, verumtamen fex eius non est exinanita.* & Isaiæ. 51. 17. *Eleuare, eleuare, consurge Ierusalem, quia bibisti de manu Domini calicem iræ eius, vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsque ad fæces.* Simile est exemplum apud Ieremiam capitulum 25. 15. & cap. 51. 7. & Threnorum 4. cap. 21. & apud Ezechielem capit. 23. 31. 32. 33. Marcus cap. 10. 38. ait addidisse Christum, *& baptismo, quo ego baptizor, baptizari?* quod alia metaphora significat: nam & baptismus pro passione, & morte poni solet, vt Lucæ 12. 50. *baptismo habeo baptizari, & quomodo coarctor*, & 1. ad Corinth. 15. 29. *quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* id est, qui pro defendenda mortuorum resurrectione appetunt mortem. Vnde factum, vt & martyrium baptismus appelletur. Metaphora, vt opinor, sumpta est ab ijs, qui, vt moriantur, in mare submerguntur. Græcè enim baptizari idem est, atque submergi. Itaque quod Origenes, Chrysostomus Theophylact. dicunt propterea Christum mortem suam baptismum appellauisse, quòd sicut per mortem, sic & per baptismum peccatorum ex piatio facienda esset, non probo: minus etiam, quod auctor imperfecti dicit metaphoram a lana rubeo colore tincta sumptam esse: sic enim Christi mortem sanguine fuisse rubeam. Quòd autem Christus rogat Apostolos, an possent calicem bibere, quem ipse bibiturus esset, non ignarus rogat: sed hominum more, qui triumphum petentem rogare solent, an possit hostes debellare. Ostendit autem illis viam, qua ad eum honorem, quem petunt, peruenire possint; ostendit verò & verbis, & exemplo; verbis, cum rogat, *potestis bibere calicem*, exemplo cùm dicit, *quem ego bibiturus sum?* præcedit enim, tanquam bonus dux ad pugnam inuitans, vt ait auctor imperfecti. Sic D. Paulus ad Philippens. 2. 5. 6. 7. 8. 9. *hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu, qui, cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo; humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod & Deus exaltauit illum:* & ad Romam. 8. 17. *Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi; si tamen compatimur, vt & conglorificemur*, & 2. ad Timoth. 2. 5. *non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit* & versu. 12. *Si sustinebimus, & conregnabimus.*

Baptismus pro passione & morte. Baptizari pro mori. & martyrium.

Possumus.) Multi auctores existimant, quemadmodum temerè, & ambitiosè honorem petiuerant; ita quoque temerè, ambitiosèque respondisse se posse calicem bibere, vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius. Alij, quemadmodum paullo ante, quod nesciebant, postulauerant: ita nunc, quod non intelligebant, promisisse; non quòd non intelligerent Christum de morte locutum fuisse: sed quòd nescirent, quid esset mori; & dulce bellum inexpertis, vt auctor imperfecti interpretatur. Malo ego credere nec temerè, nec inscienter: sed amanter, & verè respondisse se paratos esse, vt pro Christo morerentur, vt postea exitus docuit. Nam quod hæreticus nobis obijcit interpres paullo post initio pugnæ omnes Apostolos diffugisse, facilè excusari potest, propterea fugisse, quòd nihil Christum iam comprehensumiuuare possent,

Caluinus in harm. Apostoli contra Caluinum defenduntur.

sent, quod & Caluinus, vt erat homo prudens, facturus, vt opinor, fuisset. Et tamen Ioannem alterum ex duobus filijs Zebædei vsque ad crucem legimus secutum fuisse Christum.

23. *Calicem quidem meum bibetis.)* Disputant Origenes, Hieronymus, & Chrysostomus quomodo filij Zebedæi calicem biberint, cùm Iacobũ quidem ab Herode occisum legamus Actorum 12. 2. Ioannem verò occisum non legamus; quin ne mortuum quidem esse aliqui putant, vt refert Euthymius. Respõdent ijdem auctores, & Beda Ioannis exilium loco martyrij fuisse, & quòd Romæ in oleum feruens iniectus fuerit, vt Tertullianus in libro de præscriptionibus aduersus hæreticos auctor est. Itaque non voluntatem martyrio: sed martyrium voluntati defuisse. Potest faciliùs meo quidem iudicio responderi, cùm Christus dicit, *calicem quidem meum bibetis*, non prædicere fore, vt pro se oppetant mortem: sed tantùm significare hoc se illis posse concedere, vt calicem suum bibant: vt autem ad dexteram, & sinistram suam sedeant, concedere non posse, nisi quibus paratum est à patre suo; videtur enim hæc duo inter se opponere; concedere, vt calicẽ bibant, & dare, vt ad dexteram, vel sinistram sedeant.

Locus contra Arianos pro diuinitate filij explicatus.

Sedere autem ad dexteram meam, & sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à patre meo. Hoc loco frequenter Arianos vsos fuisse legimus, vt Christi auctoritatem probarent minorem esse, quàm patris, vt auctor est Epiphan. hæresi 69. & Idacius Clarius c. 14. & Ambros. li. 5. de fide c. 3. & August. lib. 1. de Trinitate c. 12. & Cyrillus li. 10. Thesauri c. 5. cui obiectioni tribus modis ijdẽ auctores responderunt. Quidam eorum dicebant hoc Christum non tanquam deum, sed tanquam hominem, vt multa alia, dixisse, quale est illud, *Pater maior me est*. Ioan. 14. 28. Ita D. August. Alij, vt Ambros. pronomen illud *meum*, cum Christus dicit, *non est meum dare vobis*, non potestatem, sed officium significare. Itaque non indicat Christus se id facere non posse, sed non esse officij sui, vt id faciat, quia non venerat in hunc mundum, vt coronas daret, sed vt inuitaret ad pugnam. Hoc est dictum subtiliter, & verè; sed non videtur proprius esse verborum sensus. Proprius est ille, quem idem Ambros. Epiphan. & Cyrill. ijsdem in locis, & Chrysost. homil. 66. & D. Hieronym. in commentarijs ad hunc locum exposuerunt, Christum non negare suæ potestatis, atque officij esse concedere, vt aliquis ad dexteram, vel sinistram suam sedeat; sed tantùm negare non esse suæ potestatis, & officij illis dare, sed solis his, quibus à patre suo paratum esset. Summa est non fieri comparationem inter Christum, & patrem, vt Ariani putabant, quasi pater possit, filius verò non possit: sed comparationẽ fieri inter personas, quibus huiusmodi honor dari potest, quòd non omnibus, sed quibus à patre paratus est, concedi possit. Hæc est vis eius pronominis *vobis*, quasi dicat, *non est meum dare vobis*, propterea quòd petitis, aut propterea quòd cognati mei estis, *non est meum dare vobis*, qui nondum meruistis, sed *quibus paratum est à patre meo*, id est, qui meruerint, & vt Remigius apud D. Thom. interpretatur, non est meum dare superbis, & ambitiosis, quales vos estis; sed humilibus, quibus paratum est à patre meo, & Chrysost. Euthym. & Theoph. accommodato admodũ exemplo declararunt; Si quis, inquiunt, rex auream coronam ei, qui in stadio currendo cæteros vinceret, proposuisset, eamque manu teneret; aliquis verò ex ijs, qui non solùm non vicissent, sed ne cucurrissent quidem, coronam ab eo peteret, rectè responderet, currere quidem poteris, coronam autem nõ est meũ dare tibi, sed quibus parata est, id est vincentibus; non enim significaret se dare non posse, cùm ipsius sit; sed dare non debere, nisi vincẽtibus, quibus eam destinasset. Alio exem-

dem verbo originem trahit.

Sedens super asinam, & pullum.) Vulgaris hoc loco quæstio, quomodo Christus super asinam, & pullum sedere potuerit. Nonnulli auctores existimantes id litteraliter intelligi non posse, ad allegoriam confugiendum esse dixerunt, vt Hieronymus, & Beda. Alij supra vtrumque sedisse non simul, sed priùs super asinam, deinde supra pullum, idque myslerij declarandi causa; asinam enim populum Iudaicum, in quo priùs insederit; pullum Gentilem, in quem relicto Iudaico se transtulerit. Ita Theophylactus, Strabus, Remigius, Diuus Thomas, & Hugo. Contra Lyranus priùs supra pullum, deinde supra asinam sedisse; quia pullus indomitus erat, & pati sessoré noluerat. Et quidem verba Euangelistæ videntur præ se ferre Christum sedisse super vtrumque, & quia propterea videtur asinam à pullo distinxisse etiã in testimonio Prophetæ, in quo Hebraicum nomen חמור & asinum, & asinam significare poterat; & poterat; & quia versu 7. scribit Apostolos super vtrumque vestes suas posuisse, vt Christus insideret. Ex alijs tamen Euangelistis perspicuum est non nisi super pullum Christum sedisse, & quia asinæ ne mentionem quidem vllam fecerunt, & quia Marcus, & Lucas, indicant mysterij alicuius causa non solum non super asinam; sed ne super asinum quidem domitum sedere voluisse, verùm super pullum, super quem nemo hominum sederat, siue populum Gentilem adhuc rudẽ, & indomitum significare voluerit, siue non decuerit sedere Christum super asinum, super quem alij homines insedissent, siue, vt nonnulli auctores volunt, in ea etiam re virtutem suam voluerit declarare, quòd indomitus pullus sibi obediret. Itaque superest nunc alia quæstio, quomodo Matth. super vtrumque sedisse non solùm indicare; sed planè dicere videatur. Nobilis cuiusdam Gallica phrasi Euangelistam dixisse putat super asinam, & pullum Christum sedisse, quemadmodum Galli vulgò dicunt ire duobus equis, non quòd qui ita ire dicitur, sedeat super vtrumque, sed quòd in comitatu suo duos equos habeat. Rectè fortasse coniecisset, si Matthæus natus fuisset in Gallia, præterquàm quòd, vt ea phrasis in hunc locum conueniret, oportebat, vt aliquis alius sederet super asinam: nec enim calo, & lixa, qui vno vehitur equo, & duos alios capistro trahit, tribus equis ire dicitur. Meliùs alij existimant hoc loco Græcum vocabulum πῶλος, quamuis & asinam, & asinum significet; tamen non asinam, sed asinum fuisse vertendum, vt non duo, sed vnus tantùm significaretur; tanquam diceret Euangelista sedens super asinum, & super pullum filium subiugalis repetitione apud Hebræos vsitata, qua idem diuersis nominibus significatur. Iuuat interpretationem Hebraici sermonis consuetudo, qua nomen חמור, quod est apud Prophetam, asinum fere vbiq; , vix vnquam asinam significat. Est in hac sententia Græcus auctor Euthymius, eaque valde mihi aliquãdo placuit: sed animaduerti postea ita Euangelistam loqui, vt dubium non sit voluisse significare Christum super asinam, & pullum sedisse; nec enim fine causa nomen, quod apud Prophetem ambiguum erat, vt & pro asino, & pro asina accipi posset, fine ambiguitate asinam vertit, præsertim cum neque Ionathas Chaldæus Paraphrastes neq; Septuaginta interpretes ita vertissent. Nec dubium est, quin noster interpres melius hoc loco asinam, quã asinum verterit; cum ex ipso cõtextu manifestũ sit Christũ ver. 2. de asina & pullo eius locutũ fuisse, vbi Græcũ participium ἐπιβεβηκὼς generis fœminini oẽm ambiguitatẽ tollit. Eorum ego probo sniam, qui Euangelistã per synecdochem, aut syllepsim locutum fuisse dicũt, qua de vna re pluriũ loquimur numero, vt cum dñr Apostoli ob effusum vnguẽtũ murmurasse, cũ

Christus soli asinæ pullo insedit, Synecdoche & syllepsis in scriptura notanda.

solum

solum Iudam murmurasse cõstet, & vt dicuntur latrones, qui cum Christo crucifixi erant, blasphemasse, cùm alius Euangelista declaret non blasphemasse nisi alterum. Suspicor tamen Euangelistam certo consilio & non asinum, sed asinam conuertisse, & ita fuisse locutum, vt Christum super vtrumque sedisse dicere videretur; vt si quis forte testimonium prophetiæ ad hunc modum intelligebat, vt putaret venturum regem super asinam simul, & pullum eius sessurum esse, nihil calumniari posset, quo minus prophetia impleta esse in Christo videretur. Cur ergo Apostoli non solùm super pullum, sed etiam super asinam vestes suas dicuntur posuisse versu 7. Respondet Euthymius, quia nesciebant vtrum super asinam, an super pullum Christus sedere vellet. Quod probabile non est, quia cum Marcus, & Lucas dicant Christum dixisse ijs, quos ad soluendum pullum mittebat, *inuenietis pullum, super quem nemo adhuc hominum sedit*, non poterant Apostoli ignorare Christũ non super asinam: sed super pullum sedere velle. Itaque faciliùs quæstionem soluemus, si dicamus similem illis esse syllepsim.

7 Et eum desuper sedere fecerunt.) Græcè ἐπάνω αὐτῶν super ea, quod vel ad asinam, & pullum, vel ad τὰ ἱμάτια vestimenta referri potest, vt Euthym. & Theophylactus volunt.

8. Plurima autem turba.) Turbam hanc eam fuisse, quæ Christum iter Ierosolymam versus facientem miraculorum causa sequebatur, apparet ex Ioanne c. 12. 12. videntur autem Apostoli initium fecisse huius rei, vt indicat Lucas c. 19. 37. *Cum appropinquaret*, inquit, *ad descensum montis Oliueti, cœperunt omnes turbæ discipulorum gaudentes laudare Deum voce magna.*

9. Hosanna filio Dauid.) Multa à Græcis, & Latinis auctoribus magnis alioqui, & grauibus de hoc nomine dicta sunt, quæ cognita, compertaque veritate superfluum fuerit commemorare. Quædã obiter attingamus. Nonnulli nihil significare videntur existimasse, sed interiectionem tantùm esse gaudentis, & obsecrantis, vt August. tractatu in Ioan. 31. deceptus, vt opinor, ab aliquo Hebræo aut non bene, quæ sibi dixerat, intelligens. Nam forte dixerat, quod verũ est, vltimam eius dictionis syllabam נא na obsecrantis interiectionem esse; ille verò non intelligens totam dictionem nihil aliud, quàm interiectionem esse existimauit. Reprehendit Hieronym. in epistola ad Damasum Diuum Hilarium, quod dixerit scribens in hunc locum *Hosanna* redemptionem domus Dauid significare, quod idem ab Hilario, vt arbitror, mutuatus in commentarijs in caput Lucæ 19. dixit Ambrosius, immeritò fortasse, vt paullo post docebimus, vterque reprehensus. Alij *Hosanna* hymnum, ac laudem significare dicunt, vt Euthymius, hoc loco. Alij ramos; quos Iudæi in festo tabernaculorum gestantes clamare solebant *Hosanna, Hosanna*, vt vir quidam nostro tempore in litteris Hebraicis singulariter doctus ex Hebræorum commentarijs obseruauit. Nam quia gestantes ramos solebant canere *Hosanna* factum esse dicũt Hebræi, vt *Hosanna* ipsi vocarentur rami. Itaque ea consuetudine excitatã turbam ramos arborum defregisse, & clamasse *Hosanna filio Dauid*, quasi dicat, præcidite, & date ramos filio Dauid, vt nescio quis dixit *manibus date lilia plenis*. Placuit hæc sententia nostro tempore quàmplurimis, quo non nisi noua, & inaudita placere solent, mihi fortasse, quia non satis intelligo, nullo modo placet. Primùm, quia, vt paullo infra dicemus, persuadere mihi non possum turbam illam consuetudine festi tabernaculorum inductam fuisse, vt Christo ramos præferret, quod commune nihil esset Christo cùm ramis tabernaculorũ, qui ideo tantùm gestabantur, vt tempus illud, quo sub tabernaculis Iudæi fuerant, in memoriam reuocaretur; & non est credẽdum turbam illam, præsertim ducibus Apostolis, temerè, ac sine sensu ramos præcidisse, vera

Virgil. Æneid.

De Hosanna opiniones variæ.

Vera igitur est Hieronymi hoc loco & in epistola ad Damasum sententia *Hosanna* הושיעה נא, aut nihil hic aliud significare, quam saluũ fac obsecro, sumptumque esse ex Psalmo 117. versu 25. Dubium tamen, ad quẽ, tanquam personam agentem, & ad quem, tanquam ad patientem, referenda sunt verba. Omnes, quos equidem viderim, veteres interpretes ad Christum referunt, tanquam ad personam agentem; ad turbam tanquã ad patientem, quasi dicat serua nos ô fili Dauid. Sic Irenæus lib. 4. ca. 24. Origenes tractatu in Matth. 15. Hilarius canone 21. Ambrosius in caput 19. Lucæ, Hieronymus, & Beda in commentarijs in hunc locum. Atq; hoc Hilarius, & Ambrosius, indicare voluerunt, cum dixerunt *Hosanna* redemptionem domus Dauid significare, vt ex præcedentibus, atque sequentibus eorum verbis apparet; quasi dicerent turbam illam, quæ clamabat *Hosanna*, id est serua obsecro, professam hac voce fuisse Christum tanquam domus Dauid redemptorem venisse. Huic sententiæ multa repugnant, primùm, quòd non videatur turba tunc tantam de Christo opinionem habuisse, vt verum Deum, ac redemptorem esse crederet: alia verò ex parte non ignorabat carmen illud *Hosanna* nõ nisi vero Deo cani solere. Deinde quia, quod statim sequitur, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, non ad Christum, tanquam ad personam agentem; sed tanquam ad patientem refertur; non enim orabant, vt Christus sibi benediceret, sed vt ille à Deo benediceretur. Præterea quia in Psalmo, vnde desumpta sunt verba, *Hosanna* non refertur ad *qui venit in nomine Domini*, sed ad Deum, & non est credendum turbam, multò verò minus Apostolos, qui præcinebant, alio sensu, quã à Dauide dicta fuerant, hæc verba recitasse. Adde, quòd Grammatica nõ conuenit: quis enim sensus est salua nos filio Dauid? Etsi non ignoro nonnullos auctores legere fili Dauid, in quibus est Irenæus: sed constans est omnium Græcorum codicum, & Latinorum magis emendatorum consensio, qui nõ fili Dauid, sed *filio Dauid* legunt. Deniq; si hanc interpretationem sequamur, non video qua ratione id, quod statim sequitur, intelligere possimus *Hosanna in altissimis*. Quis enim sensus esset, salua nos fac nos, o fili Dauid, in altissimis? Quod ergo recentiores quidam interpretes ante me dixerunt, valde probo, hęc verba ad Deum, tanquam ad personam agentem; ad Christum, tanquam ad patientem referri oportere: precatur enim turba Deum, vt nouum regem, diuque desideratum seruet, ac prosperet sicut Psal. 44. 4. 5. de eodem Christo loquens dixit Dauid, *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, Intende, prospere procede, & regna*. Solemus enim nouis regibus regnum, aut vrbem regiam ineuntibus fausta precantes acclamare, viuat rex: quod & Iudæos solitos facere multis exemplis compertum est 1. Regum 10. 24. 3. Regum 1. 25. 39. 4. Regum 11. 12. 2. Paralipomenon 23. 11. quod ergo turba clamat *Hosanna*, perinde est, ac si dicat, viuat rex: qđ autem ramos præfert, consuetudine triumphantium, & gaudentium videtur facere: solebant enim Iudæi, sicut & cæteræ gentes, in præliorum lætitia ramos arborum ferre, vt apparet ex 1. Machabæorum lib. ca. 13. 51. Itaque minimè assentior ijs, qui existimant turbam illam consuetudine quadam festi tabernaculorum ramos arripuisse. Nam in tabernaculorum festo non lætitiæ, sed recordationis causa ramos præferebant: hãc autem turbam triumphantium, & lætitia gestientium more prætulisse manifestum est, præterquam quòd, qui hoc dicunt, mysterium etiam illius singularis facti videntur abolere. Ego non dubito, quin turba non cæco, & inconsiderato impetu consuetudinis; sed aut prudenti consilio aut, quod similius est vero, diuino quodam instinctu id fecerit, vt omnes intelligerent, quod Dauid de futuro Messia prædixerat, impletum in Christo.

Christo. Certum huius rei argumentum est, quod vers. 15. etiam infantes ijsdem verbis dicantur acclamasse, quod neque consuetudine, neque humano consilio, sed solo diuino afflatu facere potuerunt. Ideo non clamarunt, viuat rex; sed loco eius consuetę acclamationis *Hosanna*. Dicet aliquis neq; cũ hac interpretatiõe Græcam, Latinamque constructionem conuenire, nisi, cum precaretur Deũ turba, vt Christum seruaret, non diceret Hosanna filio Dauid; sed filiũ Dauid. Bene iam à nonnullis interpretibus responsum est, Hebraicam esse constructionem, quam & Græcus, & Latinus interpres secutus est. Hebræi enim verbum יְשַׁע non solùm cum quarto, sed & cum tertio casu copulare solent, vt Deut. 22. 27. Ios. 10. 6. Iudic. 7. 2. 1. Reg. 25. 26. Psal. 43. 4. Psalm. 85. 16.

Benedictus, qui venit.) Id est prosper sit eius aduentus, sicut paullo ante ex Psal. 44. recitauimus, *Intende, prosperè procede, & regna.*

In nomine Domini.) In nomine Domini venire dicitur non solùm, vt plerisque interpretibus visum est, quia à Deo missus veniebat: sed etiã quia personam gerebat Dei, qui per eum populum suum visitabat. Marc. c. 11. 10. addidit *benedictum, quod venit regnum patris nostri Dauid. Hosanna in excelsis.* Repetitio est ex vehementi affectu profecta. Legimus in nonnullis antiquis Concilijs, & in quibusdam prophanis etiam historijs obseruatum fuisse, quoties vna, eademq; vox à turba Imperatori acclamante repeteretur; ex numero enim repetitionum affectus æstimabatur. Quòd autem dicit *Hosanna in altissimis*, qui optimè videntur hactenus interpretari, sic exponunt; quasi Græcè intelligatur pronomen, ὅς, qui es in altissimis, cuius eclipsis exemplum proferunt ex Psalmo 147. 1. Hoc mihi nimis durum, & inusitatum videtur. Itaque potiùs credo præpositionem Græcam ἐν *in* positam esse pro ἐκ ex, sicut Hebraicè ב pro מ Exod. 12. 43. & Leuitici 8. 32. & 2. Paralipomenon 16. 6. & illo ipso Psalmo, quem alij citant 147. *Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis*, id est de excelsis, sicut ante dixerat *de cœlis*: repetitionem enim esse manifestum est, & Hebraismum, & Septuaginta interpretes Græcè, & Hieronymus Latinè imitatus est, quem etiam imitati sunt hoc loco, & *in altissimis* dixerũt pro, de altissimis: rogant enim Deũ, vt de cœlo, hoc est cœlitùs, diuinitùs, mirabiliter nouum regem seruet. Hinc intelligitur, quomodo, quod Lucas scribit cap. 19. 38 turbam acclamasse *pax in cœlo, & gloria in excelsis*. non sit alteri eiusdem Lucæ sententiæ contrarium cap. 2. 14. *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus*. Nam illic angeli gloriam Deo, pacem hominibus annuntiabant: hic turbæ & gloriam, & pacem Christo *in excelsis*, id est ab excelsis, & à Deo precantur, nam & apud Lucã ἐν ponitur pro ἐκ, *in* pro de.

Hebraismus notandus.

10. Commota est vniuersa ciuitas.) Non est credendum singulos ciues fuisse commotos; sed vniuersa ciuitas commota fuisse dicitur, quia & maior pars, & qui auctoritate primi erant, vt Scribæ, Pharisæi, & sacerdotes commoti sunt, quemadmodum c. 2. 3. dixit Euãgelista Magorum aduentu vniuersam Ierosolymam fuisse turbatam. Commota autem ciuitas non gaudio, non admiratione, non metu: sed inuidia, & maligna quadam indignatione, quòd videret Christo tantum honoris tribui, vt ex verbis sequentibus intelligitur, sicut monuit Euthym.

Quis est hic?) Non ignorabãt, quis esset Christus, cùm eum per tres iam annos cognouissent; sed sensus est, quantus hic est, vt tantum honoris mereatur? sicut dicebant Nazareni c. 13. 55. *Nonne hic est fabri filius?*

11. Populi autem.) ὁ δὲ ὄχλος, Turba, quæ aliunde secuta eum fuerat, nõ autem Ierosolymitanus populus. Opponit n. rusticam turbam, quæ Christum secuta fuerat, Ierosolymitanis ciuibus, quòd hi per contemptum, & inuidiam dicerẽt, *Quis est hic?* illa per fidem

fidem responderet; *hic est Iesus Propheta à Nazareth*. Cum autẽ Prophetã vocat, non qualemcunq; sed Messiã illũ iã olim promissum, diuq; expectatũ intelligit, vt ex superiore acclamatiõe perspicitur; propterea n. dixerat *Hosanna filio Dauid*, & *Benedictus, qui venit in nomine Domini*. Nõ. n. regis solùm: sed etiã Prophetæ noïe Messias ,missus erat, vt Deut. 18. 15. *Prophetã de gẽte tua, et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi Dñs Deus tuus ipsum audiess*, quod Petrus Act. 3. 22. & Steph. 7. 37. de Christo interpretanẽ.

Triplex Christi patria.

A Nazareth.) Triplicem patriam Christũ habuisse, Bethlehem, in qua natus, Nazareth, in qua educatus, Capharnaum, in qua plerumq; versatus est c. 9. 1. exposuimus.

12. Et intrauit Iesus in templũ Dei.) Non satis cõpertum est, qñ Christus in templũ intrauerit. Sunt, qui dicãt eũ rectà via asino insidentẽ per mediã vrbem progressum, & in templũ intrasse. Alij nõ eo die, quo in vrbem ingressus est; sed postridie; quẽadmodum vĩ narrasse Marcus c. 11. 15. Matthæum autẽ per anticipationẽ dixisse Christũ in templũ ingressum esse. Alij è contrario eadẽ die, qua in vrbem ingressus est, in templũ etiã ingressum; Marcũ verò nõ seruasse ordinem narrationis: sed per recapitulationem, quod præcedenti die gestũ erat, sequenti narrasse. Ita sentit D. Aug. lib. 2. de consensu Euangelistarũ c. 68. quod ex ver. 17. confirmat, & *relictis illis abijt foras extra ciuitatem*, quibus verbis indicat Euangelista Christũ, antequam ex vrbe exiret, vt iret Bethaniã, disputationẽ, q. Matthæus, & Marcus narrãt, cum sacerdotibus habuisse: quamuis Marcus eam non narret, nisi secundo die, cùm Christus Bethania Ierosolymam redijsset. Alij, vt Matthæum, Marcumque concilient, vtroque die Christum in templum ingressum fuisse dicunt; quod probabile quidem est, quia, quotiescunque Ierosolymis Christus erat, templum frequentabat: sed est dictum abs re, quia Euangelistæ non de quocunque Christi in templum ingressu: sed de eo tantùm loqui voluerunt, quo ea, quæ loquuntur, gesta sunt; vt pueri, qui in templo erant, acclamarent *Hosanna filio Dauid*, & sacerdotes Christum interrogarent, vtrũ ea, q̃ dicerent, audire. Ea aũt nõ secũdo; sed primo die accidisse probabile est, cũ pueri adhunc clamarent *Hosanna*, qđ primo potiùs, quàm secundo die fecisse credendum est. Itaque Diui Augustini sententia multo mihi videtur probabilior. Scribit etiam Ioannes cap. 2. 14. 15. similem historiam; sed vero simile est, quod Chrysostomus, Augustinus, & Euthymius existimant, similem esse non eandem, bisq; Christum è templo vendentes, & ementes eiecisse. Cum autem in templum dicitur ingressus, prima pars templi intelligenda est, quæ atrium, & porticus Salomonis appellabatur, vbi docere, & ambulare solebat Christus Ioannis 10. 23. Is enim locus patebat omnibus Actorum 3. 11. & 5. 12. nam in reliquas duas templi partes, non nisi sacerdotes ingrediebantur, vt ait D. Paul. ad Hebræos 9. 6. & 7. In atrio ergo templi & vendentes, & ementes versabantur.

Vendentes.) Non possumus hunc locum meliùs, quàm Hieronymi verbis interpretari, *Et hoc*, inquit, *primò sciendum, quòd iuxta mandata legis augustissimo in toto orbe Domini templo, & de cunctis pene regionibus Iudæorum illuc populo confluẽte innumerabiles immolabantur hostiæ, maximè festis diebus taurorum, arietũ, hircorum; pauperibus, ne absq; sacrificio essent, pullos columbarũ, & turtures offerentibus; accidebat plerumq;, vt, qui de longè venerant, non haberent victimas: excogitauerunt igitur sacerdotes, quomodo prædam de populo facerent, & ota animalia, quibus opus erat, ad sacrificia vendebant, vt & venderent non habentibus, & ipsi rursum empta susciperent. Hanc stropham eorum crebra venientium inopia dissipabat, qui indigebant sumptibus, & non solùm hostias non habebant; sed ne vnde emerent quidem aues, & vilia munuscula. Posuerunt itaque & nummularios, qui mu-*

Leu 25.36 Deute. 23. 19.

tuam sub cautione darent pecuniam: sed quia erat lege præceptum, vt nemo vsuras acciperet, & prodesse non poterat pecunia fœnerata, quæ commodi nihil haberet, & interdum sortem perderet, excogitauerunt & aliam technam, vt pro nummulariis colybistas facerent, cuius verbi proprietatem Latina lingua non exprimit. Colyba dicuntur apud eos, quæ nos appellamus tragemata, vel vilia munuscula, verbi gratia frixi ciceris, uuarumq; passarum, & poma diuersi generis. Igitur quia vsuras accipere non poterant, colybistæ, qui pecuniam fœnerati erant, pro vsuris accipiebant varias species, vt, quod nummo non licebat, in his rebus exigerẽt, quæ nummis coemuntur. Cætera mihi placent; illud tantum certum non est, quod Hiero. refert, eam consuetudinem à sacerdotibus introductam esse.

Et cathedras vendentium columbas euertit.) Diuus Hieronym. hoc loco & Ambrosius, in ca. 19. Lucæ non putant posse hoc ad verbum intelligi, absurdum existimantes columbarũ venditores, tanquam doctores legis cathedras habuisse. Itaq; ad mysticũ sensum confugiunt, venditores columbarum Episcopos esse, qui dona Spiritus sancti pecunia vendunt: hi enim in Ecclesijs cathedras, habent, quam allegoria & cæteri omnes veteres interpretes secuti sunt; sed non sublato tamen litterali sensu. Igitur venditores columbarum cathedras, in quibus sederent, habuisse credendum est, non quales legis doctores; sed quales eiusmodi rerum in foro venditores habere solent. Cur ergo, dicet aliquis, nõ potius dicitur nummulariorum, quàm columbas vendentium cathedras euertisse, cùm nummularij potiùs, quàm columbarum venditores cathedras habere soleant? Respondeo voluisse Euangelistam dicere, quod erat maius; prætermittere, quod minus; in nummularijs autem maius erat eorum mensas vnà cum pecunia, quàm eorum cathedras euertere: propterea mensas non cathedras dixit euertisse. Meritò mirantur multi, quomodo nummularij, & reliquum hominum genus auarissimum Christo non restiterint. Rectè Hieronymus respondet, *Plerique arbitrantur maximum esse signorum, quòd & Lazarus suscitatus est, quòd cæcus ex vtero lumen acceperit, quòd ad Iordanem vox audita sit patris, quòd transfiguratus in monte gloriam ostendit triumphantis. Mihi inter omnia signa, quæ fecit, hoc videtur mirabilius esse, quòd vnus homo, & illo tempore contemptibilis, & intantum vilis, vt postea crucifigeretur, Scribis, & Pharisæis contra se sauientibus, & videntibus lucra sua destrui, potuerit ad vnius flagelli verbera tantam eijcere multitudinem, mensasque subuertere, & cathedras confringere, & alia facere, quę infinitus non fecisset exercitus. Igneum enim quiddam, atq; sydereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie.*

Contra Episcopos Simoniacos.

13. Scriptum est.) Quod Ieremias de hominibus sui temporis dixerat, ad nummularios & venditores columbarum accommodat. Simile exemplum notauimus supra cap. 15. 8. vbi nõ interpretatur prophetam, sed ad personas similes accommodat.

16. Ex ore infantium.) Dubium, an qui clamabant, infantes omnino fuerint, an pueri iam grandiusculi, qui, cum turbam clamãtem audiuissent, *Hosanna filio Dauid*, eandem cantionem, vt ea solet ætas, imitati sunt. Hilarius auctor imperfecti, & Strabus pueros quidem, sed non infantes fuisse putant. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus infantes; quod ego multo magis probo, & quia id Christi gloriam magis auget & quia verba id significant, & quia eo sensu dicere videtur Christus, sicut apud Lucam c. 19. 40. de eadem re loquens dixisse dicitur *si hi tacuerint, lapides clamabunt.*

Perfecisti laudem.) κατηρτίσω αἶνον, id est, perfectam laudem consecutus es. Eodem sensu dixit Dauid יסדת fun dasti laudem, id est stabilem, perpetuam, & immortalem laudem tibi comparasti. Quis apud Dauidem sensus sit, in commentarijs in Psalmum 8.3. explicabimus. Dauidem se per νηπίων infantem, & lactentem appellasse,

Ps. 8. 3. Matth. 21. Marc. 11. Maximum Christi miraculum fuit humilitas. Psalmorũ locus explicatur.

pellasse, ex cuius ore gratias pro deiecto Goliath agentis magnã Deus laudem cõsecutus esset, vt statim sequitur, *vt destruas inimicum, & vltorem*, id est, quia inimicum, & vltorẽ destruxisti: hunc. n. sensum Hebraica verba recipiũt. Obseruandũ est Christum se in huius accommodatione sententiæ Deum declarare. Nã quod Deo Dauid dixerat, sibi dictum esse interpretatur.

17. Et relictis illis.) Principibus sacerdotum, & Scribis, de quibus versu 15. dictum erat. Quo autem consilio eos reliquerit, variæ sunt sententiæ. Euangelista quidem ita videtur scribere, vt Cheistum significet certa aliqua, & non leui de causa eos reliquisse. Alioqui non erat, quod diceret, *& relictis illis abijt foras*; satis erat vt scriberet eum se in Bethaniam recepisse, quòd ibi haberet hospitium; cum autem dicit *& relictis illis*, significare videtur eorum causa discessisse. Ergo Chrysostom. auctor imperfecti, & Euthymius, propterea eos reliquisse dicunt, ne ab illis ante tempus comprehenderetur. Theophylactus, verò, quòd eius præsentia, atq; collo quijs indigni essent. Vtrumque probabilius, quàm quod Hieronymus, Beda, & Strabus existimant, nõ alia de causa discessisse, quàm quòd, pauper cùm esset, hospitium in tanta ciuitate non inueniret. Nec enim credibile est neminem fuisse, cum tam multi iam in eum credidissent, qui domo vellet recipere.

18. Esurijt.) Sunt, qui existiment nõ esurijsse verè, cùm matutinum esset tempus; sed, vt occasionem acciperet edendi miraculi, esurire finxisse, vt sentit Euthymius, nescio etiam, an Augustinus lib. 2. quæstionum Euangelicarum quæstione 51. Id est valde probabile. Nam, vt postea dicemus, etiam finxit in ficu se fructum quærere, cùm non ignoraret fructum nõ habere. Certè si verè esurijt, rectè mihi videtur Chrysostomus existimare non naturalem fuisse famem; sed voluntariam, & sponte accersitam, vt causam haberet miraculum edendi, quemadmodum cap. 8. 24. docuimus tempestatem illam, quæ ipso cum discipulis nauigante sęuire cœpit, non naturalem; sed eius studio, & voluntate excitatam fuisse, vt occasionem haberet ventis, mariq; imperandi, & ostendendi potestatem ac diuinitatem suam.

19. Et nihil inuenit in ea.) Fructum in ficu Christum non inuenisse non est mirum, cùm, vt scribit Marcus c. 11, 13. ficorum tempus non esset; erat enim dies mẽsis Martij vndecimus, vt ex Euangelistis apertè colligitur: quæsiuisse mirum est. Quod hæretico rum scribit interpres Christum quę- *Caluinus in harmon.*
huisse in arbore fructum, quòd nondum cognouisset, quænam arbor esset, putassetq; cùm longè vidisset, ali quam aliam arborem esse ex ijs, quæ tunc maturum fructum haberent, ridiculum est. Nam neq; quæ esset arbor, Christus ignorare potuit, neque vllam arborem eo tempore maturũ fructũ habere potuisse. Et ut fingamus quemadmodũ hæreticus dicit, Christum arborem non cognouisse; cur il li maledixit, cum ficum esse videret, quæ nondum maturos deberet habere fructus? Sciens ergo, & prudens Christus ad arborem diuertit, neque ignorans esse ficum, neque fructum nõ habere; sed fingens se quærere more hominum, quod se sciebat inuenturum non esse; sicut, vt miraculi occasionem captaret, vt Aug. lib. 2. quęstionum Euãgelicarum q. 51. & Chrysost. & Euthy. in hunc locum scribentes existimant, siue, vt ego arbitror, vt mysterium, de quo paullo post dicemus, declararet. Altera quęstio est, cur arbori maledixerit, eamq; arefecerit, quasi punire vellet, quòd fructũ non haberet, cùm habere nõ deberet eo tpe, quemadmodum Marc. quasi *Cur Christus ficum arefecit.*
arborẽ excusans dixit, *non enim erat tempus ficorum.* Id ego nõ iræ impetu, qui in Christũ cadere nõ poterat, nõ pœnæ inferendę caussa, quam nec arbor merebatur, nec poterat sentire, si mereretur: sed solo mysterio factũ credo; quemadmodum Orige. tracta tu in Matthæum 17. Hilar. & Hiero.

putant. Mysteriũ autẽ fuit, ꝙ, cùm Synagoga arbor esset, à Deo in vinea sua plantata, fructumq; in ea sæpe ꝙsiuisset, nunq; inuenisset vllum: quẽadmodum apud Isaiã dicit c. 5. 2. *Expectaui, vt faceret uuas, & fecit labruscas*, & vt per aliã apud Lucam parabolã declaratur c. 13. 6. 7. *arborem*, inquit, *fici habebat quidã plantatã in vinea sua, & venit quarens fructũ in illa, & non inuenit; dixit autẽ ad cultorem vineæ, Ecce anni tres sunt, ex quo venio quarens fructũ in ficulnea hac, & nõ inuenio: succide ergo illam, vt quid etiã terram occupat?* quẽadmodum ergo ille succidit, ita Christus arefecit, id est legẽ veterem, & Synagogã, quia bonorum operũ fructus non ferebat, abrogauit: hoc est, ꝙ alia parabola paullo post docet cuius cõclusio est versu 43. *Auferetur à vobis regnũ Dei, & dabitur genti facienti fructus eius*; indicat. n. ꝓpea gentibus dandũ, quia fructus facturæ erãt: propterea Iudæis auferendũ; qa fructus non fecerãt; sed filiũ potius dñi sui, & hæredẽ vnicum occiderant. At vẽ per arborẽ significari nondũ fuisse tps, vt Synagoga fructus afferret; *nõ enim erat tempus ficorum*. Rñdeo nõ eius rei causæ arefactã fuisse ficũ: sed tm̃ voluisse Christum facto illo sine vllis verbis declarare se Synagogam arefacturũ, quia fructũ non afferebat; quẽadmodũ arbor illa fructum non habebat; in eo igitur tm̃, ꝙ Christus docere voluit, ficus Synagogæ similis esse debet, ꝙ neutra fructum habebat. In eo verò, ꝙ Christus dicere noluit; similis esse non debet, vt quẽadmodum tps non erat, vt ficus haberet fructum; ita tempus nondum esset, vt Synagoga bona opera faceret; etsi scio aliter Hieronymum interpretari: hoc. n. inter arbores, & hoies interest; quòd arbores natura sua nõ nisi certo quodam anni tempore fructus ferre debent; homines verò debent toto vitæ suæ tempore benefacere. Tota vita nobis est æstas, tota debet esse frugifera; nec quicquã nos prẽter voluntatẽ nostrã sterile facit.

20. Et videntes Discipuli.) Die sequẽti, qui tertius fuit ab eo, quo Ierosolymã Christus ingressus fuerat, cùm iterum Ierosolyma Bethaniã reuerterentur, vt apparet ex Marco.

21. Et non hesitaueritis.) καὶ μὴ διακριθῆτε; & non disceptaueritis, vt solẽt, q dubitãt apud se in vtrãq; partẽ argumẽtari. Ita Act. 10. 20. & Ro. 4. 20.

Non solùm de ficulnea.) οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς, non solùm ꝙ in ficu factũ est.

24. Interrogabo & ego vos.) Nõ rñdet Christꝰ ad qstionẽ sacerdotũ, ne audita veritate magis irritent, sed alia ꝓposita qõne vult, vt eã soluẽtes ipsi sibi rñdeat. Nã nõ poterãt rñdere baptismũ Ioãnis ex cœlo esse, qa oĩum testimonio conuicti fuissent cõfiteri Christũ nõ humana, sed diuina potestate facere, q̃ faciebat, qa Ioãnes de illo testimoniũ prębuerat, *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*, Io. 29. Baptismũ aũt Ioãnis vocat Christus nõ solũ baptismũ, quo hoies aqua baptizãbat, sed oẽm eius professionẽ, oẽ institutum, oẽm ꝓdicationẽ, atq; doctrinã; quemadmodũ noie circũcisionis tota lex Moysis intelligebat, vt ait Paulus ad Galat. 5. 3. *Testificor aũt rursus omni homini circumcidenti se, quoniã debitor est vniuersæ legis faciendæ.*

27. Nec ego dico vobis.) Non respondet, nec ego scio, sicut illi dixerant, *nescimus*, quemadmodum sermonis consequentia postulare videbatur, quia id verè respondere non poterat, sed respondet, *nec ego dico vobis*. Itaque particula illa *nec*, quæ similitudinem significare solet, non similitudinem significat hoc loco sed *nescimus* eius, quod dicitur, id est *nescimus* sed eius, quod intelligitur, aut, quod consequitur; quòd nimirum non dixerunt Christo, vnde esset Ioannis baptismus; nec Christus dixerat illis, in qua potestate faceret, quæ faciebat.

28. Homo quidam habebat duos filios.) Noluerãt sacerdotes ad Christi qstionẽ rñdere, ne respondẽtes Christi auctoritatem asserere cogerentur, cum non ignorarent tamen Ioannis baptismum ex Deo, non ex hominibus fuisse. Quod ergo illi respondere noluerãt, Christus nũc ꝓpositã docet para-

rogauit eum vnus ex eis legis doctor, tentans eum: 36. Magister, quod est mandatum magnum in Lege? 37. Ait illi Iesus: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. 38. Hoc est maximum, & primum mandatum. 39. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum, sicut teipsum. 40. In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & Prophetæ. 41. Congregatis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus, 42. dicens: quid vobis videtur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei: Dauid. 43. Ait illis: Quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum, dicens: 44. Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? 45. Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est? 46. & nemo poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.

CAPVT XXII.

1 ET respondens Iesus.) Aggressus iterum loqui. Respondere pro loqui; aut aggredi dicere, vt sæpe ex Hebręorum idiomate explicauimus.

2. *Simile factum est.)* Similis apud Lucam cap. 14. 16. parabola est. An autem eadem sit, inter interpretes disceptatur. Quidam multis adducti argumentis diuersam esse putãt; quia, qui nuptias fecit filio suo, hic est rex, illic non est; quia hic prandium, illic cœna; quia hic multi serui, & sæpe ad vocãdos inuitatos mittuntur; illic vnus, & semel tantùm; hic non excusant se, sed venire negligunt inuitati; illic alius excusat, ꝙ villam emerit, & necesse habeat exire, ac videre illam; alius quòd iuga boum emerit quinque, & eat probare illa; alius quòd vxorem duxerit, & venire non possit: hic serui occiduntur; illic non occiduntur: hic mittitur à domino vineę exercitus, qui colonos occidat; illic non mittitur: hic intrat rex in cœnaculum, vt discumbentes videat, & inuenit hominem non habentem nuptialem vestem, iubetq; ligari, & in tenebras exteriores mitti; illic nihil tale factũ dicitur. In hac sententia sunt D. August. lib. 2. de consensu Euangelistarũ c. 70. & Gregorius homilia in Euangelia 38. Strabus, & D. Thomas. Alij eandem esse existimant, vt existimare videtur Irenæus lib. 4. cap. 70. & 76. quia conuiuium hoc nuptiale, quod factum fuisse dicitur, nunc prãdium, vt Matthæus; nunc cœnam, vt Lucas appellat. Itemque Theophyl. hoc loco, eamque sententiam etiam Gregorius probabilem putat: ego alteram probabiliorem: quia & reliqua omnia, quæ hic à Matthæo, illic à Luca narrantur, similia sunt, & quæ dissimilia videntur, adeo sunt leuiam, vt nos ab hac sententia dimouere non debeant. Etenim quòd hic rex appelletur; illic non appelletur; quòd hic prandiũ; illic cœna dicatur, nihil est. Nã quòd & Greg. ipse respõdit, quia veteres vsq; ad horã nonam prandere nõ solebant; prandiũ apud eos cœnã vocatam fuisse, hoc fortasse certum non est; sed vno verbo oĩa argumenta contraria solui possunt, Euangelistas, cùm non solùm eandẽ parabolam; sed cum eandem ẽt narrent historiam, nec omnia narrare, nec ijsdem verbis, sed eadem sentẽtia vti solere. Quod & hoc loco accidisse credendũ est. Illud magis mouere lectorem potest, quòd Lucas hanc parabolam

rabolam alio tẽpore, ac loco à Christo propositam fuisse dicat, cum Christus in domo cuiusdã principis Pharisæorum cœnaret, cùmque quidam ex discumbẽtibus dixisset, *beatus, qui manducat panem in regno Dei.* Sed & hæc obiectio facilè potest dilui, aut Lucam, aut Matthæum ordinem temporis, vt sæpe Euangelistis accidit, secutum non esse probabilius autem est Lucam rem suo loco, & tempore narrasse; Matthæum verò propterea in hunc locum distuliſſe, quia præcedenti parabolæ affinis erat, & non fuit illi curæ historiam, vt gesta erat, texere; sed Christi doctrinam exponere, ideoque ea, quæ similem habebant significationem, atque doctrinam, eodem loco posuit.

Homini regi.) Id est, idem accidit in regno cælorum, atque si quis rex nuptias fecisset filio suo, vt c. 21. 16. explicauimus; nec enim regnum cælorũ, id est Ecclesia homini regi; sed cœnaculo, vbi conuiuium celebratur, simile est. Videndum imprimis est, quò tota spectat parabola; deinde quæ sunt eius, vt solemus dicere, propriæ partes, atq; necessariæ, quę ad sententiam aliquid faciant. Duo mihi Christus videtur significare voluisse; alterum multos ad regnum cęlorum, id est ad Ecclesiam vocari, paucos venire, vt cõcludit versu 14. *Multi sunt vocati, pauci verò electi:* alterum non omnes, qui ad Ecclesiam vocati veniunt, saluos fieri, id est dignos esse cælesti conuiuio, quia aliqui nuptialem vestem non habent, vt significat versu 11. Dirigit autem parabolam in Iudæos, qui inuitati venire noluerunt, ideòque gentes eorum loco vocatæ sunt. Partes autem parabolæ, quæ necessariam habent significationem, septem mihi videntur esse. Prima est homo rex, qua minimè dubium est Deum significari. Quòd autem non homo quilibet; sed rex fuisse dicitur; partim ad declarandam diuinam maiestatem, partim ad explicandam cõuiuij magnificentiam dictum fuisse arbitror. Secunda pars sunt nuptiæ, id est conuiuium. Nam toto hoc capite nuptiarum conuiuium Euangelista nuptias appellat. Conuiuium autem qui dam dixerunt cælestem gloriam, ac beatam vitam significare, quæ sæpe in scripturis per conuiuium declarari solet. Vnde illud est Psalmo 16.15. *Satiabor, cum apparuerit gloria tua,* & illud Apocalypsis 19.9. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt,* & illud Lucæ 14.15. *Beatus, qui manducabit panem in regno Dei,* & c.22. 29.30. *Ego dispono vobis, sicut dispositit mihi pater meus regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo.* Sic Hilarius canone in Matthæum 22. Alij conuiuium gratiæ affluentiam, quæ in Ecclesia venientibus datur; aut verbum Dei, quo pascuntur, esse dicunt. Nam & verbum Dei cibo comparari solet, vt apud D. Paulum *tanquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi* 1. ad Cor. 3.2. *& facti estis, quibus lacte opus sit,* ad Hebræos 5. 12. Simile est, quod apud Amos ca. 8. 11. minatur Deus se in terram famem missurum, non famem panis; sed famem verbi Dei. Sic Origenes tractatu in Matthæum 20. sic auctor imperfecti, & Euthymius hoc loco. Tertia pars est filius regis, cuius nuptiæ celebratæ sunt, quem manifestum est esse Christum, qui sæpe solet sponsus appellari, vt supra c. 9. 15. & infra per alteram parabolam c. 25. 1. & Ioannis 3. 29. & Apocalypsis 19. 7 9. quæ sit eius sponsa minùs compertum est. Quidam vniuscuiusque animam esse dicunt, vt Theophylactus, auctor imperfecti homil. 41. Alij Ecclesiam, vt Origenes tractatu 20. in Matthæum, Hilarius canone 22. Hieronym. in commentarijs, & Gregorius homilia 38. in Euangelia. Hoc probabilius, quia etiam D. Ioan. in Apocalypsi c. 21. 2. Ecclesiam sponsam Christi appellat, *Vidi,* inquit, *sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendentem de cælo à Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo,* & versu 9. *Veni, & ostendam tibi sponsam vxorem agni.* Similiter cùm D. Paulus ad Ephesios 5. 25. exhortatur viros, vt vxores suas diligant, sicut

cut Christus dilexit Ecclesiam, haud obscurè significat Ecclesiam vxorem esse Christi; itemque cum versu 31. 32. dicit *Propter hoc relinquet homo patrem, & matrẽ, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna; Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico in Christo, & in Ecclesia,* Christum sponsum, Ecclesiam sponsam eius facit. Variãt auctores quandonam huiusmodi inter Christum, & Ecclesiam nuptiæ celebratæ sunt. Nonnulli enim post resurrectionẽ celebratas esse dicunt; sed homines ad futuras nuptias inuitari. Ita Origenes, & Hilarius. Et verò in parabola illa, quæ infra c.25.1. proponitur de sponso ad nuptias media nocte veniente, haud dubium, quin tempus resurrectionis, & vltimus Christi aduentus significetur. Ioann. etiam in Apocalypsi c. 19. 9. de ijs agit nuptijs, quæ non in terra; sed in cælo post resurrectionis tempus celebrandæ sunt. Alij tunc celebratas dicunt, cum filius Dei homo factus est; tunc enim Ecclesiam sibi, tanquã sponsam copulauit. Ita Gregorius hom. illa, quam sæpe citauimus, in Euangelia 38. Vtrunque verum est. Nam sæpe, vt alio loco diximus, Christi nuptiæ celebratæ sunt. Primùm, cum homo factus est, quæ veluti sponsalia fuerunt; deinde celebrabuntur, cum reddet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam; quod tunc propriè fiet, cum eam sibi ab omni munditiam macula in cælo copulabit. Ad vtrasque nuptias homines inuitati sunt; ad priores, vt ad Ecclesiam venirent, & Dei verbo pascantur; ad posteriores, vt salui fiant, & manducẽt, & bibant super mensam Christi in regno Dei. Quarta pars, sunt inuitati, quos Ambrosius in commẽtarijs in caput Lucæ 14. Gentiles, Iudæos, & hæreticos esse dicit. Alij omnes auctores solos Iudæos interpretantur; & quidem minimè obscurum est cõtra illos potissimùm parabolã Christum proposuisse, vt significaret Iudæos inuitatos ad regnum cælorum venire noluisse; Gentiles verò venisse. An autem de omnibus Iudæis, an de ijs solùm, qui post Christi incarnationem vixerunt, id sit intelligendum, de eo dubitari potest. Nam Hilarius eos tantùm inuitatos fuisse dicit, quos Christus ipse factus iam homo, aut Apostoli, eorumque successores vocauerunt. Origenes verò tractatu in Matthæum 20. & Athanasius q.45. Hieron. Beda, Euthym. & Theophyl. in commentarijs, Gregorius in homil. illa, quam diximus 38. de omnibus Iudæis etiam, qui ante Christi incarnationem fuerunt, intelligendum putant. Id probabilius, quia illi procul dubio fuerunt, qui seruos à rege missos, id est veteres prophetas contumelijs affectos occiderunt. At quomodo illi à Christi aduentu tam remoti inuitari ad eius nuptias potuerunt? Respondeo ad futuras nuptias inuitatos fuisse, vt in venturum crederent Christum, & interim verbo legis, atque prophetarum pascerentur, quorum præcepta si seruarent, ad vltimas illas, id est cælestes, ad quas & nos, qui in primis versamur, inuitamur, nuptias peruenirent: &, vt ait Gregorius, & eos qui ante incarnationem Christi, & eos, qui post incarnationem fuerũt, Deus inuitauit, quia *incarnationem vnigeniti, & per prophetas dixit futuram, & per Apostolos nuntiauit factam.* Quinta pars sunt serui. Hieronym. indicat in multis codicibus singulari numero seruum legi, quemadmodum apud Lucam: sed & nostri codices legunt seruos, & eam lectionem, vt plenior sit, videtur sententia postulare. Qui fuerint serui, quos Deus ad inuitandos primùm Iudæos misit, non est difficile; tamen non omnino auctores consentiunt. Hilarius enim solos Apostolos fuisse dicit. Alij omnes auctores, vt Origenes, Chrysost. auctor imperfecti. Hieronym. Gregorius, & Beda, prophetas, & Apostolos. Nam primùm prophetæ missi sunt, & contumelijs affecti; atque occisi: posteà missi Apostoli in plateas, & exitus viarum, vt omnes non Iudæos tantùm, sed etiam Gentiles inui-

Homil. 38. in Euang.

inuitarent. Quærit Theoph. & quisquis fuit auctor operis imperfecti, quomodo vocati sunt, qui inuitati iam fuerant: aut quomodo inuitati fuerunt, antequam vocarentur, cùm inuitati, & vocati idem esse videantur. Respondet Theoph. probabiliter per legem naturalem inuitatos fuisse, vt bene, pieque viuerẽt, postea per prophetas, vt venirent, vocatos. Meliùs tamen per legem Moysis inuitatos dixisset. Nam per naturalem legem non tantùm Iudæi, verùm omnes etiam homines inuitantur. Nec enim in eo parabola rei subiectæ similis est, quòd priùs homines inuitari postea vocati fuisse dicantur; sed locutus est Christus ex consuetudine, & dixit, non quod à Deo erga Iudæos factum erat; sed quod vulgò ab hominibus solebat fieri: fic autem fieri solet, vt homines ad conuiuium priùs inuitentur, rogenturque; deinde, cum tempus veniendi est, vocentur. Sexta pars est, quòd rex, dum cõuiuium celebraretur, ingressus in cœnaculum dicatur. Ingredi in cœnaculum, & discumbentes despicere interpretatur auctor imperfecti, Deum homines tentare, vt appareat, quantum quisque virtutis habeat, & an loco, quem in Ecclesia tenet, dignus sit. Melius Hieronymus & Beda intrare in cœnaculum Deum intelligunt ad iudicium venire, & eos, qui vestem nuptialem habent, retinere; eos, qui non habent, excludere. Nam agi hic de vltimo iudicio ex eo perspicuum est, quòd ille, qui vestem nuptialem non habebat, ligatis manibus, & pedibus mittitur in tenebras exteriores, vbi est fletus, & stridor dentiũ, quod in vltimo iudicio propriè fiet. Videmus enim idem per hanc parabolam, & per illam alteram zizaniorum capitulum 13. 4. & per illam, sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congregantis significari. Dubitari tamen lector poterit, quomodo rex dicatur in cœnaculũ ingredi, cùm non rex ipse; sed filius regis, id est Christus ad iudicandum venturus sit. Respondeo regem venturum esse, quia filius pro eo veniet: *omne* enim *iudicium dedit filio*, Ioannis 5. 22. Septima pars est ille, qui non habet vestem nuptialem. Quid enim per nuptialem vestem significetur, varijs sententijs auctores dissident. Irenæus lib. 4. c. 70. & Hilarius in hunc locum vestem nuptialem Spiritum sanctum interpretantur; sicut Christus loquitur apud Lucam c. 24. 49. *Vos autem sedete in ciuitate, quoad vsque induamini virtute ex alto.* Augustinus verò lib. 22. contra Faustum c. 19. Christi gloriam esse dicit, quã quisquis quærit, nuptiali indutus est veste; quisquis autem non Christi, sed suam in Ecclesia gloriam quærit, vestem nuptialem non habet, quia nõ Christi, sed sua ipsius gestat insignia. Existimauit, vt apparet, D. August. vestem nuptialem appellari certam aliquam, & insignem vestem, qualem sponsus ipse gestaret; sicut videmus regis pueros certi, atque insignis coloris habere vestes, qui regius color appellatur, & quo regis esse pueri cognoscuntur. Verùm hanc consuetudinem aut apud Iudæos, aut apud aliam aliquã fuisse gentem legere non memini. Itaque nuptialem vestẽ vocari puto non certam, & insignem, quasi eandem, aut similem omnes gererent inuitati; sed pretiosiorem, atque splendidiorem quotidiana, qualem solent homines, cum ad nuptias inuitantur, induere, vt sponsum honorent, & conuiuium condecorent, atq; eiusmodi vestem ille, qui foras eiectus est, nõ habebat; ideoque in tenebras exteriores mittitur, quia temerariæ fuit impudentiæ ad conuiuium, vbi omnes pretiosa veste induti erant, fordidum, atque pannosum venire. Sed quid per eam vestem significetur, id quærimus. Caluinistarum interpretes nuptialem vestem fidem esse dicũt; omnia enim fides illis sunt, cum nulla il lis sit fides. Neque considerant homines valde, vt sibi videntur, acuti inuitatum illum, non nisi per fidem venire, aut in cœnaculum, id est in Ecclesiam ingredi potuisse. Venire enim est credere. Nam illi, qui inuitati non venerunt, propterea non venisse dicuntur, quia credere noluerunt. Itaque habebat quidem ille fidem, sed vestem nuptialem non habebat: non ergo nuptialis vestis fides est. Vera & propria est Tertulliani libro de resurrect. carnis. Origenis, Chrysost. auctoris imperfecti, Ambros. sermon. 14. de natali Domini, Hieronymi, Gregorij, Theophylacti, & Euthymij sententia vestem nuptialem charitatem, bona opera, & vitam fidei Christianæ respondentem significare, resque bellissimè, aptissimeque conuenit. Nam vt, qui ad nuptias inuitati sunt, vestem loco illo dignam gestare debent; ita qui ad Ecclesiam per fidem inuitati veniunt, vitam agere debent fide dignam, & homine Christiano, & videmus in scripturis bonam vitam per vestem significari, vt in Apocalypsi c. 3. 17. 18. *Dicis quòd diues sum, & locupletatus, & nullius eges, & nescis, quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt nõ appareat confusio nuditatis tuæ*, & ad Ephes. 4. 24. *Induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis*, & ad Colos. 3. 9. 10. *Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum eum, qui renouatur in agnitionem secundùm imaginem eius, qui creauit illum*. Itaq; dent nobis hanc veniam Caluinistæ, vt ex hoc loco probemus solam fidẽ ad salutem satis non esse, quando ille, qui in conuiuio erat, fidem habebat; sed quia vestem nuptialem, id est bona opera nõ habebat, in tenebras exteriores eiectus est. Dicet aliquis, quomodo, si fidem habebat, extra cœnaculum, id est extra Ecclesiam eiectus est; quasi malit rex homines fidem non habere, quàm fidem habere sine operibus. Facilis solutio, hæc ad diẽ iudicij esse referenda, cũ Deus eos, qui fidẽ sine bonis operibus habuerint, extra conuiuiũ, id est extra cœlum eijciet, non qui ante in cælo essent; sed quòd cùm essent in Ecclesia, in cælo esse videbãtur: quia si cum fide opera cõiunxissent, in cælũ translati essent. Cætera, quæ in parabola dicuntur, adiectitia sunt, & ad ornamentum, & narrationis complemẽtũ apposita: quale illud est, quod versu 4. dicitur, *tauri mei, & altilia occisa sunt*, quod nihil aliud significat, quàm omnia parata esse, Deũ homines expectare, præsto omnibus esse eius gratiam, non stare per illũ, quominus homines ab impietate sua cõuertantur; sed tauros, & altilia nominauit; quia ea erant, quæ in splendidis cõuiuijs solebant dari. Tauros enim vitulos, aut iuuẽcos appellauit, qui nec castrati essent, nec aratra traxissent, quos in delicijs apud Iudæos fuisse ex multis scripturę locis intelligimus Genesis 18. 7. 1. Regũ 28. 24. homo etiã ille, cuius perditus filius redierat, apud Luc. c. 15. 23. vitulũ saginatum occidi iussit. Hæc vera est significatio, etsi nõ ignoro multos veteres auctores necessariam parabolæ partem existimare, & propriã, atque distinctã habere significationẽ. Nam Greg. per tauros patres veteris Testamẽti; per altilia patres noui, qui vberiorẽ acceperunt gratiã, & quasi spiritualiter signati fuerũt, putat intelligendos. Theophylact per tauros ipsum vetus Testamentũ, per altilia nouũ intelligit. Hieronymus, & Euthym. meliùs, nihil aliud, quàm conuiuii opiparam copiam significari. Adiectũ etiam complementi, aut ornamenti causa est, quod versu 5. dicitur, alium in villam suam, aliũ ad negociationẽ suam abijsse, &, quod Lucas dicit aliũ dixisse, *iuga boum emi quinque*, alium, *vxorẽ duxi*; hæc enim oia tãtùm significãt ideo inuitatos venire noluisse, qa tẽporalia spiritualib. antepoſuerũt; neq; seperatim quærendũ est, qd vnumquodq; eorũ per se significet, ne, dũ quærimus, plus q̃ oportet, aliquid, quod nõ oportet, inueniamus. Si quis tñ huiusmodi delectatur sedulitate, Origenẽ hoc loco, & Ambrosiũ in cõmentarijs in caput Lucæ 14.

Fides inſi
ſufficit contra
Caluinia-
nos, quòd
ad ſalutem
ſufficiat.

legere poterit, & multa, qualia quærit, inueniet. Prætereà illud adiectũ, quod versu 7. scriptum est, regem misisse exercitum suum, vt homicidas illos perderet, nihil aliud significare arbitror, quàm Deum de ijs, qui vocati venire noluerunt, graues pœnas sumpturum esse. Quanquam, quod Chrysostom. auctor imperfecti, & Euthym. existimant Romanorum exercitum significari, qui sub Tito, & Vespasiano Iudæos pene internecione deleuit, probabile. Probabilius etiam, quod Hieronym. & Gregorius scribunt exercitum Dei angelos esse malos, per quos Deus homines punit, iuxta illud Psalmi 77. 49. *Immissiones per angelos malos.* Simile, est, quòd serui, qui secundo loco mittuntur, versu 9. iubẽtur in exitus viarum, & in sepes ire, & omnes ad nuptias vocare, &, vt ait Lucas, intrare compellere. Nam per viarum exitus, & per sepes, nihil aliũd significatur, quàm non esse adhibendum vllũ discrimen loci; sed eundum in mundum vniuersum, & Euangelium omni creaturæ prædicandum, vt Christus postea dixit c. 28 19. & Marc. 16. 15. Quanquam Gregorius viarum exitus actionum nostrarum vitia esse dicit: quia scriptura actiones nostras vias appellat; allegoria nonnihil coacta: Item, quod Lucas ait, vt pauperes, debiles, cæcos, & claudos in conuiuium introducant, tantùm hoc significat nullam gentis, nullam personarum habendam esse rationem; sed omnes æqualiter ad Euangelium conuocandos: propterea autẽ Christus pauperes, debiles, cæcos, & claudos potiùs, quàm aliud hominum genus nominat; quia eiusmodi homines vocari non solent, vt intelligeremus ab Euangelico conuiuio neminem excludendum. Quod autem dicit *compelle intrare*, non significat ad fidem cogendos esse homines; sed adeo rogandos, adeo incitandos, vt quodammodo compelli videantur: denique & illud adiectitium est, quod versu 13. iubetur illi, qui vestem nuptialem non habebat, manibus, & pedibus illigari, quod tantùm significat eos, qui damnandi sunt, ita damnandos, vt sententiæ executioni resistere non magis possint, quàm si manibus, & pedibus ligati essent.

13. *In tenebras exteriores.*) De tenebris exteriorib. c. 8. 12. disputauimus.

14. *Multi sunt vocati, pauci verò electi.*) Hæc est parabolæ conclusio, in qua illud videtur aliquid habere difficultatis, quòd, cùm ex ijs, qui vocati fuerant, vnus tantùm electus sit; Christus concludat, *multi sunt vocati, pauci verò electi.* Non enim pauci; sed omnes, vno tantùm excepto, electi sunt. Respondet D. Augustin. in libro contra Donatistas post collationem 20. illum vnum, qui electus fuit, omnium reproborũ, qui multo plures, quàm electi, sunt, personam fuisse; ideo concluisse Christum, *multi sunt vocati, pauci verò electi.* Verùm potiùs existimo hanc conclusionem non ad proxima verba: sed ad totam superiorem parabolam esse referendam, in qua videmus multos fuisse vocatos, paucos venisse, & ex illis ipsis, qui venerunt, non omnes electos esse. Cur ergo vnus tantùm eijcitur; cùm ex ijs, qui in conuiuiũ, id est in Ecclesiam ingrediuntur, nõ vnus tantùm; sed maior pars eijcienda sint, id est condemnandi, vt alio loco Christus indicauit, *Intrate per angustam portam, quam angusta porta & arcta est via, quæ ducit ad vitam, & pauci sunt, qui inueniunt eam,* supra c. 7. 13. 14. &. *si iustus vix saluabitur, impius, & peccator, vbi parebunt?* 1. Petri 4. 18. Non difficile responderi potest Christum parabolam non contra Gentiles, sed contra Iudæos proposuisse, qui primo loco inuitati non tantùm venire noluerunt, sed seruos etiam regis, qui se inuitabant, contumelijs affectos occiderunt; de illis ergo concluisit, *multi sunt vocati, pauci verò electi.* Voluit deinde, quasi obiter etiã docere eos, qui venissent, siue Iudæi essent, siue Gentiles non debere sibi confidere, propterea quòd in conuiuium ingressi essent; posse enim

enim eijci, si vestem nuptialem non habuerint; hoc vt probaret, satis fuit, dicere vnum ex discumbentibus, quia vestem nuptialem non habebat, eiectum esse. At cùm plures eijciendi sint, quàm retinendi, quare non dixit plures eiectos fuisse, paucos retentos? quia non id agebat; sed illud tantùm, vt probaret multos vocari, paucos eligi.

16. *Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis.*) De Herodianis, qui nam fuerint, nonnihil diximus capit. 12. 14. hic, quia proprius est locus, paullo copiosiùs dicendum est. Sunt ergo, qui existiment Herodianos Gentiles fuisse, fortasse eos, qui sub Herodis ditione erant, vt auctor imperfecti homilia 42. minima, vt mihi videtur, probabilitate. Cur enim Gentiles, qui Iudæos contemnebant, Herodis Iudæorum regis, aut certè Iudæi nomen sibi quasi honorificum, arrogassent? Alij eos dixerunt ita vocatos, qui Herodem Antipam Iudæorum regem, pro Christo habuissent, vt Theophyl. & Euthy. hoc loco, & Philastrius in hæres. Herodianorum. Itaque miror D. Hiero. scribere nihil se de hac re vnquam legisse, cùm Philastrius paullo ante eius vixerit ætatem. Alij Herodis milites Herodianos vocatos fuisse dicunt, vt idẽ Hieronymus, & Chrysostomus. Probabilis esset opinio, si nomen tantũ notaremus. Nam & Cæsaris milites Cæsarianos vocatos legimus: sed obstat, quòd iam Herodes rex mortuus erat; itaque milites habere non poterat: alter verò Herodes eius filius non in Iudæa; sed in Galilæa dominabatur, aut Romanis potiùs seruiebat. Quare eius milites, vt fingamus Herodianos vocatos fuisse, Ierosolymæ esse non potuerunt. Alij eos ita vocatos volunt, qui negabãt tributum à Iudæis Cæsari soluendum; hanc enim paullo ante Christi aduentum auctore Iuda quodam Galilæo extitisse, sectam colligitur ex Actis Apostolorum capit. 5. 37. & apertè scribit Iosephus libro antiqui tatum 18. cap. 1. fuisse autem Herodianos appellatos, quòd illis rex Herodes faueret, vt Iudæorum iniret gratiam, seque non verum modò Iudæum, sed Iudaicæ etiam libertatis vindicem esse declararet. Hoc mihi minimè probabile videtur esse: aut enim Herodem ego non noui; aut ijs, qui tributum Cæsari negabant, minimè fauisset homo Romanę potestatis, à qua regnum acceperat, adulator, quique non solùm regnum suum, vt multis locis Iosephus tradit, verùm suam etiam familiam, suosque liberos ad Cæsaris voluntatem, nutumque gubernabat. Duæ ergo opiniones mihi videntur esse probabiles; altera, quę huic opposita est, eorum, qui existimant eos Herodianos appellatos fuisse, qui Cæsari tributum soluendum esse contendebant; ita verò vocatos, quòd Herodes Cæsari impensè faueret, &, vt Iosephus ait, Cęsaris tributis in Iudæa quodam modo præesset. Ita Origenes tractatu in Matthæum 21. & Hieronym. in commentarijs sentit, &, vt videtur, Cyrillus Alexandrinus lib. 2. in Esaiam ca. 11. scribit enim Herodianos publicanos fuisse, qui tributa colligebant. Hæc opinio eo est probabilior, quòd vero simile est Pharisæos, qui Iudaicam libertatem maximè defendebant, & Herodi, vt ait Iosephus, aduersabantur, finxisse se huius quæstionis, quæ inter ipsos, & Herodianos agitabatur, iudicem constituisse Christum, quò magis malignitatem suam occultarent, ostendèretque se non tentandi, sed controuersiæ finiẽdę causa, eum interrogare, cùm ideo quæstionem proponerent, vt in inuidiam Christum adducerent. Nam si respondisset tributum Cæsari soluendum non esse, læsæ maiestatis arguissent, vt postea fecerunt Lucæ 23. 2. *Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari.* si soluendum esse dixisset; non videretur esse Christus, & promissus Iudæorum rex, qui tantùm abesset, vt eos, quemadmodum sperabant, à tributis liberaret, & vt Gentilium potiùs

Dr. Hero. Herodianis co. Ia disputa.

tyrannis faceret tributarios. Confirmatur ex Luca hæc coniectura, qui eos simulatores appellat, tum etiam ex verbis Christi versu 18. *Quid me tentatis hypocritæ?* Altera opinio est eorum, qui suspicantur aliquam Herodianam, id est aulicam fuisse sectam eorum, qui Herodi regi adulabantur, cui, modò regnum suum conseruaret, omnis religio bona erat, quales hodie sunt, quos vulgò politicos appellamus. Sed hæc sententia eò minus, quàm superior, probabilis est, quòd nec vllum veterem, & grauem habet auctorem, nec vllis probabilibus coniecturis confirmari potest. Hoc tantùm habet probabilitatis, ꝙ illi nihil repugnat, quodque videantur Euangelistæ de Herodianis, tanquam de aliqua secta religionis loqui, qualis Pharisæorum, & Sadducæorum erat. Cum illis enim coniungunt.

19. *At illi ostenderunt ei denarium.)* Hoc loco de Romano denario agi ex eo intelligitur, quòd Cæsaris imaginem, atque inscriptionem impressam haberet, quam Iudæi, vt rem maximè execrabilem in sua moneta nequaquam impressissent. De denario autem Romano, etsi variæ sententiæ sunt, illis assentior, qui denarium argenteum drachmæ Atticæ æqualem pondere fuisse dicunt. Argenti autem drachma Hispanicum Regale ʒ, id est quinque Gallicos solidos pendit. Vnde quæstio existit, quomodo denarius census appelletur, quasi singuli homines singulos tantùm denarios pendere solerent, cum videamus Christum c. 17. 27. pro se, & pro Petro staterem, id est quattuor drachmas argenti, & quod idem est, quattuor denarios soluisse. Respondent quidam diuersum hoc ab illo fuisse tributum, quod nulla ratione mihi videtur probari posse, & posse ijs refutari, quibus illo loco docuimus Romanos nullum aliud tributum Iudæis imperasse, quàm quod prius templo per singula capita soluebant: soluebant autem, vt illic diximus, dimidium sicli, id est duos denarios Romanos argenteos: nam morem fuisse Romanis ijs gentibus, quas debellabant, non aliam pecuniam, quàm argenteam imperare libro 33. c. 3. scribit Plinius. Probabiliùs alij respondent duos denarios singulos Iudæos Romano Imperatori solitos fuisse soluere: diuisam enim fuisse monetam in duas partes commoditatis causa.

Quid denarius Romanus.

23. *In illa die.)* Non omnino certum est, an eadem fuerit dies, qua Christus a Pharisæis, & Herodianis tentatus fuerit: potest enim Hebraismus esse, quo pro tempore dies dicitur, vt sensus sit, sub idem tempus; sed tamen probabilius est, quod Origenes, & auctor imperfecti sentiunt eandem fuisse diem, quia & Matthæus hoc loco & Marcus c. 12. 19. & Lucas c. 20. 27. ita hanc historiam cum præcedenti coniungunt, vt eadem prorsus die accidisse videatur.

Accesserunt ad eum Sadducæi.) De Sadducæorum secta, qualis fuerit, & vnde habuerit originem, scripsimus c. 3. 7. Illud hoc loco prætermittendũ non est fuisse illos Caluinistarum simillimos, homines imprimis incredulos; nihil enim, quod supra naturam esse videretur, credere volebant; propterea mortuorum non credebãt resurrectionem; irrisores, vt vel ex hoc loco manifestum est, vbi Christum ipsum interrogantes, vt mortuorum resurrectionem irriderent, ridiculam etiam quæstionem proposuerunt. Nunquam ego historiam hanc lego, quin mihi Caluinistam aliquem cum homine Catholico, & simplici disputantem audire videar, Christus, inquit, dixit, *Omne quod intrat in os, in ventrem vadit, & in secessum emittitur*; ergo si corpus Christi in Eucharistia est, & in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur, & alia similia, quæ homines isti, vt scriptura vocat, ירשׁ irrisores, id est impij, qui & Deum, & homines rideant, dicere solent. Ne est, quòd docuit nos eis Christus respondere versu 29. *erratis nescientes scripturas, neque virtutem Dei.* Nam quicquid isti religiosi homines fingant, non alia ratione corpus Christi in Eucharistia esse negant, quàm qua Sadducæi mortuorum negabant resurrectionem, quia naturæ vi videbant fieri non posse, & Dei virtutẽ, id est potentiam ignorabant: sed de hac re c. 26. dicturi sumus. Illud etiam animaduertendum est, quomodo tres sectæ inter se maximè contrariæ, & quæ capitales fere gerebãt inimicitias. Pharisæi, Herodiani, & Sadducæi ad arguendum, atque irridendum Christum bene conueniant: eadem prorsus ratione, qua hodie Lutherani, Caluinistæ, & Anabaptistæ, & cætera portenta, quæ nostra tulit ætas; quamuis inter se de religione digladientur, & alij alijs hæretici sunt, alij alios supplicio ignis afficiant; tamen ad persequendum Christum, id est Ecclesiam rectè consentiunt.

Caluinistæ Sadducæorum similes.

Hæretici inter se dissentientes ad persequendam Ecclesiam conueniunt.

24. *Moyses dixit, si quis mortuus fuerit.)* De hac lege, quomodo intelligenda esset c. 1. 16. disseruimus.

29. *Erratis nescientes scripturas.)* Quia scripturam Sadducæi allegauerant, respõdet Christus eos scripturas nõ intelligere, vt Chrysostom. annotauit: duas autem Christus erroris causas affert; alteram, quòd scripturas non intelligant; alteram, quòd Dei virtutem, & potentiam ignorent, vt apertius Marcùs scribit c. 12. 24. Videtur Christus Caluinistis planè respondere, qui ijsdem duabus de causis errare solent, quòd neque scripturas intelligant, quarum cognitione maximè gloriantur, & quòd fidei Christianæ dogmata non Dei virtutes; sed ingenio suo metiantur. Lectitant illi scripturas, & quo meliùs intelligant patrio sermone lectitant, nosque grauiter accusant, quòd eas nec ab omnibus, nec vulgari lingua legi permittamus: sed nõ propterea melius intelligunt, quę extra Ecclesiã legi quidem possunt, intelligi non possunt; quomodo enim Eunuchus illę reginæ Candacis homo prophanus Isaiam legens intellexisset, nisi illi Philippus Ecclesiæ doctor sensum

Caluinistæ Sadducæorum similes.

Caluinistæ rum vitium.

Iam agnoscunt.

tra Ecclesiam.

Matth. 15. 17.

Psal. 5. 10.

explicasset? quasi verò Sadducæi non vulgari ẽt lingua, & diligentiùs, quã Caluinistæ, scripturam lectitarẽt. Hæretici tamen, sicut Caluinistæ, erant.

30. *In resurrectione enim.)* Id est post resurrectionem. Hebraismus enim est, vt, *In conuertendo dominus captiuitatem Sion*, id est postquam conuertit, Psalmo 125. 1. aut resurrectio vocatur tempus, quod post resurrectionem consequuturum est, vt supra ver. 28. sicut totum tempus, quo circumcisionis lex viguit, circumcisio vocatur ad Rom. 4. 10.

Hebraismus notabilis.

Non nubent, neque nubentur.) Hebraismus simul, & Græcismus est: Hebraismus, quia tertia persona pluralis ponitur pro verbo impersonali passiuo, vt in quibusdã verbis apud Latinos, dicunt, pro dicitur; sic nubent, pro nubetur. Græcismus autẽ, quẽ Latinus interpres Latinitate noluit resoluere, aliquo fortasse consilio: nam quia Græcum verbum γαμῶ, vtrumq; significat, & nubere, ꝙ fœminarum; & vxorẽ ducere, quod virorum est, & eodem verbo vtrumq; dixit, Græcum interpretem imitari Latinus voluit: quod ea ætate barbarum, vt opinor, non putabatur: sic enim & Tertullianus in libro de resurrectione carnis, & Ruffinus in expositione Symboli Apostolorum locuti sunt, & Hieronym. ipse, quamuis videatur dicere, se non ita vertisse, tamen declarat noluisse corrigere. Sensus constat, post resurrectionem neque viros vxores ducturos esse: neque fœminas nupturas, & vno verbo non esse futuras nuptias.

Sed sunt sicut angeli Dei.) Non cõparat beatos angelis omnibus in rebus, sed in ea tantùm, qua de agebatur, quòd nuptias inituri non essent, vt Hieronym. annotauit: quia nimirum immortales erant, ideoque opus illis non erat nuptijs, quæ non nisi ad propagandum, & perpetuandum mortale hominum genus instituta sunt; quam rationem Lucas explicauit c. 20. 35. 36. *Qui, inquit, digni habebũtur seculo illo, et resurrectione ex mortuis, neque nubent, neque ducent*

uxores, neque vltra mori poterunt, æquales enim angelis sunt. Animaduertimus omnes tres Euangelistas Matthæum, Marcum, & Lucam præsenti tempore vsos esse, æquales angelis sunt, cum antè futuro essent vsi, non nubent, neque nubentur. Nam quod Euthymius existimat verbum, *sunt*, non esse ad homines; sed ad angelos referendum, tanquam sensus sit; sed æquales erũt angelis, qui in cælo sunt, facile ex Marco refutatur. Ergo potiùs credendum voluisse Christum futurum illum beatissimum statum ante oculos ponere, ideoque tanquã de re præsenti locutum esse. Non abre auctor imperfecti quærit, quid sit, quòd, cum Christus de ieiunijs, & eleemosynis, alijsque virtutibus spiritualibus locutus est, non comparauerit homines angelis; cum autem de castitate, comparauerit. Respondet, quod verum est, nullam tam angelicam esse virtutẽ, quàm puritatẽ.

Castitas, virtus angelica.

32. *Ego sum Deus Abraham.*) Difficile hoc loco est intelligere, quomodo Christus ex hoc testimonio efficaciter argumentetur. Difficultas autem duabus in rebus sita est. Prima, quòd ex eo, quòd Deus dixerit, *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*, non videatur bene colligi Abraham, Isaac, & Iacob adhuc viuere: potuit enim eorum Deus appellari, non quatenus erat: sed quia aliquando fuerat: sicut Iacobus, & Ioãnes dicuntur filij Zebedæi cum Zebedæus mortuus iam esset, & nemo mortui, sed viui hominis filius sit: quia sensus est eos fuisse aliquãdo illius filios. Altera est, quod etiam si probetur Abraham, Isaac, & Iacob animas viuere, non continuò probatur eos resurrecturos esse. Ad priorem quæstionem quidam respondẽt argumenti vim in eo esse, quòd Deus non dicat, ego fui, aut ego eram, sed *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*. Ita Chrysostomus, Euthymius, & Theophylact. At potest obijci posse hoc etiam sic intelligi, *Ego sum Deus Abraham*, id est, ego sum Deus ille, qui fuit Deus Abraham, dum Abraham viueret. Alij respondent Deum vocari Deum alicuius, esse, ab eo cognosci & coli; sicut vocatur Deus Eliæ, & Deus Danielis, id est quem Elias, & Daniel colebant. Hinc ergo colligi Abraham, Isaac, & Iacob extinctos omnino non esse, quia Deus eorum Deus vocabatur, id est ab illis colebatur. Alij existimant argumenti vim in hoc esse, quòd quatuis eo sensu Deus Abraham, Isaac, & Iacob, vocari posset, quia aliquando eorum fuisset, tamen credibile non sit Deum dignatum esse eorum, qui mortui iam essent, Deum appellari. Hoc etiam tenui pendet coniectura. Semper ego existimaui aliquem altiorem latere sensum, quem vulgus non intelligeret. Quod Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius dixerunt, verum esse arbitror; sed non satis. Nã in eo proculdubio argumẽti vis est, quòd Deus non dixerit, ego fui, aut ego eram; sed *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*; sed credo sensum esse, ego sum, qui fœdus percussi cum Abraham, Isaac, & Iacob de eorum propaganda posteritate, ideoque seruare volo, quia adhuc illi viuunt, & precibus me quotidie solicitant, vt ipsorum filios ab Aegyptiorum captiuitate liberem. Solemus enim fœdera non mortuis seruare; sed viuis, quia non inter mortuos, sed inter viuos feriri solent. Video, quid responderi possit, si quis subtilitates quærat: sed considerandum est voluisse Christum non omnino necessarium, sed tam probabile argumentum afferre, quàm ad coarguendos Sadducæos satis esset. Nam & hac ratione eorum impudentiam, & arrogantiam compressit, quòd, cùm scripturam irridentes adduxissent, quasi Christus expedire se ab ea quæstione non posset, quam proponebant, docuerit eos adeo obtusos, & indoctos esse, vt nec ad minimum quidem argumentum ex eodem Moyse ad probandam resurrectionem adductum respondere possent.

Eodem

Calu. Calu. institu. Scripturæ sacræ corruptores.

Eodem modo Caluinistæ aliquando refutandi, atque irridendi sunt, apud quos & mulierculæ gloriari solẽt meliùs se scripturas sacras, quàm Ecclesiæ Catholicæ Doctores, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum intelligere. Proferendus enim illis aliquis locus est, vt interpretentur, quem cum intelligere non possint, suam ignorantiam, atque superbiam, aut confiteri, aut agnoscere cogantur. Alterius quæstionis non ita difficilis explicatio est. Nam Sadducæi, vt Origenes, Hieronymus, & auctor imperfecti annotauerunt, propterea futuram negabant resurrectionem, quòd animas immortales esse non crederent, idque ex Actis Apostolorum capitulum 23. 8. perspicuum est. Itaque probata testimonio noto animarum immortalitate, & resurrectio illis probabatur. Adde quòd olim non solùm inter Iudæos: sed inter omnes etiam fere Philosophos hæ duæ quæstiones, altera de immortalitate animarum, altera de corporum resurrectione adeo copulatæ, iugatæque fuerunt, vt pro vna eademque haberentur. Itaque videmus auctorem secundi libri Machabæorum capitulum 12. 43. ex animarum immortalitate resurrectionem probare, idemque in prima epistola ad Corint. toto capit. 15. facit D. Paulus, vbi omnia fere argumenta, quibus resurrectionem probat, tantùm ad probandam animarum immortalitatem valent; sed quia nemo resurrectionem negabat, nisi qui animas credebat extingui, eadem argumenta resurrectionem probant.

Non est Deus mortuorum, sed viuentium.) Abraham, Isaac, & Iacob, mortui iam erant: sed negat Christus eo modo mortuos esse, quo Sadducæi existimabant, id est, ita vt eorum animæ essent extinctæ. Nam eo sensu, quo nos mortuos solemus appellare eos, quorum animæ sunt à corporibus separatæ, Deus non solùm viuentium; sed etiam mortuorum dominus dicitur ad Rom. 14. 8. 9. vt Chrysost. admonuit. Lucas addit quiddam, quod argumenti vim non augere, sed minuere videtur *omnes enim*, inquit, *viuunt ei*. Si enim illi viuunt, etiam qui extincti sunt, illi viuunt, ideoque non sequitur Abraham, Isaac, & Iacob extinctos non esse, quemadmodum Christus probare voluit. Respondeo Christum, cum addidit, *omnes enim viuunt ei*, tantùm rationem reddere voluisse, cur Abrahã, Isaac, & Iacob, qui mortui erant, viuentes appellasset, quia nimirum omnes non solùm, qui corpore viuunt; sed etiam, qui mortui sunt, Deo viuunt: non tantùm, quia eorum animæ viuunt; sed etiam quia efficere Deus potest, vt in sua corpora reuertantur, & eo modo viuant, quo ante viuebant, sicut c. 9. 24. dixit, *Nõ est mortua puella, sed dormit*, vel nobis mortui sunt, Deo viuunt, quia nos sola videmus corpora; corpora autem mortua sunt; Deus videt animas, animæ verò viuunt. Solet à multis quæri, quid causæ fuerit, cur cùm tam multa, tamque perspicua in scripturis sacris de futura resurrectione testimonia sint, nõ ea potiùs Christus adduxerit. Respondent Origenes tractatu in Matthæum 21. Hieronymus, & Beda Sadducæos non recepisse alios scripturæ sacræ libros, quàm quinque Mosis; ideoque ex Mosis libris eos Christum arguere voluisse. Erant etiam in hac re Caluinistarum similes, qui eos reijciunt libros, quibus conuinci hæresim suam vident. Et verò Caluinum hoc loco dicere non puduit ita Sadducæos Prophetarum libros reiecisse, sicut librum Ecclesiastici, & Machabæorum libros ipsi reiiciunt.

Caluinistæ libros scripturę reijciunt sibi contrarios.

35. *Vnus ex eis legis doctor.*) Lucas c. 20. 39. 40. dicit quendam ex Scribis confutatis à Christo Sadducæis subiecisse, *Magister, bene dixisti, & amplius* inquit, *non audebant eum quicquã interrogare*, quod apparet non ad Pharisæos, & Scribas, qui inde potius, vt ait Matthæus, occasionem Christum iterũ tentandi acceperunt, vt se Sadducæis doctiores esse ostenderent;

sed ad Sadducæos esse referendum. Quem aût hoc loco Matthæus legis doctorem, Marc. c.12.28. Scribâ appellat; vnde intelligimus quâuis Pharisæorum, & Scribarũ diuersa essent officia, aliquando tamen eundem, & Pharisæum, & Scribam fuisse. Nam hunc legis doctorem, de quo Matthæus loquitur, Pharisæum fuisse ex versu 34. manifestum est.

36. *Quod est mandatum magnum in lege.)* Id est maximum omnium mandatorum, positiuo pro superlatiuo posito ex Hebræorum idiomate, vt ex Marco cap. 12. 28. 29. apparet.

Positiuus apud Hebræos pro superlatiuo.

37. *Diliges dominũ Deum tuũ.)* Marcus c.12.29. prius ponit, *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus vnus est:* quorũ verborum solum initiũ Matthæus hic proposuit, q; apud Moysem vtrũque mandatum eodẽ loco fit, eodẽq; referatur; primum enim est, vt vnum tantùm credamus Deum; deinde, vt eum ex toto corde diligamus, quia qui plures credit, amorẽ diuidit, nec vnum ex toto corde diligit; nemo enim duobus dominis seruire potest.

sup. 6. 24.

Ex toto corde tuo, & in tota aĩa tua.) Sũt, qui hæc nimis subtiliter meo iudicio distingunt. Mihi omnia vnum hoc videntur significare, vt Deum, quantũ possumus, diligamus, & oĩa, quæ habemus, illi impẽdamus, quod, D. Augustinus li. 1. de doctrina Christiana c. 22. his verbis exposuit, *Cum ait toto corde, tota anima, tota mẽte, nullam vitę nostræ partem reliquit, quæ vacare debeat, & quasi locum dare, vt alia re velit frui; sed quicquid aliud diligendum venerit in animũ illuc rapiatur, quo totius dilectionis impetus currit.* Deniq; quæ diuersis verbis in Deuteron. c.6. 5. dicuntur, vno continentur verbo, quod Lucas c. 10. 27. posuit, *Diliges Dominũ Deum tuum ex omnibus viribus tuis.* Terret hæc exaggeratio Caluinũ, & impossibilia hominibus Deũ præcipere mentitur; *Ex hoc,* inquit, *cõpendio apparet Deum in legis præceptis non respicere, quid possint homines; sed quid debeant;* quod nescio vtrum maiore impietate, an ignorãtia dictum sit. Nam impietatis quidem summæ est dicere impossibilia nobis Deum præcepisse; quod tamẽ ferendum fortasse esset, si tãtùm præcepisset, ac nõ etiam ab ijs, qui impossibilia non fecerunt, & grauissimas, & sempiternas pœnas exigeret: quis enim hoc vel homo maximè impius dicere potuit, nisi Caluinus, qui omnes impietate homines superauit? ignorantię vero fuit cæcæ non videre, quo modo ipse sibi repugnaret, cum diceret neminem hoc præceptum seruare posse. Quis enim sensus est, *Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde,* nisi vt Deum, quantum possumus, diligamus? possumus ergo præceptũ hoc seruare, quia quantùm possumus, Deum diligere vtique possumus: deinde concludens nos Dei præcepta seruare nõ posse, quomodo intelligit? sine gra Dei, an cũ gratia? si sine gra, quid nobiscũ disputat, qui idẽ prorsus dicimus? si cũ gratia, nõ iam nobis; sed Deo facit iniuriã, cuius gratiæ, atq; virtuti limites ponit. D. quidem Paulus ad Phil. 4. 13. omnia se posse dicit, in eo qui se confortat, & Dauid Psalm. 17. 30. *In Deo,* inquit, *meo transgrediar murum.* Sed de hac quæstione copiosius alio dicemus loco.

Caluinium pia interpretatio reprehenditur.

In hæc nõ.

Mandata Dei impossibilia non sunt.

39. *Diliges proximũ tuum, sicut teipsum.* Hęc duo maxima totius legis præcepta Christ⁹ esse dicit, cùm distincta ab alijs præcepta nõ sint; sed cæterorũ compend. Nam cùm præcepta in duabus tabulis scripta essent, in priori, quæ ad Deũ; in posteriori, quæ ad proximũ diligendũ pertinebãt; prioris tabulæ cõpend. erat, *Diliges Dominũ Deum tuũ ex toto corde tuo:* posterioris verò, *diliges proximũ tuum, sicut teipsum;* qũo ergo, dicet aliquis, omniũ mãdatorum maximum Christus esse dicit, si distincta mandata nõ sunt? perinde enim videtur esse, ac si diceret omnia mandata esse maxima. Respondeo nihil aliud Christum significare, quàm omnia mandata huc tendere, vt Deũ diligamus ex toto corde, & proximum, sicut nos ipsos, quemadmodũ D. Paulus ad Romanos 13.10. dixit, *plẽitudo legis, est dilectio,* & sicut idem Christus concludit

versu

versũ 40. *In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & Prophetæ:* quomodo autem intelligendum sit, *diliges proximum tuum, sicut teipsum,* duabus ex rebus pendet, altera, vt iciamus, quis catur proximus; altera, quid significet dictio illa, *sicut.* Quis proximus habendus sit, Christus apud Lucam 10. 30. integra parabola explicauit, omnem hominem proximum esse. Quid autẽ significet particula, *sicut,* facile non est dicere. Nam quidam materiam notare putant, quasi iubeamur omnia proximo velle, quæ nobis velimus; alij qualitatem, & modũ, vt sensus sit eo modo, id est propter Deum proximum nobis esse diligendum, quo ipsi nos diligere debemus: alij affectum, vt eo affectu, conatuq; proximum diligamus, quo nos ipsos diligimus. Omnia arbitror *sicut* vna syllaba comprehendi. Nec enim dubito, quin Deus voluerit, vt & proximo omnia, quę nobis optamus, optaremus, & eum propter Deum, sicut nos ipsos, & eo affectu, quo nos ipsos diligeremus, sed illud dubium est, quemadmodum alicubi. Diuus Augustinus disputauit, quomodo proximo ea, quæ nobis velimus, velle iubeamur, cùm sæpe ipsi nobis mala velimus, diuitias, honores, voluptates, & quomodo eum, sicut nos ipsos diligere, cùm nos ipsos, aut malè, aut plusquam oportet, sæpe diligamus. Respondeo hoc tanquam certum statui, nos non nisi bona nobis velle debere, & non aliter nos ipsos, quàm propter Deum amaturos esse, cùm Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligere iubeamur: quod si facimus, non possumus nos diligere aliter, quàm oportet, propterea iubemur proximum eodem modo diligere. Obijciet aliquis etiam ex primo præcepto Deum ex toto corde diligendi consequi, vt proximum, & summo affectu, & propter Deum diligamus; quare opus non erat, vt eum, sicut nos ipsos, diligere iuberemur: Facilis responsio minùs naturalem proximi, quàm nostri amorem nobis esse, & se quemque maximè amare, propterea hanc nobis diligendi proximi datam esse regulam, vt eum, sicut nos ipsos, diligeremus. Nam cuiusdam docti alioqui Theologi sententiam minimè probo, qui putat hoc loco de charitatis dilectione non agi.

41. Congregatis autem Pharisæis.) Marcus cap. 12. 35. scribit hanc quæstionem Christum proposuisse, dum in templo doceret; sed facilior est solutio in templo fuisse Pharisæos congregatos. Marcus, & Lucas non dicunt Christum Pharisęos interrogasse: sed concionantem dixisse, *quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid?* sed, vt ait D. Augustin. lib. 2. de consensu Euangelistarum cap. 74. hoc nihil interest. Nam Matthæus posuit & interrogationem, & obiectionem Christi, *Quid vobis,* inquit, *videtur de Christo, cuius filius est? Dicunt ei, Dauid; ait illis, quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum?* Alij verò duo Euangelistæ non interrogationem; sed obiectionem solam posuerũt, & quia non dixerant Christum Pharisæos, & Scribas interrogasse, non dicunt quomodo vos dicitis; sed *quomodo dicunt Scribæ,* quod autem dicunt, *quomodo dicunt Scribæ,* cùm id non Scribæ, sed scriptura diceret cap. 17. 10. declarauimus: dicebantur enim Scribæ ea dicere, quæ in scriptura non omnino erant expressa, quia scripturam interpretantes id dicere docebant.

42. Dicunt ei, Dauid.) Qũo Christus filius Dauid vocaretur, dixim⁹ c. 1. 1.

43. Quomodo ergo Dauid in spiritu.) Id est cùm Dei spiritu plenus esset, cũ non suo, qui falli, mentiriq; poterat; sed Dei spiritu, qui nec falli, nec mentiri poterat, loqueretur. Hebraismus est, qualis Psalmo 30. 23. & Psal. 115. 2. *Ego dixi in excessu meo.*

Hebraismus

44. Dixit Dominus Domino meo.) Hoc testimonium in commentarijs in Psalmum 109. exposuimus, & Iudæorum cauillationes refutauimus, quæ duæ potissimum sunt: Altera, psalmum hunc non à Dauide;

sed

Universidad de Deusto
Biblioteca

sed aut à Melchisedec, vt recitat in eius loci commentarijs Rabbi Abraham, aut ab Eliezer seruo Abraham, aut ab aliquo ex ijs, qui tempore Dauid Psalmos scribebant, fuisse compositum, vt putat Aben Ezra: Altera, non de Christo, sed aut de Abrahamo, vt communis hodie est Iudæorum error, aut de Dauide, vt Aben-Ezra, & Rabbi Dauid existimant, aut de Ezechia Iudæorum rege intelligendum, vt post Christi tempora Iudæos exposuisse ex Iustino in Tryphone, & ex Tertulliano libro 5. contra Marcionem discimus. Vtramque, vt dixi, cauillationem multis illic argumentis refutauimus, & ex hoc manifestè vtraque coarguitur. Nam si apud veteres Iudæos Christi tempore certum non fuisset, & hunc Psalmum à Dauide compositum, & de Christo intelligendum esse, facile alterutrum Scribæ & Pharisæi, qui posterioribus Iudæis multo doctiores erant, vtique respondissent. Nunc autem recentiores Iudæi patrum suorum silentio apertè condemnantur.

45. Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?) Loquitur Christus ex Pharisæorum opinione, qui Christum purum hominem futurum existimabant; cùm scriptura non solum hominem, sed etiam Deum futurum prædiceret. Non ergo concludit Christi argumentum, non esse filium Dauid: sed esse plusquàm filium Dauid, id est filium Dei, ac verum Deum, ideoque Dauidem Dominum ipsum appellasse.

CAPVT XXIII.

1 IVnc Iesus locutus est ad turbas, & ad discipulos suos, 2. dicens: Super cathedram Moysi sederunt Scribæ, & Pharisæi. 3. Omnia ergo quæcumque dixerint vobis, seruate, & facite: secundum opera verò eorum nolite facere: dicunt enim, & non faciunt. 4. Alligant enim onera grauia, & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea mouere. 5. Omnia vero opera sua faciunt, vt videantur ab hominibus: dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias. 6. Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, 7. & salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi. 8. Vos autem nolite vocari Rabbi. vnus est enim Magister vester, omnes autem vos fratres estis. 9. Et patrem nolite vocare vobis super terram: vnus est enim Pater vester, qui in cœlis est. 10. Nec vocemini magistri: quia Magister vester vnus est, Christus. 11. Qui maior est vestrum, erit minister vester. 12. Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur. 13. Væ autem vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: qui clauditis regnum cœlorum ante homines. vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare. 14. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium. 15. Væ vobis Scribę, & Pharisæi hypocritæ: quia circuitis mare, & aridam, vt faciatis vnum proselytum: &

2. Esd. 8. a. 4.

Luc. 11. g. 46.
Act. 15. e. 10.
Deu. 6. b. 8
Nume. 15. d 38.
Marc. 12. d. 38.
Luc. 11. f. 43. & 20. g. 46.
Iac. 3. a. 1.
Mal. 1 b. 6.
Luc. 14. c. 11. & 18. c. 14.
Mar. 12. d. 40.
Luc. 20. g. 47.

& cum fuerit factus, facitis eum filium gehennę duplo quàm vos. 16. Væ vobis duces cæci, qui dicitis: Quicumque iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debet. 17. Stulti, & cæci: Quid enim maius est, aurum, an templum, quod sanctificat aurum? 18. Et quicumque iurauerit in altari, nihil est: quicumque autem iurauerit in dono, quod est super illud, debet. 19. Cæci: Quid enim maius est, donum, an altare, quod sanctificat donum? 20. Qui ergo iurat in altari, iurat in eo, & in omnibus, quæ super illud sunt. 21. & quicumque iurauerit in templo, iurat in illo, & in eo, qui habitat in ipso: 22. & qui iurat in cœlo, iurat in throno Dei, & in eo, qui sedet super eum. 23. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: qui decimatis mentham, & anethum, & cyminum, & reliquistis, quæ grauiora sunt legis, iudicium, & misericordiam, & fidem. Hæc oportuit facere, & illa non omittere. 24. Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes. 25. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis, quod deforis est calicis, & paropsidis: intus autem pleni estis rapina, & immunditia. 26. Pharisæe cæce, munda prius, quod intus est calicis, & paropsidis, vt fiat id, quod deforis est, mundum. 27. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ: quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ aforis parent hominibus speciosa, intus vero plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia. 28. sic & vos aforis quidem paretis hominibus iusti: intus autem pleni estis hypocrisi, & iniquitate. 29. Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulchra prophetarum, & ornatis monumenta iustorum, 30. & dicitis: Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum. 31. Itaq; testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorum, qui prophetas occiderunt. 32. Et vos implete mensuram patrum vestrorum. 33. Serpentes genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ? 34. Ideo ecce ego mitto ad vos prophetas, & sapientes, & scribas, & ex illis occidetis, & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem: 35. vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ, filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. 36. Amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam. 37. Ierusalem Ierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti? 38. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta,

Luc. 11. f. 42.

Sup. 3. b. 7.

Gen. 4. b. 8.
Hebr. 11. a. 4.
2. Par. 24. f. 22.
Luc. 13. g. 34.

39

39. Dico enim vobis, non me videbitis amodo, donec dicatis: Benedictus, qui venit in nomine.

IN CAPVT XXIII.

1 *Tunc.*) Cum videret Scribas, & Pharisæos corrigi nō posse, vt Chrysostomus, auctor imperfecti, & Euthymius annotarunt.

Locutus est ad turbas, & ad discipulos suos.) Vero simile est Christū ea, quæ sequuntur, non omnibus discipulis suis; sed ijs, qui minus familiares, & instructi erant, proposuisse. Nam Apostolos, & eos, qui ipsum semper comitabantur, non opus erat admonere, vt Origenes tractatu in Matthæum 24. indicauit, quinetiam D. Augustin. serm. de verbis Domini 49. neminem existimat Christum ad Pharisæorum, & Scribarum scholam mittere voluisse; sed Scribarū, & Pharisæorum nomine Euangelicæ, quam fundabat, Ecclesiæ Episcopos significasse; sed hoc violentum est.

2. *Super cathedram.*) Quidam aut suggestum intelligūt, ex quo ab Scribis, & Pharisæis audiente populo lex Mosis legeretur, quod & Esdram lib. 2. c. 8. 4. fecisse legimus. Ita sentit Euthym. quod alij refellunt, quia ex Luca c. 4. 16. & ex Actis Apostolorum c. 13. 16. intelligimus Iudæorum consuetudinem non fuisse, vt q scripturā aut legebat, aut interpretabatur, in suggestum ascēderet; sed vt surgeret, & stans loqueretur; quod & hodie inter Iudæos fit, & olim inter Christianos D. Paulus fieri voluit 1. ad Cor. 14. 30. Ergo per cathedram Mosis Hieronymus, & Beda Mosis doctrinam intelligunt, quòd qui docet in cathedra, sedere soleat, etsi iam tunc ea inter Iudæos consuetudo non esset.

Scribæ & Pharisæi.) De Scribis, & Pharisæis, & eorum officijs cap. 2. 4. à nobis dictum est.

3. *Omnia ergo, quæcumque dixerint vobis seruate, & facite.*) Occurret statim lectori quæstio, quomodo iubeat Christus omnia, quæ Scribæ, & Pharisæi docuerint, faceret; cùm eorum sæpe doctrinam reprehendat, & c. 16. 12. iusserit discipulos suos cauere à fermento, id est doctrina Pharisæorum, & hoc ipso capite versu 16. & 17. falsam eorum doctrinam coarguat. D. Augu. lib. 4. de doctrina Christiana c. 27. & lib. 16. contra Faustum c. 29. respondet Christum non loqui de Pharsæis, nisi in cathedra Mosis sedentibus, tunc autem cathedram ipsam coegisse eos vera dicere. At quis dubitabat illa ipsa falsa, quæ docebant, in cathedra ipsa, si in cathedra sedebāt, aut in synagoga, & schola Mosis docuisse? Chrysosto. verò, & Euthym. existimant Christum non omnia, quæ in lege erant, intelligere, sed ea tantùm, quæ ad salutem erant necessaria, qualia erant Decalogi præcepta, nam cæremonias, & cætera præcepta, quæ ad tempus tantùm data fuerant, tantùm abest, vt seruare iusserit, vt potiùs abrogauerit. Probabilior hæc est sententia, sed mihi tamen non probatur, quia non solùm hoc loco, sed vbique alios legem, eiusq; etiam cæremonias seruare iussit, & ipse ad mortem vsque seruauit quia nondum abrogata erat. Ergo cum iubet seruare, ac facere, quæ Scribæ, & Pharisæi, dum in cathedra Mosis sedent, dicunt, non de ipsorum, sed de legis, ac Mosis doctrina loquitur, perinde enim est, ac si dicat, omnia, quæ lex, & Moses vobis dixerint Scribis, & Pharisæis recitantibus, *seruate, ac facite, secundùm autem opera eorum nolite facere*, vt Hilarius, & Hieronymus videntur intellexisse. Cur ergo, dicet aliquis, non dixit, quæcumque Moses dicit, seruate, ac facite, sed quæcumque Scribæ, & Pharisæi dixerint? Duplex causa reddi potest, altera, quòd voluerit Scribarum, & Pharisæorum hypocrisim arguere; non autem arguisset, nisi dixisset eos aliter viuere, aliter docere. Altera, quòd toto capite acerbè eos esset reprehensurus, & conueniebat aliquātulùm eos priùs laudare, ne omnia ex affectu, ac sine iudicio improbare videretur.

4. *Alligant enim onera grauia.*) Metaphora à farcinis sumpta est, quę, vt in iumenta, aut in hominum humeros imponantur, atque portentur, ligari solent. Vocat autem onera, non cerimonias, vt Chrysostomus existimat, quia, vt diximus, nondum Christus abrogat legem, de quibus D. Petrus in Actis Apostolorum c. 15. 10. dixit, *Neque patres nostri, neque nos portare potuimus*; sed onera vocat proprias Scribarum, & Pharisæorum traditiones, aut leges scripturæ contrarias, aut non certè necessarias, quales illæ sunt, quas versu 16. 17. & deinceps reprehendit, vt Origenes, & Theophylact. exponunt.

Digito autem suo.) Digitum humeris opponit. Solemus onerata iumēta non solo digito, sed vtraque manu, & toto sæpe corpore iuuare: illi miseros homines, quos suis ineptijs onerauerant, ne minimùm quidem digito subleuabant, id est nec exemplo suo incitabant ad onera ferēda, nec in suis traditionibus dispensabant, cum in Dei lege sæpe dispensarent, hoc est *digito autem suo nolunt ea mouere*.

5. *Dilatant enim.*) G. אך autem, sed ponitur pro כי enim, vt alibi sæpe, quemadmodum noster vertit interpres, multo melius, quàm qui verten dum esse dicunt, autem, reddit enim causam non eorum, quæ versu præcedenti dixerat, sed proximorum verborum, *Omnia verò opera sua faciunt, vt videantur ab hominibus.* Quod probat duobus minimarum rerum exēplis, phylacteriorum, & fimbriarū, quasi velit ex rebus minimis maximas intelligi, &, vt in prouerbio est, ex vngue leonem cognosci. Nam qui in fimbrijs, & phylacterijs gloriam captabant, quid in rebus maioribus facturi erant?

Phylacteria sua.) Phylacteria, vt Origenes, Chrys. Hiero. & Euthy. scribūt membranulæ erant, in quibus legis præcepta scripta erant, eas Scribæ, & Pharisæi circū caput, & circū brachia gestabant, vt perpetuò Dei legē ante oculos haberēt, sic intelligentes, q Deus per Moysem pceperat Deut. 6. 8. *& ligabis ea, quasi signū in manu tua, eruntq;, & mouebūtur inter oculos tuos.* Hoc Hiero. suo etiā tpe ab Indis, Persis, & Babylonijs factitatum fuisse dicit. dicta sunt autē à Græcis φυλακτήρια phylacteria, id est cōseruatoria, q ad conseruandā legis memoriā instituta essent; fimbriæ autē vocabantur fila quædā nō texta, quę ex infima ora vestis dependebant, quæ ab Hebræis vocantur ציצת Numer. 15. 38. vt Rabbi Dauid interpretat, & גדלים Deutero. 22. 12. vnde & Hispani, vt opinor *Guedizas* vocauerunt. Fimbrias hyacinthino colore Iudæos gestare duobus illis locis, quos modò posuimus, Deus præceperat, vt legis recordarentur. Eas ergo Scribæ, & Pharisæi præ cæteris Iudæis magnificabant, id est maiores, quam cæteri, faciebant. Scribit Hieronym. solitos etiam fuisse acutissimis spinis interferere, quibus & cum ambularent, & cum sederent, compungerentur, eoque dolore diuinam legem in mentem reuocarent. Nescio, quàm certum hoc sit, facile tamen Hieronymo credo non dicturo, nisi ab Hebræis, aut à bono aliquo auctore didicisset. Potest meritò lector quærere, quare Scribæ, & Pharisæi ambitionis causa fimbrias, ac phylacteria dilatabant. Respondent quidam, vt plura legis præcepta in phylacterijs inscribi possent. At, vt id de phylacterijs dici possit, de fimbrijs certe dici non potest, in quibus præcepta non scribebantur: vero similius, quod indicat Theophylactus, ideo dilatasse, vt longiùs conspicerentur, & legis obseruatores esse viderentur, aut, vt videtur sentire Chrys. vt legem diligentius, quàm cæteros Iudæos se seruare declararent.

Phylacteria Iudæorum.

Fimbriæ Iudæorum.

Universidad de Deusto
Biblioteca

8. Vos autem nolite vocari Rabbi.) Ab hoc loco vsque ad versum 13. & vna est, & facilis sententia, ne Pharisæorum mores discipuli imitentur, non prohibet patrem, aut magistrum vel vocari, vel vocare in terris absolutè: sed comparatè ad Deum, & ad Pharisæos, de quibus loquebatur. Ad Deũ quidem, vt comparatione illius neminem putemus neque patrem, neque præceptorẽ esse posse, & ne istos honoris, & amoris titulos illius honori, amorique præferamus. Ad Pharisæos verò, neeo modo, quo illi, id est ambitiosè, glorioseque aut præceptores, aut patres appellemur, alioſue appellemus, vt illi appellabãt, qui dicebant *Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo*, vt suo quisque magistro gloriaretur 1. ad Cor. 3. 4. alioqui dubium non est, quin patres, & magistros & vocari, & vocare nobis liceat.

13. Væ autem vobis.) Hic versus apud Chrysost. Euthym. & Theophylact. & apud auctorem operis imperfecti est 14. & 13. positus est hoc loco. Inuehitur mira Christus acrimonia in Scribas, & Pharisæos vsque ad finem capitis, eorum præsertim hypocrisim accusans, non vllo quidem iracundiæ impotentis impetu, aut maledicentiæ, sed certo iudicio, atque consilio, vt paullo post moriturus miserãplebem commonefaceret, ne Scribarum, & Pharisæorum fuco capta falleretur. Dubium, an omnia, quę Christus hoc capite in Scribas & Pharisæos dicit, eodem loco, ac tempore ab illo dicta sint. Nam Lucas c. 11. 39. 42. 52. multa ex ijs narrat, quasi alio tempore dicta fuerint, & D. quidem Augustinus lib. 2. de consensu Euangelistarũ c. 75. duos, vt eius vtar verbis, fermones esse putat, alterum, quẽ Matthæus, alterum, quem Lucas recitauit, bisque eadem dixisse Christũ. Sed mihi probabilius videtur semel dixisse hæc omnia, eodemque tempore, vt apparet ex Luca, sed Matthæũ idcirco omnia in hunc locum contulisse, quòd similis essent argumenti, & non id ageret, vt historiam ordine seruato temporum texeret, sed vt Christi doctrinam exponeret, quod c. præcedenti versu 2. in re simili fecisse animaduertimus.

Quia clauditis regnum cœlorum.) Lucas c. 11. 52. paullo aliter dicit, *quia tulistis clauem scientiæ*, quæ verba maiorẽ habent emphasim. Significat enim Scribas, & Pharisæos ita sibi legis scientiam vsurpasse, vt existimarent neminem, nisi ipsis viam indicantibus, in cœlum ire posse: sumpta enim à dominis ꝓdium metaphora est, qui cum neminem ingredi, aut egredi, nisi iussu suo, volunt, clauem totius domus accipiunt, claudere autem Scribæ, & Pharisæi regnum cœlorũ dicuntur, quia persuadebant hominibus neminem, nisi ipsis apertibus, id est docentibus intrare posse, quo suasu omnes, quas volebant, traditiones, quasi grauia onera populo imponebant. Quod autem dicit *ante homines*, Hebraismus est אדם לפני ante facies hominum, id est occludendo illis ianuam ante oculos, qua phrasi significatur eos impedire multos, qui iam iã ad cœli ianuam appropinquarent, &, nisi illi obstarent, ingressuri essent, vt etiam Chrysostom. vidit, & proximis verbis indicatur, *Vos non intratis, nec introeuntes*, id est eos, qui introire volunt. *finitis intrare.* Quid autem sit ipsos non intrare, neque alios ingredi permittere, duobus modis ab antiquis auctoribus explicatur. Origenes, Hilarius, auctor imperfecti, Hieronymus, & Beda ideo dictum putant, quòd nec ipsi in Christum crederent, & ne alij crederent, impedirent, quam interpretationem idcirco non probo, quia vt ver. 3. diximus, Christus hic de legis obseruatione agit, quare magis placet Chrysostomi sententia, ideo Scribas, & Pharisæos in regnum cœlorum non intrasse, quia Dei præcepta non obseruabant, ideo alijs, quominus intrarent, obstitisse, quia eos inutilibus, & intolerabilibus traditionibus onerabant, quas, cùm ipse populus seruare non posset, nec in regnum cœlorum Pharisæorum qui-

quidem opinione ingrediebatur. Nec enim propterea saluus esse non poterat, quòd Pharisæorum non seruaret traditiones; sed loquitur Christus ex Pharisæorum opinione, atq; doctrina. Hic sensus ex ijs, quæ dicuntur, versu 16. & deinceps facile colligitur.

14. Quia comeditis domos viduarum.) Nonnulli putant Diuum Hieronymum, & Origenem, quia hunc versum non explicant, non legisse, & quod in octauo Euangeliorum, canone, quo solus Marcus, Lucasque conueniunt, positus sit: leuis coniectura, quæ potius in canonem, quam in Euangelium valere debuit; præsertim cum omnes, & Latini, & Græci, & Syriaci codices legant: esse autem hos duos versus hunc, atque præcedentem apud auctores Græcos transpositos supra monuimus. *Domos viduarum* Scribæ, & Pharisæi, id est facultates dicuntur deuorare; qua autem ratione id facerent, non satis expressum. Quidam ideo eos deuorasse dicunt, quia consolationis causa viduarũ domos frequentabant, & conuiuijs pro officij dignitate ab illis excipiebantur, quibus facultates suas consumebant, sic Euthym. Alij, quia dum sanctitatem simulabant, viduæ ad eos, vt se ipsorum precibus commendarent, tanquam ad viros sanctos ventitabant, & eorum orationes pretio emebant: hoc probabilius, quia statim sequitur, *longas orationes orantes*, quasi causa significetur, quare viduarum domos deuorarent quòd longas suas orationes venderent. Sed viduas potius, quam alias personas duabus, vt opinor, de causis nominauit, & quia religiosiores esse solent, & multo facilius sanctitatis simulatione capiuntur. & quia maius erat scelus viduarum, quæ potius iuuandæ, alendæq; erant, quàm aliarum minùs miserabilium personarum substãtiam deuorare, vt Chrysosto. & Euthym. annotarunt.

Longas orationes orantes.) Græcè καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, & prætextu, aut occasione longa orantes, id est prolixè. Noster interpretes nec legit καὶ, neque προφάσει: & quidem copulatiuam coniunctionem tollendam puto, quia nec sententia requirit, & respuit; nomen autem προφάσει rectè conuenit, & vero simile mihi videtur etiam legisse nostrum interpretem, sed sensum, non verba reddidisse. Occasionem autem, si id nomẽ legatur, interpretor aucupium, quo sacerdotes, & Pharisæi prolixè orantes vtebantur, vt mulierculam captarent facultates, quemadmodum sumitur apud Diuum Paulum ad Philippenses 1. 18. cum dicit, *Quid enim dum omni modo, siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuntietur?*

Propter hoc amplius accipietis iudicium.) Id est duplo maiùs, quàm cæteri, vt versu sequenti explicabimus, quia bis nimirum peccatis, & dum viduarum facultates consumitis, & dum id sanctitatis simulatione facitis, vt Chrysostom. & auctor imperfecti annotauerunt. Iudicium scripturæ more, & Hebræorum idiomate, condemnationem appellat. Quod hæreticorum quidam interpres vertit, auferetis grauius iudicium, minus proprium mihi videtur. Noster interpres Græcum secutus est, Græcus Hebraismum, quo נפל & accipere significat, & ferre, hoc autem loco pro ferre positum est. *Iudiciũ pro condemnatione in Scriptura.*

15. Circuitis mare, & aridam.) Id est nihil non facitis, vt vnum proselytum efficiatis: videtur speciem habere prouerbij; quale illud apud Latinos est, omnem lapidem mouere, & apud Græcos, omnem mouere funẽ. Aridam Hebraismi imitatione terram appellauit, vt Gene. 1. 10. quemadmodum & Græci nonnunquam auctores appellant. Interpretatio est Chrysostomi, & Euthymij in hunc locum non Scribarum, & Pharisæorum diligentiam, sed rei difficultatem declarari, quasi sensus sit, væ vobis Scribis, & Pharisæis, qui morum vestrorum prauitate adeo à legis diuinæ studio alienigenas auertitis, vt adeo difficile sit vel vnum tantùm ex illis ad veram religionem adducere, vt *Arida in scriptura, terra.*

vt opus vobis sit mare, & aridam circuire: sed manifestum est non rei difficultatem, sed Scribarum, & Pharisæorum studium, ambitionemque significare, qui magna solicitudine Gentiles ad Iudaicam religionem pertrahere conabantur, vel ambitionis causa, vt populum Dei augere viderentur, & sua sanctitate, doctrinaq; gubernare, quemadmodum nonnulli interpretes existimant, aut, vt auctor imperfecti putat, vt aucto Iudæorum numero, sacrificiorum quoq; numerus crescceret, maiusq; ad ipsos lucrũ peruenirent. Vtrumque de Scribis, & Pharisæis credi potest. Proselytos appellabant Græcè eos, qui ex Gentium superstitione ad Iudæorum religionem venerant, quos Hebræi גרים vocare solent, & Christiani neophytos appellabãt 1. ad Tim. 3. 6. *Qui proselyti.*

Et cum factus fuerit, facitis illum filium gehennæ.) Notus est Hebraismus, quo filius gehennæ dicitur, qui gehẽna dignus est, sicut filius mortis, qui morte dignus 1. Reg. 20. 31. de gehenna autem c. 5. diximus. *Hebraismus.*

Duplo, quàm vos.) διπλότερον ὑμῶν, ad verbum, duplicius, quàm vos; Id est vos quidem duplici condemnatione, supplicioq; digni estis, illum autem plusquam duplici dignum facitis. Quomodo autem Scribæ, & Pharisæi duplici pœna digni essent, versu præcedenti explicauimus, qui dupliciter peccabant, & auaritia, & sanctitatis simulatione. Quare verò peiores proselytos suos facerent, nõ satis constat, cùm vix illis peiores esse possent. Auctor imperfecti existimat propterea proselytos maiore, quàm Pharisæos supplicio dignos fuisse, quòd quidem grauiùs peccarent non credentes in Christum relicta iam idololatria, quàm si nunquã reliquissent. Chrysostom. verò Pharisæos studiosè conatos esse eos, quos ab idololatria reuocassent, peiores facere, quàm se. Meliùs idem auctor imperfecti, & Euthy. ita esse natura comparatum, vt vitia potiùs quàm virtutes imitemur, & in rebus malis à discipulis magistri facilè superentur.

16. Duces cæci.) Duces vocat, non quòd veri duces essent, sed aut propter officium, quia docendi munere fungebantur, aut ex eorum opinione qui se aliorum duces profitebantur, quemadmodum idola ex Gentilium opinione scriptura solet Deos appellare, & Pseudoprophetas Prophetarum nomine sæpe vocat.

Quicumque iurauerit per templum.) ἐν τῷ ναῷ. in templo, id est per templum, vt in sequentibus ex Hebræorum idiomate ב pro in, & pro per. *Hebraismus.*

Nihil est,) id est, non debet, non est reus, vt statim dicit: quod, vt quidam volunt, non absolutè, sed comparatè intelligendum est, nec enim est verò simile tam impudentes fuisse Pharisæos, vt docerent iurare per templũ nullum esse peccatum; sed minus esse, quàm per aurum templi iurare, esti vt c. 5. 21. 34. diximus, multi veteres auctores ita senserint. Euthym. iuramentum votum interpretatur, aut iusiurandum, quo aliquis promittebat se templo aliquid oblaturum esse. Id enim iuramentum propterea Scribæ, & Pharisæi, quorum multi sacerdotes erant, magis docebant obligare, quàm si quis per templum iurauisset, id est se templum ædificaturum, quia, quæ templo offerebantur, in ipsorum lucrum redundabant, aliud verò templum nemo poterat ædificare. Coacta, & minimè probabilis interpretatio. Hieronymus verò, Theophylactus, & D. Tho. sic interpretantur, si quis in contentione, seu in aliquo iurgio, vel in causæ ambiguo iurasset in templo, & postea conuictus esset mendacij, non tenebatur criminis reus: sin autem iurasset in auro, & pecunia, quæ in templo sacerdotibus offerebatur, statim id, in quo iurauerat, cogebatur exsoluere. Rursum si quis iurasset in altari, periurij reum nemo retinebat, sin autem peieraſſet in oblationibus, hoc est in hostijs, in victimis, & similiter in cæteris, quæ offerebantur Deo super altare, hęc studiosissimè repetebãtur. Itaq; hi auctores auaritiam eius traditionis originem fuisse putant.

Quod

Quod autem aurum templi intelligendum sit, dubium etiam est. Nam Theophylact. aurum illud intelligit, quo templum intus vestitum erat. Euthym. verò vasa, candelabra, cæteramque auream templi suppellectilem. Hieron. & Beda omnem templi pecuniam, quod est probabilius.

17. Quid enim.) Particula causalis hoc loco otiosa videtur esse: nullius enim rei causam reddere videtur: sed Hebraismus est, quo solent Hebræi non rei, de qua loquuntur, sed verbi, quo vsi sunt, aliquando rationem reddere; quemadmodum in Idiomatis annotauimus. Exemplum est 1. Paralip. 5. 1. & infra vers. 19. Reddit ergo Christus rationem, cur Pharisæos cæcos appellauerit, quòd nimirum non videant templum maius esse, quàm aurum. Argumentatur autem ex illo naturali, quod est apud Aristotelem. axiomate, *propter quod vnumquodque tale, & illud magis* Nam aurum, quod in templo est, non est sanctum, nisi quia templum sanctum est; templum igitur magis sanctum. *Hebraismus.* *Axioma propter quid.*

22. Et quicunque iurat in cœlo.) Quæ ad huius loci explicationem pertinent, c. 5. 34. dicta sunt.

23. Et reliquistis.) Quidam tempus præteritum, quod Græcè est, per præsens vertendum putant, & relinquitis, sicut præsenti tempore dixit, *decimatis mentam, & anethum*: sed meliùs noster interpres nõ solùm, quia propiùs Græcum verbum secutus est, sed etiam, quia sententiam meliùs expressit, significat enim hoc loco tempus illud præteritum Scribas, & Pharisæos Dei grauiora præcepta iam diu non minus, quàm si abrogata essent, obliuioni dedisse.

Iudicium.) Exponit, quæ sunt illa grauiora legis præcepta, quę iam diu reliquerant, nempe iudicium, quo vnicuique ius suum redditur: erant enim Scribæ, & Pharisæi in multis causis Iudæorum iudices, vt ca. 5. 22. diximus, & nihil magis scriptura detestatur, quàm peruersa, & corrupta iudicia, vt Deuteronomij 16. 19. Isa. 1. 23. Michæ. 3. 11. & 7. 3.

Misericordiam.) Misericordiam vocat charitatem in proximum, quam Deus omnibus rebus anteponit, hoc enim est *Misericordiam volo, & non sacrificium* Osee 6. 6. & supra c. 9. 13. hoc est, quod tantopere commẽdat apud Michæam ca. 6. 8. *Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, & quid Dominus requirat à te, vtique facere iudicium, & diligere misericordiam, & solicitum ambulare cum Deo tuo,* & apud Zachariam c. 7. 9. *Hæc ait Dominus exercituum dicens, iudicium verum iudicate, & misericordiam & miserationem facite vnusquisque cum fratre suo.*

Et fidem.) Fidem appellat non diuinam illam, qua in Deum credimus: sed illam humanam, qua inter nos pacta conuenta seruamus, quę dicto rum factorumque constantia definitur, quam Deus Leuit. c. 6. 2. 4. 5. diligenter seruari voluit. *Anima,* inquit, *qua peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum, quod fidei eius creditum fuerat, vel vi aliquid extorserit, vel calumniam fecerit, reddet omnia quæ per fraudem voluit obtinere, integra, & quintam insuper partem domino, cui damnum intulerat: pro peccato autem suo offeret arietem immaculatum de grege.* *Cic. 1. Off.*

24. Excolãtes culicẽ, camelũ aũt glutiẽtes.) Solet in calidioribus regionibus multos culices vinum habere, vt necesse sępe sit, qui volunt bibere, vinũ prius excolare, vt culices tollant. Inde sumpta translatio. Camelum autem ex more patrię pro re maxima posuit, vt supra c. 19. 24. Apparet autem fuisse prouerbium, quale illud fuisse diximus ibi *facilius est camelum per foramen acus transire.* *Hebraorũ prouerbiũ.*

25. Quod de foris est calicis, & paropsidis.) τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου, exteriorem calicis, & paropsidis partem, aut, quod à Græcis verbis propiùs abest, quod extra calicem, & paropsidem est. Calicem vocat poculum, paropsidem patinàm, qua cibus sumitur, vt apud Pollucem, & Athenęum. Notum est carmen veteris poetę, *quam multa, magnaque paropside cœnat* Lucas catinum appellauit, quod aut idem, aut simile vas est.

Iuuenalis sat 3.

Intus autem.) Id est, quę intus sunt; intelligitur enim τὰ. Calicem, & paropsidem vocat ipsum hominem; quæ extra calicem, & paropsidē sunt, sordes corporis, quæ sunt intra, sordes animę. Significat ergo eos de corpore lauando, atque mundando nimis esse solicitos, de abluendis animæ sordibus nimis negligentes. Videtur hoc etiam fuisse prouerbium, quo significabatur aliquem minùs necessaria nimis curare, magis necessaria negligere; quemadmodum si quis vas, quo potum, aut cibum sumeret, extrinsecus mundaret, intrinsecus non mundaret.

Prouerbiū Hebræorū.

26. Vt fiat & id, quod deforis est, mundum) Quæritur quomodo, mundatis ijs, quæ intus sunt, ea, quæ extra sunt, munda fiant, cum nihil obstare videatur, quin possit aliquis mundo esse animo; sordido verò corpore. dicitur id, quod deforis est, mundum fieri, cum interiora mundata sunt: quia non magis inquinat, quàm si immūdum esset. *Non* enim, *quod intrat in os, coinquinat hominem* c. 15. 11. & *omnia munda mundis* ad Titum 1. 15.

29. Qui ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum.) Eosdem Prophetas, & iustos videtur appellare, vt alijs locis annotauimus & ex Ioanne c. 9. 17. docuimus, sicut sepulchra, & monumenta idem sunt: est enim ex Hebræorum idiomate, eiusdem sententiæ alijs verbis variatæ repetitio: ædificabant autem Prophetarum sepulchra cum vetustate collapsa essent, vt Hilarius exponit. Constat ex hoc loco Prophetarum, & iustorū sepulchra in honore apud Iudæos habita fuisse. Quòd autem ea Scribæ, & Pharisæi collapsa redintegrarent, non vituperatione, sed laude dignum erat, vt Origenes tractatu in Matthæum 26. Chryso. & Euthymius, admonuerunt; nec propterea eos Christus reprehendit, sed quia cum eorum ædificarent sepulchra, maiora ipsi patrarent homicidia, quamqui prophetas illos, quorum sepulchra ædificabant, occiderant.

Sepulchrorum honor.

32. Itaque testimonio estis vobis metipsis, quia filij estis eorum, qui Prophetas occiderunt.) Bene hoc loco concludit Christus ex eo, quod dicebant Scribę & Pharisæi, *Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine Prophetarum*, eos testari his ipsis verbis esse se eorum filios, qui Prophetas occiderunt; sed paullo aliter argumentum recitat Lucas cap. 11. 48. *profecto*, inquit, *testificamini, quod consentitis operibus patrum vestrorum, quoniam ipsi quidem eos occiderunt: vos autem ædificatis eorum sepulchra*. Credibile est vtrumque Christum dixisse: sed alterum Matthæum, alterum Lucam recitasse. Superest videre quomodo apud Lucam bene Christus concludat eos testificari se operibus patrum suorum consentire. Non videtur mihi ex animi sententia Christus id concludere voluisse: sed tātùm propositum illi fuisse illud ipsum argumentum, quod ad probandam sanctitatem suam Scribæ, & Pharisæi afferebant, ad probandam eorum nequitiam in eosdē retorquere, quasi commune esset, vt Rhetores vocant, quod in vtramque partem ęquè valeret. Qui enim sepulchra prophetarum ædificabant, videri poterant aut idcirco facere, vt eos honorarent, aut vt magis quodammodo occiderent, id est eorum memoriam vnà cum corporibus sepelirent, quemadmodum solent latrones, quos occiderunt, non humanitate, sed alio homicidij genere, ne reperiantur, sepelire. Scribæ & Pharisæi priori sensu, Christus posteriori argumentabatur, non quòd indicaret eos eo animo sepulchra prophetarum ædificare, vt patrum suorum homicidijs consentirent, sed quòd factum ipsum in eam etiam partem non minùs, quàm in contrariam posset aliquis interpretari.

32. Et vos implete mensuram patrum vestrorum.) Id est occidite eos prophetas, quos illi, quia nondum erant, occidere non potuerunt. Intelligit autem seipsum, & eos, quos versu 34. se missurum dicit. Hoc enim

enim est implere mensuram patrum suorum, eorum scelera, atque homicidia maioribus homicidijs, sceleribusque cumulare. Adnotarūt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, Christum his verbis, etiamsi imperare videatur, non imperare, sed quod futurum erat, prædicere: quemadmodum Ioann. 13. 27. dixit Iudæ, *Quod facis, fac citiùs*. Facilius dici potuit concessionem esse, qualis illa apud poetam est. *I, sequere Italiam ventis.*

Virgil. 4. Æneid.

33. Serpentes genimina viperarum.) Hunc locum cap. 3. 7. explanauimus. Sensus est, cùm viperarum filijs sitis, quid potestis esse, nisi viperæ? non enim solent filij parentibus meliores esse, peiores solent.

Quomodo fugetis à iudicio gehennæ.) Id est, quomodo potestis salui esse, cum viperæ sitis? quod non ideo dicit, quia fieri non possit, vt pœnitentiam agant, & salui sint, sed quòd eiusmodi homines, qui tam diuturnum scelerum suorum callum obduxerunt, rarò pœnitentiam agere, & salui esse soleant, aut quòd adeo obdurati in malum essent, vt auerti ab eo posse non viderentur.

34. Ideo.) Non reddit causam, cur prophetas, Sapientes, & Scribas missurus sit: neque enim propter Scribarum, & Pharisæorum nequitiam missurus erat, sed reddit causam, cur eos essent occisuri, quia nimirum serpentes erant, & genimina viperarum: serpentium autem, & viperarum proprium est homines occidere. Lucas cap. 11. 49. aliter dicit. *propterea*, inquit, *& sapientia Dei dixit, mittam ad illos prophetas, & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur*, vbi videtur alicuius prophetæ testimonium allegare, cum nihil hodie tale in scriptura legamus. Credibile est ita Christum, vt Lucas narrat, locutum esse, nec dixisse, *Ecce ego mitto*, vt ait Matthæus, sed, *sapientia Dei dixit, mittam ad illos, &c.* ne, si diceret, *ego mitto*, Deum se facere videretur, cuius proprium est mittere prophetas; sed Matthęum sensum, non verba recitasse. Idem enim est sapientia Dei mittet, & ego mittam, quia ipse Dei sapientia erat, & ex ambiguitate verbi inuidiam euitauit. Itaque noluit vllum vllius veteris prophetæ citare testimonium, sed quasi ipse Dei voluntatem interpretaretur, futuraque nuntiaret, sicut veteres prophetæ solebant dicere, *hæc dicit Dominus*, ita ille dicit *sapientia Dei dixit*, id est decreuit, Hebraismus.

Dicere apud Hebræos, pro decernere.

Prophetas, & sapientes, & Scribas.) Lucas dixit propheras, & Apostolos; vnde constat Christum Apostolos suos, & Scribas, & prophetas appellasse, vt accommodatè ad Iudęorum consuetudinē loqueretur, apud quos legis doctores Scribæ vocabantur, solet enim ita aliquando Christus loqui, vt cap. 13. 52. Diuus Paulus 1. ad Corint. 1. 20. *vbi sapiens, vbi Scriba, vbi conquisitor huius sæculi.*

35. Vt veniat super vos.) Rectè Euthym. annotauit particulam *vt* hoc in loco non causam, sed euentum significare. Hebraica autem phrasis est alicuius sanguinem super aliquem, aut super eius caput venire, id est homicidij pœnas dare, vt infra capite 27. 25. *Sanguis eius super nos, & super filios nostros*, id est nos, & filij nostri cui pam præstabimus, & si quid in hoc peccati est, pœnas libenter luemus. Similis phrasis Leuitici 20. 9. 13. Iosue 2. 19. 2. Reg. 1. 16. quemadmodum Latini dicebant, si quid mali fiet, mihi & capiti meo. Seneca lib. 4. de beneficijs c. 31.

Hebraismus.

A sanguine Abel iusti, vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum, & altare.) Manifestum est voluisse Christum dicere eos daturos pœnas ob mortem omnium prophetarum, quicumque vnquam occisi à Iudæis fuerant. Numerat autem Abel inter prophetas, quia suo sacrificio videtur Christi sacrificium prædixisse, vt indicat D. Paulus ad Hebræos 11. 4. cum dicit, Abel fide plurimam hostiam obtulisse. Ennumerat enim inter illos, qui à Iudæis occisi fuerant, cum ab illis occisus nō sit, quia Cain, à quo occisus

est, omnium homicidarũ caput fuit; & quamuis non fuerit natura Iudæorum pater, fuit imitatione. Itaq; illius filij esse Iudæi significantur eodem modo, quo dicũtur filij esse diaboli Ioã.8.44. Ita Iudas dixit ver. 11. *Vaillis, qui in viam Cain abierunt*. Ita

De Zacharia Barachiæ filio.

auctor imperfecti expoſuit. Vulgaris hoc loco de Zacharia quæſtio eſt, de quo, cum multi fuerint, Chriſtus loquatur. Nonnulli auctores exiſtimãt de Zacharia Ioannis Baptiſtæ parte loqui, veterem narrantes traditionẽ quæ in nonnullis apocryphis libris legebatur, hodieq; in neſcio quo, vt vocatur, Protoeuangelio Iacobi legitur, fuiſſe in templo Ieroſolymitano ſeparatum locum, in quo ſolæ virgines conſiderent. Virginem verò Mariam Chriſti matrem poſt fœlicem partum in templum ingreſſam voluiſſe inter virgines, vt ſolebat, locũ habere, prohibitam à ſacerdotibus, quòd filium peperiſſet, defenſam à Zacharia, qui virginem ſciebat, ea de cauſa à cæteris ſacerdotibus inter tẽplum, & altare occiſum eſſe. Ita Origen. tractatu in Matthæum 16. & D. Baſilius homil. de humana Chriſti generatione, Theophylact. & Euthym. hoc loco. Simile quiddam refert de Gnoſticis Epiphanius in eorum hæreſi. Quæ traditio, ſi ex bonis libris probaretur, hunc locum valde congruenter explicaret. Fuit enim Zacharias pater Ioannis vltimus prophetarum, & perſpicuum eſt voluiſſe Chriſtum ſignificare Scribas, & Phariſæos daturos eſſe pœnas ſanguinis omniũ prophetarum, qui occiſi eſſent, à primo vſq; ad vltimum. Nomẽ tantùm patris Barachiæ non conueniret. Nec enim illius Zachariæ patrem Barachiam vocatum legimus. Alij putant Chriſtum loqui de illo Zacharia, qui ex duodecim minoribus prophetis vnus eſt. Is enim c.1.1. filius Barachiæ fuiſſe dicitur, quam opinionem Origen. Chryſ. & Hieron. referunt, Serabus verò ſecutus eſt. Alij hunc fuiſſe Zachariam illum filium Ioiadæ ſacerdotis, qui 2. Paralipomenon 24.21. inter templum, & altare occiſus cõmemoratur, quæ & Hieronymi, & Bedæ, & omnium ferè poſteriorum interpretũ opinio eſt, eò cæteris probabilior, quòd ſolum illũ Zachariam in ſcripturis inter templum, & altare occiſum legamus, & eſt verò ſimile, Chriſtum notã hiſtoriam, & ſacris teſtatam litteris commemoraſſe. Illud tantùm non conuenit, quòd Zacharias ille in ſcriptura non Barachiæ, ſed Ioiadæ filius appellatur: cui obiectioni duobus modis interpretes reſpondent. Primùm, vt Hieronymus ait, Chriſtũ non ad vocem nominis, ſed ad ſignificationem reſpexiſſe. Barachias enim Hebraicè benedictum Domini ſignificat, id eſt hominẽ iuſtum, & diuina abundantem gratia, qualem Ioiadam ſacerdotem fuiſſe ſcriptura tota teſtatur. Alij Ioiadam binomium fuiſſe putant, ſimulq; Ioiadã noie, & Barachiã cognomento appellatũ. Cõiectura probabilius eſt, & D. Hier. affirmet ſe in eo Euãgelio, quo Nazareni vtebant, p filio Barachiæ filiũ Ioiadæ legiſſe. Alia lectoris obiectio põt occurrere, & Zacharias ille nõ fuerit oĩum prophetarũ vltimus, qualẽ vr Chriſtus ſignificare voluiſſe. Nã & multi poſtea fuerũt, & Ioannes Baptiſta vltimus occiſus. Facilis ſolutio eſt, voluiſſe Chriſtum de illis tantum agere prophetis, quorum cędes ſacris eſſet litteris conſignata, ne Scribę, & Phariſæi à patribus ſuis occiſos fuiſſe negare poſſent: interea aũt quos in ſacris litteris occiſos legimus, Zacharias ille Ioiadę filius vltimus fuit. Alia hoc loco quæſtio moueri ſolet, qũo Chriſtus minetur oĩum veterũ prophetarũ ſanguinẽ ſuper Scribas, & Phariſęos venturũ eſſe, cum ipſi eos non occidiſſent, & non debeat filius patris iniquitatem portare Ezech.18. 19. Quidã reſpondẽt oĩum Iudęorum veluti vnã eſſe congregationem, & quaſi Rempublicam. Videmus aũt in Republica, quę maiores fecerint, poſteris tribui, vt Amalechitæ, quia filijs Iſrael ex Ægypto reuertentibus tranſitum per regionem ſuam concedere noluerunt, Exo.17. 8.14. delendi eſſe dicũtur; quod factũ non eſt, niſi annis poſt plus quadringentis, cùm nemo eorum viueret, qui peccauerant 1. Regum 15.6.7. Ita ergo Phariſæos ſacerdotes, & Scribas pœnas exſoluturos ſanguinis prophetarum, non quòd ipſi occidiſſent; ſed quòd cum eorum Reſpublica, eorumq; maiores occidiſſent, & ipſi occidiſſe putabantur. Ita Hieronymus, & Beda. Alij dicunt ſæpe filios pro patribus pœnas dare, cum eorum mores imitantur, vt Deus cõminatur Exodi 20.5. *Ego ſum Deus Zeles viſitans iniquitates patrum in filios vſque in tertiam, & quartam generationem*. Alij filios etiam, cum patrum ſuorum peccata ſequuntur, pro illis non puniri; ſed propterea dici puniri pro illis, quia cum eorum exemplo non reſipuerint, maiores pœnas luunt; ſic Chryſoſtom. Theophylact. & Euthym. interpretantur. Ego de illa quæſtione, vtrum filij pro patribus aliquando pœnas ſoluant, neceſſe non arbitror hoc loco diſputare, cùm ſine eius explicatione poſſit intelligi, & ea quæſtio Exodi 20.5. à nobis tractata ſit. Credo autem hoc loco Chriſtum humano, vulgariq; more loqui voluiſſe. Neq; aliud quicquã ſignificaſſe, quàm Scribas, & Phariſæos tam graues pro ſuis homicidijs pœnas daturos eſſe, vt patrum etiã ſuorum homicidia portare viderentur: non quòd portauerint, ſed quòd ſeueriùs puniti fuerint, nullamque meruerint miſericordiam, ſic enim ſolemus loqui de aliquo, qui cùm multas feciſſet cędes, & punitus non fuiſſet, ad extremum nouo homicidio perpetrato deprehenſus, atq; ſuſpenſus eſt, omnia ſimul exſoluit; non quòd exſoluerit ſigillatim omnia, aut quòd maiores pœnas dederit, quàm quas pro vltima cæde merebatur; ſed quòd ſine miſericordia punitus ſit, & tantas ſoluerit pœnas, quantas maximas potuit. Hunc eſſe ſenſum hoc loco euentus docuit, vt conſtat ex verſu 38. *relinquetur vobis domus veſtra deſerta*, & ex toto capite ſequenti. In illo autem excidio Scribæ, & Phariſæi vix potuerunt maiores, quàm dedere, pœnas dare; quod qui Ioſephum legerit, facile concedet. Sed ſi nullum alium prophetam, nullum Chriſti diſcipulum; verùm ſolum Chriſtum ipſum occidiſſent, multò grauioribus pœnis digni erant. Itaque tantùm abeſt, vt pro patribus ſuis pœnas luerent, vt ne pro ſe quidem ipſis ſatis dignas pœnas luere potuerint: ſed, vt diximus, dicuntur ſanguinis omnium prophetarum pœnas ſoluiſſe, quia, quàm maximas poterant, exſoluerunt.

36. *Amen, amen dico vobis, venient hæc omnia ſuper generationem iſtam.*) Et aſſeuerationis particula *Amen*, & eius repetitione, & totius iteratione ſententiæ confirmat, quod ante dixerat, ne quis inanem fuiſſe putaret comminationem. Generationem autem iſtam vocat totum Iudæorum genus, ſuper quos ea, quæ dixerat, ventura erant. Notus Hebraiſmus דור generatio, id eſt *pro genere.* genus. *Generatio*

37. *Quoties volui congregare filios tuos, ſicut gallina congregat pullos ſuos ſub alis, & noluiſti.*) Semper iudicaui violentam eſſe interpretationem, quam ſæpe Diuus Auguſtinus adhibet in hunc locum, *volui*, inquit *congregare, & noluiſti*, id eſt etiam nolente te congregaui. Senſus enim eſt facilis, quem præter illum omnes prorſus auctores veteres ſecuti ſunt, Deum Iudæos ad meliorem mentem vocaſſe, & venire noluiſſe, ſicut ſuperiore parabola cap. præcedenti verſu 3. declaratum eſt, & vt per Salomonem Prouerbiorum 1. 24. dixit, *vocaui, & renuiſtis, extendi manum meam, & non fuit qui aſpiceret*, & Iſaiæ 65.12. *vocaui, & non reſpondiſtis, locutus ſum, & non audiſtis, & facite batis malum in oculis meis, & quæ nolui, elegiſtis*, & ca.66.4. *vocaui, & non erat, qui reſponderet; locutus ſum, & non audierunt*, & Ieremiæ 7.13. *Locutus ſum ad vos mane conſurgens, & loquens, & non audiſtis, & vocauit vos, & non reſpondiſtis.* Idem enim eſt vocaſſe, & congregare voluiſſe, idem eſt non re-

respondisse, & noluisse congregari.

38. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.) Particula *ecce*, propinquum tempus videtur indicare, vt multis alijs locis, quos cap. 21. notauimus. Domum autem eorum aut vrbem appellat, vt Beda existimat, quia eorum erat habitatio, quæque paullo post vastanda erat, sicut Deus olim apud Isaiam simili comminatione vsus dixerat cap. 5. 5. *Ostendam vobis, quid ego faciam vineæ meæ, auferam sepem, & erit in direptionem; diruam maceriam eius, & erit in conculcationem:* aut, quod est probabilius, templum, quemadmodum Hieronymus Theophylactus, & Euthymius interpretantur; quia quemadmodum olim, ita etiam tunc adeo in templo suo Iudæi confidebant, vt tutissimum in eo præsidium habere viderentur Ieremiæ 7. 4. *nolite confidere in verbis mendacij dicentes, templum Domini, templum Domini, templum Domini est.* Nam & tempore Ieremiæ paullo antequam à Chaldæis inuaderetur, simili Deum comminatione vsum legimus Ieremiæ 12. 7. *reliqui domum meam dimisi hæreditatem meam*. Nam quod Ambrosius in commentarijs in Psalmum 95. per domum Iudæorum Synagogam intelligit, aut minùs probabile, aut allegoricum est.

39. Dico enim vobis.) Reddit causam, cur deserenda eorum domus esset, quia ipse nimirum, à quo tanquam à veritate figura implebatur, paullo post erat ex hoc mundo discessurus. Itaque sicut domus habitatoribus vacuæ ruere solent; ita templum eo discedente diruendum erat.

Donec dicatis, benedictus, qui venit in nomine Domini.) Secundum Christi aduentum significari omnes consentiunt auctores. Quomodo autem Iudæi in secundo aduentu dicturi sint de Christo, *Benedictus, qui venit in nomine Domini*, de eo dissentiunt. Multi ex antiquissimis, vt recitat auctor imperfecti, in quorum ipse sententia est, dixerunt multos ex Iudæis sub finem mundi in Christum credituros, atque eos dicturos esse, *Benedictus, qui venit in nomine Domini.* Hieronymus hunc sensum esse putat, non videbitis me, donec confiteamini, id est nisi confiteamini me esse eum, qui venit in nomine domini. Euthymius, & Theophylactus, &, vt videtur, etiam Chrysostom. re vera Iudæos in secundo Christi aduentu dicturos esse putant *Benedictus, qui venit in nomine Domini*; inuitos tamen, atque coactos. Ego inuitos quidem eos dicturos puto; animo tamen nõ ore. Sic enim mihi loqui videtur Christus, quemadmodum si rex alicui se pro rege non agnoscenti diceret, suspendam te, & tunc dices, me esse regem; non enim significat eum verbis dicturum, sed re ipsa expertum esse. Quemadmodum Zachariæ 12. 10. & Ioan. 19. 37. *Videbunt, in quem transfixerunt*; quod enim illic dicit, *videbunt*, hic dicit, *dicetis*. Alludit autem, vt opinor, Christus ad id, quod paullo ante acciderat c. 21. 16. vbi cũ pueri in templo clamarent, *Hosanna filio Dauid*, sacerdotes, & Scribæ indignantes dixerunt, *audis, quid isti dicunt?* quasi blasphemare eos putarent quod Christo canerent, *Hosanna filio Dauid.* Prædicit ergo Christus ventu rum tempus, quo tempore etiam idẽ dicere cogantur. Annotarunt Chrysostomus, & Theuphylactus, & Euthymius, illud aduerbium *amodo*, id est ab hoc tempore non punctum temporis, sed passionis tempus significare, post quod, etsi Apostoli, & nonnulli alij discipuli eum iam suscitatum viderunt, Iudæi, de quibus loquebatur, non viderunt.

CA-

CAPVT XXIIII.

1 ET egressus Iesus de templo, ibat. Et accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificationes templi. 2. Ipse autem respondens dixit illis: Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem, qui non destruatur. 3. Sedente autem eo super Montem oliueti, accesserunt ad eum discipuli secreto, dicentes: Dic nobis, quando hæc erunt? & quod signum aduentus tui, & consummationis sæculi? 4. Et respondens Iesus, dixit eis: Videte, ne quis vos seducat, 5. multi enim venient in nomine meo, dicentes: Ego sum Christus: & multos seducent. 6. Audituri enim estis prælia, & opiniones præliorum. Videte ne turbemini; oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. 7. consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum, & erunt pestilentiæ, & fames, & terræ motus per loca. 8. hæc autem omnia initia sunt dolorum. 9. Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum. 10. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. 11. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos. 12. Et quoniam abundauit iniquitas, refrigescet charitas multorum. 13. qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio. 15. Cum ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta stantem in loco sancto, qui legit, intelligat: 16. tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: 17. & qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua: 18. & qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam. 19. Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus. 20. Orate autem, vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbato. 21. erit enim tunc tribulatio mãgna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modo, neque fiet. 22. Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi. 23. Tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, aut illic: nolite credere. 24. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ: & dabunt signa magna, & prodigia, ita vt in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi. 25. Ecce prædixi vobis. 26. Si ergo dixerint vobis, Ecce in

Mar 13 a. 1. Lu. 21. b. 1.
Luc. 19. g. 44.
Eph. 5. b. 6. Col. 2. d. 18
Ioel. 2. e. 28 & 16. a. 2. Sup. 10. e. 17.
Lu. 21. c. 11
Mar. 13. b. 14.
Luc. 21. d. 20.
Dan. 9 g. 27.
Act. 1. b. 12
Marc. 13. c. 21.
Luc. 17. e. 23.

Universidad de Deusto
Biblioteca

deserto est, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere. 27. Sicut enim fulgur exit ab oriente, & paret vsque in Occidentem: ita erit & aduentus Filij hominis. 28. Vbicumque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ. 29. Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum commouebuntur: 30. & tunc parebit signum Filij hominis in cœlo: & tunc plangent omnes tribus terræ: & videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute multa, & maiestate. 31. Et mittet angelos suos cum tuba, & voce magna: & congregabunt electos eius à quattuor ventis, à summis cœlorum vsque ad terminos eorum. 32. Ab arbore autem fici discite parabolam: cum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia prope est æstas; ita & vos cùm videritis hæc omnia, scitote, quia prope est in ianuis. 34. Amen dico vobis, quia non præteribit generatio hæc, donec omnia hæc fiant. 35. Cœlum, & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. 36. De die autem illa, & hora nemo scit, neque angeli cœlorum nisi solus Pater. 37. Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus Filij hominis. 38. sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, vsque ad eum diem, quo intrauit Noe in arcam, 39. & non cognouerunt, donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filij hominis. 40. Tunc duo erunt in agro: vnus assumetur, & vnus relinquetur. 41. duæ molentes in mola: vna assumetur, & vna relinquetur. 42. Vigilate ergo, quia nescitis, qua hora Dominus vester venturus sit. 43. Illud autem scitote, quoniam si sciret paterfamilias, qua hora fur venturus esset, vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam. 44. Ideo & vos estote parati: quia qua nescitis hora Filius hominis venturus est. 45. Quis putas, est fidelis seruus, & prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam, vt det illis cibum in tempore? 46. Beatus ille seruus, quem cum venerit dominus eius, inuenerit sic facientem. 47. Amen dico vobis, quoniam super omnia bona sua constituet eum. 48. Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo: Moram facit dominus meus venire: 49. & cœperit percutere conseruos suos, manducet autem, & bibat cum ebriosis: 50. veniet dominus serui illius in die, qua non sperat, & hora, qua ignorat: 51. & diuidet eum, partemque eius ponet cum hypocritis; illic erit fletus, & stridor dentium.

Luc.17.g.36. *Marc.13.e.24.* *Luc.21.e.25.* *Ezech.32.b.7* *Isai.13.b.10.* *Ioel 3.c.15* *Apoc.1.c.b.7.* *1.Cor.15.g.52.* *Marc.13.d.31.* *Luc.17.f.26.* *Gen.7.b.5.* *2.Thes.4.d.17.* *Marc.13.d.32.* *Luc.12.e.39.* *Apocal.16.e.15.* *Sup.13.f.42.* *Inf.25.e.30.*

IN

IN CAPVT XXIV.

IT egressus Iesus de templo ibat.) G. καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, & egressus Iesus abibat è templo. Noster interpres vt legisse καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐπορεύετο meliore sensu. Nam egressus Iesus ibat à templo, vt Græcè legitur, tautologia videtur esse. Adde quòd nonnulli etiam codices Græci eandem, quam noster interpres secutus est, lectionem habent.

Accesserunt.) Marcus c.13.1. vnum tantùm discipulum accessisse dicit. Euthymius existimat omnes discipulos priùs de templi pulchritudine, & structura inter se collocutos ad Christum accessisse, vt Matthæus ait: vnum autem ex illis pro omnibus dixisse, *Magister aspicis, quales lapides*, vt ait Marcus. Potest & per syllepsim Matthæus locutus esse, qui discipulos accessisse dicit, quia vnus discipulus accessit, sicut c.26.8. dicit indignatos fuisse discipulos vnguenti effusione, murmurantesque dixisse, *vt quid perditio hæc*, cùm ex Ioanne c.12.4. solum Iudam indignatum, ac murmurasse constet, & sicut c.27.44. scribit latrones, qui cum Christo crucifixi erant, improperasse illi, cùm Lucas c.23.39. vnum tantùm latronem blasphemasse dicat.

Vt ostenderent illi ædificationes.) Structuras templi. Est valde vero simile, quod Origen. Hilarius, Chrysostom. Theophylact. & Euthym. annotauerunt motos fuisse discipulos, vt Christo templi structuram ostenderent, verbis, quæ capite præcedenti versu 38. audierant, *Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta*, aut, vt quidam putant, admiratione, quasi fieri non posset, vt tantum, taleque templum vastaretur, aut, vt alij ex illis, quos nominauimus, auctores existimant, egoque probabilius iudico, commiseratione, quasi tam pulchrum, & admirandum templum vastari ferendum non esset; itaque videntur, vt ait Origenes, demonstrata templi structura, atque pulchritudine Christum ad commiserationem flectere voluisse, vt latam sententiam de eius demolitione reuocaret. Fuerat templum illud ab Herode de integro miro opere ædificatum, longitudine centum cubitorum, altitudine totidem, & ampliùs viginti, lapidibus candidis, atque firmissimis, longitudine viginti quinque cubitorum, latitudine duodecim, altitudine octo; vt Iosephus scribit libro 15. antiquitatum cap. 14. hoc est, quod Christo dicunt apud Marcum cap. 13. 1. *aspicis quales lapides, & quales structuræ*.

Templi Herodis mirabilis structura.

2. *Videtis hæc omnia.)* οὐ βλέπετε πάντα; nonne videtis? Noster interpres videtur negationem non legisse; & quidem sensus est melior; significat enim Christus, vt etiam, atque etiam structuram templi considerent, quo magis euersionem admirentur; non enim relinquetur lapis super lapidem, quod etsi per exaggerationem dictum videri potest, vt ingens tantùm ruina, & vastatio declararetur, qualem Iosephus libro septimo de bello Iudaico capit. 9. & decimo, describit; tamen non est passa diuina prouidentia, vt existimare quisquam posset Christum vel in vno lapide per hyperbolem loquendo fuisse mentitum. Scribunt Chrysostomus oratione secunda, & tertia aduersus Iudæos, & Gregorius Nazianzenus oratione secunda contra Iulianum, & Theodoretus libro 3. historiæ Ecclesiasticæ cap. 20. Iulianum Apostatam, dum imperaret, Iudæis concessisse, vt Ierosolymitanum templum restaurarent; id Iudæos incredibili alacritate conatos facere, effodisse fundamenta veteris templi, vt noua reponerent, ignem ex imis fundamentis exsiluisse, multosque consumpsisse ex ijs, qui ædificabant; ita Iudæos suis manibus Christi prædictionem

Iuliani Apostatæ ac Iudæorum conatus irritus in reædificando templo.

com-

compleuisse. Vetus enim templum, si quid supererat, ita diruerunt, vt lapis supra lapidem non remaneret; nouum verò ne inchoare quidem diuinitus prohibiti potuerunt.

3. *Sedente autem eo.)* Hoc die quarto, posteaquàm cum ramis, & acclamationibus in vrbem ingressus esset Christus, accidisse inter omnes conuenit. Ex Euangelistarum collatione facilè colligitur. Nam eodem die in Bethaniam secessit; secundo verò ex Bethania rediens ficui maledixit; tertio verò die cum iterum ex Bethania reuerteretur, discipuli arefactam viderunt ficum Marci 11. 13. 14. 21. Eodem autem tertio die ex Ierusalem in Bethaniam de more redijsse, vt ibi noctem ageret, ex Luca ca. 21. 37. intelligitur. Itaque die quarto Bethaniæ fuit, & quia nullus Euangelista narrat eum ante diem quintum, quo Pascha celebrauit, Ierosolymam reuertisse, & quia Matth. capit. 26. 6. scribit eum fuisse in domo Simonis leprosi duobus diebus ante Pascha; Bethaniam autem fuisse ad radicem Montis oliuarum diximus cap. 21. 1. Quare credibile est Christum, cum in montem, qui paullo plus mille passibus ab vrbe distabat, ascendisset, ex eo vrbem, ac templum contemplatum esse, & aliquid de futura eius calamitate prædixisse, quod occasionē discipulis præbuerit interrogandi, *dic nobis, quando hæc erunt?* id ex Marco obscura licet coniectura colligitur cap 13. 3. *Et cum sederet*, inquit, *in Monte oliuarum contra templum*, indicans eum prospexisse, & contemplatum fuisse templum, & de eo aliquid dixisse.

Accesserunt ad eum discipuli.) Marcus scribit quartuor tantùm accessisse, Petrum, Iacobum, Ioannem, & Andream; itaq; dubium est, an, quod Euangelista dicit, secretò accessisse, intelligendum sit illos quattuor secretò ab alijs discipulis ad Christum adijsse, atque eum interrogasse, an, vt Euthymius existimat, accessisse omnes, sed secretò ab alijs hominibus, vt non nisi discipuli essent. Illud prius probabilius videtur. Propterea enim videtur Marcus eorum, qui accesserunt nomina expressisse; & est credibile quattuor illos discipulos, qui Christo omnium erant familiarissimi, & secretioribus mysterijs interesse soliti, solos voluisse de re maxima Christum interrogare, existimantes facilius eum sibi solis, quàm omnibus in commune discipulis discturum esse. Erat enim de templi excidio periculosum loqui, quemadmodum Stephano in Actis Apostolorum cap. 6. 14. obiectum est, *Audiuimus eum dicentem, quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum.* Quid autem discipulos moueret, vt id interrogarent, incertum: credi potest naturali eos studio, quo omnes homines teneri solent, futura, maximeque ea, quæ se, patriamque suam attingunt, sciendi adductos fuisse: sed auctor imperfecti in meliorem partem interpretatur eos desiderio, quo tenebantur, Christo in regno eorum fruendi, de mundi fine interrogasse, quasi nimiùm illis tardare videretur.

Quando hæc erunt, & quod signum aduentus tui, & consummationis seculi?) Tria interrogant, quando ea mala, quæ prædixerat, vrbi ac templo euentura essent; quod signum ipsius aduentum esset præcessurum; quod mundi consummationem, vt Hilarius, Hieronymus, & Strabus adnotarunt, quod, qui multis refellunt verbis, nihil mihi agere videtur. Nam quod Christi aduentus, & mundi finis eodem tempore futurus sit, quid quæso obstat, quo minus distinctè de vtroque Apostoli docerì velint? Vtiq; & templi vastationem, vt paullo post dicemus, eodem etiam tempore futuram putabant; nemo tamen negat de templi euersione, & de Christi aduentu diuersas esse quæstiones.

5. *Multi enim venient in nomine meo.)* Haud dubium est, quin Apostoli statim post templi excidium Christi aduentum, & mundi finem futurum putauerint: sed an Christus de excidio Ierosolymitano, an de aduentu suo, & mundi fine respondeat, id & dubium, & obscurum est. Veteres autores omnia referunt ad finem mundi, vt Irenæus libro 5. cap. 25. & Hilarius hoc loco, & Gregorius hom. 1. in Euang. Alij hæc, quæ dicuntur vsque ad versum 23. de solo Ierosolymitano excidio intelligi volunt, vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthym. media mihi placet sententia, quam & Augustini epistola 80. & Hieronymi ac Bedæ hoc loco esse video, Christum confusè de vtraque respondisse, sicut confusè Apostoli interrogauerant. Quod certo eum consilio, atque diuino fecisse arbitror, ne quis posset finem mundi cognoscere. Existimabant Apostoli hæc esse coniuncta, finem templi, & finem mundi; noluit Christus hunc illis errorem eripere, ne post templi euersionem in longum expectationē porrigentes securi essent; diligentis tamen, atque prudentis lectoris est, quæ de Ierosolymitano excidio, & quæ de mundi fine dicuntur, subtili coniectura distinguere. Hæc ergo, quę nunc Christus dicit, ad vtrumq; videntur pertinere; nam & ante Ierosolymitanum excidiū multi Pseudochristi extiterunt, & ante finem mundi multos futuros Ioannes in Apocalypsi testatur; quare cùm generaliter sententia intelligi possit, restringenda non est, ne Spiritui sancto, quo Christus loquebatur, limites præfigamus. Scribit Lucas in Actis Apostolorum cap. 5. 36. exstitisse Theodam quendam, qui Iudæorum populum conturbauerit, dicentem se esse aliquem, id est magnum prophetam. Eius historiam Iosephus libro 20. antiquitatum c. 4. commemorat, itemque de alijs seductoribus c. 12. & libro 2. de bello Iudaico c. 12. scribit multa. Hieronymus Simonē magum inter eos numerat, qui falsò Christi nomine venerunt, quia virtus Dei magna vocabatur Actorum 8. 10. Huiusmodi nugatores infinita Iudæorum multitudo sequuta est, divino planè iudicio, vt qui Christo

vero Dei filio non crediderant, seductoribus crederent, sicut Christus prædixerat Ioan. 5. 43. *Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me; si alius venerit in nomine suo, illum accipietis*, &, vt ait D. Paulus 2. ad Thes. 2. 10. 11. *Eo quòd charitatem veritatis non receperunt, vt salui fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio.*

6. *Audituri enim estis.)* μελλήσετε δὲ ἀκούειν audituri autem estis; sed δὲ autem, positum est pro γὰρ enim, vt c. 23. 5. Itaque meliùs noster interpres, quam multi recentiores, reddidit; reddit enim Christus causam eius, quod sequitur, *videte, ne turbemini*; quasi dicat, propterea moneo vos, ne turbemini, quia prælia, & opiniones prælioru audituri estis, πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων bella, & auditiones bellorum ad verbum, id est bellorum rumores Hebraismus שמועת auditio, id est rumor. Quidam nimis subtiliter hæc duo distinguere videntur, in quibus Origenes, & Euthymius, quorum ille allegoricè hæc prælia interpretatur ea, quæ in vrbe Ierosolymitana commissa sunt; rumores verò bellorum, quæ in alijs Iudææ ciuitatibus gerebantur. Si quid interest, malim hoc modo distinguere, vt prælia sint præsentia, rumores prælioru futurorum; vt sit sensus eos, vt suis oculis multa iam præsentia visuros bella, & suis auribus alia iam instare audituros, & bellum ex bello, malum ex malo oriturum esse.

Oportet enim hæc fieri.) Non oportet absolutè; sed oportet posita hominum malitia, posito Dei decreto, quo constituerat punire Iudæos, sicut supra dixit c. 18. 7. *Necesse est, vt veniant scandala*, &, vt D. Paulus 1. ad Corin. 11. 19. *Oportet hæreses esse*. Hæc de bellis Iudaicis, quæ vrbis excidium præcesserunt, quæque a Iosepho libro 20. antiquitatum, & totis septem libris de bello Iudaico describuntur, plerique intelligunt, vt Hilarius, Chrysostomus, auctor imperfecti, Euthymius, Theophilactus, Beda, Alij de bellis Antichristi, quæ

quæ

ante finem mundi futura sunt, vt Hieronymus. Vtrumque possumus probabiliter intelligere, cùm alterum ex historijs, & certo iam euentu; alterum ex Ioannis Apocalypsi probetur. & non est, vt ante dixi, cum generaliter intelligi potest, in angustum arctanda sententia.

Sed nondum est finis.) Quidam mundi finem intelligunt, vt Hieronym. & Theophylactus. Alij finem Ierusalem, vt Euthymius.

7. *Consurget enim gens in gentem.)* Hæc etiam communiter, & de tempore Ierosolymitani excidij, & de tempore Antichristi intelligit Augustinus epistola 80. cuius sententiam eorum opinioni præfero, qui ad solum Ierosolymitanum excidium restringunt, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Exempla huius prædictionis multa, qui volet, leget apud Iosephum lib. 20. antiquitatum c. 7. 8. & 15. & lib. 2. de bello Iudaico c. 11. 12. 14. 19 20. 21. & 25. & apud Hegesippum lib. 2. cap. 11. & 14. & 16. & 17.

Et erunt pestilentiæ, & fames.) καὶ λοιμοὶ καὶ λιμοὶ, fames, & pestilentiæ transpositis verbis, quę vel in Græcis, vel Latinis codicibus facilè transponi potuerunt; facilius tamen in Græcis propter magnam vtriusque nominis similitudinem; probabilius autem est ita legendum, vt legitur Græcè, quia Græcum prouerbiũ est μετὰ λιμὸν λοιμός post famem pestis. Est autem Græcè paronomasia, quæ Latinè exprimi non potest. Famem quidem ante Ierosolymitanum excidium præcessisse ex Actis Apostolorum cap. 11. 28. colligitur, & Iosephus tradit lib. 20. antiquitatum c. 2.

8. *Hæc autem omnia initia sunt dolorum.)* Id est, parua mala, si cum ijs, quæ postea secutura sunt, conferantur. Metaphora à mulieribus parturientibus sumpta est, quæ initio nuntios quosdam instantis partus dolores sentiunt; exiguos tamen, si cum ijs cruciatibus comparentur, quos erumpente infante experiuntur. Solet scriptura frequenter futurarum calamitatum dolorem hac metaphora declarare, vt Psalmo 47. 7. *Ibi dolores, vt parturientis*, & Isaiæ 13. 7. 8. *Propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet, & conuertetur. Torsiones, & dolores tenebunt; quasi parturiens dolebunt, vnusquisque ad proximum suum stupebit, facies combusta vultus eorum*, & cap. 21. 3. *Propterea repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, sicut angustia parturientis*. Similia exempla in prophetis passim leguntur Ieremiæ 4. 31. & 6. 24. & 13. 21. & 22. 23. & 30. 6. & 48. 41. & 49. 22. 24. & Ezechielis 30. 16. & Oseæ 13. 13. & Michææ 4. 9. 10. *Comprehendet te dolor, sicut parturientem, dole & satage filia Sion, quasi parturiens*.

12. *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas.)* Sensus est, tantam futuram esse omnium fere hominum in Christi discipulos sæuitiam, & crudelitatem (hanc enim iniquitatem vocat) vt qui aliquam alioqui charitatem habebant, qua Apostolos, cæterosque Christianos excipere solebant, atque iuuare, exercere non audeant; hoc est charitatem refrigescere, quia vix quisquam reperiendus erat etiam inter Christianos, qui Christianos iuuare vellet, ne & ipse Christianus esse videretur; exemplum est apud D. Paulum in 2. epistola ad Timoth. c. 4. 16. *In prima*, inquit, *mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur*.

14. *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe.)* Hinc colligit Hieronymus, & Beda non agi hoc loco, & superioribus versibus de templi, & vrbis vastatione; sed de fine mundi, quia dicitur priùs Euangelium in vniuerso terrarum orbe prædicandum, quod ante Ierosolymitanum excidium neq; factũ fuisse constat, neque fieri potuisse. Chrysostomus tamen & Theophylact. in sua sententia persistunt, vt hæc omnia de solo Ierosolymit. excidio intelligantur, quos multi recentiores interpretes secuti sunt. Argumento verò, quod obijcitur,

obijcitur, respondent etiam ante tẽpli euersionem Euangelium fuisse toto terrarum orbe prædicatum, vt testatur D. Paulus in epistola ad Romanos cap. 1. 8. *Fides*, inquit, *vestra annunciatur in vniuerso mundo*, & cap. 10. 18. *Nunquid non audierunt? & quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* At certè in multis orbis terrarum partibus Euangelium prædicatum non erat, cùm & patrum nostrorum memoria reperta sit quarta pars orbis multo cæteris maior, vbi nulla Euangelij notitia vnquam fuerat; & D. August. epistola 80. testatur multas suo tempore in Africa fuisse gentes, quæ Euangelium neque acceperant, neque audierant. Vera ista sunt: sed facilè à multis respondetur hyperbolicam esse D. Pauli correctionem, qua dicit Euangelium in toto orbe prædicatum, quia in plerisque locis prædicatum erat; eodemque modo Christum hoc loco locutum esse. Nam cum Ierosolyma vastata est, vix vlla erat regio ex ijs, quæ ad illud vsque tempus repertæ fuerant, vbi Euangelium non insonuisset.

Et prædicabitur.) Sunt qui putent particulam & hoc loco aduersatiuæ vim habere, quod in simili coniunctione Hebraica vsitatissimum: quasi dicat, quamuis hæc omnia eueniura sint, tamen mihi obstabunt, quo minus Euangelium toto terrarum orbe nuncietur; ipsum enim sibi per gladios, per ignes viam faciet, quemadmodum Theophyl. & Euthymius videntur exposuisse. Mihi sensus videtur esse, quamuis calamitates illæ, quas Christus opposuerat, Ierosolymitani excidij tempore eueneriut; tamen existimandum non esse finem mundi propterea instare. Priùs enim Euangelium toto terrarum orbe prædicari oportere, vt clariùs dixit Marcus c. 13. 10. *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium*, id est, priusquam veniat mundi consummatio, vt auctor imperfecti interpretatur. Euangelium autem regni vocat, quo regnum cęlorum nunciatur appropinquare, vt c. 3. 2. & c. 4. 17. & c. 10. 7. Cur autem ita vocetur, illic exposuimus.

In testimonium omnibus gentibus.) Inepta est hæreticorum interpretatio, id est vt sit lex omnibus gentibus: legem enim in scripturis testimonium appellari, vt, *Mirabilia testimonia tua domine*; quod, vt verum sit, ad hunc tamen locum aptè non hæret, vbi Christus significare voluit ideo Euangelium omnibus esse gentibus prædicandum, ne quis veritatis ignorantiam posset prętexere, quo minus saluus fieret, eaque res in eos, qui Euangelium non recepissent, aut receptum non seruauissent, in supremo iudicio testimonio esset, quo cõuicti condemnarentur, vt Chrysost. Hieronym. Beda, & Euthym. exponunt, similemque sententiam cap. 8. 4. & c. 10. 18. exposuimus. *Hęretico-rum interpretatio reprehẽditur. Psal. 118. 129.*

Et tunc veniet consummatio.) Chrysost. & Theophyl. Ierosolymitanam consummationem, id est vastationẽ intelligunt. Hieronym. & Beda, omnesque vetustiores auctores consummationem mundi, quod mihi videtur esse probabilius. Credibile enim est Christum ad ea, quæ Apostoli interrogauerant, respondisse. Interrogauerant autem, quod signum esset consummationis versu 3. respondet prædicandum Euangelium per omnes partes orbis terrarum; atque tũc futuram consummationem. Intelligit ergo consummationem sæculi, de qua Apostoli interrogauerant. Cęterum nõ videtur sensus esse, quemadmodum Hieronymus existimat, Euangelij per totum terrarum orbẽ prædicationem certum esse signum instantis mundi consummationis; nec enim certum vllum habemus signum, & istud est nimis Christi sententiam arctare. Sed sensus, vt opinor, est, consummationem mundi non ante futuram, quam Euangeliũ per omnes orbis oras prædicatũ sit. Hoc enim certum, Euangeliũ prius omnibus gentibus prædicandum: illud incertum, an simul atque prędicatum fuerit, finiendus sit mundus. *Euangelij prædicatio per totum orbem quomodo signũ finis mũdi.*

15. *Cum videritis abominationem.)* Etiam hoc ad finem mundi Irenæus refert lib. 5. c. 25. & Hilarius, & auctor imperfecti hoc loco; quam opinionem Hieronymus, & Beda, etsi non omnino sequuntur, improbare non audent; & verò simile quiddam Antichristi tempore futurum esse apud Danielem cap. 12. 11. legimus, & D. Paulus significat 2. ad Thessal. 2. 4. cum dicit Antichristum in templo Dei, quasi Deus sit, sessurum esse. Sed hoc loco, quamuis fortasse ad tempus Antichristi Christus etiam inspexerit, tamen de Ierosolymitana vastatione eum locutum esse dubitare non possumus, neq; quisquam, præter eos, quos ante nominauimus, grauis auctor dubitauit. Refert aliquid ad explanationem huius loci scire, vnde hoc testimonium sumptum sit: duobus enim in locis de futura abominatione locutus est Daniel cap. 9. 27. & cap. 12. 11. Errare Caluinus dicit eos, qui ex nono capit. sumptum existimant: errare ego dico eum, quòd ex 12. cap. sumptum esse putet; nam, vt in eius loci commentarijs demonstrauimus, Daniel cap. 12. non de Antiocho, aut de Tito, & Vespasiano; sed de Antichristo vaticinatur, & ca. 9. ita futuram in templo abominationem cum Christi morte coniungit, vt dubium esse non possit, quin de templi vastatione loquatur, quæ minimo interuallo Christi mortem secuta est. Maior quæstio, quæ illa sit abominatio, de qua loquitur Christus. Auctores illi, quos diximus ad Antichristi tempora ista retulisse, Antichristum ipsum abominationem vocari putant; quòd, vt D. Paul. ait, in templo, quasi Deus sessurus sit, idemque profanaturus. Hieronym. præter hanc duas recitat opiniones, quas æquè probabiles videtur existimare; altera est abominationem vocari statuam Cæsaris, quam Pilatus in templo posuerat: altera statuam Adriani, quæ postea posita est. Neutrum mihi videtur esse probabile. Nam statuam Cæsaris Pilatus in templo non posuit; sed in vrbem solùm induxit, idque clam intempesta nocte, & in vexillis militaribus: deinde non stetit, nisi ad paucos dies. Nam Pilatus victus Iudæorum precibus vexilla subduxit, vt Iosephus libr. 18. antiquitatum c. 5. & lib. 2. de bello Iudaico c. 8. mihi auctor est. Adde quòd cum hoc Christus dixit, iam id factum fuerat. Itaque non potuit eam statuam abominationem appellare. Minùs & statuam Adriani, qui longè post Ierosolymitanum vixit excidiu. Loquitur enim Christus de abominatione, quæ futuri excidij signum futura erat. Alij ipsum Romanorum exercitum, qui Ierosolymam obsedit, abominationem vocatum putant; quemadmodum Origenes tractatu 29. eamque opinionem pleriq; recentiores interpretes cõplexi sunt non sine magna, vt videtur, probabilitate. Nam quod Christus hoc loco dicit, *Cum videritis abominationem*, apud Lucam c. 21. 20. dicit, *Cum videritis circundari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote, quia appropinquauit desolatio eius*. Pertuadere tamen mihi non possum Romanorum exercitum abominationem hic appellari. Verùm, quia Christus addit *stantem in loco sancto*, &, vt Marcus ait c. 13. 14. *stantem, vbi non debet*, qua periphrasi minimè dubito Ierosolymitanum templum significari, quemadmodum Daniel expresso dixit nomine: Romanorum autem exercitus in templo non stetit, nisi excisa iam, & vastata vrbe, cum victor, vt Iosephus ait, Tito duce templum incendit; itaque non poterat futuræ templi, vrbisque euersionis signum esse, & cum dicit *stantem*, statuam aliquam videtur indicare; vero simile videtur esse Christum vtrumque dixisse, & *cum videritis abominationem*, vt ait Matthæus, & *cum videritis circundari Ierusalem ab exercitu*, vt ait Lucas, quorum alterum Matthæus, alterum Lucas prætermisserit, quemadmodum videtur D. Augustinus lib. 2. de consen. Euangelistarum cap. 77. sentire. Certè ita sentit Euthymius. Alij de seditione illa hoc

Caluinus reprehenditur.

Abominatio desolationis quid sit.

2. Thessal. 2. 4.

hoc interpretantur, quę sub Floro præside Zelotis auctoribus (ita enim seditionis duces vocabantur) inter Iudæos excitata est: ita vt Zelotæ in templum sese receperint, illudque contaminauerint, vt Iosephus lib. 6. de bello Iudaico cap. 1. describit. Et quidem seditio ante Ierosolymitanam vastationem contigit, sed, vt eã credam abominationem appellatã, adduci non possum. Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus Titi Imperatoris imaginem in templo positam fuisse dicunt; eamque abominationem appellari. Sed, vt id probent, nullum, quod sciam, vicinum eorum temporum auctorem habẽt: nihil enim de ea re, qui interfuerat, Iosephus scripsit. In re prorsus incerta pro vero, quod vero similius videtur, habeo, abominationem desolationis ipsam appellari desolationem, phrasimque esse Hebræorum, qua abominatio desolationis dicitur, id est abominabilis, & horrenda desolatio, sicut D. Paulus 2. ad Thessal. 2. 11. simili Hebraismo *operationem erroris* dixit, id est operantem, & efficacem errorem, homines in exitium trahentem. Vnum illud est, quod huic interpretationi obstare videtur, quòd Christus de futuræ vastationis signo agat, cuius vastatio ipsa signum esse non potuit. Respondeo non fuisse Christo propositum, vt his verbis doceret, quando vastandum templum esset. Id enim illis alijs verbis, quæ Lucas recitat, indicauit, *Cum videritis circundari ab exercitu Ierusalem, scitote, quia appropinquauit desolatio eius*: sed tantùm monere voluit, vt cum viderent abominandam illam vrbis, templique desolationem, intelligerent Danielis prophetiam impletam esse, sublatum esse sacrificium, actumque prorsus de populo Iudaico, ita vt non ampliùs, quemadmodum post Babylonicum exilium acciderat, vrbs, templumque ædificaretur; non ampliùs instaurarentur sacrificia, sed abrogatam esse penitus legem: sicut Daniel prædixerat, *Et erit in templo abominatio desolationis, & vsque ad consummationem, & finem perseuerabit desolatio*. Itaque Euangelistæ verba non ita cõiungo, quemadmodum à plerisque interpretibus iungi solere video, *Cum videritis abominationem desolationis*, &c. *Tunc qui in Iudæa sunt fugiant ad montes*: sed totam sententiam hoc versu concludo, neque ex sequenti suspendo, *Cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto, quæ dicta est à Daniele*, quemadmodum & Euthymius interpretatur. Nã quod nonnulli hæc verba Euangelistæ esse putant, & parenthesi claudunt, probare non possum.

16. *Tunc.)* Omnes interpretantur, *tunc*, cum videritis abominationem desolationis. Ego conuenienter superioris versus interpretationi hoc *tunc* non ad proxima verba, sed ad omnia, quæ à versu 6. dicta sunt, referendum esse arbitror, quasi dicat, cum audieritis prælia, & opiniones præliorum, & cetera, quæ dixi, futuræ vastationis signa videritis, qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes. Quibus verbis Iudaici populi interitum denunciat; ad montes autem iubet fugere ex vulgari fugientium consuetudine, qui ad montes plerumque, & loca inaccessa sese recipiunt; vt Genesis 19. 17. sic angeli dixerunt Lot, *in monte saluum te fac*, cum ex Sodomorum vrbe fugere iuberent, quò fortassis Christus alludit. Loquitur enim cum discipulis, & hominibus pijs, quos vult, sicut Lot Sodomorum, ita Ierosolymorum vastationem effugere. Scribit Eusebius lib. 3. historiæ Ecclesiasticæ c. 5. Christianos, qui imminente Ierosolymitana calamitate in vrbe erant, diuinitus admonitos, vt inde affugerẽt. Nam cæteri Iudæi, qui non solùm in Christum non crediderant; sed eum etiamnum persequebantur, non modò admoniti non sunt, verùm ex omni potius Iudæa partim metus, partim festi Paschalis causa in vrbem adducti, in eaque concluſi, vt quasi victimæ mactarentur, vt idem Eusebius annotauit. Cetera, quę sequun

tur vsque ad versum 19. nihil aliud significant, quàm ingens, ac subitum malum futurum esse, adeoque non esse fugientibus nectendas vllas moras, etiam vt res maximè necessarias expediant, hoc est, *qui in tecto fuerit, non descendat tollere aliquid de domo sua & qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.* Tecta domorum in Palestina fuisse supernè plana c. 10. 20. docuimus; quia ergo super tecta Iudæi cœnare solebant, & ambulare, monet Christus, vt si quis forte, cum futura calamitas ingruerit, super tectum fuerit, ne descendant in inferiorem domum, etiam, vt pecuniam, aut aliquid ad fugam necessarium assumat: sed aut saltu, aut reptatione, aut alia, quacunque possit, celerrima ratione sese eripiat, quemadmodum iussus est Lot, cum ex Sodomis fugeret, retro nō respicere, id est nullam moram interponere. Solet itaq; Deus per Prophetas de magnis loqui calamitatibus, vt apud Ieremiā c. 46. 5. *Quid igitur? vidi ipsos pauidos, & terga vertentes, fortes eorum casos, fugerunt conciti, nec respexerunt; terror vndique, ait dominus,* & cap. 48. 6. *fugite, saluate animas vestras, & eritis, quasi myrica in deserto,* & cap. 49. 8. *fugite, & terga vertite, descendite in voraginem habitatores Dedan, quoniam perditionē Esau adduxi super eum, tempus visitationis,* & Zachariæ 2. 6. 7. *o fugite de terra Aquilonis, dicit dominus, quoniam in quattuor ventis cœli dispersi vos, dicit Dominus, o Sion fuge, qua habitas apud filiam Babylonis.* Itaque, quod Hilar. existimauit hunc locum litteralem sensum habere non posse, interpretis est amantis allegoriam.

19. *Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus.*) Origenes hoc sensu prægnantibus, & nutrientibus væ denunciari putat, quia tanta hostium crudelitas futura erat, ut ne prægnantibus quidem, ac nutriētibus mulieribus parcerent: hac enim ratione alijs etiam locis hostiū sæuitiam exaggeratam legimus, ut 4. Re. 8. 12. *Scio, quę facturus sis filijs Israel mala, ciuitates eorum munitas igne succendes, & iuuenes eorum interficies gladio, paruulos eorum elides, & prægnantes diuides,* quod c. 15. 16. complectum legitur & Amos 1. 13. *Super tribus scleribus filiorum Ammon, & super quatuor non conuertam eum, eo quòd dissecuerit prægnantes Galaad ad dilatandum terminum suum.* Theophylactus uerò id, quod in obsidione Ierosolymitana accidisse lib. 7. de bello Iudaico ca. 8. Iosephus scribit, denunciari existimat fore, ut nutrientes mulieres filios suos edere cogerentur. Meliùs Hilarius, Chrysost. Hier. auctor imperfecti. Euthym. Beda, & ipse quoque Theophylact. *Væ prægnantibus, & nutrientibus* dici putant, quia illæ uteri, hæ lactentium infantum onere grauatæ fugere non poterunt, ut statim dicit, *Orate, vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho.* Potuit Christus claudos, mutilos, inualidos, aliosque parum expeditos ad fugam homines nominare: sed uidetur mihi prægnantes, & nutrientes, non propterea solum, quòd impeditæ essēt, nominare uoluisse, sed quòd in maximis delitijs, maximeque curæ esse uiderentur. Solent enim in maxima securitate nuptijs, ac liberis operam dare, quasi dicat, uæ illis, qui in maximis delitijs, & securitate uersabuntur, &, cum calamitas inuaserit, fugere non poterunt.

20. *Orate autem, vt non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho.* Eadem hoc ratione dicit, qua paullo ante dixit, *væ prægnantibus, & nutrientibus*, quia sicut duo illa fœminarum genera: ita duo hæc tempora hyems, & sabbathum minimè ad fugam apta sunt; hyems, quia frigore horrida, quia lutosa, quia pluuiosa est, sabbathum, quia religione Iudæi prohibebantur ultra mille, aut, ut alij uolunt, bis mille passus procedere. Ita August. libr. 1. quæstionum Euangelicarum cap. 37. Hieronym. auctor imperfecti, Chrysostomus, Theophylact. Euthymius, Beda, & Gregorius homilia 12. in Euangelia interpretantur. Obijciunt Chrysostomus, Euthym. & Theophylactus videri hac ratione Chri-

Christum sabbathi obseruationem commendare, quam aut iam abrogauerat, aut excidij Ierosolymitani tempore abrogatam, volebat. Respondent illum cum Iudæis ex ipsorum consuetudine, & opinione loqui, qui etsi non debebāt prædicato iam Euangelio, sabbathū tamen obseruaturi erant; bis reprehendendi, & quia superstitione tenebantur, & quia ea impediti mortem effugere non poterant.

23. *Tunc.*) Hæc dictio non idem, de quo ante Christus locutus erat, nec proximum significat tempus, sed quicquid inter Ierosolymitanam euersionem, & mundi finem temporis interiacet: quemadmodum Chrysostom. Hieronym. auctor imperfecti, Theophyla. & Euthym. admonuerunt. Sic cap. 3. 1. Euangelista dicit *In diebus illis venit Ioannes Baptista prædicans in deserto Iudęę*, cùm triginta post annis uenisset. Transit ergo Christus à fine, & excidio Iudæorum ad finem mundi: fuit enim Ierosolymitana illa vastatio, quasi figura quædam, & imago vastationis, ac finis mūdi. Nam, vt vulgo dici solet, quod fit in circulo, fit in cœlo. Sæpe mihi multorum Caluinistarum imperitia, aut potius fatuitas commiserationem mouit, qui se hoc solo testimonio ab Ecclesia Catholica discessisse affirmabant, quòd dicere soleamus, *Ecce hic est Christus* in Eucharistia, *ecce illic est* in altari, *ecce illic* in custodia, id est *in penetralibus*, & Christus dicat *nolite credere*. Digna hæreticis insania, digna Deo prouidentia, vt qui se ingeniosissimos esse putant, tam stolidi sint, vt huiusmodi testimonijs moueri se de sua religione sinant. Non est refutatione dignus error, risu deludi poterat, nisi habenda esset imperitorum ratio. Primùm, quis non videt nihil aliud Christum dicere voluisse, quàm se promissum Messiam iam venisse, nec alium expectandum; propterea si quis vobis dixerit de alio quouis, qui post se venerit, seque Christum esse mentiatur, *Ecce hic est Christus*, aut *Ecce illic* credendum non esse? non enim est, nisi vnus Christus, qui iam venit. Deinde quis non videt loqui eum de homine aliquo, qui oculis cernatur, qui digito demonstretur, qui miracula faciat? *Dabunt*, inquit, *signa magna, & prodigia, ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.* Aliquos iam eiusmodi venisse scribit Eusebius lib. 4. historiæ Ecclesiasticæ ca. 6. multos etiam venturos Ioannes in Apocalypsi prædixit; multos quotidie venire magno nostro malo experimur: huiusmodi enim omnes hæretici sunt: maximeq; Caluiniani, qui tantum Geneuæ, aut, vbi eorum hæresis viget, Christum esse dicunt, de his monet nos Christus, *nolite credere*; quia sicut quisquis post ipsum se Christum mentiturus erat, non Christus futurus erat, sed Antichristus: ita omne corpus mysticum Christi, præter corpus ipsius, quod est Ecclesia, quantumcunque se Ecclesiam esse mentiretur, non Ecclesia, sed synagoga Satanæ, id est nō Christi, sed Antichristi corpus futurum erat. De hæreticis igitur, non de Eucharistia, aut de seipso loquitur Christus, quemadmodum & auctor imperfecti annotauit.

24. *Et dabunt signa magna, & prodigia.*) De falsorum Prophetarum miraculis, an vera sint c. 7. 22. disputauimus. Ridiculi verò hoc loco hæretici sunt, qui nos falsos Prophetas esse dicunt, quòd miracula faciamus. Tam stulti enim sunt, vt ex hac Christi sententia colligant omnes, qui miracula faciunt, falsos esse prophetas, qua ratione non Apostolos modò, verum Christum etiam ipsum falsum fuisse Prophetam probare possent: non id dicit Christus, omnes, qui miracula facturi erant, pro falsis prophetis habendos esse; sed non omnes continuò pro veris habendos: neque credendum illis esse, qui alium prædicarent Christum, quantumuis magna miracula facientibus, non enim eundem prædicat Christum, qui non eandem Ecclesiam prædicat; Ecclesia enim Christi corpus

Caluinus in harm.

Quomodo miracula facientibus credēdum.

Universidad de Deusto
Biblioteca

pus est: monet ergo nos Christus, vt Caluinistis, &, cæteris hæreticis, etiamsi miracula faciant, nequaquam credamus. Quàm igitur insani sunt, qui illis nullum facientibus miraculum credunt?

Prædestinationis certi tudo.

Vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.) Cum dicit, *si fieri potest*, indicat fieri non posse. Non potest autem posita diuina prædestinatione, vt Theologi disputant; ex hoc loco prædestinationis firmitatem, &, vt vocant, certitudinem colligentes. Loquitur Christus nō de quouis, sed de finali, vt ita dicam, errore. Nā sæpe electi in errorē induci possunt: sed in errore mori nō possunt, quia *septies in die cadet iustus, & resurget* Prou. 24. 16. quod Lucas ca. 17. 20. 21. scribit Christum Pharisæis interrogatum respondisse, *non venit regnum Dei cum obseruatione; neque dicent; Ecce hic, aut ecce illic,* nec idem est, neq; cōtrarium. illis enim tantùm voluit dicere aduentum suum adeo subitū futurum esse, vt non possit ex cœlestibus signis præsentiri, quemadmodū pluuia, aliæq; tempestates futuræ cognoscuntur; itaque nō debere homines cœlum obseruare, sed animū pietate, & virtute excolere, *ecce enim regnum cœlorum intra vos est.* Hic vero illa externa signa proposuit, quæ etiā electorum animos nisi moniti prius essent, tentare poterant.

26. *Si ergo dixerint vobis, ecce in deserto est, nolite exire, ecce in penetralibus, nolite credere.*) Proposuit duo pro oībus loca contraria, desertū, & penetralia, id est conclaue, & intimam maximeque reconditam domus partem, vt significaret quacunque ratione, quocunque habitu, quocūque loco alius Christus veniret, credendum illi non esse. Vltra de deserto, & penetralibus quærere, sobrij non est interpretis.

Caluinistæ Euangeliū suū fulguri comparantes reprehēduntur.

27. *Sicut enim fulgur exit ab Oriente.)* Caluinistæ de suo hoc Euangelio interpretantur, quod momento temporis totum terræ orbem ab Oriente vsque ad Occidentem occupauerit: necenim insani homines, quid Christus dicat, sed quid errori suo conueniat, spectant. Christus secundum aduentum suum fulguri comparat, quod quemadmodum fulgur subitò, & inexpectatum emicare solet, neque quisquam obseruare, potest, quo puncto temporis sit è nubibus erupturum; sic ipse subitò, & cum minimè putabimus, veniet, & sicut fulgur vno momento ab Oriente vsq; ad Occidentem elucet: sic ipse veniet adeo splendidus, & illustris, vt nemo eum non videat. *Ita,* inquit; *erit & aduētus filij hominis,* vt Hilarius. Hieronym. Chrysostom. auctor imperfecti, & Euthym. interpretantur. In eo tamen Caluinistarum Euangelium fulguri simile esse, non nego, quòd, vt fulgur subitò, &, cum antea nunquam apparuisset, erumpit; ita nouum hoc Euangelium inauditum ante, & inexpectatum apparuerit; &, vt fulgur momento temporis euanescit, ita malè fundata hæresis breui tempore collabitur.

28. *Vbicumque fuerit corpus,)* τὸ σῶμα cadauer, quod metaphoræ, qua Christus vtitur, magis conuenit. D. Ambros. in commentarijs in Psalmum 48. ruinam vertit, sicut & veterem interpretem aliquando pro cadauere ruinam conuertisse Psalm. 109. 6. annotauimus. Aquilas, sicut & vultures solere ad cadauera volare, notum est, & apud Hebræos videtur fuisse *Hebraum prouerbium*, quemadmodum colligitur ex Iob. cap. 39. 33. *Vbicumque,* inquit, *cadauer fuerit, statim adest aquila.* Christus ergo se ipsum cadaueri comparat, sicut ante in eadem sententia fulguri comparauerat, & significat fore, vt, cum venerit, latere non possit, sicut cadauer aquilam non latet: sed vbicumque fuerit, naturali quidem sensu illud inuenit. Qui autem sint, quos aquilis comparat, id incertum est. Irenæus lib. 4. cap. 28. & Beda hoc loco beatos, qui iā Christo fruūtur, quique ante iudicij tempus fruituri sunt, aquilas vocari putant, quòd altissimè volauerint, & Christum sequantur, quocunque eat, & cum eo ad iudicium venturi sint. Hilarius

larius verò, & auctor imperfecti eos sanctos intelligunt aquilas appellari, qui, cum Christus venerit, viui reperientur, quique, vt ait D. Paul. 1. ad Thessal. 4. 17. rapientur cum illis, qui de cœlo venerint, in aera. Chrysost. & Euthym. angelos, & sanctos martyres, quibus Christus comitatus veniet; intelligunt. Alij omnes homines, vt Theophylact. & Beda: hoc mihi videtur probabilius significat enim Christus omnes homines ad locum, vbi ipse fuerit, vt iudicentur, conuolaturos esse, sicut aquilæ ad cadauera conuolare solent, itaque velint, nolint, illum videbunt.

29. *Sol obscurabitur.)* An verè obscurandus sit sol, non satis certum est: sed ex meo iudicio probabilius, quēadmodum & Origenes, & Hilarius videntur existimare. Quomodo autem obscurandus sit, alia est quæstio. Putat Origenes mundum incendio conflagraturum, tantamque fumi copiam futuram esse, vt sol obscuretur. Alij existimant præ gloria, & splendore aduenientis Christi fore, vt sol ipse obscurari videatur, sicut stellæ apparente sole obscurantur: ita Hilarius, Chrysostom. Hieronym. Theophylact. & Euthymius, vt Isai. 24. 23. *Erubescet luna, & confundetur sol, cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Ierusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* Nonnulli Theologi obiectu nubis obscurandum esse, vt plerique hæreticorum interpretes non reuera obscurandum esse; sed homines adeo stupefactos fore, vt solem ipsum videre non videantur; solent enim Prophetæ in similibus calamitatibus dicere obscurandum esse solem, vt Isaias c. 13. 9. 10. *Ecce dies domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & iræ, furorisque ad ponendum terram in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea, quoniam stellæ cœli, & splendor earum non expandent lumen suum; obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo,* & ca. 34. 4. *& tabescet omnis militia cœli, & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea,* & Ieremiæ. 15. 9. & Amos. 8. 9. *Occidit ei sol, cum adhuc esset dies, confusa est, & erubuit,* & Ezechielis 32. 7. 8. *& operiam, cum extinctus fueris, cœlos, & nigrescere faciam stellas eius, solem nube tegam & luna non dabit lumen suum, omnia luminaria cœli mœrere faciam super te,* & Ioelis. 2 10. *A facie eius contremuit terra moti sunt cœli, sol, & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum,* & versu 30. 31. *Et dabo, prodigia in cœlo, & in terra, sanguinē, & ignem, & vaporem fumi, sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis,* & c. 3. 14. 15. *Iuxta est dies Domini in valle concisionis, Sol & Luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum.* Mihi nō opinione hominum, non rei vllius oppositu, sed verè videtur obscurandus esse, vt initio dixi, & vt auctor imperfecti operis affirmat. Primūm, quia eodem modo in Christi aduentu, atque in eius morte, obscurandum esse credēdum est: in eius autem morte verè obscuratum fuisse legimus: deinde quia alia quauis ratione obscurari parum videtur esse, & constat Christum magnum aliquid, & nunquam ante visum dicere voluisse, fore, vt se ad iudicium veniente Sol ipse, & stellę omnes contremiscant, & quasi metu perculsę splendorem retrahant, sicut solent homines timore perterriti in intima sanguinem trahere, & extrinsecus expallescere; hac enim ratione Sol patiente Christo obscuratus est, quasi moriente Deo exhorresceret.

Stellæ quomodo ante diem iudicij cāsurę.

Et stellæ cadent de cœlo.) Eadem de stellarum casu quæstio est, an verè casurę sint. Origenes tractatu in Matthæum 30. scribit non casuras in terram re ipsa, sed amissuras lumen, &, quod terrestre in illis fuerit, in terram casurum, hoc Platonicam olet scholam. D. Hieron. eodem modo casuras dicit, quo Solem obscurādum esse putat, quia Christi splendore nō lucebunt; idemque existimat Beda. Nonnulli veteres etiam auctores nō veras stellas, sed dæmones, quibus plenus est aer, quique stellarum no-

mine intelliguntur, casuros dixerũt. Alij ex recẽtioribus præsertim Theologis non veras stellas: sed eas, quas crinitas vocant; quæ in aere conflantur, casuras dicunt. Multorum opinio est non verè casuras, sed fore, vt, quia non lucebunt, cadere videantur; quod mihi ego nullo modo persuadere possum; dixisset enim Christus, sicut de Sole, & Luna dixerat, fore, vt non lucerent; nunc autem, cùm dicit fore, vt cadant, maius profecto aliquid significare voluit. Itaq; Chrysostomo, & Euthymio libenter assentior, qui verè stellas casuras putant; magis enim Christo id affirmanti, quàm Aristoteli neganti fieri posse, credendum esse arbitror.

Et virtutes cœlorum commouebuntur.) Recentiores interpretes fere omnes virtutes cœlorum stellas vocari putant, sicut militia cœli vocari solẽt. At stellas cœli dixerat casuras esse, quod plus erat, quàm commoueri; quare credendum non est hoc loco de stellis loqui. Veteres auctores, vt Origenes, Chrysost. Beda, Euth. Theophylact. angelos cœlorum virtutes appellari dicunt, quemadmodum in solemni Ecclesiæ hymno vocantur cœli, cœlorumque virtutes; sensum itaque esse fore, vt angeli ipsi obstupescant, & quasi attoniti commoueãtur. Ego semper existimaui virtutes cœlorum hoc loco vocari, quos Iob alia metaphora cardines cœli vocat capi. 22. 14. & Moyses in Deuteronomio capit. 30. 4. & sicut dicuntur cardines terræ. 1. Regum 2. 8. & Prouerbiorum 8. 26. & cardines maris Iob 36. 30. qua metaphora nihil aliud, quàm firmamentum, & robur significatur, quod ipsum virtutis nomen declarat. Itaque docet Christus cardines ipsos, & quasi fundamenta cœli præ timore commouenda esse, sicut ait D. Petrus 2. epistola cap. 3. 10. *Aduenier autem dies Domini, vt fur, in quo cœli magno impetu transient:* hoc est *virtutes cœlorum commouebuntur; elementa verò calore soluentur; terra autem, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.*

Cardinis nomen in scriptura.

30. *Tunc parebit signum filij hominis.*) Quod signum filij hominis vocet, auctoribus inter se non conuenit. Origenes virtutem, & gloriam, quam sibi Christus in cruce comparauit, signum filij hominis vocari putat, quasi sensus sit, omnes visuros esse Christum tanta cum gloria, atque maiestate venientem, vt dubitare non possint eum verum esse iudicem. Ad eundem fere modum Hierony. & Beda victorię Christi vexillum intelligi posse putant. Auctor verò imperfecti passionis signa, vt flagellorum vibices, clauorum cicatrices signum filij hominis vocari dicit. Communis fuit semper opinio crucem signum filij hominis appellari, eamque in cęlo, aut in aere Christo veniente, quasi eius vexillum, apparituram esse. Ita Chrysost. Hieron. Beda, Euthym. & Theophylact. quod ego maximè probabile esse iudico. Loquitur enim Christus de signo filij hominis, tanquam de certo aliquo, & noto vexillo, quod aliud, quàm crux esse non potest.

Et tunc.) Cum videbunt signum filij hominis; ipsa enim coniunctio verborum latentem habet redditionem causæ, quasi significetur propterea omnes tribus terræ plancturas esse, quia videntes signum filij hominis exterrebuntur.

Plangent.) Id est præ dolore, ac pœnitentia pectora manu tundent, nimis videlicet serò.

Omnes tribus terra.) Id est ex omnibus aliqui; non enim boni plangẽt; sed potiùs lætabuntur, quia *diligunt aduentum eius*, vt ait D. Paulus 2. ad Timotheum 4. 8.

Et videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli.) Id est aeris. describit seipsum Christus, tanquam Deum, cuius proprium cum gloria simul, & maiestate, & terrore venire, Psal. 49. 3. *Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis in cõspectu eius exardescet, & in circuitu eius tẽpestas valida*, & Psa. 103. 3. *Qui ponis nubẽ ascensũ tuum, qui ambulas super pennas ventorum.* fuit Christus nube euectus in cęlum

lum Actorum 1. 9. eodem ergo modo, sicut Apostolis angelus dixit, versu 11. venturus est.

Christi diuinitas.

31. *Et mittet angelos suos.*) Et cum angelos se missurum dicit, & cum suos vocat, Deũ se esse declarat, hoc enim proprium Dei Psalm. 103. 4. *Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem.*

Cum tuba, & voce magna.) Vbique cum tuba Christus venturus dicitur, vt 1. ad Cor. 15. 52. & 1. ad Thessal. 4. 16. non solùm, quia tuba homines ad iudicium vocandi sunt; sed quia tuba regiæ maiestatis indicium est; canitur enim tubis ante reges, cum ad locum aliquem veniunt. Qualis futura sit tuba, verà ne, an metaphorica, nec sciri potest, nec necesse est; sed est tamen probabile non veram, sed metaphoricam futuram esse, tubamque appellari vocem aliquam magnam, raucam, sonoram, horrendam, & tubæ clangori similem, qualem se Ioannes in Apocalypsi capit. 1. 10. & cap. 4. 1. & cap. 19. 6. in illo vltimi iudicij spectaculo, quod vidit, audiuisse dicit. Itaque, quod Christus dicit *cum tuba, & voce magna*, perinde est, ac si dicat *cum tuba*, id est voce magna, vt coniunctio, *et*, quemadmodum multis alijs locis, exegetica sit. Iuuat, quòd Græcè est in plerisque codicibus, cum tuba vocis magna, quemadmodum legit Euthy. aut cum tuba magna, vt legit Chrysosto. non enim duas res, sed vnam tantũ Christus voluit significare, sic Isaiæ dicitur c. 58. 1. *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam.* Dubium etiam cuius, aut quid significans vox illa futura sit. Nam Ioan. ca. 5. 25. ipsius Christi vocem futuram esse indicat, *audient*, inquit, *vocem filij Dei*, sicut & Iod dixit. c. 2 11. *Et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui, quia multa sunt nimis castra eius, quia fortia, & facientia verbum eius; Magnus enim dies Domini, & terribilis valde, & quis sustinebit eum?* Ioannes verò in Apocalypsi capit. 8. 6. & capit. 9. 1. 13. & capit. 11. 15. angelos in iudicio tuba canentes inducit. D. autem Paulus 1. ad Thess. 4. 16. vocem archangeli futuram dicit. Itaque est vero simile, & Christum magna locuturum voce, vt angelos suos mittat, & angelos, archangelos, cæterosque cœlestes spiritus in tubæ similitudinem clamaturos. Nec existimandum est vocem ipsius Christi tubam appellari, quia dubium non est Christum ex hominum consuetudine, & more loquj; non solent autem reges; sed eorum ministri tuba clangere. Sunt, qui putent ex antiquis Iudæorum conuentibus sumptam esse metaphorã, ad quos sono tubæ homines conuocabantur Numer. 10. 2. & Isaiæ 27. 13. & supra ca. 6. 2. Vero simile id est: sed illud fortasse similius à bello traductam esse similitudinem: adhibetur enim tuba non solùm ad conuocandum, sed etiam ad terrendum, vt apud Isaiam c. 18. 3. *Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, tum eleuatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis*, & Sophoniæ 1. 16. 17. *Dies tubæ, & clangoris super ciuitates munitas, & super angulos excelsos, & tribulabo homines, & ambulabunt, vt cæci, quia Domino peccauerunt*, & Zachariæ 9. 14. *Dominus Deus super eos videbitur, & exibit, vt fulgur iaculũ eius, & Dominus Deus in tuba canet, & vadet in turbine Austri.*

32. *Ab arbore autem fici discite parabolam.*) Id est accipite, audite similitudinem, quam vobis ex arbore fici propositurus sum. Lucas c. 21 29 30. *& dixit illis similitudinem, videte ficulneam, & omnes arbores, cum producunt iam ex se fructum, scitis, quia prope est æstas.* Credibile vtrumque dixisse Christum.

33. *In ianuis.*) Id est prope, ante pedes, statim; Hebraica phrasis, qualis illa Genesis 4. 7. *nonne, si bene egeris, recipies; sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit*, & Iacobi 5. 9 *Ecce iudex ante ianuam assistit*, id est citò venturus est.

34. *Generatio hęc.*) Recentiores hæreticorum interpretes, & nonnulli etiam Catholici, qui nimis eos auidè sequi solent, ætatem exponunt, quasi

Universidad de Deusto
Biblioteca

sensus sit, antequam ætas illa hominum, qui tunc viuebant, præteriret, futuram Ierosolymitanam vastationem. Fuerunt etiam, qui ita exponerent, antiquissimi olim auctores; sed eos Origenes simplices appellat. Et verò hunc non esse sensum, cum alium meliorem opposuerimus, apparebit. Chrysosto. Theophyl. Euthym. & auctor operis imperfecti generationē hominum fidelium interpretantur, quasi dicat Christus, etsi eiusmodi tā multæ, tamque magnæ calamitates venturæ sunt; tamen Ecclesiam vsq; ad finem mundi non perituram. Hieron. verò generationem omnium hominū intelligit, quasi dicat priusquàm genus humanum finiatur, ea omnia, quæ prædixerat, euentura esse. Mihi generatio hoc loco totus mūdus videtur appellari, sicut alibi creatura vocari solet, quia totus creatus, totus genitus est. Itaque verus sensus videtur esse adeo certa esse, quę Christus prædixerat, vt non ante finiendus sit mundus, quàm euenerint. Id ex verbis sequentibus manifestè colligitur, *Cælum*, inquit, *& terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.* Quare qui pro generatione ætatem transtulerunt, iniuriam fecere sententiæ.

Vulgata editio defenditur.

35. *Cælum, & terra transibunt.)* Hebraismus, id est, peribunt secundum præsentem statum, *verba autem mea nō præteribunt*, id est non fallent, non erunt falsa.

36. *De die autem illa, & hora nemo scit, nec angeli cælorum, nisi solus pater.)* Non dubium, quin etiam filius hominis excludatur: quemadmodum Marcus capi. 13. 32. disertis dixit verbis, *neque filius, nisi pater.* Itaque grauis hoc loco Catholicis olim cum Arianis quæstio fuit, dum hinc Ariani Christi diuinitatem refutare conarētur, quòd Christus diem iudicij diceretur ignorare. Nonnulli veteres auctores testimonij difficultate pressi eò confugerunt, vt locum vitiatum esse dicerent: nec legendum esse, *neque filius, nisi pater*, vt Hieronymus hoc loco, & Ambros. lib. 5. de fide ca. 8. Alij Christum ignorasse quidem diem iudicij, quamdiu in hac vita fuit; sciuisse verò simul atque ad patrem ascendisset. Sic Origenes tractatu 30. in Matth. cum hæc Christus dicebat, eum diem iudicij ignorasse scribit, post resurrectionem verò sciuisse, quòd tunc rex, & iudex à patre constitutus sit. Habiti sunt Themistiani cognomento Agnoetæ pro hæreticis, quòd docuerint Christum diem iudicij ignorasse, vt Damascenus in libro de hæresibus auctor est. Verùm illi, vt ex eodem Damasceno colligitur, simpliciter, & sine vlla distinctione diuinæ, humanæque naturæ ignorantiam Christo tribuebant, quia credebant diuinitatem in humanitatem fuisse conuersam. Maior pars antiquorum auctorum existimauit Christum ignorasse diem iudicij, non quòd reuera ignorauerit, sed quòd fecerit, vt nos ignorare mus, quòd nobis reuelare noluerit, q̄ eius corpus, id est Ecclesia ignorauerit, quòd se scire dissimulauerit. Hæc enim omnia eodem redeunt, & solent veteres auctores nunc hoc, nunc illo modo loqui. Ita sentit Origenes tractatu in Matthæum 30. & Chrysosto. homil. 78. in Matthæum, & 14. in Marcum, & Augustin. lib. 83. quæstionum quæstione 61. & libr. 1. de Trinitate cap. 12. & lib. de Genesi contra Manichæos c. 23. & Greg. lib. 8. regist. cap. 42. & Hieronym. Beda, & Theophylactus in huius loci commentarijs. Alij interpretati sunt ignorasse diem iudicij, id est nondum expertum fuisse, vt Origenes eodem loco, & Epiphanius hæresi 69. & Chrysost. in homilia de Trinitate. Alij dixerūt sensum esse, nec filius hominis scit, nisi pater sciat: sed quia pater scit, filius etiam hominis scit, vt Euthym. Omnes istæ interpretationes mihi videntur esse non adeo accommodatæ. Nam illi, qui aut semper, aut ad tempus Christo ignorantiam tribuerunt, reijciendi omnino sunt, quia tota scriptura sacra refelluntur, illoque maximè D. Pauli testimonio ad Colos. 2. 3. *in quo sunt omnes thesauri sapien-*

Christus diē iudicij qūo ignorare dicitur.

sapientię, & scientię absconditi. Illa vero receptissima interpretatio eorū, qui existimant ideo Christum dici diem iudicij ignorare, quòd nobis eum non reuelauerit, non admodū magna niti videtur probabilitate, quia isto modo etiam pater ignoraret, quia nobis non reuelauit; qua etiam ratione illa altera Origenis, & Epiphanij interpretatio refelli pōt, ideo Christum ignorare diem iudicij, quia expertus non est. Nam neq; pater expertus est. Multi veteres, & graues auctores, vt Athanasius sermone 4. contra Arianos, Ambros. lib. 5. de fide capi. 8. Gregorius Nazianzenus oratione 4. de Theologia, auctor disputationis inter Arium, & Athanasium coram Probo, Theodoretus anathematismo 4. contra Cyrillum, Cyrillus lib. 9. Thesauri cap. 4. auctor imperfecti homil. 49. apertè docuerunt Christum, quatenus hominem, diem iudicij ignorauisse, atq; id hoc loco dicere voluisse. Quod etsi audita prima horrendum videtur esse, adhibita tamen interpretatione verum habere potest sensum. Illud quidem imprimis tenendū est Christum, tanquam deum, nihil ignorare. potuisset illud præterea, tanquā hominem, neque diem iudicij, neque quidquam aliud ignorasse: sed nodus hic est, quòd cum dicimus, Christus, quatenus homo est, ignorat diē iudicij, dictio illa, quatenus, potest aut speciem, aut causam significare; si speciem, sensus erit Christum humano intellectu nescire diem iudicij, quod omnino falsum est; non enim sola diuina, sed etiam humana natura diem iudicij nouit, quia in ipsa humana natura, vt ait D. Paulus, Colos. 2. 3. *Sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ abscondit*; si causam significat, sensus erit Christum ignorare, id est non scire diem iudicij, quia homo est, sed quia homo Deus: nam si homo tantùm fuisset, quantumuis perfectus, quantumuis Deo gratus, non sciuisset illum; quemadmodum neque angeli sciunt, qui & perfectissimi, & amicissimi Deo sūt. Non ergo negat Christus se etiā hominem diem iudicij scire: sed negat scire eo titulo, quòd homo sit. Placuit aliquando mihi hæc ad hūc modum explicata sententia, quia & veterum scriptorum auctoritatem tueri, & hunc locum aptè explicare videbatur. Nam etsi sciebam obijci posse, hoc non videri conuenienter à Christo, & accōmodatè ad id, quod agebat, dici potuisse, quia nihil referebat, quo titulo, quaue ratione diē iudicij sciret; poterat enim, quomodocunque sciret, illum Apostolis reuelare; respondebatur illud tantùm Christo propositum fuisse, vt Apostolorum cupiditatem, curiositatemque cohiberet, ne scire vellent, quæ angeli nescirent. Sed animaduerto nunc non solùm negare filium hominis diem iudicij scire, sed etiam affirmare solum patrem scire; quo verbo nō solùm filium, sed etiam Spiritum sanctum videtur excludere. Sed nisi fallor eodem modo Christus loquitur, quo supra c. 20. 23. *Sedere autem ad dexteram & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratū est à patre meo.* Itaque indicat, quod magis est, se nō solùm, vt homi nem, sed etiam, vt Deum, modo quodam diem iudicij ignorare, non quòd ignoret; sed q̄ non ipsius sit officium scire, sicut nō dixit, quibus paratum est à me, sed *à patre meo*, non quòd non etiam ab ipso paratum esset; sed quòd regnum parare, id est prædestinare nō ipsius, sed patris officium sit. Sic etiam patris est constituere, quando soluendus sit mundus, quando dies iudicij futurus sit, hoc est, quod Apostolis dicit Act. 1. 7. *Non est vestrum nosse tēpora, vel momenta, quę pater posuit in sua potestate.* Propterea solus ipse scire significatur. Atque hic nisi fallor, verus est sensus.

37. *Sicut autem in diebus Noe.)* Ὡσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ νῶε, sicut dies Noe, sic erit aduentus filij hominis, id est, quod accidit tempore Noe, accidet tempore aduentus mei, vt sequentibus versibus explicatur.

40. *Vnus assumetur, & vnus relinquetur.)*

Universidad de Deusto
Biblioteca

quetur.) Id est vnus eligetur, & saluus erit; alter reprobabitur, & peribit, vt Hieron. & Theophylac. interpretantur. Lucas ca. 17 34. idem narrat, quasi alio tempore, atque alia occasione dictum; sed, vt Euthym. existimat, credendum est Christum bis idem, atque diuerso tempore dixisse.

43. *Qua hora fur venturus esset.)* ποία φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, qua vigilia fur venit: noster interpres alijs verbis sensum expressit: quanquam arbitror non sine causa Christum potiùs dixisse, qua vigilia, quàm qua hora: nimirum quia dixerat paullo ante *vigilate*, id est agite excubias more militum; alludit ergo ad eundem militarem morem, quo solent milites, ne ab hostibus improuisi opprimantur, totam noctem in quattuor distributam vigilias excubare, nescientes qua vigilia hostis venturus sit. De vigilijs autem, & eorum more c. 14.25. à nobis dictum est. Quod autem Græcè est *venit*, rectè noster interpres in futurum vertit *venturus esset*, sicut infra versu sequenti: id enim verbum præsentis temporis aliquando significat, vt capit. 17.11. annotauimus.

45. *Vt det illis cibum in tempore.)* Id est, vt vnicuique famulo demensum suum distribuat. Lucas cap. 12.42. dixit, *vt det illis in tempore tritici mensuram* sensu eodem: alludit enim ad veterem famulorum morem, quibus, qui omnium fidelissimus erat, præponebatur, vt eos gubernaret, & pro cuiusque meritis cibum distribueret. Solebant autem raro vsu pecuniæ pro mercede, vt se alerent, triticum accipere, prout quisque plus minusue laborauerat, quod vsque ad nostram memoriam multis in locis factum est. Hoc est, quod dicit Matthæus, *vt det ijs cibum in tempore*, id est in ætate; & quod ait Lucas, *vt det illis in tempore triticum mensuram*.

46. *Sic facientem.)* id est dantem illis cibum in tempore, attentum in officium suum: vnam enim speciem loco exempli pro toto genere posuit.

51. *Et diuidet eum.)* Hæreticorum interpretes, & nonnulli nouarum rerum amatores & vertunt, & exponunt, dilecabit; putant enim ad nescio quem veterem Iudæorum morem Christum alludere, apud quos summum supplicium erat hominem medium dilecari, vt ex Daniele cap. 13.55.59. & ex lib. 1. Regum capit. 15. 33. colligi existimant. Apud Romanos quidem eiusmodi fuisse morem lib. 20. cap. 1. Gellius scribit; apud Iudæos verò fuisse non credo, apud quos, vt cap. 5.22.23. diximus, quatuor tantùm suppliciorum genera fuisse legimus, in quibus hoc non numeratur, præterquàm quòd, vt paullo post apparebit, non potest in hùc locum hic sensus conuenire. Alij ergo interpretantur *diuidet eum*, id est, priuabit promissis bonis, atque mercede, vt Hilarius hoc loco; alij priuabit eum gratia, qua eum priùs donauerat, vt Origenes, & Theophylact. Verus sensus est, quem Hieronymus, Euthymius, & auctor imperfecti secuti sunt, *diuidet eum*, id est, ejiciet ex familia sua, separabit à famulorum suorum numero, sicut supra capit. 22. 12. 13. iussit rex eum, qui vestem nuptialem non habebat, extra cœnaculum ejici, & in tenebras exteriores mitti. Itaque duo supplicia notantur: alterum, quòd ab officio, quo malè functus fuerat, remouetur: alterum, quòd in ergastulum, vbi nequam serui sunt, torquendus trudatur. Loquitur enim Christus accommodatè ad id, quod malis seruis fieri solet, qui non priùs medij dissecantur, deinde in custodiam cruciandi mittuntur (quàm enim ineptum hoc est!) sed priùs remouentur ab officio, si quod habebant, honorifico, deinde cruciantur. *Caluisius in hunc Era. sinus nouum fe fiam.*

Partemque eius ponet.) Partē vocat Hebræorū more miserā conditionē, vt apud Iob c. 20. 29 *hæc est pars hominis impij à Deo, & hæreditas verborum eius à Domino*, & c. 27. 13. *hæc est pars hominis impij apud Deum, & hæreditas violentorum*, & Psalmo 10. 6. *ignis, & sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum*. Sicè contrario in bonam partem accipitur Psalmo 15. 5. *Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis mei*; & Psal. 72. 26. *Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum*. *Partis suæ mercedem.*

Cum hypocritis.) Hypocritas vocat seruos pigros, & negligentes, vt simili parabola declaratur capite sequenti ver. 26. & 30. hypocritas autem appellat, quia qui huiusmodi sunt, non

solent nisi præsente domino laborare, & vt ait D. Paulus ad Ephes. 6. 6. ad oculum seruire, vt non tam boni sint serui, quàm vt esse videantur. Huiusmodi qui sunt, in ergastula mitti solent, atque torqueri: eò Christus alludit: significat autem infernum, qui pigrorum locus est, vt ex sequentibus apparet, *Illic erit fletus, & stridor dentium*, de quo fletu, & stridore cap. 13. 42. à nobis dictum est.

CAPVT XXV.

1 TVNC simile erit regnum cœlorum decem virginibus: quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso & sponsæ. 2. Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinq; prudentes: 3. sed quinque fatuæ, acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum: 4. prudentes vero acceperunt oleum in vasis suis cum lampadibus. 5. Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes & dormierunt. 6. Media autem nocte clamor factus est: Ecce sponsus venit, exite obuiam ei. 7. Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas. 8. Fatuæ autem sapientibus dixerunt: Date nobis de oleo vestro; quia lampades nostræ extinguuntur. 9. Responderunt prudentes dicentes: Ne fortè non sufficiat nobis, & vobis, ite potius ad vendentes, & emite vobis. 10. Dum autem irent emere, venit sponsus, & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, & clausa est ianua. 11. Nouissimè verò veniunt & reliquæ virgines dicentes: Domine, Domine, aperi nobis. *Mar. 13. d. 33.* 12. At ille respondens, ait: Amen dico vobis, nescio vos. Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam. 13. Sicut enim homo peregre proficiscens, vocauit seruos suos, & trádidit illis bona sua. 14. Et vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum, vnicuique secundum propriam virtutem, & profectus est statim. 15. Abijt autem, qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinq;. 16. Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo. 17. Qui autem vnū acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui. 19. Post multum verò temporis venit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis. 20. Et accedens qui quinq; talenta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens: Domine, *Luc. 19 b. 12.*

quinque

quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratus sum. 21. Ait illi dominus eius:Euge serue bone, & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis,super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. 22. Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait: Domine duo talenta tradidisti mihi, ecce alia duo lucratus sum. 23. Ait illi dominus eius:Euge serue bone, & fidelis,quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. 24. Accedens autem & qui vnum talentum acceperat,ait:Domine, scio quia homo durus es, metis vbi non seminasti, & congregas vbi non sparsisti: 25. & timens abij,& abscondi talentum tuum in terra: ecce habes quod tuum est. 26. Respondens autem dominus eius, dixit ei: Serue male, & piger, sciebas quia meto vbi non semino, & congrego vbi non sparsi: 27. oportuit ergo te committere pecuniam meam numularijs, & veniens ego recepissem vtique,quod meum est cum vsura. 28. Tollite itaque ab eo talentum,& date ei,qui habet decem talenta. 29. omni enim habenti dabitur,& abundabit:ei autem,qui non habet,& quod videtur habere, auferetur ab eo. 30. Et inutilem seruum eijcite in tenebras exteriores:illic erit fletus, & stridor dentium. 31. Cum autem venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ: 32. & congregabuntur ante eum omnes gentes,& separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis: 33. & statuet oues quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris. 34. Tunc dicet rex his, qui à dextris eius erunt:Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. 35. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me: 36. nudus, & cooperuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me. 37. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus te: sitientem, & dedimus tibi potum? 38. quando autem te vidimus hospitem,et collegimus te:aut nudum,et cooperuimus te? 39. aut quando te vidimus infirmum: aut in carcere,et venimus ad te? 40. Et respondens rex, dicet illis:Amen dico vobis,quamdiu fecistis vni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. 41. Tunc dicet et his, qui à sinistris erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo,et angelis eius. 42. esurini enim, et non dedistis mihi potum: 43. hospes eram,& non collegistis me: nudus, & non cooperuistis me: infirmus, & in carcere, & non visitastis me. 44. Tunc respondebunt ei & ipsi,dicentes: Domine, quando

Sup.13.b.12. Mar.4.c.25. Luc.8.c.18 & 19.d.26.

Isa.58.b.7 Ezech.18.b.7. Eccl.7.d.38

Psa.5.c.9. Sup.7.d.23 Luc.13.f.27.

do te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum,aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? 45. Tunc respondebit illis dicens: Amen dico vobis: Quamdiu non fecistis vni de minoribus his,nec mihi fecistis. 46. Et ibunt hi in supplicium æternum:iusti autem in vitam æternam.

Psa.5.c.9. Sup.7.d.23 Luc.13.f.27.

IN CAP. XXV.

1 TVNC.) Cum Dominus improuisus venerit; pendet enim ex superiore capite sententia & alijs duabus parabolis, altera decem virginum, altera talentorum, idem,quod præcedenti serui parabola,declarat.

Simile erit.) Id est tunc apparebit, quod nunc non apparet, dum boni malis in Ecclesia mixti sunt, idem in regno cœlorum,id est in Ecclesia fieri, atque si decem virgines lampades suas acciperent, vt sponso obuiam exirent, quemadmodum c.15. 16. explicauimus. Quò tota spectet parabola ex conclusione, quæ versu 13. ponitur,perspicuum est, debere nos semper vigilare, vt capite præcedenti versu 42.dixerat; semper paratos esse,quia nescimus,qua hora Dominus venturus sit; bonorum operum copiam in aduentum Christi præparare. Idem enim hoc capite, quod superiore,prosequitur argumentum. Quindecim in tota parabola partes sunt. Prima est,sponsus, quem nemo dubitat esse Christum, vt multis iam locis expositum c.9.15.& c.22.2. Additur à nostro interprete,& sponsę, quod in Græcis nunc codicibus non est;neque D.Basilius in moralibus c. 5.neque Chrysost. Theophylact. & Euthym.hunc locum tractantes legunt. Legit tamen proculdubio Latinus interpres,legit Origenes tractatu in Matth 32. legit Hilarius canone 27. legit D. Augustinus epistola 120. & vt videtur sermone 22. de verbis Domini secundum Matthæum, & lib.83. quæstionum quæstione 59. legit & Syrus interpres, & legendum ego,si non necessariò, tamè propter veteres interpretes, & tot veterum scriptorum auctoritatem existimo. Neque,vt quidam putant, hæc lectio abhorret à sententia, quòd dicant non solere sponsam obuiam sponso procedere: sed domi eum operiri. Non enim dicitur hoc loco spōsam sponso processisse obuiam, quod insolens fortasse videri posset, sed dicitur virgines sponsæ, & sponso obuiā processisse. Solet autem sponsus spōsam in domum suam ducere, vnde & vxorem ducere dictum est. Conuenit & res significata. nam Christi sponsam Ecclesiam esse sæpe iam diximus,& altera parabola c.22.2. Euāgelista declarauit. Triumphantem autem Ecclesiam, tanquam sponsam, cum Christo ad iudicium venturam esse Ioannes in Apocalypsi ca. 21.2. testatur, *vidi*,inquit, *sanctam ciuitatē Ierusalem nouam descendentem de cœlo à Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo.* Secunda pars parabolæ sunt decem virgines; vbi triplex est quæstio,prima,cur virginibus; secunda, cur decem regnum cœlorum comparetur;tertia,quid virgines significet. Origen.& Hieronym. propterea virginibus potius quàm alijs regnum cœlorum comparatum esse dicunt, vt fidei integritas significaretur, quę corporis virginitati similis est,Chrysostomus verò,Theophylactus, & Euthymius, quia virginitas summa est virtus, vt doceret Christus neminē suis virtutibus confidere debere,quā doquidem ne omnes quidem virgines, cùm præstantissima virginitatis virtute præditæ essent, ad nuptias,

Universidad de Deusto
Biblioteca

ptias, id est in cœlum ingressæ fuerunt. Alij nonnulli recentiores interpretes, quorum in hac re opinionē magis probo, non alia de causa virginibus potiùs, quàm alijs regnum cœlorum comparatum fuisse putant, quàm quòd consuetudo esset, vt virgines tædas præferētes sponsum domum deducerent. Decem autem cōparatum fuisse Valentiniani, & Gnostici propter decem hominis sensus, quinque corporeos, quinque incorporeos docuerunt, suam etiam hinc hæresim confirmantes, vt Tertullianus in libro de anima auctor est. Simile quiddam auctor imperfecti dicere videtur. Alij propter quinque sensus, qui, dum eis bene vtimur, sapientes; dum malè, insipientes sunt. Itaque decem efficiunt, vt scribit Hieronymus, & Beda in commentarijs, & D. Augustinus epistola 120. ca. 33. & D. Gregorius homil. 12. in Euangelia. Probabilia hæc sunt; sed potiùs credo propterea denario numero parabolam fuisse propositam, vt omnium hominum multitudo, atque vniuersitas significaretur, quæ per hunc numerum declarari solet, vt Genesis 31. 7. 41. *immutasti mercedem meam decem vicibus*, id est sæpe, & Leuitici 26. 26. *postquam confregero baculum panis vestri, ita vt decem mulieres in vno clibano coquant panes, & reddant eos ad pondus*, & Numerorum 14. 22. *tentauerunt me iam per decem vices, nec obedierunt voci meæ*. Hic ergo decem virginibus, id est multis regnum cœlorum simile esse dicitur. Per decem autem virgines, omnes, quæ verè virgines sunt, Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius, Augustinus, & Gregorius ijs locis, quos paullo supra designauimus, significari putant, nimis, vt mihi videtur, coarctata sententia. Hilarius verò, & auctor imperfecti è contrario per decem virgines omnes homines, & fideles, & infideles intelligunt, sententia plùs iusto dilatata. Origenes, & Hieronymus hoc loco, &, vt videtur, etiam Ambrosius sermone 14. in Psalm. 118. nec omnes homines, nec solas virgines, sed omnes, solosque fideles intelligendos existimant. His assentior, quia manifestum est Christum loqui de his, qui omnes lampades suas accepe runt, quas, vt postea docebimus, non nisi fideles accipiunt. Lampas enim fides est, *lucerna*, inquit, *pedibus meis verbum tuum*. deinde quia eò tota tēdit parabola, vt doceat Christus solam fidem ad salutem sine bonis operibus satis non esse. Altera huius quæstionis pars erat, quid per quinq; sapientes, quid per quinque fatuas significetur. Hilarius per quinque sapientes omnes fideles, per quinque fatuas omnes infideles intelligit. Auctor imperfecti per quinque sapientes omnes spirituales homines, per quinque fatuas omnes carnales; vel per quinque sapientes omnes, quæ & corpore, & spiritu, vt ait D. Paulus, virgines sunt; per quinque fatuas eas, quæ corpore sunt virgines, animo corruptæ, Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, &, vt videtur, Ambrosius sermone 14. in Psalmum 118. per quinque sapientes omnes virgines, quæ præter veram animi, corporisque virginitatem charitatem etiam, & misericordiam habent, eamque largiendis eleemosynis exercēt; per quinque fatuas eas, quæ, cùm virgines sint, misericordes tamen non sunt, hoc est oleum non habent in vasis suis, ideoq; non dant eleemosynas. Augustinus epistola 120. & Gregorius homili. 12. in Euangelia, & Beda hoc loco per quinque sapientes omnes virgines, quæ bonā, vt dicunt, intentionem habent, & virginitatis suæ laudem apud Deū, & non apud homines quærunt; per quinque autem fatuas eas virgines, quæ humanam laudem, aut adulationem aucupātur. Origenes, Hilarius, Hieronymus, & Damascenus, aut quisquis historiæ, quæ eius nomine circumfertur, auctor fuit cap. 9. per quinque sapientes omnes homines intelligunt, qui cum fide bona opera habent; per quinque fatuas omnes, qui fidem quidem habent, opera non

Denārius in scriptura vniuersitatem significans.

non habent. Hæc interpretatio non solum maximè; sed etiam, vt mihi videtur, solùm probabilis est, quia, vt paullo post dicturi sumus, hoc maximè in parabola agitur solam fidem sine bonis operibus ad salutem non satis valere: Deinde quia idem & per præcedentes capit. 24. 45. & per sequentes parabolas infra versu 14. declaratur non satis esse credere, nisi etiam bonis operibus vigilemus, quia nescimus, qua hora Dominus venturus sit. Idem etiam altera parabola capit. 22. 2. declaratum est; vbi, quemadmodum hic fatuæ virgines; ita inuitatus ille, qui per fidem iam venerat, & in cœnaculum intrauerat, quia vestem nuptialem, id est bona opera non habebat, exclusus est. Tertia pars parabolæ sunt lampades, quas omnes virgines acceperunt, per quas Hilarius corpora interpretatur humana, in quibus diuinum animi lumen, elucet. Chrysostomus, Theophylactus, Euthymius, Beda, Augustinus, & Gregorius in illis locis, quos ante notauimus, ipsam corporis virginitatem lampadem vocari putant. Hieronymus corporis sensus. Idem Hieronymus, Hilarius, Origenes, & auctor imperfecti fidem interpretantur. Hoc aptè ad parabolæ sensum adhæret. Omnes enim fidem acceperunt, qua Christo exciendo exierunt obuiam; sed non omnes cum illo ad nuptias ingressæ sunt, quia non omnes bona habebant opera. Quarta pars est oleum, quod sapientes accepisse, insipientes non accepisse dicuntur; quod Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus, & Ambrosi. eleemosynam, & misericordiam interpretantur, quæ aliquando in scriptura oleo comparatur. Augustinus verò, Gregorius, & Beda bonam intentionem, qua apud Deum, non apud homines laudem virgines quærunt, de quo paullo ante dictum à nobis est. Vera est, solaq; probabilis sententia Origenis, Hilarij, auctoris imperfecti, & Damasceni, qui per oleum opera bona intelligūt, sine quibus fides non lucet, id est *mortua est* Iacob 2. 26. & quibus, si adsunt, fides ardet, lucet, ostenditur, *Ostende*, inquit, ver. 18. *mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostēdam tibi ex operibus fidem meam* Hic dicunt virgines fatuę ver. 8. *Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostræ extinguuntur*, non ℣ sine operibus statim extinguatur fides, sed ℣, cum per opera non lucet, extingui videatur, & non magis, quàm si omnino extincta esset, ad salutem valeat: vel, vt auctor imperfecti interpretatur, quia ita comparatum natura est, vt quemadmodum fides bonis operibus fouetur, & conseruatur; ita sine illis elangueat, & paullatim extinguatur; sumere ergo oleum in lampadibus in parabola est bonorum operum copiam, & veluti thesaurum quendam in futurum Christi aduentum recondere, vt cap 6. 20. Christus dixit, *Thesaurizate vobis thesaurum in cœlo, vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt*. Quinta pars sūt vasa, quæ Hilarius humana corpora esse dicit, quemadmodum D. Paulus 2. ad Cor. 4. 7. dixit, *habemus thesaurū in vasis fictilibus*. Meliùs animam, aut conscientiam interpretabimur, quæ bonorum operum sedes, & receptaculum est. Sexta pars est, quòd sponsus dicatur longam traxisse moram, quo minimè dubium est Christum significare voluisse longum restare tempus vsque ad aduentum suum, vt falsam discipulis opinionem eriperet, qui existimabant eum statim post resurrectionem venturum esse, quemadmodum Chrysostomus obseruauit. Eodē modo Hieronymus, & Hilarius moram sponsi pœnitentiæ tempus esse dicunt. Loquitur autem Christus accommodatè ad virgines, quæ sponsi aduentum expectabant, quibus quia statim, vt illæ sperabant, non venit, nimiùm morari videbatur. Sic enim natura fit, vt expectantibus omne tempus longissimum esse videatur; alioqui noluit Christus ex sententia sua significare longè aduentum suum adhuc abesse; nam,

nam, vt Ioannes ait 1. epistola cap. 2. 18. *Nouissima hora est*, neque conueniebat ad parabolæ sententiam, vt doceret longè aduentum suum adhuc distare, ne homines, quos diligentes, vigilantes, atque paratos efficere volebat, negligentes, desides, & securos efficeret. Septima pars est, quòd omnes virgines dormitasse dicantur, atque dormisse, quod Hilarius, & Chrysost. hoc loco, & D. Augustinus epistola 120. c. 32. & D. Basilius in moralibus capi. 5. interpretantur omnes virgines mortuas esse, antequà Christus veniret. Auctor verò imperfecti dormiuisse, id est negligentes fuisse, quòd facilè probarem, nisi æquè sapientes, atque insipientes dormiuisse dicerentur. Itaque dormire interpretor desinere de aduentu Domini cogitare, & eum eo tempore, quo venit, non expectare; quod & bonis, & malis accidet, & omnibus, qui diu aliquem expectarunt, euenire solet, vt expectare eum desinant, & illis iam non expectantibus, aut non cogitantibus, hoc est dormientibus, veniat; quod & temporis, quo sponsus venit, id est mediæ noctis circunstantia declarat, quæ parabolæ octauæ pars est, quam qui ex consuetudine sine alia sententiæ significatione adductam esse putant, quòd solerent sponsi media nocte ad domum sponsæ venire, quemadmodum hæreticorum interpretes dicunt, sensum mihi non solùm non assequi, sed etiam euertere videntur, & inter se repugnantia coniungere. Si enim media nocte, non ante, sponsi veniebant, quomodo moram fecit, cùm media nox nondum esset? quomodo visus est virginibus nimiùm morari, cùm scirent ante mediam noctem venire non debere? Fuerunt veteres auctores, qui Christum media nocte venturum esse crederent, quod Chrysostomus, & Euthymius probabile putat, & hymno quodam Ecclesiastico confirmari quodammodo videtur. Eam Hieronymus Apostolicam traditionem vocat, vt in Pascha, ideo ante noctem mediam populum dimittere, non liceat, quòd Christus ea hora, sicut olim in Ægypto, venturus crederetur, Iudæos etiam Messiam suum media nocte expectare. Sed in Christi sententia hærendum, *nescitis diem, neque horam*. Quod ergo media nocte venisse dicitur sponsus, nihil aliud significat, quàm eo tempore veniisse, quo minimè expectabatur. Quis enim crederet media nocte venturum esse, cùm omnes homines summa occupat quies, quemadmodum rectè Gregorius, Hilarius, Hieronymus, Augustinus eodem loco, Theophylactus, & Beda interpretantur? Nona pars est clamor, qui media nocte factus est, *ecce sponsus venit*. Hic proculdubio clamor ille est, qui capite præcedenti versu 31. per tubam, & vocem magnam significatus est, vt Origenes, Chrysostomus, auctor imperfecti, Euthymius, Theophyla. Hierony. & Augusti. epist. 120. cap. 34. exposuerunt. Decima pars est, quæ ponitur versu 7. *Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas*, quod Hilarius de corporum resurrectione, atque reformatione interpretatur. Melius eadem epistola D. Augustin. auctor imperfecti, & Beda hoc loco exponunt audito rumore aduentus Christi fore, vt omnes homines, qui quasi oppressi somno de illo non cogitabant, veluti expergiscantur, sicut D. Paulus dicit, *Hora est iam nos de somno surgere, nunc enim propior est nostra salus, quàm cum credidimus*, ad Roman. 13. 11. Ornare verò lampades suas est opera, quæ quis facit, ad reddendam in iudicio eorum rationem in memoriam reuocare. Vndecima est, quòd virgines fatuæ dicunt sapientibus, *Date nobis de oleo vestro, quia lampades nostræ extinguuntur*, quæ re dubium non est significari fore, vt homines, qui bona opera non habuerint, nimis serò, cum iudicabuntur, Sanctorum auxilium implorêt, vt auctor imperfecti interpretatur; quasi velint se aliorum bonis operibus tegere. Duodecima est, quòd sapientes virgines respondent, *Ne forte non sufficiat nobis, & vobis, ite potius*

tius ad vendentes, & emite vobis; vbi duo animaduersione digna sunt: alterum, quòd sapientes virgines negent insipientibus auxilium, non quin si possent, dare non velint; sed quòd tam serò dare non possint, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus exponunt; aut, quod probabilius est, quia, vt auctor imperfecti ait, nemo erit in illo tam horrendo iudicio, qui sibi satis confidat, satisque bonorum operum habere videatur; hoc enim verba illa præ se ferunt, *ne forte non sufficiat nobis, & vobis*. Quibus verbis neque Ecclesiæ thesaurus, qui Sanctorum meritis constat, nec eorum in alios hominum suffragia tolluntur, quasi vnius bona opera iuuare non possint alterum. Eadem enim ratione probaretur Sanctos etiam, dum viuerent, alios viuentes suis precibus iuuare non potuisse, quod omnibus scripturis sacris contrarium est; ex ijsdem etiam discimus Sanctorum meritis mortuos adiuuari, hoc enim apud Lucam capit. 16. 9. Christus declarat, *Facite*, inquit, *vobis amicos de mamona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula*; sicut & aliorum fidem, atque laborem alijs sæpe prodesse, ex capit. 9. 2. multi, vt illic diximus, veteres auctores rectè collegerunt, *Videns*, inquit, *Iesus fidem eorum dixit paralytico, Confide fili, remittuntur tibi peccata tua*. Quid ergo est, quod hoc loco significatur? Illud nimirum, tantùm in iudicio illo extremo vnumquemque ex proprijs operibus, non ex alienis esse iudicandum, vt D. Paulus dicit 2. ad Corinth. 5. 10. & vnumquemque onus suum portaturum, vt ait ad Galat. 6, 5. Sic D. Augustinus epistola illa, quam sæpe citauimus 120. exponit; atque ita intelligendum est, quod Hilarius, & Chrysostomus scribunt, declarari hoc loco neminem aliena opera iuuare. Alterum est, quòd fatuæ virgines ad vendentes mittuntur, vt oleum sibi emant. Vendentes Origenes, & auctor imperfecti Ecclesiæ Doctores interpretantur, qui verbum Dei non pretio, sed salute, & fidei confessione vendunt, sicut D. Paulus ait, *non quæro, quæ vestra sunt, sed vos* 2. ad Corinth. 12. 14. & sicut eos, quos ad Euangelium duxerat, gaudium suum, & coronam vocat ad Philippens. 4. 1. Augustinus verò, Gregorius, & Beda vendentes adulatores intelligunt, qui falsarum laudum fumos venditare solent, quasi per ironiam hæc dicta sint, Ite ad adulatores, quorum laudationibus delectabamini, & videamus, quid vobis eorum laudes prodesse possunt. Hieronymus in hunc mundum fatuas virgines, id est homines bona opera non habentes his verbis remitti putat, vt bonorum operum oleum multo sibi labore comparent. Credo hanc partem parabolæ non esse: sed ornamentum ex consuetudine eius rei, quæ aut poterat accidere, aut vero similis erat, ad explendam narrationem adiectum, sicut & quòd sapientes virgines dicunt, *ne forte non sufficiat nobis, & vobis*; vtrumque enim non ad aliquid significandum, sed quia vero simile erat ad eum modum respõsuras fuisse virgines dixisse perhibentur. Itaque operæpretium non facit, qui horum verborum sensum non necessaria subtilitate disquirit, id ex versu 10. intelligitur, vbi dicuntur virgines fatuæ ad emendum oleum abijsse; nec enim ea re significari potest eos, qui bona opera non habuerunt, in hunc mundum ad ea emenda, id est comparanda esse remittendos. Vnusquisque enim referet, prout ante diem illum gesserit in corpore, siue bonum, siue malum vt 2. ad Corinth. 5. 10. docet D. Paulus: sed dictum id est, quia vero simile erat virgines fatuas ad emendum oleum, cùm ab alijs virginibus illud accipere non possent, ituras fuisse, & oportuit Christum verisimilem texere narrationem; quòd si hoc aliquam significationem habet, illud tantùm, vt mihi videtur, significare potest, homines stultos, & improuidos nimis serò, & cum tempus.

pus iam præterierit, bona volituros opera comparare, & serò esse diligentes. Decimatertia pars est, quòd sponsus dicatur venisse interim; quod nemo dubitat Christi ad iudicium aduentum significare. Decimaquarta, quòd quæ paratæ erant cum sponso ad nuptias, id est ad nuptiarum locum, & conuiuium intrauerint; quo vita beata declaratur, vt Apocalypsis 19.7. *Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam Deo, quia venerunt nuptiæ agni, & vxor eius præparauit se*, & versu 9. *Et dixit mihi, scribe, beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt*. Decimaquinta est, quòd ianua clausa fuisse dicitur, cum fatuæ virgines redierunt; quod nihil aliud significat, quàm eas nimis serò bona opera facere voluisse, cùm tempus iam non esset operandi, sicut Christus dixit Ioannis 9.4. *Venit nox, quando nemo potest operari*; neque vltra discutiendum est, quomodo fatuæ virgines peracto iam nouissimo iudicio in cœlum redierint, ianuamque pulsauerint, & Christum solicitauerint precibus, vt sibi aditum aperiret. Hæc enim omnia, sicut & illa, quæ paullo ante diximus, non ad significandum; sed ad explendum, ornandumque parabolæ contextum adiecta sunt; neque quia id in cœlo euenturum est, sed quia inter homines vero simile erat euenturum fuisse, &, vt ait Gregorius homilia in hæc verba 12. illud tantùm indicatur, *Ibi iam à Deo non posse mereri, quod petit, qui hic noluit audire, quod iussit*.

Scire in scriptura idem nonnũquã, quod approbare.

12. Nescio vos.) Omnes & veteres, & noui Theologi obseruarunt sciendi verbum hoc loco, & alijs consimilibus non cognitionem, sed affectum declarare, &, vt vocant, scientiam approbationis, quasi dicat Christus non approbo vos, non agnosco pro filijs meis, aut, vt ait auctor imperfecti, non video in vobis signaculum spiritus mei, de quo 2. ad Cor. 1.22. & ad Ephes. 1.3. & 4.30. loquitur D. Paulus.

14. *Sicut enim homo peregrè proficiscens.*) Imperfecta, & pendens oratio. Nihil enim est; quod particulæ *Sicut* respondeat, compleatque sententiam, vt Origen. tractatu in Matthæum 33. animaduertit. Itaque intelligendum aliquid necessariò; vt sic est regnum Dei, quemadmodum versu 1. dixit, *Simile est regnum cælorum decem virginibus*. Similis oratio apud Marcum cap. 13.34. Potest dubitari, num eadem hæc parabola sit, atque illa, quæ apud Lucam est cap. 19.11. multa enim à Matthæo hic, & à Luca illic dicuntur dissimilia. Lucas & alio loco, & occasione alia propositam narrat, cum prandisset apud Zachæum Ierosolymam veniens, antequàm asino insidens ingrederetur; Matthæus cùm sederet in Monte oliuarum tertio post celebrem illum ingressum die, vt capi. 24. 3. probauimus; Lucas decem, Matthæus tribus seruis dominum bona sua distribuisse, narrat; Lucas singulis seruis minas singulas dedisse; Matthæus vni quinque talenta, alteri duo, tertio vnum; Lucas primum seruum vna mina decem, secundum quinque lucrifecisse; Matthæus primum quinque talentis alia quinque, secundum duobus quatuor; Lucas seruum illum pigrum minam suam in sudario ligatam habuisse; Matthæus in terram defodisse. Quibus argumentis adductus Chrysostomus diuersas putat esse parabolas. Hieronymus tamen, & Ambrosius in commentarijs in capit. 19. Lucæ, vnam faciunt. Hoc potius probo, & quia ab omnibus recentioribus etiam auctoribus eadem esse dicitur, à quibus nolo sine magnis argumentis dissentire: & quia vix vero videtur simile Christum tam breui temporis interuallo bis eandem parabolam diuersis verbis proposuisse. Quod ergo Lucas alio loco, & tempore, quàm Matthæus propositam fuisse indicat, nouum non est, vt Euangelistæ in loci, ac temporis circunstantijs discrepare videantur, dum summæ rei gestæ, non ordinis, ac temporis rationem

nem habent. Credendum ergo hæc Christum, antequàm Ierosolymam ingrederetur, dixisse, quia id Lucas dixit, Matthæus tacuit, non contradixit. In cæteris verò rebus, quibus videntur dissidere, non Christi verba, sed totius parabolæ sensum explicare voluerunt: sensus autem & apud Lucam, & apud Matthæum, licet verba varient; idem est: estque credibile Matthæum potiùs, quàm Lucam Christi verba retulisse, & quia præsens fuerat, & quia distinctiùs videtur totam parabolam enarrare. Fortasse Lucas, quia Christus in præcedente parabola regnum cælorum decem virginibus comparauit, eundem hic numerum vsurpauit. Sed id ad sensum nihil refert. Vellem Augustinus in libris de consensu Euangelistarum suam de hac re sententiam exposuisset: sed quæstionem non proposuit. Videndum nunc est, quò parabolæ sensus spectet. Eodem, vt ait Euthymius, quò illa superior de fideli seruo, quem dominus longè abiens familiæ suæ dicitur præfecisse c. 24. 45. Eodem etiam, quò præcedens parabola decem virginum; acceptam à Deo fidem, & gratiam diligentia, bonisque operibus excolendam, atque augendam esse, vt de se 1. Corin. 15. 10. ait D. Paulus, *Et gratia eius in me vacua non fuit; sed abundantiùs illis omnibus laboraui*. Tum etiam vnũquemque ex proprijs operibus iudicandum ver. 21. & 23. Denique nos per gratiam à Deo acceptam eiusdem gratiæ accessionem mereri. Quæ partes parabolæ videri possunt, duodecim sunt. Prima homo peregrè proficiscens; quo nemo dubitare potest Christum significari. Expressiùs Lucas cap. 19. 11. *homo quidem nobilis abijt regionem longinquam accipere sibi regnum*. Nobilem enim vocat; sed non regem, quia nondum regni possessionem acceperat, qua accepta regem appellat; sicut & Matthæus nunc hominem, postea regem ver. 34. Secunda pars est, quòd homo ille nobilis, id est Christus peregrè dicatur proficisci, q. Chrysost. & Theophyl. de incarnatione videntur interpretari; quasi peregrè profectus fuerit, cùm è cælo in terrã venit; & peregrè abierit, cũ à terra in cælum redijt, non quod cælum à terra longè distet, sed q. status ille Christi cælestis, quo & ante incarnationẽ in forma Dei erat; & post ascensionẽ sedet ad dexteram patris, longissimè ab eo distet, quo habitauit in nobis *habitu inuentus, vt homo*, aut potiùs *vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis*. Alij peregre profectum dicunt, quia in cælum ascendit, quod longè abest à terra, vt Origen. auctor imperfecti. Hierony. Beda. Alij, quòd non nisi longo post tempore venturus esset, quemadmodum si multorum annorum peregrinationem suscepisset, vt Chrysosto. etiam indicauit. Hoc mihi magis placet. Nam loci distantia nihil; temporis verò longinquitas multùm ad rẽ pertinebat. Voluit enim dominus lõga absentia seruorum suorum fidem diligentiamq; experiri, vt capit. 21. 33. & 24. 48. & supra hoc capite versu 5. Tertia sunt serui, quos maior pars veterum auctorum Ecclesiæ Doctores interpretãtur, quòd illis Christus diuersa talenta, id est alijs maiorem, alijs minorem gratiam ad prædicandum Euangelium, & ad exponendas scripturas sacras contulisse videatur, vt Origenes tractatu in Matthæus 33. Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Euthymius, & Theophylactus in commentarijs, & Diuus Ambrosius in capit. Lucæ 19. & Cæsarius homilia vigesimasecunda. In hanc sententiam Iustinus in Tryphone hanc parabolam aut exposuit, aut accommodauit. Alij seruos omnes homines, saltem Christianos intelligunt: omnibus enim Deus talentum aliquod, id est gratiam aliquam dedit, qua negotiarentur; id est adiuncta sua diligentia, & eiusdem gratiæ incrementum, & vitam æternam mererentur. Sic Anastasius quæstione 84. & Theophilus Antiochenus libr. 1. Allegoriarum.

Philip. 2.7
Psal. 21.7.

rum. Hanc ego interpretationem altera meliorem iudico, quia, vt ait Lucas, non solis Apostolis, qui Euangelij Doctores erant; sed omnibus, qui aderant, auditoribus parabolam Christus proposuit, & quia, vt sæpe monere soleo, non est sine necessarijs argumentis scripturę sententia restringenda.

Vocauit.) Adnotarunt quidam nouorum hæreticorum interpretes hāc in vocandi verbo vim esse, vt significetur nullum Ecclesiæ Doctorem, nisi legitimè vocatum, Euangelium debere prædicare. Iam docuimus non agi tantùm de Doctoribus Itaque futilis est ista subtilitas; sed non est tamen, quamuis aduersariorum, consilium contemnendum; rectè enim monent nos; vt eos, quia legitimè vocati non sunt, non Ecclesiæ Doctores, sed hæreticos esse intelligamus. Quarta pars est, quod dicatur homo ille seruis suis bona sua tradidisse, quod ver. 15. & deinceps nomine talentorum explicatur. Itaque eadem pars parabolę est *tradidit eis bona sua*, & ꝙ postea sequitur, *vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum.* Talēta ergo, & bona, quæ Deus hominibus distribuit D. Ambrosius in commentarijs in cap. 19. Lucæ naturalem rationem esse dicit, quam qui diligenter excolit, dignus videtur esse, vt eius naturæ gratia insuper addatur, id est, vt plura illi committantur talenta. Hoc & nimis latè patet, quia omnibus hominibus natura data est, cùm Christus de solis fidelibus loqui videatur, & non video, quomodo cum eo verbo, quod sequitur versu 15. cohærere possit; *vnicuique secundum propriam virtutem*; nec enim natura, aut naturalis ratio vnicuique secundùm propriam virtutē data est, cùm nemo, antequām naturam haberet, virtutem vllam habere posset. Alij bona, & diuersa talenta diuersa officia Ecclesiastica interpretantur; quale est Episcopi, Presbyteri, Diaconi, vt auctor imperfecti homilia 53. Alij sensus, vt Hieronymus, & Beda, quorum interpretatio eadem ratione, qua illa prima Diui Ambrosij refelli potest. Plerique talentum ipsum Euangelium, & verbum Dei, quod Doctoribus exponendum, atque annuntiandum committitur, intelligunt, vt Iustinus in dialogo contra Tryphonem, Origenes tractatu in Matth. 35. Hilarius cano. 27. Chrysostomus, & Theophylactus in hunc locum. Alij generaliùs omnia gratiæ, quam vocant, gratis datæ genera per talenta diuersa intelligenda esse volunt, vt, Anastasius quæstione 84. Quæ omnes interpretationes nimis mihi Christi sensum restringere videntur. Itaque generaliter expono talenta omnia dona, quæ à Deo hominibus dari solent, significare; inter quæ gratia, quam vocant, gratum faciens, cuius superiores auctores non meminerunt, primum locum tenet. Eam Deus hominibus tribuit, vt adhibita sua ex parte diligentia multiplicent, & augeant, non vt in terram defodiant, id est otiosam esse sinant, quemadmodum de se dixit D. Paulus, *& gratia eius in me vacua non fuit* 1. ad Corin. 15. 10. & sicut eosdem monet Corinthios, dent operam, ne gratia Dei frustra accepisse videantur 2. ad Cor. 6. 1. Quinta pars parabolę videri potest numerus talentorum, quòd alij quinque, alij duo, alij vnum tantum data sint. Hoc enim Hieronymum, & Bedam alioſque nonnullos impulit interpretes, vt subtiliter quærerent, quid per quinque, quid per duo, quid per vnum significaretur; &, vt alij per quinq; talenta quinque sensus; per duo intellectum, & voluntatem; per vnum memoriam; alij per quinque talenta quinque legis libros; per duo vetus, nouùmque Testamentum; per vnum totam scripturam sacram interpretarentur: quod sententię Christi videtur esse contrarium, qui haud dubiè plùs per quinque, quàm per duo, quàm per vnum significare voluit; horum verò magnorum licet auctorum ratione, atque sententia plùs duo, quàm quinque significarent. Itaque hunc ego numerum nihil ad sensum parabolæ pertinere arbitror, quod ex Luca c. 19. 13. manifestum est, qui non alij quinque, alij duo, alij vnum talentum, sed singulis seruis singulas minas datas fuisse dicit. Quòd si numerus ad parabolæ sententiam pertineret, Lucas eum minimè variasset: mutasset enim Christi sententiam. Quia verò illud in parabola potissimùm agebatur, vt doceret Christus alios homines cum gratia Dei diligentiùs, alios negligentiùs cooperari, hoc tantum Lucas expressit dicens, vnum ex decem illis seruis vna mina decem; alium quinque lucrifeciſſe. Si quid numerus apud Matthæum mysterij habet, hoc tantùm habet, vt generaliter significetur, nec omnibus hominibus æqualia à Deo dona dari, nec æqualiter omnes cum acceptis cooperari donis. Quòd autem dicat quinque potiùs, quàm sex; duo potiùs, quàm tria, in eo nihil existimo esse mysterij. Quòd verò ait Christus talenta distributa esse *vnicuique secundum propriam virtutem*, haud facile est interpretari Hilarius, auctor imperfecti, & Theophylact. propriam cuiusque virtutem fidem intelligere videntur, quam prout quisque maiorem, aut minorem habet, maiorem, aut minorē à Deo accipit gratiam. Periculosa sententia, si intelligant nos fidem ex nobis ipsis habere, vt propria cuiusque virtus dici possit. Nam, vt ait D. Paulus, *Dei donum est.* Fuit in eo Origenes errore, vt ex commentarijs in hunc locum apparet; fuit aliquando etiam D. Augustinus, vt ipse se reprehendens aduersus Pelagianos scribēs sæpe testatur; meliùs Hieronymus, & Beda videntur interpretari *vnicuique secundum propriam virtutem*, id est prout se quisque ad recipiendam gratiam disponit; hoc enim Ecclesiasticum est dogma, licet hæretici repugnent, & omnino verum: quamuis nō ausim affirmare id Christum dicere voluisse: In medio relinquo. Nam aut vera est interpretatio, aut simillima verę. Non existimauerim absurdum, si quis dixerit propriam cuiusque virtutem naturam esse, quam etsi ex Deo, non ex nobis ipsis habemus, tamen nihil tam nostrum vocare possumus; & est valde meo iudicio vero simile Deum in distribuendis donis suis naturæ vniuscuiusque rationem habere: quis enim dubitet Moysi propterea gubernandi spiritum, & gratiam potiùs, quàm alijs contulisse, quia natura sua prudentissimus, &, vt scriptura testatur, omnium hominum mitissimus erat? Scio & posse, & aliquando solere balbutientes Esaias adhibi tis ex altari carbonibus eloquentes efficere. Scio & per asinam loqui; sed hoc rarum, illud vsitatum est. Quamquam mea hæc est sententia, non illa quidem omnino certa, sed cæteris, vt mihi videtur probabilior, verbum hoc, *vnicuique secundùm propriam virtutem*, non ad aliquid in parabola significandum, sed ad explendam parabolæ narrationē ex consuetudine hominum, ex quibus parabola sumebatur, Christum adhibuisse; cuiusmodi exempla multa iam in superioribus parabolis adnotauimus, vt in hoc ipso cap. ver. 10. 11. & 12. Quia ergo solent homines bona sua seruis non temerè, & æqualiter; sed pro cuiusque virtute, ac fide distribuere, dixit Christus hominem illum peregrè proficiscentem alij quinque, alij duo, alij vnum talentum tradidisse, *vnicuique secundùm propriam virtutem*, non quòd Deus secundùm propriam cuiusque virtutem gratiam distribuat; in eo enim non est parabola ad rem significatam accommodanda; sed quòd id homines, de quibus Christus loquebatur, facere soleant; &, vt sæpe diximus, voluit Christus in parabolis vero similia, & fieri solita, narrare; etiamsi nihil ad finem parabolæ pertinerent. Sexta pars est, quod dicitur versu vigesimo, *Domine quinque talenta tradidisti mihi, ecce alia quinque superlucratus sum.* Simi-

Num. 12. 3 *Esa. 6. 6.* *Num. 22. 28.*

Ioh. 2. 8.

liter, quod de eo, qui duo acceperat talenta, dicitur versu 22. alia duo lucratum esse; quid enim sit alia talenta superlucrari, variè veteres interpretes exponunt. Illi, quos diximus per talentum verbum Dei intellexisse, prętereà etiam Anastasius plura talenta superlucrari interpretantur plures homines Christianos facere, sicut loquitur Diuus Paulus 1. ad Corinth. 9. 19. 20. *Nam, cum liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem, & factus sum Iudæis, tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer; iis, qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cùm ipse non essem sub lege, vt eos, qui sub lege erant, lucrifacerem.* Alij plura talenta superlucrari esse dicunt maiorem scripturarum, quæ sibi commissæ sunt, & diuinarum rerum notitiam sibi cõparare, vt Hieronymus in commentarijs. Alij fidei opera adiungere, vt Hilarius canone 27. Hæc omnia Christi sententiam nimis reddunt angustam: itaque auctoris imperfecti mihi placet interpretatio, vt accepto talento plura talenta superlucrari sit accepta gratia bene vtendo gratiæ accessionem mereri; hoc enim & Catholica docet Ecclesia, & aptè conuenit in hunc locum, vbi id Christus agebat, vt doceret eos, qui acceptis talentis bene, diligenterque negotiati essent, dignos esse, quibus plura talenta traderentur. Hoc enim est, quod ait versu 28. *Tollite itaque ab eo talentum, & date ei, qui habet decem talenta*, & versu 29. *Omni habenti dabitur, & abundabit*. Nisi forte magis placet plura talenta superlucrari hoc esse per acceptam gratiam plura bona opera perficere; vnde illud consequatur, quod modo dicebamus, vt quò quisque plura bona opera facit, maiorem gratiæ accessionem mereatur; sicut illi, qui alia quinque talenta superlucratus fuerat, vnum insuper talentum inutilis serui datum est. Septima pars est versiculo 18. *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui*. Itaque videndum est, quid sit talentum in terram defodere. Duo mihi videntur hac re significari; nimia negotiandi negligentia, cui opponitur, quod postea huiusmodi seruo Dominus dicit versiculo vigesimoseptimo, *Oportuit te committere pecuniam meam nummularijs*; nummularijs enim damus eam pecuniam, qua negotiari volumus; in terram defodimus eam, quam otiosam habemus: defodere ergo talentum est gratiam Dei, vt loquitur Diuus Paulus, in vacuum accepisse. Significatur deinde nimius quidam timor perdendi talenti. Vtrumque vsu venire solet his, qui nimio quodam metu vota, aut Euangelica consilia violandi dicunt se sola præceptorum obseruatione esse velle contentos, ne dum consilia obseruare volunt, ne præcepta quidem obseruent, id est, dum talentum ad negotiandum exponunt, non solùm lucrum nullum faciant, sed sortem etiam perdant: nam plerumque & lucrum perdunt, & sortem, & neque consilia obseruant Euangelica, neque præcepta; sicut seruus ille negligens caussatus se austerum, & rigidum habere dominum, qui meteret, vbi non seminasset, ideoque talentum in terram defodiens non solùm nullum fecit lucrum, sed talentum etiam, quod maximè volebat defodiendo seruare, perdidit. Auctor operis imperfecti talentum in terram defodere esse dicit acceptam gratiam obruere carnali vita; Ambrosius verò in commentarijs ad id caput Lucæ rectam, naturalemque rationem obruere voluptate. Sed hæc allegorica sunt. Ille, quem indicauimus, nisi fallor, verus est sensus; Lucas non dicit seruum illum negligentem acceptam minam in terram defodisse, sed sudario illigasse, eodem sensu. Vtraque enim metaphora, quamuis diuersa, idem significatur, gratiam, dum nimis timidè seruare volumus, otiosam reddi, & ad extremum amitti. Dubitant nonnulli, cur potius Christus dixerit seruum

2. Cor. 6.

Contra eos, qui nimio metu vota, aut filia inuadunt amplissima.

illum, qui vnum, quàm ceteros, qui plura acceperant talenta, in terrà ea defodisse. Nihil fortassis in eo mysterij est, cùm Lucas dicat singulos seruos minas singulas accepisse; si quid autem est, hoc esse arbitror, vt serui illius culpa, negligentia que exaggeretur, qui cum minus accepisset, minore quoque labore & acceptum seruare, & eo negotiari potuit; quod cùm non fecerit, dignus fuit, a quo illud ipsum, quod acceperat, vnum talentum tolleretur. Quod nõ ita ad rem parabolæ subiectam accõmodandum esse puto, vt significetur semper eos, qui minus à Deo gratiarum acceperunt, esse in eis excolendis negligentiores. Nec enim id perpetuò verum est, sed vt significetur magis esse reprehendendos, qui cùm minus oneris acceperint, minus diligenter, fortiterque tulerunt; & qui cùm minus acceperint gratię, minus bene rationem reddiderunt, quia facilius est paruæ, quàm magnæ pecuniæ rationẽ reddere. Octaua est ver. 19. *Post multum verò temporis venit dominus seruorum illorum*; qua parte dubium non est secundum Christi aduentum significari, qui longo post tẽpore futurus erat. Nona est, quod eodem loco dicitur, *& posuit rationem cum eis*, quod nihil aliud significat, quàm Christum in iudicio rationẽ acceptæ gratiæ ab omnibus, qui se eius seruos profitentur, exacturũ esse. Decima est ver. 21. *Ait illi dominus eius, Euge serue bone, & fidelis, quia in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam*, quod idem & alteri seruo, qui duo talenta multiplicauerat ver. 23. dicit. Hac re docet Christus maiora se bonis seruis, quàm ipsorum merita, præmia daturum esse, quia *nõ sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis* ad Rom. 8. 18. & *nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Dominus ijs, qui diligunt illum*. Isaiæ 64. 4. & 1. ad Cor. 2. 9. vt Hieronymus obseruauit. Quid ergo? aliquid accepturi sumus præmij, quod meriti non fuerimus? minimè id quidem dico; omne enim, quod habituri sumus præmium, aut meriti erimus, aut præmium non erit; sed quia non ad æqualitatem iustitiæ, sed ad analogiam dantis, & accipientis aduertendum est, præmium dicitur maius esse, quàm meritum. Nota est Alexandri vetus historia, qui cùm poetæ, vt opinor, propter compositum carmen vim magnam pecuniæ iussisset dari, isque respondisset nimium hoc est poetæ, subiecit, at Alexandro non est nimium. Quod sequitur, *in gaudium Domini tui*, non est pars parabolę distincta, sed explicatio superioris *super multa te constituam*. Hoc enim est super multa seruum constituere admittere illum ad gaudium domini sui, id est eiusdem regni, eiusdem gloriæ, & eiusdem, quę inde percipitur, lætitiæ participem efficere; quemadmodum & de ipso Christo dictum est ad Philippenses 2. 7. 8. 9. *Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens, & habitu inuentus, vt homo, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum*; & sicut se Corinthijs dicit D. Paulus 2. ad Corin. 1. 7. *Spes nostra firma est pro vobis, scientes, quòd sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis*, & 2. ad Timoth. 2. 12. *si sustinebimus, & conregnabimus*. Lucas cap. 19. 17. aliquanto aliter scribit, *Euge bone serue, quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates*, quia vna nimirum mina decem lucrifecerat, & rursus de altero seruo, qui vna mina quinque lucratus fuerat, *& tu*, inquit ver. 19. *Esto super quinque ciuitates*, quod non est in specie, sed in genere ad rem significatam accommodandum; nec enim sensus est fore, vt in cælo homines aut ciuitatibus, aut vlli omnino officio prefíciantur, sed hoc tantùm fore, vt pro suis meritis præmia alij maiora accipiant, alij minora, sed ex consuetudine, aut Christus, aut Euangelista non verba, sed sensum Christi exprimens dixit, *Esto super decem ciuitates*, quia de

Quo sensu præmiũ bonorum operum maius quàm meritum.

rege loquebatur,& regum consuetudo est benemeritos viros gubernandis præficere ciuitatibus. Vndecima pars est vers. 24. *Accedens autem, & qui vnum talentum acceperat, ait, Domine scio, quia homo durus es, metis, vbi nõ seminasti; & congregas, vbi non sparsisti;* quam nonnulli auctores necessariã, & propriam parabolæ partem facere videntur, quòd id Christus ver. 26. concedere videatur. Itaque quidam interpretantur, *metis, vbi non seminasti*, id est, gentes sine lege iustificas, & iustitiam ab illis colligis, in quorum animis legis sementem non feceras, cuius interpretationis auctor est Hilarius. D. verò Hieronym. *metis, vbi non seminasti*, id est non solùm ab his, quibus aut Mosaicam, aut Euãgelicam legem tradidisti; sed etiam à Philosophis, qui sine lege viuunt, bona opera requiris. Ego hanc non arbitror partem esse parabolæ, sed adiectitium quoddam supplementũ ad explicandam vero similem narrationem; nec enim credibile est quẽquam damnatum à Christo ita illi responsurum esse; sed fuit vero simile ita fuisse negligentem seruum Domino traditæ pecuniæ rationem exigenti responsurum, vt in illum negligentiæ suæ culpam reijceret, & suam inertiam Domini seueritate excusaret. Quod ergo sequitur ver. 26. *Serue male, & piger sciebas, quia meto, vbi non semino; & congrego, vbi non sparsi*, non ita accipiendũ est, quasi quod malus seruus dixerat, bonus Dominus verum esse fateatur; sed ita quasi non ex veritate, sed ex serui, quocum dominus loquebatur, opinione dictum sit. Voluit enim illum proprijs verbis coarguere, quemadmodum Lucas expressit c. 19. 22. *De ore tuo te iudico serue nequam*. Id Euthymius adnotauit. Duodecima est vers. 27. *oportuit ergo te committere pecuniam meam nummularijs*, quod sic quidam interpretantur, oportuit te verbũ Dei, quod tibi commissum fuerat, cum alijs etiam Ecclesiæ doctoribus communicare, qui idem alios docere possent, qua communicatione fuisset multiplicatum, quemadmodum ad Timoth. scribit D. Paulus 2. epistola cap. 2. *Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere*. Ita Origenes, Hieronym. Beda, & Euthymius. Alij nummularios populum esse dicunt, & omnes, qui Euangelium audire possunt, quibus dum verbũ Dei explicatur, magis ac magis crescit. Ad hunc modum Chrysostomus, Hilarius, auctor imperfecti. Theophylactus etiam, Hieronymus, & Beda sic interpretantur. Iam supra monuimus per talentum non solùm verbũ Dei esse intelligendum, quapropter hę duæ interpretationes, etsi aliqua ex parte veræ sunt, tamen plenę non sunt, atque perfectę. Itaque non existimo nimis subtiliter disquirendũ esse, quid significet pecuniam committere nummularijs; neque enim, vt arbitror, necessaria parabolæ pars est: hoc tantùm significat gratiam, quam à Deo acceperimus, omni studio, omni diligentia, omni arte multiplicandam; quemadmodum diligẽtes mercatores solent pecuniam, ne otiosa iaceat, nummulariis in fœnus dare. Posuit autem Christus exemplum in re vsitatissima, & in vna specie, ex qua totum genus intelligeretur. Nec enim vult Deus, vt malis artibus gratiam multiplicemus, nec fœnus, & vsuram probat; sed negotiatoris diligentiam requirit; quemadmodum cum seruum illum laudat, qui Domino suo centum cados olei debebat, dixit, *Accipe cautionem tuã, & sede, citò scribe quinquaginta* Lucæ 16. 6. cumque eius exemplo iubet nos facere amicos de mammona iniquitatis; non enim serui fraudem approbauit, sed industriam, atque prudentiam, qua vult nos etiam in diuinis rebus vti. Sunt qui duo verba *serue male, & piger*, ita distinguant; vt malum, quia infidelis; pigrum, quia negligens fuerat, appellauerit, vt Origenes, Hieronym. Beda, & auctor operis imperfecti. Decimatertia est eodem versu, *veniens ego recepissem vtique, quod meum est, cum vsura*. Vsuram

Origenes,

Origenes, Hilarius, Chrysostomus, Hieronymus, & omnes, quos supra diximus per talentum Dei verbum interpretari, auditorum fructum, & vtilitatem intelligunt; accommodatè id quidem, sed angustè, quia, vt docuimus, latiùs patet sententia. Meliùs auctor imperfecti per vsuram gratię, & iustitiæ incrementum intelligit, quod accepta gratia bene, ac grauiter vtentibus semper accidit. Ex vtraque interpretatione vna confici potest, quæ Christi sententiam exæquet, vt vsuræ nomine quidquid vtilitatis, aut illi, qui gratiam accipit; aut alijs, quibus per eam ministrauit, intelligamus. Decimaquarta est vers. 28. *Tollite itaque ab eo talentum*; quod Origenes sic exponit, quasi docendi gratia negligentibus doctoribus auferatur. Hoc etiam generaliter interpretor Dei dona ijs, qui non bene illis vtantur, tolli solere, quod & præcipuè, & semper in gratia gratũ faciente verum est, in alijs sæpe: nec enim semper docendi, & vaticinandi donum, & alia eiusmodi generis continuò, si quis illis abutatur, auferuntur. Decimaquinta videri potest, quòd eodem loco dicitur; *& date ei, qui habet decem talenta*; sed hanc non existimo propriè partem esse parabolæ; nec enim eadem gratia, quæ vni tollitur, alteri datur; sed dictum id est, quia aut ita inter homines fieri solet, vt pecunia ab infideli, & negligenti seruo ablata, fideli, ac diligenti tradatur, aut quia vero simile erat id dominum facturum fuisse, quamuis non idem Deus faciat; non ergo significatur, quòd Deus faciat, sed q negligentes, quòd diligentes homines mereantur. Potest lector aliquis dubitare, quomodo post iudicium rationes ponendæ sint, gratia alijs auferenda, alijs conferenda sit, non quidem eadem; id enim iam docuimus faciendum non esse; sed alia, atque alia. Respondeo aut id non pertinere ad finem propositæ parabolæ, nec esse ad sententiam accommodãdum, aut si pertinet, non de vltimo, sed de quotidianis priuatisque iudicijs intelligendum; quamuis propriè parabola ad vltimum iudicium spectet. Iudicat enim quotidie homines Deus, & indignis gratiam aufert, dignis auget. Hactenus exposita parabola est: sequitur parabolæ conclusio generali comprehensa sententia.

29. *Omni enim habenti dabitur, & abundabit.)* Origenes ad hunc modum exponit, omni habenti ex se fidem dabitur gratia, quam ex se non habet: quem errorem, vt caueret, supra lectorem monuimus; eodem fere modo auctor imperfecti, Hieronym. & Beda, nisi quod non dicunt fidem quemquam ex se habere. *Potest*, inquit Hieronym. *& sic intelligi ei, qui fidem habet, & bonam in Domino voluntatem, etiam si quid minus in opere, vt homo habuerit, dabitur à bono iudice; qui autem fidem non habuerit, etiam cæteras virtutes, quas videbatur naturaliter possidere, perdet*. Hilarius verò, omni habenti Euangeliũ, & lex etiam dabitur, non recipienti autem Euangelium, lex etiam auferetur. Ego vtrumque accommodatè ad rem subiectam interpretandum esse arbitror. Agebatur de duobus seruis, quorum alter plus pecuniæ reddiderat, quàm acceperat, alter tantundem; *Ecce*, inquit, *habes, quod tuum est*: significatur ergo non quidem generaliter omni habenti dari, & omni non habenti auferri; sed omni, qui plus habet gratiæ, quàm acceperat, quia eam adhibita diligentia multiplicauit, maiorem quoque dari gratiã, & omni, qui gratiam, quã accepit, non multiplicat; sed otiosam, & inutilem retinet, eam ipsam, quam habet, gratiam auferri, quia indignum se reddidit, vt haberet. Quæritur à quibusdam, cur non dixerit; & id quod habet, sed *id, quod videtur habere*. Respondet Hieronymus suam de fide interpretationem sequens, *Quidquid sine fide Christi est, non ei debet imputari, qui malè ea abusus est; sed illi, qui malo etiam seruo naturæ bonum tribuit*. Auctor verò imperfecti, quia fides, quæ sine bonis

Universidad de Deusto
Biblioteca

operibus est, vera fides non est; sed videtur esse, quod idem alicubi Gregorius scripsit: sed nolunt dicere fidem sine operibus veram fidem non esse; sed inutilem, inanem, mortuâ, quemadmodum Diuus Iacobus appellauit. Veram ego rationem, cur Christus dixerit, *quod videtur habere*, esse puto, quòd seruus ille, qui pecuniam in terram defoderat, perinde pecuniam habebat, acsi non haberet, quia otiosa, & inutilis erat; significat ergo eos, qui similiter gratiam Dei habent, ita vt per eam nihil boni agere conentur, non tam habere, quam habere videri gratiam. Dicat aliquis, si verè gratiam habet, qui sic habet, quomodo dixit paullo ante, *non habentii*? Iam diximus illud *non habenti* non esse ad acceptam gratiam referendum; sed ad gratiæ incremẽtum, quod cùm habere deberet, non habet; nam seruus ille talẽtum, quod acceperat, habebat; sed lucrum non habebat: de lucro ergo dictum est *non habenti*, de talento verò, quod habebat quidem, sed inutiliter, & non aliter, quàm si non haberet, dictum est, quod sequitur, *& quod videtur habere, auferetur abeo*.

Homil. 39. in Euang.

30. In tenebras exteriores.) De tenebris exterioribus cap. 8. 12. à nobis dictum est.

31. Cum venerit filius hominis.) Videtur explicatio hęc esse parabolæ præcedentis; declarat enim Christus, quomodo in iudicio rationes cum seruis suis posituras fit, vt dixerat ver. 19. quemadmodum auctor imperfecti adnotauit. Cur filius hominis Christus appelletur, diximus cap. 8. 20.

In maiestate sua.) Id est ostendens maiestatem suam, quam tunc, cum hæc diceret, non ostendebat. Opponit enim tacitè præsenti futurum tẽpus, & primo aduentui secundum. Probabile, quod Chrysostomus, & Hieronymus existimant, propterea Christum de futura sua maiestate, & gloria mentionem intulisse, quia paullo post mortem erat aditurus, vt præsentem infirmitatem futura cõpensaret gloria, & discipulorum animos, ne in fide nutarent, erigeret; quod & alijs locis fecisse sæpe supra obseruauimus.

Et omnes angeli cum eo.) Omnes angelos cum eo venturos dicit, & vt declaret omnes illius esse, & vt futuram aduentus sui maiestatem ante oculos ponat: quemadmodum enim regem in publicum alicuius magnæ rei causa procedentem omnes eius ministri prosequuntur; sic omnes angeli Christum ad iudicium venientẽ comitaturi sunt. Venient etiam omnes, vt putat Chrysostomus, vt testes sint actionum eorum, qui iudicandi sunt, quia *omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis* ad Hebræos 1. 14.

Tunc sedebit.) Non significat antè non esse sessurum; sedet enim etiam nunc ad dexteram patris, quę sedes maiestatis est; sed tacita est antithesis inter tempus secundi aduentus, & primi, cum hęc Christus dicebat; nõdum enim sedebat in sede maiestatis suæ. Nec loquitur de veritate, sed de demonstratione maiestatis: verè enim etiam nunc sedet, sed homines non vident, tunc sedentẽ videbunt; propterea dicit tunc sessurum esse.

Super sedem maiestatis suę.) ἐπὶ θρόνου τῆς δόξης αὐτοῦ gloriæ suę, Hebraismus pro sua per sede sua gloriosa, & illustri. Disputat Origenes tractatu in Matth. 34 qualis ea sedes futura sit; existimat autem per sedem, aut sanctorum perfectiones, atque virtutes intelligẽdas, in quibus Christus sessurus dicitur, quia sanctis comitatus veniet, vt in ipsis quodammodo insidere videatur; pertinet autem hoc ad regiam maiestatem; solent enim Imperatores aliquando principũ humeris gestari. Eandem interpretationem auctor imperfecti videtur approbare, aut angelos, qui propterea Throni nominantur ad Coloss. 1. 16. quòd super eos Deus sedeat, Psalm. 98. *Qui sedet super Cherubim, moueatur terra*, & Psalm. 79. 2. *Qui sedes super Cherubim manifestare corã Ephraim, Beniamin, & Manasse.* Beda sedem maiestatis Christi Ecclesiam interpretatur, quæ quasi tribunal eius est. Hæc omnia etsi speciem habent probabilitatis, plus habent allegoriæ, quàm litteralis interpretationis. Itaque in re prorsus incerta, quod vero mihi videtur esse simillimum, sequor; Christum super nubem aliquam lucidam, & illustrem sessurum esse, & quia nube euectus in cœlum est Act. 1. 9. & ver. 11. eodem modo dicitur esse venturus; quamuis id non tam ad nubem, quã ad veritatem aduentus referri posse sciam, & quia vbique in nubibus cæli venturus dicitur, vt cap. 24. 30. & 26. 64. & quia per nubem videtur semper diuina maiestas declarari, vt capit. 17. 5. & Exodi. 16. 10.

Hebraismus.

Quidam Christi iudicium intelligunt.

Act. 1. 9. Nubes tollit eos. Matth. 17. 5. Nubes in illustri gestans. Exod. 16. 10. Gloria Dei apparet in nube.

32. Et congregabuntur ante eum omnes gentes.) Hic etiam Origenes disputat, an omnes omnino gentes congregandæ sint, an illæ tantùm, quæ tunc in viuis fuerint, aut soli Christiani: & ij an omnes, an ij tantùm, qui, vt ait D. Paulus, residui fuerint: & ille, & Euthymius, existimant solos congregandos esse Christianos, quia cæteri iam iudicati sunt, vt ait Diuus Ioann. capit. 3. 18. Beda quatuor hominum ordines esse dicit; alij enim, inquit, non iudicabuntur, sed iudicabunt, vt Apostoli, quibus dictum est *Sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel* ca. 19. 28. & de quibus ait Diuus Paulus, *nescitis, quia angelos iudicabimus.* 1. ad Corin. 6. 3. alij qui iudicabuntur, non iudicabunt; salui tamẽ erunt, vt illi quibus dicetur, *Venite benedicti patris mei possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi: esurijui enim & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere* infra vers. 34. 35. alij nec iudicabunt, nec iudicabuntur, sed peribũt; quales erunt omnes, qui extra Ecclesiam reperiẽtur, de quibus dicitur Psalm. 1. 5. *non resurgent impij in iudicio*; alij non iudicabunt, sed iudicabuntur, & iudicio cõdemnati peribunt, vt illi, quibus dicetur, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius: Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare* infra vers. 41. & 42. scriptura vbique omnes homines staturos esse dicit *ante tribunal Christi, vt referat vnusquisque propria corporis prout gessit in corpore siue bonum, siue malum* ad Roman. 14. 10. & 2. ad Corin. 5. 10. Quòd autem ait D. Ioann. *Qui non credit, iam iudicatus est*, rectè Theologi interpretari solent, non opus est, vt eius causa in iudicio discutiatur, & vt eorum verbis vtar, iam iudicatus est iudicio discussionis, quo minimè indignet, sed nondum iudicatus iudicio approbationis. Denique sensus est, adeò mala est eius causa, vt opus non sit, vt in iudiciũ tractanda deferatur: cùm enim non credat, se ipse condemnat, sicut de hæreticis dicit D. Paulus ad Titum 3. 11 *Subuersus est, qui eiusmodi est, & delinquit, cùm sit proprio iudicio condemnatus*. Solent in schola à Theologis quædam obijci, primùm, quòd illa verba, *Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare*, & illa his contraria, *Esuriui, & dedistis mihi manducare*, non possunt ad omnes homines pertinere. Multi enim damnandi sunt, qui esurientem Christum non viderunt; cùm illum penitus ignorarent, nec scirent pauperes eius personam gerere; deinde infantes, qui aut saluandi, aut damnandi sunt, nec propterea saluabuntur; quia Christum esurientem pauerunt, nec propterea damnabuntur, quia non pauerunt; non ergo in iudicium venturi sunt. Vna est huiusmodi ad omnes obiectiones, & expedita responsio. Christum vnam speciem pro toto genere posuisse, sicut in exemplis facere consueuimus; nec enim omnibus, qui saluandi sunt, dicturus est, *Esuriui enim, & dedistis mihi manducare*, nec omnibus, qui damnandi, *Esuriui, & non dedistis mihi manducare*, sed quibusdam: hoc enim exemplo tantùm docere, voluit, se neminem temerè aut saluaturum, aut damnaturum esse, sed iustissima de causa, eaque publicè, & coram hominibus

Ad est. bo. Matth. in illud gene. inter vos. 1. Thes. 4. 15.

Cap. 3. 18. Iudicium discussionis & approbationis.

minibus declarata, quemadmodum in forensibus sententijs fieri solet; vnde videtur Christus metaphoram sumere voluisse. Ergo & infantes, & infideles omnes iudicabuntur; sed illis, cur aut saluentur, aut condemnentur, alia reddetur causa. Potest aliquis dubitare, cur potius dixerit *congregabuntur omnes gentes*, quàm omnes homines: fortasse quia illud plus ponderis habebat; explicatur enim nomine omnium gentium non solùm omnium hominum multitudo; sed etiam varietas, & faciebat ad iudicis maiestatem, vt explicaretur eum diuersarum gentium iudicem futurum esse.

Cur boni tũ ouibus, mali cum hadis comparati.

33. *Et statuet oues quidem à dextris suis, hados autem à sinistris.*) Minimè dubium est bonos oues, malos hœdos appellari, cur autem, id est dubium. Origenes, Euthymius, & Theophylactus bonos quidem oues, quia mites sunt; malos hircos, quia asperi, & per prærupta ascendentes, id est non recta, & plana incedentes via, vocari putant. Hilarius verò, & Chrysost. itemque Euthym. & Theophylact. bonos oues, quia vtiles, & fructuosi; malos hircos, quia infructuosi sunt. Credo ego primùm propterea Christum ouium, & hœdorũ metaphora vsum fuisse, quia versu præcedenti dixerat, *& separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis*; per oues autem bonos: per hœdos malos intelligi voluisse, quia oues hœdis meliores sunt. Eademq; de causa dicit se oues ad dexteram, hœdos ad sinistram positurum esse, quia locus dexter sinistro honorificentior est, quemadmodum & Hilarius indicauit, cuius sententiam magis probo, quàm illam Origenis, Hieronymi, Bedæ, & auctoris operis imperfecti, qui existimant propterea bonos ad dexteram, malos ad sinistram futuros esse, quòd in scripturis sacris dextera bonum; sinistra malum significare soleat, vt Ecclesiastis 10. 2. *Cor sapientis in dextera eius, & cor stulti in sinistra illius*, id est, cor sapientis semper bonum, cor stulti semper malum cogitat. Solet quæri, vbi infantes futuri sint, qui sine baptismo ex hac vita decesserunt, cùm non sint propter opera, sed propter vitio sam originem condemnandi. Certus, & minimè hæsitans respondeo *baptismum* ad sinistram futuros esse, sicut ad dexteram alios infantes, qui non propter bona opera, sed propter susceptiti baptismi gratiam saluandi sunt. At in iudicio, vt ex sententia manifestũ videtur esse, non nisi de bonis, malisque operibus agetur. Id constanter nego: merita enim cuiusque ponderabuntur, quæ non semper in operibus; sed in solo aliquando animo, in sola gratia, in sola origine consistũt; sed, vt diximus, non fuit Christo proposito omnes causas, cur alij saluãdi, alij damnandi essent, explicare; sed exemplum tantùm in vna specie proponere, ex quo aliæ etiam species, & caussæ intelligerentur.

Infantes ad sinistrum erunt.

34. *Tunc dicet rex.*) Non vocauerat se regem ante, sed hominem, & filium hominis, & apud Lucam hominem nobilem, qui peregrè profectus esset, vt regni capesseret possessionem, nunc vocat regem, quia de eo tempore loquitur, quo accepto iam regno rediturus est; tum etiam, quia ante nondum regiam descripserat maiestatem; nunc ea descripta meritò se regem appellat.

His qui à dextris eius erunt.) Incipit ab honorabilioribus morem hominum obseruans, aut, vt ait auctor imperfecti, propterea ab his, qui à dextris futuri sunt, id est à bonis initium sumpturus est, quia propensior est ad saluandum, quàm ad condemnandum.

Venite.) vocat eos ad se, quia vult regni sui participes facere, sicut dicit apud Ioannem capit. 12. 26. *Si quis mihi ministrat, me sequatur, & vbi sum ego, illic & minister meus erit*; quia ergo ipse paterni regni possessionem ceperat, ad eandem possessionem seruos suos vocat, cum dicit *venite*; loquitur enim, quasi continuò in cælum rediturus, vultque, vt se serui sequantur.

Bene-

Benedicti patris mei.) Quidam sic interpretantur; quos pater meus multis beneficijs cumulauit, quia benedicere in scripturis beneficijs aliceré significare solet; non probo, nec enim de præteritis beneficijs intelligi videtur posse, quæ maiora fortasse multis eorum, qui damnandi sunt, collata fuerunt; sed referendum hoc est, nisi fallor, ad futuram gloriam, ad quam eos Christus inuitat. Itaque benedicti patris mei perinde est, ac si dicat dilecti à patre meo, & ab eo æterna vita donandi, vt supra cap. 21. 9. cum populus Christo diceret, *benedictus, qui venit in nomine Domini*, non accepta prædicabat gratiam, sed futuram illi à Deo adprecabatur. Itaque eorum sententiam nequaquam probo, qui hoc ad prædestinationem reuocant, quasi tacitè reddatur causa, cur salui fiant, quia nimirum benedicti patris, id est ab eo prædestinati sunt.

Possidete.) κληρονομήσατε, hæreditate regni capite, quo verbo Caluiniſtæ insolenter insultant, quasi hic omne nostrum meritum aboleatur. Si enim, inquiunt, hæreditas est, merces non est, neque labori, & merito; sed origini datur, quia filij Dei sumus; *si autem filij, & hæredes*, vt nos D. Paulus argumentari docuit, filij autem per fidem sumus, fides eorum opinione hæresis est, ita omnis res concidit in nihilum. Vitam æternam in scripturis mercedem appellari negare non possunt supra cap. 5. 12. & cap. 6. 1. & cap. 10 41. 42. & cap. 20. 8. vbi de hac etiam re nonnihil disputauimus; tum etiam 1. ad Cor. 3. 8. 14. & 9. 18. & Apocalypsis. 11. 18. & 22. 12. sed non deest hominibus ingeniosè hæreticis responsio, mercedem appellari; non quòd merces sit, sed quia sicut merces, post laborem datur, quamuis non propter laborẽ. Inscitia, si malignitate careret, miseranda; quia malignitati coniuncta est, irridenda. Si enim alius non esse locus, quàm hic ipse, de quo disputamus, ex eo perspicuum esset uitam æternam non solùm post operara, sed etiam propter opera bonis dari, ideoque verè, proprieque esse mercedem. Eodem enim modo, eodem contextu, ijsdem verbis, eodem sensu bonis dicitur, *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi; esuriui enim & dedistis mihi manducare*; atque dicitur malis, *Ite maledicti in ignem æternum; esuriui enim, & non dedistis mihi manducare*; cum autem de malis agitur, manifestum est, non solùm consequẽ tiam, vt hæretici putant, sed veram etiam causam significari: propterea enim damnantur, quia id verè, proprieque meruerunt Christum esuriẽtem non pascentes; ergo & cum bonis dicitur, *Venite, possidete regnum; esuriui enim, & dedistis mihi manducare*; non solùm consequentia, sed vera etiam causa, & meritum significatur. Sed ex alijs etiam locis clarius probari potest: propriè enim merces est, & hæretici ipsi confitentur, quæ non solùm post laborem; sed etiam propter laborem datur; dari autem propter laborẽ ex eo cognoscimus, quòd maiori labori maior detur, minori minor; at hoc eodem modo D. Paulus testatur dari vitam æternam 1. ad Cor. 3. 8. *vnusquisque autẽ propriam mercedem accipiet secundum suum laborem*: loquitur autem de eo, qui plantat, & de eo, qui rigat; quid est ergo *secundùm suum laborem*, nisi qui plus laborauit, maiorem; qui minus, minorem mercedem accipiet. Præterea cum Christus dicit supra cap. 10. 41. *qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet; & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet*, quis sanæ mentis dubitare potest maiorem & minorem prophetæ, ac iusti mercedem distinguere voluisse; prout maioris meriti est prophetam, quàm iustum quemlibet hospitio recipere, quemadmodum eo loco probauimus? Cur ergo vita æterna hæreditas appellatur? Id nisi errore suo cæci essent, facile intelligere potuisset, nempe & merces, & hæreditas est; merces quia meritis, hæreditas, quia filijs

Cur vita æterna hæreditas appellatur.

filijs datur. Sed illud istos decipit, quòd Deum hominum similem esse putauerunt, apud quos hæreditates temerè, ac sine iudicio quibusuis filijs bonis, ac malis dari solent. Non ita Deus, qui dat regnum cælorum solis filijs, quia soli meruerunt; & non solùm, quia filij, sed quia digni sunt; ideoque non æqualem omnibus partem, sed maiorem melioribus, quod prudentis est patris facere. Scio Chrysostomum, Theophylactum, & Euthymium adnotasse in verbo κληρονομῆσαι, hanc vim inesse, vt significet non quoquo modo accipere, sed tanquam hæreditarium, tanquam proprium, tanquam debitum; sed eos Caluinistas non esse ne Caluinus quidem ignorat, qui propterea quòd liberum arbitrium, & bonorum operum merita asserere solent, sæpe Philosophos appellat.

Caluini scōma aduersus Chrysostomum.

Paratum vobis regnum.) Id est prædestinatum, vt cap. 20. 23. vbi pronomen *vobis* eandem vim, atque illic relatiuum *quibus* habere arbitror, vt sensus sit *vobis*, id est merētibus, sicut illic *quibus paratum est à patre meo*, id est, ijs, qui illud meruerint; huc enim causalem particulam, quę versu sequenti ponitur, referendam esse, quidam putant, *Esuriui enim*; vt hęc sit sententia, possidete regnum, quod propterea vobis pater meus prædestinauit, quia *esuriui, & dedistis mihi manducare*, vt Chrysost. & Hieronym. interpretantur. Quod an verum sit, non est hic locus disputandi; illud tātum dico videri mihi Christum glorificationis potiùs, de qua agebat, quàm prædestinationis causam reddere voluisse, vt ex antitheto manifestum est, *Discedite in ignem ęternum, qui paratus est diabolo, & angelis eius; Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare*. Hic enim cum eodem loquatur modo; non reddit causam, cur illis iam inde ab æternitate ignis paratus sit; sed cur in ignem mittantur: immo ne illis quidem; sed diabolo, & angelis eius ignem illum paratum fuisse dicit; quod, vt postea docebimus, ratione non vacat. Eodem ergo modo hic intelligēda sunt verba, *venite, possidete regnum, Esuriui enim & dedistis mihi manducare*.

Christus.

35. Esuriui enim) Paullo ante Caluini interpretationem refutauimus, qua particulam γὰρ *enim*, non causam, sed consequentiam significare dicit. Potest aliquis dubitare, an hæc ipsa verba, quæ hic ponuntur, Christus sit in iudicio pronunciaturus. Legi enim nonnullos recentiores interpretes, qui negarent; quod nescio, an sine temeritate fieri possit. Illud ego vero simile esse arbitror, non hæc solum; sed alia etiam nonnulla, quæ aut Christus non dixit, aut Euangelista non expressit, in illo iudicio dicturum esse. Nec enim, vt supra dispu tauimus, omnes, qui regnum cęlorū accepturi sunt, propterea sunt accepturi, quòd esurientem pauerint Christum, & est credibile vnicuique, cur eum ad regnum cęlorum admittat, rationem expositurum: hoc enim & ad iudicis officium, & ad beatorum gloriam pertinebit. Cur ergo de his tantùm, qui se esurientem pauerant, mentionem fecit? supra respondimus vnam speciem loco exempli pro toto genere posuisse; ideo autem hāc potiùs, quàm aliam bonorum operum speciem proposuit, quia nihil nobis magis commendatum esse voluit, quàm eam charitatem, quæ erga proximos esset, quæ ipsa, quamuis multas habeat species, in hac potissimùm obseruatur, si esurientes paupe res alamus; quemadmodum Euthymius adnotauit.

Quia nimirum regnum cœlorum, quod sua sponte propter homines fecerat, à mundi constitutione præparauerat; id est antequam homines ipsos faceret.

37. Tunc respondebunt iusti, quando te vidimus esurientem?) Putat Origenes, & auctor imperfecti iustos hoc non obliuione, sed humilitate respōsuros esse, quasi non agnoscentes in se virtutem illam charitatis, cuius causa à Christo laudati essent. Potiùs credo ideo ita respōsuros, quòd Christi verba non intellexerint; non enim ignorare poterunt se aliquando pauperes Christi causa pauisse; sed quia Christus non est dicturus; esurierunt enim pauperes, & dedistis eis manducare, sed *esuriui, & dedistis mihi*

mihi manducare, & scient se nunquā Christum ipsum pauisse, interrogabunt, *quando te vidimus esurientem?* Id constat ex Christi explicatione versu 40.

Arrianismi error.

40. Quandiu) ἐφ' ὅσον. Quatenus *fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis*, id est, quod illis fecistis, mihi fecistis, sicut & versu 45. loquitur.

41. Discedite à me.) id est procul abite; nihil enim mihi vobiscum est, non noui vos, quemadmodum fatuis virginibus dixit supra ver. 12.

Maledicti.) Obseruauit Origenes, & Chrysost. non dixisse maledicti patris mei, sicut iustis dixerat ver. 34. *Venite benedicti patris mei*, quia Deus non maledictionis, sed benedictions; nō pœnæ, sed præmij auctor fuit, non quòd non etiam pœnę auctor fuerit, sed quòd præmia libenter, & ex animi propensione; pœnam inuitus quodam modo, vt iustitiæ suæ satisfaceret, præparauerit.

In ignem æternum.) Refellitur his verbis antiquus Origenistarum error, qui pœnas inferni sempiternas futuras esse negabant, aduersus quem Beda, & Theophylactus hoc loco disputant. Quanquam Origenes tractatu 34. hunc locum ediserens bene de pœnarum æternitate sentit. Disputatur à Theologis, an verus ille sit ignis. Duo in ea re certa sunt; alterū, quod fides docet, vera esse supplicia, quæ non cogitatione solùm; sed sensu, tactuque percipiantur; alterum minus certum, quia fides non docet, sed tamen omnium fere veterum auctorū testimonijs confirmatum, ignem illū non eiusdem, atq; nostrum esse cōditionis, quemadmodum Origenes homil. 9. ad djersos, & tract. 34. in Matth. & Ambrosius in cap. 14. Lucæ, & Hieronymus in c. 65. & 66. Isaiæ, & Damascenus lib. 4. de fide c. vltimo tradunt. Inde tamē non sequitur verum ignem non esse, quod etsi nonnulli negant, non videtur sine temeritate negari posse, quia vbiq; scriptura pœnas illas inferni ignem appellat; quæ si metaphora, non veritas esset, aliter aliquādo vocarentur, minusque frequenter ignis dicerentur.

Qui paratus est diabolo, & angelis eius.) Non dixit, qui paratus est vobis, sicut de regno cœlorum dixerat ver. 34. *Possidete paratum vobis regnum*, quia Deus *omnes homines vult saluos fieri*, & quia *Deus mortem non fecit; fecit enim hominem rectum, & ipse infinitis se miscuit quæstionibus*. Regnum ergo cęlorum ab omni æternitate omnibus hominibus (si salui esse vellent) præparauit: ignem autem æternum non nisi necessitate, & quodammodo coactus, vt angelorum puniret audaciam; ita Origenes Chrysost. Theophylactus, & Euthym. Eadem fortasse de causa non dixit, qui paratus est à constitutione mundi, sicut de regno cœlorum dixerat eodem cap. versu 34. quia nimirum regnum cœlorum, quod sua sponte propter homines fecerat, à mundi constitutione præparauerat; id est antequam homines ipsos faceret. Ignē verò non nisi peccato coactus, ideo non à constitutione, sed post constitutionem mundi, & post peccatum illum præparauit.

1. Tim. 2. 4 Sap. 1. 13. Eccl. 7. 30.

IN

IN CAP. XXVI.

1 ET factum est: cum consummasset Iesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis: 2. Scitis, quia post biduum Pascha fiet, & Filius hominis tradetur, vt crucifigatur. 3. Tunc congregati sunt principes sacerdotum, & seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas: 4. & consilium fecerunt, vt Iesum dolo tenerent, & occiderent. 5. Dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret in populo. 6. Cum autem Iesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi, 7. accessit ad eum mulier habens alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis. 8. Videntes autem discipuli, indignati sunt dicentes: Vt quid perditio hæc? 9. potuit enim istud vænundari multo, & dari pauperibus. 10. Sciens autem Iesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me. 11. nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis. 12. Mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum: ad sepeliendum me fecit. 13. Amen dico vobis, vbicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur &, quòd hæc fecit in memoriam eius. 14. Tunc abijt vnus de duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes sacerdotum: 15. & ait illis: Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos. 16. Et exinde quærebat opportunitatem, vt eum traderet. 17. Prima autem die Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Vbi vis paremus tibi comedere Pascha? 18. At Iesus dixit: Ite in ciuitatem ad quendam, & dicit ei: Magister dicit: Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis. 19. Et fecerunt discipuli, sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha. 20. Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis suis. 21. Et edentibus illis, dixit: Amen dico vobis, quia vnus vestrum me traditurus est. 22. Et contristati valde, cœperunt singuli dicere: Numquid ego sum Domine? 23. At ipse respondens, ait: Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet. 24. Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi, per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille. 25. Respondens autem Iudas, qui tradidit eum, dixit: Numquid ego sum Rabbi? Ait illi: Tu dixisti. 26. Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panem, & benedixit, ac fregit,

Mar. 14. a. 1. Luc. 22. a. 1.
Ioan. 11. a. 2. & 12. a. 3.
Mar. 14. a. 3.
Mar. 14. b. 10. Luc. 22. a. 3.
Mar. 14. b. 12. Luc. 22. a. 7.
Mar. 14. b. 17. Luc. 22. b. 14. Ioan. 13. b. 21.
Psal. 40. c. 10.
1. Cor. 11. c. 14.

git, deditque discipulis suis, & ait: Accipite, & comedite: hoc est corpus meum. 27. Et accipiens calicem gratias egit: & dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes. 28. Hic est enim sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. 29. Dico autem vobis: non bibam amodo de hoc genimine vitis vsque in diem illum, cum illud bibam vobiscum nouum in regno Patris mei. 30. Et hymno dicto, exierunt in Montem oliueti. 31. Tunc dicit illis Iesus: Omnes vos scandalum patiemini in me, in ista nocte. Scriptum est enim: Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis. 32. Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam. 33. Respondens autem Petrus, ait illi: Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego numquam scandalizabor. 34. Ait illi Iesus: Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. 35. Ait illi Petrus: Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt. 36. Tunc venit Iesus cum illis in villam, quæ dicitur Gethsemani, & dixit discipulis suis: Sedete hic donec vadam illuc, & orem. 37. Et assumpto Petro, & duobus filijs Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse. 38. Tunc ait illis: Tristis est anima mea vsque ad mortem: sustinete hic, & vigilate mecum. 39. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans, & dicens: Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste. veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu 40. Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes, & dicit Petro: Sic non potuistis vna hora vigilare mecum? 41. Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma. 42. Iterum secundo abijt, & orauit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua. 43. Et venit iterum, & inuenit eos dormientes: erant enim oculi eorum grauati. 44. Et relictis illis, iterum abijt, & orauit tertiò, eundem sermonem dicens. 45. Tunc venit ad discipulos suos, & dicit illis: Dormite iam, & requiescite: ecce appropinquauit hora, & Filius hominis tradetur in manus peccatorum. 46. Surgite eamus: ecce appropinquauit, qui me tradet. 47. Adhuc eo loquente, ecce Iudas vnus de duodecim venit, & cum eo turba multa cum gladijs, & fustibus, missi à principibus sacerdotum, & senioribus populi. 48. Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eum. 49. Et confestim accedens ad Iesum, dixit: Aue Rabbi. Et osculatus est eum. 50. Dixitque illi Iesus: Amice, ad quid venisti? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum. 51. Et ecce vnus ex his, qui erant cum Iesu, extendens,

Mar. 14. c. 27. Ioan. 16. d. 32. Zach. 13. c. 7.
Mar. 16. b. 7. Ioan. 13. d. 38. Mar. 14. d. 31. Luc. 22. d. 39.
Mar. 14. c. 43. Luc. 22. c. 47. Ioan. 18. a. 3.

tendens manum, exemit gladium suum, & percutiens seruum
Gen.9.a.6. principis sacerdotum amputauit auriculam eius. 52. Tunc ait
Apoc.13.c. illi Iesus: Converte gladium tuum in locum suum. omnes enim,
13. qui acceperint gladium, gladio peribunt. 53. An putas, quia
Is.53.c.10. non possum rogare patrem meum, & exhibebit mihi modo plus
quam duodecim legiones angelorum. 54. Quomodo ergo im
plebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri? 55. In illa hora di-
xit Iesus turbis: Tanquam ad latronem existis cum gladijs, &
fustibus comprehendere me: quotidie apud vos sedebam do-
Thren.4.d. cens in templo, & non me tenuistis. 56. Hoc autem tunc fa-
20. ctum est, vt adimplerentur Scripturæ prophetarum. Tunc di-
Marc. 14. scipuli omnes relicto eo, fugerunt. 57. At illi tenentes Iesum,
f. 53. duxerunt ad Caipham principem sacerdotum, vbi Scribæ & se-
Luc. 22. f. niores conuenerant. 58. Petrus autem sequebatur eum à lon-
54. ge, vsque in atrium principis sacerdotum. Et ingressus intro, se-
Ioan 8.c.24 debat cum ministris, vt videret finem. 59. Principes autem
sacerdotum, & omne concilium quærebant falsum testimonium
contra Iesum, vt eum morti traderent: 60. & non inuenerunt,
Io.2.d.19. cum multi falsi testes accessissent. Nouissimè autem venerunt
duo falsi testes, 61. & dixerunt: Hic dixit: Possum destruere
templum Dei, & post triduum reædificare illud. 62. Et sur-
gens princeps sacerdotum, ait illi: Nihil respondes ad ea, quæ
isti aduersum te testificantur? 63. Iesus autem tacebat. Et
Sup. 16.d. princeps sacerdotum ait illi: Adiuro te per Deum viuum, vt
27. dicas nobis, si tu es Christus filius Dei. 64. Dicit illi Iesus: Tu
1. Thes. 4. dixisti. Veruntamen dico vobis, amodo videbitis filium ho-
d.14. minis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus
Ro.14.b.10 cœli. 65. Tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, di-
cens: Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce nunc
audistis blasphemiam: 66. quid vobis videtur? At illi respon-
Isa.50.c.6. dentes dixerunt: Reus est mortis. 67. Tunc expuerunt in fa-
Mar.14.g. ciem eius, & colaphis eum ceciderunt, alij autem palmas in fa-
65. ciem eius dederunt, 68. dicentes: Prophetiza nobis Christe,
Luc. 22. f. quis est, qui te percussit? 69. Petrus vero sedebat foris in atrio:
55. & accessit ad eum vna ancilla, dicens: Et tu cum Iesu Galilæo
Io.18.c.15 eras. 70. At ille negauit coram omnibus, dicens: Nescio, quid
dicis. 71. Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia ancilla,
& ait his, qui erant ibi: Et hic erat cum Iesu Nazareno. 72. Et
iterum negauit cum iuramento: Quia non noui hominem.
73. Et post pusillum accesserunt, qui stabant, & dixerunt Petro:
Vere & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.
74. Tunc cœpit detestari, & iurare, quia non nouisset hominem.
Et continuo gallus cantauit. 75. Et recordatus est Petrus ver-
bi

bi Iesu, quod dixerat: Prius quàm gallus cantet, ter me negabis.
Et egressus foras, fleuit amare.

IN CAP. XXVI.

1 *FACTUM est.*) Chrysostomus, & Theophylactus existimant continuationem esse, qua Euāgelista Christi passionem regno coniungit, de quo superiore capite dixerat, potiùs transitionem esse arbitror, qua explicato doctoris, officio officium redemptoris aggreditur explicare.

Sermones hos omnes.) Sunt, qui eos intelligant sermones, quos proximo capite de futuro iudicio Euangelista narrauit, in quibus Hilarius. Sunt qui non solum ad proximum, sed etiam ad 24. capit. hæc referant, vbi de fine etiam mundi Christus differuerat. Sunt qui ad omnia, quæ ab initio Euangelij vsque ad hunc locum Matthæus scripserat, pertinere putent, vt sermones non verba tantùm; sed etiam facta comprehendant, quasi dicat, cum Christus hæc omnia, quæ hactenus exposui fecisset, ac docuisset, dixit discipulis suis, *scitis, quia post biduum Pascha fiet*; sic Beda, & eum sequutus Strabus. Hæc omnia probabilia sunt, sed illud ego magis probo, quod in commentarijs ad hunc locum Diuus Thomas animaduertit, Euangelistam omnem Christi doctrinam quam toto Euangelio antè exposuerat, comprehendere voluisse, quasi diceret; cum Christus doctoris officium expleuisset, cœpit se ad redemptoris officium præparare, & eius rei discipulos admonere. Nam etsi apud Hebræos, verbum, res etiam significat, tamen hoc loco nomine sermonum verba, factaque significari durius videtur. Obseruauit Origenes propter à dixisse Euangelistam, *hos omnes*, ne eos excluderet, quos postea Christus, & ante passionem, & post resurrectionem habuit.

2. *Scitis quia post biduum.*) Difficilis hic locus est, & multis quæstionibus implicatus. Prima vnde fere reliquæ pendent, quo die hoc Christus dixerit; inde enim intelligendum est, in quem diem inciderit Pascha; secunda quo die Christus Pascha celebrauerit, tertia quo die Iudæi, quos indicat Ioannes non eodem die, quo Christum, celebrasse; quarta si non eodem die celebrarunt, vtri legitimo, ac solemni die celebrauerint, Christusne, & eius discipuli, an Iudæi. De prima quæstione omnes fere conueniunt auctores Christum hęc dixisse die duodecima mensis primi Hebræorum, qui noster est Martius, quia Pascha ad finem decimæ quartæ, & initium decimæ quintæ celebrabatur Exodi 12. 6. 18. loquitur autem Christus de Pascha ex legis præscripto. Itaque quamuis Græcorum opinio, quæ falsa omnino est, vera esset, de qua in secunda quæstione dicturi sumus, Christum vno die Pascha anticipasse, nihil impediret; loquitur enim Christus de eo Pascha, quod discipuli sciebant ex lege post biduum futurum esse. Si autem Christus Pascha suum anticipauit, discipuli quando illud celebraturus esset, nesciebant; at dicit, *Scitis, quia post biduum Pascha fiet*. Quis autem hebdomadis dies fuerit, quo Christus hoc dixit, duabus ex rebus perspicuum est, primùm ex die passionis; certum enim est Christum feria sexta passum esse, quia Lucas cap. 23. 56. & Ioan. cap. 19. 31. testantur postridie eius diei, quo Christus passus est, fuisse sabbatum, præterquà quòd id omnis Ecclesiæ Catholicæ vsus docet: hoc si ita est, necesse est, vt feria tertia Christus hæc dixerit. Eodē enim die, quo agnū edit, id est Pascha

Universidad de Deusto
Biblioteca

celebrauit, mortuus etiam est; sed edit agnum hora noctis prima, id est initio diei decimæ quintæ, mortuus est hora fere sexta sequentis diei, vt vocant vsualis, eiusdem autem diei naturalis; inter feriam autem tertiã, & sextam duo interiecti sunt dies, hoc est *post biduum Pascha fiet*. Deinde ex magnifico illo ingressu Christi in Hierusalem idem colligitur. Ingressus enim est primo die hebdomadis, qui nobis nunc Dominicus est, vt & Ecclesia docet, & ex Ioanne cap. 12. 1. intelligi potest, vbi scribit Christum ante sex dies Paschæ Bethaniam venisse, vbi Lazarus fuerat mortuus, versu autem 12. scribit in Hierusalem cum celebri illa pompa ingressum esse; vbi non leuis coniectura est propterea die præcedente ingressum non fuisse, sed Bethaniæ quieuisse, quod sabbatum esset, quo die non potuisset turba ramos arborum præcidere. Si ergo dies sabbati sexta, vt ait Ioan. ante Pascha, dies erat, Pascha fuit feria sexta sequentis hebdomadis, nam dies sabbati à feria sexta sequente sexta dies est. Cum autem Christus dixerit *post biduum Pascha fiet*, sequitur hoc eum dixisse feria tertia, quæ Latinè dies Martis appellatur. Series ergo actionum Christi à die sabbati, quo fuit Bethaniæ, vsque ad diem Paschę, qua mortuus est, ex Euangelistis huiusmodi colligitur: die sabbati Bethaniæ cœnauit Ioan. 12. 2. feria prima Hierosolymam ingressus est Ioannis 12. 12. eodem die Bethaniam redijt, vbi hospitium habebat Matthæi 21. 17. feria secunda iterum redijt Hierosolymam Matthæi 21. 18. & Marci 11. 13. atque tunc cum secus viam ficum vidisset, fructumque nullum inuenisset, illi maledixit; eodem rursus die Bethaniam ad hospitium reuertit Marci 11. 19. atque tunc, quia iam fortasse noctescebat, discipuli arefactam ficum videre non potuerunt; feria tertia mane iterum redijt in Hierusalem, quo tempore Petrus arefactam ficum animaduertit, quia clara iam dies erat Marci 11. 20. 27.

Christus quo die Hierosolymam ingressus.

rursum eodem die credendum est eũ Bethaniam redijsse; quia solebat, vt scribit Lucas c. 21. 37. singulis noctibus ab Hierũsalem in Montem Olueti secedere, ad cuius radicem Bethania sita erat. Postea Euangelistæ non narrant eum Hierosolymam reuertisse vsque ad feriam quintam sub noctem, cum Pascha celebrauit. Hoc ergo aut feria tertia sub finem diei, aut quarta sub initium noctis, quod & diei apud Hebræos initium est, Christus dixit. Si ante finem feriæ tertiæ dixit, intelligendum erit, vt loquuntur exclusiuè, quod ait *post biduum Pascha fiet*, si intra quartam, inclusiuè.

In secunda quæstione fuerunt, qui dicerent Christum eo anno Pascha nõ celebrasse, vt Euthymius, & Theophylactus referunt ver. 20. cæteri verò Græci à Latinis fere dissentiunt. Veterum enim Græcorum opinio videtur esse Christum die decimatertia mensis primi, qui Hebræis erat Nisan, nobis Martius, id est vno die ante tempus à lege præscriptum Exodi 12. 6. Pascha celebrasse, vt ei⁹ mors in ipsum diem Paschæ, id est decimumquartum mensis primi incideret, veritasq; figuræ respondere, & verus agnus eodem die, quo typicus occideretur. Mortuus enim est Christus postridie, quàm cum discipulis agnum edit. Hęc est Origenis opinio tractatu in Matthæ. 35. Chrysost. & Theophylact. in c. Ioan. 18. 28. & Euthy. hoc loco. Vnde recentiorũ Græcorum natus est error, vt existiment Christum in cœna illa postrema nõ azymo, sed fermentato pane vsum fuisse, quòd nondum dies azymorũ esset, id est decimaquinta mensis primi postridie quàm agnus occideretur Exodi 12. 18. Eorum argumenta hæc sunt. Primum, quòd Ioan. c. 13. 1. dicat Christum ante diem festum Paschę cœnam illam egisse. Secundum, quòd ex eodem Ioanne c. 18. 28. manifestum sit Iudæos, cum Christus cõdemnatus est, nondum Pascha celebrasse; *& ipsi non introierunt in prætorium ut non contaminarentur, sed vt manducarent*

Quo die Christus Pascha celebrauerit.

rent Pascha. Tertium, quòd idẽ Ioan. 19. 14. 31. affirmet Christum passum esse in parasceue Paschæ, id est, prædie ante Pascha; dies autem Paschæ erat primus dies azymorũ Exod. 12. 18. & Leuit. 23. 6. itaq; Christus cũ prædie primæ diei azymorum cenam illam egerit, non potuit in ea azymis vti. Hanc opinionem in explicatione quæstionis quartæ paullo post refutabimus; nunc tñ dicimus absurdissimum esse dicere Christũ Paschæ celebrationem anticipasse, qui omnem legem, quamdiu cum hominibus versatus est, & seruãdam esse docuit, & ad vnguem seruauit; inauditum autem est quemquam ante constitutum à lege diem Pascha celebrasse, vt etiam D. Tho. in comment. in c. Io. 18. obseruauit. Latini omnes consentiunt Christum die decimaquarta primi mensis ad vesperum agnum comedisse, quẽadmodum lex præscribebat; sed illud Græcos auctores, nõ nullos etiam Latinos videtur fefellisse, ꝙ sensum legis non animaduerterunt, inchoabant Iudæi dies suos à solis occasu, sicut Græci, & Latini à nocte media, alij a solis ortu. Iubebat lex Exod. 12. 6. & Leuit. 23. 5. vt agnus die decima quarta mensis primi ad vesperã, vt Hebraicè est הערבים בין inter duas vesperas agnus comederetur, id est in confinio vtriusque diei decimæ quartæ, & decimæquintæ; solis enim occasus finis erat decimæ quartæ, initium decimæ quintæ erat. Eadem quoq; vtriusq; diei vespera dicebatur decimæ quartæ diei, quia eius finis, decimæ quintæ, quia eius noctis initium erat, atq; hoc est inter duas vesperas, quemadmodum Galli simili phrasi dicunt, *entre chien, & loup*, non vt quosdam interpretari memini, qui duas vesperas, alterã præcedentis, alteram sequentis noctis initium intelligunt, quod apertè legi contrariũ est, qua præcisè cauebatur, vt illo puncto, quo diximus tpis agnus ederetur, nec quicquã ex eo vsq; ad matutinũ tps remaneret Exo. 12. 10. & Leu. 22. 30. nec, vt quidã hæreticorum interpres exponit, qui vnã vesperã finẽ decimæ quartę diei, alterã totã sequẽtis diei noctẽ intelligendã esse dicit. Hinc factum est, vt aliqñ dicatur Christus die decimaquarta; aliqñ decima quinta Pascha celebrasse, vt infra ver. 17. *Prima aũt die azymorum nccesserunt discipuli ad Iesum dicentes, vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* & Marci 14. 12. *Et primo die azymorũ, quando Pascha immolabant, dicunt ei discipuli, quò vis eamus, & parem⁹ tibi, vt mãduces Pascha?* & Lu. 22. 7. *Venit aũt dies azymorũ, in qua necesse erat occidi Pascha*; qbus oibus locis decima quinta primi mensis Pascha, id est agnus Paschalis occidẽdus fuisse dr̃, cum Exo. 12. 6. Leu. 23. 5. die decima quarta occidi iuberetur, nimirũ, quia in vtriusq; diei cõfinio occidebatur, nunc die decima quarta, nunc decima quĩta occidi dr̃, quo tpe vsq; in diem octauum fermẽtato pane vti nõ licebat Exo. 12. 15. Leuit. 23. 6. His locis, vt paullo ante apud Euangelistas adnotauimus, Gręcorum error manifestissimè refellitur. Matthæus enim, Marcus, & Lucas disertis verbis scribũt eã diẽ, qua Christus agnũ comedit, primam azymorum diem fuisse; quare non potuit Christus cõtra legẽ fermentato vti pane, qũo autẽ Ioannes eum diẽ appellet Parasceuem, & cur Iudæi non eadẽ nocte agnum ederunt, in quarta, vt diximus quæstione explicabimus. Nũc ex ijs, q̃ diximus, apparet, cur idẽ Io. c. 13. 1. dicat Christum ante diẽ festum Paschæ, cęnã illã peregisse, etiã si demus eum non de Iudęorum, sed de Christi Pascha loqui, quod paullo post disputabimus; perinde. n. est, ac si dicat peregisse die decima quarta ad vesperum, quo tpe non nisi azymo pane vti licebat, vt ex illis, quæ ante duximus, Exodi, & Leuitici testimonijs manifestum est. Itaq; quod alij tres Euangelistę die decima quinta, id est prima die azymorum factum fuisse dicunt, id Ioannes ante diẽ festũ Paschę, i. die decima quarta factum scribit, nulla vtiq; repugnantia, sed vsitata scripturæ cõsuetudine, qua agnus nũc die decima quarta, nunc decima

De azymo cõtra Græcos.

Universidad de Deusto
Biblioteca

quinta occidi dr; quia in vtriusq; veluti iunctura occidebatur. Christum ergo in fine decimæ quartę, & initio decimæ quintæ diei agnum ediſſe ex hac Matthæi, Marci, & Lucæ, cum Ioanne collatione perſpicuum eſt, tum etiam ex prioris quæſtionis explicatione. Si.n.hoc die mẽſis primi duodecima, vt probatum eſt, Chriſtus dixerat, cũ dixerit poſt biduum Paſcha futurum, & haud dubiè de ſuo etiam Paſcha loqueretur, ſequitur eum die decima quinta ſub finem decimæ quartæ Paſcha celebraſſe.

Quo die Iudæi anno paſſionis Chriſti Paſcha celebrarunt.

Tertia quęſtio multo eſt difficilior tres enim ſunt magnorum auctorũ de ea ſnię, quæ magna cõtẽtione defenduntur. Prima eorũ, qui exiſtimãt Chriſtũ, & Iudæos eodẽ die & agnũ comediſſe, & diem feſtum Paſchæ celebraſſe, cuius opinionis Alcuinũ veterem, bonumq; Theologum D. Tho. auctorem facit, quem noſtro tpe multi non hæretici modò, ſed maximè etiam Catholici, doctiq; viri ſequuti ſunt: poteſt aũt his potiſſimum argumentis confirmari. Primum, q̃ Matthæus hoc c.v.17. & Marcus c. 14. 12. & Lucas c.22.7. ſcribant primam diẽ azymorum fuiſſe, cũ diſcipuli Chriſtum interrogarent, *vbi vis paremus tibi comedere Paſcha?* primo autem azymorũ die & agnũ occidi, atq; edi, & feſtum Paſchæ celebrari lex præcipiebat, vtrũq; igitur Iudæi, ſicut & Chriſtus eo die fecerunt. Secundum, q̃ diſcipuli quaſi omnium Iudæorum cõſuetudinem ſequuti eo die Paſcha celebrantiũ Chriſtum interrogauerũt, *vbi vis paremus tibi comedere Paſcha*. Tertium, quòd Marcus c.14.12. dicat fuiſſe primam diem azymorũ, *quando Paſcha immolabant*, & Lucas c.22.7. *in qua neceſſe erat occidi Paſcha*. eodem igitur die Iudæi omnes immolauerunt. Quartũ, quòd Chriſtus iubeat infra verſu 18. & apud Marcum c. 14. 14. diſcipulos certo cuidam homini dicere, *vbi eſt refectio mea, vbi Paſcha cum diſcipulis meis manducem?* Vbi ita loquitur, quaſi homo ille & lege, & cõſuetudine certò ſciat ea nocte omnes Iudæos debere Paſchalem eſſe agnum, ideoq; non recuſaturum eũ locum illi domi ſuæ pręparare. Quintum, quòd principes ſacerdotum, & ſeniores populi dicant, *nõ in die feſto, ne forte tumultus fieret in populo* verſu 5. & Marci 14.2. Itaque cum hoc dicebant, aut dies erat feſtus, aut adeo propinquus, vt ante illum Chriſtum occidere non poſſent; inierunt autem hoc conſilium, vt verſu 3. dicemus, initio feriæ quartæ: ergo aut ipſa quarta, aut ſaltem quinta feria, qua Chriſtus agnum comedit, dies feſtus Iudæorum erat. Eodem ergo die, quo Chriſtus, & agnum ederunt, & Paſcha celebrarunt. Sextum, quòd Ioannes cap.13.1. apertè dicat Chriſtum *ante feſtum diem Paſcha*, id eſt, pridie Paſchæ agnum comediſſe, ſequens igitur dies Paſcha Iudæis erat: eodem ergo die, quo Chriſtus, Paſchalem agnum comederunt, & Paſchæ feſtum celebrarunt. Septimũ, quòd Ioannis c.13.29. ſcribat, *Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd dixiſſet ei Ieſus, eme ea, quæ opus ſunt nobis ad diem feſtum*; erat ergo aut idem, aut ſequens dies Iudęorum feſtus. Octauum, q̃ Matth. c.27.15. & Mar.c 15.6. & Luc. c.23.17. & Io.c.18.39. dicãt eo die, quo Chriſtus crucifixus eſt, ſolutũ fuiſſe à Prę ſide Barabbã, qa die feſto Paſchæ ſolebat Iudęis vinctũ aliquẽ vnum, quẽ petiuiſſent, dimittere. Ille igitur ipſe dies Paſcha Iudæorũ erat. Nonum, q̃ nõ ſit credibile Chriſtũ alio tpe, q̃ Iudęos Paſcha celebraſſe, q̃ ſi feciſſet corã Prę ſide, quaſi religionis reus accuſatus eſſet; cùm cauſas vndiq; aduerſus illum ſacerdotes criminationum quærerent. Decimũ, quòd ſi præter Iudæorum morem ante ſolennem, & vſitatum diem Paſcha celebraſſet, & illum ipſum hoſpitẽ, apud quẽ cœnauit, & omnes, qui factum nouiſſent, grauiter offendiſſet, quẽadmodum nunc ſi quis ſiue Eps, ſiue priuatus homo diẽ Paſchæ ante, aut poſt reliquũ Chriſtianũ populũ ageret, oẽs offenderet. Vndecimũ, ſi nõ eodẽ die Iudęi, quo Chriſtus egerũt Paſcha, aut Chriſt⁹ diẽ pœnit, aut Iudæi

vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Quanquam hoc conſilium diuerſum ab hoc, quod Matth. narrat, fuiſſe arbitror: nam illud ſex diebus ante Paſcha habitum eſt, vt ex initio 12. cap. intelligitur, hoc autẽ duobus tantùm, vt diximus, ante Paſcha diebus. Deſcripſerat iam olim ſapiens hoc impiorum conſilium Sap. 2. 12. 13. 14. *Circumueniamus ergo inſtum, quoniam inutilis eſt nobis, & contrarius eſt operibus noſtris, & improperat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata diſciplinæ noſtræ. Promittit ſe ſcientiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat, factus eſt nobis in tradũctionem cogitationum noſtrarum.*

5. *Dicebant autem non in die feſto.*) Dubium vtrum ſignificare voluit an tẽ, an poſt diem feſtum occidendum eſſe. Qui putant eodem die, quo Chriſtum, Iudęos Paſcha celebraſſe, ſenſum eſſe exiſtimant *non in die feſto*, id eſt, differatur vſque in poſt diem feſtum; ſed poſtea nactos Iudæos Iudææ ad perditionem parati occaſionem conſilium mutauiſſe, quod verſu 2. refutauimus. Qui poſtridiè quàm Chriſtum Iudæos Paſcha celebraſſe dicunt, meliùs explicare poſſunt *non in die feſto*, id eſt ante diem feſtum occidatur, vt ſupra probanimus. Diem autem feſtum quidam, omnes ſeptem azymorum dies intelligunt, quia omnes feſti duo quidem modo dicebantur. Alij, vt mihi videtur, probabiliùs ſolum diem Paſchę ſimul, & ſabbathi, quibus diebus neminem accuſare, condemnare, crucifigere licebat, ideoque merito timeri poterat, ne populus audaci, & nefario ſcelere incitatus tumultum moueret, quæ ratio alijs aſiymorum diebus locum non habebat.

Ne forte tumultus fieret.) ϑόρυβος fiat: verbi enim ſunt Iudæorum, nõ Euangeliſtæ. Quæri autem poteſt, cur timuerint, ne tumultus in populo excitaretur. Illud ſalua pietate credi poteſt nullo eos bono animo id timuiſſe, ne quis fortaſſe de populo in ſeditione periret, ne religio impediretur, ſed ne ſibi eriperetur concurrente ad diem feſtum infinita vndique hominum multitudine, vt Hieronymus, Beda, & Euthymius exiſtimant. Vero ſimile enim erat in tanta multitudine futuros plures, qui in Chriſtum credidiſſent, eumque ex ſacerdotum manibus eripere conarentur. Credo ego ipſos ſibimet timuiſſe, ne concitatus populus in ſe irrueret, atque interimeret, quòd, quemadmodum ait Chryſoſtomus, & Theophylactus, laturus eſſe non videretur, vt die Paſchæ, quo qui digni morte erant, abſoluebantur, Chriſtus innocentiſſimus ad mortem traheretur. Hoc enim metu ſæpe iã aliàs manus ab eo abſtinuerant Marci 11. 18. & ca.12.12. & Lucę 20.19. & 22.2.

6. *Cum autem Ieſus eſſet in Bethania.*) Vbi Bethania ſita eſſet, & quantum à Hieroſolyma diſtaret, ſupra docuimus. Incurrit autem in hunc locum vulgaris quęſtio, & noſtro præſertim tempore magnis ſcriptis voluminibus agitata, vnane, an plures mulieres fuerint, quæ viuente adhuc Chriſtũ vnxiſſe reperiuntur, vt hoc loco, & apud Marcum cap.14.3. & apud Lucam ca.7.38. & apud Ioanem c.12.3. Melius in partes diſtributa quæſtio explicabitur. Tres igitur in vna quæſt. ſunt. Prima, an Simon ille, apud quẽ Chriſtus apud Lucam prãdiſſe, aut cœnaſſe dicitur, idẽ fuerit, atque hic, quem Matth. & Marc. Simonem Leproſum vocant; Ioann. nõ nominat. Secunda, an eadẽ apud 4. Euang. fuerit mulier, quæ vnxerit Chriſtũ. Tertia, ſi eadem fuit, an idẽ fuerit factũ, id eſt, ſemelne, an ſæpius Chriſtum vnxerit. Quod ad Simonem attinet, apud quem Chriſtus cœnabat, D. Auguſtinus libro 2. de cõſenſu Euang. ca. 69. & Beda in commentarijs in cap. 7. Lucæ, & Euthymius hoc loco putant duos fuiſſe Simones, alterum Phariſæum apud Lucam, alterum Leproſum apud Matthæum, quem Marcus, & Ioannes non nominauerint. Eorum rationes ſunt, quòd factum illud, quod Lucas narrat, in Galilæa accidiſſe, videa-

Simones an duo fuerit Chriſti hoſpites.

videatur; hoc autem, quod narrat Matthæus, Bethaniæ, id est propè Hierosolymam; deinde quod ille Pharisæus, hic leprosus cognominetur. Possumus hic aliam adijcere rationem, credibile non esse Simonē hūc de quo Matthæus loquitur, fuisse Pharisæum, cùm hoc instante Christi passione acciderit, quo tempore omnis Pharisæorum secta infensissima Christo erat; tantùm abest, vt Pharisæus conuiuio eum exceperit. Chrysostomus verò homilia in Matthæū 81. & Ambrosius libro 6. in capit. 7. Lucæ eundem Simonem fuisse credunt, quod ego paullo probabilius esse arbitror. Primùm, quod vterque eodem nomine Simon appelletur, quod etsi pluribus commune esse poterat, tamen aliquid est argumenti nomen idem. Deinde, quòd, vt postea probabimus, eadem fuerit mulier, quę & apud Lucam, & apud Matthæum Christum vnxisse dicitur, quæ cùm tam liberè, tam sæpe in domum Simonis ad vngendum Christum ingressa sit, est vero simile fuisse Simoni, eiusque domui familiarem, cùmque Bethaniæ habitaret, sequitur eundem fuisse Simonem; nam quod scribit Lucas; cùm, quo loco acciderit, non exponat, & hospitem Christi Simonem vocet, quemadmodum & Matthæus, qui id in Bethania factum dicit, ibidem etiam accidisse credendum est. Præterea probabile est Simonem illum, de quo scribit Lucas, cum primùm domo, & conuiuio Christum excepit, ita ab eo edoctum fuisse, vt illi postea familiaris fuerit, sæpeque postea Bethania iter habentem, aut hospitio, aut conuiuio honorauerit. De secunda quæstione contentiosiùs à multis disceptatur. Origenes tractatu in Matth. 36. probabile esse arbitratur quatuor diuersas apud quattuor Euangelistas fuisse mulieres, quæ vnxerunt Christum, quod mihi ne disputabile quidem videtur esse, cùm manifestissimum sit Matthæum saltem, & Marcum, quasi eius abbreuiatorem, idē eodem loco, eodem tempore factum narrare: itaque de eadem loqui muliere; quare vt plures fuerint, non nisi tres esse potuerunt, vna, de qua Lucas; altera, de qua Matthæus simul, & Marcus; tertia, de qua Ioannes scribit: atque hanc ipsam opinionem Origenes amplectitur, itemque Theophylactus in commentarijs in cap. 7. Lucæ, & Euthymius hoc loco. Quorum nonnullæ etiam non omnino improbabiles coniecturę sunt, quòd illa de qua Lucas, peccatrix appelletur; hæc, de qua Matth. & Marcus, non peccatrix, sed prophetica potius fuisse significetur. *Quid*, inquit, *molesti estis huic mulieri? mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum ad sepeliendum me fecit*, ver. 10. 12. Præterea illa apud Lucam longo ante passionem tempore Christum vnxit, vt ex his, quæ eo loco à Luca narrantur, intelligitur: hæc, de qua Matth. & Marcus, duobus tantùm ante mortem Christi diebus. *Scitis, quia post biduum Pascha fiet* ver. 2. Illa altera, de qua Ioannes, sex diebus ante Ioan. 12. 1. Alij duas fuisse putant, sed quæ fuerint, inter se dissentiunt. Hieronym. hoc loco, & Bernardus in sermone de Maria Magdalena vnam illam fuisse putant, de qua scribit Lucas; alteram eandem de qua Matth. Marcus, & Ioannes: illam Lucæ ab hac fuisse diuersam. Ita probant, quòd illa longè ante Pascha, & mortem Christi; hæc imminente morte vnxerit Christum: dein quòd illa pedes tantùm; hęc pedes, & caput vnxerit, vt postea explicabimus. Hanc verò, de qua Matthæus, Marcus, & Ioannes scribunt eandem, & vnam esse ita docent, quòd eodem tempore, eodem loco vnxerit Christum, Chrysostom. verò homilia 81. in Matthæum & 61. in Ioann. Leōtius, & Theophylactus, in cap. Ioann. 11. 1. mulierē, de qua Lucas, Matthæus, & Marcus scribunt, eandem; Eam verò, de qua Ioannes, diuersam fuisse putant hoc, opinor, argumēto, quòd & Lucas, & Matthæus, & Marcus apud Simonem vnxisse dicant, quem, vt diximus, eundē fuisse putat Chrysost.

De vna, uel triplici Magdalena quæstio celeberrima.

sost. Ioannes verò non apud Simonem, sed potiùs in domo Lazari, aut sororum eius vnxisse indicet, cùm dicat Marthā ad mensam ministrasse cap. 12. 2. Alij vnam tantùm, de qua quattuor Euangelistæ meminerunt, fuisse dicunt, vt August. lib. 2. de consensu Euangelistarum cap. 69. Gregor. homilia 35. in Euangelia, vt quidem videtur, Beda hoc loco, & in cap. 7. Lucę; quod ego multo arbitror esse probabilius. Primùm, quod tacitus Ecclesiæ sensus in hanc partē inclinet. Deinde, quòd Ioannes c. 11. 2. volens describere Mariam sororē Lazari, & Marthæ, *Maria autem*, inquit, *erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit capillis suis pedes eius*: qua descriptione minimè vsus fuisset, si plures fuissent mulieres, quæ pedes Domini vnxissent; nec enim lector, de qua ex multis loqueretur, intelligere potuisset. Omnia autem argumenta, etsi multa sunt, quibus plures fuisse probatur, minùs, quàm hoc vnum, habent ponderis; nam quòd illa, de qua Lucas loquitur, longo ante tempore Christi pedes vnxerit, nō eò valet, vt probetur diuersam fuisse mulierem, sed factū diuersum: quod non solùm concedimus, sed paullo etiam post probaturi sumus; quòd autem illa pedes, hæc caput vnxerit, aut nihil, aut idem probat; non semel eandem mulierem, sed bis vnxisse. Adde, quòd etsi Lucas non expressit, credibile est illam etiam Lucæ mulierem Christi caput vnxisse; cùm enim, vt postea docebimus, consuetudo regionis fuerit in conuiuijs nō pedes, sed caput vngere, credendum nō est piam mulierem prætermisso capite, vnde incipiendum erat, solos vnxisse pedes. Et quidem apud Ioannem simile legimus exemplum. Nam cùm ex Matthæo, & Marco constet eandem mulierem secundò instāte Christi passione eius caput vnxisse, Ioannes non nisi pedes vnxisse dicit; nimirum, quia neminem putabat tam exigui fore iudicij, vt intelligeret pedes vnxisse, non caput; nominarunt ergo Lucas, & Ioannes eam partem corporis, quæ vngi non solebat, vt ex ea cętera, quę vngi solebant, vncta etiam fuisse intelligerentur, & vt singularis charitatis, & studij erga Christum factum declararent, ideo eodem pertinet, quod dicunt capillis suis Christi pedes tersisse; id enim singulare erat, & insolitum fieri; hoc est, quod apud Lucam Christus Simoni obijcit cap. 7. 44. 46. *Intraui in domum tuam, oleo caput meum non vnxisti, hæc autem vnguento vnxit pedes meos*, quasi dicat, tu mihi caput non vnxisti, quod vngi solet, hæc non solùm caput, sed etiam pedes vnxit, qui vngi non solent. Quòd autem illa apud Lucam peccatrix appelletur; hæc verò, de qua alij loquuntur Euangelistæ, non peccatrix, sed sancta fuisse videatur, non est argumentum fuisse diuersam, sed diuerso tempore diuersis fuisse moribus, vt rectè D. August. & Beda respondent. Cætera, si quæ sunt argumenta, in tertiæ quęstionis explicatione dissoluentur. Quærebatur ante, an idem fuerit factum. Qui plures dicunt fuisse mulieres, plura quoque facta fuisse dicant, necesse est: qui vnam, vnum fuisse dicant, necesse non est; sed plerique tamen dicunt. Alij vnā fuisse, quæ ter vnxerit, primùm apud Lucam longè ante passionem, secundò apud Ioann. sex diebus ante Pascha, tertio apud Matthęum, & Marcum duobus tantùm ante passionem diebus. Alij vnam fuisse, quæ bis vnxerit; primùm apud Lucam longè ante, secundo apud Matthæum, Marcum, & Ioannem imminente Christi passione; ita sentit Ambrosius in c. 7. Lucæ, & Augustin. lib. 2. de consensu Euangelistar. cap. 69. & Beda hoc loco, quam ego sententiam omnium probabilissimam esse arbitror. Vnā fuisse mulierem superiore quæstione probatum est, bis vnxisse probandū nunc est; quod ijsdem ferme rationibus probari potest, quibus alij diuersas fuisse mulieres probare solēt, quòd tunc peccatrix fuerit, nunc sancta; tunc longè ante passionem, nunc instante passione. Adducūt alij, quòd tunc

Magdalena bisne, an sæpiùs Christum vnxerit.

tunc pedes tantum, nunc caput, quasi tunc peccatrix indigna esset, quæ Christi caput attingeret, quod Augustin. & Beda solent dicere; sed hoc paullo ante refutauimus: probandũ etiam est non sæpiùs, quam bis Christum vnxisse, vt existimare diximus quosdam. Id autem sic ostenditur: si ter vnxisset, aliud esset factum, quod Matthæus, & Marcus, aliud, quod Ioannes narrat: nam Matthæum, & Marcum idem narrare factum perspicuum est. At Ioannes non diuersum, sed idem factum narrat, quod ex multis circunstantijs apparet ex eodem loco Bethania, ex eodem vnguenti genere nardo pistica pretiosa, ex eadem Iudæ murmuratione, ex eadem defensione Christi; quis enim credat, si quattuor tantùm diebus antè eundem murmuratorem Christus reprehendisset, tam citò in facto omnino simili, si tamen non eodem, iterum fuisse murmuraturum? Duo tantùm sunt, quæ huic sententiæ non bene videntur conuenire, alterum, quòd Ioannes scribat id ante sex dies Paschæ accidisse, Matthæus, & Marcus biduo ante Pascha; sed Augustinus, & Beda rectè respondent Matthæum & Marcum per ἀναχεφαλαίωσιν loquutos esse, quia non seruato ordine temporum; cùm iam dixisset *post biduum Pascha fiet* resumpserunt, quæ sex diebus ante Pascha facta fuerant, quæque ipsi ante, quia necesse non erat, non narrauerant: nunc, quia necesse est, narrant; vt occasionem declarent, quam Iudas aucupatus est Christi vendendi, quòd auarissimus esset homo, ægreque ferret non quidem vnguentum ex vase, sed vnguenti precium ex manibus suis effluxisse, quod Ioannes magis exposuit c. 12. vers. 6. *Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat.* Alterum iam à nobis explicatum est, quòd apud Matthæum, & Marcum solũ caput, apud Ioan. solos pedes ea mulier vnxisse videatur; vtrumque enim & caput, & pedes vnxisse diximus, sed vt Augustin. ait, sæpeque apud Euangelistas vsu venit, Matthæus vnam partem, Ioannes alteram exponit. Cuius rei ratio etiam aliqua, non improbabilis reddi potest; Ioannes nõ Christi passionem, sed totam historiam seruato ordine temporis exponebat, volebatque eius mulieris in Christum singularem charitatem explicare, propterea omissa capitis vnctione, quę vulgaris erat, pedes, quod erat rarum, vnxisse dixit. Matthæus verò, & Marcus non id agebant, vt mulieris singularem affectum commendarent; sed vt Iudæ declararent auaritiam, quæ eum ad venden dum Christum impulisset; de qua vẽditione, totoque passionis ordine dicere aggrediebantur, quam ad rem nihil attinebat dicere, vtrùm mulier caput, an pedes vnxisset, ideo, quod fieri solebat, id tantùm dixerunt, vnxisse caput. Illud verò, quod ad rem maximè pertinebat, diligentissimè exposuerunt, vnguentum magni fuisse precij; hoc enim Iudæ auaritiam, & cupiditatem accendit, quam illi volebant explicare. Summa igitur est, eundem fuisse Simonem, apud quem Christus bis conuiuio exceptus est, quem multi credunt à Christo inter alios leprosos à lepra fuisse purgatum. Theophylactus verò scribit nõnullos existimare illum fuisse eundẽ, apud quem Christus vltimam cum discipulis cœnam egit, sed hoc secundum ver. 18. refutabimus; vnam item fuisse mulierem, eamque Lazari, & Marthæ sororem, quæ Maria Magdalena dicebatur, vt ex Ioanne cap. 11. 2. colligitur, & de qua Christus septem ejecerat dæmonia Marci 16. 9.

In domo Simonis Leprosi.) Rectè Hieronym. & Beda monuerunt credendum nõ esse tunc Simonem fuisse leprosum; nec enim Christus ad eum diuertisset, certè in ciuitate ille non habitasset, cùm leprosi à cæterorum hominum consortio remouerentur: sed aliquando lepram habuisse, ex qua etiam iam curata lepra si nomen retinuisset. Diximus modo quorundam esse sententiam illum priùs

priùs à Christo curatum fuisse, quod eo est probabilius, quo plus ille caritatis erga Christum ostendit, quasi accepti beneficij memor. Illud autem mihi non videtur esse necessarium eum aliquãdo fuisse leprosum: poterat enim etiam si leprosus non esset, aut propter lepræ similitudinem, aut propter aliquem ex maioribus suis, qui lepram habuisset, leprosus cognominari, sicut videmus quosdam Rufos, quosdam Barbatos, quosdam Tonsos appellari, cum nec illi rufi, nec illi barbati, nec illi tonsi sint. Quæri potest, cur neque Matthæus, & Marcus Pharisæum, neque Lucas leprosum appellauerit, id fortasse nullum habet operæpreciũ, sed coniectura aliqua est Lucam, cum prædicationis Christi initia narraret, personæ, à qua exceptus esset, qualitatem exponere voluisse, vt indicaret etiam inter Pharisæos fuisse nonnullos, qui Christo operam darent, Matthæus autem & Marcus, cum non id agerent, noluerunt Pharisæum, quod cognomentum illius non erat, sed nomen sectæ commune; at leprosum, quod eius cognomen erat, appellare.

7. *Habens alabastrum vnguenti.*) Plerique alabastrum vas ex lapide alabastro factum interpretantur, quo vnguenta solebant asseruari, quòd ex ea materia fieri solerent, quæ humorem vnguenti diutissimè conseruaret, Pliniumque auctorem citant libro 13. cap. 2. & libro 35. capit. 8. Repugnat quod ait Marcus c. 14. 3. *& fracto alabastro effudit super caput eius*; quo enim modo tam facile confringere potuisset, si ex materia fuisset alabastri? Sunt qui dicant priùs vnguentum effudisse, deinde fregisse vas, cum nihil iam in eo remansisset vnguenti, quod mihi nullo modo probari potest; primùm, quòd Marcus ita loquatur, vt non obscurè significet priùs fregisse vas, deinde vnguentum effudisse, atque ideo fregisse, vt vnguentum effunderet, κατεάξασα τὸ ἀλάβαστρον κατέχειν αὐτοῦ κατὰ κεφαλῆς eum fregisset alabastrum effudit illi super caput. Deinde quia ratio ipsa docet propterea fregisse vas, vt copiosius vnguentum effluere t, nihilque in vase remaneret; ea enim ratione abundantem charitatem pia mulier ostendit, quòd in vngendo Christo vsque adeo vnguento non pepercerit, vt vas etiam confregerit; ne quid, etiam si vellet, retinere posset. Nam, effuso iam toto vnguento quorsum obsecro vas confregisset? Seruasset potius, vt iterum in illud vnguentum infunderet. Credo ergo esse probabilius ex alia fragili materia fuisse vas factum, sed alabastrum appellatum, aut quia ex alabastro vnguentaria vasa fieri solebant, ita vt, etiamsi ex alia materia aliquando fierent, alabastrum dicerentur, aut quia ea erant forma, vt ansa carerent, qualibus etiam nunc myropolas, & pharmacopolas vti videmus; id autem alabastri nomen significat, vt Suidas adnotauit.

Pretiosi.) βαρυτίμου grauis pretij, vt Latini etiam aliquando loquuntur, aut vt alij habent codices πολυτίμου magni pretij, quemadmodum apud Marcum c. 14. 3. & apud Ioannem cap. 12. 3. legitur. Nec enim ad solan. vnguenti qualitatem, sed etiã ad copiam referendum esse mihi videtur, vt non solùm sensus sit vnguẽtum adeo fuisse bonum, vt etiam parum magni pretij esset, sed etiam tanta copia effusum fuisse, vt magni esset pretij; quemadmodum Iudas in hac re optimus interpres dixit ver. 9. *Vt quid perditio hæc? potuit istud vnguentum venundari multo*; id Ioan. magis explicauit; dixit enim eam mulierem libram vnam vnguenti effudisse. Hunc esse sensum, vt credam, moueor verbis Marci, & Ioannis, qui vtrumq; dixerunt, vnguentũ & pretiosum fuisse, & pisticum, si ita tamen libeat interpretari, vt pisticum, probatum significet, de qua re paullo post disseremus. Quod enim ad nardum, non ad vnguentum epithetum illud referatur, aut nihil, aut parum interest. Marcus, & Ioannes ita dixerũt, *vnguenti nardi pistici*,

De nardo.

aut vt Græcè est, pistícæ pretiosæ, quod, quia huic loco Matthæi coniũctum est, explicare obiter libuit. Nardus quid sit, philosophi, & medici tradiderunt. Apud Plinium, & Dioscoridem, quicquid de ea re lector desiderabit, facilè reperiet; illud ex sacris etiam litteris intelligimus miræ fragrantię fruticem fuisse Canticorũ 1. 12. *Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem suum*, & cap. 4. 13. 14. *Emissiones tuæ paradisus malorum Punicorum cum pomorum fructibus. Cypri cum nardo, nardus, & crocus, fistula, & cinnamomum cum vniuersis lignis Libani, myrrha, & aloe cum omnibus primis vnguentis.* Nardum ergo pistícum ex loco πίστικον nonnulli esse putant, vt D. Augustinus tract. 50. in Ioann. quod ideo à paucis receptum est, quòd nullum eiusmodi apud Cosmographos locũ legamus. Communis, ac magis recepta interpretatio est, quam paullo ante attigimus, pistícum vocari nardum, quasi fidelem, probatam, non falsam, non adulterinam. πίστις enim fides est. Ita Euthymius, & Theophylactus in commentarijs in capit. Marci 14. Suam cuique licet sequi sententiam, sed hęc mihi non placet. Primùm nõ πιστικὴ, sed πιστὴ nardus appellanda erat, vt fidelis, vt probata esse significaretur. Deinde hoc ipsum nomen πιστὴ eo sensu nimis fuisset insolens, & inauditum; nec enim de rebus inanimis dictum vsquam legisse memini, præterea non nardus, sed vnguẽtum potiùs pistícum appellatum fuisset; non enim nardus, sed vnguentum myropolarum artificio, & auaritia corrumpi, & adulterari poterat: videmus autem Euangelistas vnguentum quidem pretiosum, nardũ autem pistícum appellasse. Denique si idem esset vnguentum pistícum, quod probatum, & optimum, idem etiam esset, quod pretiosum; at Euangelistę distinguunt, quasi aliud pistícum, aliud pretiosum sit. Autor ille, quisquis fuit, qui in Marcum commentarios scripsit, qui Hieronymi nomine honorantur, pistícum nardum interpretatur mysticum, quod vnguentum illud Christi, vt ipse ait, sepulturam significaret. Quod nescio an Euangelistis venerit in mentem. Propiùs accedit ad veritatem, quod nonnulli suspicati sunt apud Marcum, & Ioannem pro pistica legendum esse spicata; atque Beda quidem hoc loco, & in commentarijs in Marcum capit. 14. ita & legit, & interpretatur, neque alterius lectionis mentionem facit, quasi in omnibus tunc codicibus ita legeretur. At sensus quidem valde conueniret, si lectio constaret. Scribunt enim Plinius, & alij auctores medici, vt idem Beda adnotauit auctor multarum rerum sciens, & experiens, ex nardo duplex fieri vnguentum solere, alterum ex foliis, alterum ex spicis, quas in summa parte frequentes habere dicitur, atque hoc secundum optimum esse, sed quia non iudico scripturam sine certis, firmisque coniecturis corrigendam, alia potuit sententia, quàm alia lectio quærenda nobis est. Non pudebit in re bona auctoris mali. Obseruauit scriptor quidam minimè Catholicus ex Athenæo li. 15. & ex Plinio lib. 15. capitulo 1. duo fuisse olim in vsu vnguentorum genera; alia crassa, & solidiora, quæ non facilè funderentur, cuiusmodi hodie fere sunt omnia, quæ vulneribus adhibentur: alia liquida, & quasi potabilia, quæ ad fundendum apta essent; hoc ergo Euangelistas significare voluisse vnguentum liquidum fuisse, & quasi potabile, propterea fundi in caput, & pedes potuisse, dictum igitur est vnguentum πιστικὸν ἀπὸ τοῦ πιεῖν, quod est potare. Illud contra hanc interpretationem obijci videtur posse, quod ille non animaduertit, hac ratione non nardum, sed vnguentum pistícum appellandum fuisse; non enim nardus, sed vnguentum liquidum erat. Facilis responsio nardum pro vnguento ex nardo confecto positam esse, ac si dicerent vnguenti nardini pistici pretiosi. Consuetudinem autem in-

Quid vnguentũ pistícum.

ter Iudæos, & Orientales nationes fuisse, vt in conuiuijs celebrioribus, qui inuitati erant, vngerentur capitulo sexto, 17. adnotauimus; huc enim Christus alluxit, cum dixit; *Tu autem, cum ieiunas, vnge caput tuum*, quasi dicat, finge te opiparè conuiuatum esse; hinc, quòd hæc eadem mulier, cùm bis Christum vnxerit, non nisi in conuiuio vnxerit; sic illud quidam interpretantur, quod Psalmo vigesimosecundo, quinto, legimus; *Parasti in conspectu meo mensam, impinguasti in oleo caput meum*; & illud Psal. 140. 5. *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*, perinde enim est, ac si diceret; malo apud iustum malè tractari, quàm apud impium bene.

8. *Videntes autem discipuli.)* Eodem fere modo Marcus scribit capit. 14. quarto. *Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos*: itaque significare videntur duo hi Euangelistæ aut omnes, aut plures Apostolos ob vnguenti effusionem murmurasse; & quidem D. Augustinus libro 2. de consensu Euang. cap. 69. fieri putat potuisse, vt auctore, & duce Iuda, murmurationem que inchoante alij discipuli aut assensum prębuerint, aut ipsi etiam murmurauerint; alio tamen animo, quàm Iudas: illi paullo duriore, contentus Caluinus; sed planè omnes Apostolos murmurasse dicit; eosque homo prudentissimus stultos appellat. Ex Ioanne cap. 12. 4. solum Iudam murmurasse manifestum est, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, Hieronymus Augustin. & Beda notauerunt. Quòd ergo alij duo Euangelistæ plurali vsi sunt numero, per syllepsim fecerunt figuram non rarò ab illis vsurpatam, vt multis iam locis obseruauimus, quemadmodum cap. 14. 15. Matthæus dixit discipulos Christi interrogasse, vnde emere possent panes, vt turbam illam quinque millium hominum exsaturarent, Ioannes verò c. 6. 7. exponit solum Philippũ id interrogasse, Clarissimum verò exemplum est, quod Matth. c. 27. 44. scribit latrones, qui cum Christo crucifixi erant, illi improperasse; *Si filius Dei es, salua temetipsum, & nos*, cum ex Luca c. 23. 39. certum sit vnum tantùm latronem hoc fecisse, neque id, vt opinor, Caluinus negabit; nec enim tantam latroni, quantã Apostolis iniuriam vo let facere; de quibus peius fere vbique, quàm de latronibus loqui solet.

Caluinus Apostolis infensus.

9. *Potuit enim istud.)* τοῦτο τὸ μύρον hoc vnguentum.

Et dari pauperibus.) Ioannes c. 12. 6. exponit, quo animo id Iudas dixerit; *dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur, portabat*. Eodem nimirum animo, quo Caluinistæ nunc murmurare solent in Catholicis Ecclesijs vasa argentea, & aurea, aliamque pretiosam esse supellectilem; hæc enim pauperibus potiùs tribuenda, his pauperes ornandos, qui templum Dei viui sunt, quasi tunc templum Dei non fuerint; non igitur nos, sed Christus, & Ioannes illis respondeant.

Stulta Caluinistarũ obiectio contra templorum ornatum.

10. *Sciens autem Iesus.)* Intelligens Iudę verba, cogitationesque perspiciens, quantumuis clam, & tacitè loqueretur: voluit enim Euangelista Christi diuinitatem insinuare, vt supra cap. 9. 4. *Et cum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris?* & c. 12. 25. *Iesus autem sciens cogitationes eorum dixit eis, Omne regnum diuisum contra se, desolabitur*. Hac ratione expressit Marcus discipulos intra se ægrè tulisse, & murmurasse; quasi dicat non verbis, sed animo id fecisse; nec enim sensus est, vt quidam hæreticorum putant interpretes, πρὸς ἑαυτοὺς, apud se, id est inter se alios cum alijs murmurasse, sed apud se, id est apud animum suum, quod ipsum solus, vt diximus, Iudas fecit, idque Christum fugere non potuit. Hoc ergo est, quod Matthæus dicit, *sciens autem Iesus*.

Christi diuinitas.

12. *Ad sepeliendum me fecit.)* Mortuorum corpora, antequam sepulturæ

mandarentur, solita fuisse apud Iudæos vnguentis, & aromatibus condiri constat ex Genesi c. 50. 2. 26. & ex Marco c. 16. 1. & Luc. cap. 23. 56. & 24. 1. & Ioann. c. 19. 40. Significat ergo Christus mortem suâ adeo esse propinquam, vt mulier illa, quasi diuinans paullo post sepeliendum in sepulturam vnxerit, non quòd illa, de ea re fortasse quidquam cogitauerit, sed quòd tam commodè vnxerit, vt ea de causa vnxisse videatur; significat etiam fortasse eam propterea se nunc vnxisse, quòd futurũ esset, vt post mortem vngere non posset, quemadmodum Marcus ca. 14. 8. indicauit; *quod habuit, hoc fecit*, id est, quod potuit, & qua illi licuit, me ad sepeliendum de more vnguentis condiuit; *præuenit*, inquit, *vngere corpus meum in sepulturam*: Ita, aut simili certè ratione, quod Ioannes scribit cap. 12. 7. intelligendum est, *sine illam, vt in diem sepulturæ meæ seruet illud*, quasi dicat; quia, quo tempore sepeliendus sum, vnguentum non habebit (postea enim emerunt aromata) sine nunc eam vnguentum hoc in diem illum seruare; seruat autem, quia me nunc vngit, quod tunc facturа erat; id clariùs dictum est Græcè, τήρηκεν αὐτὸ seruauit illud, id est ita collocauit vngendo me, vt perdere non posset, quemadmodum si pecuniam seruasse dicas, qui ea fundum emerit, quia perdere eam non potest; sicut si secum circumtulisset, aut in arcula seruasset, perderepotuisset; expendẽdo igitur seruat. Voluit Christus mulieris factum, ꝙ necessarium alioqui esse non videbatur, vsu, & cõsuetudine vngendi mortuos, pietateque erga se excusare, simulque illam murmuratori præferre, quòd cùm ille de se vendendo, illa de se vngẽdo, & quodam modo sepeliendo cogitaret, non quòd ipsa fortassis id intelligeret, sed quòd tacito quodam sancti Spiritus impulsu facere uideretur, quare reprehendendum non esse factum, quod & per se pium, & mortuo necessarium esset, & ex Spiritus sancti incitatione proficisceretur.

Quæri à quibusdam solere video; quid sit, quòd Christus has delicias, à quibus tota eius vita, totaque doctrina tantopere abhorrebat, admiserit. Chrysostom. hom. 81. in hunc locum eiusmodi factum fuisse putat, vt si Christus consultus fuisset, ante admissurus, probaturusque non esset, factum tamẽ iam excusauerit. Id mihi non placet, & quia ita Christus defendere factum uidetur, vt etiam si ante consultus fuisset, approbaturus fuisse uideatur; & quia antequam mulier ungere inciperet, ignorare Christus non poterat, quid factura esset; nec illam tamen auertit, quia iam alias apud Lucam cap. 7. 38. ungi se ab eadem muliere permiserat, & factum non recusauit modò, sed etiam laudauit; eamque ob rem peccata mulieri dimisit. Admisit ergo Christus delicias, non quia delicræ, sed quia caritatis officia erant. Colligit ex hoc loco Caluinus non esse hoc factum ad exempli imitationem usurpandum, vt neglectis pauperibus in res alias pias bona nostra consumamus; quòd factum non ordinarium fuerit, sed singulare. Dolet adhuc, vt opinor, illi unguẽtum illud effusum. Pauperes igitur semper habebimus nobiscum, qui negligendi non sunt, sed minùs delicatè, & honorificè tractandi, quàm Christus. Neque singulare factũ est, quod intra tres annos ab eadem muliere bis repetitum est, neque imitandum non est, quod caritatis, & pietatis, & semper multis à Christo laudibus celebratum. Alius ex aduerso hæreticus colligit licere hominibus pijs, & religiosis uti delicijs, quando Christus vsus sit, hic se, aliosque nouos Euangelij Ministros excusare, opinor, voluit, delicati enim homines sunt. Nos duo colligamus, alterum, quamuis, quod pauperibus sit, Christus sibi factum putet, vt c. 25. 40. testatus est, *Quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis*: magnum tamen inter ipsam Christi personam, & pauperum esse discrimen, maioriſque esse meriti, ac pietatis Christum ipsum aut

Cur Christus vngi patiatur.

Cultus & ornatus non probat Ioannes.

vestire, aut alere, quàm pauperes, vt etiam Theophylactus hoc loco notauit. Alterum est musta esse, quæ hæreticorum, & prophanorum hominum iudicio absurda, ac ridicula videantur, Christi verò iudicio pia, & charitatis plena sint, qualia sunt ornamenta, quæ in Christi honorem instituta in Ecclesijs nostris hæretici rident, quemadmodum solebant olim Gentiles deridere, quod idem Theophylactus indicauit.

Euangelium non Euangelica historia.

13. *Amen dico vobis vbicumque prædicatum fuerit hoc Euangelium.*) Hæc Euangelica historia: quod in præfatione ad quattuor Euangelistas monuimus singulare esse; nec enim alium locum, quàm hunc, & illum Marci 14. 9. reperimus, vbi nomen Euangelij pro Euangelica historia vsurpetur.

Dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.) Ipsius mulieris, id est huius mulieris memoria, & laus, vbicumque Euangelium prædicatum fuerit, celebrabitur, omnes enim factum eius egregium collaudabunt. At mihi quidem vnius Iudæ murmurationi, atque reprehensioni totius orbis terrarum iudicium, defensionem, & laudem opponere videtur, quasi dicat; quod tu malignè reprehendis, omnes omnium sæculorum homines magnis laudibus celebrabunt. Nimirum hoc illud est, quod iam olim Dauid Psalm. 111. 7. dixerat *In memoria æterna erit iustus, ab auditione mala non timebit*, id est nemo de illo malè loquetur, & Salomon Prouerbiorum 10. 7. *Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet.*

14. *Tunc abijt.*) Auctores quidam aduerbium, *Tunc*, ad sex dies ante Pascha referri volunt, vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius, quo tempore mulier illa vnxerat Christum, vt scribit Ioannes cap. 12. 2. 3. Alij ad biduum ante Pascha, quo tempore diximus versu 3. principes sacerdotum, & seniores populi in concilium conuenisse, vt de perdendo Christo deliberarent; sic Beda; atque hæc magis in Ecclesia vulgata sententia est. Quamquam argumentum, quod à nonnullis, vt id probent, afferri video, quòd Ecclesia olim consuecuerit quarta feria ieiunare, quia eo die Christum Iudas vendiderit, me nõ mouet; nec enim eam ob causam, sed propter concilium, quod principes sacerdotum ad occidendum Christum eo die coegerant, vetus Ecclesia ieiunabat, vt Augustinus epist. 86. & Theophylactus in capit. Marci 14. docuerunt. Illud me magis mouet, quod Matth. scribit versu 16. *Et exinde quærebat opportunitatem, vt eum traderet*; inde enim apparet aliquot antè Pascha diebus Iudam cum Iudęis de Christi venditione conuenisse; quæ sola ratio impellit me, quo minus credam venditionem ipsa nocte, qua Christus supremam egit cœnam; aut non multo ante noctem factam fuisse, quia antè Christus nõ erat Hierosolymæ, sed Bethanię, & non videtur esse credibile Iudam ex Bethania dimisso cum alijs Apostolis Christo ad tractandam venditionem venisse Hierosolymam, ne, dum Christum prodere volebat, cõsilium suum proderet; sed tamen quia Matth. & Marcus apertè dicunt ex eo die, quo Iudas pretium cum Iudæis constituerat, opportunitatem tradendi eius quæsiuisse, necesse est, vt credamus aliquot diebus ante Pascha constitutum fuisse pretium, quibus omnibus diebus opportunitatem quęsiuerit. Cęterum duobus diebus potiùs, quàm sex id factũ esse, vt magis est vulgò receptum, ita est probabilius; quia, vt supra diximus duo diuersa fuere concilia; illud, de quo Ioannes capit. 11. 47. 48. & capitulo 12. 19. & hoc de quo Matthæus hoc capit. versu 3. & Marcus capit. 14. 1. scribunt. In concilio illo apud Ioann. constituerunt expedire, vt Christum occiderent, auctore summo sacerdote Caipha: in hoc apud Matthæum, & Marcum non iam consultabant, an occidendus, sed quomodo occidendus esset: itaque certum inde sumi-

tur argumentum nondum illis dixisse Iudam, quod Matthæus scribit infra versu 15. *Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam?* Si enim dixisset non iam de modo prehendendi Christi in concilio disceptassent; sed conditionem à Iuda oblatam libenter accepissent; sicut Marcus cap. 14. 11. & Lucas cap. 22. 5. dixerunt principes sacerdotum audito Iuda gauisos fuisse, pactosque pecuniam illi dare. Probabile ergo est eodem die, quo principes sacerdotum secundũ concilium coegerunt, vt de modo capiendi Christi deliberarent, Iudã, cum id odoratus esset, ad eos venisse, operamque suam promisisse, vt auctores quidam vulgò tradunt.

Vnus de duodecim.) Hoc ideo dixisse videtur Euangelista, vt sceleris magnitudinem indicaret, quòd cum vnus ex duodecim esset Apostolis, Christoque domesticus, quo tempore mulier, & externa, & non ita multo ante peccatrix singulari pietatis, & caritatis officio Christum prosequebatur, ipse vendiderit: vt Chrysostomus, Theophylactus, & Euthymius admonuerunt.

Qui dicebatur Iscariotes.) Duo expressit nomina Iudæ, ne cæteris Apostolis faceret iniuriam, si non nominasset; reliquisset enim lectorem dubium, & de alijs, qui innocentes fuerant, suspicandi occasionem præbuisset; Iscariotis verò, vt ab altero distingueret Iuda ipso etiam Apostolo, qui Iacobi cognominatus est Lucæ sexto, 16. Ita Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus. Cur autem Iudas Iscariotes vocatus sit, capite decimo, 4. docuimus, Lucas capitolo vigesimosecundo, 3. scribit Satanam in Iudam intrasse; quòd non ita intelligendum est, quasi corpus eius occupauerit, vt solet Energumenos possidere; sed quòd pessimam illi in animum cogitationem iniecerit Christi vendendi, vt Euthymius eo loco, & Didymus libro tertio, de Spiritusancto exposuerunt, quod ipsum apparet ex Ioanne capitulo 13. 2. *cum* inquit, *Diabolus iam misisset in cor, vt traderet eum Iudas*, intrasse igitur Satanam in Iudam, quod ait Lucas, nihil aliud fuit, quàm immittere in cor eius, vt traderet Christum, quod ait Ioannes. Quid ergo? nonne vt furaretur, quæ in loculos mittebantur, & vt alia admitteret eiusmodi peccata, Diabolus illi in animum inspirabat? Inspirabat sanè, vt vero simile quidem est. Cur ergo tunc in illum intrasse non dicitur? Videtur mihi Lucas summam sceleris impietatem, fœditatemque insinuare voluisse, quasi diceret apertiùs tam sceleratum fuisse facinus, vt non nisi Satana in illum intrante patrari potuisset, propterea non dicitur Satanas in illum intrasse, cum alia leuiora peccata committebat, quamuis incitante Satana committeret; sicut nos vulgo, cum aliquem peccantem humano, & vulgari modo videmus, dicere solemus Diabolum eum decepisse; cum autem multa, & inaudita scelera patrare animadvertimus, Diabolum incarnatum appellamus; quia ea, nisi Diabolus esset, facere non posset. Hinc illa soluitur quæstio, cur, cùm nunc dicat Lucas Satanam in Iudam intrasse, Ioannes cap. 13. 27. non nisi postquam in vltima cœna buccellam à Christo porrectam accepisset, intrasse dicat. Nec enim nunc, nec tunc, re ipsa intrauit, inspirando autem, & ad summum scelus incitando, & tunc intrauit, cum Iudæ persuasit, vt venderet, & tunc, cum incitauit, vt venditum traderet; sed Lucas ad vendendum, Ioannes ad tradendum intrasse dixit, quia maius erat scelus tradere, quàm vendere. Illud certè constat vnum Euangelistam alteri non repugnare, vt Beda, & Euthymius Lucæ 22. exposuerunt. Hinc nouorum Euangelistarum dementia deprehenditur, qui quod veteres, verique Euangelistæ auctore, impulsoreque diabolo Iudam fecisse tradunt, auctore Deo fecisse dicunt. Eorum enim vbique decantata verba sunt, non minùs

Contra Caluinistas blasphemia dicentes Iudam traditionem Dei opus esse.

Dei

Dei opus fuisse Iudæ proditionem, quàm confessionem Petri, hoc est, vt vno dicam verbo, Deum diabolum facere. Nos non auctore, non impellente, non incitante; sed permittente Deo Iudam Christum diuisse vendidisse. Stat enim Iacobi sententia, quæ falsa esse non potest, *Deus intentator malorum est* cap. 1. 13.

Ad principes sacerdotum) Lucas ca. 22. 4. addit κ τοὺς στρατηγοὺς ad duces, quos paullò infra v. 52. idem Lucas distinguit à principibus sacerdotũ, & senioribus populi, vocatque στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ duces templi, id est, præfectos, qui templo præerant, quosq; vero simile est aliquos sub se ad custodiendum templum ex sacerdotibus milites habuisse; ideoque duces appellatos, nam alium tunc militarem magistratum Iudæi dura à Romanis seruitute pressi exercere non poterant.

Detriginta argenteis Iudæis Iudas datis.

15. *At illi constituerunt ei triginta argenteos.*) Capit. 18. 28. de argenteis Iudæorum nummis disputauimus, variaque apud eos argenteorum genera fuisse diximus; denarium præsertim, & siclum; siclum autem, sicut omnia alia pondera, duplicem fuisse; prophanum, qui minor; sacrum, qui maior erat, nemo non nouit scriptura id sæpe indicante. Erant & apud Romanos, in quorum tunc Iudæi potestate viuebant, nummi aliquot argentei; sed credendum est Matthæum hominem Hebræum, & Hebraicè Euangelium scribẽtem, de Hebraica pecunia loquutum esse, dixisseque שלשים כסף: vocant autem Hebræi כסף ipsum infectum argentum, & percussum, & omnem pecuniam, cuiuscumque metalli sit, sicut Galli & metallum, & argenteam pecuniam, & non argenteam etiam, quia maior pars ex argento fieri solet, eodem nomine argentum appellant. Sed cum aliquod numerale nomen adiungitur, neque metallum, neque omnis pecunia, sed genus aliquod argenteæ monetę significatur. Ea autem, erat duplex; denarius, quem etiam Hebræi mutuati à Latinis nomen דנר vocare solent; & siclus, quem, vt opinor, quia grauioris erat ponderis שקל, id est pondus appellauerunt. Illud autem obseruamus vix vnquam, cum nomen כסף argentei pro argentea moneta ponitur, nisi monetæ genus exprimatur, aliud, quàm siclum significare; itaque Chaldæus paraphrastes, vbicumque fere Hebraicè est nomen כסף cum nomine numerali, siclum solet vertere, vt Gen. 37. 28. & 45. 22. & Iudicum 16. 5. & 17. 2. 4. 10. & 2. Regum 18. 11. 12. & 4. Regum 6. vigesimoquinto, & Isai. 7. 23. Alias verò, sicut noster Euangelista, solet vertere ἀργυρίους argenteos, vt Iudicum 17. 4. 10. & Zach. 11. 12. id etiam apparet ex Iosepho lib. 3. antiquitatum cap. 9. & lib. 9. cap. 2. vbi quę de argenteis lib. 4. Reg. c. 6. 25. scripta sunt, quæ ipsorum etiam auctores in lib. Misnaioth tradiderunt, de siclis interpretatur. Constat ergo ex Hebræorum consuetudine argenteos, de quibus Matthæus loquitur, cùm aliud monetæ genus non nominet, fuisse siclos. Siclum autem argenteum suprà docuimus Francum vnũ Gallicum, id est viginti solidos argenteos pependisse. Obolus enim solido Gallico æqualis erat, & siclũ uiginti habuisse obolos multis scripturę locis manifestum est Exodi 30. 13. Leuit. 27. 25. Num. 3. 47. & 18. 16. & Ezech. 45. 12. Erat enim siclus quadridrachmus, vna autem drachma, vt diximus, quinque solidos Gallicos, id est regalem vnum Hispanicum continebat; itaque quattuor drachmæ viginti continebant solidos, qui Francus Gallicus, & libra Turonensis appellatur; quod si ita est Christus triginta Francis Gallicis, id est decem nummis aureis solaribus venditus est, vt nunc quidem aurei, cum hæc scribimus, æstimantur; quo tempore aureus tres valet Francos. Obijciet aliquis non potuisse tam exiguo precio agrum in peregrinorum sepulturam emi, quẽ Matthæus capitulo 27. septimo, pecunia, qua Christus venditus fuerat,

An. 1578.

emptum fuisse scribit. Respondeo nunc fortasse emi non posse, cùm multo cariores omnes res sunt; tunc verò, cum viliores erant, potuisse; nam & Hieremiam cap. 32. 9. agrum septem stateribus, & decem argenteis emisse legimus, quod multò minus erat pretium; nam stater quattuor habebat drachmas, vt capit. 17. 27. docuimus. Itaque septemdecim francis Hieremias agrum emit, vix sex aureis nummis. Scriptor Scholasticæ, quam vocant, historiæ, & alij nonnulli vulgares auctores sine vllo testimonio, aut probabili coniectura tradiderunt, triginta hos argenteos trecentos fuisse denarios, non alio argumento, quàm quòd consentaneum ipsis videretur, ne Iudas effusi vnguenti damnum faceret: dixerat autem potuisse vnguentum illud trecentis venire denarijs, quos cum furari non potuisset, ex Christi venditione voluerit, quasi perdidisset, recuperare. Minùs etiam probabiliter alij hos triginta argenteos triginta tantùm denarios valuisse dicunt, quòd soleret Iudas decimam partem eorum, quæ in loculos mittebantur, suffurari, & voluerit ex venditione Christi, quod ex trecentis denarijs, quibus vnguentum æstimauerat, furaturus erat, recipere. In sacrarum litterarum interpretatione, cum certa non habemus argumenta, probabilibus, & sagacibus coniecturis vti nobis licet; figmentis non licet, nec est vanitas scripturarum grauitati iungenda. Mouere aliquem potest, quòd Ioseph, qui Christi figura erat, viginti tantùm argenteis venditus fuerit Genes. 37. 28. Non in eo figura veritati similis est, quòd eodem precio, sed quòd, vt Ioseph à fratribus suis, ita etiam Christus à discipulis, id est ab vno ipsorum venditus fuerit; precium æquale esse non oportebat; nec. n. par fuit, vt Hieron. ait, tanti, quanti dominum, seruum venire. Itaque auctores quosdam vulgares miror scribere solere Ioseph triginta etiam argenteis vēditum fuisse, quod ita in nonnullis corruptis codicibus legerint, cùm & Hebræi, & Septuaginta, & nostri quoque emendati codices viginti tantùm legant; idque Hieronymus hoc loco, & in quæstionibus in Genesim admoneat. Suspicio mihi aliqua est ex Zacharia cap. 11. 12. vitium in locum Genesis immigrasse, *& appenderunt mercedem meam triginta argenteos.* Sed Zach. de Christo, nō de Iosepho loquebatur.

17. *Prima autem die azymorum.)* Quæ in hunc locum dici poterant, partim ver. 2. à nobis dicta sunt, partim sequenti versu dicenda.

18. *Ite in ciuitatem.)* Duo hinc colligi possunt, alterum, Christum, cùm hæc diceret, non Hierosolymæ, sed aut Bethaniæ, vbi duobus præcedentibus diebus fuerat, aut in via fuisse; nec enim dubium est, quin ciuitatem Hierosolymam intelligat, ad quam, cùm discipulos mittat, nondū ipse peruenerat; alterum est id, quod præcedenti versu dictum est, *prima autem die azymorum*, non ita esse intelligendum, quasi dies iam azymorum esset, sed quasi iam appeteret, si enim azymorum dies inchoata fuisset, nimis serò ad parandum Pascha discipulos præmisisset, & v. 20. indicat Euangelista nondum vesperam aduenisse, cum Christus discipulos misit; *Vespere autem facto discumbebat cum discipulis suis*, & Lucas ca. 22. 14. *& cum facta esset hora, discubuit*, quasi priùs facta non fuisset, cum discipuli in vrbem ad parandum Pascha venerūt. Quos discipulos Christus præmiserit, Lucas exponit cap. 22. 8. *Et misit Petrum, & Ioannem dicens, Euntes parate nobis Pascha, vt manducemus.*

Ad quendam.) πρὸς τὸν δεῖνα ad certum quendam; significatur enim ea phrasi homo quidam certus, qui tū non nominetur, sicut Hebræi dicūt, פלני אלמני quemadmodum D. Hieronymus adnotauit, & Hispani ex Hebræis, vt opinor, qui olim in Hispania frequētes erant, nomē mutuati dicunt *fulano*, cum aliquem nō nominando designare volunt, sicut Itali *vn cotal*, Galli *vn quidam*. Vtrùm autem

Hebraismus.

tem hæc verba Christi, an Euangelistæ sint, nonnulli dubitant; ego Euangelistæ esse non dubito, nec enim Christus dixisset, Ite ad quemdam, quod neque Hebræi, neque Græci, neque Latini ita loquantur, quemadmodum ridiculus esset, qui Gallicè diceret, *Alles vous en à vn quidam.* Verùm siue Christus hominem nominauerit, siue, vt paullo post probabimus non nominauerit, sed certis designauerit indicijs, Euangelista nominare noluit, & tamen voluit significare Christum discipulos non in incertū ad quemuis, sed ad certum quendam hominem, quem illis descripserat, præmisisse. Si autem, quod probabilius est, Christus hominem non nominauit, idipsum Euāgelista insinuare voluit, cum dixit, dixisse Christū, *Ite ad quendam.* Quòd autem non nominauerit, ex descriptione, qua vsus est, colligi potest, Marci 14. 13. 14. *Ite in ciuitatem, & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulās; sequimini eum, & quocunque introierit, dicite domino domus, quia Magister dicit, vbi est refectio mea, vbi Pascha cum discipulis meis manducem?* & Lucæ 22. 10. *Ecce introeuntibus vobis in ciuitatem occurret vobis homo quidam amphoram aquæ portans, sequimini eum.* Si enim Christus hominem nominasset, quid ista descriptione opus erat? vno verbo dixisset, ite ad Petrum, aut Paulum. At cur non nominauit? Hieronymus, & Beda respōdent, vt nemine nominato, omnes homines inuitatos se esse intelligerent, vt cum Christo nouum Pascha celebrarent. Origenes verò tractatu in Matthæum 35. & Hilarius can. 30. quòd nondum Christianum nomen auctoritatem tunc, vsumque obtinuisset, quod gerere eos oporteat, qui ad sacrum Christi corpus accedant. Hæc allegorica sunt. Diuus autem Ambrosius in cap. Lucæ 22. *Ideo*, inquit, *sine nomine designatur, vt pauper, & ignobilis æstimetur*, quasi Christus non diuites, & nobiles; sed pauperes eligat, vt sua cum illis mysteria communicet. Repugnat, quod apud Marcum 14. 15. & apud Lucam 22. 12. Christus ait, *& ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum*, quale homo pauper habere non potuit; stratum autem dicit, non quòd pauimentum aut lapidibus, aut lateribus stratum esset, sed quòd aut tapetibus vestitum, aut mensis paratis ad cœnādum ornatum, vt apparet ex Marco, apud quem in plerisque Græcis codicibus legitur ἐστρωμένον, ἕτοιμον stratum, paratum, quasi secundum verbum ad explicādum primum additum fuerit. Euthymius propterea Christum hominem illum non nominasse arbitratur, ne Iudas sciret, apud quem Pascha celebraturus esset & insidias illi pararet. Magis mihi Chrysostomi coniectura placet homilia 82. propterea non nominasse, quòd ignotus esset, sicut lib. 1. Reg. c. 10. 3. Samuel Sauli dicit, *Cumq; abieris inde, & vltra transieris, & veneris ad quercum Tabor, inuenient te ibi tres viri ascendentes ad Deum in Bethel, vnus portans tres hœdos, & alius tres tortas panis, & alius lagenam vini.* Tamen hæc ipsa omnino nō placent, quia ex verbis sequentibus apparet hominem non solùm fuisse notum, sed etiam discipulum, & aliquo modo familiarem Christi. *Magister*, inquit, *dicit, tempus meum prope est.* Cum. n. magistrum se appellari vult, discipulū esse indicat, &, cum mortis suæ tps illi declarat, familiarē. Itaq; probabilius esse arbitror propterea Christum hoiem non noīasse, vt melius rebus, q̄ noie describeret, eaq; ratione clarius diuinitatem suam ostēderet, siue q̄ ignotus homo esset; si. n. dixisset, ite ad Petrum, aut ad Paulum, nihil singulare supra cæteros hoīes ostendisset, cum autem dicit, *ingredientibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans*, declarat se futura præscire, & oīa esse diuino consilio ad mortē suam quodāmodo præparata, ita vt Deus hoīem illū ad fontē hauriendæ aquæ causa ideo misisse videretur, vt discipulis occurreret, eosq; in eam domū duceret, in qua oīa ad agendū Pascha parata essēt, ne qd aut mortē Christi, aut Paschę celebrationē retardare.

Quis fuit apud quem Christus Pascha celebrauit.

tardare,& diuinum decretum impedire posset. Quis autem homo ille fuerit, curiosum est quærere, tamen curiosum non est proposita ab alijs quæstionem ideo disputare, vt multorum curiositati ponatur modus. Multi enim auctores multa de hac re parum firmis coniecturis cõprobata tradiderunt. Nicephorus libro 1. c. 28. hominem illum inquilinum ædium Ioãnis Euangelistæ fuisse putat, quas ẽdes à Caipha in monte Sion Ioannem emisse dicit datis amplis, quas in Galilæa habebat, facultatibus; idemque alios nonnullos auctores sentire asserit. Quo quæso argumẽto? Theophylactus verò quosdam ait existimasse eum fuisse Simonem Leprosum, apud quem sex ante diebus Christus cœnasse dicitur, eũque patrem fuisse Lazari. Magis etiã alienum hoc est; Simon enim ille non Ierosolymę, sed Bethaniæ habitabat, Christus verò non Bethaniæ, sed Ierosolymæ Pascha, celebrauit. Refutabimus, quę speciem nullam habent veritatis; sed quis homo ille fuerit, cogendi non sumus dicere: nec enim Euangelistis, qui eum nominare noluerunt sapientiores sumus, sed si sequamur, quò veritatis ducit similitudo, probabile nobis videtur esse Iudęum aliquem fuisse hominem diuitem, & nobilem, qui in Christum credidisset, illique esset familiaris, sed occultè tamen, qualem Iosephum ab Arimathęa, & Nicodemum fuisse legimus Ioan. 19. 38. 39. Itaque si quis aliquem ex illis fuisse suspicetur, temerarium non iudicauerim, modò suspicetur, non affirmet; nam cœnaculum magnum, & bene ornatum ostendit non plebeiũ fuisse hominem; quòd Christus *Magister* illi appellatur, indicat fuisse discipulum, quòd iubet illi dici, *tempus meum prope est*, declarat fuisse familiarem.

Magister dicit.) Videtur Christus hoc noie auctoritatem suam, cui nemo potest resistere, declarare voluisse; quasi dicat, Deus dicit, sed Magistrum se potius, quàm Deum, aut Dominum vocat, quia tanquam homo cum hominibus loquebatur, sicut eadem vsus auctoritate cum discipulos ad soluendum pullum mitteret, dixit, *Si quis vobis aliquid dixerit, dicite, quia Dominus his opus habet, & confestim dimittet eos* supra c. 21. 3. Euentusque postea docuit, quantum hoc nomen momenti habuisset, quia simul atque Dominum discipuli nominarunt, domini pulli eos dimiserunt Marci 11 6. & Lucæ 19. 35.

Tempus meum prope est.) Sunt, qui putent his verbis Christum excusare voluisse, quòd ante aliorum Iudæorum tempus Pascha celebraret, quasi dicat se ad præueniendum Paschæ tempus imminentis mortis necessitate cogi. Probabile hoc est, & nostram de Paschæ Christi ante alios Iudæos celebratione sententiam cõfirmat, sed illud etiam fortasse probabilius, Christum his verbis amicitiã erga hominem illum, & familiaritatem declarare voluisse, quòd ex hoc mundo abiturus vltimam apud eum cœnam, eamque non inuitatus, sed familiarissimorum amicorum more sponte sua agere voluerit. Quòd autem non dicit mors mea, sed *tempus meum prope est*, hanc videtur habere vim, vt Christus ostendat se nec temerè, & casu, nec Iudæorum vi, aut arte eo tempore moriturũ esse, sed quia tempus illud ad moriendum constituturum sibi à patre erat, hoc est tempus meum, id est, quod constitutum mihi est, vel quo mori decreui.

Apud te facio Pascha.) id est facere decreui, phrasis Hebræa vsitata, vt apud Ioannem c. 21. 3. *dicit eis Simon Petrus, Vado piscari*, id est decreui, *dicunt ei, Venimus & nos tecum*, id est venire volumus, qua phrasi etiam Latini aliquando vti solent, vt ad Serenum Seneca, *Si negas accepturum iniuriam, id est neminem illi tentaturum facere, omnibus relictis negocijs Stoicus fio* lib. 2. de tranquillitate vitæ. *Hebraismus.*

Cum discipulis meis.) Hoc ideo Christus adijcere videtur, vt patrem familias admoneat, tredecim hominum mensam paret. Vnde etiam cõiectura aliqua sumi potest hominem illũ familiarem fuisse Christi, cùm sciret, quot discipulos secum haberet.

20. Vespere autem facto.) Eodem modo Marcus scripsit. Propterea autem vesperæ tempus expresserunt, vt indicarent Christum tempore à lege præscripto Pascha celebrasse; iubebat enim lex Exod. 12. 6. vt inter duas veseras agnus immolatus ederetur, id est inter occasum Solis decimæ quartæ diei, & noctem decimæ quintæ, quemadmodum supra ver. 2. explicauimus. D. Lucas eodem consilio dixit, *& cum facta esset hora*, id est cum sol occubuisset. Nam qui ante Solis occasum Christum agnum edisse dicunt, bis errare mihi videntur, & quia contra legem loquuntur, quæ inter duas vesperas agnum comesse præcipiebat cum azymo pane, qui ante Solis occasum inchoata iam die decima quinta, id est prima azymorum die non edebatur. Deinde, quòd cum velint hac ratione efficere vt Christus eodem tẽpore mortuus sit, quo agnus comedebatur, id est inter meridiem, & Solis occasum, efficiunt, vt non solùm non eadem hora, sed ne eodem quidem die mortuus sit; nam si eorum opinione die decima quarta inter meridiem, & occasum Solis agnus edebatur, cùm Christus die decima quinta mortuus sit, non eodem mortuus est die.

Caluinistarum interpretatio reijcitur.

Discumbebat.) ἀνέκειτο, propriè recumbebat, cuius verbi proprietate moti auctores quidam sunt, vt existimarent hoc non de agni esu, sed de cœna, quam eso iam agno Christus egit, esse intelligendum; quia etsi lex Exodi 12. 11. diserte verbis non præcipiebat, vt Iudęi stantes agnum ederent, tamen colligebatur ex lege: *Sic*, inquit, *comedetis illum, renes vestros accingetis, & calceamenta vestra habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, & comedetis festinantes; est enim Phase, id est transitus Domini.* Ita enim comedentes agnum describit, vt vix intelligi possint non stare, quorsum enim accincti renibus? quorsum calceati? quorsum innixi baculis? quorsum festinantes ad significandam transitus celeritatem esse iuberentur, si nõ starent, qui vnus habitus multo clariùs, quam reliqua omnia festinationem præ se ferebat? Nemo enim magis se festinare indicat, quàm qui ne ad sumendum quidem necessarium cibum sedet. Sic videtur Euthymius interpretari, cui dãda venia est aliorum ingredienti vestigijs, Caluino, & alijs hæreticis interpretibus danda non est; qui cum magno sibi esse iudicio videantur, non viderunt verborum continuationem pati non posse, vt de alia cœna, quàm de ea, qua agnus comedebatur, intelligamus; *& fecerunt*, inquit, Euangelista ver. 19. 20. *discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha. Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.* Deinde Ioannes c. 13. 12. *Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit vestimenta sua, cum recubuisset iterum, dixit eis.* Præterea Matthæus infra ver. 26. quasi de alia cœna loquẽs quàm de ea, qua agnus esus erat; *cœnantibus*, inquit, *eis accepit Iesus panem.* & Lucas c. 22. 14. *& cum iam facta esset hora, discubuit*, vbi certum est eum de esu agni loqui; propterea enim horã notauit, quia agnus certo, statoque tempore comedendus erat. De cœna igitur agni dicit ἀνέπεσε recubuit sicut hoc loco Matth. ἀνέκειτο. Absurdius etiam est, quod alij quidã hoc, & alijs nihilo grauioribus argumentis inducti, vt Theophylactus, & Euthymius referunt, putauerunt Christum agnum eo anno nõ comedisse: quòd, cùm omnes Euangelistæ tam apertè testentur eum Pascha manducasse, refutatione non indiget. Quod ergo Euangelistæ dicunt Christum ad edendum agnum recubuisse, non ita accipiẽdum est, quasi re vera aut sederit, aut cubuerit, credendũ enim est, vt Chrysostomus ait omnes eum legis ceremonias perfectissimè seruasse, maximeque hanc ipsam, vt stãs Paschalem agnum ederet, cùm sicut olim stantes illum Iudęi comederũt, quia transitus Domini erat, ita nunc ipse ex hoc mundo transiturus esset.

Cæterum

Cęterum quia in omnibus prandijs, ac cœnis Iudæi vetustiores accumbere solebant, (nam Christi tempore sedere solitos, nõ recumbere fuisse arbitror) factum est, vt mutata accumbendi consuetudine, nomen retineretur. Nam & hodie Latinè mensæ dicimur accumbere, cùm tamen sedeamus. Euangelistę igitur, etsi verbum recumbendi de medio sumptũ vsurparunt, noluerunt significare re vera Christum recubuisse, sed ad mẽsam accessisse, atque cœnasse.

Cum duodecim discipulis suis.) Videtur mihi Euangelista discipulorum numerum expressisse, cum quibus Christus agnum comedit, vt ea etiã in re significaret eum legis præscriptum obseruasse. Iubebat enim lex, vt paterfamilias cum tota familia sua agnum ederet Exod. 12.3.4. Christi autem familia discipuli erãt. Chrysostomus ideo hoc ab Euangelista dictum esse iudicat, vt ostenderet Iudã etiam cum cæteris Apostolis accubuisse, eiusque impudentiam, & ingratitudinem declararet, de quo veteres auctores inter se dissentiunt.

Iudas an cũ Christo agnum comederit, & ab eo Eucharistiam acceperit.

Nam sunt, qui putant Iudam non solum nouorum Sacramentorum corporis, & sanguinis Domini perceptioni, sed ne edendo quidem agno interfuisse, vt Hilarius can. in Matthęum 30. Iam enim, cum Christus agnum edit, discessisse existimat, vt cum principibus sacerdotum de eo tradendo, comprehendendoque tractaret. Alij cœnæ agni interfuisse putant, Sacramentorum verò perceptioni non putant, quod asseueranter scribit Clemens Apostolicarum Const. libro 5. c. 16. In qua sententia & Innocentius lib 4. de myster. alt. c. 13. videtur esse. Argumenta, quibus probari potest, hæc sunt. Primum, quòd Ioannes c. 13. 30. scribat Iudam simulatque buccellam à Christo porrectam accepit, exijsse; buccellam autem illam ante Sacramentorum distributionem datã illi à Christo fuisse, credendum est, cum corpus, & sanguinem suum vltimo loco dederit, &, vt ait Lucas c. 22. 20. postquam cœnauit, & vt Ioannes c. 13. 2. cœna facta, non ergo corpus & sanguinem Christi Iudas accepit. Secundum, quòd Christus de Sacramento sanguinis sui, vt videtur loquens ver. 29. dixerit, *Non bibam amodo de hoc genimine vitis vsque in diem illum, cum illud bibam vobiscum nouũ in regno patris mei*; cum Iuda autem in regno patris illud postea non bibit, ergo nec ante biberat. Tertium, quòd credibile nõ sit Christum fecisse, quod nos facere prohibuit, vt corpus, & sanguinem suum homini sceleratissimo nulla facta pœnitentia conferret, nam quod quidam respondere solent fuisse quidem Iudam peccatorem, sed non publicum, cuiusmodi hominibus Sacramenta negari non debeant, nescio quàm verum sit: iam enim Christus illum & data buccella ostenderat, & nomine prodiderat, *Tu dixisti* ver. 25. Itaq; cum corpus, & sanguis Christi exhibita sunt, nemo Apostolorum ignorare poterat Iudam esse proditorem. Hæc argumenta ita mouent me, vt facile hanc opinionem probaturus essem, nisi contraria plures haberet auctores, & magis vulgò probata esset. Fuerunt etiam, qui dicerent Iudam & cœnæ agni, & cœnæ communi, & perceptioni corporis, & sanguinis Christi fuisse præsentem, eaque percepisse, sed sanguinem quidem bibisse; corpus verò seruasse, vt ad principes sacerdotũ deferret, illisque per derisum ostenderet, quod Christus corpus suum appellasset, & quasi magnum quiddam discipulis suis tradidisset, quemadmodũ Theophylactus hoc loco recitat, quod cũ nulla probetur coniectura, non est refutandum. Omnes alij, quos legerim, auctores existimant Iudam tòti interfuisse actioni; corpusque, & sanguinem Domini percepisse, Cyprianus libro de cœna Domini, Chrysostomus homilia in Matthæum 82. & homilia de prodit. Iudæ, D. Hieronymus hoc loco, Augustinus epistola 63. & tractatu in Ioan. 62. auctor eorum commentariorum in Marcum, qui Hieronymo tribuuntur, c. 14. Theodoritus in

in commentarijs in cap. 11. prioris epistolæ ad Cor. Leo sermon. 7. de passione Domini. Potest & hæc sententia ita probari; quòd credibile non sit Iudam è mensa surrexisse, antequam omnia peracta essent, vt ad principes sacerdotum adiret, hac enim ratione proditione suam, quam celare tantopere volebat, prodidisset. Deinde, quòd Lucas post datam à Christo Eucharistiam de Iuda, tanquam adhuc præsente Christum loquentem inducat c. 22. 20. 21. *Hic est calix nouum Testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur. Verumtamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.* Ergo, quod ait Ioannes Iudam accepta buccella statim exijsse, aut ita intelligendum est, vt Christus post datam Eucharistiam buccellam dederit, vt proditorem indicaret, aut ita vt aduerbium illud, *continuò*, quo Ioannes vtitur, non temporis momentum, sed breuissimum significet interuallum; quanquam illud prius mihi magis placet; quia ita Ioannes videtur loqui, vt indicet buccellæ acceptionem causam fuisse, vt Iudas quasi irritatus quòd se indicatum videret, abscesserit. Itaque minus vero simile est eum accepta iam buccella expectasse, quamuis breui tempore, & diuina sacramenta percepisse. Quod autem Christus dicit, *Non bibam amodo de hoc genimine vitis, donec bibam illud vobiscum nouum*, non cogit nos, vt dicamus Iudam tunc non adfuisse, quia etsi cum eo postea non bibit, cum alijs bibit; quod satis fuit, vt dicere potuerit, *donec bibam vobiscum*; pronomen enim *vobiscum* ad maiorem partem refertur. Quæri etiam potest, & à nonnullis dubitatum video: an alij aliqui præter discipulos cum Christo accubuerint. Euthymius alios etiam nonnullos accubuisse putat, quamuis eos Euangelistæ non nominauerint, quod multis ego de causis probare non possum: & quia, vt supra ver. 2. docuimus, cæteri Iudæi non eodem die Pascha celebrarunt, & quia ita accuratè Euangelistę discipulorum nomen, aut numerum expresserunt, vt duo facere voluisse videantur, & significare omnes discipulos adfuisse, & indicare neminem adfuisse præter ipsos, & quia lex præcipiebat, vt vna quæq; familia suum agnum ederet, nec externus vllus admitteretur, nisi si familiarium numerus ad edendum integrum agnum satis non esset; tunc enim externos, quotquot ad esum agni necessarij essent, aduocari permittebat. Discipulorum autem numerus ad edendum agnum satis magnus erat.

21. Vnus ex vobis.) Sine iniuria proditorem prodit, dum indicat se nosse eum, nec tamen nominat. Quæritur à multis auctoribus cur hoc Christus dixerit. Respõdet Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, Euthymius, vt Iudæ pœnitentiæ occasionem daret, illique ad resipiscẽdum stimulum admoueret, cum videret consilia sua Christum latere non potuisse. Vĩ ẽt mihi ideo dixisse, vt ostenderet se non inuitũ nõ circumuentum, & nec opinantem, sed scientem, prudentem, volentem mori, cùm cognito proditore eius consilium impedire posset, nec tamẽ vellet. At cur non nominauit? Possumus respondere id Christi benignitati consentaneum fuisse, vt proditoris etiam sui nomini, honorique parceret, contentumque fuisse ostendisse non ignorare proditorem, nominare autẽ noluisse, quia ad id, quod ostendere volebat, se scientem, ac volentem mori, non erat necessarium. Hiero. tamen paullo aliter respõdet propterea Iudam non nominasse, ne eum irritaret. Origenes verò propterea generaliter, non nominatim loquutũ fuisse, vt percussis hac voce singulorũ animis alij se vultu innocentes, Iudas proditorẽ ostenderet.

Cur Christus prodiorem Iudam non nominauit.

22. Et contristati valde.) Mirum videri potest, cur Apostoli, qui innocẽtes erant, contristati fuerũt, quasi sibi quisq; hoc dictum putaret. Nec enim ideo tantum tristati sunt, quod nefandum dolerent facinus, Christũ à discipulo suo, quisquis ille esset, traditum

traditum iri; nam etsi credendum est ea etiam re vehementer doluisse, tamen Matthæus indicat ideo contristatos fuisse, quòd de se quisque dubitaret, ac sollicitus esset, *& cæperunt*, inquit, *singuli dicere, numquid ego sum Domine?* Origenes ergo, Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, rationem hanc adferunt, quòd etiàsi se innocentes esse scirent, tamen magis Christi verbis, quàm conscientiæ suæ confidebant. *Beatus homo, qui semper est pauidus*, dicebat ille Prou. 28. 14 *& verebar omnia opera mea.* Iob. 9. 28.

23. Qui intingit.) Ioannes cap. 13. 24. Petrum Ioanni suggessisse scribit, vt Christum rogaret, quisnam proditor esset. Itaque credendum est factum vtrumq;, & singulos prius Apostolos interrogasse, *Numquid ego sum Domine?* & cùm eorum rogatu Christus proditorem nominare noluisset, Petrum, qui iniquiore, quàm cæteri animo Christi iniurias ferre solebat, Ioannem rogasse, vt Christũ interrogaret, quisnam ipsum proditurus esset. Ex quo sequitur Christũ his verbis, *qui intingit mecum manum in paropside*, non omnino proditorem designasse; sed primum quidem generaliter dixisse, *Vnus vestrum me traditurus est*; secundò, cum singuli interrogarent, *numquid ego sum Domine?* paullò clarius respondisse, *qui intingit mecum manum in paropside*, id est, vnus ex his, qui mecum in eadem paropside panem intingit; probabile enim est in magna mensa, vbi tredecim homines accumbebant, diuersas fuisse patinas, diuersas paropsides, in quibus aut terni, aut quaterni panem intingerent; itaq; indicat Christus vnũ ex illis, aut tribus, aut quattuor, aut quotquot tandem erant, qui in eadem secum paropside panẽ solebant tingere, se esse traditurum. Denique cum ne hoc quidem indicio Apostoli, quis ille esset, intelligere potuissent, iterumque Petri rogatu à Ioanne interrogaretur, quisnam ille esset, respondit, *ille est, cui ego intinctum panem porrexero*, Ioan. 13. 26. sed quia hoc in aurem Ioanni Christus dixerat, ita vt alij intelligere nõ possent, ad extremum ipse Iudas, ne tacendo crimen confiteri videretur, interrogauit etiam, sicut alij prius interrogauerant, *numquid ego sum Rabbi?* cui Christus, *Tu dixisti* ver. 25. Quo dicto neque Iudas, neq; cæteri, quos id audiuisse existimandum est proditorem ignorare potuerunt; atq; tũc Iudam, cùm se deprehensum videret, discessisse credendum est: nam, antequã suo ipsius nomine proderetur, dissimulare poterat; postea non potuit; sed quia hoc, simul atq; buccellam à Christo datam accepisset, accidisse vero simile est, Ioannes dixit statim accepta buccella exijsse. Ad hunc modum mihi videntur Euangelistarum dicta concilianda; etsi scio Origenem, Chrysostomum, Hieronym. Euthym. & Theophylact. existimare his verbis, *qui intingit mecum manum in paropside*, Iudam propriè designatum, & tantum non digito demonstratum fuisse, scribunt enim eò ipsum impudentiæ processisse, vt cũ alij Apostoli verecũdia, reuerentiaq; Magistri ab eius paropside abstinerent, solus manum in eundem catinum inijceret. Solus Chrysost. existimat Iudam non id impudentia, sed Christi rogatu fecisse, vt ea ratione alij intelligerent, quis esset proditor. Quorum interpretationem idcirco non probo, quòd ea ratione non videatur posse cum Matthæo Ioannes conuenire. Si enim his verbis propriè fuerat Iudas demonstratus, quid opus erat, vt postea Petrus tam solicitè per Ioannem rogaret, quisnã futurus esset proditor? quid opus erat, vt alia eum ratione Christus ostenderet dicens, *ille est, cui ego intinctum panem porrexero?* nam omnes iã Apostoli Christum dicentem audiuerant, *qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet*; cùm id & à Christo dictum, & à Iuda factum esset, prius quàm buccellam ille daret, hic acciperet, vt hi etiam sentire videntur auctores. Iam enim omnes Iudã esse nouerant, si solus in Christi paropside panem tingebat. Alij contra his

his verbis nihilo magis, quàm ante proditorem ostensum fuisse dicunt: sensum enim esse, *qui intingit mecum manum in paropside*, id est vnus ex his, qui mecum assident ad mensam, & communem mecum paropsidem habent, me traditurus est; assidebant autem omnes Apostoli, & in eandem paropsidem manũ immittebãt; itaq; nihil aliud his verbis significari putant, quàm quod Marcus dixit c. 14. 18. *vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum*, & Lucas c. 22. 21. *Ecce manus tradentis me mecũ est in mensa.* Non ergo voluisse proditorem indicare, sed exaggerare scelus, quòd cum in eadem mensa, in eadem patina cibũ sumeret, se esset traditurus, sicut Dauid dixit Psal. 40. 10 *Qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem.* Horum interpretatio non satis mihi videtur cum verbis Euangelistæ conuenire; dixisset enim potius, vnus ex his, qui intingit mecum panum in paropside, sicut dixerat ver. 21. *Vnus vestrum me traditurus est*; deinde quia nihilo magis, quam ante, cum a singulis discipulis rogatus esset, quis se esset traditurus, traditorem designasse vero simile non est. Quærunt nonnulli interpretes, quomodo iusculum, aut condimentum in paropside esset, cum lex iuberet, vt agnus assus, nõ coctus comederetur Exodi 12. 8. Hoc vnum fuit eorum argumentum, qui Christum eo anno agnũ comedisse negauerunt, vt Theophylactus, & Euthym. auctores sunt. Nimis profecto leue; hoc enim non de cœna, qua agnum Christus comedit, sed de ea, quæ eo agno apponebatur, vt versu 26. docebimus intelligendum est; in qua & assa, & cocta, & omnia ciborum, & condimentorum genera poni poterant; solus fermentatus panis prohibebatur, quia prima azymorum dies erat.

24. Filius quidem hominis vadit.) Loquitur de se per tertiam, vt solet personam, seque filium hominis appellat, vt versu 2. vide quæ cap. 8. 20. de ea re diximus. Opponit autem se Iudæ proditori, eiusque conditioni suam antefert. Videbatur tunc Iudas melioris, quàm Christus conditionis esse. Christus vendebatur, ille vendebat; Christus ad mortem, ille ad lucrum ibat: Christus ab omnibus etiam discipulis suis paullo post deserendus; ille principibus sacerdotum, Scribis, & senioribus populi gratia, amicitiaque copulandus erat; itaq; hominum iudicio multo, quã Christus felicior videri poterat. Hãc opinionem refellit Christus, seque melioris conditionis, quàm illum, paullo post futurum prædicit. Nam quòd passurus, quòdque moriturus sit, nec miserum, nec malum, nec inopinatum, nec violentum sibi esse; quin gratum, laudabile, officiosum, sponte susceptum, quippe qui ea ratione & patris obsequatur voluntati decretumq; exequatur, & Prophetarum de se scripta vaticinia effectu cõpleat; hoc est, *Et filius quidem hominis vadit, sicut scriptum de illo*, Dan. 9. 26. *Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est.* Quod dicit, *vadit*, hanc habet vim, vt indicet Christus se non vi ex hoc mundo expelli, sed sponte sua exire, nec tam mortem esse suam, quam migrationem, vt rectè Theophylactus adnotauit. Quod autem dicit, *sicut scriptum est*, ostendit non ex hominibus, sed ex diuino decreto, ac prædictione mortis suæ necessitatem prouenire. Comparat ergo finem suum cum fine Iudæ, quod ipse etsi ad mortem trahi videatur, non trahatur, sed eat, eat autem non tam ad mortem, quàm ad gloriam: propterea enim *Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen* ad Philipp. 2. 9. Iudam verò, qui ad lucrum, & ad gratiam hominum colligendam ire videretur, iturum ad laqueum, iturum ad sempiterna supplicia vsque adeo grauia, vt melius illi futurum esset, si natus non fuisset. De quo verbo nimis fortasse subtiliter quidam disputant, quomodo melius Iudæ fuisset natum non esse, cùm non esse nullum, damnatum esse aliquod bo-

num

num sit; aliquid enim est, qui damnatus est, omne autem quod est, quà est, bonum est. Hieronymus indicat existimasse aliquos Iudam fuisse, antequàm nasceretur, Christumque certo consilio non dixisse melius fuisset homini illi, si nunquam fuisset, sed *si natus non esset*, quasi etiamsi nõ nasceretur, futurus fuisset, ideoque naturalia bona sine malis habiturus. Suspicor Diuum Hieronymum Origenistas notare voluisse, qui omnes animas initio creatas fuisse crediderunt, & pro suo quamq; merito aut expertem manere corporis, aut in corpus, tanquam in carcerem immitti. Et verò Origenes ipse ita hoc loco scribere videtur, vt non longè ab ea sententia abhorrere videatur. Eodem fere modo Euthymius interpretatur. Sed non sunt huiusmodi scripturæ locutiones ad scholarum excutiendæ subtilitatem; sunt enim prouerbiales, & sumptæ de vulgo, in quibus quiddam plerumque hyperbolicum esse solet, vt apud Iob cap. 3.11. *Quare non in vulua mortuus sum? egressus ex vtero non statim perijt?* & ca. 10.18.19. *Quare de vulua eduxisti me? qui vtinam consumptus essem ne oculus me videret, fuissem, quasi non essem, de vtero translatus ad tumulum,* & cap. 3. 3. & Ieremiæ 20. 14. *Pereat dies in qua natus sum;* hæc enim omnia non tam deliberato animi iudicio, quam per querimoniam, quæ mala sua amplificare solet, dicta sunt. Christus ergo ita de Iuda loquitur, quemadmodum credibile erat ipsum de se in supplicijs positum esse loquuturum. Erat autem credibile eum dicturum esse, vtinam nunquam natus essem, melius mihi fuisset non nasci, quàm ista pati: cum Iob, & Ieremias viri sanctissimi multo minora passi idem dixerint. Adde, quòd Christus non dicit melius futurum fuisse, vt Iudas non nasceretur, sed melius futurum illi esse, id est, eius opinione, atque iudicio, quemadmodum multis res aduersas patientibus accidere videmus, vt corrupto dolore iudicio mortem vitæ anteponant, cum dubium non sit melius esse viuere, quàm mori. Obijci hoc loco solet non minus Iudam, quàm Christum diuinum decretum vendendo Christo exequutum fuisse, quare non magis, quàm illum peccare potuisse. Respondent Chrysostomus, Euthymius, & Theophylactus, omnesque Catholici Theologi idem sentiunt, non fuisse à Deo decretum, &, vt ita dicam, prædestinatum, vt Iudas Christum venderet, sed fuisse prænotum atque præuisum fore, vt venderet, quod cum Deus ab omni cognouisset æternitate, decreuit, vt ea ratione Christus à Iuda venditus moreretur; itaque Iudæ venditionem Deus non prædestinauit, sed præuidit; non commisit, sed permisit. Caluinistæ qui neque permissionem in Deo vllam admittunt, & malum non boni priuationem, vt * Augustinus, &, * Dionysius, omnesque veteres, atque recentiores Theologi tradiderunt, sed naturam aliquam esse credunt, quamuis in omnes se partes versare soleant, exuere se hoc laqueo non possunt. Docet quidem Caluinus venditionem Iudæ non esse propriè Dei opus appellandum; sed verbis docet, re ipsa negat, quod in multis alijs, difficilimisque quæstionibus solet facere. Eius enim doctrina, eius verba sunt, Deum non esse omnipotentem, si peccata, vt nos dicimus, tantum permittat; nec enim omnium rerum auctor esset. Quid quæso hinc colligitur; nisi Deum omnipotentem non esse sententia Caluini, nisi & peccati auctor sit? Eius verba sunt, *Non dubitauerim dicere diuinam prædestinationem, ac voluntatem rerum necessitatem esse,* quod si verum est, Deusq; vt ille putat, Iudæ peccatum non solùm præuidit, sed etiam prædestinauit, necessitatem Iudæ vendẽdi Christum imposuit; quod si verum est, peccare Iudas non potuit. Eat, & impietatem suam verbis illis adornet, quibus imperitæ discipulorũ suorũ turbæ fucũ facit; etiãsi & Deus, & Iudas idem opus fecerint, Iudam peccasse, Deum non peccasse, quia Deus bono,

Prouerbiales, & hyperbolicæ scripturæ locutiones.

Iudas ante decretum Christum à Patre traditum.

Impietas Caluini.

Caluinistarum traditionis Dei tristitia.

Lib. 3. de lib. arb. c. 3.

to, vt homines reduceret, Iudas malo, & auaritiæ pleno animo faciebat. Quis enim illius ipsius mali animi Iudæ auctor fuit, nisi Deus, si sententia Caluini mala non solùm permittit, sed etiam facit? At malum, fortassis dicet, in Iuda animum bono animo Deus ingenerauit. Quisnã bonus animus esse poterat, nisi ille, quo volebat, vt Christus moreretur? atqui, vt Christus moreretur, malo animo Iudæ opus non erat: potuit enim Deus efficere, vt Iudas eum bono animo venderet, vt Deo obediret: poterat efficere, vt Christus neque bono, neque malo animo vendi tus moreretur. Malus igitur animus ex Iuda natus est, animus à Deo datus. Alia hic quæstio proponi solet, si melius futurum erat Iudę, vt non nasceretur, cur eum Deus genuit? Respondent Chrysosto. & Euthy. non talem, qualis postea fuit, à Deo fuisse genitum. Deus enim bonum fecit, ipse se postea fecit proditorem, quemadmodum de omnibus hominibus Salomon dicit in Ecclesiast. cap. 7. 30. Deum fecisse hominem rectum, ipsum se multis quæstionibus miscuisse. Nullus humanæ curiositatis modus est. Quærunt etiam alij, cur eum, cùm eiusmodi futurum esse sciret, in Apostolum Christus elegerit, de ea re capite 10. 4. disputauimus; sed vno verbo responderi potest, quia cum electus à Christo est, eiusmodi non erat; & solet sæpe Deus etiam in hominum electione non futura, sed præsentia merita respicere, quod in Saule rege factum videmus; bonum Deus elegit, malus ipse per se factus est, idemque de Salomone dici potest.

25. *Nunquid ego sum Rabbi?)* Non rogat Iudas Christum, quasi ignarus; vt discat, quod sua ipsum conscientia ignorare non patiebatur, sed quasi callidus mercator, vt tentet, num Christus se eum esse sciat, qui eum esset traditurus, & quasi impudens dissimulator, vt dum, sicut cæteri de se quisque interrogauerat, num ipse esset, de se quoque ipse interrogat, se non esse simulet: videtur autem non sponte, sed coactus aliorum exemplo Christum rogare, num ipse sit, ideoque omnium vltimus rogat, & fortasse postquàm aliquo modo eum Christus verbis illis subindicasset, *Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet;* priùs enim illud, quàm hoc Euangelista narrauit; ita certè Origenes, Chrysostom. & Beda senserunt. Notauit etiam Chrysostomus, Hieronymus, Euthymius, & Beda non dixisse Iudam, sicut cæteri dixerant, *Nunquid ego sum Domine? sed nunquid ego sum Rabbi?* quasi etiam tunc, cum maximè volebat proditionem suam dissimulare, superbia sua prodere cogeretur, dum Christum minùs, quam cæteri, honorificè compellat.

Tu dixisti.) Modus est honestè, & minima cum offensione eius, quo cum loquimur; minimaque nostra arrogantia, quod interrogamur, concedendi, vt infra ver. 63. 64. *Adiuro te per Deum viuum, vt dicas nobis, si tu es Christus filius Dei, Tu dixisti:* &c cap. 27. 11. interrogatus à Pilato Christus, *Tu es Rex Iudæorum?* respondet, *Tu dicis.* Nam quod D. Augustin. lib. 3. de cons. Euang. cap. 1. putat Christum his verbis, neque concedere, neque negare; consuetudini loquendi non conuenit. Itaque, vt supra monuimus credendum est hoc Iudæ à Christo dictum esse, postquã illi buccellam, de qua Ioannes scripsit, porrexisset.

26. *Cœnantibus autem eis.)* ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, vescentibus, aut edentibus autem illis. Noster interpres sensum, non verba conuertit. Cœnabant enim, quia vespertinum erat tempus, & cibus, qui sub noctem sumitur, cœna vocatur. Eodem modo Marcus cap. 14. 22. Græcè scripsit, vbi noster interpres non *cœnantibus*, vt hic, sed *manducantibus illis* vertit; haud scio, quo consilio, crediderim tamen bono idem verbum in eadem sententia aliter vertisse. Lucas cap. 22. 20. & D. Paulus 1. ad Corin. 11. 25. scribunt

hoc factum esse postquam cœnauit, vnde duo nobis colligenda sunt, alterum verba Matthæi, & Marci, ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν *cœnantibus, aut manducantibus autem illis* non ita intelligenda esse, quasi durante adhuc cœna Christus id fecerit, sed statim, vt cœna peracta est, antequam surgerent, antequàm mensæ, & ciborum reliquiæ remouerentur. Alterum est ridiculam esse Caluinistarum, & Lutheranorum insciti am, qui quasi satis non haberent, si rebus, nisi etiam verbis hæretici essent, noluerunt corporis, & sanguinis Christi sacramentum Eucharistiam, vt nos, sed cœnam appellare, vt se non solum religionis, sed etiam linguæ reformatores profiterentur. Atqui nullus in sacris litteris locus est, vbi hoc sacramentum cœna vocetur, sed belli isti interpretes, quia D. Paulum dicentem audiuerunt, *iam non est dominicam cœnam manducare*, nullo adhibito iudicio existimarunt illum Eucharistiam cœnam appellare, & hoc nomen, quasi orbem terrarum ad cõuiuium inuitaturi mirum in modũ celebrarunt. Nefas enim illis videtur aliter loqui. Non viderunt homines cæci, quod D. Lucas scribit ca. 22. 20. & quod D. Paulus eodem capi 5. 25. Christum, *postquàm cœnauit*, calicem sui sanguinis accepisse; non viderunt D. Ioannem capi. 13. 4. disertis verbis scribere Christum à cœna surrexisse; vt discipulorum lauaret pedes. Opinor, non surrexit, priusquam finita cœna esset, neq; corpus, & sanguinem suum dedit, antequam lauaret; cum propterea lauerit, vt significaret mundos esse oportere, qui corpus, & sanguinem suum acceputi essent: hoc enim est, quod dicit versu 10. *Qui lotus est, non indiget nisi vt pedes lauet*, hoc est, *& vos mundi estis, sed non omnes*; prius ergo cœnauit, deinde pedes lauit, & veste resumpta, mensæ iterum accubuit, vt diuina sacramenta discipulis daret. Itaq; cùm tres eodem tẽpore actiones fuerint, quæ tres cœnæ vocari solent, prima, qua agnus esus est, quam nonnulli ceremonialem cœnam appellant; secũda communis, & vsitata; nam absoluta edendi agni religione, quia plerumque, qui eum ederant, saturati non fuerant; alia ponebatur cœna, vt ad saturitatem suam quisque cœnaret; Tertia, qua Christus panem, & vinum in corpus, & sanguinẽ suũ cõsecratũ præbuit. Prima, an vspiam cœna vocetur, non satis memini: secundam, & Euangelistæ Lucas, & Ioannes, & D. Paulus cœnam vocant. Tertia, nusquam in sacris quidem litteris cœna nominatur: nam D. Paulus *Dominicam cœnam* non Eucharistiam, sed aut cœnam, aut fortasse prandium; quod aut ante, vt quidam putant; aut, vt ego arbitror, post Eucharistiæ perceptionem diuites Christiani imitatione Christi solebant pauperibus exhibere, qui antequam discipulis suis corpus, & sanguinem suum daret, vltimam cum illis, vt solent amici cum amicis longè ab illis discessuri, cœnam egit, qua singulare in illos charitatem demõstrauit, hoc est, quod apud Lucam c. 22. 15. ait, *De siderio Desideraui hoc Pascha nobiscum manducare, antequam patiar*: reprehendit igitur D. Paulus, quòd eam cœnã, quam Dominicã vocat, quæ ad Christi imitationem à Christianis exhibebatur; ad exercendam inter se charitatem; diuites non expectatis satis diosè pauperibus agerent, ita vt cum pauperes venirent, nihil, quod edere possent, reperirent; & alij esurirent, alij ebrij essent. Inde perspicuum est D. Paulum de ea loqui cœna; qua alii inebriabantur, alij esuriebant, quis autem credat quemquam sacramentorum perceptione inebriari solitum? Deinde cum ait, *munquid domos non habetis ad manducandum, & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos, qui non habent?* ver. 22. clarissimè ostendit se non Eucharistiam cœnam appellare, quam nunquam licuit cuiquam priuatim domi suæ agere. Certè Caluinistæ non concedent id D. Paulum permissurum fuisse, quod ne ipsi quidem permitterent. Denique cum dicit, *aut confundi*

Lutherani, & Caluinistæ reprehẽduntur Eucharistiam cœnã appellantes.

1. Cor. 11. 20.

Quæ vera D. Pauli Dominica cœna.

tis eos, qui non habent, satis indicat se de ea cœna loqui, quam pauperes sibi parare non poterant, Eucharistiã autem parare nemo non poterat, ad quam non nisi buccella vna panis, & minimo vini haustu opus erat. Sensus ergo D. Pauli est, vt, si adeo diuites esurirent, vt expectare prãdij, aut cœnæ illius tempus non possent, domi suæ ederent, ne si in Ecclesia non expectatis pauperibus prãdium, aut cœnam illam anticiparent, contemnere eos viderentur, & charitatis vinculum rumpere, quæ in communi illo conuiuio cernebatur; hoc erat *non Dominicam cœnam manducare*, id est non ad Christi imitationẽ, qui cum dominus esset, tamen non solus, sed cum duodecim discipulis suis recubuisse dicitur. Eodem sensu veteres auctores cœnam Dominicam non Eucharistiam, sed cœnam illam, quam Christus, antequàm corpus, & sanguinem suum daret, cum discipulis suis egit, vocare solent, vt Cyprian. & Bernard. qui conciones suas eo die habitas de cœna Domini vocant, qui tamen nefas ducunt hæreticorum more Eucharistiam cœnam appellare. Nos ergo & scripturis, & antiquis auctoribus congruenter Eucharistiam appellamus; quia eã Christus confecit, dicunt enim tum Euangelistæ εὐχαριστήσαι, *gratias egisse*, aut benedixisse, Matthæus hoc versu, & sequenti, & Marcus capi. 14. 22. 23. Lucas capit. 22. 17. 19. & Paulus 1. ad Cor. 11. 24. & Iustinus in 2. Apologia pro Christianis, & Irenæus lib. 4. cap. 34. & 35. Deinde non solùm scripturæ auctoritatem, & exempla maiorum, sed etiam rationem in eo sequimur; nam εὐχαριστία, & εὐλογία, quod idem est, ad hoc sacramentum maximè pertinet, cum aut per eam, aut nõ sine ea perficiatur; sicut Christi docemur exemplo, & solet ex vna parte tota actio nominari. Caluinistæ verò sine scripturæ auctoritate, sine veterum auctorum exemplo, sine ratione, nullo iudicio cœnam vocant, cùm potiùs merenda, si post prandium, prandium, si ad meridiem, ien-

Eucharistiæ nomen defenditur.

taculum, si manè sumunt, vocari deberet; nec enim necesse est, vt huius sacramenti celebrationem aut cœna præcedat, aut consequatur. Nam & Christus ante cœnauerit, non vt nobis exemplum præberet, fecit, sed necessariò, quia oportebat vetera sacramenta priùs implere, quàm nouum instituere, id est agnum Paschalem priùs edere, quàm corpus, & sanguinem suum dare: agnus autem non alio tempore, quàm cœnæ edi poterat; & solebat eso iam agno cœna communis apponi; & vt consuetudinem obseruaret, &, vt ex hac vita discessurus acta cum Apostolis cœna in finem eos diligeret: itaque reprehendenda non est, sed laudanda potiùs Ecclesia, quæ ea in re factum Christi non imitatur, quod nec ille fecerat, vt imitaremur; sed solis ieiunis corpus, & sanguinem Domini tradit, quòd id multo plus habeat reuerentiæ, vt epistola 118. D. Augustinus scribit, eamque Apostolicam esse putat traditionem. Reprehendendi verò hæretici sunt, qui dum sine vllo indicio Christi actionem imitari volunt, etiam bene pranfis, & bene cœnatis, fortasse etiam aliquando ebrijs, nulla reuerentia hoc conferunt sacramentum, nisi quòd commodè illis accidit. vt nihil aliud, quàm panem, & vinum porrigant, quæ sine vllo honoris respectu, sine vlla religione sumi possunt.

Et benedixit.) καὶ εὐλογήσας, cum benedixisset, quo in verbo ter minimum errant hæretici: & quia vertũt, cum gratias egisset: veriti ne Christus signo crucis vsus esse videatur, aut magica, vt illi vocant, incantatione, & quòd hanc Christi benedictionem non ad panem quasi illi Christus benedixerit, sed ad vinum, quasi illi gratias egerit, referendam esse dicant, & quòd eam benedictionem, aut, vt ipsi volunt, gratiarum actionem singularem, & propriam huius sacramenti esse non putent, sed communem, & inter ludæos vsitatã: quẽ Christus morem gestis vsurpauerit: quæ omnia cò tendunt, ne nos vlla

De verbo benedicendi contra Caluinistas.

in hoc sacramento benedictione iure vti posse videamur. Hi tres errores ordine refutandi nobis sunt: de verbo quidem εὐλογεῖν benedicere, quo & Matth. hoc loco, & Marcus capit. 14. 22. de pane loquens vsus est, non dubium, quin apud Euangelistas idē sit, quod εὐχαριστῶν, quod propriè significat, gratias agere: nam quod hoc loco Matthæus, & Marcus ca. 14. 22. dicunt εὐλογήσας, vers. sequenti de calice loquētes dicunt εὐχαριστήσας, *cum gratias egisset*, & quod Matt. & Marcus loquentes de pane dicunt εὐλογήσας, Lucas cap. 22. 19. & D. Pau. 1. ad Cori. 11. 24. dicunt εὐχαριστήσας, & quod Matthæus cap. 15. 36. de septem panibus, & duobus piscibus scribens dicit εὐχαριστήσας, Marcus capit. 8. 6. de panibus dicit εὐχαριστήσας, de piscibus, εὐλογήσας, & quod Matthæus capit. 14. 19. & Marcus cap. 6. 41. & Lucas capi. 9. 16. de quinque panibus dicunt εὐλόγησε, Ioannes cap. 6. 11. dicit εὐχαριστήσας, & Diuus Paulus 1. ad Cor. 14. 16. idem vocat εὐλογίαν, & εὐχαριστίαν, *si*, inquit, *benedixeris spiritu* ἐὰν εὐλογήσῃς πνεύματι *qui supplet locum idiotę, quo modo dicet, Amen, super tuam benedictionē*, ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ? Id quibusdam inde natum videtur esse, quòd apud Hebræos ברך & benedicere, & gratias agere significat, vt priori Paralip. 29. 20. Mihi id probabile videtur: sed fortasse inde eorum verborum in vnam significationem confusio nata est, quòd nunquam benedictio sine gratiarum actione esse soleret, vt apparet ex Marco capi. 6. 41. vbi Christus, vt quinque panibus, & duobus piscibus benediceret, in cœlum suspexisse dicitur, vnde colligitur, gratias egisse patri in cœlum oculos subleuans, & panibus benedixisse. Poterit lector obijcere, quòd Ecclesia hæc duo verba distinguere videatur, *& eleuatis oculis in cœlum, tibique gratias agens, benedixit, fregit, deditque discipulis suis*, quasi vtrumque fecerit Christus, & prius Patri gratias egerit, & postea pani benedixerit. Respondeo Ecclesiam non interpretari verborum significationem: sed, quod probabile est, sequi; probabile autem est vtrumque fecisse Christū, egisse gratias Patri, & pani benedixisse, quia videmus in rebus minoribus, id est cum panibus & piscibus vellet, vt multiplicarentur, benedicere: egisse etiam vtrumq; Matthæi 14. 19. Marci 6. 41. Lucæ 9. 16. quemadmodum & oculos in cœlum leuasse credibile est, quamuis id Euangelistæ non explicauerint, quia cum panibus, & piscibus benediceret, *id fecit*: qua opinione dicit Ecclesia, *& eleuatis oculis in cœlum*. Quæstio autem in eo versatur, cùm negari non possit vnum verbum pro altero accipi, vtrum εὐλογεῖν benedicere ponatur pro εὐχαριστῶν gratias agere: an è contrario. Caluinistæ εὐλογεῖν benedicere pro εὐχαριστῶν gratias agere poni volunt. Ego contrà contendo εὐχαριστῶν gratias agere pro εὐλογεῖν benedicere ab Euangelistis positum, esse, quod non potest, nisi secundo errore refutato, commodè probari. Secundus autem error ex Paulo 1. ad Cor. 10. 16. manifestè coarguitur, *Calix*, inquit, *benedictionis, cui benedicimus* εὐλογοῦμεν ad verbum, quem benedicimus, id est benedicendo consecramus, quibus verbis perspicuum est benedictionem subiectæ materiæ, id est pani, & calici datam fuisse. Deinde Lucas c. 9. 16. ait Christum accepisse panes, καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, & benedixit illos, ergo ipsis panibus benedictionē Christus dedit; quare cùm eodē modo Eucharistię panē, & calicem benedixerit, non ad Deū, sed ad panem, & vinum benedictio referenda est. Præterea D. Paulus 1. ad Timo. 4. 4. 5. ait cibum sanctificari *per verbū Dei & orationem*, & εὐχαριστίαν *gratiarū actionem*, ergo & verbum Dei, & oratio, & gratiarum actio ad cibum refertur. Denique Euangelistarum contextus non patitur, vt aliter intelligamus, quàm panem ipsum, & vinū a Christo fuisse benedictum, *Accepit*, inquit, *panem*, λαβὼν τὸν ἄρτον, *cùm benedixisset, fregit, deditque discipulis suis*; panem vtique accepit, panē fregit; panē ergo benedixit. Solent Caluinistæ inter-

Benedictio pro consecratione & Euangelista vsurpata.

interpretari Christum benedixisse panes, & D. Paulum calicem, id est super illos gratias Deo egisse; vbi multa absurda sunt; primùm, quòd dicūt super illos gratias egisse, cùm Euangelista dicat εὐλόγησεν αὐτούς, non εὐλόγησεν αὐτοῖς, id est *benedixit illos*, non benedixit illis; quis autem ita loqueretur, gratias egit panes, id est Deo super panes? deinde etiamsi dixisset αὐτοῖς *illis*, absurdum esset ita loqui, gratias egit panibus, id est Deo propter panes. Ista denique deliria riden da sunt, non refutanda. Duo igitur constant, & εὐχαριστῶν gratias agere sumi pro εὐλογεῖν benedicere, quia ad panem, & vinum referatur, & non potest gratiarum actio ad res inanimes, aut rationis expertes, sed ad animatas, & ratione præditas referri; nec enim dicimus gratias ago pani, aut equo, nisi fortasse iocantes, sed gratias ago Deo, aut homini, & benedictionem ad panem, & vinum esse referendam, neque vllus vnquā auctor ante nouos quosdam Caluinistas aliter intellexit. Itaque Iustinus in secunda Apologia Eucharistiam vocat εὐχαριστηθῆσαν τροφήν, cibū gratiarum actione benedictum, aut consecratum, eodemque modo Irenæum lib. 4. capit. 34. & 35. loquutum Græcè fuisse credendum est, cùm Latinus interpres verterit *panem, super quem gratia acta sunt*, & Cyprianus libro de Cœna Domini, *Panis*, inquit, *iste substantialis, & calix benedictione solemni sacratus ad totius hominis vitā salutemque proficit*, & Ambro. in libro de his, qui mysterijs initiantur c. 9. & Iuuencus hunc locum interpretans.

palmis sibi frangere panem,
Diuisumque dehinc tradit, sanctumque precatus,

Id est prece sanctificans,

Discipulos decuit proprium se dedere corpus.

Tertius superest, quòd existiment nō peculiarem, & propriam huius sacramenti, sed vulgarem, & inter Iudęos vsitatam fuisse, quam Christus hoc loco dedit, benedictionem. Id sic refellitur primùm; cùm toties Christus cibum sumpserit, quid est, q; Euangelistæ non scripserint eum benedixisse, aut gratias egisse, nisi cum aliquid singulare, & admirabile sua benedictione facturus erat? Ter tantum meminerunt Christum cibum benedixisse; primùm apud Matthæum c. 14. 19. & Marcum c. 6. 41. & Lucam ca. 9. 16. cùm voluit quinque illos panes multiplicare; secundo Matthæi 15. 36. & Marci 8. 6. cùm vellet multiplicare septem alios panes; tertio hoc loco, cum vellet panem in corpus suum, vinum in sanguinem transmutare, nam quod apud Lucam cap. 24. 30. in Emaus panem benedixisse, fregisse, ac duobus discipulis dedisse dicitur, eiusdem est generis, quia, vt postea probaturi sumus, etiam tunc corpus suum dedit. Præterea cur, cū tres hæ, vt vulgò creditur, cœnæ fuerint, in cœna agni, & in cœna communi, quæ postea apponebatur, Euangelistę non dixerunt, aut benedixisse Christum, aut gratias egisse, cùm Iudæi in cęna agni ea ceremonia potissimum vterentur, vt etiā Hebræi tradunt, cum autem de Eucharistia loquuntur, eā benedixisse dicunt? Deinde, cur omnes hoc tam accuratè narrarunt, quasi ad rem maximè pertineret? Denique, cur sigillatim & de pane, & de calice narrarunt vtrumq; benedixisse, vt Matthæus, & Marcus, aut ita certè scripserunt, vt facilè intelligi posset vtrumque benedixisse, vt cum Lucas ait c. 22. 20 *Similiter, & calicem postquàm cœnauit?* cum enim dicit *similiter*, significat eodem modo calicem accepisse, ac benedixisse, quo acceperat, ac benedixerat panem.

Ac fregit.) Et hæc vetus inter Iudæos fuisse dicitur ceremonia, vt paterfamilias initio cœnæ, qua agnus edebatur, panem vnum azymorum sumeret, & in duas partes diuideret, quarū alterā sub mappa absconderet, alteri sic bñdiceret, *Benedictus es Dñe Deus noster, rex vniuersi, qui educis panē de terra*: aut sic, *Benedictus es Dñe Deus noster, rex vniuersi in esu panis azimi*, vt ex eo libro Hebræorum, qui

Universidad de Deusto Biblioteca

בל-בו inscribitur, nonnulli tradiderunt. Sed nullo modo credendum est Christum nihil aliud, cum panem fregit, aut benedixit agere voluisse, quàm Iudæorum ritum obseruare; id enim in esu agni faciendum erat Iudæorum more, Christus non in esu agni, sed in noui sacramenti institutione feciſſe dicitur; aut si in esu agni fecit, vt credibile quidem est, id Euangelistæ, tanquam nihil ad rem pertineret, prætermiserunt. In nouo autem sacramento feciſſe omnes dili genter exposuerũt; noluit ergo Christus veterem Iudæorum obseruare ceremoniam, sed nouam instituere, & aliquid multo magis admirandum efficere. Quanquam non negauerim fieri potuisse, vt Christus, quia esum agni in esum corporis sui, id est figuram in veritatem mutare volebat, similem, non eandem ceremoniam benedicendi panem voluerit vsurpare; quod probabilius esset, si ritus ille panem azymum frangendi non Iudæorum traditione, sed legis præcepto inductus fuisset. Certè non eodẽ modo panem hunc fregisse Christum inde apparet, quòd omnes Euangelistæ narrauerint eum fregisse, quasi aliàs frangere non soleret, aut nõ eodem modo soleret, & quia Lucas ca. 24.35. scribit duos illos discipulos in fractione panis Christum cognouisse; quod vtique non feciſſent, si eodẽ modo, eodem ritu panem Christus fregisset, quo omnes patresfamilias frangere solebant; manifestum enim est Lucam significare fractionem panis causam fuisse, quam ob rem à discipulis cognosceretur. Scio dici posse, quod & me aliquando docuisse memini, discipulos illos duos vi accepti corporis Christi eum cognouisse, quasi Eucharistia oculos illis aperuerit. Id etiam num mihi placet; sed si id admittatur miraculum, nostra etiam sententia confirmabitur, singulari quadam ratione Christum, cum corpus suum daret, panem fregisse, quando tam diligenter ab Euãgelistis id explicatur. Sunt qui putẽt eiusmodi fuisse panem, vt manibus facile frangeretur, quibus nequaquã assentior, quia panis azymus fuit, qui magis glutinosus est, & omnium difficillimè frangi potest; non ergo existimandum est manu necessariò panem fuisse frangendum; potuit enim & cultro diuidi, sed Hebræorum cõsuetudo est, vt frangere panem dicãt, non solùm cum manu frangitur, sed etiam cum cultro scinditur, immo verò etiam cum non scinditur, sed tãtùm datur, quia dari rarò solet, nisi prius aut frangatur, aut diuidatur; *frange*, inquit, *esurienti panem tuum*, id est diuide panem, quem habes cũ pauperibus Isaiæ 58. 7. &, *Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.* Thren. 4. 4. vnde & tota actio, distributioque huius sacramẽti fractio panis appellata est Act. 2. 42. fecit igitur Christus duodecim ex pane partes, & singulis, singulas dedit; non, vt quidam putant, vni ex illis, qui proximo; proximus sequenti, & deinceps daret; hoc enim versu sequenti refutabimus. In manus, an in os dederit, non constat, sed coniectura non leuis est in manus dedisse; primùm quòd dicat, *accipite*, quod ad manus potiùs, quàm ad os pertinere solet, deinde quia calicem in manus dedisse versu sequenti probabimus, & credibile est eodem modo dedisse corpus; deniquo quia si in diuidendo pane veteris Iudæorum consuetudinis rationem aliquam habuit, non est vero simile Iudæos diuisum panem in os ingerere consueuisse. Accedit, q̃ longo tempore etiam in Ecclesia vsitatum fuit, vt sacrum Christi corpus in manus fidelibus traderetur, vt ex Tertulliano libro de spectaculis cap. de munere, ex Cyrillo Ierosolymitano Catech. 5. mystagogica, ex Augustino serm. 244. ex Chrysostom. lib. 3. de sacerdotio, ex Concilio 1. Toletano colligimus. Meliore tamen consilio eadem postea Ecclesia non in manus, sed in os sacramentum dare cœpit, quòd id & minus periculi, & multo plus haberet reuerentiæ; quemadmodum quamuis Christus cœnatis corpus suum, & sanguinem dederit,

Christus quomodo

Eucharistia frequens.

Eucharistia manibus laicorum prohibita.

Eccle-

Reuerentia humilis argumentum nostra Eucharistiam colitur.

Ecclesiæ consilium Augustinus laudat epistola 118. quòd ea relicta consuetudine non nisi ieiunis dederit. Solent nos frangendi verbo hæretici valde, vt sibi videntur, vrgere, vt probent non rectè nos sacramentũ hoc administrare, nisi multi adsint, inter quos distribuatur; propterea enim fractionem panis in sacris litteris appellari. Argumentum ex magna profectum inscitia, paullo enim ante diximus fractionem panis appellari, non quòd reuera frãgatur, sed quod detur; nam qui quidquid habet panis pauperi confert, panem suum pauperi Hebræorum phrasi fregisse dicitur, quamuis vni tantùm dederit, vnus tantùm acceperit, quod si vnum tantùm discipulum Christus habuisset, illi proculdubio corpus suum dedisset; & quamuis re vera non fregisset panem; fregisse tamen, id est, dedisse diceretur.

Hoc est corpus meum.) Nihil his verbis in scripturis sacris dictum erat clarius, antequam hæretici, dum diuina mysteria sensu metiuntur, & verbo Dei humanæ rationis iudicium, fidei humilitati superbiæ suæ pertinaciam anteponunt, denique ad occultandam incredulitatẽ suam in figuris latebras quærunt, figmentorum suorũ caligine obscurassent. Multa enim in Christiana religione difficiliora mysteria, & ab humano sensu remotiora, & nos, & illi credebamus, Trinitatis, Incarnationis Christi, carnis resurrectionis. Nullũ eorum in sacris litteris tam dilucidis, tam perspicuis, tam distertis verbis explicatum erat: vbi enim tam apertè scriptura dicit Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum tres esse personas, vnam essentiam, quàm Christus hic dicit, *Hoc est corpus meũ?* Vbi tam distinctè, tam sine ambiguitate docet in Christo duas esse naturas, vnam tantùm personam, quàm ipse hic docet se corpus, & sanguinẽ suum dare? vbi nos eadem, non alia, non spirituali, non simili carne resurrecturos tam explicatè testatur, quã testatur Christus se non figuram nõ spiritum, non panem, non vinũ, non aliud, quàm corpus, & sanguinem suum tradere? Hoc facilius, quàm illa credituri; illa paucioribus, quàm hoc, & minus illustribus scripturæ testimonijs probabantur pluribus, & maioribus ab alijs, & inter eos hæreticis refutari videbantur. Cur illa credunt, hoc etiam non credunt? Cur illic figuras non inueniunt, vbi Ariani, Marcionistæ, Manichæi, Origenistæ inueniebant? hic inueniunt, vbi illi non inuenerunt? Cur quando semel religionis lineas egressi sunt, nõ fiunt gnauiter impij, & rebus omnibus hæretici. Duæ, vt opinor, eos retinent causæ; altera, quòd non tantùm habeant ingenij, vt illorum mysteriorum difficultatem, quæ longiùs ab oculis absunt, sentire possint, tãtum verò habeant, vt in hoc, quod oculis vident, manibus tractant, difficultatem percipiant, veritatem non intelligant; altera, quòd sua eos incredulitas, quam pro fide ducem sequũtur, in hunc, qui magis apparebat, scopulum primùm impulerit, in alios impulsura postea, cum minoribus in rebus exercitati ad maiora molienda aptiores erunt. Habet enim hæresis, & incredulitas, sicut omnis doctrina, methodum suam, vt ab his, quæ notiora nobis, & propinquiora sunt sensibus exordiatur; & per gradus ad maiora, remotioraque perueniat. Experientia docti loquimur, multos iã Caluinistas videmus, qui ingeniosiores, & magis increduli, id est, magis Caluinistæ cæteris erant, eò iam peruenisse, vt qua ratione hoc priùs mysterium non credebant, nunc Trinitatis mysterium non credant, cæteroſque Caluinistas, sicut Caluinistæ nos, tanquam nimis simplices, & credulos rideant. Omnes enim Arianos, quos multis hodie locis succrescere videmus, & qui Poloniam iã omnem repleuerunt, ex Caluinistis nati sunt. Nonnulli progressi sunt lõgiùs, vt nihil crederent, quorum vnus, cũ libellum quendam his annis de arte nihil credendi composuisset, nihil in eo, nisi hoc vnum, verum dixit, oportere

Ex Caluinismo atheismus.

Ex Caluinistis multi hodie nati Ariani. Godefridus à Valle Lutetiã anno 1572 publicè exustus.

tere priùs Caluiniſtam fieri, qui atheus eſſe volet. Fuerat ille antea Caluiniſta, fuit poſtea atheus, & vnicuique in ſua arte credendum eſt. Veriſſima ſententia, nam quiſquis Caluiniſta eſt, ſi ea, quam ingreſſus eſt, in credulitatis via ire pergat, ad nihil credendum perueniat neceſsè eſt. Hæc à nobis non contumeliæ, ſed admonitionis cauſa dicta ſunt, vt ſi qui forte ſunt eorum, qui non omnino obduruerunt, alieno admoniti periculo reſipiſcant, oſtenſoq; haud ita longè poſito præcipitio pedem referant. Non ſolemus commentariorum fines egredi, & nunc ſi à via paullulum egreſſi ſumus, at non aberrauimus, ſcientes enim fecimus, quia intelligimus quanti referat, quem quis ad intelligendam, interpretandamque ſcripturam animum afferat. Commentariorum itaque pars eſt hæc ipſa digreſſio.

De Euchariſtia diſputatio cõtra hæreticos. Io.10.30. 1.Io.5.7. Io.1.14. 1.Cor.15.52. Regula optima diſputãdi de Euchariſtia contra hæreticos.

Cum de Trinitate diſputaretur, in trium verborum interpretatione omnis diſceptatio verſabatur; *Ego, & pater vnum ſumus*, aut, *Hi tres vnum ſunt*. Cum de incarnatione, in aliorum trium explicatione, *Verbum caro factum eſt*. Cum de reſurrectione in his tribus, *Mortui reſurgent incorrupti*. Nunc, cum de Euchariſtia igitur, in his item tribus, *Hoc eſt corpus meum*. Semper enim hæc quatuor myſteria coniungenda, mihi videntur, cum aduerſus Caluiniſtas diſputamus denique nobis faciendum, quod ij facere ſolent, qui dum in mare à piratis, aut in præcipitium à latronibus impelluntur, amplexantur impellentem, & arctè tenent, vt aut impellere deſinat, aut in ſimilem ruinam & ipſe trahatur. Quod de Euchariſtia noui nobis hæretici obiecerint, idem nos illis de Trinitate, idem de Incarnatione, idẽ de reſurrectione mortuorum obijcimus, vt aut Euchariſtiæ myſterium labefactare deſinant, aut illa ſimul labefactent, quod ſi fecerint, nemo nõ eorum temeritatem, & impietatem videat. Ariani, Marcioniſtæ, Manichæi, Origeniſtæ multas in illis, quæ ſuprà poſuimus, verbis interpretationes comminiſcebantur, ne veram Eccleſiæ interpretationem reciperent. Lutherani, & Caluiniſtæ, quia minùs etiam illi reſiſtere poterant veritati, innumerabiles in hæc tria verba. *Hoc eſt corpus meum* commenti ſunt: quas ne recitãdas quidem ducimus, quia omnes vna tantùm, eademque explicatione refutantur. In eo Caluiniſtæ & Zuingliani omnes conueniunt, non propriam, ſed figuratam eſſe loquutionem; cum figuram quærunt, alij in *pane*: alij in verbo *eſt*; alij in *corpore* inueniunt. Itaque ſingula ſeparatim verba excutienda ſunt.

Hoc.) Omnes & Lutherani, & Caluiniſtæ pronomen *hoc*, pro pane poſitum eſſe dicunt, quia panem Chriſtus in manus acceperat, & continuò dixit: *hoc*, id eſt, hic panis, *eſt corpus meum*, Vnde Lutherani colligunt & panem in ſacramento remanere, quia dixit, *hoc*, id eſt panis, & corpus Chriſti verè eſſe, quia dixit, *eſt corpus meum*. Caluiniſtæ verò panem quidem remanere, corpus verò Chriſti non verè ineſſe: quia non dixit, hic eſt corpus meum, ſed, *hoc*, id eſt, panis *eſt corpus meum*: quare cum panis corpus Chriſti verè eſſe non poſſit, & verè maneat, ſequitur non eſſe corpus Chriſti, niſi figuratè, id eſt, corpus Chriſti ſignificare. Vtriq; hac vna ſyllaba pariter refelluntur: Lutherani quidem, quia ſi *hoc*, accipitur pro pane, cùm non dicat Chriſtus, hic eſt corpus meum, ſed *hoc eſt corpus meum*, neceſſe eſt, aut panem non remanere, ſi corpus Chriſti: eſt ſed in illud tranſmutari, aut corpus Chriſti in ſacramento non eſſe, ſi panis manet. fuerunt in eodem iam olim errore nonnulli ex diſcipulis Berengarij, quos ſimilibus argumentis eius ſeculi auctores refutarunt. Caluiniſtæ verò refutabunt, ſi probemus pronomen *hoc* pro pane accipi non poſſe. Id autem euidentiſſimis argumentis demonſtratur. Primũ, ſi Chriſtus voluit dicere, *hoc*, id eſt panis *eſt corpus meũ*, quare vno verbo nõ dixit clariùs, hic panis eſt corpus meum? Id enim verborum continuatio poſtulabat, *accepit panem, & cum benedixiſſet, fregit, deditque diſcipulis ſuis dicens*, Hic panis eſt corpus meum. Deinde, cur cùm tres Euangeliſtæ Matthæus, Marcus, & Lucas, & Apoſtolus Paulus 1. ad Corint. 11.24. huius ſacramenti inſtitutionem expoſuerunt, & ſoleant alijs in rebus verbis plerumque diſcrepare, dum alius obſcuriùs, alius clariùs idem dicit, in hac re eodem omnes verbo vſi ſunt, *Hoc eſt corpus meum?* Cur nemo aut caſu, aut conſilio, vt ſententiam Caluini magis explicaret, dixit hic eſt corpus meum, aut hic panis eſt corpus meum? Obijcient fortaſſis, quod Ioannem id explicaſſe cap. 6.5. *Panis, quem ego dabo, caro mea eſt*, & D. Paulum 1. ad Corint. 10. 16. *Panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini eſt?* & cap. 11. 26. *Quotieſcumque enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis*, & v. 28. *Probet autem ſe ipſum homo, & ſic de pane illo edat*, & Lucam, qui in Actis cap. 2. 42. hoc ſacramentum fractionem panis vocat. Poſſem reſpondere, quod plerique viri docti, & Catholici reſponderunt, panem vocari, non quòd ſit, ſed aut quòd fuerit, ſicut ſerpens, in quem virga Moſis conuerſa fuerat, virga vocatur Exodi 7. 12. aut quia ſpeciem panis vt prius referat, ſicut vocantur linguæ, quæ ſuper Apoſtolos ceciderunt, Act. 2. 3. non quòd linguę eſſent, ſed quod linguæ ſpeciem præ ſe ferrent; eaque reſponſio ſatis eſſet: ſed non cogimur, meo quidem iudicio, vllam eiuſmodi interpretationem quærere. Nego etiam atque etiam illis in locis, qui obiecti ſunt, nomen panis; aut pro pane, aut pro panis figura accipi: nõ enim panis, ſed corpus Chriſti panis dicitur, quod ex loco Ioannis, vnde cæteri explicandi ſunt, perſpicuum eſt, *panis*, inquit, *quem ego dabo*, cum enim dicit, *quem ego dabo*, clariſſimè oſtendit ſe non de pane loqui, ſed de carne ſua, quæ excellentiori quodam modo panis appelle-

Quomodo panis Euchariſtiam ſignificet, explicatur.

tur. Opponit enim ſe Moſi, & carnem ſuam mannæ; opponit etiam carnem ſuam, quam daturus nobis erat, vt eam ederemus, panibus illis quinque, quibus quinque hominum millia ſaturauerat, ſuperantibus etiamnum duodecim fragmentorum cophinis ver. 12. 13. Cùm enim Iudæi Chriſtum ſequerentur, vt hũc illis panem ſæpe daret, vt ipſe teſtatur ver. 26. *Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis*, illis panibus, panem hunc, id eſt carnem ſuam opponit; non ergo vocat panem verum panem, ſed corpus ſuũ, quod meliore quadam, & præſtantiore ratione panis erat, ſicut Ioan. 4.13.14 dicit Samaritanæ, *Omnis, qui bibit ex hac aqua, ſitiet iterum, qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, nõ ſitiet in æternum*, eo enim ipſo, quòd dicit, *quam ego dabo ei*, & per eam aquã veræ aquę opponit, apertiſſimè oſtendit ſe non loqui de vera aqua, ſed de gratia ſua, quæ meliori quodam modo aqua vocatur. Itaque tantùm abeſt, vt ex loco Ioannis Caluiniſtæ, aut Lutherani poſſint vllum contra nos argumentum deſumere, vt inde potiùs nos poſſimus ſententiã de tranſubſtantiatione noſtram cõfirmare, non enim ſolùm ſignificat Chriſtus ſe meliorem panem, id eſt carnem ſuam daturum eſſe, ſed etiam panem daturum non eſſe, ſicut dederat illis, qui paullo ante ſaturati fuerant: illi enim pani hunc opponit: illum ergo non dedit, hunc dedit: ille in Euchariſtia non eſt: hic, id eſt, caro eius, eſt. Ad eundem modum loci D. Pauli, & Lucæ intelligendi ſunt, quod cum ex loco Ioannis, tum ex ipſis etiam auctoribus manifeſtum eſt, cum Paulus dicit, *panis, quẽ frangimus*, indicat ſe non de pane loqui, ſed de corpore Chriſti, quòd ſicut Chriſtus ipſe, panem appellat. Illa enim deſcriptio *quẽ frangimus* addita eſt ad diſtinctionẽ veri, & naturalis panis, ſicut apud Ioannẽ verbum illud, *quem ego dabo*: & cum dicit, *quotieſcunque manducabitis panem hũc, & ſic de pane illo edat*,

Universidad de Deusto
Biblioteca

illa adiuncta pronomina *hunc*, & illum ostendunt ipsum non de vero pane, sed de corpore Christi loqui, quod panem appellet, quemadmodũ cum Christus dicit, *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo*, relatiuum *quam* distinguit gratiam Christi à vera aqua: cum autem dicit Lucas frangi panẽ, idem significat, quod D. Paulus. Dicet aliquis, corpus Christi non frãgi, sed panem. Respondeo corpus Christi dici frangi, cum datur, quia nomine panis appellatum fuerat, & à Prophetis etiam significatum, & panis proprium est frangi, quamuis corpus ipsum verè non frangatur, sicut gratia Christi verè non bibitur, & tamen loquens de ea Christus dicit, *qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei*; nimirum quia gratiam suam aquam vocauerat, & aqua bibitur. Tertium argumentum quo probare possimus pronomen *hoc* non accipi pro pane est, quòd, vt Latinè, sic & Græcè diuersi, quàm panis generis sit, panis ἄρτος masculini, τοῦτο *hoc* neutrius, nõ ergo ad panem referri potest, cum quo genere non conuenit. Dicent Caluinistæ pronomen illud Græcũ τοῦτο, & Latinum, *hoc*, nõ adiectiuum esse, sed substantiuum, quod & multi Catholici dixerunt, ideoque opus nõ esse, vt cum panè genere conueniat, sed hunc esse sensum hoc, quod vobis do, est corpus meum, sed illud, quod dabat, erat panis. Primùm hoc tenemus, pronomen *hoc* non distinctè accipi pro pane, sed argumentando obtinendum esse, vt pro illo sumatur. Deinde si substantiuum est, cur potius non sequamur interpretationẽ Christi, hoc, quod vobis do, est corpus meum, quàm Caluinistarũ somnium, hoc, quod vobis do, est panis? Præterea, vt concedamus substantiuum esse, cur vulgarem potius Catholicorum explicationem, quæ naturæ pronominis multo magis conuenit, non sequamur, vt pronomen *hoc* neque pro pane, neq; pro corpore Christi sumatur, sed tantùm significet id, quod Christus daturus erat, &, vt vocant, individuum vagum sit? Quamquam ego quidem omnibus viribus contendo adiectiuum esse, neque vlla ratione substantiuum esse posse, aut pro alia re, quàm pro corpore Christi accipi. Minimè dubium est, quin eodem modo hoc pronomen sumendum sit, cum de pane Christus dicit, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, *hoc est corpus meum*, & cum de sanguine dicit, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, *hic est sanguis meus*. Cum autẽ de sanguine dicit τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, *hic est sanguis meus*, pronomen non refertur ad vinum, sed ad sanguinem, quod ex Luca, & Paulo manifestum est, qui pronomẽ cum sequenti, non cum præcedenti coniunxerunt dicentes τοῦτο τὸ ποτήριον, ergo & cum dicit, *hoc est corpus meum*, illud *hoc* non conuenit cum præcedenti pane, sed cum sequenti corpore, nec substantiuum, sed adiectiuum est, quia sicut illud cum sequenti *calix*, ita hoc cum sequenti *corpus*, vt adiectiuum cum substantiuo coniũctum est, ideoque non potest panẽ, sed corpus Christi demonstrare: Hoc Hieronymus, aut noster, quisquis fuit, vetus interpres rectissimè vidit, quia non dixit loquens de sanguine hoc est sanguis meus, quemadmodum dicendum illi erat, si pronomen τοῦτο, *hoc*, substantiuè positum esse putauisset, sed dixit *hic est sanguis meus* adiectiuè conuertens, quod D. Tho. pius, doctus, subtilis, & circumspectus interpres non animaduertit, eiusque vulgaris opinionis auctor extitit, pronomen, *hoc*, substantiuum, & individuum vagum esse. Ergo est, dicet aliquis, tautologia, nam si hoc accipitur pro corpore, perinde est, ac si Christus diceret, hoc corpus meum est corpus meum. Hoc argumẽto valde miror homines etiam doctos à recta sententia dimotos fuisse, nec enim nouum est, sed vsitatum, immo, vt Dialectici docent, necessarium, vt in omni vera propositione subiectũ, & attributum pro eodem accipiantur, tamen non omnis propositio vera tautologica est, quia tautologia non in acceptione, quam Dialectici suppositionem vocant, sed in significatione

catione consistit, quando subiectum, & attributum non solùm pro eodem accipiuntur, sed idem etiam significant, nec idem solùm significant, sed eodem etiam modo; nam animal rationale est homo, non est tautologia, sed vera, recta, & prudenter enunciata propositio; quamuis animal rationale, & homo & pro eodem accipiantur, & idem prorsus significent; quia idem quidem, sed nõ eodem modo significat: homo enim totam naturam; animal rationale eandem naturam, sed distinctè, & per partes declarat. Si quis diceret, animal rationale est animal rationale, homo est homo, is ineptam committeret tautologiam: Eodem modo si Christus dixisset, corpus meum est corpus meum, tautologia vsus fuisset; cum autem dicat, *hoc est corpus meum*, quamuis *hoc* pro ipso corpore Christi accipiatur, idemque significet, tautologia non est, sed rectissima, & vsitatissima locutio; quia idem non eodem modo significat; *corpus meum* significat corpus Christi distinctè, ac nominatim, *hoc* non nominatim, non distinctè, sed, vt ita dicam, mutè; quemadmodum Galli solent dicere, cùm aliquis ita aduersus alium locutus est, vt non appellauerit, sed hominem descripserit, non nominauit illum, sed digito demõstrauit; quod perinde est, ac si nominasset; ita vulgò loquimur; hic est frater meus, vbi pronomen, *hic* nec pro alia re, quam pro fratre meo accipitur, nec aliud eo loco significat, quamuis non eodem modo; nam cum voco fratrem meum, nomino; cum dico *hic*, non nomino, sed, quod idem valet, digito ostendo; si quis autem diceret, hoc est frater meus, virgis cædendus esset, quòd præter consuetudinem Latini sermonis loqueretur. Nec minùs absurdè Christus loquutus fuisset, si dixisset; *hoc est corpus meum* hoc substantiuè posito, quam quam in corpore, quia idem genus est, absurditas non apparet; in sanguine apparebit, si dicas, hoc est sanguis meus, quis enim homo prudens ita loqueretur? Quanquam scio Cyprianum alicubi ita vertisse; sed sunt, qui locum corruptum putant. Ita scriptura loqui solet, *hic est filius meus dilectus; hic sanguis testamenti, quod mandauit ad vos Deus*, & multa similia. Dicet aliquis, cùm pater dicit, *hic est filius meus*, illud, *hic*, accipi pro homine, quasi dicat, hic homo est filius meus; fieri fortasse potest. Quid autẽ dicet homo iste acutus de hac propositione, hic est homo, cum hominem ostendo? pro quo dicet pronomẽ *hic* positum esse, nisi pro homine? nec enim pro animali positum est, quasi dicam, hoc animal est homo, cùm genus discrepet. Quam certum igitur, & perspicuum est in hac oratione, hic est homo, aut hic est panis, pronomen *hic* pro alia re, quàm pro homine, & pro pane, qui loco attributi positus est, accipi non posse tam certum, atque perspicuum est homini mediocriter docto Euangelistarum contextum Græcè legenti pronomen τοῦτο *hoc*, pro alia re, quàm pro Christi corpore non poni, sic enim habet, vers. 26. λαβὼν ὁ ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἶπε, λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. Omnes ergo alias non solùm hæreticorum, sed etiam quorumdam Catholicorum in hoc pronomen interpretationes constantissimè reijcio; hanc vnam firmissimè teneo, quæ ex Luca, & Paulo certissimis argumentis confirmatur, & Matthæi, & Marci Græco contextui sola consentanea est, & à nostro vetere interprete expressa, & quæ Catholicam de præsentia corporis Christi in Eucharistia sententiam maximè corroborat. Quod in scholis obijci solet, cum Christus pronomen illud pronunciauit, nondum eius corpus in sacramẽto fuisse, itaque non potuisse pronomine illo demonstrari, rectè in eisdem scholis, vbi conflatum argumentum est, etiam dissoluitur, in eiusmodi propositionibus, quæ practicę sũt, & efficaces, hæc pronomina demonstrare solere, id quod nondum est, sed per

Matth. 3. 17. Heb. 9. 20. Matth. 3. 17. et 17. 5

per ipſam orationem fit, eaque finita erit. Cum Deus ex limo terræ hominem finxit, rectè, vereque dicere potuiſſet ſumpto in manus limo hic eſt homo, ſicut Chriſtus dixit, *hoc eſt corpus meum*, & cum ex coſta mulierem fabricauit, ſumpta coſta dicere potuit, hæc eſt mulier, quamuis, cum pronunciaſſet pronomen *hoc*, nondum fuiſſet mulier, nec ſignificaſſet, ſi ita loquutus fuiſſet, limum eſſe hominem, & coſtam mulierem, ſed limum in hominem, coſtam in mulierem conuerti. Ita cum Chriſtus dicit accepto pane *hoc eſt corpus meum*, quamuis eius corpus nondum illic eſſet: tamen quia ſtatim futurũ erat, illud eo pronomine demõſtrat, nec ſignificat panem, quem acceperat eſſe corpus ſuum, ſed mutari in corpus ſuum, quemadmodum ſi in Cana Galilææ, cum aquam in vinũ mutauit, oſtenſa aqua dixiſſet, hoc eſt vinum, nec illud *hoc* aquam, ſed vinum oſtenderet; nec ſenſus eſſet aquam eſſe vinum, aut vinum ſignificare, ſed illo verbo in vinum eſſe conuerſam. Quod exemplum eò magis eſt ad rẽ, de qua agimus accommodatum; quòd ex alio ſimili Chriſti facto ſumptum ſit, & quòd eo veteres auctores ad probandam, explicandamque huius ſacramenti fidem vſi fuerint, vt Cyrillus Ieroſolymitanus Catech. 4. myſtagogica.

Verbũ ſubſtantiuũ in ſcriptura non accipitur pro ſignificat. 1. Cor. 10. 4. Exod. 12. 27

Eſt.) Ex his, quæ de pronomine *hoc* dicta ſunt, eorum error facilè refellitur, qui putant verbum, *eſt*, accipi, pro ſignificat; quã ad rem nimia quadam diligentia multa de ſcripturis ſacris exempla accumulare ſtudent. *Petra*, inquiunt, *erat Chriſtus*. Agnus erat Paſcha, & ſexcenta alia, quæ paſſim iactare ſolent. Ego omnem iſtam exemplorum telam vno verbo præcidam. Nego verbum ſubſtantiuum, aut Latinè, aut Græce, aut Hebraicè, aut vlla prorſus in lingua, quam ego nouerim, aut in ſacris litteris, aut apud alium vllum auctorẽ, etiam apud iſtos ipſos hæreticos pro verbo, ſignificat, accipi ſolere, aut etiam poſſe; hominesque imperitiſſimos, qui id dicant, eſſe affirmo. Nam in omnibus illis figuratis locutionibus, quæ ab iſtis afferuntur, aut ab vllo homine afferri, vel excogitari poſſunt, ſi quæ figura eſt, non hæret in verbo *eſt*, ſed aut in ſubiecto, aut in prædicato; cum dico, agnus eſt Paſcha, figura eſt in nomine Paſchæ, quod nomen ſumitur non proprie pro tranſitu; ſed pro agno, qui tranſitum ſignificabat: cum oſtenſa Herculis imagine dico, hic eſt Hercules, figura non eſt in verbo *eſt*, ſed in nomine Herculis, quod cùm verum, & viuum Herculem natura ſua ſignificet, hic pro Herculis figura poſitum ſit; verbum enim *eſt* ſemper ſubſtantiam, aut, vt ſubtilis ille philoſophus docuit, ſolam extremorum vnionem ſignificat, & iſti, qui verbo ſubſtantiuo figuram affingunt, ad Grammaticorum verba mittendi eſſent, qui cum multa verborum ſimplicium, & compoſitorum figurarum genera eſſe dicant, nemo vnquam eorum dixit in verbo ſubſtantiuo figuram reperiri, ſed aut in ſubiecto, aut in prædicato, aut in verbis non ſubſtantiuis, vt ridet ager, luxuriat ſeges. Itaque videamus, an in nomine corporis figura ſit. Nam in alijs duobus verbis certè non eſt.

Ariſt. 1. interpret. 3.

Corpus meum.) In corpore, qui nullam non videt eſſe figuram, haud ſcio, an vllos mentis oculos habeat; ſi enim in corpore figura eſt, non accipitur pro vero corpore Chriſti. At pro vero Chriſti corpore accipi ex adiunctis manifeſtum eſt. Apud Lucam capit. 22. 19. *Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis datur*. Primùm non dixit, quod vobis datur, ſicut dicendum erat, ſi figuratum dediſſet corpus; ſed *quod pro vobis datur* dabat igitur illis aliquid, quod pro ipſis offerretur in peccatorum expiationem, qualis profectò figura corporis eſſe non poterat: ſolum enim verum Chriſti corpus pro nobis datum eſt. Poſſet Caluiniſta aliquis dicere, ſenſum eſſe *hoc eſt corpus meum*, id eſt figura corporis mei, quod pro vobis tradendum

dendum eſt. Huic ſenſui repugnat, quòd nullus Euangeliſta, neque de corpore, neque de ſanguine loquens futuro vſus ſit tempore, ſed omnes tres Euangeliſtæ, & præterea Apoſtolus Paulus præſenti vtantur; *quod pro vobis datur, qui pro vobis funditur*. Quòd ſi præſens pro futuro poſitum eſſet, aliquis profectò eorum futuro vſus eſſet; nec enim caſu eadem omnes figura vſos eſſe credendum eſt. Poſſunt etiam dicere, quod quidam etiam eorum iam dixerunt, aut tempus præſens accipi pro futuro, aut, ſi pro præſenti accipitur, ſenſum eſſe, *quod pro vobis datur*, id eſt dari incipit, & *pro vobis funditur*, id eſt, incipit fundi, quia initium iam paſſionis erat. Primùm apparet hæc eſſe commenta, & confugia hominum neſcientium, quam in partem ſe conuertant, deinde vtrumque commentum vno D. Pauli verbo refutatur, τοῦτό μὲ ἐϛὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, *hoc eſt corpus meum, quod pro vobis frangitur*, quod de corpore Chriſti in cruce dici non potuit, quia ſacramentalem locutionem eſſe conſtat; hic enim oportebat Caluiniſtas ſacramentalem locutionem recognoſcere; non, vbi non eſt, fingere. Diximus ſupra hoc eodem verſu corpus Chriſti dici frangi, quatenus ſub panis ſpecie, & ſacramento eſt, quia panis frangitur; itaque extra ſacramentum frangi non dicitur, ac ne in cruce quidem, vbi etiam D. Ioannes tanquam myſterium adnotauit latronibus crura confracta fuiſſe, Chriſto non fuiſſe, quia ſcriptum erat Exodi 12. 46. *Os non comminuetis ex eo*, Ioann. 19. 36. Deinde cum D. Lucas, & Paulus de calice loquuntur, ita ſcribunt, τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μὲ τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, hoc eſt poculum nouum Teſtamentum in meo ſanguine, quod pro vobis effunditur; ſic enim vertere voluimus, vt ambiguitatem tolleremus, quæ in noſtra verſione eſt, in qua non apparet, vtrum illud, *qui pro vobis effunditur*, ad calicem, an ad ſanguinem referatur; Græcè verò dubium non eſt ad calicem eſſe referendum, quia ſanguis eſt in tertio caſu, ἐν αἵματί μὲ τὸ ἐκχυνόμενον, *qui funditur*; aut ſi id participio paſſiuo exprimi poſſet, fuſus, in nominatiuo, quemadmodum ſi Latinè verteres, hic eſt calix nouum Teſtamentum in meo ſanguine pro vobis fuſus; manifeſtum vtique eſſet effuſionem non ad nomen ſanguinis, ſed ad nomen calicis eſſe referendam. Quamquam calix effundi non dicitur, niſi quia, qui intus eſt, liquor effunditur; id tamen nihil refert, hoc nobis ſatis eſt, quod inde euidentiſſimè probatur non agi de effuſione ſanguinis in cruce, ſed in ſacramento, cùm calix pro nobis dicatur effundi, qui non in cruce, ſed in ſacramento fuſus eſt. Quo autem ſenſu aut calix, aut ſanguis Chriſti in ſacramento fundi dicatur, verſu 28. explicabimus. Præterea qui hoc ad crucem referunt, vim, & artificium verborum Chriſti, non intelligunt. Acceperat Chriſtus panem, benedixerat, fregerat, porrigebat Apoſtolis dicens, *Hoc eſt corpus meum*, addit, *quod pro vobis datur*, quis non videt his extremis verbis vim, pretium, & fructum eius rei, quam porrigebat, commendare voluiſſe, & vt Comicus ille dixit, ornare munus verbis? dabat enim corpus ſuum non apertum, ſed ſacramento celatum, poterant Apoſtoli exiſtimare ſe ſolum panem accipere ſoli ventri profuturum, & minori, quàm par erat, habere in pretio: Chriſtus affirmat ſe non panem; ſed corpus ſuum dare: & corpus ſuum, quod pro ipſis tunc oblatum remiſſionem illis peccatorum offerret. Non commendat fructum crucis, de qua non agebat, ſed fructum ſacramenti, de quo agebat. Obijciet aliquis, quod Matthæus, & Marcus, cũ de calice loquuntur, non dicunt qui pro vobis effundetur, ſed *qui pro multis effundetur*, quaſi nõ ad ſolos Apoſtolos, ſed aut ad omnes, aut ad multos alios Chriſtus

Teren. in Eunucho.

ſtus verba dirigeret; quare non poſſe Chriſtum de ſolo Euchariſtiæ fructu loqui, ſed ad crucem potiùs eius orationem pertinere. Hanc obiectionem verſu 28. omnino diluemus, vbi probaturi ſumus illud, *pro multis*, idem eſſe, atque *pro vobis*, vt Lucas, & Paulus dixerunt: nam & Apoſtoli, qui aderant, multi erant, ſed quia Iudæ, qui vnus erat ex illis, corpus & ſanguis ſuus nihil profuturus erat, aut ipſe Chriſtus, aut, quod ego magis credo, Euangeliſtæ Matthæus, & Marcus, vt id applicarent, non dixerunt *pro vobis*, ne omnes comprehendere viderentur, ſed *pro multis*, vt aliquis exceptus ſignificaretur. Præterea, quemadmodum de corpore omnes Euangeliſtæ dicunt, *Hoc eſt corpus meum*: ita de calice Lucas, & Paulus dicunt, *hic eſt calix*, apud Lucam autem, & Paulum nomen calicis non poteſt accipi figuratè; ergo apud Euangeliſtas, & apud eundem Paulum nomen corporis figuratè accipi non poteſt. Quòd autem nomen calicis figuratè non accipiatur, ex eo, quod paullo ante adnotauimus, manifeſtiſſimum eſt. Ipſe enim calix dicitur fundi, ergo verus calix eſt, ſed quia dicit, *Hic eſt calix in meo ſanguine*, quod perinde eſt, ac ſi diceret, *Hic eſt calix ſanguinis mei*, idem eſt, quod Lucas, & Paulus dicunt, *Hic eſt calix in meo ſanguine*, & quod Matthæus, & Marcus dicunt, *Hic eſt meus ſanguis*. Solent Caluiniſtæ hunc nobis locum paſſim obijcere, ſed non poterant vllum mouere lapidem, qui maiorem ſuper illos ruinam traheret. Vociferantur, hanc orationem, *Hic eſt calix*, conſtat figuratam eſſe, ergo & illa, *Hoc eſt corpus meum*, figurata eſt. Nos contra; hanc orationem *hic eſt calix* conſtat figuratam non eſſe, ergo illa, *Hoc eſt corpus meum*, figurata non eſt. Videndum quis opinionem ſuam meliùs probet. Oſtendant illi, vbi figura ſit. In uerbo eſt? iam docuimus eſſe non poſſe: in nomine calicis? ergo non accipitur pro uero calice, ſed pro figura calicis quemadmodum dicunt illi corpus non accipi pro uero corpore, ſed pro corporis figura. At hoc imperitè, abſurdè, & ridiculè dictum eſt: verum enim calicem Chriſtus porrexit. At dicunt figuratè nomen calicis accipi, quia pro ſanguine ponitur: Hoc etiam abſurdius eſt. Primùm, quia perinde eſſet, ac ſi Chriſtus diceret, hic calix id eſt, meus ſanguis, vt illi interpretantur, eſt meum teſtamentum in meo ſanguine; qnid ineptius dici potuit? deinde, quia ſi figura in nomine calicis eſſet, eadem utique eſſet, quam in nomine corporis eſſe dicunt. At in corpore hanc dicunt eſſe figuram, ut nomen corporis pro figura corporis accipiatur, ergo & in calice, ſi qua figura eſt, hæc eſt, ut nomen calicis pro figura calicis poſitum ſit. Denique ſi figura eſt in calice, certè in ſanguine non eſt; quæ enim eſſet abſurditas, *Hic eſt calix ſanguinis mei*, id eſt, figura calicis, figura ſanguinis mei? ad hunc enim modum eorum ſententia oratio eſſet neceſſariò reſoluenda. Deinde ſi figura eſſet, ea eſſet, quam in illa ſua tam decantata oratione eſſe dicunt, *Petra autem erat Chriſtus*; at in illa aut nulla figura eſt, aut non eſt in nomine Chriſti, ſed in nomine petræ, nec enim ſenſus eſt, vt omnes Caluiniſtę mira ſemper ignorantia putauerunt, petram eſſe figuram Chriſti, ſed Chriſtum eſſe petram, tranſpoſita enim uerba ſunt, *petra autem erat Chriſtus*, pro Chriſtus autem erat petra: itaque nomen petræ non ſubiectum, ſed attributum eſt, ut ex circunſtantibus perſpicuum eſt, *bibebant autem de conſequente eos petra* 1. ad Corin. 10. 4. non conſequebatur autem eos uera petra, ſed Chriſtus, petra enim immobilis manebat. Chriſtus eos antecedebat, & cibum illis, ac potum dabat hoc eſt, *bibebant autem de conſequente eos petra, petra autem erat Chriſtus*, id eſt, Chriſtus erat petra illa, de qua bibebant, quæque eos conſequebatur. Cuius tranſpoſitionis cauſa fuit, quòd ſoleant

leant Hebræi vltimum verbum præcedentis orationis initio ſequentis ponere, *In principio creauit Deus cœlum & terram: terra autem erat inanis* Geneſ. 1. 1. *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*, ſic quia dixerat, *bibebant de conſequente eos petra*, repetiuit nomen petræ, *petra autem erat Chriſtus*: Figura ergo ſi qua eſt, non eſt in nomine Chriſti, quod pro vero Chriſto, non pro eius figura poſitum eſt, ſed eſt in nomine petræ, quia Chriſtus non verè erat petra, ſicut non verè vitis, non verè leo, ſed ſimilitudine quadam, quia Eccleſiæ fundamentum erat. Ea autem figura non eſt, quam in his verbis, *Hoc eſt corpus meum*, Caluiniſtæ eſſe dicunt, id eſt, hoc eſt figura corporis mei: ſenſus enim eſſet, Chriſtus erat figura petræ, quòd abſurdiſſimum eſt: itaque concidit arx illa ſuper hanc petram ædificata, qua omnes docti, indocti Caluiniſtæ ſeſe defendere ſolebant. Deinde quis dubitat eodem modo hoc loco nomen corporis accipiendum eſſe, quo apud Ioannem capite 6. 51. nomen carnis accipitur? *panis, quem ego dabo, caro mea eſt*: certum enim eſt, quod illic promiſerat, hic tradidiſſe, & nomen panis declarat, quòd non accipitur pro corpore Chriſti; niſi quatenus ſub ſpecie panis datur: nam quod iſti negant agi illo capite de Sacramento, tam impudenter negant, vt opus non ſit hoc loco refutare, & eſt à multis viris doctis integris etiam ſcriptis libris refutatum: & ipſi ex eodem capit. nobis obijciunt illud, *caro non prodeſt quicquam*, quaſi Chriſtus agat de Sacramento. Illic autem nomen carnis non poteſt accipi, niſi pro vera carne; nec enim figura in carne, ſed in pane eſt, neque vocat panem carnem ſuam, ſed carnem ſuam panem, quaſi dicat caro mea eſt panis ille, quem ego dabo. Opponit enim, vt diximus, panem illum vero, & naturali pani: ergo cum dicit. *Hoc eſt corpus meum*, nulla in corpore figura eſt, ſed nomen corporis verum ſignificat corpus Chriſti. Et verò ſi Chriſtus dixiſſet, hic panis eſt corpus meum, vt illi, ſi non verbis, ſenſu dixiſſe putant; tamen non poſſemus interpretari, vt illi interpretantur, hic panis eſt figura corporis mei, ſed hic panis eſt verum corpus meum, non tamen verus panis, ſicut apud Ioannem ita interpretentur neceſſe eſt *panis quem ego dabo, caro* c. 5. 55. *mea eſt*; vera quidem caro, ſed non verus panis. Ad hæc ſi figuratè Chriſtus his verbis loquutus fuerat, mirum profectò eſt neminem Euangeliſtarum, aut D. Paulum, qui omnes eandem huius ſacramenti inſtitutionem narrauerunt, figuram expoſuiſſe, maximeque cùm ſcirent non multo ante tempore Capernaitas ſimili oratione offenſos fuiſſe Ioan. 6. 60. & cùm ſoleant Euangeliſtæ in rebus multo minoris momenti, quod aut figuratè; aut obſcure à ſe, vel ab aliis dictum eſt, explicare. Dixerat Chriſtus Ioann. 2. 19. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus reædificabo illud*. Figuratè corpus ſuum templum appellauerat, nec erat magnopere neceſſarium, vt id intelligeremus; explicauit tamen idem Ioannes 5. 21. *Ille autem dicebat de templo corporis ſui*. Dixerat Ioannis 12. 32. *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum*, vbi nulla figura, ſed obſcuritas tantùm in dicto erat, explicat tamen Ioannes 5. 33. *Significans*, inquit, *qua morte eſſet moriturus*. Dixerat Matthæi 16. 6. *Cauete à fermento Phariſæorum*, quod & obſcurè, & figuratè dictum erat; Chriſtus ipſe explicat verſu. 11. 12. *Quare non intelligitis, quia non de pane dixi vobis, cauete à fermento Phariſæorum, & Sadducæorum? Tunc intellexerunt, quia non dixerit, cauendum à fermento panum, ſed à doctrina Phariſæorum, & Sadducæorum*. Dixerat apud Ioannem 15. 1. *Ego ſum vitis vera*, exponit, 5. 4. *ſicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo, niſi manſerit in vite, ſic nec vos, niſi in me manſeritis*. Appellauerat Diuus Paulus Eccleſiam corpus Chriſti ad Coloſſ. 1. 24. *Adimpleo, qua deſunt paſſionum Chriſti*

Universidad de Deusto Biblioteca

sti in carne mea pro corpore eius: figura erat in corpore; non enim pro vero, & naturali Christi corpore sumebatur; explicat statim, *quod est Ecclesia*. Quis credat, si similis hoc in nomine corporis figura esset, neminem ex quattuor Euangelistis, & vno Apostolo Paulo, aut casu, aut consilio explicaturum fuisse? Præterea cum Christus dixerit se Apostolis corpus suum dare, & solerent in rebus multo clarioribus dubitare, si aut obscurè, aut per figuram dictæ essent, cur nemo eorum de hac locutione dubitauit? si figurata erat, cur nemo interrogauit Christum, quid sibi vellet? Dubitauerant de parabola seminis, & seminantis Matthæi 13.3. explicat illis Christus etiam non interrogantibus versu 18. Dubitauerant eodem capite v. 36. de parabola zizaniorum, interrogant Christum, & ab eo interpretationem eliciunt versu 3. Sanè si figuratè Christus loquutus fuisset, & figuram non explicasset, dubios, & multis erroribus expositos Apostolos reliquisset; præsertim cùm hæc illius nouissima fere verba fuerint, quæ oportebat esse quàm clarissima; quis enim prudens testator vltimâ suam voluntatem obscuris, aut figuratis declarat verbis? Ad hæc locus D. Pauli 1. ad Corinth. 11.27. manifestissimus est: *Itaque quicunque manducauerit panem hunc, & biberit calicem domini indignè, reus erit corporis, & sanguinis Domini*: cur rei sunt, si verũ corpus, verumque sanguinem non accipiunt? solent dicere Caluinistæ reos esse corporis, & sanguinis Domini, quia etiam si verè non sumant, sumunt figuram, eamque iniuria afficiunt, aut in figura corporis, & sanguinis corpus ipsum, & sanguinem inhonestè & irreuerenter tractant. Hoc à nobis fortasse dici posset, ab illis non posset, qui nec sacramentis vllam reuerentiam deberi putant, & nos rident, quòd dicamus eundem honorem imaginibus, atque rebus per imagines significatis tribuendum esse, & exemplum, quo vti solent, aptum non est, si quis, inquiunt, regis sigillum in terram proijceret, aut perfringeret, reus læsæ maiestatis esset. Nam ponunt pro certo, quod probandum erat, sacramenta esse sigilla; quod multis à nobis argumentis in scholis Theologicis refutatum est. Proponant igitur exemplum in regis imagine; an si quis ergà eam minus se rectè habeat, læsæ maiestatis reus erit? sanè non erit, aut concedendum illis est, quod tantopere negant, etiam imaginibus rerum significatarum honorem exhibendum. D. Paulus, cur, qui indignè manducat, & bibit, reus sit corporis, & sanguinis Domini, rationem reddit, *non dijudicans*, inquit, v. 29. *corpus Domini*; propterea enim *iudicium sibi manducat, & bibit*, quia *reus est corporis, & sanguinis Domini*, propterea *reus est corporis & sanguinis Domini*, quia *corpus Domini non dijudicat*, id est, non alia reuerentia, quàm alium panem accipit: loquitur igitur de vero corpore, & sanguine Christi. Adde, quòd in scriptura tribus tantùm modis corpus Christi dici reperimus, primùm propriè pro naturali, & vero corpore Christi, secundò metaphoricè pro Ecclesia ad Colosse. 1.24. Tertiò pro Euangelio, aut veritate veteribus figuris respondente ad Colossen. 2. 16.17. *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomenia, aut sabbathorum, quæ sunt umbra futurorum: corpus autem Christi*, & plures acceptiones non inuenimus. Itaque hoc loco, cùm neque pro Ecclesia, neque pro Euangelio sumatur, vsus scripturæ docet nos pro vero, & naturali corpore esse sumendum. Res denique cuiusuis hominis errore non occupati iudicio relinquatur; si Christus voluisset dicere se dare verum corpus, & sanguinem suum, vtrùm clariùs, apertiùs, explicatiùs, distinctiùs dicere potuisset, quàm dixit, *Hoc est corpus meum, & hic est sanguis meus*? cur ergo quod clarissimè dictum est, ne credere cogamur

gamur, figuris obscuramus? Argumentatur Caluinus contra alios sibi similes hæreticos, qui Christum solam figuram dedisse dicunt; *Si Deus*, inquit, *nec fallere, nec mentiri potest, consequens est ipsum omnia, quæ illu significat, re ipsa implere, ac præstare: necesse est igitur nos in cœna verè corpus, et sanguinem Christi recipere*, & in commentarijs. *frustra iubet suos Dominus panem edere corpus suũ esse affirmas, nisi effectus verè ad figuram accederet, et si enim nihil illic præter panem cernimus, non tamen frustratur nos, vel ludit qui animas nostras suscipit carne sua alendas; igitur, non signo tantùm monstratur, sed re ipsa quoq; exhibetur carnis Christi manducatio.* Argumentatur inquam Caluinus aduersus Zuinglianos, quia Christus mentiri non potuit, aut nos fallere, atque deludere, non figuram solam, sed verum corpus, & sanguinẽ suum nobis dare, & nos ex eius argumento contra illum argumentemur, Christus mentiri non potuit, aut nos fallere atq; deludere, ergo cum dixit, *accipite, & manducate, hoc est corpus meũ*, non tolùm Sacramentum, sed verum etiam corpus suum dedit; & rursum, quia nõ dicit hoc erit corpus meum, cum manducabitis, sed *hoc est*, sequitur sub illo Sacramento, quod dabat, corpus suum dedisse. Diximus initio huius disputationis hoc mysterium non esse ab alijs Trinitatis, Incarnationis, & Resurrectionis mysterijs seiungendum; nunc verò monstrandum est hoc eodem iure, & si fieri potest, etiã meliore nos credere, & sine vllis figuris interpretari, quam Caluinistæ cætera credũt. Hic enim, vt probauimus, nullam illi figuram reperire possunt, in alijs mysterijs veteres hæretici reperiebant, & ex scripturis confirmabant: *Ego & pater vnum sumus*, interpretabantur Ariani vnum non natura, & essentia, sed concordia, consensio neque voluntatum; probabãt scripturis *multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna.* Act. 4.32. &, *vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te*, Ioã. 17.21. Quid ad speciem tam probabile Caluinistæ ex scripturis proferre possunt, vt hanc opinionem, *Hoc est corpus meum*, figuratũ esse doceant? *Et verbum caro factum est.* Marcionistæ, & Manichęi per figuram exponebant, ideſt similitudinem carnis accepit; id etiam scripturis probare videbantur Rom. 8.3 *Deus filium suũ mittens in similitudinem carnis peccati de peccato damnauit peccatum.* & ad Philip. 2.6 7. *Qui cũ in forma Dei esset, nõ rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuẽtus vt homo.* Quos triumphos agerent Caluinistæ, quos cõtra nos clamores tollerent, si aliquem in sacris literis locũ reperirent, vbi Christus formam, aut similitudinem corporis sui nobis dedisse diceretur? Mortuos resurrecturos esse figuratè etiam Origenistæ intelligebant, non quòd eadẽ resurrecturi essent carne, sed quòd alia induẽdi, non vera, non corporea, sed cœlesti, & spirituali, eodem planè modo, quo isti dicunt nos sumere quidem corpus Christi, sed spiritualiter. Probãt illi ex D. Paulo 1. ad Cor. 15.44. *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale*, & rursum, *Caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt.* Allegabat alij expressa, vt videbatur, scripturæ testimonia, quibus futura resurrectio negari videretur. Iob 14.12. *Homo, cum dormierit, non resurget, donec atteratur cœlum, non euigilabit, neq; consurget de somno suo*, & Ps. 77.39. *Spiritus vadens, & non rediens*, & Psal. 18.12. *Sepulchra eorum domus eorum in æternum.* Quid Caluinista faceret, si aliquod scripturæ testimonium haberent, vt diceretur corpus Christi nobis non dari, sicut illis in locis dici videtur mortuos non esse resurrecturos? At his veterum hæreticorum testimonijs rectè Catholici respondebãt. Rectè quidem: sed rectius, & facilius nos omnibus testimonijs, quæ Caluinistæ ad probandam figuram suam afferre solent, vt paullo post apparebit. Deniq; mirum est interpretationem istam Caluinistarum nemini post Apostolos in mentem venisse, nisi Berengario, & nescio an Bertramo, à nemine receptis, à tota statim Ecclesia condemnatis. Nos veterum Patrũ sententiam,

Ioan. 1. 14.

1. Cor. 15. 50.

Loci illustres Patrũ antiquorũ

pro veritate corporis Christi in Euchari-stia.

tiam, interpretationemq; sequi profitemur, quod, vt appareat, non omnia (nec enim caperent commentarij) sed illustriora quædam eorum testimonia proponemus. Iustinus Apologia 2. pro Christianis. *Non*, inquit, *vt communem panem, nec vt communem potum hæc accipimus; sed quemadmodum per verbum Dei incarnatus Iesus Christus seruator noster & carnem, & sanguinẽ salutis nostræ causa habuit, sic & per orationẽ verbi ipsius, cibum, in quo gratiæ actæ sunt, εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ex quo sanguis, & carnes nostræ per transmutationem mittentur, illius ipsius incarnati Iesu & carnẽ, & sanguinem esse edocti sumus, ita enim Apostoli in suis commentarijs, quæ Euangelia vocãtur, nobis tradiderũt.* Ita docet Iustinus panem, & vinum in corpus, & sanguinem Christi cõuerti: sicut in carnem, & sanguinem nostrum cũ edimus, & bibimus, conuerti solet. Cypria. in lib. de cœna Dominica, *Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus omnipotentia verbi factus est caro.* Soleo ridere, cum Caluinistas hanc Cypriani sententiã interpretantes audio, natura, inquiunt, mutatus, ideſt vsu, quia nunc est sacramẽtum, ante nõ erat. Scilicet ea mutatio tam difficilis erat, vt omnipotentia verbi, vt ait Cyprianus, opus esset. Cyrillus Ierosol. Catech 4. mystagogica, *Fecerat ex aqua vinum, quod est sanguini propinquum, in Cana Galilææ sola voluntate, & non erit dignus, cui credamus, q vinum in sanguinem trãsmutauit? si enim ad nuptias corporeas inuitatus stupendum miraculum operatus est, an non multo magis corpus, & sanguinem suum filijs sponsi dedisse illum cõfitebimur? quare omni cum certitudine corpus, & sanguinem Christi sumamus: nam sub specie panis datur tibi corpus, & sub specie vini tibi sanguis, vt sumpto corpore, & sanguine Christi efficiaris & comparticeps corporis, & sanguinis.* Sic χριστοφόροι γινόμεθα, ideſt *Christum in nobis ferimus, atque ita, vt Beatus Petrus dicit, diuinæ naturæ consortes efficiemur.* & eadem Cath. 4. sub finem. *Qui videtur panis, non est panis, etiam si gustu ita appareat, sed corpus Christi, & quod videtur vinum, non est vinum, etiam si gustus id velit, sed sanguis Christi.* Eusebius Emissenus hom. 5. de Pascha, *Inuisibilis Transsubstantiatio.* *Transsubstantiatio.* *Transsubstantiatio.* 2. Pet. 1. 4. *sacerdos visibiles creaturas in substantiam sanctam corporis, & sanguinis sui verbo suo secreta potestate conuertit,* & rursus. *Nec dubitet quisquam primarias creaturas nutu potentiæ, præsentia maiestatis in Dominici corporis transire posse naturam, cum ipsum hominem videat artificio cœlestis misericordiæ, Christi corpus effectum,* & sub initium homil. *Recedat omne infidelitatis ambiguum quandoquidem, qui auctor est muneris, ipse testis est veritatis.* Hilarius lib. 8. de Trinit. *De veritate carnis & sanguinis non relictus est ambigendi locus: nunc enim & ipsius Domini professione, & fide nostra verè caro est, & verè sanguis est, & hæc accepta, atq; hausta id efficiunt vt & nos in Christo, & Christus in nobis sit. An ne hoc veritas non est? contingat his planè verum nõ esse, qui Christum Iesum verum esse Deum negant: est ergo in nobis ipse per carnem, & sumus in eo dũ secum hoc quod nos sumus, in Deo est.* Et infra, *Quòd autem in nobis naturalis hæc vnitas sit ipse ita testatus est Qui edit carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo.* D. Chrysost. 83. hom. in hũc locum. *Credamus*, inquit, *vbiq; Deõ, nec repugnemus ei, etiamsi sensui nostro, & cogitationi nostræ absurdum esse videatur, quod dicit; superet & sensum & rationem nostram sermo ipsius, quod in omnibus, & præcipuè in mysterijs faciamus, quæ non illa, quæ ante nos iacent, solummodo aspicientes, sed verba quoque eius tenentes: nam verbum eius falli non possumus, sensus verò noster deceptu facillimus est: illa falsa esse non possunt: hic sæpius, atque sæpius fallitur. Quoniã ergo ille dixit, hoc est corpus meum, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, & oculis intellectus id perspiciamus.* Hæc Chrysost. verba & alia eiusmodi, quæ apud illum passim reperiuntur, cum adeò dilucidarint, vt nulla interpretatione obscurari possint, tamen non puduit quendam hæreticorum interpretem verba, quæ statim sequuntur, suis ad hunc locum cõmentarijs inferere, quasi D. Chrysost. in eo rerum etiã esset sententia *Nihil*, inquit, *sensibile traditum nobis à Christo, sed rebus quidem sensibilibus, omnia verò, quæ tra-*

traditit, insensibilia sunt. Hinc enim bonus ille interpres colligit sententia Chrysostomi corpus Christi nõ sumi à nobis, nisi spiritualiter. At qui oportebat videre hominem acutum, quod proximis verbis Chrysostomus dixisset. *Quoniam ergo ille dixit, hoc est corpus meum, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, & oculis intellectus id perspiciamus, nihil enim*, inquit, *sensibile traditum nobis à Christo*, ideſt, nihil sensu iudicadum, sed oculis intellectus, & fide cõprehendendum. Docet ergo Chrysostomus asinos istos nõ debere solo, vt faciunt, sensu de corpore Christi iudicare. Ambrosius in lib. de his, qui mysterijs initiantur c. 9. *Fortè dicas; aliud video, quomodo tu mihi asseris, quòd Christi corpus accipiam? & hoc nobis adhuc superest, vt probemus. Quantis igitur vtimur exemplis, vt probemus non hoc esse, quòd natura formauit, sed quod benedictio cõsecrauit; maioremq; vim esse benedictionis, quã naturæ; quia benedictione etiam ipsa natura mutatur. Virgam tenebat Moyses, proiecit eam, & facta est serpens. Rursus apprehendit caudam serpentis, & in virgæ naturam reuertitur. Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturam, & serpentis, & virgæ. Currebãt Ægypti flumina puro aquarum meatu, subitò de fontium venis sanguis cœpit erumpere. Non erat potus in fluuijs; rursus ad prophetæ voces cruor cessauit fluminum, aquarum natura remeauit. Circumclusus vndiq; erat populus Hebræorum, hinc Aegyptijs vallatus, inde mari clausus. Virgam leuauit Moyses, separauit se aqua, & in murorum speciem congelauit; atque inter vndas via pedestris apparuit. Iordanis retrorsum conuersus contra naturam in sui fontis reuertitur exordium. Nonne claret naturam, vel maritimorum fluctuum, vel fluuialis cursus esse mutatam? Sitiebat populus patrum, tetigit Moyses petram, & aqua de petra fluxit. Nunquid non præter naturam operata est gratia, vt aquam vomeret petra, quam non habebat natura? Marath fluuius amarissimus erat, vt sitiens populus bibere non posset. Misit lignum in aquam, & amaritudinem suam aquarum natura deposuit, quam infusa subitò gratia temperauit. Sub Eliseo propheta vni ex filijs prophetarum excussum est ferrum de securi, & statim mersum est. Rogauit Elisæum qui amiserat ferrum misit etiam Elisæus lignum in aquã & ferrum natauit; vtique & hoc præter naturam factum esse agnoscimus. Grauior est enim ferri species, quam aquarum liquor. Aduertimus igitur maioris esse virtutis gratiam, quam naturam. & adhuc tamen prophetica benedictionis numeramus gratiam? Quod si tantum valuit humana benedictio, vt natura conuerteret, quid dicimus de ipsa consecratione diuina, vbi verba ipsa Domini Saluatoris operantur? Nam sacramentum istud, quod accipis Christi sermone conficitur. Quod si tãtum valuit sermo Eliæ, vt ignẽ de cœlo deponeret, non valebit Christi sermo, vt species mutet elementorum? de totius mundi operibus legisti. Quia ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt; sermo ergo Christi, qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea, quæ sunt in id mutare quod non erant? Non enim minus est nouas rebus dare formas, quàm mutare naturas. Sed quò ad argumentis vtimur? suis vtamur exemplis, Incarnationi ipsi; astruamus mysterij veritatem. Nunquid natura vsus præcessit, cum Iesus Dominus ex Maria nasceretur? si ordinem quærimus viro nupta fœmina generare consueuit. Liquet igitur, quòd præter naturæ ordinem virgo generauit; & hoc quod conficimus, corpus ex virgine est. Quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cum præter naturã sit ipse Dominus Iesus partus ex virgine? vera vtiq; caro Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est; verè ergo carnis illius sacramentum est. Ipse clamat Dominus Iesus, Hoc est corpus meum: ante benedictionem verborum cœlestium, alia specie noiatur, post consecrationem corpus Christi significatur. Ipse dicit sanguinẽ suum. Ante consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis nuncupatur. Et tu dicis, Amen, hoc est, verum est; quod os loquitur, mens interna fateatur, quod sermo sonat, affectus sentiat.* Eadẽ lib. 4. de sacramentis c. 5. scribit. *Vis scire, quia verbis cœlestibus ista consecratur? Accipe, quæ sunt verba. Dicit Sacerdos* * *fac nobis, inquit, hanc oblationem ascriptam, rationabilem, acceptabilẽ, quod est figura corporis, & sanguinis Domini nostri Iesu Christi.*

Gen. 1. 20 Gen. 1. 24. Gen. 1. 26. Gen. 1. 27. Gen. 1. 28. Gen. 1. 29. Gen. 1. 31. Gen. 2. 1. Gen. 2. 2. Gen. 2. 3. Gen. 2. 7. Gen. 2. 11. Gen. 2. 12. Gen. 2. 13. Gen. 2. 14. Gen. 2. 15. Gen. 2. 16. Gen. 2. 17. Gen. 2. 18. Gen. 2. 19. Gen. 2. 20. Gen. 2. 21. Gen. 2. 22. Gen. 2. 23. Gen. 2. 24. Gen. 2. 25. Gen. 3. 1. Gen. 3. 2. Gen. 3. 3. Gen. 3. 4. Gen. 3. 5. Gen. 3. 6. Gen. 3. 7. Gen. 3. 8. Gen. 3. 9. Gen. 3. 10. Gen. 3. 11. Gen. 3. 12. Gen. 3. 13. Gen. 3. 14. Gen. 3. 15. Gen. 3. 16. Gen. 3. 17. Gen. 3. 18. Gen. 3. 19. Gen. 3. 20. Gen. 3. 21. Gen. 3. 22. Gen. 3. 23. Gen. 3. 24. Gen. 4. 1. Gen. 4. 2. Gen. 4. 3. Gen. 4. 4. Gen. 4. 5. Gen. 4. 6. Gen. 4. 7. Gen. 4. 8. Gen. 4. 9. Gen. 4. 10. Gen. 4. 11. Gen. 4. 12. Gen. 4. 13. Gen. 4. 14. Gen. 4. 15. Gen. 4. 16. Gen. 4. 17. Gen. 4. 18. Gen. 4. 19. Gen. 4. 20. Gen. 4. 21. Gen. 4. 22. Gen. 4. 23. Gen. 4. 24. Gen. 4. 25. Gen. 4. 26. Gen. 5. 1. Gen. 5. 2. Gen. 5. 3. Gen. 5. 4. Gen. 5. 5. Gen. 5. 6. Gen. 5. 7. Gen. 5. 8. Gen. 5. 9. Gen. 5. 10. Gen. 5. 11. Gen. 5. 12. Gen. 5. 13. Gen. 5. 14. Gen. 5. 15. Gen. 5. 16. Gen. 5. 17. Gen. 5. 18. Gen. 5. 19. Gen. 5. 20. Gen. 5. 21. Gen. 5. 22. Gen. 5. 23. Gen. 5. 24. Gen. 5. 25. Gen. 5. 26. Gen. 5. 27. Gen. 5. 28. Gen. 5. 29. Gen. 5. 30. Gen. 5. 31. Gen. 5. 32. Gen. 6. 1. Gen. 6. 2. Gen. 6. 3. Gen. 6. 4. Gen. 6. 5. Gen. 6. 6. Gen. 6. 7. Gen. 6. 8. Gen. 6. 9. Gen. 6. 10. Gen. 6. 11. Gen. 6. 12. Gen. 6. 13. Gen. 6. 14. Gen. 6. 15. Gen. 6. 16. Gen. 6. 17. Gen. 6. 18. Gen. 6. 19. Gen. 6. 20. Gen. 6. 21. Gen. 6. 22. Gen. 7. 1. Gen. 7. 2. Gen. 7. 3. Gen. 7. 4. Gen. 7. 5. Gen. 7. 6. Gen. 7. 7. Gen. 7. 8. Gen. 7. 9. Gen. 7. 10. Gen. 7. 11. Gen. 7. 12. Gen. 7. 13. Gen. 7. 14. Gen. 7. 15. Gen. 7. 16. Gen. 7. 17. Gen. 7. 18. Gen. 7. 19. Gen. 7. 20. Gen. 7. 21. Gen. 7. 22. Gen. 7. 23. Gen. 7. 24. Gen. 8. 1. Gen. 8. 2. Gen. 8. 3. Gen. 8. 4. Gen. 8. 5. Gen. 8. 6. Gen. 8. 7. Gen. 8. 8. Gen. 8. 9. Gen. 8. 10. Gen. 8. 11. Gen. 8. 12. Gen. 8. 13. Gen. 8. 14. Gen. 8. 15. Gen. 8. 16. Gen. 8. 17. Gen. 8. 18. Gen. 8. 19. Gen. 8. 20. Gen. 8. 21. Gen. 8. 22. Gen. 9. 1. Gen. 9. 2. Gen. 9. 3. Gen. 9. 4. Gen. 9. 5. Gen. 9. 6. Gen. 9. 7. Gen. 9. 8. Gen. 9. 9. Gen. 9. 10. Gen. 9. 11. Gen. 9. 12. Gen. 9. 13. Gen. 9. 14. Gen. 9. 15. Gen. 9. 16. Gen. 9. 17. Gen. 9. 18. Gen. 9. 19. Gen. 9. 20. Gen. 9. 21. Gen. 9. 22. Gen. 9. 23. Gen. 9. 24. Gen. 9. 25. Gen. 9. 26. Gen. 9. 27. Gen. 9. 28. Gen. 9. 29. Gen. 10. 1. Gen. 10. 2. Gen. 10. 3. Gen. 10. 4. Gen. 10. 5. Gen. 10. 6. Gen. 10. 7. Gen. 10. 8. Gen. 10. 9. Gen. 10. 10. Gen. 10. 11. Gen. 10. 12. Gen. 10. 13. Gen. 10. 14. Gen. 10. 15. Gen. 10. 16. Gen. 10. 17. Gen. 10. 18. Gen. 10. 19. Gen. 10. 20. Gen. 10. 21. Gen. 10. 22. Gen. 10. 23. Gen. 10. 24. Gen. 10. 25. Gen. 10. 26. Gen. 10. 27. Gen. 10. 28. Gen. 10. 29. Gen. 10. 30. Gen. 10. 31. Gen. 10. 32. Gen. 11. 1. Gen. 11. 2. Gen. 11. 3. Gen. 11. 4. Gen. 11. 5. Gen. 11. 6. Gen. 11. 7. Gen. 11. 8. Gen. 11. 9. Gen. 11. 10. Gen. 11. 11. Gen. 11. 12. Gen. 11. 13. Gen. 11. 14. Gen. 11. 15. Gen. 11. 16. Gen. 11. 17. Gen. 11. 18. Gen. 11. 19. Gen. 11. 20. Gen. 11. 21. Gen. 11. 22. Gen. 11. 23. Gen. 11. 24. Gen. 11. 25. Gen. 11. 26. Gen. 11. 27. Gen. 11. 28. Gen. 11. 29. Gen. 11. 30. Gen. 11. 31. Gen. 11. 32. Gen. 12. 1. Gen. 12. 2. Gen. 12. 3. Gen. 12. 4. Gen. 12. 5. Gen. 12. 6. Gen. 12. 7. Gen. 12. 8. Gen. 12. 9. Gen. 12. 10. Gen. 12. 11. Gen. 12. 12. Gen. 12. 13. Gen. 12. 14. Gen. 12. 15. Gen. 12. 16. Gen. 12. 17. Gen. 12. 18. Gen. 12. 19. Gen. 12. 20. Gen. 13. 1. Gen. 13. 2. Gen. 13. 3. Gen. 13. 4. Gen. 13. 5. Gen. 13. 6. Gen. 13. 7. Gen. 13. 8. Gen. 13. 9. Gen. 13. 10. Gen. 13. 11. Gen. 13. 12. Gen. 13. 13. Gen. 13. 14. Gen. 13. 15. Gen. 13. 16. Gen. 13. 17. Gen. 13. 18. Gen. 14. 1. Gen. 14. 2. Gen. 14. 3. Gen. 14. 4. Gen. 14. 5. Gen. 14. 6. Gen. 14. 7. Gen. 14. 8. Gen. 14. 9. Gen. 14. 10. Gen. 14. 11. Gen. 14. 12. Gen. 14. 13. Gen. 14. 14. Gen. 14. 15. Gen. 14. 16. Gen. 14. 17. Gen. 14. 18. Gen. 14. 19. Gen. 14. 20. Gen. 14. 21. Gen. 14. 22. Gen. 14. 23. Gen. 14. 24. Gen. 15. 1. Gen. 15. 2. Gen. 15. 3. Gen. 15. 4. Gen. 15. 5. Gen. 15. 6. Gen. 15. 7. Gen. 15. 8. Gen. 15. 9. Gen. 15. 10. Gen. 15. 11. Gen. 15. 12. Gen. 15. 13. Gen. 15. 14. Gen. 15. 15. Gen. 15. 16. Gen. 15. 17. Gen. 15. 18. Gen. 15. 19. Gen. 15. 20. Gen. 15. 21. Gen. 15. 22. Gen. 15. 23. Gen. 15. 24. Gen. 16. 1. Gen. 16. 2. Gen. 16. 3. Gen. 16. 4. Gen. 16. 5. Gen. 16. 6. Gen. 16. 7. Gen. 16. 8. Gen. 16. 9. Gen. 16. 10. Gen. 16. 11. Gen. 16. 12. Gen. 16. 13. Gen. 16. 14. Gen. 16. 15. Gen. 16. 16. Gen. 16. 17. Gen. 16. 18. Gen. 16. 19. Gen. 16. 20. Gen. 16. 21. Gen. 16. 22. Gen. 16. 23. Gen. 16. 24. Gen. 17. 1. Gen. 17. 2. Gen. 17. 3. Gen. 17. 4. Gen. 17. 5. Gen. 17. 6. Gen. 17. 7. Gen. 17. 8. Gen. 17. 9. Gen. 17. 10. Gen. 17. 11. Gen. 17. 12. Gen. 17. 13. Gen. 17. 14. Gen. 17. 15. Gen. 17. 16. Gen. 17. 17. Gen. 17. 18. Gen. 17. 19. Gen. 17. 20. Gen. 17. 21. Gen. 17. 22. Gen. 17. 23. Gen. 17. 24. Gen. 18. 1. Gen. 18. 2. Gen. 18. 3. Gen. 18. 4. Gen. 18. 5. Gen. 18. 6. Gen. 18. 7. Gen. 18. 8. Gen. 18. 9. Gen. 18. 10. Gen. 18. 11. Gen. 18. 12. Gen. 18. 13. Gen. 18. 14. Gen. 18. 15. Gen. 18. 16. Gen. 18. 17. Gen. 18. 18. Gen. 18. 19. Gen. 18. 20. Gen. 18. 21. Gen. 18. 22. Gen. 18. 23. Gen. 18. 24. Gen. 19. 1. Gen. 19. 2. Gen. 19. 3. Gen. 19. 4. Gen. 19. 5. Gen. 19. 6. Gen. 19. 7. Gen. 19. 8. Gen. 19. 9. Gen. 19. 10. Gen. 19. 11. Gen. 19. 12. Gen. 19. 13. Gen. 19. 14. Gen. 19. 15. Gen. 19. 16. Gen. 19. 17. Gen. 19. 18. Gen. 19. 19. Gen. 19. 20. Gen. 19. 21. Gen. 19. 22. Gen. 19. 23. Gen. 19. 24. Gen. 20. 1. Gen. 20. 2. Gen. 20. 3. Gen. 20. 4. Gen. 20. 5. Gen. 20. 6. Gen. 20. 7. Gen. 20. 8. Gen. 20. 9. Gen. 20. 10. Gen. 20. 11. Gen. 20. 12. Gen. 20. 13. Gen. 20. 14. Gen. 20. 15. Gen. 20. 16. Gen. 20. 17. Gen. 20. 18. Gen. 21. 1. Gen. 21. 2. Gen. 21. 3. Gen. 21. 4. Gen. 21. 5. Gen. 21. 6. Gen. 21. 7. Gen. 21. 8. Gen. 21. 9. Gen. 21. 10. Gen. 21. 11. Gen. 21. 12. Gen. 21. 13. Gen. 21. 14. Gen. 21. 15. Gen. 21. 16. Gen. 21. 17. Gen. 21. 18. Gen. 21. 19. Gen. 21. 20. Gen. 21. 21. Gen. 21. 22. Gen. 21. 23. Gen. 21. 24. Gen. 22. 1. Gen. 22. 2. Gen. 22. 3. Gen. 22. 4. Gen. 22. 5. Gen. 22. 6. Gen. 22. 7. Gen. 22. 8. Gen. 22. 9. Gen. 22. 10. Gen. 22. 11. Gen. 22. 12. Gen. 22. 13. Gen. 22. 14. Gen. 22. 15. Gen. 22. 16. Gen. 22. 17. Gen. 22. 18. Gen. 22. 19. Gen. 22. 20. Gen. 22. 21. Gen. 22. 22. Gen. 22. 23. Gen. 22. 24. Gen. 23. 1. Gen. 23. 2. Gen. 23. 3. Gen. 23. 4. Gen. 23. 5. Gen. 23. 6. Gen. 23. 7. Gen. 23. 8. Gen. 23. 9. Gen. 23. 10. Gen. 23. 11. Gen. 23. 12. Gen. 23. 13. Gen. 23. 14. Gen. 23. 15. Gen. 23. 16. Gen. 23. 17. Gen. 23. 18. Gen. 23. 19. Gen. 23. 20. Gen. 23. 21. Gen. 23. 22. Gen. 23. 23. Gen. 23. 24. Gen. 24. 1. Gen. 24. 2. Gen. 24. 3. Gen. 24. 4. Gen. 24. 5. Gen. 24. 6. Gen. 24. 7. Gen. 24. 8. Gen. 24. 9. Gen. 24. 10. Gen. 24. 11. Gen. 24. 12. Gen. 24. 13. Gen. 24. 14. Gen. 24. 15. Gen. 24. 16. Gen. 24. 17. Gen. 24. 18. Gen. 24. 19. Gen. 24. 20. Gen. 24. 21. Gen. 24. 22. Gen. 24. 23. Gen. 24. 24. Gen. 25. 1. Gen. 25. 2. Gen. 25. 3. Gen. 25. 4. Gen. 25. 5. Gen. 25. 6. Gen. 25. 7. Gen. 25. 8. Gen. 25. 9. Gen. 25. 10. Gen. 25. 11. Gen. 25. 12. Gen. 25. 13. Gen. 25. 14. Gen. 25. 15. Gen. 25. 16. Gen. 25. 17. Gen. 25. 18. Gen. 25. 19. Gen. 25. 20. Gen. 25. 21. Gen. 25. 22. Gen. 25. 23. Gen. 25. 24. Gen. 26. 1. Gen. 26. 2. Gen. 26. 3. Gen. 26. 4. Gen. 26. 5. Gen. 26. 6. Gen. 26. 7. Gen. 26. 8. Gen. 26. 9. Gen. 26. 10. Gen. 26. 11. Gen. 26. 12. Gen. 26. 13. Gen. 26. 14. Gen. 26. 15. Gen. 26. 16. Gen. 26. 17. Gen. 26. 18. Gen. 26. 19. Gen. 26. 20. Gen. 26. 21. Gen. 26. 22. Gen. 26. 23. Gen. 26. 24. Gen. 27. 1. Gen. 27. 2. Gen. 27. 3. Gen. 27. 4. Gen. 27. 5. Gen. 27. 6. Gen. 27. 7. Gen. 27. 8. Gen. 27. 9. Gen. 27. 10. Gen. 27. 11. Gen. 27. 12. Gen. 27. 13. Gen. 27. 14. Gen. 27. 15. Gen. 27. 16. Gen. 27. 17. Gen. 27. 18. Gen. 27. 19. Gen. 27. 20. Gen. 27. 21. Gen. 27. 22. Gen. 27. 23. Gen. 27. 24. Gen. 28. 1. Gen. 28. 2. Gen. 28. 3. Gen. 28. 4. Gen. 28. 5. Gen. 28. 6. Gen. 28. 7. Gen. 28. 8. Gen. 28. 9. Gen. 28. 10. Gen. 28. 11. Gen. 28. 12. Gen. 28. 13. Gen. 28. 14. Gen. 28. 15. Gen. 28. 16. Gen. 28. 17. Gen. 28. 18. Gen. 28. 19. Gen. 28. 20. Gen. 28. 21. Gen. 28. 22. Gen. 28. 23. Gen. 28. 24. Gen. 29. 1. Gen. 29. 2. Gen. 29. 3. Gen. 29. 4. Gen. 29. 5. Gen. 29. 6. Gen. 29. 7. Gen. 29. 8. Gen. 29. 9. Gen. 29. 10. Gen. 29. 11. Gen. 29. 12. Gen. 29. 13. Gen. 29. 14. Gen. 29. 15. Gen. 29. 16. Gen. 29. 17. Gen. 29. 18. Gen. 29. 19. Gen. 29. 20. Gen. 29. 21. Gen. 29. 22. Gen. 29. 23. Gen. 29. 24. Gen. 30. 1. Gen. 30. 2. Gen. 30. 3. Gen. 30. 4. Gen. 30. 5. Gen. 30. 6. Gen. 30. 7. Gen. 30. 8. Gen. 30. 9. Gen. 30. 10. Gen. 30. 11. Gen. 30. 12. Gen. 30. 13. Gen. 30. 14. Gen. 30. 15. Gen. 30. 16. Gen. 30. 17. Gen. 30. 18. Gen. 30. 19. Gen. 30. 20. Gen. 30. 21. Gen. 30. 22. Gen. 30. 23. Gen. 30. 24. Gen. 31. 1. Gen. 31. 2. Gen. 31. 3. Gen. 31. 4. Gen. 31. 5. Gen. 31. 6. Gen. 31. 7. Gen. 31. 8. Gen. 31. 9. Gen. 31. 10. Gen. 31. 11. Gen. 31. 12. Gen. 31. 13. Gen. 31. 14. Gen. 31. 15. Gen. 31. 16. Gen. 31. 17. Gen. 31. 18. Gen. 31. 19. Gen. 31. 20. Gen. 31. 21. Gen. 31. 22. Gen. 31. 23. Gen. 31. 24. Gen. 32. 1. Gen. 32. 2. Gen. 32. 3. Gen. 32. 4. Gen. 32. 5. Gen. 32. 6. Gen. 32. 7. Gen. 32. 8. Gen. 32. 9. Gen. 32. 10. Gen. 32. 11. Gen. 32. 12. Gen. 32. 13. Gen. 32. 14. Gen. 32. 15. Gen. 32. 16. Gen. 32. 17. Gen. 32. 18. Gen. 32. 19. Gen. 32. 20. Gen. 32. 21. Gen. 32. 22. Gen. 32. 23. Gen. 32. 24. Gen. 33. 1. Gen. 33. 2. Gen. 33. 3. Gen. 33. 4. Gen. 33. 5. Gen. 33. 6. Gen. 33. 7. Gen. 33. 8. Gen. 33. 9. Gen. 33. 10. Gen. 33. 11. Gen. 33. 12. Gen. 33. 13. Gen. 33. 14. Gen. 33. 15. Gen. 33. 16. Gen. 33. 17. Gen. 33. 18. Gen. 33. 19. Gen. 33. 20. Gen. 33. 21. Gen. 33. 22. Gen. 33. 23. Gen. 33. 24. Gen. 34. 1. Gen. 34. 2. Gen. 34. 3. Gen. 34. 4. Gen. 34. 5. Gen. 34. 6. Gen. 34. 7. Gen. 34. 8. Gen. 34. 9. Gen. 34. 10. Gen. 34. 11. Gen. 34. 12. Gen. 34. 13. Gen. 34. 14. Gen. 34. 15. Gen. 34. 16. Gen. 34. 17. Gen. 34. 18. Gen. 34. 19. Gen. 34. 20. Gen. 34. 21. Gen. 34. 22. Gen. 34. 23. Gen. 34. 24. Gen. 35. 1. Gen. 35. 2. Gen. 35. 3. Gen. 35. 4. Gen. 35. 5. Gen. 35. 6. Gen. 35. 7. Gen. 35. 8. Gen. 35. 9. Gen. 35. 10. Gen. 35. 11. Gen. 35. 12. Gen. 35. 13. Gen. 35. 14. Gen. 35. 15. Gen. 35. 16. Gen. 35. 17. Gen. 35. 18. Gen. 35. 19. Gen. 35. 20. Gen. 35. 21. Gen. 35. 22. Gen. 35. 23. Gen. 35. 24. Gen. 36. 1. Gen. 36. 2. Gen. 36. 3. Gen. 36. 4. Gen. 36. 5. Gen. 36. 6. Gen. 36. 7. Gen. 36. 8. Gen. 36. 9. Gen. 36. 10. Gen. 36. 11. Gen. 36. 12. Gen. 36. 13. Gen. 36. 14. Gen. 36. 15. Gen. 36. 16. Gen. 36. 17. Gen. 36. 18. Gen. 36. 19. Gen. 36. 20. Gen. 36. 21. Gen. 36. 22. Gen. 36. 23. Gen. 36. 24. Gen. 37. 1. Gen. 37. 2. Gen. 37. 3. Gen. 37. 4. Gen. 37. 5. Gen. 37. 6. Gen. 37. 7. Gen. 37. 8. Gen. 37. 9. Gen. 37. 10. Gen. 37. 11. Gen. 37. 12. Gen. 37. 13. Gen. 37. 14. Gen. 37. 15. Gen. 37. 16. Gen. 37. 17. Gen. 37. 18. Gen. 37. 19. Gen. 37. 20. Gen. 37. 21. Gen. 37. 22. Gen. 37. 23. Gen. 37. 24. Gen. 38. 1. Gen. 38. 2. Gen. 38. 3. Gen. 38. 4. Gen. 38. 5. Gen. 38. 6. Gen. 38. 7. Gen. 38. 8. Gen. 38. 9. Gen. 38. 10. Gen. 38. 11. Gen. 38. 12. Gen. 38. 13. Gen. 38. 14. Gen. 38. 15. Gen. 38. 16. Gen. 38. 17. Gen. 38. 18. Gen. 38. 19. Gen. 38. 20. Gen. 38. 21. Gen. 38. 22. Gen. 38. 23. Gen. 38. 24. Gen. 39. 1. Gen. 39. 2. Gen. 39. 3. Gen. 39. 4. Gen. 39. 5. Gen. 39. 6. Gen. 39. 7. Gen. 39. 8. Gen. 39. 9. Gen. 39. 10. Gen. 39. 11. Gen. 39. 12. Gen. 39. 13. Gen. 39. 14. Gen. 39. 15. Gen. 39. 16. Gen. 39. 17. Gen. 39. 18. Gen. 39. 19. Gen. 39. 20. Gen. 39. 21. Gen. 39. 22. Gen. 39. 23. Gen. 39. 24. Gen. 40. 1. Gen. 40. 2. Gen. 40. 3. Gen. 40. 4. Gen. 40. 5. Gen. 40. 6. Gen. 40. 7. Gen. 40. 8. Gen. 40. 9. Gen. 40. 10. Gen. 40. 11. Gen. 40. 12. Gen. 40. 13. Gen. 40. 14. Gen. 40. 15. Gen. 40. 16. Gen. 40. 17. Gen. 40. 18. Gen. 40. 19. Gen. 40. 20. Gen. 40. 21. Gen. 40. 22. Gen. 40. 23. Gen. 40. 24. Gen. 41. 1. Gen. 41. 2. Gen. 41. 3. Gen. 41. 4. Gen. 41. 5. Gen. 41. 6. Gen. 41. 7. Gen. 41. 8. Gen. 41. 9. Gen. 41. 10. Gen. 41. 11. Gen. 41. 12. Gen. 41. 13. Gen. 41. 14. Gen. 41. 15. Gen. 41. 16. Gen. 41. 17. Gen. 41. 18. Gen. 41. 19. Gen. 41. 20. Gen. 41. 21. Gen. 41. 22. Gen. 41. 23. Gen. 41. 24. Gen. 42. 1. Gen. 42. 2. Gen. 42. 3. Gen. 42. 4. Gen. 42. 5. Gen. 42. 6. Gen. 42. 7. Gen. 42. 8. Gen. 42. 9. Gen. 42. 10. Gen. 42. 11. Gen. 42. 12. Gen. 42. 13. Gen. 42. 14. Gen. 42. 15. Gen. 42. 16. Gen. 42. 17. Gen. 42. 18. Gen. 42. 19. Gen. 42. 20. Gen. 42. 21. Gen. 42. 22. Gen. 42. 23. Gen. 42. 24. Gen. 43. 1. Gen. 43. 2. Gen. 43. 3. Gen. 43. 4. Gen. 43. 5. Gen. 43. 6. Gen. 43. 7. Gen. 43. 8. Gen. 43. 9. Gen. 43. 10. Gen. 43. 11. Gen. 43. 12. Gen. 43. 13. Gen. 43. 14. Gen. 43. 15. Gen. 43. 16. Gen. 43. 17. Gen. 43. 18. Gen. 43. 19. Gen. 43. 20. Gen. 43. 21. Gen. 43. 22. Gen. 43. 23. Gen. 43. 24. Gen. 44. 1. Gen. 44. 2. Gen. 44. 3. Gen. 44. 4. Gen. 44. 5. Gen. 44. 6. Gen. 44. 7. Gen. 44. 8. Gen. 44. 9. Gen. 44. 10. Gen. 44. 11. Gen. 44. 12. Gen. 44. 13. Gen. 44. 14. Gen. 44. 15. Gen. 44. 16. Gen. 44. 17. Gen. 44. 18. Gen. 44. 19. Gen. 44. 20. Gen. 44. 21. Gen. 44. 22. Gen. 44. 23. Gen. 44. 24. Gen. 45. 1. Gen. 45. 2. Gen. 45. 3. Gen. 45. 4. Gen. 45. 5. Gen. 45. 6. Gen. 45. 7. Gen. 45. 8. Gen. 45. 9. Gen. 45. 10. Gen. 45. 11. Gen. 45. 12. Gen. 45. 13. Gen. 45. 14. Gen. 45. 15. Gen. 45. 16. Gen. 45. 17. Gen. 45. 18. Gen. 45. 19. Gen. 45. 20. Gen. 45. 21. Gen. 45. 22. Gen. 45. 23. Gen. 45. 24. Gen. 46. 1. Gen. 46. 2. Gen. 46. 3. Gen. 46. 4. Gen. 46. 5. Gen. 46. 6. Gen. 46. 7. Gen. 46. 8. Gen. 46. 9. Gen. 46. 10. Gen. 46. 11. Gen. 46. 12. Gen. 46. 13. Gen. 46. 14. Gen. 46. 15. Gen. 46. 16. Gen. 46. 17. Gen. 46. 18. Gen. 46. 19. Gen. 46. 20. Gen. 46. 21. Gen. 46. 22. Gen. 46. 23. Gen. 46. 24. Gen. 47. 1. Gen. 47. 2. Gen. 47. 3. Gen. 47. 4. Gen. 47. 5. Gen. 47. 6. Gen. 47. 7. Gen. 47. 8. Gen. 47. 9. Gen. 47. 10. Gen. 47. 11. Gen. 47. 12. Gen. 47. 13. Gen. 47. 14. Gen. 47. 15. Gen. 47. 16. Gen. 47. 17. Gen. 47. 18. Gen. 47. 19. Gen. 47. 20. Gen. 47. 21. Gen. 47. 22. Gen. 47. 23. Gen. 47. 24. Gen. 48. 1. Gen. 48. 2. Gen. 48. 3. Gen. 48. 4. Gen. 48. 5. Gen. 48. 6. Gen. 48. 7. Gen. 48. 8. Gen. 48. 9. Gen. 48. 10. Gen. 48. 11. Gen. 48. 12. Gen. 48. 13. Gen. 48. 14. Gen. 48. 15. Gen. 48. 16. Gen. 48. 17. Gen. 48. 18. Gen. 48. 19. Gen. 48. 20. Gen. 48. 21. Gen. 48. 22. Gen. 48. 23. Gen. 48. 24. Gen. 49. 1. Gen. 49. 2. Gen. 49. 3. Gen. 49. 4. Gen. 49. 5. Gen. 49. 6. Gen. 49. 7. Gen. 49. 8. Gen. 49. 9. Gen. 49. 10. Gen. 49. 11. Gen. 49. 12. Gen. 49. 13. Gen. 49. 14. Gen. 49. 15. Gen. 49. 16. Gen. 49. 17. Gen. 49. 18. Gen. 49. 19. Gen. 49. 20. Gen. 49. 21. Gen. 49. 22. Gen. 49. 23. Gen. 49. 24. Gen. 50. 1. Gen. 50. 2. Gen. 50. 3. Gen. 50. 4. Gen. 50. 5. Gen. 50. 6. Gen. 50. 7. Gen. 50. 8. Gen. 50. 9. Gen. 50. 10. G

Matth 26. Marci 14. Luc 22. 1.Cor.11.

Qui pridie, quàm pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit ad cœlum, ad te sancte Pater omnipotẽs aterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumq; Apostolis suis, & discipulis suis tradidit dicens: Accipite, & edite ex hoc omnes: Hoc enim est corpus meum, q pro multis confringetur Similiter etiã calicem, postquam cœnatum est, pridie quàm pateretur, respicit ad cœlum, ad te sancte Pater omnipotens, aterne Deus gratias agens benedixit, Apostolis, et discipulis suis tradidit dicens: Accipite, & bibite ex eo omnes, hic est enim sanguis meus Vide omnia illa verba Euangelistæ sunt vsq; ad accipite, siue corpus, siue sanguinem Inde verba sunt Christi, Accipite, bibite ex eo omnes, hic est enim sanguis meus Vide singula, Qui pridie, inquit, quã pateretur, in sanctis manibus suis, accepit panem: Ante quàm consecretur, panis est, vbi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Deniq; audi dicentem: accipite, & edite ex eo omnes, hoc est enim corpus meum. Et ante verba Christi, calix est vini & aquæ plenus. Vbi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur, qui plebẽ redemit. Ergo videte quantũ generibus potens est sermo Christi vniuersa conuertere. Deinde ipse Dominus Iesus testificatur nobis, quòd corpus suum accipiamus, & sanguinem. Nunquid debemus de eius fide, & testificatione dubitare? Iam redi mecum ad expositionem meam. Magnum quidem, & venerabile, quod manna Iudæis pluit è cœlo, sed intelligè quòd est amplius, manna de cœlo, an corpus Christi? corpus Christi vtique, qui auctor est cœli. Deinde manna qui

Exo.16.14 Ps.77.24. Sap 16.20. Ioan.6 31.

manducauit, mortuus est qui manducauerit hoc corpus fiet ei remissio peccatorum, & non morietur in æternum. Ergo non ottò, cum accipis, tu dicis, Amen, iam in spiritu confitens, quòd accipias corpus Christi.

Significatio Amen.

Dicit tibi sacerdos corpus Christi, & tu dicis, Amen: hoc est verum: Quod confitetur lingua, teneat affectus. Greg Nazianz. in orat. 2. in sanctum Pascha. *Absq; confusione, & dubio comede corpus, & sanguinem bibe, neq; sermonibus, qui de carne habentur, fidem deroges, neq; ob passiones offendaris, sed firmus, & constans, & stabilis, nec propter aduersariorum sermones fluctues.* Greg Nyssenus orat. Catec. c. 37.

Transsub.

Rectè nunc quoq; credo Dei verbo sanctificatum panem in Dei verbi corpus transmutari, & Leo serm. 6. de ieiunio septimi mensis, *Dicente Domino, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis, sic Dominica mensa communicare debetis, vt nihil prorsus de veritate corporis Christi, & sanguinis ambigatis,* & Cyrillus Alexandrinus libro decimo, commentariorum in Ioannem. capit. 23. *Verum quoniam nulla nos ratione humanitati Christi posse ista attribuere arbitratur: quoniam fide atque dilectione, non carne illi coniungimur: age pauca de hoc dicamus, ac peruersè ab eo sacrarum litterarũ sensum exponi ostendamus. Non tamen negamus recta nos fide, charitateq; syncera Christo spiritualiter coniungi: sed nullam nobis coniunctionis rationem secundùm carnem cum illo esse, id profectò pernegamus, idq; à diuinis scripturis omnino alienum dicimus. Quis enim dubitauit Christum etiam vitem esse, nos verò palmites, qui vitam inde nobis acquirimus? Audi Paulum dicentem, Quia omnes vnum corpus sumus in Christo. Quia etsi multi sumus, vnum tamen in eo sumus. Omnes enim vno pane participamus. An fortassis putat ignotam nobis mysticæ benedictionis virtutem esse? Quæ cum in nobis fiat, nonne corporaliter quoque facit communicatione carnis Christi Christum in nobis habitare? Cur enim membra fidelium membra Christi sunt? Nescitis, inquit, quia membra vestra, membra sunt Christi? membra igitur Christi meretricis faciam membra? absit Saluator etiam: Qui manducat carnem meam, ait, & bibit meum sanguinem, in me manet & ego in eo. Vnde considerandum est, non habitudine solùm quæ per charitatem intelligitur Christum in nobis esse, verum etiam & participatione naturali. Nam quemadmodum si quis igne liquefactam certam alicui cerã similiter liquefactã ita miscuerit, vt vnum quid ex vtrisque factum videatur: sic communicatione corporis, & sanguinis Christi ipse in nobis est, & nos in ipso. Non poterat enim aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem, & vitam traduci nisi naturalis vita corpus ei coniungeretur. Non credis mihi hæc dicenti Christo (te obsecro)*

Ioan.6.57

1.Cor.10. 17.

Ioan.6.57

fidem præbe. Amen, amen, inquit, *dico vobis, nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.* Non amo longos commentarios, & qui alienis descriptis testimonijs in molem crescant: sed locus hic adeo est ad informandam rectam fidem necessarius, vt non debuerim, tam illustria, tamque efficacia grauissimorum auctorum testimonia prætermittere, vt intelligat lector nec nos aliter credere, nec aliter, quàm omnes veteres auctores scripturam interpretari. Nunc Caluinistarum argumenta diluenda nobis sunt. Habent semper in ore, *Spiritus est, qui viuificat, caro non prodest quicquam* Ioan. 6. 63. Eius loci explicationem ex commentarijs in Ioannem lector petat, ne duobus locis cogamur eadem iterare: speramus enim fore, vt in omnes simul Euangelistas cõmentaria simul exeant. Aliud argumentum solẽt ex his locis sumere, quibus videtur hoc Sacramentum etiam post consecrationẽ panis appellari, sed eos locos omnes paullo superius explicauimus. Tertium sumunt ex nomine calicis, in quo figuram esse volunt. Id etiam à nobis solutum est, & ver. sequenti omnino diluetur, vbi docturi sumus Christum verbis illis vsum non fuisse, sed disertè, & explicatè dixisse, *Hic est sanguis meus,* vt Matthæus, & Marcus scribunt, itaque non est, quòd ibi hæretici figuram quærant; vbi etiam si reperirent, nihil probarent. Vnus reliquus locus est 1. ad Cor. 10. 3. 4. *Omnes eandem escam spiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum spiritualem biberũt.* Inde. n. colligũt nos, nisi spiritualiter Christi corpus non manducare, & sanguinem eius bibere. Valde mirarer, si hæretici non essent, tam parum istos habere oris, vt eum nobis locum obijcere non puderet. Quis enim tam cæcus est, vt non videat sensum D. Pauli non esse veteres Hebræos eandem nobiscum spiritualem escam, sed eandem ipsos inter se manducauisse? sed id ex fine capitis præcedentis versu 26. & 27. & initio huius 10. quod citant vsque ad ver. 5. perspicuum est, *Ego,* inquit, *sic pugno, non quasi aerem verberans, sed castigo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne fortè cum alijs prædicauero, ipse reprobus efficiar;* hæc erat propositio, quam sequenti capite confirmat: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierũt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari, & omnes eandem escam spiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum spiritualem biberunt, sed non in pluribus eorũ beneplacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto,* quasi dicat quemadmodũ maiores nostri, etsi ijsdem inter se sacramentis vterentur, ijsdem à Deo afficerentur beneficijs, non omnes salui fuerunt, sed multi in deserto prostrati: ita ego etsi ijsdem vobiscum vtar sacramentis securus esse non debeo, sed *pauidus,* vt sapiens ille admonet, *ne fortè cum alijs prædicauero, ipse reprobus efficiar.* Deinde ex initio eiusdem capitis id manifestum est, *Nolo,* inquit, *vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierũt.* Cum enim id dicit, non comparat eos nobiscum, qui sub nube nunquam fuimus, sed sub sole iustitiæ; sed comparat ipsos inter se; ergo & cum dicit, *Eandem escam spiritualem manducauerunt & eundem potum spiritualem biberunt.* Præterea cum dicit, *sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo,* ver. 5. manifestè indicat se ante non eos nobiscum, sed inter se cõparauisse, inepta. n. alioqui esset argumentatio: nam non potuit ita argumentari: eandẽ illi nobiscum spiritualem escam manducauerunt, & tamen non in pluribus eorũ beneplacitum est Deo, ergo fieri potest, vt neq; nos Deo placeamus: nec enim cõtra Christũ D. Paulus argumentaretur, qui cõparans panem illũ, id est, carnẽ suam cum manna, quod veteres Iudæi manducauerunt, ait apud Ioannem c. 6 49. 50. *Patres vestri manducarunt manna in deserto, & mortui sunt, hic est panis, de cœlo descendens, vt sẽ*

Caluinista argumentat a consuetudine Ecclesiæ solemnitatem.

Pro.28.14

quis ex ipso manducauerit, non moriatur. Denique versu 6. addit D. Paulus, *hæc autem in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum*; vbi applicat, & accommodat ad nos, quę ante de Iudæis dixerat, ergo ante de solis Iudæis loquebatur. Non sum cõtentus telum hoc extorsisse hostibus, nisi retorsero. Inde igitur argumentor; Scriptura vocat escam spiritualem, quam Hebræi manducauerunt, & potum spiritualem quem biberũt, vt ab esca, potuque nostro discernat; nostram verò escam, & nostrum potum nusquam spiritualem vocat: ergo illa spiritualiter tantùm, nostra vero etiam re ipsa sumitur. Hæc sunt aut omnia scripturę testimonia, quibus hæretici abutuntur, aut quæ plus certè probabilitatis habere videbantur, quæ qualia sint, vel mediocriter prudens lector iudicabit. Adferunt & rationes multas, sed dignandum non est illis respondere, præsertim in commentarijs, vbi nihil præter scripturas sonare debet, aut, si respõdendum est, non hic, sed in scholis respondendum, vbi subtilius ista tractãtur. Et satis nobis esse debet, si omnibus rationibus vno verbo respondeamus, nos Christianos, non Philosophos esse, rationes nostras esse verbum Dei, quod cum expressum, & luculentum habeamus, nihil moramur, quid naturalis ratio suadere videatur. Vnam tamen eorum rationem non præteribo, quòd maximè Theologicam esse putent. Hanc, inquiunt, locutionem; *Hoc est corpus meum*, manifestum est esse sacramentalem; ergo sacramentaliter intelligenda est. Primùm possem respondere, si sacramẽtalis locutio est; non verè, non realiter, non substantialiter, vt Caluinus docet, ac loquitur, sed solo sacramento, vt Zuingliani volunt, corpus, & sanguinem Christi nobis dari: sed breuius, expeditiusque respondeo, ignorare eos, quid sit locutio sacramentalis, putant enim eam esse, qua signũ externũ afferitur, res significata excluditur, hoc enim eorum principiũ est, si est sacramentum corporis Christi non est præsens, existimant enim rei significatæ præsentiam cum signo repugnare. Sed nos sacrarum litterarum exemplis refutamus. Arca veteris testamenti signum quoddam, & veluti sacramẽtum erat, quo diuina maiestas significabatur, doctore etiam Caluino; atqui maiestas diuina præsens erat. Columba illa, qua Spiritus sanctus in Christum descẽdit, haud dubium, quin eiusdem Spiritus sancti signum fuerit, & quasi Sacramentum. Quis dicat Spiritum sanctum non fuisse præsentem? Linguæ igneæ, quæ super Apostolos ceciderunt Act. 2. 3. Spiritus sancti signum erant; significabãt enim fore, vt Spiritus sanctus per Apostolos varijs linguis loqueretur; atqui non erat absens Spiritus sanctus. Discant igitur, *hoc est corpus meũ*, etiam si agatur de Sacramento, locutionem non esse sacramentalem. Errant enim in eo vehementer, vt homines in litteris parum exercitati, quòd quicquid de Sacramento dicitur, sacramentaliter dici putent. Nã cum de aqua baptismi dico, hæc est aqua, non sacramentaliter, sed verè, proprieque loquor. Eodemq; modo cũ Christus dicit, *hoc est corpus meum*: sacramentalis locutio esset, si aqua diceretur esse regeneratio, si panis corpus Christi, si corpus Christi frangi, & dentibus teri, quemadmodum D. Chrysostomus locutus est; hæc enim non possunt nisi Sacramento tenus intelligi, quia non corpus Christi propriè frangitur, sed Sacramẽtũ.

Argumentum in Caluinistas retortum ex 1. Cor. 10. 3. 4.

Signum & sacramentum rei præsentis tũ. Matt. 3. 16

Quæ propriè sacramentalis locutio.

27. Et accipiens calicem gratias egit.) De verbo εὐχαριστῆσαν gratias agere, ver. præcedenti disputauimus. Hic tantùm obseruandum est Christum separatim calicem, & panem benedixisse, quia omnes Euangelistæ id expresserunt, aut certè indicarunt, vt cum Lucas, & Paulus dicunt *similiter & calicem, postquàm cœnauit*; cum enim dicunt *similiter*, perinde est, ac si dicant, similiter accepit, & similiter benedixit.

Luc. 22. 19. & 1. Cor. 11. 24.

Bibite ex hoc omnes.) Clamant hic aduersarij nostri, nos cõtra expressum Dei verbum altera sacramentorum specie defraudare populum, cum Christus summo consilio, qnasi præuidens errorem nostrum, quod de corpore suo non dixerat, de sanguine dixerit, *bibite ex hoc omnes*. Cur ergo illi infantibus sanguinem Christi non porrigunt? nam & illi aliqui sunt, præsertim cùm eos baptizent, & eorum opinione magis necessariũ corpus, & sanguinem Christi sũmere, quàm baptizari; cum vnum illi locum, quo baptismi necessitas comprobatur, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei* Ioan. 3. 5. deludant, & de sacramento baptismi intelligendum non esse dicant. Cur non dant sanguinem Christi excommunicatis, si Christus neminem excipi iubet? Ergo non ideo Christus dixit, *Bibite ex hoc omnes*, cum calicem daret, cùm id de corpore non dixisset, quòd magis sanguinem suum, quàm corpus commendare vellet, sed quòd corpus singulis sigillatim porrexisset, calicem verò non singulis, sed vni, qui proximo, proximus sequenti, & deinceps daret. Quia ergo calicem vni tantum tradidit, ne videretur velle, vt ille solus biberet, dixit, *bibite ex hoc omnes*; vt Lucas cap. 22. 17. clariore verbo explicauit, *diuidite inter vos*, quod neminem nostro præsertim tempore animaduertere memini, quo tempore hoc verbum incredibiles multis molestias attulerit. Lucas bis calicis meminit: primum dixit calicem Christum accepisse, egisseque gratias, ac dixisse, *Accipite, & diuidite inter vos*, sed nõ dixit eum dixisse, hic est calix in sanguine meo. Deinde v. 20. *similiter & calicem postquàm cœnauit dicens, hic est calix nouũ testamentum in sanguine meo*. Itaque Hieronymus, quem multi recentiores interpretes secuti sunt, duos calices fuisse putat. Ego Augustino potius assentior lib. 3. de consensu Euangelistarum cap. 1. & Euthymio in hunc locum commentarijs, vnum tãtùm fuisse calicem, de quo Lucas non seruata narrationis serie bis mentionẽ

Locus contra Hæret.

Verba explicatus pro communione sub vna specie.

fecerit, primùm per anticipationem, deinde suo loco.

28. Hic est sanguis meus.) Quæ in horum verborum explicationem desiderari possunt, ver. 26. dicta sunt.

Noui testamenti.) τὸ τῆς καινῆς διαθήκης sanguis, inquam, ille noui testamenti. διαθήκη propriè dispositionem significat; itaque ad omne fœdus pertinet, cuius species vna est testatio vltimæ voluntatis: sed ad testamentum, quo vltima voluntas declaratur, plerumque accommodatur, sicut disponendi verbum apud nostrum interpretem, *dispone*, inquit, *domui tuæ, quia morieris*, Isaiæ 38. 1. Hebraicè בדיות, eadem significatione appellatur. D. Paulus in epistola ad Hebræos c. 9. 16. 17. pro testamento interpretatur loquens & de veteri, & de nouo testamento; *vbi*, inquit, *testamentum est*, διαθήκη, *mors necesse est intercedat testatoris*. Itaque nimis putidi Grammatici sunt Caluinistæ, & Lutherani, qui vetus, & nouum fœdus, quàm vetus, & nouum Testamẽtum appellare malunt, Marcus ijsdem quibus Matthęus verbis scribit, *Hic est sanguis meus noui Testamenti*, Lucas vero cap. 22. 20. τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ αἵματί μου *Hic calix nouum testamentum in meo sanguine*. Paulus autem 1. Cor. 11. 25. *hic calix nouum testamentum est in meo sanguine*; vnde Hæretici dupliciter argumentantur, & quòd Christus dicat *Hic est calix*, & *hic calix est nouum Testamentum*, quod vtrumque necesse est figuratè dictũ esse. De figura calicis ver. 26. satis diximus. De altera figura, deque toto sensu horum verborum nunc dicendum est. Nec multis opus est verbis. Nego Christum hæc verba dixisse. Cum enim Matthæus, qui aderat, & Marcus, qui ex Matthæo didicerat, scribant Christum his verbis sanguinem suum tradidisse, *hic est sanguis meus noui Testamenti*, cumque vtroque modo Christus dicere non potuerit, &, *hic est sanguis meus noui Testamenti*, vt Matthæus, & Marcus, & *hic est calix nouum Testamentum in meo sanguine*, vt Lucas, & Paulus scribunt,

Malè Caluinista fœdus potius quam Testamentum vertunt.

bunt, nisi forte inepta repetitione vti voluisset, æquum est credere Matthæi potius, & Marci, quàm Lucæ, & Pauli verbis Christum vsum fuisse. Deinde quia verba Matthæi, & Marci magis exprimunt, quod Christus agebat; id enim agebat, vt daret corpus, & sanguinem suum, quòd autem sanguinem suum noui Testamenti appellauerit, id obiter & explicationis gratia dictum est, vt apud Matthæum, & Marcum apparet; Lucas autem, & Paulus ita videntur loqui, vt si Christus id imprimis egisset, vt potiùs declararet se nouum testamentum, quàm sanguinem suum dare; credendum igitur est verbis potiùs Matthæi, & Marci, quàm Lucæ, & Pauli vsum esse. Et vt fingamus ita dixisse, vt apud Lucam, & Paulum scriptum est; tamen nec sensus esset, quem hæretici esse putant, nec vllum inde ad confirmandum suum errorem argumentum possent sumere. Si enim Christus dixisset; *hic est calix nouum Testamentum in meo sanguine*, vt Lucæ verba vertenda sunt, Hebraismo vsus fuisset *in meo sanguine*, id est, mei sanguinis, vt Matth. & Marcus, sine Hebraismo dixerunt. Cum ergo idem sit *hic est calix in meo sanguine*, & *hic est calix sanguinis mei*, fingamus hoc posteriori modo Christũ dixisse nulla profecto figura esset; nam *hic est calix sanguinis mei* nihil aliud significat, q̃ in hoc calice est sanguis meus, nec magis figurata oratio est, quàm si dicas, hæc est amphora vini, hoc est vas aquæ. Videamus an in nomine Testamenti figura sit. Illi, qui ad figuras omnia reuocant, figuram esse cõtendunt, quia calix nouum Testamẽtum appellatur. Ego, qui non figurã, sed veritatem quæro, figuram nullã inuenio. Videmus enim in omnibus linguis nomen fœderis multa significare, & res, de quibus fœdus sancitur, & symbolũ, quo sancitur, vt percussio porcæ apud veteres Romanos fœdus erat. Itaque sine vlla figura vocabatur; & vetus testamentum non solũ dicebat, q̃ Deus ex vna, Hebræi ex altera parte facere debebãt; sed et promissio ipsa diuina, vt sæpe dicit, *propter pactum*, & sanguis ille, quo tanquam externo symbolo initum fœdus erat, idque sine vlla figura, quia hæc omnia nomẽ significabat. Apud Lucam oratio sine verbo est, itaque dubitari potest, & à multis disputatur, vbi subintelligendum verbũ sit, *Hic*, inquit, *calix nouum Testamentum in meo sanguine*; duobus enim locis verbum poni potest, aut post pronomen, *hic, hic est calix nouum Testamentum*, vt, *calix* per appositionem *nouũ Testamentum* appelletur, aut post nomen *calix, hic calix est nouum Testamẽtum in meo sanguine*, quo sensu videtur dixisse Paulus verbo postposito, *hic calix nouum Testamentum est in meo sanguine*. Sed ego quidem non dubito, quin statim post pronomẽ *hic* verbum ponendum sit. Cum enim Matthæus, & Marcus, vt diximus, non solùm sententiã, sed verba etiam Christi recitauerint, ex illis Lucæ, & Pauli verba non solùm intelligenda, sed etiam ordinanda sunt. Præterquàm quòd, vt modo diximus, non erat Christo propositum, vt nouum Testamentũ, sed vt sanguinem suum traderet. Itaq; credendum nõ est dicere voluisse, *hic calix est nouum Testamentũ*; sed *hic est calix sanguinis mei*, qui calix est nouum Testamentum. Quare ad hunc etiam modum verba D. Pauli quamuis transposita sint, redigenda sunt. Scribit, *hic calix nouum Testamentum est*, id est hic est calix nouum Testamẽtum. Meritò dubitabit aliquis, cur Lucas, & Paulus non dixerũt, hic est calix nouum Testamentũ sanguinis mei, aut clarius, hic est calix sanguinis mei nouũ Testamentũ. Rñdeo Hebraismũ esse *in meo sanguine*, id est, per meum sanguinẽ, quo propterea vsi sunt, quia calicem nouũ Testamẽtum appellauerant, & melius dicitur nouũ Testamentum per sanguinem, aut, quod idem est, in sanguine, quã sanguinis; sed qđ ad sensum attinet, is est, quem Matthæus, & Marcus clarissimis verbis expresserũt, *hic est sanguis meus noui Testamenti*. Cur aũt nouũ Testamenti sanguinẽ suũ Christus appellauerit, digna commentarijs quæstio est. Solebant omnes fere gentes victimarum sanguine sancire fœdera; aliquando & legimus solitos, qui aliquod inter se, quod sanctissimum, & inuiolabile esse vellent, fœdus stabilirent, tractum ex prosijs venis sanguinem bibendum alterum alteri tradidisse, quod & nostro tempore fieri solet. Hoc Christus fecit dato ad bibendũ Apostolis sanguine suo; nouum fœdus id est testamẽtum sancire voluit; duodecim enim, qui aderant, Apostoli omnis Ecclesię, cum qua fœdus inibat, personam representabant. Id ergo Christus voluit verbis etiam exprimere. Præterea alludit ad veteris Testamẽti institutionem, quod sanguine sacrificati vituli dedicatum fuerat Exodi 24. 8. videtur etiam ad verba ipsa Mosis alludere, qui sumpto, aspersoque sanguine in populum dixit, *hic est sanguis fœderis, quod mandauit ad vos Deus*. Opponit ergo se Mosi, sanguinem suum vitulorum sanguini, Apostolos populo Iudæorũ, aspersionem aspersioni, Testamentum Testamento. Asperserat Moses Hebræorum populum extrinsecus vitulorum sanguine; asperfit Christus Apostolos intrinsecus sanguine suo; hanc fortasse vim habere potest participium illud ἐκχυνόμενον, *qui effunditur*, id est, qui aspergitur. Nouum autem Testamentum appellat nouum pactum, quod non iam cum solis Iudæis, vt prius, sed cum omnibus omnino gentibus, quæ Euangelium receperint, confirmauit, *vt omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam*, vt ait D. Ioannes. Alludit ergo ad nouum illud fœdus, quod Deus per prophetas sæpe promiserat Isaiæ 59. 21. Iere. 31. 31. 32. 33. Atque hanc fortasse emphasim habet articulus ille Græcus apud Matth. & Marcum τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης. *Hic est sanguis meus noui illius Testamenti*, id est, illius noui Testamẽti, quod promissum erat, & de quo sæpe audiuistis. Vnde intelligitur, cur, cum de corpore loqueretur, nullam de nouo Testamento mentionem fecerit, cum autem de sanguine; fecerit; nimirum, quia sanguine fœdera sanciebantur; non vt existimat Origenes, quòd eius sanguine redempti simus; nam & eius carne redempti sumus. Deinde colligitur Christum ibi nouum Testamentum constituisse, non in cruce, vt noui hæretici contẽdunt; non enim sensus est hic est sanguis, quo sancietur, sed quo sancitur nunc nouum Testamentum, & qui dem, cum initur fœdus, partes præsentes esse oportet, aliqua miscere verba, aliquod dare symbolum, in cruce nihil eiusmodi factum est; Christus desertus erat, & quasi capite minutus, cum sola matre, & D. Ioanne loquutus est, sed de rebus tantùm priuatis, non de publico fœdere locutus est; hic omnia fecit, quæ ad fœderis celebritatem desiderari poterant; cum Apostolis, id est cum tota Ecclesia erat: in conuiuio vbi solent fœdera celebrari, sanguinem suum dedit, quo tanquam symbolo fœdera feriuntur, verba dixit, quibus se fœdus inire cum Ecclesia declarat, *hic est sanguis meus noui Testamenti*. Hic ergo nouum Testamentum constitutum est; vnde & illud rursus colligitur, eum tunc sacrificium obtulisse, sine quo iniri fœdera non poterant. Cum ergo sanguinem suum Apostolis tradit dicens, *hic est sanguis meus noui Testamenti*, in possessionem noui Testamenti eos mittit. Colligitur etiam Christum verum dedisse sanguinem. Opponit enim sanguinem suum sanguini vitulorum, tanquam figuræ veritatem.

Christus non in cruce, sed i Eucharistię celebratione nouum Testamentum constituit.

Qui pro multis.) Eodem vsus est Marcus Lucas autem, & Paulus dixerunt, *qui pro vobis*. Vtrumque simul dixisse vero simile non est, cùm ad præsentes verba dirigeret; vtro autem modo dixerit, omnino non cõstat, sed coniectura ductus probabilissima affirmare audeo potiùs dixisse *hic est sanguis, qui pro vobis effunditur*, quàm, *qui pro multis*. Primùm, quia cum solis Apostolis loquebatur. Deinde, quia, vt supra diximus, munus

munus illis commendabat, volebatque declarare, quid illis, quibus porrigebat sanguinem suum, profuturus esset; quare ex verbis Lucæ, & D. Pauli, Matthæi, & Marci verba exponenda sunt, vt idē sit, *qui pro multis effunditur*, &, *qui pro vobis effunditur*, non vt Euthymius, & Theophylactus existimant, vt idem sit *pro multis*, atque pro omnibus, quos hic Caluinus peruerso omnino consilio sequutus est, si tamen legerat; nec enim nominat, cùm alibi docere soleat Christum non pro omnibus, sed pro solis prædestinatis mortuum esse; nec sensus est, qui pro multis effundetur, id est prædestinatis, vt multi etiam Catholici interpretes exponunt. Quinimmo nec pro omnibus, qui aderant, significat sanguinem suum fundi: minus enim est *pro multis*, quàm *pro vobis:* nam perinde est, ac si dicat, *Hic est sanguis meus, qui pro vobis*, id est pro plerisque vestrum effunditur; itaque multos opponit omnibus, qui aderant. Cum ergo Christus dixisset, *hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur*, quia certum erat eum noluisse Iudam etiam comprehendere, pro quo eius sanguis quoad effectū, & fructum attinet, nō effundebatur, Matthæus & Marcus, vt id explicarent, optimo consilio non verba, sed sensum referentes dixerunt, *qui pro multis effundetur*. Obijciet aliquis, Ecclesiam sentire vtrumque Christū dixisse, *qui pro vobis, & pro multis effundetur*. Respondeo Ecclesiam nihil definire, sed cum alij Euangelistæ dixissent *pro multis*, alij *pro vobis*, ne in re dubia errare posset, vtrumque coniunxisse.

Effundetur.) qui effunditur, de cuius præsentis temporis vi versu 26. disputauimus, vbi etiam docuimus ad crucem referri non posse. Hoc loco videndum est, quo sensu Christus dixerit tunc sanguinem suum fundi. plerique putant sensum esse, qui funditur ad bibendum; nam & in mensa, cum ad bibendum vinum petimus, puero dicimus, funde vinum; ita vt alludat Christus ad verba Mosis Exodi. 24. 8. Conuenit cum hac opinione nomen calicis, qui ad bibendum fundi solet; nec enim alia ratio cogitari videtur posse, cur Lucas, & Paulus nomine calicis, quo Christus, vt diximus, vsus non fuerat, vsi sint; nisi vt significarent, quē ad finem sanguis funderetur; nimirū, vt Apostoli biberent; bibimus enim calice. Magis eorum probo sententiam, qui interpretantur, *funditur*, id est offertur, sacrificatur. Primùm, quia non dicit, qui vobis funditur, vt dicendum erat, si ad bibendum funderetur, sed *qui pro vobis funditur*, quod cum sacrificio optimè conuenit; sacrificium enim nō hominibus, sed pro hominibus offertur. Deinde quia cum Christus tradens corpus suum etiam dixerit, *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur*, non potest alia fingi causa, cur Matthæus, & Marcus id de solo dixerint sanguine, nisi quia existimarunt ad declarandā sacrificij naturam satis esse, si id de sanguine dicerent, in quo sacrificij vis maximè cernitur. Denique eodem sensu de corpore dictum est, *quod pro vobis datur*, & de sanguine, *qui pro vobis funditur*. At cum de corpore dicitur, *quod pro vobis datur*, non potest esse sensus, quod pro vobis datur ad edendum, sed quod pro vobis sacrificatur: ergo &, cum de sanguine dicitur, *qui pro vobis effunditur*. Dicet aliquis nomen calicis, quo Lucas, & Paulus vsi sunt, huic interpretationi repugnare; dicitur enim apud illos non sanguis, sed calix effundi τὸ ποτήριον ἐκχυνόμενον calix autem non effunditur ad sacrificandum, sed ad bibendum. Respondeo & alias gentes solitas fuisse victimarum sanguinem populis exceptum sacrificare, quod propriè libare dicebatur.

Quomodo Christi sanguis in Eucharistia funditur.

Supponunt alij cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris:

Inquit ille, cum de sacrificio quodam loqueretur, & Moyses ipse, cuius hic figūram Christus explebat, sanguinem vitulorum accepisse dicitur, haud dubiè patera, deinde in populum

pulum dispersisse Exodi 24. 6. 7.

29. *Non bibam amodo*) οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου γενήματος τῆς ἀμπέλου. de hac generatione, aut de hoc fructu vitis. Vetus interpres, vt Græcum verbum exprimeret, Latinis inusitato verbo vsus est. Non dubium, quin genimen vitis periphrasis vini sit; quanquam in scriptura parum vsitata. Cur ea Christus vsus fuerit, paullo post exponemus. Solet scriptura alia in eandem sententiam vti periphrasi, vt vinum *sanguinem vuæ* vocet Genes. 49. 11. Deut. 32. 14. Quid Christus vitis generationem hic appellet, magna est quæstio. Caluinistę non dubitat, quin id, quod Apostolis porrexerat, vitis fructum, id est, vinum vocet; vt vbique panem, & vinum asserant, Christi corpus, & sanguinem excludant. Et quidem Origenes tract. in Matthæum 30. & Cyprian. in epistola ad Cæcilium 68. & Chrysostom. homil. in hunc locum 83. & Epiphanius hæres. 47. contra Encratitas, Hieronym. in commentarijs, Augustin. lib. 1. quæst. Euangelicar. c. 42. Beda, Euthym. & Theophylact. hoc loco ad sanguinem Christi referunt; sed alio tamen sensū, quàm Caluinistæ. Nam Caluinistæ dicunt Christum id, quod Apostolis dederat, vinum appellasse, quia vinum erat; hi verò auctores sanguinem suum vocasse vinum, sicut carnem suam apud Ioannem panem appellauerat, & per periphrasim generationem vitis, quia ipse erat vitis vera Ioan. 15. 1. Qui horum auctorū sententiam sequi volet, meminerit hoc modo interpretari, ne Caluinistarum errori affinis esse videatur. Confirmari hæc interpretatio videtur ex Matthæi, & Marci narratione, atq; contextu, qui cū dixissent Christum accepisse calicem, discipulis tradidisse, dixisseque *hic est sanguis meus*, addiderunt statim hæc verba, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*. Sed persuadere mihi non possum hęc verba ad sanguinem Christi esse referenda: Primùm quia quod hic Matth. & Marcus de calice Christum dixisse scribunt, Lucas ca. 22. 15. 16. scribit etiam de Pascha, id est de agno dixisse, *Desiderio desideraui hoc Pascha manducare vobiscum, antequam patiar, dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei*: ergo hæc verba, quæ Matthæus, & Marcus referunt Christum de calice dixisse, non de eo calice dixit, quo sanguinem suum dedit, sed de eo, qui in cæna agni Paschalis, vt supra docuimus, à patrefamilias inter accumbentes distribui solebat. Deinde quia nō reddit Christus rationem, cur sanguinem suum dederit: nam dato sanguine aliam rationem reddiderat, *qui pro vobis effunditur*, sed reddit causam, cur desiderauerit eam cœnam cum Apostolis agere, quia vltima futura erat, vt Lucas explicauit. Præterea dubium non est Christum consueto hominum more loquutum fuisse, qui ab amicis longè discessuri ita solent dicere, non bibemus amplius simul; id autem non dixisset Christus de sanguine suo, qui etsi verus erat, dabatur tamen sub ceremonia, atque sacramento, sed dixisset de vera, & iusta cœna, cui magis verba illa conueniebant. Denique, quod sequitur *donec bibam illud nouum in regno patris mei*, vt statim docebimus, non potest intelligi, nisi de cœlo: in cœlo autem non erat bibiturus sanguinē suum, non verè, non metaphoricè; vinum autem metaphorice bibiturus erat, *Ego*, inquit, *dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*, Lucæ 22. 29. 30. Ergo non de sanguine suo, sed de vino dixit, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*. Vnde colligo, quemadmodum suprà diximus illos, qui apud Lucam duo videntur esse, calices non duos, sed vnum calicem esse, quemadmodum Augustinus, & Euthymius existimāt; hoc vno ab illis dissentio, quòd illi de illo ipso vno calice putent dixisse Christum primùm quidem, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*, non tamē dixisse, *hic est sanguis meus*; postea verò dixisse, *hic est sanguis meus*, sed nō

dixisse,

dixisse, *non bibam amodo, &c.* Ego contra non solùm existimo Lucam per anticipationem ante tempus calicis meminisse, sed etiam in illa ipsa anticipatione narrasse eo loo, quod Christus ante de alio calice dixerat, *non bibam amodo de hoc genimine vitis.* Nisi forte dicamus vnum, & eundem calicem fuisse, quo Christus in Paschali, & communi biberat cœna, & quo post sanguinẽ suum dedit; cùmque primum in Paschali biberet cœna, ea verba dixisse, *non bibam amodo de hoc genimine vitis,* nec exhausisse calicem; sed aliquid in eo vini remansisse, quod postea in sanguinem suum cõsecratum Apostolis dederit; ideoque ita Euangelistas hęc verba cum calice illo confudisse, vt de eo calice, quo sanguinem suum Apostolis dedit, nisi diligentiùs lector animum attendat, dicta fuisse videantur. Hoc mihi certum est de sanguine Christi dicta non esse. Matth. igitur, & Marcus non seruato, vt sæpe faciunt, narrationis ordine verba, quę ante calicis consecrationem Christus dixerat, post consecrationem posuerunt.

Donec bibam illud nouum.) Quidam interpretantur nouum, id est nouo modo, quod ipsum non ad vinum, sed ad Christum referunt, quasi dicat, donec renouatus, id est glorificatus illud bibam. Ita Chrysostom. Euthym. & Theophylact. quos plerique recentiores interpretes secuti sunt. Hic sensus aliquando etiam mihi placuit, modò non placet; & quia nimis dura locutio est, *nouum,* id est, nouo modo; maximeque, si ad diuersa, vt isti auctores volunt, referatur; & quia pronomen *illud* pati non videtur, vt ita interpretemur, quod ad vinum proculdubio refertur; itaque vinum ipsum nouum appellatur: nouum igitur dicitur, non quòd nouo modo bibendum sit, sed quòd alterius generis, id est præstantius, atque iucundius futurum sit, quale illud erit, quo omnes beati in cęlo inebriandi esse dicuntur: *Inebriabũtur,* inquit, *ab vbertate domus tuæ* Psal. 35. 9. Solent enim Hebræi, quorum phrasim Christus sequutus est, quicquid *es; quod* præstantius est, atque suauius nouum appellare, *Cantate,* inquit, *Domino canticum nouum,* Psal. 95. 97. 149. 1. id est, iucundum. *suaue & excellentis. dicitur.*

In regno patris mei.) Quidam non mali interpretes, nec malo animo interpretantur regnum patris initium noui Testamenti, quod in ipsa cœna cœpit, cum Christus corpus, & sanguinem suum noui Testamenti dedit, quod ideo faciunt, vt genimen illud vitis vinum, quod ante Christus biberat; nouum autem genimen, id est, nouum vinum Christi sanguis intelligatur. Pium studium, sed minimè necessarium. Nam regnum patris non posse de institutione noui Testamenti intelligi verbum illud, quo Matthæus, & Marcus vsi sunt, planũ facit *vsque in diem illum, quo illud bibam vobiscum nouũ in regno patris mei;* dies enim ille non poterat eadem esse nox, minus etiam eadem hora, qua nouum Testamentum Christus instituturus erat; quin, vt postea docebimus, non quemuis diem, sed remotissimum demonstrat. Deinde, qui hoc dicunt, non videntur animaduertere, quo consilio hoc Christus dixerit; non enim dubium est voluisse eum spem discipulorum alere, & animos præcedentibus deiectos verbis, *non bibam amodo de hoc genimine vitis,* verbis sequentibus excitare, *donec illud bibam vobiscum nouum in regno patris;* quo eodem consilio narrat Lucas dixisse eum postquàm corpus, & sanguinem suum dederat, *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.* Ita enim Apostolos moriturus consolatur, quemadmodum si moriens pater filio flenti dicat se amplam illi hæreditatem relinquere, non esse, quòd mortem, suam defleat. Hoc autem non de noui Testamenti institutione, sed de possessione vitæ beatæ dici potuit. Alij regnum patris Ecclesiam vocari putant, vt Hieronym. & Beda. Alij tempus illud quadraginta dierum, quibus post resurrectionem cũ Apostolis

Nonum apud Hebræos.

stolis sæpè edit, ac bibit, vt Chrysostomus, & Theophylactus, & Euthymius, sed hæ duę interpretationes ijsdem, quibus prima, argumentis refutari possunt. Nam dies ille nõ potest nisi lõgissimum, & postremum diem demonstrare, sicut dies iudicij *dies ille* vocari solet 1. ad Thess. 5. 4. & 2. ad Thess. 1. 10 & 2. ad Timoth. 1. 12. 18. & 4. 8. Præterea illud etiam obseruatur in sacris literis, quamuis regnũ Dei aliquando pro Ecclesia, aliquando pro Euangelio accipiatur, tamen regnum Patris nunquam, nisi cœlum, vocari; ideò, vt opinor, quòd solus Pater nũquam videatur de cœlo descendisse. Deinde illud etiã obseruo, quotiescunque de esu, & potu regni cœlorum scriptura mẽtionem facit, regnum cœlorum nec pro Ecclesia, nec pro Euangelio, sed pro vita beata poni solere, *Satiabor,* inquit, *cum apparuerit gloria tua,* & Matthæi 8. 11. *Dico autem vobis, quòd multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno cœlorum,* Lucæ 14. 15. *hæc cum dixisset, quidam de simul discumbentibus dixit illis, Beatus, qui manducabit panem in regno Dei,* & cap. 22. 29. 30. *Ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo,* & Apoc. 19. *Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt,* quæ omnia sine vlla dubitatione de cœlesti, beataque vita intelliguntur, ergo & quod Christus hic dicit, *in regno patris mei,* cùm de bibendo agat. Leniq; si regnum cœlorum pro alia re, quàm pro beatitudine sumatur, haud video, quomodo vinum illud nouum conuenienter exponi possit; nam si de sanguine Christi interpreteris, post resurrectionem bibisse nõ constat, aut si bibit, non potuit tam exiguum temporis momentum designare. Si de vero vino, post resurrectionem non nouum, sed vetus bibit; nam illud nouum, id est, nouo modo iam refutauimus. Cum vita autem beata nouum vinum optimè conuenit, quia, vt diximus, Hebræorum more nouum, id est præstans, suaue, & iucundum appellatur, qualia veteres poetæ nectar, & ambrosiam esse fabulabantur. Atque ad hunc modum Origenes tract. in hunc locum 35. & Gregor. Nazianzenus in oratione 2. in sanctum Pascha; & Beda, quamuis ipse quidem Beda allegoricè interpretetur. Obijcit quidam, cui primam interpretationem omnium minimè probabilem sequuto hæc nostra non placuit, credendum non esse Christum tam exiguo verborum interuallo, verbi significationem mutauisse, vt genimen vitis, nunc verum vinum, nunc metaphoricum, id est, beatæ, vitæ suauitatem appellaret. Leuis in re graui ratio, & quæ non minùs sui auctoris, quam nostram sententiam refutare potest; nam si, vt ille ait, vinum nouum sanguinem suum Christus appellauit, verbi etiam mutauit significationẽ. Sanguis enim Christi non verum, sed metaphoricum vinum est. Tenendum ergo memoria, quod cap. 8. 22. adnotauimus, solere Christum in eadem oratione vno eodemque verbo ambiguè vti, non solùm sine vitio, sed cum magna etiam orationis elegantia, & argutia, subtilitateque sententiæ, *Dimitte,* inquit, *mortuos sepelire mortuos suos,* priori loco mortuos metaphoricè, posteriori verè mortuos appellat, & in illo exemplo, quod huic, de quo agimus, simillimum est Ioan. 4. 13. 14. *Omnis, qui biberit ex hac aqua, sitiet iterum, qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum:* primo loco aqua propriè, secundo metaphoricè vsus est. Melius obijci posset, quòd Christus dicat, *non bibam ex hoc, donec bibam illud,* nam cum dicit *ex hoc,* & periphrasi describit, verum vinum demonstrat, & cum dicit, *donec bibam illud nouum,* idem ipsum vinum intelligit, quia ad illud, *hoc,* illud, *illud,* refertur. Respondeo hæc pronomina hoc loco nec individuum, neque speciem, sed totum genus, quod nomini vini siue propriè, siue metaphoricè continetur, demonstrare, sed ex circunstantijs intelligi pro-

nomen

Universidad de Deusto
Biblioteca

nomen *hoc* accipi pro vero vino, *illud*, pro metaphorico; perinde enim est, ac si diceret, non bibam deinceps vinum, donec bibam illud vobiscum nouum in regno patris. Alij obijciunt, quòd Christus post resurrectionem, antequam ad cœlum ascenderet, sæpè cum Apostolis ederit, ac biberit, vt Petrus testatur Actorum 10.41. Primum possemus negare bibisse vinum, quia id scriptura non dicit; sed vt concedamus, quia probabile est, si non semper, aliquando bibisse; verba Christi humano, & consueto more intelligenda sunt; cumq; dicit, *non bibam amodo de hoc genimine vitis*, tantùm significat se postea non esurum, & bibiturum cum Apostolis, sicut antea; ibat enim ad mortem: edit quidem, & bibit cum Apostolis post resurrectionem; at non consueto more, vt naturæ necessitati satisfaceret, sed obiter, raptim, & tantùm, vt se resurrexisse demonstraret; edit, & bibit, & solet de his rebus, quas alio modo, quàm ante, post resurrectionem egit, ita loqui, quasi non egerit: *hæc*, inquit, *sunt verba, quæ locutus sum vobis, cum adhuc essem vobiscum*, Lucæ vigesimoquarto, 44. quasi tunc cum illis non esset; nempe quia ita cum illis erat, vt non nisi aliquando illis appareret, cæterùm inuisibilis, non vt ante, ita vt semper cum illis esset, semper ab illis videretur, semper cum illis ederet, ac biberet. Eodem igitur modo, etsi post resurrectionẽ suam cum Apostolis aliquando edit, & bibit, tamen quia id non nisi veluti per transennam fecit, non ducit in numerum. Hinc ratio colligi potest, quam in hunc locum supra distulimus, quam ob rem Christus periphrasi vsus sit. Sunt, qui dicunt alludere voluisse ad consuetam gratiarum actionem Iudæorum; quæ his, vt ferũt, verbis concepta erat; *Benedictus sis tu Domine rex mundi, qui das nobis fructum vitis*. Id nec omnino probo, nec reprehendo; sed illud mihi videtur probabilius, Christum emphasis causa ita loquutum esse: plus enim erit, & maiore cum exaggeratione dicitur, non bibam ex fructu vitis, quam non bibam vinum, sicut magis exaggeratè idem dicit, qui negat se quicquam, quod terra ferat, esurum esse, quàm qui negat se cibum vllum sumpturum, quamuis nullus cibus sit, quem terra non ferat, quia periphrasis illa, atque descriptio orationi vim addit.

30. Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, cùm laudem Deo cecinissent; hæc enim tria Græca dictio complectitur. Itaque non solus Christus, sed etiam Apostoli hymnum dixerunt, vt Origenes, & Hilarius adnotant; quamuis Beda non considerans Græcum verbum à solo Christo dictum putet. An cecinerint, non satis constat; sed quia id verbum propriè significat, probabile est, & exemplum cantus Ecclesiastici esse potest. Certè Chrysostomus ad Missæ sacrificium accommodat, inde colligens neminem debere ante gratiarum actionem, quæ in fine fit, ab Ecclesia discedere. Sunt, qui putent Christum vsitatum aliquem Iudæorum hymnum cecinisse. Nam Euangelistæ quasi de vsitato hymno dicunt, *Et hymno dicto*. Paulus Burgensis scribit Iudæos loco gratiarum actionis septem Psalmos recitare solitos, idest à Psalmo centesimo duodecimo, cuius initium est. *Laudate pueri Dominum*, vsque ad Psalmum centesimum decimum octauum. Alij Christum nouum aliquem hymnum composuisse dicunt. Neutrum certum est; illud hoc probabilius; Iudæos enim aliqua certa gratiarum actione vti solitos ideò credendum est, quòd non solùm eorum interpretes doceant, sed etiam præceptum illis à Deo fuisse videamus. Deuteronomij 8.10. *Cum comederis & satiatus fueris, benedicas Domino Deo tuo pro terra optima, quam dedit tibi*

Hymnus dictus Christo & Apostolis dissentit. Euseb. Hilar. Ambr. Aug. integra non dicenda.

Exierunt.) Ex domo, vbi cœnauerant, aut etiam ex vrbe; vide disputationem ea de re Ioannis 14 31. & 18.1. vbi & cur exierit, dicturi sumus. Diuus Ioannes inter sacramentorum exhibitionem, & egressum Christi,

Christi, multa illis, & grauissima verba feciſſe tradit, quæ a capit. 13.30. vsque ad initium cap. 18. scribit; Lucas etiam alia nonnulla ponit, quæ Ioannes prætermisit, factam fuisse contentionem inter Apostolos, quis eorum videretur esse maior, & reliqua, quæ cap. 20.25 à nobis explicata sunt, & illa Lucę 22.28.29.30. *Vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis, & ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater regnum, vt edatis, & bibatis super mensam meam in regno meo*; vnde colligitur, antequam Christus exiret è domo, exijsse Iudam, quia dicit, *vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis*, quasi opponens vndecim Apostolos Iudæ, qui cum illo in tentatione non permanserat, sed potiùs *magnificauit contra eum supplantationem*.

In Montem Olineti.) Distabat Mons Oliueti ab vrbe Ierosolyma sabbathi iter, vt Lucas scribit. Actorum 1.12. idest mille passus, aut, vt alij volunt, bis mille. Certum est proximum fuisse locum, cum Christus post cœnam eò ire potuerit: quanquam hortum Gethsemani, in quem iuisse dicitur, vero simile est non in ipso monte, sed citra ad radicem montis situm fuisse, cum nomen ipsum Hebraicum vallem pinguem declaret.

31. Omnes vos scandalum patiemini.) Non significat, vt multi interpretantur, fidem Apostolos perdituros, nec, vt alij dicunt, in fide vacillaturos esse; aut negaturos Christum, sed delicturos, vt ex Petri responsione colligitur versu 33. *Et si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor*, idest, etsi omnes te deserant, ego non deseram: fidem enim nemo eorum perdidit, ne Petrus quidem ipse, qui negauit; etsi scio nonnullos veteres auctores ita loqui solere, quasi fidem perdiderit, non distinguentes fidei confessionem à fide, & negationem Christi à fidei amissione, quæ longè diuersa sunt. Lucas cap. 22. 31. soli Petro dixisse ait. *Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret sicut triticum*. Deinde Matthæus, & Marcus hæc ita narrant, quasi Christus ea dixerit, postquam de domo exijsset. Diuus Augustinus lib. 3. de consensu Euang. cap. 2. putat prius Christum dixisse, quod Ioannes narrat cap. 13.33. *Quæretis me, & sicut dixi Iudæis, quò ego vado, vos non potestis venire*, ea occasione Petrum interrogasse, quod idem Ioannes scribit vers. 36. *Domine quò vadis*, Christum respondisse, *Quò ego vado, non potes me modò sequi, sequeris autem postea*: Petrum dixisse *quare non possum te sequi modo? animam meam pro te ponam*. Tunc Christus, cum videret Petri confidentiam, & iactantiæ similem promissionem, dixisse, quod Lucas scribit, *Simon, Simon ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret*. Quod autem Matthæus & Marcus dicũt, *omnes vos scandalum patiemini*, aut Christus postquã Petro priuatim dixisset, quod scribit Lucas, ad omnes conuersus omnibus dixit, aut quia, quod Petro dicebat, omnibus dicebat; Matthæus, & Marcus non verba, sed sensum Christi retulerunt.

In me.) Hebraismus, idest propter me. Cum videbitis me indigna patientem, occasionem mei deserendi accipietis, hoc est, *scandalum patiemini in me*.

Scriptum est enim.) Accommodat Zachariæ testimoniũ ad se iure suo. *Zach. 13.7* Nam etsi ad veteres sacerdotes pertinebat, de illo tamẽ propriè dictum fuerat, vt ex præcedentibus, & sequentibus prophetæ verbis manifestũ est. Accommodat autem, non vt doceat necessariò euenturum esse, vt se Apostoli deserant, eosque à culpa euentus necessitas excuset, sed vt doceat, id sibi nouum non fore; nam & se iam scire, & verò à propheta prædictum fuisse, *Percutiam pastorem* πατάξω. Apud prophetam Hebraicè est נכה, Septuaginta verterunt πατάξω percute. Itaque facilè adduceret hoc etiam loco πατάξω *percutiam* legendum esse πατάξω percute, ne Euangelistæ verba à verbis prophetæ dissonare videãtur, nisi viderem nonnullis etiam alijs in verbis Euangelistam à propheta discrepare,

screpare. Malo itaque dicere Euangelistam sententiam spectasse, non verba. Quòd ad sententiam autem attinet, idem est percute, & percutiam. Deus enim erat, qui pastorē percuti iubebat, & quod per alium facit, ipse facit. Indicat ergo se esse, qui filium suum percutit; sicut alibi dicitur eum pro nobis ad mortem tradidisse.

31. Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.) Duobus verbis discipulorum animos recreat, & cum se resurrecturum affirmat, & cum eis in Galilæa appariturum.

34. Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.) Marcus c.14.30. scribit, *priusquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus*, vnde nata quæstio est, quomodo intelligendum sit, quod Matthæus dicit hoc loco, & Lucas c.22.34. & Ioā. c.13.38. *antequam gallus cantet, ter me negabis*; an aduerbium illud *ter* ad galli cantum, an ad Petri negationem referendum sit. D. Augustinus libro 3. de consensu Euangel. cap.2. putat hunc esse sensum, *antequam gallus cantet, ter me negare incipies*, quasi ante galli cantum tres negationes incœperit, sed non absoluerit. Dura interpretatio; nam ex contextu huius loci, & Luca cap.22.34. & ex Ioanne cap.13.38. manifestum est Christum dicere voluisse, antequam gallus cantaret, Petrum se ter esse negaturum; deinde perit Augustino illo modo interpretanti tota huius sententiæ Christi gratia; significat enim Petrum, antequam gallus cantet, idest breuissimo temporis interuallo nō semel, non bis, sed ter esse negaturum. Ita intelligendum esse euentus docuit, & Euangelistæ monuerunt; nam & Matthæus infra vers. 74. 75. & Lucas vers. 60. 61. & Ioannes cap. 18. 27. postquam narrassent Petrum negauisse, addiderunt, *& continuò gallus cantauit, & recordatus est Petrus verbi Iesu, quod dixerat, priusquam gallus cantet, ter me negabis*; Rectè ergo hunc locum explicauit, qui dixit Matthęum, Lucam, & Ioannem gallicantum appellasse, non illum, quem ad mediam noctem edere solet gallus, sed eum, quem ante auroram, quòd ille propriè, atq; vsitatè gallicinium, aut galli cantus vocari soleat, quia primus cantus alio nomine media nox appellari potest. Tempus autem illud, quod auroram præcedit, & quo gallus cantat, nisi galli cantus appelletur, alio vocabulo appellari non potest. Ita scriptura loqui solet, Tobiæ 8.11. *Et factum est circa pullorum cantum accersiri iussit Raguel seruos suos, & abierunt cum eo pariter, vt foderent sepulchrum* & Marcus ipse c.13.35. *vigilate ergo; nescitis enim quando dominus domus veniet, serò, an media nocte, an galli cantu, an manè*. Ergo ante auroram, quod propriè tempus galli cantus appellatur, Petrus ter Christum negauit, vt Matthæus, Lucas, & Ioannes scribunt, & quod idem est, antequam gallus bis cantaret, semel ad mediam noctem, iterum ante auroram, ter Petrus negauit, vt scribit Marcus. Quæret aliquis, cur Marcus aliter de ea re, quam alij Euangelistæ, scripserit. Probabile mihi videtur Marcum ex Petro, cuius discipulus erat intelexisse non solùm, qua sententia, sed quibus etiā verbis sibi Christus prædixisset fore, vt ter eum ea nocte negaret; ijsdemque verbis vsum fuisse; eò autem vero similius est Christum Marci vsum fuisse verbis, quòd ea maiorem habeant efficacitatem. Opponit enim Christus numerum numero, quasi dicat, diligentior tueris in me negando, quam gallus in cantando; nam antequam ille bis cantet, tu ter me negabis. Videmus namque totam Christi orationem emphaticam esse, *Amen dico tibi*, hæc enim emphasis est, *in hac nocte, antequam gallus bis cantet, tu ter me negabis*.

Quis gallicantus in scriptura.

36. In villam.) εἰς χωρίον quo eodem verbo Marcus vsus est. Hortum fuisse constat ex Ioanne cap.18.1.26. in quem Christus orationis causa lapè ire tabat, vt idem ait Ioan. vers.2. Iudam sciuisse eò solitum ire Christū, & Lucas c.22.39. *& egressus ibat secundùm consuetudinem in Montem Oliueti*, vnde apparet Christum nō, vt se abscon-

deret, eò se recepisse, sed potiùs, vt faciliùs à Iuda, & militum cohorte inueniretur, vt eo loco Ioannes indicauit.

Qua dicitur Gethsemani.) Gechemani potius, aut Gesemani dicendum esset, idest vallis, aut hortus octauus, aut pinguis; pinguis, quia fertilis erat; octauus, quia, vt quidam putant, cùm circum Ierosolymam multa amœnæ villæ essent, multiq; horti, ex distantia, qua ab vrbe aberant, nomina sortiebantur, vt alius primus, alius secundus hortus diceretur, vt apud Romanos primus, secundus, tertius ab vrbe lapis. Putat Cyrillus in commentarijs cap.18. Ioan. aliquod fuisse mysterium, quòd Christus se in hortum comprehendendus receperit, hortum scilicet illum symbolum fuisse paradisi: nos in paradiso à Diabolo captos fuisse, in eodem paradiso liberatos; comprehēsio enim Christi initiū fuit nostræ libertatis.

37. Petro, & duobus filijs Zebedæi.) Iacobo, & Ioanne cap. 10.3. Cur aliquos secum assumpserit, non difficilis est ratio; voluit orationis suæ, doloris, & lethalis illius sudoris testes habere. Cur autem hos tres potiùs, quàm alios Hilarius, Chrysostomus, & Theophylactus respondent, propterea quòd hi tres gloriam, & maiestatem ipsius in transfiguratione viderant cap.17.2. & verendum erat, ne alij, qui non viderant, Christi infirmitate offenderentur. Simpliciùs responderi potest, ideò hos tres potiùs, quàm alios assumpsisse, quia plus illis confidebat, ideoq; ad omnia secreta solebat adhibere, sicut ad transfigurationem adhibuerat.

Cœpit contristari, & mœstus esse,) ἤρξατο λυπεῖσθαι, καὶ ἀδημονεῖν tristari & anxio esse animo, est enim ἀδυμονεῖν ita vehementi obiecti discriminis metu angi, vt quodammodo exanimis, & attonitus sis. Euangelistæ verò Matthæus, & Marcus, qui hoc vsi sunt verbo, solam magnitudinem tristitiæ Christi declarare voluerūt. Fuerunt olim, qui negarent veram in Christo fuisse tristitiam, vt Chrysostomus hoc loco, & Ambrosius in comment. in capit. 22. Lucæ indicant, & Damascenus de hæreticis quibusdam scribit libr. de hæresibus cap. 84. Nescio an Hilarius in eo imprudenter fuerit error; nimis enim illi congruenter videtur loqui, & hoc loco, & lib. 10. de Trinitate, vbi planè affirmat nullum Christum dolorem sensisse, & in comment. in Ps. 68. Euagrius lib. 4. hist. eccles. cap. 59. scribit simili in errore Iustinianum Imperatorem impatibilem, fuisse Christum. Non possumus eius rei meliorem testem, quàm Christum ipsum desiderare, qui animam suam vsque ad mortem tristem esse dicit. Alij contrà, vt refert in comment. D. Th. etiam secundùm diuinitatem passionē, ac dolorem sensisse docuerunt; nimis stultè de diuinitate sentientes. Alij tristitiam istam Christi non passionem fuisse, sed propassionem, idest nō πάθος vt Græci vocant, sed προπάθειαν; hoc autem inter passionem, & propassionem interesse, quod nunc Theologi inter primos, & secundos quos appellant motus interesse dicunt; passionem esse, quæ animum aliqua ratione turbat, & aliquem, quamuis imperfectum voluntatis consensum extorquet; propassionem, quæ hominem quidem mouet, & aut doloris, aut delectationis sensum aliquem affert, sed animum de quiete sua non deturbat. Ita Origenes, Hieronym. & Beda existimāt Christum fuisse tristatum, atq; hanc eius verbi vim esse ἤρξατο *cœpit*, quasi cœperit quidē, sed non finierit, quia propassio vsq; ad passionem nō peruenit. Potiùs credo verbū illud hanc vim habere, vt significat Christū nō coactum, cū periculum obiectum est, sed spontè quando voluit, quantum voluit, & quomodo voluit, tristatū fuisse, quod ex alijs quoque circunstantijs apparet. Paullo ante cū esset cum vndecim discipulis tristatus nō fuerat, quia nolebat tristitiam suam omnibus notam esse, statim, vt ab illis digressus est, & cum tribus tantùm familiaribus discipulis fuit, tristari

Passiones ē Christo nō fuerūt, sed propassiones.

stari cœpit, vt Euangelistæ adnotaue runt indicantes, quando voluit, & qua ratione voluit fuisse tristatum. Eleganter in hanc sententiam Augu stinus scribit in comment. in Ps.87. *Hos humana infirmitatis affectus, sicut ipsam carnem infirmitatis humanæ, ac mortem carnis humanæ Dominus Iesus non conditionis necessitate, sed miserationis voluntate suscepit, vt transfiguraret in se corpus suum, quod est Ecclesia, cui caput esse dignatus est, hoc est membra sua in sanctis, & fidelibus suis, vt si cui eorum inter humanas tentationes contristari, & dolere contingeret, non ideò se ab eius gratia putaret alienum, & non esse ista peccata, sed humanæ infirmitatis indicia, tanquam voci præmissa concinens chorus sita corpus eius ex ipso suo capite addisceret.* Rectè Damascenus scripsit lib.3. de fide orthodoxa cap.20. Hoc inter nostras, & Christi passiones interesse, quòd nostræ voluntatis præueniant actionem; Christi sequantur, idest nos etiam nolentes passiones habere, Christum non nisi volentem habuisse; deinde quòd nostræ ex naturali necessitate, & peccato originali nascantur, Christi nec ex peccato, nec ex necessitate, sed ex misericordia natæ sint; esuriuit. n. pro nobis, sitiuit pro nobis, doluit pro nobis. Itaque quod quidam docti, vt Catholici interpretes docuerunt Christum conditione humanæ naturę mortem extimuisse, interpretari malo, quàm refutare; potest. n. sic intelligi, vt Christus non conditione, & necessitate naturæ doluerit, sed voluntate sua ita naturam in sua naturali conditione reliquerit, vt tantum doluerit, quantum, si pura natura humana fuisset, doluisset. Subtiliùs in scholis à Theologis disputatur, qui fieri potuerit, vt Christus, cum beatus fuerit, tristitiam habuerit. Sunt, qui respondeãt beatum fuisse superiore tantum animæ parte; corpus enim illius nondum fuisse beatum, quia, vt pati posset, nondum se in illud beatitudo effuderat; tristitiam autem fuisse in inferiore parte quæ in corpore est. At Christus animam suam vsque ad mortem tristem esse affirmat, quo verbo ostendit omnes animæ suæ partes occupasse, & paullo post dicit, *non sicut ego volo, sed sicut tu*, & vt alius Euangelista clarius dixit, *Non mea voluntas, sed tua fiat*: vbi haud obscurè significat se etiam voluntate, quæ superior animæ pars est, fuisse tristatũ, mortemque refugisse. Et verò ex eo loco sexta synodus generans, alijque auctores veteres probauerunt duas fuisse in Christo voluntates, diuinam & humanam. Itaque eorum subtilitas, qui voluntatem hic interpretantur partis sentientis appetitum, probanda non est. Meliùs igitur alij dispensatione quadam factũ fuisse, vt cùm Christus beatus esset, tristitiam etiã in superiorem animæ partem admiserit; nam sicut beatitudinem suam cohibere potuit, ne defluere in corpus, vt pati posset, ita premere eam potuit, & quodammodo occultare, vt ad tempus tristitiæ cederet, quæ vna passionis suæ pars futura erat. Quæritur inter interpretes, quam ob causam Christus tristatus sit. Hilarius, Hieronymus, & Beda non metu mortis, sed discipulorum commiseratione, quòd scandalum passuri essent, tristatum fuisse dicunt, atque hoc esse, quod paullo post dicit, *tristis est anima mea vsque ad mortem*, quasi dicat, cùm hora mortis veniet, non erit tristis, quia scandalum præteritum fuerit. Hilarius verò nominatim propter Iudam, quòd perditum se iret, tristatum putat. Bono animo hi auctores ita senserunt; ne Christum timidiorem, quàm multi eius martyres fuerunt, facere viderentur, sed si id, quod paullo ante notauimus, teneatur, istud non erit necessarium, Christum verè quidem, sed spontè tamen, & liberè timuisse: hac enim ratione fit, vt etiamsi plus pertimuisse mortem videatur, quàm multi eius martyres timuerũt, timidior illis dici non possit. Non enim timidus, sed fortissimus est, qui non nisi, quando vult, timet. Et ita omnia docent Christum timuisse mortem,

Differẽtia passionum Christi, & nostrarum ex Damasceno.

Christus qũo tristitiam cum beatitudine habuerit

tem, vt negari salua scripturæ auctoritate non possit. At si voluntate sua timuit, cur timere voluit? Possem vno verbo respondere, si voluntate sua mortuus est, cur mori voluit? Vtique pro nobis, & pro nobis doluit; nam mortis præludia & dolor, & tristitia, & sanguineus sudor erãt. Magnum ergo fuit, & cumulatum Christi beneficium, quòd mortem pro nobis non subitam, qualis eorum esse solet, qui nec opinantes securi feriũtur, sed cum omnibus suis circunstantijs coniunctam suscipere voluerit, cum dolore, cum flagellis, cum conuitijs, cum ignominia, & cum nonnullis rebus, quæ mortem comitari non solent, qualis sudor ille sanguinis fuit, vt verè posset dicere, *Circundederunt me dolores mortis, & pericula inferni inuenerunt me*. Paullo aliter Hieronymus, Beda, Euthymius, & Theophylactus in commentarijs, & August. in Psal.87. propterea timere, & tristari Christum voluisse, vt se verum hominem ostenderet, tum etiam, vt idem ait Augustinus, ne eius membra, idest fideles, si quando tristarentur, putarent id esse peccatum. At cur vehementiùs, quàm alij homines mortis metu tristari soleant, tristatus videtur fuisse, eò quidem vsque, vt quemadmodum Lucas c.22.44. scribit, guttæ sanguinis, aut, vt Græcè est, θρόμβοι grumi, id est magnæ sanguinis guttæ ex eius corpore in terram defluerent? Scribit Hilarius lib.10. de Trinitate, & D.Hieron.lib.2.aduersus contra Pelagianos suo tempore id, quod Lucas de sanguine, & de angelo, qui Christo orãti apparuisse dicitur, tradit in plerisq; Græcis, & Latinis codicibus lectum non fuisse: sed potiùs credendum est à nonnullis id fuisse deletum quàm àquoquam adiunctũ. Alij non delent verbum, sed sensum extenuant, quasi non re vera sanguinem Christus sudarit, sed prouerbiali forma dictum sit sudasse sanguinem, idest, vehementi timore correptum fuisse, sicut vulgò de his dicere solemus, qui valdè anxij, & impediti sunt, guttas eos sanguinis sudare. Ita Euthymius, & Theophylactus exponunt; sed Euangelista, cùm dicat guttas sanguinis in terram defluxisse, non potuit profectò aliter intelligi, quàm ita, vt verum sudauerit sanguinem. Quod ergo sanguinem Christus sudauerit, etsi sunt, qui miraculo, ac præter naturam factum putent, tum etiam mysterio quodam, vt totum eius corpus, quod est Ecclesia, ipsius sanguine perfundi videretur, potiùs naturalem sudorem fuisse arbitror, sed quia insolitus est, miraculo fuit simi lis, qualia omnia rata esse solent. Scribit tamen Aristoteles id fieri naturaliter posse, & aliquando contigisse. Et quidem ratio naturalis docet in hominibus præsertim raræ texturæ, delicatæque constitutionis fieri id posse; cum enim sudor nihil aliud sit, quam pars sanguinis aquosa, quæ in venis est, cur quemadmodum omnibus pars illa per sudorem effluit, non possit in paucissimis quibusdam, qui rarissimo sint corpore, & subtiliorem sanguinem habeant, sanguis ipse tenuior loco sudoris effluere, & quemadmodum videmus omnes subito correptos metu, sudare, ita Christum, qui delicatissimæ naturæ erat, non dicamus naturaliter apprehenso ignominiosissimo genere mortis sanguinem sudauisse? Audio de his, qui viderunt, aut cognouerunt ante annos duos Lutetiæ Parisiorum hominem robustum, & bene valentem audita in se capitali sententia sudore sanguineo fuisse perfusum. Maiore admiratione dignum est, quamobrem Christus tantopere mortem apprehenderit, vt sanguinẽ sudaret. Respondet D.Tho. quia non solam mortem, sed mortis potissimùm causam, idest, omnium hominum peccata animo concipiebat; in quam sententiam D.Ambrosius in commentatijs in cap.22. Lucæ, piè, sanè, & eleganter scripsit, *Minus contulerat mihi, nisi mecum suscepisset affectum. Ergo pro me doluit, qui pro se nihil habuit, quod doleret, & sequestrata delecta-*

Lũo Christius sanguinem sudauerit.

Lib.7 de histo.animal. c.16. & li. 3. de part. anim.c.5.

3 p. q.46. art.6. Quomodo Christus ita mortem apprehendit, vt sanguinem sudarit.

delectatione diuinitatis æternę tædio meæ infirmitatis afficitur. Suscepit enim tristitiam meam, vt mihi suam lætitiam largiretur, & vestigijs nostris descendit vsq; ad mortis amaritudinem, vt nos suis vestigijs reuocaret ad vitam. Confidenter ergo tristitiam nomino quia crucem prædico, nec enim speciem incarnationis suscepit, sed veritatem; debuit ergo, & dolorem suscipere vt vinceret tristitiam, non excluderet. Nec enim habet fortitudinis laudem, qui stuporem magis vulnerum tulerint, quàm dolorem.

38. Tristis est anima mea vsq; ad mortem) περίλυπος, tristitia vndiq; obsessus est animus meus, eodem omnino sensu quo in persona Christi Dauid dixerat, *circundederunt me dolores mortis*. Quod autem dicit vsque ad mortem, Origenes, Hilarius, & Hieronymus tempus significare putãt, quasi dicat, tristis est anima mea, sed tristitia hæc non durabit, nisi vsque ad mortem. Aliena, vt mihi videtur interpretatio: nec enim Christus id agebat, vt tristitiæ magnitudinem minueret, sed, vt augeret; minuisset autem, si dixisset eam non nisi vsque ad mortem duraturã. Aliam interpretationem memini apud auctorẽ quendam recentiorem legere *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, idest adeò tristis, vt tristitia ipsa mortem mihi afferre videatur, quemadmodũ vulgò dicere solemus, morior dolore, morior fame. Verus sensus est, quem Euthymius indicauit, *tristis est anima mea vsque ad mortem*, idest tam tristis, quàm si iam morerer, sicut Dauid dixit, *Circundederunt me dolores mortis*, idest tam magni, quàm, qui in morte sentiuntur. *Ps. 114. 3.* *Ps. 114. 3.*

Sustinebit hic.) μένατε manete. Eodẽ verbo vsus est Marcus. Alios discipulos paullo ante non solũ manere, sed ẽt sedere iusserat vers. 36. hos manere, & vigilare, i. in statione esse, excubias agere, quia propiores periculo erãt, cuius volebat esse testes, sicut paullo post vers. 41. nõ solùm manere, & vigilare, sed etiam orare iubet.

39. Et progressus.) Lucas, *Et auulsus est ab eis*, quo verbo nescio, an nimis argutè significari quidã putent illum non libenter à tribus illis carissimis discipulis discessisse.

Pusillum) Quantum pusillũ illud fuerit, Lucas 22. 41. vt Euth. adnotauit, expressit, *quantum*, inquit, *iactus est lapidis*. Quæri pôt, cur successerit à discipulis oraturus. Sequutus est, vt ait D. Th. præceptum suum sup. c. 6. 6. *Tu autem, cum oras, intra in cubiculum in hume, tuum, & claude ostium tuũ*. &, vt ego cum. ẽt opinor, humanam consuetudine, & veluti verecundiam sequutus est. Nã etiam si corã alijs orare nos non pudeat, multa tñ in oratione audientibus alijs loqui, multa exteriora interioris affectus, & ardoris signa ostendere pudet, quæ solos nõ pudet.

Procidit.) Marcus in terram procidisse dicit, Lucas verò positis genibus orasse, vnde intelligimus nõ fuisse omnino in terrã prostratũ, sed genua flexisse, ideoque Marcum dixisse procidisse in terrã, quia, qui genua in terram ponit, in terram procidit.

Pater, si possibile est) Sciebat Christus absolutè possibile esse Deo, sicut apud Marcum declarat. *Abba, Pater, omnia tibi possibilia sunt*; sed posito diuino decreto, quo constitutum erat, vt pro nobis moreretur, sciebat esse impossibile, vt calix ille à se transiret; cur ergo orabat, vt si fieri posset, calix transiret? Relinquebat naturam humanam partes suas agere, quemadmodum egisset, si neq; cum diuinitate coniuncta fuisset, nec de diuino decreto quicquam sciuisset. Colligitur ex collatione Matthæi, & Marci, vt rectè D. Aug. lib. 3. de consens. Euangel. c. 4. obseruauit, idem valere, *si possibile est*, & *si vis*, nam de absoluta illa, quàm vocant potestate Christus non agebat, nec eam in dubium reuocabat, & quasi cautionis causa apud Marcũ profitetur, *omnia tibi possibilia sunt*; cum enim addit, *sed nõ quod ego volo, sed quod tu*, indicat, cum dixit, *si possibile est*, nihil aliud dicere voluisse, quàm *si vis*, aut si rebus integris, si salua gloria tua velle potes. Refellitur etiam ex Marco Caluinistarum error, qui putant

Deum plura facere non posse, quàm quę vult; nam etsi apud Matth. idem est, *si possibile est*, & *si vis*, apud Marcum idem non est, apud quem de Dei potestate Christus non dubitat, *Omnia*, inquit, *tibi possibilia sunt*. De voluntate autem dubitat, id est, quasi homo dubitãs loquitur. Quod dicit, *Pater*, orationis initio aptum ad conciliandam gratiam exordium est, vt Hieronymus adnotauit; Marcus Chaldaicum, & Græcum copulauit verbum, *Abba, Pater*, Græco Chaldaicum interpretans, quo Christus vsus fuisse creditur, quod & D. Paulus duobus locis fecit ad Roma. 8. 15. & ad Galatas 4. 6. quod D. Augustinus mysterio aliquo factum putat, vt significaretur Deus & Iudæorum, & Gentilium pater esse.

Transeat à me.) παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ, prætereat à me, aut, vt Latini loquuntur, prætereat me.

Calix iste.) Passio, mors ista terribilis. Cur calix appelletur cap. 20. 22. à nobis dictum est. Putant Hieronym. & Beda ideo dixisse *calix iste*, vt Iudæorum calicem indicaret, id est eorum peccatum, atque interitum; non enim Christum mortem suam, sed Iudæorum perniciem timuisse. Sed supra probauimus verè timuisse mortem, eamque fuisse deprecatum.

Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.) Aptè apposita moderatio: sic enim naturæ infirmitatem ostendit, vt vltra diuinę voluntatis terminos non egrediatur. Colligitur ex hoc loco, vt antè attigimus, duas in Christo fuisse voluntates humanam, atque diuinam, vt in sexta synodo generali hoc ipso testimonio probatum est. Præterea non esse factũ hoc contrarium sententiæ Diui Pauli ad Hebr. 5. 7. vbi dicit Christum exauditum fuisse pro sua reuerentia; nec enim hic, quamuis calix ab eo non transierit, non exauditus fuit, cùm hac conditione orauerit, *Si possibile est*, id est, si vis: Pater autem nolebat. Dubitabit aliquis, quomodo Christus humana voluntate mortem recusauerit, cùm Deus vellet, vt moreretur. Videtur enim contrariam diuinę voluntati voluntatem habuisse, quod sine peccato fieri non potest, quia, vt Augustinus definit, peccatum est dictum, factum, vel concupitum contra legem Dei, diuinamque voluntatem. Paullo antè diximus Christum in hac oratione ita loquutum fuisse, vt si prorsus fuisset homo, cui neque diuina voluntas cognita esset, neque satis esset fortitudinis ad mortem superandam; relinquebat enim naturam humanam, veluti solam, compressa diuinitate, vt pleniùs officio suo fungeretur. Inter homines autem non quisquis contra diuinam voluntatẽ aliquid vult, cõtinuò peccat: sed qui vult, dicit, aut facit aliquid contra voluntatem Dei sibi cognitam, atque perspectam: nec enim peccamus, cum parentibus nostris longam vitam bonamque valetudinem à Deo petimus, sed peccaremus potiùs, si non peteremus, etsi voluntas Dei fortasse est, vt citò moriantur, quia ea voluntas nobis cognita non est, & altera cognita est, qua vult, vt parentes honoremus, & omnia illis optemus prospera. Quin etiam aliquãdo contra diuinam voluntatem nobis cognitam aliquid sine peccato licet velle, modò ea non sit præcepto declarata. mortuus est pater meus, dubitare non possum diuina voluntate mortuum esse; uellem tamen mortuum non esse, nec tamen pecco. Adde, quòd hæc Christi uoluntas, qua mortẽ recusauit, nõ fuit plena, atq; perfecta, sed, ut Theologi uocãt, conditionalis; nec. n. dicebat apud se, nolo mori, sed nollẽ mori, si fieri posset, quæ uoluntas peccatum nõ est adhibita honesta conditione.

contrariam non habuit diuinæ. Lib. 22. contra Faustũ cap. 27.

40. Et venit ad discipulos.) Hæreticorũ interpretes consolationis quærendæ causa ad discipulos uenisse dicunt; parũ pro dignitate Christi loquentes. Nam ut consolatione indigeret aliqua, discipulorum tñ cõsolatione non indigebat, quorũ cognoscebat infirmitatẽ. Venit ergo, qa orationẽ iã finierat, & uolebat ter ali

quo interuallo interpoſito orare; aut venit, vt diſcipulos excitaret, atque moneret, vt ex effectu colligitur.

Et inuenit eos dormientes præ triſtitia.) Solet enim mœror animi, ſicut lacrymas exprimere, ita vapores in cerebrum excitare; vnde naſcitur ſomnus: Videmuſque & infantes, poſtquàm fleuerunt, altè dormire, & viros, cum in luctu ſunt, opprimi ſomno.

Sic? non potuiſtis.) Duplici interrogatione hæc verba legenda ſunt, vt Euthy. animaduertit, vt altera poſt natur poſt aduerbium, *Sic*, altera poſt ſequentem orationem. Nec enim aduerbiũ, *ſic* ad verbũ, *potuiſtis*, applicandum eſt, ſed ad ſuperiora potiùs referendum, quę verſ. 35. Petrus primo loco, deinde omnes alij ſimiliter diſcipuli dixerant, *etiamſi oportuerit me mori tecum, non te negabo*, quaſi dicat Chriſtus, Itane parati eſtis, vt pro me moriamini, & non potuiſtis vna hora vigilare mecũ? Dicit autem hoc Chriſtus ſoli Petro, quia ille ſe primus, & omniũ maximè iactauerat, vt Hierony. Chryſ. Beda, Theoph. & Euthy. obſeruauerunt. Marcus nõ omnibus, ſed ſoli Petro, quæ ſequuntur, dicta eſſe ſcribit, *Non potuiſti vna hora vigilare mecum?* atque ita Chriſtum dixiſſe vero ſimile eſt: ſed quia, quod Petro dicebat, tanquã cęterorũ duci, omnibus dicebat, Matthæus ſenſum non verba recitans omnibus dictum tradit. *Vna hora* μίαν ὥραν vnam horã, qua phraſi continuum, & integrum vnius horæ tempus ſignificatur; non quòd conſtet vnam integram horã Chriſtum in oratione poſuiſſe, ſed q; voluerit breuiſſimum tẽporis ſpatiũ, integrũ tamen ſignificare. Hebraiſmus. n. eſt, quo ſolẽt Hebræi momentum tẽporis, aut breuiſſimum quodque ſpatiũ horam שעה appellare. Voluit enim Chriſtus, vt diſcipulorum exaggeraret negligentiam, breuiſſimum tempus deſignare, quod Latinè diceremus, non potuiſtis momentum temporis vigilare mecum? Nec propterea indicat ſe per vnum tantum momentum orauiſſe, ſed loquitur per exaggerationem.

Mecũ.) Incredibilẽ hęc dictio vim habet ad pungẽdos animos diſcipulorũ, quaſi dicat, me non ſolũ vigilante, ſed etiam orante, ſudante, pugnante cum morte, vos, qui me dormiente pugnare debebatis, ne vigilare quidem momento temporis potuiſtis.

41. *Vigilate, & orate.)* Non iam mea, ſed veſtra cauſa, verſ. 38. tantùm dixerat, *Vigilate*, nũc addit, *& orate*, indicans pro pius eſſe diſcrimẽ.

Vt non intretis in tentationem.) Non intrare in tentationem Hie. Beda, Euthy. & Theoph. & omnes, quos legiſſe memini, poſteriores interpretes dicunt non eſſe in tentationem non incidere, ſed eam ſuperare. Ego potius credo, vt verba ipſa ſignificant, non intrare in tentationẽ eſſe in eã non incurrere, hoc enim iubemur à Deo petere conſcij infirmitatis noſtræ, non ſolùm vt pericula ſuperemus, ſed ẽt ne in pericula veniamus. Tutius eſt non pugnare, quàm vincere. Hoc enim ſenſu oramus Deum, ne nos inducat in tentationem, vt cap. 6. 13. expoſuimus.

Quid non intrare in tentationẽ.

Spiritus quidem promptus eſt, caro autem infirma.) Cauſæ redditio eſt, quãobrem orare debeant, quia etiamſi animus, ac voluntas illis non deſit; vires tamen deſunt, niſi à Deo per orationem impetrent. Spiritum igitur hoc loco non Spiritum ſanctũ, non ſpiritum ſuum, ſed diſcipulorũ voluntatem vocat, ſicut D. Paulus 1. ad Cor. 7. 34. cum dicit, *vt ſit virgo ſancta & corpore, & ſpiritu*, id eſt caſta, & pura non ſolùm corpore; ſed etiam volũtate. Videtur autem ad ſuperiorem illam diſcipulorum iactantiã alludere: magnos enim animos, magnos ſpiritus oſtentauerant, cum ſinguli dixerant verſ. 35. Petri vocẽ ſequuti, *etiamſi oportuerit me mori tecum, non te negabo*. Non vult Chriſtus animum illum improbare, atq; deijcere, ſed eo potiùs laudato infirmitatis carnis admonet, vt doceat, quamuis magno, promptoque animo ſint, oportere tamen orare eos, quia caro infirma eſt, ſicut dixit D. Paulus 2. Cor. 4.

Corin. 4. 7. nos geſtare *theſaurum in vaſis fictilibus*.

42. *Iterum ſecundò.)* πάλιν ἐκ δευτέρου Rurſus ſecundò. Tautologia videtur eſſe, niſi Hebraiſmum intelligamus. Hebræi dixiſſẽt ישוב שנית & redijt ſecundò, & orauit, ſicut, *Tu conuerſus viuificabis nos*, id eſt, iterum viuificabis, quẽ Hebraiſmum multis iã locis explicauimꝰ. Tantundẽ ergo duæ illæ dictiones valent, ac ſi alijs verbis dixiſſet, & reuerſus ſecundò orauit.

43. *Erant enim oculi eorum grauati.)* Aut grauati ſomno, quia multa iam erat nox, aut humore præ triſtitia, vt Lucas indicauit.

44. *Et orauit tertiò.)* Subit hic ſtatim animum dubitatio; cur ter Chriſtus orauerit, non ſæpiùs, non minùs ſæpe. Chryſoſt. Euthym. & Theophylact. reſpondent hunc numerum rei veritatem, perfectionem, atque conſtantiam ſolere declarare, quod multis ſacrarum litterarũ exemplis verum eſſe intelligimus; Vas illud plenum omnis generis animalium, quod Petrus vidit, ter de cælo demiſſum eſt Act. 10. 16. D. Paulus 2. Cor. 12. 8. ter dominum ſe rogaſſe, vt ſpiritum illum Satanæ à ſe tolleret; Petrus Chriſtum ter negauit; Chriſtus Petrum ter interrogauit, *diligis me plus his?* Ioan. 21. 15. Eodem modo ter Chriſtus orat; quia, quod ter fit, omnino, ac ſemper fieri videtur; & docuerat ipſe nos ſemper orare Lucæ 18. 1. In Hiſpanico prouerbio optimè explicatur *A tres va la vencida*, quaſi dicas nõ poteſt videri verè viciſſe, q; ter nõ pugnauit.

Eundem ſermonem dicens.) Non eſt neceſſe, vt eadem verba, ſed vt eandẽ ſententiam Chriſtum recitaſſe intelligamus, vt Euthym. indicauit. Quod enim Euangeliſta dicit *Eundem ſermonem dicens*, perinde eſt, ac ſi dicat, in eandem ſentẽtiam orauiſſe, id eſt nihil noui petiuiſſe, ſed quod ante petierat. Etſi ſuſpicor Euangeliſtã cautè hęc verba addidiſſe, vt indicaret ſemper Chriſtum verba illa, & conditionem, quã antea explicauerat, adhibuiſſe, *veruntamen non ſicut ego volo, ſed ſicut tu*, vt doceret Chriſtũ, quamuis ter orauiſſet, nunquam eius moderationis oblitũ fuiſſe, in qua tota orationis laus conſiſtebat; atque hoc eſt, *eundem ſermonem dicens*. Lucas vnius tantùm orationis mentionem fecit; ideo, vt opinor, quia quamuis ter Chriſtus orauerit, tamen quia, vt ait Matthæus, eundem ſermonem dixit, eadem fuit oratio; ſtatimq; narrat angelum ei apparuiſſe. Itaque nõ conſtat, qua in oratione apparuerit; nam quod quidam putant in ſingulis apparuiſſe, probabile non eſt. Credendum, cùm ideo miſſus fuerit, vt ad eius orationẽ reſponderet, & Patris ad eum ſententiam deferret, nõ niſi finita iam tertia oratione veniſſe; nec enim Chriſtus, ſi veniſſet priùs, idem à Patre petere perrexiſſet. Itaque quod Lucas ait Chriſtum veniſſe ad diſcipulos, & inueniſſe eos dormientes, poſtquàm dixerat apparuiſſe angelum, per ὕστερον πρότερον intelligere neceſſe eſt. Priùs enim de oratione verba facere cœperat, vnde quicquid in oratione acciderat, eodẽ contextu narrare voluit, quale fuit, quod angelus apparuiſſet. Quare & cum dicit adhuc eo loquente cũ diſcipulis veniſſe turbam, & Iudam vnum de duodecim, non eſt ad proxima verba referendum; *Quid dormitis? ſurgite, orate, ne intretis in tentationem*; non enim, cum ea verba Chriſtus diceret, Iudas venit, Nam vt ex Matthæo, & Marco manifeſtum eſt, poſtquàm ea dixit verba, bis ad orationem redijt, & cum tertiò ad diſcipulos reuertiſſet, non dixit, *vigilate, & orate*, ſed, *dormite iam, & requieſcite* verſ. ſequenti; atque tunc Iudas apparuit. Intelligendum igitur eſt, quod ait Lucas, *Adhuc eo loquente* non ea, quæ dixerat, ſed ea, quæ tacuerat, id eſt, cum adhuc cum diſcipulis loqueretur, non tunc, ſed poſtea. Veruntamẽ quia, ſicut ex tribus orationibus vnam, ita ex tribus Chriſti cum diſcipulis colloquijs vnum fecit; ea quæ in tertio colloquio acciderunt, cum primo coniungit.

Quãdo angelus Chriſtũ conſolari cœpit.

45. *Dormite iam, & requieſcite.)*

D. August. lib. 3. de consen. Euang. c. 4. & Beda hunc locum edisserens existimant hoc à Christo non ironicè, sed seriò dictũ fuisse, quia apud Marcum 14. 41. dicit *sufficit*, quasi dicat, sufficit, quod hactenus vigilastis, nũc dormire potestis, & requiescere. Chrysost. verò, Euthym. & Theophylactus ironiam esse putant. Iubet enim eos dormire, & requiescere, quãdo minimè dormiẽdum, & requiescendum erat, appropinquantibus hostibus. Videtur tanquam cum pueris Christus loqui, quibus, cùm nobis prohibentibus, toto die ludant cum ad prandium venitur, solemus dicere, ite, saltate, & ludite, qua concessione pungimus eos vehementer, quia dum concedimus illis ludere, cum ludere non possunt, nec volunt, exprobramus eos cum non deberent, ludere solere: ita Christus dicit, *Dormite iam, & requiescite*, quo tempore, etsi maximè vellet, cernentibus hostibus dormire, ac requiescere nõ possent, exprobrans, quòd ante, cum vigilare deberẽt, prohibente se dormiuerint.

In manus peccatorum.) Gentilium. Solebant enim Hebræi Gentiles absolutè peccatores appellare, vt Lucę 24. 7. *Oportet filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi*; & ad Gal. 2. 15. *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores*. Erat enim maior pars eorum, qui ad comprehendendum Christum veniebant, Romani milites, quia, vt ait Ioan. c. 18. 3. Iudas militarem cohortem secũ adduxit.

Gentiles à Iudæis peccatores appellati.

47. *Adhuc eo loquente.)* Omnes tres Euangelistæ Matth. Marcus, & Lucas notauerunt adhuc Christo loquente venisse Iudã, eo, vt opinor, consilio, vt docerent veram fuisse Christi prædictionem, qua paullo ante dixerat, *Surgite, eamus, ecce appropinquauit, qui me tradet*. Id ipsum alijs verbis Ioannes dixit, c. 18. 4. *Iesus itaq; sciens omnia, quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?*

Et ecce Iudas.) Primum, tanquam ducem, nominat Iudã, quod & Marcus similiter fecit. Lucas verò alio consilio turbam priùs, deinde Iudam nominauit, quòd turba, vt vero simile est, priùs apparuerit.

Turba multa.) Ita Marcus, & Lucas etiam scribunt. Ioannes verò c. 18. 3. *Cum accepisset Iudas cohortem*; vnde sequitur omnis generis homines ad capiendum Christum venisse, vnum è duodecim discipulis, qui & eum vendiderat, & aliorum dux erat: sacerdotum, Scribarum, & seniorum seruos; nam omnes Euangelistæ declarant eum, cui Petrus auriculam abscidit, Pontificis fuisse seruum: deinde milites, qui Gentiles erant. Cũ armis venerunt, tanquam facinorosum aliquem hominem comprehensuri, aut eius timentes discipulos; cum facibus aũt, quia tenebræ erant.

48. *Qui autem tradidit.)* ὁ παραδιδους traditor, id est qui tradebat eũ.

Dedit illis signum.) dederat ante. Dubitari potest, quid signo opus fuerit, cùm tam notus Christus omnibus esset. Scribit Origenes hoc loco traditionem suo tempore fuisse, Christum duas habuisse facies, aliam naturalem, atque vsitatam, qua omnes eum cognoscebant; alteram, quam assumebat aliquando, qualis illa fuit, quam in transfiguratione habuit. Meliùs Theophylactus hic maiorem partem eorum, qui ad comprehendendum Christum venerant, milites fuisse, id est Gẽtiles, qui Christum audire non solebant, vt homines alieni à Iudæorum religione. Leontius verò in commentarius in decimo octauo, capit. Ioannes versu quinto, putat Christum sua fecisse potestate, vt non solùm milites, sed ne Iudas quidem ipse tam diu cũ eo versatus ipsum agnosceret; idemque Theodorus Heracleota in Græcorum catena, Chrysostomus Cyrillus, & Theophylactus, in illo Ioannis loco docent. Nec enim tenebras in causa fuisse; nam propterea Euangelistam ante dixisse cum facibus, & laternis venisse milites, & iterum eundẽ Euangelistam adiecisse, *stabat autem, & Iudas, qui tradebat eum, cum ipsis*, quasi diceret, etsi Iudas, qui Christum indicaturus venerat, cum illis esset, tamen eum non cognouerunt. Quanquam Theodo-Mopsuest. ideo putat Euangelistam dixisse Iudam cum illis fuisse, vt eius impudentiam, improbitatemq; declararet, qui cùm tãtum miraculum viderit, à cœpto facinore non destiterit. At cur hoc potius signo, quàm alio vsus est? quia, vt opinor, ita signum dare volebat, vt qua re militibus Christum prodebat, eadem Christum proditionem suam celaret; non celasset, si inusitatum dedisset signũ. Erat autem vsitatum, vt osculo se Iudæi, præsertim inferiores superiores salutarent, & quicumque magnum erga eos, quos salutabant, amorem ostendere volebant Gene. 29. 11. 13. & 33. 4. & 45. 15. & Exodi 4. 27. & 18. 7. quod & inter Christianos vsitatum fuit Act. 20. 37. Roman. 16. 16. 1. Cor. 16. 20. 2. Cor. 13. 12. 1. Thess. 5. 26. 1. Petri 5. 14. & longo post etiam tempore, vt ex Tertulliano libro de Oratione cognoscimus; hoc est quod Christus apud Pharisæum illum quæritur Luæ 7. 45. *Intraui in domum tuam, osculum mihi non dedisti*; putabat enim miser Iudas posse se Christo scelus suũ occultare; nec enim verè in eum crediderat; sed, vt Hierony. & Beda tradunt, omnia miracula illius, quæ viderat, magicis artibus facta esse arbitrabatur, quod Christus ipse indicat apud Ioan cap. 6. 64. *sed sunt quidam ex vobis, qui non credunt*; loquebatur autem cum Apostolis. Id verò propter Iudam dixisse Euangelista declarauit, addens, *sciebat enim ab initio Iesus, qui essent non credentes, & quis traditurus esset eum*. Origenes duas refert opiniones, cur hoc signo potiùs, quàm alio Iudas Christum tradiderit; Alteram, quòd adhuc eum reuereretur, nec omnem penitus pudorem exuisset; ita que quia alioqui osculaturus erat Christum, voluit idem osculum, quod illi præbiturus erat, signũ esse militibus; quam opinionẽ Leontius etiam refert, nec videtur improbare. Alteram, ne si alio inusitato vteretur signo, Christus proditionem, & insidias intelligeret, &, vt alias fecerat, elaberetur.

Tenete eum.) Marcus 14. 44. ait addidisse Iudam, *& ducite cautè*, nimirum timebat, ne si Christus euaderet & promissam pecuniam perderet, & magistrum; sciebat enim sæpe illum, cum eum Iudæi tenere vellent, euasisse, vt Lucæ 4. 30. Ioan. 8. 59. vt Chrysostom. & Hieronym. adnotarunt. Scribit Ioannes Iesum scientem omnia, quæ ventura erant super se, processisse, dixisseque, *Quem quæritis?* Quibus duabus rebus indicauit Christũ non solùm forti, hilarique animo sese hostibus obstulisse, sed etiam eos quodammodo prouocasse. Itaque vox illa, *Quem quæritis?* non fuit hominis metuentis, negaturique se eum esse, quem illi se quærere respondissent; sed interriti, & lacessentis, vt Leontius adnotauit.

Tenebræ ad Iudæos Christiãnos.

49. *Aue Rabbi.)* Et osculo, & verbis scelus conatur dissimulare; contra verò Christus ostendit se non ignorare, quo animo veniat, cum versu sequenti eum interrogat, *Amice, ad quid venisti?* & cum apud Lucam 22. 48. dicit illi, *osculo filium hominis tradis?* E contrario verò illi ipsi, quibus signum dabat, eo etiam dato Christum non cognouerunt: priùs enim Iudam osculum illi dedisse arbitror, quàm Christus, vt ait Ioannes, milites interrogaret. *Quem quæritis?* Vn de colligitur eos nondũ Christum cognouisse, idemq; intelligitur ex eorũ responso; nec. n. rñderũt, te ipsum quęrimus, sed *Iesum Nazarenũ*, bisq; oportuit Christũ eos interrogare, antequã cognoscere possent; si. n. prius eos Christus interrogasset, quã Iudas signum dedisset, opus non fuisset signo, cum bis iam Christus dixisset, *Ego sum*; atq; ita videtur lib. 3. de consen. Euang. c. 5. sentire D. August.

50. *Amice ad quid venisti?)* Videtur Christus his verbis non solũ declarare scire se, quorsũ venerit Iudas; sed etiã vecundantem, cunctantẽq; proditorẽ suũ excitare, vt animo se se tradat, sicut, cùm cænaret, illi dixerat Io. 13. 27. *quod facis, fac citiùs*, & vt is, qui securi percutit, carnifici dicere solet,

solet, fac quod tui est officij. Porrò credendum est priùs Christum dixisse, quod Lucas 22.48. scribit, *Osculo filium hominis tradis?* Deinde quod Matth. & Marcus dicunt *Amice ad quid venisti?* postremò, quod Ioannes ait, *quem quæritis?* lib. 3 de consensu Euangelist. c. 5. D Aug. existimat, etsi contra Leontius sentit.

Tunc.) Non est hoc aduerbium ad proxima verba referendum. *Amice ad quid venisti?* quasi simul atq; ea dixerit Christus, milites in eũ manus iniecerint, sed ad ea, quæ Ioanes scribit c. 18. v. 6. & 8. bis dixisse Christum *ego sum, si ergo me quæritis, sinite hos abire.* His enim verbis potestatem illis comprehendendi sui fecit, sine qua ligatas habebant manus.

51. *Et ecce vnus ex his, qui aderant.*) Vel ex tribus, quos Christus secum ad orationem secedens adduxerat (Petrus enim vnus ex tribus illis fuerat) vel vnus ex vndecim discipulis, qui fortasse tunc cum Christo erant. Quanquam illud prius probabilius est, quia, cum Iudas cum militibus venit, cùm solis illis tribus Christus loquebatur, vt Matthæus, Marcus, & Lucas minimè obscurè significant. Quis iste vnus fuerit, Ioannes 18.10. declarat fuisse Simonem Petrum, qui gladium eduxerit, & serui Pontificis auriculam amputauerit. Lucas 22.49. omnes discipulos, qui aderãt, ad resistendum, & armis pugnandum paratos fuisse indicat. Omnes enim Christum interrogasse ait, *Domine si percutimus in gladio?* nec enim fortassis intellexerant, quod paullo ante Christus dixerat apud eũdem Lucam ver. 38. Qui Apostolis dicentibus *ecce duo gladij hic,* respondérat, *satis est,* nec enim cum dixerat, *Qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium*, significauerat armis sibi opus esse, aut ijs discipulos vti oportere, sed tantũ significare voluit magnum periculũ imminere, quod non soleat ab hominibus, nisi armis propulsari. Neque cum dicit, *satis est*, significat duobus illis gladijs hostibus esse resistẽdum, nec pluribus opus esse, sed dicit, *satis est*, quia nec illis, nec alijs gladijs opus sibi erat. Cum igitur Christum omnes interrogassent, *si percutimus in gladio?* Petrus, antequam Christus responderet, Pontificis seruum percussit, quem, quia summi sacerdotis minister erat, vero simile est & audaciorem cæteris fuisse heri sui auctoritate confisum, & infestiorem Christo domini sui inuidiam, & maleuolentiam imitatum; itaq; cæteris præijsse primùmque voluisse in Christũ manus inijcere, propterea Petrum Christi responsum non expectasse, sed audacem hominem in Christum irruentem maiori audacia conatum fuisse repellere.

Amputauit auriculam eius.) Lucas, & Ioannes explicant dexteram auriculam fuisse, in quo multi mysterium fuisse arbitrantur: quod ego nec affirmare volo, neque negare; quia, vt sæpe monuimus, non allegorias, sed literalem, & proprium scripturæ sensum quærimus. An omnino auricula illius serui Petrus abscinderit, ita vt deciderit in terram, ex Euangelistis satis liquidò colligi non potest, sed est probabilius prorsus eam amputasse, quia hoc scindendi, & amputandi verba, quibus Euangelistæ vtuntur, præ se ferunt. Quanquam Lucas indicat non omnino fuisse decisam, quia non dicit Christum auriculam reposuisse, sed cum tetigisset auriculam eius, sanauit eum: itaque si quis ita senserit, non reprehendero.

52. *Omnes, qui acceperint gladium, gladio peribunt.*) Origenes ad hunc modum interpretatur: Omnes, qui bellorum, aut seditionum auctores fuerint, in eo ipso bello, quod excitauerint, extinguentur. Hierony. & Beda: gladio peribunt non corporali, sed spirituali, id est diuina vindicta, quæ de illis, vel in hac, vel in altera vita pœnas sumet. Euthym. verò de solis priuatim Iudæis Christum loqui putat, quos significet propter mortem suam Romanorum gladio perituros esse. Sed quid hoc ad Petrum, qui gladium accepit? Igitur non significat Christus necessariò omnes, qui gladium acceperint, gladio perituros esse; multi enim gladio non pereunt, sed tantum legem allegat, quæ iubebat homicidam occidi Gene. 9.6. *Quicunque fuderit humanum sanguinẽ, fundetur sanguis illius* nec dicit, quam pœnam necessariò subituri sint, sed quam mereantur, vt indicant D. Augustinus in libro quæstionum veteris, & noui Testamenti cap. 104. & Theophylactus hoc loco. Qui verò ex his verbis colligunt ne iudicibus quidem licere vti gladio, nimis inepti sunt, quorum hodie multis in locis hæresis regnat, & verbis D. Pauli facilè refelluntur, qui eos à Deo potestatem habere affirmat, & non sine causa gladium portare, quasi ipsum etiam gladium à Deo acceperint: ergo gladio non peribunt, si gladio suo vtantur: quia non abutuntur, quia non ipsi acceperunt, id est priuata auctoritate vsurparunt, sed datum à Deo susceperunt. Mirantur quidã, quid causæ sit, cur Petrum Christus reprehenderit, cum vim vi repelleret idque vt magistrũ defenderet, quod & naturali, & diuino, & humano iure licere creditur. D. Augustinus eo loco, quem modo notauimus, putat Petrum non fuisse reprehensum, quòd serui Pontificis auriculam abscidisset; id enim Christi permissu fecisse existimat, atque hoc verbum illud apud Lucam cap. 22. v. 51. significare *Sinite vsque huc*, quasi dicat sufficit auriculam serui Pontificis abscidisse. De cætero *mitte gladium tuum in vaginam*, quod ait Ioan. cap. 18. v. 11. quia *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt*, vt hic dicit Matth. sed admonere tantùm Petrum arbitratur, ne vltra pugnet. Veruntamen manifestum est Petri factum à Christo reprehẽdi, vt ne disputari quidem debeat. Cur ergo reprehenditur? Primũ quia illa nõ erat defensio, quid enim vnus homo contra cohortem vnam fecisset nisi milites irritaret, vt crudelius tractarent Christum? Deinde, quia non expectato Christi responso gladio percusserat. Postremò, quia etiam si posset, non debuit tamen

Christi mortem impedire, sicut Christus ipse poterat duodecim legiones angelorum à Patre petere, qui se defenderent; sed maluit Patris parere voluntati, & Prophetarum implere vaticinia, quam rationem Christus hoc loco reddit ver. 53. & 54. & apud Ioannem cap. 18. 11. *Calicem quem dedit mihi pater, non vis, vt bibam illum?* sicut simili de causa Petrum reprehẽderat cap. 16. 23. *Vade post me Satana, scandalum es mihi, quia non sapis, quæ Dei sunt, sed ea, quæ hominum,* quia voluerat eum à suscipienda morte dehortari. Cur ergo Christus generalẽ citat legem? Quia vbicunq; exceptio locum non habet, lex locum habet, & non habebat exceptio locum in Petro, qui bono quidem animo, sed quo loco, & quo tempore nõ debuit, gladium accepit. suo hic more Caluinus non solùm Petrum, sed omnes etiam discipulos, quia ad defendendum Christum paratos se esse ostenderant, rogauerantq; *Domine, si percutimus in gladio?* stultos, atque amentes appellat.

Caluini cõtumelia in Apostolos.

53. *An putas, quia non possum modo rogare Patrem?*) Duplex his verbis Caluinistarum error confutatur, & Christum necessariò mortuum esse, & Deum non posse plura, quam, quæ actu vult, facere. Nam & Christus indicat se, si voluisset duodecim angelorum legiones à Patre petere, potuisse non mori & Deum duodecim legiones angelorum sibi mittere potuisse, nec tamen voluisse. Dubitabit aliquis, quomodo dicat Christus Patrem sibi non negaturum fuisse duodecim angelorum legiones, si ab eo petiuisset, cùm paullo ante, quod ab eo petiuerat, vt calix à se transiret, negauisset. Respondeo Christum ex natura ipsa rei, non consideratis circunstantijs, locutum esse, quasi diceret, putasne, si non sciuissem decretũ esse à Patre meo, vt morerer, non potuisse me duodecim legiones angelorum ab eo petere, eumque mihi datum non fuisse?

Christus voluntarie mortuus cõtra Caluinistas.

Deus plura potest facere, quàm vult facere contra Caluinistas.

Duodecim legiones angelorum.) Et res & dictio Romana est, qua etiam Euãgelista

Universidad de Deusto
Biblioteca

gelistę Græcè loquẽtes vſi ſunt, ſicut multa alia Latina vocabula vſurparunt. Nulla enim gens, præter Romanos, legionibus vtebatur. Itaque credendum eſt ex Romanorum conſuetudine, qui tunc in Iudæa dominabantur locutum fuiſſe. Apud Romanos autem, vt Vegetius, & D. Hieronymus ſcribunt legio ſex millia hominum cõtinebat, aut, vt Polybius, communes legiones habebant quattuor millia ducentos pedites; Equites verò trecentos, in grauioribus autem bellis pedites quinque millia, Equites trecentos. Quicquid ſit, hoc certum eſt voluiſſe Chriſtum ingentem angelorum numerum ſignificare. Opponit autem angelos hominibus, multos paucis, potentes impotẽtibus, & quorum vnus vna nocte cẽtum octoginta quinque millia homi nũ occidit in exercitu Sennacherib 4. Regum 19. 35. Et mihi quidem vero ſimile videtur Chriſtum angelos non militibus, ſed diſcipulis opponere, qui vna cum Iuda duodecim erant, ac propterea duodecim non plures, nec pauciores legiones nomi naſſe, vt indicaret poſſe ſe pro duodecim hominibus duodecim legiones habere, quarum vnaquæque ſex angelorum millia continebat, aut ali quanto plures, ſi Vegetij ſententia vera eſt. Niſi forte magis placet duodenariũ numerũ pro oĩ, & pfecto numero poſitum eſſe, vt, *Sedebitis, & vos ſuper duodecim ſedes iudicantes duodecim tribus Iſrael*, quemadmodum Auguſtinus, & Beda illum locum interpretantur ſupra cap. 19. 28. Colligit hinc Origenes Angelos bonos perpetuum contra angelos malos bellũ gerere, ideoque cœleſtem militiam tam multis ſcripturæ locis appellari. Mitti quidem frequenter à Deo, vt homines non ſolum ab angelis malis, ſed ab alijs etiam hominibus tueantur, apparet 4. Regum 6. 17. vbi tãta angelorum multitudo in vnius Eliſæi auxiliũ miſſa eſt, vt mõtẽ operiret, hoc eſt, q̃ ait Dauid Pſ. 33. 8. *Immittet angelos Dñi in circuitu timentium eum, & eripiet eos*. Hebraicè nan ca-

Lib. 2. de re milit. ca. 2. Lib. 6.

Duodenarius numerus in ſcriptura pro omni.

ſtrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, id eſt, angelorum caſtra in vniuſcuiuſque circuitu ponet, ne quis eum lædat, & Pſal. 90. 11. *Angelis ſuis mandauit de te, vt cuſtodiant te in omnibus vijs tuis*. Mitti etiam aliquando, vt in bello pro nobis pugnent, conſtat ex Daniele cap. 10. 13. 20 21. & 12. 1. Ex ea conſuetudine loquutus eſt Chriſtus.

54. *Quomodo ergo implebuntur ſcripturę, quia ſic oportet fieri?*) Et deficiens oratio eſt, & Hebraiſmum continens; intelligendum enim eſt, quomodo implebuntur ſcripturæ, quæ dicũt, quia ſic oportet fieri? & illud, *quia*, Hebræorum more poſitum eſt pro infinitiuo; ſic fieri oportere, vt Lucæ 24. 25. 26. *Et ipſe dixit ad eos, o ſtulti, & tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti ſunt Prophetæ, nonne hæc oportuit pati Chriſtum, & ita intrare in gloriam ſuam?* Scripturæ autem, & Prophetæ, de quibus Chriſtus loquitur, ſunt Iſaiæ 53. 10. *Dominus voluit conterere eum in infirmitate; ſi poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum, & voluntas Domini in manu eius dirigetur*, & Danielis 9. 26. *& poſt hebdomadas ſexaginta duas occidetur Chriſtus, & non erit eius populus, qui eum negaturus eſt*. Hoc autem ideo Chriſtus dixit, vt oſtenderet ſe non violentè ad mortem trahi, ſed ſponte ire, vt Patris decreto per Prophetas promulgato ſatisfaceret. Ioannes c. 18. 11. aliter Chriſtũ Petro reſpondiſſe ſcribit, *Calicem, quem dedit mihi Pater, non vis, vt bibam illum?* Itaque probabile eſt, quod Auguſtinus exiſtimat libro 3. de conſen. Euangel. c. 5. vtrumque Chriſtum dixiſſe, primùm, *Calicem, quem dedit mihi Pater, non vis, vt bibam illum?* deinde, *quomodo ergo implebuntur ſcripturæ?* Videtur autem mihi Chriſtus ambiguè nomine calicis hoc loco vſus eſſe; cũ enim paullo ante dicebat, *ſi poſſibile eſt, trãſeat à me calix iſte*, calicem rem acerbam, & horroris plenam appellauit. Hic rem potius iucundam, & ſuauẽ videtur appellare; hãc.n. vim hæc habent verba, *Calix, quem dedit mihi pater,*

Hebraiſmus.

ter, non vis, vt bibam illum? q.d. non potest non eſſe, & ſalutaris, & iucundiſſima ea potio, quam mihi cariſſimus Pater meus porrigit; nam, vt cap. 20. 22. diximus, vtramq; in partem & bonam, & malam, & pro re acerba, & pro re iucunda calix accipitur, quia ſolet eodẽ calice aliquando amara, aliquãdo dulcis potio exhiberi; *Calix*, inquit, *meus inebrians, quàm præclarus eſt?* i. quàm dulcis, & ſuauis? Pſal 125. loquitur quidem Chriſtus vtrobiq; de morte ſua, eãque calicem appellat, ſed in oratione, antequam Patris ſententiam audiret, calicem, ideſt rem difficilem, & horribilem appellabat; nũc Patris cognita voluntate eandem mortem calicem, ideſt, rem ſibi iucundiſſimã appellat. Nihil enim non dulce, nihil non ſuaue eſt obedientiæ. Solus Lucas c. 23. 51. ſcribit, *ſinite vſque huc*, ideſt, ſinite, adhuc plura patienda mihi ſunt, quemadmodum ſi Gallicè diceret, *Laiſſez les encores faire:* vnde apparet, & omnes qui aderant diſcipulos pro Chriſto pugnare voluiſſe, & Chriſtum reſpõdiſſe omnibus; ſed ad Petrum conuerſum nominatim corripuiſſe, q̃ non expectato reſponſo ſeruũ Pontificis vulneraſſet. Solus etiam Lucas narrat Chriſtum ſerui illius auriculam tetigiſſe, atque ſanaſſe; voluit nimirum Petri errorem emendare, ſimulq; his, qui ſe cõprehendebant, oſtendere potuiſſe ſe ab illis defendere, qui abſciſſam auriculam ſolo tactu ſanare potuit; ſe enim eſſe, *qui mortificat, & viuificat, deducit ad inferos, & reducit.* 1. Reg. 26. Solus Ioannes ſeruo Pontificis Malcho nomen fuiſſe tradit c. 18. 10.

55. *Quotidie*) Marcus 14. 49 *Quotidie*, inquit, *eram apud vos in templo docens, & non me tenuiſtis, ſed vt impleantur ſcripturæ*; quibus verbis Chriſtus indicat ijs, qui ſe comprehendebant, non eorum induſtria, aut viribus ſe ab illis capi, ſed Patris voluntate, & ſcripturarũ decreto. Si enim id eorum viribus, & ſtudio fieret, ſæpè iã ante, cum quotidiè ſederet in templo docens, comprehendiſſent; quod cum tentaſſent facere, non potuerũt Lucæ 4. 30. & Ioannes 8. 59. Hoc eſt, quod apud Lucam ait 22. 53. *Hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum*, ideſt nunc poteſtis facere in me, quicquid libet, nõ quòd potentiores ſitis, ſed quòd hora venerit, qua à Patre decretum eſt, vt moriar.

56 *Tunc diſcipuli omnes eo relicto fugerunt*) Petrus quidem ſequutus eſt eũ, quamuis longo interuallo ver. 58. Itemq; Ioannes, vt ipſe teſtatur c. 18. 15. Itaq; quod Matthæus dicit, *omnes*, aut pro pleriſq; accipiendum eſt, vt Theophylactus, interpretatur, aut dicendum ſtatim quidem omnes diffugiſſe, ſed paullo poſt Petrũ, & Ioannẽ redijſſe, & Chriſtũ ſequutos eſſe.

57. *Ad Caipham.*) De Caipha ſupra ver. 3. diximus. Ioannes 18. 13. ad Annam primùm ductum fuiſſe, ſcribit, atq; ita quidem ſcribit, vt videatur multa, quæ poſtea narrat, in domo Annæ facta fuiſſe ſignificare, vt primam Petri negationem; primã examinationem Chriſti de diſcipulis, & doctrina; quendam ex adſtantibus colaphum illi impegiſſe. Vnde non ſolùm in vulgus, ſed in magnos etiã auctores D. Auguſtinũ, & alios opinio permanauit ea omnia, quæ diximus, in domo Annæ contigiſſe. Sed hæc ſententia ex tribus alijs Euangeliſtis manifeſtiſſimè refutatur, qui ſummo conſenſu teſtãtur tres Petri negationes in domo Caiphæ Pontificis accidiſſe. Quin ex ipſo D. Ioanne perſpicuum eſt. Nam primam ẽt negationem in domo Pontificis factam eſſe narrat, cum ipſe, qui Pontifici notus erat, Petrũ introduxiſſet. Annas autem non erat Pontifex, ſed ſocer Caiphę, qui erat Pontifex anni illius, vt idem ſcribit Ioannes. Nam quod Lucas c. 3. 2. ait Ioannem Baptiſtam ſub principibus ſacerdotum Anna, & Caipha cœpiſſe pœnitentiam prædicare, non ita intelligendum eſt, quaſi eodem anno vterque & Annas, & Caiphas Pontifices fuerint, non enim erat niſi vnus Pontifex; ſed quia præcedenti anno Annas Pontifex fuerat, vt Ioſephus

auctor

auctor est, & vtroque anno Ioannes pœnitentiã prædicauit, dicitur sub Pontificibus Anna, & Caipha prædicasse. Sed D. Augustinum, & alios auctores fefellit, ꝙ tacitam, & obscuram D. Ioannis transitionem non animaduerterunt. Ita enim significat ab Anna ad Caipham ductũ fuisse Christum, vt non nisi attentus lector obseruare possit, *Et adduxerunt*, inquit, ver. 13.14.15. *eum ad Annam primum (erat enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius.) Erat autem Caiphas, qui consilium dederat Iudæis, quia expedit vnum hominem mori pro populo. Sequebatur autem Iesum Simon Petrus, & alius discipulus. Discipulus autem ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontificis.* Non dixit apertè ab Anna ad Caipham Christum ductum fuisse, sed satis, superque significat, cum dicit ductum fuisse ad Annam primùm; indicat enim deinde ductum ad Caiphã, & cum dicit discipulum illum, qui Pontifici notus erat, ingressum cum Christo in atrium Pontificis, cum paullo ante dixisset Caipham fuisse Pontificẽ. Cum ergo addit se introduxisse Petrum in atrium Põtificis, ibique ab ancilla ostiaria interrogatum, an ex discipulis Christi esset, ne gauisse, minimè dubium relinquit, quin & Petri negationes omnes, & cætera, quæ deinceps scribit, in domo Caiphæ Pontificis facta fuerint. Illud etiam magis hos auctores in errorem impulit, quòd Ioãnes post multa vers. 24. *& misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem*, quasi post primam Petri negationem, & alia, quæ iam facta narrauerat, Annas ad Caipham ligatũ miserit; sed sunt, qui ea verba transposita esse putent, & de loco suo mota; debere enim esse post versum 13. *& adduxerunt eum ad Annam primum, erat enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius*, vt statim sequatur, *& misit eum Annas ligatum ad Caipham*. Et quidẽ oratio, & sententia hac ratione rectissimè cohæret, & Cyrillus hoc modo legit. Si hæc correctio nõ placet, dicendum necessariò est Ioannem postea, cum in narrãda prima Petri negatione occupatus fuisset, antequam apertè dixisset Christum ab Anna ad Caipham missum fuisse per epanalepsim postea, quod prætermiserat, resumpsisse, ἀπίστιλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς καϊάφαν, vt vertendum sit, *miserat autem eum Annas ligatum ad Caipham*. Sed illud priùs mihi magis probatur. Cur ergo ad Annam duxerunt primum, si Pontifex non erat? Ioannes tacitus rationem reddit, quia erat socer Caiphæ, cuius, vt probabile est, cõsilio Caiphas plurimum vtebatur, & est vero simile Annæ domum in via fuisse.

59. Principes autem sacerdotum.) Græcè additur καὶ οἱ πρεσβύτεροι, & seniores.

60. Et non inuenerunt.) καὶ οὐχ εὗρον, καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον, *& non inuenerunt*, & quidem multis accedentibus falsis testibus non inuenerũt, quam repetitionem noster interpres, aut non legit, aut exprimendam non putauit: habet tamen aliquam vim. Quid autem testibus opus erat, cùm vellent siue iure, siue iniuria Christum damnare? Volebant flagitio suo iuris speciem obtendere.

61. Possum destruere templum Dei.) Cur hi duo falsi vocãtur testes, cùm verum testimonium dixisse videantur? Dixerat enim Christus se posse solutum templum tribus diebus reædificare Io. 2. 19. Rectè Origenes, Chrysostomus, Hieronymus, Beda, Theophylactus, & Euthymius respondẽt, propterea falsos appellari, quia, qđ Christus dixerat, & malo animo, & diuerso sensu, & alijs verbis recitarunt. Christus non fuerat locutus de templo illo secundo Salomonis, sed de corpore suo, vt continuò Ioann. explicauit, nec dixerat *possum destruere templum Dei*, etiam si poterat, sed dixerat, *Soluite templum hoc*, i. solueris, aut si solueritis, *& ego in tribus diebus excitabo illud*. Hebraismus magis etiam apud Marcum 14 58. verba mutant, *nos audiuimus eum dicentem, ego dissoluam templum hoc manufactũ, & post triduum aliud non manufactum ædificabo*. Matthæus dixit hos falsos testes, qui hoc testificati sunt, duos fuisse. Alij Euangelistæ numerũ non exprimunt. Duo autem propterea fuerunt, quia manu facti erant, idest à principibus sacerdotum, & senioribus subornati. Subornarũt autem duos, quia lex erat, *In ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum*, Deuter. 17. 6. & 19. 15. Sicut aduersus Stephanũ in simili causa alios duos falsos testes summiserunt. Act. 6. 13. Addit Marcus, *& non erat conueniens testimonium illorum*, καὶ οὐδὲ οὕτως ἴσηλὸν ἡ μαρτυρία αὐτῶν. Ac nec sic quidem eorum testimonium æquum erat, aut æquale, quod quidam interpretãtur ipsos inter se testes non conuenisse, sicut videtur noster interpres intelexisse; sed verba Græca aliũ sensum præ se ferunt, & nec sic quidem eorũ testimonium æquale erat, idest sufficiens ad damnandum Christi. Hanc enim vim habet illud, & nec sic quidem ideſt, quamuis affirmarẽt se audiuisse Christum dicentem, *Ego dissoluam templum hoc manufactum, & post triduum aliud non manufactum ædificabo*, non iudicasse Pontifices posse propterea Christum ad mortem cõdemnari. Nam testes quidem inter se rectè conueniebant, cum eadem vterque verba, & eodem sensu recitaret. Cur ergo, dicet aliquis, Stephanus non de alio conuictus crimine lapidatus est? Act. 6. 14. quia duo falsi testes dixerunt, *audiuimus eum dicentem, quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum*. Respondeo multa in illis verbis, quæ duo illi falsi testes ex Stephano se audiuisse mentiti sunt, contineri, Iesum enim Deum esse confitebatur, quod Iudæis blasphemiæ erat, & iubebantur blasphemi lapidibus obrui Leuit. 24. 16. Ibi præterea addebant testes dixisse eũ, *& mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moyses*.

62. Et surgens Princeps sacerdotum.) Nõ debebat iudex surgere, sed sedere, sed non loquitur, tanquam iudex in tribunali sedens, sed tanquam sacerdos in synagoga, vbi quisquis aut loquebatur, aut legebat, solebat surgere, vt apparet Lucæ 4. 16.

Nihil respondes.) Quid opus responsione erat, cum testimonium, quod contra Christum afferebatur, ne ipsorum quidem sacerdotum iudicio, vt Marcus significat, sufficiens esse videretur? Loquitur ex affectu malus iudex, & Christi silentiũ, ex quo debuit testimonij colligere vanitatem, in culpa argumentum trahit, quasi Christus ideò taceret, quòd sibi malè esset cõscius, & quod sibi ipsi leue testimonium esse videbatur, acri interrogatione exaggerat, quasi dicat, nihilne respondes, cùm tam magna tibi crimina obijciantur?

63. Adiuro te per Deum viuum.) ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, quod propriè significat Dei nomine, & quasi mãdato aliquẽ, aut ad loquendum, aut ad faciendum obstringere; frequens eius rei apud Iudæos vsus erat, vt ex sacris literis intelligim⁹.

Si tu es Christus filius Dei.) Quemadmodum vulgò docere soles, quẽadmodum te nonnunquã appellas: ea enim de causa aliàs voluerant Iudæi Christum lapidare, quòd se filiũ Dei esse significasset Ioan. 10. 31. Nõ agebatur de ea re, sed eo cõsilio Pontifex Christum interrogat, an filius Dei sit, quia tunc omnem occasionẽ quæreret eũ condemnandi, soleretq; Christus docere se filium esse Dei. Crediderat eum in iudicio interrogatum non esse negaturũ, & nõ posse meliorem reperiri causam, vt ad mortem damnaretur, quam si conuinceretur aliquando blasphemasse. Erat autẽ eorum iudicio magna blasphemia; si quis se Dei filium appellasset, quia nõ poterat naturalis Dei filius esse, quin Deus esset. Itaque Iudæorum etiam iudicio Arianorum error confutatur. Lucas 22. 66. narrat hæc ipsa accidisse facto iam die; *Et vt factus*, inquit, *est dies, cõuenerunt seniores plebis, & Principes sacerdotum, & Scribæ, & duxerunt illum in cõcilium suũ dicentes: Si tu es Christus, dic nobis,*

Quapropter sunt, qui putent diuersam esse historiam, bisq; Christum de hac re interrogatum, primùm à Pontifice ante mediam noctem, cum primùm ad illũ ductus est, deinde à toto concilio facto iam die, cùm priùs non satis apertè respondisse videretur, sed tantùm, *tu dixisti.* Aug. lib. 3. de cons. Euang. c. 7. magis assentior, qui eãdem historiam esse dicit. Quis enim credat postea iterum de eadẽ re interrogatum fuisse Christũ, cùm ante tam disertè respondisset, *Tu dixisti.* & vt Marcus ait, etiam clariùs, *Ego sum:* & Pontifex tam bene intellexerit, vt sciderit vestimenta sua, ac dixerit, *Quid adhuc egemus testibus? Ecce nunc audistis blasphemiã:* Ergo quia Matthæus tempus nõ notauit, Lucas notauit, cum factus esset dies, credendum est Matthæus factũ illud per anticipationem narrauisse, idq; non sine causa, quia cœperat Christi examinationes in Iudæorum concilio exponere, & ea interrogatio vna examinatio fuit, vt deinde continua ẽt oratione tres Petri negationes exponeret. Quòd autem Matthæus à Pontifice, Lucas ab oĩbus interrogatum fuisse dicit, *Dic nobis, si tu es Christus,* & Matthæus adiuratum, quod nõ dicit Lucas, leue est; nam vel Pontifex primùm, deinde omnes, qui in cõcilio erant, Christum interrogarunt, vel quia Pontifex omnium nomine interrogabat, Lucas à toto concilio interrogatum fuisse dicit. Adiurationem autem silentio præterijt, vt solent Euangelistæ multa præterire.

64. Tu dixisti.) Hanc phrasim supra explicauimus vers. 25. eademq; c. seq. vers. 11. coram Pilato Christus vsus est. Marcus c. 14 62. clariùs scribit respondisse Christum *Ego sum,* quia sensus idem est; vnde intelligitur non significari, quod August. putat, *Tu dixisti,* idest, non ego, quasi non affirmet se Christum esse. Lucas c. 22. 67. aliter Christum respondisse ait, *Si vobis dixero, non credetis mihi, si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.* Vero simile igitur est Christum bis ea de re interrogatum fuisse; primũ simpliciter, & sine adiuratione, atq; tunc respondisse, quod Lucas ait, *si dixero vobis, non credetis.* Deinde adiuratũ à Põtifice, atq; tũc rñdisse, quod Matthæus, & Marcus scribunt, *Tu dixisti, ego sum,* aut, *quia ego sum,* Hebraica phrasi. Vtrumq; .n. dixisse credibile est. Rñdet autem nõ solùm, quantũ interrogatur, sed plus etiam q̃ interrogatur, quia de summo rei capite agebatur, an ipse esset Christus filius Dei, quo nullo modo conueniebat eo loco an negare, aut dissimulare, sed liberè potiùs profiteri, cùm ea de causa in hunc mundum venisset, vt tanq̃ filius Dei pro filijs Adami moreret. Addit ergo. *Verumtamen dico vobis, amodo videbitis filium hominis sedẽtem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli* Illud, *verumtamen,* nõ habet apud Matthæum cui rñdeat, & p̃ suo officio aduersetur, cũ aduersatiua, vt vocant, particula sit. Itaq; vĩ mihi aduersari verbis, quæ non expressit Euãgelista, sed intelligẽda reliquit; expressit autem Lucas, *Si dixero vobis, nõ credetis mihi, veruntamen amodo videbitis filiũ hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli,* quasi dicat, quid opus est, vt vobis rñdeam, cum crediturí non sitis? Melius est, vt rebus, q̃ vt verbis fidem vobis faciam; veniet ergo tps, quo tpe filiũ hominis videatis sedentẽ à dextris virtutis Dei, & venientẽ in nubibus cœli, & velitis nolitis credere cogamini, & nunc mihi dicenti non creditis sicut alio loco dixit, *si mihi nõ creditis, propter opera ipsa credite.* Ioã. 14. 10. 11. Solet. n. Christus incredulos Iudæos ad resurrectionẽ suã, & ad diem iudicij mittere, vt sup. c 12. 39. & c. 16. 4. *Generatio praua & adultera signũ quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ,* & Apoc. 1. 7. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eũ omnis oculus & qui eum pupugerũt, & plangent se super eum omnes tribus terræ.* Quod autẽ dicit amodo, Græcè ἀπ' ἄρτι non significat statim post illud tps, quo loquebaꝫ, eos visuros filiũ hoĩs sedentẽ à dextris virtutis Dei. Loquit. n. de die iudicij,

iudicij, quo die in nubibus cæli venturus est supra c. 19. 28. & c. 24. 30. sed significat Iudæos non esse visuros se ab eo tempore, id est à morte sua, donec videant eum sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cęli, quasi per negationem dicat, deinceps non videbitis me habitu rei, vt nunc videtis, sed habitu filij Dei sedẽtem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli. Tacitè igitur primo aduentui secundum opponit. At quo modo à dextris virtutis Dei sedentem visuri erãt, qui Deum ipsum visuri non erant? nempe visuri erant Christum tanta cum maiestate venientem, vt facilè intelligerent eum in meliore, vt ita dicam, diuinitatis parte locatum esse, hoc est, sedere à dextris virtutis Dei, maximè diuinitatem ostendere. A dextris autẽ virtutis Dei, Hebraismus est, pro, ad potentem dexteram Dei. Quomodo autem in nubibus cęli venturus sit c. 19. 28. & c. 24. 30. docuimus.

Iudæi quãdo vestes scindere soliti.

Iliad. χ. 5. 12. Æneid.

65. *Scidit vestimenta sua.)* Multarum gentium consuetudo fuit in luctu, & indignatione vestem discindere, vt etiam ex Homero, & Virgilio manifestum est, Iudæi autem duabus potissimum in rebus vestimenta scindebant, in luctu, vt Gen. 37. 29. 34. & 44. 13. & Num. 14. 6. & Iudicum 11. 35. & 1. Regum 4. 12. & 2. Reg. 1. 11. & 13. 19. Deinde cum aliquam contra Deũ blasphemiam audiebant, sicut 4 Reg. 19. 1. rex Ezechias auditis blasphemijs, quas legati Sennacherib contra Deum iactauerant, vestimenta scidisse dicitur, & Thalmutistę tradunt, vt nonnulli adnotauerunt, in libro de Magistratibus tractatu de quadrupli ci morte Iudæorum traditionẽ fuisse, vt audita blasphemia vestimenta scinderent. Putabant aût magnã esse blasphemiam, & Christus se filium Dei esse profiteretur; itaque clamat Pontifex *blasphemauit* גדף contumeliosè, & impiè aduersus Deum locutus est; hoc enim & Hebraicum verbum גדף, & Græcum βλασφημῶν propriè significat; facit autem contra iuris ordinem summus sacerdos, quòd iudex cùm sit, accusatoris partes suscipiat, & accusatores iudices faciat.

66. Reus est mortis) Iubebat lex, vt qui blasphemasset, lapidaretur Leui. 24. 16. propterea, & hoc loco reum mortis esse dicunt, & aliàs, cum se filium Dei appellasset, voluerunt lapidare Ioan. 10. 31.

67. Tunc expuerunt in faciem eius.) Istud *Tunc* non significat tempus illud, quo Christus confessus est se filium Dei esse, & quo Iudæi clamauerunt *reus est mortis,* sed tempus potius præcedens, aut confusè totum tempus illius noctis; constat enim ex Luca cap. 22. 66. interrogationem illam Pontificis, & Christi responsionem factam esse lucente iam die, & hæc, quæ nunc Matthęus narrat, facta fuisse de nocte, dum Christus in domo Pontificis vinctus tenebatur, eumq; Petrus negabat.

Alij autem palmas in faciem eius dederunt.) οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν fustibus, aut bacillis ceciderunt, vel forte crepidis, quibus Iudæi plurimùm vtebantur. ῥαπὶς enim vnde verbum ῥαπίζειν ductum est, & virgam, aut fustem, & crepidum significat, & est vero simile Iudæos contumelię causa crepidis faciem Christi cecidisse. Marcus, & Lucas scribunt faciem priùs Christo velauisse. Ioannes autem priùs quendam ex adstantibus alapam illi impegisse, quod Pontifici respondisset, *quid me interrogas? interroga eos, qui me audierunt, quid locutus sim;* quasi parũ reuerenter cum Pontifice loqueretur, *sic,* inquit, *respondes Pontifici?* Christum autem respondisse, *si malè locutus sum, testimonium perhibe de malo, si autem bene, quid me cædis?*

68. Prophetiza nobis) Quia vulgò in signis Propheta habebatur ca. 21. 11. 46. & ipse filium Dei se confessus fuerat vers. 64. per irrisionem obuelatis oculis eum cædentes interrogant, *Prophetiza nobis, quis est, qui te percussit?* sicut, cum in cruce penderet, dicebant *si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credimus ei* c. 27. 42.

69. Petrus verò sedebat foris in atrio.) Quomodo Petrus in atriũ Pontificis

Universidad de Deusto
Biblioteca

tificis ingressus fuerit, c. 18. 16. Ioan. exponit, *Petrus*, inquit, *stabat ad ostiũ foris; exiuit ergo discipulus alius, qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.* Matthæus tantùm dixerat ingressum fuisse ver. 58. Quo modo autem nunc dicat eum sedisse foris in atrio, difficile non est. Cũ in atrio erat, & intus erat, & foris: intus, quia intra ambitum ædium, & vltra primam ianuam; foris, quia non erat in interiori domo, sed in atrio, & sub dio, vbi præfidiarij milites, & Pontificis, sacerdotum, & seniorum famuli erant.

Et accessit ad eum vna ancilla.) Ioan. declarat ancillam ostiariam fuisse, quæ ostium illi aperuerat. Lucas verò ait ad ignem tunc sedisse, idemq; ait Marcus; erat enim ignis accensus in atrio, vt in præsidijs militaribus esse solet, vt omnes circunstare possent, & calefieri. Itaq; ex Euangelistarum collatione colligitur Petrum à Ioanne in atrium Pontificis introductũ, & ab ancilla, quæ ostium illi aperuerat, recognitum ad ignem, qui in atrio erat, cum alijs accessisse; ancillã verò primùm tacuisse, quia fortasse non satis certa erat, an bene Petrum cognouisset; cum autem sæpe in eum intuita esset, meliusq; agnouisset, accessisse ad eum ad ignem sedentẽ, dixisseq; *Et tu cum Iesu Galilæo eras.* Vocat Iesum Galilæum ignominiæ causa, sicut, qui iniquo erga eum erant animo, solebant appellare, & quia, cũ in Galilæa plurimum versaretur, Galilæus fortasse esse credebatur, & qa omnes fere eius discipuli Galilæi erant, vt Ioan. 7. 41. Sic Iulianus Apostata, & Christum, & Christianos omnes Galilæos appellabat, vt lib. 3. hist. Eccl. ca. 12. auctor est Socrates. Ioannes c. 18. 17. non scribit ancillã dixisse Petro, *Et tu cum Iesu Galilæo eras*, sed interrogasse eum, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius?* Lucas verò 22. 56. *Quem cum vidisset ancilla quadam sedentem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit, & hic cum illo erat.* Itaque credendum est omnia hæc ancillam illam dixisse; primùm dixisse Petro, quasi dubitando, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius?* vt ait Ioã. Deinde affirmando eidem dixisse, *Et tu cum Iesu Galilæo eras*, vt ait Matth. Postremò ad circunstantes conuersã dixisse, & hic cũ illo erat, vt ait Lucas.

70. *At ille negauit coram omnibus dicẽs, nescio, quid dicis.)* Quod coram omnibus Euangelista Petrum negasse dicit, aut ideo fecit, vt circunstantiam declaret, qua crimen augetur, aut vt historiæ fidem faciat, ne Apostolorum principem falsò accusare videatur, quasi omnes, qui aderant, pro testibus adducens. Quòd autem dicit Petrus, *nescio, quid dicis*, securæ negationis emphasim habet, quasi dicat, non solùm non sum, quem me esse dicis, sed tantùm absum, vt sim, vt ne intelligam quidem, quid dicas; sic enim solemus respondere, cum ab eo crimine, quod nobis obijcitur, longissimè nos abesse significamus, non intelligo, quid dicas, nescio, quid dicis. Ioannes scribit Petrum respondisse, *non sum*, Lucas, *non noui illum*: Marcus, *neque scio, neque noui, quid dicas* οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι, τί σὺ λέγεις neque noui eum, neque scio, quid tu dicas. Credibile est hæc omnia exaggerandi causa Petrum dixisse. Primùm simpliciter, *non sum*, vt ait Ioãnes, cum ancilla quasi dubitando interrogauisset, *Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius?* vt idem Ioannes scribit. Deinde cum ancilla instaret, & diceret affirmanter, quod Matthæus ait, *& tu cum Iesu Galilæo eras*, Petrum respondisse, *neque noui illum, neque scio, quid dicas*, vt Matth. Marcus, & Lucas scribunt.

71. *Egrediente autem illo ianuam.)* ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα. Egressum autem eum in vestibulum, Marcus ait, *& exijt foras ante atrium, & gallus cantauit*, quod ad sentẽtiam idem est; nam vestibulum ante atriũ erat, sicut in amplis ædibus esse solet, & notauit Marcus gallum statim cantasse, quia solus dixerat, *antequã gallus vocem bis dederit, ter me negaturus es*; vnde colligitur circiter mediã fuisse noctem; eo enim tempore galli primùm cantare solent. Ioannes verò hanc secundam Petri negationem factam fuisse dicit, cum Petrus ad ignẽ calefaceret se. Vnde colligimus Petrum, simulatque Christum primùm negauisset, quia fortasse à circunstantibus vexabatur, quasi Christi discipulus esset, aut qua alia causa, ab atrio in vestibulum exijsse, deinde, vt rem dissimularet, ne fuga, quod sibi obijciebatur, confiteri videretur, ad ignem redijsse, &, vt ait Lucas, *post pusillum*, id est, non longo interiecto temporis spacio, iterum negauisse. Illud autem *pusillum* quod Lucas ait, necesse est tres, vt minimùm horas intelligamus, quia idem Lucas scribit inter secundam, & tertiam negationem spacium fuisse quasi horæ vnius, & omnes Euangelistæ dicũt statim post tertiam negationem gallum cantasse; vnde colligimus tertiam negationem factam fuisse circiter horam quartam matutinam, id est paullo ante auroram, quo tempore gallus cantare solet. Erat enim æquinoctium, quare à media nocte, quo tempore Petrus primum negauerat, vsque ad ortum solis sex fuerunt horæ; itaque secundum galli cãtum vero simile est incidisse in horam quartam matutinam, & cum inter secundam, & tertiam negationem fuerit vna hora, sequitur secundam negationem accidisse circiter horam tertiam, ac proinde tres fere horas inter primam, & secundam negationem intercessisse. Ex Ioanne etiam colligimus, quomodo participium ἐξελθόντα, quo Matth. vtitur, interpretari debeamus, nimirum postquam exijsset, vt subintelligatur, quod ait Ioannes, & ad ignem redijsset. Cum enim exiret in vestibulum, vidit eum alia ancilla, & recognouit; sicut cum in atrium ingrederetur, ostiaria viderat, atque cognouerat. Ea ergo ancilla, quæ exeuntem viderat, cùm iam Petrus ad ignem redijsset, accessit, & dixit ijs, qui ibi erant, *& hic erat cum Iesu Nazareno*, vt ait Matth. Lucas non dicit ancillam fuisse, sed potiùs indicat fuisse

virum, *& post pusillum*, inquit *alius videns eum dixit, & tu de illis es.* Marcus verò ita loquitur, quasi eandem ancillam, quæ ante Petrum interrogauerat, fuisse indicet, καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν *rursum autem cum vidisset eum ancilla, cœpit dicere circunstantibus.* Ioannes autem scribit multos fuisse, qui in hac secunda negatione Petrum interrogarunt, *Dixerunt ergo ei, nunquid & tu ex discipulis eius es?* quas Euangelistarum sententias, cùm conciliare non possent, quidam in eum errorem (sic enim audacter appello) inducti sunt, vt Petrum sæpiùs, quàm ter Christum negasse dicerent, & nonnulli quidem septies. Satius erat ignorantiam confiteri suam, quàm & Petro, & quattuor Euangelistis, & Christo etiam ipsi facere iniuriam. Nam & Christus non quater, non quinquies, non septies, sed ter tantùm Petrum negaturum prædixerat, dicturus vtique negaturum sæpiùs, si sæpiùs fuisset negaturus; cùm, vt eo loco docuimus, maximè voluerit Petro inconstantiam, & metum exaggerare; propterea enim dixit, vt Marcus scribit capi. 14. vers. 30 *priusquàm gallus vocẽ bis dederit, ter me es negaturus;* & omnes Euangelistæ tres Petri negationes exposuerunt, plures nemo; quod mirandum profectò esset, si sæpiùs, quàm ter Petrus negauisset. Rursus omnes Euangelistæ notauerunt post tertiam negationem gallum cantasse, & quasi negandi finem fecisse. Petrum enim galli admonitum voce verba Domini recordatum, & culpam suam, cùm foras exijsset, lachrymis abluisse; & Petri crimen augere nostrum non est; hæretici, vt solent, augent, qui & Petro, & eius successoribus infenso animo sunt. Magis miror tam leuibus coniecturis in re tam graui, & contra Euangelistarum, & contra Christi testimonium hos auctores à recepta omnibus sæculis, per totam Ecclesiam sententia discessisse; prima est, quòd Ioannes primam negationem in domo An-

Cõtra eos, qui asserũt Petrum sæpius Christũ negasse, quàm ter.

næ contigisse scribere videatur; alij autem Euangelistæ tres præterea negationes in domo Caiphæ factas fuisse & narrent. Iam enim & docuimus vers. 57. negationem illam primam, de qua Ioann. scribit, & cætera, quæ eodem loco narrat, non in Annæ, sed in Caiphæ domo accidisse. Secunda, quòd Marcus videatur scribere Petrum ab eadem & rursus ancilla interrogatum, iterum negauisse, vt paullo ante indicauimus; quod si ita est, cum Matthæus apertè dicat aliam ancillam fuisse, diuersæ fuerunt negationes.

Sed Marcus non dicit eandem ancillam fuisse, nec verò significat; nam cum dicit ἡ παιδίσκη, articulus ille ἡ non sumitur relatiuè, quasi ad ancillam ostiariam, de qua ante locutus fuerat, referatur; & cum dicit πάλιν *iterum*, non significat ab eadem iterum ancilla interrogatum fuisse Petrum, sed ab ancilla quadam, scilicet alia iterum interrogatum, sicut ab altera priùs interrogatus fuerat, quemadmodum disertis verbis Matthæus scribit. Tertia verò coniectura nihilo firmior est, quòd Lucas videatur dicere & non ab ancilla, sed à viro quopiam Petrum interrogatum negauisse: cum enim dicit, *alius videns eum dixit, & tu de illis es*, non significat distinctè fuisse virum, sed fuisse alium hominem, sicut Petrus vocat vers. sequenti; *homo, nescio, quid dicis*; cum ergo Lucas aut nesciret, aut exprimere nollet, vtrum vir, an fœmina fuisset, qui Petrum secundò interrogasset, dixit communiter alium quendam interrogasse, nimirùm ἄνθρωπον hominem, qui & de viro, & de fœmina communiter dicitur. Vtrùm autem vir, an fœmina fuerit, ex Matthæo, & Marco colligendum erat, qui nominatim dicunt ancillam quãdam fuisse. Quarta eorum coniectura est, quam superius attigimus, quòd Ioannes secundam Petri negationem exponens à multis interrogatum fuisse dicat, num & ipse ex discipulis Christi esset. Itaque cum præter tres illas negationes, quas Matthæus explicauit, quattuor alias apud alios Euangelistas sibi reperire videantur, vnam apud Ioannem in domo Annæ, alteram apud eundem Ioannem, cum Petrus à multis interrogaretur, tertiã apud Marcum, cum ab eadem interrogaretur ancilla, quartam apud Lucam, cum à viro quodam, septem fuisse colligunt. Alias tres refutauimus, superest illa, quam ex Ioanne secundo loco colligunt, quæ multo minori negotio refutari potest. Primùm Ioannes non dicit multos fuisse, qui Petrum interrogarunt; tantùm dicit, ἔλεγον οὖν αὐτῷ, *dixerunt ergo ei* id est, dictum est ei; Hebraismus enim est, quo solent Hebræi verbum impersonale passiuum per tertiam personam pluralem exprimere sine supposito, vt amant, id est amatur, quod quamuis ab vno tantùm fiat, verum est, sicut in quibusdam verbis Latini etiam faciunt, *perhibent, ferunt, dicunt*, pro perhibetur, fertur, dicitur. Ergo quamuis vna tantum ancilla Petro dixisset, *nunquid & tu ex discipulis eius es?* verè potuit Ioannes scribere, *dixerunt ergo ei*. Deinde credibile est primùm ancillam cœpisse dicere, *Nunquid & tu ex discipulis eius es?* deinde eos, qui aderant, sermonem prosequutos, sed non propterea putandum est diuersas fuisse negationes.

Et hic erat cum Iesu Nazareno.) Marcus ait ancillam dixisse circunstantibus, *hic ex illis est*. Lucas verò, *& tu de illis es*. Ioannes autem, *nũquid & tu ex discipulis eius es?* Omnia ancillam dixisse credendum est Primũ, *nũquid & tu ex discipulis eius es?* vt ait Ioãnes; & cũ Petrus negasset, affirmanter ad didisse, *et tu de illis es*, vt ait Lucas; deinde ad eos, qui aderãt, cõuersã dixisse, *& hic de illis est*, vt ait Marcus; *nã ciũ Iesu Nazareno erat*, vt ait Matthæus.

72. *Et iterum negauit cum iuramẽto.*) Auget Petrus crimen. Primùm enim non iurauerat, sed negauerat: nũc & negat, & iurat Lucas scribit dixisse, *homo non sum*. Ioan. aũt *non sum, quale*

credibile est prius simpliciter dixisse *non sum*, vt ait Ioannes, deinde cum aut ancilla, aut ij, qui aderant, instarent, addidisse, quod ait Lucas, *& homo non sum*, postremò cum adhuc vrgerent, dixisse, *non noui hominem*, vt ait Matthæus.

73 Et post pusillum) Post vnius horæ spacium, vt Lucas exponit.

Accesserunt, qui stabant.) Sic etiam Marcus dicit Lucas verò, *Alius quidam affirmabat dicens, verè hic cum illo erat*. Ioannes declarat fuisse cognatũ eius, cuius Petrus auriculam abscidérat, qui affirmaret se Petrum in horto cum Christo vidisse. Credendum est cognato illo seruo Pontificis incipiente alios secutos fuisse.

Nam & loquela tua manifestum te facit) Marcus, & Lucas *Nam & Galilæus est*. Quomodo Galilæi cùm Hebræo sermone vterentur, ex lingua cognosci potuerint. Hieron. his verbis exponit, *& vnaquæq; prouincia, & regio habeat proprietates suas, & vernaculum loquendi sonum vitare non possit*; sicut videmus Ephratæos nõ potuisse aliorum Hebræorum more *schibboleth* pronũciare, sed pro *schibboleth* dixisse *sibboleth*, quod multis causa fuit mortis Iudic. 12. 6. & sicut in Gallia videmus, cum omnes prouinciæ Gallicè loquantur, Aquitanos, Aruernos, Neustrios à Parisijs facillimè dignosci.

74 *Tunc cœpit detestari.*) καταθεματίζειν execrari, quod vel ad Christum, vel ad ipsum Petrum referri potest, vt aut Christum, aut se ipsum execratus fuerit; sed quia neutrum constat, malo rem dubiam in meliorem partem interpretari, credereq; Petrum se ipsum execratum, id est diris, vt Latini loquuntur, deuouisse, quod species execrabilis iuramenti est; qualis illa, qua malè assueti Galli vtuntur, *Le diable m'importe, si ie le cognois*.

Et iurare, quia non nouisset hominẽ.) Creuit semper cũ tentatione culpa. In prima negatione primũ dixerat *non sum*, deinde *non noui illum*, postremo *nescio, quid dicas*. In secunda adhibuit iuramentũ. In tertia execratio-

nem, eamq; vero simile est sæpè ingeminasse; hãc enim vim habere videtur verbum illud *cœpit detestari*, quasi sæpè, & multis modis execratus fuerit, sicut Galli dicũt de homine, qui sæpè, & multis modis iurat, *Il à commencer à iurer*. Marcus ẽr scribit Petrũ execratione vtum fuisse; Lucas, & Ioannes simpliciter dicunt eũ negauisse, hanc circunstantiam omittentes.

Et continuò gallus cantauit.) Lucas, *adhuc eo loquente gallus cantauit*, quæ temporis circunstantia tam diligenter expressa eò pertinet, vt appareat Christi prædictionem veram fuisse, *antequam gallus cantet, ter me negabis* vers. 34. Omnes Euangelistæ notauerunt eodem consilio eandem circunstantiam, sed Lucas magis expressit.

75. *Et recordatus est Petrus verbi Iesu*) Mirũ, cur ante recordatus nõ fuerit, cùm ante ad mediã noctẽ post primã negationem gallus cãtasset; fortasse galli vocem non audiuerat, aut quia semel tantùm cãtauerat, sperabat se non iterum negaturũ, aut, quod omnium verissimum est, non solo galli cantu; sed multò maximè Christi respectu admonitus est. vt significat Lucas c. 22. 61. *Et conuersus Dominus respexit Petrum & recordatus est Petrus verbi Domini*. Ita Chrysost. in h. ne locũ, & Ambr. lib. 10. comment. in Lucã, *Denique, quos Iesus respicit, plorant delictum. Negauit primò Petrus, & non fleuit, quia non respexerat Dominus. Negauit secundò, non fleuit, quia adhuc non respexerat Dominus. Negauit tertiò & respexit Iesus, & ille amarissimè fleuit*. Et Leo sermone 3. de Passione Domini, *Respexit ergo Dominus Petrum, & inter calumnias sacerdotum, inter falsitates testium, inter cadentium, & conspuentium iniurias constitutus illis turbatum discipulum cõuenit oculis, quibus eum præuiderat esse turbandum, & in illis conuersa est veritatis inspectio vbi erat cordis faciẽda correctio, quasi quadã illi vox Domini insonaret ac diceret, Quid habes Petre? quid in tuam conscientiam recedis? ad me conuertere, in me confide, me sequere, mea passionis hoc tempus est, nondum tui venit hora supplicij.*

Quid metuis, quod etiam ipse superabis? Non te confundat infirmitas, quam recepis ego de tui fui trepidus; tu de meo esto securus. Tria in his Petri negationibus obseruanda sunt. Primùm, non contigisse post ea omnia, quæ Matthæus narrauit, antequam de illis dicere aggrederetur, cum vna pars eorum, quæ ante dixit, acciderit orto iam die, vt quòd Christus à Pontifice rogatus fuerit, vtrum ipse esset Christus, vt constat ex Luca 22. 66. cùm manifestum sit tres Petri negationes diuersissimis eius noctis horis accidisse; Matthæus ergo, & Marcus, quia narrare cœperant, quæ erga Christum ea nocte facta fuerant, eam totam historiã priùs absoluere voluerunt, quàm Petri negationes inciperent recitare, ideoq; negationes Petri simul vltimo loco posuerunt. Lucas è diuerso, quia de prima Petri negatione dicere cœperat, omnes simul explicare voluit, priusquã narraret, quæ Christo facta essent; solus Ioannes negationes Petri cũ historia Christi permiscuit. Secũdo loco cauendus vulgaris error est eorum, qui putant fidem Petrum perdidisse; nec enim fidem perdidit, sed negauit, quod aliud esse Theologi dicunt, quemadmodum & Prudẽtius ait in loco Cathemerin.

Petrus fidẽ nõ perdidit, eũ Christũ negauit.

Hymno 1.

Fleuit negator denique
Ex ore prolapsum nefas,
Cum mens maneret innocens,
Animus fide seruaret fidem.

Tertio loco altera huic opposita sententia fugiẽda est, multos licet & bonos auctores habeat, Petrum, cum Christum negauit, aut non peccasse, aut certè mentitum non fuisse, sed salua veritate ambiguè locutum, vt Hilarius, & Ambrosius scribunt. Nec enim, inquiunt, mentiebatur, qui eũ hominem se nosse negabat; quem Deũ cognoscebat. Quos, vt opinor, auctores his verbis Hieronymus notat. *Scio quosdam pio affectu erga Apostolum Petrum locum hunc ita interpretatos, vt dicerent Petrum non Deum negasse, sed hominem, & esse sensum nescio hominem, quia scio Deum. Hoc quàm fri-*

Petrus verè & cum mendacio Christum negauit.

uolum sit, prudens lector intelligit; sic defendunt Apostolum, vt Deum mendacij reum faciant. Si enim iste non negauit, ergo mentitus Dominus, qui dixerat, Amen dico tibi, quia hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Cerne, quid dicat, me negabis, non hominem. Quanquam possumus Hilarium, & Ambrosiũ ab errore benigna interpretatione liberare, vt nõ negent & negauisse, & peccasse, & mentitũ fuisse Petrum, sed tantùm ita locutum dicant, vt ex verbis eius aliquis verus sensus elici posset, quia dixerat *non noui hominem*, quod interpretari possemus, non noui tanquam solum hominem, sed tanquam Deum.

Excusatur Hilarius, & Ambrosius circa Petri negationem.

Et egressus foras fleuit amarè.) Non potuit, vt aiunt Hieron. & Beda in atrio Pontificis agere pœnitentiã, foras illi egrediendum fuit. Fecisset constantiùs, & fortiùs, si quo loco peccauerat, eodem pœnitentiã egisset, & coram quibus Christũ se nosse negauerat, coram eisdem confessus fuisset; vt negationis damnum repararet. Sed ita natura comparatũ est, vt ibi pudeat agere pœnitentiam, vbi peccare non puduit. Quanquam Petrus non tam infirmitate fortasse, quàm Christi verecundia egressus est foras, & eius conspectum, quem negauerat, sustinere nõ posset. Quacunque tandem ratione egressus sit, magnum pœnitentiæ præbuit exemplum, rectè q; de illo lib. 10. commen. in Lucam scribit Ambr. *Etiam lapsus sanctorum vtilis est. Nihil mihi nocuit, quod negauit Petrus; profuit & emendauit. Didici cauere colloquia perfidorum. Petrus inter Iudæos negauit Salomon cõsuberino Gentili deceptus errauit. Fleuit igitur amarè Petrus, vt lachrymis culpam ablueret*, &, vt Clemens Romanus scripsit, tam altè in eius animo eius delicti dolor sedit, vt toto vitæ suæ tempore, quoties gallum cantantem audiret, procidens in genua lachrymas funderet, & peccati sui peteret veniã. Tenere non possum me, quin insignem nouorum hæreticorum impudẽtiam traducam, qui, vt probent nullã in nobis esse pro peccatis

Pœnitentia non Christi negationem.

Explicatur locus Ambrosij vulgo ab hæreticis corruptus citatus pro satisfactionem.

catis satisfactionem, Ambrosij in 22. c. Lucæ verba proferunt, *Lachrymas eius lego, satisfactionem non lego*; quod testimonium ne Caluinum quidem, qui omnium doctissimus videri voluit, citare puduit. Recitabo totum Ambrosij locum, vt istorum impudentiam, & malignitatem lector perspiciat. *Petrus*, inquit, *doluit, & fleuit, quia errauit, vt homo; Non inuenio, quid dixerit, inuenio, quod fleuit, lachrymas eius lego, satisfactionem non lego, sed quod defendi non potest, ablui potest. Lauant lachrymæ delictum, quod voce pudor est confiteri & venia fletus consulunt, & verecunda lachrymæ sine horrore culpam loquuntur, lachrymæ crimen sine offensione verecundiæ cõfitentur, lachrymæ veniam non postulant, sed merentur. Inueni, cur tacuit Petrus, ne tam citò venia petitio plus offenderet. Ante flendum est, quàm petendum. Bona lachryma, quæ lauant culpam.* Quibus verbis clariùs potuit Ambrosius dicere Petrũ pro peccato satisfeciss e, quàm, *lauant, lachrymæ delictum?* quàm, *lachrymæ veniam nõ postulant, sed merentur?* quàm, *bonæ lachrymæ, quæ lauãt culpam?* Ergo cum dicit *lachrymas eius lego, satisfactionem non lego*; satisfactionem, excusationem, & purgationem appellat; &, vt vulgò loquuntur, sui ipsius iustificationem. Significat igitur Petrũ non excusasse culpam, sed fleuisse. Hoc est, quod ait *Non inuenio, quid dixerit, inuenio quod fleuerit.* Sed iuti boni Theologi, qui aut nihil, aut solam grammaticam quidem apud D. Ambrosium intellexerunt.

IN CAPVT XXVII.

1 MANE autem facto, consilium inierunt omnes principes sacerdotum, & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morti traderent. 2. Et vinctum adduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi. 3. Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd damnatus esset; pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotum, & senioribus, 4. dicens: Peccaui, tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt: Quid ad nos? tu videris. 5. Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit. 6. Principes autem sacerdotum, acceptis argenteis, dixerunt: Non licet eos mittere in corbonam: quia pretium sanguinis est. 7. Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum. 8. Propter hoc vocatus est ager ille, Haceldema, hoc est, ager sanguinis, vsque in hodiernum diem. 9. Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam prophetam, dicentem: Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiauerunt à filijs Israel: 10. & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. 11. Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicens: Tu es Rex Iudæorum? Dicit illi Iesus: Tu dicis. 12. Et cum accusaretur à principibus sacerdotum, & senioribus, nihil respondit. 13. Tunc dicit illi Pilatus: Non audis, quanta aduersum te dicunt testimonia? 14. Et non respondit ei ad vllum verbum,

Marci 15. a 16. Luc 23 a.1 Ioa. 18. c.28

Act. 1. c. 19

Act. 1 c. 19 Zach 11. c.12.

Marci 15. a 2. Luca 23. a.3 Ioan 18. f.28.

bum, ita vt miraretur præses vehementer. 15. Per diem autem solemnem consueuerat præses populo dimittere vnum vinctum, quem voluissent. 16. habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas. 17. Congregatis ergo illis, dixit Pilatus: Quem vultis dimittam vobis: Barabbam, an Iesum, qui dicitur Christus? 18. Sciebat enim, quòd per inuidiam tradidissent eum. 19. Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens: Nihil tibi, & iusto illi, multa enim passa sum hodie per visum propter eum. 20. Principes autem sacerdotum, & seniores persuaserunt populis, vt peterent Barabbam, Iesum verò perderent. 21. Respondens autem præses, ait illis: Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt: Barabbam. 22. Dicit illis Pilatus: Quid igitur faciam de Iesu, qui dicitur Christus? 23. Dicunt omnes: Crucifigatur. Ait illi præses: Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes: Crucifigatur. 24. Videns autem Pilatus, quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret: accepta aqua, lauit manus coram populo, dicēs: Innocens ego sum à sanguine iusti huius: vos videritis. 25 Et respondens vniuersus populus, dixit: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. 26. Tunc dimisit illis Barabbam: Iesum autem flagellatum tradidit eis, vt crucifigeretur. 27. Tunc milites præsidis suscipientes Iesum in prætorium cōgregauerunt ad eum vniuersam cohortem: 28. & exuentes eum, chlamydem coccineam circundederunt ei, 29. & plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius, & arundinem in dextera eius. Et genuflexo ante eum, illudebant ei, dicentes: Aue Rex Iudæorum. 30. Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius. 31. Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eū vestimentis eius, & duxerunt eum, vt crucifigerent. 32. Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerunt, vt tolleret crucem eius. 33. Et venerunt in locum, qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus. 34. Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum. Et cum gustasset, noluit bibere. 35. Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius, sortem mittentes: vt impleretur, quod dictum est per Prophetam, dicentem: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem. 36. Et sedentes seruabant eum. 37. Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam: Hic est Iesus Rex Iudæorum. 38. Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones: vnus à dextris, & vnus à sinistris. 39. Prætereuntes autem blasphemabant eum mouentes capita sua, 40. & dicentes: Vah, qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas: salua temetip-

Marci 15. b.11. Luca 23. b 18. Io. 18 g 41 Act 3.b.14

Marci 15. b.16. Io 19 d 18 Ps.21.d 17

Marci 15. d.21. Luca 23. d.26. Io.19.d.17

Marci 15. c.24. Luca 23. f 34. Io.19.d 18 Io.2. d.19.

metipsum: si filius Dei es, descende de cruce. 42. Similiter & principes sacerdotum illudentes cum Scribis, & senioribus dicebant: 42. Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere: si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credimus ei: 43. confidit in Deo: liberet nunc, si vult eum: dixit enim: Quia filius Dei sum. 44. Idipsum autem & latrones, qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei. 45. A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram vsque ad horam nonam. 46. Et circa horam nonam clamauit Iesus voce magna, dicens: Eli, Eli, lamma sabactani? hoc est: Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me? 47. Quidam autem illic stantes, & audientes, dicebant: Eliam vocat iste. 48. Et continuò currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere. 49. Cæteri verò dicebant: Sine videamus, an veniat Elias liberans eam. 50. Iesus autem iterum clamans voce magna, emisit spiritum. 51. Et ecce velum templi scissum est in duas partes à summo vsq; deorsum, & terra mota est, & petræ scissæ sunt, 52. & monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt. 53. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, venerunt in sanctam ciuitatem, & appatuerunt multis. 54. Centurio autem, & qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terræ motu, & his, quæ fiebant, timuerunt valdè, dicentes: Verè filius Dei erat iste. 55. Erant autem ibi mulieres multæ à longe, quæ secutæ erant Iesum à Galilæa, ministrātes ei: 56. inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi, & Ioseph mater, & mater filiorum Zebedæi. 57. Cum autem sero factum esset, venit quidam homo dives ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu. 58. hic accessit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu Tunc Pilatus iussit reddi corpus. 59. Et accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda. 60. & posuit illud in monumento suo nouo, quod exciderat in petra. Et aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti, & abijt. 61. Erat autem ibi Maria Magdalene, & altera Maria, sedentes contra sepulchrum. 62. Altera autem die, quæ est post Parasceuen, conuenerunt principes sacerdotum, & pharisæi ad Pilatum, 63. dicentes: Domine recordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc viuens: Post tres dies resurgam. 64. Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium: ne fortè veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi: Surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore. 65. Ait illis Pilatus: Habetis custodiam, ite, custodite, sicut scitis. 66. Illi autem abeuntes, munierunt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.

Sap. Ps.2 Ps 21.8.9. 2. Paral 3. d 14. Marci 15. d.42. Luc.23. g. 50. Io.19 c 38.

IN

IN CAPVT XXVII.

1 MANE *autem facto.)* Marcus, *confestim mane*, Lucas, *& vt factus est dies.*

Consilium inierunt.) Lucas, *conuenerunt*. Credibile enim est primũ illud concilium fuisse dissolutum. Nec enim est vero simile sacerdotes, Scribas, & seniores populi quantauis contra Christum rabie incitatos per totam noctem sine vlla requie congregatos fuisse. Itaque, quæ Matthæus supra narrauit c. 26. ver. 62. vsque ad 67. in hoc concilio matutino facta sunt, vt ex Luca manifestum est, quia quemadmodum c. 26. 67. probauimus, eadem est apud Matthæum, & Lucam historia.

Omnes principes sacerdotum, & seniores populi) Marcus, & Lucas addunt, *& Scribæ*; hęc enim, vt sæpè diximus, tria hominum genera Iudæorũ concilium efficiebant. Quo modo autem multi principes sacerdotum fuisse dicantur c. 2. 4. declarauimus.

Vt eum morti traderent.) Nonne iam dixerant cap. superiore vers. 66. *Reus est mortis?* Paullo ante monuimus illa verba hoc loco, & in hoc concilio dicta fuisse, sed Matthæus per anacephalæosim dixit *concilium inierunt*, quia interposita historia de Petri negationibus intermiserat narrationem. Non erant visa falsa testimonia, quæ aduersus Christum producta fuerant, satis idonea, vt Christus morti traderetur, quemadmodum Marcus capit. 14. 56. indicauit, ideò cum videret diem illucescere, & nullam se habere satis sufficientem accusationem, quam ad Pilatum deferrent, concilium iterum vocant, vt deliberent, quid possint coram Præsi de Christo obijcere, quod morte dignum esse videatur, ideóq; rogant, an ipse sit Christus, vt cap. præcedenti vers. 63. Matthæus scripsit; hoc .n. Christum credebant nõ negaturum, & Præsidi capitale videri poterat, quia cùm omnium Iudæorum opinio esset Christum futurum regem, & populum à tyrannide liberaturũ, quisquis se Christum esse dicebat, regem profitebatur, qua re nihil criminosius Romanis imperium in Iudæos obtinentibus videri poterat.

2. *Et vinctum)* δήσαντες αὐτὸν, & cum eum vinxissent, vt etiam Marcus scribit cap. 15. 1. Iam ante victus fuerat, cum comprehenderetur, vt ait Ioannes cap. 18. 12. sed aut fuerat relaxatus, cum in domo Pontificis teneretur, vnde fugere non posse credebatur, aut tenebatur quidem ligatus, sed non manibus vinctis; cum autem vellent eum à domo Caiphæ in domum Pilati traducere, iterum vinxerunt.

Et tradiderunt Pontio Pilato præsidi.) Quare Præsidi tradiderunt, & non ipsi occiderunt, siue iure, siue rabie, dubitari potest. Chrysostomus existimat propterea Pilato tradidisse, q̃ dies esset festus, quo die ipsis quemquam, condemnare non licebat; sed cap. superiore vers. 2. satis probauimus non fuisse diem illum Iudæis festum. Theophylactus verò ideò Pilato traditum fuisse putat, quòd affectati regni accusaretur, quæ res ad Pilatum Romanum præsidem spectare videbatur. Vera causa ex Ioanne colligitur c. 18. 31. vbi Iudæi dicunt sibi non licere quemquam occidere, siue omnino non licuerit, sublata illis à Romanis omni de capitalibus causis iudicandi potestate, vt omnes ferè sentiunt auctores; siue, vt nõnulli existimant, quòd non licuerit illis quemquam crucifigere; sed aut lapidare, aut strangulare, aut vrere, aut iugulare, vt c. 5. 22. docuimus; ex quo pœnarum genere crux nõ erat, quæ a Romanis in Iudæam fuerat introducta. Volebant autem non quoquo modo Christum occidi, sed cruce occidi, quod omnium ignominiosissimum mortis genus erat. Obijciet aliquis Stephanum ab illis lapidatũ. Act. 7. 58. quare non omnis in capitalibus

talibus causis potestas erepta Iudæis erat. Facilè responderi potest, illud mortis genus Iudęis non fuisse prohibitum; quare & Christum ipsum alias voluerant lapidare Ioan. 10. 31. Si autem, quod probabilius est, omnis omnino occidendi potestas ablata illis erat, respondendũ est, vt nonnulli responderunt interpretes, impetu, non iudicio id factum fuisse, vt & Stephanum lapidauerint, & Christum lapidare voluerint. Porrò quomodo Pontius Pilatus Præses fuerit, ex Iosepho intelligitur. Diximus cap. 14. 1. magni Herodis regnum post eius mortem in Tetrarchias fuisse diuisum, vt ex Luca cap. 3. 1. colligitur, quarum vna Iudæa fuit, quam Archelaus magni Herodis filius annos decem, partim regis specie, partim Tetrarchæ auctoritate gubernauit. Post id tempus accusatus, apud Augustum Imperatorem est, q̃ tria Iudæorum millia, qui in templum confugerant, ipso Paschæ die trucidasset, quòdque tyrannidem in Iudæos exerceret, & sacerdotium, quibus vellet, auferret; quibus vellet, daret; itaq; Vienam Galliæ vrbem relegatus est, vt Iosephus lib. 17. antiquitatum, cap. 19. & lib. 18. cap. 1. testatur. Sic Iudæa in prouinciam Romanorum redacta est, & per Præsides, sicut aliæ prouinciæ, cœpta gubernari. Ex quibus Pilatus sextus fuit, vt Iosephus scribit libro antiquitatum 18. cap. 4 Putat Theophylactus Pontium Pilatum vocatum fuisse, quòd ex Ponto esset nimis leui nominis coniectura; nam & apud Romanos Pontios fuisse legimus.

3. *Tunc videns Iudas, qui eum tradidit, quòd damnatus esset.)* Sunt, qui interpretentur, quòd ipsemet Iudas damnatus esset, quasi dicat Euangelista. Tunc videns Iudas nullam sibi spem salutis superesse, retulit triginta argenteos, & desperans laqueo se suspendit. Sed hæc opinio facilè ex Euangelistæ contextu refutatur, qui ita narrationem texuit, vt non obscurè indicaret hoc esse ad Christum referendum, quòd cum eum Iudas videret damnatum esse, triginta argenteos retulit. Difficilior quæstio est, de qua Christi damnatione hoc, quod solus Matthæus narrat, sit intelligendum. Sunt, qui putẽt de damnatione per Pontium Pilatum facta vers. 26. intelligi oportere; sed Matthæum per anticipationem ante narrasse, quod & Iuuencus Poeta Christianus existimauit, multiq; recentiores interpretes assentiuntur, quia dicitur Iudas triginta argenteos ad sacerdotes retulisse, quos cum accipere noluissent, in templum proiecerit. Vnde colligitur in templo tũc fuisse sacerdotes, vbi antequam Christus à Pilato condemnaretur, esse non potuerunt, cùm in accusando Christo tantopere essent occupati. Tenuis coniectura; nec enim omnes sacerdotes, sed soli principes sacerdotum, ideſt sacerdotalium familiarum capita Christum accusabant, vt vers. 1. Euangelista significauit; itaq; poterant alij omnes sacerdotes, qui principes non erant, in templo esse. Et verò probabile nõ est templi ministeria, quæ per sacerdotes perficiebantur, dum Christus apud Pilatum accusabatur, cessauisse. Difficilior obiectio esse potest, quòd principibus sacerdotum Iudas dicatur argẽteos retulisse. Veruntamẽ potuit ad principes sacerdotum, qui non in templo, sed aut in domo Caiphæ, aut in Prætorio erant, argenteos referre, quos cùm accipere noluissent, in tẽplum proiecit, proiectos verò, qui in templo erant, sacerdotes accepisse atque seruasse verosimile est, donec principes sacerdotum consilium postea inierunt, quid de illis fieri oporteret, vt vers. 6. & 7. Matthęus scribit. Ergo quod dicit Euangelista, *videns Iudas, quòd damnatus esset*, ita intelligendum est, videns Christum Iudæorum præiudicio condemnatum, qui omnes vna voce clamauerant, *reus est mortis* cap. 26. 66. Videns Christum a Iudæis ad Pilatum trahi, quod nequaquam fecissent, nisi omnino deliberassent non prius desistere, quàm ad crucem condemnaretur;

Lib. 4. Euangel. hist.

Universidad de Deusto
Biblioteca

retur; *retulit triginta argenteos.* Principes enim sacerdotum dicuntur Christum morti tradidisse, quia Pilato ad mortem condemnandum tradiderunt, vt scribit Lucas capit. 24.20. *Quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & Pontifices nostri in damnationē mortis, & crucifixerunt eum.* Hinc colligitur Iudam, cum Christum vendidit, neq; eo vendidisse animo, vt occideretur, neque putasse fore, vt condemnaretur ad mortē, quemadmodum Theophylactus, & nonnulli recentiores interpretes admonuerūt. In hoc sacerdotibus, Scribis, & senioribus aliquanto melior, quòd quamuis auaritia, & infidelitate magistrum vendidisset, de morte tamē eius non cogitasset.

De Iuda pœnitētia.

Pœnitentia ductus) Origenes, & Hieronymus, ita de hac Iudæ pœnitentia loquuntur, vt eam laudare videantur. Hinc enim Manichæorum refellunt errorem, qui duas, alteram bonam, alteram malam, naturas introducebant. Cæterùm non intelligunt, vt opinor, bonā omnino fuisse, sed aliquid habuisse boni, q̄ quamuis peccatum non emendauerit, cognouit tamen, atq; confessus est, & se fecisse doluit. Hoc propriè Græcū verbum significat, quo Matthæus vsus est μεταμεληθεὶς de peccato dolens, & anxius; hoc enim inter μεταμέλειν, & μετανοεῖν interesse nonnulli obseruarunt, quòd μεταμέλειν sit patratum peccatum agnoscere, atque dolere, μετανοεῖν non solùm dolere, sed emendare; hoc Petrus, illud Iudas fecit, ideò non dicitur μετανοηθεὶς, aut μετανοῶν, sed μεταμεληθείς. Recte Leo serm. 5. de Passione Domini. *Meritò sicut* Ps 108.8. *& propheta prædixerat, oratio eius facta est in peccatum, quoniam consummato scelere tam peruersa impij conuersio, vt etiam pœnitendo peccaret,* & Ambrosius libro 10. comment. in Lucam. *Et si cassa est pœnitentia proditoris, quia peccauit in Spiritum sanctum, est tamen vllus in scelere pudor culpam agnoscere. Et quamuis ille non absoluitur, Iudaorum tamen impudentia confutatur quos cùm professio redarguat venditoris, scelesti tamen sibi vendicant iura contractus, & exortes reatus se esse credunt, dum dicunt, quid ad nos? tu videris. Amentes planè, qui putant se sui se magis auctoris scelere, quàm teneri. In pecuniarijs,* inquit *causis refuso pretio ius soluitur. Hi pretium recipiunt, & sacrilegium persequuntur ac pertinacibus studijs funestam sibi vindicant sanguinis actionem, cum refunderet venditor sacrilegij mercedem.*

Purgatorium.

5. Et proiectis argenteis in templo) Visus sibi est Iudas, cum in templo argenteos proijceret, sacerdotibus dare, & initum venditionis contractum rescindere.

Abiens laqueo se suspendit.) ἀπήγξατο, laqueo præfocatus est. Act. 1. 18. *De morte Iudæ.* ait Petrus de Iuda loquens, ἔπνιγη γενόμενος ἕλακησε μέσος, ad verbum, & præceps factus crepuit medius, quod non satis videtur cum Matthæo cohærere. Ideoque sunt, qui dicant priùs se Iudam, vt Matthæus ait, laqueo suspendisse, sed inclinatam

natam fuisse arborem, atque ita superuixisse, postea verò hydrope fuisse mortuum, cùm medius crepuisset, vt ait Petrus; sic Theophylactus. Alij cum de laqueo penderet à prætereuntibus agnitum fuisse, atque depositum, vixisseque postea aliquantisper secreto in loco, dein præcipitem ex eo loco edito cecidisse, inflatumque crepuisse medium; sic Euthymius. Alij rupto laqueo superuixisse, ac postea crepuisse medium, vt Oecumenius in commentarijs in Acta Apostolorum capit. 1. ex Papia vetustissimo auctore recitat, & auctor scholasticæ, quam vocant, historiæ, tanquam vulgarem opinionem refert. Probabilius est, quod alij suspicantur, primùm quidem se ex loco edito laqueo suspendisse, seque in de præcipitem egisse, sicut solēt, qui laqueo suspenduntur inserto laqueo de superiore loco deijci, & præcipites dari, vt citius strangulentur; postea verò aut rupto laqueo cecidisse, ac effudisse viscera, aut cum penderet ita intumuisse, vt non quidem statim, sed aliquanto post tempore medius crepuerit; nam omnes, qui suspenduntur, vehementer inflari solent. Dubium, an statim, vt retulit argenteos, se suspenderit. Sunt qui dicant non, nisi post Christi resurrectionem id eum fecisse, cum audisset resurrexisse Christum, quod minimè sperabat: tunc enim abiecta omni spe salutis, quòd humani generis redemptorem vendidisset, laqueo sibi vitam eripuisse, vt historiæ scholasticæ auctor scribit. Sed cum id non probetur, & Euangelista rem ita narret, vt statim proiectis in templum argenteis ad laqueum indicet cucurrisse, hoc potiùs credendum. Nimis curiosa quæstio est, qua ex arbore se suspenderit, cùm ex Euangelista ne illud quidem constet, an ex vlla se omnino suspenderit arbore; sed tamen video opinionem quandam incerto auctore vulgari, vulgo arborem ficum fuisse. quemadmodum & Hebræi tradunt eam, vnde Adam, & Eua vetitum decerpserunt fructum, fruisse ficum. Hanc, quæ nunc vulgi est, antiquam etiam, & magnorum olim auctorum opinionem fuisse ex Iuuenco Poeta perspicuum est.

Exorsusque suas laqueo sibi sumere pœnas
Infœmem rapuit ficus de vertice mortem.

6. Principes aūt sacerdotum acceptis argenteis) Cur nunc accipiunt, cū paullo ante accipere noluissent? Quia ante ipsis Iudas dabat, quasi vt infectū faceret, quod factū erat, ideo accipere noluerunt, ne venditionem rescindere viderentur, cogerenturq; Christum illi reddere, sicut ille reddebat argenteos: nunc aūt accipiunt, quia eos in templū proiecerat, quæ aūt in templum proijciebantur, tēplo, Deoque videbantur offerri, quas oblationes, cum sacerdotes asseruarēt, & triginta argēteos proiectos collegerūt.

Non licet nobis mittere in corbonam.) קרבן Hebræis est offerre. Inde nomen קרבן ductum est, quod propriè oblationem significat, frequēs in literis sacris, Leuitici 1.2.3. & 2.5.7. & 6.20. & Num. 7.13. & 28.2. Aliquando accipitur pro iuramento, quod per קרבן id est templi oblationes fiebat, quemadmodū Iudæi aliqñ iurabant, vt constat ex superiore cap. 23.16.18. Auctor est Iosephus lib. 1. contra Appionem. Atque hoc fortasse modo apud Marcum c. 7. 11. accipi pōt. Deinde translatum nomen est, vt locum ipsum, vbi templi oblationes recondebantur, id est sacrum ærariū significaret, vt Iosephus lib. 2. de bello Iudaico c. 8. scribit, sicut Græci γαζοφυλάκιον appellant 4. Reg. 12. 9. 10. Marci 12.41 43. Lucę 21.1. Ioā. 8.20. sunt qui interpretentur *mittere*, pro remittere, quòd existiment triginta illos argenteos ex sacro gazophylacio à sacerdotibus elatos fuisse, vt emerent Christum, in qua sententia Iuuencus est, habetque non minimam probabilitatem: solebant enim publici sumptus, qui ad templi causam, religionemque pertinebant, ex sacris fieri thesauris, cuiusmodi sacerdotes causam esse arbitrabantur, vt Chri-

Christus, qui se Dei filium profitebatur, occideretur.

Hebraismus.

Quia pretium sanguinis est.) Hebræorum idiomate sanguis ponitur pro morte. Addere debuerunt iusti, quemadmodum Iudas paullo ante confessus fuerat; sed nesciunt homines errore cæci aut vera sentire, aut loqui. Prohibebantur Iudæi turpe lucrum in templum offerre Deuter. 23.18. *Non offeres mercedem prostibuli, nec pretium canis in domo Domini Dei tui: quicquid illud est, quod voueris, quia abominatio est vtrumque apud Dominum Deum tuum;* vnde per analogiã colligebant nec pretiũ sanguinis Deo esse offerendum, aut quod maioris stultitiæ erat, mittendum in gazophylacium. Nam oblationem Deo factam, cum argenteos acceperant, approbauerant. Itaque plus reuerentiæ homines insani gazophylacio, quàm Deo tribuendum esse iudicabant.

7. *Consilio autem inito.)* Non est credendum hoc continuò factum esse, sed postquàm crucifixus esset Christus, ac fortasse post Paschæ diem festum. Nam toto illo die in accusando, & crucifigendo Christo occupati fuerant. Die autem insequenti in Paschæ celebratione, quo tempore contractus inire non licebat. Sed Matthæus, quia de relatis à Iuda argenteis loqui cœperat, totam narrationem finire voluit, docereq; quid de illis actum esset. Cæterùm, quod de inito consilio, & empto dicit agro, per anticipationem dictum esse intelligendum est.

Emerunt ex illis agrum figuli.) Cur *agrum figuli* Matt. appellet, incertum. Potuit sic vocari, vel quia alicuius figuli erat, vel quia ex eo figuli ad fingenda vasa terram effodiebant, aut quia in eum testarum fragmenta proijciebant, ita vt culturæ inutilis esset, solisque mortuis sepeliendis commodus esse posset. Quacunque tandem ratione sic appelletur, illud certum, notum eo nomine vulgò fuisse agrum, & quia Euangelista, tanquam de notissimo agro dicit, *Emerunt ex illis agrum figuli*, & quia Græcum illi articulum adiũgit τὸν ἀγρὸν, qui rem notam demonstrat, quemadmodum *Clericorum pratum* apud Parisienses.

Sepulcrorum vsus apud Iudæos.

In sepulturam peregrinorum.) Solebant ciues Ierosolymitani, aut in publico loco, aut in suo quisque fundo proprium habere sepulchrũ, vbi oẽs, qui eiusdẽ essent familiæ, sepelirẽtur. Magnũ n. illis solatiũ mortis videbatur, si in patrũ suorũ sepulchris sepelirentur, vt ex multis librorum Regũ locis manifestum est. Qui autem peregrini erant, cum patria sepulchra in vrbe non haberent, difficile sepulturam reperiebant. In hoc bonum publicum sancti illi sacerdotum principes oblatam templo pecuniam impẽderunt, & res Deo sacra non nisi in pium opus consumenda videretur; sic Origenes interpretatur. Alij putant peregrinos hic Gentiles appellari, qui aliquando aut habitabãt Ierosolimæ, aut eò ventitabant; si verò inibi mori contingeret; locum, vbi sepelirentur, non habebant; nefas enim Iudæis videbatur, non solùm in vita, sed etiam post mortem cum Gẽtilibus habitare.

8. *Propter hoc vocatus est ager ille Acheldema, id est ager sanguinis vsque in hodiernum diem.)* Nimirum diuino consilio factum est, vt qua ratione sacerdotes impietatem suam vna cum illa pecunia obruere, & quasi sepelire voluerunt, sempiterno monimento in omnem posteritatis memoriã transfuleriht, vt quoties ager ille *Acheldema*, id est *ager sanguinis* vulgò diceretur, toties sceleris eorum memoria renouaretur, vt Chrysostom. Euthym. & Theophylact. adnotarunt. *Acheldema* Syriacum verbum est, qua tunc lingua Iudæi loquebantur, & agrum sanguinis significat, sic appellatũ, quòd pretio sanguinis emptus esset. Cæterum Syriacum verbum apud Matth. Græcè non legitur, sed eius tantùm periphrasis *ager sanguinis*, neque Chrysostom. hoc loco, & Eusebius libr. 10. de demonst. Euangelica c. 4. hunc locum edisserens legit. Itaque

que sunt, qui putent ex Actis Apostolorum c. 1. 19. vbi eo verbo Petrus vsus est, aliquem in hunc locum illud transtulisse, non omnino improbabilis coniectura.

9. *Tunc impletum est, quod dictum est per Ieremiam prophetam.)* Magna hic, & vetus quæstio est, quomodo Matthæus Ieremiam citet, apud quem hoc testimonium non reperitur, cùm apud Zachariam 11. 13. potiùs reperiatur. Omnes & veteres, & recentiores interpretes in huius difficultatis explicatione magnopere laborarunt. Sunt, qui putent hoc testimonium Ieremiæ quidem esse, non ex his, quos nunc habeamus, sed ex his, qui perierint, eius libris à Matthæo desumptum. Multa enim veteres scripsisse prophetas, quæ non extant ex libris Regum, & Paralipom. multis locis apparet, nominatim verò Ieremiam alios præter eos, quos habemus, scripsisse libros auctor librorum Machabæorum libro 2. capite 2. 1. testis est. Sunt, qui suspicentur in his etiam prophetijs Ieremiæ, quas nunc habemus, scriptum hoc fuisse, sed à Iudæis postea malignè deletum, vt Eusebius etiam arbitratur libro 10. de demonstrat. Euange. capite 4. Sunt, qui ex libris quidem Ieremiæ, sed apocryphis sumptum esse dicant; nam & Apostolos ex eiusmodi libris testimonia aliquando proferre, sicut D. Paulus 2. ad Timot. 3. 8. quod dicit de Ianne, & Mambre ex apocryphis libris sumptum esse creditur. In hac opinione Origenes est, eamque videtur Hieronym. confirmare affirmans Hebræum quendam apochryphum Ieremiæ librum sibi legendum tradidisse, vbi hoc testimonium ad verbum reperiebatur. Sunt qui Euangelistam memoriæ lapsum existiment, cumque pro Zachariæ nomine nomen illi Ieremiæ occurrisset, id scripsisse; postea verò etiam vel ipsum per se, vel aliorum monitu, quos adhuc eo viuente eius Euangelium legisse credendum est, & Ieremiæ pro Zachariæ nomen positum animaduertisse, emendare tamen noluisse, quòd id ipsum Spiritu sancto instigante factum crediderit, qui cùm idem omniũ prophetarum ore locutus esset, non referret, quid à quo propheta dictum sit; singulorum enim prophetarum dicta omnium esse communia, ita vt, quod ab vno dictum est, ab omnibus dictum esse censeatur. Ita Augustinus libro 3. de cons. Euang. ca. 7. & Beda in comment. quorum opinionem nullo prorsus modo probãdam existimo. Nam Euangelistas memoria aliquando lapsos esse, etsi scio dixisse aliquos, & doctos, & Catholicos auctores, existimasseq; nihil propterea de scripturæ auctoritate minui, haud equidem intelligo, quomodo id & Spiritu sancto dictante, & salua scripturæ fide, quæ summa, & firmissima esse debet, fieri potuerit, & dicere propterea *Ieremiam* pro Zacharia citari potuisse, quòd idem per omnes Prophetas spiritus locutus sit, violenta mihi videtur interpretatio. Sunt, qui scriptorum errore nominum similitudine occasionem dante *Ieremiæ* nomen pro Zachariæ scriptum fuisse arbitrentur, vt Origenes, & Eusebius referunt, & improbare non videntur. At quæ obsecro inter *Ieremiæ* & Zachariæ nomina similitudo est? Sunt qui Zachariam binominem fuisse coniciant, & Ieremiam etiam appellatum; sed probanda coniectura erat. Sunt qui c. 32. vers. 9. *Ieremiæ* citari putent, vbi Ieremias agrũ emisse dicitur, quod Augustinus etiam approbat. At nihil huic testimonio cum illo Ieremiæ præter nomen agri commune est; nihil illic de figulo, nihil de pretio appretiati, quem appretiauerũt à filijs Israel; nec emit Ieremias agrum triginta argenteis, sed septemdecim, decem nimirum argenteis, & septẽ stateribus. Sunt, qui Ieremię prophetiã citari existiment, non quidem scriptam, sed per traditionem acceptã, vt illud, quod apud Lucam c. 13. 4. de turri in Siloe Christus citauit. Hoc probarem, si nihil esset, quod dicere possem probabilius. Rem mihi attin-

Non est vllo modo dicendũ Euãgelistas memoria esse lapsos.

gere

gere uidentur, qui existimant Euangelistam nullius prophetæ nomẽ posuisse, sed tantùm dixisse. *Tunc impletum est, quod dictum est per prophetã*, vt multis alijs locis dicere cõsueuit c.1. 22.c.2.5.15.23.& 13.35.& 21.4.& hoc ipso capite uers. 35. scriptorem uerò aliquem, cum putaret Ieremiæ citari testimonium, eius nomen ad marginem ascripsisse posteà aliquem aliũ in contextum inseruisse. Confirmat hanc coniecturam, quòd in Syriaco Euangelio *Ieremiæ* nomen non legatur, quodque Augusti. libr. 3. de cons. Euang. capi. 7. scribit suo tempore in multis Latinis etiam codicibus lectum non fuisse. Obijcit contra hãc opinionem Augustinus nihil fuisse causæ, cur *Ieremiæ* nomen adderetur, fuisse autem, cur potiùs deleretur, ꝙ Ieremias falsò citari uideri posset, mirum est, cùm eodem loco dicat satis esse causæ, cur hoc testimonium Ieremiæ tribuatur, ꝙ Ieremias capi. 32.9. emerit agrum, negare nunc eam ipsam causam satis esse potuisse, ut aliquis putans Euangelistam ad illũ Ieremiæ locum alludisse, nomen *Ieremiæ* ad marginem adnotauerit, alius in contextum transtulerit. Potuit & alia esse causa, cur *Ieremię* nomen asscriberetur, ꝙ hoc testimonium Zacharię apud Septuaginta interpretes adeo ab Hebraica discrepet ueritate, ut nihil prorsus habere simile uideatur, ita ut agnosci à Græcis lectoribus non potuerit, à quibus uero simile est *Ieremiæ* nomen additum fuisse. Quod attinet ad testimonij interpretationem, Euangelista, ut sæpe solet, nec uerba, nec personas expressit contentus sensum exprimere, &, quod nolebat, ostendere impletam fuisse prophetiam.

Et acceperunt triginta argenteos.) καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, Hebr. ואקחה שלשים הבסף, Et accepi triginta argenteos. Propheta dixerat prima persona, ut declararet se fecisse, quod illi Dominus præcepisset. Euãgelista sensu eo dẽ per tertiam personã reddidit, ut ostẽderet id per sacerdotes impletum fuisse, quorum in ea prophetę personam gerebat, quamquam & ἔλαβον apud Græcos prima persona singularis esse potest.

Pretium appretiati.) τὸ τιμὴν τοῦ τετιμημένου. Hoc apud prophetam & paullo ante, & alijs uerbis dictum erat אדר היקר decus pretij, aut pretium æstimationis. Euangelista uidetur nõ legisse יקר pretij, aut æstimationis, sed יקר æstimati τετιμημένου, quod Latinus interpres uertit, *appretiati*.

Quem appretiauerunt à filijs Israel.) ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, יקרת מבני ישראל, quo æstimatus sum, ab illis. Euangelista mutata prima persona singulari in tertiam pluralem, & uoce passiua in actiuam eandem sententiam reddidit, quem æstimauerunt à filijs Israel, id est ij, qui erant ex filijs Israel. Intelligitur enim relatiuum, οἱ, sicut apud Hebræos אשר, vt in Idiomatis Hebręorum adnotauimus; simile est exemplum in libro Iudith c.8.17.

10. *Et dederunt eos in agrum figuli.)* καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, & ואשליך אתם בית יהוה אל היוצר proieci ipsum (argentum, aut pretium) in domum Domini ad figulũ, id est, vt ex eo ager à figulo emeretur, vt Euãgelista optimus interpres exponit. Itaque Rabbi Dauid Kimhi, & alijs Hebræis in eius Zachariæ loci explicatione credendum nõ est, qui putant א in, mutato pro אצר thesauro scriptum esse יצר figulum, vt sit sensus, proieci illud in domum Domini ad thesaurum, aut ad thesaurarium, id est, vt in thesauro sacro reponeretur. Si apud Euangelistã pro ἔδωκαν *dederunt* legamus ἔδωκα dedi, Græcum uerbum cum Hebraico persona conueniet. Apud prophetã nomen *agri* non est, sed quia in *figuli* nomine quodam modo continebatur, quia sensus, vt diximus, est, proieci ad figulum, id est, vt à figulo ager emeretur, Euangelista, quasi prophetæ interpres, *agri* nomen, quod latebat, expressit, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, *in agrum figuli*.

Sicut constituit mihi Dominus.) Hæc uerba apud prophetam non reperimus;

mus; sententiam tamẽ, & rem ipsam reperimus: Dixerat enim propheta sibi à Domino præceptum esse, vt triginta argenteos proijceret ad statuarium, id est figulum: dixit postea se proiecisse. Itaq; fecit, sicut constituerat illi Dominus. Hoc etiamsi propheta uerbis non dixit, quia re ipsa faciendo dixerat, Matthæus etiã explicauit, vt doceret id non casu, aut humana uoluntate, sed Dei iussu factum esse: quamobrem sacerdotes diuina prouidẽtia, atq; impulsu ex triginta argẽteis agrũ illũ emisse figuli.

11. Iesus autem stetit ante Præsidem.) Ioan. c.18.28. scribit Christum in prætorium adductum esse. Iudæos verò non ausos introire, ne contaminarentur, vt Pascha mãducare possent: propterea Pilatum foras ad eos exijsse, interrogasseq;, *quam accusationem affertis aduersus hominem hunc?* quod ita ab eo dictum apparet, vt significaret se Christum innocentem existimare, quasi dixerit, quid huic homini iusto obijci potest? propterea Iudæi ita respondent, quasi ea interrogatione iniuriam sibi factam arbitrentur, *si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum*, post quæ verba ea collocanda sunt, quę c. 23.2. scribit Lucas; *Cœperunt autem illum accusare dicentes, hunc inuenimus subuertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cęsari & dicentem se Christũ regem esse*. Tunc ponenda sunt Ioannis verba ver.31. Dixit ergo eis Pilatus, *Accipite eum vos, & secundum legem vestram iudicate eum*, Apparet enim omnibus modis conatum fuisse Præsidem de Christo non iudicare. Dixerunt ergo ei Iudæi, *Nobis non licet interficere quemquam*, quod ver.2. exposuimus. Addit Ioan. ideo hoc factum esse, *vt impleretur sermo Iesu, quẽ dixerat, significans, qua morte esset moriturus*, nempe sermo ille, quem Matthæus recitat c.20.18.19. *Ecce ascendimus Ierosolymam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotum, & Scribis, & condemnabunt eum morte, & tradent eum gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum*. Significat ergo Ioan. propterea Iudęos potestate sibi à Præside facta vti noluisse, quòd secundum legẽ neminẽ crucifigere liceret, quo maximè genere mortis Christũ tollere cupiebãt, & Christus ipse se moriturũ prædixerat; aut intellexerunt Pilatũ ironicè locutum fuisse. Non ergo Iudæorũ virtute, sed potius crudelitate, & diuino consilio, quo decretum fuerat, vt Christus crucifigeretur, factum esse Io. significat, vt Iudæi Christum secundũ legẽ suam noluerint iudicare. Post hęc, vt ait Ioã. Præses in Prætoriũ ingressus est, & foris manentibus Iudæis Christũ ad se vocauit; rogauitq;, quod illic Io. & hic Matthæus scribit, *Tu es rex Iudęorum?* non rogat Præses, nisi de regno, & tributo, quod in eadem regni causa continebatur. Si.n. rex erat, dubitari non poterat, quin tributa Cæsari danda esse negaret; hæc enim duo inter alia Iudæi obiecerãt Christo, quæ Præsidi mouere maximè poterant, quòd se regem faceret, & tributa Cęsari danda non esse diceret; quæ ipsorummet testimonio refelli poterant, à quibus interrogatus aliquando Christus, vtrùm liceret censum dare Cęsari, respondérat *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei Deo*, c.22.17.21. Testes quoq; Romani erant, aut Iudæi publicani, qui Cæsaris vectigal colligebãt, Christum non solùm soluendum Cæsari, tributum docuisse, sed ipsum quoq; solitum soluere c.17.27. Sed obijciũt nihilominus repugnante cõscientia odiosum crimen, quòd scirent eò verisimilius Præsidi videri posse, quòd Herodianorum tunc secta vigeret, qui creduntur in ea fuisse sententia, vt dicerent non licere Iudæis regi alienigenæ tributa pendere, vt c.22.16. docuimus.

Tu dixisti.) Ante hæc verba ponenda sunt ea, quæ scribit Ioannes c.18.34. *Tu es Rex Iudæorum?* Respondit Iesus, *A temetipso hoc dicis, an alij tibi dixerunt de me?* quibus verbis vr Christus Pilati conscientiã pungere, quasi diceret, tu vtiq; scis me Iudæorum regẽ non esse; sed ista, quæ rogas, Iudæorũ

Universidad de Deusto
Biblioteca

postulatione rogas. Respondit Pilatus, *nunquid ego Iudæus sum, gens tua, & Pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti?* Senſit ſe Pilatus à Chriſto perſtrictum eſſe, ideo iracundè videtur reſpondere ſe non ſuapte ſponte interrogaſſe; nec enim Iudęum eſſe, ſed iudicis officio fungi, qui eum ſibi ex Iudæis traditum non poſſit non de rebus obiectis interrogare. Reſpondit Ieſus, *Regnum meum non eſt de hoc mundo; ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei vtique decertarent, vt non traderer Iudęis; nunc autem regnum meum non eſt hinc.* Itaq; horum verborũ occaſione à multis de regno Chriſti diſputatur, verène rex fuerit. Sunt qui quodammodo inuitum facere velint regem, hæreticosq; eos putẽt, qui temporalem etiam regem fuiſſe negant, cum ipſe in iudicio interrogatus palam reſpõderit, *Regnum meum non eſt de hoc mundo*, id eſt, non eſt mundanum, non eſt terrenum, non eſt temporale; ſed cęleſte, & ſpirituale, regnum ſuum non ſolum beatorum ſocietatem, ſed fidelium etiam in terris congregationem, id eſt Eccleſiam appellans, quæ etſi in hoc mundo eſt, tamen de hoc mundo nõ eſt, & quia non ex terra, ſed ex cœlo originem habet, cum eius caput Chriſtus, à quo cõgregata, & formata eſt, de cœlo deſcenderit, cùm fides, quæ eius forma eſt, & caritas, quæ eius vinculũ, & ſpes, quæ præmia illi promittit, de cęlo dentur, ſicut Chriſtus apud Ioannem c. 8. 23. ait, *vos de deorſum eſtis; ego de ſupernis ſum: vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo:* & rurſus c. 15. 19. *ſi de mundo fuiſſetis, mundus, quod ſuum erat, diligeret; quia verò de mundo nõ eſtis;* & quia eius cõuerſatio in cœlo eſt, neq; putat ſe hic habere ciuitatem permanentem, ſed à Domino peregrinari ad Philip. 3. 20. Tota igitur quæſtio ad hunc modũ expedienda eſt, Chriſtum, quatenus Deus eſt, non ſolùm ſpiritualem, ſed etiam talem totius mũdi & ſuperioris, & inferioris regẽ eſſe; propterea ſ. habet *in veſtimento & in femore ſuo ſcriptum Rex regum, & Dominus dominantium.* Apo. 19. 16. vt oſtendat ſe non vi, non tyrannide, non electione, nõ adoptione, ſed natura, quę per femur ſignificatur, regem eſſe; quia natura & *non rapinam arbitratus eſt ſe eſſe æqualem Deo.* Propterea iubet Abrahã ſeruum ſuum, ſuper femur ſuum manum ponere, vt eum per Deum cœli adiuret, quòd ex eius femore naſcitu rus eſſet Chriſtus. Geneſ. 24. 2. Illud etiam certum eſt Chriſtum, qua homo eſt, regem eſſe ſpiritualem totius Eccleſiæ; hoc enim eſt regnum, quod ſanguine ſuo patri acquiſiuit, quòdq; illi poſt finem mundi redditurus eſt 1. Cor. 15. 24. Hoc eſt regnum illud, de quo ſcribit Dauid Pſal. 2. 6. *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo*, quod ſpirituale eſſe, non temporale ſtatim declarat, *ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicans præceptum eius:* nam & Sion illa ſpiritualiter intelligenda eſt, vt tract. in Ioan. 115. D. Augu. adnotauit; & prędicare præceptum Dei non temporalis, ſed ſpiritualis regis officium eſt. Hoc eſt regnum, de quo eodem Pſalmo paullo poſt dicitur, *& dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ*, quia Eccleſia toto terrarum orbe diffundenda erat, & à mari vſque ad mare propaganda. Hoc regnum eſt, de quo Chriſtus poſt reſurrectionem dicit, *Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo, & in terra* Matthæi 28. 18. quæ poteſtas, qualis fuerit, ſtatim exponit, ver. 19. *Euntes ergo docete omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti:* quæ partes non temporalis, ſed ſpiritualis regis ſunt: ideoque ſicut in regno temporali ſolus rex condendarum legum poteſtatem habet; ita Chriſtus in Eccleſia ſolus potuit ſacramenta conſtituere, quæ, ſicut in republica leges; ita in ſpirituali Chriſti regno peccatorum remedia ſunt. Qua verò parte Chriſtus homo erat, non erat vniuerſi orbis terrarum temporalis rex, vt & Auguſt. eo loco, quem modò nominauimus, & omnes boni Theologi ſentiunt. Aut enim naturali, aut diuino, aut humano iure rex eſſet. Naturalis nõ erat,

De regno Chriſti & an ipſe, & quõ ſit rex temporalis.

Philip. 2. 6.

Regnũ Iudæis an humano iure Chriſti non.

In ſtitutio ſacramentorum ſolius Chriſti.

erat, quia regis filius non erat, quod eſt naturalem eſſe regem: diuino non erat, quia omnia ſacrarum litterarũ teſtimonia, quæ de eius loquuntur regno, de ſpirituali regno, vt Augu. ait, intelliguntur: humano non erat, quia non fuerat orbis terrarum conſenſu rex electus, & cùm Iudæi vellent eum rapere, vt regem facerent, aufugit Ioan. 6. 15. De regno Iudææ dubitari poteſt, an humano iure ad Chriſtum pertineret, qua in re illud conſtat eum ex regio ſanguine à Dauide vſque procreatum, & Matth. c. 1. eius genealogiam per reges deducẽs docere voluit. An autem ad illum ius regium perueniret, ſi rex eſſe voluiſſet, meo quidem iudicio, non ſatis conſtat, quia neſcimus, an ex regum genere alius fuerit eo propinquior, ad quem regnum, ſi ad ius hęreditarium reuocandum fuiſſet, pertineret. Probat Chriſtus apud Ioan. cap. 18. 36. regnum ſuum non eſſe de hoc mundo, id eſt mundanum, quia ſi mundanum eſſet, mundanos etiã, qui pro ſe pugnarent, miniſtros haberet. Tantùm verò aberat, vt haberet, aut habere vellet, vt Petrum vnũ ex diſcipulis ſuis, qui ſeruum Pontificis vulnerarat, vt ſe defenderet, & grauiter reprehenderit, iuſſerit q; gladium in vaginam remittere, ſuoſque miniſtros non terrenos, ſed cęleſtes, id eſt angelos eſſe ſignificauerit, *An putas, quia non poſſum modo rogare patrem meum, & exhibebit mihi modo plus quàm duodecim legiones angelorum?* cap. 26. 53. hac occaſione Pilatus intulit, *ergo rex es tu?* Tunc reſpondit Chriſtus, quod hic Matth. ſcribit, *Tu dixiſti*, qua phraſi non ambiguè, vt D. Auguſt. & nonnulli alij putant, ſed modeſtè reſpondet ſe regem eſſe, vt ſupra c. 26. 25. 64.

12. Et cum accuſaretur à principibus ſacerdotum, & ſenioribus, nihil reſpondit.) Ante hanc partem hiſtoriæ illa collocanda eſt, quam Lucas ca. 23. 4. ſcribit, Pilatum poſtquàm Chriſtum interrogaſſet, an ipſe rex eſſet, vt ait Ioannes 18. 38. ad Iudæos, qui extra Prætorium expectabant, exijſſe, dixiſſeq;, *Ego nullam inuenio in eo cauſam*, id eſt nullam culpam.

13. Tunc dicit ei Pilatus, non audis, quanta aduerſum te dicunt teſtimonia?) Hæc teſtimonia, quæ tunc aduerſus Chriſtum dicebantur, Matthæus non ſcripſit, Lucas autem ſcribit ver. 5. & 7. *At illi inualeſcebant dicentes, commouit populum docens per vniuerſam Iudæam, incipiens à Galilæa vſque huc, & vt cognouit, quòd de Herodis poteſtate eſſet, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Ieroſolymis erat illis diebus.* Herodem autem viſo Chriſto gauiſum eſſe, quòd multa de eo priùs audiuiſſet, cupereturque aliquod eius ſignum videre, & multa Chriſtum interrogaſſe, Chriſtum verò nihil reſpondiſſe, ſacerdotes & Scribas conſtanter eum apud Herodem accuſaſſe; Herodem cum nihil Chriſtus reſponderet eum contempſiſſe, & veſte alba per opprobrium indutum ad Pilatũ remiſiſſe, factos amicos Pilatum, & Herodem ex eo die, cum ante inimici eſſent; cũ Chriſtus ad Pilatum remiſſus eſſet, Pilatum conuocatis principibus ſacerdotum, & magiſtratibus, atque plebi dixiſſe, ver. 14. 15. 16. *Obtuliſti mihi hunc hominem, quaſi auertentem populum, & ecce ego coram vobis interrogans nullam cauſam inueni in homine iſto, ex his, in quibus eum accuſatis: Sed neq; Herodes; nam remiſi vos ad illum, & ecce nihil dignum morti actum eſt ei. Emendatum ergo illũ dimittam,* παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω, caſtigatum dimittam, qđ aut de verbis, aut de verberibus poteſt intelligi. Ad hanc Pilati vocem verò ſimile eſt cœpiſſe Iudæos vehementius inſtare, & accuſare Chriſtũ, quamuis Euangeliſtæ non dicant, atq; tunc Pilatum dixiſſe, quod hoc loco Matth. ait, *Non audis, quanta aduerſum te dicunt teſtimonia?*

14. Et non reſpondit ei ad vllum verbum, ita vt miraretur Præſes vehementer.) Mirum, cur Chriſtus tam obſtinatum coram iudice ſilentium tenuerit, præſertim cum paullo ante interrogatus reſpondiſſet. Cur autem reſponderit, in promptu ratio eſt, cauſę iugulum petebatur, an ipſe rex eſſet,

Universidad de Deusto
Biblioteca

id est Christus quod negare nequaquam oportebat, cum in mundum ea re venisset, vt se Christum filium Dei viui esse doceret. Cur autem nūc taceat, multæ rationes reddi possunt. Primam, quæ per contrarium colligitur, quia nunc non de summa rei; sed de commotione populi; de doctrina, & alijs huiusmodi rebus agebatur, quas cum in omnium oculis egisset, nemo poterat ignorare, ita vt opus non esset, vt ipse responderet, sicut priùs Pontifici responderat Ioan. 18.20. *Ego palam locutus sum mundo: ego semper docui in synagoga, & in templo, quo omnes Iudæi conueniunt, & in occulto locutus sum nihil, quid me interrogas? interroga eos, qui audierunt, quid locutus sum ipsis, ecce hi sciunt, quæ dixerim ego.* Secundam rationem Ambrosius in commentarijs in Lucam, Chrysostomus, & Euthymius hoc loco reddunt, quòd sciret Christus Iudæos sibi, etsi responderet, credituros non esse, vt illis apud Lucam dixerat c. 22. 67. Tertiam affert Theophylactus, ne si respondisset, irritaretur Iudæorum rabies, & eorū culpa maior foret. Quartam Hieronymus, & Beda, ne si respōdisset, criminaque diluisset, dimitteretur, & crucis fructus, id est salus nostra periret. Quintā Ambrosius, quòd defensione non indigeret. *Accusatur*, inquit, Dominus, *& tacet, & bene tacet, qui defensione non indiget. Ambiant defendi, qui timent vinci. Non ergo accusationem tacendo confirmat, sed despicit non refellendo.* Denique prophetiam ipso Christi silentio impleri oportebat, *quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum* Isaiæ 53.7.

Cur Christus coram Pilato siluerit.

15. Per diem autem solennē.) Per diē Paschæ, qui κατ' ἐξοχὴν solennis appellatur, vt Ioan. exponit cap. 18.39. An hoc priuilegium Iudæi à Romanis Iudæam in Prouinciam redigentibus nouum obtinuerint, an, cùm antiqua consuetudo eorum esset, Romani illis aut ipsorū rogatu, aut sua liberalitate concesserint, vt populi sibi gratiam conciliarent, incertum est. Sed tamen probabilius veterem fuisse Iudæorum traditionem, vt in memoriam liberati ex Ægypto populi vinctum vnum eo die à carcere liberarent.

16. Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.) ἐπίσημον id est insignem, ac nobilem appellat vinctum, non virtute, sed scelere, & improbitate. Marcus 15.7. qualis fuerit magis declarat, *Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium*, & Lucas 23.19. *Qui erat propter seditionem quandam factam in ciuitate, & homicidium missus in carcerem*, Ioannes c. 18. latronem fuisse dicit λῃστὴν eo vt opinor sensu, quo Latini latrones vocant eos, qui publicas obsidēt vias, & prætereuntes trucidatos expoliant.

17. Quem vultis dimittam vobis Barabbam, an Iesum qui dicitur Christus?) Multis indicijs manifestum est omnē occasionem absoluendi Christi Pilatum quæsiuisse. Primum simulatque ad se Christus adductus est, Iudæos interrogat, *Quam accusationem affertis aduersus hominem hunc?* Ioānis 18.29. quod, vt supra explicauimus, perinde valet, ac si dicat, quid homini huic iusto, & innocenti obijcere potestis? Deinde interrogato intra Prætorium Christo ad Iudæos exijt: dixitque, *nihil inuenio causę in hoc homine.* Lucæ 23.4. Ioannis 18.38. Præterea cum audisset tantùm per totam Galilæam docuisse Christum, occasionem libenter arripuit, vt Galilæum esse interpretaretur, eumq; ad Herodem adlegaret Lucę 23.7. Cum remissus ab Herode esset, iterum dimittere tentauit, dicens se nihil in eo culpæ deprehendere, neque Herodem, ad quem missus à se fuerat, deprehendisse. Cū hoc Iudæorum iras non mitigaret, castigare voluit, id est, aut verbis corripere, aut flagellis cędere, castigatūque dimittere Lucæ 23.16. Nunc religionem Iudæis ante oculos ponit, vt saltem solennis festi respectu, sicut alij facinorosi homines dimitti solēt, Christus, contra quem nihil facinoris, nihil culpę probatū esset, dimitteretur.

retur. Alio etiam vtitur artificio, nec solum Christum, nec cum multis, sed cum vno Barabba homine omnium sceleratissimo proponit, vt Iudæi Christum, nisi omnino cœci, aut iniquissimi sint, eligere cogantur. Quis enim cogitasset Barabbam hominē homicidam, seditiosum, latronem, publicum Christo, cui nihil obiectū mali erat, nihil certè probatum, fuisse anteponendum? Sed Iudæorum odium, atque nequitia Pilati hominis profani opinionem superauit. Post hæc etiam dimittere Christum conatus est; cum enim vrgerent Iudęi, *Tolle, tolle, crucifige eum*, respondit, *Regem vestrum crucifigam?* Ioannis 19.15. quasi ipsorum consuleret honori, quibus ignominiosum videri poterat eorum regem, quamuis grauis reum sceleris, fuisse crucifixum. Solent reges securi percuti, non in Crucem agi. Multo verò maximè cum ad eum vxor nuncium misisset, caueret, ne quid sibi cum iusto illo esset, & cū ex Iudæis audiuisset filium Dei se facere Ioānis 19.7. Priùs enim religione, vt videtur, & æquitate, post etiam metu absoluere conatus est. Hæc oīa ideo Euangelistas narrasse credendū est, vt intelligeremus, quàm iniquè Christus damnatus esset, quem prophanus etiam, & iniquus iudex sola pietate, & æquitate motus tam sæpe dimittere tentauit. Deinde, vt ex Pilati, & Iudæorum comparatione incredibilis Iudæorum iniquitas, atq; peruersitas cognosceretur. Tum etiā, vt ex ratione cōdemnationis per importunitatem extortę à iudice omnibus modis repugnante appareret Christum non tam ab hominibus, quàm à Patre ad Crucem tractum fuisse.

19. Sedentes autem eo pro tribunali.) Id est valde opportunè, cum iam ad ferendam sententiam paratus esset, vt res non casu, sed diuino consilio facta videretur. Ea enim re Matth. qui hoc solus narrat, hanc circunstantiam expressit.

Misit ad eum vxor eius dicens, nihil tibi, & iusto illi.) Id est ne te eius negotio immisceas, ne eum condemnes. Iustum, & vulgari opinione, & viso suo admonita Christū appellat. Addit hoc verbum nuncio, vt facilius, vel religione, vel metu marito persuadeat; nam etsi credendum est piam fuisse mulierem, & in Christū aut ante, aut tunc primum per quietē edoctam credidisse, tamen vero simile etiam est aliquem in ea humanū quidem, sed non malum affectum fuisse, timuisseq; ne quid mali marito suo, si hominem iustum condemnasset, eueniret.

Multa enim passa sum hodie per visum propter eum.) Id est multa somnia ui, quæ me anxiam, solicitamq; reddiderunt. Quid somniauerit, quia Euangelista non docet, temerarij est interpretis diuinare velle. Hoc tantùm ex eius ad maritum misso nuncio colligere nobis licet, eā per somnium & Christum innocentē filiūq; Dei esse cognouisse, & ea prospexisse mala, quæ ab eius nece Ierosolymitanæ ciuitati erant euentura, quibus ne maritus mortis eius auctor inuoluereretur, verebatur. Disputatur à nōnullis, quale id fuerit somniū. Quattuor. n. genera ab ijs, qui de ea re scripserunt tradi solent. Naturale, quod corporis constitutio, & natura gignit; alia. n. bilioſi, alia sanguinei, alia melancholici somniare solent. Morale, qđ ex cuiusq; studijs, actionibus, cogitationibus, & moribus nascitur: sic. n. comparatum est, vt quæ aut agimus, aut vehemēter cogitamus, & cupimus ea somniemus. Itaq; meritò Plato alia etiā Philosophi, & hominis sapientis, q̄ cæterorū hominum somnia esse oportere arbitrabatur. Diuinum, quod à Deo, aut per angelos, aut sine vllo angelo frequenter immittitur, cuius in sacris litteris, & multa, & nota sunt exempla, vt c. 2. 13. differuimus. Diabolicum, quod à diabolo immittitur, cuiusmodi maior pars eorum, quæ obscœna sunt, vulgò esse creduntur. Huius mulieris somniū naturale fuisse nemo, quod sciam, dixit, neq; vlla cū probabilitate dici pōt. Morale fuisse nōnulli, aut

Somniorū quattuor genera.

In Theæteto, seu de scien.

Quale fuit somniū vxoris Pilati

Universidad de Deusto
Biblioteca

putant,aut non negant,quasi mulier ideo de Christo ea nocte somniauerit,quòd sciret eius inter Iudæos causam agitari. Opinio nō vulgaris modò, sed vetus etiam fuit, vt ex Ignatio epist.5.ad Philipp. & Bedæ ad hūc locum commētarijs,ex auctore scholasticæ,vt appellant, historiæ intellimus diabolicum hoc fuisse somniū. Diabolum enim tunc cœpisse Christi diuinitatem cognoscere, & mysterium mortis eius,qua hominum genus liberaturus erat,intelligere;quare conatum per mulierem eius impedire mortem. Sententia meo quidē iudicio, quamuis bonos habeat auctores,minimè probabilis; nam diabolum Christi diuinitatem priùs cognouisse c.4.ex Euangelistarum testimonijs probatum à nobis est; & si impedire Christi mortem volebat, cur non potius Iudæorum animos, qui totius Tragœdiæ auctores erāt, quàm alienigenæ mulieris, cuius sexus etiam, quæ veræ diuinationes sunt, somnia creduntur, huiusmodi in somnijs territabat? A Deo igitur illi immissum est somnium, vt Origenes,Hilarius,Leo serm. 11. de passione,Chrysost.Hiero. Euth. & Theoph. in hunc locum existimant. Quærunt quidem, cur non potius Pilato huiusmodi somnium Deus iniecerit. Chrysost.Theophylact & Euthymius duas huius rei rationes afferunt, vel quòd indignus fuerit,cui id Deus reuelaret, vel quòd minus illi à Iudæis creditum fuisset, tanquam homini suspecto,aut corrupto iudici, qui admittendum Christum somnia confingeret.Voluit,vt ego arbitror, Deus, si de diuinis nobis consilijs licet coniecturam facere,ita condemnari Christum, vt tamen omnibus modis, omnis generis personarum sententijs,omnium elementorum veluti sensu eius innocentia testata esset: propterea non solùm Iudæi multi, qui in Christum credebant, non solùm iudex, qui sentētiam in eius causa laturus erat, non solùm eius vxor mulier ante prophana, & testis minimè suspecta,nō solū Centurio, & milites,qui paullo ante crucifixo Christo conuicia dictitabant, sed obscuratus sol,scissæ petræ, diruptum velum templi,concussa terra, Christi innocentiæ, atq; diuinitati testimonium præbuerunt.Saluā eam fuisse mulierē propter somniū illud,quod de Christo habuit, probabiliter Origenes, Chryso.& Theophyl.existimant. *Vxor Pilati salua.*

23. Quid enim mali fecit?) Eodē modo, atq; ijsdē verbis Marcus scribit c.15.14.& Lucas 23.22 τί γὰρ κακὸν ἐποίησε causalis particula, γὰρ *enim* difficilem orationem reddit, quia non apparet,cuius rei causa reddatur.Clamabant Iudæi, *crucifige, crucifige eum* Respondet Pilatus, *quid enim mali fecit?* Itaq; existimare aliquis possit particulam γὰρ positam esse pro, οὖν igitur,quasi dicat,si vultis, vt crucifigatur,quid igitur mali fecit? id est,reddite causam, cur crucifigendus sit. Ego non his,quæ dicuntur, sed his,q̄ tacentur, & intelliguntur rūdere arbitror;nec.n.omnia Euangelista recitauit; sed vt Ioannes scribit, Pilatus clamantibus Iudæis, *tolle tolle,crucifige eum* prius rūdit,*regem vestrum crucifigam?* quasi dicat,non crucifigam, *quid enim mali fecit?* simile exemplum supra adnotauimus c. 26. 64. vbi docuimus particulam *veruntamen* non respondere ijs, quæ exprimuntur, sed ijs, quæ intelliguntur, quæq; ab alio Euangelista Luca expressa sunt; Lucas addit dixisse Pilatum hoc loco, *corripiam ergo illum* παιδεύσας οὖν αὐτὸν, aut castigabo verbis, aut cędā flagris.Quanquam ex Ioanne, vt paullo post dicemus,flagellatū fuisse apparet. Post hæc.n.quæ Matthæus, & Marcus hoc loco similiter narrant, scribit verberibus cęsum,spinis coronatum, purpura indutum, & ad Iudæos productum fuisse, dicente Pilato, *Ecce homo,* vt vel miserabili spectaculo feroces Iudæorum animi placarentur Ioan.19.1.2.3.5.Sed Matth. & Marcus, quia de Christi cōdemnatione agere cœperant,ne narrationis filum rumperent, ista proposuerūt infra ver.26.27.28.29.vt D.Augu. lib.3. de consen.Euang.c.9.existimat.Quāquam

quam Hilar. Matth. & Marcum rectū narrationis ordinem tenuisse putat. Sunt etiā, qui bis Christum flagellatū arbitrentur,primùm hoc loco ad mitigandos Iudæorum animos, vt eo contenti supplicio absolui permitterent, vt scribit Io. Deinde cum iam condēnatus esset, quòd Romanorū, vt Hierony. ait, esset consuetudo,vt neminem,nisi prius flagellatum,crucifigerent. Quod de Iudæorum crudelitate facilè credi potest;sed ex Euāgelistarum historia probari non potest. Quanquam Beda in ea videtur esse sententia.

24. Tunc Pilatus videns, quòd nihil proficeret,sed magis tumultus fieret.) Nō excusat Pilatum,sed Christum, dum docet Præsidem non vllo idoneo testimonio,non vllo probato crimine sed solo popularis seditionis metu Christum damnauisse, & ita damnauisse, vt damnādo etiam absoluerit.

Accepta aqua lauit manus coram populo.) Sunt qui existiment non solùm Iudæorum fuisse ceremoniam,vt iudices reū mortis iudicaturi aqua manus abluerent,vt Deut.21.6.traditū est; sed aliarum etiam gentium consuetudinem, vt ex Triclinio Sophoclis interprete confirmant,& ex illo Virgilij carmine, *3. Aen.*

Me bello è tanto digressum, & cæde recenti,
Attrectare nefas, donec me flumine viuo

Abluero. Fuerit sanè mos aliarum gentium, Romanorū certè non fuit, vt etiam Origenes adnotauit, & ex Romanorum historijs manifestū est. Potius ergo credo Pilatū, quāuis Romanum hoīem,in causa tamen hominis Iudæi, & apud Iudæos Iudæorū ceremonia suam innocentiam testari voluisse. Sciebat Iudæos manuum ablutione innocentiā significare, vt ex illo, quē paullo ante signauimus, Deut. loco perspicuū est, & ex Ps. 25. 6. *Lauabo inter innocentes manus meas*, sed non abluitur tam graue crimen aqua,rectèq; de Pilato serm.8.de Passione scripsit Leo, *Nec purgant contaminatum animum lotæ, nec in aspersis aqua digitis expiatur.quod famulante impia mente committitur. Excessit quidē Pilati culpam facinus Iudæorū,qui illum nōe Cæsaris territum & inuidiosis vocibus increpatum ad effectū sui sceleris impulerunt;sed nec ipse euasit reatum qui cooperatus seditiosis reliquit iudicium proprium,& in crimen transiuit alienum.*

Innocens ego sum à sanguine iusti huius.) Declarat verbis, quod ablutione aquę significabat, & antequam Christum condemnet,absoluit, dum iustum esse testatur, se verò ipsum condemnat,q̄,quem iustum esse affirmat,eum cōdemnet, mentitur ergo, cum dicit,*Innocens ego sum;* nec enim cōdēnato iusto innocēs esse poterat.

25. Sanguis eius super nos, & super filios nostros.) Id est,nos,& filij nostri,si qua in eo culpa est,præstabimus; nos pœnam luemus;phrasis Hebraica Leuit. 20.9.12.16.Ios.2.19.2.Reg.1.16. Ezec.33.4.Oseæ 12.14. Similem apud Senecam obseruare memini. *Hebraismus.*

26 Flagellatum tradidit, vt crucifigeretur.) Flagellatum ante,vt ver.23.explicauimus. Quale flagellatū fuerit, minimè constare potest,& inanis curiositatis est quærere;vulgò ex spinis fuisse creditur. Euth.ex funiculis,aut loris fuisse conijcit. Probabilius est fuisse virgas, quibus Romani vtebantur; propterea enim lictores ante Consules virgas ferebant. *Christus q̄bus virgis cęsus.*

27. Tunc milites Præsidis.) Istud *tunc* non significat consecutionem,& rerum,quæ narrantur,contextum, sed totūrillud tps, quo Christi passio durauit Hæc.n.quæ Matth.dicit tunc facta fuisse, ante fuisse facta ver. 23. ex Ioan.probauimus Itaq; *tunc* idem valet,atq; sub idē tps,id est paullo ante.

Suscipientes Iesum in Prętorium.) Id est in locum, vbi Prætoris tribunal erat, qui Prætorium appellabatur. Qualis fuerit locus, Marcus c.15.16. exponit, *milites autem duxerunt eum in atrium Prætorij*. Erat ergo tribunal Prętoris in atrio aliquo,aut atrio vicinum,vt eō,qui causas habebant, cōuenire possent.Cur milites in eum locum Christum deduxerunt, ex euentu licet facere coniecturam, voluisse

eos Christum in tribunali, quasi regem, irrisionis causa collocare. Videmus enim & coronam illi, tanquã Regi, impositam fuisse, & induisse purpurã, & pro sceptro arundinem dedisse. Reliquum erat, vt in tribunali quasi in throno collocaretur. Hæc autem omnia, quæ milites fecisse legimus, Pilati iussu ex Ioanne colligimus, *Tunc*, inquit, *apprehẽdit Pilatus Iesum, & flagellauit, & milites plectentes coronam de spinis imposuerunt capiti eius*, Ioannes. 19. 1. 2.

Congregauerunt ad eum vniuersam cohortem, quasi ad regem, vt magis irriderent.

28. Et exuentes eum.) καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν cum exuissent eum veste sua.

Chlamydem coccineam circundederũt ei.) Purpuream, vt Marcus c. 15. 17. & Ioan. 19. 2. exponunt. Nemo nescit purpuram proprium habitum fuisse regum, non apud Romanos solùm, sed apud alias etiã gẽtes. Itaq; quos volebant reges sibi proximos esse ijs pro magno beneficio concedebant, vt purpura vti liceret 3. Esdr. 3. 6. 1. Machab. 10. 20. & 11. 58. & 14. 43. 44.

29. Plectentes coronam de spinis.) Spinas in coronæ modum concinnantes, atq; vincientes Christi capiti imposuerunt coronam, vt regi; de spinis, vt condemnato imponunt, vt significent non verum, sed ridiculum, & miserabilem esse regem. Eodem pertinet, quòd arundinem in dextera eius pro sceptro ponunt.

32. *Exeuntes autem*.) Cum ex vrbe exirent, aut statim egressi vrbe. Non enim dixit Græcè ἐξελθόντες per aoristum, sed ἐξερχόμενοι *exeuntes*, vt significaret in ipsa vrbis porta hominem illum Cyrenensem offendisse.

Inuenerunt hominem Cyrenæum.) Cyrenæus appellabatur, vel quia Cyrene natus, vel quia inde oriundus erat; erat autem Cyrene & vrbs regionis Decapoleos in Syria caput, & totius Decapoleos regia, quæ ex principe vrbe Cyrene vocabatur 4. Reg. 16. 9. Legat, qui volet Plinium libro 5. c. 5. & Strabonem libro 17. & Melam libro 1. & Ammianum Marcellinum libro 22. In ea vrbe, atque regione Iudæos etiam fuisse ex Actis Apostolorum cap. 2. 10. colligimus. Quanquam incertum est, Iudæusne, an Gentilis Simon ille Cyrenęus fuerit. Veteres enim auctores Hilarius, Ambros. Beda, & Leo serm. 8. de passione Gentilem fuisse putant, in eo ipso mysterium ponentes, quasi significatum ea re sit fore, vt non credentibus Iudæis, Gentiles Christi crucem amplecterentur. Cæterùm, quia Marcus 15. 21. dicit patrem fuisse Alexandri, & Rufi, probabilius fortasse videri potest fuisse Iudæum; nominat enim eos quasi vulgò notos, aut, vt nonnulli suspicantur, quasi Christi discipulos.

Hunc angariauerunt.) Quid esset angariare cap. 5. 41. docuimus. Ioan. 19. 17. scribit Christum crucem suam baiulasse, quod facilè cũ Matth. & Marci sententia conciliari potest, si dicamus principiò milites Christo Crucem imposuisse, eamque per totam Ierosolymitanam vrbem gestasse; in exitu verò vrbis angariatum Simonem Cyrenæum, vt eam vsque ad locum, vbi crucifigendus erat, portaret; vt Origenes tract. in Matth. 35. Athanasius in serm. de Passione, & Cruce Domini, Augu. libro 3. de consensu Euang. cap. 10. Hieronymus, Beda, Euthym. & Theophylactus, existimant. Videtur consuetudo fuisse, vt qui crucifigendi erant, suam quisque portaret Crucem. Itaque propterea initio imposita Christo est. Cur autem postea conductus Simon fuerit, vt eam gestaret, Euangelistæ non indicant, sed vero similis quorundam est coniectura, adeo & vigilia, & flagris fatigatum fuisse Christũ, vt portare vltra non posset. Nam quamuis vt Deus portet *omnia verbo virtutis suæ*, naturam tamen humanam perinde, vt si Deus non esset, pati permittebat. Sunt qui putent Iudæorum studio id factum esse adeo Christi mortem accelerantium; vt quia Christus cruce grauis festinare, quantum ipsi volebant, non posse videbatur, robustum conduxerint hominẽ, qui crucẽ portaret. Fortasse & mysterio id factum est, vt Christus initio quidem crucem suam gestaret, vt veterẽ Isaac impleret figuram, qui ligna, quibus sacrificaretur, humeris suis portauerat Genes. 22. 6. vt Chrysost. hom. 84. in Ioan. & Augu. tract. in Ioan. 117. & Theodoritus in Impatibili interpretantur: postea verò portaret Simon, vt re ipsa doceret, quod verbis ante docuerat cap. 16. 34. *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Ita Ambrosius lib. in Lucam 10. *Bonus ordo nostri profectus est, vt priùs crucis suæ trophæum ipse erigeret, deinde martyribus traderet erigendum.* Narrat hoc loco Lucas 23. 27. secutas fuisse Christum mulieres, magnamque populi multitudinem, quæ plangebant, & lamentabantur eum. Mulieres quæ fuerint ver. 56. Matth exponit; reliquam verò multitudinem populi cõfluxisse vero simile est, quam solam in Christum credidisse principes sacerdotum dictitabant Ioan. 7. 49. Narrat prẽterea Lucas ver. 28. 29. conuersum ad mulieres Christum dixisse, *filiæ Ierusalem*, id est, o mulieres Ierosolymitanæ; phrasis Hebraica, qualis illa Gallorum est, qua Parisienses ciues filio Parisienses vocare solent; *nolite flere super me, sed super vos ipsas flete*, id est, nolite flere propter me, sed propter vos; alter Hebraismus *super me*, id est propter me; *quoniam ecce venient dies*; cum dicit *ecce*, appropinquare tempus significat, quasi iam ante oculos sit; hanc enim plerumque eius particulæ vim esse diximus c. 2. 1. Itaque non dubium, quin proximũ excidium Ierosolymitanum designet, quod sub Tito, & Vespasiano factum est quo tempore cũ Iudæi omnes, tum maximè mulieres adeo miserabilem calamitatem expertæ, sunt vt nonnullæ, quemadmodum Iosephus scribit, suos edere infantes coactæ sint. Dicit hoc Christus mulieribus potiùs, quàm viris, & quia credendum est mulieres potiùs, quàm viros in ea populi multitudine, quæ Christum sequebatur, lamentatas fuisse, atque planxisse, vt muliebre ingenium est, & quia maiorem illæ, quàm viri miseriam in illa Ierosolymitana clade experturæ erant. Vetat autem propter se flere, indicans secum minimè malè agi, qui vt Patris obsequeretur voluntati, hominesque à diaboli tyrannide liberaret, non traheretur vi, sed sponte iret ad mortem paullo post ad dexterã Patris exaltandus, & nomen acceptu-

In cõment. in hunc locum.

rus, quod est super omne nomen. Iubet autem eas propter se ipsas flere, quòd ipsæ essent mortis suæ pœnas luituræ, cuius causa Ierosolymitanum excidium immineret; non quòd illæ ipsæ, quæ tunc flebant, mulieres Ierosolymitanam illam calamitatem subituræ essent, quæ fortasse omnes ante id temporis de vita decesserunt; sed quia Ierosolymitanæ mulieres, quæ tunc futuræ erant, tot, tantaque mala passuræ essent, vt dicerent, *beata steriles, & ventres, qui non genuerunt*. Nam etsi cum illis personis loquitur, tamen non de illis ipsis personis, sed de toto personarum genere, quod dicit intelligendum est, vt capit. 3. 11. *Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam, qui autem post me venturus est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni*, non enim indicat eos ipsos, quibus cum loquebatur, à Christo fuisse baptizandos, qui nunquam fortasse baptizati sunt; sed Iudæos quales illi erant Spiritu sancto, & igne baptizandos; *Beata steriles & ventres, qui non genuerunt, & vbera, quæ non lactauerunt*. Muliebrem lamentationem describit, quæ in rebus aduersis constitutæ magis de filijs suis, quàm de se solicitæ eos quasi sui oblitæ lamentari solent. Itaq; vt extremam calamitatem Dauid describeret. Psalmo 77. 63. dixit, *Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorũ non sunt lamentatæ*. Alia ratione, sed simili eius calamitatis magnitudinẽ supra ca. 24. 19 declarauit, *Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus*, quod & eiusmodi mulieres impeditæ ad fugam futuræ essent, &

duplicem

Allegoria tamen vtilis Christi portantis.

Ad Ebr. 1. 3.

Zach. 7. de bello Iud. 4. 8.

duplicem dolorem pro se, proque suis infantibus percepturæ; *Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos, & collibus, operite nos.* Vox est hominũ extrema patientium mala, qui mori vellent, nec possunt, doloriſque magnitudine superati montibus clamant, vt super se cadant, & vel miserabili morte præsentibus malis eripiant. Eadem phrasi apud Isaiam c. 2.19. & apud Osee c. 10.8. & in Apocalyp. cap. 6.16. extrema miseria declaratur; *Quia si in viridi hæc faciunt, in arido quid fiet?* Comparat se ligno viridi, Iudæos arido, quia quemadmodum lignum viride ad incendiũ minimè aptum est, aridum aptissimum, ita ipse ad supplicium minimè aptus, id est minimè dignus, Iudæi vero aptissimi, id est dignissimi erãt, si non ob aliud, ob hoc certè ipsum, quòd Christum, quem pro Seruatore suo recipere debuerunt, morti traderent. Quod hoc loco Christus lignũ aridum vocat, D. Paulus ad Rom. 9. 22. alia metaphora *vasa ire apta in interitũ* appellat, id est, vasa adeo fragilia, vt quouis contactu conterantur, quibus eos vult homines significari, qui cumulãtes peccata peccatis adeo maturi ad pœnam sint, vt nisi infinita Dei misericordia sustentaret, dehiscens eos terra consumeret. Prophetæ eiusmodi homines stipulæ, irã verò Dei flammæ comparare solent, Isai. 5. 24. & 33. 11. & 47. 14. & Abdiæ 1.18. & Malach. 4. 1. Argumentatur igitur Christus à minori ad maius; Si Deus mihi innocenti non pepercit, sed pro alijs me tam grauia supplicia subire iussit, quomodo his parcet, qui me ad crucem adegerint? Simili D. Petrus argumento vsus est 1. epist. c. 4.17. 18. *Tempus est, vt incipiat iudicium à domo Dei; si autem primum à nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Euangelio? & si iustus vix saluabitur; impius, & peccator vbi parebunt?*

33. *Et venerunt in locum, qui dicitur Golgotha, quod est Calvariæ locus.*) Hebræi caput גלגלת appellant, quòd rotundum sit. Syri, & Chaldæi vnius adiectione litteræ גלגלתא *Golgoltha*. Sic enim legendum est, sed scriptorũ vitio vnam detractam litteram fuisse arbitror, errorem deinde temporis longinquitate confirmatum. Cur ita locus ille vocatus fuerit, satis cõpertum non est. Antiqua, & multorum veterum scriptorum auctoritate nobilis opinio est, ideo Golgotha, id est Caluariam, aut cranium appellatum, quòd ibi Adam primi hominis caput repertum esset. Vetus enim traditio quædam inualuit, eo loco Adamum fuisse sepultum, vt Origenes tract. in Matth. 33. Cyprianus ser. de resurrectione, Athanasius in serm. de passione, & cruce Christi in eam sententiam Hebræorum magistros auctores proferens, quod etiam facit Ambrosius libr. commentariorum in Lucam 10. In eadem sententia Diuus Basilius est in comment. in c. 5. Isaiæ, & Epiphanius hęresi 46. & in Anchorato, & Chrysostom. homil. in Ioann. 84. & D. Augustin. serm. 71. de tempore, & lib. 16. de Ciuitate cap. 32. & Paula, & Eustochium doctæ mulieres in epist. ad Marcellam, quæ apud Hieronym. extat. Quam opinionem D. Hieron. in commentarijs ad hunc locum meritò fortasse, sed minus meo quidem iudicio probabili argumento refellit, quòd scriptura, inquit, doceat Iosuæ 14. 15. Adamum non iuxta montem Sion, & Ierosolymitanam vrbem, quæ Iebus priùs appellabatur, sed in Hebron fuisse sepultum, *Nomẽ Hebron*, inquit Iosue, *ante vocabatur Cariatharbe, Adam maximus ibi inter Enacim situs est*. nomen enim Adam eo loco non est proprium, sed appellatiuum, quod mirum non est Hieronym. virum quidem maximum, sed aliud agentem præterijsse. Alijs forma monticuli humano similis capiti, vbi locus ille situs erat, Caluariam appellatum putauerunt, vt Cyrillus Ierosolym. Cath. communi 13. auctor est; sed eam opinionem idem Cyrillus ex topographia refellit, *Nec enim*, inquit, *eo loco, qui Caluaria dicebatur, mons vllus est*. Exiſtimat verò idem

De nomine Caluariæ.

Adã sepultus in monte Caluariæ.

idem Cyrillus locum illum propheticè Caluariam, id est, caput dictum esse, quòd ibi Christus caput nostrũ moriturus esset. Hieronymi, & Bedę sententiam magis probo, ideo eum locum Caluariam, aut cranium nominatum, quòd ibi facinorosi homines decollarentur, ideoque humanis capitibus plenus esset. Nam qui cruci eodem loco affigebantur, cum animam egissent, tolli ad sepulturam solebant: qui vero securi feriebantur, vt Hieronym. putat, insepulti manebant.

34. Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum.) Marcus 15. 23. *Myrrhatum vinum* Christo porrectum fuisse dicit, quod auctores alij alia ratione conciliant. Augustin. li. 3. de cons. Euang. cap. 11. *myrrhatum*, vt ait Marcus, *vinum* fuisse putat non felle infectum, sed Matth. felle mistum appellasse, quod amarũ esset, & solemus quicquid amarum est, aut fel, aut felle mistum appellare. Putat etiam idẽ Augustin. quem Beda, & Strabus imitantur, probabile esse vinum & myrrha, & felle simul fuisse permistum, & Matthæum fellis, non myrrhæ; Marcum myrrhæ, non fellis meminisse. Euthym. autem existimat duplex Christo vinum à diuersis hominibus, ab alijs myrrha, ab alijs felle mixtum exhibitum fuisse. Sunt, qui à pijs mulieribus, quæ Christum lamentantes sequebantur, priùs vinũ myrrha commistum datum fuisse, quod tormenta, & cruciatus subitu ris dari solebat, vt conditi vini ardore alienatis sensibus dolorẽ aut nullum, aut minorem caperent. Sũt, qui hunc potum, & illum quem Lucas c. 23.36. & Ioan. cap. 19.29. Christo iam crucifixo, & extremum pænè spiritum emittenti datum fuisse tradunt, vnum, eundemque fuisse dicant, cuius sententiæ primus Chrysostom. auctor fuit, secutus Euthymius. Sed ex diuersa apud Euangelistas narrationis serie perspicuum est fuisse diuersum. Nam Matth. & Marcus non obscurè significant, antequàm in crucem tolleretur, myrrhatum illi vinum datũ fuisse, quo crucis dolorem minùs sentiret. Lucas vero, & Ioannes non solùm iam crucifixo, sed etiam extremum exhalanti spiritum, cum omnes iam cruciatus perpessus esset, illum alium potum porrectum fuisse tradunt. Deinde Matthæus, & Marcus vinum fuisse dicunt, Lucas, & Ioannes acetum; nam quod in codicibus Græcis hoc etiam loco ὄξος, id est, acetum legitur, quamuis & Origenes, & Chrysost. & Euthymius, & Hieronymus, & quod amplius est, Syrus interpres ita legisse videantur, tamen vitiosam esse lectionem ex Marco manifestum est, apud quem eandem historiam enarrantem nemo vnquam nisi vinum legit. Certissimum autem argumentum est, quod idem Matth. paullo post ver. 48. de illo ipso potu, quem Lucas, & Ioannes morienti iam Christo datum fuisse dicunt, loquens, *Et continuò*, inquit, *currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Potum illum sine vlla ambiguitate ab eo, de quo hoc loco agit, omnino distinguens; hic vinum; illic acetum; hic antequàm crucifigeretur, illic crucifixo; hic vase, vt credendum est; illic spongia, & arundine; hic non petenti, illic perenti Christo, dicentiq; vt ait Ioannes, *Sitio*, datum esse. Noster certè interpres, non acetum hoc loco, sed vinum legit, sicut & Hilarius, & Ambrosius in com. in Lucã, & Augustin. lib. 3. de cons. Euang. c. 11. & Iuuencus, & Sedulius legunt, &, vt ego quidem opinor, etiam Hieronymus. Nam in comment. non aceti, sed vini mentionem facit. Sed aliquis improbè doctus ex vitiato codice in Matthæi contextum, qui cum Hieronymi commentarijs est, expuncto vino acetum intrusit. Certè Hilarius, & Ambrosius hunc, & illum, de quo idem Matth. postea versu 48. & Lucas, atque Ioannes scribunt, diuersos postea fuisse putant, neque de ea re quemquam, qui attentè Euangelistas legerit, dubitare posse arbitror.

Lib. 4. hist. Euang.

Li. 5. Carminum.

Et cum gustasset, noluit bibere.) Marcus scribit non accepisse, quod, cùm dissonare videat, minimè dissonat. Matthæus enim accepisse indicat, id est gustasse, Marcus non accepisse, id est non bibisse, quemadmodum Diuus Augustinus eo, quem paullo ante notauimus, loco interpretatur. Cur gustatum vinum bibere noluerit, coniecturæ locus est. Puto, ne contemnere datum de more vinum videretur, gustare voluisse; vt autem ostenderet se ad ferendos crucis dolores eo medicamento non indigere, noluisse bibere. Nam & nos, cum minimè sitimus, ad bibendum ab amicis inuitati, vti beneuolentiæ officiũ agnoscamus, oblatum gustamus vinum; vt autem temperantiæ satisfaciamus, gustatum non bibimus. Hoc duplici potu, quem Christo datum docuimus, impleta Dauidis prophetia est Psal. 68. 22. *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potuerunt me aceto*. Nam primum vinum illi cũ felle, aut myrrha mistum, quæ propter amaritudinem, vt diximus, fel appellatur, deinde acetum datum est: at Propheta fel non potum, sed in escam datum dicit. Sanè quidem, sed quia de felle tantùm loquebatur, q̃ si alio liquore dilutum non sit, magis cibi, quàm potus similitudinem habet, escam potius, quàm potum appellauit. Eo fortasse consilio Matth. quamuis fortasse sciret vinum illud non vero felle, sed metaphorico, id est amara myrrha dilutum fuisse, fel le tamen mistum fuisse dixit, vt Dauidis prophetiam impletam fuisse vno obiter verbo doceret. Quæri à nonnullis solet, cur hoc mortis genere Christus mori voluerit. Eius rei, qui multas rationes videre volet, Gregorium Nyssenum in oratione de Resurrectione Christi, & D. Thomam in comment. huius loci legat. Mihi vna D. Pauli ratio satis est. Voluit Christus ignominiosissimum genus mortis pro nobis subire, vt ea etiam ratione & se ipsum demitteret, & suam erga nos caritatem declararet, & humilitatis nobis exemplum relinqueret; *Humiliauit*, inquit, *semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis*, ad Philip. 2. 8. Et Petrus 1. epist. c. 2. 21. *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius*.

Cur Christus crucifigi voluit.

35. *Postquam autem crucifixerunt eũ, diuiserunt vestimenta eius.*) Lucas 23. 34. scribit Christum, dum crucifigeretur, pro crucifigentibus his verbis orasse, *Pater dimitte illis, non enim sciunt, quid faciunt*, quib⁹ verbis haud obscurè indicat se etiam pro illis ipsis, à quibus crucifigebatur, mortem obire; vnde & vetus Prædestinatianorum, de quo alio diximus loco, & nouus Caluinistarum error confutatur, qui Christum pro solis prædestinatis mortuum fuisse docent.

Christus non pro solis prædestinatis mortuus contra Caluinum.

Sortem mittentes.) Marcus c. 15. 24. *Diuiserunt vestimenta eius mittentes sortem super eis, quis quid tolleret*. Lucas 23. 34. *diuidentes verò vestimenta eius miserunt sortes*. Itaque tres Euangelistæ Matth. Marcus, & Lucas maximè verò Marcus ita scribunt, quasi omnes Christi vestes sortibus distributæ fuerint, neque aliter profectò intelligere possemus, nisi res distinctiùs explicasset Io. c. 19. 23. 24. *Milites ergo, cum crucifixissent eum, acceperunt vestimenta eius, & fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem, & tunicam; erat autem tunica inconsutilis desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad inuicem non scindamus eam, sed sortiamur de illa, cuius sit*. Vnde perspicuum est non omnes Christi vestes, sed solam tunicam sortitione distributam fuisse, quemadmodum Euthymius obseruauit. Sunt qui ex Luca quinque tunicas Christum habuisse colligant, sed ex Ioanne manifestè colligitur vnam tantùm habuisse. Dicit enim milites vestimenta Christi, & tunicam distribuisse, quasi cæteris vestimentis tunicam opponens, quod Euthymius acutè vidit. Quæ autem fuerit tunica, quæque cætera vestimenta, compertum non est; coniectura tamen aliquid, quod simile vero sit, consequi possumus; tunicam

De Christi vestibus.

cam fuisse eam, quæ post interulam (si ea tamen Christus vtebatur) corpori proximè adhærebat, totumque tegebat hominem; nullum enim vestis genus est, quod vero similius sit futura caruisse. Cæteras verò vestes, & superiorem togam, cuius loco pura Christũ milites induerant vers. 28. & caligas, cæteraque indumenta, quibus tenues etiam homines vti solebant, intelligenda esse arbitror. Vulgaris est opinio probabilitate non carens, tunicam illam inconsutilem à matre Christo adhuc puero factam fuisse, quam opinionem Euthymius tanquam vetustiorem & recitat, & approbat. Dubitare lector poterit, an latronum etiam vestes à militibus diuisæ fuerint; nihil enim de ea re Euangelistæ scriptum reliquerunt. Non dubito, quin consuetudo eadem apud Iudæos, & Romanos fuerit, quam nunc apud omnes gentes esse videmus, vt eorum, qui capite puniuntur, vestes carnifex tollat. Quare & latronum vestes à militibus, qui carnificum munere fungebantur, distributas fuisse credendum est, sed nimirum Euangelistæ, quia nec latronum, sed Christi historiam narrabant, & in vestium latronum distributione nullum sciebant fuisse mysterium, sola enim cõsuetudine fuisse diuisas; diuisionem autem vestium Christi, non consuetudine solùm; sed etiam mysterio factam fuisse, vt Dauidis impleretur prophetia Psa. 21. 19. *Diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem*, de vestium latronũ diuisione mentionem non fecerunt; de distributione, sortitioneque vestium Christi fecerunt. Hac de causa adiecit statim Matthæus, vt impleretur, quod dictum est per propheta dicentem, *diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem*. Quanquam hæc verba in antiquis Græcorum codicibus non inuenio, nec ea Origenes, & Euthy. legunt. At legit vtiq; noster interpres, legit Syriacus, & credibile est à Matthæo scripta fuisse, qui inter omnes Euangelistas studiosissimè veteres prophetias à Christo impletas fuisse vbique ostendere conatur.

De titulo Crucis.

37. *Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam.*) Id est affixerunt in ea crucis parte, quæ sup Christi caput eminebat. Vtrum tabella aliqua ligno crucis affixa, an in ipso crucis ligno titulus ille scriptus fuerit certum non est; sed & vulgò creditur, & est multo probabilius fuisse tabellam, & quia vix in ipso crucis ligno tam multa verba tribus linguis, tam magnis characteribus, vt à prætereũntibus legi possent, scribi potuerunt; & quia nemo est, qui homini cruci affixo eiusmodi titulum positurus non scriberet in tabella, & quia veteres historici tradunt titulũ illum à cruce separatum ab Helena Constantini matre fuisse repertum, Ruffin. lib. 1. Hist. Eccles. c. 7. Non solet quæri, & quæri tamen posse video, an etiam latronibus positi tituli fuerint. Probabile mihi videtur suum quemq; titulum etiã habuisse; morem. n. fuisse vsitatum, vt his, qui in crucem agebãtur, causa mortis super crucem poneretur, eoque instituto Christo etiam superpositum fuisse titulum. Nam & Ambr. in oratione de obitu, & vita Theodosij, & alij nonnulli scriptores antiqui tradunt crucem Christi, cum ab Helena inuẽta est, ex titulo ab alijs discretã fuisse, minimè repugnat: potuit enim titulo discerni, non q̃ illa haberet, aliq̃ non haberent, sed quod in titulo crucis Christi scriptum esset, *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*. Ex quibus verbis perspicuum erat eam Christi fuisse crucem.

Hic est Iesus Rex Iudæorũ.) Mar. c. 15. 26. hæc tãrùm in titulo ponit verba, *Rex Iudeorũ*. Luc. verò c. 23. 38. *Hic est Rex Iudæorũ*. Io. c. 19. 19. *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*. Itaq; cum omnes Euangelistæ tituli sententiam expresserint, nemo tamen eorum videtur omnia tituli verba posuisse. Ex omnibus autem hæc fuisse verba colligere nobis licet, *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*. Iussu Pilati eũ titulum

Universidad de Deusto
Biblioteca

lum Christo impositum fuisse Ioannes docet, siue recepto posuerit more, quòd iudicis, qui reum damnauerat, esset damnationis causam posito super caput damnati titulo exponere, siue priuato in solo Christo cõfilio id fecerit, cùm alijs, qui cruci affigebantur, non soleret titulus poni, vt quia Christi causa iustissima erat, immeritoque damnatus fuerat, publico illo elogio purgaret sese, vt meritò Christum damnasse videretur, quòd regnum contra Cæsaris fidem affectasset. Quocumque tuo consilio Pilatus id fecerit, diuino impulsum consilio fecisse ex Ioanne 19. 21. 22. manifestum est, vt Iudex etiam ipse, qui Christum damnauerat, illo ipso titulo, quo meritò damnasse declarare voluit, immeritò damnasse declararet, & Christum verum Iudæorum Regem, id est, Messiam esse testaretur. Nam cùm Iudæi, qui titulum legerant, Pilatum rogauissent, ne scriberet. *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*, sed, *Hic est Iesus Nazarenus*, qui se Regem Iudæorum fecit, respondit, *Quod scripsi, scripsi*, id est, quod à me scriptum est, mutare non possum, quasi diuina teneretur manu, qua priùs, vt ea verba scriberet, impulsus fuerat. Non dubito, quin Pilatus his verbis, *Hic est Iesus Nazarenus Rex Iudæorum*, nihil aliud significare voluerit, quàm, quod scribi Iudæi postulabant, *Hic est Iesus Nazarenus*, qui se Iudæorum Regem fecit. Sed diuina effecit prouidentia, vt id illis diceret verbis, quibus Christus verus Rex Iudæorum esse significaretur. Extorsit Deus ab inuito iudice veritatem.

38. *Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones, vnus à dextris, & vnus à sinistris.*) Cur cum latronibus crucifixus fuerit, Marcus cap. 15. 28. vnam reddit causam, vt Isaiç impleretur prophetia ca. 53. 12. *& cum iniquis reputatus est*. Sed hæc causa Deum mouit, Pilatum verò non mouit, qui de implendis prophetijs homo prophanus non cogitabat. Itaque alia, quæ Pilatum impulerit, causa quærenda est. Puto eum iniquitatis suæ velamẽtum quærere voluisse: si enim solum Christum egisset in crucem, improbis Iudæorum precibus non iure id fecisse credi potuisset; cum autem vna cum alijs crucifixit, & quidem cum huiusmodi hominibus, quos nemo posset meritò damnatos esse dubitare, fore existimauit, vt quemadmodum pœnæ, ita etiam culpæ similitudine Christus vna cum latronibus damnatus esse videretur. Non dissimile verò est Iudæos etiam solicitasse, vt cum latronibus crucifigeretur, vt ignominiosior eius esset mors. Cur autem medius inter duos latrones Christus positus fuerit, & humano Iudęorum, & diuino consilio factum esse arbitror. Iudæorum quidem, vt ostenderent Christum facinoroſorum hominum caput, & quasi ducem esse; propterea in medio crucifigendum curant, vt eo contumelioſi honoris genere Christi ignominiam magis augeant. Solent enim latronum duces cum socijs cõprehensi & in medio eorum, & sublimiore loco suspendi. Diuino autem, vt vita in medio peccatorum poneretur, vt qui eam vellet, acciperet. Mysterium euentus declarauit; ex duobus latronibus, inter quos crucifixus Christus erat, alter credidit, alter blasphemauit. Omnes ad se peccatores vocat, qui in medio omnium crucifixus est, *Et ego*, inquit, *si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.* Ioann. 12. 32. Traxit ad se omnia non effectu, sed voluntate: nam vtrumque latronem, quasi vnum dextera, alterum sinistra manu prehendens trahere ad se voluit, sed vnum traxit, alterum non traxit, quia duci se vnus passus est; alter non est. Inuenit & Tertullianus aliud in hoc loco mysterium, *semper*, inquit, *Christus inter duos latrones crucifigitur*, Christum Ecclesiam, & Christi doctrinam appellans, quemadmodum Christus ipse aliquãdo vocat *Saule, Saule, quid me persequeris?* Act. 9. 4. cum non Christum Saulus, quem extinctum credebat, sed eius Ecclesiam, doctrinamq; perse-

Cur Christus inter duos latrones crucifixus.

quereretur. Sic plerumque accidere videmus, quemadmodum Tertullianus ait, vt inter duos contrarios hæreticos Ecclesia crucifigatur. Docebant Ebionitæ Christum solum fuisse Deum; hominis verò solam speciem habuisse, Ecclesia in medio est, & vtrumque coniungit, Christũ, & verum Deum & verum hominem esse docens. Docebant Sabelliani Patrem, Filium, & Spiritum sanctum non vnam solùm naturam, sed vnam etiam esse personam; docebant Ariani Patrem, Filium, Spiritum sanctum non tres tantum personas, sed tres etiam esse naturas; in medio Ecclesia est, vnam naturam, tres personas esse docens. Docebant Nestoriani in Christo non duas tantum naturas, sed personas etiam esse duas; docebant Eutychiani & vnam esse personam, & naturam in vnam; medio Ecclesia est, quæ vnam personã, duas naturas esse docet. Docebant Manichæi, hodieque Lutherani, & Caluiniani docent nullam in homine esse arbitrij libertatem, omnia aut natura, aut diuina effici gratia; docebant Pelagiani tam forte, tam robustum in nobis esse liberum arbitrium, vt gratia Dei non egeamus; Ecclesia in medio est, docetque & liberum in nobis arbitrium esse, & diuina tamen indigere gratia.

Ecclesia docet inter duas errorum media.

39. *Prætereuntes autem blasphemabant.*) Prætereuntes dixit pro omnibus, qui pręteribant, vt doceret non ab vno, vel à paucis, sed ab omnibus vulgò iactata in crucifixum Christum fuisse conuicia.

Mouentes capita sua.) Inter Iudęos mouere caput aliquando commiserationis, aut admirationis cum cõmiseratione coniunctæ, aliquando verò irrisionis signum erat. Commiserationis apud Iob cap. 16. 4. *Consolarer & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos*, & cap. 42. 11. *venerunt autem ad eum omnes fratres sui, & vniuersæ sorores suæ, & cuncti, qui nouerant eum priùs, & comederunt cum eo panem in domo eius, & mouerunt super eum caput, & consolati sunt eum*, id est, fleuerunt cum flente, vt admonet D. Paulus, & Ecclesiastici 12. 18. 19. *Ro. 12. 15.* *In oculis suis lachrymatur inimicus, & quasi adiuuans suffodiet plantas tuas, caput suum mouebit, & plaudet manu*, id est, dolore se, & miseratione commoueri simulabit, & Ieremiæ 18. 16. *Vt fieret terra eorum in desolationem, & in sibilum sempiternum. Omnis, qui præterierit per eam, obstupescet, & mouebit caput suum.* Irrisionis verò 4. Reg. 19. 21. Isaiç 37. 22. *Spreuit te, & subsannauit te virgo filia Sion, post te caput mouit filia Ierusalem*, id est, irrisit te, & vt Galli dicunt *Il t'a faict la nique*, & Dauid Psal. 21. 8. hanc ipsam Iudæorum aduersus Christum motionem capitis longè præmonstrans, *Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labijs, & mouerunt caput.* Totus enim ille Psalmus de Christo patiente intelligendus est, vt Christus ipse indicat ver. 46. eius exordium vsurpans, & Psal. 108. 25. *Et ego factus sum opprobrium illis, viderunt me, & mouerunt capita sua*, id est inijcientes in me oculos deriserunt. Et Ecclesiast. 13. 8. *In nouissimo deridebit te, & postea videẽs derelinquet te, & caput suum mouebit ad te*, id est contra te, & Thren. 2. 15. *Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam, sibilauerunt, & mouerunt caput suum super filiam Ierusalem*.

42. *Si Rex Israel est, descendat nunc de cruce.*) Non erat regis de cruce descendere, qui nihilo robustior, nihilo faciendis miraculis insignior cęteris hominibus sit necesse est, sed accommodatè ad rem, de qua agebatur, hæc verba intelligenda sunt. Eũ enim regem intelligebant, qui Messias esset, & filius Dei, qualem se Christus professus fuerat, vt apparet ex Marco. c. 15. 32. *Christus Rex Israel descendat nunc de cruce*, & ex Luc. 23. 35. *Alios saluos fecit, se saluum faciat, si hic est Christus Dei electus.*

43. *Confidit in Deo, liberet eum, si vult.*) Ostendunt sacerdotes cæcitatem suam, quòd contra se ipsos scripturam proferant; nam hæc verba, quibus, vt Christo cõuitiarentur, vsi sunt,

sunt, apud Dauidem Psal. 21. 9. quem totum de Christo scriptum esse diximus, impiorum hominum sunt, qui non diuinam solùm prouidentiam, sed Deum etiam ipsum de medio tollebant, iustumque, & Dei colentem Dauidem irribebant, quod in aduersis rebus Deo confideret; *Confidit*, inquiunt, *in Deo, liberet eum, quoniam vult eum*, id est, quoniã amauit eum, scilicet Deum, quasi dicant liberet ipsum Deus, quem amauit. Itaque eodem modo intelligendum est quod concisè hoc loco dicitur, *liberet eum, si vult*, id est, sieum amat. Hebraismus enim est חפץ velle id est amare. in Græcis codicibus magis expressa sententia est, ἐυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτὸν, liberet nunc eum, si vult eũ, id est, si amat eum eodem Hebraismo seruato, nam θέλει αὐτὸν Græci non dicunt. Efficiunt etiam imprudentes sacerdotes, dum irridere Christum volunt, vt sua ipsorum irrisione verum Christum eum esse probent, dum Dauidis de illo prædictam prophetiam implent; nam etsi de se ipso ea verba Dauid scripserat, quasi sibi ab aduersarijs suis dicerentur, minimè tamen dubium est, quin sua persona, quod Christo euenturum esset, significauerit.

44. *Id ipsum autem.)* Id est eadem verba, aut alijs verbis eadem conuicia, *si tu es Christus, saluum fac temetipsum, & nos*, vt Lucas 23. 39. explicauit.

Et latrones, qui crucifixi erant cum eo.) Eodem numero, & ijsdem verbis Marcus scribit. Lucas verò vnum tantùm latronem hęc conuitia in Christum iactasse dicit. Multi itaque antiqui, magnique auctores putauerunt initio quidem vtrumque latronem huiusmodi conuicia Christo dixisse, postea verò alterum & miraculis, quæ patiente Christo fiebant, & singulari eius patientia, & mansuetudine animaduersis in Christum credidisse, & latronem alterum conuiciari pergentem reprehendisse. Origenes, Athan. serm. contra omnes hæreses, Hilarius, Chrysost. Theophyl. & Euthym. hoc loco, & Iuuencus in Poematio, quod & Ambrosius, & Hier. & Beda probabile esse putant. Probabilior tamen aliorum sententia est, vnum tantùm fuisse latronẽ, qui conuicijs in Christum vsus fuerit, vt Cyprian. ser. de pass. Domini, Cyril. Ierosol. Catech. communi 13. Augustl. li. 3. de cons. Euang. c. 16. Ambro. in com. in Lucam, Hier. in com. in hunc locum, Leo ser. 2. de passione, Greg. l. 27. in Iob cap. 16. existimant. Quomodo autem Matthæus, & Marcus plurali numero latrones blasphemasse dicant, haud difficile, Hier. Aug. & Ambr. interpretantur esse syllepsim, qua de vno plurali numero loqui solemus: quod Ambr. & Augu. multis scripturarum probant exemplis. Psalm. 2. 2. *Adstiterunt reges terra, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius*, cum vnus tantùm rex Herodes, vt Petrus Act. 4. 26. 27. interpretatur, aduersus Christum conuenerit. Et ad Hebr. 11. 33. 34 *Per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiã, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum, exstinxerunt impetum ignis*, cum solus Daniel ora leonum obturauerit, & ver. 37. *lapidati*, inquit, *sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt, circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti*, cùm solus Isaias sectus fuerit. Obseruauit Euthym. eo consilio Euangelistas narrauisse etiam latrones conuicia in Christum iactasse, vt quę, quantasque contumelias passus fuisset, meliùs intelligeremus, cum non solùm principes sacerdotum, & cæteri, qui eum in eum vsque locum adduxerant; sed latrones etiam, qui eiusdem pœnæ socij erant, quique, vt erga se, ita erga illum commiseratione commoueri debuerant, conuitijs eum affecerint. Iudæos eos fuisse latrones vero simile est, & ex alterius confessione, qui tanquam Christum à Iudæis expectatum etiam in cruce pendentem excepit, & ex alterius conuicio, quod Iudæorum more, eademque incredulitate

Lib. 4. hist. Euang.

Syllepsis in scriptura notanda.

litate ingerit. Scribit Lucas 23. 40. respondisse alterum latronem, & eum qui blasphemabat reprehendisse, *Neque tu*, inquit, *times Deum*, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεὸν: quæ pauca verba variè inter se iuncta varias possunt interpretationes admittere. Primam, si sic iungantur, nec times Deum, vt illud, *nec*, referatur ad, times, id est, non solùm non amas, & reuereris Deum, sed ne times quidem, quemadmodum recentiores quidam interpretes exponunt, quorum sententiæ minimè subscribo, quia non dubito, quin bonus ille, & fidelis latro peruersum illum latronem cum Iudæis voluerit comparare, quæ comparatio in illa dictione *nec* obscurè delitescit, quasi dicat, non solùm isti, qui pœna carent, sed nec tu, qui in eadem es pœna, Deum times. Secundam si sic, nec Deum tu times, vt sit sensus non solum homines, sed nec Deum quidem times, vt alij nõnulli explicant, quorum sententiam idcirco nõ probo, quia nec ingeniosa, neque ad rem accommodata est. Nullam enim hoc loco emphasim habebat, vt fidelis latro diceret, non solùm homines, sed ne Deum quidem times. Itaque dubium mihi non est, quin ad hunc modum coniungenda sint verba, *neque tu times Deum*, etiamsi Græcè trãspositа sint οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεὸν, quod rectè noster interpres intelligens transpositis verbis traiectionem illam paullo obscuriorem dissoluit. Sensus ergo est, non solum isti, qui cùm nihil pœnæ patiantur, nulla pœnarum istius hominis miseratione commouentur, quin potius metus Dei obliti, contumelias in eum iaciunt, sed ne tu quidem, qui cum eadem afficiaris pœna, non conuitiari, sed miserari debuisti, *Deum times*, sed eius potius, sicut cæteri, timoris oblitus afflicto afflictionem addis. Hoc est *neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es*, aut *quòd in eadem damnatione es*, vt noster vertit interpres ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, quę verba obscura etiã sunt. Quibusdam nouis interpretibus valde nouа quædam placuit interpretatio, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, id est, quia in ipsa damnatione es, quasi dicat, cùm animam iam agas, & in supremo supplicio verseris, Deum non times. Quam interpretationem verba Græca pati non possunt: non enim dixisset Euangelista ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ, sed ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ κρίματι εἶ, sic enim Græci loquuntur. Significant ergo Græca verba non ipsam damnationem, sed eandem damnationem. Cæterum qui eadem damnatio non nisi per comparationem dicitur, alia ex hoc verbo difficultas existit, cum qua damnatione, id est cum qua pœna (pœnam enim damnationem, aut vt Græcè est, κρίμα iudicium appellari manifestum est) latronis damnatio comparetur. Quidam cum Iudæorum damnatione comparari putant, tanquam sensus sit, *neque tu times Deum*, magis quàm isti Iudæi, cum eadem, qua illi pœna, propter contumelias in Christum iactatas dignus sis. Quæ explicatio, nostra, quam paullo ante exposuimus, opinione videtur confirmari; diximus enim latronem verbis illis, *neque tu*, cum Iudæis collatum fuisse. Alij comparationem cum alterius latronis pœna fieri existimant; quasi dicat, cum eadem, quæ ego patiaris, tamen non magis, quàm cæteri Deum times. Hanc interpretationem ideo reijcio, quia abs re est. Credo ergo inter latronis, & Christi pœnam fieri comparationem, vt sensus sit, cum in eadem, qua Christus pœna verseris, & quod plus est tu quidem meritò, ille verò immeritò, tamen neque pœnæ societas, nec eius te mouet innocentia, vt eius misereare: Hic enim sensus rectè in hunc locum cadit 41. *Et nos quidem iustè, hic verò nihil mali gessit.* Præcedentis sententiæ correctio est. Dixerat alterum latronem in eadem, in qua Christũ, pœna esse; videri poterat in eadem et culpa Christum esse significare corrigit exponẽdo sententiã, *& nos quidem iustè: hic autem nihil mali gessit.* Prudenter se cum altero

latrone connumerat, vt modestior, & melior sit reprehensio; nec enim videri poterat alterũ nimis acerbè, aspereque reprehendere, qui sese vnà cum illo reprehendebat, *nihil mali gessit*, οὐδὲν ἄτοπον. Non placet mihi noua versio, quorundam, qui ἄτοπον insolens transferunt. Nam etsi id Græcum verbum aliquando significat, tamen hoc loco aliud significet necesse est: quia insolens dicitur quicquid nouum, & inusitatum est, quamuis malum non sit, & manifestum est hoc loco non pro re inusitata, sed pro mala verbum ἄτοπον positum esse, cùm latro dicere voluerit Christum omni vacare culpa. Meliùs per periphrasim eius dictionis vis explicari potuit, οὐδὲν ἄτοπον nihil, quod virum bonum non deceat, quibus verbis indicare latro ille voluit non solùm nullum magnum scelus, sed nullum etiam vel leuissimum peccatum in Christo esse. Nihil enim vlla reprehensione dignum egisse hoc est ἄτοπον. 42. *& dicebat ad Iesum. Domine memento mei, cum veneris in regnum tuum.* ἐν τῇ βασιλείᾳ σου in regno tuo. Itaque non est sensus, cum veneris ad regnãdum, sed cum veneris iam regnans; cum veneris non ad acquirendum regnum, sed regno iam acquisito, quemadmodum venturus ad iudiciũ est. Breuis, sed plena sententiæ confessio. Paucis enim verbis, & regem, & Deum Christum confitetur; regẽ, cum dicit, *cum veneris in regnum tuũ*: Deum, cum dominum vocat, & eum ita regem facit, vt condonare peccata possit. *Memento*, inquit, *mei*. Et hic cum resurrecturũ indicat; nec enim rogasset, quem animam exhalantem videbat, vt sui, cum in regnum suum venisset, memor esset, nisi & resurrecturum, & post resurrectionem regnaturum credidisset. Quæ confessio, cum ipsa per se admirabilissima est, tum consideratis temporis, loci, & personarum circunstantijs admirabilior; vt Chrysostomus hom. 2. de cruce, & latrone, & Leo ser. 2. de passione adnotauerunt. *Qua*, inquit Leo, *istam fidem exhortatio persuasit? Qua doctrina imbuit? Quis prædicator accendit? Non viderat priùs acta miracula, cessauerat tunc languentium curatio, cæcorum illuminatio, viuificatio mortuorum; ea ipsa, quæ mox erant gerenda, non aderant, & tamen Dominũ confitetur, & regem, quem videt supplicij sui esse consortem, memento mei.* Modesta postulatio; nec enim petit, vt se participem regni sui faciat, aut vt aliquem honoratiorem in eo, quàm cæteris, locum tribuat, non vt ad dexteram, vel ad sinistram eius sedeat, quemadmodum vxor Zebedæi pro filijs suis postulauerat cap. 20. 21. sed tantùm dicit, *memento mei* quasi dicat ne me excludas, ne habeas peccatorum meorum rationem, sed pro tua misericordia, & benignitate vel ad vltimum me locum admitte. Rectè ex hoc loco D. August. lib. 6. contra Iulianum c. 5. purgatorium probauit; videbat enim latro se paullo post moriturum esse, & orauit tamẽ Christum, vt sui post mortẽ memor esset, id est peccata sibi condonaret: credebat ergo Iudæorum instructus religione etiam post mortem peccata remitti, quod alibi, quàm in purgatorio fieri non potest. 43. *Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. Tria hunc locum verba difficilem reddunt, *Hodie, in paradiso, Mecum*. Aduerbium *hodie*, quidam, cùm sententiam intelligere nõ possent, ad præterita retulerunt, quasi dicat Christus, Amen dico tibi hodie, non hodie mecum eris in paradiso, quemadmodum Theophylactus recitat. At insipida & enervis sententia esset; quam enim emphasim habuisset? Amen dico tibi hodie, potius vtique dixisset, Amen dico tibi nunc. Alij meo quidem iudicio etiam absurdiùs, illud hodie ad extremum iudicium extendunt, tanquam dixerit Christus, *Amen dico tibi hodie mecum eris in paradiso*, id est, post resurrectionem, & vltimum iudicium. In qua tamen sententia nõnulli minimè mali auctores fuisse videntur ex his, qui sanctorum animas ante supremum iudicium beatas fore non

Purgatorium confirmatur.

re nõ crediderunt, quorum magnus numerus fuit. Hoc si dicere Christus voluisset, non bene latronis respondisset precibus. Nam etsi tantum illi, quantum petiuerat, concessisset, vt tunc, cum in suum regnum veniret, sui memor esset, tamen perspicuum est ex Christi oratione plus eum latroni, quàm petiuerat, concedere voluisse. Petiuerat latro *memento mei*, id est dimitte mihi peccata mea: respondet Christus, *mecum eris in paradiso*, id est, non solùm tibi peccata remittam, sed optimo te loco collocabo, hoc est in paradisum inducam, idque mecum, quasi dicat, iuxta me, vbi ego ero, vt alio loco dicit, *vt vbi ego sum, illic & minister meus sit* Ioan. 12. 26. Petiuerat latro non vt statim, sed vt, cum in suum regnum veniret, recordaretur sui, respõdet Christus, *hodie mecum eris in paradiso*, non tam longè differã preces tuas, quod post multa sæcula tibi dari postulas, hodie donabo. Illud ergo, *hodie*, illi latronis verbo, *cum veneris in regnum tuum* respondet. Quod miror interpretes non obseruasse. Solus August. in libro contra Felicianum cap. 115. videtur animaduertisse. Hoc ergo est *hodie*. *In paradiso* autem diuersissimis sententijs, & veteres, & recentiores auctores interpretantur. Alij in paradiso, id est in cælo, vt Cyrillus Ierosolym. Catech. communi 13. Gregorius Nyssenus sermone de Resurrectione Domini, Chrysostomus hom. 2. de cruce, & latrone, & D. Augustinus tractatu in Ioann. 111. Si roges, quomodo eo die latrò in cælo cum Christo esse potuerit, cùm Christus non nisi post quadraginta dies in cælum ascenderit; respondent partim nonnulli horum auctorum, partim ij, qui eorum cõplectuntur opinionẽ, Christum, quatenus Deus est, vbique esse, ideoque & in cælo eo die fuisse. Magnorum licet auctorũ sententia sit, probari mihi non potest, quia oculis ipsis cernere mihi videor voluisse Christum significare non solùm latronem, sed se etiam ipsum eo die in eo paradiso futurum fuisse, vbi tunc, cum hæc dicebat, non esset. Est enim in hac sententia & tacita quædam personarum similitudo, & locorum antithesis, quasi dicat, sicut nunc mecum in eadem pœna es, ita mecum hodie in eodem eris paradiso. Alij exponunt *in paradiso*, id est, in loco Adæ, vbi terrestris fuit paradisus, vt Theophylactus, & Euthym. Sed hi auctores solam paradisi vocem sequuti Christum post mortem vna cum latrone in Mesopotamiam sine causa deducunt, aut vbicunque tandem paradisus ille fuit. Quid actur? eò Christus se post mortem contulisset? aut quid latroni dedisset beneficij, quòd eo in loco posuisset, vbi nihil esset nunc percepturus voluptatis, paradiso iam deserto, atque vastato? Sunt, qui putent nullum certum designari locum, sed paradisum appellari, vbicumq; Christus sit, & vndecumque Deus videatur: quia ergo anima latronis Christum sequutura erat, Deumq; eo die visura, in paradiso cum eo futura esse dicitur. Multi recentiores interpretes magno fauore hanc sententiã prosequuntur, eiusque auctores Augustinum, & Bedam citant, quàm verè ipsi viderint. Interpretationem certè cuiuscumque auctoris sit, approbare non possum, & quia Christus de eo, vt diximus, loquebatur paradiso, vbi tunc ipse non erat. Si autem paradisus nihil aliud est, quàm locus, vnde videtur Deus, cum in cruce pẽderet, in paradiso erat; Deũ enim videbat, &, vt omnes Theologi consentiunt, numquam beatus esse desijt. Valde me iudicium meũ fallit, nisi paradisus hoc loco Abrahæ sinus appelletur, vbi viri sancti, interim, dum cœli aditus patefieret, detinebantur: ille enim locus pro paradiso, & requietis loco habebatur. In eum enim, tanquam in locum voluptatis, aut certè quietis, mortuus Lazarus ab angelis deportatus esse dicitur Lucæ 16. 22. Ergo quia in eum locum eodem die Christus descensurus erat, vt sese sanctis illis patribus ostenderet, & spiritibus, qui

Sinus Abrahæ.

ibi detinebantur Euangelium prædicaret, vt Petrus 1. epistola c. 3. 19. docet, & vt inde rediens captiuam duceret captiuitatem, vt Ephes. 4. 8. Diuus Paulus interpretatur: ad eum locum latroni promittit se eum eadē die deducturum. Minùs mihi hæc sententia placeret, si mea tantùm esset: Nunc verò aut vehementer fallor, aut in eadem sententia multi fuerunt auctores Iustinus quæst. 76. ad orthodoxos, Athanasius in epistola ad Epictetum, Augustinus lib. 12. de Genes. ad litteram c. 34. Prudentius in hymno in exequijs defunctorum.

Sed dum resolubile corpus
Reuocas Deus, atque reformas;
Quanam regione iubebis
Animam requiescere puram?
Gremio sinis abdita sancti
Recubabit, vt est Eleazar,
Quem floribus vndique septum
Diues procul aspicit ardens.
Sequimur tua dicta redemptor,
Quibus atra morte triumphans,
Tua per vestigia mandas
Socium crucis ire latronem.

Hinc perspicuum est, quomodo tertium illud verbum *Mecum* intelligendum sit, id est, vbi ego etiam ero, quò ego iturus sum. Rideo cum in hunc locum commentarios hæreticorum lego. Hinc, inquiunt, colligitur non esse purgatorium, & nunquam culpam sine pœnæ remissione remitti, cum latroni vtraque simul remissa fuerit, nec post mortem ad purgatorium relegatus, sed ad paradisum deductus fit. Scilicet tam stupidi sunt, vt ex vno exemplo generalem legem colligant. Latroni non fuit purgatorium, ergo nemini est; latroni remissa culpa, & pœna remissa est; nemini ergo cum culpa remittitur, pœna retinetur. Isto sanè modo neque paradisus neque infernus esset. Nam non dico alteri latroni, qui cum hoc crucifixus erat, sed infinitis etiam hominibus, qui damnati sunt, paradisus non est; an colligemus, nemini ergo est? Non solùm huic latroni, de quo agimus, sed etiam Apostolis, multisque alijs beatis infernus non

Purgatorium cōtra hæreticos defenditur.

est; nemini ergo est? Vtinam eorum vera esset sententia; infinitis enim, quibus à Deo punimur, malis carere mus. Quis negat morbos, miserias huius vitæ, mortem ipsam originalis peccati pœnam esse? Atqui remissa originalis peccati culpa, pœnæ istæ retinentur. Quis ignorat Dauidi adulterij culpa remissa, retentā fuisse aliquam pœnam? 2. Reg. 12. 13. 14. *Dixitque Nathan ad Dauid: Dominus quoque transtulit peccatum tuum; non morieris; veruntamen quoniam blasphemare fecisti inimicos nomen Domini, propter verbum hoc filius, qui natus est tibi, morte morietur.* Ad hunc locum pertinent, quæ scribit Ioann. c. 19. 25. 26. 27. *Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleophæ, & Maria Magdalene*, de quibus ver. 56. dicemus. *Cum vidisset ergo Iesus matrem, & discipulum stantem, quē diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus;* Mulierem, vt opinor, non matrem appellat, vt desertam, & viduam significet; cum autem dicit, *ecce filius tuus*, non commendat illi discipulum, sed ipsam discipulo, quasi dicat non omnino te desertam derelinquo: iste discipulus meas erga te implebit vices, teque consolabitur, tuebitur, & egentem alet. *Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua;* contrario sensu propter personarum differentiā hęc verba intelligenda sunt. Nunc n. non discipulū matri, sed matre discipulo commendat, quasi dicat, hāc deinceps loco habebis matris, eā coles, eā solabere, eam defendes, eā ales.

45. *A sexta autem hora.*) Existit hoc loco difficilis quæstio de hora, qua Christus crucifixus fuit. Nam Marcus cap. 15. 25 hora tertia crucifixum fuisse dicit. *Erat*, inquit, *hora tertia, & crucifixerunt eum*, vnde colligunt quidam cum tenebræ factæ sunt, per tres iam horas Christum in cruce pependisse; nec. n. quod Marc. scribit, Matthæo contrarium est, qui quamuis nō exponat, qua hora Christus crucifixus fuerit, cum tamen dicit hora sexta post vestimentorum distributionem, post Iudæorum in

De hora qua Christus crucifixus est.

Chri-

Christum iam crucifixum blasphemias, post Christi, & latronis colloquium factas fuisse tenebras, non obscurè indicat eum: ante horam sextam fuisse crucifixum repugnare autem Marco Ioannes videtur, qui hora circiter sexta Christum à Pilato damnatum dicit cap. 19. 14. *Erat*, inquit, *parasceue Paschæ, hora quasi sexta*. Itaque non solùm tertia, vt ait Marcus, sed ne sexta quidem hora, qua Matth. tenebras eo iam crucifixo factas fuisse dicit, crucifigi potuit, cùm tam multa inter damnationem, & crucem facta fuerint. Ductus à militibus in prætorium Christus, flagellatus, coronatus spinis, indutus purpura, multis modis illusus; deinde ad locum Caluarię lentè, vt homo tantopere fatigatus, & crucē portās progredi poterat, ductus est, quæ omnia vix vna integra hora fieri potuerunt. Hunc nodum duobus modis soluit Augustinus tract. in Ioann. 116. & libro 3. de consec. Euangelist. capitulo decimotertio, Primùm, hora tertia, vt ait Marcus Christum non militum manibus, sed Iudæorum linguis fuisse crucifixum; tertia enim hora Iudæos apud Pilatum clamauisse, *Crucifige, Crucifige.* Non potest meo iudicio hęc interpretatio cum Euangelistarum verbis cohærere; Marcum enim non de illa metaphorica linguarum, sed de vera Christi crucifixione loqui ex eo manifestum est, quòd continenter dicat eum crucifixum, & eius vestimenta diuisa. Deinde quia iam ante dixerat, vers. 14. clamasse coram Pilato Iudæos, *Crucifige eum*. Quid illi nunc in mentem veniisset, vt iterum diceret Christum Iudæorum linguis crucifixum? Denique ex Matthæo, & Marco, & Luca perspicuum est Christum ante horam sextam fuisse crucifixum, quia omnes hi tres Euangelistæ scribunt eo iam crucifixo factas fuisse tenebras. Itaque non potuit hora sexta crucifigi, multo etiam minùs à Pilato condemnari. Quare si alteruter Euangelista Marcus, aut Ioannes interpretandus est, potiùs interpretandus est Ioannes; cuius sententia minùs videtur posse cum cæterorū Euangelistarum sententia conuenire. Altera D. Augustini solutio est, Christum hora sexta non diei, sed noctis, vt ait Ioannes, condemnatum fuisse: hora verò tertia non noctis, sed diei, vt ait Marcus, fuisse crucifixū; nec enim dixisse Ioannem hora sexta diei, aut absolutè hora sexta, sed cum adiectione hora sexta Paraſceues, *erat*, inquit, *Parasceue Paschæ hora quasi sexta*. Parasceue autem erat non solùm dies, sed etiam nox, aut, vt D. putat Augustinus, nox potiùs quàm dies. Hæc interpretatio vel ipsi Augustino minùs, quàm altera, probabilis visa est: & verò faciliùs etiam, quàm altera, refutari potest. Docuimus suprà, & ex Luca cap. 22. 66. certum est priùs diem illuxisse, quàm Christus ad Pilatū duceretur: ergo etiamsi simulatque coram Pilato stetit, damnatus fuisset, non potuisset hora noctis sexta damnari. Adde q̄ multa ante damnationem, postquàm ad Pilatum ductus est, interceſserunt; multis Pilatus tergiuersationibus conatus est Christum absoluere: examinauit eum diligenter, an ipse rex Iudæorum esset; misit ad Herodem, remisit Herodes; flagellis remissum cecidit. Sunt qui coniecturam faciant apud Marcū scriptorum culpa vitiatum esse numerum, & pro ἕκτης sexta, scriptum esse τρίτης tertia; facilem enim, & lubricam per notas, quibus apud Græcos numeri scribi solent, erroris viam fuisse. Scribunt sex hac nota ϛ, tria verò hac γ; facilè fuit propter notarum similitudinem vnam pro altera ponere. Nimis audax semper mihi hæc coniectura visa est, & quia non alio nititur argumento, quā quòd, qui ea vtuntur, non possint huius loci difficultatē explicare, & non debemus, vt scripturā interpretemur, corrumpere. Deinde, quia, vt vera cōiectura esset, locus tū non explicaretur. Fingamus enim dicere Marcū hora sexta crucifixū fuisse Christum, quomodo hora sexta

crucifigi potuit, cùm Ioannes dicat hora sexta fuisse condemnatum, & inter condemnationem, & crucifixionem necesse sit vna, vt minimùm, hora intercesserit? Quomodo Matthæus, & Lucas, ipse etiam Marcus scribunt hora sexta, cùm multo ante crucifixus fuisset Christus, tenebras fuisse factas? Adde quòd ipse Marcus postea ver. 33. scribat γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, *facta autem hora sexta*, cùm ante dixisset hora tertia crucifixum, horam sextam illi horæ, qua crucifixus fuerat, opponens; hanc enim vim habet participium illud γενομένης *facta*, quasi prius facta non esset, & aduersatiua particula δὲ *autem*, per quam eam horam illi, qua dixerat Christum fuisse crucifixum, opponit. Itaque si quis Euangelistæ locus corrigendus esset, Ioannis potiùs locus, vt nonnulli etiam putant, corrigendus videtur, vt pro hora sexta apud illum tertiam legamus. Sed & hoc est scripturam non corrigere, sed vitiare, & eadem manebit quæstio, quomodo potuerit Christus hora tertia damnari, cùm dicat Marcus hora tertia fuisse crucifixum, cùm vna, vt minimùm, hora post damnationem crucifixus fuerit necesse sit. Res erat facilis & ab ipso etiam Lyrano iam explicata, nisi multi interpretes, dum nimis diligentes, & subtiles esse volunt, difficilem reddidissent. Diximus capitulo vigesimo, tertio, Hebræos diem in duodecim horas, quas Astronomi vsuales, & inæquales vocant, distribuisse; duodecim rursus horas in quattuor partes, sicut & horas noctis diuidebãt, nisi quòd quattuor illę noctis partes proprium habebant nomen militare, vt φυλακὰς custodiæ, aut vigiliæ dicerentur, quia milites, qui excubias noctu agebant, ternas singuli horas vigilabant. Quattuor autem partes diei, quarum singulæ tribus constabant horis, quia proprio carebant nomine, à fine præcedentis partis diei nomen accipiebant. Itaque totũ trium horarum spatium, quod inter Solis ortum, & horam diei tertiam interiectum erat, ab hora tertia, quæ vltima erat, hora tertia vocabatur, si quis propriè, vereque loqueretur. Obtinuit autem apud eos, vt apparet consuetudo, quod videmus apud nos etiam obtinuisse, vt horæ sequentes ex præcedentibus nomen acciperent, sicut nos postquam meridianæ horæ signum datum est, vsque ad horam primam, aut certè vsque ad maiorem horæ partem meridianam horam appellamus, cum propriè non meridiana, sed prima pomeridiana sit; nam meridiana ea est, quæ ab vndecima inchoatur, & duodecima finitur. Itaque aliquando dicimus de spatio loquentes, quod inter vndecimam est, esse horam vndecimam, aliquando esse duodecimã, nunc à principio, nunc à fine, nomen accipientes. Eadem prorsus cõsuetudine Marcus, & Ioannes loquuti sunt. Nam quia Christus, & damnatus, & crucifixus fuit eo temporis spatio, quod est inter finem horæ tertiæ, quod idem sextæ initium erat, & finem sextæ, quod erat initium nonæ, Ioannes ex fine spacium illud appellans vocauit horam sextam, Marcus ex initio vocauit tertiam: sed quia non est vero similе Ioannem sextam horam vocaturum fuisse, nisi spacium illud ad finem sextæ inclinatum fuisset, sicut non solemus horam primam pomeridianam appellare, nisi cum meridiana, & semis transacta est; credendum est Christum post horam decimam, & semis, si nostro more horas numeremus, damnatum fuisse; respondebat enim hora tertia nonæ nostræ, sexta duodecimæ, tertia & semis erat decima & semis: eo ergo tempore damnatus est Christus; ideo Ioannes scribit hora quasi sexta, dãnatum esse; post vnã circiter horam nostram, id est hora vndecima, & semis crucifixus est, quam Marcus horam tertiam appellat; quia totũ illud spatium horarũ ab hora tertia vsque ad sextã hora tertia vocabatur. Itaq; per dimidiatam horã crucifixus iam fuerat Christus, cum tenebræ factæ sunt,

sunt, qua dimidia horæ parte & vestimenta à militibus distributa, & cõuicia à Iudæis in Christum iactata, & latroni paradisus promissus est. Vnde sequitur veram non esse quorundã opinionem, qui docent Christum per sex horas, id est à nona matutina vsque ad tertiam pomeridianam in cruce viuum pependisse? Non potuit enim hac ratione, quã exposuimus, plus quattuor horis viuus in cruce pendere, cùm post horam vndecimã crucifixus fuerit; hora nona, id est tertia pomeridiana, aut paullo post expirauerit, vt constat ex versu 46. & 50. Notarunt Origenes, & Theophylactus Christum ea hora crucifixum fuisse, qua Adamus peccauerat, qui circa meridiẽ peccasse traditur. Alij qua hora Adamus è paradiso eiectus fuerat, eadem Christum paradisi occlusam ianuam moriendo reseraſse, Beda, & Theophylactus. Crucifixum etiam dicit sexta hora Lucas 23. 44. *Erat autem fere hora sexta*, non quòd non esset sexta, sed aut quia satis non esset certus, num hora sexta completa iam esset, aut certò noluerit affirmare. Adiecit, *fere*, vt solemus, cum tempus describimus, & non magni refert præcisè temporis punctum notare. Horam enim fuisse sextam, & Matth. hoc loco, & Marcus 15. 33. affirmant, γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης *facta autem hora sexta*. Exprimunt autẽ tres Euangelistæ sextam horam id est meridianam, quò maius miraculum appareat, tunc cum maximè Sol medio cæli cursu digeret, tenebras fuisse factas; sicut Amos dixerat cap. 8. 9. *Occidet Sol in meridie*. Contraria enim videntur esse, ideoque magis mirabilia, Solem in meridie esse, & occidere. Eo etiam consilio, vt opinor, sextam horam Euangelistæ notauerũt, ne quis tam illustre miraculum, & meridiana luce clarius obscurare conaretur dicens non veras fuisse tenebras; sed quia aut matutinum, aut vespertinum erat tempus, alicuius grandioris nubis obiectu visas fuisse tenebras, quæ veræ tenebræ non erant.

Tenebræ factæ sunt.) Non arbitror tam densas, tamque obscuras fuisse tenebras, quam media nocte, neq; Sole, neque Luna lucente esse solẽt: sed quales obscurato plena eclipsi Sole fieri videmus. Nam neq; Christi mater, & Ioannes discesserunt, neq; milites, & cæteri qui aderant, quos nõ Christi amor, vt discipulum, & matrem, iuxta crucem retinebat. Mirum enim profectò fuisset, si cum per tres integras horas tam densas quàm noctis vidissent tenebras, non discessissent. Qua ratione tenebræ illæ factæ fuerint, quia Euangelistę non exponunt, certò scire non possumus: coniecturis, quod vero simillimum videatur, consequi possumus. Nonnulli naturalem Solis eclipsim fuisse dixerunt, vt miraculi magnitudinem eleuarent: homines scilicet Christianæ religionis inimici, vt Origenes, & Hieronym. hoc loco referunt, à quibus facilè est eorum impietas, inscitiaque refutata. Erat Paschæ tempus, quod nunquam nisi in diem 15. Lunæ primi mensis incidebat, cũ plenissima Luna est: Solis autem eclipsis, quæ inæqualitate cursus naturalis altrorum fit, non potest nisi noua fieri Luna. Tunc enim cum Sole coniungitur, & inter ipsum, & aspectum nostrum interposita eius nobis lumen aufert. Alij per eclipsim quidem Solis factas fuisse tenebras, non quidem naturalem, sed supra naturam. Cùm enim Luna à Sole dimidia cæli parte distaret, vt solet, cum plena est, iubente Deo cessisse retro, & ad Solis locum redijsse, eumque obscurasse, quemadmodum petente Ezechia rege Solem decem gradibus contrario cursu recurrisse legimus Isa. 38. 8. Hæc sententia auctore Origene, & Dionysio Areopagita in epistola ad Polycarp. vbi se, cum in Aegypto tunc esset, vna cum Apollophane familiari suo eam eclipsim præter naturæ legem factam notauisse scribit, fere apud omnes iam Catholicos obtinuit; & est ipsa per se sine vllo etiam auctore valde probabilis. Illud tantùm videtur repu-

Quomodo Solis eclipsis in passione Christi facta est.

Universidad de Deusto
Biblioteca

gnare, quòd, vt paullo post dicturi sumus, tenebræ Illæ non nisi in Iudæa factæ sunt. Itaque non potuerunt in Ægypto loco tam longè dissito apparere. Sed hanc ipsam obiectionem postea dissoluemus. Alij tamen auctores per radiorum subtractionem solem obscuratum fuisse putant, quasi puderet eum tantum videre scelus, vt Hieronymus interpretatur. Alij per nubium densarum oppositionem factas arbitrantur tenebras, quemadmodum in Ægypto olim per nebulas factas fuisse legimus, ita vt Ægyptij non viderent, Hebræi viderent Exodi 10. 22. 23. Ita Origenes sentit & vt videtur, Chrysostomus homil. in Matth. 89. & Theophylactus & Euthym. in comment. Quare factæ fuerint non est abs re quærere. Quidam ad significandam Iudæorum cęcitatem factas fuisse dicunt, vt Leo ser. 10. de Passione. *Sed his*, inquit, *vocibus uestris stultis, atque blasphemis reddunt omnia elementa responsum, & vnam in vos sententiam ferunt. Cœlum, terra, sol, sydera*que *indignos vos suo ministerio protestantur, terribili motu, insolitoque defectu tenebras mundo vestræ cæcitatis ostendunt.* Alij in tanti sceleris detestationem obscuratum fuisse solem, vt Hieronymus scribit, *Videtur*, inquit, *mihi clarissimum lumen mundi, hoc est, luminare maius retraxisse radios suos, ne aut pendentem videret hominem, aut impij blasphemantes sua luce fruerentur.* Quam etiam rationē indicauit Leo. Alij ad significandum Christum iustitiæ solem occubuisse, *Occidet*, inquit Amos cap. 8. 9. *sol in meridie*, sic Cyrillus Hierosolymit. Catechesi communi 13. Alij ad declarandam diuinam iram, vt nonnulli recentiores putant interpretes, quorum opinionem eo probabiliorem censeo, quòd scripturarum phrasi consentanea fit. Solet enim scriptura diuinam in homines iram solis obscuratione declarare, quòd homines diuinam experti iram, atque seueritatem vsque adeo attoniti esse soleant, vt solem ipsum videre non videantur, sicut & vulgo, cum magnam alicui pœnam comminamur, dicere solemus, efficiam vt in meridie stellas videas, id est vt nox tibi esse videatur; quia plenis lacrymarum oculis solem cernere non poteris. Sic Ierem. 15. 9. *Infirmata est, quæ peperit septem, defecit anima eius, occidit ei sol, cum adhuc esset dies, confusa est, & erubuit*, & Ezechiel. 32. 7. 8. cum Deus Pharaoni, Ægyptoque magnam calamitatem minaretur, *Operiam*, inquit, *cum extinctus fueris, cælos, & nigrescere faciam stellas eius, solem nube tegam, & luna non dabit lumen suum; omnia luminaria cæli mœrere faciam super te, & dabo tenebras super terram tuam, dicit dominus Deus*, & Ioelis 2. 10. *A facie eius*, id est, propter iram eius, *contremuit terra, moti sunt cæli, sol, & luna obtenebrati sunt, & stella retraxerunt splendorem suum*, & ver. 30. & 31. *Dabo prodigia in cælo, & in terra, sanguinem, & ignem, & vaporem fumi; sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequàm veniat dies Domini magnus, & horribilis*, & cap. 3. 14. 15 16. *Populi, populi in valle concisionis, quia iuxta est dies Domini in valle concisionis, sol, & luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum. Et Dominus de Sion rugiet, & de Hierusalem dabit vocem suam, & mouebuntur cæli, & terra.* Illud ēt, quod paullo ante posuimus, Amos 8. 9. *Occidet sol in meridie*, de diuina ira dictū est. Alij ad expergefaciēdos Iudęos obscuratū existimant fuisse solē, vt miraculi magnitudine cōmoti Christū agnoscerent; non improbo; sed tamē mihi ea potissimum de causa & tenebræ, & cætera miracula, quæ Christo moriente contigerunt, facta fuisse videntur, vt Christi testarentur diuinitatem. Nam, vt supra me dixisse memini, ita Deus filium suum damnari, ita mori voluit, vt in ipsa damnatione, in ipsa crucis ignominia, in ipsa morte eius non solùm innocentia, sed etiam diuinitas maximè eluceret, ne forte si absque miraculis mortuus fuisset, purus homo crederetur; eò etiam magis, q̄ cruci affixus finiret vitam, ne

Cur Christo patiente tenebræ factæ sunt.

inde descenderet, clamātibus Iudęis, *Si filius Dei est, descende de Cruce, & credimus.* Cruci ergo sapientissimo Dei consilio multa, magnaque miracula opponūtur, vt fides, quę crucis ignominia infirmari poterat, miraculorum multitudine, magnitudineque roboraretur. Alia in hunc locum superest; quæstio, quàm latè tenebræ illæ diffusæ fuerint. Matthæus *super vniuersam terram* factas fuisse dicit, idemque Marcus 15. 33. & Lucas 23. 44. alijs licet verbis confirmant. Itaque multi boni auctores, vt Chrysostomus, Euthymius, & Theophyl. toto terrarum orbe tenebras illas fusas fuisse putant, idque confirmant, quòd in epistola ad Polycarpū Dionysius scribit se, in Ægypto cum esset, eas vidisse. Magis Origenis probo sententiam, qui super solam Iudæam factas existimat, & quia propter solos Iudæos, eosque vbi Euangelium Christus prædicauerat, factæ sunt, vt eius diuinitas, vt paullo ante diximus, doctrinaque confirmaretur, & quia vero simile non est nemi nem ex tam multis Græcorum, & Latinorum historicis rem tam mirabilem, tam vniuersam memorię proditurum fuisse, si toto terrarum orbe facta, cognitaq; fuisset. Addo ego ne fieri quidem potuisse, vt per vniuersam terram, id est, per totum penitus terrarum orbem hora sexta tenebræ fierent, cùm in media orbis terrarum parte nox tunc fuerit, & in plerisq; alijs partibus vbi dies erat, hora certè sexta, id est meridiana esse non potuerit, cùm diuersis in locis diuerso tempore meridies sit; & manifestum est Euangelistas, non solùm miraculum narrare voluisse, quòd tenebræ factæ fuerint, sed ita narrare voluisse, vt hora sexta, id est meridiana, cum maius miraculum erat, factum fuisse declararent. In his ergo locis, vbi meridies non erat, miraculum illud factum non est. Quo ergo modo tres Euangelistæ super vniuersam terram tenebras illas factas fuisse dicunt? Rectè Origenes respondet vniuersalem illam particulam *vniuersam*, aut *totam* accommodatè ad locum, de quo agebatur, intelligendam esse. Gerebatur res in Iudæa, *super vniuersam* ergo *terram*, id est super vniuersam Iudæam tenebræ factæ sunt, sicut libro 3. Regum cap. 18 10. Abdias seruus regis Achab, qui ad quærendum Eliam missus erat, inuento dicit, *Viuit Dominus Deus tuus, quia non est gens, aut regnum, quò non miserit Dominus meus te requirens:* cum dubium non sit Achab non ad omnia regna, sed in omnes regni sui partes nuncios misisse. Luc. 2. 1. *Factum est autem in diebus illis, exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis.* Non enim totus omnino orbis cuius Dominus non erat, sed illæ orbis partes, quibus Romanum imperium terminabatur, à Cæsare descriptæ sunt. Putat etiam Origenes in huiusmodi locutionibus aliquid hyperboles esse, quemadmodum, cum vulgò dicimus, per totum mundum quæsiui te, id est multis in locis quæsiui te; vt nihil aliud Euangelistæ dicere voluerint, cum tenebras per vniuersam terram factas fuisse dixerunt, quàm tenebras longè lateque fuisse factas. Qua ergo ratione fieri potuit, vt in Ægypto Dionysius tenebras viderit? nec enim aut epistolæ illius authoritatem, aut auctoris testimonium reijciendum esse iudicamus. Opinor per integrā lunæ oppositionem tenebras illas factas fuisse; ideoq; in Iudæa, vbi plena erat eclipsis, magnas etiam fuisse tenebras; in alijs verò locis, vbi luna non totū occultabat solem, minores fuisse, prout alius magis, alius minus ab Hierosolyma distabat; ideoq; in Ægypto Dionysiū eclipsim videre potuisse, magnas verò illas tenebras, q̄ in Iudæa fuerūt, nō potuisse, quanq; ille magnas etiam tenebras vidisse se testatur; sed magnas, vt arbitror, vocat, cū alijs, quæ in solis defectu fieri solent, cōparando. At cur harum ipsarum tenebrarū, quæ in Iudæa factæ sunt, nemo aut Græcus, aut Latinus scriptor meminit? immò verò memi

nit.

Universidad de Deusto
Biblioteca

nit. Nã Origenes Phlegontem Chronicorum scriptorem citat, qui de ea eclipsi mentionem fecit.

46. Et circa horam nonam.) Quæ tertiæ nostræ pomeridianæ respondebat, vt superiore versu, & c. 20. 3. exposuimus.

Clamauit Iesus voce magna.) *exclamauit*; vtraque enim ratione clamoris magnitudinem Marcus expressit, & addita verbo præpositione epitasin significante, & adhibito epitheto *voce magna*; hoc est, quod D. Paulus ad Hebræos 5. 6. scribit, *qui in diebus carnis suæ preces, supplicationesq; ad eũ, qui posset illum saluum facere à morte, cum clamore valido, & lachrymis offerens exauditus est pro sua reuerentia.* Quòd tam valida voce moribundus iam Christus exclamauerit, supra humanam naturam est. Solet enim non solùm morientes, sed timẽtes etiam mortem vox in primis deficere. Christus, qui etsi, quia homo erat, moriebatur, tamen quia Deus erat, supra hominem magna moriens voce clamare potuit. Cur fecerit, existimandum non est causa, mysterioque vacare. Origenes putat ideo magna exclamasse voce, vt ostenderet magna in morte sua esse mysteria, non omnino improbabiliter, si rem totam in allegoriam non conuertisset: existimat enim magnam fuisse vocem nõ quòd valida, & sonora fuerit, sed q; plena doctrinæ, atque mysterij; omnem enim Christi vocem magnam esse. Euthym. magna Christum voce clamando existimat indicare voluisse verè se pati. At ea ratione potiùs ostendisset se non pati, cum tam validus, tam integer esse videretur, vt tãta voce clamare posset. Potiùs ergo credo ideirco magna voce clamasse, vt omnes, qui aderant, Psalmi verba recognoscerent, & se eum esse intelligerent Christum, de quo ea scripta fuissent, *Eli, Eli lamma sabacthani?* Marcus 15. 34. *Eloi, Eloi*, eadem sententia paullulum inflexo verbo, eodem tamen Hebraico. Vtroque enim modo Hebræi dicunt, Deus meus, & *Eli*, & *Eloi*; vtro autem modo dixerit Christus, difficilis non est coniectura; cùm enim Psalmi 21. verba recitaret, credendũ est non *Eloi*, aut *Eloai*, sed *Eli* dixisse, quemadmodum in Psalmo scriptum est. Accedit quòd, qui aderant, existimauerunt Eliam inuocare, quòd non tam facile existimare potuissent, si dixisset *Eloi*, quã si dixit, *Eli lamma sabactani*, עזבתני למה Syriacè dictum est, qua tunc lingua Iudæi loquebantur, Hebraicè עזבתני. Dauidis quidem verba sunt quærentis apud Deum, quòd ab eo in rebus aduersis desertus videretur. Hoc est, quod statim sequitur, רחוק מישועתי דברי שאגתי, *longè à salute mea verba rugitus mei*, id est longè abest, vt querelæ apud te meæ vllam mihi salutem, & liberationem afferant, quod Hebraici nominis similitudine Septuaginta interpretes verterũt μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι παραπτωμάτων μου, *longè à salute mea verba delictorum meorũ*, id est, ego clamo pro salute mea, peccata verò mea contra meam salutem ad te clamant, ita vt ab ea longè absim. Cæterum quia totus Psalmus de Christo scriptus est, vt ex ver. 17. perspicitur, *Foderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea*, & rursus ex ver. 19. *diuiserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam miserunt sortem*, quę in aliũ, quàm in Christum conuenire non possunt, dubium non est, quin, cum Dauid hæc diceret, prospiceret ad Christum. Propterea ergo moriens Christus eius Psalmi exordium vsurpauit, vt doceret se eum esse Christũ, de quo totus ille Psalmus loqueretur. Sed alia hinc oritur quæstio, quomodo Christus se à Deo derelictum verè dicere potuerit. Occludendæ hoc loco aures sunt hæreticorũ blasphemię, quorum magister Caluinus desperationis vocem hanc fuisse dicit, impium errorem impio etiam errore confirmans, oportuisse Christum, in quem ira Dei hominibus debita effundebatur, omnes damnatorum experiri pœnas, inter quas vna est nullam sperare salutem. Nã Christum de salute sua desperasse non solum

Clamor Christi in Cruce miraculosus.

Cur Christus in Cruce clamauit.

Blasphemia Caluini in Christo in Cruce desperationem.

lùm impium, sed horrendum etiam auditu est; & ipso Christi morientis facto refutatur. *In manus*, inquit, *tuas commendo spiritum meum* Luc. 23. 46. quo enim modo spiritum suum in manus patris cõmẽdabat, à quo nullã salutem sperare cœperat? Neq; verò necesse erat, neq; potuit omnes damnatorum pœnas experiri, vt diuinam placaret iram, alioqui & blasphemare eum oportuisset, & cætera facere, quę damnati faciunt, quæ etsi faciunt libenter, pœnæ tamen peccatorum sunt. Quin ne illud quidẽ fuit necessarium, vt Christus tam magnã subiret pœnam, quã multi pro Christo martyres subierunt. Non enim magnitudo pœnæ, quæ quantacunq; fuisset, cum peccatorum nostrorum multitudine, magnitudineque conferri non poterat, sed conditio personæ placauit Deum. Quicquid enim Deus pateretur, tantum erat, vt quãuis irato Deo satisfaceret. Facessat igitur ista blasphemia; satis blasphemiarum à Iudæis in cruce pendens Christus accepit; opus non est, vt ab hæreticis interpretibus ad dexteram iam Patris sedens plures accipiat. Veteres igitur auctores, etsi alia ratione alij hunc locum explicauerunt, id conati sunt omnes, vt suam Christo gloriam asserẽrẽt. Receptissima apud illos interpretatio fuit, Christũ hæc verba non sua, sed nostra, id est, omnium peccatorum persona pronunciasse. Cum enim hic locus ad confirmandum errorem suum ab Arianis obijceretur, tantum abfuisse, vt Christus fuisset Deus, vt se etiam à Deo derelictum clamauisse: Catholici auctores respondebant, non pro se, sed pro nobis clamauisse, quos cum à Deo desertos, ab eoq; alienatos videret, in eius gratiam reponere volebat. Sic Athanasius orat. 1. & 2. contra Arianos, & serm. 3. & 4. aduersus eosdem, & in lib. Quòd Deus de Deo sit verbum, & Gregorius Nazian. oratio. 4. de Theolo. & Cyrill. Alexandrinus in lib. de fide ad Reginas, & August. in comment. in Psal. 21. & Leo serm. 16. de passione, & Ioan. Damas. lib. 3. de fide c. 24. & Euthy. in huius loci comment. exponunt. *Inde est*, inquit Leo, *quòd caput nostrum Dominus Iesus Christus omnia se corporis sui membra transformans, quod olim in Psalmo eructauerat, id in supplicio crucis sub Redemptorum suorum voce clamabat, Deus, Deus meus respice in me, quare me reliquisti?* Hãc interpretationem ex his, quæ continuò sequuntur, verbis August. confirmat, *longè à salute mea verba delictorum meorum*, quę in nos, non in Christum conuenire possunt. Alij derelictum se à Patre dixisse putant, quòd, cùm in forma Dei esset, Patris decreto exinaniisset semetipsum, formamq; serui accepisset in similitudinem hominum factus, & habitu inuẽtus, vt homo; quasi eum tot, tantaq; expertum supplicia quodammodo pœnituerit factum fuisse hominem. Ad hunc modum Origenes, non admodum, vt mihi videtur, probabiliter. Mihi aliorum sentẽtia magis placet, qui Christum hæc verba, tanquã hominem, pro se ipso dixisse putant, sicut dixerat, *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste.* Cũ enim & homo, & Deus esset, tamen, vt illo loco diximus, ita Deus hominem, quasi diuinitatem suam cohibens pati permittebat, vt si purus esset homo. Itaq; etsi Deus sit, tamẽ, vt purus homo orat, vt purus homo se à Deo derelictum quæritur, non quòd se ab eo derelictum putaret, in cuius manus paullo post spiritum suum commendauit, sed quòd ita se pati videret, quemadmodum si ab eo derelictus fuisset. Quam ob rem & hominis à Deo derelicti more clamat, *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* vt hominis extrema patientis supplicia, & à Deo derelicti personam exprimat. In hãc sententiam Tertullianus in lib. aduersus Praxeã, Hilarius canone in Matthæum 33. Epiphanius hæresi 69. Cyrillus lib. 10. Thesauri c. 2. Ambr. lib. 10. comment. in Lucam, & lib. 1. de fide c. 6. & Hierony. hoc loco interpretantur. Cæterùm Hilarius, & Ambr. cautè, prudenterq; legendi sunt; ita enim exponũt, quasi moriẽte Chri-

Locus Hilarij, & Ambrosii declaratus.

sto

sto diuinitas sit ab eius anima, & à corpore separata. *Clamauit*, inquiũt, *homo diuinitatis separatione moriturus*. Benignè bonos auctores interpretari decet, vt non putauerint diuinitatem ab anima, & corpore Christi verè fuisse seiunctam, sed ita eum passum, ita fuisse mortuum, vt si seiuncta ab eo diuinitas fuisset.

47. *Quidam autem illic stantes, & audientes dicebant Eliam vocat iste.*) Dubium, qui fuerint illi, *quidam illic stantes*, qui Eliam à Christo vocari putauerunt. Theophylactus existimat fuisse Iudæos non illos quidem sacerdotes, Scribas, & Pharisæos, cæterosqi, qui scripturarum scientiam, aut habebant, aut profitebantur; sed imperitũ vulgus, quòd cum scripturas, & litteras ignoraret, Eliam à Christo vocari existimauit. Alij doctos fuisse Iudæos, aut sacerdotes, aut Scribas, & Pharisæos, qui non linguæ, aut scripturarum ignoratione, sed procacitate quadam, & nominis *Eli*, & *Elia*, similitudine irridendi captantes occasionem dixerint, *Eliam vocat iste*. Quam sententiam Hieronymus & Beda referunt, nec omnino improbant. Alij Romanos milites fuisse arbitrãtur, qui siue Hebraicæ ignoratione linguæ, vt Hieronymus, Beda, Strabus, & Euthymius existimant, siue irridendi licentia dixerint *Eliam vocat*. Quo animo id fecerint, iudicare non audeo; affirmare Romanos milites fuisse audeo, quia Matthæus, & Marcus eos ipsos, qui dixerant, *Eliam vocat iste*, aut ex illis certè aliquem acetum statim obtulisse Christo indicant. Lucas verò c. 23.36. & Ioan. c. 19. 29. eos; qui acetũ Christo porrexerunt, milites fuisse dicunt.

48. *Et continuò currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto.*) Matthæus hoc loco, & Marcus c. 15.36. ita historiam texere videntur, vt indicent propterea vnum ex militibus accurrisse, vt acetum Christo porrigeret, quòd Eliam inuocare visus esset. Quæ non satis inter se videntur cohærere: quid enim aceto cũ Elia? Ioannes rem magis explicat, *Postea*, inquit, *sciens Iesus quia omnia iam consummata sunt*, id est se passum esse, quę patris decreto pati oportebat, nihilque superesse, nisi vt illi animam redderet, *vt consummaretur*, inquit *scriptura, dixit, Sitio*, id est, vt impleretur Dauidis prophetia Psal. 68. 22. *in siti mea potauerunt me aceto, dixit, sitio*, id est, declarauit sitim suam, de qua Dauid loquutus fuerat, tempusq; iam esse indicauit, vt sibi acetum potandum porrigeretur Ioan. 19. 28. 29. Mirum videri lectori potest, quomodo eo in loco acetum ad manum fuerit, vt Christo daretur. Ioannes scribit *vas ergo erat positum aceto plenũ*. Sed de illo ipso vase, quorsum illic positum fuerit, dubitari potest. Non dubito, quin de more ibi positum fuerit, quòd hominibus crucifixis, aut cruci affigendis acetum dari soleret. Cur autem daretur, de eo dissentiunt interpretes; Theophylactus, quem omnes recentiores sequuti sunt, ideo crucifixis acetum dari solitum fuisse putãt, vt citiùs morerentur, & à cruciatibus liberarentur. Potiùs credo solitum fuisse dari, vt recrearetur, si quis metu mortis, antequàm in crucem sublatus esset, exanimaretur. In hunc enim vsum & capite plectendis, & his, quibus secta vena trahitur sanguis, etiam hodierno die dari solet. Quia autem Christus in Cruce sublimis pendebat, nec acetum in ipso vase bibendum dari poterat, spongia aceto madefacta, & arundini imposita datum est. Pro arundine hyssopũ Ioannes dixit. Itaq; nonnulli arundinem, aut calamum ex hyssopo fuisse putauerunt; quemadmodum Euthymius in c. Ioan. 19. interpretatur: nã etsi apud nos hyssopus humilis est herba, tamen in Iudæa regione calida in arbusculã excrescere; quod nec ipsum per se mihi probabile videtur, cùm neq; Plinius, neq; Dioscorides, neq; quisquam eorum, qui de plantis scripserunt, hyssopum vllo in loco tantæ magnitudinis nasci dixerint, vt ex ea calamus fieri possit; & auctor librorum Regum contrariũ omnino

Cur acetũ datum crucifixis.

omnino docet. Nam lib. 3. c. 4. 33. dicit Salomonem de omnibus plantis disputasse à cedro, quæ est in Libano vsq; ad hyssopum, quæ egreditur de pariete: vbi manifestum est hyssopum pro minima herba positam esse, quæ maximis cedris Libani opponitur, tantùm abest, vt in ea Iudæa arbuscula fuerit. Probabilior Theophylacti sententia est, arundinem à Ioanne propter aliquam summorum foliorum similitudinem hyssopum appellatam, sed neq; istam ipsam similitudinem video. Sunt qui exponant spõgiam hyssopo, vt ait Ioãnes, circumpositam fuisse, id est arundini hyssopi herba circumligatam; vt *hyssopo* nõ tertius, sed sextus casus sit, quo instrumentũ significatur. Suspicor ego Ioannem noluisse dicere spongiam hyssopo circumpositam, tãquam calamo, quo acetum Christo porrigeretur: sed tanquam medicamẽto, quod vna cum aceto exanimatis dari soleret. Scribit enim Galenus hyssopum aceto mixtum exanimatis animum reddere. Ergo primum quidem hyssopum arundini milites circumligarunt, deinde hyssopo spongiam circumposuerunt, quemadmodum Ioannes scribit, vt Christus hyssopi succum vna cum aceto exsugeret.

49. *Cæteri autem dicebant.*) Marcus c. 15.36. non cæteros, sed illum ipsum qui acetum daturus accurrerat, hæc dixisse scribit, *Sinite, videamus, an veniat Elias ad deponendum eum*. Itaque nonnulli interpretes Marci locũ vitiatum esse putant, & pro λέγων, ἄφετε legendum οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, ἄφες, *cæteri autẽ dicebant sine*, vt ait Matthæus vt hæc verba οἱ δὲ λοιποὶ apud Marcũ exciderint, & pro ἔλεγον scriptũ fuerit λέγων, pro ἄφετε ἄφετε, quam correctionem Syriaci interpretis auctoritate probant, qui ad hunc modum reddit; dicebãt autẽ, sinite videamus, an Elias veniat; deinde nonnullorũ Græcorum codicũ suffragio, qui ad eundem modum apud Marcũ legũt: postremò, quia videmus Marcũ Christi passionẽ non eadem modò sententia, sed ijsdẽ etiam, quibus Matthæũ, fere vbiq; verbis scribere. Non ausim tamen sine maioribus argumentis scripturam emendare, quam qui interpretantur, prouerbium illud obseruare debent, ne moueas lineam. Certè D. Augustin. lib. 3. de consensu Euangelistarum c. 17. Marci locũ tractans ita legit, vt nos hodie legimus; etsi miror eum nodum non satis solui esse: neq; correctio ista ad concilian dos Euangelistas necessaria mihi videtur esse. Nam hæc Matthæi verba, *Cæteri verò dicebant, Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum*, non sunt, vt ego quidem opinor ad ea, quæ versu 48. sed ad ea, quæ 47. dicta sunt, referenda. Nec enim cæteros opponit illi, qui currens acceptam spongiam impleuit aceto, sed illis, qui dicebãt, *Eliam vocat iste*; quasi dicat Euangelista, quidam dicebãt, *Eliam vocat iste: Cæteri verò dicebant, Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum*. Inter quos cæteros illum ipsum fuisse credendũ est, qui currens acceptam spongiam impleuit aceto, vt ait Marcus. At non dicunt, *finite*, sed *sine*, quasi cum illo, qui ad dandum acetum currebat, loquerentur. Respondeo Hebraicam esse phrasim, qua etiam, cum de multis Hebræi loquuntur, dicunt דיו *sine*; Marcus autem quia vnum nominatim, quasi cum cæteris loquẽtem id dixisse narrat, non dicit dixisse, *sine*, sed *finite, videamus, an veniat Elias liberãs eũ*. Quid hoc ad acetũ? hinc mea cõfirmatur opinio eos, qui hęc dixerunt, neq; illi, qui acetũ porrigere volebat, sed oĩbus in cõi dixisse, *Sine, videamus, an veniat Elias*, neq; acetũ ideo solitũ fuisse dari, vt citiùs, qui crucifixi erãt, morerentur, sed vt animũ potius resumerẽt. Nã qa morientẽ Christum videbant, Eliamq;, vt putabant, aut se putare simulabãt, inuocãtẽ, vitã eius dato ad recreãdũ animũ aceto, producere voluerũt; ne, anteq̃ Elias veniret, moreretẽ, & vtexpiretẽ, vtrũ Elias eũ liberaret. Propterea vnus, vt diximus, ex illis ipsis, qui dicebant *Sine, videamus, an veniat Elias liberans eum*, ad quærendum acetũ, quod illi daret, accurrit. Cur Eliã finxe-

Editio vulgata defenditur.

Hebraismus.

finxerint se venturum existimare, causa esse potuit, quòd recepta vulgò inter Iudæos esset opinio, eaq; vera, ante Christi aduentum Eliam venturum esse. Qua de re cap. 11. 14 & 17. 10. 11. disputauimus. Ergo etsi qui hæc dicebant, Romani erant milites; tamen, cùm inter Iudæos viuerent, eorum de venturo Elia opinionem cognitam habebant, ex eaque loquebantur.

Cur Christus spiritũ emiserit voce magna clamauit.

50. Iesus autem iterum clamans voce magna.) Iam ante Christus voce magna clamauerat ver. 46. Propterea dicit, iterum clamauisse. Marcus ca. 15. 37. *Iesus autem emissa voce magna expirauit.* Indicat in exprimenda magna Christi voce Euangelistarum diligentia aliquid in ea re fuisse mysterij. Itaq; otiosum non erit eius rei rationem quærere. Multas, easq; probabiles veteres auctores reddunt. Origenes tractatu in Matthæum 35. vt ostenderet Christus se non timidè, sed confidenter, & securè mori; vt qui sciret se post mortem ad patris dexteram collocandum, & nomen accepturum, quod est super omne nomen. Cyrillus Hierosolym. Cateth. 13. & Chryso. hom. 89. Hiero. Euthy. & Theophy. in comment. vt ostenderet se non infirmitate, non vlla naturæ necessitate, sed voluntate sua mori, cùm tam valida voce clamando moreretur. Idem Euthym. Et vsq; ad extremum spiritum, quemadmodũ tota vita fecerat, clara profiteretur voce se Patri suo esse concordem, cũ suum in eius manus spiritum commendaret. Nonnulli idcirco magna voce morientem clamasse dicunt, vt omnes intelligerent, quo vsq; se propter peccata hominum demisisset, cuius sentẽtiæ in c. 23. Lucæ auctor Ambrosius. Videtur mihi, sicut cæteris, quæ tunc acciderunt, miraculis, ita vocis quoq; magnitudine diuinitatẽ suam declarare voluisse, vt qui supra humanam naturam in ipso extremo spiritu tam magna clamaret voce, plus esse, quàm homo crederetur. Cõfirmat hanc rationem, qui consequutus est, euentus. Nã, vt ait Marc. 15. 39. *Videns Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait verè hic homo filius Dei erat.* Quid magna illa voce clamans Christus dixerit Lucas 23. 46. solus expressit, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum.* Spiritũ animam vocare manifestum est; cõmendat igitur animam suam in manus Patris, non eo sensu, quo pij homines moriẽtes, eademq; verba recitantes animam suã in manus Dei cõmendare solent, nec eo, quo Stephanus primus martyr, cum lapidibus peteretur dixit, *Domine Iesu suscipe spiritum meum* Act. 7. 59. Homines. n. animam suam Deo commendant, vt eã non damnet, sed vitæ æternæ participem faciat; sicut solent, qui in capitali causa rei aguntur, vitam suam iudicibus commẽdare. Non sic Christus, qui sciebat se damnari nõ posse, nullumq; habere peccatum, quod sibi à Patre remitti precaretur: sed cõmendat illi animam suam, ne eam relinquat in inferno, quò descensura erat; & ne det *sanctum suum videre corruptionem*, vt de ipso Christo loquens Dauid dixerat Psal. 15. 10. vno igitur vt dicam verbo tãquam paullo post repetiturus, interim dum mortuus per triduum, quæ apud inferos agenda sibi erant, agit, animam suam in manibus Patris quodammodo deponit, hoc est, *commendo spiritum meum*; quemadmodum si quis tridui facturus iter familiari, cui confideret, amico, quod domi suę charissimum haberet, custodiendum interim daret, dicens hoc tibi commendo. In hanc sententiam Tertull. in lib. contra Praxeã, & Ambr. in c. 23. Lucæ hęc Christi verba interpretantur. Sumpsit autem ea Christus ex Ps. 30. 6. & ad se, quod de se ipso Dauid dixerat, paullulum immutato sensu accommodauit. Nam Dauid non animam suam sed vitam suam, quam per spiritum significauit, Deo commendauerat. Christus autem spiritum suum animam suam vocat, & apud Dauidem oratio conditionalis est, quasi dicat, quotiescunq;, aut, si vitam meam in manus tuas commendauero, etiamsi in

in extremo verser vitæ periculo, *redemisti*, id est redimes *me Deus veritatis*, id est fidelis, qui quemadmodum mihi promisisti te mihi semper affuturum, ita facies. Hoc autem loco, non cõditionalis, sed absoluta oratio est.

Emisit spiritum.) Hoc etiam verbũ non coactam, sed voluntariam Christi mortem significat, vt Ambr. Hiero. & Beda notauerunt. *Et hoc dicto,* inquit Ambr. *tradidit spiritum, & bene tradidit qui non inuitus amisit. Denique Matthæus ait, emisit spiritum; quod enim emittitur voluntarium est, quod amittitur, necessarium.* Eodẽ pertinet, quod ait Io. 19. 30. *Et inclinato capite tradidit spiritum;* significat enim Christũ non infirmitate, sed voluntate inclinasse caput, quasi spiritum leniter posicurum. Non ergo intelligendũ est Christum in ipso illo magno clamore spiritum emisisse; priùs. n. clamasse credendum est, vt Matthæus, & Marcus scribunt, deinde inclinasse caput, & spiritum tradidisse, vt ait Ioannes; id apud Matthæũ hoc loco ambiguũ nõ est, qui aoristo vsus est tempore, κράξας φωνῇ μεγάλῃ ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, *cum clamasset voce magna emisit spiritum.* Magis ambiguè dixit Marcus ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, *emittens vocem magnam,* sed ex Matthæo interpretari necesse est, *emittens*, i. cũ emisisset. Putat Euthy. Christum inter clamorem, & spiritus emissionem matrem, vt narrat Ioannes, discipulo commẽdasse. Sed ex ipso Ioanne contrarium apparet, qui multò ante matrem discipulo cõmendatam fuisse commemorauerat. Scribit autẽ idẽ Ioannes, quod pertinet ad hunc locum, Christum anteq̃ caput inclinaret, & spiritum emitteret dixisse, *Consummatum est*, quo verbo mirũ, q̃ ineptè Lutherani, & Calui niani passim aburantur, vt Eucharistiæ sacrificium, & omnem nostrã satisfactionẽ tollant, quasi Christus dicere voluerit omnia iã sacrificia esse finita, nullumq; deinceps offerendũ, oẽm satisfactionem, omnem sanctificationem nostram esse perfectã. At qui Christus neq; de sacrificij satisfactione, sed de passiõe sua loquebatur, significauitq; consummatum esse, id est finitum, quicquid passurus erat; nihil iam sibi superesse, nisi vt animã poneret, quam non alia ratione, q̃ vt moreretur, sumpserat, neq; alia ratione sumptã retinebat. Accõmodatè. n. ad locum, ad tps, ad rem subiectam hæc verba interpretanda sunt. Erat passionis tps, pendebat in cruce Christus, pertulerat cũ, quæ laturus erat pro nobis supplicia, dicit, *consummatum est*, id est nihil iam mihi patiendum superest, quemadmodũ si ægroto, cui a Chirurgo membra secãtur, finita sectione, vt eum consoletur, aliquis dicat, actum est, id est, quicquid doloris patiendũ erat, iam passus es, nihil est reliquũ. Deniq; nihil aliud significare Christus voluit, q̃ quod D. Paulus interpretatur Ro. 6. 9. *Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltra non dominatur.* Et vt fingamus de sacrificijs, & figuris veteris legis locutum, esse, Christum, quemadmodum non diffiteor multos etiam veteres auctores interpretari, tanquã sensus sit, *consummatum est*, id est, omnes prophetiæ, oẽs figuræ veteris legis impletæ sunt, qđ & scisso templi velo, vt versu sequẽti docebimus, significatum est: tũ quid hoc ad tollendum Eucharistiæ sacrificium? quid ad tollendam bonorum operum satisfactionem? Nam illi ipsi auctores veteres, qui hanc interpretationem sequuti sunt, & Eucharistię sacrificium, & satisfactionem bonorum operum, crediderunt. Sed isti otiosi homines, vt nihil agant, Christi verbum interpretãtur, *consummatum est*, id est, nihil iam ad salutem hominum aut mihi, aut illis faciendum reliquum est. Cur ergo credimus? cur baptizamur? cur Eucharistiam sumimus? cur bona à nobis opera etiam post Christi mortem exiguntur? cùm illo vno verbo *consummatum est*, salui esse possimus? Apagesis ista deliria. Alia vis in eo latet verbo, quod isti acuti, vt sibi videntur, homines non viderunt. Indicat Christus, se tunc, non ante, nõ post mori voluisse; non enim naturæ lege, sed voluntate

Universidad de Deusto
Biblioteca

tate sua. & officij causa mori, vt Patris voluntati, decretoq; satisfaciat. Cui cùm ante non satisfeciſſet, mori noluit, cùm iam a se satisfactum esſet, etiamsi natura, vt diutius viueret postularet, tamen ne perfunctus iam officio frustra, vel paucas horas viuere videretur, mori voluit. Hoc est *consummatum est*, quasi dicat, tempus est, vt animam ponam. Hinc factum est, vt Pilatus mysterium non intelligès, cum Christum iam mortuum esse intelligeret, miraretur, Marci 15.44. Minimè igitur his assentior, qui & in Commentarijs suis, & in concionibus docere solent Christum propterea quòd maiora per totam noctem quàm latrones, supplicia pertulisset, citius, quàm illos, fuisse mortuum. Hi enim auctores, vt Christi passionem augeant, mysteriũ imminuunt.

51. *Et ecce.*) Rectè D. August. lib. 3. de consensu Euang. cap. 19. obseruauit, istud, *Ecce*, significare velum templi statim atque Christus spiritum emisit fuisse discissum, ita vt mors Christi sciſſi veli causa fuisse demonstretur. Itaque quod Lucas 23.45. veli scissionem cum tenebris, quæ viuente adhuc Christo factę sunt, iunxerit, per anticipationem historiæ fecisse credendum est.

Quid scissum templi velũ significauerit.

Velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum.) Ad eundem modum scribit Marcus 15.39. quod & scissum fuisse velum, & in duas partes scissum, & à summo vsque ad imum tam diligenter commemorant, magni alicuius mysterij indicium est. Maior pars antiquorũ interpretum hoc fuisse mysterium tradiderunt, vt significaretur vetera sacramenta, atq; figuras, quæ vix doctissimus quisque legis intelligebat, fuisse scisso velo patefacta, vt omnes in ipsum Sanctum Sanctorum, quòd velo separabatur, id est, in ipsa veteris legis penetralia, occultissimaque mysteria intueri possent; quæ enim antiquis Hebræis in figura contingebant, nos ablato velo, & vt ait. 2. Cor. 3.18. D. Paulus *reuelata facie* contemplamur. Huius interpretationis Origenem tractatu in Matth. 36. Ambrosium lib. 10 in Lucam, Hieronym. in comment. ad hunc locum, Cyrillum Alexand. lib. 10. in Ioan. c. 37. Theodoretum orat. 9. in Danielem, D. Augu. in Psal. 64 & 70. & lib. 12. contra Faustum c. 11. & ser. 4. de verbis Domini secundum Io. & Theophilum Antiochenum lib. 1. Allegor. in Euang. & Leonem ser. 10. de pass. & Sedulũ hũc locum carmine reddentem auctores inuenio. Alij Synagogæ abrogationem, & veluti dissolutionem significatam fuisse putant: vt idem Aug. ser. de tempore 114. & Cæsarius hom. 4. de Pascha. Alij ipsam Christi passionẽ finitam esse; carnẽ enim Christi per velum tẽpli significari, veli di scissionem aut fractionem carnis, aut animę à carne separationem, vt Cyrill. Hierosolym. Catech. 13. & Theodorit. dial. 1. Impatibili videtur exponere. Alij velum, quasi vestem fuisse templi, & quemadmodum Iudęi in luctu vestem scindere solebant, ita templũ moriente Christo lugentis modo vestem suam discidisse. Ita Euthymius, & Sedulius hunc locum exprimens.

Illud ouans templum maioris culmina templi,
Procubuisse vidēs, ritu plāgētis alumni,
Saucia discisso nudauit pectora velo.

Alij Iudaici populi in diuersas partes diuisionẽ, dissipationemq; significari crediderunt, vt Hilar. canon. in Matth. 33. Alij templũ illud, quod ad illud vsq; tempus sanctum fuerat, deinceps profanum fore, vt Theophyl. Alij *propalatam esse sanctorum viam*, vt ad Hebr. 9.8. ait D. Paulus, i. apertam nobis ianuã cęli esse, q̃ ante Christi mortẽ occlusa fuerat, licereq; oibus, qui velint, ingredi. Nã velum illud templi ideo oppositũ ne q̃s p̃ter summũ Sacerdotũ, idq; semel in anno, & nõ sine sanguine in Sancta Sanctorũ ingrederetur, cęli figurã fuisse, idem D. Paul. eodẽ c. ver. 24. & 25. auctor est. Itaq; hæc interpretatio, & illa, q̃ primo loco posuimus, pluresq; auctores habere diximus, mihi magis placent.

Et terra mota est, & petræ scissæ sunt.) Nõ possumus in terræ motu, petrarumq; scissione Christi sepultura. Terra mouetur in signum diuinæ Dei.

rumque scissione idem, quod in scisso uelo, mysterium recognoscere. Mysterium tamen aliquod esse credẽ dum est. Puto Christi diuinitatem his duabus rebus declaratam. Solet enim diuina præsentia, atque maiestas terrę motu, & petrarum concussione significari, ut Psa. 67.8.9. *Deus, cum egrederaris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto, terra mota est; etenim cœli distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israel.* & Psa. 97.7.8.9. *moueatur mare & plenitudo eius, orbis terrarum, & qui habitant in eo, à facie Domini, quoniam venit iudicare terram.* & Psal. 98.1. *Dominus regnauit, irascuntur populi, qui sedet super Cherubin, moueatur terra.* & Psalm. 113.6.7. *montes exultastis, sicut arietes, & colles, sicut agni ouium, à facie Domini mota est terra, à facie Dei Iacob*, & Ioelis 2.10. *à facie eius contremuit terra, moti sunt cœli.* Potest & diuina ira, quæ Iudæis imminebat, significari. Nam & ira Dei motu terræ significari solet, ut Ioelis 3.16. *Dominus de Sion rugiet, & de Ieru salem dabit vocem suam, & mouebuntur cœli, & terra*, & Aggæi 1.22.23. *Ego mouebo cœlum pariter, & terram, & subuertam solium regnorum, & conteram fortitudinem regni gentium, & subuertam quadrigam, & ascensorẽ eius*, & Psal. 45.7. *Conturbatæ sunt gentes, & inclinata sunt regna, dedit vocem suam, mota est terra.* Idem de hoc terræ motu, quod supra versu 45. de tenebris quæsitum est, quæri potest, quàm latè patuerit. Origenes in sola Iudæa, sicut, & tenebras, factum fuisse putat, Auctor verò librorũ de mirabilibus sacræ scripturæ, qui August. falsò tribuuntur, lib. 2. c. 3. lõgiùs pueniſſe scribit, & in Thracia vndecim vrbes corruisse. Nescio quam sit simile veri in Thracia, vbi innocentes homines erant, vndecim corruisse vrbes; in Iudæa verò, vbi scelus patrabatur, nullam corruisse.

52. *Et monumenta aperta sunt.*) Non satis liquidò ex Euangelistis colligi potest, quo tempore monumenta aperta fuerint. Chryso. hoc loco viuẽte adhuc Christo aperta fuisse putat: eos enim, qui resurrexerunt, Christũ fuisse ad inferos euntem comitatos. Id non videtur verbis Euangelistæ consentaneum, qui quamuis non explicet, an statim post Christi mortẽ monumenta fuerint patefacta: tamen post eius mortem patefacta fuisse minimè obscurè indicat. Theophylact. statim post Christi mortem aperta fuisse putat, sicut statim scissum est velum, mota est terra, ruptæ sunt petræ. Atque hæc quidem verba videntur præ se ferre. Illud tantùm obstat, quòd, cùm monumenta non fuerint aperta, nisi vt mortui resurgerent, aut vt resurrexisse testarentur, & mortui illi non resurrexerint, nisi vt sua resurrectione Christi resurrectionem confirmarent, superuacaneum videtur fuisse ante Christi resurrectionem resurgere. Quid enim interim egissent? Deinde, quòd valde sit vero simile Christum eos, qui resurrexerunt, apud inferos adhuc cõmorantes, sicut cæteros, qui illic erant, visitasse, eosque inde secum abduxisse, vt secum etiam resurgente resurgerent. Denique q̃ versu sequenti idem Matthæus scribat, *Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius venerunt in sanctam ciuitatem*, vbi sic iungi verba videntur, vt, qui resurrexerunt, non nisi post Christi resurrectionẽ dicãtur resurrexisse. Itaq; his adductis argumentis Origenes, Hieron. & Beda nõ nisi post resurrectionẽ Christi resurrexisse eos existimãt, nisi q̃ Hiero. & Beda monumẽta statim post Christi mortem aperta fuisse dicunt; quamuis mortui non nisi post Christi resurrectionem resurrexerint. At quorsum statim aperta sepulchra, si resurrecturi statim non erant mortui? Malo igitur credere, neque monumẽta ante Christi resurrectionẽ aperta fuisse, neq; resurrexisse mortuos; sed Matthęũ, cũ cępisset ea miracula, quæ moriẽte Christo cõtigerãt, cõmemorare, hoc ẽt cũ cęteris copulasse, cuius causa, sicut & cætero rum, Christi mors fuerat. Cur mortui illi resurrexerint, meritò quæri põt; sed ratio nõ est difficilis. Voluit

Cur cum Christo multi resurrexerint.

Christus resurrectionis suæ habere socios, qui eiusdem essent testes. Si solus resurrexisset, phantasma esse credi poterat: cùm alios secũ, qui simul resurrexerant, adduxerit, facilè probauit se resurgere potuisse, qui alios suscitauerat. Propterea dicuntur illi, qui resurrexerant, multis in ciuitate apparuisse. Fuit etiam hoc singularis charitatis argumentum. Solus mori voluit, qui non solus resurrexit. Nam latrones illi, qui cum eo crucifixi fuerant, non à Christo, sed à suis ipsorũ sceleribus fuerant crucifixi. Qui autem cum eo suscitati sunt, ab eo suscitati sunt. Mors eius resurrectionis nostræ causa est, mortis nostræ causa ipsi nobis sumus. Quæri etiam solet, vtrùm illi, qui tunc cum Christo resurrexerũt, mortui iterum sint. Theophyla. mortuos postea fuisse credit. Magis aliorum recentiorum interpretum opinionem probo, qui non iterum mortuos, sed cum Christo in cœlum euectos fuisse dicunt. Quid enim inter viuos egissent, qui diuinæ iam gloriæ gustum acceperant? peioris profectò conditionis fuissent, quàm si nunquam fuissent exsuscitati, si à sinu Abrahę, vbi in loco quietis erant, ad turbulentã vitã fuissent reuocati, vt in ea diu manerent, iterum morituri. Quid q̃ in sinu illo Abrahæ, vbi eos fuisse credendum est, cùm eos Euangelista sanctos appellet, certi salutis suę erant; in hac vita certi esse non poterant, cũ iterũ peccare possent? Adde q̃ si iterũ morituri surrexissent, nõ multis, vt ait Euangelista, sed vulgò omnibus apparuissent: & quẽadmodũ antequàm morerentur, inter homines humano more versati fuissent; vt Lazarus à Christo suscitatus versatus est. Nunc aũt, cũ dicat Euãgelista apparuisse multis, minimè obscurè indicat non oĩbus cõiter apparuisse, sed quibus oportebat Christi resurrectionẽ cõfirmare; quemadmodũ & ipse Christus, quia non iterũ moriturus, sed paullo post rediturus in cęlum resurrexerat, neque omnibus, sed solis Apostolis, & alijs fidelibus visus est, & vt ait Petrus Act. 10.41. *testibus præordinatis à Deo*, neq; quemadmodum ante mortem suam cum ipsis Apostolis quoti die, & humano more versatus est, sed nunc apparebat, nunc disparebat.

Qui cum Christo resurrexerũt, amplius mortui non sunt.

53. *Venerunt in sanctam ciuitatem.*) Hierosolymam sanctam ciuitatem appellat, non quòd tunc sancta esset, cùm fuisset recenti Christi cæde contaminata, sed quia priùs propter tẽplum, & Sancta Sanctorum, quæ in eo erant, sancta dicebatur, vt Hiero. & Beda interpretantur, quemadmodum, & Matthæus, postquam Christi discipulus factus est, quia ante publicanus fuerat, publicanus etiam appellatur, supra c. 10.3.

Cur Hierusalem sancta ciuitas appellata.

Et apparuerunt multis.) Cur nõ omnibus, & cur his multis apparuerint, docuimus ver. superiore.

54. *Centurio autem, & qui cum eo erant, custodientes Iesum, viso terræ motu, & his, quæ fiebant, timuerunt valde dicentes, verè filius Dei erat iste.*) Marcus 15.39. aliam rationem timoris affert. *videns*, inquit, *Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait, verè hic homo filius Dei erat.* Vtrumque, Centurionem nouisse credẽdum est validum morientis Christi clamorem, & factas in vniuersa regione tenebras, & motum subitum terræ, & cætera miracula, quæ omnia Lucas 23.47. vno comprehendit verbo, *videns autem Centurio, quod factum fuerat, glorificauit Deum dicens, verè hic homo iustus erat.* Cur Centurio, & milites tantopere timuerint, non est difficile cogitare. Verebantur, ne diuina in ipsos, qui sceleratæ necis ministri fuerant, vindicta conuerteretur, cum Christum Dei esse filium agnoscerẽt, quem credebant non esse filij sui mortem inultam præteriturum. Lucas dicit Centurionem glorificasse Deum, id est veritatem fuisse confessum, Christum Dei esse filium. Hoc enim Hebraica significat phrasis; glorificare Deum, aut dare gloriã Deo vel nostram culpam, vel eius gloriã, maiestatemque recognoscere ita, Ioannis 9.24. *vocauerunt ergo* Pharisæi *rursum hominem, qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, da gloriam Deo*, id est cõfitere veritatem, *nos scimus, quia hic homo peccator est*, & Iosue 7.19. ait Iosue Achan, qui sumpserat de anathemate, *fili mi, da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi, quid feceris, ne abscondas.*

Dare gloriam Deo Hebraica phrasi est veritatem confiteri.

Verè filius Dei erat iste.) Sic etiam Marcus; Lucas verò, *verè hic homo iustus erat*, quod duobus modis libr. 3. de consensu Euang. c. 20. explicat Augustinus aut vtrumque Centurionem dixisse, & Christum hominem esse iustum, & filium fuisse Dei: quorum alterum Matthæus, & Marcus, alterum Lucas recitauerit; aut vt Lucas explicare voluerit, quo sensu Centurio Christum filium Dei, vt Matthæus, & Marcus scribunt, appellauisset, nempe non quasi naturalem Dei filium esse crederet, sed eo modo, quo omnes homines iusti filij Dei vocabantur. *Ego dixi Dij estis, & filij excelsi omnes* Psalm. 81.6. Probabilis Augustini sententia est, sed ego potiùs credo Centurionem vtrumque dixisse, & hominem iustum, pro Dei filio posuisse. Non enim vulgari more hominem iustum Christum appellauit, cũ ea miracula in aliorum iustorum morte non fierent, sed iustum vocauit, quemadmodum Christus ab ijs, qui in eum credebant, appellabatur. Verè ergo Centurionem arbitror in Christum credidisse multitudine, magnitudineque commotum miraculorum. Scribit præterea Lucas capi. 23. 48. omnem turbam *eorum, qui simul aderant ad spectaculum, & videbant, quæ fiebant, percutientes pectora sua* redijsse, quasi culpam suã agnoscerent, & innocentis mortis vindictam abominarentur.

55. *Erant aũt ibi mulieres multæ à longe.*) Idem Marcus scribit; Lucas verò, ver. 49. *stabant autem omnes noti eius à longè*, quod vniuersè intelligi non potest, cùm omnes fere discipuli, qui maximè ei noti erant, diffugissent, vt capit. 26. 56. Matth. dixit. Sed quia notæ mulieres ibi erant, & præterea ex discipulis solus Ioannes, quantum quidem licet ex Euangelistarum historia intelligere Ioan. 19.26. Lucas dixit omnes notos eius ibi fuisse, non significans, vt opinor, ibi fuisse omnes, sed omnes, qui ibi erant, fuisse longè; neque, quod Ioannes ait capit. 19.25. iuxta crucem matrem Christi, & eius discipulum fuisse, contrarium est. Nam & iuxta crucem, & longè erant; iuxtà, quia tam prope vt & patientem videre Christum, & secum loquentem exaudire possent; longè, quia non tam prope crucem erant, quam erãt milites, qui Christum custodiebant, & cætera Iudæorum turba, quæ conuicia in eum iactabat. Quod ergo Matthæus dicit, *à longè*, non significat à longè eas venisse mulieres, quæ prope crucem erant; id enim paullo post dicit, *quæ secutæ erant Iesum à Galilæa*, sed fuisse longè à cruce, & vt Græcè est μακρόθεν θεωροῦσαι, procul spectantes.

Quæ sequutæ erant Iesum à Galilæa ministrantes ei.) Tribus rebus piarum mulierum studium Euangelista declarat; primùm quòd ibi essent, vbi Apostoli, qui se cum eo morituros iactauerant, esse non audebant: deinde quòd à Galilæa usque relictis domibus, & patria Christum sequutæ fuerint: postremò quòd Christo ministrarent, quod duobus modis intelligendum est, & quia illi seruiebant, & quia de facultatibus suis necessaria suppeditabant, vt capit. 8.3. Lucas tradit. Videtur Deus, quia viri fideles deerant, mulieres, quæ &, mortis, &, sepulturæ Christi testes essent, excitare voluisse. Nec enim Apostoli postea verè resurrexisse Christum testari potuissent, nisi fuissent, qui verè mortuum, verè fuisse Sepultum testari possent. Mors, & sepultura Christi mulierum, resurrectio Apostolorum fide, atque testimonio probata est.

56. *Inter quas erat.*) Cùm multo plures essent, vt ex Luca colligitur, tres tantùm Matthæus nominat, & quia cæteris notiores erant, & quia in omni erga Christum officio diligentiores, & quia tres illæ alijs abeuntibus vs-

Universidad de Deusto
Biblioteca

que ad sepulturæ finem, perseuerarunt, vt idem Euangelista ver.61. indicat. Christi matrē excipimus, qua nulla notior, nulla officiosior fuit: quam ideo Christi sepulturę non interfuisse credimus, q̄ eam Ioannes, cui fuerat à Christo adhuc viuente commendata, eo mortuo, ne dolore conficeretur, abduxisset.

Maria Magdalene.) Soror Lazari, & Martha Ioann. 11.5. vt recepta apud omnes fert opinio, etsi sunt, qui eam Galilęam fuisse dicant, vt ex Luca c.8.4. colligunt, neque cum Lazaro quicquam habuisse, de qua Christus septem eiecerat dęmonia Lucæ 8.2.

Et Maria Iacobi, & Ioseph mater.) G. ἰωσῆ Iose; sic enim Iacobi frater appellabatur. Describit mulierem ex filijs, qui notiores erant; de his autē c.12.46. & ca.10.3. copiosè diximus. Hęc erat soror matris Domini, vt ibidem docuimus, & c.19.25. Ioānes exponit. *Stabant*, inquit, *iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleophę.* Maria enim Cleophæ, & Maria Iacobi, & Ioseph eadem erat. Sed Cleophæ à viro, Iacobi, & Ioseph à filijs appellabatur, quemadmodum à nobis his locis, quos paullo ante designauimus, probatum est. Hic Iacobus erat Apostolus, qui & minor, & frater Domini, & Iacobus Alphæi appellabatur, auctor epistolæ, quam nunc habemus, & primus Hierosolymorum Episcopus, vt cap.10.3. docuimus. Nam Cleophæ Iacobi patri cognomentum erat Alphęus.

Maria Cleophæ, Iacobi, & Ioseph eadē. Iacobus frater Domini.

Et mater filiorum Zebedæi.) Hęc alio nomine Salome vocabatur, Marc.15.40. In hunc locum inferēda sunt quæ Ioann. à cæteris Euangelistis prætermissa c.19. à ver.31. vsque ad 37. exponit, *Iudæi ergo quoniam Parasceue erat, vt non remanerent in cruce corpora sabbatho, erat enim magnus dies ille sabbathi, rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, et tollerentur.* De Parasceue, & de magno illo die sabbati c.26.2. disputauimus. Quòd autē Iudęi nolint corpora die sabbathi in cruce manere, ridicula, & putida religionis simulatio est. Non ducebant religioni innocentem Christum crucifigere, & ipso die Paschæ Pilatum adire, milites ab eo petere, sepulcrum munire, lapidem obsignare; ducunt mortuorum corpora in cruce relinquere. Addit Ioannes, *venerunt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius, qui crucifixus est cum eo.* Apparet morem fuisse, vt crucifixis, quò citiùs morerentur, aliquando frangerentur crura. Nec enim factum hoc singulare fuisse credendum est. Vix enim ausi fuissent Iudæi à Præside postulare. Et videmus apud Gallos simile quiddam fieri his, qui confringuntur in rota, quorum nonnullis beneficij loco, vt citiùs moriantur, & à cruciatibus liberentur, ferrea virga pectus obtūditur, vt statim eximentur. Sequitur apud Ioannem, *Ad Iesum autem cum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis, & aqua.* Quòd miles Christi latus aperuerit, & sua petulantia, & diuino consilio fecisse credendum est. Petulantia quidem sua, quasi ferret indignè Christum tam breui tempore mortuum esse, & sese cruciatibus, & Iudæorum, ac militum contumelijs, & irrisionibus eripuisse; ideoq; cum videt viuo se illudere non posse, illudit mortuo: diuino autem consilio, vt inde sanguis, & aqua defluere, humanæ salutis symbola, quem-admodum omnes veteres auctores interpretantur. Nam & Christi sanguine redempti sumus, & aqua baptismi, cum qua eius quodammodo miscetur sanguis, abluimur; & per sanguinem Eucharistia, qua alimur, per aquā baptismus, quo nascimur; duo præcipua salutis nostræ sacramēta significantur. Ideo Christus per aquam, & sanguinem venisse dicitur. 1.Ioan.5.6. & tres esse testes, qui de Christo in terris testimonium perhibeant, spiritum, aquam, & sanguinē; spiritum, qui super eum descendit, eumque filium Dei esse testificatus est, ver.8.10. aquam, & sanguinē, quæ ex

Crurifragium crucifixorum.

Mysterium sanguinis, & aquæ de latere Christi manantis.

ex eius mortui latere profluxerunt. Quod, cùm humanum non esset, Christum non solùm hominem, sed Deum etiam fuisse declarauit. Copiosè hęc Cyrillus Ierosolymitanus edisserit in 13. Catechesi, *Primùm Moyses*, inquit, *mutauit flumen in sanguinem; & Iesus postremò aquam emisit de latere vna cum sanguine, fortasse propter duas cædes, alteram iudicantis, alteram verò clamantium; aut propter credentes, & non credentes. Pilatus enim dixit, Innocens sum, & aqua lauit manus; Clamantes autem dicebant, Sanguis eius super nos. Erant igitur hæc duo de latere, fortassis iudicanti aqua, clamantibus verò sanguis. Acrursus aliter intelligendum, Iudæis quidem sanguis, Christianis verò aqua; illis quidem, tanquam insidiatoribus, ex sanguine condemnatio; tibi verò nunc credenti per aquam salus. Nihil enim temerè factum est. Assignarunt enarratores patres nostri, & aliā eius rei causam. Cùm enim duplex sit baptismi salutaris virtus, vt est in Euangelijs, vna quidē, quæ baptizatis donatur per aquā; altera verò sanctorum martyrum in persecutionibus per proprium sanguinē, exiuit de latere salutari sanguis, & aqua propter eam, quę esset futura, Christi confessionem & in baptismo, & in temporibus martyrij confirmans gratiam. Est & alia lateris huius causa. Mulier fuerat prima ductrix peccati, quæ de latere creata est. Sed Iesus, qui venit, vt viris simul, ac mulieribus conferret reconciliationē, aperuit latus pro mulieribus, vt solueret peccatum.* Itaque profana est, & diuino aduersa consilio interpretatio Caluini, qui, q̄ sanguis, & aqua ex latere Christi manauerit, naturale fuisse dicit, Ioannes ipse rem supra naturam fuisse significauit, *Et qui vidit*, inquit, *testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius.* Quia enim res incredibilis videri poterat, confirmat se vidisse, & vera narrare. Quòd autē Christo crura fracta nō fuerint, mysterio Ioannes factum interpretatur, *vt impleretur scriptura*, Exodi. 12.46. *Os non comminuetis ex eo.* Quod etsi propriè de agno Paschæ dictum erat, tñ quia agnus ille Christi erat figura, quod de agno dictum fuerat, de Christo dictum Ioannes intelligit. Rursum aliam scripturam impletam dicit Zachar.12.10. *Videbunt, in quem transfixerunt*, quæ quidem scriptura non omninò impleta tunc fuit, sed impleri cœpta. Tunc enim in Christum transfixerunt, quæ una prophetiæ pars erat; in die autem iudicij *videbunt, in quem transfixerunt*; ut idem Ioannes Apoc.1.7. interpretatur.

Sanguis, & aqua ex Christi latere miraculo effluxerūt contra Caluinum.

57. *Cum autem serò factum esset.)* Serum uocat, non uesperum, sed tempus diei ad uesperum inclinatum; si enim uesper fuisset, non licuisset hominibus iustis Christum de cruce ponere, & sepelire, quia sabbathi otium, atque obseruatio à uespere incipiebat: propterea ergo, antequā uesper esset, & sabbathum inciperet, Christi corpus sepelire festinarunt, ne si ue, nisset sabbathum, sepelire non licuisset, ut Marcus, & Lucas exponit; *Et cùm iam serò esset factum*, inquit Marcus 15.42. *quia erat Parasceue, quod est ante sabbathum, venit Ioseph ab Arimathęa, &c.* Lucas uerò 23.54. *& dies erat Parasceues, & sabbathum illucescebat*, id est, appropinquabat. Itaque quod Græcè Matthæus dicit ὀψὲ δὲ σαββάτων, uerti clariori sententia potest, cum serò fieret, quod Latini dicerent inclinato iam ad oc casum die.

Venit quidam homo dives.) Absterre uideri poterat, quòd Euangelista hominem diuitem fuisse diceret, sed consilio non caruit. Voluit tacitè rationem reddere, cur ausus fuerit corpus Christi à Præside petere: & cur tam facilè petitum impetrauerit, quia homo dives erat. Cuiusmodi homines apud Præsides, & iudices gratiosi esse solent, ut August. libr.3. de consensu Euang. capi.22 animaduertit, & Marcus uno uerbo significauit, *Et audacter*, inquit, uers.43. *introiuit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.*

Ab Arimathæa.) Arimathæam Iudæorum ciuitatem fuisse Lucas scribit capit.23.51. Ea ciuitas & Ruma, & Remptis auctore Eusebio appellabatur. Erat autē in tribu Iudęi Iu-

dic.9.41.& 4.reg.23.36.

Nomine Ioseph.) Ad fidem historiæ facit, quòd viri nomen exprimit.

Qui & ipse discipulus erat Iesu.) Reddit occultè causam, cur officium sepulturæ Christo exhibuerit. Ioannes ca.19.38.ita discipulum Christi fuisse dicit, vt *occultus tamen* esset *propter metum Iudæorum*. Marcus nobilem decurionem, appellat, *qui & ipse*, inquit, *erat expectans regnum Dei*, εὐσχήμων βουλευτὴς, nobilis consiliarius, vt etiam D.Hieron.interpretatur. Eodem modo vocat Lucas 23.51. additq; eum non consensisse consilio, & actibus Iudæorum; vnde facilè colligitur nõ solùm consiliarium eum fuisse, sed illi etiam interfuisse consilio, quo Iudæi de capiendo, & crucifigendo Christo deliberauerant, neque in eorum voluisse ire sententiam.

58. *Hic accessit ad Pilatum.)* Antequàm sabbathum veniret, vt Marcus 15.42.& Lucas 23.54.significant. Non licebat damnatorum corpora sine iudicis facultate deponere, aut sepelire l.1.ff. de cadau.pun. Ideo Ioseph à Præside corpus Christi postulauit.

Tunc Pilatus iussit reddi corpus.) Marcus 15.44.scribit miratum fuisse Pilatum, cum audiret tam citò mortuũ esse Christum, accersitumq; ad se Centurionem interrogasse, nũ verè mortuus esset, cumq; mortuum iam esse cognouisset, corpus eius concessisse Iosepho. Probabile est fraudẽ timuisse Pilatum, ne forte Ioseph Christi discipulus, quamuis occultus, Christi tanquam iam mortui, cum adhuc viueret, corpus petiuisset, vt specie exhibendæ sepulturæ, & à cruce eũ, & à morte liberaret. Omnia diuino facta consilio, vt iudex ipse, qui Christum cõdemnauerat, verè mortuum fuisse ex Centurionis, & aliorũ, qui crucifixum custodiebant, testimonio cognosceret, deq; eius morte testari posset, ne quis postea diceret non verè surrexisse, qui verè nõ fuisset mortuus, sed viuus adhuc de cruce sublatus, & in sepulchrum inclusus. Mirabitur fortasse aliquis non Apostolos, non cæteros, qui se palam Christi discipulos profitebantur, sed Ioseph, qui occultus discipulus erat, & Nicodemum, quem Iosepho ea in re adiumento fuisse cap.19.39.Ioannes scribit, qui & ipse occultus discipulus erat, (venerat enim ad Christum nocte propter Iudæorum metũ Ioann. 3.2. & 7.50. hoc sepulturæ officium Christo exhibuisse. Respondet Ambro.lib.in Lucam 10. *Quid sibi etiam vult, quòd non Apostoli, sed Ioseph, et Nicodemus Christum sepeliãt, vnus iustus, & constans, alter, in quo dolus non erat? Talis enim Christi est sepultura, quę fraudem, iniquitatemque non habeat. Obstruitur igitur tergiuersandi locus, & domestico Iudæi testimonio reijciuntur. Nã si Apostoli sepelissent, dicerent vtique nõ sepultum, quem raptum esse dixerunt.*

59. *Inuoluit illud in syndone munda.)* Minimè dubium est, quin Ioseph honoris causa, non qualicumque syndone, sed mundâ Christum inuoluit, quam Marcus, 15.46. eum emisse dicit, vt non solum mundam, sed etiã nouam fuisse ostendat. Quamquam veteres auctores non immeritò diuini consilij mysterium in eo facto cognouerunt, oportuisse Christi corpus, quod mundissimum erat, & syndone inuolui munda, & in nouo sepulchro reponi.

60. *Et posuit in monumento suo nouo, quod excíderat in petra.)* Et hęc ad Christi honorem pertinent, ideoq; tam diligenter ea Euangelistæ exposuerunt. Nam q̃ Christum Iosephus nõ in quolibet, sed in suo ipsius monumento condiderit, ipsius enim fuisse monumentum Matt. indicat, cum dixit, *quod excidrat*, & q̃ in eo monumento, quod non à maioribus, sed ab ipso sibi factum fuisset, & q̃ non lapidum structura fabricatum, sed in rupe excisum esset, honoris fuit. Non enim solent in hmõi sepulcris, nisi viri magni & nobiles sepeliri. Lucas non solùm nouum monumentũ fuisse dixit, sed addidit, 23.53. *in quo nondum quisquam positus fuerat*. Ioannes verò 19.40. quod cęteri nõ narrarũt, explicauit aromatibus ẽt Iosephum Christi corpus condijsse, *sicut mos, in quit,* *Honor sepulturæ Christi exhibitus.*

Scriptio Nicodemi ex Ioãne.

quit, *est Iudæis sepelire.* Morẽ fuisse dicit, non q̃ omnes ẽt de plebe homines, sed q̃ primarij viri ita sepeliren tur. Videmus ergo Iosephum, & Nicodemum nihil prorsus honoris pręmisisse, quod Christi sepulturę nõ adhiberent. Atqui mortuum tũc corpus erat. Quid vino facturi erant? In hoc etiam mysterium esse aliquod veteres auctores tradiderunt; oportuisse Christi sepulchrum matris vtero simile esse, in quo nemo alius positus esset; oportuisse Christũ & mundè concipi, & mundè sepeliri. Pertinent ẽt hæc ad probandam resurrectionis fidẽ, vt Beda, Theophy. & Euth. adnotarunt. Nam si nouũ non fuisset sepulchrum, dicere Iudæi potuissent non Christum, sed alium, qui eo dem loco sepultus fuisset, resurrexisse. Si diuersis structum lapidibus, discipulos suffossis lapidibus Christũ furatos fuisse, quod, cùm in rupe excisum esset, dicere non potuerunt, vt Hier. & Beda obseruauerunt. Eodem spectat, q̃ statim Euangelista, *Et aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti*, ne quis causari posset Christũ, cum mortuus nondum esset, remoto lapide è sepulchro euasisse, aut discipulos aperto monumento, cum facilè aperiri posset, furatos fuisse corpus, vt Origenes indicauit. Describit hoc loco Beda Christi monumẽtum ex eorum fide, qui suo tempore religionis causa Hierosolymam ibant. *De monumento*, inquit, *Domini ferunt, qui nostræ ætatis tempore de Ierosolymis venere, quòd domus fuerit rotũda, de subiacente rupe excisa, tantæ altitudinis, vt intro consistens homo vix manu extenta culmen possit attingere, quæ habet introitum ab oriente, cui lapis ille magnus aduolutus, atque impositus est, in cuius monumenti parte Aquilonali sepulchrũ ipsum, hoc est locus Dominici corporis de eadem petra factus est, septem habens pedes longi tudinis, trium verò palmarum mensura cætero pauimento altiùs eminens. Qui videlicet locus, non desuper, sed à latere meridiano per totum patulus est, vnde corpus inferebatur, color autem eius eidem monumenti, ac loculi rubicundo, & albo dicitur esse permixtus.*

61. *Erant autem ibi Maria Magdalene.)* Vide versum 56.

Et altera Maria.) Mater Iacobi, & Ioseph, de qua versu 56. dictum est; eam enim hoc loco alterius Mariæ nomine intelligendam esse ex Marco 15.47. perspicuũ est. Solet ita Matthæus loqui, vt cũ Marias nominat, Magdalenæ primo loco nomen exprimat, alteram autem Mariam dicat Iacobi, & Ioseph matrem intelligens, vt ca.28.1. Quid illic, cum Christus sepeliretur, hæ mulieres agerent, ex Marc.15.47. & 16.1. & ex Luca 23.55. colligitur; nempe obseruabãt, vbi Christi corpus poneret, vt elapso sabbathi die redirent, & illud vngerent.

62. *Altera autem die, quæ est post Parasceuen.)* id est die sabbathi, quo eo anno Iudæi Pascha etiã celebrabant, vt à nobis c.26.2 probatum est.

Conuenerunt principes sacerdotum, & Pharisæi ad Pilatum.) Qui in sabbathi nimis etiam superstitiosa obseruatione totam religionem ponere videbãtur, Christi odio obcæcati sabbathũ violant: nec enim licebat illis aut legẽ, aut ipsorũ traditionibus die sabbathi, eodẽque Paschę adire iudicẽ, milites petere, ad monumentũ arma tos ducere, sepulchrum obsignare.

63. *Recordati sumus.)* Malunt suam negligentiam, & obliuionem accusare, quàm videri in custodiendo homine iam mortuo minus esse seduli. Dicunt enim quasi priùs recordati non fuissent, *Recordati sumus*, ne Pilatus mirari posset, eos initio militarẽ custodiam non petiuisse, nunc eam sepulto iam Christo postulare.

Quia seductor ille dixit adhuc viuẽs.) Sic Christum appellabant, q̃ ipsorũ iudicio seduceret populum, sicut nũc hæretici Catholicos, quia veritatem docent, seductores vocant. Ioã.7.12. *murmur*, inquit, *multum erat in turba de eo; quidam enim dicebant, quia bonus est; alij autem dicebant* (Scribæ scilicet, sacerdotes, & Pharisæi) *non seducit turbas.* *Catholici ab Hæreticis exemplo Christi seductores appellantur.*

Post tres dies resurgam.) Non dixerat Christus se post tres dies, sed tertia

die resurrecturum esse, supra cap.16. 21.& 20.19. Itaque placet mihi eorum sententia, qui hoc loco *post tres dies*, pro intra tres dies, aut, vt Latinè dicimus, tertio post die interpretantur. Sic enim intelligendum esse ex eo manifestum est, quòd, si sacerdotes,& Pharisæi aliter intelligerẽt, id est, Christum non nisi post tres transactos dies resurrecturum dixisse, non erat, quòd timerent, ne forte spatio illo trium dierum discipuli eum furarentur. Nec enim eos ante diem à Christo dictam eum furaturos esse credendum erat. Deinde non solùm tribus illis diebus, sed multis etiam post sepulchrum custodiri curauissent, cùm, qui post tertium diem se surrecturum dicebat, non significaret statim post tertium diem, sed non ante tertium diem esse surrecturum, atque eodem modo, quod apud Marcum 8. 31. Christus dicit, intelligendum est, *Oportet filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus, & à summis sacerdotibus, & Scribis, & occidi, & post tres dies resurgere.*

64. *Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium.)* Quemadmodum paullo ante cum dixerunt Christum dixisse, *post tres dies resurgam*, illud *post* non significabat tres dies transactos esse oportere, antequàm resurgeret; ita hic, cum dicunt, *vsque in diem tertium*, illud *vsque* non significat initium, vt solet, sed finem tertij diei, quasi dicant, iube custodiri sepulchrum, donec tertius dies transactus sit.

Ne forte veniant discipuli eius.) μήποτε, quod quidam non satis congruo, vt mihi videtur, sensu vertunt, ne quando: cum enim vtrumque dictio significet, magis conuenit in hunc locum *ne forte*, quàm ne quãdo; cùm non dubitarent sacerdotes, & Pharisæi de tempore, sed de facto. Sciebant etenim discipulos, si furaturi corpus Christi erant, intra tres illos dies fuisse furaturos; cæterum, an furaturi essent, dubitabant, quod explicant, *ne forte veniant discipuli eius.*

Et furentur eum.) G. additur τυκτὸς noctu, qđ & ad participiũ ἐλθόντες venientes, & ad verbum κλέψωσιν *furentur eum* referri potest; vt aut sensus sit, ne forte noctu venientes, aut ne forte noctu furentur; quanquam eodem tempore, & venturos, & furaturos crederent; nihil interest, quo modo verba iungantur.

Et dicant plebi, surrexit à mortuis.) Quasi dicant; nobis & hominibus elegantibus, atque eruditis id dicere non audebunt minimè crediturisi, sed imperitæ multitudini, quæ facilè omnibus rumoribus fidem habet. So lebant enim Iudæi dicere, quod de nobis nunc hæretici iactant, Christo non nisi rudes, & imperitos homines credere Ioan. 7.47. 48.49. *Responderunt ergo eis (*Pharisæi*) nunquid et se. vos seducti estis? nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis? sed turba hæc, quę non nouit legem, maledicti sunt.*

Hæretici obiectu Iudaico, solos rudes Catholicos vt-

Et erit nouissimus error peior priore.) Priorem errorem vocant, q̃ Christus adhuc viuens multis persuasisset factis, vt illi interpretabantur, diabolica virtute miraculis se filium esse Dei: nouissimum verò, si discipuli populo persuadeant à mortuis eum resurrexisse, quem ideo priori peiorem fore dicunt, quòd in posteriori prior etiam contineretur error. Nã si homines sibi persuasissent à mortuis Christum resurrexisse, quod omnium difficillimum erat, faciliùs omnia, quæ viuens docuerat, vera esse credidissent.

65. *Habetis custodiam.)* Quidam milites, qui templum custodiebant, intelligunt; fuisse enim aliquos, qui templum etiam armati custodirent, ne qua vis inferretur, ex eo intelligitur quòd inter alios templi ministros στρατηγὸς, id est Dux etiam connumeratur Lucæ 22.4.52. Putant ergo Pilatum respondere, *habetis custodiam*, quasi dicat, quid opus est, vt militarem custodiam à me petatis, cũ vos etiam milites habeatis, qui sepulchrum custodire possint? Probare nõ possum interpretationem. Quid enim

enim opus erat, vt sacerdotes à Præside milites peterent, si milites ipsi, quos adhibere possent, habuissent. Aut ergo non habebant, aut si habebant, vt diximus, in templo, ita custodiendo templo addicti erant, vt alium in vsum adhiberi nõ possent. Præterea si de Iudæis militibus, qui templum custodiebant, Pilatus loquutus fuisset, cum dixit, *habetis custodiam*, certum vtique esset, & indubitatum eos milites, qui sepulchrum custodierunt, non solùm Iudæos, sed etiam ex sacerdotali genere fuisse. Nec enim alij custodiendi templi curam habebant. Quid ergo opus fuisset, vt post resurrectionem principes sacerdotum militibus, & Iudæis, & sacerdotibus copiosam, vt ait Matthæus cap.28.12. pecuniam pollicerẽtur, vt mentirentur Christi discipulos dormientibus se venisse, ac de sepulchro sustulisse corpus? spõte enim sua mentiti fuissent. Alij Græcũ verbum ἔχετε ita interpretantur, quasi imperandi modus sit, habete custodiam, quod nihilo mihi magis placet. Præsentis ergo temporis indicandi modi verbum est, quo Pilatus non imperat, non dicit eos custodiã habere, sed concedit, vt habeãt, quasi dicat, quicquid ego militum habeo, in vestra est potestate, *Ite, custodite sicut scitis*; quod rectè carmine Iuuencus expressit.

Et Pilatus ad hęc, miles permittitur, inquit,
Seruate, vt vultis, corpus tellure sepultum.

66. *Illi autem abeuntes munierunt sepulchrum.)* Militibus. Idem enim verbum est ἀσφαλίζεσθαι, quo paullo ante & sacerdotes ver.64. cum à Pilato peterent, vt sepulchrum custodiretur, & Pilatus ver.65. cùm responderet, *Ite, custodite sicut scitis*, vsi sunt. Itaque sic uerba iungenda sunt, quæ hyperbato sunt separata; *Illi autem abeuntes munierunt sepulchrum signantes lapidẽ cum custodibus*, ut extrema uersus uerba primis copulentur, munierunt sepulchrum cum custodibus signantes lapidem σφραγίσαντες τὸν λίθον, cùm ante lapidem obsignassent; aliquo nimirum annulo, aut alio quo sigillo eos signasse credendum est, ne aut dormientibus militibus discipuli aperire possent, quin furtum ex sigilli uiolatione deprehenderetur, aut ne milites ipsi pecunia à discipulis corrupti corpus illis traderent, quemadmodum Darius lacum leonum, in quem Daniel coniectus fuerat, annulo suo obsignasse dicitur Daniel. 6. 17. ne aut alij dicerent se Danielem furtim liberasse; aut alij in lacum ingressi eum occiderent, & à leonibus occisum euulgarent. Admirabilis in obscuranda Christi diuinitate, & gloria sacerdotum sedulitas. Admirabilior diuina prouidentia, quæ ipsorum diligentia, atque artificio ad eam illustrandam usa est. Timebant sacerdotes, ne plebi discipuli persuaderent Christum, sicuti dixerat, resurrexisse; adhibent ea de causa custodes, illi ipsi non iam plebi, sed ipsis, à quibus adhibiti fuerant, sacerdotibus, & Pharisęis Christum resurrexisse testati sunt ca. sequenti vers. 11. Obsignauerunt sepulchri lapidem, ne quis corpus furari posset, ille ipse tam diligenter obsignatus lapis fidem fecit Christi corpus non vi, nõ fraude de sepulchro sublatum fuisse, sed diuina uirtute suscitatum. Nihil clausum, nihil obsignatum est Deo, sed *comprehendam*, inquit, *sapientes in astutia eorum* Iob. 5.13. & 1.Corin.3. 19. Rectè dixit Hilarius, *metus deinde furandi corporis, & sepulchri custodia, atque obsignatio stultitię, atque infidelitatis testimonium est, quòd signare sepulchrum eius voluerint, cuius præcepto conspexissent de sepulchro mortuum suscitatum.*

Lib. 4. Euang. hist.

CAPVT

CAPVT XXVIII.

Mar.16.b.1 6. Ioan.20.c. 11.

VESPERE autem sabbati, quæ lucescit in prima sabbati, venit Maria Magdalenæ, & altera Maria videre sepulcrum. 2. Et ecce terræ motus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo: & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum: 3. erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix. 4. Præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui. 5. Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos: scio enim, quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis: non est hic: surrexit enim, sicut dixit. Venite, & videte locum, vbi positus erat Dominus. 7. Et cito euntes, dicite discipulis eius quia surrexit: & ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis, ecce prædixi vobis. 8. Et exierunt cito de monumento cum timore, & gaudio magno, currentes nunciare discipulis eius. 9. Et ecce Iesus occurrit illis, dicens: Auete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. 10. Tunc ait illis Iesus: Nolite timere. Ite, nunciate fratribus meis, vt eant in Galilæam, ibi me videbunt. 11. Quæ cum abijssent, ecce quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus sacerdotum omnia, quæ facta fuerant. 12. Et congregati cum senioribus consilio accepto, pecuniam copiosam dederunt militibus, 13. dicentes: Dicite, quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum, nobis dormientibus. 14. Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus. 15. At illi accepta pecunia, fecerunt sicut erant edocti. Et diuulgatum est verbum istud apud Iudæos, vsque in hodiernum diem. 16. Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam in montem, vbi constituerat illis Iesus. 17. Et videntes eum adorauerunt: quidam autem dubitauerunt. 18. Et accedens Iesus locutus est eis, dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. 19. euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti: 20. docentes eos seruare omnia, quęcunque mandaui vobis: & ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, vsque ad consummationem sæculi.

Mar.16.d. 15.

IN

IN CAPVT XXVIII.

1 VESPERE *autem sabbati, quæ lucescit in prima sabbathi.)* Hic locus ideo omnium interpretum sententia difficillimus iudicatur, q; & ipsa per se verba obscura sint, & neque alij Euangelistæ cum Matthæo, neque ipse secum Matthæus, neque inter se alij, neque Marcus ipse secum conuenire videantur. Scribit Matth. vt videtur, mulieres vespere sabbati ad sepulcrum venisse. Scribit Marcus 16.2. transacto iam venisse sabbato, *valde*, inquit, *mane orto iã sole*. Scribit Lucas 24.1. *valde diluculò* venisse. Scribit Ioannes 20.1. venisse *mane, cum adhuc essent tenebræ*; ita vt tres alij Euangelistæ Matthæo repugnare videantur, tùm etiam ipse sibi; cùm enim dixisset mulieres vespere sabbati ad sepulcrum venisse, eodem loco dicit, *quæ lucescit in prima sabbati*, indicans matutinum fuisse tempus. Cæteri verò inter se Euangelistæ ideo videntur dissentire, quòd, cùm Marcus dicat *orto iam sole*, ad sepulcrum venisse, Lucas dicat *valde diluculò*, & paullo infra ver. 22. *ante lucem*, quod idem Ioannes dicit, *cum adhuc tenebræ essent*. Pugnare etiam secum ipse videtur Marcus, quòd cum dicat *valde mane* ad monumentum venisse mulieres, statim addat *orto iam sole*. Nec enim valde venerunt mane, quæ orto iam sole venerunt. Quæ inter Matthæum & cæteros Euangelistas videtur esse dissensio, sic à nonnullis explicatur auctoribus, vt dicant easdem mulieres, non semel, sed bis, aut etiam sæpius excitante, sollicitanteque singulari in Christum studio ad sepulchrum venisse. In qua sententia & Hieronym. in comment. & Dionys. Alexand. in epistol. ad Basilidem fuisse video. Alij quater venisse putant, *vespere*, vt Matthæus ait; *mane cum adhuc tenebræ essent*, vt ait Ioannes; profundo adhuc diluculo seu *valde diluculò*, vt scribit Lucas; & *orto iam sole*, vt dicit Marcus. Itaque quattuor Euangelistas quattuor diuersa tempora, quibus mulieres ad sepulcrum venerunt, descripsisse. Athanasius quæstion. 90. At ita Matthæus, Marcus, & Lucas loqui videntur, vt aduentum illum ad monumentum mulierum matutinum primum fuisse significent, & id sumus versu 3. copiosè probaturi. Alij alias putant fuisse mulieres, quæ, vt Matthæus ait, vespere sabbathi ad monumentum venerunt, alias, quæ, vt idem dicit, lucescente iam prima sabbathi; & quia obijci poterat vnam earum, quas vesperi; & earum, quas mane ad sepulchrum Matthæus venisse indicat, ab eodem Matthæo Magdalenam appellari, quemadmodum & ab alijs tribus Euangelistis appellatur, quæ mane venisse dicitur; duas fecerunt Magdalenas, quarum altera vespere, altera mane venerit. Sic Ambro. libr. 10. comment. in cap. Lucæ 24. quæstionem explicat, & Eusebius, & alij apud Anastasium. Cæterum vnam tantùm fuisse Magdalenam, & constans omnium opinio est, & ex Matthæo capit. 27. 56. & ex Marco capit. 15. 40. & 16.1. & ex Luca cap. 8.2.3. & capit. 24.10. & ex Ioanne capit. 20. 1. & ex omnibus omnino locis, vbi apud Euangelistas de Magdalena fit mentio, perspicuum est; vbique enim ita Mariam Magdalenam appellant, vt eo cognomento ab omnibus alijs distinguant, quæ Mariæ vocabantur. Quòd si alia fuisset Magdalena, aliquid aliud distinctionis causa adhibuissent, nimirum Marthę, aut Lazari sororem appellassent. Rationem autem quę in hanc sententiam impulit Ambrosium vers. 9. dissoluemus. Alij sic exponunt, vt dicant & easdē fuisse mulieres, & semel tātùm ad sepulchrum venisse, ea saltē nocte, quę sabbatum consequuta est. Nā vtrùm orto iam die bis, an semel tantùm venerint, alia quæstio est, de qua sumus

Vna tantũ Magdalena.

vsu.

verſ.3.diſputaturi. Cæterùm veſpere quidem venire cœpiſſe putant, mane peruenisse, non quòd totam noctem in tam exiguo itinere consumpserint, sed quòd veſperi venire cœpiſſe videantur; quia tunc, vt mane venirent, aromata parauerunt. Veniebant ergo veſperi, quia se ad veniendum accingebant ea comparantes, quæ ad vngendum Chriſtum erant neceſſaria Marc.16.1.& Luc.23.56.ſic Beda, & Strabus, & Rabanus apud D.Thomam, & Rupertus in cõment.in c.Ioannis 20.& hoc loco Lyranus, quibus ideo, vt aſſentiar, adduci non poſſum, quòd illa mihi interpretatio *venerunt*, id eſt, quæ ad veniendum neceſſaria erant, comparauerunt, violenta prorſus eſſe videatur. Quis enim vel eorum, qui ad hunc modum interpretantur, ad hũc modum loquutus fuiſſet? Alij veſperam à Matthæo totam, noctem appellatam fuiſſe exiſtimant, vt Dionyſ. Alexan. in epiſtola illa, quam citauimus ad Baſilidem, Greg. Nyſſ. in orat.2.de reſurrect. Cyrillus Alexan. lib.12.in Ioan. Auguſt. libr.3.de conſenſu Euang.c 24. Euthy. Theophyla. & D.Thom. quin, etiam Ambroſ. lib. in Lucam 10 hanc probat interpretationem. Ego verò ita probo, vt cæteras aut nihil, aut parum admodum exiſtimẽ habere probabilitatis. Nec enim dubium eſt, quin idem Matthæus, quod cæteri Euangeliſtæ, dicere voluerit, maxiſque Marcus, qui eius quodammodo eſt interpres. Cæteri verò Euangeliſtæ nulla de veſpere facta mentione mulieres mane ad monumentum veniſſe dicunt. Idem ergo dicere Matthæus voluit. Quare cum veſperam ſabbathi vocat, non veſpertinum tempus, quod inter diem, & noctem eſt, ſed totam noctem intelligit, in cuius extrema parte, id eſt mane iam luceſcente, mulieres ad ſepulchrum veniſſe dicit. Minus hoc mirum videtur, ſi Hebræorum phraſis, quam etiam D. Thom. adnotauit, intelligatur. Solẽt Hebræi non ſolùm veſpertinum tempus, ſed totam etiam noctem ערב ve ſperam appellare, cuius rei primum Geneſ. caput multa exempla ſuppeditabit, & *factum*, inquit *eſt veſpere, & mane dies vnus*, & *factum eſt veſpere, & mane dies ſecundus*. Solent quidam hanc interpretationem propterea refutare, quòd Matthæus non ſimpliciter veſperam, ſed veſperam ſabbathi fuiſſe dicat. Veſpera autem ſabbathi pars ſabbathi ſit, neceſſe eſt, ſicut & mane ſabbathi. At nox, quæ ſabbathum conſequuta eſt, pars ſabbathi non erat, veſpera igitur ſabbathi vocari non potuit. Miratus ſum quorundam interpretum legens commentarios, viros iudicio, & eruditione præſtantes tam leui ratione à vero Matthæi ſenſu diſceſſiſſe. Primũ animaduertere debuerunt Matthæũ non dixiſſe ἑσπέρα δὲ σαββάτων veſpera autem ſabbathi, ſed ὀψὲ δὲ σαββάτων ad verbum ſerò ſabbathorũ, aut tardè ſabbathorum, ſi ita liceret Latinè loqui. Admonuit autem Gregorius Nyſſenus homo, & lingua, & natione Græcus, & eum, vt opinor, ſecutus Ambroſius hanc phraſim apud Græcos propriè ſignificare, tranſacto iam ſabbatho longo interuallo; ſic enim Græcos loqui ſolere ὀψὲ τοῦ καιροῦ παραγίνομαι, ſeriùs, quàm pro opportuno tempore veniſti, aut longè poſt opportunum tempus aduenisti, & ὀψὲ τῆς ὥρας, tranſacta longè hora, & ὀψὲ τῆς χρείας, longè ſeriùs, quàm opus erat; eodem ergo ſenſu Matthæum dixiſſe ὀψὲ σαββάτων ſerò ſabbathi, id eſt multo ante tranſacto ſabbatho, quia inter ſabbathum, & tempus matutinum, quod notare volebat, tota iam nox interceſſerat. Quòd ſi Matthæus veſperam ſabbathi appellaſſet, tamen non continuò ſequeretur partem fuiſſe ſabbathi. Solet enim ſcriptura ita frequenter loqui, vt veſperam alicuius diei vocet, cuius pars non ſit, ſed eum conſequatur. *Ecce Kalendæ*, inquit Dauid, *ſunt craſtino, & ego ex more ſedere ſoleo iuxta regem ad veſcendum. Dimitte ergo me, vt abſcondar in agro vſque ad veſperam diei tertię* 1. Reg. 20.5. veſperam diei tertię ſequentem noctem appellans.

Hebraiſmus notandus.

lans. Cum enim rex noctu cœnaret, ſignificabat ſe cum eo non cœnaturum, & Exod. 12.6. 18. *Et ſeruabitis eum vſque ad quartam decimam diem menſis huius, immolabitque eum vniuerſa multitudo filiorum Iſrael ad veſperã*, vbi manifeſtum eſt veſperam vocari decimæquartæ diei noctem ſubſequentem, quæ non decimæ quartæ, ſed decimæ quintæ diei pars erat; cũ agnus non decima quarta, ſed decima quinta, id eſt inchoata iam die Paſchæ, & azymorum feſto immolaretur. Simile Leuiti. 23.5.& Num.9.3. 5.11. exemplum eſt. Vnde conſtat, nullam inter Matth. & cęteros Euangeliſtas eſſe diſcordiam; eademq; ratione intelligitur à ſe ipſo Matthæũ non diſſentire. Nec enim veſpertinũ ſimul, & matutinum tempus, ſed ſolum, vt diximus, matutinum ſignificauit. Illud mouere lectorem poteſt, quomodo ſi nox erat, luceſcere dicatur. Sunt qui ita Hebræos loqui ſolitos putent, quòd noctis initio lucernæ in domibus accederentur, idque ex Thalmutiſtarum probant traditionibus, à qua ſententia non Procul Hieronym. abhorret. Alij phraſim Hebræorum eſſe putant, qua luceſcere tempus dicitur, cum incipit, tranſlata ex die ſignificatione, quia tunc incipit dies eſſe, cum incipit illuceſcere. Phraſim Hebræorum eſſe rectè dicunt, & ex Luca 23.54. perſpicuum eſt: *& dies*, inquit, *erat Paraſceues, & ſabbatum illuceſcebat*, id eſt, appetebat, appropinquabat; de eo enim tempore loquebatur, quo Chriſtus ſepultus fuerat: fuerat autem ſepultus die Paraſceues, id eſt, ante ſabbatum, inclinato iam ad occaſum die. Atque tum dicit ſabbatum illuxiſſe, id eſt, incepiſſe, aut appropinquaſſe. Cæterùm quo minus, & hanc & ſuperiorem interpretationem probemus, non loquutionis inſolentia, ſed hiſtoriæ veritas impedit. Probauimus Matthæũ, ſicut & alios omnes Euangeliſtas, non veſpertinum, ſed matutinum tẽpus notare voluiſſe, nihil ergo ad hunc locum lucernarum ex Thalmutiſtis pertinet accenſio, nihil Hebraiſmus: propriè enim & Græcè Matthæus, aut Matthæi interpres loquutus eſt. Voluit namque ſignificare diem luceſcere cœpiſſe. Alij interpretantur veſperam, id eſt noctem il luceſcere cœpiſſe in prima ſabbati, quia in diem ſequentem inclinata erat, quemadmodum ſi è contrario diem nocteſcere dicamus; non quòd dies nocteſcere poſſit, ſed ꝙ nox iam appropinquet, & dies quodammodo in noctem conuertatur, & vt Iuuencus carmine dixit,

Sydera iam noctis venturo cedere ſoli *Lib.4.hiſt.*
Incipiunt, tumuli matres tunc viſere *Euang.*
ſeptum

Concurrunt. Ad hunc ferè modum Auguſtin. Euthym. & Theophylact. à quibus ego non tota ſententia, ſed ſola ſententiæ explicatione diſſentio. Putant illi noctem hoc loco dici luceſcere; ego non noctem, ſed diem luceſcere Matthęum dixiſſe arbitror; neutrum neque noctis, neque diei nomẽ eſt, ſed ὀψὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων ſerò autem ſabbati, ea, quæ luceſcit in vnam ſabbathi, vbi cum in illo articulo ἢ aut noctem', aut diem intelligi neceſſe ſit, Græcorum conſuetudo poſtulat, vt diem potius, quàm noctem intelligamus, vt ſupra capit.6.34. & Ioann. 1.35.& 12.12. & Act. 4.3.5. & 20.7.& Iacob. 4.14. Neque nemini articulum illum abſolutè poſitum legere, vbi nox intelligeretur. Hac etiam ratione mollior, & minus coacta ſententia eſt. Nam diem illuceſcere, & res, & loquutio eſt naturalis: noctem illuſcere, vt dici poſſit, minùs tamen vſitatè, & non niſi per figuram dici poteſt. Poteſt contra hanc interpretationem obijci, quod à nemine tamen obiectum video, tautologiam videri, aut minùs concinnam ſaltem orationem, vt dies in primã ſabbati luceſcere dicatur, cùm per primã ſabbati dies ĕt, & quidem eadem dies, quæ luceſcere dicitur, intelligatur. Abſurdum id videri poſſet, ſi diei nomen exprimeretur, cùm autẽ expreſſum non ſit, non magis abſurdũ eſt,

quàm

quàm si dicamus de diei Dominicæ mane loquentes, diem in Dominicã illuceſcere. Nam & per Dominicam diem intelligimus, ſed quia dies non exprimitur, & ſenſus eſt, diem Dominicam illuceſcere, tautologia non eſt.

In prima ſabbathi.) εἰς μίαν σαββάτων, in vnam ſabbatorum, magis expreſſa ſententia. Significatur enim præpoſitione in cum quarto coniuncta caſu motus, atque progreſſus noctis in diem. Sic etiam fortaſſis noſter verterat interpres, ſed facile fuit ſcriptorum incuria in fine dictionis vnam *M.* perire litteram. Notum eſt apud Hebræos ſabbathum, & totam hebdomadam, & ſeptimum hebdomadis diem appellari; cumq; totam ſignificat hebdomadam, primũ hebdomadis diem primam ſabbathi; ſecundum, ſecundam ſabbathi, eodemque modo ſequentes dies appellari, vt Lucæ 18.12. Act.20.7.1. Cor.16.2. Adnotauerunt autem quidem, cum ſeptimus tantùm ſignificatur dies σάββατον ſabbatum ſingulari numero, cum tota hebdomas σάββατα plurali dici ſolere, vt hoc loco, & apud Marcum ca.16.2.& Luc.24.1.& Ioan. 20.1.19.& Act.20.7.& 1.Cor. 16. 2.Id perpetuum non eſt. Nam Marci 16.9. legimus *prima σαββάτου ſabbathi*, cùm tota hebdomas ſignificetur, & è contrario Act.13.14. τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, *die ſabbaterum*, cum ſeptima tantùm ſignificetur dies. Porrò vnam ſabbathi pro prima ſabbathi Hebræorum idiomate dictum eſſe, tam eſt vulgare, vt difficiliora ſpectantem indicare pigeat. *Factum*, inquit, *eſt veſpere, & mane dies vnus*, id eſt, primus Geneſ.1.5. Noſter interpres Hebraiſmũ in Latinitatem ſoluit, cum Marci 16. 2.& Lucæ 24.1.& Ioan. 20.1. retinuerit. Solet id facere, ſiue quo alio conſilio, ſiue ſola vertendi varietate delectatus. Primum autem ſabbathi diẽ noſtram fuiſſe Dominicam neminẽ ignorare arbitror, quæ, & quia in ea creatus; & quia poſtea redemptus reſurgente Chriſto mundus fuit, loco ſabbathi Iudæorum cœpta fuit celebrari: quod & Gaudentius tractatu in Exodum 1. & Sedulius hoc loco dixit,

Sabbatum apud Hebræos interdum pro tota hebdomada.

Vnus apud Hebræos pro primo.

Cœperat interea poſt triſtia ſabbatha *Lib.5. carminum.*
fœlix
Irradiare dies, culmen qui nominis alti
A domino dominante trahit, primuſque videre
Promeruit naſci mundum, atque reſurgere Chriſtum.

Videndum nunc eſt, quomodo cæteri inter ſe Euangeliſtæ in temporis, quo mulieres ad ſepulcrum venerunt, deſcriptione conueniant. Maxima inter Marcum, & Ioannem videtur eſſe diſſenſio; Marcus enim dicit *orto iam ſole*, mulieres ad monumẽtum veniſſe; Ioannes, *cum adhuc tenebræ eſſent*: quod idem Lucas 24.22. aliis ſcribit verbis, *ante lucem* veniſſe. Sunt qui Marci locum corrigant, & pro ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *orto iam ſole*, addita negatione, ſenſuque in contrarium mutato legendũ putẽt, οὐκ ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, nondum orto ſole, non alia moti coniectura, quàm quòd in nonnullis Græcis codicibus legatur ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου adhuc orto ſole; & quòd ita lib.10. de demonſt.c.8. legat Euſebius; & facilè fuerit ſyllabam vnam οὐκ excidere; nimis tenuis coniectura, & fruſtra ex Euſebio petita, cùm nemo fere veterum auctorum aliter, quàm Euſebius legat: ipſum noſtrum interpretẽ ita legiſſe perſpicuum eſt, & Dionyſius Alexandrinus in epiſtola ad Baſilidem, & D. Auguſt. libr. 3. de conſenſu Euangel. cap.24.& Rupertus in capi. 20. Ioan. & Lyranus in comment. in ca. Marci 16. ita legunt. Eſſet quidem aptiſſima ſententia ſi negatio, vt illi auctores volunt, legeretur; ſed, vt ſæpe admonemus, non eſt tam obſcuris indicijs ſcriptura, quæ ſanctiſſima nobis eſſe debet, corrigenda. Malo, licet minùs ingenioſam, vulgarẽ interpretationem ſequi, vt mulieres *valde mane*, vt ait Marcus, &, *cum adhuc tenebræ eſſent*, vt Ioannes dixit, domo egreſſæ fuerint, orto verò iam ſole, ad monumentum peruenerint.

Nam

Nam etſi non magno ab vrbe diſtabat ſpatio, tamen mulieribus ſatis magnum erat, vt cum adhuc tenebræ eſſent, egreſſæ domo non niſi orto iam ſole peruenirent; quemadmodũ Diony. in illa, quam ſæpe citauimus, epiſtola interpretatur: aut vt orto id eſt, oriente iam ſole ad ſepulchrum peruenerint. Oriri enim ſol dicitur, non ſolùm cum ſolare corpus ſupra terram apparet, ſed etiam cum eius radij noctis tenebras diſpulerunt; vt Auguſtinus, Euthym. Beda, Theophy. & Lyranus exponunt. Quæ interpretatio melior etiam erit, & probabilior, ſi legamus, oriente iam ſole, vt Auguſtinus, & Theophylactus legũt; ſiue ita Græcum aoriſtum interpretantes ἀνατείλαντος, id eſt ἀνατέλλοντος, ſiue Græcè non ἀνατείλαντος legerint, ſed ἀνατέλλοντος, quemadmodum ego facilius emendare auſim, quam vt negationem οὐκ intercidiſſe dicam. Nã neque ſententia tantopere mutatur, & faciliùs fuit ſcriptorem Græcum ἀνατείλαντος pro ἀνατέλλοντος ſcribere, quàm integram prætermittere dictionem, eo præſertim in loco, vbi ea ſublata nemini non abſurdus ſenſus, & proximis verbis repugnans videretur. Quòd ſi ad hũc legamus modum, nulla inter Euangeliſtas repugnantia eſt. Nam idem eſt oriente iam ſole, & nondum orto ſole. Tamẽ quamuis nihil aliud repugnet, mihi non facile perſuaſerim mulieres, antequam illuceſceret, ad ſepulcrũ perueniſſe. Vix enim muliebris animus tam audax eſſe potuit, vt obſcura ad huc nocte ſepulcrum inuiſerent, & in illud ingrederentur. Itaque etiam ſi Marcus non dixiſſet, *orto iam ſole*, & Ioannem dicentem, *cum adhuc tenebræ eſſent*, & Lucam dicentem *ante lucem* mulieres ad monumentum veniſſe, ita intelligendos exiſtimarẽ, vt non tempus, quo ad ſepulcrũ peruenerunt, ſed quo egreſſæ domo fuerant, notare, voluiſſent. Hinc etiam intelligitur, quomodo ipſe ſibi Marcus non repugnet; cum enim dixit *valde mane*, deſignauit tempus, quo domo diſceſſerant; cum dixit *orto* aut oriente *iam ſole*, tempus, quo ad ſepulcrum peruenerant, indicauit.

Venit Maria Magdalena, & altera Maria.) De Maria Magdalena diximus ſuperiore c. ver. 56. Alteram autem Mariam vocat vxorem Cleophę matrẽ Iacobi minoris, & Ioſeph, vt c.27.61. quemadmodum ex Marco c. 16.1. perſpicuum eſt. Nominat etiam Marcus Salomem, quæ mater erat filiorum Zebedæi. Lucas ca.24.10 multo etiam plures. *Erat*, inquit, *Maria Magdalene, & Iohanna.* Erat autem *Iohanna vxor Cuſæ procuratoris Herodis*, vt idem Lucas cap.8.3. docuerat, & *Maria Iacobi, & cæteræ, quæ cum eis erant*, id eſt, *quæ cum eo venerant de Galilæa*, vt dixerat ca. 23.55. Itaque ſunt, qui putent etiam Beatam Virginem Chriſti matrem ad ſepulcrum cum hiſce mulieribus veniſſe, vt Gregor. Nyſſenus orat.2. de reſur. & Sedulius hunc locum explicans,

An Chriſti mater ad ſepulcrũ cũ mulieribus venerit.

Lib.5. carminum.

Hoc luminis ortu
Virgo parens, aliaque ſimul cum munere matres
Meſſis aromatica noctu venere gementes
Ad tumulum.

Et verò nemini Beatam Virginem pietate, & ſtudio erga Chriſtum conceſſiſſe ne dubitari quidem poteſt, ſed veniſſe cum alijs mulieribus ad monumentũ, haud ita facilè mihi perſuadeo. Videmus neminem Euangeliſtarum de ea mentionem feciſſe, quam profecto non prætermiſiſſent, ſi cum cæteris veniſſet. Videmus omnes Euãgeliſtas Magdalenam, tanquam omnium mulierum, quæ ad ſepulchrum venerant, nobiliſſimam, & velut aliarum ducẽ primo loco nominaſſe. Atqui ſacrã vtique Virginem, ſi cum illis veniſſet, Magdalenæ antepoſuiſſent. Dixit Ioannes Mariam Chriſti matrem, & Mariam Cleophæ, & Mariam Magdalenam iuxta crucem fuiſſe; Mariam Chriſti matrem ante omnes poſuit. Idem nempe cæteri hoc loco feciſſent Euangeliſtæ, ſi cum cæteris mulieribus mater Chriſti ad monumentum veniſſet. Illud etiam mihi videtur incredibilius, quod idem Gregorius

rius scribit Matthæum, cum alteram Mariam dicit, B. Virginem Christi matrem intelligere; cum, quæ illa sit altera Maria, ex Marco, vt diximus, satis appareat. Ioannes solam Magdalenam venisse scribit, ea, vt opinor, ratione, quòd Magdalena dux cæterarum fuerit, omniumque nobilissima, & quòd sola cum angelis colloquia miscuerit, quæ volebat Ioannes enarrare. Alij Euangelistæ non omnes eodem numero, sed omnes tamen plures vnà commemorarũt, quia propositum illis fuit docere mulieres tres primas fuisse testes resurrectionis Christi, & oportebat duos, vt minimùm, testes numerare, quia *in ore duorum, vel trium testium stabit omne verbum*. Propterea Matthæus duas, Marcus tres, Lucas plures numerauit.

Deut.17. 6. Matth.18. 16.

Videre sepulcrum.) Marcus c.16.1. vt Christum vngerent, venisse dicit, idemque indicat Lucas 24.1 *portãtes*, inquit *quæ parauerant, aromata*. Ioannes aduentus causam non exposuit: vnde etiam nonnulli auctores occasionem acceperunt, vt existimarent bis mulieres ad sepulcrum venisse; primùm, non vt Christum vngerẽt, sed, vt ait Matthæus, vt sepulcrum viderent, deinde vt vngerent. In quibus est Dionys. Alexan. & Hiero. hoc loco, & quæstio. 6. ad Hedibiam. Sed hanc opinionem & supra refutauimus, & infra versu tertio pluribus argumentis refutaturi sumus. Cur ergo Matthæus dixit ad videndum sepulcrum venisse? Non vtique vt indicaret, ad videndum tantùm sepulcrum, non ad vngendum Christi venisse corpus, sed vt indicaret venisse quidem ad vngendum, sed dubitantes tamen, an possent vngere, quia sciebant monumentum magno clausum fuisse lapide. Itaque sollicitè de ea re in via inter se dicebant, *quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?* Marc. 16.3. Significauit ergo Matthæus venisse eas, vt viderent sepulcrum, num ita clausum, & munitum esset, vt ingredi possent, & ingressæ vngerent Christum.

3. *Et ecce terræ motus factus est magnus.*) Dictio *ecce* indicat terræ motum euntibus, aut appropinquantibus ad sepulcrum mulieribus factũ esse. Hæc enim vis eius est, vt cap. 2.1. docuimus. Cur terræ motus factus fuerit, haud obscurè indicat Euãgelista, quia angelus descenderat de cœlo; vtitur enim causali particula, *Angelus enim Domini descendit*. Cur autẽ descendente angelo factus fuerit, id quia nullus indicat Euangelista, in quæstionem vocari potest. Probabilis est ratio, quam Chrysostomus homi. in Matthæum 90. Euthy. & Theophylactus in comment. afferunt, vt concussa terra custodes, qui dormiebant, excitarentur, & resurrectionis Christi cogerentur esse testes. In eo Chrysost. non assentior, q̃ etiam mulieres excitatas putet; dormiuisse enim graui oppressas somno. Quis enim hoc de earum diligentia & charitate credat? nescit dormire amor. Credo ego ob eam etiã causam factum fuisse terræ motum, vt & custodes, & mulieres intelligerent eos, qui splendenti vestitu iuxta sepulcrũ apparuerunt, non homines fuisse, sed angelos, id est cœlestes, atque diuinos nuntios. Motum enim terræ Dei præsentiam, aut alicuius, qui Dei personam repræsentet, significare capit. 27.51. multis scripturarum exemplis demonstrauimus. Vt ergo & custodes, & mulieres angelis fidem haberent, oportebat, vt terræ concussione, non solo splendore angelos esse cognoscerent. Potuit & alia terræ motus esse causa, vt intelligerent custodes Christũ nõ furto sublatũ, nec humana, sed diuina virtute, qua ille ipse terræ motus fiebat, resurrexisse.

Cur terræ motus factus fuerit in Christi resurrectione.

Angelus enim Domini descendit de cœlo.) G. Ἄγγελος γὰρ κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον, angelus enim Domini, cum descendisset de cœlo, & accessisset (ad sepulcrum) reuoluerat lapidem. Vna causa, cur de cœlo angelus descẽdisset explicatur, vt lapidẽ à monumento reuolueret. Aliæ cõiecturæ nostræ relinquuntur. Chryso. in hom. in Ps. 2. tres præterea rationes affert. Primam, vt angeli ostenderent Deum illic fuisse sepultũ, cum ad sepulcrum, tanquam in cœlo, vbi Deus habitat, assisterent. Secundam, vt mulieres docerent verè Christum resurrexisse, monerentq; vt id Apostolis quamprimum renunciarent: quòd si ab angelis edoctæ non fuissent, minimè credidissent, cũ constet ex Ioanne, etiam postquam ab illis doctæ fuerant, non satis credidisse, sed existimasse potiùs furto ab aliquo fuisse sublatum. Tertiam, vt omnes fraudes, & machinationes anteuerterent, nec Iudæi, cum audissent Christum resurrexisse, alium pro eo in eodem sepulcro supponerent, vt vt non resurrexisse videretur. Cur autem lapidem angelus remouerit, de eo nobiscũ hæretici disputant. Vna enim eorum pars (nam alij quamuis insani, fanioris tamen iudicij sunt) propterea lapidẽ ab angelo reuolutũ fuisse putant, vt Christus resurgeret, & a sepulcro exiret, quod & Hilarius can. in Matthæũ 33. dicere videt. *Angelus*, inquit, *Domini de cœlo descendens, & lapidem reuoluens, & sepulcro assidens misericordiæ Dei patris insigne est resurgenti filio ab inferis virtutum cœlestium ministeria mittentis*; sic enim legendum arbitror, vbi *mysteria* legitur, quod vix vllum habet sensum; & Leo epist. 83 ad Monachos Palæstinos, *Dicant igitur isti phantasmatici Christiani, quæ substantia Saluatoris affixa sit ligno, quæ iacuerit in sepulcro, & reuoluto monumenti lapide, quę tertia die caro surrexerit*. At ex verbis Euangelistarum manifestum est prius Christũ resurrexisse, quàm angelus à monumento lapidem reuoluisset. Nã Matthæus apertè dicit terræ motũ propter angeli descensum fuisse factum, & *ecce*, inquit, *terræ motus factus est magnus; Angelus enim Domini descendit de cœlo, & accedens reuoluit lapidem*. Quòd si Christus nondum resurrexerat, non propter angeli descensum, sed propter Christi resurrectionem factum dixisset. Propterea Marcus c. 16.3.4. nõ vt Christus resurgeret, sed vt mulieres ingrederentur, & vacuũ corpore sepulcrum videre possent, lapidẽ ab angelo remotũ fuisse significat. *Et dicebant*, inquit, *ad inuicem, quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti? & respicientes viderunt reuolutum lapidem*: quasi dicat, opportunè venisse angelos, & mulieribus de remouẽdo lapide sollicitis, antequã ad sepulcrũ accederent, lapidẽ reuoluisse. Deniq; qua hora Christus resurrexerit, nemo vnquam mortaliũ, vt Hier. quæstione 6. ad Hedibiam, & Greg. Nyss. enus orat. 2. de resurrectione, & Euthy. hoc loco docẽt, scire potuit. Qua autem hora lapis a monumẽto amotus fuerit, ex omnibus Euangelistis compertum est. Cum. n. terræ motus, vt ait Matthæus, propter angeli descensum factus fuerit; factus autẽ fuerit mulieribus iam ad sepulcrum appropinquantibus, vt particula illa, *ecce*, significari diximus; Angelus autẽ, vt idem Matthæus scribit, lapidẽ reuoluerit, sequitur appropinquantibus iam mulieribus reuolutum fuisse. Qua autem hora appropinquauerint, omnes Euangelistæ exprimunt; *diluculo* enim, *cum adhuc essent tenebræ*, vt ait Ioannes, domo profectæ ad sepulcrum, vt ait Marcus, *orto*, aut oriẽte *iam sole* peruenerunt; tunc ergo lapis reuolutus est; non est igitur reuolutus, vt de sepulcro Christus exiret, neq; ante nouos istos hæreticos id quisquam cogitauit. Nam oẽs veteres interpretes docuerunt, quod & Euangelistæ planè docent, lapidem non propter Christum, sed propter mulieres fuisse reuolutum, vt ad Hedibiã Hiero. scribit, & alij, quos paulo post citaturi sumus. Nec aliter Hilarius, aut Leo senserunt. Nam, quod dicit Hilarius Deum resurgenti filio cœlestium virtutũ ministeria misisse, non significat misisse angelos, qui eũ resurgentem adiuuarent, quasi sine eorum auxilio exire de sepulcro, nõ potuisset, sed misisse vt testes, atq; pcones resurrectionis eius essent; quẽadmodum in Christi tentatione nõ venerunt angeli, dum à diabolo tentaretur, ne iuuandi causa venisse viderentur; sed postq̃ tentatus est, post victo-

Lapis cur ab Angelo reuolutus dicitur Caluinistas.

Locus Hilarij emendatus.

Loci Hilarij, & Leonis explicati.

victoriam venerunt, vt triumphum agerent, & victorem Dñm recognoscerent. Quod aũt dicit Leo, *& reuoluto monumenti lapide, qua tertia die caro surrexerit*, non ita intelligẽdum est, quasi ablatiuus ille *reuoluto lapide* causam, sed quasi signũ, effectumq;, & argumẽtum significet; tanq; dicat, quæ caro fuit illa, quæ tertia die resurrexit, vt reuoluto monumenti lapide probatum est. Sic. n. intelligendũ esse, vel ex eo manifestum est, q̃ statim de re simili loquens addat, *vel quale corpus Iesus discipulorum visui clausis ad eos ostijs ingressus intulerit*. Ita enim egressum de sepulcro Christum, sicut ingressum ad discipulos fuisse credebat, vt oẽs alij auctores, quos paullo post citaturi sumus, crediderũt. Alia ratione hæretici nituntur hunc locũ deuitare, ne fateri cogant̃ posse Christum, qui è sepulcro non reuoluto lapide exsiliuerit, in Eucharistiæ quoq; Sacramento vna cum magnitudine panis esse. Cessisse egredienti Dño lapidem dicunt, & ad mollis materiæ modũ locum Christi corpori dedisse. At vnde id probant? Nos lapide nondum remoto exijsse perspicuis Euangelistarũ verbis cõprobamus; illi emollitũ fuisse lapidem, & quasi aquã, aut aerem solido Christi corpori cessisse nullo vllius Euangelistę verbo, nulla cõiectura, nullo boni auctoris testimonio probare possunt; solo metu confitendæ veritatis probant, teste valde suspecto, quiq; facillimè corrumpitur, ne si id concesserint, & corpus Christi in Eucharistia esse, posse concedere cogantur. Docent oẽs veteres auctores Christum eodẽ modo; quo de vtero matris egressus fuerat, & è sepulcro euasisse, & ad discipulos ingressum fuisse, id est, ita vt corpore suo matris corpus, sepulcri lapidem, domus, vbi discipuli erant, fores nec aperiret, nec rumperet, nec quod simile rupturæ est, emolliret, sed penetraret. Iustinus martyr quæstione ad orthodox. 117. Chrys. hom. 2. de Ioan. Baptista, Grego. Nazianz. in Tragœd. de Christo patiente, Hie 10. q. 6. ad Hedib. Augu. serm. de tempore 138. & 159. Euthymius in commentar.

Christus e sepulcro per lapidis penetrationem egressus.

Et sedebat super eum.) Sedebat super lapidem angelus, quasi mulierũ aduentum expectans, & quasi indicans se, qui lapidem reuoluisset; sedebat. n. super opus suum. Quomodo autem sedere hic dicatur, cum apud Lucam stantes introducãtur angeli, & quis lapis ille fuerit, super quem angelus sedebat, ver. sequenti dicturi sumus.

3. Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix.) Omnes Euangelistæ insolitum angeli habitum studiosè descripserunt; omnium verò diligentissimè Matthęus; Marcus c. 16. 5. *& viderunt*, inquit, *iuuenem sedentem in dextris coopertum stola candida*, & Lucas 24. 4. *Ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti*. Io. c. 20. 12. *& vidit duos Angelos in albis sedentes, vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi positum fuerat corpus*. Non vacat tanta diligentia mysterio, cuius & aliud indicium est. Sæpe legimus angelos vsitato hominum habitu, ita vt homines esse crederentur, hominibus apparuisse Gene. 16. 7. & 18. 1. 2. & 19. 1. & 32. 24. & Ios. 5. 13. & Iud. 2. 1. 4. & Dani. 8. 16. & Zach. 2. 1. & Tob. 5. 5. 6. & 12. 15. Hic autem nouo vestitu, noua specie, nouo splendore angeli videntur. Minimè difficilis coniectura est, ideo missi hic angeli fuerãt, vt cęlesti diuinaq; auctoritate resurrectionis Dñi fidem facerent. Oportebat ea venire specie, vt nemo eos angelos esse dubitare posset. Cum ergo necesse non sit, vt angeli esse cognoscantur, quin potius interesset, vt non cognoscerentur, cõi hominũ forma mittuntur, sicut ad Abraham Gen. 18. 2. & ad Lot. Gene. 19. 1. & ad Tobiæ filium Tob. 5. 7. missi sunt: cum autem vtile est, vt angeli esse cognoscantur, speciem humana illustriore præ se ferunt, vt Act. 1. 10. Quam rationem Cyrillus affert lib. in Ioan. 12. c. 46. Gregorius verò homilia 20. in Euang. & Beda in huius loci Cõment. aliam quoq; rationẽ reddunt, cur splendẽti habitu angeli apparuerint, nempe vt resurgẽtis Christi gloriam,

riam, & gaudium de ea nostrum demonstrarent. Eodem pertinet, quòd Marcus iuuenem vocat; nunquam. n. angeli alia, quam iuuenili forma videri solent; vt eorum *nunquam senescens, & semper vigens vis vitalis*, vt ait Dionysius, *& immortalitas*, significetur. Porro Matthæus, & Ioannes angelos; Marcus, & Lucas homines appellant; illi, quod erant, hi, quod primo aspectu videbantur, declarantes. Multæ verò hoc loco propter eam, quæ inter Euangelistas videtur esse, discordiam difficiles quæstiões sunt. Prima, qũo Matthæus, & Marcus vnũ Lucas, & Ioannes duos angelos fuisse dicant. Secunda, qũo Matthæus dicat angelum sedisse super lapidem quem reuoluerat, qui vtiq; extra monumentum erat, ita vt angelum ipsum extra monumentum fuisse necesse sit. Marcus verò 16. 5. & Ioan. 20. 12. intra monumentum, ille iuuenem, hic duos angelos visos fuisse dicant. Tertia, qũo Matthæus, & Marcus angelum sedisse scribant, cum Lucas dicat, stantes angelos à mulieribus visos fuisse. Quarta, quomodo Matthæus, Marcus, & Lucas plures mulieres, Ioan. verò solam Magdalenã angelos vidisse narret. Quinta, qũo Ioan. scribat Magdalenã, cũ primum ad sepulcrum venisset, lapidẽ reuolutum inuenisse, angelum verò non vidisse, nisi postquam redierat, & discipulis Christi resurrectionem annuntiauerat, cum Matthæus, Marcus, & Lucas non solùm, cum primũ venerunt, vidisse angelum; sed ab eo etiã iussas fuisse ire, & discipulis annuntiare dicant. Ad Primã quæstionem, qui D. Aug. lib. 3. de cons. Euãg. c. 24. opinionem sequuti existimant bis mulieres, non quidem vespere, & mane, vt Hiero. ait, sed orto iam die sepulcrum venisse, facilè, nescio an etiã verè, respondent, cum primũ venerunt, vidisse vnum, cum secundò vidisse duos. Alij primũ quidẽ, antequàm in sepulcrum ingrederentur, vnum vidisse angelum, deinde in sepulcrũ ingressas, aut vnũ alterum, vt indicat Marcus, aut duos, vt Lucas, & Ioãnes scribunt, intus vidisse; quẽad modum Theoph. in cõment. in c. Lu. 24. & hoc loco D. Th. interpretantur. Nolo aliorũ iudicio p̃ferri meũ. Itaq; licebit p̃ me lectori sequi in re minimè cõperta, q̃ simillimũ esse vero iudicabit. Tñ ego quidẽ tria hoc loco aĩaduerto magno multorũ interpretũ recepta cõsensu, q̃ persuadere mihi nõ possum. Primũ est, mulieres bis ad monumẽtũ venisse Christi. Scd'm, cum primũ venerunt, aut nullũ, aut vnũ tm̃ uidisse angelum. Tertiũ, vnũ extra monumẽtũ alterum intra, aut vnum extra, duos intra vidisse: quæ tria, q̃a ex illis video oĩum, quas p̃posuimus, q̃stionum explicationem magna parte pẽdere, operę p̃tiũ me facturũ arbitror, si refutauero. Atq; primum, & secundũ, q̃a ita copulata sunt, vt distrahi nõ possint, simul sũt, & cõibus argumẽtis refellẽda. Primũ qdẽ, cum Matthæus, Marcus, & Lucas mulieres ad Christi sepulcrum venisse dicunt, dubium p̃fecto nõ est, qn de primo earum loquant̃ aduentu. Propterea. n. dixerunt summo venisse mane, vt indicarẽt venisse, cũ primum & per sabbathũ, & p̃ sequentẽ sabbathũ noctẽ venire licuit, quasi totã insomnes noctẽ egerint tps illud expectãtes matutinũ, ut ad sepulcrũ properarent. Atqui tunc, cum mane uenerunt, dicũt eas uidisse angelos; nisi uelimus apertam eorum uerbis uim afferre. Deinde nemo, qui attentè Euãgelistas legerit, dubitare poterit, quin mulieres angelorum monitu Petro, & Ioanni Christi resurrectionẽ annuntiauerint; illos verò & mulierum testimonio, & audito angelorum uiso excitos ad sepulcrum accurrisse, ut ipsi sibi oculis suis fidem facerent. Scribit enim disertis uerbis Marcus c. 16. 7. angelum mulieribꝰ dixisse, *Ite, dicite discipulis eius, & Petro*, ergo priùs uiderunt angelum, quam Petro renunciarent, & quam Petrus, & Ioannes ad sepulcrum uenirent. Quid enim opus erat iubere, ut Petro dicerent resurrexisse Christum, si ipse iam uenerat, & vacuum corpore sepulcrum oculis suis

Duo Angeli iuuenili forma apparent. Quales, hierarch. c. 15.

uiderat. Qui autem existimant bis ad sepulcrum venisse mulieres, & cum primum venerunt, nullum vidisse angelum, illud etiam dicunt, aut dicant necesse est, priùs Petrum, & Ioannem ad sepulcrum venisse, quàm mulieres vllum viderent angelum, quemadmodum videtur indicare Ioannes, cuius narratione moti in hanc sententiam impulsi sunt. Hoc autem disertis Marci verbis omnino repugnat. Præterea nequaquam obscurè Matthæus indicat eodem tempore, & milites, & mulieres vidisse angelum ver. 4. *præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui*. Manifestum autem est milites, antequàm Petrus, & Ioannes ad sepulcrum venirent, & angelum vidisse, & exterritos discessisse. Nec enim Petrus, & Ioannes tam audacter ad sepulcrum venissent, nisi ex mulieribus cognouissent iam milites discessisse. Nam mulieres, cum adhuc à militibus sepulcrum custodiretur, venire ausas mirum non est. Solet militaris furor in viros accendi, mulieribus parcere. Scribit præterea Lucas cap. 24. 13. eo ipso die, cum duo ex discipulis irent in Emaus, Christum se illis adiunxisse comitem, eosque dixisse vers. 21. 22. 23. *Nos autem sperabamus, quia ipse esset redempturus Israel, & nunc super hac omnia tertia dies est hodie, quòd hæc facta sunt: sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum, & non inuento corpore eius venerunt dicentes se etiam visionem angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere. & abierunt quidam ex nostris ad monumentum, & ita inuenerunt, sicut mulieres dixerunt*. Minimè dubium est, quin cum dicit, *abierunt quidam ex nostris ad monumentum*, Petrum, & Ioannem intelligat. Atqui prius dixerat mulieres visionem angelorum vidisse, eamque & Petro, & cæteris discipulis narrasse. Ad hæc aliorum etiam grauissimorum interpretum auctoritas accedit, qui cum primùm mulieres ad sepulcrum venerunt, angelos vidisse putant; in quibus Gregorius Nyssenus est orat. 2. de Christi resurrectione. Cum ergo, qui bis mulieres ad monumentum venisse dicunt, non alia ratione dicant, quàm ne Ioanni, qui videtur significare mulieres, cum primùm venerunt, Angelum non vidisse, repugnare videantur, cumq; probatum satis, vt opinor, à nobis sit, cum primum venerunt, vidisse angelos, nulla illis reliqua ratio est, quamobrem bis dicàt ad sepulcrum venisse mulieres. Nam locum Ioannis ita paullo post explicaturi sumus, vt nulla prorsus appareat repugnantia. Constat ergo & semel tantùm venisse mulieres, & tunc cum primùm venerunt, vidisse angelos. Tertiùm facilius est refutare. Marc. 16. 4. 5. *Et respicientes*, inquit, *viderunt reuolutum lapidem, & introeuntes in monumentum viderunt iuuenem sedentem in dextris*: dicturus nimirùm erat Marcus alterum angelùm extra monumentum vidisse, si aliquem aliùm extra vidissent, vt vulgò creditur Matthæus indicare. Accedit q̃ & eum, quê Matthæus, & eum, quê Marcus à mulieribus visum fuisse dicunt, ex ijsdê, quibus ad mulieres vsus est verbis, eundê fuisse manifestum est, vterq; n. dicit, *nolite timere vos; scio, quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis*. Cum ergo ille, de quo Matthæus, & ille, de quo Marcus scribit, idê fuerit angelus, & Marcus, cùm à mulieribus intra monumentũ pspicuis verbis visum fuisse dicat: Matthæus verò extra visũ fuisse nõ dicat, sed tm̃ sup eũ, quê a sepulcro dimouerat, sedisse lapidê, sequit nõ extra monumẽtũ, q̃ Matthæus nõ dicit, sed intra, quod Marcus dicit, visum fuisse. Maximeq; cũ cæteri etiã Euangelistę Luc. 24. 4. & Io. 20. 12. nõ foris, sed intus dicant duos illos angelos visos. Scio, quid plerosq;, vt aliter sentiant, interpretes moueat. Scribit Matthæus ver. 2. *Angelus enim Domini descendit de cœlo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum*, apertè significãs sup illũ ipsũ lapidê, quê reuoluerat, sedisse angelũ. Illũ aũt lapidê nõ intra, sed extra monumẽtum fuisse colligũt ex Marco

Marco 16. 3. *Quis*, inquiunt mulieres, *reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?* in ostio igitur, id est foris lapis erat. Quòd si super eum sedens à mulieribus visus est Angelus, extra monumẽtum visus est. Miror neminem, quòd sciam, interpretem obseruasse, duos in monumento fuisse lapides, & vtrumq; fuisse ab angelo reuolutum. Nam & D. Augu. lib. 3. de consu Euangelistarum cap. 24. suspicatur monumentum Christi non solum continuisse sepulcrum, sed ædificium fuisse, quam ipse materiam appellat, vt vero simile est concameratum foris ostium habens, quà introitus esset, intus verò sepulcrum, vbi corpus reponeretur, quod alio clauderetur lapide. Eiusmodi autem fuisse Christi sepulcrum, quale Augustinus animo finxerat, & Beda in c. 27. Matt. & Brocardus, & omnes qui viderunt, vno ore confirmant. Duo igitur erant lapides, alter foris, quo totius monumenti ostium claudebatur, alter intus, quo claudebatur sepulcrum, vtrumque angeli reuoluerant, primum, vt mulieres ingredi possent; secundum, vt vacuum sepulcrum videre. Angelus ergo non super primum, sed super secundum sedebat. Si enim super primum sedisset, primò aspectu mulieres terruisset, neque ausæ fuissent in monumentum introire. Et conueniebat non super primum, sed super secundum sedere lapidem, & vt ostenderet se ideo sepulcri lapidem amouisse, vt mulieres vacuum sepulcrum videre possent, & vt ipso quodammodo digito locum, vbi Christus positus fuerat, vacuum demonstraret. Sicut v. 6. dicit, *Surrexit enim, sicut dixit. Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus*. Cum ergo Matthæus dicit angelum remouisse lapidem, vtrumque lapidem intelligit: Cum dicit sedisse super eum, secundum intelligit, qui intra monumentum erat. Nam cùm super vtrumque sedere non posset, necesse est, aut super primum, aut super secundum sederit. Matthæus super primum sedisse non dicit, Marcus, Lucas, & Ioannes super secũdum sedisse manifestè dicunt, cum dicãt sedisse intus, ergo & Matthæus cum dicit sedisse super eum, secundum lapidẽ intelligit, vnde sequitur etiã secũdum Matthæum angelum non foris, sed intus à mulieribus visum esse. Obijciet aliquis, quòd Matthęus ver. 6. scribat dixisse mulieribus angelũ, *venite, videte locum, vbi positus erat Dominus*, quasi eas nondũ in monumentum ingressas, ad ingrediendum inuitet. Scio etiã hoc multos interpretes fefelliſse, quòd existimarunt mulieres his verbis ad ingrediendũ in monumentum inuitatas esse, cũ non ad ingrediendũ, sed ad veniẽdum, id est ad accedendum, & videndũ sepulcrum inuitentur. Nec enim dicit angelus introire, sed *venite*. Erant enim jam intra monumentum, vt Marcus & Lucas disertissimè scribunt. Cum enim ad monumentum venissent, & præter opinionem primum lapidem de quo in via sollicitæ fuerant, remotum inuenissent, audacter ingressæ sunt, cum intus essent, & angelum super sepulcri lapidem sedentem vidissent, obstupefactę relliterunt, non audẽtes ad sepulcrũ accedere. Angelus verò primum iubet timorẽ ponere, *Nolite*, inqt, *timere vos. scio, quia Iesum, qui crucifixus est quæritis; surrexit, non est hic*. Deinde inuitat ad accedendum, videndumq; sepulcrum. *Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus*. Obijci etiam potest, quòd Lucas 24. 2. 3. 4. scribat *& inuenerũt lapidem reuolutum à monumento, & ingressi non inuenerũt corpus Domini Iesu. & factum, est dum mente consternata essent de isto, ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti*, vbi indicat primùs mulieres non solum in monumentũ ingressas fuisse, sed ad sepulcrum etiã, quod intus erat, accessisse. idq; vidisse vacuũ quam aut ab angelo inuitarẽtur; aut vllum viderent angelum. Respondeo Lucã per anticipationẽ locutũ esse; quia enim eo properabat animo, vt narraret mulieres Christũ in sepulcro non inuenisse, quia iã resurrexerat, id dixit, anteq̃ commemoraret angelos

Duo lapides in ostio monumenti Christi.

In descriptione verbis Marcus, & Lucæ non sanabis.

gelos ab illis visos, eorũq; testimonio Christi fuisse confirmatam resurrectionem. Hinc primæ simul, & secũdæ quæstionis earum quinq;, quas supra posuimus, explicatio colligitur. Primæ duos fuisse quidem angelos quemadmodũ Lucas, Ioannesq; commemorant, sed quia vnum tantum cum mulieribus loquutũ fuisse credendũ est (nec.n. necesse erat, vt alter, cũ nõ nisi eadẽ dicere posset, loquereẽ) Matthæus, & Marcus, quibus propositũ erat, quid mulieribus angeli dixissent, recitare, vnius tm̃ meminerunt, sicut è cõtrario, cũ multę mulieres ad monumẽtũ veniissent, quia vna pro oĩbus Magdalena, & cũ angelis & cum Christo loquuta est, eius tm̃ Ioannes mẽtionẽ fecit. Lucas verò, & Ioannes indicare volentes angelorum testimonio Christi resurrectionem probatã fuisse, testiũ numerum vt exprimerent, necesse fuit. Cõueniebat.n. duos saltẽ angelos fuisse testes, vt in ore duorũ, vel triũ testiũ staret oẽ verbum; & videmus in simili causa ascendẽte in cœlum Christo duos ẽt cãdidis vestibus angelos apparuisse, qui eum, & ad cęlũ ire, & eodem modo rediturum esse testificarẽtur Act. 1. 10. Repugnare huic interpretationi vr illud, qđ Luc. 24 5. scribit angelos mulieribus dixisse, *Quid quæritis viuentẽ cũ mortuis?* & Io. 20. 12 angelos dixisse Magdalenæ, *mulier, quid ploras?* facilis solutio, esse syllepsim, qua quod vnus fecit, totum genus feciss̃e dr̃, qualem supra c. 27. 44. exposuimus, & multis scripturarum exemplis confirmauimus, vbi latrones conuitia in Christũ iactasse dr̃, quę vnus latro iactauerat, & vt apud D. Paulum Hebr. 11. 33. 37. prophetæ fecti fuisse, cum vnus sectus fuerit Isaias: ora leonum obturasse, cum solus obturauerit Daniel. Angeli ergo apud Lucam, & Ioannẽ cum mulieribus loquuti dicuntur, quia alter eorũ cum illis loquutus est. Secundæ verò explicatio quæstionis ipsa iam per se manifesta est. Probauimus.n. angelũ, de quo Matthæus loquitur, nõ extra super primum, sed intra monumẽtũ super secundum sedisse lapidẽ. Itaq; nulla ea in re inter Matthæũ, & Marcum, cęterosq; Euãgelistas dissensio est. Tertia quæstio etsi à multis difficilis iudicatur, admodum facilis mihi vr̃ esse, quia in vnius proprietate verbi tota res vertitur. Quærebatur, qũo Matthæus, Marcus, & Ioãnes sedisse angelos, Lucas verò stetisse dicant. d. Aug. & qui eum sequuti, putãt alium de quo Matthæus, & Marcus, & alios, de quibus Lucas, & Ioannes loquuntur, fuisse angelos, facilẽ sibi videntur respondere, illum sedisse, hunc stetisse. Quid ergo Ioãni faciẽt, qui de illis ipsis duobus angelis, de quibus Lucas scribit, loquens, sedisse dicit, cùm eos Lucas stetisse dicat? Alij priùs sedisse, vt Matthæus, Marcus, & Ioannes scribunt, dein, vt cũ mulieribus loquerentur surrexisse, stetisseque, vt ait Lucas. Distinctio meo quidem iudicio minimè necessaria, cum facilius possimus explicata verbi proprietate, quod Lucas stetisse angelos dicit, interpretari. Diximus c. 6. 5. standi verbum, & Latinè, & Græcè non semper rectum corporis habitum, sed solam aliquãdo præsentiam, solam aliquando quietẽ significare. Stare enim dicitur non solum, qui rectus est, sed etiam, qui præsens est, etsi sedeat: exempla sunt sup. c. 16. 28. *Amen dico vobis, sunt quidam de hic stãtibus*, id est ex his, qui adsunt qui præsentes sunt, *qui non gustabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo*, & Marci 11. 25. *cũ*, inquit, *stabitis ad orandum, dimittite, si quid habetis aduersus aliquem*. nec. n. iubet, vt recti orent, sed vt stent, id est, vt quieti orent, aut vt stent, id est coram Deo sese quodammodo sistãt & representent; quia orare Deum alloqui est, & Lucæ 7. 37. 38. *Et ecce mulier, quę erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit, quod accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum vnguenti, & stãs retrò secus pedes eius lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius*; non enim erecta erat, sed ad Christi pedes prouoluta, cum eos lacrymis rigaret, capillis

Syllepsis scripturæ familiaris.

Stare in scriptura quid sæpe significet.

pillis tergeret, vngeret, osculareturr: rursus c. 18. 11. *Pharisæus stans hęc apud se orabat*; nec.n. stetisse credendũ est, cum oraret, hoĩem prę̃sertim professum hypocrisim, & Io. 1. 26. *Ego baptizo vos in aqua, medius autẽ vestrum stetit, quẽ vos nescitis*, id est, inter vos est, præsens vobis adest. Quarta quæstio altera proposita consimili quę̃stione soluitur. Quæritur, cur Ioannes solã Magdalenam angelos vidisse dicat, cum cæteri Euangelistę plures dicãt, quæ viderunt, fuisse mulieres? Quęro similiter ego, cur Ioannes solam Magdalenam ad monumentum venisse dicat, cum cæteri Euangelistæ plures mulieres venisse dixerint? Nõ fuit Euangelistis propositum omnia penitus connumerare. Plures iuxta crucem Christi mulieres erant; multi etiam viri, vt Lucas c. 23. 49. indicauit, Matthæus cap. 27. 55. tres tantum nominauit mulieres, quæ cæteris, & notiores, & diligentiores erant, virum nullum. Eadem ratione Ioannes, & solam Magdalenam ad monumentũ venisse dixit, & solam vidisse angelos, quia haud dubium est, quin Magdalena præcipuas eius officij egerit partes, & omniũ aliarũ fuerit nobilissima. Quod vel ex eo intelligit, quòd cæteri etiã Euangelistæ cũ plures nominant, eam semper primo loco ponunt, vt Matthæus ca. 27. 56. 61. & hoc c. v. 1. & Marcus c. 15. 40. & 16. 1. Quinta quæstio reliqua est, quæ in solius Ioãnis explicatione versatur, quæque omnium fere aliarum difficultatem peperit: quomodo Ioannes significare videatur Magdalenam, cum primum ad sepulchrum venit, neque angelum, neque Dominum, vidisse, sed statim, vt lapidem reuolutum vidit, recurrisse, & Petro, Ioannique nuntiasse, *Tulerunt Dominum meum de monumento, & nescimus vbi posuerunt eum*, post verò significat redijsse, & angelos, Christumque vidisse. Tam perspicuè hæc Ioannes dicere pleriq; interpretibus visus est, vt ex eo alios Euangelistas, qui contrarium dicere videbantur, explicandos putauerint. Tam perspicuè mihi alij Euangelistæ contrarium dicere videntur, vt ex illis Ioannem explicandum putem. Nam si non sententiæ perspicuitate, certè numero vincant, æquum est. Quis autem credat tres Euangelistas, quasi cõicato cõsilio conspirasse, vt obscurè loquerentur. Facilius creditu est vnum, Euangelistam, quàm plures obscurè locutum esse. Magdalenam, & reliquas mulieres semel tantum ad monumentum veniisse, & antequam Petro, & Ioanni nuntiarent, vidisse angelos firmissimis à nobis argumẽtis paullo ante probatum est. Quo ergo modo Ioannes interpretandus? Non seruauit, vt Euangelistis sæpe contigit, in historiæ narratione rerum gestarum ordinem, & quę simul gesta fuerant, nõ simul, sed alia prius, alia posterius commemorauit; simul & Magdalena venerat, & angelos viderat: prius veniisse & lapidem vidisse reuolutum, post angelos vidisse, narrat. Quod probabilius videbitur, sicut huius ipsius non seruati ordinis causam aliquam non improbabilem reperiamus. Putat Gregor. Nyss. orat. de resurrectio. 2. Magdalenam Petro, & Ioanni nihil de angelis, quos viderat, dicere voluisse, quòd se delusam crediderit, nec veros fuisse angelos, propterea non dixisse Christum resurrexisse, sed *tulerunt Dominum meum de monumento, & nescimus, vbi posuerunt eum*. Ego cum Ioannem lego, perspicere mihi videor eum omnibus prætermissis rebus eò properare voluisse, vt exponeret, quomodo ipse, & Petrus continuò ad primum Magdalenæ verbũ ad videndum sepulcrum cucurrisset. Itaq; & angelorum, & Christi omissa visione, suã, & Petri ad monumentũ festinationẽ exponit; non vlla quidẽ gloriæ cupiditate, quæ ab eo tã procul aberat, vt ne nomen quidẽ suum exprimere voluerit; sed studio probãdæ resurrectionis Christi, vt quãprimũ se, & Petrum oculatos eius fuisse testes declararet, maiorq; historię ipsius haberetur fides. At nõ solùm Io. dicet aliq̃s, sed neq; ipsa quidẽ Magdalena

dalena Petro, Ioanniq; narrauit se angelos, & Christum vidisse, quin indicat nõ vidisse, cũ dicit, *tulerũt Dñm meũ de monumẽto, & nescimus, vbi posuerunt eũ*; si. n. angelũ iam vieisset, & ab eo de Christi resurrectiõe fuisset edocta, dixisset vtiq; resurrexisse Christũ nõ de monumẽto sublatũ fuisse, idq; & angelorum visione, & testimonio cõfirmasset: dixisset, q̃ multo plus ad faciendam fidẽ ponderis erat habiturum, se Christum ipsum vidisse. Quid si propterea Petro, & Ioanni se angelos, & Dñm vidisse non dixit, q̃ illi simulatq; primũ audiuerunt verbum non expectatis pluribus ad sepulcrũ cucurrerunt? Quid si prudenter noluit illis angelorũ, & dñi visionẽ exponeret, sed ita narrare factum, quasi sublatum solum de sepulcro Christum putaret, vt eos & ad visendũ sepulcrũ, & ad quærendum Christũ magis accenderet, credens fore, vt si ad monumẽtum irent, & angelos, sicut ipsa, & Christũ viderent; nec suo illis testimonio iã opus esset? Obstare vr, q̃ Luc. c. 24. 23. scribat, mulieres discipulis narrasse se etiã ad sepulcrum vidisse angelos, & quosdã ex discipulis, id est Petrũ, & Ioannẽ ad sepulcrũ cucurrisse; sed non dissimile vero est initio mulieres nihil de visis angelis, & Christo dicere voluisse, neq; de ipsa Christi resurrectione quicquã affirmare, sed quasi furto sublatum existimarent, cm dixisse, *tulerũt Dñm meũ, nescio vbi posuerunt eum*; vt quẽadmodum diximus, ad visendum sepulcrũ discipulos excitarent: quod ad excitandum Petrũ, & Ioannem cæteris ardentiores satis fuit, ad excitãdos, & persuadendos reliquos satis non fuit, ideo egressis iam Petro, & Ioãne, vt cæteris discipulis fidem facerent, rem totam clariùs exposuisse, narrasseq; se & angelos, & Christum vidisse. Hoc. n Christus apud Marcum c. 16. 14. illis exprobrauit, *quòd ijs, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt*. Hæc interpretatio & ipsa per se credibilis est, & ab ijs, qui credere noluerint; refutari non potest; hac enim ratione Euangelistæ inter se omnes maximè conueniunt. Ioannes ergo suum, & Petri ad sepulcrum aduentum primum narrare voluit. Quod cum fecisset, redit per anacephalœosim ad exponendam angelorum, & Christi visionem ver. 11. *Maria autem stabat ad monumentum foris plorans; dum ergo fleret inclinauit se, & prospexit in monumentum, & vidit duos angelos in albis*. Quod autem dicit inclinasse se, cũ Marcus, & Lucas in monumentum introijsse dicãt, contrarium non est; vtrumq; enim fecit, & introijt, & inclinauit se, vt sepulcrũ videret; aut inclinando se intrauit, cùm non pedes, sed caput, & corpus intra monumentum immisisset, vt sepulcrum videre posset.

4. Præ timore autem eius.) Angeli, de quo proximè loquebatur. Quamquã & terræ motus territos fuisse custodes credendum est; sed quia res naturalis videri poterat, molto magis angeli conspectu territi sunt. Quo autem modo angelos viderint, cùm ipsi foris, angeli, vt diximus, intra sepulcrum essent, non sine causa quæri potest. Credibile est angelos cum primùm venerunt, & primũ ab oltio monumenti lapidem remouerunt, etiam foris ostendisse sese, vt custodes viderent, ac terrerentur, cùm eã etiam ob causam venissent, vt custodes Christi resurrectionis testes vel inuitos esse cogerent. Credibile etiã custodes, postquã remotum uiderunt lapidem, ingressos intus, antequam mulieres accederent, ut uiderent, nũ Christi corpus in sepulcro esset, quod custodiæ, ac fidei suæ commissum fuerat, atque tunc intus sedentes uidisse angelos.

Et facti sunt velut mortui.) Exanimes præ timore, quod & Danieli, cum angelum uidisset, accidisse legimus ca. 10. 8. *Et non remansit*, inquit, *in me fortitudo, sed & species mea immutata est in me, & emarcui, neque habui quicquam virium*. Timuerunt autem custodes non humano tantùm timore, ne à se quasi Christi custodibus eius corpus repeteretur, quod cùm reddere non possent, quasi aut negligentia

gentia sua discipuli furati essent, aut ipsi pecunia corrupti illis tradidissent, pœnas luerent; sed multò etiam maximè diuino, ne, cum viderent Christi resurrectionem diuinitus accidisse, eiusque diuinitatem confirmasse, diuinitus etiam aut immisso fulmine, aut dehiscente terra ab eo punirentur, vt qui Iudæorum sceleri operam præstitissent: quemadmodum Pilatus, cum audiuisset eum filium esse Dei, condemnare timuit, & absoluendi quẽsiuit occasionem Ioa. 19. 8. Timuerunt etiam viso angelo mulieres versu 8. & Marci 16. 6. 8. & Lucæ 24. 5. sed nullus Euangelista indicat tantum earum, quantus militum fuit, fuisse timorem, vt exanimes fierent. Contra verò Lucas verecundum potiùs timorem, quam vllius periculi metum fuisse significat. *Cum*, inquit, *timerent, & declinarent vultum in terram*. Vultum enim in terram declinare non tam fuit timoris, quàm verecundiæ. Et verò quis insolito, & supra humanum angelorum viso non timeat? Timuit Daniel cap. 10. 8. 16. Timuit Zacharias Luc. 1. 12. Timuit ipsa Maria virgo Luc. 1. 29. Sed aliter boni, quã mali timent. Auget enim malis mala conscientia timorem. Timent mali, vt nequam serui, ne pœnas dent; timent boni, vt filij, ne coram angelis minùs reuerentes esse videantur, & quia non potest humana infirmitas diuinum ferre conspectum. Timent milites, & exanimantur. Timent mulieres, sed non exanimantur, quia, vt D. Antonius, quemadmodum in Comment. refert D. Thom. & D. Hieronymus hoc loco dicit, cum bonus angelus bonis hominibus apparet, etiamsi initio inusitato aspectu timorem inijciat, ad extremum consolationem, & animi tranquillitatem relinquit. Mulieres ergo, non milites angelus timentes consolatur, ver. sequenti. *Nolite*, inquit, *timere vos*, vt D. Hieronymus, & poeta Iuuencus adnotauerunt. Hanc enim vim habet pronomen illud, *vos*, vt statim dicturi sumus.

Angelis apparentibus alter boni, alter mali timent.

5. Respondens autem angelus.) Id est exorsus verba facere; sæpe. n. hunc iam Hebraismum exposuimus, quo ענה & respõdere significat, & loqui incipere, vt supra c. 11. 25. & c. 22. 1.

Nolite timere vos.) quasi dicat, milites timeant, qui malo huc animo, quasi Christi resurrectionem impediturí venerunt; vos, quæ non vt impediatis, sed vt pieratis illi, & charitatis officiũ exhibeatis, venistis, nullam timendi causam habetis. Hæc est vis illius pronominis *vos*, quasi illas militibus opponat, vt Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 14. Chrysostom. homil. 90. Gregor. homil. in Euangel. 21. Beda, Euthymius, & Theophyl. adnotauerunt, *Paueant*, inquit Gregorius, *illi, qui non amant aduentum supernorum ciuium; pertimescant, qui carnalibus desiderijs pressi ad eorum se societatem pertingere posse desperant; vos autem, cur pertimescitis, quæ vestros conciues videtis?*

Scio enim, quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis.) Reddit causam, cur timere non debeant, quòd non malo, sed bono, ac pio venerint animo, vt Christi corpus quærerent, & religiosum illi vnctionis officiũ exhiberẽt: idque se scire confirmat, ne forte, quamuis bona sint conscientia, tamen propterea aliquid à se mali timeant, quòd nesciens qua de causa venerint, aut ad furandum corpus, aut ad aliquid aliud agendũ mali venisse suspicari possit. Quòd autem Christum, & Iesum proprio appellat nomine, & crucifixum fuisse dicit, ad faciendam etiam pertinet fidem, vt ostendat se rectè Christum nosse, nec ignorare eum, & crucifixum, & mortuum, & eo loco sepultum fuisse; scire tamen se eum resurrexisse. Apud Marcum 16. 6. *Iesum Nazarenũ crucifixum* angelus Christũ appellat, pluribus verbis Christũ describens, q̃ eodem pertinet. Sed Matth. Nazareni verbum prætermisit. Lucas c. 24. 5. alia angelorũ recitat verba, *Quid*, inquiũt, *quæritis viuentẽ cum mortuis?* Ioannes rursus alia capit. 20. 13. *Mulier quid ploras?* q̃a dixisse angelos

creden-

credendum est. Primùm mulieres cœpisse plorare, cum sepulchri ostiũ apertum vidissent, existimantes Christi corpus sublatum fuisse. Atque hoc est, quod scribit Ioannes, *Maria autem stabat foris plorans* vnam nominans, omnes intelligens: mox plorantes in monumentum ingressas esse, angelosque illis dixisse *Quid ploratis?* & de sola Magdalena loquens, ait Ioannes, Magdalenam vnam pro omnibus respondisse, *quia tulerunt Dominum meum*, vt idem scribit Ioannes; tunc subiecisse angelum, qui pro se, & altero angelo loquebatur, *Nolite timere vos; scio enim, quòd Iesum, qui crucifixus est, quæritis viuentem cum mortuis*; quasi amicis verbis earum incredulitatem subreprehendat. Si enim Christi verbis, quibus adhuc viuens se tertia die resurrecturum affirmauerat, fidem habuissent, non quærerent viuentem cum mortuis, sed eum viuere pro certo sibi persuasissent. Ad extremũ subiecisse, quod etiam Matthæus, Marcus, & Lucas scribunt, *non est hic, surrexit*, easque iussisse ad Apostolos ire, & Christi illis resurrectionem annunciare, vt ijdem tres narrant Euangelistæ.

6. Non est hic; surrexit enim.) Non satis fuit dicere *non est hic*; poterat enim illic non esse, nec tamen resurrexisse, quia inde translatus, aut furto sublatus; propterea addit, *surrexit enim*; quasi dicat, ideo non est hic, non quòd translatus, vt vos putatis, aut furto sublatus sit, sed quia resurrexit. Quod ne nouum, & incredibile videatur, addit, *Sicut dixit*, confirmans ex verbis Christi ipsius resurrectionem, & earum incredulitatem tacitè notans, tanquam dicat, si Christo credidissetis dicenti se tertia resurrecturum die, supra capit. 16. 21. & 17. 23. & 20. 19. & 26. 32 facile nunc sine meo etiam testimonio eum resurrexisse credideretis.

Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus.) Quod & suo, & Christi testimonio probauerat, nunc experientia confirmat, & ipso visu nititur fidem facere, *venite*, inquit, *videte locum, vbi positus erat Dominus*; Dominum cum vocat, Deum confitetur. Quis enim præter Deum angelorum Dominus est? Videtur de industria ijsdem vti verbis, quibus auctore Ioanne, Magdalena vsa fuerat. Illa dixerat *tulerunt Dominum meum*; ille dicit, *Venite, videte locum, vbi positus erat Dominus*, non solùm suum, sed omnium & hominum, & angelorũ Dominum vocans. Hoc enim indicat, cum absolutè, & sine vlla adiectione Dominum appellat. Distulimus certo consilio in hunc locum quæstionem illam, quanam hora Christus resurrexerit, quòd hoc primùm loco mentio de eius resurrectione facta sit. Nocte illa, quæ inter sabbathum, & primam hebdomadis diem, quam nos Dominicam appellamus, intercessit, resurrexisse, quod ego quidem sciam, nemo non dixit. Illud etiam apud omnes ferè auctores constare video, non ante mediã noctem resurrexisse, etsi non defuerunt, qui propter Matthæi verba, *vespere autem sabbathi* ver. 1. vespere, id est noctis initio resurrexisse dixerint, vt Dionysius Alexandrin. in epistola ad Basilidem auctor est. Ea opinio neque fidem inuenit, & eorum verborum, quibus adducti sunt eius auctores, explicatione, supra est à nobis refutata. Media surrexisse nocte, sicut media etiam nocte natus creditur, multorum opinio fuit; qui, vt idem scribit Dionysius, propterea quadragesimæ ieiunium media ante diem Paschę nocte soluebãt, quod & in Synodo Constantinopolitana in Trullo habita, vt fieret, decretum est can. 89. vt Balsamon in comment. Ad Dionys. scribit; idque est totius fere etiam Ecclesiæ vetere consuetudine confirmatum, quæ sacrum illud de resurrectione, quod nunc die sabbathi hora vix aliquando decima celebramus, ad mediam noctem celebrabat. Alij sub auroram circiter galli cãtum resurrexisse credidérunt. In quam sententiam Gregorius Nyssenus ora. 2. de resurrect. magis

Quo hora Christus resurrexit.

magis inclinat. Romanos etiam ea hora, quasi tunc Christum resurrexisse crederent, solitos fuisse soluere ieiunium Dionysius auctor est. Euthym. etiam affirmat eam omnium sanctorum patrum opinionem fuisse, quam & ipse, vt probabiliorem, sequitur. Certissimum est, quod & Gregorius Nyssenus in ea, quã paullo ante diximus, oratione, & Hieronymus quæst. 6. ad Hedibiam, & Euthymius hoc loco monent, qua hora Christus resurrexerit, neminem scire posse mortalium; solum scire ipsum, qui vt voluit, & quando voluit, resurrexit. Cæterùm si, cum certa desunt argumenta, aliquis coniecturis locus est, & in rebus incertis, quod simillimum vero est, dum verum ipsum appareat, pro vero tenendum, sub auroram resurrexisse credendum est. Cum enim angeli ideo de cælo descenderint, vt eum surrexisse testarẽtur; probabile est statim, vt surrexit, descendisse, ne si interim milites, aut ipsi, qui occluserant, sacerdotes sepulcrum aperuissent, & corpus non inuenissent, furto sublatum putarent, idque non iam data pecunia, sed gratis rati se vera dicere diuulgarent; angelos autem sub auroram venisse ex eo manifestum est, quòd ad eorum aduentum mota sit terra. Terræ autem motus mulieribus ad sepulcrum appropinquantibus, vt ait Marcus, oriente iam sole factus est. Tunc ergo Christus resurrexit, aut non multo certè ante resurrexerat. Sed hanc opinionem tantum probabilitatis habere volumus, quantum ea coniectura, qua à nobis probata est, habere iudicabitur.

7. Et citò euntes.) Citò ire iubet, & vt quamprimùm, qui ob Christi mortem tristes erant, lætissimo resurrectionis nuncio recreentur, & vt nutans eorum, antequam penitus cadat, fides sustineatur. Marcus ca. 16. 7. angelum sic dixisse ait, *Ite, dicite discipulis eius, & Petro*; Petro nominatim dici iubet, ne quia ter Christum negando peccauerat, exclusus esse ab eo beneficio videretur, vt Greg. homil. 21. in Euangel. & Euthym. docuerunt.

Cur Christus Apostolis se in Galilæa ostendere voluerit.

Quia surrexit.) Eum surrexisse; Sæpe eum Hebraismum explicauimus.

Et ecce præcedet vos in Galilæam.) Indicat angelus Christum iam in Galilæam discessisse, aut quòd ita putasset, aut quòd sciret eo animo Christum fuisse, cum resurrexit, vt iret in Galilæam, & se illic discipulis ostenderet: nisi malimus præsens tempus Hebræorum more pro futuro positum esse, quasi dicat, ecce præcedet vos in Galilæam, quantumcumque festinetis; sciebat enim Christum momento temporis huc illuc volitare. Ignorabat, vt videtur, angelus, quod paullo post futurum erat, Christum se mulieribus in vrbem redeuntibus ostensurum esse. Facit etiam hoc ad accendendum discipulorum studiũ, vt cum audierint Christum iam, vt in Galilæam præcedat, discessisse, magis eò festinarent, & sequi non pigeret, si præire pigebat. Mira humana infirmitas est, mira inconstantia; multo erat facilius Christum in Galilæam euntem, & quidem iam suscitatum, atque gloriosum, quàm in crucem infirmum, & ignominiæ plenum sequi. Atqui illud omnes polliciti erant cap. 26. 35. ne hoc quidem præstiterunt. Nam cum hæc à mulieribus discipulis narrata essent, *visa sunt ante illos sicut deliramentum verba illa*, vt c. 24. 11. Luc. scribit. Duplex in hunc locum incidit quæstio. Altera, cur in Galilæa potiùs, quam in Iudæa Christus se Apostolis ostendere voluerit. Altera, cur contra quàm decreuerat, ac dixerat, in Iudæa se priùs, quàm in Galilæam iret, ostenderit. Priorem quæstionem plerique ad hunc modum explicant, ideo in Galilæa discipulis apparere voluisse, vt liberiùs cum illis agere, eosque docere posset: In Iudæa enim sacerdotum, & Pharisæorum metus impedire discipulos poterat, vt Chrysosto. homil. 90. & Euthymius exponunt, idemque in comment. in c. 24. Lucæ indicat Ambros. Alij propterea in Galilæa apparere voluisse, quòd cùm diutiùs

diutiùs ibi Euangelium prædicasset, plures ibi discipulos haberet, quos vellet omnes eadem opera confirmare. Hieronymus, & Beda aliam, sed allegoricam rationem reddunt, Galilæam iuxta nomen suum omnium vitiorum volutabrum significare, ideoque oportuisse Christi præsentia illustrari, vt Isai. cap. 9. 1. 2. quod supra c. 4. 15. Matthæus ad Christi etiam prædicationem accommodauit, longè ante dixerat, *Terra Zabulon, & terra Nephthali via maris trans Iordanem, & Galilæa gentium, populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam*. At cur non statim eò contendit? quæ secunda quæstio erat. Quoniam vidit cunctantes adhuc, & dubitantes Apostolos, nec ituros fuisse in Galilæam, nisi priùs se illis, vt eorum corroboraret fidem, Hierosolymæ demonstrasset, vt indicat Ambrosius: non ergo fefellit fidem suam, sed superauit, quia plus præstitit, quam pollicitus erat. Promiserat se in Galilæa discipulis appariturum, apparet etiam Hierosolymæ, vt Gregor. Nyssen. scribit.

Ecce prædixi vobis.) Hæc verba eò pertinent; vt, cùm in Galilæa Christum discipuli viderint, credant non phantasma, non spiritum, sed ipsissimum esse Christum, cùm experti fuerint angelum vera prædixisse, ideoque non potuisse, nisi diuinitus locutum esse. Quare & Christum esse, quē videant, credere oportere, cùm ab eodem angelo fore, vt eum viderent, prædictum fuisset. Sic Samuel, vt Sauli persuadeat ea, quæ illi prædixerat, futura esse, quædam alia prædixit, quæ eodem die Saul experturus erat, vt ea cæteris fidem facerent. *Cum abieris, inquit, hodie à me, inuenies duos viros iuxta sepulcrum Rachel in finibus Beniamin in meridie, dicentque tibi, inuentę sunt asinæ, ad quas ieras perquirendas.* 1. reg. 10. 2. Eodem modo Christus Ioann. 14. 29. *& nunc, inquit, dixi vobis, priusquàm fiat, vt, cum factum fuerit, credatis.* Marcus 16. 7. paullo aliter dicit καθὼς εἶπεν ὑμῖν, *sicut dixit vobis*, vt angelus non se, sed Christum hoc prædixisse dicat, alludens ad verba Christi, quæ paullo ante mortem discipulis dixerat, *& postquàm resurrexero, præcedam vos in Galilæam* Matth. 26. 32. fortasse hoc loco pro εἶπον *dixi*, εἶπεν *dixit* legendū est, facilis enim & Græcè vnius litteræ mutatione, & Latinè vnius detractione lapsus esse potuit, & si ita legatur, nulla inter Matthæum, & Marcum discordia erit; sed facilè corrigere non audeo.

8. Et exierunt citò de monumento cum timore, & gaudio magno.) Quod citò exierint, & Angelorum iussu, qui versu præcedenti illis dixerant, *citò euntes dicite discipulis eius*, & timore simul, gaudioque fecerunt. Vtrumque enim festinare homines cogit. Cur simul timuerint, simul gauisæ sint, facilius est, vt facta ex se quisque, si eo loco fuisset, coniectura dijudicet, quàm, vt nos verbis explicemus. Timebant, quia angelos viderant, & cælestis, diuinæque naturæ conspectum, quia ferre non potest, humana natura, reformidat. Gaudebant, quia audiuerant Christum resurrexisse. Marcus ait 16. 8. *at illæ exeuntes fugerunt de monumento; inuaserat enim eas tremor, & pauor, & nemini quicquam dixerunt; timebant enim.* Quòd autem dicit, nemini quicquam præ timore dixisse mulieres, non ita intelligendum est, quasi nemini prorsus, ne ipsis quidem Apostolis, quæ viderant, dixerint; nam ex Luca c. 24. 11. 22. manifestum est, eas discipulis dixisse se in monumento vidisse angelos: sed significat Marcus eas in via adeo mutas fuisse, vt neque ijs, qui occurrebant, neque ipsæ inter se aliæ alijs quidquam dicerent, sicut timore correpti homines facere solent.

9. Et ecce Iesus occurrit illis.) Non satis cum his verbis conuenire videtur, quæ Marcus, & Ioannes scribit. Marcus 16. 9. ait, *surgens autem Iesus mane prima sabbathi apparuit primò Marię Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia*, quasi Christus nec alijs tunc mulieribus apparuerit, nec Magdalenæ ipsi

næ ipsi ad discipulos eunti, sed alias. Ioannes verò cap. 20. 13. 14. 15. 16. 17. eum dixisse Magdalenam stetisse extra monumentum ploratem, cumque se in monumentum inclinasset, vidisse angelos, qui eam interrogauerint, *Mulier quid ploras? dicit*, inquit, *eis, quia tulerunt Dominum meum, & nescio, vbi posuerunt eum. Hæc cum dixisset, conuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem, & non sciebat, quia Iesus est. Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras? quem queris? illa existimans, quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi, vbi posuisti eum, & ego eum tollam. Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur Magister, dicit ei Iesus, noli me tangere, nondum enim ascendi ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum.* Quòd attinet ad Marcum, minor est difficultas, cùm enim illi propositum esset dicere Christum mulieribus apparuisse, prętermissis omnibus circunstantijs dixit eadem die surrexisse Christum, non de resurrectione, sed vt ita dicam, de surrectione loquens, quasi prius sedisset, & Magdalenæ apparuisset. Surgere enim Hebraica phrasi dicitur, qui aliquid operis aggreditur, etiamsi verè non surgat, vt *Cœpit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere*, id est, incœperunt, & supra cap. 24. 11. *multi Pseudoprophetæ surgent*, id est existēt, aut se demonstrare incipient, & versu 24. *surgent enim Pseudochristi*. Non enim Marcus docere voluit, qua hora Christus resurrexisset, quod, vt ver. 6. docuimus, incertum omnino est, sed qua hora Christus mulieribus apparuisset. Quòd autem solam nominet Magdalenam, aut ideo fecit, quòd soli priùs Magdalenæ apparuerit, vt paullo infra disputaturi sumus, aut quòd cum omnibus simul mulieribus apparuerit, tamen cum sola priùs Magdalena locutus fuerit. Verba Ioannis plus habent difficultatis. Sunt igitur, qui existiment, bis se Christum mulieribus demonstrasse. Primùm soli Magdalenæ adhuc iuxta sepulcrum hærenti, & retro respicienti, vt Ioann. dicere videtur. Deinde omnibus mulieribus, quæ ad sepulchrū venerant, vt discipulis nunciarent redeuntibus. Nam cum omnes in monumento essent, digressis, vt abirent, alijs Magdalenam adhuc plorantem iuxta sepulchrum restitisse, cumque respexisset retro, vidisse Christum, ab eo interrogatam, quid ploraret, aut quid quæreret, hortulanum ratam respondisse, *Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi, & ego eum tollam*, Christum respondisse nomine eam appellantem, *Maria*, & cætera, quæ Ioannes narrat tunc accidisse, mox Magdalenam profectam, inde cæteras, quæ præibant, mulieres curriculo consequutam, cumq; vna cum illis pergeret, Christum illis iterum simul euntibus apparuisse, vt hoc loco Matthæus scribit. Sic D. August. lib. 3. de consensu Euang. cap. 24. & Seuerus apud D. Thomam in comment. Alij duas quidem, sed aliter factas apparitiones fuisse putant. priùs. n. Magdalenam solam ad monumentum venisse, atque tunc illi, quemadmodum scribit Ioannes, visum fuisse Christum; deinde vnà cū cæteris mulieribus ad monumētum redijsse, & cum inde rursus ad Apostolos reuerterentur, Christum illis in via, vt ait Matth. occurrisse. His Greg. Nyssenus auctor est. Vtramque opinionem, quia bonos habet auctores, non tam probare cogor, quàm non refutare. Sed nescio, quomodo mihi insedit animo, vt vix mihi persuadere possim, aut Magdalenā bis ad monumentum venisse, aut bis illi apparuisse Christum. Quid enim cogit nos ita sentire, cum Matthæus apertè significare videatur, & omnes simul mulieres ad sepulchrum venisse, & omnes simul redijsse, & omnibus redeūtibus occurrisse Christum? Nam quòd Marcus ait visum fuisse primum Magdalenæ, facillimè interpretari possumus, vt Magdalenā non cæteris mulieribus, sed Apostolis opponat; vt sensus sit,

Surgere in scriptura quomodo accipiendum sit. Ioan. 20. 16.

non

nō quidem priùs Magdalenæ, quàm cæteris mulieribus, sed priùs illi, quàm Apostolis apparuisse. Nam, vt versu 16. dicturi sumus, meritò à Catholicis creditur, quamuis scriptum non sit, Christum primum omnium matri suæ apparuisse. Quare non potest esse sensus primùm apparuisse Magdalenæ, id est inter omnes mulieres primùm ab ea visum fuisse. Quòd autem Marcus solam nominet Magdalenam, nec mirum est, cū Ioannes nullam aliam nec ad sepulchrum venientem, neque reuertentem, neque Christum videntem nominauerit, & constet ex alijs Euangelistis, & alias cum ea ad sepulchrū venisse, & reuertentes vidisse Christum. Et cur solam nominauerit Marcus, paullo ante rationem exposuimus, quòd cum ea primum loqui cœperit, & fortasse inter omnes, quæ simul ibant, prima Christum viderit Magdalena. Quod autem Ioannes scribit, etsi difficilius videtur, haud multo difficiliùs explicare possum[9]. Primum, quòd dicit Magdalenam ad sepulchrum stantem, atque plorantem conuersam vidisse Christū, sic intelligi potest, vt conuersam dicat, non respicientem, sed redeuntē. Nam etsi contrarium videri potest, quòd hortulanum Christum esse putauerit, quod non putasset, nisi in horto, vbi sepulcrum erat, vidisset, id ipsum ita intelligi potest, vt dicamus Christum reuertentibus quidē iam mulieribus, sed nondum hortū egressis, aut egressis quidem, sed quasi ad hortum euntem Christum apparuisse, aut ea apparuisse forma, vt facilè hortulanus esse credi posset; ideo hortulanum existimasse. Quòd autem Christum illam interrogasse dicit, *quid ploras?* credendum est, etiam, cum reuerterentur, omnes, maximeque Magdalenam plorauisse, quia, vt Gregorius Nyssenus ait, & ex hoc ipso Ioannis loco perspicuū est, Magdalena etiam affirmanti angelo resurrexisse Christum, non satis credidit. Nam postquàm id angelus affirmauit, adhuc plorat, quasi non resurrexisse, sed furto sublatum fuisse crederet; adhuc dicit, *Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi*; adhuc dicit Apostolis, *Tulerunt Dominum de monumento, & nescimus, vbi posuerunt eum*. Ioan. 20. 2. cum enim hæc dicit, iam angelum vidisse ver. 3. copiosè probauimus. Quod autem solam Ioannes nominat Magdalenam, minùs etiam mirum est, quàm quòd eam Marcus solam nominauerit, cū Marcus non eam solam, sed cum ea alias mulieres ad monumentum venisse dixisset. Ioannes autem solam venisse docuit. Non auderem dissentientibus tot interpretibus hanc sequi sententiam, nisi præclarum haberem auctorem D. Athanas. in oratione de Christi incarnat.

Auete.) שלם לכן Pax vobis, sic enim Hebræi salutare solent, quamuis Græci interpretes vertant χαίρετε *auete*. Vtuntur autem Hebræi ea salutationis forma, cum aliàs, tum maximè, cum eos, quos salutant, non timere, sed bono animo esse iubent, vt Gen. 43. 23. & Iudic. 6. 23. & 19. 20. quod in hunc locum aptè conuenit; quia enim timoris plenas mulieres videbat, hac ratione salutat, Pax vobis, quasi dicat, bono estote animo, non aduersarius, sed amicus vobis venio, quemadmodum versu sequenti illis dicit, *nolite timere*.

Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius.) Ioannes 20. 17. indicat Magdalenam pedes Christi non tetigisse; prohibitam enim à Christo dicente, *noli me tangere; nondum enim ascendi ad patrem meum*. Si eadem, vt ego existimo, hæc fuit visio, de qua Matthæus, & illa, de qua Ioannes scribit, non difficile potest ea, quæ inter Euangelistas videtur esse, repugnantia conciliari. Ioannes enim non dicit Magdalenam pedes Christi non tetigisse, sed Christum dixisse, *Noli me tangere*. At qui fortasse, cum hoc Christus diceret; iam tetigerat, vt nonnulli etiam interpretes existimant; fortasse Christo etiam prohibente tetigit, vt res importuna, & pertinax est amor. Simile enim supra

pra cap. 9. 30. 31. legimus exemplum, cum Christus cæcos curasset, illisque præcepisset dicens *videte ne quis sciat, Illi*, inquit Euangelista, *exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa*. Obedientiæ enim, & pietatis genus esse putauerunt Christo in hac re non obedire. At solam Ioannes Magdalenam prohibitam fuisse dicit, ne tangeret Christum. Quid si omnes prohibitæ sint, sed Ioannes, quia de sola Magdalena loquebatur, sicut solam ad sepulcrum venisse dixerat, solam vidisse Christum, ita solam prohibitam tangere fuisse dicit? At cæteri Euangelistæ, qui de alijs loquuntur non dicunt eas fuisse prohibitas: nec Magdalenam prohibitam dicūt: quemadmodum ergo id, quod in Magdalena factum fuisse constat, prætermiserunt, ita id ipsum, quod in alijs mulieribus eadem ratione factum esse probabile est, prætermittere potuerunt. Quia non quid Christus fieri vetuisset, sed quid factum esset; non Christi voluntatem, sed mulierum in Christum amorem declarare voluerunt. Quòd si, vt plerique putant, hæc ab illa, de qua Ioannes scribit, diuersa fuit visio; non quidem eadem, sed similis tamen oritur quæstio, cur illic Magdalenam Christus se tangere prohibuerit: hic eandem Magdalenam, & cæteras mulieres non prohibuerit. Quid si & hic prohibuit, sed id Euangelistæ prætermiserunt? Ioannes, quia hanc visionem, si diuersa fuit non narrauit; cæteri, quia quamuis narrauerint, tamen vt modò diximus, non quid Christus vetuisset, sed quid mulieres fecissent, declarare voluerunt. Itaque & omnes prohiberi, & omnes tangere, licet neutrum expressum sit, tamen potuerunt; hinc siue omnes, siue aliquæ tetigerint, siue omnes, siue aliquæ prohibitę fuerint, duæ tamen adhuc quæstiones manent, cur aut omnes, aut aliquæ tetigerint; omnes certè tangere voluerunt; & cur Christus, aut omnes, aut solam certè Magdalenam prohibuerit, aut voluerit saltem prohibere.

Ad priorem quæstionem natura ipsa respondet. Quis enim Christianus suscitatum ante se videns Christum, non subito perfusus gaudio in eius amplexum corruisset? Muliebris autem modestiæ, & verecundiæ fuit nō corpus amplexari, sed pedes, vt Theophylactus, & Euthymius docuerunt. Erat porrò inter Iudęos reuerentiæ, & adorationis genus, præsertim mulierum erga viros, pedes tangere: sicut Exodi 4. 25. Sephora mariti pedes tetigit, quasi deprecabunda, & 4. Reg 4. 27. mulier illa Sunamitis, cum ad Elisęum venisset, eius pedes tetigit, orans, vt veniret, & filium suum mortuum suscitaret. Quemadmodum apud Græcos adoraturi genua tangebant; *Genus venerationis in scriptura pedes tāgere.*

καὶ ἑα πάροιθ' ἀνοίοο καθέζετο, καὶ λάβε γούνων, *Homer. Iliad. a.*

inquit Græcus ille Poeta: de qua consuetudine, & eius origine multa Plinius libro 11. ca. 45. nescio quàm verè, philosophatur. Eum certè morem diu in Ecclesia viguisse, vt qui Episcopos salutabant, eorum genua manu tangerent, ex nonnullis veterum Conciliorum decretis intelligimus. Sic ergo Magdalena reuerentiæ causa Luc. 7. 38. Christi pedes tenuit; sic omnes hoc loco mulieres pedes eius adoraturæ tenuerunt, quod explicans Euangelista addidit statim, *& adorauerunt eum*: propterea ergo tetigerunt, vt adorarent. Altera tangendi causa esse potuit, vt experirentur, num verus esset Christus, an spiritus aliquis, qui falsa ipsas Christi specie deluderet, vt Theophyl. multos auctores existimasse dicit. Potuerunt id facere mulieres non sine exemplo; nam & Apostoli, vt ait Lucas cap. 24. 37. cum primùm vidissent Christum, putauerunt *se spiritum videre*. Cur ergo Christus, aut omnes, aut solam saltē prohibuit Magdalenam, ne se tangeret? Ab ipso Christo ratio eius rei addita est: *nondum enim*, inquit, *ascendi ad patrem meum*; sed ea ipsa ratio difficiliorem quæstionem reddit. Quid enim sibi vult, *noli me tangere; nondum enim*

ascendi

ascendi ad patrem meum? quasi postquã ad patrem ascendisset, eum tactura esset, quemadmodum sæpe D. Augu. argumentatur. Atqui propterea tangere eum posse, ac debere videbatur; quia nondum ascenderat ad patrem: si enim ascendisset, nec deberet, nec posset tangere. Quidam non omnino se tangi Christum prohibuisse existimant, sed eo modo, quo Magdalena tangere videbatur, quasi hominẽ, qui eodem modo, quo ante mortem familiariter esset inter homines versaturus, & sese omnibus tangendum præbiturus; cùm non ita cum illis, sicut ante, versaturus esset, sed more spiritus, qui nec videtur, nec tãgitur, sed aliquando apparet, aliquando abit. Sic Iustinus martyr quæst. ad Orthodox. 48. & Cyrillus lib. 12. in Ioannem cap. 50. vnde dicit eam in Ecclesiam manasse disciplinam, vt spiritu sanctificatis mysterijs clamare solitum esset, Sancta Sanctis; sicut Christus antequàm ascenderet, & Spiritum sanctum in Apostolos mitteret, non est passus se à mulieribus tangi. Nam si Apostolis se tangendum præbuit, *Palpate*, inquit, *& videte*, si Thomam iussit in latus suũ, & in locum clauorum digitum inferre, fecit necessariò, vt eorum incredulitati tactu mederetur, sicut ante mortem suam ægrotos tactu curare consueuerat. Ingeniosa interpretatio, sed quomodo hærebit ratio, *nõdum enim ascendi ad patrem meum?* Alij propterea prohibitam Magdalenam tangere, quia indigna erat, vt Christum tangeret, quæ de eius resurrectione etiam testificante angelo dubitabat, & viuentem cum mortuis adhuc quærebat Chrysost. homilia de Ioanne Baptista, Ambros. serm. 58. & in Psalm. 46. & libro commen. in Lucam vigesimo, Hieronymus, quæst. 5. ad Hedibiam, & in epistola ad Paulam de obitu Blesillæ, August. epistola 58. Alij mysterio factum putant; per Magdalenam enim gentiũ Ecclesiam significari, quæ non ante credidit, quod est Christum tangere, quàm ad Patrem ascendisset, vt Diuus August. tractat. in Ioann. 26. & 121. interpretatur. Mysterium aliquod esse vt concedamus, tamen solum esse mysterium, nec aliam subesse causam, concedere non possumus. Aliam idem D. Augustinus ijsdem duobus locis, & epistola 222. & li. 4. de Trinit. cap. 3. interpretationem affert, quã ipsius verbis hic recitabo. *Sic*, inquit, *in se voluit credi Iesus, hoc est, sic se spiritualiter tangi, quòd ipse, & Pater vnum sint. Eius quippe intimis quodammodo ascendit ad Patrem, qui sic in eo profecit, vt patri agnoscat æqualem; aliter non rectè tangitur, hoc est, non rectè in eum creditur; nondum enim ascendo ad patrem meum; ibi me tanges, quando me credideris patri non imparem Deũ.* Sequitur Fulgentius Augustinum discipulus præceptorem lib. 2. ad Thrasymundum. Ad eundem fere modum Chrysostomus homil. 5. de resurrectione interpretatur, *Noli*, inquit, *me tangere; non debes tangere, sed credere.* Caluinus sine vlla coniectura dicit Christum hæc verba non dixisse, nisi postquàm Magdalena non solùm eius pedes tetigerat, sed nimiùm etiã tetigerat, & contrectauerat: quasi Christus non tactum, sed nimiùm, & importunum tactum prohibeat. At quid cum nimio tactu quod sequitur, *nondum enim ascendi ad patrem meum?* Nec tacitus præteribo, quod Caluinus Magdalenæ pietatem, & religionem superstitionem appellat, & studium erga Christum cultum fervorem vocat: quod vel scribere horruissem, nisi iudicassem Ecclesiæ publicè interesse, vt quemadmodum hæretici de sanctis viris, ac mulieribus loqui soleant, Catholici sciant, & ex ipsorum verbis de eorum doctrina, & religione iudicent. Ad rem vt redeam, propterea nulla mihi ex superioribus placet interpretatio, quòd cum nulla earum ratio, quam Christus reddit, conuenire possit, *nondum enim ascendi ad patrem meum?* Itaque quærenda alia explicatio est, cum qua hæc ratio rectè conueniat. Ego quidem simpliciùs, nullum licet auctorem habens, & minus ingeniosè inter-

Ex tract. 121. in Ioã. sumpta sunt.

Caluini conuicium in Magdalenam.

interpretari soleo, voluisse Magdalenam ita Christum tãgere, quasi eum ampliùs non visuram, & quasi timeret, ne statim abiret, aut ad Patrem ascenderet, & occasionem eum amplectendi, & adorandi habitura non esset. Ad hunc eius sensum Christus respondet, *noli me tangere; nondum enim ascendi ad Patrem meum*, quasi dicat, satis habebis temporis, vt me sæpe tangas, antequàm ad Patrem ascẽdam, nunc noli me tangere, noli ad pedes meos hærere, sed cito abi ad fratres meos, & dic, vt eant in Galilæam, vbi me videbunt. Huic interpretationi nihil aliud videtur obstare, quàm quòd Christus non dicat, nondum ascendam, aut nondũ ascendo, sed *nondum ascendi ad Patrem meum.* In promptu responsio est, ita vulgò loqui solemus, nondum discessi, cum significare volumus nos non tã citò discessuros, sed satis adhuc esse temporis, vt cum amico, qui nos interpellare vult, colloqui possimus. Docuimus etiam alijs in locis sæpe verba non naturalem, & proprium actum, sed agendi voluntatem, & decretum significare; *vado piscari*, inquit Petrus Ioan. 21. 3. id est, decreui ire ad piscandum; cum enim hoc dicebat, nondum ibat. Respondent alij, *venimus & nos tecum*, id est venire volumus, nondum enim veniebant. Eodem modo à Christo dictũ est, *nondum ascendi*, id est, nondum ascendere decreuiad Patrem meum. Si ergo Christus omnes mulieres se tangere prohibuit, hoc sensu prohibuit: si solum Magdalenam, ideo solam prohibuit, quia sola hoc modo, & hoc animo tangebat; ideo se à discipulis tangi non prohibet; sed eos potiùs ad tangendum inuitat, *Palpate*, inquit, *& videte, quia spiritus carnem, & ossa non habet* Luc. 24. 39. &, *infer digitum tuum hue, & vide manus meas: & affer manum tuam, & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis*, Ioan. 20. 27. Cur priùs Christus à mulieribus, quam à viris, & quidem Apostolis visus fuerit, quæri inter interpretes solet. Eius rei vna

Cur prius Christus mulieribus quã Apostolis post resurrectionẽ apparuit.

statim ratio lectoris animo etiam non quærẽtis occurrit, priores Christum videre mulieres, quia priores quæsiuerunt: digna fuit ea mercede earum diligentia. *Illa* inquit, Cyprianus in ser. de resurrectione, *primæ viderunt, & cognouerunt, quæ ardentiùs dilexerunt, quæ deuotiùs quæsierunt*, & Hieronymus, *Quæ sic quærebant, quæ ita currebant, merebantur obuium habere Dominum resurgentem, & primum audire, Auete, vt maledictum Euæ mulieris in mulieribus subuerteretur.* At cur mulieres potiùs, quàm viri priores quæsiuerunt? Mulierum studium, & pietatem cum Apostolorum studio, & pietate comparare nostrum non est, vt dicamus propterea mulieres, nõ Apostolos Christum ad monumẽtum venientes quæsiuisse, quòd plus in eũ studij, & pietatis haberent; hoc Deo iudicium relinquamus; aliam nos rationem, quæ in manifesto est, afferre possumus; propterea mulieres Christum quæsiuerunt, quia eius corpus vngere volebant. Vngere autem mortuos, sicut lauare, & inuoluere non tam virorum, quàm mulierum erat officium. Non ergo mulieres Christum, sed corpus Christi quærebant, propterea ab angelis reprehenduntur, *Quid quæritis viuentem cũ mortuis?* Luc. 24. 5. Tamen quia hoc ipsum piũ officium fuit, remuneratione non caruit, vt primæ Christum viderent. Alia quoq; potuit esse causa, cur Christus mulieribus priusquam viris voluerit apparere. Perseuerant mulieres digressis hac illac discipulis non solùm vsque ad Christi mortem, sed etiam vsque ad finem sepulturæ Luc. 23. 55. Itaque mulieres resurrectionis eius testes esse poterant, quæ & mortis, & sepulturæ eius testes fuerant. Sciebat etiam Christus faciliùs mulieres, quàm Apostolos viso se credituras esse, vt est ingenium mulierum ad credendum magis propensum, & facile, quàm virorum. Euentus id docuit, Apostolos enim etiam viso Christo dubitasse legimus infra ver. 17. & Lucæ 24. 38. 39. mulieres viso quidem, & audito angelo dubitasse

ex Ioanne colligimus, viso autem Christo dubitasse nullo ex Euangelista colligimus. Voluit ergo Christus per mulieres de sua iam resurrectione persuasas Apostolos ad credendũ paulatim præparare. Alias Hilarius, & Ambros. sed allegoricas rationes afferunt. Quærunt alij, cur non ipse Christus priùs, quàm angeli mulieribus apparuerit? In promptu ratio est, quia minimè eum Christum esse credidissent, nisi priùs ab angelo de eius resurrectione edoctæ fuissent.

10. *Tunc ait illis Iesus, nolite timere.)* Vero simile est mulieres ad pedes Christi quamuis vna ex parte repentino perfusas gaudio, quòd eum ante se viderent, alia tamen ex parte tremebundas accessisse, & num phantasma esset dubitãtes, antequàm propiùs recognoscerent, & loquentem audirent, propterea dicit illis, *nolite timere*.

Ite renunciate.) Idem eas facere, quod angeli, iubet, vt angelorum visionem veram fuisse confirmet; ita Christo angeli, angelis Christus mutuam operam præstiterunt.

Fratribus meis.) Quidam fratres à Christo eius cognatos vocatos putant, vt supra c. 12. 46. 47. meliùs omnes discipulos intelligemus, vt dixerat angelus ver. 7. *Citò euntes dicite discipulis eius*, quemadmodum effectus etiam declarauit; mulieres enim nõ solis Christi cognatis, sed omnibus etiam Apostolis eius nunciauerunt resurrectionem infra ver. 16. & Luc. 24. 10. & Ioan. 20. 18. vocat autem omnes discipulos fratres, quòd, sicut ipse, quamuis alio genere, quàm ipse, Dei filij essent, quia eius faciebãt voluntatem, sicut dixerat c. 12. 49. 50. *Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei? & extendens manum in discipulos suos dicit, Ecce mater mea, & fratres mei; quicunque enim fecerit voluntatem patris mei, qui in cælis est, ipse meus frater, & soror, & mater est. Narrabo*, inquit, *nomen tuum fratribus meis* Psal. 21. 23. vt ad Hebræos 2. 12. exponit D. Paulus. Hoc loco peropportunè Apostolos fratres appellauit, & vt se Christum esse ostenderet, qui eos iã, cum in media concione esset, digito demonstratos fratres suos esse dixerat, & vt blanda fratrum appellatione deiectos metu eorum animos alleuaret, & ad se visendum inuitaret.

Cur discipuli fratres à Christo appellati.

Vt eant in Galilæam.) Vide quæ versu 7. dicta sunt; sciebat Christus Apostolos solo mulierum testimonio in Galilæam ituros non esse, sed facit, quod in se est. & quia expediebat, vt eò irent, seque ibi primùm viderent, ire nihilominus iubet, multa iam eiusmodi obseruauimus exẽpla, vbi Christus non id, quod faciendum, sed quod fieri oportere sciebat, fieri iubet.

11. *Quæ cum abijssent.)* Vt Apostolis, quemadmodum Christus, & angeli iusserant, renunciarent.

Ecce quidam de custodibus.) Indicat non omnes custodes venisse ad principes sacerdotum. Cur autem non omnes venerint, diuersæ coniecturę sunt; aut quòd cæteri animo perterriti nihil aliud haberent curæ, quàm vt fugerent, & quasi malè functi officij pœnas daturi delitescerent, aut quòd ausi non fuerint id nunciare sacerdotibus non credituris, sed in ipsos potiùs culpam, calumniamque coniecturis, quasi pręuaricati essent, pecuniaque Christi corpus discipulis vendidissent, & miraculi figmento scelus velare conarentur: aut quòd qui ad sacerdotes venerant, omniũ nomine venerint, vt poeta Iuuencus interpretatur, idque ex vers. 12. colligitur; non enim illis tantùm, qui venerunt, sed illis etiam, qui non venerunt, vt mentirentur, pecunia data est. Sunt, qui putent spe eliciendæ à sacerdotibus pecuniæ milites, illis, quæ viderant, renunciasse, scientes quamuis auarissimi essent, tamen vsque adeo esse aduersus Christum animatos, & tanto opere timere, ne resurrexisse crederetur, vt facilè diuinarent fore, vt pecuniam sibi ad celandam eius resurrectionem darent. Non facilè hoc credo; nec enim se capitis periculo exposuissent spe tam incerta; venerunt ergo, non vt pecuniam

Lib. 4. hist. Euangel.

cuniam emungerent, sed vt officij sui rationem redderent, ne fortassis apud Præsidem tanquam deserti officij rei agerentur.

12. *Et congregati cum senioribus.)* Scribas etiam intelligit; his enim personarum generibus Iudæorum concilium constabat, vt capit. 2. 4. docuimus. De testanda sacerdotum contra cognitam veritatem indurata malitia; cùm auarissimi sint, mendaciũ tamen, & damnationẽ suam emunt. Sed non potest pecunia veritas vinci. Nam illos ipsos, qui ad mentiendum empti fuerant, milites credendum est & glorioſam Christi resurrectionem, & sacerdotum, qui, vt eam obscurarent, pecuniam dederũt, facinus inter familiares suos euulgasse.

14. *Et si hoc auditum fuerit à Præside.)* ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος apud Præsidem, aut coram Præside, id est si fama ad Præsidem peruenerit, hoc enim significat ἐπὶ, vt 1. ad Timotheum 6. 13. ἐπὶ ποντίου πιλάτου apud Põtium Pilatum, aut *sub Pontio Pilato*, vt noster vertit interpres, quasi legerit ὑπὸ. Fortasse & hoc loco pro ἐπὶ legit ἀπὸ, quod aliquando, vt alijs locis obseruauimus, cum persona agente in verbis passiuis copulatur; Ideoque vertit *à Præside*. poterant milites meritò à Præside timere, ne ab illo tanquam negligentes, aut prævaricatores punirentur. Contra hoc periculum suam illis sacerdotes vicissim mentiendi operam pollicentur: futurum, vt ipsorum mendacium suo etiã superaddito mendacio Præsidi persuadeant, atque confirment: Presidẽ sibi milites defendentibus, qui eos maximè accusare debere videbantur, facilè crediturum. *Emitur*, inquit Hilarius, *à custodibus, qui omnia hæc viderant, argento, resurrectionis silentium, & mendacium furti*. Militum autem mendacium subtiliter & elegan ter his versibus Sedulius coarguit,

Can. 33. in Matth.

Fare improbe custos,
Responde scelerata cohors, si Christus, vt audes
Dicere, concluso furtim productus ab antro
Sopitos latuit, cuius iacet intus amictus?
Cuius ad exuuias sedet angelus? anne beati
Corporis ablator velocius esset putauit
Soluere contectum, quàm deuectare ligatum?
Cùm mora sit furtis contraria? cautiùs ergo
Cum Domino potuere magis sua linteа tolli.
Mentita est vox vana sibi, tamen ista figuram
Res habet egregiam, Iudæis constat ademptum,
Quem nos deuoto portamus pectore Christum.

Lib. 5. car.

15. *Et diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diem.)* Nempe Christum à discipulis furto fuisse sublatum, vt Chrysost. hom. 91. in Matth. Euthym. in comment. Seuerus, & Rabanus apud D. Thomam exponunt. Neque qui aliter interpretetur inuenio, etsi nihil absurdi esse video, si hoc ad id, quod Euangelista dixerat, referatur, hoc ipsum vel inter ipsos Iudæos diuulgatum fuisse, milites data à sacerdotibus pecunia corruptos dixisse, atque diuulgasse discipulos se dormientibus furatos fuisse corpus; neque huic interpretationi quidquam ad probabilitatem deesse præter bonum auctorem video. Cæterum eo per se probabilior, quòd, vt hoc diceret, quàm, vt illud, quod omnes interpretes dixisse putant, plus causæ Euangelista videtur habuisse. Magis enim conueniebat historiæ, vt diceret sacerdotum fraudẽ ne apud ipsos quidem Iudæos latuisse, ne quis existimaret se illis falsum obiecisse crimen; quam vt diceret Iudæos credidisse Christum à discipulis furto sublatum, quod vt exponeret, historia minimè postulabat.

16. *Vndecim autem discipuli.)* Iudas enim aut iam sese laqueo præfocauerat, vt omnium fere auctorum fert opinio, aut certè spe omni salutis abiecta laqueum cogitabat, neque ausus fuerat, postquàm Christum vendidisset, ad Apostolorum redire

consortium. Oportebat enim Dauidis impleri prophetiam *fiat habitatio eius deserta, & episcopatum eius accipiat alter* Psal. 68. 26. vt Petrus Act. 1. 20. interpretatur. Videat, si volet lector, quæ à nobis cap. 27. 5. dicta sunt.

Abierunt in Galilæam.) Non statim, sed post octo, vt minimùm, dies, vt D. August. lib. 3. de consensu Euang. c. 25. ex Euangelistarum historia probat. Multa enim Matth. prætermittit, quę vt alij testantur Euangelistæ, per octo dies Apostolis adhuc Hierosolymę conuenientibus facta sunt. Quæ, vt, quo ordine acciderint, intelligantur, alienum non erit ab hoc loco quibus, & quo tempore Christus post resurrectionem apparuerit, obiter explicare. Primùm quidem matri suæ apparuisse, non quòd Euangelistæ factum dicant; sed, quòd fieri decuerit, credendum est. Nec eorum mihi placet diligentia, qui in hac opinione in animis fere omniũ Catholicorum iam inhærente refutanda multum operæ consumunt. Secundò eodem die, quo resurrexit, apparuit Magdalenæ, aut soli, vt Diuus Augustinus, & plerique interpretes putant, aut, vt nos sumus interpretati, vna cum alijs mulieribus, quæ ad sepulcrum simul venerant Ioan. 20. 12. Tertiò, vt maior pars sentit auctorum, omnibus mulieribus, quæ ad monumentum venerant, simul redeuntibus apparuit, quod eodem etiam die factum est. Quartò eodem quoq; die Petro creditur apparuisse; aut soli, vt putat Leo nonus in lib. contra Michaelem Constant. cap. 15. aut, vt vero simile est, etiam Ioanni, cum à sepulcro redijssent, vt colligitur ex Luca 24. 34. *surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni*, & ex D. Paulo 1. Corin. 15. 3. 4. 5. *tradidi enim vobis in primis, quod & accepi; quoniam Christus mortuus est secundùm scripturas pro peccatis nostris, & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundum scripturas, & quia visus est Cephæ*. Quintò eodem rursus die visus est duobus illis discipulis euntibus Emaũtem Luc. 24. 13. Sextò eodem die sub vesperum decem discipulis absente Thoma Hierosolymæ domi congregatis apparuit Ioan. 20. 19. vnde sequitur eodem vespere, & cum duobus illis discipulis Emaunti cœnasse, vt Lucas scribit, & Hierosolymæ decem discipulis apparuisse. More enim spiritus magna locorum spatia momento temporis permeabat. Hæ sex apparitiones eodem die, quo Christus resurrexit, acciderunt. Septimò octo post dies vndecim simul Apostolis præsente iam Thoma in eadem vrbe Hierosolymorum apparuit Ioann. 20. 26. etsi Hieronymus in monte illo Galilææ, de quo Matthæus loquitur, hanc apparitionem factam putat, minùs, vt mihi videtur, probabiliter. Octauò septem discipulis, Petro, Thomæ, duobus filijs Zebedęi, Nathanaeli, & alijs duobus, quos Euangelistæ non nominant, piscantibus in mari Galilææ visus est Ioann. 21. 1. Quare, quod ibidem Ioan. dicit vers. 14. *hoc iam tertiò manifestatus est Iesus discipulis suis, cum resurrexisset à mortuis*, non sic intelligendum est, quasi tertiò tantùm priùs visus fuisset, cum sæpius iam apparuisse, vt probauimus, manifestum sit: sed aut, vt Diuus Augustinus interpretatur libro tertio de consensu Euangelist. capit. 25. vt illud aduerbium *tertiò* non ad numerum apparitionum, quasi tertiò tùc apparuerit, sed ad numerum dierũ, quibus apparuit, referatur. Hac enim ratione tertiò tunc apparuit. Primo enim die, quo resurrexerat, sexies apparuerat. Octo post diebus iterum, nunc piscantibus discipulis tertiò apparuit. Aut, vt ego intelligi posse puto, vt Ioann. non de quauis apparitione, sed de publica, & generali loquatur, qua Christus aut omnibus simul discipulis, aut plerisque omnibus visus est. Nã etsi priuatim matri suæ, Magdalenæ, Petro, duobus discipulis euntibus Emaũtem apparuerat, tamen omnibus aut plerisque simul discipulis non nisi bis ante apparuerat: primùm eodem die, quo

Christus primùm B. Virgini post resurrectionem apparuit.

quo resurrexerat absente Thoma; secundò octo diebus post Thoma iã præsente: tertiò hoc loco, cum septẽ discipuli in mari Tiberiadis piscarentur. Nonò apparuit omnibus simul discipulis in monte Galilææ, vt hoc loco Matth. ait. Atque hæc, vt Chrysost. existimat, vltima fuit ante ascensionem apparitio, cui Augustinus decimam addit eam, qua discipulis in cælum ascendens visus est. Ex D. Paulo 1. Cor. 16. 6. 7. aliæ duæ apparitiones colligi posse mihi videntur. *Deinde*, inquit, *visus est, plus quàm quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autem dormierunt. Deinde visus est Iacobo*. Quibus si eam etiam addamus, qua D. Paulus post ascensionem in cælum sibi ἔκτρωτον vltimò *tanquam abortiuo* visum esse dicit, tredecim omnino Christi apparitiones reperiemus. 1. Cor. 15. 7.

In montem, vbi constituerat illis Dominus.) Nihil de monte Christum mulieribus dixisse tradunt Euangelistæ, neq; constat an id mulieribus, an Apostolis dixerit; dixisse tamen aliquando ex hoc loco perspicuum est, aut ante mortem, cum illis dixit, postquàm autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam, supra c. 26. 32. vt putat Euthym. aut post resurrectionem, cum Hierosolymæ discipulis apparuit, vt quidam existimant. Cur in montem discipulos ire iusserit, non difficilè suspicari possumus, volebat cum illis liberè, & sine arbitris loqui, quod quoties volebat facere, in montem eos seducebat, vt apparet supra c. 14. 23. & 15. 29. & 17. 1. vt Euthym. admonuit. Quis ille fuerit mons, certum non est. Hoc tantùm constat fuisse iuxta mare Tiberiadis, qui & lacus Genesareth, & mare Galilææ appellabatur ca. 14. 25. & 15. 29. Nam ex monte, vbi discipuli erant, ad mare illud quasi propinquum piscatum ibant, vt constat ex Ioannes capitulo vigesimoprimo, secundo. Quapropter eorum opinio, qui putant eum fuisse montem, vnde postea Christus in cælum euectus est, vera esse non potest; quia hic, vt Matthæus scribit, in Galilæa erat, ille autem, vnde in cælum ascendit, mille, aut, vt alij volunt, bis mille passus ab vrbe Hierosolyma distabat, vt ex Actis c. 1. 12. probatur. Alij eum montem fuisse existimant, in quo Christus transfiguratus fuerat, quem plerique Taborium appellant, qua de re diximus supra cap. 17. 2.

17. *Et videntes eum adorauerunt.)* Id est adhibita extrinsecus adoratione crediderunt, confessique sunt nõ solùm Christum, sed verum etiam esse Deum, cùm de eius iam resurrectione dubitare non possent. Dubitationi enim adorationem opponit, cùm statim addat, *quidam autem dubitauerunt*. Quibus in verbis queri solet, quomodo discipuli post tot tamque apertas visiones dubitauerint. Nonnulli non ex vndecim discipulis, sed ex aliorum numero, qui discipuli etiam appellabantur, eos, qui dubitauerunt, fuisse putant; cùm eũ post resurrectionem nunquam vidissent; in qua sententia Theophylactus est. Alij de illis ipsis Apostolis, qui Christum adorauerunt, dictum existimãt; quidam autem dubitauerunt, non quod eodem loco ac tempore, & adorauerint, & dubitauerint, sed quòd illi ipsi, qui nunc in mõte adorauerunt, priùs Hierosolymæ dubitassent. Quam etiam interpretationem refert, & approbat Theophylactus. Sed dubium non est, quin Euangelista non solùm tempus à tempore, locum à loco, sed personas etiam à personis distinguere voluerit; alios fuisse, qui crediderunt & adorauerunt, alios, qui dubitauerunt. Manifestum enim est non omnes dubitasse. Non ergo eosdem & dubitasse, & adorasse intelligit. Alij interpretantur nonnullos ex Apostolis simul atque in monte viderunt Christum, adorabundos procidisse, alios cunctatos esse, ac substitisse, non quidem de Christi resurrectione, & diuinitate dubitantes, sed an ille, quem videbant, quemque alias post resurrectionem sæpe viderant, Christus esset. In hac sententia vi-

dentur esse Chrysost. homil. in Matth. 91. & Gregorius Nyssenus orat. 2. de resurrectione, & Iuuencus, & Euthym. in comment. Alij, quod Matthæus dicit, *quidam autem dubitauerunt* non ad hanc visionem, quę in monte Galilææ accidit, sed ad eam, quæ Hierosolymæ acciderat, cum Thomas dubitauit, & cum alij discipuli spiritum se videre putauerunt Luc. 24. 37. & Ioannis 20. 25. 27. referendum existimant, voluisse enim studentem breuitati Matthæum omnes visiones, quibus Christus discipulis apparuerat, vna cõplecti, & quidquid in illis notatu dignum acciderat, indicare. Acciderat autem, vt nonnulli discipuli, maximeque Thomas dubitaret, ideo ergo dixit, *quidam autem dubitauerunt*, non quidem tunc in mõte Galilææ, sed priùs Hierosolymæ. Dicet aliquis Hierosolymæ non solùm Thomam, & nonnullos alios, sed omnes omnino discipulos dubitauisse, putasseq; spiritum se videre Luc. 24. 37. Respondent, qui hanc sequuntur interpretationem, valde, vt mihi videtur probabiliter Lucam communiter dixisse discipulos existimasse se spiritum videre, nõ quòd oẽs existimauerint, sed quòd aliqui, sicut dixit supra Matthæus c. 27. 44. latrones in Christum crucifixum iecisse conuicia, quia vnus latro iecerat. Hęc mihi placet sententia, vt Bedæ etiam, & Theophylacto placuisse video.

18. *Et accedens Iesus.*) Sunt, qui putant, hęc non tunc, sed postea in vltima demonstratione, qua se Christus discipulis ostendit, cum vellet in cælum ascendere, accidisse, quod valde mihi probabile videtur. Multa enim cap. 21. à versu 15. vsque ad finem, narrat Ioannes à cæteris Euangelistis prætermissa, quę post montis Galilææ apparitionem, & antequàm hæc fierent, quæ nunc Matthæus scribit, contigerunt. Quòd Petrum Christus ter interrogauerit, *Simon diligis me plus his?* quòd illi pascendarum ouium suarum curam dederit; quòd qua morte moriturus esset, significauerit, quòd Petrus de Ioanne dixerit, *hic autem quid?* Christus responderit, *Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad te? tu me sequere*; quod exierit *sermo inter fratres, quod discipulus ille non moritur*; quæ omnia in comment. in Ioannem Deo adiuuante explicaturi sumus.

Data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra.) Quòd antequàm Apostolis potestatem Euangelij prædicãdi tradat, datam sibi in cælo, & in terra omnem potestatem dicit, eò spectat, vt doceat se nihil sibi temere arrogare, nihil illis dare, quod non habeat, &, vt vulgò loquuntur, suas illis quodammodo litteras patentes ostendit, quibus constet, qua eos auctoritate Apostolos creet, & tantam illis concedat potestatem. Illud durius videri potest, quòd sibi datam omnem potestatem dicat, cùm eam ipse per se habeat. Non præteribant hoc negligenter Arriani, sed contra Christi diuinitatem inter alia scripturæ testimonia hoc etiam Catholicis obijciebant, quasi Deus esse non posset, cui potestas non innata, sed data esset, vt Athanasius in orat. contra Arrian. quòd Deus ex Deo sit verbum, & Cyrillus libro 2. in Ioannem cap. 73. auctores sunt. Duobus modis veteres illi patres respondebant. Primùm datam sibi omnem potestatem dixisse Christum, quia, cum homo factus est, eam cum natura humana accepisset, vt nobiscum communicaret. Itaque non tam sibi, quam nobis datam esse significare. Sic Athanasius. Deinde accepisse qui dem potestatem, quatenus homo erat, quam, quatenus erat Deus, naturaliter habebat. Sic Gregor. Nyssenus, & Cyrillus Alexandrinus. Poterant sine vlla absurditate concedere etiam, quatenus Deus erat, potestatem omnem, sicut & naturam ipsam diuinam à Patre per æternã generationem accepisse, vt iidem auctores illud interpretari solent. *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo* Luc. 10. 22. Hæc omnia verè quidem dicuntur, sed non satis meo quidem iudicio

Locus pro diuinitate filij contra Arrianos explicatus.

dicio ad huius rei explicationem accommodatè. Loquitur enim hic nõ de qualibet potestate, sed de ea, quã Apostolis dabat, id est, de potestate regni sui spiritualis acquirendi, colligendique, quam ad rem Apostolos mittebat. Et ita loquitur, quasi eam potestatem ante resurrectionem nõ habuerit; vt alio loco idem Athanas. annotauit. Nam tanquam de re noua dicit, *data est mihi omnis potestas, euntes ergo docete, &c.* Non ergo de ea loquitur potestate, quam vt Deus, nec de ea, quam vt homo, sed de ea, quam vt redemptor hominum habebat, quamque per mortem, & resurrectionem suam sibi comparauerat. Quia enim omnes homines suo sanguine redemerat, ius habebat eos in regnum suum congregandi, & veluti subditos suos efficiendi. De ea ergo loquitur potestate, de qua illi Psa. 2. 8. à Patre dictum est, *Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*, & de qua Psalm. 109. 1. *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, & de qua per Esaiam cap. 49. 6. 8. 9. *Ecce dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus in tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possideres hæreditates dissipatas, vt diceres his, qui vincti sunt, exite, & his, qui in tenebris, reuelamini*. De ea loquitur potestate, de qua Daniel cap. 7. 13. 14. *Aspiciebam in visione noctis, & ecce cum nubibus cæli, quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerunt eum: dedit ei potestatem, & honorem, & regnum, & omnes populi, tribus, & linguæ seruient ei: potestas eius potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius, quod non corrumpetur*. De ea denique loquitur potestate, de qua apud Ioannem c. 16. 33. dicit *Confidite, ego vici mundum*. Hanc sibi potestatem per mortem, & resurrectionem suam datã esse dicit, quia eam meruit, *propter quod*, inquit, *exaltauit illum, & dedit illi nomen, quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum*, hoc est, *Data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra*, qua potestate ad propagandos regni sui fides Apostolos mittit, vt rectissimè mihi videtur lib 5. aduersus Eutych. Vigilius interpretari. Quòd autem dicit *in cælo & in terra*, propterea dicit, vt vbique se, quemadmodum significat D. Paulus, regnandi potestatem habere dicat, sed ex hoc eius regno quædam pars, id est ea quæ in cælo erat, iam penitus acquisita, & pacata erat; altera, quæ in terris, spirituali bello acquirenda, quam ad rem Apostolos mittebat. *Philip. 2 9. 10.*

19. *Euntes.*) Intelligit in vniuersam terram, sicut dixerat, *data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra*; ipse enim in cælum, id est in vnam partẽ regni sui, quæ iam pacata erat, vt in solio suo ad dexterã patris sederet, ascendebat; Apostolos in alterã partem, id est in omnẽ terram mittebat, vt ad se omnes homines reuocarẽt. Id Marcus 16. 15. apertiùs dixit, *Euntes* inquit, *in mundum vniuersum*. Opponit autem vniuersam terram Iudæorum terminis, quibus ante cap. 10. 5. Apostolorum legationem definiuerat, *In viam* inquit *gentiũ ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorũ ne intraueritis*. Tunc. n. quasi hæreditario iure Iudæorum rex esset, ad solos Iudæos Apostolos mittebat; nunc per mortem, & resurrectionem suam in omnes homines regnandi acquisito iure in totum orbem terrarum mittit, declarans nunc per mortem suã disruptam fuisse maceriam, qua regnum suum intra Iudæorum fines septùm continebatur, vt ait D. Paulus ad Ephes. 2. 14 ideoque longiùs nunc esse regni sui limites proferendos *à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum* Psal. 71. 8. nec alios regni, id est Ecclesiæ suæ, quàm orbis terræ fines futuros esse: priùs in Iudæa tantum notum fuisse Deum Psal. 75. 2. nunc vbique cognoscendum, *populus*, inquit, *quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obe-*

diuit mihi Psl.17.44.45 *Quæsierũt me, qui ante non interrogabant, inuenerunt, qui non quæsierunt me* Isaiæ 65. 1. *& vocabo non plebẽ meam plebem meã* Olee 2. 23. ad Romanos 9.25. Ergo quandoquidem à me missi estis, cui *data est omnis potestas in cælo, & in terra*, & à me vobiscum communicata (hanc enim emphasim habet hoc loco particula *ergo*. *Docete*, non humanam sapientiam, quia nihil est regno meo magis aduersum; *stultitia enim est apud Deum* 1. Cor. 3. 19. sed diuinam, quæ apud homines stultitia est; docete crucem meam, *Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis, ac Græcis Dei virtutem, & Dei sapientiam* 1.Cor.1.23.Marcus c. 16. 16. quid docturi essẽt expo n t, *prædicate*, inquit, *Euãgelium oi creatura*. Hoc verbo non solum nunc Anabaptistæ, eo insanius hæreticorũ genus, quo magis sibi sap.re videtur, sed etiam nonnulli antiqui, bonique auctores abusi sunt, vt Tertullian. in lib. de baptismo, & Nicetas in comment. in orat. Gregorij Nazian. in sanctum baptisma, vt probarent baptismum infantibus, nisi mortis periculum immineret, dandum, non esse, quòd Christus eos, qui baptizandi sint, priùs doceri iubeat, & infantes doceri non possint. Non animaduerterunt Christum hoc loco non vetare baptizari eos, qui doceri non possunt, sed tantùm iubere omnes, qui priùs docti fuerint, baptizari. Reliquos verò, qui nondum doctrinæ capaces sunt, si saluos esse velimus, baptizari oportere non hic, sed alio loco docuit Ioã.3.5. *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei*. Quapropter Caluinus, & eius hæresis sectatores, qui eum Ioannis locũ non de baptismi sacramento, sed de fidei regeneratione, intelligendum esse contendunt, nullo scripturæ testimonio satis efficaci probare possunt infantes baptizari oportere. Et quidem cum Caluini de pædobaptismo aduersus Anabaptistas librum lego, ridere soleo, videreque mihi videor hominem hæreticum, dum suis, non Ecclesiæ armis aduersus alios hæreticos pugnare vult, turpiter in pugna succumbentem. Et absurdiùs, & insolentiùs eodem verbo Caluinistarum interpretes abutũtur, neque Romanum Pontificem, neque vllum alium Ecclesiæ Catholicæ Episcopum Apostolorum successorem dici posse, cùm Apostoli ad docendũ missi sint, ipsi non doceant. Quid Caluinistarum Ministri? an Apostolorum successores sunt? at illi quidẽ docent, sed, vt omnes faciunt hæretici, Apostolis contraria docent. Cæterùm, vt de doctrinę genere nihil dicamus, quod nostrum omni antiquitate probatum, ipsorum omni antiquitate damnatum est, de hoc solùm disputemus loco. Obijciunt illi nobis, quòd Episcopi nostri non doceant. Obijciamus illis nos, quòd illi quidem doceant, sed ad docendũ missi non fuerint, quemadmodum Apostoli missi sunt; *data est mihi*, inquit, *omnis potestas in cælo, & in terra. Euntes ergo docete*. Multo faciliùs nos probare possumus Episcopos nostros docere, quàm illi se a Christo ad docendum missos esse. Nam non solùm Episcopi nostri, sed ipsi etiam imperiti sacerdotes, quos isti Molossi canes canes mutos, & non valentes latrare. vocare solent, etiamsi nullum dicant verbum, meliùs tamen, quàm illi docent, dum venientes Caluinistas, & cæteros hæreticos insolentem, nouamque doctrinam afferentes digito demonstrant.

Locus explicatus a baptismo cõtra Anabaptistas.

Loc⁹ cõtra Caluinistas de missione Doctorum & Pastorum explicatus.

Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti) Doctrinæ baptismi coniungit sacramentũ, non, vt Caluinus delirat. tanquã acceptæ iam gratiæ sigillum, sed tanquam doctrinæ fideique signaculum atq; professionem. βαπτίζειν Græcis aqua mergere, lauare, abluere, &, vt Tertullianus solet vertere, tinguere significat. Itaque ipsa verbi proprietate sacramenti materia declaratur, aqua baptismũ confici debere, quẽadmodum Christus ipse apud Ioan. c.3.5. magis expressit, *nisi*, inquit, *quis renatus fuerit*

Aqua baptismi materia necessaria.

rit ex aqua, & Spiritu sancto. Constat etiam Apostolos nunquam aliter, quam aqua baptizasse; propterea.n. inter Christi, & Ioannis discipulos æmulatio nata est, quòd Christi discipuli, sicut Ioannes faciebat, aqua baptizarent Ioan.3.26. Philippus etiam Eunuchum illum Candacis reginæ ita proculdubio instituerat debere eos, qui in Christum crediderant, aqua baptizari. Cum enim ad aquam quandam peruenissent, *ecce*, inquit, Eunuchus, *aqua, quis prohibet me baptizari?* Act.8.36. & c.10.46.47. *respondit Petrus, nunquid aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?* Id ex figuris etiam per Apostolos declaratis manifestum est. Scribit Paulus 1. Cor. 10. 2. Patres veteris testamenti in mari baptizatos esse. Scribit D.Petrus 1.epist.cap.3.21. sicut in diluuio per aquã octo animæ liberatæ sunt; ita nunc similis formæ baptismum multos homines liberare. Vnde colligitur, quemadmodum mare, & diluuium aqua constabat, ita baptismum aqua perfici debere. Hinc Seleuci, & Hermiæ hæresis refutatur, qui, vt lib. de hæresibus ad Quoduult Deum c. 59. auctor est Augu. sine aqua baptizandum putabant, quòd vbiq; cum Ioannis baptismus cum baptismo Christi comparatur, ille aqua, hic Spiritu sancto, & igne perfici dicatur, *Ego*, inquit, *baptizo vos in aqua in pœnitentiam, qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, & igni* Matth.3.11. Marci 1.8. Luc.3.16. Ioan.1.26.33. Act.11. 16. Audiui ego meis auribus Caluinianum Ministrum similia dicentem nostramq; ridentem, vt ille vocat, simplicitatem, & ignorãtiam, quòd crederemus baptismũ necessariò debere aqua cõstare. Non enim, inquiebat, magis aqua, quàm igne constare debet, cùm pluribus locis Christus igne, quàm aqua baptizaturus dicatur. Sic isti boni doctores scripturam interpretantur. Cum ergo Christi baptismus baptismo Ioannis opponitur, & Ioan. aqua, Christus igne, & Spiritu sancto baptizare dicitur, non est sensus Christum aqua baptizaturum non esse, sed non sola aqua baptizaturum, vt Ioãnes baptizabat, sed præter aquã, quę extrinsecus adhibetur, Spiritum sanctũ intrinsecus effusurum esse, qui immisso specie linguarũ igne significetur, vt die Pẽtecostes factũ est, quemadmodũ Damascenus li.4. de fide orth. c. 10. interpretatur. Quare ex his locis tantũ abest, vt colligatur baptismũ aqua cõstare non oportere, vt alter potius Caluinistarũ error inde manifestissimè refutetur, q̃ inter Ioannis, & Christi baptismum nihil discriminis esse dicant; sed contra hunc errorem c. 3. 11. copiosè disputauimus. Forma quoq; baptismi præscribitur his verbis. Nam licet ex hoc loco, si quis subtiliter, & pertinaciter tergiuersari velit, satis apertè probari nõ possit hanc, qua vtimur, baptismi formã esse oportere, *Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti:* tamẽ Ecclesiæ traditione verborũ sensum interpretante probatur. Sic enim semper Ecclesiam baptizasse inde perspicuum est, quòd quicunque alia vsi sunt forma, ab Ecclesia dãnati sunt. Excõmunicantur can. Apost. 49. oẽs Episcopi, & presbyteri, qui aliter, quã in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti baptizauerint. Iudicati sunt Marcionistæ verũ non dare baptismum, quòd hac forma non vterẽtur apud Irenæum li.1. c.13. & apud Epiphaniũ hæres.34. Propterea Paulianistarum baptismus in Concilio Niceno cap. 19. damnatus est, quia hac verborum forma non vtebãtur, vt ex Concilio 6. Carthag. can.19 & ex Innoc. 1. epistola 22. c. 5. colligitur. Hac ergo ratione omnes argutiæ, quibus horum verborum sensus deludi põt, refellendæ sunt, vt si quis dicat sensum nõ esse *baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, id est inuocato, aut appellato nomine Patris, & Filij, & Spiritꝰ sanctij sed baptizãtes eos auctorit. Patris, & Filij, & Spiritus sancti: quemadmodum

De forma & verbis baptismi.

modum multis locis baptismum in nomine Christi datum legimus, non quòd, qui baptizabat, diceret, Ego te baptizo in nomine Christi, sed quod Christi auctoritate baptizaret; vt alio loco dicturi sumus: præterea si quis dicat, non sequi ex hoc loco debere eum, qui baptizat, dicere, Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti; id enim Christus nō dicit, sed satis esse, si aquam fundat, & dicat, in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti; denique si quis argumentetur posse hæc verba per disiunctionem intelligi, vt sensus sit, baptizantes eos in nomine Patris, vel Filij, vel Spiritus sancti, quam interpretationem videtur euentus probare posse; sæpe enim in nomine solius Christi datum ab Apostolis fuisse baptismū, multi graues auctores sunt; istas, inquam, omnes subtilitates vna Ecclesiæ traditio optima sacrarum litterarum interpres omnino dissipat. Nec enim disputamus, quomodo hæc verba intelligi possint, sed quomodo debeant. Debēt autem eo intelligi sensu, quo à Christo dicta sunt, non quem sibi quisque animo finxerit. Hoc autem à Christo sensu dicta fuisse, vt Apostoli cum baptizarent, dicerent, *Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, vsu, & traditione constat Ecclesiæ, quæ his semper, aut idem significantibus verbis baptizauit. Quomodo autem Apostoli aliquando in nomine Christi baptizasse dicantur Act. 2. 38. loco magis idoneo disputabimus. Potest meritò quæri, cur Christus voluerit hac forma dari baptismum. Multæ rationes eius rei afferri possunt. Prima vt declararet, vnde vim baptismus haberet, nimirum ex Patre, qui filiū suum misit, vt pro hominibus moreretur; ex Filio, qui baptismum instituit, & suo quodammodo sanguine irrigauit, & fertilem, vberem, efficacem effecit, ex Spiritu sancto, qui sicut aqua extrinsecus corpora, ita ipse intrinsecus animos sanctificando lauat. Secunda, ne, qui baptizabantur humanum tantùm aliquid se recipere putarent, & non solùm homines dicendo, *Ego sum Pauli, ego Apollo* 1. Corinth. 1. 12. sed Deum ipsum quodammodo diuiderent dicentes, Ego sum Patris, Ego sum Filij, Ego sum Spiritus sancti, si in vnius tantū personæ nomine baptizarentur. Tertiā rationem Fulgentius adducit in lib. de fide orthodoxa ad Donatum, vt homines eūdem regenerationis suæ auctorem esse intelligerent, qui generationis auctor fuerat, Patrem, Filium, & Spiritum sanctum. Sensus ergo verborum est, baptizantes eos nō vestro nomine, sed nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, id est declarantes, atque testantes id quod facitis non vestra, sed Dei Patris, & Filij, & Spiritus sancti persona facere, ne vester, sed Dei baptismus esse credatur; sicut de baptismo Ioannis innumeris locis scribit Augustinus, propterea Ioannis baptismum vocatum fuisse, quòd suo nomine, atque persona, licet aut iussu, aut instinctu Dei, non autem Dei persona baptizaret. Itaq; hæc verba, *in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*, non tantùm ad verbum baptizantes, sed etiam ad eos, qui baptizant, referenda sunt. Porrò ex hoc loco rectè veteres auctores Trinitatis mysterium probauerunt; hinc ab illis Sabelliani refuta ti, qui ex hoc etiam loco suum errorem confirmare conabantur, Patrē, & Filium, & Spiritum sanctum vnā tantùm esse personam, quòd Christus non dixerit baptizantes eos in nominibus, sed in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Refellit eos D. Basilius epistol. 64. hinc potiùs colligi tres esse personas, vnam naturā, quia cum Pater, Filius, & Spiritus sanctus, vt tres distinctæ personæ nominentur, vnum tamen illis diuinitatis nomen, vna auctoritas sit. Hinc alij aduersus Arrianos Patris, Filij, & Spiritus sancti diuinitatem, æqualitatemque probauerunt; nec enim nos in nomine vllius creaturæ baptizari. Sic Athanas. serm. 3. contra Arrianos, & in orat. de æterna substantia Filij, & Spiritus sancti contra Sabellij

Cur Christus baptismum dari voluerit in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti.

Lib. 5. de Bapt. contra Donatistas c. 9. 10. 11. &c.

Sabellij gregales, & in orat. in hoc dictum, *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo* Luc. 10. 22. & in disputat. contra Arrium in Concilio Niceno habita & in epistola ad Serapionem contra eos, qui dicebant Spiritum sanctum esse creaturam, & in professione regulæ Catholicæ & Hilarius libro 2. de Trinitate, & Gregorius Nazian. in oratione habita coram centum quinquaginta Episcopis, & oratione 5. de Theolog. & Ambro. lib. 1. de Spiritu sancto, ca. 14. & Didymus lib. 2. de Spiritu sancto, & Theodorit. lib. 5. hæreticarum fabularum c. de Spiritu sancto, & Fulgent. in lib. contra obiectiones Arrianorum, & lib. de fide orthodoxa ad Donatum, & libro de incarnatione, & gratia Domini nostri Iesu Christi c. 9. Marcus addit ad hæc verba cap. 16. 16. 17. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit, qui verò non crediderit, condemnabitur. Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo demonia eijcient.* &c. vtraque re baptismi effectum significans. Saluos enim nos facit non sola fides, sed etiam baptismus, vt D. Petrus scribit 1. epist. 3. 21. Quod autem dicit, *signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur*, non solùm, qui crediderint, intelligit, sed etiam, qui baptizati fuerint. Nam qui credebant antequàm baptizarentur, huiusmodi miracula facere non solebant cuius rei in Actis Apost. c. 19. 6. Illustrissimum exemplum est. Nec ita intelligendum quasi omnes, qui baptizarentur, hæc miracula facturi essent; sed quia multi facturi erant, & ij non solùm suo, sed aliorum etiam nomine, & commodo facturi, vt & sua, & ipsorum fides corroboraretur, generaliter loquitur, *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur*. Neque semper ea signa sequutura esse intelligit, sed cum ad fidei confirmationem erit necessarium, quasi dicat, eorum, qui crediderint, fides miraculis confirmabitur. Sed finem illum Euangelij Marci copiosius in eius comment. explicabimus.

20. Docentes eos seruare omnia, quæcunque mandaui vobis.) Post fidem, & baptismum præceptorum obseruationem adiungit, indicans, neque fidem, neque baptismum ad salutem satis esse, nisi Dei etiam præcepta seruemus, vt hoc loco Theophylactus obseruauit.

Et ecce ego vobiscum sum.) Mittebat ad docendum, quasi ad pugnam cum vniuerso terrarum orbe suscipiendam, Apostolos; verendum erat, ne tanti operis mole, & futurorum periculorum præuisione desponderent animos. Iubet eos forti animo esse, & contra omnia pericula confidenter obsistere, se illis affuturum esse, & quidem non serò, sed opportunè. Hanc vim habent duæ illæ dictiones, *Ecce*, & *ego*. Nam *ecce* præsens, & opportunum significat tempus, quasi dicat, simulatq; opus erit, vobis adero improuisus; & vt in prouerbio est Deus è machina. Dictio autem *ego* significat eum, qui eos ex omnibus periculis liberare possit: quemadmodū si pugnanti militi dux dicat, bono, fortiq; animo esto, ecce ego tibi opē fero, vt Io. 16. 33. discipulis dicit, *confidite, ego vici mundum*. Ego igitur vobiscum sum, qui mundum vici, contra quem vos pugnaturi estis; ego vobiscum sum, contra quem princeps huius mundi non habet quicquam Io. 14. 30. ego vobiscum sum, cui pater promisit fore, vt poneret omnes inimicos meos scabellum pedum meorum Ps. 109. 2. Variant veterum auctorum de huius loci interpretatione sententiæ, quidam Christum non de humana, sed de diuina natura loqui putant, qua vbiq; præsens est, vt D. Aug. tract. in Io. 60. & Fulg. lib. 3. contrà Thrasymundum, & libro de Incarnatione, & gratia Domini nostri Iesu Christi c. 9. At aliquid minus generale Apostolis Christum promittere manifestum est. Aliter. n. cum illis, quàm cum cæteris rebus, quàmq; cū cæteris hominibus se futurum significat. Alij ergo de diuina prouidentia interpretati sunt, per quem Deus, hominibus magis, quam rebus mutis, & inter homines iustis adesse dicit.

Itaque

Itaq; significare Christum se, etiam si discedat, tamen cum illis futurum esse, quia Spiritum sanctũ suo loco missurus erat, vt eos omnem veritatem doceret; vt eos dirigeret, ac gubernaret, quemadmodum Ioan. 14. 18. dixerat. *non relinquam vos orphanos.* Ad hũc modum Cyrill. Alexan. lib. 7. de Trinitate, & Saluianus lib. 2. de vero iudicio, & prouidẽtia Dei, & Leo epist. 31. & 92. interpretantur. Quæ omnia vera quidem sunt; cæterum non tantum, quid verum sit, sed quid ad sensum huius loci maximè accommodatum, quærimus. Fateor Christũ, quatenus Deus est, vbiq; esse, sed aliã hic præsentiam suam Apostolis pollicetur; fateor Christũ misso Spiritu sancto Ecclesiam vsq; ad consummationem seculi gubernaturũ, idq; ex hoc loco colligi nõ nego, quemadmodũ illi, quos modò nominauimus, auctores rectè collegerunt; sed non quærimus, quid ex eo, quod Christus dixit colligatur, sed quid dicere voluerit. Optimè mihi Chrysh. hom. in Matth. 91. D. Hieron. in epist. ad Damasum, Prosper lib. 2. de vocatione gentium c. 2. Beda, & Euthy. hoc loco videntur exposuisse, vt Christus non solum de diuina, sed de humana etiam præsentia loquatur; non quòd quatenus homo est, corpore cum Apostolis futurus esset præsens: sed quòd fauorem, & auxilium suum præsentiam appeller, quod non solum, quatenus Deus, sed etiam, quatenus homo, Apostolis præsturus erat. Dicitur n. cum illis futurus esse, quia auxilio illis omnibus in rebus futurus erat; sicut Deus dicitur cum Ioseph fuisse, & cum eo in foueã descendisse, quia illi etiã in carcere opem tulit. *venditum*, inquit, *Sap. 10. 13.* *iustum dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum, descenditq; cum eo in foueam,* & Act. 7. 9 *Et Patriarchæ æmulantes Ioseph vendiderunt in Aegyptum, & erat Deus cum eo,* & vt Psal. 33. 20. dicitur, *Multæ tribulationes iustorum, & de omnibus his liberabit eos Dominus;* & vt 2. epist. ad Timo. 3. 11. scribit D. Paulus Deum se ex omnibus persequẽtibus eripuisse, & vt Christus cum Stephano fuit, cum lapidaretur, quia eũ in cœlo stantem, & quasi manum porrigentem, auxiliumq; ferentem Stephanus vidit Act. 7. 56. & quemadmodũ Deus Ieremiæ prophetæ officium recusanti dicit, *Ne timeas à facie eorum, quia tecum ego sum, vt eruã te, dicit Dominus* Iere. 1. 8. & vt Ezechieli dicit c. 3. 8. 9. *Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorẽ frontibus eorum, vt adamantem, & vt silicem dedi faciem tuam, ne timeas eos, neque metuas à facie eorum,* id est, fortes quidem illi sunt, sed ego te fortiorẽ faciam, hoc est, *Ecce ego vobiscum sum vsq; ad consummationem seculi*, missis enim ad pugnam auxilium promittit, & vt ait Prosper, *cum sicut oues inter lupos, nolite de vestra infirmitate trepidare, sed de mea potestate confidite, qui vos vsq; ad consummationem seculi in omni hoc opere non derelinquam; non ad hoc, vt nihil patiamini, sed, quod multo maius est, præstiturus, vt nulla sæuiẽtium crudelitate superemini. In mea enim potestate prædicabitis, & per me fiet, vt inter contradicentes, inter furentes Abrahæ filij de lapidibus suscitentur; ego insinuabo, quod docui; ego faciam, quod promisi.* Deniq; quemadmodum cum ad prædicandum Iudæis Euangelium Apostolos mitteret, præsentiam illis & auxilium Spiritus sancti promisit c. 10. 19. 20. *Cum autem tradent vos, nolite cogitare, quomodo, aut quid loquamini, non enim vos estis, qui loquimini sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis;* ita nunc ad docendas omnes gentes missis suam præsentiã, ac auxilium pollicetur.

Lib. 2. de vocat. Gentiũ c. 3.

Matth. 10. 16.

Vsq; ad consummationem seculi.) Indicat se non cum solis Apostolis, sed cum omnibus, qui in eorum locum succesturi erant, loqui, quos etiam Apostolos futuros esse significat. Nec enim vndecim illi, quibus cũ loquebatur, vsq; ad consummationem seculi victuri erãt, vt D. Aug. lib. 6. de Genesi ad litteram c. 8. & Theophyl. in huius loci cõment. annotauerunt. Melius, quàm Hieronymus, qui his verbis significari putat Apostolos vsque ad consummationẽ seculi victuros

ros esse, quia etiamsi corpore mortui sunt, semper animo viuunt. Cæterùm non promittit Christus se illis in cœlo, vbi opus non est, sed in terra, in puluere, in arena, in certamine afuturum. Illud D. Hieronymus aduersus Heluidium, & Gregorius Nazian. orat. 4. de Theologia rectè monuerunt, præpositionem illam *vsq;* non excludere tempus, quod post cõsummationem seculi futurum est, quasi significet Christus post seculi cõsummationem se cum illis futurum non esse. Qua de re c. 1. 25. disputauimus. Atq; hac ratione ineptè quædam recentiorum Hebræorum argutiæ refelluntur. Nõ enim dicitur, nisi quod dubium esse poterat. Dubium non erat, quin post consummationem seculi Christus cum Apostolis suis in regno suo futurus esset; an autem in certamine cum illis futurus esset, de eo poterat dubitari; sicut Psal. 109. 1. Pater dicit filio, *Sede à dextris meis, Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum,* nõ enim significat, postquam eius inimici subiecti fuerint, ad dexteram Patris sessurum non esse: quin tunc magis quodammodo sedebit, quia magis eius gloria, maiestasq; demonstrabitur. Quanquam si ea interpretatio, quam modò adhibuimus, vera est, nihil absurdi sequitur, si dicamus ea dictione *vsq;* sequens tempus excludi. Nam eo modo, quo se Christus cum Apostolis vsque ad consummationem seculi futurum dicit, id est pugnantes adiuuando, post seculi consummationem quia non pugnabunt, sed regnabunt, cum illis non erit. Erit autem alio modo, quia edent, & bibent super mensam eius in regno ipsius Lucas 22. 30.

Significatio particulæ vsq;, & huius inscriptura.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM MARÇVM.

CAPVT PRIMVM.

Matth. 3. a.1. Malac.3. a.1. Isa.40.a.3 Io.1.c.15. Luc.3.a.4.

1 INITIVM Euangelij Iesu Christi, Filij Dei. 2. Sicut scriptum est in Isaia propheta: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam qui præparabit viam tuam ante te. 3. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas eius. 4. Fuit Ioannes in deserto baptizans,& prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum. 5. Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ vniuersi, & baptizabantur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua. 6. Et erat Ioannes vestitus pilis cameli,& zona pellicea circa lumbos eius, & locustas,& mel siluestre edebat. Et prædicabat dicens: 7. Venit fortior me post me:cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius. 8. Ego baptizaui vos aqua, ille vero baptizabit vos Spiritu sancto. 9. Et factum est: in diebus illis venit Iesus à Nazareth Galilææ: & baptizatus est à Ioanne in Iordane. 10. Et statim ascendens de aqua,vidit cœlos apertos, & Spiritum tanquam columbam descendentem, & manentem in ipso. 11. Et vox facta est de cœlis: Tu es filius meus dilectus, in te complacui. 12. Et statim Spiritus expulit eum in desertum. 13. Et erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus: & tentabatur à Satana:eratque cum bestijs, & angeli ministrabant illi. 14. Postquam autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam,prædicans Euangelium regni Dei, 15. & dicens: Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnũ Dei: pœnitemini, & credite Euangelio. 16. Et præteriens secus Mare Galilææ,vidit Simonem,& Andream fratrem eius,mittentes retia in mare, (erant enim piscatores.) 17. & dixit eis Iesus: Venite post me,& faciam vos fieri piscatores hominum. 18. Et protinus relictis retibus,secuti sunt eum. 19. Et progressus inde

Matth. 3. a.1. Leu. 11. c. 22. Matth. 3. c.12. Lu.3.c.16. Io.1.d.27. Act.1.a.5. & 2. a. 4. & 11.c.16. & 19 a 4. Lu.3.c 22. Io,1.d.32 Matth. 4. a.1. Luc.4.a 1. Matth. 4. b 12. Lu.4.c 14. Io.4.f 43. Matth. 4. c. 18. Luc.5.a.2.

pusillum,vidit Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem eius,& ipsos componentes retia in naui: 20. & statim vocauit illos. Et relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenarijs, secuti sunt eum. 21. Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbatis ingressus in synagogam, docebat eos. 22. Et stupebant super doctrina eius: erat enim docens eos, quasi potestatem habens, & non sicut Scribæ. 23. Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo: & exclamauit, 24. dicens: Quid nobis,& tibi Iesu Nazarene:veniſti perdere nos? scio qui sis,Sanctus Dei. 25. Et comminatus est ei Iesus,dicens: Obmutesce, & exi de homine. 26. Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans voce magna exijt ab eo. 27. Et mirati sunt omnes, ita vt conquirerent inter se dicentes: Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc noua? quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei. 28. Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ. 29. Et protinus egredientes de synagoga, venerunt in domum Simonis, & Andreæ cum Iacobo, & Ioanne. 30. Decumbebat autem socrus Simonis febricitans:& statim dicunt ei de illa. 31. Et accedens eleuauit eam,apprehensa manu eius:& continuo dimisit eam febris, & ministrabat eis. 32. Vespere autem facto cum occidisset sol, afferebant ad eum omnes male habentes,& dęmonia habentes: 33. & erat omnis ciuitas congregata ad ianuam. 34. Et curauit multos, qui vexabantur varijs languoribus, et dæmonia multa eijciebat, et non sinebat ea loqui,quoniam sciebant eum. 35. Et diluculo valde surgens, egressus abijt in desertum locum, ibique orabat. 36. Et prosecutus est eum Simon, et qui cum illo erant. 37. Et cum inuenissent eum,dixerunt ei: Quia omnes quærunt te. 38. Et ait illis: Eamus in proximos vicos, et ciuitates, vt et ibi prædicem: ad hoc enim veni. 39. Et erat prædicans in synagogis eorum, et in omni Galilæa, et dæmonia eijciens. 40. Et venit ad eum leprosus deprecans eum:et genu flexo dixit ei:Si vis,potes me mundare. 41. Iesus autem misertus eius, extendit manum suam: et tangens eum, ait illi: Volo: Mundare. 42. Et cum dixisset, statim discessit ab eo lepra, et mundatus est. 43. Et comminatus est ei,statimque eiecit illum: 44. et dicit ei: Vide nemini dixeris:sed vade,ostende te principi sacerdotum,et offer pro emundatione tua,quæ præcepit Moyses in testimonium illis. 45. At ille egressus cœpit prædicare,et diffamare sermonem,ita vt iam non posset manifeste introire in ciuitatem, sed foris in desertis locis esset,et conueniebant ad eum vndique.

Matth. 4. b 13. Lu.4.c.31. Matth. 7. d.28. Lu.4.c.32. Matth. 8. b 14. Lu 4 f 42. Lu.4.f.42. Matth. 8. a.2. Luc. 15. c. 12. Lu. 14.a.3

IN

IN CAPVT I.

MVLTA sunt necessariò à quattuor Euangelistis eandem scribentibus historiam cõmuniter dicta, & à nobis in commentarijs in Matthæum explicata; quæ si in singulis repetere vellemus, laborem nobis accumularemus non necessarium, lectori verò docto præsertim, & delicato fastidiũ pareremus intolerabile. Quod si vt fieri à nonnullis solet, quoties commune aliquid, & iam à me expositum occurreret, eò, vbi exposuissem, lectorem mitterem; minus mihi laboris, minus illi fastidij esset; non esset tamen nihil. Vtrumque fere deuitabimus, si mecum ille conueniat, vt quoties in posteriore aliquo Euangelista aliquem prioris locum idem dicentis ad marginem notatum viderit, eò se sponte sua conferat, etiam à me non missus, si copiosiorem fortasse desiderabit explicationem. Id in Marco potissimũ accidet, qui Matthæi Euangelium ijsdem plerumque sententijs, ijsdem sæpe verbis, paucis additis, paucis detractis in cõpendiũ videtur redegisse; vt nemo mirari debeat, si multo in Marco, quàm in cæteris breuiores erimus. Debet prudens lector in lucro verborum breuitatem ponere, modò nihil illi pereat de lucro sententiæ. Nos quidem certè in maximo ponimus, ne tempus rebus impendendum necessarijs, in non necessarijs consumamus. prope finem vitæ, longè finem operis intuentes.

De Marco Euangelista, quis, cuiusq; fuerit.

Euangelium secundùm Marcum.) Quæ sit horum verborum vis, & cuius sint auctoris, ipsiusne Euangelistæ, an alterius cuiuspiam, qui suum cuique Euangelistæ titulum adiecerit, in Matthæi titulo disputauimus. De Marco, quia minùs, quàm cæteri Euangelistæ notus fuit, nonnihil dicendum. Et quidem, quæ ad Euangelij scriptionem pertinebant, in communi ad quattuor Euangelistas præfatione ante Matthæum posita à nobis dicta sunt. De homine nunc agimus, quis, cuiusq; fuerit, & quid egerit in vita memorabile. Filium fuisse Mariæ ciuis Ierosolymitanæ, eius ad cuius domum Petrum vinculis ab angelo solutum Lucas Actor. 12. 12. de nocte venisse tradit, Græcus Scholiastes Act. 12. 12. & Dorotheus in Synopsi, & Theophy. & Euthy. in comment. huius loci auctores sunt, & opinionẽ ipsa nominis similitudo nullo etiam auctore probabilem facit. *Considerans*, inquit Lucas, *venit ad domum Mariæ matris Ioannis, qui cognominatus est Marcus, vbi erant multi congregati, & orantes.* Quòd etiam matrẽ ex filio describit, indicat eũ & Christianum, & matre nobiliorem fuisse, qualem Marcum cùm sanctitatis opinione, tùm Euangelij prædicatione, scriptioneque fuisse constat. Dissentit tamen, vt videtur Euseb. lib. historiæ Eccles. 7. c. 20. Ioannem hunc cognomento Marcum alium, quàm Euangelistam fuisse significans. Cui sententiæ illud fauet, quòd Paulus Actor. 15. 37. aliquid in eo fuisse indicet culpæ, quam ob rem in consortium admittendus non esset; quod de Euangelista sine certis credere coniecturis haud scio, an satis prope si ad pietatem sit ingenij. Ac mirum profectò est, si proprium illi Ioannes nomen erat, à nemine auctore veteri Ioannem appellatum. Cùm ergo scriptura priorem illum, quasi proprio, & vsitato nomine Ioannem, posteriorem hunc & eadem scriptura, cum de eo certè loquitur, & omnes auctores antiqui Marcum appellent, diuersos fuisse credendum est. Hæc mihi magis placet opinio, & auctorem grauiorem Eusebium, & probabiliores coniecturas habens. Nam nominum quidem similitudo illa, quam alij auctores secuti in contrariam sententiam abierunt, nihilo maior,

maior, quàm dissimilitudo est. Etenim, vt ambo Marci similes; ita Ioannis nomine dissimiles sunt. Et potuit Marcus ille alter, cui Ioanni nomen erat, alia ratione nobilis esse, vt ex eo mater cognosceretur; sicut Alexander ille, & Ruffus Simonis Cyrenensis filij, ex quibus Marcus capit. 15. 21. describit patrem. Constantior, veroque similior omnium fere auctorum sententia est hunc eum fuisse Marcum, de quo Petrus 1. epistol. capit. 5. 13. scribit filium suum vocans; aut quòd eum paterno, singularique amore prosequeretur, aut quòd eum in Christo genuisset. Discipulum enim fuisse Petri Iren. libr. 3. capit. 1. Euseb. lib. 2. hist. Eccles. capit. 14. Epiph. hæresi 51. Chrysostom. homil. 59. in Matthæum, & Hieronymus in vita Marci tradunt, atque comitem in Euangelij prædicatione fuisse eius omnes affirmant. Ab eo etiam baptizatum fuisse in sermone de Marco Euangelista apud Petrum Damianum lego. Meretur aliquam fidem non malus auctor, & id confirmat, quòd Petrus filium appellet suum, vt solemus, quos baptizauimus, appellare, quemadmodum & baptismus ipse ad Tit. 3. 5. regeneratio vocatur. Cæterum non conuenit, quod Orige. in libro de recta in Deum fide, & Epiphan. hæresi 51. & Doroth. in Synopsi scribunt eum vnum ex septuaginta duobus fuisse discipulis. Addit Epiph. vnum ex illis fuisse, qui audito sermone de edenda carne, bibendoque sanguine Christi ab eo offensi discessissent à Petro verò ad Christum reuocatum. Verum ex ijs auctoribus, qui Petrum de Marco hoc Euangelista loqui putant, ij, qui eum Mariæ Ierosolymitanæ filium fuisse dicunt, eundem esse, de quo Lucas Actorum 12. 12. 25. & 15. 37. 39. & Paulus ad Colos. 4. 10. & 2. ad Timoth. 4. 11. Loquitur, arbitrantur; consobrinum que fuisse Barnabæ. Nam Ioannes ille, cui Marcus cognomen fuit, Barnabæ consobrinus erat, vt ad Colos. 4. 10. scribit Paulus: alij negant, aut certè non affirmant. Auctor Commen. in Marcum, qui Hieronymo tribuuntur, Leuitici fuisse generis tradit. Vellem testimonio, aut argumento aliquo probasset: nunc autem ex sola eius auctoritate fides pendet; quæ eo minor est, quòd ignotus est auctor, &, vt apparet, non vetustissimus. A Petro in Ægyptum prædicandi Euangelij causa missum fuisse, & Alexandrinum constitutum Episcopum nemo non dicit auctorum. Eius verò honoris declinandi causa pollicem sibi præcidisse apud multos vulgò circumfertur auctores; sed grauem ego, & antiquum eius historiæ auctorem quærens nullum inuenio. Et non est, quod Origeni, & alijs quibusdam se ipsos religionis etiam causa minuentibus vitio datur, Euangelistę sine certis testibus tribuẽdum. Nam quod Lyranus respondet id eum diuino tactum spiritu fecisse, quod de Sansone, & Razia credit Augustinus, in Marco credibile non est. Cùm enim ab ipso Spiritu sancto ad Episcopatum vocaretur, quomodo potuit ab eodem spiritu, vt Episcopatum fugeret, ad inferendas sibi manus impelli? Alexandriæ ita Christianorum formasse mores, vt eos indicans Philo de Therapeutis, id est supplicibus, aut contemplatoribus librum scripserit, vt mirabiliter genus illud laudaret vitæ Euseb. lib. 2. histo. Ecclesiast cap. 15. & 16. & Hieronymus in vita Marci, Doroth. in Synopsi, & Theophylactus auctores sunt. Octauo Neronis anno Alexandriæ mortuum scribit Hieronymus. Dorotheus verò sub imperio Traiani Aprili mense rudente collo iniecta à loco, cui Bucolus nomen est, vsque ad locum, qui angelorum dicitur, tractum, igne crematum, & in Bucolo sepultum. Quod tota Ecclesiastica refellitur historia, quę pro cõperto tradit, nullum præter Ioannẽ Apostolum, aut Euangelistam Traiani imperium attigisse.

Marcus Alexandrinus Episcopus.

Fabula de Marco sibi pollicẽ scindente refellitur.

Quo tempore Marcus mortuus.

1. *Initium Euangelij.)* Euangelij nomen, quot modis diceretur, in com-

muni ad quattuor Euangelistas præfatione diximus. Hoc loco quidam Euangelicam historiam interpretantur, eiusque exordium ἀρχὴν *initium* à Marco vocari putant, quasi dicat, Exordium Euangelij, id est historiæ Euangelicæ, quam scribo, à Ioannis Baptistæ prædicatione sumam, sicut de illo in Isaia Propheta capit. 40.3. scriptum est, *Vox clamantis in deserto, parate vias Domini*. Alij pro lege Euangelica, nouoque Testamento, quod Christus sanciebat atque prædicabat sumi existimant, quasi indicare Marcus voluerit eundem Ioannem finem veteris, initium verò fuisse noui Testamenti, sicut in Malachia Propheta capi. 3.1. scriptum est, *Ecce ego mitto angelum meum ante faciē tuam, qui præparabit viam tuā ante te.* Sic Chrysostō. hom. 1. in Marcum, & Theophylactus & Euthymius in commentarijs. Vera quidem sententia, sed quòd ad loci interpretationem attinet, non id, vt opinor, Marcus agebat, vt doceret, vnde lex Euangelica; sed vnde Christi prædicatio initium habuisset. Nam si id egisset, non Isaiæ, & Malachiæ; sed Ieremiæ potiùs protulisset testimonium c. 31.31. 32. *Ecce dies venient, dicit Dominus, & feriam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouum; non secundùm pactum, quod pepigi cum patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti.* Recentiores fere omnes interpretes hunc libri titulum esse docent absolutè positum, & ex sequentibus minimè pendentem, quasi diceret Marcus, Sequitur, aut incipit Euangelium filij Dei, sicut rudioribus, & minùs litteratis sæculis mos fuit libros inscribere, & quemadmodum Matthæus simili ratione Euangelium suum inscripsit, *Liber generationis Iesu Christi*. Illam ego interpretationem magis probo, vt nō libri titulus, sed prædicationis Christi principiū significetur, quasi dicat Euangelista, Christi prædicatio tale habuit initium, quale prophetæ venturi Messiæ prædicationem habituram esse prædixerant. Primùm, quia, si hic titulus esset libri, non bene verba, quæ sequuntur, cohærerent. Quis enim sensus, *Initium Euangelij Iesu Christi*, id est, incipit liber Euangelij Iesu Christi, *sicut scriptum est?* Nec enim prophetæ Marcum scripturum Euangelium, atque hunc illi titulum daturum, sed Christum venturum, & Euangelium prædicaturum prædixerant. Neque verò dici potest illud verbum *sicut scriptum est*, non ad initij, sed ad Euangelij nomen esse referendum, atque ita verba, sententiamque cohærere; quasi sensus sit, *Initium Euangelij*, id est prædicationis Christi, de qua prædicatione scriptum est, *Ecce ego mitto angelum meum ante te*. Id enim, quod sequitur, *ante te* indicat hæc verba non solum ad Euangelij; sed etiam ad initij nomen referri oportere. Idem enim est *initium*, & *ante te*. Præterea, quia, etsi Hebræi ex principio libri titulum toti libro dare solent, vt ex Geneſi perspicuum est; tamen ad hunc modum libros ordiri non solent, Initiū libri Geneſis, aut Initium Exodi. Dixisset ergo Marcus, liber Euangelij Iesu Christi, si eam consuetudinem sequi voluisset, quemadmodum Matthæus, dixit, *Liber generationis Iesu Christi*: aut simpliciùs, Euangelium Iesu Christi, sicut dixit Isaias, *Visio Isaiæ filij Amos*; & Ieremias, *Verba Ieremiæ prophetæ*, & Ioannes in Apocalypsi, *Apocalypsis Iesu Christi*. Sensus ergo est, *Initium Euangelij*, id est prædicationis Euangelicæ *Iesu Christi*, fuit. Hoc enim verbum, aut aliquod simile intelligendum est.

Sicut scriptum est in Isaia prophe-
ta.) Matthæus à Christi generatione, Lucas à generatione Ioannis Baptistæ suum exorsi sunt Euangeliū, Ioannes multo altiùs à diuinitatis æternitate, Marcus breuius sumpsit exordium. Nam omissa æternitate, omissa humanæ naturæ, & Ioannis, & Christi generatione, omissa fuga in Ægyptum, omisso reditu, omissis deniq; omnibus, quæ Christus vsque ad annum Tiberij 15. ætatis verò suæ trice-

simum, vt auctor est Lucas ca. 3.1.23. aut fecit, aut passus est, à sola orsus est prædicatione, quasi sibi proposuisset solam Christi doctrinam, & miracula doctrinam confirmantia explicare; Itaque trium tantùm annorum Christi texit historiā. Quæritur à multis eius consilij ratio. Credo ego probabilissimam hanc esse, Matthæū, quia promissiones Abrahamo de semine, in quo essent omnes gentes benedicendæ, & de futuro regno Christi ex Dauidis familia nasciturī in Christo completas fuisse ostendere volebat, vt eum omnes promissum esse Messiam intelligerent, ab Abrahamo, & Dauide exordium petiuisse, vt Matthæi. 1.1.17. ex Hieronymo, & alijs docuimus auctoribus. Marcum verò sectantem breuitatem alia idem ratione afficere voluisse, docendo tale fuisse Christi prædicationis initium, quale prophetæ prædixissent futurum esse Messiæ, vt eū Messiam esse constaret, quàm rationem Beda in commentarijs reddit. Cœpit autem à prædicatione, & breuitatis, vt opinor, causa, & quia non tam historiam de tota vita Christi, quam compendium de eius doctrina, atque miraculis quibus cōfirmata doctrina esset, scribere volebat. Ab anno autem Christi tricesimo cœpit, quia tunc Christus priè cœpit facere, atque docere. Nam quòd annos natus duodecim sedens inter doctores disputauerit Lucæ 2. 47. singulare, & extraordinarium factum fuit, quasi futuri Euangelij præludium, neque enim id apertè, & passim faciebat, quasi doctoris professus officium, sed quasi vnus aliquis de plebe puer, vt scientiæ suæ exhibito documento auditorum in se animos excitaret, & erigeret in expectationem sui: Baptizatus verò non ita, sed publicè, in templo, & quasi vnus de magistris in Synagogis doctorem se ferebat *Ego* inquit *palam locutus sum*, Ioannis 18.20. & *Quotidie*, inquit, *apud vos sedebam docens in templo*, Matthæi 26.55. & *Ego semper docui in Synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt* Ioannis 18.20.

Iesu Christi.) De his duobus Christi nominibus diximus apud Matthæum ca. 1.1. neque his duobus verbis, vt multi existimant, materia; sed auctor Euangelij notatur. Non enim sensus est, Initium Euangelij, in quo de Christo agitur, sed quod Christus attulit, docuit, prædicauit.

Filij Dei.) Cur potius filium Dei, quam filium Dauidis, quemadmodū Matthæus, appellauerit, vulgaris est quæstio. Ad quam in commentarijs Beda respondet, voluisse Euangelistam, vt à minoribus ad maiora erigeremur, dum ex Matthæo Christum hominis, ex Marco Dei filium discereremus. Ratio probabilis, sed existimo ego omnibus Euāgelistis propositum fuisse, vt Christi docerent diuinitatem; sed cum ad eandem intēderent metā, diuersis carceribus egressi sunt. Matthæus, & Lucas ab humana exorsi generatione diuinitatem humili sumpto principio paulatim, & accommodatè ad Iudæorum ingenium insinuarūt, dum ex natalibus, modoq; mirabili nascendi Christū eum esse probauerunt, qui per prophetas promissus à Iudæis expectandus erat populi Redemptor. Idē Ioānes facit, dum de æternitate disserit. Marcus, dum ostendit esse eum, ante quem Pater angelum se, qui eius pararet viam, missurum promiserat.

Sicut scriptum est.) Sunt, qui hæc verba non cum præcedentibus, sed cum sequentibus iungant; Quod fere omnes faciunt, aut facere certè debent, qui prima illa verba, *Initiū Euangelij, Iesu Christi*, libri titulum esse putant, vt sit oratio præpostera hunc habēs sensum; fuit Ioannes in deserto prædicans, sicut scriptum est in Isaia propheta *Vox clamantis in deserto*. Sed nō dubito cum verbis præcedentibus esse copulāda, quemadmodum paullo ante demonstrauimus, & nunc ex alterius interpretationis absurditate magis affirmatur. Nam si ad sequētia referatur, oratio præpostera, insolēs, & durissima erit, qua nec Euāgelista vti solet, neque quisquam homo nō

omnino barbarus vteretur: præter quàm quòd non erat Euangelistæ consilium in Ioanne, sed in Christo consistere, eiusque, vt diximus, probare diuinitatem. Itaque credẽdum non est propter Ioannem, sed propter Christum prophetarum testimonium attulisse, vt ostenderet Christũ esse eum, ante cuius faciem Deus se angelum suum missurum dixerit, vt paulo superius ex Irenæo lib. 3.c.18. & ex Bedę in hunc locum commentarijs adnotauimus. Sensus ergo est, *Initium Euangelij*, id est Euangelicæ prędicationis *Iesu Christi* fuit, aut ita se habuit, *sicut scriptum est in Isaia propheta*. Extitit enim Ioannes in deserto baptizans, & prędicans baptismum pœnitentię, vt hoc loco Euthy. indicauit. Quare post illa verba, *Initium Euangelij Iesu Christi filii Dei* pũctum index finitę periodi esse nõ debet, quemadmodum ab ijs ponitur, qui hunc libri titulum esse putãt; sed virgula, quæ ostendat ex consequentibus pendere sententiam.

In Isaia propheta.) In plerisque nũc Græcis codicibus legitur ἐν τοῖς προφήταις, in prophetis, atque ad hunc modum Irenæus libro 3. capit. 11. & 18. & Theophylact. & Euthym. hoc loco legunt. Multo meliorem lectionem esse arbitror, quam in vulgata habemus editione; *Sicut scriptum est in Isaia propheta*. Primùm, quia omnes Latini codices ita habent: deinde quia nõ omnes Græci aliter habent: quin ex Hieronymo constat lib. de optimo genere interpretandi ea ætate omnes etiam codices Græcos ita legisse, quemadmodum nunc Latini omnes legunt. Cũ enim quæstionem proposuisset, quomodo hoc loco legeretur, *sicut scriptum est in Isaia propheta, Ecce ego mitto angelum meum*, quod non in Isaia, sed in Malachia scribitur nouissimo duodecim prophetarum, non respondit Græcè legi, sicut scriptum est in prophetis; sed *Soluat*, inquit, *hanc quæstiunculam imperita præsumptio, & ego erroris veniam deprecabor, quasi solui non possit*. Præterea quia & Syriacus inrerpres ita legit. Deinde, quòd nulli prorsus auctores Latini legant in prophetis. Nam Irenæus Latinus, qui libr. 3. ca. 11. semel tantùm ita legit, eodem capite, & capit. 18. legit *in Isaia propheta*, vt facile intelligi possit, cum *in prophetis* legit, aut lapsum fuisse memoria, aut sententiam, non verba recitare voluisse. Contra verò auctores antiqui Græci ita etiam legunt, vt Chrysostom. aut quisquis auctor est hom. 1. in Marcum; & alij ex veteustiores, vt alicubi testatur Epiphanius. Denique credibilius est aliquem, cum videret duorum prophetarum testimonia citari, vt Porphyrij obiectioni responderet, qui, vt Chrysost. & Hierony. tradunt, hunc Christianis locum obiectabat, vt Euangelistarum argueret ignorantiã; pro *Isaia* scripsisse *in prophetis*; quàm contra pro *prophetis* scripsisse aliquo *in Isaia*. Matthæus quidem, & Lucas de eadem re loquentes non dicunt *in prophetis*, sed *in Isaia*; sed in promptu ratio est, non duorum prophetarum, sed vnius tantùm Isaiæ testimonium afferebant; itaque nolumus argumentum ex illis sumere. Tantùm obstat, quòd cùm duorum hic prophetarum testimonium Marcus inducat, non videatur esse credibile alterum tantùm eorum nominasse. Quidam, quibus auctor Lyranus est, sanè non malus, nimis meo iudicio subtiliter, & phylosophicè respondent, solum nominatum Isaiã, quia eius vltima sunt verba, & solent res ex fine nomen accipere. Alij Augustinum secuti, quia & per Isaiam, & per Malachiã idẽ loquebatur Deus, nihil fuisse discriminis, aut vtrumque aut alterum tantùm nominare, cùm idem semper Deus citetur auctor. Hanc interpretationem cur sequi non soleamus, in commentarijs in Matthęum c. 27. 9. diximus. Mea igitur, si quid valet, hęc est sententia, Marcum solum Isaiam citare voluisse; *Vox clamantis in deserto*, vt probaret, quod paulo ante dixerat, *Initium Euangelij Iesu Christi*. Vox enim illa *in deserto clamatis* initiũ fuit Euangelij,

Vulgata editio defenditur.

lij, sed quia intelligi non poterat, id à propheta de Ioanne dictum fuisse, nisi ex Malachia; adiũxit quasi explicationem Malachię testimoniũ vnum ex vtroque contexens, & solum Isaiam auctorem faciens, quia pars præcipua, & in qua tota consistebat vis probationis, quamque potissimum euangelista producere volebat, Isaiæ erat.

2. *Ecce ego mitto.*) Malachiæ testimonium Matthæi 11. 10. Isaię verò Matthęi 3. 3. exposuimus.

9. *Venit Iesus à Nazareth Galilææ.*) Oppido, vbi Christus post reditũ ab Ægypto vsque ad annum ætatis suæ circiter tricesimum nutritus fuerat, vt colligitur ex Matthęo c. 2. 23. & ex Luca c. 3. 23. & c. 4. 16. Addit *Galilææ*, non distinctionis, sed descriptionis, & declarationis causa. Nec enim alia Nazareth extra Galilæam erat. Magis Marcus, quàm Matthæus locũ expressit. Matthæus enim tantùm dixit venisse Christum à Galilęa, Marcus ipsum Galilææ oppidum, vnde venerat, indicauit, Euthymius.

11. *In te complacui.*) ἐν σοὶ εὐδόκησα in quo mihi complacui, vt Chrysostomus homil. 3. & Euthym. legunt. In textu quoque Græco Romani Theophylacti eodem modo legitur, quamuis in commentarijs, quomodo ipse legerit, non apparet. Latini codices fere omnes habent *in te complacui*, atque ita Grȩcè credo nostrũ legisse interpretem, multoque meliorem esse lectionem. Primo, quia non dixerat, *Hic est filius meus dilectus*, vt Matthęus. Quòd si dixisset, consequens esse videretur, vt diceret, *in quo mihi complacui*; sed dixit, *Tu es filius meus dilectus*. Itaque magis consentaneum rationi est, vt eandem secundam personam alloquens dicat *in te complacui*. Deinde quia Lucas capi. 3. 22. qui eodem modo, quo Marcus dixerat, *Tu es filius meus dilectus*, eodem modo dicit hic, ἐν σοὶ εὐδόκησα, *In te complacui*. Demum facilis scriptoris lapsus fuit, vt pro σοὶ scripserit ᾧ. Sed duplex hinc oritur quæstio altera, quomodo discrepent Euangelistę Patris verba recitantes, dum alius scribit dixisse voce illa de cœlo missa, *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacuit*; alij dixisse, *Tu es filius meus dilectus, in te complacui*, altera cũ vtroque modo vox illa cęlestis dicere non potuerit, vtronam modo dixerit. Priori & sæpe iã respõdimus, & nũc breuiter respondemus, non semper Euangelistis propositũ fuisse Christi verba, sed sẽsum recitare; sensus aũt idem est, siue dicas, *Tu es filius meus dilectus, in te mihi complacui*, siue eodem demõstrato Christo, *Hic est filius dilectus, in quo mihi bene cõplacui*. Vtrobique. n. significatur Christũ filium esse dilectum Dei, quod maximè docere Euangelistæ volebant. De posteriore verò qõne Matthæi 3. 17. copiosè diximus.

Editio vulgata defenditur.

12. *Et statim.*) Quod Marcus dicit *statim*, Matth. capit. 4. 1. dicit *Tunc*, *Tunc*, inquit, *Iesus ductus est in desertum*, id est simulatq; baptizatus fuit, & spiritus sanctus descendit super eum. Expressiùs locutus est Marcus. Videntur Euangelistæ aliquid mysterij indicare voluisse, quòd tanto studio declarauerint statim post baptismum Christum in desertum secessisse. Fortasse Spiritus sancti, qui super eum descenderat, efficacitatem ostendere voluerunt, qui vbicunq; est, aliquid boni agit, nec moras patitur, sicut Actorũ 2. 4. in missione Spiritus sancti manifestiùs apparuit; *Repleti sunt*, inquit, *omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui*. Aut fortasse Christi diligentiam in exequẽdis mandatis Patris, quòd simul vt à Patre missa de cœlo voce, & à Ioanne intento digito Euangelij auctor, doctorq; est declaratus, sese ad pugnam accinxerit, sese collegerit, ac receperit in solitudinem, vt cum diabolo principe mũdi huius singulari certamine pugnaret, eoque victo mundus à se totus facilè vinceretur, ponerentur que inimici eius scabellum pedũ eius. *Nunc*, inquit, *iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras*, Ioannis 12. 31. & 14. 30. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam*, &

posset securus dicere, *Confidite, ego vici mundum*, Ioannis 16.33. Fortasse etiam diaboli diligentia notatur, qui simul vt in Christo Spiritum sanctum descendentem vidit, qua solet, inuidia in eum impetum facere conatus est, exploraréque, num vox illa, quæ cœlo missa erat, vera esset. Cui Christus, ne hostem timere videretur, in solitudinem obuiam processit. Quod autem Ioannes dicit capit. 1.29. *altera die vidit Ioannes Iesum venientem ad se*, nemo putet huic loco esse contrarium, quasi non statim Christus, vt ait Marcus, in desertum secesserit, cum eum altera die Ioannes venientem ad se viderit. Loquitur enim Ioannes de Christo non iã baptizato, sed ad baptismum venien te. Maiorem repugnantiæ habet speciem, quod eodem loco vers. 35. & 36. idem Ioannes dicit, *altera die* τῇ ἐπαύριον, postridie, *iterum stabat, Ioannes, & ex discipulis eius duo, & respiciens Iesum ambulantem dicit, ecce Agnus Dei*; hoc enim post baptismum accidisse constat. Duobus modis hic nodus solui potest, aut abusum fuisse Ioannem proprietate verbi τῇ ἐπαύριον, & *postridie* dixisse pro *altera die*, vt noster vertit interpres intelligens fortasse non esse sensum ad proximè insequentem, sed ad alteram quampiam diem referẽdum: aut aduerbium *statim* hoc loco non momentum, sed breue temporis interuallum significat, vt illud, *tunc*, apud Matthæum cap. 4.1. quod multis iam locis adnotauimus. Hoc enim tantùm Euangelistæ docere voluerunt, Christum statim post baptismum, id est antequàm prædicare, aut miracula facere cœpisset, aliam ue actionem publicam aggrederetur, se in solitudinem recepisse: non quòd è vestigio se receperit. Quin verisimile est, per aliquem saltem diẽ Christum iam baptizatum apud Ioãnem mansisse, vt pluribus de se hominibus diuersis diebus ad baptismum conuentitantibus testimonium perhiberet.

Spiritus.) Sanctus, qui descenderat super eum, & vt ait Ioannes ca. 1.33. super eum manserat, quemadmodũ Chrysostomo. hoc loco Euthy. & Theophylact. in commentarijs in c. 4. Matthæi adnotauerunt. Hoc enim spiritu plenus Christus, vt ait Lucas capi. 4.1. agebatur, quemadmodum de ijs, qui non natura, vt Christus, sed adoptione filij Dei sunt, dicit D. Paulus, *quicumque spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei* ad Romanos 8.14. Indicant ergo Euangelistæ Spiritum sanctum non ita in Christum descendisse, vt eum tantùm ostenderit, statimque discesserit, sed ita in eo mansisse, vt statim cœperit eum agere, & omnibus deinceps rebus gubernare. Si quis lõgiorem de hoc spiritu disputationẽ desiderat, legat, quæ scripsimus Matthæi 4.1.

Expulit.) ἐκβάλλει, expellit, aut eijcit Matthæi 4.1. ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος *ductus est ab spiritu*; Lucas c. 4.1. καὶ ἦγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἔρημον, & *agebatur in spiritu in desertum*. Eodem sensu tres Euangelistæ loquuntur, sed Marcus aliquanto efficaciùs, & quia plus est ἐκβάλλειν, quam ἄγειν, & quia præsens tempus maiorem habet vim, remque magis ante oculos ponit.

Et erat in deserto) καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ, & erat ibi in deserto. Quòd Marcus imperfecto vtitur, temporis cõtinuationem significat; ostendit enim totos dies quadraginta Christum in deserto versatum fuisse, ita vt ab eo non discesserit, quod nullus alius tã a pertè expressit Euangelista, nã Matthæus, & Lucas tantùm dicunt quadraginta diebus ieiunasse; sic enim apud Lucam distinguenda sunt verba, *Et agebatur in spiritu in deserto diebus quadraginta*, id est, vt illic esset quadraginta dies, πειραζόμενος, *tentatus à diabolo*, id est, vt à diabolo tentaretur, aut, vt dicit Marcus interpres *tentabatur à diabolo*. Eodem hoc ipsum pertinet, quod ait, *quadraginta diebus, & quadraginta noctibus*. Quamquam hæc vltima verba, *Et quadraginta noctibus*, neque hoc loco Græcè leguntur, nec apud Lucam cap. 4.2. & videntur ab aliquo ex Matthæo cap. 4.2. huc fuisse translata. Notant hoc loco diligenter hæreticorum interpretes hanc Christi in desertum secessionem exempli fuisse singularis: semel enim tantùm secessisse, sicut & Eliam. 3. Regum 19.3.4. veriti, ne Christi factum ad probandum monachorum institutum afferamus. Primùm quidem errant, quòd putent Christum semel tantum solitudinẽ petiuisse. Petiuit enim quoties aut ab Euangelij prædicatione vacauerat, aut aliquid magni aggredi volebat, vt Matth. 5.1. & 14.23. & 15.29. & 17.1. & Marci 3.13. & 6.46. & 9.2. & Lucæ 6.12. & 9.28. perspicuum est. Itaq; non singulare factum, sed consuetudo fuit. *Erat*, inquit Lucas cap. 21.37. *diebus docens in tẽplo, noctibus verò exiẽs morabatur in mõte, qui vocatur Oliueti*. Non ergo semel in vita, sed singulis fere noctibus, id est dimidia temporis parte Christus, vt ita dicam, monachus erat. Rursus idem Lucas c. 22.39. *Et egressus*, inquit, *ibat secundum consuetudinem in Montem oliuarum*. Et vt fingamus semel tãtùm per quadraginta illos dies in solitudinem abijsse, cur neminem vnquam istorũ Euangelicorum hominum, vel semel tantùm, non dico per quadraginta; sed per vnum tantùm diem (nisi fortasse voluptatis, non orationis causa) in solitudinem secedere videmus? sed huiusmodi hæreticorum interpretamenta, quæ illi ne nobis Christi, & Ioannis solitudo, habitus, ieiunium, ciborumque delectus ad virtutis culturam seruire possint, comminiscuntur, 3. & 4. cap. Matthæi multis argumentis refutauimus.

De Christo in desertum eunte cõtra hæreticos.

Et tentabatur à Satana.) Quod Hieronymus, aut quisquis auctor est cõmentariorum in Marcum, & Beda ex hoc verbo colligunt Christum nõ ter tantùm, vt scribit Matthæus cap. 4.2. sed frequenter, aut continenter potiùs per totos quadraginta dies fuisse tẽtatum, probabile natura sua est; sed certò, ex hoc loco colligi non potest. Nec enim necesse est, vt sensus sit, perpetuò per quadraginta illos dies tentatũ fuisse, sed in illis aliquo ties fuisse tẽtatũ: præsertim si Græca sequamur verba, atque distinctionẽ, καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. Erat ibi in deserto quadraginta dies, tentatus à Satana.

Eratque cum bestijs.) Inter bestias, & quidem feras, & venenatas, hoc enim Græcum verbum θηρίον significat. Quibus verbis tantùm voluit Euangelista summam declarare solitudinem, vbi solæ feræ bestiæ versarentur, quoque nemo mortalium penetraret, vt Theophylact. & Euthymius indicauerunt.

Et angeli ministrabant illi.) Beda ita exponit, quasi angeli toto illo tempore, quo Christus in deserto fuit, illi ministrauerit. *Inter bestias*, inquit, *morabatur, vt homo, sed ministerio vtitur angelico, vt Deus.* Cæterum ex Matthæo c. 4.11. manifestum est, non nisi peracta iam omni tentatione, partaque victoria angelos accessisse. Nam priùs quidem, vt illo loco diximus, paratos ad ministerium angelos Christus prohibuerat; & ne à diabolo ex angelorum famulatu, sicut princeps ex comitatu ministrorum, dux ex militibus sequentibus, atque parentibus cognosceretur; & vt diabolus aggredi solum auderet, quem angelis cinctum, vel spectare timuisset; & vt solus cum solo pugnaret, ne victoria alij, quàm sibi, ferri posset accepta, soluisque verè diceret, *Ego vici mundum* Ioannis 16.33. & *torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum* Isai. 61.3.

14. *Postquàm autem traditus est Ioannes, venit Iesus in Galilæam.*) Marcus hoc loco, & Matthæus ca. 4.12. & Lucas ca. 4.14. ita de ista Christi fuga loquuntur, vt indicent eam statim post quadraginta illos in solitudine actos dies contigisse. Ioannes verò c. 4.43. ita vt longè post factam esse significare videatur; non solùm quia priùs & vocatos Apostolos, & baptismum per eos administratũ, quæ causa Pharisæis fuit inuidiæ, Christo verò ad declinandam eorum inuidiam

diam in Galilæam secedendi, prædicatum in Iudæa à Christo Euangelium, & facta scribit miracula. Hæc enim omnia per anticipationem dicta intelligi possent; sed etiam quia apertè docet Christum tunc in Galilæam euntem discipulis suis fuisse comitatum. Hæc quæstio ex altera maximam partem quæstione pêdet; num reditus ille in Galilæam Christi, de quo Ioannes loquitur, idē sit, atque hic, de quo tres alij scribūt Euangelistæ. Nam si idem est, haud dubium, quin non statim Ioannes traditus, nec statim post reditum à solitudine in Galilæam Christus discesserit, quia id ex Ioāne apertissimè colligitur. Sin autem non est, dubium ad huc manet, an aliquanto tempore nondum vocatis Apostolis in Iudæa Christus prædicauerit, antequàm discesserit in Galilæam, an statim discesserit, sicut trium Euangelistarum indicat series. D. Augu. lib. 2. de consensu Euangelist. c. 17. & Beda hoc loco, & Matthæi 4. 12. eundem reditum esse putant, sed Beda priùs Christum in Galilæam ijsse dicit, cum ibi Apostolos sibi aggregauit: quem reditum Euangelistæ prætermiserint, quamuis ex eorum etiam historia aliqua ratione colligatur. Vellem pateretur ratio, vt tam bonis assentirer auctoribus. Sed animaduerto, & planè per spicio in eo reditu, de quo Ioannes loquitur, iam Apostolos fuisse vocatos; in eo, de quo alij tres agunt Euangelistæ, nondum vocatos fuisse, quia ita reditum eum in Galilæam describunt, vt non obscurè significent nondum Christum Apostolos habuisse, sed eos, cum in Galilęam veniisset, conuocasse. Manet adhuc quæstio, an Ioannes aut interim, dum Christus in deserto erat, aut statim postquàm à deserto reuertit, traditus fuerit, statimque se Christus in Galilæam receperit, antequàm inciperet in Iudæa prædicare. Ioann cap. 3. 22. 23. 24. omnem nobis dubitationem tollit, quia clarissimis scribit verbis per aliquantum tempus vtrumque, & Christum, & Ioannem simul prædicasse, baptizasseq;. Priùs enim prędicare in Iudæa cępit, discipulosque collegit, qui eius nomine baptizarent, quàm iret in Galilęa: & adeo quidem collegit multos, vt Ioannis discipuli inuidere viderentur Ioannis 3. 26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimoniū perhibuisti, ecce hic baptizat, & omnes veniūt ad eum*. Cur ergo Matthęus, Marcus, & Lucas de illa prima Euangelij prædicatione mentionem non fecerūt? Ratio nobis, cum ab illis exposita non fuerit, constare non, potest; sed est tamen probabilis, & non difficilis coniectura, ideo eam prætermisisse, quia priuata quodammodo fuit viuente adhuc, & prædicante Ioāne; fuit enim tempus illud, quo Christus simul, ac Ioannes prædicauerūt, quasi legis, & Euāgelij, id est noctis, & diei crepusculum quoddam, quo etsi lucebat aliquo modo Euangelium, quasi sol quidam, nondum tamen omnino ortum erat; ortum est Ioanne mortuo, id est lege abeunte, & orientis solis luce dissipata. Postquàm Christus Apostolos sibi aggregauit, id est familiam asciuit, ministrosque creauit Euangelij; tunc primùm putant Euangelistę Matthæus, Marcus, & Lucas propriè cępisse Euangelium prædicare, quia non iam solus, & quasi homo priuatus, sed & p se ipse, quasi publicus Apostolorū dux, atq; magister; & per Apostolos in diuersa loca missos prædicabat, quasi velis passis Euangelij. Hinc intelligitur bis Christum simili de causa ex Iudęa in Galilęam profugisse. Primùm ob traditum in vincula Ioannem, vt Matthæus, & Marcus exponunt. Nam Lucas nulla de Ioānis vinculis facta mentione solam Christi in Galilęam secessionem explicauit. Deinde, cùm ex Galilæa collectis iam Apostolis in Iudęam reuertisset, tantumque ibi discipulorum numerū prædicando, baptizandoq; cōgregasset, vt Pharisæi magis ab eo, quàm à Ioanne timere inciperent; tunc enim, vt eorum vitaret inui-

diam

diam, rursus se in Galilæam recepit, Ioannis 4. 1. 3. *vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi, quòd Iesus plures discipulos facit, quàm Ioannes, reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilęā*. Atque hoc fortassis est, quod Ioannes dicit iterum in Galilęam abijsse, indicans antea iterum ijsse. Quanquam non ignoro posse illud *iterum* ad aduentum ex Galilæa Christi referri, quasi sensus sit, nō quidē iterū priùs in Galilæam ijsse, sed redijsse in Galilęam, vnde ante venerat. Hūc enim Hebraismū aliàs exposuimus. Hærere in illis verbis aliquis minùs exercitatus lector poterit, *Vt ergo cognouit Iesus, quia audierunt Pharisæi, quòd Iesus plures discipulos facit, & baptizat, quàm Ioannes*. Quo enim modo dicere poterant Iesum plures, quàm Ioannem discipulos facere, si de eo loquebantur tempore, quo Ioānes iam erat mortuus? Nam ante priam Christi in Galilęam profectionem Ioannes in vincula coniectus, & securi percussus fuerat. Placet, ꝙ à doctis iam nonnullis interpretibus obseruatum est, sensum esse, Iesum plures tunc fecisse discipulos, non quàm eodem tempore, sed quā ante, dum viueret Ioannes, fecerit. Cur autem in Galilæam potiùs, quam alium in locum accesserit, cū plus in Galilæa periculi esse videret, vbi, qui Ioānē occiderat, Herodes dominabat, Matthęi 4. 12. disseruimus.

Prædicans Euangelium regni Dei.) Hęc, & quę sequuntur, copiosiùs à nobis Matthęi 4. 17. 23. explicata sunt. Nunc aliqua tantùm illic non dicta carpemus.

15. *Quoniam impletum est tempus.*) Aduentus Christi, & regni cœlorum à prophetis prędictum, maximeque à Patriarcha Iacob Genes. 49. 10. & à Daniele c. 9. 24. Sic D. Paulus ad Galat. 4. 4. *vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret*, Euthym.

Pœnitemini.) μετανοεῖτε, pœnitèntiam agite, vt solet vertere idem interpres Matthęi 3. 2. & 4. 17. & 11. 20. 21. & 12. 41. Et infra apud eundem hunc Euangelistam cap. 6. 12. & Lucæ 11. 32. & 13. 3. 5. & 15. 7. 10. & 16. 30. & 17. 3. Quid autem causę fuerit, cur hoc loco, item que Actor 3. 19. idem verbum, reddiderit, *pœnitemini*, malo fateri nescire me, quàm ignorantię, aut temeritatis antiquum, & prudentem interpretem arguere. Quòd autem hoc loco Theophylactus obseruat, alio sensu Ioannem, alio Christum prędicasse; *pœnitentiam agites* illum, vt à peccatis, hunc, vt à lege ad Euangelium homines reuocaret, nō existimo satis esse firmum. Nam & Ioannis consilium, atq; officium erat homines à lege sensim auellere, & ad Christū traducere: & Christus quidem certè, qui peccatorum redēptor venerat, à peccatis magis, quā à legis obseruatione homines reuocare conabatur. Quo verò modo doceret alios legem spernere, quam ipse, quamdiu in hoc versatus est mundo, vt ait Chryso. perfectissimè seruauit?

16. *Secus mare Galilææ.*) *Stagnum Genesareth* Lucę 5. 1. Quod propter magnitudinem mare vocabatur, vt constat hoc loco, & Matthęi 4. 18.

Vidit Simonem, & Andream.) Luc. narrat, cùm multę essent nauiculę, ideam Christum ascendisse, quę Simonis erat. Volebat enim piscatorem sua ipsius naui, suis quodammodo piscari retibus. Quę hic de Apostolorum vocatione dicuntur, apud Matthęum c. 4. 18. exposuimus.

Mittentes retia in mare.) Eodem modo Matthęus capit. 4. 18. Lucas verò paullo aliter c. 5. 2. *Piscatores autem descenderant, & lauabant retia*, sed eos, qui lauabant, alios fuisse quàm hos, qui in mare retia mittebant, credendum est. Erant enim multi, quorum alij piscandi causa retia in mare iaciebant, vt Matthęus, & Marcus affirmant; alij lacerata, aut soluta reficiebant, vt ait Marcus infra vers. 19. & Matthęus ca. 4. 21. alij, vt dicit Lucas, lauabant.

21. *Et ingrediuntur Capharnaum.*) Matthęus capi. 4. 13. antequàm discipulos Christus deligeret, simulatque

in

in Galilæam venit, Capharnaum ingressum scribit ibique commoratũ. Illa enim quasi Euangelij sedes fuit, quòd ibi Christus frequentissimè versaretur, atque prædicaret, vsque eò, vt eius vocaretur ciuitas, Matthæi 9. 1. postea ascitis iam Apostolis scribit totam docendo, & miracula faciendo Galilæam obijsse, ita vt in Syriã vsque eius manaret fama Matthæi 4. 23. 24. Quæ omnia Marcus præterijt, & ad id quod præcipuum erat, sibiq; propositum properauit. Quod ergo dicit Capharnaum ingressum esse, postea factum fuisse intelligendum est, cum ad lustrandam Galilæam redijsset.

Et statim.) Id est primo sabbathi die, simulatque licuit, cum primùm congregata Synagoga fuit. Indicat Euangelista in prædicando Euangelio diligentiam, & ardorem Christi, qui nullam loci, nullam temporis occasionem, qua docere posset, præterlabi pateretur.

Sabbathis.) Per singulos dies Sabbathi, quibus ad legendam legem Mosis Iudæi in synagogam conueniebant. Hac enim de causa plurali numero Euangelistam vsum fuisse arbitror, vt singulos sabbathi dies significaret, quemadmodum aliquando Hebræi faciunt Psalm. 62. 7. *In matutinis meditabor in te*, id est singulis matutinis, singulis diebus mane, aut vt Hebraicè משמרות in custodijs, aut vigilijs, quasi dicat per singulas noctis vigilias, quibus milites ad agendas excubias solent surgere, & ego ad meditandum in te surgo. Voluit igitur Euangelista docere nullam Christum, vt paullo ante diximus, iuuandi homines, nec loci, nec temporis occasionem prætermisisse; ideo locum, tempusque notauit. Locum Capharnaum, vrbem maritimam, frequentem, publicanorum, aliorumq; negotiatorum plenam, eoque magis corruptam moribus, quales plerumque eiusmodi vrbes ad mare sitæ esse solent; tempus diem sabbathi, quo solebant Iudæi in synagogam ad audiendam legem, sicut nunc Christiani in templa festis diebus conuenire, vt ex hoc ipso loco colligitur, vt ex Luca cap. 4. 16. 31. & 13. 10. & Actorum 13. 14. 27. 42. 44. & 15. 21. & 17. 2. & 18. 4. & 20. 7. Hinc etiam apparet verum non esse, quod à recentioribus quibusdam, doctis licet interpretibus, notatum est, cum nomen *sabbathi*, singulari numero ab Euangelistis ponitur, diem sabbathi, qui hebdomadis vltimus est dies significare; cum autem plurali *sabbatha*, omnes hebdomadis dies comprehendere, quod multis alijs exemplis Matthæi 28. 1. refutauimus.

Ingressus in synagogam docebat eos.) Licebat omnibus, qui in synagogis erant, surgere, ac dicere, si quid occurrebat, vt intelligitur ex Luca c. 4. 16. 17. & Actorum 13. 15. 16. Ad quã consuetudinem videtur D. Paulus 1. ad Corinthios 14. 30. alluisse. Matth. ca. 4. 23. magis generaliter narrat historiam, Christum in Galilæorum synagogis docuisse.

22. *Et stupebant super doctrina eius.)* Idem Lucas narrat capit. 4. 32. Matthæus verò c. 7. 28. alias etiam Christo docente populum admiratũ scribit, vbi, quæ ad hunc pertinent locum, exposuimus.

Erat enim docens tanquam, potestatem habens.) Si nihil aliud Euangelista dixisset, satis intelligi posset Christum Scribis, Pharisæis, cæterisque Iudæorum Doctoribus opponere voluisse: nunc autem Matthæus capit. 7. 29. & Marcus antithesim addiderunt.

Et non sicut Scribæ.) Quòd Scribas non absolutè, sed Scribas eorum vocat, Matth. 7. 29. emphasim etiam habet, quasi dicat, non sicut Scribæ, quos ipsi magnifacere solebant, ac libenter audire. Multis autem in rebus auctoritas illa, & potestas, quæ apparebat in Christo, in Scribis desiderabatur, consistebat. Primùm, ꝙ Christus, tanquam legislator; Scribæ tanquam legis interpretes, & nõ admodum quidem periti loquerẽtur. Hoc indicant modi illi dicendi à Christo tam frequenter vsurpati, *Audistis, quia dictum est antiquis, Ego autem dico vobis* Matthæi 5. 21. 22. 27. 28. 32. 34. 39. 44. Ita Chrysostom. hom. 5. in Marcum, & 26. in Matthæum, & auctor imperfecti hom. 21. & Beda hoc loco, Theophyla. & Euthym. in cap. 7. Matthæi. Deinde, quòd Christus ita loqueretur, vt offenderet nihil se, nisi salutem hominum, non gratiam, nõ bona quærere, vt discipulus eius, & imitator dicebat D. Paulus 2. Corin. 12. 14. *Non quaero, quę vestra sunt, sed vos*, & ad Gal. 1. 10. *modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quaro hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem*. Hoc enim, qui faciunt, liberè, & tanquam auctoritatem habentes loqui solent. Contra Scribæ, & Pharisæi gratiam, opesque aucupabantur, sicut illis obijcit Christus infra ca. 12. 40. & Matthæi 23. 14. *Væ vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes*, & Lucæ 20. 47. *qui deuorant domos viduarum simulantes longam orationem*; Theoph. hoc loco, & Euthym. Matthæi 7. Postremo, quòd faceret ipse, quod docebat, qua re nihil omnino est, quod plus orationi ponderis, & auctoritatis afferat, plus ad commouendos animos incitamenti. *Longum* (inquit Seneca) *ad virtutem per præcepta; breue, & efficax per exempla iter est*. Sic Gregorius libr. 23. in Iob capit. 7. & 8. & Theophylactus Matthæi 7. *cum imperio*, inquit, Gregorius *decetur quod prius agitur, quàm dicatur. Nam doctrinę subtrahit fiduciam, quando conscientia præpedit linguam, vnde etiam de Domino scriptum est; Erat enim docens, sicut potestatem habens, non sicut Scribæ, & Pharisæi. Singulariter namque, & principaliter solus ex potestate bona loquutus est, quia ex infirmitate mala nulla commisit.* Sunt, qui putent eam significari potestatem, qua cum doctrina miracula coniungebat, quod Scribæ, & Pharisæi facere non poterant. Et hoc probabile est, nam & infra vers. 27. hac de causa Christi doctrinam audi tores admirati dicuntur; *quæ nam doctrina hic noua: quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?* hæc enim potestas faciebat, vt Christus confidenter loqueretur, vt infra ca. 2. 8. 9. & Matthæi. 9. 4. 5. 6. 7. & Lucæ 5. 22. 23. *quid ista cogitatis in cordibus vestris? Quid est facilius dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata tua, an dicere, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula? vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralytico, tibi dico surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam, & surrexit, & abijt in domum suam.*

Christi auctoritas in docendo vna.

23. *Et erat in synagoga eorum.)* Locum Euangelista designauit, sicut & Lucas c. 4. 33. vt non solùm loci notatione, quod ipsum ad faciendam fidem historiæ momenti quàm plurimum habere soleat; sed multitudine etiam innumerabili testium, & testium quidem inimicorum miraculum comprobarent. Nam & in synagoga actum est, quò Iudæi omnes solebant conuenire Ioannis 18. 20. & præsentibus Scribis, & Pharisæis Christi hostibus, qui quasi synagogæ duces erant, factum est.

Homo in spiritu immundo.) Id est spiritum immundum habens. Phrasis Hebraica, Latinis etiam nonnunquã vsurpata; nam & illi dicunt, esse in armis, id est armatum. Cur autem dęmon spiritus immundus appelletur, diximus Matthæi 10. 1. & 12. 43. Scribit Matthæus capit. 4. 24. cum totam Christus Galilæam prædicans obijsset, & miraculorum eius increbruisset fama, oblatos illi fuisse, quacunq; iret, ægrotos omnes, & qui à dæmonibus vexabantur, vt ab eo curarentur. Itaque sunt, qui dicant hunc, de quo Marcus loquitur, dæmoniacum vnum ex illis fuisse, quos Matthæus dicit ad Christum adductos, qui nõ forte in synagogam venerit, sed à parentibus, aut amicis adductus sit. Probabile, non certum. *Hebraismus.*

Et clamauit dicens.) Idem Lucas narrat c. 4. 33. quod ideo, vt opinor, prætterire noluerunt, vt indicarent dæmonis de Christo testimonium non obscurum, sed vsq; adeo clarũ fuisse,

vt neminem ex omni, quę congrega ta tunc erat, synagoga latere posset; clara enim voce clamasse. Vtrùm autem clamauerit, ante quàm à Christo exire iuberetur, vel quia maiorẽ, quàm ante ab eius præsentia dolorem sensit, vt Chrysost. homi. 5. videtur dicere; vel quia cognito Christo timere cœpit, ne se pelleret, sicut alios dæmones pellere solebat; an potius iussus iam, & coactus exire, incertum; sed hoc tamen secũdum probabilius, quia credibile valde est eũ dolore quodam motum, quòd sibi discedendum esse, videret, quærentem clamauisse.

24. *Quid nobis, & tibi Iesu Nazarene?*) Loquitur vnus pro omnibus dæmonibus, quasi indicans Christum omnibus bellum indixisse; aut pro omnibus, qui in eo homine erant; plures enim in eo fuisse credibile est dæmones, sicut in illo altero infra ca. 5. 9. & Lucæ 8. 30. & in Magdalena Lucę 8. 2. vt videntur Chrysostomus, & Euthymius interpretari. Quod autem dicit. *Quid nobis, & tibi?* non est sensus, quid nobis tecum commune? quid simile est? sicut dixit D. Paulus 2. Corinth. 6. 14. 15. *Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial?* Hoc enim si dixisset, magis culpam suam aggrauasset, quàm cruciatum deprecatus esset, cùm nihil se boni commune habere cum Christo confiteretur. Neque ille, nisi fallor, quem omnes fere interpretes sequi video, verus sensus est. Quid nobis tecum rei est? aliquid enim illis cum illo erat, cùm eius essent creaturæ, idque ipsi & certò scirent, & haud obscurè confiterentur Sanctum Dei, id est verum Deum appellantes. Et vt non esset, aut id ipsi non cognoscerent, tamen plus quiddam mihi hoc loco ea videtur phrasi significari. *Quid nobis, & tibi?* id est, quid nos tibi mali facimus, quòd bellum contra nos geris? quòd nos torques? non te, qui Sanctus es Dei, sed peccatores vexamus, & quasi nostri sint iuris, ad interitum trahere conamur. Sic vulgò solemus loqui, cum pugnantibus nobis cum aliquo aliquis nobis non inimicus superuenit, vt illum succumbentem defendat. Quid mihi, & tibi est? id est, quid tibi ego mali facio? facesse hinc, sineque me cum aduersario meo pugnare. Hoc eodem sensu dixit Dauid filijs Saruiæ, *Quid mihi, & vobis filij Saruiæ?* id est, Quid vobis mali feci, quòd mea semper consilia turbatis? 2. Regum 16. 10. Hanc interpretationem confirmat verbum illud, quod sequitur, *scio, quòd sis Sanctus Dei*, quasi dicat nihil contra te molimur, scimus te extra peccatorum hominum aleam positum esse, scimus nos in solos peccatores ius habere. Quòd autem proprio nomine, & cognomine Iesum Nazarenum Christum appellat, eò pertinet, vt probet, quod statim dicit, se eum probè cognoscere. Obseruauit Ambrosius lib. commentariorum in Lucam 5. primùm omnium dæmonem Nazareni cognomentum Christo tribuisse, vt ostenderet se meliùs eum cognoscere, quàm homines, vt est glorię cupidus, & amator, inuentorque nouitatum. Sed similius videtur vero ita fuisse priùs vocatum vulgò, dæmonemque vsitatum illi nomen tribuisse.

Venisti.) In quibusdam Latinis exẽplaribus additur, *ante tempus*; quod aut ab scriptore aliquo ex Matthæo ca. 8. 29. huc translatum; aut ab interprete potiùs aliquo expositionis causa ad marginem positum, deinde ab alio quopiam existimante non expositionem, sed correctionem esse, in textum inductum credibile est, si meliora consulamus exemplaria.

Perdere nos.) Quidam *perdere* interpretantur auferre nobis, quam habemus in homines potestatẽ, vt Euthymius, & Theophy. alij torquere, & in infernũ mittere. Hoc magis placet, vt Matthęi 8. 29. exposuimus, qa quod hoc loco Marcus & Lucas c. 4. 34. dicunt ἀπολέσαι *perdere*, dicit Matthęus βασανίσαι *torquere*, & quia Lucæ 8. 31. rogant dæmones Christum, ne se in abyssum ire iubeat, sed in porcos ingredi permittat.

Scio quis sis.) G. οἶδά σε τίς εἶ, noui te, quis sis. Tertullianus lib. 4. contra Marcionem, & libro aduersus Praxeam legit, *scio, qui sis*, nullo discrimine sententiæ, verborum admodum exiguo. Nisi fortasse in illis locis vitium est; facile enim littera vna. s. sequenti præsertim simili potuit inter transcribendum excidere. Quatenus dæmones Christum cognouerint apud Matthæum cap. 4. disputauimus. Itaque eorum non probo sententiam, qui existimant dæmones Christum non cognouisse, sed adulantes, & quantum in se erat, mentientes hoc dixisse Christo, ne se torqueret. Non enim dæmones soli, quos facilè possemus credere fuisse mentitos, affirmant se Christum cognoscere, sed ipsi etiam Euangelistę, qui mentiri certè Spiritu sancto mouente nõ potuerunt, docent eos verè cognouisse; Marcus infra ver. 34. *& non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum*, & Lucas c. 4. 41 *Exibant autẽ à multis dæmonia clamantia, & dicentia, quia tu es filius Dei, & increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.* Habeo etiam huius sententiæ auctores multos, quos apud Matthæum c. 4. nominauimus. De cognitione ergo dæmonis non dubito, de confessione dubitari potest, num coacta nonis cruciatibus expressa fuerit, an voluntaria. Beda coactã putat. *Non*, inquit, *voluntatis est ea confessio, quam præmium sequitur confitendi; sed necessitatis extorsio, quæ cogit inuitos confiteri.* In re dubia magis in alteram partẽ animus inclinat, fuisse voluntariam, non tũ ex charitate, sed ex proprio amore, & metu pœnæ profectam; nec enim simile veri est Christum, qui cõfitentem dæmonem, veraque dicentem silere iussit, ad confitendum auctis cruciatibus impulisse.

Sanctus Dei.) Putat Chrysostomus, aut qui eius nomen præfert homi. in hũc locum 5. dæmones hoc loco malignè Christum non sanctum Deum, sed sanctum Dei appellauisse, vt non Deum, sed hominem confiterentur. Meliùs Euthy. & Theoph. adnotauerunt non dixisse ἅγιον *Sanctus*, sed ὁ ἅγιος addito articulo emphatico, Sanctus ille, vt ostenderent se nõ eo sensu sanctũ eum appellare, quo prophetæ sancti vocabant; sed quo Deus ipse, quasi proprio nomine, nominabatur Sanctus. Sic enim solẽt Hebręi Deum קדוש Sanctum absolutè, & sine vlla adiectione vocare, Isaiæ 1. 4. & & 31. 1. & 37. 23. & 40. 25. & Danielis 4. 10. 20. Quòd autem non dicũt sanctum Deum, sed Sanctum Dei, perinde est, ac si dicant, sanctum Dei filiũ, qui vnicè sanctus est; sicut apud Lucam c. 1. 35. *Quod nascetur ex te sanctũ, vocabitur filius Dei*, & infra capi. 3. 12. quod isti dicunt Sanctum Dei, alij dæmones dicunt, Filium Dei.

25. *Et comminatus est ei.*) καὶ ἐπετίμησεν, adiunctis minis, & increpationibus præcepit, vt Tertullianus libr. 4. contra Marcionem interpretatur, aut os illi obstruxit, vt ait Euthy. quemadmodum infra ca. 3. 12. & 4. 39. & 8. 30. 33. & 9. 25. Videtur Marcus hoc verbo delectatus. Quid propriè significet, apud Matthæum capit. 16. 22. & 17. 18. & 19. 13. & 20. 31. ex Euthy. docuimus. Verum quid sit causæ, nescio, quam ob rem noster interpres apud Matthæum semper increpare, apud Marcum fere semper comminari verterit, nisi quia non idem fortasse fuit interpres, vt in Idiomatis ex nonnullis coniecturis indicauimus.

Obmutesce.) Cur tacere iubeat, cum loquendo eius magis gloriam illustrare videatur, dubitare aliquis põt. Tertulli. propterea id fecisse putat in lib. contra Marcionem 4. vt ostenderet se eius inimicũ esse, qui nollet cũ eo verba miscere. Alij, quia Euam lingua sua fefellerat, lingua punitũ esse, ne loqueretur; ita Beda. Sunt etiam, qui ad declinandas à se Pharisæorũ calumnias id fecisse putant, ne dicerent si sibi à diabolo testimonium perhiberi pateretur, illum cum dæmonibus consuetudinem habere, quem-

quemadmodum Matthæi 12. 24. illi obiecerunt. Tertullianus aliam rationem affert, quam & Chrysostom. & Euthym. hoc loco probant, noluisse Christum à patre mendacij veritatis accipere testimonium. Videtur mihi voluisse Christus non intempestiuè, & temere obtrudere diuinitatem suam, sed sensim, ac paulatim eā hominibus insinuare, prout eorum ingenium, fidesque patiebatur. Ita videmus non solùm dæmonibus, sed Apostolis etiam suis, & quidem omnium Apostolorum familiarissimis præcepisse, ne diuinitatem suam, cuius speciem perspexerant, cuiquam declararent Matthæi 17. 9. Volebat enim fugere hominum inuidiam. Quod ergo ab Apostolis dici noluit, multò minùs conueniebat, vt à dæmonibus dici vellet.

Et exi de homine.) Quasi dicat, non quæro istam gloriam, quam mihi tribuis, sed hoc quæro, vt ab homine exeas. *Non quæro gloriam meam; est, qui quærat, & iudicet* Ioannis 8. 50. sed vt homines à tua tyrannide liberem, captiuam ducam captiuitatem Psa. 67. 19. & Ephes. 4. 8.

26. *Et discerpens eum.*) Quare tunc potiùs, quàm ante hominem discerpserit, quem possidebat, non immeritò quæri potest. Respondet Theophylactus, vt astantes intelligerent, quanto homo ille malo liberatus esset. Sed hæc ratio ad Christum potiùs, quàm ad dæmonem pertinet. Non enim dæmonis, sed Christi id erat consilium, vt collati in eū hominem ab ipso beneficij magnitudo constaret. Chrysostom homil. 5. veram reddit causam, quia videbat dæmon sibi discedendum esse, voluit dolore quodam, & rabie, quo tempore licebat, quantum poterat homini nocere; idem nunc, vt ait Gregorius homil. 12. in Ezechielem, solet facere. *Mox*, inquit, *vt animus, qui prius terrena sapuerat, amare cœlestia cœperit, antiquus aduersarius acriores ei, quàm consueuerat tentationes admouet, ita vt plerumque sic resistentem animam tentet, sicut ante nunquam tentauerat, quando possidebat. Vnde & dæmoniacus, qui à Domino sanatur, ab exeunte dæmone discerpitur.* Quòd autem dicit hominem discerpsisse, non significat vllum illi abstulisse membrum; sed torsisse, atque cruciasse vehemētiùs. Græcum verbum σπαράττειν propriè significat lacerare, aut laniare, quod D. August. lib. 4. de consensu Euangelistarum ca. 2. & Beda hoc loco vertunt conuexans eum, id est cō torquens, & crucians. Itaque non est huic loco contrarium, quod scribit Lucas c. 4. 35. nihil illi nocuisse, id est nullam corporis eius partem debilitasse, sed in medium proiecisse, vt idem Augustinus, & Beda, tum etiam Euthym. monuerunt.

Et clamans voce magna.) Præ dolore, vel coactus à Christo, vt omnes intelligerent eum non casu, aut sponte sua, sed inuitum, & à maiore coactum exire potestate. Quid illa voce dæmon dixerit, & sciri non potest, & otiosæ curiositatis est quærere. Euthy. voces nihil, nisi dolorem significantes, fuisse dicit, quales apud nos sunt interiectiones quædam, ideoq; Euangelistam nō expressisse, quid clamans, & exiens dæmon ille dixerit.

27. *Et mirati sunt omnes.*) ἐθάμβησαν præ timore obstupefacti sunt; simili verbo Lucas vsus est c. 4. 36. *& factus* inquit, *est pauor in omnibus*, θάμβος stupor. Græcum verbum non qualecunque, sed religiosum metum cū admiratione coniunctum propriè significat, vt ex illa Plutarchi sententia intelligi pōt, δεισιδαιμονία παρὰ τὰ μείζω τοῦ δάμβους ἐργάζεται. timuerunt ergo illi, & admirati sunt Christum, aliquid in illo diuinitatis cognoscentes. *Lib. de superstit.*

Quænam doctrina.) Doctrinam vocant, nō id solùm, quod Christus docebat, sed potestatem eijciēdi dæmones cum doctrina coniunctam, quia doctrina ea cōfirmabatur potestate, vt statim declarat, *Quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat. & obediunt ei.* Lucas c. 4. 36. paruo discrimine rē narrat. *Quod est*, inquit, *hoc verbum, quia in potestate, & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?* Verbum

bum doctrinam vocat, sicut nunc, quidquid Deus docuit, Dei verbum appellamus; sensus ergo est, quæ est ista doctrina tam efficax, vt eam, qui tradit, solo verbo dæmones eijciat?

Noua.) Nouam appellant, quia nō erant soliti in suis Scribis, & Pharisæis similem doctrinæ coniunctam videre potestatem. Nec interrogant dubitantes, aut improbantes, sicut Areopagitę illi Actorum 17. 19. 20. *Quæ est hæc noua, quæ à te dicitur, doctrina? noua enim quædam infers auribus nostris:* sed interrogant admirantes, collaudanteſq;. Solebant, inquit Chrysosto. & Iudæorum Exorcistæ dæmones eijcere, sed non illo, quo Christus, imperio, *Exi ab homine.* Ideo non suos Exorcistas, sed Christum admirabantur.

28. *Et processit.*) ἐξῆλθεν, exijt, euasit.

Rumor eius.) ἀκοὴ αὐτοῦ, auditus eius, id est fama, Hebraismum שמועה, sicut apud Lucam capit. 4. 37. vertit interpres, quod Euangelista dixerat, ἦχος.

29. *Et protinus.*) εὐθέως, statim, vt supra vers. 10. 12. 18. sed delectatur, vt sępe diximus, varietate noster interpres: hoc autem loco hāc habet vim, vt indicet miraculis nullo temporis spatio interiecto miracula maiora successisse. Quę sequuntur vsque ad versum 33. apud Matthęum cap. 8. 14. exposuimus.

32. *Vespere autem facto, cum occidisset sol.*) Cur potius post solis occasum, quàm ante ęgroti ad Christum gesta fuerint, non obscura coniectura est, eamq; ue Theophyl. & Euthymius indicauerunt; nempe sabbathi dies erat, vt constat ex superiori vers. 21. quo die non licebat ante solis occasum laborare.

33. *Et erat omnis ciuitas.*) Ciues omnes Capernaitę.

Congregata ad ianuam.) Domus Petri, vbi Christus erat. Duabus de causis hoc videtur expressisse Marcus, quod alij Euangelistę prętermiserūt. Altera, vt indicaret eius miraculi, quod narrauerat, & eorum, quę narraturus erat, multos fuisse testes. Altera, vt summum audiendi Christi, eiusque miracula videndi Capernaitarum studium prioribus iam miraculis excitatum declararet. Fortasse etiam significare voluit, quanta esset hominum multitudo suos cuiusque ęgrotos offerentium. Sequitur enim, *& curauit multos.* Eorum opinionem, qui putant solos ęgrotos per synecdochen totam ciuitatē appellari, probare non possum. Non enim tantam fuisse multitudinem ęgrotorum credendum est, vt vna eos domus non caperet, & ad ianuam esse cogerentur.

34. *Et curauit multos.*) Non significat multos ex ęgrotis, qui afferebantur, curasse, alios non curasse: omnes enim curauit, vt ait Matthęus cap. 8. 16. & Lucas ca. 4. 40. Sed significat illos omnes, qui curati sunt, magno fuisse numero, quò illustrius fuisse miraculum intelligamus, maioremque vim habet, q̄ multos curatos dicit, quàm si certum, quamuis magnū numerum, designasset. Dum enim incertum ponit numerum, eumq; magnum fuisse dicit, fuisse quodammodo indicat innumerabilem. Eodem modo intelligendus Lucas est ca. 4. 41. quodque hoc loco continuò subijcitur, *& dæmonia multa eijciebat.* Omnia enim eijciebat ex ijs, qui ad se adducebantur; sed ea omnia erant multa. Sic Euthymius, & Theophyla. Aliam Theophyla. interpretationem affert, sed minùs, vt mihi videtur, propriam; Non omnes, qui adducebantur, sed eorum multos curatos fuisse, quia non omnes credebant, & nolebat Christus non credentes in se curare. Cęterum vt hoc verum esse concedatur, quod in vniuersum tamen verùm non est, vt exemplum illud docet Malchi serui Pontificis, cui non credenti Christus abscissam restituit auriculam Lucę 22. 51. tamen ad Christi gloriam pertinebat neminem ex ijs, qui sibi offerebātur, ęgrotis incuratū relinquere, ne quis malignè interpretaretur, q̄ quosdā non curaret, non ipsorum culpa, sed

eius.

eius infirmitate fieri. Et nō legimus Christum vllum sibi ad curandū oblatum ægrotum non curauisse.

Et non sinebat ea loqui.) Cur tacere dęmonia iusserit Christus, Marcus hoc loco, & Lucas ca. 4. 41. rationem reddunt, quoniam sciebant eum esse Christum; sed hęc ipsa ratio difficiliorem, quàm si nulla reddita fuisset, quęstionem facit. Propterea enim, vt prima quidem specie videtur, oportebat sinere loqui ea, quia eū cognoscebant, & veritatem, quam sciebant, suo testimonio confirmabant. At propterea ea loqui nolebat, quia suam diuinitatem nolebat tam aperte, & tam citò declarari, vt Pharisęorum fugeret inuidiam. Itaque eorū interpretationem, qui existimāt propterea Christum ea loqui prohibuisse, quia noluit veritati à mendacio testimonium perhiberi, sicut Psa. 49. 16. *Deus peccatori dicit, quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meū per os tuū?* bonos licet, & graues auctores habeat Chryso. Bedā, Theophy. Euthym. minùs tamen probo, vt suprà vers. 25. docuimus. Quo enim modo ratio, quę ab Euangelistis redditur, cōueniret? *Quoniam sciebant eū.*

35. *Et diluculo valde*) ἐννυχον λίαν, & mane, cum multa adhuc esset nox. Quibus verbis videntur esse cōtraria, quæ apud Lucam legimus ca. 4. 42. *Facta autem die egressus ibat in desertum locum.* Quod ita nonnulli interpretantur, vt Christus, quemadmodum Marcus ait, mane discesserit, cùm multa adhuc esset nox: orto verò iam die, vt ait Lucas, in desertū peruenerit locum, quemadmodum similem apud Matthęum c. 28. 1. quæstionem à quibusdam illic explicari diximus: non placet interpretatio, non enim dicit Lucas orto iam die in desertum venisse, sed orto iam die egressum domo. Meliùs, vt mihi videtur, Euthymius Lucam auroram diē appellasse, quia diei initium est; quam eandem Marcus multam vocauit noctem, quia obscuræ adhuc tenebræ erant. Ratio verò ipsa discessus Christi docet eum ante lucem discessisse. Discessit enim, quantum quidem coniecturis consequi possumus, vt multitudinem fugeret, & in deserto latitaret; oportebat ergo ante lucem, ne videretur, aut cognosceretur, discedere, vt cū adhuc infans fugit in Ægyptum Matthæi 2. 14. de nocte fugit.

Egressus abijt in desertum locum.) Subit statim animum dubitatio, quam ob rem Christus cōtinuò post tot miracula in solitudinem abierit. Et vna quidem huius rei causa ab Euangelista videtur indicari, *Ibiq; orabat*, inquit, quasi insinuans propterea discessisse, vt oraret; sed altera fuisse causa vero simillima videtur, quā Euthy. & Theoph. hoc loco reddunt, vt fugeret humanam laudem, nosque, vt idem faceremus, exemplo doceret. Idem enim eum fecisse alias post magna miracula legimus Matthæi 14. 23.

Ibique orabat) Hæc, vt diximus, altera in solitudinem discedendi causa fuit, vt semotus à turba hominum oraret, vt Matthęi 14. 23. & 26. 36. & infra apud hunc Euangelistam capi. 6. 45. & Lucę 5. 16. & 6. 12. & 9. 28. Nō quòd ipse oratione indigeret, sed vt doceret nos post res prosperè à nobis gestas, post miracula, si id nobis concedatur, facta, non debere efferri animo, sed orare, & Deo, si quid egimus boni, acceptum referre, vt Euthymius in commentarijs, & Ambrosius in libro in Lucam 5. docuerunt. *Dominus*, inquit Ambrosius, *orasse pratermittitur, non vtique propter suffragium, sed propter exemplum. Imitandi enim speciem dedit, non precandi ambitum requisiuit.*

36. *Et prosequutus est illum — Simon, & qui cum illo erant.*) Petrus, & cęteri Apostoli, ac discipuli, quorū ille princeps, & quasi dux omnibus in rebus erat, ideoq; solus nominatur. Lucas c. 4. 42. nō Apostolos, sed turbam hominū fuisse dicit, illam scilicet, quę pridie eius diei concionante Christo ad ianuam erat, suprà vers. 33. Vtrumque, vt ait Euthy. factum fuisse credendum est, & Apostolos venisse, quemadmodum ait Marcus, vt magistrum requirerent; & turbam miraculorum magnitudine commotam, vt eum retinerent, ne aliò abiret, vt Lucas declarat, & ver. sequenti indicat Marcus, aut auiditate plura miracula videndi.

37. *Omnes quærunt te.*) Turbę illę Capernaitarum, quas scribit Lucas c. 4. 42. ad eū venisse, vt ipsum retinerēt.

38. *Eamus in proximos vicos, & ciuitates.*) Respondit tacitè ad id, quod Apostoli, non quidē dixerunt, sed vt credibile est, optarunt, & insinuarūt, debere eum reuerti Capernaū, quia omnes Capernaitæ quærebant eū, & non esse contemnenda eorum studia sed morem gerendum eorum pietati: delectari frequētia, & applausu auditorum oportere. Quibus ille non tam frequentiam, & celebritatem, quàm necessitatem spectandam esse: Capernaitis, si velint credere, satis prædicatum, satis miraculorum factum esse; alias etiam ciuitates, quæ nondum Euāgelium audiuissent, docendas esse. Nempe non debent concionatores plausum; sed animarum salutem quærere: & ibi, non vbi maiorem frequentiam, sed vbi maiorē vident fructum, concionari malle.

Concionatores fructus, non plaususque quærendus.

Ad hoc enim veni.) Lucas c. 4. 43. exiguo discrimine, quia ideo missus sum, quemadmodum dicit apud Ioannem ca. 20. 21. *Sicut misit me Pater, & ego mitto vos.* Significat ergo his verbis, se non ad otium, aut ad quærendam gloriam, captandumq; hominum plausum, sed ad prædicandū Euangelium, ad omnes docendos, ac seruandos homines venisse, sicut Lucæ 2. 49. matri respondit, *Nesciebatis, quia in his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?* & Ioannis 4. 32. 34. *Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis. Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me.*

39. *Et erat prædicans.*) ἦν κηρύσσων, verbum imperfectum continuationem, & consuetudinem indicat, vt cum suprà ver. 13. dixit, *& erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus.* Non enim semel, neq; vno loco, sed sæpius, ac pluribus in locis prædicauit.

In synagogis eorum.) Per singulas synagogas, quē Hebraismum suprà declarauimus ver. 21. Alius etiā hic est Hebraismus, quo relatiuum non expresso, sed intellecto antecedēte posito est. Prædicabat autem in synagogis, quia ibi Iudęorū schola erat, quò oēs Iudæi doctrinæ causa conueniebant, vt suprà ver. 21. dictū est. Matthæus c. 4. 23. prætermissis alijs, quæ Marcus narrauit facta in Capharnaū aut certè nonnullis hoc tantùm dixit, Christum in Galilæorum synagogis prædicasse. *Hebraismus.*

40. *Et venit ad eum leprosus.*) Nō quidem statim, sed post multa, quę Marcus ptermittit, Matthæus narrat tribus fere capitibus 5. 6. 7. Huius autē miraculi explicationem quære in cō mentarijs in Matthæum c. 8. 2. 3. 4.

45. *Ad ille egressus.*) Inde discedēs, vbi curatus fuerat, *Cœpit prædicare*, ἤρξατο κηρύσσειν πολλά, cœpit prædicare multa, id est multa in laudem Christi dicere, à quo sanatus erat. Eandem vim Græcum verbū κηρύσσειν habet, quam Latinū prædicare. Vtrumq; enim significat laudes publicè dicere.

Et diffamare.) διαφημίζειν, Noster interpres, vt verbū verbo redderet, minus Latinè loquutus est. Nā, vt apud Matthæum c. 9. 31. adnotauimus, nūquam apud Latinos diffamandi verbum in bonam sumitur partem. *Diffamādi verbum in bonam partem.*

Sermonem.) Id est id, quod acciderat Hebraica phrasi, vt apud Lucam cap. 2. 15. *Transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum est*, id est rem hanc. Notum; enim est apud Hebræos omnem rem, omne factum, omne euētum דבר *verbum* appellari; sed apud Lucam noster interpres *verbum*, hic *sermonem* vertit, quo cōsilio conijcere nō possum, nisi fortasse, quia apud Lucam τὸ ῥῆμα, hic τὸν λόγον legit, & putauit aliquid interesse. An culpa in hoc leproso aliqua fuerit, & prohibente Christo miraculū euulgauerit, Matth. 9. in simili cęcorū illorū causa disputauimus, vnde & de hoc leproso peten- *Verbū pro re apud Hebræos.*

dum iudicium est. Hoc tantùm dicimus, si culpa fuit aliqua, dignam fuisse venia, si minùs obediente, aut prudenti potiùs, grato tamen, & amante animo contractam.

Ita vt iam non posset manifestè.) Quia concitata iam auditione tanti miraculi multitudo, eum audiendi, videndiq; auida obtinebat, & volebat, vt diximus ver. 35. applaudentem fugere multitudinem. Non significatur hoc loco, non potuisse omnino manifestè in vrbem ingredi, poterat enim profecto, qui multo maiora poterat; sed noluisse, vt hominum frequentiam deuitaret. Nam vt alibi diximus, aliquando in scriptura posse, pro velle, non posse, pro nolle ponitur, quod Gregor. Nazian. orat. 4. de Theologia multis docet exēplis.

Posse in scriptura interdū pro velle.

Dixit autem *manifestè*, vt indicaret eum occultè, & de improuiso, cum minimè eius aduentus expectaretur, in vrbem aliquando ingressum fuisse, vt colligitur ex initio capitis sequentis.

Sed foris in desertis locis esset, & conuenichāt ad eum vndiq;) Declarat simul & Christi moderationem hominum multitudinem auersantis, & singulare Christum audiendi populi studiū, qui vt eum audiret, in deserta, & remota ab vrbe loca procedebat. Videtur Euangelista ad illa exempla alludere voluisse, quæ à Matthæo c. 14. 13. & 15. 30. & à Luca c. 9. 11. & à Ioanne c. 6. narrantur, vbi multa hominum millia, quæ Christum in solitudinem secedentem consequuta fuerāt, bis paucis panibus dñr saturata.

CAPVT II.

Matth. 9. a. 1. Lu. 5. d. 18.

1 ET iterum intranit Capharnaum post dies, 2. & auditum est quòd in domo esset, & conuenerunt multi, ita vt non caperet neque ad ianuam, & loquebatur eis verbum. 3. Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, quia quattuor portabatur. 4. Et cum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat: & patefacientes submiserunt grabatum, in quo paralyticus iacebat. 5. Cum autem vidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico: Fili, dimittuntur tibi peccata tua. 6. Erant autem illic quidam de

Ieb. 14. a. 4 Is. 43. d. 25

Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis: 7. Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus? 8. Quo statim cognito Iesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se, dicit illis: Quid ista cogitatis in cordibus vestris? 9. Quid est facilius dicere paralytico: Dimittuntur tibi peccata: an dicere: Surge, tolle grabatum tuum, & ambula? 10. Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittēdi peccata, (ait paralytico) 11. tibi dico: Surge, tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam. 12. Et statim surrexit ille: &, sublato grabato, abijt coram omnibus, ita vt mirarentur omnes, & honorificarent Deum, dicentes: Quia nunquam sic vidimus. 13. Et egressus est rursus ad mare: omnisque turba veniebat ad eum, & docebat eos. 14. Et cum præteriret, vidit Leui Alphæi

Alphæi sedentem ad telonium, & ait illi: Sequere me. Et surgens secutus est eum. 15. Et factum est, cum accumberet in domo illius, multi publicani, & peccatores simul discumbebant cū Iesu, & discipulis eius: erant enim multi, qui & sequebantur eum. 16. Et Scribæ, & Pharisæi videntes, quia manducaret cum publicanis, & peccatoribus, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat, & bibit Magister vester? 17. Hoc audito Iesus ait illis: Non necesse habent sani medico, sed qui male habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores. 18. Et erant discipuli Ioannis, & Pharisæi ieiunantes: & veniunt, & dicunt illi: Quare discipuli Ioannis, & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant? 19. Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum non possunt ieiunare. 20. Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus: & tunc ieiunabunt in illis diebus. 21. Nemo assumentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin aufert supplementum nouum à veteri, & maior scissura fit. 22. Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin dirumpet vinum vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt: sed vinum nouum in vtres nouos mitti debet. 23. Et factum est iterum cum Dominus sabbathis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt progredi, & vellere spicas. 24. Pharisæi autem dicebant ei: Ecce, quid faciunt sabbathis, quod non licet? 25. Et ait illis: Nunquam legistis quid fecerit Dauid, quando necessitatem habuit, & esurijt ipse, & qui cum eo erant? 26. quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare, nisi sacerdotibus, & dedit eis, qui cum eo erant? 27. Et dicebat ei: Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter sabbathum. 28. Itaque Dominus est filius hominis, etiam sabbathi.

Matth. 9. a. 9. Lu. 5. f. 27.

1. Timo. 1. c. 15.

Matth. 9. b. 15. Lu. 5. f. 35.

Matth. 12. a. 2. Luc. 6. a. 1.

1. Reg. 21. b. 6.

Leu. 24. b. 9

IN CAPVT II.

1 *ET iterum intrauit Capharnaum.)* De nocte occultum intrasse, vt vitaret populi concursum, ex verbis sequentibus colligi potest, *& auditum est, quòd in domo esset*, quasi dicat, quia clam vrbem ingressus fuerat, nemo sciebat ibi esse præter discipulos, qui eum sequuti fuerant, sed manauit in ciuitatem fama. Capite etiam superiore ver. 45. Euangelista dixerat Christum non potuisse manifestè in vrbes ingredi. Credibile autem est ideo redijsse Christum Capharnaum, vt sequentis occasione miraculi Euangelio iam imbutos ciuium illorum animos confirmaret. Quos, quia præcipua

erat ciuitas, magni referebat esse constantes.

Vulgata editio defenditur.

Post dies.) Multa vetera Latinorum nonnulla etiam Græcorum exemplaria legunt, *post dies octo*; faciliori quidem, vt videtur sensu, & à multis interpretibus comprobato, sed minùs, vt opinor, vero. Certũ enim est Christum post dies aliquot redijsse, post dies autem octo redijsse certum non est, & non debemus infinitam Euangelistæ sententiam sine certis argumentis diffinire. Addo, & minimè dubius affirmo non potuisse Christum statim post dies octo redire Capharnaum. Nam postquàm ex ea vrbe discesserat, in multis Galilæorum synagogis prædicauerat, vt cap. superiori ver. 39. dixit Euangelista: & non poterat in synagogis nisi diebus sabbathi prædicare, quibus solis synagoga congregabatur, vt eodem capite ver. 21. docuimus. Multa ergo sabbatha inter discessum Christi à Capharnaum, & eodem reditum intercesserint necesse est. Itaque non potuit post octo statim dies redire. Græci etiam auctores Theophylact. & Euthym. non legunt octo, & suspicio mihi nonnulla est aliquem existimantem alteram lectionem nullum habere sensum (vt etiamnum aliqui putant interpretes) addito numero, vt locum corrigeret, corrupisse. Errandi causa fuit, quòd phrasis Hebraica non intelligeretur. Solent autem Hebræi ita loqui אחרי הימים Post dies, id est multis post diebus, q. sensus hũc in locũ mirificè cõgruit.

Et auditum est, quòd esset in domo.) Quomodo auditum fuerit, non est difficilis coniectura, domesticum aliquem, vel familiarem eius domus, vbi Christus diuersabatur, foras indicasse. Eam autem domum Petri fuisse dubium non est, quia ibi, cum Christus in ea erat vrbe, solebat habitare, vt indicauit Euangelista capite præcedenti ver. 29. Quomodo verò Petrus domum habuerit, apud Matthæum c. 8. 14. disputauimus. Tantùm hic, obseruandum est, non posse quocunque se abdat, latere virtutem. *Nõ potest*, inquit, *ciuitas abscondi supra montem posita* Matthæi 5. 14.

2. Et conuenerunt,) καὶ ἐυθέως συνήχθησαν, & statim congregati sunt, vt etiam Theophy. & Euthym. legunt. Sensus etiã est melior, quia maiorem habet, emphasim. Voluit. n. Euangelista studium populi ad conueniendũ, diligentiamq; significare; quæ particula illa, *statim*, maximè declaratur; diligentiæ. n. fuit statim conuenire.

Ita vt non caperent neq; ad ianuam.) ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, vt non caperent (eos loca,) quę ad ianuam (erant) sic Græca phrasi vestibulum Euangelista descripsit: quod ipsum dicit multitudinem, quę extra domũ erat, capere nõ potuisse. Sunt qui putent nostrũ etiam interpretẽ ita vertisse, vt non caperent, nec quę ad ianuam, id est ea loca, quæ ad ianuã sunt; sed olim, cùm diphthongi non scriberẽtur, aliquẽ ex, *nec quę ad ianuam*, fecisse, *neq; ad ianuam*, vt nũc in omnibus Latinis codicibus legitur. Æstiment alij coniecturam, ego neq; refutare, neq; probare audeo. Aliqui Latini codices pro *caperent*, legũt, *caperet*, sed hoc vitium ex Græco articulo, qui pluralis est numeri, facilè corrigitur. Quod tãtã hoium multitudinem cõuenisse dicit, causa non caret. Voluit hac præfatione insinuare miraculũ, quod narraturus statim erat, non in occulto, sed in oculis totius ciuitatis factũ fuisse, vt quã plurimos eius rei se testes habere indicaret. Eodẽ spectat, quod ait Lucas c. 5. 17. nõ solùm ciues Capharnaitas, sed Scribas etiã, & Phariseos, *qui venerãt ex omni castello Galilææ, & Iudææ, & Hierusalem*, fuisse præsentis; qui cũ inimici essent Christi, nõ solùm præsentia, sed etiã incredulitate, & reprehẽsiõe sua magis illustre miraculũ reddiderunt. Cũ. n. dixissent, *quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis põt dimittere peccata, nisi solus Deus?* ver. 7. Christus sumpta inde occasione, *vt*, inquit ver. 10. & 11. *scias, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralytico. Tibi dico surge, tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam.*

3. Et

3. Et veniunt ad eum ferentes paralyticum.) Quidam, qui paralyticum ferebãt, aut vt magis exprimatur phrasis, latores quidam paralytici. Non enim est participium, sed nomen participiale, qualia sunt, quæ apud Hebræos participia habitus appellantur נשאים ferentes, id est latores, qui ferre solent: qualem Hebraismum esse diximus Matthæi 13. 3. *Exũt, qui seminat, seminare semen suum*, ὁ σπείρων seminans, id est seminator. Vocat autem *ferentes paralyticum*, vt ego quidẽ arbitror, non eos modò, qui gestabãt sed omnes, qui comitabantur, parentes, cognatos, amicos, qui eũ ad Christum afferebant. Nam gestantes postea distinguit; *Qui à quattuor*, inquit, *portabatur*, & natura sua verisimile est paralyticum, si alicuius erat cõditionis, non à suis, sed ab inferioribus, aut famulis, aut conductis hominibus fuisse portatum.

Hebraismus.

Qui à quattuor portabatur.) Non temere Euangelista portantium numerum designauit, quãuis nobis ratio minùs constet. Beda vel ad quattuor Euangelia, vel ad quattuor virtutes, quas morales vocant, quibus quasi gradibus ad Christum venitur, hunc numerum pertinere putat. Vera, sed allegorica sententia. Voluit, nisi me coniectura fallit, Marcus morbi grauitatem indicare, vt maius miraculũ appareret: adeo fuisse paralyticum illum omnibus dissolutum membris, atq; totius corporis impotentem, vt nõ ab vno, aut altero, sed à quattuor hominibus gestari necesse fuerit.

4. Et cùm non possent offerre eum illi præ turba.) καὶ οὐ δυνάμενοι προσενέγκαι αὐτῷ, & cum non possent appropinquare illi. Noster interpres meliùs mihi videtur verum reddidisse sensum, quàm alij quidam, qui se eius emendatores profitentur. Intellexit enim, quod res erat, Euangelistam verbum προσενέγκαι Hebræorum more posuisse loco coniugationis הפעיל. Eodem enim modo Hebræi à verbo קרב quod idem est, quod ἐγγίζειν appropinquare, mutata coniugatione dicunt הקריב appropinquare facere, id est offerre.

Hebraismus.

Nudauerunt tectum.) ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, detexerũt tectum. est enim elegans prosonomia. Quæ sequũtur vsq; ad versum 13. apud Matthæum c. 9. 1. & 2. explicauimus.

13. Et egressus est rursus ad mare.) Quò egressus fuerit, solus dicit Marcus, cũ Matthæus, & Lucas eandẽ narrauerint historiã. Quod aũt dicit *rursus* indicat iã prius ad mare fuisse, vt dixerat c. 1. 16. eò. n. respicit hoc verbũ. Qua verò de causa egressus eò fuerit, non satis cõstat; colligitur tñ ex ijs, quæ statim addit Euangelista, *Et docebat eos.* Ideo ergo exijt ad mare, vt ibi doceret, vt Beda etiã animaduertit. Nã etsi prius dixerat oẽm ciuitatem ad ianuã domus fuisse c. 1. 33. tñ dubium non est, quin Synecdoche vsus fuerit, qua maior pars pro toto sumatur, fuisseq; multos diuites, præsertim negotiatores, qui mercaturæ causa iuxta mare habitantes, & suo quisq; intenti lucro ad audiendum Christũ non venissent. Eos nũc Christus quærit, vt & eos doceat. admirabili planè consilio quærẽtes se auditores fugit, non quærentes quærit, *Inuentus*, inquit, *qui nõ quæsierũt me.* Isa. 65. 1. Idem facere Christi concionatores debent. Altera ex effectu causa colligitur. Volebat Matthæum piscari, ideoq; ad mare tẽdit. Teophy. & Euthy. plausus, laudesq; facti miraculi eum fugisse putant, ideoq; à frequentia populi secessisse. At verò si fugere frequentiam voluisset, ad solitum dinem vtiq; non ad mare, vbi maximam hominum multitudinem negotiationis causa fuisse credendum est, sese contulisset.

14. Et cum præteriret.) Voluit Euangelistã hoc verbo, vt videtur, significare Christũ non quasi suscepto cõsilio Matthæũ quæsiuisse, sed prætereũtem, cùm eũ forte ad mensam sedentẽ vidisset, quasi ex itinere vocasse. Nempe vt intelligeremus illũ non ex longa cõsuetudine, sed primo statim intuitu, eoq; per transennam hoiem penitus cognouisse, præuidisseq;, qualis, quantusque futurus esset.

Vidit Leui Alphæi.) Græca fere omnia, & Latina etiam multa exemplaria pro *Leui*, legunt Leuin, nullo discrimine sententiæ. De his autem nominibus *Leui*, & *Alphæi*, & de cognomento Matthæi; quo post vocationē Apostolus ille, & Euangelista dictus est, videnda sunt, quæ apud eundem Matthæum diximus c. 9. 9.

15. Et factum est cum accumberet in domo eius.) Indicant hæc verba Matthæum alibi domum, vbi habitaret, alibi telonium, vbi vectigalia collige ret, habuisse; domum intra vrbem, te lonium ad litus maris, quo vectigales merces apportabantur. Nam ex telonio, vnde vocatus est, sequutus Christum in domum venit, ibique magnum Christo conuiuium exhibuit, vt ait Lucas c. 5. 29.

Erant enim multi, qui & sequebantur eum.) Hoc solus dixit Marcus, vt efficacitatem fructumq; prædicationis Christi declararet, qua moti multi etiam publicani, & peccatores eum tanquam magistrum discipuli sectarentur. Hanc vim habet particula illa, &, quasi dicat publicanos, & peccatores multos non solùm libenter audiuisse Christum, &, quæ ab eo dicerētur, credidisse, sed sequutos etiā fuisse eū, quoquo pgeret. Peccatores autem vocat, non eo sensu quo omnes homines & sunt, & vocari solēt; sed eo, quo Iudæi solos Gentiles, aut Gentilium similes publicanos, qui negotia Cæsaris agebant, vt apud Matthæum diximus, appellabāt. Hinc colligitur, quamuis solus Matthæus ex publicanis ad Apostolatum vocatus sit, aliquos tamen credibile esse in aliorum discipulorum numerum, ac fortasse etiam septuaginta duorū electos fuisse; de quibus mentionem Euangelistæ non fecerint, sicut qui fuerint septuaginta illi duo discipuli, non declararunt. Vide plura apud Matthæum c. 9 10.

Vulgata editio defenditur.

17. Non necesse habent sani medico.) Aliqui offensi, vt arbitror solœcismo, credentesq; fieri non potuisse, vt eo vsus esset interpres, locum corrigere voluerunt, pro medico, medicū reponētes. Sed nescio, an locum corrigentes deprauauerint. Malo credere magis fidelem, quàm elegantem interpretem, vt verbū de verbo redderet, & vt Græcam exprimeret phrasim, Latinam etiam Grammaticam neglexisse, οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, non necessitatem habent valentes medici, vt cōuertamus ad verbum. Sed quia necessitatem habere medici Latini non dicunt, opus autem habere nō quidem illi antiquiores, melioresq;, sed posteriores quidam, vt nunc omnes fere dicunt, pro opus habere, dixit necesse habere medico.

18. Et erant discipuli Ioannis, & Phariſæorum ieiunantes.) Duplicē hæc verba sensum habere possunt, vel tunc cum hoc accidit Ioannis, & Phariſęo rū discipulos re ipsa ieiunasse, quòd per eos dies, aut sponte sua, aut vetere aliqua traditione, quales habebāt multas Pharisæi, ieiunium sibi aliquod indixissent, vel non quidem tunc, sed tamen aliàs frequenter etiā cum lex non præciperet, aut traditione, aut voluntario consilio solitos ieiunare; vt non actum, sed consuetudinem verba significent, vt apud Matthæum c. 17. 24. adnotauimus in illis verbis, *Magister vester non soluit didrachma*, id est nonne solet soluere? Vterque probabilis. Si priorē sequamur sensum, credendum erit Pharisæos ex præsentis temporis circumstantia calumniæ occasionē accepisse, quòd eo tempore, quo ipsi homines inter Iudæos religiosissimi ieiunabant, Christus & eius discipuli, qui sanctitatem quandam maiorem profiterē tur, non ieiunarent. Si posteriorem, ex præsentis magnificentia conuiuij. fuit enim, vt ait Lucas, magnū: quasi plus velint dicere, quàm dicant. se ac discipulos Ioannis ieiunare solitos, & fame, sitiq; domare corpora; Christum verò, eiusq; discipulos non modo non ieiunare, sed dare etiam operam opiparis, lautisq; conuiuijs, ingurgitare sede, atq; inebriare. Hoc enim indicant, cum dicunt ver. 16. *Quare cum publicanis, & peccatoribus manducat, & bibit magister vester?* id est comessatur, & potitat, vt apud Matthæum c. 9. 11. declarauimus: apud quem cætera, quæ sequuntur vsq; ad ver. 23. videri poterunt.

23. Et factum est iterum.) Græcè nō legitur, *iterum*, neq; Theoph. & Euth. legere videntur, certè non exponūt. Legunt tamen Latini codices, quos viderim, omnes, & conuenit aptè lectio sententiæ. Non autem significat idipsum, quod statim sequitur, Apostolos die sabbathi spicas vellisse, iterum prius factum fuisse; sed Pharisæos aliam iterum ex spicis occasionem cepisse calumniandi, quemadmodū calumniati prius fuerant ver. 6. cum paralyticus curaretur. Quę sequuntur vsq; ad versum 27. ex comment. in Matthæū c. 12. 1. intelligent.

27. Sabbathum propter hominem factū est, & non homo propter sabbathum.) Cū Matthæus nōnulla dixerit, quæ à Marco prætermissa sunt, quale illud, qđ est cap. 12. 5. *Aut nō legistis in lege, quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violant, & sine crimine sunt?* & ver. 7. *Si autem sciretis, quid est misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes*; hoc tamen, quod Marcus dicit, ipse prætermisit, sicut & Lucas c. 6. 5. Sensus autem est non fuisse sabbathum institutum, vt homo periret, sed vt & animo, & corpore sanus esset: animo quidem, quia institutio sabbathi inter alias causas ad colendam religionem, & profitēdam fidem facti à Deo mundi facta fuerat Exodi 20. 11. & Deuter. 12. 14. quæ si ritè fierent, ad salutem animæ pertinebant; corpore verò, quia altera institutionis sabbathi causa fuit, vt hominum corpora assiduo sex dierum labore fatigata requiescerent, vt ijsdem ex locis manifestū est. Itaq; non homo propter sabbathum, sed sabbathum propter hominem factū fuit. Vnde sequitur ita obseruandum fuisse, vt neq; animi, neq; corporis saluti noceret, atq; hac ratione à viris sanctis obseruatum legimus. Nam & sacerdotes in tēplo propter animarum salutē diebus sabbathi victimas sacrificandi causa occidebant, & sabbathum non violabāt. Hoc est, quod apud Matthæum c. 12. 5. Christus dicit, *aut non legistis in lege, quia sabbathis sacerdotes in templo sabbathum violant, & sine crimine sunt?* Quod dicit *sabbathum violant*, non significat sacerdotes id faciendo re vera violasse sabbatha, sed violasse, si præcepti tantùm verba considerentur, quemadmodū Pharisæi, quibuscum disputabat, considerare videbantur. Violabant ergo sabbathum, & non violabant. Violabant, si præcepti verba, nō violabāt, si sensum consideres; & quia sensus, non verba considerāda erant, re quidem vera minimè violabāt. Hoc est, quod dicit, *Et sine crimine sunt?* si enī sabbathū verè violassent, sine crimine nō fuissent. Corporis verò seruandi, tuēdiq; causa Iosue virum sanctū legimus die sabbathi armatum Hebræorum exercitum circum muros Ierichuntis circumduxisse, Ios. 6. 15. 16. & Machabæos, ne victoriæ occasio elaberetur, seq; hostibus inermes, & minimè repugnantes traderent trucidandos, die sabbathi prælium commisisse. 1. Machabæorum 2. 41.

Cur sabbathi institutum.

28. Itaq; Dominus est filius hominis etiam sabbathi.) Hoc apud Matthæum c. 12. 5. explicatum est. Tantum hoc loco exponendum, quomodo Marcus hoc dictum à Christo referat, cū Pharisæi Apostolos ob vulsas spicas reprehendissent: Matthæus verò, cum Christus in synagoga illum, qui manum habebat aridam, curauisset. Bis hoc dixisse Christum credēdū est, vt apud Matthæum citatis probauimus auctoribus. Illud difficilius, & magis huius loci proprium est, quomodo hæc sentētia ex superiore colligatur. Non. n. si non homo propter sabbathum, sed sabbathum propter hoiem factum est, continuò sequitur Dñm esse filium hominis, etiam sabbathi. Et tñ Marcus, aut apud Marcum Christus, cum dicit, *Itaq;*, hoc ex illo colligere vr. Quidam sic rñdent Christum eo ipso, ꝙ filius hominis, id est oium hoium caput erat habuisse oium rerū quę ad salutem hoium pertinerēt, po

teſtatem; quare cum ſabbathum propter hoiem factũ eſſet, etiam ſabbathi iure ſuo Dominum fuiſſe. Non diſplicet, ſed ſimplicius fortaſſe, & breuius dici poteſt particulam illã ὥστε, *itaq;*, non illatiuam, ſed completiuã eſſe, quaſi dicat, deniq; Dominus eſt filius hominis, etiam ſabbathi. Id eſt, ſi ſacerdotes & duces belli in ſabbathi obſeruatione diſpenſare potuerunt, multo magis filius hominis poterit, qui auctor ſabbathi fuit; poteſt enim princeps, qui legem tulit, non interpretari modò, ſed etiam abrogare. Hoc eſt, quod apud Matthæum c. 12. 6. Chriſtus dicit, *Quia templo maior eſt hic*, & verſu 42. *Ecce pluſquam Salomon hic*. Voluit etiam fortaſſis obſcurè inſinuare ſe, vt poſtea fecit, Iudæorum ſabbathum abrogaturum.

CAPVT III.

Matth. 12. a. 9. Lu. 6. b. 16.

1 ET introiuit iterum in ſynagogam: & erat ibi homo habens manum aridam. 2. Et obſeruabant eum, ſi ſabbathis curaret, vt accuſarent illum. 3. Et ait homini habenti manum aridam. Surge in medium. 4. Et dicit eis: Licet ſabbathis benefacere, an male? animam ſaluam facere, an perdere? At illi tacebant. 5. Et circumſpiciens eos cum ira, contriſtatus ſuper cęcitate cordis eorum, dicit homini: Extende manum tuam. Et extendit, & reſtituta eſt manus illi. 6. Exeuntes autem Phariſæi, ſtatim cum Herodianis conſilium faciebant aduerſus eum, quomodo eum perderent. 7. Ieſus autem cum diſcipulis ſuis receſſit ad mare: & multa turba a Galilæa, & Iudæa ſecuta eſt eum, 8. & ab Ieroſolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum, & Sidonem, multitudo magna, audientes, quæ faciebat, venerunt ad eum. 9. Et dixit diſcipulis ſuis, vt nauicula ſibi deſeruiret propter turbam, ne comprimerent eum. 10. multos enim ſanabat, ita vt irruerent in eum, vt illum tangerent, quotquot habebant plagas. 11. Et ſpiritus immundi, cum illum videbant procidebant ei: & clamabant dicentes: 12. Tu es filius Dei. Et vehementer comminabatur eis, ne manifeſtarent illum:

Matth. 10. a. 1. Lu. 6. b. 13.

13. Et aſcendens in montem vocauit ad ſe, quos voluit ipſe: & venerunt ad eum. 14. Et fecit, vt eſſent duodecim cum illo: & vt mitteret eos prædicare. 15. Et dedit illis poteſtatem curandi infirmitates, & eijciendi dæmonia. 16. Et impoſuit Simoni nomen Petrus: 17. & Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem Iacobi, & impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt, Filij tonitrui: 18. & Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananęum; 19. & Iudam Iſcariotem, qui & tradidit illum. vigeſimo, Et veniunt ad domum: & conuenit iterum turba, ita vt non poſſent neque panem manducare. 21. Et cum audiſſent ſui, exierunt tenere eum: dicebant enim: Quoniam in furorem verſus eſt. 22. Et Scribæ, qui ab Ieroſolymis deſcenderant, dicebant: Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eijcit dæmonia. *Mat. 9. d. 34.* 23. Et conuocatis eis in parabolis dicebat illis: Quomodo poteſt ſatanas ſatanam eijcere? 24. Et ſi regnum in ſe diuidatur, non poteſt regnum illud ſtare. 25. Et ſi domus ſuper ſemetipſam diſpertiatur, non poteſt domus illa ſtare. 26. Et ſi ſatanas conſurrexerit in ſemetipſum, diſpertitus eſt, & non poterit ſtare, ſed finem habet 27. Nemo poteſt vaſa fortis ingreſſus in domum diripere, niſi prius fortem alliget, & tunc domum eius diripiet. 28. Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filijs hominum peccata, & blaſphemiæ, quibus blaſphemauerint: *Mat. 12. c. 31.* 29. qui autem blaſphemauerit in Spiritum ſanctum, non habebit remiſsionem in æternum, ſed reus erit æterni delicti. *Luc. 12. b. 10. Io. 5. d. 56.* 30. Quoniam dicebant: Spiritum immundum habet. *Mat. 12. d. 46.* 31. Et veniunt mater eius & fratres: et foris ſtantes miſerunt ad eum vocantes eum, 32. et ſedebat circa eum turba: et dicunt ei: Ecce mater tua, et fratres tui foris quærunt te. *Luc. 8. c. 19* 33. Et reſpondens eis, ait: Quæ eſt mater mea, et fratres mei? 34. Et circumſpiciens eos, qui in circuitu eius ſedebant, ait: Ecce mater mea, et fratres mei. 35. Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus, et ſoror mea, et mater eſt.

CAPVT III.

1 ET introiuit iterum in ſynagogam.) Dicit iterum introiiſſe, quia prius narrauerat in ſynagoga Capernaitarum docuiſſe capitulo primo, 21. Poſtea enim dixit ex ſolitudine, in quam ſe receperat capitulo primo, 35. in Capernaum iterum redijſſe capitulo ſecundo, primo. Nam & hoc miraculum, quod ſequitur, in Capernaitarum ſynagoga factum fuiſſe, & ex Matthæo ca. 12. 9. & ex narrationis Marci conſequentia colligitur. Ingreſſus autem eſt in ſynagogam, quia ſabbathum erat, quo die, vt diximus c. 1. 23. ſynagoga cõgregabatur. Erat autem ſabbathum proximum poſt illud, quod ſecundo primũ Lucas c. 6. 1. vocauit, vt ex eodem Lucæ cap. ver. 6. intelligi poteſt. Itaque ſabbatho ſecundo primo accidit, quod de vellentibus ſpicas Apoſtolis dictum eſt ſuperiore capite, ver. 23. vt conſtat ex Luca c. 6. ver. 1. ſequenti autem ſabbatho, quod nunc de habente manum aridam narrat Marcus, vt ex eodem Luca c. 6. 6. manifeſtum

festum est. De sabbatho autem illo secundoprimo, quodnam id fuerit, apud Matthæum cap. 12. 1. disseruimus.

Et erat ibi homo habens manum aridam.) Aut à Pharisæis eo inductus, quasi muscipula ad capiendum Christum (credi enim potest, quidquid alienum non est ab eorum ingenio) aut qui de more, sicut alij Iudæi, in synagogam venisset, quia sabbathi dies erat, nihil de curatione sua cogitans: aut, quod similius veri est, qui eo animo, causaque venerat, vt à Christo, quem pro sua consuetudine in synagogam die sabbathi venturum credebat, sanaretur.

Habens manum aridam.) Lucas c. 6. 6. manũ dexteram fuisse dicit; quod & ad fidem historiæ, dum vtra fuerit manus exponit, & si non admiraculi, ad beneficij certè accepti magnitudinem pertinet: quod eo maius fuit, quo magis homini dextera, quàm sinistra manus erat necessaria. Quæ sequuntur vsque ad versum 7. Matthæi 12. 9. 10. 12. 13. 14. exposuimus.

7. Iesus autem cum discipulis suis secessit.) Cur secesserit Matthæus exponit c. 12. 15. *Iesus*, inquit, *sciens recessit inde*, id est, cum Pharisæorum, & Herodianorum de se perdendo consilia, de quibus Euangelista paullo ante loquutus fuerat, cognouisset. Voluit dare locum iræ, vt admonet Diuus Paulus ad Rom. 12. 19. sicut alias eum fecisse legimus, cum à Iudæis ad perniciem quæreretur Matthæi 2. 14. cum adhuc infans quæreretur ab Herode, fugit in Ægyptum Matthæi 4. 12. cum cognouisset in vincula conIectum Ioannem, fugit in Galilæam, Lucæ. 4. 29. 30. cum ciues ipsius Nazareni vellent eum ex monte præcipitem agere, per medium eorum transiens euasit, Ioannis 8 59. cum Iudæi, vt in eum conijcerent, lapides accepissent; abscondit sese, & Ioannis 12. 36. timens iterum Ierosolymitanam turbam iterum sese abscondit. Quæ loca Tertulliano, Athanasio, & Augustino, vt scribe-

Fugain persecutione.

rent de fuga in persecutione, copiosam materiam præbuerunt.

Et multa turba à Galilæa, & Iudæa.) à Galilæa vbi Christus erat, & à Iudæa, vnde eò venerat, & vbi antè prædicauerat, audita verò Ioannis comprehensione fugerat c. 1. 14. Inde ergo aliqui eum discipuli in Galilæam venientem sequuti fuerant, sicut paullo ante mortem ex Galilæa in Iudæam redeuntem religiosæ, & piæ aliquę mulieres sequutę sunt Matthæi 27. 55. & Lucæ 23. 55.

8. *Et ab Ierosolymis*) Distinguit Ierosolymam à Iudæa quamuis ipsa in Iudæa esset, atque adeo eius caput: quia magis mirum erat inde, quàm ex reliquis Iudææ partibus venisse aliquos, cùm ciuitas esset Christo omnium inimicissima, plenaque Doctorum, vt in ea qui essent, non existimarent se Christi indigere instutione, atque disciplina. Sed nimirum miraculorum magnitudo inuitos etiam trahebat inimicos.

Et ab Idumæa.) Hoc etiam eadem causa additum est, quia magis mirũ erat Idumæos homines Gentiles, & perpetuos Iudæorum hostes, quàm Iudæos, atque Galilæos ad audiendum venisse Christum, Nota inimicitiæ inter Idumæos & Iudæos causa est. Trahebant Idumæi originem ab Esau, qui, quòd rufo colore esset, Edom cognomento dictus est Gen. 25. 25. Et cum fratre Iacob, ex quo Iudæi prognati erant, ob præreptã sibi ab eo benedictionem gessit inimicitias Genes. 27. 36. 41. Itaque & ob eam causam hæreditarium, & ob negatum Iudęis ex Ægypto reuertẽtibus transitum Num. 20. 14. & nouis postea auctum iniurijs, & Dei etiam præcepto perpetuum inter illos erat odium, vt prophetę sæpe testantur, Num. 24. 18. Psalm. 136. 7. Isaiæ 21. 11. & 34. 5. & Ieremiæ 49. 7. & Threni 4. 22. & Ezech. 25. 13. 14. & 32. 29. & 36. 5 & Amos 1. 11. & Abdiæ 1. 1. Quibus de causis, simulq; quod longiùs Idumęa distaret (erat enim ad Austrum versus Aegyptum) mirum videri poterat inde vsque Idumæos ad

Christum

Christũm audiendum venisse; sed impleuerat totam Syriam fama miraculorum Christi, & omnes ad se homines alliciebat Matthæi 4. 24. & maior gratiæ, quàm naturæ vis erat. Nempe hoc est, quod apud Matthęum ca. 8. 11. 12. dicebat Christus, *multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, & Isaac, & Iacob in regno cœlorum; filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.*

Et trans Iordanem.) καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligitur ἀπὸ κοινοῦ præpositio ἀπὸ & à trans Iordanem, id est ab ea regione, quæ trans Iordanem dicebatur, sicut Itali omnem regionem, quæ vltra Alpes est Trasmontanam vocant: non quòd verè ea regio trans Iordanem Iudæis, & Galilęis esset, quemadmodum video Euthymius, & multos alios interpretes existimare (citra enim erat) quemadmodum Matthæi 4. 15. demonstrauimus, sed quia, vt illic diximus, venientibus ab Aegypto Iudæis vltra Iordanem erat, datum tunc à venientibus nomen semper retinuit: sicut Itali etiam cum in Gallia, vel Germania sunt, eam ipsam regionem, quemadmodum cum in Italia erant, Transmontanam vocant, cum tunc illis non trans, sed citra montes sit.

Et qui circa Tyrum, & Sidonem.) Duæ nobiles vrbes Tyrus, & Sidon Occidentales fere Iudæis, à Gentilibus habitatæ, vt colligitur ex Matthæo c. 11. 21. & ex Luca c. 10. 13. Non dicit Euãgelista Tyrios, & Sidonios venisse, Gentiles enim erant; sed eos, qui iuxta Tyrum, & Sidonem habitabant, id est, Decapolitas, quia & ipsi Galilæi erant, sed propter Gentiliũ vicinitatem minùs religiosi. Erat enim Decapolis in finibus Tyriorũ, & Sidoniorum, vt ex c. 7. 31. intelligitur. Sunt tamen qui Græcam phrasim οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα ipsos Tyrios, atque Sidonios significare putent, sicut Theophyl. & Euthym. interpretantur, nec admodum ego dissentio, quia etsi verba potiùs vicinos Tyriorum, atque Sidoniorum, quàm Tyrios ipsos, Sidoniosque significant, tamen maior, pleniorque sententia est, si Tyrij ipsi, atque Sidonij significentur. Magis enim mirum est Tyrios, ac Sidonios homines omnino Gentiles, quàm eorum vicinos Galilæos ad audiendum Christum venisse.

Audientes, quæ faciebat.) Causam exponit facti tanti vndique concursus, veniebant, inquit, omnes miraculorum eius commoti fama.

9. Et dixit discipulis suis.) Præcepit, Hebraismus, vt *ipse dixit, & facta sunt* Psalm. 148. 5. id est mandauit, vt sequenti repetitione exponitur, *Ipse mandauit, & creata sunt.* & Matthæi 8. 8. *tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus*, id est, iube. *Hebraismus.*

Vt nauicula sibi deseruiret.) Sibi nimirum soli cum aliquot discipulis suis, ne si omnes, qui vellent, vt illum vel tangerent, vel audirent, vel etiam viderent in communem cum illo nauem ascenderent, ipsum opprimerent. Loquitur enim quasi purus homo timidè, & cautè, cùm Deus esset: προσκαρτερῆσαι, quo verbo hic Euangelista vtitur Græco, plus esse videtur, quàm deseruire, nempe, proprium, atque indiuiduum esset. Itaque videtur significare, vt non tantum nunc, sed quotiescumque traijcere vellet stagnum propriam haberet nauem. Nauiculam autem πλοιάριον, diminutiuo nomine vocauit, quia, cum solus vellet traijcere, parua tantùm scapha opus erat.

10. Multos enim sanabat.) Ne videretur Christus sine causa nimiam hominum multitudinem timuisse, ideòque propriam voluisse habere nauiculam, rationem reddit Euangelista, cur fierent tanti ad eum concursus, quia *multos*, inquit, *sanabat*, & sanabat quidem, qui vel tantùm eius vestimenta tetigissent, vt clariùs exponit infra c. 6. 56. Cum autem dicit sanasse multos, non indicat aliquos ęgrotos, qui se illi offerrent, aut non potuisse, aut noluisse sanare, sed tantum significat eos, quos sanabat, fuisse multos, vt in simili loco explicauimus supra c. 1. 34.

Quos-

Morbi flagella Dei.

Quotquot habebant plagas.) μάστιγας, flagella, plagas vocat omne genus morbi, quia morbi plerique Dei flagella sunt, vt Theophylactus admonuit. Exempla sunt in scriptura huius rei multa Ioannis 5.14. Exodi 15. 26. Leuit. 26. 16. 21. Deuter. 7. 15. & 28. 27. 60. & 2. Reg. 24. 13. & 4. Reg. 5. 27. & 2. Parali. 21. 18.

11. *Et spiritus immundi, cum illum videbant, procidebant ei.*) Beda hæc verba nō solùm ad eos, qui à dæmonijs vexabantur, sed ad eos etiam, qui plagas habebant, vt ver. præcedenti dictum est, referenda esse existimat. Non probo sententiam; nam illi, qui habebant plagas, suum iam verbum habuerunt, *ita*, inquit, *vt irruerent in eum, vt illum tangerent, quotquot habebant plagas*. Itaque necesse est, vt hoc verbum *procidebant ei* proprium eorum sit, qui immundos spiritus habebant. Adde quòd, si hoc verbum ad alios referretur, etiam, quod proximè sequitur, ad eosdem referendum esset, *Et clamabant dicentes, tu es filius Dei:* quod nemo, vt opinor, probabile iudicabit. Hunc enim clamorem solorum dæmonum fuisse constat timentium, ne se Christus expelleret, magisque cruciaret.

Quomodo dæmones ante Christum procidebant.

Qua autem ratione dæmones Christo prociderent, dignum scitu est. Nempe non religione vlla, vel charitate, quasi verè Christum adorare vellent: sed timore, quasi supplicium suum & confessione oris, & subiectione corporis deprecaturi, vt rectè idem Beda, & Theophylact. adnotauerunt.

12. *Tu es filius Dei.*) Huius versus explicationem quære supra cap. 1. 24. 25. Ex hoc autem loco constat verū esse, quod illic diximus, idem esse sanctum Dei, & filium Dei. Nam quē illic dæmones sanctum Dei, hic filium Dei appellauerunt. Amplificarunt mirificè hunc locum aduersus Arianos auctores veteres, dæmones plus fidei, quàm illos habuisse; qui, quod illi negarent, confiterentur, Christum verum, ac naturalem filium esse Dei. Nec enim dubium est, quin alia ratione Christum filium Dei, quàm prophetas viros que sanctos appellauerint. Nam virum vllū sanctum filium Dei dæmonem appellasse non legimus. Python ille Paulum, & Silam, vt sanctissimos esse viros indicaret, seruos Dei altissimi vocauit; filios Dei nō vocauit Acto. 16. 17. contrà verò Christum nusquā seruum Dei dæmones vocant; filium Dei, &, quod idem esse docuimus, sanctum Dei vocant. Non ergo filiū Dei adoptiuum, quales non modò Paulus, & Silas, verùm nos etiam omnes gratia Dei sumus; sed naturalem, ac verum Dei filium esse confessi sunt. Si autem naturalis Dei filius est, verus Deus est. Qua de re plura in Theologicis de Trinitate scholis disseruimus: satis nunc est ad Athanasium in lib. de natura humana verbi, & ad Bedam in comment. in hunc locum lectorem mittere.

De diuinitate Christi contra Arianos.

Et vehementer comminabatur eis.) Adiunctis minis præcipiebat, ne se manifestum facerent, vide c. 1. 25.

13. *Et ascendens in montem.*) Oran di causa in montem ascendisse ex Luca c. 6. 12. manifestum est, vt sæpe alias facere solebat: Apostolos autem eligendi causa ascendisse manifestū non est, quamquam, quia fieri conueniebat, conuenit etiam credere factum esse. Matthæus, quod de Apostolorum electione sequitur, priùs narrat, quàm miraculum sanati hominis, qui manum habebat aridam, & quàm quod supra scripsit Marcus à versu septimo vsque ad hunc locū & c. 2. 23. de discipulis spicas die sabbathi vellentibus, quamuis ex Marco hoc loco, & ex Luca c. 6. 13. post illa hoc factum esse constet. Itaque vt Matthæi 10. 1. docuimus, credendum est Matthæum, quod post factū erat, priùs per anticipationem narrauisse; siue certo aliquo, nobis tamen incognito consilio, siue quia id forte memoriæ occurrit priùs, quod gestum erat posteriùs.

Vocauit ad se, quos voluit ipse.) Vocasse ad se dicit, quasi cum illo priùs non fuissent. Cæterum credibile est,

est, cùm in montem vnà cum discipulis ascendisset, subduxisse se ab illis in aliquem solum locum, vt illic solus oraret, quemadmodum eum alias fecisse legimus Matthæi 26. 36. & Lucæ 9. 18.

Quos voluit.) Ex discipulis nimirum suis, qui ipsum in montem secedentem sequuti fuerant. Nam turba in montem non ascenderat, sed in campestri loco eius reditum expectabat, vt colligitur ex Luca cap. 6. 17. Priùs igitur ex turba hominum magno numero, dein ex discipulis ipsis paruo Apostolos elegit: sicut Ecclesia nunc ex innumera plebe presbyteros multos, ex presbyteris Episcopos paucos assumit. Dedit enim formam Christus eos eligendi, vt Chrysostomus, & Theophylact. indicauerunt. Quod autem dicit, *quos voluit ipse*, & ambitionem, & meritum Apostolorum excludit, & Christi potestatem, atque auctoritatem affirmat. Cum enim dicit, *quos voluit ipse*, significat, non qui ambierunt, si quis fortasse ambijt, sed tantùm quos Christus voluit electos esse. *Neque quisquam sumit sibi honorem*, inquit Diuus Paulus, *sed qui vocntur à Deo tanquam Aaron* Hebr. 5. 4. Hoc modo idem Paulus se ad Apostolatum vocatum indicat, cùm non solum non ambiret, sed odio etiam prosequeretur Rom. 1. 1. & 1. Cor. 1. 1. Hoc est, quod Christus postea Apostolis dixit, *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* Ioannis 15. 16. Indicat etiam non qui meruerunt, sed quos Christus vocare voluit, eos ad Apostolatus munus vocatos esse; *non quòd simus sufficientes* (dicebat de se vltimo loco vocatus Paulus) *cogitare aliquid ex nobis, quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est* 2. Cor. 3. 5. 6. sic Ephe. 1. 1. vocat se Apostolum *per voluntatem Dei*, id est non suis meritis, sed diuina electum voluntate. Hoc autem cum dicitur, meritum quidem excluditur, naturæ verò habilitas non excluditur, quemadmodum & Euthymius, & Theophylact. in commentarijs adnotarunt. Nec enim dubito

Quem delectum in vocandis Apostolis Christus habuit.

fecisse Christum, quod prudentissimus profecto quisque fecisset, vt, quàm quisque aptus ad id esset muneris, consideraret. Non nego, quod docti hic quidam interpretes docuerunt, hoc inter nos, & Christum esse discriminis, quòd nos aptos eligamus, non faciamus ministros; ille, vt D. Paulus de se testatur, etiam ineptos, postquàm elegit, aptos faciat; tantùm dico credere me aliquam eū naturæ cuiusque habere rationem. Nam & nos discipulos ad docendū ineptos eligimus aliquando, vt eos docendo aptos efficiamus, tamen cùm æquè omnes inepti, indoctique fint, magis igenioſos, & hauriendæ, quam tradituri sumus, disciplinæ capaciores eligimus: Christi verò potestas asseritur, quia significatur eum non iussu, aut precibus alterius, nulla coactum lege, sed sola sua libera voluntate Apostolos elegisse. Cæterùm, quemadmodum paullo ante dicebamus ita Apostolorum meritū his verbis excludi, vt naturæ habilitas non excluderetur; sic credendū est ita asseri Christi his verbis potestatem, vt consilium, ratio, atque prudentia non negetur. Neque enim indicatur ita eum illos potiùs, quàm alios Apostolos sua voluntate elegisse, vt nihil ad eligendum præter voluntatem, neque consilij, neque rationis adhibuerit. Nam quemadmodum hos potiùs, quàm illos; ita hoc potiùs, quam illo numero sua elegit voluntate; atqui cur duodecim, non plures, neque pauciores elegerit, omnes veteres auctores, vt apud Matthæum cap. 10. 4. docuimus, non solùm aliquam præter voluntatem, sed multas etiam fuisse rationes tradiderunt.

Deus quos ad aliquod munus eligit, aptos facit.

Colos. 1. 12

Et venerunt ad eum.) Apostolorum indicatur obedientia, qui statim vocati venerint, cum, quam ob causam vocarentur, ignorarent, itaq; cogitare de Apostolatu nō poterant. Significatur & liberum venientium arbitrium, vt multi recentiores interpretes notauerunt: neque enim dixisset Euangelista vocatos veniſse, niſi

& non venire potuissent.

14. *Et fecit, vt essent duodecim cum illo.)* Verba vitio, vt opinor; scribentium transposita, ad hunc enim modum legendum est, & fecit duodecim, vt essent cum illo, quemadmodum & Græcè legitur, & nostrum, vertisse interpretem credendum est, καὶ ἐποίησεν δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Sensus autem est multo facilior, ac melior, fecit duodecim (Apostolos) cur autem fecerit, duas Euangelista exponit causas. Vna hæc est, *vt essent*, inquit, *cum illo*, id est vt ipsi tanquam familiares, & domestici semper adessent; altera, *vt eos*, inquit, *mitteret prædicare*. Quapropter, & Apostolos, vt ait Lucas, nominauit, id est missos, non sicut tabellarij, aut nuntij, sed ficut legati mittuntur, propterea non solùm nuntiandi, id est Euangelij prædicandi, sed etiam baptizandi, remittendi peccata, aliaque multa faciendi potestatē dedit, quod proprium legatorum est. Dicit autē, *vt mitteret eos prædicare*, non statim, sed cum tempus esset; neque statim misit, vt constat ex Marco c. 6. 7. & ex Luca cap. 9. 1. sed priùs eos instruxit longo illo, & diuino sermone, quem Matthæus toto capite 5. & 6. & 7. & Lucas c. 6. 20. narrant. Quare autem duodecim elegerit Matthæi 10. 5. dictum à nobis est.

Et dedit illis.) non statim, sed postea, cum eos ad prædicandum emisit c. 6. 7. & Lucæ 9. 1. & Matthæi 10. 1. sed hoc per anticipationem Marcus dixit, quia de eorum missione mentionem fecerat, in qua ea Apostolis potestas data est. Græca alium multo clariorem habent sensum, καὶ ἐχεῖν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια, & habere potestatem sanandi morbos, & eijciendi dæmonia, id est, vt mitteret eos prædicare habentes hanc potestatem curandi morbos, & eijciendi dæmonia. Itaque hęc verba, sicut duo proximè præcedentia, *vt essent cum illo*, & *vt mitteret eos prædicare*, referenda sunt ad verbum illud primum, *fecit duodecim*.

16. *Et imposuit Simoni nomē Petrus.)* An tunc imposuerit, an potiùs initio, cum ab Andrea fratre suo ad Christum adductus esset Ioannis 1. 41. 42. an postea cum Apostolos ad prædicandum misit infra cap. 6. 7. & Matthæi 10. 1. & Lucæ 9. 1. an cum super illum fundare vellet Ecclesiam Matthæi 16. 18. apud Matthæum ca. 10. 2. disputauimus.

17. *Et Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina.)* Videtur & Latinè, & Græcè hic esse solœcismus, nisi in superiori versu ἀπὸ κοινοῦ aliquid, quod non exprimitur, intelligatur nempe, *fecit*, id est elegit Apostolum Simonem, *& imposuit Simoni nomen Petrus*, deinde sequatur, *& Iacobum Zebedæi*, supple *fecit*, id est elegit Apostolum.

Boanerges.) non dubito verum esse, quod in commentarijs in cap. 1. Danielis Hierony. indicat, ignoratione peregrinæ linguæ adeo corruptum à notarijs, defluxumque hoc nomen esse, vt vix in eo primæ origi nis vestigium vllum appareat. Putat ille pro רעם בני Bene raam factum esse *Boanerges*. Non vt viri quidam docti existimāt בני רעם *Bene reem filij tonitrui*. Nam nec id Hieronymus dicit, & haud scio an verè dici possit, cùm Hebraicè tonitru non רעם *reē*, sed רעם *raam appelletur*. Alij quo pro pius ad *Boanerges*, id est ad vitiatum nomen accedere videantur, & probabiliorem scriptorum errorem faciāt, nominum similitudine בני רגש legē dum existimant, id est filij tumultus. Nam quamuis רגש non tonitru, sed tumultum significet, tamen, quia tonitru tumultus quidam vehemens est, tumultū pro tonitru poni, ideoque Euangelistam interpretatum esse filios tonitrui. Nam & Homerum Iouem illum suum ὑψιβρεμέτην altifrementem, id est altitonantem appellasse, quia & tonitru fremitus est. Probarem si inuenirem רגש apud Hebræos tumultum significare, quod nusquam inuenio. Nam etsi רגש *ragasch* significat congregare, conuenire, tumultuari, tamen רגש *regesch* nō tumultum, sed congregationem significat, & scimus auctores Græcos Hebraicam litteram ע in Græcam γ & sono, & figura similem solere mutare, cuius rei in Septuaginta interpretum Idiomatis ex Genes. c. 25. 4. & 36. 2. 5. 10. 14. exempla notauimus; vnde non difficile mutari potuit. Cur Christus Simonem Cepham, id est Petrum appellauerit, in promptu ratio est, & ab ipso Christo non obscurè significatur Matthæi 16. 18. quia super ipsum fundaturus erat Ecclesiam. Cur autem Iacobum, & Ioannem filios tonitrui vocari voluerit, ex euentu coniectura sumpta est. Futuri erant secundùm Petrum Christo familiarissimi, & Euangelij eius ardentissimi prædicatores. Itaque videmus solitum eos vna cum Petro ad res secretiores, maioresque adhibere, ad transfigurationem infra ca. 9. 2. & Matthæi 17. 1. & Lucæ 9. 28. & ad orationem horti infra c. 14. 33. & ad suscitationem mortuæ puellę filiæ Archisynagogi c. 5. 37. Petro igitur, tanquam duci, Iacobo, & Ioanni, tanquam duobus eius signiferis, noua dedit nomina, quia insigniores Euangelij prædicatione futuri erant. Reliqua, quę ad hunc, & ad sequentem versum spectant, apud Matth. c. 10. 4 expósita à nobis sunt.

Cur Iacobus, & Ioā nes filij tonitrui appellati.

20. *Et veniunt ad domum.)* Petri, vt opinor, domum intelligit in Capernaum, vbi Christus cum in eam veniebat vrbem, solebat diuersari c. 1. 28. & c. 2. 1. nam in eadem videtur adhuc versari vrbe, cùm ingressum in eam fuisse cap. 2. 1. Marcus dixerit: egressum ex ea nondum dixerit. Etsi Euthymius & aliam vrbem, & aliam fidelis alicuius domum fuisse putat.

Panis apud Hebræos pro omni cibo.

Ita vt non posset, neque panem manducare.) Nota Hebræorum phrasis est, qua panis pro omni ponitur cibo, & panem sumere, & cibum sumere. Quidam hæc verba ad solam turbam, quæ Christum audiebat, referunt, quasi dicat Euangelista adeo fuisse audiendi Christum auidam, adeo in eius prædicationem intentā, vt sumendi cibi obliuiscerentur. Beda ad vtrosque, & ad Christum, & eius discipulos, & ad auditores refert, vt in illis docendi, in his audiēdi commendetur studium. Potiùs credo ad solum Christum & Apostolos referri oportere. Nam relatiuum illud ἀυτοὺς, quod Græcè est, vix potest ad alios quam ad eos respicere, de quibus dixerat vers. 20. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον, *& veniunt ad domum*. Illi autem, qui in domum venisse dicuntur, non auditores, sed Christus, & Apostoli erant. Nam de auditoribus post dicit, *& conuenit statim turba*.

21. *Et cum audissent*) G. καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ & cum audissent ij, qui ab ipso erant, id est, qui ad eum pertinebant, Græca phrasis. Qui autem ij fuerint, incertum. Auctor commentariorum, qui Hieronymo inscribuntur, Apostolos fuisse arbitratur. Improbabilis opinio. Nam & Apostoli intus cum Christo erant; ij autem, qui tenere Christum volebant, aliunde venerant, vt eum quærerent; neque credendum est Apostolos, aut dixisse, aut cogitasse vnquam Christū insanire, quemadmodum isti dixerunt. Alij, qui ab ipso erant, interpretantur, qui erant ex eius patria, ciues, ac populares eius, vt Theophylacto placet. Nimis hoc generale est, & nescio, an vero simile sit tantam illis de Christo fuisse curam, vt custodire vellent, cùm non multo ante ex monte præcipitare eum voluissent Lucæ 4. 29. Alij Christi domesticos fuisse intelligunt, vt Euthymius. Plurimorum opinio est, quam Beda, idemque Euthymius, & Theophylactus sequuntur, intelligendos esse Christi cognatos, quod, vt videtur, & ex verborum proprietate, & ex vers. 31. confirmatur. Nam & Græca phrasis cognatos propriè significat, & videtur Euangelista rem ita narrare, vt eosdem fuisse indicet eos, qui ad tenendum venerunt Christum, & eos, qui ad fores domus stabant, volentes eum conuenire: illi autem, qui ad fores stabant, vt Euangelista declarat, Christi cognati erant, ergo & hi,

hi, qui ad eũ tenendum venerunt. Illud tantùm huic interpretationi videtur aduersari, quòd isti, qui ad tenendum venerunt Christum, dixisse dicuntur eum in furorem cõuersum esse; illi autem, qui ad fores astabant, eius mater Beata Virgo, & fratres erant, & creditu nefas est Beatam Virginem aut dixisse, aut existimasse Christum fuisse furiosum. Hoc non me mouet, vt ab hac sentẽtia, quæ tam multorum auctorum est, facilè discedam. Existimandum enim est Euangelistam per syllepsim loquutum fuisse, figuram in sacris literis vsitatam, qua quod vnus è multis fecit, dicuntur fecisse multi, Matthæus ca. 26. 8. scribit discipulos ob effusum in Christi caput vnguentum indignatos murmurauisse, cùm constet ex Ioanne 12.4.5. solum indignatum fuisse, & murmurasse Iudam. Idem Matthæus c.27.44. scribit latrones, qui vna cum Christo crucifixi erant, blasphemasse, cùm ex Luca ca. 23. 39. manifestum sit non blasphemasse, nisi vnum. Itaque non solùm necesse non est, vt quia dixit Euangelista Christi cognatos dixisse eum in furorem versum esse, intelligamus id etiam eius dixisse matrem, sed ne plures quidem vno dixisse. Satis enim est, vt vnus cognatus diceret, vt verè Euangelista dicere potuerit id cognatos dixisse.

Syllepsis in scriptura frequens.

Iustinian. li.1. Instit. tit. de Curator. Varro de re rust.l.1.ca.2. Cic. 2. de Inuent.

Exierunt tenere eum.) Vt vincirẽt, & domi in custodia tenerent. Erat apud Romanos lex, vt, si quis in insaniam incideret, vinctus cognatis suis traderetur, neque alia afficeretur pœna. Similem si non legem, consuetudinem tamen apud Iudæos fuisse putandum est, qua vsi cognati voluerint Christum, vt eius vitæ consulerent, præripere Pharisæorum inuidiæ.

Dicebant enim.) Aut apud se animo, & cogitatione, aut etiam verbis. Vtrumque enim Hebræorum phrasis, quam Marcus imitari solet, significare potest. אמר dicere apud Hebræos non solùm dicere verbis, sed etiam animo cogitare est, vt Psa. 118. 57. *dixit custodire legem tuam*, id est, cogitaui, decreui, statui apud me. Sed probabilius est verbis etiam hoc illos dixisse, cùm rationem ijs, qui aderant, & audiebant, reddere voluerint, quare Christum tenere vellent, quia *in furorem*, inquiebant, versus est.

Hebraismus.

Quoniam in furorem versus est.) Hũc locum difficiliorẽ pietas facit; quia enim animus horret non solùm credere, sed cogitare etiam Christi cognatos, aut dixisse, aut existimasse eum esse furiosum, pio quodam studio nonnulli relicta verborum proprietate alias, quę minùs à pietate abhorrere viderentur interpretationes quæsiuerũt. Nescio an, dum pias quærerent, falsas inuenerint. Quidam igitur eorum illud Græcum verbum ἐξέστη quod noster interpres reddidit, *in furorem versus est*, vertunt, excessit, abijt, euasit; id namque aliquando significat, quasi dicant, quòd concionetur Christus, quòd dæmones eijciat, quòd tantam hominum turbam commoueat, se inuitis facere; inscijs enim se domo exijsse. Cuius interpretationis & Euthymius videtur fecisse mentionem. Mihi nescio quid habere videtur insulsi. Minimè enim speciosus hic erat prætextus, vt probarent velle se tenere eum, quòd ipsis inuitis domo excessisset; neque enim ante eum domi inuitum coercebant. Alij subtiliùs, nescio an meliùs, hæc verba non ad Christi cognatos, sed ad turbam referunt, de qua versu præcedenti dictum erat, & verbum ἐξέστη eodem modo, quo superiores auctores, exponunt; id est abijt, excessit, quasi cum Christi cognati audiontem turbam rogarent, vti sibi liceret eum conuenire, aut vt eum ad se vocarent, turba respondерit, abijt, non est hic. Quod autem Euangelista plurali vtitur verbo, nõ difficile respondẽt nomen *turba* collectiuum esse, posseque plurale verbum admittere. Id ego non moror; illud moror, quomodo potuerit respondere turba, nõ est hic, abijt, cùm cognati Christum, & turbam audirẽtem

tem viderent, quippe quam alloquerentur, & ipsum prædicantem Christum, sicut alij, qui ad ostium erant, audirent. Deinde cuius rei causam reddet particula illa, *enim*, cum Euangelista dicit, *Dicebant enim, quoniam in furorem versus est?* Haud dubium, quin illius præcedentis verbi reddatur causa, *Exierunt tenere eum*; propterea. n. volebant eum tenere, quia, vt dicebant, in furorem versus erat; non ergo turba, quæ Christum audiebat, sed Christi cognati, qui, vt eum tenerent, venerant, hoc dixerunt. Omnes deniq; interpretationes istiç, quę non tam rationem veram sequũtur, quàm apparentem absurditatẽ fugiunt, hoc vno per se refellentur, si illam, quæ his auctoribus esse videtur absurditas, non esse demonstretur. Id autem iam demonstrauimus, cum docuimus esse syllepsim; neque esse necessarium, vt aut Christi mater, aut omnes eius fratres, siue cognati; sed vt vnus tantùm id eorum dixerit. Itaq; rectè noster vertit interpres, *in furorem versus est*, quemadmodum omnes boni auctores Hieron. Beda, Euthymius, Theophyl. interpretãtur. Nec quorumdam mode rationem probo, qui, vt sententia mitior esse videatur, pro *in furorem versus est*, vertunt, mente alienatus est, aut in mentis excessum incidit. Nã præterquàm quòd alienatum esse mente haud multo est mitius, quàm in furorem versum esse, verbũ illud præcedens, *Exierunt tenere eum*, indicat cognatos noluisse dicere Christũ in excessum mentis incidisse, sed verè esse furiosum. Non enim, qui in mentis excessum incidebant, vt prophetæ, & viri alij sancti diuina passi, sed insani, & furiosi tenebantur, vinciebanturque. Pertinet ad hunc locũ, vt lector intelligat, verene putauerint Christi cognati eum furere; an id dixerint contra sententiam, vt eũ ex periculo, quod illi imminere putabant, hac furoris simulatione subducerent. Hieronymus, Beda, Theophylactus, Euthymius, & omnes, quos me legisse memini, vetustiores auctores, non simulationem, sed sententiam fuisse existimant. Quibus libenter equidem eorum ductus auctoritate subscribo; quanquam nihil absurdi esse video, si fuisse dicamus simulationem. Nam nec Euangelista dicit, putabant, sed *dicebant*, *quoniam in furorem versus est*; et si eorum volumus existimationi consulere, res est eiusmodi, vt leuioris fuisse culpæ videatur, id fingere, quam credere. Alia ad explanationem huius loci perfectam reliqua est quæstio, quam ob rem cognati tenere Christum voluerint; præsertim, si non credebant eum insanire, sed se credere simulabant. In proximo est ratio, si credebant, vt illi; si simulabant, vt sibi pariter, atque illi consulerent. Nam si verè furiosus fuisset, aut lege, vt diximus, aut consuetudine à cognatis vinciendus, alendusque erat; si furiosus verè non erat, sed esse fingebatur, timebant cognati, ne quid sibi, atque illi, aut ab odio incensis Pharisæis, aut à concitata tumultuosa multitudine periculi crearetur, vt multi recentiores interpretes adnotauerunt. Quæ sequuntur vsque ad finem capitis, apud Matthæum, qui eadem capite nono, & duodecimo, copiosiùs narrat, exposuimus.

CAPVT IV.

Mat.13.a. 1. Luc.8.a.4.

ITerum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eum turba multa, ita vt nauim ascendens sederet in mari, & omnis turba circa mare super terram erat: 2 secunda, & docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina sua: 3 tertia. Audite: ecce exijt seminans ad seminandum. 4 Et dum seminat, aliud cecidit circa viam, & venerunt

volucres cæli, & comederunt illud. 5. Aliud vero cecidit super petrosa, vbi non habuit terram multam: & statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terræ: 6. & quando exortus est sol, exæstuauit: & eo quòd non habebat radicem, exaruit. 7. Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocauerunt illud, & fructum non dedit. 8. Et aliud cecidit in terram bonam: & dabat fructum ascendentem, & crescentem, & afferebat vnum triginta, vnum sexaginta, & vnum centum. 9. Et dicebat: Qui habet aures audiendi, audiat. 10. Et cum esset singularis, interrogauerunt eum hi, qui cum eo erant duodecim, parabolam. 11. Et dicebat eis: Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: illis autem, qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt: 12. vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata. 13. Et ait illis: Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? 14. Qui seminat, verbum seminat. 15. Hi autem sunt, qui circa viam, vbi seminatur verbum, & cum audierint, confestim venit satanas, & aufert verbum, quod seminatum est in cordibus eorum. 16. Et hi sunt similiter, qui super petrosa seminantur: qui cum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud: 17. & non habent radicem in se, sed temporales sunt: deinde orta tribulatione & persecutione propter verbum, confestim scandalizantur. 18. Et alij sunt, qui in spinis seminantur: hi sunt, qui verbum audiunt, 19. & ærumnæ sæculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua concupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur. vigesimo: Et hi sunt, qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum, & suscipiunt, & fructificant, vnum triginta, vnum sexaginta, & vnum centum. vigesimoprimo: Et dicebat illis: Nunquid venit lucerna, vt sub modio ponatur, aut sub lecto? nonne, vt super candelabrum ponatur? vigesimosecundo: Non est enim aliquid absconditum, quod non manifestetur: nec factum est occultum, sed, vt in palam veniat. 23. Si quis habet aures audiendi, audiat. 24. Et dicebat illis: Videte quid audiatis. In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis, & adijcietur vobis. 25. Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet etiam quod habet auferetur ab eo. 26. Et dicebat: Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo iaciat sementem in terram, 27. & dormiat, & exurgat nocte, & die, & semen germinet, & increscat dum nescit ille 28. Vltro enim terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica. 29. Et cum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis. 30. Et dicebat: Cui assimi-

Isa.6.c.9. Mat.13.b.14. Io.12.f.40 Act.28 f.26. Rom.11.b.8.

2.Tim.6.c.17.

Mat.5.b.15. Luc.8.c.16. & 11.c.33. Mat.10.c.26. Luc.8.c.17 Mat.7.a.2. Luc.7 f.8 Mat.13.b.12. & 25. c.29. Luc.8.c.18 & 19.d.26

assimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus illud? 31. Sicut granum sinapis, quod cum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus, quæ sunt in terra: 32. & cum seminatum fuerit, ascendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt possint sub vmbra eius aues cæli habitare. 33. Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbũ, prout poterant audire: 34. sine parabola autem non loquebatur eis, seorsum autem discipulis suis disserebat omnia. 35. Et ait illis in illa die, cum sero esset factum: Transeamus contra. 36. Et dimittentes turbam, assumunt eum, ita vt erat in naui: & aliæ naues erant cum illo. 37. Et facta est procella magna venti, & fluctus mittebat in nauim, ita vt impleretur nauis. 38. Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, & dicunt illi: Magister, non ad te pertinet, quia perimus? 39. Et exurgens comminatus est vento, & dixit mari: Tace, obmutesce. Et cessauit ventus: & facta est tranquillitas magna. 40. Et ait illis: Quid timidi estis? necdum habetis fidem? Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum: Quis, putas, est iste, quia & ventus & mare obediunt ei?

Mat.13.a. 34.

Matt.8.c. 23. Luc.8.c. 22.

CAPVT IV.

1 ET iterũ cœpit docere ad mare.) Dicit, *iterum*, quia iã ante bis eum ad mare ijsse dixerat; haud dubiũ, quin, vt ibi prædicaret, ꝙ magna in eum locum propter mercaturam hominum multitudo confluebat c.1.16. & c.2.13. Videmus Christum terra, mariq; Euangelium propagare, & sicut mercatores lucrum, ita animas quærere; & postquã priuatim domi prædicauit, prodire in publicum, vt oẽs doctrinæ suæ participes faciat. Idem fecerat supra c.2. Idẽ se D. Paulus eius imitator fecisse dicit Actor. 20.20. *Quomodo nihil subtraxerim vobis vtilium, quo minùs annuntiarem vobis, & docerem vos publicè, & per domos.* Factum. n. hoc est eodẽ prorsus die, quo domi tanta audiẽte multitudine concionatus fuerat, quemadmodũ adnotauit Beda, & ex Matthæo c.13.1. potest facile probari, quæ res magis etiam Christi in quærenda salute hominum diligentiam commendat.

Christi diligentia & zelus animas lucrãdi.

Et congregata est ad eum turba multa.) Vt supra cap. 2.13. & c.3.7.20. Quocumque. n. ibat, magna eum turba sequebatur, ita vt ne sumere quidem cibum posset c.3.20. & nauiganti ne à turba comprimeretur, separatam necesse fuerit nauiculam habere ibidem ver. 9.

Ita vt nauim ascendens.) Sicut c.3.9. ne à turba comprimeretur, necessarium illi fuit propriã habere nauiculam, ita nunc propter multitudinem hominum confluentium aliorũ super alios, & aliorum alios proculcantium necesse fuit, vt relictis ad litus illis in nauim ascenderet, vt inde liberiore loco non oppressus, nõ obculcatus doceret. Hoc enim significat, quod ait Euangelista, *vt nauim ascendens, sederet in mari.)* Itaq; ratio, quam Theophyl. & Euthy. adferunt, quamobrẽ in nauim ascenderit, nempe, inquiunt, vt omnes auditores ante conspectum haberet, neminem ponè, mihi non placet, quia nec id Euangelista significat, neque, vt opinor, Christus curabat.

Sederet in mari.) In naui erat, quasi pro rostris dicturus esset. Quæ se-

Universidad de Deusto
Biblioteca

quuntur vsque ad versum 21. apud Matthæum cap. 13. explicata sunt. Si quid lector discriminis, aut in verbis, aut in ordine narrationis deprehenderit, recordetur, quod sæpe diximus Euangelistas non verba, sed sententias diuerso sæpe ordine recitare.

8. *Ascendentem, & crescentem.)* ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα. Ascendentem vocat lętam, & luxuriantem legetem.

Et dabat) καὶ ἐδίδου, *& dabat*, pro ἔδωκε dedit, imperfectum pro perfecto Græca phrasi.

Vnum triginta, & vnum sexaginta, et vnum centum) Eodem modo Græcè ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατὸν, pro, Alia singula tricena, alia singula sexagena, alia singula centena. Hebraismus. Nam Græcè dicèdum fuit, τοῦτο μὲν τριακοντάπλάσιον, τοῦτο δὲ ἑξηκοντάπλάσιον, καὶ τοῦτο ἑκατονταπλάσιον. Matth. contrario hæc narrat ordine, sed, vt paullo ante diximus, Euangelistæ sententiæ veritatem, non ordinis seriè seruare studuerũt. Si quis roget vtro modo putandum sit dixisse Christũ *vnum triginta, & vnum sexaginta, & vnum centum*, vt ait Marcus; an *aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum*, vt ait Matthæus numerandi ordine commutato: respondebo nihil esse certi, sed, si quis coniecturæ locus est, existimare me hoc potiùs modo, quo Marcus narrat, eũ dixisse, quia est omnibus hominibus naturale, vt rem, de qua loquuntur, exaggerantes, crescente vtantur oratione; exaggerabat autem rem Christus, & crescit apud Marcum oratio, decrescit apud Matthæum.

Hebraism.

21. *Nunquid venit lucerna)* Aliqui Græci codices legunt ἔρχεται accenditur; plures tamen ἔρχεται vt Theophy. & Euthym. legunt, & Latini, quos legi, omnes. Suspicor aliquem Græcum explicationis causa ad marginẽ posuisse ἔρχεται accenditur, quasi venire lucernam esset accendi, alium verò quempiam non explicationẽ, sed correctionem esse existimantem, ꝙ erat in textu deleuisse, quod erat in margine, in textum intrusisse, aut ꝙ est probabilius, aliquem ex Matth. c. 5. 15. vbi hæc ipsa similitudo proponitur, & legitur ἔρχεται huc transtulisse. Iuuit errorẽ, quòd lucernæ magis accendi quam venire proprium esse videretur. Sed venire, vt Euthy. interpretatur, positum est pro inferri, sicut solent ingruente nocte in cubiculum inferri lucernæ. Et habet etiam maiorem vim venire, aut inferri, quàm accendi: nam accendi quidem alia etiam de causa lucerna potest, inferri autem in cubiculum, aut in aulam non solet, nisi vt ijs, qui vbi sunt, lumen præbeat; non autem, vt sub lecto, aut sub modio ponatur. Putat quidam nostrum interpretẽ pro ἔρχεται legisse ἥκει, venit. Probabilis coniectura, si in quibus Græcis codicibus non est ἥκει, esset ἔρχεται: nunc autem in quibus non est ἥκει in ijs omnibus est ἔρχεται. Maior est quæstio, quomodo Marcus, & Lucas c. 8. 16. hoc loco Christum hac similitudine vsum fuisse narrent, cum Matth. c. 5. 15. alio loco eum hęc dixisse scribat, in illo nimirum tam celebri sermone, *Beati pauperes spiritu*. Facilis solutio. Credibile est, vt illic dixim⁹, Christum hac similitudine, quasi prouerbio vulgò trito, nõ semel, & vno loco, sed sæpe, ac pluribus vsum fuisse. Illud magis ad rẽ pertinet, vt exponamus, quorsum Christus hoc loco eam posuerit, cum de semine ageretur, cum quo non videtur lucerna quicquam habere commune. Hieronym. aut quisquis eorum commentariorum auctor est, quibus Hieronymi nomen inscribitur, & Beda in huius loci commentarijs in eandem sententiam hic, atque apud Matthæũ proponi existimant, vt moneat Apostolos Christus, ne verbũ Dei occultent, sed palam prædicent. Quia enim dixerat ver. 11. *Vobis datũ est nosse mysterium regni Dei, illis aũt qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt*, docet nũc debere eos parabolam, cuius à se explicationem audiuissent, cęteris etiã explicare; nec enim sibi tantùm, sed alijs etiam doctos à se fuisse, *nunquid* enim *venit lucerna, vt sub modio ponatur, aut sub lecto?* Probabilis opinio,

nio, sed non videtur Christus id agere, vt Apostolos ad prædicandum exhortetur, sed vt omnes, qui audiunt verbum Dei, ad illud fide excipiendum, condendum animo, meditandum, vt fructum ferat, aliud tricenum, aliud sexagenum, aliud centenũ. Alij, quia de semine, & eius fructu, de bona, & mala terra Christus loquutus fuerat, exhortari nunc audi tores putant, vt bona terra sint, quę acceptum verbi Dei semen, nõ mortuum, atque infructuosum apud se retineat, sed lætè germinet, fructumq; reddat, aliud tricesimum, aliud sexagesimum, aliud centesimũ. *Nũquid* enim *venit lucerna, vt sub modo ponatur*, id est non seminatur per prędicationem Euangelij verbum Dei, vt mortuum, & inutile maneat in audi torum animis, sed vt germinet, & bonorum operum fructus ferat. Quę interpretatio eo videtur probabilior, quòd cum prȩcedenti parabola magis conuenit, eamque videtur D. Thomas, Chrys. tribuere. Quanquam idem Chrysost. apud eundem D. Thomam, & Theoph. &, vt videtur, Euthy. in commentarijs putant Christum ad verbum illud respicere vers. 10. *Vobis datum est nosse mysterium regni Dei*, sed alio sensu, quàm Hieron. & Beda; existimant enim reddere rationem Christum quamobrem illis velit parabolam exponere, quia *non venit lucerna, vt ponatur sub modio; sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt*; quasi dicat se non ideo parabolam proposuisse, vt non intelligeretur, sed vt intelligeretur potiùs ab omnibus; quòd autem ab alijs non sit intellecta, neque eam ipsis explicare velit, eorum esse culpa, qui nolint credere, & non vult eam explicare nisi crediturís, quales erãt Apostoli. Hanc ego existimo veram esse interpretationem, vt ver. 25. clariùs apparebit. Cur autem dicat, *vt sub modio ponatur, aut sub lecto* potiùs, quàm sub alia aliqua re, apud Matth. c. 5. 15. 16. declarauimus; cætera verò, quæ hic desiderari possunt, apud eundem Matthæum c. 13. 15. disseruimus.

22. *Non est enim aliquid absconditũ, quod non manifestetur, nec factum est occultum, quod non veniat in palam.)* Eandem sententiam scribit Lucas c. 8. 17. Christum post illam superiorẽ de lucerna pronuntiasse. Matthæus verò c. 10. 26. alio etiam loco eum dixisse narrat, cum discipulos ad patiẽtiam cohortaretur, vt æquo ferrent animo, si malè in hoc mundo audirent; venturam diem, qua, qualis quisque fuerit, appareat; nihil enim occultum, quod non reueletur. Pro uerbium inter Iudæos usitatũ fuisse, ut apud Matthæum diximus, ex repetitione frequenti manifestum est; sæpe enim id Christum usurpasse constat. Et quidem quorsum apud Matthæum usurpauerit, satis ex his, quæ modò diximus intelligitur; quorsũ hoc loco apud Marcum, & illo apud Lucam usurpet, non satis apparet. Qui superiorem sententiam de lucerna, quæ sub modio non ponitur, de verbi Dei prędicatione intelligunt, hoc modo hanc cum illa connectũt, vt iubeat Christus Apostolos parabolæ, quam à se audiuerant, explicationem apud se non premere, atque occultare, sed edere in vulgus, & cõmunicare cum alijs; nihil enim esse occultum, quod reuelandum nõ sit. Ita Hierony. & Beda. Iuuant hanc expositionem Græca verba, quæ non uidentur generalẽ, sed specialem de sola parabola seminantis continere sententiam, οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλὰ ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ, non enim est (parabola, quam proposui) occultum aliquid, quod manifestũ fieri non possit, nec factum est (quasi de industria) absconditum, adeo ut in apertum venire non debeat. Quasi dicat hoc, quod vobis exposui, non ideo exposui, vt occultum teneretis, sed, vt prædicaretis palam. Qui uerò superiorem sententiam ad parabolam seminis restringũt, ut Chrysostomus Theophylactus, & Euthymius, ita vt in illa rationem reddiderit, cur Apostolis parabolam explicare vellet, eiusdem rei cau-

sam his verbis reddi putant, quasi dicat, quod vobis dixi, nihil est occultum, quod reuelari non debeat. Placet hęc interpretatio. Quæ si vera est, oportet, vt dictio illa ἀλλὰ *sed* accipiatur pro *nisi*, sicut alijs in locis accipi docuimus. Qui superiorem sententiam ad mores referunt, eodem etiam hanc existimant esse referendam, vt dicat Christus, date operam, vt tanquam lucerna supra candelabrum posita bonorum operum exemplo omnibus hominibus prælucentis; nihil enim occultum, quod non manifestetur, id est quantumcumque vitia vestra celaueritis, cognoscentur: sicut alio loco dixit ex fructibus Euangelij prædicatores esse cognoscendos; neque enim colligi de spinis vuas, aut de tribulis ficus Matthęi 7. decimosexto, itaque perinde est, quod hoc loco Christus dicit, ac si diceret, si vultis sancti haberi, operibus sanctitatem ostendite; neque enim poteritis, nisi opera vestra bona fuerint, diu sanctitatem simulare; nihil enim occultum, quod non manifestetur, quemadmodum de fide Iacobus dicit c.2. 18. *Tu fidē habes; & ego opera habeo; ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.* Speciosa interpretatio, & non prorsus probabilitate carens; sed superiorē magis probo. Illud certum, eodem quidem sensu, vsu tamen aut contrario, aut diuerso hoc prouerbium à Christo hic, & apud Matthęum vsurpari; illic, vt Apostolos animaret ad perpetiendas iniurias, hic, vt causam illis redderet, cur parabolam illis exponere voluerit, vel vt omnem illis, si vltimam sequamur interpretationem, spem adimeret simulationis.

24. *Videte, quid audiatis.)* Id est, attendite, considerate etiam, atque etiam, quod à me auditis, audituriue estis. Euthymius. Idem hoc est, atque quod superiore versu dixit, *Si quis habet aures audiendi, audiat*, quod Matthæi 11. declarauimus.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.) Et hæc sententia apud Matthæum ca. 7. 2. explicata est. Duo tantùm hoc loco exponenda sunt; alterum, quomodo Marcus hoc loco hanc à Christo sententiam post parabolam illam seminis pronuntiatam fuisse dicat, cùm Matthæus parabolā illam ponat c. 13. hanc autem sententiam c. 7. in sermone illo celeberrimo à Christo habito, cum ex monte descendisset. Alterum, quomodo hanc sententiam ad rem propositam Christus hoc loco accommodarit; neque enim cum præcedenti parabola seminis in diuersam terram incidentis cohærescere videtur. Prior quæstio minùs difficilis est; nam neque illa fortassis, quæ à Matthęo c. 5. & 6. & 7. describitur, vna fuit concio: & si vna fuit, potuit Christus eādem sæpe repetere sententiam. Quod si semel tantùm dixit (quod, cùm singuli Euangelistæ semel tantùm referant, videtur esse probabile) nō fuit necessarium, vt omnes Euangelistæ eo loco recitarent, quo à Christo dicta fuit; neque enim suo quæque referunt loco, vt non sine aliqua fortassis lectoris satietate sępe monemus. Mihi tamen multo videtur esse probabilius bis saltem hoc prouerbium (nam, vt apud Matthæum dixi mus, vulgare inter Iudæos prouerbium erat) à Christo, neque in eandem semper sententiam vsurpatum fuisse. Quorsum apud Matthęum eo Christus vsus fuerit, illic expositimus, & ex præcedentibus non est difficile conijcere. Dixerat, *nolite iudicare, vt non iudiceminis in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini, & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* quam dubium non est præcedentis sententiæ esse repetitionem. Itaque idem est *in quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini, & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Quorsum verò hoc loco idem prouerbiū vsurpauerit, facile non est dictu. Fortasse requirendum non est, vt hęc sententia cum superiore parabola cohæreat, quia, vt diximus, fieri potest, vt Marcus alio loco, quàm quo est à Christo

Hebraorū prouerbiū

Christo dicta, recitauerit; neque. n. illi curæ fuit, vt Christi facta, dictaq; eodem ordine, quo ab illo facta, dictaque fuerunt, recēseret, sed vt summam quandam factorum, dictorumque Christi commemoraret: aut si eodem loco posuit, quo à Christo pronuntiata fuerat, fortasse nō semper Christus ipse certum in concionando, nectendisque sententijs seruauit ordinem; sed multas sæpe parabolas res diuersas significātes nullo fere ordine alias super alias accumulabat, vt ex Matthæo c. 13. manifestum est. Non ergo debet prudens lector anxio laborare studio, vt hæc cum præcedentibus aptè coniungat, ne dum, vt accommodet, nimis flectit, fortasse frangat. Potest tamen cum præcedentibus hærere, quamuis non eodem modo omnes interpretes accommodauerint. Omnis in eo versatur quæstio, quid hoc loco Christus vocauerit mensuram eam, qua nos metimur, quid eam, qua remetietur nobis. Multi generaliter hoc intelligunt pro mensura meritorum huius vitę præmiorum, vel supplicio rum in altera vita reddendam esse mensuram, vt Origenes tractatu in Matthæum 25. Nec dubito veram esse sententiam, neque omnino malè videtur cum superioribus conuenire. Agebatur enim de semine, & de terra fructum proferēte, qui fructus haud dubiè bona sunt opera, & sequitur, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, tanquam dicat, quantum attuleritis fructus bonorum operū, tantum vobis mercedis dabitur; eodem prorsus modo, eodemq; sensu, quo ad Galat. 6. 7. dixit D. Paulus, *quæ seminauerit homo, hæc & metet.* Alij hoc non de Deo, sed de alijs hominibus interpretantur, vt nihil aliud sit, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, quàm si diceret, *Omnia quæcunque vultis, vt faciant vobis homines, & vos facite illis*, vt dixit Christus Matthæi 7. 12. Ita Cyprianus lib. de Oratione Dominica & lib. 3. ad Quirin. Beda, sicut superiora, ita etiam hanc sententiam ad Euangelij prædicationem pertinere putat, quasi dicat Christus, si diligenter hæc, quæ à me auditis, alijs prædicaueritis, dabit vobis Deus eandem mensuram mercedem vitæ æternę, & præterea adijciet aliorum in hac vita mysteriorum intelligentiā: sicut dixit Diuus Paulus 1. Cor. 3. 8. *Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem*; & Christus infra c. 10. 29. 30. *Amen dico vobis, nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & propter Euangelium, qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros cum persecutionibus, & in sęculo futuro vitam æternam.* Alij, vt Chrysostomus apud Diuum Thomam; Theophylactus, & Euthymius mensuram, quam nos damus, attentionem, quā in audiendo verbo Dei adhibemus, esse dicunt: mensura verò, qua nobis remetitur, vtilitatem, quam ex verbo Dei percipimus attētioni nostrę respondentem, quasi dicat Christus, quantum adhibueritis ad audiendū Dei verbum attentionis, tantum inde vtilitatis referetis. Si de audienda Philosophia, aliaue naturali ageretur disciplina, vera mihi hæc interpretatio videretur. In Illis enim doctrinis attentioni, atque diligentiæ vtilitas respondet. At in diuinis audiendis mysterijs, in quibus gratia plùs quā natura valet, sæpe fit, vt qui plus attentionis adhibuerunt, minus referant fructus, quia attentio non ex fide, credendique desiderio, sed ex intelligendi curiositate nascebatur. Hieronymi mihi sententia magis placet, mensuram, qua nos metimur, fidem esse nostram, mensuram, qua remetitur nobis, esse mysteriorum intelligentiam, quæ nobis præter fidē adijcitur, tanquam corollarium, & mensura bona coagitata, & supereffluēs, sicut de eadem re loquens Lucas dixit c. 6. 38. *Nisi enim credideritis, nō intelligetis*, quemadmodum ex Isaia citare solebant auctores ueteres. Atque hoc modo hæc cum superiori-

bus sententia nectenda est. Hortatus fuerat Apostolos suos Christus, vt audiendi aures haberent, ver. 23. id est, vt ita verbum Dei audirent, vt crederent, & vt viderent, quid audirent vers. 24. id est me sinerent effluere verbum Dei, sed auditum fide conciperent, conceptum fouerent. Addit fore, vt in qua mensura quisque mensus fuerit, remetiatur ei, hoc est, vt quantum habuerit fidei, tantùm illi superaddatur intelligentię. *Qui enim habet, dabitur illi, & qui non habet, etiã, quod habet, auferetur ab eo*, id est habẽti fidem, dabitur intelligentia mysteriorum supernaturalis; non habenti autem fidem, naturalis etiam auferetur intelligentia, quam habebat, quia aut excœcabitur, ita vt videns non videat, & audiens non intelligat, aut tam obscurè mysteria illi diuina proponentur, vt etiam si maximè velit, intelligere non possit. Hunc verum esse huius loci sensum ex Matthæo c. 13. 13. perspicuum est, vbi hac ipsa de re Matthæus scribens ait dixisse Apostolis Christum, v. 11.12.13. *Vobis datum est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit; qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo: ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, ne quod intelligunt.* Quid habebant Apostoli, nisi fidem? quid non habebant alij auditores, nisi fidem? Fides ergo est ea mensura, qua Apostoli mensi sunt, intelligentia parabolarum, atque mysteriorum est ea mensura, qua Christus illis remensus est. Id etiã ex hoc ipso loco Marci confirmari potest. Sic enim has duas sententias inter se copulat, vt obscurum non sit sequentem præcedentis esse repetitionem. Idem ergo est, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis; & qui habet, dabitur illi, qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.* Quare cum id, quod quisque habet, vt probabimus, fides sit, quod illi datur, intelligentia sit; sequitur mensuram, qua metimur, fidem esse nostram; mensuram, qua remetitur nobis, mysteriorum esse, quæ nobis propter fidem datur, intelligentiam.

Hebræorũ Prouerbiũ.

25. *Qui enim habet, dabitur illi, & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.* Et hoc prouerbium apud Iudæos videtur fuisse; nam sæpe etiã à Christo est vsurpatum non solum hoc loco, sed etiam Matthæi 13.12. & 25.29. & Luc. 8.18. & 19.26. Quis sit eius sensus, duobus illis apud Matth. locis explicauimus. Hic illud tãtùm desideratur, vt intelligamus, quomodo sit ad huius loci sententiam applicandum. Id ex vers. præcedenti intelligendum est. Cùm enim hæc sententia illius sit, vt diximus, repetitio, quemadmodum illa, ita etiam hoc cum parabola superiore hæret. Quo autem modo illa hæreat, docuimus ver. præcedenti.

26. *Et dicebat, sic est regnum Dei.*) Aliam proponit parabolam, quæ à Matthæo prætermissa est. An eodem loco, eodemque tempore proposita fuerit, non satis constat; quod enim Euangelista eodem loco recenseat, non satis, vt sæpe diximus, argumẽti est, quia potuit, vt facit aliquando, quę diuersis locis, atque temporibus à Christo dicta fuerant, eodem loco, & quasi eodem dicta tempore recitare. Sed tamen probabilius est hoc eodem loco, ac tẽpore, quo præcedens iacti in terram seminis, propositam fuisse; præsertim cum vtraque affinis sit, vtraque de semente agat, & sciamus Christum eandem rem diuersis sæpe parabolis eodem tempore inuoluere solere, vt ex Matthæo c. 13. perspicuum est. Quòd ad sensum parabolæ attinet, ex singulis partibus colligendus est. Itaq; quid singula significent, explicandum. Regnum Dei Ecclesiam vocari manifestum est, vt apud Matthæum cap. 13. 47. 52. & Chryso. Hier. & Beda tradiderunt. Sementem prædicationem esse verbi Dei, obscurum non est, & ijdem docent auctores. Agrum quis dubitet auditores esse, qui in superiore parabola terra bona, aut mala vocati sunt? etsi Euthy. agrum Christũ interpretatur. Homo qui sementem fecit, Christus est, aut quisquis eius nomine prædicat Euangelium. Messis est mors, aut generalis omnium, quæ appropinquante fine mundi futura est, aut priuata cuiusq;. Messor est Deus, falx verbum Dei, quo Deus iubet hîc, vel illum hominem demeti, hoc est mori, vt Theophy. interpretatur. Totius parabolę finis est, vt doceat Christus tantam esse vim, & efficacitatem verbi Dei, vt si in bonam incidat terram, quemadmodum superiore parabola docuerat, etiamsi is, qui iecit, nihil aliud agat, per se ipsum germinet, crescat, & fructum ferat.

27. *Et dormiat, & exurgat nocte, & die.*) Id est quiescat, postquam sementem fecit, functus iam officio; non iã dies, ac noctes vigilans, vt solebat, tempore sementis, sed die surgens, & nocte dormiens, tanquam homo iã solutus curis, & otiosus. Sic ego quidem interpretor referens verbum illud *Exurgat* ad seminãtem, & ad dies; sicut verbum *Dormiat* ad eundem seminantem, & ad noctem, quemadmodum Chryso. apud D. Tho. Euthy. & Theophy. in commentarijs referunt; nisi quod eorum, vt postea dicã parabolæ ad rem significatam applicationem non probo. Itaq; Hieronymi, Bedę, & Strabi sententia minimè mihi placet, qui hoc verbum ad semẽ referunt, quasi semen dicatur nocte, ac die surgere, id est crescere. Si enim id dicere voluisset, nõ dixisset ὑψοῦται sed ἀναβαίνει, vt supra ver. 8. Deinde statim sequitur, *& semen germinet, & crescat*, quasi semen germinare, & crescere aliud sit, quàm quod dictũ erat, *nocte, & die exurgat*. Deniq; exurgere die, ac nocte semen minus propriè dicitur; quàm hominem nocte dormire, die surgere. Itaq; nõ debet post verbum illud *dormiat*, punctum esse, finisq; sententiæ, quemadmodum ab his ponitur auctoribus; sed post hæc verba, *nocte, & die* punctum ponendum est, deinde versus 27. inchoandus. Sed cum per seminantem, vt diximus, Christus intelligatur, quærũt rursum interpretes, quomodo Christus dormire dicatur, quomodo surgere. Quidam per mortem dormiuisse, per resurrectionem exsurrexisse dicunt. Alij, in quibus Theophylactus, & Euthymius dormire Christum, cum nos tentari sinit; exurgere cum tentatione liberat, sicut in naui eo dormiente orta tempestas est, eo vigilante sedata, infra ver. 38. & Matthæi 8.25. & Lucæ 8.24. Et quidem frequens in scriptura metaphora est, vt cum Deus opem fert, exurgere dicatur Psal. 3.8. *Exurge Domine, saluum me fac*, & Psal. 43.24.27. *Exurge, quare obdormis Domine? exurge, & ne repellas in finem. Exurge Domine, adiuua nos, & libera nos propter nomen tuum*. Innumera sunt huiusmodi. Non placet tamen interpretatio, quia non dubium, quin sensus generalis parabolæ sit, nihil iam agente eo, qui sementem fecerit, mandatum terræ semen sponte sua germinare, & fructum ferre. Quod si exurgere interpretemur opem ferre, sensus vnius partis sensui totius parabolæ contrarius erit. Non enim nihil erga nos, id est erga seminatum agrum Christus agit, cum nobis opitulatur, ne nobis conceptum Dei semen diabolus eripiat. Quapropter, qđ apud Matthæum c. 13. & 25. ex Chrysost. & Damasceno docuimus, obseruandũ hoc loco est, non semper esse singulas parabolarum partes ad rem, de qua agitur, quæque per parabolam significatur, accommodandas. Nam alia in parabolis ponuntur tanquam necessariæ earum partes, in quibus parabolæ sententia consistit: alia tanquàm accessiones, tanquam accidentia, tanquam ornamẽta, & quasi emblemata parabolę, quę partim ad explendam, partim ad ornandam narrationem adhibentur. Quæ vt discernantur, parabolæ semper finis spectari debet, & ad eum singulæ parabolę partes examinãdæ; quæ ad eũ finẽ aliqd hñt significationis, necessarię parabolę partes sunt, q̃ nõ habẽt, nõ necessarię. Hæc igitur pars, qua dr ille, qui semẽtem fecerat, nocte dormire, die

die vigilare, non est necessaria parabolæ, si singula spectemus verba; necessaria autem est, si generalem sententiam consideremus. Neque enim voluit Christus dicere, neq; ita semper res euenit, esse necessarium, vt qui semẽ in terram iecit, postea dormiat, & exurgat, vt semen germinet. Quare non est solicitè quærendum, quando Christus dormierit, quando vigilarit. Sed voluit hac periphrasi otium à labore, & animi securitatẽ declarare, & ex hypothesi loqui, quasi dicat, etiam si qui semen iecit, dormiat, & exurgat, id est, nihil agat, semen tamen germinabit. Itaq; non dicitur dormire, & exurgere, qui verè dormit, & surgit, sed qui nihil agit circa semen iam in terram iactum, Quare si qui sementem fecit, statim moriatur, etiam si nec dormiat propriè, neq; exurgat die, ac nocte, tamẽ dormire dicitur, & exurgere, quia nihil iam in semen agit. Atq; hoc sensu hæc necessaria parabolæ pars est. Voluit enim docere Christus verbum Dei semel prædicatum etiam nihil eo, qui prædicauit, agente præterea, per se crescere, fructusque proferre. Quid ergo? dicet aliquis, voluitne docere Christus Euangelij prædicatores, vt iacto verbi Dei semine nihil agerent? minimè verò; nam exhortandi etiam, atq; etiã animandi, & confirmandi, qui verbum Dei audiuerunt, sunt, vt teneant, quod habẽt, ne alius eorum coronam accipiat, neue diabolus semen eripiat, quemadmodum fecisse legimus D. Paulum Act. 15.41. & 18.23. Sed, vt diximus, loquitur ex hypothesi, quasi dicat, etiam si, qui seminauit, nihil agat, semen tamen crescet. Nec ita intelligẽda generalis sententia est, quasi nunquam aliter fiat; nã & frumenti semẽ vnde parabola sumpta est, in sterilẽ, & aridam terram iactum, sæpe non nascitur, nisi agricolæ rigetur diligẽtiã. Idem omnino in spirituali verbi Dei accidit semine, vt à concionatore in aridos, aut infirmos auditorũ animos infusum, nisi assidua eiusdẽ concionatoris opera rigetur, atque excolatur, minimè crescat. Sed nimirum parabola sumitur ex eo, quod non semper fit, sed plerumq; fieri solet. De Christo dubitare lector põt, quomodo in eum parabola conueniat, cùm ille præcipuus verbi Dei seminator sit, qui si, postquàm semina uit, nihil agat, si gratia sua auditoris animum, quasi agrum non irriget, non dico aliquando, sed dico nunquam verbum Dei germinabit, nunquam fructum feret. Accidit quodãmodo, vt idem Christus & homo seminans, & Deus incrementum dans vnus simul esset. Qua homo est, seminat, sicut & Apostoli seminauerunt; qua Deus est, dat incrementum gratia sua, quasi perpetua pluuia animũ irrigans. Fingamus (si tamen vel fingere fas est) Christum non esse Deũ, etiamsi postquam Dei verbum seminasset, nihil circa illud ageret, ipsum per se crescere. Cũ enim dicitur verbum Dei vi sua, atq; natura per se crescere, non excluditur diuina gratia, sine qua non dico fructum ferre, nõ crescere, non nasci, sed ne seminari quidem potest, sed excluditur sequẽs eius, qui seminauit, labor atq; diligẽtia. Nam & triticum, quod parabolæ materiam suppeditauit, nasci, aut fructum ferre non potest, nisi cœlesti rigetur pluuia; pluuia, qua verbum Dei rigari oportet, Dei gratia est. Eadem ratione existimandum est verbũ Dei fide conceptum, eius, qui audiuit, conatum, & operam non excludere. Nã nisi ille cõceptum verbum retinere; &, quantum in ipso est, excolere conetur, nullum in eo proferet fructũ: haud certè aliter, quàm si terra, quæ semen accipit, nihil agat, non semen contegat, non foueat, non calefaciat. Videtur Christus in proponẽda hac parabola non eò spectasse tãtùm, vt doceret tantam vim esse verbi Dei, vt per se nasceretur, verum etiam, vt Apostolis omnem gloriandi occasionem tolleret, dum alijs verbis dicit, quod clariùs dixit postea D. Paulus, *Neq; qui plantat est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* 1. Corinth. 3.7.

28. *Vltro*

28. Vltro enim terra fructificat, primũ herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.) Per catachresim dixit fructificare herbam, & spicam; nã nec herba, neq; spica, propriè sunt fructus, sed fructus appellantur, quia ex iacto in terram semine generantur, sicut ex arboribus veri solẽt fructus generari. Solum plenum, vt vocat, frumentum verus est fructus, quod propterea plenum frumentum appellat, quasi perfectum, atq; formatum, simileq; illi, quod seminatum fuerat. Hanc etiam existimo parabolæ accessionem esse, neque esse necessariò ad verbi Dei prædicationẽ, & incremẽtum accommodandam, quasi verbũ Dei prius herbam, deinde spicam, ad extremum fructum in nobis perfectum ferat, quanquam si quis accommodare volet, non reprehendã, quin auctores, quos sequi possit, indicabo, Bedam in huius loci commentarijs, & Gregorium magnum lib. 22. moralium c. 14. & hom. in Ezech. 15. *Semen germinat,* inquit Greg. *& crescit, dum nescit ille, quia dũ adhuc metiri incrementa sua non valet, semel cõcepta virtus ad profectum ducitur. Et vltro terra fructificat, quia præueniente se gratia mens hominis spontaneè ad profectum boni operis assurgit. Sed hæc eadẽ terra primum herbã, deinde spicam, deinde plenum frumentum producit in spica. Herbam quippe producere est inchoationis bona adhuc teneritudinem habere. Ad spicam vero herba peruenit, cum se virtus animo concepta ad profectum boni operis pertrahit. Plenum verò frumentum in spica fructificat, quando iam in tantum virtus proficit, vt esse robusti, & perfecti operis possit.*

29. Et cum produxerit fructus.) Quidã Latini codices legunt, *cum se produxerit fructus.* Plures verò, *cum ex se produxerit fructus,* quemadmodum Hiero. Gregorius, & Beda legunt. Græcè legitur ὅταν παραδῷ ὁ καρπὸς cum produxerit, aut reddiderit fructus. Est autem fructus nominatiuus singularis, quæ res & Græcè, & Latinè sensum obscuriorem facit, & non satis, vt videtur, congruentem, nisi verbũ παραδῷ præter Grammaticas leges, & Græcæ linguæ consuetudinẽ passiuè interpretemur, cũ productus fuerit fructus, quamuis actiuum verbũ sit, quemadmodum & Euthy. exponere videtur. Theophy. verò ita interpretatur, quasi verbum παραδῷ significet, cum redierit, & καρπὸς *fructus* pro messe sumatur, sensusq; sit, cum tempus messis redierit. Sic. n. Græcè exponit ὅταν παραδῷ τὸ θέρος. Quæ interpretatio magis etiam mihi, quàm altera illa Euthy. probatur. Nam aliud est fructum productũ esse, aliud esse ad messem maturum: productum esse iam paullo ante dixerat. Itaq; credendũ est nunc aliquid aliud maius dicere voluisse, quòdq; messi propinquius esset; quod est frumentũ esse maturum. Quare idem Euthy. nõ contentus expositione illa superiore aliam adhibet, meo quidem iudicio meliorem, cum fructus maturuerit. Ego ad hunc etiam modum exponi posse arbitror, cum fructus reddiderit (sub.) fructum, vt fructus accipiatur non pro eo, qui natus est, sed pro eo, qui seminatus fuerat, qui & fructus appellatur, quia alterius seminis fructus fuerat, & reddere alium dicitur fructũ, quia ex se alium producit.

Statim mittit falcem.) Verbum sine suppositio, more Hebræorum, qui solent nomina verbalia in ipsis verbis virtute contenta sæpe non exprimere, sed intelligenda relinquere. Quanquam hoc loco, qui seminauit, ex superioribus repeti potest, vt ille, qui seminauit, deinde dormiuit, & exurrexit, matura iam segete falcem immittat, quemadmodum Grego. lib. 22. in Iob c. 14. & homil. in Ezechielẽ 15. interpretatur. Messoris hoc loco nomine Deum intelligi, falcis eius verbum significari suprà ex Theoph. diximus. *Hebraismus.*

30. Et dicebat, cui assimilabimus.) Hæc parabola vsq; ad ver. 33. apud Matthæum c. 13. 31. exposita est. Idem autem ea Christus, quod præcedenti, docere voluit incredibilẽ vim esse verbi Dei, quæ sicut granum sinapis paruo initio ad magnum perueniat incrementum.

33. Et

Universidad de Deusto
Biblioteca

33. *Et talibus multis parabolis loquebatur eis.*) Profitebatur Marcus se nō omnes parabolas, quas Christus tūc, aliasq; ppoſuit, recitare. Et verò Matthæus plures hoc ipſo loco recitat; vt illam zizaniorū c. 13. 24. & illā fermēti, quæ idē, atq; hę duæ, quas hic marcus recenſet, alia ſimilitudine ſignificat Matthæi 13. 31. 33. illam abſcondi ti in agro theſauri ibidem ver. 44. illā hominis negotiatoris quærentis bonas margaritas ver. 45. illam ſagenæ miſſæ in mare, & ex omni genere piſcium congregantis ver. 47. Ac ne illud quidē ſcimus, an Matthæus, qui plures, quàm cæteri Euangeliſtæ parabolas recitauit, omnes recitarit. Nam quemadmodū Marcum, & Lucam multas prætermiſiſſe manifeſtū eſt, ita illum prætermiſiſſe aliquas eſt veriſimile. Hoc eſt, qđ Marcus dicit, *et talibus multis parabolis loquebatur eis*, indicans alias multas, quas ipſe non cōmemorauerit, Chriſtū ppoſuiſſe.

Prout poterant audire.) Pleriq; hunc putant eſſe ſenſum, vt dicat Euangeliſta Chriſtū ſe ad auditorū imbecillitatem accōmodaſſe, ideoq; parabolis, & ſimilitudinibus vſum fuiſſe, vt hoies ingenio tardi, & non ſatis diuinis rebus cōprehendendis idonei facilius, quę dicebantur, intelligerēt. Ita non ſolū maior pars recentiorū interpretum, ſed ex illis magnis, atq; antiquis Chryſo. hom. in Matthæum 45. & Theophy. in huius loci cōmentarijs. Sed non dubito graues præſertim ſequutus auctores Clementem Alexandrinū 1. Strom. Ambroſium in Pſ. 43. Hiero. aut quiſquis eſt, & Bedam ſcribentē in hūc locum, quibus & Euthy. accedere videtur, ſenſum eſſe omnino contrarium, ideo Chriſtū hoc quidē loco parabolis vſum fuiſſe, non vt auditores melius intelligerent, ſed vt, qui credere nolebant diſertè, aperteq; loquenti, loquentem per parabolas, & obſcurè, etiā ſi maximè vellent, intelligere nō poſſent. Nam & Chriſtus ipſe ſupra ver. 12. & Matthæi 13. 11. 13. hanc, cur parabolis vteretur, rationem reddidit, vt videntes non viderēt, & audientes nō audirent neq; intelligerent. In hanc ſententiā teſtimonium profert Iſa. c. 6. 9. *auditu audietis, & non intelligetis, et videntes videbitis, & non videbitis.* In hanc ſententiā ſupra ver. 25. vt Matthæi 13. 12. prouerbiū illud induxit, *Qui habet dabitur ei, & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo*, id eſt volenti intelligere, & credere ſine parabolis perſpicuè loquor, vt magis ac magis intelligat: nolentibus autē credere, & intelligere adeò obſcurè, & parabolicè loquar; vt, etiam ſi velint, non intelligant, & hoc idē nomen ipſum parabolæ cōfirmat, quod in ſacris quidē litteris idē eſt, quod Hebraicè חידה, Græcè αἴνιγμα, id eſt obſcura, & inuoluta propoſitio, qualis illa fuit, quam Samſon Philiſthæis propoſuit Iudicū 14. 12. Idem ergo eſt *prout poterant audire*, ac ſi diceret, pro ut digni erant.

Chriſtus nō ſemper per parabolas loquutus.

34. *Sine parabolis autem non loquebatur eis.*) Nihil vnquam Chriſtum Iudæis ſine parabolis loquutum eſſe, vt neſcio quos olim hæreticos Tertull. lib. de Reſurrectione dixiſſe indicat, nec veriſimile eſt, & multis exemplis refutatur. Multa. n. Euangeliſtæ, vbi nulla parabola eſt, ab eo dicta commemorant; multa lector apud Matthæum c. 5. 6. & 7. exempla reperiet. Probat etiam ex Luca c. 18. 1. ſubtili ſanè cōiectura Tertullianus, quia nō notaretur, cū parabolam loquebatur ſi ita ſemper loquebatur. Exiſtimat hanc eſſe vim in illa cōiunctione, &, vt ſignificet Chriſtū, cum multa prius ſine parabolis loquutus fuiſſet, & in parabolis cœpiſſe loqui. Itaq; manifeſtum eſt hanc generalem per ſe ſententiam aliqua eſſe reſtringendā interpretatione. Tertullianus illo loco quem ante deſignauimus, ita reſtringit, vt de Iudæis tātum intelligatur, quaſi Iudæis ſemper per parabolas, alijs verò aliquando ſine parabolis loquutus fuerit. Beda, & Bedā ſequutus Strabus ad hunc modum ſcribūt, non hoc ita dictū eſt, inquiunt, quaſi nullum apertum ad turbas ſermonē fecerit, ſed per ſolas parabolas loquutus eis fuerit, verum ita potius, quia nullus

nullus facilè ſermo eius inuenitur, in quo non aliquid parabolarum ſit intermixtum. Alij, vt mihi videtur, melius aliàs quidem multa, tunc autem nihil ſine parabolis loquutum fuiſſe.

Seorſum autem.) Seorſum, ne alij, qui digni non erant, intelligerent, & non habentibus, etiam quod habebant, tolleretur, ſupra ver. 25.

Differebat omnia.) Etiam hæc generalis ſententia reſtringenda eſt; non enim omnia omnino differebat, ſed quæ non intelligebant, aut quæ interrogabant, vt Theophyl. annotauit, & ex Matthæo cap. 13. 36. colligit.

35. *Et ait illis in illa die.*) Qua die bis iam concionatus fuerat, primum in domo Petri, deinde ad mare. Vide verſum primum.

Tranſeamus contra.) Traijciamus ſtagnum Geneſareth, quod mare, vt ſæpe diximus, propter magnitudinē vocabatur, & eamus in regionem Geraſenorum, quæ ex aduerſo eſt vltra ſtagnū, Διελθωμεν εἰς τὸ πέραν, trāſeamus in vlteriorem ripam, aut regionem. Quam regionem ex Matthæo c. 8. 28. & ex Luca cap. 8. 26. Geraſenorum fuiſſe conſtat.

36. *Et dimittentes turbā*) καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον, & relinquentes turbam ſcilicet ad ripam, vbi erat, vt concionantem de naui Chriſtum audiret, ſupra verſ. 1. Voluit Euangeliſta ſignificare turbam, quæ in littore erat, non fuiſſe ſequutam Chriſtum, quia naues nō habebant; & voluiſſe Chriſtum ea occaſione ſe ab illis ſubducere, vt etiam Geneſarenis prædicaret, ac miracula faceret. Volebat etiam ſolos diſcipulos eius miraculi, quod paullo poſt ſedanda tempeſtate maris facturus erat, adeſſe teſtes, vt Theophy. exiſtimat. Quanquam hoc poſtremū probabile non eſt, quia, vt paullo poſt dicturi ſumus, alij etiam nonnulli, qui in alijs erant nauibus, Chriſtumque ſequebantur, videre miraculum, admiranteſq; dixere, *quis putas eſt iſte quia vētus, & mare obediunt ei?* ver. 40.

Aſſumunt eum ita, vt erat in naui.) Verbum ſine ſuppoſito Hebræorum more; intelliguntur autem nautæ, aut diſcipuli, qui aſſumpſiſſe dicuntur eum, non quod manibus acceperint, vt illum in nauim imponerent; iam enim in naui erat, ſed quòd eum tranſuehendum naui ſuſceperint, ſicut nautæ vectores, & hoſpites peregrinos accipere dicuntur. Quod autem dicit, *Ita vt erat in naui*, ridiculè quidam hæreticorum interpres exponit, ita, inquit, vt iacebat, capite in ceruical inclinato, vt dicitur. ver. 38. At tunc cum è portu ſoluit, non iacebat, ſed ſedebat, quemadmodum concionatus fuerat, vt dixit Euangeliſta verſ. 1. Itaque melius Euthy. *ita, vt erat in naui* interpretatur, ita vt ſedebat. Veruntamen ne hoc quidem ipſum mihi probatur. Neque enim voluit Euangeliſta habitum corporis, quo Chriſtus in naui erat, ſignificare, qui nihil ad rem prorſus pertinebat; ſed illud ſignificare voluit, non fuiſſe neceſſarium, vt illum nautæ, aut diſcipuli in nauim inducerent ad traijciendum, quia iam in naui erat, vt ver. 1. dictum fuerat.

Et alia naues erant cum illo.) Sequebantur illum nauiculæ aliæ, quæ cū ea, in qua ipſe ſedebat, ad littus erāt, ſiue piſcatoriæ, ſiue aliæ. Quod ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, vt indicaret non ſolos piſcipulos, ſed alios etiam multos eius miraculi, quod in mari fecit, fuiſſe teſtes, quo plus fidei adhiberetur hiſtoriæ, contra quàm Theophylactum exiſtimare diximus. Neque enim illi, qui verſu 40. & apud Matthæum c. 8. 27. dixerunt, *quis putas eſt iſte, quia ventus, & mare obediunt ei?* diſcipuli eſſe potuerunt. Non enim diſcipuli, aut, quis Chriſtus eſſet, aut quāta in faciendis miraculis poteſtate polleret, dubitaſſent. Aliā Euthy. rōnē affert, vt appareret nō caſu, naturalive cā, ſed Chriſti prouidentia tēpeſtatē illā fuiſſe ortā, vt Chriſtus edendi miraculi materiā haberet, cū oēs viderent nō alias naues, in qbus alij nauigabāt, ſed eā ſolā, ī qua Chriſtus erat, tēpeſtate iactari, quēadmodum Beda, & Strabus factum fuiſſe putant. Sed hanc opinionem apud Matthæum c. 8. 27. refutauimus, vbi & cætera, quæ vſque ad finem huius capitis ſequuntur, explanauimus.

CAPVT V.

1 ET venerunt trans fretum maris in regionem Gerasenorum. 2. Et exeunti ei de naui, statim occurrit de monumentis homo in spiritu immundo, 3. qui domicilium habebat in monumentis,& neque catenis iam quisquam poterat eum ligare: 4. quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus,dirupisset catenas, & compedes comminuisset, & nemo poterat eum domare. 5. & semper die,ac nocte in monumentis, & in montibus erat, clamans, & concidens se lapidibus. 6. Videns autem Iesum à longe cucurrit,& adorauit eum: 7. & clamans voce magna dixit: Quid mihi,& tibi,Iesu fili Dei altissimi? adiuro te per Deum, ne me torqueas. 8: Dicebat enim illi: Exi spiritus immunde ab homine. 9. Et interrogabat eum:Quod tibi nomen est? Et dicit ei:Legio mihi nomen est, quia multi sumus. 10. Et deprecabatur eum multum,ne se expelleret extra regionem. 11. Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus, pascens. 12. Et deprecabantur eum spiritus, dicentes: Mitte nos in porcos,vt in eos introeamus. 13. Et concessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos:& magno impetu grex præcipitatus est in mare ad duo millia,& suffocati sunt in mari. 14. Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nunciauerunt in ciuitatem,& in agros.Et egressi sunt videre quid esset factum: 15. & veniunt ad Iesum:& vident illum,qui à dæmonio vexabatur,sedentem,vestitum,& sanæ mentis,& timuerunt. 16. Et narrauerunt illis,qui viderant, qualiter factum esset ei,qui dæmonium habuerat, & de porcis. 17. Et rogare cœperunt eum vt discederet de finibus eorum. 18. Cumque ascenderet nauim, cœpit illum deprecari,qui à dæmonio vexatus fuerat,vt esset cum illo, 19. & non admisit eum, sed ait illi: Vade in domum tuam ad tuos, & annuncia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui. 20. Et abijt, & cœpit prædicare in Decapoli quanta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur. 21. Et cum transcendisset Iesus in naui rursum trans fretum,conuenit turba multa ad eum, & erat circa mare. 22. Et venit quidam de archisynagogis nomine Iairus: & videns eum, procidit ad pedes eius, 23. & deprecabatur eum multùm, dicens: Quoniam filia mea in extremis est, Veni, impone manum super eam, vt salua sit, & viuat. 24. Et abijt cum illo,& sequebatur eum turba multa,et comprimebant

Matth.8. n.28. Lu.8.n.26.

Matth.9. n.18. Lu.8.f.42.

mebant eum. 25. Et mulier, quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim, 26. et fuerat multa perpessa à compluribus medicis: et erogauerat omnia sua, nec quidquam profecerat, sed magis deterius habebat: 27. cum audisset de Iesu, venit in turba retro, et tetigit vestimentum eius: 28. dicebat enim: Quia si vel vestimentum eius tetigero, salua ero. 29. Et confestim siccatus est fons sanguinis eius: et sensit corpore quia sanata esset à plaga. 30. Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem, quæ exierat de illo, conuersus ad turbam aiebat: Quis tetigit vestimenta mea? 31. Et dicebant ei discipuli sui: Vides turbam comprimentem te, et dicis: Quis me tetigit? 32. Et circumspiciebat videre eam, quæ hoc fecerat. 33. Mulier vero timens et tremens,sciens quod factum esset in se, venit,et procedit ante eum, et dixit ei omnem veritatem. 34. Ille autem dixit ei: Filia,fides tua te saluam fecit: vade in pace, et esto sana à plaga tua. 35. Adhuc eo loquente, veniunt ab archisynagogo, dicentes: Quia filia tua mortua est: quid vltra vexas Magistrum? 36. Iesus autem audito verbo, quod dicebatur, ait archisynagogo: Noli timere: tantummodo crede. 37. Et non admisit quemquam sequi nisi Petrum, et Iacobum, et Ioannem fratrem Iacobi. 38. Et veniunt in domum archisynagogi,et videt tumultum, et flentes, et eiulantes tumultum. 39. Et ingressus, ait illis: Quid turbamini, et ploratis? puella non est mortua, sed dormit. 40. Et irridebant eum. Ipse vero eiectis omnibus assumit patrem, et matrem puellæ, et qui secum erant, et ingreditur vbi puella erat iacens. 41. Et tenens manum puellæ,ait illi: Talitha cumi,quod est interpretatum: Puella (dico tibi) surge. 42. et confestim surrexit puella, et ambulabat: erat autem annorum duodecim: et obstupuerunt stupore magno. 43. Et præcepit illis vehementer vt nemo id sciret: et dixit dari illi manducare.

Lu.7.8.50

IN CAPVT V.

1 *ET venerunt trans fretũ maris.)* G. εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, in vlteriorem(ripam)maris.

In regionem Gerasenorum.) εἰς χώραν τῶν γαδαρηνῶν in regionẽ Gadarenorum. Matth.c.8. 28. εἰς τὴν χώραν τῶν γεργεσηνῶν, in regionem Gergesenorum.Quæ qua ratione inter se non discrepent,apud Matthæũ diximus,apud quem c. 8.ac 9. totum hoc caput explicatum est;verba tamẽ quædam, quæ propria sunt Marci, obiter adnotamus.

18.Cumque ascenderet in nauim.) Cũ vellet ascendere, antequàm ascendisset,vt in Galilæam remearet. Timebat enim,ne beneficij, quod acceperat,auctore priuaretur. Faciebat id grato animo, vt Euthym. existimat, quasi Christum, velut obsequiosus minister, sequi vellet:aut, vt idem Euthym.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Euthym. & Theophyl. etiam docent, timebat homo sæuitiam dæmonum expertus, ne, qui præsente Christo ex se exierant dæmones, absente reuerterentur. Vtrumq; probabile. Simul etiam, quod Gregorius lib. 6. moral. c. 17. & lib. 16. c. 12. & Beda hoc loco indicat, quanquam morale potius, quàm litterale est, quia gustauerat, quàm suauis Dominus esset, videbaturq; apud se dicere, *mihi autem adhærere Deo bonum est*. Psal. 72. 28. Illud, quod sciam, nemo notauit, voluisse hominem illum non quoquo modo, sed tanquam ex numero discipulorũ vnum sequi Christum. Si enim non tanquam discipulus, sed quemadmodum turba Christum sequebatur, eum sequi voluisset, eius iussu facere potuisset, sicut multi alij faciebant discipulus autem illius esse, nisi eo approbante, admittenteque non poterat.

Et non admisit eum.) Magis mirum, cur Christus sequi se volentem non admiserit, quàm cur ille sequi Christum voluerit. Huius rei vnam hoc loco Christus ipse rationem indicat, quòd magis conuenire ad Dei gloriam videretur, vt homo ille, qui tantum acceperat beneficium, in patriã suam reuerteretur, suisque ciuibus tanquam oculatus testis virtutum Christi eius Euangelium prædicaret, factoque in se confirmaret miraculo. Aliam reddit Ambrosius lib. in Lucam 8. vt iactantiam Christus effugeret, cui tribui ab aliquo malignè potuisset, si hominem à se curatum, quasi testem facti à se miraculi, circumtulisset. Gregorius etiam aliam lib. 6. moralium c. 17. & lib. 16. ca. 12. vt magis ea ratione eius augeretur meritum. *Amanti*, inquit, *adhuc dilatio imponitur, vt ex dilati amoris desiderio meritum retributionis augeatur.* Theophyl. & Euthym. vt ostenderet Christus se, quem præsens à dæmonibus liberauerat, etiam absentem tutari posse.

Et annuncia illis, quanta tibi Dominus fecerit.) Alijs solet Christus præcipere, ne miracula, quæ in se fecisset, euulgarent, Matthæi 8. 4. & 9. 30. & in hoc ipso capite ver. 43. Scimus, & illis locis, quos modo notauimus, copiosè docuimus causam, cur Christus alijs prohibuerit, ne quid dicerent, fuisse, quia nolebat inuidiã sibi Pharisæorum concitari: ex contrario ergo effectu contraria causa colligenda est, non fuisse in Decapoli, vbi ille, qui à dæmonibus liberatus erat, beneficium prædicare iubebatur, eiusmodi periculum, ideoq; non prohiberi, sed incitari, vt publicè diceret, quæ sibi fecisset Christus. Alia verò ex parte, cum Decapolitæ Tyrijs, Sidonijsque vicini semigentiles essent, præparandi, alliciendique ad fidem erant prædicatione miraculi.

Quanta tibi Dominus fecerit.) Quasi dicat, ne sis ingratus, sed prædica acceptum à Deo beneficium. Animaduertunt Theophylact. & Euthym. nõ dixisse Christum, quanta tibi ego fecerim, sed *quanta tibi Dominus fecerit*, quæ ipse fecisset, singulari exemplo modestiæ in Patrem referentem. Etsi fortasse de se ipso per tertiam, vt sæpè solet, personam loquutus est, sequeque Dominum appellauit, vt infra c. 11. 3. & Matthæi 21. 3. & Lucæ 19. 31. *Dicite, quia Dominus* id est ego, *his opus habet*. Et verò si loquendi consuetudinem consideremus Christi, Patrẽ potius Deum, quàm Dominum; se potius Dominum, quàm Deum vocare solet.

20. Et abijt, & cœpit prædicare in Decapoli, quanta sibi fecisset Iesus, & omnes mirabantur.) Multa paucis verbis indicat Marc. Primũ eius qui curatus fuerat, obedientiã, cũ dicit, *Abijt, & cœpit prædicare*, quasi dicat fecisse, quod Christus illi mandauerat. Deinde Decapolitã fuisse illũ, de qua regione diximus apud Matthæum ca. 4. 25. Tertio loco gratum eius erga Christum animum meritam illi laudẽ tribuentis. Cũ enim Christus illi dixisset, *Annuncia quanta tibi Dominus fecerit*, ille non dicit, quanta sibi Dominus, sed quanta sibi fecisset Iesus, accepti à se beneficij non solum agnoscens, sed etiam nominans, atque laudans auctorem, vt Theophy. & Euthy. obseruauerunt. Quanquam hæc verba fortasse non illius, qui curatus fuerat, sed Euangelistæ sunt, quid alter dixisset, quidq; fecisset, non eisdem verbis commemorantis. Fructum etiã Euangelista prædicationis eius hominis ostendit, cum cõcludit, *Et omnes mirabantur*, ista enim admiratio fidei fructus, aut initium erat: & videtur nõ admiratio sola, qualis nos rerum etiam, quas non probamus, tenere solet, sed admirationi coniũcta laudatio significari, quemadmodum, quos immodicis efferimus laudibus, admirari dicimur.

21. Et cum transcendisset Iesus in naui rursum.) *Rursum* dicit, non quòd ante iterum transcendisset, sed quòd inde venisset, quasi dicat, cum redijsset vnde venerat, id est in Galilæam, & in vrbem Capernaum. Hoc est, quod dicit trans fretum εἰς τὸ πέραν. Tam enim sæpè diximus inter Galilæam, & Gadarenorum, aut Gerasenorum regionem stagnum illud, quod Genezareth vocabatur interiectum fuisse. Cætera, quæ vsque ad finem capitis scribit Marcus, Matthæi c. 9. exposuimus.

CAPVT VI.

1 ET egressus inde, abijt in patriam suam: & sequebantur eum discipuli sui: 2. & facto sabbato cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes: Vnde huic hæc omnia? & quæ est sapientia, quæ data est illi: & virtutes tales, quę per manus eius efficiuntur. 3. Nonne hic est faber filius Mariæ, frater Iacobi, & Ioseph, & Iudæ, & Simonis? nonne & sorores eius hic nobiscum sunt? Et scandalizabantur in illo. 4. Et dicebat illis Iesus: Quia non est propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua. 5. Et non poterat ibi virtutem vllam facere, nisi paucos infirmos impositis manibus curauit: 6. & mirabatur propter incredulitatem eorum, & circuibat castella in circuitu docẽs. 7. Et vocauit duodecim: & cępit eos mittere binos, & dabat illis potestatem spirituum immundorum. 8. Et præcepit eis, ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum: non peram, nõ panem, neque in zona ęs, 9. sed calceatos sandalijs, & ne induerentur duabus tunicis. 10. Et dicebat eis: Quocumque introieritis in domum: illic manete, donec exeatis inde: 11. quicunque non receperint vos, nec audierint vos, exeuntes inde, excutite puluerẽ de pedibus vestris in testimonium illis. 12. Et exeuntes prædicabãt, vt pœnitentiam agerent: 13. & dæmonia multa eijciebant, & vngebant oleo multos ęgros, & sanabant. 14. Et audiuit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat: Quia Ioannes Baptista resurrexit à mortuis: & propterea virtutes operantur in illo. 15. Alij autem dicebant: Quia Elias est. Alij vero dicebant: Quia propheta est, quasi vnus ex prophetis. 16. Quo audito Herodes ait: Quem ego decollaui Ioannem, hic a mortuis resur-

Mat. 13. g. 51. Luc. 4. c 16 Ioã. 4 f. 44

Ioã. 6. c. 42

Mat. 13 g. 57. Luc. 4. d. 24. Ioã. 4 f. 44

Mat. 10. a. 1. Sup 3. b. 14 Luc. 9 a. 1. Act. 12. b. 8. Mat. 10. b. 14. Luc 9 a. 5. Act. 13. g. 51. & 18. a. b. Iac. 5. d. 14 Mat. 14. a. 1. 2. Luc. 9. a. 7.

Luc 3.d.19 Luc. 18.c. 16.

resurrexit. 17. Ipse enim Herodes misit,ac tenuit Ioannẽm,& vinxit eum in carcere propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui,quia duxerat eam. 18. Dicebat enim Ioannes Herodi:Non licet tibi habere vxorem fratris tui. 19. Herodias autem insidiabatur illi:& volebat occidere eum,nec poterat. 20. Herodes enim metuebat Ioannem,sciens eum virum iustum & sanctum: & custodiebat eum,& audito eo multa faciebat,& libenter eũ audiebat. 21. Et cum dies opportunus accidisset, Herodes natalis sui cenã fecit principibus,& tribunis,& primis Galileę. 22. cumque introisset filia ipsius Herodiadis,& saltasset,& placuisset Herodi,simulq; recumbẽtibus;rex ait puellę:Pete a me quod vis,& dabo tibi: 23. & iurauit illi: Quia quidquid petieris dabo tibi,licet dimidium regni mei. 24. Quę cum exisset,dixit matri suę:Quid petam? At illa dixit: Caput Ioannis Baptistę. 25. Cumque introisset statim cum festinatione ad regem, petiuit dicens: Volo vt protinus des mihi in disco caput Ioannis Baptistæ. 26. Et contristatus est rex: propter iusiurandum, & propter simul discumbentes noluit eam contristare: 27. sed misso spiculatore precepit afferri caput eius in disco.Et decollauit eum in carcere, 28. & attulit caput eius in disco:& dedit illud puellæ,& puella dedit matri suę. 29. Quo audito,discipuli eius venerunt,& tulerunt corpus eius: & posuerunt illud in monumento. 30. Et conuenientes Apostoli ad Iesum,re

Matt.14.d 11. Luc.9.b 10 Mat 9.d. 36. & 14. e.14.

nunciauerunt ei omnia,quæ egerant,& docuerant. 31. Et ait illis:Venite seorsum in desertum locum,& requiescite pusillũ. Erant enim qui veniebant & redibant multi: & nec spatium manducandi habebant. 32. Et ascendentes in nauim,abierunt in desertum locum seorsum. 33. Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi:& pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos. 34. Et exiens vidit turbam multã Iesus:& misertus est super eos,quia erant sicut oues non habentes pastorem, & cepit illos docere multa. 35. Et cum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius,dicentes: Desertus est locus hic, & iam hora præterijt: 36. dimitte illos,vt euntes in proximas villas, &

Luc.9.b.12 Ioã.6.a.9.

vicos,emant sibi cibos,quos manducent. 37. Et respondens ait illis:Date illis vos manducare.Et dixerunt ei: Euntes emamus ducentis denarijs panes, & dabimus illis manducare. 38. Et dicit eis: Quot panes habetis? ite,& videte. Et cum cognouissent,dicũt: Quinque,& duos pisces. 39. Et præcepit illis, vt accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum. 40. Et discubuerunt in partes per centenos,& quinquagenos. 41. Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, iuuens in cęlum, benedixit, & fregit panes, & dedit discipulis suis, vt ponerent ante eos:et duos pisces diuisit omnibus. 42. Et manducauerunt omnes,

nes, et saturati sunt. 43. Et sustulerunt reliquias fragmentorum duodecim cophinos plenos,et de piscibus. 44. Erant autem qui manducauerunt quinque millia virorum. 45. Et statim coegit discipulos suos ascendere nauim,vt præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum. 46. Et cum dimisisset eos,abijt in montem orare. 47. Et cum sero esset, erat nauis in medio mari,et ipse solus in terra. 48. Et videns eos laborantes in remigando, (erat enim ventus contrarius eis)et circa quartam vigiliam noctis venit ad eos ambulans supra mare: et volebat præterire eos. 49. At illi, vt viderunt eum ambulantem supra mare,putauerunt phantasma esse, et exclamauerunt. 50. Omnes enim viderunt eum,et conturbati sunt. Et statim locutus est cum eis,et dixit eis:Confidite ego sum,nolite timere. 51. Et ascendit ad illos in nauim, et cessauit ventus. Et plus magis intra se stupebant. 52. non enim intellexerunt de panibus:erat enim cor eorum obcæcatum. 53. Et cum transfretassent, venerunt in terram Genesareth,et applicuerunt. 54. Cumq; egressi essent de naui,continuo cognouerunt eum: 55. et percurrentes vniuersam regionem illam,cęperunt in grabatis eos, qui se male habebant, circumferre,vbi audiebant eum esse. 56. Et quocumque introibat,in vicos,vel in villas,aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos,et deprecabantur eum, vt vel fimbriam vestimenti eius tã gerent,et quotquot tangebant eum,salui fiebant.

Mat.14.c. 25.

Mat. 14.d 34.

IN CAPVT VI.

1 *Egressus inde.*) Ex domo Archisynagogi, vbi eius filiam suscitauerat capi.5.41.aut ex Capernaũ, vbi Archisynagogi domũ fuisse credibile est, & ex Matthæo c.9.23.colligitur.

Triplex Christi patria.

Abijt in patriã suam.) In Nazareth; vbi educatus fuerat. Diximus Matthæi 9.ex scripturæ, & bonorum auctorum obseruatione triplicẽ Christo fuisse patriam,Bethlehem natiuitatis, Nazareth educationis, Capernaum commorationis, & prædicationis. Hoc loco neque Bethlehem,quæ nusquam, vt opinor,in scripturis eius vocatur patria,neque Capernaum, quia ibi erat, cum dicitur in patriam abijsse, sed solam Nazareth intelligere debemus, vbi eius fratres, & sorores erant, vt dicitur infra ver. 3. & Matthæi cap.13.55.Ita Iuuencus, & Beda intelligũt melius, vt mihi videtur, quàm Origenes in c.13.Matthæi,& Hilarius can.in Matth.14. qui totam Iudæam Christi patriam hoc loco vocari putant.

Et sequebantur eum discipuli sui.) Hoc propterea videtur Euangelista dicere,vt rationem reddat, qũo potuerit Christus Apostolos inde ad prædicandum Euangelium in Iudæam mittere, quia nimirum sequuti eum fuerant in patriam euntem.

2. *Et facto sabbato*) Cum dies sabbati veniisset,quo solebant Iudæi in synagogam congregari, vide supra ca. 1.21.Quæritur à quibusdam, quamobrem voluerit Christus in patriam suam ire, & in synagogis ibi docere,

cùm sciret, neque doctrinam suam, neque miracula ibi recipienda, vt infra dicit Euãgelista ver. 3.4.5. Respondent Theoph. & Euthy. ne vllam gentilibus, ac popularibus suis excusationis relinqueret occasionem, dictu ris fortasse, si ad eos Christus non veniisset, futurum fuisse, vt si venissent, crederent.

Hebraismus.

Admirabantur in doctrina eius.) Id est, admirabantur eius doctrinam; Hebrçorum phrasis, qui pro accusatiuo ablatiuo cũ præpositione *in*, vti solent, vt Psa. 36.1. *Noli æmulari malignantibus*, id est malignantes. Quæ sequuntur vsque ad vers. 5. apud Matthæum c. 13.54.55.56. exposita sunt.

Non posse in scriptura varijs modis accipitur.

5. *Et non poterat ibi virtutem vllam facere*) Miracula virtutes appellari, & ijs faciendis maximè Dei virtus, & potestas ostendatur nemo nescit, & Matthæi 7.22. docuimus. Quòd autẽ dicit Euangelista non potuisse Christum in patria sua miraculum vllum facere, id videntur horrere aures, quasi non potuerit Christus omnia, quæ vellet, & vbi vellet, facere. Hic locus ex Gregorio Nazianzeno oratione 4. de Theologia optimè intelligitur. Inter alios modos, quibus docet non posse, aut impossibile esse in sacris literis dici solere, vnus est, cũ id facere non posse dicimur, quod facere nolumus, quemadmodum Gen. 37.4. fratres Ioseph dicuntur nõ potuisse fratri suo vllum verbum pacificè loqui, quia oderant illum, id est noluisse, & vt Christus ait Ioannis 7.7. *non potest mundus odisse vos*, id est non vult, cum vos mundani sitis. Hoc modo Christus dicitur non potuisse in patria sua miracula facere, id est noluisse propter eorum hominum incredulitatem, quam vt exaggeraret Euangelista, maluit dicere non potuisse, quàm noluisse, vt indicaret Christum impeditum quodammodo fuisse incredulitate hominum, quo minus posset facere miracula, nec per illũ, sed per auditores stetisse, quo minus ea faceret. Nã cũ duo ad miraculaciẽda, non quidẽ necessariò, sed tñ cõuenienter requirantur, potentia in faciente, fides in patiente, cũ alterutrũ eorum deest, dicuntur miracula fieri non posse, vt ex eodẽ Gregorio Theoph. & Euthymius adnotauerũt. Dr etiam, vt idẽ Gregorius docet, fieri non posse, quod fieri non expedit, vt Matthæi 9.15. *Nunquid possunt filij sponsi lugere, quamdiu cum illis est sponsus?* id est nõ conuenit, non decet, vt lugeant, vt iejunent. Hoc ẽt modo hic locus pôt intelligi, vt dicatur Christus nõ posse facere miracula, quia nõ expediebat, non erat iustum, vt faceret, quẽadmodũ si æquus iudex homini aliquid à se iniustum postulanti respondeat, non possum tibi concedere. Hoc enim modo ipse Christus alio loco significat non posse se filijs Zebedæi concedere, vt alter ad dexterâ, alter ad sinistram suam sederet, quia iustum non erat, quo tempore id postulabant, *sedere*, inquit, *ad dexterã meam, vel sinistram, non est meũ dare vobis* infra ca. 10.40. & Matthæi 20.23. Sic hoc loco dr miracula facere non potuisse, quia æquum non erat, vt ingratis, & indignis hominibus ea faceret, vt Theoph. interpretatur. Voluit enim Christus eam tenere regulam, quam discipulis suis Matthæi 7.6. ipse tradiderat, *Nolite* inquit *sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte cõculcent eas pedibus suis, & conuersi disrumpant vos.* Notauit Origenes in caput Matthæi 13. Matthæũ, & Marcũ ita dixisse, non posse Christũ in patria sua facere miracula, vt simul tñ docuerit fecisse aliqua, dũ ille ait, *Et nõ fecit ibi virtutes multas*, indicãs paucas quidẽ fecisse, sed tñ aliquas; hic aũt, *nisi paucos infirmos impositis manibus curauit*: nimirum, vt intelligeremus, qui aliqua ibi fecit miracula, plura facere potuisse, si eius regionis hoĩes meruissent. Existimant Beda, & Theoph. ideo Christum apud incredulos plura miracula facere noluisse, vt illis parceret, ne si plura fecisset, non credentes inexcusabiles omnino essent, quòd tam multis, tamque magnis visis miraculis credere noluissent.

Multo

Multo mihi videtur probabilius iustitia id potiùs, quàm misericordia fecisse Christum, vt miraculis indignos miraculorum puniret priuatione: sicut non credentibus apertè, & sine vlla parabola loquenti loco pœnę in parabolis loquebatur, vt videtes non viderent, & audientes non audirent, neque intelligerent Matthęi 13.13. Hanc rationem reddit Iuuencus.

Lib. 3. hist. Euang.

Talibus indignans pressit sua munera Christus.

Nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.) Nisi potuit noster interpres, pro tantùm, sicut etiam Græcè est εἰ μὴ pro μόνον. Correctio hæc est superioris sententiæ, ne quis existimaret impotentem fuisse Christũ, ac ne volentem quidem miracula facere potuisse, vt paullo ante ex Origene monuimus. Videtur Euangelista singulis verbis miracula ibi facta extenuare voluisse, & cum ægrotos, qui curati sunt, paucos; & cũ non solo verbo, sed impositis manibus, quasi vi curatos fuisse dicit. Neque enim dubium est, quin magis virtutem suam Christus ostenderet, cum solo verbo; quàm, cum manum impositione sanabat, vt ex illo vno Cẽturionis exemplo perspicitur Matthæi 8.8.

Et mirabatur propter incredulitatem eorum.) Suspicor hæc verba, *Propter incredulitatem eorum*, non esse coniungenda cum proximo verbo, *mirabatur*, sed cum præcedentibus, *& non poterat ibi virtutem vllam facere*, vt verbum, *mirabatur* parenthesi legatur, sensusque sit, & non poterat ibi virtutem vllam facere propter incredulitatem eorum, ideoque mirabatur. Sic enim apud Matthæum ca. 13.58. verba iunguntur, *& non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum.* Et si Euangelista dicere voluisset Christum eorum incredulitatem miratũ fuisse, nõ dixisset ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν, sed ἐθαύμαζε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Quo autem modo Christus, Deus cũ esset, mirari potuerit Matthæi 8.10. docuimus. Videtur Lucas c. 4.22. quidam dicere huic loco contrarium, *& omnes*, inquit, *testimonium illi dabãt, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius*, quod videtur, nisi à credentibus, fieri non potuisse. Cæterùm admiratio illa, & testimonium non erat fidei, sed scientiæ, neque enim testimonium illi dabant, quòd promissus esset Christus, sed quòd bene, doctèque, & eloquenter in synagoga doceret; quod eò magis admirabantur, quòd putarent eum filium esse fabri, & scirent litteras non didicisse, sicut Iudæi eadem de causa mirati dicuntur Ioannis 7.15. *Et mirabantur Iudæi dicentes, Quomodò hic litteras scit, cùm nõ didicerit?* Hoc ipsum colligitur ex Luca, nam cum dixisset Nazarenos Christi doctrinam miratos fuisse, addit etiam dixisse eos; *nonne hic est filius Ioseph?* quasi propterea mirarentur, quòd quem filium Ioseph esse arbitrabantur, tã doctè, tamque disertè loqui viderent, cùm scirent nunquam litteris studuisse. Alia quædã à Marco, & Matthęo prætermissa scribit Lucas ver. 23.24. vt quòd Christus dixerit, *Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice cura teipsũ, quanta audiuimus facta in Capharnaũ, fac & hic in patria tua; Amẽ dico vobis, quia nemo Propheta acceptus est in patria sua*: & Eliam non fuisse missum in patriam suã, sed in Sarepta ad mulierem viduã. Et multos fuisse leprosos in Israel sub Elisęo Propheta, neminemq; eorum, nisi Naaman Syrũ mundatum fuisse: omnes in synagoga ira impletos fuisse, surrexisseq;, & extra ciuitatẽ illũ eiecisse, atq; in mõtem duxisse, vt inde præcipitarent, quæ, cum ad eum peruenerimus locum, si Deus iuuerit, explicabimus.

Et circuibat castella in circuitu docẽs.) Relicta ciuitate patria ingrata sua concionabundus omnes circum pagos obijt non loci, sed vtilitatis hominum rationem habens. Vtile, vt Theophyl. admonuit, concionatoribus documentum, vt non tam frequentiam ciuitatum, quàm indigentium verbi Dei prędicatione, illudq; auidè recipientium salutem quærãt; quales plerumq; rustici, & simplices

homines sunt. Fecit Christus, quod ipse discipulis suis faciendum præceperat Matth. 10. 14. *Quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foras de domo, vel ciuitate excutite puluerem de pedibus vestris*, & v. 23. *Cum autem persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliam*.

7. *Et vocauit duodecim.*) Quos iam Apostolos designauerat cap. 3. 13. illic vocauit, vt Apostolos faceret: hic, vt ad prædicandum mitteret. Vocauit autem nunc ad se, vt eos instrueret in viam, illisque potestatem daret eijciendi dæmones, aliaque miracula faciendi. Nec enim ante hanc illis dederat potestatem, vt c. 3. 15. docuimus. Ad hoc vsque tempus Christus solus prædicauerat, & quasi Euangelij campum prosciderat; nunc matura iam messe messores mittit: vt ait illis Ioannis 4. 38. *Ego misi vos metere, quod vos non laborastis, alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis*. Cætera, quæ sequuntur vsque ad versum 12. apud Matthæum capit. 10. explicauimus.

12. *Et exeuntes prædicabant, vt pœnitentiam agerent.*) Verbum sine supposito ex Hebræorum idiomate, vt sæpe monuimus: intelliguntur autem illi, quibus Apostoli prædicabant, illis enim dicebant, vt agerent pœnitentiam. Docet his verbis Euangelista fecisse Apostolos, quòd à Christo facere iussi fuerant, simul etiam, quæ prædicationis materia fuerit, exponit. Hæc enim vbique siue Ioannes primùm, siue Christus post, siue postremò Apostoli prædicant. Prima vox est Euangelij, vt homines pœnitentiam agant; regnum enim cœlorum appropinquare Matthæi 3. 2. & 4. 17. & supra c. 1. 4. Neque materiam, formamque prædicandi, à Christo præscriptam Apostoli mutauerũt, quòd Christus apud Matthæum c. 10. 7. eos mittentes dicat, *Euntes prædicate dicentes, quia appropinquauit regnum cœlorum*, & Lucæ 9. 2. *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos*. Vtrumque enim prædicantes dicebant, *& pœnitentiam agite, & appropinquauit regnum Dei*, sicut dicebat Ioannes Matthæi 3. 2. Sed vnus Euangelista partem vnam, alij aliam recitauerunt. Voluit Christus & ipse vti, & vt Apostoli ac discipuli sui eodem exordio, formaque eadem Euangelij prædicandi, qua Ioannes vsus fuerat, vterentur, vt confirmaret se esse eum, cuius præcursor ille fuisset. Nã & apud Lucam cap. 10. 9. cum Septuaginta duos ad prædicandum discipulos mittit, eandem illis prædicationis præscribit formam, *dicite*, inquit, *appropinquauit in vos regnum Dei*.

Pœnitẽtia materia prædicationis.

13. *Et vngebant oleo multos ægros, & sanabant.*) Multi Latini codices corruptè legunt, *sanabantur*, nõnulli corruptiùs, *sanabat*, vt oleum sanasse ægrotos intelligatur, quod etsi verum est, hoc tamen loco non dicitur. Græcè est ἐθεράπευον, *sanabant*, vt ad Apostolos referatur, quanquam fieri potest, vt noster interpres legerit, ἐθεραπεύοντο, *sanabantur*. Quòd autem Apostoli dicuntur vnxisse, & sanasse multos, non sic intelligendum est, quasi aliquos vnxerint, & sanare tentauerint, quos non sanauerint; sed tantũ significatur eos, quos vnxerunt, atq; sanarunt, fuisse multos, vt supra c. 1. 34. & c. 3. 10. similem loquendi modũ exposuimus. Vellem hoc loco soli mihi essent hæretici refellendi; liberiùs in solos incurrerem: Nunc autẽ nonnullos ex nostris auctoribus in hæreticorum castris recognoscẽs timeo, ne dum in hæreticos tela conijcio, aliquem forte Catholicum feriam. Mitto illos paullo vetustiores, quos prohibet reuerentia nominare, quosque ætas nondum nouas experta hæreses excusat. Quid attinebat vigente iam Lutheranorum, & Caluinianorum hæresi Catholicos, doctosq; viros dicere, scriptisque mandare oleum istud ab Apostolis non tanquam sacramentum ad sanandos animos, sed tanquam medicamẽtum ad curanda corpora adhibitum fuisse; neque hic de sacramento, quo nunc Catholica vtitur Ecclesia extremæ vnctionis agi? Quod idem Luthe-

Prolixa disputatio de Extrema vnctione.

rani, & Caluiniani docent. At non negamus (inquiunt) nos esse sacramẽtum. Vbi ergo sacramẽtum est, si hic non est? aut cur hic non sit, si alibi est? Enimuerò qui hic de sacramento extremę vnctionis agi negat, ad tollendum hoc omnino sacramentum, aut malignè, si hæreticus; aut imprudenter, si Catholicus est, gradum facit. Quid enim aliud est sacramẽtum concedentibus etiam hæreticis, nisi externa ceremonia à Christo instituta, tanquam ordinarium remedium salutis animæ? Hæc nimirum externa erat ceremonia, quæ extrinsecus adhibebantur. Nam sicut visibilis aqua ijs, qui baptizantur; ita visibile oleum ægrotis infundebatur. Negãt aliqui fuisse ceremoniam, quamuis res fuerit visibilis, & externa, quòd solum medicamentum esse putent, medicamentum autem, quamuis visibile sit, ceremonia non sit. Hoc primo loco refutandum. Quæro igitur, si medicamentum tantùm erat, cur ad omne morborum genus adhibebatur? nec enim eadem omnibus curandis morbis medicina opportuna est, sed plerumque, quæ vni prodest, alteri nocet, & vt ipsi inter se morbi contrarij sunt, ita oportet remedia morborum esse contraria. Deinde quorsum Apostoli medicamentis vsi fuissent? nec enim medicinam, sed Euangelium profitebantur; missique à Christo erant potestate donati miracula faciendi, quibus, quam prædicabant, doctrinam confirmarent. An miracula ita facere conueniebat, vt quàm maxima, & quàm illustrissima, an ita vt ne miracula quidem esse viderentur? Si oleo ad curandos ægrotos vtebantur, videri profecto poterant, aut nullo miraculo, sed medicinæ arte, aut multo certè minore miraculo curare. Non ergo ad sananda solùm corpora, sed ad curandos sacramẽto potissimùm animos ægrotos vngebant. Aiunt fuisse quidem medicamentum, nõ naturale tamen, sed diuinum, quod impressa quadã à Christo virtute morbos curaret, ideoque miraculi speciẽ non minuisse; adhibitum enim fuisse, tanquam signum sanitatis corporis, vt significaretur, quemadmodũ solent à medicis corpora oleo recreari, ita ab Apostolis à morbis curata fuisse virtute gratiaque diuina, quæ solet in sacris sæpe litteris olei nomine declarari. Quid eiusmodi opus erat signo, cum sequuta statim sanitas fidem faceret? quam poterat quidem oleum non augere, sed abrogare, existimantibus hominibus, qui oleo adhibito ęgrotos sanari viderent, non virtute vlla diuina, sed naturali olei proprietate curari? Non solemus ad significanda, quæ oculis cernimus, vti signis. Non vtebantur oleo, inquiunt, Apostoli, vt sanitatẽ miraculo conferri significarent, sed vt declararent non sua, sed Christi virtute sanare morbos. Isthuc etiam dicitur absurdè: nam neque oleum id potest significare, aliena virtute curationem fieri, & potest significare cõtrarium, neque propria, neque aliena, sed naturali ipsius olei virtute fieri. Deinde si ea de causa oleo Apostoli vsi fuissent, non solùm in curandis morbis, sed in omnibus prorsus perficiendis miraculis vsi fuissent. Nec enim minùs conueniebat, vt alia miracula, quàm morborum curationes ostenderent se non sua, sed Christi virtute facere. Et si vtrumque ostendere conueniebat, meliùs id poterãt verbis ostendere, declararegq;, quàm oleo, quemadmodum fecisse legimus Petrum Actor. 3. 6. *Argentum, & aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Iesu Nazareni surge, & ambula*, & Paulum Actorum 16. 18. *Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea*. Præterea si hãc ob causam Apostoli oleum adhibebant, cur alij Christiani, atque discipuli, qui Christi etiam virtute morbos curabant, non adhibebant? Neque enim soli Apostoli, vt & scriptura 1. ad Cor. 12. 9. & experientia docet, curationis donum habuerunt: sat qui solos Apostolos oleo vsos fuisse legimus. Cur ergo, rogabit aliquis, nullum Christum ægrotum adhibito oleo curasse legimus, Apostolos legimus, nisi qa

Universidad de Deusto
Biblioteca

id o Apostoli oleo vtebantur, vt significarent se non suã, sed Christi potestate curare morbos? Ita quidẽ ratione, ne baptismus quidem sacramentum erit, sed alienę symbolũ po testatis. Nam neque Christum quem quam aqua legimus baptizasse; quin legimus non eum, sed Apostolos baptizasse Ioannis 4.2. Non ergo medi camentum erat, sed ceremonia. Videamus nunc, an à Christo instituta fuerit. Primum quis credat Apostolos non iussos à Christo ceremoniã vllam in faciendis prę sertim miracu lis vsurpasse; vbi poterat eorum temeritatem non sequutus effectus arguere? Deinde quis non videt voluisse hoc loco docere Marcum fecisse Apostolos in illa sua legatione quod à Christo iussi fuerant? Inter alia autem quę eos fecisse scribit, ait ægrotos vnxisse oleo, id ergo, vt facerent à Christo illis præscriptum fuerat. Denique si Christi institutio nõ fuisset, nunquam Iacobus cap. 5. tam asse ueranter prę cepisset, vt id à presbyteris Apostolorum in hoc officium successoribus obseruaretur, *infirmatur* (inquit) ver. 14 *quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ & orent super eũ vngentes eum oleo in nomine Domini.* Nõ negant hoc hæretici, neque Catholicorum, quod sciam, quisquam; sed negant ideo hanc vnctionem institutã fuisse, vt esset sacramentum, nam & manus ægrotis iussit imponi Marci 16.18. & ipse imponere solebat, vt supra ver. 5. & c. 5. 23. 41. & infra cap. 8. 23. 25. & Matthęi 9.18. 25. Hoc ad tertiam partem diffinitionis pertinet, an ita instituta fuerit à Christo, vt esset ordinaria animæ medicina. Minimè, inquit Caluinus, sed vt quamdiu in Ecclesia duraret curationis donũ, eius symbolum & comes esset. Cur ergo, vt ante diximus, nõ omnes qui donum habebant curationis, ea vtebantur ceremonia? Cur Apostoli ipsi non in omnibus curandis ægrotis vsi sunt? Nam claudum quidem illũ quem Petrus ad portam templi sanauit, oleo non vnxit Actorum 3.6. Cur mortuos quos suscitabant, non vngebant? Nam nec Petrus puellam illam, quam Actorum 9.40. nec Paulus illum adolescentem quem exanimatum suscitauit Actorum 20.10. vnxisse dicitur. Cur denique Iacobus ea ceremonia non omnes, sed Ecclesię presbyteros vti iubet, si à Christo non ideo instituta erat, vt verum sacramentum, & ordinarium animæ remedium esset? Imposuerat Christus ægrotis manus, oleo eos non vnxerat; iubet Iacobus presbyteros ægrotos vngere, manus imponere nõ iubet. Cur quæso, nisi quia manuum impositio sacramentum nõ erat, sed externa quędam cęremonia ad tempus vsurpata; vnctio verò sacramentũ erat, quod à solis oportebat presbyteris administrari? Nam quod hæretici solẽt dicere presbyteros apud Iacobum non sacerdotes, sed seniores populi vocari, & futile per se est, & multis à nobis locis refutatum, & ex illo ipso Iacobi loco, vt longiùs non habeamus, refelli potest. Cur enim, cum de vnctione loquitur à solis presbyteris fieri iubet; cùm verò de oratione, omnes omnino alios pro alijs orare prę cipit, vers. 16. nisi quia presbyteros sacerdotes intelligebat, à quibus solis poterat vnctionis sacramentum administrari? Habet, & spiritualem promissionem, id est animæ curationem annexã, quod maximè solent in sacramentis hæretici requirere. *Etsi in peccatis fuerit* (inquit Iacobus) vers. 15. *remittentur ei.* Itaque rectè Chrysost. lib. 3. de sacerdotio ex eo loco probat habere sacerdotes potestatem per sacramenta peccata remittendi. Nec verò vllũ fuit vnquam ab Apostolis seculum, quo non pro vero sacramento habitum fuerit, vt ex eodem Chrysostomi loco, & ex Innocentio 1. epistola ad Decentium Eugubinum Episcopũ c. 8. & ex Beda hoc loco, & in cõmentarijs c. 5. Iacobi, tum etiam ex multis veterum Conciliorum decretis perspicuum est. At tunc, inquiunt nõ nulli, nondum Apostoli sacerdotes erant, & non poterat sacramentum ab alijs dari; quàm sacerdotibus, & illi

illi ipsi non baptizatos tantùm, nec solùm moribũdos ægrotos, sed omne ægrotorum genus cęcos, mutos, debiles, & claudos vngebant; sacramentum autem vnctionis nec nondum baptizatis, nec alijs, quàm moribundis dari poterat. Miror Catholicos, & doctos auctores tam leui ratione in re tanti momenti à vera, communiq; sententia dissidere, & Christo legis auctori legem imponere. Potuit enim, qui legem tulit, pro suo arbitrio lege vti. Nam, & vt soli sacerdotes baptizent, nisi aliud necessitas postulet, prę ceptum est Christi, qui solos iussit Apostolos baptizare, & ex illis ipsis vnus D. Paulus affirmat se non ad baptizãdum, sed ad euangelizandum missum esse 1. Cor. 1.17. & legimus tamen Apostolos, antequam sacerdotes facti essent, baptizasse Ioannis 4.2. Hęc dicimus nõ necessariò, si enim velimus summo vti iure, vnde isti auctores probant nondum tunc Apostolos fuisse sacerdotes? Scio vulgarem esse sententiã, sed incertam tamen esse. Qua ratione docent Apostolos, aut nondum baptizatos, aut omnis generis ęgrotos vnxisse sine vllo discrimine, cùm nullo id scripturę exemplo probare possint, & nos exemplis possimus probare contrarium? Nam certè Petrus claudum illum non unxit, quem ad portam templi sedentem curauit Act. 3.6.

14 *Et audiunt rex Herodes.*) Nomẽ, & famam Iesu, ut statim explicat Euangelista, *manifestum enim factũ est nomen eius*, & Matthæus c. 14.1. & Lucas ca. 9 7. Tota hęc historia, quæ vsq; ad uersum 30. narratur, apud Matthęum exposita est.

30. *Et conuenientes.*) καὶ συνάγονται· & congregantur iterum ad Christum, sicut erant, antequam ad prædicandum mitterentur. Propterea enim dicit congregatos fuisse, quia prius vers. 7. dixerat binos fuisse, huc illuc in varias Iudææ partes ad prædicandum dissipatos.

Renuntiauerunt ei omnia, quæ egerãt, & docuerant. Narrauerunt ei, & quæ docuissent, & quę miracula fecissent. Verbum enim ποιῶν *facere* absolutè posuit, pro facere miracula, ut Lucæ 9.7. & Act. 1.1. Prę ceperat illis Christus, vt docerent, & doctrinam miraculis confirmarent supra uer. 7. & Matthęi 10.7.8. & Lucę 9.2. utriusque rei reuertentes rationẽ illi reddunt. Quam ob causam incertum. Pleriq; tamen ideo factũ putant, q̃ æquum fuerit, ut illi, à quo missi fuerant, rationem suæ redderent legationis. Datum etiam concionatoribus exẽplum, ut si quid concionando boni egerint, id acceptum referant Christo. Hieron. Strabus, Theoph. Id quidem certè, & ut illi facerent, æquum fuit, & ut nos eos fecisse credamus, quia facere debuerunt, magis æquũ est. Sed aliam etiam suspicor fuisse causam, si licet ex exemplo coniectu ram facere. Redibant à legatione sua gaudij, animique pleni, quòd res ex uoto successisset, itaque in Domino quidem gloriantes, sed gloriantes tamen uidentur quęq; docuissent, quę que fecissent miracula Christo renũtiare, quemadmodum & sep uaginta illi duo apud Lucam c. 10 17. Existimat Beda Apostolos non solùm, quę ipsi fecissent, docuissentq;, uerũ etia, quę Ioannes passus fuisset, quasi ignoranti Christo renuntiasse, deceptus, ut opinor, uerbis Matthęi c. 14. 12. *Et accedentes discipuli eius tulerunt corpus eius, & sepelierunt illud, & uenientes nunciauerunt Iesu.* Non enim dicit Matthęus Christi discipulos, sed Ioãnis de eius illi morte renuntiasse, quod idem ex Luca manifestum est: prę terquàm quòd Ioannes multo ante fuerat occisus, quàm ad prędicandum Apostoli mitterentur, ut apud Matthęũ c. 14.12. disputauimus. Itaq; non poterant à prędicatione reuertentes, quasi rem nouam mortẽ Ioãnis Christo renuntiare. Quę reliqua sunt usque ad finem huius capitis, apud Matthęum declarauimus. *Cap. 14*

CAPVT

Universidad de Deusto
Biblioteca

CAPVT VII.

1 ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis, venientes ab Ieroſolymis. 2. Et cum vidiſſent quoſdam ex diſcipulis eius communibus manibus, id eſt non lotis, manducare panes, vituperauerunt. 3. Pharisæi enim, & omnes Iudæi, niſi crebro lauerint manus, non mánducant, tenentes traditionem ſeniorum: 4. & à foro niſi baptizentur, non comedunt: & alia multa ſunt, quæ tradita ſunt illis ſeruare, baptiſmata calicum, & vrceorum, & æramentorum, & lectorum: 5. & interrogabant eum Pharisæi, & Scribæ: Quare diſcipuli tui non ambulant iuxta traditionem ſeniorum, ſed communibus manibus manducant panem? 6. At ille reſpondens, dixit eis: Bene prophetauit Iſaias de vobis hypocritis, ſicut ſcriptũ eſt: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longe eſt à me. 7. in vanum autem me colunt, docentes doctrinas, & præcepta hominum. 8. Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditionem hominum, baptiſmata vrceorum, & calicum: & alia ſimilia his facitis multa. 9. Et dicebat illis: Bene irritum facitis præceptum Dei, vt traditionem veſtram ſeruetis. 10. Moyſes enim dixit: Honora patrem tuum, & matrem tuam. Et: Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur. 11. Vos autem dicitis: Si dixerit homo patri, aut matri, Corban, (quod eſt donũ) quodcunque ex me, tibi profuerit: 12. & vltra non dimittitis eum quidquam facere patri ſuo, aut matri, 13. reſcindentes verbum Dei per traditionem veſtram, quam tradidiſtis: & ſimilia huiuſmodi multa facitis. 14. Et aduocans iterum turbam, dicebat illis: Audite me omnes, & intelligite. 15. Nihil eſt extra hominem & introiens in eum, quod poſſit eum coinquinare, ſed quæ de homine procedunt, illa ſunt, quæ communicant hominem. 16. Si quis habet aures audiendi, audiat. 17. Et cum introiſſet in domum à turba, interrogabant eum diſcipuli eius parabolam. 18. Et ait illis: Sic & vos imprudentes eſtis? Non intelligitis quia omne extrinſecus introiens in hominem, non poteſt eum communicare: 19. quia non intrat in cor eius, ſed in ventrem vadit, & in ſeceſſum exit, purgans omnes eſcas? 20. Dicebat autem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant hominem. 21. Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia, 22. furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blaſphemia, ſuperbia, ſtultitia. 23. Omnia hæc mala abintus procedunt, & communicant hominem. 24. Et inde ſurgens abijt in fines Tyri, & Sidonis: & ingreſſus domum, neminem voluit ſcire, & non potuit latere. 25. Mulier enim ſtatim vt audiuit de eo, cuius filia habebat ſpiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius. 26. Erat enim mulier Gentilis, Syrophœniſſa genere. Et rogabat eum, vt dæmonium eijceret de filia eius. 27. Qui dixit illi: Sine prius ſaturari filios: non eſt enim bonum ſumere panem filiorum, & mittere canibus. 28. At illa reſpondit, & dixit illi: Vtique Domine, nam & catelli comedunt ſub menſa de micis puerorum. 29. Et ait illi: Propter hunc ſermonem vade, exijt dæmonium à filia tua. 30. Et cum abijſſet domum ſuam, inuenit puellam iacentem ſupra lectum, & dæmonium exijſſe. 31. Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galileæ inter medios fines Decapoleos. 32. Et adducunt ei ſurdum, & mutum, & deprecabantur eum, vt imponat illi manum. 33. Et apprehendens eum de turba ſeorſum, miſit digitos ſuos in auriculas eius, & expuens, tetigit linguam eius: 34. & ſuſpiciens in cælum, ingemuit, & ait illi: Ephpheta, quod eſt adaperire. 35. Et ſtatim apertæ ſunt aures eius, & ſolutum eſt vinculum linguæ eius, & loquebatur recte. 36. Et præcepit illis ne cui dicerent. Quanto autem eius præcipiebat, tanto magis plus prędicabant: 37. & eo amplius admirabantur, dicentes: Bene omnia fecit: & ſurdos fecit audire, & mutos loqui.

Mat. 15. a. 2.
Isa. 29. d. 13.
Exo. 20. c. 12.
Deu. 5. b. 16.
Eph. 6. a. 2.
Exo. 21. c. 16.
Leui. 20. b. 9.
Prou. 20 c 20.
Mat. 15. b. 10.
Gen. 6. a. 5.
Mat. 15. a. 24.
Mat. 9. d. 32.
Luc. 11. b. 14.

IN CAPVT VII.

1 ET conueniunt ad eum.) καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν, & congregantur ad eum. Non eo mõ, quo Apoſtolos congregaeos fuiſſe dixerat ca. 6. 30. Nã illi gratificabundi ad Chriſtum conuenerãt, iſti calumniabundi, quaſi manu facta conſpirantes illum circundant.

Venientes ab Ieroſolymis.) Hoc aut alterutra, aut vtraque fortaſſe de cauſa videtur Euangeliſta notauiſſe, aut vt Pharisæorum, & Scribarum in calumnianda doctrina, vitaque Chriſti ſtudium, diligentiamque declararet, qui vt eum captata alicunde occaſione accuſare poſſent, à Hieroſolymis vſque in Galilæam venerant, (ſi ea tamen de cauſa venerunt; neque enim poſſumus de eorum animis iudicare) aut vt rationem tacitè redderet, cur illi potiùs Pharisæi, & Scribæ, quam qui in Galilæa erant, auſi fuerint Chriſtum reprehendere: quia cum Hieroſolymitani eſſent, vnde omnis legis, & traditionum ſcientia petebatur, plus ſibi auctoritatis, libertatiſque præſumebãt. Hæc hiſtoria copioſiùs à Marco, quàm à Matthæo narratur, à Luca verò prorſus prætermittitur. *Cap. 15. initio.*

2. *Et cum vidiſſent quoſdam ex diſcipulis eius.*) Quid ſi omnes id facientes vidiſſent? Non debuerunt, quod omnes diſcipuli faciebant, vitio vertere magiſtro, quanto minus, quod non omnes, ſed aliqui faciebant? etſi non arbitror ideo Euangeliſtã dixiſſe *quoſdam*, vt indicaret non omnes, ſed aliquos tantũ Chriſti diſcipulos ſolitos fuiſſe illotis veſci manibus, ſed potius, vt innueret non omnes,

sed aliquos tantùm à Pharisæis visos fuisse ita vescentes, idq; satis fuisse hominibus ad calumniandum paratis, vt inde occasionem arriperent non solùm discipulos omnes, sed ipsum etiam Christum accusandi. Nec enim credendum est alios Christi discipulos illam Pharisæorum de lauã dis manibus traditionem consueuisse seruare, cum diu iam versati cum Christo ignorare non possent, quàm esset inanis.

Communibus manibus, id est non lotis.) Quia phrasis erat Hebraica, & Græcis auribus peregrina, timens Græcè scribens Euangelista, ne non satis intelligeretur, exposuit. Communia vocant Hebræi, quæ sancta, & munda non sunt, quòd liceat ea ab omnibus communiter & Iudæis, & Gentilibus, & mundis, & immundis contrectari. Etsi mirum videri potest magis in nouo, quàm in veteri Testamento, & magis Græcè, quàm Hebraicè, aut Syriacè loquentes auctores sacros ea vti phrasi. Quia ergo Pharisæi in lotione manuum non solùm corporis mundiciem, verùm animi etiam sanctitatem consistere putabant, illotas manus communes, id est pollutas, prophanas, minimeque sanctas appellabant. Illotas autem non quocunque modo manus reprehendunt; neque enim vero simile est Apostolos tam rusticis fuisse moribus, vt sordidis omnino manibus cibum sumerent, sed eas tantùm, quæ non ex maiorũ ritu, religioneque lotæ essent non solùm à sordibus, sed ab omni etiam contactu prophanarum rerum, quales erant multæ ex lege Mosis, & Pharisæorum traditionibus innumerabiles. Ritus autem erat, vt Theophylact. adnotauit, vt ad cubitum vsque lauarentur.

Communia in scriptura.

Manducare panes.) Notum omnem apud Hebræos cibum חם panem appellari. Plurali autem, vt mihi videtur, vsi sunt numero, vt non actum vnum, sed quotidianam consuetudinem significarent, quasi dicerent, non semel tantùm necessitate aliqua compulsos, sed semper eos illotis manibus vesci solere.

Vituperauerunt.) ἐμέμψαντο, incusauerunt. Potest hoc vel ad discipulos referri, vt Theophylact. refert, quasi non Christum Pharisæi, sed eius discipulos accusauerint; vel ad Christũ. Mihi, & Christum, & discipulos videtur accusasse; nam etsi non dicunt, quare tu communibus manibus panem mãducas? sed *quare discipuli tui?* tamẽ Christum in discipulis potiùs, quàm discipulos ipsos accusare voluerunt, quasi ab eo docti essent maiorum suorum contemnere traditiones. Neque enim aduersus discipulos, sed aduersus Christum odium ipsos, & inuidia stimulabat.

3. *Pharisæi enim, & omnes Iudæi.)* Reddit causam reprehẽsionis; & Pharisæi Iudæi erant; itaque satis esse potuit Iudæos dicere, vt etiam Pharisæi intelligerentur; sed ideo, vt opinor, distinxit, vt Pharisæos, quibus primum locum dedit, primos eius traditionis auctores, aut eius præcipuos obseruatores fuisse significaret.

Nisi crebrò lauerint manus, non manducant.) Quid? nõne satis erat semel initio prandij lauare? erat consuetudo superstitione Pharisæorum inducta, sæpe etiam inter prãdendum lauare manus, ne quem forte cibum, remue aliam præscripto legis immũdam tetigissent, vt nonnulli tradunt auctores, & ex hydrijs in nuptiali illo cõuiuio ad eum paratis vsum colligi potest Ioannis 2.6.

Iudæorum traditiõe.

Tenentes traditiones seniorum) Quas Hebræi משנות Græci δευτερώσεις vocant; qualesque Scribæ, & Pharisæi cõposuerant, quarum extat inter Iudæos liber, præceptumque, vt summa seruentur diligentia.

Et à foro, nisi baptizentur, non comedunt.) καὶ ἀπ' ἀγορᾶς, & à foro, intelligitur participium ἐλθόντες venientes. Ideo autem ex foro potiùs, quàm aliunde redeuntes lauabant, quia in foro omne genus homines versaban tur, Iudæi, Gentiles; mundi, immundique. Quidam adnotauerunt ideo Euangelistam vsum fuisse Græce verbo βαπτίσωνται, non νίψωνται, vt significaret totos se consueuisse, cum ex foro redibant, in aquam immergere, ne quid in corpore immunditiæ remaneret; id enim Græco baptizandi verbo declarari, magis non improbo, quàm probo.

Baptismata calicum, & vrceorum & aramentorum, & lectorum.) Omnia nimirum, quæ contrectaturi prandentes erant, ne eorum attrectatione, si forte immunda essent, contaminarẽ tur, priùs eluebant. Itaq; lectos κλίνας hoc loco non eos, in quibus dormiebant, sed eos, in quibus ad mensam accumbebant, intelligo, quos Latini thoros appellabant. Reliqua, quæ vsque ad versum 31. scribit Marcus, apud Matthæum explicata sunt.

Citato cap. 15.

31. *Et iterum exiens de finibus Tyri.)* Dixerat supra versu 24. Christum se in fines Tyri, & Sidonis contulisse, ideo dicit *iterum*, nõ quòd iterum eò ijsset, iterum redijsset, sed quòd *iterum*, vt sæpe diximus pro rursus accipiatur, neque refertur ad verbum *exiens*, sed ad nomen *Tyri*, tanquam si Latinè dicas, & exiens ab ijsdem finibus Tyri.

Venit per Sidonem.) Sic omnes fere Latini codices, & interpretes legunt, vt Hieronymus: Græci fere omnes, & Syriacus ad hunc modũ, *Et iterum exiens à finibus Tyri, & Sidonis venit ad mare Galilææ.* Quam lectionem id circo magis probo, quia sensum meliorem habet. Primum quidem credendum non est Christum in vrbes Gentilium ingressum fuisse, qui non nisi ad oues, quæ perierant domus Israel, se missum dixerat Matthæi 15.24. quique Apostolis præceperat, *in viam gentium ne abieritis* Matthæi 10.5. & supra vers. 24. non dixit Marcus in Tyrum, & Sydonem, sed in fines Tyri, & Sydonis abijsse. Nec nunc dicit eum à Tyro, & Sydone. Sed de finibus Tyri, & Sidonis rediisse. Etsi non ignoro Theoph. Euth. & nonnullos auctores alios cõtra sentire, & Brocardum scriptorem non indiligentem ita loca quædam ad Tyri, & Sidonis portas, vbi Christus miracula fecerit, designare, vt non obscurè significet eum in vrbes ipsas Tyri, atque Sidonis ingressum fuisse. Habeo sententię meę auctores plures, atq; grauiores, quos apud Matthæum c. 15. 21. nominauimus.

Inde script. locorum ter ac sancta.

Ad mare Galilææ.) Ad stagnum Genesareth, de quo supra c. 1. 16. & cap. 2. 13. & cap. 3. 7. & capi. 4. 1. 39. 41. & capi. 5. 1. 21.

Inter medios fines Decapoleos.) Iter habens.

32. *Et adducunt ei surdum, & mutũ.)* Non est hæc eadem historia, atque illa, quæ à Matthæo cap. 9. 32. & à Luca 11. 14. narratur, vt apud Matthæum disputauimus. Ille enim mutus dæmonium habebat, hic nõ habebat; & si Theoph. & Euth. hunc etiam dæmonium habuisse putant; sed id scilicet Euangelista non tacuisset, quod ad commendationem miraculi maximè pertinebat. Nec eo sensu hac cerimonia, dum baptizat, vtitur Ecclesia, quasi existimet ea Christum cerimonia dæmonem eiecisse, aut ipsa ea ratione velit eijcere; sed vt doceat nondum baptizatum hominem ad verbum Dei surdum, ac mutum esse, debereque & eius ad audiendum aures aperiri, & ad profitendam fidẽ linguam eius solui; atque ita eos, qui baptizantur, Ecclesię à susceptoribus offerri, sicut hic mutus, ac surdus Christo à cognatis, aut amicis oblatus est, præsertim infantes, qui neq; per se loqui, neque ad Christum, nisi ab alijs afferantur, venire possunt. Nam & hic ideo ab alijs ad Christũ adductus dr, quia nec venire per se ad eum, quem ignorabat, neq; loqui pro se poterat, & quo maximè indigebat, sanitatis beneficium postulare. Videtur nõ omnino fuisse mutus, sed impeditæ ad loquendum linguę, quia Græcè μογιλάλος, id est ægrè, ac difficilè loquens appellatur. Et aliquando & audiuerat meliùs, & liberiùs loquutus fuerat; siquidẽ linguã didicerat, qua simul, vt sanatus est, loqui cœpit: nisi credere velimus, & eam partem vnam fuisse miraculi, vt non modo impedita solueret lin-

gua,

gua, sed sermonis etiam cognitio cõferretur. Id etiam videtur Marcus ver.35.subindicare, cum dicit loquutum fuisse rectè, veluti insinuans loqui quidem ante, sed non rectè loqui potuisse.

Et deprecabantur eum.) Sic etiã Gregor. legit homilia in Ezechielem 10. Græcè tamen est παρεκαλοῦσιν αὐτόν, deprecantur eum; atque ita etiam legendum esse Latinè docet ea, quam temporum consequentiam Grammatici vocant. Alioqui dicendum fuit, *& deprecabantur eum, vt imponeret illi manum.*

Curatio ægrotorũ per impositionẽ manuum.

Vt imponat illi manum.) Manus illi à Christo imponi postulabant, aut quòd scirent eum manuum impositione alios multos ægrotos curauisse supra cap.1.31.& 5.41. & 6.5.& infra ca.8.23.25. & Matthæi 8.3.15.& 9. 25.& 19.15.& Lucæ 13. 13. aut quia vetus erat prophetarum, & sanctorũ virorum consuetudo, vt impositis sanarent manibus, quod ne Gentiles quidem ignorabant, vt Naaman ille Syrus indicio est 4. Reg. 5.11. *Iratus Naaman recedebat dicens, Putabã, quòd egrederetur ad me, & stans inuocaret nomen Domini Dei sui, & tangeret manu sua locum lepræ, & curaret me.* Hac ducti consuetudine alij etiam idem, vt faceret, Christum rogauerunt supra c.5.23.& Matthæi 9.18.& 19.13.& infra c.8.22.

33. *Et apprehendens eum ad turba seorsum.*) Nemini, vt arbitror, hunc locum legenti non statim occurrit dubitatio, quam ob rem mutum illum Christus curandi causa à turba semouerit, cùm eius potius gloria postulare videretur, vt coram quamplurimis testibus miraculum faceret. Huius rei Hieron. & Beda causam hanc afferunt, quòd qui à Christo curari volunt, recedere à tumultu hominum debeant. Rectè, sed allegoricè. Chrysostom. apud D. Thomam, Theophylactus, & Euthym. vt fugeret ipse, & nobis fugiendi iactantiam daret exemplum. Nunquam enim coram alijs, nisi propter ipsorum vtilitatem, miracula facere solebat. Alij, quòd eos, qui tunc aderant, indignos, qui miraculum viderent, iudicauerit. At viderunt statim effectum. Alij, vt surdum, mutumque curaturus remotus ab hominum cœtu meliùs oraret; orasse enim ex versu 34. manifestum est. Credo ego eodem consilio Christum eum à turba hominum semouisse, quo paullo post versu 36. præcepit illi, cæterisque, qui illum adduxerant, *ne cui dicerent.* Quod ipsum, qua ratione fecerit, illic exponemus.

Et misit digitos suos in auriculas eius.) Duabus Christus in hoc miraculo faciendo ceremonijs nõ quidem necessarijs, sed certo tamen consilio vsus est. Neque enim dubium est, vt Chrysostom. ait, quin potuerit & sine digiti contactu, & sine saliua curare. Quo autem cõsilio vtrumque facere voluerit, non curiosè quæri solet. Recepta apud bonos auctores sententia est, digito Christi Spiritum sanctum; saliua diuinam sapientiam significari. Nam cum Lucas capi. 11.20. dicat Christum dixisse, *si in digito Dei eijcio dæmonia*, Matthæus c.12.28. dicit eum dixisse, *si in spiritu Dei eijcio dæmonia.* Itaque digitus Dei, & spiritus Dei vna res sunt: & diuinam sapientiam à Christo in nos, sicut ex capite saliuam deriuari. Ita Gregorius homilia in Ezechielem 10. Hieronym. Beda, & Strabus in commentarijs. Alij, vt qui hominem totum initio manu sua formauerat, totum per peccatum deformatum eadem, qua formauerat, manu reformaret. Chrysost. apud D. Thom. Quorsum ergo saliua? Meliùs Euthy. & Theoph. vt ostenderet omnes corporis sui partes propter cõiunctam diuinitatem fuisse salutiferas. Hanc ego rationem probo; nec enim alio cõsilio videtur Christus digitos hoc loco in aures surdi, saliuã in os muti immisisse, quàm quo solebat toto ægrotantibus corpore manus imponere, vt corporis sui efficacitatem declararet, cuius contactu omnes curaret morbos: vt ex Cyrillo Alexandrino apud Matthæum annotauimus.

Vide-

Videtur etiam voluisse Christus non semper æqualiter suam diuinitatem, potentiamque declarare, quòd non semper, etiam si nos causa lateat, conuenire iudicaret. Aliquando solo verbo dæmones eijcit, mortuos exsuscitat, ostendens se omnino esse Deum: aliquando tactu, saliua, luto sanat ægrotos, accommodans quodammodo potentiam suam ad modum agendi causarum naturalium, & ad sensum, & consuetudinem hominum. Quia ergo, qui surdi sunt, videntur re aliqua obturatas habere aures, mittit digitum in aures surdi, quasi clausas, & obturatas terebraturus, aut impedimentum, quod in illis erat, ablaturus digito. Et quia, qui muti sunt, videntur ligatam nimia siccitate habere linguam, palatoque adhærentem, ideoque loqui non posse sicut Propheta ille dixit, *lingua mea adhæsit faucibus meis.* Psalm.21.16.& alio loco, *adhæreat lingua mea faucibus meis*, id est mutus fiam *si non meminero tui*, id est nisi laudes tuas prædicauero Psalm. 136.6. mittit saliuam in os muti, qua si eius linguam humectaturus, saliuam autem potiùs, quàm humorem alium, quòd humana saliua multos ad morbos medicamentum esse, & quòd saliua humectari lingua, & mobilis, volubilisque fieri soleat; nam & qui humidiore sunt cerebro, quia plus saliuæ habent, solutiorem videmus habere linguam. Itaque quemadmodum per metaphoram surdæ aures clausæ, & muta lingua ligata dicitur, ita & per metaphoram Christus digitum in aures surdi, saliuam in os muti immisit. Hoc tantum interest, quòd illa metaphora in verbis, hæc in factis consistit. Putat Euthym. Christum duos digitos in duas surdi aures misisse, vnum dexteræ manus in aurem dextram, aliũ sinistræ in sinistram, propterea, vt opinor, quòd Euangelista plurali vsus sit numero. Duos quidẽ in duas aures digitos immisisse probabile est, quia vtrique auri audiendi restituit facultatem; dexteræ verò manus digitum in dexteram, sinistræ in sinistram misisse nulla ratio est, & est ratio aliqua contraria, quia cùm Christus aduersus staret surdo, necesse erat, vt dextrum eius latus surdi sinistro, sinistrum dextro lateri responderet. Nisi dicamus, quod nulla potest coniectura probari, transuersa in figuram crucis posuisse brachia, quod Patriarcham Iacobum filijs Ioseph benedicentem fecisse legimus Gen.48.14.

Et expuens tetigit linguam eius.) καὶ πτύσας, & cum expuisset, tetigit (sub. saliua) linguam eius. Non est credibile in os muti inspuisse, sed cùm priùs expuisset, sumptam deinde saliuam digito super muti linguam imposuisse, idque ex Græcorum verborum proprietate colligitur. Alias et legimus Christum saliua curasse cæcos, vt infra cap.8.23. & Ioannis 9.6. quibus in locis ea de re dicemus.

34. *Et suspiciens in cœlum ingemuit.*) Vtrumque, & quod in cœlum suspexerit, & quòd ingemuerit orantis fuit, vt Greg. homilia in Ezechielem 10. Beda, & Theophylact. existimant. Quamquam Chrysostom. apud D. Thom. & Euthym. in commentarijs gemitum illum dolentis fuisse putant humanam conditionem, atque miseriam, quòd ita hominibus dæmon illuderet. Vtrumque probabile est, vt & Theophylacto videtur. Minimè opus erat Christo, vt oraret, & ægrotis à patre gemitu etiam edito sanitatem peteret, quã poterat per se ipse dare: sed tamen videmus eum, cum miracula quædam faceret, orare solitum, vt Ioannis 11.41.42.43. eius rei causa quædam apud Ioannem à Christo ipso redditur, *Pater*, inquit, *gratias ago tibi, quoniam audisti me; ego autem sciebã, quia semper me audis, sed propter populum, qui circunstant, dixi, vt credant, quia tu me misisti.* Ergo propterea nũc Christus, si ex vno exemplo facere coniecturam licet, facturus miraculum Patrem orat, vt qui aderant, intelligerent se ab eo missum esse. Aliam rationem Gregorius homi-

10.in

Universidad de Deusto
Biblioteca

10. in Ezechielé, Beda, Strabus, Theophyl. & Euthy. in commentarijs afferunt, vt nobis, vt idem faceremus, exemplum præberet. *Qui suspiciens,* inquit Greg. *in cœlum ingemuit, non quòd ipse necessarium gemitum haberet, qui dabat, quod postulabat, sed nos ad eũ gemere, qui cœlo præsidet, docuit. vt aures nostræ per dona sancti spiritus aperiri, & lingua per saliuam oris, id est per scientiã diuinæ locutionis solui debeat ad verba prædicationis.* Allegoricè.

Ephphetha.) אתפתח Ethpethach Chaldaicus est imperatiuus passiuæ significationis, Latinè *aperire*, aut *apertus esto*, sicut dixit leproso, Munda re, id est mundus esto, supra c. 1. 41. & Mat. 8. 3. & Luc. 5. 13. Eodem loco vtrumque Christus ostendit, vt obseruauit Beda, & se verum esse Deũ, qui imperando curaret morbos, & à patre tamen omnem accepisse potestatem, qui curaturus precaretur illum. Quærunt quidam, quam ob causam Euangelista Chaldaicum verbũ, quo Christus vsus est, retinuerit. Mirum, quàm hoc loco ineptus sit quidam hæreticorum interpres, qui minimè apud eos ineptus iudicatur, *Ideo,* inquit *fecit, vt indicaret nullam in verbo curandi vim fuisse,* nosque superstitionis accusat, quòd in certis quibusdã verbis vim esse aliquã existimemus. Fallor, nisi insanit. Si enim sanus fuisset, intellexisse, vt profectò se contrarium sua illa ratione concludere debuisse. Si enim nulla in verbo vis erat, quid opus erat, vt Euangelista illud ipsum quod Christus pronuntiauerat verbum, & eadem, qua ille pronuntiauerat, lingua recenseret; nisi vt doceret, quo veluti instrumento tam insignè Christus miraculum fecisset, quoque, qui eius personam gerunt, similibus in rebus vti debeant? Nam & gladium, quo rex aliquis hostem deuicerit, diligenter eius posteri conseruant, eoque, quoties possunt, libenter vti solent. Sed hæc non ideo disputamus, quòd vera esse existimemus, sed vt istos rideamus irrisores. Non ita vim esse putamus implicatam verbis, vt si alterius linguæ verbo idem significante sententia eadem proferatur, non sit vim eandem habiturũ. Quin & baptismum, & alia omnia sacramenta quacunque tandem lingua eodem modò sensu conferantur, idem efficere docemus, negamus tamen, quod isti magnam Christo facientes iniuriam irrisores dicunt, nullam eius verba vim habere, nec solum aliquam; sed etiam infinitam habere credimus; *verbo* enim *eius cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Et si eius saliua vim aliquam habuit, vt impeditã hominis muti solueret linguam, cùm, vt Theophy. ait, tantùm sit corporis excrementum, multò profectò maiorem eius verbum habuisse credendum est, quod voluntatis eius, qua omnia perficit, instrumentum erat. *Domine,* dicebat ille, *non sum dignus, vt intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo, & sanabitur puer meus* Matthæ. 8. 8. Verum enim vero plus fidei Gentilis ille Centurio, quàm isti, qui solam fidem prædicant, habebat. Sed eam vim nos non in sono, non in Græcis, aut Chaldaicis litteris, sed in significatione, qua Christi voluntas declaratur, collocamus. Scimus, quid Augustinus dixerit. *Nõ quia dicitur, sed quia creditur, non sonus transiens, sed virtus manens.* Cur ergo Euangelista Chaldaicum verbum retinere voluit? vt maiorem, quemadmodum ego quidem arbitror, historiæ fidem conciliaret, & quòd plus auctoritatis, plus maiestatis, plus veneretionis ipsum à Christo Chaldaicè pronunciatum verbum habere videretur. Tanquam si nos Platonis aliquam sententiam proferentes non Latinis eã, sed Græcis ijsdem omnino, quibus ille vsus sit, verbis recitemus, haud dubium, quin & augeamus fidem, & orationi plus auctoritatis, grauitatisque adhibeamus.

Verba Christi, quibus sanabat vim sanandi habebã, vt saliua.

Psal. 32. 6.

Tract. 80. in Ioan.

35. *Et statim aperta sunt aures eius, & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.)* Exponit his verbis & celeritatem, & perfectionem editi miraculi. Celeritatem quidem, quòd ad vnum Christi verbum non vlla interposita mora, sed statim consequutus effectus sit. Nimirum ille ipse dixerat Ephpheta, qui olim dixerat, & facta sunt; mãdauerat, & creata sunt Psal. 32. 9. Perfectionem verò cum dicit *loquebatur rectè*, id est perfectè curatus est, non sicut ij, qui medicinæ arte curantur, in quibus solent plerumq; aliquæ præteriti morbi reliquiæ remanere. Quod dicit de loquendi, id etiam de audiendi facultate intelligendum est; sed loquutum potius fuisse, quàm audisse rectè illum dixit, vt alluderet ad id, quod dixerat ver. 32. vbi eum μογιλάλον ægrè, ac difficilè loquentem appellauerat, quasi dicat non iam difficile, impediteque, vt ante loquebatur, sed rectè, atq; expeditè loquutũ fuisse. Dicit autem apertas fuisse aures, & linguæ solutũ vinculũ metaphoricè loquens quasi clausæ aures, ligata lingua eius fuerit, quòd surdi aures clausas, muti ligatam linguam habere videantur.

36. *Et præcepit illis, ne cui dicerent.)* Non solùm ei, qui curatus fuerat, sed ijs etiam, qui eum ad Christum adduxerant, quia miraculo interfuerãt præcepit, ne quid dicerent. Quod, quo consilio fecerit, multis iam locis disseruimus supra c. 1. 44. & 5. 43. & Matthæi 8. 4. & 9. 30.

Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabãt.) Græcismus est, quem maluit noster interpres ad verbum exprimere, quàm Latinè loqui, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον, quo magis ille ipsis præcipiebat, tãto illi magis prædicabant. Idem alijs ab eo curatis accidit Matthæi 9. 30. 31. & supra c. 1. 44. 45.

Vbi an aliqua in illis, qui prohibente Christo eius miracula prædicabãt, culpa fuerit, disputauimus. Hos hoc loco rectè quidem Theoph. excusat. D. Aug. lib. 4. de consensu Euangelistarũ c. 4. & Beda in huius loci cõmentarijs videntur existimare non seriò Christũ prohibuisse, ne quid diceret, sed potius, vt magis ad dicendũ incitaret; nitimur enim in vetitum. Et vt alijs exemplũ in ipsis præberet, debere eos à se non prohibitos ipsius miracula omnibus enarrare, cùm illi, qui prohibiti erant, tam diligẽter narrauissẽt. Difficile creditu est. Cur ergo prohibebat, si sciebat id nõ esse facturos? Cur nobis præcepta tradit, quæ nos non obseruaturos nouit? Facit ille, quod debet, quodque in se est, quamuis non ignoret nos, quod debemus, quodque in nobis est, minimè facturos.

Cur Deus præcepta hominib⁹ dat, quę scit nõ obseruaturos.

37. *Et eo amplius admirabantur.)* Hoc non solum ad eos, qui ad Christum surdum, & mutum adduxerãt, sed etiam ad eos, qui ab eis, quid factum fuisset, audiebant, referri potest. Est enim quasi applausus, & acclamatio ea, quæ audiebant approbantium. Id etiam ex Matthæo c. 9. 33. simili apparet exemplo. *Ejecto* inquit, *dæmonio loquutus est mutus, & mirata sunt turbæ dicentes, Nusquam apparuit sic in Israel.*

38. *Bene omnia fecit.)* Quasi dicant, nihil in eo reprehendi potest, quèadmodũ Pharisæi reprehẽdere conãtur nihil enim facit, quod bonum non sit, quodque non in maximum hominum redundet beneficiũ: quod distributè exponunt, *Et surdos fecit audire, & mutos loqui*, G. ποιῶ facit, id est facere solet.

CAPVT VIII.

1 IN diebus illis iterum cum turba multa esset, nec haberent, quod manducarent, conuocatis discipulis, ait illis: 2. Misereor super turbam: quia ecce iam triduo sustinent me, nec habent, quod manducent: 3. & si dimisero eos ieiunos in domum suã, deficient in via: quidam enim ex eis de longe venerunt. 4. Et re-

Matth. 15. d. 32.

sponderunt ei discipuli sui: vnde illos quis poterit hic saturare panibus in solitudine? 5. Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Qui dixerunt: Septem. 6. Et præcepit turbæ discumbere super terram. Et accipiens septem panes, gratias agens fregit, & dabat discipulis suis, vt apponerent, & apposuerunt turbæ. 7. Et habebant piscículos paucos: & ipsos benedixit, & iussit apponi. 8. Et manducauerunt, & saturati sunt, & sustulerunt, quod superauerat de fragmentis, septem portas. 9. Erant autem, qui manducauerant, quasi quattuor millia: & dimisit eos. 10. Et statim ascendens nauim cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha. 11. Et exierunt Pharisæi, & cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab illo signum de cœlo, tentantes eum. 12. Et ingemiscens spiritu, ait: Quid generatio ista signum quærit? Amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum. 13. Et dimittens eos, ascendit iterum nauim, & abijt transfretum. 14. Et obliti sunt panes sumere: & nisi vnum panem non habebant secum in naui. 15. Et præcipiebat eis, dicens: Videte, & cauete a fermento Pharisæorum, & fermento Herodis. 16. Et cogitabant ad alterutrum, dicentes: Quia panes non habemus. 17. Quo cognito, ait illis Iesus: Quid cogitatis, quia panes non habetis? nondum cognoscitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor vestrum? 18. oculos habentes non videtis? & aures habentes non auditis? Nec recordamini, 19. quando quinque panes fregi in quinque millia: quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei: Duodecim. 20. Quando & septem panes in quattuor millia: quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicũt ei: Septem. 21. Et dicebat eis: Quomodo nondum intelligitis? 22. Et veniũt Bethsaidam, & adducunt ei cæcum, & rogabant eum, vt illum tangeret. 23. Et apprehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius impositis manibus suis, interrogauit eum, si quid videret. 24. Et aspiciens, ait: Video homines velut arbores ambulantes. 25. Deinde iterum imposuit manus super oculos eius: & cœpit videre, & restitutus est ita vt clare videret omnia. 26. Et misit illum in domum suam, dicens: Vade in domum tuam: & si in vicum introieris, nemini dixeris. 27. Et egressus est Iesus, & discipuli eius in Castella Cæsareæ Philippi: & in via interrogabat discipulos suos, dicens eis: Quem me dicunt esse homines? 28. Qui responderunt illi, dicentes: Ioannem Baptistam, alij Eliam, alij vero quasi vnum de prophetis. 29. Tunc dicit illis. Vos vero quem me esse dicitis? Respondens Petrus, ait ei: Tu es Christus. 30. Et comminatus est eis, ne cui dicerent de illo. 31. Et cœpit docere eos quoniam oportet filium hominis pati multa, & reprobari a senioribus, & a summis sacerdotibus, & Scribis,

Matt. 16. art. 1. Luc. 11. g. 34.

Mat. 16. a. 5.

Eup. 6. f. 91 Io. 6. b. 11.

Mat. 16. b. 13.

Luc 9. c. 18

bis, & occidi: & post tres dies resurgere. 32. Et palam verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare, eum. 33. Qui conuersus, & videns, discipulos suos, comminatus est Petro, dicens: Vade retro me satana, quoniam non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum. 34. Et conuocata turba cum discipulis suis, dixit eis: Si quis vult me sequi, deneget semetipsum: & tollat crucem suam, & sequatur me. 35. Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, & Euangelium, saluam faciet eam. 36. Quid enim proderit homini, si lucretur mundum totum: & detrimentũ animæ suæ faciat? 37. Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua? 38. Qui enim me confusus fuerit, & verba mea in generatione ista adultera & peccatrice: & filius hominis confundetur eum, cum venerit in gloria patris sui cum angelis sanctis. 39. Et dicebat illis: Amen dico vobis, quia sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem, donec videãt regnum Dei veniens in virtute.

Matt. 10. d. 38. & 16 d. 24. Luc. 9. c. 23 & 14. f. 27 & 17. g. 33 Ioan. 12. d. 25. Matt. 10. d. 33. Luc. 9. c. 26 & 12. b 9. Matt. 16. d. 27. Luc. 9. 6. 27.

IN CAPVT VIII.

1 *In diebus illis.*) Sub idẽ tempus, quod de industria dicere videtur Euangelista, ne quis existimet certũ diem notare voluisse; aut significare ea, quæ sequuntur eodem omnino die, quo ea, quæ superiore capite dicta sunt, accidisse. Non enim eodem die, sed trium dierum spatio hæc illaque facta sunt, vt constat ex versu 2. & ex Matth. c. 15. 32. fuerat enim Christus per tres illos dies ibi, & miraculũ illud, quod in fine superioris capitis narrauit Marcus, & multa alia, quæ à Marco prætermissa Matthæus commemorauit, fecerat: quibus videndis illa quattuor millium hominum intenta turba, oblita cibi, oblita potus, totum illud triduum cum Christo trãsegerat. Quæ autem sequuntur vsq; ad versum 22. vide apud Matthæum c. 15. 32. & c. 16. 5.

22. Et veniunt Bethsaidam.) Bethsaida ciuitas erat Petri, Andreæ, & Philippi, &, vt Chrisostomus homil. 9. in hunc locum existimat, etiam Iacobi, & Ioannis. Eam Brocardus diligens terræ sanctæ obseruator 1. p. c. 5. §. 6. ita describit, *A Nepthalim tribus leucis in angulo maris Galilææ, vt idem curruari incipit, ab Aquilone contra Austrum sita est Bethsaida ciuitas Petri, Andreæ, & Philippi.*

Et adducunt ei cæcum.) Verbum sine suppositio ex Hebraismo, quem tam multis iam locis indicauimus. Intelligitur autem participiũ, quod natura sua latet in verbo, *adducunt ei*, sub. adducẽtes. Chrysost. homil. 9. existimat Apostolos intelligendos, qui mutum illum, & surdũ ad Christũ adduxerint. Minus probabiliter.

Et rogabant eum, vt illum tangeret.) Aut non satis habebant fidei, qui existimabant Christum, nisi tangendo, curare non posse, vt Theophyl. interpretatur: aut consuetudine ducebantur, quòd scirent consuesse Christum ijs, quos curabat, manus imponere de qua consuetudine diximus superiore capite ver. 32.

23. Et apprehensa manu cæci eduxit eum extra vicum.) propter ciuium Bethsaiditarum incredulitatem, vt

Theophyl. & Euthy. arbitrantur, qui cum multa alia Christi miracula vidissent, credere noluerant, quemadmodum illis Matthæi 11. 21. exprobrat Christus, *Væ tibi Corozain, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro, & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egissent.* Potius credo ea ratione eum extra vicum seduxisse, qua supra c. 7. 33. mutum illum, & surdum, vt cura et, à turba semouit: inde igitur causa petenda est.

Et expuens in oculos eius.) Huius etiã rei causam capite præcedente versu 33. exposuimus. Hoc tantum addendum, quòd sicut illic saliuam suam Christus immisit in os muti, quia saliua humectatur, mouetur que lingua ita solemus lippientes, & caligantes oculos saliua mundare: ideo ergo saliua cæcum curauit, quæ non quia humana, sed quia Christi, id est Dei saliua erat, cæcum sanauit.

Impositis manibus.) Putant Chrysostom. homil. in Marcum 9. manus super cæci oculos Christum posuisse, & antequam amoueret, interrogasse, nunquid videret; in eoque miraculum fuisse, quòd cum Christus manus super eius oculos positas haberet, quibus vel perspicacissimus hominis visus impediri poterat, videret tamen. Quod non magis mihi probabile videtur, quàm opus illud esse Chrysostomi, quod etsi ingenio, eruditione, ac pietate non caret, genio tamen, stylo, sublimitate, & iudicio Chrysostomi caret, & quidem D. Thom. cum Chrysostomum citat in Marcum, nunquam hoc, sed aliud, quod nos non habere dolendum est citare solet. Aut ergo manus non super oculos cæci posuit, aut quod similius vero est, cum eas super oculos posuisset, indeque remouisset, interrogauit, ecquid videret. Ita illud participium ἐπιβλέψας positum est pro ἀναβλέψας, cum posuisset.

Homilia in Marcum falsò Chrysostomo adscripta.

24. Video homines velut arbores ambulantes.) Ambulantes ad homines referendum, vt ex verborum Græcorum constructione perspicitur, quasi dicat homines, quos ambulantes video, non homines, sed arbores mihi videntur. Quare declarauit se videre quidem aliquid, cum ante nihil videret, imperfectè tamen videre, cùm inter homines, & arbores distinguere non posset, quemadmodum qui procul hominem vident, quia molem corporis vident, lineamenta autem non discernunt, nesciunt vtrum arbor, vel homo sit. Ita Beda. Mirum, cur non statim cæcus iste perfectè curatus fuerit, sicut solebãt ægroti alij à Christo curari. Chrysostom. apud D. Thom. Theophylact. & Euthym. totam in cæco eius rei causam esse putant, quòd nondum perfectè crederet. Augustin. verò apud Strabum (nam alibi, quòd sciam, non habemus) & Chrysostom. ille quisquis fuit, cuius extant in hunc locum homiliæ, mysterium esse dicunt, quòd ille cæcus primum imperfectam, cum solam legem; deinde perfectam cum Euangelium cognouit, sciẽtiam habuerit. Hæc allegorica sunt, sicut illa, quæ à Hieronym. & Beda afferuntur, quæ nos quidem probamus, sed aliud quærentes non amplectimur. Verisimile mihi videtur in vtroque fuisse causam, & in Christo, & in cæco. Nam perfectè credentem perfectè curare noluisse, quia Christi benignitate indignum, & ab eius consuetudine alienum est, credi non debet: & cum posset imperfectè credentem, si voluisset, perfectè curare; voluit tamen suam potentiam ad illius fidem moderari, quod, & in Petro super mare ambulante fecisse legimus, qui cum perfectè credebat, firmis super mare vestigijs incedebat, cum dubitabat, mergebatur Matthæi 14. 30. fortasse etiam voluit, vt cæcus beneficium, quod accipiebat, sanitatis, dum paulatim sibi conferebatur, pluris faceret.

26. Et misit illum in domum suam.) Quare miserit, ex verbis sequentibus intelligitur, ne si in proximam iret vrbem, quæ in Bethsaida dicebatur, aut huc illuc vagaretur, miraculum euulgaret. Cur autem ne-

di pueros in nomine meo suscipiatis, eorumque similes efficiamini, ergo *nisi conuersi fueritis, & efficiamini, sicut paruuli isti, non intrabitis in regnum cælorum* Hæc etiam ideo leuiter tantùm attingimus, quia apud Matthæum explicauimus.

38. *Respondit illi Ioannes.*) Quomodo ista cum superioribus hæreant, nõ apparet. Sunt qui putent ideo Ioannem hoc subiecisse, quòd cum tantopere audiuisset puerorum exemplo humilitatem à Christo commendari, veritus fuerit, ne superbè ipsi fecissent, quòd illum, qui eius nomine dæmones eijciebat, prohibuissent. Huius quidam sententiæ Theophylactum auctorem faciunt, etsi nihil apud eum simile reperio. Alij, quia Christus dixerat, *In nomine meo*, occasionem Ioannem arripuisse, vt non quasi culpam deprecans, sed quasi dubitans, num bene fecissent, aut nũ idem in posterum facere deberent, Christo, quòd factum erat, exponeret. Alij quasi Ioannes ex contrario collegerit non fuisse illum in nomine Christi recipiendum, quia etsi nomine Christi dæmones eijciebat, illũ tamen in Apostolorum consortio non sequebatur. Non videtur mihi intelligi posse, quomodo cum præcedentibus ista cõueniant, nisi priùs, quo animo à Ioanne dicta fuerint, intelligatur; de eius autẽ animo difficile est, & fortasse periculosum iudicare, sed si rationem, quà ducere videtur, sequi licet, glorians potiùs, quàm aut dubitans, aut culpam deprecans hoc videtur mihi dixisse; glorians inquam, non in se, sed in Domino, quasi Apostoli, quorum nomine loquebatur, bene functi fuissent officio, quòd illum prohibuissent, nõ tam suæ, quàm Christi consulentes auctoritati, ne quis, cui eam Christus non fecisset potestatem, in eius nomine, quasi auctoritatem furatus, dæmones pelleret, sicut septuaginta duo illi discipuli gloriabantur Lucæ 10. 17. Itaque non arbitror esse quærendum, quorsum id Ioannes dixerit; neque enim post superiorem, vt ego opinor, dixit historiam, sed alio quo loco; nec alia fortassis occasione, quàm quòd recens id factum esset; qua eadem ratione septuaginta illi discipuli apud Christum gloriati sunt, quòd sibi in eius nomine etiã dæmonia subiecta fuissent, quia recens id erat; redibant enim à legatione sua, in qua dæmones sibi subiecerant. Cæterum Marcus, & Lucas, quia de Christi nomine mentionem fecerant, & hanc Ioannis orationẽ, vbi de Christi nomine similiter agebatur, interseruerunt, idemque de v. 41. & 42. iudicandum. Quod ergo Marcus, & Lucas dicunt respondisse Ioannem, non sic accipiendum est quasi ad ea, quę fuerant? Christo dicta, responderit, sed, vt sæpe docuimus, Hebræorum phrasis est, qua ענה respondere significat etiam aggredi ad loquendũ, vt Matth. 11. 25. & 22. 1.

Vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, qui non sequitur nos.) Quæri hoc loco conuenit, quo modo dæmones, qui Christum non sequebatur, in Christi nomine posset eijcere. Possumus intelligere non eiecisse dæmones verè, sed eijcere professum, atque conatum fuisse, atque ita illud significare, *Eijcientem dæmonia*. Alijs enim locis docuimus, exẽplisque demonstrauimus verba nõnunquam non effectum, sed affectũ, conatumque significare; nolo tamen omnibus dissentientibus auctoribus id primus dicere. Potuit neque corpore, neque animo, id est fide, doctrinaque sequutus Christum dæmones pellere, vt Christi etiam testimonio docemur Matthæi 7. 22. & August. lib. 4. de consens. Euangel. c. 5. Beda, & Theophylact. hoc loco sentiũt Potuit multo facilius fide, non corpore Christum sequutus, vt Ambrosius libro commentariorum in Lucã 7. & Euthymius, existimant illum fecisse. Sed oritur ex huius explicatione quæstionis altera quæstio, quomodo ille, siue ex discipulis fuerit Christi, siue non, potuerit dæmones pellere, cùm solis Apostolis eam Christus potestatẽ tradidisset,

supra c. 3. 15. Dederat quidem hanc potestatem solis Apostolis publicè, & quasi solemni quodam ritu, sed nullam sibi ipse legē indixerat, quominus alijs quibuscunque vellet, dare posset, permitteretque, vt quisquis eius nomine certa fide, aut nulla etiam aliquando fide dæmones eijcere conaretur, verè etiam eijceret, quo magis nominis sui vis, & auctoritas cognosceretur, vt Theophylactus adnotauit: quemadmodum & sacramentis gratiam nobis promisit, sed, vt Theologi docent, non alligauit. Quin & illis septuaginta duobus discipulis non constat, cum ad prædicandum mitteret, eijciendorū dæmonum dedisse potestatem; eiecerunt tamen, atque eo fortasse magis, quòd dæmones eiecissent, potiùs, quàm quòd alia miracula fecissent, gloriati sunt, quo minus eam à Christo expressam verbis potestatē acceperant. Denique etsi promulgatum nondum erat, omnium tamen credētium erat priuilegium, vt possent dæmones expellere infra c. 16. 17. *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eijcient*. Sed quia id & ardore fiebat fidei, & congregandæ, firmandæque Ecclesiæ causa concessum fuerat; quādiu & ardor viguit fidei, & Ecclesia vt confirmaretur, miraculis eguit, omnes, qui veram habebant fidem, dæmones conati eijcere solebant, vt ex Iustino, Tertulliano, & Lactantio cognoscimus.

Qui non sequitur nos.) Dubium, quo sensu hoc dicat Ioannes, vt superius attigimus, vtrum intelligat illum neque corpore, neque fide, quēadmodum Augustinum, Bedam, atq; Theophylactus, sentire diximus; an fide quidem; sed non corpore, vt Ambrosius, & Euthymius, existimant, Christum sequutum fuisse. Probabilior mihi Ambrosij, & Euthymij sententia videtur. Quæ inde etiam confirmatur, quòd non dicat Ioannes Christo, qui non sequitur, sed *Qui non sequitur nos*, quasi voluerit dicere Christi quidem doctrinā, fidemque sequutum, sed tamen ex ipsorum non fuisse Collegio, quibus solis eam Christus dedisset auctoritatem. Eodem pertinet, quòd Christus non respondeat ver. 40. Qui non est contra me, pro me est, sed, *Qui non est aduersum vos, pro vobis est*, quasi significet satis esse, quòd ille doctrinā sequatur Euangelicam, quamuis ex ipsorum consortio non sit, neque enim propterea pro aduersario habendum esse. Quæri potest, ac etiam à nonnullis solet, num ille peccauerit, quòd iniussus à Christo tentauerit eius nomine dæmones eijcere. Caluinus hæreticorum interpres nō dubitat, quem Christus absoluisse videtur, condemnare; nimiam enim audaciam fuisse existimat, quòd id facere conatus fuerit, quod proprium Apostolorum erat. Quemadmodum Actorum 8. 18. Simon ille magus videns per impositionem manuum Apostolorum dari Spiritum sanctū, voluit eam ab Apostolis emere potestatem, & c. 19. 13. 14. septem illi filij Sceuæ Iudæi in nomine Christi tentarunt Apostolorum imitatione dæmones pellere. Melior Euthym. & aliorum sententia est, bono illum animo fecisse, cum videret Apostolos, quorum fidem, doctrinamque sequebatur, idem efficere: magnumque huius sententiæ argumentum est, quòd Christus eum vetuerit prohiberi; & non fecisset, si culpa aliqua sua illud vsurpasset munus. Successus etiam ipse eius animum probat; nam etsi dubium non est, quin possint etiam homines iniqui, & nefarij dæmones exigere, haud scio, an credendum sit in illis initijs, id fuisse Christum permissurum, ne quis interpretari posset magnum non esse, si Christus id faceret, quod alij etiam homines ab eius doctrina, & moribus alieni facerent.

Caluinus reprehenditur.

Et prohibuimus eum.) Quo animo Apostoli illum prohibuerint, nihil possumus, nisi obscuris suspicari magis, quàm scire coniecturis. Hæreticorum interpretes duce, vt solent, Caluino haud paullo melius de se, quàm

Apostoli cōtra hæreticos defenduntur.

quàm de Apostolis sentientes, inconsideratè eos temere, superbè. inuidè fecisse docent. Inconsideratè quidē, ac temere; quia inconsulto fecerunt Christo; superbè, & inuidè; quia eijciendorum dæmonum potestatē parem habere noluerunt: sicut Ioannis discipulos quantumuis sanctos, æmulatione tamen quadam stimulatos fuisse legimus, quòd viderent Christum plures discipulos facere, baptizareque, quàm Ioannem Ioannis 3. 26. meliore omnino spiritu Theophylactus, & Beda Apostolorū animum interpretantur, non inuidia, sed potiùs charitate prohibuisse. At reprehenduntur à Christo. Reprehenditur quidem factum, animus non reprehenditur. Credamus sanè, vt æquum est, bono fecisse animo; tamen qua ratione prohibuit? cùm enim rectè, vt diximus, se facere putauerint, necesse est iusta aliqua ducti ratione fecerint; ea quæ fuerit, quæritur; quia eos non sequebatur, hanc enim ipsi rationem reddūt. Sed de hoc ipso dubitatur, quare hac ratione, quòd ipsos non sequeretur, prohibuerint. Non inuidebant, opinor, illi eijciendi dæmones potestatem, sed cum scirent solis sibi eam Christum auctoritatem tradidisse, volebant eius conseruare disciplinā, neque pati, vt quisquam præter illā etiam, quod bonum per se esset, faceret. Ideo gloriantes, vt diximus, factum Christo narrant. Prohibuimus eum, quòd minimè profectò fecissent, si sua, non Christi causa prohibuissent.

39. *Iesus autem ait*) *Autem* aduersatiua particula indicat Christum aliter, quàm sperabant Apostoli, respondisse. Sperabant illi fore, vt quod narrabant, tanquam egregiè factum, laudaretur à Christo, quod tamen reprehensum est.

Nolite prohibere.) In posterum; tūc enim iam prohibuerant, sed tamen iubet deinceps, si ea vti velit potestate, non prohiberi. Vult Christus non solùm per Apostolos, sed per quoscunque etiam aliòs discipulos doctrinam suam corroborari miraculis. Quo prorsus spiritu D. Paulus ad Philip. 1. 18. dicebat, *Quid enim? dum omni modo, siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuntietur? & in hoc gaudeo, sed & gaudebo* Et Moyses Num. 11. 29. cum nuntiatum illi esset, nescio quos alios in exercitu prophetare, *Quis*, inquit, *tribuat, vt omnis populus prophetet, & det eis Dominus spiritum suum?* Idem nos facere Salomon præcipit, Prouerbiorum 3. 27. *Noli prohibere benefacere eum, qui potest; si vales, & ipse benefac*.

Nemo est enim, qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me). Virtutem pro miraculo poni nemo nescit. Malè de Christo loqui, vt opinor, est in illum blasphemare, quemadmodum qui in illum nō credebant, solebant facere. Plus insinuare Christus voluit, quàm verbis expressit. Nemo potest in nomine meo miracula facere, qui non meā agnoscat potestatem, neque Christum esse confiteatur; sed pro, Qui non confiteatur me, per tapinosin dixit, *qui possit citò malè loqui de me*. In promptu ratio est; quisquis in nomine Christi miracula facit, ipsa experitur re, quanta sit Christi potestas, cuius solo nomine à se ipso etiam fortasse non credente miracula fiant. Itaque non potest non citò credere. Sic ego interpretor; etsi paulo aliter Theophylact. & Euthym. quos, cum possum, libenter auctores sequor, interpretari scio; non posse eum, qui nomine Christi miracula facit, tanto ab eo obligatum beneficio malè de ipso loqui. Citò τακὺ positum est pro facilè, quasi dicat difficile est, aut vix fieri potest, vt quisquam in nomine meo dæmones eijciat, & me blasphemet. Reddit ergo causam Christus, cur illum prohibere Apostoli non debeant, quia cum in suo nomine dæmones eijceret, verisimile esset eum in se credere; hoc enim est non posse malè de ipso loqui. Euthymius aliquanto aliter, quia si fortasse nunc non credit, spes est fore, vt citò credat.

40. Qui

40. *Qui enim non est aduersum vos, pro vobis est.)* Quidam Latini codices legunt, *Qui non est aduersum vos, pro nobis est*; vitiosè, vt ego quidem arbitror. Apparet enim Christum Apostolis ipsorummet verbis respondere voluisse. Dixerant Apostoli, *Vidimus quendam in nomine tuo eijcientem damonia, qui non sequitur nos*, respondet Christus, *nolite prohibere; qui non est aduersum vos, pro vobis est.* Duas Christus causas, cur ille prohiberi nō debeat, reddere videtur, alteram ex gloria sua, cui magis consentaneum erat, vt quamplurimi ipsius nomine miracula facerent, *Nemo*, inquit, *est, qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me*: alteram ex Apostolorum vtilitate, *qui non est aduersum vos, pro vobis est.* Quomodo autem hęc sit intelligenda sententia, & quomodo illi non repugnet, quę cōtrarijs apud Matthæum verbis est ca. 12 30. *Qui non est mecum, contra me est, & qui non colligit mecum, spargit*, illic declarauimus.

41. *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ frigidæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis non perdet mercedem suam.)* In hac etiam sententia cum præcedētibus aptè copulanda magno interpretes studio laborant. Nonnulli fic existimant cōiungendam, vt tertia sit ratio, qua probet Christus eum, qui suo nomine dæmones eijciebat, prohibendum non esse. Quia enim dixerat, *nemo est qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me*, addere nunc quod amplius est, non solum illum rectè facere, qui suo nomine tātum præstet hominibus beneficium, sed etiam si quis potum vobis porrigat in nomine meo calicem aquę frigidæ, adeo bene facere, vt pro re etiam minima non sit mercedem suā amissurus. Alij hortari Christum Apostolos, vt gloriam sibi non quærerent; nec enim opus esse, cùm tanti apud Deum sint, vt quisquis illis vel calicem aquæ frigidæ dederit, mercedem sit suam habiturus. Beda, & Strabus fic, quia ver. 37. dixerat, *Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit*, ne quis paupertatem suam excusare posset, quo minus Apostolos reciperet, addidisse, *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquę frigidæ, non perdet mercedem suam.* Theophylactus verò, Nō solùm gratum mihi est, quòd ille in nomine meo dæmones eijciat, sed siquis etiam, quod minus est, faciat, vt potum vobis in nomine meo porrigat, calicem aquæ frigidæ, adeo gratum est, vt mercede quantumuis exiguum opus non sit carituram. Probabiliter isthæc omnia dicta sūt; sed tamen suspicor frustra quæri in dissoluto corpore iuncturam. Neq; enim hoc loco Christum id dixisse arbitror. Primùm, quia vt ex ipsa opinionum varietate manifestū est, non bene cum superioribus sententijs cohærebat, & non est credēdum Christum parum congruenter, & aptè locutum fuisse. Deinde quòd Matthæus cap. 10. 42. alio loco hoc à Christo dictum referat, cum ad prædicandum Apostolos mitteret, doceretque, qualia sibi hospitia eligere deberent. *Qui*, inquit, 40. 41. 42. *recipit vos, me recipit, & qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetę accipiet. & quicumque potum dederit vni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantum in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Cùm hoc loco hæc sententia non hæreat, apud Matthæum verò hæreat, quis dubitet non hic, sed illic fuisse à Christo pronuntiatam? Aliquod etiam argumentum est, quòd Marcus sententiam illam, quæ istam apud Matthęum antecedit, alibi non referat; nam si retulisset, hanc proculdubio cum illa, vt Matthæus fecit, copulasset. Cur ergo, dicet aliquis, alieno loco Marcus recensuit? Respondeo, quia vers. 37. simile quiddam commemorauerat, *Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit.* Quæ autem sit horum verborum vis, atque sententia, apud Matthæum dictum est.

42. *Et qui scandalizauerit vnū.)* Hæc etiam coniungi debent cum ijs, quæ ver. 37. dicta sunt. Sunt enim illis antitheta, vt apud Matthæum manifestum est. Marcus verò non seruato ordine narrationis iter hęc duo, quæ iuncta esse debuerunt, longo hyperbato, hiatuque sententiæ multa interseruit, quæ, quia loco posita nō sunt, minus facilè intelliguntur, & hominum, vbi non est, cohærentiam quęrentium exercent ingenia. Cætera vsque ad versum. 44. ex Matthæi commentarijs intelligi possunt.

Matth. 18. 6. 8.

44. *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.)* Verba sunt Isa. 66. 24. quę Christus eodem sensu, quo à Propheta dicta fuerant, aptè ad id, de quo agebat, accommodauit. Nā vt demus Isaiam de strage, quàm Deus in hostibus Iudęorum facturus erat, agere; quia dixerat Deus paullo ante, *Et egredientur, & videbunt cadauera virorum, qui prauaricati sunt in me*; tamen negare non possumus lōgiùs ad infernas, perpetuasque damnatorum pœnas prospexisse, cùm dicat vermē eorum non mori; & ignē non extingui; quæ in belli occidionem cōpetere non possunt; vbi non solum ille, qui nō extinguitur; sed ne vllus quidem alius est ignis; & vermis, qui in cadaueribus gignitur, brevis admodum est vitæ. Agit ergo de sempiternis dānatorum pœnis, sed agit ex cladibus, quæ in bello fieri solent, assumpta metaphora; quia cum hominibus loquebatur, qui bellum viderant, infernum non viderant. Ita verò rē auget, vt ex illis pœnis, quas viderant, maximis alias etiam maximis illis maiores animo concipiant. Hoc est, *Vermis eorū non moritur*, cum ille, qui occisorum in bello corpora depascit, breui tēpore moriatur. Hoc, est, *ignis eorum non extinguitur*, cùm illi, qui ferro in bello interimūtur, aut nullo cremētur igne, aut eo certè crementur, qui eorum corporibus facilè consumptis statim extingui soleat. Hanc vim in vtroque membro pronomen illud habet *vermis eorum*, & *ignis eorum*, quasi dicat Deus, vermis non istorum, qui in bello cadunt, sed eorum, qui in inferno torquebuntur, non moritur: & ignis, non istorum, quorum cadauera honoris causa cremantur, sed eorum, qui in inferno flammis cruciabuntur, non extinguitur. Solent Prophetę ex pœnis hominibus magis notis maiores illas, & minus notas inferni pœnas adumbrare, vt idem Isaias facit cap. 30. 33. *Præparata est enim ab heri Tophet à rege præparata, profunda, & dilatata, nutrimenta eius ignis & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam*, & cap. 34. 9. 10. *conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur, & erit terra eius in picem ardentem. Nocte, & die non extinguetur, in sempiternum ascendet fumus eius*, & Malach. cap. 4. 1. *Ecce enim dies veniet succensa quasi caminus, & erunt omnes superbi, & omnes facientes impietatem stipula, & inflammabit eos dies veniēs, dicit Dominus exercituum.* Dicit autem, *Egredientur* (iusti) *& videbunt*, alludens ad bellicam cladem, vnde sumpta metaphora fuerat; solent enim ciues, cum prope vrbem suam commisso prælio deleti sunt hostes, exire vrbe, vt occisorum videant stragem. Simul etiam significauit beatos damnatorum supplicia visuros esse, & quòd Dei iustitia in illis exerceatur, gauisuros. *Lætabitur*, inquit, *iustus, cum viderit vindictam manus suas lauabit in sanguine peccatoris* Psalm. 57 11. Vermem hoc loco metaphoricè intelligendum esse pro damnatorum cruciatu, nemini dubium est; etsi memini Chrysost. & Theophyl. verum esse in damnatis vermem, qui eorum arrodat corpora, alicubi sentire; quo magis miror Theophylactus hoc loco vtrumque, & vermem, & ignem metaphoricè accipiendum putare, quemadmodum, & alios auctores existimasse scribit Euthymius. Errare tamen mihi videntur, qui ex metaphorico verme metaphoricum etiam ignem colligunt. Quin ex hoc ipso loco contrariū colligere debuerunt.

Vermis inferni metaphoricus.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Ignis inferni uerus, nō metaphoricus.

Cùm enim Deus ex bello metaphoram ſumeret, quorſum addidit, *Et ignis eorum non extinguetur*, quod ex bello ſumptum non eſt, niſi quia metaphoricum vermem, ignem verum, non metaphoricum ſignificare voluit? Nec ijs aſſentior, Catholicis licet interpretibus, & doctis, qui vermem ad animam, ignem ad corpus pertinere putant, quaſi vermis conſcientiam ſignificet, damnatorum animos remordentem; ignis verum illum ignem corpora excruciantem. Nam, & igne nonſolùm corpora, ſed etiam animas torqueri credimus, & vermis non ſolùm animarum, ſed multo etiam magis corporum eſt, ex quibus gignitur, atque nutritur. Et indicat hæc ſententia damnatorũ animas nullam aliam præter conſcientiæ dolorem ſentire pœnam, quod præter hæreticos, neſcio quos, olim nemo dixit. Verme igitur, & igne neque pœnas diuerſas, neque diuerſarum hominis partium, ſed totius hominis pœnam vnam eandem, totamque ſignificauit. Vnum enim, & idem ſupplicium ignis verè, vermis metaphoricè dictum eſt. Itaque particulam illam, *Et*, non tam copulatiuam, quàm exegeticam eſſe arbitror. Solus Marcus hanc Iſaiæ ſentẽtiam poſuit ab alijs prætermiſſam Euangeliſtis: & quidẽ ter poſuit quoties ſcilicet de igne Gehennæ mentionem fecit, vt hic, & verſ. 46. & 48. toties enim eam Chriſtum ingeminaſſe credendum eſt, vt celebri Prophetæ teſtimonio rem, fidemq; exaggeraret. Similis ſententia Eccleſ. 7. 19. *Vindicta carnis impij ignis, & vermis.*

49. *Omnis enim igne ſalietur, & omnis victima ſale ſalietur.*) Huius obſcuritas loci magnam interpretationum peperit varietatem. Perdam operæ pretium, ſi omnes voluero recenſere; meliores referam, quæque magis idoneos auctores habent. Duabus in rebus obſcuritas cernitur, & qua occaſione, & quo ſenſu hæc à Chriſto ſint dicta; ſed adeo inter ſe coniuncta ſunt, vt diuelli nõ poſſint. Receptiſſima ſententia eſt, quoniam de eruendo oculo, de abſcindendis pedibus, ac manibus, ſi nos offenderent, locutus fuerat, docere nunc id, ſi Deo placere velimus, eſſe neceſſarium: oportere enim tanquam victimam igne, & ſale ſaliri; id eſt huiuſmodi purgari pœnis, vt maiores deuitemus, quæ quia ſicut ignis aurum, & argentum, ita illæ homines probant, ignis appellentur. Ita Beda, & Theophyl. & Strabus, & nemo non recentiorum interpretum. Quam interpretationem, quia tot, tamque bonos auctores habet, reprehendere non audeo; tantùm dico meo quidem iudicio, quod admodum eſt exiguum, quadrare non poſſe. Quanto enim, quamque difficili circuitu vſus eſſet Chriſtus, ſi, vt id ſignificaret, ita loquutus fuiſſet? Alij quia de igne inferni mentionem fecerat, ſubieciſſe omnes homines igne ſaliendos, id eſt aut probandos, aut torquendos eſſe, vt ait D. Paulus 1. Corin. 3. 13. *vniuſcuiuſque opus quale ſit, ignis probabit.* Alij cauſam reddi, quare ignis ille non moriatur, quia ſcilicet, qui eo torquentur, eodem quaſi ſaliuntur, ideoque incorrupti in perpetuis cruciatibus cõſeruantur. Nolo hæc multis refutare verbis perſuaſus fore, vt cum veram horum verborum ſententiam indicauerimus, omnes aliæ per ſe refellantur explicationes. Dicerẽ confidentiùs ſententiam meam, ſi alium eius aliquem præter me auctorem reperiſſem: nunc autem ea dicã lege, vt nolim lectori præiudicatam tradere, ſed iudicandam. Ego quidem mihi ita perſuadeo Chriſtum de illis tantùm loqui, de quibus dixerat, *vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.* Nam cum id dixiſſet, generalem, aut de omnibus hominibus theſim ponere, qua doceret omnes eſſe igne aut cruciandos, aut purgandos; aut minùs generalem de ſolis bonis, qua ſignificaret eos rebus aduerſis, quaſi igne probari oportere, equidem non video, qua orationis, ſententiæue conſequentia potuerit.

Sententia verò ipſa, verbaque poſtulabant, vt cum de damnatorũ egiſſet pœnis, de ijſdem conſequentibus etiam verbis loqueretur. Loquitur autem dicens, *Omnis enim igne ſalietur*, id eſt vnuſquiſque eorum quorum *vermis non moritur, & ignis non extinguitur.* Reddit quippe cauſam, quare ignem eorũ dixerit, quaſi in igne futuri ſint, quia, inquit, omnes illi igne ſalientur, id eſt condientur, torrebunturque veluti carnes, quæ ad eſum igne aſſantur. Non ergo per particulam illam, *enim*, cauſa redditur, cur ignis extinguendus nõ ſit, ſed cur illorum ignis fuerit appellatus. Nam qui priori etiam loco victimam intelligendam eſſe putant, quaſi dicat, *omnis victima igne ſalietur*, Græca non legerunt, quæ cùm diuerſi ſint generis, iſtam non patiuntur ambiguitatem, πᾶς γὰρ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. Rectè quidem, dicet aliquis, ſi dixiſſet, omnis enim igne cremabitur, aut torrebitur, aut cruciabitur, aut ſimile quidpiam. *Salietur* autem quorſum? quid enim ſaliri cum igne commune habet? Reſpondent quidam hoc habere, quòd vtrumque, & ignis, & ſal humores exſiccet. At quid hoc ad rem? neque enim de ſiccandis humoribus, quod medicamentum potiùs, quàm ſupplicium eſſet, ſed de cruciandis hominibus agebatur. Reſpondent alij ſiccatis humoribus res conſeruari, & diuturniores fieri, voluiſſeque his Chriſtum verbis rationem reddere, quare dixiſſet non eſſe extinguendum ignem eorum. Qualis verò iſta fuiſſet ratio? Neque enim propterea ignis non extinguitur, quia humores ſiccat; ſed ideo potiùs extinguitur, quia ſubiecto materiæ humore conſumpto alimento carens nutriri non poteſt. Voluit, inquiunt alij, rationem afferre, quamobrem, cùm igne damnati cruciantur, non conſumantur, quia animirum ſaliti ſunt, & quæ ſalita ſunt, facilè cõſeruantur, ſaliti autem ſunt igne. Quod quamuis verum ſit, tamẽ non dixerat igne dãnatos non conſumi; & ſi id dixiſſet, eius rei cauſam aliam magis, vt opinor, propriã attuliſſet. Sunt qui philoſophentur eorum, quæ ſaliuntur alia ſolo ſale, alia ſale ſimul, & igne ſaliri, vt carnes, quæ aſperſo ſale ſuppoſito igne torrentur. His ſimiles eſſe damnatos. Vbi ergo ſal eorum eſt, quo dicantur aſperſi? Qui autem de omnibus hominibus, aut de bonis ſaltem omnibus agi putant, reſpondẽt proterea dixiſſe igne ſaliri, quòd ignẽ pro afflictione poſuerit, qua homines quaſi mordaci ſale ad redundantes humores exſiccandos purgãtur. Sed eam opinionem ſupra refutauimus, docuimuſque de ſolis agi damnatis. Quid ergo? Voluit, niſi fallor, Chriſtus de damnatis, tanquam de occiſis victimis metaphoricè loqui. Solent enim, qui à Deo aut in hac, aut in altera vita temporali, aut ſempiterna morte puniuntur, victimæ vocari, quòd tanquam ligatæ victimæ, quæ ſacrificanti reſiſtere non poſſunt, à Deo ad declarandam ipſius gloriam, atque iuſtitiam, quodammodo trucidentur. Iſaiæ 34. 6. *Gladius Domini repletus eſt ſanguine, incraſſatus eſt adipe, de ſanguine agnorum, & hircorum, de ſanguine medullato rum arietũ, victima enim Domini in Boſra, & interfectio magna in terra Edom*, & Ierem. 12. 3. *Et tu Domine noſti me, vidiſti me, & probaſti cor meum tecum; congrega eos, quaſi gregem ad victimã, et ſanctifica eos in die occiſionis*; & c. 46. 10. *Dies autem ille Domini Dei exercituum, dies vltionis, vt ſumat vindictam de inimicis ſuis, deuorabit gladius, & ſaturabitur, & inebriabitur ſanguine eorum. Victima enim Domini Dei exercituum in terra Aquilonis iuxta flumen Euphratem* Et ca. 51. 40. *Deducam eos, ſicut agnos ad victimam, quaſi arietes cum hœdis*, & Ezechielis 21. 9. 10. *Loquere gladius, gladius exacutus eſt, & limatus, vt cædat victimas, exacutus eſt; vt ſplendeat, limatus eſt*, & capit. 39. 17. *Dic omni volucri, & vniuerſis auibus, cunctiſque beſtijs agri, Conuenite, properate, cõcurrite vndiq; ad victimam meam, quam ego immolo vobis,*

victimam grandem super montes Israel, vt comedatis carnẽ, & bibatis sanguinẽ. Quia ergo Christus Isaiæ testimonium adduxerat, in quo, aut de occidione bellica, aut de damnatis, vt diximus, sumpta ex occidione bellica metaphora agebatur, & qui in bello à Deo occiduntur, eius victimæ vocantur, perstitit in metaphora Prophetis admodum vsitata, & de damnatis, tanquam de victimis loquutus est, & quia, vt lex præcipiebat, Leuit. 2. 13. omnis victima salienda erat, dixit etiam damnatos esse saliendos: veruntamen eorum salem non esse futurum istum, quo alias victimas saliri lex præcipiebat, sed pro sale futurum illis ignem, cuius perpetuis cruciatibus torqueren tur. Quòd autem addit, *Et omnis victima sale salietur*, dubium non est ad Leuitici legem alludere. Illud tamen non negligenter obseruandum, coniunctionem illam, & ex Hebræorum idiomate nõ tam copulatiuam hoc loco, quàm comparatiuam esse, quasi dicat, Sicut omnis victima, quemadmodum lege præscribitur, sale salietur, ita omnis damnatus salietur igne. Cuius locutionis exempla multa lectori in litteris sacris, maximè in Prouerbijs Salomonis occurrent c. 25. 3. *Cælum sursum, & terra deorsum, & cor regum inscrutabile*, id est sicut cælum sursum, terra deorsum inscrutabilis est, ita etiam cor regis, & ver. 23. *ventus Aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem*, id est sicut ventus Aquilo dissipat pluuiam, ita facies tristis dissipat linguam detrahentem, & vers. 25. *Aqua frigida animæ sitienti, & nuntius bonus de terra longinqua*, id est sicut aqua frigida homini sitienti, ita bonus nuntius, qui de terra longinqua venturus expectatur, iucundus est. Nam quòd in his exemplis non prius cum posteriori; sed cum priori posterius comparari videatur, nihil refert, cùm reciproca vbique similitudo sit.

50. *Bonum est sal.)* Abhorrere hæc sententia à superiore videtur. Diuus Augustinus, lib. 4. de consensu Euangelistarum c. 6. cum ver. 39. coniunxit, quasi Christus docere velit Apostolos debere illum, qui suo nomine dæmones eijciebat, tolerare prudenter, atque patienter. Vtrumque enim, & prudentiam, & pacem sale significari. Theophylactus verò, quia de sale Christus loquutus fuerat, docere nunc Apostolos, vt salem habeant, id est doctrinam, & Spiritus gratiam, quæ vim habeat restringendi, quemadmodum sal, id est homines à vitijs cohibendi. Euthymius, quia inter se Apostoli contenderant, monere Christum eos, vt salem, id est charitatem, & pacem inter se habeant. Mihi suspicio est Christum non hoc, sed alio loco hãc dixisse sententiam, cum multo ante Apostolos exhortaretur, vt bono omnibus essent exemplo, quo etiam loco eam Matthæus recitauit, c. 5. 13. *Vos*, inquit, *estis, sal terræ; quòd si sal euanuerit, in quo salietur?* Sed nimirum Marcus, vt multa alia, alieno loco posuit, non alia occasione, quàm quòd salis mentionem intulisset, quemadmodum solemus in subitis colloquijs vnius occasione verbi in alios labi sermones. Idem Lucas fecit capitulo decimoquarto, trigesimoquarto: Nisi Gregorij sententia placet, qui sensum hunc esse putat, ne habeatis illum damnatorum, id est ignem, sed illum, quo victimæ condiuntur, id est prudentiam, charitatem, & pacem, quæ per illum significantur.

CA-

CAPVT X.

1 ET inde exurgens venit in fines Iudææ vltra Ior danem: & conueniunt iterum turbæ ad eum: & sicut consueuerat, iterum docebat illos. 2. Et accedentes Pharisæi interrogabant eum: Si licet viro vxorem dimittere: tentantes eũ. 3. At ille respondens, dixit eis: Quid vobis præcepit Moyses? 4. Qui dixerunt: Moyses permisit libellum repudij scribere, & dimittere. 5. Quibus respondens Iesus, ait: Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis præceptum istud. 6. ab initio autem creaturæ masculum, & fœminam fecit eos Deus. 7. Propter hoc relinquet homo patrem suum, & matrem, & adhærebit ad vxorem suam. 8. & erunt duo in carne vna. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro. 9. Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet. 10. Et in domo iterum discipuli eius de eodem interrogauerunt eum. 11. Et ait illis: Quicumque dimiserit vxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam. 12. Et si vxor dimiserit virum suum, et alij nupserit, mœchatur. 13. Et offerebant illi paruulos, vt tangeret illos. Discipuli autem comminabantur offerentibus. 14. Quos cum videret Iesus, indigne tulit, et ait illis: Sinite paruulos venire ad me, et ne prohibueritis eos: talium enim est regnum Dei. 15. Amen dico vobis: Quisquis non receperit regnum Dei velut paruulus, non intrabit in illud. 16. Et complexans eos, et imponens manus super illos, benedicebat eos. 17. Et cum egressus esset in viã, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum: Magister bone, quid faciam vt vitam æternã percipiam? 18. Iesus autẽ dixit ei: Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi vnus Deus. 19. Præcepta nosti: Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuum et matrem. 20. At ille respondens, ait illi: Magister, hæc omnia obseruaui a iuuentute mea. 21. Iesus autem intuitus eum, dilexit eum, et dixit ei: Vnum tibi deest: vade, quæcumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo: et veni, sequere me. 22. Qui contristatus in verbo, abijt mœrens: erat enim habens multas possessiones. 23. Et circumspiciens Iesus, ait discipulis suis: Quàm difficile qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt. 24. Discipuli autem obstupescebant in verbis eius. At Iesus rursus respondens ait illis: Filioli, quàm difficile est, confidentes in pecunijs in regnum Dei introire: Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem

Matth. 19. a. 1.
Deut. 24. a. 1.
Ge. 1. d. 27.
Ge. 2. d. 24.
Mat. 19. a. 4.
1. Cor. 6. d. 16.
Eph. 5. g 31
1. Cor. 7. b. 10.
Mat. 19. d. 16.
Luc. 18. d. 18.
Exo. 20. c. 1

intrare in regnum Dei. 26. Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos: Et quis potest saluus fieri? vigesimoseptimo: Et intuens illos Iesus, ait: Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possibilia sunt apud Deum. vi-
Mat.19.d. 27. gesimooctauo: Et cœpit ei Petrus dicere: Ecce nos dimisimus
Luc.18.c. 28. omnia, & secuti sumus te. vigesimonono: Respondens Iesus, ait: Amen dico vobis: Nemo est, qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me, & propter Euangelium, trigesimo: qui non accipiat centies tantum, nunc in tempore hoc: domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros, cum persecutio-
Matt. 19. d. 30. nibus, & in sęculo futuro vitam æternam. 31. Multi autem erunt
Luc.18.f. 31. primi nouissimi, & nouissimi primi. 32. & Erant autem in via ascendentes Ierosolymam: & præcedebat illos Iesus, & stupebant: & sequentes timebant. Et assumens iterum duodecim, cępit illis dicere, quæ essent ei euentura. 33. Quia ecce ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus sacerdotum, & Scribis, & senioribus, & damnabunt eum morte, & tradent eum gentibus 34. & illudent ei, & conspuent eum, & flagel
Matt. 20. 6. 20. labunt eum, & interficient eum: & tertia die resurget. 35. Et accedunt ad eum Iacobus, & Ioannes filij Zebedæi, dicentes: Magister, volumus, vt quodcumque petierimus, facias nobis. 36. At ille dixit eis: Quid vultis, vt faciam vobis? 37. Et dixerunt: Da nobis: vt vnus ad dexteram tuam, & alius ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua. 38. Iesus autem ait eis: Nescitis, quid petatis: potestis bibere calicem, quem ego bibo: aut baptismo, quo ego baptizor, baptizari? 39. At illi dixerunt ei: Possumus. Iesus autem ait eis: Calicem quidem, quem ego bibo, bibetis, & baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini: 40. sedere autem ad dexteram meam, vel ad sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est. 41. Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo, & Ioanne. 42. Iesus autem vocans
Luc. 12. c. 25. eos, ait illis: Scitis, quia hi, qui videntur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorũ. 43. Non ita est autem in vobis, sed quicumque voluerit fieri maior, erit vester minister. 44. & quicumque voluerit in vobis primus esse, erit omnium seruus. 45. Nam & Filius hominis non venit, vt ministraretur ei, sed vt ministraret, & daret animam suam
Mat 20.d. 29. redemptionem pro multis. 46. Et veniunt Ierico: & proficiscen
Luc.18.f. 35. te eo de Iericho, & discipulis eius, et plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus, sedebat iuxta viam mendicans. 47. Qui cum audisset quia Iesus Nazarenus est, cœpit clamare, et dicere: Iesu fili Dauid, miserere mei. 48. Et comminabantur ei multi

multi vt taceret. At ille multo magis clamabat: Fili Dauid miserere mei. 49. Et stans Iesus præcepit illum vocari. Et vocant cæcum dicentes ei: Animæquior esto: surge, vocat te. 50. Qui proiecto vestimento suo exiliens, venit ad eum. 51. Et respondens Iesus dixit illi: Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei: Rabboni, vt videam. 52. Iesus autem ait illi: Vade: fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit: et sequebatur eum in via.

CAPVT X.

1 *ET inde exurgens.)* Ex domo Petri, quę erat in Capernaum. In eam enim ingressus cap. 9. 33. sermones illos habuit, qui ab eo loco vsque ad finem superioris capitis narrati sunt. Porro totum hoc caput apud Matthęum cap. 19. & 20. expositum est. Quædam tantùm, quæ propria sunt Marci, carptim explicabimus.

Et venit in fines Iudæa vltra Iordanem.) Non erant vlli fines Iudæę, nisi vltra Iordanem; sed fines vltra Iordanem vocat eos, quibus Iudæa Iordanem versus terminabatur. Quo autem sensu regio vltra, aut trans Iordanem vocaretur, Matthæi 4. 15. 25. & supra cap. 3. 8. docuimus. Cur non statim recta se via contulerit Ierosolymam, hanc Theophylactus, causam fuisse arbitratur, quòd voluerit priùs populum illum docere, qui propter Iordanem habitabat.

Et conueniunt iterum turbæ ad eum.) Videtur loqui de turbis, quæ ad famam aduentus eius confluxerint ex Iudæa. Matthæus tamen indicat secutas eum fuisse à Galilæa cap. 19. 2. Vtrinque concurrisse credendum est. Vide reliqua apud Matthæum vsque ad versum. 32.

32. *Erant autem in via ascendentes Ierosolymam.)* Ierosolymam versus; nondum enim prope Ierosolymam erat, & die sabbathi ante sex dies Paschæ Bethaniæ requieuerat Ioannis 12. 1. Ascendere autem dicitur non simpliciter, ire, vel quia Ierosolyma supra Sion montem sita erat, vt Hæbreorum interpretes volunt; vel quia, vt ego arbitror, Hebræis עלה ascendere sæpe est simpliciter, ire.

Et præcedebat illos Iesus.) Vt ostenderet, opinor, volentem ad mortem progredi, non inuitum trahi, vt etiam Theophylactus adnotauit, & ex sequenti antitheto, *Et sequentes*, inquit, *timebant*, propterea ergo ille præcedebat, quia non timebat, sed quærebat mortem.

Et stupebant.) ἐθαμβοῦντο quo verbo non quilibet stupor, sed ille, qui ex ingenti metu proficiscitur, propriè significatur, vt statim explicatur, *Et sequentes*, inquit, *timebant*, id est timidè sequebantur. Cur autem timuerint, facilis suspicio est, & Beda his verbis exponit, *Ideo Ierosolymam tendentes discipuli cum Domino stupebant, & timebant, quia meminerant sermonis eius, quo se passurum multa à summis sacerdotibus, & Scribis, & occidendum prædixerat esse, metuentes ne vel ipsi cum eo occiderentur, vel saltem ille, cuius vita, & magisterio gaudebant, inimicorum manibus occumberet.*

42. Scitis, quia hi, qui videntur principari gentibus.) οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν qui videntur gentibus imperare, id est qui dominatione in gentes clari sunt hominum opinione; verbum enim δοκοῦντες, *qui videntur* non arbitror hoc loco significare eos non dominari, sed videri dominari. Illi quippe maximè omnium dominantur, qui tyrannidem exercent, idque voluit etiam Christus indicare. Sed significat famam, & opinionem, quasi dicat, qui imperandi opinione maximè excellunt, aut qui optimè videntur gubernare, vt 1. Corint. 3.

38. εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, *si quis videtur inter vos sapiens esse*, id est, si quis sapiens habetur, & cap. 14. 37. εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικός, *Si quis videtur propheta esse, aut spiritualis*, & ad Galat. 2. 2. 6. 9.

Dominantur eorum.) κατακυριεύουσιν αὐτῶν, dominationem, & tyrannidem in eos exercent, quasi imperium tyrannide metientes, existimantesque eo meliùs imperare quemque, quo seueriùs in suos subditos, quasi in capta bello mancipia dominatur. Vana sunt, quæ hoc loco hæretici disputant, Episcopos Ecclesiæ Catholicę Apostolorum successores esse non posse, cùm dominentur, & Apostolos Christus dominari prohibuerit. Nec enim negat Christus aut Apostolum vnum in alios, aut omnes in alios, qui Apostoli non essent, habere potestatem. Ostendit se eam habere Diuus Paulus, & quidem posse duriùs in subditos agere, si velit 2. Corinth. 13. 10. Indicat se virga etiam, id est magna seueritate vti posse 1. Cor. 4. 21. Quin ex hoc ipso loco rectè colligitur Apostolos aut habuisse tunc, aut habituros fuisse postea eam potestatem. Si enim neque habebãt, nec erant postea habituri, quorsum illis hoc exemplum, quod ad ipsos minimè pertinebat, proposuisset? Quorsum illis modum ea vtendi potestate, quam nunquam habituri erant, tradidisset? Non ergo potestatem negat, sed inter vsum secularis, & Ecclesiasticæ potestatis discrimen ponit, quòd seculares magistratus plerumque ambitione, & dominandi cupiditate potestatem exerceant; Ecclesiastici humiliter, modestè, &, vt ait Petrus, non *dominantes in cleris, sed forma facti gregis* 1. epistola c. 5. 3. Rectè Leo epistola 55. *Et ille verè erit magnus, qui fuerit totius ambitionis alienus, dicente Domino, Quicumque voluerit inter vos maio fieri, sit vester minister, & quicumque voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus; sicut filius hominis non venit ministrari, sed ministrare. Et tamen hæc illis tunc insinuabantur, qui de pusillo volebant crescere, & de infimis ad summa transire.* Vide, quæ de hac re, deque toto reliquo capite apud Matthæum diximus.

Refellitur Caluini calumnia contra Episcoporum auctoritatem.

Matth. 26. 27. 28. Marci 10. 43. 44. 45.

Matth. 20. 25. 26.

CAPVT XI.

Matth. 21. a. 1. Luc. 19. b. 29.

1 ET cum appropinquarent Ierosolymæ, & Bethaniæ ad Montem oliuarum, mittit duos ex discipulis suis, 2. & ait illis: Ite in castellum, quod contra vos est, & statim introeũtes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum, & adducite. 3. Et si quis vobis dixerit: Quid facitis? dicite, quia Dño necessarius est: et continuo illũ dimittet huc. 4. Et abeũtes inuenerunt pullũ ligatum ante ianuã foris in biuio: et soluunt eũ. 5. Et quidã de illic stantibus dicebãt illis: Quid facitis soluẽtes pullũ? 6. Qui dixerũt eis, sicut præceperat illis Iesus, et dimiserunt eis. 7. Et duxerunt pullum ad Iesum: et imponunt illi vestimenta sua, et sedit super eum. 8. Multi autem vestimenta sua straverunt in via: alij autem frondes cędebant de arboribus, et sternebant in via. 9. Et qui præibant, et qui sequebantur, clamabant, dicentes Hosanna: decimo: Benedictus, qui venit in nomine Domi-

Ioan 12. b. 14. Mat 21. b. 9. Luc. 19. g 38.

Domini: benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid: Hosanna in excelsis. 11. Et introiuit Ierosolymam in templum: & circumspectis omnibus, cum iam vespera esset hora, exijt in Bethaniam cum duodecim. 12. Et alia die cum exirent à Bethania, esurijt. 13. Cumq; vidisset à longe ficum habentem folia, venit, si quid forte inueniret in ea, & cum venisset ad eam, nihil inuenit præter folia: non enim erat tempus ficorum. 14. Et respondens dixit ei: Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et audiebant discipuli eius. 15. Et veniunt Ierosolymam. Et cum introisset in templum, cœpit eijcere vendentes, & ementes in templo: & mensas numulariorum, & cathedras vendentium, columbas euertit. 16. & non sinebat, vt quisquã transferret vas per templum: 17. & docebat, dicens eis: Nonne scriptum est: Quia domus mea, domus orationis vocabitur omnibus gentibus? Vos autem fecistis eam speluncam latronum. 18. Quo audito principes sacerdotum, & Scribæ quærebant quomodo eum perderent: timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur super doctrina eius. 19. Et cum vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate. 20. Et cum mane transirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus. 21. Et recordatus Petrus, dixit ei: Rabbi, ecce ficus, cui maledixisti, aruit. 22. Et respondens Iesus ait illis: Habete fidem Dei. 23. amen dico vobis, quia quicumque dixerit huic monti: Tollere, & mittere in mare, & nõ hæsitauerit in corde suo, sed crediderit, quia quodcumque dixerit, fiat, fiet ei. 24. Propterea dico vobis, omnia quæcumque orãtes petitis, credite quia accipietis, & euenient vobis. 25 Et cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis aduersus aliquẽ: vt & Pater vester, qui in cœlis est, dimittat vobis peccata vestra. 26. Quòd si vos non dimiseritis: nec Pater vester, qui in cęlis est, dimittet vobis peccata vestra. 27. Et veniunt rursus Ierosolymam. Et cum ambularet in templo, accedunt ad eum summi sacerdotes, & Scribæ, & seniores: 28. & dicunt ei: In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hãc potestatem, vt ista facias? 29. Iesus autem respondens, ait illis: Interrogabo vos, & ego vnum verbum, et respondete mihi: et dicam vobis in qua potestate hæc faciam. 30. Baptismus Ioannis, de cœlo erat, an ex hominibus? Respondete mihi. 31. At illi cogitabant secum, dicentes: Si dixerimus, De cœlo, dicet, Quare ergo non credidistis ei? 32. Si dixerimus, Ex hominibus, timemus populum, omnes enim habebant Ioannem quia vere propheta esset. 33. Et respondentes dicunt Iesu: Nescimus. Et respondens Iesus ait illis: Neque ego dico vobis, in qua potestate hæc faciam.

Psal 117. d. 25. Mat. 21. b. 10. Mat. 21. b. 19. Is 56. c. 7. Ier. 7. b. 11. Luc. 11. b. 9 Matt. 6 b. 14 & 18. d 35. Luc. 20. a. 1

IN

IN CAP. XI.

1 ET cum appropinquarent Ierosolymæ.) Ad duo milliaria passuũ vt constat Ioannis 11.18. & Actorum 1.12. Accidit autem hoc sex diebus ante vltimum illud Pascha, quod Christus celebrauit, aut quinto potius die, vt colligitur ex Ioanne c.12.1. Nam die sexto ante Pascha, qui sabbatũ erat, Bethaniæ requieuit Christus, vbi Cęna illa exhibita illi est accumbente Lazaro, eiusq; sorore Martha ministrante. Sequenti verò die, qui Dominico nostro respondebat, inde profectus, asinoque insidens Hierosolymam ingressus est.

Et Bethaniæ.) εἰς βηθφαγὴ, καὶ βηθανίαν, in Bethphage, & Bethaniam, vt apud Matthæum c.21.1. & apud Lucam c.19.29 etsi Beda, & Strabus nõ legunt Bethphage. Quæ sequuntur vsque ad ver.18. ex comment. in Matthæum c.21.1.2.19. intelligentur.

18. *Quo audito.)* Quasi & facto, & oratione Christi estimulati essent, vt consilia de eius morte agitarent, Euthym. καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς καὶ ἀρχιερεῖς, & cum audissent Scribæ, & Principes sacerdotum.

Timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur super doctrina eius.) Timebãt, vnde lætari eos oportebat, q; vniuersus populus admirãs eum sequeretur. Timebant, ne ipsi de sede rẽtur, suamq; auctoritatem, quæ vt ait Iosephus, maxima apud omnes erat, amitterent. Qua etiam ratione apud Ioannem c.11.47.48. cum vidissent miraculorum, quæ faciebat, multitudinem, dicuntur timuisse, *Colleg runt*, inquit Ioannes, *Pontifices, & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus, quia hic homo multa signa facit? Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent nostrum locum, & gentem.* Aut timebant cum, ideò non audebant manus in eum inijcere metu plebis, quæ eum vniuersa sequebatur, vt apud Lucam cap.19.47.48. *Principes autem sacerdotum, & Scribæ, & Principes plebis quærebant eum perdere, & non inueniebant, quid facerent illi, omnis enim populus suspensus erat, audiens eum.*

Lib.18. Iudaic. antiq. cap.2.

19. *Et cum vespera falta esset, egrediebatur de ciuitate)* Verbum *egrediebatur* non solum actum, sed consuetudinẽ etiam significat. Solebat enim singulis diebus vesperi Bethaniam se cedere, vbi hospitium habebat, mane verò redire Ierosolymam, vt in templo doceret, vt colligitur ex Luca c. 21.37. & 22.39. quod fecit tribus continenter diebus, Dominico, Lunæ, Martis; die verò Mercurij, & Iouis Bethaniæ sese continuit, vsque ad vesperum, quo, vt Pascha celebraret, ac pateretur, Ierosolymam redijt.

25. *Et cum stabitis ad orandum.)* καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, cum steteritis orantes. id est ad orandum. Opinionem eorum, qui existimant consuetudinem Iudæis fuisse, vt stantes orarent, apud Matthæum c.6.5. refutauimus. Hoc loco propriè significat stare coram Deo, vt constat ex Matth. c.5.23.24. Vbi alijs verbis idem dicitur, *si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo.* Hoc ergo est stare ad orandum, aut ad offerendum, esse ante altare, esse ante Deum. Pronuntiata etiam à Christo fuit hæc sententia Matthæi 6.14. Hanc fortasse Marcus suo hic loco non posuit, sed cum de oratione mentionem fecisset, adiunxit etiam hoc, quod ad orationem maximè pertinebat, vt videtur Hieron. aut quisquis auctor ille est, existimare. Etsi est valde credibile hanc Christum sententiam nõ semel, nec vno tantum loco, sed sæpius, ac pluribus repetiuisse. εἰς ἀνὴρ πρὸς ἐπαμεινώνδαν δεῖ τὸ καλῶς ἴσχον, inquit ille apud Platonem. Itaque non contentus

Dialog. de legib.

tentus Christus id iam bis apud Matthæum c.5.24 & c.6.14. verbis docuisse, proposita etiam ea de re parabola in animis fixit Matth.18. 21. Quibus locis, quid hæc sibi velint sententia declarauimus.

Si quid habetis aduersus aliquem.) Animaduertat lector alio sensu dici hic, habere aliquid aduersus aliquẽ, & apud Matthæum .5.24. Nam illic est iniuriam fecisse, hic accepisse. Vterque enim, & qui fecit, & qui accepit injuriam, dicitur aliquid aduersus alterum habere, quia vicissim vterque alterum odit. Sed qui fecit, timet, qui accepit iniuriam, cupit, quæritque vindictam. Reliqua vsque ad finem capitis ex Matthæi commentarijs intelligentur. *Matt.21. 23.*

CAPVT XII.

1 ET cœpit illis in parabolis loqui: Vineam pastinauit homo, & circumdedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eã agricolis, & peregre profectus est. 2. Et misit ad agricolas in tempore seruum, vt ab agricolis acciperet de fructu vineæ. 3. Qui apprehensum eum ceciderunt, & dimiserunt vacuum. 4. Et iterum misit ad illos alium seruum: & illum in capite vulnerauerunt, & contumelijs affecerunt. 5. Et rursum alium misit, & illum occiderunt: & plures alios: quosdam cædentes, alios vero occidentes. 6. Adhuc ergo vnum habens filium charissimum: & illum misit ad eos nouissimum, dicens: Quia reuerebuntur filium meum. 7. Coloni autem dixerunt ad inuicem: Hic est heres: venite, occidamus eum: & nostra erit hereditas. 8. Et apprehendentes eum, occiderunt: & eiecerunt extra vineam. 9. Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet colonos: & dabit vineam alijs. 10. Nec scripturam hanc legistis: Lapidem, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: 11. A Domino factũ est istud, & est mirabile in oculis nostris? 12. Et quærebant eum tenere: & timuerunt turbam. cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt. 13. Et mittunt ad eum quosdam ex Pharisæis, & Herodianis, vt eum caperent in verbo. 14. Qui venientes dicunt ei: Magister, scimus, quia verax es, & non curas quemquam: nec enim vides in faciem hominũ, sed in veritate viam Dei doces. licet dari tributum Cæsari, an non dabimus? 15. Qui sciens versutiam illorum, ait illis: Quid me tentatis? afferte mihi denarium, vt videam. 16. At illi attulerunt ei. Et ait illis: Cuius est imago hæc, & inscriptio? Dicunt ei: Cœsaris. 17. Respondens autem Iesus dixit illis: Reddite igitur, quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. Et mirabantur super eo. 18. Et venerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt resurrectionem

Matt. 21. d.33. Luc. 10. d. 33. Luc.20.b.9 Isaiæ 1. Ier 2.d.21. Psal.117.d 21. Isa 28.d.16 Act.4.b.11 Ro 9.g.33. 1.Pet.2.a. 8. Matt.21.d 42. Mat.22.b. 15. Luc. 20. d. 20. Ro.13.c.7. Matt.22.c. 23. Luc.20.d. 27.

rectionem non esse: & interrogabant eum dicentes: 19. Magister, Moyses nobis scripsit, vt si cuius frater mortuus fuerit, & dimiserit vxorem, & filios non reliquerit, accipiat frater eius vxorem ipsius, & resuscitet semen fratri suo. 20. Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus est non relicto semine. 21. Et secundus accepit eam, & mortuus est: & nec iste reliquit semen. Et tertius similiter. 22. Et acceperunt eam similiter septem: & non reliquerunt semen. Nouissima omnium defuncta est & mulier. 23. In resurrectione ergo cum resurrexerint, cuius de his erit vxor? septem enim habuerunt eam vxorem. 24. Et respondens Iesus, ait illis: Nonne ideo erratis, non scientes Scripturas, neque virtutem Dei? 25. Cum enim a mortuis resurrexerint, neque nubent, neque nubentur, sed sunt sicut angeli in cęlis. 26. De mortuis autem, quòd resurgant, non legistis in libro Moysi, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens: Ego sum Deus Abrabam, & Deus Isaac, & Deus Iacob? 27. Non est Deus mortuorum, sed viuorum. Vos ergo multum erratis. 28. Et accessit vnus de Scribis, qui audierat illos conquirentes, & videns quoniam bene illis respondérit, interrogauit eum, quod esset primum omnium mandatum. 29. Iesus autem respondit ei: Quia primum omniū mandatum est: Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est: 30. & diliges Dominum Deū tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & ex tota virtute tua. Hoc est primum mandatum. 31. Secundum autem simile est illi: Diliges proximum tuum tamquam te ipsum. Maius horum aliud mandatum non est. 32. Et ait illi Scriba: Bene Magister, in veritate dixisti, quia vnus est Deus, & non est alius præter eum. 33. Et, vt diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tamquam seipsum, maius est omnibus holocautomatibus, & sacrificijs. 34. Iesus autem videns, quod sapienter respondisset: dixit illi: Non est longe à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare. 35. Et respondens Iesus dicebat, docens in templo: Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid? 36. Ipse enim Dauid dicit in Spiritu sancto: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. 37. Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum, & vnde est filius eius? Et multa turba eum libenter audiuit. 38. Et dicebat eis in doctrina sua: Cauete à Scribis, qui volunt in stolis ambulare, & salutari in foro, 39. & in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis: 40. qui deuorant domos viduarum sub obtentu prolixæ orationis: hi accipient pro-

Deut.25. b.5.
Exod.3.b.6.
Matt.22. d.32.
Matth.22. d.34.
Deu.6.a.7
Leuit.19. d.18.
Matth.22. d.39.
Rom.13.c.9.
Galat.5.c.14.
Iac.2.b.8.
Mat.22.d.42.
Luc.20.g.41.
Psal.109. art.1.
Matt.22. ar b
Luc.11.f.43.& 20.g.46.
Luc.21.ar.1

lixius iudicium. 41. Et sedens Iesus contra gazophylacium, aspiciebat, quomodo turba iactaret æs in gazophylacium, & multi diuites iactabant multa. 42. Cum venisset autem vidua vna pauper, misit duo minuta, quod est quadrans, 43. & conuocans discipulos suos, ait illis: Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit, qui miserunt in gazophylacium. 44. Omnes enim ex eo, quod abundabat illis, miserunt: hæc vero de penuria sua omnia, quæ habuit, misit totum victum suum.

IN CAP. XII.

1 ET cepit illis in parabolis loqui.) In parabolis Christū locutum fuisse dicit, cùm vnam tantum illius parabolam recitet, indicans se alias prætermittere. Et verò ita est; nam Matthæus c. 21. 28. & 22. 1. duas præter hanc parabolas ponit à Christo tūc dictas: alteram illam hominis duos habentis filios, quorum alter iussus à patre in vineam laboratum ire respondit se iturum, nec ijt; alter cum se iturum negauisset, ijt c. 21. 28. 29. alteram illam regis, qui cum fecerat nuptias filio suo, misit seruum, qui inuitatos vocaret; qui alio alij prætextu venire noluerunt. Totum verò hoc caput vsque ad versi. 41. in Matth. cap. 21. & 22. & 23. tractatum est.

Gazophylacium.

41. *Et sedens Iesus contra gazophylacium.*) Quid gazophylacij nomen significet, quidque in templo esset, vix iam quenquam arbitror ignorare; dicendum tamen, vt lectoris minus etiam docti rationem aliquam habeamus. Gaza vocabulum è regione Persarum, à Latinis tamen auctoribus vsurpatum regiam pecuniam, siue thesaurum, vt Curtius, & Mela scribunt, propriè declarat; inde factum, vt omne diuitiarum genus gaza diceretur. *Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima*, inquit ille, *potitus est Paulus* φυλάκιον verò Græcis seruare est. Hinc γαζοφυλάκιον gazophylacium dictum est, quasi locus vbi templi thesaurus condebatur, qui quia ex oblationibus potissimum constabat, ab Hebræis קרבן ab offerendo dictus est. Erat autem in templo eiusmodi locus duplex, vt hoc etiam loco Beda obseruauit, & in sacris litteris facilè colligitur; alter in quem pecunia, alter in quem res aliæ maioris molis à populo conijciebantur. Ille arca erat, quales nunc in templis videmus 4. reg. 12. 9. 10. hic aula, aut locus aliquis eiusmodi amplus, & multarum rerum capax 2. Esdræ 10. 37. 38. & Ioann. 8. 20. Christus hic è regione gazophylacij prioris, id est arcæ sedisse dicitur. Quod vtrum forte lassitudine, an certo potius consilio fecerit, incertum. Sed fieri ex euentu coniectura potest nihil nisi de industria fecisse, idque verbum, quo statim vtitur, Græcum indicat θεώρει *aspiciebat*, considerabat, quasi in hoc sedisset, vt eos, qui dona in gazophylacium conijciebāt, contemplaretur, & aliquid inde doctrinæ ad discipulos deriuaret.

Lib. 3. non longè à fine lib. 1. cap 11. Cic. lib. 2. de Offi. Liuius 5. de bello Pun.

Quomodo turba iactaret æs in gazophylacio.) Videtur cōsultò vetus interpres idem verbum βάλλει variè vertisse, vt indicaret diuerso sensu à Christo dictum fuisse. Nam hic bis vertit, iactare, cum de turba loquitur, quæ ostentationis causa ita in gazophylacij mittebat æs, vt iactaret, maiore sonitu doni magnitudinē declarans. Versu autē sequenti, cū de vidua loquitur, quæ duo iecit minuta, non dixit iactasse, sed misisse,

siue vt pecuniæ exiguitatem, siue vt modum cauendi modestum, & ab omni alienum ostentatione significaret.

Et multi iactabant multa.) Non est sensus varios varia, alios alia, atque ita multos multa iactasse; sed multos venisse, quorum singuli iactauerint multam, magnamq; pecuniam.

42. Cum venisset autẽ vidua vna pauper.) Singula verba emphatica sunt, & quòd viduam, & quòd vnam, & quòd pauperum vocat. Nam & quia pauper, magis ea, quam in gazophylacium mittebat pecunia indigebat. Vnam igitur multis; viduam pauperemque diuitibus opponit; duo verò minuta multæ, magnæque pecuniæ, quæ à diuitibus iactabatur.

Misit duo minuta, quod est quadrãs.) Quid fuerit quadrans Matthæi 5. 26. docuimus. Dubium autem videtur esse, vtrum horum verborum sensus sit, vnumquodque minutum, an simul vtrumque esse quadrantem. Euthym. singula minuta singulos quadrantes fuisse putat, quæ opinio validissima videtur posse ratione confirmari; nam quod Matthæus. 5. 26. dixit. *Non exies inde, donec reddas nouissimum quadrantem,* Lucas c. 12. 59. dicit, *donec reddas nouissimum minutum*, quasi quadrans, & minutum idem sint. Sed Euthymij opinionem apud Matthæum copiosè refutauimus, & rationem istam dissoluimus. Itaque multo est probabilius, quod Hiero. sentit Matthæi 5. duo simul minuta vnum fuisse quadrantẽ. Voluit enim Christus minimam monetam minuti nomine significare. Quantum autem vidua ista in gazophylacium miserit misso quadrante, ex Matthæi interlliges commentario.

Quid quadrans.

43. Et conuocans discipulos suos) Lucas c. 21. 3. non declarauit discipulos à Christo vocatos fuisse. Marcus id expressit indicans, vt opinor aliquid in eo fuisse mysterij, certè consilij. Noluit, fortasse viduam, vt inuidiam vitaret, laudare publicè, omniq; populo præferre; aut non existimauit alios, quàm discipulos suos idoneos quibus id exponeretur, auditores esse.

Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit, qui miserunt in gazophylacium.) Plus misisse dicitur vidua, non si muneris per se magnitudinem, sed si viduæ, si pauperis inopiam, charitatemque cõsideres; quia viduæ, & pauperi plus duo minuta erant, quàm diuiti permulta; & maioris erat charitatis viduam duo illa, quibus vitam suam sustentatura erat, dare minuta, quã diuitem grandem pecuniam in Dei thesaurum inferre. Hoc est, quod ver. sequenti dicitur.

44. Omnes enim ex eo, quod abundabat illis, miserunt.) ex rebus, quæ ipsis non erant necessariæ, & eas quidem non omnes, sed ex illis aliquid.

Hæc verò de penuria sua) Penuriam opponit abundantiæ. Vocat autem penuriam, non id, quod non habebat, vt nomen propriè significat, verum id, quod habebat quidem, sed ita habebat, vt ne ad sustentandam quidem vitam suam satis esset, vt statim explicat, cum dicit *totum victum suum*. Obseruet diligens lector non vituperari eos, qui magnã templo pecuniam offerebant, sed viduam illis minorem offerentem pecuniam propter maiorem charitatem anteferri; neque improbari, sed laudari à Christo oblationes eas, quæ in ministerium, ornatumq; templi offeruntur, &, vt ait Lucas c. 21. 4. *in munera Dei*: quas noui quidam hæretici in sacrificia, & ornamenta templi fieri nolunt; ad gerenda verò contra Catholicos principes bella, eosque de regnorum suorum possessione deturbandos ipsi in suis templis, in suis concionibus ita factitãt, vt ea plerumque illis habendarum concionum causa sit.

Defenduntur contra hæreticos oblationes tẽplis factæ.

CA-

CAPVT XIII.

1 ET cum egrederetur de templo, ait illi vnus ex discipulis suis: Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ. 2. Et respondens Iesus, ait illi: Vides has omnes magnas ædificationes? Non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur. 3. Et cum sederet in Monte oliuarum contra templum, interrogabant eum separatim Petrus, & Iacobus, & Ioannes, & Andreas: 4. Dic nobis, quãdo ista fient? & quod signum erit, quando hæc omnia incipient consummari? 5. Et respondens Iesus cœpit dicere illis: Videte ne quis vos seducat: 6. multi enim venient in nomine meo dicentes, quia ego sum: & multos seducent. 7. Cum audieritis autem bella, & opiniones bellorum, ne timueritis: oportet enim hæc fieri: sed nondum finis. 8. Exurget enim gens contra gentem, & regnum super regnum, & erunt terræmotus per loca, & fames. Initium dolorum hæc. 9. Videte autem vosmetipsos. Tradent enim vos in concilijs, & in synagogis vapulabitis, & ante præsides, & reges stabitis propter me, in testimoniũ illis. 10. Et in oẽs gẽtes primũ oportet prædicari Euangeliũ. 11. Et cũ duxerint vos tradentes, nolite præcogitare, quid loquamini: sed quod datũ vobis fuerit in illa hora: id loquimini. non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus. 12. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filij in parentes, & morte afficient eos. 13. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem sustinuerit in finem, hic saluus erit. 14. Cum autem videritis abominationem desolationis stantem, vbi non debet, qui legit, intelligat: tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: 15. & qui super tectum, ne descendat in domum, nec introeat, vt tollat quid de domo sua: 16. & qui in agro erit, non reuertatur retro tollere vestimentum suum. 17. Væ autem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus. 18. Orate vero, vt hyeme non fiant. 19. Erunt enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio creaturæ, quam condidit Deus vsque nunc, neque fient 20. Et nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro: sed propter electos, quos elegit, breuiauit dies. 21. Et tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, ecce illic, ne credideritis. 22. Exurgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ, & dabunt signa, & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam electos. 23. Vos ergo videte: ecce prædixi vobis omnia. 24. Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, & luna non dabit splendorem suum: 25. Et stellæ cœli erunt decidentes:

Matt. 24. a. 1. *Luc. 19. g. 44. & 21. b. 5.* *Eph. 5. b. 6.* *2. Thess. 2. a. 3.* *Matth. 10. b 19.* *Luc. 12. b. 11. & 21. d. 14.* *Dan. 9 g. 27.* *Matt. 24. b 16.* *Luc. 21. d. 21.* *Mat. 24 b. 23.* *Luc. 21. b. 8* *Ezech. 32. b. 7.* *Isa. 13. b. 10*

cidentes, et virtutes, quæ in cœlis sunt, mouebuntur. 26. Et tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa, & gloria. 27. Et tunc mittet angelos suos, & congregabit electos suos à quattuor ventis, à summo terræ vsque ad summum cœli. 28. A ficu autem discite parabolam. Cum iã ramus eius tener fuerit,& nata fuerint folia,cognoscitis, quia in proximo sit æstas: 29. sic & vos cum videritis hæc fieri, scitote, quòd in proximo sit in ostijs. 30. Amen dico vobis, quoniam non transibit generatio hæc, donec omnia ista fiant. 31. Cœlum,& terra transibunt,verba autem mea non transibunt. 32. De die autem illo, vel hora nemo scit, neque angeli in cœlo, neque Filius, nisi Pater. 33. Videte, vigilate, & orate: nescitis enim,quando tempus sit. 34. Sicut homo, qui peregre profectus reliquit domum suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusque operis,& ianitori præcepit,vt vigilet. 35. Vigilate ergo, (nescitis enim quando dominus domus veniat: sero an media nocte, an galli cantu, an mane) 36. ne cum venerit repente, inueniat vos dormientes. 37. Quod autem vobis dico, omnibus dico: Vigilate.

Matth.24. d.42.

IN CAP. XIII.

1 *Et cum egrederetur de templo.*) Videtur discipulus ille,q̃squis fuit, qui templi Christo structuram ostendit, tempus,locumque, vt illi templi pulchritudinem demonstraret, idoneum quæsiuisse, si forte commouere eum ad commiserationem, posset, totique vrbi Ierosolymitanæ,saltem propter templi amplitudinem, & religionem parceret: quòd res prorsus indigna, atque inhumana videretur, vt tantum, tamque elegans templum euerteretur. Nam, vt apud Matthæum c.24.1. diximus, occasio huius historiæ videtur fuisse, quòd Christus paullo ante vrbis euersionem, excidiumque minatus fuisset, vt constat ex Luca cap.19.43. 44. obseruarunt ergo discipuli tempus, & locum, cum egrederetur è templo, vt templi illi magnitudinem,elegantiamque prope conspiciendam proponerent. Sed quem hominum pecata ad iram, vindictamque prouocabant, placare saxa non poterant. Simile quiddam Iudæis vetustioribus acciderat, vt sperarent se templi respectu seruatum iri; quibus Deus apud Hieremiam c. 7.4. respondet, *Nolite confidere in verbis mendacij dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Domini est.*

Ait illi vnus ex discipulis suis.) Matthæus c.24.1 *Accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificationes templi*, Lucas verò c. 21. 5. *Et quibusdam dicentibus,quòd bonis lapidibus, & donis ornatum esset.* Verisimile ipsos prius inter se discipulos, vt Lucas indicat, colloquutos; deinde vnum aliquem eorum nomine omnium rogasse Christum,vt lapides templi, structuramque consideraret; ideo Marcum dixisse vnum, Matthæum verò significasse plures fuisse, qui id interrogauerint, nisi malimus syllepsim esse dicere, de qua figura ſæpè diximus, & caput totum epistolæ ad Hebræos 11. exemplis plenum est.

Ma-

Magister aspice,quales lapides,et quæ les structuræ.) Etsi dicit Vide, nõ tam aspicere,aut videre, quàm considerare rogat templi magnificentiam,quam in Matthæo c.24.1. ex Iosepho descripsimus,vbi exposuimus, quæ vsque ad ver.11. reliqua sunt.

11. Et cum duxerint vos) Hæc Matthæus c.10.19. & Lucas c.12. 11.alia occasione,alioque tempore, ac loco à Christo dicta referunt, cum Apostolos ad prædicãdum inter Iudeos mitteret Euangelium. Itaque suspicor Marcum non suo posuisse loco, nec alia de causa hoc dixisse, quàm quod vers.9. paullo ante de re simili sermo fuerat, *Videte vosmetipsos, tradent enim vos in concilijs, & in synagogis vapulabitis,& ante præsides,& reges stabitis propter me in testimonium illis*; & voluit similia, aut quia simul alterum ex altero in mentem venerunt,aut quia sententiam vnam conflare videbantur, copulare. Nisi bis fortasse Christus hanc sententiam, vt alias multos, repetiuit. Totum reliquum caput Matthæi 10.19.& 24. 15. satis expositum est.

CAPVT XIIII.

1 ERAT autem Pascha & Azyma post biduum: & quærebant summi sacerdotes,& Scribę quo modo eum dolo tenerent, & occiderent. 2. Dicebant autem: Non in die festo, ne fortè tumultus fieret in populo. 3. Et cum esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi, & recumberet: venit mulier habens alabastrum vnguenti nardi spicati pretiosi, & fracto alabastro, effudit super caput eius. 4. Erant autem quidam indigne ferentes intra semetipsos, & dicentes: Vt quid perditio ista vnguenti facta est? 5. Poterat enim vnguentum istud vænundari plus quàm trecentis denarijs, & dari pauperibus. Et fremebant in eam. 6. Iesus autem dixit: Sinite eam,quid illi molesti estis? Bonum opus operata est in me. 7. semper enim pauperes habetis vobiscum: & cum volueritis, potestis illis benefacere: me autem non semper habetis. 8. Quod habuit hæc, fecit: præuenit vngere corpus meum in sepulturam. 9. Amen dico vobis: Vbicumque prædicatum fuerit Euangelium istud in vniuerso mundo,& quod fecit hæc,narrabitur in memoriã eius. 10. Et Iudas Iscariotes vnus de duodecim abijt ad summos sacerdotes,vt proderet eum illis. 11. Qui audientes gauisi sunt:& promiserunt ei pecuniã se daturos. Et quærebat quomodo illũ opportune traderet. 12. Et primo die Azymorũ quãdo Pascha immolabant,dicunt ei discipuli: Quo vis eamus,& paremus tibi,vt manduces Pascha? 13. Et mittit duos ex discipulis suis,& dicit eis: Ite in ciuitatẽ:& occurret vobis homo lagenã aquæ baiulãs,sequimini eũ: 14.& quocunq; introierit, dicite domino domus,qa magister dicit:Vbi est refectio mea,vbi Pascha cũ discipulis meis mãducẽ? 15.Et ipse vobis demõstrabit cœnaculum

Matth.26. a. 2. Luc 22.a.1

Matth 26. a.6.

Ioan.12.a. 1.

Matth.26. b 14. Marc. 26.b 16.

Luc.22.a.6

culum grande,ſtratum:& illic parate nobis. 16. Et abierũt diſcipuli eius,& venerunt in ciuitatẽ: & inuenerunt ſicut dixerat illis, & parauerunt Paſcha. 17. Veſpere autem facto,venit cum duodecim. 18. Et diſcumbentibus eis, & manducantibus, ait IESVS: Amen dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum. 19. At illi cœperunt contriſtari, & dicere ei ſingulatim: Nunquid ego? 20. Qui ait illis: Vnus ex duodecim, qui intingit mecum manum in catino. 21. Et Filius quidem hominis vadit ſicut ſcriptum eſt de eo: væ autem homini illi,per quem Filius hominis tradetur. bonum erat ei, ſi non eſſet natus homo ille. 22. Et manducantibus illis,accepit Ieſus panẽ: & benedicens fregit, & dedit eis,& ait:Sumite,hoc eſt corpus meum. 23. Et accepto calice,gratias agens dedit eis:& biberunt ex illo omnes. 24. Et ait illis:Hic eſt ſanguis meus noui teſtamenti, qui pro multis effundetur. 25. Amen dico vobis, quia iam non bibam de hoc genimine vitis vſque in diem illum, cum illud bibam nouum in regno Dei. 26. Et hymno dicto exierunt in Montem oliuarũ. 27. Et ait eis Ieſus: Omnes ſcandalizabimini in me in nocte iſta: quia ſcriptum eſt:Percutiam paſtorem,& diſpergentur oues. 28. Sed poſtquam reſurrexero, præcedam vos in Galilæam. 29. Petrus autem ait illi:Et ſi omnes ſcandalizati fuerint in te: ſed non ego. 30. Et ait illi Ieſus: Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac, priuſquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus. 31. At ille amplius loquebatur: Et ſi oportuerit me ſimul commori tibi,non te negabo:Similiter autem,& omnes dicebant. 32. Et veniunt in prædium,cui nomen Gethſemani. Et ait diſcipulis ſuis: Sedete hic donec orem. 33. Et aſſumit Petrum, & Iacobum, & Ioannem ſecum: & cœpit pauere,& tædere. 34. Et ait illis:Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: ſuſtinete hic, & vigilate. 35. Et cum proceſſiſſet paululum,procidit ſuper terram: & orabat,vt ſi fieri poſſet,tranſiret ab eo hora: 36. & dixit:Abba pater, omnia tibi poſſibilia ſunt, transfer calicem hunc à me, ſed non quod ego volo, ſed quod tu. 37. Et venit, & inuenit eos dormientes. Et ait Petro: Simon, dormis? non potuiſti vna hora vigilare? 38. Vigilate, & orate,vt non intretis in tentationem. Spiritus quidem promptus eſt,caro vero infirma. 39. Et iterũ abiens orauit eundem ſermonem dicens: 40. Et reuerſus,denuo inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) & ignorabant quid reſponderent ei. 41. Et venit tertio, & ait illis: Dotmite iam, & requieſcite. Sufficit: venit hora: ecce Filius hominis tradetur manus peccatorum. 42. Surgite, eamus. ecce qui me tradet, prope eſt. 43. Et, adhuc eo loquente, venit Iudas Iſcariotes vnus de duodecim,& cũ eo turba multa

Mat.26.b. 20. Luc. 22.b. 14. Ioan. 13.c.

Pſ.40.c.10 Act.1.c.10 Mat.26.b. 24. 1.Cor.11.c 24.

Ioan.16.g. 32. Zach. 13.c 7.

Mat.26.d. 36. Luc.22.d. 40.

cum gladijs,& lignis,à ſummis ſacerdotibus, & Scribis, & ſenioribus. 44. Dederat autem traditor eius ſignum eis, dicens: Quemcumque oſculatus fuero,ipſe eſt,tenete eum, & ducite caute. 45. Et cum veniſſet, ſtatim accedens ad eum,ait: Aue Rabbi:& oſculatus eſt eum. 46. At illi manus iniecerunt in eum, & tenuerunt eum. 47. Vnus autem quidam de circunſtantibus educens gladium,percuſſit ſeruum ſummi ſacerdotis: & amputauit illi auriculam. 48. Et reſpondens Ieſus,ait illis:Tanquam ad latronem exiſtis cum gladijs,& lignis comprehendere me? 49. quotidie eram apud vos in templo docens,& non me tenuiſtis. Sed,vt impleantur Scripturę. 50. Tunc diſcipuli eius relinquentes eum, omnes fugerunt. 51. Adoleſcens autem quidam ſequebatur eum amictus ſindone ſuper nudo:& tenuerunt eum. 52. At ille reiecta ſindone,nudus profugit ab eis. 53. Et adduxerunt Ieſum ad ſummum ſacerdotem: & conuenerunt omnes ſacerdotes, & Scribæ, & ſeniores. 54. Petrus autem à longe ſecutus eſt eum vſque intro in atrium ſummi ſacerdotis: & ſedebat cum miniſtris ad ignem, & calefaciebat ſe. 55. Summi vero ſacerdotes,& omne concilium quærebant aduerſus Ieſum teſtimonium,vt eum morti traderent, nec inueniebant. 56. Multi enim teſtimonium falſum dicebant aduerſus eum:& conuenientia teſtimonia non erant. 57. Et quidam ſurgentes, falſum teſtimonium ferebant aduerſus eum, dicentes: 58. Quoniam nos audiuimus eum dicentem: Ego diſſoluam templum hoc manu factum,& per triduum aliud non manu factum ædificabo. 59. Et non erat conueniens teſtimonium illorum. 60. Et exurgens ſummus ſacerdos in medium, interrogauit Ieſum,dicens:Non reſpondes quidquam ad ea,quæ tibi obijciuntur ab his? 61. Ille autem tacebat,& nihil reſpondit. Rurſum ſummus ſacerdos interrogabat eum,& dixit ei: Tu es Chriſtus filius Dei benedicti? 62. Ieſus autem dixit illi:Ego ſum:& videbitis Filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei,& venientem cum nubibus cœli. 63. Summus autem ſacerdos ſcindens veſtimenta ſua, ait: Quid adhuc deſideramus teſtes? 64. Audiſtis blaſphemiam:quid vobis videtur? Qui omnes condemnauerunt eum eſſe reum mortis. 65. Et cœperunt quidam conſpuere eum, & velare faciem eius,& colaphis eum cædere, & dicere ei: Prophetiza: & miniſtri alapis eum cædebant. 66. Et cum eſſet Petrus in atrio deorſum venit vna ex ancillis ſummi ſacerdotis: 67. & cum vidiſſet Petrum calefacientem ſe, aſpiciens illum, ait: Et tu cum Ieſu Nazareno eras. 68. At ille negauit,dicens:Neque ſcio, neque noui quid dicas. Et exijt foras ante atrium, & gallus cantauit. 69. Rurſus autem cum vidiſſet illum ancilla, cœpit dicere circunſtantibus:Quia hic ex illis eſt. 70. At ille iterum negauit. Et poſt pu-

Mat 26.c. 47. Luc.22.e. 47. Ioã.18 a.3

Mat.26.f. 56.

Mat. 26.f. 57. Luc 22.f. 54

Ioan 18.c. 13 Mat. 26.f. 59.

Ioã.2.d.19

Mat.24.c. 30.

Mat.26 g. 69. Luc.22.f. 55. Ioan 18.c. 17. Matth.26. g.71.

illum rursus, qui astabant, dicebant Petro: Vere ex illis es: nam & Galilæus es. 71. Ille autem cœpit anathematizare: & iurare: Quia nescio hominem istum, quem dicitis. 72. Et statim gallus iterum cantauit. Et recordatus est Petrus verbi, quod dixerat ei Iesus: Prius quã gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.

Luc. 22. 58. Ioan. 18. 25. Matth 26. 73. Ioan. 13. 38.

IN CAP. XIV.

1 *Erat autem Pascha, & azyma post biduum.*) Coniunctè hæc legi debent; nec enim sensus est fuisse tunc Pascha, cum ea, quæ superiore capite dicta sunt, acciderunt; azymum verò post biduũ futurum fuisse; sed vtrũque & Pascha, & azyma fuisse futura post biduum. Eodem enim non solum die, sed etiam momento vtrũque inchoabatur, vt apud Matthæum c. 26. 2. disputauimus. Acciderunt, quæ superiore capite dicta sunt, die hebdomadis tertio, qui Martis appellatur; die verò Iouis post solis occasum Pascha, & azymum fuit, vt multis verbis probauimus in Matthæo; eo enim die sub vesperum egressus Christus è templo, & vrbe Hierosolymitana Bethaniam redijt, vt singulis noctibus facere solebat. Vide, quæ supra diximus cap. 11. 19. Quæ omnia apud Matthæum cap. 26. copiosè à nobis disputata, & explicata sunt. Prætermisit Marcus multa ad doctrinam, moresque pertinentia, quæ die illo hebdomadis tertio, quasi appropinquante morte cycnæum quiddam canens Christus disseruit, quæ à Matthæo toto 25. capite narrantur. Omnia, quę sequuntur vsque ad ver. 51. apud Matth. c. 26. exposita sunt.

51. *Adolescens autem quidam sequebatur eum amictus sindone super nudo.*) Quis ille fuerit adolescens, non solum diffinire temerarium, sed etiam quærere nimium curiosum dicerem, nisi bonos viderem auctores vtrumque fecisse. Epiph. hær. 78. & Hiero. aut quicumque alius est auctor in comment. in Psal. 37. Iacobum fuisse fratrem Domini cognomento iustum existimant; eamque sententiã Theophyl. hoc loco, & aliorum fuisse dicit, & ipse probabilem iudicat. Tenuissima, vt mihi videtur, coniectura Epiphanius, & Theophylact. ad ducti sunt, quòd Iacobus ille sacerdotali prognatus genere lineis vteretur. Nam, vt omittam sacerdotale genus, quod nescio, quàm certis argumentis probari possit, non fuisset vtique sacerdos sola indutus sindone, quod & contra consuetudinem, & contra honestatem fuisset. Neque video, quomodo hæc opinio cum altera eiusdem Epiphanij opinione cohæreat. Docet enim eodem loco Iacobum illum Domini fratrem omnium, qui fratres Domini vocati sunt, maximum fuisse natu; qua igitur ratione à Marco adolescens vocari potuit? Alij Ioannem fuisse Euangelistam, qui adolescens tunc fuisse creditur, & ex longo, quo postea vixit tempore, non difficilè probatur. In hac sententia Chrysostom. est in comment. in Psal. 13. & Ambros. in Psalm. 36. & Gregor. lib. 14. Mor. cap. 24. & Beda hunc locum edisserens, & Scholasticæ auctor historiæ, solo, vt opinor, ætatis argumento; quo quemlibet eorum, qui id tempus eiusdem erant ętatis credere possumus fuisse. At credendum profectò non est Ioannem sola tectum fuisse sindone; minus etiam credendum relicta sindone fugisse eũ, qui tã liberè Christũ secutus, & in domũ summi Sacerdotis ingressus aditum etiã Petro dicitur præbuisse Ioannis 18. 15. 16. Elias Cretensis in comment. in orationẽ Greg. Naz. 11. cõtra Arianos vtramque

que sententiam pariter refert, pariter probat Theophylact. in commentar. huius loci aliquem ex ea domo, vbi Christus ea nocte cœnauerat, fuisse credit. Quod etsi satis probari non potest, tamen eo ipso probabilius est, quòd non potest vllis argumentis refutari. Quisquis fuerit, adolescentem aliquem Christi studiosum fuisse credendum est, qui audito tumultu, & Christum esse suspicatus, qui vinctus duceretur, cuius rei aliquem forte rumorem inaudiuerat, cum iam in lecto esset, exilierit, & arrepta sindone, qua se tegeret, procurrerit in publicum, ne vestiendo sese moram faceret. Quòd Christi studiosus fuerit, duo sunt argumenta; alterum, quòd Marcus signatè dixisse videatur illum non turbam militum, sed Christum secutum fuisse; alterum, quòd milites eum quasi Christi sectatorem, defensoremque prehendere voluerint. Quo autem animo Christum secutus fuerit, compertum esse non potest; sed tamen, cùm eum Christi studiosum fuisse constet, est vero simile, aut illum defendere, si posset, aut exitum saltem rei, si non posset, videre voluisse.

Quid Sindon.

Amictus sindone super nudo.) Sola vestitus sindone super nudum corpus coniecta. Sindon autem non erat, vt opinor, linteum, quemadmodum vulgus, existimat, nullam vestis habens formam, quod Italice, & Gallicè *lenzolum*, quasi linteolum, Hispanicè *sauana*, Punico, vt arbitror, nomine vocatur, sed erat genus vestis, quamuis lineę tamen calidę, & id vel ex hoc loco intelligitur, vbi iuuenis ille dicit fuisse περιβεβλημένος *amictus*, & ex Polluce qui περιβόλαιον vocat, & ex Poeta illo, qui dixit,

Martial. lib. 4. Epigram. 29.

Ridebis ventos hoc munere tectus, & imbres,
Nec sic in Tyria sindone turtus eris.

Itaque apparet indumentum fuisse aliquod simile pelliceę vesti, quo homines aduersus vim frigoris vteren tur, quales sunt, quas Hispani *chamarras* appellant, aut *Bernios*, id est Hibernicas vestes, quibus in Hispania solæ mulieres, in multis Galliæ partibus, & in Hibernia tota viri inferioris conditionis in magnis frigoribus vtuntur, habent autem magis pallij, aut tegetis, quàm vestis speciem. Ea igitur arrepta in subito casu, partim vt totum tegeret corpus, partim pellendi frigoris causa, quia, vt ait Ioannes c. 18. 18. *frigus erat*, iuuenis ille ad tumultum accurrit.

Et tenuerunt eum.) Apprehenderũt veste, vt simul cum Christo, tanquam eius sectatorem ducerent: aut tenere conati sunt; neque enim tenuerunt, cùm aufugerit, vt verbũ non effectũ, sed affectum, conatumq; declaret, vt multis alijs in locis adnotauimus.

52. *At ille relicta sindone nudus profugit ab eis.*) Ita Hiero. etiam, & Beda legunt, & si Græcè καταλιπὼν legitur, id est *relicta sindone*. Sindonem reliquit, aut quia sindone à militibus tenebatur, & fugere, nisi ea in ipsorum manibus relicta, non poterat, quemadmodum fecit Ioseph pallio à lasciua illa muliere prehensus Genes. 39. 12. aut quia cum conarentur eum apprehendere, sindonem, quò expeditior fugeret, abiecerit. Caritatis erat, quòd Christum sequebatur; infirmitatis verò fuit, quòd eo deserto profugerit; vt ait Beda. *Quisquis verò fuit, maiorem in se, quàm in cæteris amorem Domini permansisse comprobat, qui illis iam fugientibus: ipse, donec ab hostibus comprehenderetur, vinculo caritatis astrictus eum prosequi non omisit. Quam uis necdum perfectam habuerit caritatem, qui à comitatu Saluatoris vel tẽtus fugere potuerit.* Cætera placent; illud tantùm dicere non ausim adolescentem illum maiorem, quàm Apostolos caritatem habuisse. Videtur hanc historiam ideo narrasse Marcus, vt quanta militum licentia, & iniquitia fuisset, declararet, qui non solum in Christum, sed in eos etiam, qui ipsum sequerentur, voluerint suã exercere crudelitatem.

61. *Rursum summus sacerdos interrogabat eum.*) Adiurans eum *per Deum viuũ*, vt ait Matthæus ca. 26. 63.

Cum enim humana inter se testimonia non conuenirent, neque ad condemnandum Christum etiam iniquo iudici satis idonea esse viderentur, ad diuinum confugit, & iureiurando compellere conatur Christũ aliquid, quod morte dignum videatur, confiteri: neque interrogat, an populum turbarit, an falsa docuerit, an templi fuerit minatus excidium, sed an esset filius Dei, quod sciebat ipsum non negaturum. Cumq; se esse respondet, non quærit, an ita sit, sed anticipata sententia condẽnat quasi blasphemum, tanquam non de iure, sed de facto solo dubitaretur.

CAPVT XV.

Mat.27.a. 1. Luc.22. g. 66. Ioan.18 e. 28. Mat.27.b. 12. Luc.23.a. 6. Ioan.18.f 33.

ET confestim, mane consilium facientes summi sacerdotes cum senioribus, & Scribis, & vniuerso concilio, vincientes Iesum, duxerunt, & tradiderunt Pilato. 2. Et interrogauit eum Pilatus: Tu es rex Iudæorum? At ille respondens, ait illi: Tu dicis. 3. Et accusabant eum summi sacerdotes in multis. 4. Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens: Non respondes quidquam? vide in quantis te accusant. 5. Iesus autem amplius nihil respondit, ita vt miraretur Pilatus. 6. Per diem autem festum solebat dimittere illis vnum ex vinctis, quemcumque petissent. 7. Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium. 8. Et cum ascendisset turba, cœpit rogare, sicut semper faciebat illis. 9. Pilatus autem respondit eis, & dixit: Vultis dimittam vobis regem Iudæorum? 10. Scie

Mat.27.c. 22. Luc.23.b. 14. Ioan.18 g. 39. & 19. a 2.

bat enim, quòd per inuidiam tradidissent eum summi sacerdotes. 11. Pontifices autem concitauerunt turbam, vt magis Barabbam dimitteret eis. 12. Pilatus autem iterum respondens, ait illis: Quid ergo vultis faciam regi Iudæorum? 13. At illi iterum clamauerunt: Crucifige eum. 14. Pilatus vero dicebat illis: Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant: Crucifige eum. 15. Pilatus autem volens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam, & tradidit Iesum flagellis cæsum, vt crucifigeretur. 16. Milites autem duxerunt eum in atrium prætorij, & conuocant totam cohortem, 17. & induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes spineam coronam. 18. Et cœperunt salutare eum: Aue rex Iudæorum. 19. Et percutiebant caput eius arundine: & conspuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum. 20. Et postquam illuserunt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum vestimentis suis: & educunt illum, vt crucifigerent eum. 21. Et angariauerunt prætereuntem quempiam, Simonem Cyrenæum venientem de villa, patrem Alexandri, & Ruffi, vt tolleret crucem eius. 22. Et perducunt illum

Mat 27 d. 28. Ioa.19 a 2. Mat. 27. d 32. Luc. 23. d. 26.

lum in Gólgotha locum: quod est interpretatum Caluariæ locus. 23. Et dabant ei bibere myrrhatum vinum: & non accepit. 24. Et crucifigentes eum, diuiserunt vestimenta eius, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret. 25. Erat autem hora tertia: & crucifixerunt eum. 26. Et erat titulus causæ eius inscriptus: REX IVDAEORVM. 27. Et cum eo crucifigunt duos latrones: vnum a dextris, & alium à sinistris eius. 28. Et impleta est scriptura, quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est. 29. Et prætereuntes blasphemabant eum, mouentes capita sua, & dicentes: Vah qui destruis templum Dei, & in tribus diebus reædificas: 30. saluum fac temetipsum descendens de cruce. 31. Similiter & summi sacerdotes illudentes, ad alterutrum cum Scribis dicebant: Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere. 32. Christus rex Israel descendat nunc de cruce, vt videamus, & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, conuitiabantur ei. 33. Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram vsque in horam nonam. 34. Et hora nona exclamauit Iesus voce magna, dicens: Eloi, Eloi, lamma sabactani? quod est interpretatum: Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me? 35. Et quidam de circumstantibus audientes, dicebant: Ecce Eliam vocat. 36. Currens autem vnus, & implens spongiam aceto, circumponensque calamo, potum dabat ei, dicens: Sinite, videamus si veniat Elias ad deponendum eum. 37. Iesus autem emissa voce magna expirauit. 37. Et velum templi scissum est in duo, à summo vsque deorsum. 39. Videns autem Centurio, qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait: Vere hic homo Filius Dei erat. 40. Erant autem & mulieres de longe aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris, & Ioseph mater, & Salome: 41. & cum esset in Galilęa, sequebantur eum, & ministrabant ei, & aliæ multæ, quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam. 42. Et cum iam sero esset factum (quia erat parasceue, quod est ante sabbatum) 43. venit Ioseph ab Arimathæa nobilis decurio, qui & ipse erat expectans regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu. 44. Pilatus autem mirabatur si iam obijsset. Et accersito centurione, interrogauit eum si iam mortuus esset. 45. Et cum cognouisset à centurione, donauit corpus Ioseph. 46. Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum inuoluit sindone, & posuit eum in monumento, quod erat excisum de petra, & aduoluit lapidem ad ostium monumenti. 47. Maria autem Magdalene, & Maria Ioseph aspiciebant vbi poneretur.

Mat.27.d. 33. Luc.23.e. 33. Ioan.19 d. 17. Isa.53.d. 12. Ioan.2.d. 19. Ps21.a.1. Mat.27.e. 46. Mat.21.f. 55. Luc 8.a 2. Mat 27 g. 57. Luc. 23. g. 50 Ioan.19 g. 38.

IN CAPVT XV.

1 *Et confestim mane.)* Vtrumque hoc verbum eò pertinet, vt indicet Euangelista, quanta vis fuerint Principes sacerdotum, Scribæ, & Pharisæi diligentia, vt Christum condemnarent. Porro nihil in toto hoc cap. est, quod non sit in capite Matthæi 27. copiosè, distinctéque explicatum.

CAPVT XVI.

1 ET cum transisset sabbatum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi, & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent Iesum. 2. Et valde mane vna sabbatorum, veniunt ad monumentum, orto iam sole. 3. Et dicebant ad inuicem: Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti? Et respicientes viderunt reuolutum lapidem. Erat quippe magnus valde. 5. Et introeuntes in monumentum viderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida, & obstupuerunt. 6. Qui dicit illis: Nolite expauescere: Iesum quæritis Nazarenum, crucifixum: surrexit, non est hic, ecce locus, vbi posuerunt eum. 7. Sed ite, dicite discipulis eius, & Petro, quia præcedit vos in Galilęam: ibi eum videbitis, sicut dixit vobis. 8. At illæ exeuntes, fugerũt de monumento: inuaserat enim eas tremor & pauor: & nẽmini quidquam dixerunt: timebant enim. 9. Surgens autem mane, prima sabbati, apparuit primo Mariæ Magdalene, de qua eiecerat septem dæmonia. 10. Illa vadens nunciauit his, qui cum eo fuerant, lugentibus, & flentibus. 11. Et illi audientes, quia viueret, & visus esset ab ea, non crediderunt. 12. Post hæc autẽ duobus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in villam: 13. & illi euntes nunciauerunt cæteris: nec illis crediderunt. 14. Nouissime recumbentibus illis vndecim apparuit: & exprobrauit incredulitatem eorum & duritiam cordis: quia ijs, qui viderant eum resurrexisse, non crediderunt. 15. Et dixit eis: Euntes in mundum vniuersum prędicate Euangelium omni creaturę. 16. Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit: qui vero non crediderit, condemnabitur. 17. Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia eijcient: linguis loquentur nouis: 18. serpentes tollent: & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ęgros manus imponent, & bene habebunt. 19. Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cælum, & sedet à dextris Dei. 20. Illi autem profecti prædicauerunt vbique Domino cooperante, & sermonem confirmante, sequentibus signis.

Mat. 28 a. 1. Luc. 24 a. 1 Ioa. 20 a. 1

Mat. 28 a. 5. Luc. 24 a. 4. Ioan. 20 c. 12.

Sup. 14 c. 28. Ioan. 20 d. 16.

Luc. 24 b. 13.

Act. 16 d. 18. 2 a 4. et 10 g. 46.

Act. 28 a. 3. 8.

Luc. 24 g. 51.

IN

IN CAP. XVI.

1 *Et cum transisset sabbatum.)* Vehementer miror vnum ex omni antiquitate, Hieronymum quæstione 3. ad Hedibiam meminisse totum hoc caput Marci in multis codicibus non reperiri, & à nonnullis de eo auctoribus dubitari. Magis etiam miror non maiore Hieronymum studio eius auctoritatem asseruisse, cùm nulla prorsus coniectura sit vlla ex parte probabilis fuisse ad Marci Euangelium adiectum. Nam quòd nonnulli repugnantiam, quæ inter Marcum hoc loco, & Matthæum c. 28. videtur esse, causam putant eiusmodi suspicioni præbuisse, absurda prorsus est ratio. Isto enim modo & vltimum caput Lucæ, & penultimum Ioannis inducere deberemus; maior enim inter illos, & Matthæum, quàm inter Matthæum, & Marcum apparet repugnantia; dubitare igitur de huius capitis auctoritate non licet, præsertim Concilio Tridentino non solum libros omnes, quos nunc habemus in canone, sed singulorum etiam librorum singulas partes approbante. Neque quisquam antiquus, & Catholicus scriptor est, qui huius capitis, tanquam veræ, legitimæque scripturæ testimonijs vti recusauerit. Vsus est Irenæus lib. 3. aduersus hæreses cap. 11. & quidem ita vsus, vt apertè dixerit hunc Euangelij finem, qui est ver. 19. *Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assumptus est in cælum*, & principium illud capitis 1. versu 1. *Initium Euangelij Iesu Christi*, ab eodem Marco fuisse conscriptum.

Et cum transisset sabbatum.) Id est, simul atque sabbatum transijt, statim post solis occasum, quo sabbati festum terminabatur. Nam cum summo stratim mane diei sequentis ad sepulchrum cum aromatibus venerint vt dicitur ver. 2. & Lucæ 24. 1. & Ioannis 20. 1. Et non potuerint multa nocte, aut tanto mane aromata emere, necesse est, vt emerint die sabbati post solis occasum transacto iam festo, cum emere, aut vendere licebat. Id etiam non obscurè colligitur ex Luc. c. 23. 56. *Et reuertentes parauerunt aromata & vnguenta, & sabbato quidem siluerunt secundũ mandatũ.* Quin & ex hoc ipso loco colligitur; nõ enim quasi de eodẽ, sed quasi diuerso Marcus tempore loquitur, cum prius dicit mulieres, cum transisset sabbathum, aromata emisse, vt venientes vngerent Iesum: & cum ver. 2. nouam inchoans sententiam dicit, *Et valde mane vna sabbatorum veniunt ad monumentum*, quasi vesperi aromata emerint, mane ad monumentum venerint. Quæ scribit Marcus vsque ad versum 12. apud Matthæum c. 28. explicata sunt.

12. *Post hæc autem duobus ex his ambulantibus.)* Hoc à Matthæo scriptum non est, à Luca verò c. 24. 13. copiosius scribitur, quàm à Marco, quare apud Lucam potius, quàm hoc loco explicandum est, vbi & Euthymij refellemus opinionem, qui alios hos fuisse discipulos, quàm duos illos, de quibus Lucas scribit, existimat.

14. *Nouissimè.)* Sunt, qui existimant Marcum hoc loco agere de die, quo Christus videntibus Apostolis in cœlum ascendit, in quibus Augustinus est lib. 3. de consensu Euangelistarum c. 25. & Gregor. hom. in Euangelia 29. & Beda hunc locum exponens, ideoque Marcum dicere *nouissimè*. Hanc opinionem apud Matthæum cap. 28. refutauimus, & Augustinus ipse non satis firmus in ea fuit, neque Græcè est ὕστερον, postremo, sed ὑστέρου, postea, vt Hieronym. vertit libro 2. contra Pelagian. Alij, vt Euthym. hoc loco, existimant hoc eodem die, quo Christus resurrexerat, contigisse. Hanc enim esse apparitionem illam, de qua Ioannes scribit cap. 20. ver. 19. Duos enim discipulos, de quibus

versu. 12. 13. dictum est, ad Apostolos venisse, illisque nuntiasse se Christum vidisse, eos verò non credidisse, tunc venisse Christum, & incredulitatem illis exprobrasse. Hæc opinio ideo vera esse non potest, quia falsa nititur basi, hos duos discipulos alios fuisse, quàm, de quibus cap. 24. 13. Lucas agit. Posset quidem disputari etiam si ij idem hi, atque illi fuerint, vtrum illi prius, an Christus ad discipulos venerint. Nam Lucas c. 24. 33. 34 ita videtur loqui, vt indicet prius duos illos discipulos venisse, quàm Christū. Sed de ea quæstione eo apud Lucā loco disputabimus.

Recūbentibus illis vndecim apparuit.) Hieronym. lib. 2. contra Pelagianos scribit totam hanc periodum, & aliam quandam, quam nunc in nostris libris non habemus, in quibusdam exemplaribus maximè Græcis reperiri, quasi non in omnibus, sed in paucis quibusdam reperiretur. *In quibusdam*, inquit, *exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus iuxta Marcum in fine eius Euangelij scribitur, Postea cum accubuissent vndecim apparuit eis Iesus, & exprobrauit incredulitatem, & duritiam cordis eorum, quia his, qui viderant eum resurgentem, non crediderunt; & illi satisfaciebant dicentes, Seculum istud iniquitatis, & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem, idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam.* Admirabile planè est, atque diuinum Ecclesiæ iudicium, quæ priorem huius periodi partem retinuit, posteriorem reiecit; nemo enim est in litteris sacris exercitatus, qui non facilè odoretur priorem esse legitimam, posteriorē notham atque adiectitiam, quæq; veterem Manichæorum, aut Montanistarum errorem oleat. Neq; Lucas, nec Ioannes narrant recubuisse discipulos, cum illis Christus apparuit, & sunt, qui existiment non fuisse ad mēsam, cū multa iam esset nox, & Græcum verbum ἀνακειμένοις interpretentur confidentibus, quibus quia hæretici sunt, etiam si multo probabiliora dicerent, minimè crederem. Recumbebant igitur ad mensam, neque enim alio sensu id in scriptura verbum legi memini, nec videtur sine ratione Marcus id exprimere voluisse, quod leue alioqui, & parum ad rem pertinens videri poterat, fortasse, vt indicaret eo Christum venisse tempore, quo tempore, quia cænabant, omnes simul erant: aut, vt cum paratum inuenisset cibum, coram discipulis sumeret, & suam illis resurrectionem edendo, bibendoq; probaret, vt Petrus argumentatur Actorum 10. 41. Nam quod hæreticorum adducit interpres dixisse Christum, cum adhuc discipuli hæsitarent, *habetis hic aliquid, quod manducetur* Lucæ 24. 41. & Ioannis 21. 5. 13. non animaduertit aliam illam fuisse apparitionem, quam illic Lucas narrat, nēpè illam, qua Christus eodem, quo resurrexit die, postquam duobus illis discipulis euntibus in Emaus visus fuerat, rediens Ierosolymam apparuit, cum Thomas non adesset Ioannis 20. 19. 24. certum huius sententiæ argumentū est, q; in secunda apparitione, quæ octauo post die contigit, discipuli non dubitarunt assueti iā Christum videre, in illa autē apparitione, quā scribit Lucas, non solum visos, sed ostendente etiā manus suas Christo, vt idē Lucas testatur, dubitauerunt. Itaq; non potest hæc, & illa, quæ apud Lucam est, eadē esse apparitio. Vndecim discipulos fuisse dicit, quia Iudas deerat, qui se iam laqueo suspenderat, aut certè cū Apostolis post traditum Christū non versabatur. De qua re Matthæi 27. 5. & 28. 16. disputauimus. Thomas verò, qui ante dies octo cū discipulis non erat, cū se illis Christus ostenderat, nūc erat; ideoq; erat vndecim Ioan. 20. 26. Scio D. Aug. li. 3. de cōsensu Euangelistarū, c. 25. & in Commēt. Bedā existimare decem tantum fuisse discipulos, qui propterea vndecim appellentur, quia totus tunc Apostolorum numerus mortuo iam Iuda vndecim erat, & quamuis vnus abesset Thomas, maiorem tamen numeri eius partem totius nomen numeri retinuisse. Non inficior potuisse maiorem partem numeri totius numeri nomen vindicare, tamen non arbitror esse necessarium ad eas angustias rem adducere, quia cum Euthymio, & alijs nonnullis interpretibus probabilius esse credo verè vndecim tunc congregatos fuisse discipulos, cùm hæc apparitio illa fuerit, quæ octauo post resurrectionem die facta fuit præsente iam Thoma Ioannis 20. 26. 27. vt paullo ante demonstrauimus.

Caluinus in harm.

Et exprobrauit incredulitatem eorum.) Quo modo tunc exprobrauit, cum iam ante credidissent? Augustinus libro 3. de consensu Euangelistarum c. 25. & Gregorius hom. 29. in Euangelia, & Beda hunc locum explicans, quia existimant hoc accidisse, quo die Christus in cœlum assumptus est, respondent non propterea tunc incredulitatē illis exprobrauisse, quòd tunc non crederent, sed *quoniam*, vt verbis vtar Augustini *iam erat ab eis ascensurus in cœlum, hoc eis illo die maxime exprobrare voluisse, quia his, qui viderant eum resurrexisse, non crediderant, antequam ipsi eum viderent; cum vtique post ascensionem suam prædicantibus illis Euangelium etiam gentes, quod non viderunt, fuerant creditura. Post illam quippe exprobationem secutus ait idem Marcus* vers. 15. *& dixit eis, Euntes in mundum vniuersum prædicate Euangelium omni creaturæ; qui crediderit, & baptizatus fuerit saluus erit, qui verò non crediderit, condēnabitur. Hoc ergo prædicaturi, quoniam qui non crediderit, condemnabitur, cum id vtique non crediderit, quod non viderat, nonne ipsi primitus fuerant obiurgandi, quòd ante quàm Dominum vidissent, non crediderunt eis, quibus priùs apparuisset?* Euthy. verò, qui duos illos discipulos, quibus Marcus versu 12. Christum apparuisse dicit, alios, quàm duos illos, de quibus scribit Luc. c. 24. 13. fuisse dicit, putat propterea exprobrasse discipulorū incredulitatē Christum, quòd his duobus discipulis se eum vidisse affirmantibus, non credidissent; ideoque solum Marcū exprobratam narrasse incredulitatem, quòd eorum duorum discipulorum solus meminisset. Hanc opinionem supra versu 12. refellimus, & apud Lucam pluribus sumus verbis refutaturi. Quòd igitur ad huius loci quæstionem attinet, syllepsim esse credo, qua discipulorum incredulitas reprehensa fuisse dicitur, quia vnius discipuli Thomę incredulitas reprehensa est, vt apparet ex Ioanne c. 20. 27. 29. de qua figura videre lector poterit, quæ in Matthæum scripsimus cap. 26. 8.

Loco citato

Syllepsis tenenda.

Quia ijs, qui viderant.) id est Marię Magdalenæ, & cæteris mulieribus, quæ Christum primę viderant, discipulisque nuntiauerant Matthæi 28. 8. 9. & supra versu 9. 10. 11. & Lucæ 24. 9. 10. & Ioannis 20. 2. & Petro, & Ioanni, qui idem viderant, atque nuntiauerant Ioannis 20. 4. & duobus illis discipulis, quibus in Emaus euntibus apparuit Lucæ 24. 35. vt Augustinus libro 3. de consensu Euangelistarum c. 25. & Euthym. exponunt. Si ea, quæ paullo ante de reprehensa discipulorum incredulitate diximus, vera sunt; hæc etiam mihi videntur per syllepsim intelligenda esse, & solius Thomæ hoc loco incredulitatem reprehendi, quòd reliquis decem Apostolis se Christū vidisse confirmantibus, postquam ad eos decem congregatos venerat, Ioannis 20. 19. credere noluerat.

15 *Et dixit eis.*) Non tunc cum illis recumbentibus apparuit, & eorum exprobrauit incredulitatem; sed postea, cum in monte Galilææ essent Matthæi 28. 16. 17. 18.

Vtrū Euangelij per totum terrarū orbem ab Apostolis prædicatum sit.

Euntes in mundum vniuersum.) Sunt qui existiment iudios esse Apostolos a Christo vniuersum terrarum orbē peragrare, quod minimè mihi videtur esse probabile. Sciebat enim Christus id eos facere non posse, & non est credendum, quod facere non poterant, illis præcepisse. Deinde quod hic præcipitur, non solùm cunctis, sed singulis etiam Apostolis præceptum est, singulos autem totum terrarum orbem peragrare non potuisse, opinor,

opinor, nemo dubitabit. Docuit etiam euentus non ita fuisse hoc præceptum intelligendum, vt aut singuli, aut simul cuncti vniuersum terrarum orbem obirent, neque enim id reipsa præstiterunt, cùm non solùm Origenes tractatu in Matthæum 28. sed D. etiam Augustinus epistola 80. ne ætate quidem sua, id est quadringentis post Christum annis, non dico ab Apostolis, sed ne ab vllo quidē Christiano doctore ex tam multis Apostolorū successoribus multis in locis Euangelium prædicatum fuisse doceant. Quod nostra memoria, experientia compertum est, multis longa & inusitata nauigatione patefactis terris, in quibus nulla notitia, nulla memoria erat Euangelij: itaque quod ad Romanos 10 18. scribit D. Paulus, *sed dico numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum*, per hyperbolen de his tantùm gentibus, de quibus Apostolus loquebatur, id est de Asianis, & Europęis intelligendum est. Quòd cum ita sit, dicendum nō est id Christum Apostolis præcepisse, quod eos non fecisse constat. Tantùm ergo voluit Christus terminos ad illud vsq; tempus legi, Euangelioque prefixos reuellere, & non alios Euangelij, quàm orbis terrarum fines ponere. Nam & lex intra Iudæam terminabatur, *Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius* Psalm. 75. 2. & ante, cum ad prædicandum Euangeliū Christus misisset Apostolos, extra Iudæam excedere vetuerat Matthæi 10. 5. *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne introieritis*. Hos nunc remouet terminos, & exiguis regni Iudęorum angustijs totius orbis amplitudinem opponit, quasi dicat; *euntes* non iam in Iudæā solùm, vt priùs, sed *in mundum vniuersum prædicate*, Rupta enim est iam per mortem, & resurrectionem meā legis maceria, quæ intra Iudææ fines continebatur Ephes. 2. 14. experti iā sumus, quantum apud Iudæos proficiamus; auferatur igitur ab illis regnum Dei. & detur gentibus facientibus fructum eius Matthæi 21. 43. Ergo hæc verba etsi affirmatione constent, non tam per affirmationem, quàm per negationem intelligenda sunt, quasi dicat Christus, Ite quocunque volueritis, quocunque potueritis, vt Euangelium longè lateque diffundatis, nullos iam vobis locorum fines prescribo.

Prædicate Euangelium omni creaturæ.) Hæc Apostolicæ legationis materia est, vt prædicent Euangelium. Omnem creaturam hominem intelligi dubitari nō potest, neque enim, vt ait Gregorius homilia in Euangelia 29. & libro 7. in Iob cap. 8. & Beda in huius loci commentarijs, *euangelium, vel insensatis rebus, vel brutis animalibus fuerat prædicandum*. Quanquam ratio, quam hi duo afferūt auctores, nescio, an satis sit congrua, quòd homo omnem in se quodammodo creaturam contineat. Malim dicere attributionem esse, qua nomen generis vni tantùm speciei accommodatur, sicut Hispani solos infantes creaturas vocant. Melius idē Gregorius libro quinto, in librum 1. Regum capit. 14. & Beda notauerunt propterea homines hoc loco creaturas vocatos esse, vt nemo excipi à tam generali vocabulo posset intelligi. Itaque κτίσις creatura pro generatione, aut genere posita videtur. Nam quod Marcus dicit, *Prædicate euangelium omni creaturæ*, Matthæus c. 28. 19. dicit, *Docete omnes gentes*. Opponit ergo omnem creaturam, id est, omnes gentes vni Iudæorum genti, alludens ad id, quod dixerat Matthæi 10. 5. *In viam gentium ne abieritis*, quasi edictū illud rescindat.

Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit.) Prętermittit Marcus, quod Matthæus dixit, *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*. Cur baptismum cū doctrina, fideque cōiungat, illo apud Matth. loco disseruimus. Est baptismus quasi publica fidei pfessio, & *corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutē* Rom. 10. 10. Proponit credēti ut, & baptizatis præmium, non credentibus supplicium, vt eos magis alliciat: id autem Apostolis dicit, vt alijs prædicent, quò eos faciliùs ad Euangelium trahant. Mirum, quàm multæ hæreses ex his paucis verbis natæ sint. Primùm solam fidem ad salutē satis esse, quando sola hic à Christo exigi videatur. Nouorum quidem hęreticorū, sed non nouus error. Nam & Irenæus Marcionistas in eo fuisse indicat, & Tertullianus, aut eosdem, aut alios, quos hęreticos, qui idem dixerint, notat; & Augustinus ad eam hæresim opprimendam totum de fide, & operibus librum scripsit. Quo error, præterquàm, quòd est tam absurdus, vt refelli disputando non debeat; tota scriptura sacra, quanta est, propriè verò 2. capit. epistolæ Iacobi penitus refutatur, vbi & nos sumus, si vitam Dominus, otiumque concesserit, refutaturi. Secundò non posse quemquam, nisi ætate iam adulta, & disciplinæ capace baptizari, cùm baptizari ij tantū, qui crediderint, iubeantur, & infantes, qui doceri non possunt, nec credere possint; *fides enim ex auditu, auditus autem per verbum CHRISTI* Roman. 10. 17. In qua hæresi non solùm nunc Anabaptistæ omnes sunt, sed & nonnulli olim Catholici, Tertullianus in libro de baptismo, & Nicetas in commentarijs in orationem Gregorij Nazianzeni in sanctum baptisma non longè ab ea abfuerunt, vt in Matthæo cap. 28. 19. diximus, vbi & hunc errorem satis refutauimus. Tertiò baptismum non esse ad salutem necessariū, quod Caluiniani ex sequentibus verbis colligunt, quia cùm dicat Christus, *qui verò non crediderit condemnabitur*, nō addit alterum membrum, & qui baptizatus non fuerit, quod vt adderetur, & orationis consequentia postulare, & auditoris aures expectare videbantur. Et hic antiquus est error; neque enim tam ingenioſi isti sunt, quàm videri volunt. Non inuenerūt ipsi hæreses suas, sed ab alijs olim hæreticis inuentas, & ab Ecclesia dānatas renouarunt. *Hic ergo* (inquit Tert. in libro de baptismo hūc locum tractans) *scelestissimi illi prouocant quæstiones. Adeo dicunt, baptismus non est necessarius, quibus fides satis est*. Non ergo propterea Christus secundum membrum nō repetiuit, quòd baptismus ad salutem necessarius non esset. Quibus enim verbis eius necessitas clariùs doceri potuit, quàm quibus Ioānis 3. 3. Christus dixit, *nisi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei?* Non agitur, inquiūt illi, de baptismo. Vbi igitur agitur? aut vnde illi contra alios hæreticos Anabaptistas probare possunt debere infantes baptizari? sed hunc secundum errorem illic de baptismo non agi, quia in illo hæreticos, illic refellemus. Fingamus tātùm dixisse Christum, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit saluus erit*; neque secundam sententiæ partem addidisse, quis non videret non solùm fidei, sed etiam baptismo salutem tribui, cùm pariter idem, & eodem modo de vtroque dicatur, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit saluus erit*? Adde quòd non dixit, Qui crediderit, & qui baptizatus fuerit, saluus erit, qui si dixisset, videri poterat significasse alterutrum, aut fidem solam, aut baptismum solum ad salutem satis esse, quia per disiunctionem dictum intelligi poterat: sed dixit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit saluus erit*; quod cùm per disiunctionem intelligi non possit, vtrumque adeo ad salutem necessarium esse significatur, vt si alterum, siue fides, siue baptismus desit, nemo saluus esse possit. Cùm ergo verba sequētia nihil prioribus detrahant, non potest ea esse ratio, cur Christus secundum membrum non repetiuerit, quòd baptismus non esset necessarius. Nam si in priore sententię parte baptismus salutis causa esse dicitur, & in posteriori defectus baptismi condemnationis causa esse significabitur. Cum idem Christus dicit Matthæi 19. 17. *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata*, rectè colligitur eū, qui mandata non seruat-

Sola fides ad salutem nō sufficit.

Baptismi necessitas contra Caluinistas.

secuauerit,ad vitam ingredi nō posse.ergo & cum dicit,*Qui crediderit,& baptizatus fuerit, saluus erit*,rectè colligetur,ergo qui non crediderit, vel baptizatus non fuerit, condemnabitur. Certè D. Petrus prima epist.c.3. 21.non magis nos nunc sine baptismate indicat saluos esse posse,quam olim tempore diluuij extra arcam Noe quisquam potuit esse superstes. Et verò quid attinebat Eunuchū illū Reginæ Candicis tam properè vix leuiter in curru institutum baptizari, simul atque aqua inuēta est,si baptismus ad salutem necessarius non erat Act.8.36.nonne poterat expectare tā tisper,vt honestiore loco, cōmodiore tempore baptismum acciperet? Quid custos ille carceris vna nocte à Paulo, & Barnaba cum tota familia institutus cōtinuò baptizatus est, quasi de ipsius vita, saluteque ageretur, si in tempus aliud baptismū differret? Acto.16.33. Quæ ergo fuit causa,si ea non fuit, quare Christus secūdum membrum non repetiuit? Aliquam certè fuisse credendum est, sed cùm ea,vt probauimus, causa nō fuerit,alia quærenda.Quidam hanc reddunt,& etsi vtrumque & fides,& baptismus necessarium est,magis tamē necessaria fides, quàm baptismus, quia nūquam omnino sine fide quisquam saluus esse potest; quia, vt ait D. Paulus Hebræorum 11. 6. *sine fide impossibile est placere Deo*; sine baptismo autem aliquando potest: puta si credens,& baptizari cupiens, baptizari non potuit, si antequam baptizetur, pro Christo vitam effundat.

Ioan 15.13. *Maiorem enim dilectionem nemo habet, quàm vt animam suam ponat quis pro amicis suis.* Ita Algerus respondet lib. 3.de sacramento c.3.& D.Bernardus epistola 77.vera quidem sunt ista,sed non facilè mihi persuadere possum eò spectasse Christum. Id fortasse dixisset,si de martyrio, aut de Spiritus sancti efficacitate, id est si de baptismo,vt vocant, sanguinis, aut flaminis,non de baptismi aquę necessitate loqueretur,vt ea ratione ostenderet tantam martyrij, tātam Spiritus sancti esse virtutem, vt is etiam,qui baptizari non posset aqua, solo martyrio,& sola Spiritus sancti caritate in cordibus nostris effusa salutem consequeretur.Nunc autem, cùm de necessitate baptismi agat,exaggerare eam debuit,nō diminuere. Alij,quia fides quasi genus, baptismus, quasi species est,& sublato genere speciem tolli necesse est, satis fuisse dicere, *qui non crediderit*,quia qui nō credit, non baptizatur,cùm fides præcedat, baptismus sequatur. Verum id quidem, sed tamen quid si quis credat, & non baptizetur, quid illi futurum est?id enim dictu necessarium erat, & tamen dictum non est. Credo igitur ego,idque magis asseuerarem, si meliorem, quàm me auctorem haberem,non fuisse prætermissum,vt putatur,secundum illud membrum, Et qui baptizatus non fuerit.Nam licet verbis expressum non sit,sensu tamē est, quia cùm paullo ante baptismus vnà cum fide coniunctus fuerit;& cū negatione fidei negatio baptismi ἀπὸ κοινοῦ est intelligenda. Qui nō crediderit,& baptizatus non fuerit,cōdemnabitur.Solet quæri, quomodo ista tam generalis sententia vera sit, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, saluus erit*, cùm multi, qui & crediderint,& baptizati fuerint,condemnētur. Negant id quidem hæretici Caluinistæ,qui putant neminem, qui veram fidem habeat, damnari posse, sed hæc hæresis partim est iam paullo ante à nobis refutata, cum docuimus non solam fidem, sed etiam baptismum ad salutem esse necessariū, & ad Roman. 4. magis refutauimus. Nunc ponamus quod verum est,multos & verè credentes, & ritè baptizatos sæpe damnari. Legat de hac re cautè Gregorium hom.in Euangelia 29. & Bedam in commentarijs ad hunc locum,quisquis errare non volet. *Fortasse*, inquit Gregorius, *vnusquisque apud semetipsum dicat, Ego iam credidi,saluus ero. Verum dicit, si fidem operibus tenet. Vera enim fides est, quę in hoc quod verbis dicit, moribus non cōtradicit. Hinc est enim, quod de quibusdam falsis*

Locus Gregorij & Beda explicatus.

ad Tit.1.16 *falsis fidelibus Paulus dicit,Qui confitentur se nosse Deum, factis autem negant.*

Epist.1.2. *Hinc Ioannes ait, qui dicit se nosse Deū, & mandata eius non custodit, mendax est. Quod cum ita sit fidei nostrę veritatē in vitę nostrę consideratione debemus agnoscere. Tunc enim veraciter fideles sumus,si quod verbis promittimus, operibus complemus.* Quibus verbis non significant veram fidem non habere,qui opera non habet; sed mortuam habere, vt Iacobus ait,inutilem, & ad salutem haud multo magis conducentem,quàm fidem dæmonum, qui *credunt, & contremiscunt*. Itaque veram fidem hi auctores vocant non eam, quæ, si naturam spectes, fides uera est.sed eam,quæ non solùm uera sed fructuosa etiam est, tunc enim efficaciter credimus, cū fides in nobis per caritatem operatur. Tenenda igitur hoc loco illa, quam multis locis tradidimus,regula est, Generales sententias plerumque esse subintellectis, si non exprimantur, certis quibusdam conditionibus intelligendas, *Omnis*, inquit Ioel ca.2.32.*qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit*,cū dicat Christus Matthæi.7.21. *Non omnis,qui dicit mihi Domine, Domine, intrabit in regnū cœlorum*. Dicit rursus Christus eodē capite ver.8. *Omnis,qui petit accipit*,dicit Iacobus c.4.3 *Petitis,& non accipitis* Reddit causam, *Eò*, inquit, *quòd malè petatis, vt in concupiscentijs vestris insumatis*. Vnde colligimus generales illas promissiones ita intelligendas,*Omnis qui inuocauerit nomē Domini, saluus erit*,si reliqua, quæ debet,faciat,id est non stabit per Dominum, aūt per eius nomen, quod ad saluandum satis est per se potens, quò minùs saluus sit. Et *omnis, qui petit accipit*,intelligendum esse,si bene petat, vt Iacobus Apostolus interpretatur, id est,nunquam per Deum,sed per ipsum stat,quò minùs accipiat, quia aut iniusta, aut iusta iniustè petit.Ad eundem modū, quod hoc loco Christus dicit intelligendum,*Qui crediderit,& baptizatus fuerit saluus erit*; non solùm si verè,sed etiam si bene crediderit,ac baptizatus fuerit. Bene autē credit, & baptizatus est,qui opera, quæ fides ab eo, & baptismus exigit, facit;atque hoc est, quod paullo ante citatus D. Gregorius dicere voluit. *Tunc* inquit, *veraciter fideles sumus, si quod verbis promittimus, operibus complemus In die quippe baptismatis omnibus nos antiqui hostis operibus, atque omnibus pompis abrenuntiare promisimus.* Eodem modo interpretatur D. Augustinus serm.11.de verbis Domini secundum Matth *Qui crediderit,& baptizatus fuerit, saluus erit, non vtique intelligimus eo modo credentem, quo & dæmones credunt, & contremiscunt, nec in eo numero baptizatos in quo Simon Magus baptizari potuit, sed saluus esse nō potuit; sed quosdam intuebatur in ea scilicet fide constitutos,quæ Apostolo distinguente per dilectionem operatur*. Similiter exponit Eut.

Cap.2.17.19. 17. *Signa autem eos, qui crediderint, hæc sequentur*)Non possum melius huius loci difficultatem indicare,quàm positis verbis D. Bernardi sermone primo de Ascensione, *Nec minor*,inquit *fortasse videbitur ipsis quoque religiosis ex hoc verbo prouenire desperatio, quàm ex verbo priore vanæ spei data sæcularibus occasio videretur. Quis enim ea,quæ in præsenti loco scripta sunt,signa videtur habere credulitatis, sine qua nemo poterit saluari, quoniam qui non crediderit,condemnabitur? Et sine fide impossibile est placere Deo?* Respondet eodē loco Bernardus, *Nec difficile arbitror nosse, quemadmodum intelligi signa possint præsentia, vt sint indubitata signa credulitatis. Primum enim opus fidei per dilectionem operantis cordis compunctio est, in qua sine dubio ejiciuntur dæmonia, cum eradicantur è corde peccata. Exinde qui in Christum credunt linguis loquuntur nouis,cum iam recedant vetera de ore eorum, nec de cætero vetusta protoparentum lingua loquuntur declinantium in verba malitię ad excusandas excusationes in peccatis*. Verè ista dicta sunt,sed dubium non est Christum non de istis loqui signis. Ergo quemadmodum superiorem, illam generalemq; sententiam,*Qui crediderit, & baptizatus fuerit saluus erit*, adhibitis certis condi-

Hebr.11.6

Psal.140.4.

conditionibus intelligendam esse, dicebamus; sic etiam hæc non absolutè, & vniuersè, sed cum nonnullis interpretationibus intelligenda est. Eæ autem sunt quinque, Prima est hic non de actu faciendi miracula, sed de potestate agi. Certum enim est non omnes, qui crediderunt, & baptizati sunt, re ipsa miracula fecisse, omnes tamen illis saltè initijs facere potuisse vero simile est. Credidit certè Ioannes Baptista, & quamuis scriptura non dicat, tamen baptizatus, sicut & Apostoli fuisse creditur, *signum* tamen *fecit nullum* Ioannis 20.41. Secunda est non esse hoc necessariò de singulis hominibus intelligendum. Cum enim hoc donum faciendi miracula non propter priuatam cuiusque, sed propter communē Ecclesiæ vtilitatem cōcessum fuerit, valde vero simile est non singulis Christianis fuisse datum, sed his tantum, à quibus conueniebat ad propagandam, & stabiliendam fidem hæc fieri miracula. Quid enim necesse erat, vt singulæ etiam mulierculæ miracula facerent, cùm id alijs vtile nō esset, ipsis verò perniciosum esse posset. Tertia est non de omni tempore, sed de eo tantùm hoc esse intelligendum, quo ad eum finem, propter quem ea potestas concedebatur, id est ad fidei propagationem, confirmationemque erant miracula necessaria, fuerunt autem necessaria, antequam fides propagata satis, & robo rata esset, vt rectè Gregorius homil. 29. & Beda respondent, *Nunquid nam fratres mei, quia ista signa non facitis, minimè creditis? sed hæc necessaria in exordio Ecclesiæ fuerunt. Vt enim ad fidem cresceret multitudo credentium, miraculis fuerat nutrienda, quia & nos, cum arbusta plantamus, tamdiu eis aquam infundimus, quousque ea in terra iam coaluisse videamus & si semel radicem fixerint, irrigatio cessabit.* Simile quiddam in lib. de vera religione ca. 25. scribit Augustinus. *Cum enim Ecclesia Catholica per totum orbem diffusa, atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne animus semper visibilia quæreret, & eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum nouitati flagrauit.* & libro de vtilitate credendi contra Manich. c. 16. *Facta igitur sunt illa miracula opportunissimè, vt iis multitudine credentium congregata, atque propagata, in ipsos mores vtilis conuerteretur auctoritas.* Neque verò existimandum est iam in credentibus omnino faciendorum miraculorum extinctam esse potestatem, vt multis verbis de hac quæstione disserens lib. 22. de ciuitate Dei ca. 8. multis D. August. probat exemplis. Quot ibi, quot sermone 7. de sanctis in Episcopatu suo, quot se etiam præsente, atque inspectante ad sancti Stephani Protomartyris reliquias duorum annorum spatio narrat facta esse miracula? Quarta est, non esse hoc ita intelligendum, quasi quicunque dono isto faciendi miracula à Deo ornatus est, ista omnia, aut faciat, aut facere possit, quæ hic à Christo credentes consequutura commemorantur, sed ita, vt alia alij facere possint, ita Apostolo Paulo interpretante 1. Cor. 12. 4. *Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus & diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus & diuisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuique autem datur manifestatio spiritus ad vtilitatem, alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ secundum eundem spiritum; alteri fides in eodē spiritu; alij gratia sanitatum in vno spiritu; alij operatio virtutum, alij prophetia; alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.* Viguit quidem initio tatopere miraculorum vsus, vt rari admodum Christiani essent, qui omnia non facerēt. Duo maximè ferè omnibus communia erant, alterum loqui linguis, vt apparet Actorum 2. 4. & 10. 46. & 19. 6. Quamquam etiam tunc linguarū donum proprium fuisse quorundam docet D. Pau. 1. Cor. 12. 10. & 14. 2. 4. 5. alterum dæmones eijcere, vt ex Iust. Tert. & Lactant, alibi docuimus. Quinta est hoc ipsum, quod exposuimus miraculorum donum non stā-

Quomodo Christianis potestas data miraculorum.

tim, vt quisq; credebat, atque baptizabatur, fuisse consecutum; per impositionem enim manuum, id est, per Confirmationem, quia Spiritus sanctus effundebatur potius, quam per baptismum id recipiebant. Exemplū est Actorum 19. 6. Qua re aperte significabatur baptismum per Confirmationem quodammodo perfici, quod à Pontifice quodam Romano dictum non impudenter solum, sed etiam indoctè * hæretici rident.

*Confirmationis sacramentum. S. Vrba 1. Epist 2 ad omnes fideles S. Melchiade epi. ad Episc. Hisp. de cōsecr. dist. 5. * Calu. 4. inst. c. 19.*

19. *Et Dominus quidem Iesus, postquam locutus est eis.*) Hæc non statim acciderunt post superiorem Christi apparitionem in ver. 14. vt D. Augustinus libro 3. de consensu Euangelistarum cap. 25. & Gregor. homil. 29. in Euangelia, & Beda videntur existimare, de quorum opinione supra ver. 14. disseruimus; sed acciderunt triginta duobus diebus post. Nam apparitio illa, vt diximus, facta fuerat octauo post resurrectionem die Ioan. 20. 26. versatus autem est cum Apostolis Christus post resurrectionem dies quadraginta Act. 5. 3. Deinde apparitio illa facta est Ierosoly. vt scribit Ioan. cap. 20. 26. postea discipuli ierunt in Galilæam in montem, in quem præmiserat eos Christus, Matth. 28. 16. Iterum verò redijt cum discipulis in Iudæam, quia volebat eos Ierosolymæ Spiritus sancti aduentum expectare, indeque ordiri Euangelij prædicationem Lucæ 24. 49. & Actor. 1. 4. Quadragesimo autem post resurrectionem die *eduxit eos foras in Bethaniam in Montem oliueti*, atque in cælum cernentibus illis euectus est Lucæ 24. 50. & Act. 1. 12. Quæ omnia, quia ex litteris sacris colliguntur auctore alio non est opus: monuit tamen hoc ipsum Euthym. *Postquàm locutus est*, inquit, *nō hæc solùm, sed & omnia verba, quotquot eis locutus est, à die resurrectionis suæ, donec completi sunt quadraginta dies, in quibus apparebat discipulis, & conuersabatur cum eis.*

Assumptus est in cælum.) Assumptus dicitur, non quasi non sua ipse virtute in cælum ascenderit; sed sicut dicitur ex mortuis à Patre suscitatus Actor. 2. 24. & 3. 15. & 4. 10. & 5. 30. & 10. 40. & 13. 30. 34. 37. & 17. 31. & Rom. 4. 24. & 8. 11. & 10. 9. & 1. Corinth. 15. 15. & 2. Corinth. 4. 14. & ad Galat. 1. 1. & ad Colosſ. 2. 12. quamuis ipse se certè suscitauerit, *etsi crucifixus est*, vt ait D. Paulus *ex infirmitate, sed viuit ex virtute Dei.* 2. Corinth. 13. 4. *& mortificatus quidem carne, viuificatus autem spiritu* 1. Petri 3. 18. Quemadmodum ergo suscitatus à Patre per attributionem dicitur, quia suscitare mortuos magnæ potentiæ est, & potentia Patri tribuitur; ita & assumptus scilicet à Patre per eandem attributionem dicitur. Quo autem modo assumptus in cælum fuerit, fusiùs explicat Lucas Actor. 1. 4. 9. vbi, & nos copiosiùs sumus, si Deus volet, explicaturi. Hic de sola ad dexterā Patris sess. de qua solus scribit Marcus, dicendum est.

Et sedet à dextris Dei.) Quomodo Christus ad dexteram Dei sedeat, Cyrillus Catech. 14. inexplicabilē putat esse quest. Tria sunt, in quibus difficultas tota consistit, quid sit sedere; quid ad dexteram Dei; qua ratione, tanquā Deus, an tanquam homo ad dexteram Patris sedere dicatur Christus. Ridiculi nonnulli ex nouis hæreticis sunt, qui sedere hoc loco certū quendā humani corporis positum significare putant. Non n. sedere in eo lo dicitur Christus propter habitum corporis, quē si spectemus, stare magis crediderim, quàm sedere; non solùm quia stantē Stephanus se vidisse dicit tùm, cùm indicare vellet se eū eodē prorsus, quo erat habitu, conspexisse Actor. 7. 55. 56. sed ēt quia stare perfecti, atq; valentis: sedere, aut iacere infirmi, languidi, aut lassi est; neque. n. nisi aut quiescendi, aut cibi, somniue capiendi, aut alius necessitatis causa sedemus, iacemusue. Stare naturalis homini habitus est, qualem, & in Christo, & in beatis omnibus esse probabile videtur. Quid ergo sit Christum in cælo sedere, aptissimè explicat D. Paulus 1. Cor. 15. 25. Nam, quod Dauid Psal. 109. 1. dixerat

Christus et beati in cælo stanti potius, quàm sedent.

sede

Quid Christus sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; ipse dicit. *Oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos eius sub pedibus eius.* Sedere igitur regnare est, Ecclesiamq; gubernare, eadem phrasi, qua dicere solemus GREGORIVM XIII. nunc Romæ sedere. Sic Sedulius Poeta interpretatus est,

Aethereas euectus abit sublimis in auras,
Et dextram subit ipse Patris, mundumque gubernat.

Lib. 1. Carmin.

Credo tamen non solùm Christi regnum, sed quietem etiam significari, quasi post longum huius vitæ laborem, post passionem, post pugnam sedere, ac quiescere, quasi rex in suo throno dicatur alta fruens pace. Id multis scriptura locis indicat, in quibus Christi passioni, atque laboribus sessionem opponit Matth. 26.64. Mar. 14.62. Lucæ 22.69. Acto. 2.34.36. & 5.30.31. Rom. 8.34. Ephes. 1.20. Hebr. 1.13. & 12.2. *Aspicientes in auctorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet.* Habeo huius interpretationis auctorem Ambro. serm. 60. *Secundum,* inquit, *consuetudinem nostram illi confessus offertur, qui aliquo opere perfecto victor aduenienti honoris gratia promeretur, vt sedeat. Ita ergo, & homo Iesus Christus passione sua diabolum superans, resurrectione sua inferna referans, tanquam perfecto opere ad cœlos victor aduenies, audit à Patre, sede ad dexteram meam.*

Quid intelligendũ per Dei dextram, ad quam Christus sedet.

Dextera autem Dei, quid significet, maior est quæstio. Qui certum in cœlo locum dextræ nomine designari putant, quod nonnulli ex huius temporis hæreticis faciunt, audiendi non sunt, quia adeo sunt absurdi, vt ab alijs eiusdem sectæ paullo doctioribus hæreticis irrideatur. Neque enim Pater dexteram, sinistramue manum habet, sed totus vbique est. Itaque, & cum Christus in terris est, vt certè est in Eucharistia, & vt fuit cum à Paulo visus est Actor. 9.4.5. ad dexteram etiam sedet Patris; nam & ad iudicium ad dexterã Dei sedens venturus dicitur supra c. 14.62. & Mat. 26.64. quod fieri non posset, si certus, fixusque dexteræ nomine locus intelligeretur, & eum errorem D. Augus. in lib. de fide, & symbolo c. 7. & libro de agone Christiano ca. 26 refutauit. Metaphoricè igitur dexteram sumi necesse est; sed de ea ipsa metaphora disputatur. Ariani, vt auctor est Basilius lib. de Spiritu sancto c. 6. dexteram Patris interpretabantur supremum inter creaturas locum, quod ex Paulo ad Eph. 1. 20.21. probabant, *Suscitans illũ à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solùm in hoc sæculo, sed etiam in futuro,* & quod nos etiam confessuri cum illo dicamur ad Ephes. 2. 6. Cęterum perspicuum est. D. Pauli testimonium ad Hebr. 1.13. vbi Christum angelis tanquam creatorem creaturis opponẽs, *Ad quem,* inquit, *angelorum dixit aliquando, sede à dextris meis?* Omnium fere veterum auctorum opinio est per dexteram Patris gloriæ, honoris, maiestatis, potentiæ, rerumque omnium æqualitatem designari Athan. orat. 2. contra Arian. Basilij libro de Spiritu sancto cap. 6. Augus. lib. de agone Christ. c. 26. & lib. de fide & symbolo c. 7. à qua sententia nolim temere discedere. Cæterum valde meus in eam opinionem animus inclinat, vt existimem per dexteram non solum æqualitatem, sed quiddam etiam æqualitate maius significari, non quòd filius quidquam maius, quã Pater habeat; scio enim omnibus rebus æquales esse; sed quòd maiorem præ se, si officij functionem consideremus, dignitatem ferat, cùm ad dexteram, id est regali in sede sit Ecclesiam inde gubernans, donec. Pater ponat inimicos eius scabellum pedum eius: sicut in iudicio non habebit quidem re ipsa maiorem, quam Pater honorem, nõ maiorem potestatem, sed maiorem tamen ostendet, ac præ se feret; quia ipse

ipse non Pater Iudicis officium visibiliter exercebit; *Omne* enim *iudicium Pater dedit filio* Ioannis 5.22. Moueor consuetudine loquendi, vnde sine dubio metaphora ilta ad dexteram Patris sedendi traducta est. Cum tres simul sedent omnium more gentium, qui honoratissimus est, sedet in medio. Cum autem sedent duo, qui honoratior est, sedet ad dexteram. Exẽplum est lib. 3. Regum c. 2. 19. vbi cum Bethsabee mater Salomonis Regis eum inuiseret, iussit Salomon ad dexteram suam alterum poni thronum, in eoque sedere matrem, vt eam superiorem agnosceret. Animaduerto autem in litteris sacris nusquam Spiritum sanctum, sed solum Patrem, & Filium dici sedere, quòd sedere, vt dixi, gubernare sit, & non Spiritus sanctus, sed Pater, & Filius dicantur gubernare; gubernare, inquam, extrinsecus; nam intrinsecus quidẽ animos hominum regere Spiritus sancti proprium est. Cum ergo solus Pater, & Filius sedeant, & Filius ad dexteram Patris sedere dicatur, significatur honoratiore quodam modo esse loco, non quòd re ipsa maior sit, sed quòd cùm Regis officium exerceat, maiorem præ se ferat dignitatem. Cæterũ neque ipse hanc sententiam viris præsertim doctis repugnantibus tueri velim; neque lectorem mea ductum auctoritate sequi, cùm neminẽ, qui id doceat, auctorem inueniam, & qui neget inueniam Ambro. sermo. 60. sciamq; D. Athan. etiam Spiritum sanctum ad dexteram Patris in sede collocare; proponere tantum volui, & in medio relinquere ab alijs melioribus iudicandam. Tertia quæstionis pars nihilo magis est facilis. Nam si Christus, qua Deus est, ad Patris dexteram, id est æqualitatem sedere dicitur, antequam in cęlum ascenderet, sedebat, quia æqualis erat: si qua homo, ne post ascensionẽ quidem sedet, quia æqualis Patri esse non potest. Quod si propter vnionẽ cum diuinitate, quam vocant hypostaticam, ad Dei æqualitatem homo ille euectus esse dicitur, ante ascensionem euectus erat, quia ante erat vnitus. Hanc ob causam Cyrillus Catechesi 14. hanc quæstionem incomprehensibilem esse dixit. Ac ille quidem non, vt hominem, sed vt Deum ad Patris dexteram sedere putat, semperque sedisse, nec, cur priùs nunquã ante sedere dicatur, rationem vllam reddit. Sic etiam Athan. orat. 2. contra Arian. Basilius lib. de Spiritu sancto c. 6. Damasc. lib. 4. c. 2. Cyril. Alexand. Alij, vt hominem sedere dicũt, Epiph. in Ancor. & Ambr. lib. 2. de fide cap. 4. Vtrumque mihi videtur verum esse; nam cum sedere proprium corporis sit, non dubium, quin Christus ratione corporis, humanæq; naturæ sedere ad dexteram dicatur Patris; non quòd verè sedeat, vt paullo supra docuimus, sed quòd ea metaphora, qua sedere dicitur, à corpore sit sumpta. Rursus cum sedere ad dexteram Patris sit æqualem cũ illo gloriam, æqualem habere maiestatem, & eam gloriæ, maiestatisque æqualitatem, nisi propter hypostaticam cũ diuinitate coniunctionem corpus non habeat, fit, vt propter diuinam naturam, qua patri æqualis est, sedere ad eius dexteram dicatur Christus. Humana natura dat Christo, vt sedeat; diuina, vt ad dexterã sedeat. Cur ergo ante quàm ad cęlum ascenderet, sedere ad dexteram Patris nõ dicebatur; cùm iam esset humana diuinæ coniuncta naturæ; & diuina æqualem cum Patre gloriam haberet? Primum, quia ita Christo volente nondum eius humana natura glorificata erat. Deinde quia Christus ipse, vt Deus, etsi æqualem cum Patre habebat maiestatem, extrinsecus tamen non ostendebat, adhuc vermis, & non homo, adhuc formam gerens serui, adhuc laborans, adhuc patiens, adhuc pugnans; & non sedetur dum pugnatur. Stantem enim, vt ille dixit, mori oportet Imperatorem. Sedetur post pugnam; sedetur post victoriam; sedet, qui triumphat; sedet, qui regnat. Non prætermittendum, quod Irenęus lib. 3. c. 11. obseruauit, propterea Marcum de sessione

Christus ante dexterã Patris, vt homo se, dicat.

Lib. 3. in Ioan. c. 22.

Psal. 21.7. Philip. 2.7.

Vespasianus. ex Dione in fine vitæ eiusdem.

Christi

Christi ad dexteram Patris egisse ab alijs Euangelistis prætermissa, vt ostenderet impletam in eo fuisse Dauidis prophetiam Psalm.109.1. *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis.*

20. *Illi autem profecti prædicauerunt.*) Non statim, sed decem post diebus, cum Spiritus sanctus in eos effusus est. Sic enim illis Christus præceperat Lucæ 24.49. & Actor.1.4. sed quia Marcus narrauerat, quomodo Christus iussisset eos ire in mundum vniuersum vers. 15. Voluit docere ita Apostolos fecisse, quemadmodum à Christo iussi fuerant, vt Gregorius homil. in Euangelia 29. & Beda in Commentarijs adnotarunt.

Prædicauerunt vbique.) Id est non solum inter Iudæos, sed etiam inter Gentiles, vbicumque potuerunt, nulla iam vllius loci, vllius nationis habita ratione; vide supra versu 15.

Liberũ arbitrium.

Domino cooperante.) Conatus eorum adiuuante. Negant Caluinistæ, & Lutherani nos cum Deo cooperari, atqui scriptura non solum nos Dei 1. Corint. 3. 9. sed quod multo maius est Deum nostri coadiutorem, & cooperatorem, esse docet. Nos cum scriptura loquimur, cum scriptura sentimus; hæretici, qui nouo sensu noua vtuntur lingua, barbari nobis sunt.

Et sermonem confirmante sequentibus signis.) Efficiendo, vt miracula per eos fierent, quibus Euangelicum verbum, quod prædicauerant, confirmaretur. Facit Marcus Deum miraculorum auctorem, quia etsi Apostoli ea verè faciebant, tamen ea potestas non illis à natura, sed singulari à Deo dono concessa erat: ideo autem hoc videtur Euangelista dixisse, vt ostenderet vera fuisse, quę Christus promiserat. ver.17. c.6.7. vt Gregorius homil.29. in Euangelia, & Beda obseruarunt. *Quid in his,* inquit Gregorius, *considerandum est, quid memoriæ commendandum, nisi quod præceptum obedientia, obedientiam verò signa sequuta sunt?*

FINIS.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca